

शब्दकल्पद्रुमः

अर्थात्

एतद्देशस्य समस्त कोशाशेषशास्त्र सकलितकारादिवर्ग क्रमविन्यस्त शब्द

तल्लिङ्ग नानार्थ पर्यायान पुमांश पुषोग धातू तदनुबन्धाभिधेय सहित

तत्रहृद् पुस्तकस्थित वेद वेदाङ्ग पुराणेतिहास ज्योति सुत्राथ्यान

काव्यालङ्कार हृन्दः पुत्रुति नाम लङ्गणोदाहरण दुव्युग

रोगनिदानोषध अत्युक्तव्यवहारादि संयुक्त सर्वदर्शन

मतानुसारी संस्कृताभिधानगुह्यः

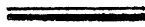


तत्र

चतुर्थ काण्डः



राज श्रीराधाकाञ्च बाहादुरेण विरचितः



१९७० षष्ठ्यधिक सप्तदशशत शकाब्दे

कलिकताथ्य नगरे

श्रीपुण्ड्रकृष्णनागेन मुद्राङ्कितः

ভক্ত

ভক্ত

ভকারঃ। স চ ব্যঞ্জন চতুর্বিংশ-
 তিতমঃ পবণীষ চতুর্থো বর্ণঃ। অ-
 স্যেচারণ স্থানং ওষ্ঠঃ। ইতি ব্যা-
 করণং ॥ তস্য স্বরূপাদি যথা। ভ-
 কারঃ শূণ্ণ চার্ব্বিষ্টি স্ববং পরম জগু-
 হী। মহামোক্ষ পুদং বর্ণং ভরণা-
 দিত্য সপুতং ॥ পঞ্চপাণ নযং বর্ণং
 পঞ্চদেব নযং সদা। ইতি কামধেনু
 তন্ত্রং ॥ * ॥ তস্য লিখন ক্রমো
 যথা। উদ্ধাধঃ ক্রমতো রেখা বামে
 বক্রা তু জগুহী। পুনশ্চাধো গতা
 সৈব অত উদ্ধগতা পুনঃ ॥ বৃক্ষা-
 শাস্ত্রুশ্চ বিষ্ণুশ্চ ক্রমতস্তানু তিষ্ঠ-
 তি। ইতি বর্ণোদ্ধারতন্ত্রং ॥

ভঃ স্ত্রী নক্ষত্রং। ইত্যমরঃ ॥ গৃহঃ।
 ইতি শব্দরত্নাবলী ॥ রাশিঃ। যথা
 । রাশিনামানি চ ক্ষেত্রং ভ মূক্ষং
 গৃহনাম চ। ইতি জ্যোতিষতন্ত্রং ॥

ভঃ পুং শূক্ৰাচার্য্যঃ। ইতি মেদিনী ॥
 ভ্রমরঃ। ইত্যেকাক্ষরকোষঃ ॥ ভ্রা-
 ভিঃ। ইতি শব্দরত্নাবলী ॥

ভক্তঃ স্ত্রী অন্নং। ইত্যমরঃ ॥ অথ
 ভক্তস্য নামানি সাধনং গুণাশ্চ।
 ভক্তমন্নং তথাক্ষশ্চ ক্বচিৎ করুণ
 কা র্তিতং। ওদনো হস্ত্রী স্ত্রিয়াং ভি-
 স্ত্রাদীদিবিঃ পুংসি ভাষিতঃ ॥ * ॥
 সুধৌতাং ভগুনান্ স্ত্রীতাং স্ত্রোয়

পঞ্চগুণে পচেৎ। তদ্ভক্তং পুস্ত-
 ষোক্ষং বিশদং গুণ বস্মতং ॥ ভক্তং
 বহ্নিকরং পথ্যং তর্পণং রোচনং
 লঘুং। অধৌত নমৃতং শীতং গুর্হ-
 কচ্যং ককপুদং ॥ ইতি ভাবপুকা-
 শঃ ॥ * ॥ হরবেনিবেদিতান্নস্য নি-
 ত্যং ভক্তগে ফলং যথা। যে বিপু
 হরবে দত্ত্বা নিত্য নম্রঞ্চ ভুঞ্জতে।
 উচ্ছিষ্ট ভোজনাভেষাং হরে দাস্য
 লভেমরঃ ॥ * ॥ হরবে অদত্ত্বা ত-
 ত্ত্বক্তগে দোষো যথা। ন দত্ত্বা হরবে
 ভক্ত্য ভুঞ্জতে চেদ্ভুমা দপি। পুরীষ
 সদৃশং বস্তু জলং মূত্র সমং ভবেৎ
 ॥ * ॥ শূদ্রশ্চৈক্করিতক্তশ্চ নৈবেদ্য
 ভোজনোৎসুকঃ। আমান্নং হরবে
 দত্ত্বা পাকং কৃত্বা চ খাদতি ॥ * ॥
 অন্নদানফলং যথা। অন্নঞ্চ সর্বজী-
 বিভ্যঃ পুণ্যার্থং দাতু মর্হতি। দত্ত্বা
 বিশিষ্ট জীবিত্যে বিশিষ্টং ফল না-
 পুংযাৎ ॥ অতো দত্ত্বা মানুষেভ্য
 লভতে হৃষ্টগুণং ফলং। ততো বি-
 শিষ্ট শূদ্রেভ্য দত্ত্বা তদ্দ্বিগুণং ফলং
 ॥ দত্ত্বাম্ বৈশ্যজাতিভ্য স্ততশ্চাষ্ট
 গুণং ফলং। দত্ত্বাম্ ক্ষত্রিয়েভ্য
 পি বৈশ্যানাং দ্বিগুণং ভবেৎ ॥ ক্ষ-
 প্রিয়াণাং শতগুণং বিপুেভ্য হম
 পুদায চ। বিপুণাঞ্চ শতগুণং শা-

ভক্ত

ভক্ত

জ্ঞে ব্রাহ্মণে ফলং ॥ শাস্ত্রজ্ঞানাং
 শতগুণং ভক্তে বিপে লভেৎকুরং ।
 সচাম্ হরষে দত্তা ভুক্তে ভক্ত্যা চ
 সাদরং ॥ বিধবে ভক্ত বিপায় দত্তা
 দাতুশ্চ যৎফলং । তৎফলং লভতে
 নুনং ভক্ত ব্রাহ্মণভোজনে ॥ ভক্তে তু
 ষ্টে হরিস্তে হরৌ তুষ্টি চ দেবতা
 । ভবন্তি সিক্তাঃ শাখাশ্চ যথা মূল
 নিষেচনাৎ ॥ ইতি বুদ্ধবৈবর্তে শ্রীকৃ-
 ষ্ণজন্মখণ্ডে ২১ অধ্যায়ঃ ॥ * ॥ তস্য
 একাদশ্যাং পাপাশ্চয়ত্র ভক্তগেদো-
 বশ্চ যথা । একাদশ্যাং মাগতায়াং পা-
 বযন্ত্যাং জগপ্রযং । স্বাতব্য ময়না-
 শ্রিত্য ভবতা পাপপুরুষ ॥ অন্নমা
 শ্রিত্য তিষ্ঠন্ত ভবন্ত পাপপুরুষং ।
 ন হনিষ্যতি নন্নুর্ধি রিযনেকাদশী
 তিথিঃ ॥ তন্মাদন্নং ন ভোক্তব্যং ক-
 দাচিদপি সন্তমৈঃ । আত্মনো হিত
 মিহন্তিঃ সপুণ্ডে হরিবাসরে ॥ স-
 সারে যানি পাপানি তান্যেবৈকাদ-
 শী দিনে । অন্নমাশ্রিত্য তিষ্ঠন্তি পু-
 ণ্ডরীকেষ্ফণাজ্জবা ॥ অর্ষতাং অর্ষ-
 পাপানি নরকান্নিকৃতি ভবেৎ । ন
 নিকৃতি ভবেমুণাং ভুঞ্জতাং হরিবাস-
 রে ॥ নর্ত্যা ভক্তানি যাবন্তি ভুঞ্জতে
 হরিবাসরে । পুতিভক্তে বুদ্ধহত্যা
 কোটিভক্ত পাতকং লভেৎ ॥ সর্ষপা-

পাশ্চ্যং ভক্ত ত্যক্তব্যং হরিবাসরে
 মোহাদ্যে ভুঞ্জতে বাপি তে ক্লেবাঃ
 পাপিনাং বরাঃ ॥ ইতি পাদ্যে ক্রিয়া-
 যোগসারে ২১ অধ্যায়ঃ ॥ * ॥ বর্জ-
 নীযামং যথা । নাদ্যাৎ শূদ্রস্য বি-
 প্ৰোৎসং মোহাৎ যদি বান্যতুঃ ।
 স শূদ্র যোনি বুদ্ধতি যন্ত ভুক্ত হনৌ
 পদি ॥ যথা সান্যো দ্বিজো ভুক্ত শূ-
 দ্রস্যামং বিগর্হিতং । জীবন্মব ভবেৎ
 শূদ্রো মৃতঃ স্বাচাভিজায়তে ॥ ব্রাহ্ম-
 গ ক্রিয় বিশাং শূদ্রস্য চ মুনীশ্ব-
 রাঃ । যস্যামেনোদরস্থে ন মৃত শুদ্রো-
 নি মাপু যাৎ ॥ রাজান্নং নর্ষকামঞ্চ
 তক্ষো হম ক্রকারিণঃ । গণামং গ-
 ণিকামঞ্চ বণ্ডামঞ্চৈব বর্জ্যেৎ ॥ চ-
 ক্রোপজীবি রজক ভক্তর ভূজিনাং
 তথা । গাক্ষর্ষলোহকারামং সূতকা-
 মং বিবর্জ্যেৎ ॥ জলাল চিত্রকর্মামং
 বাক্ষ্মেষে পতিতস্য চ । পৌনর্ভব ছা-
 ত্রিকযো রতিশস্তস্য চৈব হি ॥ সুবর্ণ-
 কার শৈলুষ ব্যাধিতস্যাতুরস্য চ ।
 চিকিৎসকস্য চৈবামং পুশ্চল্যা দা-
 গ্নিকস্য চ ॥ স্তেন নাস্তিকযো রমং
 দেবতা নিন্দকস্য চ । সোমবির্জুয়িণ
 শ্চামং শ্বপাকস্য বিশেষতঃ ॥ ইতি
 র্য্যাজিতস্য চৈবামং যস্য চোপপতি
 গৃহে । উৎসৃষ্টস্য কদর্যস্য তথৈ-

उक्त

उक्त

नोहिष्ठेभोजिनः ॥ अपद्यमङ्क सं-
 नामं शङ्खजीवस्य चैव हि । श्लिव-
 स्यात्स्यासिनश्चामं मत्तोअस्तस्य चै-
 व हि ॥ तीतस्य कदितस्यामं अव-
 क्रुष्टं परिक्रतं । बुद्धद्विवः पापक-
 चेः शाङ्कामं सूतकस्य च ॥ वृथापा-
 कस्य चैवामं शिवामं श्वशुरस्य च ।
 अगुजानास्तु नारीणां कृतमस्य तथै
 व हि ॥ कन्दुकामं विशेषेण शङ्ख-
 विक्रयिणस्तथा ॥ शौण्डामं नालिका-
 मङ्क त्रिवन्ना मममेव च । विह्वपुजन-
 नस्यामं परिविस्त्यमेव च ॥ पुन-
 र्भूवो विशेषेण तथैव दिधिवपतेः
 । अवज्जातकावधुतं सरौषं विन्म-
 षावितं । श्वरावपि न भोज्यव्य म-
 मं सत्कारवर्जितं ॥ द्यूतं हि म-
 नुष्यस्य सर्वमन्नेस्वनुष्ठितं । यो यस्य
 मेन जीवेत स तस्य प्राति किल्बिषं
 ॥ ३ ॥ आतीरः हलमित्तक गोपा
 लो दाम नापितो । एते शूद्रेषु
 भोज्यामा वृत्तात्मानं निवेदयेत् ॥
 कशीलवः कस्तुरकारः केतुकर्मक ए
 व च । एते शूद्रेषु भोज्यामा दत्त्वा
 वन्यं पशुं वृधः ॥ इति कौर्म्ये उप-
 रिर्ताईः १७ अध्यायः ॥

उक्तः हि तत्पदः । इति हेमचन्द्रः
 ॥ अथ श्रीभागवतक लक्षणानि ।

निहपुराणे । वृत्त कर्म षण् ज्ञान
 भोग ज्ञानादि नृत्तुषु । शैवेष्टुषु
 च कृत्तस्य उक्ताः सन्ति तथा तथा ॥
 श्रीभागवते एकादश स्कन्धे । उक्त-
 न उक्ता यथा । ज्ञात्वा ज्ञात्वाथ ये
 वै मां यावान् यच्छास्त्रि यादृशः ।
 उक्तस्यनेन भावेन ते मे उक्ततमा
 नताः ॥ मध्यम उक्ता यथा । ईश्वरे
 तदधीने वा बालिशेषु द्विषत् स च ।
 प्रेम मैत्री कूपोपेक्षा यः करो-
 ति स मध्यमः ॥ प्राकृत उक्ता यथा
 । अर्थाया मेव हरये पूजां यः शु-
 द्धयेहते । न उक्तकेषु चान्येषु स
 उक्तः प्राकृतः मृतः ॥ इति श्रीहरि-
 तक्तिविलासः ॥ ३ ॥ अपिच । उ-
 क्तानां लक्षणं ब्रुहि उक्तानुगुह का-
 तत्र । येषां स्पर्शनं सन्दर्शात् सद्यः
 पूतो नराधमः ॥ हरितक्तिविहीना-
 ष्ट महाहकार संयुताः । इ पुश-
 सा रता धर्ताः शठाः साधनिन्दकाः
 ॥ पुनस्ति सर्वतीर्थानि येषां नाना-
 वगाहनात् । येषां पादरजसा
 पूता पादोदकाग्रही ॥ येषां स-
 न्दर्शनं स्पर्शनं देवा वाकृष्टि भारते ।
 सर्वेषां पद्मनो जातो वैश्वानां
 समाधमः ॥ नह्यमथानि तीर्थानि न
 देवा ब्रह्मिणामवाः । ते पुनस्तु यका-

লেম বিষ্ণুভক্তঃ ক্ৰণাদহো ॥ সৌভি ।
 ক্বাচ । মহালক্ষ্মী বচঃ শ্রুত্বা লক্ষ্মী-
 কাঙ্ক্ষা সন্মিতঃ । নিগূঢ় তত্ত্বং কথি
 তুম্বি শৌক্যোপচক্রমে ॥ শ্রীনারায়-
 ণ উবাচ । ভক্তানাং লক্ষণং লক্ষ্মি
 গুঢ়ং শ্রুতি পুরাণযোঃ ॥ পুণ্য স্বরূপং
 পাপহন্য সুখদং ভক্তি মুক্তিদং ॥ সা-
 রভত গোপনীয়ং ন বক্তব্যং খলে-
 যু চ । গুরুবক্তাদ্বিকুনজ্ঞো যস্য কর্ণে
 পুর্নশ্যতি ॥ বেদান্ত বেদ বেদান্ত
 স্তপবিত্রং বদন্তি হি । পুরুষাণাং
 শতং পূর্বং পুতং তজ্জন্ম মাত্রতঃ ॥
 স্বর্গস্থং নরকস্থং বা মুক্তি মাশ্রোতি
 তৎ ক্ৰণাৎ ॥ যৈঃ কৈশ্চিৎস্বত্র বা জন্ম
 লক্ষ্যং যেষু চ জন্তুষু ॥ স্তীবন্নুক্তাস্তে চ
 পুত্যা যান্তি কালে হরেঃ পদং । মন্ড-
 ক্তি যুক্তো মৎ পূজা নিযুক্তো মদুগান্নি-
 তঃ ॥ মদুগ শ্লাঘনীয়শ্চ মন্নিবিশ্টিশ্চ ম-
 স্ততং । সগদ্বদঃ সাশু নেত্রঃ স্বাত্মবি-
 শ্রুত এব চ ॥ ন বাঙ্কুস্তি সুখং মুক্তি-
 সালোক্যাদি চতুষ্টয়ং । বুদ্ধত্ব মমর-
 ত্বং বা তদ্বাক্ষ্য মম সেবনে ॥ ইন্দ্রত্বঞ্চ
 মনুত্বঞ্চ দেবত্বঞ্চ সুদূর্লভং । স্বর্গরাজ্য-
 জ্যাতি ভোগঞ্চ স্বপ্নে চ নহি বাঙ্কুতি
 ॥ বুদ্ধাণ্যনি বিনশ্যন্তি দেবা বুদ্ধা-
 দয স্তথা । কল্যাণ ভক্তি যুক্তশ্চ ম-
 ভক্তো ন পুণশ্যতি ॥ ভ্রমন্তি ভাব-

তে ভক্তা লজ্জা জন্ম সুদূর্লভং । ত্রেপি
 যান্তি মহীং পুত্যা নবং তীর্থং নম-
 লয়ং ॥ ইতি বুদ্ধবৈবর্তে পুঙ্কতিথ্যে
 ৫ অধ্যায়ঃ ॥ ৬ ॥ অপিচ । রতিঃ কৃষ্ণ
 কথাযাঞ্চ যস্যাপুঙ্কলকৌদ্গমঃ । ম-
 নো নিনয়ং যস্মৈ স ভক্তঃ কথিতো
 বুদ্ধেঃ ॥ পুঙ্কদারাদিকং সর্বং জানাতি
 হরে রপি । আত্মনা মনসা বাচা-
 স ভক্তঃ কথিতো বুদ্ধেঃ ॥ দযান্তি স-
 র্বভূতেষু সর্বং কৃষ্ণনয়ং জগৎ । যো
 জানাতি মহাজ্ঞানী স ভক্তো বৈষ্ণ-
 যোক্তমঃ ॥ ইতি বুদ্ধবৈবর্তে শ্রীকৃষ্ণ
 জন্মখণ্ডে ১ অধ্যায়ঃ ॥ ১ ॥ ভগব-
 ভক্তা যথা ॥ মন্ডুক্তাশ্চৈব নিঃশঙ্কাঃ
 কর্মনির্মূলকারকাঃ । নাহং শক্তশ্চ
 ভক্তানাং সংহারে নিত্যং দেহিনাং ॥
 ভক্তা মমানুগা নিত্যং মৎপাদানত
 তৎ পরাঃ । অহং ভক্তান্তিকে নিত্যং
 তেষাং ব্রহ্মণ হেতবে ॥ সর্বে নশ্যন্তি
 বুদ্ধাণ্ডে পুভবন্তি পুনঃপুনঃ । ন নে-
 ভক্তাঃ পুণশ্যন্তি নিঃশঙ্কাস্চ নিরা-
 পদঃ ॥ ইতি তত্রৈব ৩ অধ্যায়ঃ ॥ ৬ ॥
 হরিভক্ত নাহাত্ম্যং যথা । দ্বিজানাং
 হরিভক্তানাং পুভাবো দুর্লভঃ শ্রুতো
 । যেষাং পাতাল রজসা সদ্যঃ পুত্যা
 বসন্ধরা ॥ তেষাঞ্চ পাদ চিত্তং যন্তী-
 র্থং তৎপরিপাক্তিতং । তেষাঞ্চ স্পর্শ

उक्त

मात्रेण तीर्थपापि पुण्यति ॥ आ-
 लिङ्गनां सदात्तापात्रेषा मूहिष्ट
 भोजनात् । दर्शनात् स्पर्शनादेव
 सर्व पापात् पुमुच्यते ॥ भ्रमणे स-
 र्व तीर्थानां यत् पुण्यं ज्ञानतो भवेत्
 हरिदासस्य विपुस्य तत् पुण्यं दर्श-
 नान्नभेत् ॥ इति तत्रैव २) अध्या-
 यः ॥ * ॥ त्रिविध उक्त लक्षणं यथा
 । उक्तानां त्रिविधानां लक्षणं शु-
 यता मिति । त्गणय्यारतो उक्ते
 मन्नाम शुभं कीर्तित् ॥ मनो निवेश-
 येत्युक्ता संसार सुख कारणं । दा-
 स्यं विना नहीहृष्टि सा लोकादि च-
 दुष्टयः ॥ नैव निर्वाण मुक्तिश्च सुधा
 गान मतीप्सितं । ध्यायते मत्पदा-
 बुद्धिं पूजयेत्तु तावतः ॥ श्रीहेतु
 कीं तस्य देवाः सकल रहितस्य च ।
 सर्वसिद्धिं न वाङ्मृति ते हनिमादिक
 मीप्सितं ॥ बुद्धि ममरत्नं वा सुरत्नं
 सुखकारणं । वाङ्मृति निश्चलां तक्तिं
 मदीया मत्तुलामपि ॥ श्री पूं विभे-
 दो नास्त्येव सर्वजीवेषु भिन्नता ।
 तेवां सिद्धेश्वराणां पुवराणां वृ-
 जेश्वर ॥ क्रुत् पिपासादिकां निदां
 लोभ मोहादिकं रिपुं । त्युक्ता
 दिवानिश्च मां ध्यायते च दिगम्बरः
 ॥ न मन्तुकोत्तमो नन्द शुभतां म-

ध्यायन् ॥ १८ ॥ नासक्तः कथं सु ग्
 पूर्व पातनतः शुचिः ॥ करोति सत्
 तैश्चैव पूर्व कर्म निकृन्तनं । न करोति
 परं यत्रात् सकल रहितस्य च ॥
 सर्वं कृत्वा यत् किञ्चिद्वाहं कर्त्ता च
 कर्मणः । कर्मणा मनसा वाचा सततं
 चिन्तयेदिति ॥ * ॥ नूनतुक्तं च त-
 नूनः सत् प्राकृतिकः शुभो । यमं
 वा यमदूतं वा स्वप्नेन च न पश्यति ॥
 पूकषाणां सहस्रं पूर्व उक्तः समु-
 क्तरेत् । पूसां शतं मध्यमं च तत्त-
 र्थं प्राकृतः ॥ उक्तं च त्रिविधं उक्तं
 कथितं च तवाङ्गया । इति तत्रैव
 ८४ अध्यायः ॥ * ॥ कृत्वा उक्त शरी-
 रे तीर्थानि यथा । पृथिव्यां यानि
 तीर्थानि पुण्यान्यपि च जाइवि । म-
 न्तुक्तानां शरीरेषु सन्ति पूतेषु सन्त-
 तं ॥ मन्तुक्त पादरजसा सदयः पूता
 वसुकरा । सदयः पूतानि तीर्थानि
 सदयः पूतं जगत्तथा ॥ मन्तुक्तोपा-
 सका विप्रा ये मद्दुहिष्टभोजिनः ।
 मामेव नित्यं ध्यायन्ते ते मत्पु-
 णाधिकाः पिपासाः ॥ तदुपस्पर्श मात्रे-
 ण पूतो वायुश्च पावकः । कलेन्दंश
 सहस्राणि मन्तुक्ताः सन्ति तत्रले ॥
 एकवर्णा भविष्यन्ति मन्तुक्तेषु गते-
 युः । उक्तं नूनं पृथिवी कलिगुप्ता

व्यति ॥ २१७ बुद्धवेवतु श्रीकृष्ण
 अथ ॥ १२८ अध्यायः ॥ ॥ ॥ ॥ त
 गवदुक्त नाहात्र्यं यथा । संसृत
 कीर्तिता वापि दृष्टः स्पृष्टो ऽपि वा
 पिषे । पुनाति भगवदुक्त श्चांशु-
 लो ऽपि यद्दृष्या ॥ इति वाराहे
 उपरिभागे पुबोधिनीमाहात्र्यं
 ॥ ॥ ॥ हरितक कर्तव्यानि यथा ।
 हरे शरित मीशस्य सर्वलोकेषु
 कीर्तनं । वैकषेवेषु च कार्केषु उक्तः
 ह्यर्थादहर्निशं ॥ दासी दासांश्च
 यत् किञ्चित् स्वकीयं वस्तु चात्मानः ।
 कृष्णभक्तस्य गार्हह्यं सर्वं कृष्णे नि-
 वेदनं ॥ उक्तस्य लक्षणान्तरं यथा ।
 प्रेम्णा संजातया उक्त्या तन्मूले पु-
 लकाङ्गनः । विभक्त्यलौकिकं उक्तो
 वदेद्भसति नृत्यति ॥ परमानन्द
 युक्तो ऽसौ क्वचिद्भायति नन्दति । क-
 न्दतृप्त्युत भावेन गद्गदेन पुनः पुनः
 ॥ अनुशीलयति भक्तेः गोरिन्द म
 न्मोदते । उरदेव विष्णुमाया
 दुस्तुरा मुनि मोहिनी ॥ सर्वत्रेश्वर
 बुद्ध्या यो भजेदीशं सनातनं । स
 तत्त्ववादी उक्तश्च सर्वतुत सुहृत्तमः
 ॥ इति पाद्मोत्तरखण्डे १०१ अध्या-
 यः ॥ ॥ ॥ उक्त्यागे दोषो यथा ।
 बुद्धहत्या गुरोर्वातो गोवधः श्री

वध तथा । तून्मति र्महापापं
 उक्त्यागादुदाहृतः ॥ उक्तं उक्त
 नत्यात्र्यं मद्दुष्टं त्र्यजतः सुखं ।
 नेह नामुत्र पश्यामि त्र्यात् शक्र
 दिवः बुद्ध ॥ इति मार्कण्डेय पुराणे
 हरिश्चन्द्रोपाख्यानं ॥

उक्तकरः पुं कृत्रिमधूपः । यथा ॥
 वृकधूपे उक्तकरो गिरिः स्यात्
 समगङ्गकः । इति शब्दचन्द्रिका ॥
 उक्तकारके त्रि ॥

उक्तकारः त्रि पाचकः । उक्तममं
 करोति पचति षः । तत्पर्यायः ।
 सूदः २ उदैनिकः ३ गुणः ४ उक्त्यं
 कारः ५ सूपकारः ६ सूपः ७ आ-
 रालिकः ८ वल्लवः ८ । इति हेम-
 चन्द्रः ॥

उक्तता श्री उक्तत्वं । उक्तस्य भाव
 इत्यर्थे त पुत्र्येन निम्नम् ॥
 उक्ततूर्यं श्री भोजनकालेवादनवीष
 तूर्यं । तत्पर्यायः । नृपदानं २ ।
 इति त्रिकाण्डशेषः ॥

उक्तदासः पुं पक्षदशदासाङ्गत
 दासविशेषः । यथा । उक्तदासश्च
 विज्ञेय सुथैव वडवाकृतः । सुति-
 क्ते ऽपि उक्तेनाङ्गीकृत दास्यः ।
 इति दायक्रमसंग्रहः ॥

उक्तनण्डः पुं श्री अनागुरसः ।

ভক্তি

ভাতেরমাউ ইতি ভাষা। তৎপ-
র্য্যায়ঃ। আসরঃ ১ আচামঃ ২ নিঃ-
স্বাষঃ ৩। ইত্যমরঃ ॥

ভক্তিঃ স্ত্রী বিভাগঃ ॥ সেবা। ইতি
মেদিনী ॥ গৌণবৃত্তিঃ ॥ ভক্ত্রী ॥ শূ-
দ্ধা। ইতিহেমচন্দ্রঃ ॥ ॥ ভক্ত ইত্যে-
ষ বৈ ধাতুঃ সেবায়াং পরিকীৰ্ত্তিতঃ
। তস্মাৎ সেবা বৃত্তিঃ পোক্তা ভক্তিঃ
সাধন ভূষসী ॥ ইতি গাকডে ২৩১
অধ্যায়ঃ ॥ ॥ অথ শ্রীমদ্ভক্তি
লক্ষণং তৃতীয়ে শ্রীকপিলোয়ে ।
দেবানাং গুণবিজ্ঞানা নানুশুবিক
কর্মণাং । সত্ত্ব ঐবৈকমনসো বৃত্তিঃ
স্বাভাবিকী তু যা ॥ অনিমিত্তা ভা-
গবতী ভক্তিঃ সিন্ধে গরীবসী । ॥
অথ বিশেষ লক্ষণানি । শ্রীগৌত-
মীযতন্ত্রে । দেবতাযাঞ্চ মন্ত্রে চ ত-
থা মন্ত্রপুদে গুরৌ । ভক্তি রষ্ট বি-
ধা বস্য তস্য কৃষ্ণঃ সুসীদতি ॥ ত-
দ্ভক্ত জন বাৎ সল্যং পূজাযাঞ্চানু-
গোদনং । স্মৃননা অর্চবেমিত্যং তদ-
র্থে দস্ত্য বর্জনং ॥ তৎকথা শুবণে
রাগ স্তদর্থে চাক্র বিক্রিষা । তদনু-
স্মরণং নিত্যং য স্তম্যাম্মো পজীবতি ॥
ভক্তি রষ্ট বিধা হেষ্ণা যস্মিন্ স্নেহে-
পিবর্ত্ততে । সমুনিঃ সত্যবাদী চ কী-
র্ত্তি যান্ স ভবেন্নরঃ ॥ সপ্তদ স্বক্রে শ্রী

ভক্তি

পুহ্লাদোকৌ । শুবণং কীর্তনং বিকোঃ
স্মরণং পাদসেবনং । অচনং বন্দনং
দাস্যং সখ্য মাত্ম নিবেদনং ॥ ইতি
পুসার্পিভা বিকৌ ভক্তিশ্চে মব ল-
ক্ষণা । ক্রিবতে ভগবত্যঙ্ক তস্মানে
ংধীত মূর্ত্তমং ॥ ॥ ॥ তত্রৈব শ্রীনারদ
যুর্বিষ্টিয় সম্বাদে । শুবণং কীর্তনঞ্চাস্য
স্মরণং মহতাং গতেঃ । সেবেজ্যাবন-
তি দাস্যং সখ্য মাত্ম নিবেদনং ॥ ॥
পাদ্মে কার্ত্তিকমাহাত্ম্যে শ্রীযমধমু-
কেশ সম্বাদে । শুবণং কীর্তনং পূজা
সর্বকর্ম্মার্পণং স্মৃতিঃ । পরিচর্য্যা নম-
স্কারঃ পুনস্বাত্মার্পণং হরৌ ॥ ॥
তত্রৈবোত্তরখণ্ডে শিব পার্বতী স-
ম্বাদে । আদ্যন্ত বৈকবং পোক্তং শুব-
চক্রাক্ষণং হরেঃ । ধারণঞ্চোক্ত পুণ্ড্রা-
ণাং তন্নাম্রাণাং পরিগৃহঃ ॥ অচনঞ্চ
জপো ধ্যানং তন্নান স্মরণং তথা ।
কীর্তনং শুবণঞ্চৈব বন্দনং পাদ সেব-
নং । তৎপাদোদক সেবা চ ভগ্নিবে-
দিত ভোজনং ॥ তদীযানাঞ্চ সংসে-
বা দ্বাদশাব্রুত নিষ্ঠতা । তুলসী রো-
পণং বিকো দেব দেবস্য শার্জিণঃ ॥
ভক্তিঃ ষোড়শধা পোক্তা তববন্ধ
বিমুক্তয়ে । ইতি চ ॥ ॥ ॥ কিঞ্চ । দর্শ-
নং ভগবন্মূর্ত্তেঃ স্পর্শনং ক্ষেত্রসেবনং ।
আঘ্রাণং ধূপশেষাদে নির্খাল্যস্য চ

ভক্তি

ভক্তি

ধারণা ॥ নৃত্যং ভগবদগুচ তথা বী-
 গাদি বাদনং কৃষ্ণলীলাদ্যতিনয়ঃ শ্রী
 ভাগবত সেবনং ॥ পদ্মাঙ্ক মালাদি
 ধৃতি রেকাদশ্যাদি জাগরঃ ॥ পুসা- ॥
 দ রচনাদ্যন্যজ্জ্ঞেয়ং শাস্ত্রানুসার
 তঃ ॥ লিখিতা ভগবদ্ধমা ভক্তানাং
 লক্ষণানি চ ॥ তানি জ্ঞেয়ানি সর্বাণি
 ভক্তে বৈ লক্ষণানি হ ॥ তেষু জ্ঞেয়ানি
 গৌণানি মুখ্যানি চ বিবেকিভিঃ ॥
 বহিরঙ্গান্তরঙ্গাণি পুমানিছৌ চ তা-
 নি যৎ ॥ ভেদাস্তু বিবিধা ভক্তে ভক্ত
 ভাবাদি ভেদতঃ ॥ মুক্তাফলাদি গু-
 হেভ্যে জ্ঞেয়া স্তল্লিখনৈ রলং ॥ পু-
 মভক্তৌ চ নিছায়া সর্বে ত্বর্থাঃ সে-
 বকাঃ স্বয়ং ॥ ভগবাং শ্চাতিবশ্যঃ
 স্যাল্লিখ্যেত হস্যঃ সুলক্ষণং ॥ ৯ ॥
 অথ পুেমভক্তি লক্ষণং ॥ নারদপ-
 ঞ্জরাত্রৈ ॥ অনন্যমমতা বিকৌ মন-
 তা পুেম সঙ্কতা ॥ ভক্তি রিত্যচ্যেত
 ভীষ্য পুহ্লাদোক্তব নারদৈঃ ॥ পুেম
 ভক্তেশ্চ নাহাত্ম্যং ভক্তে মাহাত্ম্য-
 তঃ পরং ॥ সিদ্ধমেব যতো ভক্তেঃ ফ-
 লং পুেমৈব নিশ্চিতং ॥ চিহ্নানি পু-
 মসম্পত্তে স্বাহাণ্যাত্যন্তরাণি চ ॥ কি-
 যন্ত্যাল্লিখিতা তস্য নহিমৈব বি-
 লিখ্যেত ॥ ৯ ॥ অথ পুেমসম্পত্তি
 চিহ্নানি সপ্তমস্কন্ধে শ্রীপুহ্লাদস্য

বালানুশাসনে ॥ নিশম্য কর্ম্মাণি গু-
 গানতুল্যান্ বীৰ্য্যাণি লীলাতনুভিঃ
 কৃতানি ॥ যদাতিহর্বোৎপুলকাসু
 গঙ্গনং পুোৎকণ্ঠ উদ্বাযতি নৃত্যেত চ
 ॥ যদা গুহ গুলু ইব কুচিদ্ধমত্যাঙ্ক-
 ন্দতি ধ্যযতি বন্দতে জনং ॥ মুহুঃ
 শ্বসনবক্তি হরে জগৎপতে নারায়ণে-
 ত্যাত্ন নতি গতত্রপঃ ॥ তদা পুমান্
 মুক্ত সমস্ত বন্ধন স্তম্ভাব ভাবানু ক্-
 তাশযাকৃতিঃ ॥ নিদ্রক বীজানুশযো
 নহীষসা ভক্তি পুযোগেণ সনেত্য-
 ধোঙ্কজং ॥ ৯ ॥ একাদশেচ শ্রীকবি
 যোগেশ্বরোত্তরে ॥ শৃণু স্তদুগাণি র-
 থাঙ্কপাণে জন্মানি কর্ম্মাণি চ যানি-
 লোকে ॥ গীতানি নামানি তদর্থকা-
 নি গায়ন্ বিলজ্জো বিচরেদসঙ্কঃ ॥
 এবং ব্রুতঃ স্বপ্নিয নাম কীর্ত্ত্যা জাতা-
 নুরাগো দ্রুত চিত্ত উট্টৈঃ ॥ ইসত্যথো-
 রোদিতি রৌতি গায়ত্যুন্মাদবম্ভত্য
 তিলোক বাহুঃ ॥ ৯ ॥ তত্রৈব শ্রীপুহ্লাদ
 যোগেশ্বরোত্তরে ॥ অরভঃ স্মারযন্তশ্চ
 নিথোষৌষ হরং হরিং ॥ ভক্ত্যা স-
 জাতযা ভক্ত্যা বিভুত্ব্যৎপুলকাং ত-
 নুং ॥ কুচিদ্ধনত্যচ্যেত চিত্তয়া কুচি-
 দ্ধনস্তি নন্দস্তি বদন্ত্যংলৌকিকাঃ ॥
 নৃত্যন্তি গায়ন্ত্যনুশীলনত্যাং তবস্তি
 তুর্কাং পরমেত্য নিবৃত্তাঃ ॥ ৯ ॥ শ্রী

ভক্তি

ভক্তি

ভগবদুদ্ভব সম্বাদে চ । কথং বিনারো
 মহর্ষঃ দুবতা চেতসা বিনা । বিনান-
 ন্দাশ্চ কলযা শূদ্রে্যভক্ত্যা বিনাশযঃ
 ॥ বাগ্নদা দুবতে যস্য চিত্তংরোদিত্য
 ভীক্ হসতি ক্চিচ্চ । বিলজ্জ উদ্গা-
 যতিনূত্যতে চ মন্ডক্তি যুক্তো ভবনং
 প্লানাতি ॥ যথোক্ত ভক্ত্যশক্তৌ তু
 ভগবচ্চরণাম্বুজং । শরণাগত ভাবেন
 ক্ৎসু ভীতিস্ন মাশুযেৎ ॥ ইতি হরি
 ভক্তিবিনাসে ১১ বিলাসঃ ॥ # ॥
 অপিচ । উত্তমা ভক্তে লক্ষণং যথা ।
 অন্যাভিলাসিতা শূন্যং জ্ঞান কর্ম্মা-
 দ্যনাবৃতং । আনুকূলেয়ন কৃষ্ণানুশী-
 লনং ভক্তিকৃতমা ॥ তথা নারদপঞ্চ
 রাত্রে । সর্বোপাধি বিনিমুক্তং তৎ
 পরত্বেন নির্মলং । হৃষীকেণ হৃষীকে-
 শসেবনং ভক্তি কচ্যতে ॥ শ্রীভাগব-
 তস্য তৃতীয় স্কন্ধে চ । অহৈতুক্য ব্যব-
 হিতা বা ভক্তিঃ পুরুষোত্তমে । সালো-
 ক্য সার্ধি সানীপ্য সাক্ষৈপ্যকত্বম-
 প্যত ॥ দীযন্নানং ন গৃহ্ণন্তি বিনা মৎ
 সেবনং জনাঃ । সএব ভক্তি যোগাখ্য
 আত্যন্তিক উদাহৃত ইতি ॥ # ॥ সা
 উত্তমা ভক্তিঃ বহিধা যথা । ক্লেশঘ্নী
 শূভদা মোক্ষলঘুতাক্ৎ সুদুলভা ।
 সান্দ্রানন্দবিশেষাত্মা শ্রীকৃষ্ণকর্ষণী
 চ সা ॥ # ॥ তত্রাস্যাঃ ক্লেশঘ্ণত্বা ক্লে

শাস্ত পাপং তদ্বীজ নবিদ্যা চেতি
 তে ত্রিধা । শূভদত্বং যথা । শূভানি
 পুণ্যনং সর্ব জগতামনুরক্ততা । সদুণা
 সুখ মিত্যাদীন্যাখ্যাতানি মনীষি-
 ভিঃ ॥ মোক্ষলঘুতাক্ৎমথা । মনা-
 গেব পুরুটাযাং হৃদয়ে ভগবদুত্তৌ ।
 পুরুষার্থাস্ত চত্বার স্তৃণায়ন্তে সমস্ত-
 তঃ ॥ # ॥ সুদুলভা যথা । সাধনৌ-
 ষৈ রনাসঙ্কে রনভ্যা সুচিরাদপি ।
 হরিণা চাখদেযেতি দ্বিধা সা স্যাৎ
 সুদুলভা ॥ সান্দ্রানন্দবিশেষাত্মা
 যথা । বুদ্ধানন্দো ভবেদেব চেৎ
 পরাঙ্ক গুণীকৃতঃ । নৈতি ভক্তি সুখা
 স্ত্রোথেঃ পরমাণু তুল্যমপি ॥ # ॥
 শ্রীকৃষ্ণকর্ষণী যথা । কৃত্বা হরিং পু-
 মভাজং পুষ্যবর্গ সমন্বিতং । ভক্তি ব-
 শীকরোতীতি শ্রীকৃষ্ণকর্ষণী চ সা
 ॥ # ॥ সা উত্তমভক্তি ত্রিধা যথা ।
 সা ভক্তিঃ সাধনং ভাবঃ পুমা চেতি
 ত্রিধোদিতা । সাধন ভক্তি যথা ।
 কৃতি সাধ্যা ভবৎ সাধ্য ভাবা সা
 সাধনাভিধা । মিত্য নিদ্ধস্য ভাব-
 স্য প্ৰাকট্যং হৃদি সাধ্যতা ॥ # ॥
 ভাবভক্তি যথা । শূদ্ধসত্ত্ব বিশেষা-
 ত্মাপু ম সূর্য্যাংশু সান্দ্র্যভাক্ । কচি-
 ভি শিচন্ত নাসৃণ্যকদমৌ ভাব উচ্য-
 তে ॥ # ॥ পুমানভক্তি যথা । সম্যঙ্গ-

ভক্তি

ভগ

লুণ্ঠিত স্বাস্তো নমত্বাতিশযাক্তিতঃ
। ভাবঃ সএব সান্দ্রাত্মা বৃধৈঃ পু-
না নিগদ্যতে ॥ ইতি ভক্তিরসাম্
ভসিকৌ পূর্ববিভাগঃ ॥

ভক্তিমান্ ত্রি ভক্তিয়ুক্তঃ । যথা ।
শুণবান্ পত্রবান্ শ্রীমান্ কীর্ত্তিমান্
ভক্তিমান্ ভবেৎ । ঐহিকে পরমৈ
শ্বর্য্য নন্তে নাথপদং বুজেৎ ॥ ইতি
শাস্ত্রবীতজ্ঞান্তগতমহাকালভৈর-
বস্তোত্রং ॥ অপিচ । অন্যেপি যে
বিকর্ম্মহাঃ শূদ্রাদ্যো নীচ জাতযঃ ।
ভক্তিমন্তঃ পুমুচ্যন্তে কালেন মযি
সম্মতাঃ ॥ ইতি কৌর্ম্মে ৪ অধ্যায়ঃ ॥

ভক্তিযোগঃ পু° পরমেশ্বরেভজনস-
ম্বন্ধঃ । যথা । ভক্তিযোগপুকাশায়
লোকসংননুগুহায় চ । সম্যগাসামু
মাশ্রিত্য কৃষ্ণ চৈতন্য নামধৃক্ ॥
ইতি চৈতন্যভাগবতং ॥ অপিচ ।
বাসুদেবে ভগবতি ভক্তিযোগঃ পু-
যোজিতঃ । জনযত্যাশু বৈরাগ্য
জ্ঞানঞ্চ বদ হৈতুকশ্চ ॥ ইতি শ্রীভা-
গবতে ১ স্কন্ধে ১ অধ্যায়ঃ ॥

ভক্তিরসঃ পু° ভক্তিরেবরসঃ । যথা
। বিভাবৈ রনুভাবৈশ্চ সাত্ত্বিকৈ র্য-
ভিচারিভিঃ । স্বাদ্যত্বং হৃদি ভক্তা-
না নানী তাম্বুগাদিভিঃ । এষা কৃষ্ণ
রতিঃ স্বার্থ্যভাবা ভক্তিরসো ভ-

বেৎ ॥ ইতি ভক্তিরসাম্ভসিকুঃ ॥
ভক্তিলাঃ পু° সাধুঘোটকঃ । যথা ।
পুতুভক্তা ভক্তিলাশ্চ জলীনেষু জ-
লোৎকটাঃ । ইতি শব্দচন্দ্রিকা ॥
ভক্তিদাতরি ত্রি ॥

ভগ° স্ত্রী স্ত্রীচিহ্ন° । ভৎপর্য্যায়ঃ ।
যোনিঃ ২ । ইত্যমরঃ ॥ বরাহঃ ৫
উপস্থঃ ৪ অরমন্দির° ৫ । ইতি রা-
জনর্ঘণ্টঃ ॥ রতিগৃহ° ৬ জন্মবত্ন° ৭
অপর° ৮ অবাচ্যদেশঃ ৯ পুকৃতিঃ
১০ অপথ° ১১ অরকূপঃ ১২ অপু-
দেশঃ ১৩ পুকৃতিঃ ১৪ পুয়ী ১৫ স-
সারনার্গঃ ১৭ শুহ° ১৮ অরাগার°
১৯ অরধ্বজ° ২০ রতজ° ২১ রতি-
জহর° ২২ কলত্র° ২৩ অধঃ ২৪ ।
ইতি শব্দরত্নাবলী ॥ তস্য লক্ষণ° ।
যথা । বিস্তীর্ণঞ্চ গভীরঞ্চ দ্বিবিধ°
ভগ লক্ষণ° । তদুগা যথা । কূর্ম্মপৃষ্ঠ°
গজফক° পদ্মগক° সুকোমল° । অ-
কোমল° সুবিস্তীর্ণ° পর্কৈতে চ ভ-
গোক্তমাঃ ॥ তদোষঃ যথা । শীত-
ল° নিম্ন মতু্যঞ্চ° গোজিহ্বা সদৃশ°
পর° । ইত্যুক্ত° কামশাস্ত্রজৈ ভগ
দোষ চতুষ্টয়° ॥ বিস্তীর্ণে মূষল°
যোজ্য° গভীরে বংশ বীজক° । ইতি
রতিমঞ্জরী ॥ ৯ ॥ শ্রীঃ ॥ বীর্য্য° ॥
ইহা ॥ জ্ঞান° ॥ বৈরাগ্য° ॥ কীর্ত্তিঃ ॥

ভগণ

ভগণ

নাহ্যগ্যং ॥ ঐ শ্বব্যং ॥ যত্রঃ ॥ ধর্ম্যঃ
 ॥ মোক্ষঃ ॥ ইতি মেদিনী ॥ পুংসাং
 ৩৭ নক্ষত্রমধ্যভাগঃ ॥ ইতি রাজনি-
 র্ঘটঃ ॥ স্ত্রী ॥ যশঃ ॥ সৌভাগ্যং ॥
 কান্তিঃ ॥ সূর্য্যঃ ॥ শত্রু বিশেষঃ ॥
 চন্দ্রঃ ॥ ইত্যনেকার্থধনিমঞ্জরী ॥
 পূর্বকল্পনানক্ষত্রং ॥ যথা ॥ অক্ষতা-
 মাষ যুক্তাশ্চ ভগে সর্পি স্তুত্বরে
 ॥ ইতি জ্যোতিস্তত্ত্বং ॥

ভগঃ পুং রবিঃ ॥ ইতি মেদিনী ॥
 স্ত্রীবেপ্যং ॥ যথা ॥ জ্ঞান বৈরাগ্য-
 যো বোমৌ ভগ মন্ত্রী তু ভাস্করে ॥
 ইতি কঃ ॥

ভগণঃ পুং নক্ষত্রসমূহঃ ॥ শীঘ্রগা-
 নিণাং গুহাণা মল্লেন কালেন মন্দ-
 গামিনাং গুহাণাং মহতাকালেন
 পূর্বগত্যা পাতানাং পশ্চিমগত্যা
 পরিবর্তননাশিন্যাদি রেবত্যস্ত ন-
 ক্ষত্রভোগকালঃ ॥ ষষ্টিবিকলাতিঃ
 কলা ষষ্টিকলাভি ভাগ ত্রিশভা-
 গৈ রাশি দ্বাদশ রাশিভি ভগণঃ ॥
 যথা ॥ শীঘ্রগ স্থান্যথাল্লেন কালেন
 মহতাল্লগঃ ॥ তেষাস্ত পরিবর্তন
 পৌষণ্তে ভগণঃ স্মৃতঃ ॥ বিকলানা
 কলাষষ্ট্যা তৎ ষষ্ট্যা ভাগ উচ্যতে ॥
 ত্রিশতা ভবেদাশি ভগণো দ্বাদ-
 শৈব তে ॥ যুগে সূর্য্য জ্ঞ শূক্রাণা

খ চতুর্ক রদার্নবাঃ ৪৩২০০০০ ॥ অজ্ঞা-
 কি শুক শীঘ্রাণাং ভগণাঃ পূর্বযাবি-
 নাং ॥ ইন্দো রসাগ্নি ত্রিভীষ সপ্ত
 ভূধর নাগর্গণাঃ ৫৭৭৫৩৩৩৬ ॥ দসু ত্র্যষ্ট
 রসাক্ষাঙ্কি লোচনানি অজস্য তু ২২
 ৯৬৮৩২ ॥ বুধশীঘ্রস্য শূন্য তু খাদি
 ত্র্যক্ষ নগেন্দবঃ ১৭৯৩৭০৬০ ॥ বৃহ-
 স্পতেঃ খ দসুাক্ষি বেদ ষষ্টিহ য স্থথা
 ৩৬৪২২০ ॥ সিত শীঘ্রস্য ষট্ সপ্ত ত্রি
 যমাশ্বি খ ভূধরাঃ ৭০২২৩৭৬ ॥ শনে
 ভূজক ষট্ পঞ্চ রস বেদ নিশাক-
 রাঃ ১৪৬৫৬৮ ॥ চন্দ্রোহস্যগ্নি শূ-
 ন্যাশ্বি বসু সর্পার্নবা ৪৮৮২০৩ যুগে
 ॥ বামং পাতস্য সর্পাগ্নি বনাস্বি শি-
 শ্বি দসুকাঃ ২৩২২৩৮ ॥ ইতি সূর্য্যসি-
 দ্ধান্তঃ ॥ অপিচ ॥ গুহাণাং মল্লেনা-
 চানাং চলোচানাং গুহপাতানাঞ্চ ভ-
 গণানল্লোক ষট্টেনাহ ॥ অর্কশ্চক্ৰ দুধ-
 পর্য্যমা বিধে রহি কোটি গুণিতা র-
 দাক্ষয়ঃ ৪৩২০০০০০০০ ॥ এত এব শনি
 জীব ভূত্বাং কীর্তিতাশ্চ গণকৈ শ্চ-
 লোচজাঃ ॥ ১ ॥ খাত্তু খাত্তু পগণা-
 নরেন্দ্রিষ স্বাধরাদি বিষয়া ৫৭৭৫৩
 ৩০০০০০ হিমদ্যুতেঃ ॥ যুগ্ম যুগ্ম শর
 নাগ লোচন ব্যাল ষণ্ণব যমাশ্বিনো
 স্জঃ ২২৯৬৮২৮৫২২ ॥ ২ ॥ সিদ্ধু
 সিদ্ধুর নবাষ্ট গোক্ষ ষট্ ত্র্যক্ষ সপ্ত

शशिना ११२७७२२८२८४ ऋ शीषु
जाः । पक्ष पक्ष युग वट्ट लोचन द्व्य
द्वि षडशुग मिता ७७४२२७४५५ ष
रो मताः ॥ ७ ॥ द्वि नन्द वेदाङ्क
गजाग्नि लोचन द्विशून्य शैलाः १०२
२७८२४२२ सित शीषु पर्ययाः । भू
ऊङ्क नन्द द्वि नगाङ्क वाण षट् कृते
न्दवः सूर्यसूतस्य पर्ययाः १४७५७
१२२८ ॥ ४ ॥ थाष्टाक्कषो ४८० ष्टाङ्क
गङ्गेषु द्विद्विबन्दिपाङ्कयो ४८०१०५
८५८ द्व्यङ्क वना २२२ रदाग्रयः ७७२ ।
शरेष्विता ८५५ ऋङ्क रसाः ७५७
असागराः ४१ सूर्यः पूर्वगत्या तरुणे
नृन्दृजाः ॥ ५ ॥ गजाष्टि भग त्रिरदा
श्विनः २७२७११७७ अद्भुदुसाश्विनः
२७१ अ द्वि शराः ५२१ क्रातुवः ७७ ।
त्रि नन्द नागा ८२७ युग अङ्गरेववो
५८४ शि शंकराद्व्युग पात पर्य
याः ॥ ७ ॥ इति सिद्धास्तु शिरोमणिः
॥ ८ ॥ गुहाणां पूर्वगमनेन कले
एते पययाः । तथा नन्दोद्यानाङ्क
प्राप्त्या एतावत्तः । पातानां प-
श्चिमगत्या एतावत्तो भवन्ति । अ
त्रोपपत्तिः सातु तदावापशाल
न तत् क्षेत्रसंस्थानेन शुभगे
लेनैव श्रोतुं शक्यते नान्येन ।
गुह नन्द शीषु पाताः स्व स्व मार्गेषु

गह्वर एतावतः पर्ययान् कले ज-
रणीत्यत्रागन एव पुनाण । इति
तडाका ॥
भगदत्तः पूं नरकराजस्यैज्यैरुपुत्रः ।
सत्तु प्राण्येतिषपुराधिपः । यथा
। कतुनत्यास्तु जायाणां कालेन न-
रकः क्रमात् । भगदत्तं नहार्शीर्ष-
मदवष्टं सुमालिनं ॥ चतुरो जन-
यामास पूत्रां सुतांश्च क्लितेः सूतः
। श्रीभगवान्वाच । भारावतरणे
देवि नरकस्य वधः पुरा । दुषेव
पुार्थितो यन्मातेनासौ निहतो
नया ॥ पाज यिष्ये हस्य सप्तानं
देवि दृष्टनादहं । प्राण्येतिषे
इतिषेऽप्यनि नष्टारं भगदत्तकं
॥ पृथिव्यां नारदेनैव सहितः
केशवस्तु । भगदत्तं भौमसूतं
प्राण्येतिषे पुरोस्तने ॥ अति-
षिच्य तदा भूपं पुरमध्ये न्यवेश
यत् । इति कालिकुपुराणे ७२
अध्यायः ॥
भगदैवतं क्ली पूर्वकलुनीनक्रु ।
तत्तु नृहस्पते जग्ननक्रु । यथा ।
विशाथानल तोयानि वैकव्यं त-
गदैवतं । पृष्या पौषेण वनः स-
पो जग्न भान्यर्कतः क्रमात् ॥ इति
येतिषुत्तु ॥

उगन्द

उगन्द

उगन्दरः/पु० अपानदेशे वृणरोग
 विशेषः। तस्य रूपं माह। शुद्धस्य
 ह्यङ्गुले क्षेत्रे पार्श्वतः पिडकार्त्तिक
 कृ०। तिम्रो उगन्दरो ज्ञेयः स च
 पक्षविधो भवेत् ॥ अर्त्तिकं गी-
 त्ताकृ०। पक्षविधः वातिक पैंत्रि-
 कं त्रैश्विकं नाग्निपातिकं शल्यज
 भेदैः ॥ १ ॥ उगन्दरं शब्दस्य नि-
 कृत्तिं माह भोजः। उगं परिसम-
 स्तान्मो सुत वञ्ची तथैव च। उगव-
 द्द। रश्मिमातुदादेश उगन्दरः ॥
 उज्ज्वल्यनेति उगं मेहनं। उ-
 ज्ज्वल्यन्निति उगं योनिः। अत्र
 उगशब्देन द्वयमपि कथ्यते। उ-
 गवत् योनि वत् ॥ १ ॥ कटी क-
 पाल निस्तोद दाह कण्ठकजादयः।
 उवन्ति पूर्वकृपाणि उविष्यति उग-
 न्दरे। कटी कपालमत्र कटीकलकं
 ॥ १ ॥ वातिकं शतयोनकं संज्ञं
 उगन्दरं माह। कषाय कर्कश रति-
 कोपितो ह्निज सुपानदेशे पि-
 डकां करोति वा०। उपेक्षणां
 पाकमृपैति दाकणं कजापतिमा-
 कण फेम वाहिनी॥ तत्रागमो नूत्र
 पुरीष रेतसां वृणै रनेकैः शत
 योनकं वदेत्। दाकणं अतिदाक-
 णात्। वृणै रनेकैः नूत्रमूत्रैः। श-

तयोनकं शालनी तत्रुल्यं ॥ १ ॥
 पैत्रिकं मूत्रं गीव संज्ञं माह। पुको-
 पणैः पिडु नतिपुकोपितं करो-
 तिरत्तां पिडकां गुदे गतां। उ-
 दाशुपाकाहिमं पूति वाहिनीं उग-
 न्दरं षोष्ठं शिरोधरं वदेत् ॥ आशु-
 पाकाहिमं पूति वाहिनीं। शीघ्रपा-
 कां उष्णं दुर्गन्धं वाहिनीं। तदा तं
 उगन्दरं उष्ट्रं शिरोधरं उष्ट्रं गीव सं-
 ज्ञं वदेत्। उष्ट्रं गीव संज्ञं। पि-
 डका कालीनं वक्रं तयोष्ट्रं गीवाकार-
 त्वेन ॥ १ ॥ त्रैश्विकं परिसुवि सं-
 ज्ञं माह। कण्ठयोनो घनसुवी कठिनो
 मन्दवेदनः। श्वेतावतासः कफजः
 परिसुवी उगन्दरः ॥ कठिनः पिड
 कावहायां परिसुवी निरञ्जरं सु-
 वणं शीलः ॥ १ ॥ नाग्निपातिकं शङ्ख-
 कावत् संज्ञं माह। वहवर्णं कजा-
 सुवाः पिडका गोज्जनापमाः। श-
 षुकावत् वज्रादी शङ्खकावत्को मतः
 ॥ वहवर्णं कजा सुवाः वहशब्दो वर्णा-
 दिभिः पुत्र्येकं सव्यते। नाटं सु-
 वमार्गः ॥ १ ॥ शल्यजं नूत्रमार्गं संज्ञं
 माह। कतादृतिः पायुगता द्विवर्द्ध-
 ते ह्युपेक्षणां स्याः क्मवो विदार्य
 ते। पुत्रवते मार्गं मनोकथा मूत्रे
 वृणै सुममार्गं उगन्दरं वदेत् ॥

ভগন্দ

ভগন্দ

ক্ষতাত্ কষ্টকাহিনা নথেন কণ্ডুনা
 দিনা বা হ্তিবাভাত্ । গতিঃ স্রাবঃ ।
 উন্মাদ ভগন্দরঃ । এতস্য ক্মিকৃত
 মাইগৈঃ পুরীষাদি নির্গম্যুন্মাদ স-
 জ্ঞা ॥ * ॥ কষ্টস্য মন্যন্যাকাহ ।
 ঘোরাঃ সাধয়িতুং দুঃখাঃ সর্ব এব
 ভগন্দরাঃ । তেয়সাধ্য জ্বিদোষো-
 প্থঃ ক্ষতজন্ম বিশেষতঃ ॥ বাত মূত্র
 পুরীষাণি শূক্ৰক ক্মম স্তথা । ভগ-
 ন্দরাৎ সুবন্তস্ত মাসযন্তি তনাতুরা
 ॥ * ॥ অথ ভগন্দরস্য চিকিৎসা ।
 অথাস্য পিডকা মেব তথা যত্রাদু-
 পাচরেৎ । শূদ্র্যসু স্রুতি সেকাভৈ
 র্থথা পাকং ন গচ্ছতি ॥ * ॥ পুনর্নবা-
 মূতা শূণী পিষ্টিকা বদরৈঃ কৃতঃ ।
 লেপায় পিডকাবহ্নে কল্পঃ শস্তো ভ-
 গন্দরে ॥ পয়ঃ পিষ্টৈ স্তিমারিষ্ট ম-
 ধুকৈঃ শীতলৈঃ কৃতঃ । লেপো ভগ-
 ন্দরে শস্তঃ পৈস্তিকৈ বেদনাবতি ॥
 অরিষ্টো নিষঃ ॥ * ॥ সুমনাযাশ্চ
 পপ্রাণি শুভূচী বিশ্বভেষজ্ঞ । সৈক্কব-
 ত্ক মংপিষ্টং লেপাচ্ছন্তি ভগন্দরং ॥
 সুমনা জাতি স্তন্যাঃ পপ্রং ॥ পিড-
 কানা নপদানা মপতর্পণ পূর্বকং ।
 কয় মর্জ্যাদ্বিরেকান্তঃ ভিন্নানাং বুণ
 বৎক্রিয়া ॥ নিশাকর্কীর সিদ্ধুথ
 পুরাশ্বহননছদৈঃ । সিদ্ধ মভ্যঞ্জনে

তৈলং ভগন্দর হরং পরং ॥ পুরা
 শুগুজুঃ । অশ্বহননছদাঃ করবীরপ-
 প্রাণি । নিশাদিতৈলং ॥ * ॥ ত্রিক-
 লা পুর কৃষ্ণানাং ত্রিপঞ্চাশৈক যো-
 গিতা । শুটিকা শোথ শুন্মাশো ভ-
 গন্দরবতাং হিতা ॥ নবকার্ষিকো
 শুগুজুঃ ॥ * ॥ শত্রুক্রিয়াপি কথিতা
 শত্রুসাধ্যৈ ভগন্দরে । সা চ তেনৈব
 কস্তব্য শত্রুশাস্ত্র মবৈতি যঃ ॥ ব্যা-
 যামং মৈথুনং যুদ্ধং পৃষ্ঠযানং শুক্ৰাণি
 চ । কচ বুণেপি যত্নেন বর্জয়েৎ স-
 নরঃ ॥ ইতি ভাবপুকাশে ভগন্দরা-
 ধিকারঃ ॥ * ॥ অপিচ । লঙ্ঘনং স্বে-
 দনং লেপ বিস্তাপন বিরচনৈঃ । র-
 ত্তমোক্ষাদিভিঃ শীঘ্রং শুদজাং পি-
 ডকা জয়েৎ ॥ তথা যত্র ভিষক
 জর্যাথথা পাকং নিগচ্ছতি । অপক-
 বাথ পক-বা জলৌকাপাতনং হিতং
 ॥ তদভাবে তু শ্ৰুত্যা নিদং র-
 ত্তস্য মোক্ষণং ॥ * ॥ বটপত্রাষ্টকা
 শূণী শুভূচ্যঃ সপুনর্নবাঃ । পিষ্টা তু
 পিডকারন্তে লেপঃ শস্তো ভগন্দরে
 ॥ আনাবহ্না ক্রিয়া পোক্তা পদ্যাব-
 হ্না ক্রিষোচ্যতে ॥ * ॥ ত্র্যষণা পাট-
 লা ক্ষার বহ্নি দাহাদিকং ক্রমং । বি-
 ধায় বুণবৎ কার্য্যং যথা দোষো যথা
 বলং ॥ সুহৃকদুখ দাবীতি বর্জি

ভগন্দ

কৃতা ভগন্দরে । দদ্যাৎ সর্ব শরীর-
 স্থানাডী ইন্যাৎ পুষোগরাট্ ॥ * ॥
 তিলাভয়া লোধু নরিষ্টপত্রা নিশা
 বচা অষ্ট মগারধুমঃ । ভগন্দরে না
 ড্যুপদশাযোশ্চ দুষ্টবুণেশোধনরো-
 পণো ইযং ॥ * ॥ শুনো ইহি সৃষ্ট
 ত্রিফলা রসেন বিডালকাহ্নি ত্রথবা
 বিলেপনাৎ । চিরপুভূত বৃণরোগ
 দুষ্ট ভগন্দর নাশ মুপৈতি নুনং ॥ * ॥
 জম্বুকনাংস ভূঞ্জীত পুকারৈ ব্যঞ্জনা-
 দিতিঃ । শৃগাল মাংস ব্যঞ্জনং খাদ্য
 । অথবা শম্বুক নাংস ব্যঞ্জনং খাদ্য
 ॥ * ॥ ত্রিকটু ত্রিফলা মুস্তং বিডকা-
 মৃত চিত্রকং । শটেয়লা পিপ্পলী মূলং
 ইবুবা সুরদাক চ ॥ তুষুকং পুষ্করং
 চব্যং বিশালা রজনী দ্ববং । বিড-
 সৌবর্চলকারৌসৈক্কং গজপিপ্পলী
 ॥ যাবন্ত্যেতানি চূর্ণানি তাবদ্দিগুণ
 গুণুলুঃ । কোলপুনাগাং গুটিকাং
 খাদবেম্মধনা সহ ॥ ভগন্দর শ্বাস
 কাসং ক্রমং জীর্ণজরোদরং । নাডী
 দুষ্টবুণানা হ অষ্টোন্মাদাশ্মরী ক্রমীন্
 ॥ মেহাস্রব্ধি হৃদোগ শূল শ্লীপদ
 নেবচা সপ্তবিশতিকো হস্তি গুল্লুলুঃ
 সর্বরোগহা ॥ হৃদোগ শূল মিত্যত্র
 হুৎপার্শ্ব শূল মিত্যপি পাঠঃ । সপ্ত-
 বিশতি গুল্লুলুঃ ॥ * ॥ চিত্রকাকৌ

ভগত

ত্রিবৎ পাঠৌ মনপ্ হমনারকৌ ।
 সুধাং বচাং লাক্কলিকাং হরিতালং
 সুবর্চলাং ॥ জ্যোতিষ্মতীঞ্চ সংহৃত্য
 তৈলং বৈদেগ্যে বিপাচয়েৎ । এতদ্বি-
 স্যন্দনং নাম তৈল মুক্তং ভগন্দরে
 ॥ শোধনং রোপণংৈব সুবর্ণ করণ-
 ম্মতং । বিন্যন্দনং তৈলং ॥ * ॥ সূত-
 স্য দ্বিগুণেন শুদ্ধ বলিলা কন্যাগপ-
 যোতি জ্যহং পিষ্ট্বা তামুনযং সমস্ত
 তলিতং পাত্রং বিধাযোপরি । শ্বে-
 দ্যং যাম যুগং সতম্য গিঠরে জম্বু-
 লৈঃ সপ্তধা সাক্কং তৎ পুটেবেৎ ভ-
 গন্দর হরৌ গুল্লোম্মিতা স্যাদিত্তি
 ॥ জম্বুজলৈ রিত্যত্র নিম্বুজলৈ ত্রিভিচ
 পাঠঃ । ভগন্দর হরৌ রসঃ ॥ * ॥
 শুদ্ধসূতং সমং গন্ধং মৃতনাগং সতু-
 থকং । জীরকং সৈক্কবং তুল্যং তিত্ত
 কোষাতকী দুইবঃ ॥ পিষ্ট্বা তল্লিপনা-
 ক্ত্তি ভক্ষণাচ্চ ভগন্দরং । রসঃ কা-
 লাপ্তিকদৌ ইমং গুল্লৈকং মৃত্যুজিত-
 বেৎ ॥ কালাপ্তি কদৌ রসঃ ॥ ইতি
 নারদীপিকাযাং ভগন্দর চিকিৎ-
 সাধ্যাযঃ ॥ * ॥ অপিচ । গুল্লুলুঃ
 ত্রিফলা মুক্তং পীত্বা নশেৎ ভগন্দ-
 রঃ । ইতি গাকডে ১৮৮ অধ্যাযঃ ॥
 ভগভক্ষকঃ পুং অণ্ডাশী । কোটনা
 ইতি ভাষা । ইতি মহাভারতে

ভগব

দানধর্মঃ। তস্যাম ভক্ষণ নিষেধো
যথা। যো বান্ধবৈঃ পরিত্যক্তঃ সা-
ধুতি বান্ধবৈঃ রপি। জ্ঞানী যশ্চ
তস্যাম ভক্তা চান্দ্রাবণকরেৎ ॥
ইতি নার্কণ্ডেয়পুরাণে সদাচার-
ধ্যায়ঃ ॥

ভগবতী স্ত্রী গৌরী ॥ পূজ্যা ॥ ইতি
মেদিনী ॥ সরস্বতী। যথা। সা মা-
পাতু সরস্বতী ভগবতী নিঃশেষ জা-
ড্যাপহা। ইতি পৌরাণিকাঃ ॥ গঙ্গা
। যথা। ভগবতি ভবলীলা নৌলি-
মালে তবান্ধুঃ কণ মণু পরিমাণ-
পুণিনো যে স্পৃশন্তি। ইতি শঙ্ক-
রাচার্য্য কৃত গঙ্গাস্তোত্রং ॥ ১ ॥ ত-
স্যাঃ স্বরূপং যথা। যথা নিত্যোহি
ভগবান্ নিত্য ভগবতী তথা। ব-
মায়যা তিরোভূতা তদ্রূপে পুষ্ক-
তে লযে ॥ অ বৃক্ষ স্তম্বপর্য্যস্তং সর্ব-
মিথেয়ব কৃত্রিমং। দুর্গা সত্য স্বরূপা
সা পুষ্কতি ভগবান্ যথা ॥ সিদ্ধৈ-
শ্বর্ঘ্যাদিকং সর্বং যস্য মস্তি যুগে
যুগে। সিদ্ধ্যাদিকে ভগো জেয়ন্তেন
ভগবতী স্মৃতা ॥ ইতি বৃক্ষবৈবর্ত
পুরাণে পুষ্কতিখণ্ডে ৫৪ অধ্যায়ঃ

সর্ষে স্তাঈব ভজতে যতঃ। ধাতু
ভজতি সেবায়া ভগবতেষ সা

ভগব

স্মৃতা ॥ ইতি দেবীপুরাণে ৫৫ অ-
ধ্যায়ঃ ॥ ১ ॥ তস্যাঃ পুতিমা বিশে-
ষস্য পূজনে ফল বিশেষো যথা।
বুদ্ধোবাচ। শূণু তস্যাঃ সুরাধ্যক্ষ
আরাধন বিধি পত্রং। যথা সা তো-
ষিতা পূর্ব শঙ্করাদৈঃ ফলেপ্পু তি-
৥ কর্ম যজ্ঞেন দেবেশ তথাত্ম নপি
পূজয। শম্ভুঃ পূজযতে দেবী মন্ত্র
শক্তি ময়ী শূভা ॥ অক্ষনালাকরো
নিত্যং তেনাসৌ বিবুধায়রঃ। অহ-
শৈলনয়ী দেবী বজানি সুরসন্তন
॥ তেন বৃক্ষত্ব মেবেব ময়া পুষ্ক-
সুন্দরভ ॥ ইন্দ্রনীলময়ী দেবী বি-
ষ্ণু রচয়তে তা ॥ বিষ্ণুত্ব পুষ্ক বা-
স্তেন অভ্যুতৈক সনাতনং। দেবী
হেমময়ী কান্তা ধনদো রচয়তে স-
দা ॥ তেনাসৌ ধনদো দেবো ধনে-
শত্ৰু মবাপ্তবান্। বিশ্বদেবা মহা-
জ্ঞানো রৌপ্যা দেবী মনোহরা ॥
বজন্তি বিধিবদ্ভক্ত্য একেন বিশ্বত্ৰ মা-
পু যুঃ। বায়ুঃ পূজযতে তক্ত্যা দেবী
পিত্তল সন্তুবা ॥ বায়ুত্ব তেন তৎ
পুষ্ক মনোপন্ন্য গুণাবহং। বসবঃ
কাংসিকা দেবী পূজযন্তে বিধানতঃ
॥ পাপু বস্তো মহাজ্ঞানো বসুত্ব সু-
নহোদয়ং। অশ্বিনো পার্থিবা দে-
বী পূজযন্তে বিধানতঃ ॥ তেন ভাব-

ভগব

খিনো দেবো দিব্য দেহং গভাবভৌ
। স্মাটিকাং শোভনাং দেবীং বৰুণো
হৃৎযতে সদা । বৰুণত্বং হি সম্প্রাপ্তং
তেন ঋক্ষ্য সমন্বিতং ॥ দেবী মম-
ময়ী পুণ্য মগ্নি র্যজতি ভাবিতঃ ।
অগ্নিত্বং প্রাপ্ত্যাং স্তেন তেজোরূপ
সমন্বিতং ॥ তাম্রাং দেবীং সদাকাল-
লং ভক্ত্য দেবো দিবাকরঃ । অষ্টতে
তত্র সম্প্রাপ্তং তেন সূর্য্যত্ব মুক্তনং ॥
মুক্তা শৈলময়ীং দেবীং সোমঃ পূজ-
যতে সদা । তেন সোমো হপি স-
ম্প্রাপ্তঃ সোমত্বং সত্ততোজ্জ্বলং ॥ পু-
বালকময়ীং দেবীং যজন্তে পদ্মগো-
স্তমাঃ । তেন নাগাস্ত ভোগাঢ্যঃ
পুয়াস্ত্যেত পরং পদং ॥ কৃষ্ণাঘসম-
য়ীং দেবীং পূজযন্ত্যসুরোস্তমাঃ ॥ রা-
ক্ষসাস্ত মাহাত্মান স্তেন তে হমিত-
বিক্রমাঃ ॥ ত্রপুসীসময়ীং দেবীং পি-
শাচাঃ পূজযন্তি তাং । তেন ঋদ্ধি
বলোপেতাঃ পুয়াস্তি পরমং পদং ॥
ত্রৈলোকিকাং সদা দেবীং যজন্তে গুহ্য
কাদয়ঃ । তেন ভোগবলোপেতাঃ
পুয়াস্তীশ্বর মন্দিরং ॥ বজ্র লৌহ-
ময়ীং দেবীং যজন্তে মাতরঃ সদা ।
মাতৃত্বং প্রাপ্য তাঃ মর্ষাঃ পুয়াস্তি
পরমং পদং ॥ এবং দেবাঃ সগন্ধ-
র্ষাঃ পিশাচোরুগ রাক্ষসাঃ । পূজ

ভগব

যন্তে সদাকালং চর্টিকাং সুরনাথি-
কাং ॥ তথাত্মপি দেবেন্দ্র যদীছ
সি পরাংগতিং ॥ শিবাং মণিময়ীং
পূজ্য লভসে মনসেপ্লিতান্ । কা-
মান্ সুরবরাধ্যক্ষ কানিকৈঃ পূজি-
তৈঃ সদা ॥ দদাতি সর্ব লোকানাং
চিস্তামগ্নি র্থা শিবাঃ । ইত্যাদ্যে দে-
ব্যবতারে দুব্যবিধি পূজামাহাত্ম্যে
৩৮ অধ্যায়ঃ ॥ * ॥ তস্মৈ গৃহদান-
স্য ফলং যথা । ঈশ্বর উবাচ । দেব্য
গৃহন্ত যঃ শূক্ৰ করাপয়তি শোভনং ।
সর্বোপকরণৈ যুক্তং সকপাটাগলা-
ন্বিতং ॥ তস্মিন্ যষ্টা ধূজং ছত্রং বি-
তানং দর্পণানি চ । দত্ত্বা মরুজ বংশা-
দি নিত্যং সক্রীতকানি চ ॥ দেবী
শাস্ত্রার্থবেত্তারং পূজনং ভবনে শূভং
। এবং পুবর্ততে যন্ত তস্য পুণ্যফলং
শূণ ॥ দশ পূর্বাপর্য্য স্তাত আত্মন
শৈচক বিংশতিং । উদ্ধৃত্য চ জলং
পাপাদুক্ষলোকে মহীযতে ॥ গহুতে
ভগবতী যত্র পরাপরম পূজিতা ।
তত্র কল্পান্তরং যাবন্তু জ্ঞা ভোগান্ ম-
নোরমান ॥ পুনঃ কালাদিহাযাতঃ
পৃথিব্যা মেকরাডুবেৎ । সত্ৰত্য বা-
হনোপেতঃ শাস্তঃ পুরপরিহৃদঃ ॥
পুন দেব্য দ্বিজাতীনাং তন্তুতানাং
প্ৰিযো ভবেৎ । কন্যা সম্পূজকো

ভগবা

নিত্যং দেবী শাক্তার্থ পারগঃ ॥ ল ॥
 ভতে পরসম্ভাবং তদন্তে শিবতাং
 বুজ্জেৎ । দেব্যা গৃহস্ত যঃ শূক্ৰ সর্মা-
 জয়তি নিত্যশঃ ॥ স ভবেদ্বলবান্
 সৌখ্য সর্ব সম্পত্তি সযুতঃ । তদা-
 গছেহিবা লোকং সর্বকাম ফলপু-
 দং ॥ দেব্যা গৃহস্ত যঃ শূক্ৰ গোম-
 যেনানুলেপযেৎ । জ্বিয়ো বা যদি
 বা পুংসঃ যথা সন্ত নিরন্তরং ॥ স
 লভেদীপ্লিতান্ কামান্ দেব্যা লো-
 কঞ্চ গহতি । ইত্যাদ্যে দেব্যবতা-
 রে ৪২ অধ্যায়ঃ ॥

ভগবান্ পুং বুদ্ধঃ । ইত্যমরঃ ॥

কৃষ্ণঃ । যথা । ভগবানপি তা
 রাত্রীঃ শারদোৎফুল্ল মল্লিকাঃ ।
 বীক্ষ্য রক্ত মনশ্চক্রে যোগমায়ামু-
 পাশ্রিতঃ ॥ ইতি শ্রীভাগবতে ১০
 স্কন্ধে ২৯ অধ্যায়ঃ ॥ পূজ্যে ত্রি ।
 ইতি মেদিনী ॥ ❀ ॥ ভগবৎ স্বক-
 পং যথা । মনু রূপ্যা হ বেদার্থং স্মৃতা
 যন্মনি সত্তম । তদেতৎ শ্রুয়তা মত্র
 সষন্ধে গদতো মন ॥ ছে বুদ্ধগী বে-
 দিতবে্য শব্দবুদ্ধ পরঞ্চ যৎ । শব্দ
 বুদ্ধগি নিষ্ণাতঃ পরং বুদ্ধাধিগহতি
 ॥ ছে বিদ্যে বেদিতবে্য বৈ ইতি
 চাথর্বগী শ্রুতিঃ । পরমাত্মকর পু-
 ঙ্গি ঋগ্বেদাদি মযা ২ পরা ॥ যত্তদ-

ভগবা

ব্যক্ত মজর নচিন্ত্য মজ্জ মব্যয়ং । অ-
 নির্দেশ্য মকপঞ্চ পাণি পাদাদ্য স-
 যুতং ॥ বিভূ সর্বগতং নিত্যং ভূত-
 যোনি মকারণং । ব্যাপ্যাব্যাপ্য-
 যতঃ সর্বং তং বৈ পশ্যন্তি সুরযঃ ॥
 তদ্বুদ্ধ তৎপরং ধাম তজ্জ্যেযং নো-
 ক্কাঙ্কাকাঙ্কিণাং । শ্রুতিবাক্যাদিতং সূক্ষ্ম-
 তদ্বিক্ষেপঃ পরমং পদং ॥ তদেব ভ-
 গবদ্বাচ্যং স্বকপং পরমাত্মমঃ । বা-
 চকো ভগবহৃদ শুস্যাৎস্যস্যাঙ্করা-
 ত্মনঃ । এবং নিগদিতার্থস্য স তত্ত্ব-
 তস্য তত্ত্বতঃ । জ্ঞায়তে যেন তজ্-
 জ্ঞানে পরমন্যপ্রযীমযং ॥ অশব্দ
 গোচরস্যাপি তসৈব্য বুদ্ধগো দ্বিজ ।
 পূজাযাং ভগবহৃদঃ ক্রিয়তে ছৌপ-
 চারিকঃ ॥ শূঙ্খে মহাবিত্ত্যথে
 পরে বুদ্ধগি বর্ততে । মৈত্রেয় ভগব-
 হৃদঃ সর্বকারণ কারণে ॥ সন্তর্ভেতি
 তথা ভর্তা ভকারো ২র্থ দ্বয়ান্বিতঃ ।
 তেনাগমযিতা সুষ্ঠা গকারার্থ স্তথা
 মূনে ॥ ঐশ্বর্যস্য সনগুণ্য বীর্যস্য
 যশসঃ শ্রিয়ঃ । জ্ঞান বৈরাগ্যযো-
 শৈচব যথা ভগ ইতীকনা ॥ বসন্তি
 যত্র ভূতানি ভূতাত্মন্যখিলাত্মানি ।
 সচ ভূতেষুশেষে বকারার্থ স্ততো
 ২ব্যয়ঃ ॥ এব মেব মহাবাহো ভগ-
 বানিতি সত্তম । পরম বুদ্ধ ভূতস্য

ভগবান

ভগীর

বাসুদেবন্য নান্যঃ ॥ তত্র গুভ্য
 পদার্থোক্তি পরিভাষা নন্বিতঃ ।
 শব্দো হং নোপচারেণ অন্যত্র হ্য
 পচারতঃ ॥ উৎপত্তি পুনর্থাৎ
 ভূতানামাগতিং গতিং । বেত্তি বিদ্যা
 মবিদ্যাঞ্চ স বাচেণ ভগবানিতি ॥
 জ্ঞান শক্তি বৈলম্ব্য বীৰ্য্য তেজা-
 স্যশেষতঃ । ভগবচ্ছব্দ বাচ্যনি বি-
 না হেঁনৈ গুণাদিভিঃ ॥ ইতি বিষ্ণু
 পুরাণে ৬ অংশে ৫ অধ্যায়ঃ ॥ * ॥
 অপিচ । পরনাত্মা চ ভগবান্ বিষ্ণু-
 ক্সেনো জনার্দনঃ । উদ্ভক্তিমান্ ভা-
 গবতো নাম্ন গণৈঃ সি জায়তে ॥ ভ-
 গবচ্ছাননামগ্নী ভগবচ্ছাননপ্ৰিয়ঃ ।
 ভগবভক্তি নাম্ভ্যাম বৎস ভাগবতো
 ভব ॥ ভগবান্ তুত ভবেশো ভূতা-
 দি হুঙ্কারে হব্যং । ভাবেন ত ভ-
 জ্ঞেশং ভব ভঙ্করং হরিং ॥ ভজ-
 স্ব ভাবেন বিভু ভগবন্ত ভবেশ্বরং ।
 ততো ভাগবতো ভূত ভববক্ষা
 পুনোক্ষ্যসি ॥ ইত্যেবে বহি পুরাণে
 বৈষ্ণবক্রিয়াবোগে বনামুশাসনো না-
 নাম্যায়ঃ ॥ * ॥ অন্যত্র । নহতাঙ্ক-
 দুজ্জন্মা সর্বেষাং জীবিনাং নদা ।
 সুপ্তা পাতা চ শাস্তা চ ভগবান্ ক-
 রণানিধিঃ ॥ ইতি বৃক্কবৈবর্ষেত্রীকৃষ্ণ
 জন্মখণ্ডে ২৫ অধ্যায়ঃ ॥

ভগালং স্ত্রী ন্করোটিঃ । যথা । ভগা
 বং নরনস্তকং । ইতি কশিৎ ২ ।
 ধরঃ ॥ ভগস্য নহাদবস্য বদ্য-
 ভূষণ মিত্তি বৃৎপত্তিঃ ॥
 ভগালী পু শিবঃ । ইতি ত্রিভাণ্ড-
 শেষঃ ॥
 ভগিনী স্ত্রী মহোদরা । তৎপর্যায়ঃ
 । যথা ২ । ইত্যমরঃ ॥ ভগং যদুঃ
 পিতাদিতো দুব্যদানে বিদ্যতেৎস্যা
 ইতি ইনি ভগিনী । ইতি তটীকা-
 বা ভরতঃ ॥ স্ত্রীমাত্রং । যথা । প-
 রিগৃহা চ বাগাস্তী ভগিনী পুকৃতি
 নরী । ইতি শব্দচন্দ্রিকা ॥
 ভগিনীপতিঃ পু স্বস্তরী । তৎ
 পর্যায়ঃ । আবৃত্তঃ ২ ভানঃ ৩ । যথা
 । ভগিনীপতি রাবৃত্তো ভাবো নি-
 দানপারবঃ । ইতি নাট্যোক্তাবগ-
 রঃ ॥ অহা ভগিনীহা ভান নবা
 বাং বত পাপম্বা । পুকৃদান ইবা-
 পত্যং বৃহনো হিমিত্তাঃ সূত্রাঃ ॥
 ইতি শ্রীভাগবতে ১০ অধ্যায় ৫ অ-
 ধ্যায়ঃ ॥
 ভগীরথঃ পু দিলীপরাজপুত্রঃ ।
 যেন গন্ধা সগীতা । যথা । অমন-
 গুস্ত তননো হং শুনামাম বিপ্লুতঃ ।
 তস্য পুত্রো দিলীপস্ত দিলীপান্ত
 ভগীরথঃ ॥ যেন ভাগীরথী গঙ্গা

ভগোল

ভপঃ কৃৎসাবভারিতা । ভগীরথস্য
তনযো নাভাগ ইতি বিশ্রুতঃ ॥
ইতি মাৎসে ১২ অধ্যায়ঃ ॥

ভগোঃ পুং) হেভগবন্ । ইতি নুক্ষ
ভগো ব্য়) বোধব্যাকরণে সন্ধিপ্ত
নারশ্চ ॥

ভগোলঃ পুং ভগপঞ্জরং নক্ষত্রচক্রং ।
যথা । ইদানীং ভগোলনামাহ । মা-
ম্যোত্তর ক্ষিতিজবৎ সূক্ষ্মং বিদ-
ধ্যাদাধার বৃত্ত যুগলং ধ্রুব যষ্টি ব-
ক্রং । যষ্ট্যক্ নত্র সম নগুন বত
তীযং নাড্যাংস্বক্ষয় বিষবদলযং ত-
দেব ॥ যথা খগোলে ক্ষিতিজং বা-
ম্যোত্তরঞ্চ তদাকার মপর নাধার
বৃত্ত ছয়ং ধ্রুবযষ্টিহং কৃৎস তদুপরি
জন্যবৃত্ততীযং সম নগুলাকারং ঘটী
যষ্ট্যাচাক্ষিতং কার্য্যং তন্নাতীবৃত্তং
বিযুবৎ বৃত্তং সঙ্কটং ॥ * ॥ ইদানীং
ক্রান্তি বৃত্ত নামাহ । ক্রান্তি বৃত্তং গৃহা-
ক্ বিধেযং ভূনত্যত্র ভানুশ্চ ভা-
র্জে স্তভা ভানুতঃ । ক্রান্তিপাতঃ পু-
তীপং তথা পুমুটা ক্ষেপ পাতশ্চ
তৎ স্থান কান্যক্ৰমেৎ ॥ অথান্য-
তৎ পুনাগ দেব বৃত্তং কৃৎস তত্র
নেযাদীন্ পুক্ষল্ল্য ছাদশ রাশযো
ংক্ষ্যাঃ । তৎ ক্রান্তি বৃত্তং সঙ্কটং ।
ভগিন্ বৃত্তে রবি ভূমতি তথা রবে

ভগোল

ভাঙ্কাস্তরে ভূভা চ । তথা তত্র ক্রান্তি
পাত্রে মেঘাদে বিলোম ভূমতি ।
তথা গৃহাণাং বিক্ষেপপাতাঃ পু-
মুটা বিলোম ভূমতি । অতঃ ক্রান্তি
পাতাদীনি স্থানানি তত্রাক্ষ্যানি ॥
* ॥ ইদানীং ক্রান্তিবৃত্ত নিবেশ নামহ
। ক্রান্তিপাতে চ পাত্রে ভ বট কাপ্তরে
নাডিকা বৃত্ত লগ্নং বিদধ্যাদিহং ।
পাততঃ পাক্ ত্রিভে সিদ্ধ ভাগৈ ক-
দমুক্শিণে তৈশ্চ ভাগৈ বিভাগে পরে
। ক্রান্তি পাত চিহ্নাৎ বস্ত্রে ২২তরে
২ন্যচ্ছিহ্নং কার্য্যং । তে চিহ্নে নাতী
বৃত্তেন সঙ্কটে কৃৎস পাত চিহ্নাদ-
পুতঃ ত্রিভে ২২তরে নাতী বৃত্তান্তাগ
চতুর্বিংশত্যা উত্তরতো যথা ভবতি
। অপর ভাগে ত্রিভে ২২তরে দক্ষিণ
তশ্চ তৈ নাগৈ যথা ভবতি তথা ব-
ধীয়াৎ ॥ * ॥ ইদানীং বিন গুলনামাহ
। নাডিকা ন গুলে ক্রান্তি বৃত্তং যথা
ক্রান্তি বৃত্তে তথা ক্ষেপ বৃত্তং ন্যসেৎ
। ক্ষেপ বৃত্তন্ত রাশ্যক্শিতং তত্রচ ক্ষে-
প পাতেষু চিহ্নানি কৃত্বোক্তবৎ ।
ক্রান্তি বৃত্তস্য বিক্ষেপ বৃত্তস্য চ ক্ষে-
পপাতে স বস্ত্রে কৃৎস যুতিং । ক্ষেপ
পাতাপুতঃ পৃষ্টভশ্চ ত্রিভে ক্ষেপ
ভাগৈঃ সূটৈঃ সৌন্যসামেৎ ন্যসেৎ ।
শীঘ্রকর্মেণ ভক্তাঙ্গি তত্র্যা গুণাঃ সূত্রঃ

ভগোল

ভগোল

পরক্ষেপ ভাগা গুহাণা স্কুটাঃ ।
 ক্ষেপবৃত্তানি যথা বিদধ্যাৎ পৃথক্
 স্ববৃত্তে ভ্রমস্তীন্দু পূর্বাগুহাঃ ॥ অস্য
 শ্লোকস্য সমগস্য ব্যাখ্যানং । যথা
 ক্রান্তি বৃত্তং পৃথক্ কৃতং এব বিমণ্ড-
 লং মপি রাশ্যকং পৃথক্ পৃথক্ কৃত্বা
 তত্র মেবাদে বস্তু স্কুট ক্ষেপ পাতং
 দ্বায়ে চিহ্নং কার্যং । অথ ক্রান্তি
 বৃত্তস্য বিমণ্ডলস্য চ ক্ষেপপাত চি-
 হ্নযোঃ সম্পাতং কৃত্বা তস্মাৎ বহু
 হস্তরে অন্যঞ্চ সঙ্গাতং কৃত্বা ক্ষেপ
 পাতাগুত্ব জ্বিভে হস্তরে ক্রান্তি বৃত্তা
 দুস্তরতঃ স্কুটৈঃ ক্ষেপভাগৈঃ পৃষ্ঠত-
 শ্চ ত্রিভে হস্তরে তৈরেব ভাগৈর্দক্ষি
 গতঃ স্থিরং কৃত্বা বিমণ্ডলং নিবেশ-
 ৷ অথ পাঠিতা যে বিক্ষেপ ভা-
 গান্তে ত্রিভ্যা গুণাঃ শীঘ্রকর্মেণ ভক্তাঃ
 স্কুটা জ্ঞেয়াঃ ॥ ৯ ॥ অথানুপাতঃ ।
 যদি কর্ণাগ্ণে এতাবদস্তরং তর্হি ত্রি-
 জ্যাগ্ণে কিবদ্বিত্তি । যতো ভগোলে
 ত্রিভ্যেব ব্যাসার্ধং । এব চন্দ্রা দী-
 নাং যট্ বিমণ্ডলানি কার্য্যাণি । স্ব স্ব
 বিমণ্ডলে গুহা ভ্রমযন্তি ॥ ৯ ॥ ইদা-
 নী ক্রান্তি বিক্ষেপকাহ । নাডিকা
 মণ্ডলা ত্রিভ্যগত্রাপমঃ ক্রান্তি বৃত্তা-
 বধিঃ ক্রান্তিবৃত্তাহরঃ । ক্ষেপ বৃত্তা-
 বধি ত্রিভ্যগেব স্কুটো নাডিকা বৃত্ত

খেটান্তরালে হপমঃ ॥ ক্রান্তি বৃত্তে
 স্কুট গুহ স্থানং তস্য নাডীবৃত্তাদ্য-
 ত্রিভ্যগস্তরং সা ক্রান্তিঃ । অথ বিম-
 ণ্ডলে চ যদগুহ স্থানং তস্য ক্রান্তি
 বৃত্তাৎ যত্রিভ্যগস্তরং স বিক্ষেপঃ ।
 অথ বিমণ্ডলস্থ গুহস্য নাডী বৃত্তাদ্য-
 ত্রিভ্যগস্তরং সা স্কুটা ক্রান্তিঃ ॥ ৯ ॥
 ইদানী ক্রান্তিপাত নাহ । বিষুবৎ
 ক্রান্তি বলযযোঃ সঙ্গাতঃ ক্রান্তি
 পাতঃ স্যাৎ । তন্তগণাঃ সৌরোক্তা
 ব্যস্তা অযুত ব্রবং কল্পে ॥ অযন চল-
 নং যদুক্ মঞ্জগালাদৈঃ সএবাযং ।
 তৎ পক্ষে তন্তগণাঃ কল্পে গোহ-
 ত্তু নন্দ গো চন্দ্রাঃ ১২২৬৬২ ॥ তৎ
 সঙ্গাতং পাতং ক্রিষ্টা খেটে হপমঃ
 সাধ্যঃ । ক্রান্তি বশান্তর মূদযাশ্চর
 দল লগ্নাপমে ততঃ ক্ষেপ্যাঃ ॥ ক্রা-
 ন্ত্যর্থপাতঃ ক্রান্তিপাতঃ । পাতো
 নাম সম্পাতঃ কযোঃ বিষুবৎ ক্রান্তি
 বলযযোঃ । নহি তযো মেবাদাবেব
 সম্পাতঃ । কিন্তু তস্যাপি চলন মস্তি
 । যে অযন চলন ভাগাঃ পুসিদ্ধা স্ত
 এব বিলোমগস্য ক্রান্তি পাতস্য ভা-
 গাঃ । মেবাদেঃ পৃষ্ঠত স্বাবস্তাগান্ত-
 রে ক্রান্তিবৃত্তে বিষুবৃত্তং লগ্ন নিত্য-
 র্থঃ । নহি ক্রান্তিপাতো হস্তীতি বক্তু-
 ন শক্যতে । পুত্যক্ষেণ তস্যেগপলদ্ব

ভগোল

দ্বাং । উপলক্ষি পুকার মগ্নে বক্ষ্য-
 তি । সৎ কথং বুদ্ধগুণাদিতি নি
 পুণৈ রপি নোক্ত ইতি চেৎ । তদা
 স্বল্পদ্বাৰ্ত্তৈ নোপলক্ষঃ । ইদানীং বহু
 দ্বাং সাম্প্রুতৈ রুপলক্ষঃ । অতএব
 তস্য গতি রন্তীত্যবগতং । যদ্যেব
 মপ্যনুপলক্ষোপি সৌরসিদ্ধান্তো-
 ক্তদ্বাদাগম পুমাণ্যেন ভগণ পরি-
 ধ্যাদিবৎ কথং তৈ নোক্তঃ । সত্যং
 । অত্র গণিতক্লে উপপত্তিমান্বেবা-
 গমঃ পুমাণং । তর্হি মন্দোচ্চ পাত
 ভগণা আগম পুমাণ্যেনৈব কথং
 তৈ ক্তা ইতি ন বক্তব্যং । যতো গু-
 হাণাং মন্দফলাভাবস্থানানি পুত্য-
 ক্ষেণৈবোপলভ্যন্তে তান্যেব মন্দোচ্চ
 স্থানানি যান্যেব বিক্ষেপাভাব স্থা-
 নানি তান্যেব পাতস্থানানি কিন্তু
 তেষাং গতি রন্তি নান্তি বেতি সন্দি-
 ক্তং । তত্র মন্দোচ্চ পাতানাং গতি র-
 স্তি । চন্দ্র মন্দোচ্চ পাতবদিত্যনুমা-
 নেন সিদ্ধা । সা চ ক্রিয়তী তদুচ্যতে ।
 যৈ ভর্গণৈ রুপলক্ষি স্থানানি তানি
 গণিতনাগছন্তি । তদ্ভগণ সন্তুবা
 বাৰ্ষিকী দৈনন্দিনী বা গতি র্জেয়া ।
 নৈবং । যদ্যনৈন্য রপি ভর্গণৈ স্থান্যেব
 স্থানানি আগছন্তি । তদা কতরস্যা
 গতেঃ পুমাণ্যং । সত্যং । তর্হি সা-

ভগোল

স্পুতোপলক্ষ্যনুসারিণী কার্ণি গতি-
 রকীকর্তব্যং । যদা পুন মহতা কালে
 ন মহদভ্রমং ভবিষ্যতি তদা মহা-
 মতিমন্তো বুদ্ধগুণাদীনাং সমান ধ-
 র্মিণ এব উৎপৎস্যন্তে । তদুপলক্ষ্য-
 নুসারিণী গতি মুররী কৃত্য শাস্ত্রা-
 নি ব্যাকরিষ্যন্তি । অতএবাযং গণি-
 ত ক্লে মহামতিমন্ডি দৃষ্টঃ সন্
 অনাদ্যনন্তে কালেপি খিলত্বং ন
 য়তি । অতো হস্য ক্রান্তি পাতস্য
 ভগণা ক্রান্ত হ্যুত ত্বং তাবৎ সূর্য-
 সিদ্ধান্তোক্তাঃ । তথা মুঞ্জানাদৈর্ষ-
 দবন চলন মুক্তং সএব ক্রান্তি পাতঃ
 তে গোহ স্বনন্দ গো চন্দ্রা উৎপদ্য-
 স্তে । অথচ তেবা য়েবা ভগণা ভবন্ত
 । যদা য়ে হংশা নিপুণৈ রুপলভ্যন্তে
 তদা সএব ক্রান্তিপাত ইত্যর্থঃ ।
 তং বিলোমগং ক্রান্তিপাতং গুহে গু-
 ক্তিপ্য ক্রান্তিঃ সাধ্যা ॥ ৬ ॥ ইদা-
 নীং বিক্ষেপপাতানাং । এবং ক্রান্তি
 বিমণ্ডল সপাতাক্ষেপ পাতাঃ স্য
 । চন্দ্রাদীনাং ব্যস্তাঃ ক্ষেপানঘনে তু
 তে যোজ্যাঃ ॥ মন্দ স্কুটো দ্বাক্ পু-
 তিমণ্ডলে য়ে গুহো ভ্রমত্যত্র চ তস্য
 পাতঃ । পাতেন যুক্তা গণিতাগতেন
 মন্দ স্কুটোৎ খেচরতঃ শরো হ্মাৎ
 ॥ পাতৈ হ্মবা শীঘুকলং বিলোমং

ভগোল

কৃত্ব স্কটাস্তে যুতা ছরো ২তঃ। চন্দ্র-
 স্য কক্ষাবলবেহিপাতঃ স্কটাস্তিধো
 মধ্যম পাত যুক্তাৎ ॥ তথা ক্রান্তিবৃত্ত
 বিন্ডুলয়োঃ সম্পাতঃ ক্ষেপপাতঃ।
 ত গুহে পুক্ষিপ্য ক্ষেপঃ সাধ্যঃ।
 এতদুক্তং ভবতি ক্রান্তিপাতঃ পুক্ষিঃ
 । যথা ত গুহে পুক্ষিপ্য ক্রান্তিঃ সা-
 ধ্যত এব ক্ষেপপাত গুহে পুক্ষিপ্য
 ক্ষেপঃ সাধ্য ইত্যর্থঃ। অথ বিক্ষেপ
 পাতো মন্দস্কুটে বৎ পুক্ষিপ্যতে
 তৎ কারণে নাহ। মন্দস্কুটো দ্রাক
 পুতিমণ্ডল ইত্যাদি। যতঃ শীঘ্র
 পুতিমণ্ডলে মণ্ডল স্কটগত্যা গুহো
 ভবতি তত্র চ বৃত্তে পাতঃ। অতো গ-
 গিতাগতপাতঃ মন্দস্কুটে পুক্ষিপ্য
 ক্ষেপঃ সাধ্যতে। শেষ স্পষ্টার্থ
 ॥ * ১০১ ইদানীং জ্ঞ শূক্রযো বিশেষ
 নাহ। যে চাত্র পাত ভগণাঃ কথি-
 তা জ্ঞ ভূগো স্তে শীঘ্রকেন্দ্র ভগণৈ
 রধিকা যতঃ স্যঃ। স্বল্লাঃ সুখার্থ ম-
 দিতা চলকেন্দ্র যুক্তো পাতো তযোঃ
 পঠিত চক্র ভবো বিধেযো ॥ চলান্বি-
 শোধ্যঃ কিল কেন্দ্র সিদ্ধৈকেন্দ্রে স
 পাতে দ্যুচরন্ত যোজ্যঃ। অত শ
 লাৎ পাত যুতাৎ জ্ঞ ভূগোঃ সুধী
 ভি রাইদ্যঃ শর সিদ্ধি বক্তা ॥ স্কু-
 টোন শীঘ্রোচ্চ যুতো স্কটো তযোঃ

ভগোল

পাতৌ ভগোলে স্কট এবপাতঃ। ন-
 নু জ্ঞ শূক্রযোঃ শীঘ্রোচ্চ পাত যুতিং
 কেন্দ্র কৃত্বা যো বিক্ষেপ আনীতঃ স
 শীঘ্রোচ্চ স্থান এব ভবিতুমর্হতি ন
 গুহ স্থানে। যতো গুহো ২ন্যত্র বর্ষ-
 তে। অত ইদ মনুপগম নিব পুতি-
 ভাতি। তথা বুদ্ধসিদ্ধান্ত ভাষ্যে।
 জ্ঞ শূক্রযোঃ শীঘ্রোচ্চ স্থানে যাবান্
 বিক্ষেপ স্তাবানেব যত্র তত্রহস্যপি
 গুহস্য ভবতয়োপলক্ষিত্বিরেব বাসনা
 । নান্যৎ কারণং বক্তু শক্যত ইতি
 চতুর্বেদে নাপ্যনধ্যবসাযো ২ত্র কৃতঃ
 । অত্রোচ্যতে। যে ২ত্র জ্ঞ শূক্রযোঃ
 পাত ভগণাঃ পঠিতা স্তে শীঘ্রকেন্দ্র
 ভগণৈ যুতাঃ সন্ত স্তদুগণা ভবন্তি।
 তথাচ মাধবীষে সিদ্ধান্তচুডামণৌ
 পঠিতাঃ। অতো ২ল্প ভগণভবঃ পাতঃ
 স্বশীঘ্রকেন্দ্রেণ যুতঃ কার্গ্যঃ। শীঘ্রো-
 চ্চাদ্গুহেশোধিতে শীঘ্রকেন্দ্র তন্মি-
 ন্ সম্পাতে ক্ষেপকেন্দ্র করণার্থ গুহঃ
 ক্ষেপ্যঃ। অত স্তল্যশোধ্যে ক্ষেপক-
 যো নাশ কৃতে শীঘ্রোচ্চ পাত যোগ
 এবাবশিষ্যত ইত্যুপগমং। কিঞ্চ
 । মন্দ স্কটোন শীঘ্রোচ্চ পুতিমণ্ড-
 লে চলকেন্দ্র তৎপাতে ক্ষেপু যুক্ত-
 তে। এব কৃতে সতি ক্ষেপ কেন্দ্র
 মন্দফলে নাস্তরিতং স্যাৎ। তদঙ্গী-

ভগোল

কৃতঃ । ইতরকেন্দ্রস্যনুপপত্তেঃ ।
 অতো নন্দফলং পাত্রে ব্যস্তং দেযং
 । যতো হনুপাত সিদ্ধং চলকেন্দ্রং
 মধ্যোদ্যনং শীঘ্রোচ্চং ভবতি । যন্তু ভ-
 গোলে ক্রান্তিবৃত্তং তৎ কক্ষা বৃত্তং
 তত্র যদ্বিনপুত্রং তত্র সূটগুহঃ । তৎ
 সূটপাত যোগো হি বিক্ষেপ কেন্দ্র-
 অতঃ সূটপাতস্থানে সম্পাতং কৃত্বা
 তত জ্বিত্তে হস্তরে সূটীকৃতৈঃ পরম-
 ক্ষেপাশৈঃ পাত্ৰদ্বারে দক্ষিণে চ
 বিন্যস্যং । তথা ন্যস্তে বিনপুত্রসূট
 গুহস্থানে বিক্ষেপঃ সূট বিক্ষেপেণ
 গণিতাগতে ন তুল্যে দৃশ্যতে নান্য-
 তেত্যর্থঃ ॥ ❀ ॥ ইদানীং গুহগোলে
 বিশেষ নাহ । গুহস্য গোলে কথি-
 তাপমপুত্রং পুরুষ্য কক্ষাবলয়ং ব-
 থোদিতং । নিবধ্য শীঘ্র পুত্রিবৃত্ত ন-
 ম্মিন্ বিনপুত্রং তৎ পঠিতৈঃ শরা-
 শৈঃ । মধ্যোচ্চ পাত্রে দু্যসদাং জ্ব-
 ভূষণাঃ স্বশীঘ্র কেন্দ্রং যতো ত যো-
 জ্যাঃ । ভগোল এব তাবৎ গুহ গোলাঃ
 কল্প্যঃ তত্র সূট এব পাতঃ । অথ যদি
 তদন্তর্গুহগোলোহন্যে নিবধ্যতে ত-
 দা তত্র যথোক্ত বিষবদ্বৃত্তং ক্রান্তিব-
 ত্তং বদ্ধা কক্ষামপুত্রং পুরুষ্য তত্র
 ছেদ্যকোক্ত বিধিনা শীঘ্র পুত্রিব-
 লং বদ্ধা তত্র পুত্রিবপুত্রং গণিতা

ভগোল

গতপাতং মেবাদে বিলোমগণবি-
 দ্বা তত্র চিহ্নং কার্যং । অথ ত্রিজ্যা-
 ব্যাসার্দ্ধমেবান্যবৃত্তং রাশ্যকং বিন-
 পুত্রাখ্যং কৃত্বা তত্রাপি মেবাদে ব্য-
 স্তং পাত্রে চিহ্নং কৃত্বা পুত্রিবপুত্র-
 বিনপুত্রয়োঃ সম্পাতং চিহ্নে পুত্রিব-
 সম্পাতং । ততো ভাস্কর্যস্তরে দ্বিতী-
 যং কৃত্বা পাত্রেদপুত্রঃ পৃষ্ঠতশ্চ ত্রি-
 ত্তে হস্তরে পরমবিক্ষেপাশৈঃ পঠি-
 তৈঃ পুত্রিবৃত্তাদুস্তরে দক্ষিণে চ বি-
 নপুত্রং ন্যস্যং । তত্র নন্দ সূটগুহ-
 পারমার্থিকো গুহো ভূমতি । অতো
 মেবাদে রনুলোম নন্দসূটো বিনপু-
 ত্রে দেযঃ । স তত্রস্থঃ পুত্রিবপুত্রাৎ
 যাবতাস্তরং বিক্ষিপ্ত স্তাবান্ তৎ
 পুদ্রেশে বিক্ষেপঃ । যত্রো বৃত্ত সম্পা-
 তস্থে গুহে বিক্ষেপাতাবঃ ত্রিত্তে হস্তরে
 পরমো বিক্ষেপো মধ্যোহনুপাতেন ।
 অতো বৃত্ত সম্পাতগুহয়ো রস্তরং জে-
 বং । তদন্তরং পাত্রে গুহযোগে কৃত-
 ভবতি । পাতস্য বিলোমগত্বাৎ । স-
 যোগঃ শরাখ্যং কেন্দ্রং । যদি ত্রিজ্যা
 তুল্যয়া কেন্দ্র জ্যয়া পরম শর স্তদা-
 ভীষ্টয়া নবা ক ইতি ফলং পুত্রিবপু-
 ত্রিবিনপুত্রয়ো স্থির্যগস্তরং স্যাৎ ।
 বিনপুত্রস্থ গুহাফলমধ্যং সূত্রং ত-
 ত্তমধ্য গুহান্তরং সচ শীঘ্র কর্ণঃ ।

দ্বি ত্রৈমধ্য্যে কর্ণাগে এতাবান্ বি-
 ক্রপ স্তরা ত্রিভ্যাগে কিষানিতি দ্বি-
 ক্রীয ত্রৈরাশিকং । আদ্যে ত্রিভ্যা হ-
 র্য দ্বি ত্রীশ্চ গুণঃ । তযো নাশে কৃত
 কন্দু জ্যাযাঃ গরম শর গুণাযাঃ
 কর্ণো হরঃ কন কক্ষা বৃত্ত সূত্রযো
 স্তির্য্যগস্তরং সূটশরঃ ॥ * ॥ ইদানী
 মহোরাত্র বৃত্তমাহ । ঐপ্লিত ক্রান্তি
 চান্য হস্তরে সর্বতো নাডিকাখ্যাদ-
 হারাত্র বৃত্তান্তয়ং তত্র বদ্ধা । ঘটী
 ষাণ্ড ষষ্টি কযেদন্য বিকৃত্তথণ্ড দ্যু-
 দীবা নতা । নাডীবৃত্তাদুস্তরতো দ-
 ক্ষিণতো বা সর্বত্রেষ্ট ক্রান্তি তুল্যাশ্ত
 রে যদ্বৃত্তং নিবধতে তদহোরাত্র ব্-
 ত্তং তেন বৃত্তেন তস্মিন্ দিনে রবি
 ত্বর্নতীত্যথঃ । তস্য বৃত্তস্য ব্যাসা-
 ক্তং দ্যুজ্যা ॥ * ॥ ইদানী নন্যদাহ ।
 অথ কল্প্যা মেবাদ্যা হ্নুলোমং ক্রা-
 ন্তি পাতাঙ্ক্যৎ এষা মেবাদীনাং দ্যু-
 রাত্র বৃত্তানি বধীয়াৎ । নাডীবৃত্তো-
 ভযত ক্রীণি ক্রীণি ক্রমোৎ ক্রমাত্তানি
 । ক্রান্তি পাতাদারভ্য ত্রিশৎ ত্রি-
 শভিভাগৈরন্যান মেবাদীন পুরুষ্য
 তদগ্বেষুক্ত বদহোরাত্র বৃত্তানি বধী-
 যাৎ । তানিচ নাডী বৃত্তোভযত ক্রীণি
 ক্রীণি ভবন্তি । তান্যেব ক্রমোৎ ক্রম-
 ত্তঃ স্যাদনা শাকস্য দ্বাদশরাশীনাঞ্চ

। * । ইদানীমস্যাগসংহারঃ । এষ
 ভগোলঃ কথিতঃ খেচরগোলো
 হ্যমেব বিজ্ঞেযঃ । ইতি সিদ্ধান্ত
 শিরোমণিঃ ॥

ভগ্নং ত্রি পরাজিতং । ইতি হেম-
 চন্দ্রঃ ॥ মুচিতং । চ্ণিতং । ভাক্রা
 ইতি ভাষা । যথা । চিরকালোষি-
 তং জীর্ণ কীট নিহুযিতং ধনুঃ । কি-
 চিত্রং যদি রামেণ ভগ্নং কপ্রিযকা-
 স্তিকে ॥ ইতি ভটিঃ ॥

ভগ্নং ক্রী রোগবিশেষঃ । অথ ভগ্না-
 ধিকারঃ । তত্র ভগ্নস্য ভেদমাহ ।
 ভগ্নং সমাসাদ্ধি বিধং হতাশ কাণ্ডে
 চ সন্ধাবপি তত্র সন্ধৌ । উৎপিষ্ট
 বিশ্লিষ্ট বিবর্তিতানি তির্য্যগ্নতং কি-
 ষ্ট মধশ্চ ষড্ধা ॥ ভগ্নমত্র ভাবার্থে
 ক্ত পুত্যয় শ্বেন ভগ্নং ভগ্নঃ স চিত্র
 বিশ্লেষণে হ্তিপেতঃ । তেন ভগ্নম-
 ত্রাহি বিশ্লেষ লক্ষণং । সমানাৎ
 সংক্ষেপাৎ । হতাশ হে অগ্নিবেশ
 । যত শরকে হগ্নিবেশস্য হতাশে-
 তি নানান্তর মুক্তং । কাণ্ডে সন্ধিপ-
 র্য্যন্ত একথণ্ডে । অহিসন্ধৌ দ্বয়ো
 রস্থোঃ সন্ধান স্থানে । তত্র সন্ধৌ
 উৎপিষ্টাদি ভেদৈঃ ষট্পুকারণং ভগ্নং
 ভবতি । স্বল্প বক্তব্যত্বেন সন্ধিভগ্ন-
 স্যাদৌ বিবরণং । উৎপিষ্টেত্যাদি ।

उग्र

अधः अधोऽग्रं ॥ ३ ॥ सक्रि उग्रस्य
 सामान्यं लिङ्गमाह । पुनारणाम्बु-
 नवर्तनोग्ना कर्कशस्य विद्येयण मेत-
 दूक्तं । सामान्यतः सक्रिगतस्य लिङ्ग-
 म्पिष्टसङ्केः श्वयथुः समञ्जात् ॥ वि-
 शेषतो रात्रि भवा कर्कश विस्निष्ट-
 केतो च कर्कश च नित्यं । वर्तनं प-
 रिवर्तनं ॥ ३ ॥ उग्रपिष्टस्य लिङ्गमाह
 । उग्रपिष्टसङ्केः उग्रपिष्टः द्वाभ्यां
 मस्त्रिभ्यां पिष्टः सक्रि र्भस्य तस्य ।
 समञ्जात् उभय भागद्वयोः । विस्निष्ट-
 माह विस्निष्ट इत्यादि । तो उभयतः
 शोथो । कर्कश च नित्यं सदा कर्कश-
 धिका भवतीत्युग्रपिष्टास्तेदः ॥ ३ ॥
 विवर्तिततिर्यग्नात्सक्रिप्राधोगताना-
 ह । विवर्तिते पार्श्वकर्कश तीव्रा स्त्रि-
 र्यग्नाते तीव्रकर्कशो भवति । क्रिपेति
 शूलं विषयस्य सक्रिपेः क्रिपे तु धो
 कर्क विघट्टस्य सङ्केः ॥ विवर्तिते स-
 क्रावमुक्ते । अस्त्रिधयोपरिवर्तिते
 पार्श्वकर्कशः सक्रिस्त्रिधास्त्रिधुद्वय पा-
 र्श्वयो कर्कशः । तिर्यग्नाते सक्रिगते
 । एकस्त्रिधास्त्रि सक्रिज्ञानं त्र्यङ्गा ति-
 र्यग्नाते क्रिपे सक्रिपेः उग्रसङ्केः
 । एकस्त्रिधास्त्रि परस्यार्क उपरिगते
 । सक्रिपेः अतिशूलं तत्र विषय-
 कदाचिदधिकं कदाचिद्वानं । अधः

उग्र

क्रिपे सक्रिगते एकस्त्रिधास्त्रि अर्क-
 गते । कर्कशस्य विघट्टः विघट्टनस्य
 ॥ ३ ॥ काण्डउग्रमाह । उग्रस्य कर्कश-
 बहधा पुष्यति विशेषतो नान्यत्रि-
 रेव तुल्यं । उग्रं काण्डे काण्डे विष-
 ये बहधा बहतिः पुकारैः पुष्यति ।
 अत्र बहविषयं द्वादश विषयं बो-
 द्यं । बहविषयस्य काण्डउग्रस्य प-
 थक् लक्षणं नोक्तं किञ्च काण्डे ना-
 न्यत्रि रेव तुल्यं । कर्कटकादि ना-
 नानुपपन्नैव लक्षणं किञ्च नान्यत्रि
 रेव बोद्धव्यं ॥ ३ ॥ तान् पुकारा
 नाह । काण्डे तुतः कर्कटकाश्च कर्णो
 विचूर्णितं पिष्टित मस्त्रिहल्लितं ।
 काण्डेषु उग्रं अस्त्रिपातितस्य न-
 क्कागतं विसृष्टितस्य वक्रं ॥ हिम-
 द्विधा द्वादशधा च काण्डे । अतः सक्रि
 उग्रानुग्रं काण्डे काण्डे तदाह ।
 कर्कटकः अस्त्रिविशेष पूर्वको न-
 ध्येपुम्रतः पार्श्वयो र्वनतः कर्क-
 ट तुल्यं नपत्वात् कर्कटः । अश्वकर्णः
 अश्वकर्णवद्विपुलास्त्रि निर्गनादश्वकर्णः
 । विचूर्णितं चूर्णित मस्त्रि तद्व शब्द स्प-
 र्णाभ्यां बोद्धव्यं । पिष्टित मस्त्रि नि-
 यत्रितं बहशोथं । हल्लितं विस्नि-
 ष्टं सम्यक् सूत्रं । काण्डेषु उग्रं काण्ड-
 उग्रं । यद्यपि कर्कटकादि सर्वमेव

उग्र

उग्र

काण्डेऽपि इयं काण्डेऽपि स-
 ज्जाविशिष्टा। अत्र उग्रं उग्रः उग्रः
 सत्त्वं सर्वथा वृत्तितं पृथग्भूतं वृत्ति
 हितं यत्नं काण्डे तत् काण्डेऽपि ।
 अतिपातितं अशेषेण हित्वा पा-
 तितं नहि । मज्जागतं अश्वयव-
 वो इहिन्ये पुविष्य मज्जानं
 गतं । विद्वत्तितं श्लोकविदीर्णं व-
 क्तं ज्ञानं त्र्यम्बकं मन्त्रिभूतं । हिमं
 द्विधा एकं विदीर्णं सत्त्वं अपरं
 विदीर्णं द्विधाभूतं । वादशब्दा च
 काण्डे । काण्डे च उग्रं वादशब्देत्य-
 न्यः । तद्योक्तमेव कर्कटकादि ॥ ३ ॥
 काण्डेऽपि सामान्यं लक्षणमाह ।
 सुखादता शेषः कजातिवृद्धिः स-
 लीड्यमाने सुखीति शब्दः । स्पर्शा-
 न्नाहं नन्दिनोदोद शूलं सर्वाश्व-
 हानु न शर्मनात् ॥ उग्रस्य काण्डे-
 खलु चिह्नं मेतत् ॥ स्पर्शासह नि-
 ति काण्डेऽपि विशेषणं शान्दनं
 नाडीनां सुखं शूलं शूलनेव
 व्यथा । कजा सामान्या पीडा । स-
 र्वाश्वहानु शयनासनादिषु ॥ ३ ॥
 कष्टसाध्यमाह । अन्नाशिनो, एना-
 श्रुवतो जम्बो वाताश्रुकस्य च ।
 उपदुर्वै वा ज्जुष्टस्य उग्रं कृष्टेण वि-
 श्यति । अनाश्रुवतो रोगपुतीका

ने यत्नरहितस्य । वाताश्रुकस्य च
 वातपुक्तेः । उपदुर्वैः ज्जुष्टान
 मोहं मूत्रं पुरीषं सदादिभिः ॥ ३ ॥
 असाध्यमाह । भिन्नं कपालं क-
 ट्यास्तु सन्निभूतं तथा च्युतं । ज्वनं
 पुतिपिष्टं वज्रयेत्तद्विक्रिंसकः ॥
 कपालं जानु नितम्बं स गण्डं तालु-
 शङ्खं वङ्गं शिरो इहीनि कपालानि
 तथा च्युतं तथा क्रिपुं । पुतिपिष्टं
 उग्रं पिष्टं ॥ ३ ॥ पुनरसाध्यं माह ।
 असंनिष्टं कपालं जलाटे चूर्णितं
 कथं यत् । उग्रं गुह्यं सुने पृष्ठे शङ्खे
 मूर्धनि बद्धयेत् ॥ असंनिष्टं कपा-
 लमिति उग्रविशेषणं । सुने सुनयो
 रन्तरे उरसि । मूर्धनि चूडाशाने
 ॥ ३ ॥ अपरं नप्यसाध्यं माह ।
 सम्यक् संहितं नप्यसि दून्यासादुष्टं
 बद्धनात् । संक्रोधाद्यापि यद्गृहेषु
 क्रियां तत् वज्रयेत् ॥ सम्यक् संहि-
 तं नपि सम्यग्गोजितं नपि अहिं दू-
 र्न्यासात् दूःश्रापनात् सान्यस्तं नपि
 दूष्टं बद्धनात् सुबद्धं नपि संक्रोधात्
 अतिघातादिना संकलनात् यद्वि-
 क्रियां गृहेत् विकृतं भवति तद्वज्र-
 येत् ॥ ३ ॥ अहिविशेषेण उग्रं
 विशेषं माह । तद्वगाहीनि नम्यन्ते
 तिर्यन्ते नलकानि तु । कपालानि

ভগ্ন

ভগ্নপু

বিভজ্যন্তে সুটন্তি কচকানি চ ॥ ত ॥
 কণাহীনি ঘৃণকর্ণাক্ষি শুদেষুকোম-
 লাহীনি নম্যন্তে বক্রীভবন্তি। তেনা-
 ত্র বক্রতা লক্ষণং ভগ্নং। নলকানি ন-
 লাদীনি নাডীবৎ সরস্ক্রাণ্যস্থি প-
 র্ভাগি ভিদ্যন্তে অস্থ্যন্তরানুপবেশা-
 দ্বিদীর্ঘ্যন্তে। কপালানি জানু নিতম্বা-
 স গণ্ড তালু শঙ্খ শিরো হস্তানি বি-
 ভজ্যন্তে সুটন্তি কচকানি দস্তাঃ সুটন্তি
 ত্রুটন্তি। অহীনি তকণা নলক কপা-
 ল কচক বলয ভেদাৎ পঞ্চবিধানি।
 তত্র কচকানি চেতি। চকারাদ্বলযা
 ন্যপি ত্রুটন্তীতি বোদ্ধব্যং। পাণেয়াঃ
 পাশ্বয়ুগে পৃষ্ঠে বক্রো জঠর পায়ুযু ॥
 পাদযোরপি চাহীনি বলযানিবভা-
 যিরে ॥ * ॥ অথ ভগ্নস্য চিকিৎসা
 । ভগ্নে লেপায় নঞ্জিষ্ঠা নধুক্কাষু-
 পেষিতং। শতধৌত ঘৃতোন্নিশু
 শালিপিষ্টঞ্চ লেপনং। লেপাৎ পি-
 ষ্টিক লবণৈ রস্নীকা ফল রসাত্যা-
 বা। সদ্যোভিষাতজনিতা রাগক-
 জা শ্বযথবঃ পুশাম্যন্তি। সম্বতঞ্চাস্তি
 স-হারং লাফা গোধূম মজুনং।
 সন্ধি ভগ্নে হস্তিসম্মুগ্ধে পিবেৎ ক্ষী-
 রেণ বা পুনঃ ॥ ঘূতেন পিবেৎ ক্ষী-
 রেণ বেতর্যঃ। অস্থিস-হারঃ হড-
 সিন্হার ইতি লোকে ॥ রসোনা

নধু লাফাজ্য সিতাকৃৎ সনমশ্চ।
 । ছিন্ন ভিন্ন চ্যুতাস্থ্যক সন্ধানে ম-
 চিরাভবেৎ ॥ লাফা হিন্দু
 কজ ভাষ্যগন্ধা চণী কৃত্য নাগধ্বলা
 পুরশ্চ। স-ভগ্ন মুক্তা হি কজো নি-
 হন্যাদকানি অর্ঘ্যে অলিশোপ-
 নানি ॥ অস্থি স-হৎ হরসিন্হার
 । লাফাদিগুণলুঃ ॥ * ॥ মাং-
 মাংস রসঃ ক্ষীরং সর্পি যুষঃ কী-
 যজঃ। বৃহণঞ্চাম পানঞ্চ যৈ-
 গ্নায় জানতা ॥ লবণং কটুকং দ্বার-
 নদ্যং মৈথন মাতপং। কক্ষমম-
 শুনঞ্চাপি ভগ্নঃ সেবেত ন কুচিৎ ॥
 ইতি ভাবপুকাশে ভগ্নাধিকারঃ ॥
 ভগ্নপাদর্ক স্ত্রী পুঙ্করাথ্যনকত্রম-
 কং। যথা। পুনর্বসুং বাষাট কুন্তি-
 কোত্তরফলুণী। পৃষ্ঠভীদ্বিংশাখ-
 চ বড্রেত পুঙ্করাঃ সূতাঃ ॥ ভগ্ন-
 পাদর্ক সংযোগাৎ দ্বিতীয়া দ্বা-
 দশী যদি। সপ্তমী চার্ক মন্দারে
 জায়তে জারজোধুবং ॥ ইতি জ্যে-
 তিস্তত্ত্বং ॥
 ভগ্নপৃষ্ঠঃ পুং সমাখঃ। ইতি ত্রিকাণ্ড-
 শেষঃ ॥ মৃটিতনেকদণ্ডঃ। যথা।
 ভগ্নপৃষ্ঠ কটি গুব- স্তক্কাষ্টি হৃদো-
 মুখং। কষ্টেন লিখিতং পুস্তং যজ্ঞেন
 পরিপালয়েৎ ॥ ইতি পুাটীনবাক্যং

ভঙ্গ

ভঙ্গি

ভঙ্গি পুং শরীরস্য সন্ধিস্থান
ভঙ্গ রোগবিশেষঃ । তস্যৈষধং ব-
থা । অথবা ত্রিকলাবে্যোষঃ সর্ধৈ-
ষেতিঃ সঙ্গীকৃতঃ । তুল্যে গুণুল-
না যোজ্যে ভঙ্গসন্ধি পুসারকঃ ॥

ইতি গাকডে ১৭৫ অধ্যায়ঃ ॥

ভঙ্গসন্ধিকং স্ত্রী ঘোলং । ইতি শব্দ-
চন্দ্রিকা ॥

ভায়া পুং চন্দ্রঃ । ইতি শব্দচন্দ্রিকা
ভগ্নাশ্বঃ ত্রি হতাশঃ । দীর্ঘত্বকাত-
। যথা । অতিথি বসন্তভগ্না
শো গৃহাৎ পুতি নিবর্ততে । স ত-
ইম দ্বুক্তং দস্তা পুণ্যমাদাষ গচ্ছতি
॥ ইত্যাহিকতত্ত্বং ॥

ভগ্নী স্ত্রী ভগিনী । ইতি দ্বিকপ-
কোষঃ ॥

ভঙ্গারী স্ত্রী দংশঃ । ইতি ত্রিকাণ্ড-
শেষঃ ॥

ভঙ্গা স্ত্রী ভঙ্গকর্তা । ভঙ্গধাতোঃ
কর্তরি ত্বন পুত্ৰ্যেণ নিল্লমঃ ॥

ভঙ্গঃ পুং ভরঙ্গঃ । ইত্যমরঃ ॥ পরা-
জয়ঃ ॥ ভেদঃ ॥ রোগবিশেষঃ ।
ইতি মেদিনী ॥ কৌটিল্যং ॥ ভয়ং
॥ বিছিত্তিঃ । ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥
রোগমাত্রং । ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥
গমনং ॥ জলনির্গমঃ । ইত্যজয়-
পালঃ ॥

ভঙ্গবাসা স্ত্রী হরিদু। ইতি শব্দ-
রত্নাবলী ॥

ভঙ্গসার্থঃ ত্রি অটিলঃ । ইতি হারা-
বলী ॥

ভঙ্গা স্ত্রী বৃক্ষঃ বিশেষঃ । তৎপর্য্যা-
যঃ । মাতুলানী ২ । ইত্যমরঃ ॥ যে
ভঙ্গায়াং ভঙ্গা কাশ্মীরেষু স্বনাম
খ্যাতা । ইতি সুভৃত্যদযঃ । ইতি
ভরতঃ ॥ এতস্যঃ ফলং কলাযপ-
রিমাণমিতি সর্ব্বং । ইতি সারসু-
ন্দরী ॥ শগাখ্য শস্যং যথা । ভঙ্গা
শস্যে শগাশ্বযে । ইতি মুজটধৃত
কদুঃ ॥ † ॥ ত্রিবৃত্তা । তেউডী ইতি
ভাষা । যথা । ত্রিতপ্তী রেচনী ভঙ্গা
কলিঙ্গা পরিপাকিনী । ইতি শব্দ-
চন্দ্রিকা ॥ ঔষধবিশেষঃ । ভাঙ্
ইতি সিদ্ধি ইতিচ ভাষা । যুথ্বা ।
ত্রৈলোক্যবিজয়া ভঙ্গা বিজয়েন্দ্রা-
শনং জয়া । ইতিচ শব্দচন্দ্রিকা ॥
অস্যাশুণাঃ বিজয়া শব্দে দৃষ্টব্যঃ ॥
ভঙ্গানঃ পুং মৎস্যবিশেষঃ । ভাঙ্গন
ইতি ভাষা । তৎপর্য্যায়ঃ । দীর্ঘজ-
বলঃ ২ । ইতি শব্দমালা ॥
ভঙ্গারী স্ত্রী দংশঃ । ইতি ত্রিকাণ্ড-
শেষঃ ॥
ভঙ্গিঃ স্ত্রী বিছেদঃ ॥ কৌটিল্যভেদঃ
। ইত্যমরভরতৌ ॥ বিন্যাসঃ । ইতি

ভচক্র

কলিঙ্গঃ ॥ কল্লালঃ । ইত্যক্ণদন্তঃ ॥
 ॥ ভঙ্গঃ । ইত্যন্যে ॥ ব্যাক্রঃ ॥ ছ-
 লনিভঃ । ইতি ব্রভসঃ ॥

ভঙ্গিমা পু ভঙ্গিঃ । যথা । অধরে ক-
 জ্বল চাকৃ দৃশো স্তাস্থল রঙ্গিমা ।
 প্ৰাণনাথ কিমেতন্তে বেশ বিন্যাস
 ভঙ্গিমা ॥ ইতি কাব্যচন্দ্রিকা ॥

ভঙ্গী জী ভঙ্গিঃ । যথা । জানানি ॥
 মান মলসাদি বচো বিভঙ্গী ভ-
 ঙ্গীশত নঘনযোরপি চাতুরীক ।
 আভীর নন্দন মুখাসুজ সঙ্গ শসী
 বংশীরবো যদি ন মা মবশীকরো-
 তি ॥ ইত্যুদ্ভটঃ ॥

ভঙ্গুরঃ ত্রি ভটিলঃ । ইতি জটাধরঃ ॥
 ভঙ্গুরঃ পু নদ্যাবকঃ । নদীরবাক
 ইতি ভাষা । ইতি শব্দমালা ॥

ভঙ্গুরা জী অতিবিষা ॥ পুযকুঃ ।
 ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

ভঙ্গ্য স্ত্রী ভঙ্গাক্ৰেত্রঃ । তৎপর্য্যায়ঃ
 । ভাঙ্গীন ২ । ইত্যমরভরতৌ ॥

ভচক্র স্ত্রী রাশিচক্রঃ । যথা । ভ্রুমাবর্তো
 ভচক্রেৎস্মিন ধুবো নাভৌ ব্যবহি-
 ভঃ । আরাচক্রে ত্বিন্দু ভৌমৌ শূক
 জীব শনৈশ্চরাঃ ॥ রাহুঃ কেতু রুগ-
 স্ত্যশ্চ নক্ষত্রাণ্যথ রাশয়ঃ । যদাদি-
 ক্ৰচ অষ্টাসুমেত্রো ভূগোলকোদ্ভবা
 ॥ ছায়াভবেত্তদা রাত্রিঃ স্যাহ ত

ভঙ্গ

ধিরহাদিনঃ । সূর্য্যেন্দো কীরাসি
 গোলক হাযথা ভবেৎ ॥ অন্যান্য
 যো স্তযোরবে ব্যাপয়োরেব কক্ষ-
 গাৎ । পুসমোকৌ ভুজাযেতে ত
 ভাতঃ পূর্বগশ্চিমৌ ॥ তত্র পুণ্য ক
 লাভাগঃ কৃতো রহাস্ত বিষ্ণুনা ।
 ইত্যাদ্যে বহি পুরাণে গণভেদ না;

মাধ্যায়ঃ ॥ ৬ ॥ অথ ভচক্র ভ্রুমণ
 ব্যবহা মাহ । নিরুদদেশে কিঞ্চিৎ
 মণ্ডলোপগৌ ধুবৌ নরঃ পুণ্যতি
 দক্ষিণোত্তরৌ তদাশ্রিতঃ ১ জন
 যত্রবৎ সদা ভ্রুমুদচক্র নিজ মন্ত
 কোপরি ॥ উদগ্ধিশ য়তি যথা
 যথা নর স্তথা তথা খামত মৃক্ষ ম-
 গুলঃ । উদগ্ধিব পুণ্যতিচোমতঃ
 ক্ষিতে শুদন্তরে যৌজনজাঃ পলা
 শকাঃ ॥ যোজন সখ্যতিশৈশ ৩৬০
 গুণিতা জপরিধি হতা ৪২৩৭ ভব-
 স্ত্যশাঃ । ভ্রুমৌ কক্ষাযা বা ভাগে
 ভোগ্যোজনানিচ ব্যস্তঃ ॥ ইতি সি-
 দ্ধান্তশিরোমণৌ গোলাধ্যায়ঃ ॥

ভঙ্গ ঞ ঔ ভাগসেবযোঃ । ইতি
 কবিকল্পদ্রুমঃ ॥ ঞ বিভজতি বিভ-
 জতে ধন ভ্রাতা । ঔ অভাকীৎ
 কক্ষ সাধুঃ । ইতি দুর্গাদাসঃ ॥

ভঙ্গ ক পাকে । ইতি কবিকল্পদ্রুমঃ ॥
 ক ভাজতি । বিশ্রাণনে ইতি পুাঞ্চঃ

उज्ज्वल

उठा

विशुद्धानं दानं । इति दुर्गादासः ॥

उज्ज्वल इति कविः । इति कविकल्प-
क्रमः ॥ इति उज्ज्वल इति भाषिणी दी-

पिका । इति दुर्गादासः ॥

उज्ज्वल इति भागकर्ता ॥ सेवाकर्ता ।

इति उज्ज्वलातोः कर्तारि शतपुत्र्य

येन निम्नम् ॥

उज्ज्वल इति भागः ॥ सेवा । इति

उज्ज्वलातोः भावे अनट् पुत्र्येन

निम्नम् ॥ दारास्तो उज्ज्वल सहायाः

पुत्र्यस्तो वे उज्ज्वलकायाः । धनमपि

उज्ज्वल उज्ज्वलार्थं नोचेदेतत् स-

र्वं व्यथं ॥ इति मोहमुद्गरः ॥

उज्ज्वलानः इति न्याय्यं । न्यायागत

दुव्यादिः । इत्यनरः ॥ भागकर्ता

॥ सेवाकर्ता । इति उज्ज्वलातोः क-

र्तारि शतपुत्र्येन निम्नम् ॥

उज्ज्वलः इति उज्ज्वलकर्ता । उज्ज्वलः

इत्यर्थे उज्ज्वलातोः कर्तारि णक पु-

त्र्येन निम्नम् ॥

उज्ज्वल इति उज्ज्वलानुशयः । इति

उज्ज्वलातोः कर्तारि शतपुत्र्येन

निम्नम् ॥

उज्ज्वल इति मोहनः । इति उज्ज्वलातो

भावे अनट् पुत्र्येन निम्नम् ॥

उज्ज्वलकः पुं मुखरोगविशेषः ।

तस्य निदानादि यथा । वज्रं वक्रं

उज्ज्वलस्य दन्तवक्रं जायते । क-

क वात कृतो व्याधिः स उज्ज्वलक

संज्ञितः ॥ इति माधवकरः ॥

उज्ज्वलकः पुं देवजाजातुतकः ।

उज्ज्वलकः । काचिमः २ । इति

त्रिकाणशेषः ॥

उज्ज्वल इति अन्नपूर्णा । यथा । जीतिहा

उज्ज्वली च उज्ज्वलवशवर्तिनी ।

उज्ज्वलवासिनी उज्ज्वल उज्ज्वलसंवि-

ति वर्तिनी ॥ इति कदुयामले सप्त-

विद्यारहस्यं ॥

उठा ० उठौ । इति कविकल्पक्रमः ॥

उठति रिह पोषणं । कर्ममूल्य मि-

ति गोविन्द उठः ॥ उठति उठ्यं

स्वामी । इति दुर्गादासः ॥

उठा न भाषणे । इति कविकल्पक्रमः ॥

न उठयति । भाषणं कथनं । इति

दुर्गादासः ॥

उठाः पुं बोद्धा । इत्यनरः ॥ उठ-

तेदः । इति हेमचन्द्रः ॥ वीरः ॥

पानरविशेषः । इति नेदिनी ॥

उठनीचरः । इति शब्दरत्नावली ॥

वर्णसंस्कारविशेषः । यथा । उठका-

राउठो जातो नटिक्या वरवाहः

कः । इति पद्मशरपद्धतिः ॥

उठा इति इन्दुवाकणी । राधावशसा

इति भाषा । इति रत्नमाला ॥

ভট্টিক্রী শ্লোকপদ্যাদি। কা-
বাব ইতি পারস্যভাষা। ইত্য-
মরঃ ॥

ভট্ট: পু° জাতিবিশেষঃ। ভাট ইতি
ভাষা। তস্যোৎপত্তি র্থথা। বৈ-
শ্যাস্যাদি শূদ্রবীর্ষ্যেণ পুনানেকো ব-
ভূবহ। স ভট্টো বাবদুকশ্চ সর্বে
বা° স্ততিপাঠকঃ ॥ ইতি বুদ্ধবৈব-
র্ত্তে বুদ্ধখণ্ডে ১০ অধ্যায়ঃ ॥ অপি-
চ। ক্রত্ৰিযাদ্বিপুকন্যায়া° ভট্টো
জাতো হনুবাচকঃ। ইতি যুধিষ্ঠির
পরশুরাম সংবাদে জাতিসঙ্কর
লক্ষণ° ॥ শিবিরাস্তিকে রাজ্ঞা ত
স্য বাসো দেযঃ। যথা। বুদ্ধগ-
ক্রত্ৰিয়° বৈশ্য° সহৃদু° গণক°
শুভ°। ভট্ট° বৈদ্য° পুস্তকার° হা-
শ্যেৎ শিবিরাস্তিকে ॥ ইতি বুদ্ধ
বৈবর্ত্তে শ্রীকৃষ্ণজন্মখণ্ডে ১০১ অ-
ধ্যায়ঃ ॥

ভট্টাচার্যঃ পু° তত্ৰাতভট্টমত° মী-
না° সাশাস্ত্র° উদযনাচার্যমত° ন্যা
যশাস্ত্র° এতদুভয় শাস্ত্রবেত্তা। এ-
তদুভয়মত° জানাতি যঃ ইত্যর্থ
চেষ্টাদিতি কারকাৎ কর্ত্তরি অ-
গিতা ষ পুত্ৰেণ নিঃস্রঃ ॥

ভট্টারঃ ত্রি পুঞ্জ্যঃ। ইতি ত্রি নাও-
শেষঃ ॥

ভট্টারকঃ পু° নাট্যোক্তো রাজ্ঞঃ
ইত্যমরঃ ॥ দেবঃ ॥ উপোধনঃ।
ইতি মেদিনী ॥ পুঞ্জ্যঃ ত্রি ইতি জ-
টাধরঃ ॥

ভট্টারকবারঃ পু° রবিবারঃ। যথা
। সখে স্নায়ু নির্মিত্ত পাশা শুদদ্য
ভট্টারকবারে কথমেতান্ দন্তৈঃ
শ্লামি। ইতি হিতোপদেশে ১
পরিচ্ছেদে কাক° পুতি ভঙ্ককবাক্য° ॥

ভট্টিঃ পু° স্বনামখ্যাতরামকথা-
শ্চ মহাকাব্য°। তত্ত বনশীঘ্রস্ত-
ব্য শ্রীম্বামিনসনু ভট্ট মহাবুদ্ধগ ন-
হাবৈবাকরণেন কৃত°। ইতি জয়-
নন্দনকৃত্য ভট্টিকা ॥ এতৎ কাব্য°
ভট্টইরিণা কৃত নিতি ভরত ম-
ল্লিফেন লিখিত° ॥

ভট্টিনী স্ত্রী নাট্যোক্তো অকৃত্যতি-
ষেকারাজপত্নী। ইত্যমরঃ ॥ বুদ্ধগ
ভার্য্যা। ইতি মেদিনী ॥

ভট্ট ইড বাচি। ইতি কবিকল্পক্রমঃ
॥ পরিভাষণ ইতি গোবিন্দভট্টঃ
॥ পরিহাস ইতি চতুভূজঃ ॥ ই
ভণ্ডতে উ ভণ্ডতে শিল্পী° লোকঃ।
ইতি দুর্গাদাসঃ ॥

ভট্ট ই ক শিবে। ইতি কল্পক্রমঃ ॥
শিব° কল্যাণক্রিয়া বেদেহ্বেব।
পুত্রারণে পুসিদ্ধোৎয°। ইক ভণ্ড-

যতি খুতারকো মুখং ধনদানাস্বী-
কারেণ। ইতি দুর্গাদাসঃ ॥

ভণ্ডঃ পুং বর্ণসকরজাতিবিশেষঃ ।

মতুলেটায় তীবর কন্যাযাং জাতঃ

। যথা। লেট স্তীবর কন্যাযাং জন-

যানাস বগ্ৰান্ । মাল্লং মল্লং না-

তরঞ্চ ভণ্ডং কোলঞ্চ কন্দরং ॥ ইতি

বুদ্ধবৈবন্তেবুদ্ধখণ্ডে ১০ অধ্যায়ঃ ॥

ভণ্ডিলঃ পুং সেবকঃ ॥ শূরঃ । ইত্যু-

গাদিকোষঃ ॥

ভণ্ড শ্ল শব্দে । ইতি কবিকল্পদ্রুমঃ ॥

শ্ল অণী ভণ্ডং অবভাণ্ডং সচেহ

ব্যক্তব্যাক্যং । শ্রীজয়দেবকৃত হরি

সেবং ভণ্ডতি পরম রমণীষং । ইতি

দুর্গাদাসঃ ॥

ভণ্ডিতং ত্রি শব্দিতং । কথিতং ।

যথা। শ্রীজয়দেব ভণ্ডিত নিদমন্তুত

কেশবকেনি রহস্যং । ইতি গীত-

গোবিন্দঃ ॥

ভণ্ডিতঃ স্ত্রী বাক্যং । ইতি ভূরিপু-

যোগঃ ত্রিকাণ্ডশেষশ্চ ॥

ভণ্ডাকী স্ত্রী বার্তাকী । ইত্যমরঃ ॥

বৃহতী । ইতি রত্নমালা ॥

ভণ্ডুঃ পুং শ্যোনাঙ্কবৃক্ষঃ । ইতি

রত্নমালা ॥ অত্রচিৎ ভণ্ডুকোপি

পাঠঃ ॥

ভণ্ডঃ পুং অশ্লীলভাষী । ভণ্ড ইতি

ভাষা । ইতি সঙ্ক্ষিপ্তসারোণাদি

বৃত্তিঃ ॥ তৎপর্য্যায়ঃ । চাটুপট্ ২ ।

ইতি ভূরিপুযোগঃ ॥

ভণ্ডকঃ পুং খঞ্জনপক্ষী । ইতি জটা-

ধরঃ ॥

ভণ্ডনং স্ত্রী কবচং ॥ যুদ্ধং ॥ খলী-

কারঃ । ইতি মেদিনী ॥

ভণ্ডহানিনী স্ত্রী গণিকা । ইতি

শব্দরত্নাবলী ॥

ভণ্ডিঃ স্ত্রী বীচিঃ । ইতি হারাবলী ॥

ভণ্ডিকা স্ত্রী মঞ্জিষ্ঠা । ইতি শব্দ-

রত্নাবলী ॥

ভণ্ডিরঃ পুং শিরীষবৃক্ষঃ । যথা ।

ভণ্ডিলো ভণ্ডিঃ । নেমীতি ভরত-

ধৃত বাচস্পতিঃ ॥

ভণ্ডিলঃ পুং শিরীষবৃক্ষঃ । ইত্য-

মরঃ ॥

ভণ্ডিলঃ ত্রি শূভঃ ॥ দূতঃ । ইত্যু-

গাদিকোষঃ ॥ শিল্পী । ইতি সঙ্ক্ষি-

প্তসারোণাদিবৃত্তিঃ ॥

ভণ্ডী স্ত্রী মঞ্জিষ্ঠা । ইত্যমরঃ ॥

শিরীষবৃক্ষঃ । ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

ভণ্ডীতকী স্ত্রী মঞ্জিষ্ঠা । ইতি ভাব-

পুকাশঃ ॥

ভণ্ডীরঃ পুং সনষ্টিলক্ষুপঃ । তণ্ডু-

লীযশাকঃ ॥ শিরীষবৃক্ষঃ । ইতি

রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

ভদ্র

ভদ্র

ভগীরথতিকা স্ত্রী মঞ্জিষ্ঠা। ইতি
রাজনিঘণ্টঃ ॥

ভগীরী স্ত্রী মঞ্জিষ্ঠা। ইত্যমরঃ ॥

ভগীলঃ পুং মঞ্জিষ্ঠা। ইতি শব্দ-
রত্নাবলী ॥

ভগ্নকঃ পুং মৎস্যবিশেষঃ। ভাঙ্গর
ইতি ভাষা। অস্য গুণাঃ। মধুরত্বং
। শীতত্বং। বৃষ্যত্বং। শ্লেষ্মকরত্বং।
শুকত্বং। বিষ্টম্ভিত্বং। রক্তপিত্তহর
ত্বঞ্চ। ইতি ভাবপুকাশঃ ॥

ভগ্নকঃ পুং শ্যোনাকবৃক্ষঃ। ইতি
রত্নমালা ॥

ভদ ই উ হর্ষে ॥ পুতৌ ॥ শূভে।
ইতি কবিকল্পদ্রুমঃ ॥ ই ভন্দ্যতে।
উ ভন্দতে পণ্ডিতঃ সদা। ইতি
দুর্গাদাসঃ ॥

ভীদ ই ক শূভে। ইতি কবিকল্পদ্রুমঃ
॥ ইক ভন্দ্যতি। শূভং কল্যাণক্রি
যা। ইতি দুর্গাদাসঃ ॥

ভদন্তঃ পুং সৌগতাদিবৃক্ষঃ। ইতি
হেমচন্দ্রঃ ॥ নাথাদেবী সূতঃ ॥ সু-
তেজঃ ॥ পূজিতে ত্রি। ইত্যুগাদি-
কোষঃ ॥

ভদাকঃ পুং স্ত্রী মঙ্গলং। ইত্যুগাদি
কোষঃ ॥

ভদ্রং স্ত্রী মঙ্গলং ॥ মূলং ॥ কাঞ্চনং ॥
ইতি মেদিনী ॥

ভদ্রং স্ত্রী স্ত্রী করণবিশেষঃ। ইতি
মেদিনী ॥ তত্ত্ব বিষ্টিভদ্রায়েন পু-
নিঙ্কং অশ্বত্থং। ইতি জ্যোতিষ্মা ॥

ভদ্রঃ পুং শিবঃ ॥ খঞ্জরীটঃ ॥ দৃষ-
ভঃ ॥ কন্দম্বকঃ ॥ করিকাত্তিবিশে-
ষঃ। ইতি মেদিনী ॥ নবশুল্কবলা-
ভগ্নত বলদেবঃ। রামচরঃ ॥ সু-
নেকঃ। ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥ সু হী।
ইতি রাজনিঘণ্টঃ ॥ সাধ্যমৌলি-
কানাং পদ্ধতিবিশেষঃ। যথা। বি-
ক্ষু নীগঃ খিল পিল গৃত ইন্দ্রো
গুপ্তঃ পালো ভদ্রঃ। ইত্যাদি জনা-
চার্য্যকারিকা ॥

ভদ্রঃ ত্রি শ্রেষ্ঠঃ ॥ সাধুঃ। ইতি মে-
দিনী ॥

ভদ্রকং স্ত্রী ভদ্রনুস্তকং। ইতি শব্দ-
মালা ॥ ননোক্তে ত্রি। ইতি ত্রিকা-
ণ্ডশেষঃ ॥

ভদ্রকঃ পুং দেবদাক। ইতি শব্দ-
রত্নাবলী ॥

ভদ্রকণ্টঃ পুং গোকুরঃ। ইতি রাজ-
নিঘণ্টঃ ॥

ভদ্রকালী স্ত্রী গন্ধোলা ॥ কাত্যা-
যনী। ইতি মেদিনী ॥ তস্যা উৎ-
পত্তি যথা। স্ত্রী ঔষ উবাচ। শৃণু
ত্বং নৃপ শাদূল ভদ্রকালী যথা পুরা
ন প্রাদুর্ভূতা মহাতাগা মহিষেণ

ভদ্রকা

সীদেবত। মহিষাসুর এবাসৌ নিরা
 বা• নির্শি পৰ্বতে ॥ স্বপ্ন• পুদদশে
 দীরো দাকণ• বোরদর্শন•। মহানা-
 যা ভদ্রকালী ছিত্তা খল্লেন কাশর• ॥
 পপৌ তস্য চ রক্তানি ব্যাদিতাস্যা-
 ত্তিভীষণা। ততঃ পুাত ভর্যযুতঃ স-
 দৈতেয়া মহিষাসুরঃ ॥ তামেব পূজ-
 যামাস সূচির• সানুগ স্তদা। আরা-
 ধিতা তদা দেবী মহিষেণাসুরেণ বৈ
 ॥ পুাদুভূতা ভদ্রকালী ভূজঃ বো-
 ডশতি যুতা। ততঃ পুণন্য মহিষো
 মহানাযা• জগন্ময়ী• ॥ উবাচেদ• ব-
 চো নম্রমূর্ত্তি ভক্তিযুতো হসুরঃ। ন-
 হিষ উবাচ। দেবি খল্লেন সংহিষ্য
 শোণিতানি শিরো নম। ত্বয়া ভুক্তা-
 নি দৃষ্টানি ময়া স্বপ্নে সুনিশ্চিত• ॥
 অবশ্য• তত্ত্বয়া কার্য্য• ময়া জ্ঞাত•
 পুমাগতঃ। এতচ্ছির পান• মে তত্রৈ-
 ক• দেহি মে বর• ॥ বধ্য স্তবাহ• না-
 ত্রাস্তি সংশয়ঃ পরমেশ্বরী। মমাপি
 তত্র নো দঃখ• নিযতিঃ কেন লঙ্ঘ্যতে
 ॥ কিন্তু ত্বয়ৈব সহিতঃ শত্রু ব্রাহ্মাধি-
 তঃ পুরা। মম পিত্রা মদর্থেন জাতঃ
 গচ্ছাদহ• ততঃ ॥ মযাপ্যরাধিতঃ
 শত্রুঃ পুাপ্তা শ্চেষ্টা স্তথাবরাঃ। মন-
 স্তরত্রয• বাবদাসুর• রাজ্য মুত্তম• ॥
 অকটক• ময়া ভুক্ত মনুতাপো ন

ভদ্রকা

বিদ্যতে। কাত্যায়নেন মুনিনা শপ্তো
 হহ• শিষ্য কারণাৎ ॥ সীমন্তিনী বি-
 নাশ• তে করিষ্যতি ন সংশয়ঃ। পুরা
 মুনি• তপস্যস্ত• রৌদ্রাশ্ব• নামচোস্ত-
 ম• ॥ মূনেঃ কাত্যায়নাখ্যস্য শিষ্য•
 হিমবদন্তিকে। দিব্য ক্রীকপ মতুল•
 কৃত্বাহ• কৌতুকাশ্চদা ॥ মযা সংমো-
 হিতো বিপৌ হত্যজন্ম স্তদা তপঃ।
 ন দূরাৎ সংস্থিতেনাহ• মুনিনা কা-
 ত্যস্মুনা ॥ জ্ঞাত্বা নাযা• তদা শপ্তঃ
 শিষ্যার্থে ক্রোধ বহ্নিনা। যম্মাস্ত্বয়া
 মে শিষ্যে হ্যং মোহিত স্তপস শ্চু-
 তঃ ॥ কৃত স্ত্বয়া ক্রীকপেণ তত স্ত্বা•
 ক্রী হনিক্যতি। ইতি না• শপ্তবান্
 পূর্ষ• মুনিঃ কাত্যায়নঃ পুরা ॥ তস্য
 শাপস্য কালো হ্য মাগত্য সনুপ-
 স্থিতঃ। দেবেন্দ্রত্ব• মযা পুাপ্ত• ভুক্ত•
 ত্রিভুবন• সম• ॥ কিঞ্চিন্নশোচ্য• ত-
 ত্রাস্তি বাঞ্ছনীয• হি যন্ময়া। তন্মাত্বা•
 বৈ পুপন্নো হহ• পুার্থ্য• শেষ• হি যন্ম-
 ষা ॥ তদেহি দেবি দুর্গে ত্ব• ভূষ স্ত্বভ্য•
 নমো নমঃ। শ্রীদেব্যুবাচ। পুার্থনীযো
 বরো য স্তে ত• বৃণু ত্ব• মহাসুর।
 দাস্যামি তে বর• পুার্থ্য• সংশয়ো
 নাত্র বিদ্যতে ॥ মহিষ উবাচ। যত্র
 ভাগ মহ• ভোক্তুনিহামি ত্বৎ পুসা-
 দতঃ। যথা যজ্ঞেষু সর্বেষু পূজ্যে

ভদ্রক

হংস্যাংতথাস্ক ॥ ত্বৎপাদসেবাং ॥
 ন ত্যক্ত্য যাবৎ সূর্য্যঃ পূবর্ত্ততে। এবং
 বরদ্বয়ং দেহি যদি দেযোবরো নম ॥
 শ্রীদেব্যাচ। যজ্ঞভাগাঃ সুরেভ্যশ্চ
 কল্পিতা বৈ পৃথক্ পৃথক্। ভাগো ন
 বিদ্যতে চান্যে যদাস্যামি তবাধু-
 না ॥ কিন্তু ত্বয়ি ময়া যুদ্ধে নিহতে ম
 হিষাসুর। নৈব ত্যক্ত্যসি মৎপাদং
 সততং নাত্র সংশয়ঃ ॥ মন পূবর্ত্ততে
 পূজা যত্র যত্র চ তত্র তো পূজ্যশ্চিন্ত্য
 শ্চ তত্রৈব কামো হংস্ ভব দানব ॥
 ইতি শ্রীমহা বচ স্তস্য্যাঃ পুতু্যেচ মহি-
 ষানুরঃ। বরং পূাপেহ মদিতঃ পুসন্ন
 বদন শুভা ॥ উপুসেও ভদ্রকালি দুর্গে
 দেবিনমো হস্ততে। পুতুতা নুত্তনো
 দেবি ভবত্যাঃ সৰলান্য়িকাঃ ॥ কা-
 তি স্তে মূর্ত্তিভিঃ পূজ্যা যস্তে হংস-
 পরনেখরি। তৎসমাচক্ষু যদি নে ভ-
 বতেহ কৃপা কৃত ॥ শ্রীদেব্যাচ।
 যানি নামানি চোক্তানি ত্বেষেহ মহি-
 ষাসুর। তাসু মূর্ত্তিষু সস্পৃষ্টঃ পূজ্যা
 লোকে ভবিষ্যতি ॥ উগুচণ্ডেতি যা
 মূর্ত্তিভদ্রকালী হংস পুনঃ। যযা নুৰ্ত্ত্যা
 ত্বাং হনিষ্যে মা দুর্গেতি পুক্রীৰ্ত্তিতা
 ॥ এতাসু মূর্ত্তিষু সদা পাদলগ্নো নৃণাং
 সদা। পূজ্যা ভবিষ্যসি ত্বং বৈ দে-
 বানা মপি রক্ষমাং ॥ আদিসৃষ্ট্যা

ভদ্রু

উগুচণ্ডা নুৰ্ত্ত্যা ত্বং নিহতুঃ পুরী।
 দ্বিতীয়া সৃষ্টৌ ত তবান্ ভদ্রকাল্যা
 নবা হতঃ ॥ দুর্গাকপেগাধুনা ত্বাং
 হনিষ্যামি সহানুগং। কিন্তু পূর্ব-
 ন গৃহীত ত্বং ময়া পাদযো স্তলে ॥
 অধুনা পুার্থিত বরো গৃহীতঃ পূর্ব-
 কারযোঃ। গৃহীতব্যশ্চ পশ্চাত্ত্ব-
 যজ্ঞভাগোপভুক্তবে ॥ ইতি কালি-
 কাপুরাণে ৫৯ অধ্যায়ঃ ॥ ১ ॥ গঙ্গা-
 য়াঃ পশ্চিমেন্তীরে গুাহবিলেযশ্চ ॥
 ভদ্রকাশী শ্রী ভদ্রবস্তা। ইতি রাজ-
 নিঘণ্টে ॥
 ভদ্রমন্ত্রঃ পুং পূর্ণমন্ত্রঃ। ইত্যনরঃ ॥
 ভদ্রগম্বিকা শ্রী মন্ত্রঃ। ইতি রত্ন-
 নানা ॥
 ভদ্রকরঃ ত্রি মঙ্গলকারকঃ। তৎ-
 পর্বাযঃ। ক্ষেত্রকরঃ ২ ক্ষেত্রকারঃ
 ৩ মদ্রকরঃ ৪ শূভকরঃ ৫ অরিষ্ট-
 তাতিঃ ৬ শিবতাতিঃ ৭ শঙ্করঃ ৮
 । ইতি ভূরিপুযোগঃ ॥
 ভদ্রচূড়ঃ পুং লক্ষাহাযী। লক্ষানিঙ্গ
 ইতি ভাষা। ইতি শব্দচন্দ্রিকা ॥
 ভদ্রজঃ পুং ইন্দ্রববঃ। ইতি রাজনি-
 ঘণ্টে ॥
 ভদ্রতকণী শ্রী জ্বলকবৃক্ষঃ। ইতি
 রাজনিঘণ্টে ॥
 ভদ্রতুরগং শ্রী জ্বলদীপস্যনববর্ষান্ত-

ভদ্রা

পতবর্ষবিশেষঃ । যথা । নান্যবজ্জ-
লধি মধ্যকর্ষিত্বত্ত্ব ভদ্রতুরগং জগু
বুধাঃ । ইতি সিদ্ধান্তশিরোমণৌ
গোলাধ্যায়ঃ ॥

ভদ্রদন্তিকা স্ত্রী দন্তীবৃক্ষভেদঃ । ভদ্র-
দন্তী ইতি খ্যাতা । তৎপর্যায়ঃ ।
কেশবহা ২ ভিষগুণা ৩ জবাবহা ৪
আবর্তকী ৫ জ্বরাকী ৬ জবাহা ৭
। অঙ্গ্য গুণাঃ । কণ্ডুং । উকণ্ডুং ।
রেচনত্বং । কৃমি শূল দৃষ্টান্দোষ
তুন্দাময় নাশিত্বঞ্চ । ইতি রাজ-
নির্ঘণ্টঃ ॥

ভদ্রদাক স্ত্রী পুং দেবদাক । ইত্য-
মর ভরতো ॥ সরলকাষ্ঠং । ইতি
রত্নমালা ॥

ভদ্রদারাদিকঃ পুং ঔষধগণবিশেষঃ
। যথা । ভদ্রদাক দ্বিষ্ট হরিদ্রা বকণ
দেবদাকী বলাতিবলার্ত্ত্বল কহু-
রা নল্লী জবেরাফী বীরতক ম
হচরা গ্নমহু বৎ সাদন্যের গুণ্যভে
দকালকার্ক শতাবরী পুনর্নবা বমু-
ক বসির কাঞ্চনক ভাঙ্গী কাপ্পা-
সী বৃশিকালীপত্তুর বদর যব কো-
ল জলথ পুভুগীনি । ইতি সুশ্রুত
সূত্রস্থানস্য সংশোধন সংশমনী-
যাধ্যায়ঃ ॥ * ॥ অপিচ । দেবদাক
হরিদ্রে ঘে বকণঃ দ্বিষ্ট মেব চ । ম-

ভদ্রনি

হানিহ্ন নাগবলা শ্যামলাগরলো
হপরঃ ॥ পাটলা চাআগুপ্তা চ শূণী
পাষণতেদিকা । শতাবরী চার্ক-
মূলং গুড়ী গণিকারিকা ॥ পুন-
র্নবা চ বাস্তুক সূর্য্যাবর্তক কানতং ।
গোকুরং শরমূলঞ্চ দশমূলং স-
মাংসিকং ॥ ঔনচত্রারি শদ্রুবৈ
ভদ্রদারাদিকো গণঃ । ইতি শদ-
চন্দ্রিকা ॥ * ॥ এতন্মধ্যে চতুর্দশ
দ্রব্যানিমপাশ্চানি ॥

ভদ্রনামা পুং কাষ্ঠজউপক্ষী । কাঠ-
ঠোকরা ইতি ভাষা । ইতিত্রিকাণ্ড-
শেষঃ ॥

ভদ্রনামিকা স্ত্রী ত্রায়স্তুবৃক্ষঃ । বহলা
ইতি ভাষা । ইতি রত্নমালা ॥

ভদ্রনিধিঃ পুং মহাদানবিশেষঃ ।
যথা । ইন্দ্রউবাচ । বিধানং বৃহিস্নে
বুদ্ধন দানন্যাস্য মহানিধিঃ । যথা
দেব বিশেষেণ বিধো রানন্দ কা-
রকং ॥ বুজ্জাবাচ । পুণ্যং তিথি-
পুাপ্য তুপৌনান্য্যং তথোপরা-
গেশশি সুরবোর্বা । চতুর্য়ুগাদিহ্ন-
যন ঘষে বা পুবোধনে গুহ্রপনে হ্থ
বিধোঃ ॥ অর্ঘ্যাদর্থৌজ্জয়র মেব
জন্তুং হিরণ্যমামেন যথাত্ম শক্ত্যা
। তথাপিধানক সরাজতং স্যাৎজ-
রণ্য ভাদ্রেণ হু পূরবেত্তৎ ॥ তদর্ক-

ভদ্রনি

তো হর্ষেন তদর্কতো বা স্ব শক্তিতঃ
 স্বর্ণপলৈঃ শতেন । তদর্ক মধ্যেন তু
 বিভ্রশক্ত্যা পলত্রযাদ্নন মথো ন জ- ॥
 র্য্যাৎ ॥ তস্তামু ভাণ্ডে কনকং নি-
 ধেযং সবজ্জ নীলোত্তম পদ্মরাগং ।
 সুমুক্ত বৈদর্য্য সবিক্রমঞ্চ তদুজ্জতং
 পাত্র মথো মুখং স্যাৎ ॥ এবস্ত তং
 ভদ্রনিধিঃ সুবিদ্বান্ কৃত্বাসনে পুাব-
 র্গগোপযুক্তে । অশোভরে দর্পণ চা-
 নরাচ্যং সপাদুকোপানহ ছত্র যুক্তং
 ॥ তং কৌমবক্রোস্তম যুগ্ম যুক্তং স-
 পূজযেযমত্র বরৈ রথৈতং । আদৌ
 তু পঞ্চামৃত নাপ্য বিষ্ণুং সঙ্গাপ্য
 সংসার তরং সমর্চ্য ॥ তথৈশ্বরং পা-
 বক মেব হুত্বা আমন্ত্রয়েভদ্রনিধিঃ
 ভুতস্তং । শ্রীখণ্ড কপূর সম্ভুস্মেন
 পঞ্চাঙ্করং নাম শিষ্যঃ পুনিখ্য ॥
 নম স্তথোকার যুতঞ্চ পাত্রে তদুজ্জ-
 তে হ্যপ্যেব মথার্চয়েস্তাং । ত্বয়া সন-
 স্তানর সিদ্ধ যক্ষ বিদ্যাধরেন্দ্রোরগ
 কিমরেন্দ্রৈঃ ॥ গন্ধর্ষ দিব্যাগ্নর দান
 বৈন্দ্র যুতং বৃত্তং বিশ্বমিদং নম স্তে ।
 সমস্ত সংসারকরী ত্বমেব বিভোঃ
 সদানন্দমঘী চমাঘা ॥ সমস্ত কল্যা-
 গনিধিঃ সমাধি হরিপুিষে ভদ্রনিধে
 নন স্তে । এবং সপূজ্য বিধিনা ততো
 বিগ্ন মথার্চয়েৎ ॥ কিরীটাহুদ নি-

ভদ্রনি

হাগ্য্য দণ্ডলাকুলি ভূষণৈঃ । অল-
 কৃত্য হরিঃ যদ্বৎ পীতাশ্বর ধরং ততঃ
 ॥ পূজযেদচ্যুতং ধ্যাত্বা মন্ত্রেগানেন ভ-
 ক্তিমান্ । ভূদেবো হসি বিভো নিত্যং
 নিত্যানন্দ মযো হরে ॥ হর মে দুষ্ক-
 রং কৃষ্ণ কৃপাকর নমো হস্ত তে । ভূ-
 দেব ভগবান্ ভর্গ ভব ভঙ্ককরেশ্বর ।
 ভবভূতিকরো জিষ্ণো পুভবিষ্ণো ন-
 মো স্ত তে । এবং পূজ্য হৃদি ধ্যাত্বা
 তং দ্বিজং বুদ্ধকপিণং ॥ ততো ভদ্র-
 নিধিঃ দদ্যাৎ মন্ত্রেগানেন বাসব । স্ব-
 গোট্রোচ্চারণেনাদৌ বিপুনান তথা-
 স্মানঃ ॥ যব দর্ভ তিলৈঃ সাজ্জ মূদকং
 সংপরিত্যজেৎ । পিতৃ সন্তারগার্থাব
 নিত্যানন্দ বিবৃদ্ধয়ে ॥ সর্বাঘৌষ
 বিঘাতায় বিষ্ণো দানং মযা কৃতং ।
 তদনেন সরভ্বেন ধাতুত্রয় যুতেন চ-
 ॥ সাকৌমাঘর যুক্তেন সাদর্শ পাদু-
 কেন চ ॥ সাসনেন সহপ্রেণ চাম-
 রোপানহেন চ ॥ সদানন্দ নিধা-
 নেন পুীষতাং বিষ্ণু রীশ্বরঃ । এবমু-
 চ্যার্য্য তং দদ্যাৎ দ্বিজায় হরিকপিণে ॥
 গোপেয়ন বিধিনা দদ্যাৎ কেম সংখ্যাং
 ন কীর্ত্তয়েৎ । পুর্কীর্ত্তিতে কোটি যু-
 গায়ুতং ফলং পুগোপিতে কল্পগণৈ
 ন সংকযঃ ॥ ইতীষ মন্ত্রো নতু কী-
 র্ত্তয়েৎ সুধী নির্ধান মধ্যে নিহিতঞ্চ

भद्रम्

भद्रम्

बहसु ॥ एषं कृते स्यान्ननुजः कृता ॥
 आ तपेभ्यश्च शान्तरणं कदाचित् ॥
 गुयाति विष्णोः पदं मव्ययं तत्
 शिवायकामन्दमयं सदाथ्यं ॥ इ-
 त्यादौ बह्निपुराणे भद्रनिधि दान
 नामाध्यायः ॥

भद्रपदा स्त्री भद्रपदा । पूर्वभद्र-
 पदोत्तरभद्रपदा नक्षत्रं । इत्य-
 मरटीकायां रायमुद्रकः ॥

भद्रपर्णा स्त्री कटुस्तुरावृक्षः । इति
 शब्दमाला ॥

भद्रपर्णी स्त्री गाम्भारी । इत्यमरः ॥
 पुंसारिणी । इति ङाङाधरः ॥

भद्रवलनः पुं बलरानः । इति शब्द-
 माला ॥

भद्रमल्लिका स्त्री गवाक्षी । इति शब्द-
 माला ॥

भद्रमुञ्जः पुं मुञ्जतेदः । रामशर
 इति शरपत्र इतिच भाषा । तत्
 पर्यायः । शरः २ बाणः ३ तेजनः ४
 ईकवेष्टनः ५ । अथ मुञ्जस्य पर्याय-
 यः । मुञ्जः १ मुञ्जातकः २ बाणः ३
 झूलदत्तः ४ सुनेधसः ५ । अथ यो
 षुणाः । मुञ्जद्वयस्तु नधुरं भुवणं शि-
 शिरं तथा । दाहं तृष्णं विसर्पान्
 मूत्रं वस्त्यङ्कुरो गजिन् ॥ दोषत्रय
 हरं वृष्यं मेथलानूपयुज्यते । इति

भावपुकाशः ॥
 भद्रमुस्तकः पुं नागरमुस्तकः । इत्य-
 मरः ॥

भद्रमुस्ता स्त्री भद्रमुस्तकः । तत्पर्यायः
 । वराही २ शुद्धा ३ गुह्रिः ४ भद्र-
 काशी ५ कशेरुः ६ क्रोडेष्टी ७
 ज्वरविन्दाथ्या ८ सुगन्धिः ९ गुह्रिला
 १० हिमा ११ बलग्ना १२ राजकशेरुः
 १३ कहोथा १४ मुस्ता १५ अर्णोदः
 १६ वारिदः १७ अस्तोदः १८ मेघः
 १९ जीमूतः २० अद्दः २१ नीरदः २२
 अद्दुः २३ घनः २४ गाक्षेयः २५ ।
 अस्य शुणाः । कषायदुः । तिक्तदुः ।
 शीतदुः । पाचनदुः । पित्तदुः । क-
 फनाशितुः । सङ्ग्राहितुः । इति
 राजनिर्घण्टः ॥ अपिच । मुस्तकं न-
 स्त्रियां मुस्तं त्रिषु वारिदनामकः ।
 ज्वरविन्दश्च सन्ध्यातो ऋपरः
 क्रोडकशेरुकः ॥ भद्रमुस्तश्च शुद्धा
 च तथा नागरमुस्तकः । मुस्तं कटु
 हिमं गुह्रिं तिक्तं दीपनं पाचनं
 ॥ कषायं कफं पित्तान् तृष्टं ज्वरा-
 कचिं जस्तुहं । अनूपदेशे यज्जातं
 मुस्तकं तत् पृथग्यते ॥ तत्रापि
 मुनिभिः पौकः वरं नागरमुस्तकं ।
 इति भावपुकाशः ॥

भद्रुयवः स्त्री इन्द्रुयवः । इत्यमरः ॥

ভদ্রসো

ভদ্রা

ভদ্ররেণুঃ পুং ঐরাবতহস্তী । ইতি
ত্রিকাণ্ডশেষঃ ॥

ভদ্রবৎ স্ত্রী দেবদাক । ইতি রাজ-
নির্ঘণ্টঃ ॥

ভদ্রবতী স্ত্রী ভদ্রপনী । ইতি জটা-
ধরঃ ॥

ভদ্রবর্মা পুং নবমল্লিকা । ইতি শব্দ-
চন্দ্রিকা ॥

ভদ্রবলা স্ত্রী লতাবিশেষঃ । গন্ধতা-
দালিযা ইতি ভাষা । তৎপর্য্যায়ঃ
। সরগা ২ পুসারগী ৩ কটমুরা ৪
রাজবলা ৫ । ইত্যমরঃ ॥ অস্যাঃ
পর্য্যায়ান্তরং গুণাশ্চ পুসারিণী শ-
ব্দে দুষ্টব্যঃ ॥ ৬ ॥ বলা । ইতি
রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

ভদ্রবল্লিকা স্ত্রী গোপবল্লী । অনন্ত
মূল ইতি ভাষা । ইতি রত্নমালা ॥

ভদ্রবল্লী স্ত্রী মল্লিকা ॥ মাধবীলতা
। ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥ লতাবিশেষঃ
। মদনমালী ইতি হাপরনালী
ইতিচ ভাষা । তৎপর্য্যায়ঃ । শা-
তভীকঃ ২ ভূমিনগা ৩ অষ্টপাদি-
কা ৪ । ইতিরত্নমালা ॥

ভদ্রশুবং স্ত্রী চন্দনং । ইতিরত্নমালা ।

ভদ্রস্রীঃ পুং চন্দনবৃক্ষঃ । ইত্যমরঃ ॥

ভদ্রসোমা স্ত্রী গন্ধা । ইতি শব্দ-
মালা ॥

ভদ্রা স্ত্রী রাস্না ॥ কৃষ্ণা ॥ বেয়ামনদী
॥ তিথিতেদঃ । সা তু ত্রিভীয়া স-

প্তমী ষাদশী চ ॥ পুসারিণী ॥ কট-
ফলং ॥ অনন্তা । ইতি মেদিনী ॥

জীবন্তী ॥ অপরাঞ্জিতা ॥ নৌলী ॥
বলা ॥ শমী ॥ বহু ॥ দস্তী ॥ হ-

রিদু ॥ খেতদূর্ধ্বা ॥ কাশ্মরী ॥
সারিবা বিশেষঃ ॥ গোঃ । ইতি রা-

জনির্ঘণ্টঃ ॥ কাকোডুম্বরিকা । ইতি
রত্নমালা ॥ গন্ধায়া স্ত্রী শোভো

হস্তগত শোভো বিশেষঃ । তস্তু উ-
ত্তরে অকবধী যগন্ধা । ইতি পুরা-

ণং শব্দমালা চ ॥ বৃক্ষশক্তি বিশে-
ষঃ । তৎপর্য্যায়ঃ । তারা ২ মহা-

শ্রীঃ ৩ ওকারা ৪ স্বাহা ৫ শ্রীঃ ৬
মনোরমা ৭ তারিণী ৮ জয়া ৯ অন-

স্তা ১০ শিবা ১১ লোকেখরা অ্রুজা
১২ খদুরবাসিনী ১৩ বৈশ্যা ১৪

নীলসরস্বতী ১৫ শঙ্খিনী ১৬ মহা-
তারা ১৭ বসুধারা ১৮ ধনন্দদা ১৯

ত্রিলোচনা ২০ লোচনা ২১ । ইতি
ত্রিকাণ্ডশেষঃ ॥ ছায়াগর্ত্তজাতা

সূর্যকন্যা । যথা । যমলৌ তু তত
স্তস্য্য জনযানাস ভাকরঃ । শনৈ-

শ্চরঞ্চ ভদ্রাঞ্চ ছায়ায়া মনিতদ্য-
তিঃ ॥ তথা চ তেজসা বিধো স্তস্য-

চক্রমবর্ত্তয়ৎ । তদপুতিহতে বৃক্ষে

तदु

हामबाहु चिकीर्षया ॥ उद्धगिनी मू-
 धतो उद्धु. नियुक्तेषु विगर्हिता ॥
 इति बह्वि-पुत्राणे वैवस्वतामकीर्तन-
 ॥ ३ ॥ सुतदु । यथा । आवाटस्य
 सिधे पक्षे द्वितीया पुष्य संयुता ।
 तस्य रथे ज्ञानारोप्य रामं मा-
 भुया सह ॥ इति कान्दे भगवद्वा-
 क्यं ॥ ३ ॥ विष्टितदु यथा । एका-
 दश्यां चतुर्थ्यास्तु शेषार्धे शुक्लप-
 क्षके । अष्टमी पौर्णमास्येस्तु पू-
 र्वार्धे विष्टि सप्तमः ॥ कृष्ण पक्षे तृ-
 तीया वा दशम्याश्च परार्द्धतः ॥ स-
 ष्टम्याश्च चतुर्दश्याः पूर्वार्धे विष्टि
 त्रीणि ज्ञा ॥ विहाय विष रौद्राणि वि-
 ष्टिः सर्वत्र वर्जयेत् । विष्टिशेषे त्रि-
 दशे हि पुहे कार्यं जगद्वहं ॥ ३ ॥
 कर्मपुकाशे तस्य अह विशेषो
 यथा । नाड्यस्तु पक्षवदनं गजकस्त-
 थैका बह्ना दशैक सहिता निय-
 तं चतस्रः । नाभिः कटिः वडथ पूह
 लता च तिस्रो विष्टे ध्रुवं निगदितो
 ष्ट विभाग एवः ॥ ३ ॥ अहविशे-
 षे कार्यधुंसादि फलं यथा । मुखे
 कार्य धुंसा भवति मरणकथ गज-
 के धनप्लानि बह्वस्यथ कटितैटे वू-
 ष्टि विलयः । कलि नाभीदेशे विजय
 मथ पुहे च जगदुः शरीरे तदुयाः

तदु

पृथगिति फलं सर्वमूनयः ॥ ३ ॥ मनु
 वसु मूनि तिथि युग दश शिव गुण
 संख्यासु तिथिषु पूर्वार्द्यास्यं ।
 आयाति विष्टि रेखा पृष्ठे सुतदा
 पुरतुशुता ॥ चतुर्दश्यादिषु पूर्वा-
 ष्यादि ह्यथं ३ तृतीयर्थः । इति
 ज्योतिषतंत्रं ॥
 तदुकरणां स्त्री मूषुनं । इति हन-
 चन्द्रं ॥
 तदुज्जः पू धनः । इति त्रिकाण्ड-
 शेषः ॥
 तदारुः पू अष्टादशरूद्रदीपास्त-
 गतदीपविशेषः । इति शब्दमाला ॥
 तदुलपत्रिका स्त्री गङ्गाली । इति
 शब्दमाला ॥
 तदुली स्त्री गङ्गाली । इति शब्द-
 माला ॥
 तदुवती स्त्री कर्कलवृक्षः । इति
 राजनिर्घण्टः ॥
 तदुश्वं स्त्री भुवो नववर्षाभ्रगत वर्ष-
 विशेषः । इति त्रिकाण्डशेषः ॥
 तद्विवरणं यथा । माल्यवतः पूर्वपा-
 र्शे पूर्वगण्डिका एकशृङ्गाद्योजन
 सहस्राणि नान सुत्र च तदुश्वं नाम
 जनपदाः तदुशलवनक्ष तत्र व्यव-
 ह्रितं कालात्तुवृक्षाः पृक्वाः श्व-
 ताः पद्मवर्गिनः द्वियः जमुदवर्गाः

ভদ্রাশু

ভদ্রাস

পুয়াগা নিভকায়নিভানাং রসেন
 জম্বুদী নাম নদী মেক মন্দরশি-
 খরাদযুত যোজনাৎবনিতলে নিপ-
 ত্ত্বী দক্ষিণেনাত্মানং যাবহিলাবৃত
 নুপসন্দতি। তাবদভযো রপিরো-
 গসো যা মৃত্তিকা তদুসেনানুবিধ্যমা-
 না বায়ুর্ক সংযোগ বিপাকেন সদা-
 মরলোকাভরণং জাম্বুদং নাম সু-
 বর্ণং ভবতি যদুহ্বাব বিবুধাদযঃ স-
 হ যুবতিভি মূর্জট কটক কটি স্ত্রী-
 দ্যাভরণ রূপেণ খলু ধারযন্তি। যন্ত
 মহাকদম্বঃ সুপার্শ্ব পার্শ্ব নিকট স্তস্য
 কোটরেভ্যো বিনিঃসৃতঃ পঞ্চায়া-
 মপরিগাহাঃ পঞ্চ মধুধারাঃ সুপার্শ্ব
 শিখরাৎ পতন্ত্যে হপরেণাত্মান
 গিলাবৃত মনুমোদযন্তিযো হ্যুপযুঞ্জা
 নানাং মুখ নির্বাসিতো বায়ুঃ সম-
 স্তাৎ শতযোজন ননুবাসযতি। এবং
 জম্বুদ নিকটো যঃ শতবল্লো নান বট
 স্তস্য স্কন্ধেভ্যো নীচীনাঃ পযোদধি
 মধু যুত শুভামাদ্যম্বর শয্যাসনাভ-
 রণাদযঃ সর্ব এব কামদুঘা নদাঃ জম্বু
 দাগাৎ পতন্ত স্তমত্তরেণেলাবৃত মু-
 পযোজযন্তি বানুপজুবাণানাং ন ক-
 দাচিদপি পুজানাং বলীপলিত ক্লন
 শ্বেদ দৌর্গন্ধ্য জরামবাপ মৃত্যু শী-
 তোষ্ক বৈবর্ণ্যোপ সর্গাদয স্তাপ বি-

শেষা ভবন্তি যাবজ্জীবং সুখ নির-
 তিশয মেব জরজ্ জরর জসুস্ত
 বৈকঙ্ক ত্রিকূট শিশির পতজ্ ক-
 চক নিষথ শিতিবাস কপিল শঙ্ক
 বৈদর্য্য জাকৃধি হং সর্বত নাগ কা-
 লঞ্জর নীরদাদযো গিরযো মেরোঃ
 কর্ণিকাযা ইব কেশর ভূতা মূলদে-
 শে পরিভ উপকুপ্তাঃ। জঠর দেষ-
 কূটো মেকং পূর্বেগাষ্টাদশযোজন
 সহস্র মূদপায়তো দ্বিসহস্র পৃথতু-
 দ্বৌভবতঃ এব মপরেণ পবন পা-
 রিগাত্তৌ দক্ষিণেন কৈলাস করবী-
 রৌ পুগায়তো এব মূত্তরত ত্রিশ-
 ক্ মকরৌ অষ্টাভি রৌতৈঃ পরিব-
 তো হুগ্নিরিব পরিভশ্চ কাশ্তে কা-
 ঞ্চন গিরিঃ। মেরো মূর্জনি ভগবত
 আত্মযোনে মধ্যত উপকুপ্তাং পু-
 রীমযুত যোজন সাহস্রীং সম চতু-
 রসুাং শাতকৌস্ত্রীং বদন্তি। তান-
 নুপারিতো লোকপালানানষ্টানাং
 যথা দিশং যথা রূপং তুরীম মান-
 ন পরো হুষ্টাবুপকুপ্তাঃ। ইতি শ্রী
 ভাগবতে ৫ স্কন্ধে ভূবনকোষবর্ণনে
 ১৬ অধ্যায়ঃ ॥

ভদ্রাশুযঃ পুং চন্দনং। ইতি শব্দ-
 চন্দ্রিকা ॥
 ভদ্রাসনং স্ত্রী নপাসনং। ইত্যমরঃ ॥

भद्रेश्वरः पुं कल्पगुणेश्वरः । यथा
 । उक्तिः काल गच्छावः कल्पगुणं सू-
 शोभनं । तयासाक्षं जगन्नाथ क-
 ल्पगुणं वसुकरे ॥ भद्रेश्वर निमित्तं
 हि दुव्यं कथितं शुभं । नित्यं
 तुष्टते यत्र पात्रं दुव्यं समर्पितं ॥
 दृष्टं भद्रेश्वरं देवं चक्रतीर्थं कल-
 लते ॥ कल्पगुणाहृतं गुणं चक्र-
 तीर्थं वसुकरे ॥ इति वाराह
 मधुरामाहात्र्यं चक्रतीर्थपुत्रावो
 नानाध्यायः ॥ * ॥ शिवपुत्रार्थं
 दुर्गराधितं हिमालयं पार्थिव-
 शिवलिङ्गं । यथा । तवार्थाय गुहि-
 ष्यामि महवीरं हिमवदगृहे । य-
 श्चेह कदु नीहस्यं मन्मथ श्चेश्वरः
 कृतः ॥ असौ भद्रेश्वरतेयवः थ्या-
 ते लोके भविष्यति । देव दानव
 गन्धर्वा वक्र किष्कंधोरगाः ॥ पु-
 त्रविष्यन्ति सततं नानवाश्च शुभे-
 ष्ववः । इति वाननपुराणे ४७ अ-
 ध्याये उनां पुति शिववाक्यं ॥ ॥
 गङ्गायाः पश्चिमतीरे गरिटेऽथ
 ग्रामेऽप्युत्तरे पाषाणमयं शिवलि-
 ङ्गविशेषो गुणविशेषश्च ॥
 भद्रेश्वरी स्त्री ह्रीं लला । इति राज-
 निर्घण्टः ॥
 भद्रेश्वरी स्त्री वना ॥ नागवला ।

इति राजनिर्घण्टः ॥
 भद्रेश्वरी स्त्री शुभं । इत्युगादि-
 कोषः ॥ कल्पः ॥ दूतः । इति क-
 ल्पसमारोगादिवृत्तिः ॥
 भद्रेश्वरः पुं भारतवर्षाभ्युत्थदेश-
 विशेषः । यथा । लक्ष्मी श्चन्द्र ए-
 वापि गुणाणां भद्रेश्वरः कृताः ।
 इति काले अमारिकाथेऽप्युत्तरे
 श्वरमाहात्र्यं नामाध्यायः ॥
 भद्रेश्वरः स्त्री नक्षत्रचक्रं । इति
 सिद्धांतशिरोमणिः ॥
 भद्रेश्वरः पुं चन्द्रः । इति हेमचन्द्रः ॥
 भद्रेश्वरः पुं धर्मः । इति त्रिकाण्डशेषः
 ॥ नक्षिका । इति शब्दरत्नावली ॥
 भद्रेश्वरी स्त्री भद्रेश्वरी । उक्तं
 इति भाषा । इति त्रिकाण्डशेषः ॥
 भद्रेश्वरी स्त्री नक्षिका । इति त्रि-
 काण्डशेषः ॥
 भद्रेश्वरः पुं नगधराजविशेषः ।
 तं पर्यायः । श्लेषः २ । इति
 हेमचन्द्रः ॥
 भद्रेश्वरी स्त्री विभेत्तया २ तं । इति
 भरतः ॥ तस्य लक्षणं यथा । रौ-
 द्रशक्त्या तु अनित्यं चित्तं वैकुण्ठ्यं
 भवं । इति साहित्यदर्पणे ३ प-
 रिच्छेदः ॥ अगिच । राग विषयन्य
 विनाशके समुपहिते तद्विदारणा

उद्यक

सामर्थ्यमात्रेण नन्यमानस्य दै-
न्यात्त्रुक् चिंत्तकृत्ति विशेषोऽयम् ।
ति भगवन्नीतावत् २ अध्याये मधु-
सूदन सरस्वती ॥ अम्यष्टः । परतः वा-
निष्ठ सत्त्वावना भवन् । यथा क्यग्नादि-
भेति क्यग्नीधीनत्वेन श्रीयमरणं स-
त्त्वाववृत्ति । इति २ व्यं पञ्चिकादे
पदाधरं उच्चार्यः ॥ तं पर्य्यायः
१ दरः २ त्रासः ३ तीतिः ४ तीः ५
साधुसः ६ । इत्यमरः ॥ कदासः ७
साधुसः ८ पुतितयः ९ । इति
शरद्वत्तवली ॥ आतकः १० आ-
शकः ११ तिया १२ । इति हेम-
चन्द्रः ॥ ॥ आगते भये अती-
तवत् श्वातव्यं यथा । तावद्धयस्य
भेत्तव्यं वावद्धय मनागतः । उ-
पमे त्रु भये तीव्रे श्वातव्यं तै
रतीतवत् ॥ इति गाकडे नीति-
सारे ११५ अध्यायः ॥ ॥ अत्रुक्
पुल्लः ॥ घारे त्रि । इति मेदिनी ॥
रोगे पुं । इति राजनिर्घण्टः ॥
उद्यकः त्रि उद्यजनकः तं पर्य्यायः
१ तैरुवः २ दाकणः ३ तीषणः ४
५ घोरः ६ तीनः ७ उद्यान-
कः ८ पुतितयः ९ । इत्यमरः ॥
उद्यवहः १० । इति हेमचन्द्रः ॥
उद्युत्पत्नीः इति राजनिर्घण्टः ॥

उद्यान

उद्यदिपुमः पुं संप्रामपाटिषः ।
ति पूराणं ॥
उद्यकतः त्रि तीतगपजाकितः ।
तं पर्य्यायः । कान्दिनीकः २ । इ-
त्यमरः ॥
उद्यनाशिनी श्री त्रायमाणालता ।
इति राजनिर्घण्टः ॥ उद्यनाशकत्री च
उद्यतीतः त्रि त्रासेनातकितः ।
यथा । एकतो उद्यतीतस्य प्राणिनः
प्राणरक्षणं । नातो शुक्रतरो यथाः
कश्चिदनेग्यं श्चिथेचर ॥ इति बह्नि-
पूराणे शिविराजोपाथगनं ॥
उद्यतुष्टः त्रि उद्यकतः । इति ऊर्ठा-
धरः ॥
उद्यानकः पुं व्याघ्रः ॥ राहः ॥ रस
विशेषः । इति मेदिनी ॥ सतु पुं-
काराद्यष्ट रसाङ्गतं वधरसः । त-
ल्य लक्षणं यथा । उद्यानको उद्य-
हायि भावः कालाधि दैवतः ।
श्री नीचपुक्तिः कृष्णमत सुतु वि-
शारदैः ॥ यन्मादुं पद्यते तीति
सुदत्रालयनं मतं । चेष्टा घोरतु-
रा सुस्य उवेदुद्धीपनं पुनः ॥ अ-
नूतायो श्च वैवर्ग्यं गद्गदधरं भा-
यणं । पुलय वेद रोमाक्ष कम्प
दिक् पुष्पादयः ॥ जूष्णा वेग
संमोह संत्रास ग्लानि दीनताः ।

ভরণী

ভরণ্য

শঙ্কাপন্ন্যার সংভ্রান্তি মৃদু্যাদ্যা
ব্যভিচারিণঃ ॥ উদাহরণং যথা ।
নষ্ট-বর্ষবীরে মনুষ্যগণনা ভাষাদ-
পাস্যত্রপারম্বতঃ কঞ্চুকি কঞ্চুকস্য
বিশতি ত্রাসাদযং বামন ইত্যাদি
॥ ইতি সাহিত্যদর্শণে ৩ পরিচ্ছেদ ॥

ভয়ানকঃ ত্রি ভয়ঙ্করঃ । ইত্যমরঃ ॥
ভয়াপহঃ পুং রাজা । ইতি ত্রিকাণ্ড-
শেষঃ ॥

ভয়াবহঃ ত্রি ভয়ঙ্করঃ । ইতি হেম-
চন্দ্রঃ ॥

ভরঃ পুং অতিশয়ঃ । ইত্যমরঃ ॥
ভরণকর্তরি ত্রি ॥

ভরটঃ পুং জম্বুকারণঃ । ইত্যুৎপাদি-
কোষঃ ॥

ভরণং ক্লী বেতনং ॥ ভূতিঃ । ইতি
মেদিনী ॥ পোষণং । যথা । ভরণং
পোষ্যবর্গস্য পুশন্তং স্বর্গসাধনং ।
নরকং পীড়নে চাস্য তন্মাধ্যত্নেন
তং ভরেৎ ॥ ইতি দায়ভাগঃ ॥

ভরণঃ পুং ভরণীনক্ষত্রং । ইতি
শব্দরত্নাবলী ॥

ভরণী স্ত্রী ঘোষকলতা । ইতি মে-
দিনী ॥ অশ্বিন্যাদি সপ্তবিশতিন-
ক্ষত্রাস্তর্গত দ্বিতীয়নক্ষত্রং । তৎ-
পর্য্যায়ঃ । যনদৈবতা ২ । ইতি
হেমচন্দ্রঃ ॥ সা তারকাত্রয়নিত

ত্রিকোণাকৃতিঃ । তস্য্যা অধিষ্ঠাত্রী
দেবতা যনঃ । যথা । তারকাত্রয়
নিত্রে ত্রিকোণকে মধ্যগে দিবিস-
দধনো যমে-৭ পঞ্চজাফি গণিতাঃ
জলীরতঃ সাযকাক্ষি ভূজ সখ্য-
কাঃ কলাঃ ॥ দং ৩ । ৪৫ । ইতি

কালিদাসকৃত রাত্রিলগুমানং ॥
সাত উগুগণাস্তর্গতা । অধোগুখ-
গণাস্তর্গতা চ । বিদ্যার্ব্য ভূমিখন-
নে পুশন্তা । ইতি জ্যোতিষতত্ত্বং ॥

তত্র জাত ফলং । সদাপকীর্তির্হি
মহাপবাদো নানা বিনোদৈশ্চ বি-
নীতকালঃ । জলে বিলাসী চপলঃ
খলঃ স্যাৎ পুণি পুণীতো ভর-
ণীষুজাতঃ ॥ ইতি কোষ্ঠীপুদীপঃ ॥

ভরণীভুঃ পুং রাহুগৃহঃ । ইতি হেম-
চন্দ্রঃ ॥

ভরণীষঃ ত্রি ভরণযোগ্যঃ । পোষ্যঃ ।
ভূধাতোঃ কর্ম্মণি অনীষ পুত্যয়েন
নিব্লমঃ ॥

ভরণ্ডঃ পুং স্বামী ॥ ভূপালঃ ॥ বৃষঃ ।
ইত্যুৎপাদিকোষঃ ॥ ভুঃ ॥ কৃমিঃ ।
ইতি সক্ষিপ্তসারোগাদিরভিঃ ॥

ভরণ্যং ক্লী মূল্যং । বেতনং । ইত্য-
মরঃ ॥

ভরণ্যভুক্ ত্রি কর্ম্মকরঃ । মূল্য-
গৃহীত্বা কর্ম্মকারকঃ । ইত্যমরঃ ॥

ভরত

ভরত

ভরণ্যা স্ত্রী বেতনং । ইত্যনরটীকা-
 বা স্বামী ॥

ভরণ্যাস্ত্রী পৰ্বপুত্রী । রামদুতী-
 তিখ্যাতা । ইতি শব্দচন্দ্রিকা ॥

ভরণ্যঃ পু শরণ্যঃ । মিত্রং । ইতি
 শব্দমালা ॥ অগ্নিঃ ॥ চন্দ্রমাঃ ॥
 ঈশ্বরঃ । ইতি সংক্ষিপ্তসারোগাদি-
 বৃত্তিঃ ॥

ভরতঃ পু নাট্যশাস্ত্রং ॥ মুনিবিশেষঃ
 । সতু অলঙ্কারাদি শাস্ত্রস্য সূত্র-
 কৰ্ত্তা ॥ নটঃ ॥ রামানুজঃ ॥ দৌষন্তিঃ
 । ইতি মেদিনী ॥ শবরঃ ॥ তন্তুবা-
 যঃ । ইতি বিশ্বঃ ॥ ক্ষেত্রং ॥ ভরতা-
 স্ত্রাজঃ । ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥ ॥ ॥ দুষ্মন্ত
 রাজপুত্রভরতস্য পর্যায্যঃ । শাস্ত্র-
 স্তলেষঃ ২ দৌষন্তিঃ ৩ নরদমনঃ ৪
 । ইতি ত্রিকাণ্ডশেষঃ ॥ যজ্ঞযজ্ঞি-
 শহৃত মথমেধং কৃতবান্ । পঞ্চা-
 শদ্বাজসূযং এবমন্যান্ নানাবিধান্
 যজ্ঞানকরোৎ । সপ্তবিংশতি সহ-
 সুবৎসরানেকহৃত্ব রাজ্যং কৃতবা-
 ন্ । তস্যাৎ পত্ন্যাংদি যথা । দুষ্ম-
 ন্তো মগয়াং যাতঃ কণাশুমপদ-
 শতঃ । তত্রাসীনাং স্বপুত্রয়া নপুত্র-
 স্তীং ব্রনামিব ॥ বিলোক্য সদ্যে
 মুমূহে দেনমায়া নিব জিযং । বভা-
 নে স্তাং বরারোহাং ভট্টৈঃ কতি-

পথৈ বৃতঃ ॥ তদর্শন পুমুদিতঃ স-
 নিবৃত্ত পরিশুমঃ । পপুহ কাম সন্ত-
 প্তঃ পুহসন্ শক্রয়া গিরা ॥ কা ত্ব ক-
 মলপত্রাক্ষি কস্যাসি হৃদবহ্নমে ।
 কিংষিটিকীর্ষিতং ত্বত্র ভবত্যা নি-
 র্জনে বনে ॥ ব্যক্তং রাজন্যতনয়াং
 বেদ্যহং ত্বাং সুমধ্যমে । নহি চেতঃ
 পৌরবাণা মধর্মে ব্রমতে কৃচিৎ ॥
 শ্রীশঙ্করলোবাচ । বিশ্বামিত্রাত্মজৈ-
 বাহং ত্যক্তা মেনকয়া বনে । বেদৈ-
 তভ্ভগবান্ কণ্ঠো বীর কিংকরবাম-
 তে ॥ আস্যতাং হরবিন্দাক্ষ গৃহ-
 তা মর্হণঞ্চ নঃ । ভূজ্যতাং সন্তি নীবা-
 রা উষ্যতাং যদি রোচতে ॥ শ্রীদুষ্ম-
 ন্ত উবাচ । উপপন্ন মিদং সূত্র জাতা-
 য়াঃ জশিকান্বয়ে ॥ স্বয়ং হি বৃগুতে
 রাজ্ঞাং কন্যকা সদ্দশং বরং । ওমিত্যু-
 ক্তে যথা ধর্ম মুপবেমে শঙ্করলা ॥
 গাক্ষর বিধিনা রাজা দেশ কাল বি-
 ধানবিৎ । অমোঘবীর্যেয়া রাজর্ষির্ম-
 হিষ্যাং বীর্য্যমাদধে ॥ শ্বো ভূতে স্ব
 পুরং যাতঃ কালেনাসুত সা সুতং ।
 কণঃ জনারস্য বনে চক্রে সমুচিতাঃ
 ক্রিয়াঃ ॥ বন্ধা গৃগেন্দ্রু তরসা ক্রীড-
 তিস্ম স বালকঃ । তং দুরত্যং বিক্রান্ত-
 নাদায় পুমদোত্তমা ॥ হরে রশাং
 শ সম্মতং ভক্ত রন্তিক নাগমে । যদা

ভরত

ন ভ্রগূহে রাজা ভার্য্যা পুত্রাবনিষ্কি-
 তো ॥ শূতা সর্বভূতানাং খে বা-
 গাহাশরীরিণী । মাতা ভদ্রা পিতুঃ
 পুত্রো যেন জাতঃ স এব সঃ ॥ ভরত-
 পুত্রং দুশ্শান্ত নাবনংহাঃ শঙ্কভদ্রাং ।
 রেতোধাঃ পুত্রো নযতি নরদেব ঘন-
 ক্ষয়াৎ ॥ ভৃগাস্য ধাতা গরুতস্য স-
 ত্যমাহ শঙ্কভদ্রা ॥ পিতব্যু পরতে
 সো হপি চক্রবর্তী মহাযশাঃ । ম-
 হিমা গীযতে তস্য হরে রংশ ভবো
 ভুবি ॥ চক্রং দক্ষিণহস্তে হস্য পদ্ম-
 কোষে হস্য পাদযোঃ । ইজে মহা-
 ভিষেকেণ সো হতিষিক্তো হধিরা-
 হ্বিতুঃ ॥ পঞ্চ পঞ্চাশতানৈথেয় গন্ধা-
 যা মনুবাজিতিঃ । নামতেযং পুরো-
 ধায় যমুনা মনুচ পুতুঃ ॥ অষ্ট সপ্ততি
 মেধ্যস্থান ববক্ষ পুদদদমু । ভরত
 স্য হিদৌম্বন্তে রগ্নিঃ সাচী গুণে চিতঃ
 ॥ সহস্রং বন্ধশো যম্বিন্ বাক্ষণা গা
 বিভেজিরে । ত্রয স্ত্রিংশচতং স্থান
 বদ্ধা বিম্বাপয়ম্পান ॥ দৌম্বস্তি র-
 ত্যগাম্মাযাং দেবানাং গুৰু মাযযৌ ।
 মৃগান্ শুল্লদতঃ কক্ষান্ হিরণ্যেন প-
 রীবৃতান ॥ অদাৎ কর্মণি মক্ষারে
 নিযুতানি চতুর্দশ । ভরতস্য মহৎ
 কর্ম নপূর্বেনাপরে নৃপাঃ ॥ নৈবা পু-
 ণৈব পুঞ্জ্যন্তি বাহুভ্যাং ত্রিদিবং যথা

ভরত

। কিরাত হনান যবনান্ শৌণ্ডান্ ক-
 শান্ খশাশুকান ॥ অবুক্ষণ্য নৃপা-
 শ্চাহন স্লেহান্ দিগ্বিজয়ে হুথিলান
 । জিত্বা পুরীসুরা দেবান্ যে রসৌ-
 কাংসি ভেজিরে ॥ দেবস্ত্রিযো রসা-
 নীতাঃ পুণিতিঃ পুন রাহরৎ ৷ সর্বাঙ্ক
 কাম্যান্ দুদুহতুঃ পুজানাং তস্যৈ নীদি-
 সী ॥ সনা স্ত্রি নব সাহস্রী দ্বিচ্ চক্র
 মবর্তয়ৎ । স সম্রাট্ লোকপালোথ্য
 মৈশ্বৰ্য্য মধিরাট্ শ্রিযং ॥ চক্রকাম্ব-
 জিতং পুণাম্বষেত্যপররামহ । ত-
 স্যাসম্পদ বৈদৰ্ভ্যঃ পত্ন্য স্তিসুঃ সুস-
 ম্মতাঃ ॥ ভৃগু স্ত্যাগভয়াৎ পুত্রামা-
 নুকুপা ইতীরিতে । ইতি স্ত্রীভাগব-
 তে ৯ স্কন্ধে ২০ অধ্যায়ঃ ॥ ৯ ॥ ঋষ-
 ভদেবাৎ ইন্দুদত্ত জয়ন্ত্যাং কন্যাযাং
 জাত শতপুত্রান্তগত জ্যেষ্ঠপুত্রঃ ।
 যথা । অথহ ভগবান্ ঋষভদেবঃ
 স্বংবর্ষং কর্মক্ষেত্র মনুমন্যমানঃ পুঙ্ক-
 শিত গুৰুজল বাসো লক্ষবরৈ গুৰু-
 ভি রনুজ্ঞাতো গৃহ্নেধিনাং ধর্মানু-
 শিক্ষ্যমাণো জয়ন্ত্যা মিন্দুদত্তায়া নু-
 ভযবিধং কর্মসনাম্নায নভিযুঞ্জমা-
 অজানা মান্নসমানানাং শতং জন-
 যানাস । যেষাং খলু মহাযোগী ভ-
 রতো জ্যেষ্ঠঃ শ্রেষ্ঠগুণ আনীৎ ৷ গে-
 নেনং বযং ভারত দিতি ব্যপাদিন্দ্রি স্তি

ভরত

ইতি ভূতগবতে ৫ স্বর্কে ৪ অধ্যা-
 য়ঃ ॥ ৯ ॥ পাব রূপঃ। যথা। পা-
 ষনো লৌকিকো হুগ্নিঃ পুথমো বুদ্ধ-
 গঃ স্ততঃ। বুদ্ধোদনাগি ১২ পুত্রো ভ-
 রতো নাম বিশুদ্ধঃ ॥ ইতি মাৎসে
 অগ্নি বংশো নাম ৪৮ অধ্যায়ঃ ॥ ৯ ॥
 ভরতস্য ভরতস্য জন্ম যথা। ভরতো
 নাম কৈকেয়্যং জজ্ঞে সত্যপরাক্রমঃ
 ১। সাক্ষাদ্বিধো স্ততুর্ভাগঃ সর্ষেঃ স-
 মুদিতো গুণৈঃ ॥ তস্যানুগতঃ শ-
 ত্রুণঃ। যথা। ভরতস্যাপি শত্রুঘ্নো
 অঙ্গাবরজো হি সঃ। পুত্রৈঃ পুিষ-
 তরো নিত্যং তস্য চাসীত্তথা পুিষঃ
 ॥ স দশধ্বজ কন্যাং মাওবী প-
 রিণীতবান্। যথা। ভ্রাতা যবীযান্
 ধর্ম্যজ্ঞ এষ রাজা দশধ্বজঃ। অস্য
 ধর্ম্যাত্মনো রাজন্ কপেণাপুতিম-
 ভুবি ॥ সূতাদ্বয়ং নরশ্রেষ্ঠ পত্ন্যর্থং বর-
 যামহে। তমেব মুক্তা জনকো ভরত-
 ষ্ঠাত্যভাষত ॥ গ্হাণ পাণি না-
 গুব্যাঃ পাণিনা রঘুনন্দন ॥ স ন-
 ন্দিগামে রাজ্যং কৃতবান্। যথা।
 সবল্লন জটাধারী মূনিবেশধরঃ পু-
 ত্রঃ। নন্দিগামে ২বসদ্ধারঃ সসৈ-
 নেয়া ভরত শুদা ॥ সবাল্লব্যজন-
 ছকং ধারযামাস স স্বয়ং। ভরতঃ
 শান্তিঃ সর্ব পাদুকাভ্যাং নিবেদয-

ভরত

না। ততস্ত ভরতঃ শ্রীমানভিষিচ্যা-
 র্য্য পাদুকে। তদধীন শুদা রাজ্যং
 কারযামাস সর্বদা ॥ ইতি রামা-
 যণে বালকাণ্ডে ১৮। ৭২। ৭৩ অ-
 ধ্যায়ঃ। অষোধ্যাকাণ্ডে ২৪ অধ্যা-
 য়ঃ ॥ ৯ ॥ তস্য দ্বৌপুত্রো যথা।
 ভরতস্যাত্মজৌ বীরৌ তক্ষঃ পুষ্পল
 এব চ। মাতুলেন সুগুপ্তৌ তু ধর্ম্মেণ
 সুনমাহিতৌ ॥ ভরতক্ষাগুতঃ কৃদ্বা
 জমারৌ সবলানুগৌ। নিহত্য গ-
 দ্বর্ষ সূতান্ ঘে পুরে বিভজিষ্যতঃ ॥
 ইতি রামায়ণে উত্তরকাণ্ডে ১০১
 অধ্যায়ঃ ॥
 ভরতখণ্ডং স্ত্রী ভারতবর্ষাভগতজ-
 মারিকাখণ্ডং। যথা। জমারিকেতি
 বিখ্যাতা বসয়া নাম্না পুকথ্যতে।
 ইদং জমারিকাখণ্ডং চতুর্ভগ কন-
 পুদং ॥ যথা কৃতাবনীষঞ্চ নানাগু-
 মাদি কল্পনা। ইদং ভরতখণ্ডঞ্চ
 যযা সম্যক্ পুকল্পিতং ॥ ইতি স্বা-
 ন্দে জমারিকাখণ্ডে ভূসংস্থিতি না-
 মাধ্যায়ঃ ॥
 ভরতপুত্রকঃ পু নটঃ। ইতি হেন-
 চন্দ্রঃ ॥
 ভরতপুসুঃ স্ত্রী কেকযী। ইতি শব্দ-
 রত্নাবলী ॥
 ভরতাপুজঃ পু শ্রীরামচন্দ্রঃ। যথা।

ভরদ্বা

শোতে স চিত্ত শযনে মম মীন কৰ্ম
কোলো হভবম্ হরি বামন জামদ-
গ্ন্যঃ। যো হভবভুব ভরভাগুজ কৃষ্ণ
বুদ্ধঃ কল্পী সতাক্ষ ভবিতা পুহরি-
ষ্যতে হরীন্ ॥ ইতি বোপদেবঃ ॥

ভরথঃ পুং লোকপালঃ। ইত্যুগাদি-
কোষঃ ॥

ভরদ্বাজঃ পুং মুনিবিশেষঃ। স চ
উতথ্য পত্ন্যাং মমতাযাং বৃহস্প-
তি বীর্য্যাজাতঃ। তস্য জন্মবিবর-
ণা যথা। ততো হস্য বিতথে পুত্র
জন্মনি পত্রার্থিনে মৰুৎ সোমযা-
জিনে দীর্ঘতমসা পার্শ্বিণা স্তাদ্-
বৃহস্পতি বীর্য্যাদুতথ্য পত্নী মমতা
সমুৎপন্নো ভরদ্বাজাখ্যে নাম পু-
ত্রো মৰুদ্ভি দত্তঃ ॥ অস্যাপি নাম
নির্ঘচন শ্লোকঃ পঠ্যতে। মুচে ভ-
রদ্বাজ নিমং ভরদ্বাজং বৃহস্পতে।
যাতৌ যদুক্তা পিতরৌ ভরদ্বাজ স্ত-
তস্তম্ মিতি ॥ ভরদ্বাজশ্চ তস্য
বিতথে পুত্রজন্মনি মৰুদ্ভি দত্তো
বিতথ সঞ্জ্ঞা মবাপ ॥ * ॥ অস্য
টীকা। বিতথে ব্যর্থং সতি। অত্রৈব
মিতিহাসঃ। বৃহস্পতে রগুজস্যে-
তথ্যস্য মমতাখ্যা পত্নী গর্ভিণ্যা-
সীৎ। তস্য্যাং বৃহস্পতিঃ কামাভি-
ভূতো বীর্য্যং ব্যসৃজৎ। তচ্চ গর্ত-

ভরদ্বা

শ্রুবিশদ্রত্বহেন হান সূক্কাচ ভ-
যাৎ পার্শ্বি পুহারেণাপাস্তং বহিঃ
পতিত মপি অমোঘ বীর্য্যতয়া বৃ-
হস্পতে ভরদ্বাজ নাম পুত্রো হভুৎ।
গর্ত্ত্বশ্চ বৃহস্পতিনা তন্মাত্রেবাপ-
রাধাদক্ষো ভবেতি শ্লোকা দীর্ঘতম-
নামা ভবৎ। তত্র ভরদ্বাজ নাম বি-
কৃষ্ণি পর স্তৎ পিত্রো বিবাদকরো
হযং শ্লোকো দেবৈঃ পঠিতঃ। হে মুচে
মমতে দ্বাজং দ্বাত্যা মাবাত্যাং জা-
ত মিনং পুত্রং ত্বং ভর রক্ষ। এবং বৃ-
হস্পতিনোক্তেন মমতা তন্যাহ হে
বৃহস্পতে দ্বাজং দ্বাত্যাং জাত মিন
মেকাকিনী কিমিত্যহং ভরিষ্যামি।
ত্বমিনং ভরেতি পরস্পর মুক্তা তং
পুত্রং ত্যক্ত্বা যন্মাৎ পিতরৌ মমতা
বৃহস্পতী ততো যাতৌ। ততো ভর-
দ্বাজাখ্যে হযং। পাঠান্তরে এবং
বিবদমানৌ। যদুঃখাৎ যন্মিনিক-
দুঃখাৎ পিতরৌ যাতা বিতথ্যঃ।
তদেবং তাভ্যাং ত্যক্তো মৰুদ্ভিভূ-
তঃ। মৰুৎ সোম্যাখ্যেন চ যাগে না-
রাধিতৈ মৰুদ্ভি স্তস্য বিতথে পুত্র
জন্মনি সতি দত্তত্বাছিতথ সঞ্জ্ঞা-
ধাবাপ। ইতি বিষ্ণুপুরাণে ৪ অ-
শে ১৯ অধ্যায়ঃ ॥ * ॥ পার্শ্বি বিশেষঃ
। ভাকই ইতি ভাষা। তৎ পরমার্থঃ।

ভগ

ভর্ষ

ব্যঘাটক । ইত্যমরঃ ॥ ভরদ্বাজ-
কঃ ৩। ইতি শব্দরত্নাবলী ॥

ভরদ্বাজকঃ পুং ব্যঘাটপক্ষী। ইতি
শব্দরত্নাবলী ॥

ভরিণী স্ত্রী হরিষর্গঃ । ইত্যুণাদি-
কোষঃ ॥

ভরিতঃ ত্রি হরিষর্গঃ । ইত্যুণাদি-
কোষঃ ॥ পৃষ্ঠঃ ॥ ভারযুক্তঃ । ভরো
ইস্য জাত ইত্যর্থ ইত পুত্ৰ্যেন
নিহ্নমঃ ॥

ভরিণী পুং ভরণং । ইত্যুণাদিকোষঃ
ভকঃ পুং বিষ্ণুঃ । ইতি সিদ্ধান্তকৌ-
মুদ্যামুণাদিবৃত্তিঃ ॥ সমুদুঃ ॥ স্বামী
। ইতি সঙ্কিপ্তসারোণাদিবৃত্তিঃ ॥
স্বর্গং ॥ শিবঃ । ইতি মেদিনী ॥

ভবজঃ পুং ক্ষুদ্রশূন্যগালঃ । ইতি হেম-
চন্দ্রঃ ॥

ভবটক স্ত্রী ভৃষ্টামিবং । ইতি হেম-
চন্দ্রঃ ॥

ভগঃ পুং শিবঃ । ইত্যমরঃ ॥ জ্যো-
তিঃ । ইতি সিদ্ধান্তকৌমুদ্যামুণাদি-
বৃত্তিঃ ॥ আদিত্যাস্তর্গতভেদঃ । যথা
। আদিত্যাস্তর্গতং বর্চো ভর্গাখ্য-
তমুমুক্ষুভিঃ । জঘ্নমৃত্যু বিনাশায়
দুঃখস্য ত্রিতযস্য চ ॥ ধ্যানেন পু-
ক্কায়ে বশ্চ দুষ্টব্যঃ সূর্য্যমণ্ডলে ।
ইত্যুণাদিকৃতভূ ॥ ভর্জনং । ইতি

ভূজধাতো ভাবে অনট পুত্ৰ্য্যেন
নিহ্নমঃ ॥

ভর্গ্যঃ পুং ভর্গঃ । ইত্যমরটীকায়াং
ভরত রায়মুদ্রটৌ ॥

ভর্জনং স্ত্রী ভৃষ্টিঃ । ভাজা ইতি ভাষা
। ইতি শব্দমালা ॥

ভর্ভব্যং ত্রি ভরণীয়ং । পোষণীয়ং ।
যথা । বৃদ্ধো চ মাতা পিতরৌ সা-
ধীভার্য্য সূতঃ শিশুঃ । অপ্যকার্য্য
শতং কৃত্বা ভর্ভব্য্য মনু রবুবীৎ ॥
ইতি দায়ভাগ টীকাধৃত বচনং ॥

ভর্ভা পুং অধিপতিঃ । তৎপর্য্যায়ঃ ।
অধিপঃ ২ ঈশঃ ৩ নেতা ৪ পরি-
বৃত্তঃ ৫ অধিভূঃ ৬ পতিঃ ৭ ইন্দ্রঃ ৮
স্বামী ৯ নাথঃ ১০ আর্ষ্যঃ ১১ পুত্রঃ
১২ ঈশ্বরঃ ১৩ বিভূঃ ১৪ ঈশিতা
১৫ ইনঃ ১৬ নামকঃ ১৭ । ইতি
হেমচন্দ্রঃ ॥ খাতরি পোষ্টরি চ ত্রি
। ইতি মেদিনী ॥

ভর্ভূষী স্ত্রী পতিধাতিনী । ইতি
মহাভারতং ॥

ভর্ভূদারকঃ পুং নাট্যোক্তৌ যুব-
রাজঃ । ইত্যমরঃ ॥

ভর্ভূদারিকা স্ত্রী নাট্যোক্তৌ রাজ-
সুতা । ইত্যমরঃ ॥

ভর্ভূহরিঃ পুং স্বনামখ্যাতঃ কাব্য-
কর্ত্ত্ব রাজবিশেষঃ । ইতি ভট্টাধরঃ

॥ सच विक्रमादित्य राजभ्राता ॥
 तल्ल क उ ञ तल्लने । इति कवि-
 कल्लक्रमः ॥ रेफयुक्तः । दन्त्यवर्गा-
 द्योपधः । भल्लो तल्लनं । तल्लन
 सुपकारगी रित्यमरः ॥ क उ तल्ल-
 यते खलं राजा । ञ तल्लयति
 तल्लयते । अयनाग्नेपदीत्यने
 । कदाचित् परमै पदार्थो ञ का-
 रः । इति दुर्गादासः ॥
 तल्लनं स्त्री अपकारगीः । इत्य-
 मरः ॥ चौरौ हंसि द्वां घातयिष्या-
 नि इत्याद्यपकारार्थं वचनं । इति
 भरतः ॥ त७ पर्यायः । अ७ सा २
 निन्दा ३ जूष्णः ४ गहा ५ गर्हणं ७
 निन्दनं ९ अ७ सनं ८ परिवादः ९
 पत्नीवादः १० जूष्णं ११ आक्के-
 पः १२ अवर्णः १३ निर्वादः १५ अप-
 क्रोशः १५ । इति शब्दरत्नावली ॥
 तल्लपत्रिका स्त्री महानीली । इति
 राजनिर्घण्टः ॥
 तल्ल स्त्री वर्णः ॥ त्तिः ॥ नातिः ।
 इति द्विकपकोषः ॥
 तल्ल स्त्री वेतनं । इति हेमचन्द्रः ॥
 वर्णः ॥ धूर्त्तः । इत्यमरः ॥ नातिः
 । इति विश्वः ॥
 उर्मर्ग्या स्त्री वेतनं । इति हेम-
 चन्द्रः ॥

तल्ल हिंसे । इति कविकल्लक्रमः ॥
 रेफोपधः । तल्लति । इति दुर्गा-
 दासः ॥
 तल्ल हिंसे । इति कविकल्लक्रमः ॥
 तल्लति । अन्त्यस्ववात्ते ष्यं । इति
 दुर्गादासः ॥
 तल्ल उ दानवध निकपणेषु । इति
 कविकल्लक्रमः ॥ उ तल्लते । इति
 दुर्गादासः ॥
 तल्ल क उ निकपणे । इति कवि-
 कल्लक्रमः ॥ क उ तल्लयते । इति
 दुर्गादासः ॥
 तल्लता स्त्री राजवला । इति शब्द-
 रत्नावली ॥
 तल्लन्दनः पुं कान्यकुब्जदेशीयनृप-
 विशेषः । यथा । कलावती कान्य-
 कुब्जे वतुवायोनि सप्तुवा । जाति-
 म्बरा महासम्पत्नी सुन्दरी कनला क-
 ला ॥ कान्यकुब्जे नृपक्षेत्रे तल्लन्दन-
 उक्तक्रमः । स तां संप्राप योगा-
 श्चे यज्जङ्गु समुत्थिता ॥ इति
 बुद्धवैवर्ते श्रीकृष्णजन्मखण्डे १९
 अध्यायः ॥
 तल्ल उ दानवध निकपणेषु । इति
 कविकल्लक्रमः ॥ ल स्ववात्तः । उ
 तल्लते । इति दुर्गादासः ॥
 तल्लः पुं तल्लता इत्यमरः ॥

ভল্লাত

ভল্লাত

ভল্লাত: পুং স্ত্রী। শত্রুভেদঃ। ভালা
ইতি ভাষা। ইতি যেহিনী শব্দ-
নানা চ ॥

ভল্লাতক: পুং ভল্লাতকঃ। ইতি দ্বিকপ-
কোষঃ ॥

ভল্লাতপুষ্টি স্ত্রী গবেশকা। গোরক্ষ
ভল্লাত ইতি খ্যাতা। ইতি শব্দ-
চাক্ষুকা ॥

ভল্লাট স্ত্রী শশিধ্বজরাজপুরং। যথা
। সেনাগণৈঃ পরিবৃতঃ কলি নারায়ণঃ
পুভুঃ। ভল্লাট নগরং পুয়াৎ খল্ল
ধক্ নপ্তিবা হনঃ। ইতি কল্লিপুুরাণে
২২ অধ্যায়ঃ ॥

ভল্লাত: পুং ভল্লাতকবৃক্ষঃ। ইতি
ব্রহ্মমালা ॥

ভল্লাতক: পুং বৃক্ষবিশেষঃ। ভেলা
ইতি ভাষা। তৎ পর্য্যায়ঃ। অকক-
রঃ ২ ভল্লাতঃ ৩ শোথহুৎ ৪ বহ্নি-
নামা ৫ বীরতকঃ ৬ বৃগকুৎ ৭ ভূত-
নাশনঃ ৮। ইতি ব্রহ্মমালা ॥ ভল্লা-
তকী ৯ অগ্নিমুখী ১০ বীরবৃক্ষঃ ১১
। ইত্যনরঃ ॥ নির্দহনঃ ১২ উপনঃ
১৮ অনলঃ ১৯ কৃমিধ্বঃ ২০ শৈলবী-
জঃ ২১ বাতারিঃ ২২ স্কোটেবীজকঃ
২৩ পৃথগীজঃ ২৪ ধনুবৃক্ষঃ ২৫ বীজ
গাদপঃ ২৬ বহ্নিঃ ২৭। অসংগুণাঃ
। কটুত্বং। তিক্তত্বং। কষায়ত্বং।

উষ্ণত্বং। কৃমি কক বাতোদরানাহ
মেহ দুর্নাম নাশিত্বঞ্চ ॥ তৎ ফল
গুণাঃ। কষায়ত্বং। মধুরত্বং। কোক-
ত্বং। কফার্তি শূন খাসানাহ বিবন্ধ
শূল জঠরাধ্যান কৃমি নাশিত্বঞ্চ ॥
তন্মজ্জগুণাঃ। বিশেষে দাহ শমন-
ত্বং। পিত্তাপহত্বং। তপণত্বং। বা-
তারোচক হারিত্বং। দীপ্তিক্রনকত্বং।
পিত্ত নাশিত্বঞ্চ। ইতি রাজনিঘণ্টঃ
॥ * ॥ অপিচ। ভল্লাতকং ত্রিষু
পোক্ত মকঙ্কো বৃক্করো বৃক্কিকঃ।
তথৈবাগ্নিমুখী ভল্লাতী বীরবৃক্ষশো-
ফহুৎ ॥ ভল্লাতক ফলং পক্বং স্বাদু-
পাক রসং লঘু। কষায়ং পাচনং
স্নিগ্ধং তীক্ষ্ণকোষং ছেদি ভেদনং ॥
মেধ্যং বহ্নিকরং হস্তি কফ বাত
বৃণোদরং। অষ্টাংশো গুহনী গুল্ম
শোফানাহ জ্বর কিমীন্ ॥ তন্মজ্জা
মধুরো ব্বেষ্য ব্বেহণো বাত পিত্তহা
। বৃভমাকঙ্করং স্বাদু পিত্তপ্ণং কেশ্য
মগ্নিকুৎ ॥ ভল্লাতকঃ কষায়োক্ষঃ
শুক্ললো মধুরো লঘুঃ। বাত শ্লেষ্মা-
দরানাহ অষ্টাংশো গুহনী গদান্ ॥
হস্তি গুল্ম জ্বরং চিত্র বহ্নিমান্দ্য কৃ-
মিবৃগান্। ইতি ভাবপুকাশঃ ॥ * ॥
অন্যচ্চ। ভল্লাতক ফলং স্নিগ্ধং ক্রি-
মি দুর্নাম নাশনং। দস্তৈর্হৈর্যকরং

भव

ग्राहि कषायं मधुरं तत् ॥ भ
ल्लातवृत्तं मधुरं कषायं वात को-
पनं । इति राजवल्लभः ॥

भल्लातकी स्त्री भल्लातकवृक्षः । इत्य-
नरः ॥

भल्लिका स्त्री भल्लातकः । इति शब्द-
चन्द्रिका ॥

भल्ली त्रि भल्लातकः । इति शब्द-
रत्नावली ॥

भल्लुकः पुं भालुकः । इत्यनरः ॥

भल्लुकः पुं जलविशेषः । भालुक
इति भाषा । तत्पर्यायः । शब्दः २

भल्लः ३ सशल्यः ४ दुर्घोषः ५ भल्लु-
कः ६ पृष्ठदंष्ट्रः ७ द्वाविष्टः ८ दीर्घ-

केशः ९ चिरायुः १० दूश्चरः ११
दीर्घदशी १२ । इति राजनिर्घण्टः ॥

भालुकः १३ भालुकः १४ अहः १५

भाल्लुकः १६ भालुकः १७ । इति श-
ब्दरत्नावली ॥ * ॥ शेषानाक पुत्रे-

दः ॥ अकुरः । इति राजनिर्घण्टः ॥

भवः स्त्री भव्यः । चालता । इति
भाषा । इति राजनिर्घण्टः ॥

भवः पुं जलम् ॥ शिवः । इत्यनरः ॥

स च जलमूर्तिः । यथा । भवाय जल
मूर्तये नमः । इति पार्थिव शिवलि-

ङ्गपूजापुषोगः ॥ क्रमः ॥ सः सारः
॥ सता ॥ प्राप्तिः । इति मेदिनी ॥

भवक

भवकः पुं आशीर्वाचकः । हात
संक्षिप्तसारः ॥

भवकभरः पुं दावानलः । इति
शब्दमाला ।

भवत् त्रि युद्धार्थं । अर्थान्तरं ।

इति मेदिनी ॥ अत्र अर्थार्थे भा-
षात्ते उच्यते पुत्रयेन निम्नम् । त-

स्य लिङ्गत्रये रूपं । भवान् भवती
भवत् ॥ द्वितीयार्थे भूषातोः शब्द-

पुत्रयेन निम्नम् । तस्य लिङ्गत्रये
रूपं भवन् भवती भवत् ॥ बाण-

भेदे स्त्री । इति च मेदिनी ॥

भवती स्त्री बाणभेदः । मत्तु विषाक्तः
। इति शब्दरत्नावली ॥ दीप्तिवती ।

यथा । स्वर्गारोहणवैजयन्ति भव-
ती । भागीरथी । पार्थिवे । इति वा-

ल्मीकित्वा गङ्गास्तोत्रम् ॥

भवदाक स्त्री देवदाकवृक्षः । इति
राजनिर्घण्टः ॥

भवदीयं त्रि भवतइदं । युष्मत्स-
यस्मिन् । यथा । शुद्धातिद्रे भवदीय

कीर्तिं कर्णो च भूष्टो न च चक्रुर्वी-
ने । द्वयो विवाहं परिहृत्तुं निहन्

समागतौ २३०० तव दर्शनात्
इत्युद्धृतः ॥

भवनं स्त्री गृहं ॥ भावः । इति
मेदिनी ॥

ভবানী

ভবিত

ভবনাশিনী স্ত্রী সরযুনদী । ইতি
পুরাণং ॥

ভবনীযং ত্রি ভবিতর্যং । ভব্যং ।
উৎপত্ত্যর্হং । ইতি মুখবোধব্য-
করণং ॥

ভবন্তঃ পুং কালভেদঃ । সত্ব বর্তমা-
নঃ । ইত্যুগাদিকোষঃ ॥ ভবহৃদস্য
পুথনা বহুবচনান্ত রূপো হপ্যযং ॥

ভবন্তিঃ পুং বর্তমানকালঃ । ইত্যু-
গাদিকোষঃ সংক্ষিপ্তসারোগাদি-
বৃত্তিচ্চ ॥

ভবভূতিঃ পুং কবিবিশেষঃ । সচ
ভোজরাজস্য পণ্ডিতঃ । নালতী-
নাথবাদি নাটককর্তা চ । তৎপর্য্যা-
যঃ । ভূত্বর্ভঃ ২ । ইতি জটাধরঃ ॥
নহাদেবস্য ঐথর্যঞ্চ ॥

ভবকং স্ত্রী প্লেতপটহঃ । ইতি
ত্রিকাণ্ডশেষঃ ॥

ভবাজ্ঞা স্ত্রী মনসাদেবী । ইতি
শব্দমালা ॥

ভবাদৃক্ ত্রি যুযৎসদৃশঃ । ভবা-
ভবাদৃশঃ নিবদৃশ্যতে য ইতি ব্যৎ-

ভবাদৃক্ পত্ন্যা ভবহৃদ পূর্বক দৃশ-
ধাতোঃ কর্মণি ক্রমেণ স্থিৎ টক্
সক্ পুত্ৰ্যেন নিয়মঃ । ইতি
ব্যাকরণং ॥

ভবানী স্ত্রী ভবস্য ভার্য্যা । দুর্গা ॥

ইত্যমরঃ ॥ এতন্মান কারণং যথা ।
কদৌ ভবঃ সমাখ্যাতো ভবঃ স-
সারসাগরঃ । ভবঃ কাম স্তথা
সৃষ্টি ভবানী পরিকীর্তিতা ॥ ইতি
দেবীপুরাণে ১৫ অধ্যায়ঃ ॥

ভবানীশুকঃ পুং হিমালয়পর্বতঃ ।
ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥

ভবাভীষ্টঃ পুং শুগলুঃ । ইতি রাজ-
নির্ঘণ্টঃ ॥

ভবাক্তিঃ পুং সংসাররূপসমুদ্রঃ ।
যথা । ধ্যেয়ং সদা পরিভবঘ্ন মভী-
ষ্টদোহং তীর্থাস্পদং শিব বিরিক্ষি
নুত শরণ্যং । ভৃত্যর্ভিহং পুণত
পাল ভবাক্তিপোতং বন্দে মহা-
পুরুষ তে চরণারবিন্দং । ইতি শ্রী
ভাগবতে ১১ স্কন্ধে ৫ অধ্যায়ঃ ॥

ভবায়না স্ত্রী গদা । ইতি শব্দরত্না-
বলী ॥

ভবিকং স্ত্রী মঙ্গলং ॥ তদ্বতি ত্রি ।
ইত্যমরঃ ॥

ভবিতঃ ত্রি অতীতোৎপত্তিকঃ ।
ভূতঃ । ইতি জটাধরঃ ॥

ভবিতব্যং ত্রি ভবনীযং । ভব্যং ।
ইতি ভবিষ্যৎকালে কর্মণি ভাবে
শক্যর্হপ্লেষ্যানুক্তা প্ৰাপ্তকালার্থে
চ ভূধাতো স্তব্য পুত্ৰ্যেন নিয়মং ।
ইতি ব্যাকরণং ॥ যথা । ন ভবন্ত্যা-

ভবিষ্য

ভষ

সহ শোচ্যে নাথ রাজাপরাধ্য
 তি । ভবিতব্য মনেনৈব যেনাহ
 নিধন গতঃ ॥ ইতি বহ্নি পুরাণ ॥
 ভবিতব্যতা স্ত্রী ভাপ্য । ইতি জটা
 ধরঃ ॥

ভবিতা ত্রি ভবনশীলঃ । ইতি ভরতঃ
 ॥ সাধু ভবনশীলঃ । ইতি মুদ্গটঃ ॥
 তৎ পর্যাযঃ । ভুঙ্কুঃ ২ ভবিঙ্কুঃ ৩ ।
 ইত্যমরঃ ॥

ভবিনঃ পু কাব্যকর্তা । ইতি ত্রি-
 কাণ্ডশেষঃ ॥

ভবিলঃ পু বিদ্বাঃ । ইতি ত্রিকাণ্ড-
 শেষঃ ॥ ভব্যঃ । ইতি সিদ্ধান্তকৌ-
 মুদ্যামুণাদিপাদঃ ॥

ভবিঙ্কুঃ ত্রি ভবিতা । ইত্যমরঃ ॥

ভবিষ্যঃ ত্রি ভবিষ্যৎকালঃ । ইতি
 হেমচন্দ্রঃ ॥ পুরাণবিশেষে স্ত্রী ।
 যথা । চতুর্দশ ভবিষ্যৎ স্যান্তথা
 পঞ্চশতানি চ । ইতি শ্রীভাগবতে
 ১২ স্কন্ধে ১৩ অধ্যায়ঃ ॥

ভবিষ্যৎ ত্রি কালবিশেষঃ । তস্য
 লক্ষণং । বর্তমান পুণ্যভাব পুতি-
 যোগিত্বং । ইতি সারমঞ্জরী ॥ বর্ত-
 মানকালোত্তরকালীনোৎপত্তিক-
 ত্বং । ইতি শিরোমণিকৃতপদার্থটী-
 কা খণ্ডমং ॥ তৎ পর্যাযঃ । অনাগ-
 তং ২ খস্তনং ৩ পুণ্যেতনং ৪ বভ্র্যৎ

৫ বর্তিষ্যমাণং ৬ আগামি ৭ ভাবি
 ৮ । ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥ অদ্যতমে
 ভবে ডী হরভবে ডী । ইতি সাম্প্র-
 দায়িকঃ । যথা-শ্য ভবিতা বর্ষান্ত-
 রে ভবিষ্যতি । ইতি দুর্গাদাসঃ ॥

ভব্যং স্ত্রী ফলবিশেষঃ । চান্দ্রভা
 ইতি ভাষা । তৎ পর্যাযঃ ভৈরব ২
 ভবিষ্যৎ ৩ ভাবনং ৪ বক্তৃশোধনং ৫
 জোনফলং ৬ পিচ্ছিলবীজং ৭ ।
 অন্য গুণাঃ । অম্লত্বং । কটুত্বং । উ-
 ক্তত্বঞ্চ ॥ বালস্য তস্য গুণঃ । বাত
 কফাপহত্বং । পক্বস্য তস্য গুণাঃ ।
 মধুরাম্লত্বং । ঝটিকারিত্বং । শুন-
 শূলহরত্বঞ্চ । ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥
 অপিচ । ভব্যং স্বাদু কষায়াম্লং হৃদ্য
 নাস্যবিশোধনং । তদেব পক্ব-
 দোষঘ্নং গুরু গুাহি বিষাপহং ॥
 ইতি রাজবল্লভঃ ॥ ৬ ॥ অস্থি ।
 ইতি মেদিনী ॥

ভব্যং ত্রি শূভং ॥ সত্যং ॥ যোগ্যং ॥
 ভাবি । ইতি মেদিনী শব্দরত্নাবলীচ
 ভব্যঃ পু কর্মরহিত্ত্বঃ । ইতি মেদি-
 নী ॥ রসভেদে পু স্ত্রী । ইতি শব্দ-
 রত্নাবলী ॥

ভব্য স্ত্রী উমা ॥ গজপিপ্লনী । ইতি
 মেদিনী ॥

ভব বৃক্কো ॥ পিশুনোকৌ । ইতি

उसित

उस्य

कविकल्पक्रमः ॥ वृकः अकुरादि क-
 ल्पक शब्दः । उषति श्वा । उषत्यन्य
 दोषः खलः सूचयतीत्यर्थः । उष्-
 ने इति प्राक् । उषति श्वा पाह्-
 शब्देन निरुद्धयतीत्यर्थः । इति
 रमानार्थः । इति दुर्गादासः ॥

उषः पू अकुरः । इति रत्नमाला ॥
 उषकः पू स्त्री अकुरः । इत्यमरः ॥
 उषणं स्त्री वृकनं । अकुरशब्दः । इति
 हेमचन्द्रः ॥

उषा स्त्री वर्णकीरी । इति रत्नमाला ॥
 उषी स्त्री शुनी । इति शब्दरत्नावली ॥
 उष र नि द्युते ॥ उष् । इति
 कविकल्पक्रमः ॥ र वैदिकः । नि
 वत्सु । इति दुर्गादासः ॥

उषे स्त्री काष्ठं ॥ अश्वमांसं ॥
 उषणं । इति सिद्धान्तकौमुद्यामु
 णादिवृत्तिः ॥

उषे स्त्री भास्वरः ॥ योनिः । इति
 नेदिनी ॥ नांसं ॥ कारणवपस्त्री
 ॥ प्लवः । इत्युणादिकोषः ॥ कालः
 । इति त्रिकाण्डशेषः ॥

उषनः पू तुमरः । इति त्रि-
 पुषोणः ॥

उषष्ठः पू कालः । इति त्रिकाण्ड-
 शेषः ॥

उसितं स्त्री उष्य । इति हेमचन्द्रः ॥

उसूचकः पू देवदत्तः । इति शब्द-
 रत्नावली ॥

उसूचका स्त्री चर्मगुप्सेविका । इति
 शब्दरत्नावली ॥

उसूचा स्त्री अग्निदीपकचर्मनिर्मितयज्ञ
 विशेषः । भाषी इति याता इति च
 भाषा । उषे पर्यायः । चर्मगुप्सेवि-
 का २ । इत्यमरः ॥ चर्मगुप्सेवकः ३
 । इति भरतः ॥ उसूचका ४ उसूचका
 ५ उषी ६ । इति शब्दरत्नावली ॥
 उसूचिका ७ । इति व्याकरणं ॥

उसूचका स्त्री उसूचा । इति शब्दरत्ना-
 वली ॥

उसूची स्त्री उसूचा । इति शब्दरत्नावली ॥

उस्य स्त्री शिवाङ्गभूषणं । छाई इति
 भाषा । यथा । अस्याङ्ग भूषणं उस्य
 विभक्तिं उति रस्य तु । इति शब्द-
 रत्नावली ॥ उस्य कामदेव शरी-
 रङ्गः । यथा । पुनीद सर्वभूतेश
 उक्त्या उषे पुगता वयः । इति अ-
 वदतां तेषां नमराणां तदाननः
 ॥ ललाटं चक्रुः समुत्तो उस्याका-
 रीन्मनोभवः । दक्षा कामं तदा
 बहिर्ज्वालामालाति दीपितः ॥
 संसृष्टितो एथ विधिना हरः गन्तः
 शशाक न । महादेवो एथ उस्य
 मनोभव शरीरङ्गः ॥ आदाय सर्व-

भयक

भयरो

गात्रेषु भूतिलेपं तदाकरोत् ।
 लेपशेषाणि भयानि समादाय
 तदा हरः ॥ सगणे हस्तर्धे काली-
 विहाय विधि सम्यते । इति कालि-
 कापुराणे ४१ अध्यायः ॥ * ॥ भय
 मूकणं सप्तविधस्नानासुगताग्नेयस्ना-
 नं । यथा । आग्नेयं भयना स्नानं
 वायव्यं गोरुजः स्यत् । इति याम-
 लः ॥ * ॥ शिवपूजायां ललाटे
 तस्य धारणं नावश्यकं । यथा । वि-
 ना भय त्रिपुण्ड्रं विना कदाङ्गना-
 लया । पूजितो ऽपि महादेवो न
 स्यात्तस्य फलपुदः ॥ इत्याहिक-
 तत्त्वं ॥ * ॥ तेन कांस्यं शुद्धि र्थथा
 । अस्तुना हेमकप्यायः कांस्यं शु-
 ध्यति भयना । अत्रैस्तानुषु रै-
 त्येषु पुनः पाकेन मृग्यं ॥ इति
 शुद्धितत्त्वं ॥ * ॥ अश्मरीविकारः
 । यथा । शर्करा निकतानेहो भ-
 याथेया अश्मरी वैकृतं । अश्म-
 य्याः शर्करा ज्ञेया तुल्यं व्यञ्जन वे-
 दना । इति सूत्रेते निदानहाने
 अश्मरी निदानं ॥

भयकं स्त्री रोगभेदः । भयकीट
 इति ख्यातः ॥ विडम्बः ॥ कलधो-
 तः । इति मेदिनी ॥ भयकस्य नि-
 दानं संप्लांति पूर्वकं लक्षणं नाह

। कदादि कक्काम तुर्जा नराणां
 क्कीणे कफे माकत पित्त वृद्धौ ।
 अतिपुबुद्धः पवनाग्नितो ऽग्नि भू-
 क्तः क्कणाभयं करोति यन्मात् ॥
 तन्मादसौ भयक सञ्जको ऽभुदु-
 पेक्षितो ऽयं पठते च धातुम् ॥
 भयकस्य सोपदुव नरिष्ठं नाह ।
 तृष्टं च दह मूर्हादीन् कृत्वा वात्स-
 ग्नि सञ्जवान् । पक्काम नाशु धात्वा-
 दीन् स क्किपुं नाशयेत्कृतं ॥ इति
 भावपुकाशः ॥

भयकारः पुं रजकः । इति लक्ष-
 नाला ॥

भयगङ्गा स्त्री रेणुका । इति भाव-
 पुकाशः ॥

भयगङ्गिका स्त्री रेणुकाथ्यगङ्गदुव्यं ।
 इति जटाधरः ॥

भयगङ्गिनी स्त्री रेणुकाथ्यगङ्गदुव्यं
 । इत्यमरः ॥

भयगर्भः पुं त्रिनिशवृक्षः । इति
 राजनिर्घण्टः ॥

भयगर्भा स्त्री कपिलशिःशपा । इत्य-
 मरः ॥ रेणुका नाम गङ्गदुव्यं । इति
 जटाधरः ॥

भयतूलं स्त्री गुामकूटः ॥ पांशुवर्षणं
 ॥ हिमं । इति मेदिनी ॥

भयरोहा स्त्री दक्षावृक्षः । इति

भक्षण

राजनिर्घटः ॥

भक्षवेधकः पूं कपूरः। इति शब्द-
रत्नावली ॥

भक्षश्लयः पूं कपूरः। इति त्रिका-
श्लेषः ॥

भक्ष ए भक्षणे। इति कविकल्पा-
क्रमः ॥ ए भक्षति भक्षते। इति
दुर्गादासः ॥

भक्ष क भक्षे। इति कविकल्पक्रमः ॥
क भक्षयति। इति दुर्गादासः ॥

भक्षकः त्रि खादकः। भक्षणपरः।
त७ पर्यायः। ह्यरः २ अमरः ३।
इत्यमरः ॥

भक्षकः पूं क्कुदुगोक्कुदकः। इति
राजनिर्घटः ॥

भक्षणं क्ली दुवेतरदुव्यगलाधःकरणं
। त७ पर्यायः। न्यादः २ स्वदनं ३
खादनं ४ अशनं ५ निघ्नः ६ बलुनं
७ अ भ्यवहारः ८ जङ्घिः ९ जङ्घणं
१० लेहः ११ पुत्र्यवसानं १२ घसिः
१३ आहारः १४ प्लानं १५ अब-
द्याणं १६ विद्याणं १७ भोजनं १८
जेननं १९ अदनं २०। इति हेम-
चन्द्रः ॥ दुव्यविशेषस्य भक्षणं नि-
षेधो यथा। शशकं वृथा मांस-
करणे नथितं दधि। उद्धन्या दधु-
धावत् सद्यो गोमांसं भक्षणं।

भक्ष्यका

इति कर्मलोचनं ॥

भक्षणीयं त्रि भक्ष्यद्रव्यं। भक्षण-
योग्यं। इति भक्षधातोः कर्मण्य-
नीयपुत्रयेन निम्नम्। इति व्याक-
रणं ॥

भक्षणत्रा स्त्री नागवल्ली। इति राज-
निर्घटः ॥

भक्षितं त्रि कृतभक्षणवस्तु। त७
पर्यायः। चर्षितं २ लिप्तं ३ पुत्र्य-
वसितं ४ गलितं ५ खादितं ६
प्लातं ७ अत्यवहृतं ८ अमं ९
जङ्घं १० गुष्ठं ११ गुष्ठं १२ अशितं
१३ भुक्तं १४। इत्यमरः ॥ भक्षि-
तं १५। इति शब्दरत्नावली ॥

भक्ष्यं त्रि भक्षितव्यं। भक्षणीयं।
यथा। पुतिपदि अन्धाणुं न भक्ष्यं
। दशम्यां कलश्रीं न भक्ष्या। इति
श्रुतिसर्वश्रुं ॥ अपिच। मासमेक-
नरो याति द्यौ मासो मृगशूकरो।
अहिरैक दिनं याति अद्य भक्ष्यं
धनुर्गः ॥ इति हितोपादेशः ॥

भक्ष्यकारः त्रि पिष्टकविक्रमजीवी ॥
पिष्टकशिल्पी। इति भरतः ॥ त७
पर्यायः। आप्पिकः २ काम्दविकः
३। इत्यमरः ॥ प्पिकः ४ प्पवि-
क्रयी ५ मोदकादिविक्रयी ६। इति
शब्दरत्नावली ॥

उक्त्यात्

उक्त्यात्

उक्त्यात्क्यं स्त्री खाद्याखाद्यदुव्यं । यथा । उक्त्यात्क्यान्यनेकानि
 बुक्कणस्य विशेषतः । अत्र शिष्टा
 यथा वृषु सुखा कार्यविनिर्णयः । इ-
 तेत्यकादशी तद्धे शङ्ख वचनं ॥ ३ ॥
 नारद उवाच । उक्त्यात् किम्वाप्यु-
 क्त्यात् द्विजानां गृहिणां पुत्रो ।
 यतीनां वैष्णवानां विधवा बुक्क-
 चारिणां ॥ किं कर्तव्यं मकर्तव्यं न-
 तोग्यं तोग्यमेव च । सर्वं कथय
 सर्वज्ञ सर्वेश सर्वकारण ॥ त्रिमह-
 श्वर उवाच । कश्चित्तपस्वी विपुश्च
 निराहारी चिरं मुनिः । कश्चित् स-
 नीरणहारी फलाहारी च कश्चम ॥
 अन्नाहारी यथा लोके गृही च गृ-
 हिणी यूतः । येषां निष्ठा च वा बुक्कन्
 कटीनां विविधा गतिः ॥ हविष्या-
 म् बुक्कणानां पुशस्तु गृहिणां सदा
 । नारायणोच्छिष्टं निष्ठं न निवेदय न-
 उक्त्यात् ॥ अहं विष्ठा जनं मूत्रं
 यद्विषेण रनिवेदनं । विभूत्रं सर्वं
 पापोज्ञं नमस्कं हरिवामरे ॥
 बुक्कणः कानतो ह्मण्य यो भुङ्क्ते
 हरिवामरे । त्रैलोक्यं जनितं
 पापं सो ह्यपि भुङ्क्ते न संशयः ॥
 न तोक्तव्यं न तोक्तव्यं न तो-
 क्तव्यं नारद । गृहिभिर्बुक्कणै

रमं संप्राप्ते हरिवामरे ॥ गृही
 शैवश्च शाक्तश्च बुक्कणे ज्ञान दुर्ब-
 लः । पुष्याति कालसत्रं च भुङ्क्ते च
 हरिवामरे ॥ क्रमितिः शालनानै-
 च उक्तित सुत्र तिष्ठति । विभूत्रं उ-
 क्त्यात् कृत्वा यावदिन्द्रा च भुङ्क्ते ॥ ज-
 न्माङ्गीदिने रामनवमी दिवसे ह-
 रेः । शिवरात्रौ च यो भुङ्क्ते सोपि
 द्विगुणं पातकी ॥ उपवाससमर्थ-
 श्चेत् फलं मूलं जनं पिवेत् । नष्टे
 शरीरे स भवेदन्यथा चात्र घातकः
 ॥ सकृद्भुङ्क्ते हविष्यामं विष्णो नैवे-
 द्यं मेव च । न भवेत् पुत्र्यवायी स
 चोपवासफलं लभेत् ॥ एकादश्या
 ननाहारी गृही विपुश्च भारत ।
 तेच तिष्ठति वैजृष्टे यावद्वै बुक्कणे
 वयः ॥ गृहिणां शैव शाक्तानां निद-
 मृक्तं नारद । विशेषतो वैष्णवानां
 यतीनां बुक्कचारिणां ॥ नित्यं नैवे-
 द्यं तोज्जी च श्रीकृष्णस्य च वैष्णवः ।
 नित्यं शतोपवासनां जीवन्मुक्तो
 लभेत् फलं ॥ वाङ्मूर्ति तस्य संप-
 श्च तीर्थानि सर्वं देवताः । आला-
 पं दर्शनैश्चैव सर्वं पापं पुणाशनं ॥
 द्विद्विमं नमं पृथुकं शुक्लं देश वि-
 शेषके । नात्यस्तं शस्तं विपुणां
 उक्त्यात् च निवेदने ॥ अ उक्त्यात्

ভক্ষ্যাত

ভক্ষ্যাত

যতীনাঞ্চ বিধবা বুদ্ধচারিণাং । তা-
 মূলঞ্চ যথা বুদ্ধন তথৈতে বস্তুনী
 ধুবং ॥ তামূলং বিধবাক্রীণাং যতীনাং
 বুদ্ধচারিণাং । তপস্বিনাঞ্চ বিপেন্দু
 গোনাংস সাদৃশং ধুবং ॥ সর্বেষাং
 ব্রাহ্মণানাঞ্চ অভক্ষ্যং শূণু নারদ ।
 যদুক্তং সানবেদে চ হরিণা চাহ্নিক
 ক্রমে ॥ তামুপাত্রে পবঃ পানং উচ্চি
 ষ্টে যতভোজনং । দুখং লবণসাজ্জঞ্চ
 নদেয়া গোনাংস ভক্ষণং ॥ নারিকে-
 লোদকং কাংসে তামুপাত্রে স্থিতং
 নধং । ঐক্ষবং তামুপাত্রেহং সুরাত
 ল্যং ন স শিবঃ ॥ উথায় বানহস্তে
 ন যতোযং পিবতি দ্বিজঃ সুরাপীতী
 নু বিজ্জেষ্যঃ সর্বধর্ম্য বহিষ্কৃতঃ ॥ অ-
 নিবেদ্যং হরে রনং ভক্ষ্যশেষঞ্চ নি-
 ত্যশঃ । পীতশেষং জনৈশ্চৈব গোনাং
 স সাদৃশং মূনে ॥ বাতিজন ফলৈশ্চৈব
 গোনাংস কাঙ্কিকৈশ্চ ॥ নাষে চ
 মূলকৈশ্চৈব কলম্বী শযনে তথা ॥
 শ্বেতবর্ণঞ্চ তালঞ্চ মসুরং মৎস্য এ-
 বচ । সর্বেষাং ব্রাহ্মণানাঞ্চ ত্যাজ্যঞ্চ
 সর্বদেশতঃ ॥ মৎস্যং চ কানতো
 ভুক্ত্বা চোপবাসং ত্র্যহং বসেৎ । পু-
 নশ্চিতং ততঃ কৃত্বা শূদ্ধি নাপ্নোতি
 ব্রাহ্মণঃ ॥ পুতিপৎসু চ ভ্রম্মাণ্ড ন
 ভক্ষ্য নর্থনাশনং । দ্বিভীষাযাঞ্চ ব-

হতীভোজকো ন আরেকুরিঃ ॥ অভ-
 ক্ষ্যঞ্চ পটোলঞ্চ শত্রু বুদ্ধিকরং পরং
 । তৃতীয়ায়া ঋতুর্থ্যাঞ্চ মূলকং ধন-
 নাশকং ॥ কলঞ্চ কারণৈশ্চৈব পঞ্চ-
 ম্যাং বিলু ভক্ষণং । তিৰ্য্যগ্নানি
 পুাপযেত্ত বষ্ট্যাঞ্চ নিঘ্ন ভক্ষণং ॥
 রোগবৃদ্ধি করশ্চৈব সপ্তম্যাং তাল
 ভক্ষণং । নারিকেল ফলং ভক্ষ্য মষ্ট-
 ম্যাং বুদ্ধিনাশনং ॥ তুষী নবম্যাং
 গোনাংসং দশম্যাঞ্চ কলম্বিকা ।
 একাদশ্যাং তথা শিষী দ্বাদশ্যাং
 পুতিকা তথা ॥ ত্রয়োদশ্যাস্ত বার্তা-
 কী ভক্ষণং পুত্র নাশনং । চতুর্দশ্যাং
 মাষ ভক্ষ্যং মহাপাপকরং পরং ॥
 পঞ্চদশ্যাং তথা নাংস মভক্ষ্যং গৃ-
 হিণাং মূনে । গৃহিণাং পোক্ষিতং
 নাংসং ভক্ষ্য মন্য দিনে দিনে ॥
 নাংসঞ্চ রক্তশাকঞ্চ কাংস্যপাত্রে চ
 ভোজনং । নিষিদ্ধং শযনে চৈব কর্ম্ম
 নাংসঞ্চ পোক্ষিতং ॥ রাত্রে চ দধি
 ভুক্তঞ্চ শযনং সক্ষ্যযো দিনে । রজ-
 শ্বলা স্ববীরামঞ্চ পুশ্চলীনা মভক্ষ্য-
 কং ॥ শূদ্রাণাং যাজ্ঞানাঞ্চ শূদ্রশা-
 ক্কা মিব চ । অভক্ষ্যাণাঞ্চ বিপুষে
 যদমং বৃষলীপতেঃ ॥ বুদ্ধন ব্রাহ্ম-
 ষিকামঞ্চ গণকানামভক্ষ্যকং । অগু-
 দানী দ্বিজানাঞ্চ চিহ্নিৎসাকারক-

ভক্ষ্যভ

ভক্ষ্যভ

স্যচ ॥ হস্তা চিত্রা ইরৌতৈল নগ্না-
 হক্ষাপ্যভক্ষ্যকং । মূলে মূগে ভাষ্ক-
 পদে মাংসং গোমাংস তুল্যকং ॥
 ইতি বুদ্ধবৈদর্ভে বুদ্ধযথো ২৭ অ-
 ধ্যাবঃ পা দ্বষদ্বধো ৩১ অব্যায়শ্চ
 ॥ ৬ ॥ নন্দ উবাচ । বর্ণনাঞ্চ চতুর্গা-
 ঞ্চ ভক্ষ্যভক্ষ্যঞ্চ নাস্পৃতং । বিপা-
 কং কর্মণাঞ্চৈব সর্বেষাং পুণ্ডিনাম-
 পি ॥ কথয়ন্ব মহাভাগ কারণাঞ্চ
 কারণ । ত্বন্তো ইন্য কঞ্চ গৃহানি
 নিত্যন্ত সন্তনীশ্বর ॥ শ্রীভগবানুবা-
 চ । ভক্ষ্যভক্ষ্যং চতুর্গাঞ্চ বর্ণনাঞ্চ
 যথোচিতং । বেদোক্তং শ্রুতং তাত
 স্যাবধানং নিশানম ॥ অযঃপাত্রে
 পয়ঃ পানং গব্যং নিদ্ধাম নেব চ ।
 ভূদাদিকং নধু শুভং নারিকেলোদ-
 কং তথা ॥ ফলং মূলঞ্চ যৎকিঞ্চিদ-
 ভক্ষ্যং ননু রব্বীৎ । দধাম্ তপ্ত
 সৌবীর মভক্ষ্যং বুদ্ধগা মতং ॥
 নারিকেলোদকং কাংস্যে তাম্রপাত্রে
 হিতং মধু । গব্যঞ্চ তাম্র পাত্রে
 সর্ষং মদ্যং যতং বিনা ॥ তাম্রপাত্রে
 পয়ঃ পান মুহিষ্টে যত ভোজনং ।
 দুগ্ধং স লবণাঞ্চৈব সদ্যো গোমাংস
 ভক্ষণং ॥ অভক্ষ্যং মধুশিশুঞ্চ যতং
 তৈলং শুভং তথা । আদুকং শুভং স-
 যুক্ত মভক্ষ্যং শ্রুতি সম্মতং ॥ পীতঃ

শেবং জলঞ্চৈব মাষে চ মূলকং তথা
 । দ্বিভৌজনঞ্চ দিবসে সক্ষ্যযো ভৌ-
 জনং তথা ॥ ভক্ষ্যঞ্চ ত্র্যত্রিশেষে চ
 পুরং পুজ্ঞঃ পরিত্যজেৎ । পানীয়-
 পায়সং চূর্ণং যতং লবণনেব চ ॥ স্ব-
 স্তিকং লবণাঞ্চৈব কীরং শুক্রং তথা
 নধু । হস্তাঙ্কস্ত গৃহীতঞ্চ সদ্যো গো-
 মাংস ভক্ষণং ॥ কপূরং রৌপ্যপা-
 ত্রেহ্ মভক্ষ্যং শ্রুতি সম্মতং । পরি-
 বেশন কারী চেভোক্তারং স্পৃশতে
 যদি ॥ অভক্ষ্যঞ্চ তদমঞ্চ সর্বেষা
 নেব সম্মতং । নহলানাং গণ্ডানাং
 মহিবাণাঞ্চ পক্ষিণাং ॥ সর্পানাং শ-
 করাণাঞ্চ পদভানাং বিশেষতঃ ।
 নাজ্জীরাণাং শূগালানাং দ্রকুরাণাং
 বুজেশ্বরানাং ব্যাঘ্রাণাং নপি সিংহানাং
 ত্যাজ্যং নাংসং নৃগাং সদা । জলৌক-
 বাঞ্চ নক্রাণাং গোধিকানাং তথৈব চ
 ॥ মণ্ডানাং ককুটীনাং চক্ষুকানাঞ্চ
 নিশ্চিতং । গবাঞ্চ চনরীণাঞ্চ কলৌ
 মাংস মভক্ষ্যকং ॥ ইন্দ্ৰিনাং ঘোট-
 কানাঞ্চ নৃগা নেব চ রক্ষণাং । দংশ-
 শ্চ মশকৈশ্চৈব মক্ষিকা চ পিপীলি-
 কা ॥ অনেযাঞ্চ নিষিদ্ধানাং লোকে
 বেদে বুজেশ্বর । বানরীণাং ভল্লুক-
 নাং শরভানাং তথৈব চ ॥ নিষিদ্ধ-
 নৃগনাভীনাং পদভানাঞ্চ নাংসকং ।

ভক্ষ্যাত

ভাঃ

অভক্ষ্যমুহিষাণাঞ্চ দুষ্কং দধি ঘৃতং
 তথা ॥ স্বস্তিকঞ্চ তথা তক্রং বিপা-
 গাং নবনীতকং মাংসমুচৈঃ শুবসকং
 তস্য দুষ্কাদিকং তথা ॥ বর্ণানাঞ্চ চ-
 তুর্গাণাপ্যভক্ষ্যঞ্চ শ্রুতৌ শ্রুতং । অ-
 ভক্ষ্যুর্মর্দি কৈঞ্চৈব সর্বেষাঞ্চ রবেদি-
 নে ॥ পয়ুষিতং জলঞ্চামং বিপুগা-
 দুষ্কমেব চ । বর্ণানাঞ্চ চতুর্গাণাবী-
 রামস্য চ ভক্ষণং ॥ তদমঞ্চ সুরাতু-
 ল্যং গোমাংসাধিক মেব চ । অবি-
 রামঞ্চ যোভুক্তে ব্রাহ্মণো জ্ঞান দুর্বলঃ
 ॥ পিতৃ দেবার্চনং তস্য নিষ্কলং মনুর
 বুবীৎ । ব্রাহ্মণানাং বৈষ্ণবানাং মভ-
 ক্ষ্যং মৎস্যমেব চ ॥ ইতরেষা মভ-
 ক্ষ্যঞ্চ পঞ্চপর্ষসু নিশ্চিতং । পিতৃ
 দেবাবশেষে চ ভক্ষ্যং মাংসং ন দু-
 ষিতং ॥ পঞ্চপর্ষসু ত্যাজ্যঞ্চ সর্বেষাং
 মনুরবুবীৎ । অসংস্কৃতঞ্চ লবণং তৈ-
 লঞ্চাভক্ষ্য মেব চ ॥ ভক্ষ্যং পবিত্রং
 সর্বেষাং ব্যঞ্জনে বহি সংস্কৃতং ।
 একহস্তে ধৃতং তোয মভক্ষ্যং সর্ব
 সমতং ॥ আবিলা কৃমিযুক্তঞ্চাপরি-
 শুদ্ধভূনির্মালং । অভক্ষ্যং ব্রাহ্মণানা-
 ঞ্চ বৈষ্ণবানাং বিশেষতঃ ॥ অনিবে-
 দ্যং হরে রেব যতীনাং ব্রহ্মচারিণাং
 । পিপীলিকা নিশ্চিতঞ্চ মধু পব্যং
 গুড়ং তথা ॥ যৎ কিঞ্চিদস্ত বা তাতন

ভক্ষ্যঞ্চ শ্রুতৌ শ্রুতং । পক্ষিভক্ষ্যং
 কীটভক্ষ্যং শূক্ৰং পক্ষফলমুত্থা ॥
 কাকভক্ষ্য মভক্ষ্যঞ্চ সর্বেষাং দুব্য
 নেব চ । ঘৃতপক্বং তৈলপক্বং মিষ্টা-
 মং শূদু সংস্কৃতং ॥ অভক্ষ্যং ব্রাহ্ম-
 গানাঞ্চ শূদুভূক্তং চিপীটকং । স-
 র্বেষা মশুচীনাঞ্চ জলমমং পরিত্য-
 জেৎ ॥ অশৌচান্তাৎ পরদিনে শূক্ৰ
 মেব ন শংসযঃ । বিপাকঃ কক্ষণা-
 মেব দুষ্করঃ শ্রুতি সম্মতং ॥ ভক্ষ্যা-
 ভক্ষ্যঞ্চ কথিতং যথা জ্ঞানং বৃজে-
 শ্বর ॥ ইতি ব্রহ্মবৈবর্ত্তে শ্রীকৃষ্ণজন্ম
 খণ্ডে ৮৫ অধ্যায়ঃ ॥ * ॥ ভক্ষ্যা-
 ভক্ষ্যঞ্চ তে শিষ্য বেদিতব্যং তদ-
 ন্তরে । করীরস্য বধঃ শস্তঃ ফলান্যে
 দুষ্করস্য চ ॥ সদ্যো ভক্ষী ভবেত্তেন
 অভক্ষ্যা প্তি বাসিকা । ন ভক্ষণী-
 যং বারাহং মাংসং মৎস্যস্য সর্ব-
 শঃ ॥ অভক্ষ্যা ব্রাহ্মণৈ হ্যেতে দী-
 ক্ষিতৈ হি ন শংসযঃ ॥ ইতি বারা-
 হে ব্রাহ্মণ দীক্ষাসূত্র নামাধ্যায়ঃ ॥
 ভক্ষ্যালাবুঃ স্ত্রী রাজালাবুঃ । ইতি
 রাজনির্ঘণ্টঃ ॥
 ভা ল ষ দীপ্তৌ । ইতি কবিকল্পদ্রুমঃ ॥
 ল ভাতি ষ ভা । ইতি দুর্গাদাসঃ ॥
 ভা স্ত্রী পুভা । দীপ্তিঃ । ইতম্বরঃ ॥
 ভাঃ পু সূর্য্যঃ । ইতি ত্রিকাণ্ডশেষঃ ॥

ভাকট: পু মৎস্যবিশেষ:। ভে-
ক্টী ইতি ভাবা। অস্য গুণা:।
মধুরত্ব। শীতত্ব। ব্ৰহ্মত্ব। শ্লে-
ষ্মকারিত্ব। গুরুত্ব। ইতি রাজ-
বল্লভ: ॥

ভাকট: পু গর্ভতভেদ:। মৎস্য-
ভেদ:। ইতি মেদিনী ॥

ভাকোষ: পু সূর্য্য:। ইতি ত্রিকাণ্ড-
শেষ: ॥

ভাক্তং ত্রি পারিভাসিকং। গৌণং।
দাক্ষণিকং। ঔপচারিকং। যথা।
নদেবং পরত্র সপ্তমং নামি ক্রিয়-
মাণস্য কথং ষাণ্মাসিকত্বং। ইতি
চেভাক্তং। ইতি তিথ্যাদিতত্ত্বং ॥
তত্ত্বসম্বন্ধিনি চ ॥

ভাক্তিক: ত্রি আম্বেনপোষ্য:। ভক্ত
নামৈ দীযতে। ইতি সিদ্ধান্তকৌমু-
দ্যামুণ্ডাবৃত্তি: ॥

ভাগ: পু অংশ:। ইত্যমর: ॥
কপ্যাঙ্কক: ॥ ভাগ্যং ॥ একদেশ:।
ইতি শব্দরত্নাবলী ॥ রাশেত্রিশ-
ভাগৈকভাগ:। যথা। ত্রিশাংশক
স্তথা রাশে ভাগ ইত্যভিধীষতে।
ইতি তিথ্যাদিতত্ত্বং ধৃত বিষ্ণুধর্মো-
ক্তরবচনং ॥

ভাগধেয়ং স্ত্রী ভাগ্যং। ইত্যমর: ॥

ভাগধেয়: পু রাজকর:। ইত্যমর:

॥ দাষাদ:। ইত্যমরপাল: ॥

ভাগবতং স্ত্রী অষ্টাদশপুরাণান্তর্গত
মহাপুরাণবিশেষ:। স চ বেদব্যা-
সকৃত দ্বাদশস্কন্ধ দ্বাত্রিশৎ ত্রি-
শতাধ্যায় সমন্বিতাষ্টাদশ সহস্র-
শ্লোক সংখ্যাক ভগবদ্গীতাস্ত্র্যাব-
গম পুধানকো গৃহ্য:। যথোক্তং মৎ-
স্যপুরাণে পুরাণদান পুস্তাবে।
যত্রাধিকৃত্য গায়ত্রী বর্গ্যতে ধর্ম
বিস্তর:। বৃত্রাসুর বধোপেতং ত-
দ্ভাগবত নিষ্যতে ॥ জিগিত্বা তচ্চ
যো দদ্যাজ্জেন সিংহ সমন্বিতং।
পৌষ্টপদ্যাং পৌর্ণনাম্যাং স যা-
তি পরমং পদং ॥ অষ্টাদশ সহ-
স্রাণি পুরাণং তৎ পুণীভিতং। পু-
রাণান্তরে চ। গৃহ্যে অষ্টাদশ সাহস্রৈ-
দ্বাদশস্কন্ধ সম্বিত:। হৃষগীষ বৃদ্ধ-
বিদ্যা যত্র বৃত্রবধ স্তথা ॥ গায়ত্র্যা
চ সমারম্ভ স্তধৈ ভাগবতং বিদু-
রিতি। পদ্মপুরাণে চ অম্বরীষ-
পুতি গোতম বচনং। অম্বরীষ শুক
প্ৰোক্তং নিত্যং ভাগবতং শ্রণু। প-
ঠম্ব স্বমুখে নাপি বদীহুসি ভবক্ষয়
নিতি। ইতি শ্রীভাগবত টীকাযাং
শ্রীধরস্থানী ॥ তত্র পুথদক্ষক্কে প-
রীক্ষিয়ারদযো কপাখ্যানং। বি-
পুশাপাৎ পরীক্ষিতন্য প্ৰাধোপ-

भागव

भागव

वैशः । शक परीक्षित सषादश्च । १ । द्वितीयस्कन्धे । योगधारणयोग-
 क्रान्तिः । नारदस्य जयोः सषादः । अ-
 कतारानुगीतं । महदादिक्रमेण सू-
 ष्टिश्च । २ । तृतीयस्कन्धे । विदुरोद्ध-
 वसषादस्य कर्तृमैत्रेययोः सषादः ।
 पुराण संहिता पुनः । महामुकुष-
 संहितिः । प्राकृतिकः सर्गः । वैकुं-
 तिकाः सप्त सर्गाः । बुक्काऽऽसृतिः
 । विराट् पुरुषोत्पत्तिः । कालस्य
 मूलसंज्ञस्य गतिः । पाद्मसंस्तवः ।
 आश्रमेषु भूत उद्धारणा । हिरण्यक-
 वधः । उद्धृतिर्गवाक्षसर्गः । कदुस-
 र्गः । अर्द्धनारीनरस्य सर्गः । यतः स्वा-
 वस्तुवर्तनः । श्रीगां आह्यापुक्तिः श-
 तकृपा च । कर्दमपुजापते धर्मप-
 त्नीनां सन्तानः । भगवत् कपिलाव-
 तारः । कपिलेन देवहूति सषादश्च
 । ३ । चतुर्थस्कन्धे । नव बुक्क समुत्प-
 त्तिः । दक्षवज्रविनाशनं । ध्रुवचरितं
 । पृथोः प्राचीनवर्हिषश्च चरितं ।
 नारदस्य सषादश्च । ४ । पञ्चमस्कन्धे ।
 पितृवृत चरितं । द्वीप समुद्रादिव-
 र्ष नद्युपवर्णनं । ज्योतिश्चक्रस्य सं-
 ख्यानं । पाताल नरक स्थितिश्च । ५ ।
 षष्ठस्कन्धे । दक्षजन्म । तत् पूत्रीणां
 सप्ततिः । वृत्तः देवासुर नर त्रिवर्णग

थगादयः । द्वाष्टस्य जन्म च । ७ । सप्तम
 स्कन्धे । दितेः पुत्रयोर्निधनं । पुत्रा-
 दचरितम् । १ । अष्टम स्कन्धे । मनुसुरा-
 नुचरितं । गजेन्दु विमोक्षणं । मनु-
 सुरावताराः । ह्यशीर्वादयो ऋ-
 ताराः । जगत्पतेः कौर्म मात्स्य
 नारसिंह वामन कृपाणि । ऋषीरोद-
 मथनं । देवासुर युद्धम् । ८ । नवम
 स्कन्धे । राजवंशानुकीर्तनं । ईक्ष्वाकु
 जन्म तद्वंशः । सुदुम्न वंशः । इलो-
 पाथ्यानं । तारोपाथ्यानं । सूर्य-
 वंशानुकथनं । शशाद नृग नौकस्य
 मृजाति कर्कश खट्वाङ्ग माहात्
 मो भरि रामाणां चरितं । निने रक्ष
 परित्यागः । जनकानां सन्तवः । प-
 रशुरामजन्म । भूवा निःक्षेत्रीकरणं ।
 ययाति नरुश भरत शासतु तत् सूत
 यदूना वंशान् कीर्तनम् । ९ । दशम
 स्कन्धे । श्रीकृष्णस्य वसुदेवगृहे जन्म ।
 गोक्षले तस्य वृद्धिः । तस्य पूतना
 पयःपानं । शकटोच्छाटनं । तृणाव-
 र्त्तवधः । वक वत्सवो वधः । अघानुर्
 वधः । धात्रा वत्सपालावगहनं ।
 भ्रात्रासह धेनुकस्य वधः । पुलस्त्य वधः
 । गोपालानां दावाग्नेः परित्राणं ।
 कालीवदनं । महाहो नन्दनोक्क-
 णं । कन्यानां वृत्तचर्या । वज्रपत्नी

भ्यः पुसादः । विपुषामनुपालनं ।
 गोवर्जनोद्धारणं । शक्र सुरभि
 कर्त्तृक कृष्णस्य यज्ज्ञाभिषेकः । रा-
 त्रिषु स्त्रीभिः क्रीडा । शङ्खचूडस्य वधः
 । केशिवधः । अक्रूरागमनं । राम-
 कृष्णयोर्मथुरा पुहानं । बुद्धस्त्रीणां
 विलापः । मथुरालोकनं । गज मू-
 ष्टिक चानूर कंसदीना वधः । सान्दी-
 पने मृत पुत्रानयनं । उद्धव रामा-
 त्त्यां सह हरिणा यदुत्क्रस्य प्रिय
 करणं । जरासक समानीत बहसैन्य-
 वधः । यवनेन्दुस्य घातनं । अशह-
 ल्या निवेशनं । पारिजात हरणं ।
 कृष्णिनीहरणं । वाणेन सह युद्धं ।
 प्राणोतिषपति हत्वा कन्यानां ह-
 रणं । चैद्य पौषुक शाल दन्तवक्र
 शम्बर द्विविद पीठ मूर पञ्चजनानां
 नाहात्र्यं वधश्च । वाराणस्या दाहः
 । पाण्डवान् निमित्रीकृत्य भूमे भा-
 रावतरणञ्च । १० । एकादशस्कन्धे ।
 विपुषापान्पदशेन ब्रह्मल संहारः ।
 उद्धव सन्नादः । उद्धवाय आत्रविद्या
 कर्म विनिर्णय कथनं । आत्रायोगानु-
 भावतो मर्त्य परित्यागश्च । ११ ।
 द्वादशस्कन्धे । युग लक्षण वृत्तिः । क-
 लो नृगानुपप्लवः । चतुर्विध पुलयः ।
 त्रिविधोपपत्तिः । परीक्षित देह-

त्यागः । व्यासकर्त्तृक शाखा पुण्य-
 नं । मार्कण्डेयस्य सत्कथा । सर्गस्य
 विन्यासश्च । १२ । इति श्रीभागवते
 १२ स्कन्धे अनुक्रमणिकाध्यायः ॥
 भागवतः त्रि भगवद्भक्तः । तस्य
 लक्षणं । यथा । सर्वदेवात्परित्य-
 ज्य नित्यं भगवदाश्रयः । रत सुदी-
 य सेवायां स भागवत उच्यते ॥
 इति पाद्मोत्तरखण्डे १२ अध्यायः
 ॥ १॥ स च यमदूते सुत्याज्यः । यथा
 । ये तु भागवता लोके तच्छिन्ना
 सुत् परायणः । पूजयन्ति सदा वि-
 ष्णुं ते च त्याज्याः सुदूरतः ॥ इति
 बह्विपुत्राणे दूतान् पुति यम वचनं
 ॥ स्कान्दे श्रीमार्कण्डेय तर्पणखण्डे
 द्वादशमीशेष संयुक्तं दिनं
 वैष्णव ब्रह्मभं । नोपासते मही-
 पाल ते वै भागवता नराः ॥ पा-
 णातये न चाशुक्ति दिनं प्राप्य हरे
 नराः । अर्चन्ति ज्यगत् रात्रौ सदा
 भागवता हि ते ॥ उपोष्य द्वाद-
 शीं शुक्लां रात्रौ जागरणावितां ।
 अन्नां तु साधयेन्मस्तु स वै भागव-
 तो वरः ॥ भक्तिर्न विच्युता येषां
 न च्युतानि बुतानि च । सुपुंगवः श्री
 पति र्येषां तेषु भागवता नराः
 ॥ सदाचार रताः शिष्टाः सर्वभूता-

মুকম্পকাঃ । শূচয় স্ত্যক্ত রাগা যে
 সদা ভাগবতা হি তে ॥ একাদশ-
 ক্কে । স্বর্ভূতেষু যঃ পশ্যেদ্ভগব-
 ভাব নাত্মনঃ । ভূতানি ভগবত্যা-
 ত্মন্যেষ ভাগবতোত্তমঃ ॥ ন যস্য
 স্বপ্ন ইতি বিস্তেয়াত্মনি বা ভিদা ।
 সর্ব ভূত সমঃ শাস্তঃ স বৈ ভাগ-
 বতোত্তমঃ ॥ হরিষোগেশ্বরোত্তরে ।
 গৃহীত্বাপীন্দ্রিযৈ রর্থান যো ন দ্বেষ্টি
 ন কাঙ্কতি । বিক্ষো র্মাযা মিদং পশ্যন্
 স বৈ ভাগবতোত্তমঃ ॥ বৃহন্নারদীযে
 । শিবে চ পরমেশানে বিক্ষৌ চ পর-
 নাত্মনি । সমবুদ্ধ্যে পূবর্ত্তন্তে তে বৈ
 ভাগবতোত্তমাঃ ॥ স্কান্দে । যেষাং
 ভগবতঃ শাস্ত্রং সর্বং তিষ্ঠতি সমি-
 ধৌ । পূজয়ন্তি চ যে নিত্যং তে স্যুর্ভা-
 গবতা নরাঃ ॥ যেষাং ভাগবতঃ শা-
 স্ত্রং জীবিতাদধিকং ভবেৎ । মহাভা-
 গবতাঃ শ্রেষ্ঠা বিষ্ণুনা কথিতা নরাঃ
 ॥ লৈঙ্কে । ভোজনাছাদনং সর্বং যথা
 শক্ত্যা দদাতি যঃ । বিষ্ণু ভক্তস্য স-
 ততং স বৈ ভাগবতঃ স্মৃতঃ ॥ গাক-
 ডে । যেন সর্বাশ্রমা বিষ্ণু ভক্ত্যা ভা-
 বো নিবেশিতঃ । বৈকবেষু কৃত্বা
 ত্বান্নমহাভাগবতৌ হি সঃ ॥ বৃহন্নার-
 দীযে । তুলসী কাননং দৃষ্ট্বা যে নম-
 স্কুর্ভতে নরাঃ । তৎ কাষ্ঠাঙ্কিতং কুর্গা-

যে তে বৈ ভাগবতোত্তমাঃ ॥ তুলসী
 গন্ধমাঘ্রায় সন্তোষং কুর্ভতে তু যে ।
 তন্মূল মূচ্ছতা যৈশ্চ তে বৈ ভাগব-
 তোত্তমাঃ ॥ মৎকথা শ্রবণে যেষাং
 বর্ত্ততে সান্ত্বিকী মতিঃ । তদ্বক্তরি
 সুভক্তাশ্চ তে বৈ ভাগবতোত্তমাঃ ॥
 স্কান্দে । মৎকথাং কুর্ভতে যস্তু মৎ-
 কথাঞ্চ শৃণোতি চ । হৃষ্যতে মৎক-
 থাযাঞ্চ স বৈ ভাগবতোত্তমঃ ॥ বৃ-
 হন্নারদীযে । মন্নানসাস্চ মন্ডুক্তা
 মন্ডুক্তজন লোলুপাঃ । মন্নাম শ্রব-
 ণাসক্তা স্তে বৈ ভাগবতোত্তমাঃ ॥
 যে হৃভিনন্দন্তি নামানি হরেঃ শৃণুন্তি
 হৃষিতাঃ । রোমাঞ্চিত শরীরাস্চ তে
 বৈ ভাগবতোত্তমাঃ ॥ অন্যেষা মু-
 দযং দৃষ্ট্বা । যে হৃভিনন্দন্তি মানবাঃ ।
 হরি নাম পরা যে চ তে বৈ ভাগব-
 তোত্তমাঃ ॥ স্কান্দে । যে হৃষ্যন্তি
 সদা বিষ্ণু যজ্ঞেশং বরদং হরিং ।
 দেহিনঃ পুণ্যকমাণঃ সদা ভাগবতা
 হি তে ॥ লৈঙ্কে । বিষ্ণুক্ষেত্রে শুভা-
 মেযব করোতি স্নেহ সংযুতঃ । পুতি-
 নাঞ্চ হরে নৃত্যং পূজয়েৎ পুযতা-
 ত্রয়ান্ ॥ বিষ্ণুভক্তঃ স বিজ্ঞেযঃ ক-
 র্মণা মনসা গিরা । নারাঘণপরো-
 নিত্যং ভূপ ভাগবতে হি সঃ ॥ পা-
 দ্মোত্তরখণ্ডে তাপাদি পঞ্চ সংস্কা-

ব্রী নবেহ্যা কর্মকারকঃ । অর্থপক্ষক
 বিধিপো মহাভাগবতো হি সঃ ॥
 একান্তেন সদা বিক্ষো যস্মাদ্বেবে প-
 রাবণাঃ । তস্মাদেকান্তিনঃ পোক্তা
 স্তভাগবত চেতসঃ ॥ একাদশক্ষ
 । জ্ঞাত্বা জ্ঞাত্বাথ য়ে বৈ না° বাবান্
 যশ্চাম্মি যাদৃশঃ । ভক্তস্ত্যনন্য ভাবে
 ন তে বৈ ভাগবতা মতাঃ ॥ ন কান
 কর্ম বীজানা° যস্য চেতসি সত্ত্ববঃ ।
 বাসুদেবৈক নিলযঃ ন বৈ ভাগবতো
 স্তমঃ ॥ স্কান্দে । যস্য কৃষ্ণগতস্যা
 পি কেশবে রমতে মনঃ । ন বিচ্যুতা
 চ ভক্তি বৈ স বৈ ভাগবতো নরঃ ॥
 আপন্নতস্য যস্যেহু ভক্তি রব্যভি-
 চারিণী । নান্যত্র রমতে চিত্ত° স বৈ
 ভাগবতো নরঃ ॥ হরিয়োগেশ্বরে ।
 বিসৃজতি হৃদয° ন যস্য সাক্ষাঙ্করি
 রবণাভিহিতো শ্যঘৌঘনাশঃ । পুণ-
 ব রমনবা ধৃতাঙ্কি গম্নঃ স ভবতি
 ভাগবত পুথান উক্তঃ ॥ নধ্যন নাহ
 তত্রৈব । ঐ ধরে তদধীনেয বাজিশে-
 যু দ্বিষৎ সূচ । পুন মৈত্রী কপোপে-
 ক্ষা যঃ করোতি স মধ্যমঃ ॥ কনিষ্ঠ
 স্তত্রৈব । অর্চাযানেব হরষে পূজা° যঃ
 শুদ্ধযে হতে । ন তদ্ভক্তেষু চানেষু
 স ভক্তঃ পাক্তঃ স্মৃতঃ ॥ ইতি
 হরিভক্তিবিলাসে ১০ বিদ্যাসঃ ॥

ভাগিক° ত্রি সর্দ্ধিকনুদাদি । সুদী
 টাকা ইত্যদি ভাষা । যথা । ভাগো
 বৃক্ষ্যাদি রম্মিন্ ভাগ্যঃ ভাগিক°
 শত° । ভাগ্য ভাগিকা বি°শক্তিঃ ।
 ইতি সিদ্ধান্তকৌমুদী ॥

ভাগিনেযঃ পু° ভগিনীপুত্রঃ । তৎ
 পর্য্যায়ঃ । স্বসীযঃ ২ । ইত্যদিঃ ॥
 স্বস্মিযঃ ৩ । ইতি শব্দরত্নাবলী ॥
 স চ মুখ্যপুতিনিধিঃ । যথা । ঋ-
 ত্বিক পুত্রো গুরু ভাতি ভাগিনেযো
 হুথ বিটপতিঃ । এতি দেব হৃত° য-
 ত্তত্ত্বক্ত° স্বয় নেব হি । ইতি তি-
 থ্যাদিতত্ত্ব° ॥ ১ ॥ তস্যাবশ্যপো-
 যত্ব° যথা । পিতৃব্য গুরু দৌহি-
 ত্রান্ ভবুঃ স্বসীয মাতুল্যন° । পুত্র-
 যৎ কব্য পুত্র° ভ্যা° বৃক্ষানাথাতি-
 থীন জ্বিয়ঃ ॥ ইত্যপুপ্রথনাধিকারে
 দাগভাগঃ ॥ ৬ ॥ ভাগিনেয দত্তক
 করণ° শূদ্রসেবে নত্ব দ্বিজানা° যথা
 । দৌহিত্রো ভাগিনেযশ্চ শূদ্রস্ত
 ক্রিয়তে সূতঃ । ব্রাহ্মণাদি ত্রযে না-
 স্তি ভাগিনেযঃ সূতঃ কৃচিৎ ॥ ইতি
 দত্তকচন্দ্রিকায়া° শৌনক বচন° ॥

তদ্বরণে মাতুলস্য পক্ষিণ্য-
 ° । যথা । পক্ষিণী যোনিসম্ব-
 ক্ষ বসু তৈথব চ । যোনি সম্ব-
 তাত্বসীয পিতৃস্বসীয ভাগি-

ভাগীর

ভাগীর

নেমেষু ॥ নাভুলমরণে ভাগিনেয-
ন্যাপি পক্ষিণশৌচং । ইতি শুক্তি-
তত্ত্বং

ভাগিনেঘী স্ত্রী ভাগিন্যাঃ স্ত্যপত্যং ।
ভাগী ইতি ভাষা । ভগিনীশব্দাৎ
স্ত্যপত্যার্থে কেবে বিভ্রাদীপ গু-
চননিয়মা । ইতি ব্যাকরণং ॥

ভাগীরথী স্ত্রী গঙ্গা । ইত্যমরঃ ॥
পৃথিব্যাং তন্যাবতরণং যথা । সূত
উবাচ । ততো ভাগীরথো রাজা ত-
পঃপরম দুষ্করং । নো হ্য নস্তোষবা-
মাস উমাকান্তং নহেষ্করং ॥ ধারণা
বানমত্বা ঙ্গ জগাম দুষ্কণো হস্তিকং
। ততো ভাগীরথঃ শূন্য গঙ্গা বুদ্ধন
বিসৃজ্যতাং ॥ স তদুত্ত্বা বচ স্তস্য
সন্মান্য বিবুধপ্ৰিয়ং । গঙ্গাং পুত্রা
পযামাস সা পতেদ্বুদ্ধগো হস্তি
কং ॥ বায়ুনা পুৰ্য্যমাণাপি আ-
কাশ পথগা নদী । বিখ্যাতাকাশ
গঙ্হেতি তত্র সংসেবিতা গজৈঃ ॥
বিক্ষেপঃ পদং সনাযাতা তন্মাদ্বিকু-
পদীতি সা । পূজ্যমানা সূরৈঃ সি-
দ্বৈ নু নি বিদ্যাধরোরগৈঃ ॥ সুরা-
লয় ননুপাপ্তা তন্মাদ্বেবনদী তু সা
। তন্মাৎ পুপতিতা গঙ্গা শস্ত্রোঃ
শিরসি সনাস্তা ॥ ধৃতৈ কে নৈব
তেমাপি শস্ত্রা যোগনাযযা । দি-

ব্যং বর্ষ শতং সাগুং পুনরারামিতেন
বৈ ॥ মুক্তা ভাগীরথেনৈব মলহস্তী
বিনির্গমং । জটা জুটোৎ পপাতোঙ্কে
নেরো স্তম্বান্ততো হংগনৎ ॥ দেবৈঃ
পরিবৃত্তা গঙ্গা হেনকটুঞ্চ পর্বতং ।
মন্দরকৈব কৈলাসং হিমবন্তুঞ্চ প-
র্বতং ॥ তামাঘাত্তী তু রোধায় স্ব-
লীনো নান দানবঃ । পার্বতং রূপ
নাহাব বর্ষাণান্ত শতৈ দ্বিজাঃ ॥ ত-
তো ভাগীরথো রাজা রাধযামাস
কৌশিকং । স তুষ্টিঃ পুদদৌ মার্গং
বাহনস্তং ভাগীরথঃ ॥ তদাক হাগ-
নস্তত্র যত্র কঙ্কা ভাগীরথী । তেন
নাগেন তং দৈত্যং সংবিদার্য্য ন স-
জ্ঞতঃ ॥ শতধা তাং সনাধায় মুর্ছ-
নৈর্য্রাবণো গজঃ । নহীতলং সনা-
পেদে সযাবমাগসাস্ত্রয়ং ॥ তন্মাদ্বে
ঘটনাঙ্গিপা অভূমাগপূরং বরং । প্লা-
বয়ন্তী মহীং গঙ্গা জহৌ রাশুন ম-
ভ্যগাৎ ॥ তাং দৃষ্ট্বাথ পপৌ সো
ংপি পুস্ত্রাঙ্গপিতো নুনিঃ জহুনা
নাশিতাং দৃষ্ট্বা গঙ্গাং ত্রিপথগাং ন-
দীং ॥ সশোক স্তোষযামাস জহু-
ভাগীরথো নুনিং । নুনোচ কণরঙ্হেণ
গঙ্গাং স দক্ষিণেন তাং । এতন্মা-
জ্জাহু বী তুতা সূতা তন্য নুনে স্তথা
। ততঃ সা বিবিধান্ দেশান্ পর্বতাং

ভাগীর

শ্চ তথাশ্রুতান্ ॥ সপ্লাব্য বারিণা
 ভূষা জগাম পূর্ব সাগরং । যত্র ত-
 ব্রোদকং তসৌ তস্যঃ পুণ্য মভূদ্ভি-
 জাঃ ॥ সুতীর্থং সর্ব মর্ত্যানাং তারণ-
 পাপ নাশনং । ততঃ সম্পূর্যমান
 সমুদ্রং সর্বতো দিশং ॥ পুপন্ন সাগ-
 রৈঃ সর্বং ততঃ পাতাল মা বিশাৎ ।
 সাগরাণাং তনো স্তম্মাৎ সপ্লাব্য
 বারিণা ততঃ ॥ দেবৈঃ সপূজ্যমা-
 নাপি জগাম বুদ্ধগো হস্তিকং । জগু-
 স্তে সাগরাঃ স্বর্গং বুদ্ধগোপহতাশ্চ
 যে ॥ বুদ্ধকা স্তে বিনির্দিষ্টা গন্ধাযা
 বুদ্ধগা স্বয়ং । ভবন্তি রনিশং নুগাং
 কর্তব্যং বিষ নাশনং ॥ সূত উবাচ ।
 এতদ্বঃ কথিতং সর্বং যথাবতরণং
 দিবঃ । গন্ধাযাশ্চৈব মাহাত্ম্যং শ্রু-
 যতাং গদতো মম ॥ ইত্যাদ্যে ব-
 হ্নি পুরাণে গন্ধাবতরণ নামাধ্যায়ঃ
 ॥ # ॥ তস্য মুখ্য নামানি যথা ।
 বরাহ উবাচ । ধর্মস্তু দুবরূপেণ বুদ্ধগা
 নির্মিতঃ পুরা । যদৈ গন্ধেতি বিখ্যা-
 তা শূণ্ড স্তোত্রং বসুন্ধরে ॥ কিংস্তৈ নাম
 সহস্রৈস্ত মুখ্য মুখ্যৈঃ সুবিস্তারৈঃ ।
 বানি নামানি মুখ্যানি তানি বক্ষ্যাম-
 ন্যনুকমাৎ ॥ গন্ধা ভাগীরথী পুণ্য
 জাহ্নবী সুরনিম্নগা । বিষ্ণুপাদাবুজ-
 স্তুতা শস্তোঃ শিরসি সংস্থিতা ॥

ভাগীর

সূনেকশঙ্কসম্পৃষ্টা হিমালয়লক্তা-
 শ্রুয়া । শঙ্ক জন্মেন্দু ধবলা মহাপা-
 তকনাশিনী ॥ নদীশ্রী ত্রিপথগা
 বৈষ্ণবী সুরসুপুয়া । ধর্মদুবী ভোগ-
 বতী বিক্ষ্যপাষাণদারিণী ॥ ক্রমাৎ
 শান্তিঃ পূজাশান্তিঃ পুণ্যদ্বা পুতিকা-
 শিবা । মহানদী শতমুখী শুল্কামক-
 র বাহিনী ॥ বুদ্ধহস্তাৎ পরিভ্রুষ্টা
 সৌম্যকপাতিশোভনা । মুনিভিঃ
 পূজিতা সর্বৈঃ সর্বৈ দেবৈ নমস্কৃতা
 ॥ মহাযজ্ঞনয়ী দেবী মর্ত্যানা মুপ-
 কারিণী । সর্বত্র দুর্লভা গন্ধা ত্রিভি
 হ্রানৈ বিশেষতঃ ॥ গন্ধাধ্বারে পুয়া-
 গে চ গন্ধাসাগরসঙ্কমে । ইদং স্তো-
 ত্রং মযা খ্যাতং পূর্বমুক্তং স্বহস্তুবা ॥
 যঃ পাঠেৎ পাত কথায় তস্য নশ্যতি
 দুর্গতিঃ । যৎ পাপং যৌবনে বাক্যে
 কৌমারে বাক্যকে চ যৎ ॥ তৎ সর্বং
 বিলয়ং যাতি তোযহ্ লবণং যথা ।
 কীর্ত্তি পুতি মহালক্ষ্মী মাযুরারো-
 গ্য সন্ততি ॥ দদাতি জাহ্নবী তৃষ্টা
 সর্ব ভাবেন মাধবি । ইতি বারাহে
 সর্বপাপপুশমন গন্ধান্তবঃ ॥ # ॥
 অপিচ । বুদ্ধোবাচ । শোভুমিছানি-
 দেবেশ লক্ষ্মী শান্ত জগৎপুভো । বি-
 ক্ষো বিষ্ণুপদী স্তোত্রং পাপঘ্নং পুণ্য-
 কারণং ॥ শ্রীনারায়ণ উবাচ । দিব

ভাগীর

সঙ্কীৰ্ত্ত স'মূখ শ্ৰীকৃষ্ণাঙ্ক দুবোড-
 বাণা'রাধাঙ্ক দুব স'যুক্তা' তা' গঙ্গা'
 পুণমান্যহ' ॥ শ্ৰী জন্ম সৃষ্টে ব্রাদৌ চ
 গোলোকে রাসমণ্ডলে । সমিধানে
 শঙ্করস্য তা' গঙ্গা' পুণমান্যহ' ॥
 গোপৈ- গোপীভি রাকীর্ণৈঃ শূভে
 রূপা মর্হোৎসবে । কার্ত্তিকী পূর্ণিমা
 জাতা' তা' গঙ্গা' পুণমান্যহ' ॥
 কোটি যোজন বিস্তীর্ণা দৈর্ঘ্যে সপ্ত-
 শৃগা ততঃ । সমাবৃতা যা গোলোক'
 তা' গঙ্গা' পুণমান্যহ' ॥ ষষ্টি লক্ষ
 যোজনা যা ততো দৈর্ঘ্যে চতুঃশৃগা ।
 সমাবৃতা যা বৈষ্ণব' তা' গঙ্গা'
 পুণমান্যহ' ॥ বিংশতি লক্ষ যোজনা যা
 ততো দৈর্ঘ্যে চতুঃশৃগা । আবৃতা বৃক্ষ
 লোক' যা তা' গঙ্গা' পুণমান্যহ' ॥
 ত্রিশল্লক্ষ যোজনা যা দৈর্ঘ্যে পঞ্চশৃ-
 গা ততঃ । আবৃতা শিবলোক' যা তা'
 গঙ্গা' পুণমান্যহ' ॥ লক্ষ যোজন
 বিস্তীর্ণা দৈর্ঘ্যে সপ্তশৃগা ততঃ । আবৃ-
 তা পুর লোক' যা তা' গঙ্গা' পুণমা-
 ন্যহ' ॥ লক্ষ যোজন বিস্তীর্ণা দৈর্ঘ্যে
 শতশৃগা ততঃ । আবৃতা চন্দ্রলোক':
 যা তা' গঙ্গা' পুণমান্যহ' ॥ ষষ্টি
 দৈর্ঘ্যে দশশৃগা ত
 িলোক' যা তা'
 ॥ লক্ষ যোজন

ভাগীর

বিস্তীর্ণা দৈর্ঘ্যে চ বড়শৃগা ততঃ ।
 আবৃতা সত্য লোক' যা তা' গঙ্গা'
 পুণমান্যহ' ॥ দশ লক্ষ যোজনা যা
 দৈর্ঘ্যে পঞ্চশৃগা ততঃ । আবৃতা যা
 তপোলোক' তা' গঙ্গা' পুণমান্য-
 হ' ॥ সহস্রযোজনাযামা দৈর্ঘ্যে দ-
 শশৃগা ততঃ । আবৃতা জনলোক' যা
 তা' গঙ্গা' পুণমান্যহ' ॥ সহস্র
 যোজনাযামা দৈর্ঘ্যে সপ্তশৃগা ততঃ
 । আবৃতা যা চ কৈলাস' তা' গঙ্গা'
 পুণমান্যহ' ॥ শতযোজন বিস্তীর্ণা
 দৈর্ঘ্যে দশশৃগা ততঃ । নন্দাকিনী
 যেন্দ্রলোকে তা' গঙ্গা' পুণমান্য-
 হ' ॥ পাতালে যা ভোগবতী বি-
 স্তীর্ণা দশযোজনা । ততো দশশৃগা
 দৈর্ঘ্যে তা' গঙ্গা' পুণমান্যহ' ॥
 ক্রৌশিক নাত্র বিস্তীর্ণা ততঃ ক্রীণা চ
 ছত্রচিৎ । ক্ষিতৌ চালকনন্দা যা
 তা' গঙ্গা' পুণমান্যহ' ॥ সত্যে যা
 ক্ষীরবর্ণা চ ত্রেতাযা মিন্দু সমিতা ।
 স্বাপরে চন্দনাতা চ তা' গঙ্গা' পু-
 ণমান্যহ' ॥ ছলপুতা কলৌ যা চ
 নান্যত্র পৃথিবীতলে । স্বর্গে চ নিত্য'
 ক্ষীরাতা তা' গঙ্গা' পুণমান্যহ' ॥
 বস্যাঃ পুতাব মতুল' পুরাণে চ
 শ্রুতৌ শ্রুত' । যা পূণ্যদা পাপহত্রী'
 তা' গঙ্গা' পুণমান্যহ' ॥ যন্তোষ

ताण्डरि

ताजित

कनिकास्पर्शः पापिनाक्ष पितानह
 । बुद्धत्वादिकं पापं कोटि ज-
 न्नाङ्कितं दहेत् ॥ इत्येवं कथितं
 बुद्धन् गङ्गापदैर्यकविंशतिः । स्तो-
 त्ररूपं परमं पापघ्नं पुण्यकार-
 कं ॥ नित्यं यो हि पठेत्तुल्य
 जपुज्यं च सुरेश्वरी । अश्वमेध
 फलं नित्यं लभते नात्र संशयः
 ॥ अपत्रो लभते पुत्रं भार्याही
 नो लभेत् पिशाचं । रोगात् प्रमु-
 च्यते रोगी बद्धो मुच्येत बद्धनात्
 ॥ अस्पृष्ट कीर्तिः सुयशा नूथो भव-
 ति पण्डितः । वः पठेत् पातकथा-
 य गङ्गास्तोत्रं निदं शूतं ॥ शूतं
 त्वेत्तु दःखणं गङ्गास्नानं फलं ल-
 भेत् ॥ इति गङ्गास्तोत्रं ॥ नारायण
 उवाच । तदीरथो हनेन स्तोत्रेण
 स्तुत्वा गङ्गां नारद । जगाम तां
 गृहीत्वा च यत्र नष्टाश्च सागराः ॥
 वैश्वं ते ययुः सुगं गङ्गायाः स्पर्श
 वायुना । तदीरथेन सानीता तेन
 तदीरथी श्रुता ॥ इत्येवं कथितं
 सर्वं गङ्गापाथ्यान् मुत्तमं । पुण्य-
 दं नोक्तं सारं क्तिं त्वयः श्रोतुं
 निहसि ॥ इति बुद्धवैवर्ते प्रकृति
 खण्डे गङ्गापाथ्याने च अष्टावः ॥
 ताण्डरिः पुं श्रुतिव्याकरणकृत्

मुनिविशेषः । तत् पर्यायं शतं
 स्मरः २ । इति जटाधरः ॥
 भाग्यं त्रीं पुत्रं मन्त्रं शूतकर्म ।
 तत् पर्यायः । दैव २ दिष्टं ३ ला-
 गदेष ४ निशतिः ५ विधिः ६ । इ-
 त्यनरः ॥ पुत्रं कर्म ७ भागः ८
 त्रितव्यता ९ । इति जटाधरः ॥
 अदृष्टं १० । इति शब्दरत्नावली ॥
 फलाशुधी भूतं पर्व दैहिकं शू-
 तं शूतं कर्म । इति मलनासतं
 ॥ भागिके त्रि । इति सिद्धांतकौ-
 मुदी ॥ भागयोग्यं ॥
 ताङ्गीनं त्रिं तद्भाक्त्रं । तत्प-
 र्यायः । भाङ्ग्यं २ । इत्यनरं हेम-
 चन्द्रो ॥
 ताज त क पृथक्कृत्यां । इति
 कविकल्पद्रुमः ॥ अवताङ्गं धनं त्रु-
 त्वर्गः । इति दुर्गादासः ॥
 ताङ्गं त्रीं पात्रं । इत्यनरः ॥
 योग्यं । इति मेदिनी ॥ वः सखा-
 दयते नित्यं यो श्रुतिवादां स्ति-
 तिङ्कति । यश्च तपो न तपति दृ-
 नो शर्थस्य ताङ्गं ॥ इति मत्स्य
 पुराणं ॥ आटक परिनाणं । इति
 वैद्यक परिभाषा ॥
 ताजितं त्रिं पृथक्कृतं । विभक्तं
 । इति ताजधातोर्गुणिकं

ভাটক

ভাণ্ড

তয়ননিষ্কর ॥ ভাগে ক্লী ॥

ভাজী ক্লী ব্যঞ্জনবিশেষঃ । অম্যত্র
ভাজী ইতি ক্লীত্য টীকায়াঃ দুগা
দাসঃ ॥

ভাজ্যং ত্রি ভাগার্থঃ । ভাজনীবাং ।
ইতি ভাজধাতোঃ কৰ্ম্মণি যু পুত্ৰ্য
ইনিনিষ্কর ॥

ভাটকঃ পুং ক্লী ব্যবহারার্থং দত্তশক
টাদিলভ্যধনং । ভাডা ইতি ভাষা
। ইতি হলাগুণঃ ॥ १ ॥ অথ গৃহাদি
ভাটকঃ । পর ভূমৌ গৃহং কৃৎ ভা-
টকিণী নভেত্ত বঃ । স তদগৃহীত্বা
নি বিহৃত্বণীং বৃষ্টাদিকং ॥ স্বোমনং
বিনা বসি কৃৎ পর ভূমাবনিহৃতঃ ।
নিগ্রহং দাশ্যনি ন গৃহীয়াৎ কথ-
ঞ্জন ॥ কাটা নঃ । গৃহবাপ্যাপ-
গাদীনি গৃহীত্বা ভাটকেন বঃ । বা-
মিনো নাপবেদ্যাবস্তাবদ্যাপ্যঃ স
ভাটকঃ ॥ বাপী পরকৃত্য পুতিষ্টি-
তেতি বিবক্ষিতঃ । হস্ত্যশ্ব গো খ-
রোষ্ট্রাণীনি গৃহীত্বা ভাটকেন বঃ ॥
স্বামিনো নাপবেদ্যাবস্তাবদ্যাপ্যঃ
স ভাটকঃ ॥ বৃক্ষমনুঃ । যো ভাট-
কিত্ব শক্টং নীত্বা নান্যত্র গচ্ছতি ।
ভাটকং ন দদ্যাদ্যাপ্যং হসাঁ বনুট-
স্যাপি ভাটকং ॥ শক্টং বৃষনৌকা
৫৫ দে রপুণ্ড্রাণী ॥ অনটস্যা বাহি

তস্যাপি শক্টাদেঃ । ইতি বিবান
চিন্তামণিঃ ॥

ভাণ্ডঃ পুং নাটকাহি দশকপকান্তপত
কপকবিশেষঃ । ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥
তম্য লক্ষণাদি বথা । ভাণ্ডঃ স্যা-
দ্বর্ভ চরিতো নানাবহাস্তরাঙ্কঃ ।
একাক্ষ একএবাত্র নিগুণঃ পণ্ডিতো
বিটঃ ॥ রঞ্জে পুকাশযেৎ হেনানু-
ভূত মিতরেৎ বা । নহ্নোধনোক্তি
পুত্ৰ্যক্লী জর্যাদা কাশ ভাষিতৈঃ ॥
সুসংঘীর শঙ্কারৌ শৌর্য্য সৌভা-
গ্য বর্ণনৈঃ । তক্রতি বৃত্ত মুৎ পা-
দ্যং বৃত্তিঃ পুাষণ ভারতী ॥ মুখ
নির্বাহণে সন্ধী লাস্যাঙ্কানি দশা-
পি চ । অত্রাকাশ ভাষিত কপ-
পর বচন নপি স্বয়মেবানুবদম্ভস্তর
পুত্ৰ্যস্তরে জর্য্যাৎ । শঙ্কার বীরর-
সৌচ সৌভাগ্য শৌর্য্য বর্ণনবা সূচ
যেৎ । পুাষ গৃহগাৎ কৌশিক্যপি
বৃত্তি ভবতি । উদাহরণং লীলান-
ধুকরঃ ॥ ইতি সাহিত্যদর্পণে ৬
পরিচ্ছেদঃ ॥

ভাণ্ডঃ ক্লী পাত্ৰং ॥ বণিঙ্গুলধনং ॥
ভূবা ॥ অথ ভূবা । ইতি মেদিনী ॥
নদীকুলধনমধ্যং । ইতি হেমচন্দ্রঃ
॥ ভণ্ডবৃত্তিঃ । ভাঁডানি ইতি ভাষা
। ইত্যজয়পালঃ ॥ १ ॥ অত্রাঙ্কদৈ-

ভাণ্ডিবা

বিকং নষ্টং ভাণ্ডং দাপ্যস্ত বাহকঃ ।

পুহান বিঘ্নকৃষ্টেব পুদাপেয়া দ্বিগু-

গাং ভূতিং ॥ ভাণ্ডং ব্যসন নাগ-

ছেৎ যদি বাহকদোষতঃ । দাপেয়া

বৎ তত্র নশ্যেত্ত্বুদৈবরাজ কৃত্বাদৃতে

॥ ইতি নিতাঙ্করাযাং নারদঃ ॥

ভাণ্ডঃ পুং গর্ভভাণ্ডবৃক্ষঃ । ইতি
শব্দচন্দ্রিকা ॥

ভাণ্ডপুটঃ পুং নাপিতঃ । ইতি জটা-
ধরঃ ॥

ভাণ্ডপুল্লঃ পুং সপ বিশেষঃ । তৎ
পর্য্যায়ঃ । কোক্লটিকন্দলঃ ২ । ইতি
ত্রিকাণ্ডশেষঃ ॥

ভাণ্ডাগারঃ পুং গৃহবিশেষঃ । ভাঁ-
ডারইতি ভাষা । তৎপর্য্যায়ঃ ।
মহুরঃ ২ । ইতি শব্দমালা ॥

ভাণ্ডারী পুং ভাণ্ডারাদ্যক্ষঃ । ভাঁডা-
রী ইতি ভাষা । যথা । ক্ষুধিত স্ত-
ষিতঃ কামী বিদ্যাথী কৃষিকা-
রকঃ । ভাণ্ডারী চ পুবাসী চ সপ্ত
সুপ্তান্ পুবোধেষৎ । ইতি ব্যবহার
পুদীপঃ ॥

ভাণ্ডিঃ পুং নাপিতস্যক্ষুরাদ্যাধারঃ
। ভাঁডি ইতি ভাষা । ইতি ভাণ্ডি
বাহ শব্দ দলনাৎ ॥

ভাণ্ডিবাহঃ পুং নাপিতঃ ।
শব্দমালা ॥

ভাদু

ভাণ্ডিলঃ পুং নাপিতঃ । ইতি শব্দ-
মালা ॥

ভাণ্ডীরঃ পুং বর্টবৃক্ষঃ । ইতি জটা-
ধরঃ ॥ বৃজমণ্ডলাস্তরে ষোড়শ-বট-
বন মধ্যে দ্বিতীয় বটবনং । যথা ।
সঙ্কেত বট নাদৌ তু ভাণ্ডীরাদ্য-
বটং দ্বয়ং । ইতি নারায়ণভট্ট কৃত
বৃজভক্তিবিলাসঃ ॥

ভাতং স্ত্রী পুভাতং । ইতি শব্দমালা
॥ দীপ্তৌ স্ত্রী ॥ তদ্বতি ত্রি ॥

ভাতিঃ স্ত্রী শোভা । ইতি রাজ-
নির্ঘণ্টঃ ॥

ভাতুঃ পুং সূর্য্যঃ । ইতি ত্রিকাণ্ড-
শেষঃ ॥ দীপ্তঃ । ইতি সঙ্কিপ্তসা-
রোণাদিবৃত্তিঃ ॥

ভাদুঃ পুং বৈশাখাদি দ্বাদশনাসা-
স্তগত পঞ্চমমাসঃ । ভাদুপদ নক্ষত্র
যুক্তা পৌর্ণমাসী যম্বিন্ মাসে সঃ ।
তৎপর্য্যায়ঃ । নভস্যঃ ২ পৌষ্টপদঃ
৩ ভাদুপদঃ ৪ । ইত্যমরঃ ॥ স চ
দ্বিবিধঃ । সিংহস্থ রবিকালঃ সৌরঃ
১ । সিংহস্থ রব্যারক শব্দ পুতিপ-
দাদি দর্শান্তো মুখ্যচান্দ্রঃ । কৃষ্ণপু-
তিপদাদি পৌর্ণমাসান্তো গৌণচা-
ন্দ্রঃ ২ । ইতি প্রলমাসতত্ত্বং ॥ ৯ ॥

ভাদু

নানা। রিপু পুমাথী ছটিলো হতি-
 মর্মা পুগমভক্তা স ভবেৎ সহাসঃ ॥
 ইতি কোষ্ঠীপুদীপঃ ॥ ৯ ॥ তত্র গোঃ
 পুসবে নারদঃ । ভানৌ সিংহ গতে
 চৈব যস্য গোঃ সম্প্রসুযতে । মরণ-
 তস্য নিদ্রিষ্টং যত্তি মনৈ ন সশযঃ
 ॥ তত্র শান্তি পুসবে যমি বেন সম্প-
 দ্যতে শূতং । পুসুতাং তৎক্রণাদেব
 তাং গাং বিপায দাপযেৎ ॥ ততো
 হোমং পুসুতীত যতাকৈ রাজসর্ষ
 পৈঃ । আহতীনাং যতাকানা মযু-
 তং জুহুযাততঃ ॥ ব্যাহুতিভিষ্চায-
 হোমঃ । সোপবাসঃ পুযত্নেন দদ্যা-
 দ্বিপায দক্ষিণা মিতি । তথা । সিং-
 হরাশৌ গতে সূর্যে গোঃ পুসুতি
 যদা ভবেৎ । পৌষে চ মর্হিষী সু-
 তে দিবৈ বাসুতরী তথা ॥ তদানি
 ষ্টং ভবেৎ কিঞ্চিৎ তছাত্তৈ শাস্তিক-
 চরেৎ । অস্য বানেতি সূক্তেন তদ্বি-
 ষ্ণো রিতি মন্ত্রতঃ ॥ জুহুযাচ্ তিলা-
 জ্যেন শতমষ্টোত্তরাধিকং । মৃত্যুঞ্জ-
 য বিধানেন জুহুযাচ্ তথা যুতং ॥ শ্রী
 সূক্তেন ততঃ স্নাযাৎ শাস্তিসূক্তেন-
 বা পুনঃ । নধ্যরাত্রৌ নিশীথে বা যদা
 গোঃ ক্রন্দতে তদা ॥ গুামে বাস্য
 গৃহে বাপি শান্তিঃ পূর্ববদিশেৎ ॥
 সক্রমণোত্তরযোঃশ দণ্ডাত্মক পুণ্য

ভাদু

কালভ্যন্তরে গোঃ পুসবে বিপুসম্প্র-
 দানক গো পুদান পূর্বক শান্তিঃ কা-
 র্য্য ইতি বিশেষঃ । তদতিরিক্ত সিং-
 হহ রবৌ গোঃ পুসবে শান্তি মাত্রং
 কর্তব্যং ন গোঃ পুদানং । নির্ঘমি-
 ক্ষুত্বতাদুতসাগরগুহীয বচন জাত
 মীমাংসানুসারাদিতি ॥ ৯ ॥ অথ
 ভাদুকৃত্যং । তত্র জন্মাষ্টমী বুত পুমা-
 গং তিথিতত্তে হনুসঙ্কেষং । শ্রাবণ-
 পৌর্ণমাস্যনস্তরিত ভাদুকৃষ্ণাষ্টম্যাং
 রাত্রি মধ্যে মুহূর্তাষ্টমী রোহিণীযো-
 গরূপ জযন্তী লাভে তত্রৈবোপবা-
 সঃ । উভয়দিনে চেত্রদা পরদিনে ।
 জযন্ত্যলাভে তুরোহিণী যুক্তাষ্টম্যাং
 । উভয়দিনে রোহিণী যুতাষ্টমী লা-
 ভে পরদিনে । রোহিণ্যলাভে তু
 নিশীথ সম্বন্ধিন্যানষ্টম্যাং । উভয়-
 দিনে নিশীথ সম্বন্ধে তদসম্বন্ধে বা
 পরদিনে ইতি । তত্র পুযোগঃ । পূর্ব
 দিনে সংযমং বিধায তদ্বিমে কৃত
 পুাতঃস্নানাদি রাচান্তঃ । ওঁ সূর্য্যঃ
 সোম ইতি পঠিত্বা । ওঁ তদ্বিষ্ণোঃ
 পরমং পদ মিত্যাদি নস্ত্রেণ নারা-
 যণং সম্মত্য ওঁ তৎ সৎ ইত্যচার্য্য
 উদজুখো দত্তহস্ত স্তানুপাত্রে দশ
 তিল জলান্যাদায ওঁ অদ্য ভাদু-
 নাসি কৃষ্ণে পক্ষে অষ্টম্যাং তিথৌ

ভাদু

ভাদু

অমুকগোত্রঃ শ্রীঅমুকদেবশর্মা বি-
 স্কুলোকপাশ্চিকামঃ শ্রীবিষ্ণু পীতি-
 কানো বা শ্রীকৃষ্ণজন্মাষ্টনী বুতনহ-
 করিষ্যে ইতি সংকল্পযেৎ । যদ্যপ-
 বাস দিনে পুাতঃ সপ্তমী তদাষ্টম্যা-
 তিথাবিত্যত্র সপ্তম্যাতিথাবারভ্য
 ইতি বক্তব্যং । ততঃ সামগন্ত্য ওঁ
 দেবো বো দুবিণোদা পূণা বিবষ্টা-
 সিচ উদ্বানিঞ্চজ নুপবা পুণ্ড্র না-
 দিদিবো দেব ওহতে । ইতি পাঠেৎ
 । ওঁ ধর্মায ধর্মেশ্বরায ধর্মপতয়ে ধ-
 র্মসম্ভবায গোবিন্দায নমো নমঃ ।
 ইত্যুচ্যার্য্য । ওঁ বাসুদেব সমুদ্दिश्य
 सर्वपाप पुनास्तये । उपवासं क-
 रिष्यामि कृष्णष्टम्यां नभस्यहं ॥
 अद्य कृष्णष्टमी देवी नभश्चन्द्रु स
 रोहिणी । अहं विद्वापवासেন तो-
 क्क्ये २ह मपरे २हनि । एनसोनो-
 क्ककानो २मि वद्मोविन्द त्रियोनि-
 ज । तन्मे मूक्तुनां द्राहि पतित-
 शो कसागरे ॥ आजन्म मरणं वाब-
 द्यमया दुस्तु कृत । तत् पुणापव
 गोविन्द पुसीद पूकषोत्तन ॥ इति
 पाठेत् । तत आह्निकं समाप्याह्न
 र्नात्र तत्रत् पुतिनासू पटादिवु वा
 आवाहन विनर्जन सहितं शान-
 गुाने घटादिहजले वा आवाहन

विसर्जन रहितं पूजयेत् । ततो
 ध्यानं । नाकापि बालकं सुप्तं प-
 र्यङ्के स्तनपायिनः । शिवसवकः
 पूर्णाङ्गनीलोत्पलदलहृवि ॥ इति
 ध्यात्वा श্রীकृष्ण यागत इति पृच्छेत् ।
 इदमात्मनं ओं कृष्णाय नमः । इत्या-
 जन्म दत्त्वा एतत् पादयं ओं श्रীकृष्णाय
 नमः ओं वज्राय यज्ञेश्वराय यज्ञप-
 तये यज्ञ नमुत्वाय गोविन्दाय नमो
 नमः । इत्युच्यार्य्य इदमर्घ्यं ओं श्रীकृष्ण-
 ष नमः । इदं माचमनीयं ओं श्रীकृष्णाय
 नमः । ततो दधि मधु घृताञ्जकं मधु
 पकमानীয় एष मधुपकं ओं श्रীकृष्ण-
 ष नमः । इदं माचमनीयं ओं श्रীकृष्णाय
 नमः । लौकिकं षष्ट्यधिकं शतत्रय
 तोलक परिमितान्यनं जलमानीय
 ओं योगाय योगेश्वराय योगपत-
 ये योगसम্भवाय गोविन्दाय नमो
 नमः । इदं स्नानीयं जलं ओं श्रীकृष्ण
 ष नमः । इदं वज्रं । इदं मातरणं ।
 एष गक्रः इदं पूङ्गं एष धूपः एष
 दीपः इदं नैवेद्यं ओं विश्वाय वि-
 श्वेश्वराय विश्वपतये विश्वसम্भवाय
 गोविन्दाय नमो नमः । इत्यनेन नै-
 वेद्यं हृद्यात् स्वापयेत् । ततो नमो
 देवैव्य श्रुतैश्च ॥ इति मन्त्रेण शिष्य-
 पूजयेत् । ततः वृक्षोज्ज विधिना

ভাদু

সংস্থাপ্য হৃত তিলাভ্যাং । ৩ ধর্মায়
 ধর্মেশ্বরায় ধর্মপতয়ে ধর্মসম্ভবায়
 গোবিন্দায় নমো নমঃ স্বাহা । ইত্য-
 শুনাষ্টোত্তরশত নষ্টাবিশতি মষ্টৌ
 বা জুহুয়াৎ । ততো শুভ য্তেন বসো-
 ধারী ভিত্তৌ দদ্যাৎ । ততো নাডী
 হেদ্রঃ ক্রাবয়েৎ । ৩ ষষ্ট্যনম ইতি
 ষষ্ঠী পূজয়েৎ । ততো ভগবতঃ শ্রী
 কৃষ্ণস্য নামস্মরণমপুন্দর চতুর-
 রণোপনামোদ্ধাচ সংসারাম্ ভাব-
 য়েৎ । ততঃ পুণ্যানি নমো অস্থন
 স্তত্বানতিঃ পূজয়েৎ । ৩ দেবক্য
 নমঃ ৩ বাসুদেবায় যশোদায়ৈ ন-
 মঃ ৩ রাহিণ্যৈ চণ্ডিকায়ে বলদে-
 বায় চন্দ্রায় গর্গায় চতুর্মুখায় ইত্য-
 নেন যথাশক্তি পঞ্চোপচারৈঃ পূজ-
 য়েৎ । ততঃ শঙ্খনে জশ পূজ চন্দন
 জলান্যাতায় ভূমী জানুনী পাতযি-
 ত্বা ৩ কীরোদার্নব সন্তত অত্রিনেত্র
 সমুদ্ভবা গৃহাগার্য্য শশাঙ্কেদ-রো-
 হিণ্যা সহিতো নম ॥ ৩ সোমায়
 সোমেশ্বরায় সোমপতয়ে সোম স-
 ম্ভবায় গোবিন্দায় নমো নমঃ । ইত্য-
 ষ্যং দদ্যাৎ । ততঃ পুণান মস্ত্রৌ । ৩
 জ্যেৎস্নায়াঃ পতয়ে তুভ্যং জ্যেতি-
 ষাং পতয়ে নমঃ । নমস্তে রোহিণী
 কান্ত সুধাবাস নমো হস্ততে ॥ নভো

ভাদু

নগুন দীপায় শিরোরত্নায় ধুর্জটেঃ ।
 কলাভির্ষর্জমানায় নম শচন্দ্রাবচার-
 বে ॥ ততঃ ৩ অনঘং বামনং শৌরিং
 বৈজ্ঞাং পুরুষোত্তমং । বাসুদেবং হু-
 বীকেশং মাধবং মধুসূদনং ॥ বরাহং
 পুণ্ডরীকাক্ষং নৃসিংহং দৈত্যসূদনং ।
 দামোদরং পদ্মনাভং কেশবং গকুড-
 ধ্বজং । হৃদয়বিন্দু মচ্যুতং দেব মনস্ত ন
 পরাঙ্গি ি । অধোক্জং জগদ্বীজং
 স্বর্গস্থিত্যঙ্কারিণং ॥ অনাদি নিধনং
 বিষ্ণুং ত্রিলোকেশং ত্রিবিক্রমং । না-
 রায়ণং চতুর্ভূজং শঙ্খ চক্র গদাধরং ॥
 পীতাম্বরধরং নিত্যং বনমালা বি-
 ভূষিতং । শ্রীবৎসাক্ষং জগৎসেতু-
 শ্রীকৃষ্ণং শ্রীধরং হরিং ॥ পুপদ্যেৎ হং
 সদা দেবং সর্বকাম পুসিদ্ধয়ে । ইতি
 স্তবঃ ॥ ততঃ পুণয়েৎ । পুণ্যানি সদা
 দেবং বাসুদেবং জগৎপতিং । ত্রাহি-
 নাং সর্বদেবেশ হরে সংসার সাগ-
 রাত্ ॥ ততঃ পার্থয়েৎ ৩ ত্রাহি মাং
 সর্বপাপহ্ন দুঃখ শোকার্ণবাক্ষরে ।
 সর্বলোকেশ্বর ত্রাহি পতিতং মাং
 ভবার্ণবে ॥ দেবকীনন্দন শ্রীশ হরে
 সংসার সাগরাত্ । ত্রাহিমাং সর্বদুঃ-
 খহ্ন রোগ শোকার্ণবাক্ষরে ॥ দুর্গতাং
 জ্ঞাযসে বিশেষে স্মরন্তি সকৃৎ সকৃৎ
 । নোৎসং দেবাতি দুর্ভূত ত্রাহি নাং

ভাদ্র

মুখ সাগরাৎ ॥ পুষ্করাক্ নিমগ্নোৎ
 হুং নাগাবিজ্ঞান সাগরে। ত্রাহি মাং
 দেবদেবেশ ভূক্তো নান্যেহস্তি রক্ষি-
 তা ॥ ইতি পার্থয়েৎ । যদ্বালে যচ্চ
 কৌমারে বাক্ৰকে যচ্চ যৌবনে । তৎ
 পুণ্যং বৃদ্ধি মাগ্নোত্ পাগং হর হ-
 লায়ুধ ॥ ইতি বদেৎ । ততো নৃত্য গীত
 বাদিত্র স্তবৈঃ কালং নয়েৎ । পিরদি-
 নে পাতঃ স্নানাদিকং কৃৎস্নিতগবস্ত-
 ত্রীকৃষ্ণং যথাবিধি সপুঙ্ক্য দুর্গায়া-
 শ্চ মহোৎসবঃ কার্য্যঃ । ততো ব্রা-
 হ্মণান্ ভোজয়েৎ তেষ্য দক্ষিণা-
 দদ্যাৎ সুবর্ণাদি যৎ কিঞ্চিদিষ্টত-
 মং শ্রীকৃষ্ণে নে পীযতা মিতি । ঔ
 যং দেবং দেবকী দেবী বসুদেবাদজী-
 জনৎ । ভৌমস্য বুদ্ধগো ঔষ্ট্য ভৈম
 বুদ্ধাঙ্গনে নমঃ ॥ সু বুদ্ধ বাসুদেবায
 গো বুদ্ধগ হিতায চ । শান্তি রস্ত
 শিবঞ্চাস্ত ইত্যুচ্যার্য্য বিসর্জয়েৎ ॥
 ততশ্চোপবাস পরদিনে তিথিনক্ষ-
 ত্রযো রবসানে পারগং । যদাতু মহা
 নিশায়াঃ পূর্বনেকতরস্যাবসান ম-
 ন্যতরস্য মহানিশায়াং তদনন্তরং বা
 তদৈকতরাবসানে পারগং । যদাতু
 মহানিশায়া মূভয স্থিতিঃ তদা উৎ
 সবাঙ্তে পারগং জব্যৎ । তত্র মন্ত্রঃ ।
 ঔসর্বায সর্বেশ্বরায সর্বপত্যে সর্ব

ভাদ্র

সম্ভবায গোবিন্দায নমো নমঃ ।
 পারগানন্তরস্ত সমাপন মন্ত্রঃ । ঔ
 ভূতায ভূতেশ্বরায ভূতপত্যে ভূত
 সম্ভবায গোবিন্দায নমো নমঃ ।
 ইত্যেনে ন বৃতং সমাপয়েৎ ॥ * ॥
 ভাদ্র শুল্ক পঞ্চমী মধিকৃত্য ভবিষ্য-
 ত্তরে । তথা ভাদ্রপদে নাসি-শ্রীকৃষ্ণ-
 ম্যাং শুদ্ধযান্বিতঃ । যস্তালিখ্য নরো
 ভক্ত্যা কৃষ্ণবর্ণাদি বর্ণকৈঃ পূজয়েদ্বক্ক
 পূর্বৈশ্চ সর্পি ঔষ্ট্রলু পায়সৈঃ । তস্য
 তুষ্টিং সমাযান্তি পন্নগা স্কন্ধকাদয়ঃ
 । আ সপ্তমাৎ জ্ঞাতান্তস্য ন ভয়ং স-
 র্পাতো ভবেৎ । তস্মাৎ সর্ব পুয়ন্তেন
 নাগান্ সপূজয়েন্নরঃ ॥ ইষনেবালে-
 খ্য নাগপঞ্চমীতি বাচস্পতি মিশ্রাঃ
 । আলেখ্য নাগাঃ কর্কোটকাদয়ঃ
 পূর্ব লিখিতাঃ পূজা চ শুবণ পঞ্চমী
 বিহিতেতি বোধ্যং ॥ * ॥ অথ হুরেঃ
 পার্শ্বপরিবর্তনং । তত্র দ্বাদশ্যাং স-
 ক্তি সময়ে নক্ষত্রাণা মসম্ভবে । আ
 ভা কা সিতপক্ষেষু শয়নাবর্তনাদিক
 মিতি বুদ্ধপুরাণাৎ ॥ ভাদ্র শুল্ক দ্বাদ-
 শ্যাং শুবণ মধ্য যুক্তায়াং স্কন্ধ্য সম-
 য়ে দ্বাদশ্যা মূক্ষাভাবে একাদশ্যা-
 দিষু গাদযোগে তদভাবেপি দ্বাদ-
 শ্যাং কেবলায়াং বা কৃতান্তিকঃ সা-
 যং নক্ষ্যায়াং দেবং সপূজ্য । ঔ বাস-

দেবজগন্নাথ পুষ্পো দ্বাদশী তথা ।
 পাশ্বেন পত্রিবর্ত্তনং সূচ্যং স্বপিতৃহি না-
 ধর্বাঃ ইতি পুষ্পাঙ্কিঃ পাঠেৎ । তুবি
 সুপ্ত জগন্নাথ জগৎ সুপ্ত ভবেদিতি
 । পুরাণে তুবি বুধ্যন্তে জগৎ সর্বং চ-
 রাচরং ॥ ইত্যেনে পূজয়েৎ ॥ * ॥
 অথ সিংহাকৈ চতুর্থ্যাং চন্দ্রদর্শন
 প্রায়শ্চিত্তং । সিংহাকৈ মধিকৃত্য
 বুদ্ধপূরণং । নারায়ণো হতিশপ্তস্ত
 নিশাকর মগ্নীষ্টিষুঃ হিত শততুর্থ্যান
 দ্যাপি মনুষ্যা নাপতেচ সং ॥ অত
 শততুর্থ্যাং চন্দ্রস্ত পুনাদা দ্বীক্ষ্যমানবঃ
 । পঠেৎ কান্ত্রেণিকা বাক্যং পুষ্পাঙ্কো
 বাপু্যদগ্ন্যখঃ ॥ অভিপুষ্পো নিখ্যা
 গনীষাদ বিবদীভূতঃ । মো হতিশা
 পঃ । সদ্যাপি মনুষ্যান্ পতেৎ ।
 ততশ্চ পুষ্পাঙ্কুথ উদগ্নুথো বা ঋশ
 তিল জলান্যাদায ওঁ অদ্যেত্যাদি
 সিংহাকৈ চতুর্থী চন্দ্র দর্শন জন্য পা-
 প ক্ষয় কামো ধাত্রেণী বাক্য মহ-
 পঠিষ্যে । ইতি সঙ্কল্য । ওঁ সিংহঃ
 পুসেন নবধীৎ সিংহো জাযবতা হ-
 তঃ । সুস্নানরক নারোদী স্তব হেষ্
 স্যনস্ত কঃ ॥ ইতি বিষ্ণুপুরাণোক্তং ধা-
 ত্রেণী বাক্যং পাঠেৎ ॥ * ॥ অথানন্ত
 বৃত্তং । তত্র যদিহেন পুত্রং হুজাভস্তাদি-
 নে বৃত্তং । উভয়দিনে চেৎ পত্রদিনে

যুগ্মাৎ । বৃত্তানষ্টান বিবিল্ত গচ্ছতো
 জ্ঞেয়ঃ ॥ * ॥ অথাগস্ত্যার্য্য দানং ।
 গুনাগস্ত্য তিথিতত্তে ওঁ নুনঃ ক্রবং ।
 সিংহস্ত রবি কর্তব্যেভেন দৌর না-
 সাদরঃ । কন্যাকৈ সংক্রান্তি পূর্ঘদিন
 ত্রযাভ্যন্তরে কৃত্ত স্নানাদি কৃত্তাহিক
 স্তিল ঋশ জলান্যাদায ওঁ তৎ নদি-
 ত্যুচ্যার্য্য ওঁ অদ্যেত্যাদি সঘাভিস-
 ষিত সিদ্ধিকামো হংসস্ত্য পূজন মহ-
 করিষ্যে ইতি সঙ্কল্য শালগানে
 জলে বা দক্ষিণা মূখঃ । এতৎ পাদ্যং
 ওঁ অগস্ত্যায় নমঃ । সিত পুষ্পাকৃত
 যুক্তং জলং শাশ্বেন গৃহীত্বা ইদমর্ঘ্যং
 ওঁ কাশ পুষ্প পুতীকাশ অগ্নিনাকৃত
 সম্ভব । মিত্রাবকণযোঃ পুত্র অমৃত-
 যোনে নমো হস্ত তে ॥ ওঁ অগস্ত্যায়
 নমঃ । এব মাচননীয স্নানীয় গন্ধ
 পুষ্প ধূপ দীপ নৈবেদ্যাদিকং দদ্যাৎ
 । ওঁ আতাপি ভঙ্কিতো যেন বাতা-
 পী চ মহাসুরঃ । সমুদ্রঃ শোষিতো
 যেন স নে হংসস্ত্যঃ পুসীদতু ॥ ইতি
 প্রার্থয়েৎ ॥ ইতি কৃত্যতত্ত্বং ॥

ভাদুপদঃ পু ভাদুনাঃ । ইত্যনরঃ ॥
 ভাদুপদা স্ত্রী পূর্ঘভাদুপদানক্ষত্রং ॥
 উত্তরভাদুপদানক্ষত্রং তৎ গর্ঘ্যায়ঃ
 । পৌষ্টগদা ২ । ইত্যনরঃ ॥
 ভাদুনাভুরঃ প স্ত্রী তেনমঃ । সত্য-

পুণ্ড্রিণে । যুধিষ্ঠিরো ভীমেনো
 হর্জনো নক্ষত্র স্থথা ॥ সহদেবশ্চ
 পঞ্চৈশ্চ মহাবল পরাক্রমাঃ । কক
 পাণ্ডবযো বীরঃ দৈবযোগাঘভুবহ
 ॥ দুর্যোধনেন বীরেণ পাণ্ডবাঃ সমুপ
 ক্রতাঃ । দক্ষা ক্রতুগৃহে বীরাস্তে মুক্তাঃ
 সুধিযা মলাঃ ॥ তত শুক্র চক্রাযা
 ব্রাহ্মণস্য নিবেশনে । বিপুবেশা ম
 হাত্মানো নিহত্য বকরাক্ষসং ॥ ততঃ
 পাঞ্চাল বিষয়ে দৌশদ্যাশ্চৈ যমধরং
 । বিজ্ঞাব বীর্য্য শূলাং তাং পাণ্ডবা
 উপযেমিরে ॥ দ্রোণ ভীষ্মাবনত্যা চ
 ধৃতরাষ্ট্রঃ সন্নানযৎ । অর্জু রাজ্য
 ততঃ প্রাপ্তা ইন্দ্রপুহে পরোত্তমে ॥
 রাজসূ্যং তত শক্রুঃ সভাং কৃৎস্না যত
 বুতাঃ । অর্জুনো দ্বারবত্যাক্ত সুভদ্রাং
 প্রাপ্তবান্ পুশাং ॥ বাসুদেবস্য ভ
 গিনীং মিত্রং দেবকিনন্দনং ॥ গাণ্ডী
 বং নাম তদ্বিব্যং ত্রিধুলোকেষু বি
 শ্রুতং । অক্ষয়ান্ শাসকান্ চৈশ্ব তথা
 ভেদ্যঞ্চ দশনং ॥ স তেন ধনবা বীরঃ
 পাণ্ডবো জাতবেদসং । কঞ্চ দ্বিতীয়
 বীতৎ সু রতর্পণত বীর্য্যবান্ ॥ নৃপা
 ন্ নিগ্বিজয়ে জিত্বা রত্নান্যাদায বৈ
 দ্রোণে । যুধিষ্ঠিরায মহতে ভ্রাত্রে নী
 তিবিদে মদা ॥ যুধিষ্ঠিরোহপি ধর্মা
 জ্ঞা জাতৃভিঃ পরিবারিতঃ । জিতো

দুর্যোধনে নৈব মায়াদ্যুতেন পাপিনা
 ॥ কর্ণ দৃশাসন মৃত স্থিতেন দক্ষ
 নে মতে । অথ দ্বাদশ বর্ষাণি বনেতে
 পু অহতপঃ ॥ স ধৌম্যো দৌপদী স
 ত্যা নুনিবৃন্দাভিসংবৃতাঃ । যযু বি
 রাট নগরং শুশ্রু কপেণ সংস্থিতাঃ ॥
 বর্ষমেকং মহাপুঞ্জা গোপূহাদি ম
 পালবন । ততো জ্ঞাতাঃ স্বকং রাষ্ট্রং
 পুথ্যাবান্ রাদতাঃ ॥ পঞ্চগুমা
 নক্ষত্রাজ্যং বীরা দুর্যোধনং নৃপং । না
 প্তান্তঃ স্কন্ধেত্রৈ যুদ্ধঞ্চ কুবলাবি
 তাঃ ॥ অক্ষৌহিণীভিঃ দিব্যাভিঃ স
 শুভিঃ পরিবারিতাঃ । একাদশভি
 কাম্বজাশ্চৈ হপি দুর্যোধনাদযঃ ॥
 অসীদ্যুজ্ঞং স্বর্গমার্গং দেবাসুরবলো
 পনং । ভীষ্মঃ সেনাপতি রত্নাদৌ
 দৌর্যোধনে বলে ॥ পাণ্ডবানাং শি
 খণ্ডী চ তমো যুদ্ধং বভূব ইতি
 শাস্ত্রৈ মহাঘোরং দশরাত্রং শরশ
 নিঃ ॥ শিখণ্ডজুন বাগৈশ্চ ভীষ্মঃ
 পরশিতৈশ্চিতাঃ উত্তরাযণ মীক্ষ্যা
 থ ধ্যাভা দেবং গদাধরং ॥ উক্তা ধ
 র্ম্যান্ বহুন্ বর্ষাং স্তর্পষিত্বা পিতৃন
 বহুন্ । আনন্দে তু পদে লীনো বিম
 মুক্ত কিল্বিষ ॥ ততো দ্রোণো য
 যোক্তুং ধৃষ্টদ্যয়েন বীর্য্যবান্ । দিনা
 পঞ্চ তন্মুদ্র নাসীৎ পরম দাক্ষণং ॥

य एते पृथिवीपाला इताः पार्थाञ्च
 सागरे । शोकमासाद्य पुत्रेण द्रो-
 णो हर्षा स्वर्गमाप्नु यात् ॥ ततः कर्णे
 युषो योञ्जु मञ्जुनेन महात्माना । दिन
 द्वयं महद्भुङ्क्त्वा कृत्वा पार्थाञ्च साग-
 रे ॥ निमग्नः सूर्यलोकस्तु ततः पु-
 षज वीर्यवान् । ततः शलेया यथो
 योङ्क्त्वा धर्मराजेन धीमता ॥ दिन-
 द्वयेन हतः शलेया वारिणे ज्वलनसन्नि-
 तैः । दुर्येयाधनो हथ वेगेन गदा-
 मादाय वीर्यवान् ॥ अत्यथावत वै
 भीमः कालान्तक यनोपमः । अथ
 भीमेन वीरेण गदया विनिपातितः
 ॥ अश्वत्थामा ततो द्रोणिः सुष्ठु सै-
 न्यं ततो निशि । क्रुद्धात्तन्महोर्वेण
 पितु र्वध मनमरन् । क्रुद्धात्तन्महोर्वेण
 नाथ द्रौपदेयाश्च वीर्यवान् । द्रौ-
 पदया रोदमानाया अश्वत्थामः शि-
 रोमणिः ॥ एषीकास्त्रेण तं क्रुत्वा
 जगुहाज्ज्वलन उन्मत्तः । युधिष्ठिरः सना-
 थस्य स्त्रीजनं शोकं सक्तुलं ॥ सा
 द्वा सत्पर्ज्य देवाश्च पितृनथ पिता-
 नहान् । आश्वसितो हथ भीमेण
 राजर्षेणवाकरोमहत् ॥ विक्रमीजे
 हथमेधेन विधिबद्धक्रिणावता । रा-
 ज्ञे परिक्लिप्तः स्त्रायं यान्कानां वि-
 नाशनः ॥ शत्रुतां मोषले राज्ञा ज

ष्ठा नाम सहस्रकं । विष्णोः स्वर्गं ज-
 गामाथ तीमार्दैद्ये त्वा तृति युतः ॥
 इति गार्कडे १५० अध्यायः ॥ ॥
 वर्षभेदः । इति मेदिनी ॥ तत्रु ज-
 ष्ठीपस्य नववर्षास्तर्गत नवमवर्षः ।
 तद्विवरणं यथा । उत्तरं यत् समु-
 दस्य हिमाद्रौ शैचव दक्षिणं । वर्ष-
 तद्भारतं नाम भारती यत्र सप्ततिः
 ॥ नव योजन साहस्रो विस्तारो हस्य
 महानुने । कश्चिन्मि रियं स्वर्गं मण-
 वर्गं गच्छता ॥ महेश्वरः मलयः
 सहः शक्तिनाम्नः परतः । विष्णु-
 श्च पारिपात्रश्च सप्तत्रिंशलपर-
 ताः ॥ अतः संपुण्यते स्वर्गो मु-
 क्ति नम्यात् प्रयाञ्छि च । तिर्यक्त्वा
 नरकक्षापि यास्त्यतः पुक्वा मुने ॥
 इतः स्वर्गश्च मोक्षश्च नध्यक्षास्तश्च
 गम्यते । न खलुन्यत्र मर्त्यानां कर्म-
 भूमौ विधीयते ॥ भारतस्यास्य
 वर्षस्य नव भेदाग्निशामय । इन्द्रद्वी-
 पः कशेरुश्च तानुपर्णो गतस्त्रिमान्
 ॥ नागद्वीप सुखा नौमेया गार्कुर
 सुथ वाक्पगः । अयस्तु नवमं सुथां
 द्वीपः सागर संवृतः ॥ योजनानां
 सहस्रं द्वीपो ह्यं दक्षिणोत्तरात्
 । पूर्वे किराता वस्यन्ते पश्चिमे यं-
 वनाः शिताः ॥ वाक्पगाः क्रुत्रिया

भारत

भारत

वैश्या मध्ये शुद्धाश्च भागशः। इन्द्र्या
युक्त्वा वणिज्यादैर्यैर्बर्तवन्तो व्यवस्थि-
ताः ॥ शतक्रुश्चन्द्रभागादद्या हिम-
वत्पादनिःसृताः । वेद स्मृति मूखा
श्चान्याः पारिपात्रोद्धवा मुने ॥
नर्मदा सुरसादद्याश्च नद्यो विक्ष्य वि-
निःसृताः । तापी पयोषी निर्विक्र्या
पुमूखा ऋक् सप्तुवाः ॥ गोदावरी
तीररथी कृष्णवेण्यादिका सुथा । स
ह्यपादोद्धवा नद्यः स्मृताः पाप भ-
यापहाः ॥ कृतमाला तामुपणी पु-
मूखा मलयोद्धवाः । त्रिसाना ऋषि-
जलयादद्या महेन्द्रपुत्रवाः स्मृताः ॥
ऋषिजलया ज्मार्वाद्याः शुक्तिमत्
पाद सप्तुवाः । आसा नद्युपनद्यश्च
सप्त्यन्याश्च सहस्रशः ॥ ताम्रिमे ऋक्
पाः काल मध्येदेशादयो जनाः । पूर्व
देशादिकाश्चैव कामरूप निवासि-
नः ॥ उद्राः कलिङ्गा मगधा दाक्षिणा-
त्याश्च कृत्स्नशः । तथा २ परास्ताः
सौराष्ट्राः शूरातीरा सुथा वृदाः ॥
माकका मालवा शैचव पारिपात्र
निवासिनः । नौवीराः सैकवा कृणाः
शाल्वाः शाकल वासिनः ॥ मद्रा राना
सुथाश्रुष्ठाः पारसीकादय सुथा । आ-
सा पिवन्ति सलिलं वसन्ति सरिता-
मदा ॥ सनीपतो महाभाग इष्ट

पुष्ट जनाङ्गलाः । चत्वारि भावुक्ते वर्षे
युगान्यत्र महामने ॥ कृतं त्रेता द्वा-
परक कलि श्चान्यत्र न कृत्वि । तप
सुप्यन्ति यतयो जूह्वते चात्र यज्ञिनः
॥ दानानि चात्र दीयन्ते परलोकार्थ
मादरात् । पूर्वैरे र्यङ्गपुत्रयो ज-
ह्वदीपे नदेज्यते ॥ यज्ञे र्यङ्ग प-
ति विष्णु रन्य दीपेषु चान्यथा । तत्रा-
पि भारतं श्रेष्ठं जह्वदीपे महामु-
ने ॥ यतो हि कर्मभूरेषा ततो न्या
भोगभूमयः । अत्र जन्म सहस्राणां
सहस्रैरपि सत्तम ॥ कदाचिन्न भते
जस्त गानुष्यं पुण्य सङ्ख्यात् । गाधन्ति
देवाः किल गीतकानि धन्यास्तु ये भा
रतभूमि भागे । स्वर्गापवर्गास्पद मा
ग भूत भवन्ति त्वयः पुत्रवाः सुरदात्
॥ कर्माण्य सकृन्नि त तत् फलानि स-
न्यस्य विष्णो परमात्माकृपे । अद्या-
प्यतां कर्म महीननन्ते तन्मिन्नव-
वेदमलाः पुयान्ति ॥ जानीम नैतत्
ह्वयं विलीने स्वर्गपुदे कर्मणि देह
वक्त्वा । प्राप्स्याम धन्याः खलु ते मनु-
ष्याये भारते नेन्द्रिय विपुहीनाः ॥
नव वषत्तु मैत्रेय जह्वदीप निदं नया
। लङ्कवोजन विस्तारं संक्रुपात्
कथितं तव ॥ जह्वदीपं समावृत्त्या
लङ्कवोजन विस्तारः । मैत्रेय वलया

কাবু হিতঃ ফারোদধি বহিঃ। ইতি
 শ্রীবিষ্ণুপুরাণে ২ অংশে ৩ অধ্যায়ঃ
 ॥ ৯ ॥ অম্বিন্বেষে জন্ম কারণং তৎ
 সফলঞ্চ যথা। শতজন্ম তপঃ কৃত্বা
 জন্মৈদং ভারতে জতেৎ। কৰোতি
 সফলং জন্ম শত্বা হরিকথামৃতং ॥
 অর্চনং বন্দনং মন্ত্র জপঃ সেবনং
 বচ। অরণ্য কীর্তনং শশ্বদুগং শুবণ
 নীপ্তিতং ॥ নিবেদনং স্বস্য দাস্যং ন
 বধা ভক্তি লক্ষণং। কৰোতি সফলং
 জন্ম কৃত্বিতানি চ ভারতে ॥ ৯ ॥
 অন্য পুণ্যস্থলত্বং কর্মভূমিত্বং পরি-
 মাণঞ্চ যথা। কর্মণাং ফলভোগশ্চ
 সর্বেষাং সুরসুন্দরী। নৈব স্বর্গে ন
 পাতালে নান্য দ্বীপে শ্রুতো শ্রুতং ॥
 কৃত্বা শূভাশুভং কর্ম পুণ্যক্ষেত্রে চ
 ভারতে। অন্যত্র তৎ ফলং ভুঙ্কু ক-
 ম্যী কুর্মানিবন্ধনাৎ ॥ হিমাচলযাদা-
 সমুদ্রং পুণ্যক্ষেত্রঞ্চ ভারতং। শ্রেষ্ঠং
 সর্বস্থলানাঞ্চ মুনীনাঞ্চ তপঃ স্থলং
 ॥ লঙ্কা তত্র জন্ম জীবী বাঞ্ছিতো বি-
 ষ্ণুমাযযা। শশ্বৎ কৰোতি বিষয়-
 বিহায সেবনং হরেঃ ॥ কৃত্বা তত্র
 মহৎ পুণ্যং স্বর্গং গচ্ছতি পুণ্যবান্।
 গৃহীত্বা স্বর্গকন্যাশ্চ চিরং স্বর্গে পু-
 নোদতে ॥ স্বর্গং নাগচ্ছতি নরো বি-
 হায মানবী তনুং। ইতি বুদ্ধবৈবর্ত

পুরাণে শ্রীকৃষ্ণ জন্মখণ্ডে ১। ৫২
 অধ্যায়ো ॥

ভারতঃ পুং নটঃ। ইতি জটাধরঃ ॥
 অগ্নিঃ ॥ ইতি ত্রিকাণ্ডশেষঃ ॥ ভর-
 তস্যা পত্যঞ্চ ॥

ভারতবর্ষং শ্রী জম্বুদ্বীপস্য নবদ্বীপ-
 গতবর্ষবিশেষঃ। যথা। হিমাঙ্ক-
 দক্ষিণং বর্ষং ভারতাব দদৌ পিতা।
 তস্মাচ্চ ভারতং বর্ষং তস্য নাম্না ম-
 হাত্মনঃ ॥ তস্য নবভাগা যথা।
 ভারতস্যাস্য বর্ষস্য নবভেদাঙ্গি-
 বোধ মে। সমুদ্রান্তরিতা জেত্বাস্তে
 ত্বগম্যাঃ পরস্পরং ॥ ইন্দ্রদ্বীপঃ ক-
 সেকশ্চ তাম্রবর্ণো গভস্তিমান্। না-
 গদ্বীপস্তথা সৌম্যো গন্ধর্ভো বাক-
 গস্তথা ॥ অযন্ত নবমস্তেষাং দ্বীপঃ
 সাগরং সংবৃতঃ। যোজনানাং সহস্র-
 বৈ দ্বীপো হযং দক্ষিণোত্তরাৎ ॥
 পূর্বে কিরাতা যস্যাস্তে পশ্চিমে
 যবনাঃ স্ততাঃ। ব্রাহ্মণাঃ ক্ষত্রিয়া
 বৈশ্যাঃ শূদ্রা শ্চান্তঃ স্থিতা দ্বিজ ॥
 ইজ্যা যুদ্ধ বণিজ্যাদৈঃ কর্মভিঃ
 কৃত পাবনাঃ। তেষাং সংব্যবহা-
 রশ্চ এভিঃ কর্মভি রিষ্যতে ॥ স্ব-
 র্গাপবর্গপ্ৰাপ্তিশ্চ পুণ্যং পাপঞ্চ বৈ
 তথা। মহেন্দ্রো মলযঃ সহঃ শূ-
 ক্তিনানুচ্চ পর্বতঃ ॥ বিষ্ণুশ্চ পার্শ্ব-

ভারত

ভারত

পাত্ৰশ্চ সপ্তবাত্র জলাচলাঃ । তে-
 বাং সহসুশ শ্চান্যে ভুবরা যে সমী-
 পগাঃ ॥ বিস্তারোছায়ণে রম্যা-বি-
 পলা শ্চিত্রমানবঃ । কোলাহলঃ স-
 বৈভ্রাজো মন্দরো দদুঁরাচলঃ ॥ বা-
 তক্রমো বৈদ্যুতশ্চ মৈনাকঃ সুরস স্ত-
 থা । তুঙ্গপুস্ত্ৰে । নামগিরি গোধনঃ
 পাণ্ডুরাচলঃ ॥ পুন্লবীৰ্য্য জয়ন্তো চ
 রেবতো হুবুঁদ এব চ । ঋষ্যমুকঃ স
 গোমন্তঃ কুটশৈলঃ কৃতঃ সরঃ ॥ শ্ৰী
 পৰ্বত শ্চকোরশ্চ শতশো হন্যে ধ্বন
 পৰ্বতাঃ । তৈ বিমিশ্ৰা জনপদা শ্লেছা
 শ্চাৰ্য্যাশ্চ ভাগশঃ ॥ তৈঃ পীবন্তে
 সরিছেষ্ঠা যা স্তাঃ সন্যত্ৰিবোধ মে ।
 গঙ্গা সরস্বতী সিন্ধু শ্চন্দ্রভাগা ত-
 থাপগা ॥ যমনা চ শতক্রশ্চ বিতন্তৈ-
 রাবতী জহুঃ । গোমতী ধুতপাপা চ
 বাহুদা চ দ্বন্দ্বতী ॥ বিপাশা দেবি
 কা বঙ্কু বিশালা গণ্ডকী তথা । কৌ-
 শিকী চাপরা বিপু হিমবৎ পাদ-
 নিঃসৃত্যঃ ॥ বেদ স্মৃতি বেতসিনী রা-
 ত্রিনী সিন্ধু রেব চ । বেণা চ স্যন্দনা
 চৈব সবানীরা মহী তথা ॥ পারা
 চন্দ্রতী লুপী বিদিশা বেত্রবত্যপি ।
 সিপু হবন্তী চ তথা পারিপাত্ৰাশু-
 যাঃ স্মৃতাঃ ॥ শোণো মহানদ শ্চৈব
 নর্মদা সুরসা ক্রিগা । মন্দাকিনী দ-

শাৰ্গা চ চিত্রকূটা তথাপগা ॥ চি-
 ত্রোৎপলাথ তনসা করতোযা পি-
 শাচিকা । তথান্য পিপলা শ্চৌনী
 বিপাশা বঞ্জুলা নদী ॥ সরোজজা
 শুক্তিমতী মঙ্গলী ত্রিদিবা কৃতঃ ।
 ঋক্ষপাদ পুসুতা বৈ তথান্য বেগ-
 বাহিনী ॥ শিপু পযোফী নিৰ্বঙ্ক্যা
 তাপী চ নিষধাবতী । বেণা বৈতরণী
 চৈব শিনীবানী জম্বুতী ॥ তোযা
 চৈব মহাগৌরী দুর্গা চান্তঃ শিবা ত-
 থা । বিক্ষ্যপাদ পুসুতা স্তা নদ্যঃ পুণ্য
 জলাঃ শূতাঃ ॥ গোদাবরী ভীমরথী
 কৃষ্ণবর্ণা তথাপগা । তুঙ্গভদ্রা সুপু
 যোগা বাছাকাবেৰ্যথাপগা ॥ সহ
 পাদ বিনিম্বান্তা ইমা স্তাঃ সরিদুন্ত-
 মাঃ ॥ কৃতমায়া তামুগণী পুষ্যজা-
 ত্যুৎপলাবতী । মলযাদি সমুদ্ভূতা
 নদ্যঃ শীতজলা স্তিমাঃ ॥ পিতৃমো-
 মৰ্ষি জল্যা চ ইকলা ত্রিদিবালযা ।
 লাকুলিনী বংশকরা মহেন্দ্র পুতবাঃ
 স্মৃতাঃ ॥ ঋষিকা চ জমারী চ মন্দগা
 মন্দবাসিনী । কৃশা পলাশিনী চৈব
 শুক্তিমৎ পুতবাঃ স্মৃতাঃ ॥ সৰ্বাঃ
 পুণ্যাঃ সরস্বত্যঃ সৰ্বাগঙ্গাঃ সনু দুগাঃ ॥
 । বিশ্বস্য মাতরঃ সৰ্বাঃ সৰ্বাঃ পাপা-
 হরাঃ স্মৃতাঃ ॥ অন্যাঃ সহসুশ শ্চ
 ক্কাঃ স্কুদুনদ্যে দ্বিজোত্তম । পু্যবট

কৌম্ভীরাঃ সন্তি সর্বকাল বহাশচযাঃ
 ১ মৎ স্যাঃ জলদাঃ জলগাশচ জন্তলাঃ
 কাশিকোশলাঃ ॥ অবুদাশচ পুলি
 জশচ সমকাশচ বৃকৈঃ সহ । মধ্য
 দেশে জনপদাঃ প্রাশশো হমী পুকী
 ত্তিতাঃ ॥ ১ ॥ সহস্যচোত্তরেণৈব যত্র
 গোদাবরী নদী । পৃথিব্যা মপি কূ-
 সাধা সপুদেশো মনোরমঃ ॥ গোব-
 র্জন পরং রম্যং ভার্গবস্য মহাঅনঃ
 । বাহ্লীকা বাটধানাশচ আভীরাঃ
 কালতোবকাঃ ॥ অপরাস্তাশচ শূ-
 দাশচ পল্লবা শচমথণ্ডিকাঃ । গা-
 দ্বারা যবনশৈব সিন্ধু সৌবীর মনু-
 কাঃ ॥ শতহুরা ললিতাশচ পারদা-
 হারম্ভিকাঃ । মাঠরা রক্ষহতকাঃ
 কৈকয়া দশমানিকাঃ ॥ কত্রিয়ো-
 পনিবেশাশচ বৈশ্য শূদ্র জলানি চ ।
 কাম্বোজা দরদাশৈব বর্ধরা হৃদলৌ-
 কিকাঃ ॥ নীচা শৈব তুঘারাশচ প-
 ল্লবা বাহতোদরাঃ । আত্রেয়াঃ স
 ভরদ্বাজাঃ পুহ্লাশচ দশেরকাঃ ॥
 লম্পকাঃ সুনকারাশচ চলিকা জাহ্ন-
 বৈঃ সহ । অপধা শচালিমদুশচ কি-
 রাতানাঞ্চ জাতযঃ ॥ তামসা হংস
 মার্গাশচ কাশ্মীরা শুক্ণা শুথা । চু-
 লিকা হুডুকা শৈব উর্গা দার্বা শুথে
 ব চ ॥ ১ ॥ এতে দেশা হুদীচ্যান্ত পু-

চ্যান দেশামিবোধ মে । অক্ৰুবাকা
 মদুরকা অভর্গিরি বহির্গিরাঃ ॥ তথা
 প্লবঙ্গা বজ্জয়া মলদা মলবর্তিকাঃ ।
 বৃক্ষান্তরাঃ পুবিজয়া ভার্গবাঙ্ক্য
 মর্জকাঃ ॥ পুগ্লেগতিবাশচ মদুশচ
 বিদেহা স্তামুলিগুকাঃ । মদ্বা মগধ
 গোমেদাঃ পুচ্যা জনপদাঃ স্মৃতাঃ
 ॥ ১ ॥ অথাপরে জনপদা দক্ষিণাপথ
 বাসিনঃ । পাণ্ড্যাশচ কেরলা শৈচব
 চোলাঃ জল্যা শুধিব চ ॥ সেতুকা মূ-
 বিকা শৈচব জমারা বানবাসিকাঃ
 মহারাষ্ট্রা মাহিবিকাঃ কলিকা শৈচ-
 ব সর্বশঃ ॥ আভীরাঃ সহচৈবীকা
 আটব্যাঃ শবরাশচযে । পুলিন্দা বি-
 দ্যমায়েষা বৈদর্ভা দণ্ডকৈঃ সহ ॥
 পৌরিকা মৌলিকা শৈচব অশ্মকা
 ভোগবর্জনাঃ । তৈলিকাঃ জন্তলা-
 হুন্না উত্তিদা নালকারকাঃ ॥ ১ ॥
 দাক্ষিণাত্যা স্ত্রিমে দেশা অপরাস্তা-
 মিবোধ নে । সৌপারকাঃ কালনদা
 দুলা স্তালীয়কৈঃ সহ ॥ কারকুরা লো-
 হজ্জ্বা বানেযা রাজভদ্রকাঃ । তোস-
 লাঃ কোশলা শৈচব ত্রৈপুর্না বিদিশা
 শুথা ॥ তুঘারা স্তম্বরা শৈচব পাটবো
 নৈষধৈঃ সহ । পুলিন্দাশচ সুশী-
 লাশচ কপমা স্তামসৈঃ সহ ॥ তথা
 জকমিনশৈচব সর্বে চৈব করকুরাঃ

। नासिकाथ्याश्च मे चान्ये ये वै-
 बाहुर नर्मदाः ॥ नाककक्षाः सनाह-
 याः सर्वे सारशतैः सह । कक्षीयाश्च
 सुराष्ट्राश्च आवस्त्याश्चार्द्धैः सह ॥
 इत्येते ह्यपरास्ताश्च शू विक्ष्य नि-
 वासिनः । मलजाश्च कक्ष्याश्च मे-
 कलाश्चाऽऽर्कलः सह ॥ उतुमर्णा
 दशाणाश्च भोज्याः किष्किर्कैः सह
 । अनुपास्तुष्टिकेराश्च वीरहोत्रा-
 ह्यवस्तयाः ॥ एते जनपदाः सर्वे विक्ष्य-
 पृष्ट्वा निवासिनः ॥ अतोदेशान् पुव-
 क्ष्यामि पर्वताश्रयिणश्च ये ॥ ३॥ नि-
 र्हारा ह्यसमार्गाश्च अपथास्तुङ्गाः
 थमाः । अऽसाः प्रावरणाश्चैव उर्णा
 दर्याः सहस्रकाः ॥ त्रिगर्ता मालवा-
 श्चैव किरातास्त्यमसैः सह । कृत
 त्रेतादिकश्चात्र चतुर्गुणकृतो विधिः
 ॥ ३॥ एतत्तु भारतं वर्षं चतुःसंज्ञा-
 न संज्ञितं ॥ दक्षिणे परतो ह्यस्य
 पूर्वर्णे च महोदधिः । हिमवान्भूरे-
 गस्य कामुकस्य यथा गुणः ॥ तदे-
 तद्भारतं वर्षं सर्वबीजं द्विजोत्तम
 । देवद्वयममरेशतुं देवद्वयं मर्त्य-
 तां तथा ॥ मृगपशुधरचरा योनी
 सुद्वयं सरिसृपाः । स्वावराणां च स-
 र्वेषामतो बुद्धन् शूताशुतैः ॥ पु-
 यास्तु कर्मतुर्बुद्धमान्य लोकेषु वि-

दरते । देवानामपि विपुत्रैर्गर्दै-
 वैष मनोरथः ॥ यिनि मानुषमा-
 ष्यामो देवद्वयं प्रच्युताः क्तिताः ।
 मनुष्याः अकृते तत्र यमशक्यं सुरा-
 सुरैः ॥ स्वर्ग्यं निगुणैः स्वर्ग्य-
 क्षपणोऽसूकैः । न किञ्चिदक्रियते
 कर्म सुखलेशोपवृत्तैः ॥ इति
 श्रीमार्कण्डेयपुराणे भारतखण्डवर्णन
 नानाध्यायः ॥ ३ ॥ अपिच । भार-
 ते ह्यप्यस्मिन् वर्षे सरिर्हिलाः सन्ति-
 बहवः । मलयो मङ्गलपुच्छो मैनक
 द्विकूटश्चतःकूटकः कोणः सत्सो
 देवगिरिर्धर्मकः श्रीशैलो वेङ्क-
 टो महेंद्रो वारिधारो विक्ष्यः शु-
 क्रिमान्क गिरिः पारिपात्रो दोग
 श्चित्रकूटो गोवर्द्धनो रैवतकः क-
 ज्जो नीलो गोकामुख इन्दुकीलः
 कामगिरि रिति चान्ये शतस्रहस्रशः
 शैलास्तथा नितम्बपुत्रवा नदान-
 द्यश्च सप्तसंख्याताः । एताना म-
 पो भारत्यः पुजानामभिरेव पुन-
 स्ती नामान्ना चोपस्पृशन्ति चन्द्रव-
 षा तामुपगी अवटोदा कृतमाला
 वैहायसी कावेरी वेणु पयस्विनी
 शर्करावती तुङ्गभद्रा कृष्णवेणु ती-
 रथी गोदावरी निर्विक्रया पयोधरी
 तापी रेवा सुरसा नर्मदा चर्मपती

ভারত

অক্ষয়শ্যামল নদৌ মহানদী বেদ-
 স্মৃতি বৈশ্বক্যে ত্রিসামা কোশি
 কী মেন্দাকিনী যমুনা সরস্বতী দূশ-
 স্ত্রী গোমতী সরযু রোঘবতী বঠব-
 তী সপ্তমতী সুবোনা শতক্র শচন্দু-
 ভাগা মদদ্বীপা বিতস্তা অসিন্দী বি-
 শ্বেতি মহানদ্যঃ । অস্মিন্নেব বর্ষে
 পুরুষৈ লঙ্ক জন্মতিঃ শুল্ক লোহিত
 কৃষ্ণবর্ণেন স্বারক্কেন কর্মণা দিব্য মা-
 নুষ নারক গতযো বস্তু আত্মন আ-
 নুপূর্বেণ সর্বাছেব সর্বেষাং বিধীয-
 ত্তে । যথা বর্ণবিধান নপবর্ণ শ্চাপি
 ভবতি। যো হসৌ ভগবতি সর্ব ভূতা-
 স্ত্রি অনাস্ত্রৈ হনিকৃক্কে হনিল যমে
 পরনাস্ত্রি বাসুদেবে হনন্য নিমিত্ত
 ভক্তি যোগ লক্ষণো নানাগতি নি-
 মিত্তা বিদ্যাগুহি বন্ধন দ্বায়েণ যদা-
 হি মহাপুরুষ পুরুষ পুসকঃ । এত
 দেব হি দেবা গায়ন্তি। অহো বতৈষাং
 কিমকারি শোভনং পুসন্ন এবাস্মি
 দূত স্বয়ং হরিঃ । যৈ জন্মলঙ্কং নৃষ
 ভারতাজিরে মুক্তন্দ সেবৌপষিক
 স্পৃহা হি নঃ ॥ কিং দুষ্করৈ মঃ ক্রতু-
 ত্তি স্তপাবুতৈ দানাদিতি স্বাদ্যুজ্জয়ে-
 ন কল্পনা । ন যত্র নারায়ণ পাদপঙ্ক-
 জ স্মৃতিঃ পুঙ্খাতিশয়েন্দ্ৰিয়োৎস-
 বাৎ ॥ কল্পায়ুযাং জ্ঞান স্রযাৎ পুন

ভারত

ভবাৎ কণায়ুযাং ভারত ভূজযো বরঃ
 । ক্রণেন মর্ত্যেন কৃতং মনস্বিনঃ স-
 ন্যস্য সংযান্ত্যভয়ং পদং হরেঃ ॥
 ন যত্র বৈজ্ঞেয় কথা সুধাপগা ন সাধ-
 বো ভাগবতা স্তদাশুযাঃ । ন যত্র যজ্ঞে-
 শ মখা মহোৎসবাঃ সুরেশ লোকো-
 পি ন বৈ সসেব্যতাং ॥ পুাপ্তানুজ্ঞাতি
 স্তিহ যে চ জন্তবো জ্ঞান ক্রিয়া দুব্য
 কলাপ সত্ত্বতাং । ন চেদ্যতে রম পুন
 মৃত্যতে ভূযো বনৌকা ইব যান্তি
 বন্ধনং ॥ ষৈঃ শুল্কযা বর্জিষি ভাগশো
 হবি নিকপ্ত মিষ্টং বিধি মস্ত্র বস্তুতঃ
 । একঃ পৃথগ্নামভিরাহৃতো মুদা গু-
 হ্নাতি পূর্ণঃ স্বয় নাশিষাং পুভুঃ ॥ স-
 ত্যং দিশত্যর্থিত মর্থিতো নৃণাং নৈ-
 বার্থদোষৎ পুন রর্থিতা যতঃ । স্বয়ং
 বিধত্তে ভজতা মনিহুতা মিহাপি-
 ধানং নিজ পাদ পল্লবং ॥ যদ্যত্র নঃ
 স্বর্গ সুখাবশষিতং স্বিষ্টস্য স্কৃতস্য
 কৃতস্য শোভনং । তেনাজনাতে স্মৃ-
 তি মজ্জন্মনঃ স্যাৎস্বর্ষে হরি যন্তুজ-
 তাং শং তনোতি ॥ শ্রীশুকউবাচ ।
 জঘ্নীপস্য চ রাজমুপঘীপানস্তৌ হৈ-
 ক উপদিশন্তি সগরাভ্রজৈ রথাদে-
 যণ ইমাং স্ত্রীং পরিতো নিখনন্তি
 কপকল্পিতান্ । তদ্বথা স্বর্গপুহ
 শচন্দু শুল্ক আবর্তনো রনগকো নন্দ

ভারত

ভারি

হরিণঃ পাকজন্যঃ সিংহলো লঙ্কে-
তি। এবং ভব ভারতোত্তম কুম্বী-
প বর্ষবিভাগো যথোপদেশ মূপব-
র্ণিতঃ। ইতি শ্রীভাগবতে মহাপুরা-
ণে ৫ স্কন্ধে দ্বীপ বর্ষ বর্ণনং নাম ১৯
অধ্যায়ঃ ॥

ভারতী স্ত্রী বচনং ॥ সরস্বতী ॥
পক্ষিতেদঃ ॥ বৃত্তিতেদঃ। ইতি
মেদিনী ॥ ব্রাহ্মী। ইতি রাজ-
নির্ঘণ্টঃ ॥ * ॥ শ্ব্বারে কৌশিকী
বীরে সাত্তত্যরভটী পুনঃ। রসে
রৌদ্রে চ বীতৎসে বৃত্তিঃ সর্বত্র ভা-
রতী ॥ ভারতী বৃত্তিস্ব সংস্কৃত পু-
ষো বাণ্ড্যাপারো নরাশুযঃ। ইতি
সাহিত্যদর্পণস্য ৬ পরিচ্ছেদঃ ॥

ভারত্বাজ স্ত্রী অস্থি। ইতি হেন-
চন্দ্রঃ ॥

ভারত্বাজঃ পুং দ্রোণাচার্য্যঃ ॥ ঋষি-
ভেদঃ। ইতি মেদিনী ॥ অগস্ত্য-
মুনিঃ। ইতি শব্দরত্নাবলী ॥ মঙ্গল-
গুহঃ। ইতি গুহ্যজ্ঞতত্ত্বং ॥ ব্যাঘ্রা-
টপক্ষী ॥ বৃহস্পতিপুত্রঃ। ইতি
হেমচন্দ্রঃ ॥

ভারত্বাজী স্ত্রী বনকার্ণাসী। ইতি
শব্দরত্নাবলী ॥

ভারত্বয়ঃ পুং ভারত্বাজপক্ষী। ভারত্বই
ইতি ভাষা। ইতি শব্দচন্দ্রিকা ॥

ভারত্বষ্টিঃ স্ত্রী ভারত্বহনদণ্ডগ্নীক
ইতি ভাষা। তৎ পর্য্যায়ঃ। বিহু-
দ্বিকা ২। ইত্যমরঃ ॥

ভারত্ব স্ত্রী ধনুশ্চণঃ। ইতি ত্রিকাণ্ড-
শেষঃ ॥

ভারত্বাহঃ পুং ভারিকঃ। ইত্যমরঃ ॥
ভারত্বাহী স্ত্রী নীলী। ইতি রাজ-
নির্ঘণ্টঃ ॥

ভারত্বিঃ পুং কবিশেষঃ। স চ
কিরাতাজ্জীবনামকগচ্ছকর্তা।
তৎ পর্য্যায়ঃ। শতপুত্রঃ ২। ইতি
ত্রিকাণ্ডশেষঃ ॥ তস্য গৃহসীং পুথ-
ম শ্লোকো ২০। শিষ্যঃ অক্ৰণাম-
ধিপন্য পালনাং পুত্রাসুবৃত্তি ব-
নবৃদ্ধ বেদিত্। স বর্ণি লিখী বি-
দিতঃ সমাগমৌ যুধিষ্ঠিরং দ্বৈতবনে
বনেচরঃ ॥

ভারত্বক্ষঃ পুং কাকীনামকগন্ধদুব্যং
। ইতি শব্দচন্দ্রিকা ॥

ভারত্বহরঃ পুং ভারত্বাহকঃ। ইতি
ভারত্বহারঃ শব্দরত্নাবলী ॥

ভারত্বিকঃ পুং ভারত্বাহকঃ। ভারী
ইতি খ্যাতঃ। তৎ পর্য্যায়ঃ। ভার-
ত্বাহঃ ২। ইত্যমরঃ ॥ ভারত্বহরঃ ৩।
ভারত্বহারঃ ৪। ইতি শব্দরত্নাবলী ॥

ভারিঃ পুং সিংহঃ। ইতি হেন-
চন্দ্রঃ ॥

ভার্য্যা পুং পক্ষি বিশেষঃ । তৎ

পর্য্যায়ঃ । শ্যামচটকঃ ২ শৈশিরঃ

৩ কণভককঃ ৪ । ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

ভার্য্যা পুং ভারবাহকঃ । ইত্যমরটী-

কায়া রমানাথঃ ॥ ভারযুক্তে ত্রি ॥

ভারৌহী স্ত্রী ভারবাহিকা । ইতি

মুক্তবোধব্যাকরণং ॥

ভার্গবঃ পুং পরশুরামঃ ॥ শূক্রা-

চার্য্যঃ ॥ ধনী ॥ গজঃ ॥ ইতি মেদি-

নী ॥ ভারতবর্ষমধ্যে পুচ্যদেশা-

ন্তর্গত দেশবিশেষঃ । যথা । বৃক্ষো-

ত্তরাঃ পুবিজয়া ভার্গবা স্ত্রেয়মর্দ-

কাঃ । ইত্যাদি মার্কেণ্ডেয়পুরাণং ॥

ভার্গবপুত্রঃ পুং হীরকঃ । শূক্রাধি-

ষ্টাত্ দেবতাকৃত্যৎ ॥

ভার্গবী স্ত্রী পার্বতী ॥ লক্ষ্মীঃ ॥

দুর্বা । ইতি মেদিনী ॥ নীলদুর্বা ॥

ইতি শব্দরত্নাবলী ॥ শ্বেতদুর্বা ।

ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

ভাগী স্ত্রী বৃক্ষবিশেষঃ ॥ বামন-

হাটি ইতি ভাষা । তৎপর্য্যায়ঃ ।

গন্দভলাখী ২ ফল্লী ৩ অঙ্কারব-

ল্লরী ৪ বৃক্ষী ৫ বৃক্ষগণ্ডিঃ ৬ বা-

স্তারিঃ ৭ ভঙ্জা ৮ পদ্মা ৯ বষ্টিঃ

১০ ভারঙ্গী ১১ বাতারিঃ ১২ কাম-

জিৎ ১৩ সুকুপা ১৪ ভূমরুটী ১৫

শুকুমাতা ১৬ । অস্যা গুণাঃ ৫ ক

টুৎ । তিত্তুৎ । উকুৎ । কাস-

শ্বাস শোক বৃণ ক্রিমি দাহ জ্বর

নাশিত্বঞ্চ । ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥ অ-

ন্যৎ বৃক্ষগণ্ডিকা শব্দে দুষ্টব্যং ॥

ভার্বাজী স্ত্রী ভারছাজী । বনকার্পা-

সী । ইতি শব্দরত্নাবলী ॥

ভার্য্যা স্ত্রী বেদবিধানে নোটা । বিধি-

পূর্বক বিবাহিতা । তৎপর্য্যায়ঃ ।

পত্নী ২ পাণিগৃহীতী ৩ দ্বিতীয়া ৪

সহধর্ম্মিণী ৫ জায়া ৬ দারাঃ ৭ স-

ধর্ম্মিণী ৮ ধর্ম্মচারিণী ৯ দারঃ ১০

কলত্রং ১১ কলত্রকং ১২ । ইতি

শব্দরত্নাবলী ॥ অস্যাঃ পুশংসা

যথা । সা ভার্য্যা যা পুিষং বৃষাৎ

স পুত্রো বহু জীবতি । স জীবতি

গুণো যস্য ধর্ম্মো যস্য স জীবতি ॥

গুণ ধর্ম্ম বিহীনো যো নিব্বলং তস্য

জীবনং । সা ভার্য্যা যা গৃহে দক্ষা

সা ভার্য্যা যা পুিষবদা ॥ সা ভার্য্যা

যা পতিপুণা সা ভার্য্যা যা পতি-

বুতা । নিত্যস্নাতা স্নগন্ধা চ নিত্য-

ঞ্চ পুিষবাদিনী ॥ অল্পভুক্ স্বল্পভা-

ষী চ সততং মন্ত্রলৈ যত্না । সততং

ধর্ম্ম বহুলা সততঞ্চ পতিপুিয়া ॥

সততং পুিষবল্লী চ সততং ঋতু-

কাগিনী । পিতৃদেব ক্রিয়াযুক্তা সর্ব

সৌভাগ্য বর্দ্ধিনী ॥ যস্যৈদৃশী ভ-

ভার্য্যা

বেভ্যার্য্যা দেবেন্দো ন স মানুষঃ ॥
 অস্যা দোবা যথা । যস্য ভার্য্যা বি-
 কপাকী কমলা কলহপিয়া । উত্ত-
 রোত্তরবাদা স্যাৎ সা জরা ন জরা
 জরা ॥ যস্য ভার্য্যাশিতান্যত্র পর-
 বেশ্মাভিকাঙ্কী । জক্রিয়া ত্যক্ত-
 লজ্জা চ সা জরা ন জরা জরা ॥ যস্য
 ভার্য্যা গুণজ্জা চ ভর্তার মনুগামিনী
 । অন্নাল্লেন তু সন্তুষ্টা স্মা পিয়া ন
 পিয়াপিয়া ॥ দৃষ্টাভার্য্যা শঠ মিত্র-
 ভৃত্যা শ্চোত্তর দায়কাঃ । সসর্পে চ
 গৃহে বাসো মৃত্যুরেব ন সংশযঃ ॥
 আপৎ সু মিত্র জানীয়াৎ যুদ্ধে শূর-
 বনে শূচি । ভার্য্যাঞ্চ বিভবে ক্ষীণে
 দুর্ভিক্ষে চ পিয়াতিথি ॥ ইতি গারু-
 ডে নীতিসারে ১০৮ । ১০৯ অধ্যায়ঃ
 ॥ ॥ বৃহস্পতিকবাচ । যস্য নাস্তি
 সতীভার্য্যা গৃহেষু পিষ্বাদিনী । অ-
 রণ্যং তেন গন্তব্যং যথা রণ্যং তথা
 গৃহং ॥ সুশীলা সুন্দরী শান্তা গতা
 যস্য গৃহোদরাৎ । অরণ্যং তেন গন্ত-
 ব্যং যথা রণ্যং তথা গৃহং ॥ ভাবানুর-
 ক্তা বনিতা হুতা যস্য চ শত্রুণা । অর-
 ণ্যং তেন গন্তব্যং যথা রণ্যং তথা গৃহং
 ॥ দৈবেনাপহুতা যস্য পতিসাধ্যা
 পতিবুতা । অরণ্যং তেন গন্তব্যং যথা
 রণ্যং তথা গৃহং ॥ যস্য মাতা গৃহে

ভার্য্যা

নাস্তি ভার্য্যা চাপিযনিন্দাশীল-
 ণ্যং তেন গন্তব্যং যথারিণ্যং তথা গৃহং
 ॥ পিয়া শূন্যং গৃহং কস্য পূর্ণং স্ত্রী ধন
 বন্ধুভিঃ । অরণ্যং তেন গন্তব্যং যথা
 রণ্যং তথা গৃহং ॥ ভার্য্যা শূন্যা বন
 সমাঃ স ভার্য্যাশ্চ গৃহা গৃহাঃ । গৃহি-
 গীঞ্চ গৃহং পোক্তং ন গৃহং গৃহ মূচ্য-
 তে ॥ অশুচিঃ স্ত্রীবিহীনশ্চ দৈবে পৈ-
 ত্রে চ কর্মণি । যদহা জকতে কর্ম ন
 তস্য ফল ভাগ্যবেৎ ॥ দাহিকাশক্তি
 হীনশ্চ যথা মন্দো হুতাশনঃ । পুতা-
 হীনো যথা সূর্যঃ শোভাহীনো যথ
 শশী ॥ শক্তিহীনো যথা জীবো যথা-
 আ চ তনুং বিনা । বিনাধারং যথা ধে-
 যো যথেশঃ পুক্রুতিং বিনা ॥ নচ শক্তো
 যথা বজ্রঃ ফলদাং দক্ষিণাং বিনা ।
 কর্মিণে চ ফলং দাতুং সামগ্ৰী মূল
 মেব চ ॥ বিনা স্বর্ণং স্বর্ণকারেণ যথা
 হশক্তঃ স্বকর্মণি যথা হশক্তঃ জলা-
 লশ্চ মৃত্তিকাঞ্চ বিনা দ্বিজাঃ ॥ তথা
 গৃহী ন শক্তশ্চ সন্ততং সর্ব কর্মণি ।
 ভার্য্যা মূলাশ্চ পুত্রাশ্চ ভার্য্যা মূলা
 গৃহা স্তথা ॥ ভার্য্যা মূলং সুখং শশ্ব
 দগৃহস্থানাং গৃহে সদা । ভার্য্যা মূলং
 সদা হংসং ভার্য্যা মূলঞ্চ মঙ্গলং
 ভার্য্যা মূলশ্চ সংসারো জার্য্যা মূল-
 ঞ্চ মৌরতং । যথা রথশ্চ রথিনাং

भार्या

गृहं ॥ सारथिस्तु य-
था तेषां गृहस्थानां तथा पुत्र्या ।
सर्वं रत्नं पुत्रानां च स्त्रीरत्नं दुःखलाद-
र्पि ॥ सा गृहीता गृहस्थेनैवेतय्याह
कमलोद्भवः । यथा जलं विना पद्मं
पद्मं शोभां विना यथा ॥ तथैव च
गृहं शश्वद्गृहिणां गृहिणीं विना ।
इति बुद्धवैवर्ते पुत्रतिथौ ७७
अध्यायः ॥ * ॥ तस्या अत्याज्यात्
यथा । अनपत्यांश्च युवतीं जलजांश्च
पतिवृतां । तत्रा भवेद्यः सम्यगसी
बुद्धचारी यतीति वा ॥ वाणिज्ये वा
पुत्रासे वां चिरं दूरं पुष्यति यः ।
तीर्थं वा तपसे वापि मोक्षार्थं
जन्मथितुं ॥ न मोक्षस्तस्य भव-
ति धर्मस्य झलनं प्रवृत्तं । अतिशयेन
भार्याया नरकं परत्र च ॥ ईहैव च
यशोनाश इत्याह कमलोद्भवः ।
इति बुद्धवैवर्ते श्रीकृष्ण जन्मथितुं
/१२ अध्यायः ॥ * ॥ बहुभार्यास्य-
कस्या भजने दोषादि यथा । गद-
तो यत् तं शुभं नारदाय पितु
मूथे । दक्षस्य धर्मशास्त्रार्थं तं
शुभं निशापते ॥ बहुदारः पुनान्
वस्तु रत्नादेकां भवेत् स्त्रियं । स-
नापंतांस्त्रीं जितं च तस्यां च
सर्नातनं ॥ यदुःखं जायते स्त्रीयं

भार्या

स्वाम्य सद्भोगज्ञं यथा । न तस्य स-
दृशं दुःखं किञ्चिदन्यञ्चि विद्यते ॥
सती मृतुनी जायां षोनेयां पु-
त्रवाधमः । अतु वसेषु शुद्धेषु दुःखहा
तस्य जायते ॥ भार्या स्याद्भाव-
दात्रेणी तावत् कालं विरोधकं ।
तस्यास्तु सङ्गमे किञ्चित् विहितं
पि नाचरेत् ॥ बहुभार्यास्य भार्या-
णां मृतुं मैथुनं नाशनं । न किञ्चिद्वि-
द्यते कर्म शास्त्रेणापि यदीरितं ॥
तोषयेत् सततं भार्या विधिवत्
पाणि पीडिताः । तामां तूष्ट्या तु
कल्याणं मकल्याणं मतो ह्यन्यथा ॥
सन्तुष्टो भार्याया भर्ता भर्ता भार्या
तथैव च । यन्मिमेतत् जले नित्यं
कल्याणं तत्र वै प्रवृत्तं ॥ यथा विकल्प-
ते स्वामी सौभाग्यं मददृष्टया । स
पत्नी सङ्गं कर्तुं साम्यादेष्या भ-
वास्तरे ॥ ईहापि लोके ह्वाच्यत्
नधर्मणापि विन्दति । न च पितृजलं
स्वामिं जलं तस्याः पुत्रोदते ॥ वि-
कल्पमाने पतेत्यं सपत्न्या वा पु-
वर्तते । अतीव दुःखं भवति तदक-
ल्याणं कृतयोः ॥ इति कालिकापु-
त्राणे २० अध्यायः ॥ * ॥ ब्रजवला
भार्या अत्याज्या यथा । न विनोती-
ह यो दारान् ब्रजसा कलुषीकृतः ।

ভার্য্যা

পুত্র পৈত্র্যাঙ্কতে জ্ঞেও রেতসাক্ষ
 পিবত্যসৌ ॥ যো জহাতি রজঃ কৃত্বা
 পিত্র্যং স্বং তেজসা নরঃ। সোশ্রাতি
 ফলমপ্যেবং যোন দদ্যাদতু পুনঃ ॥
 যো বিতর্তি স নভো বৈ বহুনাং রজ-
 সি স্থিতঃ । রেতঃ পিবতি তন্মগ্নো
 পিতৃত্ব্যা যো হৃপ্যপিগুদঃ ॥ যো
 জহাতি হি নিন্দোষাং ভার্য্যাঈব র-
 জমলাং । শূদ্ধিনান্ সৎবৃতঃ কৃত্ত গ-
 ত্তস্যদুরিতং বসেৎ ॥ ইতি বহ্নিপু-
 রাণং ॥ * ॥ তস্য কাল বিশেষে
 গমন নিষেধো যথা । ন দিবা পি-
 ত্রিয়ং গচ্ছেৎ কদাচিদিচ্ছাপি চ । ন
 পর্ষসু ন সঙ্ক্যাসু নাদ্যন্তু চতুরাত্রিষু
 ॥ নোদক্যাং ন দিবা গচ্ছেৎ ন সগ-
 ত্তাং ন বৃতস্থিতাং । অভিগচ্ছেদ বি-
 দ্বান্ য স্তদায়ুক্শয মেব চ ॥ বক্ষ্যাষ্ট
 মে পরিত্যজ্যা নবমে চ মৃতপুজা ।
 একাদশে স্ত্রীজননী সদ্যস্তু পুষবা-
 দিনী ॥ ন বক্তে হতিগমং স্বর্য্যাৎ
 পাণিগাহী তু যোষিতঃ । স্বর্য্যাচ্ছেৎ
 পিতর স্তস্য পতন্তি রেতসো ভুজঃ ॥
 ভার্য্যাধীনং সুখং পুংসাং ভার্য্যা ধী-
 নো ধনাগমঃ । ভার্য্যা ধীনা মথোৎ-
 পত্তি ভার্য্যা ধীনঃ সুখোদয়ঃ ॥ যত্র
 ভার্য্যা গৃহং তত্র ভার্য্যা ধীনং গৃহে
 বসেৎ । ন গৃহেণ গৃহস্থঃ স্যাৎ ভা-

ভানাক

র্য্যাকথ্যতে গৃহী । ^{নদ্যুপাধী} ~~নদ্যুপাধী~~ শর
 স্মৃতিঃ ॥
 ভার্য্যাটঃ পুং অন্যার্থং স্বস্বীদাতা ।
 ইতি ত্রিকাণ্ডশেষঃ ॥
 ভার্য্যাটিকঃ পুং স্ত্রীজিতঃ ॥ হরিণ-
 বিশেষঃ । ইতি মেদিনী ॥
 ভার্য্যাপতী পুং পতিপত্নী । নিত্য
 দ্বিবচনান্তো হং শব্দঃ । তৎপর্য্যা-
 যঃ । দম্পতী ২ জম্পতী ৩ জাযাপ-
 তী ৪ । ইত্যমরঃ ॥
 ভার্য্যাকঃ পুং শৈলভেদঃ ॥ নৃগ-
 ভেদঃ ॥ ক্রীডয়া পরভার্য্যায়াং গু-
 ত্রোৎপাদকঃ । ইতি মেদিনী ॥
 ভার্য্যাবৃক্ষঃ পুং পত্রবৃক্ষঃ । ইতি
 রাজনির্ঘণ্টঃ ॥
 ভালং স্ত্রী ভুবোকঙ্কভাগঃ । কপাল
 ইতি ভাষা । তৎপর্য্যায়ঃ । ললাট-
 ২ অলিকং ৩ গোধি ৪ । ইতি রাজ-
 নির্ঘণ্টঃ ॥ তেজঃ । ইতি মেদিনী ॥
 ভালদর্শনং স্ত্রী সিন্দূরং । ইতি শব্দ-
 চন্দ্রিকা ॥
 ভালদক্ পুং শিবঃ । ইতি হেম-
 চন্দ্রঃ ॥
 ভানাকঃ পুং করপত্রং ॥ শাকভেদঃ
 ॥ রোহিতমৎস্যঃ ॥ মহীলক্ষণ-
 ন-পদ্মপুষ্কঃ ॥ কছপঃ ॥ হবঃ ।
 ইতি মেদিনী ॥ ললাটচিহ্নক ॥

भाव

भाव

भानुर्लोचनः । शिवः । इति भा-
नकशब्द दर्शनात् ॥

भानुकः } पू० उल्लूकः । यथा । भानु-
ल्लूकः } को भानुको भल्लोऽहृत्-
ल्लोऽहृत् इति भल्लूकः । इति भल्लू-
कतुत कोषान्तरं ॥

भाल्लूकः } पू० भल्लूकः । इत्यमरटी-
भाल्लूकः } काया० भरतः ॥

भावः पू० नाट्योक्तोविद्वान् ॥ ना-
नसविकारः ॥ सत्ता ॥ स्वभावः ॥
अभिप्रायः ॥ चेष्टा ॥ आत्मा ॥
जन्म । इत्यमरः ॥ क्रिया ॥ लीला ॥
पदार्थः ॥ विभूतिः ॥ वृधः ॥ जन्तुः
॥ रतयादिः । इति मेदिनी ॥ गो-
रवितः ॥ अभिनवाश्रयः । इति
त्रिकाणुशेषः ॥ धातुर्थः ॥ योनिः
॥ उपदेशः । इति धरणिः ॥ सं-
सारः । इत्यनेकार्थकोषः ॥ * ॥
नवगुहाणां शयनादि द्वादश चेष्टाः
। यथा । शयनक्षोपवेशश्च नेत्र-
पाणिः प्रकाशनं । गमनं गमनेच्छा
च सभायां वसति सुखा ॥ आग-
मनं भोजनं नृत्यं निष्ठा च को-
तुल्यनिद्रा गुहाणां भावाश्च द्वा-
दशैवेति प्रकीर्तिताः ॥ * ॥ भा-
व्यनयनं कनो यथा । यदानीं वि-
द्यते खेटं स्तेनं तं परिपूरयेत् ॥

पुनरंशेन संपूर्णं स्वर्कं तत्र नियोज-
जयेत् ॥ जातदण्डं तथा लग्नं मेकी-
कृत्यं सदा वृधेः । रविणा भागहारे-
गशेषं कार्ये नियोजयेत् ॥ अं-
शेन नवसंख्याया । स्वर्कं गुहाणां ज-
न्मनकत्रं । तद्यथा । विशाखा नल
तोयानि वैक्ववं भगदैवतं । पूव्या
पौषो यमः सर्पो जन्म भान्यर्कतः
कमात् ॥ अक्षो ब्राशिः । यदा मेघे
गुहं सुदा १ एकपूरितं गुहं संध्या-
कः । यदा वृषे गुहं सुदा २ द्विपूरि-
तो गुहं संध्याकः कार्यः ॥ *
जाया सूत मृत्युं तूक् स्वगृहं त्रिकोण
स्थानं स्थितं पापं गुहाणां निद्रा शय-
नं भावयोः फलं । निद्रायाश्च यदा
पापो जाया स्थाने शूतं वदेत् ।
यदि पापः शूते दृष्टो नाशूतेऽच-
कदाचन ॥ यदि वा शत्रुगेही स्याद्दृष्ट-
ने यदि वेकितः । तदा नारी सन्-
तस्य नाशो भवति निश्चितं ॥ शु-
भाशूते यदा दृष्टः शूतं गुहं सन्नि-
तः । नारी च म्रियते तस्य पुत्रमा च
विशेषतः ॥ सूतं स्थाने स्थितः पा-
पो निद्रायां शयने पिवा । तदा
शूतं भवेत्तस्य नात्र कार्यं विचारणा
॥ तूक् स्थाने स्वगृहे वा त्रिकोणे वा
यदा भवेत् । अपतस्य तदा नाशो

भाव

जायते नात्र संशयः ॥ शूत्रगुहो ॥
 यदा तत्र क्रूरो वा यदि वेङ्कितः ।
 तदा पुथनापत्यस्य नाशो भवति
 निश्चितः ॥ मृत्यु स्थाने स्थितः पा-
 पो निद्रायां शयने पिवा । तदात्रा
 नो ऽपमृत्युः स्याद्भ्राजतो ऽपरतो
 ऽपिवा ॥ शूत्र गुहो यदा तत्र मृत्यु
 स्थाने ऽपि संस्थितः । तदा च मरणं
 तस्य मृत्युस्थाने विशेषतः ॥ पाप
 गुहं यदा दृष्टः शूत्रो वा शत्रु वीक्रि-
 तः । तदा तस्य शिरशेष्टो मुनिना
 परिकीर्तितः ॥ एवं क्रमेण बोद्ध-
 व्यं गुहभावे सृष्टिना । बलाबल
 विचारेण जायते च शूत्राशूत्रं ॥
 ज्योतिर्विंसु च सर्वेषु परिहारः
 कृतो मया । शयनादिक भावेषु ज्ञा-
 तव्येषूपदेशतः ॥ एकदशे वा
 दशनालये वा धनालये वा यदि वा
 विलासे । पापेन युक्तो न शूत्रगुह-
 श्चेत्त्रथापि सिद्धिं महतीं वदन्ति ॥
 * ॥ फलं यथा । मन्दाग्निः पित्तं शूनी
 च जायते शयने नरः । १ । उपवेशे
 भवेच्छ्ली श्यामवर्णस्तथा नरः ॥ २ ॥
 नेत्र पाणो भवेत् क्रूरो जलदो-
 षो भवेन्नरः । ३ । पुण्यवान् धार्मिक
 शैश्व धनवांश्च पुकाशने ॥ ४ ॥ ग
 मने च रवेर्जातः कृपणो धनसंयुतः

भाव

। बहुभाषी कमी क्रूरः कृपणः
 सदा भवेत् ॥ ५ ॥ अन्नभोक्तृणां य
 गानी दीर्घायुर्नृपवर्गभः । शूरः श्रि
 मान् सुशीलश्च गमनेहा तवो नरः
 ॥ ७ ॥ सभायां रवेर्जातः थलो
 दाता कमी भवेत् । दयालुः पण्डितो
 धीमन् गुणवान् पण्डितपियः ॥ १ ॥
 आगमने भवेन्मुखः अकपो धनवान्
 भवेत् । ८ । भोजने भक्तो मां
 सल्लोको महावपु र्वनी ॥ ९ ॥ नृत्य
 लिप्सो सुन्दरो वाग्मी पण्डितस्य ग-
 हा धपः । १० । उन्साही च महा-
 भोगी कौतुके च दिवाकरे ॥ ११ ॥
 दात भोक्तापियः पुत्रकलत्राणां न-
 संशयः । लिङ्गदेहे करे चैव शुद्धे
 रोगी तथैव च । निद्रायां भवेत्त-
 नोः क्रोधनो रक्तनेत्रकः ॥ १२ ॥
 इति रवेः ॥ * ॥ तद्भातुर्जं बला-
 बले वा बोध्यं ॥ शयने च विधौ
 क्रोधी दरिद्रो बहुलम्पटः । १ । उ-
 पवेशे महारोगी धनवांश्च तवे-
 न्नरः ॥ २ ॥ नेत्र पाणो नेत्ररोगी
 श्लिपदी बहुभाषकः । क्रूरः थलोत्ति
 शूरश्च जायते च विधौ तन्मात्रं ॥
 पुकाशने निशानाथे धनवांश्च तवे-
 न्नरः । नरका बुद्धिमान् दाता च शूर-
 दारेण नम्पटः ॥ ४ ॥ अरोगी विद्व-

ताव

ताव

हास्यं कृत्वा धनान्वितः । शिरो ॥
 रोगी दन्तशूली जायते गमने विधौ
 ॥५॥ नानामति महान्क्रोधी सम्पदी
 च भवेत्सुरः । गमनेऽपि विधौ जातो
 धनहीनो भवेत्सदा ॥७॥ दाता च धा-
 र्मिकोऽपि चैव राजपात्रो भवेत् सदा ।
 मन्त्रायां विधौ नित्यं जायते पुरु-
 षोत्तमः ॥ १ ॥ नित्यं क्रोधी महा-
 दुःखी भवेदागमने विधौ ॥८॥ भो-
 जने च भवेत्सदा भक्तकृत् महासुरः
 ॥९॥ यो जातो नृत्यनिप्लवां गु-
 णवान् धार्मिको भवेत् । बहुपात्रो
 धनी दाता जायते नात्र संशयः ॥१०॥
 ॥ कौतूके च भवेद्दुर्गा नाना विद्या-
 सु तत्र परः । उग्रसाही च महान्क्रो-
 धी जायते च सुनिश्चितः ॥११॥ नि-
 दायां दुरोगी स्यात् क्लेश पाप
 कृत् जायते । पुत्रशोक महान्दुःखी
 नित्यं भूमति मेदिनी ॥ १२ ॥ इति
 चन्द्रस्य ॥ ॥ शयने च ज्ञेयं जातो
 लक्ष्मी बहु अरुहकः । क्रान्तिरोगी म-
 हादकः कृपणो जायते नरः ॥ १ ॥
 उपवेशे यदा भौमे जायते च नरा-
 धनवान् धनवान् क्रूरकर्मा च निष्ठुरो
 जायते वज्रितः ॥ २ ॥ नेत्रपाणौ च
 येषां जायते रिकरोगो भवेत्सुरः ।
 पुत्रदार धनैर्युक्तो दारिद्र्येणैव दु-

हते ॥ ३ ॥ पुकाशने ज्ञेयं जातो
 धनवान् पण्डितः सधीः । नारी च नि-
 यते तस्य पुत्रो च विशेषतः ॥४॥
 ॥ गमने च यदा जातः पुवासी नित्यं
 दुःखितः । शरीरे च भवेद्दोगः क-
 ष्णुदि अक्षदकः ॥ ५ ॥ पुवासी ग-
 मनेऽपि यदा रोगी भवेत् सः धन-
 हीनः अकर्मा च जायते क्वितिज्ञस्य
 च ॥ ७ ॥ मन्त्रायां यदा जातो धा-
 र्मिको बहुसम्पदः । गुणवान् च महा-
 दाता शिरोरोगी भवेत्सुव ॥ १ ॥
 अज्ञस्य गमने नित्यं खण्डो भवति
 नान्यथा । कर्णरोगी पित्तशूली जा-
 यते च नराधमः ॥ ८ ॥ भोजने भू-
 मिज्ञस्यपि यो जातो मांसलुक्क
 । बृहत्कायो महान्क्रोधी नित्ये-
 साही धनान्वितः ॥ ९ ॥ अज्ञस्य नृत्य
 निप्लवां यो जातो धनवान् भवेत्
 । दाता भोक्ता सदा मानी राजपा-
 त्रो भवेत् सः ॥ १० ॥ कौतूके क्वि-
 तिज्ञस्यपि जातो भवति पण्डितः
 । नाना धनेन संयुक्तो बहुपुत्रो द्वि-
 तार्यकः ॥ ११ ॥ निदायां भूमिपुत्र-
 स्य यो जातो मूर्ख एव सः । कलहो
 वाक्त्रैः सार्द्धं शोक क्लेश कृत् जाय-
 तः ॥ १२ ॥ इति अज्ञस्य ॥ ॥ वृ-
 धस्य शयने जातो धनवान् सुधित

भाव

सदा । अङ्गहेदो भवेद्वापि खण्डो
 भवति नान्यथा ॥ १ ॥ उपवेशे च
 यो जातः पुवामी जायते ध्रुवः । क-
 विता गुण धी युक्ते गौरवर्णे महा-
 शयः ॥ २ ॥ नेत्रपाणौ च यो जातः
 स्त्रीपदादि कजादितः । चक्ररोगी
 विशेषः स्यात् पूग्रनाशी भवेद्भ्रुवः
 ॥ ३ ॥ पुकाशने भवेद्जातो राज
 पात्रो धनावितः । नाना धनेन सं-
 युक्ते जायते वेद पारगः ॥ ४ ॥
 गमने यो नरो जातः पुवामी नित्य
 दुःखितः । शरीरे ऋत माप्नोति नि-
 त्य मृगी भवेत् सः ॥ ५ ॥ यो जातो
 गमनेहायां लम्पटो दुष्ट चिन्तकः ।
 स्त्रीवेशो दुष्टभार्य्यश्च कामूको बह
 ताषकः ॥ ६ ॥ सभायां वुधे जा-
 तो मुखो भवति पण्डितः । धनवान्
 धार्मिकश्चैव चिररोगी भवेत्तु सः
 ॥ ७ ॥ क्रूरः खलो हतमुखः पाप
 शीलो भवेन्नरः । वुधस्यागमने नि-
 त्यं जायते च नराधमः ॥ ८ ॥ भो-
 जने च भवेत् सौख्यं धनहीनो भ-
 वेन्नरः । परद्वेषी पुवामी च शोष
 गात्र व्यथान्वितः ॥ ९ ॥ यो जातो
 नृत्यलिप्लायां धनवान् पण्डितः कविः
 । उत्साही च महाहृष्टो भुनक्ति सुख
 मद्भुतः ॥ १० ॥ कौतुके च यदा जा-

भाव

तो भवेत् सर्वं जनविदुषोः
 रोगी दक्षयुक्तो धनवान् नृसस्युक्तः-
 ॥ ११ ॥ निद्रायां यदा जातः सर्व-
 दुःखैक पात्रता । नाना क्लेश म्वा-
 प्नोति रोग शोक यम ऋयः ॥ १२ ॥
 इति वृधस्य ॥ * ॥ धनवान् लम्पटः
 श्यामः खलो वृणकजादितः । जी-
 वस्य शयने जातो मानवो नात्र सं-
 शयः ॥ १ ॥ उपवेशे गुरो जातो
 बहतापी च रोगवान् । पशुघाती न-
 हाशिली स्त्रीपदी रोग संयुतः ॥ २ ॥
 नेत्र पाणौ गुरो जातः काशरोगी
 धनी भवेत् । ऋतादि शरणे नित्यं
 जायते नात्र संशयः ॥ ३ ॥ गुरोः
 पुकाशे धनवान् लिङ्गं गृहे कजा-
 न्वितः । दक्षो लम्पट पापी च श्याम
 वर्णे कजादितः ॥ ४ ॥ सर्पतीतो
 गूढकर्मा साहसी गमनोन्मुखे पर-
 विभेन धनवान् पुमान् भवति वाक्प-
 त्तो ॥ ५ ॥ गुरोश्च गमनेहावां
 जातो भवति नानवः । शूली धनी पु-
 वामी च सेवा कर्मणि भेद परः ॥ ६ ॥
 वक्त्र दाता च धनवान् राज सेवावि-
 तो नरः । शूलरोगी भवेत्तु सः
 भायां वाक्पत्तो हिते ॥ ७ ॥ धा-
 र्मिक तीर्थविमानो धनी चाध्याने ग-
 रोः । परदारेषु संलुक्ते जायते

भाव .

नात्रिंशत्संशयः ॥ ८ ॥ भोजने बह
 शैथिल्याद्ये मांसलुक्को महासुरः ।
 कामुकः प्रियव्याक्यश्च जायते नात्र
 संशयः ॥ ९ ॥ नृत्यलिप्ते शोथो वा-
 ष्ठी धनवान् सात्त्विकः सुखा । महदैश्व-
 र्यं संयुक्तो जीवस्य च भवेत्तद्वरः ॥ १० ॥
 कौतुके च शूरा जातो धनवान् धा-
 र्मिकः सदा । नृत्यात्साही महत्
 सङ्घो भूयति सुखमद्भुतः ॥ ११ ॥
 निदायाश्चैव यो जातः शक्रुरोपी
 भवेत्सः । कृपणो बहुभाषी च दुःखि-
 तो भ्रमते नही ॥ १२ ॥ इति शूरोः
 ॥ १३ ॥ शुकस्य शयने जातो लम्पटो
 बहुभाषकः । दन्तुरोगी महार्कौपी
 नीचो भवति नित्यशः ॥ १४ ॥ उप-
 वेशे तथा जातो बलवान् दास्यिकः
 सदा । नित्यं पुवासी रोगी च जाय-
 ते नीच संस्थिते ॥ १५ ॥ नेत्रपाणो
 भ्रुगो दुर्ग्री रोग शोक समन्वितः ।
 धनहीनो महारोगी नानवः स्यात्स-
 संशयः ॥ १६ ॥ भ्रुगोः पुकाशने जा-
 तो विद्वान् धन समन्वितः । दाता च
 धार्मिकश्चैव कीर्तिमान् जायते नरः
 ॥ १७ ॥ शुकस्य गमने जातः पादमूले
 कङ्कावितः । नित्यात्साही महाशि-
 ष्ठा भवेत्तार्थ गतो रतः ॥ १८ ॥ गन-
 नेहो यदा जातो भ्रातृनाथो भवे-

भाव

द्वुवः । माता च म्रियते तस्य शै-
 शवे व्याधि संयुतः ॥ १९ ॥ सभाया-
 ष्च भ्रुगो जातो राजपात्रो महाध-
 नी । अल शीलो महदङ्कः केवलं
 शूल रोगवान् ॥ २० ॥ भ्रुगो रागमने
 जातो दुःखितो बहुलम्पटः । दह-
 रोगी पुत्रशोकी जायते च नराध-
 मः ॥ २१ ॥ शुकस्य भोजने जातो
 बलवान् दास्यिकः सदा । महाधनी
 भवेत्तित्यं वाणिज्येन विशेषतः ॥
 २२ ॥ यो जातो नृत्यलिप्तायां स वा-
 ष्ठी जायते ध्रुवः । पाण्डित्यं कवि-
 ता चैव वर्द्धते च दिने दिने ॥ यदि
 चैव भवेत्मीचे मुखो भवति निश्च-
 यः । तूङ्गहाने विशेषेण राजपा-
 त्रो महाधनी ॥ कामुको बहुकाञ्च-
 श्च परयोषिष् प्रियः सदा । श्याम
 वर्ण सुखा मानी याञ्छिको बहुभाषकः
 ॥ २३ ॥ शुकस्य कौतुके जातो धन-
 वान् सात्त्विकः सदा । महार्कौ महा-
 बलुः कौतुकी च भवेत् सदा । बहु-
 पुत्र कलत्रश्च नाना सुख समन्वितः
 नीचे तद्विपरीतः स्यात् दुःख शोक
 समन्वितः ॥ २४ ॥ निदायाश्च भ्रुगो
 जातो भवेद्दोगी स निश्चितः । नि-
 त्यं क्लेशी महदुःखी जायते नात्र सं-
 शयः । जायायाश्च सुतहाने यदि निदा

भाव

भाव

भूगो भवेत् । तदा सर्व विनाशः ॥
 स्याद्विक्रुना परिकीर्तितः ॥ १२ ॥
 इति शूद्रस्य ॥ १३ ॥ शयने च शने जी-
 तो लम्पटो बहुभाषकः । शुद्ध्याने
 त्वेदुगी कोष वृद्धिश्च जायते ॥
 लग्ना सप्ताष्टमे चैव शयनः श-
 नैश्चरः । तदा नित्यं पुवामी स्याद्दु-
 क्करी भवेत् सः ॥ १४ ॥ उपवेशे य
 दा जातः श्लिपदी द्रुम संयुतः । धन
 हीनो भवेत्स्य पीडा भवति नित्य
 शः ॥ १५ ॥ नेत्रपाणो यदा जातो मू-
 र्धो भवति पण्डितः । धनवान् धार्मि-
 कश्चैव द्विभार्य्या बहु भाषकः ॥ १६ ॥
 पुकाशने च यो जातो राजपात्रो
 भवेत् सः । नाना गुणेन गुणवान् धा-
 र्मिकः पण्डितः शूचिः ॥ मताश्रये ।
 जायाहाने च लम्पे च पुकाशने यदा
 शनिः । तदा सर्व विनाशः स्याद्दु-
 ति धंसो भवेत्सुव ॥ १७ ॥ गमने च
 यदा जातः पादमूले कजादितः ।
 तीर्थे च गतिनामित्यं पुत्र दारै
 र्विर्वर्जितः ॥ १८ ॥ यो जातो गमने-
 हाया श्लिपदी रोग संयुतः । दस्ता
 घाती महामक्रोधी कृपणः पर निन्द-
 कः ॥ १९ ॥ सभायाश्च शनो जातः
 पुत्र दार धनै र्युतः । सर्वत्र लभते
 विदुः नाना रत्न समृद्धित ॥ २० ॥

आगमने यदा जातो महामक्रोधी
 कजादितः । सर्पादिभिश्च संदष्टो
 भ्रातृनाशी भवेत्सुव ॥ २१ ॥ भोज-
 ने चैव यो जातो मन्दाग्निश्च महा-
 नपि । अर्णारोगी तथा शूली चक्रु-
 रोगी भवेत् सः ॥ २२ ॥ यो जातो
 नृत्यदिप्लायान् नर्तको बहुभाषकः ।
 जीवतो दुःखितश्चैव पुवामी पर-
 सेवकः ॥ २३ ॥ कौतुके च शने जी-
 तो राजपुत्रो महाशयः । दाता
 भोक्ता महादक्षः धार्मिकः पण्डि-
 तः शूचिः ॥ २४ ॥ निद्रायाश्च शने-
 जातो धनवान् पण्डितः शूचिः । च-
 क्रुरोगी पिबुश्ली द्विभार्य्या बहु-
 पुत्रकः ॥ विशेषतश्च धर्मश्चै क-
 र्माश्चै च कदाचन । यदि दैवाश्रये-
 म्निद्रा नाशो भवति निश्चितः ॥ क
 र्मनाशो धर्मनाशः क्रुवातो दुःखि-
 तः सदा । नित्यं पुवामी रोगी च
 कार्यनाशः पदे पदे ॥ श्रमिन्ने-
 हे बठे वा केन्द्रे वा श्रगूहे पुनः ।
 तदा सर्व विचार्य्यैव वैपरीतेय
 चिन्तन ॥ जायायाश्च मूत हाने यदि
 निद्रा भवेत् पुनः । तदा सर्व विनाशः
 विद्याद्विक्रुना परिकीर्तितः ॥ २५ ॥
 इति शने ॥ २६ ॥ शयने च यदा
 राहो जन्म यस्य भवेत् पुनः । तस्य

भाव

श्लेषोऽन्यथाऽथ जायते च न स-
 षयः ॥ १ ॥ उपवेशे च यो जातः
 स्त्रीपदी रोगः संसृतः । वहहानि
 मरिन्दस्य पीडा भवति नित्यशः
 ॥ २ ॥ नेत्रपाणौ वहा जात शकू-
 रोगी तवेक्षुवः । सर्पाघातो म-
 हातीति द्वितीयेषु वहतावकः ॥ ३ ॥
 पुकाशने च यो जातो धनवान् धा-
 र्मिकः पुनः । नित्यं पुवासी चोत्-
 साही सात्त्विको धार्मिकः शूचिः ॥ ४ ॥
 पमने चैव यो जातो नाना रोगै-
 र्बनक्षयः । दन्ताघातो महाक्रोधी
 पिशूनः परनिन्दकः ॥ ५ ॥ यो जा-
 तो पमनेहावां वहपुत्रो महाधनः
 । पण्डितो शुभवान् हाता जायते च
 नररासनः ॥ ६ ॥ सत्तयावकं वदा जा-
 तः कृपणो धन संसृतः । नाना शुभेन
 ङ्गवान् धार्मिकः पण्डितः शूचिः ॥ ७ ॥
 । पमने च यो जातो लम्पटो वह
 तावकः । सुहृद्विनाशः स्यान्माना
 श्लेशश्च जायते ॥ ८ ॥ भोजने च
 महादुष्टो मन्दाग्निश्च कर्माश्रितः ।
 कृपणः कलहाद्यश्च दुःखितो नित्यं
 हेमन्तः ॥ ९ ॥ यो जातो नृत्यलिप्ता-
 वांशः । भवति नान्यथा । पुत्रना-
 शः । अवेक्ष्यस्य जीवा नाशः । त्रवे-
 क्षुवः ॥ १० ॥ कौतके च वदा जातो

भाव

शुभः सर्वैः समन्वितः । नाना धन-
 धनवान् राजसेवासत्पन्नः ॥ यदि
 दैवान्भवेत्तुही रूग्ही वा कदाचन ।
 तदा सर्ववैपरीत्यं जायते च न स-
 षयः ॥ ११ ॥ यो जातो बाल निद्राया-
 दुःखितः सर्वत सुखा । नाना ज्ञाने
 पत्तो वापि धन पुत्र विवर्जितः ॥
 जायावाकं मृतस्थाने यदि निद्रा वि-
 धुत्तदः । तदा सर्ववैपरीत्यं शत-
 जाया समन्वितः ॥ १२ ॥ नाना शास्त्र-
 समालोक्य क्रियते गुह्य संग्रहः ।
 बलाबल विचारेण युक्त्या सक्लिष्टयेदु-
 धः ॥ इति पुहाणां शयनादि द्वादश-
 भावविवेकः समाप्तः । इति जातरत्नः
 कोशीपुदीपश्च ॥ १३ ॥ अथ तत्रादि
 द्वादश भावाः । ते च नराणां जन्म-
 ज्ञानावधिक द्वादश ज्ञानानि । यथा ।
 सामर्थ्यं तनु कल्यते समुदये विद्व-
 ङ्गत्वं ततो विक्रांतिं महज्जं तृतीय
 भवनेषोषकं सक्लिष्टयेत् । वक्नुं वाह
 सुखालयानपि ततो धी मन्त्र पुत्रां
 सुतः वष्टे रथं कृत विद्विषो मदगृहे
 कामं द्वियं वत्तं च ॥ रक्षायु मृतयो
 र्दृष्टेने शुक्रतपो भाग्यानि चित्तु-
 तो नाना ज्ञान्पद कर्मणां दशमं ते
 अर्थ्यास्तुत चित्तुनं । प्राप्यायावथ
 चित्तयेस्तुव गृहे अष्टे त्मन्त्रिव्यथो

भाव

सौम्यं स्वानि युतीर्कणैः कपचयस्ते-
 वां कृति सुन्यथा ॥ इति द्वादशभाव
 विवेकः ॥ * ॥ अराति वृणयोः षष्ठे
 चाष्टमे मृत्युरक्षुयोः । व्ययस्य द्वादश
 हाने वैपरीतेत्यन चिन्तनं ॥ अरा-
 त्यादि भावापवादः ॥ * ॥ अथ त-
 वादि द्वादश भावस्य गुह कलः ॥ लघ्ने
 सूर्ये हंक्रि रोगी शशिनि बलयुतो
 कपवान् विभयुक्तो भौमे व्यङ्गः सु-
 वाग्मी शशधर तनये सर्व शास्त्रार्थ
 वेत्ता ॥ जीवे दाता पवित्रः सुकविरथ
 गते भार्गवे मङ्गलेशः शौरौ क-
 षुति गात्र सुमसि च नियतं वक्षिषो ॥
 धर्महीनः ॥ १ ॥ विभेके चैष रोगी
 सतत गदयुतो रात्रिनाथे धनाट्ये
 भौमे नित्यं पुवामी कृषि सुत धन-
 वान् सोमपुत्रे पुधानः । जीवे लक्ष्मी
 पुमोदी बिलसति भृशजे दर्पितः
 स्त्रीनिकेतः सौरौ दीनो हतिनि-
 त्यं तनसि च नियतं चो रिक्का विस्त-
 जीवी ॥ २ ॥ भ्रातृर्यके सधर्माः स
 भवति नियतं भ्रातृहा रात्रिनाथे
 हिंस्रो भौमे हनुजानां सपदि व-
 धकरो भूमिका वृत्तिजीवी । सौम्ये
 सत्यस्य हन्ता भवति सुरगुरो कान
 देव स्वकपः शूक्रे राज्याधिकारी र-
 विज दनुजयोः भ्रातृहन्ता धनाट्याः ॥

भाव

अर्के बहो सुदुःखी धर्मपतिवृत्तः
 शीतगो जानुरोगी भौमे अगुण-
 वामी भवति शशिसूते भ्रातृपुत्रा-
 वितो हं पि । जीवे रत्नोपभोधी
 त्रिदशरिपुण्डरो सर्वसौख्याधिका-
 री सौरौ गेह निवामी भवति श-
 शिरिपो मन्दकर्मा अचेलः ॥ ४ ॥
 पुत्रे हंके नरो हंसो पुथम सुत-
 हतः सिंहराशौ सुपुत्रः सोमे
 सर्वाधिकारी भवति धरणिजे पुत्र
 शोकाङ्गलो हंसो । सौम्ये सुहः
 सुदेहः पुत्रधनयतो देवपुत्रे सु-
 पुत्रः कन्यायुक्तो हि शूक्रे रविज
 दनुजयोः पुत्र पौत्रे विहीनः ॥
 ५ ॥ षष्ठे हंके शत्रुहन्ता रिपुगण र-
 हितः क्रीणचन्द्रे गतायुः पूर्णे शत्रुध-
 हन्यान् भवति धरणिजे हीन देहो
 हतिदीनः । सौम्ये शास्त्रार्थ वृत्त
 त्रिदशपति गुरो राज्यसौख्येण
 भोगी दैत्याचार्ये हतिरोगी र-
 विज दनुजयोः पाप भुङ्गित्य दुःखी
 ॥ ७ ॥ पत्र्या मर्के च जाया गति रति
 विनुथी शीतरश्मौ सुपुत्रः सुहा व-
 याग्रो हंसो भवति धरणिजे हीन
 भायश्च नूनं । सौम्ये सुहः सुह
 त्रिदश पति गुरो शास्त्रवेत्ता शता-
 नुः शूक्रे पुत्रपुमोदी रविज दनुजयोः

ভাব

হীন ভাষ্যশ্চ নন ॥ ৭ ॥ মৃত্যো ॥
 চ্যাকৈ সমৃত্যু ভবতি চ নিযত শীত
 রশ্মো গত্যু ভূমৈঃ পুত্রে সুরোগী
 শশধরতনযে শূলরোগী বিকর্মা ।
 জীবে তীর্থে চ মৃত্যু ভবতি ভৃগুসুতে
 ধার্মিক স্তীর্থগো হসৌ সৌরো শূলী
 গতায়ু ভবতি বিধুরিপৌ যোধযুক্তে
 গতায়ুঃ ॥ ৮ ॥ ধর্ম্যে চাকৈ নরো
 হসৌ বিবিধ ধনযুতঃ শীতগৌ পু
 গ্যকর্মা লক্ষ্মীবান্ পুণ্যচৈতা ভবতি
 ধরণিজে দেববিভ্রাপহারী । সৌম্যে
 ধর্ম্যঃ সুশীল স্ত্রিদশপতি গুরো রা
 জতুল্যঃ সুকর্মা শূক্রে তীর্থানুরাগী র
 বিজ দনুজযোঃ পাপশীলঃ সুদুঃখী ॥
 ৯ ॥ কাম্যকৈ পুতাপী পুচুর ধনযুতঃ
 স্ত্রীপদী ক্রোধদৃষ্টিঃ সোমৈ শ্লেষ্মা
 দ্বিতো হসৌ বিবিধ ধনযুতো ভূমি
 জে বন্ধুহীনঃ । নিত্যে সাহী চ সৌ
 ম্যে পুচুর ধনযুতো দেবপুজ্যে হভি
 নানী দিব্যস্ত্রীশো হপি শূক্রে নৃপতি
 সনধনঃ সৌরি দৈত্যে সুখী চ ॥ ১০ ॥
 আধে চাকৈ নরো হসৌ পিতৃধন
 সহিতঃ শীতগৌ চাকশীলো ভৌ
 য়ে নিত্য সুরোগী শশধরতনযে স
 বদা শশধযুক্তঃ । জীবে শ্রীমান্ পু
 শ্রাত করি তুল্যপতি ভাগবে শাস্ত্র
 বিজ্ঞ শূদ্রী রত্নাদিয়ুক্তো রবিজ দনুজ

ভাব

যোঃ ক্রুরকর্মা অচেলঃ ॥ ১১ ॥ অকৈ
 সংহে ব্যয়ে হসৌ পুর ধন রহিতঃ
 সররোগী সুদুঃখী সোমৈ খেদাদ্বি
 তো হসৌ ভবতি ধরণিজে দ্যুতরক্তো
 বিবুদ্ধিঃ । সৌম্যে ধর্ম্যার্থকারী দিন
 কর রহিতে দেবপুজ্যে হভিমানী
 শূক্রে শাস্ত্রানুরাগী রবিজ দনুজযোঃ
 ক্রুরকর্মা অচেলঃ ॥ ১২ ॥ ইতি জ্যে
 তিস্তত্ত্ব ॥ ৬ ॥ স্ত্রীণাং যৌবনকালে
 স্বভাবজাষ্টাবিশত্যলক্ষারান্তগতা
 ঙ্গজ পুথমানকারঃ । যথা । যৌবনে
 সত্ত্বজা স্তাসা নষ্টাবিশতি সংখ্য
 কাঃ । অলক্ষারা স্তত্র ভাব হাব হে
 লা স্ত্রয়ো হস্তজাঃ ॥ তত্র ভাবঃ । নি
 র্বিকারাত্মকে চিত্তে ভাবঃ পুথম বি
 ক্রিয়া । জন্মতঃ পুভূতি নির্বিকারে
 মনসি উদ্বুদ্ধ মাত্রো বিকারো ভাবঃ
 । যথা । সএব সুরভিঃ কালঃ সএব
 মলযানিলঃ । সৈবেথ মবলা কিন্তু
 মনো হন্যদিব দৃশ্যতে ॥ ইতি সা
 হিত্যদর্পণে তৃতীয় পরিচ্ছেদঃ ॥ ৬ ॥
 ভাবস্য লক্ষণান্তরং যথা । শরীরে
 ন্দ্রিয় বর্গস্য বিকারাণাং বিধায়কাঃ
 । ভাবা বিভাব জনিতা শিচ্ত্ত বৃত্তয়
 ই রতাঃ ॥ পুরাণে নাট্যশাস্ত্রে চ দ্ব
 যোস্তু রতি ভাবযোঃ । সমানার্থ ত
 যা চাত্ত্ব দ্বয় মৈকেয়ন লক্ষ্যতে ॥ ৬ ॥

ভাব

ভগবদ্ভাবো যথা। শূক্ৰনত্ৰ বিশেষা
 আ। পুেম সূর্য্যাশু সান্যভাক্। কচি-
 ভি চিত্ত মাম্গ্যকৃদসৌ ভাব উচ্য
 তে ॥ ইতি ভক্তিরসাম্ তসিক্ৰুঃ ॥ ৯ ॥
 পূর্বোক্ত নানসবিকার রূপ ভাবস্য
 বিবরণং যথা । রজঃ সত্ৰ তনো ন-
 যশ্চিত্তবিকারো ভাবঃ । চিত্তবৃত্তি
 বিশেষো ভাব ইত্যন্যে। অতএব ন-
 নোবিকারো রত্যাদি ভাব উক্তঃ ।
 ভাবযতি বরোতি রসান্ ভাবঃ অন-
 । তথাচ ভরতঃ। নানাভিনয় সম্বন্ধান্
 ভাবযন্তি রসানিনান্ । যস্মান্ভস্মা-
 দমী ভাবা বিজ্ঞেয়া নাটকোক্তিষু ॥
 ভাবাশ্চ ত্রিবিধাঃ স্থায়িনো ব্যভি
 চারিণঃ সাত্ত্বিকাশ্চ । তত্র স্থায়িনো
 যথা। রতি হাঁসশ্চ শোকশ্চক্রোধোৎ-
 সাহৌ ভয়স্তথা । জুগুপ্সা বিস্ময় শ্চে-
 তি স্থায়িভাবাঃ পুকীৰ্ত্তিতাঃ ॥ ব্য-
 ভিচারিণো যথা। নিৰ্বেদ গ্লানি শঙ্কা-
 খ্যা স্তথাসূয়া মদ ভুনাঃ । আলস্য
 ক্লেব দৈন্যঞ্চ চিন্তা মোহো ধৃতিঃ
 স্মৃতিঃ । ব্রীড়া চপলতা হর্ষ আবে-
 গো জডতা তথা । ভরো বিষাদ উৎ-
 সুক্যং নিদ্রাপস্মার এবচ । স্বপ্নো বি-
 বোধো মষশ্চাপ্যবহিথ্য নথোগুতা
 ॥ নতি ব্যাধি স্তথোন্মাদ স্তথা নরণ
 নেবচ । আস শৈব বিতর্কশ্চ বিজ্ঞেয়া

ভাবনা

ব্যভিচারিণঃ ॥ অর্থস্তিঃশদমী ভা-
 বাঃ পুযান্তি রস সঙ্হিতং । সাত্ত্বি-
 কা যথা । শ্বেদঃ স্তত্ত্বে হথ রোনা-
 ঙ্গঃ স্বরভঙ্গে হথ বেপথঃ । বৈবৰ্ণ্য
 নশ্চ পুনয় ইত্যেষ্ঠৌ সাত্ত্বিকা মতা
 ইতি ॥ রত্যাদয়ঃ স্থায়িনো হেষ্ঠৌ
 নিৰ্বেদাদ্যা ব্যভিচারিণ স্ত্রযস্তি-
 শ্চৎশ্বেদাদয়ঃ সাত্ত্বিকা অেষ্ঠৌচেতি
 উনপঞ্চাশদ্ভাবাঃ পঞ্চাশদ্ভাবাই-
 ত্যন্যে । ইত্যমরটীকায়া ভরতঃ ॥
 ভাবকঃ পু ভাবঃ । নানসোবিকারঃ
 । ইতি হলাযুথঃ ॥ সত্তাশুযে ত্রি ।
 ইতি সঙ্ক্ষিপ্তসারঃ ॥
 ভাবতঃ ত্রি ভবদীযঃ । শত্রস্ত ভবৎ
 শব্দাদণ পুত্যষ নিল্লমঃ । ইতি সি-
 ক্তান্তকৌমুদী ॥
 ভাবৎকঃ ত্রি ভবদীযঃ । ভবৎ
 শব্দাৎ ঠক পুত্যষ নিল্লমঃ । ইতি
 নিল্লান্তকৌমুদী ॥ যথা । ভাবৎ
 দৃষ্টবৎ শ্বেতদস্মান্বধি সূজীবিত
 ইতি ভট্টিপঞ্চনসর্গঃ ॥
 ভাবনং ক্লী ভব্যং । চালতা ইতি
 ভাষা । ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥ ভাবন
 । ইতি মেদিনী ॥
 ভাবনা ক্লীক্লী ধ্যান ॥ পুণ্যকো-
 চঃ ॥ অপ্রিবাসন ॥ ইতি মেদিনী
 ॥ ৯ ॥ ত্রিবিধা ভাবনা যথা ।

ভাবনা

ভাবিত

বিধা ভাবনা বিপু বিশ্বমেতন্নিয়ো-
ধনে। বুদ্ধাখ্যা কৰ্ম সংজ্ঞা চ তথা
চৈরোভয়া ত্রিকা ॥ বুদ্ধ ভাবাত্মি-
কা হেঁকা কৰ্ম ভাবাত্মিকা পরা।
উভয়াত্মিকা তথৈবান্যা ত্রিবিধা
ভাব ভাবনা ॥ সনন্দনাদযো বুদ্ধ
ভাব ভাবনয়া যুতাঃ। কৰ্ম ভাবন-
য়া চানেৎ দেবাদ্যাঃ স্বাবরা শচরাঃ
॥ হিরণ্য গন্তাদিষু চ বুদ্ধকৰ্ম্মাত্মি-
কা দ্বিধা। বোধাধিকার যুক্তেষু বি-
দ্যতে ভাব ভাবনা ॥ ইতি বিষ্ণু-
পুরাণে ৬ অংশে ৭ অধ্যায়ঃ ॥ † ॥
ত্রিবিধ ভাবনাশুৰ জীবা ত্রকৃত্তান্ত-
দুপচাৰেণ ত্রিবিধা ভাবনেত্ৰ্যচ্যতে ॥
। এতদ্ধ হরেঃ শূলং কপং। অতঃ-
পর কপ পুপ্ত্যপায়ত্বাৎ তত্র পু-
থনং ননঃ সন্ধার্য্য নিতি ভাবঃ।
ভাবনা নাম জ্ঞান বিশেষজ্ঞা বাস-
না। তাং ত্রিবিধা নপি সংজ্ঞা মা
দিশতি বুদ্ধাখ্যেতি। তা মেব বি-
ষয় ত্রৈবিধ্যেন বিবিনক্তি বুদ্ধ ভা-
বনাত্মিকেতি। ভাব ভাবনা ভা-
বো বস্তু তদ্বিষয়া ভাবনা ত্রিবিধা।
তত্র কৃৎ বুদ্ধৈব ভাবনামঃ। দবং
কৃত্ত্বাৎ। বস্তুভূয় মিদমনুন
ন্দ্যে ইত্যেৎ। ত্রিবিধা ভাবনা।
ভাবনা যুক্তান্ জীবানুদাহরতি স

নন্দনাদয় ইতি দ্বাভ্যাং। ইতি ত-
উীকা ॥
ভাববৃত্তঃ পু° বুদ্ধা। ভাবঃ সৃষ্টিঃ
তত্র বৃত্তঃ পুবৃত্তঃ। ইতি সন্ধ্যাব্য-
খ্যায়া স্মৃতিঃ ॥
ভাববোধকঃ পু° অনুভাবঃ। ইত্য-
নরঃ ॥ ভাবস্য রত্যাৎ বোধকঃ
সূচকো গুণ ক্রিয়াদি রনুভাবঃ।
অনুভাব্যতে পুতীতি যোগ্যতা°
নীযতে রত্যাৎ রনেনেতি অনুভা-
বঃ ষঞ। তত্র রতে রনুভাবাঃ লো-
চনচাতুর্য্য ভুক্তপাদযঃ। হাসস্যচ
কপোলাঙ্গুনা নাসোৎফল্লাদ-
যো হনুভাবা এবমন্যত্রানুমন্তব্য°
ক্রিয়া ভাবাননুভাববতীতি অন্ অ-
নুভাবো মুখরাগাদিঃ। ইতি তউী-
কায়া ভরতঃ ॥
ভাবাটঃ পু° ভাবকঃ ॥ সাধুঃ ॥
নিবেশঃ ॥ কামুকঃ ॥ নটঃ। ইতি
মেদিনী ॥
ভাবানুগা) স্ত্রী ছায়া। ইতি রাজ-
ভাবালীনা) নিষণ্টঃ ॥
ভাবিতঃ ত্রি বাসিতঃ ॥ পুপ্তঃ।
ইতি মেদিনী ॥ শূদ্ধঃ ॥ চিন্তিতঃ ॥
নিশ্চিতঃ। ভূ ক্ শূদ্ধি চিন্ত্যো নিশ্চু-
ণে চ ইত্যস্মাৎ ঞ্য়ন্তাৎ কপুত্ৰ্য
নিম্নমো হ্যং ॥

भावुक

भाविकः क्ली त्रैलोक्यं । स्वर्गमर्त्य-
पातालः । इत्यादिकोषः ॥

भाविनी स्त्री स्त्रीविशेषः । इत्यमरः ॥
॥ भावः शृङ्गारच्छाविशेषो वि-
द्यते हस्याः भाविनी । इति तट्टी-
कायां भरतः ॥ स्त्रीमात्रं । इति
ब्राह्मनिर्घण्टः ॥ वर्तमानपुगभाव-
पुतिषोगिनी च ॥

भावी त्रि भविष्यत्कालः । वर्तमान-
पुगभावपुतिषोग्यत्पञ्चिकः ।
यथा । वीरपुतिपदानाम् तव भावी
महोत्सवः । इति कार्तिकशुक्लपु-
तिपदमधिकृत्य बलिपुति भगव-
दाक्यं । इति तिथ्यादितङ् ॥

भावुकः क्ली मङ्गलं ॥ तद्वति त्रि ।
इत्यमरः ॥

भावुकः पुं नाट्येकौ भगिनीप-
तिः । इति हेमचन्द्रः ॥ रसविशेष-
भावनचतुरः । इति श्रीधरस्वामी ।
यथा । निगम कल्पतरु गलितं फ-
लं शुकं मुखामृतं दुव संयुतं ।
पिबत भागवतं रसमालयं नृह
रहा रसिका भुवि भावुकाः ॥ इति
भागवते १ स्कन्धे ७ श्लोकः ॥

भावुकः त्रि भवनाशुषः । भवति यः ।
इति कर्त्तरि भूतातो ऋकपुत्र्य
येन निम्नम् ॥ लग्नपलितपुषाङ्क

भाषा

शूलशुभगाद्यशब्दापपदभूधा-
तो रभ्रततद्भावाथे कर्त्तरिवाच्ये
थुकण् पुत्र्येन लग्नश्रावुक इत्या-
दि निम्नम् ॥

भाव्यं क्ली अवश्यत्ववितव्यं । इति
भूतातो रवश्यश्रावाथे भावे ष्यण्
पुत्र्येन निम्नम् । यथा । विपुण
शुचिना भाव्यं । इति मूकबोध
व्याकरणं ॥ पुयोगदर्शनात् कर्त्त-
रि च तत्र त्रि । यथा । कृतस्य करणं
नास्ति दैवाधिष्ठितकर्मणः । भावी-
त्यवश्यं यद्भाव्यं तत्र वृक्षाप्यवा-
धकः ॥ इति कालिकापुराणे ७८
अध्यायः ॥

भाष ऋड् वाचि । इति कविकल्प-
द्रुमः ॥ ड् भाषते । ऋ अवीतषत्
अवभाषत् । इति तट्टीकायां दुर्गा
दासः ॥

भाषणं क्ली कथनं । यथा । सलापो
भाषणमिथः । इत्यमरः ॥

भाषा स्त्री रागिणीविशेषः । इति
हलायुधः ॥ वाक्यं ॥ वाग्देवता ।
तत्पर्यायः । वाक्की २ भारती ३
गीः ४ वाक् ५ वाणी ६ सरस्वती ७
व्याहारः ८ उक्तिः ९ लक्ष्मी १०
भाषितं ११ वचनं १२ वचः १३
इत्यमरः ॥ त्रयोदश वचने । पु

भाषा

सप्तहं वागधिकृतायां देवतायाः ।
 इति त्रयीभाषाः । तत्र तः ॥ १ ॥ शास्त्री-
 याष्टिशेः भाषा यथा । सः कृता १ प्रा-
 कृता २ उदीची ३ महाराष्ट्री ४ नाग-
 धी ५ निशुद्धनागधी ६ शकातीरी ७
 शुवती ८ दुविडी ९ ष्ट्रीया १० पा-
 ष्ठात्या ११ प्राच्या १२ बाह्लिका १३
 रशिका १४ दार्दिनात्या १५ पैशाची
 १६ आबुडी १७ शौरसेनी १८ । ए-
 तासां लक्षणोदाहरणानि प्राकृत-
 लक्षेण व्यकरणे द्रष्टव्यानि ॥ १ ॥
 अथ भाषाविभागः । पुरुषाणां मनी-
 चानां सः कृतं स्यात् कृतान्नां ।
 शौरसेनी पुषोक्तव्यं तादृशीनां
 योषितां ॥ आसां मेव तु गाथास्तु
 महाराष्ट्री पुषोक्तव्ये । अत्रोक्ता
 नागधी भाषा राजास्तुः पुरचारिणां ॥
 चेटानां राजपुत्राणां श्रेष्ठिनां
 ङ्गनागधी । प्राच्या विद्वकादीनां धु-
 र्तानां स्यादवशिका ॥ योष नागरि-
 कादीनां दार्दिनात्या हि दीव्यतां ।
 शकाराणां शकादीनां शावरीं स-
 पुषोक्तव्ये ॥ बाह्लिक भाषा दिव्या-
 त्वात् । अत्रोक्ता दुविडादिषु । आभीरेषु
 तिथार्थी चोपाली पुरुषादिषु । आ-
 तीरी शावरी चापि काष्ठपत्रोप-
 जीविषु ॥ अथैवाकारकारादौ पै-

भाषा

शाती स्यात् पिशाचवाक् । चेटान
 मप्यनीचानामपि स्यात् शौरसेनि-
 का ॥ बालानां षण्कानां नीचगुह
 विचारिणां । उन्नतानां नातुराणां
 नैव स्यात् सः कृतं कृत्वा ॥ अश्व-
 र्येण पुनस्तस्य दारिद्र्योपकृतस्य च
 । त्रिभुवन्धरादीनां प्राकृतं सः पु-
 योज्ये ॥ सः कृतं सः पुषोक्तव्यं
 लिङ्गिनीशुभ्रमासु च । देवी मल्लिसु-
 ता वेश्याश्चपि कैश्चित्तथोदितं ॥
 यद्देशं नीच पात्रस्तु तद्देशं तस्य
 भाषितं । कार्यतश्चात्तनादीनां
 कार्ये भाषा विपर्ययः ॥ योषितं
 सखी बाल वेश्या कितवाप्लुरसां
 तथा । वैदिक्यार्थं पुदात्तव्यं सः कृत-
 षास्तुरास्तुरा ॥ एषा मुदाहरणान्य-
 करेषु बोद्धव्यानि । भाषालक्षणां
 भाषागर्भे । इति साहित्यदर्पणे ७
 परिच्छेदः ॥ १ ॥ अथ भाषा पादः ।
 तत्र भाषा स्वकप नाहतः कात्याय-
 न बृहस्पती । पुतिज्जा दोष निमु-
 क्तं साध्यं सकारणावितं । निश्चि-
 तं लोक निद्वेष पङ्कः पङ्कविदो
 विदुः ॥ स्वलाङ्करः पुतुताथो निः
 सन्दिग्धो निराङ्गलः । विरोधि का-
 रणे नृक्तो विरोधि पुतिरोधकः
 ॥ वदा ह्वेव विधः पङ्कः कथितः

ভাষা

পূর্ববাদিনা । দদ্যাত্তৎ পক্ষ সঘঙ্ক
 পুতিবাদী তদোত্তরং ॥ পুতিজ্ঞা
 সাধ্যাভিধাযিকা বাক্ । তস্য দো-
 ষৈঃ পরস্পর বিকল্পার্থ পদাদিভি
 স্ত্যক্ত সাধ্য সাধনার্হাভিনত গ
 ঙ্গ বিদুঃ । অন্যথা পুতিজ্ঞা দোষণ
 সাধ্যদোষঃ স্যাৎ । অতএবোক্তং ।
 বচনস্য পুতিজ্ঞাত্ব তদর্থস্য চ প-
 ক্ষতা । অসঙ্করেন বক্তব্যে ব্যবহা-
 রেষু বাদিভিঃ ॥ বক্তব্যে পক্ষ পুতি
 জ্ঞে পূর্বোক্তে । নারদেনাপি । নারস্তু
 ব্যবহারাগাং পুতিজ্ঞা সমুদাহৃত্য ।
 তজ্ঞানৌ হীযতে বাদীতরং স্তানুত্ত
 রো ভবেৎ ॥ উত্তরো বিজয়ী । যদ্য-
 প্যন্যত্র সাধ্যঃ তদ্বিশিষ্ট ধর্ম্যাধর্মী
 পক্ষ ইতি ভেদঃ তথাপ্যত্র বাক্
 পুত্যাৰ্য্যগাদি ধর্ম্যবিশেষ বিশিষ্টত-
 যা ধর্মিণো ংধর্মণ পদৈ রেব সাধ্য-
 ত্বাৎ সাধ্য পক্ষযো রভেদাভিধানং
 । উপসংহারে চ এব বিধঃ পক্ষ ইতি
 । মিতাক্ষরাযান্ত । ভাষা পুতিজ্ঞা
 পক্ষ ইতি নার্থান্তর নিত্যুক্তং ভাষা-
 র্থ মুক্তা ভাষা স্বরূপ গুপঞ্চ নাহ
 যত্রাকর ইতি । নিরাঙ্কলঃ পৌরা
 পিত্য । পদ্যাদি শূন্যঃ । তত্রাদ্য-
 তে চ ব্যবহারে চ প্রযুক্তে বক্ত ক-
 রণি । যানি পশ্যত্যসীদীনাঃ কৰ্ত্তা

ভাষা

তানি ন পশ্যতি ॥ ইতি গৃহ্ সংগৃহ
 বচনাদুদাসীনেভ্যে জ্ঞান্ন শোধ-
 য়েৎ ॥ * ॥ তছোধননাহ হৃহ্প-
 তিঃ । ন্যুনাধিক পূর্বপক্ষ তাবদ্বাদী
 বিশোধয়েৎ । ন দদ্যাৎস্বরং সাবৎ
 প্রত্যখী সত্য সন্নিধৌ ॥ * ॥ তজি-
 খন পুকার মাহ ব্যাসঃ । পাণ্ডুলে-
 খেন ফলকে ভূমৌ বা পুথনং দি-
 খেৎ । ন্যুনাধিকস্ত সংশোধ্য পশ্যাৎ
 পত্রৈ নিবেশয়েৎ ॥ কলকং কাষ্ঠাদি
 পউকং । কাত্যায়নঃ । পূর্বপক্ষ স্ব-
 ভাবোক্ত প্লাষ্ট্রবাকৌ ংথলেখয়েৎ
 । পাণ্ডুলেখেন ফলকে ততঃ পাত্র-
 ংভিলেখয়েৎ ॥ শোধয়েৎ পূর্বপ-
 ক্ষস্ত যাবন্নোত্তর দর্শনং । উত্তরেণা-
 বকল্পস্য সিক্তং শোধনং ভবেৎ ॥
 অন্যদুক্তং লিখেমো ংন্যদর্থি পুত্যা-
 র্থিনাং বচঃ । চৌরহাসনেন্তস্ত ধা-
 র্মিকঃ পৃথিবীপতিঃ ॥ স্বভাবোক্ত
 মকৃত্রিনং । এতচ্ছর বিশেষাদিনা
 সুজ্ঞেযং । অতএব যাজ্ঞনল্লগ্না স্তানং
 নিরস্য ভূতন ব্যবহার্য্যনেনূপঃ ।
 ভূতনপ্যনুপন্যস্তং হীযতে ব্যবহারি
 তঃ ॥ ভূতং তত্ত্বার্থ সঘঙ্ক ~~পক্ষ~~
 ভূতং তত্ত্বার্থ সঘঙ্ক পুতিবাদীভিহ
 তঃ ছর্মি ! কিন্তু রাজ্ঞা বিশেষণ
 স্বধর্ম্য ভিরক্ষতা ॥ ননুভ্য চিত্তৈ

ভাষাপ

চিত্র্যাৎ পরীক্ষা সাধুসাধু বা ।
 সর্ব্বার্থ বিবাদেষু বাক্ছলেনাব-
 শীর্ষতি ॥ পণ্ডিতী ভূম্যাগাদানে শা-
 স্যে হুপ্যর্থাম হীযতে । সর্ব্বার্থ
 বিবাদেষু পুমানাভিধানে হুপি না-
 বশীদতি । অত্রোদাহরণং পণ্ডিতী-
 ত্যাদি । অর্থ বিবাদ গুহগামন্য
 কৃত বিবাদেষু পুমানাভিধানে পু-
 ক্তার্থা দপ্যর্থাক্ষীযত ইতি গম্য-
 তে । যথাহনেন শিরসি পাদেন
 ভাডিতঃ ইত্যভিধায় কেবলং হ-
 স্তেন ভাডিতঃ ইতি বদম কেবলং
 দণ্ড্যঃ পরাজীযতে চ । ততশ্চ ত্ব-
 মহম্ণং ধারয়সি নন্ত ঋণত্বেন গৃ-
 হীত ভাবজনকাদিতি ভাষা শ-

। একচ্চ লক্ষ্যত দেশভাষা-
 ন্যতরং যথারোধং বক্তব্যং লেখ্য-
 বা । এখানামপি বাদি পুতিবা-
 দিত্যে দর্শনাৎ । অতএবাধ্যাপনে
 বিম্ব ধর্মোত্তরে ।
 নাসী ত একৈর্যঃ শিব্য
 মনক্ৰমং দেশভাষান্যপারিষৎ
 বোধেষু স গুণঃ স্মৃতঃ ॥ ইতি ব্য-
 ন্তরতত্ত্বং ॥

ভাষাপার্থিত্বঃ পুং শিবনাথন্যায়
 পরাননকৃত ন্যায়পারিত্যঃ ।
 অস্যায়মন্ত্য শ্লোকঃ । বৃত্তন্যায়-

ভাষিত

রকচযে গোপবধুটী দুকুলচৌরাযা
 তস্মৈ নমঃ কৃষায় সঙ্গার মহীক-
 হস্য বীজায় ॥ তস্যায়মন্ত্য শ্লোকঃ
 । সো হ্যং ক ইতি বুদ্ধিস্ত সাজাত্য
 নবলম্বতে । তদেবৌষধ মিত্যাদৌ
 সজাতীযে হুপি দর্শনাৎ ॥ অন্য
 টীকা সিদ্ধান্তমুক্তাবলী ॥

ভাষাপাদঃ পুং চতুস্তায়বহারান্ত-
 গত পুথমপাদঃ । তস্য লক্ষণং যথা
 । অর্থ বদ্ধর্ম সঙ্কুং পরিপূর্ণমনা-
 ছলং । সাধ্যবদ্বাচক পদং পুকূতা-
 র্থানুবন্ধি চ ॥ পুসিদ্ধ মবিকল্প
 নিশ্চিতং সাধন ক্ষমং । সঙ্কিপ্তং
 নিখিলার্থঞ্চ দেশ কাল বিরোধি চ
 ॥ বর্ষত্র নাম পক্ষাহো বেল্য দেশ
 পুদেশ বৎ । স্থানাবসথ সাধ্যা-
 থ্যা জাত্যাকার বয়ো বৃত্তং ॥ সাধ্য
 পুনাগ সখ্যা বদাত্ম পুতর্থি নান
 চ । পরাত্ম পূর্বজানেক রাজ নান-
 ভি রকিতং ॥ ক্ষমা লিঙ্গাত্ম পী-
 ডানৎ কথিতা হত্ দাষকং । বদা
 বেদযতে রাজে তন্ভাবেত্যভিধী
 যতে ॥ ইতি মিতাক্ষরাযাং ব্যব-
 হারাব্যাদঃ ॥ অস্য বিবরণং ভাষা
 শব্দে চষ্টব্যং ॥

ভাষিত শী বচনং । ইত্যনন্তঃ ॥
 কথিত্যি

ভাস

ভাস্করে

ভাষ্যে ক্লী চূর্ণিঃ। ইতি স্বামী ॥ সূত্র
 বিবরণগুহঃ। তস্য লক্ষণং। সূত্র-
 র্থো বর্ণ্যতে যত্র পদৈঃ সূত্রানুসারি-
 তিঃ। স্বপদানি চ বর্ণ্যন্তে ভাষ্যে
 ভাষ্যবিরো বিদুঃ ॥ ইতি লিঙ্গাদি
 সংগৃহ টীকাগাং ভরতঃ ॥ সূত্রো-
 ক্তার্থপুপঞ্চকং। ইতি হেনচন্দ্রঃ ॥
 গৃহবিশেষঃ। ইতি নাথবীতি মথু-
 রেশঃ ॥ কথনীয়ে ত্রি ॥

ভাষ্যকারঃ পুং মহাভাষ্যকর্ত্ত্বানুনিঃ
 । তৎ পর্যাযঃ। গোনন্দী যঃ ২ পত-
 ঙ্গলিঃ ৩ গুণিহুৎ ৪। ইতি ত্রিকাণ্ড-
 শেষঃ ॥ অহঞ্চ ভাষ্যকারশ্চ জ-
 শাগীষ ধিয়া বুভৌ। নৈব শব্দানু-
 ধেঃ পারং ক্রিননে্য জডবুদ্ধয়ঃ ॥
 ইতি দুর্গসিংহঃ ॥

ভাস ষ ড ভানি। দীপ্তো। ইতি
 কবিকল্পদ্রুমঃ ॥ ষ অবীভসৎ অব-
 ভাসৎ । ড ভাসতে । ইতি দুর্গা-
 দাসঃ ॥

ভাস্ স্ত্রী পুভা। অস্যশব্দস্য পুথ-
 নাস্তকপং ভাঃ। ইত্যনরঃ ॥ মযু-
 থঃ। ইতি মেদিনী ॥ ইছা। ইতি
 ধরণিঃ ॥

ভাসঃ পুং দীপ্তিঃ ॥ গোষ্ঠঃ ॥ জকুটঃ
 ॥ গৃথুঃ। ইতি বিশ্বঃ ॥ স্বনামখ্যাত
 পক্ষিবিশেষঃ। তৎ পর্যাযঃ। শ-

জন্তুঃ ২। ইতি হেনচন্দ্রঃ ॥
 ভাসঃ ক্লী দীপ্তিঃ। ইতি দ্বিকুণ্ডিকাশঃ
 ভাসন্তুঃ পুং সূর্য্যঃ ॥ চন্দ্রঃ। ইত্য-
 গাদিকোষঃ ॥ ভাসপক্ষী। ইতি
 মেদিনী ॥ নক্ষত্রং। ইতি হেনচন্দ্রঃ
 ভাসন্তুঃ ত্রি সূন্দরাকারঃ। ইতি
 মেদিনী ॥
 ভাসন্তী স্ত্রী নক্ষত্রং। ইত্যুগাদিকোষঃ
 ভাসুঃ পুং সূর্য্যঃ। ইতি ত্রিকাণ্ড-
 শেষঃ ॥

ভাসুরং ক্লী অশৌষধং। ইতি জটা-
 ধরঃ ॥
 ভাসুরঃ পুং স্কটিকঃ। ইতি ত্রিকাণ্ড-
 শেষঃ ॥ বীরঃ। ইতি ধরণিঃ ॥ ক-
 ত্তরি ঘুর পুত্রে নিম্নমত্বেন দীপ্তি-
 যুক্তে ত্রি ॥

ভাসুরপুল্লা স্ত্রী বৃশ্চিকালী। ইতি
 রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

ভাস্করং ক্লী সুবর্ণং। ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ
 ভাস্করঃ পুং সূর্য্যঃ ॥ অগ্নিঃ। ইতি
 মেদিনী ॥ বীরঃ ; ইতি ধরণিঃ ॥
 অকবৃক্ষঃ। ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥ ভা-
 স্করাচার্য্যঃ। স চ সিদ্ধান্তশিরোন-
 গ্যাদি জ্যোতির্গুহকর্ত্ত্বা ॥

ভাস্করপিয়ঃ। পুং পদ্মরংগমণিঃ।
 চনি ইতি ভাষা। ইতি কেচিৎ ॥
 ভাস্করেষ্ঠা স্ত্রী আদিত্যভক্তা। ইতি

ভিত্তি

ভিদা

রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

ভাবঃ স্ত্রী অঃ ষ্টীযৎ । ইতি শব্দ-
চন্দিকা ॥

ভাষ্যঃ পুং দিনঃ । ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ

॥ সূর্যঃ । ইতি কেচিৎ ॥ দীপ্তি-
যুক্তে ত্রি । ইতি নৃশব্দবোধব্যাকরণঃ ॥

ভাষ্যান পুং সূর্যঃ ॥ অকৃৎসঃ । ইত্য-
মরঃ ॥ দীপ্তিঃ । ইতি হেনচন্দ্রঃ ॥

বীরঃ । ইতি মেদিনী ॥ দীপ্তি বি-
শিষ্টে ত্রি ॥

ভিণ্ডঃ ১ পুং ভিণ্ডা ক্রুপঃ । ইতি
ভিণ্ডকঃ ১ রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

ভিণ্ডা স্ত্রী ক্রুপবিশেষঃ । ভিণ্ডী
ইতি খ্যাতা । তৎপর্য্যায়ঃ । ভি

ণ্ডীতকঃ ২ ভিণ্ডঃ ৩ ভিণ্ডকঃ ৪
ক্ষেত্রসম্ভবঃ ৫ চতুর্ভুজঃ ৬ চক্রঃ ৭

৭ সূশাকঃ ৮ অসম্পন্নঃ ৯ বর-
পণঃ ১০ বৃত্তবীজঃ ১১ অস্যাৎগাঃ

। অম্বরসম্ভঃ । উষ্ণত্বঃ । প্রাচীত্বঃ ।
কচিকরত্বঃ । ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

ভিণ্ডীতকঃ পুং ভিণ্ডা বৃক্ষঃ । ইতি
রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

ভিত্তিঃ স্ত্রী খণ্ডঃ । ইত্যমরঃ ॥

ভিত্তিঃ স্ত্রী গৃহাদেবৃদিষ্টিকাদিন্দী
বৃত্তিঃ । ইতি দেবাল ইতি

ভিত্তিঃ ইতি খ্যাতী । তৎপর্য্যায়ঃ
। কৃত্যৎ ২ । ইত্যমরঃ ॥ ভিত্তিকা

৩ কৃত্যৎ ৪ কৃত্যৎ ৫ । ইতি শব্দ-
রত্নাবলী ॥ পুভেদঃ ॥ সন্ধিতাগঃ

॥ অবকাশঃ । ইতি বিশ্বঃ ॥ পুভে-
দঃ । ইতি শব্দরত্নাবলী ॥

ভিত্তিকা স্ত্রী কৃত্যৎ । ইতি শব্দ-
রত্নাবলী ॥ পল্লী । ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥

ভিত্তিচৌরঃ পুং চৌরবিশেষঃ ।
সিঁদালচৌর ইতি ভাষা । তৎপ-

র্য্যায়ঃ । খানিনঃ ২ কৃত্যৎ ৩ ।
ইতি শব্দরত্নাবলী ॥

ভিত্তিপাতনঃ পুং মহামুখকঃ । ইতি
রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

ভিত্তিঃ স্ত্রী পুভেদঃ । ইতি জটাধরঃ
॥ ভেদকর্তরি ত্রি ॥

ভিদ ইর ঔ ঞ ষ ভিদি । ইতি
কবিরত্নকমঃ ॥ ভিত্তি ক্রিয়দবয়ব বি-

দারণঃ । ঞ ষ ভিন্তি ভিত্তে কুল-
নদী । ঔ ভেত্তা । ইর অতিদৎ

অভিত্তে সীৎ । ইতি দুর্গাদানঃ ॥

ভিদকঃ স্ত্রী বজ্রঃ ॥ খণ্ডে পুং । ইত্যু-
গাদিকোষঃ ॥

ভিদা স্ত্রী বজ্রাদেবিদারণঃ । চেরা
ইতি ভাষা । তৎপর্য্যায়ঃ । বিদরঃ

২ ক্ষুটনং ৩ । ইত্যমরঃ ॥ ধন্যকং ।
ইতি শব্দচন্দিকা ॥ ভেদঃ । যথা ।

প্ৰাচীশ্চিত্তস্য পূর্বাচ্ কৃত্যৎ বাল্য-
ভিদা তথা ॥ ইতি প্ৰাচীশ্চিত্ততত্ত্বঃ ॥

ভিন্ন

ভিন্ন

ভিদি: পু° বজ্জু°। ইতি দ্বিকপ°।
কোষ: ॥

ভিদির° ক্লী বজ্জু°। ইত্যমরটীকায়া°
ভরত: ত্রিকাণ্ডশেষশ্চ ॥

ভিদু: পু° বজ্জু°। ইতি ত্রিকাণ্ডশেষ: ॥

ভিদুর° ক্লী বজ্জু°। ইত্যমর: ॥ প্লক
বৃক্ষে পু°। ইতি রাজনির্ঘণ্ট: ॥

ভিদ্য: পু° নদ:। ইতি হেমচন্দ্র:
মুখবোধ ব্যাকরণশ্চ ॥

ভিদু: পু° ক্লী বজ্জু°। ইতি ত্রিকাণ্ড-
শেষ: উগাদিকোষশ্চ ॥

ভিন্দিপাল: পু° হস্তপুমাণকাণ্ড:।
নালিকান্ত নিতি খ্যাত°। ইতি
ভরত: ॥ হস্তক্ষেপ্যলঙ্কার:। ইতি
স্বামী ॥ তৎপর্য্যায়:। সূগ: ২।
ইত্যমর: ॥

ভিন্ন: ত্রি ভেদবিশিষ্ট:। ভাঙ্গাইতি
ভাষা। তৎপর্য্যায়:। দারিত: ২
ভেদিত: ৩। ইত্যমর: ॥ বিদারিত:
৪। ইতি শব্দরত্নাবলী ॥ সঙ্কত: ॥
অন্য: ॥ ফুল্ল:। ইতি মেদিনী ॥
ক্ষতরোগবিশেষ:। তল্লক্ষণ° যথা।
শক্তি হস্তেষু খঙ্গাগু বিধাণৈ রাশ-
যো হত:। যৎকিঞ্চিৎ পুসুবেত্ত্বি
ভিন্ন নিত্যভিধীযতে ॥ আশব:
কোষ্ঠ: ॥ তস্যোবধ° যথা। ছিন্নে
ভিন্নে তথা বিদ্ধে ক্ষতে বাসুগতি ॥

সুবেৎ। বক্তব্যাত্তত্র কজঃ করোতি
পবনো ভূশ° ॥ স্নেহপান পত্রীক্ষক
লেপা° স্ত্রোপনাহন°। ঈবী ত
স্নেহ বস্তিঞ্চ নাক তযৌষধৈ ভিষক্য
খঙ্গাদি ছিন্ন গাত্রস্য তৎকাল° পু°
রিতো বৃণ:। গাঙ্কেককী মূলরসৈ:
সদ্য: স্যাদ্ভূত বেদন: ॥ কষায় মধু-
রা: শীতা: ক্রিয়া: সর্বা: প্ৰযোজ-
য়েৎ। সদ্যোবুণানা° সপ্তাহাৎ প-
শ্চাৎ পূর্বোক্ত মাচরেৎ ॥ আশা-
শযস্থে কধিরে বিদধ্যাছন্নন° নর:।
তস্মিন্ পক্বাশযস্থে তু গৃহীণাৎ স-
বিরেচন° ॥ স্বাথো ব°শত্ৰুদরগু শ্ব-
দ°ষ্ট্রাশ্মভিদা কৃত:। হিঙ্গু সৈন্ধব
স°যুক্ত: কোষ্ঠস্থ° সাববেদস্ক ॥ যব
কোল জলখানা° নিঃস্নেহেন রসে-
ন চ। ভূঞ্জীতাম° যবাগু° বা পিবেৎ
সৈন্ধব সংযুতা° ॥ জাতী নিষ প-
টোল পত্র কটুকা দারী° নিশা শা°
রিবা মঞ্জিষ্ঠাভয তিক্ত তুখ নধুকৈ
র্নক্তাস্ব বীজৈ: সনৈ:। সর্পি: সিদ্ধ
মনেন সূক্ষ বদনা মধু°শিঙা: সাবি-
ণো গম্ভীরা: সর্কজো কুমা: সগতি-
কা: শুক্ল্যস্তি রোহস্তি চ ॥ বক্ত ইৎ
দ্যোপদেশে ন পারম্পর্ব্যোপদেশত:
। জাতী-ক্ষত° তু সংসিদ্ধে নেপ্তব°
সিকথক° বৃধৈ: ॥ জাত্যাদিষত°।

ভিল্ল

ইতি ভাবপুকাশঃ ॥

ভিল্লকঃ পু° বোধঃ। যথা। ভিল্লকঃ
ক্ষপণো হী কৈ বোদ্ধো বৈনাথিকঃ
স্মৃতঃ। ইতি ত্রিকাণ্ডশেষঃ ॥

ভিল্লগাত্রিকা স্ত্রী ককটী। ইতি
শব্দচন্দ্রিকা ॥

ভিল্লভিন্নাত্মা পু° চণকঃ। ইতি শব্দ-
চন্দ্রিকা ॥

ভিল্লযোজনী স্ত্রী পাষণতেদকক্ষঃ
। ইতি ভাবপুকাশঃ ॥

ভিন্নার্থকঃ ত্রি অন্যঃ। ইত্যমরঃ ॥

ভিবা স্ত্রী ভযং। ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥

ভিরিণ্টিকা স্ত্রী শ্বেতগুঞ্জা। ইতি
রাজনিঘণ্টঃ ॥

ভিল্লঃ পু° শ্লেহজাতিবিশেষঃ। ভীল
ইতি ভাষা। যথা। মালা ভিল্লাঃ
কিরাতাশ্চ সর্ষেপি শ্লেহ জাতযঃ।
ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥ অপিচ। ব্রজক
শর্মকারশ্চ নটো বকড এব চ।
কৈবর্ত মেদ ভিল্লাশ্চ সপ্তৈতে অ-
ন্ত্যজাঃ স্মৃতাঃ। ইতি প্রায়শ্চিত্তত-
ত্ত্বং ॥ স চ বুদ্ধগ কন্যাযা° ভীব-
রাজ্জাতঃ। যথা। পুলিন্দ মেদ
ভিল্লাশ্চ পুল্লো মল্লশ্চ ধাবকঃ।
ছন্দক্যুরো ডোথলো বা নৃতপো
ইতি স্তথা ॥ অস্তৈ বৈভাবরা-
জ্জাতাঃ কন্যাযা° বুদ্ধগস্য চ ॥

ভিষক্

ইতি পরাশরপদ্ধতিঃ ॥

ভিল্লগবী স্ত্রী গবযী। ইতি রাজ-
নিঘণ্টঃ ॥

ভিল্লতক্ পু° লোধুঃ। ইতি রাজ
নিঘণ্টঃ ॥

ভিল্লী স্ত্রী লোধুঃ। ইতি রাজনিঘণ্টঃ ॥

ভিষ কগুযো। নৌত্রধাতুরযং। ইতি
কবিকল্পদ্রুমঃ ॥ ভিষক্ ভেবজ°।

ইতি দর্গাদাসঃ ॥

ভিষক্ পু° বৈদ্যঃ। ইত্যমরঃ ॥ দ-
গুনীযভিষগুথা। অজ্ঞাতৌষধি ম-

ন্ত্রস্ত যশ্চ ব্যাধে রতত্ত্ববিৎ। রো-
গিত্যে হর্থ° সমাদত্তে স দণ্ড্য

শৌরবভিষক্ ॥ ইতি জ্যোতিস্ত-
ত্ত্বং ॥ তস্যামস্যাতোজ্যত্ব° যথা।

শৃদ্রাম° বুদ্ধগো ভুক্তা তথা রক্ষা-
বতারিণঃ। চিকিৎসকস্য কুরস্য

তথা স্ত্রী মৃগজীবিনা° ॥ শৌণ্ডি-
কাম° সূতিকাম° ভুক্তা মাস° বুতী

ভবেৎ। বুতী যাবকেন। তত্র ধেনু-
দ্বযং। ইতি প্রায়শ্চিত্ত বিবেকঃ ॥

অপিচ। পৃথিবিকিৎসকস্যাম° পু°
শ্চল্যাস্ত্রম নিন্দ্রিয়ং। বিষ্ণা বুদ্ধু-

বিকস্যাম° স্ত্রী বিক্রয়িণো মল° ॥
ইতি মানবে ৪ অধ্যায়ঃ ॥

ভিষক্ পুবা স্ত্রী শুভ্রী। ইতি রাজ-
নিঘণ্টঃ ॥

ভিক্ষা

ভিষগিতা স্ত্রী ঔষধং । ইতি ত্রিকা-
শ্লোকঃ ॥

ভিষগুনা স্ত্রী ভদ্রদস্তিকা । ইতি রাজ-
নির্ঘণ্টঃ ॥

ভিষগ্নাতা স্ত্রী বাসকঃ । ইতি রাজ-
নির্ঘণ্টঃ ॥

ভিষ্ণুটা স্ত্রী দক্ষাম্ । ইত্যমরঃ ॥
অস্যকৃপান্তরং । ভিষ্ণুটা । ভিষ্ণু-
টা । ভিষ্ণুটা । ভিষ্ণিকা । ইতি
তটীকা সারসুন্দরী ॥

ভিষ্ণু স্ত্রী অম্ । ইত্যমরঃ ॥

ভিষ্ণুটা স্ত্রী দক্ষাম্ । ইত্যমর টীকা
সারসুন্দরী ॥

ভিক্ষা উ লাভার্থলোভোক্তি ক্লিশি ।
ইতি কবিকল্পকনঃ ॥ অর্থো যাচনং
। লোভাদুক্তি লোভোক্তিঃ । উ ভি-
ক্ষতে ভূমিঃ নৃপাৎ পণ্ডিতঃ । ল-
ভত ইত্যর্থঃ । ভিক্ষতে দাতার-
ধনং ভিক্ষুঃ । যাচত ইত্যর্থঃ । ভি-
ক্ষতে দাতারং দীনঃ লোভাদ্ভদতী-
ত্যর্থঃ । ভিক্ষতে জনঃ ক্লিশ্যতীত্য-
র্থঃ । ইতি দুর্গাদাসঃ ॥

ভিক্ষা স্ত্রী লাভযাচনং । চাওবা
ইতি মাগা ইতি চ ভাষা । তৎ-
পর্য্যায়ঃ । যাক্ ২ অর্থনা ৩ অর্ধনা
৪ । ইত্যমরঃ ॥ পুার্থনং ৫ যাচনা ৬
। ইতি শব্দরত্নাবলী ॥ মেবা ॥ ভূতিঃ ॥

ভিক্ষা

। ইতি নানার্থে অনরঃ ॥ ভিক্ষিত-
বস্তু । ইতি নেদিনী ॥ * ॥ উপনী-
তস্য ভিক্ষা বিধি র্থা । ভিক্ষা না-
হৃত্য শিষ্টানাং গৃহেভ্যঃ পুষতোং
হং । নিবেদ্য গুরবে হস্তীযাদ্বিত্ত
স্তদনুক্রমা ॥ ভবৎ পূর্ব্বকরৈভিক্ষ
নূপবীতো দ্বিজোক্তনঃ । ভবন্থধ্যস্ত
রাজন্যো বৈশ্যস্ত ভবদুত্তরং ॥ মা-
তরং বা স্বসারং বা মাতুর্বা ভগিনী-
নিজাং । ভিক্ষেত ভিক্ষাং পুথনং
যাচেনং নাবনানয়েৎ ॥ সজাতীয
গৃহেভ্যঃ সার্ব্বদর্শিক মেব বা । ভৈ-
ক্ষস্যাচরণং পোক্তং পতিতাদি বি-
কর্জিতং । বেদযৈজ্ঞ রহীনানাং পুশ-
স্তানাং স্বক্ৰমস । বৃক্ষচার্য্যাহরৈভৈ-
ক্ষং গৃহেভ্যঃ পুষতোং হং ॥ গুরোঃ
অঙ্গে ন ভিক্ষেত ন জ্ঞাতি জন বন্ধুষ
। অলাভে ত্রন্যং গেহানাং পূর্ব্বং পূর্ব্ব-
বিবর্জয়েৎ ॥ সর্ব্বদারি চরেৎ গুণাং
পূর্ব্বীক্তানাৎসমুদ্রে । নিবন্য পুষ-
তো বাচং দিশন্তনুবলোকয়ন্ ॥ ন-
নাহৃত্য ত ভৈক্ষং যাবদর্থং ননায-
বা । ভূখীত পুষতো নিত্যং বাগ্ভোভা
ংন্য নানসঃ ॥ ভৈক্ষং ব্রহ্মসনি-
ত্যং নৈকাশীদী ভবেদ্বব্রীর্দৈভিক্ষেণ
বৃত্তিসম্পত্তি কপিবাস সনাং স্ত্রী ॥
ইতি কুমপুরাণে উপরিভাগে ১২

ভিক্ষাট

অধ্যায়ঃ ॥ ৯ ॥ সাবং পুাত ভি-
 ক্ষাটনা ভাবো যথা । কারবিদ্বা তু
 কর্ম্মানি কাঙ্ক্ষাম্ চাম্ ২৫ ৷ সা-
 যং পুাত গৃহ দ্বারান্ ভিক্ষাথং
 নাবঘউষেৎ ॥ ইতি তত্রৈব ১৫
 অধ্যায়ঃ ॥ ৯ ॥ সা ত্রিবিধা যথা
 । হস্তকার মথাগুং বা ভিক্ষাং বা
 শক্তিতো দ্বিজঃ । দদ্যাৎ দতিথয়ে
 নিত্যং বন্ধিতং পরমেশ্বরং ॥ ভি-
 ক্ষা মাহ গাম্ নাত্র মগুস্তম্মাট-
 তুৎগং । পুঙ্কলং হস্তকারান্তং তচ্চতু-
 র্ভুগং মচ্যতে ॥ গোদোহ নাত্র কা-
 লং বৈ পুস্তীক্ষে দতিথিঃ স্বয়ং । অ-
 ভ্যাগতান্ যথা শক্তি পুঙ্কমেদতি-
 থিঃ যথা ॥ ভিক্ষাং বৈ ভিক্ষবে
 দদ্যাৎ দ্বিধিবদ্বুঙ্ক চারুণে । দদ্যাৎ
 মং যথা শক্তি ত্বর্থিভ্যো লোভ ব-
 র্জিতঃ ॥ সবেষা ন প্যলাভে তু অন্নং
 গোভ্যো নিবেদয়েৎ । ইতি তত্রৈব
 ১৭ অধ্যায়ঃ ॥

ভিক্ষাকঃ পুং ভিক্ষুকঃ । ইতি সি-
 দ্ধান্তকৌমুদী ॥
 ভিক্ষাকা ঐ ভিক্ষুকী । ইতি মৃৎ-
 বোধব্যাকরণং ॥
 ভিক্ষাচরঃ পুং ঐ ভিক্ষুকঃ । ইতি
 সিদ্ধান্তকৌমুদী ॥
 ভিক্ষাটনং ঐ ভিক্ষার্থগননং । যথা ।

ভিক্ষু

অঙ্কং দানববৈরিণা গিরিজয়াপ্য-
 ঙ্কং হরস্যাহৃতং দেবেথং জগতী-
 তলে ঞ্জরহরাভাবঃ সমুন্মীলতি ।
 গঙ্কা বারিধি মধুরং শশিকলা না-
 গাধিপঃ স্নাতলং সর্বজ্জবু মধীশ্ব-
 রত্ব মগমৎ ত্বাং মাঞ্চ ভিক্ষাটনং ॥
 ইত্যুদ্ভটঃ ॥

ভিক্ষাশিত্বং ঐ পৈশুন্যং । ইতি
 হারাবলী ॥
 ভিক্ষাশী ত্রি ভিক্ষুকঃ । ইত্যুগাদি-
 কোষঃ ॥ যথা । ভিক্ষাশী বিচরে-
 দ্ গামং বৈন্য যদি ন জীবতি । ইতি
 পুায়শ্চিত্তবিবেকঃ ॥
 ভিক্ষুঃ পুং বুদ্ধচার্য্যাদ্যাশুম্ চতুষ্ট-
 যান্তর্গতচতুর্থাশুমী । আশুম্ শব্দো
 হযং ধর্ম্মিপরো ধর্ম্মপরশ্চ । ইতি
 ভরতঃ ॥ তৎ পর্য্যায়ঃ । পরিব্রাট্
 ২ কর্ম্মন্দী ৩ পারাশরী ৪ মঙ্করী ৫
 । ইত্যমরঃ ॥ পরিব্রাজকঃ ৬ পরা-
 শরী ৭ বুদ্ধকঃ ৮ । ইতি শব্দরত্না-
 বলী ॥ তস্য ধর্ম্মো যথা । ভিক্ষো
 ধর্ম্ম পুবঙ্ক্যামি তন্নিবোধত সত্ত-
 মাঃ । বনাদগৃহাদা কৃৎসিঃ সর্ব
 বেদ সদক্ষিণাং ॥ পূজাপত্যাং ত-
 দন্তে তু অগ্নিনারোপ্য চাত্মনি । সর্ব
 তুভহিতঃ শান্ত ত্বিদগ্ধী সকমণ্ড-
 লু ॥ সর্বরামং পরিব্রুজ্য ভিক্ষার্থী

ভিক্ষু

ভী

গুণনাশশ্চেৎ । অপুনত্র শরৈর্ভৈ
 ক্ষ্যং সাগাহে নাতি লক্ষিতঃ ॥
 রহিতে ভিক্ষুকৈ গুণৈ যাত্রা নাত্র
 মলোল্পসঃ । ভবেৎ পরমহংসো বা
 একদণ্ডী যনাদি কৃৎ ॥ সিদ্ধযোগ
 স্যজন্ দেহ মমৃতত্ব নিহাপ্ন যাৎ ।
 যোগ মভ্যন্য মিতভুক্ পরাং সিদ্ধি
 নবাপ্ন যাৎ ॥ দাতাতিথিপিযো
 জ্ঞানী পৃষ্ঠী শ্যঙ্কে ংপি মৃচ্যতে ।
 ইতি গাকডে ১০৩ অধ্যায়ঃ ॥ * ॥
 অপিচ । চতুর্থ শচাশুনো ভিক্ষাঃ
 পোচ্যতে যো ননীষতিঃ । তস্য স্ব-
 কপং গদতো নমশ্চোতু নুপার্বসি ॥
 পুত্রদ্রব্য কলত্রেষু ত্যক্ত স্নেহো নরা-
 ধিপ । চতুর্থ শাশুন স্থানং গচ্ছমি
 ক্ত মৎ সরঃ ॥ ত্রৈবর্ণিকাং স্ত্যজেৎ
 সর্বা নারদ্রানবনীপতে । মিত্রাদিষু
 সনো মৈত্রঃ সনস্তেষু যব জন্তুষ ॥ জরা-
 যুজা গুজাীনাং বাহ্মনঃ কন্মভিঃ কৃ-
 চিৎ । যুক্তঃ অর্ষী ত নদোহং সর্ব ন-
 কাংশ্চ বর্জয়েৎ ॥ একরাত্র স্থিতি
 গুণৈ পঞ্চরাত্র স্থিতিঃ পুরে । তথা
 তিষ্ঠেৎথা পুীতি ঘেষো বা নাস্য
 জায়তে ॥ গুণ যাত্রা নিমিত্তঞ্চ ব্য-
 ধারে ভুক্তবজ্জনে । কালে পুশস্ত
 বর্ণানাং ভিক্ষার্থে পব্যটেদগৃহান ॥
 কামঃক্রোধস্তথা দর্পনোহ লোভা-

দশশ্চবে । তাংস্ত দোষান পরিত্য-
 জ্য পরিবাগ্নিমমো ভবেৎ ॥ অভয়-
 সর্ব সত্ত্বৈভ্যো দত্ত্বসং-চরিতেনুনিঃ
 । নতস্য সর্ব ভুতভ্যো ভয় মৎ প-
 দ্যতে কৃচিৎ ॥ কৃদ্ধাপ্নিহোত্রং স্বপ্ন-
 রীর সংস্থং শারীর মগ্নিঞ্চ মুখে জু-
 হোতি । বিপুলস্ত ভৈক্ষোপগঠৈ ই
 বির্ভি শ্চিতাগ্নিনা স বৃদ্ধতিম লো-
 কান ॥ মোক্ষাশুদং ন শরতে য-
 থোক্তং শ্চিঃ সুসন্ধিত্ত বুদ্ধি য-
 ক্তিঃ । অ নিন্ধনং জ্যোতি রিব পুশা-
 স্তং স বুদ্ধলোকং শুবতি দ্বিজাতিঃ
 ॥ ইতি বিষ্ণুপরাণ ৩ অংশে ৯
 অধ্যায়ঃ ॥ * ॥ স্কন্দভেদঃ । ইতি
 জটাধরঃ ॥ শ্রাবণী ক্ষুণ্ণঃ । ইতি
 রাজনিঘণ্টঃ ॥ কোকিলাক্ষঃ । ইতি
 ভাবপুকাশঃ ॥
 ভিক্ষুকঃ পুং স্ত্রী ভিক্ষোপজীবী ।
 তৎপর্ব্যাযঃ । নার্গণঃ ২ যাচনকঃ ৩
 বনীষকঃ ৪ যাচকঃ ৫ । ইতি জটা-
 ধরঃ ॥ অথী ৬ । ইত্যমরঃ ॥
 ভিক্ষুসংঘাটী স্ত্রী চীবরং । ইতি
 হেমচন্দ্রঃ ॥
 ভী ঞ্জি লি ভীত্যাং । ইতি কবি-
 কল্পকনঃ ॥ ঞ্জি ভীতো ংস্তি । লি-
 বিভেতি । ইতি দুর্গাদীসঃ ১২
 ভী গ গি ভৃত্যাঞ্চ । ইতি কবিকল্প-

भिनर

क्रमः॥ गंभीनाति । गिंभिनाति ।
 भिनः भिनिः । गिनैव क्र्यादित्त्वं
 सिक्कोऽनुह्रणं प्रादित्त्वं विकल्पार्थं
 चकारात् तीत्याक्ष । इति दुर्गा-
 दासः ॥

भीः स्त्री भयं । इत्यनरः ॥

भित्त्वं स्त्री भयं ॥ भययुक्ते त्रि ॥
 इति नेदिनी ॥

भितिः स्त्री भयं । इत्यनरः ॥ कम्प
 । इति विश्वः ॥

भित्त्वं त्रि भयहेतुः । तत्पर्यायः ।
 भैरवः २ दाक्षः ३ भोवः ४ भिष्मः
 ५ वोरः ६ भयानकः ७ भयङ्करः ८
 पुतिभयः ९ । इत्यनरः ॥

भिनः पूं भयानकरसः । यथा । भ-
 वानको भवहाविभावः कालाधि-
 दैवतः । स्त्री नीच प्रकृतिः कृषो
 मत्तु सुतु विशारदैः ॥ इत्यनरटी-
 कानां भरतः ॥ शिवः ॥ मध्यम-
 पाण्डवः ॥ अश्वत्थसः । इति ने-
 दिनी ॥ महादेवस्य षष्ठमूर्त्तुत्तर्गता-
 काशमूर्त्तिः । यथा । भिनाव आकाश
 मूर्त्तये नमः । इति तिथ्यादितत्त्वे
 शिवपूजापुद्गोमः ॥

भिननादः पूं सिंहः । इति शब्द-
 चन्द्रिका ॥

भिनरथः पूं ताम्रममनुवशजाता

भिनशा

सूरविशेषः । स च कूर्मकृपिणा ह-
 रिणा हतः । यथा । हरिणा कूर्मक-
 षेण हतो भिनरथो हंसुरः ॥
 इति गार्कडे गयानाहात्रे ८७
 अध्यायः ॥

भिनरथी स्त्री जनानामवहाविशेषः
 । यथा । सप्त सप्ततिके वर्षे सप्तमे
 मासि सप्तमी । रात्रि भिनरथी
 नाम नराणां दूरतिक्रमा ॥ इति
 शब्दमाला ॥ अपिच । सप्त सप्तति
 वर्षाणां सप्तमे मासि सप्तमी । रा-
 त्रि भिनरथी नाम नराणां मति दु-
 स्तरा ॥ तानतीत्य नरो वो हंसो
 दिनानि यानि जीवति । क्रतुभि
 स्तानि तुभ्यानि सुवर्ण शत दक्षिणैः
 ॥ गतिः पुदक्षिणं विषोर्जल्पनं
 मस्र ताषणं । ध्यानं निद्रा सुखा चा-
 म् । भिनरथ्याः फल श्रुतिः ॥ इति
 वैदिकं ॥ ॥ नदीभेदः । यथा ।
 नलापहा भिनरथी च षड्गुणा पथ्या
 च कृष्ण जल साम्यगा शृणैः । इति
 राजनिर्घण्टः ॥

भिनविक्रासुः पूं सिंहः । इति
 त्रिकाण्डशेषः ॥ भवानकविक्रम-
 विशिष्टे त्रि ॥

भिनशामनः पूं वनः । इति शब्द-
 रत्नावली ॥

डीमसे

डीमसेनः पू० मध्यमपाण्डवः । स तु
 ऋद्धीगर्भे पवनाज्जातः । तं प
 र्यायः । डीमः २ वीरवेणुः ३ वृको-
 दरः ४ वक्रजि ५ कीचकजि ६
 किष्कीरजि ७ जरामक्रजि ८
 हिडिभ्रजि ९ कटवृणः १० नागबलः
 ११ षुणाकरः १२ । इति शब्दरत्ना-
 वली ॥ तस्य जन्म विवरणं यथा ।
 धार्मिक सु० सूत० लक्षा पाण्डु तां
 पुन रवुवी ॥ पातः क्रात्र० बल०
 ज्येष्ठ० बलज्येष्ठ० सूत० वृणु ॥ तत
 सुथोक्ता तत्रा तु वायुमेवाज्जहाव
 सा । तन्माज्ज्जे नहावाह डीमो
 डीम पराक्रमः ॥ तनप्यति बल०
 जात० वाणवाचाशरीरिणी । सर्वे-
 बा० बलिना० श्लेष्ठा जातो ह्य नि-
 ति भारत ॥ इदमत्यद्भुत क्षानी
 ज्जातमात्रे वृकोदरे । यदक्का ९
 पतितो मातुः शिला० गार्त्रै ररुण-
 य ॥ ऋद्धी व्याघ्रु भयोद्धिगा सह-
 सो ९ पतितकिन । नानुवध्यत त-
 सुष्ठु नू ९ सङ्घे ष्वे वृकोदर० ॥ वज्र
 स० हननः सो ९ थ ज्जमारो न्यपत-
 दिरौ । पतता तेन शतधा शिला
 गार्त्रै विचूणिता ॥ इति महाभार-
 ते आदिपर्वणि पाण्डवा ९ पत्ति-
 नानाध्यायः ॥ * ॥ कर्पूरभेदः ।

डीमैका

यथा । पोतासो डीमसेन सुदनु
 शितकरः शङ्करावास स० क्रुः पां-
 शुः पिण्णो ९ वृसाङ्ग सुदनु हिनयता
 बानुका जूटिका च । पश्चादस्य सु-
 वार सुपुपरि सहिमः शीतलः प-
 त्रिकाप्या कर्पूरसेयति भेदा ७१
 रस महसा वैसदृशेयन दूल्याः ॥
 इति राजनिर्घण्टः ॥
 डीमहास० स्त्री इन्दुतल० । वडिरसुता
 इति भाषा । इति शब्दरत्नावली ॥
 गीमहासनपि पाठः ॥
 डीना स्त्री दुर्गा । इति शब्दरत्नावली
 ॥ रोचनाथ्य गङ्गदुव्य० । इति शब्द-
 चन्द्रिका ॥ कणा । इति शब्दमाला ॥
 डीनादेवी स्त्री दुर्गा । यथा । पूनश्चा-
 ह० यदा डीन० कप० कृत्वा हिनाचले
 । रक्षा० सि क्रयिष्यानि मनीना० त्राण
 कारण ९ ॥ तदा मा० मूनयः सर्वे
 श्लोष्युग्या नमु मूर्द्धयः । डीनादेवी-
 ति विख्यात० तस्मै नान भविष्यति
 ॥ इति माकण्डेय पुराणे देवी-
 गार्हापत्य ॥
 डीमैकादशी स्त्री डैमी । सा च माव
 शुद्धिकादशी । डीमद्वादशी द्वेनथ ९
 ता च । यथा । न ९ स्य उवाच । पुरा
 रथसुरे क्रात्र सारिपुष्टो महोवासा ।
 मन्दरस्यो महादेवः पिणा की वृक्षगा

तीर्नैका

स्वयं ॥ बुद्धोवाच । कथं मारोग्यं
 नैर्गर्भं मनुजं नमस्करं । स्वप्नेन त-
 पसा देव भवेन्मोक्षा २५ वा नृणां
 ॥ किमस्त्रातं मया देव त्वं पुसादा-
 दधोऽङ्गुलं । स्वप्नेनापि तपसा म-
 हं फलं निहोच्यते ॥ मत्स्य उ-
 वाच । इति पृष्ठः स विश्वात्मा बुद्ध्या
 लोक भावनः । उमापति कवाचेद-
 मनसः प्रीतिकारकं ॥ ईश्वर उवाच
 । अस्मादुत्तरात् कलात् त्रयोविंश-
 तिमो यदा । वाराहो भविता कल-
 सुस्य मनुस्मरे शूभे ॥ वैवस्वताथेय
 संज्ञाते संप्रथमे सप्तलोक धृक् द्वा-
 पराथं युगं तस्मिन् सप्तविंशति-
 ने तदा ॥ तस्यांस्तु स महानीलो
 वासुदेवो जनार्दनः । भार्वातत्र-
 गार्थाय त्रिधा विष्णुं भविष्यति ॥ द्वै-
 पायनो मुनि सुहृद्दोहिणेयो २५
 केशवः । कंसादि दर्प मथनः केश-
 वः शोक नाशनः ॥ पुरी द्वारवती
 नाना सांस्तुतं वा अशहली । दिव्या-
 नूताव संयुक्ता नधिवासाय शास्त्रिणः
 ॥ तृष्ठा ननास्त्रया बुद्धन् करिष्यति
 जगत्पतेः । तस्यां कदाचिनासीनः
 सत्तायाऽनितद्व्यतिः ॥ तर्ग्याति
 वृक्षिर्भिः नार्कं तृष्ठा त्रिर्दक्षि-
 णैः । अकृति देवगर्भैर् रभितः

तीर्नैका

कैर्तत्तार्दनः ॥ पुब्रुत्तसु पुराणीषु
 धम सम्यक्निषु च । कथासु तीमसे-
 नेन परिपृष्टः पुत्रापवान् ॥ त्रया
 पृष्ठस्य धर्मस्य ब्रह्मस्यस्यस्य तेद-
 क्तं । भविता स तदा बुद्धन् कर्त्ता
 तैव बृकोदरः ॥ पुब्रुत्तको २स्य धर्म-
 स्य पाण्डुसु नर्हावलः । यस्य ती-
 क्को बृको नाम उठैर हव्यवाहनः ॥
 नया दत्तः स धर्मात्मा तेन चासौ
 बृकोदरः । अतीवागादशीलश्च ना-
 गायुत बलो महान् ॥ भविष्यत्यङ्गु-
 साक्कात् कन्दर्प इव बुद्धिमान् । धा-
 र्मिकस्याप्यशक्तस्य तीव्याग्निद्वादुपो-
 षणे ॥ इमं वृत्तं नशेषाणां वृत्ताना
 नधिकं यतः । कथयिष्यति विश्वा-
 त्मा वासुदेवो जगद्गुरुः ॥ अशेष य-
 ज्ञ फलद नशेषाघ विनाशनं । अ-
 शेष दृष्टं शमन नशेष सूर पूजनं ॥
 पवित्राणां पवित्रं मङ्गलानां म-
 ङ्गलं । भविष्यत् भविष्याणां पुरा-
 णानां पुरातनं ॥ वासुदेव उवाच ।
 यद्यष्टमी चतुर्दश्यां द्वादशीयथ भा-
 रत । अन्येष्वपि दिनैर्देवैर् न शक्त
 सुमपोषितुं ॥ ततः पृण्या निमां
 तीनतिथिं पाप पुणांशनीं । उ-
 पोष्य विधिनानेन गच्छेद्विकोः प-
 रं पदं ॥ नावनासस्य दशमी यदा

ভীমৈক্য

শুক্লা ভবেত্তদা। যতেনাত্যঞ্জনং কৃত্বা
 তিলৈঃ স্নানং সনাচরেৎ ॥ তথৈব
 বিষ্ণুভ্যর্চ্য নমো নারাষণায় চ। কৃ-
 ষ্ণায় পাদৌ সম্পূজ্য শিরঃ সর্বাভ্যা-
 নেতি চ ॥ বৈষ্ণুঠাযেতি বৈকুণ্ঠ মুরঃ
 শ্রীবৎসধারিণে। শঙ্খিনে চক্রিণে
 তদ্বদ্বদিনে বরদায় বৈ ॥ সর্বৈ নারা-
 যণসৈব্যং সম্পূজ্যা বাহবঃ ক্রমাৎ।
 দামোদরানেন্তাদিরং মেতুং পঞ্চশরা-
 যবৈ ॥ উক্ল মৌভাগ্যনাথায় জাননী
 ভূতধারিণে। নমো নীলায় বৈ জঙ্ঘ
 পাদৌ বিশ্বসূজে পুনঃ ॥ নমো দেবৈব্য
 নমঃ শান্ত্যৈ নমো ললিত্যৈ নমঃ শ্রীমৈ
 । নমঃ পুষ্ট্যৈ নন স্ত্যৈ বৃষ্ট্যৈ হৃষ্ট্যৈ
 তথা শ্রীমৈ ॥ নমো বিহঙ্গনাথায়
 বায়ুবেগায় পক্ষিণে। বিষ পুনাথিনে
 নিত্যং গকুডধাতিপূজয়েৎ ॥ এবং
 সম্পূজ্য গোবিন্দ নুমাপতি বিনায়-
 কো। গর্ভক মর্টল্য স্তথা ধূপে ভ কৈ
 নানা বিধৈ স্তথা ॥ গবেয়ন পষসা
 সিদ্ধাং কৃশরা মথ বাহুতঃ। সর্পিষা
 সহ ভুক্তা চ গভ্রা শতপদং বৃধঃ ॥ ন্য-
 গোখন্দস্তধবন মথ বা খাদিরং বৃধঃ।
 গৃহীত্বা ধাবয়েদস্তা নাচাস্তঃ প্রাণুদ-
 ল্লুথঃ ॥ বৃষাৎ সাযস্তনীং কৃত্বা সন্ধ্যা
 মস্ত মিতে রবৌ। নমো নারাষণাযে-
 তি ত্বা মনং শরণং গভঃ ॥ এ দাদশ্যাং

ভীমৈক্য

নিরাহারঃ সমভ্যর্চ্য চ কেশবং। রা-
 ত্রিঞ্চ সকলাং স্থিত্বা স্নানঞ্চ পষসা-
 পি চ ॥ সর্পিষা বিশ্বদহনং হৃত্বা বা-
 ক্ষণ পুঙ্খবৈঃ। সইব পুণ্ডরীকাক্ষ
 দ্বাদশ্যাং ক্ষীর ভোজনং ॥ করিষ্যা-
 মি যতাত্মাহং নির্বিঘ্নেনাস্ত তচ্চ মে।
 এবমুক্ত্বা স্বপেভূমাবিতিহাস কথ্যাং
 পুনঃ ॥ ৯ ॥ শুভ্রা পুভাতে সজাতে
 নদীং গভ্রা বিশাম্পতে। স্নানং কৃত্বা
 নৃদা তদ্বৎ পাষাণানভিবর্জয়েৎ ॥
 উপাস্য সন্ধ্যাং বিধিবৎ কৃত্বা চ
 পিতৃ তর্পণং। পুণম্য চ হৃষীকেশ
 নমলক্ষাপ্যনীশ্বরং ॥ গৃহস্য পুর-
 তো ভক্ত্যা নগুপং কারয়েদ্বৃধঃ। দ-
 শ হস্ত নথাষ্টৌ বা করান্ অর্ঘ্যাঙ্চি-
 শাম্পতে ॥ চতুর্হস্তাং শূভাং অর্ঘ্যা-
 ষ্বেদী মরিনিমূদন। চতুর্হস্ত পুনাগঞ্চ
 বিন্যসেত্তত্র তোরণং ॥ আরোপ্য
 কলমং তত্র দিক্‌গালান্ পূজয়েত্ততঃ
 । মাস মাত্রেণ সম্পূর্ণ মধঃ কৃষ্ণাজি-
 নে স্থিতঃ ॥ তস্য ধারাঞ্চ শিরসা
 ধারয়েৎ সকলাং নিশাং। ধারাভি
 ভূরিভি ভূরি ফলং বেদবিদো বিদুঃ
 ॥ যস্মাত্তস্মাৎ অকশেষ্ঠ ধারা ধার্য্যঃ
 স্ব শক্তিতঃ। তথৈব বিষ্ণোঃ শিরসি
 ক্ষীরধারাঃ পুপাতয়েৎ ॥ অরুত্রি না-
 ত্রং অগুঞ্চ কৃত্বা তত্র ত্রি মেখলং।

तीर्थािका

योनि वक्रुः तं कृत्वा वक्रुणै र्वव
 सन्निधी ॥ त्रिजांश्च विष्णु दैवतैत्य
 मं त्रै र्नेकाग्नि वक्रुदा । कृत्वा च वै
 ष्वं सम्यक् चक्रं गोक्रीर संयुतं ॥
 निम्नवाक्रु प्रमाणां वै धारा माज्यस्य
 पातयेत् । जलजम्बान् महावीर
 ह्वाणविद्वा त्रयोदश ॥ तीर्था नाना
 विधै युक्तान् सितवस्त्रै रलकृतान्
 । युतानो दुर्घरैः पात्रैः पङ्कुरत्न स-
 मन्वितान् ॥ चतुर्भि र्वस्त्रै र्होम सुत्र
 कार्य उदहृत्थैः । कदुजाप श्चतु-
 र्भिश्च यजु र्वेद परायणैः ॥ वैष्णवा-
 नि च सामानि चतुरः सामवेदिनः ।
 अरिष्ट वक्रु सहितान्यभितः परि
 पाठयेत् ॥ एवं द्वादश तान् विपुान्
 वस्त्र माल्यानुलेपनैः । पञ्चषेदङ्गु-
 लीवैश्च कर्टकै र्हेम सूत्रकैः ॥ वा
 सोभिः शयनीवैश्च विभक्त्याऽपि वि-
 वर्जितः । एवं क्रपातिवाहा वै
 गीत मङ्गल निवृत्तैः ॥ उपाध्यायस्य
 च पुन द्विगुणं सर्वमेव तू ॥ ॥ ततः
 पुत्राते विमले समुत्थाय त्रयोदश
 । पा वै दद्यात् ऋक्शेष्ठ सौवर्ण
 मूथ संयुताः ॥ पयस्विनीः शीलवतीः
 कांस्यदोहन संयुताः । रौप्यथु-
 राः संवस्त्राश्च चन्द्रमैनातिषेचिताः
 ॥ तांस्तु तेषां ततो भक्त्या भक्त्य

तीर्थािका

भोज्येन तर्पितान् । कृत्वाथ वक्रु-
 गान् सर्वान्मै राना विधै सुथा ॥
 दुक्ता चाक्रार लवण मात्राना च विस-
 र्जयेत् । अनुगम्य पदानयेष्टौ पुत्र
 भार्या समन्वितः ॥ प्रीयतामत्र दे-
 वेशः केशवः क्लेशनाशनः । शिवस्य
 हृदये विष्णु र्विक्रेश्च हृदये शिवः ॥
 यथाश्रुत्वं न पश्यामि तथा मे श्रुति
 चायुषः । एव नूटार्य तान् जम्बान्
 गाशैश्च शयनानि च ॥ वासांनि चै-
 व सर्वेषां गृहाणि पुापयेद्दुधः । अ-
 भावे वल्लशय्यानामेका मपि सू स-
 कृता ॥ शय्यां दद्याद्गुरो तीम
 सर्वोपकर संयुतां । इतिहास
 पुराणानि वाचयित्वातिवाहयेत् ॥
 तद्दिनं नरशादूल य इहेद्विपुला
 श्रियं । तस्मात्त्वं सत्तु मालव्य तीम-
 सेन विजय सरः ॥ ऋक् वृत्त निदं स-
 म्यक् स्नेहाद्व्याक्य नीरितं । ह्यथा
 कृत निदं वीर दुग्मानाथ्यं भविष्यति
 ॥ सा तीमद्वादशी ह्येषा सर्वपाप-
 हरा शुभा । यातु कल्याणिनी नाम
 पुरा कल्पेषु पठ्यते ॥ ॥ ॥ दुग्मादि
 कर्ता भव सौकरे र्मन्नि कल्पे महा-
 वीर वर पुधान । यस्याः अरण कीर्तन
 मप्यशेषं विनष्टपाप त्रिदशाधिपः
 स्यात् ॥ दृष्ट्वा च या नपुत्रसा नपीशा

ভীমিকা

ভীকপ

বেশ্য কৃত্তা মন্য ভবান্তরেষু । আ-
 ভীরকন্যেতি স্ত্রতুলেন সৈবোহশী
 সম্প্রতি নাকপ্তে ॥ জাতাপি সা বৈ
 শ্য স্ত্রলোভ্যাপি পলোম কন্যা পু-
 ক্তত পত্নী । তত্রাপি তস্যঃ পরি
 চারিকেষু নম পুয়া সম্প্রতি সত্য
 ভামা ॥ স্নাতঃ পুয়া মণ্ডল নেষ ত
 স্ত্রভেজোমযং দেব শরীর মাপ । অ-
 স্যগু কল্যাণ তিথৌ বিবস্বান্ সহ-
 সু ধারেণ সহসু রশ্মিঃ ॥ ইদমেব
 কৃত্তা মহেন্দ্র মুখ্য বসুভিঃ শিব পুরা ॥
 সুরাদিভিঃ । ফল মত্র ন শক্যতে
 হ্তিভবজু যদি জিহ্বা যুত কোটযো
 মুখেসুঃ ॥ কলিকল্মষ বিদারণী ম-
 নস্তা মিতি কথষিষ্যতি যাদবেন্দু
 সুনঃ । অপিনরক গতান্ পিতুন শে-
 ষানল মুক্তুর্মিহৈব যঃ করোতি
 ॥ য ইন মনষ শ্ণোতি চাভিত-
 ত্তয়া পরিপঠতীহ পরোপকার হে-
 তোঃ । তিথি মিহ সকলার্থভাঙ্গরে-
 নু স্তব চরণেন স সাম্যতা নৃপৈতি
 ॥ কল্যাণিনী নাম পুরা বভূব যা দ্বা
 দশী মাঘদিনে হ্তিপূজ্যা । সা পা-
 গুপুত্রেন কৃত্তা ভবিষ্যত্যনন্ত পুণ্যা-
 নঘ ভীম পুত্রা ॥ ইতি মৎস্যপুরাণে
 ভবিষ্যদ্বতোদে শ ভীমদ্বাদশীনাম
 ৩৫ অধ্যায়ঃ ॥

ভীকঃ ত্রি ভবশীলঃ । তৎপর্যায়ঃ ।
 ত্রয়ঃ ২ ভীককঃ ৩ ভীককঃ ৪ ।
 ইত্যমরঃ ॥ ভীলুঃ ৫ । ইতি শব্দ-
 রত্নাবলী ॥
 ভীকঃ স্ত্রী ভবশীলাস্ত্রী । ভবপুক্-
 তিকা । ইত্যমরভরতো ॥ শতাব-
 রী । ইতি ধরণিঃ অমরশচ ॥ কণ্ট-
 কারী । ইতি শব্দচন্দ্রিকা ॥ শত-
 পাদিকা । ইতি শব্দরত্নালী ॥ অজা
 ॥ ছায়া ॥ স্ত্রী । ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥
 ভীকঃ পুং শ্ণগালঃ । ইতি শব্দমালা
 ॥ ব্যাঘুঃ । ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥ ইক্ষু
 ভেদঃ । ইতি রত্নমালা ॥ অস্যগুণাঃ
 । শ্লেষ্মকারিত্বং । স্বাদৃৎ । অবিদা-
 হিত্বং । গুরুত্বঞ্চ । ইতি রাজবল্লভঃ ॥
 ভীককঃ স্ত্রী বন্য ইতি শব্দরত্নাবলী ॥
 ভীককঃ পুং পেচকঃ । ইতি শব্দরত্না-
 বলী ॥ ইক্ষুভেদঃ । ভোররী ইতি
 হিন্দীভাষা । অস্য গুণাঃ । বাত
 পিত্ত পুশমনো মধুরো রস পাক-
 যোঃ । সূশীতো বৃহণো বল্যঃ পৌ-
 গু কো ভীকক স্তথা ॥ ইতি ভাব-
 পুকাশঃ ॥
 ভীককঃ ত্রি ভবযুক্তঃ । ইত্যমরঃ ৮-
 কাতরঃ । ইতি সংক্ষিপ্তসারোগাদি
 ব্তিঃ ॥
 ভীকপত্নী স্ত্রী শতমূলী । ইত্যমরঃ ॥

ভীষ্মঃ

ভাক্হংকঃ পুং মৃগঃ । ইতি জটা
ধরঃ ॥
ভীকঃ স্ত্রী ভয়শীলা স্ত্রী । ইত্য
নরটীকাযাং ভরতঃ ॥
ভীলভূষণা স্ত্রী গুঞ্জা । ইতি রাজ
নির্ঘণ্টঃ ॥
ভীলুঃ ত্রি ভীকঃ । ভয়শীলঃ । ইতি
শব্দরত্নাবলী ॥
ভীলুকঃ ত্রি ভীকঃ । ইত্যনরঃ ॥
ভল্লুকঃ । ইতি শব্দরত্নাবলী ॥
ভীষণঃ পুং ভয়ানকরসঃ । ইত্য-
নর টীকাযাং ভরতঃ নেদিনী চ ॥
জন্দুককঃ ॥ কপোতঃ । হিষ্টালঃ ।
ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥ শিবঃ । ইতি
শব্দরত্নাবলী ॥ শল্লকী । ইতি
নেদিনী ॥
ভীষণঃ ত্রি গাঢ়ঃ ॥ দাক্ষণঃ । ইতি
নেদিনী ॥
ভীষ্মঃ ত্রি ভয়ানকঃ । ইত্যনরঃ ॥
ভীষ্মঃ পুং ভয়ানকরসঃ । ইত্যনর
টীকাযাং ভরতঃ ॥ শিবঃ ॥ রাঙ্ক-
সঃ । ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥ গাঙ্কেষঃ ।
স চ সান্তনু রাজ্যক্রবর্তিনো গঙ্ক।
ভার্য্যাযাং জাতঃ । স পরমধর্মাত্মা
নহারীরঃ । যেন পিতৃ লসকন্যা
বিদাহাং পিতৃরাজ্যং ত্যক্তং বঃ
স্বস্য বিবাহং ত্যক্তা উদ্ধ্বরেতা জা-

ভীষ্মঃ

তঃ । ইতি শ্রীভাগবতঃ ॥ তস্যোৎ-
পত্তি র্থা । অথ তামষ্টমে জাতে পু-
শ্রে পুহসতী নিবা উবাচ রাজাদুঃখা
ভঃ পরীপ্লব সূত মাত্মনঃ ॥ মাবধীঃ
ক্বাসি কস্য্যসি কিঞ্চ হংসি সূতানি
তি । পুপ্রয়িসু মহৎ পাপং সপ্পাপঃ
তে সুগর্হিতে ॥ জ্যবাচ । পুপ্রকামন
তেহ্মি পুপ্রং পপ্রবতাং বর । জীহন্ত
নন বাসোৎসং যথা স সময়ঃ কৃতঃ ॥
অহং গঙ্ক জহু সূতা মহাবিগণ সে-
বিতা । দেবকার্যার্থ সিদ্ধার্থ মুষি-
তাহং ত্বয়া সহ ॥ অষ্টৌ যে বসবো
দেবা মহাভাগা মহৌজসঃ । বশিষ্ঠ
শাপ দোষণে মানুষত্ব মুপাগতাঃ ॥
তেষাং জনযিতা নান্য স্তৃদৃতে ভূবি
বিদ্যতে । নদ্বিধা নানুষী ধাত্রী লো-
কে নাস্তি কদাচন ॥ তেষাঞ্চ জননী
হেতো র্মানুষত্ব মুপাগতা । জনযিত্বা
বসুনষ্টৌ জিতা লোক্য স্তৃয়া ক্রযাঃ ॥
দেবানাং সময়শ্চেষ বসুনাং সশ্রুতো
নযা । জাতঃ জাতঃ যোক্ষ যিষ্যে জ-
ন্মতো নানুষ্যামিতি ॥ ভক্তে শাপা-
দ্বিনিমুক্তা আপবস্য মহাত্মনঃ ।
স্বস্তিতে ৎস্ত গমিষ্যামি পুপ্রং পাহি
নহারুতং ॥ এষ পর্য্যায় বাসো নে
বসুনাং সন্নিধৌ কৃতঃ । নৎ পুসুতং
বিজানীহি গঙ্কাদত্ত নিমং সূতং ॥

तिस्रप

इत्यादिपर्वणि तीश्रोऽपत्तिना
१०० अध्यायः ॥

तीश्रजननी त्री गङ्गा । इति राज
निघण्टः ॥

तीश्रपक्षकं त्री कार्तिकेः पक्षी
यैकादश्यादि पूर्णिमात् पक्षतिथि
कर्तव्यवृत्तविशेषः । यथा । श्रीनार-
द उवाच । भगवन् यत्तद्गया पौत्र-
तीश्रस्य च दिनं महत् । माहात्म्यं
श्रोतुमिहामि तस्य मे कथय पु-
त्रो ॥ कथं स्नानं किं दानं को-
विधिः कस्य पूजनं । किं फलं केन
वा कारि तस्मै कथय विस्तरात् ॥
बुद्धोवाच । तद्धीश्रपक्षकस्यैदं
माहात्म्यं विधिपूर्वकं । वक्ष्यामि
फलसंयुक्तं येनैतद्व्यक्तं पुरा ॥
अथोद्या नगरी या च कलि कल्पव
नाशिनी । वैश्वी स्वर्ग रम्या च क-
लिकल्पव नाशिनी ॥ हस्त्यश्च रथ
पत्न्याद्या विष्णुः कृत्वा पुतिष्ठिता । त
स्यामानीमर वरः सूर्यवशोऽभवो
मूने ॥ अतिथिर्नान देवर्षे धर्मा-
त्मानैक यज्ञं कृत्वा तेन दत्तं पुरा
राज्जा कृतं यज्ञं ननुत्ता ॥ तार्य-
या चन्द्र भाविन्या साक्षं तीश्रस्य
पक्षकं । त्रिकीर्षः परिपपुह व
शिष्ठं तद्विधिं द्विज ॥ १ ॥ वशिष्ठ

तिस्रप

उवाच । शूण राजन् पुवक्ष्यामि वृत्तं
सौभाग्य दायकं । रहस्यं तद्वि-
पक्षार्थं विष्णु तृष्टि पुदायिकं ॥ का-
र्तिके मासि राजेन्दु प्रारभ्यैकाद-
शी तिथिः । यावत् पक्षदशी रम्या
भविता चन्द्र पूर्णिता ॥ पक्षतीश्र नि-
ति ख्यातं तिथयः पूज्याः स्मृताः ।
प्रातःकाले सनुथाय शौचं कृत्वा
यथा विधि ॥ ग्राह्यं स तार्यः पुरुषो
नद्यादौ विमले जले । तर्पयेद्धी-
श्र वन्माणं अक्षवशं पितामहं ॥ पि-
तृत्ति शिलयुक्तं जलाञ्जलिं क-
र्तव्यैः । वैशाखपक्षे गोत्राय साक्ष-
ति पुवराय च ॥ तिलतोषाञ्जलिं
तस्मै पुवच्छेर्द्ध श्रवणं । सप्तप-
त्नीरव श्रेष्ठं अर्घ्यादात्तनं ततः ॥
अष्टविद्वा विधानेन चन्दनादिभि रा-
वृत्तः । अथ्यं दद्यात्तत्रा च नञ्जे-
णानेन भूते ॥ वसुनामवताराय
शास्त्रेणो रात्रि ग्राह्यं । अथ्यं दद्यात्त-
र्द्ध श्राय आजन्म वृक्षचारिणे ॥ इत्थं
सनापदेष्टं स तीश्रपक्षविधिं नरः
। नियनेनोपवासं पक्षं नवेयं वा
पुनः ॥ पयो नृज फलाहारैर्ह वैद्य-
नाना विधै रपि । नरो वा वृद्धि वा
नारी नृक्त पापौ दिवः व्रजेत् ॥
भुङ्क्ते स विपुलान् भोगान् कार्तिके

ভিষ্মপ

ভিষ্মপ

ন ত্যঃ স্রাজ্ঞঃ অঃ তাঃ শক্ৰে নযেৎ ॥
 পঞ্চ ভীষ্মাখ্যং হরি পূর্ণতং ॥ শ্ৰু
 ত্বৈতদ্বিষ্ণু ভক্তা সৌ ভক্ত্যা ত্বচল
 যা সহ । দম্পতী চ যথা ভীষ্ম লক্ষা
 তৌ তু মহাকলং । স্বল্পাশাসেন বি
 পেন্দু কৃতং তাভ্যাং হি তৎ পুরা ।
 প্লাপ্তং রাজ্যং মহীমেহাং সনু দু বল
 যাবিতাং ॥ পুভূজ্য পুচুরান্ কামান্
 বৃত্তকাসৌ যথা নুনে । দিব্যাঘরাভর
 ণৌ তৌ দিব্য মাল্যানুলেপিতৌ ॥
 দিব্যদেহ বিমানেন সর্বকিম্বর সে
 বিতৌ । অঙ্গ রাণী ত নৃত্যেন স্ততৌ
 দেবনহৃষি ভিঃ ॥ সম্প্রাপ্তৌ বিষ্ণুলো
 কঞ্চ ভীষ্মপঞ্চ বৃতান্মুনে । বুদ্ধোবাচ
 । ইত্যে তৎ কথিতং বৎ স মহাত্ম্যং
 কার্ত্তিকোদ্ভবং । ভীষ্মপঞ্চক নাহা
 ত্ম্যং সেতিহাসং পুরাতনং ॥ তৎ
 সর্বং স্রক বিপেন্দু যদি তে ভক্তি র
 চ্যুতে । নিশ্চলঃ কায মনসা বচসা সু
 ননী ভব ॥ ৬ ॥ শ্ৰুতি মর্ত্যাশ্চ পঠ
 ত্তিয়ে বৈ ভূখণ্ডনধ্যে ভগবদ্গুণান্মুনে
 । মতিঞ্চ লক্ষা ভগবত্য শেষতঃ ক
 থা নুপেন্দুস্য পুরং পুষান্তি ॥ কলি
 । মল নপতৃত্য পুাণিনো দেব দেবং
 স্তভগসকল ভোগান্ ভোজযিত্বা চ
 যান্তি । হরিপুরং ননরেশৈ গীত
 বাদৈর্দ্য বিশালৈ বিহিত সকল কৃত্যা

স্তোষযন্তে হরিং যে ॥ এতৎ কার্ত্তিক
 নাহাত্ম্যং ভক্ত্যা যঃ শূণ্যাম্বরঃ । স
 র্বপাপ বিনিমুক্তঃ স কৃষ্ণে লভতে
 ব্রতিং ॥ ইতি পাদ্যোত্তরখণ্ডে কা
 র্ত্তিকমাহাত্ম্যে ১০২ অধ্যায়ঃ ॥ ৬ ॥
 অপিচ । সন্য হরে বৃতং শ্রেষ্ঠং ততঃ
 স্যাদক্ষিণাঘনে । চাতুর্মাস্যে তত
 স্তম্মাৎ কার্ত্তিকে ভীষ্মপঞ্চকং ॥
 ততঃ শ্রেষ্ঠ তনং শূদ্ধ একাদশ্যাং স
 মাচরেৎ । স্নাযাগ্রিকালং পিত্রাদীন্
 যবাদৈর্দ্য রচয়েক্ষরিং ॥ যজ্ঞোম্বীনী ঘ
 তাদৈর্দ্যস্ত পঞ্চগবেয়ন বারিভিঃ । স্না
 পযিত্বাথ কপূ র মুখে শৈশবানুলেপ
 য়েৎ ॥ ঘটাক্ত গুণুলো ধূপং দ্বিজঃ
 পঞ্চদিনং দহেৎ । নৈবেদ্যং পর
 নাম্নস্ত জপেদষ্টোত্তরং শতং ॥ ৩
 নমো বাসুদেবায ঘট নীহি তিলো
 দকং । ষডক্ষরেন নজ্ঞেণ স্বাহাস্তেন
 তু হোমযেৎ ॥ পুথমে হ্রি হরেঃ
 পাদৌ যজ্ঞেৎ পদৌ দ্বিতীয়কে । বি
 ল্পপত্রৈর্জানুদেশং নাতিং ভূঙ্গণ চা
 পরে ॥ স্কন্ধৌ বিল্লুর্জবাতিশ্চ পঞ্চ
 নে হ্রি শিরোচর্চযেৎ ॥ মালত্যা
 ভূমিশাযী স্যাদ্গোমদং পাশযেৎ ক্র
 দাৎ ॥ গোমূত্র ক্ষীর দধি চ পঞ্চমে
 পঞ্চগব্যকং । নক্তং স্রয্যাৎ পঞ্চদ
 শ্যাং ব্রতী স্যাদ্ভুক্তি মুক্তি ভাক ॥

ভীষ্ম

ইতি গাৰুড়ে ভীষ্মপঞ্চাদি ব্রুত
নাম ২৩ অধ্যায়ঃ ॥

ভীষ্মব্রুতঃ ক্লা হিমালযোত্তরদেশজা-
ত শুল্কবর্ণপুস্তরবিশেষঃ। তস্যোৎ-
পত্ত্যাদি বথা। সূত উবাচ। হিম-
বত্যন্তরে দেশে বীষ্যং পতিতং সু-
রদ্বিষ স্তন্য। সম্প্রাপ্ত মুত্তনানা
নাকরতাং ভীষ্মব্রুতানাং ॥ শুল্লাঃ
শঙ্খান্ন নিভাঃ শ্যোনা ক সন্নিতাঃ
পুভাবস্তঃ। পুভবন্তি তত স্তকণা
বজ্রনিভা ভীষ্ম পাষণাঃ ॥ হিনাদি
পুতিবদ্ধা শুল্কমপি শুল্কয়া বিধন্তে
যঃ। ভীষ্মমণি গ্নীবা দিষু সসম্পদং
সর্বদা লভতে ॥ গুণযুক্তস্য তস্যৈ
ব ধারণামুনিপৃঙ্কব। বিষাণি তা-
নি নশ্যন্তি সর্বাণ্যেব মহীতলে ॥
বিষমানা বাধন্তে যে তমরণ্য নিবা-
সিনঃ সমীপে হপি। দ্বীপি বৃক শ-
রভ স্তজর সিংহ ব্যাঘ্রাদযো হি-
স্রাঃ ॥ তস্যোৎকবলিত কৃতিনো-
ভবন্তি ভয়ং ন চাপি সনুপস্থিতং।
ভীষ্মমণি গুণযুক্তঃ সন্যক্ সম্পা-
শ্চাক্লি ত্রিতযঃ পিতৃ তপণে পিতৃ
ণাং তৃষ্ণি বহু বাবিকী ভবতি ॥ শা-
ন্যন্ত্যন্তু তান্যপি সর্পা গুজা খুবৃষ্টি-
ক বিষাণি। সলিলাগ্নি বৈরি তফর
ভয়ানি ভীষ্মানি নশ্যন্তি ॥ সৈবল

ভীষ্মাষ্ট

বলাহকাভ পকষ পীতপুভ পু-
ভাহীন ॥ মলিন দ্যুতি বিবর্ণ
দূরাৎ পরিবর্জযেৎ পুঞ্জঃ। নূন্য
পুকল্প্য মেঘাং বিবুধবরৈ দেশকাল
বিজ্ঞানাৎ ॥ দূরে ভূতানাং বহু
কিঞ্চিকট পুসূতানাং। ইতি গা-
ৰুড়ে ভীষ্মব্রুত পরীক্ষা নাম ৭৬
অধ্যায়ঃ ॥

ভীষ্মসুঃ স্ত্রী গন্ধা। ইত্যনরঃ ॥
ভীষ্মাষ্টমী স্ত্রী মাঘশুল্লাষ্টমী। তত্র
ভীষ্মস্য তর্পণাদিকং কর্তব্যং বথা
। ভবিষ্যোত্তরে। শুল্লাষ্টম্যন্তু মা-
ঘস্য দদ্যাত্ত্রীষ্মায় শ্যে হলং। সত্বৎ
সর কৃতং পাপং তৎ ক্রণাদেব ন-
শ্যতি ॥ ধবল ধৃতা স্মৃতিঃ। অষ্ট-
ম্যাস্তু সিতেপক্ষে ভীষ্মায় তু তি-
লোদকং। অমঞ্চ বিধি চন্দ্র্যঃ স-
র্বে বর্ণা দ্বিতাতযঃ ॥ সর্বে বর্ণা ই-
ত্যপাদানাৎ বুদ্ধগ শুল্কো রপ্য-
বিকারঃ। দ্বিজাতয ইতি সযোবনং
। স্মৃতিরত্নাকরে বিষ্ণুধর্মোত্তরং।
মধ্যাহ্ন ব্যাপিনী গ্ৰাহ্য শ্রাদ্ধে
ভীষ্মাষ্টমী তিথিঃ। স্নানে চ তর্পণে
দানে গ্ৰাহ্য সূর্য্যোদযী পরা ॥ যদা
কদাচিত্বে স্ত্রীশাং গতাসূর্য্যো দ-
যী পরা। পূরম্যা মেব কর্তব্যং ত-
র্পণং শ্রাদ্ধ নেব চ ॥ যদৈকম্বিন্

ভবেম্মাণি কদাচিৎকারী দ্বয়ং ।
 ভীষ্মাষ্টনী দ্ববদ্বা তদা গুাহা
 পরা তিথিঃ ॥ ব্রাহ্মণস্যন্যবর্ণানাং
 ষঃ করোতে্যোদ্ধদৌহিকং । তদ্বর্ণ
 ত্বনসৌযাতি ইহলোকে পরত্রচ ॥
 ইতিমরীচি কচনস্ত ভীষ্মকৃত্যেতর-
 পন্নং । তথাচ স্মৃতিঃ । ব্রাহ্মণাদ্যাস্ত
 যেষে বর্ণা দদ্য ভীষ্মায়নো জলং । স
 স্বৎসর কৃতং পণ্যং তৎক্রুণাদেব
 নশ্যতি ॥ অসবর্ণ জলরান নিষেধস্ত
 পুকরণ বলাদপি ভ্রাত্বাদি বিষয়
 ইতি শ্রীদত্তঃ তর্পণমন্ত্রস্ত । বৈশা-
 য়ুপদ্য গোত্রায় স্য ইতি পুৱরায় চ
 । অপুত্রায় দদানেত্যতং সলিল-
 ভীষ্ম বস্মণে ॥ ভীষ্মঃ শাস্তমবো
 বীরঃ সত্যবাদী জিতেন্দ্ৰিয়ঃ । আ-
 ভি রভি রবাণোত পুত্র পৌত্রো-
 চিতাং ক্রিগাং ॥ ইত্যংশসামন্ত্রঃ
 । পুত্র পৌত্রোচিতা মিত্যভিধা-
 নাৎ পিতৃ তমরী ত্যা । ব্রাহ্মণঃ পি-
 তৃতর্পণানত্তরং ক্রত্বিবস্ত তৎ পূর্ব-
 তর্পয়েৎ । ইতি সযৎসর পুদীপা
 দয়ঃ ॥ ইতি তিথ্যাদিতত্ত্বং ॥

ভজং ত্রি ভক্তিতং । ইত্যমরঃ ॥
 ভক্তগেলী ! ইতি ত্রিক'প্রশাস্যঃ ॥
 ভুক্তনম্ভিতং ত্রি পূর্ব ভুক্তং
 শেষং পশ্চৎ সনম্ভিতং ত্যক্তঃ ॥

তৎপর্ব্যায়ঃ । ফেলা ২ । ইত্যমরঃ
 ॥ পিণ্ডং ৩ ফেলিঃ ৪ । ইতি ভরত
 ধত রভসঃ ॥

ভুক্তিঃ স্ত্রী ভোজনং । ইতি শব্দ-
 রত্নাবলী ॥ ভোগঃ । যথা । ভুক্তি
 স্ত্রি পৃক্ণী নিচ্ছেদপরেবা'ন স'শ-
 যঃ । অনিন্মতে সপিণ্ডে সঙ্গন্যা-
 নাং ন সিদ্ধ্যতি ॥ আহর্ভা শোধ-
 যেন্ডুক্তি নাগনধাপি স'সদি ।
 তৎসুতো ভুক্তি মেবৈকাং পৌত্রা-
 দিষু ন কিঞ্চন ॥ ইতি দায়তত্ত্বং ॥
 রবি ভুক্তি যথা । সার্দ্ধ সপ্ত বসে
 মেঘে বসুঃ সার্কো ষটে বসে । দ-
 শৈশ নকরে দ্বন্দে পলানি পুতি-
 বাসরং ॥ স্তলীর সিংহ পুনদা তু-
 লালি কামু'কেষু চ । পলান্যেকাদ-
 শ তথা রবিভুক্তি পুচক্ষতে ॥
 ইতি জ্যোতী রত্নমালা ॥

ভুক্তিপুদঃ পুং মুদ্রঃ । ইতি রাজ-
 নির্ঘণ্টঃ ॥ ভোগদাতরি ত্রি ॥
 ক্তঃ ত্রি রোগাদিনা স্টিলীকৃতঃ ।
 তৎপর্ব্যায়ঃ । কণ্ঠঃ ২ । ইত্যমরঃ ॥
 বক্রঃ । ইতি ভজবান্ধর্পদর্শনাৎ ॥
 ভজ ও শ ঠ বক্রণে । ইতি কবি-
 কল্পকমঃ ॥ বক্রণ নিতি বক্রং বরো-
 ভীতি প্রো বপং । ও ভুগুঃ । শ
 সনতি ন সাং বাসঃ । ঠ ভোজনাৎ ॥

ভূজ

ইতি দৃগাদানঃ ॥

ভূজ ব ঙ্গে ত্রাণে ॥ ভক্ষ্ণে । ইতি কবি-
কল্পদ্রুমঃ ॥ ষ ভনক্তি । ঙ্গে অভৌ-
ক্ষীৎ । ত্রাণং পালনং উপভোগশ্চ
তন্মাৎ পালনে পরমৈপদং । ইতি
বোধ্যং । ভূনক্তি পৃথিবীং রাজা
পালয়তীত্যর্থঃ । উপভোগে তু
বৃদ্ধো জনো দুঃখ শতানি ভুঙ্কু ইতি
। দিবং মকভূনিব ভোক্ষ্যতে মহী
মিতি রঘুঃ । এবং সুখমুপভুঙ্কু ই-
ত্যাদি চ বোধ্যং । ভূজোংশনে
ইত্যত্র ভক্ষণ মাত্রস্য গৃহণেপি
উপভোগস্য ভক্ষণজন্য ত্পিত্তজন-
কত্ব বিবক্ষ্যাং সিদ্ধি রিতি বিদ্যা-
নিবাসঃ । ইতি দৃগাদানঃ ॥

ভূজঃ পুং স্ত্রী ভূজ্যতে অনেন সঃ ।
তৎপর্য্যায়ঃ । বাহুঃ ২ পুবেষ্টঃ ৩
দোঃ ৪ । ইত্যমরঃ ॥ করঃ । ইতি
মেদিনী ॥ তস্য শুভাশুভ লক্ষণং
যথা । কক্ষা চাশ্বতলা শ্বেষ্ঠা সুগ-
ন্ধিন্যঙ্কু রৌমিকা । অন্যথা অর্থহী-
নানা নসৌ নিঃস্বস্য রোনশৌ ॥
নির্ঘাংসৌ চৈব ভগ্নান্নৌ শ্লিষ্টৌ চ
বিপুলৌ ভূজৌ । আজানু লম্বিনৌ
বাহু বৃত্তৌ পীনৌ নৃপেশ্বরে ॥ নিঃ-
স্বানাং রোনশৌ হৃদ্বৌ শ্বেষ্ঠৌ করি-
কল্প পুভৌ । ইতি গাৰ্কাডে ৩৬ অ-

ভূজগ

ধ্যায়ঃ ॥ গৃহস্পষ্টী করণার্থং রাশি-
ত্রয়াদীন কেন্দ্র গৃহাদিঃ । রাশিত্রয়া-
দধিক নবপর্য্যন্ত ষডভু রিতাবশেষঃ
। নবরাশিতেয়া ষ্ঠিকং ৫ৎ তরা
দ্বাদশ রাশিভ্যঃ শোধ্যশ্চ ভূজঃ
স্যাৎ । যথা । দো ত্রিভোনং ত্রি-
ভোঙ্কুং বিশেষ্যং রনৈ শ্চক্রতো
ংক্ষাধিকং স্যাভুজোনং ত্রিভং ।
কোটি রৈকৈককং ত্রি ত্রিভৈঃ স্যাৎ
পদং সূর্য্য মন্দোচ্চ মষ্টাদুযোশা
ভবেৎ । ইতি গৃহলাববং ॥ ক্ষেত্র-
স্য পরিমাণ বিশেষঃ । যথা । কোটি
শ্চতুষ্টিযং যত্র দোক্ত্রয়ং তত্র কা শ্রুতিঃ
। কোটিং দোঃ কর্ণতঃ কোটি শ্রুতি-
ভ্যাঞ্চ ভূজং বদ ॥ ইষ্টৌ বাহু যঃ
স্যাভুৎ স্পর্ধিন্যাং দিশীতরো বা-
হুঃ । ত্র্যসু চতুরসু বা সা কোটিঃ
কীর্তিতা তজ্জৈঃ ॥ তৎ কৃত্যে
মোগ পদং কর্ণঃ দোঃ কর্ণ বর্গযো
বিবরাৎ । মূলং কোটিঃ তদ্রুতি
কৃত্যে রন্তরাৎ পদং বাহুঃ ॥ ইতি
লীলাবত্যাং ক্ষেত্রব্যবহারঃ ॥

ভূজকোটরঃ পুং কক্ষঃ । ইতি হেম-
চন্দ্রঃ ॥

ভূজগঃ পুং সর্পঃ । ইত্যমরঃ ॥

ভূজগদারণঃ পুং গকডঃ । ইতি ত্রি-
কাণ্ডশযঃ ॥

भुजङ्ग

भुजङ्ग

भुजङ्गपुत्रः पुं गकडः। इति राज-
निर्घण्टः ॥

भुजङ्गाभोजी पुं नयूरः। इति राज-
निर्घण्टः ॥

भुजङ्गाशनः पुं गकडः। इति त्रि-
काण्डशेषः ॥

भुजङ्गः पुं सर्पः ॥ विङ्गः। इत्यमरः ॥
मेदिनी च ॥

भुजङ्गघातिनी स्त्री वृक्षविशेषः।
कङ्कालिका इति ख्यातः। तत्र प-
र्यायः। सर्पः २ सर्पाङ्गी ३ क्रूक-
री ४ स्पृहा ५। इति शब्दचन्द्रिका ॥
सर्पनाशिनी च ॥

भुजङ्गजिह्वा स्त्री महासमक। इति
राजनिर्घण्टः ॥ सर्परजना च ॥

भुजङ्गपुयातः स्त्री द्वादशाक्षरपाद-
हृन्दः। यथा। यदाद्यक्षतुर्थं सुथा
सप्तमक्षेत्रैवाक्षरं ह्रस्वमेकाद-
शाद्यं। शरचन्द्र विद्देशि वज्रार
विन्दे तदुक्तं कवीन्द्र भुजङ्गपुया-
तः ॥ इति कालिदासकृतशतबोधः

भुजङ्गभुक् पुं गकडः। इति शब्द-
रत्नावली ॥ नयूरः। इत्यमरः ॥

भुजङ्गाभोजी पुं राजसर्पः। इति ॥
हेमचन्द्रः ॥

भुजङ्गनः पुं सर्पः। इत्यमरः ॥
सीसके स्त्री। इति राजनिर्घण्टः ॥

भुजङ्गमता स्त्री नागवल्ली। इति
राजनिर्घण्टः ॥

भुजङ्गहा पुं गकडः। इति त्रिकाण्ड-
शेषः ॥

भुजङ्गाथ्यः पुं नागहेशरः। इति
शब्दमाला ॥ सर्पनामके त्रि ॥

भुजङ्गाङ्गी स्त्री रात्रा। इत्यमरः ॥
भुजङ्गशिरः स्त्री शृङ्गः। इत्यमरः ॥

भुजा स्त्री बाहू ॥ करः। इति
मेदिनी ॥

भुजाकण्ठः पुं हस्तनखः। इति हेम-
चन्द्रः ॥

भुजादलः पुं हस्तः। इति त्रिकाण्ड-
शेषः ॥

भुजास्तुरं स्त्री क्रोडः। इत्यमरः ॥
हस्तपुत्रेदन्त ॥

भुजिः पुं बहिः। इत्युणादिकोषः ॥
भुजिष्यः पुं स्वतन्त्रः। हस्तसूत्रं ॥

दासः। इति मेदिनी ॥ रोगः।
इति संक्षिप्तमारोगादिवृत्तिः ॥

भुजिष्यः स्त्री दासी ॥ गणिका। इति
मेदिनी ॥

भुज्यः पुं भोजनः। इत्युणादिकोषः
॥ भाजनः ॥ अग्निः। इति संक्षिप्त-
मारोगादिवृत्तिः ॥

भुज्जन् त्रि भोगकर्ता। भुज्जघातोः
शतपुत्र्य निम्नम् २५ ॥

ভুবন

ভূঞ্জানঃ পুং ভোগকর্তা। ভূজধাতোঃ
কর্তরি শান পুত্ৰ্য নিল্লমো হৃৎ ।
যথা । ভূঞ্জানো বর্জযেৎ পাপম-
সত্যং সৎসদি ব্রুবন্ । ইতি প্ৰায-
শ্চিত্ততত্ত্বং ॥

ভূরিক^৩ স্ত্রী পৃথিবী । ইত্যুণাদি-
কোষঃ ॥

ভুবনং স্ত্রী ভগৎ ॥ সজিলং ॥ গগনং
॥ জনঃ । ইতি মেদিনী ॥ চতুর্দশ
ভুবনানি যথা । চতুর্দশ বিধং ছেত-
স্তুতসর্গং পুর্কীর্তিতং । ভূ ভুবঃ স্ব
মহৈশ্চিব জনশ্চ তপএব চ ॥ সত্য
লোকশ্চ সপ্তৈতে লোকাস্ত পরি-
কীর্তিতাঃ । ভূঃ শাকঃ ভূশঃ ক্রৌ-
ঞ্চঃ শাল্মলো মেদ পুঙ্করঃ ॥ সপ্ত-
দ্বীপাঃ পুধানানি হৃৎপদ্বীপৈস্ত সৎ-
যুতাঃ । লবণঃ ক্ষীর সৎক্রশ্চ ঘৃতো-
দো দধি সৎক্রকঃ ॥ সুরোদেকুর
সোদৌ চ স্বাদুদঃ সপ্তনো ভবেৎ ।
চত্বারঃ সাগরাঃ খ্যাতাঃ পুঙ্করি-
ণ্যশ্চ তাঃ স্মৃতাঃ ॥ উত্তরাঃ অরবো
রন্যং বর্ষং হৈমবতং তথা । তদু-
শ্বং কেতনালঞ্চ তথা বর্ষ মিলাব
তং ॥ ভারতং হরিবর্ষঞ্চ তথা কি-
পুঙ্করযুতং । এতান্যষ্টৌ তু বর্ষাণি
পুণ্যানি কথিতানি তু ॥ ইন্দ্রদ্রুপ্তঃ
কামেকশ্চ ভূভুজাণাং পিতৃমহান ॥

ভুবন

নাগবীথী তথাসৌন্যে গন্ধর্বো বা-
ক্ৰণ স্তথা ॥ সাগরাখ্যস্ত নবমো
ভেদো ভারত বার্ষিকঃ । ইদন্ত ভা-
রতং বর্ষং কৰ্মভূমি রিতি স্মৃতং ॥
শেষাণি দ্বীপবর্ষাণি ভোগস্থানা-
নি সন্ত্যপি । ভাগীরথী পাবনী চ
হুদিনী হুাদিনী তথা ॥ সীতা স্ব
হৃশ্চ সিকুশ্চ সপ্তগন্ধাঃ পুর্কীর্তি-
তাঃ সুপুতা কাঞ্চনী চৈব বিশাল
সুমনো হুদাঃ ॥ সরস্বতেয়াঘনাদা চ
সুবর্ণে বিমলোদকা । এতা গন্ধাস্ত
বিখ্যাতাঃ সপ্তপুণ্যপুদাঃ শূভাঃ ॥
হিমবান্ হেমকূটশ্চ নিষধো নীল
পর্বতঃ । শ্বেতশ্চ শৃঙ্গবান্নেক মা-
ল্যবান্ গন্ধমাদনঃ ॥ নহেন্দ্রো ম-
লয়ঃ সহঃ শুক্তিমান্ কুবানপি ।
বিক্রশ্চ পারিপাত্রশ্চ কৈলাসো
মন্দর স্তথা ॥ লোকালোকো মহা-
শ্বেষু তথৈবোত্তরানানসঃ । এত
বিশতি বিখ্যাতাঃ পর্বতা স্তস্তুবা-
বরাঃ ॥ অতলং সূতলঞ্চৈব বিত-
লঞ্চ গভস্তিহৎ । মহাতলং রসা-
তলং পাতালং সপ্তমং স্মৃতং ॥ ক-
অভৌমং শিলাভৌমং পাতাল-
নীলমৃতিকং । রক্ত পীত শ্বেত কৃষ্ণ
ভৌমাণি চ ভবন্ত্যপি ॥ পাতালা-
নাঞ্চ সপ্তানাং লোকানাঞ্চ বনচর

डू

डूकर्व

शुषिरं तानि कथ्यन्ते डूवनानि चतुर्दश ॥ इति बह्विपुराणं ॥

डूवनकोषः पुं डूगोलः । अस्य विवरणं श्रीभागते पञ्चमस्कन्धे १७ । ११ । १८ अध्याये द्रष्टव्यं ॥

डूवन्युः पुं सूर्यः ॥ बह्विः ॥ चन्द्रः । इति मेदिनी ॥ पुडूः । इत्युणादिकोषः ॥

डूवर्लोकः पुं डूरादिसप्तलोकान्तर्गतद्वितीयलोकः । यथा । डूनि सूर्यास्तुरं यष्ट सिद्धादि मुनि सेवितः । डूवर्लोकस्तु सोपपुत्रो द्वितीयो मुनि सत्तम ॥ इति विष्णुपुराणे २ अंशे १ अध्यायः ॥

डूवः व्य आकाशः । इति हेमचन्द्रः ॥

डूविः स्त्री समुद्रः । इत्युणादिकोषः ॥

डू कडु प्राणो । इति कविकल्पद्रुमः ॥ कडु भावयते । इति दुर्गादासः ॥

डू ँ प्राणो । इति कविकल्पद्रुमः ॥

ु भवति भवते धनधीरः । भवत्येव सत्तायां प्राप्ति सम्पन्न इत्यस्मिन् भवति ॥ भवते दुरितकथं यथोक्तं कृतं भवति भावयते च ना कलोकमिति हलायुधः ॥ केचिदनुभाद्यान्नानेपदिनं नञ् प्राणो परस्मैपदं सत्तायां नैवानेकार्थं द्वात् सत्तायां । इति दुर्गादासः ॥

डू क शुद्धि चिन्तयोः ॥ निष्कण । इति कविकल्पद्रुमः ॥ क त्ण वन्भावयति द्विषः सर्वान् । अथा हर्थाः । इति दुर्गादासः ॥

डू सत्तायां । इति कविकल्पद्रुमः ॥ सत्तेह द्विविधा । उत्पत्ति विद्यमानता च । भवति अनुषेया इथवा विष्णुः । इति दुर्गादासः ॥

डू व्य रसातलं । इति हेमचन्द्रः ॥

डूः स्त्री पृथिवी । इत्यमरः ॥ खानमात्रं । इति मेदिनी ॥ यज्जाग्रिः । इति जटाधरः ॥

डूकं स्त्री हिन्दुः ॥ कालः । इति मेदिनी ॥

डूकः पुं अक्षकारः । इति शब्दमाला ॥

डूकद्वयः पुं अलक्षुषवृक्षः । कोकसिन्ध इति भाषा । इति रत्नमाला ॥

डूकद्वयकः पुं यवानी । इति राजनिर्घण्टः ॥

डूकन्दः पुं महाशावणिका । थुनदडी इति भाषा । इति राजनिर्घण्टः

डूकर्वदारकः पुं वृक्षविशेषः । छोटालसोडा इति हिन्दी भाषा । तत्पत्र्यायः । कुदुश्लेष्यायुक्तः २ डूशनू ३ लघुशेलूः ४ लघुपिहिलः ५ लघुशीतः ६ लघुफलः ७ लघुभूत-

भूकम्प

क्रमः ८ भूकवदारः २ । अन्य
 षुणाः । मधुरत्व । क्रमि शूल नाशि
 द्व । वातपुकोपनत्व । किष्कि
 शीतत्व । स्वर्णमारकद्वय । इति रा
 जनिर्घण्टः ॥

भूकम्पः पू भूमिकम्पन । सच अ
 द्भुतविशेषः । यथा अद्भुतसागरे
 । नेषे वृष्टिक ते गजः पुचलति
 व्यासादिभिः कथ्यते चापे नीन
 जलीर तेच वृषते सत्यं चले
 कहूपः । युके अद्भुतधरे म्गेन्दु
 निधुने कन्या म्गे पन्नग सुखा
 नेकतमो यदि पुचलति फोणी
 तदा कम्पते ॥ कम्पे नरगं ज्ञेयं
 नरगं षापि पन्नगे । नर्धत्र सुखद
 कैव पृथिव्यां चलिते गजे ॥ पु
 थित नरेश्वर नरगं व्यसनान्यां गृध
 नाकतयोः । क्रुद्धव नति वृष्टिभि
 कपर्णाद्यस्ते जनाश्यापि । त्रि च
 तुर्थ पक्षव दिने नाने पक्षे त्रि
 पक्षके । भवति यदा भूकम्पः पु
 थान नृपनाशनं अकते ॥ सच भू
 मिज्जोपात विशेषः । यथा । दर
 हिर भव । भौमं भूकम्प नपि
 भूमिज्जं । जलाशयानां वैकृत्यं
 भौमं सुदपि कीर्तितं ॥ भौमं
 जाप्य फलं ज्ञेयं तिरैण परिप

भूगोल

च्यते । इति ज्योतिस्तुतं ॥
 भूकलः पू दविनीताथः । इति राज
 निर्घण्टः ॥
 भूकश्यापः पू वसुदेवः । इति त्रिका
 षुशेषः ॥
 भूककः पू वल्लककः ॥ क्रोडः ॥
 नीलकपोतः । इति शब्दरत्नावली ।
 भूकश्री श्री तूपाटनी । इति राज
 निर्घण्टः ॥
 भूकश्यात्री श्री विदारी । इति राज
 निर्घण्टः ॥
 भूकशः पू शैबलः ॥ वटः । इति
 मेदिनी ॥
 भूकशा श्री राक्षसी । इति शब्द
 रत्नावली ॥
 भूकशी श्री अबल्लुङ्गः । इति मे
 दिनी ॥
 भूकज्जरी श्री क्रुथज्जरी । तं प
 र्यायः । भूकजा २ वसुधाथज्जु रिका
 ३ भूमिथज्जरी ४ । अस्य षुणाः ।
 मधुरत्व । शिशिरत्व । दाह पित्त
 हरद्वय । इति राजनिर्घण्टः ॥
 भूगरं श्री विषं । इति राजनिर्घण्टः
 भूगतः पू भवभूतिः । सच माल
 ती नाथवादिनाटककर्ता । इति ज
 टाधरः ॥
 भूगोलः पू भूवनलोचः । तस्य विवरणं

ভূগোল

যথা। পুরাতনমহান্ জাতোৎসাহকা-
 রো মহতঃ পুনঃ। তন্মাত্রাণি হৃৎ-
 কারাৎ শব্দঃ স্পর্শো ংথ কপক-
 ॥ রসো গন্ধশ্চ পঞ্চৈব গুণা নাম
 পুণীর্ভিতাঃ। পঞ্চম্যানি মহাভা-
 গ মহাত্মানি সংগ্রহাৎ ॥ তেভ্য
 ংশ্ব পুজাতানি সর্বাণি গুণবন্তি চ।
 ভূমি রাপ স্তথা বায়ু রগ্নি রাকাশ
 মেব চ ॥ গুণোত্তরাণি সর্বাণি তে
 ষাং ভূমিঃ পুধানতঃ। শব্দঃ স্পর্শশ্চ
 কপক রসো গন্ধশ্চ পঞ্চমঃ ॥ ভূমা-
 বেতে গুণাঃ পোক্তা হুমন্তি পরতঃ
 ক্রমাৎ। চত্বারো ংশ্ব গুণা বুদ্ধন
 গন্ধ স্তত্র ন বস্ত্রত ॥ শব্দঃ স্পর্শশ্চ
 কপক ত্রয় এব হি তেজসি। শব্দঃ
 স্পর্শো ংথ বায়োস্ত আকাশে শব্দ
 এব হি ॥ এতে পঞ্চ গুণাঃ পোক্তা
 মহা ভূতেষু পঞ্চনু। বর্তন্তে সর্বভূ-
 তেষু যেষু লোকাঃ পুতিষ্ঠিতাঃ ॥
 অনেয়া ংন্য নাতি বর্তন্ত সন্যপ্তবতি
 বৈ তদা। যদা তু বিষম ভাবমবি-
 শন্তি পরস্পরং ॥ তদা দেহ বিযোগঃ
 স্যাদ্দেহিনাং নান্যথা দ্বিজ। আনু-
 পূর্ব বিনশ্যন্তি জায়ন্তে চাপি সর্ব-
 শঃ ॥ নত্ৰাণ্যপরিবেশাণি তদেবা-
 কপ মৈশ্বরং। তত্র তত্র হি দৃশ্যন্তে
 ধাতবঃ পঞ্চভৌতিকাঃ ॥ তেবাং

ভূগোল

মনুষ্যা স্তর্কেণ পুনাণানি পুচক্ষতে।
 অচিন্ত্যাঃ খলুযে ভাবান তা স্তর্কেণ
 যোজ্যেৎ ॥ পুক্তিভ্যঃ পরং যন্ত
 তদচিন্ত্যস্য লক্ষণং। *। জম্বুদ্বীপ-
 পুবক্ষ্যামি বাৎসর্যায়ন মহামুনে ॥
 পরিনপুলো মহাভাগদ্বীপো ংসৌ
 চক্রবৎ স্থিতঃ। নদী গিরি পুতিছরো
 বিবিধৈঃ পত্তনৈরপি ॥ বনৈর্জনপ-
 দৈ নৃ কৈ স্তথা পুন্ন কলোপগৈঃ।
 লবণেন সমুদ্রেণ সনস্তাৎ পরিবারি-
 তঃ ॥ পুাগাধতা মহাভাগ যডেতে
 রত্নপর্বতাঃ। অবগাটা হৃত্যতঃ
 সাগরৌ পূর্ব পশ্চিনৌ ॥ হিমবান্
 হেনকটশ্চ নিষধশ্চ নগোত্তমঃ। নী-
 লঃ শ্বেতঃ শ্বেতঃ শ্বেতঃ রত্নধাতু বিচি-
 ত্রিতাঃ ॥ অযুতানি যোজনানি উ-
 চ্চাষা শ্বেষু কীর্ভিতাঃ। পৃথুত্বে চ দ্বি-
 সাহসু যোজনা স্তে চ পর্বতাঃ ॥ তে-
 ষামস্তর দিক্শ্চ ত্ত্রানব সাহসু যোজনঃ
 । বর্ষে বর্ষে পুনাগন্ত বর্ষাণি ত্রীণি
 দক্ষিণে ॥ তত্র পুণ্যা জনগদা শ্বেষু
 বর্ষেষু তাপস। বসন্তি তেষু সর্বাণি
 সন্তানি বিবিধানি চ ॥ দক্ষিণে ভা-
 রতং বর্ষ মূত্তরে লবণোদধেঃ। কলা-
 দেব মহাভাগ তস্য সীনা হিমাল-
 যঃ ॥ ততঃ কিংপুরুষং বর্ষং হেমকু-
 টাদধ স্ততঃ। হরিবর্ষং ততো জ্জেষং

ভূগোল

নিবধো হবধি কচ্যতে ॥ এব মেবো-
স্তরে ত্রীণি বর্ষাণি চ তপোধন। অক-
বর্ষ সিন্ধুকুলাৎ শৃঙ্গবানবধিঃ স্মৃতঃ
॥ হিরণ্যবং ততো বর্ষং শ্বেতাবধি নি-
গদ্যতে । রম্যকঞ্চ ততো বর্ষং নীল
স্তম্যাবধিঃ স্মৃতঃ ॥ দক্ষিণেন তু নী-
লস্য নিবধস্যেত্তরেন তু । পুণ্যাব-
তো মহাভাগ নাল্যবামান পর্বতঃ
॥ পশ্চিমে তু তথৈবাস্তে পর্বতো গ-
ন্ধনাদনঃ । পূর্বে সনুদুকুলাস্তু ভূদা-
শ্বং নাম বর্ষকং ॥ নাল্যবানবধি স্ত-
স্য কেতুমালঞ্চ পশ্চিমে । গন্ধনা-
দন সীমান্তং নবসাহস্র যোজনং ॥ ৯ ॥
পরিমণ্ডল স্তযোর্মধ্যে নেকঃ কনক
পর্বতঃ । আদিত্য তরণাভাসো বি-
ধুম ইব পাবকঃ ॥ লক্ষযোজন উচ্চা-
যো মুচ্ছি দ্বাবিংশ এব চ। যোজনানাং
সহস্রাণি মূলে চাপি ত্রিষোড়শ ॥
বিস্তৃতঃ স মহাভাগ ভূমিষ্ণু মূলম-
স্য তু । পুবিষ্ট মন্তু ভূম্যাং বৈ ষোড়-
শৈব সহস্রকং ॥ উচ্ছ্ব মন্তুশ্চ ত্রিষ্য-
ক্ চ লোকানাং বৃত্য তিষ্ঠতি । তস্য
চেলাবৃত বর্ষং সর্বতঃ পরিকীর্তিতং
॥ বিহগঃ সমুখো যন্তু সুপর্ণন্যাভ্রজঃ
কিল । স বৈ বিচিন্তন্যমান সৌবর্ণান
পুষ্ক্য বাযসান্ ॥ নেক কন্তম নধ্য
না নবরাণাঞ্চ পক্ষিণাং । অবিশেষ

ভূগোল

করো যন্মান্ত্রাদেনং ত্যজান্যহং ॥
তনাদিতেয়া হনুপর্ষেতি সততং জ্যে-
তিষাং বরঃ । চন্দ্রমাশ্চ সনকক্রো-
বায়ুশ্চৈব পুদক্ষিণং ॥ স পর্বতো ম-
হাভাগ দিব্য পুঞ্জ সমন্বিতঃ । ভব-
নৈরাহৃতঃ সর্বৈর্জানুন্দ নৈযৈঃ শ্রীভিঃ
॥ তত্র দেবগণা বুদ্ধান্ গন্ধর্বা সুর্য ঋ-
ক্ষস্যাঃ । অঙ্গুরোগণ সংযুক্তাঃ শৈলে
কীডন্তি সর্বদা ॥ অবষ্টম্ভ করা স্তম্য
মন্দরো নেক মন্দরঃ । সুপার্বঃ স্ম-
দশ্চৈতি চতুর্দিকু হিতা দ্বিজা ॥ অযুত
যোজনোন্নাহা স্তাবদ্বিস্তার সংযুতাঃ
। চতুষ্বেতেষু ধর্ম্যস্ত চ ত জয় কদম্ব-
কাঃ ॥ ন্যগোষ শ্চাপি চত্বারঃ পাদ-
পা বুদ্ধগর্ষভ । সহস্রযোজনোন্নাহা
স্তাবদ্বিষ্টপ বিস্তৃতাঃ ॥ কেতু ভূতাঃ
পর্বতানাং বিশালাঃ শতযোজনং ।
হুদাশ্চ তত্র চত্বারঃ পযো মধিকু বা-
স্রিদাঃ ॥ দেবোদ্যানানি চত্বারি দ্বৈ-
চৈত্ররথ নন্দনে । সর্বতো ভদ্র নিত্যে-
বং তথা বৈভ্রাজকং বনং ॥ তেষু দেব
স্ত্রিযো নিত্যং বিহরন্তি সুরৈঃ সহ ।
গন্ধর্বাঃ কিম্বরাশ্চৈব তথানেয সিন্ধ
চারণাঃ ॥ গায়ন্তো মধুরং দিব্যং
স্ত্রীভিঃ কীডন্তি তাপস । চূতো যো
মন্দরোৎসঙ্গে হযুত যোজন মুচ্ছি-
তঃ ॥ কলান্যমৃতকল্পানি পতন্ত্যস্য

ভূগোল

সুদূরতঃ । তেষাং বিশীর্ঘ্যমাণানা
 রসেনাজনি যানদী ॥ অকণোদা নাম
 সৈব বহুতে মন্দরাচলাৎ । যজ্জল
 স্পর্শনাত্রেণ ভবানী শিবযো গণাঃ ॥
 স্ব দেহ সৌরভেণাপি সমস্তাদশ
 যোজনং । সুগন্ধযন্তি বাতেন বাৎ-
 স্যায়ন তদভ্যুতং ॥ এবং জহুফলানা-
 ঞ্চপাততাং মেক মন্দরে । হস্তিকায়
 পুমাণানাং রসৈ জাতা মহানদী ॥
 সৈব জহুনদী নাম দক্ষিণেন ইলাবৃতং
 । তীরযো কভযো রেব জহুরস প-
 রিপ্লুতা ॥ মৃত্তিকৈব সুবর্ণং স্যাত
 বায়র্ক কিরণানুযাৎ । তত্র জাহুনদং
 হেম নানাভরণ সংজিতং ॥ দেবো-
 পদেব গন্ধর্বা ধারযন্তি সহ ক্রিয়া ।
 যো বৈ মহাকদম্বশ্চ সুপার্শ্বোপরি-
 তাপস ॥ তৎ কোটরেভ্যঃ পশ্চৈব
 নধুধারাঃ সুবন্তি বৈ । পঞ্চায়ান প-
 রীণাহাঃ পশ্চিনেন ইলাবৃতং ॥ যা
 সাং রসাশ্চ ভূঞ্জানাঃ সুস্থোদ্গার
 বায়ুনা । সুগন্ধযন্তি ধর্মজ্জ সনস্তাৎ
 শতশোজনং ॥ জমুদাগু নিকটো যঃ
 শতবল্যা বটো মহান্ । স্কন্ধেভ্য
 স্তন্যনদ্যস্ত উত্তরেণ ইলাবৃতং ॥ প-
 যন্তিনী দধিহুবা ঘটজল্যা নধুসুনাঃ
 । শুভসুবেতি পশ্চৈব যাসাং রস
 নিষেধগাৎ ॥ বলী পলিত দৌর্গন্ধ্য ॥

ভূগোল

ভরা দোষো ন বিদ্যতে । অরহু স-
 ররঃ শঙ্খঃ অসুস্ত্রঃ শিখর স্তথা ॥ বৈ-
 কঙ্কশ্চ ত্রিকূটশ্চ পদ্বতৌ কচকর্ষভৌ
 । পতঙ্ক নিষধৌ নাগ সিতিবাস ত্রি-
 কূটকাঃ ॥ হংস বৈদুর্য্য কপিলা দ্বৌ
 কালঞ্জর জাকধী । গিরযো মূল
 দেশে তু সুমেরোঃ পরিকল্পিতাঃ ॥
 হঠরৌ দেবকূটশ্চ দ্বৌ নগৌ মেক
 পর্বতঃ । অষ্টাদশ সহস্রাণি যোজ-
 নান্যুদগায়তৌ ॥ পৃথু তুর্কৌ দ্বিসা-
 হসু যোজনং তাপদর্ষভ । পবনঃ
 পারিপাত্রশ্চ মেরোঃ পশ্চিমতঃ স্থি-
 তৌ ॥ তথা পুমাণৌ কৈলাস করবী-
 রৌ তু দক্ষিণে । পুমাণ্যতাবুত্তরেণ
 ত্রিশঙ্ক মনরৌ তথা ॥ অষ্টাভিরেতৈ
 গিরিভি ভাতি কাঞ্চন পর্বতঃ । মে-
 রৌ মূর্দ্ধনি বিপুগু্য মধ্যে বিশ্ব সূত্রঃ
 পুরী ॥ চতুরস্রা শাতকৌস্তী যোজ-
 নায়ত বিস্ততা । দিক্পাঙ্গানাং তথা
 পূর্ঘ্যঃ পূর্বাঙ্গিষু যথা ক্রমং ॥ বৃক্ষপু-
 র্যা শ্চতুর্থেন ভাগেন পরিকল্পিতা ।
 তত্র বৃক্ষা চ কদম্বশ্চ শক্রশ্চাপি সু-
 রেশ্বরঃ ॥ সনেত্য বিবিধৈ য জৈ য-
 জন্তে তুরি দক্ষিণৈঃ । তুহু ক নারদ-
 শ্চৈব বিশ্বাবসু হাঁহা হুঃ ॥ অতিগ-
 ন্যা মরশ্চৈষ্ঠ স্তবন্তি বিবিধৈঃ স্তবৈঃ ।
 দশর্ষযো মহাত্মানঃ কশ্যপশ্চ পু-

ভূগোল

ভূগোল

জাপতিঃ ॥ তত্র গচ্ছতি উদ্-তে সদা
 গর্হণি পর্হণি । তস্যৈব মৃদ্ধন্যশনা
 কাব্যো দৈত্যমহীষতে ॥ তস্যৈহ
 মানি রত্নানি তস্যেমে রত্ন গর্হতাঃ ।
 তস্মাৎ জ্বেরো ভগবাৎ শচতুঃ ভা-
 গমশং তে ॥ ততঃ কলাশং বিব্রন্য
 মনুষ্যেভ্যঃ পুষ্পহৃতি । গাশ্বে তস্যে
 স্তরে দিব্যং সর্বত্র অনুসাহিতং ॥
 কর্ণিকার বনং রম্যং শিলাজাল স
 মৃদ্ধতং । তত্র সাক্ষাৎ হাদেবো ভীমৈ
 ভু তৈঃ সমাবতঃ ॥ পার্হত্য স্হ
 দেবেশো রমতে ভূত ভাবনঃ । কর্ণি-
 কার মণীং নানাং দধদাপাদলম্বি
 নীং ॥ তস্য শৈলস্য শিখরাৎ ক্ষী-
 র ধারা মহানতে । বিশ্বকপা পরি-
 মিতা ভীম নির্ঘাত নিব্বনা ॥ পুণ্য
 পুণ্যতমৈ জুষ্টা গজা ভাগীরথী
 ভা । তাং ধারয়ামাস তত্র চন্দ্রা
 পর্হ তৈ রপি ॥ শতং বহু সহস্রাণ্যং
 শিরসৈব পিনাকঙ্ক । মেরোস্ত শি-
 খরাৎ দেবী ভিদয়ানা চতুর্বিধা ॥
 সীতা চালকনন্দতি বহু ভদ্রেতি
 কীর্তিতা । সীতা উ বৃক্ষসদনাৎ
 কেশরাদি মহাচলান ॥ অতিক্রম্য
 পুসুবতী গন্ধনাদন মৃদ্ধম্ । গতিহা
 দ্বিজ বর্ষক ভদ্রাশং পুনতী কলাৎ ॥
 প্রাচ্যাং দিশি মহাভাগ পুবিষ্টা ল

বণোদধিঃ । নাল্যবহিখরাঃ কুঃ প
 তিহা কেতুমানকে ॥ পুতীচ্যাং বি-
 শি বিপেন্দু পুবিবেশ সরিৎপতিঃ
 তদু সোত্তরতো নেক শিখরাৎ প
 ডিতা গিরীন্ ॥ অতিক্রম্য শৃঙ্গবতঃ
 শৃঙ্গাঙ্গো গন পাতুকা । উত্তরাৎ শ
 জুক্র পুপ্য পুবিষ্টা লবণাণ্যং ॥
 তৈশ্চালকনন্দা চ পতন্তী গিরী মৃ-
 ছন্দা হিমালায়ং বিনিভিন্য ভারত
 বষ মেত্য চ ॥ লবণাষুধি নভ্যেতি
 দক্ষিণস্যং দিশি দ্বিজ । মেরোস্ত
 পশ্চিমে পার্শ্বে কেতুমানো মহান
 তে ॥ আযুর্দশ সহস্রাণি বর্ষাণাং তত্র
 নানবে । সর্বগ বণাশ্চ নরাঃ স্ত্রিয়শ্চ
 প্লরসোপমাঃ ॥ বীত রোগ শোভ
 ভয়া নিত্যানন্দ বর্জিনাঃ । ভাবহে
 যানবা স্তত্র পুতপ্ত কনক পুভায়াঃ ॥
 গন্ধনাদন শৃঙ্গেষ জ্বেরঃ সহ রাক্ষ-
 নৈঃ । অপ্লরো গণ গচ্ছৈ মোদতে
 গুহকাধিপঃ ॥ গন্ধনাদন পার্শ্বেতু
 গগুশৈলাঃ সহস্রাণ্যং । একাদশ স-
 হস্রাণি বর্ষাণাং পরদায়ুষঃ ॥ তত্র
 জুষ্টা নরাঃ সর্বে বন বীর্ষ্য পরাক্রমাঃ
 । স্ত্রিয়শ্চোৎপল পপ্রাভাঃ সর্বাঃ সু
 পুষ্প দর্শনাঃ ॥ ॥ ॥ উত্তরাঃ সরব
 শৈব ভারতক মহানতে । ধরঃ স-
 হে মহাভাগ দিবর্ষে দক্ষিণোত্তরে ॥

ইলাবৃচ্চ° মধ্যমস্ত পঞ্চবর্ষাণি চৈব ॥
 ইতি চন্দ্রোত্তর মেতেভ্যে বর্ষ ম-
 স্ত্যতে গুণৈঃ ॥ অপরেষু চ বর্ষেষু
 তারত° বিনা। আয়ুঃ পুনাণ°
 শতাব্দী° দশ বর্ষ সহস্রক° ॥ এব
 মেলা মহাভাগ পৃথিবী পর তৈ
 ষ্টিত। ইতি পদ্মপুরাণে ভূমিখণ্ডে
 ভূগোল বর্ণনে ১২৮ অধ্যায়ঃ ॥ * ॥
 শেষ উবাচ। নবম্বোতেষু বর্ষেষু ভগবান
 ভূত ভাবনঃ। অনগুহায় লোকানা-
 মাস্তে নাযা বপুর্জরঃ ॥ ইলাবতে ত
 ভগবান্ ভব একঃ মহোদয়। আস্তে
 বিহার নিরভো নান্য স্তত্র পুমান
 দিগ ॥ ভবানী শাপতো বৃক্ষন প-
 ত্য শম কদাচন। যত্র পুবিষ্টো মো-
 তেন পুতো বৈবস্বতস্য বৈ ॥ ইলঃ
 স্ত্রী ভাব মাপন্নো যস্য° জাতঃ পু-
 করবাঃ। তত্র সঙ্কর্ষণ° দেব° কলা°
 বিকো মর্হাত্মনঃ ॥ ভবো ভবান্য।
 সহিতঃ স্তৌতি ভক্তি সমন্বিতঃ। * ॥
 ভূদাশ্বে দ্বিজ বর্ষে° তু হযশীর্ষাকৃতি
 ইরিঃ ॥ বসতে বর্ষ পুরুষা স্ত° স্তবন্তি
 ভগবৃক°। * ॥ হরিবর্ষে তু ভগবা-
 ন্নরনিঃ বপুর্ধরঃ ॥ স্ত্যতে দৈত্যপ-
 তিনা পুহ্লাদেন মহাত্মনা! * ॥
 কেতুমালে চ ভগবান্ কান্দেব স্বক-
 পবান্ ॥ পুজাপতে দুহিত্তিঃ স-

ইব রময়া মুদা : স্ত্যতে পরয়া ভ
 ক্ত্যা জগম্মোহন কপধৃক্ ॥ * ॥ রম্য-
 কে ভগবানাস্তে নৎ স্যক্তনী দযাপ-
 রঃ। মনু বৈবস্বত স্তঞ্চ স্তৌতি ভক্ত্যা
 কৃতঃ স্তবৈঃ ॥ * ॥ হিরণ্যায় ত ভগ-
 বানাস্তে কন্ম তনু° দধৎ। পেতাধি
 রাজ স্ত° স্তৌতি ভক্ত্যা পরময়া যুতঃ
 ॥ * ॥ অকবর্ষে চ ভগবান বরাহঃ
 সেব্যতে হনৈঃ। ত° দেবী যঃ ক্ষিত্তিঃ
 স্তৌতি তদ্ব্য পতিভিঃ মহা ॥ * ॥ বর্ষ
 কি° পুরুষে বৃক্ষন ভগবানাদিপুরুষঃ
 । সীতয়া বিহরন্নাতে সতত° লক্ষ-
 গাগুজঃ ॥ তঞ্চ কি° পুরুষৈঃ সাদ্ধ°
 ভক্ত্যা মাকত নন্দনঃ। পার্শ্বসে-
 নেন চ সহ স্তৌতি ভক্ত্যা বিতাকি-
 তঃ ॥ * ॥ ভারতে চ তথা বযে নর-
 নারাযণাবৃষী। নারদঃ স্তৌতি ভগ-
 বান্ ভগবন্তৌ ক্তানতিঃ ॥ * ॥ ধী-
 পে হ্মিন্ বহবঃ সন্তি গিরযঃ সন্নি-
 ত স্তথা। দেশাশ্চ বহবো বৃক্ষ° স্তা°
 স্তে বক্ষ্যামনেক্রমাৎ ॥ মেরো কত-
 রতঃ সর্বান পর্য্যায়েন বুণীন্যহ°।
 দক্ষিণেন তু নীলস্য মেরোঃ পার্শ্বে
 তথোত্তরে ॥ উত্তরাঃ অরবো নান
 পুণ্যাঃ সিদ্ধ নিবেষিতাঃ। তত্র বৃক্ষা
 নৃফনা নিত্য° পুহ্ল ফলাপাণাঃ ॥
 সুগন্ধীনি চ পূর্ণাণি কদ্যানি হৃদয়ন্তি

ভূগোল

চ। সর্বে কানদুধা বৃক্ষা লতাঃ কান
 পুপূরিকাঃ ॥ অপরে কীরিণো নান
 তরবো নূনিপূঙ্গব । যে সুবন্তি সদা
 কীরং রসৈ রনৃত সমিভং ॥ বস্ত্রাণি
 চ পুনুষন্তে ফলে স্বাভরণানি চ । স-
 র্বা নিমিত্তানিঃ সঙ্ঘহাটক বাল
 কা ॥ সর্বত্র সুখদা নিত্যং পঞ্চ শকর
 বর্জিতা । স্বর্গভোগাবশেষেণ জায়-
 স্তে তত্র মানবাঃ ॥ শুল্কভিজন সম্প-
 ন্নাঃ সর্বে চাক নুখাসুজাঃ । মিথুনা
 নিচ জায়ন্তে ত্রিযঃ সর সুতোপমাঃ ॥
 তেষান্তে কীরিণাং কীরং পিবন্ত্যম্-
 ত সমিভং । মিথুনং জায়তে কালে
 সমস্তাচ্চ পুবর্জতে ॥ তল্য কপ গুণো-
 পেতং তল্য বেশ বয স্তথা । নিরাম-
 যা নিরাবাধাঃ সদানন্দ বিবর্তিনঃ ॥
 একাদশ সহস্রাণি তত্র বর্ষাণি বৈ জ-
 নাঃ । জীবন্তি তে মহাভাগ ন চান্যে-
 ন্য হনন্তি চ ॥ ভাকুণ্ডা নাম শঙ্গনা
 স্তীকৃতুণ্ডা মহাবলাঃ । তামিহরন্তী
 কৃতান দরীষু পুষ্টিপন্তি চ ॥ উত্ত-
 রাঃ স্রবো বৃক্ষন্ ব্যাখ্যাতা স্তে স-
 মানতঃ ॥ * । হিরণ্যমে রম্যকে চ এষ
 ধম্মা পুষ্টিভিত্তঃ ॥ মেরোঃ পার্শ্বমহ-
 পুষ্ণং বৃক্ষং যথা তথং । ভদ্রা-
 ধে ভদ্রশুবা নাম তত্র বৃক্ষন্ মহীপ-
 তিঃ ॥ ভদ্রসাল বনং তত্র কালামুশ্চ

ভূগোল

মহাক্রমঃ । কালান্নো নাম বৃক্ষা
 হসৌ সিদ্ধ চারণ সেবিতঃ ॥ যোজ-
 নৈক সমুৎসেধো নিত্য পুঙ্গ ফলঃ
 শুভঃ । তত্রতে পুষ্ণাঃ শ্বেতা স্তেজো
 যুক্তা মহাবলাঃ ॥ জম্বুনাভাঃ ত্রিয
 চাকনাসাঃ সুলোচনাঃ । চন্দ্রা-
 ভ চাকরুপাশ্চ পুর্ণেন্দু সদশাননাঃ ॥
 নৃত্য গীত কলাভিজ্ঞা শচন্দ্রশীতল-
 কান্তযঃ । দশ বর্ষ সহস্রাণি তত্রানু
 বৃক্ষগর্ষভ ॥ কালামু রস পানে নি-
 ত্যং সুস্থির যৌবনাঃ । দক্ষিণেন তু-
 নীলস্য নিবধস্যেত্তরেন ত ॥ সুদর্শ-
 নো নাম মহান জম্বুবৃক্ষঃ সনাতনঃ ।
 সর্বকান ফলঃ পুণ্যঃ সিদ্ধ চারণ
 সেবিতঃ ॥ দ্বীপ খ্যাতিকরঃ শ্রীমান
 সহসু যোজনোচ্ছিতঃ । অরহীনাং
 সহস্রঞ্চ শতানি দশ পঞ্চ চ ॥ পরি-
 গাহন্ত বৃক্ষস্য রসানাং রসভেদি-
 নাং । তরুণাদিত্য বর্ণাশ্চ জায়ন্তে
 তত্র মানবাঃ ॥ * ॥ তথা মাল্যবতঃ
 শ্বে দৃশ্যতে হব্যবাহনঃ । নাম্না
 সর্বত্রকো নাম কালাগ্নিঃ পুলযে ১৩
 কুৎ ॥ তথা মাল্য বতঃ শ্বে পূর্বে
 পূর্বানুগণ্ডিকাঃ । যোজনানাং সহ-
 স্রাণি পঞ্চম্মাল্যবান্ দ্বিজ ॥ মহার-
 জত সঙ্কশা জায়ন্তে তত্র মানবাঃ ।
 বৃক্ষলোক চ্যুতাঃ সর্বে জায়ন্তে তত্র

ভূগোল

ভূগোল

বৈ নরাঃ ॥ তপ স্তপ্যস্তি তে তীব্রু ॥
 ভবন্তি হুঙ্করৈতসঃ । রক্ষণার্থস্ত
 ভূতানাং ন বিশস্তি দিবাকরণা ॥ ষ-
 ষ্টিস্তানি সহস্রাণি ষষ্টিরেব শতানি
 চ । অকণস্যগুতো যান্তি পরিবার্য
 দিবাকরণ ॥ ষষ্টি বর্ষ সহস্রাণি ষ-
 ষ্টিমেব শতানি চ । আদিত্য তপ্তা
 স্তে সর্বে বিশস্তি শশিনঃ ॥ ইতি
 পাদ্মে ভূমিখণ্ডে ভূগোলে ১২৯ অ-
 ধ্যায়ঃ ॥ ❀ ॥ শেষ উবাচ । দক্ষিণে-
 ন তু শ্বেতন্য নিষধসেয়াস্তুরেণ তু ।
 বর্ষ রহণং নাম জায়ন্তে তত্র মান-
 বাঃ ॥ শক্লাম্বিজন সম্প্রমাঃ সর্বে সু-
 প্ৰিয় দর্শনাঃ । দশবর্ষ সহস্রাণি শ-
 তানি দশ পঞ্চ চ ॥ জীবন্তি তে ন-
 হাভাগ নিত্যং মুদিত নানমাঃ । ❀ ।
 দক্ষিণেন তু নীলস্য নিষধসেয়াস্তুরে-
 গ তু ॥ বর্ষ হিরণ্যং নাম তত্র হৈ-
 মবতী নদী । যত্র চায়ং মহাভাগ প-
 ক্ষিরাট্ পতগোত্তমঃ ॥ যক্ষানুগাশ্চ
 বহবো ধনিনশ্চ মহাবলাঃ । একাদ-
 শ সহস্রাণি বর্ষাণাং তে মহামতে ॥
 আয়ুঃ পুমাণাং জীবন্তি শতানি দশ
 পঞ্চ চ । শৃঙ্গাণি চ বিচিত্রাণি ত্রী-
 ণ্যেব বাক্ষণবর্ষত ॥ একং নগিমবং ত-
 ত্র দ্বিতীয়ং রৌদ্র মদ্ভুতং । সর্ব রত্ন
 মর্ষকৈব তৃতীয়ং তত্র শোভতে ॥ যত্র

স্বয়ম্পূজা দেবী নিত্যং বসতি শান্তি-
 লী । হেনকটস্ত সূমহান্ কৈলাশো
 নান পর্বতঃ ॥ যত্র বৈ পবনো রাজা
 গুহকৈঃ সহ মোদতে । অস্ত্যস্তুরেণ
 কৈলাশং মৈনাকং পর্বতং পুতি ॥
 হিরণ্য শৃঙ্গঃ সূমহান্ দিব্যো মণিন-
 যো গিরিঃ । তস্য পার্শ্বে মহাদিব্যং
 শত্ৰুকাঞ্চন বালুরু ॥ রন্যং বিন্দু স-
 রো নাম যত্র রাজা ভগীরথঃ । দৃষ্ট্বা
 পুণ্যাপগাং গঙ্গা মুবাস বহলাঃ স-
 নাঃ ॥ যুপা মণি মযা স্তত্র চৈত্যা-
 শ্চাপি হিরণ্যবাঃ । তত্রৈষ্ট্বা তু গতঃ
 সিদ্ধিঃ সহস্রাঙ্কো মহাযশাঃ ॥ সুষ্ট্বা
 ভূতপতি যত্র সর্বলোকৈঃ সনাতনঃ
 । উপাস্যতে তীক্ষ্মতেজা যত্র ভূতৈঃ
 সমস্ততঃ ॥ নরনারায়ণো বুদ্ধা মনুঃ
 স্থানুশ্চ পঞ্চনঃ । তত্র দিব্যা ত্রিপ-
 থগা পুথনস্ত পুতিষ্ঠিতা ॥ বুদ্ধলো-
 কাদপক্রান্তা সপ্তদা পুতিগদ্যতে ।
 বস্বোকসা বা নলিনী পাবনী চ সর-
 স্বতী ॥ জহ্নুনদী চ সাতা চ গঙ্গা সি-
 ক্কুশ্চ সপ্তনী । অচিন্ত্যা দিব্য নক্ষা-
 শা পুভাবৈশ্চ সমন্বিতা ॥ উপাসতে
 যত্র সত্রং সহস্র যুগপর্য্যয়ে । দশ্যা-
 দশ্যা চ ভবতি তত্র তত্র সরস্বতী ॥
 এতা দিব্যাঃ সপ্তগঙ্গা স্ত্রিষু লোকেষু
 বিশুভাঃ । রক্ষাংসি বৈ হিনবতি

ভূগোল

হেমকুটে তু গৃহকাঃ ॥ সর্পা নাগা-
 শ্চ নিষধে গোকর্ণঞ্চ তপোবনং । দে-
 বাসরাণাং সর্বেষাং শ্বেতপর্বত উ-
 চ্যতে ॥ গন্ধর্বা নিষধে নিত্যং নীলে
 বুদ্ধর্ষয স্তথা । শৃঙ্গবাশ্চ মহাভাগ
 দেবানাং পুতিনঞ্চরঃ ॥ ইত্যেতানি
 মহাভাগ সপ্তবর্ষাণ্যনুক্ৰমাৎ । ভূ-
 তান্যপি নিবিষ্টানি গতিনস্তি ধ্রুবা-
 নি চ ॥ তেষা ম্জির্ষহ বিধা দৃশ্যতে
 দৈব নানুবা । অশক্যা পরিসংখ্যা-
 তু শুদ্ধেযা তু বভূং সনা ॥ ইলাবতে
 তু ভগবান্ ভবান্যা সহ নোদতে ।
 ইত্যেব নষ্টৌ বর্ষাণি কথিতানি ত-
 বানষ ॥ * ॥ কর্ম ক্ষেত্রং মহা পুণ্য-
 ভারতং শূণ্ সাম্প্রতং । পুষ মি-
 ন্দ্রস্য দেবস্য ননো বৈবস্বতস্য চ
 ॥ পৃথোস্তু বৃক্ণন বৈণ্যস্য তথেক্কা কো
 মর্হান্ননঃ । বযাতে রঘুরাশন্য না-
 কাতু নহস্য চ ॥ তথৈব মুচুন্দস্য
 শিবে রৌশীনরস্য চ । সোনকস্য চ
 রাজর্ষে গাধৈশ্চ মহান্ননঃ ॥ ঋষ-
 ভস্য তথৈলস্য দিলীপস্য মহান্ন-
 নঃ । অশিকস্য চ ধর্ম্যজ্ঞ নৃগস্য নৃ-
 পতে স্তথা ॥ অনেযাঞ্চ মহাভাগ
 ক্ষত্রিযাণাং বলীযসাং । শূণ্ নে গদ-
 তো বুদ্ধন্ সর্ব পাপ পুণাশনং ॥ ন-
 হেন্দো মননঃ সহঃ শুক্তনান্ কবা

ভূগোল

নপি । বিক্রশ্চ পারিপাত্ৰশ্চ স্ফেতে
 জল পর্বতাঃ ॥ তেষাং সহস্রশো বৃ-
 ক্ষন্ গিরবস্তু সমীপতঃ । ধাত চিত্রা
 সত্ত্ববস্তো মহাস্ত শ্চিত্রমানবঃ ॥ আ-
 ব্যা মেহাশ্চ ধর্ম্যজ্ঞ তৈ নিশ্চাঃ পৃক-
 ষা দ্বিজ । * । নদীং পিবন্তি বিপ্লা-
 গক্কাং সিক্কাং সরস্বতীং ॥ শতক্রু চন্দ্র
 ভাগাঞ্চ বিপাপাং স্থূল বালুকাং ।
 গোদাবরীং নন্দ্যঞ্চ যমুনাঞ্চ মহা-
 নদীং ॥ দৃশ্বতীং বিপাসাঞ্চ বাতলা-
 সরিতাম্বরং । নদীং বেত্রবর্তীঞ্চৈব
 পযোক্ষীং দেবিকানপি ॥ বেদম্ভতি-
 বেদশিনীং চিত্রসেনাঞ্চ নিম্নগাং ।
 করীষিণীং চিত্রবহাং কৃষ্ণেণাং সুপু-
 গ্যদাং ॥ ইরাবতীং বিতস্তাঞ্চ ত্রিদি-
 বা নিক্ষুলাং ক্ণি । গোমতীং পুত-
 পাপাঞ্চ নিচিতাং লোহিতাবনীং ॥
 কোশিকীং ত্রিদিবাং কৃত্যাং সরযুঞ্চ
 মহামতে । চর্ম্মণ্ডীং বেত্রবতীং চ-
 ন্দনাঞ্চ মহানদীং ॥ রহস্যং শত
 ক্রম্মাঞ্চ হস্তি সোনাং দিশস্তথা ।
 শরাবতীং পযোক্ষীঞ্চ বাজিনীং পুর-
 নালিনীং ॥ পূর্বাভি রামাং ধীরাঞ্চ
 বাপীং শীতবলী নপি । পলাশি-
 নীং পাপহরাং সুপুযোগাং মহামতে
 ॥ কাবেরীঞ্চ লকাঞ্চাগি বেণাং ভীম-
 রথী নপি । রহস্যং শতক্রম্মাঞ্চ

ভূগোল

ভূগোল

জশীরা• মহানদী• ॥ পলাশিনী•
 পাপহরা• হেনা• ঘটবতী• তথা ।
 নক্কা• পুবরা• মেলা• নহেন্দা•
 পাটলাবতী• ॥ পুরাবতী ননুকাঞ্চ
 জশধারা• মহানদী• । সদানীরা ন-
 ধ্ব্যাঞ্চ তথা চীরবতী নপি ॥ করী-
 ষিণী• মশিকী• ঞ বিপলা• সহিরাণী•
 । সদশকান্তা• শিবার্কেব পঞ্চনীঞ্চ
 মহানদী• ॥ বিণা• বীরকরাঞ্চাপি
 বিখানিত্রা• কপিঞ্জলা• । বসু• সুব-
 ত্রা• গৌরীঞ্চ জবেরা নম্বুবাহিনী• ॥
 রথচিত্রা• জ্যোতিরথা• তুঙ্গবেণা•
 মহানদী• । বৈলন্দী• পিঞ্জলাঞ্চৈব
 তুঙ্গবেণা• মহানদী• ॥ বিদিশা•
 কৃকবেণাঞ্চ হবিঃসুবা• মহাপগা• ।
 সক্র্যা• সমাসা• বেদাষা• ভারদ্বা-
 জীঞ্চ নিয়ুগা• ॥ শীবাঞ্চ পিছলা-
 ঞ্চৈব কৌশিকী• নিয়ুগামপি । দুর্গা•
 মন্ত্র শিলাঞ্চৈব বুদ্ধমেধ্যা• দশদ্বতী•
 ॥ পরোক্ষামথ রোহীঞ্চ সামান্যা•
 বরণ্যামসি• । সুরসা• তপসা• দাসী•
 পর্ণাসাঞ্চ মহানদী• ॥ মালবী• বৃষ-
 ভা• ভাসা• বুদ্ধমেধ্যা• বৃহদ্বতী• ।
 এতা স্তান্যাশ্চ বস্তুয়া বৈ মহান-
 দেয়া দ্বিজর্ষভ ॥ সদা নিরানবাক্ষা
 মন্দগা মন্দবাহিনী । চিত্রোপলা
 চিত্ররথা দুর্গাপি পাপহারিণী ॥ ব্

ক্রাণী চ মহাগৌরী কোষা চাপি ম-
 হানদী । শুক্তিনতী ননঙ্গা চ নঞ্জলা
 বাহিনী তথা ॥ জনারী ঋষিঙ্গল্যা
 চ নদীনন্দাকিনী তথা । সপর্ণা চ
 তথা গঙ্গা নারিষা চ সরস্বতী ॥
 লৌহিত্য• করতোষা চ তথৈব বৃষ-
 কাঙ্কযা । বিশ্বস্য মাতর শৈচতাঃ
 সর্বাশৈচব মহাক্ষমাঃ ॥ তথা নদ্যস্তু-
 পুকাশাঃ শতশশ্চ সহস্রশঃ । ইত্যে-
 তাঃ সরিতো বুদ্ধম্ সমাখ্যাতা স্তবা
 নব ॥ * ॥ বক্ষ্যামি পর্বতাশ্চাপি
 ভারতে সন্তিয়ে দ্বিজা মলয়ো মঙ্গল-
 প্তস্তে মৈনাক শ্চত্রিকটকঃ ॥ ঋষভঃ
 জটকঃ কোল্লঃ সহো দেবগিরি স্তথা
 । শ্রীশৈলো ঋষ্যমুকশ্চ শুক্তিমান্ধক
 এবচ ॥ দ্রোণশ্চ পারিপাত্রশ্চ রৈবতঃ
 কজ্জত স্তথা । গোবন্ধন শ্চত্রকটো
 নীলো গোবর্গ এবচ ॥ কোলানুথ ই-
 ন্দুকীল স্তথা কানগিরি দ্বিজ । * ।
 অতঃপর• জনপদান্ বক্ষ্যামি দ্বিজ-
 সত্তম ॥ বিখ্যাতাঃ জকপাঞ্চালাঃ
 শাল্লা মাদেয় জাঙ্কলাঃ । মৎস্যঃ
 জশটো মৌদ্গল্যা ভোজাঃ সিন্ধু জ-
 লিন্দকাঃ ॥ সুরসেনাঃ পুলিন্দাশ্চ
 জন্তয়ঃ কেশি কোশলাঃ । পাঞ্চালাঃ
 কৌশলাশ্চৈব বোধো মাল্য স্তথৈব চ
 ॥ চেদি মৎস্য ককুষাশ্চ নৈকপৃষ্ঠা

भूगोल

युगक्रराः । उक्तमांश दशांश का-
 शयो २ परकाशयः ॥ अस्तयो २ व-
 सुयश्चैव मलजा विजया सुथा । आ-
 धिराज्याः सङ्गुतांश चक्र वक्रातयः
 शदाः ॥ मानवास्योपवाहांश यक्-
 ल्लोमान एव च । बालीका वाटधाना-
 ष्च शङ्कला शर्म चण्डकाः ॥ मल्लाः
 सुदेखाः पुहुदा नहिवाः शशिका
 सुथा । अपरास्ताः परास्तांश आ-
 तीराः कागतोयकाः ॥ अटवी शि-
 थरांश्चैव नेकभूतांश नारिष ।
 उपाविषानुविषांश जङ्गलाः अक-
 वर्णकाः ॥ अट्टाः परास्ता नाहेया
 नागधा मालवज्जटाः । अक्रुांश व-
 वो वृक्षन् कक्षाः सानुदु निम्बुटाः ॥
 बहिर्गिर्योङ्गमलदा अस्तगिर्य सुथे-
 व च । सह्युत्तराः प्रावृषेयाः सुदेष्टा
 यामुना सुथा ॥ शका निषादा निषधा
 भार्गवांश द्विजर्षभ । पुण्ड्र भोगा-
 किरातांश तथैवान्तर् नैर्थाताः ॥
 तीरगुहाः सुरसेनाः अस्तलाः अश-
 ला सुथा । तिलतावा मसावांश
 गाकारा दर्शका सुथा ॥ काश्मीराः
 सिङ्गुसोवीरा ईजिका कन्यका गणाः
 । अतीमाहा अलतांश मधुमन्ताः
 अजन्दकाः ॥ रत्नवट्टांश धर्मज्जमो-
 चला बालिका सुथा । दधीर्वरा लवा ॥

भूगोल

दर्वाः सुदानानः सुनल्लिकाः ॥ वना-
 यवोदशाः पार्श्वरोमाणः अशिका
 कथा । रत्नवट्टांश धर्मज्ज वाड अम-
 रथोरगाः ॥ रक्तुः करीषकाश्चापि
 अलिन्दोपेत्यका सुथा । कहा गो-
 पालकहांश मूषिका वानवानिकाः
 ॥ किराता वर्बराः सिद्धाः पार्वती-
 यांश नारिष । षड् म्लेहाः सैस्रि-
 क्ता वैदेहा स्तानलिपुकाः ॥ तथा
 परे जनपदा दक्षिणा ब्राह्मणर्षभ ।
 दुविडाः केरलाः प्राच्या विकल्प मूष-
 का सुथा ॥ कोवेडका सुथा चोलाः
 सोहदा मलका मलाः । धृजिन्यु स-
 वसकेता कोङ्क वेङ्कट मालवाः ॥
 दण्डकाः कोरकाः प्राच्याः अङ्गरा-
 ङ्गारनारिकाः । तथैव विकल्प चूलि-
 का त्रिगर्ताः साल्ल सेनयः ॥ सनद्धाः
 कवकांश्च । तथैवापरवर्तकाः । मू-
 षका सुनवालांश पुलिन्दा वर्ब रैः
 सह ॥ मुनिवाटाः शिवाटांश सरा
 वेगवशा सुथा । विदर्भा शशिकाः
 काकजनांश ब्राह्मणर्षभ ॥ यवनांश
 शकास्तुजा सुद्धनाः परतद्धनाः ।
 सह्युत्तराः अजथांश दारुणा म्लेहजा-
 तयः ॥ उत्तरांशचापरे म्लेहा हुनाः
 पारसिकैः सह । तथैव च मला शी-
 ना दशांश दशनानिकाः ॥ अङ्ग वङ्ग

ভূগোল

কলিঙ্গাশ্চ পরুবা গিরিগঙ্ঘরাঃ ।
 খাসীকা শ্চান্তচারাশ্চ বৈশ্য শূদ্র
 কুলানি চ ॥ শূদ্রাভীরাশ্চ দবদীষে-
 চান্যে শ্লেহ ভূনযঃ । আত্রেয়াশ্চ ভর-
 হ্বজা স্তথৈব স্তনপোষকাঃ ॥ হ্রেষ
 কাশ্চ কলিঙ্গাশ্চ কিরাতানাঞ্চ জা-
 তযঃ । তোমরা হন্যমানাশ্চ তথৈব
 করভঞ্জকাঃ ॥ এতে চান্যে জনপ-
 দাঃ পুচেয়াদীচ্যা স্তথৈব চ । উদ্দেশ-
 শেন মযা দেশা শুব সঙ্কীৰ্তিতা
 দ্বিজ ॥ বর্ষে তু ভারতে বৃক্ষন্ ত্রিবর্গ-
 স্য ফলং ভবেৎ । দুহতে কানধক্ষে-
 নু ভূমিঃ সন্ম্যগনুষ্ঠিতা ॥ তস্মিন শূ-
 ভাশুভং কৰ্ম যথোক্ত ফলদং নৃণাং ।
 অন্যানি যানি বর্ষাণি ভনিষ্ৰ্গাণি
 তানি বৈ ॥ ভারতে বিহিতং কৰ্ম
 যাগ ধ্যানাদি লক্ষণং । ফলং ভূনয-
 তে সন্ম্যক্ বিকৰ্ম্য নরকাগ্যপি ॥
 তত্র সিদ্ধা নরা বৃক্ষন্ তপসা রাখনে-
 ন চ । পুযান্তি পরনং লোক মপবর্গঞ্চ
 মারিষ ॥ কৃতং ত্রেতা দ্বাপরঞ্চ কলি-
 শ্চ ব্রাহ্মণষভ । ভারতে তু ক্রমণৈব
 ভবন্তি হি যুগানি বৈ ॥ চত্বারি চ স-
 হস্রাণি বর্ষাণাং ব্রাহ্মণষভ । আয়ুঃ
 সংখ্যা কৃতযুগে সংখ্যাতা ভারতে
 দ্বিজ ॥ ত্রীণ্যেব তু সহস্রাণি ত্রেতা-
 য়াং ভারতে নৃণাং । দ্বেসহস্রে দ্বাপ-

ভূগোল

রে ত শত মেকং কলৌ স্মৃতং ॥ ত-
 ত্রাপি চ স্থিতি নাস্তি কলৌ ব্রাহ্মণ
 সন্তন । গৰ্ভস্থাস্চ মুযস্তে চ তথা
 জাতা মুযন্তি চ ॥ মহাবলা মহা-
 সত্ত্বা জ্ঞানিনো ধৰ্ম্য তৎপরাঃ ।
 তপস্বিনো ধ্যান নিষ্ঠাঃ কৃতে জায-
 ন্তি মানবাঃ ॥ ত্রেতায়াং সৰ্ব বর্গাশ্চ
 স্বধৰ্ম্য নিরতাঃ সদা । দ্বাপরে চ
 মহাভাগ কুরাশ্চ পরহিংসকাঃ ॥
 লুপ্তা শ্চানৃতিকাস্চৈব ক্রোধনা দুষ্ক-
 তে রতাঃ । কলৌ খলু ভবিষ্যন্তি
 ভারতে তাপস পূজাঃ ॥ সৰ্বেষা
 মপি বর্ষাণাং ভারতং পুবরং দ্বিজ ।
 সিধ্যন্তি মানবা হত্র হরিভক্তি প-
 রাষণাঃ ॥ পুযৌ ভাগবতাঃ সৰ্ব্বে
 ভারতে দ্বিজ সন্তম । নানা কৃপাণি
 তীর্থানি ফলদানি নৃণামপি ॥ জম্বু-
 দ্বীপো নযা পুোক্তো লক্ষযোদ্ধন বি-
 স্তৃতঃ । সমানেন পুনাগেন বেষ্টিতো
 লবণাস্ত্রসা ॥ অষ্টাবত্র উপদ্বীপানু-
 নিভিঃ পরিকীৰ্তিতাঃ । সিন্ধুমধ্যে
 মহাভাগ নানাবিধ জনাশুতাঃ ॥
 নামানি তেষাং বক্ষ্যামি শূণু বাৎ-
 স্যায়ন দ্বিজ । সাগরস্য সূতৈ রস্বা-
 শ্বেষণে পরিতো মহীং ॥ খনন্ডিঃ
 কল্পিতা বিপু দ্বীপা অষ্টৌ মহার্গবে
 । স্বর্ণপুষ্ শ্চন্দ্রশল্লঃ সিংহলাবর্তনৌ

उपगल

उपगल

तथा ॥ पञ्चजन्य तथा मन्महृदिणो
 रमणस्यः । लक्ष्मि कथिता विपु
 ज्जुद्धीपस्य ते इन्द्रा ॥ इति पान्थे
 त्मिथेण्डे उपगल वर्गने १०० इध्या
 यः ॥ ॥ ॥ शेष उवाच । प्लक्ष्मीप
 पवक्यामि शूणु वात्सयायन द्विज ।
 यन्मानं ज्जुद्धीपस्य तथैव लवणो
 दधेः ॥ ततो द्विगुण मानो हसौ
 प्लक्ष्मीपो महानते । यद्दुद्धीपस्य च
 यथा वेष्टनं लवणास्तुना ॥ समानेन
 पुमानेन पूरः परिथया यथा । परि
 थया उपयनं यथा भवति वेष्टनं ॥
 प्लक्ष्मीप सुथेवासौ संवेष्ट्य लव
 णोदधिः । द्विलक्ष योजनायामो व
 र्त्तते द्विज सत्तन ॥ तत्र ऊर्ध्व पुमा
 णोस्ति द्वीप थ्यातिकर सुकः । प्ल
 क्ष्मा नाम महाभाग स्वर्गवर्णो इग्नि
 धाम च ॥ तत्र वर्षाणि सैष्ठेव सुतदु
 यवसं शिवं । अमृताक्रम शास्तानि
 क्रमादतय मित्यपि ॥ सैष्ठेव सीमा
 गिरयो नद्यः सप्त च कीर्त्तिताः । नगि
 कृष्टो वज्रकृष्टो ज्ञेयातिथ्यानिन्द्रसे
 नकः ॥ हिरण्येष्टीवो मेघमालः सुग
 र्गः सेतुश्लका । अकण्ठमगा चैव
 नावित्य सिवमी तथा ॥ सत्यस्तुवा
 सुगुडा च वात्सयायन धृतस्तुवा । ए

नाः ॥ वर्णनां वृक्षणादीनां तत्र नन्ना
 मान्यनुक्रमात् । इंसैश्च पतङ्ग
 श्लोकायणश्च तृतीयकः ॥ सत्याङ्ग
 च चतुर्थो वै सर्वे धर्मार्थकोविदाः
 । अन्ये च पर्वता सुत्र नदरैश्च व ग
 हाकलाः ॥ प्रागायतो मन्त्रज्ञान
 मन्त्रो नाम पर्वतः । ततो मेघाः
 पुवर्त्तन्ते पुत्रवस्ति च सर्वतः ॥ ततः
 परेण विपेन्द्रु हलधारस्तु पर्वतः ।
 तन्मादगृह्णाति वै तोयं वासवः
 पृथिवी कृते ॥ वर्षासूहि ततो वृष्टि
 सुतः सत्यसमुद्भवः । रैवतो नाम
 तत्राथ गिरि र्थत्र पुतिष्ठितः ॥ रैव
 ती नाम नक्षत्रं दृश्यते दिवि नो
 दिता । उत्तरेण तु तस्याथ श्यामो
 नाम गिरि महान् ॥ प्रांशुः श्रीमात्र
 हामेव पुत्रयोजन विग्रहः । यस्य
 शिवा श्यामवर्णाः पुजा सुत्र महामते
 ॥ अतः परं महाभाग दुर्गे नाम
 महागिरिः । केशरी केशर यूतो
 यन्माहातः पुवर्त्तते ॥ प्लक्ष्मा नन्द
 महाद्वीपो यत्र पूज्यस्तु शकरः । तत्र
 गह्वस्ति सिद्धाश्च चारणा दैवतानि च
 ॥ धार्मिकाश्च पूजा वृक्षान् जरा मृत्यु
 विवर्त्तिताः । दीर्घायुषः सत्यपरा व
 र्त्तन्ते भोग वृद्धिताः ॥ नद्यश्चान्या
 महापूग्या गङ्गा च बहुधा मता महा

ভূগোল

নগিহ্মসীতাসীবেণিকা তথা
 ॥ সূক্ষ্মারী জনারী চ বহু বৃক্ষনিকা
 সুখা । মহাসাগা শতান্যেব । দ্যঃ
 সখ্যা ন শক্যতে ॥ তত্র পুণ্য জন-
 পদা শতদ্বারো লোক সমতাঃ । নগা-
 শ্চ মশ । ঐশ্বর্য মানসা মন্দগা সুখা
 ॥ মৃগা বৃক্ষগভূষিষ্ঠাঃ স্বকর্মনিরতা
 দ্বিজা মশকেষু তু রাজন্যা ধার্মিকাঃ
 সর্বকামদাঃ ॥ মানসে চ মহাভাগ
 বৈশ্য ধর্ম নিষেধিণঃ । মন্দগেষু তথা
 শূদ্রাঃ শূরা ধর্মার্থ নিশ্চিতাঃ ॥ ন
 তত্র রাজা বিপেন্দ্র নদগো নচ দণ্ড্য
 তা । সখ্যে নৈব তে সর্বে রক্ষন্তি চ
 পরস্পরং ॥ * ॥ প্লক্ষদ্বীপ সমানেন
 সমুদ্রে বৃত্তো বহিঃ । ইক্ষুরস যলে
 নৈব নানারত্নবতা দ্বিজা ॥ শাল্মলো-
 পি তথা দ্বীপঃ প্লক্ষাদ্বিগুণ মানতঃ ।
 চতুর্লক্ষ যোজনেন সুরোদেনাবৃত্তো
 মহান ॥ যত্র বৈ শাল্মলী নাম দ্বিল-
 ক্ষযোজনোহুিতা । দ্বীপ খ্যাতিকরো
 বৃক্ষঃ সপর্ণেন কৃতালযঃ ॥ তত্র বর্ষাণি
 সপ্তৈব কথ্যেত্তে তত্র সুরোচনং । সৌ-
 মনস্য রমণকং দেববর্ষ মিতি ক্র-
 মাৎ ॥ পারিতাদু মাপ্যাবন নভি
 জ্ঞাত মিতি দ্বিজ । সেতু শৈলাশ্চ
 সপ্তৈব সুরসঃ শতশৃঙ্গকঃ ॥ বাসদে
 বশ্চ জন্দশ্চ জমুদঃ পুন্নবর্ষকঃ । সহ ॥

ভূগোল

শ্রুতি রিতি কুক্ষন নদ্যঃ সপ্তৈব কী-
 র্তিতাঃ ॥ অনুমতিঃ সিনীবাণীনন্দা-
 রাকা সরস্বতী । রজনী চ জহুশ্চব
 মহানদ্যঃ সুপুণ্যদাঃ ॥ তত্র বিপা-
 দযো বর্ণা ক্রমারামানি বিভ্রুতি ।
 আদ্যঃ শ্রুতধরো বর্ণ স্ততো বীর্ষধরঃ
 স্ততঃ ॥ বসুক্কর স্ত্রীযস্তু চতুর্ধস্তু ইষু-
 ক্করঃ । সর্ষেতে সোন নাগানং ভপ-
 বস্তং বজন্তি হি ॥ সুরোদং পরিবেষ্টেয়া
 তথ ততো দ্বিগুণ মানকঃ । * । জশ
 দ্বীপো যতোদেন সমানেনাবৃত্তো দ্বিজ
 ॥ জশস্যো মহা স্তত্র দ্বীপ খ্যাতিং
 করোতি চ । জাজল্যমানো দীপ্তৈব
 মহাজ্বলনরাশিবৎ ॥ তত্র বর্ষাণি স-
 প্তৈব সমানানি পুমাণতঃ । বসুদানং
 দ্চ কচি নাভিগুপ্তং মহানতে ॥ সত্য
 বৃতং বিপু নাম দেব নামেতি সপ্তমং
 । সপ্তৈব সীনাগিরযঃ কীর্তিতা দ্বিজ
 সত্তম ॥ বক্রশ্চব চতুঃ শৃঙ্গঃ কপি-
 ল শ্চত্রকটকঃ । দেবানীক উর্জরো-
 না দুবিগশ্চতি সপ্তমঃ ॥ মহানদ্য-
 শ্চ সপ্তৈব সর্বপাপপুণাশনাঃ । রস
 জল্যা মধুজল্যা মিত্রবিন্দা চ মান-
 দা ॥ শ্রুতবিন্দা দেবগত্ৰী নস্ত্রমালা
 স্তত্চ্যুতা । তত্র বিপাদযো বর্ণা না-
 মাস্তর ভৃতো দ্বিজ ॥ জশলঃ পুথমো
 বর্ণঃ কোবিদস্তু দ্বিতীয়কঃ । অতি

ভূগোল

মুক্ত স্ত্রীযুক্ত চতুর্থঃ বলকঃ স্মৃতঃ
 ॥ তে সৰ্বে জ্ঞান সম্পন্ন জাতবেদ
 স্বকপিণঃ ॥ ভজন্তে ভগবন্তং বৈ কৰ্ম
 কৌশলযাজিনঃ ॥ ॥ ॥ ঘটোদাচ তথা
 দ্বীপো দ্বিগুণঃ ক্রৌঞ্চ সংজ্ঞকঃ ॥ ক্রী-
 রোদেন সমানেন বেষ্টিতো ব্রাহ্মণ-
 ষষ্ঠ ॥ ক্রৌঞ্চো নাম গিরি যত্র দ্বীপ
 খ্যাতিকরো মহান্ । মহাসেন শ-
 রাঘাত কৃত্বিহ্নো মহামতে ॥ ক্রী-
 রোদেনাভিষিক্তশ্চ সততং বীচি ॥
 সঞ্চয়ৈঃ । বর্ষাণি তত্র সপ্তৈব তেষাং
 নামানি মে শৃণু ॥ আগ্নৌ মধুকাহো
 মেঘপৃষ্ঠশ্চাপি বনস্পতিঃ । লোহি-
 তাগ্নঃ সুধামাচ ভ্রাজিষ্ঠশ্চাপি সপ্ত-
 নং ॥ গিরিশ্চাপি সপ্তৈব বর্ষনীমা
 করাঙ্গিহ্ন । শুল্কোৎথ বর্জমানশ্চভো-
 জন উপবর্জণঃ ॥ নন্দমো নন্দনশ্চৈব
 সৰ্বতোভদ্র ইত্যপি । সপ্ত তত্র মহা-
 নদ্যঃ পাবনা ব্রাহ্মণষষ্ঠ ॥ অভষা
 চানৃতৌবা চ তৃপ্তিকপবতী তথা ।
 তীর্থবত্যাৰ্য্যকা শুল্ক পবিত্রবত্যপি
 স্মৃত্য ॥ বিপাদব স্তথা বণাঃ খ্যাতা
 নানান্তরেণ তু । পুরুষঃ পুথনো বর্ণো
 দ্বিতীযো ঋষভঃ স্মৃতঃ ॥ তৃতীযো দুবি-
 গ্নো নাম দেব সংজ্ঞ শ্চতুর্থকঃ । মুৰ্ত্তি-
 জলনদী বিহ্নো ধ্যাযান্তি চ যজন্তি চ
 ॥ ॥ ॥ এব পন্নস্তাৎ ক্রীরোদাৎ ॥

ভূগোল

শাকদ্বীপো দ্বিজষষ্ঠ । আগ্নোনেন
 বিজ্ঞেযো দ্বাত্রিশল্লক্ষযোজনঃ ॥
 দক্ষিণগোদকেনৈব সমানেন স সি-
 ক্কা । পরীতো ভাতি তত্রাস্তি-শা-
 কোনাম মহীকহঃ ॥ দ্বীপখ্যাতিক-
 রঃ স্রীমান্ বাসয়ন্ দ্বীপনৈব ত-
 বর্ষাণি তত্র সপ্তৈব পুরোজব ননোজ-
 বৌ ॥ ধুনুনীকো বেপমানো বিখা-
 ধারশ্চ নারিষ । বহুকপ শ্চিত্ররেফো
 গিরিবোপি চ সপ্তৈব ॥ ইশান উক-
 শ্চ শ্চ বলভদ্রো মহানসঃ । শতকে-
 শব নামা চ সহনু সৌত এব চ ॥ দে-
 বপালোপি সপ্তৈতে ঋষনীমা পু-
 ক্তাঃ । নদ্যঃ সপ্তৈব বিখ্যাতা আ-
 যুক্তাপ্যনবা দ্বিজ ॥ সহস্রশ্চিঃ পঞ্চ
 নদী নিষ্কতি রপরাজিতা । বিখ্যা-
 তো ভব সৃষ্টিশ্চ মহাপুণ্যা মহাফ-
 লাঃ ॥ বিপাদব স্তথা কণা খ্যাতা
 নামান্তরেণ তু । অ্যাক্তো ঋতবৃত্তো
 নাম তত্রঃ সত্যব্রতঃ স্মৃতঃ ॥ দান-
 বৃত্তান বৃত্তৌ চ তৃতীয়শ্চ চতুর্থকঃ ॥
 ভগবন্তু বায়ুকপং ভজন্তে চ যজন্তি চ
 ॥ ॥ ॥ তথৈব দক্ষিণগোদাৎ পর-
 স্তাৎ পুরুষো মহান্ । দ্বিগুণেন পুনা-
 গেন দ্বীপঃ স্বাদুদকেন তু ॥ পরিবী-
 তঃ সমানেন সিঙ্কা ব্রাহ্মণষষ্ঠ । যত্র
 পুরুষ নতু চ । জলজ্জলন সমিতং ॥

দীপখ্যাতি করং পত্র সহস্রায়ত ॥
 শাভিতং । যদাহ্ রাসনং বিষ্ণুসূত্র
 ওস্য পূজাপতেঃ ॥ দ্বীপমধ্যে খবধি
 গিরি রেক এব মহানতে । স মান-
 সোস্তরো নাম প্যাকার ইব বেষ্টকঃ
 ॥ তস্য পূর্বাপরৌ পাথৌ দেবর্ষে
 তত্র নারিষ । সিক্কো বেষ্টন নৈত্রকং
 গিরে বেষ্টনকং পরং ॥ রনগকং ধাত
 কঞ্চ দ্বৈ বর্ষে নামতঃ স্মৃতে । মানং
 তস্য গিরে বিপুযুত যোজন মুচ্ছিতং
 ॥ তাবদেব তথাযান স্তস্যোপরি
 পুরাণি চ । চত্বারি লোকপালানা
 মিন্দ্রাদীনাং দ্বিভ্রষভ ॥ যঃ পরি-
 ক্রমনাগস্য নেকং বিপু বিবস্বতঃ ।
 মুক্তা বিভক্তি শৈলেন্দু শচক্রং সহ
 সরাস্রকং ॥ অধ্যাসতে চ দ্বৌ পা
 থৌ পূজা স্তস্য মহাবলাঃ । তত্র
 সংজ্ঞাস্তরং নাস্তি বর্ণানাং বুদ্ধগর্ষভ
 ॥ স্বাদুদকস্য পরতো লোকালোকা-
 হলো মহান । লোকস্য চাপ্যলো-
 কস্য মধ্যে গিরি রবস্তিতঃ ॥ প্যাকার
 ইব সংবেষ্ট্য লোকান্ সর্বাঙ্মহানতে
 । লোকালোকাচলো নাম তেনাসৌ
 পরির্কীর্ভিতঃ ॥ মানসোস্তর মের্ষো-
 স্ত্র অন্তরে যাবতী মহী । তাবতী
 কাঞ্চনী ভূমি লোকালোকাৎ পরে
 দ্বিজ ॥ যত্র পুণিহিতং বস্তু কথঞ্চি

মোপলভ্যতে । সৌবর্ণী কান্তি ক-
 দীপ্তা সর্ব বর্ণ পুমাখিনী ॥ অতঃ
 সর্বাণি সন্তানি তাং ভূমি বর্জযন্তি-
 হি । লোকালোকো গিরি রস্তু লো-
 কাণ্ডে বর্ততে মহান ॥ আব্গোতি
 স তেজাংসি সূর্য্যাदीনা নপি দ্বিজ ।
 তমতিক্রম্য জ্যোতীষি ক্রমস্তে ন
 পুবর্তিতং ॥ তাবদম্ভাহবান্ বুদ্ধমা-
 যানেন চ তাদৃশঃ । আযান বিস্তরে
 পৃথ্বী পঞ্চাশৎকোটি যোজনা ॥ ত-
 স্যা স্ততুর্থ ভাগো হ্যং লোকালো-
 কাচলো গিরিঃ । তস্যোপরিষ্টাষ্টদ্বা-
 রো গজেন্দ্রাঃ সুনহাবলাঃ ॥ নিযুক্তা
 বুদ্ধগা ভূমি কঠৈ রাক্ষ্য সংস্থি-
 তাঃ । ভগবানপি তত্রৈব বিয়ক্সে-
 নাদিভি বৃতঃ ॥ পার্শ্বদপূর্বরৈ বুদ্ধন্
 ভূজৈ বহুভি কচ্ছিতৈঃ । ধারযন্ জগ-
 তী মাস্তে আকল্প নপি নারিষ ॥ যৌ
 হস্ত বিস্তার এতস্য ভূম্যা স্তে পরি-
 বর্ণিতঃ । তাবতী ভূরলোকাখ্যা সা-
 ন্দু সঙ্কনসাবৃত ॥ ততো যোগেশ্বর
 গতি যোগিনাং পুণ্য নুভনং । স্বা-
 নং ভগবতঃ সাক্ষাৎ শ্বেতদ্বীপ ই-
 তীর্য্যতে ॥ ইতি তে কথিতং বুদ্ধন্
 ভূগোলস্যোপবগনং । ব্যাস উবাচ ।
 য ইদং শৃণ্বাৎ সূত ভূগোলস্যানু-
 বগনং ॥ পুদক্ষিণীকৃত্য তেন মর্শেল

ভূগোল

যম কানন। স সাগরা চ সঙ্গীপা স
 বর্ষা চ বনুকরা ॥ ইতি শ্রীপদ্মপু-
 রাণে ভূমিখণ্ডে ভূগোল বর্ণনং নাম
 ১৩১ অধ্যায়ঃ ॥ * ॥ জ্যোতিষ-
 শাস্ত্রোক্ত ভূগোলং যথা । সিদ্ধি-
 সাধ্য নৈপতি যৎ স্মরণতঃ ক্রিপু-
 পুমানাত্থা যস্য শিচত্র পদাঙ্ক-
 কৃতিরলং লালিত্য লীলাবতী । ন-
 ত্যস্তী মুখরঙ্গগেব কৃতিনা স্যাড্ডা-
 রতী ভারতী । তং তাঞ্চ পুণিপত্য
 গোল নমলং বাল্যাববোধং বুবে ॥
 * ॥ গোলগুহু কথনে কারণ নাহ ।
 মধ্যাদ্যং দ্যুসদাং যদত্র গণিতং ত-
 স্যোপপত্তিঃ বিনাপৌটিং পৌট স-
 ভাসু নৈতি গণকো নিঃসংশয়ো ন
 স্বয়ং । গোলে সা বিনলা করানলক-
 বৎ পুত্ৰ্যকতো দৃশ্যতে । তস্মাদ
 স্যুপপত্তি বোধ বিষয়ে গোল পু-
 ক্কোদ্যতঃ ॥ * ॥ অথ গোল পুশ-
 সযা গোলানভিচ্ছ গণকোপহাস
 নাহ । ভোজ্যং যথা সর্ব রসং বিনা-
 জ্যং রাজ্যং যথা রাজ্য বিবর্জিতঞ্চ
 সভা নভাতীব সুবক্ত হীনা গো
 লানভিচ্ছো গণক স্তথৈব ॥ বাণী
 ব্যাকরণং বিনৈব বিদুষ্যঃ ধৃষ্টঃ পু-
 ঙ্গঃ সভাং জল্পমল্পদতিঃ স্মরণং পট-
 বটু ভূভক্ক বকোক্তিভিঃ । হীতঃ স

ভূগোল

মপহাস মেতি গণকো গোলানভি-
 চ্ছস্তথা জ্যোতির্বিৎ সদনি পুগল
 গণক পুশ পুপঞ্চোক্তিভিঃ ॥ * ॥
 অথ গোল স্বরূপনাহ । দৃষ্টান্ত এবা
 বনিভ গুহাণাং সঙ্হান মান পুতি
 পাদনার্থং । গোলঃ স্মৃতঃ ঐচ্ছ বি-
 শেষ এব পুচ্ছরতঃ স্যাৎকৃতিেন
 গম্যঃ ॥ * ॥ অথ গণিত পুশংসা
 নাহ । জ্যোতিঃ শাস্ত্রফলং পুরাণ
 গণকৈ রাদেশ ইত্যুচ্যতে নুনং লগ্ন
 বলাশ্রিতঃ পুন রযং তৎ স্পষ্ট খেটা-
 শ্রুয়ং । তে গোলাশ্রুয়িণো হস্তরেণ
 গণিতং গোলোপি ন জ্ঞায়তে ত-
 স্মাৎ যো গণিতং ন বেত্তি স কথং
 গোলাদিকং জ্ঞাস্যতি ॥ * ॥ অথ
 জ্যোতিষশাস্ত্র শুবণাধিকারি লক্ষ-
 ণনাহ । দ্বিবিধ গণিত মুক্তং ব্যক্ত
 নব্যক্ত সংজ্ঞং তদবগনন নিষ্ঠঃ শ-
 ক্শাস্ত্রে পটিষ্ঠঃ । যদি ভবতি তদে-
 দং জ্যোতিষং ভূরি ভেদং পুপঠিত
 নধিকারী সো হন্যথা নাধিকারী
 ॥ * ॥ ব্যাকরণ বর্ণন নাহ । যো বেদ
 বেদ বদনং সদনং হি সন্যগবাক্যং
 সবেদ নপি বেদ কিমন্য শাস্ত্রং ।
 যস্মাদতঃ পৃথগ্ন নেতদধীত্য ধীমান
 শাস্ত্রান্তরস্য ভবতি শুবণে হধিকা-
 রী ॥ * ॥ অথ গোলগুহন্য পুবৃত্ত্য

ভূগোল

র্থ মন্যোক্ত পুকারেণাহ । গোল
শোতুঃ তব যদি মতি ভাস্করীয
ল্গ ত্বং নো সংক্ষিপ্তো নচ বহুত্থা
বিস্তরঃ শাস্ত্রতত্ত্বং । লীলাগম্যঃ সু
ললিত পদঃ পুশুরম্যঃ স যস্মাদ্বিঘ্ন
বিঘ্নে সর্দসি পঠতাং পণ্ডিতোক্তি
ব্যক্তি ॥ # ॥ অথ ভূসংস্থানং পুশু
শ্লোক দ্বয়েনাহ । ভূনভুচক্র চক্রান্ত
র্গগণে গগণেচরৈঃ । বৃত্তা ধৃত্য ধরা
কেন যেন নেয নিযাদধঃ ॥ কিমা
কারা কিযন্মানা নানা শাস্ত্র বি
চারণাৎ । কীদৃগদ্বীপ জলাশ্রীন্দু
সমুদ্রৈ নু দ্বিতোচ্যতাং ॥ # ॥ অথ
গৃহস্তুটী করণোপপত্তি পুশু শ্লোক
দ্বয়েনাহ । সংসিদ্ধো দ্যুগণাচ্চুগাদি
ভগণৈঃ খেটোনুপাতেন যঃ স্যাভম্যা
স্তুটতা কথং কথমভ্ং স্পষ্টীকৃতি
নৈ ক্ধা । কিং দেশান্তর নুদ্বনান্তর
নহো বাস্তুত্তরং কিঞ্চরং কিঞ্চোচ্চ
মদ চঞ্চলঞ্চ তদিদং কস্তাত পাতঃ
স্মৃতঃ ॥ কিং কেন্দ্রং কিমু কেন্দ্রজং
কিমু চলং কিঞ্চা চলং তৎ ফলং
কম্মান্তং সহিতঃ জতশ্চ রহিতঃ
খেট স্তুটো জাবতে ॥ কিং দৃক্
কর্ম্য তখোদযাস্ত সময়ে দ্বেষা বি
দধ্য বৃধাঃ । সর্বং নে বিমলং বদা
নল নলং গোলং বিজানামি চেৎ

ভূগোল

॥ # ॥ অথ ত্রিগুশ্চোদিত দিনমান
ভেদ পুশু শ্লোক দ্বয়েনাহ ॥ মহদ
হঃ কিমহো রজনী তনু দিনমণো গ
ণকোত্তর গোলগে । ননু তনু দিবসো
মহতী নিশা বদ বিচক্ষণ দক্ষিণ দি
গ্নতে ॥ ভবতি কিং দ্যুনিশং দ্যুনিবা
সিনাং দ্যুমণি বর্ষ মিতঞ্চ সুরদ্বিবাং ।
পিতৃষ কিং শশি নামমিতং তথা যুগ
সহসু যুগং ক্রহিণস্য কিং ॥ # ॥
অথ রাশ্যদয মান কাল ভেদ পুশু
শ্লোহ । ভবলয়স্য কিলার্ক লবাঃ স
নাঃ কিমসমৈঃ সময়েঃ খলু রাশ্যযঃ
। সমুপযান্ত্যুদযং কিমু গোলবিম্ন
বিষয়ে ব্রুথিলে ব্রুপি তে সনাঃ ॥
॥ অথ দ্যুজ্যা জ্যগাদি সংস্থান
পুশু বৃত্তাঙ্কেনাহ । দ্যুজ্যা জ্যগা
ংপম সম নরাগুক্ষ লম্বাদিকানাং
বিঘ্ন গোলে বিঘতি হি যথা দর্শব
ক্ষেত্র সংস্থানং অথ চন্দ্রার্ক গৃহণযো
দিকাল ভেদাদ্যুপপত্তি পুশু শ্লো
কোত্তরাঙ্কেনাহ । তিথ্যন্তে চেৎ
গৃহ উডুপাতেঃ কিম ভানো স্তদানী
ইন্দোঃ পুচ্যাং ভবতি হি রবেঃ
পুগৃহঃ কিং পুতীচ্যাং ॥ লম্বনং
বদ কিং কাচ নতি মতিনতাং বর ।
তৎ সংস্কৃতি স্থিতৌ বাণে কিং তে
সিদ্ধে জতঃ জতঃ ॥ # ॥ অথ শ্

ভূগোল

কোমতো চন্দ্রস্য শুল্কস্য ক্ষয় বৃদ্ধি
 প্রশ্নমাহ । শুল্কস্য দ্বিজ রাজ এষ
 মহসো হান্যাঃ জ্বত্তঃ জ্বতঃ সদ্বৃত্ত
 ত্বগতোপ্যেহাভ্রনবশাদ্দোষাতিগ-
 দ্বাদিব । সপ্পাপ্যাথ পুন জ্বদী তনু
 গত স্তস্যশ্বে নৈব কিং শুল্কস্য ক্র-
 মশ স্তথৈব মহসো বৃদ্ধ্যতি সদ্বৃত্ত
 তা ॥ * ॥ অথ পুথন পুশস্য প্-
 থিবী সস্থানোপপত্তে কত্তরং বিব-
 ক্ষুরাদি সর্গে পৃথিব্যাदीনাং তত্ত্বানা-
 মাদি তত্ত্ব নিখিল জগজ্জননৈকবী-
 জং প্ৰং বুদ্ধ মনসা পুণিপত্যাদৌ
 তাবৎ তজ্জয মাহ । বস্মাৎ ক্লক্ক
 প্রকৃতি পুৰ্ব্বাভ্যাং মহানস্য গাত্র
 হৃৎকারো ভূৎ খক শিথি জলো ব্য-
 স্ততঃ সঃহতেশ্চ । বুদ্ধাণ্ডং যজ্জঠরগ
 নহীপৃষ্ঠ নিষ্ঠো বিরিকি বিধং শশ্বৎ
 সৃজতি পরমং বুদ্ধ তত্ত্ব মাদ্যং ॥
 * ॥ অথ ভূমেঃ স্বরূপ মাহ । ভূমেঃ
 পিণ্ডঃ শশাঙ্ক জ্ঞ কবি রবি জ্জ
 জ্যাকি নক্ষত্র কক্ষা বৃত্তৈ বৃত্তো বৃত্তঃ
 সন্নদনিল সনিল ব্যোম তেজোম-
 যো হযং । নান্যাধারঃ স্বশক্ত্যা বি-
 যতি চ নিযতং তিষ্ঠতীহাস্য পৃষ্ঠ
 নিষ্ঠং বিশ্বঞ্চ শশ্বৎ সদনজ মনুজা
 দিত্যদৈত্যং সমস্তাৎ ॥ সর্বতঃ প
 স্বতান্নান গাম চৈত্য জ্নৈ শিতঃ ॥

ভূগোল

কদম্ব জসুম গ্রহিঃ কেশর পুর্করৈ রি
 বা ॥ * ॥ অথ পুরাণেষু ভূমেরাধার
 পরম্পরা যা পঠিতা তা নিরাঙ্ক
 মাহ । মূর্ত্তো ধর্ত্তা চেদ্ধ রিত্র্যা স্তদন্য
 স্তস্যাপ্যান্যেং হংপ্যেব নব্রা নবস্থা ॥
 অন্ত্যে কল্যা চেৎ স্বশক্তিঃ নিদ্যে
 কিং নো ততি সাষ্ট মতেশ্চ নর্ভিঃ
 ॥ * ॥ অথ ভূমিঃ ভূমেঃ স্বশক্তি
 রিত্র্যা শঙ্কাং পাঠিতমাহ । বথো-
 ক্ততা চানিলযোশ্চ শীতলা বিধৌ ক-
 তিঃ কে কঠনত্ব নশ্মনি । মকচলো
 ভূরচলা স্বভাবতো যতো বিচিত্রাঃ
 খলু বস্ত শক্তয়ঃ ॥ আকৃষ্ট শক্তিচ্চ
 নহী তথা হৎ খহৎ গুরু স্বাভিমুখং
 স্বশক্ত্যা । আকৃষ্যতে তৎ পততীব
 ভাতি সনে সমস্তাৎ জ্রিয়ং যতঃ
 থে ॥ * ॥ অথ বৌদ্ধানাং যুক্তিমাহ
 । ভ পঞ্জরস্য ভূমণাবলোকাদাধা-
 র শূন্যা জরিতি পুতীতিঃ । খহৎ
 ন দৃষ্টং গুরু চ ক্ষমাতঃ থে হৎ পুয়া-
 তীতি বদন্তি বৌদ্ধাঃ ॥ দ্বৌ দ্বৌ র-
 বীন্দু ভগণৌ চ তদ্বদেকান্তরৌ তাবু-
 দযং বুজেতাং । বদবুদয়েব ননর্থবা-
 দান্ বুবীম্যত স্তান্ পুতিয়ক্তি যক্তং
 ॥ * ॥ অথ তেষাং যুক্তি ভঙ্কমাহ ।
 ভঃ থে হৎ খলু যাতীতি বুদ্ধিবৌদ্ধ
 মুধা কথং । যাতাযাতঞ্চ দৃষ্টাপি থে

১৮ ক্রিষ্ট° গুণ ক্রিষ্টি° ॥ ৯ ॥ অথ
 জিনানা° যুক্তি ভঙ্ক মাহ। কিংগ-
 গ্য° তব বৈশুণ্য° দ্বৈশুণ্য° যো বৃথা ক্
 ১ থাঃ। ভাকেন্দুনা° বিলোক্যাহ। প্র
 নমৎস্য পুত্রিত্তম° ॥ ৯ ॥ ভূগোলস্য
 সমতা° নিরাকল্পু° মাহ। যদি সমা
 মুদ্ররোদর সমিতা ভগবতী ধরণী
 তরণিঃ ক্রিতেঃ। উপরি দূরগতোপি
 পরিভ্রমন্ কিমু নরৈ রমরৈ রিব নে-
 ক্ততে ॥ যদি নিশা জনকঃ কনকাচ-
 লঃ কিমু তদন্তরগঃ স ন দৃশ্যতে।
 উদগম° নমু মেব রথা° শুনান কথ
 মুদেতি স দক্ষিণ ভাগতঃ ॥ ৯ ॥
 অথ পুত্র্যক্ বিরোধ শঙ্কা° নিরস্য
 মাহ। ননো যতঃ স্যাৎ পরিধেঃ শ-
 তা°শঃ পৃথী চ পৃথী নিতরা° তনী-
 বান্। নরশ্চ তৎ পৃষ্ঠ গতস্য কৃণা স
 মেব তস্য পুত্রিত্তাত্যতঃ সা ॥ ৯ ॥
 যোক্তস্য ভূপরিধি পুমাণস্য উদগ-
 পত্তি নাহ। পুরাস্তর° চেদিচমুদ্রর°
 স্যাৎ তদক্ষ বিশেষ লবৈ স্তদা কিং
 চক্রা°শকৈ রিত্যনুপাত বৃত্ত্য যুক্ত°
 নিকট° পরিধেঃ পুমাণ° ॥ ৯ ॥ ত
 দেব দৃটীজব্রমাহ। নিরক্ষ দেশাৎ
 ক্রিষ্টি° যোডশা°শে ভবেদবতী গণি
 তেন বস্মাৎ। তদন্তর° যোডশ ন°
 গুণ° স্যাৎতনান নন্যাবহ কি° তদু°

ক্র° ॥ শঙ্কামতি গুহযুতি গুহশো°
 দযাস্ত ছায়াদিক° পরিধিনা ঘটতে
 হনুনা হি। নান্যেন তেন জগৎ কল্প
 মহী পুমাণ পুমাণ্য নদুবযুক্তা ব্য-
 তিরেককেণ ॥ ৯ ॥ অথ ভূগোল
 পুর নিবেশ মাহ। লঙ্কা জ মধ্যে য-
 মকোটি রস্যাঃ পূক পশ্চিমে রো-
 মকপদ্মক। অথ স্ততঃ সিদ্ধপুর°
 মুদ্র ক° মৌমেথে যানেৎ বডবানল-
 শ্চ। অত্র পাদান্তরিতানি তানি
 জানানি বড গোলবিদো বদন্তি।
 বসন্তি মেরৌ নুরসিদ্ধ স°যা উর্বে
 চ সর্বে নরকাঃ সর্দৈত্যাঃ ॥ নো মত্র
 তিষ্ঠত্যবনীতলস্থ নাত্মান নস্য ই
 পরি স্থিতক। স নন্যতে হতঃ জ
 চতুর্থ স°স্থা নিথশ্চ তে তিন্যগিবা
 মনন্তি ॥ অধঃ শিরকা জদলাস্তরস্থ।
 ছায়া মনষ্য ইব নীরতীরে। অন্য
 হল্য স্তীর্ন্যগধঃ স্থি তাস্চ তিষ্ঠন্তি তে
 তত্র বদ° বথাত্ত ॥ ৯ ॥ অথ দ্বীপা-
 না° সমুদ্রাগাঞ্চ স°স্থান মাহ। ভূমে
 রক্ষ° ফারসিকো কনকস্থ° জম্বুদ্বীপ°
 পূহ রাচাক্য বর্ষ্যাঃ। অক্লেন্যতিন্
 দ্বীপ ঘটকস্য যানেৎ ফার হীরাস্য
 হস্থদ্বীনা° নিবেশঃ ॥ লক্ষণ তল
 রাধৌ দুক্ষ সিদ্ধশ্চ তন্মাদমৃত নমৃত
 রশ্মিঃ ক্রীশ্চ বস্মাৎতুব। নহিত

ভূগোল

ভূগোল

চরণপদ্মঃ পদ্মজম্বাদি দেবৈ বসতি ॥ সকল বাসো বাসুদেবশ্চ যত্র ॥ দ্বয়ো যুতস্যঙ্কুরসস্য তস্মান্নদস্য চ স্বা-
 দুজলস্য চান্ত্যঃ। স্বাদুদকান্ত বডবান-
 লো হসৌ পাতাল লোকাঃ পৃথিবী-
 পুটানি ॥ চক্ষুঃ ফণা মণিগণাশু-
 কৃত পুকাশা এতেষ সাসুরগণাঃ ফ-
 গিনো বসন্তি। দীব্যন্তি দিব্য রমণী-
 রমণীয় দেহৈঃ সিদ্ধাশ্চ তত্র হি ল-
 সৎকনকাব ভাসৈঃ ॥ শাকং ততঃ
 শাল্মল মত্র কৌশংক্রোধঞ্চ গোমে-
 দক পুঙ্করে চ। দ্বয়ো দ্বয়ো রন্তর নেক
 নেক সমুদ্রয়ো দ্বীপ মুদাহরন্তি
 ॥ * ॥ অথ জম্বুবীপ মধ্যে গিরি নি-
 বেশ বশেন নবখণ্ডান্যাহ। লঙ্কা
 দেশাঙ্কিনগিরি কদক্ হেমকূটশ্চ ত-
 স্মাত্তস্মাট্টান্যো নিবধ ইতি তে সি-
 ক্তু পর্যন্ত দৈর্ঘ্যাঃ। এবং সিদ্ধাদুদগ-
 পি পুরাৎ শূভ্রবহুক্ক নীলা বর্ষণ্যে
 ষাং হুগু রিহ বুধা অন্তরে দৌণিবে-
 শান্ ॥ ভারত বর্ষ নিদং হৃদগম্মাৎ
 কিহর বর্ষ নতো হরিবর্ষ। সিদ্ধপু-
 রাত্ তথা এক তস্মাদ্বিদ্ধি হিরণ্য
 ব্রম্যক বর্ষে ॥ নাল্যবাশ্চ যমকোটি
 পন্তনাদোমকাহ কিল গঙ্কমাদনঃ।
 নীল শৈল নিবধাবধী চ তৌ অন্তরা-
 ল মনযো রিলাবৃত ॥ নাল্যবজ্জল-

ধি নথ্যবর্তি যন্ততু ভদ্রুত্তরগং জং
 বুধাঃ। গন্ধ শৈল জলরাশি মধ্যগু-
 কেতুমানক মিল। কলাবিদঃ ॥ নি-
 বধ নীল সুগন্ধ সুমান্যকৈ রল মি-
 লাবৃত নাবৃত নাবৃত্তৌ। অমর কে-
 লি জলায় সমাভলং কচির কাঞ্চন
 চিত্র মহীতলং ॥ * ॥ অথ নেক
 সংস্থান মাহ। ইহ হি নেক গিরিঃ
 কিল মধ্যগঃ কনক রত্নময স্থিদশাল-
 যঃ। ক্রহিগজম্ব উপদ্বজ কণিকেতি
 চ পরাগবিদঃ সনবগনন্ ॥ বিষ্ণুভু-
 শৈলাঃ খলু নন্দরোদ্য সুগন্ধ শৈ-
 লো বিপুলঃ সুপাশ্বঃ। তেষ ক্রমাৎ
 সন্তি চ কেতুবৃক্ষাঃ কদম্ব জপ্ বট
 পিপ্পলাখ্যাঃ ॥ জম্বুকলানল গল-
 দুস তঃ পুস্তা জাম্বুনদী রসুতা নৃদ-
 ভুৎ সুবর্ণ। জাম্বুনদং হি তদতঃ সুর
 সিদ্ধ সংঘাঃ শশ্বৎ পিবন্ত্যমৃতপান
 পরাভুখা স্তে ॥ বনং তথা চিত্ররথং
 বিচিত্রং তেষ্পল্লরো নন্দন নন্দনঞ্চ।
 ধৃত্যস্বয়ং যৎধৃতিকুৎ সুরাণাং ভা-
 জিষ্ণু বৈভ্রাজ মিতি পুসিদ্ধং ॥ সুরা-
 স্যথৈতেষকণঞ্চ মানসং মহাহুদং
 শ্বেতজলং যথা ক্রমং। সরঃসু রামা-
 রনগ শুমালসাঃ সুরা রনন্তে জলকে-
 লি লালসাঃ ॥ সদুত্ত কাঞ্চনমযং শি-
 খর ত্রযঞ্চ নেরৌ নুরারি ক পরারি

ভূগোল

পুরাণিতেষু । তেষামধঃ শতমথ
 জলনাভকানাং রক্ষোদুপানিনা শ-
 শীশ পুরাণি চাষ্টৌ ॥ * ॥ তত্র অ-
 ন্য বিশেষ মাহ । বিষ্ণুপদী বিষ্ণুপ-
 দ্যে পুত্রিতা মেরৌ চতুর্দ্বাসীং বি-
 ক্ষুভ্রাচল মস্তক শস্তসরঃ সংগতা গ-
 তা বিযতি ॥ সীতাখ্যা ভদ্রাখ্য সা-
 লকনন্দা চ ভারত বর্ষ । চক্ষুশ্চ
 কেতুগাল ভদ্রাখ্যা চোত্তরান দ্বক
 ল্যথা ॥ যা কর্ণিতাভিলমিতা দৃষ্টা
 স্পষ্টাবগাহিতা পীতা । উক্তান্ন গা-
 স্ততা বা পুনাতি বহুধাপি পাপিনঃ
 পূর্ববান ॥ যা চলিতে দলিতাখিল
 বন্ধো গচ্ছতি বহ্নিতিতং পিতৃসংঘঃ ।
 পুাপ্ত তটৌ বিজিতাস্তক দুতো য়াতি
 নরৌ নিরযাং সুরলোক ॥ * ॥ অথ
 ভারতবর্ষ মধ্য নবখণ্ডানি সপ্তদ্ব-
 লাচলাংশাহ ॥ ঐন্দু কসেব স
 কল কিল তামুপর্ণ মন্যদ্বভস্টিমদ-
 তশ্চ জমারিকাখ্য । নাগঞ্চ সৌম্য
 নিহ বাকণ মন্ত্যখণ্ড গাক্কর্ষ সংজ্ঞ-
 মিতি ভারতবর্ষ মধ্য ॥ বর্ণ ব্যবহি-
 তি রিহিব জমারিকাথে শেষেষু ॥
 চাস্ত্যজ্জনা নিবসন্তি সর্বে । মাহে
 ন্দু শুক্তি মলয় ক্কক পারিপাত্রাঃ স-
 হ্যঃ সবিক্য ইহ সপ্ত দ্বলাচলাখ্যাঃ
 ॥ * ॥ অথ লোক ব্যবহা মাহ ।

ভূগোল

ভূর্লোকাথে দক্ষিণে ব্যক্শদেশাদ-
 য়াং সৌম্যে হ্য ভুবঃ স্বশ্চ মেবঃ
 । অভ্যঃ পুণ্যে থে মহঃ স্যাঙ্জনো-
 তো হননাননৈঃ বৈ স্তপঃ সত্যম-
 স্ত্যঃ ॥ * ॥ দিগ্যবহা মাহ । লক্ষা-
 পুরে হর্কস্য যদোদযঃ স্যাভ্রদা দি-
 নাক্ক বমকোটি পূর্য্যা । অথঃ স্ততঃ
 মিক্শপুর্বে হস্তকালঃ স্যাদোমকে রা-
 ত্রিদল তদৈব ॥ যত্রোদিতো হর্কঃ
 কিল তত্র পূর্বা তত্রাপরা যত্র গত্তঃ
 স্চাস্ত ॥ তন্নং স্যতোন্যে চ ততো
 খিলানা মুদক্ স্থিতো মেব স্তিতি
 পুসিক্ক ॥ * ॥ অথ বিশেষ মাহ ।
 অথোঙ্জঘিন্যাঃ জ চতুর্থভাগে পু-
 চ্যাং দিলিস্যাভমকোটি রেব । ত-
 তশ্চ পশ্চাম ভবেদবস্তী লক্কেব ত-
 স্যাঃ বহ্নতি পুতীচ্যাং ॥ তথৈব
 মরত্র যতো হি যং স্যাং পুচ্যাং
 তত স্তম ভবেৎ পুতীচ্যাং । নিরক্ষ
 দেশাদিতরত্র তয়াং পুচী পুতী-
 চে্যৌ চ বিচিত্র সংহে ॥ * ॥ অথ ভ-
 চক্র ভ্রমণ ব্যবহা মাহ । নিরক্ষ দে-
 শে ক্ষিতি মণ্ডলোপগৌ ধুবৌ নরঃ
 পশ্যতি দক্ষিণোত্তরৌ । তদাশ্লিতং
 থে জলযত্র বস্তথা ভুনদ্ভচক্রং নিজ
 মস্তকোপরি ॥ উদগ্গিশ য়াতি যথা
 যথা নর স্তথা তথা থামত মক্ষ মণ্ড-

भूगोल

भूगोल

ल०। उदक्ष्वं पश्यति चोद्यतं किं ॥
 ते सुदक्षरे योजनजाः पलाशकाः
 ॥ योजन सन्ध्या भांशे ३७० शुंनि
 ता अ परिधि कृता ४२७१ तवस्य-
 शाः। भूमौ कक्षायां वा भागेभ्यो
 योजनानि च व्यस्तं ॥ * ॥ अथ देव
 दैत्यानां प्रवर्क संहान नाह ।
 सौम्यं ध्रुवं मेरुगताः ख नध्ये या-
 न्यं दैत्या निज मस्तकोद्धे । स-
 व्यापसव्यं भ्रुमदृक् चक्रं विलोक-
 यन्ति क्कितिज पुसक्तं ॥ * ॥ उत्तर
 गोलो क्कितिजादृक् परिभो भ्रुमस्त
 नादित्यं । सव्यं त्रिदशाः सततं
 पश्यन्त्यसुरा अपसव्यं याम्ये ॥ द्व
 न्दास्त मारोहति यैः क्रमेणैतरेव
 वृत्ते रवरोहती नः । यैत्रव दृष्टेः
 प्रथमं सदैवै सुत्रैव तिष्ठन्विलो-
 क्यते किं ॥ दिनं सुरागा मयनं य-
 दुत्तरं निशेतरं सां हितिकैः पु-
 कीर्तिः । दिनोन्मुखे हर्के दिननेव
 उद्यतं निशा तथा तं फल कीर्तना-
 ववै ॥ विषुव भागे पि तरो वसन्तः
 वापः सुधा पीपिति नमनन्ति । पश्य-
 त्ति ते सः निज मस्तकोद्धे दशे
 वसेत् ॥ स्यात्सुतं तदैयां ॥ क्वे
 दने पक्षाले हृद्येदेति शूक्रे हस्त
 नेत्र्य तत्रव सिद्धं । भास्कास्तवाम

विधो रवःश्च तन्माग्निशीथः खलु-
 पोर्णमास्यां ॥ यदति दूरगतो ह-
 हिर्गः क्कितेः सतत मापुलयं रवि
 नीक्किते । भवति तावदयं शयि-
 तस्य तद्वग सहस्र युगं द्य निशं
 विधेः ॥ * ॥ अथ भू परिधि मानं
 प्राकृथित मपि विशेषार्थ माह ।
 प्रोक्तो योजन सन्ध्या अ परिधिः
 सप्तार्क नन्दाक्षय ४२७१ सुद्व्यानः
 अ भुजङ्क शायक भुवः सिद्धांशके
 नाधिकः १२८१ । २४ पृष्ठ क्षेत्र फलं
 वथा वृगुं ग त्रिंशहुराष्टादुवो १८
 २००३ भूमेः कन्दुक जालवत् रूप-
 रिधि व्यासकृतेः पुस्तकं ॥ * ॥ भू
 पृष्ठ फलम्य जालोक्तस्य दूषण माह ।
 दृष्टं कन्दुक पृष्ठ जाल वदिता गोलो
 फलं जालितं लल्लेनास्य शतांश
 कोपि न भवेदयमात् कलं वास्तव
 । तं प्रत्यक् विकङ्क मङ्कत निदं
 नैवान्तु वा चास्तु क हे पौटा गणना
 विचारयत तन्नयश्च वृक्षं भूशं
 ॥ * ॥ अथ महन्कि माह । स प-
 रिधयत् विद्वन्नु वृत्तं कदा विलो-
 कं । तेनाक्षं छादयेत् गोलः
 किञ्चिद्दक्ष शिष्ये तं गोलं क्षेत्र
 फलात्तमादत्त क्षेत्रं सततं यतः ।
 साक्षं दिग्गताममं तां योवापरे

ভূগোল

দলে ॥ এবং পঞ্চ গুণাৎ ক্ষেত্র ফল
 লাৎ পৃষ্ঠফলং খলু । নাধিকং জায়-
 তে তেন পরিধিষুঃ স্ততঃ কৃতং ॥ বৃত্ত
 ক্ষেত্র ফলং বস্মাৎ পরিধিষুঃ ন যুক্তি
 মৎ । দৃষ্টব্রহ্মীদিগিতন্যাস্য দৃষ্টং ভূ
 পৃষ্ঠফলং ॥ ৯ ॥ অথান্যথা পুতি
 পাদ্যতে । গোলস্য পরিধিঃ কল্পেণ
 বেদযু জ্যামিতে মিতঃ । মুখ বৃক্ষগরে
 খাতি বর্ষদামলকে স্থিতঃ ॥ দৃশ্যন্তে
 বপুকা শুদ্ধং প্রাণ্ডুক্ত পরিধে মিতাৎ
 । উদ্ধাধিঃ কৃত রেখাতি গোলে ব
 পুন্ পু কল্পযেৎ ॥ তত্রৈক বপুকক্ষেত্র
 ফলং খণ্ডৈঃ পুসাধ্যতো সর্ব জৈয়ক্য
 ত্রিভজ্যাঙ্ক হীনং ত্রিঃ গ্যাঙ্ক ভাজিতং
 ॥ এবং বপুকলং তৎ স্যাঙ্গোল ব্যাস
 সমং যতঃ । পরিধি ব্যাস ঘাতোভো
 গোলপৃষ্ঠ ফলং স্কটং ॥ ১০ ॥ অথ
 ভূমেঃ পুলয় ভেদান্ পুলয়ঞ্চাহ ।
 বৃদ্ধি বিধে রহি ভূবঃ সমস্তাৎ স্যাৎ
 যোজনং ভূ ভব ভূতি পূর্বৈঃ । যুক্ষে
 লঘে যোজন নাত্র বৃক্ষে নাসৌ ভূবঃ
 পাকৃতিকে হখিলাবাঃ ॥ দিনে দিনে
 যন্নিগতে হি ভূতৈত দৈনন্দিনং ত
 পুলয়ং বদন্তি । বাক্ লং বৃক্ষাঙ্গিনা-
 স্ত হলে ভূতানি বদ বৃক্ষাঙ্গনু বৃজন্তি
 ॥ বৃক্ষাতয়ে যৎ পুরুতি পুবাতি
 ষাণ্ড্যতঃ পাকৃতিকং কৃতীন্দ্রাঃ ।

ভূগোল

নীমান্যতঃ কৰ্মপুটান্তরদ্বাৎ পৃথক্
 ক্রিমন্তে পুরুতে বিকারৈঃ ॥ জ্ঞানান্নি
 দক্ষা খিল পুণ্য পাপা ননঃ সনাধায
 হরৌ পরেশে । বদ্যোগিনো যান্তি
 নিবৃত্তি নস্মাদাত্যন্তিকং চেতি লব শ্চ
 তুর্কা ॥ ১১ ॥ অথ বৃক্ষাণ্ড গোলমাহ
 । ভূ ভূধর ত্রিংশ দানব নানবাদ্যা
 বে বাশ্চ ধিষ্ট্য গগণেচর চক্র কক্ষাঃ ।
 লোঃ ব্যবস্থিতি কপয়ু পরি পুদি-
 ষ্টা বৃক্ষাণ্ড ভাণ্ড জঠরে তদিদং সম-
 স্তং ॥ ১২ ॥ অথানে্যাদিতং বৃক্ষাণ্ড
 নানং পূর্বোক্ত মপি পুসঙ্গাদনুবদ-
 তিমা । কো টিগ্নৈ নথ নন্দ বটক নথ
 ত ভূত্ভূজঙ্ঘেনুতি জ্যেষ্ঠ্যতিঃ শাস্ত্র
 বিদো বদন্তি নভসঃ কক্ষা নিনাং যো-
 জনৈঃ ১৮৭১২০৬২০০০০০০০০ । তদ্
 বৃক্ষাণ্ড কটাহ সম্পূট তটে কেচিঙ্জ-
 ণ্ড বেষ্টনং কেচিৎ পোচ রদশ্য দৃশ্যঃ
 ক গিরিঃ পৌরাণিকাঃ সুরযঃ ॥ কর-
 তল কলিতানল ক বদনলং সকলং
 বিদন্তি বে গোলং । দিনত্র কর নি-
 কর নিহত তদসো নভসঃ পরিধি
 কদিত্তৈস্তঃ ॥ বৃক্ষাণ্ড মেভক্ষিত ন-
 স্ত মো বা কল্পে গুহঃ ক্রান্তি যোজ-
 নানি । বাবন্তি পূর্বৈ রিহ তৎ পুমাণং
 পোক্তং খ কক্ষাখ্য মিহং মতং নঃ ॥
 ইতি সিদ্ধান্তশিরোনগৌগোলাধ্যা-

भूत

वे भूवनकोषः समाप्तः ॥

भूहायं क्ली स्त्री अक्षकारः । इति
शब्दमाला ॥

भूजस्तः पू भूनागः । इति राज-
निर्घण्टः ॥

भूजसुः स्त्री गोधूमः ॥ विककृतकलं
। इति मेदिनी ॥ भूमिजसुः । इति
राजनिर्घण्टः ॥

भूतं क्ली युक्तं । न्यायं ॥ आदिः ।
पृथिव्यप्तेजो वायुकाश पक्ष-
कं ॥ अतः । सत्यं ॥ इत्यमर उ-
रते ॥ पिशाचादि ॥ जस्तः । इति
मेदिनी शब्दरत्नावले ॥ वस्तुत-
त्त्वानुसरणं । यथा । छलं निरस्य
भूतेन व्यवहाराम्येषुपः । भूत
नप्यनुपन्य सुं हीयते व्यवहार-
तः ॥ छलं पुमादातिहितं । नि-
रस्य परित्यज्य । भूतेन वस्तुत-
त्त्वानुसरणं । व्यवहाराम्येषु-
नूपः । यस्माद्भूतं नपि वस्तुतत्त्वम-
पि अनुपन्यसु मनतिहितं हीय-
ते हानि नूपगृहति व्यवहारतो
व्यवहारेण साक्ष्यादिभिः । तस्मात्
भूतानुसरणं कर्तव्यं । यथार्थं पु-
त्यर्थिनो सत्यमेव वदत सुथा स-
सत्येन सत्तापतिना यतितव्यं
सानादिभि रूपायै सुथा सति

भूत

साक्ष्यादि निरपेक्षैर्णैर्निर्णयो
भवतीति । अथ सर्वथापि भूतानु-
सरणं न शक्यते कर्तुं । तथा सति
साक्ष्यादिति निर्णयः कार्य इत्यनु-
कलः । यथोक्तं । भूतं ह्यनुसारी-
त्वादिगतिः समूदाहृता । भूतत्त्वा-
र्थयुक्तं यत् पुमादातिहितं छल-
मिति । तत्र भूतानुसारी व्यवहारो
मूथ्यः छलानुसारी तु नुकलः । इति
मिताकरायां व्यवहाराध्यायः ॥

भूतं त्रि प्राणी । जस्तः ॥ अतीतं ।
वृत्तं ॥ समं । सदृशं ॥ इत्यमर
उरते ॥ प्राणं ॥ सत्यं । इति
मेदिनी शब्दरत्नावले ॥ भूतका-
लस्य पर्यायो यथा । वक्तुं २ अ-
तीतं ३ ह्यस्तनं ४ निभूतं ५ गतं
७ । इति राजनिर्घण्टः ॥ उन्नरपद-
श्च एव भूत शब्दः समर्थ इति शा-
दिकाः । यथा देव भूते २५० ।
इति भरतः ॥

भूतः पू देवगोनि विशेषः । स च
अधोमूर्खोऽङ्गुत्थादिः पिशाचते-
दे । कन्दानुचरो बालगृहः । इत्यमर
उरते ॥ अमारः । इति मेदिनी
॥ योगीन्द्रः । इति शब्दरत्नावली ॥
कृष्णतूदशी । इति त्रिकाण्डशेषः
॥ ॥ भूतनाशकौषधं यथा ।

भूत

श्वेतपराजितामूलं पिष्टुं तद्धु ॥
 ल वारिणा । तेन नस्य पुद्गानं
 स्याद्भूत वृन्दस्य विदुः ॥ अगस्त्य
 पुष्पनसेया वै मनरीचश्च भूतहृत् ॥
 भुजङ्ग वैश्वै वै हिङ्गु निम्ब पत्राणि
 वै यवाः ॥ गौरसर्षप एभिः स्या-
 त्स्नेपो भूतहरः कृतः । गोरौचना
 मरीचानि पिप्पली सैन्धवः मधु ॥
 अङ्गनः कृतमेभिः स्याद्गुह भूत-
 हरः शिव । अपिच । वचा त्रिकटुक-
 कैव करञ्जः देवदाक च । नञ्जिष्ठा
 त्रिकला श्वेता शिरीषो रजनीद्वयं
 ॥ प्रियङ्गु निम्ब त्रिकटु गोमूत्रेणाव-
 र्धितं । नस्य नालेपनैकैव स्नान
 नूद्वर्तनं तथा ॥ अपस्मार विषा-
 म्यादशोषान्क्षी ज्वरापहः । भूते
 भ्यश्च भयं हस्ति राजद्वारे च शा-
 सनं ॥ इति गार्कडे १२२ । १२२
 अध्यायः ॥ ॥ शम्भुगणभूता यथा ।
 हते वराहस्य गणे भर्ग नासाद्य
 ते गणाः । चतुर्भागाः स्वयं भूत्वा
 भूतं कर्मति वै ह्यः ॥ भूतवृम-
 भवत्तेशां चतुर्भागवतां तदा ।
 वचनात् पद्मजातस्य भूत प्रामासु-
 तो मताः ॥ यो लोक विदितः
 पूर्वं भूत ग्राम शतवर्षिः । यत्
 श्वेत्या ह्यधिका यज्ञे सुभूतग्राम

भूत

उच्यते ॥ इति वः सर्व नाथ्यातं
 भूताः शम्भुगणा यथा । इति कालि-
 कापुराणे २२ अध्यायः ॥
 भूतकेशः पूं स्वनामथ्यातत्रणं ।
 तत्पर्यायः । गोलोमी २ । इत्य-
 मरः ॥ भूतकेशी ३ अन्नकेशी ४
 केशी ५ । इति रत्नमाला ॥ भूता-
 नां केश इव भूतकेशः क्लीबधेति
 केचित् स्त्री चेत्यनेय । अथ ह्येषो
 भूतकेशो गोलोमी भूतकेशि-
 केति वाचस्पतिः । इति भरतः ॥
 भूतकेशी स्त्री भूतकेशः । इति रत्न-
 माला ॥ शैफालिका ॥ नीलसिन्दु-
 वारः । इति राजनिर्घण्टः ॥
 भूतक्रान्तिः स्त्री भूतावेशः । इति
 राजनिर्घण्टः ॥
 भूतगङ्गा स्त्री गुरानामगङ्गदुर्व्यं ।
 इति जटाधरः ॥
 भूतघ्नः पूं उष्टुः । इति हेमचन्द्रः ॥
 लशूनः ॥ भूर्जवृक्षः । इति राज-
 निर्घण्टः ॥ भूतनाशके त्रि ॥
 भूतघ्नी स्त्री तुलसी । इति राज-
 निर्घण्टः ॥ गुण्डितिका । इति रत्न-
 माला ॥
 भूतचतुर्दशी स्त्री गौणकार्तिककृष्ण-
 चतुर्दशी । सा एव यमचतुर्दशी ।
 तत्कृत्यं यथा । पाद्मे । चतुर्दश्यां

ভূতচ

ভূতচ

ধর্মরাজ পূজা কার্য্য পুণ্যতঃ ।
 স্নান আবশ্যক কার্য্য নরৈ নরক
 ভীকতিঃ ॥ অকণোদযতো হন্যত্র
 রিক্তাযা স্নাতি যো নরঃ । তস্য
 দিক ভবো ধর্মো নশ্যতে য ন স-
 শযঃ ॥ কান্দে চ তত্রৈব । কার্ত্তিকে
 কৃষ্ণপক্ষে তু চতুর্দশ্যা বিধুদমে ।
 অবশ্য মেব কর্তব্য স্নান নরক
 ভীকতিঃ ॥ কিঞ্চ পামে তত্রৈব ।
 ততশ্চ তর্পণ কার্য্য ধর্মরাজস্য
 নামতিঃ । জীবৎ পিতা ন জ্বীত
 তর্পণ যম ভীষ্মযোঃ ॥ যজ্ঞো
 পবীতিনা কার্য্য পুষ্টিনা পবীতিনা
 তথা । দেবত্বঞ্চ পিতৃত্বঞ্চ যমস্য
 স্তে দ্বিকপতা ॥ নক্ত যম চতুর্দ-
 শ্যা যঃ সর্গ্যাছিব সন্নিধৌ । ন তৎ
 ক্রতশতেনাপি পুাপ্যতে পুণ্যনী-
 দৃশং ॥ স্মারী বটুকান পূজ্য তথা
 শৈব তপোধনান্ । রাজস্য ফল-
 তেন পুাপ্যতে নাত্র সশযঃ ॥ কা-
 র্ত্তিকে ভৌম বারেন চিত্রা কৃষ্ণ চ-
 তুর্দশী । তস্য ভূতেশ নভ্যর্চ্য
 গচ্ছে চিবপুর নরঃ ॥ কিঞ্চ । অমা-
 বাস্যা চতুর্দশ্যা পুদোবে দীপ
 দামত্যা যমমার্গাকারভেগ্যমুচ্য-
 তে কার্ত্তিক নরঃ ॥ ইতি শ্রীহরিভ-
 ক্তিবিলাসঃ ॥ ১ ॥ অপিচ । নৈদে

। কার্ত্তিকে কৃষ্ণপক্ষে চ চতুর্দশ্যা
 দিনোদয়ে । অবশ্য মেব কর্তব্য স্না-
 ন নরক ভীকতিঃ ॥ অপানার্গ পল্ল
 বঞ্চ ভ্রামযেছিরকোপরি । ততশ্চ
 তর্পণ কার্য্য ধর্মরাজস্য নামতিঃ
 ॥ নরকায পুদাতবেয়া দীপঃ সপূ-
 জ্য দেবতাঃ । নরনাম নরক নিবৃত্তয়ে
 । অর্থো হি ভিধেযে রৈ বস্ত পুযোজন
 নিবৃত্তিষু । ইতি নিবৃত্তাবপি তাদর্থ্য
 ইত্যনেন চতুর্দশী বিধানাৎ । অপা-
 মার্গ ভ্রামণ মন্ত্রঃ । শীতলোঞ্চ স-
 মায়ুক্ত সর্কটক দদ্যাম্বিত । হরপাপ
 মপানার্গ ভ্রাম্যমাণঃ পুনঃ পুনঃ ॥
 ততঃ পুদোষ সনযে দীপান দদ্যাৎ
 পুণ্যতঃ । বৃক্ষ বিষ্ণু শিবাदीনা ভ-
 বনেযু মঠেষু চ ॥ ভবিষ্যে । কার্ত্তিকে
 ভৌমবারে চ চিত্রা কৃষ্ণ চতুর্দশী ।
 তস্য মারাবিতঃ স্থাগু নসেছিবপুর
 ধুবং ॥ যা কার্ত্তিক সর্কট পুাপ্য
 কৃষ্ণপক্ষে চতুর্দশী । যম্নাযা বি-
 শেষেণ নিযত স্তপযেদ্যমান ॥ য-
 মায় ধর্মরাজায় নৃত্যবে চান্তকায় চ
 । বৈবস্বতায় কালায় নবভূতক্ৰযায়
 চ ॥ শুভুম্রায় দপ্পায় নীলায় পরমে-
 ষ্টিনে । বকোৎসায় চিত্রায় চিত্র-
 ঞ্চপ্তায় বৈ নমঃ ॥ একেকস্য ত্রিলৈ
 নিশ্চা স্ত্রী স্ত দদ্যাঙ্কনাঞ্জলীন্ ।

ভূতনা

সমুৎসন্ন কৃত পাপ উৎস্রাণ
দেব নশ্যতি ॥ ৬ ॥ আচার্য্যত্র
চতুর্দশ শাক ভক্ষণ কর্তব্যং । উত্র
নির্ণয়ামৃতং । ওলং কেমুক বাসুক
সর্ষপং কাঙ্কণ নিয়ং জবা শাল
ধী হিলমোচিকাঞ্চ পটক শৌল
শুড়ী তথা । ভটাকী শূনিয়াক
শিবদিনে খাদন্তি যে মানবাঃ । পু
তত্ত্বং নচ যান্তি কার্ত্তিক দিনে কৃষ্ণে
চ ভূত তিথৌ ॥ জবা জযন্তী প
টক পটোল শৌল শুলফা ইতি
খ্যাত শূনিয়াক শূনিয়া ইতি
খ্যাত । ইতি তিথ্যাদিতত্ত্বং ॥
ভূতজটা স্ত্রী জটামাঙ্গী । ইতি শব্দ
নামা ॥ গন্ধমাঙ্গী । ইতি রাজ
নির্ঘণ্টঃ ॥
ভূতদুর্বা পু ভূতাক্ষশব্দকঃ ॥ রক্ত
করবীরঃ । ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥
ভূতক্রমঃ পু শ্লেষ্মান্তকব্দকঃ । ইতি
রাজনির্ঘণ্টঃ ॥
ভূতধাত্রী স্ত্রী পৃথিবী । ইতি ত্রিকাণ্ড
শেষঃ ॥
ভূতনাথঃ পু শিবঃ । ইতি শব্দরত্না
বলী ॥
ভূতনাথিকা স্ত্রী দুর্গা । ইতি হেম
চন্দ্রঃ ॥
ভূতনাশনং স্ত্রী কদ্রাক্ষা । ইতি রাজ

ভূতয

নির্ঘণ্টঃ ॥

ভূতনাশনঃ পু ভল্লাতকঃ । ইতি
রত্নমালা ॥ সর্ষপঃ । ইতি রাজ
নির্ঘণ্টঃ ॥
ভূতপত্নী স্ত্রী তুলসী । ইতি রাজ
নির্ঘণ্টঃ ॥
ভূতপুল্লঃ পু শ্যেয়নাকব্দকঃ । ইতি
রত্নমালা ॥
ভূতপূর্ণিমা স্ত্রী আখিণীপূর্ণিমা ।
তৎপর্য্যায়ঃ । শারদী ২ কৌমুদী ৩
অশ্বযজ্ঞী ৪ শতপর্বা ৫ রক্তভূতিঃ ৬
কোজাগরা ৭ । ইতি শব্দরত্নাবলী ॥
ভূতভাবনঃ পু বিষ্ণুঃ । ইতি মহা
ভারতোকৃতস্য সহস্রনামাস্তগত
নাম ॥ বটুকভৈরবঃ । ইতি বিশ্ব
সারতন্ত্রোকৃতস্য ষ্টোত্ররশত
নামাস্তগতনাম ॥
ভূতভূৎ পু বিষ্ণুঃ । যথা । ভূত
কৃৎ ভূতভূভাবো ভূতাত্মা ভূত
ভাবনঃ । ইতি তস্য সহস্রনাম
স্তোত্রং ॥
ভূতমারী স্ত্রী চীডানামগন্ধদুব্যং ।
ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥
ভূতযজ্ঞঃ পু ভূতবলিঃ । স তু পঞ্চ
মহাযজ্ঞাস্তগত বলিবৈশ্যদেব ক
র্মণী । যথা । ভূতেভ্যো বলি হরণং
ভূত যজ্ঞঃ । ইতি হারীতসূত্রং ॥

ভূতশু

ভূতশু

অস্যানুধানং বলিশায়ে দুষ্টব্যং ॥
ভূতলিকা স্ত্রী পূকা । ইতি রাজ
নিঘণ্টঃ ॥

ভূতবাসঃ পুং কলিফলঃ । ইত্যমরঃ ॥

ভূতবিক্রিয়া স্ত্রী অপস্মাররোগঃ ।
ইতি রাজনিঘণ্টঃ ॥

ভূতবৃক্ষঃ পুং শাখোটবৃক্ষঃ ॥ শেয়া-
নাকবৃক্ষঃ । ইতি মেদিনী ॥

ভূতবেশী স্ত্রী খেতশেফালিকা ।
ইত্যমরঃ ॥

ভূতবুদ্ধা পুং দেবলঃ । ইতি শব্দ-
মালা ॥

ভূতশুদ্ধিঃ স্ত্রী পূজাদৌ বীজবিশেষ
দ্বারা বামঙ্গক্ষি স্থিত পাপপুরুষ
দহন পূর্বক শরীর শোধনং । তৎ
পুযোগো যথা । রমিতি জলধারণা
বহিঃ প্রাকারং বিচিন্ত্য স্বাক্ষে উ-
ভানৌ করৌ কৃত্বা মোহ মিতি
জীবাঙ্গানং হৃদযন্ত্রং দীপ কলিকা-
কারং মূলাধারস্থ জলজওলিন্যা
সহ সুসুশ্রী বস্ত্রানা মূলাধার স্বাধি-
ষ্ঠান মণিপূরানাহত বিশুদ্ধাজ্জা-
খ্য ষট্ চক্রাণি ভিত্ত্বা শিরোবস্থি-
তাধোমুখ সহস্রদল কমল কর্ণি-
কান্তর্গত পরনাম্নানি সংযোজ্য ত-
ত্রৈব পৃথিব্যপ্ তেজো বায়ুকাশ
গন্ধ রস কপ স্পর্শ শব্দ নামিকা

জিহ্বা চক্ষু শুক্ শোত্র বাক্ পাণি
পাদ পায়ুপঙ্ক্ত পুক্রুতি ননো বুদ্ধ্য-
হৃদ্যার কপ চতুর্বিংশতি তত্ত্বানি
লীনানি বিভাব্য যমিতি বায়ু বীজ-
ধুমুর্ষণং বামনাসাপটে বিচিন্ত্য তস্য
ষোড়শবার জপেন বায়ুনা দেহ না-
পূর্য্য নাসাপুটৌ ধৃত্বা তস্য চতুঃষষ্টি
বার জপেন অস্ত্রকং কৃত্বা বামঙ্গক্ষি-
স্থ কৃষ্ণবর্ণ পাপপুরুষেণ সহ দেহ-
সংশোধ্য তস্য দ্বাত্রিংশদ্বার জপেন
দক্ষিণ নাসয়া বায়ুং রেচয়েৎ । দ-
ক্ষিণ নাসাপটে রমিতি বহিঃ বীজ-
ব্রজবর্ণং ধ্যাত্বা তস্য ষোড়শ বার
জপেন বায়ুনা দেহ নাপূর্য্য নাসাপু-
টৌ ধৃত্বা তস্য চতুঃষষ্টি বার জপেন
অস্ত্রকং কৃত্বা পাপপুরুষেণ সহ দে-
হং মূলাধারোপ্থিত বহিঃনা দণ্ডা
তস্য দ্বাত্রিংশদ্বার জপেন বামনাস-
য়া ভস্মনা সহ বায়ুং রেচয়েৎ । ঠ মি-
তি চন্দ্রবীজং শুক্লবর্ণং বামনাসায়া-
ধ্যাত্বা তস্য ষোড়শ বার জপেন
ললাটে চন্দ্র- নীত্বা নাসাপুটৌ ধৃত্বা
ব মিতি বক্ণ বীজস্য চতুঃষষ্টি বার
জপেন তন্মাল্লাটস্থ চন্দ্রাদুলিত
সুধয়া মাতৃকা বর্ণাভিক্রিয়া সমস্ত
দেহং বিরচর্য্য ল মিতি পৃথ্বীদীজস্য
দ্বাত্রিংশদ্বার জপেন দেহং সুদৃঢ়-

भूतशु

विचिन्त्य दक्षिणेन वायुं रेचयेत् ॥
 मात्रा सन्ध्या वा ॥ १ ॥ तदुक्तं गौत-
 मीये । ससूना वरुना सोह मिति
 मन्त्रेण योजयेत् । सहसुरे शिव-
 स्थाने परमाग्नि देशिकः ॥ धुमु-
 वर्णं ततो वायु वीजं षड्विन्दु लाङ्कि-
 तं । पूरयेदिडया वायुं संधीः षोड-
 श मात्रया ॥ मात्रया तु चतुःषष्ट्या ज-
 ञ्जुषेष्ट सुसुम्भया । द्वात्रिंशन्मात्रया म-
 त्त्री रेचयेत् पिङ्गलाथ्या ॥ पूरये
 दनया चैव सक्षिप्त्य नीलमाकृतं । र-
 क्तवर्णं वह्नि वीजं त्रिकोणं स्वस्तिका-
 वृत्तं ॥ तेन पूरक योगेन मात्रया
 षोडशाथ्या । चतुःषष्ट्या मात्रया च
 निर्द्धहेत् जञ्जुकेन च ॥ वामपार्श्व-
 स्थितं पापपूरकं कज्जल पुत्रं ।
 बुद्धहृत्तं शिरस्कृष्णं स्वर्गशेषं भुज्जयं
 ॥ सुरापान हृदायुक्तं गुकृतं कटि
 द्वयं । तं सन्धि पदद्वन्द्वं मङ्ग पु-
 त्र्यं पातकं ॥ उपपातकं रोमा-
 णं रक्तं श्मश्रु विलोचनं । थङ्गं चर्म
 धरं क्रुद्धं नेवं अक्षौ विचिन्त्येत् ॥
 मूलाधारोत्थितेनैव वह्निना निर्द्ध-
 हेत् तं । एवं सन्दहं परितो द्वा-
 त्रिंशन्मात्रया ततः ॥ तन्मना सहि-
 तं मन्त्री रेचयेदिडया पुनः । वाम-
 नाड्यां चन्द्रवीजं ज्जन्देन्दुयुतं सपु

भूतशु

भः ॥ भालेन्दुराजे संयोज्य ततः
 षोडश मात्रया । सुसुम्भया चतुःषष्टि
 मात्रया तोय वीजकं ॥ ध्यात्वा मृत
 मयीं वृष्टिं पक्षाश्वर्णकपिणीं ।
 तथा देहं विचिन्त्येवं मनसा पि-
 ङ्गलाधुना ॥ द्वात्रिंशन्मात्रया मन्त्री
 लं वीजेन दृष्टं नयेत् । स्वस्थाने
 हंस मन्त्रेण पुनश्चैतैव वरुना ॥
 जीवं तद्भानि चानीय स्वस्थाने त्रा-
 पायेत्ततः । इति कृत्वा भूतशुद्धि-
 मात्कान्यासमाचरेत् ॥ १ ॥ सं-
 क्रमं भूतशुद्धिं यथा । पूरश्चरण-
 चन्द्रिकायां । अथवान्यं पुकारेण
 भूतशुद्धिं विधीयते । धर्मं वन्द्यं स-
 मुद्धृतं ज्ञानं नालं सुशोभनं ॥
 ऐश्वर्याष्टं दलोपेतं परं वैरा-
 ग्यं कर्णिकं । शीघ्रं हृत्कमले ध्या-
 येत् पुणवेन विकसितं ॥ कृत्वा
 तं कर्णिकां संहं पुदीप कलिका
 नितं । जीवात्मानं हृदि ध्यात्वा मू-
 ले सक्षिप्त्यं जङ्गलीं ॥ सुसुम्भया वरु-
 नात्मानं परमाग्निं योजयेत् ।
 इति तन्त्रसारः ॥
 भूतशुद्धिः पूं भूतान्नादरोगः ।
 तं पर्वण्यः । आवेशः २ भूतका-
 न्तिः ३ गुहागमः ४ । इति राज-
 निर्घण्टः ॥

भूतारू

भूतसंघारी स्त्री दावानलः। इति
शदमाला ॥

भूतसर्गः स्त्री भूतसृष्टिः। यथा।
ब्रह्मं पुजापतीयक्ष सौम्य मन्द
स्तथैव च। गार्ग्य मथ कोवेरं
रक्षः पैंशाच मानुषः ॥ स्थावरं
पाशवं मार्गं मार्गं शास्त्रनिकु
था। चतुर्दश विधं हेतुभूत सर्गं
पुकीर्तितं ॥ इति बह्नि-पुराणं ॥

भूतसारः पुं श्येयानाक्षपुत्रेदः।
इति राजनिर्घण्टः ॥

भूतहस्त्री स्त्री ब्रह्म्याकर्कोटकी ॥
नीलदूर्वा। इति राजनिर्घण्टः ॥

भूतहरः पुं गुणुः। इति राज-
निर्घण्टः ॥

भूतहारिणी स्त्री देवदाक। इति राज-
निर्घण्टः ॥

भूता स्त्री कृष्णचतुर्दशी। यथा।
कान्दे। बुद्धाणोदर मध्ये तु या-
नि तीर्थानि सन्ति वै। पञ्चिदानि
भवन्तीह भूतायां पारणे कृते ॥
अपिच। शिवरात्रिवृते भूतां का-
मविद्धां विवर्जयेत्। इति तिथ्या-
दित्तम् ॥

भूतारूषः पुं स्वाननथ्यातवृक्षः।
तत्पर्यायः। क्रवकः २ क्रूरकः ३
तीक्ष्णः ४ क्रूरः ५ क्रवः ६ राजोद्धे

भूतारि

दनसंक्रः १ भूतदुर्वी ८ गुहास्त्रयः
२। अस्युष्णाः। तीव्रगन्धः। उद-
कद्वयं। उष्णद्वयं। कटुद्वयं। भूतगु-
हादि दोष मृतं। कफ वातनिकुञ्ज-
नद्वयं। इति राजनिर्घण्टः ॥

भूताग्ना पुं देहः ॥ परमेष्ठी।
इति मेदिनी ॥ शिवः ॥ युद्धः।
इति शब्दरत्नावली ॥ विष्णुः। यथा।
भूतकृत् भूतभृत्भावो भूताग्ना
भूतभावनः। इति महाभारते दान-
धर्म्यः ॥

भूतारि स्त्री हिङ्गु। इति राजनिर्घण्टः
भूतारिः त्रि भूतारिष्टः। इति हेम-
चन्द्रः ॥

भूतानी स्त्री भूपार्ली ॥ नुषली।
इति राजनिर्घण्टः ॥

भूतावासः पुं विभीतकवृक्षः। इति
राजनिर्घण्टः ॥ रिष्णुः। यथा। भूता-
वासो वासुदेवः सर्वासुनिलयो ल-
यः। इति महाभारते दानधर्म्यः ॥

भूतारिष्टः त्रि पिशाचगुप्तः। तन्ना-
शक चक्रं यथा। पक्षरेखाः समु-
ल्लिख्य त्रिर्धगुर्द्ध क्रमेण हि। पदा-
नि वृक्षापादय त्रेकमादेय मुनौ
त्रयं ॥ नवने सप्त दद्यात्तु वाणं प-
क्षदशे तथा। द्वितीयेष्टावष्टमे त्रिं
दिशि द्यौषोडशे श्रुतिः ॥ एका-

भूति

दिना ज्ञानं ज्ञेयं मिहाकार्कं त्रि ॥
 कोर्णिके। तदा द्वात्रिंशदादिः स्या-
 द्दत्तकोष्ठेषु सर्वतः ॥ दर्शनाकार-
 गान्तासां शूत्रं स्यादेव कर्मसु।
 द्वात्रिंशत्पुनवेनार्य्या चतुस्त्रिंश-
 द्गमे नृणां ॥ भूताविष्टेषु पक्षाश-
 ष्मतापत्यान वै शतं। द्वासप्तति-
 श्च वक्ष्यामां चतुःशष्टी रणाधुनि ॥
 विषे विंशो धान्यकीटे वृष्टावि-
 शति रेव च। चतुरश्टौ च बालानां
 रोदने परिधीर्बिताः ॥ इति
 ज्योतिस्तत्र ॥

१	८	१८	२७
२०	२१	३	७
१	२	२४	११
२२	२२	५	४
५०	५०	५०	५०

भूताविष्टः त्रि भूतक्रान्तः। भूतादिना
 रोगगुप्तः। यथा। भूताविष्टेषु प-
 ष्ठाश्वतापत्यासु वै शतं। इ-
 त्यादि ज्योतिस्तत्र ॥

भूतावेशः पू भूतसङ्कारः। भूते
 पापवा इति भाषा। अस्य पर्य्या-
 वा आदेश शब्दे दुष्टव्याः ॥

भूतिः स्त्री नहादेवस्य अनिनाद्यष्ट-
 पुकार वैभवः। इत्यमरः ॥ शत्रु-
 श्रुतत्वम्। इत्यमरटीकायां भद्रतः
 ॥ भय ॥ सम्पत्तिः ॥ हस्तिशृङ्गारः ॥

भूतिक

इति मेदिनी ॥ जातिः। इति विश्वः
 ॥ वृद्धिनानोवधः ॥ रोहिषतृणः ॥
 भूतं। इति राजनिर्घण्टः ॥ उ-
 पत्तिः ॥ सत्ता। इति भूधातो
 र्भावे क्ति पुत्र्येन निम्नम् ॥

भूतिकः स्त्री भूनिषः ॥ कर्त्तृणः ॥
 इत्यमरः ॥ कर्त्तृफलः ॥ यमानी ॥
 धनसारः। इति हेमचन्द्रः ॥

भूतिकः पू यमानी। इति रत्न-
 माला राजनिर्घण्टौ ॥

भूतिकानः पू राजनस्त्री ॥ वृ-
 ष्पतिः। इति केचि ॥ अश्वर्या-
 भिलाषिणि त्रि। यथा। वायव्यं
 श्वेतमालतेत भूतिकानः। इत्य-
 धिकरणमालायां द्वितीयपादे का-
 न्यपशुकाण्डे विध्यर्थवाद बोधिका
 श्रुतिः ॥

भूतिकीलः पू भूधातः। खाना इति
 भाषा। इति शब्दमाला ॥

भूतिगर्भः पू भवभूतिकविः। इति
 भूरिपुयोगः ॥

भूतिनिधानः स्त्री धनिष्ठानङ्गत्वं। इति
 ऊटाधरः ॥

भूतिमान् त्रि अश्वर्य्यवृत्तः। भूति र-
 स्तुन्ये इत्यर्थेन भूतपुत्र्येन निम्नम् ॥

भूतिकः स्त्री भूनिषः ॥ यमानी ॥
 कर्त्तृणः ॥ कर्त्तृणः। इति मेदिनी ॥

भूधन

भूतृणं स्त्री गङ्गतृणं । गङ्गखड इति
 भाषा । तत्पर्यायः । गङ्गखड २
 रौहिषः ३ गोमयपिण्डः ४ । इति
 रत्नमाला ॥ पट ५ रामकपूरः ७
 सङ्गः ९ शरः ८ श्यामकः २ ध्या-
 मकः १० पौरः ११ देवजङ्घकः १२
 । इति रत्नमालासुतरः ॥

भूतृणः पुं भूतृणं । सुगङ्गरौहिष
 इति परिमलदगङ्गनि इति च अ-
 क्तदेशे पुंसिङ्गः । तत्पर्यायः ।
 रौहिषः २ भूतिः ३ भूतिकः ४ ज-
 ट्टयकः ५ मालातृणः ७ समान्नी
 ९ छत्रः ८ अतिहृत्रकः ९ शुभवीजः
 १० सुगङ्गः ११ शुभालः १२ पुंस्तुवि-
 गुहः १३ वधिरः १४ अतिगङ्गः १५
 शङ्करोहः १६ करेन्दुकः १७ । अ-
 स्युगुणाः । कटुतृणं । तिक्तुं । वात-
 समूहं भूतृणुहावेशं दारुणं विष-
 दोषनाशितृणं । इति राजनिघण्टः

भूतशः पुं शिवः । इत्यमरः ॥
 भूतमं स्त्री सुवर्णं । इति हेमचन्द्रः ॥
 भूदरीतवा स्त्री आथुकर्णी । इति
 भावपुकाशः ॥

भूदारः पुं शूकरः । इत्यमरः ॥
 भूदेवः पुं ब्रह्मणः । इत्यमरः ॥
 भूधनः पुं राजा । भूधरवधनं यस्य
 सः । इति कटि ॥

भूनिघ

भूधरः पुं पर्वतः । इति हेमचन्द्रः
 ॥ यञ्जभेदः । यथा । जल कल्प
 पाताल दौला भूधर बालुकाः ।
 वकाद्या यञ्जभेदाःस्युः वज्राङ्गाद्या-
 ष्ट नूषकाः ॥ इति शब्दचन्द्रिका ॥
 भूधात्री स्त्री भूग्यामली । इति राज-
 निघण्टः ॥ वटुकैभरवः । इति विश्व-
 सारतन्त्रे तस्य शतनामस्तोत्रं ॥

भूधुः पुं पर्वतः । इति हेमचन्द्रः ॥
 भूनागः पुं उपरसविशेषः । तत्
 पर्यायः । क्कितिनागः २ तूजुक्तः ३
 रक्तजुक्तः ४ क्कितिजः ५ क्किति-
 जुक्तः ६ रक्ततुणुकः ७ । अस्युगुणाः
 । वज्रुमारकतृणं । नाना विज्ञानकार-
 कतृणं । रसज्ञारणतृणं । तत् सद्भुस्य
 विषापहदृणं । इति राजनिघण्टः ॥

भूनिघः पुं झूपविशेषः । चिराता
 इति भाषा । तत्पर्यायः । अना-
 र्थ्यतिकः २ कैरातः ३ रामसेनकः
 ४ किराततिकः ५ हैमः ६ काण-
 तिकः ७ किरातकः ८ । इति
 राजनिघण्टः ॥ कटुतिकः ९ । इति
 भावपुकाशः ॥ अस्युगुणाः । वा-
 तिकतृणं । तिक्तुं । कफपित्तज्व-
 रापहदृणं । वृण संरोपणतृणं । प-
 थ्यतृणं । अष्ट कण्ठी शोफनाशि-
 तृणं । इति राजनिघण्टः ॥ अपिच ।

डूपति

डूमा

किरातुकान्ये नेपालः सोर्ज
तिर्को ज़रास्तकः । किरातः सार-
को कफः शीतल स्त्रिको लघुः ॥
सन्निपात ज़र श्वास कफ पिडासु
दाहनं । कास शोष त्वा द्रष्ट
ज़र वृण कृनि पुण् ॥ इति भाव-
पुलाशः ॥ अस्य षुण पर्यायात्तरे
किराततिक्त शब्दे दुष्टवे ॥

डूनीपः पुं डूनिकदम्यः । इति राज-
निर्घण्टः ॥

डूनेता पुं राजा । इति केचि ॥

डूपः पुं राजा । इत्यमरः ॥ अर्थ
लोभेन पुजादपकरणे तस्य पा-
पं यथा । अर्थलोभेन यो डूपः
पुजादपुं करोति च । वृश्चिका-
नाम्न जपे स तल्लोनादं वसेद्भु-
व ॥ ततो वृश्चिक जातिश्च सप्त-
जन्मसु भारते । ततो नर श्चाङ्-
हीनो व्याधी शुद्धो भवेन्नरः ॥
इति बुद्धवैवर्ते पुक्त्तिखण्डे २१
अध्यायः ॥

डूपतिः पुं वटुकैरवः । यथा ।
डूधरो डूधराधीशो डूपति डू-
धरात्रकः । इति विश्वसारताञ्ज्वाक
डूधरवस्तोत्रं ॥ राजा । यथा । डू-
पुत्री यस्य पत्नी स तु भवति कथ-
डूपती रामचन्द्रः । इति रामायणे ॥

केकयीवाक्यं ॥ ऋषभोषधं । इति
राजनिर्घण्टः ॥

डूपदः पुं वृक्षः । इति शब्दचन्द्रिका
डूपदी स्त्री मल्लिका । इत्यमरः ॥

डूपलाशः पुं वृक्षभेदः । विशाली
इति भाषा । यथा । अफ्फाडकः
सुकलुश्च डूपलाशो विशल्यक् ॥
इति रत्नमाला ॥

डूपाटनी स्त्री वृक्षविशेषः । डूयात-
नि इति लैनवादवी इति च हिन्दी

भाषा । तत्पर्यायः । डूधुत्ती २
डूतानी ० रक्तपुष्पिका ४ । अस्य
शुणाः । कटुत्वं । उष्णत्वं । पारदे
पुषोर्जकत्वम् । इति राजनिर्घण्टः ॥

डूपालः पुं राजा । इति शब्दमाला
डूपुत्री स्त्री सीता । इति शब्दरत्ना-
वली ॥

डूपेष्टः पुं राजादनीवृक्षः । इति
राजनिर्घण्टः ॥

डूभर्ता पुं पृथिवीपतिः । इति सि-
द्धान्तकौमुद्यात् ॥ तत्पुरुषसमासः ॥

डूभुक पुं राजा । इति जटाधरः ॥

डूभूत् पुं राजा ॥ पर्वतः । इति
मेदिनी ॥

डूमयी स्त्री छाया । सा तु सूर्यपत्नी ।
इति त्रिष्वांशेषः ॥ मृदात्रके त्रि

डूमा पुं बहुत्वं । यथा । डूया डू

भूमि

भूमिः । बहोऽग्निश्चिन्मन् ईष्टान्तस्य ।
 एत निपातश्चेत् । इति मूकबोध
 व्याकरणं ॥ ईदमो र्यस् ईदमो
 बहो भूरादेशः । ईदमिन्ना रादि
 लोपः । ईष्टे यकारागमश्च नि-
 पातश्चेत् । अतिशयेन बहः भूमान्
 । बहोर्भावः भूमा । अतिशयेन
 बहः भूमिः । इति तट्टीकायां दू-
 र्गादासः ॥ बह्वृविशिष्टः । तत्र वा-
 च्यलिङ्गः । यथा । भूयः भूम । इति
 पुत्रुत्तशब्द पर्याये अमरटीकायां
 रनानाथः ॥ * ॥ विराट्पुरुषः ।
 यथा । यत्र नान्ये पश्यति नान्ये
 शृणाति नान्यद्विजानाति स भूमा
 यो भूमा तदमृतं । इत्यादि श्रुति-
 त्त्या बुद्धनित्यत्वं सत्त्वं शुद्धस्य पु-
 तिभाति । इति वेदान्तसारटीका ॥
 भूमिः स्त्री पृथिवी ॥ ज्ञानमात्रं ।
 इति वेदिनी ॥ जिज्ञासा । इति स-
 क्षिप्तसारोणादिवृत्तिः ॥ योपि-
 नानवस्थाविशेषः । यथा । निकृष्ट-
 चेतसि पूरा सविकल्प सनाधिना ।
 निर्विकल्प सनाधिसुत्तं भवेत्तत्र त्रिभू-
 मिकः ॥ व्युत्तिष्ठते षत सुन्दे द्वि-
 तीये परबोधितः । अस्ते व्युत्तिष्ठ-
 ते नैव सदा भवति तन्मयः ॥ एव-
 पुगभूमि जिज्ञासुपुत्रोत्तर भू-

भूमि

नये । विधेया उगवद्धि तां वि-
 ना सा न निधयति ॥ इति गोत्र गू-
 टाथदीपिकायां नथसूदन सरस्वती
 ॥ * ॥ भूमेः पर्यावाहयः पृथिवी
 शब्देदुष्टव्याः ॥ अस्य शृणाः । भूमेः
 श्रियं शुकुत्तं काठिन्यं पुनवार्थ-
 ता । गच्छो शुकुत्तं शक्तिश्च संघा-
 तः श्वापना धृतिः ॥ इति महा-
 भारते नोक्तव्यः ॥ अस्यार्थः ।
 श्रियं मत्तकृत्यं १ । शुकुत्तं पतन
 पुतिशोभा शृणाः २ । काठिन्यं ३ ।
 पुनवार्थता धान्याद्युत्पत्ति सुदर्थ-
 ता ४ । गच्छः ५ । शुकुत्तं पिशुपुष्टिः
 ७ । शक्तिः गङ्गगुहणसामर्थ्यं ९ । सं-
 घातः श्लिष्टावयवत्वं ८ । श्वापना म-
 नुष्यादद्याशुशुत्वं २ । धृतिः पाण्डु-
 तिके मनसि यो धृत्यंशः । इति
 तट्टीका ॥ * ॥ भूमि दान महात्मा
 यथा । सर्वेषां मेव दानानां भूमि
 दानं ननुत्तमं । यो ददाति गही-
 राजन् विप्रायाकिष्कमाय वै ॥ अद्भुष्ट
 मात्रं नथवा स भवेत् पृथिवीपतिः ।
 न भूमिदानसूत्रं पवित्रं मिह विद्य-
 ते ॥ भूमि यः पुतिगृहाति भूमि-
 यश्च पुंगृहति । उभो तौ पुण्यना-
 पन्नो निवतं स्वर्गगामिनो ॥ यद्दि-
 क्षि भूमिदानं सर्वदानोत्तमोत्तमं

ভূমি

মহীপতে নরঃ কোপি ভূমিদো ভূ-
 নিমাপ্প যাৎ ॥ ভূমিদান সমং দানং
 নাস্ত্যত্র পৃথিবী তলে । তস্মাদন্ন
 মনৈশ্চৈব ভুক্তি মুক্তি সুখপদং ॥
 যথা তথা পুকারেণ ভূমিদাতা তু
 ভূমিপঃ । সুখী স্যাৎ সর্বকালেষু
 চান্তে স্বর্গ মবাশু যাৎ ॥ বৃহদন্ন
 তরং বাপি ভূমিদানং মহত্তমং ।
 যঃ কশ্চিব্রাহ্মণে দত্ত্বা ভবতীহ ম-
 হীপতিঃ ॥ সর্বথা সর্বদা দেযা
 ধরিত্রী ব্রাহ্মণস্য তু । পুণ্যান্তে নৈব
 ন কাপি হরণীয়া জনৈ রপি ॥ কৃত্বা
 খাতাদিকং কৰ্ম বিপু ভূমিঃ নরো
 বলাৎ । করোতি যদি রাজেন্দু তৎ ॥
 সর্বং নিষ্কলং ভবেৎ ॥ ব্রাহ্মণাদান
 গৃহণং বিনানুক্তাঞ্চ পার্থিব । তথা
 তৎ পরিতোষঞ্চ তত্ত্বমূল্যাদিকং
 বিনা ॥ বিপু ভূমী ভূসুরোপি দৈব-
 পৈত্রং তথাধরং । হরি সন্ন তথা
 রাম পুানাদ মগুপং গৃহং ॥ খাতা-
 দি খননং সেতু বন্ধনং ভবনং গবাং ।
 সধান্য ফল মূলাদি শাকাদি ক্ষেত্র
 মেব চ ॥ পঞ্চান্ন বপনং পল্লোদ্যানং
 বৃক্ষাদি রোপণং । স বটাস্থত্থ তুল-
 সী ধাত্রী বিল্বাদি রোপণং ॥ নিত্যং
 নৈমিত্তিকং কাম্যং স্নান সঙ্ক্যাদিকং
 তথা । পঞ্চ যজ্ঞং তথেষ্টার্চাদিক

ভূমি

মেতত্তু চাপরং ॥ শ্রীকৃষ্ণসেবনং ভক্ত
 ভক্তিষোডশ পুস্তকং । কা কথা বে-
 তরেষান্ত ন জর্য্যাৎ পারমার্থিকঃ ।
 যঃ কৰ্ম ফলকামেপু ন করোত্যত্র-
 কৰ্ম চ । জকতে মন্ততা মোহাদজ্ঞা-
 নাহা ভূমাদিতঃ ॥ নৃপতে জর্যতা
 নে তৎ সর্বং স্যাম্বিল্লং ধুবং । যত্ন
 নি রথবা তস্য সম্পূর্ণং ফল মেব চ ॥
 অতো লোকে হি ধৰ্ম্মাত্মা জ্ঞানী চ
 সর্ব ধৰ্ম্মবিৎ । বিবেকী ধৰ্ম্মশাস্ত্রজ্ঞঃ
 পুরাণাগম বেদবিৎ ॥ বেদান্তিজ্ঞো
 মুনিঃ সাধুঃ কার্কাদি বা মহীপতে ।
 ন জর্য্যাভূমি হরণং ব্রাহ্মণীহর কল্ম-
 ষং ॥ ইতি পাদ্মোত্তরখণ্ডে ৪৯ অ-
 ধ্যায়ঃ ॥ ॥ অপিচ। বৃহস্পতিঃ । ষ-
 ষ্টিং বর্ষ সহস্রাণি স্বপ্নে তিষ্ঠতি ভূমি-
 দঃ । উহেত্তা চানুমন্তা চ তাবন্তি নর-
 কে বসেৎ ॥ তথা । ভূমিঃ দত্ত্বা তু যঃ
 পত্রং জর্য্যাছন্দ্রুর্ক কালিকং । অনা-
 ছেদ্য মনোহার্য্যং দান লেখ্যস্ত তদ্বি-
 দুঃ ॥ মহাভারতে । অপি পাপকৃ-
 তো রাজ্ঞঃ পুতিগৃহন্তি সাধবঃ । পৃ-
 থিবীং নান্যদিহৃস্তি পাবনীং জননীং
 যথা ॥ নানাং স্যাঃ পুয়দন্তেতি
 গুহ্যং দেব্যাঃ সনাতনং । দানে বা-
 প্যথ বাদানে নামাস্যাঃ পরমং পু-
 যং ॥ দানাদান কালে যৎ পুয়দন্তা

ভূমি

নানান্যঃ পরমং পুষিত্যুক্তং তে
 ন পুষিত্বা মিত্যুচ্চার্য দাতব্যং পু-
 তিগৃহীতব্যং চ ॥ ভূমঃ পূজায়াং দা-
 নবাক্যে চ পুষিত্বেন্তি বিশেষণং ।
 ভূমি বিষ্ণু দেবতাকা । ষষ্টি বর্ষ সহ-
 স্রাবচ্ছিন্ন স্বর্গবাসঃ ফলং । পুতিগৃহে
 তভূমেঃ পুদক্ষিণ নাত্রং । ভূমে রস-
 ম্ভিবানে তামুদ্दिश्य পুদক্ষিণং । ইতি
 শুক্তিতত্ত্বং ॥ * ॥ আদ্যুদ্যপাদগে ॥
 রবৌ ভূমী রজোযুক্তা ভবতি তৎকা-
 লে পাঠাদি নিষেধো যথা জ্যোতিষে
 । রজোযুক্তা স্বাস্থ্যবাচী চ রৌদ্রাদ্যপা-
 দগে রবৌ । তস্যং প্যাঠা বীজবা-
 পো নাহিভী দুঃখপানতঃ ॥ রজো-
 যুক্তা ঋতুনতী পৃথী । জ্যোতিষে
 । যম্বিন্ বারে সহস্রাশু যৎকালে
 মিত্বুন বুজেৎ । অশ্ববাচী ভবেমিত্যং ॥
 পুন স্তৎ কাল বারযোঃ ॥ মৎস্যসূ-
 ক্তে । ধরণ্যা মৃতু মত্যাঞ্চ ভূমিকম্পে
 তথৈব চ । অন্তরাগমনে চৈব বিদ্যাং
 নৈব পাঠেদুঃখঃ ॥ ইতি তিত্থ্যাদিতত্ত্বং
 ॥ * ॥ ন স্বাধ্যায়ং বষট্কারং ন দেব
 পিতৃ পূজনং । হলানাং যোজনকৈব
 বীজানাং বপনং তথা ॥ দিন ত্রয়ং ন
 জ্বীত যাবৎ পৃথী রজস্বলা । যতি-
 নো বৃত্তিন শৈব বিধবা চ দ্বিজ স্তথা
 ॥ অশ্ববাচী দিনেনৈব পাকং কৃত্বা ন

ভূমি

ভক্ষয়েৎ । স্বপাকং পরপাকং বা অ-
 শ্ববাচী দিনে তথা ॥ ভক্ষণং নৈব জ-
 বীত চাণ্ডালান্ন সনং স্মৃতং । ইতি
 রাজমার্ভগুঃ ॥ * ॥ অশুকাং ভূমি
 মাহ দেবলঃ । সা অনেধ্যা মলি-
 না দুষ্টা এতপ্রিতযান্যতমা ভবতি ।
 অত্রানেধ্যা যথা । পুসুতে গ
 যত্র মিত্বতে যত্র মানবঃ । চাণ্ডালৈ
 কথিতং যত্র যত্র বিন্যস্যতে শবঃ ॥
 বিণ্মুত্রোগহতং যত্র জগপো যত্র দ্-
 শ্যতে । এবং কশ্মল ভূমিষ্ঠা ভূ রমে-
 ধ্যেতি লক্ষ্যতে ॥ জগপঃ শবঃ ॥
 দুষ্টা যথা । কৃমি কীট পদক্ষেপৈ দূ-
 ষিতা যত্র মেদিনী । দুপ্পাপকষ গৈঃ
 ক্ষিপ্তৈ বাস্তৈশ্চ দুষ্টতা বুজেৎ ॥ দু-
 প্পা ঘনীভূত শ্লেষ্মা ॥ মলিনা যথা ।
 নথ দত্ত তনুজ ত্বক্ তুব পাশু রজো
 মলৈঃ । ভম্ম পক্ষ তূর্ণে স্বাপি পুহুমা
 মলিনা ভবেৎ ॥ * ॥ তাসাঞ্চ শুক্তি
 মাহ । দহনং খননং ভূমে কপলেপ
 ন বাপনে । পর্য্যন্য বষণকৈব শৌচং
 পঞ্চবিধং স্মৃতং ॥ বাপনং মৃদস্তুরেণ
 পূরণং । অত্রানেধ্যায়া শতত্বক্ পঞ্চ-
 কং বা । দুষ্টায়াঃ দ্বিকং ত্রিকং বা ॥
 মলিনায়াঃ দহনাদীনা মেকধা শৌ-
 ধন মাহ দেবলঃ । পঞ্চধা বা চতুধা
 বা ভূ রমেধ্যা বিশুদ্ধ্যতি । দ্বিধা দুষ্টা

भूमिक

त्रिधा वैदिकी शुभ्यते मन्त्रिनैकधा ॥
 अन्यपक्षः प्रकारमाह मनूः । समा-
 र्जननाञ्जनन सैकेनोल्लेखनेन च
 । गवाक्ष परिवारसैम भूमिः शुद्ध्यति
 पक्षधा ॥ समार्जनं तृणाद्यपनयनं ।
 अञ्जनं गोमयेनोपलेपनं । से-
 को जलेन पुष्कालनं । उल्लिखनं त-
 ऋणं । परिवारसो गवोपहापनं ।
 अत्रसैक परिवारसयो निर्लेप हा-
 पन विषयत्वं । अन्यथा ममेध्य लिपु
 विषयत्वं । बृहस्पुराणे । गुमादु
 शतं त्यक्त्वा नगराह चतुशुणं । भूनेः
 सर्वत्र शुद्धिः स्यादत्र लोको न वि-
 द्यते ॥ दण्डं चतुर्हस्तः । नगरं महा-
 ग्रामः । इति गोपाल पक्षानन कृत
 शुद्धिनिर्णयः ॥ ३ ॥ भूमौ वर्ण लेख-
 नादि निषेधो यथा । न भूमौ वि-
 लिखेद्वर्णं नञ्जं न पुस्तकं लिखेत् ।
 न मूर्त्तु पुस्तकं हाप्यं न मूर्त्तु माह-
 रेत्तु तत् ॥ भूकम्पे गृहणे चैव अ-
 क्रमं वाथ पुस्तकं । भूमौ तिष्ठति
 देवेशि जम् जम्सु मूर्त्तता ॥ तदा
 भवति देवेशि तस्मात्तत् परिवर्ज-
 येत् ॥ इति योगिनीतन्त्रे तृतीय
 भागे १ पटलः ॥

भूमिकदशः पुं कदशविशेषः । तत्
 पर्व्यायः । भूमिपः २ भूमिः ३

भूमिख

भूवृक्षतः ४ लघुपुष्पः ५ वृक्षपुष्पः
 ७ विषयः ९ वृणहारकः ८ । अस्य
 गुणाः । त्रि कदशाः कटकाश्च वृष्या
 दोषहरा हिमाः । कषाय तिक्ताः
 पित्तघ्ना वीर्य्य वृद्धिकराः पराः ॥
 इति राजनिघण्टः ॥

भूमिका श्री रचना ॥ वेशान्तरपरि-
 गृहः । इति मेदिनी ॥ पात्राणि
 नाट्ये २ धिक्ता सुतद्वेशान्तर भूमि-
 काः । इति हेमचन्द्रः ॥

भूमिखर्जूरिका श्री ऋदुखर्जूरी । तत्
 पर्व्यायः । स्वाधी २ दुरारोहा ३
 मृदुहदा ४ । अस्य भेदाः शुणाश्च ।
 भूमिखर्जूरिका स्वाधी दुरारोहा मृ-
 दुहदा । अथ ऋद्धकला काककर्कटी
 स्वादुमस्तका ॥ पिण्डुखर्जूरिका त्वन्य
 सादेशे पश्चिमे भवेत् । खर्जूरी
 गोलुनाकारा पराद्धीपादिहाग-
 ता ॥ जायन्ते पश्चिमे देशे सा
 होहोरेति कीर्तिता । खर्जूरी-
 त्रितयं शीतं नधुरं रसपाकयोः
 ॥ सिक्कं कृचिकरं हृद्यं कृत कषय
 हरं शुक्र । तर्पणं रक्तपित्तघ्नं
 पुष्टि विष्टि शुकदं ॥ कोष्ठं माकृत
 कृद्वल्यं वाह वात कफापहं । ज्व-
 राभिघातं क्लृप्तं त्वषा काश श्वास
 निवारणं ॥ मदं मूर्हा मकत् पित्त

ভূমিজ

মদ্যোদ্ভূত গদাস্তক্ ৷ মহতী-
ভ্যাং গুণৈরঙ্গা স্বল্পখজুরিকা স্তাতা
৷ খজুরী তকতোষস্ত মদ পিত্ত
করং ভবেৎ ৷ বাত শ্লেষহরং কচ্যৎ
দীপনং বল শক্র ক্ ৷ ইতি ভাব-
পুকাশঃ ৷

ভূমিখজুরী স্ত্রী ভূমিখজুরিকা ইতি
রাজনির্ঘণ্টঃ ৷ অস্যা গুণপর্য্যাবাঃ
ভূখজুরীশব্দে দুষ্টব্যঃ ৷

ভূমিচম্পকঃ পুং পুষ্ণবক্ষ বিশেষঃ ।
ভূইটাপা ইতি ভাষা ৷ তৎপর্য্য-
বঃ । তামুপল্লঃ ২ সন্ধিবন্ধঃ ৩ ক্షয়নঃ
৪ ৷ ইতি শব্দচন্দ্রিকা ৷ অস্য মূলং
বুণপাক কারকং ৷

ভূমিজঃ স্ত্রী গৌরসবর্ণঃ ৷ ইতি রাজ-
নির্ঘণ্টঃ ৷

ভূমিজঃ পুং মজ্জলগুহঃ ৷ নরকরাজঃ
৷ ইতি মেদিনী ৷ ভূমিকদম্বঃ ৷ ম-
নুষ্যঃ ৷ ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ৷

ভূমিজগুগুলঃ পুং আশাপুরগুগুলঃ ।
তৎপর্য্যায়ঃ । দৈত্যমেদজঃ ২ দুগা-
হ্নঃ ৩ আশাপুরসম্ভবঃ ৪ মজ্জারঃ
৫ মেদজঃ ৬ মহিষাসুরসম্ভবঃ ৭ ।
অস্য গুণাঃ । তিক্তত্বং । কটুত্বং ।
উষ্ণত্বং । কফ বাত নাশিত্বং । উন্মা-
প্ৰিষত্বং । ভূত্বত্বং । মেধ্যত্বং । সৌ-
রভ্যদত্ত্বং ৷ ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ৷

ভূমিপ

ভূমিজম্বুঃ স্ত্রী ক্ষুদ্রজম্বুঃ । তৎপর্য্যাবঃ
নাদেয়িকা ২ নাদেয়ী ৩ ভূজম্বুঃ ৪
ভূমিজম্বুকা ৫ ৷ ইতি শব্দরত্নাবলী
৷ কাকজম্বুঃ ৬ শীতপল্লবা ৭ ৷ ইতি
রত্নমালা ৷ নাদেয়িকা ৮ নাদেয়ী
ভূজম্বু ভূমিজম্বুকা । ভূমিজম্বু ল-
ভাষাং স্যাৎ কেচিত্তু ভূমিচম্পকে
৷ ইতি শব্দরত্নাবলী ৷

ভূমিজম্বুঃ স্ত্রী ভূজম্বুঃ । ক্ষুদ্রজম্বুঃ ।
তৎপর্য্যাবঃ । হৃষফলা ২ ভূজবল্ল-
ভা ৩ হৃষা ৪ ভূজম্বুঃ ৫ ভূমিরেষ্ঠা ৬
পিকতক্ষা ৭ কাষ্ঠজম্বুঃ ৮ । অস্যা
গুণাঃ । কষায়ত্বং । মধুরত্বং । শ্লেষ্ম-
পিত্তনাশিত্বং । কচ্যত্বং । সঙ্গাহি-
ত্বং । হৃৎ কণ্ঠদোষ নাশিত্বং । বীর্য্য-
পুষ্টিদত্ত্বং ৷ ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ৷

ভূমিজম্বুকা স্ত্রী ভূমিজম্বুঃ । ইত্য-
নরঃ ৷

ভূমিজা স্ত্রী সীতা ৷ ইতি ত্রিকাণ্ড-
শেষঃ মেদিনী ৮ ৷

ভূমিজীবী পুং বৈশ্যঃ ৷ ইতি শব্দ-
রত্নাবলী ৷

ভূমিদেবঃ পুং ব্রাহ্মণঃ ৷ ইতি হলা-
যুধঃ ৷

ভূমিপঃ পুং রাজা ৷ ইতি জটাধরঃ ৷

ভূমিপক্ষঃ পুং বাতাস্থঃ ৷ ইতি
হারাবলী ৷

भूमिक

भूम्याम

चैः पू० तालवृक्षः। इति
हारावली ॥

भूमिनगुः पू० अष्टपादिका। मदन
नालीति हापरनाली इति च भाषा
। इति रत्नमाला ॥

भूमिनगुपल्लवणा स्त्री नाथवीलता।
इति राजनिघण्टुः ॥

भूमिरक्तकः पू० वाताश्वः। इति
भूरिपुष्योः ॥

भूमिनाभः पू० मृत्युः। इति भूरि
पुष्योः ॥ भूमिपापिष्ठ ॥

भूमिपान० स्त्री धोवन०। इति
हेमचन्द्रः ॥ भूमेर्लेपश्च ॥

भूमिदहनः पू० श्वा शवः। इति हेम-
चन्द्रः ॥

भूमिसम्भवा स्त्री सीता। इति जटा
धरः ॥

भूमिस्पृक् पू० मानुषः ॥ वैश्याः।
इति मेदिनी ॥ चौरविशेषः ॥
अहः ॥ खण्डः। इति शक्यरत्नावली ॥

भूमी स्त्री भूमिः। इति भरत द्विक
पकोषः ॥

भूमिन्दुः पू० राजा। इति शक्यरत्ना-
वली ॥

भूमिकहः पू० वृक्षः। यथा। नीला
स्तूप यथा यथा विरहिणी श्वासा
स्तथा वासना यामिन्य श्चपला यथा

जलवधुदृष्टिः सर्रोवा पिषे। छाया
वाङ्म्य तमा नवोच बनिता वागीव
भूमिकहा निम्नन्दाः सूचिराम्यथा
मिलितयो र्बनो निर्थो दृष्टवः ॥
इत्युद्धटः श्लोकः ॥

भूमिसहः पू० वृक्षविशेषः। भूरसह
इति हिन्दीभाषा। तत्पर्यायः।
दारदातुः २ वरदातुः ३ खरहृदः ४
। अस्य गुणाः। शिशिरद्रु०। रक्त
पित्त पुसादनद्रुक्। इति भाव-
पुकाशः ॥

भूम्यामलकी स्त्री म्फुपविशेषः।
भूमिआमला इति भाषा। तत्प-
र्यायः। बहुपुत्री २ जडा ३ अथ्युडा
४ तानिः ५ तानलकी ६ अजटा ७
सूक्ष्मफला ८ म्फुत्रानलकी ९। इति
रत्नमाला ॥ वितुम्भकः १० ऋटा ११
अमला १२ अङ्गुटा १३ तानी १४
शिवा १५। इत्यमरः ॥ वाटा १६
नला १७ वाटामला १८ अमलाङ्गु-
टा १९। इत्यमरटीकायां भरतः
॥ भूम्यामलकिका २० शिवानलकी
२१ बहुपुत्रा २२ बहुफला २३ बहु-
वीर्या २४ भूधात्री २५। अन्यागुणाः
। वात कारिद्रु०। तिक्तद्रु०। कषाय-
द्रु०। मधुरद्रु०। हिमद्रु०। पिपासा-
कास पित्तसूक् कफ पाण्डु कृत्-

ভূরি

ভূরিণা

নাশিত্বঞ্চ। ইতি ভাবপুকাশঃ ॥
 ভূন্যামলী স্ত্রী ভূন্যামলকী। অক
 মেলী। ইতি হিন্দীভাষা। ভূইআ-
 মলা। ইতি বঙ্গভাষা। তৎপৰ্য্যায়ঃ
 ১। তমালী ২। তালী ৩। তমানিকা ৪
 উচটা ৫। দৃঢ়পাদী ৬। বিতুলা ৭। বি-
 তুমিকা ৮। ভূধাত্রী ৯। চারটী ১০
 বৃষ্য ১১। বিষয়ী ১২। বহুপত্রিকা ১৩
 বহুবীৰ্য্য ১৪। অহিভয়দা ১৫। বিশ্ব-
 পণী ১৬। হিমালয়া ১৭। অজুটা ১৮
 বীরা ১৯। অদ্য গুণাঃ। কষায়ত্ব
 । অশ্লত্ব। পিত্ত মেহ দাহ নাশিত্ব
 । শিশিরত্ব। মূত্ররোধান্তিশমনত্ব
 ঞ্চ। ইতি রাজনিঘণ্টঃ ॥
 ভূন্যাহল্য স্ত্রী ক্ষুপবিশেষঃ। ভূঞি-
 তখড। ইতি হিন্দীভাষা। তৎপ-
 র্য্যায়ঃ। অষ্টকেত ২। মার্কারীম ৩
 । মাহৌষধঃ ৪। অম্য গুণাঃ। তিক্তত্ব
 । কটুত্ব। জ্বর অষ্টান সিদ্ধ নাশি-
 ত্বঞ্চ। ইতি রাজনিঘণ্টঃ ॥
 ভূন্যঃ^১ ব্য পুনরর্থঃ। ইতি শব্দরত্না-
 বলী ॥
 ভূন্য^২ হি বহুতরঃ। ইতি মেদিনী ॥
 ভূগিষ্ঠ স্ত্রী পুরঃ। ইত্যমরঃ ॥
 ভূনুজা স্ত্রী ভূনিখজুরী। ইতি রাজ-
 নিঘণ্টঃ ॥
 ভূরি স্ত্রী বর্ণা। ইত্যমরঃ ॥

ভূরিঃ পুং বিষ্ণুঃ ॥ বুকা ॥ শিবুঃ।
 ইতি মেদিনী ॥ বাসবঃ। ইতি
 শব্দরত্নাবলী ॥ পুচুরে ত্রি। ইত্য-
 মরঃ ॥
 ভূরিক স্ত্রী পৃথিবী। ইতি সিদ্ধান্ত-
 কৌমুদ্যমুণাদিবৃত্তিঃ ॥
 ভূরিগন্ধা স্ত্রী পুরানানগন্ধদ্রব্যং।
 ইতি রাজনিঘণ্টঃ ॥
 ভূরিগমঃ পুং গদভঃ। ইতি রাজ-
 নিঘণ্টঃ ॥
 ভূরিদাবা পুং ভূরিদহাতিষঃ। পুচুর-
 দাতা। ইতি মুঞ্চবোধব্যাকরণং ॥
 ভূরিদুক্ষা স্ত্রী বাশ্চকানী। ইতি রাজ-
 নিঘণ্টঃ ॥
 ভূরিপঃ পুং উথর্ষলত্ণং। ইতি
 রাজনিঘণ্টঃ ॥
 ভূরিপলিতরা স্ত্রী পাণ্ডুরফলী।
 ইতি রাজনিঘণ্টঃ ॥
 ভূরিপুল্লা স্ত্রী শতপুল্লা। ইতি রাজ-
 নিঘণ্টঃ ॥
 ভূরিপুমা পুং চক্রবাকঃ। ইতি রাজ-
 নিঘণ্টঃ ॥
 ভূরিফেনা স্ত্রী সপ্তলাবক্ষঃ। চানার
 কসা। ইতি ভাষা। ইত্যমরঃ ॥
 ভূরিমল্লী স্ত্রী অঘষ্ঠা। ইতি রাজ-
 নিঘণ্টঃ ॥
 ভূরিমাযঃ পুং স্ত্রী শ্গালঃ।

भूर्ज

भूर्लोक

इत्यनरः ॥

भूरिवला स्त्री अतिवला । इति राज
निघण्टः ॥

भूरिणः व्यं बहुलः । बहुलार्थात्-
काचशसवेति कारक भूरि शब्दात्
चशम् पुत्र्ये निम्नो २५ शब्दः ।

इति मूकबोधव्याकरणं ॥

भूरिशुवा पुं चन्द्रवन्नीयनोमदत्त
राजपुत्रः । सत् अङ्गुनेन हतः ।

इति महाभारतं ॥

भूकपी स्त्री अिहन्तिनीवृक्षः । हाति
शूडा इति भाषा । इत्यनरः ॥

भूहः पुं वृक्षः । इति शब्दनामा ॥

भूजः पुं वनामथगतवृक्षविशेषः ।

भोजपत्र इति हिन्दीभाषा । तत्

पर्यायः । वल्लभः २ भूर्जः ३ सच-

र्मा ४ भूर्जपत्रकः ५ चित्रवृक्ष ६ वि-

न्दुपत्रः ७ रक्षापत्रः ८ विचित्रकः

९ भूतत्रः १० मृदुपत्रः ११ शैलेन्दु-

वृक्षः १२ । इति राजनिघण्टः ॥ भूर्ज-

पत्रः १३ चर्मा १४ बहुलवल्लभः १५

। इति भावपुकाशः ॥ भूर्जपत्रः १६

शिवः १७ स्त्रिरहृदः १८ । इति रत्न

माला ॥ मृदुवृक्ष १९ । इत्यनरः ॥

पत्रपुत्रकः २० । इति भरतपुत्र

मथु ॥ भूर्जः २१ बहुपटः २२ बहु-

वृक्षः २३ मृदुवृक्षः २४ । इति भरत

पुत्रव्यासी ॥ अस्य शृणाः । बलका-
रिद्रं । कर्क रक्त नाशिवृक्ष । इति

राजवल्लभः ॥ कटुवृं । कषायवृं ।

उष्णवृं । भूतत्रकाकरवृं । त्रिदोष

शमनवृं । पथ्यवृं । दृष्ट कौटिल्य

नाशिवृक्ष । इति राजनिघण्टः ॥

कणरोग पित्र राक्षस नेह विष

भावपुकाशः ॥

भूर्जपत्रकः पुं वृक्षमहरजाति-

विशेषः । इति जटाधरः ॥

भूर्जपत्रः पुं भूर्जवृक्षः । इति रत्न

माला ॥

भूर्निः स्त्री पृथिवी ॥ नवभूमिः ।

इत्यादिशेषः ॥

भूर्लोकः पुं अष्टरीकादधोलोकः

। मर्त्यलोकः । तस्य लक्षणं यथा ।

पादगन्यक यत्किञ्च वस्तुस्ति पृ-

थिवीमयं । स भूर्लोकः समाख्या-

तो विस्तारो २स्य मयोदितः ॥

इति विष्णुपुराणे २ अंशे ५ अ-

ध्यायः ॥ चरण सकार योग्यं गि-

रि शिथरादि यावत् तावदत्सेधो

भूर्लोक इत्यर्थः । विस्तारो मयो-

दितः सर्वतो लोकालोकावधि

पक्षविंशति कोटि प्रमाणः । इति

तट्टीश्यां व्यासी ॥ अस्य विवरणं

तत्रैव द्वितीयादि चतुर्थाध्यायेषु

ভূষ

ভূগালশব্দেচ দুষ্টব্যং ॥

ভূগা স্ত্রী শঙ্খপুঞ্জী। ইতি রাজ-
নির্ঘণ্টঃ ॥

ভূলতা স্ত্রী কিঞ্চুলুকঃ। ইতি হেম-
চন্দ্রঃ ॥

ভূবদরী স্ত্রী ক্ষুদুকোলা। বডবের
ইতি হিন্দীভাষা। তৎপর্য্যায়ঃ।

ক্ষিতিবদরী ২ বল্লীবদরী ৩ বদর-
বল্লী ৪ বহুকলিকা ৫ লম্বুবদরী ৬
বদরফলী ৭ সূক্ষুবদরী ৮। অস্যা
শুণাঃ। মধুরান্নত্বং। কফ বাত বি-
কার হারিত্বং। পথ্যত্বং। দীপনত্বং
। পাচনত্বং। কিঞ্চিৎ পিত্তাসু কা-
রিত্বং। ঋচ্যত্বঞ্চ। ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ

ভূষয়ঃ পুং নঙ্গলগোধাদিঃ। বিল-
শায়িত্বাৎ। এতেষাং নামস শুণাঃ
। শুকত্বং। উষ্ণত্বং। মধুরত্বং। স্নি-
গ্নত্বং। বায়ুনাশিত্বং। শূক্কারিত্বঞ্চ
। ইতি রাজবল্লভঃ ॥ বিষ্ণুঃ। যথা।
ভূশযো ভূষণো ভূতি বিশোকঃ
শোকনাশনঃ। ইতি মহাভারতে
তস্য সহস্রনাম শ্লোকঃ ॥

ভূশলঃ পুং ভূকব্দারকঃ। ইতি
রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

ভূষ কি ভূষণে। ইতি কবিকল্পদ্রুমঃ
॥ কি ভূষতি ভূষতি হারো জনং।
ইতি দুর্গাদাসঃ ॥

ভূষণ

ভূষণং স্ত্রী অলঙ্কারঃ। ইতি হেম-

চন্দ্রঃ ॥ দেবদেব ভূষণাদি যথা।
ভোগ্য ভূষোত্তমং নিত্যং ভূষণানি
শূণ্যমে। কিরীটঞ্চ শিরোরত্নং জ-
গুলঞ্চ লজাটিকা ॥ তালপত্রঞ্চ
হারশচ গৈবেষক মথোর্মিকা। পুা-
লম্বিকা রত্নসূত্র মূর্ত্ত্বকোথক্ষমা-
লিকা ॥ পার্শ্বদ্যোতো নথদ্যোতো
ছন্দুলীছাদক স্তথা। কটিলগ্নং মাণ-
বকো মূর্ত্ত্বতারা ললন্তিকা ॥ অঙ্ক-
দো বাহুবলয়ঃ শিখাভূষণ মিষ্টি-
কা। পুাগণ্ডবন্ধং তদ্ভূষণং নাতি-
পূরো হথ মালিকা ॥ সপ্তকী শঙ্খ-
লম্বৈব দস্তপত্রঞ্চ বর্ণকঃ। উক সূত্র-
ঞ্চ নীবী চ মূর্ত্ত্বিবন্ধং পুর্কীরকং ॥
পাদাঙ্কদং হংসকঞ্চ নুপূরং ক্ষু দু-
ঘণ্টিকা। সূত্ৰপটু মিতি পোক্তা
অলঙ্কারাঃ সুশোভনাঃ ॥ চত্বারি-
শদনী পোক্তা লোকে বেদে চ সৌ-
খ্যদাঃ। অলঙ্কারাঃ পুদানেন চতু-
ষগ পুদায়কাঃ ॥ এতেষাং পূজ্যম-
ক্ভ্যা পুদদ্যা দিষ্ট সিদ্ধয়ে। তেষাং
দৈবত মূর্ত্ত্বার্য্য পূজযেত্ব বিচক্ষণঃ ॥
শিরোগতানি চাদদ্যাৎ সৌবর্ণানি
তু সর্বদা। চুডারত্নাদিকানীহ ভূষ-
ণানি তু ভৈরব ॥ গৈবেষকা দি হ-
সাস্তং সৌবর্ণং রাজতঞ্চ বা। নিবে-

ভূষণ

দেবেভ্যৈবেভ্যে নান্য তৈজস সন্তু ॥
 ব ॥ রীতি বন্ধাদি সজাত পাত্ৰো
 পাত্রগাদিক ॥ দদ্যাদ্যবস বর্জিত ভূ
 ষণং ন কদাচন ॥ ঘট্টা চামর স্ত্রী
 দি পাত্ৰোপকরণাদিক ॥ তভূষণা
 স্তরে দদ্যাদ্যবস তদুপভূষণ ॥ সর্ব
 তান্নমযং দদ্যাদ্যব কিঞ্চিৎ ভূষণাদি
 ক ॥ সর্বত্র স্বর্ণবস্তানু দদ্যপাত্রে
 ভেতাধিক ॥ পূজাঘ্যপাত্ৰং নৈবে
 দ্যাদ্যধারপাত্ৰঞ্চ পানক ॥ উভয়
 সদা বিধোঃ পুীতিদং তোষনং তদা
 ॥ তান্নে দেবাঃ পুনোদন্তে তান্নে দে
 বাঃ সদা স্থিতাঃ ॥ সর্ব পীতিকর
 তান্নু তন্মাত্তান্নু পুযোজযেৎ ॥ স্নো
 পযোগে নরঃ সর্বাং দেবানা নপি
 ই ভরব ॥ গীবোদ্ধ দেশে রৌপ্যস্ত ন
 কদাচিচ্চ ভূষণ ॥ পুযারঃ পানপা
 ত্ৰঞ্চ গেণ্ডুকং গৃহ মেব চ ॥ পর্য্যঙ্কাদি
 যদন্যচ্চ সর্ব তদুপভূষণ ॥ অবোন
 যম্মতে কাস্য স্মৃত যভূষণং ভবেৎ
 ॥ স্বর্ণ রৌপ্যস্য চাভাবে ভূষণঃ কাযে
 নিযোজযেৎ ॥ এতবা ভূষণাদীনা
 যদাতু শক্যতে নরৈঃ ॥ তত্তদদ্যেৎ
 সন্তুবে তু সর্বনৈব পুদাপযেৎ ॥ চ
 তুর্ষর্গপুদং নিত্য ভূষণং সর্ব সৌখ্য
 দং ॥ তষ্টি পুষ্টি পীতিকরং যথা শ
 ক্তীষ্টবে সূজেৎ ॥ ইদং তে ভূষণ ॥

ভূষণ

পোক্তং সর্ব দেবস্য তুষ্টিদং ॥ ইতি
 কালিকাপুরাণে ৬৮ অধ্যায়ঃ ॥ ৬ ॥
 অথালঙ্কারযুক্তিঃ ॥ তঙ্কারণ দিন সু
 চ্যতে ॥ রেবত্যুখি ধনিষ্ঠাসু হস্তাদি
 যুপি পঞ্চম ॥ শুক শূক্ৰ বৃধস্যাক্রি
 বস্ত্রালঙ্কার ধারণ ॥ অনিষ্টেষুপি
 নিদ্রিষ্টং বস্ত্রালঙ্কার ধারণ ॥ উদ্বা
 হে রাজ সমানে ব্রাহ্মণানাঞ্চ সম্মতে
 ॥ শিরস্ত্রং নুজটং হারঃ স্ত্রণ্ডলঞ্চাঙ্ক
 দস্তথা ॥ কঙ্কণং বালকক্ষেব মেখলা
 ষ্টাবিতি ক্রমাৎ ॥ পুধান ভূষণান্যমু
 যথা স্বং যতি নিশ্চয়ঃ ॥ পদ্যুরাগশ্চ
 বজ্রঞ্চ বিজয়ো গোবিদ স্তথা ॥ নুজা
 বৈদূর্ব্য নীলঞ্চ যথা মরকতং ক্রমাৎ ॥
 আদিত্যাদি দশাজানাং সর্ব সম্পত্তি
 দায়কাঃ ॥ সর্বর্গনাগি ঘটনা সর্বৈ
 বা নুপযুজ্যতে ॥ পুধান ভূষণেষেব
 নপুযানে ন নির্ণয়ঃ ॥ পুধান ভূষণ
 পুযঃ শিরসো হস্তিধীয়তে ॥ তস্য
 পুধান ভূষণাদিত্যে হ ভূষণন্দনঃ ॥
 সুখনা মণয়ঃ শুক্লা দুঃখনা দোষশা
 লিনঃ ॥ ইতি যুক্তি স্ত্রতকঃ ॥ ৬ ॥
 তঙ্কারণ ফলং যথা ॥ ভূষণং ভূষণে
 দক্ষং যথা যোগ্য বিধানতঃ ॥ শূচি
 সৌভাগ্য সন্তোষ দায়কং কাঞ্চন
 স্মৃতং ॥ গৃহ দৃষ্টিহরং পুষ্টিকরং দুঃখ
 পুণাশনং ॥ পাগ দৌর্ভাগ্য শননং

भूतग

रुद्राभरण धारणं । नागिक्यं तर-
णेः सूजात्र्यममलं मुक्ताफलं शी-
तगोर्माहेयस्य च विद्मो निग-
दितः सौम्यस्य गार्वातः । देवे-
ज्यस्य च पुन्नराग मसुराचार्यस्य
बहुशने नीलं निर्मल मन्योश्च
गदिते गोमेद वैदूर्यके ॥ वासः
सुम्भरु रत्नानां धारणं प्रीतिवर्जनं ।
रुक्मिण्य मर्त्यं नोजस्य सौभाग्य
करमुत्तमं ॥ इति भावपुकाशः ॥

भूयः पूं विष्णुः । यथा । भूशयो
भूयणे भूति विशोकः शोकनाश-
नः । इति तस्य सहस्रनामस्तोत्रं ॥

भूवा स्त्री अलक्ष्मिणा । इत्यनरः ॥

भूवितः त्रि अलक्ष्मिणः । इत्यनरः ॥

भूयः त्रि भवनशीलः । तत्पर्वगावः ।

भूविष्णुः २ भूविता ३ । इत्यनरः ॥

साधुभवनशीलः । इति उडौ हायां

रायमुद्धटः ॥

भूनुतः पूं मङ्गलगुहः । इति शब्द-
माला ॥ श्रीतायां स्त्री ॥

भूतगं स्त्री भूतगं । इत्यनरः ॥ अस्य
पर्याय षण्णा यथा । शुभवीरुष भू-
तीकं सुगङ्गं गोमयपिबं । भूतगं
स्तु भवेद्वा मातातृणक मित्यपि
॥ भूतगं कर्कं तिकं तीक्ष्णकं
रोटनं लघुं विदाहि दीपनं कफ

भूट्टी

मनेत्र्यं मुखशोधनं ॥ अर्घ्यं व-
ह्विदकष पित्त रक्त पुद्गणं ॥
इति भावपुकाशः ॥

भूपूक् पूं मनुष्यः । इति हेनचन्द्रः ॥
भूवर्गः पूं सूमेकपर्वतः । इति
जटाधरः ॥

भूक् पूं शक्रः । इति त्रिकाण्ड-
शेषः ॥

भू लि टू डू ञ् भूतिपुष्ट्याः । इति
डू ञ् कविकल्पद्रुमः ॥ भूति

भूरणं पुष्टिः पोषणं । लि ञ्
वितर्त्रि शशिनं शत्रु विभूते जन-
कः सूतः । टू भूरथुः । डू भूत्रिमं ।
भादिपक्षे भूतिः पूरणं । ञ् भू-
रति अत्रुनभिर्जनः । भूरते । इति
दुर्गादासः ॥

भूङ्गः पूं ऋङ्गः । स्त्रीवेशधा-

भूङ्गः पूं रीनटपूकषः । इत्य-
नरटीकायां रनानाथः ॥

भूङ्गः पूं ऋङ्गः । इति शब्द-
रत्नावली ॥

भूङ्गः स्त्री भूङ्गः । यथा रचित
भूङ्गः वक्रं नन्दिना द्वारि कक्षे ।
इति भरतधृत हरविलासः ॥

भूङ्गी स्त्री भूङ्गः । इत्यनरटी-
कायां भूरतः ॥ भूङ्गी जटिभान-
नो । इति नार्कण्डवपुराणे देवी

ভৃগু

ভৃঙ্জা

মাহাত্ম্যঃ ॥

॥ দৃশ্যতে । ইতি ভরতঃ ॥ তৎ পর্যা-
যঃ । পুপাতঃ ২ অতটঃ ৩ । ইত্য-
মরঃ ॥

ভৃগুঃ পুং মূনিবিশেষঃ । সত্ববুদ্ধি
স্বচোজাতঃ । অস্য ভার্য্যা কন্দম
মুনিকন্যা খ্যাতিঃ । পুত্রঃ ধাতা
বিধাতা চ । কন্যা স্ত্রীঃ । ইতি স্ত্রী
ভাগবতং । অপিচ । মনষউচুঃ ।
কথিতস্তে বদা সর্গঃ পৃষ্ঠঃ সূত ত্রয়া
ধুম্না । ভৃগু সর্গাৎ পুভত্যেষ স-
গো নঃ কথ্যতাং পুনঃ ॥ সূত উবাচ
। ভৃগোঃ খ্যাত্যাং সমুৎপন্ন্য স্ত্রীঃ-
পুত্র মূদধেঃ পুনঃ । তথা ধাতা বি-
ধাতা চ তস্য্যাং জাতৌ ভৃগোঃ সু-
তৌ ॥ আশতি নিবতি শৈব নেক
কন্যে মহাপুভোঃ । ধাতু বিধাত
স্তে ভার্য্যে যবো জাতৌ সূতাবৃতৌ
॥ পুণশৈব মৃকগুশ্চ মার্কণ্ডেযো
মৃকগুতঃ । ততো বেদশিরা যজ্ঞে
পুণস্য দ্যুতিমান্ সূতঃ ॥ ততো
বংশো মূনি শ্রেষ্ঠা বিস্তরং ভার্গবো
গতঃ । ইত্যাদ্যে বহুপুরণে বর-
সর্গ নানাধ্যায়ঃ ॥ ❀ ॥ শিবঃ ॥
শুক্ৰগুহঃ ॥ ইতি নেদিনী ॥ সানুঃ ॥
বমদগ্নিঃ । ইতি হেনচন্দ্রঃ ॥ নির-
বলম্বন পর্বতাদিপার্শ্বঃ । আরডি
ইতি খ্যাতং । যন্মাৎপতনে অব-
স্থানক্রিয়া বিশেষো নাস্তি । অত-
এব ভৃগুপতন নিত্যাদি পুষোগো

ভৃগুপতিঃ পুং পরশুরামঃ । ইতি
শব্দরত্নাবলী ॥

ভৃগুসূতঃ পুং শুক্ৰঃ । ইতি শব্দরত্না-
বলী ॥ পরশুরামশ্চ ॥

ভৃগুলাপতিঃ পুং পরশুরামঃ । ইতি
শব্দরত্নাবলী ॥ ভৃগুলাপতি রি-
ত্যপিপাঠঃ ॥

ভৃঙ্জা স্ত্রী ভৃঙ্জা । শুভ্রক্ ইতি খ্যাত-
। ইত্যমরঃ ॥ অভ্রুঙ্জা । ইতি রাজ-
নির্ঘণ্টঃ ॥

ভৃঙ্জা পুং ভৃঙ্জরঃ ॥ কলিঙ্গপক্ষী ।
ফিঙ্জা ইতি ভাষা । ইত্যমরঃ ॥
অস্য পর্য্যায়া ধূম্যট শব্দে দৃষ্টব্যঃ
। অস্য মাংস গুণাঃ । মধুরত্বং ।
স্নিগ্ধত্বং । কফ শুক্ৰ বিবর্দ্ধনত্বঞ্চ ।
ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥ বিষ্ণুঃ ॥ ভৃঙ্জ-
রাজাঃ । ইতি নেদিনী ॥ ভৃঙ্জারঃ ॥
ভৃঙ্জরোলঃ । ইতি শব্দরত্নাবলী ॥

ভৃঙ্জকঃ পুং রাজবাসনপক্ষী । যথা ।
অথ ভৃঙ্জো ভৃঙ্জরাজো ভৃঙ্জকো রা-
জবাসনঃ । ইতি শব্দরত্নাবলী ॥

ভৃঙ্জা স্ত্রী অশুক । ইতি রত্নমালা ॥
ভৃঙ্জা স্ত্রী ভাগী । ইতি রাজ-
নির্ঘণ্টঃ ॥

ভূম্বরা

ভূম্বপর্ণিকা স্ত্রী সূক্ষ্মলা । ইতি
শব্দচন্দ্রিকা ॥

ভূম্বপুিষা স্ত্রী মাধবীলতা । ইতি
রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

ভূম্বমলিকা স্ত্রী ভূম্বরছল্লী । ইতি
রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

ভূম্বরজঃ পুং ভূম্বরাজঃ । ইতি
ভাবপুকাশঃ ॥

ভূম্বরজাঃ পুং ভূম্বরাজাঃ । ইত্যমর-
টীকাযাং ভরতঃ ॥

ভূম্বরাজঃ পুং ক্ষুণ্ণবিশেষঃ । কেশু-
রিয়া ইতি বঙ্গভাষা । ভেগরিয়া
ইতি হিন্দীভাষা । তৎপর্য্যায়ঃ ।
কেশরাজঃ ২ ভূম্বঃ ৩ পত্তম্বঃ ৪
নাকরঃ ৫ । ইতি রত্নমালা ॥ ভূম্বা-
স্বঃ ৬ কেশরঞ্জনঃ ৭ পিতৃপুিষঃ ৮
অক্ষারকঃ ৯ কেশ্যঃ ১০ ছন্তনবজ্জ-
নঃ ১১ । অম্য গুণাঃ । তিক্তব্ধ ।
উক্ণব্ধ । চক্ষুব্ধে । কেশরঞ্জনব্ধ ।
কফামশোকখিত্রনাশিব্ধ । তত্র
নীলো রসামনঃ । ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ
॥ অপিচ । ভূম্বরাজো ভূম্বরাজো
নাকরো ভূম্ব এবচ । ভূম্বারকঃ কেশ-
রাজো ভূম্বারঃ কেশরঞ্জনঃ ॥
ভূম্বরাজঃ কটুস্তিক্তো কাফোক্ষঃ ক-
ফবাতব্ধে । কেশ্য ভূম্ব্যঃ কৃমিখান
কামশোথানযাপহ্বে ॥ দৃষ্টো র-

ভূম্বার

সায়নোবল্যঃ দ্বষ্টনেত্রশিরোনি
জিৎ । ইতি ভাবপুকাশঃ ॥ ১ ॥

গাফি বিশেষঃ ॥ ভূম্বরঃ । ইতি নে-
দিনী ॥ বজ্জভেদঃ । ইতি ধরণিঃ ॥

ভূম্বরটিঃ পুং শিবদ্বারপালঃ ।

ভূম্বরীটিঃ পুং ইতি ভূরিপুযোগঃ ॥

ভূম্বরোলঃ পুং কীটবিশেষঃ । ভীম্-
কন ইতি ভাবা । তৎপর্য্যায়ঃ ।

বিষসৃক্লা ২ বরোলঃ ৩ ত্ণবট্শব্দঃ
৪ । ইতি ত্রিকাংশেষঃ ॥

ভূম্ববজ্জভঃ পুং ধারাকদম্বঃ ॥ ভূম্বি-
কদম্বঃ । ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

ভূম্ববল্লভা স্ত্রী ভূম্বিজম্বঃ । ইতি রাজ-
নির্ঘণ্টঃ ॥

ভূম্বসোদরঃ পুং কেশরাজঃ । ইতি
ত্রিকাংশেষঃ ॥

ভূম্বানন্দা স্ত্রী যুথিকা । ইতি রাজ-
নির্ঘণ্টঃ ॥

ভূম্বাভীষ্টঃ পুং আনুব্ধঃ । ইতি রাজ-
নির্ঘণ্টঃ ॥ তন্মঙ্গলফলযোঃ স্ত্রী ॥

ভূম্বারঃ স্ত্রী লবঙ্গঃ ॥ সূর্ণঃ । ইতি
রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

ভূম্বারঃ পুং স্বর্ণবটিক্তবারিপাত্রঃ ।
তৎপর্য্যায়ঃ । কিনকালিকা ২ । ইত্য-
নরঃ ॥ শুভুকঃ ৩ পডুকঃ ৪ । ইতি

শব্দরত্নাবলী ॥ ভূম্বরাজঃ ৫ । ইতি
জটাপরমাঃ ॥ অথ ভূম্বারোদেশঃ ॥

भृङ्गार

राज्जोऽभिषेक पात्रः यद्भृङ्गार
 इति तन्नतः । तदष्टधा तस्य मान
 भाकृति श्चाणि चाष्टधा ॥ सौवर्ण
 राजतः भौमः तामुः स्नाटिक मेव च
 । चान्दनः लोहजः शार्ङ्ग मेतदष्ट-
 विधं मतः ॥ तान् दिङ्गव सप्ताष्ट कदु
 लोक सुरान्विताः । अष्टावष्टौ समा-
 ख्याता आयाम परिणाहयोः ॥ द्वि
 चतुर्वाण वेदाङ्गि वाण सप्तात्र वृत्ति-
 ता । यथा क्रमः समुद्दिष्ट मादित्या-
 दि दशा भवाः ॥ पद्मराग सुथा वज्रु
 वैदूर्यः नौक्तिक सुथा । नीलः मार-
 कतंक्षु नूजा च सप्त कौञ्चिताः ॥
 भृङ्गार सप्तके न्यास्य न भौमो
 मणि नर्हति । कानकं मृगयं वापि
 सर्वेषा मृगयुज्यते ॥ कानकस्तु कि-
 तीशानां मृगयं सार्व यौगिकः ।
 शङ्ख पद्मेन्दु कङ्कारं पुत्र्यसु विन्य-
 सेत् क्रमात् ॥ चतुर्विधानां भूपा-
 नां चान्दुः सर्वत्र शस्यते । श्वेतं
 रक्तं तथा पीतं कृष्णं चन्दनमुच्यते
 ॥ एतथां सलिलैः सेक श्चतर्णां
 स्यान्महीभुजाः । नल्ली पद्मक नील-
 क्त तथा कृष्णपराजिता । एषां पु-
 त्रानि केशेषु चतुर्जाति महीभुजाः
 । हीरकं पद्मरागश्च वैदूर्यं नील
 मेव च ॥ चतवारो मणयो धेया श्च-

भृङ्गी

तुर्गाः सेयनास्तुमि ॥ इत्थं निश्चि-
 त्य यः अर्चयाम्पतिः सेक मात्रानः
 । स चिरायुर्भवेद्धोगी इतो न्य
 सुन्यथाचरन् ॥ इति युक्तिरुल्लतरो
 भृङ्गारोदेशः ॥

भृङ्गारिः स्त्री केविकापुत्रः । इति
 राजनिर्घण्टः ॥

भृङ्गारिका स्त्री बिल्लिका । यथा ।
 बिल्लीका बिल्लिका वर्षकरी भृङ्गा-
 रिका च सा । इति हेमचन्द्रः ॥

भृङ्गारी स्त्री बिल्ली । इत्यमरः ॥
 भृङ्गाश्वः पुं जीवकः ॥ भृङ्गराजः ।
 इति राजनिर्घण्टः ॥

भृङ्गाश्वः स्त्री भुनरहली । इति
 राजनिर्घण्टः ॥

भृङ्गिः पुं भृङ्गी । यथा । पुष्पा गणा-
 धिपत्यं त्वं नान्ना भृङ्गि रिति मृतः
 । इति वाचनपुराणे ३५ अध्यायः ॥

भृङ्गिणी स्त्री वटीवृक्षः । इति राज-
 निर्घण्टः ॥

भृङ्गी स्त्री अतिविवा । इति राज-
 निर्घण्टः ॥

भृङ्गी पुं वटवृक्षः । इति राज-
 निर्घण्टः ॥ शिवद्वारपालविशेषः ।
 तत्पद्यायः । भृङ्गारिः २ भृङ्ग-
 टः ३ शलः ४ नाडीदेहः ५ अहि-
 विगुहः ६ । इति त्रिकाण्डशेषः ॥

ভূকী

ভূকীরিটিঃ ৭ । ইতি ভূরিপুযোগঃ ॥
 তস্য জন্ম কারণং যথা । ইশ্বর উবাচ
 । রতিমাত্রেন নোনায়াং মৎ পুত্রঃ
 স ভবিষ্যতি । মহামৈথুন সংত্যা-
 গাৎ স্যাদপুত্রী চ পার্বতী ॥ তস্মা-
 দহস্ত দেবানাং বচনাদ্রুক্ষণ স্তথা ।
 ত্যক্ষ্যে মহামৈথুনস্ত কিস্ত্বকং জক-
 তা মরাঃ ॥ যেন মে সূমহন্তেজো
 মহামৈথুন কারণং । ধার্যং তেজস্বি-
 নং দেব নানবস্তমরাস্ত তং ॥ যো নি-
 ক্সম্পো নিৰ্বিকারো তুঙ্গা তেজো গু-
 হীষ্যতি । তন্মে বদন্ত ত্রিদশা স্ত্য-
 ক্ষ্যে তেজঃ শরীরজং ॥ শ্রীঐশ্বর উ-
 বাচ । বৃষধ্বজ বচঃ শ্রুত্বা দেবা বৃক্ষ-
 পুরোগমাঃ । হরতেজো গুহাযাথ
 বীতিহোত্রং যযুঃ স্তিবা ॥ অথ বৃক্ষাণ
 নানস্ত্য তথানুজ্ঞাপ্য পাবকং । নে-
 ন্দ্রা দেবগণাঃ সৰ্বে হর নুচুঃ রিদং
 বচঃ ॥ শ্রীদেবা উচুঃ । এষ বৈশ্বানরঃ
 মান্ ভূরিতেজোমযো বলী । মহা-
 মৈথুন বীজস্ত তত্তেজঃ সংগুহীষ্যতি
 ॥ ইত্যুক্তা ত্রিদশাঃ সৰ্বে বীতিহো-
 ত্রং পুরঃ স্থিতং । তস্মৈ নিদেশযামা-
 সুঃ শস্ত্রবে সৰ্ব্ব হেতবে ॥ ততঃ ষড-
 কং স্বংরেতো ব্যাদিতে দহনাননে ।
 উৎসসর্জ মহাবাহু মহামৈথুন কা-
 রণং ॥ অগ্নি বৎ সূজ্যমানস্য তেজসঃ

ভূকী

শশভূতঃ । অগ্নুদ্বয় নতিবল্লং পি-
 রিপুস্তে পপাত হ ॥ তযোঃ কারণ-
 যোঃ সন্যঃ সন্তুতো শঙ্করাঅজৌ ।
 একো ভূক সনঃ কৃষ্ণা ভিমাঞ্জন নি-
 ভো হংপরঃ ॥ ভূকী তস্য তদা বৃক্ষা-
 নান ভূকীতি চাকরোৎ । মহাকৃষ্ণ-
 ক রুপস্য মহাকালেতি লোকভূৎ ॥
 তত স্তৌ লালয়ামাস শঙ্করঃ পুন-
 থোৎ করৈঃ । অপর্ণা চাপি তথা
 ক্রমাত্তাবভিবদ্ধিতৌ ॥ পুব্ধৌ তৌ
 মহাত্মানৌ হরোমা পুতিপালিতৌ
 । ক্রমাদ্গণেশৌ কৃত্বা তৌ হরৌ দ্বারি-
 ন্যযোজয়ৎ ॥ ইতি কাঙ্কিকা পুরাণে
 ৪৫ অধ্যায়ঃ ॥ ৯ ॥ তস্য বানরমুখত্ব
 কারণং তৎশাপেন হরপাদ্মতেয়া
 মনুব্য জন্মগুরুণঞ্চ যথা । যদা সা
 নর্মাণে যাতা গৌরী স্বরহরাস্তিকং ।
 তদা ভঙ্কি মহাকালৌ দ্বাঃস্তৌ দ্বারি-
 পুতিষ্ঠিতৌ ॥ নর্মাবসানে সা দেবী
 নুক্ত ধম্মিল্ল বন্ধনা । নিঃসতা রতি
 সঙ্কেত শালাযা জলজাননা ॥ তাং
 নিঃসরন্তীং সহসা তথা ভূতা মনি-
 ন্দিতাং । অযোগ্যাং বীক্ষিতং চানৈ-
 বৃষধ্বজ ন্তে পুিযং ॥ দদর্শতু মহা-
 আনৌ নাতিহৃষ্টাত্ম মানসৌ । ভূকী
 চাপি মহাকালঃ প্ৰাপ্তকালশ্চ কৈ-
 পতঃ ॥ দৃষ্ট্বা তৌ মাতরং দীনৌ তদা

भूमी

भूतावधोमूर्धो । चिन्तांश्च जन्तुं सु-
 द्वां निशश्चनतु कर्तनं ॥ तौ पश्य-
 न्तौ तदा देवी ददर्श हिनवत्सुता ।
 चूकोप च तदापर्णा वाक्यैश्चतदुवा-
 च ह ॥ एवमु तास्तु मां कम्पादनवद्व-
 नपश्यातां । भवन्तो तनयो भूद्वो
 ह्री मय्यादा विवर्जितौ ॥ तस्मादिमा-
 ममर्थ्यानां भवन्तो निरपत्रपौ ।
 अद्भर्ता ततो भूगान्धवतो जन्म
 मानुषे ॥ मानुषीं योनि मासाद्य
 ममावेक्षण दोषतः । भविष्यतो
 भवन्तो तु शाथाम्ग मूर्धो भुवि
 ॥ ३ ॥ तौ प्रापु दूर्धो त तदा वि-
 ननक्तौ हराञ्जौ । शापं तस्य न
 सेहाते प्रोचतु श्चद मद्रिजां ॥
 नियोजितौ यथा द्वारि महेशेन द्वा-
 वा सह । तथा नियोगं द्भर्तौ ति-
 ष्ठावो द्वारि संयतौ । हठामिःसरणं
 गेहात्तैव नहि युज्यते ॥ तस्मात्तत्र
 पुतीकारं शूण नातर निन्दिते । द्वा-
 मानुषी क्तितौ भूया हरो भवतु मा-
 नुषः ॥ मानुषस्य हरस्यावां जाया-
 यां हर तेजसा । भवत्याश्चापि ना-
 नुष्या भविष्याव सुथोदरे ॥ अथ का-
 ले व्यतीते तू सर्वज्ञो वृषभधृजः
 तन्नावि कर्म ज्ञातैव मानुषो हन्त-
 वत् स्वयं ॥ बुद्धिगो हकिणासुष्ठाद-

भूमी

क्को बुद्धिसूतो २ भवत् । अदिति सुत्
 सूता जाता ततः पृथास्वयो २ भवत्
 ॥ पृथः पुत्रो २ भवत् पौष्यः सर्व-
 शास्त्रार्थ पारगः । यस्य तुल्ये नृपो
 भूमो न भूतो न भविष्यति ॥ स पु-
 एहीनो राजा भूत् पौष्ये नृपति
 सत्तमः । शेषे वयसि संप्राप्ते ता-
 र्य्याति स्तिसृतिः सह ॥ पौष्यः पर-
 मया भक्त्या बुद्ध्याणं पर्य्यतोषयत् ।
 तस्य पुसमो भगवान् बुद्ध्या लोक
 पितामहः ॥ बुद्धोवाच । शूणपौष्य
 यथा भावी पुत्र सुव ममोद्भवः । त-
 दहं ते वदिष्यामि तार्य्याति सुत्
 समाचर ॥ इदं फलं गृहाण त्वं मया-
 दत्तं नृपोत्तम । अजीर्णं बहले का-
 ले प्राप्तेपि सुरसं सदा ॥ फल मे-
 तत् समादाय यावत् संवत् सरं द्वयं
 । आराधय महादेवं सुपुसमो भ-
 विष्यति ॥ यथा संतापते भर्गः फ-
 ल मेतन्नथा भवान् । करिष्यति फ-
 लं राजन् तार्य्याति स्तिसृतिः सह ॥
 इत्युक्त्वा पुष्यो बुद्ध्या राजापि स-
 ह भिक्तः । हरं वष्टुं समारेते
 भक्त्या परमया युतः ॥ सतु वर्षं द्वये
 इतीते महादेवो जगत्पतिः ।
 पौष्यस्य नृपतेः सम्यक् पुसमादा-
 र्थं सिद्धये ॥ ततः पुत्रार्थिनं भूपं

भूमी

भूमी

पुंसो वृषभुजः । बुद्धदत्त फलं
 हस्ते कृत्वेदं तमुवाच ह ॥ ईश्वर उ-
 वाच । ईदं फलं बुद्धदत्तं विभज्य
 नृपते त्रिधा । तोजये स्ताः स्वजाया ॥
 स्वः पुष्टः सुहृन्नानसः ॥ एकस्या ज-
 ष्ठरे शीर्षं भार्यायास्ते भविष्यति ।
 अपरस्या सुधा जङ्घो नध्यभागे
 भविष्यति ॥ अधो नाभ्यास्तयो भा-
 गः सोऽपरस्यां भविष्यति । ततः
 खण्डत्रयं भूप यथा ह्रानं पृथक् पृ-
 थक् ॥ योजयिष्यसि पश्चात्ते पुत्र
 एको भविष्यति । ततः फले स्वयं
 देवः प्रविशेत् वृषभुजः । तत्र कृणात्
 तत्र फलं भूतं त्रिभागं स्वयमेव हि ।
 ततः समुचिते काले प्राप्ते ताभिस्तु
 भक्तिं ॥ तत्र फलं नृपशार्दूल
 गर्तः श्चाप्याहिताः शूताः । सम्पूर्णे
 गर्तकाले तु गर्तेभ्यः समजायत ॥
 खण्डत्रयं पृथक् राजा यथा भर्गेण
 भाषितं । तत्र खण्डत्रयं पौष्ये
 यथा ह्रानं नियोज्य च ॥ एकं गिण्डं
 चकाराशु तत्र पुत्रो व्यजायत । त-
 स्य शीर्षे तदा राजन् सहजैन्दु क-
 ला शूता ॥ तस्य नामाकरोद्गजा
 बुद्धदत्तैः स्वैः पुरोहितैः । चन्द्रशे-
 खर इत्येव कान्त्या चन्द्र समपुत्रः ॥
 एव तिसृणा मयानां गर्ते जातो

यतो हरः । अतः त्र्यम्बक नामा भू-
 पुषितोलोक देवयोः ॥ इति का-
 लिकापुराणे ४७ अध्यायः ॥ * ॥
 अर्वातीर्णे महादेवे पौष्य जायासु
 श्वेह्या । मानुषेण पुनाणेन तेन स-
 षट्सरद्वये ॥ गिरिजापि कर्म-
 हस्य राज्ञो भार्या स्वजायत ॥ * ॥
 ईश्वर उवाच । राजा कर्महो ना-
 न वार्याकः । तस्य भार्या महाभागा
 भर्गदेवस्य पुत्रिका ॥ सा मनोम-
 थिनी नामा पुजिता पतिवल्लभा ।
 पूत्री न विद्यते तस्या सुदर्थं सा
 गृहान्तरे ॥ निभूतं चण्डिकां कृत्वा
 चण्डिकां सनपुत्रयत् । पूजयामा न-
 हादेवी चण्डिका राजभार्याया । पा-
 र्वत्यपि स्वयं तस्या गर्ते काले वि-
 शेष ह ॥ सा मनोमथिनी देवी सुसु-
 वे तनयां शूतां । तां दृष्ट्वा हार स-
 युक्तां सरज्जेत्यात्मोपमां शूतां ॥
 कर्महो भार्याया सार्द्धं मृत्युं मू-
 दितो भूत्वात् । तेनैव हारचित्सेन
 तस्यां तारावतीति वै ॥ नाम्ना क-
 रोत् पिता काले यथोक्ते नृप स-
 त्तम । तस्यास्तु यौवनोद्धेदं दृष्ट्वा
 राजा सूतेः सह ॥ कर्महः कारया-
 नाम समेषे एष स्वयम्बरं । स्वयं सा-
 पार्वती देवी वत्से च चन्द्रशेखरं ॥

ভূম্বী

ইতি স্বয়ং মহাদেবো মানুষী যোনি
 নাশিতঃ । পার্বতী চ স্বয়ং দ্বাতা
 নরযোনা বনিন্দিতা ॥ যথা ভূম্বী
 মহাকালং এতযো রুভবৎ সূতঃ । ত
 থা ত্বং শূণরাজেন্দ্র কথয়ামি সমুদ্ভ
 বং ॥ অথোনয়া সমং দেবো বিযতা
 চন্দ্রশেখরঃ । আজগাম তদা গচ্ছন
 প্রাসাদং পুতি তং নৃপ ॥ দদৃশে হুথ
 চরন্তী তা মুনীষাঃ সন্ধ্যী গুণৈঃ ।
 সবলক্ষণ সম্পূর্ণা নাথবসেযব নাথ
 বী ॥ তাং দৃষ্ট্বা ন্যগাদ্দেহী শৌরী
 বৃষভকেতনঃ । ইযং তে মানুষী নৃভিঃ
 পিনে তারাবতীতি য়া । ভূম্বী মহা
 কালনো তে হুহ্মনে বিদিত্তা স্বাং ।
 ভূম্বো হুমন্য কাস্তো হুহুং নান্যাং
 গম্ভ মিহোৎসহে ॥ ত্বং সিদামী স্বব
 ঞ্জাস্যাং নৃভ্যাং পুবিশ ভাবিনি ।
 তত উৎপাদবিষয়ানি মহাকালঞ্চ
 ভূম্বিণং ॥ শ্রীদেব্যুবাচ । ননৈব মানু
 ষী নৃভিঃ রিয়ং বৃষভকেতন । বিশা
 মি তে হুত্র বচনাদুৎপাদয় সূত দ্বয়ং
 ॥ পুবিবেশ ততো দেবী স্বয়ং তারা
 বর্তী তনো । মহাদেবোপি তস্যান্ত
 কামার্থং সমুপস্থিতঃ ॥ ততঃ সাপ
 র্ণ্যাবিষ্টা দেবী তারাবতী সতী ।
 কামৃযানং মহাদেবং স্বয়মেবাভবন্ম
 দ্ব ॥ কাম্যাসানে তস্যান্ত সদ্যো

ভূম্বী

জাতং সূত দ্বয়ং । অভবম্পশাদুল
 তথা শাখামৃগাননং ॥ তত স্তযো
 নাম চক্রে নারদো বচনামৃপ । জ্যেষ্ঠো
 ভৈরব নানাভুৎ ভীরোঃ পুত্রো ভ
 যঙ্করঃ ॥ বেতাল সদৃশঃ কৃষ্ণা বে
 তালো হুভূত্থা পরঃ । ইতি চক্রে
 তযো নাম দেবষি বৃক্ষগঃ সূতঃ ॥
 অন্যাংশ্চ সর্ব সংস্কারান্নারদো নুনি
 সত্তমঃ । চকর ক্রমশো বাক্য্যচন্দ্র
 শেখর ভূম্বতঃ ॥ ইতি কালিকাপু
 রাণেঃ ৪৭ : ৪৮ : ৪৯ অধ্যায়েভ্যঃ সং
 কলিতং ॥ ১ ॥ তস্য জন্মনঃ পুকারান্ত
 রং যথা : বেণটবাচ । পুপদ্যেদেব নী
 শানং ভ্রানজং চন্দ্রভূষণং । মহাদে
 বং মহান্মানং বিশ্বস্য জগতঃ পতিং
 ॥ অথৈন মনুসীদেব ত্রৈলোক্যাধি
 পতি ভবঃ । আশাসনকরণ্যায়
 বাক্য্যবিবাক্য মৃত্যং ॥ অথো কুপ্তো
 হুঞ্জি তে রাজ্যংস্তবেনামেন সুবুত ।
 বহুনাত্র কিমুক্তেন নৎসমীপে বসি
 ষ্যসি ॥ উষিত্বা সুচিরং কালং মন
 গাক্রোদ্ভবঃ পুনঃ ! অনুরো হুহুকো
 নান ভবিষ্যসি সুরাস্ককৎ ॥ হির
 গ্যাক্ গৃহে জন্ম পুাপ্য বৃদ্ধিঃ গনি
 ব্যসি । পূর্বাধর্ষণে সোরণ বেদ
 নিন্দা কৃতেন চ ॥ সাভিলাসো জগ
 ন্নাতু ভবিষ্যসি যদা তদা । দেহু

भृङ्गी

भूतक

शूलैर्न हृत्वाते पातयिष्यामि साधि-
 म् ॥ तत्राप्यकल्लुषो भूतः सुत्वा-
 मां भक्तितः पुनः । पुष्पा गणाधिप-
 त्यं त्वं नाशु भृङ्गि रिति श्रुतः ॥ मत्
 समिधाने स्थित्वा त्वं ततः सिद्धिं ग-
 निष्यसि ॥ * ॥ ततः कालान्तरे अ-
 क्लृप्तं कृतं सुवान्तरं महादेव वाक्यं
 यथा । सिद्धो हसि दानवपते परि-
 तुष्टो हस्मि ते हक्क । वरं वरय भद्र-
 ते यमिहसि विनायिका ॥ अक्क क
 उवाच । अयिका जननी मह्यं भगवा-
 श्रयश्चकः पिता । वन्दामि चरणौ ना-
 तु र्वन्दनीया ममायिका ॥ वरदोसि
 यदीशान तस्मात्तु विलयं नम । शा-
 रीरं मानसं वाग्गुं दुष्कृतं दुर्विचिन्ति
 तं ॥ तथा मे दानवो भावो अप-
 यातु महेश्वर । स्थिरा तु तव भक्तिसु-
 वरनेतं पुण्ड्रमे ॥ महेश्वर उवाच ।
 एवं भवतु दैतेन्दु पापं ते यातु
 संक्षयं । मूर्खोसि दैत्यतावाच भृ-
 ङ्गीगणपति भव ॥ इत्येव मुञ्जा वर-
 दः शूलागादवतार्य तं । निम्बाज्य
 निज हस्तैर्न चक्रे निवृण मक्कक ॥
 ततः स्व देहतो देवान् दुष्कादीना-
 जुहाव सः । ते निश्चक म्हाश्वानो
 ननस्युश्च क्षिलोचनः ॥ गणान् समन्दी
 टाहा समिवेश्य तदगुतः । भृङ्गण-

दर्शयामास बुधमेवो इकाकेति हि-
 ॥ ते दृष्ट्वा दानवपतिं सशङ्क पि-
 शितं रिपुं । गणाधिपत्यं मापन्नं
 पुसशंसु वृषधृजं ॥ इति वामन
 पुराणे ४४ । ४५ । ७१ अध्यायेभ्यः
 संकलितं ॥
 भृङ्गीफलः पुं आम्रातकवृक्षः । इति
 राजनिघण्टुः ॥
 भृङ्गीशः पुं महादेवः । इति शब्द-
 रत्नावली ॥
 भृङ्गेरितिः पुं भृङ्गी । इति त्रिकाण्ड-
 शेषः ॥
 भृङ्गेष्ठा स्त्री वृत्तनारी ॥ भागी ॥
 तरुणी ॥ काकजम्बू । इति राज-
 निघण्टुः ॥
 भृज इ उ भर्जने । इति कविकल्पद्रुमः
 ॥ भर्जनं पाकविशेषः । इ भृजः ।
 उ भर्जते तण्डुलान् जनः । इति
 दृगादासः ॥
 भृज्जनः पुं अश्वरीषः । भाजनाथो-
 ला इति भाषा । इत्युणादिकोषः ।
 भूतः त्रि भ्रूणीयः । इत्युणादिकतद्ध-
 ॥ पुष्टः । इति भू धातोः कश्चि क्त
 पुत्र्येन निम्नम् ॥
 भूतकः पुं वेतनोपजीविकर्मा चर्ता ।
 तत्पर्यायः । भूतभृक् २ कश्चि कर
 ३ वैतनिकः ४ । इत्यनरः ॥

ভূতিঃ স্ত্রী বেতনং । ইত্যমরঃ ॥ মূল্যং
 ॥ ভরণং । ইতি নেদিনী ॥ ভূতি
 বেতনং কৃতকর্মাণে দত্তং । তত্ত্ব সপ্ত
 বিষ দত্তান্তর্গত দত্ত বিশেষঃ । যথা
 নারদেন চ । দত্তং সপ্তবিধং পোক্ত
 মদত্তং ষোড়শাত্মক মিতি পুতি
 পাদ্য দত্তা দত্তযোঃ স্বরূপং বিবৃতং
 । পণ্ড্যমূল্যং ভূতি ভূত্যা স্নেহাৎ
 পুত্ৰ্যপচারতঃ । স্ত্রী শঙ্কানু গুহার্থ
 ঞ্চ দত্তং দান বিদো বিদঃ ॥ ইতি
 মিতাক্ষরা ॥

ভূতিভক্ পু ভূতকঃ । ইত্যমরঃ ॥
 ভৃত্যঃ পু দাসঃ । ইত্যমরঃ ॥ তস্য
 লক্ষণং যথা । সূত উবাচ । ভৃত্যা
 বহুবিধা জ্ঞেয়া উক্তবাহম মধ্যনাঃ
 । নিযোক্তব্যস্যথার্থেষু ত্রিবিধেষু ব
 কর্মসু ॥ ভৃত্য পরীক্ষণং বক্ষ্যে
 যস্য যস্য হি যোগঃ । ত নিমং সৎ
 পুবক্ষ্যামি বদ্যদা কথিতানি চ ॥
 যথা চ ভূতিঃ কনকং পরীক্ষতে তু
 লাঘর্ষণে হেদন তাপনেন । তথা চ
 ভূতি ভূতকং পরীক্ষতে শ্বতেন
 শালেন জ্বলেন কর্মণা ॥ জল শীল
 ঞ্চনোপেতঃ সত্য ধর্ম পরায়ণঃ ।
 রূপণ সু পু সন্নশ রাজ্যাধ্যক্ষো বি
 ধীযতে ॥ মূল্য রূপ পরীক্ষাকৃভ
 দুথ পরীক্ষকঃ । বলাবল পরি

জ্ঞাতা সেনাধ্যক্ষো বিধীযতে ॥
 ইতি তাকার তত্ত্বজ্ঞো বলবান্ পি
 যদর্শনঃ । অপুমানী পুমাথী চ পু
 তীহারঃ স উচ্যতে ॥ মেধাবী বাক
 পটুঃ পুজ্ঞঃ সত্যবাদী জিতেন্দ্ৰিয়ঃ
 । সর্বশাস্ত্র সমালোকী হে য সাধুঃ
 সলেখকঃ ॥ বন্ধিনান্ নতিমান্ শৈ
 ব পরচিত্তোপলক্ষকঃ । কুরো য
 থোক্তবাদী চ এষ দূতো বিধীযতে
 ॥ সনস্ত কৃত শাস্ত্রজ্ঞঃ পণ্ডিতো
 হ্থ জিতেন্দ্ৰিয়ঃ । শৌর্য্য বীর্য্য
 ঞ্চোপেতো ধর্ম্যাধ্যক্ষো বিধীযতে ॥
 পিতৃ পৈতানহো দক্ষঃ শাস্ত্রজ্ঞঃ
 সত্যবাককঃ । শৌচযুক্তঃ সদাকারী
 সুপকারঃ স উচ্যতে ॥ আয়ুর্বেদ
 কৃতাত্যাসঃ সর্বজ্ঞঃ পুষদর্শনঃ ।
 আর্ম্যশীল ঞ্চনোপেতো বৈদ্য এষ
 বিধীযতে ॥ বেদ বেদান্ত তত্ত্বজ্ঞো
 জপ হোম পরায়ণঃ । আশীর্বাদ
 পরো নিত্য মেঘ রাজপরোহিতঃ
 ॥ ইতি গারুড়ে ১২ অধ্যায়ঃ ॥

ভৃত্য স্ত্রী বেতনং । ইত্যমরঃ ॥
 ভূনিঃ পু বায়ু বিশেষঃ । ঘূর্ণণা
 তাস ইতি ভাষা ॥ জলাদিভ্রমণং ।
 ইত্যাদিকোষঃ ॥
 ভূশ ইর য উ অধঃপতে । ইতি
 কথিকল্পদ্রুমঃ ॥ ইর অভূশৎ অভঃ

भृष्टि

शी९ । पुषादिद्वान्नित्यं उ इत्य-
नेयं । य भृश्यति भृश्यत्यरि पता-
किनीति हलायुधः । उ भृशित्वा भृष्टा
। इति दुर्गादासः ॥

भृश० क्ली अतिशयः ॥ तद्वति त्रि ।
इत्यमरः ॥

भृशम् व्य पुकृषार्थः ॥ मृत्तरथः ॥
शोभनं । इति शब्दरत्नावली ॥
भृव० पु० पाषाणः । इति शब्दरत्ना-
वली ॥

भृष्टः त्रि जलोपसेकविना पङ्कः ।
ताजा इति भाषा । इति हेनचन्द्रः
भृष्टतण्डुलः पु० भर्जनविशिष्टधान्य-
निकरः । चाल ताजा इति भाषा ।
अस्य गुणाः । सुगन्धिः कफहा कफः
पित्तलो भृष्टतण्डुलः । इति राज-
वल्लभः ॥

भृष्टमवः पु० भर्जनविशिष्टमवः । यव
ताजा इति भाषा । तत्पर्यायः ।
धान्यः २ । इत्यमरः ॥ वाङ्क ३ ।
इति शब्दचन्द्रिका ॥ अस्य गुणा धा-
ना शब्दे भृष्टव्याः ॥

भृष्टाम० क्ली भृष्टतण्डुलः । मुडि इति
भाषा । तत्पर्यायः । झहरं २
न्यायं ३ । इति शब्दचन्द्रिका ॥

भृष्टिः स्त्री भर्जनं ॥ अन्यावार्त्तिका ।
इति मेदिनी ॥

भेकनि

भृ गि भृते ॥ भृजि ॥ भृङ्ग । इति
कविकल्पद्रुमः ॥ गि भृगाति भृङ्गः भृ-
ङ्गिः । भृजि भर्जने । इति दुर्गादासः ॥

भेकः पु० जस्तविशेषः । व्याड् इति
भाषा । तत्पर्यायः । मण्डकः २
वर्षातुः ३ शालूरः ४ प्लवः ५ बद्धूरः
७ । इत्यमरः ॥ वृष्ट ३ः १ शालूरः
८ । इति तट्टीका ॥ प्लवङ्गः २
व्यङ्गः १० प्लवङ्गः ११ शल्लः १२ नन्द-
नः १३ गृत्तवर्षाः १४ अजिह्वः १५
जिह्वामोहनः १६ । इति शब्दरत्ना-
वली ॥ नन्दकः १७ कृतानमः १८
रेकः १९ । इति त्रिकाण्डशेषः ॥
मण्डः २० हरिः २१ लुलुङ्गः २२ कृत्वि
पुस्तकं लुलुङ्गोपि पाठः । शालूरः
२३ कट्टेरवः २४ । अन्यमांसगुणाः ।
मद्येयवत्तरुः । शुभ्र तन्दुलाह पु-
नेह क्वच स्रष्टहृदि नाशितुष्कः । इति
राजनिघण्टुः ॥ नेवः । इति मेदिनी ॥

भेकटः पु० नृस्यभेदः । यथा ।
तुल्यो भेकट वेकटो । इति धिक्-
पकोषः ॥

भेकनिः पु० नृस्यविशेषः । भाङ्गन
इति भाषा । अस्य गुणाः । मधुरदु-
। शीतलं । वषट्कं । श्लेष्मकवत् ।
शुद्धं । इति राजवल्लभः ॥ भे-
कनि इति पाठः ॥

ভেদ

ভেদ

ভৈকুণ্ণী। স্ত্রী নগুপ্ণী। ইতি
কেচিৎ ॥

ভেকভক পুং সর্পঃ। ইতি ত্রিকাণ্ড-
শেষঃ ॥

ভেলী স্ত্রী ভেকপিয়া। তৎপর্য্যাদঃ
। শিলী ২ গণ্ডপদী ৩ বর্ষাদী ৪ ।

ইত্যনরঃ ॥ অন্যেণীবন্ত ভেকপ
র্য্যায়া এতদ্ব্যচক্ষাঃ ॥ নগুপ্ণী বৃ-
ক্ষঃ। ইতি রত্নমালা ॥

ভেডঃ পুং নেষঃ। অন্যভাষা ভেডা
। ইতি হেনচন্দ্রঃ ॥

ভেডী স্ত্রী ভেডভার্য্যা। অধীঃ। অঙ্গ্য
দুক্ষণাঃ। আধিকং লবণং স্বাদু
স্নিকোক্ষাশ্মরী পুং ৭ । অহৃদ্যং
তর্পণং কেশ্যং শক্রপিত্ত বফপদং

॥ গুরু কাসে হ্নিলো জুতে কেবলে
চানিলে বরং। ইতি ভাবপুকাশঃ ॥
ভেত্তা ত্রি ভেদকর্তা। যথা। অদাল
পাণি বিজ্জেষ্যঃ সেতুভেত্তা সনীপ-
তঃ। ইতি ব্যবহারতত্ত্বং ॥

ভেদঃ পুং শত্রুবশীকরণোপায়চতু-
ষ্টবাস্তর্গত তৃতীযোপায়ঃ। তৎপ-
র্য্যাযঃ। উপজাপঃ ২ । ইত্যনরঃ ॥
পরতো বিশেষ্য আত্মনাৎ করণং
ভেদঃ। ইতি ভ্রাতঃ ॥ তদ্বিশেষো
ব্যয়ঃ। গৎস্য উবাচ । পরস্পরন্ত
যেদুষ্টাঃ কুর্বা ভীতাবমানিতাঃ।

তেষাং ভেদং পুনুক্তীত ভেদ সাধ্যা
হি তে নতাঃ ॥ যে তু যেনৈব দো-
ষণেণ পরস্মাদ্বাপরাধ্যতি । তে তু
ভদোষ পাকেন ভেদনীয়া ভূশং ত-
তঃ ॥ আত্মীয়ং দর্শয়েদোষং পর-
স্মাদর্শয়েদ্ভয়ং । এবং হি দর্শয়েদ্ভি-
ন্নং যথাবদ্বশ মানয়েৎ ॥ সংহতা হি
বিনা ভেদং শক্রেণাপি সুদুঃসহাঃ ।
ভেদমেব পুশং নন্তি তস্মান্নয বিশা-
রদাঃ ॥ স্বমুখে নাশয়েদ্ভেদং ভেদং
পরমুখেণ চ । পরীক্ষ্য সাধু মন্যন্তে
ভেদং পরমুখাৎ শ্রুতং ॥ ভেদ্যাঃ
স্বকার্য্যমুদ্दिश्य अश्लै र्ये हि भे-
दिताः । भेदिता स्ते विनिर्दिष्टा नैव
राजार्थं वादिभिः ॥ अन्तः कोपो
बहिःकोपो यत्र स्यातां महीक्लि-
तां अन्तःकोपो महां सुत्रनाशकः
पृथिवीक्लितां ॥ सामन्तकोपो वा-
ह्यं कोपः प्रोक्तो मनीषिभिः ।
महिषी यवराजाभ्यां तथा सेनाप-
ति द्विजः ॥ अनात्या मस्त्रिण शैचव
राजपुत्रा सुथैव च । अन्तःकोपो
विनिर्दिष्टो दारुणः पृथिवीक्लितां
॥ बाह्यकोपे समुत्पन्ने सुमहत्य-
पि पार्थिवः । शृङ्गास्तु महाभाग
शीरुमेव जयी भवेत् ॥ अपि शक्र
समो राजा अन्तःकोपेन नश्यति ।

ভেদক

অন্তঃকোপে সমুৎপন্নো তন্মাদুক্ষে-
 গ্ৰহীক্ষিতা ॥ পরতঃ কোপ মুৎ
 পাদ্য ভেদেন বিজিগীষুণা । জ্ঞা-
 তীনাং ভেদনং কার্য্যং পরেবাং বি-
 জিগীষুণা ॥ রক্ষ্যৈশ্চ বপুযত্নেন জ্ঞা-
 তিভেদ স্তথাঅনঃ । জ্ঞাতযঃ পরি-
 তপন্তে সততং পরিতপ্য যং ॥ ত-
 থাপি তেষাং কর্তব্যং সুগভ্রীরেণ
 চেতসা । গৃহণং দান মানাত্যাং
 ভেদ স্তেভেয়া ভয়ঙ্করঃ ॥ ন জ্ঞাতি
 রনুগ্ৰহাতি ন জ্ঞাতি দক্ষু মিহৃতি ।
 জ্ঞাতিভি ভেদনীয়াস্ত রিপব স্তেন
 পার্থি বৈঃ ॥ ভিন্না হি শক্যা রি-
 পবঃ পুভূতাঃ স্বল্পেন সৈন্যেন নিহ-
 ত্ত মাজৌ । সুসংহতানাং হি ততস্ত
 ভেদং কার্য্যং রিপুণাং নযশাস্ত্রবি-
 দ্ভিঃ ॥ ইতি নাৎসে রাজধর্ম্মে ১৯৭
 অধ্যায়ঃ ॥ ৯ ॥ দ্বৈধঃ ॥ বিশেষঃ ॥
 বিদারণং । ইতি মেদিনী ॥ বিরেকঃ
 । যথা ॥ কাশে ধুম স্তম্বাণাং বলবতি
 নকতে শ্বেদ ভেদোপবাসা বহু-
 র্ম্মন্দে চ পিষ্টং সপিশিত মনিশং
 বারিপানং কফাতৌ । ইতি হা
 স্যগর্গবনাটকং ॥

ভেদকঃ ত্রি বিদারণকঃ ॥ বিরেককৌ
 বধাদিঃ ॥ পৃথক্কারকঃ । যথা ।
 ভেদযতি অন্যপদার্থং পৃথক্করো-

ভেরী

তীতি ভেদকং নামা শিবঃ গোকে ।
 গার্গ্যঃ । ইতি কার কটীকায়াং দর্গা-
 দাসঃ ॥ অপিচ । ভেদ্যভেদকযোঃ
 শ্লিষ্টং সম্বন্ধো হ্নেয়ান্য নিষ্যতে ।
 দ্বিষ্টো যদ্যপি সম্বন্ধঃ ষষ্ঠ্যৎপত্তিস্ত
 ভেদকাৎ ॥ ইতি কলাপটীকাধৃত
 ভূহরিকারিকা ॥

ভেদনং ক্লী হিঙ্গু । ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ
 ॥ বিদারণং । ইতি ভিৎসাতো
 ভাবে হ্নট্ পুত্বেন নিল্লমং ॥
 ভেদনঃ পু অম্নবেতনঃ ॥ শূকরঃ ।
 ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

ভেদিতঃ ত্রি ভিন্নঃ । দারিতঃ । ইত্য-
 মরঃ ॥

ভেদী পু অম্নবেতনঃ । ইতি রাজ-
 নির্ঘণ্টঃ ॥ ভেদকর্তরি তদ্বিশিষ্টেচ
 ত্রি ॥

ভেদুর ক্লী ভিদুর । বজুং । ইতি
 দ্বিকপকোষঃ ॥

ভেরঃ পু পটহঃ ॥ ভেরী ॥ দুন্দুভিঃ
 । ইতি সংক্ষিপ্তসারোণাদিবৃত্তিঃ ॥

ভেরিঃ স্ত্রী বৃহডটকা । তৎপর্য্যায়ঃ ।
 আনকঃ ২ দুন্দুভিঃ ৩ । ইত্যনরঃ ॥

ভেরী ৪ আনকদুন্দুভিঃ ৫ আনক-
 দুন্দুভী ৬ । ইতি তটীকায়াং ভ-
 রতঃ ॥

ভেরী স্ত্রী ভেরিঃ । ইত্যনর টীকায়াং

ভেল

ভৈষজ

ভরতঃ ৯। বরাহ উবাচ । ভেরী
শুদ্ধ মুকুতা তু যন্ত নাং পুতিবোধ-
য়েৎ । বখিরো জায়তে ভূমে জন্মৈ-
কঞ্চ ন সংশয়ঃ ॥ তস্য বক্ষ্যামি
সুশ্রোগি পু্যশ্চিত্তং মম পু্যং ।
কিল্বিষাঘ্নেন মুচ্যেত ভেরীতাডন
মোহিতঃ ॥ যস্য কস্যচিৎসাসস্য
শুক্লপক্ষে তু দ্বাদশীং আকাশ শ-
যনং কৃত্বা শীঘ্রং মুচ্যেত কিল্বিষাৎ
॥ য এতেন বিধানেন বসুধে কর্মকা-
রয়েৎ । অপরাধং ন গচ্ছত মনলো-
কায় গচ্ছতি ॥ ইতি বরাহপুরাণে
ভেরীতাডনাপরাধ পু্যশ্চিত্তং ॥

ভেকুণ্ডা ক্লী গন্তধারণং ॥ ভয়ানকে
ত্রি । ইতি শব্দরত্নাবলী ॥

ভেকুণ্ডা স্ত্রী দেবতাবিশেষঃ ॥ য-
ক্ষিণীভেদঃ । ইতি মেদিনী ॥ সা
দেবতা কালী । যথা । ত্রিকোণনি-
লয়া নিত্য্য পরমামৃতরঞ্জিতা ।
নহাবিদ্যেশ্বরী স্বেতা ভেকুণ্ডা জ-
লসুন্দরী ॥ ইতি কালীজলসর্বস্বৈ
শ্রীশিবপরশুরাম সন্যাদে আদ্যা-
য়াঃ সহস্রনাম স্তোত্রং ॥

ভেলং ত্রি ভীকঃ ॥ মূর্খঃ । ইতি
মেদিনী ॥ চঞ্চলঃ । ইতি শব্দরত্না-
বলী ॥

ভেলুং পুং প্লবঃ ॥ মুনিবিশেষঃ । ইতি

মেদিনী ॥ ভেলকং । ইতি সঙ্কি-
প্তসারোগাদিবৃত্তিঃ ॥

ভেলকঃ পুং ক্লী নদ্যাদিতরণসাধন
বস্ত্র । ভেলা ইতি ভাষা । তৎ
পর্য্যায়ঃ । প্লবঃ ২ কোলঃ ৩ উডুকং
৪ উডুকং ৫ তরণঃ ৬ তারণঃ ৭ তা-
রকঃ ৮ । ইতি শব্দরত্নাবলী ॥ ত-
রীষঃ ৯ । ইতি জটাধরঃ ॥

ভেষ ষা ঞ্জ ভয়ে । ইতি কবিকল্পদ্রুমঃ
॥ ষা অবিভেষৎ । ঞ্জ ভেষতি ভে-
ষতে বিভেষে । ইতি দুর্গাদাসঃ ॥

ভৈষজ্যং ক্লী ঔষধং । ইত্যমরঃ ॥

অথ ভৈষজ্য ভক্ষণ সমায়াঃ । ভৈষ-
জ্য নভ্যবহরেৎ পুভাতে পু্যশো
বুধঃ । কষায়াংস্ত বিশেষেণ তত্র
ভেদস্ত দর্শিতঃ ॥ জ্ঞেয়ঃ পঞ্চ বিধঃ
কালে । ভৈষজ্য গৃহণে নৃণাং । কি-
ঞ্চিৎ সূর্য্যোদয়ে জাতে তথা দিবস
ভোজনে ॥ সাযন্তনে ভোজনে চ মুহু-
শ্চাপি তথা নিশি । * তত্র পুথমঃ
কালঃ । পু্যমঃ পিত্ত কফোদ্দেকে
বিরেক বমনার্থয়োঃ । লেখনার্থে চ
ভৈষজ্যং পুভাতে নাম্ন মাহরেৎ
॥ * ॥ অথ দ্বিতীয়ঃ কালঃ । ভৈ-
ষজ্যং বিগুণে হপানে ভোজনোগ্নে
পুশস্যতে । অকচৌ চিত্রভোজ্যে চ
মিত্রং কচির মাহরেৎ ॥ সমান

ভৈषज्य

ভৈষজ্য

বাত্তে বিগ্ধে নন্দেংগৌ বহ্নি দী-
 পনং । দদ্যাভোজন মধ্যে চ ভৈ-
 ষজ্যং অশলো ভিষক্ ॥ ব্যানকো-
 পে তু ভৈষজ্যং ভোজনান্তে সনাহ-
 রেৎ । হিক্কা ক্ষেপক কস্পেষু পূর্ব-
 নস্তে চ ভোজনাৎ ॥ ❀ ॥ অথ ত্
 তীয়ঃ কালঃ । উদানে অপি তে বা
 তে স্বরভঙ্গাদি কারিণি । গ্রাস গ্ৰা-
 সাদিকং দেয়ং ভৈষজ্যং সাধ্য ভো-
 জনে ॥ পুণে পূর্বে সাধ্যস্য ভুক্ত-
 স্যান্তে পুদীয়তে । ঔষধং পায়শো-
 ধীরৈঃ কালো ২য়ং স্যাৎ তৃতীয়কঃ
 ॥ ❀ ॥ অথ চতুর্থঃ কালঃ । মূহ্ মূহ্
 শ্চ তৃচ্ ছর্দি হিক্কা শ্বাস গদেষু চ ।
 সামঞ্জ ভৈষজ্যং দদ্যাৎ কাল চ
 তুথকঃ ॥ ❀ ॥ অথ পঞ্চমঃ কালঃ ।
 উদ্ধগন্ত বিকারেষু লেখনে বৃহণে
 তথা । পাচনে শয়নে দেয় ননস্তং
 ভৈষজ্যং নিশি ॥ ইতি পঞ্চমঃ কালঃ
 ॥ ❀ ॥ নিরমস্য ভৈষজস্য গুণমাহ
 । বীর্য্যাধিকং ভবতি ভৈষজ্যমন্নহীনং
 হন্যাত্তদানয় মসংশয নাশু চৈব ॥
 তদ্বাল বৃদ্ধ যুবতী মূদুভিঃ পীতং
 গ্লানি পরাং নযতি চাশু বলক্ষয়ঞ্চ
 ॥ ❀ ॥ সামস্য ভৈষজস্য গুণমাহ ।
 শীঘ্রং বিপাক মুপপত্তি বলং ন হি-
 স্যাৎ দম্বাতং নচ মূহ বদনামিরেতি ।

এতচ্চিতং স্ববিগ্ন বালকৃষ্ণানাত্যঃ
 পুণ্ডোজনাদ্যদশিতং কিল তচ্চ ত-
 দ্বৎ ॥ তদ্বৎ অম্বাবত্ৰদৎ ভৈষজ
 নিতি শেষঃ ॥ ঔষধ শেষে ভুক্তং
 ভোজন শেষে যদৌষধং পীতং । ন
 করোতি গদোপশনং পুকোপযত্য-
 ন্যরোগাংশ্চ ॥ পীত নিত্যপ লক্ষ-
 গং । লীটাদি চ ॥ অনুলোমো হনি-
 লঃ স্বাস্ত্যং কৃত্তক্ষাসু মনঃ জতঃ । ল-
 যুত্ব নিন্দ্রিযোদ্ধার শুদ্ধি জী গৌ ষধা-
 কৃতিঃ ॥ ক্লমো দাহো হৃৎসদনং
 ভ্রম মূর্ছা শিরোকজাঃ । অরতি বল-
 হানিশ্চ সাবশেষৌষধাকৃতিঃ ॥ ❀ ॥
 অথ ভৈষজ্য তক্ষণ বিধি মাহ চর-
 কঃ । দেবান্ গুক্ স্তথা বিপান্ পূজ
 যিত্বাপুণন্যচ । আশিষশ্চ সনাদায
 শুদ্ধযা ভৈষজ্যং ভজেৎ ॥ রসাযন
 নিবর্ষণাং দেবানামিব চামৃতং । সু-
 ধেবোত্তম নাগানাং ভৈষজ্য নিদন-
 স্ত তে ॥ বৃক্ষ দক্ষাশ্বি কদেন্দু ভ চ-
 ন্দ্রাকানিলানলাঃ । ঋষয়ঃ সৌষধি
 গুনা ভূমিদেবাশ্চ পাস্তবঃ ॥ ইত্য-
 দ্যাশিষঃ ॥ ঔষধং হেন রজত নৃভা-
 জন পরিহিতং । পিবেদাঙ্গজনস্যা-
 গে পুসন্ন বদনেক্ষণঃ ॥ পুশান্তুপ-
 বিশ্যাথ পীত্বা পাত্র নবোমুখং নিঃ
 ক্ষিপ্যাচম্য সলিলং তাষুলায়ুপ-

ভেষজ

বেজায়েৎ ॥ ৯ ॥ অথ ভেষজানাং
 বিধানানি । স্বরসশ্চ তথা কক্কঃ কাথ
 শ্চ হিমফাণ্টংকো । জ্বেষাঃ কষায়াঃ
 পথৈতে লববঃসুঃ যথোত্তরং ॥ ত-
 ত্রাদৌ স্বরস বিধিঃ । আহতাত্রে
 ক্কাণাক্ষ্টাৎ দুব্যৎ ক্ষুণ্ণাৎ সমুদ্ভবে
 । বক্তনিম্নীডিতো যশ্চ স্বরসো রস
 উচ্যতে ॥ ৯ ॥ অথ কক্ক বিধিঃ ।
 দুব্যনাদুঃ শিলা পিষ্টা শঙ্ক বা সজ-
 লং ভবেৎ । পুষ্কিপ্য গালযেদ্বস্ত্রে
 তন্মান কষ সম্মিতং ॥ কক্কেনধুঘৃতং ॥
 তৈলং দেযং দ্বিগুণ নাত্রয়া । সিতা
 শুভং সমং দদ্যাদ্ধুবা দেযা শ্চতুর্গ-
 গাঃ ॥ ৯ ॥ অথ কাথ বিধিঃ । পানীয়ং
 ষোড়শ গুণং ক্ষুণ্ণে দুব্য পলে ক্ষিপেৎ
 । মূৎপাত্রে কাথযেদ্গুহ্ম মষ্টমাং
 শাবশেবিতং ॥ কৰ্বাদৌ তু পলং যা-
 বদদ্যৎ ষোড়শিকং জলং । ষোড-
 শিকং ষোড়শগুণং ॥ ৯ ॥ অথ হিম
 বিধিঃ । ক্ষুণ্ণা দুব্য পলং সম্যক্ বড়ি
 নী রপনৈঃ প্ল তং । নিশোষিতং হি-
 মঃ স স্যাত্তথা শীত কষায়কঃ ॥ ৯ ॥
 অথ ফাণ্ট বিধিঃ । ক্ষুণ্ণা দুব্য পলে
 সম্যক্ জলমুঞ্চং বিনিঃক্ষিপেৎ । মূৎ
 পাত্রে স্তডবোন্মানং ততস্ত শাবযেৎ
 পূর্টাৎ ॥ স স্যাৎ চূর্ণ দুবঃ ফাণ্ট স্ত-
 ত্য়ান দ্বিপালোন্মিতং । ক্ষৌদ্রং সি-

ভেষজ

তা শুভাদী স্ত কৰ্বমাঙ্গান বিনিঃক্ষি-
 পেৎ ॥ ৯ ॥ অথ তণ্ডুলজল
 । কণ্ডিতং তণ্ডুল পলং জলে ২৫ গু-
 গিতে ক্ষিপেৎ । ভাব যিদ্ভা জলং গু-
 হ্মং দেযং সৰ্বত্র কৰ্ম্মসু ॥ ৯ ॥ অথ
 নহুবিধিঃ । জলে চতুঃপালে শীতে ক্ষু-
 ণ্ণা দুব্য পলং ক্ষিপেৎ । মূৎপাত্রে
 নহুযেৎ সম্যক্ তন্মাত্রে দ্বিগুণং পি-
 বেৎ ॥ ৯ ॥ অথ চূর্ণ বিধিঃ । অত্যন্ত
 শূঙ্কং বদব্যং সুপিষ্টং বক্তগালিতং ।
 তৎ স্যাচ্চূর্ণং রজঃ ষোড়শ গুণাভা
 কষ সম্মিতা ॥ চূর্ণশুভঃ সমো দেযঃ
 শর্করা দ্বিগুণা নতা । চূর্ণেষু ভজিতং
 হিঙ্কু দেযং নোৎ ক্লেব ক্লেবভবেৎ ॥ ৯ ॥
 অথ ভাবনা বিধিঃ । দুবেগ যাবতা
 সম্যক্ চূর্ণং সৰ্বং প্ল তং ভবেৎ । ভা-
 বনায়াঃ পুমাগন্ত চূর্ণে পৌঙ্কং ভি-
 ষয়ুরৈঃ ॥ ৯ ॥ অথ পূটপাক বিধিঃ
 । পূট পক্কস্য কক্কম্য স্বরসো গৃহ্যতে
 যতঃ । অতস্ত পূটপাকানাং যুক্তি র-
 ত্রোচ্যতে নয়া ॥ পূটপাকস্য পাকো-
 যং লেপস্যাক্ষার বর্ণতা । লেপক
 দ্যক্কলং স্কুলং জয়গ্ৰাহ্যক্কুণ্ড মাত্রকং ॥
 কাম্বরী বট জম্বাদি পত্রৈ বেষ্টন মু-
 ত্তমং । পলমাত্রো রসো গুহ্মঃ কৰ্ব-
 মাত্রং মধু ক্ষিপেৎ ॥ কক্কচূর্ণ দুবাদ্যা-
 স্ত দেযাঃ কোল মিতা বৃধৈঃ ॥ ৯ ॥

ভেষজ

অথোক্ষোদক বিধিঃ । অষ্টমেনাংশ
 শেবেণ চতুর্থেনার্ভকেন বা । অথ
 বা কাথনেনৈব নিষ্ক মুক্ষোদকং ব-
 দেৎ ॥ * ॥ অথ ক্ষীরপাক বিধিঃ ।
 ক্ষীরমষ্ট গুণং দুব্যাৎ ক্ষীরামীরং চ-
 ত্তুর্গুণং । ক্ষীরাবশেষং তৎপীতং শূল
 নাম্নোস্তুবং জযেৎ ॥ * ॥ অথাবলে-
 হ বিধিঃ । কাথাদে যৎ পুনঃ পাকাৎ
 বনত্বং সা রস ক্রিয়া । সোবলেহশ্চ
 লেহশ্চ তন্মাত্রা স্যাৎ পলোন্মিতা
 ॥ * ॥ অথ বটিকা বিধিঃ । বটিকা
 অথ কথ্যন্তে তন্মাম বটিকা বটী । মো-
 দকো গুটিকা পিণ্ডী গুডো বর্ত্তি স্ত-
 থোচ্যতে ॥ লেহ বৎ সাধ্যতে বহ্নৌ
 গুডো বা শর্করাথ বা । গুগ্গলু বা ক্ষি-
 পে তত্র চূর্ণং তন্মিষ্মিতা বটী ॥ * ॥
 অথ সন্ধান বিধিঃ । দুবেষু চিরকাল-
 ছং দুব্যং যৎ সন্ধিতং ভবেৎ । আ-
 সবারিষ্ট ভেদৈ স্তৎ প্রোচ্যতে ভে-
 ষজোচিতং ॥ * ॥ অথ ধাতুনাং শো-
 ধন মারণ বিধিঃ । তত্র শোধন বি-
 ধিঃ । পত্নলীকৃত্য পত্রাণি হেন্নো
 বহ্নৌ পুতাপণেৎ । নিষিক্তেত্তপ্ত
 তপ্তানি তৈলে তক্রে চ কাঞ্জিকে ॥
 গোমূত্রে চ জলখানাং কষায়ে ত
 ত্রিধা ত্রিধা । এবং হেন্নঃ পরেষাঞ্চ
 ধাতুনাং শোধনং ভবেৎ ॥ * ॥ অথ ..

ভেষজ

ধ্বংস্য মারণ বিধিঃ । ধ্বংস্যং দ্বিধং
 সূত্র মল্লেন সহ মদ্রবেৎ । তন্মল্লক
 সনঃ গন্ধং নিদধ্যাদধ্বংসিত্বং ॥ গো-
 লকঞ্চ ততো কঙ্কা সরাব হৃৎ স-
 পুটে । ত্রিশছনোপলৈ হৃদ্যাৎ পুটী
 নেব্যং চতুদশ ॥ নিকথং জায়তে
 ভষ্মং গন্ধো দেবঃ পুনঃ পুনঃ ॥ * ॥
 অথ স্নেহপান বিধিঃ । স্নেহ শ্চতুর্বি-
 ধঃ পোকো ঘৃতং তৈলং বসা তথা ।
 মজ্জা চ তৎ পিবেন্নর্ত্যঃ কিঞ্চিদ
 ভূয়দিতে ব্রবৌ ॥ * ॥ অথ পঞ্চকর্মা-
 গি । পুথনং বমনং পশ্চাদ্বিরেক শ্চা-
 নুবাসনং । এতানি পঞ্চকর্মাণি নিক-
 হেণোত্তরং তথা ॥ * ॥ অথ ফল
 বর্ত্তিবিধিঃ । ঘৃতাভ্যক্তে গুদে ক্ষিপ্ত্বা
 শ্লক্ষা স্বাক্ষুষ্ঠ সন্মিতা । মল পুর্ব্বত্নী-
 বর্ত্তিঃ ফলবর্ত্তিশ্চ সা স্মৃতা ॥ * ॥
 অথ নস্যগুহণ বিধিঃ । নস্যং তৎ
 কথ্যতে ধীরৈ নাসা গ্ৰাহ্যং যদৌষধং
 । লাবনং নস্ত কন্মোতি তস্য নাম হ্রয-
 নতং ॥ * ॥ অথ ধূমপান বিধিঃ ।
 ধূমস্ত বর্ত্তিধঃ পোকঃ শমনো বৃহণ
 স্তথা । রেচনঃ কাসহা চৈব বামনো
 বৃণথপনঃ ॥ * ॥ অথ গণ্ডুষ কবল
 পুতিমারণ বিধিঃ । তত্র গণ্ডুষঃ ।
 স্নেহ ক্ষীর কষায়াদি দুবৈঃ স পূর্ণ-
 মাননং । আপ্যায় হীযতে তাবদ্বিধি

तेषु

गङ्गा धारणे ॥ ३ ॥ अथ कवलः ।
 वातश्लिषु कफघ्नस्य दुग्धस्य कवलं
 मुखे । अङ्गे निःक्रियं सचर्व्य निष्ठी
 येत् कवले विधिः ॥ ३ ॥ अथ पुति
 सारणः । दन्त जिह्वा मुखानां यद्गुणं
 कणावलेर्हकैः । शनैर्घर्षणं मङ्गुल्या
 त्कदुक्तं पुतिसारणं ॥ ३ ॥ अथ घेद
 विधिः । घेदश्चतर्विधः पौक्तं स्त्रा-
 पोष्णं घेदं सञ्चितः । उपनाहो
 दुग्धः घेदः सर्वे वातार्तिहारिणः
 ॥ ३ ॥ अथ कर्णपूरणं विधिः । घेद
 येत् कर्णं देशस्तु किञ्चित् पार्श्वं शा-
 यिनः । मूत्रैः स्रोत्रैर्गर्भैः कर्णैः को-
 र्णैः शोत्रं पुपूरयेत् ॥ कर्णं पु-
 रितं रक्तेच्छतं पञ्चशतानि वा । स-
 हसुं वापि मात्राणां शोत्रं कृत्वा शि-
 रोगर्हकैः ॥ रसाद्वैद्यैः पूरणं कर्णे
 भोजनात् प्राक्पुनस्यते । तैला-
 द्वैद्यैः पूरणं कर्णे भास्करे हस्तमुपा-
 गते ॥ ३ ॥ अथालेप विधिः । अ-
 थालेपस्य नामानि लेपलेपनलि-
 ष्टयः । दोषघ्नो विषहा वर्ण्यः स च
 लेपस्त्रिधा मतः ॥ न रात्रौ लेपनं
 अर्घ्यात् शुष्यमाणं न धारयेत् ॥ ३ ॥
 अथ शोणितं श्रावणं विधिः । शो-
 णितं श्रावयेज्जन्तो रामयं पुसमी-
 क्तं च । पुष्टं पुष्टार्कं नथवा पुष्टं

तेषु

र्कार्कमथापिवासा शरत्काले च-
 भावेन शोणितं श्रावयेत् ॥ ३ ॥
 दोषगुह्यं शोथादयानस्य कश्चिन्पा-
 तनात् ॥ ३ ॥ अथाश्चेत्यातनं विधिः ।
 हाथं क्कोदुसव स्नेहं विन्दनां यत्तु
 पातनं । द्रव्यकुलोन्मीलिते नेत्रे
 पौक्तं माश्चेत्यातनं हितं ॥ ३ ॥
 अथ विडालक विधिः । विडालको
 वहिर्लोपोनेत्रे पञ्च विवर्द्धिते ।
 तस्य मात्रा परिच्छेद्या मथालेप वि-
 धानं वत् ॥ ३ ॥ अथ तर्पणं विधिः ।
 वातातप रज्जो हीने वेश्मन्युत्तान
 शायिनः । आधारो माषं चूर्णेन क्लि-
 म्मेन परिमण्डितो ॥ समो दृष्टावस-
 थाधो कर्तव्यो नेत्रं कोषयोः । प-
 रयेद्वत् नष्टेन विलीनेन सूथो-
 दके ॥ ३ ॥ अथाञ्जनं विधिः । अथ
 सम्यग्दोषस्य प्राग्मञ्जनं माच-
 रेत् । अञ्जनं क्रियते नेत्रे तद्द्रव्य-
 षाञ्जनं मतं ॥ ३ ॥ अथ पुत्यञ्जनं
 विधिः । गतं दोषं मपेतांशुं पुप-
 श्यत् सम्यगनुत्सा । पुष्काल्याङ्कि
 यथा दोषं कार्यं पुत्यञ्जनं ततः
 ॥ इति भावपुकाशः ॥ ३ ॥ अथ
 तेषु करणं भङ्गं दिनं । तत्र ति-
 थयः विष्टिभिन्नाः शोभनाः । वाराः
 रवि सोम बुध बुधस्पति शुक्राणां

तैत्तिरी

तैत्तिरी

। नक्षत्राणि पूर्वकल्पनी पूर्वावाता
 पूर्वतादुपगन्तवा भरण्येषु वा विशा-
 ख्यादा भिन्नानि । जन्मकृष्ण निषिद्धा-
 । जगानि मिथून कन्या धनु मी न सं-
 क्रकानि । तत्र शुक्र वृष चन्द्र शुक्रेषु
 स७ स७ शुशुभानि । इति ज्योतिष-
 तत्र ॥

तेषु ज्ञानं स्त्री अनुपानं । इति शब्द-
 चन्द्रिका ॥

तैत्तिरी स्त्रीः तैत्तिरीकादशी । यथा ।
 अथ तैत्तिरीः विष्णुर्धर्मोत्तरे । मृग-
 शीर्षेः शशधरे नाषे नासि पुत्राप-
 ते । एकादश्याः सिते पक्षे सो-
 पवासो जितेन्द्रियः ॥ द्वादश्याः
 षट्तिमाक्षरं कृत्वा पापात्पुमुच्य-
 ते । तिलस्त्रायी तिलोद्वर्ती तिल-
 होमी तिलोदकी ॥ तिलस्य दाता
 भोक्ता च षट्तिमी नावसीदति ।
 मत्स्यपुराणे । यद्यष्टम्यां चतुर्द-
 श्यां द्वादश्यां मथ भारत । अन्ये-
 स्वपि दिमर्केषु न शक्तुस्तुमुपोषितु-
 ॥ ततः पुण्या मिमां तीम तिथिं
 पाप पुणाशिनीं । उपोष्य विधि-
 नानेन गृह विषोः परं पदं ॥ ती-
 मतिथिं तैत्तिरीदेन ख्यातां एकाद-
 शीं ॥ इत्येकादशीतत्रं ॥ * ॥
 अपि च । पितामह उवाच । माधवा ॥

से शुक्रेण सूर्याङ्गेण यत्ता पुत्रा ।
 एकादशी तथा तैत्तिरी तीमेन समुत्प-
 वित्रा ॥ आश्वयुजे शुक्ल कृत्वा पितृ-
 गानुत्तरे भवेत् । तीम द्वादशीति
 विख्याता पुणिना पुण्यवर्जिनी ॥ न-
 क्रत्रेण विनापेय्या बुद्ध्यादि ना-
 शयेत् । विनिहन्ति नरुपापां अनुपा-
 विषयं यथा ॥ अथ शुक्रेण जलं यद्दत्तं
 अत्राय्या च पतिं यथा । अथ शुक्रेण यथा
 धर्मं अमन्त्री च यथा नृपं ॥ अज्ज्ञाने-
 न यथा ज्ञानं शौचक्षौचता यथा
 । अशुद्धया यथा शुद्धं सततैकवानतै-
 र्यथा ॥ हिमं यथोक्तं माहर्ष्यायुक्तं
 क्षार्थं सक्रयः । यथा पुनीर्त्तनादानं
 तपो वै दिग्भया यथा ॥ अशिक्षया
 यथा पुत्रो गावो दूरगते यथा ।
 क्रोधेन च यथा शास्त्रं यथा विद्वन्-
 वर्जनात् ॥ यथा समीहनात् ज्ञानं
 कलानाक्ष यतवृताः । तथैव पाप
 नाशाय पोक्तैः द्वादशी शुभा ॥
 बुद्ध्या सुरापानं श्वेषं शुभं शुभना-
 गमः । यगपदुपजातानि नहि हन्ति
 त्रिपुङ्गवः ॥ न चापि नैनिषक्त्रं
 अक्त्रं पुत्रासकं । कालिनी यं
 मुना गङ्गा नरेवा न सरस्वती ॥ नैव
 सर्वतीर्थानि एकादश्याः समानि च ।
 नदानं न जपो होनो न चान्यसूक्तं

তৈম্বী

তৈরব

১৮৭ ॥ একতঃ পৃথিবী দান মেকঃ ॥
 ভো হবিবাসরঃ। ততোপ্যেকা মহা-
 পুণ্য। ইযমৈকাদশী পরা ॥ অম্বিন্
 বরাহবপুষঃ কৃদ্বা দেহন্ত হাটকং ।
 বটোপরি নবে পাশ্রে কৃদ্বা বৈ তামু
 ভাজনে ॥ সর্ববীজন্ততে বিপাঃ সিত
 বস্ত্রাবগুষ্ঠিতে । সঙ্কিরণ্য সুদীপা-
 দৈয়ঃ কৃদ্বাপূজাং পুয়ন্ততঃ ॥ বরাহাব
 নমঃ পাদৌ ক্রোডাকৃত নমঃ কটি-
 । নাসিতং গম্ভীর বোরায় উরঃ স্ত্রী-
 যৎ সধারিণে ॥ বাহুং সহসু শির-
 সে পাদৌ সবেশ্বরায চ। মুখং সরা-
 পত্যঃ স্রাজাটং পতবায চ ॥
 কেশাঃ শতমণ্ডলায় পূজ্যা দেবস্য
 চাক্ষুঃ । পাদৌ পূজ্যিত্বা তু কৃদ্বা
 রণং বিশি ॥ শূন্য পুরাণং দে-
 বস্য নাহাত্ম্য পুতিপাদকং । পাত
 বিপায় দ্বিজা তু বাচকায় শুভায় চ
 কনক ক্রোডে সঙ্কিতং সঙ্কিবেদ্য
 পশ্চিচ্ছদং । পশ্চ্যাঙ্কু পার্শ্বং জ্বল্যা-
 মাতি তপ্তঃ সুহৃদতঃ ॥ এবং কৃদ্বা
 নরো বিপা ন ভূমঃ স্তনপো ভবেৎ ।
 উপোবৈকাদশী পুণ্যা মুচ্যতে
 বৈ ঋণ ত্রয়াৎ ॥ ননোভিল্বিতা-
 বাপ্তিঃ কৃদ্বা সর্ববুতাদিকং । ইতি
 গাকডে একাদশী নাহাত্ম্য ১২৭
 অধ্যায়ঃ ॥

তৈরবং ত্রি ভযানকং । ইত্যমরঃ ॥
 অস্য পর্য্যায়াঃ ভয়ঙ্কর শব্দে দুষ্ট-
 ব্যাঃ ॥
 তৈরবঃ পুং শঙ্করঃ । ইতি মেদিনী ॥
 ভযানকরসঃ । ইত্যমর টীকায়াং
 ভরতঃ ॥ নদবিশেষঃ । ইতি শব্দ-
 রত্নাবলী ॥ রাগভেদঃ । ইতি হেম-
 চন্দ্রঃ ॥ ॥ অষ্ট তৈরবানামুৎপত্তি
 র্থথা । দৈত্যাধিপঃ সমুৎপত্য হ-
 রোরসি গদাং ক্ষিপৎ । সঙ্কিতস্ত
 মহাযোগী সর্বাধারঃ পূজাপতিঃ ॥
 গদাপাত ক্রতান্দুরি চতুর্ধাসুগথা-
 পতৎ । পূর্বাধার। সমুদ্ভূতো তৈর-
 বো হুগ্নি সনপুভঃ ॥ বিদ্যারাজেতি
 বিখ্যাতঃ পদ্মনালা বিভূষিতঃ । ত-
 থা দক্ষিণ ধারোথো তৈরবঃ পুত-
 মাস্তিতঃ ॥ কামরাজেতি বিখ্যাতঃ
 কৃষ্ণাঞ্জল সনপুভঃ । নাগরাজেতি
 বিখ্যাত শক্রমালা বিভূষিতঃ ॥ ক্র-
 তজাধিরা জ্জাতো তৈরবঃ শূল ভূ-
 ষিতঃ । মহেন্দরাজেতি বিখ্যাত ই-
 ন্দ্রায়ুধ সনপুভঃ ॥ ভূষিষ্ঠাধিরা-
 জ্জাতো তৈরবঃ ফল ভূষিতঃ । থ্যা-
 তো লম্বিত রাজেতি শোভাঞ্জল স-
 নপুভঃ ॥ ততো ভূদেবরাজেতি তৈ-
 রবঃ ক্রতজাদথ । উগুরাজো বভূবাত্থ
 ক্রতজাতৈরবো হুপরঃ ॥ এবং হি

ভৈরব

সপ্তকপো হসৌ কথ্যতে ভৈরবো মু-
নে। বিশ্বরাজো ষ্ঠমঃ পোক্তো ভৈ-
রবাষ্টক মুচ্যতে ॥ ইতি বামনপুরা-
ণে অক্ষকবর পুদানে ভৈরব পাদুর্ভা-
বে ৬৭ অধ্যায়ঃ ॥ * ॥ শারদীষ দুর্গা
পূজায়া অষ্টৌ পূজ্য ভৈরবা যথা।
আদৌ মহাভৈরবঞ্চ সংহারভৈরব-
স্তথা। অসিতাক্ষ ভৈরবঞ্চ ককু ভৈ-
রব মেব চ ॥ ততঃ কালং ভৈরবঞ্চ
ক্রোধভৈরবমেব চ। তামুচুঃ চন্দ্রু-
চুঃ অন্তে চ ভৈরব দ্বয়ং ॥ এতান্ স-
পূজ্য মধ্যে চ নবশক্তীশ্চ পূজয়েৎ ।
ইতি বৃক্ষবৈবর্তে পুঙ্কতিথণ্ডে দুর্গো
পাখ্যানে ৬১ অধ্যায়ঃ ॥ তামুচুঃ চ
ন্দ্রুচুযোঃ স্থানে কপালভৈরব বদু
ভৈরবৌ জ্ঞেয়ো। ইতি তৈরব গণপ-
তিথণ্ডে ৪১ অধ্যায়ঃ ॥ * ॥ অপিচ।
অসিতাক্ষো ককু শ্চণ্ডঃ ক্রোধ উন্নত
সংজ্ঞকঃ। কপালী ভীষণ শৈব সং-
হার শ্চাষ্টমঃ স্মৃতঃ ॥ ইতি তন্ত্রসারঃ
॥ * ॥ শিবগণাধিপ ভৈরবো যথা
। নন্দী ভৃঙ্গী মহাকালো বেত্মলো
ভৈরব স্তথা। অক্ষং ভূত্বা মহেশস্য
বীতভীতা সুপোধনাঃ ॥ যৈ স্মানুষ
শরীরেণ প্ৰাপিরে তপসো বলাৎ ।
গণানামাধিপত্যস্ত তে জানন্তি হর-
পরং ॥ ইতি কালিকাপুরাণে ৪৪ অ-

ভৈরব

ধ্যায়ঃ ॥ * ॥ করবীর পুরপ্রাজ মু-
শেখরপত্নী তারাবতী গর্ত্তে মহামু-
বাজ্জাত পুত্রঃ। স চ পুত্রা ভৃঙ্গী বভূ-
ব পরবতী শাপাৎ বানরমুখো ভূত্বা
ভৈরব ইতি নাম্নাখ্যাতঃ। যথা।
পুরিবেশ ততো দেবী স্বয়ং তারাব-
তী তনৌ। মহাদেবো হপি তস্যান্ত
কামার্থং সমুপস্থিতঃ ॥ কামাবসানে
তস্যান্ত সদ্যোজাতং সুত দ্বয়ং। অভ-
বম্পশাদ ল তথা শাখামৃগাননং ॥
তত স্তযো নাম চক্রে নারদো বচনা-
মূপ। জ্যেষ্ঠো ভৈরব নামাভু ভীরোঃ
পুত্রো ভয়ঙ্করঃ ॥ বেতাল সদৃশঃ কৃ-
ক্ষো বেতালো হতুস্তথাংপরঃ ॥ ইতি
কালিকাপুরাণে ৪২ অধ্যায়ঃ ॥ * ॥
অপিচ। যো হসৌ ভৃঙ্গী হরসুতো ম-
হাকালোপি ভগ্নজঃ। তাবেব গৌরী
শাপেন সম্ভূয় নর যোনির্জো ॥ বে-
তাল ভৈরবৌ জাতৌ পৃথিব্যাং নৃপ
বেশ্মনি। যথা ভৃঙ্গি মহাকালাবুৎ-
পন্নৌ পুাক তথা শূনু ॥ যো হসৌ
মহাভৈরবাখ্যঃ স কাযঃ শারভো হ-
রঃ। ভৈরবঃ পৃথগেবাযং গণাধ্যক্ষো
হরাঞ্জজঃ ॥ ইতি কালিকাপুরাণে
৪৫ অধ্যায়ঃ ॥ * ॥ দুর্জযাখ্য গি-
রিস্থ ভৈরবো যথা। তন্মধ্যে ভৈর-
বোদেবো ভগ্ন সঙ্ঘন সম্ভবঃ। দুর্জবা-

ভৈরব

বরাগিরৌ স্বর্গস্যাগম ভূনির্গঃ॥
 ষোড়শৌ শরভ কপস্য মধ্য খণ্ডা-
 দি ভৈরবঃ। স এব ভৈরবাখ্যে। ২য়°
 পঞ্চবক্রস্য মন্ত্রকৈঃ ॥ স°পূজ্য তত্র
 সতিমান্ স যাতি শিব লোকতাং।
 ইতি কালিকাপুরাণে ৮১ অধ্যায়ঃ
 ॥ * ॥ ভৈরবস্য মন্ত্রো যথা। কেব-
 লঃ সপরো হাদিঃ ষষ্ঠম্বর সমন্বিতঃ
 । চন্দ্রবিন্দু সমায়ুক্ত° হৃয়গীবস্য বী-
 জক° ॥ ভৈরব° পাণ্ডনাথস্ত্রুবনমালি
 স্বকপিণ° । বারাহেণ তু বীজেন পু-
 জ্যেভু বিধানতঃ ॥ সপরৌ দ্বাবনু-
 স্বার বিসর্গাত্যা° সমন্বিতৌ । মহা
 ভৈরব মন্ত্রো ২য়° ভৈরব° তেন পূজ-
 য়েৎ ॥ ইতি কালিকাপুরাণে ৬২ অ-
 ধ্যায়ঃ ॥ * ॥ অস্য ধ্যান° যথা ।
 ভৈরবঃ পাণ্ডনাথশ্চ রক্ত গৌর শ্চ-
 তুভূজঃ। গদা° পদ্মঞ্চ শক্তিঞ্চ চক্র-
 ণ্যপি করেণ চ ॥ বিভ্রুদব্যাঃ পুরো-
 ভাগে পূজ্যে ২য়° বিষ্ণু কপঞ্চক্।
 ইতি তত্রৈব ৬° অধ্যায়ঃ ॥ * ॥ অ-
 স্য পায়ত্রী যথা। মহাভৈরব বিদ্ব-
 হে কেলিকপায় ধীমহি । তমঃ কা-
 নো ভৈরবস্ত্র দেবী নিত্য° পুচোদ-
 য়াৎ ॥ এষা ভৈরব কপস্য গায়ত্রী
 মে পুতিষ্ঠিতা। যথেষ্ট মা°স মদ্যাদি
 ভোজনায় নযা ধৃতঃ ॥ মহাভৈরব

ভৈরব

কপো ২য়° তথা ত্রী রতি সক্রমে ।
 অযন্ত বাম্য ভাবেন পূজ্যে মদ্যা-
 দিভিঃ সদা ॥ ইতি কালিকাপুরাণে
 ৭৭ অধ্যায়ঃ ॥ * ॥ অথ মহাবিদ্যা-
 দীনা° ভৈরব নিকপণ° যথা । শিব
 উবাচ । শূণু চার্ব্বক্ষি শূভগে কালি-
 কায়াশ্চ ভৈরব° । মহাকাল° দক্ষি-
 গাষা দক্ষ ভাগে পুপূজ্যেৎ ॥ মহা-
 কালেন বৈ সাক্ষ° দক্ষিণা রমতে স-
 দা । তারাযা দক্ষিণে ভাগে অক্ষো-
 ভ্য° পরিপূজ্যেৎ ॥ সমুদু মথনে দে-
 বি কালকূট° সমুখিত° । সর্বে দেবাঃ
 সদারাশ্চ মহাক্ষোভ মবাপু যুঃ ॥
 ক্ষোভাদি রহিত° যস্মাৎ পীতি° হা-
 লাহল° বিব° । অতএব মহেশানি
 অক্ষোভঃ পরিকীৰ্ত্তিতঃ ॥ তেন সা-
 ক্ত° মহামায়া তারিণী রমতে সদা ।
 মহা ত্রিপুরসুন্দর্যা দক্ষিণে পূজ্যেৎ
 শিব° ॥ পঞ্চবক্র° ত্রিনেত্রঞ্চ পুতিব-
 ক্ত্রে সুরেশ্বরী । তেন সাক্ষ° মহাদেবী
 সদা কাম স্ততুহলা ॥ অতএব মহে-
 শানি পঞ্চমীতি পুর্কীৰ্ত্তিতা । শ্রীম-
 স্ত্রুবনসুন্দর্যা দক্ষিণে ত্র্যম্বক° যজ্ঞেৎ
 ॥ স্বর্গে মর্ত্যে চ পাতালে যা চাদ্যা
 ভুবনেশ্বরী । এতযা রমতে তেন ত্র্য-
 ম্বক স্তেন কথ্যতে ॥ সশক্তিশ্চ স-
 নাখ্যাতঃ সর্বতন্ত্রে পুপূজিতঃ । ভৈ-

তৈরব

ব্রহ্মা দক্ষিণে ভাগে দক্ষিণা মূর্তি
 সঙ্কটকং ॥ পূজয়েৎ পরমাত্মন পঞ্চ-
 বক্তুঃ তমেব হি । ছিন্নমস্তা দক্ষিণা-
 শে কবন্ধ পূজয়েৎ শিবং ॥ কবন্ধ
 পূজনাং দেবি সর্বসিদ্ধীশ্বরো ভবেৎ ।
 ধূমাবতী মহাবিদ্যা বিধবা কৃপা ধা-
 রিণী ॥ বগলায়া দক্ষভাগে এক ব-
 ক্তুঃ পুপূজয়েৎ । মহাকদেতি বিখ্যা-
 তং জগৎ সংহার কারকং ॥ মাতঙ্গী
 দক্ষিণাংশে চ মতঙ্গ পূজয়েৎ শিবং
 । তমেব দক্ষিণামূর্তিঃ জগদানন্দ কা-
 রকং ॥ কমলায়া দক্ষিণাংশে বিষ্ণু-
 কৃপা সদাশিবং । পূজয়েৎ পরমে-
 শানি স নিষ্কো নাত্র সংশয়ঃ ॥ পূজ-
 য়েদমপূর্ণায়া দক্ষিণাংশে চ কৃপকং ॥
 মহানোকপুং দেবং দশবক্তুঃ মহে-
 শ্বরং ॥ দুর্গায়া দক্ষিণে দেশে নারদ-
 পরিপূজয়েৎ । নকারঃ সৃষ্টিকর্তা চ
 দকারঃ পালকঃ সদা ॥ রেফঃ সংহা-
 র কৃপত্বানারদঃ পরিকীর্তিতঃ । অ-
 ন্যাসু সর্ববিদ্যাসু ঋষি ষঃ পরিকী-
 র্তিতঃ ॥ স এব তস্যা ভর্তা চ দক্ষভাগে
 পুপূজয়েৎ ॥ ইতি তোডনতন্ত্র পুথ-
 ন পটলঃ ॥ ## ॥ অথ তৈরব রাগ
 স্য বিবরণং । হনুমন্মতে ষড্রাগ ম-
 ধ্যে পুথন রাগঃ । মহাদেব মুখামি-
 গতঃ । অস্য জাতিঃ উডবঃ । অর্থাৎ

তৈরব

ধৈবত নিষদ বড্র গাঙ্কারি মধ্যম-
 মিতি পঞ্চম্বর মিলিতঃ । অস্য গৃহ-
 ধৈবত স্বরঃ । শরদৃতৌ প্ৰাতঃকালে
 অস্য গান সময়ঃ । রাগমালায়া অ-
 স্যা কারঃ মহাদেবাকারবৎ । অর্থাৎ
 সুন্দরসম্যাসী । ভঙ্গ মূক্ষিতবদনঃ ।
 জটা নস্তকঃ । জটাপতঙ্গাকুলঃ । ক-
 ক্ষণ ভূষিত হস্তঃ । ললাটাক্ষচন্দ্রঃ ।
 ত্রিনেত্রঃ । সর্প বেষ্টিত ক্ক বাহুঃ ।
 ভাল তিলকঃ । ক্ক হস্তিচর্ম্মা ।
 অথ বা দ্বীপিচর্ম্মোপবেষ্টিঃ । গলমুণ্ড
 নাকঃ । ত্রিশূলহস্তঃ । অথবা সম্মুখ
 পোখিত ত্রিশূলঃ । পার্শ্বস্থ বৃষশ্চ ।
 অস্য রাগিণ্যঃ পঞ্চ । যথা । তৈরবী
 বৈরাটী মধুমাধবী নিন্ধবী বঙ্গালী
 চ । অস্যাষ্টৌ পুণ্ড্রাঃ । যথা হ্রষঃ তি-
 লকঃ পুরীষঃ নাথনঃ সূহঃ বলনেহ-
 মধঃ পঞ্চমশ্চ ॥ কলানাত্মমতে তু
 তৈরব শ্চতুর্থরাগঃ । অস্য রাগিণ্যঃ
 ষট্ । যথা । তৈরবী শুজুরী ভাষা
 বিলাবলী কর্ণাটী রগতং সা বডহ-
 সীতি চ কেচিৎ । এতন্মতে পূর্ববৎ
 অষ্টৌ পুণ্ড্রাঃ । কিন্তু তিলক পুরীষ
 পঞ্চম সূহ স্থানেষু দেবশাপ ললিত
 মানকৌশ বিলাবলা লিখিতাঃ ॥
 সেন্নেধর মতে হপি রাগিণ্যঃ ষট্
 যথা । তৈরবী শুজুরী রেবা শুগল্লী

ভৈরবী

বদালী বহলী চ । তন্মতে রাগি-
 গ্যা সহাস্য গানসনযো গ্ৰীষ্মভূঃ ॥
 ভরতমতে তু অস্য রাগিণ্যঃ পঞ্চ
 যথা । নধুনাধবী ললিতা বরারী
 বাহাকলী ভৈরবী চ । তন্মতেপি
 অস্যাষ্টৌ পুত্রাঃ । যথা । দেবশাখঃ
 ললিতঃ হর্ষঃ বিলাবলঃ নাধবঃ ব-
 ক্রালঃ বিভাসঃ পঞ্চমশ্চ । এষা
 মষ্টৌ ভার্য্যা যথা । সুহা বিলাবলী
 সোরঠী জম্বারী অন্দাহী বহল
 গুজুরী পটমঞ্জরী নিরবী চ । ইতি
 সঙ্গীতশাস্ত্রং ॥ নতান্তরে ভৈরব
 রাগস্য ভার্য্যা যথা । বঙ্গালী ভৈ-
 রবী বরারী নধ্যনা নধুনাধনী সি-
 ক্কাবী চ । তৎপুত্রা যথা । কোশক
 অজয়পালঃ শ্যামঃ খরতাপঃ শূ-
 ক্রঃ টোলশ্চ । তৎপুত্রবধৌ যথা ।
 অষ্টী রেবা বহলা সোহিনী রাস্ত্র-
 লী সুহা চ । অত্রশোভা ইতি সাধু
 পাঠঃ । ইতি নাদপুরাণং ॥

ভৈরবী ক্রী চামুণ্ডা । যথা । চামুণ্ডা
 চর্চিকা চর্মমুণ্ডা মার্জারকর্ণিকা । ক-
 র্ণনোটী মহাগন্ধা ভৈরবী চ কপা-
 লিনী ॥ ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥ ভৈরবী
 বিশেষা যথা । ত্রিপুরভৈরবী ১ স-
 ম্পৎপুত্রভৈরবী ২ কৌলেশভৈর-
 বী ৩ সকলসিদ্ধিভৈরবী ৪ ভয়-

ভৈরবী

বিষ্ণুসিনী ভৈরবী ৫ চৈতন্যভৈরবী
 ৬ কামেশ্বরী ভৈরবী ৭ ষট্‌কুটভৈর-
 বী ৮ নিত্যভৈরবী ৯ কদুভৈরবী ১০
 ভুবনেশ্বরী ভৈরবী ১১ ত্রিপুরবালা-
 ভৈরবী ১২ নবকুটভৈরবী ১৩ অম-
 পূর্ণাভৈরবী ১৪ । আসাং মন্ত্রা যথা ।
 অথ ত্রিপুরভৈরবী । বিষভূগু হতাশ-
 হ্রো ভৌতিকো বিন্দুশেখরঃ । বিষভ-
 দাদি কেন্দুগ্নি স্থিতং বাসাক্ষি বি-
 ন্দুমৎ ॥ আকাশ ভূগু বহ্নিহ্রো ম-
 নুঃ সর্গেন্দ্র খণ্ডবান । পঞ্চকুটাক্রিকা
 বিদ্যা বেদ্যা ত্রিপুরভৈরবী ॥ ১ ॥
 অথ সম্পৎপুত্রভৈরবী । যথা সৌ
 ত্রিপুরাবালা তথা ত্রিপুরভৈরবী ।
 সম্পৎপুত্রা নাম তস্যঃ শূণু নির্মল
 মানসে ॥ শিবচন্দ্রৌ বহ্নিসংহৌ বা-
 গুবং তদনন্তরং । কামরাজং তথা দে-
 বি শিবচন্দ্রাবিতং ততঃ ॥ পৃথ্বীবি-
 জান্ত বহ্ন্যাচ্যং তান্ত্রী যং শূণু বল্লভে ।
 শক্তিবীজে মহেশানি শিববহ্নী নি-
 যোজযেৎ ॥ জমার্য্যাঃ পরমেশানি
 হিত্বা সর্গস্ত বৈন্দবং । ত্রিপুরাভৈর-
 বীদেবী মহাসম্পৎপুত্রা পুত্রিযে ॥ ২ ॥
 অথ কৌলেশভৈরবী । সম্পৎপুত্রা-
 ভৈরবী বহ্নি কৌলেশভৈরবী ।
 হসাদ্যা সৈব দেবেশি ত্রিষু বীজেষু
 পার্বতি ॥ ইযস্ত স হ্রাদ্যা স্যাৎ

तैत्तिरीय

पूजा ध्यानादिकं तथा । ३ ॥ अथ स-
कलसिद्धिदा तैत्तिरीय । एतस्य एव
विद्याया आद्येष्टे रेफ वर्जिते । त-
देवः परमेशानि नाम्ना सकलसिद्धि
दा ॥ सम्पत् पुदा तैत्तिरीय वं ध्यान पू-
जादिकं तथा ॥ ४ ॥ अथ भवविधुः सि-
नी तैत्तिरीय । सम्पत् पुदा तैत्तिरीय आ-
द्येष्टे रेफ रक्षिता चेत्तदा भवविधुः
सिनी तैत्तिरीय भवति । दक्षिणा नूत्रो
तथा दर्शनात् । पूजादिकं सम्पत्-
पुदा वत् ॥ ५ ॥ अथ चैतन्य तैत्तिरीय ।
वाग्देवः वीजमूर्त्तार्थं जीव प्राण समन्वि-
तः । सकला भुवनेशानी द्वितीयः वीज
मूर्त्तः ॥ जीवः प्राणः वह्निः सः शक्र
श्वर समन्वितः । विसर्गाद्यं महेशानि
विद्या त्रैलोक्यनात्का ॥ ऋष्यादि-
न्यासः । शिरसि दक्षिणामूर्त्तये ऋष-
ये नमः । मुखे पङ्क्तिहृन्दसे नमः ।
हृदि चैतन्य तैत्तिरीयै देवतायै नमः
। ७ ॥ अथ कामेश्वरी तैत्तिरीय । का-
मेश्वरी च कर्पुर्णा पूर्वनिःहासने स्थि-
ता । एतस्य एव विद्याया वीजद्वय
मूदाहृतः ॥ तद्वेष्टे परमेशानि नित्य
स्त्रिमे नददुवे । एतस्य एव तात्त्रीयं
कर्पुर्णा परमेश्वरि ॥ ९ ॥ अथ षट्
कुटा तैत्तिरीय । डाकिनी ब्राकिनी वी-
जे लाकिनी काकिनी युगः । स

तैत्तिरीय

हाकिनी वीजे आहृत्य सुरसुन्दरि ॥
आद्य नैकार सः युक्त मन्यदीकार
मण्डितः । शक्र श्वराणितं देवि ता-
त्त्रीयं वीजनामिषेत् ॥ विन्दु नाद
कलाक्रान्तः त्रितयः शैलसम्प्रबो ॥
अथ नित्या तैत्तिरीय । एतस्य एव वि-
द्यायाः षड्वर्णान क्रमशः स्थितान् वि-
परीतान् बह पोटे विद्येयं भोग
मोक्षदा ॥ न्यास पूजादिकं सर्वं न-
स्याः पूर्ववदाचरेत् ॥ १० ॥ अथ कदु-
तैत्तिरीय । शिवचन्द्रो मादनास्तः कान्तः
वह्निः समन्वितः । शक्ति त्रिगुणं विन्दु
नाद कलाद्यं वाग्देवः पिषे ॥ सम्पत्-
पुदाया तैत्तिरीयाः कामराजः तदव
हि । सदाशिवस्य वीजमूर्त्तमहासिंहा
सनस्य च ॥ एषा विद्या महेशानि
वर्णितुं नैव शक्यते । १० ॥ अथ भू-
वनेश्वरी तैत्तिरीय । ह्रसाद्यं वाग्देव-
षाद्यं ह्रसाद्वे सुरेश्वरि । भूवीजं
भुवनेशानी द्वितीयं वीजमूर्त्तः ॥
शिवचन्द्रो महेशानि भुवनेशी च
तैत्तिरीय ॥ ११ ॥ अथ त्रिपुरवाला तैत्तिरीय
। अथरो विन्दु नामाद्यं बुद्धेन्दुहः
शशी युतः । द्वितीयं भूषु सर्गाद्ये
नमः स्तात्त्रीय मीरितः ॥ एषा वाज-
ति विख्याता त्रैलोक्य वलकारिणी
। १२ ॥ अथ नवकुटावाला । वालावी-

তৈরবী

জ হ্রস্ব দেবি কুট ত্রয়ং নবাক্ষরী ।
 বিষৎ কুট ত্রয়ং দেবি তৈরব্যা নব-
 কুটকং ॥ ১৩ ॥ অথান্নপূর্ণাভৈরবী ।
 পূর্ণবং ভুবনেশানী শ্রীবীজং কাম-
 বীজকং । হ্রস্বে ভগবত্যস্তে ন্নাহে-
 শ্বরী পদং ততঃ । অন্নপূর্ণে ঠ যুগলং
 বিদেয়ং বিশদক্ষরী ॥ ১৪ ॥ ইতি
 তন্ত্রসারে তৈরবীনজ পরিচ্ছেদঃ ॥

তৈরবী শ্রী রাগিণী বিশেষঃ । সা চ
 তৈরব রাগস্য পত্নী । যথা । তৈরবী
 কৌশিকী চৈব ভাষা বেলাবলী ত-
 থা । বঙ্গালী চেতি রাগিণ্যে তৈর-
 বৈস্যে বঙ্গ ভাঃ ॥ নতান্তরে নালব
 রাগস্য পত্নী । যথা । ধানসী নাল-
 সী চৈব রামকীরী চ শিকুডা । আ-
 শাবরী তৈরবী চ নালবস্য পুয়া
 ইমাঃ ॥ অস্যা ধ্যানং যথা । সরো-
 বরহা সূটিকস্য মন্দিরে সরোক-
 হৈঃ শঙ্কর মর্চয়ন্তী । তাল পুষোগ
 পুতিবজ্জ গীতি গোত্রীতনু নারদ
 তৈরবীযং ॥ অস্যা গানসময়ঃ পূ-
 র্বাহ্নকালঃ । যথা । বিভাষা ললি-
 তা চৈব কামোদা পঠমঞ্জরী । রা-
 মকীরী রামকেনী বেলাঘারী চ
 গুজ্জরী ॥ দেশকারী চ শূভগা প-
 ক্ষমী চ গডাতুডী । তৈরবী চাথ
 কৌমারী রাগিণ্যে দশ পঞ্চ চ ॥

তৈক্ষরী

এতাঃ পূর্বাঙ্ক কালে তু পীনস্তে
 গায়নোত্তরৈঃ । ইতি সঙ্গীতদা-
 নোদরঃ ॥ * ॥ হ্রস্বম্মতে এষা
 সম্পূর্ণজাতিঃ । অস্যাঃ সপ্তস্বর বি-
 ন্যাস ক্রমঃ মধ্যম পঞ্চম ধৈবত নি-
 ষাদ ষড্ধ্বাযত গাকারান্তঃ । অস্যা
 গৃহং নধ্যম স্বরঃ । শরদতো পুভা-
 তে অস্যা গানসময়ঃ । রাগমালা-
 যাং অস্যাঃ স্বকপং । অন্নবয়স্কা ।
 সুকপা । সুনত্রা । বিস্তারবদনা ।
 পিকলকেশা । কোনলাহী রক্তব-
 গা । শ্বেতবসনা । গলশোভিত চ-
 ম্পকমালা । পুফুল্পপদ্মযুক্ত পর্বত
 গুহাষাং শিবপূজাপরাযণা । তত্র
 মঞ্জীরবাদকা গায়ন্তি চ ॥ * ॥ ক-
 লনাথ নোমেশ্বর ভরতমতেষেবং ॥
 ভৈষজ্য শ্রী লাবকপক্ষী । ইতি জটা-
 ধরঃ ॥ ভৈষজ্য ॥

ভৈষজ্য শ্রী ঔষধং । ইত্যমরঃ ॥
 ভৈক্ষ শ্রী ভিক্ষাসমূহঃ । ইত্যমরঃ
 ॥ অপিচ । ভিক্ষাশন মনুদ্রোপাৎ
 প্যুকেনাপ্যনিমন্ত্রিতং । অযাচিত-
 স্ত তৈভিক্ষং ভোক্তব্যং মনু রবুবীৎ
 । ইতি পু্যশ্চিত্ততত্বধৃত উশনসো
 বচনং ॥

ভৈক্ষরীবিকা শ্রী ভিক্ষয়া জীবনো-
 পায়ঃ । তৎপর্য্যায়ঃ । পৈণ্ডিন্যং ২

ভোক্তা

ভোগ

। ইতি ত্রিকাংশেষঃ ॥

ভৈক্ষভুক্ত ত্রি ভৈক্ষাশী। ভিক্ষাশী

। ভৈক্ষ° ভুক্তি যঃ। ইতি কর্তরি

ক্ৰিপ্ পুত্ৰ্যেণ নিল্লমঃ ॥

ভোঃ ব্য সধোধন°। তৎপর্য্যায়ঃ।

প্যাট্ ২ পাট্ ৩ অক্ষ ৪ হে ৫ হৈ ৬

। ইত্যমরঃ ॥ হ° হো ৭ হ্ ৮ হো ৯

অরে ১০ অযে ১১ অযি ১২। ইতি

ভরতঃ ॥ পুশ্ণঃ ॥ বিষাদঃ। ইতি

শব্দরত্নাবলী ॥

ভোক্তব্য° ত্রি ভোক্তনীয়°। ভোক্ত্য°।

যথা। যত্নেন ভগিনী হস্তাভোক্ত-

ব্য° পুষ্টিবর্জন°। ইতি তিথ্যাদিত-

ত্ত্ব° ॥ অলাব বস্ত্রলাকারা বার্ভাকী

দুষ্কবর্ণিকা। পুণ্যান্তে ২পি ন ভো-

ক্তব্য° দুষ্কবর্ণা কলম্বিকা ॥ ইতি

কর্মালোচনঞ্চ ॥

ভোক্তা ত্রি ভোজনকর্তা। যথা।

যজ্ঞেশ্বরো হব্য সনস্ত কব্য ভো-

ক্তাব্যযাজ্ঞা হরিরীশ্বরো ৫ত্র। ইতি

শ্রাদ্ধপুযোগতত্ত্ব° ॥ সুখাদিভোগ-

কর্তা যথা কর্তা চ দেহী ভোক্তা চ

আত্মা ভোজয়িতা সদা। ভোগো

বিভব ভেদশ্চ নিষ্কৃতি মুক্তি রেব

চ ॥ ইতি বৃক্ষবৈবর্তে পুষ্টিখণ্ডে

২৩ অধ্যায়ঃ ॥

ভোক্তা পু° বিষ্ণুঃ। যথা। ভ্রাজিকু

ভোক্তনঃ ভোক্তা সহিষ্ণুর্ভগদাদি-

ক্তঃ। ইতি মহাত্মরতে তস্য সহস্

নান স্তোত্র° ॥ ভক্তা। ইতি হেম-

চন্দঃ ॥

ভোগঃ পু° সুখ° ॥ জ্ঞ্যাদিভূতিঃ।

পণ্যস্ত্রীণা° ভূতি ভূতিঃ। আদি-

না হস্ত্যখাদি কর্মকরণাঞ্চ ভূতিঃ

॥ সর্পস্যফটা ॥ সর্পশরীর° ॥

ইত্যমর ভরতৌ ॥ ধন° ॥ পালন°

॥ অভ্যবহারঃ। ইতি মেদিনী ॥

সর্পঃ ॥ দেহঃ ॥ মান°। ইতি শব্দ-

রত্নাবলী ॥ ॥ পুণ্য পাপ জনন

যোগ্যকালঃ। যথা। অতীতা নাগ-

তো ভোগো নাড্যঃ পঞ্চদশ স্মৃতঃ।

ইতি তিথ্যাদিতত্ত্বে সংক্রান্তি পুষ্ক-

রণ° ॥ ॥ ভূগ্যাদীনা° ভোগো

যথা। ত্রিপুষ্কভোগ মাহ ব্যাসঃ।

পুণিতানহেন যজ্ঞত্ব° তৎ পুত্রেষ

বিনা চ ত°। তৌ বিনা যস্য পিত্রা চ

তস্য ভোগ স্ত্রিপৌকষঃ। পিতা-

পিতামহো যস্য জীবেষ পুণিতা-

নহঃ। ত্রাণাণ° জীবতা° ভোগো

বিজ্ঞেয স্ত্বেক পুষ্কষঃ ॥ নারদঃ।

তথাকট বিবাদস্য পুতস্য ব্যব-

হারিণঃ। পুত্রেষ সো ২র্থঃ সংশো-

ধেয়া ন ত° ভোগো নিবর্তয়েৎ ॥

ইতি ব্যবহারতত্ত্ব° ॥

ভোগদে

বিভবভেদঃ । যথা । কর্তা চ দেহী
ভোক্তা চ আত্মা ভোজযিতা সদা
। ভোগো বিভবভেদশ্চ নিষ্কৃতি মু-
ক্তি রেব চ ॥ ইতি বুদ্ধবৈবর্তে পু-
ক্তিখণ্ডে ২৩ অধ্যায়ঃ ॥

ভোগগৃহং ক্লী বাসগৃহং । যথা । বা-
সাগারং ভোগগৃহং কন্যাপত্র্যাট
নিষ্কৃটাঃ । ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥

ভোগদেহঃ পুং স্বর্গ নরকভোগার্থং
সুস্বপ্নরীরং । যথা । কৃত সপিণ্ডী
করণে নরঃ সৎসরাৎ পরং । পে-
তদেহং পরিত্যজ্য ভোগদেহং পু-
পদ্যত ॥ ইতি শ্রুতব্রহ্মণ্ড ॥ অপি-
চা শূন্যদেহ বিবরণং কথয়ামি যথা
গনং । পৃথিবী বায়ু রাকাস শ্বেত
স্তোত্র নিতি স্কৃষ্টি ॥ দেহিনাং দেহ
বাক্ষস সৃষ্টিঃ সৃষ্টিবিধৌ পরং পৃথি-
ব্যাদি পঞ্চভূত সৌ দেহো নির্মি-
তো ভবৎ ॥ স কৃত্রিমা নশ্বরশ্চ
ভক্ষ্যসাচ ভবেদিহ । বৃদ্ধাক্ষুণ্ড পুমা-
গঞ্চ যো জীব পুঙ্খঃ কৃতঃ ॥ বিভ-
ক্তি সুস্বদেহস্তং তদ্রূপং ভোগ হেত-
বে । স দেহো ন ভবেত্তম জলনগ্নৌ
যমালয়ে ॥ জলে ন নষ্টো দেহী বা
পুহারে সূচিরে কৃতঃ । ন শস্ত্রে চ
ন চাস্ত্রে চ ন তীক্ষ্ণ কটকে তথা ॥
তপ্তদুবে তপ্তলোহে তপ্তপাষাণ এব

ভোগাব

চ । পুতপ্ত পুতিমান্নেবেৎপ্যত্বর্জ-
পতনেৎপি চ ॥ নচ দক্ষো ন ভগ্নশ্চ
ভুঙ্কো সস্তাপ মেব চ । কথিতং দেহ
বৃত্তান্ত কারণঞ্চ যথা গমং ॥ ইতি
বুদ্ধবৈবর্তে পুক্তিখণ্ডে ২২ অধ্যায়ঃ
ভোগপালঃ পুং অশ্বরক্ষকঃ । ইতি
শব্দমালা ॥ ভোগরক্ষকে ত্রি ॥
ভোগপিশাচিকা স্ত্রী ক্ষুধা । ইতি
হারাবলী ॥
ভোগভূমিঃ স্ত্রী সুখস্থানং ॥ ভারত-
বষাতিরিক্তবর্ষং । যথা । তত্রাপি
ভারতং শ্রেষ্ঠং জহুদ্বীপে মহামুনে ।
যতো হি কম্যভু রেষা ততো ২ন্যা
ভোগভূময়ঃ ॥ ইতি বিষ্ণুপুরাণে ২
অংশে ৩ অধ্যায়ঃ ॥
ভোগবতী স্ত্রী পাতালগন্ধা ॥ নাগ-
পুরী । ইতি মেদিনী ॥
ভোগবান্ পুং সর্পঃ ॥ ইতি মেদিনী
॥ নট্যং ॥ গানং । ইতি ত্রিকাণ্ড-
শেষঃ ॥ ভোগবিলিষ্টে ত্রি ॥
ভোগসদ্য ক্লী বাসগৃহং । যথা । গর্তা-
গারং বাসগৃহং ভোগসদ্যাপবাধ-
ক । ইতি শব্দরহাবলী ॥
ভোগাচ্ ক্লী ধান্যং । ইতি রাজ-
নির্ঘণ্টঃ ॥
ভোগাবলী স্ত্রী স্তুতিপাঠকস্য স্তুতিঃ
। ইতি জটাধরঃ ॥ নাগপুরী । ইতি

ভোগ্য

ভোজ

হেমচন্দ্রঃ ॥

ভোগাবাসঃ পু° বাসগৃহ°। ইতি
হারাৱলী ॥

ভোগিকঃ পু° অশ্বরক্ষকঃ। ইতি
শব্দমালা ॥

ভোগিকান্তঃ পু° বায়ুঃ। ইতি ত্রিকা-
শেষঃ ॥

ভোগিনী স্ত্রী মহিষীতিরূপপত্নী।
ইত্যমরঃ ॥

ভোগিবল্লভ° স্ত্রী চন্দন°। ইতি রাজ-
নির্ঘণ্টঃ ॥

ভোগী পু° সর্পঃ। ইত্যমরঃ ॥ গুণ-
পাত্রঃ ॥ নৃপঃ। ইতি মেদিনী ॥
নাপিতঃ ॥ ইতি বিখঃ ॥ বৈধাবৃ-
ত্তি মরঃ। ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥

ভোগীন্দুঃ } পু° অনন্তদেবঃ। ইতি
ভোগীশঃ } শব্দরত্নাবলী ॥

ভোগ্য° স্ত্রী ধন° ॥ ধান্য°। ইতি
রাজনির্ঘণ্টঃ ॥ ভোগার্হে ত্রি ॥ অ-
ধিভেদঃ। যথাহ নারদঃ। বিশুশ্রু
হেতু দ্বাবত্র পুতিভূ রাধি রেবচ।
অধিক্রিয়ত ইত্যাদিঃ স বিজ্ঞেযো
দ্বিলক্ষণঃ ॥ কৃতকালোপর্মেযচ্চ
যাবদেযোদ্যত স্তথা। স পুন দ্বি-
বিধঃ পোক্তো গোপেয়া ভোগ্য স্ত-
ইথৈব চ ॥ গোপেয়া রক্ষণীয়ঃ। ভো-
গ্যস্যার্থঃ ফলভোগ্যপদে দৃষ্টব্যঃ।

তদ্বথা। কাল কাল কৃতো নশ্যৎ
ফলভোগেয়া ন নশ্যতি। ফল°
ভোগ্য° যস্যামৌ ফলভোগঃ ক্লে-
ত্রাণানাদিঃ স ন কদাচিদপি ন-
শ্যতি। ইতি নিভাক্ষরাযা° ব্যব-
হারাধ্যায়ঃ ॥

ভোগ্য স্ত্রী বেশ্যা। ইতি রাজ-
নির্ঘণ্টঃ ॥ ভোগ্য ভূঃ। ইতি বো-
পদেবঃ ॥

ভোজঃ পু° স্বনানথ্যাতদেশঃ। ভো-
জপুঃ ইতি ভাষা। তৎপর্য্যায়ঃ।
ভোজকটঃ ২। ইতি শব্দরত্নাবলী
॥ ধারানগরস্য রাজবিশেষঃ। ত-
স্য বৃত্তান্তো যথা। ধারা নাম নগ-
র্য্যা° সিন্ধল নংজো রাজা আসীৎ
তস্য রাজ্ঞী সাবিত্রী তসৌ বৃদ্ধা-
বহাযা° ভোজ নাম পুত্রো জাতঃ স
যদা পঞ্চবষ বয়স্ক স্তদা তৎপিতা-
অত্র নরগ কাল° বিদিত্বা ভাক্তে
নুঞ্জায় রাজ্য° দদৌ তদুৎসঙ্গে
ভোজঞ্চ মুমোচ। ততো রাজ্ঞি প-
রলোক° প্ৰাপ্তে কিয়ৎকালানন্তর°
স ভাষা° কশ্চিদুদরম্ভুরির্জ্যোতির্বি-
দাগত্য নুঞ্জ° প্ৰাহ রাজন্ ভোজ-
স্য ভাগেয়াদয° বক্তু° বিরিক্ষি র-
পি ন সনর্থঃ কোহ° বরাক উদর-
ম্ভুরি বুর্জ্জণঃ তথাপি বহামি ভো-

ভোজ

জ নিতঃ প্ৰেয। ততো রাজাজ্জয়া
 ভোজে স্বয়মশাল্যং পুংশে আহ
 স্বথা। পঞ্চাশৎ পঞ্চবর্ষাণি সপ্তমাসা
 দিনব্রণং । ভোজরাজেন ভোজর্য
 স গোড়ং দক্ষিণা পথং ॥ ইতি শ্রুত্বা
 মুঞ্জরাজো হৃচ্চিত্তযৎ যদ্বি রাজলক্ষ্মী
 ভোজং গনিষ্যতি ততো হৃৎ জীব-
 ক্ষপি নৃতঃ । ততো রাজা নন্দবিদ্যা
 বহ্নানাধীশ্বরং মহাবলং বৎসরাজ
 লাহুং নির্জনে তং পুাহ বৎসরাজ
 ত্বয়া ভোজ জিত্বেনেশ্বরী বিপিনে
 হস্তব্যঃ । বৎসরাজঃ ভোজ জমারো-
 পাধ্যায় নাহুয় পুাহ বিপু ভোজ
 মানয। ততো বিদিতবৃত্তান্তো ভোজঃ
 জপিতঃ পুাহ আঃ পাপ রাজঃ স-
 নারং বহির্রানেতু তব কা শক্তিঃ
 ততো বাস চরণ পাদকামাদায ভো-
 জেন ভালদেশে হতো বৎসরাজঃ
 পুাহ ভোজজমার বযং রাজাদেশ
 কারিণঃ । ইত্যুক্তা বধার্থং বলাৎ
 বৎসরাজেন নিশ্যাযাং বিপিনে ভো-
 জে নীতে বৎসরাজস্য ভ্রাত্তা ভো-
 জস্য বধোদ্যম সমবে এক এব সূজ
 জর্মো নিধনেপ্যনুযাতি যঃ । শরী-
 রেণ সমং নাশং সর্ব মনচ্ছ গৃহ্ৰতি ॥
 ইত্যুক্তং নিশম্য বৎসরাজো বৈরা-
 গ্য মাপন্নো ভোজং ক্ষমস্বৈত্যুক্তা

ভোজ

পুণম্য তং রথে নিবেশ্য গৃহমাগত্য
 ভূমি গৃহান্তরে ভোজং রক্ষিত্বা কৃত্তি-
 নং ভোজ নস্তকং কারয়িত্বা রাজান
 মাগত্য নত্বা পুাহ জিনতা যদাদিষ্টং
 তন্মযা কৃতং । রাজপুত্র বধং জ্ঞাত্বা
 রাজা তং পুাহ বৎসরাজ পুত্রং খদ
 পুহারাবনরে কিমপি উক্তং । বৎস-
 রাজঃ পুাহ দেব কিমপি পত্রং পে-
 ষিত মস্তি তদিদং গৃহাণ শিরশ্চ
 দর্শয়তি । ততো ভোজনস্তকং দৃষ্ট্বা
 রাজা করোদ । মাক্রাতেতি মহীপ-
 তিঃ কৃতযুগে হনকার ভূতো গতঃ
 সেতুযেন নহোদধৌ বিরচিতঃ ক্বানৌ
 দশাস্যাস্তকঃ । অন্যে চাপি যুধিষ্ঠির
 পুত্ৰভযো যাবজ্জুবান্ ভূপতে নৈকে-
 নাপি মনং গত বসুনতী মন্যে ত্বয়া
 যাস্যতি ॥ ইতি ভোজকৃত শ্লোক
 পঠিত্বা পপাতচ। ততো রাজা পণ্ডি-
 তমানীয মযা পুত্রো হতঃ প্রায়শ্চি-
 ত্ত নুচ্যতা মিত্যুবাচ । তত স্তে উচুঃ
 রাজন্ সবাঙ্গা বহ্নি মা বিশ । ততো
 রাজো বহ্নি পুবেশে নিশ্চিতে সতি
 তদ্বর্জিতা শ্রুত্বা নৃপদ্বার মাগত্য বৎ-
 সরাজো বুদ্ধিসাগরং পুাহ তাত ন-
 যা ভোজো ন নারিতঃ বুদ্ধিসাগরশ্চ
 তস্য কর্ণে কিমপি কথয়তি । ততো
 বৎসরাজো নিষান্তঃ । তত শুভুর্ভুর্ভেন

भोज

साक्षात्सहस्र इव एकः कापालिक
 आगतः । तं वीक्ष्य बुद्धिसागरः
 प्राह योगिन् अत्र आगम्यते का-
 पालिके तुयि जगद्गमकरी कला
 विशेष श्लेषधि विशेषो वा अस्ति
 । ततो राजाप्याह नया सहसा ह-
 तं पुत्रं रक्ष । कापालिकः प्राह
 राजन् मातैषीः पुत्रं स्ते नाथ पु-
 सादेन न नरिष्यति प्रात सुव गृहः
 स्वयमेव समेष्यति परं श्मशानं तु-
 मो बुद्धिसागरनस्त्रिणा सह होम-
 दुर्व्यं पुष्य । कापालिकेन यदुक्तं
 तत् सर्वं राज्ञा सम्पाद्य बुद्धिसाग-
 रः पुषितः तत्रच रात्रौ गच्छत्वा
 वत्सराज गृहाञ्छाज सुत्र नदी पु-
 लिनं नीतः योगिना भोजनमारो-
 जीवित इति किंवदन्ती सर्वतोप्य
 जायत । ततः पौरानातैः परिक्-
 तो भोजो राजभवन नागतः । तत
 सुमालिङ्ग्य कस्तं नुञ्जं निवार्य भो-
 जः श्लोति । ततो राजा लज्जावनत
 ग्रीवः सन् निज सिंहासने भोज नू-
 पवेश्य राज्यं दत्त्वा वनं गतः । त-
 तो नुञ्जे वनं प्राप्ते बुद्धिसागरं नू-
 ख्यामात्यं विधाय भोजः स्वं राज्यं
 सुखं वृत्तम् । ततो राजसभायां
 सहस्रशो बुधवरा दिग्यः सनाजगुः

भोजक

ततो राजा अमात्यं ग्राह । लक्षं
 महाकवे श्लेषं तदक्षं विवधस्य च
 । देयं गुण्यकवे वत्स तस्य प्य-
 क्षं त्वयावह मिति । ततः क्रमेण
 वरकचि सुवक्त बाणामर रामदेव
 हरिवंश शङ्कर कलिङ्ग कर्ण
 विनायक मदन विद्याविनोद को-
 किल तारेन्दु पुनूथाः सर्वशास्त्र
 विचक्षणः सर्वज्ञा इव राजसभा
 महर्निश नमः अर्चयन्ति । कियत्का-
 लानन्तरं कालिदासकवो समाग-
 ते तेन साक्षं राज्ञः परमा प्री-
 तिं रजायत । अन्ये विद्यासः का-
 लिदासं वेश्यालम्पटं विदिद्वा स-
 र्वं भावेन वैरकृत्ः न कश्चित् स-
 भायां स्पर्शति न कोपि वदति ।
 किन्तु भोजनपति स्तेन साक्षं प-
 रमप्रीतो बभूव । अन्येषां पण्डि-
 तानामागमनं तेषां पद्यानि स-
 नस्यपुराणानि तेभ्यो बहूलक्षं नू-
 दादानादि वर्णनं गुह्यशेष पर्यञ्ज
 नश्चि । तद्गुह्यं विस्तरतयाम् लिखि-
 तं । इति भोजपुवक्त पुस्तकात्
 संकलितं ॥ ३॥ अन्दुजालिक वि-
 द्यात् भोजविद्या वदन्ति ॥

भोजकः पूं भोजदेशः । इति
 शब्दरत्नावली ॥

ভোজন

ভোজনং স্ত্রী কঠিনদ্রব্যস্য গলাধঃক-
 রণং । তৎ পর্যাযঃ । জক্ষঃ ২ জেম-
 নং ৩ লেপঃ ৪ আহারঃ ৫ নিষসঃ ৬
 ন্যাদঃ ৭ । ইত্যমরঃ ॥ জমনং ৮
 বিষসঃ ৯ । ইতি তট্টীকা ॥ অভ্য-
 বহারঃ ১০ পুত্যবসানং ১১ অশনং
 ১২ স্বদনং ১৩ নিগরঃ ১৪ । ইতি রাজ-
 নির্ঘণ্টঃ ॥ * ॥ অথ ভোজন গুণ বি-
 ধানাদি । ভোজনাগ্রে সদা পথ্যং
 জিহ্বা কণ্ঠ বিশোধনং । অগ্নিসন্দী-
 পনং হৃদ্যং লবণাদৃক ভক্ষণং ॥
 আয়ুর্ঘতে শুভে রোগা মৃত্যু লী নো
 বিদাহিষু । আরোগ্যং কটু তিক্তেষু
 বলং নাংসে পয়ঃ সু চ ॥ অন্নাদষ্ট
 গুণং পিষ্টং পিষ্টাদষ্টগুণং পয়ঃ ।
 পয়সোষ্ট গুণং নাংসং নাংসাদষ্ট
 গুণং ঘৃতং ॥ ঘৃতাদষ্টগুণং তৈলং
 নর্দনাম্ভ চ ভক্ষণাৎ । আহারঃ
 পুণিনঃ সদ্যো বলহৃদহধারণঃ
 ॥ * ॥ আয়ুর্ঘ্যং পুষ্টিথো ভুজে য-
 শস্যং দক্ষিণামণঃ । শিষ্যং পুত্য-
 ঙ্মুখো ভুঙ্কু ঋতং ভুঙ্কু হৃদয়মুখঃ ॥
 অক্ষে রমেন ভাগৌ দ্বাবেকং পা-
 নেন পুরযেৎ । বাযোঃ সঞ্চারণার্থ-
 ং চতুর্থাংশে বিশেষযেৎ ॥ * ॥ দন্তে
 চাবগতং চাম্ শৌচেনৈবাহরেজ্জ-
 লৈঃ । জ্যাংদনির্গতং তজ্জি মুখস্য

ভোজন

নিষ্ট গন্ধতাং ॥ * ॥ ভুক্তা পাণিতল-
 যুগ্মা চক্ষুষা যদি দীযতে । অচিরে-
 নৈব তদ্বারি তিনিরাণি ব্যপোহতি
 ॥ ভুক্তাচম্য করং বামং দত্ত্বা সক্ষৌ
 ততঃ পঠেৎ । ভুক্তং মহেন্দু হস্তেন
 বৈশ্বানর মুখেণ চ ॥ গন্ধুডস্য চ ক-
 ঠেন সমুদ্রস্য চ বহ্নিনা । বাতাপি
 ভক্ষিতো যেন পীতো যেন মহো-
 দধিঃ । যন্নয়া খাদিতং পীতং ত-
 দগন্ত্যে জরিষ্যতি ॥ পঠিত্বৈতৎ
 সুখাসীনঃ ক্রণং তিষ্ঠেদনাম্বলঃ ॥
 ভুক্তা পাদশতং গত্ত্বা বামপাশ্চেন
 সম্বিশেৎ । এদং হৃদ্যোগতং চাম্
 সুখং তিষ্ঠতি জীর্ঘ্যতি ॥ ভুক্তাপ-
 বিশত স্তন্দং শযানস্য বপুর্ভবেৎ ।
 আয়ু শ্চ ক্রমাণস্য মৃত্যু ধাবতি
 ধাবতঃ । ইতি রাজবল্লভঃ ॥ * ॥
 অপিচ । ততো ভোজন বেলায়াং স-
 য়ান্নস্বলদর্শনং । তস্য পুদক্ষিণং
 নিত্যং নায়ু ধম্য বিবন্ধনং ॥ লোকে
 হৃদ্বিন মজ্জান্যষ্টৌ ব্রাহ্মণো গো ভূ-
 তাশনঃ । হিরণ্যং সপি রাদিত্য আ-
 পোঁ রাজা তথাষ্টমঃ ॥ পাদকারো-
 হণং জর্ঘ্যেৎ পূর্বং ভোজনতঃ পরং
 । পাদরোগ হরং বৃষ্যং চক্ষুষ্যং চা-
 যুষে হিতং ॥ * ॥ শরীরে জায়তে
 নিত্যং বাঙ্গা নৃণাং চতুর্বিধা । বুদ্ধক্ষা

भोजन

च पिपासा च सुषुप्त् सुरतस्पृहा ॥ ॥
 भोजनेहाविधातां स्यादङ्गमर्दो
 हृत्कृत्ः शुनः । तन्ना लोचनदोष-
 ल्यं धातुनाहो बलक्षयः ॥ विधा-
 तेन पिपासायाः शेषः कथामग्यो
 त्रैवे । शुभगम्यावरोधश्च रक्तशो-
 षो हृदि व्यथा ॥ निद्राविधाततो
 जृम्भा शिरोलोचनगौरवम् । अङ्ग-
 मर्दस्तथा तन्ना स्यादन्नापाक एव
 च ॥ वृत्कृतो नयो ह्स्वाति तस्य-
 हारेक्कन क्षयात् । मन्दी भवति का-
 यान्नि यथा चाग्नि निरङ्गनः ॥ आहार-
 पचति शिथी दोषाननाहारः पच-
 ति । दोषक्षये च धातून् पचति धा-
 तूक्षये पुणान् ॥ * ॥ आहारः पी-
 गनः सद्यो बलहृद्देह धारणः । अ-
 त्यायुः शक्ति वगो जः सत् शोभा
 विवर्द्धनः ॥ यथोक्त गुण सम्पन्न मप-
 सेवेत भोजनम् । विचार्य्य दोष
 कालादीन् कालयो क्तयोरपि ॥
 उभयोः कालयोः पातः सायम् ॥
 तथाच । सायं पात मनुष्याणा ननुन-
 श्रुति बोधितम् । नास्तुरा भोजन-
 अर्थादग्निहोत्र समो विधिः ॥ पातः
 प्रथमं यानादपरि द्वितीयं यानाद-
 श्वाक । तथाच । याम मध्येन भोक्त-
 व्यं यामयुग्मं न लङ्घयेत् । याम म-

भोजन

ध्ये रनोत्पत्ति याम युग्मं बलक्षयः
 ॥ अन्यत् । क्त् सन्नुवा त पक्षेषु रस-
 दोष मलेषु च । काले वा यदि वा-
 काले सो र्मकाल उदाहृतः ॥ * ॥
 रसादीनां पाकं ज्ञातमाह । उदा-
 रं शूद्धि क्त् समूहा वेगोत्सर्गे य-
 थोचितः । लवता क्त् पिपासा च
 यदि कालः स भोजने ॥ * ॥ श्वान
 माह । आहारं विजने अर्थाग्निहा-
 र नपि सर्वदा । उभात्यां लक्ष्म्यपे-
 तः स्यात् प्रकाशे हीयते शिवा ॥
 निर्हारो मलमूत्रोत्सर्गः । अन्यत् ।
 आहार निहार विहार योगाः स-
 दैव सन्धि विजने विधेया इति ॥ * ॥
 भोजने येषां दृष्टि निवारणीया ता-
 नाह । हीन दीन क्रुधात्रानां पाप
 यैगुण रोगिणां । अक्रुटादि शुनां
 दृष्टि भोजने नैव शोभना ॥ * ॥
 येषां दृष्टिः शुभदा तानाह । पितृ-
 नात् सुहृद्देव्यापापकृत्स वर्तिगां
 । सारसस्य चकौरस्य भोजने दृष्टि
 क्तमा ॥ * ॥ कथं क्तुदृष्टि दृष्टि पा-
 ते तद्दोष शान्त्वे बुद्धादीन् अरेत्
 । तन्ना । अन् वृत्त मन्ना विष्णु लो-
 क्ता देवो न हेचरः । इति सूक्ष्म्य
 त्ज्ञानो दृष्टिदोषो न बाधते ॥
 अङ्गना गर्त सन्नुत् जनारं बुद्धा-

ভোজন

ভোজন

রিণাদিহি দোষ বিনাশায় হননস্তঃ
 স্মরান্যহং ॥ ৯ ॥ ভোজন নাহ ।
 দোষ হননস্তি পথ্যং হৈমং ভোজন
 ভোজনং । রৌপ্যং ভবতি চক্ষুষ্যং
 পিত্তহৃৎ কফ বাতকৎ ॥ কাস্য
 বৃদ্ধিপদং কচ্যং রক্তপিত্ত পুসাদনং ।
 পৈত্তজং বাত কদুক মুঞ্চ কৃমিকফ
 গুণং ॥ স্নায়বে কান্তপাত্রে চ ভো-
 জনং সিদ্ধিকারকং । শোথ পাণ্ডু
 হরং বল্যং কামলাপহ মূত্ৰমং ॥
 শৈলজে মন্মথে পাত্রে ভোজনং শ্রী-
 নিবারণং । দাক্ষিণ্যে বিশেষণ ক
 চিৎ শ্বেয়া ঠারি চ ॥ পাত্রং পত্রম-
 যং কচ্যং দীপনং বিষ পাপনুৎ ॥ ৯ ॥
 জলপাত্রস্ত তামুস্য তদভাবে ন্দো-
 হিতং ॥ পবিত্রং শীতলং পাত্রং ষ
 টিতং স্কটিকেন যৎ । কাচেন রচিতং
 তদ্বত্থা বৈদু্য সস্ত্রবং ॥ ৯ ॥ ভো-
 জনাগ্রে সদা পথ্যং লবণাদৃক তক্ষ-
 গং । অগ্নি সন্দীপনং কচ্যং জিহ্বা
 কণ্ঠ বিশোধনং ॥ লবণং সৈন্ধবং
 জেযং । আদৃকস্ত কটুকমপি ন পিত্ত
 বিরোধি মধুরপাকিত্বাৎ ॥ ৯ ॥
 অশীযা ভক্ষনাভিহ্না পরস্ত মধুরং র-
 সং । মধ্যং হনু লবণো পশ্চ্যাৎ কটু
 তিক্ত কষায়কান্ ॥ ফলান্যাদৌ সম
 শীযাৎ দাডিমাদীনি বৃদ্ধিনান্ । বি-

নানোচাফলং তদ্বহুর্জনীযা চ কর্ক-
 টী ॥ মৃগাল বিস শালুক কন্দেফু
 পুভ্ৰীনপি । পূর্বমেব হি ভোজ্যনি
 নতু ভুক্তা কদাচন ॥ শুক পিষ্টমযং
 দুব্যং তপ্তান পৃথুকানপি । ন জাত
 ভুক্তবান্ খাদেন্নাত্রাং খাদেদু ভুক্ত
 তঃ ॥ ঘটপূর্বং সমশীযাৎ কঠিনং
 পাক ততো ন্দু । অস্তে পুন দু বাশী তু
 বলারোগ্যে ন মুঞ্চতি ॥ অযনর্থঃ ।
 পাক মূত পূর্বং কঠিনং সমশীযাৎ ।
 যথা কাশ্যাদিবাসিনঃ পুথমং সব্য-
 জ্ঞনাং ঘট পূর্বাং রোটিকাং ভুঞ্জ-
 তে । ততো ন্দু মপ্পাদিক মোদনং
 ভুঞ্জতে । অস্তে পুন দু বাশী ভোজ
 নাস্তে দধি তক্র দুখাদি ভুঞ্জতে ।
 যন্মৎ স্বাদ তরং তজ্জি বিদধ্যাদুত্ত-
 রোত্তরং । ভুক্তা যৎ পুার্থ্যাতে ভূষ
 স্তদৃকং স্বাদ ভোজনং ॥ স্বাদস্তস্য
 গুণমাহ । সৌমনস্যং বলং পুষ্টি মৎ-
 সাহং রসনাসুখং । স্বাদ সংজনয-
 ত্যন্ন ন স্বাদ চ বিপর্যয়ং ॥ অত্য-
 কামং শ্বলং হস্তি শীতং শঙ্কঞ্চ দুর্জরং
 । অতিক্রিয়ং গ্লানিকরং যুক্তি যুক্তং হি
 ভোজনং ॥ অতিক্রতাশিতাহারো
 গুগান দোষায় বিন্দতি । ভোজ্যং
 শীত মন্থর্যঞ্চ স্যাৎছিলম্বিত মশ্রুতঃ
 ॥ ৯ ॥ শুক ত্রিবিধং তমিথারম্মাহ

ভোজন

। মন্দানলো নরো দুব্যং মাত্রা গুরু
 বিবজ্জয়েৎ । স্বভাবতশ্চ গুরুয
 স্তথা সংস্কারতো গুরু ॥ মাত্রা গু-
 রুস্ত মদাদি মাসাদিঃ পুরুতে গুরুঃ ।
 সংস্কার গুরু পিষ্টাম্ পোকু মিত্য
 পলক্ষণং ॥ * ॥ আহারং যদ্বিধং
 চ্যং পেয়ং লেহং তথৈব চ । ভো-
 জ্যং ভক্ষ্যং তথা চর্ব্যং । গুরু বি-
 দ্যাখথোত্তরং ॥ চ্যং ইক্ষু দাডি
 নাদি । পেয়ং পানক শর্করোদকা-
 দি ॥ লেহং রসালো কুথিতাদি । কু-
 থিতা কটী ইতি লোকে । ভোজ্যং
 ভক্ত সূপাদি । ভক্ষ্যং লভুক মণ্ডু-
 কাদি । চর্ব্যং চিপিট চণকাদি ॥ * ॥
 স্বভাব গুরু সংস্কার গুরুণোঃ স্বভা-
 বননশ্চ ভক্ষ্যস্য ভোজন পরি-
 মাণনাম্ । গুরুণানঙ্ক সৌহিত্যং
 লঘুনা তপ্তি রিষ্যতে । অমন্থঃ ।
 মাষ পিষ্টামাদিভি রক্তং সৌহিত্যং
 কর্ভব্যং মদাদিভিঃ স্বভাবিক্যা মা-
 ত্তরশ্চাপি ন মাত্রাগুরুরিষ্যতে ।
 দুবঃ পেয়াদি । দুবোত্তরঃ তক্রাদ্য-
 ধিক ওদনাদি মাত্রাতো হৃদিকোপি
 মাত্রাগুরু ন মন্তব্যঃ । পেয়স্য স-
 র্বতো লঘুত্বাৎ । উক্তঞ্চ সুশ্রুতেন ।
 পেয় লেহাদ্যভক্ষ্যাণাং গুরু বিদ্যা-

ভোজন

দ্যাখথোত্তরমিতি । পেয়ং পয়ত্বাদিঃ ।
 লেহং রসালাদি । অদ্যং ওদন সূ-
 পাদি । ভক্ষ্যং মোদকাদি । দুবাটঃ
 মপি শঙ্কু সন্ম্যগেবোপপদ্যতে ।
 বিশুদ্ধমমত্যস্তং নপাকং সাধু গ-
 হৃতি ॥ অমন্থঃ । শঙ্কু নপি শৌ-
 তোরোধকরমপি দুবাট্যং সন্ম্যক
 পাকং যাতি ॥ কেবলস্য শঙ্কু সন্ম্য-
 স্য দোষনাম্ । বিশুদ্ধ মম মিত্যা
 ॥ * ॥ অর্পকং তৎ কিং ভবতীত্যপে-
 ক্কায়া মাহ । পিণ্ডীকৃত মসং ক্লিম-
 বিদাহ মূপগহৃতি । পিণ্ডীকৃতং অ-
 গ্নীলাবদ্ভুতং । অসং ক্লিমং অসন্ম্যগা-
 দং । বিদাহ মূপগহৃতি বিদগ্ধং ভ-
 বতীত্যর্থঃ ॥ * ॥ শঙ্কাদীনাং বৈগুণ্য
 মাহ । শঙ্কুং বিকঙ্কং বিষ্টস্তি বহ্নি-
 ব্যাপাদনাবহেৎ । শঙ্কুং চিপিটাদি
 । বিকঙ্কং কীর নৎ স্যাদি । বিষ্ট-
 স্তি চণক নসুরাদি বহ্নিমান্দ্যং জ-
 য্যাৎ ॥ ন ভুক্তা ন রদৈশ্চিত্ত্বা ন নি-
 শায়াং নবা বহ্নন । ন জলাত্তরিতাম-
 দ্বিঃ শক্তনদ্যান্ন কেবলান ॥ পুনন্দান-
 পৃথক পানং সান্নিষং পয়সা নিশি ।
 দন্তুচেদন মক্ষঞ্চ সপ্তাং ক্রম বর্জয়েৎ
 ॥ * ॥ বিষমাশনস্য লক্ষণং মাহ ।
 বহু স্তোক মকালে বা জ্বেষ্য তদ্বি-
 ষমাশনং । বহুলান্নস্য ভক্ষিতস্য

ভোজন

ভোজন

দোষনাহ। আলস্য গোরবাটোপ
 শদাশ্চ সঙ্কতে হৃদিকং। হীনমাত্র
 তনোঃ কাশ্যং কল্পেতি চ বল কৃৎ
 ॥ অধিকং অন্নং ॥ # ॥ অকালে ভুক্ত
 স্য দোষনাহ। অপাণ্ডকালো ভু
 ঞ্জানোপ্যসনর্থতনু নরঃ। তা স্তান্
 ব্যাধীনবাপ্নোতি মরণধাধিগচ্ছতি ॥
 অপাণ্ডকালঃ কালাদতি পাক ভু
 ঞ্জানো হসনর্থ শরীরো ভবতি। ত
 থা সতি তা স্তান্ ব্যাধীন শিরো
 ব্যথা বিসূচিকা হলসক বিলম্বিকা
 দীন প্ৰাপ্নোতি। তেষা মাধিক্যে ন
 ম্ৰণ মপি প্ৰাপ্নোতীত্যর্থঃ ॥ কালে
 হতীতে হগুতো জন্তো স্বায়ুনা পহতে
 হনলে। কৃষ্ণাধিপচ্যতে ভুক্তং ন
 স্যাভোক্তু পুনঃস্পৃহা ॥ # ॥ অক্ষ
 ভাগদ্বয়ং ভোজ্য স্তৃতীয়ং বারি পূ
 র্বেষু। বায়োঃ সঞ্চরণার্থায় চতুর্থ
 মবশেষেষু ॥ রসেনামস্য রসনা
 পুথমেনোপতর্জিতা। ন তথা স্বাদু
 নাপ্নোতি ততঃ সেচ্যাদুনাস্তরা ॥
 অত্যমু পানাম বিপচ্যতে হস্ত মনসু
 পানাহ স এব দোষঃ। তস্মান্নরো
 বহি বিবদ্ধমর্ষমূহমূহু বারি পি
 বেদভুরি ॥ ভুক্তন্যাদৌ জন পীত
 কাশ্য মন্দাগ্নি দোষ ক্তে। মধ্যে হপি
 দীপন শ্লেষ্ঠ মস্তে হৌল্য কক পদ ॥

॥ অন্যচ্চ। সম স্থল কৃশা ভুক্ত ন
 ধ্যান্ত পুথনামৃগাঃ। ইতি বাণ্ডটঃ।
 ভুক্তং ভোজনং। ত্ৰিভিতস্ত নচাশ্না
 বাৎ ক্ষুধিতো ন পিবেজ্জলং। ত্ৰি
 তস্ত ভবেদুশ্মী ক্ষুধিতস্ত জলোদরী
 ॥ # ॥ নন শিষ্টা ভোজনাতে দুষ্ক
 পিবন্তি তৎ কথ মুচিতং। যত ত্ৰিধা
 বিভক্তস্য ভোজন কালস্য পুথনো
 ভাগো বাতস্য দ্বিতীয়ঃ পিত্তস্য ত্
 তীয়ঃ কফস্য। অতত্র বাহ। অশ্নী
 ষাত্তন্ননা ভুক্তা পূর্বস্ত মধুরং রসং।
 মধ্যে হস্তলবণো পশ্চাৎ কটু তিক্ত
 কষায়কাম ॥ অস্যাযনভিগ্নায়ঃ।
 ভোজনে পূর্ব ভুক্তা মধুরো রসো
 বুবুক্ষিতস্য বাত পিত্তযোঃ শমকো
 ভবতি। ভোজনমধ্যে ভুক্তাবস্ত লব
 ণো পিত্তাশয়ে চ বহি বৃদ্ধি মক
 তঃ। ভোজনান্ত্য সময়ে ভুক্তাঃ কটু
 তিক্ত কষায়া রসাঃ কফ শন্যস্তী
 তি। অতো ভোজনাবসান সমযস্য
 কফ কালদ্বাত্তত্র কথ শ্লেষ্ম জনক
 দুষ্ক পাতু মুচিতং ভবতি। যত উক্ত
 । দুষ্ক স্বাদুরস শ্লিষ্ণ মোজস্য ধাতু
 বর্জন। বাত পিত্ত হর বব্য শ্লে
 ষ্মলং গুরু শীতল মিত্তি ॥ উচ্যতে
 । বিদাহীন্যম পানামি যানি ভুঙ্তুহি
 মানবঃ। তদ্বিদাহ পুশান্ত্যর্থং ভোজ

ভোজন

ভোজন

নাভে পথঃ পিবেৎ ॥ অতএব বৃক্ষ
 পুরাণে । জর্যাৎ ক্ষীরাম নাহারং
 দধ্যমং ন কদাচনেতি ॥ লবণান্ন কটু
 ক্যানি বিদাহীন্যতি যানি ত্ । ত
 দ্বোষং হত্ব নাহারং মধুরেণ সমা-
 পথেৎ ॥ ভোজনাবসান সময়ে দুধা-
 দি মধুর ভোজনে নৈব বর্জিত কফ
 লবণান্ন কটু ভোজন জনিতাং পিত্ত-
 স্য বৃদ্ধিঃ নাশয়তি পিত্তবৃদ্ধি নাশ
 নেন কফস্যপি বৃদ্ধি রূপক্ষীণা ভ-
 বতি ক্ষীণ কফ বৃদ্ধি রগ্নিমাত্ত্যাदीन्
 ব্যাধীन् উৎপাদয়িতুং ন শক্নোতি
 ॥ ॥ এবং ভুক্তা সনাচানেৎ কৃক
 গৃহণ পূর্বকং । ভোজনে দস্তলগ্নানি
 নিহৃত্যাচমনঞ্চরেৎ ॥ দস্তলগ্ন মনি-
 হার্যং লেপং নন্যেত দস্তবৎ । ন তত্র
 বহুশঃ জর্যাৎ নিহরণং পুতি ॥ ॥
 আচম্য জলযুক্তাত্যাং পাণিত্যাং
 চক্ষুযী স্পৃশেৎ । ভুক্তা পাণিতলে
 যষ্টা চক্ষুষা যদি দীযতে ॥ অচিরে-
 নৈব তদ্বারি তিমিরাণি ব্যপোহতি ।
 ভুক্তা চ সন্মারেমিত্য মগস্ত্যাदीन्
 সুখাবহান্ ॥ বিকু রাজ্যা তথৈবাম
 পরিণামশ্চ বৈ যথা । সত্যেন তেন
 যদ্ভুক্ত জীর্ষ্যত্যম নিদং তথা ॥ অ-
 গস্তি রগ্নি বর্জমানলশ্চ ভুক্তং মনাম
 জরযত্নশেষং । সুখঞ্চ মেতৎ পরি-

গান সন্তুবং বহুদুরোগং নৈর্বাচক
 দেহে ॥ অকারক মক্ষিক পাবক
 সূর্য মথিনো । বশৈস্তান্ সন্মারে-
 মিত্যং ভুক্ত তস্যশু জীর্ষ্যতি ॥ ই-
 ত্যুচ্যায় স্বহস্তেন পরিমার্জ্য তথো-
 দরং । অনাথাস পুদায়ীনি জর্যাৎ
 কম্মাণ্যতন্নিভুতঃ ॥ অতন্নিভুতঃ জাগু
 স্তিষ্টেন ত সূপ্যাৎ । ভুক্তমাতস্য ভু-
 স্বপ্নান্ননাগ্নিঃ অপিতঃ কফ ইতি ব-
 চনাৎ ॥ জীর্ণে হস্তে বর্ততে বায়ু বিদ-
 ক্ষে পিত্ত মেধতে । ভুক্তমাত্রে কফ
 শ্চাপি ক্রমাৎ ॥ ভোজনো পরি ॥
 বিদক্ষে কিঞ্চিৎ পক্ষে পিত্ত মেধতে
 কিঞ্চিদপক্ষে কফঃ ॥ ॥ ভুক্তমাত্রে
 সন্জাতকফস্য পুতীকারমাহ ধূমে-
 নাপোহ হৃদৈর্বা কষায় কটু তিক্ত-
 কৈঃ । পূগ কপূর কস্তুরী লবঙ্গ সুম-
 নঃ ফলৈঃ ॥ ফলৈঃ কটু কষায়ে বা
 মুখ বৈবদ্য কারিতিঃ । তাম্বলপত্র
 সহিতৈঃ সুগন্ধৈর্বা বিচক্ষণঃ ॥ ধূ-
 মেন অগুর্বা দি ধূমেন । অপোহ ক-
 ফং দূরীকৃত্য । কষায় কটু তিক্তকৈঃ
 ফলৈঃ কপূর কস্তুরী লবঙ্গাদিভিঃ ।
 পুগৈঃ ক্রুরকৈর্বা নুনমঃ ফলৈঃ হাতী
 ফলৈঃ ফলৈঃ এলাহরীতক্যা দি ফলৈঃ
 ॥ রতে সুপ্তাখিতে স্নাতে ভুক্তে বাস্তে
 চ সঙ্করে । সভাষা বিদুবা রাজ্ঞাং

ভোজন

অক্ষয়ী বন ভক্ষণং ॥ ৬ ॥ ভুক্তা শ-
 তপদী গচ্ছত্নে স্তেন তু জায়তে ।
 অন্ন সংঘাত শৈথিল্য গ্ৰীবা জানু
 কটীসুখং ॥ ভুক্তাপবিশত স্তন্দ-
 শয়ানস্য তু পুঙ্খতা । আয়ুঃ শক্রম-
 মানস্য মৃত্যু ধাবতি ধাবতঃ ॥ চ-
 ক্রমনাকস্য পদশত শনৈ গচ্ছতঃ ॥
 ১ ॥ ১ ॥ শাসানষ্টৌ সমুত্তানস্তান দ্বি-
 পাধে তু দক্ষিণে । ততঃ স্তদ্বিগুণান
 বামে পশ্চাৎ সুপ্যাম্বথা সুখং । বা-
 নদিশাযা মননো নাভে কঙ্কো হস্তি
 জন্তনা তম্মাত্ত বামপার্শ্বে শযীত
 ভুক্ত পুপাং কথং ॥ ত্রিদোষ শমনী
 খট্টা তুলী বাত কফা পহা । ভূষণ্য
 বৃহণী বৃষ্যা কাষ্ট পটী তু বাতুলা ॥
 ইতি ভাবপুকাশঃ ॥ ৬ ॥ অন্যচ্চ ।
 স্নাতো যথা বৎকৃত্বা চ দেবর্ষি শিত
 তর্পণং । পুশস্ত রত্ন পাণিস্ত ভুক্তীত
 পুষতো গৃহী ॥ কৃতে জপে্য হতে ব-
 হ্নৌ শূক্ৰবস্ত্র ধরো নৃপ । দত্ত্বা হতি-
 থিভেয়া বিপেভেয়া গুরুভ্যঃ সশি-
 তায তু ॥ পুণ্য গন্ধধরঃ শস্ত মাল্য-
 ধারী নরেশ্বর । নৈকবস্ত্র ধরো হথা দু-
 পাণিপাদে নিরেশ্বর ॥ বিশুক্ৰ বদন-
 পুত্তে ভুক্তীত ন বিদিত্বৈখা পুশ্চু-
 খোদন্তুখো বাপি নচৈবান্য মনা
 নরঃ ॥ ৬ ॥ অন্নং পুশস্তং পপ্যঞ্চ

ভোজন

পোক্ষিতং পোক্ষণেদৈকৈঃ । ন কৃৎ-
 সিতা হুত্বৈকৈব জুগুপ্সাবদনং কৃতং ॥
 দত্ত্বা তু ভক্ত শিষ্যেভ্যঃ ক্ষুধিতে-
 ভ্য স্তথা গৃহী । পুশস্ত শূক্ৰপাত্রেব
 ভুক্তীতাদপিতো নৃপ ॥ নামন্দী
 সংহিতে পাত্রে নাদেশে চ নরেশ্বর ।
 নাকালে নাতিসঙ্কীর্ণে দত্ত্বাগুঞ্চ ন-
 রো হুগুয়ে ॥ আসন্দী দাকময ত্রি-
 পদী ॥ মন্ত্রাভিনত্রিতং শস্তং নচ-
 পযুচ্ছিতং নৃপ । অন্যত্র ফল মা-
 সেভ্যঃ শকু শাকাদিকা স্তথা ॥ ত-
 স্বকরিতকেভ্যঃ চ গুতপাক্বেভ্য এব চ
 । ভুক্তীতোক্ত সারাগি ন কদাচিন্ন-
 রেশ্বর ॥ হরিতকেভ্যঃ অপকুলেছা-
 দিত্যঃ ॥ ৬ ॥ নাশেষঃ পুরুষো হুশ্রীযা-
 দন্যজ্ঞ জগতীপতে । নধুদধি সর্পি-
 ভ্যঃ শকুভ্যঃ চ বিবেকবান ॥ অশ্রী-
 ষান্তম্বযো ভূত্বা পূর্বস্ত মধুরং রসং ।
 লবণাম্লে তথা মধে কটু তিক্তাদি-
 কা স্ততঃ ॥ পাক দুবং পুরুষো হুশ্রী-
 যাম্মধে চ কঠিনাশনং । অস্তে পুন-
 দুব্বাশী তু বলারোগে ন মুঞ্চতি ॥
 আনিন্দ্য ভক্ষয়েদিথং বাগ্নতো হন্ন
 নজৎ সযন । গন্ধগাসং মহানৌনং
 পুণাদ্যা প্যায়নাদি তৎ ॥ ৬ ॥ ভুক্ত্বা
 সন্যগথাচম্য পুশ্চুখোদন্তুখোপি-
 বা । যথা বৎ পুন রাচামেৎ পাণী

ভোজন

ভোজন

পুষ্কাল্য মূলতঃ ॥ স্বস্থঃ পুশান্ত চি-
 ত্তশ্চ কৃতাসন পরিগৃহঃ। অভীষ্টদে-
 বতানাঞ্চ জ্বীত ঞ্জরণং নরঃ ॥ অ-
 গ্নিরাপ্যায়ত্বম্ পাথিবং পবনৈরি-
 ত্তঃ। দত্তাবকাশং নভসী জরযত্বস্ত-
 মে সুখং ॥ অম্মং বলাযমে ভূম্ন রপা
 নগ্ন্যনিলস্য চ। ভবভূতং পরিণতো
 মনাস্তব্যাহতং সুখং ॥ পুণাপান
 সমানানা মূদানি ব্যানযো স্তথা। অ-
 ম্মং পুষ্টি করুণাস্তমনাস্তব্যাহতং সু-
 খং ॥ অগস্তি রগ্নি বঁডবানলশ্চ ভুক্ত-
 নযাম্ জরযত্বশেষং। সুখঞ্চ মেতৎ
 পরিণাম সস্তবং বহুভুরোগং মন-
 চাস্ত দেহে ॥ বিষ্ণুঃ সনস্তেন্দ্রিব দেহ
 দেহি পুধানভূতো ভগবান্ যথৈকঃ
 । সত্যেন তেনাম্ম নশেষ মেতদারো-
 প্যদং মে পরিণাম মেত ॥ বিষ্ণু রস্তা
 তথৈবাম্ম পরিণামশ্চ বৈ তথা। স-
 ত্যেন তেন মে ভুক্তং জীৰ্যত্বম্ম মিদং
 তথা ॥ ইত্যুচ্যার্য্য স্বস্থেন পরিমূজ্য
 তথোদরং ॥ অনায়াস পুদাধীনি জ-
 য্যাৎ কাম্যাতন্দ্রিতঃ ॥ সহাজ্জাদি
 বিনাদেন সন্ন্যাসং দিব্রোধিনা। দি-
 নং নযেত্ততঃ সক্ষ্যামুপতিষ্ঠেৎ সনা-
 হিতঃ ॥ ইতি বিষ্ণুপুরাণে ৩ অংশে
 ১১ অধ্যায়ঃ ॥ ৬৬ ॥ অপরঞ্চ। ভূ-
 গ্জীত পুদতো নিত্যং বাগ্বতো হনন্য

মানমঃ। তৈক্ষণ বর্তবেমিত্যনৈ-
 কামাদী ভবেদ্বুতী ॥ তৈক্ষণ বৃত্তি-
 নো বৃত্তি কপবাস সনাম্বতা। পূজ-
 য়েদশনং নিত্যমদ্যাচৈন মজৎ সয-
 ন ॥ দৃষ্টা হৃষ্যৎ পুসীদেচ পুতিন-
 নেচ সন্নশঃ অনারোগ্য মনায়ুষ্য
 মম্বর্গ্য ষ্ণাতি ভোজনং ॥ অপুণ্যং লো-
 বিদ্বিষ্টং তস্মাত্তৎ পরিবর্তয়ৎ।
 পুশুথো পুমানি যুজীত সূর্য্যভিমু-
 থ এব বা ॥ নাদ্যাদদম্মুথো নিত্য-
 বিধিরেষ সনাতনঃ। পুষ্কাল্য পাণী
 পাদৌ চ ভূঞ্জানো দ্বি কপস্পশেৎ
 ॥ শূচৌ দেশে সনামানো ভুক্তা
 দ্বিকপস্পশেৎ। নাশীযান্তার্য্যবা
 সাক্ষং নৈনানীক্ষেত মেহতী ॥ ন
 ভক্ষয়েদ ভক্ষাণি নাপেয়ং বা পিবে-
 দ্বিজঃ। অভক্ষ্যামস্ত ভক্তশদে দৃষ্ট-
 ব্যং ॥ ৬ ॥ ভূঞ্জীত বজ্জতিঃ সাক্ষং
 বাগ্বতো হন মজৎ সযন। অকৃদ্বা তু
 দ্বিজঃ পঞ্চ মহাযজ্ঞান দ্বিজোস্তন।
 ভূঞ্জীত চেদমুঢ়াত্মা তির্য্যগ্মানি স
 গহতি ॥ বেদান্ত্যামো হনুহং শক্ত্যা
 মহাযজ্ঞ ক্রিয়াক্ষয়া। নাশযত্যাশু
 পাপানি দেবান্নামহান স্তথা ॥ যো
 নোহাদর্থবালস্যাদকৃত্বা দেবতাচ-
 নং। ভূহু স যাতি নরকান্ শূকরেষু-
 ভিজাযতে ॥ তন্মাত্ সর্ব পুণ্যেন

ভোজন

ভোজন

কৃত্বা কর্মাগির্থে দ্বিজঃ। তুঞ্জীত স্বজ-
 ইনঃ সাক্ষং সাক্ষতি পরমাং গতিং ॥
 ইতিকৌর্ম্য উপরিভঙ্গে ১৭ অধ্যায়ঃ
 ॥ ১ ॥ বঙ্গস উবাচ। পাদ্যক্ষেত্রানি
 তুঞ্জীত সর্বাভিমুখ এব বা। স্যামীন
 স্তাননে শূক্রে ভন্যাং পাদৌ নিধায়
 তু ॥ আকুর্বাৎ পাদ্যক্ষেত্রং তুঞ্জু যশস্য
 দক্ষিণাভিমুখঃ। শিখং পুত্ৰ্যুগ্রাখোক্তু-
 ত্তে হৃতং তুঞ্জু উদগ্ৰাখঃ ॥ পাদ্যাদৌ
 ভোজনং জর্ঘ্যাভুনৌ পাত্রং নিধায়
 তু। উপবাসেন তত্ত্বন্যং মনুরাহ পু-
 জাপতিঃ ॥ উপনিষ্ত শূচৌ দেশে-
 পাদৌ পুঙ্কাল্যৈব করৌ। আচম্যা-
 দ্ধাননো ২ক্রোধঃ পাদ্যাদৌ ভোজন-
 ক্ষরেৎ ॥ মহাব্যাহৃতিকং ভিন্নং প-
 রিহাযো দকেন তু। অমৃতোপস্বরগ
 মনীত্যাপোশান ক্রিয়াক্ষরেৎ ॥
 স্নানং পুণব সংযুক্তাং পুণাপানাহ
 তিস্ততঃ। অপানায় ততঃ কৃত্বা ব্যা-
 নাথ তদনস্তরং ॥ উদানায় ততঃ জ-
 র্ঘ্যাৎ সমানমবেতি পক্ষ্মী ॥ বিজ্ঞা
 ক্ততত্ত্বমেতেষাং জুহ্বাদাত্মনি দ্বিজঃ
 ॥ শেষমমং বর্ণোক্তক তুঞ্জীত ব্য-
 জ্ঞানং মৃতং। অধ্যাত্মী ভিন্নবস্মাৎ প্রব-
 নাগ্নানং বৈ পুজাপতি ॥ অমৃত-
 পিধানমনীতু্যপরিষ্টাদপঃ পিবেৎ।
 আচান্তঃ পুন রাচামেদাযং পৌরী-

তিঃ স্মৃতঃ ॥ রূপদাং বা ত্রিরাবাহ
 সর্বশাস্ত্রা পুণা শিলী ॥ পুণানাং পুষ্টি
 মনীত্যালাভে জুহ্বয়ন্ততঃ ॥ আচম্যা-
 ক্ষুণ্ণ মাত্রেতি পাদ্যাদৌ ২৭ দক্ষিণে
 ॥ মনিসু বাযে জরুজরং মূর্ছহস্তঃ সমা-
 হিতঃ ॥ হৃত্বাম মজ্ঞং জর্ঘ্যাৎ স-
 ক্ষ্যয়া মিত্তি মন্ত্রতঃ। অথাক্ষরেণ
 স্বাত্মানং যোজযেদ্বাক্ষরেণ ২তিহি ॥
 সর্বেষা মেব বোগানা মাত্মযোগঃ
 পরঃ স্মৃতঃ। যোহনেন বিধিনাজর্ঘ্যাৎ
 স যাতি বুদ্ধগঃ কথং ॥ ১ ॥ যজ্ঞো-
 পবীতী তুঞ্জীত স্নানকালকৃতো নরঃ।
 সাযং পুাত মাস্তরা বৈ সক্ষ্যাস্ত
 বিশেষতঃ ॥ নাদ্যাৎ সূর্য্যগুহাৎ
 পূর্ব মস্থি সাযং শশিগুহাৎ ॥ গৃহ-
 কালে তু নাস্তীযাৎ স্নাত্বাস্তীযাতু
 মক্ৰযোঃ। মক্ৰে শশিনি তুঞ্জীত
 যদি ন স্যান্মহানিশা ॥ অমুক্তযো
 ব্রহ্ম গভযোঃ স্নাত্বা দৃষ্টা পক্ষে ২হ-
 নি। নাস্তীযাৎ পুঙ্কমাণানা মপুদা-
 যৈব দুর্মতিঃ ॥ না যজ্ঞ শিষ্টাদম্যদ্বা
 ন কৃষ্ণা নান্যমানসঃ ॥ ১ ॥ আত্মার্থ-
 ভোজনং যস্য রত্যর্থং যস্য মৈথুনং।
 বৃত্যর্থং যস্য চাধীতং নিফলং তস্য
 জীবিতং ॥ বভুভু বেষ্টিত শিরা যচ্চ
 তুঞ্জু উদগ্ৰাখঃ। সোপানৎ কচ্চ য
 তুঞ্জু সর্বং বিদ্যাভদাসুয়ং ॥ নার্দ

ভোজন

শ্রীমদে ন মধ্যাহ্নে নাকীর্ণে নাদুবজ্জ
 ধুক্ । নচ ভিমাঙ্গনগতো ন শবানঃ
 হিতোপিবা ॥ ন ভিমাঙ্গনে চৈব
 ন ভূম্যাং নচ পাণিবু । নোহিষ্টো
 স্ত ভাদদ্যায় মর্জান প্পশেদপি ॥
 ন বুদ্ধ কীর্তবেদ্যাপি ন নিঃশেষং ন
 ভাষ্যসা । নাক্কায়ে চ নাকালে নচ
 দেবালয়াদিব ॥ নৈকবজ্জস্ত ভূঞ্জীত
 নচ যানহিতো হপিবা । ন পাদুকা
 নুমতো বা ন হসন বিলপমহি ॥ ভু
 জ্জৈব সুখমাহ্বাষ তদমং পরিণাম
 য়েৎ । ইতি কৃষ্ণ উপরিভাগে ১৮
 অধ্যায়ঃ ॥ ৯৯ ॥ অপরঞ্চ । দত্তা চ
 হুত্বা পিতৃ দেবতাভ্যে ভূত্বাতিথীন
 ভূত্যজ্ঞনাবশিষ্টং । তুষ্টঃ শুচিঃ শুদ্ধ
 ধানোক্তি যো ব্রহ্ম তস্যামৃতং স্যৎ
 সপূমান্ ভনক্তি ॥ সাযং পাত ব্রহ্ম
 ব্যাণা নশনং দেব নির্মিতং । বৈদি
 কে লৌকিকে হুত্বো তু পুত্রঞ্চ জাঠরে
 তথা ॥ উপলিপ্তে সনে দেশে শুচিঃ
 শুদ্ধাসনবিতঃ । পাত্রে স্বর্থানুকূপেব
 পুত্র শিব্যাহিতি বৃতঃ ॥ সূসংস্কৃত
 হিতং স্নিগ্ধং ভূঞ্জীতাম ব্রহ্মৎ সযন্
 ১ যব গোধূম শাল্যাঢ্যং নাংস শা
 কাহিতি যুতং ॥ কষ্টম্ অবগৈ স্তিকৈ
 র্যজ্ঞনৈশ্চ সুগন্ধিভিঃ । তক্ষ্য পুকা
 র্যাম্ বিবিধান্ কন্দ মূল ফলানি চ ॥

ভোজন

পাত্রং ভূমৌ পুতিষ্ঠাপঃ যো ভূতু
 বাগ্নতঃ শুচিঃ । ভোজনে ভোজনে
 চৈন বিরাজ কন মনু হেতা যত্নেন
 ধারবেদ্বিগুঃ পবিত্রং দক্ষিণে করে ।
 ভূজ্ঞানস্ত বিশেষেণ অন্নদেইয় ন
 লিপ্যতে ॥ ৯ ॥ যাতুধানাঃ পিশা
 চাশ্চ অসুরা রাক্ষসা তুধা । হুস্ত
 কেবল মনুষ্য ন শুভস্য বিস্তৃতাৎ ॥
 আদিষ্ঠ্যা যসবো কদা বুদ্ধা চৈব
 পিতামহঃ । মণ্ডলান্যপজীবন্তি ত
 য়াৎ জরীত নওলং ॥ চতুষ্কোণ
 দ্বিজাগুস্য ত্রিকোণং কৃত্রিঘস্য তু ।
 দ্বিকোণাকৃতি বৈশ্যস্য শূদ্রস্য ব
 তুলং সদা ॥ ন লৌহে মৃগ্মবে পাত্রে
 ভিন্নে হুত্বীযাৎ কটে হুয়রো আপঃ
 পুনস্তিতি মজ্জেন ভুব্যাভীর্থা সমা
 সনং ॥ ৯ ॥ ধ্রুবা দেয়ো রিত্যপবিশ্য
 পাত্রং পুঙ্কাল্য মর্জানং দিবো ব্রহ্ম
 তি নিতিপাত্রমভিমজ্জ্য ভূম্যা বৃদ্ধা
 যনেতি ভূমৌ পাত্রং পুতিষ্ঠাপযেৎ ।
 অহতবাসাঃ শূদ্ধবাসা বা পবিত্রা
 ত্বা কান্তাত্মা পুত্রার্থ আসীনঃ পা
 শী পুঙ্কাল্য মর্জানং তারদ্বিগদেয়তি
 ধ্যায়নব্যক্তং পুঙ্কাল্য ভূজ্ঞান্য
 ত্যমাদ্য নাহুযমাণং পুতিপস্তযেৎ ।
 শুক্রো সীত্যাদিনা পুতিগৃহ অহম
 স্যগ্নি ব্রহ্মীভ্যগ্ন্যা নভিমজ্জযেৎ ।

ভোজন

ভোজন

ডুব্ব্যস্বোত আঠরাগ্নিনস্তরহং পূর্বো-
 ধ্যেৎ । উতপত্বে নমঃ ভবনপতয়ে
 নমঃ ভগ্নানাং পতয়ে নমঃ ইতি নম-
 কারান্তে বলিত্রয়ং জুনৌ দদ্যৎ ।
 অথাত্রেবাস্তানং চিত্তযেৎ ॥ ১ ॥ পুণ-
 স্য হৃদযং হৃদয় নপদনস্য শুদং স্মৃতং
 । সমানো নাভিদেবে ত উদানঃ ক-
 ঠমুদ্যুতঃ ॥ পঞ্চমঃ স ত বিজ্ঞেযে
 ব্যানঃ সর্বাঙ্ সন্ধিষু । স্বাজীব সদ্-
 শঃ পুণো হৃদয়ে নিত্য সংহিতঃ ॥
 তস্যাদিত্যাদপানস্ত স বৈ গোক্ষীর
 সষিতঃ । বাত্ৰ্যামথ্যে সনানস্ত
 বিদ্যুজ্জ্বালা সমপুতঃ ॥ পুণসেয়া-
 পয্যুদানস্ত ইন্দ্রনীল সনপুতঃ । উ-
 ভাত্ৰ্যামথ শাখাত্ৰ্যামথবাপ্যেক
 শাখয়া ॥ অশন্যপাত্ৰং সর্বা ত এব-
 হানি ন জায়তে । অস্তশ্চরসি ভু-
 তেষু শুহাষাং বিখতো মুখ ॥ ত্বং ব-
 ক্ত স্তং বধকীর স্তং বিক্ষোঃ পরম-
 পদং ॥ ১ ॥ অমৃতোপস্তরণ নসীত্যপঃ
 স্পশ্যোপস্থায় বাচং নিযছেৎ । ন্য-
 স্তং মহাব্যাহৃতিভি রুতিঃ পুদক্ষিণ-
 পরিষিচ্য স্বেদ্যে ন পাণিনা পাত্ৰ ন-
 বিমুঞ্চয় মৃতোপস্তরণ নসীতি পুর-
 স্তাদপঃ পীত্বা পঞ্চভি স্তৈঃ পুণা-
 হতী জুহোতি । পুণে নিবিষ্টো হম-
 তং জুহোমি শিবোমা বিশা পুদাহ্য

পুণায় স্বাহা । অপানে নিবিষ্টো
 হমতং জুহোমি শিবোমা বিশা পু-
 দাহায়াপানায় স্বাহা । ব্যানে নি-
 বিষ্টো হমতং জুহোমি শিবোমা বি-
 শা পুদাহ্য সমানায় স্বাহা । ইতি
 তুর্কী ভূয়া বৃতযেৎ । পূজাপতি ম-
 নসা ধ্যেৎ ॥ ১ ॥ পুণায় স্বাহেতি
 পুণ স্তপ্যতি । পুণে তপ্যতি চক্ষু-
 স্তপ্যতি । চক্ষুষি তপ্যতি আদিত্য
 স্তপ্যতি । আদিত্যে তপ্যতি দেবী-
 স্তপ্যতি । দিবিতপ্যস্ত্যাং যৎ কি-
 ঞ্চিদেগ্যশ্চাদিত্যশ্চাধিতিষ্ঠত স্তত্-
 প্যতি তস্যানুত্পি অন্তপ্যতি ॥
 ব্যানায় স্বাহেতি ব্যান স্তপ্যতি ।
 ব্যানে তপ্যতি শৌত্রং তপ্যতি ।
 শৌত্রে তপ্যতি চন্দ্রমা স্তপ্যতি ।
 চন্দ্রমসি তপ্যতি দিশ স্তপ্যতি ।
 দিক্ষু তপ্যন্তীষু যৎ কিঞ্চিদিশঃ খ-
 চন্দ্রমাশ্চাধিতিষ্ঠতি । তস্তপ্যতি ত-
 স্যানুত্পি অন্তপ্যতি পূজয়া প-
 শুভি রম্মাদেদ্য তেজসা বুদ্ধবর্হসে-
 নেতি ॥ অপানায় স্বাহেত্যপান স্ত-
 প্যতি । অপানে তপ্যতি বাক্ ত-
 প্যতি । বাচি তপ্যস্ত্যাং অগ্নি স্তপ্য-
 তি । অগ্নৌ তপ্যতি পৃথিবী তপ্যতি
 । পৃথিব্যাং তপ্যস্ত্যাং যৎ কিঞ্চিৎ
 পৃথিবী বাগ্নিশ্চাধিতিষ্ঠত স্তত্-
 প্যতি

ভোজন

তস্যানুতপ্তি° অনুত্প্যতি । ত্প্যতি
 পুজয়া পশুতি রমায়েন তেজসা বুদ্ধ
 বচসেনেতি ॥ সমানায় স্বাহেতি স-
 নান স্প্যতি । সমানে ত্প্যতি মন
 স্প্যতি । মনসি ত্প্যতি পর্য্যন্য স্প-
 প্যতি । পর্য্যন্যে ত্প্যতি বিদ্যুত্প্য-
 তি । বিদ্যুতি ত্প্যন্ত্যা° যৎ কিঞ্চি
 দ্বিদ্যুৎপর্য্যন্য শ্চাধিতিষ্ঠত স্তত্প্য-
 তি তস্যানুতপ্তি° অনুত্প্যতি পুজয়া
 পশুতি রমায়েন তেজসা বুদ্ধবচসে-
 নেতি ॥ উদানায় স্বাহেতি উদান
 স্প্যতি । উদানে ত্প্যতি বায়ু স্প-
 প্যতি । বায়ৌ ত্প্যতি আকাশ স্প-
 প্যতি । আকাশে ত্প্যতি যৎ কি-
 ঞ্চিবায়ুশ্চাকাশ শ্চাধিতিষ্ঠত স্তত্প-
 প্যতি । তস্যানুতপ্তিমনুত্প্যতি পু-
 জয়া পশুতি রমায়েন তেজসা বুদ্ধ
 বচসেনেতি ॥ * ॥ ভুক্তং হ্নে কে-
 চিৎ কাঙ্কন্তি ভুক্তশেষ° ভুবি ক্ষি-
 পেৎ । কেচিৎ কাঙ্কন্ত্যনাঙ্গীবাঃ কে-
 চিৎ কর্মবশানুগাঃ ॥ ভুঞ্জন্ত মন-
 চোৎসৃষ্ট° পাত্রে বাথ ভুবি স্থিতে ।
 অমৃতাপিধানমসীতু্যপরিষ্টাৎ পযঃ
 পিবেৎ ॥ অহ্নি পুরোপরিষ্টাচ্চ বস্ত্র
 পুণস্য নির্গয়েৎ । ভুক্তা পীত্বাচ যঃ
 কশ্চিৎ শূন্য° পাত্র° সমুৎসৃজেৎ ॥
 ক পুনঃ কুৎপিপাসারো ভবেজ্জন্ম-

ভোজন

নি জন্মনি । অমৃতাপিধানমসীতু্যপ-
 রিষ্টাদপঃ পিবেৎ ॥ * ॥ অপঃ পীত্বা-
 চান্তঃ পুণ স্বান্যন্তিঃ স্পশতি ।
 পুণানা° গুহ্মিরসীতি হৃদয মালভ্য
 জপতি । পুণানা° গুহ্মিরসি ইতি
 পুণদেশ° । বিষ্ণোজঠর মসীতি না-
 ভিদেশ° । যো দেবানামধিপাতীতি
 পুনরপি হৃদয দেশ মাল ভ্য জপতি
 । সাবিত্রীক্ষানভাব্য ত্রিরাণো রুমা-
 না° রসভুক্তত্বাত্মা কৰ্মোক্তিঃ পূঁয-
 তা° বিশ্বভূগিতি ধ্যাবেদব্যক্ত° পুঙ্ক-
 ষ° ॥ * ॥ আহিতাপি রনহ্ম° স্ত বুদ্ধ-
 চারী চ তে ত্রয়ঃ । অশুভ এন সিদ্ধ্য-
 ভিনৈবা° সিদ্ধি রনশুতা° ॥ গৃহহো
 বুদ্ধচারী চ যো হনশু° স্ত তপশ্চরেৎ
 । পুণাগ্নিহোত্র লোপেন অবকীণী
 ভবেত্তু সঃ ॥ অন্তরা পুতরাশঞ্চ সা-
 যমাশস্তথৈব চ । সদোপবাসী ভব-
 তি যো ন ভুঙ্কু কদাচন ॥ পুণাগ্নি-
 হোত্র মন্ত্রাণা° নিকঙ্কে ভোজনে জ-
 পেৎ । ত্রেধাগ্নিহোত্র মন্ত্রা° স্ত দুব্যা-
 লাতেন তর্পয়েৎ ॥ যথাহি নল
 মৈষীক মগ্নিপুতঃ শূহ্যতে । তদ্বৎ
 সর্বাণি পুণানানি নির্দহন্ত্যাক্ষ মাহি-
 নঃ ॥ যথেষ্ট ক্লুধিতা বাল্য মাতর
 পয্য পাসতে । এব° সর্বাণি ভূতানি
 অগ্নিহোত্র মুপাসত ইতি ॥ *

ভোজন

ভোজন

ভোজনস্য নিষেধস্ত পুংক্যাম্যনুপ
 বর্শঃ। নোচ্ছিতো ভক্ষয়েৎ কিঞ্চিৎ
 গৃহন বা কদাচন।। খণ্ডাকটো ন ভু
 জীতনপাণিস্থ কদাচন। চন্দ্রসূর্য্যো
 পরাগে চ গুস্তাস্তে চন্দ্র সূর্য্যযোঃ ॥
 গো ব্রাহ্মণোপবাসেন স বাজীর্তে ত
 ভোজনে। নিশীথে নৈকবাসাস্ত ন
 লগ্নোচ্ছিত ভোজনে ॥ রাত্রৌ তিল
 সঙ্কং দধি শকুন্নাকিক ॥ কো
 দ্বিদার বটাস্থখ ফলানি ন কদাচন।
 চণকঞ্চ কৌসুম্ভং করমথিতঞ্চ যদ
 ধি ॥ বেদ্য বহিঃ পুরোডাশং তুল্য
 গোমাংসভক্ষণে। নোচ্ছিষ্টেন ঘৃত
 গৃহ্য শকুন্ন বাপদ্মতোপি সন্। প
 নাপ্ত লগ্নন বাপি ভুঞ্জং স্তং পাপ
 নাপু যাৎ ॥ নানাদুগ্ধথ পাণিস্ত চ
 ন্দু তারাক মীক্ষয়েৎ। ভুঞ্জন্ স্বর্ষন
 স্বমূর্কান স্পৃশেদ্বক্ষ ন কীর্তয়েৎ ॥
 নাদুবাসাঃ শিরঃ ক্লিন্নঃ সোপানৎ
 কোনিরাসনঃ। শয়ানঃ পৌঢ়পাদশ
 ক্ত্বা চৈবাবসক্খিক ॥ নানীযাম
 পিবেচ্ছৈব ক্ত্বা পর্য্যস্তিকা নরঃ।
 পাদ পুসারণ ক্ত্বা নচ বেষ্টিত ম
 স্তকঃ ॥ নচ শ্রাঙ্কন্য যাহুষ্টি গৃহে প
 ন্যু ষিওঞ্চ যৎ। দম্পত্যো ভূক্ত শে
 ষ্ত ন ভুঞ্জীত কদাচন ॥ নাতিচরি
 ত্তমশীযাৎ ভুক্তা শেব বিবর্জয়েৎ।

ন ভক্ষয়েত্তু নিঃশেষ মন্যত্র দধি স
 লিবোঃ ॥ পযসো মপু শকুনা তি
 লানা মোদনস্য চ। নচৈকো নিষ্ট
 নশীযাম বহুনাঞ্চ পশ্যতাং ॥ বহ
 বস্ত ন ভুঞ্জন্তি তথা চৈকস্য পশ্যতঃ
 ॥ ওপৌ চ ন লিহেৎ পাণি নাঙ্গুলি
 পাত্র মেব চ ॥ শূন্যলবেগ্নিশালা
 যাং দেবাগারে তৈথৈব চ। জামুর্নি
 রস্যতে তস্য মিষ্টৈকস্য বৃত্তক্ষিতঃ
 ॥ অদভ্ভা গোগ্নি বিপ্লেভ্যঃ স্মার
 যানুযাষিসু। একো হং মিষ্ট নশ্যতি
 ততো হন্যো নাস্ত্যং পণ্যক ॥ স
 স্তে ক পুংগ্যাং বিষদ দদাতি স্বেদা
 ভবাচ্চ যদি বার্থ হেতোঃ। বেদেয়
 দৃষ্টা মৃষিতিস্ত গীতাং তাং ব্রহ্মহ
 ত্যাং মুনবো বদন্তি ॥ একপঙ্ক্যপ
 বিষ্টানাং দহুতানাং দুরাজানাং ল
 র্বেষাং তৎ সনং তাবদ্বাবৎ গচ্চি
 ন ভিদতে ॥ এবং যো ব্রাহ্মণো ভুঙ্
 সস্তর্প্য পিতৃ দেবতাঃ। স হে স্নে
 সমুঙ্কত্য বক্ষ সামুজ্য নাপু যাৎ ॥
 ইতি বহি পুরাণে ভোজন বিধান
 ॥ ❦❦ ॥ ত্রিবিধ ভোজনং যথা। উ
 চ্ছিষ্ট নবশিষ্টং বা পথ্যং পূত মভী
 প্লিতং। ভক্তানাং ভোজনং বিধে
 নৈবেদ্যং সাত্ত্বিকং নতং ॥ ইন্দ্রিয়
 পীতিজননং শুক্ত শোণিত বর্জদং ॥

भोजन

भोजनं राजसं शुद्धं नायु रारोग्य
 वृद्धन ॥ अतः परं तामसानां कष्ट-
 श्लोका विदाहिकं । प्रति पयुं धितं
 ज्ञेयं भोजनं तानम प्रियं ॥ इति
 कल्पपुराणे २५ अध्यायः ॥ ११ ॥
 शुद्धादिषु निमज्जितान्यत्र भोज-
 ने दोषो यथा । निमज्जितो ह्यन्य
 तो भुङ्क्ते शुद्धे नैवे स पैत्तके । स
 द्विजो नरके वासं लभते नात्र स-
 ष्यः ॥ ११ ॥ देवतादिव्यं भुङ्क्ते च स
 भोजने दोषो यथा । देवता पितृ
 नर्तेषु न ह्ये सु वृक्षाणेषु च । अतु
 क्तां सु ये ह्यंशु बाल पितृभि मा
 तवु ॥ दृष्टं स्रे पृथग्विद्ये निपात्य
 स्ते ह्यना ह्यनाः । शोभन्थाश्च जा
 यन्ते क्षुधा दः किरि विग्रहाः ॥ ११ ॥
 एतप उक्तं पविष्ठाश्च सनुथाय पुषा
 श्रिये । विष्टो जनं राजसेन्दु नरक
 स्ते पुषा श्रि हि ॥ ११ ॥ एत सार्धं पु
 यातश्च तथान्येषार्थितं नराः । अ
 स विभज्य भुङ्गन्ति ते यान्ति श्लेथ
 भोजनं ॥ ११ ॥ पायनं क्शवुं मां
 स यथा भुङ्क्ते ये न रैः । तेषान-
 शेषु डा सुशुः किप्यस्ते वदने ह्यु
 ताः ॥ इति बाननपुराणे १२ अध्या
 यः ॥ ११ ॥ षष्ठातिरिक्तं किं चिन्ना
 जनवतो नित्यं नैमित्तिका क्रिया नि

भोजन

वेऽवा यथा । दुर्वे भुङ्क्ते च
 नैव भुङ्क्ते च किञ्चन । कर्म अर्थात्तरो
 नित्यं सूत्रके नूत्रके तथा ॥ पत्रं
 पुष्पं तावत्तं भेषजं तेन कर्तितं ।
 कणादि पिष्टान्युक्तं फलं भुङ्क्ते नचा
 चरेत् ॥ जलं न्यापि नरशेष्ठे भोज-
 नात्तु वजादृष्टे । नित्यं क्रिया निवर्ते
 त नहं नैमित्तिकैः सदा ॥ इति का
 लिकापुराणे ५४ अध्यायः ॥ ११ ॥
 भोजने पाक विधौ दिङ्निर्दिष्टा
 यथा । पूर्वाशातिमूथो भुङ्क्ते उक्तं
 राशा मूथेन वा । पचेदन्नं नद्या
 ह्ये सायाह्ये च विवजयेत् ॥ अग्ने
 शातिमूथे पक्वा अनृताय विजा
 नीहि । पूर्वामूथो धम्य तानः शोक-
 हानिश्च दक्षिणे ॥ श्री हामशेत्त-
 रमूथे पतिकामश्च पश्चिमे । ईशा
 न्यातिमूथे पक्वा दरिद्रो जायते
 नरः ॥ ११ ॥ पाक पात्र निरूपणं
 यथा । यदा तु आग्ने पात्रे पक्वा
 अग्नाति वै द्विजः । स पापिष्ठो ह्यपि
 भुङ्क्ते ०० रौरवे परिपच्यते ॥
 तान्ते पक्वा चक्रहानि र्मणो भवति
 वै ह्यं । पितृभ्यां पक्वमन्नं पि
 तृव्यं यशस्विनि ॥ पुण्डरीकस्य व-
 ज्रस्य लभते फलं नीप्लितं । वातु-
 लेन तु यत् पक्वं भगिन्या च कनिष्ठया

भोजन

। असुयोत्रेण वृषपक्वं शोणितं तु
 दपि मृतं ॥ अन्नक्रेन च वृषपक्वं
 द्विधा पक्वं तथैव च । पक्वपात्रे च
 वृषपक्वं तत्रैव निवृत्तं भवेत् ॥
 ॥ ॥ पाककाष्ठं निरूपणं यथा ।
 उदयरेण काष्ठेन कदम्बस्य दलेन च
 । शालेन करन्देन उदरावतकेन
 च ॥ पक्वमन्नं नैव उज्जीतं उज्ज्वलं रा-
 त्त्रिमुपावसेत् ॥ ॥ निषिद्धम-
 यथा । गृहितान्नं नवीरामं उज्ज्वलं चा-
 न्द्रायणक्षरेत् । अपुत्रा वा तु वनिता
 नाश्रीयादेव तदगृहे ॥ शालकाष्ठं न्य-
 पक्वमन्नं शिरीषकस्यैव हि । काल-
 उपातकस्यैव वज्रवारणकस्य च ॥
 तैरु शास्त्रेणैवापि पक्वमन्नं गृहि-
 तं मृतं ॥ ॥ पाकपात्रं त्यागका-
 नो यथा । यदा मन्त्रपात्रे तु पक्वमन्नं नैव
 सार्वकालिकं । मासे पक्वे तथा-
 ष्ठासु तत्र पात्रं विनूजेदगृही ॥ धनुः-
 पाके तथा सिंहे मीने चैव वरान-
 ने ॥ यः अय्यान्नोन्नतं देवि कृच्छ्रे-
 नैव विशुद्ध्यति ॥ ॥ पाकार्थं जल-
 दानं यथा । एकदा तु जलं दद्यात्
 द्विवारं न पुनःपवेत् । त्रिभागं पु-
 न्नवेत् पात्रं पश्चात्त्रोयं न दप-
 येत् ॥ ॥ भोजनं स्थानादि यथा ।
 उपलिप्ते शुचौ देशे पादौ पु

भोजन

काल्य वाग्वतः । पाद्म्याथोन्नानि उ-
 ष्ठीतं शुचिः पीठं नवस्त्रितः ॥ ॥
 पीठनिरूपणं यथा । सार्कहस्तं च त-
 ष्ठोणे सहकारं विनिर्मिते । चान-
 त्तु द्वाकनये प्रादेशोऽप्यसंयुते
 ॥ वरुणासने भवेद्विद्वि उदके शिष्य-
 नाश्रुयात् । चाने धनं विद्विः स्या-
 द्दम्यं वद्विस्तु उदके ॥ शालासने क-
 शेरुके किंशुके नरुणं भवेत् ॥ ॥
 भोजने दीपं निरूपणं यथा । घृत-
 दीप्या यज्ज्वलं तैले धेनुं फलं
 लभेत् ॥ ॥ भोजने चाणालादि-
 दृष्टिं निषेधा यथा । यदा भोजन-
 काले तु चाणालैः पतितैस्तथा ।
 अन्नकृत् वराहैश्च श्लेहैश्च अश्वरैश्च
 रूपा ॥ अन्नं वाप्यथ पानं वा दृष्टे-
 नात्रं परित्यजेत् ॥ ॥ रजश्चला-
 याः सम्पृष्टी वाचं शुद्धा प्रमादतः ॥
 वृत्तं वज्रवेदे वि अबुते पुरा-
 णक्षरेत् ॥ ॥ देवालये तथा तीर्थे
 सिद्धकृत्रे च शकुरि ॥ वाङ्मना-
 समाजे तु उज्ज्वलं कृतं फलं लभेत्
 । ॥ आचान्ते भोजनं अय्यादना-
 मायां हिरण्यं युक् ॥ सुवर्णेन स्पृशे-
 दन्नं तदमृतं विदुः । रजः स्पृश-
 यदमृतं उज्ज्वलं भवति किल्बिषी ॥
 पेल्लकेन स्पृशेदन्नं नम्रं विष्ठासनं

ভোজন

ভবেৎ । বৈদুর্য্যেণ মাণিক্যেন কুটি
 কেন স্পৃশেদপি ॥ স্বর্ণেন সস্পৃশেদ
 ম্ । তদম্ শূচিতা নিযাৎ । # । ভো
 জনে দিউনিযমো যথা । আয়ুৰ্য্য
 প্যাদুখো ভক্তো রাত্রৌ চৈব উদভূখঃ
 ॥ যশস্বী দক্ষিণে চৈব পশ্চিমে তু
 বিবর্জয়েৎ । # । ভোজনে মণ্ডলানি
 যথা । মণ্ডলং ভোজনে কালে চতু
 স্কোণং দ্বিজস্য চ ॥ কত্রিয়স্য ভবে
 দৈর্ঘ্যং বৈশ্যস্য জর্ম্মপৃষ্ঠকং । স্ত্রী শূ
 দুগাং ভবেদ্বৃত্তশকটাকার মেব বা
 ॥ # ॥ অথ ভোজনকালঃ । সাযং
 প্রাতঃ দ্বিজাভীনা মশনং দেব নির্মি
 তং । নিত্যং নহি তমস্বিন্যাং সার্দ্ধং পু
 হ্রযামাস্তঃ ॥ রাত্রৌ যানত্রযাস্তে চ
 সক্ষ্যেযো ন কদাচন । অকাল ভোজ
 নং কৃত্বা পুণায়ামেন শূক্ষ্যতি ॥ অ
 হো রাত্রে স্ত সক্ষ্যেযাং ভুক্তা কৃহু
 সমাচরেৎ । # । মোদকাদি ভক্ষণা
 নস্তর মম ভোজন বিধির্যথা । মোদ
 কং কন্দুপঞ্চ গব্যাদ্যং ঘৃত সংযুতং
 ॥ পুনঃপুন ভোজনে চ পুনরম্ । ন দু
 ষ্যতি । ত্রিসক্ষ্যং ভুক্তবান্ যস্ত নস
 স্বার্থং দ্বিজঃ কচিৎ ॥ ভুক্তা রাত্রি
 মুপগনে কৃহেগৈকেন শূক্ষ্যতি ! # ।
 কোলং হরিদ্রা সৌবীর্য্যং মরীচং জা
 তি কোষকং ॥ গুহ্মিপর্গাদিকং মর্ষ

ভোজন

গন্ধদ্রব্যং তথৌষধিঃ । পুংস্তু মেঘা
 নামাম্ । স্বিমঞ্চাপি ন দুষ্যতি ॥ # ॥
 অটুম্ ভরণার্থায় পাকং পশ্চান্নিবে
 দয়েৎ । বৈশ্বদেবায় মুক্ত্য ভোজ
 যেম বিচারয়েৎ ॥ # ॥ নানীযাৎ
 কেবলং রাত্রৌ বিনুধৈব তথা দধি ।
 অঙ্কেন তূণ গৃহ্নে ন কাষ্ঠথণ্ডেন বহ্নি
 না ॥ পঙ্কিভেদং ততঃ জর্ষ্যাৎ প
 শ্চাভুঞ্জীত্ব বাগ্নতঃ । হস্তদত্তং স্ব
 মঞ্চ শূদ্রাদত্তং ন ভক্ষয়েৎ ॥ # ॥
 ঘৃত তৈলঞ্চ লবণং পানীয়ং পায়সং
 দধি । রবিবারে তথা ষষ্ঠ্যাং ভৌম
 বারে দিনক্ষয়ে ॥ পর্ষকালে চ ছাদ
 শ্যাং দ্বিজ স্তিক্রং ন ভক্ষয়েৎ । # ।
 ন বামেন পিবেত্তোবং ন রসং তক্র
 মেব চ । তে কাথু শিশু মাজারৈ শুখা
 পারাবতৈরপি । কৈলবিকৈঃ পন্নৈপ
 স্ত পাকে স্পৃষ্টেপি সুন্দরি ॥ গোমু
 য়া বনমাজারৈঃ পাকং ন বিসৃজেৎ ক
 চিৎ ॥ স্বর্ণরৌপ্যমযে পাত্রে পাষা
 ণে বুদ্ধপত্রকে ॥ মক্ভুক্তা তু দেবে
 শি পরাকস্য ফলং লভেৎ । পূর্বা
 য়া স্বর্ণপাত্রে চ ভোজনং যঃ সমাচ
 রেৎ ॥ পুণ্ডরীকায় যজ্ঞস্য লভতে
 ফলনীপ্তিতং । # । স্বর্ণপাত্রে পশ্চি
 মায়্যা উত্তরাভিমুখে ন বা ॥ তদ
 ম্ শৌকরং মাংসং ভুক্তা চান্দ্রায়ণ

ধরেৎ ॥ সর্বকামঃ স্বপ্নপাত্রে যশস্বী
 খর্গরেষু চ । পদ্মপাত্রে ভবেৎ পুষ্টি
 ইবিষ্যাশী তু পুণ্যবান ॥ ক্ষয়ী ভব-
 তি তাম্বে চ কাচপাত্রে দরিদ্রতা । তু
 তপাত্রে ভবেদায়ুঃ কদলে কীৰ্ত্তিমা
 পু যাৎ ॥ নধুপাত্রে চ রোগঃ স্যাৎঘট
 পাত্রে তু বৈষ্ণবঃ । শালপাত্রে ভবেৎ
 কামী পনসে চৈব স্বর্গতিঃ ॥ নিশা-
 পাত্রে পুরোহে চ পুনঃ সংস্কার মর্হতি
 ॥ ইতি মৎস্যসূক্ত তন্ত্রে ৪২ পটলঃ
 ॥ ## ॥ অথ স্মৃত্যুক্ত ভোজনবিধিঃ ॥
 । বহিঃ পুষ্কালিতপাণিপাদবদনো
 রত্নপাণি দ্বিরাঙ্গা দ্বিরাচান্তো গোম-
 যোগলিপ্তে পূবতে দেশে শুদ্ধঃ শুদ্ধ
 নীচাসনোপবিষ্টো ধম্মবৃদ্ধিকামঃ পূ-
 ঙ্মুখ উদম্মুখো বা বশস্কানো জীবৎ
 পিতৃমাতৃকেতরো দক্ষিণামুখো ধন-
 কামঃ পুত্র্যম্মুখো ত্ৰিনিস্পৃষ্টদক্ষিণ-
 পাদ আসনাকট অব্যপাদো হস্ত
 র্জানু করো দক্ষিণদিক্কৃতপানীবপা-
 ত্রো দক্ষিণাবর্তেন চতুষ্কোণ মণ্ডল-
 কৃত্বা লৌহ-তাম্র মৃগ্ময় ভবাদি দৃষ্ট
 ভগ্নকলস্য কদল্যাদিপত্রপৃষ্ঠ পদ্ম
 পলাশ পত্রৈত্র পাঙ্কি বিধায় পু-
 ঙ্গাল্য চ আস্ত্রান পাত্রঞ্চ দক্ষিণ
 ক্রমেণ জ্বলেন বেষ্টয়িত্বা তদপরি
 লৌহেত্রপাত্রান্তরেণ হস্তাভ্যাং পু-

তিসিদ্ধেত্র মমাদিকং স্থাপয়িত্ব
 হ্রমং দৃষ্ট্বা পুঙ্কশ্যৎ । অস্মাকং নি-
 ত্য নেবা হস্ত ইত্যভিলপ্য সংপো-
 ক্ষ্য আচারাত্তৃষ্ণোণ মণ্ডলাভ্যস্ত-
 রে জল লিখিত চক্রোপরি ওঁ নারা-
 যণায় নম ইত্যমং সজলং মধ্যে দ-
 দ্যাৎ । তৎপার্শ্বে ওঁ ভূবঃপতযে
 স্বাহা ওঁ ভুবনপতযে স্বাহা ওঁ ভূ-
 তানাং পতযে স্বাহা ইতি বলি চ-
 তুষ্টিয়ং দদ্যাৎ । তদিদং সোপকরণ
 নমঃ ওঁ বিষ্ণবে নম ইত্যৎ সূচ্য ত-
 দগুং কিঞ্চিৎ ওঁ বিশ্বকর্মেণায় নম
 ইতি দত্ত্বা অন্নোপরি বিষ্ণু নিম্নাল
 তুলসীপত্রং পুষ্কিপ্য বিষ্ণুগাদো-
 দকং পুরা ন গৃহীতক্ষেদিদানীং ওঁ
 কৃষ্ণ কৃষ্ণ মহাবাহো ভক্তনানার্তি
 নাশন । সর্বপাপ পুশমনং পাদোদ-
 কং পুগছ মে ॥ ইতি গৃহীত্বা ইষ্টদে-
 বতানাম পরেরিতং শ্রুত্বা স্বয়ং ত্রি-
 বচ্যর্থ্য বা ওঁ অমৃতোপস্করণমসি
 স্বাহা ইত্যনেন পীত্বা ওঁ অকাল
 মৃত্যু হরণং সর্বব্যাপি বিনাশনং ।
 বিষ্ণোঃ পাদোদকং পুণ্য শিরসা
 ধারণাম্যহং ॥ ইত্যনেন পাদোদক
 শেষং শিরসি দধ্যাৎ । ওঁ উহিষ্ট
 ভোজিন স্তস্য বয় মুহিষ্ট কাঙ্ক্ষিণঃ ।
 যেন লীলাবরাহেণ হিরণ্যকো নি-

भोजन

पातितः । इत्युक्त्वा अङ्गुष्ठानामिका-
 त्त्यां घृतं पूतं श्लोकं मम मादाय
 महामोनी साङ्गुष्ठं सर्वाङ्गुलिभिः स्वा-
 ष्टं प्राणाय स्वाहा इत्यनेन मुखे दत्त्वा
 अदस्तु हिंसं विगिर्येत् । एवं ष्टं
 अपानाय स्वाहा ष्टं समानाय स्वाहा
 ष्टं उदानाय स्वाहा ष्टं व्यानाय स्वा-
 हा । ततो वीर्यक्रान्ते नोनी तु
 ष्ठीत । ततः प्रथमं दूदं युक्तं नक्षत्र-
 मध्ये कठिनाम् लवणानि अस्ते दूदं
 युक्तं कटुतिक्तानि यथा लातः क्की-
 रास्तु साङ्गुष्ठैर्दक्षकं सरवाङ्गुलिभिः
 र्ननति तृष्णं तु ष्ठीत । पश्चादधिकं
 जलादिकं न पातय्यं । जलं क्षीरं
 दधि घृतं मधु शकं शङ्खं मांसैतरं
 दूव्याणां शेषं रक्षणीयं । भोजने
 सम्पन्ने तन्मांसं भोजने करं पुष्का-
 ल्यं तदभोजने तु करमपुष्कालैव
 साम्नेन हस्तेन जलं गृहीत्वा ष्टं अम्-
 तापिधानमसि स्वाहा इति जलग-
 ष्ठं गृहीत्वा साम्नां तज्जलशेषं ष्टं
 रोरवे ३ पुण्यनिदायं पद्मार्द्धं नि-
 दासिनां । उच्छिष्टं तागिनां नमः मङ्ग-
 ल्यं मूपतिष्ठतां नितिं तन्नो निष्क्रि-
 पेत् । भोजनकाले तु विडालं कम्प-
 कं पशुत्यागः । विडालं कर्तुं कम्प-
 शो न दोषः । ततः शानाङ्गुरं न

भोजन

गच्छेत् । परावृत्य मूर्च्छि मूर्च्छं हस्त-
 लेपं मपनीयं तृणादिना जिह्वां वर्षण-
 योग्यं दन्तेभ्यो गृहीतं रसदुब्यं द्र-
 कुपातं कृतादिकं विना अपनयेत्
 । यत्रे कृते यदि न निःसरति तदा न
 दोषः । ततो जिह्वां स गृह्यं जल-
 गण्डुषं मूर्च्छाभ्यङ्गुरं संशोध्य पाणी-
 पादौ च पुष्काल्यं आसनश्च एव तु-
 नोपादौ दत्त्वा द्विराचम्यं मुखं तज-
 सीपत्रादिना संशोध्य दक्षिण पा-
 दाङ्गुष्ठैर्दक्षिणं हस्तेन ष्टं अङ्गुष्ठमात्र-
 पुष्कलो हङ्गुष्ठं समाश्रितः । ईशः
 सर्वस्य जगतः पूतः प्रीणातु विश्वं
 । इति मन्त्रेण जलं दद्यात् । ततो
 महीमार्ज्जनाभावे अशुचिद्वादवि-
 लम्बं नैव भोजनं पात्रं मूकृत्य त-
 ह्यनं मूर्च्छि मपनीयं गोमयौदका-
 त्त्यां संमृज्य सिद्धेत् । सहः पुशास्तु
 चित्तं आसने उपविश्या तीष्ठे देवता-
 नामं गृत्वा ष्टं अग्निराग्याय यदुष-
 पार्थिवं पवनेऽस्त्रितः । दत्तावकाशो
 न भनां जरयतुस्तं मे सुखं । अम-
 बलाय मे भूमं रपामग्यं निलस्य च ।
 भवद्देवतं परिणतो मनास्तु व्याहृतं
 सुखं । प्राणापानं मनानानां मूदा-
 नं व्यानयो सुखा । अत्रं तृष्टिकर-
 षास्तु मनास्तु व्याहृतं सुखं । अगति

भोजन

भोजन

रुग्णि र्वडवानलश्च भुक्तं नृनाम् अरु
यत्तुशेषः । सूत्रं नृनैतत् परिणाम
समुत्पन्नं यद्द्वारोगं नम चास्तु देहे
॥ विक्रमः सनस्तेन्द्रिव देह देहि पु
धानं भुक्ता भगवान् यथैकः । सतेन
तेनाम नशेष नेतदारोग्यदं मे
परिणाम नेतु ॥ विक्रमस्तु तथैवाम
परिणामश्च वै यथा । सतेन तेन
मत्तुक्तं जीर्यत्वम मिदं तथा । इत्यु
द्यार्य वानहस्तनोदरं परिमृजेत्
। ततः पाद शत वृजनानुत्तरं वाम
पार्श्वेन किञ्चित् कालं शयितव्यं ।
उत्तस्तामूलादि मुखवास दुव्यं भो
क्तव्यं । इत्यादि काचारे पक्ष्म या
नार्द्धकृत्यं ॥ ## ॥ अथ भोजनादि
दान फलं । भोजनाह्वानं दत्त्वा द
त्त्वा चोपानहो द्विजः । स स्वर्गलोकं
संभुज्य सर्वकामो ह्यत्र जायते ॥
विद्ययां भुक्त्या पुण्यहेतुः परं वृक्षग्य
हंसो विशेषः । विद्यार्थिने च विपाव
योदद्याद्भोजनं नरः ॥ अमं पु
णो जलं पाणः पाणश्चोषध मूत्र्यते
। तन्मादोषध दानेन दत्त्वाः स्य र
सवो द्विजाः ॥ इति पराशरस्मृतिः
॥ ## ॥ भोजने पुत्रियेषो यथा ।
भोजनपात्रे पयः पानं मुह्येष्टे घृत
भोजनं । मूत्रे च लवणं दद्यात् स

देया गोमांस भक्षणं ॥ वः शुद्धेण
समाहृतो भोजनं अकृते द्विजः ।
सुरापश्च स विज्ञेयः सर्वधर्म बहिष्क
तः ॥ नृनां रजकतीर्थेषु भोजनं
गणिकामये । लवणं पूर्वपादे च वृक्ष
हत्या दिने दिने ॥ इति कर्मलोचनं
॥ ## ॥ अथ शिशुनां पुथुनां भो
जनदिनादि । यथा यमः । ततो ह्य
प्राशनं नासि षष्ठे कार्यं यथा विधि
। अष्टमे वाथ कर्त्तव्यं यद्दष्टं मङ्गलं
जले ॥ षष्ठे इति मुख्यः कर्त्तव्यः प्राण
जन्यायात् । कृत्यचिन्तामणो । अमस्य
प्राशनं पौर्णमासी नासि षष्ठे अष्टमे
वृथेः । श्रीगान्धु पक्ष्मे मासि सप्तमे
पुङ्गवो मुनिः ॥ ## ॥ द्वादशी सप्तमी
नन्द । रिक्तान् पक्ष पर्वसु । वल मायू
र्यशो हन्यात् शिशुनाम भोजनं ॥
तुल्यवत्तीने । षष्ठे मासि निशाकरे
शुभकरे रिक्तेतरे वै तिथौ सो
न्यादित्य सितेन्दु जीव दिवसे प
क्षे च कृष्णतरे । प्राज्ञेशादिति
पौष्प वैष्णव युगे इत्यादि वाङ्मना
रैः राश्याप्लुति पित्रैश्च नितरा
ममादि भक्षे शुभः । युगेरिति प्रा
ज्ञेशादौ पुत्र्येकं समुप्यते अत्रा
पि तिथ्यङ्गादि विद्वक्त्तं विवर्जयेत्
। वृष ह्यनु धनु मीन कन्या लगे ह्य

ভোজন

ভোজ্য

ভক্ষণং । ত্রিকোণাষ্টক যুক্তস্য গুহা
 যদ্বত্থা ফলং ॥ দুষ্টঃ শশধরো ল
 গ্নাৎ ষষ্ঠাষ্টহো ২ম ভক্ষণে । মার্ক
 ঙ্গেয় পুরাণং । দেবতা পুরত স্তস্য
 পিতৃ রক্ষণতস্য চ । অলকৃতস্য
 দাতব্য নম্নং পাত্রে চ কাঞ্চনে ॥ ম
 ধ্রাজ্য কণকোপেতং প্ৰাশযেৎ পা
 যমস্ততঃ । কৃত প্ৰাশন মুৎসঙ্কে
 মাতুর্ভালন্ত তং ত্যজেৎ ॥ দেবাগু
 তো ২থ বিন্যস্য শিল্প ভাণ্ডানি
 মর্ষণঃ ॥ শাস্ত্রাণি চৈব শাস্ত্রাণি ত
 তঃ গণ্যেতু লক্ষণং ॥ পুথনং যৎ
 প্ৰশেদ্বালঃ শিল্প ভাণ্ডং স্বয়ং তথা
 । জীবিকা তস্য বালস্য তে নৈব তু
 ভবিষ্যতি ॥ সোমবাক্স দোষ মা
 হ ভোজরাজঃ । বাচালো বলবান
 দিনে দিনপতে ব্রতন্ত দীপ্তানলো
 দেহী হীন হতাশনঃ শিশিরগৌ
 কোজে কজা পীড়িতঃ । বোধে ভোগ
 সুখোদয়ী পুথন ভৃগীবে ছিরাযুঃ সু
 থী শূক্রে সৌখ্য বলাগিতো ২তি
 সুভগো মন্ধে চ নন্দানলঃ ॥ ইতি
 জ্যোতিস্তত্ত্বং ॥

ভোজনপতিঃ পু কঃ সরাজঃ । যথা ।
 মল্লানাম শনির্নৃণা নরবরঃ স্ত্রীণা
 মরো মূর্ধন্যান্ গোপানা স্বজনো
 ২য়ত্রা ক্ষতিভূতা শাস্তা স্বপি

ত্রোঃ শিশুঃ । মৃত্যু ভোজনপতে বি
 ব্রাড বিদুষা তত্ত্ পরং যোগিনা
 বৃক্ষীনা পরদেবতেতি বিদিতো র
 কং গতঃ সাগুজঃ ॥ ইতি শ্রীভাগ
 বতে ১০ স্কন্ধে ৪৩ অধ্যায়ঃ ॥

ভোজনপুং ক্লী স্বনামখ্যাতদেশঃ ।
 আজি রভুভোজনপুং মাক মসুর
 বরৈঃ । হরে রেবাপারে সবলো নু
 তে লঘীযাংসঃ ॥ ইতি বিদক্ষনুখ
 ন্ডনং ॥

ভোজনযিতা ত্রি ভোজনকারযিতা ॥
 ভোগপুযোজকঃ । যথা । কর্তা চ
 দেহীভোক্তা চ আত্মা ভোজনযিতা
 মদা । ভোগো বিভব ভেদশ্চ নি
 স্কৃতি নৃক্তি রেব চ ॥ ইতি বুদ্ধ
 বৈবন্তেপুর্কৃতিখণ্ডে ২৩ অধ্যায়ঃ ॥

ভোজাধিপঃ পু কঃ সরাজঃ । ইতি
 শব্দরত্নাবলী ॥

ভোজ্যঃ ত্রি ভোজনীয়দ্রব্যং । যথা ।
 ভোজ্যঃ ভোজনশক্তিশ্চ রতিশক্তি
 র্বরাঃ স্ত্রিযঃ । নিভবো দানশক্তি
 শ্চ নাল্লস্য তপসঃ ফলং ॥ ইতি
 চাণক্যঃ ॥ অপিচ । আহারং ব
 দ্বিবং চুম্যং পেয়ং লেহ্যং তথৈব চ ।
 ভোজ্যঃ ভক্ষ্যঃ তথা চর্ষ্যং গুৰু
 বিদ্যাগ্ৰনোক্তরং ॥ চৰ্ম্ম ইক্ষুদণ্ডা
 দি। পেয়ং পানক শকরোদকাদি ।

ভোটাঙ্ক

ভৌত্য

নেহুং রসানা কথিতাদি । ভোজ্য
ভক্ত সূপাদি । ভক্ষ্যং লঙ্ক ক ম গু
কাদি । চৰ্ব্যং চিপিট চণকাদি ।
ইতি ভাবপুত্রাশঃ ॥ ३ ॥ শ্রাদ্ধস্য
দৌ ভোজ্য দানস্যেতি কৰ্ত্তব্যতা য-
থা । ওঁ অদ্যামুকে মাসি অমুকে
পক্ষে অমুক তিথৌ অমুক গোত্র-
স্য পিতৃ রমুক দেব শর্মাণ একো-
দ্বিষ্ট বিধিত সাধৎ সরিক শ্রাদ্ধ
বাসরে অমুক গোত্রস্য পিতৃ রমুক
দেব শর্মাণো হুঙ্কব স্বর্গকান ইদং
সম্বৃত সবস্ত্রোপকরণানাম ভোজ্য
মর্চিত শ্রী বিষ্ণু দৈবতং যথা সম্ভব
গোত্র নাম্নে ব্রাহ্মণাযাহং দদামি ।
ততো দক্ষিণা । ওঁ অদ্যেত্যাদি
কৃতৈতৎ সম্বৃত সবস্ত্রোপকরণা-
নাম ভোজ্য দান কৰ্ম্মণঃ সাহতা
র্থং দক্ষিণা মিদং কাঞ্চন মূল্যং
শ্রী বিষ্ণু দৈবতং যথা সম্ভব গোত্র
নাম্নে ব্রাহ্মণাযাহং দদামি । কৃতৈ
তৎ সম্বৃত সবস্ত্রোপকরণানাম
ভোজ্য দান কৰ্ম্মাঙ্কি দুমন্ত । ইতি
শ্রাদ্ধপুয়োগতত্ত্বং ॥

ভোজ্যসম্ভবঃ পুং শরীরস্থরসধাতুঃ

। ইতি শব্দচন্দিকা ॥

ভোটাঙ্কঃ পুং দেশবিশেষঃ । ভো-

টান্ ইতি ভাষা । ইতি শব্দরত্না-

বলী ॥

ভোভে ব্য সোধোন । ইতি হল
যুধঃ ॥

ভোলিঃ পু উষ্ট্রঃ । ইতি ত্রিকাণ্ড-
শেষঃ ॥

ভৌতঃ পুং দেবলঃ । ইতি শব্দনোলা
॥ ভূতযজ্ঞঃ । বলিকৰ্ম্ম । যথা । হো-

মো দৈবো বলি ভৌতৌ ন্যজ্ঞে
হতিথি পূজনং । ইত্যাহ্নিকতত্ত্বং ॥

ভৌতিকং ক্লী মুক্তা । ইতি রাজ-
নির্ঘণ্টঃ ॥ ভূতমধ্বকিনি ত্রি ॥

ভৌতিকঃ পুং মহাদেবঃ । ইতি
ত্রিকাণ্ডশেষঃ ॥

ভৌতী স্ত্রী রাত্রিঃ । ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥

ভৌত্যঃ পুং ভূতিমুনিপুত্রশচতুর্দশো
মনুঃ । যথা । মার্কাণ্ডেণ উবাচ ।

অতঃপরন্তু ভৌত্যস্য ত্বমুৎপত্তিঃ
নিশানঘ । দেবানুঘী স্তথা পুত্রাং
স্তথৈব বসুধাধিপান ॥ বভূবাহ্নি-

রসঃ পুত্রো ভূতি নান্নাতি কোপনঃ
। তন্ম্য ভ্রাতা সুবর্চা ভূতজ্ঞে তেন

নিমজ্জিতঃ ॥ যিযাসুঃ শান্তি না-
মানং শিব্য মাহ মহানুনিঃ । স-

দোদ্য কং সদাচার মুদারং মুনি স-
ত্তমং । ভূতি কবাচ । অহং যজ্ঞ

গনিষ্যামি ভ্রাতুঃ শান্তে সুবর্চসঃ ।
তেনাত্ত সুযা চেহ যৎ কৰ্ত্তব্য

তেনাত্ত সুযা চেহ যৎ কৰ্ত্তব্য

ভৌত্য

জগৎ তৎ । অতিজাগরণং বহু
 স্থানা কার্যং মনশ্চিন্মে ॥ তথা তথা
 পুনস্তেন যথাগ্নি ন শাং বুজেৎ ।
 ইত্যাক্তপ্ত তথৈতুক্তঃ স তু শি
 ষ্যেণ শান্তিনা ॥ জগান যজ্ঞং ত
 ভ্রাত্ রাহুতঃ সন্ যবীযসা । পুশান্ত
 স্বাবদনলো যো হসৌ ভূতি পরিগু
 হঃ ॥ তং দৃষ্ট্বা সো হনন শান্ত শান্তি
 রত স্ত দৃষ্টিতঃ । ভীতশ্চ ভূতে স্ব
 ল্ধা চিন্ত্যান্ স মহাদ্যতিঃ ॥ মার্ক
 ঙ্গেব উবাচ । বহুধৈবং বিচিন্ত্যাসৌ
 ভীত স্তস্য তদা গুরোঃ । যযৌ নতি
 মতাং শ্রেষ্ঠঃ শরণং জাতবেদসং ॥
 স চকার তত স্তোত্রং সপ্তাচ্চৈ যতমা
 ননঃ । ভূত্বক চিত্তো মেদিন্যাং ন্যস্ত
 জানুঃ কৃতাঞ্জ লঃ ॥ স এবং সঙ্কত
 স্তেন ভগবান্ হব্যবাহনঃ । জ্বালা
 নালাবৃত তনু স্তস্যাসী গুতো হ্নে
 ॥ পরিতৃপ্তো হ্মি তে বিপু ভক্ত্যা
 যন্তে স্ততিঃ কৃতা । বরং দদামি ভব
 তঃ পার্থ্যতাং যত্তবেপ্লিতং ॥ ভগ
 বন্ কৃত কৃত্যা ঞ্চ যত্ত্বাং পশ্যামি
 কপিণং । তথাপি ভক্তি নমুস্য ভগ
 বন্ শ্রুযতাং নম ॥ ননা পরাধাৎ
 সত্যকং যন্তে হ্মিষ্টিং বিভাবসো ।
 তত্ত্বাধিষ্টিতং সোদ্য পূর্বৎ পশ্য
 তাং দ্বিজঃ ॥ তথান্যদপি নে দেব পু

ভৌত্য

সাদং জকবে যদি । পুত্রো বিশিষ্টো
 ভবতু নিরগ তস্য মে গুরোঃ ॥ যথা
 চ মৈত্রী তনবে স করিব্যতিমে গুৰুঃ
 । তথা সনস্ত সন্তেষু ভবতুস্য ননো
 মদু ॥ অগ্নিকবাচ । গুরো রর্থং ত্বয়া
 বুদ্ধন যাচিতং যদ্বর দ্বমং । নান্নার্থে
 তেন মে পুীতি স্ত্যগ্য তীব মহানুনে ॥
 ভবিষ্যতে তদখিলং গুরো যৎ পু
 ষিতং ত্বয়া । মৈত্রী সনস্ত তু তব পুত্র
 স্তস্য ভবিষ্যতি ॥ নবস্তরাধিপঃ পু
 ত্রো ভৌতেয়া নান ভবিষ্যতি । মহা
 বলো মহাবীর্যো মহাপুঞ্জো গুরো
 স্তব ॥ ইত্যুক্তা ভগবানগ্নিঃ পশ্যত
 স্তস্য বৈ মূনে । বভূবাদশনঃ সদ্যঃ
 পুদীপো নিবৃত্তো যথা ॥ এত ঞ্চ মস্ত
 রে সোপি গুৰু স্তস্য মহাত্মনঃ । ভ্রু
 ত যবীযসো যজ্ঞদাজগান মমাশু
 নং ॥ তস্যাগতস্য শিষ্যা হসৌ
 চক্রে পাদাভিবন্দনং । গৃহীতাসন
 পূজশ্চ তমাহ স তদা গুৰুঃ ॥ বৎ
 সাতিহাদং ত্বযি নে তথান্যেষুপি
 জহুষু । ন বেদ্মি কিনিদং ত্বঞ্জেদৎ
 নৈতৎ কথযাশু নে ॥ ততঃ স শান্তি
 স্তৎ সর্ব নাচার্য্যায় মহাত্মনে । অ
 গ্নি নাশাদিকং বিপু সূন্যচষ্ট যথ ত
 থং ॥ তৎ শ্রুত্বা স পরিস্বজ্য মেহা
 দু নযনো গুৰুঃ । শিষ্যায পুদদৌ বে

ভৌমজ

দান্ সাক্ষোপাঙ্কান্ মহাত্মনে ॥
 ভৌতেয়া নাম ননু শুভ্য পুত্রো ভূ
 তে রজাযত । তস্য ননুত্তরে দেবা-
 নুযীন্ ভূপাশ্চ মে শূ ॥ ❀ ॥ ভ-
 বিষ্যস্য ভবিষ্যাশ্চ গদতো মন
 বিস্তরাৎ । দেবেশ্চৈ যশ্চ ভবিতা
 তস্য বিখ্যাত কৰ্মণঃ ॥ চাক্ষুযাশ্চ
 কনিষ্ঠাশ্চ পবিত্রা ভ্রাজিরা স্তথা ।
 রজো বৃকাশ্চ ইত্যেতে পঞ্চ দেব-
 গণাঃ স্মৃতাঃ ॥ শূচিরিন্দু স্তথা তে
 ষাং ত্রিদেশানাং ভবিষ্যতি । মহা-
 বলো মহাবীৰ্য্যঃ সৰ্বৈ রিন্দু গুণৈ
 যুতঃ ॥ অগ্নীধু শ্চাগ্নিবাহুশ্চ শূচি
 যুক্তো ২থ নাথবঃ । শূকো জিত-
 শ্চ সপ্তৈতে তদা সপ্তযযঃ স্মৃতাঃ ॥
 শুক গভীরো বৃষ্ণশ্চ ভরশ্চানুগু এব
 চ । স্ত্রীমানী চ পুবীরশ্চ বিষ্ণুঃ স-
 ক্রন্দন স্তথা ॥ তেজস্বী সুবল শৈশব
 ভৌত্যসৈম্যেতে মনোঃ সতাঃ । চতু-
 দশং নৈযতন্তে মনুত্তর মদাহৃতং ॥
 ইতি মার্কণ্ডেয়পুরাণে মনুত্তরানুব-
 গন নামাধ্যায়ঃ ॥

ভৌমঃ পুং মঙ্গলগুহঃ ॥ নরকরাজঃ
 ॥ ভূনি ভবে ত্রি । ইতি নেদিনী ॥
 অম্বরঃ । ইতি ধরণিঃ ॥ রক্তপুনর্নবা
 . । ইতি রাজনিঘণ্টঃ ॥

ভৌমজলং স্ত্রী ভূমিসম্বন্ধিসলিলঃ ।

ভৌমজ

তপ্রিবিধং যথা । ভৌম মস্ত্রো নিগ-
 দিতং পুথনং ত্রিবিধং বৃধৈঃ । জাঙ্ক-
 লং পরমানুপং ততঃ সাধারণং ক্র-
 নাৎ ॥ তেবাং লক্ষণানি গুণাশ্চ ।
 অল্লোদকো হ্রস্বলক্ষশ্চ পিত্তরক্তা-
 নযান্বিতঃ । দেশো হনুপ ইতি খ্যা
 ত আনুপং তদ্ভবং জলং ॥ মিশু চি-
 ক্তস্ত যো দেশঃ সহি সাধারণঃ স্মৃতঃ
 । তন্মিন্ দেশে যদুদকং তত্র সাধা-
 রণং স্মৃতং ॥ জাঙ্কলং সলিলং কক্ষ-
 লবণং লঘু তত্তনু । বহ্নিকৃৎ কফ
 হৃৎ পথ্যং বিকারান্ জকতে বহ্নন্
 ॥ আনুপং বার্য্যভিষ্যন্দি স্বাদু স্নিগ্ধ-
 ঘনং শুক । বহ্নিকৃৎ কফ ক্ৰমিত্যং
 বিকারান্ জকতে বহ্নন্ ॥ সাধারণস্ত
 নধুরং দীপনং শীতলং লঘু ॥ তপণং
 রোচনং তৃষ্ণা দাহ দোষ ত্রয় পুণৎ
 ॥ ❀ ॥ অথ ভৌমানানেব নাদেবা-
 দীনাং লক্ষণানি গুণাশ্চ । তত্র না-
 দেযস্য লক্ষণং গুণাশ্চ । নদ্যা নদ-
 স্য বা নীরং নাদেয নিতি কীর্তিতং ।
 নাদেয নদকং কক্ষং বাতলং লঘু দী-
 পনং । অনভিষ্যন্দি বিশদং কটুক-
 কফ পিত্তনৎ ॥ নদ্যঃ শীঘ্র বহা ল-
 ঘুঃ সৰ্বা যাশ্চানলোদকাঃ ॥ গুৰ্ব্যঃ
 শৈবল সংচয়া নন্দগাঃ কলুষাশ্চ
 যাঃ । নদী সর স্তাগছে কুপ গুসু-

ভুঙ্গটি

বগাদিজে ॥ উদকে দেশ ভেদেন
শুগান্ দোষাশ্চ লক্ষ্যেৎ । ইতি
ভাবপুকাশঃ ॥

ভৌমনঃ পু° বিশ্বকর্মা । ইতিপুরাণা ॥
ভৌমরত্ন° স্ত্রী পুবালা° । ইতি রাজ-
নিঘণ্টঃ ॥

ভৌমিকঃ ত্রি ভূম্যধিকারী । ভূমি-
মধিকরোতি যঃ । ইত্যর্থে ষিক
পুত্ৰ্যেণ নিল্লমঃ ॥

ভৌনী স্ত্রী সীতা । ইতি শব্দরত্না-
বলী ॥

ভৌরিকঃ পু° কনকাধ্যক্ষঃ । ইত্য-
মরঃ ॥

ভ্যস উ ভাষে । ইতি কবিকল্পদ্রুমঃ ॥
অস্ত্যস্থাদ্যযুক্তঃ । উভ্যসতে । ইতি
দুর্গাদাসঃ ॥

ভুঙ্গ°শঃ পু° স্ত্রীবেশধারীনর্ভকপূক-
ষঃ । ইত্যনর টীকা ॥

ভুঙ্গ°সঃ পু° স্ত্রীবেশধারীনর্ভকপূক-
ষঃ । তৎপর্য্যায়ঃ । ভুঙ্গ°সঃ ২ ।

ভুঙ্গ°সঃ ৩ । ইত্যমরঃ ॥ ভুঙ্গ°সঃ ৪
ভুঙ্গ°শঃ ৫ । ইতি তটীকা ॥

ভুঙ্গটিঃ স্ত্রী ক্রোধাদিনা ভুবঃ কৌ-
টিল্য° । ইত্যমরঃ ॥ অস্যা কপান্ত
রাণি । ভুঙ্গটিঃ । ভুঙ্গটিঃ । ভুঙ্গটিঃ
ভুঙ্গটী । ভুঙ্গটী । ভুঙ্গটী । ভুঙ্গটী
ইতি ভরতঃ ॥

ভূম

ভূম শব্দে । ইতি কবিকল্পদ্রুমঃ ॥

রেফযুক্তঃ । ভূগতি । ইতিদুর্গাদাসঃ
ভূম ইর চালে । ইতি কবিকল্পদ্রুমঃ
॥ ইর অভূমৎ অভূনীৎ । ইতি
দুর্গাদাসঃ ॥

ভূম ভ য চালে । ইতি কবিকল্পদ্রুমঃ ॥
ভ য ভূম্যতি । ইতি দুর্গাদাসঃ ॥

ভূম উ ঙ্গ চালে । ইতি কবিকল্প-
দ্রুমঃ ॥ উ ভূমিত্বা ভূমিত্বা । বা ভূমঃ
ভূমঃ । জ্বলাদিত্বা পুত্ৰ্যেপি জন
বধ ইত্যাদিনা হুস্বে ভূম ইত্যেব ।
তেন জ্বলাদাবস্য পাঠো নিষ্কুল
ইতি ধাতুপুদীপাদয়ঃ । বস্তুতস্ত ।
জ্বলাদি পাঠ সামর্থ্যায় হুস্বঃ ॥ ৭
ভূমতঃ বভূমতঃ । য ভূম্যতি ভূম-
তি । চাল ইহ পাদবিহরণ° । ন
জানে কো হেতু ভূমতি বিপিনে
ভিক্ষক ইব । ভূমুঃ শিলোচয়ান্
ভীনানিত্যত্র গতর্থ বিবক্ষয়া স-
কর্মকত্ব° । ইতি দুর্গাদাসঃ ॥

ভূমঃ পু° মিথ্যা জ্ঞান° । তৎপর্য্যায়ঃ
। ভূমিঃ ২ মিথ্যানতিঃ ৩ । ইত্য-
মরঃ ॥ অম্বুনির্গমঃ ॥ জন্দঃ ॥ ভূ-
মণ° । ইতি মেদিনী ॥ ৬ ॥ ন্যাযন-
তে ভূমন্যনামান্তর° অপূমশা ভূমো-
দ্বিবিধঃ । বিপর্য্যাসঃ স°শযশ্চ ।
আদ্যে যথা । দেহে আত্মবুদ্ধিঃ ।

ভ্রমণ

শব্দাদৌ পীততা মতিঃ। সা নিশ্চয়
 কপা ॥ দ্বিতীযো যথু। কিংস্বিৎ
 নরো বা স্থাগু র্বা ইত্যাদি বুদ্ধিঃ।
 তস্য কারণং। পিত্ত দূরত্ব মোহ
 ভযাদি নানাবিধ দোষঃ। যথা।
 অপুমা চ পুমা চেতি জ্ঞানং দ্বিবি-
 ধ মুচ্যতে। তৎ শূন্য তন্মতি যা
 স্যাদপুমা সা নিকপিতা ॥ তৎ
 পুপাঞ্চো বিপর্যাসঃ সংশয়ো হপি
 পুক্রীভিতঃ। আদ্যো দেহে আত্ম-
 বুদ্ধিঃ শব্দাদৌ পীততা মতিঃ ॥ ভ-
 বেমিশ্চয় কপা সা সংশয়ো যথ
 প্ৰদর্শ্যতে। কিংস্বিন্নরো বা স্থাগু-
 র্বেত্যাদি বুদ্ধিস্ত সংশয়ঃ ॥ তদ-
 ভাবা পুকারা ধী স্তৎ পুকারা তু
 নিশ্চয়ঃ। স সংশয়ো ভবেদ্যা ধী
 রেকত্রা ভাব ভাবযোঃ ॥ সাধার-
 ণাদি ধর্ম্মন্য জ্ঞানং সংশয় কারণং
 । দোষো হপুমাযা জনকঃ পুমাযা-
 স্ত গুণো ভবেৎ ॥ পিত্ত দূরত্বাদি
 কপো দোষো নানাবিধঃ স্মৃতঃ।
 ইতি ভাষাপরিচ্ছেদঃ ॥

ভ্রমণং ক্লী গমনবিশেষঃ। পর্য্যটনং।
 হস্ত্যশ্ব রথ দোলাদি দ্বারা ভ্রমণ
 গুণাঃ। বাত কোপনত্বং। অঙ্কস্কে-
 র্য্য করত্বং। বলাগ্নি বিবর্জনত্বঞ্চ।
 ইতি রাজবল্লভঃ ॥

ভ্রমর

ভ্রমণী স্ত্রী কারণ্ডিকা ॥ অধীশিতুঃ-
 ক্রীডাট্যা। ইতি মেদিনী ॥
 ভ্রমৎস্রটী স্ত্রী ত্গাদিহ্রণং। তৎ
 পর্য্যায়ঃ। কাবারী ২ জঙ্ঘনস্রটী ৩।
 ইতি ত্রিকাণ্ডশেষঃ ॥
 ভ্রমরঃ পুং কীটবিশেষঃ। তৎপর্য্যায়ঃ
 । মধবৃতঃ ১ মধকরঃ ২ মধলিট্ ৩
 মধুপঃ ৪ অলী ৫ দ্বিরেকঃ ৬ পুন্ন-
 লিট্ ৭ ভৃঙ্কঃ ৮ বটপদঃ ৯ অলিঃ ১০
 । ইত্যমরঃ ॥ কলালাপঃ ১১ শি-
 লীমথঃ ১২ পুন্নক্ববঃ ১৩ মধুক্ ১৪
 দ্বিপঃ ১৫ ভসরঃ ১৬ চক্ররীকঃ ১৭
 স্কাণ্ডী ১৮ মধুলোলুপঃ ১৯ ইন্দি-
 ন্দিরঃ ২০ মধুনারকঃ ২১। ইতি
 রাজনির্ঘণ্টঃ ॥ মধুপরঃ ২২ লঘুঃ
 ২৩ পুন্নকীটঃ ২৪ মধুসূদনঃ ২৫ ভ-
 ক্তরাজঃ ২৬ মধুলেহী ২৭ রেণুবাসঃ
 ২৮। ইতি শব্দরত্নাবলী ॥ কামুকঃ
 । ইতি মেদিনী ॥

ভ্রমরকঃ পুং লনাটলম্বিতচূর্ণজন্তলঃ।
 ইত্যমরঃ ॥ ভৃঙ্কঃ ॥ বালমূষিকঃ।
 ইতি মেদিনী ॥ অধুভ্রমঃ। ইতি
 বিশ্বঃ ॥

ভ্রমরকীটঃ পুং কীটবিশেষঃ। জন্ম-
 রেপোকা ইতি ভাষা। যথা। জীব-
 স্মৃক্তিস্ত তদ্বিদ্বান্ সর্বোপাধিগুণাং
 স্ত্যজেন। সচিদানন্দ ধর্ম্মত্বাভ্যজেন

ভূমরী

ভূম

ভূমরকীট বৎ ॥ ইত্যাভ্যবোধঃ ॥
 ভূমরছল্লী স্ত্রী লতাবিশেষঃ । তৎ
 পর্য্যাবঃ । ভূমরা ৩ ভূম-
 মূলিকা ৪ । অস্যা গুণাঃ । ভূমছ-
 ল্লী চ করুকা তিত্তা দীপন রোচনী
 । ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥
 ভূমরপিয়ঃ পুং ধারাকদম্বঃ । ইতি
 রত্নমালা ॥
 ভূমরনারী স্ত্রী মালবদেশপুসিক-
 পুস্নবৃক্ষবিশেষঃ । তৎপর্য্যাবঃ ।
 ভূমরারিঃ ২ ভূমারিঃ ৩ ভূমনারী
 ৪ মাংসপুল্লিকা ৫ অষ্টারিঃ ৬ ভূ-
 মরী ৭ ষষ্টিলতা ৮ । অস্যা গুণাঃ ।
 তিত্ত্বং । পিত্ত শ্লেষ্ম জ্বর নাশিত্বং
 । শোফ কণ্ঠতি দ্বষ্ট বৃণদোষ ত্রি-
 দোষ নাশিত্বঞ্চ । ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ
 ভূমরা স্ত্রী ভূমরছল্লী । ইতি রাজ-
 নির্ঘণ্টঃ ॥
 ভূমরাতিথিঃ পুং চম্পকঃ । ইতি রাজ-
 নির্ঘণ্টঃ ॥
 ভূমরানন্দঃ পুং বহুলঃ ॥ অতিমূক-
 কঃ ॥ রক্তাশ্লানঃ । ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ
 ভূমরানকঃ পুং ললাটস্থি ত্রণঙ্গস্ত-
 লঃ । তৎপর্য্যাবঃ । ভূমরকঃ ২ অক-
 লঃ ৩ । ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥
 ভূমরী স্ত্রী জতুকা ॥ পুত্রদাত্রী ॥
 ষটপদী । ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

ভূমরেষ্টঃ পুং শ্যেয়ানাকপুভেদঃ ।
 ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥
 ভূমরেষ্টা স্ত্রী ভাগী ॥ ভূমিজম্বুঃ ।
 ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥
 ভূমরোৎসবা স্ত্রী মাধবী । ইতি
 রাজনির্ঘণ্টঃ ॥
 ভূমাসক্তঃ পুং শস্ত্রনার্জকঃ । ইতি
 হেমচন্দ্রঃ ॥
 ভূমিঃ স্ত্রী ভূমণা । তৎপর্য্যাবঃ ।
 ভূমঃ ২ । ইত্যমরঃ ॥ ভূমী ৩ । ইতি
 ভরতঃ ॥
 ভূমী ত্রি ভূমবিশিষ্টঃ । ভূমো বিদ্যে-
 তে অস্যেতি অস্ত্যথে ইন্পুত্যেবন
 নিয়মঃ ॥
 ভূশ য উ অধঃপতনো ইতি কবি-
 কল্পদ্রুমঃ ॥ য ভূশ্যতি । উ ভূশিত্বা
 ভূষ্টা । ইতি দুর্গাদাসঃ ॥
 ভূষ্ট ত্রি চ্যুতং । অস্যপর্য্যাবাগমিত
 শব্দে দুষ্টব্যঃ ॥ † ॥ অর্থাভূষ্ট
 স্তীর্থযাত্রান্ত গচ্ছেৎ সন্ত্যাভূষ্টো
 রোরবং বৈ বুজেচ্চ । যোগভূষ্টঃ স-
 ত্যধৃতিঞ্চ গচ্ছেৎ রাজ্যাভূষ্টো মৃ-
 গযাং বৈ বুজেচ্চ ॥ ইতি গাকডে
 নীতিসারে ১০২ অধ্যাবঃ ॥
 ভূম ঔ ঞ শ পাকে । ইতি কুবিকল্প-
 দ্রুমঃ ॥ রেফযুক্তাদি দৃষ্ট্যোপথঃ ।
 ক্বিপি সংযোগাদি জোপে ভূট্ ।

ভ্রাতা

পাক ইহ ভর্জন । ঞ শ ভূজতি
ভূজতে নৎস্য সুপকারঃ । ঔ
অভ্রাকীৎ । ইতি দুর্গাদাসঃ ॥

ভ্রাজ উৎসট ভাসি । ইতি কবি
কল্পধনঃ ॥ রেকবুক্তঃ । উ ভ্রাজতে
ণ ভ্রোজ বভ্রাজে । অনুবন্ধ বনাৎ
সংযোগাদিত্বেপ্যাকারস্যাপ্যেত্বা
ঋ অবিভুক্তং অবভ্রাজৎ । টু ভ্রাজ
থুঃ । ইতি দুর্গাদাসঃ ॥

ভ্রাজকং ক্লী পিত্তং । ইতি শব্দ-
চন্দ্রিকা ॥

ভ্রাজিষ্ণুঃ ত্রি অলঙ্কারাদিনাদীপ্তি
যুক্তঃ । ইত্যমরঃ ॥ বিকৌ পুং । যথা
। ভ্রাজিষ্ণু ভোজনং ভোক্তা সহিষ্ণু
র্জগদাদিজঃ । ইতি তস্যসহস্রনাম
ত্রং ॥

ভ্রাতরৌ পুং ভ্রাতৃতগিন্যৌ । নিত্য-
দ্বিবচনান্তো ঙং । ইত্যমরঃ ॥

ভ্রাতা পুং একগর্ভভ্রাতঃ । ভাই ইতি
ভাষা । তৎপর্য্যায়ঃ । সহোদরঃ ২
সনানোদর্য্যঃ ৩ সোদর্য্যঃ ৪ সগর্ভঃ
৫ সহজঃ ৬ সোদরঃ ৭ । ইতি হেম-
চন্দ্রঃ ॥ পিতরি মূতে জ্যেষ্ঠ ভ্রাতঃ
পিতৃতুল্যত্বং যথা । জ্যেষ্ঠো ভ্রাতা
পিতাতলে মূতে পিতরি শৌনক
। সর্বেষাং স পিতা হি স্যাৎ স
র্বেষা ননুপালকঃ ॥ কনিষ্ঠ স্তেষ

ভ্রাতা

সর্বেষু সনত্বেনানুবর্ততে । সযোগ
ভোগ জীবেষু যথৈব তনয় স্তথা ॥
ইতি গাকডে ১১৪ অধ্যায়ঃ ॥ * ॥
তস্য ভার্য্যা হরণে তন্মৈ দাযাদানে
চ দোষো যথা । ভ্রাতৃজাযাপহারী
চ মাতৃগামী ভবেন্নরঃ । তন্মাদুর্ভার্য্য
পাপী চ বিষ্ঠাযাং জায়তে কৃনিঃ ॥
বর্ষকোটি সহস্রাণি তত্র স্থিত্বা চ
পাতকী । ততো ভবেন্নহা পাপী
বর্ষ কোটি সহস্রকং ॥ পুং শ্চলী যো-
নি গর্ভে চ কৃনিশ্চিব পুরন্দর । গুপ্তঃ
কোটি সহস্রাণি শতজন্মানি জকুরঃ
॥ ভ্রাতৃজাযাপহরণাৎ শতজন্মানি
শুকুরঃ । * ॥ যো দদাতি ন দায়ঞ্চ
বলিষ্ঠা দুর্বলায় চ । স যাতি জস্তী-
পাকঞ্চ যাবচ্চন্দ্র দিবাকরৌ ॥ না
ভুক্তং ক্ষীয়তে কর্ম কল্পকোটি শতৈ-
রপি । অবশ্যং নৈব ভোক্তব্যং কৃতং
কর্ম শতশতং ॥ ইতি বৃক্ষবৈবর্তে
পুর্কৃতিখণ্ডে ৫৬ অধ্যায়ঃ ॥ * ॥
ভ্রাতুরমেষণে ভ্রাতা ন গচ্ছৎ । যথা
। নারদ উবাচ । হে হর্য্যশ্বা মহাবী-
র্য্যাঃ পুজা যুৎ করিষ্যথ । ইদৃশো
লক্ষ্যতে যত্রো ভবতাং শ্রমতা নিদং
॥ বালিশা বত যুৎ যেনাস্যা জানী-
ত বৈ ভবঃ । অস্ত কঙ্ক মধ শ্চিব
কথং সুক্ষ্যথ বৈপুজাঃ ॥ উক্তং তির্য্য-

ভ্রাতা

গর্ভশৈশব যদাপুতিহতা গতিঃ । তদা
 কন্মান্ভুবো নান্তং সর্বৈ দুক্ষ্যথ বালি-
 শাঃ ॥ তে ত তদ্বচনং শ্রুত্বা পুয়াতাঃ
 সর্বতো দিশং । অদ্যাপি ন নিবর্তন্তে
 সমুদেভ্য ইবাপগাঃ ॥ হর্যশ্বথ
 নষ্টেষু দক্ষঃ পুচেতসঃ পুনঃ । বৈরি-
 গ্যানথ পুত্রাণাং সহস্রমসৃজদ্বিভুঃ ॥
 বিবর্জযিব স্তে তু সবলান্থাঃ পুজাঃ
 পুনঃ । পূর্বোক্তং বচনং বুদ্ধম্মারদেন
 পুচোদিতাঃ ॥ অন্যান্যমুচন্তে সর্বৈ
 সম্যগাহ মহামুনিঃ । ভ্রাতৃণাং পদ-
 বীচৈব গন্তব্যানাং সশযঃ ॥ জ্ঞাত্বা
 পুনাং পৃথ্যাক্ত পুজাঃ সুক্ষ্যমহে
 পুনঃ । তেপি তেনৈব মাগেণ পুয়া-
 তাঃ সর্বতো দিশং ॥ অদ্যাপি ন নি-
 বর্তন্তে সমুদেভ্য ইবাপগাঃ । ততঃ
 পুভৃতিবৈ ভ্রাতা ভ্রাতু র্ন্নেষণে দ্বিজ
 ॥ পুয়াতো নশ্যতি তথা তন্নকার্য্য-
 বিজানতা । ইতি বিষ্ণুপুরাণে ১ অ-
 শে ১৬ অধ্যায়ঃ ॥ ॥ অপিচ ।
 ততঃ পুভৃতি ন ভ্রাতুঃ কনীষান্ মাগ
 মিহতি । অদ্বিষন্ দুঃখ নাপ্নোতি
 তেন তং পরিবর্জযেৎ ॥ ইতি নাৎ-
 স্যে ৫ অধ্যায়ঃ ॥ ॥ জ্যেষ্ঠ ভ্রাতা-
 দে ষষ্ঠত্বং যথা । উপাধ্যায়ঃ পিতা
 জ্যেষ্ঠো ভ্রাতা চৈব মহীপতিঃ । মা-
 তুলঃ ঋশুর জ্ঞাতা মাতামহ পিতা

ভ্রাতা

নহৌ ॥ বন্ধু জ্যেষ্ঠঃ পিতৃব্যশ্চ পু-
 স্যেতে গুরবঃ স্মৃতাঃ । ইতি কৌম্বে
 উপরিভাগে ১১ অধ্যায়ঃ ॥ ॥
 বিভক্তানাং তেষাং ধর্ম বৃদ্ধি যথা ।
 ব্যাসঃ । ভ্রাতৃণাং জীবতোঃ পিত্রোঃ
 সহবাসো বিधीষতে । তদভাবে বি-
 ভক্তানাং ধর্ম স্তেষাং বিবর্জতে ॥
 ভ্রাতৃণাং বস্ত্র নেহেত ধনং শত্ৰুঃ স্ব-
 কর্মণা । স নিভার্জ্যঃ স্বকাদশাৎ
 কিঞ্চিদভোগজীবনং ॥ ॥ জ্যেষ্ঠ
 ভ্রাতৃ পুশংনা যথা । বিভ্রাতৃষেহতঃ
 সর্বান জ্যেষ্ঠো ভ্রাতা যথা পিতা ।
 ভ্রাতা শত্ৰুঃ কনিষ্ঠো বা শত্ৰু্যপেক্ষা
 অলে স্থিতিঃ ॥ অটুষ্কার্থেষু চোদ্যুক্ত
 স্তৎ কার্য্যং ক্রতে তু যঃ । স ভ্রাতৃ-
 তি বৃহণীষো গুণাঙ্গাহাদন বাহনৈঃ
 ॥ অন্যান্যভেদো ভ্রাতৃণাং সূক্ষ্মদা-
 বা বলান্তক । তদত্যা নন্দকৃদেব দ্বি-
 যতাং নাত্র সশযঃ ॥ ॥ ভ্রাতৃ স-
 ক্ষারম্যাবশ্যকত্বং যথা । নারদঃ ।
 যেযান্ত ন কৃতাঃ পিত্রা সক্ষার বি-
 ধবঃ ক্রমাৎ । কর্তব্যো ভ্রাতৃভি স্তে-
 বা পৈতৃকাদেব তজ্ঞনাৎ ॥ অবি-
 দ্যমানে পিত্রার্থে স্বাশাদুক্ত্য বা
 পুনঃ । অবশ্য কার্য্যাঃ সক্ষারা ভ্রা-
 তৃভিঃ পূর্ব সক্ষৃতঃ ॥ ॥ বিভ-
 ক্তানাং তেষাং সাক্ষিত্বাদি যথা ।

भ्रातृ

भ्रान्त

साक्षिणः प्रातिभाष्यं दानं गु ॥
 हणमेव च । विभक्त्या भ्रातरः स-
 व्युर्नाविभक्ताः परस्परं ॥ इति
 दायतंत्रं ॥

भ्रातृकः त्रि भ्रातृयोग्यः । इति
 सिद्धान्तकौमुदी ॥

भ्रातृजः पुं स्त्री भ्रातृरपत्यं । तं
 पर्य्यायः । भ्रात्रीयः २ । इत्यमरः ॥
 भ्रातृव्यः ३ भ्रातृपुत्रः ४ । इति
 शब्दरत्नावली ॥

भ्रातृजाया स्त्री भ्रातृभार्या । तं
 पर्य्यायः । पुत्रावती २ । इत्यमरः ॥
 भ्रातृपत्नी स्त्री भ्रातृजाया । इति
 शब्दरत्नावली ॥

भ्रातृपुत्रः पुं स्त्री भ्रातृजः । भाईपो
 इति भाषा । इति शब्दरत्नावली ॥
 भ्रातृभगिन्यो स्त्री भ्रातरौ । द्विव-
 चनास्तोयं । इत्यमरः ॥

भ्रातृव्यः पुं भ्रातृपुत्रः ॥ शत्रुः ।
 इति हेमचन्द्रः ॥

भ्रातृश्वशुरः पुं पतिजेष्ठभ्राता ।
 भाशुर इति भाषा । तं पर्य्यायः ।
 श्वशुरकः २ । इति शब्दरत्नावली ॥
 भ्रातृपत्न्याः पिता च ॥

भ्रात्रीयः पुं भ्रातृपुत्रः । इत्यमरः ॥
 भ्रातृसवस्तिनि त्रि ॥

भ्रातृः त्रि भ्रमणभूतः ॥ भ्रातृविशिष्टः

। भ्रमधातोः कर्त्तरि क्त पुत्र्येष्व-
 निष्पन्नः ॥ भ्रमणे स्त्री । यथा । भ्रातृ
 देशे मनेक दुर्गविषमं प्राप्तं न
 किञ्चिद् कलं । इति वातट पशु-
 पतिभ्यां व्याख्यातं ॥

भ्रातृः पुं राजधूसुरः ॥ मन्त्रहन्ती ।
 इति राजनिर्घण्टः ॥

भ्रातृः स्त्री भ्रमः । इत्यमरः ॥ सा तु
 नराणां वृष्ट्यासे जायते । यथा
 याग्नान्निके तु संप्राप्ते भ्रातृः स-
 जायते षतः । धात्राङ्गराणि सृष्ट्या-
 नि पत्राकटान्युतः पुरा ॥ इति
 ज्योतिस्तंत्रं ॥ भ्रमणं । इति मेदिनी
 ॥ अनवस्थितिः । इति विश्वः ॥

भ्रातृहरः पुं मन्त्री । इति शब्दमाला
 ॥ भ्रमनाशके त्रि ॥

भ्रमकः पुं शृगालः ॥ शूर्तः ॥ मृग्या-
 वत्तः ॥ प्रसुरभेदः । च्युत्कपातर
 इति भाषा । इति मेदिनी ॥ भ्रमः
 जनके त्रि ॥

भ्रामरं स्त्री मधु । इति मेदिनी ॥
 • तत्र भ्रमरजनधु । तस्य षणाः । पि-
 हिलहं । ककद् । मधुरद् । नुथ-
 जाड्यं नाशित्वक । इति राजनिर्घण्टः
 ॥ अपिच । पैहिल्यात् स्वाद् भ्रम-
 स्त्वात् भ्रानरं षुक् कीर्तितं । इति
 राजवल्लभः ॥ अन्यत् । किञ्चिद्

भाष

द्व

सूक्ष्मः पुंसिद्धेत्यः पुष्पेतेत्याहनि-
 तिश्चित् । निर्गमः मुटिकात् यत्तु
 अथुं भ्रानरंभूत् ॥ भ्रानरं रक्तपि-
 त्तुं मत्रं काद्यं करं गुकं वादुपाक
 मभिष्यन्दि विशेषात् पिच्छिलं हि-
 मं ॥ इति भावपुकाशः ॥ नृत्यवि-
 शेषः । तत्पर्यायः । रासः २ नृपुन
 नृत्यं ३ हल्लीसं ४ इति शब्दनाला ॥
 भ्रानरं समृद्धिनिश्चि । यथा । तदाह
 भ्रानरं रूपं कृत्वा सन्धेयं षट्प-
 दं । इति देवीमाहात्म्यं ॥

भ्रानरः पूं पुंसुरभेदः । टुषकपात
 र इति भाषा । इति मेदिनी ॥
 भ्रानरी स्त्री पार्वती । इति त्रिकाण्ड-
 शेषः ॥ अपिच । वदाकणाङ्गैश्चै-
 लोके नहावाधां करिष्यति ।
 तदाह भ्रानरं रूपं कृत्वा सन्धेय-
 यं षट्पदं ॥ त्रैलोक्यस्य हिता-
 र्थाय वधिष्यामि नहासरं । भ्रान-
 रीति च नाम लोकास्तदा श्लाघ्यन्ति
 सवतः ॥ इति मार्कण्डेयपुराणे
 देवीमाहात्म्ये नारावणीस्तुतिः ॥
 भाष ष उ ग टु) भासि । इति कवि
 भाष य उ) कल्लङ्गमः ॥ य उ
 भास्यते । ष अवभाषत् । स्वमते
 अनयोऽप्याङ्गु ह्यु विकल्पनेपि सप्त
 म् स्वरानुबन्धो ह्येव्या ननुरोधात्

। ग भ्रुशे वभाषे । टु भाषथुः ।
 उ भाषते । भासि दीप्तौ । इति
 दुर्गादासः ॥
 भाषुः स्त्री आकाशं ॥ अमरीषः ।
 इति संक्षिप्तसारोणादिवृत्तिः ॥
 भाषुः पूं यत्र कलाय चणकादिकं भ-
 ज्यते सः । भाजनाथोना इति
 थ्यातः । तत्पर्यायः । अमरीषः २
 । इत्यमरः ॥
 भास य उ) भासि । इति कवि
 भास ष उ ग टु) कल्लङ्गमः ॥ य उ
 भास्यते । उ भासते । ष अवभा-
 मत् । ग भ्रुस वभासे । टु भाषथुः
 । इति दुर्गादासः ॥
 क्रमः पूं श्रावेषधारिनर्तकपु-
 षः । इत्यमरः ॥
 क्रमटिः) स्त्री क्रोधादिना भ्रुवः को-
 क्रमटी) टिल्यं । इत्यमरः ॥
 भ्रुः स्त्री दुष्ट्यामूर्द्धभागः । तत्पर्यायः
 । चिल्लिका २ नयनोर्द्धभागरोम-
 राजी ३ । इति राजनिर्घण्टः ॥ तल्ल-
 ङ्गं यथा । विशालोन्नता सुथिनि
 दरिद्रा विषम भ्रुवः । धनी दीर्घा स-
 मरुतु बालेन्दुमत सभ्रुवः । आ-
 ट्या निश्च खड्गु मर्ध्याश्च विनत
 भ्रुवः । इति गाकडे ३६ अध्यायः ॥
 ॥ अत्र षट्कैः स्रगताज्जाथ्यचक्र

ভূগ

মস্তি । তত্র হ ক বর্ণ দ্বয় যুক্ত দ্বি-
 দল পদ্মাকারং । তন্মধ্যে মন স্তিষ্ঠ
 তি । যথা । আস্ত্রানামানুজং তচ্ছি
 নকল্প সদৃশং ধ্যান ধাম পুকাশং
 হক্ষাত্যাং বৈ কলাভ্যাং পুবিলা
 নিত বপু নেত্র পত্রং সুশভং । ত-
 ন্মধ্যে হাকিনী সা শশিসম ধবলা
 বক্ত্র বটুং দধানা বিদ্যাং মুদুং ক-
 পালং উনক জপবটীং বিভ্রতী শু-
 ক্ষচিত্তা ॥ এতৎ পদ্মান্তরালে নি-
 বনতি চ মনঃ সূক্ষ্মরূপং পুসিদ্ধং ।

ইতি তত্র চিত্তামণৌ বষ্টপুকাশঃ ॥

ভূগ সঃ পুং স্ত্রীবেশধারিনস্তরুপক
 যঃ । ইত্যমরঃ ॥

ভূগটিঃ স্ত্রী ক্রোধাদিনা ভুবঃকোটি-
 ল্যাং । ইত্যমরঃ ॥

ভূগ ক উ আশা বিশঙ্কযোঃ । ইতি
 কবিকল্পদ্রুমঃ ॥ রেকযুক্ত ষষ্ঠম্বরী ।
 ক উ ভূগযতে ভদুং লোকঃ আশা
 বিষয়ং করোতীত্যর্থঃ । ইতি দুর্গা-
 দাসঃ ॥

ভূগঃ পুং বালকঃ ॥ স্ত্রীগর্ভঃ । ইত্য-
 মরঃ ॥ অথ গর্ভাধান দিনং । রজো
 দশনাবধি ষোড়শদিন পর্যন্তং ঋতু
 কালঃ । তত্রাদ্যাশ্চিতসৌ নিশাঃ প-
 রিত্যজ্য চতুর্দশাষ্টমী অমাবাস্যা
 পূর্ণিমা সূর্যসংক্রান্তিঃ পর্যাণ্যেতা-

ভূগহা

নি পরিত্যজ্য চ অন্যাঙ্গরাত্রিষু চ-
 ন্দাদি শোভনে কালে ভার্য্যা নুপ-
 গচ্ছেৎ । যুগ্মরাত্রিষু গমনে পুত্রো
 ভবেৎ । অযুগ্মরাত্রিষু গমনে কন্যা
 ভবেৎ । তত্র পুশস্ত নক্ষত্রাণি পুশ্যঃ
 হস্তা মৃগশিরা আদ্রা পুনর্হুঃ পু-
 র্বাষাঢ়া উত্তরাষাঢ়া শুবণা পূর্বভা
 দুপদুত্তরভাদ্রপদং । তত্র নিষিদ্ধ ন
 ক্ষত্রাণি জ্যেষ্ঠাশ্লেষা মঘা মূলা
 রেবতী কৃত্তিকাশ্বিনী উত্তরফল্গুণী
 । তত্র তিথয়ঃ নন্দা ভদ্রাঃ পুশস্তাঃ
 । রিত্তা নিষিদ্ধাঃ । তত্র রবি মঙ্গল
 বৃহস্পতি বারাঃ পুশস্তাঃ । ইতি
 সমবপুীপঃ ॥

ভূগহত্যা স্ত্রী গর্ভস্থবালকহননং ।
 যথা । ত্রি বিবাহং কৃতং যেন ন ক-
 রোতি চতুর্থকং । জলানি পাতয়েৎ
 সপ্ত ভূগহত্যা বৃত্তকরেৎ । ইত্যু-
 দ্বাহতত্ত্বং ॥

ভূগহা ত্রি গর্ভস্থবালকহস্তা । ভূগ
 হস্তি ইতি ভূগ শব্দোপপদ হনধা-
 তো ষ্টপত্যযেন নিয়মঃ । ইতি স-
 ক্ষিপ্তসারব্যাকরণং ॥ তস্য পুায-
 শ্চিত্তং । তত্র পুংস্তেন ভ্রাত্রে পু-
 বধ পুাযশ্চিত্তং স্ত্রীত্বেন ভ্রাত্রে স্ত্রী-
 বধ পুাযশ্চিত্তং । অবিভ্রাতে তু পু-
 বধ পুাযশ্চিত্ত নাহ মনুঃ । হুদ্রা গ

दुःख

इति दुर्गासिंहः । इति दुर्गादासः ॥
 इति प्रायश्चित्तविवेकः ॥

दुःखः पुं लुःकौटिल्यं । यथा ।
 कुन्दाः सञ्जास मेते विजहत् हर-
 यो भिमशक्रेत जम्बु युष्मद्देहेषु
 लज्जां दधति परमनी शायका नि-
 म्लतप्तः । नौनित्रे तिष्ठ पात्रं तु
 नपि नहि कथां ननुहं मेघनादः
 किञ्चिद्दुःखं लीला निवमि तु ज-
 लधिं राम मन्वेषयानि ॥ इति का-
 व्यपुकाशः ॥

दुःखः षड् भासि । इति कविकल्-
 पः ॥ रेफयुक्तः । अविभुजः ।
 उ विभुजे । इति दुर्गादासः ॥

दुःखः षड् चले ॥ भये । इति
 कविकल्पः ॥ रेफयुक्तः । अवि-
 भुवत् । षड् भुवति भुवते धर्मा-
 यनः । विभुषे । इति दुर्गादासः ॥

दुःखः पुं यथोचिताद्गुणः । इत्य-
 नरः ॥ चलनं । इति भुवु धात्वर्थ-
 दर्शनात् ॥

दुःखं स्त्री चलनं । इति भुवुधातो-
 र्भावे ह्नर्त्तु पुत्येव निम्नः ॥

दुःखः षड् भङ्गणे । इति कविकल्पः
 ॥ अत्र्यह् तृतीयोपधः । षड् भङ्ग-
 त्ति भङ्गते । ल हाने सप्तमश्चर

न

इति दुर्गासिंहः । इति दुर्गादासः ॥

न

न नकारः । स त पक्षविंशतितन
 व्यञ्जन वर्णः । अस्योच्चारण हान
 मोक्षः । इति व्याकरणं ॥ अस्य ह्रस्व-
 गन्धः । नकारः षड् चार्द्धं सप्त-
 परम जगती । तद्वर्णः सप्त-
 शः चतुर्वर्ग प्रमादः ॥ षड्कार-
 नयः वर्णः पक्षपाण नयः सदा । इति
 कान्धेनुवत् ॥ ३ ॥ अस्य लेखन
 प्रकारः । उच्चारणः क्रमतो रेखा
 चतुष्कोणमयी श्रुता । नारायणेश-
 विषय स्तान् तिष्ठति नित्यं ॥ ना-
 द्वा ह्रस्वलिनी ज्ञेया ध्यान मस्य पु-
 चक्यते । ईश्वरार्थोच्चारणस्य ॥
 तस्य नामानि । नः काली ज्ञेयितः
 कालो महाकालो महाशक्तः । वै-
 श्रुतो वसुधा चन्द्री ररिः पुरुष रा-
 जकः ॥ कालभद्रो जया मेधा विश्व-
 दा दीप्यमानः शक्तः । शठरक्ष भुम्भा ना-
 नः लक्ष्मी मातोगुवक्त्रो ॥ विष्णु-
 शिवो महावीरः शशिपुत्रा जने-
 श्वरः । पुनस्तः पियसूक्तः सर्वाङ्गो
 बह्निमण्डलः ॥ मातृहृत्पानिनी वि-
 ष्णुः शुभगा भरणो विवत् । ७७ ।
 इति तन्त्रोक्तवर्णाभिधानं ॥

মকর

মকর

নঃ পুং শিবঃ ॥ চন্দ্রনাঃ ॥ বৃক্ষা ।
 ইত্যেকাক্ষরকোষঃ ॥ বনঃ ॥ স-
 ন্যঃ ॥ বিষ্ণুঃ ॥ নথুসূদনঃ । ইতি
 মেদিনী ॥

মক ই উ ভূষে ॥ গতৌ । ইতি
 কবিকল্পদ্রুমঃ ॥ ই নক্ষত্রে । উ ন-
 ক্ষত্রে হারো জনঃ । গতর্থো ২ প্যে
 দ্বিতি রানঃ । ইতি দুর্গাদাসঃ ॥

মকরঃ পুং মকরভুক্ত বিশেষঃ ॥ ইত্যনরঃ
 মকরঃ ইতি গঙ্গায়া বাহনত্বেন
 মকরঃ ইতি সার মন্দরী ॥ যথা ।
 মিত্রঃ মকর মিত্রঃ শুভ্রবর্ণা ত্রিমে
 ত্রা মিত্র্যেই মিত্র্যুক্ত গঙ্গা ধ্যানা
 ম চ কামদেবস্য ধ্বজচ্ছিন্নঃ । মকর-
 ধ্বজ ইত্যনরকোষ দর্শনাৎ ॥ মেঘা-
 দি দ্বাদশরাশ্যন্তগত দশমরাশিঃ
 তৎপর্য্যায়ঃ । আকোকেরঃ ২ । অ-
 স্যাধিষ্ঠাতৃদেবতা নৃগান্য মকরঃ ।
 উত্তরাষাঢ়ায়াঃ শেষপাদ ত্রয়ং শু-
 বণা সমুদাষঃ ধনিষ্ঠায়াঃ পূর্বাঙ্ক-
 এতম্বপাদেন ভবতি । ম চ পৃষ্ঠো-
 দয়ঃ ভূমিরাশিঃ অর্দ্ধশঙ্করঃ দ-
 ক্ষিণ দিক্ স্বামী পিঙ্গলবর্ণঃ কক্ষঃ
 ভূমিচারী শীতলস্বভাবঃ অল্পস-
 স্তানঃ অল্পস্বীমক্ঃ বাতপুক্তিঃ বৈ-
 শ্যবর্ণঃ শ্লথোক্ষশ্চ । অত্র জাতস্য
 ফলং । সদানন্দঃ । পিতৃ মাতৃ ভক্তঃ

। শুবণা মকর জাতশ্চেৎ বহু বিবা-
 হঃ । ইতি জাতকাদয়ঃ ॥ * ॥ অথ
 রবিযুক্ত মকর জাত ফলং । সদাটনো
 মিত্রগণো বিপক্ষতা পুয়াতি নূন-
 ধন বর্জিতঃ স্যাৎ । যদ্যক্ষরশ্চি ন-
 করোপগঃ স্যাৎ পুনতীকালে স তু
 ভাগ্যহীনঃ ॥ * ॥ অথ চন্দ্রযুক্ত ম-
 কর জাত ফলং । কলিত শীতভয়ঃ
 কিল গীতবিত্তন কষা সহিতো ম-
 দনাতরঃ । নিজহলোত্তন বৃত্তিকরঃ
 পরং হিনকরে মকরে পূর্ব্বো ভ-
 বেৎ ॥ * ॥ অথ মঙ্গল যুক্ত মকর
 জাত ফলং । পরাক্রম পুষ্টি বরঃ পু-
 তিষ্ঠঃ সদক্ষনা পুষ্টি বরাক্রমঃ স্যাৎ
 । শিষা সনেতো মকরে মহীজে পু-
 সূতিকালে অলপালকশ্চ ॥ * ॥
 অথ বৃধগৃহ স্থিত মকর জাত ফলং
 । রিপুভয়েন যতঃ অমতি নরঃ স্বর
 বিহীন নরঃ পর কর্ম্মঠঃ । মকরগে
 সতি শীতকরা ত্রাজে ব্যসনতঃ স ন-
 তঃ পূর্ব্বো ভবেৎ ॥ * ॥ অথ শু-
 ব্ধাশ্লিত মকর জাত ফলং । নননো-
 রথ সিদ্ধি নৃপৈতি নরো বচসা নধি-
 পে মকরোপগতে । ভয় যুক্ত অন-
 তিঃ পর কর্ম্মরতো বহুতোষ যুতো
 মদনাপহতঃ ॥ * ॥ অথ শুক্রাশ্লিত
 মকর জাত ফলং । অতি রুতি জননে

मकर

द्वज्जने नृगां व्यवभयं कृशता
 बहु चिन्तया । तृणसूते नृगराशि-
 गते सदा कविजने विजनेपि मति
 र्भवेत् ॥ ३॥ अथ शनिगृहं स्थित
 मकरं ज्ञात कलं । मकरोपगतः
 खलु भानसूतः कृपया सहितो नृप
 मानयुतः । वरं गच्छ विभूषणं भूषित
 गात्रं सुकृणी रमणः परंजनैः ॥
 इति कोष्ठीप्रदीपः ॥

मकरजङ्गलं क्ली मकराकृतिर्गण-
 वणं । यथा । वनमाला निवीताह्वे ।
 लसत् श्रीवत्स कौस्तुभः । महा-
 किरीट कटकः सु रत्नमकरजङ्गलः ॥
 इति श्रीभागवते ७ स्कन्धे ४ अध्या-
 यः ॥ सुरती मकरजङ्गले यस्य सः
 । इति तटीकायां श्रीधरस्वामी ॥

मकरकेतनः पूं कन्दर्पः । इति
 नीलकेतन शब्द टीकायां भरतेन
 संक्षेपितं ॥

मकरध्वजः पूं कामदेवः । इत्यमरः
 ॥ रससिन्दूरविशेषः । तस्य ना
 मास्तुरं चन्द्रोदयः । तस्य करणं पु
 कारो यथा । पलं नृदं स्वर्गं दलं
 रसेन्दुं पलाष्ठकं षोडशं गच्छक-
 स्य । शोणैः सुकपासं भव पुसू
 नैः सखं विमदद्याथ ज्वारिकाण्डिः
 ॥ तत् काचं ज्ञेयं निहितं सुगाटे

मकर

मृत्कर्णं चै सुदिवसं त्रयं ॥ पचेत्
 क्रमाग्नौ सिकताथं यत्त्रै ततो रजः
 पल्लव र्नाग रम्यं ॥ निगृह्य चैतस्य
 पलं पलानि चत्वारि कर्पूरं रज
 सुथैव । जातीफलं सोषणं निन्दु-
 पुष्पं कसूरिकाया इह शाण एकः ॥
 चन्द्रोदयो २० कथितो हस्य ना
 षो भुक्ते २ हिवल्ली दल मध्यवर्ती
 । ३ । अस्य गुणाः । मदोन्नदानां
 पुमदा शतानां गवाधिकं ३० श्लथव-
 त्यकाण्डे ॥ शूतं घनीभूतं मतीव दु-
 र्गं मृदुनि मांसानि समं गुहानि । मां-
 सानि मिष्टानि भवन्ति पथ्यमानन्द-
 दायीन्यपराणि चात्र ॥ बली पलित्त
 नाशनं सुनुभूतां वयस्सुत्रनः समस्त
 गदं खण्डनः पुचुरं योगं पक्षाननः ।
 गृह्येषु रसराडयं भवति यस्य च-
 न्द्रोदयः स पक्षशरं दर्पितो नृगद-
 शां भवेद्दल्लभः ॥ इन्दुपुष्पं लवङ्गं
 । उक्तं परिमाणं लक्षणं गुणलक्षणं ।
 दार्द्रिगात्याः शोणं कपासं पुष्प-
 दुवमेव गृह्णन्ति । पाश्चात्याः निवृत्त
 तत् पुष्पैर्गैव यावदादुर्द्धं नर्दयन्ति ।
 उभयैव निम्नते रदोषः । तथै-
 वेति सर्वत्रावयः । ३ । शास्त्रास्तुरा
 द्विशेषो लिख्यते । रति काले र-
 ताञ्छे च पुनः सेवेया रसोन्नतः ।

नकरी

मरु

ह्यावरं जङ्गम विषं जङ्गमं विषं
 वारिवा । न विकाराय भवति सा
 धकेन्दुस्य वत्सरान् ॥ मृत्युञ्जयो
 यथात्स्यात् ॥ मृत्युं जयति देहि-
 नः । तथाच साधकेन्दुस्य जरा
 मरण नाशनः ॥ शास्त्राश्वरे नकर-
 ध्वजा नाम । इति चन्द्रोदयः । इति
 रसेन्दुचिन्तामणिः ॥

नकरन्दः पू० पुष्परसः । इत्यनरः ॥
 अन्दपुष्पवृक्षः ॥ किञ्चल्ले क्ली । इति
 राजनिघण्टः ॥

नकरन्दवती स्त्री पाटलापन्नः । इति
 शब्दचन्द्रिका ॥ मधुविशिष्टा च ॥
 नकरवृक्षः पू० नकराकारमैन्यवि
 न्यासः । इति महाभारतः ॥

नकराकरः पू० समुद्रः । इति हेम
 चन्द्रः ॥

नकराकारः पू० षड्गुहः । काँटा-
 करञ्ज इति भाषा । इति शब्द
 चन्द्रिका ॥ नकरमन्त्र्याकृतिश्च ॥

नकराक्षः पू० कानदेवः ॥ समुद्रः ।
 इत्यजवपालः ॥

नकरालयः पू० समुद्रः । इति त्रिकाण्ड-
 शेषः ॥

नकरी पू० समुद्रः । नकरो ऽस्यास्ती-
 ति व्युत्पत्त्या इन पुत्र्यं निरुद्धो
 ऽयं ॥

मरुट् क्ली मरुट् । इति भरतश्च
 द्विकपकोषः ॥

मरुतिः स्त्री शुद्धशाननः । इति त्रि-
 काण्डशेषः ॥

मरुः पू० जलानदण्डः ॥ वज्रलः ॥
 कोरकः ॥ आदर्शः । इति हेम
 चन्द्रः ॥

मरुलः पू० क्ली वज्रलः ॥ मरुलः ।
 इति शब्दरत्नावली ॥

मरुष्टकः पू० वनजातमृगः । नोर्ठ
 इति हिन्दीभाषा । मृगानि इति
 वङ्गभाषा । तत्पर्यायः । मरुष्टः २
 वनमृगः ३ कूर्मीलकः ४ अमृतः ५
 अरण्यमृगः ६ बल्लीमृगः ७ । अस्य
 गुणाः । कषायद्रुं । मधुरद्रुं । रक्त
 पित्तं ज्वरं दाहं हरद्रुं । पथ्यद्रुं ।
 कृत्तिकारिद्रुं । सर्षपोषं जय कारि-
 त्त्वम् । इति राजनिघण्टः ॥ मरुष्टो
 वातलो गुह्री कफपित्तहरौ लघुः
 । वास्ति जिह्वधरः पाके कृनि कङ्क
 र नाशनः ॥ इति भावपुकाशः ॥

मरुष्टः पू० वीहिभेदः । मरुष्टे त्रि ।
 इति नेदिनी ॥

मरुष्टकः पू० वनमृगः । इति भरतः ॥

मरुकलकः पू० मरुकलकः । दक्षीवृक्षः ।
 इत्यनरटीकाशां रत्नानाथः ॥

मरु उ गतौ । इति कविवरुचः ॥

কোপধঃ। উ নকতে। ইতি দুর্গা-
দাসঃ ॥

নকুলঃ পুং শূলরোগবিশেষঃ। যথা
। সূতায়া হৃষ্টিরোবস্তি শূলং নকুল
সংক্রিতং। যবক্ষারং পিবেত্তত্র ম-
স্তনোষোদকেন বা ॥ ইতি চক্রপাণি
দন্তঃ ॥

নকুলং ক্লী শিলাজতু। ইতি শব্দ-
রত্নাবলী ॥

নকোলঃ পুং খটিকা। যথা। নকো-
লো বর্ণলেখা চ কঠিনী কক্কটী খটী
। ইতি শৈলবর্ণে ত্রিকাণ্ডশেষঃ ॥

মথ ই সর্পণে। ইতি কবিকল্পদ্রুমঃ ॥
ই নহ্মতে। ইতি দুর্গাদাসঃ ॥

মথ সর্পণে। ইতি কবিকল্পদ্রুমঃ ॥

মথঃ পুং যজ্ঞঃ। ইত্যমরঃ ॥

মথত্রাতা পুং রামঃ। যথা। রাবণা
রি মথত্রাতা সীতায়াঃ পতি রি-
ত্যপি। ইতি শব্দরত্নাবলী ॥

মথবহ্নিঃ পুং যজ্ঞাগ্নিঃ। ইতি জটা-
ধরঃ ॥

মথানলঃ পুং যজ্ঞাগ্নিঃ। তৎপর্য্যায়ঃ।
মহাবীরঃ ২। ইতি ত্রিকাণ্ডশেষঃ ॥

মথাম্ ক্লী খাদ্যবীজভেদঃ। মথানা
ইতি ভাষা। তৎপর্য্যায়ঃ। পদ্ম-
বীজভ ২ পানীফলং ৩। মথাম্
পদ্মবীজস্য ঔণৈ স্তন্যং বিনির্দ্দি

শেৎ। ইতি ভাবপুকাশঃ ॥

মথাসুহৃদ্ পুং শিবঃ। মথস্য দক্ষ-
যজ্ঞস্য অসুহৃৎ শত্রুঃ। ইতি হেম-
চন্দ্রঃ ॥

মগ ই সর্পণে। ইতি কবিকল্পদ্রুমঃ ॥
ই নহ্মতে। ইতি দুর্গাদাসঃ ॥

মগধঃ পুং কীকটদেশঃ। অধুনা-
বেহারাখ্যদেশস্য দক্ষিণভাগঃ ॥
তদদেশান্তে পুং ভূমি। ইতি শব্দরত্না-
বলী ॥ বন্দী। ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥

মগধা স্ত্রী পিপ্লী। ইতি রত্নমালা ॥
মগধেখরঃ পুং জরাসন্ধরাজঃ। ইতি

হেমচন্দ্রঃ ॥ মগধদেশাধিপমাতৃষ্ণ
মগধোদ্ভবা স্ত্রী পিপ্লী। ইতি রাজ-
নির্ঘণ্টঃ ॥ মগধদেশজাতে ত্রি ॥

মগঃ ত্রি স্নাতঃ। জলাস্তঃ পুবিষ্টঃ।
ডোবা ইতি ভাষা। মগ্ধাভ্যন্তোঃ
কর্তরি জ পুত্যয়েন নিম্নমঃ ॥

মঘ ই উ কৈতবাঘ্যর্থযোঃ। ইতি
কবিকল্পদ্রুমঃ ॥ কৈতব মিহ কিতব
ক্রিয়া অক্ষক্ৰীডনাদিঃ। ই নহ্মতে
উ নহ্মতে অক্ষৈঃ কিতবঃ। অঘ্যর্থো
গতি নিন্দারম্ভ জবাঃ। কৈতব জ-
বযো রেবায়নিতি কেচিৎ। ইতি
দুর্গাদাসঃ ॥

মঘ ই ভূষে। ইতি কবিকল্পদ্রুমঃ ॥
ই নহ্মতে। ইতি দুর্গাদাসঃ ॥

মঘা

মঘঃ পুং দ্বীপবিশেষঃ। ইতি মেদিনী ॥

॥ দেশবিশেষঃ। স তু মগ্নামক
ম্লেছানাং স্থানং ॥ পুংল্লবিশেষে স্ত্রী।

ইতি শব্দরত্নাবলী ॥

মঘবর্তী স্ত্রী ইন্দুগী। ইতি মুখবোধ
ব্যাকরণং ॥

মঘবা পুং ইন্দুঃ। ইত্যমরঃ ॥ জিনা-
নাং দ্বাদশ চক্রবর্ত্যস্তগত চক্রবর্তী
বিশেষঃ। ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥

মঘবান্ পুং ইন্দুঃ। ইত্যমরটীকায়াং
রমানাথঃ ব্যাকরণঞ্চ ॥

মঘা স্ত্রী ঔষধবিশেষঃ। ইতি ধরণিঃ
॥ অশ্বিন্যাদিসপ্তবিশতি নক্ষত্রা-
স্তগত দশম নক্ষত্রং। তন্নুলাঙ্গলা-
কৃতি পঞ্চতারান্বকং। গৃহাকৃতি
ইতি কেচিৎ। অস্যাধিষ্ঠাতৃদেবতা
পিতৃগণঃ। যথা। লাঙ্গলাকৃতি নি
পঞ্চতারকে চাককেশি পিতৃভে
শিরোগতে। নীল নীরজ বিনিন্দি
লোচনে বৃশ্চিকাদ্বিগলিতং কলা
শতং ॥ ১। ৪০। ইতি কালিদাস
কৃত রাত্রিলগ্ন নিকূপণং ॥ তত্র জাত
ফলং। কঠোরচিত্তঃ পিতৃমাতৃ ভ-
ক্ত স্ত্রী বৃষভাব স্তনবদ্যবিদ্যঃ। চ্রে-
জ্জন্মভং যস্য মঘানঘঃ স্যান্নতিঃ
সদারাতি ধিনাশদক্ষা ॥ ইতি কো-
ষ্ঠীপুদীপঃ ॥ মঘা শব্দো বহুবচনা-

মঘাত্র

স্তো হপি দৃশ্যতে। যথা। কৃষ্ণপক্ষে
ত্রয়োদশ্যাং মঘাশ্বিনুঃ করে রবিঃ।
যদাতদা গজছায়া শ্লাঙ্কে পুণ্যে রবা-
প্যতে ॥ অপি চ। নবোদকে নবান্নে
চ গৃহপুছাদনে তথা। পিতরঃ স্পৃ-
হযন্ত্যন্ন মষ্টকাসু মঘাসু চ ॥ ইতি
তিথ্যাদিতত্ত্বং ॥ একযচনাস্ত পুযো-
গো যথা। মঘায়াং পিণ্ডদানে ন
জ্যেষ্ঠপুত্রো বিনশ্যতি। ইতি মল-
নাসতত্ত্বং ॥

মঘাত্রয়োদশী স্ত্রী মঘানক্ষত্রমুক্ত-
ভাদুকৃষ্ণত্রয়োদশী। যথা। পৌষ্টপ-
দ্যুক্ষুং কৃষ্ণত্রয়োদশ্যাং মঘায়ুক্তা-
য়াং অনিষিক্ক যৎ কিঞ্চিদুব্যেগ শ্লা-
ঙ্কনাবশ্যকং। শব্দাদি বিধিবাক্যে-
ষু নক্ষত্র বিশিষ্ট শ্রুতেঃ। ততশ্চ
কেবল ত্রয়োদশী কেবল মঘা শ্লা-
ঙ্কার্থবাদ্য। অপি কুপ্ত বিশিষ্ট বি-
ধিপুস্ত কৰ্ম্মাণো নিত্যত্ব বোধক্য
ন তু কেবল। বধ্যস্তর কল্পকা গৌর
বাৎ। তথা চ শব্দঃ। পৌষ্টপদ্যা
মতীতায়াং মঘা যুক্তাং ত্রয়োদশীং
। পাপ্য শ্লাঙ্কং হি কর্তব্যং মঘনা-
গায়সেন চ ॥ মনুঃ। যৎ কিঞ্চিৎ
ধূনা মিশু পুদদ্যাভু ত্রয়োদশীং।
তদপ্যক্ষয় নেবস্যাঘর্ষাস চ মঘা
সু চ ॥ বিষ্ণুধর্ম্মোত্তরে। পৌষ্টপদ্যা

नघात्र

नतीतायां तथा कृष्ण त्रयोदशी ।
 एतांस्तु शुद्धकालान् वै नित्याना-
 ह पुजापतिः ॥ शतातपः । पितृ-
 रः स्प्रहयन्त्यत्र मष्टकामुनघासुचात-
 म्नाददद्यात् सदोद्भुक्तो विद्वत्सुवा-
 क्रणेषु च ॥ अत्राम मात्र श्रुतेः मनु-
 वचने यत्किञ्चित् श्रुतेः शब्दोक्त ॥
 पायसः फलातिशयार्थः शुभ विशेष-
 षे फल विशेषः स्यादिति न्यायात् ।
 व्यक्तं विकथर्माणो भवेत् । नघा युक्ता च ॥
 तत्रापि शस्ता राज्ञः क्षयादशी । त-
 त्राक्षयं भवेत् शुद्धं मधुना पाय-
 सेन च ॥ तत्र अथयुक् कृष्णपक्षे ।
 अत्र यत् शुद्धं तन्मधुयोगेन पाय-
 सयोगेन वा अक्षयं भवेत् । अत-
 एव मनुवचने यत् किञ्चिन्मधुना मिश्र-
 नित्येन नघुनात्र युक्तं नुक्तं । अ-
 तोऽत्र स तत्रां शुद्धस्याधिकारः ॥
 अत्र गजहाया योगे कनातिशयः ।
 तथा कृत्यचिन्तानगो मृतिः । कृष्ण-
 पक्षे त्रयोदश्यां नघाश्विन्दुः करे-
 रविः । यदा तदा गजहाया शुद्धे पु-
 ण्ये रवाप्यते ॥ करे हस्ता नक्षत्रे ।
 कन्या दशमांशोपरि सपादत्रयो-
 विंशांश इति यावत् ॥ ॥ ॥ अविभ-
 क्तानामप्यत्र पृथक् शुद्धं आवश्यकं
 यथा शुद्धचिन्तानगो मृतिः । विभ

नघात्र

क्ता अविभक्तावा ज्यैष्ठ्यः शुद्धं नद्वै-
 विकं । नघासु च ततो अन्यत्र नाधि-
 कारः पृथग्भूना ॥ अद्वैदिकं पु-
 त्यादिकैकोदिष्टं । अन्यत्र कृष्ण-
 पक्षादौ नाधिकारः न नित्याधि-
 कारः ॥ सपिण्डीकरणस्तानि यानि
 शुद्धाणिषोडश । पृथङ्भूतैव सूताः
 ज्यैष्ठ्यः पृथग् दुव्या अपि क्वचि दि-
 त्वापिना समूहितस्यापृथग् दु-
 व्यस्य पूंसः सपिण्डीकरणस्तानी-
 ति विशेषणान्तदुत्तर शुद्धानां पृ-
 थक्त्वमपि पुतीयते ॥ ॥ ॥ नघा-
 त्रयोदशी निमित्तक शुद्धे पू-
 वता पिण्डा न देयाः । भोज्यं
 तिथिनासाद्य यावच्छुद्धार्कं सङ्ग-
 । तत्रापि महतीपूजा कर्तव्या पि-
 तृ दैवते ॥ अक्षे पिण्ड पुदानस्त-
 ज्यैष्ठ्यपुत्री विवर्जयेदिति देवी-
 पुराणात् । भोज्यं पक्षमी । च-
 न्दुर्कं सङ्गमो न्नावास्य । पितृ-
 दैवते अक्षे नघायां । शतात-
 पः । पिण्डनिर्वापरहितं यत्तु शु-
 द्धं विधीयते । स्वधा वाचन लोपे ।
 एतद्विकिरस्तु न लुप्यते ॥ अक्षयं
 दक्षिणा वस्ति सौमनस्यं यथा स्मृति
 । इति तिथ्यादितत्त्वं ॥

नघात्रवः पूं शुद्धगृहः । इति हेन-

চন্দ্রঃ ॥ মদানকুব্রজাত্রে ত্রি ॥
 মঘাত্ঃ পুং শূক্রাচার্য্যঃ । ইতি ত্রি-
 কাণ্ডশষঃ ॥
 মঘী স্ত্রী ধান্যভেদঃ । ইতি মেদিনী ॥
 মঘোনী স্ত্রী ইন্দ্রাণী । ইতি মুখবোধ
 ব্যাকরণং ॥
 মঙ্গুরঃ পুং মূঙ্গুরঃ । ইত্যনরটীকাযা-
 ভরতঃ ॥
 মঙ্গা ত্রি স্নানকর্তা । ইতি মঙ্গুধাতোঃ
 কর্তরি ত্ব্ পুত্ৰ্যেযন নিম্নম্ ॥
 মঙ্কঃ পুং নৌকাশিরঃ । ইতি হেম-
 চন্দ্রঃ ॥
 মঙ্কলং স্ত্রী অভিপেতার্থসিদ্ধিঃ । ইতি
 তিথ্যাদিতত্ত্বং ॥ তদ্বতি ত্রি । ইত্য-
 মরঃ ॥ ৩৫ পথ্যঃ ৬ । ভাবকং ২ ভ-
 ব্যং ৩ কল্যাণং ৪ ভবিকং ৫ শূভং ৬
 ক্ষেমং ৭ পুশস্তং ৮ ভদ্রং ৯ স্বশ্ৰেয়সং
 ১০ শিবং ১১ অরিষ্টং ১২ জশলং ১৩
 রিষ্টং ১৪ মদুং ১৫ শস্তং ১৬ । ইতি
 শব্দরত্নাবলী ॥ সর্বার্থরক্ষণং । ইতি
 মেদিনী ॥ ॥ মঙ্কল লক্ষণং যথা ।
 পুশস্তাচরণং নিত্যং অপুশস্ত বিব-
 জ্জনং । এতচ্চি মঙ্কলং পোক্তং ঋষি-
 ভি স্তত্ত্বদর্শিভিঃ ॥ ইত্যেকাদশীত-
 ত্ত্বং ॥ ॥ মঙ্কলজনকদুব্যাণি । যথা ॥
 । পূর্ণমস্ত্রং দ্বিজং বেশ্যাং শুল্কধান্য
 ঙ্গ দর্পণং । দধ্যাজ্যং মধু জাঃ ঙ্গ

পুঙ্গুং দুর্ভাক্তং সিতং ॥ বৃষং গজে-
 ন্দুং তুরগং জ্বলদগ্নিঃ সুবর্ণকং । পর্ণঞ্চ
 পরিপক্বানি ফলানি বিবিধানি চ ॥
 পতিপুত্রবতীং নারীং পুদীপং মণি
 মুত্তনং । মুক্তাং পুস্ননানাঞ্চ স-
 দেয়ানাং সঞ্চ চন্দনং ॥ দদর্শিতানি
 বস্তুনি মঙ্কলানি পুরো মুনে । শৃগা-
 লং নজলং চানং শবং বামে শূভা-
 বহং ॥ রাজহংসং ময়ুরঞ্চ খঞ্জর
 শূকং পিকং । পারাবতং শঙ্খচিল্লং
 চক্রবাকুঞ্চ মঙ্কলং । কৃষ্ণসারঞ্চ সুম
 ভীং চমরীং শ্বেতচামরং ॥ ধেনুং বৎ-
 স পুয়ুক্তাঞ্চ পতাকাং দক্ষিণে শূভাং
 । নানাপুকার বাদ্যঞ্চ শূশ্রাব মঙ্ক-
 ল ধ্বনিং ॥ হরিশব্দস্য সঙ্গীতং ঘ-
 ঙ্গা শঙ্খধ্বনি স্তথা । দৃষ্ট্য শূভ্রা স জ-
 গাম হর্ষণে তাত মন্দিরং ॥ ইতি
 বুদ্ধিবৈবর্তে গণপতিখণ্ডে কার্তিকা-
 গমনং নাম ১৬ অধ্যায়ঃ ॥ ॥ অ-
 পি চ । দদর্শ বস্তুনে; বঞ্চ মঙ্কলার্হং
 শূভপুদং । বাণ্ডা ফলপুদং রম্যং
 পুরো মঙ্কল সূকং ॥ বামে শবং
 শিবাং পূর্ণমস্ত্রং নজলমেব চ । পতি
 পুত্রবতীং সাধীং দিব্যাভরণ ভূষি-
 তাং ॥ শুল্কপুঙ্গুঞ্চ মাল্যঞ্চ ধান্যঞ্চ
 খঞ্জরং শূভং । দক্ষিণে জ্বলদগ্নিঞ্চ
 বিপুঞ্চ বৃষভং গজং ॥ বৎস পুয়ুক্তাং

মঙ্গল

ধেনুঃ খেতাখং রাজহংসকং । বে-
 শ্যাঞ্চ পুঙ্গমালাঞ্চ পতাকাং দধি
 পায়সং ॥ নগিঃ সুবর্ণং রজতং মুক্তা
 নাণিক্যমীপ্লিতং । সদ্যোনাংসং চ-
 ন্দনঞ্চ নাগীকং ঘৃতমুক্তনং ॥ কৃষ্ণসা-
 রং ফলং লাজান্ স্নিগ্ধাঘ্নং দর্পণস্তথা ।
 বিচিত্রিতং বিশালঞ্চ সূদীপ্তাং পুতি-
 ম্নাস্তথা ॥ ক্ষণং দদর্শ দেবং তং পঞ্চ
 বক্রুঃ ত্রিলোচনং । শূক্ৰ স্তুটিক সঙ্ক-
 শং নাগরাজৈর্জির্বিরাজিতং ॥ শুল্কোৎ
 পলং পদ্মবনং শঙ্খচিল্লঞ্চ কোরকং ।
 নার্সারং পর্বতং মেঘং ময়ূর শূক সা-
 রসং ॥ শঙ্খকোকিলবাদ্যানাং ধনিং
 শুল্লাব মঙ্গলং । বিচিত্রং কৃষ্ণসঙ্গী-
 তং হরিশব্দং জয়ধ্বনিং ॥ এবং ভূতং
 শূভং দৃষ্ট্বা শ্রুত্বা পুহৃষ্টমানসঃ । পুবি-
 বেশ হরিং স্মৃত্বা পুণ্যং বৃন্দাবনং বনং
 ॥ ইতি বৃক্ষবৈবর্তে শ্রীকৃষ্ণজন্মখণ্ডে
 ৭০ অধ্যায়ঃ ॥ * ॥ অন্যত্র । লোকে-
 স্মিন্ মঙ্গলান্যষ্টৌ বৃক্ষাণো গো হ-
 তাশনঃ । হিরণ্যং সর্পি রাদিত্য
 আপো রাজা তথাষ্টনঃ ॥ এতানি
 শততং পশ্যেন্নস্যেদর্চয়েত্ততঃ ।
 পুদক্ষিণস্ত জরী ত তথাচায়ূর্ন হী-
 যতে ॥ দুর্বা দধি সর্পি রথোদজন্তু-
 ধেনুঃ সবেৎসাং বৃষভং সুবর্ণং । মৃগো-
 ময়ং স্বস্তিক মঙ্গতানি লাজা মধুবা-

মঙ্গল

ক্ষণ কন্যাকাশ ॥ খেতানি পুঙ্গাণি
 তথা শমীঞ্চ হতাশনং চন্দন মর্ক-
 বিয়ং । অশ্বথ বৃক্ষঞ্চ সনাত্নভেত
 ততশ্চ জর্যাঙ্গিদিজজাতিধর্মণা ॥ ইতি
 মৎস্যসূক্ত মহাত্ম্রে ৪৩ পটলঃ
 ॥ * ॥ বর্ণভেদে মঙ্গল পুঙ্গভেদো
 যথা । বৃক্ষাণান্ জশলং পৃচ্ছেৎ ক্ষত্র
 বক্রু মনামবং । বৈশ্যং ক্ষেমং সনা-
 গম্য শূদ্রমারোগ্যং নেব তু ॥ ইতি
 কোষে উপরিভাগে ১১ অধ্যায়ঃ ॥
 মঙ্গলঃ পুং গৃহ বিশেষঃ । তৎ পর্য্যা-
 যঃ । অক্ষরকঃ ২ ভৌমঃ ৩ স্বজঃ ৪
 বক্রঃ ৫ মহীসূতঃ ৬ বষাট্টিঃ ৭ লো-
 হিতাক্ষঃ ৮ খোন্মুখঃ ৯ ঋণাঙ্কিকঃ
 ১০ । ইতি শব্দরত্নাবলী ॥ আরঃ
 ১১ ক্ররদৃক্ ১২ আবনেবঃ ১৩ ।
 ইতি জ্যোতিষতত্ত্বং ॥ স চ রক্ত-
 গৌর মিশ্রিত বর্ণঃ । দক্ষিণদিক্
 পুরুষ ক্ষত্রিয়জাতি সামবেদ তঃ
 মোগুণ তিক্তরস মেঘরাশি পুবা-
 লাবন্তিদেহানামধিপতিঃ । মেঘ-
 বাহনঃ । চতুরকুলপুমাণঃ । আর-
 ক্ত মাল্যবসনঃ । ভরদ্বাজমুনি স-
 ভানঃ । চতুর্ভুজঃ । শক্তি বরাভব
 গদাধারী । সূর্য্যাভিনূথঃ । অস্যা-
 বিদেবতা কার্ত্তিকেশঃ । পুত্যধিদে-
 বতা পৃথিবী । সতু পিত্ত পুক্রতিঃ ।

মঙ্গল

যুবা ক্রুরঃ। বনচারী। মধ্যাহ্নকালে
 পুবলঃ। গৈরিকাদিধাতুস্বামী। চ-
 তুয়দামাং পুভঃ। চতুষ্কোণাকৃতিঃ।
 সুবর্ণকারাদীনাং স্বামী। জ্বলিত ভূ-
 মিচারী। কিঞ্চিদঙ্কহীনঃ। কটুরম-
 প্লিয়ঃ। তামুবর্ণ রক্তদুব্যস্বামী চ।
 ইতি গুহ্যাগতস্ত লঘুজাতকাদয়ঃ
 ॥৯॥ অস্যাৎ পত্তি যথা। উপেন্দু
 বীজাৎ পৃথ্যাক্ত মঙ্গলঃ সমজায়ত।
 বসুকরাযাং বলবান্ তন্মে ব্যাখ্যাতু
 মর্হসি ॥মৌতি কবাচ। উপেন্দু ক-
 প যালোক্য কানান্তা চ বসুকরা।
 বিধায় সু দ্রী বেষ মক্ষতা পৌটযৌ-
 বনী ॥ সম্বিতা তস্য তন্নে চ সহসা
 সম্পস্থিতা। সুরম্যাং নালতী না-
 লাং দদৌ তস্মৈ বরাননা ॥ উপেন্দু
 স্তম্বনোজ্ঞা হু কামী মন্মথ পীড়িতঃ
 ।নানা পুকার শৃঙ্গার চকার চ তথা
 সহ ॥ তদঙ্ক সঙ্কমা সক্তা মূর্ছা পু-
 প সতী তদা। মৃতব নিদ্রিতা বা-
 সৌ বীর্য্যধানে হ্রি কতে ॥ বিহায়
 তত্র রহসি জগান পুরুষোত্তমঃ।
 উর্ধ্বশী পথি গচ্ছতী বোধানাস তা-
 মুনৈ ॥ সা চ পপুহ বৃত্তান্ত কথয়া-
 নাম ভূশ্চ তাং। বীর্য্য সর্ধরণ ক-
 ত্তুং সা চাশক্তা চ দুর্বলা ॥ পুবাল-
 স্যাকরে ব্রহ্মা বী স্যাস চকারস্বা ॥

মঙ্গল

। তেন পুবালবর্ণশ্চ জমারঃ সমজা-
 যত ॥ তেজসা সূর্য্য সদৃশো নারায়ণ
 সূতো মহান্। ইতি বৃক্ষবৈবর্তপুরা-
 ণ ॥ ৯ ॥ অপিচ। ততো হকারক
 লোকো হি বসত্যত্র মহীসূতঃ। উৎ-
 পত্তিঞ্চাস্য বক্ষ্যামি যথাযং ভূসূতো
 হভবৎ ॥ পুরা হি ভূমতো বিষ্ণোঃ
 স্বেদবিন্দুঃ পপাত হ। মহা স্ততঃ
 জমারো হসৌলোহিতাক্ষো মহীত-
 লাৎ ॥ জাতঃ স্নেহেন মেদিন্যাবর্জিতঃ
 পৃথিবীপতে। তপসারাধ্য বৃক্ষাণ-
 গুহত্ব মপসেদিবান্ ॥ ইতি পাদ্মে
 স্বর্গখণ্ডে ১১ অধ্যায়ঃ ॥ ৯ ॥ অপর-
 ঞ্চ। পুরা দক্ষ বিনাশায় জপিতস্য
 ত্রিশূলিনঃ। অপতন্তীন বক্তস্য স্বে-
 দবিন্দু ললাটজঃ ॥ ভিত্তা সমস্ত পা-
 তালানদহৎ সপ্ত সাগরান্। অনে-
 কবক্তু নযনো জ্বলজ্বলন ভীষণঃ ॥
 বীরভদ্র ইতি খ্যাতঃ করপাদায়ুতৈ
 যুতঃ। কৃত্বা স যজ্ঞ মথনং পুন ভূত-
 ল স্তম্ভবঃ ॥ ত্রিজগন্নিদ্রহনু যঃ শি-
 বেন বিনিবারিতঃ। কৃতং ত্বয়া বীর-
 ভদ্র দক্ষযজ্ঞ বিনাশনং ॥ ইদানী
 মজ মেতেন লোক দাহেন কৰ্মণা।
 শান্তি পুদান্মৎ সর্বেষাং গুহাণাং
 পুথমো ভব ॥ পুষ্কিব্যস্তি জনাঃ পু-
 জাং করিব্যস্তি নতং মম। অকারক

मङ्गल

इति ध्याति गनिष्यति धराञ्जलि ॥
 देवलोकं द्वितीयं तव रूपं त-
 विष्यति । षे च त्वां पूजयिष्यति च
 तूर्थां तुम्हिने नराः ॥ रूपं नारो-
 ग्यं नैश्वर्यं ते ह्यनन्तं तविष्यति ।
 एव नूक्तं सुदा शान्तिं नगमन् कानक-
 प धूक् ॥ संज्ञातं सुदं फणादुजन् गु-
 ह्यं नगमन् पुनः । इति मन्त्रस्य पु-
 राने अक्षरकरुतं नाम ७८ अव-
 यः ॥ * ॥ कल्पतेदे अक्षरकासुरवध-
 काले तस्योत्पत्तिं यथा । यो तु
 न्यां न्यपतद्विपुं श्वेदविन्दुः शिवा-
 ननात् । तस्मादक्षरं पञ्जातो बाल-
 कः समं जायते ॥ स बाल सुषितो
 इत्यर्थं पपौ कथिरं नाक्षरं । क-
 न्याचोत्पत्तेदं संज्ञातां सामृत्तिलि-
 हे उद्धता ॥ ततस्तु नाह बालकं
 पुतां तैरवमूर्तिमान् । शकरो व-
 रदो लोकश्रेयार्थाय वचो महत् ॥
 त्वां पूजयिष्यति सुरा ऋषयः पितर-
 सुथा । यक्ष विद्याधराश्चैव नानवा-
 श्च शुभकरि ॥ त्वां शोष्यति सदा
 देवि बलिं पुत्रोत्करैः करैः ।
 चर्चिकेति शूतं नानं यथाक्षरि च-
 र्चिता ॥ इत्येव नूक्ता वरदेन चर्चिका
 भूतान्वाता हरिचर्मावासिनी । मही-
 जन्मत्राद्विचकार सुन्दरी ह्यमं गता

मङ्गल

हेङ्गल मादयं नूक्तं ॥ तस्योत्पत्ति-
 यां वरदः अक्षरं पुत्राद्वरं सर्व व-
 रोत्तमं यतः । गुहाधिपत्यं जगतः
 शूताशूतं तविष्यति यदक्षरं मङ्ग-
 लम् ॥ इति वागनपुराणे ७९ अध्या-
 यः ॥ * ॥ अस्य श्लोकं यथा । धरणी
 गर्तं संतूतं विदुः पञ्च समपुतं ।
 अक्षरं शक्तिं इत्युक्तं लोहितान्दं
 नमान्यहं ॥ इति व्यासोक्तं नवगुह-
 श्लोकास्तर्गतं ॥ * ॥ कणपरिशोध-
 नार्थं श्लोकं यथा । मङ्गलो भूमिपु-
 त्रश्च कणहन्ता धनपुदः । हिराक्षनेः
 महाकायः सर्वकर्माविरोधकः ॥ रो-
 हितो लोहितान्दश्च सानगानो
 कृपाकरः । धराञ्जलिः अजो भौमो
 भूमिजो भूमिनन्दनः ॥ अक्षरको
 यमैश्वर्यं सर्वरोगापहारकः । वृष्टि-
 कर्ता च हर्ता च सर्वकाम फलपुदः ॥
 एतानि अक्षरानामानि पुत्रा कथाय-
 यः पठेत् । कणं न जायते तस्य
 धनमाप्नोति पुङ्गवः ॥ रक्तं पूज्यं च
 गर्भं च धूप दीपादिभि सुथा । म-
 ङ्गलं पूजयेत्तुक्त्या मङ्गले रं हनि-
 सर्वदा ॥ कणरेथाः पुकृत्तव्या अक्ष-
 रेण सदा वृषेः । पौकृत्तव्या नपादे-
 न कणं तस्य विनश्यति ॥ मङ्गलाय
 नूक्तं नमस्ते कणहारिणे । पुत्र

मङ्गल

पौत्रपुत्रात्रे च मङ्गलाय मनोऽन-
नः ॥ अगार्थे तु पुपुमोह मङ्ग-
णं क्व मे विभो । एतत् कृत्वा म-
मन्देहो अणं कृत्वा धनी भवेत् ॥
इति स्कन्दपुराणं ॥ ३॥ मङ्गल
वारे जातस्य कलं यथा । उगुः पु-
तापी क्षितिपालमन्त्री रणप्रिया
वक्रवचाः सरोवः । सङ्घानितः शू-
रणग पुनेता अजस्यवारे पुत्रयो
मनुष्यः ॥ इति कोष्ठीपुदीपः ॥

मङ्गलचण्डिका स्त्री मङ्गलचण्डिका यथा
कालिकापुराणे । यैसा ललित
काञ्चाथ्य देवी मङ्गलचण्डिका । व-
रुदातग हस्ता च द्विभुजा गौर दे-
हिका ॥ रक्तपद्मासनहा । च रक्त
भुज मण्डिता । रक्तकोशेय वज्राच-
मितवक्त्रा शुभामना ॥ नवधौवन
सम्पन्ना चारुही ललितपुत्रा । उ-
भया भासितं मङ्गलं यत्पूर्वस्तक
मङ्गलं ॥ मङ्गलमस्यास्तु तज्ज्येष्ठं
तेन देवीं पुपुजयेत् । एक मङ्ग-
रं शक्तिवीर्यरुगं । अष्टम्यां नव
म्यां पूजा कार्य्या विवक्षये ॥ प-
टेषु प्रतिमायां वा वटे मङ्गलच-
ण्डिका । यः पूजयेद्धौनदिने शु-
भैर्दूर्वाकृतैः श्रुता ॥ सततं सा-
धकः सोऽपि क्वान मिष्टं मवाप्नुयात्

मङ्गल

॥ ३ ॥ मङ्गलवारे कृष्णशमी चतु-
र्दशेशोत्ते पुण्यतरा भवति । यथा
। शमैश्चरस्य वारेण वारेणाकार-
कस्य च । कृष्णशमी चतुर्दशेशो पु-
ण्यत् पुण्यतरे मृते ॥ ३ ॥ मङ्गल
वारे शुक्ला चतुर्थी चेदक्षया भवति ।
यथा । सोमवारे पयमावास्य आ-
दित्याहे च सप्तमी । चतुर्थ्याकारके
वारे कृष्णशमी च वृहस्पती ॥ अत्र यत्
क्रियते पापं मथवा धर्मं सफलं ।
वष्टि धर्मं सहस्राणि पुत्रिजन्म तदक्ष-
यं ॥ इति तिथ्यादित्तु ॥

मङ्गलचण्डिका स्त्री दुर्गा । यथा । नारा-
यण उवाच । कथितं वष्टुपाथ्यानं
बुद्धपुत्रं यथागमं । देवी मङ्गलच-
ण्डिका या तदाथ्यानं निशामय ॥ त-
स्याः पूजादिकं सर्वं धर्मं वक्तुं
मत् श्रुतं । श्रुति सम्यत मेवेष्टं
सर्वेषां विद्वानपि ॥ दक्षायाम्
वर्तते चण्डिका कल्याणेषु च मङ्गलं ।
मङ्गलेषु च वा दक्षा सा च मङ्गलच-
ण्डिका ॥ पूज्यायां वर्तते चण्डिका म-
ङ्गले ऽपि नहीसुतः । मङ्गलाभीष्टं
देवी या सा वा मङ्गलचण्डिका ॥ म-
ङ्गलो मधुवः श च सप्तमीप धराप-
तिः । तस्य पूज्याभीष्टं देवी तेन
मङ्गलचण्डिका ॥ नूर्तिभनेन सा

মঙ্গল

দুর্গা মলপুত্রি রীশ্বরী । কৃপাক-
পা হতিপুত্রিকা যোষিতা মিষ্টদে-
বতা ॥ পুথমে পূজিতা সা চ শ-
ঙ্করেণ পুরঃ পুরা । ত্রিপুরস্য বধে
ঘোরে বিষ্ণুনা পুরিতেন চ ॥ বুদ্ধান্
বুদ্ধোপদেশেন দুর্গপুঙ্খেন সঙ্কটে ।
আকাশাত পতিতে যানে দৈত্যেন
পাতিতে কৃষা ॥ বুদ্ধবিষ্ণুপদিষ্টশ্চ
দুর্গা তুষ্টাব শঙ্করঃ । সা চ মঙ্গল
চণ্ডী চ বভূব কপভেদতঃ ॥ উবাচ
পুরতঃ শস্ত্রো ভবঃ নাস্তীতি তে বি-
ভো । ভগবান্ বৃষকপশ্চ সর্বেশশ্চ
বভূবহ ॥ বুদ্ধ শক্তি স্বরূপাহং ভ ॥
বিষ্যানি তদাজ্ঞয়া । মযা হুমনা চ
হরিণা সহায়েন বৃষধ্বজ ॥ জহি দৈ-
ত্যঞ্চ শত্রুঞ্চ সুরাণাং পদঘাতকং ।
ইত্যুক্তাস্তর্হিতা দেবী শস্ত্রোঃ শক্তি ॥
বভূব সা ॥ বিষ্ণু দত্তেন শস্ত্রেণ জঘা
ন তমুমাপতিঃ । মুনীন্দু পতিতে
দৈত্যেত্য সর্বে দেবা মহর্ষযঃ ॥ তুষ্টুবুঃ
শঙ্করং দেবং ভক্তি নম্নাত্মকঙ্করাঃ ।
সদ্যঃ শিরসি শস্ত্রোশ্চ পুঙ্গবৃষ্টি ব-
ভূব চ ॥ বুদ্ধা বিষ্ণুশ্চ সন্তুষ্টো দদৌ
তম্মৈ শূভাশিষ্যং । বুদ্ধ বিষ্ণুপদিষ্টশ্চ
সুস্নাতঃ শঙ্করঃ শূচঃ ॥ পূজয়ানাস
তা শক্তিং দেবীং মঙ্গলচণ্ডিকাং ।
পাদ্য্যর্ঘ্যাচমনং যৈশ্চ বলিভি বিবি-

মঙ্গল

শ্চৈ রপি ॥ পুঙ্গ চন্দন নৈবদ্যৈ
ভক্ত্যা নানা বিধৈ মনে । ছাগৈর্গে-
ষৈশ্চ মহিষৈর্গণৈশ্চ মায়াতিভিস্থথা
॥ বস্ত্রালঙ্কার মাল্যৈশ্চ পায়সৈঃ
পিষ্টকৈ রপি । মধুভিশ্চ সুধাভিশ্চ
গন্ধৈ নানা বিধৈঃ কলৈঃ ॥ সর্ষীত
নর্ভু নৈ বাদ্যৈ কং সর্ষৈঃ কৃষ কীর্ভ-
নৈঃ । ধ্যান্তা মধ্যন্দিনোক্তেন ধ্যানে-
ন ভক্তি পূর্বকং ॥ দদৌ দুব্যাগি মূ-
লেন মন্ত্রেণৈব চ নারদ । ঔহীং শ্রীং
ক্লীং সর্ব পূজ্যে দেবি মঙ্গলচণ্ডিকে ॥
হুং হুং ফট্ স্বাহেত্যেবঞ্চাপ্যেকত্রিঃ-
শাঙ্করো মনুঃ । পূজ্যঃ কল্পতর্কশ্চিব
ভক্তানাং সর্বকামদঃ ॥ দশলক্ষ-
পেইনৈব মন্ত্র সিদ্ধি ভবেম্মণাং । মন্ত্র
সিদ্ধি ভবেদ্যস্য স বিষ্ণুঃ সর্বকামদঃ
॥ ধ্যানঞ্চ শ্রুত্যাং বুদ্ধান্ বেদোক্তং
সর্ব সম্মতং । দেবীং ষোড়শ বর্ষী য়াং
শশ্বৎ সূস্থির যৌবনাং ॥ সর্বকপ
শুগাঢ্যাঞ্চ কোমলাকীং ননোহরাং ।
শ্বেত চম্পক বর্ণাভাং চন্দ্রকোটী সন
পুভাং ॥ বহ্নিশূদ্ধাং শূকাধানাং রত্ন
ভূষণ ভূষিতাং । বিভূতীং কবরী ভা-
রং নল্লি কানাল্য ভূষিতং ॥ বিঘ্নো-
ধাং সুবর্তীং শূদ্ধাং শশ্বৎ পদ্ম নি-
ভাননাং । ঈষদ্ধাস্য পুসমাস্যাং সু-
নীলাং পল লোচনাং ॥ জগদ্ধাত্রীঞ্চ

নক্ষত্র

দাত্রীঞ্চ নর্বেত্যঃ সর্ব সঙ্গদ্যাং ।
 সংসার সাগরে ঘোরে পোতকপাং
 বরাং ভজে ॥ দেব্যাস্চ ব্যান নিত্যে
 বঃ শুবনং শ্রুতাং মূনে । পুয়াতাং
 সঙ্কটপুস্ত্রে যেন তৃষ্টাব শঙ্করঃ ॥
 শ্রীশঙ্কর উবাচ । রক্ষ রক্ষ জগন্মা-
 ত দেবি নক্ষত্রচণ্ডিকে । হারিকে
 বিপদাং রাশিং হর্ষ নক্ষত্রাণিকে
 ॥ হর্ষ নক্ষত্র দক্ষে চ হর্ষ নক্ষত্রচ-
 ণ্ডিকে । শূভে নক্ষত্র দক্ষে চ শূভা-
 নক্ষত্রচণ্ডিকে ॥ নক্ষত্রে নক্ষত্রা-
 চ সর্ব নক্ষত্র নক্ষত্রে । সত্যং নক্ষ-
 ত্রে দেবি সবেষাং নক্ষত্রালয়ে ॥
 পূজ্য নক্ষত্রবারে চ নক্ষত্রাভীষ্ট
 দেবতে । পূজ্য নক্ষত্ররূপস্য মনু-
 বংশস্য সন্ত চ ॥ নক্ষত্রাধিষ্ঠাতৃ দে-
 বি নক্ষত্রাণঞ্চ নক্ষত্রে । সংসার ন-
 ক্ষত্রাবারে যোক্ষ নক্ষত্রাণিনি ॥
 সারে চ নক্ষত্রাধারে পারে চ সর্ব-
 কর্মণাং । পুতি নক্ষত্রবারে চ পূজ্য
 চ নক্ষত্রপুদে ॥ স্তোত্রেনানেন শ-
 ত্ৰুশ্চ স্ত্রীয়া নক্ষত্রচণ্ডিকাং । পুতি
 নক্ষত্রবারে চ পূজ্য কৃদ্বাগত্য শিবঃ
 ॥ দেব্যাস্চ নক্ষত্রং স্তোত্রং যঃ শ্রুণো-
 তি সমাহিতঃ । তন্নক্ষত্রং ভবেৎ
 শাখম ভবেত্তদনক্ষত্রং ॥ পুথনে প-
 জিতা দেবি শিবেন সর্বনক্ষত্রাং । দ্বি-

নক্ষত্রা

তীয়ে পূজিতা দেবি নক্ষত্রেণ গৃহেণ
 চ ॥ তৃতীয়ে পূজিতা তদ্বা নক্ষত্রেণ
 নৃপেণ চ। চতুথে নক্ষত্রে বারে সন্দ-
 রাতিশ্চ পূজিতা ॥ নক্ষত্রে নক্ষত্রা-
 কাঙ্ক্ষে ন রে নক্ষত্রচণ্ডিকা । পূজ-
 তা পতিবিশেষ্য বিশেষ্য পূজিতা
 সত্য ॥ ততঃ সর্বত্র সংপূজ্যা সা ব-
 ভব নুরেশ্বরী । দেবাদিভিঃ শ্রু-
 তি মনুভি মর্মানবৈ নূনে ॥ বদ্ধতে
 তং পুত্র পৌত্রো নক্ষত্রঞ্চ দিনে
 দিনে । ইতি বৃক্কবৈবর্ত্তে মহাপু-
 রাণে পুক্রতিখণ্ডে নারায়ণ নার-
 দীয়ে নক্ষত্রচণ্ডিকা পাখ্যানং তৎ-
 স্তোত্র কথনং মান ৪১ অধ্যায়ঃ ॥
 নক্ষত্রছায়াঃ পুং পুক্রবৃক্ষঃ । ইতি
 রাজনিঘণ্টঃ ॥
 নক্ষত্রপাঠকঃ পুং বন্দী । ইতি হেম-
 চন্দ্রঃ ॥
 নক্ষত্রপুদা স্ত্রী হরিদ্বা । ইতি হেম-
 চিৎ ॥ নক্ষত্রদাতারি স্ত্রী ॥
 নক্ষত্রা স্ত্রী পার্বতী ॥ শুক্লবর্ভা ॥
 গতিবুভা । ইতি শব্দরত্নাবলী ॥
 করঞ্জভেদঃ । ইতি শব্দচন্দ্রিকা ॥
 বৃত্ত্যর্হমাভিশেষঃ । ইতি হেম-
 চন্দ্রঃ ॥ হরিদ্বা ॥ নীলবর্ভা । ইতি
 রাজনিঘণ্টঃ ॥
 নক্ষত্রাণ্ডক স্ত্রী অশুকচতুষ্টয়গুণতা-

মঙ্গল্য

মঙ্গলন

শুক বিশেষঃ । যথা । মঙ্গল্য মল্লি-
কাগন্ধা মঙ্গলাশুক বাচকাঃ । ম-
ঙ্গল্য শুক শিশিরা গন্ধাঢ্যা যো-
গবাহিকা ॥ ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

মঙ্গল্য স্ত্রী দধি । ইতি মেদিনী ॥
চন্দনং ॥ মঙ্গল্যশুক ॥ স্বর্ণ ॥
সিন্দূরং । ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

মঙ্গল্য ত্রি শিবকরং । ইতি মেদিনী
॥ কচিরং । ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥ সাধুঃ
। ইতি ধরণিঃ ॥

মঙ্গল্য পুং ত্রাযনাগা ॥ অশ্বখঃ ॥
বিল্বঃ ॥ নসুরকঃ । ইতি মেদিনী ॥
জীবকঃ ॥ নারিকেলঃ ॥ কপিথঃ ॥
রীঠাকরঞ্জঃ । ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

মঙ্গল্যকঃ পুং নসুরঃ । ইত্যমরঃ ॥
মঙ্গল্যবসুনা স্ত্রী শঙ্খপুলী । ইতি
ভাবপুকাশঃ ॥

মঙ্গল্যনামবেয়া স্ত্রী জীবন্তী । ইতি
জটাধরঃ ॥

মঙ্গল্য স্ত্রী মল্লিকাগন্ধাশুক ।
ইত্যমরঃ ॥ শনী ॥ অধঃপল্লী ॥
মিসী ॥ শুল্লাচা ॥ রোচনা । ইতি
মেদিনী ॥ পিষ্কুঃ ॥ শঙ্খপুলী । ইতি
হেমচন্দ্রঃ ॥ নাষপনী ॥ জীবন্তী ॥
খঙ্কিঃ ॥ বচা ॥ হরিদ্রা ॥ চীডা ।
ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥ দুহা । ইতি
ব্রহ্মদালা ॥ দুর্গা । যথা । শোভনা-

নিচ শ্রেষ্ঠানি বা দেবী দদতে হরে ।
ভক্তানা মার্তিহরণি মঙ্গল্য তেন
সা স্মৃতা ॥ ইতি দেবীপুরাণে ৪৪
অধ্যায়ঃ ॥

মঙ্গিনী স্ত্রী নৌকা । ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥
মঙ্গল্য স্ত্রী ভঙ্গাত্রাণং । ইতি হারা-
বলী ॥

মঙ্গু ব্যং স্রুতং । ইত্যমরঃ ॥ ভূশার্থং
। ইতি মেদিনী ॥

মঙ্গুগং স্ত্রী জঙ্ঘাত্রাণং । ইতি ত্রিকাণ্ড
শেষঃ ॥

মচ ই উ উছান ধৃত্যর্চা ভাঃসু । ইতি
কবিকল্পদ্রুমঃ ॥ ই মধ্যতে । উ ন-
খতে । উছায় উটীভাবঃ । ইতি
দুর্গাদাসঃ ॥

মচ উ ঠ ককুনে ॥ দস্ত্রে ॥ শাঠ্যে ।
ইতি কবিকল্পদ্রুমঃ ॥ কলুন মিতি
ককু করোতীতি শ্রৌ কপং চণী-
করণ মিত্যর্থঃ । উ মচতে তপুসং
শিলা । চকারাৎ মচি উ । ইতি
দুর্গাদাসঃ ॥

মচটিকা স্ত্রী পুশস্তং । ইত্যমরঃ ॥
মছঃ পুং নৎস্যঃ । ইতি শব্দরত্না-
বলী ॥

মঙ্গকুৎ স্ত্রী অস্থি । ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥
মঙ্গলনং স্ত্রী স্নানং । ইতি জটাধরঃ ॥
মঙ্গু । ইতি শব্দচন্দিকা ॥

मञ्जा

मक्षक

मञ्जसम्भवः स्त्री शूक्रः । इति हेम
चन्द्रः ॥

मञ्जा पूं वृक्षादेकसुमस्त्रिरभागः ।
सार इति ख्यातः । इत्यमरः भर-
तौ ॥ फल मञ्ज गुणो यथा । यस्य
यस्य फलस्यैह वीर्यं भवति याद्
शः । तस्य तस्यैव वीर्येण मञ्जान
मतिनिर्दिशेत् ॥ इति राजवल्लभः
॥ * ॥ अस्त्रि मध्यस्यैह विशेषः
। तत्पर्यायः । कौशिकः २ शूक्र
करः ३ अस्त्रिनेहः ४ अस्त्रिसम्भवाः ५
। इति हेमचन्द्रः ॥ अस्त्रिसारः ७
तेजः १ वीजः ८ अस्त्रिजः ९ जीवनः
१० देहसारः ११ । इति राज-
निर्घण्टः ॥ अथ मञ्ज वृक्षपमाह ।
। अस्त्रि यत् स्याग्निना पक्वं तस्य सारो
दुबो घनः । यः स्वदवत् पृथग् तः
स मञ्जेत्यभिधीयते ॥ अथ मञ्ज
ज्ञान माह । ज्ञानास्त्रिषु विशेषेण
मञ्जा तु भ्यस्तरे स्त्रितः । इति भाव-
पुकाशः ॥ अस्य गुणाः । बल शूक्र
रस श्लेष्म नेदो मञ्ज विवर्द्धनः ।
मञ्जा विशेषतो रश्मिषु बलकृ-
मेहनेहितः ॥ इति चरकः ॥ मञ्जा
शब्द आवस्योपि । यथा । शपातर्मा
नूनक शिग्रु निन्देः पिषाल मञ्जा
सहितैः स्त्रिति सुश्रुतः । हयमेवाह

त्रिकाण्डे भागुरिः ॥ मञ्जावदान-
वमञ्जा मांससारास्त्रिसारयो रि-
ति । इत्यमर टीकायां भरतः ॥

मञ्जा स्त्री अस्त्रिसारः । इत्यमरटी-
कायां भरतः ॥ अन्यागुणाः । वात
नाशित्वं । बल पित्त कफ पुदङ्ग ।
मांस तुल्य गन्ध कृपद्रुष ॥ अस्त्री-
रमस्त्रिषु मञ्जा गुणाः । मधुरत्वं ।
वृहणत्वं । बल्यद्रुष ॥ मञ्जसत्
गुणो यथा । शैत्यं । उष्णद्रुष ।
इति राजवल्लभः ॥

मञ्जाजः पूं भूमिजगुणुः । इति
राजनिर्घण्टः ॥

मञ्जारसः पूं शूक्रः । इति राज-
निर्घण्टः ॥

मञ्जासारः स्त्री जातीफलः । इति
राजनिर्घण्टः ॥

मञ्जूवा स्त्री मञ्जूषा । इत्यमरटीका-
यां रायमूर्च्छटः ॥

मक्षकः पूं थट्टा । इत्यमरः ॥ कर्णवन्धः
। माटा इति भाषा । इति हारा-
वली ॥ उहमणुपविशेषः । यथा ।
दोलायनानं गोविन्दं मक्षकं
मुष्मदनं । रथस्य वामनं दृष्ट्वा पून
जम्ब न विद्यते ॥ इति पुराणं ॥

मक्षकः पूं थट्टा । इति हेमचन्द्रः ॥
इन्द्रकोषः । उहमणुपः । इति

नञ्जरी

नञ्जरी

त्रिकाण्डशेषः ॥

नञ्जरीशुभः पुं नञ्जरीः । इति राज
निघण्टुः ॥

नञ्जरीशुभः पुं नञ्जरीशुभार्थञ्जरीः ।
टं इति भाषा । तत्र पर्यायः । न-
दुःखः २ । इति हारावली ॥

नञ्जरी श्चि नञ्जरी ॥ तिलकवृक्षः ॥
वल्ली । इति शब्दरत्नावली ॥

नञ्जरीः श्चि वल्लरीः । इत्यमरः ॥
वल्लते वृणोति तक् वल्लरीः वल्लनि

वल्ल उ वृते नाम्नीति अरिः । नञ्जरी
मनो हता रातीति नञ्जरीः पुं

श्वेण डिः ननीयादिद्वादकारस्य अ-
कारः पाच्छाणानीति अपि नञ्जरी

वल्लरी च । वल्लरि नञ्जरी हयो रि
ति शब्दिकः ॥ वल्लि मञ्जरी श्चि

नञ्जरी नञ्जरी नञ्जरी नञ्जरी त्रियु
वल्लरी । वल्लरं त्रियु वल्लरि च वल्ल

रिः पप्रनालिकेति ह्रस्वचन्द्रः ॥ ल
तानात्रे अपि वल्लरीः । अतो वा

ह्रस्वलीति पुषोग इति नूत्नटादयः ।
वल्लरी नञ्जरीये भेदमप्याहः । यथा

भिनव निर्गता आयता सन्नना
रा सन्नसुना अन्नसुना च नञ्जरीः

यथा चूतनञ्जरीः कदलीनञ्जरीः
वल्लरीः पुन श्चि रत्नतापि । यथा

तान्ननञ्जरीः शुवाकवल्लरि रिति

द्वयमेव नवे चिरन्तने इपीति कृष्ण
साञ्जरी । इति भरतः ॥

नञ्जरी श्चि नञ्जरी ॥ तिलकवृक्षः ॥
वल्ली । इति शब्दरत्नावली ॥ नञ्जरीः

। इत्यमर टीकायां भरतः ॥ तल-
नी । इति राजनिघण्टुः ॥

नञ्जरीशुभः पुं वेतनवृक्षः । इति
राजनिघण्टुः ॥

नञ्जरी श्चि ह्यपी । इति त्रिकाण्डशेषः
॥ नञ्जरी । इति हेमचन्द्रः ॥

नञ्जरीः पुं नञ्जरी । इति त्रिकाण्ड-
शेषः ॥

नञ्जरी श्चि वेश्या । इति हारावली
नञ्जरीशुभः श्चि कदली । इति त्रिकाण्ड-

शेषः ॥
नञ्जरी श्चि श्वनामख्यातरुवृक्षलता

विशेषः । नञ्जरी इति हिन्दीभाषा
। तत्र पर्यायः । विकसा २ जिह्वी ३

नमका ४ कानमेषिका ५ नञ्जरी-
नी ६ तञ्जरी ७ तञ्जरी ८ योजनव-

ल्ली ९ । इत्यमरः ॥ कानमेषी १०
काना ११ जिह्वीः १२ तञ्जरी १३

तञ्जरी १४ तञ्जरीः १५ । इति शब्द-
रत्नावली ॥ हरिणी १६ रत्ना १७

शरी १८ योजनवल्लिका १९ वपुः
२० रोहिणी २१ चित्रलता २२ चित्रा

२३ चित्रा २४ जननी २५ विजया

মঞ্জু কৈ

মঞ্জু ঘো

২৬ মঞ্জু বা ২৭ রক্তযষ্টিকা ২৮ ক
 ত্রিণী ২৯ রাগাঢ্যা ৩০ কামভাণ্ডি
 কা ৩১ অকণা ৩২ জ্বরহস্ত্রী ৩৩ ছত্রা
 ৩৩ নাগঙ্গমারিকা ৩৫ ভণ্ডীরলতি
 কা ৩৬ রাগাঙ্কী ৩৭ বজ্রভষণা ৩৮।
 অস্যা গুণাঃ। নধুরত্বং। কষায়ত্বং।
 উষ্ণত্বং। শুকত্বং। বুগনেহ জ্বরশ্লেষ্ম
 বিষ নেত্রানয় নাশিত্বঞ্চ। সা চত
 র্বিধা। চোলঃ ১ যোজনী ২ কৌস্তী ৩
 সিংহলী ৮৪। ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥
 অষ্ট স্বরভঙ্গ শোথ না শি কুং। বর্ণা-
 ণ্ডি কারি ত্বঞ্চ। ইতি রাজবল্লভঃ ॥
 অপিচ। মঞ্জু ষ্ট। নধুরা ভিক্তা ক-
 ষাণা স্বর্ণ বর্ণ কুং। শুকতা বিষ ॥
 শ্লেষ্মাণী শোথ বোন্যক্ষি কর্কক।
 রক্তাণীমার অষ্টানু। বিসর্প কুণ
 নেহ নুৎ ॥ ইতি ভাবপুকাশঃ ॥
 মঞ্জী স্ত্রী মঞ্জুরী। ইতি হেনচন্দ্রঃ
 ত্রিকাণ্ডশেষশ্চ ॥
 মঞ্জীরঃ পুং লী নুপূরঃ। ইত্যমরঃ ॥
 মঞ্জীরো ংস্ত্রী স নুপূরঃ। ইতি
 রতনঃ ॥
 মঞ্জীরঃ পুং মহানন্দগুরজ্জবন্ধনাথ ॥
 স্তম্ভঃ। তৎ পরামঃ। বিদ্যস্তম্ভঃ ২
 অটরঃ ৩। ইতি হেনচন্দ্র ॥
 মঞ্জু ত্রি নগোক্তং। ইত্যমরঃ ॥
 মঞ্জুকেশী পুং শ্রীকৃষ্ণঃ। ইতি হেনচন্দ্রঃ ॥

মুখঃ ॥ সুন্দরকেশ বিশিষ্টে ত্রি ॥
 মঞ্জু গমনা স্ত্রী হংসী। ইতি রাজ-
 নির্ঘণ্টঃ ॥ সুন্দরগানিনি ত্রি ॥
 মঞ্জু ঘোষঃ পুং পূর্বজিনভেদঃ। ইতি
 ত্রিকাণ্ডশেষঃ ॥ উপাস্যদেবতা-
 বিশেষঃ। অস্য মন্ত্রাদি যথা।
 জাড্যেণ তিনিরধংসী সংসারার্ণব
 তারকঃ। শ্রীমঞ্জুঘোষো জযতাং
 সাধকানাং সুখাবহঃ ॥ তত্রাগনো-
 স্তর। মাতৃকাদি সনুঙ্কত্য বহি
 বীজং সনুঙ্করৎ। বানাংস- কুর্ষ
 সঙ্কর্য ততো মেবেশ মুঙ্করৎ ॥
 মীনেশঞ্চ ততঃ স্বর্ঘ্যৎ বাননেত্র-
 ন্দু সংযুতং। ষডক্ষরো মনুঃ পোক্তো
 মঞ্জু ঘোষস্য শাস্ত্রনা ॥ ইযস্ত দীপ-
 নী পোক্তা মূলনস্তম্ব কথ্যতে।
 অক্ষুশং শক্তিবীজঞ্চ রমাবীজং ত-
 তঃ পুিষে ॥ বীজত্রয়াত্রকো মন্ত্রো
 জাড্যেণ ধ্যান নাশনঃ। শক্তিবীজং
 রমাবীজং কামবীজং তথা পুিষে ॥
 বিদ্যা শ্রুতিধরী পোক্তা এষা কর্ণ
 ব্রহ্মাঙ্গিকা। হকারো বহ্নিনাকটো
 বাননেত্রেন্দু ভূষিতঃ ॥ পোক্তা সা-
 ষ্ৰুত বিদ্যেয়া একবর্ণাঙ্গিকা পুিষে
 নিঙ্কঃ সাধ্যঃ সূমিঙ্কো বা সাধক-
 স্য রিপুশ্চ বা ॥ তদা মন্ত্রো ভবে-
 ভক্ত্য শূভতো বুদ্ধিদো ভবেৎ ॥

মঞ্জুষো

মধ্যাহ্নে মলিনে চৈব ভোজনে ভা-
 জনে তথা ॥ গোময়ে তু বহির্দেশে
 মৈথুনে রননী জচে । গোষ্ঠে চ নি
 শি গোমুণ্ডে যত্র ডম্বক মম্বিতং ॥
 বিলিখ্য মন্ত্রবণাঞ্চ ত্রিশ উদ্বে
 অধ স্তথা । লিখেহন্দন লেখন্য
 পুযত্তাৎ সাধকোত্তমঃ ॥ উচ্যটনে
 লিখেম্বজ্ঞং গোচর্মণি বিশেষতঃ ।
 মলিনে বিজয়ী নিত্যং ভোজনে চ
 মহেশ্বরঃ ॥ গোময়ে বাবদুকঃ স্যা-
 য়ে সর্বজ্ঞতাং বুজেৎ । জচে শুতি
 য়ো নিত্যং গোমুণ্ডে চ মহাকবিঃ ॥
 গোমুকং বদরী মূলং চন্দনং পাশু
 মেব চ । একীকৃত্যষ্টবা জপ্তা তিলকং
 ধারয়েৎ সদা ॥ নমস্কৃত্য বরং শ্রেষ্ঠং
 প্রার্থয়েত্তক্তি তৎ পরঃ । বরং পুাপ্য
 চ তস্মাইৈ বিহরেত্তু যথা সুখং ॥
 নান্য দেবার্চনং স্থানং পুণ্যবোটারণং
 ন তু । বজ্রাঞ্চলেন দস্তানাং শোধনং
 লবণেন বা ॥ রাত্রিবাসো ন মঞ্চেত
 ন শুচিঃ স্যাৎ কদাচন । এবং কৃত্বা
 পুযত্নেন জ্ঞাত্বা শুক মুখাৎ সুধীঃ ॥
 মাসৈকেন কবীন্দুঃ স্যাৎ দ্বিমাসে
 নৈব ঐশ্বরঃ । ত্রিভি মাসৈ ভবেমর্ত্যঃ
 সর্বশাস্ত্র বিশারদঃ ॥ পূপ্রার্থী লভ-
 তে পুপ্রং ধনাথী বিপুলং ধনং । আ-
 যু রাত্ৰোপ্য কামস্তু সর্বান কামান

মঞ্জুষো

বাপুযাৎ ॥ ততঃ করাঙ্কন্যাসৌ ।
 জ্ঞাশা অঙ্কুষ্ঠাভ্যাং নমঃ । ইত্যাদি
 এবং হৃদযাদিষু । তথা চ তস্মৈ । স-
 য়ভ্রকো বকেশশ্চ দ্বৌ বর্গৌ কথিতৌ
 পুযে । ষডদীর্ঘভাগ্য মেতাভ্যাং
 ষডঙ্কানি সনাচরেৎ ॥ সমুভঃ ককা-
 রঃ বকেশঃ শকারঃ ॥ ধ্যানং । শশ-
 ধর নিব শুভুং খঙ্ক পুস্তাক পাণি সু-
 কচ্চির মতি শান্তং পঞ্চচুড়ং জমারং
 । পৃথুতর বরমুখ্যং পদ্মপত্রাবতা
 কং জনতি দহন দক্ষং মঞ্জুষোষং ন-
 নামি ॥ পীঠ পূজাং ততঃ সর্ব্যা দাবা
 রাদ্যাদি শক্তিতঃ । ভূত পেতাদি-
 ভিঃ সর্ব্যাৎ পীঠাসন মনস্তরং ॥ ত্রা-
 নদাত্রে নমঃ পাদ্যং বুদ্ধিকত্রে তথা
 চনং । জাদ্য নাশায় গন্ধঃ স্যাৎ সর্ব্য
 স্যাৎ সর্ব্যপায় বৈ ॥ সর্বসিদ্ধিপুদা-
 যেতি পুস্তং দদ্যাচ্ছিচক্ষণঃ । জন্দ-
 পুস্তং সনাদায় ভৈরবান পূজয়েত্ততঃ
 ॥ অসিতাক্ষো কক শচণ্ডঃ ক্রোধ উ-
 ম্মত্ত সঙ্ককঃ । কপালী ভীষণৈশ্চ ব-
 সংহার শচাষ্টমঃ স্মৃতঃ ॥ ততো দুপা-
 দিকং দত্ত্বা পুসুনানি বিসর্জয়েৎ ।
 তৈঃ পুস্তৈঃ পূজয়েদষ্টৌ যক্ষিণীশ্চ
 বিশেষতঃ ॥ সুরাদি সুন্দরী চৈব ম-
 নোহারিণ্যনস্তরং । কনকাবতী তথা
 কামেশ্বরী চ রতিকর্যথা ॥ পদ্মিনী

নঞ্জুল

মঠ

চ নটী চৈব অনুরাগিণ্যনন্তরং । পু-
 জ্ঞা এতাস্তযোগিন্যে হুল্লৈখা বী-
 জ পূর্বিকাঃ ॥ এবং সপূজ্য দেবে-
 শং লক্ষ ষট্কং জপেন্ননু । যতান্ত
 জন্দপুল্লৈশ্চ একাদশ শতানি চ ॥
 জুহ্বাদেধিতে বহৌ কান্তারে পি-
 ত্বেশ্মনি । এবং সিদ্ধ মনুষ্মন্তী ন-
 হাযোগীশ্বরো ভবেৎ ॥ ইতি ত-
 ত্তসারঃ ॥ পুকারান্তরং জকুটাদি-
 তস্তে দৃষ্টব্যং ॥

নঞ্জু পাঠকঃ পু শুকপক্ষী । ইতি
 রাজনির্ঘণ্টঃ ॥ সূন্দরপাঠকভ্রি ত্রি ॥
 নঞ্জু পুণঃ পু বুদ্ধা । ইতি জটাধরঃ ॥
 পু পু জিনবিশেষঃ । তৎ-
 পয্যায়ঃ । নঞ্জু শ্রীঃ ২ জ্ঞানদর্পণঃ ৩
 নঞ্জু ঘোষঃ ৪ জনারঃ ৫ অষ্টারচক্র-
 বান ৬ স্থিরচক্রঃ ৭ বজ্রধরঃ ৮ পু-
 জ্ঞা চায়ঃ ৯ বাদিরাত্ ১০ নীলোৎ-
 পলী ১১ মহারাজঃ ১২ নীলঃ ১৩
 শাদ্বলবাহনঃ ১৪ ধিয়াম্পতিঃ ১৫
 পূর্বজিনঃ ১৬ খল্লী ১৭ দণ্ডী ১৮ বি-
 ভূষণঃ ১৯ বালবৃতঃ ২০ গঞ্চটীরঃ
 ২১ সিংহকেলিঃ ২২ শিখাধরঃ ২৩
 বাগীশ্বরঃ ২৪ । ইতিত্রিকাণ্ডাশ্বর্ষ্যঃ ॥

নঞ্জুল শ্রী জলাক্ষন ॥ নিজঞ্জু ॥
 ইতিমেদিনী ॥ শবলঃ । ইতি বি-
 নঞ্জুলঃ পু জলরক্ষপক্ষী । ইতি

মেদিনী ॥ সূন্দরে ত্রি । ইত্যনরঃ ॥
 নঞ্জু শ্রীঃ পু নঞ্জু ঘোষঃ । ইতি ত্রি-
 কাণ্ডশেষঃ ॥
 নঞ্জু বা শ্রী নঞ্জু যা । পেটরা ইতি
 ভাষা । যথা । নঞ্জু যাপি চ নঞ্জু যা
 পেটা চ পেটিকেত্যপি । ইতি শ-
 দ্রভ্রাবলী ॥
 নঞ্জু যা শ্রী পিটকঃ । ইত্যনরঃ ॥
 পাষণঃ । ইত্যুগাদিকোষঃ ॥ ন-
 জ্ঞিষ্ঠা । ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

মট সাহে । ইতি কবিকল্পক্রমঃ ॥
 মৌত্রধাতুরযং ॥ অস্য পুনোগঃ ।
 মটহঃ । ইতি দুর্গাদাসঃ ॥
 মটী শ্রী পাষণবৃষ্টঃ ॥ রক্তবর্ণ
 ক্ষুদ্রপক্ষী বিশেষঃ । ইতি গোবিন্দ-
 ভাব্যধৃত ছান্দোগঃ ॥
 মটমুটিঃ পু দর্পারম্ভঃ । ইতি
 জটাধরঃ ॥
 মটক শ্রী গৃহম্যশিরোভাগঃ । মট-
 কা ইতি ভাষা । ইতি কেচিৎ ॥
 মঠ বাসমদ্রবোঃ । ইতি কবিকল্প-
 ক্রমঃ ॥ মঠতি । বাসো নিবাসঃ ।
 মঠঃ কৈশিকমমন্যতে । ইতি দুর্গা-
 দানঃ ॥

মঠ ইউ আধ্যানে । ইতি কবিকল্প
 ক্রমঃ ॥ ই মণ্ড্যতে । আধ্যান শ্মন
 উৎকে ইত্যত্র ব্যাখ্যাত । ইতি

नठ

नठ

दुर्गादासः ॥

नठः पू० छात्रादिनिलयः। इत्यनरः॥
 नठञ्चि वसञ्चि छात्रादयो ९त्र नठः ।
 नठवान नदयोः अन् । छत्र शीला
 विद्यार्थिन शूत्राः । छत्रेण शुक्रसेवा
 लक्ष्यते शुक्रदोषहानां छत्रं
 तल्लीलत्वां छात्रः विकार संघेति
 षः । आदिना परिव्राजक रूपगहा-
 दीनां गृहः । छात्रादीनां निलयो
 गृहं छात्रादिनिलयः । अर्थ कथन
 मेतत् । नामापेत्तदिति केचित् ।
 छात्रशाला प्रतिशुषुष्ठात्रैव । इति
 भरतः॥ गञ्जीरथः । इति हारावली
 ॥ * ॥ अथ नठादिपुतिष्ठापुयोगः ।
 यदि तद्दिने पुतिनादि पुतिष्ठा क्रि-
 यते तदा तत्रेण वृक्षिशुद्धादिक-
 विधाय देवपुतिष्ठातत्रोक्त विधिना
 देवपुतिष्ठां विधाय गृह पुतिष्ठा क-
 र्त्तव्या । यदि गृह पुतिष्ठा मात्रं तदा
 प्रातःकृत नित्यक्रियः पुष्कालित पा-
 णिपाद आचान्तः प्राङ्मुख उदभुखो
 वा जशयुक्तानने उपविश्य वृक्षेण
 त्रयं गङ्गादिना परितोष्य अग्निं
 विक्रवेष्य पुतिष्ठा कर्मणि ॐ पुण्यात्
 भवन्तो वधिबुद्ध इति त्रिः श्रावयेत्
 । ॐ पुण्याह निति त्रि त्रैस्तु कृते अ-
 ग्निं विक्रवेष्य पुतिष्ठा कर्मणि

वृक्षि भवन्तो वधिबुद्ध इति त्रिः
 श्रावयेत् ॐ वृक्षीति त्रि त्रैस्तु कृते ।
 अग्निं विक्रवेष्य पुतिष्ठा कर्मणि ॐ
 वृक्षिं भवन्तो वधिबुद्ध इति त्रिः
 श्रावयेत् । ॐ वृक्ष्यात्तानिति त्रि वृ-
 देयुः । वज्रवेदिना ॐ वृक्षिन इन्दु
 वृक्षशुवाः वृक्षिनः पूषा विश्ववेदाः
 वृक्षिन शुक्ले अरिष्टनेमिः वृक्षिनो
 वृक्षस्पति र्दधात । इत्यनेनाकृतान्
 क्रिपेत् । जानगानास्तु । ॐ अस्ति
 सोमो ९मं सूतः पिवन्तस्य मरुतः ।
 उत्स्रवाजो अग्निः । अस्ति सोमो
 अयं सूतः । पिवन्तस्य मरुतो हा-
 इ । उत्स्रवाजो वा । हाइर्नो हाई ।
 इति गीयमानेनाकृतान् क्रिपेत् ।
 गानाशक्तौ त्रिधा षट् वाचयेत् ।
 ततः सूर्यः सोमो यनः कालः सङ्घे
 भूतान्यहः क्रपा पवनो दिक्पति
 भूमि राकाशं खचरामराः । वृक्षं
 शाननमाहाय कल्पधूमिह वृक्षिणि ॥
 इति पठित्वा । तत ॐ तद्विषेणः प-
 रमं पदं सदा पश्यन्ति शूरयः ।
 दिवीव चक्रुरा ततम् । इति विक्र-
 म्ना नारायणं नमस्कृत्य ॐ तत्
 सदित्यष्टार्यं जशत्रयं जल फल पु-
 ष्याद्यादाय ॐ अद्र्यानुके नामानुक
 पुष्कं वृक्षं त्रिथो अनुक गोत्रः

মঠ

মঠ

শ্রীঅমুক দেব শর্মা এতত্ত্বণ কাষ্ঠা-
 দিনয় ব্বেষ্ম পরমাণু সনসংখ্য বর্ষ
 সহস্রাবছিন্ন স্বর্গলোক নহিতত্বকা-
 মঃ শ্রীবিষ্ণু পুঁতিকামো বিষ্ণুলোক
 পুষ্টিকামো বা বিষ্ণুবেশ্ম পুতিষ্ঠা
 মহ করিষ্যে । ইতি সঙ্কল্পযেৎ
 । ইষ্টকাদিনয়ে তু এতদিষ্টকাদি ন-
 য বেশ্ম পরমাণু সন সংখ্য বর্ষ স-
 হসু দশগুণ কালাবছিন্ন স্বর্গলোক
 নহিতত্বকাম ইতি বিশেষঃ । পা-
 ষাণ বেশ্মনি তু তদ্বশগুণ কালাব-
 ছিন্ন স্বর্গলোকেতি বিশেষঃ । দেব
 তান্তর গৃহ পুতিষ্ঠাযান্ত তদ্বহেন পু-
 ষ্যাগঃ ॥ ততঃ সঙ্কল্পসূক্তং পাঠেৎ ।
 জানবেদোক্তং তদ্বথা । ॐ দেবোবো
 দবিণোদাঃপূর্ণা বিবষ্ট্যানিচং । উদ্বা-
 সিঞ্চধু মূপবা পূর্ণধু নাদিছোদেব ও-
 হতে ॥ যজুর্বেদোক্তং যথা । ॐ যজ্ঞা
 গুতো দূরমুদৈতু দৈবং তদুসুপ্তস্য ত-
 থৈবেতি । দূরজনং জ্যোতিষাং জ্যো-
 তিরেকং তন্মেননঃ শিব সঙ্কল্প মস্ত ॥
 ততঃ সগণাধিপ গৌর্ব্যাদি ষোড়শ
 মাতৃকা পূজা বসোধারা সম্পাতনা
 যুষ্য মস্ত্র জপাত্যুদযিক শ্রাদ্ধানি ক-
 র্তব্যানি ॥ আযুষ্য মস্ত্রো যথা । ॐ
 আযুর্বিধায়ু রিঞ্চ বিধু মায়ু রসি ।
 নহি পুজান্তুষ্টারাদিনিধে ছন্দে শ-

ত জীবেন শরদো বযন্তে ॥ ॐ আ-
 যুষো মে পবস্ব বহুসো মে পবস্ব
 বিদুঃ পৃথিব্যা দিবোজনিত্র্যা শৃগুন্ত্যা
 পোথঃ ক্ষরন্তী সোনোহোদ্রায় নমা
 যুষে মন বুদ্ধবর্চসায় যজ্ঞমানম্যর্জ্যা
 অমুকস্য রাজ্যায় ॥ ॥ ॥ তত্র বিষ্ণু-
 বেশ্ম পুতিষ্ঠাত্যদযার্থ নিতি বাক্যে
 বিশেষঃ । এবমন্য বেশ্মনি । তত
 উত্তরাভিমুখং বুদ্ধগনুপবেশ্য তৎ
 সমীপে আনন মানীয় পুষ্টিখো
 যজ্ঞমানঃ পুষ্টিজি স্বদেৎ । ॐ সাধু
 ভবানান্তাং । ॐ সাধুহমাসে ইতি
 পুতিবচনং দত্তা তদাসনে উদ্বৃথ
 উপবিশতি । ততো যজ্ঞমানঃ ॐ অর্চ
 যিষ্যামো ভবন্তু ইতি বদেৎ । ॐ
 অর্চযেতি পুতিবচনং । ততো গন্ধ পুষ্প
 তাধুলালঙ্কারৈ রভ্যর্চ্যেদক্ষিণং জানু
 স্পৃষ্ট্বা ॐ অদ্যেত্যাদি অনুকগোত্র
 মনুকপুত্র মনুকদেবশর্মাণং ভব-
 স্তং অস্মিন্ সঙ্কল্পিত বিষ্ণুবেশ্ম পু-
 তিষ্ঠা কর্মাঙ্কভূত হোম কর্মাণি বুদ্ধ-
 কর্মকরণায় গন্ধপুষ্প তাধুলালঙ্কার
 বস্ত্রে রহং বৃণে । ॐ বৃতো হমীতি পু-
 তিবচনং । যথাবিহিতং বুদ্ধকর্ম ক-
 র । ॐ যথাজ্ঞানং করবাণীতি পুতি
 বচনং । স্বয়ং হোমাসামর্থ্যে হোতু-
 স্বরণ নপি তথৈব কার্যং । তন্ত্রধামঃ

नठ

नठ

कतेन आचार्यस्यपि तथैव कार्यं ।
 । अतेन नदस्यस्यपि । शूरो वरुणे
 तु संकल्पिते इन्मिन् विष्णुवेषु पु
 तिष्ठा कर्मणीति वक्तव्यं ॥ ततो य
 जमानः शूरोः पादौ धृत्वा पठेत् ।
 नारायण स्वरूपं सुं संसारप्राहि
 नां पुत्रो । त्वं पुनादात् शूरा य
 ज्जं पुष्पोनि यन्मयोदितः ॥ त्राहि
 नाथ पुपन्नं नां तीतं संसार ना
 गरात् । देवता ह्यपने हृद्य मन
 शास्त्रिं इक पुत्रो ॥ ततो शुकः ।
 ओ उक्तिष्ठ वत्स तदुस्तु नत् पुनादा
 तुषानवा पुपुष्यं धर्म कानार्थं दुष्पु
 पं यत् सुरासुरैः ॥ ॥ ततो शुकः
 । ओ पावनानीः स्वस्त्ययनीः मुदुषाहि
 घृतशुच्यतः । अविभिः शत्रुतो रसो
 व्राक्त्रणे स्वमृतं हितं । इति पावना
 नी सूक्तं । असपत्नं पुरस्तान्नः शिवं
 दक्षिणतः कृधि । अतयं सततं प
 श्चात् तदु मृतरतो गृहे । इति
 शासन सूक्तं । ओ रक्षो हनो बल
 गहनः पोकामि वैष्वान् रक्षो
 हनो बल गहनो हवनयामि वैष्वान्
 रक्षो हनो बल गहनो हवस्तुनादि
 वैष्वान् । रक्षो हनो बल गहनो
 पदयामि वैष्वान् । रक्षो हनो बल
 गहनो पदयामि वैष्वान् । रक्षो हनो बल

वाःशुः । इति रक्षासूक्तं । इति प
 ठित्वा वेतलाश्च पिशाचाश्च राक्ष
 साश्च सरीसृगाः । अपर्णं पशु ते
 भूता ये भूता भूवि प्रहितः ॥ वि
 नायका विष्णुकर्म नहोग्ना यजद्विषो
 ये पिशिताशनाश्च । निक्षार्थं कै
 र्वज्जु नमान कर्त्तव्यं निरस्ता विदिशः
 पुयास्तु । इति श्वेतसर्वपान् विकीर्य
 श्वै श्वै अत्रै पक्षगव्यं सोधयेत्
 । ॥ तत् शोधन मन्त्रा यथा । ओ त्वं
 सवितु वरुण्यं भर्गोदेवस्य धीमहि
 धियो योनः पुचोदयात् । इति गो
 मूत्रं । ओ गङ्गाद्वारां दूराधर्षां नित्य
 पूष्टां करीषिणीं । ई धरीं सुवभूता
 नां तानिहोपस्रये शिशुं ॥ इति
 गोमनः । ओ आप्यायस्व ममे त्रु दे
 विश्वतः सोमवृक्ष्यं तवावाजस्यसङ्
 थे । इतिदक्षं । ओ दक्षिकारो अका
 रिषः जिषो रथस्य वाजिनः । सुर ति
 नो मूथाकरत् पुगआयुंसि तारिषत् ।
 इतिदधि । ओ तेजोसि शुक्रनस्यमृत
 मसि धामनामासि पिषन्देवाना मना
 धृष्टं देवमजनमसि । इतिघृतं । ओ देव
 स्यहा सवितुः प्रसवेष्टिनो बालुभ्यां
 पूषो हस्ताभ्यां हस्तमाददे । इति
 अक्षोदकं ॥ ॥ ॥ वेदय वेदिः न
 न्याय्यते वसिष्ठावति त्रिन्दिषः । यपेन

नठ

नठ

युष्मत्प्राप्यते पुणितो अग्नि रग्निना ।
 इति नृत्रेण वेदी संप्रोक्त्य पक्षव-
 टान् घट्टेहा नून क्रमेण संस्थाप्य ॥ १ ॥
 घट्टेहापन मन्त्रा यथा । साम गाना । ॐ
 महित्रीणा नवोस्तपः कः निव्रस्यार्यसुः
 दुराधर्ष वरुणस्य । इति भूमैः । ॐ
 धानावस्तु करस्त्रिन मपुपवस्तु मुक्लि-
 नः इन्द्रपुत जूषमनः । इति धान्य-
 स्य । ॐ आविश कलसः सूतो विश्वा
 अवरति श्रिय इन्द्र रिनद्राय धीयते ।
 इति कलसस्य । ॐ अयमूर्जावतो वृ-
 ष्ट उक्तीव कलिनीभव । पर्ण वन-
 म्पाते नुवः नुवः स्यता रयि । इति
 कलसस्य । ॐ आनोमित्रावरुणाष्-
 ते गर्व्यति मृकतः मध्वारजाः सिम्-
 कतू । इति जलस्य । ॐ इन्द्रमरो
 नेनधिता हवस्ते यत् पार्य्या यनयते
 धियस्ताः सुरो नृषाताशुवसश्च काम
 आपोमति वृजे भजावमः । इति
 कलसस्य । ॐ सिक्को कृष्टासे पतयस्तु
 मृकणः हिरण्यपावाः पशुमाशुपिडु
 ते । इति सिक्कुरस्य । ॐ द्वावतः पुरु
 वमो वय निन्दु पुणेतः अचिहातर्ह
 रीणा । इति शिरीकरणस्य ॥ ॐ प-
 वमानो व्यम्बदुश्मिति वाजनातनः
 । दधास्तोत्रे नुवीग्यः । इति पुरस्य
 ॥ १ ॥ यजुषा । ॐ अरनि उवःसः

दिति रसि विश्वस्य धाया विश्वस्य तु
 रगधत्री । पृथिवी वष्ट पृथिवी दृष्ट
 ह पृथिवी माहि उमीः । इति भूमैः ।
 ॐ धान्यमसि धिनुहि देवान् धिनुहि
 यज्जुः धिनुहि यज्जुः पतिः धिनुहि मा-
 यज्जन्यः । इति धान्यस्य । ॐ आजि-
 घु कलस नहात्वा विश्वस्य देवः पुन-
 कर्जा निवर्त स्वमानः । महसुः धुक्को-
 क धारा पवस्यती नाविशतादुवि ।
 इति घट्टस्य । ॐ वरुणस्योक्तममसि
 वरुणस्य कस्तुः सर्जनीहः वरुणस्य षत
 सदन्यसि वरुणस्य षत सदनमपि व-
 र्णस्य षत सदनी मासीद । इति ज-
 लस्य । ॐ धनुनागा धनुना जिष्णुयेमधनु-
 नातीवुः समदो जयेना धनुः शत्रोर
 पकानः कृणोतु धनुना सर्वाः पुतिशो
 जयेम । इति पल्लवस्य । ॐ याः कलिनी
 या अफला अपुष्पा याश्च पुष्पिणीः बृह-
 स्मति पुसु तास्तानामुक्ते उहसः । इति
 कलसस्य । ॐ सर्वतीर्थमव वारि सर्वदे-
 व समन्वितः । इमं घट्टः सनाकह ति-
 ष्ट देवगणैः सह । इति जलः दद्यात् ।
 ॐ शिरो भव विद्धुः आशुर्भव वाह
 र्द पृथुर्भव सुमदस्तु मणुपुरीष वाह-
 नः । इति शिरीकरणस्य । ॐ सिक्को
 रिव पाधने शुषनाशो वात पुनिः
 । पतयति वस्त्रा घृतस्य धारा अकषोण

नठ

मठ

बाजी काहा तिनन्नुर्मितिः पिममानः
 । इति निरुसस्य । ॐ श्रीशते लक्ष्मी-
 श्च पद्भ्या बहोरात्रे पार्श्वे नक्षत्राणि
 रूपं अश्विनो व्याप्तं ईष्टमनिषाण स-
 र्वलोकं मनीषाण । इति पूजस्य । ॥
 ततः फल पूज यतं वितानं ॐ वि-
 नान एष दिवो मध्य आसु आप पुवा ॥
 नोदसी अक्षरीकः । सवि स्वाती रति
 चष्टे घृताचीरसुरा पूर्व नपरक्ष केतु-
 ॥ सामगानास्तु । ॐ उक्त्वा उषुन उतये
 तिष्ठादे वोन सविता उक्त्वा वाजस्य
 अनिता यदङ्गिति स्वा घञ्जि विस्ववा
 महे । इति मन्त्रेण वधीयात् । ॥ ॐ हि
 रण्यगर्भः समवर्तताग्रे भूतस्य जातः
 पतिरेक आसीत् । सदाधार पृथि-
 वीं द्यामुतेनां कश्चि देवाय इविषा
 विधेम । इति मन्त्रेण मण्डल मध्ये
 सुवर्ण पद्मं दत्त्वा स्वर्ग शलाकया दला-
 न्युत्कीर्य मण्डल मध्ये राजतीं पु-
 तिमां ॐ सूत्रामानं पृथिवीं द्या
 मनेहसं सुशर्मान मदितिं सुपुणि
 तिं । दैवीं नावं स्वरित्रामा नाग-
 समसुवतीं नाकहे मानुसुषे । इति
 मन्त्रेण निःस्फिप्य घटेषु देवान् पूज-
 येत् । ॥ पुथन घटे गणेशं सूर्यं द्वि-
 तीये घटे शिवं दर्गां तृतीय घटे विष्णुं
 लक्ष्मीं सरस्वतीं चतुर्थे अग्निं वास्तुपु-

रुषं क्रैत्रपालान् कार्तिकेय मधि-
 नीश्वमारो पञ्चमे गुहान् ज्योतिष्पा-
 लांश्चैतैश्चैर्मां त्रै रागाहं पूजयेत्
 । ॥ ततो शुक्रदेवं पुतिमायां शा-
 लगुामेवायथेऽङ्गविधिना स्नापयेत् । ॐ
 तदु कर्णेतिः शृणुयाम देवा तदु पश्ये
 माङ्गिति वंजत्राः । स्त्रि रै ररैः सुष्टेवा
 ॐ सस्तु नूति र्व्यशेम देव हितं यदायुः
 । इति मन्त्रेण निवेश्य ॐ एतो विन्द
 ॐ स्ववानः शुक्रं शुद्धेन साग्ना । शुक्रै
 कश्चै र्वा वृथां सञ्जुक्त आशीर्वाग्म-
 नत्तु । इति मन्त्रेण शुद्धादकेन स्ना-
 पयेत् । ॐ घृत वतीति घृतेनात्त्यज्य
 । ॐ अतो देवा अबस्तु नो मतो वि-
 षु विचक्रमे । पुथिव्याः सप्तधामति
 । इति मसूर चूर्णेनोद्वर्त्य । ॐ सप्तयेः
 अग्ने समिधः सप्तजिह्वाः सप्त ऋषयः
 सप्तधाम प्रियाणि सप्तहोत्राः सप्तधा-
 द्वा यजन्ति । सप्तयोनीरापृणुषा घृतेन
 । इति उक्त्वा दकेन क्कालयेत् । ॐ अ-
 पदादिव गुमुचानः श्विनः स्नातो मला-
 दिव पूतं पवित्रेण वाज्यनापः शु-
 क्रं नूतनसः इति चन्दनेनानुलिप्य ॐ
 अयोहिष्ठा मयोत्तुवः स्तान उक्त्वा
 दधातनः महे रणाय चक्रसे । इति
 नदीतोयैः स्नापयेत् । ॐ शम्भो दे-
 वी रतिष्टवः यामो भवस्तु पीतव्य

শংযোরতি সুবস্তু নঃ। ইতি তীর্থম্
 কনসেন স্নাপমিত্তা গাদ্ভ্যা গন্ধমত্ত
 জগেন্ন স্নাপযেৎ । ৩ হিরণ্য বর্গাঃ
 শূচবঃ পার্শ্বকাঃ যা সূজাতঃ কশ্যপো
 বাস্বিন্দুঃ। অগ্নীয়া গর্ভন্দধিরে বিক
 পাস্তান্ আপঃ শীত শ্লেয়ানা ভবন্ত ।
 ইতি পঞ্চম্ভিক্কা । ৩ ইমং মে গম্ভে
 যমনে সরস্বতি সতুদি স্তোমম্ সচতা
 পক্শ্যা। অসক্শ্যা নক্শ্বে বিতস্ত
 যা জী কীয়ে শৃগ্হা সূষোনযা ইতি
 নস্ত্রেণ সিকতা জলেন । ৩ তদ্বিষ্ণাঃ
 পরনং পদং সদা পশ্যন্তি সরযঃ ।
 দিবীষ চক্ষুস্তাতম্ । ইতি বল্লীক
 তোয়েন । ৩ বা ওষধীঃ সোনরাজ্জী
 বিষ্ণুঃ পৃথিবী নমু । তানহু ন
 ম্মিমা জনে হৃদং শর্ম্ম যহুত । ইতি
 নবৌ বধিজলেন । ৩ যজ্ঞা যজ্ঞাবো
 অগ্নয়ে গিরা গিরা চ দক্ষসে । পুপু
 বয নমুতগ্গাতবেদসং পিবং মিত্র
 মশংসিবং । ইতিক্কাযক্জ জলেন ।
 পঞ্চমবে্যন সৈঃ সৈম্ম সৈঃ সেচযেৎ
 । ৩ পযঃ পৃথিব্যাং পযস্তবধীষু প
 যো দিব্যস্ত রক্শেপযোথাং । পযস্ব ৩
 পুদিশঃ সন্ত মহং সন্মা সূজানি প
 যসা স্তেন সন্মা সূজান্যপহা ইতি
 পঞ্চমবে্যনাঃ ৩ তস্মাদ্ভুক্তং সর্ষ
 হুত ঋচঃ সান্যানি স্ত্রিরে । চন্দা-

সি স্ত্রিরে ত স্মাদ্ভুক্ত স্মাদ্ভুক্ত
 । ইতি পঞ্চম্ভতেন । ৩ বাঃ ফলিনী
 তি ফলোদকেন । ৩ সহসু শীষেতি
 বক্ষ্যমাণ নস্ত্রেণ সহসুধারযা । ৩
 এতো বিন্দু নিতি প্ৰোক্ত নস্ত্রেণ তু
 লসী চন্দন যুক্ত জলেন । ৩ বাস
 রাজা বক্শো বাতি নধ্যে সত্যানুতে
 অবপশ্যঞ্জানানাং । নপুশ্চ্যুতঃ শূচবো
 যাঃ পাবকা স্তা আপোদেবী রিহনা
 মবস্তাইত্যেনেবেদাদি চতুষ্টয়েনাত
 ম্বথা ৩ অগ্নীনেপুৰোহিতং যজ্ঞ
 স্য দেবম্ভিজং হোতারং রত্নধাতম
 ম্ । ১ । ৩ ইষেত্তো জেত্তা বাযবস্থ দে
 বোবঃ সবিতা পূর্ণযতু শ্বেষ্টতমায়
 কর্ম্মণে । ২ । ৩ অগ্না যাদাহি বীতযে
 গৃণানো হব্যদাতযে নিহোতা সৎ
 সি বহিষি । ৩ । ৩ শম্মোদেবী রতিষ্ট
 য়ে শম্মো ভবন্ত পীতযে শংযোরতি
 সুবস্তু নঃ । ৪ । বক্ষ্যমাণ পুঙ্খসূক্তে
 ন চ একাশীতি ষটেঃ স্নাপযেৎ ।
 অশক্তৌ অষ্টাবিশতি ষটে রষ্ট্রষ্টে
 কা স্নাপমিত্তা ধৌ তবাসমা জলপ
 নীষ যথোপচারৈঃ সপূজ্য মওলে
 আধার শক্ত্যাदीনি পূজযেৎ । ৫ ।
 ৩ আধারশক্তয়ে নমঃ । এবং সর্ষ
 ত্র পুণবাহি নমো হস্তেন । পুর্কৃত্য
 কুম্মায় অনস্তায় পৃথিব্যে ক্ষীরনমু-

नठ

नठ

द्राय रश्मिपाय रत्नोज्ज्वल संहित ।
 महामणिगुणाय कल्पवृक्षाय रत्न
 वेदिकायै रत्नसिंहासनाय । आ-
 प्त्येयां धन्याय नैश्वर्यां ज्ञानाय
 वागव्यां वैराग्याय ऐशान्यां ऐश्व-
 र्याय पूर्वस्यां अध्याय पश्चिनायां
 अवैराग्याय उत्तरस्यां अनैश्वर्या-
 य । मध्ये अ० अकमण्डलाय उ० मो-
 नमण्डलाय म० बहिनण्डलाय । स०
 सहाय रं रजसे तं तमसे । आ०
 आत्राने अ० अन्तरात्राने प० परमा-
 त्राने ह्रीं ज्ञानात्राने । पूर्वादिकेश-
 रेषु प्रादक्षिण्येन ओं विमलायै नमः
 । एव० उ० कषि गैय ज्ञानायै क्रिया-
 यै योगायै पुंश्वै सत्यायै ईशा-
 नायै । कर्णिकायां अनुग्रहायै । क-
 र्णिकोपरि ॐ नमो भगवते विष्णवे
 सर्व भूतात्राने वासुदेवाय सर्वात्रा
 संयोग योगपीठात्राने नमः । ॐ ।
 ततो मण्डले देव० संस्थाप्य पौ-
 र्णा गिक मन्त्रेण पूरुषसूक्तेन वा षो-
 ढशोपचारैः पूजयेत् । तद्वथा ।
 ॐ सहस्र शीर्षा पूरुषः सहस्राक्षः स-
 हस्रपात् । स भूमिं सर्वतो वृद्धा
 अत्यतिष्ठद्दशाङ्गुलं १ । सर्वतः
 ज्ञाने विश्वतः वृद्धा ज्ञाने स्पृष्ट्वा ई-
 त्र्यं पाठः । इति पठित्वा भगवन्

विष्णोर्इहागच्छ २ इतिष्ठ २ इह स-
 मिक्रुष्व नम पूजा गृहणा ततो
 यथाविध्यासनं नानीय वमिष्टिं वरुण-
 वीजेनार्घ्यामुना संश्लोक्यासन न-
 ड्यष्ट्यं ॐ पूरुष एन्द० सर्व० वन्द-
 तं वृष्ट भावः ॐ उतामृत दुसे शानो
 यदयेनातिरोहति २ । इति पठित्वा
 इदं समूकासनं ॐ नमो भगवते
 वासुदेवाय त्रीविष्णवे नमः । एव०
 सर्वत्र दाने । ॐ भगवन् विष्णो स्वा-
 म्यतः । इति स्वागतं पुंशुः । ततः शानु
 पात्रं पद्मं श्यामां च दूर्वापरि-
 जितादि वृक्तं जलं शहीदा ॐ ए-
 तावानस्य नहिमातो ज्यार्याश्च पू-
 रुषः पादोम्य विश्वा भूतानि त्रिी
 पादस्यामृतं दिवि ३ । इति पठित्वा
 इदं पादयं पूर्ववन्मूलेन पादयो-
 र्द्वयात् । ततो गङ्ग पुत्राङ्गतं यव
 अशागु तिलं मषपं दूर्वायुक्तं जलं
 शब्दादि पात्रे कृत्वा ॐ त्रिपादुं उ-
 दैत् पूरुषः पादो हस्येहा भवत्
 पूनः । ततो विश्वं व्यक्रामत् शास-
 नानशने अतिः ४ । ततः ज्ञाने तन्मा-
 दित्यपि पाठः । इति पठित्वा साम-
 गानामिदं नर्घ्यं ननेयका मेषो र्घः
 इति शिरसि दद्यात् । क्राती लवङ्ग
 कर्कोल यर्जुं कंबलं वा पात्रं च

মঠ

মঠ

১০ গৃহীত্বা ওঁ ততো বিরাজ্যত
 বিরাজো অধিপুরুষঃ সজাতো অত্য
 রিচ্যতঃশচাভূমি নথোপূরঃ৫। ইতি
 পঠিত্বা ইদং চন্দ্রমণীয়ং ওঁ নমো ভ
 গবতে বাসুদেব্যে শ্রীবিষ্ণবে স্বধা
 ইতি দদ্যৎ । ততঃ কাংস্যপাত্রস্থ
 দধি মধু স্তাত্মকং কাংস্যেন পিহি
 তং মধুপকং গৃহীত্বা ওঁ তন্মাদ্বজ্ঞাতং
 সর্বহৃতঃ সস্তুতং পৃষদাজ্যং পশু
 ভ্যাম্শক্রে বাঘব্যানারগ্যা গুণ্য
 শ্চযে৬। ইতি পঠিত্বা এষমধুপকঃ ওঁ
 নমো ভগবতে বাসুদেব্যে শ্রীবিষ্ণ
 বে স্বধা ইতি দদ্যৎ । ততঃ পূর্বম
 জ্ঞং পঠিত্বা পুনরাচমনীয়ঞ্চ দদ্যৎ
 । কপূরং বাসিত জলং গৃহীত্বা ওঁ ত
 ন্মাদ্বজ্ঞাতং সর্বহৃতং ঋচঃ সামানি
 জজ্বিরে ছন্দাসি জজ্বিরে তন্মাদ
 দ্বজ্ঞ স্তম্মাদজ্যত ৭। ইতি পঠিত্বা
 ইদং স্তানীয় জলং মূলেন দদ্যৎ ।
 পূর্ববৎ পুনরাচমনীয়ং দত্ত্বা বস্ত্রং
 গৃহীত্বা ওঁ তন্মাদপ্সা অজায়ন্ত যৈ
 কেচো ভযাদতঃ গম্বোহ জজ্বিরে
 তন্মাদ্বজ্ঞাতা অজাবয়ঃ ৮। ইতি
 পঠিত্বা ইদং বস্ত্রং মূলেন দদ্যৎ ।
 এব মূত্ররীযবস্ত্রং যজ্ঞোপবীতং প
 র্ববদাচমনীয়ং দত্ত্বা আভরণং গৃহী
 ত্বা ওঁ তং বস্ত্রং বহিষ্কৃত্য পীকন প

কব্জিতমগ্নতঃ । তেন দেবা অযজ
 ঙ্গ সাধ্যা ঋষযশ্চ যে৯। ইতি পঠিত্বা
 মূলেন দদ্যৎ । ওঁ যৎ পুরুষং ব্যদ
 ধুঃ কতিধা ব্যকল্পবন মুখং কি মস্যা
 সীৎ কি বাহু কি মুকু পাদা উচ্যে
 তে ১০। ঋগ্বেদস্য শ্বলাযন শাখা
 যান্ত মুখং কি মস্যকৌ বাহু কাব
 কু পাদা উচ্যেতে ইতি ভেদঃ । ইতি
 পঠিত্বা মূলেন গন্ধং দদ্যৎ । ওঁ বা
 ক্ষণো হস্য মুখনাসীৎ বাহুরাজন্যঃ
 কৃতঃ । উক তদস্য বদৈশ্যঃ পদ্ভ্যা
 ক্ষদো অজায়ত ১১। ইতি পঠিত্বা মূলেন
 পুষ্পং দদ্যৎ । ওঁ চন্দ্রমা ননসো জা
 ত শ্চক্ষোঃ সূর্যো অজায়ত । শোভ্রা
 দ্বায়শ্চ পুাণশ্চ মুখাদগ্নি রজায়ত ১২।
 মুখাদিন্দুশ্চাগ্নিশ্চ পুাণাদ্বায় রজায়
 ত ইতি চ পাঠঃ। ইতি পঠিত্বা মূলেন
 ধূপং দদ্যৎ । ওঁ নাভ্যা আসীদন্তরি
 ক্ষং শীর্কো দেয়োঃ সমবর্তত । পদ্ভ্যা
 ভূমি দিশঃ শোভ্রান্তথা লোকান
 কল্পন ১৩। ইতি পঠিত্বা মূলেন দীপং
 দদ্যৎ । ততো নৈবেদ্যোপরি মৎ
 স্য মু দুয়া মূলমন্ত্রং দশধা জপ্তাত্য
 চ্য ধেনু দুদাং পুদর্শ্য ওঁ যৎ পুরুষণ
 ইবিষা দেবা যজ্ঞ নতবৃত । বনস্তো
 হস্যাসীদাজ্যং গৃহীত্বা ইন্মঃ শরদ্ধবিঃ
 ১৪। ইতি পঠিত্বা নৈবেদ্যং মূলেন

मठ

मठ

दद्यात् । ॐ सप्तस्यस्यसन् परिषय
 त्रिः सप्त समिधः कृताः । देवा यद्य
 त्तः तन्नाना अवधुन् पूकषं पशू० १५ ।
 इति पठिद्वा कपूरादि वासितं पा-
 नीयं तासूलं पुनराचमनीयं दर्पणक
 दद्यात् । ॐ यजेन्न यज्ज नयज्ज दे-
 वा स्तानि धर्माणि पुथमान्यासनातेह
 नाकं नहिमानः सत्सु यत्र पूर्वे सा-
 ध्याः सन्ति देवाः १७ । इति पठिद्वा अ-
 ञ्जलि त्रयं पुष्पं दत्त्वा आवरणानि स-
 पुष्यं मूलनञ्जं यथाशक्ति इष्ट्वा पुण-
 मेत् । # । वाग्देवस्य शलाघन शाथा-
 यास्तु यत् पूकषेण हविषा इत्यादिना
 सुनीयं ७ तं यज्ज बह्वीत्यादिना
 वज्ज १ तन्नात् यज्जात् सर्वहृतः स-
 भृत मित्यादिना यजेत्तापवीतं ८
 तन्नात् यज्जात् सर्वहृत ऋचः साना
 नीत्यादिना चन्दनं ९ तन्नादश्वा अ-
 जायस्तु इत्यादिना पुष्पं १० यत् पू-
 कषं व्यदधु रित्यादिना पुष्पं ११ वा-
 क्रणोस्य मुखमासीदित्यादिना दीप-
 १२ चम्पुना मनसो जात इत्यादिना
 नैवेद्यं १३ नाभ्या आसीदत्तुरिक्क
 मित्यादिना तासूलं १४ सप्तस्यस्यसन्
 परिषय इत्यादिना नीराजनं १५ इति
 वेदः अन्यत् समानं । # । ततो शुक्रः
 अ ७ पश्चिमे उपविश्य अ ७ ह ७

ले वा ब्राह्म विधिना तदज्ञाने श्वग्-
 होक्त विधिना साहस नानान मग्नि-
 संह्राप्य हुक्कहापनानश्वरं अतिषे-
 कार्थं ऐशान्यां नव मवृण मश्याम-
 वहिं द्दध्यक्त त भूमितं च्छाश्वत्थ न्य-
 गोथोदुधुर्पुष्पं पल्लवच्छमूथं फल
 वज्ज यत् अस्तः क्रिष्ट पक्षरत्नं निर्मल
 जलगुणं दृष्ट कलसं अक्षतानामूपग्नि
 ॐ आजिषु कलस मित्यादि मञ्ज्रेण
 ह्रापयेत् । तत्र वरुणस्योत्तम्यु नम
 सीति वरुणं नमसत् । ॐ गङ्गाद्याः
 सरितः सर्धाः समुद्राश्च सरांसि च ।
 । सर्वे समुद्राः सरित स्तीथानि जल-
 दानदाः । आवास्तु यज्जमानस्य हरित
 क्रय कारकाः । इति तीर्थानि च न्य-
 सेत् । तत्रैव कलसे अश्वहानादि
 हानात् बल्लाकात् सङ्गनात् हुदात्
 गोमूलात् रथ्याया आनीय सप्त मूदः
 क्रिपेत् । सर्वो वधीश्च । # । तत् शक
 शुभं अर्थात् । अग्ने कर्तुर ह्यकुल
 विस्तारागुं प्रादेशपरिमितो दुधुर
 निर्मित दधीं । साक्षाद्गु विस्तारागु
 प्रादेश परिमितो दुधुर निर्मितने-
 क्रुणं चक्रहानी आज्यहानी उदथल
 गुणैर्ले सुव पुर्णहोमार्थं सुचं समि-
 धं सज्जदीनि उदगगुणि प्राक्
 प्राक् विधिं याग क्रमेणानादयति ।

मठ

मठ

संज्ञाप्य यवान् व्रीहीन् वा तदभावे
 तण्डुलान् शूर्पे निधाय । सानगः ।
 ॐ विष्णवे त्वा जुष्टं निर्वपामि । इति
 यवादि पुसृति नैका चक्रहाल्या
 कृत्वा उद्वल नद्ये स्थापयेत् । यज्
 वेदी तु ॐ विष्णवे त्वा जुष्टं गृह्णामि
 ॐ विष्णवे त्वा जुष्टं निर्वपामि चमस-
 ह जलेन ॐ विष्णवे त्वा जुष्टं पौष्का
 नीति त्रयं ज्ययात् । अग्नेदी तु ॐ
 विष्णवे त्वा जुष्टं निर्वपामि ॐ विष्ण-
 वे त्वा जुष्टं पौष्कानीति निर्वप
 पौष्कण मात्राः । कस्य गृह प्रतिष्ठा
 तस्योदो जुष्टं गृहणं । एवं सर्वत्र ।
 एवमग्न्यादिषु । ॐ अग्नये त्वा जुष्टं नि-
 र्वपामि एव वायवे सूर्याय द्विः वि-
 ष्णवे द्विः अग्नये वायवे पुनरग्नये व-
 र्कणाय पुनरपि अग्नये सूर्याय पुजा-
 पतये अस्तरीकाय द्यवे बुध्ने पु-
 थिव्ये महाराजाय सोमाय इन्द्राय
 अग्नये यमाय नैर्ऋताय वरुणाय वाव-
 वे ऋवेराय ईशानाय बुध्ने अन-
 स्ताय आदित्याय सोमाय मङ्गलाय
 वषाय बृहस्पतये शुक्राय शनैश्च-
 राय राहवे केतुभ्य इत्थं नव त्रि-
 शत् पुसृतीः स्थापयेत् । द्वि सुर्वा उ-
 परि कृत दक्षिण वान् अष्टित्यां न्य-
 लोनावहत्य शूर्पेण पुष्पाटयेत् ।

एवमपर वारद्वय मवहत्य शूर्पेण
 पुष्पाटयेत् । तथा कर्तव्यं यथा वा-
 र त्रयेण तण्डुल निम्नत्रि भवति ।
 तदशक्तौ संस्कारमात्रार्थं तण्डुले-
 स्वेव । ततस्तण्डुलान् त्रिः पुष्काल्य
 चक्रहाल्या मनत्रकं कृतोत्तरागु-
 पवित्रं निःक्षिप्य तत्र तण्डुलान् नि-
 धाय कपिलाया दुग्धं निःक्षिप्य तद-
 भावे अन्यथेनो दुग्धं निःक्षिप्य द-
 र्श्यां पुगादि शुद्धिग मीषद्वयं म-
 वधुयं सुथा पठेत् यथा दाह का-
 ठिन्यातिशैथिल्य मण्डगालन रश्मि-
 तो ह्युक्तं पक्ष चक्र भवति । ज्वल
 दुग्धुकेन श्वाली मध्यस्थं चक्रं दृष्ट्वा ॐ
 तद्विष्णोः परमं पदं सदा पश्यन्ति
 सूरयः दिवीव चक्रु र्रातत मित्यनेन
 मज्जेण ॐ मित्यनेन च घृतेन सिद्धा
 दर्श्या दक्षिणावर्तेन संमिश्रयेत् ।
 ततो ह्यग्रे कर्तव्यतो ह्यतार्थ्यं पुन
 ज्वलदुग्धुकेन श्वाली मध्यस्थं दृष्ट्वा
 पुन घृतेनाभिघारयेत् । # । ततः
 पश्यं कणास्तां अशुभिकां समाप्य
 समगस्तु काम्यं कर्माङ्गत्वेन तपश्च
 तेजश्च शुद्धाच ह्रीश्च सत्यं क्रोध-
 श्च त्यागश्च धृतिश्च धर्मश्च सद्बुद्ध
 वाक्च मनश्चात्मा च बुद्धिश्च तानि पु-
 पद्येतानि नामवक्तु । इति कपिवा

मठ

मठ

विक्रमः कृष्णः अर्यात् । ततः पृक् ॥
 त्रे कर्मणि ऽं पिङ्गुत्तुम्भु केशाङ्कः ॥
 पीनाङ्क उठैरौकणः। छागङ्कः साङ्क
 सूत्रो रङ्गिः सङ्गाङ्गिः शक्तिधारकः ॥
 इत्यादित्यपुराणीयं ध्यात्वा विक्रवे
 न्यपुतिष्ठा कर्मणि अग्नेत्तु साहसना
 नामीति नाम कृत्वा वाह्य संप्रज्यपु-
 देश पुमाणां घृताङ्कः समिधं तूकी
 मग्ने हृत्वा मेरुणेन चक्रं गृहीत्वा ऽं
 उद्धिको रित्यादि स्वाहास्तन जुह्यात्
 सर्वत्र सामगानां मन्त्रांश्च देवतो-
 देशो नास्ति । अन्येषां इदं विक्र-
 वे इति । ऽं तः स्वाहा इदमग्नये ऽं
 भुवः स्वाहा इदं वायवे ऽं स्वः स्वाहा ।
 इदं सूर्याय ऽं भुर्भुवः स्वः तत् सवि-
 तु र्ररेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि ।
 धियो यो नः पुचोदयात् स्वाहा इ-
 दं सूर्याय । ऽं उद्धिपासो विपन्य-
 वो जागृवांसः समिक्कते विक्रो रत्
 परमं पदं स्वाहा इदं विक्रवे । ऽं
 विश्वतः ऋक्कृत विश्वतो मूथो वि-
 श्वतो वाक्कृत विश्वत्पात् सवा-
 हत्यां धमति संपतत्रै र्द्यावा भू-
 मी जनयन् देव एकः स्वाहा इदं वि-
 क्रावे । ऽं अग्निमीले पुरोहिडः स-
 ङ्गतस्य देव मृद्भिजः होतारः रत्न वा-
 त्तमं स्वाहा इदमग्नये । ऽं ईषेत्वा ॥

ऊर्जा वायवह देवो वः सविता पु-
 ष्यत श्रेष्ठतमाय कर्मणे स्वाहा इ-
 दं वायवे । ऽं अग्ने अग्नेवाहि वीतये
 गृणानो हव्यदातये निहोता स-
 सि वहिषि स्वाहा इदमग्नये । ऽं श-
 मो देवो रत्नीष्टये शमोभवत्त पी-
 तये शय्यो रत्तिसुवत्त नः स्वाहा
 इदं वरुणाय । ऽं तू र्गणये स्वाहा ऽं
 सूर्याय स्वाहा ऽं पुजागतये स्वाहा
 ऽं अस्तरीकाय स्वाहा ऽं देवोः स्वाहा
 ऽं वृक्षाणः स्वाहा ऽं पृथिव्यै स्वाहा
 ऽं महाराजाय स्वाहा एवमि साम-
 गेतरै सुतुदेवतोदेशः पश्चात्
 कार्यः । ऽं सोमं राजानं वरुण-
 मग्निं मरुता रत्तानहे आदित्यं वि-
 क्रुं सूर्यं वृक्षाणङ्क बृहस्पतिं स्वाहा
 इदं सोमाय । ऽं । ततो दिक्पाल-
 होमः । ऽं आतार मिन्रु मविता-
 र मिन्रुं हवे हवे सुहवः सुर मिन्रुं
 ह्वयामि शक्रं पृक्कृत मिन्रुं स्वस्ति-
 नो मधवा धात्विन्नुः स्वाहा इदमिन्नु।
 य । ऽं अग्निं दूतं वृणीमहे होता-
 रं विश्ववेदसं अस्य यज्जस्य सूकृतं
 स्वाहा इदमग्नये । ऽं नाके सुपर्ण-
 म्पश्यत् पतन्तं हृदावेनश्चो अत्य-
 ङ्कतत्वा त्तिरग्य पङ्कं वरुणस्य दूतं
 यमस्य योमो शदनं तूरग्यं स्वाहा

৪ঠ

৪ঠ

ইদং যমায় । ৩ বেথা হি নিখ জি-
 না বজ্রহস্তঃ পরিবুজং অহরহঃ নি-
 কু পরিগদঃ মিষ স্বাহা ইদং নিখ-
 ভায় । ৩ স্বকবতী ভবনানাং মতি
 শিখোদী পৃথ্বী মধুদুবে সুপেশসা-
 দ্যা বা পৃথিবী বরণস্য ধম্মণা বিষ্ণ-
 ভিত্তে অজ্ঞয়ে ভুরিরেতসা স্বাহা ইদং
 বরণায় । ৩ বাত আবাতু ভেবজ
 শস্ত্রমযো ভুনা হৃদে পুণ আকৃষি-
 ভান্নিষৎ স্বাহা ইদং বাযবে । ৩
 সোমং রাজানং বরণং হুগ্নি মবারতা-
 মহে আদিত্যং বিষ্ণুং সূর্য্যং বুদ্ধাণক
 বৃহস্পতিং স্বাহা ইদং সোনায । ৩
 অতিভ্রা শরণোনুমো হৃদুক্ষা ইব
 ধেনবঃ । দৈশান মস্য জগতঃ স্ব দংশ
 মীশান মিন্দু তঙ্কুযঃ স্বাহা ইদমী-
 শানায । ৩ বুদ্ধবজ্রজ্ঞানং পুথনং
 পুরস্তাঙ্গিসী মতঃ সুকচো বেণ আবঃ
 । সুবধ্য উপমা অস্য বিষ্ঠাঃ সত-
 শ্চ যোনি মসতশ্চ বিষঃ স্বাহা ইদং
 বুদ্ধণে । ৩ চবণীধৃতং মঘবান মুক-
 থ্য মিন্দু গিরো বৃহতী রভ্যনুষত
 বাব্ধানং পুরুহৃতং সুবৃক্তিত্তি রম-
 ত্য জবমানং দিবে দিবে স্বাহা ।
 ইদমনস্তায় । ইতি সামগোজহ্বাৎ
 তত্তদেবতোদে শস্ত্র ম কভব্যঃ । ত-
 ত্তদেবতা পুকাশা চ দেবতা বি-

শেবা উক্তাঃ । ৩ । বজ্রদেবীতু । ৩
 জাতায় মিন্দু মবিতায় মিন্দু হুবে
 হবে সুহৃদু সুরমিন্দু হুবেন শক
 পুরুহৃত মিন্দু হুবে মঘবা খা-
 ত্বিন্দুঃ স্বাহা ইদ মিন্দুয় । ৩ বৈ-
 শ্বানরো ন উতব আপুযাতু পরাযতঃ
 অগ্নিককথেন বাহসা উপযাম গৃহী-
 তোনি বৈশ্বানরায় হৈষতে যোনি
 বৈশ্বানরায় স্বাহা ইদমগ্নয়ে ।
 ৩ অসিষমো হস্যাদিত্যো হুর্ষম-
 সিভিত্তো গুহ্মেন বৃতেন অসি মো-
 মেন মমবা বিপ্তক আহ শ্চে ত্রীণি
 দিবি বন্ধনানি স্বাহা ইদং যমায় ।
 ৩ য শ্চে দেবী নিখতি রাববন্ধ পা-
 শং গীবাসু বিশ্রুত্য তন্তে বিঘাম্যা-
 যুষো নমধ্যা দৈথৈতং পিত্তমঙ্গিগুসু-
 তঃ । নমো ভুতৈঃ এদককার স্বাহা ।
 ইদং নিখতবে ॥ শাখান্তরেতু ৩
 যন্তে দেবী নিখতি রাববন্ধ দাস গী-
 বা স্ববিচ শ্রুত্য ইদন্তে তদ্বিঘাম্যা-
 যুষো নমধ্যাদথা জীবঃ পিতু মঙ্গি
 পুমুক্ত স্বাহা ইদং নিখতবে । ৩
 বরণস্যোত্তত্তন মসি বরণস্য স্কৃত্ত
 সর্জনীহুঃ বরণস্য ত সতন্যসি বক-
 স্য ত সতন্যসি বরণস্য ত-
 সতনী নাসীদ স্বাহা ইদং বরণায় ।
 ৩ বাতো বাবো মনো বা গন্ধর্বাঃ

नठ

नठ

सप्तविंशति श्लोके ऋग्वेदे समयुक्ते
 इन्द्रिन् यवना दधुः स्वाहा इदं वायवे
 । ॐ अविदङ्गयवमन्तो यवक्षिद्यथा
 दास्यन्पूर्व विषुयं । ईहे ह्रैषां
 कृणुहि भोजनानि ये वर्हिषो नम उ-
 क्तिं नजगुः स्वाहा इदं अवेराय । ॐ
 तमीशानं जगतस्तुष्टुवम्पतिं वि-
 जिमन्वसे ह्महे वयं । पूषाणो यथा
 वेदसामसद्धे रक्षिता पायु रदद
 सुश्रये स्वाहा इदमीशानाय । ॐ आ-
 वृक्षन् वृक्षणे वृक्षवर्हसी जायता मा-
 राष्ट्रे राजन्यं शूर ईष्वेत्याति व्याधी
 महारथो जायता इदं वृक्षणे । ॐ
 नमो इन्द्रसर्पेभ्यो येषु पृथिवी
 मनु ये अश्वरीक्षे ये दिवितेभ्यः सर्-
 पेभ्यो नमः स्वाहा इदमनन्ताय । ॐ
 अग्नेदी त्वा । ॐ आतारं निन्दुमवितारं
 निन्दुं हवे हवे सुहवः शूरनिन्दुं स्व-
 यामि शक्रः पुरुहूतं निन्दुं स्वस्ति नो-
 मघवा धात्रिन्दुः स्वाहा इदमिन्द्राय ।
 ॐ अग्निं दूतं पुरोदधे हव्याह
 नुपवृवे देवा आसादयादिह स्वाहा
 इदमग्नये । ॐ यमाय सोमं सूतनुत
 यमाय जुहता हविः यमं ह यज्ज्ञो
 गृह्यत्यग्निं दूतो अरकृतः स्वाहा इ-
 दं यमाय । ॐ एषते निर्याते भाग-
 स्तं जयस्व स्वाहा अग्निनेत्रेभ्यो दे-

वेभ्यः पूरः सद्यः स्वाहा यमनेत्रे-
 त्रेभ्यो दक्षिणां सद्यः विश्वदेव नेत्रे-
 त्रेभ्यः देवेभ्यः स्वाहा पश्चात् सद्यः
 स्वाहा नित्रावकणं नेत्रेभ्यो देवा
 मादावय्य उषरी सद्यः स्वाहा सोम
 नेत्रेभ्यो देवेभ्यो उपविशन्त्ये
 दूरः सद्यः स्वाहा इदं निर्याताय ।
 आश्लायन शाखायास्तु ॐ मोषुणः
 परापरा निर्याति दूर्ङ्गावधीत् । प-
 दीष्ट तूषयासह स्वाहा इदं निर्याताय
 । ॐ तद्वायानि वृक्षणा वन्दमानस्तु-
 दाशास्ते यजमानो हविर्भिः । अह-
 उमानो वरुणे हवोष्यं कशं समा-
 नआयुः पुनोषी स्वाहा इदं वरुणाय
 । ॐ वातो वावो नमो वा गङ्गर्वाः
 सप्तविंशति श्लोके इन्द्रमयुक्ते
 इन्द्रिन् यवना दधुः स्वाहा । इदं वा-
 यवे । आश्लायन शाखायास्तु ॐ
 तव वाय वृतस्यते त्वष्टुर्जानातर-
 द्भुत । अवांस्य वृणीनहे स्वाहा
 इदं वायवे । ॐ अविदङ्गयवमन्तो
 यवक्षिद्यथा दास्यन्पूर्व विषुय ईहे
 ह्रैषां कृणुहि भोजनानि ये वर्हि-
 षो नमो वृक्तिं नजगुः स्वाहा इदं
 कुवेराय । ॐ तमीशानं जगतस्तुष्टु-
 वम्पतिं वि- जिमन्वसे ह्महे
 वयं पूषाणो यथा वेदसा नसद्धे

রক্ষিতা পায় রত্ন স্বপ্নে স্বাহা ॥
 ইন্দ্রীশানায । ও বৃক্ষজজ্ঞান পু-
 থম পুরস্তা দ্বিষীমত সৃকচো বেন
 আবঃ স্ববুধ্য উপনা সস্য বিপ্ল স-
 তশ্চ সোনি মসত্-চ বিবঃ স্বাহা ই-
 দং বৃক্ষণে । ও নমো হস্ত সর্পেভ্যে
 যেকৈচ পৃথিবী ননুষে হস্তরীকৈ যে
 দিবি তেভ্যঃ সর্পেভ্যে নমঃ স্বাহা
 ইদমনস্তায় । * । ততো নবগুহ হো-
 মঃ । ও আকৃষ্ণেন রজসা বর্তমানো
 নিবেশয়ন্নৃত মর্ত্যঞ্চ হিরণ্যেয়ন
 সবিতা রথেনা দেবোষ্যতি ভুবনানি
 পশ্যন্ স্বাহা । ও আপ্যায়স্ব সনে-
 ত তে বিশ্বতঃ সোমবষ্ট্য ভবাবাজ
 স্য সক্রথে স্বাহা । ও আগ্ন মর্চ্ছা
 দিবঃ কজ্জৎপতিঃ পৃথিব্যা অযং অ-
 প্যাপা রেতাংসি জিন্নতি স্বাহা । ও
 অগ্নে বিবস্ব দুষসশ্চিত্র রাধোহমর্ত্য
 আদাশুষে জাতবেদো বহা ত্বনদ্যা
 দেবা উষর্ধঃ স্বাহা । ও বৃহস্পতে
 পরিদীঘা রথেন রক্ষোহা মিত্রা অ-
 পাবাধ মানঃ পুভঞ্জৎসেনা পুনুণো
 বৃধা যজ্ঞম্নাক নেধ্যবিতা রথানা-
 স্বাহা । ও শুক্রে হন্যন্বজতন্তে
 অন্যদ্বিষরূপে অহনী দেয়ী রিবাসি
 বিখা হি নাযা অবসি সূধঃবন্ ভর্দা-
 তে পূবন্নিহ রাতি রত্ন স্বাহা । ও

শাক্তদেবী রতীষ্টবে শমো ভবজ্ঞপী
 তবে শমো রতিসুবক্ত নঃ স্বাহা ।
 ও কযান শ্চিত্র আভুব দূতী সদা বৃ-
 ধঃ সখা কযা সচিষ্টযা বৃতা গৃহা ।
 ও কেতু কৃম্মকৈতবে পেশো নর্ঘ্যা
 অপেশাসে সনুসন্ডি রজামথাঃ গৃহা
 । * । বজ্রবর্দী তু । ও আকৃষ্ণেন-
 ত্যাদি ইদং সূর্য্যায় । ও ইন্দ্র দেবা
 অসপত্র ও সুবন্ধ মহতে কত্রাণ ম-
 হতে জৈষ্ঠ্যায় ইন্দ্র মমু মনুষ্য পুত্র
 মনুষ্যাঃ পুত্র মসৈ্য বিশো স্বাহা ।
 ইদং সোমায় । ও অগ্নি মর্চ্ছা দিবঃ
 কজ্জৎপতিঃ পৃথিব্যা অযং অপাও
 রেতাওসি জিন্নতি স্বাহা । ইদং ন-
 র্কীলায় । ও উদ্বধ্য স্বাগ্নে পুতিজা-
 গৃহি ত্ব মিষ্টাপর্ভে সও সৃজেথা নবঞ্চ
 । অম্বিন্ সধেহে অধু্যন্তরম্বিন বিশ্বে
 দেবা যজ্ঞমানশ্চ সীদত স্বাহা । ইদং
 বুধায় । ও বৃহস্পতে অতি যদেষ্যে
 অর্হাদ্যনদ্বিভাতি ক্রতুনজ্জনেষু ।
 যদীদব হুরস কত পুজাত তদম্বা
 সৃ দুবিণং ধেহি চিত্রও স্বাহা । ইদং
 বৃহস্পতয়ে । ও অন্নৎ পরিশ্রুতো
 রমং বৃক্ষণা ব্যপিবৎ কত্র পযঃসো-
 মং পুজাপতিঃ । ঋতেন নত্য নিন্দ্রি-
 য বিপাদও শুক্ননক্সঃ । ইন্দ্রসৈ্য-
 নিদ্রব নিদং পণোন্ ত নধু স্বাহা ।

নঠ

ইদং শ্রুত্বা ৩ শমোবেী রভঃ কৃষে
 আপো ভবন্তু পীতযে শংযো রভি
 স্তবন্তু নঃ স্বাহা । ইদং শনৈশ্চরায় ।
 ৩ কাণ্ডাৎ কাণ্ডাৎ পুরোহিতী পক-
 ষঃ পকষঃ পরি এবানো দুর্বে পুতনু
 সহস্রেশ শতেন চ স্বাহা । ইদং রাহবে
 ১ ৩ কেতু ক্রমক্রমে তবে পেযো নর্যা
 অপেশসে । সমসন্ডি রজাযথাঃ স্বা-
 হা । ইদং কেতুভ্যঃ ॥ ঋগ্বেদীতু এতি-
 রেব নৈত্র জুহুয়াৎ । # । ততো
 নেক্ষণ নাপ্তো পুন্ধিসোৎ । এবং চক
 হোদং সনাপ্য চকশেষেণ দিষ্ট্যা
 বলিন্দ্যোৎ । তদ্বথা । এষ প্নায়স
 বলিঃ ৩ পুঠৈত্য় দিশে ননঃ । এবন্য-
 গৌর্যে অব্যঠৈত্য় নিখ্য ঠৈত্য় পুঠীঠৈত্য়
 বাযঠৈত্য় উঠীঠৈত্য় ঐশাঠৈত্য় উদ্ধদি-
 শে অধো ঠৈত্য় । # । ততো যতাক
 পলাশ ননিধা অষ্টোত্তরশতং জুহু-
 য়া নেন নস্ত্রেণ । ৩ তদ্বিষ্ণোরি
 ত্যা দি স্বাহা ইদং বিষ্ণবে । ততঃ পু-
 ঠৌঠৈত্য় শ্চক্ৰহোমনঠৈত্য় স্তবদেবতা-
 ভ্যঃ শ্রুৎবেগজ্যাহতী জুহুয়াৎ । তত
 আভ্যেন পকষনুক্ক নবতি ঋত্বেত্রঃ
 সানগো জুহুয়াৎ । যথা । ৩ ইদং
 বিষ্ণুর্বিষ্ক্রম ত্রেধা নিদধে পহং স-
 নুতনস্য পাশুলে স্বাহা ১ ৩ পুষ্ক-
 ল্য বিষ্ণো অকষস্য নুনহঃ পুণবোচ

নঠ

বিদথা জাতবেদসঃ বৈশ্বানরায় ন-
 তি নবর্যসি শ্রুচিঃ সোন ইব পূবতে
 চাক রগ্নয়ে স্বাহা ২ । ৩ পুকাব্য
 ময়ণেব ব্রূনাণো দেবো দেবানাং জ-
 নিনা বিবক্তি নহিবুতঃ শ্রুচিবক্কুঃ
 পাবক্কুঃ পদা বরাহো তেত্য়তি রেভন
 স্বাহা ৩ । ৩ সহস্রশীর্ষা পুষ্কযঃ
 সহস্রাক্কুঃ সহস্রপাৎ । স ভূনিং ন-
 র্নতো বৃদ্ধা অত্যতিষ্ঠ দশাঙ্কলং স্বা-
 হা ৪ । ৩ ত্রিপাদক্কুর্নুদৈৎ পুষ্কযঃ
 পাদো ৩ স্যেহা ভবৎ পুনঃ । ততো
 বিষ্ণং ব্যক্রামং শাসনানশনে অতি
 স্বাহা ৫ । ৬ পুষ্কয এবদং নর্হ-
 যন্তুতং যচ্চ ভব্যং উতামুত ত্বস্যে
 শানো যদয়েনাতিরোহতি স্বাহা
 ৬ । ৩ এতাবানস্য মহিনাতো ত্য়
 যাশ্চ পুষ্কযঃ পাদো ২ ন্য বিষ্ণা
 ভূতানি ত্রিপাদস্যা নুতং দিবি স্বা-
 হা ৭ । ৬ ততো বিরাজাযত
 বিরাজো অধিপুষ্কযঃ । স জাতো
 অত্যরিচ্যত পশ্চাভূনি মথো পুরঃ
 স্বাহা ৮ । ৩ কযান শিচত্র আভুব
 দূতী সদা বৃধঃ সখা কমা সচিষ্টযা
 বৃত্তা স্বাহা ৯ । # । যজুর্বেদীতু ।
 ষোডশোপচারপূজোক্ক পুষ্কযস্কু
 ষোডশ নুত্রে রাজ্যেন ষোডশাহতী
 জুহুয়াৎ । ঋগ্বেদিনানপেযং ॥ # ॥

ॐ

ॐ

उक्त आज्यनिमित्तान् तिलान् गू ॥
 हीवा ॐ ईरावती म्नेमतीहि त्
 तं स्यवसिनी मन वेदशस्य। व्युत्
 क्त्वा रोदसी विष्णुरेते राधस्त पूथि-
 वी मजितो नसूथेः स्वाहा । ईद-
 विषये । इति सकृद्ब्रूयात् ॥ ॐ व-
 ज्ञानुयायित्यः स्वाहा । ॐ विष्णुया-
 यित्यः स्वाहा । ॐ ईशानानुयायि-
 त्यः स्वाहा । एवं पुरोक्ते नवगुह
 नैत्रे दशदिक्पालनैश्च सकृ-
 यकृत् ब्रूयात् । एवंपरितेभ्यः
 स्वाहा । ॐ नैत्रेभ्यः स्वाहा । ॐ समू-
 देभ्यः स्वाहा । एवं तिलहोमं स-
 भाप्य शुभेनह व्याहृति तिराद्य-
 कृत्वात् ॥ * ततः पुनश्चित्तहाम
 सकृत् कृत्वा ॐ अग्नेह विधुनाना-
 सीति नाम कृत्वा आवाह पूजयित्वा
 परिभाषा सिद्धं स्वशाखोक्तं प्राय-
 श्चित्तहोनादि कृत्वा पूर्णाहृत्यां मू-
 ढनानाननग्निं पूजयित्वा घृतपूर्णसु-
 चा उथाय यजननेनानारक्तः ॐ त-
 द्विषेणः परम नित्यादि वीषट् इत्यु-
 ष्टार्य पूर्णाहृति त्रयं दद्यात् । तत
 आचारात् ऐशान्यां पृथिव्यं शीतः
 ला भव इत्युष्टार्य दुष्कादि स्फिष्टा सुन
 लग्न भस्मना ॐ कस्यपस्य त्र्यायुष इति
 शिरसि । ॐ यमदग्ने त्र्यायुषं कथे ॥

ॐ युर्देवानां त्र्यायुषं ब्राह्मणेषां ।
 ॐ तन्मे हस्त त्र्यायुषं हृदि । अन्य क-
 त्क पक्के त्तस्ते हस्त त्र्यायुष नि-
 ति विशेषः । ततो यजमानः पक्ष-
 गव्यं चकशेषक प्राण्य घ्रात्रा वा
 पूर्णपात्रादिकां दक्षिणां वृद्धेने
 दद्यात् ततो हेनयुक्तं नवस्त तिल
 पात्रं अनसूतगवीं तन्मूल्यं वा
 एतद्धोमं कर्म प्रतिष्ठार्थं नाचार्य्या
 दद्यात् । अनसूहोतुं पक्के होत्रे
 दद्यात् । एतत् कृत कर्मणा पीयतां
 तगवान् विष्णु रिति विषवे समर्प-
 येत् ॥ ततः पुसाद समूथे ॐ उ-
 श्चिष्ठ वृद्धां स्मृत देवा यजस्तु नहे
 उगपुमास्तु मकतः सुनामव इन्द्रः पु-
 शूर्तवाससा इति नस्त्रेण देवतामा-
 नीय विष्णुमहस्य समूथे गवड शिव
 गृहस्य वषः दुर्गा गृहस्य सिंहा स्थाप-
 नेत् । ततो गन्ध माल्य वस्त्रादिना ह्
 पतिः परितोष्य ॐ ईदं विष्णु र्वि-
 चक्रमे इत्यादि पठित्वा ॐ चक्राय
 नम इति चक्रं संपूज्य गृहोपरि
 यथा योग्यं चक्रादिकं विन्यस्य गृहं
 वृद्धेगाह्याद्य गृहद्वारानुरूपं तोर-
 गं विधाय गृहानुरूपं घण्टा चानर
 किकिगी जालं बहिर्नतरोपेतं स-
 वस्त यष्टिं ननेत ध्वजं गृहस्येशानः

नठ

नठ

कोणे वा वृकोणे वा स्वापये ॥ १ ॥
 ततो विक्रं शालगामादौ यथार्थं ॥
 गृहं सतीपे नीद्रा पक्षविंशति घटे
 नारिं चेलोदकैः पक्षगव्यं पक्षाम्-
 तै त्तीर्थोदकैः स्नानं कारयित्वा
 षोडशोपचारानिभिः पूजयेत् ।
 वक्ष्यमाणं मन्त्राणां पौराणिकत्वेन
 मूदुणामप्यधिकारः । अत्रार्थं पा-
 त्रास्तुसा पुष्कितं आसनं गृहीत्वा
 ईदमासनं । उमर्षास्तुमर्षिने देव
 सर्वं बीजं मयं तत्तं यथाऽऽह्वय
 परं शुद्धं नामनं कल्पयाम्यहं ॥
 उं विक्रवे नन इति मूलेन दद्यात्
 १ । ततः कृताङ्गलिः । उं यस्य दर्श
 नं निहृष्टि देवाः स्वातीष्टे सिद्धये ।
 तस्मै ते परनेनाय स्वागतं स्वाप-
 तक्षने ॥ कृताथोमगृहीतो हस्मि
 सकलं जीवितं नमः आगतो देव
 देवेश सुस्वागतं निहं मयः ॥ विक्रो
 स्वागतं निती स्वागतं पुनः २ । तानु-
 पात्रहं श्यामाकं दूर्वापद्मापराजि-
 तायुक्तं जलं गृहीत्वा । उं यदुक्तिले
 शं सम्पर्कात् परमानन्दं सन्तुवः । त
 स्मैते चरणग्राह्यं पादयं शुद्धाय वन्न ॥
 वे ॥ इत्युष्टाय मूलेन पादयोद्दद्यात्
 ३ । ईदमासनं मितीव नञ्जस्य पूर्वक्षे-
 त्त्वं पादयं निती पुषोक्त्यं नेव मुञ्च

रत्रयथा योग्यं मूलेथः । गङ्गं पुत्रा-
 क्तं यव इत्यागुं तिवं श्वेतस्यप-
 दूर्वायुक्तं मर्ष्यं शङ्खं गृहीत्वा । उं
 तापत्रयं हरं दिव्यं परमानन्दं ल-
 क्षणं । तापत्रयं विनिर्मुक्तं तवार्थं
 कल्पयाम्यहं ॥ इति मूलेन शिरसि
 दद्यात् ४ । जाती लवङ्गं कङ्कोलं यु-
 क्तं केवलं वा जलं गृहीत्वा । उं दे-
 वानामपि देवाय देवानां देवता-
 त्त्वाने । आचामं कल्पयामीशं शुद्धा-
 नां शुद्धिं हेतवे ॥ इति मूलेन
 दद्यात् ५ । को श्याहं दधि मधु य-
 तात्राकं काश्यापिहितं मधुपर्कं
 गृहीत्वा । उं सर्वकल्पमहीनाय परिपूर्णं
 सुखात्त्वाने । मधुपर्कं निमं देवकल्प-
 यामि पुनीद मे ॥ इति मूलेन द-
 द्यात् ६ । पुनराचमनीयं गृहीत्वा । उं
 उच्छिष्टोप्युच्छिष्टं वापि यस्य अरणमा-
 त्रतः । शुद्धिं नाप्नोति तस्मै ते पु-
 नराचमनीयकं ॥ इति मूलेन दद्यात्
 ७ । लौकिकं षष्ठ्यधिकं शतत्रयतो ल-
 कान्यं तीर्थजलं गृहीत्वा । उं प-
 रमानन्दबोधाक्तिं निमग्नं निजमर्तुये
 । नाहोपाहं निदं स्नानं कल्पया-
 न्यहं नीशं ते ॥ उं तद्विक्रो निती
 मूलेन दद्यात् ८ । पृथ्वीत्या पुन-
 राचमनीयकं दद्यात् । अर्घ्यास्तुसा

মঠ

মঠ

পোক্ষিত বস্ত্র গৃহীত্বা । ওঁ মায়া
 চিত্র পট ছন্ন নিজ গুহ্যাকতেজসে ।
 নিরাবরণ বিজ্ঞায় বাস শু কল্পযা
 ম্যহং ॥ ইতি মূলেন দদ্যৎ ১৯ ।
 উত্তরীয়বস্ত্র গৃহীত্বা । ওঁ যমাপ্তিত্য
 মহামায়া জগৎ সন্মোহিনী সদা ।
 তন্মৈ তে পরমেশায় কল্পযাম্যুত্তরী
 যকং ॥ ইতি মূলেন দদ্যৎ ২০ । ততঃ
 পূর্ববৎ পুনরাচমনীয়ঞ্চ দদ্যৎ ।
 সুবর্ণাদ্যাভরণ নর্ময়ান্ত্রসা পোক্ষ্য ।
 ওঁ স্বভাব সুন্দরাক্ষয় নানাশক্ত্যা
 শ্রুযাম তে । ভূষণানি বিচিত্রাণি ক
 ল্পানাম্যমরাষ্টিত ॥ ইতি মূলেন দ
 দ্যৎ ১০০ । পোক্ষিত গন্ধ গৃহীত্বা
 । ওঁ পরমানন্দ সৌরভ্য পরিপূর্ণ
 দিগন্তর । গৃহাণ পরমং গন্ধং কপ
 যা পরমেশ্বর ॥ ইতি মূলেন দ
 দ্যৎ ১১ । তত্তদেবতা পুষ্প পুষ্প
 মাদায । ওঁ তুরীয় বন সমুত্তং নানা
 গুণ মনোহরং । আনন্দ সৌরভং
 পুষ্পং গৃহতাং পরমেশ্বর ॥ ইতি
 মূলেন দদ্যৎ ১২ । ধূপং পোক্ষ্য
 ষট্টাং সপূজ্য । ওঁ বনস্পতি রসো
 দিব্যা গন্ধাঢ্যঃ সূমনোহরঃ । আ
 ধুযঃ সর্বদেবানাং ধূপো হৃৎ পুতি
 গৃহতাং ॥ ইত্যুচ্চার্য বানহস্তেন ষ
 ট্টাং বাদযন্ মূলেন দদ্যৎ ১৩ ।

তত্তে ষ্টাদি পুদীপমাদাৎ । ওঁ স
 পুকাশো মহাদীপঃ সর্বতন্তিমিরা
 গহঃ । সবাছ্যভ্যন্তরং জ্যোতি দী
 পো হৃৎ পুতিগৃহতাং ॥ ইতি মূ
 লেন দদ্যৎ ১৪ । পোক্ষিত নানা
 বিধ নৈবেদ্যোপরি মৎস্যমুদুযান্
 লং দশধা জপ্ত্বা হৃত্যে ধেনুদুযা
 মৃতীকৃত্য । ওঁ সৎপাত্রে সিদ্ধং সুহ
 বি বিবিধানেক ভক্ষণং । নিবেদয়ানি
 দেবেশ সানুগায় গৃহাণ তৎ ॥ ইতি
 মূলেন দদ্যৎ ১৫ । জলমাদায ওঁ
 সমস্ত দেবদেবেশ সর্বতৃপ্তিকরং গ
 রং । অখণ্ডানন্দ সম্পূর্ণ গৃহাণ জল
 মূত্রমং ॥ ইতি মূলেন দদ্যৎ ১৬ ।
 পূর্ববৎ পুনরাচমনীয়ঞ্চ । তাঘূলং গৃ
 হীত্বা । ওঁ তাঘূলং দেবদেবেশ কপূ
 রাদি সুবানিতং । কল্পযামি তবেশা
 ন বদনাস্ত্রোজ ভূষণং ॥ ইতি মূলেন
 দদ্যৎ ১৭ । ততঃ স্তবদেবতা নম
 স্কারমন্ত্রৈ বন্দ্যং দ্বয়ং ১৮ । উ
 পচার দ্রব্যাদারদানে সাধারণেনো
 ক্তেথঃ পৃথগা তদানং । * । ততঃ ওঁ
 বিষ্ণবে নমঃ ইতি ত্রিঃ সপূজ্য ষট্টা
 কিতান তোরণ যুক্তং বস্ত্রাদিছাদিতং
 যোশ্য পোক্ষ্য ওঁ বিষ্ণবে নম ইতি
 ত্রিঃ সপূজ্য ওঁ তদ্বিধো রিত্যেনন
 বিষ্ণু মৃত্বা ওঁ তৎ সদিত্যুচ্চার্য বান

মঠ

মঠ

হস্তে ধৃত্বা অশ্ৰুতিল জলাচাৰ্যাদা-
 য অদ্যেত্যাদি অমুকগোত্রঃ শ্ৰীঅ-
 নুক দেব শৰ্ম্মা এতত্ত্বণ কাষ্ঠাদি ম-
 যবেশ্ম পরমাণু সমসংখ্যবর্ষ সহ-
 সুবহ্নি স্বর্গলোক মহিতত্ত্ব কামো
 বিষ্ণু পুতিকাামো বা এতত্ত্বণ কাষ্ঠা-
 দিনযবেশ্ম বিষ্ণুদৈবতং বিষ্ণবে তু-
 ভ্যমহং সম্প্রদদে । ইত্যুৎসৃজেৎ ।
 ইষ্টকাদিনযে ত এতদিষ্টকাদিনয
 বেশ্ম পরমাণু সমসংখ্য বর্ষসহসু
 দশগুণ কালাবহ্নিম স্বর্গলোক মহি-
 তত্ত্ব কাম এতদিষ্টকাদীতি বিশেষঃ
 । এতৎ পুতিষ্ঠার্থং সুবর্ণং তন্মূল্যং
 বা দক্ষিণাং বিষ্ণবে দদ্যাৎ । পশ্চা-
 দাচাৰ্য্যাদৌ পুতিপত্ৰিঃ । ৯ । ততো
 দেবং স্বয়ং গৃহীত্বা গৃহ পুদক্ষিণং
 কারনিত্বা ওঁ ভদ্রং কর্ণেভিঃ শ্ৰণয়াম
 দেবা ভদ্রং পশ্যেৎক্ষিতি যজত্রাঃ
 স্থিরৈ রকৈ স্তষ্ট্বাংস স্তনুভি ব্যসে-
 ন দেবহিতং যদা ॥ ইত্যনেনাভি-
 মন্ত্রিতং দেবং গৃহং পুবেশযেৎ । ওঁ
 দেবস্যত্বাসবিতুঃ পুসবেৎশ্বিনো স্বা-
 হভ্যাং পুক্ষে হস্তাভ্যাং হস্তমাদদে
 ইতি মন্ত্রেণ পিণ্ডিকোপরিময়েৎ ।
 ওঁ স্থিরো ভব বীড়ক্ আশু ভব বা-
 স্তবম্ পথু ভব সুসদস্তমণ্ডে পুরীষ-
 বাহনঃ । ইত্যনেন স্থিরীজ্যর্ঘ্যাৎ ।

পন দেবং সপুজ্য যথাশক্তি চামন্ন
 যটা বিতান গো হিরণ্য গ্রাম বা-
 দ্যভাণ্ডাদিকং দদ্যাৎ । ততঃ
 যাবজ্জরাধরো দেবো যাবত্তিষ্ঠতিমে-
 দিনী । তাবদত্র জগন্নাথ সন্নিধী ভব
 কেশব ॥ ইতি মন্ত্রং পঠেৎ । ততো
 ধ্বজ-দনীপং গত্বা সপুজ্য তমা-
 রোপযেদনেন মন্ত্রেণ ওঁ এহেহি
 ভগবমীশ্বর বিনির্মিত উপরিচর
 বায়ুমাগানুসারিন শ্ৰীকর শ্ৰীনিবা-
 ন রিপুধাসকর সূক্তনাথিলয সর্ষ-
 দেবতাসংগত অক শান্তিঃ স্বস্ত্যয়ন-
 ঞ্চ মে ভবতু সর্ব বিঘ্নান হর হর
 স্বাহা ওঁ ধ্বজায় নম ইতি ধ্বজং সপু-
 জ্য ওঁ বিষ্ণবে নম ইতি ত্রিভুভ্যঃ
 ধ্বজং সপুজ্য বামহস্তেন স্পৃষ্ট্বা অ-
 দ্যেত্যাদি অমুক গোত্রঃ শ্ৰীঅনুক
 দেবশৰ্ম্মা মহাপাতকাদি বহুপাপি-
 ক্ষয়কামো বিষ্ণুপুতিকাামো বা বিষ্ণু
 বেশ্মনি ইমং ধ্বজং বিষ্ণুদৈবতং বিষ্ণ-
 বে তুভ্যমহং সম্প্রদদে । ইত্যুৎসৃজ্য
 এতৎ পুতিষ্ঠার্থং দক্ষিণাং বিষ্ণবে
 দদ্যাৎ । পশ্চাদাচাৰ্য্যাদৌ পুতিপ-
 ত্ৰিঃ । ততো গকডস্তত্ত্বং সনারোপ্য
 ওঁ সুপাণোংসি গকত্বাং স্থিবর্ত্তেশি-
 রো গায়ত্র্যং চক্ষুর্ভূহ দুখস্তরে পক্ষৌ
 । স্তোম আত্মা ছন্দাংস্যানি যজু-

মঠ

মঠ

যি নাম সামতে তনু স্বানদেব্যং য-
 জ্ঞায়জ্জিবং পৃহুং যিষ্ট্যাশ্চ শফাঃ
 সুপর্ণো হসি গক্কাআন্দিবং পৃহু স্বঃ
 পতে ॥ যজ্ঞবেদী তু । ওঁ সুপর্ণো
 হসি গক্কাআন্ ত্রিবৃক্তে শিরো গাষত্রং
 চক্ষুস্তোম আত্মা সানতে তনু স্বান
 দেব্যং বৃহদুথন্তরে পক্ষৌ যজ্ঞায়-
 জ্জিবং পৃহুহৃন্দা স্যজ্ঞানি ষিঞ্চিবাঃ
 শফাঃ যজ্ঞুণ্ডিষি নাম । সুপর্ণোসি
 গক্কাআন্দিবং পৃহু সৃবঃপত ইতি
 পঠিত্বা । ওঁ গক্কাডায় নন ইতি ত্রিঃ
 সপৃহু ওঁ নম স্তে পতগ শ্রেষ্ঠ প-
 মগাস্তকর পুতো । ওঁ পুসাদাম
 হাবাহো নোদেয়ং দিবি দেববৎ ॥
 যথা তু সপৃটকরঃ সততং নতক-
 করঃ । তথৈব পুরতো বিষ্ণোঃ স্তুৎ ॥
 পুসাদাস্তবাম্যহং ॥ ইতি পটাজ-
 লিঃ পুার্থয়েৎ । * । ততঃ পিষ্টে পু-
 দীপাদিনা নির্ম্মলান জর্য্যাৎ । ততো
 বিশান্যন ব্রাহ্মণেভ্যোভোজ্যানি দ-
 দ্যাৎ । দীনানাথ কৃপণ বধিরেভ্যো
 যথাশক্তি দদ্যাৎ । ততঃ পুীযতাং
 পুণ্ডরীকাক্ষ সর্বযজ্ঞেশ্বরো হরিঃ ।
 তস্মিন্ স্তুটে জগত্তৃষ্টং পুীণিতে পুীণি
 তং জগৎ ॥ ততো নৃত্য গীত বাদিত্র-
 নিম্বনৈ মর্হোৎ সবং কৃত্বা অচ্চিদ্রাব
 ধারণং কৃত্বা বৈশ্বং সনাতানার্থং ত-

দ্বিষো রিতি বিষ্ণু স্মরেৎ । * । এবং
 কৃত্বাদি মঠাদি পুতিষ্ঠায়া আসনা-
 দিকন্ত তত্তন্নত্রং বিহায কেবলং পু-
 গবাদি নমোস্তেন তত্তন্নান্না দত্ত্বা যথা
 যোগ্যং তত্তৎ কর্ম্মশেষং সমাপ-
 য়েৎ । * এবং গোপথাদি পুতিষ্ঠায়া-
 তৎ সমীপে বেদিকা কৃত্বা তত্তৎ
 ফলকানো বিষ্ণুপুতিকানো বা ত-
 তৎ পুতিষ্ঠাং করিষ্যে ইতি সঙ্কল্প্য
 বৃদ্ধিশাকাদিকং বিধায় প্ৰাণ্ডুক্ত বি-
 ধিনা গ্নিহ্মাপনাদি এতৎ কর্ম্মণা পুী-
 যতাং ভগবান্ বিষ্ণু রিত্যস্তং কর্ম্ম-
 কৃত্বা কৃপাদিবৎ সর্বভূতভ্য উৎ
 সৃজ্য দক্ষিণাং দদ্যাৎ । * । নিয়ম
 বুতাদি পুতিষ্ঠায়াস্তু বিষ্ণুরিত্যস্তং ক-
 র্ম্মকৃত্বা বুতানুষ্ঠানং কৃত্বা দক্ষিণাদি-
 কং জর্য্যাৎ । * । ততো ঘটস্থ জ্বলেন
 যজমান মভিষেৎ । তদুথা । ওঁ সুরা
 স্ত্বা মভিষিঞ্চস্ত বুক্ষ বিষ্ণু মহেশ্বরঃ
 । বাসুদেবো জগন্নাথ স্তথা সঙ্কর্যণো
 বিভঃ ॥ পুদ্যম্ শচানিক্কচ্চ ভবন্ত
 বিজয়াব তে । আথ গুলো হুগ্নি ভগ-
 বান্ যমো বৈ নৈর্যত স্তথা ॥ বক্ৰণঃ
 পবনৈশ্চ ব ধনাধ্যক্ষ স্তথা শিবঃ ।
 বুক্ষণা সহিতঃ শেষো দিকপালাঃ
 পাস্ত তে সদা ॥ কীর্তি লক্ষী ধৃতি
 মা বা পুষ্টিঃ সুজ্ঞা কনা মতিঃ । বুক্ষি

मड

मणिक

मडकः पुं शस्यतेदः। मेडुया इति
 भाषा। इति ङटाधरः ॥
 मडुः पुं वाद्यविशेषः। इत्यमरः ॥
 चूचुक इति ख्यातः। विपुलौडमक
 मडु रिति कोषः ॥ मडु इति रौति
 इति मडुः पूर्ववदौतेडु मनीषादि
 द्वाद्वेफन्य उत्रं । मडुमि शब्दा
 अत्रेति मडु निपातो वा। इति
 भरतः ॥
 मडुकः पुं मडुवाद्यं। इति त्रिका-
 षोडशः ॥
 मण कूजे। इति कविकल्पद्रुमः ॥ मण-
 ति। कूजे इत्युक्त शब्दे। इति दुर्गा-
 दासः ॥
 मणिः पुं स्त्री अश्मजातिः ॥ मूला-
 दिकं। तत्पर्यायः। रत्नं २ मणी
 ३। इत्यमरः ॥ अस्युष्णाः। मणि
 रत्नं नरं शीतं कषायं स्वादु ले-
 खनं। चक्रुष्यं धारणात्तुष्ट पापा
 लक्ष्मी विनाशनं ॥ इति राजवल्लभः
 ॥ अजायाः कण्ठहितं सुनः ॥ लि-
 ङ्गागुं ॥ अलिङ्गरः। इति मेदिनी
 ॥ योन्यगुभागः। इति शब्दरत्ना-
 वली ॥ नागविशेषः। इति ङटा-
 धरः ॥ मणिवक्त्रः। इति हेनचन्द्रः ॥
 मणिकं स्त्री अलिङ्गरः। इत्यमरः ॥

मडकः पुं शस्यतेदः। मेडुया इति
 भाषा। इति ङटाधरः ॥
 मडुः पुं वाद्यविशेषः। इत्यमरः ॥
 चूचुक इति ख्यातः। विपुलौडमक
 मडु रिति कोषः ॥ मडु इति रौति
 इति मडुः पूर्ववदौतेडु मनीषादि
 द्वाद्वेफन्य उत्रं । मडुमि शब्दा
 अत्रेति मडु निपातो वा। इति
 भरतः ॥
 मडुकः पुं मडुवाद्यं। इति त्रिका-
 षोडशः ॥
 मण कूजे। इति कविकल्पद्रुमः ॥ मण-
 ति। कूजे इत्युक्त शब्दे। इति दुर्गा-
 दासः ॥
 मणिः पुं स्त्री अश्मजातिः ॥ मूला-
 दिकं। तत्पर्यायः। रत्नं २ मणी
 ३। इत्यमरः ॥ अस्युष्णाः। मणि
 रत्नं नरं शीतं कषायं स्वादु ले-
 खनं। चक्रुष्यं धारणात्तुष्ट पापा
 लक्ष्मी विनाशनं ॥ इति राजवल्लभः
 ॥ अजायाः कण्ठहितं सुनः ॥ लि-
 ङ्गागुं ॥ अलिङ्गरः। इति मेदिनी
 ॥ योन्यगुभागः। इति शब्दरत्ना-
 वली ॥ नागविशेषः। इति ङटा-
 धरः ॥ मणिवक्त्रः। इति हेनचन्द्रः ॥
 मणिकं स्त्री अलिङ्गरः। इत्यमरः ॥

मठरः पुं मुनिविशेषः। इत्युगादि
 कोषः ॥
 मडुः इ क मोदे। इति कविकल्प-
 द्रुमः ॥ इ मणुयति। इति दुर्गा-
 दासः ॥
 मडु इ कि भूष। इति कविकल्पद्रुमः
 ॥ मणुयति मणुति हारो जनं।
 इ मणुयते। इति दुर्गादासः ॥
 मडु इ ड विभागे ॥ वेष्टे। इति कवि
 कल्पद्रुमः ॥ इ मणुयते ड मणुते ।

মণিক

মণিকর্ণিকা স্ত্রী কাশীস্থতীর্থবিশেষঃ ॥
 যঃ। তদুৎপত্তি র্থা। বিষ্ণু পুতি
 শিব বা ক্যং। ত্বদীনস্যস্য তপসো
 মহোপচয় দর্শনাৎ। বস্ময়ান্দো-
 লিতো মৌলি রহি শুবণভূষণঃ।
 তদান্দোলনতঃ কর্ণাৎ পপাত ন-
 গিকর্ণিকা ॥ মণিভিঃ খচিতা রন্যা
 ততোহস্ত মণিকর্ণিকা। চক্র পুঙ্করি-
 নী তীর্থ পুরা খ্যাত মিদং শূভং ॥
 ত্বয়া চক্রেণ খননাচ্ছ চক্র গদাধর-
 । মন কর্ণাৎ পপাতভয়ঃ যদা চ ন-
 গিকর্ণিকা ॥ তদা পুভুতি লোকেত্র
 খ্যাতাস্ত মণিকর্ণিকা। স্ত্রী বিষ্ণু
 বাচ। নুক্তাঙ্ক গুণ পাতেন ত্বাদি-
 তনয়া পুিষণ তীর্থানাং পন্নরং তী-
 র্থং মুক্তিক্ষেত্র মিহাস্তবৈ ॥ কাশী
 হত্র যতো জ্যোতি স্তদনাথ্যেষনী
 শ্বর। অতো নামাপরঞ্চাস্ত কাশী-
 তি পুথিতং বিভো ॥ অন্যং বর-
 বরে দেব দেযঃ সোপ্যবিচারিতং।
 সত্বেপরোপকারার্থং জগদুক্ষা নগে
 শিব ॥ আ বুদ্ধ স্তয় পন্যন্তং যৎ
 কি ঙ্গজন্ত সংজিতং। চতুষ্ ভূত-
 গান্দেষু কাশ্যাং তন্মুক্তি নাপ্প্যতি ॥
 তন্নিং তীর্থবরে শস্ত্রো। মণিশুবণ-
 ভূষণে। স্ক্যাং স্তানং জগং হোমং
 বেদাধ্যয়ন মুক্তয়ং ॥ তপণং পি

মণিকা

গুহানঞ্চ দেবতানাঞ্চ পূজনং। গো
 ভূ তিল হিরণ্যশ্ব দীপাম্বায়র ভূ
 ষণং ॥ কন্যাদানং পুয়ত্নেন সপ্ততন্তু
 ননেকশঃ। বৃত্তোৎসর্গং বৃষোৎসর্গং
 লিঙ্গাদি স্থাপনং তথা ॥ করোতি
 যো মহাপুজ্ঞো জ্ঞাত্বাযঃ ক্ষণ গ-
 ত্তরং। বিপত্তি বিপুলান্ধাপি স-
 ম্পত্তি নতি ভঙ্করাণা ॥ অক্ষয়া মূক্তি
 রেকান্ত বিপাক স্তস্য কর্মণঃ। অ-
 ন্যচ্যাপি শূভং কর্ম যদ্বত্র শুব্রয়া
 হতং ॥ বিনাস্তঘাত মীশান ত্যক্তা
 পুষোপবেশনং। নৈঃশেষস্যঃ শি-
 যো হেতু স্তবস্ত জগদীশ্বর ॥ নানু-
 শোচতি নাথ্যাতি কৃদ্বা কালান্ত
 রে হপি যৎ। তদিহাক্ষয়তামেত
 তস্যেশ ত্বদনুপুহাৎ ॥ তব পুসাদা-
 ভস্যেহ সর্ব মক্ষয় মস্ত তৎ। বদ-
 স্তি যন্ত বিষয় যন্তুতঞ্চ সদাশিব
 ॥ তন্মাদেতচ্ সর্বস্বাৎ ক্ষেত্রমস্ত
 শূভোদয়ং। ইতি কাশীথণ্ডে মণি-
 কর্ণিকাখ্যানং নাম ২৬ অধ্যায়ঃ ॥
 মণিকাননং স্ত্রী কণ্ঠঃ। ইতি শব্দরত্না-
 বলী ॥ রত্নবনঞ্চ ॥
 মণিকারঃ পুং মণিনির্জিতালঙ্কারা-
 দিকর্তা। জৌহরি ইতি ভাষা। তৎ
 গব্যায়ঃ ১ বৈকটিকঃ ২। ইতি হেন-
 চন্দ্রঃ ॥ ন্যায়চিত্তামণিকর্তা চ ॥

नगित

नगिण

नगिण्टा पू० पर्वत विशेषः । यथा ॥

हेमचन्द्रः ॥

नगिण्टस्यार्थे गिरेर्गङ्गामादनकस्य
 च । नद्ये सुवति लोहितेया वृक्ष-
 पुत्रः समाहितः ॥ इत्था ज्वरं तथा
 विष्णुं सुत्रं वानं तथाकरोत् । नर-
 देवासुरादीनां यथा भवति वै हि-
 तं ॥ ज्वरेणापीडितं तन्न ज्वरं इ-
 त्था महानुरं । सर्वलोकहितार्था
 यस्मै इगदस्नानमाचरोत् ॥ अगद-
 स्नानसंभूतसंज्ञातकमहानुरः ।
 तस्य स्वयं नाम चक्रे ह्यग्नीवोऽपुन-
 र्भवः ॥ न पुनर्जायते यस्मात् ततः
 श्राद्धानुरोत्तमः । अपुनर्भवसं-
 ज्ञं तत्संज्ञं परिकीर्तितं ॥ नगि-
 कुण्डले विष्णुर्ह्यग्नीवस्वरूपधृक् ।
 स च व्यामपुमानेन विस्तारैर्नैव
 संज्ञितः ॥ इति कालिकापुराणे
 ८० अध्यायः ॥

नगितारकः पू० नारसपत्नी । इति
 राजनिर्घण्टः ॥

नगिदीपः पू० श्री श्रीरसमुद्रमध्ये-
 पद्मरागादिनगिनयास्तुरीपः । स च
 त्रिपुरसुन्दरीवासस्थानः । यथा । सु-
 धानिको मध्ये सुरविटपिवाटी प-
 रिसरे नगिदीपे नीपोपवर्षति
 चित्तमणिगृहे । शिवाकारे नद्ये
 परमशिवपर्यङ्कनिलयां तज्जन्ति-
 द्वाधन्यः कतिचन चिदानन्दलह-
 री ॥ इत्यनिन्दलहरी ॥

नगिपर्वतः पू० गिरिविशेषः । यथा
 । ततो ह्यव्याहिरिश्रेष्ठमभिभो
 नगिपर्वतः । तत्र पूज्या बभूवृषाता
 ह्युभवः श्चामलाः पुत्राः ॥ मणीनां
 हेमवर्णानामभिभूय दिवाकरः ।
 तत्र वैदूर्यवर्णानि ददर्श मधुसूदनः
 ॥ सतोरणपताकानि द्वाराणि शि-
 खराणि च । विद्यद्गुथितमेघातः
 प्रवभो नगिपर्वतः ॥ हेमचि-
 वितानैश्च पुसादैरुपशोभि-
 तः । तत्र ता हेमवर्णाता ददर्श म-
 धुसूदनः ॥ गङ्गर्वासुरमुख्यानां
 पिशादुहितरसुथा । ददर्श पृथुल-
 श्लोणीः संकङ्गागिरिकन्दरे ॥ नर-
 केण समानीता रङ्गमाणाः समस्तः

नगिथनिः पू० मणेरकरः । यथा ।
 नगेःथनिः । इति मूकबोधव्या-
 करणं ॥

नगिग्रीवः पू० अवेरपुत्रः । इति शक-
 रज्ञावली ॥ रत्नरङ्गरे त्रि ॥

नगिहिदा श्री नैदानामोषधः ॥ श-
 षभाथोषधः । इति नैदिनी ॥

नगितः श्री मैथुनकालीनवाक्यं ॥
 तत्पर्यायः । रत्नरङ्गितः २ । इति ॥

नगिपू

नगिम

तः । इति महाभारते हरिवंशे ॥
नरकवधाप्यायः ॥

रोवरः । तत्र श्रीकाननातीर्थं प्रा-
ति यो भुक्तिं मिहृति ॥ इति कदु-
यामलः ॥ स्वनामध्यातदेशश्च ॥

नगिपूरं क्ली षट्चक्राङ्गत नाभिमध्ये
हृत्तृतीयचक्रं । यथा । तदङ्कनाभि
देशे तन्नगिपूरं महत्पुत्रं । ने-
घातं विद्युदाभङ्गं बहुतेजोमयं
ततः ॥ नगि वल्लिभं तत्पद्मं न-
गिपूरं तथोच्यते । दशतिष्ठ द-
लैर्भुक्तं डादि काञ्चाकरावितं ॥
शिवेनाधिष्ठितं पद्मं विशालोकन
कारणं । इतितत्त्वं ॥ तत्तथाधिष्ठान
पद्मस्यैव देशे तिष्ठति । यथा ।
एतत्पद्मस्यैव देशे महापद्मं
सुदुर्लभं । दशपत्रं नीलवर्णं सज्ज-
लं घोररूपकं ॥ डादि फाँष्ठः
सचनैर्दुश्च पङ्कडङ्गाति शोभनं ।
तन्मध्ये बीजकोषे निवसति सत-
तं बह्वीजं सुसिद्धं । बाहे तत्रै-
पुराथं नव तपन निभं स्वस्तिकं
तत्रैतन्नागे ॥ स्वर्णकाथं मिदं देवि
सर्वदेव पुपूजितं । साकारं बहि
बीजकं सर्वदेव नैव बाहनं ॥ कदु-
लयं हि तत्रैव महामोहस्य नाश-
नं । तदुकाली महाविद्या वामभा-
गे सुशोभिता ॥ इति निर्वाणतन्त्रे
७ पटलः ॥ तत्र देवतीर्थं यथा
नगिपूरे देवतीर्थं पङ्कडङ्गं न ॥

नगिवक्त्रः पूं प्रकोष्ठपाण्याः सक्कि-
स्थानं । कदु इति भाषा । इत्य-
नरटीकायां भरतः ॥ सच कर न्या-
दिभागः । तत्पर्यायः । नगिः २ ।
इति हेमचन्द्रः ॥ करगुह्यः ७ कर-
गुह्यकः ४ । इति शब्दरत्नावली ॥
तस्य शुभाशुभ लक्षणं यथा । न-
गिवक्त्रे निगुटेऽश्च सुशिष्टं शुभसक्कि-
तिः । नृपा ईानैः करहेद नशब्दे
धन वज्जितः ॥ इति गाकडे ७७
अध्यायः ॥

नगिभद्रः पूं जिनानां पूर्वयक्त्र वि-
शेषः । तत्पर्यायः । जम्बुलः २
पूर्वयक्त्रः ७ जलेन्द्रः ४ । इति
त्रिकाण्डशेषः ॥

नगिभूमिः स्त्री रत्नस्यथनिः । तत्-
पर्यायः । अट्टिमं २ । इति शब्द-
रत्नावली ॥

नगिमण्डपः पूं रत्नमयगृहं । यथा ।
मध्ये सुधाक्लि नगिमण्डप रत्नवेदी
सिंहासनोपरिगता परिपीत-
वर्णा । पीताम्बराभरणमाल्य विभू-
स्तिताङ्गी देवी ननामि पृत मुद्गर
वैरिजिह्वा ॥ इति कदुयामले

বগলাস্তাত্ৰ ॥

মণিমহু স্ত্রী সৈন্ধবলবণ । ইতি
রাজনিষ্টঃ ॥ পৰ্বতবিশেষঃ । ইতি
মণিমহুশব্দ টীকাযা ভরতঃ ॥
মণিনান্ ত্রি মণিবিশিষ্টঃ । রত্নভূ-
ষিতঃ । মণিরস্তীতি মতু পুত্ৰ্যেবম
নিম্নমঃ ॥

মণিমালা স্ত্রী হারঃ ॥ দন্তকৃতবি-
শেষঃ । ইতি মেদিনী ॥ লক্ষ্মীঃ ।
ইতি শব্দরত্নাবলী ॥ দীপ্তিঃ । ইতি
শব্দমালা ॥

মণিরাগ স্ত্রী হিঙ্গলং । ইতি রাজ-
নিষ্টঃ ॥ মণের্ৰ্গণ পুং ॥

মণিবঃ পুং নাগবিশেষঃ । মণি শব্দা-
দস্ত্যর্থং ব পুত্ৰ্যেবম নিম্নমঃ । ইতি
সিদ্ধান্তকৌমুদী ॥

মণিবীজঃ পুং দাড়িমবৃক্ষঃ । ইতি
রাজনিষ্টঃ ॥

মণিসরঃ পুং মৃত্তাহারঃ । যথা ।
ঘটবতি সঘনে অচযুগ গগণে মৃগ-
নদ কচি কষিতে । মণিসর মমলং
তারক পটলং নথ দশ শশি ভূষি-
তে ॥ ইতি গীতগোবিন্দে ৭ সর্গঃ ॥

মণী স্ত্রী মণিঃ । ইতি ভরত বিকপ-
কোষঃ ॥

মণীচক স্ত্রী চন্দ্রবর্ণকপ্যং । ইতি
পথ্যায়ঃ । ইন্দুকান্তঃ ২ । ইতি ত্রি-

কাণ্ডশেষঃ ॥

মণীচকঃ পুং মৎস্যরক্ষপক্ষী । যথা-
। বাস্পাশী মৎস্যরক্ষঃ স্যা জ্জলম-
দগু মণীচকঃ । ইতি হারাবলী ॥

মণীব ব্য মণিতুল্যং । মণিশব্দেন
সহ ইব শব্দন্য ষষ্ঠী তৎ পুরুষ স-
নামঃ ॥ পুথমা দ্বিবচনান্ত মণিশ-
ব্দাৎ ইবার্থং ব শব্দেন বা শব্দেনা-
প্যেবং কপং । যথা । মণীবোষ্ট্ৰঃ স্য-
তি ত ইবার্থে ব শব্দো বা শব্দো বা
বোধ্যঃ । ইতি সিদ্ধান্তকৌমুদী ॥

মণীবক স্ত্রী পুং । ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥
মণ্টপী স্ত্রী ক্ষুদ্রাপোদকী । ইতি
রাজনিষ্টঃ ॥

মণ্ডঃ পুং বটকবিশেষঃ । মণ্ডা ইতি
হিন্দীভাষা । যথা । সনিতা মন্দ-
যেদাভ্যে জলেনাপি চ সন্নযেৎ ।
অস্যান্ত বটকং কৃৎ পচেৎ সর্পি-
ষি নীরসং ॥ এলা লবঙ্গ কপূর
নরিচাদৈ্য রলক্ষ্মতে । মজ্জযিত্তা
সিতাপাকে তত শুষ্ক সমূক্বেৎ ॥
অযং পুকারঃ সঃ সিদ্ধো মণ্ড ইত্য-
ভিধীয়তে । অস্য গুণাঃ । মণ্ডস্ত
বৃহণো বৃষ্যে বল্যঃ সুনধুরো শুকঃ
। পিত্তানিল হরো কচ্যে দীপ্তাগ্নী-
না সপঞ্জিতঃ ॥ পুকারান্তরং যথা
। সনিতা শকরা সর্পি নির্মিতা

নগু

অপরেপিযে । পুকারা অমুনা তু
ল্যা স্তে হপি চৈতদগুণাঃ স্মৃতাঃ ॥
ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

নগুঃ ক্লীঃ পুঃ সর্বেষামন্নদধ্যাদীনা-
নগুরসঃ । মাদ্ ইতি মাত্ ইতিচ
ভাষা । ইত্যন্ন ভরতো ॥ সারঃ ॥
পিছ্ । ইতি নেদিনী ॥

নগুঃ ক্লী মস্ত । ইতি নেদিনী ॥

নগুঃ পুঃ এরণুবৃক্ষঃ ॥ শাকভেদঃ ।
ইতি নেদিনী ॥ মস্ত- ॥ ভূষা ॥
সারঃ ॥ পিছ্ । ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥
দুর্গঃ ॥ ভক্তাদিভবরসঃ । তস্য
লক্ষণং । ভক্তৈ র্বিনা দুবো মগুঃ
পেয়ং ভক্ত সমন্বিতং । ইতি রাজ-
নির্ঘণ্টঃ ॥ * ॥ অথ নগুস্য লক্ষণ-
বিধি গুণাশ্চ । তপুলামাং সুসিদ্ধা-
নাং চতুদশ গুণে ভলে । রসঃ সি-
ক্কৈ বিরহিতো মগু ইত্যভিধীয়-
তে ॥ শুণ্ডীসৈন্ধব সংযুক্তো দীপনঃ
পাচনশ্চ সং । অন্নস্য সন্ম্যক্ সি-
দ্ধ্যত্র জ্জেষা নগুস্য সিদ্ধতা ॥ পে-
যা যুষ ববাগুনাং বিলেপী ভক্তযো
রপি । তস্য গুণাঃ । নগু গুাহী
লঘুঃ শীতো দীপনো ধাত্তু সাম্য-
ক্ । জ্বরশ্চ স্তপগো বজ্যঃ পিত্ত
শ্লেষ্ম শূন্যাপহঃ ॥ ইতি ভাবপুকা-
শঃ ॥ * ॥ অপিচ । ক্ষুদ্রোথনো ব-

নগুঃ

স্তি বিশোধনশ্চ পুণ্যপুদঃ শোণি-
ত বন্ধনশ্চ । জুরাপহারী কফ পি-
ত্ত হস্তা বায়ু জবেদষ্ট গুণো হি নগুঃ
॥ * ॥ লাজনগু হৃদিজননো দাহ
তৃষ্ণা নিবারণঃ । জুরাতীসার শন-
নো হৃদ্যেদোষান পাচনঃ ॥ * ॥
বার্টিমগু হৃদিজননঃ শূলানাং বি-
নাশনঃ পাচনো দীপনো হৃদ্যঃ পি-
ত্ত শ্লেষ্মানিলাপহঃ ॥ বার্টিমগু
ভৃষ্ট যবনগুঃ । ইতি রাজবল্লভঃ ॥

নগুকঃ পুঃ পিষ্টকবিশেষঃ মাদাইতি
হিন্দীভাষা । বথা । গোপুমা ধবলা
ধৌতাঃ স্ফুটিতাঃ শোষিতা স্ততাঃ ।
পুষ্কিতা বস্ত্র নিষ্টিষ্টা শ্চালিতাঃ
সনিতাঃ স্মৃতাঃ ॥ বারিণা কোম-
লাং কৃষ্ণা সনিতাং সাধু মর্দয়েৎ ।
হস্তচালেন বা তস্য লোপ্তী সন্ম্য-
ক্ পুসারয়েৎ । অধোমুখ ঘটসৈ-
তদ্বিস্তং পুষ্কিপেদ্বহিঃ ॥ মৃদুনা
বহি না সাধ্যঃ সিদ্ধো নগুক উচ্য-
তে । লোপ্তী লেটী ইতি লোকে ॥
দুধেন সাজ্য খণ্ডেন নগুকং ভ-
ক্ষয়েমরঃ । অথবা সিদ্ধ নাংসেন
সতক্র বটকেন বা ॥ তস্য গুণাঃ ।
নগুকো বৃহণো বৃষ্যে বলেয়া কচি
করো ভূশং । পাকে হপি নধুরো-
গুাহী লঘু দোষত্রয়াপহঃ ॥ ইতি

নগুন

নগুন

ভাবপূর্কাসঃ ॥ ৯ ॥ গীতা স্ববিশেষ-
 ষঃ। যথা। জয়পিয়ঃ কলাপশ্চ ক-
 মলঃ সুন্দর স্তথা। মঙ্গলো বল্লভ
 শ্চেতি মণ্ডাঃ ষট্ পুক্রীতিতাঃ ॥
 জয়পিয়ো হংসতালে লঘুমধ্যে স-
 দা গুরুঃ। উনবিংশত্যক্ষরৈ যুক্তো
 রসে বীরে স যুক্ততে ॥ লঘু গুরু লঘু
 যত্র হংসতালঃ স উচ্যতে । ১।
 কলাপো রঙ্গতানেন যুক্তো রৌদ্র
 রসে হি সঃ। দ্বাবিংশত্যক্ষরৈ যুক্তো
 লঘুরাদৌ গুরু দ্বয়ং ॥ লঘুরা-
 দৌ গুরু দ্বন্দ্বং রঙ্গতাল ইতীরিতঃ
 । ২। লঘু দ্বন্দ্বং গুরু শ্চৈকো হনি-
 লোত্র সগণাত্মকঃ। পঞ্চবিংশত্য-
 ক্ষরৈঃ স্যাৎ কমলঃ শান্ত হাস্য-
 যোগঃ ॥ ৩ ॥ গুরু রেকো লঘু দ্বন্দ্বং
 ত্রিপুটে ভগণাত্মকে। অষ্টাবিংশ-
 ত্যক্ষরৈস্ত শঙ্করে সুন্দরে মতঃ ॥
 ৪ ॥ আদৌ গুরু লঘু মধ্য্যে প্লতো
 হন্তে লক্ষতালকে। একবিংশত্যক্ষ-
 রৈস্ত বীরে মঙ্গল নগুনকঃ ॥ ৫ ॥
 ষডনিতাপ্রকে তালে গলসাগল
 গাত্মকে। চতুস্ত্রিংশদক্ষরো হংস-
 বল্লভো রৌদ্রকে রসে ॥ ৬ ॥ ইতি
 সঙ্গীতদামোদরঃ ॥

নগুনং ক্রী দুঃখং ॥ অনলক্ষরিকুনি ত্রি
 । ইতি মোদিনী ॥ চতুর্থা নগুনং

বাসো ভূষা মাল্যানুলেপনৈঃ ইতি
 মহাভারতে মোক্ষধর্মঃ ॥

নগুনপঃ পং ক্রী জনবিশ্বামগৃহং।
 তৎপর্য্যায়ঃ। জনাশ্চঃ ২। ইত্য-
 নরঃ ॥ দেবাদিদত্তবেশ্ম। ইতি শ-
 ক্তরদ্রাবলী ॥ নগুপানকর্ত্তরি ত্রি ॥
 নগুপা ক্রী নিম্নাবী। ইতি রাজ-
 নির্ঘণ্টঃ ॥

নগুনস্তঃ পু অমং ॥ বধুসংঘঃ ॥ নটঃ
 ॥ অলঙ্কারঃ। ইতি সিদ্ধান্তকৌমু-
 দ্যানুগাদিবৃত্তিঃ ॥

নগুনস্তী ক্রী যোষিৎ। ইতি ত্রিকাণ্ড-
 শেষঃ ॥

নগুরী ক্রী ঘৃষুরী। ইতি হারাবলী
 নগুনং ক্রী চন্দ্রসূর্য্যযোর্বহিবেষ্টনং।
 চন্দ্রসূর্য্যযো কৎপাতজ রশ্মিনগু-
 লণযথা বাতেন নগুণী ভূতাঃ সূর্য্য
 চন্দ্রনসোঃ করাঃ। মালাভা বেগ্য-
 ন্নি তবৃন্তে পরিবেশঃ পুক্রীতিতঃ ॥
 ইতি সাহসাকঃ ॥ তৎপর্য্যায়ঃ ১
 পরিবেশঃ ২ পরিধিঃ ৩ উপসূর্য্যকং
 ৪। ইত্যমরঃ ॥ পরিবেশঃ মৃদ্ধনগ্য-
 স্তোহপি। যথা। পু নিহঃ পরিবে-
 শঃ স্যাৎ পরিধৌ পরিবেষণে। ইতি
 মৃদ্ধনগ্যন্তে কদুঃ ॥ সূর্য্যমুপগতং উ-
 পসূর্য্যং স্বার্থে কঃ উপসূর্য্যং। চন্দ্র-
 পক্ষে উপসূর্য্য নিব উপসূর্য্যকং

মণ্ডল

মণ্ডল

ইবার্থে কঃ। ইতি ভরতঃ ॥ # ॥ চক্র
 বালং। ইত্যমরঃ ॥ তন্তু মণ্ডলাকা-
 রেণ পরিণতং সমূহ্ন নাত্রা ॥ মণ্ডলা-
 কার দিক্ সমূহ্নঃ। ইতি মাধবী ॥ চ-
 ক্রস্যেব বালো বলন মস্য চক্রবালং
 বলে যঞ্জে বালঃ ননীষাদিত্বাৎ ল-
 স্য ডত্বে চক্রবাডঞ্চ। কিষা চক্রেণ চ-
 ক্রাকারেণ বাডতে চক্রবাড° বাডুড
 আপ্লাবে অন্। ইতি ভরতঃ ॥ # ॥ ॥
 কোঠরোগঃ ॥ দেশঃ। দ্বাদশরাজক°।
 ইতি মেদিনী ॥ সচদেশঃ সমস্তাঙ্ঘি-
 শ্চতিযোজন° চত্বারিংশদ্যোজন° বা।
 ইতি কেচিৎ ॥ গোলং। ইত্যনেকার্থ
 কোষঃ ॥ চক্র°। ইতি ত্রিকাণ্ডশেষঃ ॥
 সংঘাতঃ। ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥ নখাঘা-
 ত°। ইতি শব্দমালা ॥ ধ্বনিং হান
 পঞ্চকান্ডগত স্থিতি বিশেষঃ। যথা।
 মণ্ডলাকার পাদাত্যা° মণ্ডলং হান
 নীরিত°। ইতি শব্দরত্নাবলী ॥ ব্যা-
 ধনখাখ্য গন্ধদুব্যঃ। ইতি শব্দচন্দ্ৰি-
 কা ॥ ব্যুৎপত্তিঃ। যথা। তির্য্যগ্-
 বৃত্তি° চ দণ্ডঃ স্যাড্ডোগো ২ বাবৃত্তি-
 রেব চ। মণ্ডল° সর্বতো বৃত্তিঃ পৃথ-
 গ্বৃত্তি রীসংহতঃ ॥ ইতি ভরত ধৃত্ত
 কামন্দকিঃ ॥ # ॥ গুহাদীনা° মণ্ডল
 সংস্থান° তৎ পরিদ্যুৎ যথা। সর্বে
 ষান্ত গুহাণা° বৈ অধস্তাচরতে রবিঃ

। রবে কঙ্ক° স্থিতঃ সোমঃ সোমাম
 ক্ষত্র মণ্ডলং ॥ নক্ষত্রভেদ্যে বৃধ স্তুঙ্ক°
 বুধাদৃঙ্ক° ভার্গবঃ। তন্মাদকারক-
 শ্চোঙ্ক° তস্য চোঙ্ক° বৃহস্পতিঃ ॥
 তন্মাৎ শনৈশ্চর শ্চোঙ্ক° তন্ম্যোঙ্ক°
 মৃষিমণ্ডলং। ঋষিভ্যশ্চ পুর শ্চোঙ্ক°
 মায়াস্ত° ত্রিদিব° পুরে। আদিত্য
 নিলযো রাহুঃ কদাচিৎ সোম নার্গ-
 তঃ ॥ সূর্য্য মণ্ডল সংহৃত্ত নিত্য°
 কেতুঃ পুসর্গতি। নবযোজন সহস্রা-
 নি বিস্তারো ভাস্করস্য তু। বিস্তারা-
 প্রিণ্ডগণাস্য পরিণাহে তু মণ্ডলং।
 দ্বিগুণঃ সূর্য্য বিস্তারাদ্বিস্তারঃ শশি-
 নঃ স্মৃতঃ ॥ দ্বিগুণ° মণ্ডলগণাস্য য-
 থৈব সর্বিতু স্তথা। চন্দ্রতঃ বোডশো
 ভাগো ভার্গবস্য বিধীয়তে ॥ ভার্গ-
 বাৎ পাদহীনস্ত বিজ্ঞেযো বৈ বৃহ-
 স্পতিঃ। বৃহস্পতঃ পাদহীনো বক্র
 সৌর্য্যবুদাহৃত্তো ॥ বিস্তার মণ্ডলা-
 ত্যাস্ত পাদহীন স্তথো বৃধঃ। বৃধ তু-
 ল্যানি ঋক্ষাণি সর্বে হুয়ানি যান তু
 ॥ যোজনাস্ত পুনাগনি তেভ্যে হুয়°
 ন বিদ্যত। রাহুঃ সূর্য্য পুনাগস্ত ক-
 দাচিৎ সোম সন্মিতঃ ॥ তন্মাৎ
 গুহ পুনাগস্ত কেতু স্ত নিষতঃ স্মৃতঃ।
 ইতি দেবী পরাণে গুহগতি নামাধ্যা-
 যঃ ॥ # ॥ কৃত্রিম মণ্ডল বিধি স্তথা।

নগল

মণ্ডল

চতুর্ভুজং সনারভ্য যাবদ্ধন্ত শতং ॥
 ভবেৎ । নগলং তত্র কর্তব্যং মত
 উদ্ধৃৎ ন কারয়েৎ ॥ বিনলং বিজয়ং ॥
 ভদ্রং বিনানং শভদং শিবং । বর্ধনা
 নঞ্চ দৈবঞ্চ লতাঞ্চ কানদায়কং ॥
 কচকং স্বস্তিকাখ্যঞ্চ দ্বিদশং ইতি
 নগলাঃ । সিতাদি হরিভাস্তাশ্চ র-
 জাঃ কার্য্যাঃ সুশোভনাঃ ॥ শ্যালি
 ষষ্টিক কৌসুম্য রজনী হরিপত্রজাঃ
 । মণি বিজ্ঞন রাগাশ্চ ভয়না অভি-
 মন্ত্রিতাঃ ॥ সিতসর্ষপ ধূপাঢ্যা র-
 জাঃ কৃত্বা তু পাতয়েৎ । অস্ত্ররাজ-
 ন্যসেনমস্ত্রী সস্ত্রবেতি পদং পিবা ॥
 সমোখান শূভং কৃত্বাগোনঘেনোপ-
 লেপিতং । চন্দনাগুরু কপূর ফ্রোদ
 ধূপাধিবাসিতং ॥ ভূভাগং সুমিতং
 সিদ্ধং পূর্ব পশ্চিম কোত্তরং । বান্যং
 স্বস্তিক মৎস্যাদৈর্যঃ সূত্রৈ বোর্ণাণ্ড
 পত্রজৈঃ ॥ গদ্যপত্রাষ্টকং মধ্যে দ্বি-
 গুণং ত্রিগুণং পিবা । দ্বারাণি সম-
 সূত্রাণি কর্ণিকা কেশরোজ্জ্বলং ॥ প-
 দ্মং তথাবশেষাণি স্বস্তিকান্যুৎপলা-
 নি চ । সব্যাবলম্ব হস্তস্ত রজঃপাতং
 সনাচরেৎ ॥ মধ্যমানানিকাস্ত্রুষ্ঠৈ ক-
 পরিষ্টান্মথেপ্লবা । অধোনুখাস্তুলি-
 কৃত্বা পাতযেত্তু বিচক্রণঃ ॥ সমাধে
 খাতু কর্তব্যং ২বিচ্ছিন্না পুষ্টি বর্জিতা ॥

। অক্ষুষ্ঠ পর্ব নৈপুণ্যা সমা কার্য্যা বি-
 জানতা ॥ সংসক্তং বিষমং স্থলং বি-
 ছিন্নং কৃষরাবৃতং । পর্য্যন্ত সর্পিতং
 হুর্ষ না লিখেন কদাচন ॥ সংসক্তে
 কলহং বিদ্যাছজু রেখে তু বিগৃহং ।
 অতিস্থানে ভবেদ্যাদি নির্ত্যং পীডা
 বিনিশ্চিত্তে ॥ বিন্দুভি ভয় মাপ্নো-
 তি শত্রুপক্ষায়সংশয়ঃ । কৃষাযাঞ্চা-
 র্থহানিঃ স্যাৎ বিচ্ছিন্নে নরণং ধুবং ॥
 বিযোগাত্তু ভবেত্তস্য ইষ্টদুব্য সূতস্য
 বা । অবিদিত্বা নিঃখদ্যস্ত নগলন্ত
 যথেপ্লবা ॥ সর্ব দোষানবাপ্নোতি
 যে দোষাঃ পূর্ব ভাষিত ৷ ইতি
 দেবীপরাণেপ্লবাভিষেকচিহ্নানামা-
 ধ্যায়ঃ ॥ * ॥ সূর্য নগল দেবানাং
 স্থিতি র্থথা । অর্ঘ্যন গুজবন দেবং জ-
 পেচ রবি নগলে । আদিত্য নগলে
 দেবং ধ্যাভা বিষ্ণু নুপৈতি তং ॥ * ॥
 ভোজন নগলং যথা । যাতু ধানাঃ
 পিশাচাশ্চ অসুরা রাক্ষসা স্তথা ।
 যুক্তি কেবল মমস্য নগলস্য বিবর্জ-
 নাৎ ॥ আদিত্যা বসবো কদা বৃক্ষা
 চৈব পিতামহঃ । নগলান্যুপজীবন্তি
 তস্মাৎ সর্বন্তি নগলং ॥ চতুঃকোণং
 দ্বিজাগস্য ত্রিকোণং ক্ষত্রিয়স্য তু
 দ্বিকোণাকৃতি বৈশ্যস্য শূদ্রস্য বর্তু-
 লং সদা ॥ ইত্যাদ্যে বহি পুরাণে

নগলী

মণ্ডিত

আহ্নিকতপোনা মাধ্যমঃ ॥

নগলী ত্রি বিধঃ । ইত্যমরঃ ॥

চন্দ্রস্য শরীরে উপচারাদিত্য-

স্যাৎ । বেতি শোভতে বিধঃ বীল-

কান্তি গত্যাদৌ নানীতি ডিম্বঃ ।

বিম্বতি জাতি বিধঃ । সৌত্রো ২৪

মিতি স্বামী । নগুযতি নগল-

নানীতি অলঃ স্রিয়াং নদাদিত্বাৎ

নগলী চ । ইতি ভরতঃ ॥

নগলঃ পুং অকুরঃ । ইতি নেদিনী ॥

সপবিশবঃ । ইতি বিধঃ ॥

নগলী স্ত্রী বিধঃ ॥ অষ্টভেদঃ ॥

দেবঃ । ইতি নেদিনী ॥ নগলাকা-

র ব্যহঃ । ইতি ভট্টাধরঃ ॥

নগলকঃ পুং অকুরঃ । ইতি ধরণিঃ ॥

নগলনৃত্যং স্ত্রী নগলাকারনৃত্যং ।

তৎপর্য্যায়ঃ । হল্লীষঃ ২ । ইতি শ-

ব্দনালী ॥

নগলপত্রিকা স্ত্রী রক্তপুনর্নবা ।

ইতি রাজনিব্বণ্টঃ ॥

নগলাগুঃ পুং খড়ঃ । ইত্যমরঃ ॥

নগলাধিতা স্ত্রী বক্তলং । ইতি শব্দ-

রহাবলী ॥

নগলাধীশঃ পুং নগলেশ্বরঃ । তৎ-

পর্য্যায়ঃ । মধ্যমঃ ২ । ইতি হেম-

চন্দ্রঃ ॥

নগলী পুং সর্পঃ । ইতি ত্রিকাণ্ড

শেষঃ ॥ বিডালঃ । ইতি শব্দনালী

পী জাহকঃ । খটাশ ইতি ভাষা ।

ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥ বটবৃক্ষঃ ॥ গো-

নাশ সর্পঃ । ইতি রাজনিব্বণ্টঃ ॥

নগলী স্ত্রী দুর্বা । ইতি হারাবলী ॥

নগলেশঃ পুং নগলেশ্বরঃ । তৎপ-

র্য্যায়ঃ । একত্রয়া ২ তনাপহঃ ৩ ।

ইতি ত্রিকাণ্ডশেষঃ ॥

নগলেশ্বরঃ পুং ভূম্যেকদেশাধিপঃ ।

অন্যে ভূম্যেক দেশাধিপো নগু-

লেশ্বরঃ স্যাৎ । নগলস্য অরি মি-

ত্রাদিকপস্য দেশস্য ইশ্বরো নগু-

লেশ্বরঃ । একদেশাধিপ ইত্যর্থঃ ।

স্যাৎ নগলং দ্বাদশরাজকে চ দেশে

চ বিশ্বে চ কদম্বকে চ । ইতি বিধঃ ।

ইত্যমরটীকায়াং ভরতঃ ॥ তস্য

লক্ষণান্তরং । চতুর্যোজন পর্যন্ত ন-

ধিকারং নৃপস্য চ । যো রাজা তৎ-

শতগুণঃ স এব নগলেশ্বরঃ ॥ ইতি

বৃক্ষবৈবর্ত্তে ত্রিকৃষ্ণজন্মখণ্ডে ৮৩

অধ্যায়ঃ ॥

নগহারকঃ পুং শৌণ্ডিকঃ । ইত্য-

মরঃ ॥

নগু স্ত্রী সুরা । ইতি হারাবলী ॥

আনলকী । ইতি নেদিনী ॥

মণ্ডিতঃ পুং বৌদ্ধগণাধিপ বিশেষঃ ।

ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥ ভূষিতে ত্রি ।

ইত্যনরঃ ॥

নগুণঃ পুং ভেদঃ । ইত্যনরঃ ॥
শোণকঃ ॥ নুনিবিশেষঃ । ইতি
নেদিনী ॥ গাঢ়তেজাঃ । ইতি শব্দ-
রত্নাবলী ॥ বক্রবিশেষে ক্লী । ইতি
বিশ্বঃ ॥

নগুণপণঃ পুং শ্যোনা কবক্ষঃ । ইত্য-
নরঃ ॥ শোণকঃ । ইতি নেদিনী ॥
নগুণপণী ক্লী মঞ্জিষ্ঠা ॥ ব্রাহ্মণী ।
ইতি নেদিনী ॥ আদিত্যভক্তা ।
ইতি রাজনিঘণ্টঃ ॥ ওষধি-বিশেষঃ ।
খলুঙ্গ ডি ইতি ভাষা । তৎ পর্যাযঃ
। ভেকী ২ নগুণী ৩ মূনপণী ৪ ।
ইতি রত্নমালা ॥ নগুণপণিকা ৫ ।
অন্যা গুণাঃ । নগুণপণিকা লঘী
স্বাদুপাক সরা । হন্য ॥ পাঠান্তরং ।
নগুণপণিকা লঘী কক্ষা বাত বিব-
ক্ষনুৎ । ইতি রাজবল্লভঃ ॥

নগুণমাতা ক্লী ব্রাহ্মী । ইতি রাজ-
নিঘণ্টঃ ॥ ভেকমাতা চ ॥

নগুণ ক্লী মঞ্জিষ্ঠা । যথা । নগুণা
চ লতা ষষ্টি হেমপুল্লী চ ভগুরী ।
ইতি শব্দমালা ॥

নগুণী ক্লী নগুণপণী । ইতি নে-
দিনী ॥ আদিত্যভক্তা ॥ ব্রাহ্মী ।
ইতি রাজনিঘণ্টঃ ॥ মূপবিশেষঃ ।
খলুঙ্গ ডা ইতি ভাষা । ইতি রত্ন

মালা ॥ ধৃষ্টনোষিত্ । ইতি শব্দ-
রত্নাবলী ॥ নগুণপণী । ইতি ব্যা-
করণং ॥

নগুণঃ ক্লী পুং লৌহনলঃ । তৎ প-
র্যায়ঃ । শিঙ্ঘাণং ২ । ইত্যনরঃ ॥
সিংহানং ৩ সিংহাণং ৪ ॥ নগুণ-
লৌহং বেষ্টতে অগ্নিবাহে লৌহা-
দ্বিতজতে বা নগুণতি ভূষণতি উ-
ষধদ্বাদোগিণ মিত্তি বা নগুণং কি-
মডি ভূষে মডিচ্ বিভাগে বেষ্টে
নাম্নীতি উরঃ । ইতি তটীকাযা-
ভরতঃ ॥ অস্য গুণঃ । লৌহগুণ-
তুল্যঃ । শত্রবোধোক্তং নগুণ মূলনং
। অশীতি বর্ষী যং মধ্যমং । ষষ্টি
বর্ষী যং মধনং । অতো ন্যূনং বিষ-
তুল্যং । যথা । যল্লোহং যদুগং পো-
ক্তং তৎ কিউকাপি তদুগং । শ-
তোক্তং মূলনং কিউ মধ্যমাশীতি
বাষিকং ॥ অধনং ষষ্টিবর্ষী যং ত-
তো হীনং বিষোপনং । ইতি রসে-
ন্দুশিষ্টামণিঃ ॥

নগুণদকং ক্লী চিত্ররাগঃ । বিচিত্র-
বর্ণঃ ॥ আতপণং । আলিম্পনা ।
ইতি নেদিনী ॥

৫৮ ব্য অনহনহং । অত্র ভুং ভবতি
তু ভবতি অনহ নহং মূভবতীতি
মক্ষিপনার ব্যাকরণং ॥ অম্বাচ্

মতি

মন্ত

শদাষ্টি পুত্ৰ্যে কৃতে তল্লুকি অ-
শ্বশ্বদস্য নদাদেশান্নিগ্ননং। ইতি
তটীকাণাং গোষীচন্দ্রঃ ॥

মতঃ স্ত্রী সম্মতঃ । তৎপর্যায়ঃ ।
ছন্দঃ ৪ অভিপ্ৰায়ঃ ৩ আকৃতঃ ৪
ভাবঃ ৫ আশয়ঃ ৬ । ইতি হেম-
চন্দ্রঃ ॥

মতঃ ত্রি সম্মতঃ ॥ জ্যাতঃ । ইতি
মেদিনী ॥ অচিতঃ । ইতি হেম-
চন্দ্রঃ ॥

মতঙ্গঃ পুং মুনিত্বেদঃ ॥ মেঘঃ ।
ইত্যাদিকোষঃ ॥

মতঙ্গজঃ পুং হস্তী । ইত্যমরঃ ॥

মতল্লিকা স্ত্রী পুশস্তং । ইত্যমরঃ ॥

মতিঃ স্ত্রী বুদ্ধিঃ । ইত্যমরঃ ॥ ইছা ॥

ম্ৰতিঃ । ইতি মেদিনী ॥ আৰ্য্যং ॥

শা কৃত্বেদঃ । ইত্যজয়পালঃ ॥ ॥ ॥

বিপেন্দু কা পুশংসেযং ভন্নতে বুদ্ধ

নানসে । যস্য যত্র জলে জন্ম তন্ম-

তি স্তাদৃশী ভবেৎ ॥ ইতি বুদ্ধ-

বৈবর্ত্তে শ্রীকৃষ্ণজন্মখণ্ডে ১ অধ্যায়ঃ

॥ ॥ ॥ মতিকরৌষধং যথা । পাঠা

দ্বৈ জীরকে জষ্ঠ নখগন্ধাজমোদক-

। বহা ত্রি কটুকৈশ্বব লবণং চূর্ণ মন্ত-

নং ॥ বাস্কীরনে ভাবিতঞ্চ সর্পি

র্মধু সমন্বিতং । সপ্তাহ ভক্ষিতং জ-

ব্যাম্বদৈশ্বৰ্য্যং মতিঃ পরাং ॥ ইতি

গাকডে ১৯৮ অধ্যায়ঃ ॥

মতিদা স্ত্রী জ্যোতিষ্মতী ॥ শিমুঃ

ডীক্ষুণঃ । ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

মতিভূমঃ পুং বুদ্ধভূমঃ । তৎপ-

মতিভূমিঃ স্ত্রী) য্যায়ঃ । ভূমঃ ৩ নি-

খ্যানতিঃ ৪ ভূমিঃ ৫ । ইতি শব্দ-

রত্নাবলী ॥

মতিবিভ্রসঃ পুং উন্মাদরোগঃ ।

ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

মতিষ্ঠঃ ত্রি অতিশয়বুদ্ধিমান্ ।

ইতি মৃকবোধব্যাকরণং ॥

মৎকঃ পুং মৎঙ্গণঃ । ইতি শব্দ-

মালা ॥ মৎঙ্গণিকিনি ত্রি । ইতি

ব্যাকরণং ॥

মৎঙ্গণঃ পুং কীটবিশেষঃ । ছার-

পোকা ইতি ভাষা । তৎপর্যায়ঃ ।

রক্তপাগী ২ রক্তাঙ্গঃ ৩ নঞ্চকাসু-

যঃ ৪ । ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥ উদ্গ-শঃ

৫ । নির্ঘিষণহস্তী ॥ নিঃশ্বাস্ত্রপুক-

যঃ । মাদ্গন্দ্য । ইতি ভাষা ॥ না-

রিফেলঃ । ইতি মেদিনী ॥ ভঙ্ঘাত্ৰা-

ণং । ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥

মৎঙ্গণ স্ত্রী অজাতলোনভগং ।

ইতি শব্দরত্নাবলী ॥

মৎঙ্গণারিঃ পুং ইন্দ্রাশনঃ । সিদ্ধি

ইতি ভাষা । ইতি শব্দমালা ॥

মন্তঃ পুং ক্ষরম্মদহস্তী । নাত ওযাঙ্গ

मन्त्रवा

मंस

हाती इति भाषा । तत्पर्यायः ।
पुत्रिणः २ गर्जितः ३ । इत्यनरः ॥
धुस्तुरः ॥ कोकिलः ॥ नहिषः । इति
राजनिर्घण्टः ॥

मन्त्रहती । इति नेदिनी हेम-
चन्द्रश्च ॥

मन्त्रः त्रि हृष्टः ॥ मन्त्रताविशिष्टः ।
तत्पर्यायः । शौण्डः २ उरुकटः ३
क्वीवः ४ । इत्यनरः ॥

मन्त्रा स्त्री मदिरा । इति राजनिर्घण्टः
मन्त्राजयः पू पाङ्गनावरणं । तत्
पर्यायः । अपाशुनः २ पुग्नीवः ३
मन्त्रवारणं ४ । इति हेमचन्द्रः ॥

मन्त्रकाशिनी) स्त्री उन्नमस्त्री । इत्यनरः
मन्त्रकासिनी) । मन्त्र इव क्वीव इव क-
सति गहृति मन्त्रकासिनी क मज्ज ग
सो गुहादिनाग्निमन्त्रमध्या ॥ न-
त्रेव काशते भाति मन्त्रकाशिनी
तानव्य मध्यापि । इति भरतः ॥
मन्त्रकीशः पू हती । इति शब्द-
माला ॥

मन्त्रेभगमना स्त्री स्त्रीविशेषः । मन्त्र-
गजगामिनी । इति हेमचन्द्रः ॥

मन्त्रा स्त्री दात्रादीनां गृष्टिः । तत्
पर्यायः । वण्टः २ । इति हेमचन्द्रः ॥

मन्त्र इड क षुष्टोक्तो । इति कवि-
कल्पद्रुमः ॥ दन्त्यवर्गाद्येपधः । इ
क उ इति ध्रुवमन्त्रयते नृपो २ व-
मिति नूरारिः ॥ मन्त्र इत्यनेनैवेष्ट
सिद्धे इदनुवक्तो वेदेयुत्तारण ते-
दाथः । इति दुर्गादासः ॥

मन्त्ररः पू मनाधिकः । मन्त्रो इति
शयः । अन्मद शब्दात् उतरपु पु-
त्यथेन निम्नमः । इति सिद्धास्तकौ-
मुदी ॥

मंसः पू मंस्यः । इत्यणादि-
कोषः ॥

मन्त्रवारणं स्त्री पुसादवीथीनां वर-
णः । कोठारवाराणो इति भाषा ॥
अपाशुनः । पाङ्गनावरणं । इति
हेमचन्द्रः विश्वश्च ॥ पुसाद वीथी-
नां अणुक्क वृतिः । अन्मद्वक्कवृति
इतिट माठः । इति नेदिनी ॥ पुग-
च्छः । इति शब्दमाला ॥

मंसगण्टः पू व्यञ्जनविशेषः । मंस-
स्यवण्ट इति ख्यातः । तत्पर्यायः
। गजगृहः २ । इति शब्दचन्द्रिका ॥

मंसरः पू अन्यशुभद्वेषः । इत्य-
नरः ॥ क्रोधः । इति नेदिनी ॥

मंसरः त्रि असह्यगरसम्पत्तिः ।
मांसस्ययुक्तः ॥ कृपणः । इत्यनर
नेदिनीकरो ॥ आत्माधिककारवि-
शेषः । यथे । निन्दन्ति मांसदा-

मन्त्रवारणः पू पुत्रिमकटमण्डपः ।

লোকা ধিগন্ত মন জীবন। ইত্যা-
 স্রনি ভবেদ্বস্ত ধিক্শরঃ সচ মৎ-
 সরঃ। ইতি পাণ্ডু ক্রিয়াযোগসারে
 ১৬ অধ্যায়ঃ ॥

মৎসরা স্ত্রী মক্ষিকা। ইতি মেদিনী
 মৎসরী পুং অন্যশুভদেষ্টা। তৎ
 পর্যায়াঃ। কংজগঃ ২ দুর্জনঃ ৩ পি-
 শুনঃ ৪ সূচকঃ ৫ নীচঃ ৬ দ্বিজিহ্বঃ ৭
 খলঃ ৮। ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥

মৎস্যঃ পুং স্ত্রী জলজন্তু বিশেষঃ।
 মাচ্ ইতি ভাষা। তৎপর্যায়াঃ।
 পুথুরোমা ২ বাসঃ ৩ মীনঃ ৪ বৈসা-
 রিণঃ ৫ অগুজঃ ৬ বিসারঃ ৭ শক-
 লী ৮। ইত্যনরঃ ॥ শকলী ৯ কবঃ
 ১০ আত্মাশী ১১ সযরঃ ১২ নুকঃ
 ১৩ জলেশযঃ ১৪ কণ্টকী ১৫ শকী
 ১৬ মছঃ ১৭ অনিনিষঃ ১৮। ইতি
 শব্দরত্নাবলী ॥ তস্য গুণাঃ। বৃহ-
 গত্বং। শুকত্বং। শুক বর্জিতত্বং। ব-
 ল্যত্বং। স্নিগ্ধত্বং। উকত্বং। মধুর-
 ত্বং। কফ পিত্ত করত্বং। ব্যাবামা-
 ধুরত দীপ্তাগ্নীনাং পূজিতত্বং। বা-
 ভরোগ হরত্বঞ্চ ॥ * ॥ বৃহন্নৎস্য
 গুণাঃ। শুকত্বং। শুকলত্বং। মলবজ্র-
 কারিত্বঞ্চ ॥ * ॥ ক্ষুদ্রনৎস্য গুণাঃ
 । লঘুত্বং। গ্ৰাহিত্বং। গুহণীরোগে
 হিতত্বঞ্চ ॥ * ॥ কৃষ্ণনৎস্য গুণাঃ।

লঘুত্বং। স্নিগ্ধত্বং। বাতহৃত্বং। বহ্নি-
 বর্জিতত্বঞ্চ ॥ * ॥ পাণ্ডুর নৎস্য গুণাঃ
 । দোষলত্বং। স্নিগ্ধত্বং। শুকত্বং।
 মলভেদিত্বঞ্চ ॥ * ॥ কৃথিত নৎস্য-
 স্য অর্থাৎ পতিনৎস্যস্য গুণাঃ।
 দোষলত্বং ॥ * ॥ শুষ্কনৎস্য গুণাঃ।
 বিষ্টমিত্তিত্বং। দুর্জরত্বঞ্চ ॥ * ॥ লবণ
 ভাবিত নৎস্য গুণাঃ। কফ পিত্ত
 করত্বং। সারকত্বঞ্চ ॥ * ॥ সামুদ্র
 নৎস্য গুণাঃ। লঘুত্বং। বৃষ্যত্বং। ম-
 ধুরত্বং। স্বল্পমলকারিত্বঞ্চ ॥ সামুদ্রা
 গুরবো বৃষ্যাঃ স্নিকোক্ষা বাত নাশ-
 নাঃ। ইতি পাঠান্তরং ॥ * ॥ নাদেয
 নৎস্য গুণাঃ। শ্লেষ্মলত্বং। বৃষ্যত্বং।
 মধুরত্বং। অল্প মলভেদকত্বঞ্চ ॥ * ॥
 সর স্তডাগ ভব নৎস্য গুণাঃ। স্নিগ্ধত্বং
 । স্বাদুরসত্বঞ্চ ॥ * ॥ মহাহুদ ভব
 নৎস্যঃ বলিনঃ। অল্পজলভবাঃ অ-
 বলাঃ ॥ * ॥ দক্ষনৎস্য গুণাঃ। শু-
 কত্বং। বৃষ্যত্বং। বৃহগত্বং। বল বর্জ-
 নত্বঞ্চ ॥ * ॥ তৈল লবণ যুক্ত দক্ষনৎ-
 স্য গুণাঃ। ক্রীণশুক ভগ্ন জর্জরিত নি-
 ত্যস্ত্রীসেবি ক্রীণতেজসাং হিত কা-
 রিত্বং ॥ * ॥ পলাল বেষ্টিত কন্দন
 লেপিতাকার দক্ষ সলবণ বেশবার
 পরঙ্কৃত সাদুক কটু তৈল সন্তোলি-
 ত নৎস্য গুণাঃ। স্বাদুত্বং। কফ বাত-

म९स्य

म९स्य

हरत् । शुक्रलत् । बल वक्ष्मत् ॥
 ॥ * ॥ शाकम९स्यार्थव्यञ्जनं गुणाः ।
 । हृद्यत् । वष्यत् । पुष्टिदत् ॥ * ॥
 म९स्य घण्टा गुणाः । बलकरत् । वात
 हरत् । अतिशय रोचनदत् ॥ * ॥
 शिरसि खल्लकेशधारि म९स्य गुणाः ।
 मुखप्रिवत् । हृद्यत् । पञ्चघातकदत्
 । इतिराजवल्लभः ॥ * ॥ अपिच । निः
 श्लानिनिन्दिता म९स्यः सर्वे श्लयुता
 हिताः । वपुः श्लयकरा वीर्य बल
 पुष्टि विवर्धनाः ॥ * ॥ इह अलयाजल
 निर्वात तडाग वापी जलेषु ये म९-
 स्याः । ते इतिजडा नादेवा यथो-
 त्तरं लघुतरास्तु नादेवाः ॥ * ॥
 कारासु म९स्य गुरवा विदाहिनो
 विष्टमुना स्ते लवणार्णवादिजाः । नामा
 श्रिताः स्वादुजल हिता अपि ज्ञेया
 रुडा स्ते इति तथाश्रिता इने ॥
 इति राजनिर्घण्टः ॥ * ॥ अथ झुदु
 म९स्य गुणाः । झुदुम९स्यः स्वादुर-
 सा दोष त्रय विनाशनाः । लघुपाका
 कचिकराः सर्वदा ते हिता मत्तः
 ॥ * ॥ अथातिझुदुम९स्य गुणाः ।
 अति सूक्ष्माः पञ्चहरा कच्यः का
 सानिलापहाः । * ॥ अथ म९स्य
 गुणाः । म९स्यार्थे भूषं वृष्यः
 रिक्तः पुष्टिकरो गुणः । कफ नेद ॥

पुदो बलेया ग्लानि क्लेश नाशनः
 ॥ * ॥ अथ शुकम९स्य गुणाः । शुक-
 म९स्य न बलयाः स्याद् जरा विद्विष-
 क्तिनः । * ॥ अथ दक्ष म९स्य गुणाः ।
 दक्षम९स्यो गुणैः श्लेष्ठाः पाष्टि कदल
 वक्षनः । * ॥ अथ कूपजादि म९स्य
 गुणाः । कूपम९स्यः शुक मूत्रं जठ
 श्लेष्म विवर्धनाः । सरोजा नधुरा
 सिक्का बलया वात विनाशनाः ॥ * ॥
 नादेवा वृहणा म९स्य गुरवो इनि-
 ल नाशनः । रक्त पित्तकरा वृष्याः
 सिक्काशः श्ल वर्धनः ॥ * ॥ चो-
 ड्याः पित्त हरः सिक्का नधुरा लघ
 वो हिनाः । ताडागा गुरवो वृष्याः
 शीतला बल मूत्रदाः ॥ ताडाग वनि
 कर्षजा बलाय मति दृक्कराः । * ॥
 अथ पतु विशेषे म९स्य विशेषगुणः
 । हेमन्ते कूपजा म९स्यः शिशिरे
 सारमा हिताः । वसन्ते ते तु नादे-
 वा गुण्ये चोड्य समुद्धवाः ॥ ताडाग
 जाता वर्षासु ताम्रपथ्या नदीतवाः ।
 निर्वाः शरदि श्लेष्ठा विशेषो ह्य-
 मुदाहृतः ॥ इति भावपुकाशः ॥ * ॥
 म९स्योत्पत्ति कारणं यथा । तत-
 स्तु मित्रावर्णो भ्रातरौ कुम्भचारि-
 णौ । तस्तु देशं गतौ देवो विचर-
 णौ यदृष्ट्वा म९ ताड्यां तत्र तदा

দৃষ্টা উর্ধ্বশী ত্ বরাপুত্রাঃ । তপস্ঠী
 সুহিতান্য্যতিঃ সখীতিঃ সা বরান
 না ॥ সুরেণ হি গীতেন উর্ধ্বশ্যা মধু
 রেণ চ ঐক্ষিতৌ চ কটাঞ্জেণ ক্লন্দ
 তু স্তানু কাবপি ॥ তপ্রিথা পতিত
 রেতঃ কমলে হথ স্থলে জলে । কম
 লে হথ বশিষ্ঠস্ত জাতো হি মূনি স
 তমঃ ॥ স্থলে ত্বগস্ত্যঃ সম্ভ্রতো জলে
 মৎস্যে মহানতে । ইতি নারসিংহ
 পুরাণে ৬ অধ্যায়ঃ ॥ * ॥ মৎস্য
 ভক্ষণ নিষেধো যথা । যো বস্য
 নাংস মশ্ণতি স তন্মাংসাদ উচ্যতে
 ॥ মৎস্যাদঃ সর্বমাংসাদ স্তন্মান্মৎ
 স্যান্ বিবর্জয়েৎ ॥ ইতি মানবে ৫
 অধ্যায়ঃ ॥ * ॥ জল স্থল চরা যে চ
 পুণিন স্তান্মতানপি । ন ভক্ষেন্মা
 নবো জ্ঞানী হস্তা তেবাং ভবেমহি ॥
 হত্বা হত্বা তু মৎস্যশী সর্বেষাং
 যো বিশেষতঃ । মাংসাদঃ পুণিনা
 সো হপি তন্মান্মৎস্যং পরিত্যজেৎ
 ॥ ইতি পাদ্মোত্তরখণ্ডে ১:৫ অধ্যা
 যঃ ॥ * ॥ বর্জনীয মৎস্যে যথা ।
 শূণ দেবি পুবক্ষ্যামি মাংসভেদান্নি
 বোধ মে । নাদেযং তিক্তকমঠং পশু
 ক্ষিণ্ডমব চ ॥ গোমীনং চক্রশঙ্কলং
 বডালং রাম্বরং ভথা । বানীনং চল
 কৃষ্ণং সচক্রং চেহ্ম মেব চ ॥ ভুবিল

ঞ্চানিকঙ্কঞ্চ গাঙ্কযানি বিবর্জয়েৎ
 ॥ ইতি মৎস্যসূক্ত মহাভূক্তং । * ॥
 রবিবারে মৎস্য ভক্ষণ নিষেধো যথা
 । আনিষং রক্তশাঙ্ক যো ভুঙ্কু চ
 রবে দিনে । সপ্তজন্ম ভাবে অস্টী দ
 রিদ্রুশ্চোপজাততে ॥ ইতি ভবিষ্য
 পুরাণং ॥ নায নানিষ নাংসঞ্চ মসু
 রং নিম্বগপ্র হা ভক্ষয়েদ্যো রমেবারে
 সপ্তজন্মান্যপুত্রকঃ ॥ ইতি তিথ্যা
 দিতত্ত্বং ॥ * ॥ কার্ত্তিক মৎস্য ভ
 ক্ষণ নিষেধো যথা । ন মাৎস্যং ভক্ষ
 যেন্মাংসং নকৌর্ম্যং নান্যদেব হি । চ
 ওলো জায়তে রাজন কার্ত্তিকে নাং
 স ভক্ষণাৎ ॥ ইতি নারদীয়পুরাণং
 ॥ * ॥ নাব বৈশাখযো হবিষ্য বুদ্ধ
 চর্য বিধানাৎ মৎস্যভক্ষণ নিতরাং
 নিষিদ্ধমিতি কৃত্যতত্ত্বদর্শনাৎ ॥ * ॥
 জন্মতিথৌ মৎস্য ভক্ষণ নিষেধো
 যথা । আনিষং কলহং হিংসাং বর্ব
 বৃক্ষৌ বিবর্জয়েৎ । অপিচ । ভুঙ্কু বস্ত
 নিরানিষং সহি ভবেজ্জন্মান্তরে প
 শ্বিতঃ । ইতি তিথ্যাদিতত্ত্বং ॥ * ॥
 শ্বেবস্য মৎস্য ভক্ষণ নিষেধো যথা
 । কৃন্দ্যং কৃ শিবে ভক্তিঃ কৃ মাংসং ক
 শিবার্চনং । মৎস্য মাংস রতানাং বৈ
 দুরে তিষ্ঠতি শঙ্করঃ ॥ ইতি কাশী
 খণ্ডং ॥ * ॥ না ভক্ষ্যং নৈবেদ্যার্থ

মৎস্য

ভক্ষস্বজ্ঞা মহিষী ক্ষীরং বর্জযেৎ ॥
 পঞ্চনখ মৎস্য বরাহ মাংসানি চ ।
 ইত্যাহ্নিকতত্ত্বধৃত বিষ্ণুসূত্রং ॥ # ॥
 বিষ্ণু পর্বতস্য পশ্চিমে মৎস্যভ-
 ক্ষণনিষেধো যথা । বিষ্ণুস্য পশ্চি-
 নে ভাগে মৎস্যভুক্তপতিতো নরঃ ।
 ইতি পুরাণং ॥ # ॥ কামতো মৎস্য
 ভক্ষণ প্ৰায়শ্চিত্তং যথা । মৎস্য্যা-
 ন্ত কামতো জঙ্ঘা সোপবাস স্ত্র্যহ-
 বসেৎ । অজ্ঞানত শুদর্শনং । ইতি
 প্ৰায়শ্চিত্তবিবেকঃ ॥ # ॥ মৎস্যভ
 ক্ষণ পুতিপুসবো যথা । মৎস্যান্ স-
 শলান্ ভুঞ্জীত মাংসং রৌরব মেব চ
 । নিবেদ্য দেবতাভ্যশ্চ ব্রাহ্মণেভ্যশ্চ
 নান্যথা ॥ সফরং সিংহতুণ্ডঞ্চ তথা
 পাঠীন রোহিতৌ । মৎস্য্যে স্তেতে
 সমুদ্ভিষ্টো ভক্ষণায় তপোধনৈঃ ॥
 প্ৰোক্কিতং ভক্ষয়েদেবাং মাংসঞ্চ
 দ্বিজকাম্যয়া । যথা বিধি নিযুক্তশ্চ
 প্ৰাণানামপি চাত্যয়ে ॥ ইতি কৌর্মে
 উপরিভাগে ১৬ অধ্যায়ঃ ॥ অপিচ
 । পাঠীন রোহিতাবাদ্যৌ নিযুক্তৌ
 হব্য কব্যযোঃ । রাজীবান্ সিংহতু-
 ঙ্গাশ্চ সশলান্শৈব সর্বশঃ ॥ ইতি
 মানবে ৫ অধ্যায়ঃ ॥ # ॥ অনিবেদ্য
 নভোভব্যং মৎস্যং মাংসঞ্চ যন্ত-
 বেৎ । অন্নং বিষ্টা পযো নূত্রং যদ্বি-

মৎস্য

ক্ষো রনিবেদিতং ॥ ইত্যাহ্নিকতত্ত্বং
 ॥ # ॥ পুতশ্রাঙ্কে মৎস্যদান বিধি
 যথা । সপিণ্ডীকরণং যাবৎ পুতশ্রা-
 ক্ষত্ব যোডশং । পঞ্চামেনৈককর্তব্যং
 সানিষণে দ্বিজাতিভিঃ ॥ ইতি
 শ্রাঙ্কতত্ত্বধৃত কামধেনুবচনং ॥
 মৎস্যঃ পুং নীনর্ধিশেষঃ ॥ বিরাট-
 দেশঃ ॥ নারায়ণঃ । ইতি হেমচন্দ্রঃ
 ॥ দেশবিশেষে বহুবচনান্তঃ । ইতি
 মেদিনী ॥ ছাদশরাশিঃ । যথা ।
 মৎস্য্যেঘটী ন্ন মিথুনং সগদং সর্বা-
 গং । ইত্যাদি জ্যোতিস্তত্ত্বং ॥ # ॥
 অষ্টাদশ পুরাণান্তর্গত পুরাণ বি-
 শেষঃ । যথা । পুণ্যং পবিত্র মাযুষ্য
 মিদানীং শূনৃত দ্বিজাঃ । মাৎস্য্যং
 পুরাণ মখিলং যজ্ঞগাদ গদাধরঃ
 ॥ ইতি মৎস্য্যপুরাণে ১ অধ্যায়ঃ
 ॥ # ॥ দশাবতারান্তর্গত পুথমাব-
 তারঃ । যথা । সূতউবাচ । পুরা রা-
 জা মনু নাম চীর্ণবান্ বিপুলং তপঃ
 । পুত্রৈ রাজ্যং সনারোপ্য ক্ষমা-
 বানুবিনন্দনঃ ॥ মলধর্মৈকদেশে
 তু সর্বাশ্রমশুণ সযুতঃ । সমদুঃখ
 সুখো বীরঃ প্ৰাপ্তবান্ যোগ মুত্তমং ॥
 বভূব বরদ শাস্য বর্ষাবৃত শতে
 গতে । বরং ব্ৰহ্মীর্ষ্মৈবোবাচ পুতঃ স
 কমলাসনঃ ॥ এব মুক্তো হু ব্রুবীদাহঃ

पुणम्यं स पितानहं । एकनेवाह-
 निहामि त्वत्तो वर मनूतनं ॥ भूत
 गुमस्य सर्वस्य श्वावरस्य चरस्य च ।
 भविता रक्षणे यानं पुलये समूप
 ह्रिते ॥ एव मन्त्रिति विश्वात्मा तत्रै
 वास्तुरधीयत । पृथ्वीवृष्टिश्च महती
 खात् पपात नुरापिता ॥ कदाचि-
 दाशुने तस्य अर्षतः पितृ उर्षणं ।
 पपात पाण्ये कपरि शफरी जल
 संयुतः ॥ दृष्ट्वा तच्छफरी कपं स दद्या-
 ल् महीपतिः । रक्षणाया क्वराद्यत्र
 स तस्मिन् करकोदरे ॥ अहोरात्रे
 णैकेन षाडशाङ्गुल विस्तृतः । सो
 इत्थं म९स्य कूपेण पाहि पाहीति
 चाबुवीत् ॥ स तन्मादाय नलिके प्रा-
 ङ्गिपञ्जनचारिणं । तत्रापि चैकरा-
 त्रेण हस्तत्रय मवर्द्धत ॥ पुनः प्राहा-
 र्तनादेन सहस्रकिरणत्वात् । स म९-
 स्यः पाहि पाहीति त्वा नहं शरण-
 गतः ॥ ततः स कूपे तं म९स्यं
 प्राहिणोदुविन्दनः । यदा न नाति
 तत्रापि कूपे म९स्यः सरावरे ॥
 किंष्टो हंसो पृथुता मागात् पुन
 र्योजन समितः । तत्राप्याह पुनः
 दीनः पाहि पाहि नृपोत्तनं ॥ त-
 तः स ननुना किंष्टो पद्माया मप्य-
 वर्द्धत । यदा तदा स ननुदे तं प्राङ्गि-

पामेदिनीपतिः ॥ यदा समुद्रु नथि-
 लं व्यप्यासौ समुपस्थितः । तदा-
 प्राह मनूती तः कोपि त्वं नसुरेश्व-
 रः ॥ अथवा वासुदेव सु मन्य ईदृक्
 कथं भवेत् । योजनायत विंशत्या
 कस्य तुल्यं भवेत्तपुः ॥ ज्ञात सु-
 म९स्य कूपेण मांश्चेदयनिकेशव ।
 हृषीकेश जगन्नाथ जगद्धाम ननो
 इत्थं ते ॥ एव मुक्तः स भगवान् म९स्य
 कपी जनार्दनः । साधु साधिति चो-
 वाच सम्यक् ज्ञात सुयानघ ॥ अचिरे-
 नैव कालेन मेदिनी मेदिनीपते ।
 भविष्यति जले मग्ना सशैल वन का-
 नना ॥ नो रिवं सर्व देवानां निका-
 येन विनिर्मिता । महाजीवनिकायस्य
 रक्षणार्थं महीपते ॥ श्वेदाण्डो-
 ङ्गिजोषे वै येच जीवा जराबुजाः ।
 अस्यां निषाय सर्वांस्ताननाथान्
 पाहि सुवृत ॥ युगास्त वातातिहता
 यदा भवति नो नृप । शङ्के हस्मिन्
 नम राजेन्दु तदेमां संयमिष्यसि ॥
 ततो लयास्ते सर्वस्य श्वावरस्य चर-
 न्युत् । प्रजापति सु भविता जगत
 पृथिवीपते ॥ एव क्तनृधस्योदो
 सर्वज्ञो धृतिमातृपः । मनुत्तराविप
 शैश्व देव पूज्यो भविष्यसि ॥ इति
 म९स्यपराणे मनु विष्णुसंवादे पुथ-

নে সগে পুথনোধ্যায়ঃ ॥ বিস্তারন্ত
 স্ত্রীভাগবতে চ কৃষ্ণ ২৪ অধ্যায়ে দৃষ্ট
 ব্যাঃ ॥ তন্য মন্ত্র ধ্যান পূজাদি বথা
 । শঙ্কর উবাচ । এক ব্রহ্মাভবন্তং স্যা-
 বতারঃ কল্প আদিমৈ । তস্য মন্ত্র-
 পূবক্ষ্যানি ভক্তি মুক্তি পুদামকং ॥
 তারো ননো ভগবতে নং মৎস্যায় র
 জাং বদেৎ । দ্বাদশাক্ষর মন্ত্রো ২৩
 মনি বৃক্ষা সমীরিতঃ ॥ গায়ত্রীছন্দ
 উদিতং দেবতা নীনবিগুহঃ । ভগ-
 যান শরীরীনাথো বীজং স্ত্রী পঞ্চকী-
 লকং ॥ নাভ্যধো রোহিত সন আ-
 কণ্ডক নরাকৃতিঃ । ঘনশ্যাম শতুরী
 হঃ শঙ্ক চক্র গদাধরঃ ॥ শঙ্কীমৎস্য
 নিভোমুক্তা লক্ষ্মী বক্ষো বিরাজিতঃ ।
 পদ্মটিহিত সর্বাঙ্গঃ সুন্দর শাক
 জোচনঃ ॥ উপেদ্বাদশ সাহস্রং ত্রি
 মঘাত্তৈ স্ত্রীলৈ হানিৎ । পুত্ৰ্যহং
 তদ্রশাংশেন বৈশাথে কা ত্তিকে ত
 খ্যাঃ নায়ে চ নাগশীর্ষে চ হবিব্যাশী
 জিতেন্দ্রিয়ঃ ॥ আরভ্য তাদ্ বহুল
 মষ্ট বা ষোড়শাহকং । লক্ষ্মী মনু-
 হপেহিত্য মিদক্ষাপি কলাশতং ॥
 তথৈবহোমঃ কর্তব্য স্তথান্যদিবসে-
 য় ত । তপয়েদ্বাদশ শতং তিল ত
 গুল চন্দনৈঃ ॥ আজ্য স্তথা শতাষ্টৌ
 চ তর্পয়েচ্ তথা শ্লিষ্যং । রক্তোৎপ-

লৈ র্বা পশ্চৈ র্বা নাজত্যৈর্দ্যঃ সৃগ-
 ক্রিতিঃ ॥ এবং কৃত বয়মেকং মন্ত্র-
 সিদ্ধিঃ পূজানতে । মিত্যং দ্বাদশ বি-
 প্যাং শ্চ শ্রীকৃপাঞ্চ সুবাসিনীণাভো-
 জয়েৎ পূজনঞ্চাস্য চরেন্তৌ ব্যাশয়েৎ
 সদা । ষট্ পত্র কণিকাযাঞ্চ শ্লিষ্যতং
 দেব মর্চয়েৎ ॥ ষট্ পত্রেষ ষড্ কানি
 যজেদ্বাহ চতুর্দলে । মণ্ডুকং মকরং
 কুম্বং শিশুনীরঞ্চ পূর্বতঃ ॥ তদ্বাহে
 হষ্টদলে পূজ্যাঃ ক্ষারাদ্যাঃ সপ্তসিদ্ধ-
 যঃ । তদ্বাহে কদলে পূজ্যা বাসুক্যা-
 দ্যাঃ ফণীশ্বরাঃ ॥ তস্য বাহে শক্র
 দলে রত্নানি ত চতুর্দশ । সমৃদুজানি
 পূজ্যানি লক্ষ্মী কৌস্তভকানি চ ॥
 গজাদ্যাঃ ষোড়শ ততো মহানদ্যঃ
 পুপূজয়েৎ । তত শ্চাষ্টদলে বেদানু-
 পবেদ সমন্বিতান্ ॥ দিগীশাং শ্চ ত-
 দস্ত্রাণি নবাবরণ পূজনং । এবং সি-
 দ্ধ ননু যন্ত্রী জায়তে সিদ্ধি ভাজনং ॥
 এতদুক্ত শতং মন্ত্রং জপেদষ্টোত্তরং
 শতং । তদেবতা দিনে সিদ্ধিঃ পশু-
 কাদেব জায়তে ॥ অত্র ষ্ঠিত পুযো-
 গেষু ন পুন স্তস্য সঙ্কৃতিঃ । এতৎ
 পল্লবিত মন্ত্রা মম সিদ্ধ্যন্তি পার্শ্ব-
 তি ॥ এতৎ সম্পূটিতাঃ সর্বে বৈদি-
 কাঃ সিদ্ধিদাঃ কলৌণী অনেন গুণি-
 তা জপ্তাঃ কলে শ্চ স্তত্র সিদ্ধিদাঃ ॥

इति नैक उ० २७ पु० ल० शः ॥

म९स्यकरिणिका स्त्री म९स्यरक्षण-

पात्रं । खालुइ इति भाषा । त९

पर्यायः । म९स्यधानी २ अवेणी ३

। इति जटाधरः ॥

म९स्यगङ्गा स्त्री लाङ्गनीवृक्षः । स च

रुद्रपुष्पिणी । इति जटाधरः राज

निघण्टुः ॥ व्यासमाता । इति म-

हाभारतं ॥

म९स्यघण्टः पु० स्वनामथातम९स्य

व्यञ्जनं । त९पर्यायः । गलगुहः २

। इति शब्दचन्द्रिका ॥

म९स्यझाङ्गु स्त्री आनायः । नाचधरा

जाल इति भाषा । इति हेमचन्द्रः ॥

म९स्यपिण्डा स्त्री शर्कराविशेषः ।

निहिरि इति भाषा । यथा । लसी-

का फाणितं गुडं खण्डं म९स्यपिण्डा-

सिताः । निर्मला लघवो ज्ञेयाः

शीतवीर्य्या यथोत्तरं ॥ यथा य-

थैषां वैमल्यं भवेत्तु तथै

तथा ॥ इति राजवल्लभः ॥ ॥ ॥

राव इति हिन्दीभाषा । तस्य लक्ष-

णं यथा । ईश्वरस्यो यः संपत्कौ

घनः किञ्चिद्भुवावितः । मन्दं य९

स्यन्दते यस्मान्मस्यपिण्डा निगद्य

ते ॥ अस्य गुणः । म९स्यपिण्डे

दिनी बल्यं लघ्वी पिण्डानिजापहा ।

अधुरा नृ० हनी वष्य रक्तदोषापहा

यता ॥ इति भावपुकरः ॥

म९स्यप्री स्त्री खण्डविकारः । इत्य-

नरः ॥ ईश्वरविशेषस्य रसपाके ख-

ण्डयोगे सारभूते या गुडिकाका-

रा जायते सा म९स्यप्री । खण्डा-

लूकं मिहिरि इति ख्याते नवात्

इति ख्यातापि म९स्यप्रीति के-

चित् । म९स्यप्रीकारद्रा९ म९स्य-

प्री ननीषादिद्वादलूकं नदादिद्वा-

दीप् म९स्यमिति म९स्यप्री अन

प्राग्ने डः इत्यन्ये । नदं स्यन्दते

म९स्यप्रीति केचित् । इति भरतः

म९स्यधानी स्त्री म९स्यरक्षणार्थपात्रं

। खारयी इति खालुइ इति च भाषा

। त९पर्यायः । अवेणी २ । इत्य-

नरः ॥ म९स्यकरिणिका ३ खारयि-

का ४ म९स्यवक्रनी ५ अवेणिः ७

अवेणा ६ अपिनी ८ अपिनिः ९ ।

इति भरतः ॥ सा खल्ला९ अपिनी

भवेत् । इति शब्दरत्नावली ॥

म९स्यनाशकः पु० अररपक्षी । इति

भूरिपुयोगः ॥ म९स्यनाशकत्रि

त्रि ॥

म९स्यनाशनः पु० अररपक्षी । इति

हेमचन्द्रः ॥

म९स्यपिण्डा स्त्री कटूरोहिणी ।

इत्यमरः ॥

म९स्यवकी पु० धीवरः । यथा । कै-
वर्ते धीवरौ दासा म९स्यवकी च
जालिकः । इति हलायुधः ॥

म९स्यवक्त्रिणी स्त्री म९स्यधानी । इति
हलायुधः ॥

म९स्यरक्षः पु० म९स्यरक्षपक्षी ।
इति भूरिपुयोगः ॥

म९स्यरक्षः पु० पक्षिविशेषः । माच-
राक्ष इति भाषा । त९पर्यायः ।
वापाशी २ जलमद्गुः ३ मगीचकः ४
। इति हारावली ॥ म९स्यरक्षः ५ मीनरक्षः ६ म९स्यरक्षः ७ सूचि-
त्रकः ८ । इति शब्दरत्नावली ॥

म९स्यराजः पु० रोहितम९स्यः ।
इति त्रिकाण्डशेषः ॥ विराटराजः
। इति महाभारत ॥

म९स्यविमा स्त्री कटुका । इति
वैद्यक ॥

म९स्यवेधनं स्त्री वडिश० । इत्यमरः
म९स्यवेधनी स्त्री मद्गुपक्षी । इति
जटाधरः ॥ वडिश० । इति शब्द-
रत्नावली ॥

म९स्यसप्तानिकः पु० म९स्यव्यञ्जन-
विशेषः । यथा । दक्षो ह्कारे सप्त
वणो वेशवारैरुपसृत्तः । सादुकः
कटुतेलेन म९स्यसप्तानिको भ

वे९ ॥ इति शब्दचन्द्रिका ॥

म९स्यद्वी स्त्री हिलमोचिका । इति
त्रिकाण्डशेषः ॥

म९स्यदनी स्त्री जलपिप्पली । इति
राजनिर्घण्टः ॥

म९स्यशनः पु० म९स्यरक्षपक्षी ।
इति त्रिकाण्डशेषः ॥ म९स्यत्रक-
के त्रि ॥

म९स्यक्षी स्त्री बुक्षी । इत्यमरः ॥
सा च सोमलताया० । बुक्षीशाके
इति केचि९ । इति भरतः । यथा ।
बुक्षी वयहा म९स्यक्षी मीनाक्षी
सोमवल्लरी । म९स्यक्षी शिशिरा
कच्य बुणदोष क्वापहा ॥ इति
राजनिर्घण्टः ॥ गण्डदूर्वा । इति राज-
निर्घण्टः ॥ हिलमोचिका ॥ बुक्षी-
शाकः । इति रत्नमाला ॥

म९स्यी स्त्री स्त्रीम९स्यजातिः । इति
मुखबोध व्याकरण ॥

म९स्येदरी स्त्री सत्यवती । सा च
व्यासमाता । इति जटाधरः ॥ का-
शीश्च तीर्थविशेषः । यथा । कैला-
सादुः समाधाताः सप्तकोटि नि-
ताः पुत्रो । दुर्गाणि तैः कृतानीह
सप्तद्वर्ग समा न च । स ह्यार्याणि स
यज्ञाणि कवाटि र्वकटानि च ॥ को-
टि कोटि शिष्टान्यानि मरुद्वि सहि

নৎসেয়া

তান্যপি । ততঃ শৈলং মহাদুর্গং তৈঃ
 কাশী পরিতঃ কৃতং ॥ পরিখানি
 কৃতানিন্দা নৎসেয়াদব্যং ভজাবি
 না । নৎসেয়াদরী দ্বিধা জাতা বহি
 রন্তুশ্চবা পনঃ ॥ তস্য তীর্থং মহৎ
 খ্যাতং মিলিতং গাঙ্ক বারিণি । যদা
 সাংহার মার্গেণ গঙ্কাত্যুঃ পুনরেদি
 হ ॥ তদা নৎসেয়াদরী তীর্থং লভ্য
 তে পুণ্যগৌরবাৎ । সূর্য্য চন্দ্রমসৌঃ
 পর্ব তদা হোটিশ্চ শতং ॥ সর্ব
 পর্ষাণি তত্রৈব সর্ব তীর্থানি তত্র বৈ
 । তত্রৈব সর্ব লিঙ্গানি গঙ্কা নৎসেয়া
 দরী বতঃ ॥ নৎসেয়াদর্ষণঞ্চ মে স্মা
 তা যত্র ভ্রাতাপি মানবাঃ কৃত পিও
 পুতানা স্তে ন স্মাতু কহরে শবাঃ ॥
 অবিমুক্ত মিদং ক্ষেত্রং নৎসেয়াকারত্ব
 নাপু বাৎ । পরিতঃ স্বর্ধনী বারি
 সাংসারে পরিবীকতে ॥ নৎসেয়াদ
 র্ঘ্যাং কৃত স্মানা যে নরা স্তে নরোত্ত
 মাঃ । কৃত্বাপি বহুপাপানি নেক্ষন্তে
 ভাক্করেঃ পুরীং ॥ কিং স্মাত্বা বহু ত্রী
 র্থেষু কিং ভঙ্খা দুষ্করং তপঃ । যদি
 নৎসেয়াদরীং স্মাতাঃ স্তোত্রং গর্ভ ভয়ং
 ততঃ ॥ যিত্র যত্র হি লিঙ্গানি নৃ দে
 বর্ষি কৃতান্যপি । তত্র নৎসেয়াদরী
 পূাপ্য স্মাতো মোক্ষ ভাজনং ॥
 স্মৃতিতীর্থান্যনেকানি ভূ ভূ বঃ স্বর্গ

নথরা

তান্যপি । ন সনানি পুরং তানি
 কোট্যশৈনাপি নিশ্চিতং ॥ ইৎখং
 তীর্থং কৃতং তেন বিভো কৈলাস
 বাসিনা । গণ্যবিপেন সূর্য্যৎ সূম
 হোদর কর্মণা ॥ ইতি কাশীখণ্ডে
 ৩৯ অধ্যায়ঃ ॥
 নথ জ এ গাংহে । ইতি কবিকল্পজমঃ
 ॥ জ নহুঃ নথঃ । এ সমর্থীৎ । ইতি
 দুগাদাসঃ ॥
 নথ ই জঙ্কো । ইতি কবিকল্পজমঃ ॥
 ই নহুতে । জঙ্কো বধ ক্রাশী । ইতি
 দুগাদাসঃ ॥
 নথনং ক্রী বিজাডনং । ন পদা ইতি
 ভাষা । যথা । ক্রাঃ নন্দনতিঃ স্বে
 দং নথনং ক্ষীরবারিধেঃ । কিং তত্র
 পরমাণু বৈ যত্র নজ্জতি নন্দরঃ ॥
 ইতি শ্রীপরধানী ॥
 নথনঃ পুং গণিকারিকাক্ষকঃ । ইতি
 রত্নমালা ॥
 নথিতং ক্রী নির্জলযোনাং ইত্যনরঃ ॥
 অন্য গুণাঃ । বফ পিত্ত নাশকত্বং ।
 রোচনত্বং । ষাতপুষ্টিদৃশ্যং । ইতি
 রাজবল্লভঃ ॥ বিলোড়িত্তে ত্রি ॥
 নথরা ক্রী সুনানখ্যাতপরীঃ অধুনা
 আগরা ইতি খ্যা ভস্যাগুনস্যন
 গরং । তৎ পর্য্যায়ঃ । নথপদং ২ ।
 ইতি ত্রিকাণ্ডশেষঃ ॥ নথপুত্রী ৩

মথুরা

মথুরা

মথুরা ৪। ইতি শম্বরনাবলী ॥ সা. চ ॥
 নোক্ষনায়কতীর্থং । যথা । অঘোধ্য
 মথুরা মায়া কাশী কাঞ্চী অবন্তিকা ।
 পুরী দ্বারবতী চৈব সশৈতা নোক্ষদা
 বিকাঃ ॥ অঘোধ্যা রামনগরী মথুরা
 কৃষ্ণ পালিতা । এতাস্তু পৃথিবী মধ্যে
 ন গণ্যন্তে কদাচন ॥ শ্রীরামধনু রগুহা
 অঘোধ্যা সানহাপরী । মথুরাকেশ
 বোৎ সৃষ্ট সূদর্শন বিধারিতা ॥ ইত্য
 দি ভূতশাস্তিতন্ত্রং ॥ * ॥ তত্র বিষ্ণু
 দর্শন নাহাত্র্যং যথা । যজ্জ্যেষ্ঠ শুল্ক
 দ্বাদশ্যাং স্নাত্বা বৈ যমুনাজলে । মথু
 রাযাং হরিং দৃষ্ট্বা পুাপ্পোতি পরমা
 গতিং ॥ যমনা সলিলে স্নাতঃ পুরু
 ষো মনিসত্তম । জ্যেষ্ঠা মূলামলে প
 ক্ষে দ্বাদশ্যা মূপবাসকৎ ॥ সম
 ত্যচ্যুচ্যুতং সম্যক্ মথুরাযাং সমা
 হিতঃ ॥ অশ্বমেধন্য বজ্রস্য পুাপ্পো
 ত্যবিকলং ফলং ॥ কশ্চিদন্নৎ জ
 লে জাতঃ কালিন্দী সলিলাপ্লুতঃ ।
 অচ্ছষিষ্যতি শোবিন্দং মথুরাযা মূ
 পোষিতঃ ॥ জ্যেষ্ঠা মূল সিতে পক্ষে
 যৌনৈবং বয়নপ্যুত । পরানৃদ্ধি নবা
 স্ত্যান স্ত্যারিতাঃ সন্নলোভবৈঃ ॥ ইতি
 বিষ্ণুপুরাণে ৩ অংশে ৮ অধ্যায়ঃ
 ॥ * ॥ ইত্য নাহাত্র্যং যথা । বরাহ
 উবাচ । ন বিধ্যেত চ পাতালে নাত্ত

রীক্ষে ন মানুষে । সমত্বং মথুরাযা
 ই পুিষং মন বসুকরে ॥ সূতউবাচ ।
 তহুত্বা বচনং তস্য পুণ্যস্য শিরসা
 তদা । পুণ্যানাং পরনং পুণ্যং পৃথ্বী
 বচনমবুবীৎ ॥ পৃথিবুত্রাচ। পৃষ্কর
 নৈনিয়ং চৈব পুরী বারাণসী তথা ।
 এতা হিত্বা মহাভাগ মথুরাং কিং
 পুশংসসি ॥ বরাহ উবাচ । শূণ
 কাত্ স্নেন বসুধে কথ্যানানং মযানবে
 । মথুরেতি চ বিখ্যাতং নাস্তি ক্ষেত্রং
 পরং নম ॥ সা রম্যা চ সুশস্তা চ জ
 ন্মভূমিঃ পুিষা মম । শূণ দেবি যথা
 শৌমি মথুরাং পাগহারিণীং ॥ ত
 নিবাসী নরো যতি নোক্ষং নাস্ত্যত্র
 সংশয়ঃ । মহামাঘ্যাং পুমাংগে তু যৎ
 ফলং লভতে নরঃ ॥ তৎ ফলং লভ
 তে দেবি মথুরাযাং দিনে দিনে ।
 কার্তিক্যৈশ্বেব যৎ পুণ্যং পুষ্করে তু
 বসুকরে ॥ তৎ ফলং লভতে দেবি
 মথুরাযাং দিনে দিনে । পূর্ণে বর্ষে সহ
 স্রে তু বারাণস্যাস্ত যৎ ফলং । তৎ
 ফলং লভতে দেবি মথুরাযাং ক্ষণে
 ন হি ॥ মথুরাঞ্চ পরিত্যজ্য মোহন্যত্র
 অকতে রতিং । মূঢ়ো ভূনতি সাসা
 রে মোহিতো মায়বা মন ॥ যঃ শূ
 গোতি বরারোহে নাথুরং মন মণ্ড
 লং । অন্যানোচ্যারিতং শাসনং

मथुरा

मथुरा

हृदि पापैः पुमृचयेत् ॥ पृथिव्यां
 यानि तीर्थानि आसमृदु सरांसि च ।
 मथुरायां गमिष्यन्ति सुष्ठे चैव क्रमात्
 दने ॥ मथुरां समनपाप्य श्राद्धं
 कृत्वा यथा विधि । तपिं याञ्जीह
 पितरो यावत् स्थित्यगुज्जनः ॥
 ये वसन्ति महाभागे मथुरा मितरे
 जनाः । तेपि याञ्ति परांसि चिं मत्
 पुसादान् सन्शयः ॥ ऋग्वेदानुके शौ
 करव मथुरायां विशेषतः । विना
 सांथेयनयोगेन मृचयेत् नात्र सं
 शयः ॥ मथुरायां महापूर्यां ये व
 न्ति शूचिबुधाः । बलिभिक्कापुदा
 तारो ये वा ते नरविग्रहाः ॥ त्रि
 विष्यानि वरारोहे द्वापरे युग सं
 स्थिते । वधाति भूपवशात् क्रद्विषः
 जलवन्दनः ॥ त्रिविष्यानि वरारोहे
 मथुरायां न संशयः । मूर्तिं चतुर्वि
 धां कृत्वा श्राव्यानि ऋषिभिः स्तुतः ॥
 श्राव्यानि वत्सरं शतं युद्धेषु कृत
 निश्चयः । एका चन्दनं सङ्काशा द्वि
 तीया कनकपुत्रा ॥ अशोकं सद्शा
 चान्याञ्जन्याचोत्पलं सन्निभं । तत्र
 गुह्यानि नानानि त्रिविष्यन्ति नम पि
 ये ॥ पुण्यानि च पवित्राणि संसार
 हृदनानि च । यत्राहं घातविष्यानि
 त्रिंशत्तिस्रसुकरे ॥ दैतयान्घो

रान् महाभागे कशादीन् घोरदर्श
 नां । यमुना यत्र सुवहा नित्यं समि
 हिता पुत्रं ॥ वैवस्वतश्च ना रम्या
 यमुना यत्र विश्रुता । तां नदीं यमु
 नां गङ्गां पुष्यागे सङ्ग विश्रुतां ॥
 गङ्गा शतगुणा पुण्या मथुरे मम मण्ड
 ले । यमुना विश्रुता देवि नात्र काय्या
 विचारणा ॥ तत्र तीर्थानि गुह्यानि
 त्रिविष्यन्ति मनानघे ॥ येषु स्नानप
 रो देवि नम लोके मही यते । अ
 थात्र मूढते पुणान्मन कर्म परा
 यणः ॥ न जायते स नर्तेषु जायते
 च चतुर्भुजः । अविमृक्ते नरः स्नातो
 नृक्तिं प्राप्नोत्यनंशयं ॥ तथात्र
 मूढते पुणान्मनलोकं स गहृति ।
 विश्रुन्ति संज्जकं नाम तीर्थं त्रैलो
 क्य विश्रुतं ॥ यस्मिन् स्नातो नरो दे
 वि मनलोके महीयते । सर्वतीर्थेषु
 यत्स्नानं सर्वतीर्थेषु यत्फलं ॥ तत्
 फलं लभते देवि दृष्ट्वा देवं गत
 शुनं । नच यैज्ज न तपसा न ध्यानै
 न्च संयमैः ॥ तत् फलं लभते दे
 वि स्नातो विश्रुन्ति संज्जके । काल
 त्रयस्तु वसन्धे यः पश्यति गतशुनं ॥
 कृत्वा पुदङ्गिणे द्वे त्रि विष्णुलोकं स
 गहृति । अस्ति चान्यत्परं गुह्यं सर्व
 संसारं मोक्षणं ॥ यस्मिन् स्नातो

नथुरा

नथुरा

नरो देवि धम लोके नहीयते । पु
 यागं नाम तीर्थं देवानामपि दुर्लभं
 ॥ तस्मिन् प्रातो नरो देवि अग्निष्टो
 न फसं लभेत् । इन्द्रलोकं समा
 साद्य नरो वै तत्र नोदते ॥ अथात्र
 नृक्षते पुणान् नम लोकं स गहृति ।
 तथा कनधनं तीर्थं नाम शुभं परं
 मन ॥ नान नात्रेण तत्रापि नाक पू
 षे स नोदते । अस्ति क्षेत्रं परं
 शुभं तन्द्रुकं नाम नामतः ॥ तस्मिन्
 प्रातो नरो देवि मन लोके नही
 यते । अस्मिन् स्तीर्थे परा वृद्धं तद्
 गुप्तं वसुकरे ॥ पाण्डाल विषमे देवि
 काम्पिन्यं पुरोक्तं । धन धान्यं
 समायुक्तं वृद्धात्तेन पालितं ॥ त
 स्मिन् सु वसते देवि तन्द्रुको नाम ना
 मतः । तस्मिन् सु वसत तस्य नापि त
 स्य पुरोक्तने ॥ कालेन नहता त
 स्य अट्टमं कन मागतं । क्रीणे अट्ट
 ये तु तदा सृष्टं दुःख पीडितः ॥
 सर्व नक्ष परित्यागी यो गच्छन्धुरा
 पुरीं । बुद्ध्यावसथे सोऽपि वस
 नानो वसुकरे ॥ तस्य कथं शत
 कृष्णा सौतेव वसुनां नदी । तत्र द्वा
 नक्ष अकते मित्य कालं दृष्टवतः ॥
 ततः कालेन नहता पक्षं सनूपा
 गतः । तस्य तीर्थ पुत्रावेन जाते

इतो बुद्ध्यावसथः ॥ तस्मिन् वरुण
 दे देवि बुद्ध्यावसथे योगिनां वरः ।
 तस्मिन् नरो महापुञ्जो विष्णुभक्तो
 वसुकरे ॥ तस्य तीर्थ पुत्रावेन पु
 ष्ठा मक्तिः सु लभा । ततः परं सूर्य
 तीर्थं सर्वपाप पुनोचनं । वैरो
 चनेन वृद्धिना सूर्यं स्तुरावितः परा ॥
 बुद्ध्यावसथेन बलिना धनकामेन वै
 पुरा ॥ उक्त्वा च निराहारं सुष्ठवा
 नुत्तमं तपः । सागुं सद्यं सरं देवि
 ततः कान नवापु यात् ॥ तस्य पुस
 यो भगवान् द्युयनिः पुत्र्यतावत ।
 किं कारणं बले बुद्धं तपस्यसि न
 हतपः ॥ वसिष्ठवाच । बुद्ध्यावसथे
 देवेश पाताले निवसान्यहं । वि
 त्तनापि विहीनस्य अट्टे व भरणं अ
 तः ॥ नक्षत्रात्तदा वै सूर्यो ददौ चि
 स्तानि ततः । चिस्तानि समासा
 द्य पातालं नगनत्तदा ॥ तस्मिन् स्ती
 र्थे नरः साक्षा सर्वपापैः पुनोच्यते
 । तत्रापि नृक्षते पुणान् नमलोकं
 स गहृति ॥ आदित्ये च हनि संक्रा
 ष्ठी गृहणे चन्द्र सूर्ययोः । तस्मिन्
 प्रातो नरो देवि राजसूय कनं ल
 भेत् ॥ वत्र भ्रूयं सतुष्टं ईश्या पर
 नं तपः । अत्र वै नान नात्रेण ध्रुव
 लोके नहीयते ॥ तत्रापि नृक्षते

मथुरा

मद

पुणाम्नम लोके महीयते । प्रवती ॥
 र्थे च वसुधे यः श्राद्धं कुरुते नरः ॥
 पितृस्तारयते सर्वान् पितृपात्रैः ॥
 शेषतः ॥ दक्षिणे प्रवतीर्थस्य तीर्त्न-
 राज्ञः प्रकीर्तितं ॥ तस्मिन्नातो नरो
 देवि मन लोके महीयते । तत्राथ
 मूषते पुणाम्नम्लोकं स गच्छति ॥
 तद्दक्षिणे महादेवि खादितीर्थं परं
 नम तत्र स्नातो नरो देवि क्वि लो-
 कं पुपद्यते ॥ अथात्र मूषते पु-
 णाम्नम लोके महीयते । दक्षिणे
 खादितीर्थस्य मोक्षतीर्थं परं नम ॥
 स्नान मात्रेण वसुधे मोक्षं पुाप्रा-
 ति मानवः । तत्राथ मूषते पुणाम्न-
 म लोके महीयते ॥ तत्रैव कोटि
 तीर्थं हि तीर्थानामपि दुर्लभं । तत्र
 स्नानेन दानेन नम लोके महीयते
 ॥ कोटि तीर्थे नरः स्नातः सप्तर्ष्य
 पितृ देवताः । तारिताः पितर-
 स्तेन तथैव पुपितामहाः ॥ कोटि
 तीर्थे नरः स्नातो बुक्कल्लोके मही-
 यते । तत्रैव वायुतीर्थसु पितृगान-
 पि दुर्लभं । पिण्डं दद्यात्तु वसुधे
 पितृलोकं स गच्छति ॥ गया पिण्ड
 पदाद्यैः स वं फलं लभते नरः ॥ तं
 फलं लभते देवि ज्यैष्ठ्ये दानाम् स-
 शयः ॥ द्वादशैतानि तीर्थानि दे

वानां दुर्लभानि च । स्नानं दानं ज-
 पो होमः सहस्रं श्रुतिं भवेत् ॥
 अथां अरण मात्रेण सर्वपापैः पु-
 मुच्यते । शुद्धा तीर्थस्य नाहात्र्यं
 सर्वान् कामानवाप्नु वात् ॥ इत्या-
 दि वराहपुराणे नथुरा तीर्थं पुता-
 वः ॥ ॥ इतः पुत्ति सप्तविंशा-
 ध्यायेषु मथुरामाहात्र्यं ज्ञेयं ॥
 मथुरेशः पुं श्रीकृष्णः । इति शब्द-
 रत्नावली ॥
 नथुरा स्त्री मथुरा । इति द्विकप-
 कोषः ॥
 मद ई भ य ई र ङि ह र्ये । इति
 कविकल्पद्रुमः ॥ ई ङि मत्तो ह स्ति ।
 भ य मा द्यति । ईर अ न ह ७ अ मा-
 दी ७ । अ मा ७ पु षा दि द्रा ७ नि त्यं
 उ इ त्य ने य । इति दुर्गादासः ॥
 मद म गर्बे ॥ ग्लेपने । इति कवि-
 कल्पद्रुमः ॥ गर्बो ह ह स्कारः ग्लेपनं
 दैन्यं । न म द यति नी चं सम्पत्तिः
 । न द यति शत्रुं शत्रुः । इति दुर्गा-
 दासः ॥
 मद क उ त्प्रिमोगे । इति कवि-
 कल्पद्रुमः ॥ क उ न नो ना द यते व-
 स्य शास्त्राभ्यास रसायनात् । इति
 दुर्गादासः ॥
 मद ई उ ष प्ने ॥ जा ड्ये ॥ न दे ॥

मदक

मोदे ॥ सुतो ॥ गतो । इति
कविकल्पः ॥ इ मन्द्यते । उ
मन्दते जनः स्वपिति ऊडो तवति
नाद्यति मोदते शोत्रि गृहति वा
इत्यर्थः । इति दुर्गादासः ॥

मदः पू० इतिगणुजल० । त० पर्यायः
यः । दानः २ ॥ हर्षः । त० पर्यायः
। आनोदः २ । इत्यनरः ॥ रेतः ।
कस्तुरी ॥ गर्वः । इति मेदिनी ॥
मद्यं ॥ क्लियं । मन्ततेति यावत्
। इति हेमचन्द्रः ॥ मदः ॥ कल्याण-
वस्तु । इति धरणिः ॥ * ॥ मद ल-
क्षणं यथा । अहं महात्मा धनवान्
मन्तुल्यः को इति भूतले । इति
यज्जायते चित्तं मदः पोकः स
कोविदैः ॥ इति पाद्रे क्रियायो-
गसारे १७ अध्यायः ॥ * ॥ त-
स्योपपत्ति र्वथा । वद्धे मोहः सम-
भवदहंकारादभूदमदः । इति मा-
स्ये ७ अध्यायः ॥

मदकटः पू० षष्ठः । षाड् इति भाषा
। यथा । इन्द्रो गोपितः षष्ठो
वृषो मदकटो हलः । इति हेम-
चन्द्रः ॥

मदकलः पू० मन्तहन्ती । त० पर्यायः
। मदोपकटः २ । इत्यनरः ॥ अ-
व्यक्तपुलापी । इति शब्दरत्नावली ॥

मदन

मदाव्यक्तवाचिनिर्दिष्टा इति मेदिनी
मदगक्रः पू० सप्तहृदवृक्कः । इति
राजनिघण्टः ॥

मदगक्रा स्त्री मदिरा ॥ अतसी ।
इति राजनिघण्टः ॥

मदघ्नी स्त्री पत्रिका । इति जटाधरः ॥
मदनः पू० कामदेवः । इत्यनरः ॥

तस्य नाम्नां व्युत्पत्ति र्वथा । यथ
उच्यते यस्मात्पुनश्च्यते तस्य ज्ञातो
इत्यर्थः तथा विधेः । तस्मान्मन्थ
नाम्ना त्वं लोके गेयो भविष्यति
॥ जगत्सु कामरूपेण सत् त्वत्समो-
नहि विद्यते । अतस्तु काम नाम्ना
पि ख्यातो भव मनो भव ॥ मद-
नामदनाथ्यस्तु शब्दो दर्पात् मद-
पकः । तथा कन्दर्प नाम्नापि लोके
ख्यातो भविष्यति ॥ इति कालि-
कापुराणे २ अध्यायः ॥ * ॥ बुक्त्य-
स्तस्योपपत्ति र्वथा । पुष्टिमानसः
पुत्रं कन्येकाक्षं समज्जह । इष्टस्य
कानिनः पुत्रः कामदेवो बभूव ह ॥
कन्या षोडशवर्षीया रत्नभूषणं तू-
षिता । उवाच पुत्रं स विधिः सदी-
प्तं पुरतः स्थितं ॥ दुर्निवार्यं मत्
कलांशं स्वागारानं नूनान्तरं ।
बुक्त्वावाच । स्त्री पुंसोः क्रीडना-
र्थाय मुदावृक्षं विनिश्चितः । इति

मदन

योगेन सर्वेषु सुविधानं करिष्यसि
 ॥ नमोऽहं नमोऽहं वीजं सुत्रित
 कारणं । उद्भव वीजं जलन-
 ह्ये तन हारकं ॥ पुष्पैश्च ताम्रया दन्
 तान् स्रान् नमोऽहं अरु । दर्नि-
 वायेया नम वराद्धव वस भवेत् ८
 ॥ वागान्द्रैव मुक्ता च पुष्पैश्च जग-
 द्विधिः । दृष्ट्वा वाचं दुहित्वं वर-
 दात् समुद्यतः ॥ इति बुद्धववत्ते
 श्रीकृष्णजन्मे ३५ अध्यायः ॥ ३५ ॥
 वसन्तः ॥ धनुः ॥ सिकथकं । इति
 मेदिनी ॥ वृक्षभेदः । मयना इति
 भावा । तत्पर्यायः । पिचुकः २ मू-
 चूजन्दः ३ कर्तकी ४ । इति रत्नमाला
 ॥ पिण्डीतकः ५ नकवकः ६ असनः ७
 करहाटकः ८ शल्यः ९ । इत्यमरः ॥
 भ्रमरः । इति जटाधरः ॥ नावः । इति
 हेमचन्द्रः ॥ खदिरवृक्षः ॥ इति शब्द-
 चन्द्रिका ॥ मङ्कोठवृक्षः ॥ वज्रलवृक्षः
 ॥ वृक्षविशेषः । मयनफल इति भाषा
 । तत्पर्यायः । शल्यः २ कैटर्ष्यः ३
 पिण्डः ४ धाराफलः ५ तगरः ६ कर-
 हाटः ७ पिण्डीतकः ८ असनः ९ म-
 कवकः १० । अस्य गुणाः । वमिकार-
 कत्वं । तिक्तत्वं । उष्णवीर्यत्वं । ले-
 खनत्वं । लघुत्वं । कफत्वं । अष्टकफा
 नाहं शोकं शूलं बुगणपहृत्कं । इति

मदन

राजनिर्घण्टः ॥ आनिर्घनविशेषः ।
 उल्लङ्घनं नायको नायिकायाः कथे
 कथं दत्त्वा द्वितीयहस्तं तस्या मध्य
 देशे दत्त्वा यदाश्लिषति । इति
 कामशास्त्रं ॥
 मदनकः पूं दमनकवृक्षः । इति रत्न-
 माला ॥
 मदनकाकूरवः पूं पारावतः । इति
 राजनिर्घण्टः ॥
 मदनगोपालः पूं श्रीकृष्णः । यथा
 वन्दे मदन गोपालं कैशोराका-
 र मन्त्रतः । इति पाप्मे पाताल
 खण्डे २ अध्यायः ॥
 मदनचतुर्दशी स्त्री चैत्रशुक्लचतुर्दशी ।
 यथा । अथ मदनचतुर्दशी तत्र मदन-
 स्य पूजा कार्य्या । स्कन्दपुराण सौ-
 रागमयोः । मधुनासे तु संप्राप्ते
 शुक्लपक्षे चतुर्दशी । पूजा मदन
 तुष्ठीति सिद्धिदा त नहोत्सवे ॥
 पूजयिष्यन्ति ये मत्या सुदह्य भव प-
 ल्लवैः । ते यांति परमं स्थानं मदन-
 स्य पुभावतः ॥ चैत्रे नानि चतु-
 र्दश्यां मदनस्य महोत्सवः । जू-
 ष्णितान्त्रिभि सुत्रगीतवाद्यादि-
 तिनृणां ॥ भगवां सुव्यते कामः
 पूत्र पौत्र समृद्धिदः । वलिं पुति
 भगवद्वाक्यं । न नानयन्ति ये पर

मदन

मदनं नानवाधनाः । तेषां मूग्यं
फलं दत्तं मया ते चैत्रमासिकं ॥
देवलः । चैत्र शुक्लतृतीयायाः यः
स्नायाद्दिवसमिधो । पिशाचत्रयं न
तस्य स्यात् गङ्गायाश्च विशेषतः
॥ इति तिथितत्त्वम् ॥

मदनत्रयोदशी स्त्री चैत्रशुक्लत्रयोदशी
। तत्र मदनस्य वृत्तं कर्तव्यं । यथा
भाविष्ये । चैत्र शुक्लत्रयोदश्यां
मदनं दमनात्कम् । कृत्वा संपूज्य
विधिवद्बीजयेद्यजनैः तत्र ॥ तत्र
सङ्क्रुक्षितः कानः पूत्रं पौत्रं विव-
र्द्धनः । कामदेव त्रयोदश्यां पूज-
नीयो यथा विधिः ॥ रतिं प्रीतिं
सनागुक्तो ह्यशोकमणिभूषितः ।
दमनो दमनकवृक्षः सङ्क्रुक्षितः प्री-
णितः । कामदेव ध्यानस्तु । चापेव
धृक् कामदेवो रूपवान् विश्वमो-
हनः । तत्र स्तुतिमन्त्रः । पूज्यधनु-
नमस्तु नमस्तु मीनकेतन । मूनी-
नां लोकरपालानां धैर्यं च्युति कृ-
ते नमः ॥ माधवात्पुत्रं कन्दर्पं सध-
रारे रतिपिय । नमस्तुभ्यं जित-
शेषं भवनाय मनोभवे ॥ आधयो
नमस्तु नश्यन्तु व्याधयश्च शरीरजाः ।
सम्पद्यता मतीष्टं ने सम्पदः सन्तु
मे हिराः ॥ नमो माराय कामाय

मदन

देवदेवस्य मूर्त्तये । वन्द्य विष्णुशि-
वेन्द्राणां मनःकोशकराय च ॥ ए-
व यः अकृते पूजामनङ्गस्य महा-
त्मानः । भवन्ति नापदस्य तन्मि-
दं कदाचन ॥ इति तिथितत्त्वम् ॥

मदनद्वादशी स्त्री चैत्रशुक्लद्वादशी ।
अत्र मदनवृत्तं कार्यम् । यथा ऋषय-
ः उचुः । श्रुतिमिहामहे सूत मदन-
द्वादशी वृत्तं । सूतानेकोनपक्षा-
त् ॥ येन लेभे दितिः पुनः ॥ सूत-
उवाच । यद्यश्निष्ठादितिः पञ्च दि-
तेः कथितं मन्त्रं । विस्तरेण तदे-
वेदं न संकाशान्निवोधत ॥ चै-
त्रे मासि सिते गङ्गे द्वादश्यां
नियतवृत्तः । स्नापयेद्वृणं अमृतं
सितं तं गुणपरितम् ॥ नाना फल-
युतं तद्वद्विष्णुदं सन्निवितम् । सितं
वस्त्रयुगच्छम् सितं चन्दनं चर्चितम् ॥
नाना भक्ष्यकलोपेतं सहिरन्यथं
शक्तितः । तानुपात्रं शुभोपेतं
तस्यैपरि निवेदयेत् ॥ तन्नादु-
परि कानस्तु कदलीदलसंक्षितं ।
अय्याहृकरुषोपेतं रतिं तस्य च
वानतः ॥ गङ्गं धूपं ततो दद्यात्
प्रीतं वाद्यं कारयेत् तदभावे
कथां श्रुत्वा कामकेशवो नरः
॥ कामनाम्ना हरे रक्षां स्नापयेत्तु

नदन

वारिणा । शुक्रं श्लोकं त्रिले ररुये
 अत्र नदनं । कानाये पादो संपूज्य
 जये सौभाग्यदाय च । उक्तं अराः
 नेति पुनर्मन्थथायेति वै कर्ति ॥ अ-
 ह्छादरायेतुयदरं अनङ्गायेतुरो
 हरेः । मुखं पद्ममूथायेति बाहू प-
 ष्णराय वै ॥ नमः सर्वात्राने मोलि
 नर्हयेदिति केशवः । ततः पुत्राते
 तं अत्रुं ब्राह्मणाय निवेदेत् ॥
 ब्राह्मणान् भोजयेत्तुक्त्या स्वयं लव-
 णान्ते । तुङ्गाथ दक्षिणां दद्यादिमं
 नत्र नृत्तिरयेत् ॥ प्रीयता नत्र तग-
 वान् कान्तली जनादनः । हृदये स-
 र्वं तुताना नानन्दे वा विधीयते ॥
 अनेन विधिना सर्वं नासि नासि स-
 नाचरेत् । उपवानी त्रयोदश्यां
 अर्हयेद्विष्णुं नवय्यं ॥ फलमेकं स-
 पुः श्यं द्वादश्यां तुतले स्वपेत् । त-
 त्र त्रयोदशे नासि घृतं वेनु सम-
 वितं ॥ शय्यां दद्यादनङ्गाय सर्वो-
 पहरं सयुतां । काष्णं कान्देवकं
 शुक्लं गाण्डं पद्मस्विनीं ॥ वासोभि
 विजदास्पत्यं पूज्यं शक्त्या विभूष-
 णैः । शय्यां गवादिनां दद्यात् प्री-
 यता मित्रुदीरयेत् ॥ होमं शूद्रैः
 सुतैः अर्घ्यात् कान् नामानि कीर्तय-
 न् । गवेयं सर्पिवाटैव पादसेन च

नदना

धर्मविद् ॥ विप्रेतेया भोजनं द-
 द्याद्विद्वशाठ्यं विवर्द्धितः । इह
 दण्डानथो दद्यात् पूजनात् ८ श-
 क्तितः ॥ यः अर्घ्याद्विधिनानेन नद-
 नद्वादी निमां । सर्वपाप विनि-
 मर्तः प्राप्नोति हरिं सान्यतां ॥
 इह लोके वरान् पृथान् सौभा-
 ग्यं सन्नुते । इति नत्स्यप्रा-
 णे १ अध्यायः ॥
 नदनपाठकः पुं कोकिलः । इति
 राजनिर्घण्टः ॥
 नदननोहनः पुं श्रीकृष्णः । यथा ।
 वन्दे नदनगोपालं कैशोराका-
 रं नन्दुतं । यनाह यो वनोच्छिन्ने
 श्रीनन्दननोहनं ॥ इति पादमे-
 पातालखण्डे २ अध्यायः ॥
 नदनशलाका श्री कानोदीपकौ-
 वधः ॥ सारिकापङ्की । इति मेदि-
 नी ॥ कोकिला । इति शब्दरत्नावली
 नदनसारिका श्री पङ्क्तिभेदः । सा-
 लिक इति भावा । तत्पर्यायः ।
 शलाका २ सारिका ३ चित्रलोचना
 ४ अगपी ५ । इति कटाधरः ॥
 नदना श्री सरा । इति हेमचन्द्रः ॥
 नदनाक्षुणः पुं लिङ्गं । इति त्रिका-
 णशेषः ॥ नथं । इति कानाक्षुण-
 शब्द दर्शनात् । यथा । कानाक्षुणः

মদনা

স্কুশিত কামি মতহজেন্দু । ইতি
শ্রুতবোধে ফালিদাসঃ ॥

মদনাগুফঃ পুং কোদুবঃ । ইতি রাজ-
নির্ঘণ্টঃ ॥

মদনানধঃ পুং ভগং । ইতি শব্দ-
চন্দিকা ॥

মদনায়ুধঃ পুং কামবৃদ্ধিকুপঃ । ইতি
রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

মদনালয়ঃ পুং ভগং । মদনপর্য্যায়ক
শব্দোত্তর গৃহপর্য্যায়ক শব্দেন ভ-
গস্যেক্ত্বাৎ । যথা । স্বপ্নৈলৈ রা-
কীর্ণ জসুমধনুষো নন্দির মহো
পুরো ধ্যাযন্ ধ্যাযন্ যদি রূপতি
ভক্ত শুব মনু । ইতি কপূর শুবঃ
॥ রূম লগ্নাবধি সপ্তম স্থানং । তত্ত্ব
জায়াহানং । যথা । সূর্য্যাদ্যুটান ক্রিব
বৃষ মৃগ স্ত্রী স্ত্রীরাশ্য যুকে দিগ্বহী-
ন্দু দ্বয় তিথি শরান্ মপ্তবিশাশ্চ
বিশান । অশানেতান্ বদতি ব-
বন শ্চাস্ত্য তুঙ্গান্ সতুঙ্গান্ তানে-
বাশান্ মদনভবনেষা হ নীচান্ স-
নীচান্ ॥ ইতি দীপিকায়া মদন-
ভবন শব্দ দর্শনাৎ ॥

মদনাবহা স্ত্রী কানাবহা । সাত্ত
উদ্বেকপা । বিরহ ইতি যাবৎ ।
যথা । তত্তঃ পুবিশতি মদনাবহা
রাজা নিঃশস্য । হানে তপসো বী

মদয

র্যং সা বালা পরকীর্তিমে বিদি-
তং । নচ নিশাদিব সলিলং নিবর্ত্ততে
ততো নে হৃদযং ॥ ইত্যভিজ্ঞানশ-
ব্দভাষ্যে ০ অক্ষঃ ॥ মদনাবহ
ইতি রাজ্ঞো হ্র উদ্বেকপা পক্ষ-
নী কানাবহা । যদাহ ভরতঃ । উ-
দ্বেকঃ পক্ষমঃ পোক্ত ইতি । ন চিত্ত
মিতি কেনোপায়েন মম শব্দস্তনা-
লাভো ভবিষ্যতি । ইতি ভট্টীকা ॥
মদনী স্ত্রী সুরা । ইতি হারাবলী ॥
কস্তুরী ॥ অতিনুক্তকঃ । ইতি রাজ-
নির্ঘণ্টঃ ॥

মদনেছাফলঃ পুং বক্ররসালঃ । ইতি
রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

মদনোৎসবঃ পুং উৎসববিশেষঃ ।
হোলাকা ইতি খ্যাতা । তৎপ-
র্য্যাবঃ । সুবনস্তকঃ ২ । ইতি হারা-
বলী ॥

মদনোৎসবা স্ত্রী স্বর্গবেশ্যা । ইতি
শব্দরত্নাবলী ॥

মদপুযোগঃ পুং করিণা মদোদ্রমঃ ।
তৎপর্য্যায়ঃ । ব্যস্তারং ২ । ইতি
ত্রিকাংশেষঃ ॥

মদভঞ্জিনী স্ত্রী শতনুলী । ইতি
শব্দচন্দিকা ॥

মদযন্তিকা স্ত্রী মল্লিকা । ইতি শব্দ-
রত্নাবলী ॥

নদযন্তী স্ত্রী বননল্লিকা। কার্দ্দমল্লিকা ॥
 ইতি ভাষা। ইতি রত্নমালা ॥ ন
 ল্লিকা। ইতি রাজনির্ঘণ্টে ॥
 নদযিত্ত্ব স্ত্রী নদ্য। ইতি মেদিনী ॥
 নদযিত্ত্বঃ পুং কামদেবঃ ॥ শৌণ্ডিকঃ
 । ইতি শব্দরত্নাবলী ॥ নদযুক্তঃ ।
 ইতি মেদিনী ॥ নঘঃ । ইতি ত্রি
 কাণ্ডশেষঃ ॥
 নদবিক্ৰিপ্তঃ পুং মত্তহস্তী। ইতি
 শব্দচন্দ্রিকা ॥
 নদশাকঃ পুং উপোদকী। ইতি
 রাজনির্ঘণ্টে ॥
 নদসারঃ পুং তুলুবৃক্ষঃ। ইতি রাজ-
 নির্ঘণ্টে ॥
 নদহস্তিনী স্ত্রী মহাকরঞ্জঃ। ইতি
 রাজনির্ঘণ্টে ॥
 নদহেতুঃ পুং ধাতকী। ইতি বৈদ্যক
 ॥ নত্ততাকারগণঃ ॥
 নদস্থলং স্ত্রী নদস্থানং। যথা। অব
 দংশঃ সুরাপানং শূণ্ডাপানং নদ-
 স্থলং। ইতি শব্দরত্নাবলী ॥
 নদস্থানং স্ত্রী নদ্যপানস্থানং। তৎ-
 পর্য্যায়ঃ। শূণ্ডাপানং ২। ইত্যমরঃ ॥
 নদাঢ্যঃ পুং তালবৃক্ষঃ। ইতি রাজ
 নির্ঘণ্টে ॥ নদযুক্তে ত্রি ॥
 নদাঢ্যা স্ত্রী লোহিতকিণ্টী। ইতি
 শব্দচন্দ্রিকা ॥

নদাতকঃ পুং নদাত্যরোগঃ। ইতি
 রাজনির্ঘণ্টে ॥
 নদাত্যঃ পুং নদ্যপানাদিজন্যরো-
 গবিশেষঃ। তৎপর্য্যায়ঃ। নদাত-
 কঃ ২ পানাত্যঃ ৩ নদব্যাধিঃ ৪
 নদঃ ৫। ইতি রাজনির্ঘণ্টে ॥ অথ
 নদাত্যাদীনাং নিদানান্যাহ। বি-
 শস্য যে শূণ্ডা দৃষ্টাঃ সন্নিপাত পু-
 কোপনাঃ। তত্র নদ্যে দৃশ্যন্তে
 বিশেষে তু বলবত্তরাঃ ॥ তস্মাদবিধি
 পীতেন তথা মাত্রাধিকেন চ। যু-
 ক্তেন চাহিতৈ রসৈ রকালে সেবি-
 তেন চ ॥ নদ্যেন খলু হ্যবশ্তে নদা-
 ত্যেন মুখা গদাঃ। *। অবিধি পু-
 ক্তং নদ্যং বিকারান্তর মপ্যুৎপাদ-
 যতীত্যাহ। নির্ভুক্ত মেকান্তু ত এব
 নদ্যং নিষেব্যানাং মনুজেন নিত্যং
 । উৎপাদয়েৎ কষ্টত্মান বিকা-
 রানুৎপাদয়েচ্চাপি শরীরভেদং ॥
 এতান্ততো নৈরন্তর্যেণ বিকারান্ ম-
 দাত্যাদীন। শরীরস্য ভেদং না-
 শং ॥ * ॥ নদাত্যাদীনাং হেতু-
 স্তুরমপ্যাহ। ক্রুদ্ধেন ভীতেন পি-
 পাসিতেন শোকাভিতপ্তেন বভূক্ষি-
 তেন। ব্যাধাম ভারাধু পরিষ্কতে-
 ন বেগাবরোধাভিতপ্তেন বাপি ॥
 অতঃ কক্ষাবততোদরেণ সাজীর্ণ

স্ত্রুতেন তথা হবলেন। উফাভিত
 শ্বেন চ মেব্যনানং করোতি নদ্যং
 বিবিধান বিকারান্ ॥ * ॥ তানেব
 বিকারান্ বিবৃণোতি। পানাত্যং
 পরনদং পানাজীর্ণ মথাপি বা। *।
 পান বিকারান্ বিবৃণোতি। পান
 বিশ্ণু নু গুণ্ড তেষাং বক্ষ্যামি লক্ষণং
 । *। তত্র নদাত্যস্যন্য নানান্য লক্ষণ
 মাহ। শরীর ক্ঃখং বলবৎ পুনোহো
 হৃদয় ব্যথা। অকটিঃ পুততং তৃক্ষা
 জ্বরঃ শীতোষ্ণ লক্ষণঃ ॥ শিরঃ পা
 শ্বাস্তি লক্ষীনাং বেদনা বিক্ষতে যথা।
 জায়তেতি বলাৎ জুস্তা স্কুরণং বে
 পনঃ শ্লাঃ ॥ উরো বিবন্ধঃ কাসশ্চ
 শ্বাসো হিকা পুজা রঃ। শরীরকম্পঃ
 কৰ্ণাক্ষি নৃথরোগা ত্রিকগৃহঃ ॥ ছর্দি
 বিষ্টেন উৎক্লেশা বাত পিত্ত কফা
 ত্রাকঃ। ভ্রমঃ পুলাপো কপাণা মস
 তাঐকৈব দর্শনং ॥ ত্ণ ভম্ব লতা পণ
 পাশুতি শ্চাবপুৱিতং। পুথষণং বি
 হিক্শ্চ ভ্রাস্ত চেতাঃ সমন্যতে। ব্যা
 জলানা মশস্তানা স্বপানা দর্শনা
 নি চ। নদাত্যস্যস্য কপাণি সর্বান্য
 তানি লক্ষণেৎ ॥ * ॥ অথ নদাত্য
 যস্য বাতিকস্য নিদান মাহ। ত্রী
 শোক ভয় ভাৱাধু কামতি যো হতি
 কঃষতঃ। ককাল পুণিতাশী চ যঃ

পিবত্যতিমাত্রয়া। কক্ষং পরিণতং
 নদ্যং নিশি নিদ্রাং নিহস্তি চ। ক
 রোতি তস্য তহীষু বাত প্ৰাশং ন
 দাত্যং ॥ তৎ নদ্যং ॥ * ॥ অথ
 তস্য লক্ষণ মাহ। হিকা শ্বাস শিরঃ
 কম্প পাশ্বশূল পুজাগরৈঃ। বিদ্যা
 ছই পুলাপশ্চ বাত প্ৰাশং নদাত্যং
 ॥ * ॥ অর্থৈপৈত্তিকস্য নিদানমাহ।
 তীক্ষ্ণকক্ষং নদ্য নল্লক্ষণ যোতিমাত্রং
 নিৰ্বেবতে। অম্লাক্ষ তীক্ষ্ণ ভোজী চ
 ক্লেবনোঃ প্ৰায়াতপপিবঃ ॥ তস্যা
 পত্রাঘাত তীব্রঃ পিত্তপুয়ো মদা
 ত্যঃ ॥ * ॥ অথ তস্য লক্ষণ মাহ
 । তৃক্ষা দাহ জ্বর বেদ মোহা তীমার
 বিভ্রমৈঃ। বিদ্যাঙ্ক রিত বণস্য পিত্ত
 প্ৰাশং নদাত্যং ॥ * ॥ অথ শ্লেষ্ম
 কস্য মদাত্যস্য নিদানমাহ। ম
 ধুর স্নিগ্ধ গুর্ভাশী যঃ পিবত্যতিমা
 ত্রয়া ॥ অব্যায়ান দিবাস্তপ শয্যাশ
 ন সুখে রতঃ। নদাত্যং কক্ষ প্ৰাশং
 ম নরো লভতে পুৰ্বং ॥ * ॥ অথ তস্য
 লক্ষণ মাহ। ছন্দ্যরোটক জল্লাস
 তন্দ্রা শৈস্তমিত্য গোরবৈঃ। বিদ্যাছী
 ত পরীতস্য কক্ষ প্ৰাশং নদাত্যং
 ॥ * ॥ অথ সান্নিপাতিকস্য নদা
 ত্যস্য নিদানং লক্ষণমাহ। ত্রি
 দোষ হেতুভিঃ সৰ্বৈঃ সৰ্বৈর্লি স্তৈ

মদাত্য

মদাত্য

মদাত্যঃ। # । অথ পরমহ নাহ ।
 শ্লেষ্মাহুযোহ গুরুতা বিরাস্যতা
 চ বিগ্নুত্রনক্তি রথ তন্দিররোচকশ্চ
 । লিক্ পরস্য ত মদস্য বদন্তি ত
 জ্জ্ঞা স্তৃফা ক্জা শিরসি সন্ধিষ
 চাপি ভেদঃ ॥ তন্দি স্তন্দ্রা ॥ # ॥
 পানাজীর্ণ নাহ । আয়ান নৃগু নথ
 বোদ্ধিরণ বিদাহঃ পানে ত্বজীর্ণনুপ-
 গচ্ছতি লক্ষণানি । উদ্ধিরণ বাস্তি
 উদ্রারো বা । পীষত ইতি পানং ম
 দ্য ॥ # ॥ পানবিভ্রম নাহ । জ্জ-
 গাত্রোতাদ কক্ষনং সুব কষ্টব্ধম মূর্ছা
 বনী জ্বর শিরাক্রম পুদেহাঃ । দ্বে
 ষঃ সুরাম বিকৃতেষু চ তেষু তেষু ত
 পানবিভ্রম নুবন্ত্যখিলেষু ধীরাঃ ॥
 কষ্টব্ধনঃ কষ্টান্ননির্গম ইব । পুদে
 হঃ কফেন লিপ্তাস্যতা । দ্বেষঃ সুরা
 মবিক্রেষু সুরাবিকারেষু অন্ন বিকা
 রেষু চ দ্বেষঃ । অখিলেষু মদ্য বি-
 কারেষু ॥ # ॥ সাসাধ্যানা মদাত্য
 যাদীনা লক্ষণনাহ । দীনোত্তরোষ্ঠ
 নতি শীত মনন্দ দাহঃ । তৈল পু
 ভাস্য মতিপান হতঃ ত্যজেহ । জি
 হ্বোষ্ঠ দস্ত মসিত স্তৃথবার্পী নীলং ।
 পীতে চ বন্য নবনে কধির পুভে চ
 ॥ হিক্কা জ্বরো বনথ বেপথু পাথশু
 দ্বাঃ । কান ভূনাবপি চ পানহতঃ

ত্যজেহ ॥ # ॥ অথ মদাত্যযাদী-
 না চিকিৎসা । মদোথানাস্ত রো-
 গাণা মদ্য মেব হি ভেষজঃ । যথা
 দহন দক্ষানা দহন শ্বেননং হিতং ॥
 নিথ্যা বিহীন মদ্যেন যো ব্যাধি ক-
 পত্নাবতে । সন্মেনৈব নিপীভেন ম-
 দ্যেন স হি শাস্যতি ॥ # ॥ বীজপূরক
 বৃক্ষান্ন কোল দাড়িম সংযুতং । যবা-
 নী হপুষাজাজী শ্বেবেরাবচুর্গিতং ॥
 সন্মৈহৈঃ শক্তুভি যুক্ত মবদশৈশ্চি-
 রোথিতং । দদ্যৎ সলবণং মদ্যং
 পৈষ্টিকং বাত শাস্তবে ॥ # ॥ মদ্যং
 সৌবর্চল ব্যাঘ যুক্তং কিঞ্চিজ্জলা-
 ন্নিতং । জীর্ণ মদ্যস্য দাতব্যং বাত
 পানাত্যযাপহং ॥ # ॥ চব্যং সৌবর্চ-
 লং হিক্কা পূরকং বিশ্বর্দীপ্যকং । চূর্ণং
 মদ্যেন পাতব্যং পানাত্যয ক্জাপ-
 হং ॥ # ॥ লাব তিত্তিরি দক্ষাণা র-
 শৈশ্চ শিথিনা মপি । পক্ষিণা নৃগ
 নং স্যানা নানুপানানা তথোদকৈঃ ॥
 স্নিক্কাঞ্চ লবণান্নৈশ্চ বেসবারৈ নুথ
 প্লুইষৈঃ । স্নিক্কা গোধূনিকৈ রমৈ স্বাত
 মদ্যাত্যয জবেৎ ॥ # ॥ নারীণা যৌ-
 বনৈক্ষানা নির্দ বৈ কপগুইনৈঃ ।
 শৌণ্ড্যক জ্জচ ভারৈশ্চ সংরোধোশ্চ
 স্তৃথপুদঃ ॥ শযনাছাদনৈ ককৈ ক-
 কৈ শ্চান্তগু হৈঃ সূইষৈঃ । উৎপন্নো

मदात्य

मदात्मा

नाकतात् शीघ्रं पुशाम्यति मदा-
 त्यमः॥॥॥ पित्तपानात्ययेयोज्याः
 सर्वतश्च क्रिया हिमाः । सितामा-
 फ्रिकसंयुक्तं मद्यं मर्द्धोदकं पि-
 वेत् ॥ मद्यं खर्जूरं मृद्धीकां पक्व-
 करसैर्युतं । सदाडिनं रसं शीतं
 सकृत्तिश्चावचूर्णितं ॥ सशर्करं वा
 नाथीकं संयुक्तं गन्धवापरं । दद्या-
 द्बहुदकं काले पातुं पित्तमदात्य-
 ये ॥ * ॥ शशानं कपिञ्जलाणेना-
 न्नावानसितपुच्छकान् । मधुराम्लान्
 प्रयुञ्जीत भोजने शालिं वष्टिकान्
 ॥ पटोलं यूषं मिश्रं वा छागलं क-
 ल्लयेदुसं । सतीलं मृद्धं मिश्रं वा
 दाडिनामलकान्वितं ॥ दुग्धामलकं
 खर्जूरं पक्वकरसेन च । कल्लयेत्
 तपगान् यूषान् रसांश्च विविधान्
 कान् ॥ शीतानि चारुपानानि शी-
 तशय्यासनानि च । शीतं वातं जल-
 स्पर्शाः शीतानुपवनानि च ॥ क्रौंम-
 पद्मोत्पलानां मनीनां नौत्ति-
 कन्यं च चन्दनोदकं शीतानां स्पर्-
 षां चन्दुं शीतलाः ॥ कफं तर्पण-
 संयुक्तं ववानीं व्येष संयुतं । वव-
 गोष्ठं च चारुं कफं वृषणं भोजयेत्
 ॥ अन्धामांशुं शुक्राणां मूलकानां
 रसेन वा ॥ पुं हृत्कृत् संयुक्तं ववानीं

वा पुदापर्येत् ॥ * ॥ छागनांस-
 रसं कफं म्लं वा जाङ्गलं रसं ।
 व्येष यूषं मनागम्लं पिबेत् कफ-
 मदात्यये ॥ स्थान्यामथ कपाले
 वा भृष्टं कृत्वा तु नीरसं । कइम्लं ल-
 वणं मांसं खादेत् कफमदात्य-
 ये ॥ पाचकद्रव्यं दूजेन मद्येनो-
 ल्लेथनं नतं । मदात्यये कफो-
 द्भ्रते लङ्घनं यथा बलं ॥ * ॥ य-
 दिदं कम्पं निदिष्टं वातपित्तक-
 फान् पुति । सर्वज्ञे सर्वज्ञे वेदं
 पुयोक्तव्यं चिकित्सकैः ॥ इति
 भावपुकाशः ॥ * ॥ गजउपूरा-
 णोक्तं मदात्ययं निदानादिकं त-
 त्रैव १७० अध्याये दुष्टव्यं ॥
 मदान्नातः पुं गजउक्ता हातीरुप-
 रेरउक्ता इति भाषा । इति हारा-
 वली ॥
 मदाग्रः पुं मन्तहस्ती । इति त्रिका-
 षोडशः ॥
 मदारः पुं हस्ती ॥ धूर्तः । इति विश्वः
 ॥ शूकरः ॥ कानुकः ॥ गङ्गभेदः ॥
 मन्तहस्ती ॥ नृपभेदः । इत्युणादि-
 कोषः ॥
 मदाग्रदः पुं फलकनस्यः । इति
 त्रिकाशोडशः ॥
 मदानार्पा पुं कोकिलः । इति

नदिरा

शब्दनाला ॥

मदाब्जः प० कस्तुरी । इति त्रिकाण्ड
शेषः ॥

नदिरः पू० रक्तथदिरः । इति शब्द-
चन्द्रिका ॥

नदिरा स्त्री मस्तुथञ्जनः । इति शब्द-
रत्नावली ॥ नादकद्रव्यविशेषः ।
मद् इति भाषा । तत्पर्यायः ।
सुरा २ हलिप्रिया ३ हाला ४ परि-
श्रु ५ वरुणाञ्जना ६ गक्कोत्तना ७
पुसम्ना ८ ईरा ९ कादश्वरी १० प-
रिश्रुता ११ कश्या १२ नदय १३ ।
इत्यमरः ॥ नानिका १४ । इति श-
ब्दरत्नावली ॥ कपिशी १५ गङ्गना-
दनी १६ नाथी १७ कञ्जोय १८
मदः २० कागिशासन २१ । इति
जटाधरः ॥ वाक्यी २२ मन्त्रा २३
जीता २४ चपला २५ कामिनी २६
प्रिया २७ नदगङ्गा २८ नाथीक २९
मद ३० सङ्गान ३१ आसवः ३२
अमृता ३३ वीरा ३४ मेधावी ३५
नदनी ३६ सपतिता ३७ ननोज्जा
३८ विधाता ३९ मोदिनी ४० हली
४१ गुणारिष्ठ ४२ सरकः ४३ मधु-
लिका ४४ नदोत्कटा ४५ महान-
न्दा ४६ । इति राजनिर्घण्टः ॥ सीधुः
४७ नैरेय ४८ बलवल्लभा ४९ ।

नदिरा

इति भावपुकाशः ॥ कारण ५०
तद् ५१ । इति कैवल्यतन्त्र ॥ म-
दिष्ठा ५२ परिप्लुता ५३ कल्प ५४ वा-
दुरसा ५५ शृङ्गा ५६ हारहर ५७
माधीक ५८ मदना ५९ देवसृष्टा ६०
कापिश ६१ अक्लिजा ६२ । इति
हेनचन्द्रः ॥ * ॥ सा द्वादश विधा
यथा । माधीक १ पानस २ दुक्क ३ था-
ज्जुर ४ ताल नैक्कर ५ नैरेय ६ ना-
क्कि ७ टाक्क ८ मधुक ९ नारिकेलज १०
मूथ्य मन्न विकारोत्थ ११ मद्यानि द्वाद-
शैवच । इति जटाधरः ॥ * ॥ अम्याः
सामान्य गुणाः । सुगन्धुराम्बु १ कफ
नाकतनाशनत्वं । लघुत्वं । पुष्टिकरत्वं
। हृद्यत्वं । सारकत्वं । मदावहत्वं
॥ * ॥ धातकीरस गुडादि कृता न-
दिरा गोडी । तद्गुणा यथा । तीक्ष्णत्वं ।
उष्णत्वं । मधुरत्वं । वात नाशित्वं ।
पित्त बल कारित्वं । दीपनत्वं । प-
थ्यत्वं । काष्ठि तृप्ति कारित्वं ॥ * ॥
पुल्लदुवादि मधुसारमयी नदिरा नाथी ।
तद्गुणा यथा । मधुरत्वं । नातृक्ष्यत्वं ।
पित्त वात नाशित्वं । पाण्डु कानल
गुणार्शः-पुमेह शमनत्वं ॥ * ॥ वि-
विधधान्यजाता नदिरा पैष्ठी । त-
द्गुणा यथा । कटुत्वं । अम्लत्वं । तीक्ष्णत्वं
। गोडीमदत्वं । वातहरत्वं । कफ

নদিরা

নদিরা

করত্বং । ঐষৎ পিত্ত করত্বং । নোহ
 নত্বঞ্চ ॥ * ॥ তানাদিরসনির্যাস
 কৃতানদিরা সৈকী হানা চ । তদ্গুণা
 যথা । শীতত্বং । কষায়ত্বং । অম্লত্বং ।
 পিত্ত হরত্বং । বাতদাত্ত্বঞ্চ ॥ * ॥
 সর্ব ত্বণবৃক্ষ নির্যাস রূপ নদিরা গু-
 ণাঃ । শীতলত্বং । গুরুত্বং । মোহনত্বং ।
 বলদত্বং । হৃদ্যত্বং । ত্বঞ্চ সস্তাপ না-
 শকত্বঞ্চ ॥ * ॥ নানাদুব্যকদম্বকৃতান
 নদিরা কাদম্বরী । তদ্গুণা যথা । সুম-
 ধুরত্বং । পিত্ত শূন হরত্বং । নদকারি-
 ত্বঞ্চ ॥ * ॥ ঐক্ষব নদিরা গুণাঃ । শি-
 শিরত্বং । মদোৎকটত্বঞ্চ ॥ * ॥ যব
 ধান্যকৃতানদিরা গুণাঃ । গুরুত্বং । বিষ্টে
 ত্ত্ব দাযকত্বঞ্চ ॥ * ॥ শর্করা ধাতুসী
 তোষ কৃতানদিরা গুণাঃ । শীতত্বং ।
 মনোহরত্বঞ্চ ॥ * ॥ শর্কর মদ্য গু-
 ণাঃ । বৃষ্যত্বং । দীপনত্বং । মোহন
 ত্বঞ্চ । ইতি নানা মদ্য গুণাঃ ॥ * ॥
 ঐষৎ বিশেষে পেষ মদিরা যথা । গৌ-
 ডী তু শিশিরে পেষা পৈষ্টী হেনস্ত
 যযযোঃ । শরদ্ গ্রীষ্ম বসন্তে বৃষা
 গুণাঃ । নতান্যথা ॥ * ॥ কাদম্বরী শ-
 কর্জাদিমদ্যং সুশীতলং বৃষ্য কর-
 মদাত্যং । নাথী সনং স্যাৎ ত্বণবৃক্ষ
 জাতং মদ্যং সুশীতং গুরু তপঞ্চ
 ॥ * ॥ অন্যত্র । অকতে পানং মদ্যং

সস্তাপ শোষদং । অম্বদোষ মদা-
 ত্যাদি কারকং নূহনঞ্চ তৎ ॥ * ॥
 নব জীর্ণ মদ্যযো গুণাঃ । মদ্যং নবং
 সর্ব বিকার হেতু সর্বস্ত বাতাদিক
 দোষ দায়ি । জীর্ণস্ত সর্বং সকলা-
 মম্বয়ং হৃণপুদং বৃষ্য করঞ্চ দীপ-
 নং ॥ * ॥ অন্যত্র । পয্য্যবিত মল্প-
 মেলন মল্পং বা পিচ্ছিলং বিদম্বয়া ।
 দোষাবহু ন বিশেষা অদ্যং হৃদ্যং বি-
 বর্জ্যযেৎ ॥ মদ্য পুয়োগং অস্বস্তি শূ-
 দাদিষ মহাভিষু । দ্বিজৈ ত্রিভিক্ত ন
 শ্রাহুং মদ্যপ্যজ্জীবয়েন্নতং ॥ ইতি
 মদ্য বর্জ্যাবর্জ্যং ॥ * ॥ অন্যে দ্বা-
 দশধা মদ্য ভেদানাহু মনীষিণঃ ।
 উক্তস্যান্ত ভবতীতি নান্যেষাং পৃথ-
 ারিতং ॥ ইতি রাজনদ্যে মদ্য
 পুক্রগং ॥ * ॥ অথ নতাত্তর মদ্য
 ম্য লক্ষণং গুণাশ্চ । পেষং শরাদৈক
 লৌকৈ স্তমদ্য মভিধীকতে । যথা পি-
 ষ্টং সুরা সীধু রাসবাদ্য মনেকথ্য
 মদ্যং সর্বং ভবেদুঞ্চ পিত্তকৎ বাত
 নাশনং । ভেদনং শীঘ্রপাকঞ্চ কক্ষ-
 কফ হরণং । অম্লঞ্চ দীপনং কচ্যং
 পাচনং চাশুকারি চ । তীক্ষ্ণং সুদৃঢ়ঞ্চ
 বিশদং ব্যবায়ি চ বিকাশি চ ॥ * ॥
 অথারোগ লক্ষণং গুণাশ্চ । পক্ষৌ-
 বধায়ু নিষ্কং যনমদ্যং তৎ স্যাদরি-

নদিরা

নদিরা

ষ্টকং । অরিষ্টং মত্য় মিতি লোকে ।
 যথা দুষ্কারিষ্টং । দশমূলারিষ্টং ।
 বহুলারিষ্টে মিতি । অরিষ্টং লঘুপাকে
 ন সর্বং তচ্চ গুণাধিকং । অরিষ্টস্য
 গুণা জ্ঞেয়া বীজ দুব্য গুণৈঃ সনাঃ
 ॥ ৯ ॥ অথ সুরায়া লক্ষণং গুণাশ্চ ।
 শালি ষষ্টিক পিষ্টাদি কৃতং মদ্যং
 সুরা স্মৃতা । সুরা গুহী বল স্তম্য পৃষ্টি
 মেদঃ কফ সুদা ॥ গ্ৰাহিণী শোথ গু
 ব্ৰাশী গৃহণা মূত্র চ্ছন্নুৎ ॥ ৯ ॥ অ
 থ সুরাভেদো বাকুণী তস্য্যা লক্ষণং
 গুণাশ্চ । পুনর্গবা শিলা পিষ্টে বি
 হিতা বাকুণী স্মৃতা । সংহিতৈ স্তাল
 থ ক্ষুর রনৌর্যা সাপি বাকুণী ॥ সু
 রা বহুকক্ষী লঘী পীনসাধ্যান শূল
 নুৎ । সুরাতো ভেদার্থং লঘীতি ॥ ৯ ॥
 অথ সীধ ছয়স্য লক্ষণং গুণাশ্চ ।
 সীধঃ সীধে রসৈঃ সিদ্ধঃ সীধঃ প
 রসশ্চ সঃ সানৈ উত্তরেব যঃ সী
 ধঃ সীধীতরনঃ স্মৃতঃ ॥ সীধুঃ প
 রসঃ সীধুঃ ধরা গু বল বর্ণ কুৎ ।
 বাত পিত্ত করো হৃদ্যঃ স্নেহনো রো
 চনো হরৎ ॥ বিবন্ধ মেদঃ শোকা
 শঃ শোফোদর কফামযান্ । তন্মা
 দল্ল গুণঃ সীত রসঃ সংলেশনঃ স্মৃতঃ
 ॥ ৯ ॥ অথাসবস্য লক্ষণং গুণাশ্চ ।
 অথাসবস্য লক্ষণং গুণাশ্চ ।
 অথাসবস্য লক্ষণং গুণাশ্চ ।

আসবঃ ॥ আসবস্য গুণা জ্ঞেয়া বী
 জ দুব্য গুণৈঃ সনাঃ ॥ ৯ ॥ অথ নব
 পুরাণ মদ্য গুণাঃ । মদ্যং নব মতি
 ব্যন্দি ত্রিদোষ জনকং সরং । অহ
 দ্যং বৃহৎ দাহি দুর্গন্ধং বিশদং শুক
 ॥ জীর্ণং তদেব রোচিসু কৃমি শ্লেষ্মা
 নিলাপহং । হৃদ্যং সুগন্ধি গুণবল্লঘু
 স্নোতো বিশোধনং ॥ ৯ ॥ অথ সা
 ত্বিকানাং মদ্যং পিবতাং চেষ্টা বি
 শেষাঃ । জাব্বিকে গীত হাস্যাদি
 রাডসে সাহসাদিকং । তানসে নি
 ন্দ্য কর্ম্যাণি নিদ্রাঞ্চ নদিরা চরেৎ ॥
 আচরেৎ জর্যাৎ । বিধিনা মাত্রয়া
 কালে হিতৈ র্নৈ যথা বলং । পুঙ্
 তৈ যঃ পিবেন্নদ্যং তস্য স্যাৎ মৃতং
 যথা ॥ কিন্তু মদ্যং স্বভাবেন যথৈবা
 দং তথা কৃতং । অযুক্তি যুক্তং রো
 গায় যুক্তি যুক্তং যথামৃতং ॥ ৯ ॥
 অথ মদ্য গন্ধনাশনোপাযঃ । মূউ
 লবালগদ জীরক ধান কৈলা যশ্চ
 র্বয়ন্ সদসি বাচ মতিব্যনক্তি । স্বা
 ভাবিকং মুখজ মুজ্বাতি পুতিগন্ধ
 গন্ধঞ্চ মদ্য লশনাদি ভবঞ্চ নুনং ॥
 ইতি ভাবপুঙ্কাশঃ ॥ ৯ ॥ অপিচ ।
 পুঙ্কৃত্যানদ্য নতু্যঞ্চ মশ্নুক্ষেঞ্চ বি
 পাকতঃ । সর্বনামান্যত স্তম্য বি
 শেষ উপদেক্যতে ॥ কৃশানাং সক্ত

নদিরা

নদ
পু

মূত্রাণাং গৃহণ্যশো বিকারিণাং । সু
রা পুশ্ণতা বাতেষু রক্তপিত্ত ক্বে
ষুচ ॥ পুসরা গুল্ম বাতাশো বিব
ক্ষানাহ নাশিনী । শূল পুবাহিকা
টোপ কফ বাতাশাসাং হিতা ॥ ৯ ॥

জগলো গুাহি কক্ষোক্ষঃ শোথঘ্নো
ভক্ত পাচনঃ । শোথার্শো গৃহণী
দোষান্ হন্ত্যরিষ্টঃ কফানয়ান্ ॥

অরিষ্টো নদ্যবিশেষঃ ॥ ৯ ॥ পা
যসো হ্তিনবং মদ্যং শুক দোষল

মীরিতং । সৌতসাং শোধনং জীর্ণ
দীপনং লঘু রোচনং ॥ হর্ষণং পুী
গনং বল্যং মদ্যং শোক শূমাপহং ।

পুাগল্য পুতিভা পৃষ্টি বীর্য তুষ্টি
স্বরপুদং ॥ ইতি রাজবল্লভঃ ॥ ৯ ॥

অন্যং নদ্যশব্দে দুষ্টব্যং ॥

নদিরাগৃহং ক্লী মদ্যস্যগৃহং । মদ্য
সন্ধানগৃহং । তৎ পর্য্য্যাবঃ । গঞ্জা ২

। ইত্যমরঃ ॥ গঞ্জা ৩। যথা । ভাণ্ডা
গারে বিদু গঞ্জং খনৌ খঞ্জা সুরাগ্

হে । নদ্যভাণ্ডে সূতা গঞ্জা গঞ্জা
ল্যাৎ কাকজঙ্কিকা ॥ ইতি ভরত

ধৃত হৃষ্টচন্দ্রঃ ॥

নদিরাসথঃ পুং আনুবৃক্ষঃ । ইতি
জটাধরঃ ॥

নদিরাক্ষী ক্লী নদিরাবদক্ষিণী য
স্রঃসা । মন্ত্রলোচনা । যথা । অ

বিদিতসুখ দুঃখং নিৰ্গুণং বস্তু কি
ঞ্চিজ্জড মতি রিহ কশ্চিচ্ছোক ই
ত্যাচচক্ষে । মমতু মত মনস্ব স্মে
র ভারল্য ঘৃণামদ কল নদিরাক্ষী
নীবিমোক্ষো হি মোক্ষঃ ॥ ইত্য
ভট্টঃ ॥

নদিরা ক্লী নদিরা । ইতি হেমচন্দ্রঃ
মদী ক্লী চষকবস্তু । ইতি নানার্থে

হেমচন্দ্রঃ ॥ কৃষকবস্তু । ইতি বৈশ্য
বর্গে জটাধরঃ ॥

নদীয়ং ক্লি মমইদং । আমার ইতি
ভাবা । অস্বহৃদাদীয় পুত্যয়ে এক

বচনার্থে মদাদেশেন বিস্ময় মিদং ।
ইতি মুখবোধব্যাকরণং ॥

নদোৎকটঃ পুং মন্ডহর্গী । ইত্য
মরঃ ॥

নদোৎকটা ক্লী নদিরা । ইতি রাজ
নির্কটঃ ॥

নদোক্ষতঃ ক্লি মত্তঃ । ইতি জটাধরঃ ॥
নদোদগু ক্লী নারী । ইতি শব্দে

নানা ॥

মদুঃ পুং পক্ষিবিশেষঃ । পানিকৌডি
ইতি ভাবা । ইত্যমরঃ ॥ অস্য

মাংস গুণাঃ । বায়ুনাশিত্বং । স্নিগ্ধ
ত্বং । ভেদকত্বং । লুককারিত্বং । রক্ত

পিত্ত নাশিত্বং । শীতত্বঞ্চ । ইতি
রাজবল্লভঃ ॥

মদ্য

মদুরঃ পু° মৎস্যবিশেষঃ। মাগুর
ইতি ভাষা। ইত্যনরঃ ॥ অস্য
শুণাঃ। মগুরত্ব°। স্নিগ্ধত্ব°। সঙ্গা-
হিত্ব°। শক্লনত্ব°। গুরুত্ব°। ইতি
ব্রাহ্মবল্লভঃ ॥

মদুরকঃ পু° মদুরমৎস্যঃ। ইতি শব্দ-
রত্নাবলী ॥

মদুরসী স্ত্রী শক্লীমৎস্যঃ। ইতি শব্দ-
রত্নাবলী ॥

মদ্য° স্ত্রী সুরা। ইত্যনরঃ ॥ অস্য
শুণ পর্ব্যায়ৌ মদিরা শব্দে দৃষ্টব্যৌ
॥ * ॥ তৎ দ্বাদশবিধ° যথা পূজ-
ন্ত্যঃ। পানসং দ্রাক্ষ মাধুক° খা-
ক্কুর° তাক্ক মৈক্কব°। মাধীক°
টাক্ক নাধীক° মৈরেষ° নারিকেল
জ° ॥ সমানানি বিজানীয়াম্মদ্যা-
ন্যেকাদশৈব তু। দ্বাদশত্ব সুরা-
মদ্য° সর্বেষা নথম° স্মৃত° ॥ * ॥
অনেন একাদশানা° সুরাত্ত্ব° নিষে-
ধযতি মদ্য° শব্দো মদহেতু দ্রব্য
বচনঃ অম্মাদেব বচনাৎ নত মদ্য-
মাত্র° সুরা শব্দার্থঃ। তথা বৃহস্প-
তিঃ। গোডী° মাধী° সুরা° পৈষ্টী°
পীত্বা বিপুঃ সমাচরৎ। তপ্তকৃচ্চ°
পরাকঞ্চ চান্দ্রায়ণ ননুক্রনাৎ ॥
ত্রযাণা° সুরাত্ত্বে ক্রমেণ পু্যশ্চিত্ত
ব্রয° নস্যাৎ। তথা ভবিষ্য°। সু

মদ্য

রা তু পৈষ্টী মুখ্যোক্তা ন তস্য্যান্তি-
তরে সমে। পৈষ্টীতি তর্জুল বিকার
মাত্রোপলক্ষণ° ইতরে° গোডী মা-
ধ্যো অতো হম বিকার এব সুরাশ-
দস্য মুখ্যত্বাৎ ত্রিবিধা সুরেতি গো-
ডী মাধ্যো গোণ সুরাত্ত্বোপনা-
র্থ°। তেন এতৎ পানেপি মহাপা-
তকত্ব মতিদিশতি যথৈ বৈকা তথা
সর্বা ইতি পৈষ্ট্যা° পূর্ব পুসিদ্ধি° দ-
র্শযতি। যথা পৈষ্টী সুরা তথা সর্বা
গোডী মাধী চেতি পূর্ববচনোক্তা তু
পৈষ্টী দৃষ্টান্তভেদে নাত্র দর্শিতা। নপা-
তব্যা দ্বিজোক্ত্যৈম রিতি ব্রাহ্মণৈ রি-
ত্যর্থঃ। ত্রৈবর্ণিক পরত্বে উক্তন পদা-
নর্থক্যাৎ বহুবচনানর্থক্যপরীহার-
র্থ মূলম প্ৰাতিপদিকানর্থক্য মযুক্ত°
অতো ব্রাহ্মণস্য ত্রিবিধৈব সুরা মহা-
পাতকহেতুঃ। ক্ষত্রিয় বৈশ্যয়োস্ত
সুরা বৈ মলনমানা মিতি বচনেন
পৈষ্ট্যেব ইতি স্থিত°। অতএব একা
মাধী চ গোডী চ পৈষ্টী চ ত্রিবিধা
সুরা। দ্বিজাতিভি নপাতব্যা কদা-
চিদপি কহিচ্চিৎ ॥ ইতি যমবচনে
দ্বিজাতি পদ° ব্রাহ্মণ পরমেব। অ-
তএব ত্রিবিধ সুরাপানে ন ক্ষত্রিয়-
দীনা° মহাপাতক°। *। তাবদন্ত
দোষাভাব মেবাহ বৃদ্ধ বাক্তবহুঃ।

नद्य

नद्य

कामादपिहि राजनेया वैशेष्या वा
 पिकथकम् । नद्य मेव सुरां पीत्वा
 न दोषः पुतिपद्यते ॥ तदेव पौ
 ष्ठी निषेधश्चैवर्णिकानां गौडी ना
 ष्ठी निषेधश्च वाङ्गाना मेव ॥ * ॥
 तज्जातः स्त्रीणा नपि सुरापान नि-
 षेधः । तथा त्रिविधे । तयान् पे-
 यं विप्रेण सुरा नद्यं कथकम् । वा-
 ङ्ग्यापि न पे ॥ वै सुरा पाप
 भयावहा ॥ या वाङ्गणी सुरापी स्या
 य तां देवाः पतिलोकं नवन्ति
 इति श्रुतिः ॥ पतत्यर्क शरीरेण
 भार्यां यस्य सुरां पिवेत् । पति
 तार्क शरीरस्य निष्कृति र्नापपद्य-
 ते ॥ नैवेद्यं कृत्रिय वैश्य स्त्रीणाम-
 निषेधः । वाङ्गणी पदस्य निषिद्ध सुरा
 पान कर्त्तुं भार्य्यापलङ्गनत्वात् भा-
 र्या यस्य सुरां पिवेदिति गानान्य
 शुवगाह ॥ * ॥ पानकं दुवीभूतस्या-
 त्र्यवहारः । स च कष्टदेशादधो नय-
 नं नतु वज्रुनात्र पुवेशः । निष्ठीवना-
 र्थं कपोल धारणे पान शब्द पुस-
 द्वात् । य हात् । जिष्महि सुरां क-
 शिच् पिवतीत्यभिधीयते । यावन्न
 क्रियते वज्जे गण्डुषन्य पुवेशनं ॥
 अत्र गण्डुष पुषाणं अ विवर्कितं ।
 गण्डुषाद्ग पानेपि लोकं पान शब्द

पुषोगात् । अतएव मुख पुवेशनं
 अत्राविवर्कितं किन्तु मुख पुवेशे
 कष्टादधो नयनं भवति अत सुदे-
 वोपलङ्गयति अतएव उष्टनात्र मे-
 पे न पान निष्कृतिः । अत सुद्रोक्त-
 माङ्गस्पर्श प्रायश्चित्तं ॥ * ॥ अथ
 सुरापान प्रायश्चित्तं । तत्र ननुः ।
 सुरां पीत्वा द्विजो नोहादग्नि वर्णां
 सुरां पिवेत् । तथा सकाये निर्दक्षे
 नच्यते त्रिविधास्ततः ॥ गोनूत्र न-
 ग्निवर्ण्य पिवेदुक्तं मेव वा । पयो
 घृतं बानरगात् गोमकृद्दुग् मेव वा
 । अग्निवर्णां अग्नि समस्पर्शां । पयो
 घृतं गोरैव आदाक्ष्ण्डे च गोः की-
 र्तनात् । मोह शब्देत्सुवर्कितं परः
 ॥ देवलः । सुरापाने वाङ्गणे कप्य
 तान् निसकानामन्यतमं नग्निं वल्लं
 पीत्वा शरीरत्यागात् पूयते । क-
 प्यादयो एत्र दुवीभूताः पीत्वेति
 निदेशात् । स्वमशक्तावैन्यं रक्षि
 मुखे सेचनीया । यथा गोतनः ।
 सुरापान्यवाङ्गण्य उष्णानामिक्षेपुः
 सुरानामन्य नृतः शधेत । अतएव
 नसेचकानां वधो विहितत्वात् स्व-
 पान इव । एतच्च मरण प्रायश्चित्तं
 कामकृतं । यथा बृहस्पतिः । सुरा-
 पानेकामकृते ज्वलन्तीं तां विनि-

क्रिष्ये । मूषे स हि विनिर्दक्षे मू-
 तः शुद्धिनवापु या ॥ कथं क्वदिति
 सकृदित्यर्थः । अङ्गिराः । सुरापान-
 सकृं कृत्वा यो र्ग्निवर्गा सुराः पि-
 वेत् ॥ स पावयेदथात्मानं मिहलो-
 के परत्र च ॥ भविष्ये । मति पूर्व-
 सुरापाने प्राणास्तिकं मुदाहृतं ।
 पैंपैपीपाने त् ऋषिभिर्नेतरामा-
 कथकन ॥ शङ्खनापि नहावाहो प्रा-
 यश्चित्तं मुदाहृतं । सुरायाः कानतः
 पाने मथ्यायाः प्राण नाशनं ॥ पनः ॥
 पनः पैंपैपी विषयज्ञातिधानं त्रिवि-
 द्वा सुरा नुश्या इति भूमनिरामार्थं ।
 कथकन सकृदित्यर्थः ॥ इतरामा-
 अनरामा गौडी नाधी पृथ्वीना-
 ज्ञानतः सकृं पाने मरणास्तिकं न
 भवति गौडी नाध्यास्त ज्ञानतो
 हृत्यस्त पाने गौडी नाधी व्यतिरि-
 ज्ञायास्त सुराया अत्यन्तात्यस्तपाने
 मरणं मुक्तं भविष्ये । गौडी नाध्या
 स्तथाभ्यासे प्राणास्तिकं मुदाहृतं ।
 अभ्यासे त्सुरायास्त तानेवाग्नि-
 डाः पिबेत् ॥ तथेति ज्ञानत इत्य-
 र्थः । अतएव असकृं ज्ञानतः पी-
 द्वा वाक्कीं पतति द्विः । मरण-
 तस्य निदिष्टं प्रायश्चित्तं विधीयते
 ॥ इति यमवचनं नपि एतद्विषयमेव ॥

अत्राभ्यासे मरण विधानात् द्वितीय
 वार एव मरणं कार्यं । गौडी ना-
 ध्याः कानतः सकृं पाने भविष्ये
 । असुरा मद्यपाने तू कृते विपुस्त
 कानतः । चान्द्रायणं मनत्रस्येत्
 शुद्धिकानः स्वशुद्धये ॥ यद्वाग्निमेव
 विषये मानवीयं पुनस्तुवेत् । कगान्
 वा भक्वेददं पिण्याकं वा सकृ-
 म्मिषि ॥ सुरापानापनृत्यर्थं वान
 वासा ऊटी धृजी पिण्याकं थलिः ॥
 उक्तं सुरापानं आयसेन पात्रेण
 इत्याह यमः । आयसे भाजने तप्यां
 वाक्केणे वाक्कीं पिबेत् । गोवाल
 चीरवासमा तत् कर्तव्यं आह उश-
 ना । गोवाल चीरवासाः सुरापः सुरा
 मग्नि वर्गा पीत्वा पूतो भवति । ॥
 अज्ञानतः सकृं पैंपैपीपाने वाक्केण-
 स्य द्वादशवार्षिकं । यथा बुद्ध हत्या
 बुतानुवृत्तो यमः । एतेन नेतदे-
 बोतो सुरापं कृत्तुं गौ । सगो-
 त्रादृषकश्चैव सुवगस्तुय कर्मरः ॥ ॥
 भविष्ये । अकानतः सुरा पीत्वा पैं-
 पी मत्तं नन्दनं । कृत्वातिकृष्टो
 कृत्वा वै पुनः संस्कारतः शुचिः ॥
 कगान् वा भक्वेददं पिण्याकं वा
 सकृमिषि । सुरापानापनृत्यर्थं वान
 वासा ऊटी धृजी ॥ ॥ सुरापानं मात्रा

মদ্য

মদ্য

পানৈয়রোগস্যরোগিণো ৬ জ্ঞানতঃ
 পান বিষয় নিদং ইত্যুক্তং ভবিষ্যে।
 যথা তথাস্মিন্নেব বিষয়ে বাশিষ্ঠং প-
 রিকীর্তিতং। যদি রোগৈর্ভবেদ্রহা
 'নেতরস্য কদাচন ॥ কৃহুশ্চাত্র সুর-
 শ্বেষ্ঠ তপ্তকৃহু উদাহৃতঃ। কৃহুতিকৃ-
 হুাবিত্যত্র কৃহুপদং ন পূজাপত্য-
 পরং কিন্তু তপ্তকৃহুপরং। ৬। অজ্ঞা-
 নতো গৌড়ী নাথ্যেয়াঃ সকৃৎপানে
 উক্তং ভবিষ্যপূরণে। সকৃৎ পীড়া
 তথা গৌড়ী নজ্ঞানাতঃ সুর সত্তম।
 কৃহুতিকৃহু বিহিতৌ বৃত্ত প্ৰাশন
 নেবচ ॥ অজ্ঞানাত্যাসে ভবৈবোক্ত-
 ১। গৌড়ী নজ্ঞানতঃ পীড়া বুদ্ধগো বা-
 ক্ষণদ্বিগুণিতপ্তকৃহু বৈকৃহু পুনঃসং-
 ক্ষারতঃ শূচিঃ ॥ নাদী পীড়া হাবা-
 স্যে অজ্ঞানাতঃ বিজ্ঞ সত্তমঃ। শূচ্য
 তং কৃহুং বিহিতৌ ব্রাহ্মণাতথা ॥
 রেভো সুর পুরীষাণা গৌড়ী নাথ্যে
 শ্চ প্ৰাশনে। ক্রয়াদ পশু বিধানা-
 সংস্কারাহুচ্ছির্যতে ॥ পুণাভিক্বে
 চ পাদহানে রসত্ত্বকাৎ ক্রিয় বৈ-
 শ্যধোরপি যথোক্তং নরণান্তিকং প্ৰা-
 যশিষ্ঠং মেব। দ্বাদশ বার্ষিকাদৌ পা-
 দগাদ হানি র্ত্তক্ ভক্ৰণে ক্রিয়
 নীনাং হ্যস দশদাৎ। বিপে তু সক-
 লং দেবং পার্শ্বানং ক্রিয়মে নতং।

বৈশ্যেচ্ছাদ শব্দস্ত শূদ্রাভির
 শস্যতে ॥ ৬ ॥ পানসাদিমদ্যপা-
 নে তু কামনা কৃতানেক সমযা ভ্যস্তে
 পুণাভিক্বে যুক্তং বুদ্ধগস্য কামনযা
 সকৃৎ কৃতে তু পরাশরঃ। অগম্যা
 গমনে চৈব মদ্য গোমাংস ভক্ৰণে।
 শূক্ৰৈচান্দ্রায়ণং জব্যৎ নদী গড়া
 সমুদ্রাণা ॥ চান্দ্রায়ণে ততশ্চীর্ণে জ-
 র্যাদ্বুদ্ধগতোজনং। অনডুৎ সহি-
 তাং গাঞ্চ দদ্যাধিপুয দক্ষিণা ॥
 অকানতঃ সকৃৎপানে বিষ্ণুঃ। পীড়া
 পুনাদতো মদ্য নতিকৃহু চরেদ্দি-
 জঃ। কারষেৎ পুনঃসংক্ষারং ভক্ত্যা
 বিপুশ্চ ভোজযেৎ ॥ কানতো
 হকামতশ্চাত্যাসে যুতানীতি নাহ
 যনঃ। গোম্ব বদ্বিহিতঃ কল্প চান্দ্রা-
 যণ নথাপি বা। অভ্যাসে তু তবো
 ভূন স্ততঃ শূক্ৰি নবাপু যাৎ ॥ অপ-
 মূর্ঘ্যৈতপানসাদ্যেকাদশবিধ মদ্য-
 পানে ত্রিরাত্রং। পানসং দুক্ষ মাধুক
 মিত্যাদ্যভিধায পুনস্ত্যঃ। দুক্ষেক্ষু
 টক্ খজ্জুর পনসাদেশ্চ যো রসঃ
 ১। মদ্যজাতস্ত তং পীড়া ত্র্যহাৎ
 শূক্ৰেৎ দ্বিজোত্তমঃ ॥ ৬ ॥ পুষো-
 জকাদানীং পাদ পাদ হানি দৃষ্টব্য
 ॥ বাব বদ্ধ ত্রীগামকাদিকং পাবশ্চি-
 তং। ইতি পুাবশ্চিত্তবিবেকঃ ॥ ৬ ॥

नद्य

नद्य

अथ पुराणे वाङ्मनस्य नद्यपानादि
 निषेधो यथा अथैव काप्यनेयक
 तथैवाप्युक्तैश्च । द्विजातीनाम
 नालोच्यं नित्यं नद्यं निति स्त्रितं
 ॥ तस्मात् सर्वं पुण्येन नद्यं नित्यं
 विवर्जयेत् । पीत्वा पतति कर्म त्र्य
 सुसमुद्येयं द्विजातमः ॥ भक्तवि
 द्वाप्युक्तं पीत्वापेवान्यपि द्वि
 जः । नाधिकारी भवेत्तावद्भावतम
 त्हातये ॥ तस्मात् परिहरेन्नित्यं
 न त्वापि पुनस्ततः । अपेयानि च
 विषो वै पात्रा तस्याति रौरवः ॥
 इति श्रीकूर्मपुराणे उपनिषत्तमोऽ
 अध्यायः ॥ ३ ॥ नद्यपन्यं विषो
 कपसर्गलक्षणं यथा । वराह
 उवाच । नद्यं पीत्वा वरारोहो वस्तु
 नान्नपनर्पति । तत्र दोषं प्रवक्ष्या
 मि शूण सुन्दरि तद्वतः । दत्त्वा वयं
 महसुनि दरिद्रो जायते पुनः ।
 ततो भवेत् स पूतात्मा ननुक्तश्च
 न स शयः ॥ वस्तु भागवतो भूत्वा
 काम रागेण मोहितः । दीक्षितो
 पिवते नद्यं प्रायश्चित्तं न विद्यते
 ॥ अन्यस्मिन्नेते प्रवक्ष्यामि तद्गुणं वसु
 हरे । अग्निवर्णां सुरां पीत्वा तेन
 नृचेत्यं किल्बिषात् ॥ एतैश्चैवापरा
 धानि येन नृचाति किल्बिषात् । य ए

तेन विधानेन प्रायश्चित्तं समाच
 रेत् ॥ न स लिप्यति पार्श्वेन स सा
 रकं न गहति ॥ इति वराहपुराणे
 नद्यपानापराध प्रायश्चित्तं ॥ ३ ॥
 अपिच । अगम्यागमनं कृत्वा नद्यं
 गोनांसं तर्कणं । शूक्ष्मेष्टान्द्रावणा
 द्विपुः पूजापतेन भूमिपः ॥ वै
 श्यः सासुपनाहृदुः पक्षाहोति र्वि
 शूक्ष्यति । इति गार्कडे २२ अध्या
 यः ॥ एतद्गौडी नाथेयाः कामतः
 सकृत् पान विषयं मिति प्रायश्चित्त
 विवेक दर्शनात् ॥ ३ ॥ द्विजन्यं पू
 जादौ नद्यदानं विध्यनुकूलं निषेधा
 यथा । मदिरां पृष्ठतो दद्यात् अ
 न्यत् पानस्तु वागतः । अवश्यं वि
 हितं यत्र नद्यं तत्र द्विजः पुनः ॥
 नारिकेलं जलं कांस्यं तान्ने च वि
 सूजेन्नृषु । नापद्यपि द्विजो नद्यं
 कदाचित् विसृजेदपि ॥ अतो पुत्रा
 सर्वादुक्ताद्युक्तानां विशेषतः । रा
 जपुत्रं सुखा नर्तयः सचिवः सौष्ठिका
 दयः ॥ नद्यं नैव वलिं भूप सद्यत्या
 विभवान् च । भूकालानमते नद्यं
 ददत् पापं नवापुत्र्यात् ॥ इति का
 लिकापुराणे ७५ अध्यायः ॥ ३ ॥
 अथ वाङ्मनस्य नद्यपाननिषेधः कर्तुं
 शापो यथा । वैश्वानरेण उवाच ।

दस्य

मदस्य

सुरापानाद्वक्षणां प्राप्य विद्वान् स
 ज्ञानाश-प्राप्य चैवाति वोरं ।
 दृष्ट्वा कचक्षापि तथातिक्रमं पीतं ॥
 तथा सुरया मोहितेन ॥ समन्यु ॥
 कथाय नहानुभाव सुदोशना विपु
 हितं चिकीर्षुः ॥ काव्यः स्वयं वाक्य ॥
 मिदं जगद सुरापानं पुति वै जा-
 त शङ्कः ॥ यो वाक्कणो ह्यप्य पुत्र-
 तीह कश्चित् नोहात् सुरां पाम्य
 ति मन्दबुद्धिः । अपेत धर्मो बुद्धहा
 चैव सम्यादस्मिल्लोकैर्गर्हितः स्यात्
 परे च ॥ नया चेनां विपुधर्मोक्त
 सीमां मर्यादां वै स्थापितां सर्व-
 लोके । सन्तो विपुः शुश्रूषांसो षु-
 कणां देवा लोकाश्चाप शृणु स
 र्वे ॥ इति महाभारते आदिपर्वणि
 १२ अध्यायः ॥ * ॥ अथ तस्मै म
 द्यपान निषेधो यथा । नारिकेलक
 थाद्भ्रं पनसकं तथैव च । अक्षव-
 नधकं टाकं तालकैव च नाक्रिकं
 ॥ दुक्कल दशनं जेदं गोडं चै-
 कादशं मृतं । पैपुस्तु द्वादशं पो-
 सुं सर्वेषां नधकं मृतं ॥ नधन-
 नधकं गोडं शेषेषां तम निष्यते
 नतं द्वांशिकं नदस्यं नपातव्यं
 नतः कृत्वि ॥ कत्रियादिः पिवेत्
 नरं पैपुस्तुं वद्धयेत् । सुरां

पीत्वा द्विजो नोहात् कानां
 दि निश्चिता ॥ त्रैवाक्शिकं वृत्तं अ-
 र्यादीवनिशु त्रैवार्षिकं । तत्रादि
 निश्चितां किञ्चित् सुरां पीत्वा ह-
 कानतः ॥ कृद्वाद पाद मूर्च्छ्य पुनः
 संस्कारं नर्हति । मृथ पुवेश मात्रस्तु
 प्रायश्चित्तार्द्धं नाचरेत् ॥ अनुपनी-
 तो देवेशि वृत्तं त्रैवार्षिकं चरेत्
 । चतुर्थं कालाहारी स्याद्बुद्धकथं नथा-
 पिवा ॥ आपकं वर्षं बुद्ध्या ज्ञानाद-
 र्कं विनिर्दिशेत् । शृदुस्य च विशेष-
 षेण अतिकृद्द्वयं चरेत् ॥ स्वजाति
 साधिते तस्मिन् तदर्थं वृत्तं नाचरेत्
 । पैपुस्तुपाने वाक्कणस्य नरगास्तिक
 मुच्यते ॥ नाधी चैपुस्तुपाने
 द्वादशाक्षं विधीयते । इतरेषां
 पानेन शुद्धिं शान्दायनेन तु ॥ रा-
 जन्यं वैश्यायो चापि गोडी नाधी
 न लभ्यते । नोहात् कत्रिच वैश्या-
 श्च पीत्वा कृद्द्वयं चरेत् ॥ शूद्रोपि
 गोडीं पैपुस्तुं न पिवेद्दीन संस्तु-
 तां । कामात् पीत्वा सुरां विपु
 नरगास्तिक नाचरेत् ॥ चरेत्तान्दायणं
 ज्ञानात् कत्रियो वैश्या एव च । पै-
 पुस्तुपाने तु शूद्रस्य प्राजापत्यं वि-
 निर्दिशेत् ॥ ज्ञानादभ्यासयोगे तु
 चान्दायणत्रयं मृतं । नारिकेलं तथा

মদ্য

উদ্যানাদিষু শস্যাদাবণেন তু। কত্রিয-
 শৈব বৈশ্যং চ পুণাঘানেন শব্যতি
 ॥ ৯ ॥ অগ্ৰং পনসশৈব আনুঞ্চ
 বদরং তথা। স্থাপযিত্বা ঘটে নিত্যং
 দদ্যাদান পযঃ পলং ॥ ত্রৈলোক্য
 বিজয়াশৈব নাতুলঙ্কং তথৈব চ। স-
 নেহনি ততো দদ্যাৎ সন্ধানাৎ স-
 ত্ব মীরিতং ॥ দধি নধু ঘৃতঞ্চাপি না-
 গ্নিষ্ঠং তিক্তকং তথা। অনুপানে তু
 দেবেশি দ্বাঙ্ক মদ্যং সুনিশ্চিতং ॥
 বিডঙ্কং শালবো মূলং ।
 মধুনা সহসং স্থাপ্য শেষপাকং স-
 নাচরেৎ ॥ পিপ্পলী লবণং দত্ত্বা মধুনা
 মদ্য মীরিতং। পানসং পঞ্চ খঙ্কুরং
 আদ্যমোমলতা রসং ॥ একীকৃত্যা-
 গ্নি সন্ধানাৎ খাঙ্কুরং মদ্য মীরি-
 তং। পঞ্চ তালং দন্তিশাকং কঙ্কভঞ্চ
 তথৈব চ ॥ ঐত রেব সুসন্ধানাৎ
 তাল মদ্যং পুর্কীর্ভিতং। ইক্ষুদণ্ডং
 মরীচঞ্চ বদরঞ্চ তথা দধি ॥ শেষে
 তু লবণং দত্ত্বা ইক্ষু মদ্যং পুর্কীর্ভিতং
 । নবং মধু তথা বিল্বং পঞ্চ শর্করয়া
 সহ ॥ সন্ধানাৎ জায়তে মদ্যং মাধ্বী-
 কশরতো রসং। শতাবরীটকমূলং
 লঙ্গণং পদ্মমেব চ ॥ মধুনা সহ সন্ধা-
 নাৎ টকমাধ্বীক মীরিতং। মালুর
 মূলং বদরী শর্করা চ তথৈব চ ॥

মদ্য

এবা নেকত্র সন্ধানাৎ মৈরেয়ং মদ্য
 মীরিতং। ইন্দুজিহ্বা পুঙ্খাত্মী না-
 রিকেল জনস্তথা। কদলী কল সন্ধা-
 নাৎ মদ্যং তন্নারিকেলজং ॥ দধি ত্রৈ-
 লোক্যবিজয়া তথৈব চ করীকণা
 শুডেন সহ সন্ধানাৎ গোড়ীনদ্যং
 পুর্কীর্ভিতং ॥ শঙ্কনী মক্ষ সিঙ্কাম
 মুষণাদক সমন্বিতং। বহৌ সস্তাপ-
 যেৎ কিঞ্চিৎ স্থাপযিত্বা দিন দ্বয়ং ॥
 শেষেহনি তু সম্প্রাপ্তে জীবনং তত্র
 নিঃক্ষিপেৎ। শঙ্কবেরং মরীচঞ্চ না-
 তুলঙ্কং তথৈব চ ॥ এতেষামেব স-
 ন্দানাৎ পৈষ্টী মদ্যং পুর্কীর্ভিতং।
 ইতি শ্রীমৎস্যসূক্তে মহাতন্ত্রে চতু-
 র্বিংশতিসাহস্রে ৩৬ পটলঃ ॥ ৯ ॥
 অপিচ। সিঙ্কমত্মী ভবেদীরো ন
 বীরো মদ্য পানতঃ। কলৌ তু ভা-
 রতে বর্ষে লোকা ভারত বাসিনঃ
 ॥ গৃহে গৃহে সূত্রাং পীড়া বর্ণভূষ্টা
 ভবন্তি হি। ইতি উৎপত্তিতন্ত্রে
 ৩৪ পটলঃ ॥ ৯ ॥ দিব্য বীর মযো
 ভাবঃ কলৌ নাতি কদাচন। কেব-
 লং পশুভাবেন মত্মানিহি ভবম্গণা-
 ॥ ইতি মহানির্গমিতন্ত্রং ॥ ৯ ॥
 শ্রীক্রমে। নন্দ্যে শাকগো মদ্যং
 হাদেবৈ কথঞ্চন। বামকামো
 ক্ষণো হি মদ্যং মাণ্ড্যং ন ভক্ষয়েৎ ॥

নদ্য

নদ্য

ভৈরবতত্ত্বে । নারিকেলোদকং কা-
 স্যে তাম্বে গব্যং তথা মধু । রাজন্য
 বৈশ্যস্যো নৈবং ন দ্বিজস্য কদাচন ॥
 এং পুরান যাত্রেণ হীনাযু বা ক্রণো
 ভবেৎ । ইতি আগমতত্ত্ববিলাসঃ
 ॥ ৯ ॥ স্মৃতৌ কলৌ নদ্যপানাদি নি
 বেধো যথা । যাজ্ঞবল্ক্য দীপকলিকা
 যাং বৃক্ষপুরাণং । নরাশ্বমেধৌ নদ্যঞ্চ
 কলৌ বজ্জ্যা দ্বিজাতিভিঃ । নিষেধ
 বিষয়স্পষ্টয়তি উশনা । নদ্য ন-
 দেষ মপেয মনিগৃহ্যং । অনিগৃহ্য
 নশীকার্য্য নিতি কল্পতকঃ । কালি
 কাপুরাণেপি । স্বগাত্র কধিরং দত্তা
 আত্রাহত্যা নবাপ্ন যাৎ । নদ্যং দ-
 ত্ত্বা ব্রাহ্মণস্ত ব্রাহ্মণ্যাং দেব হ্যযতে ॥
 স্মৃতিঃ । তাম্বে চেক্ষুরসো নদ্যং পয়-
 সা যবচর্গকং । গব্যঞ্চ তাম্বেপাত্ৰহ-
 মদ্যতুল্যং ঘৃতং বিনা ॥ অতো নদ্য
 প্ৰতিনিধি দান মপি ন যুক্তং । ইতি
 তিথ্যাদিতত্ত্বং ॥ ৯ ॥ নদ্যতুল্যং
 যথা । নারিকেলোদকং কা স্যে তা-
 নুপাত্রে স্থিতং সধু । গব্যঞ্চ তাম্বে
 পাত্ৰহং মদ্যতুল্যং ঘৃতং বিনা ॥
 ইতি কৰ্মলক্ষণং ॥ ৯ ॥

প্ৰথম নদ্যপানো তৃত্ব্যর্থ কৌলানা-
 ন্দ্যপান বিধি নির্ণয়তে । অলাভা
 ব্রহ্মতো বীণাদীর্ঘসঙ্গী মদা ভবেৎ

। সবিদাসেবনং সৰ্ব্বাং স্মৃতিগানং
 মহেশ্বরী ॥ সৰ্ব্বথা দিকৃতে দোব
 বীর শোভিতমানসঃ । দিব্যস্ত দে-
 বতা পুাষ শ্চন্দনাগুরু লেপনৈঃ ॥
 স্কৃতচন্দন গন্ধৈশ্চ সৃদিক্শো নাত্র
 সৃশযঃ । ভস্মাকৃ সুরো বীর উ-
 স্মস্ত বহিচেষ্টিতঃ ॥ সূরাপান রতো
 নিত্যং বলি পূজা পরায়ণঃ । নর
 শ্লাগশ্চ মহিবো নেষঃ শকর এব চ
 ॥ শশকঃ শল্লকী গোধা পদ্মা কুম্ভা
 দশ স্মৃতাঃ । বানরশ্চ পরশ্চৈব গজা-
 শ্বাদি বিহঙ্গমাঃ ॥ ইত্যাদেস্ত বলে
 দ্ধানৈঃ পূজয়েৎ স্বেহুদেবতাং । নি-
 ত্যং নৈনিষ্ঠিতং কাম্যং স্মৰ্য্যাচ্চ
 দিনে দিনে ॥ জননীরে জলকে চ
 তিথৌ চ জলকে তথা । ভৈরব্যাঃ ক-
 ল্লিতং চক্রং সস্থাপ্য পূর্ববৎ গিয়ে
 ॥ সুরাণাং শোধনং সৰ্ব্ব্যান্মথা বৎ
 পরমেশ্বরী । পূর্বন্তে ভৈরবীচক্রে স-
 র্বেবর্ণা দ্বিজোত্তমাঃ ॥ নিবৃত্তে ভৈর-
 বীচক্রে সৰ্বে বর্ণাঃ পৃথক্ পৃথক্ ।
 বিজয়াঞ্চানুকূলঞ্চ দ্বিজো দদ্যাৎ যুগে
 যুগে ॥ ইতি উৎপত্তি ভাস্ত্রে ৩৩ প-
 টলঃ ॥ দ্রব্যভাবে চানকল্পঃ পূজ-
 য়েৎ পরদেবতাং । সুরাভাবে চ গৌ-
 ক্ষীরং দ্বিজো দদ্যাৎ যুগে যুগে ॥ ইতি
 নিকন্তরতস্ত্রে ৫ পটলঃ ॥ ৯ ॥ অ-

মদ্য

সুক্রাঃ সুরাঃ পীত্বা ব্রাহ্মণো ব্রহ্ম-
 হা ভবেৎ । সুক্রাত্ত সুরাঃ পীত্বা
 ব্রাহ্মণো জ্বলদগ্নিবৎ ॥ সৌত্রাম-
 গ্যাঃ জ্বলাচারে ব্রাহ্মণঃ পুষ্টিবেৎ
 সুরাঃ । অন্যত্র কামতঃ পীত্বা ব্রাহ্ম-
 গ্যাদেব হীষতে ॥ ইতি উৎপাতি-
 তন্ত্রং ॥ * ॥ ব্রাহ্মণস্য মহানোক্ষ-
 নৈদ্যপানে পিতৃষুদে । ব্রাহ্মণঃ পর-
 যেশানি যদি পানাদিকং চরেৎ ॥
 উৎক্রণাৎ শিবক্রপে হসৌ সত্য-
 সত্যং হি শৈলজ্ঞে । তোযে তোয-
 যথা লীনং তৈজসং তৈজসে যথা ॥
 ষটে তপ্তং বুখা কাশং বাযৌ বায়ু-
 যথা প্তিবৎ তথৈব মদ্য পানেন
 ব্রাহ্মণো ব্রাহ্মণ পিতৃ ॥ লীষতে
 নান্ন সৎসাহঃ পরমাত্ম নৈশজ্ঞে ।
 সায়ুজ্জগাদি মহানোক্ষং নিষক্তং ক্র-
 ত্রিযাদিষু ॥ মদ্যপানং বিনা দেবি
 তদুজ্জানং ন লভ্যত । অতএব হি
 বিপ্লবস্ত মদ্য পানং সনাচরেৎ ॥
 বেদনাতা জাপেনৈব ব্রাহ্মণো নহি
 শৈলজ্ঞে । ব্রহ্মজ্ঞানং যদা দেবি তদা
 ব্রাহ্মণ উচ্যতে ॥ দেবানামনতং ব্রহ্ম
 ভদেব লৌকিকী সুরা । সুরত্বং ভোঃ
 গনাত্রেণ সুরা তেন পুর্কীভিত্তা ॥ ন-
 জ্ঞত্রযং সদা পাঠ্যং ব্রহ্মশাপাদি মো-
 চনং । পুঙ্খ্যাস্তু হি পেনৈব তদা ব্র-

মদ্য

ক্রমণী সুরা ॥ ইবি ব্রাহ্মোপ নায়েণ
 বহ্নি দীপ্তো যথা ভবেৎ । শাপ
 মোচন নায়েণ সুরা নুক্তি পুদাযিনী
 ॥ অতএব হি দেবেশি ব্রাহ্মণঃ পান
 নাচরেৎ । স ব্রাহ্মণঃ স বেদজ্ঞঃ সো
 হগ্নিহোত্রী স দীক্ষিতঃ ॥ বহু কিং
 কথ্যতে দেবি সএব নিঃশ্ৰুণাত্মকঃ ।
 নুক্তি নার্গমিদং দেবি গোপ্তব্যং পশু
 সফটে ॥ পুকাশাৎ সিদ্ধি হানিঃ
 স্যামিন্দনীযো নচান্যথা । ইতি না-
 ত্কাভেদতন্ত্রে ৩ পটলঃ ॥ * ॥ জ-
 লস্বী সেবনং অর্য্যৎ সুরত্বা পরমে-
 শ্বরী । রনতে বুদতীং রম্যাং কানো-
 ক্ষস্ত বিলাশিনী ॥ ন্যো কাপালি-
 কাং বেশ্যাং হাঃপানাং বরাহনাং ।
 লুদাগীং শ্লেচ্ছরনগীং জবনীং পরনেশ-
 রি ॥ নাতুযোনি বিচারো হস্তি নাতু-
 যোনিং বিনা প্তিবৎ । জ্বলাচার পরো
 বীরঃ জল প্হাগরাষণঃ ॥ ভগ লি-
 জ সনাযোগ্যদাক্ষ্য জগ নাচরেৎ
 । নিঃশ্ৰেস্ত ভবেচ্চিত্তং কোটিসূর্য্য গু-
 হেণ কিং ॥ চিত্তে ভবেদ্যধি
 নিঃশ্লেবিশ্লেব যথা ॥ শবানাং সা-
 ধনং দেবি জাতাশ্চেন মন্তমং ॥ চি-
 তাধাঃ সাধনং যে নিঃশ্লেবস্তি কুর্দা
 যুগে । ইতুৎপাতিতন্ত্রং ॥ * ॥ কা-
 লিকা তায়গী দ্যে গৃহীত্বা মদ্য

মদ্য

নদ্য

সেবনং । ন করোতি নরো বস্ত্র ন
 কলৌ পতিতো ভবেৎ ॥ বৈদিকে
 তাস্মিন্কেচৈব জপ হোম বহিষ্কৃতঃ ।
 অবাক্ষণঃ সত্রবোক্তঃ সত্র হস্তিমূ-
 র্থকঃ ॥ শূনী মূত্র সমং তস্য তর্পণ-
 যৎ পিতৃষপি । কালী তারা মনু-
 পুাপ্যবীরাচারং করোতিন । শত্ৰু-
 তহরীরেণ পুাপু যৎ সনচান্যথা ॥
 ইতি কামাখ্যা তন্ত্রে ৫ পটলঃ ॥ ১ ॥
 মদ্যশোধন পুরো যথা । শিব
 উবাচ । শূণ পার্শ্বতি বক্ষ্যানি তেবা-
 বৈ শোধনক্রিয়াং । পদ্মাসনে স-
 বিশ্য করপুটং সমাচরেৎ ॥ বামে
 শুক্রমমস্কৃত্য দক্ষিণে গণপতিং স-
 রেৎ । মধ্যে দেবীং মনস্কৃত্য পুণা-
 যাম ত্রয়ধরেৎ ॥ শরীরে মাতৃকা-
 ন্যস্য ঋষ্যাদিন্যাস মাচরেৎ । স্ব-
 কল্লোল বিধানেন ষডঙ্গন্যাস মাচ-
 রেৎ ॥ পশ্চাভ্যুদৌ ত্রিকোণং বা ষ-
 ট্কেণং বা মহেশ্বরীং । বিলিখ্য মণ্ড-
 লং শঙ্কং তস্যোপরি ঘটং স্ত্যজেৎ ॥
 বহুধা পুষ্কণং কুপ্য কটকঃ ক্রেণ পু-
 নঃ পুনঃ । তত শুষ্কিন্ কাশস্ত মূগৈ-
 নৈর চ স্থাপয়েৎ ॥ মাতৃকাগেণ দে-
 বি বিপরীতে চ বহু । পুনঃ কট-
 কৈর নস্ত্রেণ পুষ্কণং কারয়েৎ সু-
 ধীঃ ॥ ততো মাতৃকা শক্তিবিজং চতু

দশ স্মরান্বিতং । সাদৃশ্যবিদ্যে যুত
 কৃত্বা তস্যোপরি শঙ্কং জপেৎ ॥
 ততো মূলং জপেন্নাম্নং মাযাবীজং
 ততঃ পরং । ধেনুং যোনিং গালিনীঞ্চ
 ত্রিখণ্ডং মীন সংজ্ঞকং ॥ দর্শয়িত্বা
 ধরারোহে ষট্ পৃথ্বী পঠেন্নমুং ॥ ৩
 একনেব পরং বুদ্ধ শূল সূক্ষ্ম মযং প্লব-
 । কচোদ্ভবাং বুদ্ধহত্যাং তেন তে
 নাশযাম্যহং ॥ * ॥ ৩ সূর্য মণ্ডল
 সম্মুতে বকগালয় সম্ভবে । অমাবী
 জমঘে দেবি শক্রশাপাঙ্ঘিন্চ্যতাং ॥
 ৩ বেদানাং পুণবো বীজং বুদ্ধানন্দ
 মযং যদি । তেন সত্যেন্ন তে দেবি
 বুদ্ধহত্যাং ব্যপোহজ্ঞ ॥ তুং ষডঙ্গ
 যুক্তঞ্চ বকারং বিন্দু সংযুতং । এব-
 সকারকঞ্চাপি বগাঙ্কর সমন্বিতং ॥
 জপ্তা মন্ত্রী ততো ধ্যায়েৎ স্ব মন্ত্রা-
 ঙ্গল সুন্দরী আনন্দ ভৈরবং ধ্যায়ে-
 দ্যথা তন্ত্রানুসারতঃ ॥ রক্তবর্ণ চ-
 তুরাহং ত্রিনেত্রং বরদং শিবং । জটা
 জুট ধরং দেবং বাসুকী কণ্ঠ ভূষিতং
 ॥ উমকঞ্চ কপালঞ্চ মদুরং পাশ
 মুক্তনং । ধারিণং তং মহেশ্বেদেবং ব্যা-
 ধুং স্যাম্বরং শিবং ॥ এবং ধ্যায়া নহে-
 শানি তস্য মধ্যে পুপুজয়েৎ । মাযা
 বীজং ততো হং কট নস্ত্রেণানেন
 সত্যজেৎ ॥ তত শুষ্কিন্মহেশানি

নদ্য

অনুষ্ঠানৈরবী স্নেহে। আনন্দভৈ-
 রবী দেবী। স্নাতক্য জসৎকরাং ॥
 ধোরকপা বরারোহা। ত্রিনেত্রা র-
 ক্ত বাসন। রক্তবর্ণা মহারৌদ্রী।
 মহাসুভৈরবাবিতা ॥ বুদ্ধ বিষ্ণু স-
 হেশাদৈঃ স্ত্যমানা শিবা ভক্তে ।
 ইতি ধ্যান্মাহে শানি তেনৈব নমু-
 ন্যাজে ॥ তযো রৈক্য বিভাব্যে-
 ব গায়ত্রী দশধা জপেৎ । ভৈরবং
 ডেস্ত লক্ষ্যাক্তা বিদ্যা হ তদনন্তরং ॥
 সূধা হেবো ততঃ পশ্চাক্সীমহীতি
 ততো বদেৎ । তাম্মা দেবী ততঃ
 পশ্চাত্ত্বয়ন্তে চ পুচোদযাৎ ॥ ইতি
 তে কথিতা দৈবী গায়ত্রী পরমাক্ষ-
 রী। উন্যঃ স্বয়ং মাত্রেণ দুব্য শুদ্ধি-
 শ্চ জাযতে ॥ তস্য পুসাদাদীশো
 হং সত্য সত্যং ন সশ্যঃ । তস্য
 মধ্যে মূল মন্ত্রং বিলুদইগু জিখেৎ
 সক্ষৎ ॥ রক্তবস্ত্রেণ সপূজ্য সধাং
 মন্ত্রেণ গোপবেৎ ॥ ৯ ॥ ধর্মার্থ কা-
 ম মোক্ষাণাং বিদ্যমানাঞ্চ গার্বতি।
 মহেশাং কারণং যন্মাৎ কারণং প-
 রিত্বিতি ॥ অন্মা ঙ্গ মহেশানি
 শকার কারণ ই তৎ । নৃত্যনো
 হং স মমি বীরভার্য পুসাদিতঃ ॥
 বিবি স্নেহেণ ভেবেসি বিবি স্নেহেণ
 তসা । সেব্যমানং স্বাং স্নেহেণ

নদ্যকী

মুক্তি পুদায়কং ॥ নিরিকল্পো মহে-
 শানি মুক্তিভাগী ন সশ্যঃ । স-
 বিকল্পো বরারোহে রৌরবং য়াতি
 নিশ্চিতং ॥ ইতি কৈবল্যস্তজে ২
 পটলঃ ॥ ৯ ॥ এতানি শ্রুতি স্মৃতি
 বিকল্পত্বান্নোহনর্থানি শিষ্টৈঃ ক-
 দাচিদপি নাচরণীয়ানি ॥
 নদ্যক্রমঃ পু নাডবৃক্ষঃ । ইতি রাজ-
 নিঘণ্টঃ ॥
 নদ্যপকঃ পু সুরাকল্পঃ । মেঘা ইতি
 ভাষা । তৎ পর্য্যাবঃ । নেদকঃ ২
 জগলঃ ৩ । ইতি হেনচন্দ্রঃ ॥
 নদ্যপাসনং স্ত্রী পানকচকতক্ষ্যং ।
 তৎ পর্য্যাবঃ । উপর্দ শঃ ২ অবদ-
 শঃ ৩ চক্ষুঃ ৪ । ইতি হেনচন্দ্রঃ ॥
 নদ্যপুল্লা স্ত্রী ধাতকী । ইতি রাজ-
 নিঘণ্টঃ ॥
 নদ্যনগুঃ পু নদ্যফেনঃ । তৎপ-
 র্য্যাবঃ । কারোত্তরঃ ২ । ইতি হেন-
 চন্দ্রঃ ॥ কারোত্তরঃ ৩ সুরানগুঃ ৪
 । ইত্যনুষ্ঠানং ॥
 নদ্যপাসনং স্ত্রী বাতকীকক্ষঃ । ইতি
 রত্নগানী মনজানঘটৌ ॥
 নদ্যপোজঃ স্ত্রী নাষাদবৃত্তনুরা
 ঙ্গ । অথ ইতি ভাষা । তৎ
 পর্য্যাবঃ । বিষ্ণু ২ বৃক্ষঃ ৩ মগ্নুঃ
 ইতি হেনচন্দ্রঃ ॥

মদুর্গ্য

মধু

মদ্যসন্ধানং স্ত্রী সুরাসজ্জীকরণং ।
 বংশাক্কুলফলাদীন্ বহুকালং সন্ধা-
 য যৎ ক্রিয়তে তৎ । তৎ পর্য্যায়ঃ ।
 আনুতিঃ ২ আসবঃ ৩ অভিব্যবঃ ৪
 । ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥

মদ্যামোদঃ পুং বহনবৃক্ষঃ । ইতি
 রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

মদুঃ পুং দেশবিশেষঃ ॥ হর্ষঃ । ই-
 ত্যাদিকোষঃ ॥ তদেতদ্বিবিবরণং
 যথা । বৈরাট পাণ্ড্যমো অর্থে পূর্ব
 দক্ষ ক্রমেণ তা মদুদেশঃ সমাখ্যা-
 তো নাদীহা তত্র তিষ্ঠতি ॥ ইতি
 শক্তিসঙ্কমতজ্ঞে ৭ পটলঃ ॥

মদুকঃ ত্রি মদুদেশভবঃ । ইতি সি
 ক্তান্তকৌমুদী ॥

মদুকরঃ ত্রি মদুকরঃ । যথা কেম
 প্লিন মদুৎ সর্বেতি নুশ্ববোধ
 ব্যাকরণং ॥

মদুকরঃ ত্রি মদুকরকঃ । যথা ।
 কেমকরোহরিষ্টতাতিঃ স্যামদুক-
 রশকরো । ইতি ত্রিহাণ্ডশেষঃ ॥

মদুস্ত্রী স্ত্রী মদুরাজকন্যায়াং পাণ্ড
 রাজন্য দ্বিতীয়া ত্যং নন্দন সহ
 দেব জননী চ ইতি শব্দরত্নাবলী ॥

মদুর্গ্যঃ
 ত্রিভাঙ্গসম্বন্ধী । ইতি
 সিদ্ধান্তকৌমুদী ॥

মদ্যাপুং শিবঃ । ইতি সিদ্ধান্তকৌ
 মুদ্যামুণাদিবৃত্তিঃ ॥
 মধু স্ত্রী মদ্যং ॥ ক্ষীণং ॥ জনং । ইতি
 বিশ্বঃ হেমচন্দ্রশ্চ ॥ রসভেদঃ ।
 মধুরস ইতি যাবৎ । ইতি শব্দ-
 রত্নাবলী ॥ পুন্নরসঃ । ফুলের মৌ
 ইতি ভাষা । তৎ পর্য্যায়ঃ । মকর-
 ন্দঃ ২ । ইত্যমরঃ ॥ মরন্দঃ ৩ মর-
 ন্দকঃ ৪ । ইতি শব্দরত্নাবলী ॥ ক্ষু-
 দাভির্মক্ষিকাভিঃ কৃতং । মৌ ইতি
 ভাষা । তৎ পর্য্যায়ঃ । ক্ষৌদ্রু ২ না-
 ক্ষিক ৩ । ইত্যমরঃ ॥ নাক্ষিক ৪
 অসুনাসবং ৫ পল্লাসবং ৬ পবিত্রং
 ৭ পিত্র্যং ৮ পুন্নরসাস্বয়ং ৯ । ইতি
 রাজনির্ঘণ্টঃ ॥ নাধীক ১০ সারধ-
 ১১ নক্ষি কবাস্ত ১২ বরটীবাস্ত ১৩
 ভূদ্যাস্ত ১৪ পুন্নরসোত্তবং ১৫ ।
 ইতি ভাবপুকাশঃ ॥ অস্য সানান-
 ন্য গুণাঃ । শীতত্বং । মৃদুত্বং । স্বা-
 দুত্বং । ত্রিদোষ বৃণ নাশিত্বং । কষা-
 যানুরসত্বং । কক্ষত্বং । চক্ষুব্যত্বং ।
 খাস কাস নাশিত্বঞ্চ ॥ ॥ তদ-
 ষ্টবিধং যথা । পৌত্তিকং ১ ভ্রামরং
 ২ ক্ষৌদ্রু ৩ নাক্ষিক ৪ ছাগ্রং ৫ অ-
 ম্যং ৬ উদ্যালকং ৭ দালং ৮ । এ-
 তেষাং লক্ষণানি যথা । পিঙ্গলা ম-
 ক্ষিকা জ্বেষা মহত্যান্না চ সা দ্বিধা ।

নধু

মহতী পুস্তিকা নামী স্বল্পা ক্ষুদ্রুতি
 কথ্যতে ॥ মধ্যমা মক্ষিকা নীলা
 নাম্বিকৈত্যাভিধীষতে । পুস্তিকা ভ্রু
 নর ক্ষুদ্রা মক্ষিকা সম্ভবং মধু ॥ পৌ
 ত্তিকাদুচ্যতে ছাপ্রং বরটীছপ্র সম্ভ
 বং । তপোবনে জরংকারো
 মধু তরুভবং ॥ উদ্দালকন্ত বুলীক
 কারি কীট বিনির্মিতং । দাল নি
 ত্যভিনির্মিত্ত্বং বক্ষকোটর কীটজ
 ॥ * ॥ এতবাং বণা যথা । মাক্ষি
 কং তৈলবর্ণং স্যাৎ ঘৃতবর্ণন্ত পৌ
 ত্তিকং । ক্ষৌদ্রং কপিলবর্ণং স্যাৎ ছ
 তং ভ্রামর মচ্যতে ॥ * ॥ এতে
 বাং গুণা যথা ॥ পৌত্তিকং তেষু বী
 র্যোক্ষং কষায়ামুরসাবুযাৎ । বাতা
 সূত্রপিত্ত কৃভেদি বিদাহি নদকুম
 ধু ॥ পৈ ছল্যাৎ স্বাদু ভয়স্তাভ্রানর
 গুৰু কীর্তিতং । ক্ষৌদ্রং বিশেষতো
 জ্ঞেয়ং শীতলং লঘু লেখনং ॥ তন্মা
 ল্লঘুতরং কক্ষং মাক্ষিকং পুবরং সূত
 । খাসাদিষু চ রোগেষু পুশস্তং তদ্বি
 শেষতঃ ॥ ছাপ্রং বিত্রি ক্রিনিহরং
 রক্ত পিত্ত হরং গুৰু । অৰ্য্যং চক্ষুষ্য
 মাবুষ্যং কফ পিত্তানবাতজিৎ ॥
 উদ্দালকং কষায়োক্ষং কটক্ৰুষ্টি বি
 বাপহং । দালং ককুহরং কক্ষং দী
 পনং হৃদি মেহনুৎ ॥ উক্ষ মুক্ষা

নধু

মূক্ষাচ হন্যাশ্বধু বিধানুযাৎ । মধু
 নুর্কৈ বিকথ্যন্তে বজ্জবিদ্যার্যসংজি
 তং ॥ উক্ষঃ রৌদ্রৈঃ করণৈঃ উক্ষং মধু
 উক্ষান্তং রৌদ্রগীড়িতং জনং বিধানু
 যাৎ বিমতুল্যদ্বাৎ হন্যাৎ ॥ * ॥
 পুরাণ মধু গুণাঃ । বৃহনীয়ং মধু
 নবং বাত শ্লেষ্ম হরং পরং । পুরাণ
 লঘুসংগৃহি নিদ্রোষং হৌল্যনাশ
 নং ॥ দোষ ত্রয় হরং পক্ষ মান মল্লং
 ত্রিদোষ কৎ ॥ অত্র কেচিন্মধুনো
 হুপি সংযোগাভাবাৎ কালপকৃত্য
 নাত্ঃ ॥ * ॥ মধুজাত শর্করা গুণাঃ ।
 মধুজা শর্করা কক্ষা তৃক্ষুর্হৃদ্যতিসা
 ব্রজিৎ । ইতি রাজস্বলভে মধুবর্গঃ
 ॥ * * ॥ অপিত্ত । মাক্ষিকং ভ্রামর
 ক্ষৌদ্রং পৌত্তিকং ছাপ্রকং তথা ।
 আৰ্য্য মৌদ্দালকং দাল মিত্যেষ্ঠী
 মধুজাতযঃ ॥ * ॥ নানা পুন্ন রসা
 হারাঃ কপিলা বন মক্ষিকাঃ । যাঃ
 স্থলা স্তাতি কং গমং মধু মাক্ষিক
 মচ্যতে ॥ * ॥ যৈ স্নিক্সাঞ্জনগোলা
 ভাঃ পুন্নাসক পরাষণাঃ । ভ্রুন্নরৈ
 জ্জনিতং তৈস্ব ভ্রুন্নরং মধু ভন্যতে
 ॥ * ॥ পিত্তনা মাক্ষিকাঃ সন্ধ্যাঃ
 ক্ষুদ্রা ইতি হি বিশেষাঃ । তানি
 কংপাদিতং যত্ত্ব তৎ ক্ষৌদ্রং নহি
 কথ্যতে ॥ * ॥ মহতেয়া মক্ষিকাঃ

নথ

নথ

পিঙ্গাঃ পুস্তিকা ইতি কীর্তিতাঃ ।
 ভজাতঃ মধুধীমন্তিঃ পৌত্তিকং স
 মুদাহত ॥ ৯ ॥ হুপ্রানারক্ত পটল
 সরবাঃ গীত পিঙ্গাঃ । যে লব্ধি
 তদুৎপন্নং নথ হুপ্রক নীরিত ॥
 ৯ ॥ নক্ষত্রাঙ্গীকৃত্ত্বাঃ পীতক
 ষট্পদ সমিভাঃ । তদুত্তম বদর্য
 হু তদার্য্যং নথ ভন্যতে ॥ ৯ ॥ উ
 দ্বালাঃ কপিঘাঃ কীটা তুমে কদ
 লনাঃ স্মৃতাঃ । বল্লীকান্ত শুদুৎপন্ন
 মোদ্যাল কনুদীর্ঘতে ॥ ৯ ॥ ইন্দ্রনী
 ল দলাকারাঃ সূক্ষ্মা শ্চিবুস্তি মদি
 কাঃ । বদ্বীক কোটরান্ত শুভধ দাল
 সিদ ক্রমাৎ ॥ ৯ ॥ ইত্যেতস্যাষ্টধা
 ভেদৈ কৎপতিঃ কথিতা ক্রমাৎ ।
 অথ বক্ষ্যাম্যহং হেবা বর্ণ বীর্ঘ্যা
 দিক ক্রমাৎ ॥ তদ্বথা । নাক্ষিক
 তৈল বর্ণ স্যাৎ শ্বেত ভ্রানর মুচ্য
 তে । কৌস্ত কপিলা ভানং পৌ
 তিকং শুভ সমিভ ॥ আপীত বর্ণ
 হু স্যাৎ পিঙ্গলধ্বংস্য নামক ।
 উদ্বান স্বর্ণ নাদ্বন্দ্যং পিঙ্গা পীথুল
 মুচ্যতে ॥ ৯ ॥ দাগীর্ঘ্য নন্দল সহ
 বদ্বন্দ্যাদিদিগে শব্দর হাবলী প
 তিঃ কাক শব্দর মুখ্যং স্যাৎ ॥
 পিঙ্গল শীত চক্ষুষ্য পিঙ্গিল পি
 ত্ত বাতহুৎ পৌত্তিকং নথ ক্রমেণ

কৃম্যসু পিত্ত দাহক ॥ বিব্র মেহ
 কৃমিযুক্ত বিহ্যাছাপা গুণোভা ।
 অঘ্যঃ মধুতি চক্ষুষ্য কক্ষ পিত্তাদি
 দোষহৎ ॥ উদ্বানান্ত জষ্ঠাদি দো
 বপ্নং সর্ব সিদ্ধিদং । দালং কটু কবা
 য়নং নধুরং পিত্তদাহিচ ॥ ৯ ॥ নব
 ষ্ঠ ভবেৎ শৌল্যং নাতিশ্লেষ হর
 পরং । দেহ শৌল্যাপহং গুাহি পু
 রাণং নধু লেখনং ॥ ৯ ॥ পক্ষং দোষ
 জয়প্নং নধু বিবিধ কজা জাড্য জিহ্বা
 নযাদি ধ্বংসং ধন্তে চ কচ্যৎ বল মতি
 ধৃতিদং বীর্ঘ্য বৃদ্ধিঃ বিধন্তে ॥ ৯ ॥
 আনঞ্চেদান গুল্মাময় পবন কড়া
 পিত্ত দাহাসু দোষ নীশং ন্যূনং বি
 শোষং জনযতি নযুতি ধ্বংস নপ্যণ্ড
 বৃদ্ধেঃ ॥ ৯ ॥ বৃগ শোধন নক্ষানে বৃগ
 সংরোপণাদিষু সাধারণা অধু হি
 তত্তুল্যা নধ্বশকরাঃ ॥ ৯ ॥ উফ
 মহোক্ষ কালে বা বদ্বক্ষ নথাপি
 বা । আনং নধু মনুয্যাণাং বিষব
 ভ্রাপ দায়ক ॥ ৯ ॥ কীটাদি বৃত
 ননু দৃষিতং বহু পৰ্য্যথিতকং নধু
 তঃ । কষ্টকোটর পতঞ্চ মেচকং শুভ
 দেহজনিতঞ্চ মোদক ॥ ৯ ॥ হুৎ
 নিহত্য মধুগাত্ত মপান্য হুশা ভা
 নুধিবং মধু মনাদন যোগ যোগ্য ।
 হিকা ওদ্বানুর বিশোক কক্ষ যুগাতি

मधु

मधु

दोषाणहं भवति दोषद मन्यथा-
 चै ॥ ॥ ॥ माधीमिती मधुं पद्मा
 मधुजा मधुशुकरा । माङ्गीकशर्करा
 चैवा फेदुजा फेदु शर्करा ॥ यद्गुण
 यद्गुणोक्तं तद्गुणं सुस्य शर्कराः ।
 विशेषाद्गुणं वृष्यं च तर्पणं मीण
 देहिनां ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥ ॥
 मृतान्तरमधु गुणाः । मधु शीतं लघु
 स्वादुकफं गुाहि विलेखनं । चक्रुष्यं
 दीपनं स्वर्ष्यं वृण शोधनं रोपणं ॥
 सौम्यनार्यकरं सूक्ष्मं परं स्रोतो
 विशेषधनं । कषायानुरसं ह्लादि पु-
 साद जनकं परं ॥ वल्यं मेधाकरं
 वष्यं विषदं रोचनं हरेत् । अर्थाः
 काम पिन्नासु कफु नेह ह्नम किनीन
 ॥ मेद सुषुषु वमि थाम हिकातीसा-
 र विड्गुहान् । दाह कृत कषयां
 सुतु योगवाहल्ल वातलं ॥ ॥
 अथ मधुभेदाः ॥ माङ्गिकं भ्रामरं
 फेदुं पौत्रिकं छाप्रं मित्यपि ।
 आर्यं मोद्दालकं दाल मित्यष्टौ
 मधु जातयः ॥ ॥ अथ तेषां ल
 क्कगानि गुणाश्च । तत्र माङ्गिकस्य ।
 मङ्गिकाः पिङ्गवर्णास्तु महतेया मधु
 मङ्गिकाः । ताभिः कृतः तैलवर्णं
 माङ्गिकं तत्र पुचकते ॥ माङ्गिकं
 मधुसुश्रेष्ठं नेत्रानव हरं लघु । काम ॥

मार्शः कृत थाम काश कष्य विना-
 शनं ॥ ॥ अथ भ्रामरस्य । किष्किं
 सूक्ष्मः पुसिद्धेत्यः पुस्येतेया अलि
 ति श्चितं । निर्मलं सुटिकाभं यत्र-
 मधु भ्रामरं मृतं ॥ भ्रामरं ब्रह्मपि-
 षु मूत्रजाड्यकरं शुक्रं । स्वादुपाक
 मतिष्यन्दि विशेषात् पिहिलं हि-
 मं ॥ ॥ अथ फेदुस्य । मङ्गि-
 काः कपिलाः सूक्ष्माः फेदुथया सुत्
 कृतं मधु । मूनिभिः फेदु मित्युक्तं
 उद्वर्णात् कपिलं तवेत् ॥ शुणैर्मा-
 ङ्गिकवत् फेदुं विशेषाद्मेह ना-
 शनं । ॥ अथ पौत्रिकस्य । याः
 कृष्ण मशकोपमा लघुतराः पाथो
 महापिण्डितं । वृषाणास्तुकोटैरा-
 सुतगताः पुम्लासकं अरते ॥ ता सु-
 ज्जैस्त रिह पृथिका निगदिता सु-
 त्तिः कृतं सर्पिषा । तुल्यं यद्गुणं त-
 द्दनेचरुजनैः स शीतितं पौत्रिकं
 ॥ पौत्रिकं मधु कफोक्तं पित्त दा-
 हासुवातकं । विदाहि मेह कृहु-
 विरक्त शोषि च ॥ ॥
 भ्रामरं वरटाः कपिलाः
 पिङ्गलं हिमवतो वने । अ-
 षारं त्रैलं छाप्रं मधु
 मृतं ॥ छाप्रं कपिल पीतं म-
 पिहिलं पीतलं शुक्रं । स्वादुपाक

मधु

मधुक

क्रिनि धिन्न रक्तपित्त पुमेहजिह्वे ॥
 भ्रुम त्द मोह विवहृ तर्पणक
 गाधिकं । * । अथायस्य । मधुक वृ
 क्षानिर्वासं करं काराप्रनोस्तवाः ।
 सुवस्त्यायं तदा ख्यातं श्वेतकं मा-
 लवे पुनः ॥ तीक्ष्णतुण्डास्तथाः पीत्र
 मक्षिकाः षट्पदोपमाः । अर्घ्या स्ता
 सुत् क्त यस्तदायं नित्यपरे जशुः
 ॥ आर्घ्यं मधुति चक्रुव्यं कफ पित्त
 हरं परं । कषायं कटुकं पाके
 तिकृष्ण बल पुष्टिकं ॥ * ॥ अथो
 द्दालकस्य । प्रायो बल्मीक मध्यस्थाः
 कपिलाः क्लीटकाः । अर्षस्त्रि क-
 पिलं मूलं तस्यस्योद्दालकं मधु
 ॥ उद्दालकं कटिकरं मय्यं अष्ट वि-
 षापहं । कषाय मूक ममूक कटुपाक
 कृ पित्तकं ॥ * ॥ अथ दालस्य । सं-
 श्रुत्य पतितं पुरां यत्तु पत्रोप-
 रि स्थितं । मधुरासु कषायक तदालं
 मधु कीर्तितं ॥ दालं मधु लघु पो-
 क्तं दीपनीयं कफापहं कषायानु-
 रसं ककं कच्यं हृदि ग्राभी ॥
 ॥ अधिकं मधुरं निर्वा नर्मल सह
 भारिकं । लघु शारे शब्दर तावली
 तूळितं ॥ * ॥ अथ न... मधु
 गुणः ॥ नव मधु भवेत् पृष्ट्ये नाति
 श्लेष्म हरं सरं । पुराणं ग्राहकं

ककं नेदोम मति लेखनं ॥ * ॥
 मधुनः शकृत्वायाश्च शुडस्यगिाव-
 शेषतः । एकसं वत् सरेतीते पु-
 रानिदं मूतं वेषः ॥ * ॥ अथ न-
 धुनः शीतल्य गुणाधिक्य मूकताया
 निषेधः । विष लम्बादपि रसं स-
 विषा भ्रुनराहयः । प्रहीत्वा मधु अ-
 र्क्षुत् तहीतं गुणवन्मध ॥ विषात्त-
 यात्तदुक्तं दुर्वेगोक्तेन वा सह ।
 उष्णार्त्तस्येगकाले च मूतं विष
 अनं मधु ॥ इति भावपुका शः ॥
 मधुः पुं मधुक्रमः । म उलगाह इति
 भाषा ॥ वसन्तर्तुः ॥ दैत्यतेदः ।
 वं हृत्वा विष मधुसदनो हृत् ॥
 तैत्र नामः । इति नेदिनी ॥ अ-
 शोकवृक्षः । इति हेमचन्द्रः ॥ य-
 ष्टिमधु । इति शब्दर तावली ॥ असुर-
 विशेषः । सच शत्रुघ्नहृतः । यम्य
 नाश मथुरा मधुपुरीति ख्याता ॥
 मधुः स्त्री जीवन्तीवृक्षः । इत्यमरः ॥
 मधुकं स्त्री यष्टिमधुका । इत्यमरः ॥
 मधु । इति हेमचन्द्रः ॥
 मधुकः पुं बन्दितेदः ॥ यष्ट्यास्यः ॥
 विहगाश्वरः । इति विश्वः ॥
 मधुकठः पुं कोकिलः । इति त्रिका-
 णशेषः ॥
 मधुकरः पुं भमरः । इत्यमरः ॥

मधुकै

मधुकै

कामी । इति धरणिः ॥ ड्कराज-
 वृक्षः । इति शब्दनाम्ना ॥
 मधुककटिका स्त्री मधुरजयीरविशेषः ।
 मउकटी इति भाषा । क० पर्यायः ।
 यः । अशा २ । इति शब्दचन्द्रिका ॥
 मधुखर्जुरिका । इति राजनिर्घण्टः ॥
 मधुककटी स्त्री मधुवीजपत्रः । इति
 राजनिर्घण्टः ॥
 मधुका स्त्री मधुवष्टिका । इत्यमरः ॥
 मधुपनीवृक्षः । इति मेदिनी ॥
 कम्पवर्णकङ्कनी । इति हेमचन्द्रः ॥
 मधुस्रकटिका स्त्री जयीरविशेषः ।
 मधुस्रकटी मधुर इति महुर
 इति च भाषा । त० पर्यायः । मात-
 लुङ्गा २ सुगङ्गा ३ गिरिजा ४ पूति-
 पुष्पिका ५ अत्युष्मा ६ अद्भुता ७ ।
 इति रत्नमाणा ॥ अस्या गुणः ।
 शीतत्वम् । श्लेष्मलत्वम् । आमपु-
 नादनत्वम् । कच्यत्वम् । स्वादुत्वम् । शुक-
 त्वम् । सिक्त्वम् । वातपित्तविनाशि-
 त्वम् । इति राजवल्लभः ॥
 मधुकं पुं तुमरः । इति हेमचन्द्रः
 मधुकेशटः पुं तुमरः । इति त्रिका-
 षोडशः ॥
 मधुकैटभो पुं असुरविशेषो ।
 तयो क० पर्यायादि यथा । दैन-
 न्दिने तु पुनये पुसुष्ठे गकउधुजे

पुतस्य शुवण विड्जाता वसुरो मधु-
 कैटभो ॥ कर्मपृष्ठ गता पृथी वि-
 नीनेषा भवद्भ्रूलैः । तां वीशीर्णां
 षोगनिद्रा महानाया ब्यलोकयत् ॥
 तां वै दृत्तरां कर्तुं पृथीं पुति-
 १ देवरी । उपायं चिन्तयामास कथं
 पृथी भवेद्भृता ॥ इदानीं माञ्ज्यवत्
 पृथी पुवृता कोमला जलैः । सृष्टि-
 काले जनान् वोढुं कथं शक्ता त-
 विष्यति ॥ इति सङ्क्षिप्त्य सा माता
 जगतां सृष्टिकारिणी । उपगम्य तदा
 विष्णुमासमाद सुनिद्रितम् । तस्तु सुष्ठु
 समासाद्य जगन्नाथं कृण्वन्पतिम् ।
 वामहस्तं कनिष्ठागुं तस्य कर्णे न्यवे-
 शयत् ॥ निवेश्य मधुरागेण पोषुः
 त्त्य श्रावणं नलम् । चूर्णीचकार सा
 देवी योगनिद्रा जगत्पुंसुः ॥ तं
 कर्णमलं चूर्णभेद्यं मधुं नामासुरो त-
 वत् । ततो दक्षिणं हस्तस्य कनिष्ठा-
 गुस्तु दक्षिणे ॥ कर्णे न्यवेशयद्देवी
 तन्मादप्युद्धृतं नलम् । तच्चापि क्रो-
 दः कर्णासकशाथागुं जनतु ॥ त-
 द्निद्रितं तैः कृत्वा नानं बलवानसु-
 प्रेक्ष ॥ पिङ्गलापमर्गः स च पानार्थं
 यथासिद्धिं पानमधु ॥ स तं सुप्तं न-
 हादेवी मधुं नामाकरोत्तदा । उद-
 पमः कीटं वद्धाति महानाया करेः

षतः ॥ अत स्तु कैंटताथ्यस्तु ॥
 देवी तदाकरोत् । तावुवाच नह
 नाया युध्यतां हरिणा सह ॥ युवानो
 शुद्धयैवात्र भवन्तो निहनिष्यति ।
 यदा युवां पुत्रावेषेथे आवां विष्णो
 वधानतो ॥ तदैवायं युवां इ
 नान्यथा हरि रप्यथ । महामाया मो
 हितो तौ विष्णुगात्रे तदा मूढः ॥
 भ्रममाणो ददृशतु नर्ततिपद्म हित
 विधिः । तमूढतु स्तो धातारं हनि
 ष्यावो हृदय नानितं ॥ त्वं जागरय
 वैद्वष्टं यदि जीवितु मिहसि । ततो
 बुक्का महामायां योगनिद्रां जगत्
 पुसू ॥ पुसायामास तदा स्तुतिभि
 नर्ततिभि र्भिया । चिन्तं स्तुताथ सा दे
 वी बुक्का जगद्भ्राना ॥ पुसमा भव
 दतर्थं मुवाच च यथा विधिः । किमर्थं
 सस्तुता चाहं णिं करिष्याम्यहं त
 व ॥ तद्वदतु महं भाग करिष्याम्यह
 मद्यतो । तत स्तुतं महामायापुक्का
 धात्रा महाभ्राना ॥ पुत्रावेषेथे जगन्ना
 थं यावन्नो मां हनिष्यतः । तदा
 ह्यैतौ दूर्द्धवा वरुणा नर्त सह ॥
 ॥ इत्युक्त्वा सा तदा ददृशत्पुत्रावलीं
 दाम्भना । वेदधामास ततो मो
 हयामास तौ तदा ॥ ततः प्रवृद्धः
 कृष्णः स ददर्श तयशालिनः । बुक्काण

काणशेषः ॥
 नधुदती श्री पाटलावकः । इति
 भावपुकाशः ॥ ततु वीरा व
 नधुदुः प... ॥ अनतो हृणि
 गेण तामोधतुं क्रमो हभवत्
 नधुध्यामानामहावीरान् वैद्वष्टं मधु
 कटभान् ॥ अथ बुक्का शिलाकपा
 ह्निं शक्तिं तदाकरोत् । अर्द्ध
 योजन विस्तीर्णां सार्द्धं योजन माय
 तां ॥ तस्यां शिलायां वैद्वष्टो
 युयुधे नृप सन्तम । सह ताभ्यां शि
 ला सा त् पुविवेश जलान्तरं ॥ त
 स्यास्तु शक्त्यां मन्नायां तोयेषु यु
 युधे हरिः । पक्षवश सहस्राणि बाह
 युक्के निरन्तरं ॥ यदा नैवाशक्यस्तु
 तौ विष्णु जगतां पतिः । परां
 चिन्तां तदा वाप विधातापि भया
 ततः ॥ तत स्तावेव तं विष्णु मूढतु
 र्वलदर्पितो । पुनः पुन स्तो गजस्ते
 महामाया विमोहितो ॥ तस्मै
 स्तुमियुक्तेन वरं वरय माधव । तवेष्टं
 संपुदास्यावः सत्यमेतद्वराधुना ॥
 तयोस्तद्वचनं श्रुत्वा भगवान् गकड
 धृजः । उवाच तौ युवां वधेया भ
 वेतां मे महाबली ॥ इति देहि
 वरं नहं दातव्यं यदि विद्यते ।
 तौ तदा प्राह युष्मन्तो योगेय नो

तस्य दृष्ट्याः कलनयाः स्मृताः । द-
र्शनरामधरा देवी रोगप्यङ्कुर विभु

गता । धियमानापि देवोवै यद्वा-

दपि मूह मूहः ॥ ततः सुयोस्तु मृत-

योः शरीरे जगतां पतिः । बुद्ध

शक्तिः समुद्धृत्य न्यथांस्तस्यां प-

यत्नतः ॥ उक्ततायां पृथिव्यास्तु ज-

नानादेशेदो विलेपनैः । सूक्ष्मा मक-

रोः पृथ्वीं क्लेदितां तोय रान्शि-

तिः ॥ मेदो विलेपिता वस्मान्नीय-

ते मेदिनीति सा । अद्यापि पृथ्वि-

वी देवी देव मानुष राक्षसैः ॥

इतिकालिकापुराणे ७१ अध्यायः ॥

मधुकोषः पू० मधुमक्षिकाकृतको-

षः । श्लोकात् इति भाष्या । तत्-

पर्यायः । मधुक्रमः ३ । इति शब्द-

चन्द्रिका ॥ हागमूह इति मांसा

शिनो वदन्ति ॥

मधुक्रमः पू० पुनः० नमधुपानक्रमः ।

तत् पर्यायः । मधुवारा २ । इति-

नरः ॥ मधुकोषः । इति शब्द-

चन्द्रिका ॥

मधुखर्जुरिका ३ खर्जुरदिशेषः ।

तत् पर्यायः । मधुकर्कटिका २ को-

टिका ३ कर्कटिकी ४ मधुफ-

नित ३ ३ ३ ३ ३ मधुखर्जुरी

१ ॥ पिहना ॥ मधुस्य ३ ३ ३ ३ ३

मधुरत्न । मधुस्य । सत्ताप पित्त-

॥ बुद्धाणं नाशः । सर्व लक्षण संयुक्ता
नं ऊवा । बुद्धशक्ति शिला । शक्ति ति
द्धृत्य धीयतां यथा ॥ तत्र हि द्वा ॥
धारे इनिष्यामि महाबलो । तयो
बुद्धा इहैषैव उदधार शिला
॥ तस्य मध्ये पर्वतागे इह पर्वत
कपथक । उद्धे हि द्वा शिला ति
द्वा पृथिवेश रनातल ॥ ऐशान्य
मठवत् कर्मः पर्वत शार्गुही २ शि-
ला । वायव्याक्ष तथान्तो नैर्षतय
क्ष सुरेश्वरी ॥ महामाया जगद्धात्री
शैलकथ प्रधारिणी । आश्रय्याक्ष क-
यं विष्णुरेक कपथ संहितः ॥ बुद्ध
शक्ति शिला गृह्णन् तगवान् पर-
मेश्वरः । मध्ये बुद्धा इहैषैव वराह
श्च तथा परः ॥ ततो वराह पृष्ठस्य
चरमे जगतां पतिः । हि द्वा शिला
मवष्टत्य बुद्धशक्ति मधोगता ॥ वा-
मे वज्रघने यद्वादारोप्य शिरसी त-
योः । जगदाधार भूतः स सर्व यत्न
संयुतः ॥ सर्वै र्व लैः समाक्रम्य
छिद्यन् स पृथक् पृथक् मधुकेटत
योः सम्यक् वीरयोः पृथिवीं मृते ॥
तस्य चाक्रम्य संहानाद् बुद्धशक्ति रथो

मधु

कर्तुः । यत्वीर्यं विवर्धनदधु

इति राजनिर्घण्टः ॥

मधुगायनः पुं कोकिलः । इति
राजनिर्घण्टः ॥

इति त्रिकाण-

मधुञ्जनः पुं शोभाञ्जनवृक्षः ।
इति शब्दनामा ॥

वः ॥

वः पुं रक्तशिगुः । इति शब्द-
रत्नावली ॥

मधुघोषः पुं कोकिलः । इति
शब्दनामा ॥

मधुः पुं वृक्षविशेषः । नौलगाह
इति भाषा । तत्पर्यायम् । मधुः
२ गुडपुष्पः ३ । इत्यमरः ॥

मधुहृदा स्त्री मधुरशिखा । इति भाव-
प्रकाशः ॥

मधुञ्जः स्त्री शिकुक् । इति राज-
निर्घण्टः ॥

मधुधातुः पुं नाह्निकः । इति राज-
निर्घण्टः ॥

मधुरज्जीरः पुं मधुरज्जीरः । इति
राजनिर्घण्टः ॥

मधुधुनिः स्त्री खण्डः । खण्ड इति भाषा
। इति हेमचन्द्रः ॥

मधुञ्जा स्त्री पृथिवी । इति शब्द-
चन्द्रिका ॥ िता । तत्पर्यायम् ।

मधुधेनुः स्त्री दानार्थमधादिनिर्मित
सर्वसागोः । तथा । होतोवाच

महाधेता २ इति त्रिकाणशेषः ॥

। मधुधेनुं प्रवक्ष्यामि सर्वपातक

मधुञ्जिः पुं विकुः । इति शब्दरत्ना-
वली ॥

नाशिनी । अनलिष्टे महीपृष्ठे क्-
षाजिन अशास्त्रे ॥ धेनुं मधुम-

मधुञ्जः स्त्री ईक्षुः । इति त्रिकाण-
शेषः ॥

यी कृदा संपूर्णा घटबोडशी ।
चतुर्थेन तथांशेन वत्सकं परि-

मधुञ्जः पुं ईक्षुः । इति राजनिर्घण्टः
मधुञ्जः स्त्री मधुरज्जीरः । इति राज-
निर्घण्टः ॥

कल्पयेत् ॥ सोवर्गं नूथं कृदा श्-
दाग्यं च चन्दनैः । पृष्ठं तानुमयं

मधुञ्जः पुं कान्धेवः । इति हेम-
चन्द्रः ॥

कृदा सास्त्रां पठनयीं तथा ॥ प-
दा निष्कनयान् कृदा सितकवज क-

मधुञ्जः पुं आनुवृक्षः । इति त्रि-

घला । नूथं शुडनयं कृदा जिह्वां
शकरया तथा ॥ ङ्ठो पुं नयो

मधुधे

मधुना

तस्य दस्ताः कलनयाः श्रुताः । द-
 र्त्तरोमधरा देवी रोग्यकुर विभु-
 विता ॥ शुभस्तपप्रदुवणा गुनाणां
 परित्रुत् ३३ । सर्व लक्षण संयुक्ता
 सप्तयान्याविता तथा ॥ चतुर्विंशति
 लपात्राणि चतुर्दक्षिणं प्रापयेत् ।
 ह्यादितां वज्रयुग्मेन षष्ठाभरणं तु
 वितां ॥ कांस्योपादोहनां ३३
 ह्युपलैस्तु षष्ठीतां । अथने वि-
 बुवे पुण्ये व्यतीपाते दिनकथे ॥
 स क्राव्या मुपरागे च सर्वकालं य-
 दूहता । द्रव्यं वाक्त्रणं सम्पत्तिं दृष्ट्वा
 तास्तु प्रदापयेत् ॥ वाक्त्रगाय दार-
 द्राय शोत्रिवायाहितान्ने । आर्या
 वरुत्समं पश्ये वेद वेदाङ्क पार-
 गे ॥ तान्श्राव्यं प्रदातव्या मधुधेन
 नर्रोस्तन । पृहृदेषो न विष्टुत्तु गह्व-
 र्मुपादि पुञ्जितं ॥ आह्लाद्य वज्रयु-
 ग्मेन मुद्रिका कर्णप्रकैः । वृषक्र्या
 वक्रिणां दस्ता विस्तृताय विवर्जितः
 ॥ कलपर्वस्तु कर्तव्यं पश्चाद्दानं स-
 मर्पयेत् । रसज्जा सर्व देवनां सर्व
 भूत हिते श्रुता ॥ प्रीयतां गित्
 देवाश्च मधुधेनो नमोस्तुते । एव
 मृह्यार्यं तां धेनुं वाक्त्रगाय निवे-
 दयेत् ॥ अहं गृह्णातिं त्वां देवि
 अट्टवर्षे विशेषतः । कानं कान

मधुधे कानां मधुधेनो नमोस्तुते ॥
 मधुवातेति मन्त्रेण दद्यादाशुभिके-
 गतु । दस्ता धेनुं महाराज ह प्रको-
 पानहो तथा ॥ एवमः अकृते त-
 क्त्या मधुधेनूं नराधिप । दस्ता दानं
 पायसेन मधुना च दिनं नयेत् ॥
 वाक्त्रगेऽपि त्रिरात्रं नुपुपायस
 नयत् । एव कृते तु षट्पुण्यं
 तन्निबोध नराधिप ॥ यत्र नद्ये
 नधुवहा यत्र पासय कर्दमाः । षष-
 यो ननुयः सिद्धा सुत्रं गृह्णति धेनुदाः
 ॥ तत्र तोगानथो तु वृक्षलोके
 स तिष्ठति । कीडिवा सुचिरं कालं
 पुन नृत्यं नुपागता । स तुक्ता वि-
 पुलान् तोगान् विष्णुलोकं स ग-
 हति ॥ दक्षप्रान् दक्षप्रानाया-
 नैकैक विंशतिः । नयते विष्णुसा-
 युज्यं मधुधेनूं प्रसादतः ॥ य इदं
 शृणुयात्तु क्त्या श्रावयेत्तपि नानवः
 । सर्वपापं निमृक्तो विष्णुलो-
 कं स गहति ॥ इत्यादि वराह पु-
 राणे श्वेतोपाख्याने मधुधेन
 नाहाय्यं ॥

मधुना विष्णुर्कः पुं मधुनारिकेलः ।
 एवमनारिकेल इति कौकले पुंसि-
 क् । एवमनारिकेल इति च ख्यातं ।
 तत्पय्यायः । नाडीकफलः २ मधु-

मधुप

कलः ३ असितककलः ४ माहिक
 कलः ५ मृदुकलः ६ बहकृत् ७ रुम्
 कलः ८ । अस्य षुगाः । मधुरद्वं ।
 शिशिरद्वं । दाहत्कात्ति पित्तहा-
 रिद्वं । वज्रपष्टि श्लेष्कात्ति कारि-
 द्वं । वीर्य विवर्द्धनद्वं । कच्यद्वं ॥
 अपिच । माधीकं । नालिकेरं । कल
 मति मधुरं । दुर्जरं । जलकारि श्लिष्कं
 वातातिसारं । तुम लघनं मथ धुं स-
 नं । वह्निदीप्येः । आन श्लेष्म पु-
 कोपं । जनयति अकते चाककात्ति
 बलकं शैर्यं । देहस्य खस्ते घन म-
 दन कला वर्द्धनं । पित्तनाशं ॥ इति
 राजनिर्घटः ॥

मधुनी श्री कृष्णशेषः । नाकडहा ॥
 ता इति माकं । चाउमी इति च
 भावा । तं पर्यायः । घृतमञ्जा २
 बायसोली ३ साङ्गला ४ । इति
 रत्नमाला ॥

मधुनेता पुं । तुमरः । इति शब्द-
 चन्द्रिका ॥

मधुपः पुं । तुमरः । इति तुमरः ॥

मधुपर्कं श्री दधिसंयुक्तमधु । तं
 पर्यायः । महोदयः २ । इति हेम-
 चन्द्रः ॥ अपिच । मधुपर्कं दधि
 मधु घृत मपिहितं । कां सार्नेति ।
 अपिहितं माहादितं । इत्येका-

मधुप

दशीतले कात्यायनसूत्रं ॥

मधुपर्कः पुं । षोडशोपचारपूजा-
 स्तुगत षष्टोपचारः । तस्य धुमाणा
 यथा । दधि सर्पं । जलं । कौदुं । सि-
 तै । त्रातिसु पक्षतिः । पोच्यते
 मधुपर्कस्तु सर्वदेवोष तुष्टवे ॥ अ-
 कृतं सर्वतः । घ्नं । सिता दधि घृतं
 मधु । सर्वेषां मधिकं । कौदुं । मधु-
 पर्के पुनोजयेत् ॥ तददद्यात्का-
 स्यपात्रेण रौद्रं श्वेतं भवेन वा ।
 ज्योतिष्टोमनाशनेधादौ पूर्वे चे-
 ष्ठे पुन्यने ॥ मधुपर्कः पुतिष्ठो
 ह्यं । सर्वदेवोष तुष्टिदः । धर्मार्थ
 कान मोक्षाणां साधकः परिकीर्ति-
 तः ॥ मधुपर्कः सौम्योत्सो ग्यं तुष्टि
 पुष्टि पुदायकः । इति कालिकापु-
 राणे ७१ अध्यायः ॥ * ॥ अपिच ।
 आज्यं दधि मधुमिश्रं । मधुपर्कं वि-
 दू र्द्धाः । इति तन्त्रसारः ॥ * ॥
 तद्दाने नू द्वा यथा । संसृक्तानामि-
 काङ्गुठा तिस्रो हन्याः संसृक्तानि-
 ताः । मधुपर्के च सा नू द्वा विद्विद्धिः
 परिकीर्तितः ॥ इति हरिउक्ति-
 विनासः ॥

मधुपर्णिका श्री गङ्गादी ॥ नीली-
 वृक्षः । इत्यमरः ॥ वराहकाम्ता ॥
 इति शब्दचन्द्रिका ॥ ७३३ ॥

मधुय

मधुन

सदृशना। इति राजनिर्घण्टः ॥

मधुपर्णा स्त्री शुद्धी । इत्यमरः ॥

गम्भारीवृक्षः ॥ नीलीवृक्षः । इति
मेदिनी ॥ मधुबीजपूरः । इति
राजनिर्घण्टः ॥

मधुपाका स्त्री वड्भुजा । इति राज-
निर्घण्टः ॥

मधुपात्री पुं लुमरः । इत्यमर-
टीकायां रानाशुनः ॥ मधुपान-
कर्तृत्रि ॥

मधुपालिका स्त्री गम्भारी । इति
शब्दमात्रा ॥

मधुपीलः- पुं महापीलः । इति
राजनिर्घण्टः ॥

मधुपुरी स्त्री मधुप्रा । इति शब्दरत्ना-
वली ॥

मधुपुत्रः पुं मधुक्रमः । इति रत्न-
माला ॥ शिरीषवृक्षः ॥ अशोक
वृक्षः ॥ बहलवृक्षः । इति राज-
निर्घण्टः ॥

मधुपुत्रा स्त्री दन्डीवृक्षः ॥ नागदन्डी
वृक्षः । इति राजनिर्घण्टः ॥

मधुपुत्रियः पुं बलरानः । इति त्रिका-
णशेषः ॥ भूमिजम्बूः । यथा । नादे-
यी स्त्री नागरद सुहृगुम्फो मधु-
पुत्रियः । इति जटाधरः ॥

मधुफलः पुं मधुनारिकेलः । इति

राजनिर्घण्टः । विककतवृक्षः । इति
शब्दचन्द्रिका ॥

मधुफलिका स्त्री मधुखड्गुरिका । इति
राजनिर्घण्टः ॥

मधुवह्नी स्त्री वामशीलता । इति
राजनिर्घण्टः ॥

मधुवर्ति पुं विकः । इति शब्दरत्ना-
वली ॥

मधुनञ्जा पुं आथोटवृक्षः । इति
राजनिर्घण्टः ॥

मधुमती स्त्री काशप्ररीवृक्षः ॥ नदी-
विशेषः । तस्यां जल-गुणाः । चन्द्र-
भाग-गुणसाम्यद-प्रेम-किञ्च माधु-
मतमग्निदीपन- । इति राजनिर्घण्टः

॥ उपान्यनायिकाविशेषः । यथा ।
तथा मधुमती निक्षिर्जायते नात्र
संशयः । देवचेटी शत शत-तस्य
वप्या भवन्ति ॥ स्वर्गे मर्त्ये च
पाताले स यत्र गन्तुं सिद्धिः । त-
त्रैव चेष्टिकाः सर्वा न्यन्ति नात्र स-
ंशयः । इति कृकलासदीपिकायां

० पटलः ॥

मधुमथनः पुं विकः । इति हला-
युक् ॥

मधुमल्ली स्त्री मालती । इति शब्द-
माला ॥

मधुमसुक स्त्री पिष्टकविशेषः । यथा

মধুর

। মধু তৈল ঘূতৈ মধে্যে বেষ্টিতাঃ ।
সমিতাশ্চ যাঃ । মধুমস্কক মুদ্দিষ্ট-
তস্যার্থ্য পরিমার্জম ॥ ইতি শব্দ-
চন্দ্রিকা ॥ অস্য গুণাঃ পিষ্টশব্দে
দুষ্টব্য্যাঃ ॥

মধুমক্ষিকা স্ত্রী কীটবিশেষঃ । মৌ
মাছী ইতি ভাষা । তৎপর্য্যায়ঃ ।
সরণা ২ । ইত্যমরঃ ॥

মধুনাগীক স্ত্রী মদ্যং । ইত্যমর-
টী সাদা ভরতঃ ॥

মধুমারকঃ পুং ভূমরঃ । ইতি রাজ-
নিঘণ্টঃ ॥

মধুমূল স্ত্রী আলকং । মৌ আল
ইতি ভাষা । ইতি শব্দচন্দ্রিকা ॥

মধুশ্চিঃ স্ত্রী ইক্ষুঃ । ইতি শব্দ-
চন্দ্রিকা ॥

মধুযষ্টিকা স্ত্রী যষ্টিকাধা । তৎপর্য্যায়ঃ
। মধুকং ২ ক্ল ত ৩ যষ্টিনমুক ৪
। ইত্যমরঃ ॥ মধুযষ্টী ৫ । ইতি
ভরতঃ ॥

মধুযষ্টী স্ত্রী মধুযষ্টিকা । ইতি শব্দ-
নানা ॥

মধুর স্ত্রী বঙ্গং । ইতি রাজনিঘণ্ট
॥ বিষ্ণুঃ । ইতি মেদিনী ॥

মধুরঃ পুং নিষ্টরনঃ । ইতি ইক্ষুাদৌ
লক্ষ্যে । ইত্যমরঃ ॥ তৎপর্য্যায়ঃ
। গৌল্যঃ ২ । ইতি রাজনিঘণ্টঃ ॥

মধুর

রসক্লেপ্তঃ ৩ গুল্যঃ ৪ স্বাদুঃ ৫ নধু-
লকঃ ৬ । ইতি হেনচন্দ্রিকা । তস্য
গুণাঃ । পুণ্ড্রনর্দং । কৃষ্ণিত্বং । কৃষ্ণ-
ত্বং । বাবু পিত্ত নাশিত্বং । রসায়-
নর্দং । শুকত্বং । স্নিগ্ধত্বং । চক্ষুব্যত্ব
তিপগত্বং । সরত্বঞ্চ ॥ অন্যচ্চ । র-
সঃ । মধুরকঃ শীতো ধাতু স্তন্য বল
পুদঃ । চক্ষুষ্যে বাত পিত্তপঃ স্ব-
র্য্যাৎ শৌল্য কফ ক্রনী ॥ সোতি
যুক্তো জ্বর শ্বাস গল গণ্ডাদি রোগ
কৃৎ । ইতি রাজবল্লভঃ ॥ অপিচ ।
মধুরস্ক রস শ্চিনোতি কেশান্ ব-
পুষঃ স্বৈর্য্য বলোজ্জ বীর্য়্যদায়ী ।
অতিসেবনতঃ পুমেহ শৈত্য জ-
ডতা নান্দ্য মুখান্ন করোতি দো-
ষান্ ॥ ইতি রাজনিঘণ্টঃ ॥ জীষকঃ
॥ রক্তশিগুঃ ॥ রাজামুঃ ॥ রক্তে-
ক্ষুঃ ॥ শুভঃ ॥ শালিঃ । ইতিচ রাজ-
নিঘণ্টঃ ॥

মধুরঃ ত্রি মধুররসবিশিষ্টঃ । স্বাদুঃ ॥
পিয়ঃ । ইতি মেদিনী ॥ পারিতা-
ষিক মধুরাণি মথ্য । বিদ্যোক্তিঃ ।
প্ৰিয়াধর জচাদিঃ । শশী । স্ত্রিবঃ ॥
বায়োক্তিঃ । ইতি কবিকল্পলতা ॥

মধুরকঃ পুং জীবকবৃক্ষঃ । ইত্যমরঃ ॥
মধুরশ্চকঃ স্ত্রী মৎস্যবিশেষঃ ।
তৎপর্য্যায়ঃ । কঙ্কনী ২ কঙ্কনা ৩

मधुर

मधुरि

अनन्ता ४ नाधी ५ । इति शब्दरत्ना-
वली ॥

मधुरजघ्नीरः पुं मधुरजघ्नीरः । त०
पर्यायः । मधुरजघ्नीरः २ मधुरजघ्नीरः ३
रसदायी ४ शक्ररक्तः ५ पित्रुदायी
७ । अन्य गुणाः ॥ मधुरत्व । शिथि-
रत्व । कफपित्तशोफशुभ्रमृच्छि-
ह्व । तर्पणत्व । वष्यत्व । पुष्टिकार-
कत्वम् ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

मधुरवृक्षः पुं धववृक्षः । इति त्रिका-
णशेषः ॥

मधुरत्रयः स्त्री सितामाङ्गिकं सर्पिञ्च
। इति राजनिर्घण्टः ॥

मधुरत्रिफला स्त्री द्राक्षाफलकाश्या
व्यफलथङ्गुरीफलम् । इति राज-
निर्घण्टः ॥

मधुरनिम्बना स्त्री मधुरमधुरयुक्तानारी ।
इति त्रिकाणशेषः ॥

मधुरफलः पुं राजवदरः । इति
राजनिर्घण्टः ॥

मधुरवल्ली स्त्री मधुवीजगुरः । इति
राजनिर्घण्टः ॥

मधुरसः पुं इक्षुः । इति शब्दरत्ना-
वली ॥ तालः । इति राजनिर्घण्टः ॥

मधुरमा स्त्री मूषा । इत्यमरः ॥
द्राक्षा ॥ दुष्णिका । इति मेदिनी ॥
गन्तारी । इति भावपुकाशः ॥

मधुरमुवा स्त्री पिण्ठज्जूरी । इति
राजनिर्घण्टः ॥

मधुरा स्त्री शतपुत्रा ॥ मिश्रुवा ॥
मधुरानगरी ॥ मधुकर्णिका ॥ मे-
दा ॥ मधुनी । मधुगष्टिका । इति
मेदिनी ॥ काकोली ॥ शतावरी ॥
बृहज्जीवञ्जी ॥ पालक्यशाकः । इति
राजनिर्घण्टः ॥

मधुराम्बकः पुं आयुतकः । इति
शब्दचन्द्रिका ॥

मधुराम्बकलः पुं रेफलः । त० प-
र्यायः । आरः २ । इति रत्नमाला ॥

मधुरालापा स्त्री श्मश्रुका । इति
राजनिर्घण्टः ॥

मधुरालावनी स्त्री राजालावः । इति
राजनिर्घण्टः ॥

मधुरिका स्त्री क्णुविशेषः । मोरी
इति भाषा । त० पर्यायः । शाले-
यः २ शीतशिवः ३ हृत्वा ४ निशी ५
मिश्रुवा ७ । इत्यमरः ॥ शालेयः १
मिस्रुः २ मिस्री ३ मिस्रिः ४ । इति
तिङ्गीका ॥ अवाङ्गुली ११ मङ्गल्या
१२ मधुका १३ । इति रत्नमाला ॥

मधुरी १४ । इति शब्दरत्ना-
वली ॥ अन्य गुणाः । रोचकत्व । शुक्रका-
रित्व । दाह रक्तपित्त नाशित्वम् ।
इति राजवल्लभः ॥

मधु

मधु

मधुरिपुः पुं विष्णुः । इत्यमरः ॥
 मधुरेणुः पुं कटतीवृकः । इति
 राजनिघण्टुः ॥
 मधुरोदकः पुं कलसनदः ॥ सतु
 श्यादूरकनयः पुं मधुरदीपवेष्टितः स
 सुसमूहाणां शेषनमूदुः । इति क
 टाक्षरः ॥
 मधुलं स्त्री मद्यं । इति शब्दचन्द्रिका ॥
 मधुलणः पुं रक्तशोभाञ्जनः । इति
 रत्नमाला ॥
 मधुलता स्त्री शूलित्वा । इति राज
 निघण्टुः ॥
 मधुलिका स्त्री राजिका । इति राज
 निघण्टुः ॥
 मधुलिट् पुं तुमरः । इत्यमरः ॥
 मधुलेही पुं तुमरः । इति शब्द
 रत्नावली ॥
 मधुलोत्तलः पुं तुमरः । इति राज
 निघण्टुः ॥
 मधुलुनं स्त्री मधुलुवायां वनविशेषः
 यथा । उदात्त गह्वरं तु यमुना
 ना सुटं शक्ति । पण्यं मधुवनं यत्र
 सामिष्यं नित्यं हरेः ॥ इति
 श्रीभागवते ४ स्कन्धे ८ अध्यायः ॥
 किष्किक्वायां सुग्रीवसङ्घे वनविशेषः
 । इति रामायणे किष्किक्वाकाण्डे ॥
 मधुवनः पुं कोकिलः । इति शब्द

चन्द्रिका ॥
 मधुवल्ली स्त्री मधुमधु ॥ स्त्रीतिनकं
 इति राजनिघण्टुः ॥
 मधुवारः पुं मधुक्रमः । इत्यमरः ॥
 मधुपुनः पुं नद्यपान परिपाटी ।
 इति उड्डीकायां भरतः ॥
 मधुपुञ्जः पुं दाडिमः । इति राज
 निघण्टुः ॥
 मधुपुञ्जपूरः पुं मधुकर्कटिका । मीठा
 विजौरा इति हिन्दीभाषा । उल्
 पन्यायः । मधुपुञ्जी २ मधुरकर्कटी
 ३ मधुरवल्ली ४ मधुकर्कटी ५ मधुरक
 ला ६ महाकला ७ वल्गुयाना ८ ।
 अस्य गुणाः । मधुरत्वं । शिथिलत्वं
 । दाहनाशित्वं । त्रिदोषशमनत्वं
 । कच्यत्वं । पथ्यत्वं । शुक्रत्वं । दुर्ज
 रत्वकं । इति राजनिघण्टुः ॥
 मधुपुतः पुं तुमरः । इत्यमरः ॥
 मधुशकरा स्त्री मधुजातशकरा । सि
 ताथण्ड इति भाषा । यथा । माधी
 सिता मधुपुत्रमा मधुजा मधुशकरा ।
 माक्षीकशकरा चैषा कौदुजा कौ
 दुशकरा ॥ वदुणं मधुपुत्रं उ
 दुणा तस्य शकरा । विशेषाद्बल
 व्याचतर्पणं क्षीणदेहिनां ॥ इति
 राजनिघण्टुः ॥
 मधुशाथः पुं मधुशीलः । इति

मधुस

मधुक

शब्दचन्द्रिका ॥

मधुशिगुः पू० रक्तशोभाञ्जनवृक्षः ।

इत्यमरः ॥

मधुशेषः स्त्री शिकथं । इति राजनिर्घण्टः ॥

मधुशेणी स्त्री मूर्धा । इत्यमरः ॥

मधुश्यामा स्त्री जीवतीवृक्षः । इति राजनिर्घण्टः ॥

मधुशीलः पू० मधुकवृक्षः । इत्यमरः ॥

मधुसथः पू० कामदेवः । इति हलायधः ॥

मधुसारथिः पू० कामदेवः । इति त्रिकाण्डशेषः ॥

मधुसिक्थकः पू० श्वावरविषभेदः । इति हेमचन्द्रः ॥

मधुसुहृत् पू० कामदेवः । इति केचित् ॥

मधुसूदनः पू० तुमरः । इति जटाधरः ॥ श्रीकृष्णः । इत्यमरटीकायां भरतः ॥ तस्य व्युत्पत्तिर्यथा । सूदनं मधुदेतस्य यस्मात् स मधुसूदनः । इति सन्तो वदन्तीति वदन्ति । इति मन्त्रार्थ नीलितः ॥ मधु स्त्रीवृक्षनाम्निके कृतकर्म शूताशब्दे । तन्नानां कर्मणां चैव सूदनं मधुसूदनः ॥ परिणामाशुतं कर्म शूतानां मधुसूदनं मधु । करोति सूदनं यो हि

स एव मधुसूदनः ॥ इति बुद्धवैवर्ते

श्रीकृष्णस्य ११० अध्यायः ॥

तस्य अरण्यकला महाविपत्तौ म

सारे यः अरे मधुसूदन । विपत्तौ

तस्य सम्पत्तिर्भवेदित्याह शङ्कर

॥ तत्रैवपुक्तिथे ३४ अध्यायः ।

मधुसूदनी स्त्री पालकीशाकः । इति हेमचन्द्रः ॥

मधुसुवः पू० मधुकवृक्षः ॥ नोरत्नलता । इति राजनिर्घण्टः ॥

मधुसुवा स्त्री मधुवृष्टिका । इति जटाधरः ॥

मधुसुवा स्त्री जीवती । इति शब्दचन्द्रिका

॥ मूर्धा ॥ हंसपर्दा । इति राजनिर्घण्टः ॥

मधुसुवाः पू० मधुकवृक्षः । इति जटाधरः ॥

मधुसुरः पू० केकिलः । इति शब्दरत्नावली ॥

मधुहा पू० विष्णुः । इति हेमचन्द्रः ॥

मधुकीरः पू० खड्गूरवृक्षः । इति शब्दरत्नावली ॥

मधुकः स्त्री मधु । इति राजनिर्घण्टः ॥

मधुकः पू० वृक्षविशेषः । महल इति मील इति महला इति

तावा । तत्र पर्यायः । शुडपुत्रः २

मधुक्रमः ३ वानपुष्टः ४ मधुश्री ५

नधुक

नधु

। इत्यनरः ॥ नधुकः ७ नधुः ९ नधु
 पुत्रः ८ । इति शब्दरत्नावली ॥ नधु
 नधुसुवः ९ । इति जटाधरः ॥ नधु
 वृकः १० रोधपुत्रः ११ माधवः १२
 । अस्य गुणाः । नधुरहः । शीतहः ।
 पित्त दाह श्वापहहः । वातलहः
 । ज्वरहोषहहः । वीर्य्य पुष्टि विव
 क्षनहहः ॥ अस्य पुत्रगुणाः । नधु
 रहः । वृष्यहः । हृद्यहः । हिमहः ।
 पित्त विदाह कारिहहः ॥ अस्य
 फलगुणाः । वातामय पित्त नाशि
 त्वा ॥ ज्ञेयं नधुकस्य मेव मेतत्
 । इति राजनिर्घण्टः ॥ * ॥ अपिच ।
 नधुकपुत्रः नधुः शीतलः शुक्रवृ
 हणः । बल शूक्र किरः प्लुक्तः वात
 पित्त विनाशनः । फलः शीतः शुक्र
 स्वादु शुक्रलः वात पित्तनृत् । अहृ
 द्यः हृष्टि तृणहृ दाह श्वास हृत्
 क्रयान् ॥ इति भावपुकाशः ॥ * ॥
 अपरक्ष । नधुक पुत्रकाहृद्यः त
 र्णः वृहणः परः । नधुकस्य फलः
 शूक्र वात पित्त पुगाशनः ॥ तन्मज्ज
 गुणा सुत् फल गुण वत् । यथा । यम
 यम । फलस्यैव वीर्य्य भवति सा
 दृशः । तस्य तस्यैव वीर्य्येण मज्जा
 नमति निरिसेत् ॥ तस्यैव गुणाः ।
 नधुकः नधुः पित्तपुत्रः नधुः शोधन रो

पणः । इति राजवल्लभः ॥
 नधुहृष्टः स्त्री नधुवशिष्टः । मोम इति
 भाषा । तत्पर्यायः । सिकथकः २
 । इत्यनरः ॥ सिकथकः ३ सिकथः
 ४ । इति शब्दरत्नावली ॥
 नधुस्थितः स्त्री सिकथकः । इति राज
 निर्घण्टः ॥
 नधुसुवः पुं चैत्रीपूर्णः । इति
 जटाधरः ॥
 नधुपुत्रः स्त्री नधुरा । इति हेमचन्द्रः
 नधुपुत्रः पुं नधुरा । इति जटाधरः
 नधुलः पुं जलज गिरिज नधुकवृक्षौ ।
 इति जटाधरः ॥
 नधुलकः पुं जलजमधुकवृक्षः । तत्
 पर्यायः । दीघपत्रकः २ । इति
 जटाधरः ॥ गोरशाकः ३ नधुलः ४
 सुल्लपत्रकः ५ । इति रत्नमाला ॥
 न्यामधुके तु जलजे गिरिजेऽपि
 नधुलकः । इति शब्दरत्नावली ॥
 अस्य गुणाः । नधुक गुण तुल्याः ॥
 नधुररसः । इति हेमचन्द्रः ॥ तद्व
 ति त्रि ॥
 नधुलिका स्त्री नधुरा । इत्यनरः ॥ ।
 नधुली स्त्री स्त्रीतनकः ॥ नधुलकटी ॥
 आमुः । इति राजनिर्घण्टः ॥
 नधुः स्त्री दशाहृद्यदन्ध्या । शतसागर
 नन्ध्या । इति हेमचन्द्रः ॥ अवसान

मध्यत

मध्यप

१ त० पर्यायः । विरानः २ । इति
त्रिकाण्डशेषः ॥ मन्द् इ शीघ्रौ
भयेतरद् युक्त नृत्य विषयक गमन
विशेषः । इति भरतः ॥ लयवि-
शेषः । इति मधुः ॥ मध्यमावृत्तिः ।
इति साङ्गः ॥ यथा । विलम्बितं क
तं मध्यं तद्भवो घनं क्रमं ।
इत्यनरः ॥

मध्यः पुं क्ली देहमध्यभागः । माजा
इति भाषा । त० पर्यायः । मध्यमं
२ अवलम्बं ३ । इत्यनरः ॥ विलम्बं
४ । इति नेदिनी ॥

मध्यः पुं- गुत्तु ट्नाथकाकविशेषः ।
म० अहर्गण जातदेशान्तरादि स-
ंस्कार ग्रहिताक्षरपगुहः । इति
ज्ञेयतिथः ॥

मध्यः त्रि न्यायः ॥ अन्तरः ॥ अधनः
। इति शब्दत्रावली ॥ मध्यमः ।
यथा । उक्तमाधन मध्यानि बुद्धा
कार्याणि पार्थिवाः । उक्तमाधन न-
ध्येषु पुरुषेषु निवेशयेत् ॥ इति
भा० से ८२ अध्यायः ॥

मध्यगङ्गः पुं आम्बुङ्गः । इति शब्द
चन्द्रिका ॥

मध्यतः व्य मध्यात् ॥ मध्ये । इति
सिद्धाञ्जकौमुदी ॥ म्यादेः हान
उसादयो ये आदेशा स्तेषा म्द

तद्भव मध्यत इति प्राङ्गः । तेन
द्वतः द्वतः आगतं कौतुकतं ।
इत्यत्राव्ययत्वात् टि लोपः । इति
दुर्गादासः ॥

मध्यदेशः पुं देशविशेषः । त०
पर्यायः । मध्यमः २ । इत्यनरः ॥
तस्य सीमा यथा । हिमवद्विस्तृतयो
र्मध्यं यः प्राग्निनक्षत्रादपि । पु-
त्यगेव पुयागाह मध्यदेशः प्रकी-
र्तितः ॥ इति मनु स्मृतिः ॥ विनक्ष-
नं तीर्थभेदः । मध्यायति अरती-
ति केशति मध्ये दकारवानिति
साङ्गः ॥ मनो धर्षति य पुत्यथे
नस्य धेसति चतुर्थमात्रवानिति
रूपरत्नाकरः । इति तटीकायां
भरतः ॥

मध्यदेश्यः त्रि मध्यदेशोऽन्तवः ।
यथा । शकारैश्च संससका मध्य-
देश्या जनास्त्रिमे । इति वाननपु-
त्राणे १० अध्यायः ॥

मध्यनिदनः पुं वक्रकवक्रः । इति
राजनिर्घण्टः ॥

मध्यपङ्कमूलकं क्ली पङ्कमूलपाचन-
विशेषः । यथा । वला पुनर्न वैर-
ण्डुर्नर्पणां द्वयेन तू । एकत्र यो-
जितेनैव स्यात्तद्यं पङ्कमूलकं ॥
इति राजनिर्घण्टः ॥

मध्यम

मध्यमः स्त्री पुं देहमध्यभागः ।
 इत्यमरः ॥

मध्यमः पुं सप्तधराणां मध्ये पञ्चम
 धरः । इत्यमरः ॥ गानशास्त्रमते
 चतुर्थ धरः । सत् क्रौञ्चधरतुल्यः ।
 अस्योच्चारण हानं वक्त्रः व्याकरण
 मन्त्रे अधरः । अयं विपुवर्गः । अ-
 स्य सञ्ज्ञा अन्तरः । अर्थात् चतः
 धर मिलितः । तस्य ताना शतृवि-
 शतिः तेषां पुत्र्येकं द्वात्रिंश-
 श्चेदेन १७८ ताना भवन्ति । इति
 संगीतशास्त्रं ॥ उपपत्तिभेदः ।
 तस्य मङ्गलः । पिशायाः पुकोपे
 यः पुकोप मन्त्ररागं वा न पुकटय-
 त्ति चेष्टया मनोभावं गृह्णाति स-
 मध्यमः । यथा । आस्यं यद्यपि
 ह्यस्य वृद्धितं मिदं लास्येन हीन-
 वचेनेत्रे शोणं सरोजकाञ्चि क-
 चिरे क्वापि क्कणं स्वीयते । नाला-
 वाः करणोद्यमे मकरिकारस्तुः अ-
 चास्तोक्तयो धूपः सुखल धोर-
 नीयं सूजनोः सायस्तनो दृश्यते ॥
 इति रत्नमञ्जरी ॥ मध्यदेशः । इत्य-
 मरः ॥ गृहाणां सामयिक सञ्ज्ञा-
 विशेषः । यथा द्युचरं चक्रहृतो
 दिन मङ्गलः क्व हः ता भगणादि
 कलं गृहः । दशशिरः पुर मध्यम ।

मध्यम

भास्कर इति ज्ञानसिद्धिगे मति
 मध्यमः ॥ इति सिद्धास्तशिरोमणिः
 ॥ मृगतेजः ॥ रागतेजः । इति
 धरणिः ॥

मध्यमः त्रि मध्यमः । इति मेदिनी
 ॥ तत् पर्यायः । माधमं २ मध्य-
 नीयं ३ माध्यन्दिनं ४ । इति हेम-
 चन्द्रः ॥

मध्यमपाण्डवः पुं अर्जुनः । इति
 कटाधरः ॥

मध्यमलोकः पुं पृथिवी । इति
 त्रिकाण्शेषः ॥

मध्यमभूतकः पुं कृषीवकभूतकः ।
 कृषाण इति भाषा । यथा । उक्तम-
 श्चायुधीयो ह्यत्र मध्यमस्तु कृषीव-
 लः । अथनो भारवाही स्यादि-
 तेष्व द्विविधो भूतः ॥ इति त्रि-
 ताङ्गरा ॥

मध्यमसंग्रहः पुं स्त्रीसंग्रहाख्य-
 विवादविशेषः । सत् गङ्ग नाल्य
 वज्र भवादि पुरणकपः । यथा ।
 पुथम साहसादि दण्डपुण्ड्रार्थं त्रे-
 धा तत् वक्रपं व्यासेन विवृतं ।
 त्रिविधं तत् जनाख्यातं पुथमं
 मध्यमोक्तम् । अदेश काल भा-
 वाति निर्जने च परस्त्रियाः ॥ कटा-
 ङ्गावेङ्गणं हान्यं पुथमं साहसं

মধ্যম

স্মৃতঃ ॥ প্ৰেৰণা গন্ধ মাল্যানাং ধূপ
ভষণ বাসনাং । পূজোভনঞ্চাম
পানৈ মৰ্য্যম্ সমুদাহৃতং ॥ সহা-
সনং বিবিক্তেষু পরস্পর নপাশুবঃ
। কেশ্যাকেশি গৃহশৈশব সম্যক সৈ-
গৃহণ স্মৃতং ॥ ইতি নিতাক্ষরায়
জীসংগৃহণপুৰণং ॥

মধ্যমসাহসং ক্লী বলদৰ্পিতেন বাসঃ
পঞ্চপানাদীনাং ভক্ষ্যাক্ষেপোপ
নাদিকপং সহসা ক্রিয়মাণকৰ্ম্মা
যথা । কন মূলোদকাদীনাং ক্ষে-
ত্রোপ করণস্য চ । ভক্ষ্যাক্ষেপোপ-
নদাদিত্যৈঃ পুথনং সাহসং স্মৃতং ॥
বাসঃপঞ্চপানানাং গৃহাপকর-
ণস্য চ । এতেনৈব পুকারেণ মধ্য-
নং সাহসং স্মৃতং ॥ ইতি নিতা-
ক্ষরা ॥

মধ্যমসাহসঃ পুং দণ্ডবিশেষঃ ।
সতু পঞ্চশতপণ কপঃ । যথা । প-
গানাং দ্বেশতে স্যাদ্ধে পুথনঃ সাহ-
সঃ স্মৃতঃ । মধ্যমঃ পঞ্চ বিজ্ঞেযঃ
সহস্তুভ্বেব চোক্তনঃ ॥ লোভাৎ স-
হনুং দণ্ডন্ত মোহাৎ পূৰ্ব্বন্ত সাহ-
সং । ভযাদ্ধা মধ্যমৌ দণ্ডৌ মৈ-
ত্রাৎ পূৰ্ব্বে চতুৰ্গণং ॥ ইতি মানবে
সাক্ষিপুৰণে চ অধ্যায়ঃ ॥

মধ্যমা জী দৃষ্টরজ্জ্বানারী ॥ কৰ্ণিকা

মধ্যমে

॥ অক্ষলিভেদঃ ॥ অক্ষরহনদঃ ।
ইতি মেদিনী ॥ হৃদমোখিতবুদ্ধি
যুত নাদকপবৰ্ণঃ । যথা । পশ্চাৎ-
পশ্যন্ত্যথ হৃদযগো বুদ্ধিবুদ্ মধ্য-
নাথ্যঃ । ইত্যলক্ষ্যারকৌস্তভঃ ॥ স্বী-
ষাদ্যন্তগত নাথিকাভেদঃ । তস্য
লক্ষণং । হিতাহিত কারিণ্যপি
প্ৰিতমে হিতাহিত কারিণী বা
স্যা । অন্যান্ত ব্যবহারানুসারিণী-
চেষ্টা ॥ ইতি রসমঞ্জরী ॥

মধ্যমিকা জী দৃষ্টরজ্জ্বানারী ॥ ইতি
শব্দরত্নাবলী ॥

মধ্যমীষং ত্ৰি মধ্যমং । ইতি হেন-
চন্দ্রঃ ॥

মধ্যমেশ্বরঃ পুং কাশীস্থশিবনিষ্ক-
বিশেষঃ । যথা । ধন্যাস্ত খলু তে
বিপ্ৰা মন্দাকিন্যাং কৃতোদকাঃ ।
অর্জবন্তি মহাদেব নবমেশ্বর মী-
শ্বরং ॥ স্নানং দানং তপঃ শ্রাদ্ধং
পিণ্ড নিৰ্ব্বাপণং ত্ৰিহ । একৈকশঃ
কৃতং বিপ্ৰাঃ পুনস্ত্যাসপ্তমং জলং ॥
সম্মিহিত্বা অপস্পশ্য ব্রাহ্মণ্যস্ত নি-
শ্চকরে । যৎকলং লভতে নর্ত্য
স্তম্বাদ্ধন গুণং ত্ৰিহ ॥ এবনুক্তা
মহাবোগী মধ্যমেশান্তিকে পুভঃ ।
উবাস সুচিরং কালং পূজয়ন্ বৈম-
হেশ্বরং ॥ ইতি কোষে ৩ অধ্যায়ঃ

মধ্যস্থ

মধ্যযবঃ পু° ষট্শ্বেতসর্বপপরিমাণ°
। ইতি কেচিৎ ॥

মধ্যরাত্রঃ পু° দিশীথঃ। অর্দ্ধরাত্রঃ
। ইতি হলাযুধঃ ॥

মধ্যলোকঃ পু° পৃথিবী। মর্ত্যলোক
ইতি যাবৎ। বক্ষ্যমাণ শব্দার্থ দ
র্শনাৎ ॥

মধ্যলোকেশঃ পু° রাজা। ইতি হেম-
চন্দঃ ॥

মধ্যস্থঃ ত্রি মধ্যস্থায়ীঃ তৎপর্য্যায়ঃ
। নিম্শ্চঃ ২। ইতি ত্রিকাণ্ডশেষঃ ॥

উভবপক্ষহীনঃ। যথা। শুরা বুদ্ধো-
দ্যন° রানঃ জরুণা° সহ পাণ্ডবৈঃ

। তীর্থাভিঃকৃৎ ব্যাজেন মধ্যস্থঃ
পুণ্ড্রৌকিল ॥ ইতি শ্রীভাগবতে

১০ স্কন্ধে ৭৮ অধ্যায়ঃ ॥ স্বার্থাবি-
রোধেন পরার্থবটকাঃ। যথা। তে ত

সৎপুরুষাঃ পরার্থবটকাঃ স্বার্থস্য
বাধেন যে মধ্যস্থাঃ পরকীয় কার্য-

জ্ঞানাঃ স্বার্থাবিরোধেন বে। তে
হনী মানুষ রাক্ষসাঃ পরহিত° যৈঃ

স্বার্থতো হন্যতে যে তু হুস্তি নিরর্থ-
ক° পরহিত° তে কে ন জানীমহে ॥

ইতি পুাঞ্চঃ ॥

মধ্যস্থল° ক্লী কটিদেশঃ। যথা। ছ-
চৌ মরিচসমিতৌ মুরজমধ্য মধ্য-
স্থলী অহো তিনিরনঞ্জরী সহ-

মধ্যাহ্ন

চরী নরী নৃত্যতে। ইত্যুদ্ভটঃ ॥
মধ্যাহ্নী মধ্যাহ্নকুলিঃ। ইতি হেম-

চন্দ্রঃ ॥ নাথিকাবিশেষঃ। অস্যা
জরুণা°। সমান লজ্জা মদনা। এ-

যেব চাতিপশুদাদতিবিশুকুনবোটা
। অস্যা শ্চেষ্টা। সাগসি পুযসি

বৈর্ষ্যে বক্রোক্তি রবৈর্ষ্যে পকষ বা-
ক্। যথা। স্বাপে পিয়ানন বিলো-

কন হানিরেব স্বাপচ্যুতো পিয় ক-
রগুহণ পুসঙ্কঃ। ইথ° সরোকহ-

মুখী পরিচিস্তয়ন্তী স্বাপ° বিধাতু
নপি হাতু নপি পুপেদে ॥ মধ্যাহ্ন

পুগল্বে মানাবহাষা° গুত্যেক° ত্রি-
বিধে। ধীরা অধীরা ধীরাধীরা

চেতি। ইতি রননঞ্জরী ॥

মধ্যাহ্নঃ পু° ত্রিধাবিতক্রদিনমধ্য
ভাগঃ। সচ দশদণ্ডাৎ পর° দশ

দণ্ডরূপঃ। ইতি শ্রুতক্রঃ অনরো-
ক্তশ্চ ॥ পঞ্চধা বিতক্র দিন তৃতী-

যভাগঃ। স তু দ্বাদশদণ্ডাৎ পর°
ষড়দণ্ডাভু কঃ। ইতি স্মার্তধৃত মৎ-

স্যপুরাণ° ॥ এষ নিবন ত্রি°শদ-
ণ্ড দিনাতিপ्रायेण न्यूनाधिके न्यू-

नाधिक कालो ज्ञेयः ॥ # ॥ মধ্যাহ্ন-
রূকৃত্য° যথা। ততো মধ্যাহ্ন

সময়ে স্তানার্থ° মদনাহরেৎ। পু-
স্তাকৃত° জ্ঞান তিলান্গোনয° শুদ্ধ

নথ্যাহ

নথ্যাহ

সেব চ ॥ নতীষু দেবখাতেষু তডা-
 গেষু সন্নিহিতং চ । স্নানং সনাচরে
 স্নিত্যং গৰ্ভ পুসুবণেষু চ ॥ পরকীয়
 নিপানেষু ন স্নায়াতৈ কদাচন । পঞ্চ
 পিণ্ডান্ সমুচ্ছত্য স্নায়াত্বা সন্তুবে
 পুনঃ ॥ মূদৈকযা শিরঃ স্ফাল্যং দ্বা-
 ভ্যাং নাতে স্তথোপরি । অর্ধশ্চ তি-
 স্তিঃ কার্য্যং পাদৌ বহু স্তথৈব চ ॥
 মূর্ত্তিকা চ সমুদ্ভিষ্টা ত্বাদু মলক মা-
 নিকা । গোময়স্য পুমাণস্তত্তেনাঙ্ক-
 লেপযেত্ত তঃ ॥ লেপযিত্বাথ তীরহ
 স্তল্লিকেনৈব মস্ত তঃ । পুঙ্কাল্যাচন্য
 বিধিবস্ত্ততঃ স্নায়াৎ সনাহিতঃ ॥
 অতিনস্ত্য জলং নষ্ট্র স্তল্লিকৈ স্বা-
 ক্টৈঃ স্তৈঃ । ভাবপূত স্তদব্যক্ত-
 থ্যায়ন্ বৈ বিষ্ণু নব্যম্ ॥ আপো
 নারায়ণোদ্ভূতা স্তা এয়াস্যাযন-
 পুনঃ । তস্মান্নারায়ণং দেবং স্নান
 কালে স্মরেদ্বষঃ ॥ পুঙ্ক্য মোক্ষার
 মাদিত্যং ত্রি নির্জ্জেল্লাশয়ে ।
 পুনঃ পুন রথাচাসেম্মস্ত্রৈগানেন মস্ত
 বিৎ ॥ অন্তশ্চরসি ভূতষু শুহাযা-
 বিশ্বতো মুখঃ । ত্বং বক্ত স্তং ববট-
 কার আপো জ্যেষ্ঠী রসো হ্নত্ ॥
 দ্বিবারম্বা ত্রি রভ্যস্যেৎ ব্যাহৃতি
 পুণবাণিতাং । সাবিত্রী বা জপেদ্বি-
 দ্বাং স্তথা চৈবাঘনর্ষণং ॥ ততঃ স

স্মার্জনং স্মর্য্যাদাপোহিষ্টা মযো ভু-
 বঃ । ইদমাংসঃ পুংহত্ব ব্যাহৃতিভি
 স্তথৈব চ ॥ ততো হুষ্টিমস্ত্য তত্রীর্থ
 নাপোহিষ্টাদি মস্ত্রৈকঃ । অন্তর্জলে
 ত্রিরাবর্ত্য সর্বপাপাৎ পুনুচ্যতে ॥
 অপঃ পানো সনাদায় জপ্তা বৈ না-
 র্জনে কৃতে । বিন্যস্য মুচ্ছিত্ত্রোষণ-
 মুচ্যতে সর্বপাতকৈঃ ॥ যথাস্থমেধঃ
 ক তুরাট সর্বপাপাপনোদনঃ । তথা-
 ধর্ম্মা সূক্তং সর্বপাপাপনোদনং ॥
 অথোপতিষ্ঠেদাদিত্যং মুচ্ছিত্ত্র পূম্না-
 বিতাঞ্জলিৎ । পুঙ্কিপ্যালোকযন্দে-
 ব মদৃশ্যং বৈদিকৈঃ পরং ॥ উদৃত্য
 চিত্রং দেবানা মিত্যাদিভি রনন্যধীঃ
 । হংসঃ স্তুচিবদেতেন সাবিত্র্যা চ
 বিশেষতঃ ॥ অনৈশ্চ বৈদিকৈ র্ম-
 ত্রৈঃ সৌরৈঃ পাপ পুণাশনৈঃ । সা-
 বিত্রী বৈ জপেৎ পশ্চাচ্ছপ যক্তঃ
 স বৈ স্মৃতঃ ॥ বিবিধানি পবিত্রাণি
 শুহ বিদ্যা স্তথৈব চ । শত কদ্রিয় মথ-
 ষা শিরঃ সৌরমস্ত্রাংশ্চ শক্তিতঃ ॥
 পুঙ্ক কুলেষু সনাসীনঃ সশেষ পু-
 ঙ্মথঃ স্তুচিঃ । তিষ্ঠংশ্চদীক্ষনাণো
 হকং জাপ্যং স্মর্য্যৎ সনাহিতঃ ॥
 স্মাটিকেন্দ্রাঙ্ক কদাঙ্ক পুত্রজীব স-
 মুভবৈঃ । কন্তব্য্যা অক্ষমালা বা
 উত্তরাধুত্তনা স্মৃতা ॥ জপকালে ন

মধ্যাহ্ন

ভাষেত নান্যানি পুঙ্কষেদুধঃ । ন
কম্পযেহিরোগ্রীবান্দন্তামৈব পুকা-
শঃষৎ ॥ ষ্ঠকা রাক্ষসাঃ সিদ্ধা
হরন্তি পুনভন্তুযাৎ । একান্তেষু শ-
ভে দেশে তস্মাজ্জপ্য সনাচরেৎ ॥
চণ্ডালাশৌচি পতিতান্ দৃষ্ট্বাচম্য
পুন জপেৎ । তৈরেব ভাষণং কৃত্বা
স্নাত্বা চৈষ জপেদুধঃ ॥ আচম্য পু-
যতো নিত্যং জপেদশুচি দর্শনে ।
সৌরান্ মন্ত্রান্ শক্তিতো বৈ পা-
বমানীস্তু কানতঃ ॥ যদি স্যাৎ ক্লি-
মবাসো বৈ বারিদ্মধ্যগতো জপেৎ ।
অন্যথা ত শাচী ভূম্যাং দত্তেষু স
সমাহিতঃ ॥ পুনক্ষিণং সমাবৃত্য
নমস্কৃত্বা ততঃ ক্ষিতৌ । আচম্য চ
যথা শাস্ত্রং শক্ত্যা স্বাধ্যায় নাচরেৎ
॥ ততঃ স্তম্ভপর্ষেদেবানৃষীন্ পিতৃগ-
গান্ ক্রমাৎ । আদাবোঙ্কার মুষ্ঠার্য
নমো হন্তে তপযানি চ ॥ দেবান্ ব্রু-
ক্ষণ্বষী শৈব তপর্ষেদক্কতোদকৈঃ ।
তিলোদকৈঃ পিতৃন্ ভক্ত্যা স্বসু-
ত্রোক্ বিধানতঃ ॥ অম্বারক্লেদ স-
বেয়ন পাণিনা দক্ষিণেন চ । দেবষী-
স্তম্ভপর্ষেদ্বীমানুদকাঞ্জলিভিঃ পিতৃন
॥ যজ্ঞোপবীতী দেবানাং নিবীতী
ঋষি তপণং । পুাচীনাবীতী পৈত্র্যে
তু যেন তীর্থেন ভাবতঃ ॥ নাপীড্য

মধ্যাহ্ন

স্নান বস্ত্রং বৈ সনাচম্য চ বাসুতঃ ।
বৈ ন তৈ রর্চযেদেবান্ পুঞ্জৈঃ পত্রৈ
রথাষুভিঃ ॥ ব্রহ্মাণং শঙ্করং সূর্য্যং
তথৈব মধুসূদনং । অন্যাং শ্চাভি-
নষ্ঠান্দেবান্ ভক্ত্যা চাক্রোধনো ব্রু-
রঃ ॥ পুদদ্যাছাথ পুঞ্জাণি সূক্তেন
পর্কষণে তু । আপো বা দেবতাঃ স-
র্বা স্তেন সন্যক্ নমচ্চিতাঃ ॥ নমস্কা-
রেণ পুঞ্জাণি বিন্যসেদৈ পৃথক্ পৃথ-
ক্ । ন বিষ্ণুরাধনাৎ পুণ্যং বিদ্যতে
কর্ম বৈদিকং ॥ তস্মাদনাদি মধ্যাহ্ন-
নিত্যং নারাধয়েদ্ধরিং ॥ তদ্বিক্ষো-
রিত্তি মন্ত্রেণ সূক্তেন পুর্কষণে তু ॥
নৈতাভ্যাং সন্থশো মন্ত্রো বেদেষু ক্ত
শ্চ তু স্ম প । নিবেদযেৎ স্বমাত্মানং
বিষ্ণবমল তেজসি ॥ তদাত্মা তন্ম-
নাঃ শান্ত স্তদ্বিক্ষো রিত্তি মন্ত্রতঃ ।
অথবা দেব নীশানং ভগবন্তং সনা-
তনং ॥ আরাধযেন্নহাদেবং ভাব
পূতো নহে শ্বরং । মন্ত্রেণ কদুগায়ত্র্যা
পুণবেনাথ বা পুনঃ ॥ ইশানে নাথ
বা কদৈদুজ্যস্বকেন সমাহিতঃ । পুঞ্জৈঃ
পত্রৈ রথাভিঃ চ চন্দনার্দ্দৈ মছে ধ-
রং ॥ অথোন্নমঃ শিবাযেতি মন্ত্রেণা-
নেন যোজযেৎ । ন স্কুর্য্যাম্নহাদেব
মৃতং সত্য নিতী শ্বরং ॥ নিবেদযীত
স্বাত্মানং যো ব্রাহ্মণ নিতী শ্বরে ।

মধ্যাহ্ন

পুদক্ষিণং দ্বিজঃ স্বর্ঘ্যাৎ পঞ্চ বুদ্ধগ
 বৈ জ্ঞান ॥ ধ্যায়েত্তং দেবমীশানং
 ব্যোম মধ্য গতং শিবং । অথাবলো-
 কষেদকং হংসঃ শূচিষদিত্যচা ॥
 স্বর্ঘ্যাৎ পঞ্চ মহাবজ্রান্ গৃহং কৃত্বা
 সমাহিতঃ । দেবযজ্ঞং পিতৃযজ্ঞং
 ঋষিযজ্ঞং তথৈব চ । মানুষ্যঃ বৃক্ষ
 যজ্ঞঞ্চ পঞ্চযজ্ঞান্ পুচ্ছতে ॥ যদি
 স্যাভূর্ণগাদর্ষাক্ বৃক্ষযজ্ঞঃ কৃতো
 ন হি । কৃত্বা মনুষ্যযজ্ঞং বৈ ততঃ
 স্বাধ্যায় নাচরেৎ ॥ অর্ঘ্যঃ পশ্চিম-
 তো দেশে ভূতযজ্ঞান্ত এব বা । জ-
 শাসন সূনাসীনঃ জশপাণিঃ সমা-
 হিতঃ ॥ শালাগ্নৌ লৌকিকাগ্নৌ বা
 জলে ভূত্যা মথাপিবা । বৈশ্বদেব
 নিমিত্তং বৈ দেবযজ্ঞঃ স বৈ স্মৃতঃ ॥
 যদি স্যালৌকিকে পঞ্চং ততো হনং
 তত্র হয়তে । শালাগ্নৌ তত্র দেবান্
 বিধি রেষ সমাতনঃ ॥ দেবেভ্যস্ত
 ভূতান্দদ্যাৎ শেষান্ ভূতবনিং হ
 রেৎ । ভূতযজ্ঞঃ স বৈ জ্ঞেযো ভূতি-
 দঃ নর্ষদেহিমাণা ॥ স্বভ্যশ্চ স্বপচেভ্য-
 শ্চ ববোভ্যো নিত্যং নেব চ । দদ্যা-
 ত্তনৌ বনিং তুমং পক্ষিভ্যো হথ
 দ্বিজোত্তমঃ ॥ সাযং চানস্য সিদ্ধং
 স্য স্বর্ঘ্যাদেব মতন্দ্ৰিতঃ । ভূতযজ্ঞঃ
 স্বয়ং নিত্যং সাযং পাত দ্বিধীষতে ॥

মধ্যাহ্ন

একস্ত ভোজযেদ্বিপুং পিতৃনুদিশ্য স-
 তনং । অথবাণং যথা শক্তি কিঞ্চিদমং
 সমাহিতঃ ॥ বেদ তত্রার্থ বিদুষে দ্বিজা-
 যৈবোপপাদবেৎ । পূজবেদতিথি
 নিত্যং নমস্যেদর্ঘ্যেদ্বিজঃ ॥ ননো-
 বাক্ কর্মভিঃ শান্ত নাগতং যগ্হস্ত-
 তং । হস্তকার মথাগুং বা ভিক্ষা-
 বা শক্তিতো দ্বিজঃ ॥ দদ্যাৎ তিথয়ে
 নিত্যং বুদ্ধা তং পরনেশ্বরং । ভিক্ষা
 নাহ গুাস্নাত্র মগুং স্যাভূর্ণতপ্ত
 গং ॥ পুঙ্কনং হস্তকারক তচ্ছব্ধগমু
 চ্যতে । যোদোহ্ন মাত্রং কালং বৈ
 পুতীক্ষ্যেয়া হ্রতিথিঃ স্বয়ং ॥ অভ্যা-
 গতান্ যথা শক্তি পূজমেদতিথি-
 যথা । ভিক্ষাং বৈ ভিক্ষয়ে দদ্যা-
 দ্বিধিবদ্বৃক্ষচারিণে ॥ দদ্যাৎ মনং যথা
 শক্তি ত্বর্থিভ্যো লোভবজ্জিতঃ ।
 সর্বেষা মপ্যনাভে তু অন্নং গোভ্যো
 নিবেদবেৎ ॥ ভূঞ্জীত বক্ষুভিঃ সার্ক-
 বাগ্নতো হন মজৎ সযন্ । অকৃত্বা তু
 দ্বিজঃ পঞ্চ মহাবজ্রান্ দ্বিজোত্তমাঃ
 ॥ ভূঞ্জীত চেৎ সূনুটাত্মা তির্ঘ্যেয়া-
 নিং স গচ্ছতি । বেদাভ্যাসো হৃৎ
 শত্ৰুয়া মহাবজ্র ক্রিয়াক্ষনাঃ ॥ না-
 শবস্ত্যাশ পাপানি দেবানামর্চনং ত-
 থা । যো মোহাদথবালস্যাদকৃত্বা
 দেবতর্চনং ॥ ভুঙ্কু স যাতি নরকান্

नम

शुद्धप्रतिभावते । तस्मात् नम
प्रत्ययान् कर्त्ता कर्त्ताणि वै द्विजः ॥
तुङ्गी उ वृत्तैः साङ्गं न याति प
रमां गतिं । इति कौन्ते उपरि
भागे ११ अर्थात् ॥ ३॥ अत्र भो-
जन विधि भोजनशब्दे दृष्टव्यः ॥

नमः पुं नमवारः । इति शब्द
चन्द्रिका ॥

नमालु क्ली नमविशेषः । यो आलु
इति भाषा । अन्य गुणाः । रक्त
पित्तनाशित्वं । शुक्लं । वादुत्वं ।
शीतत्वं । सुम्य शूक कारित्वं ।
इति राजवल्लभः ॥

नमालु क्ली कन्दविशेषः । मो-
आलु इति भाषा । इति शब्द-
चन्द्रिका ॥

नमालु पुं नमवारकृतनम्यं ।
तत्पर्यायः । नमवारकः २ नम ३
माविकं ४ । इत्यमरः ।

नमामवनिः पुं शौण्डिकः । इति
शब्दमाला ॥

नमिजा स्त्री नदिरा । इति हेमचन्द्रः
नम अर्हे ॥ गर्हे । इति कविकल्प-
क्रमः ॥ नमति । इति दुर्गादासः ॥

नम क ड गर्बके । इति कविकल्पक्रमः ॥
क ड नानयते । गर्बको हृत्कारः ॥
नम सुप्तने । इति प्राक् ॥ नानयते

शत्रुं वली उल्ला भोजनः । इति
रमानाथः । इति नमवारकः ॥

नम द ड बोधे । इति कविकल्पक्रमः
॥ द ड मन्यते । इति दुर्गादासः ॥

नम व ङ ड-बोधे । इति कविकल्प-
क्रमः ॥ व ङ मन्यते । ङ अनन्त ।
इति दुर्गादासः ॥

नम त क धृत्तौ । इति कविकल्पक्रमः
॥ दस्यनोपधः नमयति ।

दुर्गादासः ॥

नमः पुं जटामांसी । इति शब्द-
चन्द्रिका ॥

नमः क्ली ज्ञानेन्द्रियविशेषः । तद्
बुद्धीन्द्रियाणां यथा प्रधानं श्लोकं
विभूतिश्च । यथा । इन्द्रियाणां नम-
श्चास्मि भूतानामस्मि जेतव्या । इति
तत्त्वदीयाः ॥ तत्र गच्छन्त्य नमने
नामि जानते । इति सुश्रवणः ॥

तत्पर्यायः । चिन्तं २ चेतं ३ हृ यं
४ द्वात् ५ हृत् ६ नानमं ७ । इत्य-

मरः ॥ अनङ्कं ८ अङ्कं ९ । इति
शब्दरत्नावली ॥ अपि च । ननो न-

हान् नति वृक्षा पुरं द्विः थ्याति
रीश्वरः । पुङ्गः सर्बि चितिश्च व

श्चिश्च परिपठ्यते ॥ पर्याय वा-
चकाः शब्दा नमनः परिधीर्त्विताः

॥ इति महाभारते नोक्तव्यम् ॥ ३ ॥

न्यागमते अन्यां गुणानां परतुः ।
 अपरतुः । सन्ध्या । परिश्रुतिः ।
 पृथक्त्वं । संयोगः । विभागः ।
 वेगश्च ॥ मनोप्राप्तानि यथा । सुखं
 । दुःखं । ईहा । द्वेषः । मतिः । यत्नश्च
 ॥ इदं परमाणु स्वरूपं । शिरोमणि
 मते वायवीय परमाणुरूपं । यथा ।
 परापरतुः सन्ध्याद्याः पक्षं वेगश्च
 मानसे । मनोप्राप्तं सुखं दुःखं मि-
 हा द्वेषो मतिः कृतिः ॥ अवोग-
 पदयोज्ञानानां तन्म्यापुत्र निहो-
 ष्यते । इति भाषापरिच्छेदः ॥ जन्य
 ज्ञानमानान्यं पुत्रितु आनोयोगः
 कारणं । यथा । त्रुचो योगो मनसा
 ज्ञान कारणं । इत्यपि तत्रैव ॥ ३ ॥
 तन्म्यापुत्र यथा । वैश्यापपत्ति
 र्व्यक्तिः । तन्म्यापुत्र यथा । सद
 सत्तापुत्रा तैव । मनो नव नै गुणाः
 ॥ इति मोक्षवर्माः अस्य वगणरा ।
 धैर्यं १ उपपत्तिः उहापोहकौ-
 शलं २ व्यक्तिः स्मरणं ३ विसर्गः वि-
 पत्नीतनगो भ्रातृः ४ कल्पना मनो-
 र्थवृत्तिः ५ क्रमा ६ सत् वैराग्या-
 दि ७ असत् रागद्वेषादि ८ आशुता
 अस्त्ररतुः ९ । इति तर्किका ॥ ३ ॥
 अन्य चातविध्यं यथा । मनो वृत्ति
 र्ब्रह्मज्ञान शिच्छं करणानुत्तरं । स-

विश्वानो गर्भं स्मरणं विवर्ण
 मतिः कृतिः वेदात्तः ॥ ३ ॥ तस्य
 अध्यायत्वादि यथा । अध्यायः मन
 इत्याहः पक्षं तत्राधारकं । अधि
 त्तुतक्ष संकल्प श्चदुया श्चाधिदैवतं
 ॥ इति महाभारते आप्तनेधिक-
 पर्व ॥ ३ ॥ तस्य स्वरूपं यथा । अ-
 निकप्य मद्दश्याक्ष ज्ञानभेदं मनः
 स्मृतं ॥ इति ब्रह्मवैवर्ते पुत्रुत्तिय-
 ष्ठे २७ अध्यायः ॥ ३ ॥ तस्य पुा-
 शस्त्यापुशस्त्यानुयाप फानि यथा ।
 जनानां हृदयं सदयः सुव्यक्तं वच-
 नेन वै । शिष्ये कलत्रे कन्यायां
 दौहित्रे वाक्त्रेपि च ॥ पत्रे पौ-
 त्रे च वचसि पुतापे यशसि शिष्यां
 । वक्त्रे वारिणि विद्यायां ज्ञायते
 हृदयं नृणां ॥ इति ब्रह्मवैवर्ते श्री
 कृष्णजन्मथण्डे १ अध्यायः ॥ ३ ॥
 तस्य वक्त्रे नोःकहेतुत्वं यथा । मन
 एव ननुष्याणां कारणं वक्त्रे नोःक-
 योः । वक्त्रे न्य विवर्णान्दि मुक्ते
 निविव्वं तथा ॥ इति विकुपुराणे
 ७ अंशे १ अध्यायः ॥

मनःशिलः त्रि मनोज्ञः । इति त्रि-
 काण्डशेषः ॥

मनःशिलः पुं मनःशिला । यथा ।
 टैक्कर्मनःशिल एतै र्विदार्थानाना

মনন

মনসা

। ইত্যনর টীকাষা ভরতঃ ॥

মনঃশিলা স্ত্রী ব্রহ্মবর্ণধাতু বিশেষঃ ।
 মঙ্গুন ইতি ভাষা । সাতু লক্ষ্মী বীর্য্য
 । ইতি বৈদ্যকং ॥ তৎপৰ্য্যাগঃ । জন
 টী ২ মনোজ্ঞা ৩ নাগজিলিকা ৪ ।
 ইত্যনরঃ ॥ নৈপালী ৫ শিলা ৬ ।
 ইতি ব্রহ্মালা ॥ মনোহা ৭ নেপা-
 লিকা ৮ মনোশুষ্ঠা ৯ কল্যাণিকা ১০
 রোগশিলা ১১ । ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥
 গোলা ১২ দিব্যৌষধিঃ ১৩ । ইতি
 ভাবপুকাশঃ ॥ অস্যা গুণাঃ । কটু
 ত্বা । স্নিগ্ধত্বা । লেখনত্বা । বিষ ভূ
 তাবেশ ভযোদ্ভাদ নাশিত্বা । ব-
 শ্যকারিত্বা । ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥
 অপিচ । তিক্তত্বা । কফ নাশিত্বা ।
 সারকত্বা । ছদ্দি কারিত্বা । অষ্ট জ-
 র পাণ্ডু কাস শ্বাস নাশিত্বা । শূক্ৰ
 মন্দল কারিত্বা । ইতি রাজবল্লভঃ
 ॥ অন্যচ্চ । মনঃশিলা গুরু স্বল্যা
 মরোক্ষা লেখনী কটুঃ । তিক্তা
 স্নিগ্ধা বিষ শ্বাস কাস ভূত কফাসু-
 নৎ । মনঃশিলা মন্দবলং করোতি
 জন্তু ধুবং শোধন মস্তুরেণ ॥ মলা
 নুবন্ধং কিল মূত্ররোধং সশকর-
 কৃহু গদঞ্চ জব্যাত ॥ ইতি ভাব-
 পুকাশঃ ॥

মননং স্ত্রী বুদ্ধিঃ । ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

মনসা স্ত্রী দেবী বিশেষঃ । তৎপৰ্য্যা-
 বঃ । কঙ্কঃ ২ মনসাদেবী ৩ ত্রিষহরী
 ৪ । ইতি জটাবরঃ ॥ অস্যাঃ পুগান
 মন্ত্রঃ । আত্মীকস্য নুনে মাতা ভ-
 গিনী বাসুদেব স্তথা । জরৎকাৰু মু-
 নেঃপত্নী মনসাদেবি মনোহা তে ॥
 ইতি তস্যাঃ পূজাপদ্ধতিঃ ॥ তস্যা
 নাম্নাং ব্যুৎপত্তি র্থথা । শ্রীনারাধণ
 উবাচ । শ্রুত্যাং মনসাখ্যানং যৎ
 তৎ ধম্ম বক্তৃতঃ । কন্যা সা চ ভগব-
 তী কশ্যপস্য চ মানসী ॥ তেনেযং
 মনসাদেবী মনসা যাচ দীব্যতি ।
 মনসা ধ্যায়তে যা বা পরমাভ্ৰান
 নীশ্বরী ॥ তেন সা মনসাদেবী যো-
 গেন তেন দীব্যতি । আভ্ৰারান্না
 চ সা দেবী বৈষ্ণবী স্নিগ্ধযোগিনী ॥
 ত্রিভুগঞ্চ তপ স্তপ্ত্বা কৃষ্ণস্য পরমা-
 ভ্ৰানঃ জরৎকাৰু শরীরঞ্চ দৃষ্ট্বা যৎ
 ক্ষণ মীশ্বরঃ ॥ গোপীপতি নান চ-
 ক্রে জরৎকাৰু রিতি পুভঃ । বাঞ্ছি-
 তঞ্চ দদৌ তসৈঃ কৃপয়া চকৃপানি-
 ধিঃ ॥ পূজাঞ্চ কারয়ান্নাস চকারচ
 পুনঃ পুনঃ । স্বগে চ নাগলোকে চ
 পৃথিব্যাং বৃন্দলোকতঃ ॥ ভূশং জ-
 গৎ সুগৌরী সা মন্দরী চ মনোহরা
 । জগদ্গৌরীতি বিখ্যাতা তেন সা
 পূজিতা মতী ॥ শিবশিষ্যা চ সা

मनसा

देवी तेन शैवीति कीर्तिता । विष्णु-
 भक्ततीव श शैवैकवी तेन नारद ॥
 नागानां प्राण रक्षित्री यच्छे जन्मे-
 ज्ञस्य च । नागेश्वरीति विख्याता
 सा नाग भगिनीति चा विषं सह-
 त्तुमीशा सा तेन विषहरीति सा ।
 सिद्धं योगं हरत् पाप तेनाति
 सिद्धयोगिनी ॥ महाज्ञानकं गो-
 पाकं नृतसङ्गीवनीं परां । महा-
 ज्ञानयुतां ताम् पुवदन्ति मनीषिणः
 ॥ मातीकस्य मनीन्दस्य माता सा च
 उपस्थितः । मातीकमाता विख्याता
 जगत्सु सुपुत्रिष्ठिता ॥ पिशा नुने
 जरत्कारे मनीन्दस्य महावनः ।
 योगिनो विश्वपूज्यस्य जरत्कार-
 पिशा ततः ॥ ॐ नमो मनसायैव
 । जरत्कारजगद्गोरी मनसा सिद्ध
 योगिनी । वैश्वी नागभगिनी शै-
 वी नागेश्वरी तथा ॥ जरत्कार पि-
 शातीकमाता विषहरीति च । महा-
 ज्ञानयुता चैव सा देवी विश्वपूजिता
 ॥ द्वादशैतानि नामानि पूजाकाले
 च वः पठेत् । तस्य नागभक्तं नास्ति
 तस्य वंशोद्धवन्य च ॥ नागतीते
 च शयने नागमुखे च नन्दिरे । ना-
 गकते महानुगे नागवेष्टित विगुहे
 ॥ हन् शोत्रं पठन्ना तु नुद्यते

मनसा

नात्र संशयः । नित्यं पठेत् सत्तं दृष्ट्वा
 नागवर्गः पलायते ॥ दशलक्ष जपे
 नैव शोत्रं सिद्धिं भवेत्तुणां । शोत्रं
 सिद्धिं भवेत्तस्य स विषं भोक्तुमी-
 श्वरः ॥ नागोष भूषणं कृत्वा न भवे-
 नागवाहनः । नागासनो नागभक्तो
 महानिद्धो भवेत्तरः ॥ इति बुद्ध-
 वैवर्ते महापुराणे प्रकृत्या गुणा
 रावण नारदीये मन्मसा पाथ्याने न-
 मना शोत्रं नाम द्विचत्वारिंशत्तमो
 ह्यध्यायः ॥ ॐ ॥ तस्यः पूजां नज्जा
 दि यथा । श्रीनारायण उवाच । पूजा
 विधानं शोत्रकं शुभतां नृनिगुहव
 । ध्यानकं सामवेदोक्तं देवी पूजा
 विधानकं ॥ श्वेत चम्प च वर्णाभां
 रत्न भूषण भूषितां । बहिः शुद्धां शु-
 काधानां नागयज्ञोपनीतिनीं ॥
 महाज्ञान युतां चैव प्रवरां ज्ञा-
 निनां सतां । सिद्धां विष्ठा त्देवीक
 सिद्धां सिद्धिप्रदां तजे ॥ इति
 ध्यात्वा तू तां देवीं नूलेनैव पुपु-
 जयेत् । नैवेद्यैर्विदिधे दीपैः
 पुष्प धूपान्जलेर्पनेः ॥ नूननञ्चवे-
 दोक्तो भक्तानां वाङ्मृत प्रदः ।
 नूनं कल्लुडकं नाम सुनिद्धो द्वादशा-
 हरः ॥ ॐ ह्रीं श्रीं ह्रीं श्रीं नमसा
 रैव्यै स्वाहा । पञ्चलक्ष जपेनैव

नमसा

नम्रसिद्धिर्भवन्मना ॥ नम्रसिद्धि
 भवेद्यस्य न निद्रो जगती तले ।
 सुखाननं रिषं तव्यं धनुः र समो
 भवेत् ॥ वक्रावात् संक्रास्तां सु-
 हीशाथानुं व्रतः । आवाह्य देवी
 नीशातां पूजयेद्यो हि तज्जितः ॥
 पञ्चम्यां नमनाथ्यानां देवैर्व्यदद्या-
 ट् यो बलिः । धनान् पुत्रान् चैव
 कीर्तिनां च भवेद्भुवः ॥ पूजा विधा-
 नं कथितं तत्तथ्यानां निशानवः ।
 कथयामि महाभाग यत् शुकं धर्म-
 क्रुतः ॥ * ॥ तन्या इत्युत्तरं वथा
 । पुरा नागं त्वाक्रुत्ता वभूवर्मानवा
 भुवि । यान् यान् खादन्ति नावाश्च
 तेन जीवन्ति नारवः ॥ नम्राश्च नम-
 ज्ञे भातः कश्यपा बुद्धगार्थितः ।
 वेदवीजानुनारेण चोपदेशेन बुद्ध-
 गः ॥ नम्राविष्ठात् देवीतां नमसां
 ससृज ततः । तपसा नमना तेन
 वभूव नमना च गा ॥ * ॥ तन्या सु-
 पस्यादि वथा । इत्यारी ना च ससृज
 जगाम शङ्करालयं । भक्त्या नः पूज्य
 कैनाशे तृष्टाव चन्द्रशेखरः ॥ दिव्यं
 वष सहस्रं तं सिषेवे नूनैः सुता ।
 आशुः षोः नहेशश्च तां तृष्टा
 वभूव ॥ महाज्जानं ददौ तमैय
 पाठानान् सान् च । कृष्णभ्रं क-

नमसा

नृतकं ददावष्टाकरं नूनैः ॥ लक्ष्मी
 नाया कान्तीजं डेत्तं कृष्णपदसुथा ।
 त्रैलोक्यं नमनं नान कात् पूजन-
 कां ॥ सर्वं पूज्यं सुवनं ध्यानं
 भानपावर्गं प्रश्नं क्रमं क्वापि
 वेदोक्तं सर्वं नमतः ॥ पुाप्य नू-
 त्त्यं ज्जानं परं नूत्तं स-
 ती । जगाम तपने साधी पूङ्करं
 शङ्कराज्जया ॥ त्रिगुणं तप सुधा क-
 षण्य परमात्मनः । सिद्धा वभूव सा
 देवी ददौ पुरतः पुत्रं ॥ दृष्ट्वा क-
 शाही वानां कृपया च कृपानिधिः
 । पूजां कारयामास चकार च स्व-
 हरिः ॥ वरं पूर्यो तमैय पूजि-
 तेति भवे भवा वरं ददा च कल्या-
 णैय सत्यं चास्तु नवे विभुः ॥ पुथने
 पूजिता सा च कृष्णं परमात्मना ।
 द्वितीये शङ्करेणैव कश्यपेन सुरेण
 च ॥ नमना नूनिना चैव नागेन नान-
 वादिना । वभूव पूजिता सा च त्रिवृत्तो
 ष्वेष सवता ॥ * ॥ तन्या विवाहः
 स्वानि कर्तुं क त्यागश्च वथा । इत्युत्तरं
 क नूनीन्द्राव कश्यप सुतां ददौ पुरा
 । अवाचितो नूनिशुष्टो जगाम बु-
 द्धगार्थी ॥ कृत्वा द्वाहं महामोषी
 विशुभ्त सुगना चिरं । नृयाग देव्या
 जघने वटनूले च पूङ्करे ॥ निद्रां

ननसा

ननसा

जगाम च नूनिः श्रुत्वा निदेश नीश्वरः ।
 जगामाउः दिनकरः सायं काल उ-
 पस्थितः ॥ संचिन्त्य ननसा तत्र नन-
 सा नः प्रतिष्ठिता ॥ धर्मलोप भवे-
 नैव चकारमलमनः नक्षी ॥ अकृत्वा
 पश्चिनां सक्रां नित्यांशैव द्विज-
 मनां । बुद्धहत्यादिकं पापं ल-
 भिष्यति पति म्यन ॥ नोपतिष्ठति
 यः पूर्वां नोपासते वस्तु पश्चिनां ।
 नच एवाशुचि नित्यं बुद्धहत्यादिकं
 लभेत् ॥ वेदोक्तं नपि संचिन्त्य
 बोधयानास तं नूनिः । स च बुद्धा
 नूनिश्रेष्ठं शुकोप तां दूशा नूनिः ॥
 जज्ञेत्कक कवाच । कथं ने सवृते
 साधि निद्राभङ्गः कृतं सुया ॥ वथ-
 वृतादिकं तम्या वा भद्रं शपका-
 रिणी । तप श्चानश्नशैव वृत्तं दा-
 नादिकं न ॥ भद्रं रपिणकारि-
 ग्याः सर्वं भवति निमूलं । वना पि-
 दः पूजितं श्री हृत्तः पूजितं सुवा-
 । पतिवृत्ता वृत्तं पतिकपी ह-
 रिः स्वयं । सर्वान् सर्ववृत्तः सर्व-
 र्त्तं निषेधनं ॥ सर्वं वृत्तं तपः
 सर्वं नृपवानादिकं न ॥ सर्वं धर्म-
 षु सत्यं सर्वदेव पूजने ॥ तं
 सर्वं स्वानि सेवायाः कलां नाईति
 षोडशी । नृपुण्ये भारते वर्षे प-

तिसेवा करोति वा ॥ वैश्वं स्वा-
 मिना सार्द्धं सा याति बुद्धः शतं ।
 विपियं जकते तत्र विपियं वद-
 ति प्रियं ॥ अनं हल पुजाताया
 तं फलं शुभतां सति । अश्रीपा-
 कं बुद्धेत् साच यावच्छन्दु दिवाकरो
 ॥ ततो भवति चाणाली पति पुत्र
 विवर्जिता । इत्युक्तं च नूनिश्रेष्ठो व-
 भूव सु रिताधरः ॥ चकम्पे ननसा
 साधी भवेनोवाच तं पतिं । नन-
 सोवाच । सक्र्यालोप भवेनैव नि-
 द्राभङ्गः कृतं सुव ॥ अक शान्तिं महा-
 भाग दृष्टवानन सवृत्त । शङ्कराहा-
 र निद्राणां वष्ट भङ्गं करोति च ॥
 स बुद्धेत् कालमूत्रं स्वानिनश्च वि-
 शेषतः । इत्युक्तं ननसादेवी स्वानि-
 न शरणाश्रजे ॥ पपात भक्त्या भी-
 ताच करोदच पुनः पुनः । अपितं न
 नूनिं दृष्ट्वा श्री नूनिं शंभु मुदयत् ॥
 तत्राजगाम भगवान् सक्र्या सह-
 नारत । तत्रागत्य नूनिश्रेष्ठं नृवाच
 भाकरः स्वयं ॥ विनयेन च भीतश्च
 तया सह यथोचितं । श्री नूर्य उवाच
 । नूर्यास्त ननयं दृष्ट्वा साधी धर्मभवे-
 न च ॥ बोधयानास त्वां विपु नाह-
 नात् गत सुदा । मनश्च भगन् बुद्ध-
 यां शंभुं नोचितं नूने ॥ ब्राह्मणा-

মনসা

নাঞ্চ হৃৎস্ব নবনীত সমং তদা ।
 তেষাং কৃণাক্ষং ক্রোধশ্চ ততো ভস্ম
 ভবেজ্জগৎ ॥ পুনঃ সুষ্টং দ্বিজঃ শ-
 ক্তো নতেজস্বী দ্বিজাৎ পরঃ । বৃক্ষগো
 বৃক্ষগো বংশঃ পুজলন বৃক্ষতেজসা ॥
 শ্রীকৃষ্ণং ভাবধেমিত্যং বৃক্ষজ্যোতিঃ
 সনাতনং । সূর্যস্য বচনং শ্রুত্বা দ্বিজঃ
 শান্তো বভূবহ ॥ সূর্য্যা জগাম স্ব
 স্থানং গৃহীত্বা বৃক্ষগাশিবং । তত্যা-
 জমনসাং বিপুঃ পুতিজ্ঞা পালনায়
 চ ॥ কনষ্ঠী শোকযুক্তা চ হৃদয়েন
 বিদূষতা । সা সন্মার গুরু শম্ভু
 নিষ্টদেবং হরিং বিধি ॥ কশ্যপং জ-
 ন্মদাতারং বিপত্তৌ ভয়কষিতা । ত-
 ত্রাজগাম ভগবান্ গোপীশঃ শম্ভু
 য়েব চ ॥ বিধিচ্চ কশ্যপশ্চৈব মনসা
 পরিচিস্তিতঃ । দৃষ্ট্বা বিপৌ ৎভীষ্ট
 দেবং নিগুণং পুরুতেঃ পরং ॥ তষ্টাব
 পরবা ভক্ত্যা পুণ্যনাম মুহু মূহুঃ ।
 নমস্চকার শম্ভুঞ্চ বৃক্ষাণং কশ্যপস্ত
 দা ॥ কখনাগমনং দেবা ইতি পুশ-
 চকার সঃ । বৃক্ষা ভদ্রচনং শ্রুত্বা সহ
 সা সমযোচিতং ॥ সমুবাচ ননস্কৃত্য
 হৃদীকেশ পদান্বজঃ । বৃক্ষোবাচ ।
 যদি ত্যক্তা ধর্মপত্নী ধর্মিষ্ঠা মনসা
 সতী ॥ জকবাস্যাং সূতোৎপত্তিঃ
 স্বর্গ্য পালনান বৈ । মতী বা বৃক্ষা

মনসা

চারী বা ভিক্ষু স্বনচরোগি বা ॥
 জাযাযাঞ্চ সূতোৎপত্তিঃ কৃতা প-
 শ্চাৎ ত্যহ্মেনে । অকৃত্বা ত স-
 তোৎপত্তিঃ ধৈরাণী ব সূত্যহ্মে পি-
 বাং ॥ সূর্যব্রহ্মপ-স্বৎপুণ্যঞ্চ চান-
 ন্যাঞ্চ যথা জলং । # । তস্যাঃ পু-
 ত্রোৎপত্তিঃ যথা । বৃক্ষগো বচনং শ্রুত্বা
 জরৎকাক ননাধরঃ ॥ চকার তন্না-
 ভিস্পর্শং মোদেন মন্ত্র পূরকং । ত-
 সৈস্য শূভাশিষং দত্ত্বা যযু দেবা মুদা-
 দ্বিতাঃ ॥ মদাদ্বিতা চ মনসা জরৎ-
 কাক মুদাদ্বিতাঃ । মূনেঃ কর স্পর্শনা-
 ত্রাৎ সদ্যো গাত্রো বভূবহ ॥ মনসা
 বা মুনিশ্রেষ্ঠ মুনিশ্রেষ্ঠ উবাচ ত্য-
 জরৎকাক কবাচ । গাহেগানেন মন-
 সা তব পুত্রো ভবিষ্যতি ॥ জিতেন
 নিদুযাণাং পুরো ধাম্মিকো বৈকবা
 গুণীঃ । তেজস্বী চ তপস্বী চ যশস্বী চ
 গুণাবিতঃ ॥ বরো বেদবিদাষ্টৈঞ্চ
 জ্ঞানিনাং যোগিনা স্তথা । সচ পুত্রো
 বিকুভক্তো ধাম্মিকঃ জলমুন্ধরেৎ ॥
 নৃত্যন্তি পিতরঃ সর্বে যজ্ঞম্ন মাত্র-
 তো মুদা । পতিবৃত্তা সুশীলাবা সা
 পিবা পিন্বাদিনী ॥ ধর্মিষ্ঠা পুত্র-
 নাতা চ জলজা জনপালিকা । হ-
 রিতক্তিপুদো বন্ধু স্তমিষ্টং তৎ স্তথ-
 পুদং ॥ যো বৃক্ষহিৎ সচ পিতা হরে-

মনসা

বস্তু পদশেকঃ । সা গন্তুধারিণী যা চ
 গন্তুবাস বিমোচনী ॥ বিষ্ণুস্তম্ভপুদা-
 তা চ স গুরু বিষ্ণুভক্তিদঃ । গুরোশ্চ
 জ্ঞানোদ্ভিরগান্তজ্ঞানং কৃষ্ণ ভাবনং
 ॥ আবিস্কৃত্ত্ব পৰ্য্যন্তে সাত্তা বিশ্ব-
 চরাচরং । আবিত্ত্ব তিরোভূত
 কিং বা জ্ঞানং তদন্যতঃ ॥ বেদজ-
 যোগজং বদ্যন্তে সারং হরিসেবনং ।
 তত্ত্বানাং সারভূতঞ্চ হরে রন্যদ্বিডম্ব-
 নং ॥ দত্তং জ্ঞানং নবাতুভ্যং স স্বানী
 জ্ঞানদোহি যঃ । জ্ঞানাৎ পুনুচ্যতে
 বন্ধাৎ স রিপূর্যো হি বন্ধদঃ ॥ বিষ্ণু
 ভক্তি যুতং জ্ঞানং ন দদাতি হিযো
 গুরুঃ । স রিপুঃশিষ্য যাতী চ যতো
 বন্ধান্ন মোচয়েৎ ॥ জননী গৰ্ভজাৎ
 ক্লেশাদ্ভন তাডনজাত্থা । ন মোচ-
 বেদ্যঃ স কথং গুরু সাত্তো হি বাক-
 বঃ ॥ পরমানন্দ কপঞ্চ কৃষ্ণমার্গম
 নথরং ন দশবেদ্যঃ স কথং কীদৃশো
 বাক্ববো নৃণাং ॥ ভজ সাধি পরংবুক্ষা-
 চ্যুতং কৃষ্ণঞ্চ নির্গুণং । নিমূলঞ্চ পুরা
 কন্ম ভজেদ্যৎ সেবষা পুরং ॥ নবা হ-
 লেন ত্বং ত্যক্তা ক্ষম দেবি মন পিষে
 । ক্ষমায়ুতানাং সাধুনাং সত্ত্বাৎক্রে-
 ধো ন বিদ্যতে ॥ পুঙ্করং তপসে যানি
 গহু দেবি যথা সখ্যং । শ্রী কৃষ্ণ চরণা
 স্তোত্র ধ্যান বিহেদ কাতরঃ ॥ ধনা

মনসা

দিশু স্ত্রিযাং পীতিঃ পূৰ্ণিত্তি বস্তুগহ-
 তাং । শ্রীকৃষ্ণচরণাস্তোজে নিম্নহাণাং
 মনোরথাঃ ॥ ॥ ॥ জরৎকাক বচঃ শুন্য
 মনসা শোক কাতরা । সা সাশু-
 নেত্রা বিনযাদুবাচ পুণবল্লভং ॥ ম-
 নসোবাচ । দোষেনাহং ত্বয়া ত্যক্তা
 নিদুভঞ্চে নতে পুভো । যত্র স্মরানি-
 ত্বাং বন্ধো তত্র নামাগনিষ্যতি ॥ বন্ধু
 ভেদঃ ক্লেশতমঃ পুণ্ণভেদ স্ততঃ পরঃ
 । পুণ্ণেশ ভেদঃ পুণ্ণানাং বিহেদাৎ
 সৰ্বতঃ পরঃ ॥ পতিঃ পতিবুতানাস্ত
 শতপুণ্ণাধিকঃ স্মৃতঃ । সৰ্বস্মাত্তুপি-
 যঃ স্ত্রীণাং পিষ স্তেনোচ্যতে বৃথৈঃ ।
 পুণ্ণে বৃথৈক পুণ্ণাণাং বৈষ্ণবানাং
 যথা হরৌ ॥ নেত্রে বৃথৈক নেত্রাণাং
 তৃষিতানাং যথা জলে । ক্ষুধিতানাং
 যথাম্বে চ কামুকানাং যথা স্ত্রিযাং ॥
 যথা পরম্বে চৌরাণাং যথা জারে
 অযোষিতাং । বিদুষাঞ্চ যথা শাস্ত্রে
 বাণিজ্যে বণিজাং যথা । তথা শশ্ব-
 মনঃ কান্ধে সাধীনাং যোষিতাং পু-
 ভো ॥ ইত্যুক্তা মনসাদেবী পপাত
 স্বানিনঃ গদে । ক্ষণং চকার ক্রোডে-
 তাং কৃপয়া স কৃপানিধিঃ ॥ নেত্রোদ-
 কেন মনসাং স্নাপযামাস তাং মুনিঃ
 । সাশুগা চ মুনেঃ ক্রোডং সিব্বেচ ভে-
 দকাতরা ॥ তদা জ্ঞানেন ভৌ ধৌ চ

ননসা

বিশোকৌ চ বজ্রবৃত্তঃ । স্মারং স্মারং
 পদাশ্চোক্তং কৃষ্ণস্য পরমাত্মনঃ ॥
 জগান তপসো বিপুঃ স্ব কাস্তাং সপু-
 বোধ্য চ । জগান ননসা শাস্ত্রাঃ কৈ-
 লাসং নন্দিরং গুরোঃ ॥ ৯ ॥ পার্বতী
 বোধযানাস ননসাং শোক কর্ণি-
 তাং । শিব শ্চা তীব জ্ঞানেন শিবেন
 চ শিবালয়ে ॥ সপুশস্তদিনে সাধী
 সুসুবে নঙ্গল ক্রণে । নারায়ণাংশ-
 পুপ্রঞ্চ জ্ঞানিনাং যোগিনাং গুরুং ॥
 গত্রস্থিতো নহাজ্ঞান শ্রুত্বা শঙ্কর
 বজ্রবৃত্তঃ । স বভূব চ যোগীন্দ্রো যো-
 গিনাং জ্ঞানিনাং গুরুঃ ॥ জাতক-
 কারনানাস বাচয়ানাস মঙ্গলং ।
 বেদাংশ্চ পাঠয়ানাস শিবায চ শি-
 বঃ শিশোঃ ॥ রত্ন ত্রিকোটী লক্ষ্মণ
 ব্রাহ্মণেভ্যো দদৌ শিবঃ । পার্বতী চ
 গবাং লক্ষ্য রত্নানি বিবিধানি চ ॥
 শম্মুশ্চ চতুরো বেদান্ বেদান্তানী-
 তুরাং স্তথা । বালকং পাঠয়ানাস
 জ্ঞানং মৃত্যুঞ্জয়ং পরং ॥ ভক্তি রন্তি
 স্ব কাস্তে চাভীষ্টদেবে গুরৌ হরে । য-
 স্যাস্তে তেন ত্বং পুত্রো বভূবাস্তীক
 এব চ ॥ জগাম তপসে বিষ্ণোঃ পুঙ্ক-
 রং শঙ্করাজ্ঞয়া । সপুপ্য চ মহা-
 নত্রং ততশ্চ পরমাত্মনঃ ॥ দিব্য-
 বর্ষ ত্রিলক্ষ্য তপস্তপ্তা তপোধনঃ ।

ননসা

আজগাম মহাযোগী ননস্কর্তৃং শি-
 বং পুত্রং ॥ শঙ্করকং ননস্কৃত্য কৃত্বা চ
 বালকং পরঃ । সাচাজগাম ননসা
 কশ্যপম্যাশুনং পিতঃ ॥ তাং সপু-
 ত্রাং সুশ্রুৎ দৃষ্ট্বা মূদং পাপ পূজাপ-
 ত্তিঃ । শতলক্ষ্য রত্নানাং ব্রাহ্মণে
 ভ্যো দদৌ মূনে ॥ ব্রাহ্মণান্ ভোজ-
 যানাস মো হংখ্যান শ্রেষসে শি-
 শোঃ । অদিতিশ্চ দিতিশ্চান্যা মূদং
 পুাপুঃ পরম্বথা ॥ সা সপুত্রা চ সূচি-
 রং তসৌ তাতালয়ে তদা । তদীয়ং
 পুনরাখ্যানং বক্ষ্যামি তম্মিশাময
 ॥ ৯ ॥ তস্যো নাহাত্ম্যং যথা । অ-
 থাভিমন্য তনয়ে ব্রহ্মশাপঃ পরী-
 ক্ষিতে । বভূব সহসা ব্রহ্মন্দৈবদো-
 ষেণ কর্মণা ॥ সপ্তাহে সনতীতে তু
 তক্ষক স্তাঞ্চ ভোক্ষ্যতে । শশাপ
 শ্বকীন্পতিং কৌ শক্যাশ্চ জনেন চ
 ॥ রাজা শ্রুত্বা তৎ পুত্রস্তি গজাছা-
 রং জগাম সঃ । তত্র তসৌ চ সপ্তাহ-
 শুশ্রাব ধর্মসংহিতাং ॥ সপ্তাহে স-
 নতীতে তু গৃহস্তং তক্ষকং পথি । ধনু-
 স্তরি নৃপং ভোক্তৃং দদর্শ গামকো
 নৃপং ॥ তস্যো বভূব সন্মাদঃ সপ্তী-
 তিশ্চ পরম্পরং । ধনুস্তরি ঋণি পু-
 প তক্ষকঃ স্বেছয়া দদৌ ॥ স যযৌ
 তং গৃহীত্বা চ তুষ্টিং পুষ্টিং নানসঃ ।

মনসা

তক্ষকো ভিক্ষ্যানাম নৃপঞ্চ মঞ্চক
 স্থিতঃ ॥ রাজা জগান বৈষ্ণবঃ স্মার-
 স্মারঃ হরিঃ শুকঃ । সৎকারঃ কার-
 য্যানাম পিতৃ জন্মেজয়ঃ শূচা ॥ রা-
 জা চকার যজ্ঞক সর্গসর্বং ততো
 মুনো পুংগাঃ স্তত্যাঙ্গ সর্পাংগাঃ সম্-
 হো বুদ্ধ তেজসা ॥ স তক্ষকশ্চ ভী-
 তশ্চ মহেন্দ্রঃ শরণং যযৌ । সেন্দ্রক
 তক্ষকঃ হস্তঃ বিপুবর্গঃ সমুদ্যতঃ ॥
 অথ দেবাস্চ মুনয়শ্চায়মু মনসাস্তি-
 কঃ । তান্তষ্টাব মহেন্দ্রশ্চ ভযকাত-
 র বিস্মলঃ ॥ তত আস্তীক আগত্য
 যজ্ঞঞ্চ মাতৃ রাজ্যয়া । মহেন্দ্র ত-
 ক্ষক পুংগান্ যযাচে ভূমিপং বরং ॥
 দদৌ বরং নৃপশ্লেষ্ঠঃ কৃপয়া বুদ্ধগা-
 জ্ঞয়া । যজ্ঞং সনাপ্য বিপেভ্যো
 দক্ষিণাঞ্চ দদৌ মূদা ॥ বিপুশ্চ মুন-
 যো দেবা গভা চ মনসাস্তিকং । ম-
 নসাং পূজযামাসু স্তষ্টবশ্চ পৃথক্ পৃ-
 থক্ ॥ শকঃ সন্তুত সন্তারো ভক্তি
 যুক্তঃ সদা শূচিঃ । মনসাং পূজযামা-
 স তুষ্টাব পরমাদরং ॥ দত্তা-ষোড-
 শোপচারং বলিঞ্চ তৎপ্ৰিয়স্তদা ।
 পুদদৌ পরিতুষ্টশ্চ বুদ্ধ বিষ্ণু শিবা-
 জ্ঞয়া ॥ সৎপূজ্য মনসাদেবীং পুষ্যুঃ
 স্বালযঞ্চতে । ইত্যেবং কথিতং সর্ব-
 কিং ভূয়ঃ শোতুমিহাসি ॥ ৯ ॥ ইন্দ্র-

মনসা

কৃত মনসা পূজা শোত্রে বর্থা । নারদ
 উবাচ । কেন তুষ্টাব শোত্রেণ মহে-
 ন্দ্রো মনসাং সতীং । পূজা বিধি ক্র-
 নং তস্যঃ শোতুমিহানি তত্ত্বতঃ ॥
 শ্রীনারায়ণ উবাচ । সুনাতঃ শূচি-
 রাচাশ্চো ধ্বং ধৌতে চ বাসসী । রত্ন
 সিংহাসনে দেবীং বাসযামাস ভ-
 ক্তিতঃ ॥ স্বর্গগঙ্গাজলে নৈব বহু
 স্তুস্থিতেন চ । স্নাপযামাস মনসাং
 মহেন্দ্রো বেদ মন্ত্রতঃ ॥ বাসসী
 বাসযামাস বহ্নিশূকো মনোহরে ।
 সর্বাঙ্গে চন্দনং দত্ত্বা পাদ্যার্ঘ্যং ভ-
 ক্তি সংযুতঃ ॥ গণেশঞ্চ দিনেশঞ্চ
 বহ্নিঃ বিষ্ণুঃ শিবঃ শিবাং । সৎপূ-
 জ্যাদৌ দেব বটকং পূজযামাস তাং
 সতীং ॥ ৩ হ্রী শ্রী মনসাদেবৈ
 স্বাহেত্যেবঞ্চ মন্ত্রতঃ । দশাঙ্করেন
 মূলেন দদৌ সর্বং যথোচিতং ॥ দ-
 ত্ত্বা ষোডশোপচারং দুর্লভং দুর্লভাং
 হরিঃ । তক্ত্যা চ পূজযামাস বুদ্ধগা
 পুরিতো মূদা ॥ বাদ্যং নানা পুকা-
 রঞ্চ বাদযামাস তত্র বৈ । বভূব পুন্ন
 বৃষ্টিশ্চ নভসো মনসোপরি ॥ দেব
 বিপাজ্ঞয়া তত্র বুদ্ধ বিষ্ণু শিবাজ্ঞ-
 য়া ॥ তুষ্টাব সাশুনত্রশ্চ পুলাকাঞ্চি-
 বিগুহঃ ॥ মহেন্দ্র উবাচ । দেবি-
 ণা শোতুমিহানি সাধীনাং পুবরাং

মনসা

মনসা

বরাং । পিতাং পরাঞ্চ পরমাং নহি
 স্তোতুং ক্রমো হৃদ্বা ॥ স্তোত্রাণাং
 লক্ষণং বেদে স্বভাবাখ্যান তৎ প-
 রং । ন ক্রমঃ পুকৃতং বক্তুং গুণানাং
 তব সুবুতে ॥ শূদ্ধ সত্ত্ব স্বরূপাত্বং
 কোপ হিংসা বিবর্জিতা । নচ শপ্তো
 মুনি স্তেন ত্যক্তব্য চ ত্বয়া যতঃ ॥
 ত্বং ময়া পূজিতা সাধী জননী চ যথা
 হৃদিতিঃ । দয়া কৃপা চ ভগিনী ক্র-
 না কৃপা যথা পুসুঃ ॥ ত্বয়া মে ব্রহ্মি-
 তাঃ প্রাণাঃ পুণ্ণদ্বারা সুরেশ্বরী ।
 অহং করোমি ত্বাং পূজ্যাং পীতিশ্চ
 বর্জতে সনা ॥ নিত্যং যদ্যপি ত্বং
 পূজ্যা ভবে হত্র জগদম্বিক । তথা-
 পি তব পূজাঞ্চ বর্জয়ামি চ সর্বতঃ
 ॥ যে ত্বা মাষাট সংক্রান্ত্যাং পূজয়ি-
 শ্যন্তি ভক্তিতঃ । পঞ্চম্যাং মনসা
 খ্যায়া মীলাং ত্বাং বা দিনে দিনে ॥
 পুণ্ণ পৌত্রাদয় স্তেষাং বদ্ধন্তে চ ধ-
 নানি চ । যশস্বিনঃ কীর্ত্তিমন্তো বি-
 দ্যাবন্তো গুণাবিতাঃ ॥ যে ত্বাং ন
 পূজয়িষ্যন্তি নিন্দন্ত্যজ্ঞানতো জনাঃ
 । লক্ষ্মীহীনা ভবিষ্যন্তি তেষাং নাগ-
 ভয়ং সদা ॥ ত্বং স্বয়ং স্বর্গ লক্ষ্মীশ্চ
 বৈজ্ঞে কামলালয়া । নারায়ণাং গো-
 ভগবান্ জরৎকাক মুনীশ্বরঃ ॥ ত-
 পস্যা ভেজসা ত্বাঞ্চ মনসা সমুজ

পিতা । অম্বাকং বক্রগাযৈব তেন
 ত্বং মনসাভিধা ॥ মনসাদেবিতুং শ-
 ক্তা স্বাত্মনা সিদ্ধযোগিনী । তেন ত্বং
 মনসাদেবী পূজিতা বন্দিতা ভবে
 ॥ যাং ভক্ত্যা মিননা দেবীঃ সূজয়ন্ত্য
 নিশং তৃশং । তেন ত্বাং মনসাং দে-
 বীং পুণ্ণদন্তি পুরাবিদঃ ॥ সত্ত্ব কৃপা
 চ দেবি ত্বং শশ্বৎ সত্ত্ব নিষেবয়া ।
 যোহি যং ভাবযেম্মিত্যং স তং প্রা-
 প্তোতি তৎ সনঃ ॥ ইন্দ্রশ্চ মনসাং
 জ্ঞাত্বা গৃহীত্বা ভগিনীঞ্চ তাং । পূজ-
 গাম স্বভবনং ভূবা বাসঃ পরিহৃদাং
 ॥ পুণ্ণেণ সাক্ষং সা দেবী চিরং ত-
 হৌ পিতৃগৃহে । ভ্রাতৃভিঃ পূজিতা
 শশ্বমান্যা বন্দ্যা চ সর্বতঃ ॥ গো-
 লোকাৎ সুরভী বুদ্ধন্ তত্রাগত্য
 সুপূজিতাং । তাং স্থাপয়িত্বা ক্ষীরেণ
 পূজয়ামাস সাদরং ॥ জ্ঞানঞ্চ কথ-
 যামাস গোপ্যং সর্বং সুদূর্লভং । তয়া
 দেব্যা পূজিতা সা স্বলোকঞ্চ পুন
 র্যযৌ ॥ ইদং স্তোত্রং পুণ্যবীজং তাং
 সংপূজ্য চ যঃ পঠেৎ । তস্য নাগ
 ভয়ং নাস্তি তস্য বংশোদ্ভবস্য চ ॥
 বিষং ভবেৎ সর্বাভূতস্যং সিদ্ধ স্তো-
 ত্রো যদি ভবেৎ । পঞ্চলক্ষ জপে
 নৈব সিদ্ধ স্তোত্রো ভবেৎ ॥ সর্প-
 শাযী ভবেৎ গোপি নিশ্চিতং সর্প

মনসা

মনসা

বাহনঃ ॥ ইতি বুদ্ধবৈবর্তে পুস্তি
 খণ্ডে ৪৩ অধ্যায়ঃ ॥ * ॥ ধনুস্তরি
 কৃত মনসা ধ্যান পূজাদি যথা । ধনু
 স্তরিকবাচ । ইহাগৃহং জগদ্রোরি গৃ
 হপূজা পূজনা পূজ্যা তং ত্রিষু
 লোকেষু পরা কল্যপকন্যকে ॥ ত্র
 যা জিতং জগৎ সর্বং দেবিশিষু স্ব
 কপয়া । তেন তে হস্ত পুযোগশ্চ ন
 কৃতো রণ ভূমিষু ॥ ইত্যুক্তা স্য
 তো ভূত্বা ভক্তি নম্রাত্মককরঃ । গৃ
 হীত্বা শূক্লসসুনং ধ্যানং কৰ্ত্তং সম
 দ্যতঃ । চাকচম্পক বর্ণাতাং সর্বাঙ্গ
 সঙ্গনোভরাং । ঐষক্কাম্য পুসফাস্যা
 শোভিতাং নৃক্ষাসাসনা ॥ কবরী
 ভার শোভাত্যাং রত্নাভরণ ভূমি
 তাং । সর্গাভয়পদাং দেবীং ভক্তা
 নুগৃহ কাহরাং ॥ সর্ববিদ্যাপদাং
 শাস্তাং সর্ববিদ্যা বিশারদাং । না
 গেন্দ্রবাহিনীং দেবীং ভজে নাগে
 শরীং পরাং ॥ ধ্যায়েৎ স্বসুনং দত্ত্বা
 নানাদ্রব্য সমন্বিতং । দত্ত্বা ষোড়শো
 গচারং পূজ্যানাস তাং পুিয়ে ॥ স্তো
 ত্রঞ্চকার ভক্ত্যা চ পূজকাকিত বি
 গৃহঃ । পূটাঞ্জলিযুতো ভূত্বা ভক্তি
 নম্রাত্মককরঃ ॥ * ॥ ধনুস্তরিকবাচ ।
 নমঃ সিজিবকপায়ে সিজিদায়ে নমো
 নমঃ । নমঃ কল্যপকন্যায়ৈ বরদায়ৈ

নমো নমঃ ॥ নমঃ শঙ্করকন্যায়ৈ
 শঙ্করায়ৈ নমো নমঃ । নমস্তে নাগ
 বাহিন্যে নাগেশ্বর্যে নমো নমঃ ॥
 নমো নাগভগিন্যে চ যোগিন্যে চ
 নমো নমঃ । নমো হস্তীক জনন্যে চ
 জনন্যে জগতাং নমঃ ॥ নমো জরৎ
 কাক নাম্নে জরৎকাকান্ত্র্যে নমঃ
 ॥ নম শ্চিরং তপস্বিন্যে সুখদায়ৈ
 নমো নমঃ ॥ নম স্তপঃস্বকপায়ৈ
 ফলদায়ৈ নমো নমঃ ॥ সশীলায়ৈ
 চ সাত্বিক্যে চ শান্তায়ৈ তে নমো নমঃ
 ॥ ইত্যেব নৃক্ষভক্ত্যা চ পুণনাম
 পুস্ততঃ । তুষ্টি দেবী বরং দত্ত্বা
 স্তরং স্বালয়ং যমৌ ॥ ইতি বুদ্ধ
 বৈবর্তে শ্রীকৃষ্ণভক্ত্যাখণ্ডে ধনুস্তরি
 দর্পভক্ত মনসাবিজ্ঞে নান ৫১
 অধ্যায়ঃ ॥

মনসাদেবী স্ত্রী মনসা । ইতি জটা
 ধরঃ ॥ অস্যা বিবরণং পুস্তশব্দে
 দৃষ্টব্যং ॥

মনসিজঃ পুং কামদেবঃ । ইত্যমরঃ
 ॥ মনোজাতে ত্রি ॥

মনসিশযঃ পুং কামদেবঃ । ইতি
 হলায়ুধঃ ॥

মনসারঃ পুং মনসঃ সখাদিঃ । তৎ
 পর্য্যায়ঃ । চিত্তাভোগঃ ২ । ইত্য
 মরঃ ॥ হে মনসঃ সুখাদৌ তৎ পর

मनश्

मन

हे एतन्म विवसे मनसः पुनः
 पुनः प्रवृत्ति राशोऽगः । आशोऽग
 स्तात्पर्यं मित्रि सर्वानन्दः । हेव्य
 नित्यनेयाव्यापार इत्यपरे । वा
 ङ्गितवन्न पुष्ट्या चित्तस्य निराकाङ्क्ष
 ता । आशोऽगः परिपूणतेति परे ।
 अनागत चित्तनादि कपो मनस्कार
 इत्यपरे । मनसो मनसिवा कारो
 निश्चयो मनस्कारः सेतुकथेति सः
 । मनसि करण मनसिकारः इत्यपि
 दृश्यते अत्र । बाह्यज्ञात् सप्तम्या
 अलूक । इति तर्ती भाषा भरतः ॥

मनस्तापः पुं मनःपीडा । यथा । म-
 नस्ताप न इवीत आपदं पुाप्य
 पार्थिवः । मनवृद्धिः पुसमाहा सुख
 दुःखे समो भवेत् ॥ इति गारुडे
 १११ अध्यायः ॥ अनुतापः । यथा ।
 ब्राह्मणेन वदा दैवात् छिन्नं यच्छो-
 पवीतकं । मनस्तापेन शङ्खः स्या
 दापस्तुष्टोः २ वृषीभू निः ॥ इति पु-
 यश्चित्ततत्त्व ॥

मनस्तालः पुं दुर्गायाः सिंहः । इति
 त्रिकाशेषः ॥

मनश्च त्रि मनःहितवस्तु । यथा ।
 आज्ञा नमनश्च यदपि मनः मनो
 नध्यतः क्वपि नात्तु । तत्रे पण्य
 पुतापादिह शरदि सतः सिंक्षना

तुं सुखेन । इत्युक्तः ॥

मनश्चिन्ती श्री पुशस्तवनाः श्री । यथा ।
 मनश्चिन्ती मानविधात दक्कं तदेव
 ज्ञातं वचनं अरस्य । इति ज्ञानार-
 सत्रुप्या ॥

मनश्ची पं शरतः । इति राज-
 निर्वक्तः ॥ पुशस्तनोवृक्ते त्रि ।
 यथा । मनश्चि गहितः पश्याः समा-
 रोत् नसम्पित् । इति कारकटी-
 कायां दुर्गादासः ॥

मनाक् व्य जल्पं । इत्यमरः ॥ मन्दः
 । इति नेदिनी ॥

मनाका श्री हस्तिनी । इत्युगादि-
 कोषः ॥

मनाकरं श्री नन्दन्या । नज्जिकागक
 यत्काङ्क । इति शब्दचन्द्रिका ॥
 ईषत्कारके त्रि ॥

मनागी श्री मनोःपत्री । इति ऊटा-
 धरः ॥

मनावी श्री मनूपत्री । इति मुखबोध
 व्याकरणं ॥

मनितं त्रि ज्ञातं । इत्यमरः ॥

मनीकं श्री अङ्गनं । इत्युगादिकोषः

मनीषा श्री बुद्धिः । इत्यमरः ॥

मनीषी पुं पण्डितः । इत्यमरः ॥

बुद्धियुक्ते त्रि ॥

मनूः श्री पूका । इति राजनिर्घण्टः ॥

মন

মন

মনপত্নী । ইতি স্ত্রী পুংলিঙ্গ স
গৃহে অমরঃ ॥

পাঃ সায়ম্ভুবো মনুঃ ॥ স্বারোচি-
ষো মনুশ্চ ব দ্বি তীণো বহ্নিনন্দনঃ ।

মনুঃ পুং বৃক্ষগণঃ পুং প্রাঃ স চ পুজাপ-
তি ধর্মশাস্ত্রবক্তা চ । ইতি লিঙ্গা-
দি স গৃহে অমরঃ ॥ মনুষ্যঃ । ইতি
শব্দরত্নাবলী ॥ জিনভেদঃ । ইতি
ত্রি কাণ্ড শব্দঃ ॥ মন্ত্রঃ । ইতি জটা-
ধরঃ ॥ # ॥ পুতিকল্পে চতুর্দশ মনবো
ভবন্তি তेषাং নামানি যথা । স্বায়-
ম্ভুবঃ ১ স্বারোচিষঃ ২ উত্তমঃ ৩ তা-
নসঃ ৪ রৈবতঃ ৫ চাক্ষুষঃ ৬ এত-
গতাঃ ৭ বৈবস্বতঃ ৮ রত্নবানো ৯ গাং ।
সাবর্ণিঃ ৮ দক্ষসাবর্ণিঃ ৯ বৃক্ষসাব-
র্ণিঃ ১০ ধর্মসাবর্ণিঃ ১১ ক্রুসাবর্ণিঃ
১২ দেবসাবর্ণিঃ ১৩ ইন্দ্রসাবর্ণিঃ ১৪
এত ভবিষ্যন্তি । ইতি শ্রীভাগবতে
৮ স্কন্ধে ১ অধ্যায়ঃ ॥ # ॥ এতেষা
মুৎপত্তি যথা । আদ্যো মনু বৃক্ষপু-
ত্রঃ শতরূপাপতি বৃত্তী । ধর্মিষ্ঠা-
নাং বরিষ্ঠশ্চ গরিষ্ঠো মনুষু পুত্রঃ ॥
স্বায়ম্ভুবঃ শম্ভুশিষ্যো বিষ্ণুবৃত প-
রাধণঃ । জীবন্মুক্তো মহাজ্ঞানী ভ-
বতঃ পুপিতামহঃ ॥ স পাপ কৃষ্ণ
দাস্যকং গালোকৃষ্ণ জগান সঃ ।
দৃষ্টা মুক্তা স্বপুত্রঞ্চ পুত্রশ্চ পুজা-
পতিঃ ॥ তৃষ্টাব শকরং তৃষ্টঃ সম-
জে মনুমন্যকং । স চ স্বম্ভু পুত্রশ্চ

রাজা বদানেয়া ধাম্যষ্ঠঃ স্বায়ম্ভুব স-
নো মহান ॥ পিতৃদুত সুতাবন্যো
দ্বৌ মনু ধর্মিণাং বরৌ । ১০ তৃতীয়
চতুর্থো চ বৈষ্ণবো তানসোত্তমো ॥
তৌ চ শকর শিষ্যৌ চ কৃষ্ণ ভক্তি প-
রাধণৌ । ধর্মিষ্ঠানাং বরিষ্ঠশ্চ রৈব-
তঃ পক্ষনো মনুঃ ॥ ষষ্ঠশ্চ চাক্ষুষো
জেষ্ঠো বিষ্ণু ভক্তি পরাধণঃ । শাক্ষ-
দেবঃ সূর্য্যসুতো বৈষ্ণাঃ সপ্তনো মনুঃ
॥ সাবর্ণিঃ সূর্য্যভঁনন্যো বৈষ্ণবো মনু-
রষ্টমঃ । নবনো দক্ষসাবর্ণি বিষ্ণু দুত
পরাধণঃ ॥ দশনো বৃক্ষসাবর্ণি বৃক্ষ-
জ্ঞান বিশারদঃ ॥ ততশ্চ ধর্মসাব-
র্ণি মনুরেকাদশঃ স্মৃতঃ ॥ ধর্মিষ্ঠশ্চ
বরিষ্ঠশ্চ বৈষ্ণবানাং সদা বৃত্তী । জ্ঞা-
নী চ ক্রুসাবর্ণি মনুশ্চ দ্বাদশঃ স্মৃতঃ
॥ ধর্মাস্ত্রা দেবসাবর্ণি মনুরেব ত্রয়ো-
দশঃ । চতুর্দশা মহাজ্ঞানী চেন্দ্র-
সাবর্ণিরেব চ ॥ ইতি বৃক্ষবৈবর্ত্তে পু-
কৃতিখণ্ডে ৫ অধ্যায়ঃ ॥ # ॥ অ-
পি চ । স্বায়ম্ভুবঃ ১ । স চ গায়ত্র্যা
বৃক্ষণো জাতঃ । অন্য পুত্রাঃ দশ ।
অগ্নিধুঃ । অগ্নিবাহুঃ । রিকুঃ । সব-
লঃ । জ্যোতিষ্মান্ । দ্যুতিমান্ । হ-
ব্যঃ । মেধাঃ । মেধাতিথিঃ । বনুশ্চ ॥

मनु

मनुष्य

सुवर्णः २ । अन्य पुत्राः शतवारः ।
 नतः । नतनः । प्रसूतिः । भानवश्च
 ॥ उतमिः ३ । अन्य पुत्राः दश ।
 ईवः । उज्जः । उज्जः । शूतिः । शूकः ।
 मधः । माधवः । नतम्यः । नतः । मह-
 श्च ॥ तानसः ४ । तस्य पुत्राः दश ।
 अकल्पः । तपोधनी । तपोमूलः ।
 तपोधनः । तपोरतिः । तपम्यः ।
 तपोद्व्यतिः । परशुपः । तपोभा-
 गी । तपोयोगी च ॥ रैवतः ५ ।
 तस्य पुत्राः दश । अरुणः । तद्वद-
 शी । विद्ववान् । इव्यपः । कपिः ।
 मृजः । निकं सुकः । मृजः । निमोहः
 । प्रकाशकश्च ॥ चाक्षुषः ६ । स च ध्रुव-
 पौत्रां रिपुञ्जयां बुक्रदोहित्या-
 वीरण कण्यायां वैरिण्यां जातः ।
 तस्य भार्या नकुला । तस्य पुत्राः
 दश । उकः । पृकः । शतद्व्यसः । उ-
 पही । मत्स्यवाक् । कविः । अग्निष्टप ।
 अतिरात्रः । बह्वः । अतिमनुश्च ॥
 वैवस्वतः ७ । स च सूर्यां सज्जाया-
 जातः । तस्य पुत्राः दश । ईलः ।
 ईकान्तः । अशनातः । अरिष्टः । रि-
 ष्टः । नरिव्यसुः । अरुषः । शर्यातिः ।
 पृषुः । नाभागश्च ॥ सावर्णिः ८ ।
 स च सूर्यां छायायां जातः । तस्य
 पुत्राः दश । धृतिः । वरीयान् । यव-

सः । सुवर्णः । वृष्टिः । चरिषुः । ईडः
 । सुनतिः । वसुः । शूत्र्यश्च ॥ रौच्यः
 २ । असौ कृतेः पुत्रापतेः पुत्रः
 ॥ भौतयः १० । असौ भूतिनामक
 पुत्रापतेः पुत्रः ॥ एकसावर्णिः ११
 । असौ बुक्रणः पुत्रः ॥ अतुः १२ ॥
 अतुमान् १३ ॥ विश्वकसेनः १४ ॥
 इति मांसे नवमाध्यायावधि ए-
 कविंशत्यध्याय पर्याप्तः ॥
 मनुजः पुं मनुष्यः । इत्यमरः ॥
 मनुजी स्त्री मानयी । इति जटाधरः ॥
 मनुजः पुं मनुष्यः । इति शब्द-
 न्दिका ॥
 मनुराट् पुं जवेरः । इति त्रिकाण्ड-
 शेषः ॥
 मनुवी स्त्री मानुषी । इति शब्दरत्ना-
 वली ॥
 मनुष्यः पुं मनोरपत्यं । त-
 पर्यायः । मानुषः २ मर्त्यः ३ मनुजः
 ४ मानवः ५ नरः ६ । इत्यमरः ॥ भू-
 मिजः ७ द्विपदः ८ चेतनः ९ भूः
 १० । इति राजनिर्घण्टः ॥ मनुः ११
 पक्षजनः १२ पृकवः १३ पृकः १४
 पुमान् १५ ना १६ । इति शब्दरत्ना-
 वली ॥ मणः १७ विट् १८ । इति
 जटाधरः ॥ १९ ॥ स तु अर्वाकं सुतः
 बुक्रणो नवमः सर्गः एकविंशश्च ।

মনুষ্য

যথা । অর্ধাকস্নোতস্ত নবনঃ ক্ষু
 রেকবিধো নৃগাং । রজ্জোধিকাঃ কন্ম
 গরা দুঃখে চ সুখমানিনঃ ॥ ইতি
 শ্রীভাগবতে ৩ স্কন্ধে ১০ অধ্যায়ঃ
 ॥ * ॥ অপিচ । তস্যাপি ধ্যায়তঃ
 সগং সত্য্যভিধুয়িম্ন স্ততঃ ॥ পুদু
 র্ভুব চাব্যক্তা অর্ধাকস্নোতস্ত সাধ-
 কঃ ॥ নন্দান্দ্ব্যক পুবত্তস্ত ততো
 হর্ধাকস্নোতস্ত তে । তেচ পুকাশ
 বলদ্র্য স্তনো দ্রুক্ত রজ্জোধিকাঃ ॥ ত
 অংতে দুঃখ বহনা ভূয়ো ভূয়শ্চ কা-
 রিণ্যঃ । পুকাশ্য বহি রন্তশ্চ ননষ্যাঃ
 সাধকাস্ত তে ॥ ইতি বহ্নিপুরাণে
 সগ কথন নানাধ্যায়ঃ ॥ * ॥ ননুষ্য
 জন্ম মুক্তি কারণং যথা । বিনুক্তি হে
 তু নাম্যা তু নরযোনিঃ কৃত্যনুনাং ।
 নানুক্তি হি সৎসারে বিভ্রান্ত নন
 সো গতাঃ ॥ জীবা মানুষ্যতাং নন্যে
 জন্মনা নযুতৈ রপি । তদীদৃক্ দুর্ল
 তং পাপ্য মুক্তি দ্বারং বিচেতসঃ ॥
 পতন্তি ভূয়ঃ সৎসারে বিষ্ণু নায়া বি-
 মোহিতাঃ । সুহৃস্তরাপি দুঃসাধ্যা
 নায়া কৃষ্ণম্যনোহনী ॥ ইতি তত্রৈব
 শূদ্ধিবৃত্ত নানাধ্যায়ঃ ॥ * ॥ ননুষ্যা-
 গাং পিতা মাতা ভ্রাতাচ হরি যথা
 বিশেষতো ননুষ্যাগাং পিতা মাতা
 জনান্দনঃ । ভ্রাতা চ সর্বলোকানাং

মনোজ

বাৎসল্য গুণসাগরঃ ॥ ইতি পা-
 দ্যোত্তরখণ্ডে ৭৮ অধ্যায়ঃ ॥ * ॥
 স ত্রিবিধো যথা । যজ্ঞন্তে সাত্ত্বিকা
 দেবান্ যজ্ঞ রক্ষাংসি রাজসাঃ ।
 পেতান্ ভূতগণাশ্চান্যে যজ্ঞন্তে তা-
 নসা জনাঃ ॥ ইতি শ্রীভগদ্গীতায়া
 ১৭ অধ্যায়ঃ ॥ উক্ত্ব গহুন্তি সত্বহা
 নধ্যে তিষ্ঠন্তি রাজসাঃ । ভয়ন্য গু-
 গহুন্তিহা অধোগহুন্তি তামসাঃ ॥
 ইতি তত্রৈব ১৪ অধ্যায়ঃ ॥
 ননুষ্যেঘ্যা পুং অবেরঃ । ইত্যনরঃ ॥
 ননুষ্যেজ্জঃ পুং অতিথিপূজনং ।
 ইতি মনোজ্ঞান দর্শনাৎ ॥
 ননুষ্যা স্ত্রী নামস্বস্ত্রীসতিঃ । তৎ
 পয্যাঘঃ । নাকুর্বা ২ নাস্ত্রী ৩ নামবী
 ৪ । ইতি শব্দরত্নাবলী ॥ নত্যা ৫
 ননুজী ৬ নরী ৭ । ইতি জটায়রঃ ॥
 ননোশুপ্তা স্ত্রী ননঃশিলা । ইত্যনরঃ
 ননোজমা পুং কন্দর্পাঃ । ইতি ত্রিকা-
 গুশেষঃ ॥
 ননোজবঃ পুং বিষ্ণুঃ । যথা । ননো-
 জব স্তীর্থকরো বসু রতা বসুপুদঃ ।
 ইতি মহাভারতে দানধর্ম্মে সহস্র-
 নাম স্তোত্রং ॥
 ননোজবঃ ত্রি পিতৃতুল্যঃ । তৎপ-
 র্য্যাঘঃ । পিতৃসম্ভিতঃ ২ । ইত্যনর
 ॥ অতিশয়বেগবান্ ॥ ননসো

মনোভূ

বেগে পুং। ইতি ব্যাকরণং ॥

মনোজবসঃ ত্রি পিতৃসমিতঃ। ইত্য-
মরটীকায়া স্বামী ॥

মনোজবা স্ত্রী অগ্নিহিষাবক্ষঃ। ইতি
জটাধরঃ ॥

মনোজবক্ষিঃ পুং কামবক্ষিষ্ণুপ
ইতি রাজনিষট্ঃ ॥

মনোজ্ঞঃ স্ত্রী সরলকাষ্ঠং। ইতি রত্ন-
মালা ॥

মনোজ্ঞঃ ত্রি মনোহরং। তৎপর্য্যায়ঃ
। সুন্দরং ২ কচিরং ৩ চাক ৪ সসমং
৫ সাধ ৬ শোভনং ৭ কাষ্ঠং ৮ মনো
রমং ৯ কচ্যং ১০ মঞ্জু ১১ মঞ্জুলং
১২। ইত্যমরঃ ॥ মনোহরং ১৩ ব
ক্ষুরং ১৪ বক্ষুরং ১৫ পেশলং ১৬
পেশলং ১৭ সুননং ১৮ বাসং ১৯
কচ্যং ২০ অভিরামং ২১ নন্দিতং
২২। ইতি শব্দরত্নাবলী ॥

মনোজ্ঞা স্ত্রী মনঃশিল। ইতি রত্ন-
মালা ॥ রাজপুত্রী। ইতি জটাধরঃ
॥ বক্ষ্যাকর্কটকী ॥ আবর্ভকী ॥
শূলজীরকঃ ॥ জাতী ॥ মদিরা।
ইতি রাজনিষট্ঃ ॥

মনোভবঃ পুং কন্দর্পঃ। ইতি হৃদা-
যুধঃ ॥

মনোভূঃ পুং কামদেবঃ। ইতি শব্দ-
রত্নাবলী ॥

মনোর

মনোযোনিঃ পুং কামদেবঃ। ইতি
হেনচন্দ্রঃ ॥

মনোরথঃ পুং ইছা। ইত্যমরঃ ॥

মনোরমং ত্রি মনোজ্ঞং। ইত্যমরঃ ॥
মনোরমা স্ত্রী গোরোচনা। ইতি

ব্রাহ্মনিষট্ঃ ॥ ব্রহ্মশক্তি বিশেষঃ।
তৎপর্য্যায়ঃ। তারা ২ মহাস্ত্রীঃ ৩

ওঙ্কারা ৪ স্বাহা ৫ স্ত্রীঃ ৬ ত্রিগণি
জয়া ৮ অনন্তা ৯ শিবা ১০ লোকে-

শ্বরাজ্ঞা ১১ খরু বাসিনী ১২ ভদ্রা
১৩ বৈশ্যা ১৪ নীলনরহতি ১৫ শ-

স্থিনী ১৬ মহাতারা ১৭ বসুধারা ১৮
ধনন্দনা ১৯ ত্রিলোচনা ২০ লোচনা

২১। ইতি ত্রিলাপ্তশেষঃ ॥ কচি-
ভার্য্যা। তস্য নানান্তরং মালিনী

। সা বক্ষপুত্রপুত্ররৌরসেন পুত্রো-
চাপ্তরো গভুজা রৌচ্যমনুনা তা চ

। যথা। তত শুভ্রামদী মধ্যাৎ স-
মুভ্রহৌ মনোরমা। পুত্রোচা নাম

তমুদী তৎ সগীপে বরাপ্তরা ॥
সাচোবাচ মহাশ্রামং কচিৎ সুম-

ধুরাকরং। পুসু। বনতা সুভ্রঃ পু-
ত্রোচা বৈ বরাপ্তরাঃ ৫ অস্তীব ক-

পিণী কন্যা নৎ সুতা তপতা বর।
জাতা বক্ষপুত্রেন পুত্রেন মহা-

শ্রামা ॥ তাং গৃহাণ ময়া দস্তাং ত্বা-
র্যার্থং বরবর্ণিনী। ননু মহামতি

मनोहा

सुस्योऽसुः पुं स्यति ते सुतः ॥
 मार्कण्डेय उवाच । तथेति तेन च
 पुत्रा उवाचोवाचपुत्र्यती ॥ उ

ज्जहार ततः कन्या मालिनी ना
 म नामतः ॥ नद्याश्च पुलिने त
 म्नि स मुनि मुनिमुत्तम । उग्राह
 पाणि विरिषे सनानाय्य महामु
 नीन् ॥ तन्या तस्य सुतो ज्जहे
 महावीर्यो महानतिः । रौचेया
 हतवत् पिहनाम् । थातो हत्र व
 सुधातने ॥ इति मार्कण्डेयपुराणे
 रौच्यमनुस्तराध्यायः ॥

मनोहर्तः त्रि पुतिहर्तः । इत्यमरः ॥
 मनोहरं त्रि मनोहर्तः । इति शब्द
 रत्नावली ॥ अन्तःक पुं ॥ सुवर्णे
 स्त्री । इति राजनिर्घटः ॥

मनोहरा स्त्री जाती ॥ वर्णज्ज्थी ।
 इति राजनिर्घटः ॥

मनोहर्ता त्रि मनोहरणकर्ता । यथा
 । व्यसनं ते रूपनेष्यानि त्रिलो
 क्या यदि भाव्यते । तमानेष्य
 वरं य स्ते मनोहर्ता तमांदिष ॥
 इति श्रीभागवते १० स्कन्धे ७२
 अध्यायः ॥

मनोहारि त्रि मनोहर । इत्यमर
 टीकायाः शानी ॥ तथाहि । गार्ह
 वारि मनोहारि नूरारि चरणच्युतं ॥

मन्त्र

। त्रिपुरारि शिरःचारि पापहारि
 पुनात् नां ॥ इति ब्राह्मीकित्त
 गदास्तोत्रं ॥

मनोहा स्त्री मनःशिखा । इत्यमरः ॥
 मन्त्रव्यं त्रि मननीयं । भाव्यं । यथा ।
 आत्मा वा अरे दुष्टव्यः श्रोतव्ये
 मन्त्रव्ये निदिध्यासितव्यः । इत्या
 दि छान्दोग्योपनिषत् ॥

मन्त्रा पुं मन्त्री । इति सिद्धास्तिको
 मुद्र्यामणादिवृत्तिः ॥

मन्त्रः पुं अपराधः ॥ मनष्यः ॥
 पुजापतिः । इति मेदिनी ॥ द्वा
 त्रिंशदपराधा यथा । भगवन्तुका
 नाः क्रियसिद्धास्तोत्रजनं १ अनि
 सिद्धदिने दम्बवावनमकृत्वा विष्णो
 कपसर्पणं २ मैथुनकृत्वा अस्नात्वा
 विष्णोकपसर्पणं ३ मृतं नरं स्पृष्ट्वा
 अस्नात्वा विष्णुकर्मकरणं ४ रजश्चला
 स्पृष्ट्वा अस्नात्वा विष्णुगृहं प्रवेशनं ५
 नानवपुष्वं स्पृष्ट्वा अस्नात्वा विष्णुस
 मिधाववह्नानं ६ विष्णुस्पृशतः पा
 युवायु पुषोगः ७ विष्णोः कर्मज्जर्
 तः पूरीषत्यागः ८ विष्णुशास्त्रमना
 र्थृत्य शास्त्रान्तरपुशंसा ९ अतिन
 लिनवासः परिधानं विष्णुकर्माच
 रणं १० अविधानेनात्म्यं विष्णो
 कपस्पर्शनं ११ विष्णोरपराधकृत्वा

মন্ত

মন্ত

বিশোকপসর্পণ ১২ ক্রক্সস্যবিকৃস্প
 শন ১৩ নিষিদ্ধপুল্লৈণবিশোকপর্চন ১৪
 রক্তবাসঃপরিধায় বিশোকপসর্প-
 ণ ১৫ অন্ধকারে দীপেনবিনা বিশো-
 প্পর্শন ১৬ কৃষ্ণবস্ত্র পরিধায়বিশোঃ
 কৰ্মাচরণ ১৭ বাঘসোজ্জ্বলবস্ত্র পরি-
 ধায় বিশোঃকৰ্মাচরণ ১৮ বিষ্ণবে
 অকুরোহৃষ্টদান ১৯ বরাহনাংস
 ভুক্তা বিশোকপসর্পণ ২০ জালপাদ
 শরারি নাংসভুক্ত বিশোকপসর্প
 ণ ২১ দীপ স্পষ্টা হস্তমপুফাল্য বি-
 শোঃ স্পর্শন কৰ্মাচরণ বা ২২ শ্মশা-
 নং গন্ধা অগ্নিান্না বিশোকপসর্পণ ২৩
 গিণ্ড্যক ভুক্তা বিশোকপসর্পণ ২৪
 বিষ্ণবে বরাহনাংসনিবেদন ২৫ ম-
 দ্যমাদ্য স্পষ্টা পীত্বা বা বিষ্ণুগৃহ-
 পুবেশন ২৬ পরকীৰ্ত্তনশ্রুতিনা বা
 বস্ত্রপ পরিহিতেন বিষ্ণু কৰ্মাচরণ ২৭
 বিষ্ণবে নদানমপুশাং তন্তোজন ২৮
 গন্ধপুল্লৈণপুদায় মুপ দীপদান ২৯
 উপানহা বা কৃষ্ণ বিষ্ণুহামপুবেশন
 ৩০ ভেরীপদেন বিনা বিশোঃপূবা
 ধন ৩১ অজীর্ণে সতি বিশোকপস
 র্পণ ৩২ । এতদপ্যপসর্পণ তক্ষাচ
 নরনিহপরাণে অপরোধ সহস্রানি
 অপরোধ শতানি চ। পদ্যে নৈদেনদে
 বেশঃ ক্রমতে হেদবাচিভঃ ॥ ইত্য

রি কাচারতত্তে চতুর্থায়াঙ্ককৃত্যঃ
 ॥ ॥ অপিচ । বরাহউবাচ । ভুক্তা
 ত পরকীযান্ন ৩২ পর স্তম্ভিবর্তনঃ ।
 পুথনশ্চাপরাধো ২৩ ধর্মবিঘ্নায়বৈ
 ভবেৎ ॥ অভুক্তা মন্তকাষ্ঠানি যন্ত
 নামুপুসর্পকিন দ্বিতীয়শ্চাপরাধস্ত
 কর্মবিঘ্নায় বিদ্যতে ॥ গতা মৈথুন
 সংযোগে যো হনুনা স্পৃশ্যন্তে নরঃ ।
 ততীয় নপরাধো ২৪ বস্ত্রগানি বস-
 ক্তরে ॥ দৃষ্টা রক্তবনা নারা মন্যাক
 যঃ পুপদ্যতে । চতুর্থ নপরাধস্ত দৃ-
 ষ্টেনৈব ক্রমায়্যৎ ॥ স্পষ্টা তন্তুক
 ষ্টৈব অস ফার কৃতস্ত নৈ । পঞ্চম
 ষ্ঠাপরাধস্ত ন ক্রমায়ি নাকরে ॥ দৃ-
 ষ্টা তন্তুক বস্ত্র নামমপুশাং তে ত
 না । ষষ্টকথাপরাধস্ত ন ক্রমায়ি
 বনুক্রয়ে ॥ নামেবার্চন বাজ ত পু-
 রীষ বস্য গচ্ছতি । সপ্তমকথাপরাধ-
 স্ত কল্পগানি বনুক্রয়ে ॥ বস্ত্র নািলে
 বস্ত্রেণ প্রাবতো না পুপদ্যতে । অ-
 ষ্টমকথাপরাধস্ত কল্পগানি বনুক্রয়ে ॥
 নামেবার্চন নামে ত বস্ত্রম ত্র্যমুভা
 যতি । নবমকথাপরাধস্ত ন প্রোচামি
 বনুক্রয়ে ॥ অবিধমেন ঘা স্পৃশ্য যন্ত
 না পুতিপদ্যতে । দশমকথাপরাধ-
 স্ত মন চাপ্রোচায় ক ॥ ক্রক্স স্তম্ভা-
 নি কৰ্মাণি অকতে কৰ্মাকারকঃ ।

मनु

मनु

एकादशापराधस्तु कल्पयामि वसुक्करे ।
 ॥ अकर्मण्यानि पुत्राणि यस्तु मागप-
 कल्पयेत् । द्वादशक्षापराधस्तु कल्पया-
 मि वसुक्करे ॥ यस्तु रक्तेन वस्त्रेण को-
 सन्त्रेणोपगच्छति । त्रयोदशापरा-
 धस्तु कल्पयामि वसुक्करे ॥ अन्तकाले-
 पि नां देवि यः स्पर्शेत् कर्दीचन ।
 चतुर्दशापराधस्तु कल्पयामि वसुक्करे
 ॥ यस्तु कृष्णेन वस्त्रेण मम कर्माणि का-
 रयेत् । पञ्चदशापराधानि कल्पयामि
 वरानने ॥ अथोत्तेन च वस्त्रेण यस्तु
 मानुपकल्पेत् । षोडशस्रुपराधानां
 कल्पयामि वरानने ॥ स्वयममस्तु यो
 दद्याद्व्रज्जानां च नाथवि । सप्तद-
 शापराधस्तु कल्पयामि वसुक्करे ॥ यस्तु
 नृस्यानि मांसानि भक्षयित्वा वरा-
 नने । अष्टादशापराधानि अनृजाता-
 नि माथवि ॥ ज्ञानप्रादं भक्षयित्वा
 यस्तु मामुपसर्पति । एकानविंशा-
 पराधं प्रतिजानामि सुन्दरि ॥ यस्तु
 मे दीपकं स्पृष्ट्वा योमां स्पृशति ना-
 थवि । विंशकक्षापराधानां कल्पया-
 मि वरानने ॥ शशानं यस्तु वै गत्वा
 यो माथुवाञ्छति । एकविंशा-
 पराधानि कल्पयामि वसुक्करे ॥ पिं-
 ग्याकं भक्षयित्वा तूयो मामेवोप-
 चक्रमे । द्वाविंशत्यापराधानां ता-

न्यहं चोपकल्पये ॥ यस्तु वाराह
 मांसानि पुापणेनोपपादयेत् ।
 अपराधं त्रयोविंशं कल्पयामि व-
 सुक्करे ॥ सुरा पीत्वापि यो मर्त्यः
 कदाचिदपसर्पति । अपराधं चतु-
 र्विंशं कल्पयामि वसुक्करे ॥ यः अमु-
 त्तुष्टमे शाकं भक्षयित्वाप चक्रमे ।
 अपराधं पञ्चविंशं कल्पयामि वसु-
 क्करे ॥ परपावरणेनैव यस्तु मामुप-
 सर्पति । अपराधेषु षड्विंशं कल्प-
 यामि वरानने ॥ नरामं यस्तु भक्षेत्
 न म देवान् पितृन् वजेत् । सप्तविं-
 शापराधानि कल्पयामि गुणविते ॥
 उपानहो च पुण्ये तथा मेवोप-
 चक्रमे । अष्टाविंशापराधानि कल्प-
 यामि गुणविते ॥ शरीरं न भुञ्जित्वा
 तूयो मा नाप्राप्ति माथवि । एको-
 नत्रिंश मपराधं म स्वर्गेषु न गच्छति
 ॥ अजीर्णेन समाविष्टो यस्तु मामभि-
 गच्छति । त्रिंशकक्षापराधानां कल्प-
 यामि वसुक्करे ॥ गुरुपुत्राण्यदत्त्वा तु
 यस्तु वृषं पुण्यच्छति । एकत्रिंशापरा-
 धस्तु कल्पयामि वसुक्करि ॥ विना भे-
 य्यादि शब्देन द्वारसेय्याट्टनं नम ।
 महापराधं विद्येत् तद्वात्रिंशाप-
 राधकं ॥ इति वाराहे द्वात्रिंशद-
 पराधाध्यायः ॥

मन्त्र

मन्त्र

मन्त्रः पू० वेदभेदः । स च मन्त्रश्च
 कृपतागः ॥ शुद्धिवादः । स तू र-
 हसि कर्तव्यावधारणं मन्त्रनेति-
 थ्यात् ॥ इत्येव भवती ॥ देवा-
 दीनां नाधनं । इति मेदिनी ॥ ॥
 तन्मन्त्राद्येषु डकीणं यत् तृतीया-
 द्यङ्गोचरं । रहस्यलोकानं म-
 न्त्रे । रहस्यं मन्त्रश्चरं ॥ इति हेम-
 चन्द्रः ॥ ॥ मन्त्रव्याख्याकृदकन
 वतृषयो यथा । एते मन्त्र कृतः
 सर्वे कृतस्युक्त निबोधत । उक्तः
 काश्यः पुत्रेताश्च दधीचो ह्यात्र
 वामपि ॥ उरुर्वा इत्थं जगदग्निश्च
 विदः सारद्वत् सुथा । आकिषेणे
 ह्यथनश्च वीतहव्यः सवेधसः ॥ वै-
 ग्यः पृथु द्विवेदासो वक्रश्चो
 गृहं स शौनकः । एकानविंशति
 ह्येते भृगवो मन्त्र कृतमाः ॥ १२ ॥
 अश्विरा वेधसश्चैव भ्रमराजो न
 भात्रकः । तथा मृगधरो गर्दः सि-
 तिः सुकृति रेव च ॥ शुववीतश्च मा-
 क्राता अम्वरीष सुथैव च । युवनाथः
 पुरुङ्गसः सुमददुः सदस्यवान् ॥
 अजनीटो ह्युदार्यश्च तक्रकः कवि-
 रेव च । पृषदथो विकपश्च कप-
 शैचवाथ मृगजः ॥ उतथश्च शर-
 द्वाश्च तथा वाजिभुवा अपि ।

अवस्येथ सूक्तिश्च वामदेव सु-
 थैव च ॥ उरुर्वा इत्थं जगदग्निश्च
 दी वतना अपि । काकीवांश्च त्रय-
 द्विंशत् अता ह्याश्विरसा वराः ॥ १३ ॥
 ॥ एते मन्त्रकृतः सर्वे काश्यपांश्च
 निबोधत । काश्यपः सहस्रं सावो
 निबुद्धो देव्यैर्वा ॥ असितो देव-
 लेशैश्च वदेत वृक्षवादिनः ॥ अत्रि
 वक्रश्चैश्च स्वावाशो इत्थं परिष्ठिवः
 ॥ वर्णात्को ऋषिः सिद्ध सुथा पूर्वा-
 तिथिश्च नः ॥ इत्येते अत्रयः पौ-
 त्रः मन्त्र ह्ये सुनहव्यः ॥ १४ ॥ वशि-
 ष्टैश्च शक्तिश्च तृतीयश्च पद्मशिरः
 । त उक्त इन्द्रपुमतिः पद्मस्तु तवद्व-
 जः ॥ षष्ठस्तु मित्रावकनिः सप्तमः ज-
 ष्ठिम सुथा । इत्येते सप्त विज्ञेया
 वाशिष्ठा वृक्षवादिनः ॥ १५ ॥ विश्वामि-
 त्रश्च गाथेयो देवत्रात सुथादलः ।
 तथा विद्वान्मधुहृन्दाश्विश्चानेग्योष-
 नर्षणः ॥ अष्टको लोहितैश्चैव त्त-
 कीलश्च तारुर्भो । देवशुवा देवरा-
 तः पूराणश्च धनञ्जयः ॥ शिशिरश्च
 महातेजाः सालकावन एव च । इ-
 योदशैश्च विज्ञेय वृक्षिर्थाः कोशि-
 का वराः ॥ १६ ॥ अगस्त्ये इत्थं हृत्तुम्
 इन्द्रवाह सुथैव च । वृक्षिष्ठा मस्त्या-
 ह्येते त्रयः परम कीर्तयः ॥ १७ ॥ ननु-

মন্ত্র

বৈবস্বতশ্চৈব ইতো রাজ্য পূকরবাঃ ।
 ক্রত্বিগা বরাহ্যেতে বিজেধা মনু
 বাহিনঃ ॥ ৩ ॥ ভনন্দশ্চৈব তৎ সশ্চ
 বৎ নল শ্চৈব তে ত্রয়ঃ । এতে মন্ত্র
 কৃতো জেধা বৈশ্যনা পুবরাঃ স্তাঃ
 ॥ ৩ ॥ ইত্যেকনবতিঃ পোক্তা মন্ত্রা
 বৈশ্চ বহিষ্কৃতাঃ । বারুণাঃ ক্রত্বিগা
 বৈশ্য ঋগ্নিপুত্রা স্তথা স্তাঃ ॥ ক
 ষীণাঞ্চ সূতাশ্চেতে ঋগ্নিপুত্রাঃ স্ত
 ষষঃ । ইতি মাৎস্যে ১২১ অধ্যায়ঃ
 ॥ ৬ ॥ কৃষ্ণমন্ত্র মহাত্ম্যং যথা । তা
 বমিবন্ধঃ ন সার কারাগার বিধে
 জনঃ । ন যাবৎ কৃষ্ণমন্ত্রঞ্চ পুাপোতি
 শুকবক্রুতঃ ॥ কৃত ক্রমা ভাগ কপ নি
 গডোচ্ছেদ কারণং । মাযাজালোচ্ছেদ
 কর মাশাপাশ নিকৃন্তনং ॥ গোলো
 ক মার্গ সোপানং নিস্তার বীজ কার
 গং । ভক্ত্যকুর স্বরূপঞ্চ নিত্যং বৃদ্ধ
 মনশ্চরং ॥ সারঞ্চ সর্বতপসা যো
 গানাঞ্চ তথৈব চ । নিদ্ধীনাং বেদ
 পাঠানাং বুতাধীনাঞ্চ নিশ্চিতং ॥ দা
 নানাং তীর্থ স্নানানাং যজ্ঞাদীনাং
 পুরন্দর । জপানা মূপবাসানা নি
 ত্যাই কমলোদ্ভবঃ ॥ পুসাং লক্ষ
 পিতৃণাঞ্চ শতং মাতানইস্য চ । প
 রং পরঞ্চ তৎ সংখ্যং পিতরং মাত
 রং শুকং ॥ সহোদরং কলত্রঞ্চ বক্রু

মন্ত্র

শিব্যঞ্চ কিকরং । সনুদ্বারেষ্ট
 শশু কন্যাঞ্চ তৎ সূতং ॥ আত্মানঞ্চ
 সতীথঞ্চ গুরুপত্নী গুরোঃ সূতং ।
 উচ্ছরেদ্বলবান ভক্তো মন্ত্রগুহণ মা
 ত্রতঃ ॥ মন্ত্রগুহণ মাত্রেণ জীবন্তু
 ভবেমরঃ । তৎ স্পর্শ পুত স্তীথোঘঃ
 সদ্যঃ পূতা বসুকরা ॥ অনেক জন্ম
 পযন্ত দীক্ষাহীনো ভবেমরঃ । ত
 দান্য দেব মন্ত্রঞ্চ লভতে পণ্যশে
 ষতঃ ॥ ৬ ॥ সপ্তজন্মোপদেবানা কৃত্বা
 সেবাং স্বকমতঃ । লভতে চ রবেদা
 ত্র সাধিগঃ সহ কল্যাণং ॥ জন্মহয়
 ভাকরঞ্চ নিষেব্য মানবঃ সৃষ্টিঃ । ল
 ভেদগণ মন্ত্রঞ্চ নহিষ্য হরং পর
 ॥ জন্মহয়ং তং নিষেব্য নিষিদ্ধশ্চ ভ
 বেনরঃ । বিশেষস্য পুসাদেন বিব্য
 জ্ঞানং লভেনরঃ ॥ তদা জ্ঞান পূর্বা
 পেন সনালোচ্য মহানতিঃ । অ
 জ্ঞানাক্রতনো হি হা মহানায়া ভ
 জেনরঃ ॥ বিষ্ণুনাথঞ্চ পুকৃতি দুর্গা
 নগতিনাশিনী । সিদ্ধিদা সিদ্ধিক
 পাঞ্চ পরমা সিদ্ধিবোগিনী ॥ বাণী
 কপাঞ্চ পদ্যঞ্চ ভদ্রা কৃষ্ণপুযাত্নি
 কাং । নানা কপাং তাং নিষেব্য জন্ম
 নাং শতকং নরঃ ॥ তৎ পুসাদাভ
 বেৎ জ্ঞানী জ্ঞানামন্দং ততো ভজেৎ
 । কৃষ্ণজ্ঞানাধিদেবঞ্চ মহাজ্ঞানং স

মন্ত্র

নিতমশা শিব শিববরুপঞ্চ শিবদ
 শিবকারণ। পরমানন্দ রূপঞ্চ পর-
 মানন্দদামিন। সুখদ মোক্ষদৈষ্ণে-
 ব দাতার সর্বসম্পদা। অনরত্বপু-
 দৈষ্ণেব দীর্ঘায়ষ্টপুদ পর ॥ ইন্দু-
 ত্বঞ্চ মনুত্বঞ্চ দাতু শক্তঞ্চ লীলবা।
 রাজেন্দ্রত্বপুদৈষ্ণেব জ্ঞানদ হরিভ-
 ক্তিদ ॥ জন্মত্রয় সমারাম্য চাশু-
 তোষ পুসাদতঃ। সর্বদস্য বরৈগৈব
 নিম্নজ্ঞান জ্ঞান মালভেৎ ॥ নিম্নল
 জ্ঞানদীপেন সুপুদীপেন তদ্ববিৎ।
 ব্রহ্মাদি তগপয়ন্তু সর্ব মিথৈব প-
 শ্যতি ॥ দয়ানিধেঃ পুসাদেন শঙ্কর-
 স্য মহাত্মনঃ বরদস্য বরৈগৈব হরি-
 ভক্তি লভেৎ পুং ॥ তদা তদুক্ত
 সংসর্গাৎ কৃষ্ণমন্ত্র লভেৎ পুং। ত-
 দা নিবৃন্তি মাগ্নোতি সারাৎ সারা-
 পরাৎ পরা ॥ যত্র দেহে লভেন্নম্ন-
 তদেহাবধি ভারতে। তৎ পাঞ্চভৌ-
 তিক ত্যক্তা বিভক্তি দিব্যরূপক ॥
 কঃরাতি দাম্য গোলাকে বৈষ্ণুঠে
 বা হরেঃ পদে। পরমানন্দ সংযুক্তো
 নোহাদিষু দিবজ্জিতঃ ॥ ন বিদ্যতে
 পুনর্জন্ম পুনরাগমন সুর। পনশ্চ ন
 গিবৎ ফীর ধ্বনা মাতৃস্তন পর ॥
 বিষ্ণুনস্ত্রোপাসনানা পদাদি তী-
 র্থ সেবিতা। মধ্যমিণাঞ্চ ভিক্ষুণা

মন্ত্র

পুনর্জন্ম ন বিদ্যতে ॥ ইতি ব্রহ্মবৈব-
 ত্তে পুঙ্কতিখণ্ডেঃ ৩৩ অধ্যায়ঃ ॥ ৩৩ ॥
 শিবমন্ত্রা যথা। পুথম শূণ তন্নম্ন-
 ততো হনুধ্যানগোচর। ততঃ ক্রম-
 ক্ত পূজাযাঃ ক্রমাঙ্কিত নরষভৌ ॥
 সমস্তানা স্বরাগান্ত দীর্ঘাঃ শেষাঃ
 সবিন্দুকাঃ। ক্রম শূন্যাঃ সাক্তচ-
 ন্দা উপান্তে নাতিসংহিতাঃ ॥ এতিঃ
 পঞ্চাঙ্করৈ মন্ত্র পঞ্চবক্তন্য কীর্তি-
 তঃ। ক্রমাৎ সন্মদ সন্দোহ নাদ
 গৌরব সংক্রকাঃ ॥ পুসাদস্ত ভবেৎ
 শেষঃ পঞ্চমন্ত্রাঃ পুর্কীর্তিতাঃ। এক-
 কেন তথৈবৈক বক্তু মন্ত্রেণ সৃজ-
 য়েৎ ॥ এক সমুদিত কৃষ্ণা পঞ্চতি
 রা পুপূজয়েৎ। পুসাদেনাথ বা প-
 ণ্ণবক্তু দেব পুপূজয়েৎ ॥ সন্মদা-
 দিষু মন্ত্রেষু পুসাদস্ত পুশম্যতে।
 শস্ত্রোঃ পুসাদনৈনৈব যন্মাদৃত্ত ম-
 ত্রকঃ ॥ তেন পুসাদ সংক্রো হ্যং
 কথ্যতে মুনিপূজবৈঃ। তন্মাৎ সর্ধে-
 ষু মন্ত্রেষু পুসাদঃ পুতিদঃ পুভোঃ
 ॥ আমোদকারকঃ শস্ত্রো মন্ত্রঃ স-
 মদ উচ্যতে। মনঃ পুপূরুণাচীপি
 সন্দোহঃ পরিকীর্তিতঃ ॥ আকর্ষকো
 ভবেন্নাদো শুকত্বাদৌরবাস্থয়ঃ। এ-
 তদ্ব্যস্ত সনস্তঞ্চ মন্ত্র শস্ত্রোঃ পুর্কী-
 র্তিত ॥ পঞ্চাঙ্করঞ্চ ব্রহ্মন্ত্র পঞ্চ-

मञ्ज

वक्तुन्य कीर्तितं । युवांतेनैव मञ्ज्रेण
 आक्राधातनी स्वरः ॥ इति कालिका
 पुराणे ५० अध्याये वेताल तैर
 वीपुति वशिष्ठ वाक्यं ॥३॥ मञ्जस्य
 त्रिविध जपो यथा । वाचिकश्च उ-
 पांशश्च मानसश्च त्रिधा स्मृतः । त्र-
 याणां जप यज्ञानां श्रेयान् स्याद्
 तुरोत्तरः ॥ यदुह नीच स्मरितैः स्पष्ट
 शब्द वदकरैः । मञ्जमृष्टारयेद्यक्त
 जप यज्ञः स वाचिकः ॥ शनै कृत्वा-
 रयेमञ्ज मीषदोष्टो पुचालयन् ।
 किञ्चित् शब्दं स्वयं विद्यादुपांशुः
 स जपः स्मृतः ॥ शिवा यदकर श्रेण्या
 वर्णादर्थे मन्त्रेण पदं । शब्दार्थं चिन्त-
 नात्तस्य स तैजोमानसोजपः ॥
 तेन मन्त्रादि मन्त्रैः वर्णोच्चारणान्
 वाचिकः । स्वयं शब्दगुह्यं मात्र यो-
 ग्यं किञ्चिद्दवानुपांशुः । जिह्वाश्च
 चालन मन्त्रेण वर्णानुहङ्गात्प्रको मा-
 नसः ॥ वाचिकेप्युष्टे जप निषे-
 धनाह शङ्कः । नोष्टे उर्पयं वृषः अ-
 र्य्यात् सावित्र्यास्तु विशेषतः । यो-
 गि नञ्जवल्ग्यः । न चक्रनन् न विह-
 सन् न पार्श्वं नवलोकयन् । नोपा-
 श्रितो न जलंश्च न प्रावृत्तिशिरां स्त-
 था ॥ न पदा पाद माक्रम्य न वै व-
 हिः करौ स्मृतौ । नैव विषं जपः ॥

मञ्ज

अर्य्यात् न च संश्रावयेज्जपः ॥ उ-
 त्तिष्ठन् वीक्ष्यमाणो हर्कुर्मासीनः प्रा-
 तुथो जपेत् । प्राक् अशेषेव ना-
 सीनो वसानो वाससी शृते ॥ हृद्म-
 न्नः । यदि स्यात् द्विजवासा वै वारि
 मध्यगतो जपेत् । अन्यथा तु शू-
 चो भूम्यां अशोपरि समाहितः
 ॥ व्यासः । जपकाले न भावेत् वृत्त
 होनादिकेषु च । एतं श्रेयावशक्तं
 यद्यगच्छेत् द्विजोत्तमः ॥ अतिवा-
 दः ततो विपुं योगे कर्मणः कीर्त-
 येत् । योगि याञ्जवल्ग्यः । यदि वाग्-
 न लोपः स्यात् जपादिषु कदाचन ।
 व्याहरैरेकैश्च नञ्जं श्ररेद्वा विष्णु
 नव्यं ॥ गौतमः । क्रोधं मोहं
 क्रतुं निदां निष्ठीयन् विजृम्भितं ।
 दर्शनं वनितानां वज्जयेज्जप क-
 र्माणि ॥ आचामेत् सन्तुवे तैषां
 श्ररेद्विष्णुं सुरार्चितं । वोधायनः ।
 नाभेरधश्च संपर्शं कर्मकाले वि-
 वज्जयेत् । इत्यादि काचारतत्त्वाः ॥३॥
 मञ्ज शब्दस्य व्युत्पत्ति र्थथा । मनना-
 प्रायते वस्मान्मन्मञ्जः पुकीर्तितः
 ॥३॥ मञ्ज दीक्षा रहितानां दो-
 षो यथा नस्यनुक्ते । अदीक्षि-
 तानां मत्यानां दोषं शूण्वरानने
 । अमं विष्ठा समं तस्य जलं मञ्ज

মন্ত্র

সমস্বতঃ ॥ তৎ কৃতং তস্য বা শ্রী-
 ক্তং সর্বং যাতি হৃদোগতিঃ ॥ # ॥
 শূদ্রস্য নস্ত্রবিশেষ নিষেধ নাহ ত-
 স্ত্রে । পুণবাদ্যং ন দাতব্যং নস্ত্র-
 শূদ্রাব সর্বথা । আত্মনস্ত্রং গুরো-
 যস্ত্রং নস্ত্রং চাজপ স-স্ত্রকং ॥ স্বাহা
 পুণব সংযুক্তং শূদ্রে নস্ত্রং দদদ্ভিজঃ ॥
 শূদ্রে নিরয় নাপোত ব্রাহ্মণো যা
 ত্যধোগতিঃ ॥ শ্রুতি রপি । সাবি-
 ত্রী পুণবং যজু লক্ষ্মী স্ত্রী শূদ্রযো
 নেষুস্তি । সাবিত্রী পুণবং যজু লক্ষ্মী
 স্ত্রী শূদ্রে যদি জানীযাত্ স মৃতো হ-
 ধো গচ্ছতি ॥ বিশেষ নাহ বারাহী-
 যে । গোপালস্য মনুর্দেযো মহেশ-
 স্য তু পাদজে । তৎ পত্ন্যাশ্চাপি
 সূর্যস্য গণেশস্য মনু স্তথা ॥ এষা-
 দীক্ষাধিকারী স্যাৎদন্যথা পাপ ভা-
 গুবেৎ । # ॥ মন্ত্র দীক্ষা পুশংসা
 যথা । গোবিন্দবৃন্দাবনে । অদীক্ষি-
 তস্য মরণে পুতঙ্গং নচ গৃঞ্চতি ।
 নবরত্নেথরে । সর্বানামপি দীক্ষাণা-
 মুক্তিঃ ফল নথণ্ডিতং । অবিরোধা-
 ত্তবন্ত্যেব প্ৰামদিক্যস্ত ভক্তয়ঃ ॥
 তথা । উপপাতক লক্ষাণি মহাপা-
 তক কোটয়ঃ । ক্ষণাদ্ভূতি দেবেশি
 দীক্ষা হি বিবিধা কৃতা ॥ # ॥ অ-
 ত্রাপ্যনুকুল মন্ত্রং দীক্ষত । স্বতার

মন্ত্র

রাশি কোষ্ঠানাং অনুকূলান্ ভজেন্ন-
 ন্ন । বারাহীষে । ত্রিচক্র রাশি-
 চক্রং নানচক্রং তথৈব চ । অত্র চেৎ
 সঙ্কণো নস্ত্রো নান্যত্র কং বিচারযেৎ ॥
 ইতি প্ৰাধান্যতয়া বোধ্যং । তথা চ ।
 ধনিমন্ত্রকু গৃহীষাদনুকুল তথৈব চ
 ॥ # ॥ ইত্যাদি বর্শনান্তত্তৎ চক্রবিচা-
 রস্য আবশ্যিকত্বাৎ পুথলং তমিক
 গ্যতে । সিদ্ধসারস্বতে । তত্র নৃসি-
 হার্কবরাহাণাং প্ৰাসাদ পুণবস্য চ ।
 সপ্তিগুণকর নস্ত্রাণাং সিদ্ধাদীম্ভৈব
 শোধযেৎ ॥ স্বপলংক ত্রিষা দন্তে
 নালানস্ত্রে চ ত্র্যক্ষরে । বৈদিকেষ
 চ মন্ত্রেষু সিদ্ধাদীম্ভৈব শোধযেৎ ॥
 নালানস্ত্রস্ত বারাহীষে । বিশত-
 গাধিকা নস্ত্রা নালানস্ত্রাশ্চ কীর্তি-
 তাঃ । নপংসকস্য মন্ত্রস্য সিদ্ধাদী-
 ম্ভৈবশোধযেৎ ॥ হংসস্য ষ্টাঙ্করস্য-
 পি তথা পঞ্চাঙ্করস্য চ । এক দ্বি-
 ত্র্যাদি বীজস্য সিদ্ধাদীম্ভৈব শোধ-
 য়েৎ ॥ তথা একাঙ্করস্য নস্ত্রস্য না-
 লানস্ত্রস্য পার্বতি । বৈদিকস্য চ
 নস্ত্রস্য সিদ্ধাদীম্ভৈব শোধযেৎ ॥
 তথা চানুগাতস্ত্রে । কালী তারা
 নহাবিদ্যা ঘোডশী ভুবনেথরী ।
 তৈরবৌ ছিন্নমস্তা চ বিদ্যা ধূমাবতী
 তথা ॥ বগলা সিদ্ধবিদ্যা চ নাতঙ্গী

मन्त्र

मन्त्र

कामाग्निः । एता दशमहाविद्याः ॥
 सिद्धविद्याः पुनीर्त्तिताः ॥ नात्र सि-
 द्धारोपेक्षास्ति न नक्षत्र विचारणा ।
 कालादि शोचने नास्ति नचानिवा-
 दि दूषणं ॥ सिद्धविद्या तथा नात्र
 युग सेवा परिशुनः । नास्ति किञ्चि
 महादेवि दुःखमाधुः कथञ्चन ॥ ॥
 पृथिव्याः पूर्णफलपुदा महाविद्या
 यथा । नालिनीविजये । अथ वक्ष्या-
 म्यहं या या महाविद्या नृही तने ।
 दोषजाले रसः पृष्टा स्ताः सर्वा हि
 फलेः सह ॥ काली नीला महादुर्गा
 दुरिताहिनस्तुका । वाग्वादिनी चाम-
 पूर्णा तथा पुत्र्यङ्गरा पनः ॥ कामा-
 थ्या वासुनी बाला नातङ्गी शैल-
 वासिनी । इत्याद्याः सकला विद्याः
 कलौ पूर्णफलपुदाः ॥ सिद्धमन्त्र त-
 या नात्र युगसेवा परिशुनः । तथा
 चैता महाविद्याः कलिदोषामवा-
 धिताः । इत्यादि वचनादेशु विचारो
 नास्ति । वस्तुतस्तु इदं पुनः सापरं ।
 सर्वत्र विचारम्यावश्यकत्वं । दूरदृष्ट
 वशात् कदाचिद्वैरि मन्त्रन्यस्वपुदो
 प्राप्त्या तन्तद्दोषस्य दृष्टत्वात् । इति
 त्सास्पुदायिकाः ॥ ॥ ॥ नञ्जोक्ता
 वार्थवत्क पुनागामि चक्रणदे दृष्ट
 व्यानि । तेषां लेखन पुारायथा ।

अलाङ्गलचक्रं

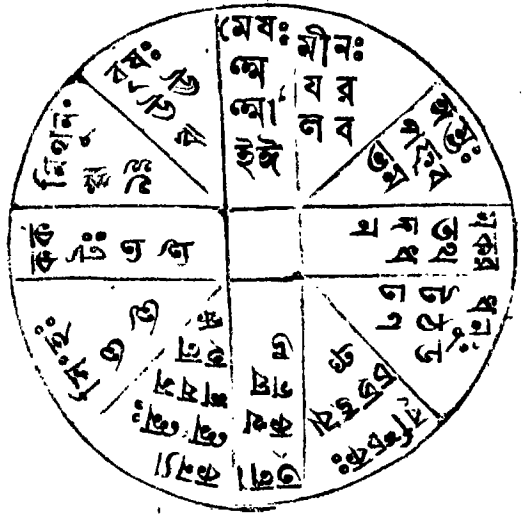
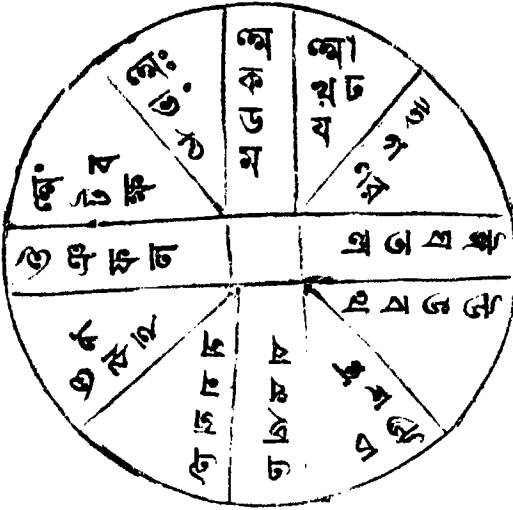
मोकाशः	२ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२	मोकाशः
जलः	३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२	जलः
तृनिः	४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२	तृनिः
मोदिः	५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२	मोदिः
वायुः	६ ७ ८ ९ १० ११ १२	वायुः

मोक्तथचक्रं

मो क	उ	मो	उ
थ ह	उ प	थ द	च फ
उ	२	उ	३
उ व	३	उ श	४ य
इ	४	इ	५
घ न	५	इ ग थ	६ व
मोः	६	मो ग थ	७
त स	७	मो ग थ	८ र

মন্ত্র
লোকডমচক্র

মন্ত্র
রাশিচক্র



নক্ষত্রচক্র

ক্রী	ভূ	ক্রী	ক্রী	ক্রী	ক্রী	ক্রী	ক্রী	ক্রী
১	২	৩	৪	৫	৬	৭	৮	৯
দেব:	মানুষ:	রাক্ষস:	মানুষ:	দেব:	মানুষ:	দেব:	দেব:	রাক্ষস:
যু	চ	জ	বা	ট	ড	ঢ	ভ	ধ
১০	১১	১২	১৩	১৪	১৫	১৬	১৭	১৮
রাক্ষস:	মানুষ:	মানুষ:	দেব:	রাক্ষস:	দেব:	রাক্ষস:	দেব:	রাক্ষস:
ন	ব	ভ	ম	য	ল	ব	স	হ
১৯	২০	২১	২২	২৩	২৪	২৫	২৬	২৭
রাক্ষস:	মানুষ:	মানুষ:	দেব:	রাক্ষস:	রাক্ষস:	মানুষ:	মানুষ:	দেব:

ঋগিধনিচক্র

৩	৩	৩	০	৩	৪	৪	০	০	০	৩
ক	খ	গ	ঘ	ঙ	চ	ছ	জ	ঝ	ঞ	ট
ঠ	ড	ঢ	ণ	ত	থ	দ	ধ	ন	প	ফ
ব	ভ	ব	ষ	র	ল	ব	শ	ষ	স	হ
২	২	৫	০	০	২	১	০	৪	৪	১

দেবতাভেদে চক্রবিচারস্যাবশ্যক-
 ত্ব নাই, বারাহীতন্ত্রে জানলাদৌ
 চ । তারশুক্লি বৈষ্ণবানাং কোষ্ঠশু-
 ক্লিঃ শিবস্য চ । রাশিশুক্লি ত্রৈপুরে
 চ গোপালে হকডমঃ স্মৃতঃ ॥ অ-
 কডমো বাননে চ গণেশে চ তথৈব চ
 । কোষ্ঠচক্রং বরাহস্য মহালক্ষ্ম্যাঃ
 জলাঙ্গনং ॥ নামাদিচক্রে সবেষাং
 ভূতচক্রে তথৈর চ । ত্রৈপুরং তার-
 চাক্রে তু শুক্লমন্ত্রং ভূপেদ্বধঃ ॥ তথা ।
 বৈষ্ণবং রাশি সংশুক্লং শৈবঞ্চাকড-
 মং স্মৃতং । কালিকায়াশ্চ তারায়ী
 স্তারচক্রং শূভাবহং ॥ চণ্ডিকায়া
 স্তারকোষ্ঠে গোপালে হকডমঃ স্মৃতঃ
 । হরচক্রে সর্বমন্ত্রং ধনাধিক্যে নচা-

শুমেৎ ॥ ঋগাধিক্যে শতং বিদ্যাৎ
 ধনাধিক্যে চ নোবিধিঃ । দোষান
 সংশোধ্য গৃহীযান্ধ্যদেশোক্তবস্য
 চ ॥ মন্ত্র স্ত্রী শূভফলোৎপাদ্যশুভো
 ধনী চ তুল্যং যদি সন্ম ফলঃ কথিতো
 নুনীন্দৈঃ । অন্যত্রাপি । শূন্য মৃত্যু
 নবাপ্নোতি ধনে চ বিফলং ভবেৎ ।
 ঋগে চ পুাপ্তিমা ত্রেণ সর্বসিদ্ধিস্ত জা-
 যতে ॥ ৬ ॥ অথ মন্ত্রাণাং দশসং-
 স্কারাঃ । গোতমীষে । জননং জীবনং
 পশ্চাত্তাডনং বোধনত্থা । অথাভি-
 য়েকো বিমলীকরণপ্যাযনে পুনঃ ॥
 তর্পণং দীপনং গুপ্তির্দ শৈতা মন্ত্র
 সঙ্কিষাঃ । স্বর্গাদিপাত্রে সলিখ্য
 নাত্কা বক্র মূতনং ॥ কাশ্মীর চন্দ্র-

नञ्

नेनापि भ्रमना वाथ सुवृत् । काश्री
 रं शक्ति नकारे चन्दनं वैकवे
 मनो ॥ शैवे भ्रम मनाथ्यातं ना-
 तृका यन्त्रलेखने । नञ्जागां मातृका
 यन्त्रादुद्धारो जननं मृतं ॥ पञ्क्ति क्र-
 नेण विधिना मुनिभिस्तुत्र निश्चितं ॥
 व्यानेन्दो रसनार्ग कर्णिक मठां द्व-
 न्द्वैः सु रं केशरं वर्गो ज्ञासि वसुह-
 दं वसु यती गेहेन सवेष्टितं । आ-
 शा वशिष् लान्त लाहू लि युक्ता क्रोणी
 पूरेणवत् यन्त्रं वर्णतनोः परं नि-
 गदितं सौभाग्य सम्पत् करं ॥
 यन्त्रस्य दिक्क वं विदिक्कूठं लिखेत् ।
 तथा च गौतमीये । कादि मास्ताः पञ्च
 वर्गा दिक्क पूर्वादितो न्यसेत् । यादि
 वास्ताः शादि हास्ता लक्क नीशे पु-
 विन्यसेत् ॥ चतुरसु चतुर्द्वारं दिक्क
 वं ठं विदिक्कू च । इति नात्कामञ्च
 ॥३॥ पुणवास्तुरितान् कृत्वा नञ्च वर्गान्
 जपेत् सुधीः । पुत्येकं शत्रवारस्तु
 जीवनं तदुदाहृतं ॥ २ ॥ नञ्च वर्गान्
 समालिख्य ताडयेत् चन्दनास्तुसा । पु-
 त्येकं वायवीजेन पूर्ववत्ताडनं म-
 तं ॥ ३ ॥ विलिख्य नञ्च वर्गान्स्तु पुसु-
 नैः करवीरैः । तन्मञ्च वर्ण सन्ध्या
 कै हन्यादुक्तेण बोधनं ॥ ४ ॥ तन्म-
 न्मञ्चोक्त विधिना अभिषेकः प्रकी

नञ्

र्तितः । तत्राहुरे । नञ्चस्य चामूक-
 वर्ण न भिषिष्ठाभि हृदतः । इति वच-
 नात् पुत्येक न भिषिष्ठात् । अश्वत्थ
 पञ्चदशैः सिक्कं नञ्ची नञ्चार्ग न-
 थ्यात् ॥ ५ ॥ सक्किड्य मनना नञ्चं सुसुधा
 नून नव्यतः ॥ ज्योति मञ्च्रेण वि-
 धिवत् दहन्मान त्रयं यती । तारं
 व्यानाग्नि ननुयुक् दग्नी ज्योति मनु-
 म्यतः ॥ तारं पुणवः व्याम हकारः
 अग्नीरेफः ननुरोकारः दग्नी अनुधा-
 रः ॥ ६ ॥ वर्णेन अशः तायेन पुम्लतो-
 येन वा तथा । तेन मञ्च्रेण विधिवदा-
 प्यायन विधिः कृतः ॥ ७ ॥ नञ्च्रेण वारि-
 णा नञ्च्रे तपणं तर्पणं मत्तं । नधुना
 शक्ति नञ्च्रेषु वैकवे चन्दमञ्ज्जलैः
 ॥ शैवे मृतेन दुष्केन तपणं सम्य-
 गीरितं । अभिषेकपि तथा ॥ ८ ॥
 तार नाथा रनायोगो मनो द्वीपन
 मूच्यते ॥ ९ ॥ जप्यमानस्य मञ्चस्य गो-
 पनं त्रपुकाशनं ॥ १० ॥ सकारा दश
 संपोक्ताः सर्वतन्त्रेषु गोपिताः ।
 यान् कृत्वा सम्पुनायेन नञ्ची वाङ्कित
 नापु यात् ॥ ११ ॥ मलत्रय निती आ-
 नव्यं नाधिकं काम्यं ष । पुपक्षना
 रौ नाधिकं नान योषोथं पो-
 क्कषं काम्यं मलं । आनव्यं तत्-
 द्वयं पोक्तं निषिद्धं तन्मद त्रयं ॥

মন্ত্র

মন্ত্র

ন নবং অনবং তস্য ভার্ণানব্যং
 যুক্ত্ব মিত্যর্থঃ ॥ অর নাযা রনা
 যোগ ইতি । হার্ণনাযা রনাবীজ পু-
 টিভ্য মন্ত্র মষ্টোত্তর শতং জপেৎ
 ইত্যর্থঃ । তথাচ বিশ্বসারে । তার
 নাযা রনাবীজ পুটিভেন মনুং জ-
 পেৎ । শতমষ্টোত্তরৈধৈব দীপয়েৎ
 সাধকোত্তমঃ ॥ * ॥ অথ দুর্গাম-
 ত্রঃ । অথ দুর্গা মনুং বক্ষ্যে দৃষ্টাদৃষ্ট
 ফল পুদং । নাযাদিঃ কর্ণবিন্দ্যাঢ্যে
 ভূষা হসৌ সর্গবান্ ভবেৎ ॥ পঞ্চা-
 স্তরঃ পুতিষ্ঠাবান্ মাকতোভৌতিকা-
 সনঃ । তারাদি হৃদযাস্তো হবং ন-
 স্ত্রো বস্বক্ষরাঅকঃ ॥ অদি র্দকারঃ ।
 কর্ণ উকারঃ । পঞ্চাস্তকো গকারঃ ।
 পুতিষ্ঠা আকারঃ । মাকতো যকারঃ
 । ভৌতিক ঐকারঃ । ওঁ হ্রীঁ দুং দুর্গা
 যৈ নমঃ ॥ * ॥ অথ বিষ্ণু মন্ত্রঃ ।
 ভার্ণং নমঃ পদং ব্রুযাৎ নরৌ দীর্ঘ-
 লম্বন্বিতৌ । পবনা গায মন্ত্রো হবং
 পোক্তো বস্বক্ষরঃ পরঃ ॥ ওঁ ননো
 নারাদগায ॥ * ॥ অথ শিবমন্ত্রঃ ।
 সাস্ত মৌকার সংযুক্ত বিন্দু ভূষিত
 মস্তকং । পুনাদাথেয়া মনুঃ পোক্তো
 ভজতাং কানদো মনুঃ ॥ হৌ ॥ * ॥
 অথ গণেশমন্ত্রঃ । পঞ্চাস্তকং শশি-
 ধরং বীজং গগপতে বিদুঃ । পঞ্চাস্ত-

কো গকারঃ । গঁ । * ॥ অথ সূর্য
 মন্ত্রঃ । তারো ঘৃণি ভৃগুঃ পশ্চাঘা-
 নকর্ণ বিভূষিতঃ । বহুগামনো নকৎ
 শেষঃ সনেত্রো হৃদি স্ত্যপশ্চিনঃ ॥
 অষ্টাকরো মনুঃ পোক্তো ভানো ব্র-
 তিমতঃ পরঃ । ওঁ ঘৃণি সূর্য আদি-
 ত্য ॥ * ॥ পঞ্চদেবতানামেক একো
 মন্ত্রো লিখিতঃ । এতাসামন্যাসা-
 ধ্যান্য মন্ত্রা গুহু বিস্তার ভবাম লি-
 খিতাঃ ॥ * ॥ কলাবাগমোক্ত মন্ত্র
 জপ বিধি যথা । আগমোক্ত বিধা-
 নেন কলৌ মন্ত্রং জপেৎ সুধীঃ । ন-
 হি দেবাঃ পুসীদস্তি কলৌ চান্য বি-
 ধানতঃ ॥ তথা । ক্তে শ্রুতুক্ত মার্গঃ
 স্যাৎ ত্রেতাযাং স্মৃতি সস্তবঃ । ছা-
 পরে তু পুরাণোক্তঃ কলাবাগম স-
 স্তবঃ ॥ মন্ত্রাণা দেবতাঃ পোক্তা
 দেবতা শুক কপিণী । তেষাং তিদ্দা-
 ন কর্তব্যং যদিচ্ছেহ ত মাত্মনঃ ॥ * ॥
 পিত্রাদিতো মন্ত্রগুহণ নিষেধো যথা
 । পিতু মন্ত্রং ন গৃহীয়াৎ তথা মাতা
 নহস্য চ । সোদরস্য কনিষ্ঠস্য বৈরি
 পক্ষাঙ্কিতস্য চ ॥ ন পত্নীং দীক্ষয়ে-
 ডভ্রা ন পিতা দীক্ষয়েৎ সূতাং । ন
 পুত্রঞ্চ তথা ভ্রাতা ভ্রাতরং ন চ দী-
 ক্ষয়েৎ ॥ সিদ্ধমন্ত্রো যদি পতি সূতা
 পত্নীং স দীক্ষয়েৎ । শক্তিত্বেন বরা-

মন্ত্রণা

রোহে নচ না কন্যকা ভবেৎ ॥ ত
থা গণেশবিনর্ষণ্যাং । যতে দীক্ষা
পিত দীক্ষা দীক্ষা চ বনবাসিনঃ ।
বিবিক্তাশুনিগাং দীক্ষা ন মা ক-
ল্যাণ দাযিকা ॥ ইত্যাদি নিবেধ
বচনাদেভ্যে মন্ত্রং ন গৃহীযাদি-
ত্যর্থঃ । ইতি তন্ত্রসারঃ ॥

মন্ত্রকৎ পুং মন্ত্রী । মন্ত্রণাকারকঃ ।
ইতি সিদ্ধান্তকৌমদী ॥

মন্ত্রগণ্ডকঃ পুং বিদ্যা । ইতি হারা-
বলী ॥

মন্ত্রগুটঃ পুং চরঃ । ইতি শব্দরত্না-
ব ॥

মন্ত্রগৃহং ক্লী মন্ত্রণাগারং । অন্য
পুনাগং মন্ত্রণাশব্দে দুষ্টব্যং ॥

মন্ত্রজ্ঞা স্ত্রী মন্ত্রশক্তিঃ । ইতি পুরাণং
মন্ত্রজিহ্বঃ পুং অগ্নিঃ । ইতি হেন-
চন্দ্রঃ ॥

মন্ত্রজ্ঞঃ পুং চরঃ । ইতি হলায়ুধঃ ॥
মন্ত্রজ্ঞাতরি ত্রি ॥

মন্ত্রণং ক্লী মন্ত্রণা । মন্ত্রধাতো ভাবে
অনট পত্যয়েন নিল্লমং ॥

মন্ত্রণা স্ত্রী রহসিকর্তব্যাবধারণং ।
ইতি মন্ত্র শব্দ টীকাযাং ভরতঃ ॥
মন্ত্রঃ বথা ॥ বাদীমূর্তিরকৃতি ক্রি-
তিপতি বৈধানরঃ শীততি ক্রোধী
শাম্যতি দুর্জনঃ সুজনতি ক্ষিপানুগঃ

মন্ত্রণা

খঞ্জতি শিখরী খরতি সর্ষবিষ্ণু জু-
তি ত্বমন্ত্রণা ধঞ্জিতঃ স্ত্রী নিত্যে বগ-
লামুখি পুতিদিনঃ কল্যাণি তুভ্য-
নমঃ ॥ ইতি তন্ত্রসারে বগলগোস্তা-
ত্রঃ ॥ ॥ ॥ মন্ত্রণায়াং বর্ণনীযামি যথা ।
নস্ত্রে পঞ্চাঙ্গতা শক্তি বাভুগোপা-
য সিদ্ধয়ঃ । উদযা শ্চিত্তনীযাশ্চৈ-
র্ষ্যৌমত্যাদি সূক্তয়ঃ ॥ ইতি কবি-
কল্পলতা ॥ ॥ ॥ ব্যক্তিত্রয়াদি কৃত
মন্ত্রণায়াং দোষো যথা । ষটকণো
ভিদ্যতে মন্ত্র শ্চিত্তয়ঃ স্বার্থ্যতে ।
ধিকণস্য তু মন্ত্রস্য বুজাপ্যেকা
ন বধ্যতে ॥ ইতি পাকুড়ে ১১৪
অধ্যায়ঃ ॥ ॥ ॥ রাজ্ঞা বিদ্যাং বিদ্যা
যুক্ত বিপা মন্ত্রিণঃ কার্য্যাঃ । যথা ।
মন্ত্রিণস্ত নৃপঃ স্বর্ঘ্যাধিপান্ বিদ্যা-
বিশারদান্ । বিশুদ্ধাশ্চ জ্ঞানীনাশ্চ
ধর্মার্থ জ্ঞানানুভূন ॥ মন্ত্রযৌক্তেঃ
সমং কালে নাত্যর্থং বহুভি শ্চরেৎ ।
একৈকেনৈব কর্তব্যং মন্ত্রস্য তু বিনি-
শ্চয়ং ॥ ব্যস্তৈশ্চৈব সমস্তৈশ্চ বান্য-
স্য ব্যপদেশতঃ । স্বয়ং বৃত্তং মন্ত্রগৃহং
স্থল আকৃষ্ণ মন্ত্রযেৎ ॥ অরণ্যে নি-
শলাকে বা ন যামিন্যাং কদাচন ।
শিশূন্ শাখামৃগান্ পণ্ডান্ শুকান্
বৈশারিকাং স্তথা ॥ বজ্রযে মন্ত্রগে-
হেষু মনুষ্যানুকৃত্যং স্তথা ॥ দূষণং মন্ত্র

मन्त्रा

तेह्येहून्पाणिषत्रजातान् ॥ न त्र
 सम्यक् समाधातुं नैकं नृप शतै
 रपि । इति कालिकापुराणे ८५
 अध्यायः ॥ ॥ अथ मन्त्र निर्णयः ।
 मन्त्रं मूलं यतो राज्ञ्यं ततो मन्त्रं
 सूत्रकृतं । इत्यादुजा सदा मन्त्रान्
 कर्मणा माफलादयात् ॥ अर्थान- ॥
 थो हि यत्रोत्तो संशयश्च परी-
 क्यते । समन्त्र इति विज्ञेयः शेष-
 चाश्च खलु विभुमाः ॥ एकमेव विष-
 हन्ति शस्त्रेणैकश्च वध्यते । सराष्ट्र-
 सम्पदं हन्ति राजानं मन्त्र विप्रवः
 ॥ करिष्यम पुत्रावेत कृतान्येव
 त् दर्शयेत् । धर्माथं काम कार्याणि
 कृतो मन्त्रो न भिद्यते ॥ गिरिपृष्ठ
 म्पाकश्च प्रामादया रहोगतः ।
 स्वपथे निःशलाके वा तत्र मन्त्रो
 विधीयते ॥ तत्र साम पुषोक्तव्यं
 कार्येषु शुभं वत्सपि । दानं लुक्ते
 ह्यपि तेदंश्च शक्तितेषुपि निश्चयः
 ॥ जड मूकाङ्गवधिरान् तिर्यग्गोनीन्
 वयोधिकान् । स्त्रीम्लेह व्याधित व्य-
 ष्टान् मन्त्रकाले निवेद्यते ॥ इति
 सम्पततः पुञ्जा राजनीति रिण-
 मया । यप्रिर्गा विक्रमं स्यादुजा
 नीति सुदुच्यते ॥ इति युक्तिकम्
 त्रौ नीतिभूतिः ॥

मन्त्रदा

मन्त्रतः व्य मन्त्रात् । इति निष्ठाशु-
 कौमुदी ॥
 मन्त्रदाता त्रि मन्त्रदानकर्ता । शुभः ।
 यथा । सर्वेषां शुक्रगाणं जन्मदाता
 परो शुभः । पितुः शतशुभे माता
 पूज्या वन्द्या गरीयसी ॥ विद्यादा-
 ता मन्त्रदाता ज्ञानदा ह र भक्ति-
 दा । पूज्या वन्द्यश्च सेव्यश्च मातुः
 शतशुभे शुभः ॥ मन्त्र मुद्गिरणेनै-
 व शुभं रित्र्यच्यते वृधेः । अन्ये
 वन्द्या शुभं वयं मन्यं चारोपितो
 शुभः ॥ अज्ञानं तिनिराकृत्य ज्ञा-
 नाङ्गन शलाकया । चक्रुर्ग्रीणि त-
 येन तस्मै श्रीशुरवे नमः ॥ अदी-
 कृतस्य मूर्धस्य निष्कृति नास्ति नि-
 श्चितं । सर्वकर्मवर्धनस्य नरके
 तत् पशोः स्थितिः ॥ जन्मदाता-
 म्मदाता वा मातान्ये शुभं व सुथा ।
 पारं कर्तुं न शक्ता स्ते घोरे सं-
 सारसागरे ॥ विद्या मन्त्र ज्ञानदा-
 ता निपुणः पार कर्मणि । न शक्तः
 शिष्यं नृक्षतुं नीश्वरं शेष्वरो २ प-
 रः ॥ शुभं विष्णु शुभं ब्रह्मा शुभं दे-
 वो महेश्वरः । शुभं धर्मो शुभः शेष-
 यः सर्वात्मा निशुणो शुभः ॥ सर्व-
 तीर्थाशुभं च सर्वदेवाशुभो शु-
 कः । सर्ववेदं चरुपश्च शुभं कृणी

নন্দদা

হরিঃ স্বয়ং ॥ অতীষ্টদেবে কষ্টে চ
 গুরুঃ শাক্তো হি ব্রহ্মিতু । গুরো
 কষ্টে ২তীষ্টদেবো নহি শক্তশ্চ ব্র-
 হ্মিতু ॥ সর্বে গুহাশ্চ যং কষ্টা যং
 কষ্টা দেব ব্রাহ্মণাঃ । তেনেব কষ্টো
 ভবতি গুরুরেব হি দৈবতঃ ॥ ম গু-
 রোশ্চ পিতৃশ্চাত্মা । ন গুরোশ্চ পিতৃঃ
 সূতঃ । ধনং পিতৃং নচ গুরো নচ ভা-
 র্য্যা পিতৃবা তথা ॥ ন গুরোশ্চ পরো
 ধর্মো ন গুরোশ্চ পরন্তপঃ । ন গুরো-
 শ্চ পরং সত্যং ন পণ্যঞ্চ গুরোঃ পরং
 ॥ গুরোঃ পরো ন শাস্তা চ নহি বন্ধু
 গুরোঃ পরঃ । দেবো রাজা চ শাস্তা-
 চ শিষ্যাণাঞ্চ নরা গুরুঃ ॥ যাবৎ
 শক্তো দাতৃনয়ং তাবৎ শাস্তা তদ-
 মদঃ । গুরুঃ শাস্তা চ শিষ্যাণাং পু-
 তি জন্মনি জন্মনি ॥ নস্ত্রো বিদ্যা
 গুরু দেবঃ সর্বলোকো যথা পতিঃ । পু-
 তি জন্ম নিবন্ধেন সর্বেষা মুপরিষ্টি-
 তাঃ ॥ পিতা গুরুশ্চ বন্দ্যশ্চ যত্র
 জন্মনি জন্মদঃ । গুরবোনে্য তথা মাতা
 গুরুশ্চ পুতি জন্মনি ॥ ইতি ব্রহ্মবৈব-
 র্ত্তে শ্রীকৃষ্ণজন্মখণ্ডে শচীকৃত গুরু
 স্তোত্র কথনং নান ৫৯ অব্যায়ঃ ॥ ॥ ॥
 অপিত । নান্যঃ পূজ্যশ্চ সার ভ্যঃ স-
 র্বেষা জনকো ভদ্রেৎ । অহো নস্য
 পুনাদেন সত্বান্ পশ্যতি নানবঃ ॥ ॥

নন্দদা

জনকো ২য়ুদাতা চ ব্রহ্মণাশ্চ পিতা
 গুনাং । ততো ব্রহ্মীর্ণকরণাৎ কলযা
 স পুত্রাপতিঃ ॥ পিতৃঃ শতশ্চৈর্মা-
 তা গোষণাদুক্ত ধারণাৎ । বন্দ্যঃ
 পূজ্য চ মান্যশ্চ পুস্কৃপা বসুকরা
 ॥ নাতঃ শতশ্চৈর্ বন্দ্যঃ পূজ্যে
 নান্যে ২মদায়কঃ । যদ্বিনা নখরো
 দেহো বিষ্ণুশ্চ কলযামদঃ ॥ অমদা-
 তুঃ শতশ্চৈর্ ভীষ্টদেবঃ পরঃ সূতঃ ।
 গুরু স্তম্বাহতশ্চৈর্ বিদ্যা নন্দ পু-
 দায়কঃ ॥ অজ্ঞান তিমিরাহরং স্তম্বা-
 নদীপেন চক্ষুযা । যঃ সর্বার্থং দর্শয়-
 তি তৎপরঃ কোপি ব্রাহ্মণঃ ॥ ২৫
 দন্তেন নস্ত্রোণ তপসেষ্ট সুরং লভেৎ
 । সর্বভূত্বং সর্বসিদ্ধিং তৎপরঃ কো-
 পি ব্রাহ্মণঃ ॥ সর্বং জঘতি সর্বত্র বি-
 দ্যা গুরুদত্তবা । তস্মাৎ পূজ্যে
 হি জগতি কো বা বন্ধু স্ততো ২ধিকঃ
 ॥ বিদ্যাক্তো বা ধনাক্তো বা যো নুটো
 ন ভজেদ্রুকং । সোহশুচি স্তীর্থ স্নাতো
 ২পি নাধিকারী চ কন্মসু ॥ পিতরং
 মাতরং ভার্য্যাং গুরুপত্নীং গুরুং পরং
 । যো ন গুণাতি কাপট্যাৎ স নহা-
 .পাতকী শিব ॥ গুরু ব্রহ্মা গুরু বিষ্ণু
 গুরু দেবো নহেশ্বরঃ । গুরুরেব পরং
 ব্রহ্ম গুরু তাঁদ্রর কপধুকং ॥ গুরুশ্চন্দ্র
 তৎখন্দুশ্চ বাবুশ্চ বকণো ২নলঃ । সর্ব

मञ्जवि

मह

कपोः हि तगवान् परमात्मा स्वयं ॥ मञ्जुस्पर्कं त्रि मञ्जुकरणकस्पर्शकर्ता ।
 शुकः ॥ नास्ति वेदात् परं शास्त्रं मञ्जुग स्पर्शति । इति सिद्धास्त-
 नहि कृष्णात् परः सूरः । नास्ति गङ्गा कोमुदी ॥
 सूरः तीर्थं न पुत्रं तलसीपरं ॥ मञ्जितः त्रि मञ्जुगसंस्कृतः । अति-
 म्मनावती तु परः न पुत्रास्ति प- मञ्जितः । मञ्जो हस्य जातः । इति
 रः प्रियः । न च दैवात् परः शक्तो मञ्जुधातोः क्त पुत्र्येन मञ्जु श-
 वृतं नैकादशी विना ॥ शालगा- द्वात् इत पुत्र्येन च निरुद्धः ॥
 नात् परो यज्ञो न केचन भारतात् मञ्जु पुं मञ्जुजातकर्तृव्यनिश्चय-
 परं । परं पुण्यं हलानां पुण्यं कर्ता । तत्पर्यायः । धीमचिवः २
 वृन्दावनं यथा ॥ नोक्तदानां यथा अमात्यः ३ । इत्यमरः ॥ सचिवः ४
 काशी वैष्णवानां यथा शिवः । न धीमथः ५ सामवायिकः ६ । इति
 पार्वती परा जाधी न गणेशात् हेमचन्द्रः ॥ तस्य लक्षणं यथा । न-
 परो वर्षी ॥ न च विद्या जनो बहू ज्ञी भक्तः शक्तिः शूरो हनुकृतो वू-
 नास्ति कश्चिद्गुरोः परः । विद्यादा क्षिमान् कनी । आग्निहिक्यादि ज-
 तः पुत्रदारो तत्जनो नात्र सं शनः परिहेदी सुदेशतः ॥ इति
 शयः ॥ इति बुद्धवैवत्तपुराणे गण- कविकल्पलता ॥ ३॥ बह्विर्मा त्रयेत्
 पतिथे ४४ अध्यायः ॥ कानं राजा मञ्जुं पृथक् पृथक् ।

मञ्जुदीधितिः पुं बह्विः । इति त्रि- मञ्जिगानपि नोक्त्या मञ्जु मञ्जु
 कांशुशेषः ॥ पुकाशनं ॥ न कृत्वा कस्य विधा-
 मञ्जुपुतः त्रि मञ्जुगपवित्रीकृतः । सो भवतीह सदा नृणां । निश्च
 यथा । बुद्धाणी मञ्जुपुतेन तोये- यश्च सदा मञ्जु कार्ये एकं सूरिणा
 नान्ये निराकृताः । इति नाकण्डेय ॥ भवेद्वा निश्चवावाप्तिः पर बुद्ध्य-
 पुराणे देवीमाहात्म्यं ॥ नहीवनात् । एतस्यैव नहीवत्तु
 मञ्जुपुतात्मा पुं गकडः । इति भुक्तः कार्य्या विनिश्चयः ॥ इति
 धरणिः ॥ मञ्जुपुराणे १८२ अध्यायः ॥
 मञ्जुविं पुं चरः । इति हेमचन्द्रः ॥ मह अह्ने ॥ गाहे । इति कविकल्प-
 मञ्जु ज्ञातरि त्र ॥ ङवः ॥ नहति । अहः कैश्चिन्न-

मञ्जुस्पर्कं त्रि मञ्जुकरणकस्पर्शकर्ता ।
 मञ्जुग स्पर्शति । इति सिद्धास्त-
 कोमुदी ॥
 मञ्जितः त्रि मञ्जुगसंस्कृतः । अति-
 मञ्जितः । मञ्जो हस्य जातः । इति
 मञ्जुधातोः क्त पुत्र्येन मञ्जु श-
 द्वात् इत पुत्र्येन च निरुद्धः ॥
 मञ्जु पुं मञ्जुजातकर्तृव्यनिश्चय-
 कर्ता । तत्पर्यायः । धीमचिवः २
 अमात्यः ३ । इत्यमरः ॥ सचिवः ४
 धीमथः ५ सामवायिकः ६ । इति
 हेमचन्द्रः ॥ तस्य लक्षणं यथा । न-
 मञ्जु भक्तः शक्तिः शूरो हनुकृतो वू-
 क्षिमान् कनी । आग्निहिक्यादि ज-
 शनः परिहेदी सुदेशतः ॥ इति
 कविकल्पलता ॥ ३॥ बह्विर्मा त्रयेत्
 कानं राजा मञ्जुं पृथक् पृथक् ।
 मञ्जिगानपि नोक्त्या मञ्जु मञ्जु
 पुकाशनं ॥ न कृत्वा कस्य विधा-
 सो भवतीह सदा नृणां । निश्च
 यश्च सदा मञ्जु कार्ये एकं सूरिणा
 ॥ भवेद्वा निश्चवावाप्तिः पर बुद्ध्य-
 नहीवनात् । एतस्यैव नहीवत्तु
 भुक्तः कार्य्या विनिश्चयः ॥ इति
 मञ्जुपुराणे १८२ अध्यायः ॥
 मह अह्ने ॥ गाहे । इति कविकल्प-
 ङवः ॥ नहति । अहः कैश्चिन्न-

महद

न्यते। इति दुर्गादासः ॥
 मह ग गाहो। इति कविकल्पद्रुमः ॥
 गाहो विलोडनं। ग नथाति दधि
 बल्लवी। रथं ममह स ह्यं। इति
 दुर्गादासः ॥
 महः पू० महदण्डः। इत्यमरः ॥
 साकवः ॥ दिवाकरः। इति मेदिनी
 ॥ साकवो यथा। सकृत्तिः सर्पिषा-
 भ्यैः शीतवारि परिप्लुतैः।
 नातगृहो नातिसान्द्रुश्च मह इत्य-
 धिधीयते ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥
 पेशविशेषः। तस्य विधि यथा।
 जले चतुर्गले शीते ऋणं द्रव्यं प-
 लं क्रिपेत्। मूत्रपात्रे महयेत्
 सम्यक् तस्मात् द्विपलं पिवेत् ॥
 ऋणं चूर्णीकृतं। महयेत् मूर्ध्नीयात्
 । इति भावपुकाशः ॥ मारणं।
 इति त्रिकाणशेषः ॥ नेत्रमलं।
 इति धरणिः ॥ नेत्रामयः। इति
 विथः ॥ अणुः। इति शब्दरत्ना-
 वली ॥ अह्नं ॥ विलोडनं। इति
 महधातुर्थदर्शनात् ॥
 महज् न्नी नवनीतं। इति रत्नमाला ॥
 महदण्डः पू० महानदण्डः। ह्रीं चूर्णी
 इति षोडशोनी इति खडेन् इति
 च भाषा। तत्पर्यायः। वैशाखः
 २ महः ३ महानः ४ मह्याः ५ इत्य-

महक

मरः ॥ करहर्षकः ७ मह्नः १ उ-
 त्ताटः ८ इति शब्दरत्नावली ॥
 तक्राटः २। इति जटाधरः ॥
 मह्नं न्नी विलोडनं ॥ अह्नं इति
 महधातोर्जावे अनट् पुत्र्येन
 निम्नम् ॥
 मह्नः पू० महानदण्डः। इति शब्द-
 रत्नावली ॥
 मह्नघटी स्त्री दधिमह्नपात्रं। यथा।
 कलसी मह्नघटी महनी चापि गर्ग-
 री। इति जटाधरः ॥
 मह्रं न्नी असुप्ती। इति मेदिनी ॥
 मह्रः पू० कोषः ॥ फलं ॥ बाधः ॥
 मह्नानः ॥ इति मेदिनी ॥ सूचक
 इति विथः ॥ मन्दगामियोज्जा।
 इति क्रत्रिवर्गे अमरः ॥ कोपः।
 इत्यजयः ॥
 मह्रः त्रि मन्दः ॥ पृथः ॥ वक्रः।
 इति मेदिनी ॥ जडः ॥ इति शब्द-
 रत्नावली ॥ नीचः ॥ इति हेमचन्द्रः
 मह्रं स्त्री केशय्यादासी। यथा।
 रामाभिषेके विश्वार्थं यतश्च बुद्ध
 वाक्यतः। मह्रं पुविश्रवादी
 कैकेयीषु ततः परं ॥ इत्यध्यात्र
 -रानाम्भेने अयोध्याकाण्डे २ अध्यायः
 महकः पू० चामरवातः। तत्पर्यायः
 । अट्टकः २। इति त्रिकाणशेषः ॥

मन्दगा

महृशैलः पू० मन्दरपरुतः । इति
जटाधरः ॥

महा स्त्री मेघिका । इति राजनिर्घटः
मह्यः पा० महानदुः । इत्यमरः ॥
महानः पू० महदंशुकः । इत्यमरः ॥
आरुणः । इति राजनिर्घटः ॥

महानकः पू० त्णभेदः । तत्पर्यायः
। हरितः २ दृढमूलः ३ त्णाङ्घ्रिपः ४
। अस्य गुणाः । सिक्कवृ० । दोष्कीणां
प्लियत्वं । मधुरत्वं । बह्वीर्यदद्वक्क
। इति राजनिर्घटः ॥

महिनी स्त्री दधिमहनपात्र० । तत्-
पर्यायः । गगरी २ कलसी ३ । इति
हेमचन्द्रः ॥

महोदधिः पू० क्रीरसमूदुः । इति
केटि ॥

मन्दः पू० शनिः ॥ हस्तिजातिविशे-
षः । इति मेदिनी ॥ यमः । इति
त्रिकाण्डशेषः ॥ पुलयः । इत्यजयः
मन्दः त्रि० अतीक्ष्णः ॥ मूर्धः ॥ श्वैरः ॥
अभाग्यः ॥ रोगी ॥ अल्लः । इति
मेदिनी ॥ मन्दरतः ॥ खलः । इति
हेमचन्द्रः ॥

मन्दपः त्रि० मृदुगामी । यथा । मन्द
ग्यानि शनि ज्ञानि वृष० ह० स० गज
स्त्रियः । इति कविकल्पलता ॥

मन्दगामी त्रि० मृदुगमनशीलः । तत्

मन्दा

पर्यायः । महरः २ । इत्यमरः ॥
मन्दजननी स्त्री शनैश्चरनाता । स-
र्यपत्नी । इति त्रिकाण्डशेषः ॥

मन्दटः पू० पारिभद्रुक्कः । इति
शब्दरत्नावली ॥

मन्दता स्त्री आजस्य० । इति राज-
निर्घटः ॥ मन्दद्वक्क ॥

मन्दन० स्त्री श्लोत्र० । इति सिद्धा-
कौमुद्यामूणादिवृत्तिः ॥

मन्दरः पू० महृशैलः ॥ मन्दारपा-
दपः । इति मेदिनी ॥ स्वर्गः ॥ हा-
रुभेदः । इति हेमचन्द्रः ॥ मूदरः ।
इति शब्दरत्नावली ॥

मन्दरः त्रि० बहलः ॥ मन्दः । इति
मेदिनी ॥

मन्दमानः पू० अग्निः ॥ पाणः । इति
सिद्धाकौमुद्या मूणादिवृत्तिः ॥
निद्रा । इत्यणादिकोषः ॥

मन्दमानुः पू० स्वप्नः ॥ जीवः । इति
संक्षिप्तसारोणादिवृत्तिः ॥

मन्दा स्त्री संक्रान्तिविशेषः । सा
उत्तरकल्लुन्युत्तरावाटोत्तरभाद्रप-
दारोहिणी नक्षत्रेषु रविसंक्रान्ति-
श्चेत्तदा भवति । तस्याः सम्मिहित
दंष्ट्रयस्य पुण्यतमत्वं । यथा । म-
न्दा मन्दाकिनी ध्या० क्ली० घोरार्त्तैव
महोदरी । राक्षसी निशिता प्रो-

নন্দাকি

ক্রা সংক্রান্তিঃ সপ্তবা নৃপ ॥ নন্দা
 ধ্রুবেষু বিজেত্বা নন্দো নন্দাকিনী
 তথা । দ্বিপুখ্যাকী বিজানীয়া
 দুয়েঘোর। পুণীভিত্তা ॥ চরৈ মর্হো
 দরী ভেদ ॥ কুরৈ ঋ কৈলু রাক্ষনী
 । নিশিতা চৈব বিজেত্বা নিশৈ ঋ
 কৈলু নক্রমঃ ॥ ইত্যেতৈ দ্বাদশ
 শ্বেন সংক্রান্তিবু ধ্রুবাди নক্রয় যো
 গাৎ নন্দাদি কপতবা সপ্তবা ভি
 ম্নান ত্রি চতুঃ পঞ্চ সপ্তাষ্ট নব দ্বা
 দশ এবচ । ক্রমেণ ঘটিকা হেতা
 স্তং পুণ্য গারমার্থিক মিত্তি দে
 বীপুরাণ এব ত্রি চতুরাদি ঘটিকা
 না পুণ্যত্ব মুক্তা । ইতি তিথ্যাদি
 তত্ত্ব ॥

নন্দাকী স্ত্রী স্ববন । ইত্যুগাদি
 কোষঃ ॥

নন্দাকিনী স্ত্রী স্বর্গগঙ্গা । তৎ পর্যা
 যঃ । বিঘ্নহৃৎ ২ স্বর্নদী ৩ সুরদীর্ঘি
 কা ৪ । ইত্যনরঃ ॥ স্বর্গহৃৎ ৫ দেব
 ভূতিঃ ৬ স্বর্গপদ্মা ৭ সুরেশ্বরী ৮ ।
 ইতি শব্দরত্নাবলী ॥ তস্য বিবরণ
 যথা । পুখান ধারা যা স্বর্গে সা চ
 নন্দাকিনী স্মৃতা । যোজনাযুত বি
 স্তীর্ণা পুচ্ছেন নোজনা স্মৃতা ॥ ক্ষী
 রতুল্য জলা শব্দতত্ত্বব্রহ্ম তরঙ্গি
 নী ॥ বৈষ্ণোব্রহ্মলোকঞ্চ ততঃ স্ব ॥

নন্দাগ্নি

র্গং স্বর্গগঙ্গা ॥ ইতি বৃক্ষবৈবর্তে
 শ্রীকৃষ্ণজন্মপাণ্ডে জাহ্নবী জন্মপুস্তা
 বে ৩৪ অধ্যায়ঃ ॥ * ॥ সংক্রান্তিবি
 শেষঃ । অন্ত্য পুমাণং নন্দা শব্দে
 দুষ্টব্যং ॥

নন্দাক্রান্তা স্ত্রী ছন্দোবিশেষঃ । যথা

। চত্বারঃ পুাক্ স্তনু গুরবো
 দশৈকাদশৌ চেম্মথৌ বর্ণৌ তদ
 নুঙ্গনুদামৌদি নি দ্বাদশান্তৌ । তদ্ব
 চান্তৌ যুগ রসহৃৎ যত্র কান্তে বির
 মো নন্দাক্রান্তা পুবর কবয স্ত্রি
 তাং সংগিরন্তে ॥ ইতি শ্রুতবোধঃ ॥

নন্দাগ্নিঃ পুং কফদ্বারান্নজঠরানলঃ ।
 তস্য নিরানাদি যথা । নন্দ স্তীক্কা
 হৃৎ বিবনঃ সনশ্চতি চত্বরিধঃ ।
 কফ পিত্তানিলা ষিক্যাভৎ সাম্য
 জ্জাঠরো হনলঃ ॥ বিষনো বাতজা
 ন্নোগা স্তীক্কাঃ পিত্ত সনুন্নতান ।
 করোত্যগ্নি স্তথা নন্দে । বিকারান্
 কফ সন্তুবান ॥ সনা সনাগ্নে র
 শিতা মাত্রা সন্যগ্নিপচ্যতে । অন্না
 পি নৈব নন্দাগ্নে বিষনাগ্নেস্তু দে
 হিনঃ ॥ কদাচিত্ পচ্যতে সন্যক্
 কদাচিত্ ন পচ্যতে । ইতি অধবক
 রঃ ॥ * ॥ তস্যোষধং যথা । চিত্রক
 স্যাষ্ট ভাগানি শূরগস্যচ ষোডশ ।
 শূঠ্যা শত্বারি ভাগানি নরীচানাং

মন্দাগ্নি

মন্দাগ্নি

দ্বয়ং তথা ॥ পিপ্পলী পিপ্পলীমূলং
 বিডমানাং চতুষ্টয়ং । অষ্টৌমূলি
 ভাগাশ্চ ত্রিকলাযা চতুষ্টয়ং ॥ দ্বি-
 ঙ্গেন শুভে নৈষাং মোদকানি হি-
 কারয়েৎ । তদ্রুগ্ন নজীর্ণং হি পা-
 শুরোগঞ্চ কামলাং ॥ অতিশোণিত
 মন্দাগ্নি প্লীহাদ্যঞ্চ নিবারয়েৎ । ইতি
 গাৰ্হপ্তে ১২৮ অধ্যায়ঃ ॥ * ॥ অথ
 জঠরাগ্নি বিকারাধিকারঃ । তত্র স-
 ম্বিকৃষ্ট নিদান পূৰ্বকান্ উদরাগ্নি
 বিকারানাহ । কফ পিত্তানিলা-
 ধিক্যাত্তৎ সান্যাজ্জাঠরো হননঃ ।
 মন্দ স্তীক্লে হথ বিষমঃ সমশ্চতি
 চতুর্বিধঃ ॥ তত্র মন্দম্যাগ্নে লক্ষণ
 নাহ । বলাপি নৈব মন্দাগ্নে মাত্রা
 ভুক্তাপি পচ্যতে । ছদ্দি দাহঃ পু-
 সেকঃ স্যাছিরো গৌরব জাঠরং ॥
 মন্দাগ্নি জন্যাধিকারানাহ । মন্দা
 হ্মি দেহিনাং জর্যাধিকারান্ কফ
 সন্তুবান্ ॥ * অথ চিকিৎসা । হরী-
 তকী তথা শুষ্ঠীভক্ষ্যমাণা শুভেন বা
 । সৈন্ধবেন যুতা বা স্যাৎ সাততে
 নাগ্নি দীপনী ॥ ১ ॥ শুভেন শুষ্ঠী মথ
 বোপজল্যাং পথ্যা তৃতীয়া মথ দা-
 ডিনং বা । আনেষু জীণেষু শুদামযেষু
 বচো বিবক্লেষু চ নিত্য মদ্যাৎ ॥ ২ ॥
 ব্যাঘ্রং দান্তি ত্রিষ্টিত্রং কৃষ্ণামূলং বি-

চূর্ণিতং । তচূর্ণং শুভ সঙ্গিশ্চ ভক্ষ-
 য়েৎ পাত কথিতঃ ॥ এতদডাষ্টকং
 নাম বলবর্গাগ্নি বর্জনং । শোথোদা-
 বর্ত শূলম্ প্লীহ পাণ্ডামযাপহং ॥
 সর্বচূর্ণ মনো শুভো দেবঃ । শুভাষ্টকং
 ॥ ৩ ॥ দহনাজমোদ সৈন্ধব নাগর
 নরিচানি চাম্ব তক্রং । সপ্তাহাদগ্নি
 করং পাণ্ডুর্ণা নাশনং পরমং ॥ ৪ ॥
 বৈধানরঃ কারঃ । সামুদুলবণং গুাহ
 নষ্ট কৰ্ম্মিতং বৃধৈঃ । সৌবর্জলং পঞ্চ
 কৰ্ম্ম বিড সৈন্ধব ধান্যকং ॥ পিপ্পলী
 পিপ্পলীমূলং পত্রকং কৃষ্ণজীরকং ।
 তালীসং কেশরং চব্য নম্ববেতসকং
 তথা ॥ দ্বি কৰ্ম্ম মাত্রান্যেতানি পুতে-
 কং কারয়েদ্বুধঃ । ৫ ॥ নরিচং জীরকং
 বিশ্ব মে কৈকং কৰ্ম্ম মাত্রকং ॥ দাডিমং
 স্যাচ্চতুর্কৰ্ম্মং ভুগেলে বার্ক কৰ্ম্মকে
 । এতচূর্ণী কৃতং সর্বং লবণং ভাস্করা-
 ভিধং ॥ ভক্ষয়েচ্ছাণ মানং তৎ তক্র
 মস্তক কাঞ্জিকৈঃ । বাত শ্লেষ্ম ভবং
 গুল্মং প্লীহান মুদরং ক্ষয়ং ॥ অর্শা-
 সি গুহণী জঠং বিবক্লেঞ্চ ভগন্দরং ।
 শূলং শোথং শ্বাস কাসাবামদোষ-
 ঞ্চ হ্রুজং ॥ অশ্মরীং শর্করাঞ্চাপি
 পাণ্ডুরোগং কৃণীনপি । মন্দাগ্নি-
 মাশবেদে তদীপনং পাচনং পরং ॥
 হিতায় সর্বলোকানাং ভাস্করেণৈ-

মন্দায়ু

ভদীরিত । হন্যাৎ সর্বাণ্যজীর্ণা
 নি ভুক্তমাত্র মসংশয় ॥ নিধুরমা-
 দিকং দত্তা শুটিকা মপ্যেকৈ অরশ্চি
 ॥ ৬ ॥ টঙ্কনং রসগন্ধৌ চ সমং ভা-
 গং ত্রয়ং বিষাৎ । কপদ্বঃ সজ্জিকা
 ক্ষারো মাগধী বিশ্ব ভেষজং ॥ পৃথক
 পৃথক্ কৰ্মমাত্রং বসুভাগ মিহোষণ
 । জ্বরীরাস্নৈ দিনং সৃষ্টং ভবেদগ্নি জ-
 মারকঃ ॥ বিশুচী শূল বাতাদি বহ্নি
 মান্দ্য পুশান্তুষে । ক্ষারো যবক্ষারঃ
 । অগ্নি জনারো রসো বিশুচ্যাদ্যজী-
 র্ণে ॥ ৭ ॥ পারদানুত লবঙ্গ গন্ধক
 ভাগ যথ্য মরিচেন মিশ্রিতং । তত্র
 জাতিকল মন্ধভাগিকং তিস্তিডী
 ফল রসেন মর্দিতং । বহ্নিমান্দ্য
 দশবক্তু নাশনো রামবাণ ইতি বি-
 শ্রুতো রসঃ ॥ সংগৃহ গৃহণি জম্বুক-
 র্ণকং সাম বাত খরদূষণং জয়েৎ ।
 দীযতে তু চণকানুমানতঃ সদ্যএব
 জঠরাগ্নি দীপনঃ ॥ রোচকঃ কফ
 অলাস্তকারকঃ শ্বাসকাস বনি ক্ত
 নাশনঃ । ৮ ॥ পারদভাগঃ ১ বিষ-
 ভাগঃ ১ লবঙ্গভাগঃ ১ গন্ধকভাগঃ
 ১ মরিচভাগঃ ২ জাতীফলভাগঃ ॥ ০
 রামবাণোরসো ২ জীর্ণে । ইতি ভাব
 পুকাশঃ ॥

মন্দায়ুঃ ত্রি অন্নায়ুঃ । যথা । মন্দস্য

মন্দার

মন্দপুঞ্জস্য বযো মন্দায়ুষশ্চ বৈ ।
 নিদুযা ত্রিযতেঃ নকুং দিবাচ ব্যর্থ ক-
 র্মাভিঃ ॥ ইতি শ্রীভাগতে ১ স্কন্ধঃ ॥
 মন্দারঃ পুং স্বগী যপঞ্চবক্ষান্তর্গত-
 দেবতক বিশেষঃ । যথা । পঞ্চৈতে
 দেবতরবো মন্দারঃ পারিজাতকঃ ।
 সন্তানঃ কল্পবৃক্ষশ্চ পুংসি বা হরি
 চন্দন মিতি ॥ পারিভদুবৃক্ষঃ ।
 পালিতামাদার ইতি ভাষা । যথা
 । পারিভদুে নিয় তক মন্দারঃ পা-
 রিজাতক ইতি ॥ অকুং ক্ষঃ । আ-
 কন্দ ইতি ভাষা । যথা । অকুং স্ব
 বসু ক্ষাস্তো ত গণরূপ বিকীরণাঃ ।
 মন্দার শ্চাকুপর্ণে ২ত্র শুল্কে ২লক
 পুতাপসৌ ॥ ইতি চামরঃ ॥ হস্ত
 ॥ ধূর্তঃ । ইতি মেদিনী ॥ শীথবি-
 শেষঃ । যথা । বরাহ উবাচ । শূ
 সুন্দরি যত্নেন যন্মাং ত্বং পরিপূ-
 ছসি । কথমিষ্যানি তে শুহ্যাং ম-
 ন্দারস্য মহাক্রিয়াং ॥ ক্রীডমানো
 হস্যহং তত্র দৃষ্ট্বা মন্দার পুঞ্জিতং ।
 মন্দার পুঞ্জনাদায মনোজ্ঞং ন্যস্য
 বৈহৃদি ॥ তত্রৈকাদশ জগুনি নিঃ-
 সৃতানি গিরৌ ধরে । বিক্লেপ চ নৎ
 পুভাবেন মন্দারশ্চ মহাক্রমঃ ॥ স্থি-
 তোহং তত্র সূভগে ভক্তানুগৃহ কাম্য-
 বা ॥ দশনীষতনং স্থানং ননোজ্ঞ তু

मन्दार

मन्दार

शिलातल ॥ यत्र तिष्ठाम्यहं देवि
 मन्दारकम नाहितः । विम्वयं शूणु
 सुशोणि मन्दारे इमिन् क्रमे तथा
 ॥ द्वादश्यां चतुर्दश्यां स पुन्यति
 क्रमोत्तमः । तत्र नद्यार वेलायां
 वीक्ष्यमाणो जनैस्ततः ॥ ततो १२
 दिनमासाद्य दृश्यते न कदाचन। त-
 स्मिन् मन्दार ज्ञेये तु एकत्रकोवि-
 तो नरः ॥ ज्ञानं करोति शूद्राद्या
 न गच्छेत् परमां गतिं । अथ पुणा-
 न् प्रमुच्येत ज्ञेये मन्दार संज्ञिते
 ॥ तपः कृत्वा वरारोहे मम लोका-
 य गहृति । तस्य चोत्तर पार्श्वे तु
 प्रापणं नाम तं गिरिं । तिस्रो धा-
 राराः पतन्त्यत्र दक्षिणां दिशमाहि-
 ताः ॥ ज्ञानं ज्ञेयं मिति ख्यातं त-
 स्मिन् क्षेत्रे परं मम । दक्षिणे पत-
 ते धारा शुबते चोत्तरामूथं ॥ तत्र
 ज्ञातो वरारोहे एकत्रात्रोचितो-
 नरः । मोदते दक्षिणे शूद्रे तस्मिन्
 मेरौ शिलोच्छये ॥ तत्राथ मूकते
 पुणान् मम कर्म परायणः । सर्व
 मद् परित्यज्य मम लोकं पुपद्य-
 ते ॥ नाकं पृष्ठं समासाद्य मोदते
 दैवतैः सह । तथात्र मूकते पुणा-
 न् कृतकृत्यः सुनिश्चितः ॥ तारवि-
 ष्ठा इव नर्भं मम लोकं पुपद्यते

। तस्य दक्षिण पूर्वेण सम श्रोत्रो
 वराहने ॥ पतते विक्र्य शूद्रेषु
 अगाधं महाहृदः । तत्र ज्ञानस्त यः
 ज्ञर्यादेक भक्तोचितो नरः । मो-
 दते पूर्वपार्श्वे तु तस्मिन्मेरौ शि-
 लोच्छये ॥ अथात्र मूकते पुणान्
 मम चित्त व्यवहितः । हिंसा वै सर्व
 संसारं ममलोकाय गहृति ॥ मन्दा-
 रस्य तु पूर्वेण शुभं कोटिर संहि-
 तं । यत्र धारा पतत्येका मूबलेन
 समविता ॥ तत्र ज्ञानं पुनर्वीत प-
 ष्ठत्रकोचितो नरः । मोदते पूर्व-
 पार्श्वे तु तस्मिन्मेरौ शिलोच्छये ।
 तत्राथ मूकते पुणान् कृत्वा कर्म सु-
 दुह्वरं । मेकं शूद्रं समुत्सृज्य मम-
 लोकं गहृति ॥ तस्य दक्षिण पा-
 र्श्वे तु शुभं विक्र्य विनिःसृतं । पक्ष-
 धाराः पतन्त्यत्र मूबलेन समविताः
 ॥ तत्र ज्ञानस्त प्रवीत अहोरात्रो-
 चितो नरः । मोदते दक्षिणे शूद्रे
 महामेरौ शिलोच्छये ॥ अथात्र मू-
 कते पुणान् कृत्वा कर्म सुदुह्वरं ।
 मेकं शूद्रं परित्यज्य मम लोक-
 पुपद्यते ॥ दक्षिणे पश्चिमे भागे
 मन्दारस्य यशस्विनि । तत्र धारा प-
 तत्येका आदित्यं सम तेजसा ॥
 तत्र ज्ञानस्त प्रवीत अहोरात्रोचि

মন্দার

তো নরঃ । মোদতে পশ্চিমে ভাগে
 ধ্রুবো যত্র পুৰুষোত্তমঃ ॥ অথত্র মুঞ্চতে
 পুণ্যান্‌মন কৰ্মব্যবহিতঃ । সৰ্বপা-
 প বিনিমুক্তো মন লোকে চ মোদ-
 তে ॥ তস্য পশ্চিম পার্শ্বে তু শুহু-
 দেব সনন্বিতঃ । চক্রাবর্ত ইতি খ্যাত
 মগাধশ্চ মহাহুদঃ ॥ স্নানং কৰোতি
 য স্তত্র পঞ্চভক্তো বিতো নরঃ । মো-
 দতে সৰ্বশূদ্রেষু স্বহৃন্দ গমনালয়ঃ
 ॥ অথ বৈ মুঞ্চতে পুণ্যান্‌ চক্রাবর্তে
 মহাশলাঃ । শঙ্কান্‌ সৰ্বান্‌ পরিত্য-
 জ্য নোদতে মন সন্নিধৌ ॥ দেশ-
 বাগব্য নাশ্চিত্য তন্নিব্ বিক্ষ্যশি-
 নোহুযে । তিস্রো ধারাঃ পতন্ত্যত্র নু-
 ষলাকৃতযঃ শূতাঃ ॥ তত্র স্নানং পু-
 জ্জরীত মন চিত্ত ব্যবহিতঃ । মোদ-
 তে সৰ্বশূদ্রেষু একচিত্ত সনাশুতঃ ॥
 তথাত্র মুঞ্চতে পুণ্যাং শ্চাম্বিন্‌ শুহু-
 যশ্বিনি । সৰ্বসঙ্কং পরিত্যজ্য মন-
 লোকায গহুতি ॥ তস্য ত্রিকোশ
 নাশ্রেণ দক্ষিণাং দিশ নাশ্বিতঃ ॥
 শুহুং গন্তীরকং নাম অগাধঞ্চ মহা-
 হুদং । তত্র স্নানন্ত জরীত অষ্ট ভক্তো-
 বিতো নরঃ ॥ মোদতে সৰ্ব দ্বীপেষু
 সৰ্বত্র গমনালয়ঃ । অথৈব মুঞ্চতে
 পুণ্যান্‌ মন কৰ্ম ব্যবহিতঃ ॥ সৰ্ব
 দ্বীপান্‌ পরিত্যজ্য মন লোকং পুপ-

মন্দার

দ্যতে । তস্য পশ্চিম পার্শ্বে তু শু-
 হুং মে পরমং নহৎ । সপ্তধারাঃ
 পতন্ত্যত্র অগাধশ্চ মহাহুদঃ ॥
 তত্র স্নানন্ত জরীত অহোরাত্রো-
 বিতো নরঃ । মোদতে শক্রলো ক্ত
 স্বহৃন্দ গমনালয়ঃ । অথ বৈ মুঞ্চতে
 পুণ্যান্‌ স্বকৰ্ম পরিনিষ্ঠিতঃ ॥ স-
 র্বসঙ্কং পরিত্যজ্য মন লোকং পু-
 পদ্যতে । নগুনং তস্য ক্ষেত্রস্য
 কথ্যনানং নয়া শূণ ॥ স্যাস্তপঞ্চ-
 কৈধেব মন্দারস্য গিরৌ মন । তত্র
 তিষ্ঠানি সৃশোণি বিক্ষ্যস্য গিরি
 মুক্তনি ॥ মন্দারে পরমং শুহুং ত-
 ম্বিন্‌ শুহু শিলোহুযে । দক্ষিণে
 সংস্থিতং চক্রং বামে স্থানে চ বৈ
 গদা ॥ লাক্কলং মুষলকৈব শঙ্ক-
 তিষ্ঠতি চাগুতঃ । য এতৎ স্নগয়া-
 মিত্যং শুহুং মন্দার সংস্থিতং ॥
 তব চৈব পিষার্থায মন তক্ত সু-
 খাবহং । এতন্ন জানতে কশ্চিন্ম
 মাযা বিনোহিতঃ । মুচ্য ভাগব-
 তান্‌ শূক্ৰান্‌ যেচ বারাহ সংশ্রিতান্
 ॥ ইত্যাদি বারাহপরাণে ভগবহা-
 ত্রে মন্দারশুহু বর্ণনং নানাধ্যাযঃ ॥
 মন্দাস্যং স্ত্রী লজ্জা । ইতি শব্দ-
 রত্নাবলী ॥
 মন্দারকং স্ত্রী লজ্জা । ইত্যনরঃ ॥

মন্দির

মন্দিরঃ পুং মৎস্যবিশেষঃ ।
 ইতি ভূরিপুযোগঃ ॥ গৃহান্তরে
 মল্লিন্দ্রডোপি পাঠঃ ॥
 মন্দিরং ক্লী গৃহং । ইত্যনরঃ ॥ ম-
 ন্দ্যতে সুপ্যতে হত্র মন্দিরং । ন-
 দিউ স্বপনে জাড্যে নদে মোদে
 স্ততো গতো নার্মাতি ইরঃ । নগরং
 মন্দিরং পুর মিত্তি পুং নপুংসকযো
 রকণেন পঠ্যতে । ত্রিষাং মন্দিরা চ
 পুযোগচ্চ মন্দিরানাস্তুরাবানিতি
 নপুংসকটাদয়ঃ । ইতি তটীকায়াং
 ভরতঃ ॥ * ॥ অথ ভগবন্মন্দির
 নির্মাণ নাহাভ্যং । যঃ কারবে
 মন্দিরং কেশবস্য পুণ্যলোকান
 স জয়েছাস্তান বৈ । দত্তাবাসান
 পুত্র ফলাভিপন্নান্ ভোগান্ ভু-
 ক্ত্বো কানতঃ শ্লাঘনীযান্ ॥ আসপ্ত-
 মং পিতৃজলং তথা মাতৃজলং নরঃ
 । তারযেদাত্মনা সাক্ষং বিষ্ণে ম-
 ন্দির কারকঃ ॥ ইমাশ্চ পিতরো
 দৈত্য গাথা গায়ন্তি যোগিনঃ । পু-
 রতো বহুসিংহস্য ছনবস্য তপ-
 স্ত্বিনঃ ॥ অপি নঃ স্বজলে কশ্চিচ্ছি-
 স্ত্ভক্তো ভবিষ্যতি । হরিমন্দির
 কৰ্ত্তা যো ভবিষ্যতি শুচিবৃতঃ ॥
 ইতি বামনে শেষাধ্যায়ঃ ॥ * ॥
 অগিচ । অগ্নিপরাণে । যে ধ্যাযন্তি

মন্দির

সদা বুদ্ধ্যা করিব্যানো হরে গৃহং ।
 তেষাং বিলীযতে পাপং পূৰ্বজন্ম
 শতোক্তবং ॥ কিঞ্চ । সনতীতং ভ-
 বিস্যঞ্চ জনানামযতং নরঃ । বিষ্ণু-
 লোকং নবত্যাশু কারয়েদ্বা হরে গৃ-
 হং ॥ কিঞ্চ । লক্ষ্মণাথ সহস্রেশতে
 নাক্ষরন বা হরেঃ । তন্ম্যং ফলং সনা-
 খ্যাত নিহেখর দরিদ্রাণাঃ ॥ বিষ্ণু
 ধর্মোত্তরে তৃতীযকাণ্ডে । কৃত্বা বাস
 গৃহং তস্য দেবস্য পরমেশ্বিনঃ । রাজ-
 স্যাস্থমেধানাং ফলেন সহ যুজ্যতে
 ॥ পুমান্দে ম্ভাষে পুণ্যং মযৈতৎ
 কথিতং দ্বিজাঃ । তস্মাদাকমযে পু-
 গ্যং কৃত্তে শত গুণং ভবেৎ ॥ ততো
 দশগুণং পুণ্যং তথা শৈলমযে ভ-
 বেৎ ॥ ততো দশগুণং লৌহে তাম্বে
 শতগুণং ততঃ ॥ সহস্র গুণিতং রৌ-
 প্যে তস্মাৎ ফলং নপাশুতে । ততঃ
 শতসহস্রং বৈ সৌবর্ণে দ্বিজ সত্তমাঃ
 ॥ অনন্তং ফলনাপ্নোতি রত্ন চিত্রে ম-
 নোহরে । স্কান্দে । আরম্ভে কৃষ্ণ বি-
 ষ্ণস্য সপ্ত জন্মনি যৎ কৃত্তং পাপং বি-
 লয নাপ্নোতি নরকাদুঙ্করেৎ পিতৃন্
 ॥ পুমান্দপাদে কৃষ্ণস্য যাবন্তি ষষ্টি-
 রেণুকাঃ । ভাবধ্বষ সহস্রাণি বসতে
 বিষ্ণু সন্মনি ॥ পুমান্দে কৃষ্ণদেবস্য
 চিত্রে কৰ্ম্য করোতি যঃ । বসতে বিষ্ণু

মন্দির

লোকে তু যাবন্তিষ্ঠন্তি সাগরাঃ ॥
 নারসিংহো যঃ সর্ব্যাছোভনং বেশ্য
 নরসিংহস্য ভক্তিমান্ । সর্বপাপ
 বিনিমুক্তো বিকুলোক নবাপ্নুয়াৎ ॥
 ॥ হযশীর্ষে। দেবাগারং করোমীতি
 মনসা যন্ত চিন্তয়েৎ । তস্য কাযগ-
 তং পাপং তদহ্না বিপু নশ্যতি ॥
 কূতে তু কিং পুন স্তস্য পুসাদে বি-
 ধিনৈব তু । অষ্টেষ্টকা সমায়ুক্তং যঃ
 সর্ব্যাষ্টৈকবং গৃহং । ন স্তস্য ফল
 সম্পত্তি ব্ৰহ্ম শক্যেত কেনচিৎ ॥
 অর্নৈবানুমেযস্ত কলং পুসাদ বি-
 স্তরাৎ । মরণঞ্চ বুদ্ধেঅর্তেয়া যঃ কৃত্বা
 পুথমেষ্টকাং ॥ স সমাপ্তস্য যজ্ঞস্য
 ফলং পুঃপুাত্যসংশয়ং । বিষ্ণুরহ-
 স্যে । বাল্যে চ ক্রীডমানা যে পাশু
 ভি ভবনং হরেঃ । বাসুদেবস্য সর্ব-
 ভি তেপি ভল্লোক ণামিনঃ ॥ আদি
 পুরাণে । লেপনাহুদনৈকৈব যঃ ক
 রোতি পুন নরঃ । দেবস্যাযতনং
 কৃত্বা ন ভবেৎ কীটজং ভয়ং ॥ ৯ ॥
 অথ মন্দিরনির্মাণকালঃ । মাৎস্যে
 । চৈত্রে ব্যাধি মবাপ্নোতি যো গৃহং
 কারয়েন্নরঃ । বৈশাখে ধন রত্নানি
 জ্যেষ্ঠে মৃত্যুং তথৈব চ ॥ অষাঢ়ে
 ভূত্য রত্নানি পশু বর্ণ মবাপ্নু য়াৎ ।
 শ্রাবণে মিত্র লাভস্ত হানি ভাদ্রপ-

মন্দির

দে তথা । গভ্রী নাশঞ্চাশ্বযুগে কা-
 ত্তিকে ধন ধান্যকং ॥ মার্গশীর্ষে তথা
 ভক্তং পৌষে তক্ষরজং ভয়ং । লাভ-
 স্ত বহুশো । বিদ্যাঙ্গি মাঘে বিনি-
 দ্ধিশেৎ ॥ কাঞ্চনং ফাল্গুনে পুত্রানি-
 তি কাল বলং স্মৃতং । অশ্বিনীরোহি-
 গী মূল মুত্তরাত্রয় মৈন্দবং ॥ স্বাতী
 হস্তানুরাধা চ গৃহারন্তে গুণস্যতে ।
 আদিত্য ভৌম বর্জ্জঞ্চ সর্বে বারাঃ
 শূভাবহাঃ ॥ বজ্র ব্যাঘাত শূলানি
 ব্যতীপাততিগণ্ডকে । বিষ্ণুশাণ্ড
 পরিঘান্ বর্জ্য যোগেষু কারয়েৎ ॥
 শ্বেত মৈত্রে চ মাহেন্দ্রে গাক্ধ্বাভি-
 জিদৌহিণে । তথা বৈরাজ্ঞা বিত্রে
 মূহূর্তে গৃহমারভেৎ ॥ চন্দ্রাদিত্য
 বলং লজ্জা লগ্ন শত নিরীকিতং ।
 স্তম্ভোছাদি পুকর্তব্য মন্যত্র পরি ব-
 জ্জয়েৎ ॥ হযশীর্ষে । বাস্ত কর্ম নচা-
 রত্যং বর্ষাকালে বিজানতা । কৃষ্ণপ-
 ক্ষে ত্রিভাগান্তে শুল্কপাদৌ দ্বিতীয়-
 কে ॥ চতুর্থী নবমী বর্জ্জ্যা তিথি-
 শ্চাপি চতুর্দশী । ভৌমস্য তু দিনং
 বর্জ্যং করণং বিষ্টি সঙ্কিতং ॥ ক্ষি-
 ত্যস্তরীক্ষ দিব্যোথৈ কং পাঠৈত ভব
 পীড়িতং । উপস্পষ্টং গৃহৈ ভঞ্চ ব্য-
 তিপাত হতং তথা ॥ চন্দ্র তারান-
 কুলে চ কার্যং কর্ম বজানতা । ধন-

মন্দির

মন্দির

শিচাত্র শস্তানি নৈর্ধাতঃ স্ক্র দৈবতঃ
 ॥ পুষ্য পৌষঞ্চ সাবিত্রঃ বাবব্য
 বৈষ্ণবঃ তথা । স্থিরাংশে চ স্থিরে
 লগ্নে কৰ্ত্ত্ব শ্চোগচযাঅকে ॥ কেন্দ্রে
 সৌন্য গৃহো যস্য ত্রিকোণে তু সু-
 রোত্তম । পাপ শ্চোগচয স্থানে
 তদাকার্য্য সমারভেদিতি ॥ ৯ ॥
 অথ পুসাদস্থানং । হযশীর্ষে । পূ-
 র্ব দেব জলং পীড্য পুসাদং স্বল্পক
 শুথা । সমং বাপ্যধিকং বাপি ন কৰ্ত্ত
 ব্যং বিজ্ঞানতা ॥ উভযো দ্বিগুণা
 সীনাং ত্যক্তা চোছায় সংমিতাং ।
 পুসাদং কারযেদন্যং নোভযং পী-
 ডযেদ্বুধঃ ॥ ৯ ॥ অথ স্থান শোধ-
 নানি । দেবীপুরাণে । দেবো বিষ্ণু
 শুথা । কদো বুদ্ধাদ্যাঃ সুর সত্তমাঃ ।
 পুতিষ্ঠাপ্যাঃ শূভে স্থানে অন্যথাতে
 ভযাবহাঃ ॥ গৰ্ভাদি লক্ষণা ধাত্রী
 গন্ধ স্বাদেন যা ভবেৎ । বর্ণেন চ সুর
 শ্চেষ্ট সা মহী সৰ্বকানদা ॥ মাৎস্যে
 । পূর্ব ভূমিঃ পরীক্ষেত পশ্চাৎ
 বাস্ত্বং পুরুল্পযেৎ । শ্বেতা ব্রজা তথা
 পীতা কৃষ্ণা চৈবানুপূর্বশঃ ॥ বিপা-
 দেঃ শস্যতে ভূমি রতঃ কার্য্যং পরী-
 ক্ষণং । বিপুাণাং মধুরাস্বাদী কষায়া
 ক্ষত্রিয়স্য চ ॥ কষায়ে কটুতা তদ্বদৈ-
 শ্য শূদ্রস্য শস্যতে । অরতি মাভে

বৈ গৰ্ভে স্বনুলিপ্তে চ সৰ্বতঃ ॥ হৃত-
 নাম শরাবহুং কৃত্বা বর্ভি চতুষ্টয়ং ।
 জ্বালযেভুগরীক্ষার্থং পূর্ণং তৎ সৰ্ব
 দিষ্টুথং ॥ দীপ্তা পূর্বাদি গৃহীয়া-
 দ্ধর্গানামনুপূর্বশঃ । বাস্ত্বঃ সন্থিকো
 নাম দীপ্যতে সৰ্বতস্ত যঃ ॥ শূভদঃ
 সৰ্ববর্ণানাং পুসাদেষু গৃহেষু চ । অর-
 ত্তি মাত্রকং গৰ্ভং পরীক্ষ্যং খাত পূ-
 র্ণে ॥ অধিকে শ্রিয় মাপ্নোতি ন্যুনে
 হানিঃ সনে সনং । ফাল কৃষ্টে ২থবা
 দেশে সৰ্ববীজানি রোগযেৎ ॥ ত্রি-
 পঞ্চ সপ্ত রাত্রেণ যত্র রোহস্তি তান্য-
 পি । জ্যেষ্ঠা মধ্য কনিষ্ঠা ভূর্জ্জনী-
 যেতরা সদা ॥ হযশীর্ষে । সুরভী-
 নাং রতি যত্র সবৎসানাং দ্বৈষেঃ সহ
 । সন্দরীণাং রতি যত্র পূর্বৈষেঃ সহ
 সত্তম ॥ রাজ্জাং পূর্বং গৃহং যস্য
 মগ্নীনাং যজ্জিনাং তথা । কাশ্মীর
 চন্দনামোদা কপূরাঙ্কু গন্ধিনী ॥
 কমলোৎপল গন্ধা চ জাতী চম্পক
 গন্ধিনী । পাটলা মল্লিকা গন্ধা নাগ-
 কেশর গন্ধিনী ॥ দধি ক্ষীরাজ্য গ-
 ক্ষা চ মদিরাসব গন্ধিনী । সুগন্ধি
 ব্রীহি গন্ধা চ শূভদুব্য স্বনা চ যা ॥
 সৰেষাং বর্ণিনাং ভূমিঃ সৰ্ব সাধার-
 ণা নতা । দুর্গন্ধা দুঃস্বনা যা চ নান্য
 বর্ণা চ দুর্ভগা ॥ বস্ত্রাক্টচন্দ্র সদৃশা

इन्दिर

विश्वारादिगुणयता । विवर्णा वर्ण-
हीना च वक्रा श्चिमथी तथा ॥ द्विव-
र्णा सूर्यमन्थी गोमन्थी च त्रिकोणि-
का । वडसा शूल सद्दशी दन्तिपुष्टो-
पना च वा ॥ नरीसूप सना वा च दि-
क्षुथा शकटाकृतिः । एवंपुकारा
वा भूमि र्वर्ज्या यत्नेन देशिकैः ॥
किष्क । पुसादस्य विशेषेण प्रो-
क्ता भूमि श्चतुर्विधा । सूपद्या भद्रिका
पुर्णा धुम्ना राशिग्यथा परा ॥ तिल-
कै नारिकेलैश्च बहिः काशैश्च
शोभिता । पद्मेन्दोवर संयुक्ता सा
सूपद्येति विशुद्धा ॥ नदी समुद्राय-
तन तीर्थपर्यस्त शोभिता । पुष्पवृक्ष
समाकीर्णा क्षीरवृक्षोपशोभिता ॥
वनोद्यान लता गुल्म फल सुन्न स-
नावता । वज्रीव वृक्ष सुक्लेत्र युक्ता
भद्रेति कीर्तिता ॥ वज्रनाशोक
बहला तथा पुष्कामु लोहितैः ।
नाथवी वेष्टिता वा च नृद्वग निम्बाव
कोद्वैवैः ॥ शुकधानैश्च पुष्पागै
गिरपाश्व गता च सा । तोयक्ष हल्ल
कं यस्यां सा पुर्णा परिकीर्तिता ॥
विल्वार्कसू हि पीलूनां वनैर्या परि-
तो वता । जशकरा च कठिना वृक्षा
कण्टिकिर्ति ऊ रैः ॥ गधु गोमायु
का कानां श्येनानां वा जलाजलैः

नन्दिर

। धूम्रति कीर्तिता सा तु तां ह्यत्र
परिवर्ज्येत् ॥ ततो भूमिं परी-
क्षेत पूर्वोदकं पुवनां शुभां । अ-
सकटां तथा ह्यत्रां प्रोक्तोयां परि-
प्लुतां ॥ संपूर्यमाणे खाते तु त-
थाधिकं नृदं शुभां । अशुभं सद्दशं
वर्णं यस्यां नृदं नि नृच्छति ॥ न निर्वा-
ति तथा दीपस्तोयं शीघ्रं न जीर्यते
। श्वेताकणा पीत कृष्ण विपुदीनां
पुष्पस्यते ॥ आज्यं सद्दकं नद्यानां
तुल्यं गङ्गा तु वा भवेत् । मधुरा च क-
वाया च अम्ला च कटुका च वा ॥ अशैः
शरैश्च काशैः दूर्वाभि र्याच सध-
ता । तस्यां पुण्ये एथ नक्त्रे अ
य्या भूमि परिगृह् ॥ ३३ ॥ अथ भूमि
परिगृहः । तत्रैव । पुकार सीमाप-
र्यस्तं ततो भूतवलिं हरेत् । मा-
सं हरिद्रा चूर्णं सलाह दधि शकवः
॥ एति भूतवलिं दद्यात् सूत्रं नष्टाक-
रेण तु । पातवित्वा ततः शकूनष्ट
दिङ्गु निवेशयेत् ॥ राक्षसां श्चापि
भूताश्च ये एस्मिंस्तुष्टिं भूतने ।
ते सर्वे व्यपगहन्तु स्वानं अर्घ्यानहं
हरेः ॥ इत्यनुष्ठोपायं भूतादीन् तां
भूमिं परिशाथयेत् । आदित्यादि
गुहाणां लोकापार्लैः सनं कृती ॥
आयं निष्ट विधानेन ततो वै होम

मन्दिर

ना०रे० । चतुर्हानं ततः अर्घ्या-
 मूलमन्त्रेण देशिकः ॥ दद्यात् पु-
 र्गाहति पश्चात् वीरडन्तेन देशि-
 कः । वृषभो कपिलो गृह सवर्गो
 वा विचक्षणः ॥ योजनार्थं हन्यैव
 गृहीयान्मनोद्धवः । प्राङ्मुखं वो-
 ज्य नमस्कृत्य वज्रालङ्कारं भूषितः ॥
 आसनीं याष्टि मन्दाय द्वादशाक्षर
 विद्या । समर्पेण समीकृत्य शुभ
 बीजानि वापयेत् ॥ संप्राप्ते शुभ
 काले तु गोभि सुत् खदयेद्वयः ।
 पुन सु कर्षविद्वा तु समीकृत्य गृहं
 शुकः ॥ ना०से० च । हीनाधिका ग-
 ता वांश्याः सर्वतः परिवर्जयेत् ।
 नगरं गुणं देशेषु सर्वत्रैव विव-
 र्जयेत् ॥ * ॥ अथ दिक्साधनं ।
 ह्यशीर्षे । बाह्वु वास्तु समं कृत्वा
 चतुरस्रं समस्ततः । भूमिं तोय स-
 माकृत्वा दर्पणोदरं समिधां ॥ द्वाद-
 शाक्षुलं मानेन चाष्टौवारास्तु त्रु-
 नयेत् । मध्ये अनिश्चलं शङ्कुं हा-
 प्य ह्यायां निरीक्षयेत् ॥ पुर्वेण
 निवृत्ते तस्यां शङ्कुह्यायां निकप-
 केत् । वैशुवे विनले व्योम्नि शङ्कुना
 साधयेद्दिशं ॥ शरद्वसन्तयो रैव
 नादित्यात् साधयेद्दिशं । प्राची-
 वा पुन्र वेधेन विचित्रा मन्त्रेण वा ॥

मन्दिर

उदीचीं ध्रुववेधेन मध्ययोगेन चो-
 नयेत् । चतुरस्रां शिलां गृह्ण ईष्ट-
 कां वा सुशोभनां ॥ चतुर्दिक्षु नि-
 वेश्याथ सूत्रचिह्नं कुर्यात् ॥ एव-
 कृत्वा सूत्रचिह्नं वाङ्मनां सुत्रं भोज-
 येत् ॥ वैशुवान् पायसेनागुणान् द्वा-
 दशैव समाहितः ॥ * ॥ अथ ल-
 ल्याङ्करणं । ना०से० । गृहारम्भेति
 कर्तुः स्वान्येकं यत्र जाते । ल-
 ल्यङ्कपनयेत्तत्र प्रासादे भवनेथवा
 ॥ सप्तम्यं भयदं यन्मादशान्यं भय
 नाशनं । ह्यशीर्षे । आदिशेद्वास्तु-
 नः सप्तम्यं गृहिणे शुकं विकारतः ।
 शङ्कनो दृश्यते वापि यस्य वा शुभ-
 ते धुनिः ॥ कीर्तयेत्तस्य वै नाम ल-
 ल्यं तस्य विनिर्दिशेत् ॥ * ॥ अथ
 वास्तु मण्डलं । ना०से० । पक्षग-
 व्यावधिर्जलैः परीक्षित्वावसेचयेत्
 । एकशीति पदं अर्घ्यादेथाभिः
 कनकेन तु ॥ पश्चाल्लेपेन चालि-
 प्य सूत्रेणालोड्य सर्वतः । दशपु-
 र्वायतारेखा दशैवोत्तरायताः ॥
 सर्ववास्तु विभागेषु विज्ञेया नवका
 नर । एकशीति पदं कृत्वा वास्तुवि-
 सर्ववास्तुषु ॥ पदं हान् पूजयेद्देवान्
 त्रिंशत् पक्षदशैव च । द्वात्रिंशद्वा-
 हतः पूज्याः पूज्यांश्चास्ते त्रयोदश

मन्दिर

॥ नामतस्तान् पुवङ्ग्यामि हानानि च
 निबोधने । ईशकोणादिषु सुरान्
 पूजयेत् विधानतः ॥ शिखी चैवाथ
 पङ्क्त्या जयस्तः अलिशायुधः । सूर्यः
 सतेया भृशैश्चव आकाशे वायुरे
 व च ॥ पूषा च वितर्थाश्चव गृहकृत
 यमावुत्तो । गङ्गारो भृशराजश्च नृ
 गः पितृगण सुथा ॥ दोवारिकोथ
 सृगीवः पुञ्जदण्डो जलाधिगः । अमू
 रः शोष पापो च रोगो ह्यहि मूर्ध्नि
 एव च ॥ भल्लाटः सोम सूर्यो च अ
 दितिश्च दिति सुथा । वहि द्वात्रिं
 शदेते तु तदनुश्च सुरान् शूण ॥ ई
 शानादि चतुष्कोणे संहितान् पूज
 येद्बुधः । आप शैचवाथ सावित्रो
 जयो कदुस्तैव च ॥ मध्ये नवपदे
 बुक्का तन्याष्टौ च सनीपगाः । स
 र्वानेकोत्तरान् विद्यां पूर्वादीमा
 मतः शूण ॥ अर्घ्यमा सविता चैव वि
 वस्वान् विबुधाधिपः । मित्रोथ राज
 यन्त्रा च तथा पृथीधरः क्रमात् ॥ अ
 ईम चापवत्सश्च परितो बुङ्गणः
 श्रुताः । अर्घ्यमा च विवस्वांश्च मित्रः
 पृथीधर सुथा ॥ बुङ्गणः परितो दि
 क्कु त्रिपदास्ते तु सर्वतः । आप शै
 चापवत्सश्च पङ्क्त्याग्निर्दिति सु
 था ॥ पदिकानाक्ष वर्गोयमेव को

मन्दिर

णेश्वशेषतः । तन्मध्ये तु वहि त्रिं
 श द्विपदास्ते तु सर्वतः ॥ अर्घ्यमा च
 विवस्वांश्च मित्रः पृथीधर सुथा । बु
 ङ्गणः परितो दिक्कु त्रिपदा स्ते तु
 सर्वतः ॥ वंशानिदानीं वङ्ग्यामि र
 ङ्गुरपि पृथक् पृथक् । वायुं यावत्त
 था रोगात् पितृभ्यः शिखिन सुथा
 ॥ मृथ्याङ्गुं तथा शोषाद्विदथं
 यावदेव तु । सृगीवाददिति यावत्
 भृशं पङ्क्त्यामेव च ॥ एतवंशाः
 समाख्याताः कृत्स्नदुङ्गव एव तु । ए
 तेषां वस्तु सम्पातः पदमध्यं समं
 तथा ॥ समं चैतत् समाख्यातं त्रि
 शूलं कोणगण यत् । सुष्ठुन्यासेषु
 वङ्ग्यानि तुला विधिषु सर्वदा ॥ की
 लोत्सृष्टोपथानादि वङ्ग्येष्वप्यङ्गु
 तो नरः । सर्वत्र वास्तु निर्दिष्टः पि
 तृवंशोत्तरायतः ॥ मूर्त्तन्यग्निः समा
 विष्टो मूथे चापः समाहितः । पृथी
 धरो अर्घ्यमा चैव सुनयो स्तावधिष्ठि
 तो ॥ वङ्गः ह्येते द्वापवत्सः पूज
 नीयः सदा वृथैः । नेत्रयोर्दिति प
 ङ्क्त्याग्निं श्लोत्रे दिति जयस्तको ॥ स
 र्पेन्द्रा वंश संहो तु पूजनीयो पु
 यत्ततः । सूर्यः सोनादय सुष्ठुवाहोः
 पङ्क्त्या पङ्क्त्या ॥ कदुश्च राजयन्त्रा च
 वामहस्तं समाहितो । सावित्रः

মন্দির

সবিতা তদ্বক্ষণং দক্ষিণমাশিতৌ ॥
 বিবস্থানথ মিত্রশ্চ জঠরে সংব্যব-
 হিতৌ ॥ পূষা চ পাপমক্ষা চ হস্তযো
 ঋণিবন্ধনে ॥ তথৈবাসন্ন শোষৌ চ
 বামপার্শ্ব সমাশিতৌ ॥ পার্শ্বে তু
 দক্ষিণে তদ্বদ্বিতথঃ সগৃহক্ষতঃ ॥
 উর্ধ্বো র্যমাঘপৌ জ্যেষ্ঠো জ্ঞানো গ-
 ক্ষর পুন্নকৌ ॥ জ্যেষ্ঠো মৃগ সুগীবৌ
 স্কিকৃহৌ দৌবারিকো মৃগঃ ॥ জয়ঃ
 শকু স্তথা নেত্রে পাদযোঃ পিতর
 স্তথা ॥ মধ্যে নবপদো বুদ্ধা হৃদযে তু
 স পূজ্যতে ॥ চতুঃষষ্টি পদো বাস্তুঃ
 পুাসাদে বুদ্ধগঃ স্মৃতঃ ॥ বুদ্ধা চতুন্নদ
 স্তদ্বৎ কোণেষু কপদা স্তথা ॥ বহিঃ
 কোণেষু চাষ্টৌ তু সাক্ষা শ্চোভযতঃ
 স্মৃতঃ ॥ বিশতি দ্বিপদা স্তেবা চ-
 তুঃষষ্টিপদেস্মৃতঃ ॥ ৯ ॥ হৃদযশীর্ষো বা-
 স্তুকং সূত্রযৎ পুজ্ঞঃ শ্বেতাঘরধরঃ
 শ্চিঃ ॥ শ্বেতগন্ধানুলিপ্তাকঃ সর্দাল-
 ক্লার ভূষিতঃ ॥ চতুঃষষ্টি তু পুাসা-
 দে একাশীতি গৃহে সদা ॥ চতুরসী
 ক্তে ক্ষেত্রে অষ্টধোভয ভাজিতে ॥
 কোণরেখা ততো দত্বা সুরভাগাস্ত
 কল্পস্বৎ ॥ শিবঃ কোণাক্তো জ্যেষ্ঠঃ
 পঙ্কজন্যঃ পদ সংহিতঃ ॥ দ্বিপদ
 হৌ জ্যেষ্ঠো জ্যেষ্ঠঃ সুরেশ শ্চৈকপাদি-
 কঃ ॥ ভাস্করস্ত পদে জ্যেষ্ঠো দ্বিপদঃ ॥

মন্দির

সত্য ইব্যতে ॥ ভূশঃপদহো বিজ্ঞে-
 যো ব্যোমশ্চৈব পদার্জগঃ ॥ হতাশ-
 নঃ পদার্জশ্চ পূষা চ পদ সংহিতঃ ॥
 বিতথো দ্বিপদহুশ্চ পদৈকশ্চ গৃহ-
 ক্ষতঃ ॥ বিবস্থতঃ পদৈকহো গন্ধ-
 রৌ দ্বিপদহি তঃ ॥ ভূশ্চৈক পদো
 জ্যেষ্ঠো মৃগশ্চাক্ষ পদে হিতঃ ॥ পি-
 তরশ্চাক্ষতো জ্যেষ্ঠাঃ পদে দৌবারিকঃ
 স্তথা ॥ সুগীবশ্চ পদে জ্যেষ্ঠো হে কহুঃ
 পুন্নদস্তকঃ ॥ ষাদসাম্পতিরেকহো হু-
 সুরস্ত হি সংহিতঃ ॥ শোষ শ্চৈক-
 পদে জ্যেষ্ঠো হৃদগঃ পাপ ইব্যতে ॥
 রোগ শ্চাক্ষপদে জ্যেষ্ঠো নাগ শ্চাপি
 পদে হিতঃ ॥ মূখ্যশ্চ দ্বিপদে জ্যেষ্ঠো
 ভস্মাটঃ পদ সংহিতঃ ॥ যজ্ঞেখরঃ
 পদে জ্যেষ্ঠো নাগস্ত দ্বিপদে হিতঃ ॥
 পদহু ॥ ত্রীমহাদেবী অদ্বিতী শ্চাক্ষ
 সংহিতা ॥ আপো জ্যেষ্ঠাস্ত পদগা
 বলী দ্বিপদ সংহিতঃ ॥ চতুন্নদহো
 বিজ্ঞেয সুর্য্যমা পূর্ব মধ্যগঃ ॥ সবি-
 তা তু পদে জ্যেষ্ঠঃ সাবিত্রী চ পদে-
 হিতা ॥ ততো বিবস্থান বিজ্ঞেয শ্চ-
 তুষ্টয পদে হিতঃ ॥ ইন্দ্র শ্চেন্দ্রা জয়
 শ্চৈব একৈকে সংব্যবহিতাঃ ॥ মিত্র
 শ্চতুন্নদহুশ্চ পশ্চিমে তু ব্যবহিতঃ
 ॥ কদুঃ পদৈক সংহো বৈ যক্ষা বৈক
 পদে হিতঃ ॥ ধরাধরশ্চ বিজ্ঞেযো-

मन्दिर

ह्यत्ररे च चतुर्दः । चतुर्मुखं चतु-
 ष्कः । नख्ये ज्ञेयः पुजापतिः ॥३॥
 अथ वास्तुपूजा । मात्सेय । अथातः
 सम्पुवक्ष्यामि पुासाद विधि निर्णयं
 । वास्तो परीक्षिते सम्यग्वास्तु हेह
 विचक्षणः ॥ वास्तुपशमनं अय्यात्
 पूर्वमेव विचक्षणः । अकाशीति पदं
 लिख्य वास्तु नख्ये तु पिष्टकैः ॥
 होम द्विमथले काय्यः अणुे हस्त
 पुमागके । यवैः कृषतिने सुद्वत्
 सनिभिः क्षीरवृक्षैः ॥ पलाशैः
 थादिरै र्वापि नागेऽद्वुर सप्तवैः
 । अणु द्रवा नैमै र्वापि नधु सर्पिः स
 नद्वितैः ॥ कार्यास्तु पक्षति वि नै
 वृ वाजै रथापि वा । होनास्ते
 त्क्य भोज्यैश्च वास्तुदेशे बलि-
 २ः ॥ तत्र द्विः शय नैवेद्य मिदं
 दद्यात् क्रमेण त । ईशकोणे घृता-
 मस्तु शिथिने विनिवेदयेत् ॥ उदनं
 सोत्पलं दद्यात् पङ्कन्याय घृता-
 वितं । जयन्ताय धृत्वा पीतं पैष्टं
 कर्माय सत्याज्ञे ॥ इन्द्राय पङ्क
 त्वाणि पैष्टकं अलिशं तथा । वितान-
 नकृष्य मूषाय धूमं रक्तं तथैव च ॥
 सत्याय घृत गोधूमं मत्स्यान् द-
 द्यात् कुशाय च । शङ्खलीं चास्तरीक्षाय
 हृद्याहृत्कं वायवे ॥ पक्षे लाजास्तु

मन्दिर

दातव्यं वितथे चणकोदनं । गृह-
 क्ताय मधुमं यमाय पिशितोदनं
 ॥ गङ्कोदनं गङ्गैर्षे अक्षे मेवस्य
 शङ्ककं । मृगाय थावकं दद्यात् पि-
 त्तुभ्यः कृषरा मताः ॥ दौवारिके
 दन्तकाष्ठं पैष्टं कृषं बलिं तथा ।
 सृग्रीवे पुपकं दद्यात् पुस्तदन्ताय
 पायसं ॥ अशस्तुघ्नं सहितं दद्यात्
 पद्मकं वाकणे । पैष्टं हिरण्यं
 दद्यात् सुराय सुरा मता ॥ घृतोदनं
 च शोषाय गोथां वै पापयन्त्रणे ।
 घृत लङ्घु कांश्च रोगाय नागे पुस्तं
 फलावितं ॥ सर्पि नूथ्याय दातव्यं
 मद्कोदनं मतः परं । तल्लाटाय त-
 तो दद्यात् सोमाय घृतपायसं ॥
 सर्पाय पैष्टं शालुकं नदितैत्ये लो-
 पिका सुथा । दितैत्ये तु पुरिकां द-
 द्यात् इत्येव वाहतो बलिं ॥३॥
 क्षीरं नापाय दातव्यं नापवत्साय
 वै दधि । सवित्रे लङ्घु कान् दद्यात्
 समरीचान् अशोदनं ॥ सवितुं षुड
 पुपांश्च जयाय घृत चन्दनं । विवश्व-
 ते तथा दद्यात् रक्तचन्दनं पायसं
 ॥ हरितालोदनं दद्यात् इन्द्राय घृ-
 तं संयुतं । घृतोदनं नित्राय क-
 द्वाय घृतपायसं ॥ आनं पक्षं तथा
 नांसं देव्यं स्याद्वाजयन्त्रणे । पृथी

मन्दिर

धराय मांसानि ज्यमात्राय च दाप-
 येत् ॥ सशर्कराम् सन्दद्यादर्थ्ये
 सर्वतः क्रमात् । नमस्कारान्तं युक्तेन
 नञ्जेण पुनरेव च ॥ पक्षगव्यं यवां
 शैचव तिलाक्त हवि शकन् । भक्ष्यं
 भोज्यं विविधं बुक्षणे विनिवेद-
 येत् ॥ एव संपूजिता देवाः शान्तिं
 अर्चयित्ते सदा । सुरेभ्यः काष्णं द-
 द्याद्बुक्षणे गां पयस्विनीं ॥ ॥ राक्ष-
 सीनां बलिर्देवो अपि यादक् तथा
 शृणु । मांसोदनं घृतं पंचां केशरं
 हविषावितं ॥ ईशान भागमाश्रित्य
 हरैर्य विनिवेदयेत् । दधेयादनं
 सकाशिरंमस्त्रिंशुश्च संयुतं ॥ पीत
 रक्त बलिं दद्यात् पूतना वा त्रा-
 क्ष्मी । वायवे पाप राक्षसैर्मत्-
 स्यमांस सुरासव ॥ पायसं वापि
 दातव्यं यनाम्न सर्वतः क्रमात् । नम-
 स्कारान्तं युक्तेन पुणवादेन सर्वतः
 ॥ ॥ ततः सर्वोषधि स्नानं यजमा-
 नस्य कारयेत् । द्विजास्त पूजयेत्
 ज्ञ्या येचान्ये गृहमागताः ॥ एतद्वा-
 स्तुपशमनं कृत्वा कर्म समाारभेत् ।
 पुंसोऽद भवनोदयान पुरस्ते पक्वि-
 वर्तने ॥ परवेश्य प्रवेशेषु सर्व
 दोषागनन्त्रये । इति वास्तुपशमनं
 कृत्वा सूत्रेण वेष्टयेत् ॥ रक्षोघ्नं पव

मन्दिर

मानेन सूत्रेण भवनादिकं । नृत्य
 मङ्गल वादेन अर्थ्याद्वाङ्ग वाचनं ॥
 अनेन विधिना यस्तु पुति संवत्सरं
 बुधः । गृहे वायतने अर्थ्यात् स दुःख
 नवाप्नुयात् ॥ नच व्याधि भयं तस्य
 नच बन्धु धन क्षयः । जीवेद्वर्ष शतं स्वर्गे
 कल्पनेकं वसेन्नरः ॥ ॥ ह्यशीषप-
 क्षरात्रे । एव पुगृह काष्ठानि रजसा
 पूर्य देशिकः । एतेषा मेव देवा-
 नां बलिं दद्यात् कामिकं ॥ ईशा-
 नाय पुदातव्यः पायसं मधुना सह ।
 पञ्जन्याय जलं देयं पुन्नगङ्गादि-
 वासितं ॥ जयन्ताय पुदातव्या पता-
 का पीत वर्णिका । सुरेशाय च रत्ना-
 नि भास्कराय घृतं तथा ॥ धूम्रं
 पीतवर्णं वा सते दद्याद्वितानकं ।
 दद्यात्क्षुण्णं पक्विमांसं वेद्याय त्व
 च मग्नये ॥ पूषे धानाः सलाजास्तु
 सुवर्णं वितथे तथा । गृहकृत्याय
 मधुमं यमाय पिशितोदनं ॥ गङ्गा
 गङ्गर्देवाय भूङ्क्षे दद्यात्तु शासनं ।
 नृगे तिल यवां शैचव पितृभ्यः कृष्ण-
 रं तथा ॥ दौवारिके दन्तकाष्ठं सु-
 गीवे वावकं तथा । पुन्नदन्ते जशा-
 देवा वरुणे पद्ममुत्पलं ॥ असुरा-
 यैः कव देव रसं शोषे यतीद-
 नं । यवास्तु देवाः पापाय रोगाय

মন্দির

ঘৃতমণ্ডকং ॥ নাগাব নাগপুঞ্জাণি
 ভক্ষ্যান্নুখ্যায় দাপযেৎ । চিত্রোদ-
 নঞ্চ ভল্লাটে সোমায় নধুপায়সং ॥ ১১ ॥
 নাগাব চাপি-শালুকং শিযে সরস
 পায়সং । অদিতৈত্য় পুরিকা দেযা ক্ষী-
 রং চাক্ষেয়া দদেদ্বলি ॥ দধি ক্ষীরং
 চাপবল্লৈত্য় অৰ্য্যস্মে লভুকং বলি ॥
 অশোদকং সবিত্রে চ সার্বিত্য় শুভ
 পূৰ্বকং ॥ বিবস্বতে রক্তপুঞ্জং রক্তচ-
 ন্দন মেব চ । হরিদাম্বু তথেন্দ্রায়
 সাজ্যামস্ত জযাষ চ ॥ ঘৃতপূরস্ত
 নিত্রায় বদায় শুভ পায়সং । আম
 পঙ্কানি মাংসানি পুদদ্যা দুজযস্ব
 গে ॥ পৃথীধরায়ামমাংসং খড়্গি মাং
 সং বলি হরেৎ । সাক্তং সলিল
 কৈব পঞ্চগব্যং তথা চকং ॥ অশান
 গন্ধং তথা পুঞ্জং বুদ্ধস্থানে নিবেশ
 য়েৎ । আম মাংসং পূৰ্বভাগে সৰ্ব-
 ক্ষক্কে তুষোদকং ॥ সিতপদ্মং ঘৃতং
 মাংসং বিদার্যে চাগ্নিকোণকে । অ-
 শং বা পূপকং মাংস মৰ্য্যব্বেষেব দ-
 ক্ষিণে ॥ পিণ্ডকৈব তথা রক্তং পুত-
 নৈত্য় নৈর্ধাতে তথা । সাসংমাংসং পু-
 দাতব্যং জন্তুকায়ৈব পশ্চিমে ॥ অগ্নি
 খণ্ডে মসহিতং রক্ত পিণ্ডে মিশ্রিতং
 । পুদেবং পাপরাক্ষসৈত্য় বাঘব্যং
 মাংস মেব চ ॥ উত্তরে পিলিপিহার্যৈ

মন্দির

সান্দ্রুং রক্তং বলি হরেৎ । বারা-
 হৈ ছাগ মাংসানি ঐশান্য্যং দিশি-
 দাপযেৎ ॥ ততো ভূতগণানাস্ত রা-
 ক্ষসানাং সুরোত্তম । পিশাচানাং
 গণানাস্ত বলি দেবস্ত কামিকঃ ॥ এ-
 তান্ বা পূজযেৎ সৰ্বান্ লক্ষপুঞ্জা-
 ক্ষতৈ বুদ্ধৈঃ । এবং সপূজিতা দেবাঃ
 শান্তি পুষ্টিপুদা নৃণাং ॥ অপূজিতা
 বিহিঃসন্তি কারকং হ্যাপকং তথা ।
 তন্মাদেতাংস্ত সপূজ্য গন্ধপুল্লৈর্ন-
 নোহরৈঃ ॥ পুাসাদং কারযেদ্বিদ্বান্
 গৃহং বা সুরসত্তম ॥ ১২ ॥ অথ পুা-
 সাদ মূলারত্ত্বঃ । তত্রৈব । বুদ্ধস্থানে
 ততঃ অৰ্য্যাদ্বাসুদেবস্য পূজনং । শি-
 যঃ সপূজনং অৰ্য্যৎ হ্রষীকেশ গণ-
 স্য চ ॥ পূজনস্ত ততঃ অৰ্য্যাদ্বাসুদেব
 গণস্য চ ॥ গন্ধাঢ্য পুঞ্জ নৈবেদ্য ধূপ-
 দীপৈঃ সুরোত্তম ॥ ততঃ সপূজযে-
 ত্বস্মিন্ সৰ্বলোকধরা মহী । সুক-
 পাং পুন্দরাকপাং দিব্যভরণ ভূষি-
 তাং ॥ ধ্যা ত্বা সমর্চযেদেবী পন্নি-
 তুষ্ঠা স্মিতাননাং । ততঃ পুণম্য বি-
 ত্তাপ্য তন্মযত্বেন চিন্তযেৎ ॥ ততঃ
 স্বনান মস্ত্রেণ সৰ্বদেব মযং পদ্মং ।
 ধ্যা ত্বা সমর্চযেত্তত্র যত্তদ্বাস্ত মযং নরঃ
 ॥ বুদ্ধস্থানে ততো বিদ্বান্ অৰ্য্যাদ্বা-
 ধার নক্ষতৈঃ । তস্মিন্ সপূজযেৎ

मन्दिर

अष्टुं वद्धन्या सह पूजितं ॥ हेमं
 वा राजतं वापि नृन्मयं वा दृष्टं नवम् ।
 सर्वबीजोषधी युक्तं सुवर्णं रत्नताम्रि-
 तं ॥ रत्नगर्भं सुसंपूर्णं वज्रपूतेन
 बारिणा । पुशस्तं पल्लवोपेतं श्वेत-
 चन्दनं चर्चितं ॥ पूर्वैः सुनालितं
 कृत्वा गङ्गपूत्रैश्च विष्णुपितम् । आह-
 तेन च शूलैश्च वज्रयुग्मैश्च वेष्टितम् ॥
 बुद्धिस्थाने ततो नक्षी कलसं ह्यग्न्य-
 पूजयेत् । तस्मिन् चतुर्मुखं देव-
 पूजेशं मन्त्रं विष्णुहम् ॥ गङ्गपूत्रैश्च
 नैवेद्यैः पूजयेत् सुमनोहरैः ।
 ततो मण्डलं बाह्यं तु प्राच्यां वा
 प्राग्मुखं स्थितम् ॥ आचार्येणागृह्यं न-
 तारान् गुहादीं सुपर्णयेत् सुरान् ।
 श्वेतैश्चैतैश्चैवै र्मन्त्रैश्च बुद्ध्यादी-
 सुपर्णयेत्ततः ॥ पूजेशं तर्पयेद्विद्वान-
 नाहृतीनां शतैश्च । इतरान् दश
 त्तिर्देवानाहृतिभिः पुतर्पयेत् ॥
 दद्यात् पूर्णाहृतिं पश्चात् वीषड-
 स्तेन मन्त्रविम् । उत्र पुनन्य विज्ञा-
 प्य कृत्वा वै श्वस्तिवाचनम् ॥ पुगृह्यं
 कर्करीं मन्यद्मण्डलं पुदङ्गिणम् ।
 सूत्रं मार्गेण दिव्येन तोषधारान्तं
 भ्रामयेत् ॥ पूर्ववत्तेन मार्गेण सूत्र-
 बीजानि भ्रामयेत् । सुशोभनं शुभं
 हानं तथा धातन्यं कारयेत् ॥ त-

मन्दिर

तो गर्भं खनेमध्ये हस्तनात्र पुमा-
 णकम् । चतुरङ्गुलं मात्रं तदधः थ-
 न्यात् सुसम्मितम् ॥ गोमयेनोप-
 लिप्याथ चन्दनेन च भूषयेत् । मध्ये
 दत्त्वा तु पुष्पाणि शुद्धान्यक्तमेव च ॥
 आचार्यः प्राग्मुखो भूत्वा ध्यायेद्देव-
 चतुर्भुजम् । त्र्यम्बकं घोषेण बुद्ध-
 घोषं रवेण च ॥ अर्घ्यं दद्यात् सुर-
 श्रेष्ठं अष्टतोयेन मन्त्रं विम् । पुगृह्यं
 कर्करीं तावद्भुत्वा पुपूरयेज्जलैः ॥
 सर्वरत्नं समाकीर्णैश्चिन्नैः सुसू-
 क्तिभिः । तस्मिन् शुक्लानि पुष्पाणि पु-
 स्किपेदोमिति अरन् ॥ तदावर्तं
 परीक्षेत वेदान्त्येनाक्तं स्किपेत्
 । शतं न्यान् स्किणावर्ते २शुभं वामे
 भवेत्ततः । वीजैः शालि यवादीनां
 तं गर्भं पूरयेद्युधः । क्रत्रजाभिः
 पवित्राभिश्च मूर्द्धि गर्भं पुपूरयेत् ॥
 एवं पुष्पाद्य विधिनाचार्यं दानं सु-
 रोत्तमम् । सुवर्णं गां वज्रं युगं नाचा-
 र्य्याय निवेदयेत् ॥ कालं च ह्यपती
 पूज्यो वैष्णवान् शक्तितो २र्हयेत् ।
 बुद्ध्यान् भोजयिष्यात् च गेयं नृत्या-
 दिकारयेत् ॥ ॥ ॥ ततस्तं धात-
 येद्यद्ग्राह्यं लालं यावदेव तु । पुष्क-
 वाधः स्थितं शल्यं न गृहे दोषदं
 भवेत् ॥ पुसादेः दोषदं शल्यं

মন্দির

ভবেদ্যাবজ্জলাস্তিকং । তস্মাৎ পু-
 সাদিকী ভূমিঃশোধ্য যাবজ্জলাস্তি-
 কং ॥ শিবান্তং কঙ্করান্তং বা যাবদ্বা-
 ভূঃ স্নানারিকা । আকোট্যস্তাং সনী-
 কৃত্য ততো যোগং সমাচরেৎ ॥
 ক্রিক্কা । পূরযেৎ খাতকং যত্রাৎ পা-
 দং পাদং যথা ক্রমং । অষ্টাঙ্গলং ম্-
 ত্তিকযা স্বস্তিকং চেষ্টিকাদিভিঃ ॥
 সিক্তা সিক্তা তু তোযেন কলসৈঃ
 কাঞ্চনাদিভিঃ । আকোটনং ততঃ
 জ্বর্য্যাৎ মুদুরৈ বৃক্ষবৃক্ষজৈঃ ॥ পা-
 দোনং পূরযেৎ খাতং সুসনং চৈব
 কারযেৎ । দেশিকঃ পঞ্চগবে্যন তা-
 ভূমিঃ পুষ্কযেদ্বুধঃ ॥ সুবর্ণবীহি গ
 ত্তেণ চূতপল্লবশোভিনা । তীর্থতো-
 য সুপূর্ণেন স্বর্ণ তাম্রমুযেন বা ॥ সে-
 চযেদভিজ্ঞপ্তেন বারিণা কলসেন তু
 । ততঃ শূদ্ধা ভবেদ্ভূমি দৌষ যুক্তা-
 পি বা ভবেৎ ॥ * ॥ অথ শিলা
 লক্ষণং মাৎস্যে । অদাবেরং সমা-
 সেন শিলা লক্ষণমুত্তমং । শিলা-
 ন্যাস বিধানঞ্চ পুোচ্যতে তদনন্তরং
 ॥ শিলা বাথেষ্টকা বাপি চতসু ল-
 ক্ষণাবিতাঃ । পুাসাদাদৌ বিধানেন
 ন্যস্তব্যঃ সুমনোহরাঃ ॥ চতুরসুঃ
 সমাঃ কৃত্বা সমস্তাদথ বেষ্টকাঃ । শি-
 লাকপা স্মৃতা বিদ্যা নন্দাদ্যাশ্চেষ্ট-

মন্দির

কাত্মিকাঃ ॥ সম্পূর্ণাঃ সতলাঃ দ্বি-
 ষ্কাঃ সুসমা লক্ষণাবিতাঃ । অশ দুর্বা-
 কিতা ধন্যাঃ নধ্বজ হুপ্র চামরাঃ ॥
 সাক্ষশা স্তোরণোপেতাঃ কুম্ভ মৎ-
 স্য কলাবিতাঃ । দর্পণা হস্তি বজ্র-
 কাঃ পুশস্ত দুব্যলাঙ্কিতাঃ ॥ শস্ত প-
 ক্ষি নৃগাক্ষাশ্চ বৃষাক্ষাঃ সর্বদা হি-
 তাঃ । স্বস্তিকা বেদিকা শূক্লা নন্দ্যা-
 বস্তক লাঙ্কিতাঃ ॥ পদ্মাদি লক্ষণো-
 পেতাঃ শিলাঃ সর্বার্থ সিদ্ধিদাঃ ।
 তথা গো বাজি পাদাক্ষাঃ শিলা ধ-
 ন্যঃ সুখাবহাঃ ॥ ক্রব্যাদ মৃগপাদা-
 ক্সা ন শস্তাঃ পক্ষিণ স্তথা । দিগ্ভূতা
 দিগ্বিহীনাশ্চ দীর্ঘ হৃদ্বাঃ ক্ষতাবি-
 তাঃ ॥ বিবণাঃ স্মৃতিতা ভঙ্গাঃ সত্য-
 জ্যা লক্ষণ চ্যুতাঃ । পুশস্ত পাণিক্কাঃ
 পাঙ্কাঃ পুশস্ত দুব্য লাঙ্কিতাঃ ॥ য-
 থোক্ত লক্ষণোপেতাঃ শিলা নিত্য-
 হিতাবহাঃ ॥ * ॥ অথ ইষ্টকা ল-
 ক্ষণং । তত্রৈব । ইষ্টকানাং সমাসেন
 লক্ষণং শূণ সাম্পৃতং । একবর্ণাঃ সুপ-
 দ্বাশ্চ সুপুমাণা মনোরমাঃ ॥ নন্দা-
 দ্যা শ্চেষ্টকাঃ কার্য্যা শ্চতুরসুঃ স-
 স্মিতাঃ । অহ্যঙ্কারাবিতা নেষ্টাঃ
 কৃষ্ণবর্ণাঃ সশর্করাঃ ॥ মন্দপদ্বা বি-
 পদ্বাশ্চ বহুদিন্যাশ্চ বর্জিতাঃ ।
 ভগ্নাশ্চ বিষমা হীনা বর্জনীয়াঃ পু-

মন্দির

বহুতঃ ॥ হযশীর্বপঞ্চরাশ্রে ॥ ইষ্টকা-
 নাং পুমাণঞ্চ লক্ষণং সাম্প্রতং ॥
 সুতলা লক্ষণোপেতা দ্বাদশাকুল
 সন্মিতাঃ ॥ সুবিস্তার বিভাগেন নৈ-
 পুণ্যেন চ সম্বিতাঃ ॥ সুপদ্মাঃ সুপুমাণা
 স্তা একবর্ণা মনোহরাঃ ॥ বিমলা ই-
 ষ্টকাঃ কার্য্যা চতুরস্রাঃ সূসন্মিতাঃ ৷
 হিমকর্ণা চাপুশস্তাঃ পাণিপাদ বি-
 বর্জিতাঃ ॥ মশকরাঃ কৃষ্ণবর্ণা অস্থ্য-
 ক্রার চিতাশ্চ যাঃ ৷ বিবর্ণা মন্দগ-
 ক্রাশ্চ যাঃ পীনাঃ পিণ্ডিকাশ্চ যাঃ ॥
 হীনাশ্চ বিষমভঙ্গা জঙ্করাশ্চ বিব-
 র্জিতাঃ ॥ ৬ ॥ অথ শিলাদিন্যাস ব্য-
 বস্থা ॥ মৎস্যস্য শিলান্যাসস্ত কৰ্ত্ত-
 ব্যঃ পুসাদে তু শিলামযো ইষ্টকানা-
 স্ত বিন্যাসঃ পুসাদে চেষ্টকামযে ॥
 শৈলজে শৈলজঃ পীঠঐষ্টিকে ঐষ্টিকঃ
 স্মৃতঃ ৷ শিলান্যাসাদিকো ভদ্রে মূল
 পাদো বিধীয়তে ॥ হযশীর্বপঞ্চরা-
 শ্রে ৷ কৰ্ত্তব্য চেষ্টকান্যাসঃ পুসাদে
 চেষ্টকানযে ৷ শৈলে শিলান্য-
 বিন্যাসঃ কারুরে ককরা ন্যসেৎ ॥
 কৃত্বা শিলাদি ন্যাসে চ পাক্শিলা-
 ভ্যধিবাসনং ৷ ইষ্টকানাং পুতিষ্ঠাঞ্চ
 গভ্রাধানঞ্চ কারয়েৎ ॥ গুরবে দক্ষি-
 নাং দত্ত্বা পীঠ বন্ধঞ্চ সাধয়েৎ ৷ স্বয-
 শ্চি হযশীর্ষণে পোকু স্তত্ব দ্বিধিঃ সু-

মন্দির

টং ॥ ৬ ॥ অথ পীঠবন্ধনং ৷ হয-
 শীর্ষে ৷ পীঠবন্ধং ততঃ স্বর্য্যাম্বহা
 পুসাদ মানতঃ ৷ পীঠোত্তমং চো-
 ছুযেণ পুসাদস্যেচ্ছাঙ্কমানতঃ ॥ পা-
 দহীনং মধ্যমং স্যাৎ কন্যসং চার্জ
 মানতঃ ৷ উত্তমং বাসুদেবস্য স্ব-
 র্য্যৎ পীঠং বিচক্ষণঃ ॥ ৬ ॥ অথ
 পুসাদ লক্ষণানি ৷ মৎস্যস্য ৷
 এবং বাসু বনিং কৃত্বা ভজেৎ যোড-
 শ ভাগিকং ৷ তস্য মধ্যে চতুর্ভিত্ত
 ভাগৈর্গভ্রঞ্চ কারয়েৎ ॥ ভাগ দ্বাদ-
 শকং তত্র ভিত্ত্যর্থং পরিকল্পয়েৎ ৷
 চতুর্ভাগেন ভিত্তীনা মুছ্রাযঃ স্যাৎ
 পুমাণতঃ ॥ দ্বিগুণঃ শিখরোছ্রাযো
 ভিত্ত্যছ্রাযাৎ পুমাণতঃ ৷ শিখরার্জ-
 স্য চার্জেন বিধেযা তু পুদক্ষিণা ॥
 চতুর্দিকু তদা জেযো নিগমস্ত তথা
 বৃধৈঃ ৷ গভ্রসূত্র স্বযং ভাগো বিস্তারো
 মণ্ডপস্য তু ॥ আয়তঃ স্যাৎপ্রিভি-
 ভাগৈর্ভদ্রযুক্তঃ সুশোভনঃ ৷ পঞ্চ-
 ভাগেন মংভজ্য গভ্রমানং বিচক্ষণঃ
 ॥ ভাগমেকং গৃহীত্বা তু পুগ্গুণীবা-
 কল্পয়েদ্বধঃ ৷ গভ্রসূত্র সমো ভাগাদ-
 গুতো মুখনগুণঃ ॥ এতৎ সামান্য
 মুদ্রিষ্টং পুসাদস্যেহ লক্ষণং ৷ ৬ ॥
 কঞ্চ ৷ মেক মন্দর কৈলাস জম্বু
 সিংহ মৃগা স্তথা ৷ বিমানহন্দক স্ত-

मन्दिर

ब्रह्मीवृक्षा इथ मृगाधिपः ॥ बलति-
हन्दक सुद्वन्द्वतुलः सर्व भद्रकः । गज-
श्च नन्दन शैव नन्दिवर्द्धन एव च ॥
इंसो वृषः सुपर्णश्च पद्मकोथ स-
मुद्रकः । पुनादा नामतः पौकता वि-
भागः शू तद्विज्ञाः ॥ ६ ॥ शतशू
श्चतुर्धारो भूमिका षोडशोद्धितः ।
नाना विचित्र शिखरो मेक पुनाद
उच्यते ॥ मन्दरो द्वादशः पौकः
कैलासो दश भूमिकः । विमानह-
न्दक सुद्वन्द्वनेक शिखराननः ॥ स चाष्ट
भूमिक सुद्वन्द्व सप्तति नन्दिवर्द्धनः ।
विंशांशुक सनायुक्तो नन्दनः समु-
दाहृतः ॥ षोडशांशुक संयुक्तो
नानाकप समन्वितः । अनेक शिखर
सुद्वन्द्व सर्वतोभद्र उच्यते ॥ चन्द्र
शाल समोपेतो विज्ञेयः पक्ष
भूमिकः । बलतिहन्दक सुद्वन्द्वकना
सात्रयावितः ॥ वृषस्येशुवत सु-
लेग मण्डल श्चासि वज्रितः । सिंहः
सिंहगति ज्येष्ठो मृगो मृगसम सु-
था ॥ अश्रुः अश्रुकृति सुद्वन्द्वभूमिका
नवकोछुयः । अश्रुलीपुट संहान
पक्षांशुक विभूषितः ॥ षोडशांशुः
समन्तात् विज्ञेयः स समुद्रकः । पा-
र्श्वो चन्द्रशालस्य उद्धारो भूमिका
द्वय ॥ षोडशांशुः स विज्ञेयो वि-

मन्दिर

चित्र शिखरः शुभः । मृगराजसु वि-
थ्यात चन्द्रशाला विभूषितः ॥ पुग-
ग्रीवेण विशालेन भूमिकासु षड्भूतः
। अनेक चन्द्रशालसु गजः पुनाद
उच्यते ॥ पर्यस्त गृहराजो वै गक-
डो नान नानतः । सप्त त्र्ययुष्टय सुद्व-
हन्दशाला त्रयावितः । भूमिका व-
डनीतिसु बाहृतः सर्व त भवेत्
तथानेग गकड सुद्वन्द्वशालादश भू-
निकः ॥ पद्मकः षोडशांशुः सुद्वि-
द्वय समन्वितः । पद्मतन्य पुनागेन
वृक्षक इति मृतः ॥ पक्षांशुक
त्रि भूमिसु गर्भे हस्त चतुष्टय ॥ वृषो
भवति नाना वः पुनादः सर्व कानि-
कः ॥ सप्त्यांशु पक्षांशुः शैव पुना-
दा ये नयोदिताः । सिंहस्य ते म-
नाज्जेया ये चान्ये तत् पुनागतः ॥
चन्द्रशालैः समोपेताः सर्वे पुग-
ग्रीव संयुताः । अष्टका दारवाशैव
शैला वासुः सूतोरगाः ॥ मेकः प-
क्षांशुकसुः स्यात् मन्दरः पक्षांशु-
कः । चत्वारिंशत्तु कैलास श्चतुष्टि-
शद्विनानकः ॥ नन्दिवर्द्धनक सुद्वन्द्व-
त्रिंशत् समुदाहृतः । त्रिंशता न-
न्दनः पौकः सर्वतोभद्रक सुथा ॥
वर्तुलः पद्मकशैव विंशत्सु उदा-
हृतः । मृगः सिंहश्च अश्रुश्च बलती-

মন্দির

ছন্দক স্তথা ॥ এতে ষোড়শ হস্তাঃ
 স্যু স্চ দ্বারো দেব বল্লভাঃ । শ্রীবৃ
 ক্ষো মৃগরাজশ্চ সমুদ্গুগজৌ তথা ॥
 এতে দ্বাদশ হস্তাঃ স্যু রেতেষাং হং
 সকঃ সমঃ । গৰ্ভডোষ্টকরো জেত্বো
 বৃষো দশ উদাহৃতঃ ॥ এবমেতে পু
 ন্যেন কর্তব্য্যাঃ শূভ লক্ষণাঃ । বক্ষ
 রাক্ষস নাগানাং মাতৃহস্তঃ পুশস্য
 তে ॥ তথা মেঘাদয়ঃ সপ্ত জ্যেষ্ঠলি
 ক্ষে সুখাবহাঃ । শ্রীবৃক্ষকাদয় স্চাষ্টৌ
 মধ্যমস্য উদাহৃত্যঃ ॥ তথা হংসা
 দয়ঃ পঞ্চ কন্যেসে সুভদা মতাঃ ॥
 হংসীষপঞ্চরাত্রে । পুসাদং স
 পুবক্ষ্যামি সর্বসাধারণং শূণু । চতু
 রসী কৃতং ক্ষেত্রং ভবেৎ ষোড়শখা
 প্নঃ ॥ মধ্যে তস্য চতুর্ভিত্ত্ব জর্যাদা
 য সমন্বিতং । দ্বারশৈব ত ভাগানি
 ভিত্ত্বর্থং পরিকল্পয়েৎ ॥ জঙ্ঘোছ্যাব
 স্ত্ব হ্রীতি চতুর্ভাগেন চাবতং । জঙ্ঘ
 যো দ্বিগুণোছ্যাবঃ নপ্তর্য্যাঃ কল্পয়েদ্ব
 ধঃ ॥ চতুর্ভাগেন নপ্তর্য্যাঃ কার্য্যা স
 ন্যক্ পুদক্ষিণা । তন্নানং নির্গমং কা
 র্য্যমুভবোঃ পার্শ্বযোঃ সমং ॥ শিখ
 রেণ সনং কার্য্য মগ্নে জগতি বিস্তরং ।
 ত্রিগুণেনাপি কর্তব্যং যথা শোভানু
 কপতঃ ॥ বিস্তরং নপ্তর্য্যাগ্নে গন্ত
 সূত্রদ্বয়েন তু দৈর্ঘ্যেৎ পাদাধিকং জ

মন্দির

র্য্যামধ্যে স্তম্ভে স্থিভূষিতং ॥ পুসাদ
 গন্তমানং বা হ্রীতি মুখমণ্ডপং ।
 একাশীতি পদৈ ব্রাস্তং যষ্টা মণ্ডপ
 মারভেৎ ॥ শূকাঢ্য দ্বারি বিন্যাসে
 পাদাযুহান যজেৎ সুরান্ । তথা
 পুকার বিন্যাসে যজেদ্বাত্রিশদস্ত
 গান ॥ সর্বসাধারণার্থে তৎ পুসাদ
 স্য তু লক্ষণং । ন্যেন পুতিমায়া বা
 পুসাদ মপন্নং শূণু ॥ পুতিমায়াঃ
 পুমাণেন কর্তব্য্যা পিণ্ডিকা শূভা ।
 গন্ত্বস্ত পিণ্ডিকাক্ষেত্রং গন্তমানাস্ত
 ভিত্ত্বযঃ ॥ ত্রিংশে রায়াম ন্যেন উ
 ছ্যাবস্ত পুকল্পয়েৎ । ভিত্ত্ব্যুছ্যাবাস্তদ্বি
 গুণং শিখরং কল্পয়েদ্বক ॥ শিখ
 রস্য তু তুর্য্যেণ ভ্রমণং পরিকল্পয়েৎ ।
 শিখরস্য চতুর্থেন অগুতো মুখম
 ণ্ডপং ॥ অষ্টকংশেন গন্তস্য রথ
 কানাস্ত নিগমঃ । পরিধে গুণ ভাগে
 ন রথকাং স্তত্র কল্পয়েৎ ॥ তত্বৃতীয়েন
 বা জর্য্যাদুথকানাস্ত নিগমং । বাস
 ত্র্যং স্থাপনীযং রথকত্রিতয়ে সদা
 ॥ শিখরার্থঞ্চ সূত্রানি রত্নানি বিনি
 পাতয়েৎ । শিখরস্যার্দ্ধ ভাগস্থ
 সিংহং তত্র চ কারয়েৎ ॥ শূকনাসাং
 স্থিরীকৃত্য মধ্যমকৌ বিবর্জ্জয়েৎ ।
 অপরেচ তথা পার্শ্বে তদৎ সূত্র
 নিধাপয়েৎ ॥ তদর্দ্ধস্ত ভবেদংশঃ

মন্দির

কণ্ঠেশ্যামল সারবান্ । স্বকৃতগ্নস্ত
 কস্তব্যং বিকরান্ তথৈব চ ॥ উক্তস্ত
 বেদিকানানাং কলসং পরিকল্পযেৎ
 ॥ ৯ ॥ কিঞ্চিৎ গুরুভ্রাতৃ তথা জ্বর্যাদুপ-
 রিষ্টাচ্চতুর্গণং । জ্বর্যাদিক পুতিমা-
 যানান্ দিকু চাষ্টাসু চোপরি ॥ মহা
 বরাহ মৈন্দুগ্নস্ত নরসিংহস্ত দক্ষিণে
 । পুতীচ্যাং শ্রীধরং দেব মুদীচ্যাং
 হনশীর্ষকং ॥ আশ্রয়্যাং বামদক্ষিণে
 নৈখাতে রাম নেব চ । বামনকৈব বা
 যব্যাং বাসুদেব মথাপরে ॥ ১০ ॥ কিঞ্চ
 । পূর্বভূমৌ ত্শযনং দ্বিতীয়ে চাসন-
 ভবেৎ । স্থান নেব তৃতীয়ে তু চতুর্থে
 যান নেব চ ॥ পঞ্চমে যোগনিদ্রা তু
 ষষ্ঠে যোগাসনং ভবেৎ । স্থানং যো-
 গ সনায়ুক্তং সপ্তমে পরিকল্পযেৎ ॥
 নানা গবাঙ্ককৈ যত্রাৎ পপ্রবল্ল্যাদি
 ভূষিতং । নানা পুকার পুলাদৈর্য
 থাশোভং পুকল্পযেৎ ॥ কনিষ্ঠ মধ্য
 জ্যেষ্ঠানাং পুসাদানাং যথা ক্রমং ।
 বসু ভাগা চ ষড়্বিগ্টিঃ পুদেয়া রচনা
 বুধৈঃ ॥ দ্বারস্য চাষ্টমে যুক্তে নবনে
 দশমে তথা । ললাট বেধো নৈব
 স্যাদায়স্য শূণু সাম্পুতং ॥ যাবজ্জ
 স্তৈ রভিপুতঃ পুসাদ কতৃণা নম্ ।
 তাবস্তি রজ্জলৈ রাযো বসু ভাগেন বা
 ভবেৎ ॥ এক স্তম্ভো ধ্বজো জেদো দি

মন্দির

স্তম্ভা বেদিকা মতা । দশভূন্যস্তরে-
 নিত্যং চতুর্ভুক্তং পুকল্পযেৎ ॥ ১১ ॥
 অথ নগুপলক্ষণবিশেষঃ । নাৎসেয়
 । অধাতঃ সপুন্সক্যানি নগুপানা-
 স্ত লক্ষণং । নগুপান্ পুৱরান্ ব-
 ক্ষেয় পুসাদস্যানুকপতঃ ॥ বিবি-
 ধা নগুপাঃ কার্য্যা জ্যেষ্ঠ মধ্য কনীয-
 সঃ । নানত স্তান্ পুৱক্যানি শূণ্ধং
 দ্বিজ স্তম্বাঃ ॥ পুন্সকঃ পুন্সভদুশ্চ
 সুব্রহ্মো মৃতনন্দনঃ । কৌশল্যা বৃদ্ধি
 সাকীর্ণো রাজভদ্রো জযাবহঃ ॥ শ্রী
 বৃক্ষো বিজনশৈব বাস্তু কীর্ণঃ শ্রুতি-
 ধরঃ । যজ্ঞভদ্রো বিশালশ্চ সপ্তি-
 ষ্টঃ শত্রুনন্দনঃ ॥ ভাগপঞ্চো নন্দ-
 নশ্চ মানবো নানভদ্রকঃ । সুগীবে
 হষণশৈব কর্ণিকারঃ পদার্জক ॥
 সিংহশ্চ শ্যামভদ্রশ্চ সূভদ্রশ্চ ত-
 থৈব চ । ষষ্ঠ বিশতি ব্যাখ্যাতা ল-
 ক্ষণং শূণু ত দ্বিজাঃ ॥ স্তম্ভা যত্র চতুঃ-
 বষ্টিঃ পুন্সকঃ স উদাহৃতঃ । দ্বাবষ্টিঃ
 পুন্সভদ্র বষ্টিঃ সুব্র উচ্যতে ॥ অ-
 ষ্টপঞ্চাশক স্তম্ভাঃ কথ্যতে মৃতনন্দ-
 নঃ । কৌশল্যাঃ ষটপঞ্চাশচতুঃপঞ্চা-
 শতা পুনঃ ॥ নাশ্রা ত বৃদ্ধি সাকীর্ণো
 দ্বিহীনো রাজভদ্রকঃ । জযাবহস্ত
 পঞ্চাশহীবৃক্ষস্ত দ্বিহীনকঃ ॥ বিজয়
 স্তদ্বিহীনঃ স্যাৎসাত্ত সাকীর্ণক স্তথা ।

মন্দির

স্বাত্ম্যমেব পুহীযেত ততঃ শ্রুতি-
 ধরো পরঃ ॥ চত্বারিংশত্ভদ্রো
 দ্বিহীনোথ বিশালকঃ ১ বটত্রিশ-
 চৈব সশ্লিষ্টো দ্বিহীনঃ শত্রুনাধনঃ ॥
 দ্বাত্রিশভাগপঞ্চস্ত ত্রিশতা ন-
 ন্দনঃ স্মৃতঃ । অষ্টাবিশ্বান্নানবস্ত
 নানভদ্রো দ্বিহীনকঃ ॥ চত্বরিংশস্ত
 সুগীবো দ্বাবিশ্বকর্ষণো মতঃ । বি-
 শতিঃ কণিকারঃ স্যাদষ্টাদশঃ পদা-
 র্ককঃ ॥ নিহো ভবেদ্বিহীনশ শ্যা-
 নভদ্রো দ্বিহীনকঃ । স্ততদুস্ত তথা
 পোক্তো দ্বাদশ স্তস্ত্র সস্বৃতঃ ॥ মণ্ড-
 পাঃ কথিতা হেতে যথা বল্লকুণা-
 বিতাঃ । ত্রিকোণং বৃত্ত মর্দেন্দু মষ্ট-
 কোণং দ্বিরষ্টকং ॥ চতুষ্কোণঞ্চ কর্তব্যং
 সস্থানং মণ্ডপস্য ত্ । রাজ্যঞ্চ বি-
 জয়শ্চব মাযুর্ধ্বন মেব চ ॥ পুত্রজা-
 তঃ শ্রিয়ঃ পুষ্টি ত্র্যসাদিবু ভবেৎ ক্র-
 নাৎ । এবস্ত শ্রুতদাঃ পোক্তা অন্য-
 থা তু ভয়াবহাঃ ॥ ৯ ॥ অথ তত্র দ্বার
 নির্ণয়ঃ । হযশীর্ষপঞ্চরাত্রৈ । গুণম ন-
 ধ্যেচ পূর্বেচ পুত্ৰ্যগ্ধারং পুরুল্লয়েৎ
 । বিদিশাসুচমর্ষাসু তথা পুত্ৰ্যগ্ধুথ-
 ভবেৎ ॥ দক্ষিণে চোত্তরে চৈব প-
 শ্চিনে পুঙ্গুথং ভবেৎ । কিঞ্চ । বি-
 স্তারাদ্বিংশং দ্বারং কর্তব্যস্ত সুশো-
 ভনং । জাতকপং সরজতং তদ্বদুদ্ব-

মন্দির

রৈ বৃত্তং ॥ ঔদ্বরোক্ততঃ স্বর্ণং দ্বা
 শাখাং ন্যসেদুধঃ । তূর্য্য মঙ্গল যো-
 য়েণ ব্রাহ্মণান্ স্বস্তিবাচ্য চ ॥ দ্বারস্য
 চ চতুর্থাংশে কার্য্যো চণ্ড পুচণ্ডকৌ ।
 দণ্ডহস্তৌ তু কর্তব্যৌ বিশ্বক্সেনোপ-
 নাবুভৌ ॥ শাখোক্তং ন্যস্য রত্নানি
 ন্যসেদুদ্ব মূডঘরং । তস্য মধ্যে স্থি-
 তা দেবী সাক্ষালক্ষ্মীঃ সুরেশ্বরী ॥
 কর্তব্য্য দিগ্গজৈঃ সা ত্ স্নাপ্যমানা
 যটেন ত্ । শাখোত্ত্বরকৌ কার্য্যো প-
 ঞ্চবল্ল্যাদি ভূষিতৌ ॥ একশাখং ত্রি-
 শাখং বা বট শাখং দ্বার মিষ্যেত ।
 নবশাখঞ্চ জরীত অত উদ্ব ন কা-
 র্য্যেৎ ॥ বিষ্ণুভতার কুপাদৈঃ শাখাং
 রত্নেন ভূষয়েৎ ॥ ৯ ॥ মাৎস্যে । চতুঃ-
 ষষ্টি পদং কৃত্বা মধ্যে দ্বারং পুরুল্ল-
 য়েৎ । বিস্তারাদ্বিংশগোছাষ স্তপ্রি-
 ভাগা কটি ভবেৎ ॥ বিস্তারাক্টো
 ভবেদগর্ভো ভিত্তয়ো হন্যাঃ সমস্ত-
 তঃ । গর্ভপাদেন বিস্তীর্ণং দ্বারং দ্বিশ-
 গ্ন মাযতং ॥ উচ্চাঘাৎ পাদ বিস্তীর্ণা
 শাখা তদ্বদুদ্বরঃ । বিস্তার পাদ
 পুতিমং বাহুল্য শাখযোঃ স্মৃতং ॥
 ত্রি পঞ্চ সপ্ত নবতিঃ শাখাতি দ্বার
 মিষ্যেত । কনিষ্ঠং মধ্যমং জ্যেষ্ঠং য-
 থা যোগং পুরুল্লয়েৎ ॥ অঙ্গুলানাং
 শতং সার্কং চত্বারিংশতি কৃত্বমং ।

মন্দির

ধন্য মৃত্তম মাযুষ্যং ধন ধান্যদ নেব-
 চ ॥ শতং চাশীতি সহিতং বাত
 নির্গমনং ভবেৎ । অধিকং দশভি
 স্তদ্বত্থা ষোড়শভিঃ শতং ॥ শত
 মানং দ্বিতীয়স্ত ভবত্যশীতিভি
 স্তথা । দশদ্বারানি চৈতানি ক্রমে
 গোত্রানি সর্বদা ॥ অন্যানি বজ্জনী
 যানি মানসোদ্বৈগদানি ত্ । দ্বারবে
 ধস্তমাত্তন সর্ববাস্তুষু বজ্জযেৎ ॥ ব্
 ক্ষকোণাচ্চ ভূদ্বারাৎ স্তস্তু কুপ ধজা-
 দপি । জল্যা শ্বেভ্ৰেণ বা বিদ্ধং ন দ্বা-
 রং শূভং ভবেৎ ॥ ক্ষয়শ্চ দুর্গতি
 শৈব পুয়াসঃ ক্ৰুভয়ং তথা । দৌ-
 র্ভাগ্যং বন্ধনং রোগো দারিদ্র্যং কল-
 হং তথা ॥ বিরোধ শ্চাথনাশশ্চ স-
 র্বং বেধে ভবেৎ ক্রমাৎ । * ॥ অথ
 পুকারাদি নির্ণয়ঃ । হযশীষপঞ্চ
 রাভ্রে । পুাসাদস্য চতুর্ভাগৈঃ পুা-
 কারস্যেচ্ছুষো ভবেৎ । পঞ্চহস্তস্য
 দেবস্য একহস্তা ত্ পীঠকা ॥ তস্মা-
 ত্তু দ্বিগুণঃ পোক্ত স্তথা গকুড ন গু-
 পঃ । একহস্তাদি সর্বা ত্ ত্রিশঙ্ক
 স্তাস্ত মেব চ ॥ * ॥ অথ বৃক্ষরোপণ
 নির্ণয়ঃ । নাৎস্যে । পূর্বেণ ফলিনো
 বৃক্ষাঃ ক্ষীরবৃক্ষাস্ত দক্ষিণে পশ্চি-
 মেন জলং শ্রেষ্ঠং পশ্চ্যাৎ পল বিভ্
 ষিতং ॥ উত্তরেণ নৈল স্তানৈঃ শূভা

মন্দির

স্যাৎ পুয়বাটিকা । সর্বতস্ত জলং শ্রে-
 ষ্ঠং স্থিরনস্থিরমেব চ ॥ সর্বতশ্চাপি
 কর্তব্যং পরিখা-বলযাদিকং । যানে
 তপোবন স্থান-মুত্তরে নাত্কাগ্হং
 ॥ মহানসং তথাশ্বেষে নৈখতে তু বি-
 নাযকঃ । বাক্ণে শ্রীনিবাসশ্চ বাধ-
 বেয় গৃহনালিকা ॥ উত্তরে যজ্ঞ শা-
 লা তু নির্মাল্যস্থান মুত্তরে । বাক্-
 ণে সোমদৈবতে বিনির্দ্বপনং স্মৃতং
 ॥ পুরতো গকুডস্থানং তথানেযাং
 যথোচিতং । এযনায়তনং জয়গ্হা-
 ভ মণ্ডপ সংযুতং ॥ ঘণ্টা বিতানক
 সতোরণ চিত্র যুক্তং নিত্যেৎ সর্ব পু-
 মুদিতেন জনেন সাক্ষং । যঃ কার-
 য়েৎ সুরগৃহং বিবিধ ধৃজ্যাঢ্যং শ্রী শং
 ন মুঞ্চতি সদা দিবিপূজ্যতে চ ॥ * ॥
 অথ ভীর্ণোদ্ধারঃ । বিষ্ণুধর্ম্যে তৃতীয়
 কাণ্ডে । যস্য রাজস্বস্ত বিষয়ে দেব বে-
 শ্ম বিশীর্ষ্যতে । তস্য সীদতি তদ্রা-
 জ্যং দেববেশ্ম যথা তথা ॥ কৃত্বা ভী-
 র্ণস্য সংস্কারং তথা দেবেশ বেষ্মনঃ ।
 দ্বিগুণং ফল মাপ্নোতি নাত্র কার্ণ্যা
 বিচারণা ॥ বিষ্ণুরহস্যে । পতিত-
 স্য চ যঃ কস্তা পতমানস্য রক্ষিতা
 বিষ্ণে রাযতনস্যেহ স নরো বিষ্ণু
 লোক ভাক্ ॥ অগ্নিপূরণে । পতি-
 তং পতমানস্ত তথাঙ্ক মু টিতং নরঃ ।

মন্দিরা

মন্মথ

সমুদ্রতঃ হরে কাম দ্বিগুণং কল
 মাপুবাৎ ॥ দেবীপরাণে । মূলা-
 ছতগুণং পুণ্যং পুাপুবাৎ স্ত্রীর্ণকা-
 রকঃ । তথাৎ সর্ব পুনহ্নেম জীর্ণ
 স্যোদ্ধার মাত্রেৎ ॥ হৃৎশীর্ষপঞ্চ
 ব্রাত্রে । বাপী কুপ ভাগানাং সুর-
 ধামাং তথানঘ । পুতিমানাং স-
 ভানাঞ্চ সংকল্পা যো নরো ভুবি ॥
 পুণ্যং শতগুণং তস্য ভবেন্মলাম
 নশয়ঃ । * ॥ পুতিষ্ঠায়া বিধিঃ
 কার্যে তথা মন্দির নিযিতে । পুায-
 শ্ৰীহৃৎশীর্ষাভ্যন্তে রনুসারেণ বৈষ্ণ-
 বৈঃ ॥ দেবীলা পুতিষ্ঠা চ খ্যাতা
 তন্ত্রিখনৈম কিং । শ্রীমূর্ত্তি স্থাপনে
 নৈব ন-পুণা সা বিশেষতঃ ॥ ইতি
 শ্রীহরিত জিবিলাসে ২০ বিলাসঃ ॥
 মন্দিরং স্ত্রী নগরং । ইতি মেদিনী ॥
 পুং লিঙ্গোপ্যয শব্দঃ । যথা । নগ-
 রং মন্দিরং পুর মিতি পুং নপুং-
 সকথো রকণেন পঠ্যতে । ইত্যমর
 টীকাযাং ভরতঃ ॥
 মন্দিরঃ পুং সমুদ্রঃ । ইতি মেদিনী
 ॥ জ্ঞানপশ্চাভাগঃ । ইতি হেম-
 চন্দ্রঃ ॥
 মন্দিরপশুঃ পুং বিডালঃ । ইতি
 শব্দ-মন্দির ॥
 মন্দিরা স্ত্রী মন্দিরং । যথা মন্দিরা-

বাস্তুরাবানিতি মধুনুস্টা দযঃ ॥
 মন্দিরা স্ত্রী বাজিশালা । ইত্যমরঃ
 ॥ শামীগাথবস্ত । মাদুর ইতি ভা-
 যা । ইতি মেদিনী ॥
 মন্দোদরী স্ত্রী রাবণমহিনী । সাত্ত
 যযদানব কন্যা । ইতি বামাণ্যং ॥
 মন্দোদরীশঃ পুং রাবণঃ । ইতি ত্রি-
 কাণ্ডশেষঃ ॥
 মন্দোদরীসূতঃ পুং ইন্দুজিৎ । ইতি
 জটাধরঃ ॥
 মন্দোক্ষ স্ত্রী ইন্দুক্ষা । তদ্বতি ত্রি ।
 ইত্যমরঃ ॥
 মন্দুঃ পুং গম্ভীরধ্বনিঃ । ইত্যমরঃ ॥
 বাদ্যবিশেষঃ । তৎ পয্যায়ঃ । মন্তুঃ
 ২ মৃদক্ককঃ ৩ । ইতি শব্দরত্নাবলী ॥
 মন্মথঃ পুং কামহেবঃ ॥ কামিথং কঃ
 । ইত্যমরঃ ॥ কামচিন্তা । ইতি মে-
 দিনী ॥ * ॥ কামদেবস্যেৎ পত্তি
 যথা । এবং চিন্তযত স্তস্য বুদ্ধগো
 মুনিসত্তমাঃ । ননসঃ পুৰুষো বল্লু
 রাবিভূতো বিনিঃসূতঃ ॥ কাঞ্চনী-
 চূর্ণ পীতাতঃ পীনোন্নত সুনাসিকঃ
 । সুবৃত্তোক কটী জন্তো নীলাবল্লিত
 কেশকঃ ॥ লগ্ন ভ্রমুগলো লোলঃ
 পূর্ণচন্দ্র নিভাননঃ । কপাট বিস্তীর্ণ
 হৃদি রোমরাজী বিরাজিতঃ ॥ শূ-
 ভুনাভক্করবৎ পীন নিস্তল বাহু-

নম্রথ

নম্রথ

কঃ। আরক্ত পাণি নয়ন মুখ পাদ
 করোদ্ভবঃ ॥ ক্ষীণ মথ্য স্ফাৰুদন্তঃ
 পুমত্ত গগনককরঃ। পুফর পদ্মপপ্রা-
 ক্ষঃ কেশর ধাণ তর্পণঃ ॥ কপুগুবো
 নীনকেতুঃ পুাশু অকরবাহনঃ। পঞ্চ
 পুম্নাবধো যোগী পুম্নকোদণ্ড ন-
 গিতঃ ॥ কান্তঃ কটাঙ্ক পাতেন ত্রান
 যম্মঘন দ্বয়ং। সুগন্ধি নাকতাভ্রাত্ত
 স্ফাররসনেবিতং ॥ বীক্ষ্য তং তা-
 দশং দক্ষপুম্থা মানসাস্ত তে।
 নরীচ্যাদ্যা দশ ততো বিষয়াবিষ্ট
 চেতসঃ ॥ ৩৫ সুক্য পরমং জগ্ন রা-
 পু বৈকারিকং ননঃ। স চাপি বেধ
 সংবীক্ষ্য সৃষ্টারং জগতাং পতিং ॥
 পুণন্য পুৰুষঃ পাহ বিনয়ানত কক-
 রঃ। শ্রীপুৰুষ উবাচ। কিং করিষ্যা-
 ন্যহং কৰ্ম বুদ্ধং স্তত্র নিদোজয।
 ন্যং নার্ত্যে পুৰুষো যম্মাদুচিত্তে শো-
 ভিত্তে বিধে ॥ অভিবানঞ্চ বদযো-
 গ্যং জ্ঞানং পত্নীচ য়া মম। তমে জ
 কল্প লোকেশ সৃষ্ট। ত্বং জগতাং যতঃ
 ॥ নাকণ্ডেণ উবাচ। এতং তস্য বচঃ
 শ্রুত্বা পুৰুষস্য মহাভ্রনঃ। ক্ষণং ন
 কিঞ্চিৎ পুবাচ স্বসৃষ্টাবপি কিম্বি-
 তঃ। ততো ননঃ সসংবন্য সন্যগুৎ-
 সৃজ্য বিষ্ময়ং। উবাচ পুৰুষং বুদ্ধা
 ৩৫ কৰ্মোদ্দেশ্য নাবহন ॥ বুদ্ধোবাচ

। অনেন চাক্রপেণ পুম্নবাণৈশ্চ প-
 কতিঃ। স্ফোহয়ন পুৰুষাং শ্রীশ্চ
 জক সৃষ্টিং সনাতনীং ॥ ন দেবা নচ
 গন্ধবা ন কিরর নহোরগাঃ। নাসুরা
 নচ দৈত্যা বা ন বিদ্যাধর রাক্ষসাঃ
 ॥ ন যক্ষা ন পিশাচাশ্চ ন ভূতা ন
 বিনাযকাঃ। ন গুহকা ন সিদ্ধাশ্চ
 ন মনুষ্যা ন পক্ষিণঃ ॥ পশবো ন
 মৃগাঃ কীটাঃ পতঙ্গা জলছাশ্চ যে।
 ন তে সর্বে ভবিষ্যন্তি ন লক্ষ্যা যে
 শরস্য তে ॥ অহং বা বাসদেবো বা
 স্থাগু বা পুৰুষোত্তম। ভবিষ্যান
 স্তব বশে কিনৈন্যেঃ পুণধারিভিঃ ॥
 পুহ্মকপী জন্তুনাং পুৰিষন হৃদয়ে
 নবা। সৃথহেতুঃ স্বয়ং ভূত্বা জকস্-
 টিঃ সনাতনীং ॥ ৩৬ পুম্নবাণস্য
 সদা মুখ্যং লক্ষ্যং মনোলু চ। স-
 র্বেবাং পুাণিনাং নিত্যং মদ নোদ-
 করো ভবান্ ॥ ইতি তে কৰ্ম কথিতং
 সৃষ্টি পাবৰ্ত্তকং পুনঃ। নানানি চ
 গদিষ্যানি যন্তে যোগ্যং ভবিষ্যতি
 ॥ নাকণ্ডেণ উবাচ। ইত্যুক্তাথ সুর
 জ্যেষ্ঠা মানমানাং সুখানি চ। আ-
 লোক্য চাননে পদ্মে সোপবিষ্টৌ
 ২ ভবৎ ক্ষণাৎ ॥ ইতিকালিকা পুরা-
 ণে কাম পাদুভাবো নান ১ অধ্যায়ঃ
 ॥ ৯ ॥ নাকণ্ডেণ উবাচ। তত স্তে-

নন্মথ

নবস্ত

নূনযঃ সর্বে তদভিপুযেবেদিনঃ ।
 চক্র স্তুতিত° নাম নরীচ্যত্রি নখা
 দো ॥ নুখাবলোকিনাদেব জ্ঞাত্বা
 বৃহত্তম নন্যতঃ । দক্ষাদযশ্চ সৃষ্টারঃ
 স্থানং পত্নীঞ্চ তে দদুঃ ॥ ততো নি-
 শ্চিত্য নাগানি নরীচি পুমুখা দ্বি-
 জাঃ । উচুঃ সত্বত বেতনৈশ্চ পুরুষায
 দ্বিজোক্তনাঃ ॥ ঋষযউচুঃ । যস্মাৎ
 পুনথ্যচেত স্তু° জাতো হস্মাক° তথা
 বিধেঃ । তন্মান্নন্থনামস্মা ত্ব° লোকে
 গেযো ভবিষ্যসি ॥ জগৎসু কামক-
 গ স্তু° ত্বৎসনো নহি বিদ্যতে । অ-
 ত স্তু° কাম নাস্মাপি খ্যাতো ভব ম-
 নোভব ॥ নদনান্দনাত্য স্তু° শস্ত্রো
 দর্পাৎ সদর্পকঃ । তথা কন্দর্প নাম্না-
 পি লোকে খ্যাতো ভবিষ্যসি ॥
 ত্বদাশুগানা° যদীর্ষ্য° তদীর্ষ্য° ন ভ-
 বিষ্যতি । বৈষ্ণবানাঞ্চ রৌদ্রানা° বু-
 ক্তাস্ত্রাণাঞ্চ তাদৃশ° ॥ স্বর্গো নর্ত্য-
 শ্চ পাতাল° বুদ্ধলোকঃ সনাতনঃ ।
 অবস্থানানি সর্বাণি সর্বব্যাপী ভ-
 বান্ যতঃ ॥ কিম্বা চাপি বিশেষণ
 সানানে্য নাস্তি তে সমঃ । যত্র যত্র
 ভবেৎ পুণী শাহলা স্ত্রবো হথবদা
 তত্র তত্র তব স্থান নর্তীক্স সনো-
 দয° । দক্ষো হয° ভবতঃ পত্নী° স্বয°
 দান্যত্রিশোভনা° ॥ ইতি কালিকা

পুরাণে ২ অধ্যায়ঃ ॥
 নন্মথানন্দঃ পু° নহারাজতুঃ । ইতি
 রাজনিঘণ্টঃ ॥
 নন্মথালযঃ পু° আতুঃ । ইতি রাজ-
 নিঘণ্টঃ ॥
 নন্মনঃ পু° গদ্বদধুনিঃ । ইতি ত্রিকাণ্ড-
 শেষঃ ॥
 নন্যা স্ত্রী গীবাযাঃ পশ্চাৎশিরা ।
 ইত্যমরঃ ॥
 নন্যাকা স্ত্রী নন্যা । ইতি শব্দরত্না-
 বলী ॥
 নন্যঃ পু° শোকঃ ॥ দৈন্য° ॥ ক্রতুঃ ॥
 ক্রোধঃ । ইত্যমরঃ ॥ অহঙ্কারঃ ।
 ইতি শব্দরত্নাবলী ॥
 নবস্তর° স্ত্রী দিব্যানা° যুগানা মেক-
 সপ্ততিঃ । ইত্যমরঃ ॥ দৈন্যমানে-
 নৈক সপ্ততি যুগানি নবস্তর মূচ্যতে
 মনো রস্তর নবকাশো হবধি বা অ-
 স্মিন্নিতি নবস্তর° । এব° চতুর্যুগা-
 খ্যানা° সাধিকা ছেক সপ্ততিঃ ।
 কৃত ত্রেতাদি যুক্তানা° মনো রস্তর
 মূচ্যতে ॥ ইতি লিঙ্গপুরাণ° ॥ ন-
 নবঃ স্বায়ম্ববাদয তেষা মস্তর নব-
 কাশো হবধি বা নবস্তর মিতি বা ।
 একসপ্ততি রিতি যদ্যপি গণনয়া
 অক্ষয়গেনাধিকা দৈবিকানা° যুগা-
 নাস্ত সহস্র° বুদ্ধগো দিন° । নবস্তর°

मनुष्य

मनुष्य

उत्थैवैः तस्य भागाः चतुर्दश ॥
 तत्र किञ्चिदधिकं दिव्ययुगानामेक
 सप्तति रिति नान विधाने सर्वज्ञ
 नारायणेनोक्तत्वात् तथापि अन्न
 द्वाद्विह नोक्तं । मनुष्यस्य सन्ध्यात्
 वर्षाणि यथा । त्रिंशत्कोट्यस्तु वया
 नां नानुमेग द्विजोत्तनाः । सप्तषष्टि
 स्थान्यानि नियुतान्यधिकानि तु ॥
 विंशतिसु सहस्राणि काण्डोयः साधि-
 का विना । मनुष्यस्य सन्ध्याया लि-
 हे ह्यग्नि कथिता विज्ञाः ॥ इति ।
 एतदङ्का यथा ७७१२०००० । एवं
 चतुर्दश मनुष्यैरे वृक्षदिनं । युगानि
 यथा नैह्ये । पूर्व कृत युगं नाम
 तत्र ज्ञेया विधीयते । द्वापरश्च क-
 लि नैश्चव युगान्येतानि सुवृताः ॥
 युगमानानि यथा । चत्वारि त्रीणि द्वे-
 चैकं कृतादियु यथा क्रमं । दिव्या-
 दानां सहस्राणि युगेष्वालः पुराविद
 इति ॥ अन्यत्र च । चत्वार्यालः सहस्रा-
 णि वर्षाणस्तु कृतं युगं । तस्य तावत्
 सती सक्र्या सक्र्यांश्च तथा विधेः
 ॥ इतरेषु समक्षेषु समक्ष्यांशेषु
 च त्रिषु एका पायेन वर्तन्ते सहस्राणि
 शतानि चेति ॥ अस्यार्थः । देवमाने
 सत्यस्य वर्षाणि ४००० चतुःसहस्राणि
 सक्र्या वर्षाणि ४०० चत्वारिंशतानि

सक्र्यां शरर्वाणि ४०० चत्वारिंशता-
 नि । एवं देवमाने सत्यस्य वर्षाणि
 अष्टशतस्र्धकं चत्वारिंशत्सहस्राणि ४५००
 एवं त्रेतायाः वर्षाणाधिक त्रिसह-
 स्रं ७५०० एवं द्वापरस्य चत्वारिंशता-
 विकं द्विसहस्रं २४०० एवं कालः
 शतव्याधिकं मेरु सप्तसु १२०० स-
 मुदायेन द्वापरा सहस्राणि १२००० ।
 मानुष नानेन सत्यादीनां मानं य-
 था ज्ञेयातिथे । वषट्पि नैत्रा यत्
 रक्तु मासा वेदा रमाष्टौ तुल्य बह्वि
 वेदाः । एतानि शून्यं त्रयं ताडिता-
 नि युगाद् सन्ध्याः परिकीर्तितानि
 ॥ एतदङ्के दर्शयते सत्यस्य यथा
 ११२८००० । त्रेताया यथा १२२७०००
 । द्वापरस्य यथा ८७४००० । कले
 यथा ४७२००० । समुदायेन ४७२००००
 । अपरं ब्रह्मवर्षादि मानं बाल्ल्य
 तिथा नोक्तं । इति तटीकायां
 भरतः ॥ * ॥ अपिच । वृक्षणो दि-
 न मध्ये चतुर्दश मनुष्यराणि भवन्ति ।
 एको मनु यावदधिकारी भवति स-
 काण्डो मनुष्यसंज्ञको भवति ।
 तत्र अन्ना नामानि । प्रथमः स्वाय-
 त्त्रवो मनुः । द्वितीयः श्वारोचिषो
 मनुः । तृतीय उन्नमो मनुः । चतुर्थ
 स्वामसो मनुः । पञ्चमो रैवतो

নবম

নবম

গনঃ । ষষ্ঠ চাক্ষুষো গনঃ । সপ্তমো
 বৈবস্বতো ননুঃ । বর্তমানো হবঃ ।
 অষ্টমঃ সাবর্গি ননুঃ । নবমো দক্ষসাব-
 র্গি ননুঃ । দশমো বৃক্ষসাবর্গি ননুঃ
 । একাদশো ধর্মসাবর্গি ননুঃ । দ্বা-
 দশো ক্রুসাবর্গি ননুঃ । ত্রয়োদশো
 দেবসাবর্গি ননুঃ । চতুর্দশ ইন্দু-
 সাবর্গি ননুঃ ॥ পুতিমনস্তরং ভগবদ-
 বতারেন্দু দেবগণ সপ্তর্ষি গনু ননপু-
 প্রাদয়ঃ পৃথক্ পৃথগুভক্তি । তদ্বথা ।
 স্বায়ম্ভুবে নবমস্তরে যজ্ঞো হবতারঃ
 সত্রেন্দুঃ । বসাদয়ো দেবাঃ । নরী-
 চি পুত্রতমঃ সপ্তর্ষিঃ । স্বায়ম্ভুবো ন-
 নুঃ । পিয়বতোস্তানপাদৌ ননুপুত্রৌ
 ॥ ১ ॥ স্বারোচিষে বিভুরবতারঃ ।
 রোচন ইন্দুঃ । দেবা স্ত্বষিতাদয়ঃ ।
 উর্জ্জ্বস্তম্বাদয়ঃ সপ্তর্ষিঃ । অগ্নিসুতঃ
 স্বারোচিষো মনুঃ । দ্যনৎসেন রো-
 চিষৎ পুত্রথা ননুপুত্রাঃ ॥ ২ ॥
 উক্তনে সত্যসেনো হবতারঃ । সত্য
 জিহিন্দুঃ । সত্যবেদ শুভভদ্রাদয়ো
 দেবাঃ । বশিষ্ঠসুতাঃ সপ্তর্ষিঃ পুন-
 দ্রাদয়ঃ । পিস্বভুত সুত উভনো ননুঃ
 । পাবন সৃষ্টয় বস্বাহ্বাহ্বাদ্যা স্তৎ
 সুতাঃ ॥ ৩ ॥ তানসো অরিবতনঃ
 । ত্রিশিষ ইন্দুঃ । ইন্দুসো দে-
 বাঃ । ত্রেয়াশিধনাদয়ঃ সপ্তর্ষিঃ ।

তানসো ননুঃ । বৃষথ্যাতি নরাদয়
 স্তৎ সুতাঃ ॥ ৪ ॥ রৈবতে বিষ্ণুঠো
 হবতারঃ । বিভু রিন্দুঃ । ভূতরাদয়ো
 দেবাঃ । হিরণ্যরোমাঁদয়ঃ সপ্তর্ষিঃ ।
 রৈবতো ননুঃ । বলি বিষ্ণ্যদয় স্তৎ
 সুতাঃ ॥ ৫ ॥ চাক্ষুষে অতিতো হব
 তারঃ । মন্দক্রন ইন্দুঃ । অপ্যাদয়ো
 দেবাঃ । হর্যশ্মবীরকাদয়ঃ সপ্তর্ষ-
 যঃ । চাক্ষুষো মনুঃ । পুরু পুরুষ সুদ্যু-
 মাদয় স্তৎ সুতাঃ ॥ ৬ ॥ বৈবস্বতে
 বামনো হবতারঃ । পরন্দর ইন্দুঃ ।
 আদিত্যা বসবো ক্রু বিশ্বদেবা
 নকদগা অশ্বিনাবৃষভ ইত্যাদ্যা দে-
 বাঃ । কশ্যপো হত্রি বশিষ্ঠো বিশ্বা-
 নিত্রো গোতমো জমদগ্নি ভরদ্বাজ এ-
 তে সপ্তর্ষিঃ । বৈবস্বতো ননুঃ । ইন্দ্ৰা-
 জঃ নৃগঃ শর্মাতিঃ দৃষ্টঃ ধৃষ্টঃ ককদকঃ
 নরিবস্তঃ পৃষস্তুঃ নাভাগঃ কবিঃ এ-
 তে ননুপুত্রা দশ ॥ ৭ ॥ অথ ভ-
 বিষ্ণ্যাণি । সাবর্গিকে সাবর্গীভীমো
 হবতারঃ । বলি রিন্দুঃ । সুতপসো-
 তিরজা অনৃতপুভা দেবাঃ । গালবঃ
 দীপ্তিনান পরশুরানঃ অশ্বখানা কু-
 পঃ স্বব্যশৃকঃ ব্যাসঃ এতে সপ্তর্ষিঃ
 । সাবর্গি ননুঃ । নির্যাক বিরড্রদা-
 দ্যা স্তৎ সুতাঃ ॥ ৮ ॥ দক্ষসাবর্গি-
 কে বস্বতো হবতারঃ । শুভ ইন্দুঃ ।

नक्षत्र

नक्षत्र

पार नरीचि गर्भाद्या देवाः । द्युति
 गराद्याः सप्तमवः । दक्षसावर्णि मनुः
 । भूतकृत दीप्तिकेन्द्राद्या सु० सूताः
 ॥ ९ ॥ बुधसावर्णिके विद्युक्तेनो २व
 तारः । शत्रु रिन्दुः । सुरसेन विक
 काद्या देवाः । हविष्मदाद्याः सप्त
 मवः । बुधसावर्णि मनुः । भूरिसेना
 द्या सु० सूताः ॥ १० ॥ बुधसावर्णिके
 धमासतुरवतार । वैभूत इन्दु । वि
 हङ्गन कानगनाद्या देवाः । अफ
 नाद्यः सप्तमवः । धमासावर्णि मनुः ।
 अत्यथर्षादय सु० सूताः ॥ ११ ॥
 कुर्यात्पिण्डेः कुशासाथेया २वता
 रः । अश्वाना । मनुः । हरिनाथयो
 देवाः । उपमानु र्देवः सप्तमवः ।
 बुधसावर्णि मनुः । देवाद्युपदेवाद्य
 सु० सूताः ॥ १२ ॥ देवनाथ पिण्डेनो
 वेधेनो २वतारः । निवस्पति रिन्दु ।
 नुम्यसूत्राद्या देवाः । निम्याक ततु
 दशाद्याः सप्तमवः । देवसावर्णि मनुः
 । चित्रनेन विचित्राद्या सु० सूताः
 ॥ १३ ॥ इन्दु नागिके बृहद्गानु रव
 तारः । सुति रिन्दुः । पवित्र साह्या
 दाद्या देवाः । अग्निवाल शु० सुक्रमा
 द्या सप्तमवः । इन्दुसावर्णि मनुः ।
 विन्दु । बुधसावर्णि मनुः । सुताः ॥ १४
 । बुधसावर्णि मनुः । सुताः ॥ इन्दु

देवराट् यथावशी च । ननु रादौ पु
 थिव्या राजा भवति तं पुत्र पो
 णादयो भवन्तुर सनाप्ति पर्यन्तं रा
 जाणो भवन्ति । देवताः पुजाना य
 ज्ञादि कर्म तृष्ठा सु० कल पुमहृत्ति ।
 सप्तमवो धर्मशास्त्राणि प्रकाशयन्ति ।
 भगवदवतारा एतान् स स कर्मणि
 नियोजयन्ति दैत्य राक्षसादीन् धर्म
 क्रोहा मुक्ति च ॥ चतुर्दश नक्षत्रैरे बुध
 ण एक दिनं भवति तन्मन्व्य माने
 नैकः मनुः । त्रिंशत्कर्त्तु बुध्ण ए
 कोमानो भवति इति श्री भागवत
 अतः ॥ १॥ अथ च । वर्ष लक्षाणि चत्वारि
 भवेत् कजियुगं क्रमे । द्वात्रिंश
 त्या सहस्रैस्तु स इतान्यपि संख्या
 । चतुर्वष्टि सहस्राणि लक्षाणश्चै च
 संख्या । वर्षाणां द्वापरं प्लुक्तं
 युगं पूर्वं निदर्शनात् ॥ त्रेता द्वादश
 लक्षाणि वर्षाणां परिकीर्त्तिता । व
 ष्वत्या सहस्रैस्तु संयुक्तानि भवन्ति
 हि ॥ दश सप्तल लक्षाणां वर्षाणां
 कृतं युगं । सहस्रैरष्टविंशत्या सं
 यतान्यपि संख्या ॥ त्रिचद्वारिंश
 लक्षाणि सहस्राणि च विंशतिः । ना
 न्येण प्रमाणेन भवेत् चतुर्युगं क्र
 मात् ॥ सप्त वष्टिश्च लक्षाणि त्रिंशत्
 षोडशैश्चैव च । विंशतिश्च सहस्रा

मनुष्य

मनुष्य

निमनुष्यं निहोच्यते ॥ चतुर्गै-
 कसप्तत्या मनुष्यं मिति श्रुतिः । क-
 ल्मे मनुष्यैरेवेति चतुर्दशति कच्यते
 ॥ दोष्टेरा द्वादश षट्त्रिंशत्सप्तकाणि ॥
 उ भवति च ॥ अष्टाशीति सहस्राणि
 जीवे च सायम्भवो मनुः । इति व-
 हिपुराणं ॥ ३ ॥ अपरक । नार्क
 प्रेष उवाच । मनुष्यं मनोः का-
 लो वाचं पालयते पूजाः । एको
 मनः स कालस्त मनुष्यं मिति श्रुतं ॥
 तदेक सप्त त यगैर्देवाना मिह जा-
 यते । तैश्चतुर्दशतिः कल्मे दिन
 देकस्त वेधसः ॥ इति कालिकापू-
 राणे २१ अध्यायः ॥ ३ ॥ अन्यदपि ।
 मनुष्यराण्यशेषाणि श्रोतुमिहान्यनु-
 क्रमात् । मनुष्यराधिपान्श्चैव शक्र
 देव पुरोगमनान् ॥ भवता कथिता-
 नेतान् श्रोतुमिहान्यहं शुरो । श्री
 पराशर उवाच । अतीतानागता-
 नीह यानि मनुष्यराणि वै । तान्यहं
 भवतः मन्यक् कथयामि मनासतः
 ॥ सायम्भवो मनुः पूर्व मनुः सारो-
 चिष सुथा । सुतुनि स्तानसैश्चैव
 रैवत चाक्रुष सुथा ॥ वडेते मन-
 वो हतीताः साम्प्रतस्त र्रवेः सुतः ।
 वैववतो ह्यं तस्यैतत् सप्तम-
 वतते ह्युरं ॥ सायम्भवस्त कथित-

कल्लादावस्तुरं नया । देवासुरवर्षाश्च ।
 यथावत् कथिता नया ॥ १ ॥ अत ऊर्क् ।
 प्रवक्ष्यामि मनोः सारोचियस्य तु-
 । मनुष्यराधिपान् मन्यक्ष्मेवै । सु-
 सूता सुथा ॥ पारावताः स त्रिंशता
 देवाः सारोचिषे ह्युरे । विपश्चि-
 स्तत्र देवेन्दो नैत्रेयानीमहाबलः
 नागस्तु सुथा पुणोदत्तो लिख्य-
 त सुथा । विध्वंश्चार्धरीवाश्च तत्र
 सप्तमयो भवन् ॥ तैश्च किंप्रकवा-
 द्याश्च सूताः सारोचिषस्य तु । द्वि-
 तीये नेतव्याथ्यात मनुष्यं शूणो चो-
 क्षमं ॥ २ ॥ तृतीये ह्यप्युत्तरे बुद्ध-
 मोक्षमिर्मान यो मनः । सुशास्त्रानान
 तत्रेन्दो नैत्रेया तुं सुरेश्वरः ॥
 सुधानान सुथा सत्याः शिवाश्चाथ
 पुतदनाः । वक्ष्यन्ति च पौषेते
 गणा द्वादशकाः मताः ॥ वशिष्ठ उच-
 या सुत सप्त मष्टा वा ह्युत्तरे । अजः
 परशु दिव्याग्या सुथोत्तमि मनोः
 सूताः ॥ ३ ॥ तानमन्यास्तरे देवाः
 स्वकपा हरव सुथा । सत्याश्च स धि-
 शैच सप्त विंशतिका गणाः ॥ शिवि-
 क्रिन्द सुथा चामीहृत यज्ञोपलक्षणः
 । सप्तमश्च ये तत्र देवा नानानि
 ये शणु । देवोत्तिर्धाना पृथुः काव्य
 शैरोत्तिर्ध्वंश्चैव सुथा । पीवरश्चैव

मनुष्य

नोहेते सप्त तत्रापि चासुरे ॥ नरः
 ख्यातिः शान्तहयो जानु ऊर्ध्वादयस्त
 था । पृथस्त तामसग्यासन राजानः
 सुमहावलाः ॥ ४ ॥ पक्षमे चापिनै
 त्रेव रैवतो नाम नाम तः । ननु विभु
 ष्च तत्रेन्दो देवाः शैचवास्तुरे ॥
 अनिताभा भूतत्रया वैकुण्ठोश्च सु
 मेधसः । एते देवगणा सुत्र चतुर्दश
 चतुर्दश ॥ हिरण्यरामा वेद त्रीक
 ङ्क बाल सुथा परः । वेदवाहः सधामा
 च पञ्जव्यश्च महानुनिः ॥ एते सप्त
 षयो विपु तत्रासन रैवतासुरे ।
 बल बक्रः सुसुध्राव्यः सत्यकानाश्च
 तः सुताः ॥ नरेन्द्राः सुमहावीर्या
 वतुर्मुनि सन्तम । श्वारोचिष शै
 त्तनिसु तामसो रैवत सुथा ॥ पि
 षवुतानुया हेते चत्रारो मनवः मू
 ताः । विष्णु नाराय तपसा स राज
 षिः पिषवुतः ॥ ननुत्तराधिपानेता
 न् लक्ष्मणान्त्र वंशजान् । ५ । षष्ठे
 ननुत्तरे चासीष्ठाङ्गुवाथ्य सुदा मनः ॥
 मनोजव सुथैवेन्दो देवानपि नि
 बोधने । आर्याः पुसूता भव्याश्च
 पृथुगाश्च दिवोकसः ॥ महानुत्तवा
 लेथाश्च पथैतेपष्टिका गणाः । सु
 नेथा विरजाश्चैव हविष्यानुत्तमो
 नथः ॥ अतिनामा सहिकुश्च सप्तस

मनुष्य

मिति चर्षयः । उकः पूकः शतदुग्ग
 पुनूथाः सुमहावलाः ॥ चाङ्गुवस्य
 मनोः पूत्राः पृथिवीपतयो २ भवन्
 १३ विष्णु तः सुतो विपु शुद्धदेवो
 महानुतिः ॥ मनः स वक्रते वीमान्
 साम्पुत सप्त न २ सुते । आदित्य
 वनु कदाद्या देवाश्चात्र महामने ॥
 पुरन्दर सुथैवात्र नैत्रेय त्रिदशे
 श्वरः । वशिष्ठः कश्यपो २ थाग्नि जग
 दग्निः सगोतनः ॥ विश्वामित्र भद्र
 षाङ्को सप्त सप्तर्षयो २ च । ईक्ष्वा
 कश्चैव नाभागो ऋष्टः शशाति रेव
 च ॥ नरिष्यस्तुश्च विख्यातो नाभाने
 दिष्ट एव च । ककुषश्च पृषधश्च वसु
 नान् लोकविश्रुतः ॥ मनो वैवस्वत
 सैयेते नवपुत्रास्त धाम्निकाः ११ विष्णु
 शक्ति रनोपन्या सन्तोऽद्रिक्ता स्थितौ
 स्थिता ॥ ननुत्तरेणशेषय देवत्व
 नाक्षितिष्ठति । अंशेन तस्य वज्रेण
 २ नो जज्जे श्वामुत्तवास्तुरे ॥ आकू
 त्या नानसो देव उ २ पन्नः पथने
 २ सुते । ततः पुनः स वैदेवः प्रापे
 श्वारोचिषे २ सुते ॥ त्रिषितायां स
 न्नु २ पन्नो हजित सुषितैः सह । ६
 त्तने रसुरे चापि त्रिषितस्त पुनः स
 वै ॥ सत्याया नभव २ सत्यः सतैयः
 सह सुरोत्तमैः । तामसग्यासुरे

মনুস্ত

মনুস্ত

চৈব সপ্তাপ্তে পুনরৈব হি ॥ হর্য্যাণাং
 হরিভিঃ সাক্ষাৎ হরিরৈব বভূবহ ।
 রৈবতেপ্যস্তুরে দৈবৈঃ সত্যুত্যাং না-
 নসো হতবৎ ॥ সম্ভূতো রাজশৈঃ
 সাক্ষাৎ দেবৈর্দেববরো হরিঃ । চাক্ষু-
 ষে চান্তরে দেবো বৈজ্ঞঃ পুরুষোত্ত-
 মঃ ॥ বিজ্ঞায়া মসৌ জজ্ঞে বৈজ্ঞে
 দৈবতৈঃ সহ । মনুস্তরে তু সপ্তাপ্তে
 তথা বৈবস্বতে দ্বিজ ॥ বামনঃ কশ্য-
 পাক্ষিষ্ণু রদিত্যাং সন্বভূবহ । ত্রি-
 ভিঃ কনৈ রিনান্ লোকান্ জিত্বা যেন
 মহাত্মনা ॥ পুরন্দরায় ত্রৈলোক্য-
 দত্তং নিহত কটকং । ইত্যেতা স্তন-
 ব স্তস্য সপ্ত মনুস্তরেষু বৈ ॥ সপ্তঃ স্বনা
 ভবন্ বিপু যাভিঃ সপ্তক্ৰিতাঃ পুজাঃ
 । যস্মাদ্বিষ্টে মিদং সৰ্বং তস্য শক্র্যা
 মহাত্মনঃ ॥ তস্মাৎ সপ্তোচ্যতে
 বিষ্ণুর্বিষে ধাতোঃ পুবেশনাৎ । সর্বে
 চ দেবা মনবঃ সমস্তাঃ সপ্তষাযো যে
 মনুসূনবশ্চ । ইন্দুশ্চ যো যজ্জিদশেশ
 ভূতো বিষ্ণো রশেষাস্তু বিভ্রতষ স্তাঃ
 ॥ ইতি বিষ্ণুপুরাণে ৩ অংশে মনুস্ত-
 রাখ্যানং নাম ১ অধ্যায়ঃ ॥ # ॥ শ্রী
 মৈত্রেয় উবাচ । পৌত্রান্যেতানি ভ-
 বতা সপ্ত মনুস্তরাণি বৈ । ভবিষ্যাণ্য-
 পি বিপুষে মনাথ্যাতুঃ ত্বনহসি ॥
 শ্রীপরামর উবাচ । ছায়া সপ্তা-

সুতো যো হসৌ দ্বিতীয়ঃ কথিতো
 মনুঃ । পূর্বজস্য সবার্ণো হস্য সাবর্ণি
 স্তেন কথ্যতে ॥ তস্য মনুস্তরং হে
 তৎ সাবর্ণিকমথাষ্টমং । তদ্বৃষ্ণ মহা-
 ভাগ ভবিষ্যৎ কথ্যামি তে ॥ সাব-
 গিস্তু মনুর্যো হসৌ মৈত্রেয় ভবিতা ত-
 তঃ । সুতপা শ্চানিতাভাশ্চ মুখ্যা-
 শ্চাপি তদা সুরাঃ ॥ তেষাং গণস্ত
 দেবানা মেকৈকো বিংশকঃ স্মৃতঃ ।
 সপ্তধীনপি বক্ষ্যামি ভবিষ্যানথ
 সপ্ত চ ॥ দীপ্তিমান্ গালবো রামঃ
 কৃপো দৌগি স্তথাপরঃ । মৎ পুত্রশ্চ
 তথা ব্যান ঋষ্যশ্চ সপ্তমঃ ॥
 বিষ্ণুপুসাদাদনবঃ পাতালান্তর গো-
 চরঃ । বিরোচন সুত হেবাং বলি
 রিন্দো ভবিষ্যতি ॥ বিরজা শ্চাষরী-
 বাশ্চ নির্মোহাদ্যা স্তথা পরে । সাব-
 র্ণস্য মনোঃ পুত্রা ভবিষ্যন্তি নরেশ্ব-
 রাঃ ॥ ৮ ॥ নবমো দক্ষ সাবর্ণি মৈত্রেয়
 ভবিতা মনুঃ । পারাসরী বিগর্ভাশ্চ
 সুধর্মাণ স্তথা ত্রিধা ॥ ভবিষ্যন্তি
 তদা দেবা একৈকো দ্বাদশো গণঃ ।
 তেষানিন্দো মহার্বার্ষ্যো ভবিষ্যত্য-
 ঙ্গুতো দ্বিজ ॥ সবনো দ্যুতিমান্
 হব্যে বসুর্নৈধাতিথি স্তথা । জ্যো-
 তিমান্ সপ্তমঃ সত্য স্তত্রৈতে চ মহ-
 র্বয়ঃ ॥ ধৃতকেনু দীপ্তিকেনুঃ পঞ্চ-

मनुष्य

मनुष्य

हस्तो निरानयः पृथुस्तवाद्याश्च तथा ॥
 दक्षसावर्णिकाश्च जाः ॥ १२ ॥ दशमो व-
 क्षर्णसावर्णिर्भविष्यति मने मनः सुधा-
 नानो हनिकक्षाश्च शतसंख्यां सुधा
 सुराः ॥ तेषां मिनदुश्च भविता शान्ति
 नाम महामलः । सप्तर्षयो भविष्य-
 त्ति ये तदा तान् शृणु च ॥ इविद्या-
 न् सुकृतिः सतेया ह्यपांमूर्ति सुथा
 परः । नाभागो पुतिमो जाश्च स-
 त्यकेत उथेवच ॥ सूक्ष्मत्राश्चात्तमो-
 जाश्च उरिषेणामयो दश । बुक्षसावर्णि
 पृथाश्च रक्षिष्यन्ति वसुक्षरा ॥ १० ॥
 एतद्दशश्च भविता धर्मसावर्णिको
 मनः । विहृत्तयाः कामगना निम्नाण
 कथय सुथा ॥ गणास्तु तदा मुख्या
 देवानां हि भविष्यताः । एकैकं द्वि-
 शश्च सेवाः पुण्यं चैवै वयः ॥
 निश्चरं श्चाग्निं तेजाश्च वपुश्मान् वृष्टि
 राक्षणिः । इविद्याननर्षेचा भावाः
 सप्तषय सुथा ॥ सर्वत्रगः सर्वधमा दे-
 वानीकादय सुथा । भविष्यन्ति मनो
 सुन्यतनयाः पृथिवीश्वराः ॥ ११ ॥ कदु-
 पूप्रस्तु सावर्णि भविता द्वादशो मनः
 । अतथाना च तत्रेन्दुा भविता शृणु
 ने सुरान् ॥ हरि ता ह्यो ह ता देवा
 सुथा समनसो द्वि ॥ सुकर्मणः सु-
 र्नापाश्च दशकाः पक्षवै गणाः ॥ त-

पद्मी सुतपाश्चैव तपोमूर्ति सुपो-
 रतिः । तपोधृति द्युतिश्चान्यः सप्त-
 नस्तु तपोधनः ॥ देववानुपदेवश्च
 देवेशेष्ठा वै सुथा । भविष्यन्ति मनो
 सुन्य नहावीर्याः सुता नृपाः ॥ १२ ॥
 त्रयोदशो रौच्य नामा भविष्यति
 मने मनः । सत्रानग्निः सुकर्मणः सुध-
 र्माण सुथा परः ॥ त्रयस्त्रिंशद्विभेदा
 स्ते देवानां ये तु वै गणाः । दिव-
 स्पाति महावीर्यं सेवा निन्दुा भवि-
 ष्यति ॥ निम्नो ह सुब्रह्मशी च निम्नक-
 म्पे । निरुक्तं सकः । धृतिमानव्ययश्चा-
 न्यः सप्तमः सुतपा म्निः ॥ सप्तर्षय
 स्त्रिन तस्य पृथानपि निबोध ने ।
 चित्रसेन विचित्रादय भविष्यन्ति न-
 हीक्षितः ॥ १३ ॥ तौत्यं चतुर्दश
 श्चात्र नैत्रेय भविता मनः । शूचि
 रिन्दुः सुरगणा सुत्र पक्ष शृणु
 तान् ॥ चाक्षुषश्च पवित्राश्च कनिष्ठा
 भ्राजिन सुथा । वाताङ्काश्च वै
 देवाः सप्तवीर्नपि ने शृणु ॥ अग्नि-
 बाहः शूचिः शूक्रो नागधो हृषीधु
 एव च । वृक्त सुथाजित श्चानेया ननु-
 पूप्रानतः शृणु ॥ उक्त्वा गङ्गीर रक्षा-
 दय मनो सुन्य नृता नृपाः । कथिता
 नूनि शादूल पालयिष्यन्ति नेदिनी
 ॥ १४ ॥ चतुर्गणैवे देवानां जा-

মন্ত্র

মগ

যতে কিল বিপ্লবঃ । পূর্বর্ভয়ন্তি তা ॥
 নেত্য ভবি সপ্তর্ষাণা দিবঃ ॥ কৃতে
 কৃতে মৃত বিপ পুণেতা জাযতে
 ননঃ । দেবা বজ্রভঙ্গস্তে ত্বািবন্মবস্ত ॥
 রক্ত তৎ ॥ ভবন্তি যে মনোঃ পুত্রা যা
 বন্মবস্তরং হিতৈঃ । তদনুষো ভবৈশ্চ
 তাব ভঃ পরিপাল্যতে ॥ মনুঃ সপ্ত
 বংশো দেবা ভূপাশ্চ মনোঃ সূতাঃ
 । মনুস্তরৈ ভবন্ত্যতে শক্র শৈচবাধি-
 কারিণঃ ॥ চতুর্শতি রেতস্ত গঠৈ
 মনু উরৈ ত্রিঙ্গু সহস্রগ পর্যন্তঃ ক-
 প্তো নিঃশেষ উচ্যতে ॥ তাবৎ পুনা ॥
 গা চ নিশা ততো ভবতি সত্তম ॥
 ইতি বিষ্ণুপুরাণে ৩ অংশে ২ অধ্যা-
 য়ঃ ॥ ৯ ॥ মনুস্তর শবণ ফলং যথা ।
 শ্রুতে মনুস্তরে পূর্বে ধর্ম মাপ্নোতি
 মানবঃ । স্বারোচিষস্য শুবণাৎ স-
 র্ভান্ কামানবাপুযাৎ ॥ ঔত্তমে
 ধনমাপ্নোতি জ্ঞানমাপ্নোতি তাম-
 সে । রৈবতে চ শ্রুতে বুদ্ধি সূকপা-
 বিন্দতে স্ত্রিয়ং ॥ আরোগ্যক্ষাঙ্কুবে
 পুংসাং শ্রুত বৈবস্বতে বলং । গুণবৎ
 পুত্রপৌত্রাশ্চ সূর্য্য সাবণিকে শ্রুতে
 ॥ নাহাঅ্যং বৃক্ষসাবণে ধম্মসাবণি-
 কে শূভাং । মতি মাপ্নোতি মনুজা
 কদুসাবণিকে জয়ং ॥ জাতি শ্রেষ্ঠা
 গুণৈ যুক্তো দক্ষসাবণিকে শ্রুতে ।

বিশাতযত্যরি বলং রৌচ্যং শ্রুত্বা
 মনুস্তমং ॥ দেব পুনাদ মাপ্নোতি
 ভোত্যে মনুস্তরে শ্রুতে । তথাপি
 দীপ্তি পুত্রাশ্চ গুণমুক্তানবাপু তে
 ॥ সবাণ্যনুকমান্বস্ত শ্রুতে মনি-
 সত্তমা মনুস্তরাণি তস্যাপি শ্রুত্যা
 ফল মত্তমং ॥ তত্র দেবান্বধীন্ বি-
 পান্ননু সত্তমযানুপান্ । ইন্দ্রাশ্চ
 শ্রুত্বা সর্বে ভ্যঃ পাপেভ্যো বিপুম্ভ্য-
 তে ॥ দেবেন্দুর্ষিনপাশ্চান্যে যে ত-
 মনুস্তরাধিপাঃ । তে পুীয়ন্তে তথা
 পুীতাঃ পুংহস্তি শূভাং মতিং ॥ ততঃ
 শূভাং মতিং পাপ্য কৃত্বা কর্ম তথা-
 শূভং । শূভাং গতি মবাপ্নোতি যা-
 ব ইন্দ্রাশ্চত্ত্বর্গ ॥ সর্বাঃ ঋতবঃ
 নৌন্যাঃ সর্বে নৌন্যা স্তথা গুহাঃ
 । ভবন্ত্য সশশং শ্রুত্বা কামান্বস্তর
 হ্রিতি ॥ ইতি শ্রীনারায়ণ পুরা-
 ণে মনুস্তরানুর্ধনং নামাধ্যায়ঃ ॥

মপষ্টঃ }
 মপষ্টকঃ } পুং বনমুদ্রঃ । ইত্যমর-
 মপষ্টকঃ } টীকাযাং ভরতঃ ॥
 মপষ্টকঃ }
 মভু গতো । ইতি ঋকবিকল্পক্রমঃ ॥
 ঔষ্ট্যবর্গ চতুর্থোপধঃ । মভুতি ।
 ইতি দুর্গাদাসঃ ॥
 মন ব্য নদীযং । আনার ইতি ভাষা
 । যথা । মনুত্ব মন রাজ্যস্য রাজ্যা-

मनाप

मयि

स्त्रेषुथिलेषुपि। जानतोपि यथा
 ज्ञस्य किमेतन्मुनि सत्तम ॥ इति
 नार्कण्डेयपुराणे देवीमाहात्म्यं ॥
 तेषु अमदीयत्वं जानतो ऽपि नम
 यथाज्ञस्य अज्ञस्येव राज्यादिषु
 ममत्वं मे तत् किं किं निवह्नन नि-
 त्यर्थः। इति तट्टीकायां नागोजी
 भट्टः ॥ अस्यव्ययत्वेन स्पष्टं पुमा-
 णं ममत्वं शब्दे द्रष्टव्यं ॥ अमहद्मस्य
 षष्ठ्यैकवचनान्तस्येदं रूपं तत्प-
 दं त्रिषुनिर्देशु मद्मत्वं ॥

ममता स्त्री दर्पः। अभिमानः। इति
 हेमचन्द्रः ॥ ममत्वं। यथा। तथापि
 ममतावर्ते मोहगर्ते निपाति-
 ताः। इति देवीमाहात्म्यं ॥

ममतायुक्तः पूं रूपणः। इति शब्द-
 नात् ॥ अभिमानादिविशिष्टे त्रिः ॥
 ममत्वं स्त्री मदीयत्वं। यथा। दुःखा-
 यतन भूतो हि ममत्वालम्बनो गृही
 । इति नार्कण्डेयपुराणं ॥ स्नेहः।
 यथा। सो ऽचिन्तयत्तदा तत्र ममत्वा-
 कृष्टं चेतनः। इति देवीमाहात्म्यं
 ॥ मनस्वेन सुहेन आकृष्टा चेतना
 मति र्मस्य। ममेति षष्ठ्यैकवचनं म-
 व्ययं तस्य भावः ममत्वं। इति
 तट्टीकायां काशीरामः ॥

मनापतालः पूं विषयः। नव्यते

राल पुत्र्ययः स्यात्सस्याप इडाग-
 मो धातो र्बलोपो मकारश्चास्य
 स्य। इति सिद्धांतकौमुद्यानुगादि-
 वृत्तिः ॥

नय उ गतो। इति कविकल्पद्रुमः ॥
 उ नयते। इति दुर्गादासः ॥

नयः पूं उष्ट्रः। इत्यमरः ॥ अश्वत्-
 रः ॥ दानवविशेषः। सत्तदैत्या-
 नां शिन्नी। इति मेदिनी ॥ तस्य
 सप्तापत्त्यानि यथा। नयस्य जाता
 हेमावां पूणाः सप्त महावलाः।
 नायावी दुन्दुभितिश्व नृषश्च महिष
 सुथा। बालिका बहूकन्या च कन्या
 मन्दोदरी तथा ॥ इति बह्वि-पु-
 राणं ॥

मयटः पूं तृणयुक्तहर्म्यः। इति हा-
 रावली ॥ हलन्तश्चेत् तद्रूपार्थे
 प्राचुर्यार्थे च मयट् इति पुत्र्ययो
 भवति ॥

मयष्टकः पूं वनमूढः। इत्यमर टी-
 कायां भरतः ॥

मया स्त्री चिकित्सा। इति शब्द-
 चन्द्रिका ॥ तृतीयैकवचनान्तमह-
 द्मस्यैकवचनस्येव ॥

मयि त्रि आत्मानि। आनाते इति
 भाषा। सप्तम्यैकवचनान्तमहद्मस्य-
 रूपमिदं। इति व्याकरणं ॥

ময়ূর

ময়ী স্ত্রী ময়স্যস্ত্রীজাতিঃ । উষ্ট্রী ।

ইতি ব্যাকরণং ॥

ময়ুঃ পুং স্কিম্বরঃ । ইত্যমরঃ ॥ মৃগঃ ।

ইতি মেদিনী ॥

ময়রাজঃ পুং মবেরঃ । ইতি শব্দরত্নাবলী ॥

ময়ুষ্টকঃ পুং বনময়ুঃ । ইত্যমরটীকা ॥

ময়ুথঃ পুং কিরণঃ ॥ দীপ্তিঃ ॥ জ্বালা

ইত্যমরঃ ॥ শোভা । ইতি মেদিনী ॥

নী ॥ কীলঃ । ইত্যজঘঃ ॥

ময়ূরঃ পুং মনামখ্যাতপক্ষিবিশেষঃ । ॥

তৎপর্যায়ঃ । বর্গিণঃ ২ বহী ৩ নী

লকণঃ ৪ ভ্রুগুভুক ৫ শিখাবলঃ ৬

শিখী ৭ কেকী ৮ মেঘনাদানুলাসী

৯ । ইত্যমরঃ ॥ পুচলাকী ১০ চন্দ্রকী

১১ সিতাপাঙ্গঃ ১২ । ইতি শব্দ

রত্নাবলী ॥ ধ্বজী ১৩ মেঘানন্দী ১৪

কলাপী ১৫ শিখণ্ডী ১৬ চিত্রপি

ট্টিকঃ ১৭ ভ্রুগভোগী ১৮ মেঘ

নাদানুলাসকঃ ১৯ । অস্য নামস

গুণাঃ । ময়ূরঃ শোত্র নেত্রাঙ্গি মেধা

বর্ণম্বরায়ুধাং । হিতো বলো গুরু

শ্চেষ্টাষণো বাতস্বঃ শুক্ৰ নামসদঃ ॥ ॥

হেমন্তকালে শিশিরে বসন্তে মেঘ্যঃ

হি মায়ূর মুশস্তি নামসঃ । উক্ষো

হি বহী বিষ ভোজ্যনৈশ্চ বর্ষা শ-

ব্দগ্নীম মুখেয়পথ্যঃ ॥ ইতি রাজ

ময়ূর

নির্ঘণ্টঃ ॥ এতয়ানস মেয়ুস্ত্রী

ভৃষ্টং বিষতুল্যং । ইতি রাজবল্লভঃ

॥ ৯ ॥ ময়ূরশিখাকুপঃ । তৎপ

র্যায়ঃ । খরাখা ২ কারবী ৩ দীপঃ

৪ লোচনমন্তকঃ ৫ । ইত্যমরঃ ॥ অ-

পানার্গঃ । ইতি মেদিনী ॥

ময়ূরকং স্ত্রী অঞ্জনবিশেষঃ । তৃত্বা

ইতি ভাষা । তৎপর্যায়ঃ । তুখা-

ঞ্জনং ২ শিখিগ্নীবাং ৩ বিতুমকং ৪ ।

ইত্যমরঃ ॥

ময়ূরকঃ পুং অপানার্গঃ । ইত্যমরঃ ॥

তুখকং ॥ ময়ূরঃ । ইতি বিশ্বঃ ॥

ময়ূরশিখা । ইতি জটাধরঃ ॥

ময়ূরগ্নীবকং স্ত্রী তুখং । ইতি রাজ-

নির্ঘণ্টঃ ॥

ময়ূরচটকঃ পুং গৃহজকুটঃ । ইতি

হারাবলী ॥

ময়ূরচুড়ং স্ত্রী হ্রৌণেষকং । ইতি রাজ-

নির্ঘণ্টঃ ॥

ময়ূরচুড়া স্ত্রী ময়ূরশিখা । ইতি

বৈদ্যকং ॥

ময়ূরজঙ্ঘঃ পুং শ্যোনাংকঃ । ইতি রাজ-

নির্ঘণ্টঃ ॥

ময়ূরতুখং স্ত্রী তুখং । ইতি রাজ-

নির্ঘণ্টঃ ॥

ময়ূরগদকং স্ত্রী নখাঘাতঃ । যথা ।

তথাবকেরকোলা ৮ নখাঘাতে

মরক

মণ্ডন। ময়ূরপদকং ব্যাঘ্রনখকোৎ-
পলপএকে ॥ ইতি শব্দমালা ॥

ময়ূরবিদলা স্ত্রী অম্বষ্ঠা। ইতি বৈ-
দ্যকং ॥

ময়ূরশিখা স্ত্রী স্বনানখ্যাতকুপবি-
শেষঃ। তৎপর্যায়ঃ। বহিচূড়া ২
শিখিনী ৩ শিখালুঃ ৪ সুশিখা ৫
শিখা ৬ শিখারলা ৭ কেকিশিখা
৮। অস্যাগুণাঃ। রসেস্বাদুষ্ণ। মূ-
ত্রকৃৎ হৃৎ বালগুহাদি দেহাশিখা
বশ্যকম্মণি শস্ত্রতৃষ্ণ। ইতি রাজ-
নিঘণ্টঃ ॥ অপিচ। ময়ূরাঙ্ঘ্রা শিখা
পোক্তা সহস্রাঙ্ঘ্রি মকুহুদা। নীলক-
ণ্ঠশিখা লঘৌ পিঙ শ্লেষ্মাতিসার-
জিৎ ॥ ইতি ভাবপুকাশঃ ॥

ময়ূরিকা স্ত্রী অম্বষ্ঠা। ইতি রাজ-
নিঘণ্টঃ ॥

ময়ূরী স্ত্রী ময়ূরদ্বীজাতিঃ। ইতি ব্যা-
করণং লিঙ্গাদিসংগৃহশ্চ ॥

মরকঃ পুং নারিঃ। মডক ইতি ভাষা
। ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥ তৎপর্যায়ঃ।
মারী ২ মারকঃ ৩। ইতি জটাধরঃ
॥ তস্য কারণাদি যথা। যাবন্মা-
জ্ঞগু স্নুর্গবি ধনুষি বাসে মরুথে বা-
স্তি নার্ব্যাং তাবদুভিকৃ পীড়া ভব-
তি চ মরকং সংশয়ং যান্তি লোকাঃ
। হাহা কারা তথোদী মনুজ ভয় ॥

মরক

করী ফেকরাবৈশ্চ ভীনৈঃ শূন্যগুমা-
ভবেয়ু নরপতি রহিতা ভূরি কঙ্কাল
মালা ॥ বক্রং করোতি রবিজো ধরণী
সূতো বা মলক্ক হস্ত মঘ রেবতি নৈ-
ত্রিভেষ্। ছপ্রোপভক পতনানি চ
মৈনকানাং মরত্র লোক মরণং জল-
ক্ষেত দেশঃ ॥ নাং মাহীনি সনাদাষ
শ্মশানাদগুধু বাযসাঃ। শ্বা শৃগালো
ঋথবা মপ্যে পুরস্য পুবিশস্তি চেৎ ॥
বিকিরস্তি গৃহাদৌ চ শ্মশানং সা
নহী ভবেৎ। চৌরেণ হন্যেত লোকঃ
পরচক্র সনাগমঃ ॥ সূং গানশ্চ ন-
হাঘোরো দুর্ভিক্কং মরকস্তথা। অঙ্ক-
তানি পুসুযন্তে তস্য দেশস্য বিদ্রুবঃ
॥ ইতি জ্যোতিস্তত্ত্বং ॥ অপিচ। মা-
ট্রিষ্যগ্নিত্বং গৈরি বক্রপে চ যুদ্ধানি।
দূর্বা কাণ্ডশ্যানে হারিদ্রে চালি নি-
দ্রিশেমরকং ॥ ইতি গৃহণ পুক্রণে
তিথ্যাদিতত্ত্বং ॥ অন্যত্রপি। রবা বি-
ন্দৌ গজাকট্য শন্য স্বারে তরঙ্গনে।
নৌ ক্যা গুরু শ্চক্রাভ্যাং দোলযা বৃ-
ধবাসরে ॥ গজে চ জলদা দেবী ছ-
প্রভক স্তুরঙ্গনে। নৌ কাযাং শস্য-
বৃদ্ধিঃ স্যাৎ দোলাযাং মরকং ভ-
বেৎ ॥ ইতি পত্রিকা পুবেশ ফল
কথনে জ্যোতিষং ॥ ৯ ॥ অস্য
শান্তিঃ। দেবীনাহার্য্য পাঠঃ।

মরক

মরক

বটুকৈভরবস্তব পাঠঃ। তুলস্যা বি-
 ক্ষুপন্ননঞ্চ। যথা। উপসর্গানশেষা-
 স্তনহানারী সনুভবান। তথা ত্রি-
 বিধ মূপাতঃমাষ্ট্রাভ্যঃ শমযে-
 ঞ্চন ॥ ইতি নারকোদপূরণং ॥
 নারীভয়ে রাজভয়ে তথা চৌরা-
 য়িজে ভয়ে। ঔপাতিকে মহা-
 য়োরে তথা দঃস্বদর্শনে ॥ বন্ধনে
 চ তথা যোরে পাঠে স্তোত্রঃ সনা-
 হিতঃ। ইতি বিধসারাজ্ঞারতস্ত্রে
 আপনুকারকল্পঃ ॥ গুহ্যক্লেঃ শা-
 স্ত্রিকৈশ্চ কিং ত্রিশ্যস্তি নরা দ্বিজ।
 মহাশাস্তিকঃ শ্রীনাঃ স্তনস্যা পু-
 জিতো হ রিঃ ॥ উপাতান্ দাক-
 গান্ পুংসাঃ দুর্নিমিত্তান্যশেষতঃ।
 তুলস্যা পুজিতো ভক্ত্যা মহাশা-
 স্তিকরো হরিঃ ॥ অত্র বৃক্ষপূরণী-
 যো মন্ত্রঃ। ঔনমস্তে বহুকপায় বি-
 ক্ষবে পরনাত্মনে স্বাহেতি। ইতি
 জ্যোতিস্তত্ত্বং ॥

মরকতঃ স্ত্রী হরিদ্বর্ণমণিবেশেষঃ।
 পান্না ইতি ভাষা। তস্য দেবতা
 বৃষঃ। ইতি জ্যোতিষং ॥ তৎপ-
 র্য্যায়ঃ। গাকঅতঃ ২ অশ্মগভঃ ৩
 হ রিমনিঃ ৪। ইতি মন্ত্রঃ ॥ মরকতঃ
 ৫ রাজনীলঃ ৬ গকডাক্তিতঃ ৭।
 ইতি শঙ্করপ্রবলী ॥ রৌহিণেয়ং

৮ সৌপর্ণং ৯ গকডোদীর্ণং ১০ বৃষ-
 রত্নং ১১ অশ্মগভ্রজং ১২ গরলারিঃ
 ১৩ বাপুবোলং ১৪ গাকডং ১৫।
 অত্রচিৎ পুস্তকে গকডোদীর্ণং স্থানে
 গকডোদীর্ণং বাপুবোলং স্থানে বা-
 পুবোলং ইতিচ পাঠঃ। অস্য গুণাঃ।
 বিষমুহুং। নশীতলত্বং। রসে মধু-
 রত্বং। আম পিত্ত হরত্বং। কচ্যত্বং
 । পষ্টিদত্বং। ভূতনাশনত্বঞ্চ ॥ * ॥
 অস্য লক্ষণং। বহুঞ্চ গুরু সহায়-
 স্নিকং গাত্রঞ্চ মাদর্দব স্নেহকং।
 অব্যক্তং বহুরক্তং শঙ্কারী মরকত-
 শূভং বিভূনাৎ ॥ * ॥ তন্যমল-
 ক্ষণং। শর্করিত্ত্ব কলিল কক্ষং ম-
 লিনং লঘু হীনকাস্তি কল্মাষং।
 ক্রাসযুতং বিকৃতাকং মরকত মন-
 রোপি নোপভঞ্জীত ॥ * ॥ তস্য
 পরীক্ষা। যদ্বৈবাল শিখণ্ডি শাদ্ধ-
 ল হরিৎকাটৈশ্চ বাধহৃদৈঃ খদেয়-
 তেন চ বাল নীর-বপুষা কৈরীষ পু-
 শ্লেগ চ। ছায়াভিঃ সমতাঃ দধাতি
 তদিদং নিদ্রিষ্ট গষ্টাভ্রকং জাত্যং
 যত্তপনাতপেষুপরিতো গাকঅতঃ
 রঞ্জয়েৎ ॥ ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥ * ॥
 গুহ্যান্তরে তন্য পরীক্ষাদি যথা। সূত
 উবাচ। দানবাধিপতেঃ পিত্ত নাদা-
 য ভূজগাধিপঃ। দ্বিধা জ্বরমিববেয়ান

মরক

সমুদ্র বাসুকি র্যথো ॥ স তদা স্ব শি-
 রোরত্ব পুভা দীপ্তে নভো হৃদ্বোধো ।
 রাজতঃ স মহানেকঃ খণ্ডসতু রিবা-
 বভৌ ॥ ততঃ পক্ষমিপাতেন স হর-
 মিব রোদসী । গক্সান্ পন্নগেন্দ্রস্য ॥
 পুহুত্ব মূপচক্রমে ॥ সহসৈব মুমো-
 চ তৎ কণীন্দ্রঃ সুরসাদ্যুক্ত তুরঙ্গ
 পাদপায়া । নলিকা বন গন্ধ বাসি
 তাযা বরমাণিক্য গিরে কপত্যকা-
 যা ॥ তস্য পূপাত সমনস্তর কাল
 নেব তদ্বদ্রাণব মতীত্য রমা সনী-
 পে । হান ক্রিতে কপপযোবিধি
 তীর্ন লেখা ॥ তৎ পুতর্ধ্যান্নরকতাকর-
 তা জগাম ॥ তত্রৈব কিঞ্চিৎ পত-
 তস্ত পিত্তান্দ পত্য জগাহ ভতো
 গক্সান্ । নৃহীপরীতঃ সহসৈব
 যোগা রক্ত্ব যথেন পুমুমোচ সর্ব ॥
 তত্রাকঠোর শূককণ্ঠ শিরীষপুল্ল খ ॥
 দ্যোত পৃষ্ঠচর শাদ্বল শৈবলানা ।
 কল্পার শম্পক ভুজত্বজাঞ্চ পত্র-
 পুষ্টি ত্রিষো মরকতাঃ শূভদা ভব-
 তি ॥ তত্র ভোগীন্দ্রভুজা বিনুজ-
 পপাত পিত্ত দিতিক্রাধিপস্য ।
 ভস্যাকরস্যাতিত্তরা স দেশো দুঃ-
 খোপল ভ্যশ্চ গুণৈশ্চ যুক্তঃ ॥ তস্মি
 মরকত স্থানে বৎ কিঞ্চিদুপজায়তে
 । তৎ সর্ব বিষরোগানা পুশমায

মরক

পুর্কীর্ভ্যতে ॥ সর্ব মন্ত্রৌষধিগণৈ
 ব্রহ্মশক্য চিকিৎসিতু । মহাক্ষিৎ-
 ঙ্গা পুভব বিষহন্তেন শাম্যতি ॥
 অন্য মপ্যাকুরে তত্র যদেবৈষ কপ-
 বজ্জিত জায়তে তৎ পবিত্রাণা-
 মূক্তন পরিকীর্ভিত ॥ অত্যন্ত হ-
 রিত বর্ণ কোমল নচি বিভেদ জ-
 টিনঞ্চ । কাঞ্চন চূর্ণস্যাস্তঃ পুশনিব
 লক্ষ্যতে যচ্ ॥ যুক্ত সস্থান লগৈঃ
 সনরাগ গোরবেণ বিহীন । সবিতুঃ
 কর সম্পর্শাহরযতি সর্বাশুন দী-
 প্ত্য ॥ হিত্বা চ হরিত্যভাব যস্য-
 স্ত বিনিহিত্ত ভবেদীপ্তিঃ । অচির
 পুভা পুভাহত নব শাদ্বল সন্নিভা
 ভাতি ॥ যচ্ মনসঃ পুসাদ বিদধা-
 তি নিরীক্ষিত মতি মাত্র । তন্নর-
 কত মহাশুণ মিতি রক্তবিদা মনো
 বৃত্তিঃ ॥ যস্ত ভাস্কর সম্পর্শাৎ হ-
 স্তন্যস্তো মহানগিঃ । রক্তযেদাত্ত
 পাদৈস্ত মহানরকত হি তৎ ॥ চ-
 তুর্ধা জাতি ভেদস্ত মহানরকত ম-
 গৌ । ছায়া ভেদেন বিজ্ঞেয়া চতুর্ভগ-
 স্য লক্ষণৈঃ ॥ ৬ ॥ অথ ছায়া । ভ-
 বেদষ্ট বিধ ছায়া মণে মরকতস্য চ ।
 বহিপূহ সমাভাষা চাসপক্ষ সনা
 হপরা ॥ হরিকোচ নিভা চান্য ত-
 থা শৈবাল সন্নিভা । খদ্যোত পৃষ্ঠ

মরক

সংশা বালকীর সমা তথা ॥ নব ॥
 শাহল সহাযা শিরীষ জসুমোপমা
 এব মট্টৌ সনাথ্যাতা শূয়া মরক
 তাশুয়াঃ ॥ ছায়াতি যুক্ত মেতাভিঃ
 শ্রেষ্ঠ মরকত ভাবে ॥ পদ্মরাগ গ
 তঃ স্বছো জলবিন্দু রথতিবেৎ ॥ তথা
 মরকতহাযা শ্যামলা হরিতামলা
 ॥ ৬ ॥ অথ দোষ গুণাঃ । দোষাঃ সপ্ত
 ভবন্তস্য গুণঃ পঞ্চবিধো মতঃ ।
 শিথল কক্ষ মিত্যুক্ত ব্যাধি স্তম্য
 ধূতে ভবেৎ ॥ বিষোটঃ স্যাৎ সাপ
 ডকে উত্র শত্রুহতি ভবেৎ । স পা
 ষাণে ভবেদিষ্ট নাশো মরকতে ধূত
 ॥ বিছায় মরকত পাহ বায়্যতে ন তু
 ধায়্যতে । শর্কর কর্করা যুক্ত পুত্র
 শোকপুদ ধূত ॥ জঠর কাষ্ঠি হী
 নস্ত দংশি বহি ভযাবহ । জন্মাষ
 বর্ণ ধবল ততো মৃত্যু ভয় ভবেৎ
 ॥ ইতি দোষাঃ সমাখ্যাতা বর্ণস্তে ॥
 ইথ মহা গুণাঃ । নির্মল কথিত
 স্বহ গুরু স্যাৎকৃত্য যুত ॥ শিথল
 কক্ষ বিনির্মুক্ত মরকক্ষ মরেকু
 সুরাগ রাগ বহুল মণেঃ পঞ্চ গুণা ॥
 মতাঃ ॥ ঐত যুক্ত মরকত সর্ব
 পাপ ভযাপহ । গজ বাজি রথা
 ন্দ্রা বিপেভ্যে বিস্তরাঙ্কিনে ॥ তৎ
 ফল সমবাপ্নোতি শূদ্ধে মরকতে

মরক

ধূতে । ধন ধান্যাদি করণে তথা সৈ
 ন্যক্রিয়া বিধৌ ॥ বিষরোগোপশমনে
 কর্মসাথর্ষণে চ । শস্যেত মনিভি
 যম্মাদক্ষ মরকতো মণিঃ ॥ তথাচ ।
 স্বহতা গুরুতা কাষ্ঠিঃ শিথল পিত্ত
 কারণ । হরিশিরঞ্জকৈব সপ্ত মর
 কতে গুণাঃ ॥ ৬ ॥ অথ কৃত্রিনাকৃ
 ত্রিম পরীক্ষা । কৃত্রিমত্ব সহজত্ব
 দৃশ্যেত সুরিভিঃ কৃচিৎ । স্বর্ষয়েৎ
 পুস্তরে বক্ষ কাচ স্তম্মাদ্বিপদ্যেত ॥
 লেখয়েল্লৌহ ভ্রঞ্জন চর্ণনাথ বি
 লেপয়েৎ । সহজঃ কাষ্ঠি মাপ্নোতি
 কৃত্রিনো মলিনায়তে ॥ বর্ণস্যতি
 বহু ত্বাৎ যস্যান্তঃ স্বহ কিরণ পরি
 ধান । সান্দ্র শিথল বিশুদ্ধ কোমল
 বর্ষপুভাদি সম কাষ্ঠি ॥ চলোজ্জলয়া
 কাষ্ঠ্য সান্দ্রাকার বিভাসয়া ভা
 তি । তদপি গুণবৎ সঞ্জ্ঞা মাপ্নো
 তি হি যাদ্ধী পূর্ব ॥ সকল কঠো
 র মলিন কক্ষ পাষণ কররোপে
 ত । দিথঞ্চ শিলাজতনা মরকত
 নেবদ্বিধ বিগুণ ॥ যৎ সন্ধি শ্লেষি
 ত রক্ত মন্যমরকতাভবেৎ । শেষ
 ক্ষানৈ ন তদ্বার্য্য ক্রেতব্য বা কথ
 ধন ॥ ভল্লাতক পুত্রিকা চ তদ্বর্ণ স
 মযোগতঃ । মণে মরকতস্যেত ল
 ক্ষণীয়া বিজাতযঃ ॥ ক্ষৌমেণ বাস

मरण

सुखा विप्रा नाता स्नेहेन पूजयेत् ॥
 पिता म्रजन वर्गश्च धर्मात्मानं महा-
 मतिः । एवमुक्ताः समाख्याताः पुण्य
 स्थानानि ते विभो ॥ पुत्र्यकान्
 पश्यते भूतान् हास्य स्नेह समा-
 विलान् । नच स्वप्न मोहेन क्लेश
 रक्तेन वै वत ॥ धर्मराजो महा-
 पुण्ड्रो दुरासुक्तु समाश्रयेत् । त्र-
 हेहि दुः महाभाग यत्र धर्मः स ति-
 ष्ठति ॥ तस्य मोहो नच भ्रान्तिर्नप्रा-
 निर्नच विक्रिया । जायते नात्र स-
 न्देहः पुसमात्मा पतिष्ठते ॥ ज्ञान
 विज्ञान सम्पन्नः म्रमेव जनार्दन ।
 तैश्च स ॥ तेव सङ्गो हृष्ट
 मानसः ॥ दशम द्वारमाश्रित्य आत्मा ॥
 तस्य हि गृहति । शिविका तस्य चा-
 याति सुगानं सुमनोहरं ॥ विमा-
 नैरेव यातेष्व बायो र्वेगेन चोक्त-
 नः । ह्प्रेण ध्रियमानेन चामरव्यज्जैन
 सुखा ॥ वीज्यमानः स धर्मात्मा पुण्य-
 रेव समन्ततः । गीयमानस्तु धर्मात्मा
 सुयमानस्तु पतिष्ठते ॥ वन्दिति चा-
 मरैर्दि वैव्य वाक्कैर्वेदपारंगैः ॥
 साधुभि सुयमानस्तु सर्वसौख्य सम-
 श्रितः ॥ यथा दान पुत्रावेन फल-
 माप्नोति तत्रसः । आरान वाटिका
 मध्ये स पुयाति सुथेन वै ॥ अङ्गरा-

मरण

भिः समाकीर्णो दिव्याति म्रमेव
 यूतः । देवैस्तु सुयमानस्तु धर्मराज-
 पुण्यश्रुति ॥ देवाश्च धर्मनयुक्ता
 जगुः सानुथ्यमेव ते । त्रहेहि दुः
 महाभाग भुङ्क्ते भोगान्नोन्नमान्
 ॥ एव स पश्यते धर्म सौम्यकप-
 महामतिः । अस्य पुण्यस्य भावेन
 भुङ्क्ते स्वर्ग ननुत्तमं ॥ भोग दृशात्
 स धर्मात्मा पुनजन्म पुयाति च । निज
 धर्म पुसादात् स म्रनः पुण्य-
 ति च ॥ वृक्कणस्य सपुण्यस्य कत्रिय-
 स्य तथैव च । धनात्पुण्यस्य सपुण्यस्य
 वैश्यास्य च महाः ॥ धर्म्येण मो-
 दते तदुः पुनः करोति सः ।
 इति श्रीपद्मपुराणे भूमिखण्डे सुम-
 नोपाख्याने १५ अध्यायः ॥ ॥
 अथ पापिनां मरण लक्षणं । सुमन
 शर्मोवाच । पापिनां मरणं भेदे
 कीदृशे लक्षणै युतं । तन्मे दुः वि-
 स्तराद्ब्रूहि यदि जानासि भाविनि ॥
 सुमनोवाच । श्रुयता मतिधास्यामि
 तस्मात् सिद्धात् श्रुतं मया ॥ पापि-
 नां मरणं काष्ठ यादृशं लिङ्ग मेव-
 च । महापातकिनाथैव स्थान मेषां
 वदाम्यहं ॥ लिप्ता ममेधस्य संकल्लेद
 भूमि पाप समविता । स तां पाप्य
 सुदुष्टात्मा पापान् दुःथेन मूषति ॥

मरण

मरण

चाणाल भूमिं संपाप्य मरणं याति
दुःखितः । गर्हताचरितां भूमिं वे-
श्यागारं समाश्रितः ॥ मदयगान-
गृहं गङ्गा नैथन्यं मृगगृहति । अ-
स्त्रि चर्च नैथः पूर्णा माश्रितां पाप
किन्निवैः ॥ ता मवाप्य स दृष्टात्मा
मृत्तुं पापेति निश्चितं । अन्यां
पाप समाचारां पाप्य मृत्युं स ग-
हृति ॥ अथ चेष्टां पुवङ्ग्यामि दृता-
नां शिष्य निश्चितां । तैरवान् दा-
कणान् धारानतिकृषामहोदरान्
॥ पिङ्गाकान् पीत नीलांश्च अति
थेतामहोदरान् । अत्र्युष्टांश्च करा-
लांश्च शूक मांस दूचोपमान् ॥ रौ-
दुदंष्ट्रा करालांश्च सिंहास्यान् सर्प
हस्तकान् । स तान् दृष्ट्वा प्रकम्पेत वि-
द्येत च मुहुर्मुहुः ॥ शिवा सध्याद व-
द्भोरामहारावाग्महानते । मृष्यति
दूतकाः सर्वे कर्णमूले तु तस्य हि ॥
गले पाश पुवङ्गांश्च कष्टे वङ्गांश्च
थोदरे । समाकृष्य नयन्त्येते हा-
हेति कदतो मुहुः ॥ म्रियमाणस्य
वा चेष्टा तामेव पुवदाम्यहं । पर
दुव्यापहरणं परत्वार्य्या विडम्बनं ॥
क्षणं परस्य सर्व्वं गृहीतं वैश्व
पापिभिः । पुन नैव पुदत्तं हिलो-
भाद्वाद विमोहितैः ॥ अन्यदेव

महापापं जपुतिगुहनेव च । कष्ट
मायास्त्रिते सर्वे म्रियमाणस्य तस्य च
॥ वानि कानि च पापानि पूर्वमेव
कृतानि च । आयास्त्रि कष्टमूलं हि
महापापस्य नान्यथा ॥ दुःखं मू-
पादयन्त्येते कफवङ्केन दाकणं ।
पीडाभिर्दाकणाभिश्च कष्टो घूरघू-
ब्रायते ॥ रोदते कम्पते हृत्यथं
मातरं पितरं पुनः । मरति भ्रात-
रं तत्र तार्य्यां पुत्रं पुनः पुनः ॥
पुन विमरणं याति महापापेन
मोहितः । तस्य पापान गृह्णति बहु
पीडा समाकृष्य ॥ पतते कम्पते
चैव महते च पुनः पुनः । एव पीडा
समाकृते दुःखं भुङ्क्ते हतिमोहितः
॥ तस्य पापाः सूदुःखेन महाकष्टैः
पुचालितः । अपानं मार्ग माश्रित्य
क्षणं काष्ठ पुयास्त्रिते ॥ एव पाया
दुरात्रानो लोभ मोह समविताः ।
नीयन्ते च महाभूते सुखा दुःखं वदा-
न्यहं ॥ इति पाद्ये भूमिथे सुग-
नोपाख्याने पापिनरणं नाम १७ अ-
ध्यायः ॥ ॥ पापिनां यनालय गनन
नाना योनि प्राप्ति विवरणं यथा । सू-
मनोवाच । अस्वारसकषे मार्गे कृ-
ष्यमाणो हि नीयते । दहन्तानः स-
दृष्टात्मा चेष्टमानः पुनः पुनः ॥ यत्र

नरग

नरग

तपो महातीव्रो द्वादशादित्य ता-
 पितः । नीयते तेन मार्गेण सङ्गुः
 सूर्य रश्मिभिः ॥ पर्वतेष्विव दुर्गेषु
 छायाहीनेषु दुर्मतिः । नीयते तेन
 मार्गेण क्लृप्ता तूष्णीं पीडितः ॥
 स दूतं हन्यमानस्त पदा दैतुः पर-
 श्रुतैः । कशाभिस्तु अद्यमानस्तु निन्द्य
 मानस्तु दुर्तकैः ॥ ततः शीतमघे मा-
 र्गे वायुना सेव्यते पुनः । तेन शी-
 तेन दूरी स भूत्वा याति न स शयः
 ॥ आकृष्यमाणो दूतेस्तु नाना दुःखेन
 नीयते । एवंपापी स दुष्टात्मा देव
 ब्राह्मण निन्दकः ॥ सर्व पाप समायु-
 क्तो नीयते यमकिङ्करैः । यमं प-
 श्यति दुष्टात्मा कृष्णाङ्गनचयोपमं ॥
 तद्गुणं दारुणं भीमं यमदूतैः स-
 न्नावृतं । सर्वव्याधि समाकीर्णं चित्र-
 शृङ्खलं समन्वितं ॥ आकृतं महिष-
 देवं धर्मराजं द्विजोत्तमं । दंष्ट्रा-
 करालं मत्स्यं लयास्यं कालं समि-
 तं ॥ पीतवासं महाहस्तं रक्तग-
 क्कानुलेपनं । रक्तमाला कृताभू-
 वं पदाहस्तं त्रयङ्गुरं ॥ एवं विध-
 महाकायं यमं पश्यति दुर्मतिः ।
 तं दूष्टं समनुपाशुं सर्व धम्यं बहिष्-
 तं ॥ यमः पश्यति तं दूष्टं पापि-
 श्टं धर्मकण्टकं । शत्रुवैरुं महादुः

थैः पीडाति दारुणदूतैः ॥ याव-
 द्गुणं सहस्रांशुं तावत्कालं पुपुच्य-
 ते । नाना नरक देशेषु पच्यते च
 पुनः पुनः ॥ नरकं पुपुच्यते य-
 क्मि कीटेषु पापकृत् । अनेधेय-
 पच्यते नित्यं हाहा भूतो विचे-
 तनः ॥ मरगणैष्वेव नापात्वा एव-
 याति सुनिश्चितं । एवंपापी स
 सङ्गुगं भूत्वा चैव सुदुर्मतिः ॥ पुन-
 र्जन्म पुनश्चामि वास योनिषु जा-
 तिसु । शयानि समनुपाशुं भुङ्गते
 पातकं पुनः ॥ ब्याहो भवति दु-
 ष्टात्मा ब्राह्मणं याति वै पुनः । मा-
 र्जारं शौकरिं योनिं सर्पयोनि-
 स्तथैव च ॥ नाना भेदानु सर्वासु
 तिर्यक्सु च पुनः पुनः । पाप प-
 क्रियु संयाति अन्यास गहितसु च
 ॥ टाण्डलं तिलं जातिषु पुलिन्दी-
 याति पापकृत् । एतन्ते सर्वना-
 थ्यातं पापिनां जन्म चैव हि ॥
 पाप पुण्य समाचारं सुदुर्गु कथितो
 मया । इति पाद्ये भूमिखण्डे सुम-
 नोपाख्याने पाप पुण्य विवेको-
 नाम ११ अध्यायः ॥ ॥ ॥ शाल-
 गुणं शिला स्पर्शं मरुग कलं यथा ।
 राजान उचुः । यथा नारायणन्यास-
 क्लेशः शशुरतां गतो । यथा नृपा

ईमे लोकाः क्षययो वाङ्मनाः ॥
 पुण्यं तत्र विद्वान् वा हरो
 विद्वित् मानसाः । पृथग् मियं
 भक्तिः क्व जज्ञा पद्मनाभनः ॥ कस्य
 वा शिक्षिता राजन् किं वा नैसर्गि-
 की तव । श्रोतुमिहामहे राजन् त्रि-
 जगत्कुरु पावनी ॥ कथां तामव-
 तीक्ष्णतः संसाराश्रम नाशिनीं ।
 शशिर्वस उवाच । श्री पुंसो रारायो
 यूयं श्रुतामोष विक्रमाः । वृत्तं
 यद्भवत् कथं दिशति तद्वृत्तिं लक्ष-
 णां ॥ पुरा युगं सहस्रांशु गृध्रा हृ-
 प्तिमांसभृकः । गृध्रीयं मे प्रिया-
 रण्ये कृतनीडो वनस्पतो ॥ चकार
 कामं सर्वत्र वनोपवन संजले । मृ-
 तानां पतिपतनैः पाणिनां वृत्ति
 कल्पको ॥ एतदा लुक्कः क्रोरा लुलो-
 त पिशिताशिनो । आवां वीक्ष्य
 गृहे पृष्ठं गृधुं तत्राप्यथोजवत् ॥
 तं वीक्ष्य ज्ञात विश्राब्धो क्रुधया प-
 रिपीडितो । श्री पुंसो पतितो
 तत्र मांसं शोणितं चेतसो ॥ व-
 द्धावावां वीक्ष्य शिचा हवादापत्यं
 लुक्कः । जगुह कष्टे तरसा चक्षुषा-
 धात पीडितः ॥ आवां गृहीत्वा ग-
 ष्ट्याः शिलायां सलिलाश्रिते ।
 मस्तिष्कं चर्णयामास मृत्कः पिशि

ताशनः ॥ चक्राक्षित शिला महा-
 मरणादपि त्र्यङ्गणत् ॥ ज्योति-
 र्गव विनानेन सद्यो त्रुत्वा चतुर्-
 लो ॥ प्राप्ते वैवृत्तं निलयं सर्व-
 लोक नमस्कृतं । ततः श्रुत्वा युग-
 शतं बुक्कणो लोक मागतो ॥
 बुक्कलोके पक्षशतं युगाना मुप-
 त्तुज्य वै । देवलोकं कालवशाद्ग-
 तं युगं चतुःशतं ॥ ततो भुवि
 नृपा सुवात् वदन् सूनू ररहं मरन् ।
 हरे रनगृहं लोके शालगुम
 शिलाश्रुयं ॥ जातिमरतुं गणुक्याः
 किं तस्याः कथयाम्यहं । यद्भवत्
 स्पर्शनात्त्रेण माहात्म्यं नहदुत्तं
 ॥ चक्राक्षितशिलास्पर्श मरणस्ये-
 दृशं क्लमं । न जाने वासुदेवस्य
 सेवया किं भविष्यति ॥ इति क-
 लिपुराणे २५ अध्यायः ॥ ३ ॥ मरण-
 जनकं वस्तुनि यथा । अग्निं रापः त्रि-
 यो मूर्धः सर्पा राजजलानि च । नि-
 त्यं परोपसेव्यानि सद्यः प्राण-
 हरानि वट ॥ इति गाण्डे ११४
 अध्यायः ॥

मरुतः पूं मरणं । इत्युगादिकोषः ॥
 मरन्दः पूं मकरन्दः । इति शब्द-
 मरन्दकः रत्नावली ॥
 मराकाली श्री वृन्दकाली । विहादि

মরিচ

ইতি ভাষা। ইতি ব্রহ্মগালা ॥

মরারঃ পু° শস্যরক্ষণস্থান°। মরাই

ইতি ভাষা। ইতি জটাধরঃ ॥

মরালঃ পু° রাজহ°সঃ। ইতি জটা

ধরঃ ॥ কঙ্কণ° ॥ কারণুবঃ ॥ তুর

কমঃ ॥ বারিবাহঃ ॥ দাডিমীবি

পিন° ॥ খলঃ। ইতি সারস্বতঃ ॥

মসূণে ত্রি। ইতি ত্রিকাণ্ডশেষঃ ॥

মরালকঃ পু° কলহ°সঃ। ইতি রাজ

নির্ঘণ্টঃ ॥

মরিচ° স্ত্রী কক্কোলক° ॥ স্বনামখ্যাত

বর্তলাকার কটুদ্রব্যবিশেষঃ। তৎ

পর্য্যায়ঃ। পবিত° ২ শ্যাম° ৩ কো

ল° ৪ বল্লীজ° ৫ উষণ° ৬ যবনেষ্ট° ৭

বৃন্তফল° ৮ শাকাঙ্ক° ৯ ধর্মপত্তন°

১০ কটুক° ১১ শিরোবৃত্ত° ১২ বীর°

১৩ কফবিরোধি° ১৪ মৃ° ১৫ সর্ষহি

ত° ১৬ কৃষ্ণ° ১৭ বেঙ্গল° ১৮। অস্য

গুণাঃ। কটুত্ব°। তিত্তত্ব°। উষ্ণত্ব°।

লঘুত্ব°। শ্লেষ্ম বিনাশনত্ব°। শমীর

কৃমি হৃদোগ হরত্ব°। কচি কারক

ত্বক°। ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥ অপিচ।

মরিচ° বেঙ্গল° কৃষ্ণ মূষণ° ধর্মপত্ত-

ন°। মরিচ° কটুক° তীক্ষ্ণ° দীপন°

কফ বাতজিৎ ॥ উষ্ণ° পিত্তহর°

কক্ষ° শ্বাস শূল কৃমীন হরেৎ। ত-

দাদু° মধুর° পাকে নাত্যক্ষ° কটু

মরীচি

ক° শুক° ॥ কিঞ্চিভীকৃ গুণ° শ্লেষ্ম-

পুসেকি স্যাৎপিপ্তল°। ইতি ভা-

বপুকাশঃ ॥

মরিচঃ পু° মকববৃক্শ°। ইতি রাজ-

নির্ঘণ্টঃ ॥

মরিচপত্রকঃ পু° সরলবৃক্শ°। ইতি

রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

মরিচা পু° মৃত্যুঃ। ইতি চন্দ্রাঙ্ক-

কৌমুদ্যামুণাদিবৃত্তিঃ ॥

মরীচ° স্ত্রী স্বনামখ্যাতকটুদ্রব্যবি-

শেষঃ। তৎপর্য্যায়ঃ। ১। বেঙ্গল° ২

কোলক° ৩ কৃষ্ণ° ৪ উষণ° ৫ ধর্ম-

পত্তন° ৬। ইত্যমরঃ ॥ মরিচ° ৭

শ্যাম° ৮ বরিষ্ঠ°। ইতি জটাধরঃ ॥

আদু° স্য তস্য গুণাঃ। পাকে স্বাদু-

ত্ব°। শুকত্ব°। শ্লেষ্মপুসেকিত্বক° ॥

শুদ্ধস্য তস্য গুণাঃ। কচ্যত্ব°। অগ্নি-

দত্ত্ব°। কক্ষত্ব°। কটুত্ব°। উষ্ণত্ব°।

লঘুত্ব°। শূক্রনাশিত্বক°। ইতি

রাজবল্লভঃ ॥ অন্যৎ মরিচশব্দে

দুষ্টব্য° ॥

মরীচিঃ পু° মনিবিশেষঃ। সতুবৃক্ষ-

গোজ্যেষ্ঠনানসপুত্রঃ। অস্য ভাষ্য°।

কর্দমমুনিকন্যা কলা পুত্রঃ কশ্যপঃ

পুণ্ড্রিমাশক°। ইতি শ্রীভাগবতম-

ত° ॥ কৃপণঃ। ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥

মরীচিঃ পু° স্ত্রী কিরণঃ। ইত্যমরঃ ॥

ক

মক

বহুসংস্করণপরিমাণ। ইতি বৈদ্যক
পরিভাষা ॥

মরীচিকা স্ত্রী মৃগতৃষ্ণা। ইত্যমরঃ ॥
মরীচি রিব মরীচিকী স্বার্থে সংঘে
ইত্যাদিনা ইবার্থে কঃ। গীষ্মে ম-
কদেশসিকতা দাবককরাঃ পুতিফ-
লিকাঃ দরস্থানা জলভ্রেনা ভাস্তি
চন্দ্রাচিকা মৃগতৃষ্ণতি টীকাকারঃ।
উৎকট রবি রশ্মি জন্য ক্ষিতি বা-
স্প জালং মরীচিকা। দরশন্যে য-
ম্মুখ জল নিব দৃশ্যতে ইত্যপরে
। ইতি ভরতঃ ॥

মকঃ পুং পর্বতঃ ॥ নির্জলদেশঃ।
তৎপৰ্য্যায়ঃ। ধনু ২। ইত্যমরঃ ॥
দশেরকদেশঃ। যথা। শাল্বাস্ত কা-
রঙ্গক্ষীয়া মরবস্ত দশেরকাঃ। ইতি
হেমচন্দ্রঃ ॥ মকবকবৃক্ষঃ। ইতি
ভাবপুকাশঃ ॥ সূর্য্যবংশীয ভাবি
রাজবিশেষঃ। তস্য বিবরণং যথা।
রানাৎ জশো হুভূদতিথি স্ততো
হুভূম্বিষধাস্ততঃ। তন্মাদভূত পুণ্ড-
রীকঃ ক্ষেমধন্যভবত্ততঃ। দেবা-
নীক স্ততো হীনঃ পারিপাত্রো হুথ
হীনতঃ। বলাহক স্ততো হুর্কশ
রজনাত স্ততো হুভবৎ ॥ খংগা-
দ্বিধ্ত স্তম্বাঙ্কিরণোনাভ নংক্রি
তঃ। ততঃ পুন্নার্ণব স্তম্বান্নুদগলো

হথাগ্নিবর্গকঃ ॥ তন্মাৎ শীঘ্রো হুভ-
বৎ পুত্রঃ পিতামে হুতুলবিক্রমঃ।
তন্মাৎ মকং মাং কেপীহ বৃধক্ষা-
পি সুনিভকং ॥ কলাপ গ্রাম মা-
সাদ্য বিদ্ধি সত্তপসি স্তিতং। ত-
বাবতারং বিজ্ঞান্য ব্যাসাৎ সত্য-
বতী সূতাৎ। পুতীক্ষ্য কালং ল-
ক্ষাদং কালপুপ্ত স্ববাস্তিকং ॥
কল্লিকবাচ। মরো ভ্রু মতিবেক্ষ্যা-
মি নিজাবোধ্যাপুরে হুধুনা। হুভ্রা
ম্লেহানধর্ম্মস্থান পুজা ভূত বিহি-
সকান্ ॥ বিশাখযুপ ভূপাল স্তন-
যাং বিনযান্বিতাং। বিবাহে কচিরা-
পাকীং সুন্দরীং ভ্রু পুদাস্যতি ॥
ইতি কল্লিপুরণে ১৮ অধ্যায়ঃ ॥
মকজঃ পুং নখীনানগন্ধদুব্যং। ইতি
শব্দচন্দ্রিকা ॥ মকদেশজাতে ত্রি ॥
মকজা স্ত্রী মৃগেয়াকঃ। ইতি রাজ-
নিঘণ্টঃ ॥
মকটা স্ত্রী উচ্চলনাটমুক্তস্ত্রী। ইতি
শব্দরত্নাবলী ॥
মকণ্ডা স্ত্রী উচ্চলনাটানরী। ইতি
ত্রিকাণ্ডশেষঃ ॥
মকতঃ পুং বায়ুঃ ॥ দেবঃ। ইতি ভর-
ত ধৃত ব্যাডিঃ ॥ ঘণ্টাপাটলিবৃক্ষঃ
। ইতি শব্দচন্দ্রিকা ॥
মকৎ পুং বায়ুঃ। ইত্যমরঃ ॥ মক-

मकड

वकः । इति भावपुकाशः ॥ देवः ॥
 गुह्यिपर्णे स्त्री । इति नेदिनी ॥ प्
 क्रायाः स्त्री । इति शदरत्नावली ॥
 मकटकरः पुं राजनाथः । इति शद-
 चन्द्रिका ॥
 मकटक्रिया स्त्री अपानोत्सर्गः । वा-
 तकर्म इति ख्यातः । इतिकेचि ॥
 मकडः पुं चन्द्रवन्शीघ्रराजविशेषः ।
 स च अवीक्षितराजपुत्रः । यथा क्रो-
 ष्टिकवाच । आवीक्षितस्य नृपते
 मकडस्य महान्नयः । शोतुमिहामि
 चरितं श्रुते सो ष्टिचैष्टितः ॥
 चक्रवर्ती महाभागः शूरः क्राष्टो
 महानतिः । धर्मविक्रम ईष्टव सम्य
 क्पालविता भवः ॥ मार्कण्डेय उ
 वाच । स पित्रा समस्तो राज्ञ्यं
 प्राप्य पितृमहात् । धर्मतः पाल-
 यानाम प्रजाः पुत्रानिवोरसान् ॥
 इवाजसुमहान्छान् यथावत् प्राज्य
 दक्षिणान् । अत्रिक् परोहि त्रादे-
 शादनिर्विमो महीपतिः ॥ तस्य
 पुतिहत् चक्रमासीद्वीपेषु सप्तसु
 । गतयश्चाप्यविहिमाः षः पाता-
 लजलादिषु ॥ इत्यदि मार्कण्डेय
 पराण ॥
 मकडकः पुं मकडकः । इति भाव-
 पुकाशः ॥

मकड

मकटपथः पुं आकाशः । इति
 हेमचन्द्रः ॥
 मकटपालः पुं इन्द्रः । इति
 केचि ॥
 मकटपुत्रः पुं भीमसेनः । इति
 हेमचन्द्रः ॥ हनुमाश्च ॥
 मकटप्लवः पुं निःहः । इति त्रि-
 काण्डशेषः ॥
 मकटफलः स्त्री वनोपलः । इति
 शदमाला ॥
 मकटवान् पुं इन्द्रः । इति धरः ॥
 हनुमान् । इति शदरत्नावली ॥
 मकटसथः पुं इन्द्रः । इति धरणिः ॥
 अग्निः । वायुसथ इत्यमरदर्शनात् ॥
 मकटान्दोलः पुं ध्वित् । इति
 शदमाला ॥
 मकटिष्ठः पुं गुगुलुः । इति राज-
 निर्घण्टः ॥
 मकडजः स्त्री वाततूलः । वुडीरसूता
 इति भाषा । यथा । ग्रीष्महासं वं-
 शकं वाततूलं मकडजं । इति
 हारावली ॥
 मकडवा स्त्री तानुमूलाक्षुपः । थिरा इ
 इति भाषा । इति रत्नमाला ॥
 मकटथः पुं अथः । इति त्रिकाण्ड-
 शेषः ॥ देववथः । इति हेमचन्द्रः ॥
 मकडमः पुं विट्थदिरः । इति रत्न-

मकव

माला ॥

मकवत्रा स्त्री आकाशः । इति त्रिका-
शेषः ॥

मकवाहः पुं धूमः । इति त्रिकाश-
शेषः ॥ अग्निः । इति शब्दमाला ॥

मकद्विपः पुं उष्ट्रः । इति त्रिकाश-
शेषः ॥

मकमाला स्त्री पूका । पिडिंशाक
इति भाषा । इत्यमरः ॥

मकपिः पुं उष्ट्रः । इति हेम-
चन्द्रः ॥

मकतुः स्त्री हाशेरकदेशः । नार-
तयार इति भाषा । इति त्रिकाश-
शेषः ॥ निर्जलभूमिश्च ॥

मकतुकहः पुं करीरवृक्षः । इति
भावपुकाशः ॥ मकतुमिजाते त्रि ॥

मकलः पुं कारगुवपक्षी । इति
हेमचन्द्रः ॥

मकवः पुं वृक्षविशेषः । मकवा इति
नागदाना इति च भाषा । तत्पर्याय-
यः । खरपत्रः २ गह्वपत्रः ३ फणि-
ज्जुकः ४ बलवीर्यः ५ शीतलकः ६
सुरासः ७ समीरणः ८ जघीरः ९
पुष्टजसूनः १० मकवकः ११ आज-
असुरतिपत्रः १२ नरिचः १३ अस्य
गुणाः । कटुत्वम् । तिक्तत्वम् । उष्णत्वम् ।
कृमि हृष्ट विट्काधान शूल नान्द्य

मकस

द्वग्नाव नाशितृक्ष । इति राजनिर्घ-
ण्टः ॥ अपिच । मकवको मकवको
मकमकंरपि मृतः । फणी फणिज्जु-
कश्चापि पुष्टपुष्टः समीरणः ॥ म-
करपिपुदो हृद्यस्तितोक्षः पित्त-
लो नष्टः । वृश्चिकादि विष श्लेष्म-
वात हृष्ट कृमि पुण्ड ॥ कटुपाक
रसो कटु स्तिको कफः सुगन्धि-
कः । इति भावपुकाशः ॥

मकवकः पुं कण्टकिवृक्षविशेषः ।
मयना इति भाषा । तत्पर्यायः ।
पिण्डीतकः २ श्वसनः ३ करहाटकः
४ शल्यः ५ मदनः ६ ॥ हृत्पत्र-
लसी । तत्पर्यायः । समीरणः २
पुष्टपुष्टः ३ फणिज्जुकः ४ जघीरः ५
। इत्यमरः ॥ जघीरतेदः । इति
तटीकायां भरतः ॥ पुष्टवृक्षवि-
शेषः । मकवाफल इति भाषा ।
तत्पर्यायः । शूलपुष्टः २ तिलकः
३ हलकः ४ ॥ रूपविशेषः । नाग-
दाना इति भाषा । तत्पर्यायः ।
खरपत्रः २ गह्वपत्रः ३ । इति रत्न-
माला ॥ व्याघ्रः ॥ राहः ॥ तयान-
कः ॥ इति जटाधरः ॥

मकसमुव स्त्री चाणक्यमूलकः । इति
राजनिर्घण्टः ॥

मकसमुवा स्त्री महेन्दुवाकणी ॥ कृदु-

मर्कट

दुरालभा । इति राजनिर्घण्टः ॥

मर्कटः स्त्री ऋदुदुरालभा । इति
राजनिर्घण्टः ॥

मर्कटः पुं मृगविशेषः । इत्युणादि-
कोषः ॥ मयूरः ॥ शटी । इति स०
क्षिप्तसारोणादिवृत्तिः ॥

मर्कटुवा स्त्री कार्पासी ॥ यवासः ॥

ऋदुथदिरः । इति राजनिर्घण्टः ॥

मरौलिः पुं मकरः । यथा । जल-
कपस्तु मकरो मरौलि रसिदंष्ट्रकः
। इति त्रिकाण्डशेषः ॥

मरौलिकः पुं मकरः । इति शब्द-
रत्नावली ॥

मर्क सर्पे । सौत्रधातुरयः । इति
कविकल्पद्रुमः ॥ मर्कटः । इति दुर्गा-
दासः ॥

मर्कः पुं देहः ॥ वायुः । इत्युणादि-
कोषः ॥ वानरः । इति शब्दरत्ना-
वली ॥

मर्कटः पुं गलगण्डपङ्गी । हाड-
गिल इति भाषा । इति शब्दरत्ना-
वली ॥

मर्कटः पुं वानरः । इत्यमरः ॥
उर्गनाभः ॥ स्वावरविषभेदः ।
इति हेमचन्द्रः ॥ गलगण्डपङ्गी ।
हाडगिल इति भाषा । इति त्रिका-
ण्डशेषः ॥

मर्कर

मर्कटकः पुं शस्यभेदः ॥ वानरः ॥

लता । इति मेदिनी ॥ मत्स्यभेदः
॥ दैत्यः । इति शब्दरत्नावली ॥

मर्कटतिन्दुकः पुं अशीलुः । इति
भावपूकाशः ॥

मर्कटपिप्ली स्त्री अपामार्गः । इति
राजनिर्घण्टः ॥

मर्कटपियः पुं म्हीरवृक्षः । इति
शब्दमाला ॥

मर्कटवासः पुं लतातन्तुः । माकड-
शारङ्गल इति भाषा ॥ ३७ पर्या-
यः । आशावहः २ । इति शब्दरत्ना-
वली ॥

मर्कटशीर्षः स्त्री हिन्दूला । इति रत्न-
माला ॥

मर्कटान्यः स्त्री तान्नुः । इति हेम-
चन्द्रः ॥ वानरमुखः तद्वति त्रि ॥

मर्कटी स्त्री कपिकहः ॥ अपामार्गः
॥ अज्जमोदा । इति राजनिर्घण्टः ॥
करञ्जभेदः । माकडाकरञ्जा इति
भाषा । इत्यमरः ॥ वानरी च ॥

मर्कटेन्दुः पुं काकतिन्दुकवृक्षः ।
यथा । काकेन्दुः जलकः काकपी-
लकः काकतिन्दुको । मर्कटेन्दुः मि-
रुपुत्रो द्यावेतो तत्र कीर्तितः ॥
इति शब्दचन्द्रिका ॥

मर्करः पुं भृङ्गराजः । इति शब्द-

मर्दित

नर्म

रत्नावली ॥
 मकरा स्त्री दरी ॥ भ्रा० ॥ सुरका ॥
 निम्बलास्त्री । इति विश्वः ॥
 मर्क क गृहे । सौत्रो ह्यं धातः ।
 इति कविकल्पद्रुमः ॥ तालव्यवर्गपु-
 थमास्तः । मर्कः । इति दुर्गादासः ॥
 मर्जुः स्त्री शुद्धिः । इति नेदिनी ।
 मर्जुः पुं रजकः । इति हेमचन्द्रः ॥
 पीठमर्दः । इति शब्दरत्नावली ॥
 मर्तः पुं मनुष्यः । इति सिद्धांश-
 कौमुद्याः णादिवृत्तिः ॥ माणवकः ।
 इति संक्षिप्तनारोणादिवृत्तिः ॥
 मर्तः पुं मनुष्यः । इत्यमरः ॥
 मर्तमलोकः । इति जटाधरः ॥
 मर्दनं स्त्री अङ्गमर्दनं । गाढापा
 इति भाषा । तत्पर्यायः । मर्दाह-
 नं २ । इत्यमरः ॥ मर्दनं ३ । इति
 शब्दरत्नावली ॥ अस्य षुणाः । भ्रुम-
 हरत्वं । निद्रा शूक्र सूथपुदत्वं ।
 मांस रक्तं त्वक् पुसमकारित्वं । वायु
 कफ नाशित्वं । इति राजवल्लभः ॥
 चूर्णं । इति मृद धात्वर्थं दशमः ॥
 मर्दलः पुं वाद्यविशेषः । मादल
 इति भाषा । इत्यमरः ॥ तत्पर्याय-
 यः । षुकः २ । इति शब्दरत्नावली ॥
 मर्दितं त्रि गुञ्जितं । इति विशेष्य-
 निघ्नवर्गटीकायां भरतः ॥ चूर्णितं

। यथा । तिष्ठिडीकलरसेन मर्दि-
 त्से रानवाण इति विश्वतो रसः ।
 इति भावपुकाशः ॥
 मर्ष गत्यां । इति कविकल्पद्रुमः ॥
 मूर्धति । इति दुर्गादासः ॥
 नर्म स्त्री श्वकपं । तद्धं । यथा । नृगया
 न विगीयते नृपै रपि धर्माग्न
 नर्म पारंगैः । अर सुन्दर नां यद-
 त्यज्ज स्वयं धर्मः सदयोदयोद्भूलः
 ॥ इति नैषधीय द्वितीयसर्ग श्लोक
 व्याख्याने भरतः ॥ सक्निहानं ।
 इति लिङ्गादिसंगृहे अनरं भर-
 तो ॥ जीवहानं । इति राजनिर्घ-
 ण्टः ॥ ॥ अथ नर्माणि । सन्निपा-
 तः सिरा स्नायु सक्नि नां साहि स-
 त्तवः । नर्माणि तेषु तिष्ठन्ति प्राणाः
 खलु विशेषतः ॥ सप्तोत्तरं शतं
 सन्ति देहे नर्माणि देहिनां । ता-
 न्येकादश नांसे स्य रश्तावहिषु
 सन्ति हि ॥ सक्निनां विंशति स्तानि
 स्नायूनां सप्तविंशतिः । चत्वारिंश-
 त्तथै षष्ठं सिरा नर्माणि तत्र तु ॥ ॥
 द्वाविंशतिः सक्निगणे तावन्त्येव
 त्कृद्द्वये । द्वादशोरसि अङ्को च
 पृष्ठदेशे च तद्दश ॥ ग्रीवाया उद्ध-
 भागे तु सप्तत्रिंशन्नतानि हि ॥
 नर्माणि इतानि सन्ति पक्षधा भवन्ति

মর্মা

মর্মা

। তান্যাহ । সদ্যঃ পুণ হরাণিসু;
 মর্মাণ্যেকোনবিশতিঃ । মর্মাদেশা
 দ্ববস্ত্রিশংসু্যঃ কালাস্তর নারকাঃ
 ॥ চত্বারিশং চত্বারি বৈকল্যং জন-
 বস্তি হি । মর্মাষ্টকং কজাকারি বি-
 শল্যশ্চত্রিকং নতং ॥ শ্ৰীকটকান্য
 ধিপতিঃ শঙ্কৌ কঠ সিরো গুদং ।
 হৃদয়ং বস্তি নাভ্যৌ চ সদ্যো বস্তি
 হতানি চেৎ ॥ # ॥ শ্ৰীকটকানি
 ঘ্রাণ শোত্র জিহ্বা সস্তপকানাং সিরো
 নুখানাং শিরসো মধ্য্যে সংযোগ
 স্থানং তানি চত্বারি সিরামর্মাণি চ-
 তুরঙ্গল পুনাগানি হতানি সস্তি স-
 দ্যোনারকানি । অধিপতিঃ নস্তক
 স্য ন্যস্তরে সন্ধি নিরয়োঃ সন্ধিপা
 ত উপস্থিত্যেদোদাবর্তঃ স এতঃ স-
 য়ি নভেদং অক্ষাকুল পুনাগং সদ্যো
 নারকং । শঙ্কৌ কবারস্তোপরি কর্ণ
 ললাট মধ্য্যে তৌ দ্বৌ অহিনম্মণী
 অক্ষাকুলে সদ্যোনারকে । কঠ
 শিরোঃ নাতৃতাঃ গ্রীবায়া উভয়পা-
 শ্বয়ো শ্চতসু শ্চতসুঃ শিরোস্তা অষ্টী
 শিরামর্মাণি চতুরঙ্গলান সদ্যো-
 নারকাণি গুদং পুসিকনেকং নাংস
 মম্ম চতুরঙ্গলং সদ্যোনারকং । হৃ-
 দয়ং স্তনযো মধ্য্যনানাশ্ব দ্বারনে
 কং শিরামম্ম চতুরঙ্গলং সদ্যোনা

রকং । বস্তিঃ নাভি পৃষ্ঠ কটী মুষ্ণু গুদ
 বহুগ সেফসাং মধ্য্যে বস্তি স্তনত্বক
 এহহারো হুঃখাম্মুখঃ স্নায়ুনম্মেদং চ
 তুরঙ্গলং সদ্যোনারকং । নাভিঃ পু-
 সিকা নিরামম্মেদং চতুরঙ্গলং স-
 দ্যোনারকং ॥ # ॥ বক্ষোমর্মাণি
 সীমস্তা স্তল ফিপেন্দ্রবস্তয়ঃ । বৃষ্ণ-
 ত্যৌ পাশ্বজৌসক্ষৌ কটী কতকণে চ
 যে ॥ নিতম্বাবিতি চৈতানি কালা-
 স্তরহরাণি তু । বক্ষোমর্মাণি স্তন-
 মূল স্তন রোহিতা হর্ণলাগাপস্ত-
 য়াঃ স্তননূলে স্তনযো রথস্তাদ্যঙ্গলং
 যাবৎ দ্বৈ সিরামম্মণী অক্ষাকুলে ক-
 ফপূর্ণকোষ্টতয়া কালাস্তরনারকে ।
 স্তনরোহিতে স্তনযো কপরি দ্ব্যঙ্গ-
 লং যাবৎ দ্বৈ নাংস মর্মাণী রক্তপু-
 রিতকোষ্টতয়া কালাস্তরনারকে ।
 অপলাগৌ অংশকটয়ো রথস্তাৎ-
 পার্শ্বয়ো কপরি দ্বৌ সিরামম্মণী
 অক্ষাকুলে রক্তেন পৃথতাক্তেন কা-
 লাস্তরনারকে । অপস্তম্বৌ উরস
 উভয়তো নাভ্যৌ বাতবহে সিরো-
 মর্মাণী অক্ষাকুলে বাতপূর্ণকোষ্টতয়া
 কাস স্থানাত্যাঞ্চ কালাস্তরনারকে
 । সীমস্তাঃ শিরসি পঞ্চ সন্ধয়ঃ স-
 ক্তিমর্মাণি চতুরঙ্গলাঃ উদ্বাদ ভব
 চিত্ত বিনাশৈঃ কালাস্তরনারকাঃ !

নর্মা

নর্মা

তলানি নর্মাঙ্কলি বৃনক্রম্য হস্ত
 নধ্যং তলং এব নুপরস্য হস্তস্য
 পাদযোশ্চ চত্বারি তলানি নাংসন
 ম্যাণ্যঙ্কালানি কজাতিঃ কালান্ত-
 রনারকাণি। ক্ষিপাণি অঙ্কষ্টাঙ্কল্যে
 মধ্যং ক্ষিপুং তচ্ছ হস্তযোর্দে পাদযো
 র্দে এবঞ্চ হারি স্নায়ুনম্যাণ্যঙ্কালানি
 ন্যাক্ষেপকেন কালান্তরনারকাণি।
 ইন্দ্রবস্ত্রঃ পুরকোষ্ঠয়ো মধ্য্যে দ্বৌ জ
 হ্বয়ো মধ্য্যে দ্বৌ এবং চত্বারো নাংস-
 নম্যাণ্যঙ্কালানি শোণিতক্ষয়েণ কা-
 লান্তরনারকাঃ। বৃহতেয়ো স্তনমূল্য
 দুভগতঃ পৃষ্ঠবংশং যাবৎ সিরামমণী
 অঙ্কঙ্কলে শোণিতাতিপ্তবৃতি নি-
 ত্তৈ কপর্দৈঃ কালান্তরনারকে।
 পার্শ্বসন্ধী ভঘন পার্শ্বযোঃ সন্ধী
 সিরামমণী অঙ্কঙ্কলৌ শোণিত
 পূর্ণকোষ্ঠতয়া কালান্তরনারকৌ।
 কটীকতরণে ত্রিক সন্নিধানৈ উভ-
 যতঃ শোণিকাণ্ডং লক্ষীকৃত্যস্থিনী
 অস্থিনম্যাণী অঙ্কঙ্কলে শোণিত ক্ষ-
 যাৎ পাণ্ডু বিবর্ণ রূপং কৃত্বা কাল-
 অন্তর নারকে। নিতম্বৌ পুসিজৌ দ্বৌ
 অস্থিনম্যাণী অঙ্কঙ্কলাবধঃ কাষশে-
 ষেণ দৌর্ভল্যেন চ কালান্তরনারকৌ
 ॥৯॥ লোহিতাঙ্কালি জানুর্বা কট্টা
 বিটপ কূপরাঃ অঙ্কন্দরে কক্ষরে

বিধরে সক্রকাটিকে। অংসাংসফল-
 কাপাঙ্কালীনে মন্যে ফণে তথা।
 বৈকল্যকীরকাণ্যাহ রাবভৌ দ্বৌ ত-
 থৈব চা। লোহিতাঙ্কালি উর্বো কঙ্ক-
 নধো বহুগ সন্ধে লোহিতাঙ্কং তচ্ছ
 দ্বে বাষ্বে। দ্বে উর্বো রেবং তানি চ-
 ত্বারি সিরামম্যাণ্যঙ্কালানি বৈক-
 ল্যকারকাণি তত্র শোণিত ক্ষয়েণ
 পক্ষাঘাতঃ সন্ধিসান্দো বা। আণযঃ
 জানুন উর্ধ্ব মূভয়োঃ পার্শ্ব বা দ্ব্য-
 কুলী একম্বিন্ জানুনি দ্বে অপরম্বি-
 ন্ দ্বে এবং চতসুঃ স্নায়ুনম্যাণ্যঙ্কঙ্ক-
 লী বৈকল্যকর্য্যঃ তত্র শোণিতাতি-
 বৃদ্ধিঃ সন্ধিস্তম্ভশ্চ। জানুনী জঙ্কো-
 ষোঃ সন্ধী সন্ধিনম্যাণী দ্ব্যঙ্কলে বৈ-
 কল্যকরে তত্র খঞ্জতা। উর্ধ্যঃ দ্বে
 উর্বোমধ্য্যে দ্বে পুগণ্ডবো মধ্য্যে এবং
 চতসুঃ সিরামম্যাণ্যঙ্কালানি বৈক-
 ল্যকর্য্যঃ তত্র শোণিতক্ষয়াৎ সন্ধি-
 শোষঃ। কূর্টঃ পাদযো রঙ্কষ্টাঙ্কল্যে
 মধ্য্যে তযো কঙ্ক নধ্যশ্চ এবং চত্বারঃ
 স্নায়ুনম্যাণি বৈকল্যকরা স্তত্র পাদ-
 যো ভূর্নগ বেপনে ভবতঃ। বিটপে
 দ্বে বহুগ বৃষণযো মধ্য্যে স্নায়ুনম্যাণী
 একাঙ্কলে বৈকল্যকরে তত্র ষাণ্ড্য
 নল্পশুকতা বা। কূপরৌ কফোণী
 ভৌ দ্বৌ সন্ধিনম্যাণী দ্ব্যঙ্কলৌ বৈক-

নর্মা

ল্যকরৌ তত্র বাহুমধ্যে সঙ্কোচঃ ।
 অক্ষন্দ্র নিতম্ব কৃপকৌ দ্বৌ সন্ধি-
 নর্মণী অর্দ্ধাঙ্গুলে বৈকল্যকরে তত্র
 স্পর্শাজ্ঞান অধঃকাষে চেষ্টোপঘা-
 তশ্চ । কক্ষধরে বক্ষঃ কক্ষযো অর্ধে
 দ্বে স্নায়ুর্মণী একাঙ্গুলে বৈকল্যক-
 রে তত্র পক্ষাঘাতঃ । বিধুরে কর্ণ পৃষ্ঠ
 তোধঃ সংশ্লিতে কিঞ্চিম্বিন্ধাকারে দ্বে
 স্নায়ুর্মণী অর্দ্ধাঙ্গুলে বৈকল্যকরে
 তত্র বাধির্ঘ্যং । ক্কাটিকে শিরে গ্নী-
 বযো কভমতঃ সন্ধী দ্বে সন্ধিনর্মণী
 অর্দ্ধাঙ্গুলে বৈকল্যকরে তত্র শিরঃক-
 ম্পঃ । অসৌ স্ককৌ স্নায়ুর্মণী অর্দ্ধা
 ঙ্গুলৌ বৈকল্যকরৌ তত্র বাহুস্তম্ভঃ ।
 অসফলকে পৃষ্ঠোপরি পৃষ্ঠবংশ মু-
 ভযত স্ত্রিক সম্বন্ধে গ্নীবায়া অসদ্ব-
 যস্য চ সংযোগো যত্র তপ্রিক অস্থি-
 নর্মণী অর্দ্ধাঙ্গুলে বৈকল্যকরে তত্র
 বাহ্বোঃ শন্যতা শোষশ্চ । অপা-
 দ্বৌ নেত্রযো রন্তৌ সিরানর্মণী অ-
 ঙ্গুলৌ বৈকল্যকরৌ তত্রাক্ষ্যং দৃ-
 ষ্ট্যপঘাতো বা । নীলে মন্যে চ কণ্ঠ
 নাডী মুভযত শ্চতস্রো ধমন্যা দ্বে
 নীলে দ্বে মন্যে তত্র একা নীলা একা
 মন্যা একম্বিন্ পার্শ্বে মন্যা নীলা
 অপর্ম্বিন্ পার্শ্বে দ্বে দ্বে সিরানর্ম-
 ণী দ্ব্যঙ্গুলে দ্ব্যঙ্গুলে বৈকল্যকরে তত্র

নর্মা

মুক্তা বিকৃতম্বরতা রসাগাহিতা চ
 । ফণে ঘ্রাণ মার্গ মভযতঃ অভ্যন্তরে
 সিরানর্মণী অর্দ্ধাঙ্গুলে বৈকল্যকরে
 তত্র গন্ধাজ্ঞান আবর্তো ক্রবোধ-
 পরি নিম্নযোঃ সন্ধিনর্মণী অর্দ্ধাঙ্গু-
 লৌ বৈকল্যকরৌ তত্রাপ্যাক্ষ্যং দৃষ্ট্য-
 পঘাতো বা ॥ ৯ ॥ গুল্লী দ্বৌ মণিব-
 দ্বৌ দ্বৌ তথা কূর্শশিরাংসি চ কজা-
 করাগি জানীযাদষ্টাবেত নি সন্ধিনা-
 ন্ ॥ গুল্লী ঘটিকে সন্ধিনর্মণী দ্ব্যঙ্গু-
 লৌ কজাকরৌ তত্র কজা পাদস্তম্ভ-
 খঞ্জতা বা । মণিবদ্বৌ হস্তপুকোষ্ঠ
 সন্ধী সন্ধিনর্মণী দ্ব্যঙ্গুলৌ কজাকরৌ
 তত্র হস্তমোঃ ক্রিণা রাহিত্যং । কৃষ্ণ
 শিরাংসি গুল্ল সন্ধে রম্ভ উভযতঃ
 একম্বিন্ পাদে দ্বে দ্বে চ দ্বিতীয়ে
 এব চত্বারি স্নায়ু মন্যাণ্যেকাঙ্গুলানি
 কজাকরাণি তত্র কজাশোফশ্চ ॥ ৯ ॥
 উৎক্ষেপৌ স্থাপনী চৈব বিশল্যম্ব-
 ত্রিকমতং । উৎক্ষেপৌ শত্ৰুযো রূপ-
 রি কেশান্ যাবৎ স্নায়ুর্মণী অর্দ্ধা-
 ঙ্গুলৌ তযো বিক্ৰযোঃ সশল্যো জী-
 বেৎ পাকাৎ পতিত শল্যো বাউদ্ধ ত
 শল্যস্ত নিযেত অতএব বিশল্যম্ব-
 দ্বত শল্যং হস্তীতি বিশল্যম্বং নর্মণী
 স্থাপনী একাক্রবো অর্ধে সিরানর্ম-
 দ অর্দ্ধাঙ্গুলং বিশল্যম্বং । সপ্তমাত্রা-

मर्मवि

मर्म्यादा

क्तरे हन्यः सद्यः प्राणहराणि हि ।
 कालान्तर प्राणहरं गच्छे मासे च
 मारकं ॥ सद्यः प्राणहरं चास्ते
 विद्वं कालेन मारयेत् । कालान्तर
 प्राणहरं नष्टे विद्वञ्च दुःखदं ॥
 अन्ते मर्मसनीपे । मर्म्याप्यधिष्ठाय
 हि ये विकारा मूर्च्छन्ति काये विवि-
 धा नराणां । प्रायेण ते कृहृत्तमा
 भवन्ति वैदेत्येन यत्रै रपि जाय-
 नानाः ॥ इति भावपुकाशः ॥ * ॥
 मर्मस्पशनिबेधा यथा । परस्फेत्त्रे
 गां चरन्तीं नचाचक्रीत कस्यचित् ।
 न सस्यसेत् सूतके च न कं वै मर्म
 ण स्पृ श्ते ॥ इति कर्मपुराणे उ-
 परिभागे १५ अध्यायः ॥
 मर्मकीलः पूं भर्ता । इति ऊटाधरः ॥
 मर्मज्ञः त्रि मर्मविद् । तद्भुञ्जः ।
 मर्मं चकपः सक्रिश्नानं वा तज्ज्ञा-
 नमति वः सः ॥
 मर्मरः पूं वज्रस्य पञ्चस्य च ध्वनिः ।
 मड्मड्मड्म इति भावा । इत्यनरः
 मर्मरी स्त्री पीतदाक । दाकहरिदा
 इति ख्याता । इति मेदिनी ॥
 मर्मरीकः पूं दीनः । इत्युगादि-
 कोषः ॥
 मर्मविद् पूं मर्मज्ञः । तत्पर्यायः ।
 कर्पटिकः २ । इति त्रिकाण्डशेषः

॥ मर्मिकः ३ मर्मवेदी ४ । इति
 ऊटाधरः ॥
 मर्मवेदी पूं मर्मविद् । तद्भुञ्जः ।
 इति ऊटाधरः ॥
 मर्मस्पृक् त्रि मर्मपीडकः । तत्प-
 र्यायः । अकञ्चदः २ । इत्यनरः ॥
 व्यथकः ३ । इति हेमचन्द्रः ॥
 मर्मविद् त्रि सक्रिश्नानवेधकर्ता ॥
 मर्मविद् मर्मज्ञः । यथा । चिरं त्रि
 सिद्धा मर्मविदुामो विजति तन्मव
 शदायमान मव्यात् सीन्द्रयदं क-
 गवाचरं ॥ इति भट्टिकावे ५ सर्गः
 ॥ मर्म्याणि लिख्यतीति हिप् त्रिः दी-
 कहो धड्काविति दीर्घं निर्देशात्
 क्वचित् द्विवन्ते पूर्वपद दीर्घं स्या-
 दिति सूचितं आड पूर्वस्य रूपं
 वा मर्म्याविद् मर्मज्ञो वा वेत्ते क-
 पः । इति तट्टीक्यां भरतः ॥
 मर्मिकः त्रि मर्मविद् । इति ऊटाधरः
 मर्म्या व्य सीमा । इति मर्म्यादाशब्द-
 टीकायां रायनभट्टः ॥
 मर्म्यादा स्त्री न्याय्यपथस्थितिः । तत्
 पर्यायः । म्हा २ धारणा ३ स्थितिः
 ४ । इत्यनरः ॥ पर्यादीवत्ते मर्म्या-
 दा पर्याड् पर्यात् दाक्षेण ७ः नि-
 पातनात् पस्य मः । इति तट्टीका-
 यां भरतः ॥ मर्म्येति सीमाशब्दे

মল

ম

অব্যয় তত্র দীযতে মৰ্য্যাদেতি বা-
নী । ইতি রায়মুদ্রটঃ ॥ নিবৃত্ত
ংব্রুতি মৰ্য্য তাং দদাভীতি ম-
ৰ্য্যাদা । ইতি সারসুন্দরী ॥ সীমা
। ইতি জটাধরঃ ॥ কুলং । ইতি
হেমচন্দ্রঃ ॥

মৰ্য্যাদকঃ ত্রি মৰ্য্যাদাকর্তা । মৰ্য্য-
দাং করোভীতি কর্তরি চষেকাদি-
তি কণ্ পুত্ৰ্যে কে হকঃ স্বো হে-
তু বেতি আকারস্য হুবে নিল্লমো
হং শব্দঃ ॥

মৰ্ষ পূতৌ ॥ গাতৌ । ইতি কবিকল্প-
ক্রমঃ ॥ মৰ্ষতি পথসা জস্ত্রং চেটী ।
ইতি দুর্গাদাসঃ ॥

মৰ্ষঃ পুং ক্ষান্তিঃ । মৰ্ষধাতো ভাবে
যঞ পুত্ৰ্যে ন নিল্লমঃ ॥

মৰ্ষাং স্ত্রী ক্ষমা । মৰ্ষধাতো ভাবে
অনট্ পুত্ৰ্যে ন নিল্লমঃ ॥

মৰ্ষিতঃ ত্রি ক্ষমায়ুক্তঃ । ক্ষান্তিবি-
শিষ্টঃ । মৰ্ষধাতোঃ কর্তরি ক্ত পু-
ত্ৰ্যে ন নিল্লমঃ ॥ ভাবে ক্তে স্ত্রী ॥

মৰ্ষিতবান্ ত্রি ক্ষান্তঃ । মৰ্ষধাতোঃ
কর্তরি ক্তবত্ পুত্ৰ্যে ন নিল্লমঃ ॥

মল ও ধৃতৌ । ইতি কবিকল্পক্রমঃ ॥
ও মলতে । ইতি দুর্গাদাসঃ ॥

মলঃ পুং স্ত্রী পাপং ॥ বিট্ ॥ কিউ-
। ইত্যনরঃ ॥ পাপং কিশিষং ।

বিট্ বিষ্ঠা । কিউ কলকো মগুরা-
দি স্বেদাদি ক্ত এষ মলঃ ॥ বসা শূক্ৰ
নস্ফ্রজ্জা মূত্রং বিট্ কর্ণবিম্বাঃ ।
শ্লেষ্মাশু দ্বিধিকা স্বেদো ঘাদৈশতে
নৃগাং মলাঃ ॥ ইতি স্মৃতিঃ । ইতি
তটীকায়াং ভরতঃ ॥ কপূরং ।
ইতি শব্দচন্দ্রিকা ॥ বাত পিত্ত-
কফাঃ । যথা । সর্ষেবা মেব রো-
গাণাং নিদানং জপিতা মলাঃ ।
তৎ পুকোপস্যত্ পোকুং বিবিধা-
হিত সেবনং ॥ ইতি নাথবক্ষরঃ ।

মলম্বঃ পুং শাল্মলীকন্দঃ । ইতি
রাজনির্ঘণ্টঃ ॥ মলনাশকে ত্রি ॥

মলম্বী স্ত্রী নাগদমনী । ইতি রাজ-
নির্ঘণ্টঃ ॥

মলম্ব ক্লী পুং । ইতি শব্দচন্দ্রিকা
॥ মলোক্তবে ত্রি ॥

মলদ্বিতং ত্রি মলিনং । ইত্যনরঃ ॥
মলদুর্বা পুং জয়পালঃ । ইতি রাজ-
নির্ঘণ্টঃ ॥

মলনং স্ত্রী মর্দনং । ইতি মেদিনী ॥
মলনঃ পুং পটবাসঃ । তাঁবু ইতি

ভাষা । ইতি মেদিনী ॥
মলপুঃ স্ত্রী কাকোডুঘরিকা । ইত্য-
নরঃ ॥

মলভুক্ পুং কাকঃ । ইতি শব্দরত্না-
বলী ॥

मलमा

मलमा

मलमादिनी जी कटका । इति राज
निषण्टः ॥

मलमासः पुं अर्धमासः । तत्र
पर्यायः नक्षत्रैः च २ अर्धमासः
३ अर्धमासः ४ नपुंसकः ५ ।
तस्य लक्षणं यथा । वरिसंक्रान्ता
भावविशिष्टं चान्द्रमासं मलमा-
सम् । इति शुक्रविवेक टीकायां
श्रीकृतकलकारः ॥ अपिच ।
ज्योतिषे । अमावस्या द्वयं यत्र
रविः क्रान्तिवर्जितः । नलमासः स
विज्ञेयो विक्रमवृत्ति कर्कटे ॥
अमावस्या द्वयं अमावस्या द्वयास्त्य
क्षणद्वयः । रविसंक्रान्तिभ्यां रवि-
क्रियेण पञ्चिकापातासंयोगक-
पात्त्या यथाक्रमं वर्जितं तेन द-
र्शयान्त्य क्षणद्वयं पूर्वापरयो रे-
व रवेः क्रियेण पञ्चसुत्र संयो-
गात्त्या यथा क्रमं योगेनाधिमा-
सः । संक्रान्ते रेकक्षणे क्रियेण
पञ्चि रपरक्षणे पूर्वसंयोग नाशः
उत्तर संयोगेण पञ्चिचेति क-
णद्वयं वृत्तिवृत्ति मिति नीमांसक सि-
द्धात् ॥ गृह्य परिशिष्ट ज्योतिः
पराशरौ । रविणा लङ्घितो नलस
चान्द्रः ख्यातो मलिगुः । तत्र
वर्द्धितं कर्म उत्तरं नासि कार

ये ॥ पराशरः । पञ्चदशेपि स-
क्रान्ति र्दि नस्यै सितान्ति ।
तदा तन्मास विहितं नूत्रे नासि
कारयेत् ॥ अत्र लङ्घनं मसंक्रमणं
रवे सुदा भवति यदा तन्मास तत्र
पूर्वमासास्त्यक्षणयो रेक राश्यावहि
तस्य रवे सुमासानुत्तर मेव राश्या-
नुत्तर संयोगः नदेक राशि हितस्य
नासव्यापन मात्रं तथादे चतुर्द-
श्या मेकराशौ संक्रान्तस्य पुति-
पत्रं पुथमक्षणे २ पर राशौ तत्र
पर राशौ च द्वितीयायां पुतिपदि
वा रवेः संयोगे २ परस्यपि म-
लमासता स्यात् अतएव ज्योति-
षे । अमावस्या परिहिमं रविसं-
क्रान्ति वर्जितं । मलमासं विज्ञानी-
यान्निहितं सर्वकर्मसु ॥ तस्यार्को
दर्शक शैलक राशौ दर्शयान्तिगः ।
अत्रैक राशिहार्कस्य दर्शं द्वयाति-
गत् नूत्रं । अतए पूर्वोपदर्शित-
यो नासयोः पूर्वसैव सन्भवति
न परस्य ॥ ३ ॥ मलमास कारणस्तु
ज्योतिषे । दिवसस्य हरत्यकः व-
ष्टिताग नूत्रो ततः । करोत्येक
महेश्वरं तथैवैकक्ष चन्द्रमाः ॥
एव नर्क तृतीयाना मदाना नधि-
नासकं । ग्रीष्मे जनयतः पूर्वं प

মলনা

মলনা

ষাট্বে তু পশ্চিমং ॥ তেন দিব-
 সস্য তিথেঃ ষষ্টিভাগং দণ্ডেনৈক-
 রবি হরতি ছেদয়তি উত্তরে ছেদ-
 মিত্যভিধানাৎ । ততশ্চ ঋতৌ স্যঃ
 সম্বন্ধে ষষ্টিনাডী ছেদাদহস্তিথশ্চৈ-
 দ মাকর্ষাং করোতি । এবং চন্দ্রোপি
 । এরমুক্ত ক্রমেণ বর্ষে দ্বাদশ তিথ্যা-
 স্বাক কালম্ করাদক্ষ তৃতীয়াগমদা-
 না মস্তে অর্ধং তৃতীয়ং যেষাং তে ত-
 থা গ্নীষ্মে মাধ্বাদি ষট্কে পূর্বং মা-
 ধ্বাদি ত্রিক পতিতং পঞ্চাদ্বাভে তু
 পশ্চিমং শ্রাবণাদি ত্রিক পতিতং ম-
 লনাসং চন্দ্রাকৌ জনযজ্ঞঃ । গ্নীষ্মে
 মাধ্বাদি ষট্কে ইতি যদুক্তং তদ্ব্যক্ত-
 মাহ নিহিরঃ । মাধ্বাদিষু ষট্কেষু
 স্যাসি দর্শনং স্বদা । দ্বিরাষাটঃ স-
 বিজ্ঞেয়ঃ শেতে তু শ্রাবণে হচ্যুতঃ ॥
 দ্বিরাষাটো দ্বিরাষাটাদিঃ । শ্রাবণে
 সৌরশ্রাবণে । তথা চ জ্যোতিষে ।
 নিখুনস্থে । যদা ভানু রনাবস্যা দ্বয়-
 স্পৃশেৎ । দ্বিরাষাটঃ স বিজ্ঞেয়ো বি-
 ক্ষুঃ স্বপিতি কর্কটে । অনাবস্যা দ্বয়-
 তদন্ত্যক্ষণ দ্বয়ং স্পৃশেৎ সংযুগ্ম্যাৎ
 ন তন্মধ্যে রাশ্যস্তর সংযোগ ইত্যর্থঃ
 ॥ ৬ ॥ নন কর্কটাদি ত্রিকে অধিনাস
 গাতে তৎ পূর্বং মিথুন এবং হরিশ
 বনং তৎ স্বং মাধ্বাদি ষট্কে মাত্রে

কর্কটে তৎ । তত্রাহ রাজমার্ভণ্ডঃ ।
 কন্যা সিংহ জলীরেষু বদা দর্শনং দ্বয়-
 ভবেৎ । অগামানি তদা বর্ষে স্বলী-
 রে ন্যাক্তঃ বশেৎ ॥ মাধ্বাদিত্রিক
 শ্রাবণাদি ত্রিকাধিনাস বিবেচন ম-
 পেত্যতদর্থং । ইদমুক্ত মার্ভবর্ষ দ্বয়াধি-
 নাস পাত মৌচিত্য ক্রমাদুক্তং ক-
 চিত্তিথীনাং হ্রাস বাহুল্যেন দণ্ডে
 ষ্ট্যধিক ন্যূন দর্শনাদুক্ত কাল ন্যূন-
 ষিক কালেপি মলনাসো ভবতীতি
 সম্বন্ধপুকাশকৎ । বস্তুতস্ত বৈপন্নী-
 ত্যং যতো ন্যূন দণ্ড তিথেঃ পু্যিক-
 ত্বে তত্র তিথি ক্ষয়স্য ঋটিত্ব্যপল-
 ভ্যনানভ্যাৎ স্বল্পকালেন তিথ্যস্তর
 সম্বন্ধাৎ শীঘ্রং রবিলঙ্ঘন পুতীতেঃ
 শীঘ্রমেব মলনাসো ভবতীতি অ-
 ধিক দণ্ডতিথেঃ পু্যিকত্বে তত্র তি-
 থিক্ষয়স্য ঋটিত্ব্যনুপলভ্যনানভ্বে-
 নাধিকৈনৈব কালেন তিথ্যস্তর সম্ব-
 ক্তাৎ বিলম্বনৈব রবি লঙ্ঘন পুতীতে
 শিচরৈনৈব মলনাসো ভবতীতি ত-
 থাচ বিলম্বন্যোস্তরং । সৌর সম্ব-
 সরস্যাভে নানেন শশিভেদে তু ।
 একাদশাতিরিত্যভে দিনানি তুণ্ড-
 নন্দন । সম্বন্ধে ষষ্টিনাসে তন্মা-
 স্যাসো হতিরিত্যভে । সচাধিনাস-
 কঃ পোক্তঃ কাব্যকর্মসু গর্হিতঃ ॥

मलमा

ईदं नियतं एकस्मादधिमासात्
 तीयादे अधिमासात्तरं निती । य-
 द्यपि यां तिथिं समनुपाप्य तदा
 गृह्णति भास्वरः । तथैव सर्वसंक्रा-
 न्तिर्वैश्वेदेव न गृह्णति ॥ इति राज-
 नार्तशुक्लादी यथासे तिथि
 वृद्ध्यभावाद्येष द्वादशतिथि वृद्धि र-
 नूपपन्ना तथापि मध्ये विष्वतोर्भा-
 नु र्यान्यहानि तु वर्द्धयेत् । तैः सत्र-
 याधिको मासः पतत्येष त्रयोदशः
 ॥ इति गृहपरिशिष्टे वाकेय विष्व-
 तोर्मेव तुलासंक्रान्त्या मध्ये मे-
 वादि यथास एव तिथि वृद्धि कृता ।
 अहर्गणने मेवादि यथासे मन्दभू-
 क्त्या सप्त दिन वृद्धि सुलादौ शीघ्र-
 भूक्त्या दिनद्वय ह्रास इति । तथाच
 ज्योतिःशास्त्रं । मेवादीना महर्-
 न्दं यथा सप्ताष्टे चन्द्रकं । तुलादी-
 नामष्टे सप्त चन्द्रकस्तु लिखेत् पृथक् ॥
 चन्द्र एकः । अक्षस्य वामागति रित्य-
 क्कविदां समयात् व्युत्क्रमेण अक्षा-
 बोध्याः । तेन दिन वृद्धि क्रम सङ्गया-
 त्यां मेवादि षट्क एव एकदशा-
 दि तिथि वृद्धिः । एवम् । गतेन्द-
 द्वितये सार्द्धे पञ्चपञ्चे दिनद्वये ।
 दिवसस्यष्टमे भागे पतत्येको-
 ष्धिमासकः ॥ इति राजनार्तशुक्लः ॥

मलमा

सप्तदश दिनाधिकाष्टे मासाधिक वर्ष-
 द्वये अधिमासः । ससौरे मासि सप्त-
 दशदिनेभ्योत्तरं चान्द्रमास लङ्घनास-
 त्तुवात् सावन मानेन ज्ञेयः । तथा
 च विक्रुधर्मोत्तरं पुथंनकाणु । सौ-
 रेणादस्तु मानेन यदा भवति भार्गव-
 । सावने च तदा माने दिन षट्कं पु-
 न्युप्यते ॥ सौर सप्तसरे दिनषट्का-
 धिकः सावन सप्तसरो भवतीति ।
 सौर मासाष्टकाधिक वर्षद्वये सप्तद-
 श दिनानि वर्द्धन्ते सावन क्रमेणेति
 पूर्वोक्त विक्रुधर्मोत्तरात् समान-
 विषयतासेति ॥ ज्योतिषे । दशा-
 नां कालुनादीनां प्रायो माघस्य च
 इति । नपुंसकत्वं भवति न पौष-
 स्य कदाचन ॥ नपुंसकत्वं मलमास-
 त्तु । तथाचोक्तं । असंक्रान्तो हि-
 यो मासः कदाचित्तिथि वृद्धितः ।
 कालान्तरात् समायाति स नपुंसक-
 इष्यते ॥ सांख्येऽपि । प्रायशो-
 न शुभः सौम्येऽज्येष्ठ शचाषाटक सु-
 था । नथ्यमो चैत्र वैशाखावधिको
 हन्यः सूत्रिक कृत् ॥ सौम्येऽर्गा-
 नीर्मः । अधिको ष्धिमासः ॥ ॥
 तद्वयं संज्ञेपः । शुक पुतिपदादि
 रनावस्यान्तो रविलङ्घितो मासा
 मलमासः । सच माघवादो षट्-

मलमा

सर्गिकः कदाचि च कार्तिकाहावपि ।
 अथकानिष्ठकं माधवादि कार्तिका-
 दि षट्करो रपि तल्लक्षण षोणे
 माधवादावेव तुलादि षट्क एव ।
 तय मासे तल्लक्षण षोणे पूर्व एव ।
 आश्विन वैशाखयो तुल्लक्षण षोणे
 परएव मलमासः तद्विभक्तं तानुलङ्घि-
 तः । मलमासे आवाटादे दिव्यं । भा-
 नलङ्घिते तू नैतदिति विस्तरः ॥ ३ ॥
 मलमासे निविज्ञानि यथा । काठक-
 गृहं । चूडां मोक्षी वक्रनक्ष अग्न्या-
 धेयं महानयं । राज्ञाभिषेकं का-
 म्यक्ष न अर्घ्यादधिमासंके ॥ चूडां
 मोक्षी वक्रनक्ष अग्न्याधेयं महानयं
 । राज्ञाभिषेकं काम्यक्ष न अर्घ्यास्ता-
 नुलङ्घिते ॥ महानयं कन्याहर्षाङ्क
 । ती । पराक्रमेपि । अधिमासे दिन
 पाते धनुषि रवो तानुलङ्घिते ना-
 सि । चक्रिणि सुष्ठे अर्घ्याग्ना माङ्गल्यं
 विवाहक्ष ॥ दिनपाते दिनक्रये ।
 अधिमासे विवाहं यात्रां चूडां त-
 थोपनधनादि । अर्घ्याग्ना सावकाशं
 माङ्गल्यं न तू विशेषेण्यं इति ॥
 अत्र विवाहादि कीर्तनं निरवकाशं
 अपि निषेधार्थं । अन्यथा सावका-
 शं नित्येनैव सिद्धेः । सावकाशं
 नित्यं कालांतरं कथं अतो निरव-

मलमा

काशस्यानन्यगतिकस्य प्रतिपुसवो
 इथां सूचितः । तथाच मलमासाधि-
 क्कर काठकगृहं । काले इनन्यगति
 नित्यं अर्घ्याग्नादधिकी क्रिया ।
 इति मलमासतत्त्वं ॥ ३ ॥ अशिच ।
 अग्न्याग्नां प्रतिपुसवो यजमान वृत्ता-
 निच । देवपुत्र वषोः नगदोः रण
 नेथलाः ॥ नाङ्गल्यं नित्यं न-
 लमासे विवह्रये ॥ इति याकडे
 १२८ अध्यायः ॥ ३ ॥ अथ मलमासं
 कर्तव्यं वृत्तादि । मातृमास्य वृत्तं
 वाटादुल्लेखेन विहितं तदप्यारकं
 शावणादि मलमासेपि कर्तव्यं ।
 वाटादि प्रतिदिनं कर्तव्यत्वेन निर-
 वहाशां । षष्ठ्या तू दिवसे मासः
 कथितो वादरायणेः । इति ज्यो-
 तिःशास्त्रे पितानहेन एकमासत्वा-
 विधानात् । यष्ट सम्यं सरस्य यः पूर्ण
 मेक भक्तेन तिष्ठति । इत्यादौ
 नाषाद्यनुल्लेखितं सम्यं सर वृत्तं ना-
 रकं तन्मलमासे अपि कर्तव्यं ।
 क्वचिप्रयोदशमासाः सम्यं सर इति
 श्रुतेः । यष्टं प्रतिमासं विहितं न मा-
 षादुल्लेखेन तन्मलमासे अपि कर्त-
 व्यं । तथाच रत्नातृतीयावृत्ते शिव-
 रहस्यं । मासे मलिन्याग्नादेव व-
 जेदेवी नशकराः । किं नो न्या-

मलना

मलय

ननं कार्यमित्याह भगवान् शिवः
 ॥ उन्नापरि पुत्रिष्ठा वृत्तारुद्धो
 ऽपि निषिद्धः । पूर्वोक्त काश्याप र
 चनात्तैर्युष्ठादि मन्त्रविशेष विहि
 तं सौवित्रीवृत्तादिकञ्च सावकाशं द्वा
 मलनास न कार्यं । किञ्च पुत्रुत एव ॥
 जैष्ठ्यादौ कर्तव्यं निती ॥ बृहस्पतिः ॥
 नित्यं नैमित्तिकं कर्तव्यं पुनतः
 सन् नलिग्लु चे । तीथदानं गजह्याया
 षोतशाङ्कं तथैव च । नित्यं नहरहः
 श्रद्धाव विहितं दानं सक्रया पक्ष
 महायज्ञादि कार्म्यनपि तथा विध
 संकल्पितं यत्किञ्चिद्दुव्य दानं शिव
 पूजादि । न्यक्तं तद्विषेय । अर्घ्यात्
 पुत्र्यहि हं कर्म पुत्रतः सन् नलि
 ग्लु चे । नैमित्तिकं कर्तव्यं सावका
 शं न यत्तुवेत् ॥ कागनाधवोये
 नत्स्य पुराणः । वर्षे चाहरहः शाङ्क
 दानं पुत्रिवासनं । गो भू तिल
 हिरण्यानां मासेपि स्यान्नलिग्लु चे
 ॥ काठकगृहपरिशिष्टं । पूर्वोक्तं म
 लनासात् प्राक् यत्कर्म न समापि
 तं । आगते मलनासेपि तं समा
 प्य मसंशयं ॥ कर्मविज्ञाने । आ
 रक्तं कर्म यत्किञ्चिद्दुव्य कार्यं हि
 नलिग्लु चे । नैमित्तिकं नाम संवत्
 सर दिवसादि विशेष नियमं शन्य

दण्ड्य कर्तव्यं कादाचित्क निमित्तोत्
 यम् ॥ ३॥ जात कर्माद्यपि मल
 मासे कार्यं । जातकर्मास्त्यकर्माणि न व
 श्शुद्धं तथैव च । नवाग्रयोदशी शा
 ङ्कं शाङ्कान्यपि च षोडश ॥ चन्द्र सूर्य
 ग्रहे स्नानं दानं शाङ्कं क्रियादिकं ।
 कार्यं तन्मलमासेपि नित्यं नैमि
 त्तिकं तथा ॥ स्मृतिः । शाङ्कं जातक
 नामानि येच संस्कारं माग्निताः । न
 लिग्लु चे ऽपि कर्तव्याः काम्या ईष्टी
 च बर्द्धयेत् ॥ संस्कारा अन्नप्राशन
 निवगणादयः । ईति माधवाचार्यः ।
 अस्त्यकर्माणि बह्वन दहनोदकदान
 पिण्डदानास्त्रिसंख्यादीनि । नवशा
 ङ्कं । चतुर्थे पक्षमे चैव नवैकद
 शे तथा । यदत्र दीयते ज्ञानो सुमव
 शाङ्कं मूच्यते ॥ इति ब्रह्मोक्तं ॥ अत्र
 चतुर्थाहादिगृहणं मरण दिनावधीति
 ॥ बालगृहं भूतगृहं नराधिप पुत्रल
 शत्रु दुःसह्यरोगातिभवाद्भूत दुः
 स्वप्न गृहदोह्यादि निमित्तं शान्ति
 कर्मापि मलमासेपि कर्तव्यं । वि
 कर्म शान्ति स्वस्त्यर्थेन दैवोपघातान्
 शन्येत् परचक्रोपघातांश्च इत्यु
 क्तं । इति मलनासतत्त्वं ॥
 मलयः पूं स्वनामख्यातपर्वतः । तत्
 पर्यायः । आषाढः २ दक्षिणालः

মলবি

মলিন

৩। ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥ চন্দ্রনাড়িঃ ৪ ॥ রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

মলযাচলঃ ৫ । ইতি শব্দরত্নাবলী ॥ মলহস্তা পুঃ শাম্বলীকন্দঃ । ইতি
 ॥ শৈলাঙ্কঃ ॥ দেশবিশেষঃ ॥ আ- রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

রানঃ । ইতি মেদিনী ॥ নন্দনরনং । মলো স্ত্রী তুঙ্গমলকী । ইতি শব্দ-
 ইতি ধরণিঃ ॥ অষ্টাদশোপদ্বীপা- চন্দ্রিকা ॥

স্তম্ভগত দ্বীপবিশেষঃ । ইতি শব্দমা- মলাকবা পুঃ হডিকঃ । হাড়ি ইতি
 লা ॥ ঋষভদেবস্য শতপুত্রান্তর্গত ভাষা । ইতি শব্দমালা ॥

পঞ্চমপুত্রঃ । ইতি শ্রীভাগবতে ৫ মলাকা স্ত্রী কানিনী ॥ হস্তিনী ॥
 স্কন্ধে ৪ অধ্যায়ঃ ॥ দূতী । ইতি সঙ্ক্ষিপ্তসারোগাধি-
 বৃত্তিঃ ॥

মলয়গন্ধিনী স্ত্রী উমাসখীবিশেষঃ । মলাপকরণং স্ত্রী পাপমোচনং ॥
 ইতি শব্দমালা ॥ মলদুরীকরণং । ইতি কেচিৎ ॥

মলযজ্ঞং পুঃ স্ত্রী চন্দ্রনং । ইত্যমরঃ মলাপহা স্ত্রী নদীবিশেষঃ । যথা ।
 ॥ ব্রাহ্মী পুঃ । যথা । ব্রাহ্মং মলযজ্ঞং মলাপহা ভীমরথী চ ঘউগা যথা

শুদ্রং পৈঠীনং দ্বাদশাকুলং । কৃষ্ণ- চ কৃষ্ণা জলনান্যগা শুণৈঃ । মলা-
 কৃষ্ণাম্বরং সিংহাসনং ধ্যাওয়া তথা- পহা ঘউগযো স্তথাপি পথ্যং লঘু

স্বযেৎ ॥ ইতি গৃহযজ্ঞতত্ত্বং ॥ স্বাদুতরং সুকান্তিদং ॥ ইতি রাজ-
 মলযা স্ত্রী ত্রিবৃত্তা । ইতি মেদিনী ॥ নির্ঘণ্টঃ ॥

মলযাচলঃ পুঃ মলয়পর্বতঃ । ইতি মলাবহং স্ত্রী নববিধপাপান্তর্গত-
 শব্দরত্নাবলী ॥ পাপবিশেষঃ । যথা । কৃমি কীট

মলযানিলঃ পুঃ বসন্তকালীনবায়ুঃ । বযো হত্যা মদ্যানুগত ভোজনং ।
 তৎপর্য্যায়ঃ । বাসন্তঃ ২ । ইতি কলৈব্লগ্নঃ, অসুমন্তেষ মধৈষ্যৎ ॥ মলা-
 ত্রিকাংশেষঃ ॥ বহং ॥ ইতি মানবে ২২ অধ্যায়ঃ ॥

মলযুঃ স্ত্রী মলপুঃ । ইতি শব্দরত্না- মলারিঃ পুঃ নবকারঃ । ইতি রাজ-
 বলী ॥ নির্ঘণ্টঃ ॥

মলযোন্ডবং স্ত্রী চন্দ্রনং । ইতি রাজ- মলিনং ত্রি মলযুক্তবস্ত্র । তৎপর্যা-
 নির্ঘণ্টঃ ॥ যঃ । মলীমসং ২ কচরং ৩ মলদুষ্টিতং

মলবিলাশিনী স্ত্রী শব্দপুঞ্জী । ইতি

মলিন

মল্লক

মলিনময়ঃ ॥ দ্বিত্যং ॥ ককঃ ॥ ইতি ॥

মেদিনী ॥ নিত্য নৈমিত্তিক ক্রিয়া

ত্যাগী ॥ ইতি কাকগুণপরাণ

মলিনময়ঃ ॥ ইতি শব্দচন্দ্র-

কঃ ॥ দোষঃ ॥ ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥

টকণঃ ॥ ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

মলিনমূখঃ পুং অগ্নিঃ ॥ গোলাকুলঃ

। ইতি মেদিনী ॥ পুতঃ ॥ ইতি

হেমচন্দ্রঃ ॥

মলিনমূখঃ ত্রি ক্রুরঃ ॥ খলঃ ॥ ইতি

মেদিনী হেমচন্দ্রঃ ॥ শ্রানবদনশ্চ ॥

মলিনাষু ক্লী মসী ॥ ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥

মলিনাস্যঃ ত্রি খলঃ ॥ ইতি শব্দ-

মালা ॥

মলিনী স্ত্রী ব্রজস্বলানারী ॥ ইত্য-

ময়ঃ ॥

মলিনমুচঃ পুং মলমাসঃ ॥ যথা ॥ তমতি

ক্রম্য তু রবি যদা গচ্ছৎ কথঞ্চন ॥

আদ্যে মলিনমুচো জ্যেষ্ঠো দ্বিতীয়ঃ

পুকৃতঃ স্মৃতঃ ॥ যদা তং দর্শাস্তু মা-

স মতিক্রম্য তৎ পূর্ব মাসান্ত্য ক-

ণবৃন্তি রাশিভ্যঃ সন সূর্য্যো হতি-

বাহু গচ্ছৎ মাসান্তরে রাশ্যন্তর

সংযোগং গচ্ছৎ তদা আদ্যে

হতিক্রান্তমাসো মলিনমুচো জ্যেষ্ঠঃ

মলী সন স্মোচতি গ্রহৃতিতি মলি-

মুচঃ ॥ দ্বিতীয়স্ত পুকৃতঃ শব্দঃ ক-

মার্হত্বাৎ ॥ ইতি মলমাসতত্ত্ব ॥

মুগ্গিঃ ॥ চৌরঃ ॥ ইতি মেদিনী ॥

বায়ুঃ ॥ ইতি শব্দমালা ॥

মলিনা স্ত্রী ব্রজস্বলানারী ॥ ইতি

ত্রিকাণ্ডশেষঃ ॥

মলীমসঃ ক্লী লৌহঃ ॥ পুস্তকাসীস-

। ইতি মেদিনী ॥

মলীমসঃ ত্রি মলিনঃ ॥ ইত্যময়ঃ ॥

মলুকঃ পুং কৃমি বিশেষঃ ॥ ইত্যুগাদি-

কোষঃ ॥

মল্ল উ ধৃতৌ ॥ ইতি কবিকল্পদ্রুমঃ ॥

উ মল্লতে ॥ ইতি দুর্গাদাসঃ ॥

মল্লঃ পুং বাহুযোধী ॥ মাল ইতি

ভাষা ॥ ইত্যময়ভরতো ॥ স চ

ব্রাত্য কক্রিয়াৎ স বর্ণায়াং জাতঃ ॥

ইতি মানবে ১০ অধ্যায়ঃ ॥ পাত্র-

॥ কপোলং ॥ মৎস্যভেদঃ ॥ ব-

লীয়ান্ ॥ ইতি মেদিনী ॥ বর্ণসঙ্কর

জাতি বিশেষঃ ॥ মালা ইতি ভাষা

। স চ লেটাৎ তীবর কন্যায়াং জা-

তঃ ॥ ইতি বৃক্ষবৈবর্তপুং ॥ তন্ত্র-

বায়্যাং জন্দকারাজ্জাতঃ ॥ ইতি

পরাসরপদ্ধতিঃ ॥ দেশ বিশেষঃ ॥

যথা ॥ দশাণা নবরাষ্ট্রক মল্লাঃ

শাল্লা যুগন্ধরাঃ ॥ ইতি বিরাটপর্ষ-

ণি ১ অধ্যায়ঃ ॥

মল্লকঃ পুং দন্তঃ ॥ ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥

মল্ল

মল্ল

মল্লকঃ পুং স্ত্রী দীপাধারঃ ॥ নারি-
কেনফলাবয়বজপাত্রবিশেষঃ
লা ইতি ভাষা ॥ স্ত্রীয়া মল্লিকা
ইত্যমরভরতৌ ॥ পুংসীপঃ ॥ ইতি
মথুরেশঃ ॥

মল্লজঃ স্ত্রী মল্লিচা ॥ ইতি জটাধরঃ ॥
মল্লতর্য্যং স্ত্রী বাদ্যবিশেষঃ ॥ তৎ
পর্য্যায়ঃ ॥ মহাঘনঃ ২ ॥ ইতি ত্রিকা
শেষঃ ॥

মল্লনাগঃ পুং বাৎসর্য্যবনমূনিঃ ॥
অভুনাভঃ ॥ ইতি মেদিনী ॥ লে-
খহারঃ ॥ ইতি শব্দরত্নাবলী ॥ কা
মশাস্ত্রবিশেষঃ ॥ ইতি ধরুণিঃ ॥

মল্লভূঃ স্ত্রী মল্লভূমিঃ ॥ ইতি জটাধরঃ ॥
মল্লভূমিঃ স্ত্রী মল্লকীডাহান ॥ তৎ
পর্য্যায়ঃ ॥ অক্ষপাটঃ ২ ২ ৩
রগস্থলী ৪ ॥ ইতি শব্দরত্নাবলী ॥
মল্লভূঃ ৫ অক্ষপাটঃ ৬ ॥ ইতি জটা-
ধরঃ ॥ দেশবিশেষঃ ॥

মল্লযাত্রা স্ত্রী মল্লানাযুক্তার্থযাত্রা ॥
তৎপর্য্যায়ঃ ॥ মাল্লবী ২ ॥ ইতি
হারাবলী ॥

মল্লযুক্তঃ স্ত্রী মল্লানাং সঙ্গামঃ ॥ তৎ
পর্য্যায়ঃ ॥ নিমুক্তঃ ২ বাহুযুক্তঃ ৩ ॥
ইতি শব্দরত্নাবলী ॥ তৎপুকারা
যথা ॥ অথ সুদেম তং মল্লং যোষ
যামাস নৎসর্যাট্ ॥ চোদ্যমান

স্ত্রীভ্যো দ্যথেনৈবাকরোমতি
॥ নহি শক্ভোতি বিবৃত পুত্যাখ্যা-
তুং নরাধিপং ॥ ততঃ স পক্ষয্যা-
যুঃ শাদুল শিখিচ শ্চরন ॥ পুবি-
বেশ মহারজং বিরাট মতিপুজ-
য়ন্ ॥ ববন্ধ কক্ষাং বৌশ্বেষ স্ততঃ
সংহবয়ন্ জনান্ ॥ তত স্তং ব্রহ্ম স-
দ্ধাশং ভীমো মল্লং সনাহবৎ ॥
জীমতং নাম তং মল্লং তত্র পুণ্যার্থ
বিক্রমং ॥ তারভৌ সুনহোৎসাহা
বভৌ তীব্রপরাক্রমৌ ॥ মত্তাবিদান-
হাক্রাণৌ বারগৌ ষষ্টিহাবনৌ ॥ তত
স্তৌ নরশাদুলৌ বাহুযুক্তে সনীমতুঃ
। বীরৌ পরম সংহৃষ্টৌ বনেয়ান্য জয়-
কাম্বিনী ॥ আসীৎ সুভীমঃ সশা-
তো বজ্র পরতযো রিব ॥ ১০ ॥ উভৌ
পরম সংহৃষ্টৌ বনেনাতিবলা বভৌ
॥ অনেয়ান্য নস্তর পুপ্প পরস্পর
জীবৈশিণৌ ॥ উভৌ পরম সংহৃষ্টৌ ম-
ত্তাবিব মহাগজৌ ॥ কৃত পুতিকৃতৈ
শিচত্র বাহুতিশ্চ সকর্কটেঃ ॥ ১১ ॥
সমিপাত্তার্থভৈশ্চ পুমাথোম্মর্থনৈ
স্তথা ॥ ক্ষেপণৈ মৃষ্টিভিত্তৈশ্চ বরা-
হোদ্ধতনির্ম্মনৈঃ ॥ তলৈ বজ্রনিপা-
তৈশ্চ পুস্ফুপ্তিভি স্তথৈব চ ॥ শলাকা
নথপাতৈশ্চ লাদেপকৃতৈশ্চ দাক্ষিণৈঃ
। জানুতি শ্চাম্মনির্যোষৈঃ শিরোভি-

মল্লয

মল্লয

শ্যাববর্তনৈঃ ॥ তল্ল মভবদ্বোর
 মশত্রং বাহুতেজসা বন পাণেন
 শরাণা সমাজ্জৈসব সমিধৌ ॥
 অরজ্যত জনঃ সর্বঃ সৌন্দর্য নিন
 দোখে তঃ । বলিনোঃ সংযুগে রাজন
 বৃত্রবাসবঘো রিব ॥ পুরুষগাকর্ষণ
 যো রভ্যাকর্ষ বিকর্ষণৈঃ । আকর্ষে
 তা মথানেয়ান্য জানতি শ্চাতিভয়
 তুঃ ॥১২॥ ততঃ শব্দেন মহতা ভক্ত-
 যস্তৌ পরস্পরং । ব্যটোরকৌ দীর্ঘভু
 তৌ নিযজ্ঞ মশলা বৃকৌ ॥ বাহুভিঃ
 সনসজ্জতা নাসৈঃ পরিধে রিব ।
 চকর্ষদৌ ত্যামুৎপাট্য ভীনো মল্ল-
 ননিব্রহ্ম ॥ বিনদন্ত মভিক্রোশন্
 দাদুল ইব বারণং । তমূদ্যম্য মহা-
 বাহু ভূ মযামাস বীয্যবান্ ॥ ততো
 মল্লাশ্চ মৎস্যশ্চ বিম্বষণ চক্রিরে-
 পরং । ভ্রামযিত্বা শতশুণং গতসস্ত্রন
 চেতনং ॥ পুত্যপিংবম্মহাবাহু মল্ল
 ভবি বকোদরঃ । ১৩ । তস্মিন্ বিনি-
 হতে মল্লৈ জীমূতে লোকবিশ্রুতে ॥
 বিরাটঃ পরমং হর্ষমশুচুদ্রা কীবৈঃ স-
 হ । স হুর্জ্যৎ পদদৌ শিত্তং বহুরাজা
 মহামনাঃ ॥ ইতি বিরাটপর্বণি ১২
 অধ্যায়ঃ ॥ * ॥ এতৎ টীকা যথা ।
 দুঃখেন রপুকটন রাজ্যজ্ঞা লঙ্ঘন দ্ব
 ন্দুজেন । বিবৃতং লোক সমক্কা শা

দুল শিখিলঃ সিংহইব ব্যাঘ্রইব বা
 শিখিলঃ শাবজঃ । স্যাৎ সিংহে-
 পিচ শাদুল ইতি দর্শনাৎ । ক-
 শ্যা কচ্ । সম্পাতঃ সংঘর্ষঃ । ১০ ।
 সকঙ্কটেঃ কঙ্কটঃ করঘর্ষণজঃ কিণঃ
 কড়া ইতি পুসিদ্ধাঃ । কৃতপুতিকৃতৈঃ
 পরপুয়ুক্তি পুতিকৃতৈঃ । চিত্রৈ বিচি-
 ত্রৈ স্ব কৈ রিতিশেষঃ । ১১ । সমি-
 পাতেত্যাदि এত মল্লানা শিক্ষা
 বিশেষাঃ । সমিপাতৈঃ পরস্পর সং-
 ঘাতৈ রবধুতৈ বন্ধমুষ্টিভুজাঘাতৈঃ
 পুমাথৈঃ পাতযিত্বা ধেষণৈঃ । উ-
 ম্মথনৈঃ অন্তরীক্ষে ভুজাত্যা মথ-
 নৈঃ । ক্ষেপণৈঃ স্থানাৎ পুচ্যাবনৈঃ ।
 বজ্রাকুলিকরো মুষ্টিঃ । অবাভু খা ক্ষ-
 ক্ষগতং ভ্রামযিত্বা তথৈব যঃ । ক্ষি-
 প্তস্য শব্দঃ স ভবেদ্বরাহোজুতনি-
 মনঃ ॥ তর্জন্যকুষ্ঠ মধোন পুসারিত
 করো হি যঃ । সংপুহার শুলাখ্যস্ত
 সংগুহো বজ্র মিম্ব্যতে ॥ অর্জচন্দ্র
 তুল্য মল্লমুষ্টি বজ্র মিত্যর্থঃ । পুস-
 তাহুলি হস্তেন পুসৃষ্টিঃ পুহৃতিঃ
 সূতা । দ্বিগুণীকৃত বাহু ব শুদীযা-
 র্থঃ যথা বলং ॥ পুহারঃ মশলাকা
 স্যাৎ পাদোজুতঃ পদাহতং । জা-
 নুভি শ্চাম্ম নিঘোষৈঃ পাষণঘোষ
 সদৃশ ধুনিভিঃ করণৈর্ঘান্যবঘুটনাণ

मल्लार

मल्लिका

तैः । बल पाणेन बलोत्कर्षण ।
 सोत्क्रष्ट निनदोत्थिउत् उक्को-
 शन निनदोत्थान सहितः । पुकर्व
 णं बाहू सन्मुखानयनं पुकृष्टाकर्षणं
 तदेवाकर्षण मीषत् सम्मुखानयनं ।
 अत्र्याकर्षः समस्ततः कर्षणं । विक-
 र्षणं पश्चात् नयनं तदेव विपरीत
 कर्षणमुच्यते उपसर्गतेदादर्थते-
 दो हपीति । १२ । शतशुणं शत-
 वारं । १३ । इत्यङ्गुनमिशुकृत ता-
 रतार्थदीपिका ॥

मल्ला स्त्री मारी ॥ पशवल्ली ॥ मल्लि-
 का । इति शब्दरत्नावली ॥

मल्लारः पूं रागविशेषः । सतु व-
 णां रागाणां मध्ये द्वितीयः । यथा
 । आदौ मालव रागेन्दु स्ततो म-
 ल्लार संज्ञितः । श्रीराग सुम्य प-
 ष्चाद्धे वसन्त सुदनन्तरं । हिल्लोल-
 ष्चाथ कर्णाट एते रागाः पुकीर्ति-
 ताः । अस्य षट्तरागिण्या यथा
 बेलवल्ली पुरवी च कानडा माधवी
 तथा । कोडा केदारिका चैव म-
 ल्लारस्य प्रिया इमाः ॥ अस्य गान
 जनयः । नेष मल्लार रागस्य गानं
 वर्षासु सर्वदा ॥ अस्य स्वकपं यथा ।
 शङ्खावदात् पलितं दधानः पुज-
 यकर्णः अमुदेन्दुवर्णः । कोपीनवा-

साः सविहारचारी मल्लार रागः
 श्रुति शास्त्रमूर्तिः ॥ इति संगीतदा-
 मोदरः ॥

मल्लारौ स्त्री वसन्तरागस्यरागिणी ।
 यथा । आन्दोलिता च देवगंध्या
 लोला पुथममञ्जरी । मल्लारी चे-
 ति रागिण्या वसन्तस्य सदानुगाः ॥
 इति सङ्गीतदामोदरः ॥ नेषरा-
 गस्यरागिणी । इति हलायधः ॥
 मल्लिः पूं चतुर्विंशतिवृत्तार्हता न-
 धेय उन्नावंशजिनः । इति हेम-
 चन्द्रः ॥

मल्लिः स्त्री मल्लिका । इति शब्दरत्ना-
 वली ॥

मल्लिकः पूं मलिनच्छत्रवर्णवृत्तहंसः
 । मलिनैः किञ्चिद्भ्रमरवर्णै रालो-
 हितैश्चक्षुचरणै रकपलकितः शङ्ख-
 हंसः । इत्यमरभरतो ॥ नृणां
 उपाधिविशेषश्च ॥

मल्लिका स्त्री स्वनामथ्यातपुष्पवृक्षः ।
 बेलफुल इति भाषा । तत्पर्याय-
 यः । कुण्डलपुष्पं २ तुपदी ३ शत-
 तीकः ४ । इत्यमरः ॥ कुण्डलपुष्पं ५
 शीततीकः ७ । इति भरतः ॥ तदु-
 वल्ली १ गौरी २ वनचन्द्रिका ३ प्रिया
 १० मोम्या ११ नारीश्री १२ गिरिजा
 १३ सिता १४ मल्ली १५ मदयस्त्री १६

মল্লিকা

মল্লিকা

চন্দ্রিকা ১৭ মোদিনী. ১৮. অসং
 গুণাঃ। কটুত্বং। তিক্তত্বং। চক্ষুষ্যত্বং।
 সুখপাক লষ্ট বিয়োট কণ্ঠতি বিষ
 বণনাশিত্বঞ্চ। ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥
 কক নাশিত্বং। ইতি রাজবল্লভঃ ॥
 উষ্ণত্বং। লঘুত্বং। বৃষ্যত্বং। বাত
 পিত্তাসু দৃগ্যাধ্যকচি নাশিত্বঞ্চ।
 ইতি ভাবপকাশঃ ॥ ৯ ॥ অসং উৎ-
 পত্তি যথা। বিচরন্ত তদা ভূষা ম-
 হেশং জনমাযুধঃ। আরাং স্থিত্বা
 গুণৈঃ ধনী সস্তাপযিতু মদ্যতঃ ॥
 তত স্তবগুতো দৃষ্টা কোধাজ্যাত
 দৃশাহরঃ। মর না লোকযানাস
 শিখাগুচরগান্তিকং ॥ আলোকি-
 ত স্ত্রিনেত্রেন মদনো দ্যুতিমানপি।
 পুদহত তদা বৃক্ষান পাদাদার-
 ভ্য কক্ষবৎ ॥ পুদহমানো চরণৌ
 দৃষ্টাসৌ জনমাযুধঃ। উৎসসর্জ ধ-
 নুঃ শ্রেষ্ঠং তজ্জগানাত পঞ্চধা ॥
 যদানীমুষ্টিবন্ধং তদ্রূপৃষ্ঠং মহা-
 পুতং। স চ কল্প তক জাতঃ সুগন্ধা-
 চেয়া গুণাক্তিঃ ॥ নাহি স্থানং শূভা-
 কারং যদানীমুষ্টি তবিতং। তজ্জা-
 তং কেশবারণ্যং বিজলং নানতো
 নমৈঃ ॥ নাচ কোণী শূভা স্থানীদি-
 ন্দ্রনীল বিভূষতা। জাতা না পাট-
 লা মন্য হৃদরাজ বিভূষিতা। না

হোপরি তথা মুষ্ঠৌ স্থানং চন্দ্রমণি-
 পুতং। পঞ্চগুণ্য ভবজ্জাতী শশা-
 ককিরণোজ্জলা ॥ উষ্ণং নৃষ্ট্যা অধঃ
 ককাট্যাঃ স্থানং বিক্রম ভূষিতং।
 তন্মাদহপুটা মল্লী সংজাতা বিবি-
 ধামুনে ॥ ইতি বামনপুরাণে ৬ অ-
 ধ্যায়ঃ ॥ ৯ ॥ মৎস্যবিশেষঃ ॥
 মৎস্যপাত্রভেদঃ। ইতি মেদিনী ॥
 পানপাত্রং। ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥

মল্লিকাখ্যঃ পুং মলিনচক্ষুচরণযুক্ত
 হংসঃ। ইত্যন্নরটীকা। তে সিতা
 হংসা মলিনৈঃ কিঞ্চিৎসরবর্গৈরা-
 লোহিতৈশ্চক্ষুচরণৈর্লক্ষিতা মল্লি-
 কাখ্যা মল্লিক নামানঃ। মল মদ্য
 উ বৃত্তোলাস্তঃ নাশীতি ইকঃ। কল্লি-
 কো হংসভেদে স্যাৎশূন্যস্ত কল্লি-
 কা। ইতি ককুঃ। শুল্কাস্ত্বে মল্লিকা-
 পুস্ত্রনিব অক্ষি যেষাং তে মল্লিকা-
 ক্ষা ইতি স্বামী। ইতি ভরতঃ ॥

মল্লিকাখ্যা স্ত্রী ত্রিপুরনালীপুস্ত্রং।
 তৎপর্ব্যায়ঃ। মোহিনী ২ বটপত্রা
 ৩ মোহনা ৪। ইতি রত্ননালা ॥
 মল্লিকাগন্ধং স্ত্রী মঞ্জলাগন্ধং। ইতি
 রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

মল্লিকাপুস্ত্রঃ পুং সটজবৃক্ষঃ। ইতি
 রাজনির্ঘণ্টঃ ॥ ককণবৃক্ষঃ। ককণ-
 ভেদু ইতি ভাষা। ইতি হেমচন্দ্রঃ

মশক

॥ স্বনামখ্যাতপুল্লবক্ষণ্ড ॥

মল্লিকাঙ্কঃ পুং মল্লিমচক্ষুরণযুক্ত-
হংসঃ । ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥ শুল্কবর্ণ-
বেষ্টিত চক্ষুর্দ্বয় বুক্ত হংসঃ । ইতি
হলায়ুধঃ ॥

মল্লিগন্ধি স্ত্রী অণ্ডক। ইতি শব্দ-
চন্দ্রিকা ॥

মল্লিপত্র স্ত্রী ছত্রাকঃ। ইতি ত্রিকাণ্ড-
শেষঃ ॥

মল্লী স্ত্রী মল্লিকা। ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ
শব্দরত্নাবলী চ ॥

মল্লীকরঃ ত্রি চৌরঃ । ইতি শব্দ-
রত্নাবলী ॥

মল্লুঃ পুং ভালুকঃ । ইতি শব্দ-
চন্দ্রিকা ॥

মব নহে । ইতি কবিকল্পদ্রুমঃ ॥
নহো বন্ধনং । মবতি চৌরং লোকঃ ।
ইতি দুর্গাদাসঃ ॥

মবিতঃ ত্রি বন্ধঃ । ইত্যনরটীকায়া-
স্বামী ॥

মব্য বন্ধে । ইতি কবিকল্পদ্রুমঃ ॥
মব্যতি চৌরং রাজা । যদ্বযান্তোহয
মিত্যেকে । ইতি দুর্গাদাসঃ ॥

মশ ধ্বনৌ ॥ কোপে । ইতি কবি-
কল্পদ্রুমঃ ॥ মশতি মশকঃ । ইতি
দুর্গাদাসঃ ॥

মশকঃ পুং কীটবিশেষঃ । মশা ইতি

মশহ

ভাষা । তৎপর্যায়ঃ । বজ্রতুণ্ডঃ ২

শূচ্যাস্যঃ ৩ শুল্কমক্ষিকঃ ৪ রাজি-
ক্কাগরদঃ ৫ । ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ।

তন্মাশকরূপো যথা । ত্রিকুঞ্জান-
পুল্লাগি তল্লাতক শিরীষকা লা-

ক্ষা সজরসশৈব বিডকশৈব গুণ-
লঃ ॥ এইত ধু পৈ মক্ষিকাণাং ম-

শকানাং বিনাশনং । ইতি গাঝডে-
১৮১ অধ্যায়ঃ ॥ চন্দ্রভেদঃ । সত্ব স্ব-

নামখ্যাত চর্মনির্মিতঃ স্নেহাদি পা-
ত্রং ॥ রোগবিশেষঃ । মশা ইতি হি-

ন্দী আঁচিল ইতি বহুভাষা । ইতি
শব্দরত্নাবলী ॥ ৩ ॥ মশ করো মশ

। অবৈদনং স্থিরকৈবং যন্তু গাত্রৈ-
পুদ্রশ্যতে । মাষবৎ কক্ষ মৎ সন্ন-

মলিনং মশকং দিশেৎ ॥ স্থিরং
অচলং ॥ অস্য চিকিৎসা যথা ।

চর্মকীলং জতমণি মশকা স্তিল-
কালকান্ । উৎকৃত্য শস্ত্রেণ দ-

হেৎ ক্ষারাগ্নিভ্যা মশেষতঃ ॥
ইতি ভাবপুকাশঃ ॥ অপিচ । লশু-

নানান্ত চর্মণ্য ঘর্ষো মশক নাশনঃ ।
ইতি গাঝডে ১৭৫ অধ্যায়ঃ ॥

মশকী পুং উদ্ভিদবৃক্ষঃ । ইতি হেম-
চন্দ্রঃ ॥

মশহরী স্ত্রী মশকনিবারকপুাবরণ-
বিশেষঃ । মশারী ইতি ভাষা । তৎ

নসি

পর্যায়ঃ। চতুর্দ্বী ২। ইতি জটায়ুরঃ ॥
 নশুনঃ পুং অক্লমঃ। ইতি শব্দমালা ॥
 নষ বধে। ইতি কবি ললিতমঃ ॥
 নষতি। ইতি দুর্গাদাসঃ ॥
 নষিকুণী স্ত্রী) নস্যধারঃ। ইতি
 নমিধান° স্ত্রী) হেমচন্দ্রঃ ॥
 নষীলেখ্যদলঃ পুং শ্রীতালবৃক্ষঃ।
 ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥
 নস ইর ব ই পরিমাণে ॥ পরিমা-
 বে। ইতি কবি ললিতমঃ ॥ ইর অ-
 ননীৎ অমানীৎ অননীৎ। অন্নাৎ
 গৃষাদিত্বান্নিত্য° উ ইত্যন্যে। য
 নস্যতি ধান্য° গৃহী। পরিমাতী-
 ত্যর্থঃ। ই নস্যঃ। পরিমাণ° কস্য-
 চিদনুরোধাৎ। ইতি দুর্গাদাসঃ ॥
 নসন° স্ত্রী সোনরাজীবৃক্ষঃ। ইতি
 শব্দচন্দ্রিকা ॥
 নসরা স্ত্রী নসরঃ। ইতি জটায়ুরঃ ॥
 নসারঃ) পুং ইন্দ্রনীলনগিঃ। ইতি
 নসারকঃ) শব্দরত্নাবলী ॥
 নসিঃ স্ত্রী পুং লিপিপুযোজনা।
 লেখনদুব্য°। ইত্যনরটীকায়া° ভ
 রতঃ ॥ তৎ পর্যায়ঃ। নসিজল° ২
 পুপ্রাজন° ৩। ইতি ত্রিকাণ্ডশেষঃ
 ॥ মেলা ৪ কালী ৫ অজ্ঞন° ৬
 অসী। ইতি শব্দরত্নাবলী ॥ রঞ্জ
 নী ৮। ইতি স্বামী ॥ নলিনাঘ° ৯

নসী

নসী ১০। ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥ শেফা
 লিকাবৃক্ষ°। ইতি কবুঃ শব্দরত্না-
 বলী ৮ ॥
 ননিকা স্ত্রী শেফালিকা। ইতি শব্দ-
 রত্নাবলী ॥ নলিকা ইতি গুহ্যান্তরে
 পাঠঃ ॥
 নসিধান° স্ত্রী নস্যধারঃ। ইতি শব্দ
 রত্নাবলী ॥
 নসিধানী স্ত্রী নস্যধারঃ। দোষাতি
 ইতি ভাষা। তৎ পর্যায়ঃ। নসি-
 নগিঃ ২ মেলাক্লুঃ ৩ বর্ণকুপিকা ৪
 মেলানন্দ° ৫ মেলাহ° ৬ নসিধান° ৭
 । ইতি শব্দরত্নাবলী ॥ নসিকুপী ৮
 । ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥ নসিকুপিকা ৯
 । ইতি জটায়ুরঃ ॥
 নসিন° স্ত্রী সপিণ্ডক°। ইত্যুগাদি-
 কোষঃ ॥
 নসিপণ্যঃ পুং লেখকঃ। ইতি ত্রি-
 কাণ্ডশেষঃ ॥
 নসিপুসুঃ স্ত্রী নস্যধারঃ। ইতি
 হারাবলী ॥ লেখনী। ইতি কেচিৎ ॥
 নসিনগিঃ স্ত্রী নস্যধারঃ। ইতি
 শব্দরত্নাবলী ॥
 নসিযজ্ঞন° স্ত্রী রসগন্ধঃ। ইতি ত্রি-
 কাণ্ডশেষঃ ॥
 নসী স্ত্রী কালী ॥ শেফালিকাবৃক্ষ°।
 ইতি শব্দরত্নাবলী ॥

मसूर

मसीजलं स्त्री मसी । कानी । इति
त्रिकाणुशेषः ॥

मसीधानी स्त्री मस्यार्धः । इति
त्रिकाणुशेषः ॥

मसीना स्त्री मसुमथ्यातमस्य । यथा
। मसीना चातसी चिह्नं । कुनाना-
मालिकामिता । इतिशब्दचन्द्रिका ॥

मसूरः पुं मसूरकलागः । इति त्रि-
काणुशेषः ॥

मसूरा स्त्री वेश्या ॥ व्रीहिपुत्रेदः ।
इति मेदिनी ॥

मसूरः पुं स्त्री व्रीहिपुत्रेदः । मसूरी-
कलाई इति भाषा । तत्पर्यायः ।
मङ्गल्यकः २ । इत्यमरः ॥ मसूरः ३
व्रीहिकाष्णः ४ । इति त्रिकाणुशे-
षः ॥ मसूरा ५ मसूरा ७ । इति
मेदिनी ॥ रागदालिः ९ मङ्गल्यः ८
पृथ्वीजकः ९ शूरः १० कल्याणवी-
जः ११ गुडवीजः १२ मसूरकः १३ ।
इति राजनिर्घण्टः ॥ मङ्गल्या १४
मसूरका १५ । इति भावपुकाशः ॥
अस्य गुणाः । मधुरत्वं । शीतत्वं ।
संग्राहिवृत् । कफपित्तनाशिवृत् ।
वातानयकरत्वं । मूत्रकृद्बृंहणत्वं ।
लघुत्वम् । इति राजनिर्घण्टः ॥ असु-
हरत्वं । कफत्वं । ज्वरनाशिवृत् ।
इति भावपुकाशः ॥ तस्य युवगुणाः

मसूरि

। संग्राहिवृत् । स्वादुपाकित्वं । पुं-
मेहपित्तश्लेष्मज्वरातीसारना-
शिवृत् । इति राजनिर्घण्टः ॥

मसूरकः पुं उपवर्हविशेषः । गोल-
बालिश इति भाषा । तत्पर्यायः
। चतुरः २ चातुरः ३ अक्षेऽः ४ च-
क्रगण्डः ५ । इति शब्दरत्नावली ॥

मसूरविदला स्त्री कृकत्रिवृत् । इत्य-
मरः ॥ श्यामलता । इति रत्नमाला
मसूरा स्त्री वेश्या ॥ मसूरकलावः ॥
इति मेदिनी ॥

मसूरिका स्त्री जठनी । इति शब्द-
माला ॥ वसन्तरोगः । तत्पर्यायः ।
पापरोगः २ रक्तवटी ३ मसूरी ४
। इति शब्दरत्नावली ॥ अथ मसू-
रिकाधिकारः । तत्र मसूरिका विपु-
कृष्टं निदानपूर्विका संप्राप्तिना-
ह । कटुम्ललवणकारविकृद्धाध्य-
नाशनैः । दुष्टनिम्बावशाकादयः
पुदुष्टपवनोदकैः ॥ कुङ्कुमहृत्-
गाह्यापि देशे दोषाः समुद्भवाः ।
जनघञ्जि शरीरे हस्मिन् दुष्टरक्तेन
सङ्गताः ॥ मसूरकृति सञ्ज्ञाः
पिडकाः स्युः मसूरिकाः । कारो-
यवकारः । विकृद्धाध्यनाशनैः ।
कट्वादि विकृद्धास्तानाशनैः । अ-
थ च अध्यनाशनं अधिकनशनं

अध्यक्षनः। दुष्टनिर्वाहः शक्यादौः दृष्टे
 निर्वाहः शकः नान्यः शक्यादौः शक्या-
 दि तैः। पुद्गुष्टपवनोदकैः सविष-
 जसूनादि संसर्गात्। क्रुद्धगुह्ये क्र-
 गाद्यापि देशे देशे क्रुद्धगुह्या राह-
 शनैश्चरान्दयः स्वेषां नीकणादृष्टैः य-
 म्बिन्दैः क्रुद्धगुह्ये दृष्टिः सुत्रापि म-
 सुरिकोऽपि पतिरित्यर्थः। मसुराकृ-
 त्ति संस्थाना मसुरन्य वा आकृति
 सुद्वन्द्वं संस्थानं माकृति र्गसां ताः
 ॥ ३ ॥ अथ पर्वरूपमाह। तानां
 पूर्वः ज्वरः कः गत्रज्वरः श्रुति
 भ्रमः। त्रुटि शोकः सर्ववर्ण्ये नेत्र
 राग सुखैव च ॥ ३ ॥ वातज्जाह।
 श्लेष्माः कृष्णकणा कृष्ण स्त्रीवेदन-
 यान्विताः। कठिना शिरपाकाश्च त-
 वस्यनिल सन्तुवाः ॥ ३ ॥ पैत्रिका
 माह। सक्रयि पर्वणां भेदः कामः
 कम्पो श्रुति भ्रमः। शोष सुखो-
 ष्टिजिह्वानां तृष्णा चाकृति संयुता ॥
 रक्त पीडान्विताः श्लेष्माः सदाहा
 स्त्रीवेदनाः। मृदव शिरपाकाश्च
 पित्रकोप समुद्धवाः ॥ ३ ॥ रक्त-
 ज्जाह। विद्वेषः शक्यादौः शक्या-
 षाश्च कृति सुखा। मुखपाकोऽङ्गिपा-
 कश्च ज्वरः सुखाः सुखाः ॥ रक्तजा-
 यः त्वद्वन्द्वेते विकाराः पित्त लक्ष-

गाः ॥ ३ ॥ अथ कफज्जाह। श्वेताः
 सिन्धुः शूलः शूलाः कण्ठरा मन्दवेद-
 नाः। मसुरिकाः कफोद्धता शिर-
 पाकाः पुकीर्तिताः ॥ ३ ॥ साम्निपा-
 तिकीमाह। नीला शिरपिट विस्तीर्णा
 मध्ये निम्ना महाकृष्णः। पूतिसूवा
 शिरः पाकाः पुद्धताः सर्वदोषजाः
 ॥ ३ ॥ सपुष्पातगतमाह। मसुरि-
 का सुद्वं पुष्पा श्लोष बुद्धद समिभाः
 । स्वल्पदोषाः पुष्पावस्तु तिम्ना श्लोष-
 सुवन्ति च ॥ ३ ॥ पुष्पाः दुह्मदेनात्र
 रस उच्यते रसाशुवत्त्वात् ॥ ३ ॥
 रक्तज्जाह। रक्तहा लोहितका-
 राः शीघ्रपाका सुद्वन्द्वः। साध्या ना-
 त्यर्थ दुष्टास्तु तिम्ना रक्तः सुवन्ति च।
 साध्या रक्तहा इत्यर्थः। नात्यर्थ दु-
 ष्टास्तु अत्यर्थं दृष्टे शोभिताः पुन न-
 साध्याः किञ्च कष्ट साध्याः ॥ ३ ॥
 मांसज्जाह। मांसस्थाः कठिनाः
 सिन्धुः शिरपाका सुद्वन्द्वः। गत्र
 शूल निशाकः गृह्या दाह त्र्यान्विताः
 ॥ ३ ॥ मेदज्जाह। मेदोजामणु-
 लाकारा मृदवः किञ्चिद्गुणताः। घोर
 ज्वर परीताश्च शूलाः सिन्धुः सवे-
 दनाः ॥ सन्तोहारति सन्तोपाः क-
 श्चिदाभ्या विनिस्तरेत् ॥ ३ ॥ अत्रि-
 मज्जागतेपुहा। क्रुद्धा गत्रजना क-

मसुरि

मसुरि

का चिपिटाः किष्किद्वयताः । मज्ज-
 हा भूशसमोह वेदनारित्री संयु-
 ताः । भुमरेणेव विद्वानि अर्षभ्यही-
 नि सर्वतः । छिन्दन्ति मर्माधानानि पुं-
 गानान् हरन्ति ताः । गात्रसनाः गात्र-
 तुल्य वर्णाः । चिपिटाः चिपिटा का-
 राः । मज्जागुहणेनास्त्रापि गुहणं त-
 दाधारत्वात् । अतएवापे भुमरेणे-
 व विद्वानि अर्षभ्यहीनि सर्वत इति ।
 मर्माधानानि मर्मास्थानानि ॥ * ॥ शुक-
 गतामाह । पक्काभाः पिडकाः सि-
 ष्काः शक्वा श्चात्यर्थ वेदनाः । तैस्त्रि-
 त्यारति समोह दाहोन्माद सम-
 विताः ॥ शुकगामानमर्ष्यास्त लक्षणा-
 नि भवन्ति हि । निदिष्टं केवलं चि-
 ह्नं जीवन्तु न दृश्यते ॥ पक्काभाः
 पहाकाराः न तु पक्काः । शक्वाः
 दोषजाः । निदिष्टं केवलं चिह्नं
 न ह्यस्या चिह्ने सा युक्त्यते जीव-
 नं न दृश्यते । सप्तपेयता दोषहे-
 तुं विना न भवन्ति । दोषमन्तरेण
 रसादि दुष्टे रतावादित्यत आह ।
 दोष मिश्रान्त सैष्ठ्या दुष्टव्या दोष-
 लक्षणैः ॥ * ॥ चर्मजानाह । कष्टरा-
 धाकटी तन्दुा पुलापारति संयुताः
 । दक्षिणिकाः समुद्दिष्टाः पिडका
 श्चम सार्जिताः ॥ * ॥ रोनान्तिता-

नाह । रोनान्कणोमति समा र्नागि-
 ण्यः कफ पित्तजाः । कानारोचक
 संयुक्ता रोमाक्ष ज्वर पूर्वकाः ॥ * ॥
 साध्याः पाह । दुग्धा रक्तगणैश्चव-
 पित्तजाः श्लेष्मजा सुथा । श्लेष्म पित्त-
 कृताश्चैव सुखसाध्या मसुरिकाः ।
 इमा विनापि क्रिया पुशान्यन्ति श-
 रीरिणां । दुग्धा रसाताः ॥ * ॥
 कष्टसाध्यताः पाह । वातजा वात-
 पित्तोत्था वात श्लेष्म कृताशुभाः ।
 कष्टसाधतया सुस्त द्वादता उपा-
 चरेत् ॥ * ॥ असाध्याः पाह । अ-
 साध्याः सर्पिपातोत्था क्षामां व-
 क्ष्यामि लक्षणं । पुवाल सदशाः का-
 श्चि च्चाश्चिद्धुफलपनाः । लो-
 हजाल समाः काश्चिदतसीकल स-
 र्विताः ॥ आसां बहुविधा वर्णा जाव-
 स्ते दोष भेदतः । पुवाल सदशा
 इत्यदि । आसां पुवाल ज्वरुफल
 लोह गुटिकातसीकल सादृश्यं व-
 र्णेन । अनक्त वर्ण संसुहार्थ नाह ।
 आसां बहुविधा वर्णा इति ॥ * ॥
 अपरा च्चासाध्याः पाह । कासे
 हिका पुनोहश्च ज्वर स्तीवुः सुदाक-
 णः । पुलापारति मर्हाश्च तृष्णा दा-
 होति घणता ॥ दाहस्थाने दोग्धस्य
 इतिऽपाठः ॥ नूत्नेन पुसुवेदुक्तं तथा

मसुरि

मसुरि

आणम चक्रवा । कृष्णं मसुरिकं कृत्वा
 ध्वंसित्यर्थदाकण ॥ मसुरिकाति-
 कृतस्य यमैयत्तनि तिस्रपुरः । लक्ष-
 णानीह दृश्यन्ते न दद्यात्तत्र भेषजम्
 ॥ ३ ॥ मसुरिकातिरिष्टं माह । मस-
 रिकातिभूता यो भूषणं वृणेत नि-
 श्चयेत् । स तत्र तत्प्रति पुण्यम्
 कृष्णार्ते वायु दूषितः ॥ वायु दूषितः
 अपतनकादि वातवायु दूषितः
 ॥ ३ ॥ मसुरिका हेतुः शोथवि-
 शेषवाहः । मसुरिकास्तु शोथः स्यात्
 कृष्णरे मसुरिकाः । तथः सफजके
 वापि दूषिकिंसः सुदाकणः ॥ दू-
 षिकिंसः कष्टसाध्यः । दुःशम्नो रज-
 निषेधे तेनासाध्य इत्येके । का-
 षि क्षिनापि यत्नेन सिध्यन्त्यान् मसु-
 रिकाः । दृष्टाः कृत्तुराः काश्चिन्
 काश्चिन् सिध्यन्ति वामवा ॥ काश्चिन्मै-
 व त् सिध्यन्ति साध्यमानाः पुष्यतः
 ॥ ३ ॥ अथमसुरिकायाश्चिकिंसा
 । मसुरिकायाः अष्टौक्ता जेपनादि
 क्रिया हिता । पित्तश्लेष्म विसर्पोक्त
 क्रिया चार पुष्यते ॥ श्वेत चन्दन
 कस्तुरि हि लामोटी भव दुव । पि-
 वेमसुरिकारुष्टे नैव वा केवलं र-
 म ॥ हिलमोटीका शकविशेषः ।
 हुरहुर इति लोके ! दे गङ्गमूले

रात्रि च धात्र्यशीरं दूरालता । ना-
 मृतं धान्यकं मसुं जयेद्यत्त म-
 रिका ॥ मसुरिका बहुपात् प्लक्ष शि-
 रीषोड्युर वृष्टः । वातजाया मसु-
 र्या स्यात् पुलेपः सप्ततो हितः
 ॥ बहुपावटः । गुडगी मधुकं दाक्षा
 मोरटं दाडिः सह । साककाले
 पुरातन्यं भेषजं एत संयुतं ॥
 तेन ह्योक्तं वायु पाकं यास्ति
 मसुरिकाः । मसुरिकस्तु भृङ्गीत शा-
 लीन् महान् मसुरिकान् ॥ रसं मधु-
 रमेवाह्यात् सैकदक्षः मत्रकं ।
 पटोलमूलं कथितं मोरटं सुरमं
 तथा ॥ पटोलमूलं कथितं मित्यत्र
 पटोलं कथितं कवेति वा पाठः ।
 आदावेव मसुर्यास्तु पित्तजाया पु-
 योजयेत् । निम्ब पर्पटकः पाठा प-
 टोल चन्दन ह्वयं ॥ उशीरं कटुका
 धात्री तथावासः दूरालता । एवा-
 पानं शूतं शीतं मूत्रमं शकुरादि-
 तं ॥ मसुर्यां पित्तजायास्तु पुयो-
 क्तव्यं विज्ञानता । दाहं ज्वरे विस-
 र्पे च वृणे पित्ताधिकेपि च ॥ मसु-
 र्ये रक्तजा नाशं यास्ति शोणित
 मोक्षणैः ॥ ३ ॥ वासा मसुकं भूनिर्घ-
 त्रिकजेन्दु मवासः ॥ पटोलारिष्ट-
 कं वापि वाथयिवा समान्धिकं । पि-

নসূরি

বেত্তেন পুশাম্যস্তি নসূর্য্যঃ কফ সন্ত
 বাঃ । ইন্দুঃ ইন্দুযবঃ ॥ ৯ ॥ শিরীষো
 ডুথর ডুগ্যাং খদিরারিষ্টজৈ জ লৈঃ ।
 কফোখাসু নসূরীষু লেপঃ পিত্তো-
 খিতাসু চ ॥ ১০ ॥ নিম্ব পপটকঃ পা-
 ঠা পটোলঃ কটু রোহিণী । চন্দনে
 দ্বৈ উশীরঞ্চ ধাত্রী বাসা দুরালভা ॥
 এষ নিম্বাদিকঃ স্বাথঃ পীতঃ শকর-
 যাবিতঃ । নসূরী সর্বজা হস্তি জ্বর-
 বীসর্গ সংযুতা ॥ ১১ ॥ উখিতা পু-
 বিশেষ্যাচ তা পুন বাহুতো নযেৎ ।
 কাঞ্চনার স্তূচঃ স্বাথ স্তাপ্য চূর্ণাবচু-
 গিতঃ ॥ তাপ্য সূবর্ণমাক্ষিকং । ধা-
 ত্রীফলং স মধুকং স্বাথিতং মধু সংযুতং
 । মুখে কণ্ঠে বৃণে জাতে গণ্ডুবাথং পু-
 শস্যতে ॥ ১২ ॥ অক্ষৌঃ সেকং পুশ-
 সস্তি গবেধু নধুকাধুনা । গবেধু গবে-
 ধুনা । গবডয়া ইতি লোকে । মধুকং
 ত্রিফলা মূর্ধা দাবী ত্বক্ নীলমুৎপ-
 লং ॥ উশীর লোধু মঞ্জিষ্ঠা পুলেপা-
 শ্চাতনে হিতাঃ । নশ্যন্ত্যেনে ন দুগ্ধা-
 তা নসূর্য্যে ন ভবন্তি চ ॥ পুলেপং চ-
 ক্ষুষো দ্রদ্যা দ্বহবারস্য বন্ধলৈঃ । প-
 ঞ্জ বন্ধল চূর্ণেন ক্লেদিনী মবধনযেৎ ॥
 ভক্ষনা কেচিদিহুস্তি কেচিদ্রোমযরে-
 গুনা । সুষবী পত্র নিযাসং হরিদ্রা চূর্ণ
 সংযুতং ॥ রোনজ্জ্বর সংযুক্ত বৃণা

নসূরি

না শান্তয়ে পিবেৎ । নির্যাসং দুবং
 ॥ ১৩ ॥ অথ নসূরিকা ভেদস্য শী-
 তলাষা অধিকারঃ । তত্র শীতলাষা
 কপনামহ । দেব্যা শী তলাষা ক্রান্তা ন-
 সুয্যেব হি শীতলা ॥ জ্বর এব তথা
 ভূতাদিষ্টিতো বিবন জ্বরঃ । সাচ
 সপ্তবিধা খ্যাতা তাসাং ভেদান পু-
 চক্ষতে ॥ জ্বর পূর্বা বৃহৎ স্ফোটৈঃ
 শীতলা বৃহতী ভবেৎ । সপ্তাহা-
 ম্নিঃ সরতেষা সপ্তাহাৎ পূর্ণতাং ব্রু-
 ছেৎ ॥ তত স্তৃতীয়ে সপ্তাহে শূন্য-
 তি স্তুলতি স্বয়ং । তাসাং মধ্যে যদা
 কাচিৎ পাকং গভ্রাস্কটং সূবেৎ ॥
 তত্রাবপূননং অর্ঘ্যাদনগোদয় ভক্ষ-
 না । নিম্ব সংপত্র শাখান্তি মক্ষিকা
 নপসারবেৎ ॥ জলঞ্চ শীতলা দ-
 দ্যাৎ জ্বরেপি ন তু দাপয়েৎ ।
 স্থাপযেত্তং স্থলে পূতে রমেয় রহসি
 শীতলে ॥ নাশুচিঃ সংস্পৃশেত্তত্ত্ব ন-
 চ তস্যান্তিকং বৃহৎ ॥ বহবো ভি-
 যজো নাত্র ভেষজং যোজয়ন্তি হি ॥
 কেচিৎ পুযোজযন্ত্যেব নতন্তেষা মথ
 ব্রুবো ॥ যেষ শীতলে ন সলিলেন বি-
 পিষ্য সন্যক্ চিঞ্চাজ বীজ সহিতাং
 রজনীং পিবন্তি । তেষাং ভবন্তি ন
 কলাচিদপীহ দেহে পীডাবরা জগ-
 তি শীতলিকা বিকারাঃ ॥ গোচ

মসুরি

রসেন সহিত স্নিতচন্দনেন বাসার-
 সেনেন নধুকং নধুকেন বাথ । আদৌ
 পিবন্তি সুননা পরসেন নিশুং তে না-
 পূবন্তি ভুবি শীতলিকা বিকারান্
 ॥ মোচারসেন কদলীস্তম্ভজলেন ।
 নধুকেন বাথ অথবা মধুনা । আদৌ
 পূর্বকপে জুরাগমননাত্রে । সুননাস্বর-
 সেন জাতীপ প্রসেনা শীতলাসুক্রি-
 বা কার্য্যঃ শীতলা রক্ষয়া সহ । বধী-
 য়া নিম্বপ প্রাণি পরিতো ভবনান্তরে ॥
 কবাচিদপি নো কার্য্য নুষ্টিষ্টস্য পু-
 বেশনং । স্কোটেষুধিকদাহেষু রক্ষা
 রেণুৎকরো হিতঃ ॥ তেন তে শেষ
 মাযান্তি পুপাকং ন ভজন্তি চ । রক্ষা
 রেণুৎকরঃ শঙ্কগোনযভমর্চণতঃ ॥
 চন্দনং বানকো নুস্তং গুড়টী দুক্ষয়া
 সহ । এষাং শীতকষায়স্ত শীতলা
 জ্বর নাশনঃ ॥ শীতকষাষো হিনঃ ।
 জপ হোমোপহারৈশ্চ দান স্বস্ত্যয-
 নাহ্ননৈঃ । বিপু গো শম্ভু গৌরীণাং
 পূজনৈ স্তাং সনং নযেৎ ॥ স্তোত্রঞ্চ
 শীতলা দেব্যাঃ পাঠেৎ শীতলিনো
 হস্তিকে । ব্রাহ্মণঃ শ্রদ্ধয়া যুক্ত স্তেন
 শান্যতি শীতলা ॥ ❀ ॥ কন্দ উবা-
 চ । ভগবন্ দেবদেবেশ শীতলাঘাঃ
 স্তবশুভং । বক্তুমর্হস্যশোমেণ বিস্ফো-
 টক ভয়াপহং ॥ ঈশ্বর উবাচ । নন্দ

মসুরি

নি শীতল্যং দেবীং রাসভঙ্কাং দি-
 গম্বরীং । নার্জনী কলশোপেতাং সু-
 পালঙ্কৃত মস্তকাং ॥ বন্দেহং শীত-
 লাং দেবীং সর্বরোগ ভয়াপহাং ।
 যান্নামাদ্য নিবর্তেত বিস্ফোটক ভয়ং
 মহৎ ॥ শীতলে শীতলে চেতি যো
 কুযাদাহ পীড়িতঃ । বিস্ফোটক ভয়ং
 ঘোরং ক্ষিপুং তস্য পুণশ্যতি ॥ য
 স্তা মূরক মধ্যে ত ধ্ব্বা সপুণ্ডয়েন্ন-
 রঃ । বিস্ফোটক ভয়ং ঘোরং জলে
 তস্য ন জায়তে ॥ শীতলে জ্বর দক্ষ-
 স্য পুতি গন্ধ গতস্য চ । পুণ্ডে চক্ষুষঃ
 পুংস স্তা নাহু জীবনৌষধং ॥ শীত-
 লে তনুজানোগান্ নৃণাং হরসি দুষ্ট-
 রান্ । বিস্ফোটক বিশীর্ণানাং ত্বনেকা-
 মৃতবর্ষিণী ॥ গলগণ্ড গুহারোগা
 যে চান্যে দাক্ষণা নৃণাং । ত্বদনুধ্যান
 নাত্রেণ শীতলে যান্তি তে ক্ষয়ং ॥ ন-
 মস্ত্রো নৌষধং কিঞ্চিৎ পাপরোগ-
 স্য বিদ্যতে । ত্বনেকা শীতলে ত্রাত্রী
 নান্যাং পশ্যানি দেবতাং ॥ মৃগাল
 তস্ত সদ্দশীং নাভি হৃদ্যং সস্থিতাং
 । য স্তাং বিচিন্তয়েদেবীং তস্য মৃত্যু-
 র্ন জায়তে ॥ অষ্টকং শীতলা দেব্যা-
 যঃ পাঠেন্নানবঃ সদা । বিস্ফোটক ভ-
 যং ঘোরং জলে তস্য ন জায়তে ॥
 শ্লোভব্যং পঠিতব্যঞ্চ নৈর্ভক্তি সন-

মক্ষ

মস্তক

বিত্তৈঃ । উপসর্গ বিনাশায় পর-
 স্বস্ত্যগনং মহৎ ॥ শীতলাষ্টকমে-
 তচ্ছিন্দেয়ং যস্য কস্যচিৎ । দা-
 তব্যং হি সনাতনৈ ভক্তি শুদ্ধা-
 বিতো হি যঃ ॥ ইতি শ্রীস্কন্দপুরা-
 ণে কাশীখণ্ডে শীতলাষ্টকস্তোত্র-
 সমাপ্তং ॥

মসুরিকা স্ত্রী মশাহরী । মশারি ইতি
 ভাষা । যথা । দশাশচ মশকা-
 শৈব বর্ষাকালে নিবারয়েৎ । মসু-
 রিকাভিঃ পূবৃত্য মক্ষশাযিন ম-
 চ্যুতং ॥ ইতি পাদ্মে ক্রিয়াযোগসা-
 রে ১২ অধ্যায়ঃ ॥

মসুরী স্ত্রী পাগরোগঃ । ইতি মেদি-
 নী ॥ সত্ব বসন্তরোগ ইতি পুসিদ্ধঃ
 ॥ ত্রিভূৎ ॥ রক্তত্রিভূৎ । ইতি রাজ-
 নির্ঘণ্টঃ ॥

মসুগং ত্রি অককশং ॥ স্নিদ্ধং । ইতি
 নেদিনী ॥

মসুগা স্ত্রী উমা । মসিনা ইতি ভাষা
 । ইতি মেদিনী ॥

মক্ষ উ গতো । ইতি কবিকল্পদ্রুমঃ ॥
 দন্ত্যমধ্য ইতি দুর্গসিংহঃ । ক্বিপি
 সংযোগাদে লোপে মক্ । মক্ষন্য
 মধ্য ইত্যেকৈ । ক্বিপি সংযোগান্ত
 লোপে মট্ । উ মক্ষতে । ইতি
 দুর্গাদাসঃ ॥

মক্ষরঃ পুং বংশঃ । ইত্যমরঃ ॥ রক্ষু-
 বংশঃ । ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

মক্ষরী পুং তিক্কুঃ । ইত্যমরঃ ॥ চন্দুঃ
 । ইতি শব্দচন্দ্রিকা ॥

মসু ও টু শ ঔ স্নানে । ইতি কবি-
 কল্পদ্রুমঃ ॥ দন্ত্যমধ্যঃ ক্বিপি সংযো-
 গাদিলোপে মক্ । ও মসুঃ । শ
 মজ্জতী মজ্জতী । টু মজ্জথুঃ । ঔ
 অনাঙ্ক ৯ । স্নায়তে হনেনেতি
 স্নানমিহ জলাস্তঃ পূবেশঃ । মজ্জতি
 পুস্তরো জলে । ইতি দুর্গাদাসঃ ॥

মস্ত স্ত্রী মস্তকং । ইতি দ্বিকপলোমঃ

মস্তকঃ পুং স্ত্রী পুধানাঙ্কং । মাতা
 ইতি ভাষা । তৎ পর্যাযঃ । উত্তমা-
 ঙ্কং ২ শিরঃ ৩ শীর্ষং ৪ মূর্ধা ৫ । ইত্য-
 মরঃ ॥ মূণ্ডং ৬ শিরঃ ৭ । ইতি শব্দ-
 রত্নাবলী ॥ বরাঙ্কং ৮ । ইতি জটাধরঃ

॥ কং ৯ পুণ্ড্রং ১০ মৌলিঃ ১১ কপালং
 ১২ কেশভূঃ ১৩ । ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ

॥ তস্য শূভাশূভ লক্ষণং যথা ।
 ছপ্রাকারৈঃ শিরোভিস্ত নুপান্নিন্ন-
 শিরোধনী । চিপিটেশ্চ পিতৃনৃত্য
 গর্বাঢ্যাঃ পরিন্তোলৈঃ ॥ ঘটমূর্ধা
 পাপকচি ধনাদৈঃ পরিবর্জিতঃ ।
 ইতি গাৰুড়ে ৬৬ অধ্যায়ঃ ॥ ॥ ম-
 স্তকে অধোমুখং সহস্রদলকমলমস্তি
 তৎ কণিকায়াং পরমাত্মা তিষ্ঠতি ॥

यथा । श्वाके उक्ताने करौ कृत्वा
 सोहमिति जीवात्मानं हृदयश्च
 दीपकलिकाकारं मूलाधारश्च ह-
 लङ्गुलिन्या सुह सुसुप्ता वर्जना
 मूलाधार श्वाधिष्ठान नगिपुरानाह-
 त विशुद्धाज्जाथ्य वट्टक्रीणि तित्वा
 शिरोवस्त्रिताधोनूथ सहस्रदल क-
 नल कर्णिकासुगत परमाञ्जनि स-
 योज्येत्यादि तन्त्रसारः ॥ तथाच ।
 सुसुप्ता वर्जना सोहमिति नस्त्रेण
 योजयेत् । सहस्रान् शिरः स्थाने
 परमाञ्जनि देशिकः ॥ इति गो-
 तमीयतन्त्रः ॥

नसुकसेहः पूं शिरोमज्जा । यथा ।
 गोदस्त नसुकसेहो नसुङ्का नस्त-
 लङ्कः । इति हेनचन्द्रः ॥
 नसुकाथ्यः पूं वृक्षशिरः । इति शब्द-
 चन्द्रिका ॥
 नसुदाक क्ली देवदाक । इति भाव-
 प्रकाशः ॥
 नसुमङ्कः क्ली शिरोधः । घाड इति
 भाषा । इति शब्दचन्द्रिका ॥
 नसुङ्कः क्ली नसुकभवन्ताकारसेहः
 । नगज इति पारम्यभाषा । त्र-
 पर्यायः । गोद २ । इत्यमरः ॥
 गोद ३ नसुकसेहः ४ नस्तलङ्कः
 ५ । इति हेनचन्द्रः ॥

नस्त क्ली दृषितवमणु । दधिरमात्
 इति भाषा । इत्यमरः ॥ दधिजल
 । द्विगुणवारियुतं दधि । अस्य गुणाः
 । उष्णम् । कृति पित्तदं शुभहरं
 बल्यं कषायं सरं । बुक्तिहृन्दकरं
 त्वोदरगद प्लीहाशमां नाशनं ।
 शोतः शुद्धिकरं कफानिलहरं
 विष्टम्बु शूलपहं पाणु श्वास वि-
 कारं गुल्मं शननं मस्तपुशस्तं लघु
 ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥ अपिच । मस्त
 लमहरं शूलं लघु बुक्तातिलासकं
 । नोतोविशोधनं श्लादि कफतृष्णा-
 विलापहं ॥ अर्ष्यं पुण्ड्रं शीघ्रं
 भिनन्ति नलसंगुहं । इति भाव-
 प्रकाशः ॥

नस्तलङ्कः पूं नसुङ्कः । इति त्रिकाण्ड-
 शेषः ॥
 नस्तलङ्कः पूं नसुङ्कः । इति हेन-
 चन्द्रः ॥
 नह पूञ्ज । इति कविकल्पद्रुमः ॥
 नहति । इति दुर्गादासः ॥
 नह ईक द्विषि । इति कविकल्पद्रुमः
 ॥ ईक नहति । द्विषि दीप्तौ ।
 इति दुर्गादासः ॥
 नह ईड वृद्धौ । इति कविकल्पद्रुमः ॥
 ई नहते । ड नहते । इति
 दुर्गादासः ॥

महत्त

महत्तक पूजे । इति कविकल्पद्रुमः

॥ महयति । इति दुर्गादासः ॥

महः पू० उ० सवः । इत्यनरः ॥

तेजः । इति मेदिनी ॥ यज्जः । इति

शब्दरत्नावली ॥ महिषः । इति

हेमचन्द्रः ॥

महः स्त्री उ० सवः ॥ तेजः । इति

मेदिनी ॥ यज्जः । इति शब्दरत्ना-

वली ॥

महकः पू० बहलामोदः । इति ऊटा-

धरः ॥

मह० स्त्री राज्य० । इति मेदिनी ॥

मह० त्रि बृहः । इति मेदिनी ॥ त०

पर्यायः । विशकट० २ पृथु ३ बृह०

४ विशाल० ५ पृथुल० ६ बडु ७ उरु

८ विपुल० ९ । इत्यनरः ॥ पूल० १०

विस्तीर्ण० ११ । इति शब्दरत्नावली ॥

महती स्त्री बल्लकीभेदः । इति मे-

दिनी ॥ नारदवीणा ॥ बृह० पुमाणा ।

इत्यनरटीकाया० भरतः ॥ बृहती

॥ वात्तकी । इति राजनिर्घण्टः ॥

महतीद्वादशी स्त्री शुभद्वादशी ।

यथा । नासि भाद्रपदे शुक्लेद्वादशी

शुभगाविता । महतीद्वादशी ज्ञेया

उपवासे महाफला ॥ इति गार्क-

डे १४१ अध्यायः ॥

महत्तत्त्वं स्त्री चतुर्विंशतितत्त्वान्तगत

महत्त

द्वितीयतत्त्वं । तत्तु पुक्ते क० प-

म० । ममष्टि बुद्धिस्वरूप० । त० पर्या-

यः । यथा । महत्तत्त्वा नति विष्

जिष्णुः शत्रुश्च वीर्यवान् । बुद्धिः पु-

ज्ज्ञोपलक्षिश्च तथैव ख्याति भूतिः

श्रुतिः ॥ पर्याय वाचकैः शब्दैर्म-

हानाग्नौ विभाव्यते । त० जानन्

बुद्धिगो विद्वान् पुमोह० नाधिगृह-

ति ॥ इति महाभारते आश्वमे-

धिकपर्व ॥ अपिच । एका मूर्ति द्वयो

भागा बुद्धि विष् महेश्वराः । सवि-

कारा० प्रधानात्तु महत्तत्त्वं पूजा-

यते ॥ महानिति यतः ख्याति लो-

काना० जायते सदा । अहकारश्च

महतो जायते नानवर्जनः ॥ इति

ना० से २ अध्यायः ॥

महत्तरः पू० स्त्री शूद्रः । यथा । शूद्रः

स्य० पादजो दासो ग्रामकर्तो

महत्तरः । इति त्रिकाण्डशेषः ॥

अतिशयमहति त्रि ॥

महत्त्वं स्त्री महतोभावः । यथा ।

महत्त्वं वद्विधे हेतु रिन्दियं करणं

मतं । इति भाषापरिच्छेदः ॥ म-

हत्त्वं वद्विधे इति । द्रव्य पुत्र्येक्षे

महत्त्वं समवाय सम्यक्त्वेन कारणं ।

द्रव्य समवेतानां गुणकर्म सामा-

न्यानां पुत्र्येक्षे स्वाशुभ समवाय

মহর্ষি

সমুদ্রেন । দব্য সমবেত সাবেতা-
না কপরাবীনা পুত্র্যক্ষ স্বাশ্ব
সমবৃত্ত সমধাগসম্বন্ধন কারণ ।
ইতি সিদ্ধান্তমহর্ষী ॥

মহলোকঃ পু ভূরাদিনঃলোকাস্ত
গচ্চতর্থলোকঃ । যথা । ভূভবঃ স্ব
মহর্ষৈশ্বর জনশ্চ তপ এব চ । সত্য-
লোকশ্চ সপ্তৈতে লোকাস্ত পরি-
কীৰ্ত্তিতাঃ ॥ চতুর্থ দিনস্যান্তে জ
গদেতচ্চরাচরং । তদা হি দহতে
সর্বং ত্রৈলোক্যং ভূ ভূবাদিকং ॥
জনপুয়াস্তিতাপার্ভানহলোক নি
বাসিনঃ । ইতি বহুপরাণং ॥ চতু-
র্থে তু মহলোকে তিষ্ঠন্তে কল্পবাসি-
নঃ । ইতি দেবীপরাণং ॥

মহর্ষী জ্ঞী কপিকহুঃ । ইতিব্রাহ
নির্ঘণ্টঃ ॥

মহর্ষিঃ পু ব্যাসাদিঃ । ইতি ত্রিকা-
ণ্ডশেষঃ ॥ অন্য ব্যুৎপত্ত্যাদি বখা
খবি হিংসা গতোধাতু বিদ্যা সত্য
তপঃ শ্রুতৈঃ । এষ সন্নিচযো যম্মা-
ছাক্ষণশ্চ তত স্তৃষিঃ ॥ বিবৃতি
সমকালস্ত বুদ্ধ্যা ব্যক্তি নৃষি স্তৃষঃ ।
ঋষতে পরমং যম্মাৎ পরনার্ষস্ততঃ
ম্মতঃ ॥ গতর্থাদৃষতে খাতো না-
ম নিবৃতি কারণ । যম্মাদে
স্তত লম্মাচ ঋষিতা মতমিঃ

মহল্ল

শ্বরাঃ স্ব মুক্তানুক্ৰণো মানসাঃ সু-
তাঃ । বিবক্তানৈনৈস্তৈ স্বদ্ধা মহান
পরিগতঃ পরঃ ॥ ইম্মাদৃষিঃ পর-
দ্বেন মহা স্তম্মান্নহর্ষয়ঃ । ইশ্বরাণা
সৃতা স্তেষাং মানসা শৌরসাশ্চ বৈ
॥ ঋষয় স্তৎ পরদ্বেন ভূতাদি ঋষয়
স্ততঃ । ঋষিপুত্রা ঋষীকাস্ত মৈথু-
নান্নস্ত সন্তুবাৎ ॥ পরদ্বেনর্ষয় স্তে-
বৈ ভূতাদি ঋষিকা স্ততঃ । ঋষীকা-
ণা নুতা যে বৈ বিজ্ঞেয়া ঋষিপুত্র-
কাঃ ॥ শ্রুতী ঋষা পরদ্বেন নান ত-
ম্মাৎ শ্রুতর্ষয়ঃ । অব্যক্তাত্মা মহা-
নাত্মা হৃদকারাত্মা তথৈব চ ॥ ভূ
তাত্মা চেন্দ্ৰিযাত্মা চ তেষাস্ত জ্ঞান
মূচ্যতে । ইত্যেব মৃষজাত্যস্ত পঞ্চ-
তাম্মানতিঃ শূনু ॥ ভৃগু মরীচি ব্র-
হ্মিশ্চ অঙ্গিরাঃ পুলহঃ ক্রতুঃ । মনু
র্জক্ষো বশিষ্ঠশ্চ পুলস্ত্য শ্চেতি তে
দশ ॥ বুদ্ধগো মানসা ছেতে উৎ-
পন্নঃ স্বয় মীশ্বরাঃ । পরদ্বেনর্ষয়
স্তম্মাভূতা স্তম্মান্নহর্ষয়ঃ ॥ ইতি
নাৎসে ১২০ অধ্যায়ঃ ॥

মহল্লকঃ পু অম্বঃপুররক্ষকঃ । তৎ
পর্য্যায়ঃ । সৌবিদল্লঃ ২ কক্ষকী ৩
হাপত্যঃ ৪ সৌবিদঃ ৫ বিদাক্ষঃ ৬ ।
ইতি জটাধরঃ ॥ সৌবিদল্লকঃ ৭ অ-
স্তবংশিকঃ ৮ । ইতি শব্দরত্নাবলী ॥

মহাক

মহাকা

মহল্লিকঃ পু° অষ্টপুংররককঃ। খো-
জা ইতি ভাষা। তস্য লক্ষণং।
যথা। মুষ্ণুশূন্যে হনুপছে। যঃ স্ত্রী
স্বভাবো মহল্লিকঃ। ইতি শব্দ-
মালা ॥

মহম° স্ত্রী জ্ঞান° ॥ পুকারঃ। ইত্যু-
গাদিকোষঃ ॥

মহা স্ত্রী গোপবল্লী। গোরক্ষচা-
ন্দ্রলিয়া ইতি ভাষা। ইতি শব্দ-
চন্দ্রিকা ॥ স্ত্রীগবী। ইতি শব্দরত্না-
বলী ॥

মহাকহঃ পু° সমুদুঃ ॥ বকণঃ। ইতি
নেদিনী ॥ পর্বতঃ। ইতি শব্দরত্না-
বলী ॥

মহাকণ্টকিনী স্ত্রী বিশ্বসারক°। ফ
ণিমনসা ইতি ভাষা। ইতি শব্দ-
চন্দ্রিকা ॥

মহাকন্দঃ পু° রসোনকঃ। ইত্যনরঃ
॥ মূলক°। ইতি শব্দরত্নাবলী ॥
চাণক্যমূলক° ॥ রক্তলশুন°। রাজ-
পনাণ্ডুঃ। ইতি রাজনিঘণ্টঃ ॥

মহাকপিথঃ পু° বিশ্ববৃক্ষঃ। ইতি
ত্রিকাণ্ডশেষঃ ॥

মহাকরঞ্জঃ পু° করঞ্জবিশেষঃ। বড-
করঞ্জা ইতি ভাষা। তৎপর্য্যায়ঃ।
ষডগুহ্ম। ২ হস্তিচারিণী ৩ উদকী
র্ণঃ ৪ বিষয়ী ৫ কাক্শী ৬ মদহস্তি

নী ৭ শারদেষ্ঠা ৮ নধমতী ৯ রসা-
যনী ১০ হস্তিচারিণী ১১ হস্তি-
করঞ্জকঃ ১২ সুমনাঃ ১৩ কাক্শা-
ণ্ডী ১৪ মধুমতী ১৫। অস্য গুণাঃ।
ভীক্ষুঃ। উষ্ণত্ব°। কটুত্ব°। বিষ-
কণ্ডু রিচটিকা জঠরশেষ বৃণনা-
শিব্বর্ক। ইতি রাজনিঘণ্টঃ ॥

মহাকর্ণিকারঃ পু° আরণ্যবঃ। ইতি
রাজনিঘণ্টঃ ॥

মহাকাষঃ পু° নন্দী। সচ শিবদ্বার-
পালঃ। ইতি ত্রিকাণ্ডশেষঃ ॥ হস্তী
। ইতি কেচিৎ ॥ বৃহতশরীর° ॥
তদ্বতি ত্রি ॥

মহাকাভিকী স্ত্রী রোহিণীনক্ষত্র-
যুক্তা কাভিকীপূর্ণিমা। যথা। পুা-
জ্ঞাপত্য° যদা ঋক্ষ° তথৈতস্য°
নরাধিপ। সা মহাকাভিকী পৌ-
ক্তা দেবানা নপি দুর্লভা। ইতি
পাশ্বে ২ খণ্ডে ৩ অধ্যায়ঃ ॥

মহাকালঃ পু° বিষম্বরুপাখণ্ডগুণা-
যমানসনযঃ। যথা। কালো ঘটবা-
নমহাকালত্বাৎ। ইতি সিদ্ধান্তল-
ক্ষণ° ॥ মহাদেবঃ ॥ পুণথগণবি-
শেষঃ। ইতি নেদিনী ॥ লতাবি-
শেষঃ। মাকাল ইতি ভাষা। তৎ-
পর্য্যায়ঃ। উষ্ণকালঃ ২ কিম্পাকঃ ৩
কাক্দর্দকঃ ৪। ইতি রত্নমালা ॥

মহাকা

মহাকা

কাকমর্দ: ৫ দেবদালিকা ৬ দালা
 ৭ দালিকা ৮ জম্বু: ৯ ঘোষকা-
 কৃতি: ১০ । ইতি গায়ত্রিনিঘণ্ট: ॥
 শিবপুত্রবিশেষকর্তন্য জম্বুস্তান্ত
 যথা । শ্রীদেবভিচু: । একদেবস্থানর:
 শ্রীমাম্ ভুরিতোজোনযো কলী । ম-
 হানৈখুনবীজন্ত ত্বন্তেজ: ঋগুহী-
 ব্যতি ॥ ইত্যুক্তা ত্রিদেশা: সর্বে
 বীতিহোত্রং পুর:স্থিতং । তস্মৈ নি-
 দেশযামাসু: সমুবে সর্বহেতবে ॥
 তত: ষডঙ্কং বং রেতো ব্যাদিতে দ-
 হনান:নো উৎসমজ্জ নহাবাহ নহা-
 নৈখুন কারণং ॥ অগ্নীং সূত্র্যমা-
 নস্য তেজস: শশভূক্ত: । অগ্নীনা
 নতি মন্ত্রং গিরিপুস্থে পপাত হ ॥
 তথো: কারণযো: সন্য: সন্ভূতো
 শকরাভূতো । একা ভূতসম: কৃষ্ণা
 ভিষ্মাজন নিভোংপর: ॥ ভূতী তস্য
 তদা বৃক্ষা নাম ভূতীতি চাকরোৎ ।
 মহাকৃষ্ণক রূপস্য মহাকালেতি
 লোকভূৎ ॥ তত শুৌ পালযামাস
 শকর: পুনথোৎকরৈ: । অপর্ণা
 চাপি তথা ক্রমাত্তাবভিবর্জিতৌ
 ॥ পূর্দ্ধৌ তৌ মহাক্সানৌ হলোনী
 পুতিপালিতৌ । ক্রমাদগমেশৌ কৃ-
 ত্বা তৌ হরৌ দ্বারি ন্যংযোঃ ॥
 ইতি কালিকাপুরাণে ৪৫ অধ্যায়:

॥ ৯ ॥ তস্য বানরমূখ কারণ জ-
 ম্বান্তরঞ্চ যথা । অথৈকদোনযা সা-
 র্ভং নিগূঢ়ে রতিমন্দিরে । নর্মা করো-
 ম্বহাদেবো মোদযুক্তৌ রতিপিয়ঃ
 ॥ যদা সা নর্মাণে জাতা গৌরী স্মর-
 হরাস্তিকং ॥ তদা ভূত্ব মহাকালৌ
 দ্বাহৌ দ্বারি পুতিপুস্তৌ ॥ নর্মা ব-
 জানে সা দেবী মুক্ত ধম্মিল্ল বন্ধনা ।
 গুহ্মিহীন গলদগাত্রা বস্ত্র নাভয়-
 পাগিনা ॥ ব্যস্তহার্য গন্ধপুস্তৈ রা-
 জলৈর্নাতি শোভনা । দিলপুস্তম্বনা
 দষ্ট দশনহৃকবিভুমা । নিঃসূতা রতি
 সঙ্কেতশালায়া জলজাননা ॥ দৈব-
 দায়র্গনযনা নিচিভা বেদবিন্দুতি: ।
 তাং নিঃসরন্তীং সহসা তথা ভূতা
 ননিন্দি তাং ॥ অযোগ্যাং বীক্ষিতুং
 চানৈন্য বৃষধজ মূতে পিয়ং । দদশতু
 মহাক্সানৌ নাতি হৃষ্টাভ্রনানসৌ ॥
 ভূতী চাপি মহাকাল: পুাপ্তকাল-
 শ্চ কোপত: । দৃষ্ট্বা তৌ নাতরং দী-
 নৌ তদা ভূতা বধৌ মূখৌ ॥ চিন্তাঞ্চ
 জগ্মতু স্তীবাং নিশথসতু কত্তনং ।
 তৌ পশ্যন্তৌ তদা দেবী দদর্শ হিং
 নবৎসূতা ॥ চূকোপ চ তদাপর্ণা বা-
 ক্যৈধেতদবাচ হ । এবম্বুতাস্ত মাং
 কস্মাদসম্বন্ধা মপশ্যতাং ॥ ভবন্তৌ
 তনযৌ শূদ্ধৌ হ্রী মর্যাদা বিবর্জি-

তৌ । তন্মাদিনা মনুষ্যাংদা° ভবন্তৌ
 নিরপহ্রপৌ ॥ অঙ্গবতা° ততো ভু
 যান্ত্বতো জন্মানুষে । নানুষী°
 যোনি মাসাত্য নাতরীক্ষণদোষতঃ
 ॥ ভবিষ্যতো ভবন্তৌ শুশাখামৃগ
 মুখৌ ভুবি । ইতি তারময়া শপ্তৌ
 হরপুত্রৌ মহামতী ॥ অথোমদা
 সন° দেবো বিযতা চন্দ্রশেখরঃ ।
 আজগাম তদাগহ্নপাসাদ° পুতি
 ত° নপ ॥ দদৃশেখ চরন্তী° তা মুনা
 য়াঃ সদৃশী° গুণঃ । সর্ব লক্ষণ স
 ম্পূর্ণা° মাধবস্যেব মধবী° ॥ তা°
 দৃষ্ট্বা ন্যগদদেবী° গৌরী° বৃষভকে
 তনঃ । স্মিত পুঙ্গবদনঃ পুহসম্বিব
 ভাবিনী° ॥ ঈশ্বরউবাচ । ইয° তে
 মানুষী মূর্তিঃ পিুষে তারাবতীতি য়া
 । ভৃঙ্গী মহাকালযো স্তে জন্মেনে বি
 হিতা স্বা° ॥ ত্বন্তো হ্ননন্যকান্তো
 হ্হ° নান্যা° গন্তু মিহোৎসহে । ত্ব
 নিদানী° স্বয° চাস্যা° মূর্ত্যা° পুবিশ
 ভাবিনি ॥ তত উৎপাদযিষ্যামি
 মহাকালঞ্চ ভৃঙ্গিণ° । শ্রীদেব্যুবাচ ।
 মমৈব মানুষী মূর্তি রিয়° বৃষভকেত
 ন । বিশানিতে হত্র বচনাদুৎপাদয়
 সূত স্বয° ॥ পুবিবেশ ততো দেবী
 স্বয° তারাবতী তনৌ । মহাদেবো
 হপি তস্যান্ত কানার্থ° সমুপস্থিতঃ

॥ ততঃ সাপর্ণযাদিষ্টা দেবী তারাব
 বতী সতী । স্তানযান° মহাদেব°
 স্বযমেবাতজ্জন্মদা ॥ তন্নিম্ন কালে
 হতবদগত্বঃ কানালী চাষ্টিমাল্য
 ধূক । কংনাবসানৈ তস্যান্ত সপ্তে
 জাত° সূত স্বয° । অস্তবম্গণশাদুল
 তথা শাখামৃগানন° । ইতি কালি
 কাপুরাণে ৪৬ । ৪৯ অধ্যায়ঃ ॥ ॥
 বাণাসরস্য মহাকালত্ব° যথা । স্বয
 যউচুঃ । কথিতো ভবতা সর্গঃ স°শ
 যা অপি শাতিতাঃ । ত্বৎ পুনাদা
 মহাভাগ কৃত কৃত্যা বয° গুরো ॥
 ত্বশ্চ শোতুমিচ্ছানো বযনেতদ্দি
 জ্ঞোত্তন । ফোন্যো ভৃঙ্গী মহাকা
 লো জাতৌ বেতালভৈরবৌ ॥ বে
 তালঞ্চ মহাকাল° ভৈরব° ভৃঙ্গিণ°
 তথা । শূনে দ্বিজশাদুল কথনে
 য়া° চতুষ্টয়° ॥ মার্ক°শুয উবাচ ।
 ভুব° গতে মহাকালে মানুষহে চ
 ভৃঙ্গিনি । বেতালভৈরবাথ্যে চ ত
 থা ভূতে দ্বিজোত্তমাঃ । বরলক্ষে চ
 বেতালে ভৈরবে তেন স°গতে অঙ্ক
 ক° তপসা যুক্ত° ভৃঙ্গিণক্ষাকরোদ্ধরঃ
 ॥ অঙ্ককস্ত হর° পূর্ব° বিকথ্যাপদ
 নাগতঃ । পশ্চাদ্ধর° সনারাধ্য পু
 ত্র° ভূতস্য সো হসুরঃ ॥ ভৃঙ্গি°
 ভৃঙ্গিণ° ত° স°জ্জয়া চাকরোদ্ধরঃ

মহাকা

। সোহেন তু মহাকালং বাণং বলি-
 সূতং হরঃ ॥ বিষ্ণুনা ছিন্ন বাহুং ত-
 মহাকাল নথাকরৌঃ । এবং মূনি-
 বরা স্তেষাং সংজাতঞ্চ চতুষ্টয়ং ॥
 বেতালো বৈভবো ভৃক্শী মহাকা-
 লেণ নক্রমাৎ । ইতি কালিকাপু-
 রাণে ৮৫ অধ্যায়ঃ ॥ # ৬ তস্য
 ধ্যানাদি যথা । মহাকালং যজেদে-
 ব্যাদক্ষিণে ধুমুর্বাণকং । বিভ্রতং দণ্ড-
 খট্টাক্ষৌ দষ্টু । ভীমমুখং শিশুং ॥
 ব্যাঘ্রচর্মাবৃতকটিং তুন্দিলং রক্তবা-
 সনং । ত্রিনেত্র নুঙ্কু কেশঞ্চ মুণ্ডমা-
 লা বিভূষিতং ॥ জটাভার লমটন্দু-
 খণ্ডমগুং জ্বলম্নিতং । তথাচ সনা-
 রীকল্পে । দেব্যাস্ত দক্ষিণে ভাগে ম-
 হাকালং পুপূজয়েৎ । হ্রং ক্ষৌং যাং
 রাং লাং বাং ক্রৌং মহাকালভৈরব
 সর্ব বিঘ্নামাশয় নাশয় হ্রীং হ্রীং ফট
 স্বাহা ইত্যনন পাদ্যাদিভি রান্না-
 ধ্য ত্রি স্তপং বিত্বা মূলে ন দেবীং পঞ্চো-
 পচারৈঃ পূজয়েৎ ॥ তথাচ কাশী-
 তন্ত্রে । মহাকালং যজেৎ যত্রাৎ প-
 শ্চাদেবীং পুপূজয়েৎ । কালীকল্পে ।
 কবচং ক্ষৌং সনুঙ্কৃত্য যাং রাং লাং
 বাঞ্চ ক্রৌস্ততঃ । মহাকাল ভৈরবে-
 তি সর্ব বিঘ্নামাশয়েতি চ ॥ নাশয়ে-
 তি পুনঃ পোচ্য মায়াং লক্ষ্মীং নন্দীং

মহাকা

রেৎ । ফট স্বাহা সমাযুক্তো নম্রঃ
 সর্বার্থসাধকঃ ॥ ইতি তন্ত্রসারঃ ॥
 মহাকালী স্ত্রী মহাকালস্যপত্নী ।
 সাতু পঞ্চবক্ত্রাষ্টভূজকালী বিশেষঃ
 । ইতি তন্ত্রং ॥ জিনানাং চত্বিংশ-
 তি শামনদেবতাভূগতদেবী বিশে-
 ষঃ । ইতি হেনচন্দ্রঃ ॥ # ॥ অথ ম-
 হাকালী নম্রঃ । ওঁ ফ্লেং ফুং ক্রৌং
 ক্রৌং পশুন গৃহাণ হ্রং ফট স্বাহা ।
 শ্মশানভৈরবী নম্রেন যাবৎ কুর
 কর্মণি পুয়েগঃ কত্তব্যঃ । অথ ম-
 হাকালী নম্র পুযোগঃ । তত্র ন্যা-
 স শূঙ্খ্যা দিকং ন কত্তব্যং । তথা চ ।
 ন্যাস শূঙ্খ্যা দিকং কিঞ্চিৎপ্রাচীন-
 র্য্যা বিচারণা । কৃষ্ণতোষৈশ্চ সপূ-
 র্ণে কৃষ্ণস্ত্রেথ কালিকাং ॥ পঞ্চব-
 ক্ত্রাং মহারৌদ্রীং পুতিবক্ত্র ত্রিভা-
 চনাং । শক্তি শূল ধনু স্বাগ খড়্গ খেট
 বরাভবান্ ॥ দক্ষাদক্ষ ভূজৈ দেবীং
 বিভ্রাণাং ভূরি ভূষণাং । ধ্যাত্বৈত্ব-
 সাধকঃ সাধ্যং সাধয়েন্নমনেপ্তিতং
 ॥ বাক্সী নাহেশ্বরী চৈব কৌমারী
 বৈষ্ণবী তথা । বারাহী চ তথা চৈ-
 ন্দ্রী চানুগা চণ্ডিকাষ্টনী পূর্বাদী-
 শান পর্যন্তং সন্তুস্থানে স্থিতা ই-
 মাঃ ॥ তত্র ক্রমঃ । দেবীং ধ্যাওয়া যথা
 বিধু্যপচারেণ সপূজ্য বাক্স্যা দষ্ট

মহাকা

শক্ৰীঃ পূর্বাদি ক্রমশ পূজয়েৎ ।
 তথা । নামোচ্চারণ সংরক্ষণ বহৌ
 পুঞ্জলিতেম্বরে । জুহুয়াধৈরিণাং শূ
 দ্ধৌ দেবী মন্ত্রং জপং স্তথা ॥ স
 নিধঃ পিচুগদস্য তথা বিভীত
 কাঞ্চিকাঃ । গৃহধুম শ্মশানাহি
 বিভীতাকার হোমতঃ ॥ সপ্তাহা
 ধৈরিণং হস্তি কালিকা মন্ত্র যোগ
 তঃ । উচ্চাটনং চাপরাহ্নে সঙ্ক্যা
 যাং মারণং তথা ॥ দক্ষিণস্যাং দি
 শি হিত্বা গুামাদে দক্ষিণা মুখঃ ।
 ইতি তন্ত্রসারঃ ॥

মহাকাব্যং ক্ৰী কাব্যশাস্ত্রবিশেষঃ ।
 তৎপর্য্যায়ঃ । সর্গবন্ধঃ ২ । ইতি
 ত্রিহাংশেষঃ ॥ তস্য লক্ষণং যথা
 । সর্গবন্ধো মহাকাব্যং তত্রৈকো না
 যকঃ সুরঃ । সপ্তংশ ক্ত্রিয়ো বাপি
 ধীরোদাত্ত গুণাবিতঃ ॥ একবংশ
 ভবা ভূপাঃ জলজা বহবো হপিবা
 । শঙ্কার বীর শান্তানামেকো হৃদী
 রস ইষ্যতে ॥ অঙ্গানি সর্বে হপি
 রসাঃ সর্বে নাটক সঙ্কযঃ । ইতি
 হাস্যোক্তবং বৃত্ত নন্যদ্বা সঙ্কনাশু
 যং ॥ চত্বার স্তত্র বর্গাঃ স্য স্তেহেক
 ঞ্চ ফলং ভবেৎ । আদৌ ননম্বিদা
 শীবা বস্তনির্দেশ এব বা ॥ কৃষ্টি
 স্নিহা খলাধীনাং সতাপ্ত গুণকী

মহাজ

ভূমং । একবৃত্তমর্থেঃ পর্দৈয় রবসা
 নে ২ন্য বৃত্তকৈঃ ॥ নাতি স্বল্পা নাতি
 দীর্ঘাঃ সর্গা স্ত্রীধিকা ইহ । নানা
 বৃত্ত মনঃ কৃষ্টি স্ত্রীঃ কশ্চন দৃশ্য
 তে ॥ সপ্তাহে ভাষি সর্গস্য কথা
 বাঃ সূচনং ভবেৎ ॥ সঙ্ক্যা সূচ্যন্দু
 রজুর্ক পুদোষ ধাত্ত বাসরাঃ ॥
 পাত্ত মধ্যাহ্ন মৃগয়া শৈলভূ বন
 সাগরাঃ । সম্ভোগ বিপুলস্তৌ চ
 মুনি স্বর্গ পুরাধরাঃ ॥ রণ পুযাগো
 পযম মন্ত্র পুপ্রোদষাদযঃ । বর্ণনী
 যা যথা যোগং সাক্ষোপাঙ্গা অনী
 ইহ ॥ কবে বৃত্তস্য বা নাম্না নাযক
 সে্যতরস্য বা । নামাস্য সর্গোপা
 দেধ কথয়া সর্গনাম তু ॥ ইতি সা
 হিত্যদর্পণং ॥ ৯ ॥ মহাকাব্য গুহা
 যথা । কালিদাসকৃত জনারসম্ভব
 রঘুবংশ মেঘদূতাঃ । ভর্তৃহরিকৃত
 ভট্টিকাব্যং । ভারবিকৃত কিরা
 তাজ্জ নীযং । শ্রীহৃষকৃত নৈষধীয
 চরিতং । মাঘকৃত শিশুপালবধ
 শেচত্র্যাদযঃ ॥

মহাজনুদা স্ত্রী কাশ্মরী । ইতি
 রাজনির্ঘণ্টঃ ॥
 মহাজম্বী স্ত্রী কটকলঃ । ইতি রাজ
 নির্ঘণ্টঃ ॥
 মহাজম্বুঃ ত্রি উত্তমজনজাতঃ ১ তৎ

মহাগ

মহাশু

পর্য্যায়ঃ ১ জলীনঃ ২ আৰ্য্যঃ ৩ ॥

সত্যঃ ৪ সজ্জনঃ ৫ সাধুঃ ৬ ॥ ইত্য

নরঃ ॥ জল্যঃ ৭ অভিজাতঃ ৮

কৌলেয়কঃ ৯ জাত্যঃ ১০ ॥ ইতি

হেমচন্দ্রঃ ১১ ॥ মহাজ্ঞঃ ১১ কৌ

লেয়ঃ ১২ কোলেয়কঃ ১৩ ॥ ইত্য

নরটীকা ॥ জলজঃ ১৪ সপুত্রঃ ১৫

জলশ্রেষ্ঠঃ ১৬ ॥ ইতি শব্দরত্নাবলী ॥

মহাজলীনঃ ত্রি মহাজলঃ ১ যথা ॥

মহাজলীন ঐক্যাকৈ বংশে দাশ-

রথি স্মা ॥ পিতুঃ পিয়ঙ্করো ভর্তা-

ক্ষেমকার স্তপস্বিনা ॥ ইতি ভক্তি-

পঞ্চমসর্গঃ ॥

মহাকূপঃ পুং বৃহৎকূপঃ ১ তৎপ-

র্য্যায়ঃ ১ অরঘটঃ ২ ॥ ইতি জটা-

ধরঃ ॥

মহাকূলঃ পুং মহাজলঃ ১ সৎজলঃ

১ ॥ ইতি বিকৃপকোষঃ ॥

মহাকোশফলা স্ত্রী দেবদালীলতা

১ ॥ ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

মহাকোশাতকী স্ত্রী হস্তিঘোষা ১

ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

মহাগদঃ পুং জ্বরঃ ১ ইতি রাজ

নির্ঘণ্টঃ ॥

মহাগন্ধ স্ত্রী হরিচন্দন ॥ ১ ॥

ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

মহাগন্ধঃ পুং জটাজ্বলিতা ইতি

রাজনির্ঘণ্টঃ ॥ জলবেতসঃ ১ ইতি

শব্দচন্দ্রিকা ॥

মহাগন্ধা স্ত্রী নাগবলা ॥ কেবিকা-

পুল্ল ১ ॥ ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥ চামুণ্ডা

১ যথা ১ চামুণ্ডা চর্বিকা চন্দ্রমুণ্ডা

মার্জারকণিকা ১ কর্ণনোটা মহা-

গন্ধা ভৈরবী চ কপালিনী ॥ ইতি

হেমচন্দ্রঃ ॥

মহাগবঃ পুং গবয়ঃ ১ যথা ১ বনগৌ

গবয়ঃ পোকো বলভদ্রো মহাগবঃ

১ ॥ ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

মহাগিরিঃ পুং বৌদ্ধভেদঃ ১ যথা ১

মহাগিরিঃ সুহৃৎস্যাৎ বজ্রাস্তা দশ

পূর্বিণঃ ১ ॥ ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥ বৃহৎ-

পর্বতশ্চ ॥

মহাশুকঃ পুং অতিশুকঃ ১ স চ পুরু-

ষস্য পিতা মাতা আচার্য্যশ্চ ১

স্ত্রিয়াঃ পতিঃ ১ অদত্তকন্যায়াঃ

পিতা মাতা চ ১ যথা ১ ত্রয়ঃ পুরু-

ষস্যাতিশুরবো ভবন্তি মাতা পি-

তাচার্য্যশ্চেতি ১ ইতি বিষ্ণুসূত্র ॥

পত্য মহাশুকত্ব নাহ রানামণে ১

মাতো বিশিষ্ট পশ্যানি বান্ধব বৈ

জ্ঞানস্ত্রিয়াঃ ১ পতি বন্ধু পতি ভর্তা

দৈবত শুক রেব চ ॥ শাতাতপঃ ১

শুক রণি দ্বিজাভীনা বর্ণানা বান্ধ-

গো শুকঃ ১ পতি বেকো শুকঃ স্ত্রীণা

নহাণ্ড

নহাগো

সর্বত্রাত্যাগতো গুরুঃ ॥ একপদে ॥
 ন দত্তহীনাং পিতৃ মাতৃ ব্যাবৃত্তিঃ
 ॥*॥ নপি গু নরুণং পু কৃত্য আশ্বনা
 যনঃ ৷ ত্রিরাত্র নক্ষারলবণামাশিনঃ
 স্য দ্বাদশরাত্রং নহাণ্ডকু ॥ আ-
 চার্য্যশ্চ উপনীষ দদদ্বৈদ মাচার্য্যঃ
 স উদাহৃতঃ ৷ ইতি যাজ্ঞবল্ক্যাজ্ঞঃ ৷
 তন্নরনে ত্রিরাত্রাশৌ চিত্তেন নৈতা-
 দ্বিজ্ঞানঃ ॥ আশ্বনাযনঃ ৷ নৈতস্যা-
 রাত্রাবম্ পচেযুঃ ৷ অম্ নপচেযু
 রিত্যেনোপবাসঃ সূচিতঃ ৷ অঘ
 সন্তরে ত্র্যহমনশুভ আসীরন ইতি
 বক্ষ্যমাণ বচনাৎ ৷ অঘসুস্তরঃ ক
 টাদিঃ ৷ অক্ষারলবণং ক্ষারম্ভি
 কাদি কৃত লবণ ভিন্নং তত্ত্ব সৈক্ষব
 সান্তুরি চ ॥ ইতি শুক্তিতত্ত্বং ॥*॥
 মহাণ্ডক নরণে সম্বৎসর পর্য্যন্ত
 নিষিক্ত কর্মাণি যথা ৷ মহাণ্ডক নি-
 পাতে চ কান্যং কিঞ্চিদচরেৎ ৷
 আর্তিজ্যং বুদ্ধচর্য্যঞ্চ যাবৎ পূর্ণো
 ন বৎসরঃ ॥ অন্য শ্রাদ্ধং পরামঞ্চ
 গন্ধং মাল্যঞ্চ নৈথুনং ৷ বর্জযেদু
 পাতে চ যাবৎ পূর্ণো ন বৎসরঃ ॥
 তীর্থ যাত্রাং বিবাহক্ষাধ্যাপনং ত
 প্ৰগন্তথা ৷ সৎসরং ন জর্ঘী ত
 মহাণ্ডক নিপাতনে ৷ ইতি কর্ম
 জোচনং ॥ অপিচ ৷ বিশেষতঃ শি-

বাপুজাং পুনীত পিতৃকো দ্বিজঃ ৷
 যাবৎসর পর্য্যন্ত মনসাপি নচা-
 চরেৎ ॥ মহাণ্ডক নিপাতে তু কা-
 ন্যং কিঞ্চিদচরেৎ ৷ আর্তিজ্যং
 বুদ্ধচর্য্যশ্রাদ্ধং দেবযতঞ্চ যৎ ॥
 ইতিকর্দলিকা পুরাণে ৫৯ অধ্যায়ঃ ॥
 মহাণ্ডক ৷ স্ত্রী সোমবল্লী ৷ ইতি রাজ-
 নিঘণ্টঃ ॥
 মহাণ্ডক ৷ স্ত্রী পশ্চিমপী ৷ ইতি রাজ-
 নিঘণ্টঃ ॥
 মহাগোধূমঃ গুং বৃহদ্রোধূমঃ ৷ বড-
 গন ইতি ভাষা ৷ যথা ৷ গোধূমঃ
 সূদনোপি স্যাগ্রিবিধঃ সচ কীর্তি-
 তঃ ৷ মহাগোধূম ইত্যর্থ্যঃ পশ্চা-
 দ্দেশাৎ সচাগতঃ ॥ মধুলী তু ত
 কিঞ্চিদল্লা সা মধ্যদেশজা ৷ নিঃ-
 শ্চকো দীর্ঘ গোধূমঃ কৃচিমন্দীনুথা-
 ভিধঃ ॥ গোধূমো মধুরঃ শীতো
 বাত পিত্ত হরো গুরুঃ ৷ কফ শূক্ৰ-
 পুদো বল্যঃ স্নিকঃ সক্ষান কৎসরঃ
 ॥ জীবনে বৃহণো বর্ণেয়া বুণেয়া ক-
 চ্যঃ স্থিরত্ব কৎ ৷ কফপুদো নবী-
 নো নতু পুরাণঃ ৷ পুরাণ যব গোধূ-
 ম জ্যেদু জাক্লব শূন্য ভগিতি বা-
 গুটেন বসন্তে গৃহীতত্বাৎ ৷ মধুলী
 শীতলা স্নিক্কা পিত্তঘ্নী মধুরালফ-
 ৷ শূক্ৰলা বৃহণী পথ্যা তদ্বমন্দী-

महाच

महाज

मूथाः मूताः ॥ इति भावपूकाशः ॥

महाग्रीवः पुं ऊष्टः । इति राज-
निघण्टः ॥ बृहद्ग्रीवायुक्ते त्रि ॥

महाघासः पुं महतो देशस्य मह-
त्या भूमिर्वा धासः । इति मूखबोध-
व्याकरणटीकायां दुगादासः ॥

महाघूर्णा स्त्री सुरा । इति शब्द-
चन्द्रिका ॥ अतिशयभ्रुमिश्च ॥

महाघोरः त्रि अतिशयभयानकः ।
यथा । यमद्वारे महाघोरे उष्टा
वैतरणी नदी । तांश्च तत्र ददा-
नेत्यां कृष्णं वैतरणींश्च गां ।
इति शब्दिसूत्रं ॥

महाघोषः स्त्री इड् । इति नेदिनी ॥
महाघोषः पुं अतिघोषणं । इति
नेदिनी ॥ बृहद्घोषयुक्ते त्रि ॥

महाघोषा स्त्री कर्कटशब्दी । इति
नेदिनी ॥ अन्दुककी । इति शब्द-
चन्द्रिका ॥

महाङ्गः पुं ऊष्टः । इत्यमरः ॥
पोङ्करकः ॥ रक्तचित्रकः । इति
राजनिघण्टः ॥ बृहदवयवयुक्ते त्रि ॥

महाङ्गुः पुं शाकविशेषः । तत्र
पर्यायः । बृहद्गुः २ विषादि ३
सूक्ष्मका ४ शूलङ्गुः ५ दीर्घपत्री ६
दिव्यगङ्गा ७ अस्युष्णाः । कटुत्रं ।
डिक्त्रं । कषायत्रं । नलशोधनत्रं

। शुल्म शूलोदरारोर्भाति विष नाशि-
त्वं । रसायनद्रव्यं । इति राजनिघ-
ण्टः ॥ बृहद्गुयुक्तपक्षी च ॥

महाचण्डः पुं यमभृत्यः । इति हेम-
चन्द्र त्रिकाण्डशेषो ॥ प्रचण्डे त्रि ॥

महाहृदः पुं देवताडवृक्षः । इति
रत्नमाला ॥ बृहत्पक्षी ॥

महाहानः पुं वटवृक्षः । इति राज-
निघण्टः ॥ बृहद्हायायुक्ते त्रि ॥

महाहिदा स्त्री महासेदा । इति
राजनिघण्टः ॥ बृहद्हिदयुक्ते त्रि ॥

महाजः पुं बृहद्भागः ॥ महाजलो-
द्धवे त्रि ॥ महाश्चानावज्जशेचि
पुण्यनार्थे कर्मधारय समासेन मह-
तो ज्ञायत इति द्वितीयार्थे पक्ष-
मी तत्र पक्षय समासेन च निद्गमः ॥

महाजटा स्त्री कन्दुजटा । इति राज-
निघण्टः ॥ बृहद्जटा च ॥

महाजनः पुं साधुः । यथा । वेदा-
विभिन्नाः मृतयो विभिन्ना नासौ
मनि र्मस्य मृतं न भिन्नं । धर्मस्य
तत्र निश्चितं गृहायां महाजनो
येन गतः स पञ्चाः ॥ इति महा-
भारते वनपर्व ॥ महादिः । यथा ।
प्रायेण वेद तदिदं न महाजनो
ह्यं देव्या विमोहित मति र्वत्
नायया ह्यं । एय्यां जडीकृत नति

महाजा

महाजै

मधुपुलितायां वैतानिके नहति
कर्मणि वृद्ध्याने ॥ इति श्रीभाग-
वते षष्ठस्कन्धे अज्ञानिलोपाख्याने
वमयाक्ष्यव्याख्याने श्रीधरवामी ॥
महाजवः पुं गवयः ॥ श्रीकारीमृगः ।
इति राजनिघण्टः ॥ अतिवेग
युक्तः ॥

महाजवः स्त्री बृहज्जवृक्षः । यथा ।
महाजवमहापद्मा राजजवृक्षवृह-
कना ॥ इति रत्नमाला ॥

महाजवः स्त्री बृहज्जवः । तत्पर्या-
यः । राजजवः २ स्वर्गना ३ महा-
फला ४ पिप्लुपिपा ५ कोकिलेष्टा
६ महानीला ७ बृहत्फला ८ अन्य-
शुभाः । उक्त्वा । नधुवरसद्व । क-
यायद्व । श्महरद्व । वटित्यास्य-
जडिम नाशिक्व । सरकरद्व । वि-
ष्टिष्टिद्व । शोषशमनद्व । भ्रमा-
तानारात्रिवृक्षकद्व । खलित कफ-
कासपुशमनद्व ॥ इति राजनिघण्टः
॥ अपिच । फलेन्दुः कथितो नन्दो
राजजव महाफला । तथा सुरति
पद्मा च महाजवरपि मता ॥ राज-
जवकलं स्वादु विष्टिष्टि शुक्ररोचनं
॥ इति भावप्रकाशः ॥

महाजातिः स्त्री वासन्तीलता । इति
राजनिघण्टः ॥ श्रेष्ठवर्गश्च ॥

महाजातीयः त्रि महतःपुकारः ।
इति व्याकरणः ॥

महाजाली स्त्री पीतवर्णवोषा ।
इत्यमरः ॥ राजकोशातकी । इति
राजनिघण्टः ॥ बृहज्जालवाहके त्रि
महाजैष्टी स्त्री नक्षत्रविशेषादि-
युक्तं ज्यैष्ठीपुर्णिमा । सा पक्ष्वा ।
वृक्षपुराणे । ऐन्दुशुक्रः शशी चैव
पूजापतेत्ये रविस्तथा । पुर्णिमा
शुक्रारेण महाजैष्टी पुकीर्तिता
॥ ऐन्दु जेष्ठवाः पूजापतेत्ये
रोहिण्या ॥ १ ॥ विना शुक्रवारे-
णापि । ऐन्दुशुक्रः शशी चैव पू-
जापतेत्ये रविस्तथा । पुर्णिमा ज्यैष्ठ-
नासस्य महाजैष्टी पुकीर्तिता ॥
२ ॥ अनुराधाश्च शुक्रापि । ऐन्दु
मैत्रेयदा जीवस्तत् पक्षदशके
रविः । पुर्णिमा शक्र चन्द्रेण महा-
जैष्टी पुकीर्तिता ॥ ३ ॥ अनुराधा-
श्चे चन्द्रेपि । व्याघ्रभूतिः । ऐन्दु-
र्क्षे तुथवा मैत्रे शुक्रचन्द्रे यदा-
ह्नितौ । पुर्णिमा ज्यैष्ठनासस्य न-
हाजैष्टी पुकीर्तिता ॥ ४ ॥ राज-
नार्त्तुः । ज्यैष्ठे सम्यत्सरे चैव
ज्यैष्ठनासस्य पुर्णिमा । ज्यैष्ठातेन
सदायुक्ता महाजैष्टी पुकीर्तिता
॥ ५ ॥ ज्यैष्ठसम्यत्सरे च । ज्यैष्ठा

মহাজ্যে

মহাতা

মলোপগে জীবে বর্ষস্যৎ শক্র
 দৈবত নিতি বিষ্ণুর্ষোভরো
 গুহ্যঃ । নতু সংবৎসরাদি পঞ্চকা-
 ল্পর্গত বর্ষ বিশেষঃ । জ্যৈষ্ঠ ইতি বর্ষ
 বিশেষণস্য বৈযর্থ্যাপত্তেঃ ॥ সম্বৎ-
 সরে যদি স্যাৎ দিতি পাঠঃ কাল্পনিকঃ
 ॥ * ॥ মহাজ্যৈষ্ঠ্যাক্ত যঃ পশ্যেৎ
 পুরুষঃ পুরুষাভূতনং । বিষ্ণুলোক
 নবাপ্নোতি মোক্ষং গঙ্গান্ন নজ্জ-
 নাৎ ॥ ইতি তিথ্যাদিতত্ত্বং ॥

মহাজ্যেতিষষ্ঠী স্ত্রী লতা বিশেষঃ ।
 বডীনা লকঙ্কনী ইতি হিন্দী ভাষা ।
 তৎপম্যায়ঃ । তেজোবতী ২ বহু-
 রুসা ৩ কনকপুভা ৪ ভীক্ষা ৫ সুব-
 র্ণনঙ্গলী ৬ লবণা ৭ অগ্নিদীপ্তা ৮
 তেজস্বিনী ৯ সুরলতা ১০ অগ্নিক
 লা ১১ অগ্নিগুহা ১২ কঙ্কনী ১৩
 শৈলসূতা ১৪ সুতৈলা ১৫ সুবেগা
 ১৬ বাঘসী ১৭ তীব্রা ১৮ কাকাণ্ডী
 ১৯ বাঘমাদনী ২০ গীর্জতা ২১ স্ত্রী
 লতা ২২ সৌন্য ২৩ বান্ধী ২৪
 লবণকিশুকা ২৫ পারারতপদী
 ২৬ পীতা ২৭ পীততৈলা ২৮ যশ-
 স্বিনী ২৯ নেথ্যা ৩০ নেধাবতী ৩১
 ধীর ৩২ । অস্যা গুণাঃ । ত্রি
 রত্নং । কক্ষত্বং । কিঞ্চিৎকটুত্বং ।
 বাত কফাপহত্বং । দাহপুত্বং ২

দীপনত্বং । নেধা পুচ্ছা কারিত্বঞ্চ
 । ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

মহাজ্বালঃ পুং হোনাগ্নিঃ । ইতি
 হেনচন্দ্রঃ ॥

মহাজ্বালা স্ত্রী জিনানা বিদ্যাধরী
 বিশেষঃ । ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥ বৃহৎ-
 গ্নিশিখা চ ॥

মহাচ্যঃ পুং কদয়ঃ । ইতি রাজ-
 নিঘণ্টঃ ॥ অতিশয়ধনবতি ত্রি ॥

মহাতমঃপুভা স্ত্রী নরক বিশেষঃ ।
 সচাতিশয়াক্রকারময়ঃ । যথা ।
 ঘনোদধি ঘনবাত তনুবাত নভঃ-
 স্থিতাঃ । রত্নশকরা বালুকা পঙ্ক
 ধ্ম তনঃপুভাঃ ॥ মহাতনঃ পুভা-
 বেত্য হধো হধো নরক ভূমবঃ ।
 ইতি হেনচন্দ্রঃ ॥

মহাতকঃ পুং সুহীবৃক্ষঃ । ইতি হেন-
 চন্দ্রঃ ॥ বৃহদৃক্ষশ্চ ॥

মহাতলং স্ত্রী পাতাল বিশেষঃ । যথা
 । অতলং বিতলঞ্চৈব নিতলঞ্চ ত-
 লাতলং । মহাতলঞ্চ সুতলং সপ্ত-
 মঞ্চ রমাতলং ॥ ইতি শব্দমালা ॥

মহাতারা স্ত্রী জিনানা দেবী বিশেষঃ
 । তৎপম্যায়ঃ । তারা ২ মহাস্ত্রীঃ ৩
 ওঙ্কার ৪ স্বাহা ৫ স্ত্রীঃ ৬ মনোরমা
 ৭ তারিণী ৮ জমা ৯ গনভা ১০
 শিবা ১১ লোকেশ্বরী ১২ অমলিকা

१७ खरुवासिनी १८ उंदा १९ वैश्या
१७ नीलसरस्वती १९ शङ्खिनी १८
वसुधारा १९ धनददा २० त्रिलोच-
ना २१ लोचिना २२ । इति हेम-
चन्द्रः ॥

महाताली स्त्री आवर्तकी । इति
राजनिर्घण्टः ॥

महातिक्तः पू० महानियः । इति
राजनिर्घण्टः ॥ अतिशयतिक्तरन-
युक्ते त्रि ॥

महातिक्ता स्त्री वक्तिक्ता । इति
राजनिर्घण्टः ॥ पाठा । इति शब्द-
चन्द्रिका ॥

महातीक्षा स्त्री तल्लाडकवृक्षः । इति
राजनिर्घण्टः ॥ अतिशयतीक्ष्ण त्रि ॥

महातेजः स्त्री पारदः । इति राज-
निर्घण्टः ॥

महातेजाः पू० कार्तिकेयः । इति
हलायुगः ॥ अग्निः । इति शब्दचन्द्रि-
का ॥ अतिशयतेजस्विनि त्रि ॥

महात्रा त्रि उन्नमस्रभावयुक्तः । तं
पर्यायः । महच्छः २ उन्नतः ३ उ-
दारः ४ उदात्तः ५ उदीर्णः ६ महा-
शयः ७ महामनाः ८ । इति हेम-
चन्द्रः ॥

महादण्डः पू० समदूतपुत्रेदः । इति
बृहद्दण्डपुराणे ५७ अध्यायः ॥

बृहद्दण्डः ॥

महादन्तः पू० गजदन्तः । तं पर्यायः
द्विशादन्तः २ । इति त्रिकाण्डशेषः ॥
बृहद्दन्तमात्रकः ॥ तद्वृत्ति त्रि ॥

महादानं स्त्री श्लेषदानं । तत्रुतुला
पुरुषादि षोडश प्रकारं । यथा ।

न९ स्यपुराणे । अथातः संपुवक्ष्या-
मि महादानस्य लक्षणं । इत्यति-

थाय । आद्यं तु सर्वदानानां तुला-

पुरुषसंज्ञितं । हिरण्यगतदानकं

ब्रह्माण्डं तदनन्तरं ॥ कल्पपादप-

दानकं गोकुलसुन्दरं पञ्चमं । हिर-

ण्यकामधेनुश्च हिरण्यस्थं सुथैव च

॥ पञ्चमाङ्गलकं तद्वत्तरादानं सु-

थैव च । हिरण्यस्थं रथं सुद्वन्द्वम-

हस्तिरथं सुथा ॥ द्वादशं विष्णुचक्र-

कं ततः कल्पनतीक्ष्णकं । सप्तमाण-

रदानकं ब्रह्मधेनुं सुथैव च ॥ महा-
भूतघटं सुद्वन्द्वं षोडशः परिवी-

र्यतः । * । अत्र नामान्यं लक्षणं ।
सूक्तं कृपाङ्ककं दानं महादानं ।
विनायकादि पञ्चाशद्वैवताहो-
माङ्ककं वा । तथा न९ स्यपुराणं ।
विनायकादि गृहलोकपालव्यष्टि-
कर्त्तृदित्यं मकद्वयानां । ब्रह्माच्युते-
शानं बृहस्पतीनां स्वमन्त्रतो होम-
चतुष्टयं स्यात् ॥ कृप्यानि सूक्तानि

নহাদে

নহাদে

তথৈব চৈষা মনুক্ৰমেণাপি যথা স্ব
 কপাং । ইত্যাদিনা স্কৃত জপ হোম
 কপাঙ্কযো বিধানং পুত্ৰ্যকং ষোড
 শ তুলাপুত্রব পুধানানু্যদিশ্যে
 ক্তং নত মহাদানত্বেনোদ্দেশ্যেতি ।
 অতো নেতরেতরাশুযঃ । নতু জপ
 ম গুপেতি কৰ্তব্যতা যোগি ত্বং জিক
 নীয লক্ষণং । অতন দানেপি গত
 ত্বাৎ । এ ঞ্চ । কনকা ষ তিলা গা
 বো দাসী রথ মহী গৃহাঃ । কন্যা চ
 কপিলাধেন মহাদানানি বৈ দশ ।
 ইতি কৰ্মপুৰাণোক্ত মহাদান পদ
 গৌণং । অন্যথা বহুশক্তি কল্পনাপ
 ত্তেঃ কনকরানাদি সাধারণানুগ
 তৈক কপা ভাষাট্ । অতো নবৈপ
 রীত্যনিতি । সর্বেষা মেব দানানা
 মে ক জন্মানুগং কলং । ইতি মল
 নান তত্ত্বং ॥ ,

মহাদাক ক্লী দেবদাক । ইতি জটা
 ধরঃ ॥ বৃহত্কাষ্টকং ॥

মহাদেবঃ পুং শিবঃ । ইত্যনরঃ ॥
 অন্য ~~অষ্টমুভ্যস্তা~~ ত সোমমুর্ভিরব
 । যথা মহাদেবাম সোমমুর্ভেব নমঃ
 । ইতি শিবপূজাপদ্ধতিঃ ॥ * ॥
 অন্য ~~ব্যং~~ পতি যথা । বুদ্ধাদীনা
 সুরাণাঞ্চ মুনীনাং বুদ্ধবাদনাং ।
 তেষাঞ্চ মহতাং দেবো মহাদেবঃ

পুকীৰ্ত্তিতঃ ॥ মহতী পূজিতা বিশ্বে
 মূলপুক্তিরীশ্বরী । তস্য দেবঃ পু
 জিতশ্চ মহাদেবঃ স চ স্মৃতঃ ॥ ইতি
 বৃক্ষবৈবৰ্ত্তে পুক্তিখণ্ডে ৫৩ অধ্যা
 যঃ ॥ * ॥ তস্য পঞ্চবক্তৃত্ব ত্রিনেত্রত্ব
 কারণং যথা । অতীব কননীযাঙ্ক
 কিশোরং শ্যামসুন্দরং । অহো নি
 স্বচনীযঞ্চ দৃষ্ট্বা কপ ননুত্তমং ॥ ন ব
 ভুব বিতৃষ্ণশ্চ লোচনাভ্যাং ত্রিলো
 চনঃ । পশ্যামিনেষ রহিত ইতি নত্বা
 স্ব মানসে ॥ ভক্ত্যুদেকান্নহাভক্তো
 করোদ পুনবিস্বলঃ । সহস্রবদনো
 হনস্তো ভাগ্যবাশ্চ চতুর্মুখঃ ॥ ব
 হুভি লোচনৈ দৃষ্ট্বা তুষ্টাব বহুভি মু
 ষৈঃ । পশ্যামি কিং বা কিং স্তৌমি
 স্প্রাপ্য নাথ মীদৃশং ॥ আনৈস্যে
 ন লোচনাভ্যাং চতুর্থা স পুনঃ পুনঃ ।
 স্বনানসে অর্ষীদং শঙ্করে চ তপ
 শ্বিনি ॥ তদ্বভুব চতুর্ভক্ত পূর্বেণ স
 হ পঞ্চনং । একৈক বক্তু শশুভে
 লোচনৈশ্চ ত্রিভি ত্ত্রিভিঃ ॥ বভূব
 তেন তন্নান পঞ্চবক্তু ত্রিলোচনঃ ।
 চক্ষুষি ঙ্গ কপাণি তস্য বৃক্ষ স্বক
 পিণঃ ॥ সত্বং রত্ন স্তম ইতি তস্য
 হেতু নিশাময । সত্বাংশেন দৃশা শ
 ত্ত্বঃ পশ্যন্ পাতি চ সাত্তিকান্ ॥
 রাজসেন রাজসিকান্ তানসেন চ তা

महादे

महादे

मसाम् । चक्रुषु स्तान्मात् पश्चात्
 ललाटैर्हाकरस्य च ॥ नःहार काले
 नःहत्तु रग्नि राविर्भवेत् क्रुधा । को
 टिगान् पुमान् च सूर्यकोटि सम-
 पुत्रः ॥ लेलिहानो दीर्घशिखं त्रै-
 लोक्यं दक्षुमीश्वरः । ॥ तस्य भ-
 अधारण कारणं यथा । विभूतिगात्रः
 स विभूः सती सत्कारं भयना ॥
 धत्ते तस्या अहिनालां प्लेनभावे-
 न भयं च । स्वात्मारामो वदयपीश
 सुथापि पर्णमदकं ॥ सतीशवः ग्-
 हीत्वा च भ्रामं भ्रानं करदा ह । पु-
 त्र्यङ्गाङ्ग तस्याश्च पपात यत्र यत्र
 च ॥ सिद्धपीठं सुत्रं तत्र वत्सु मन्त्र-
 सिद्धिकृत् । तदा शवादेशेषु कृत्वा
 वक्रसि शक्ररः ॥ पपात मूर्च्छितो
 भूत्वा सिद्धक्रेत्रे च राविके । तदा
 गत्वा महेश्वरं कृत्वा क्रोडे प्रबोध्य
 च अहं दिव्यं तद्वृक्षं तस्मै शोक-
 हरं परं ॥ तदा शिवश्च सन्तुष्टः स्व-
 लोकं जगाम ह । मृत्युस्तरेण काले-
 न तां संप्राप प्रियां सतीं ॥ ॥
 तस्य दिग्घ्नरत्नं जटाधारित्वं कार-
 णं यथा । दिग्घ्न धारी योगेन नेहा
 नित्यं पटे विभोः । जटां सुपस्या-
 कालीनां धत्तेद्यपि विवेकतः ॥ न
 ेहा केशं संस्कारे स्वास्ववेशेन

योगिनः । समता चन्दने पक्षे लो-
 ष्टे रत्ने नगीश्वरे ॥ ॥ तस्य नाग
 दुर्घ्नरत्नं वृषवाहनत्वं कारणं यथा ।
 एक उद्घेषिणो नागाः शक्ररः शरणा-
 ययुः । विभूति कृपया शब्दे तानेव
 शरणागतान् ॥ वाहनं वृषरूपो ह
 मन्यं सुं वोढुं मङ्गलः । त्रिपुरस्य
 वधे पूर्वं नत्कलांशं समुद्रवः ॥
 ॥ तस्य धुस्तुरपुत्रं विष्णुपत्रं प्रियत्वं
 व्याघ्रचर्मधारित्वं शशासनहावित्वं का-
 रणं यथा । पारिजातादिकं पुत्रं
 सुगन्धि चन्दनादिकं । नयि सन्तस्य
 तेष्टेव प्रीतिं न्नास्ति कदाचन ॥
 धुस्तुरं तत् सदा प्रीतिं विष्णुपत्रा-
 नुलेपने । गङ्गाहीने प्रसूने च योगे-
 ष्टे व्याघ्रचर्मणि ॥ दिव्यलोके दिव्यः
 तल्ल जनतायां न तन्मनः । शशासे-
 तीव रश्मिं ध्यायते नान्महर्निशं ॥
 ॥ तस्य महिनादि यथा । आवुक्त्वं
 त्गपय्यन्तं स्वप्नवन्मन्यते शिवः । मना
 े निर्वृत्तनीये हत्तं कृपे तन्मन्मानसं
 ॥ बुद्धयः पतनेनापि शूनापाणेः क्र-
 णो भवेत् । तस्यायुषः पुमान् च ना-
 हं जानानि का श्रुतिः ॥ ज्ञानं मू-
 त्त्यङ्गं शूलं धत्ते नत्तेजसां समं ।
 विना मया न कश्चित् शक्रं जेदु-
 नीश्वरः ॥ शक्ररः परमात्मा मे प्रा-

মহাদে

মহাদে

গেভ্যাপি পরঃ শিবঃ। ত্র্যম্বকে ম-
 স্মনঃ শশ্বম্ পিষো মে ভবাৎ পরঃ ॥
 ন সৎসানি গোলোকে বৈজ্ঞে তব
 বক্ষসি। সদাশিবস্য হৃদয়ে নিবন্ধঃ
 পেমপাশতঃ ॥ সুষ্টু শক্তো হি নষ্ট
 ঋ ভু ভঙ্ লীলয়া হি যঃ। বুদ্ধাও
 নিকরং যোগাম যোগী শঙ্করাৎ প
 র্নঃ ॥ দিব্যজ্ঞানেন যঃ সুষ্টু নষ্টু ভু
 ভঙ্ লীলয়া। মৃত্যুকালাদিকং শ-
 ক্তো ন জ্ঞানী শঙ্করাৎ পরঃ ॥ মন
 উক্তিঞ্চ দাসঞ্চ মুক্তিঞ্চ সর্বসম্পদং
 । সর্বসিদ্ধিঃ দাতু নীশো ন দাতা
 শঙ্করাৎ পরঃ ॥ পঞ্চ বক্ত্রেণ নমান
 যশো গায়ত্ৰী নিশা। মদ্রুপং ধ্যা
 যতে শশ্বম্ ভক্তঃ শঙ্করাৎ পরঃ ॥
 ইতি বৃহবৈবর্ত্তে শ্রীকৃষ্ণজন্মখণ্ডে ৩৬
 অধ্যায়ঃ ॥ ॥ শিবনৈবেদ্য ভক্ষণ
 দোষ কারণাদিকং শ্বথা। রাধিকো-
 বাচ। এব ভূতস্য চ বিভোঃ সর্বে-
 শস্য মহাত্মনঃ। ন সন্ত কথ ম্হিষ্ট
 দুহি সন্দেহভঞ্জন ॥ শ্রীকৃষ্ণ উবা-
 চ। শূণ দেবীপুবক্ষ্যে হুহ নিতি
 হানং পুরাতনং। পাপেকনানাং দ-
 হনে জলদগ্নি শিখোপমং ॥ জন-
 জনারো বৈজ্ঞে নেকদা চ জগাম হ।
 দদশ ভক্তবস্তৃঞ্চ নাথং নারায়ণং দ্বি-
 ক্তঃ ॥ তৃষ্টাব গটে স্তোত্রৈশ্চ পুণ্য

ভক্তিতো মূদা। অবশেষং দদৌ তন্মৈ
 সন্তুষ্টো ভক্ত্যৎসলঃ ॥ পাপমাত্র-
 ৭ তত্রৈব ভুক্তং তেনাপি কিঞ্চন।
 কিঞ্চিদুরক্ষ বন্ধনাং ভক্ষণায় চ দুর্ল-
 ভং ॥ সিদ্ধাশ্রমে চ তদুত্তমং গুরবে
 শূলপাণিনে। ভক্ত্যদ্রুকাচ্চ তৎসর্বং
 ভুক্তঞ্চ পুষ্টি মাত্রতঃ ॥ ভুক্তা সুদু-
 র্লভং বস্ত্রননর্ভ পুনবিস্বলঃ। পপা-
 ত উনক ইত্তাৎ শঙ্কঞ্চ ব্যাঘ্রচর্ম চ ॥
 স্বয়ং নিপত্য পশ্চাচ্চ কদমুর্ছা মবা-
 প চ। এতন্নিমন্তরে দেবী দুর্গা দুর্গতি
 নাশিনী ॥ মূদা জগান শীঘ্রং তৎ
 পুসম বদনেক্ষণা। কাত্তং মূহিতং
 দৃষ্ট্বা নিপতন্তঞ্চ ভক্তিতঃ ॥ পুহস্য
 বার্তাং পপুহ জনারং শূলপাণিনঃ
 । সর্বং তাং কথয়ামাস জনারঃ স-
 পুটাঞ্জলিঃ ॥ শূদ্রা চূকোপ সা দেবী
 শিবং পুস্তু রিতাধরা। শূদ্রা ননোহ-
 রং স্তোত্রং ন শশাপ শিবং শিবা ॥
 দুষ্টং চক্রে তদুচ্ছিষ্ট মভক্ষ্যং বিদুষা-
 মপি। সূচিরঞ্চ তপ স্তপ্তা ময়া লক্ক
 স্ত মীশ্বরঃ ॥ ত্বয়া বিক্ষোঃ পুসাদেন
 বঞ্চিতাহং কথং বিভো। যতো নদ-
 স্তং নৈবেদ্যং বিক্ষো মচ্ছং ত্বয়াধুনা ॥
 অতো মন্তো গৃহাগৈতৎ ফলনেব ন-
 হেশ্বর। অদ্য পুভৃতি যে লোকা
 নৈবেদ্যং ভুঞ্জতে তব ॥ তে জন্মেক

মহাদে

মহাদে

সারমেয়া ভবিষ্যন্ত্যেব ভারতে ।

তু্যক্তা পার্বতী নামা জরোদ পুর-
তো বিভোঃ ॥ দৃষ্টঃ পপাত তৎকণ্ঠে
নীলকণ্ঠো বভূব সঃ । অপূর্বং তবনৈ ॥
বেদ্যং জন্মমৃত্যুজরা হরণং ॥ কৃতং দুষ্ট-
যত স্তম্ভাৎ পশ্য দেহং ত্যজামি চ ।
লিঙ্গোপরি চ যদন্তং তদেবাগুহ
নীশ্বর ॥ সুপবিত্রং ভবেত্তত্র বিক্ষো
নৈবেদ্য নিশ্চিতং । ইত্যেবং কথিতং
সর্বং ত্বয়া পৃষ্টং সুরেশ্বরি ॥ অভিশ-
স্তং শঙ্করস্য নির্মাল্যং যেন হেতুনা ।
ইতি ব্রহ্মবৈবর্ত্তে শ্রীকৃষ্ণজন্মখণ্ডে ৩৭
অধ্যায়ঃ ॥ ৯ ॥ তস্যাবতারা যথা ।
সূতউবাচ । বেদব্যাসাবতারাণি দ্বা-
পরে কথিতানি তু । মহাদেবাবতা-
রাণি কলৌ শূন্যত সুবুতাঃ ॥ আদৌ
কলিয়ুগে শ্বেতে দেবদেবো মহাদ্যু-
তিঃ । নাম্না হিতায় বিপ্লাণা নভূদ্বৈ-
বম্বতে হস্তরে ॥ হিমবচ্ছিতরে রম্যে-
ছগলে পর্বতোত্তমে । তস্য শিষ্যাঃ
শিখা যুক্তা বভূবু রমিতপুভাঃ ॥ শ্বে-
তঃ শ্বেতশিখাশ্চব শ্বেতাস্যঃ শ্বেত
লোহিতঃ । চত্বার স্তে মহাত্মানো
ব্রাহ্মণা বেদপারগাঃ ॥ সূভাবো দ-
নন শচাথ সুহোত্রঃ কঙ্কণ স্তথা । লো-
কাঙ্কি রথ যোগীন্দ্রো জৈগীষব্যস্ত
সপ্তম ॥ অষ্টমে দধিবাহুঃ স্যামবনে

বৃষভঃ পুভুঃ । ভৃগুস্ত দশনে পৌত্র
সুম্বাদুগুপারঃ স্মৃতঃ । দ্বাদশে ঋষিঃ
সনাথ্যাতো বালী চাথ ত্রয়োদশে ॥
চতুর্দশে গৌতমস্ত বেদশীর্ষা ততঃ
পারঃ । গোকর্ণ শচাভবস্তম্বাভহারা-
মঃ শিখণ্ড্যথ ॥ জটা মাল্যশ্চ হাস-
শ্চ দাককো লাক্লী ক্রমাৎ । শ্বেত
স্তথা পরঃ শূলী তিণ্ডী মুণ্ডী চ বৈ
ক্রমাৎ ॥ সহিষ্ণুঃ সোদশর্মা চ জ-
লীশো অস্তিনে পুভুঃ । বৈবস্বতে
হস্তরে শান্ত্রো রবতারো ত্রিশূলিনঃ ॥
অষ্টাবিংশতি বিখ্যাতা হস্তে কলি-
যুগে পুভোঃ । তীর্থকাশ্যাবতারঃ সগা-
দেবেশো নন্দলীশ্বরঃ ॥ ইতি কৌর্ম্মে
৫০ অধ্যায়ঃ ॥ ৯ ॥ তস্যোষ্টযষ্টি ন-
বানি ক্ষেত্রাণি চ যথা । ননুকবাচ ।
নন্দরহং মহাদেবং ব্রহ্মা পৃহতি শ-
ঙ্করং । কেযু কেযু চ স্থানেষু দুষ্টবেদ্যা-
সি মযা পুভো ॥ ইশ্বর উবাচ । বা-
রাণস্য্যাং মহাদেবং পুযাগে তনহে-
শ্বরং । নৈনিষে দেবদেবঞ্চ গষাযাং
পুপিতানহং ॥ অকঙ্কিত্র বিদুঃ স্থা-
গং পুভাষে শশিভূষণঃ । পঙ্করে তু
অপোগন্ধিঃ দিগ্গঞ্জ দ্বিনলেখরে ॥
অটহাসে মহানাদং নহন্নে তু ন-
হবুতং । উজ্জয়িন্যাং মহাকাল না-
কোটে তু মহোৎকটং ॥ শঙ্কুগর্গ

মহাদে

মহাদে

মহাতেজঃ গোকর্ণে চ মহাবলঃ ।
 ভৈরবে ভৈরবাকারঃ ভবঃ বস্ত্রাপদে
 বিদ্যে ॥ উগ্ৰঃ কংখলে চৈব ভদ্রকর্ণা
 হুদে শিবঃ । দেবদাক্ষণে দিগ্ধিঃ
 চণ্ডীশঃ মধ্যমকলে ॥ উজ্জ্বলৈতঃ ত্ব
 রগে ত সকলাণ্ডে কপদিনঃ । কৃত্তি
 বাসনমেকাগ্রে সূক্ষ্মতান্নাতিকেশ্বরে
 ॥ কালঞ্জরে নীলকণ্ঠঃ শ্রীকণ্ঠঃ মণ্ড
 লেশ্বরে । ধ্যানঃ সিদ্ধেশ্বরে যোগী
 গা মন্ত্রীকোত্তরে ধরে ॥ বিজয়ঃ নাম
 কাশ্মীরে জয়ন্তঃ নকাকেশ্বরে । হরি
 শ্চন্দ্রে হরিকেশ্বরে পুরিশ্চন্দ্রে তু শঙ্করঃ
 ॥ জটাবাসেশ্বরে বিদ্যাঃ সৌম্যঃ জ
 বটকেশ্বরে । ভূতেশ্বরে ভয়গাত্রঃ
 জললিঙ্গে জলেশ্বরঃ ॥ ভিক্ষুকঃ কর্ণি
 কাশাস্ত বারাহঃ বিষ্ণুপর্বতে । তা
 মুঃ পশ্চিম সক্র্যাযাঃ বিরজাযাঃ
 ত্রিলোচনঃ ॥ দ্বপ্তেশ্বরে ত্রিশূলিন্তু শ্রী
 শৈলে ত্রিপূরাত্তকঃ । জললিঙ্গে বিদুঃ
 কালিঃ কাশালিঃ করবীরকে ॥ দীপ্ত
 চক্রে শ্বরে শ্বদঃ নেপালে পশুপতিঃ
 পতিঃ । শ্রীকারারোগে রুটঃ দৈ
 বিকাযাঃ সুনাপতিঃ ॥ গন্ধাযাঃ সন
 গরে তুঙ্গর নোঙ্কার ননরকণ্ঠকো
 সপ্তগোদাবরে ভীনঃ স্বয়ম্ভুঃ নজ
 লেশ্বরে ॥ কণিকারে বগাধ্যক্ষঃ কৈ
 লাসে চ গণাধিপঃ । হেমকুটে দ্বি

কপাঙ্কঃ ভূভুবঃ গন্ধমাদনে ॥ সি
 দ্ধেশ্বরন্তু আকাশে পাতালে চ উ
 কেশ্বরঃ । অষ্ট বষ্টিশ্চ নামানি দেব
 দেবস্য ধীনতঃ ॥ পুরাণে চোপগী
 তানি ব্রাহ্মণস্য স্বয়ম্ভুবা । যঃ পাঠে
 পুতকথায় স্নাতো বা যদি বা হু
 চিঃ ॥ মৃত্যতে সর্ব পাপেভ্যঃ শিব
 লোকঃ স গহতি । ইত্যাদ্যে দেবী
 পুরাণে অষ্টবষ্টি নামানি মহাদেব
 স্য ॥ ৬ ॥ তস্য দ্বাদশ নাম স্তোত্রঃ ।
 পুথমস্ত মহাদেবো দ্বিতীয়স্ত নহে
 শ্বরঃ তৃতীয়ঃ শঙ্করো ত্রেয় শ্চতুর্থো
 বৃষভধ্বজঃ ॥ পঞ্চমঃ কৃত্তিবাসাশ্চ ষ
 ঠঃ কামাক্ষনাশনঃ । সপ্তমো দেব দে
 বেশঃ শ্রীকণ্ঠ শ্চাষ্টমঃ স্মৃতঃ ॥ ঐশ্বরো
 নবমো ত্রেয়ো দশমঃ পার্বতীপতিঃ ।
 কদু এতাদশ শৈব দ্বাদশঃ শিব উ
 চ্যতে ॥ দ্বাদশৈতানি নামানি ত্রিস
 ক্ৰ্যঃ যঃ পাঠেত্তরঃ । কৃত্ত্ব শৈব গো
 য়শ্চ বুদ্ধহা শুকতপ্তগঃ ॥ শ্রী বাল
 ঘাতক শৈব সরাপো বৃষলীপতিঃ
 । মৃত্যতে সর্ব পাপেভ্যঃ কদুলোক
 স গহতি ॥ ইতি কন্দপুরাণঃ ॥ ৬ ॥
 তন্নানোচ্চারণ ফলং যথা । কোটযো
 বুদ্ধহত্যানা নগন্যাগম কোটযঃ ।
 সদ্যঃ পুণ্য নামান্তি মহাদেবেতি
 কীর্তন্যৎ ॥ মহাদেব নামাহাদেব ন

महादेः

महादे

हादेवेति वादिनं । व० स० गौरिव
 गौरीशो धावञ्च ननु धावति ॥ इति
 पुराणं ॥ * ॥ तस्य पुणाम् नञः ।
 नमस्ये द्वा० महादेव लोकानां
 शुक मीश्वरं । पु० सा नपुर्णकामानां
 कामपुरानराङ्घ्रिप० ॥ इति श्रीता
 गवतः ॥ महादेव महाज्ञानं न
 हायोगिन मीश्वरं । महापापहर
 देवं नकाराय नमो नमः ॥ इति
 तत्र ॥ * ॥ तस्य कालकप वर्णनं
 यथा । नारद उवाच । कालकपी
 दुया ख्यातः शत्रु गगण गोचरे ।
 लक्षणं स्वरूपं सर्वं व्याख्यातु
 मर्हसि ॥ पुलस्त्य उवाच । स्वरूपं
 त्रिपुरस्य वदिव्ये कालकपिणः ।
 अश्विनी त्रिणी चैव कृत्तिका पुथमा
 शकं ॥ मेषकं हि विजानीयात् ज
 ज्ञेयं ननुदाहृतं । आग्नेयांशां ज्ञ
 यो वृक्षन् पुजापत्यं कवे गृहं
 सौम्याङ्कं वृषनामेदं वदनं परि
 कीर्तितं । मृगाङ्कं मादुदित्यांशा
 ज्ञयः सौम्यं गृहं द्विदं ॥ मिथुनं बुध
 यो सुम्यं गगणस्य शूलिनः । आ
 दित्यांशांशं पुष्यं अश्लेषां शशि
 नोगृहं ॥ राशिः कर्कटो नाम पा
 र्श्वेन धविलासिनः । पितृङ्कं भग
 ईदवत्यं उक्तरांशांशं वेशरी ॥ सूर्य

क्षेत्रं विर्त्तो वृक्षन् हृदयं परिकी
 र्त्तितं । उक्तरांशां ज्ञयः पाणि चि
 त्राङ्कं कन्यका द्विदं ॥ सोमपुत्रस्य
 सदैव तं द्वितीयं जठरं विभोः ।
 चित्रांशं द्वितीयं स्वाती विशाखायां
 शकत्रयं ॥ द्वितीयं शक्रसदनं तुला
 नाभिकदाहृतं । विशाखांशं ननु
 राधा ज्येष्ठा भौम गृहं द्विदं ॥ द्वि
 तीयं वृश्चिको राशिर्नेत्रुं काल स्व
 कपिणः । मूलं पूर्वोत्तरांशांशं दे
 वाचार्यगृहं धनुः ॥ उक्कयुगल मीश
 स्य अनरर्षे पुगीयते । उक्तरां
 शां ज्ञयो शक्रं शुभं नकरो मूने ॥
 धनिष्ठाङ्कं शनिक्षेत्रं जानुनी परि
 कीर्त्तिते । धनिष्ठाङ्कं शतभिधा
 पोष्ठपद्यांशकत्रयं । सौरं सद्मा
 परं मिदं ज्ञेयं ॥ ज्ञेयं च विशुते ।
 पोष्ठपद्यांशमेकसु उक्तरा रेव
 वती तथा । द्वितीयं जीव सदनं मी
 नसु चरगावुभौ । एवञ्च कदा काल
 कपं त्रिनेत्रो वृद्धं शक्राध्वान्मार्ग
 गै ब्राह्मणान् । विद्धं शचासौ वेदना
 वृद्धि युक्तः खेसुसुहो तारकाभि
 चित्ताङ्कः ॥ इति वामनपुराणे ९
 अव्यायः ॥

महादेवी श्री दुर्गा । यथा । अपर्णा
 स्यान्महादेवी गिरिजा नैनकाञ्च

মহাদ্রো

মহান

জ্ঞান ইতি হ্রস্বাযুধঃ।। তস্য ব্যুৎপত্তিঃ যথা। পূজ্যতে বা সুরৈঃ সৌরৈঃ মহিংশৈব পুংসাগতঃ। ধাতু গৃহেতি পূজায়াং মহাদেবী তত্ত্বঃ স্মৃতা।। ইতি দেবীপুরাণে ৪৫ অধ্যায়ঃ।। রাজ্ঞী। পাটরাণী ইতি ভাষা। তৎপর্যায়ঃ। মহিষী ২ পটুর্হা ৩ পটুদেবী ৪। ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ।। মহাদৈত্যঃ পুং ভৌত্যমবুত্তরীষদৈত্যবিশেষঃ। যথা। চতুর্দশস্যভৌত্যস্য স্পৃগুপুত্রান্নো মমৈত্যপক্রম্য শূচি রিন্দু। মহাদৈত্যেয়া রিপুর্হস্তা হরিঃ স্বয়ং। ইতি গাৰুড়ে ৭৮ অধ্যায়ঃ।।

মহাদ্রুমঃ পুং অশ্বখবৃক্ষঃ। ইতি শব্দচন্দ্রিকা।। বৃহৎক্ষুচ।।

মহাদ্রোগা স্ত্রী স্কন্ধবিশেষঃ। বডীদ্রোগপৃষ্ঠী ইতি হিন্দীভাষা। তৎপর্যায়ঃ। দেবজকন্যা ২ দিব্যপৃষ্ঠা ৩ মহাদ্রোগী ৪ দেবী ৫ কাপ্তা ৬ দেবদ্রোণী ৭। অস্যা শৃগাঃ। কটুত্বং। তিক্তত্বং। মেধ্যত্বং। ভূতান্তি বাতকফাগ্নিমান্দ্য নাশিত্বং। যুক্ত্যা পরিদ শোধনত্বঞ্চ। ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ।।

মহাদ্রোগী স্ত্রী মহাদ্রোগাক্ষুপঃ। ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ।।

মহাদ্রন্দুঃ পুং যুদ্ধবাদ্যং। ইতি শব্দরত্নাবলী।। অতিশয়কলহশ্চ।। মহাধনং স্ত্রী বহুমূল্যবস্তু। ইত্যনরঃ।। সুবর্ণং।। সিল্কং।। ইতি মেদিনী।। চাকবস্ত্রং।। ইতি হেমচন্দ্রুঃ।। কৃষিঃ।। ইতি শব্দরত্নাবলী।। অতিশয়ধনযুক্তে ত্রি।।

মহাধাতুঃ পুং স্বর্ণং। ইতি শব্দচন্দ্রিকা।।

মহান্ ত্রি বৃহৎ। ইত্যনরঃ।। অস্য পর্যায়ঃ মহৎ শব্দে দুষ্টব্যঃ।।

মহান্ পুং উষ্ট্রঃ। ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ।। দুর্গা। যথা। মহান্ ব্যাপ্য স্থিতা সর্বং মহা বা পুরুতি মতা। স্মৃতিঃ সন্নরগাদেবী নিযতী চ নিযামতা।। ইতি দেবীপুরাণে ৪৫ অধ্যায়ঃ।। মহন্তত্বং। যথা। স বিকারাৎ পুথানাভু মহন্তত্বং পূজায়তে। মহান্নিতি যতঃ খ্যাতি জোকানাং জায়তে সদা।। ইতি ন্যাস্যে ৩ অধ্যায়ঃ।। মহৎ শব্দপুয়োগ নিষেধো যথা। শঙ্খে তৈলে তথা নাংসে বৈদ্যে জ্যোতিষিকে ঘ্রিজে। যাত্রাং ঘাংপথি নিদ্রায়াং মহৎ শব্দো নদীপতে।। ইতি ভট্টিপুথনসর্গীষ চতুর্থঃ স্মারকটীকায়াং ভরতঃ।।

মহানটঃ পুং শিবঃ। ইতি ত্রিকাণ্ড

মহান

মহান

শেষঃ ॥

মহানদী স্ত্রী পুরুষোত্তমক্ষেত্রান্ত-
গত কটকসেয়াত্তরদেশস্থ নদী বি-
শেষঃ । তনয়া নামান্তরং চিত্রোৎপ-
পলা । যথা । নদী তত্র মহাপুণ্যা
বিক্র্যপাদ বিনির্গতা । চিত্রোৎপ
লেতি বিখ্যতা সর্বপাপহরা শূভা
॥ চিত্রোৎপলা মহানদী । ইতি
পুরুষোত্তমতত্ত্বং ॥ পদ্মা । যথা ।
অধুজ মধুনি জাতং জাতু ন জাযতে
অধুজাদধু । মুরহর তব বিপরীতং
পাদাধুজান্নমহানদী স্নাতা ॥ ইত্যু-
দ্ভটঃ ॥

মহানন্দঃ পুং মুক্তিঃ । ইতি হল-
যুধঃ ॥ অতিশযান্নাদশ্চ ॥

মহানন্দা স্ত্রী সুরা । ইতি রাজ-
নির্ঘণ্টঃ ॥ মাঘশুক্লানবমী । যথা ।
ভবিষ্যে । মাঘ মাসস্য যা শুক্লা ন-
বমী লোকপূজিতা । মহানন্দেতি
সা পোক্তা সদানন্দকরী নৃণাং ॥
স্নানং দানং জপো হোমো দেবার্চন
নুপোষণং । সর্বং তদক্ষয়ং পোক্তং
ষদস্যং ক্রিয়তে নরৈঃ ॥ ইতি তি-
থ্যা দিতত্ত্বং ॥ নদী বিশেষঃ । সা
পদ্মায়া বিনিঃসৃতা রামপুরাথ্য
গ্রামাৎ পশ্চিমত উত্তরদিগ্গতা ॥

মহানন্দিঃ পুং নন্দিবর্দ্ধনরাজপুত্রঃ

। যথা । চত্বারিংশতথা ভাবেগ্ন রা-
জা বৈ নন্দিবর্দ্ধনঃ । চত্বারিংশত্রয়
শৈব মহানন্দি ভবিষ্যতি । মহা-
নন্দি সূত শ্চাগি শূদ্রায়া কলিকাং
শক্ৰঃ ॥ উৎপৎস্যতে মহাপদ্মঃ
সর্ব কত্রান্তকো নৃপঃ । ততঃ পুভূতি
রাজানো ভবিষ্যাঃ শূদ্রাষোনযঃ ॥
একরাট্ স মহাপদ্ম একছত্রো ভ-
বিষ্যতি । ইতি নৎস্যপুরাণে ২৪৬
অধ্যায়ঃ ॥ অপিচ । মহানন্দিনতঃ
শূদ্রা গন্তোভবো হ তিলুঙ্কো মহা-
পদ্মানন্দঃ পকবরান ইবাপরো
হখিল ক্ষত্রিয়াস্তমারী ভবিতা ত-
তঃ পুভূতি শূদ্রা ভূপালা ভবিষ্য-
ন্তি । তেন মহানন্দি পর্যন্তং ক্ষত্রিয়
আসীৎ । ইতি শুক্তিতত্ত্বত বিষ্ণু-
পুরাণং ॥

মহানরকঃ পুং অতিশযনানা পুকা-
রযাতনাত্তানং । ইতি পুরাণং ॥

মহানলঃ পুং দেবনলঃ । ইতি রাজ-
নির্ঘণ্টঃ ॥ বৃহদ্গ্নিশ্চপা

মহানবমী স্ত্রী আশ্বিনশুক্লনবমী ।
যথা । শ্রীভগবানুবাচঃ । দুর্গাতন্ত্রেণ
নত্রেণ সর্ব্যা দুর্গা নৈকোৎসবং ।
মহানবম্যাং শরদি বলিদেয়ং নৃ-
পাদয়ঃ ॥ আশ্বিনে শুক্লপক্ষস্য তি-
বেদ্যা অষ্টমী তিথিঃ । মহাষ্টমীতি

মহানা

সাপ্তপুত্রা দেব্যাঃ পুঁতিকরা পরা
 ॥ ততো নবমী যা স্যাৎ সা মহা-
 নবমী স্মৃতা। সা তিথিঃ সর্বলো- ॥
 কানাং পূজনীয়া শিবা পিবা ॥ ইতি
 কালিকা পুরাণে ৬৯ অধ্যায়ঃ ॥
 অপিচ । পূর্বকালে বিশেষণ
 আখ্যানে হৃষ্টমীষু চ। মহা শব্দে।
 নবম্যাক্ত লোকে খ্যাতি গমিব্য-
 তি ॥ ইতি তিথ্যাদিতত্ত্বং ॥

মহানসং ক্রী রক্ষণগৃহং। তৎপর্য্যা-
 যঃ। রসবতী ২ পাংস্থানং ৩। ই-
 ত্যমরঃ ॥ তত্র রক্ষণীবা জনা যথা।
 সূদশাত্ত বিধানজ্ঞাঃ পরাভেদ্যাঃ
 জলোদ্ধতাঃ। সর্ব মহানসে ধার্যা
 লঙ্কেশ নথা জনাঃ ॥ ইতি নাৎ-
 স্যে ১৮৯ অধ্যায়ঃ ॥ মহানসো হপি
 পুংসি। ইত্যমরটীকায়াং রনানাথঃ ॥
 মহানাটকং ক্রী নাটক বিশেষঃ। তস্য
 লক্ষণং যথা। এতদেব যদা সর্বৈঃ
 পতাকা স্থানকৈ যুতং। অকৈশ্চ
 দশভিঃ পীরা মহানাটক মুচিরে ॥
 এতদেব নাটকং। যথা বালরানা-
 যণং ৬ ইতি সাহিত্যদর্পণং ॥ স্ব-
 নামখ্যেত হনু মদুচিত রামচরিত
 গুণ বিশেষঃ। যথা। এব শ্রীল হনু-
 নজা বিরচিতৈ শ্রীনৃ মহানাটকে ॥
 দীর শ্রীবু ত রামচন্দ্র চরিতে পুত্ৰ্য-

মহানি

জুতে বিক্রমঃ। নিশু শ্রীমধনুদনে-
 ন কবিনা সন্দর্ভ্য সজ্জীকৃতে স্ব-
 গারোহণ নামকো হত্র নবমো যা-
 তো হক এবত্যসৌ ॥ ইতি তম্যা-
 ভিমল্লোকঃ ॥

মহানাডী শ্রী কণ্ডরা। ইতি রাজ-
 নির্ঘণ্টঃ ॥

মহানাদঃ পুং হস্তী ॥ বষুকমেবঃ ॥
 মহাশব্দঃ। ইতি মেদিনী ॥ নিঃহঃ
 ॥ কর্ণাঃ। ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥ উষ্ট্রঃ ॥
 শব্দঃ। ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥ কাহল-
 বাদ্যং। ইতি হারাবলী ॥

মহানিদু শ্রী মরণং। ইতি জটাধরঃ ॥

মহানিষঃ পুং নিষ্যাক্ত বিশেষঃ।
 ঘোডানিম ইতি ভাষা। তৎপর্য্যা-
 যঃ। কৈটর্য্যঃ ২ পবনেষ্টঃ ৩ পার্শ্বতঃ
 ৪। ইতি রত্নমালা ॥ অস্য গুণাঃ।
 পরনগাহিত্বং। কষায়ত্বং। অন্ন হু-
 । শীতলত্বঞ্চ। ইতি রাজবল্লভঃ ॥

মহানিশা শ্রী নিশামধ্যভাগঃ।
 তৎপর্য্যাযঃ। নিশাদ্ধঃ ২ নিশীথঃ
 ৩। ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥ # ॥ স্মৃত্যুক্ত
 মহানিশা সাদ্ধ পুরোপরি পুহর
 দ্বয়ং। মহানিশা তু বিজ্ঞেয়া মধ্যমং
 পুহর দ্বয়ং। তত্র স্থানং ন জর্ষীতি
 কাম্য নৈমিত্তিকাদৃতে ॥ ইতি রঘু-
 নন্দনভট্টাচার্যধৃতবচনাৎ। মহা-

মহানি

মহানি

নিশা পর মাল্য নভী চতুর্থেম্য
 পরদিনাতিবেদন তদানী পূর্বদিব-
 সীষ ভোজনানুপপত্তেঃ । তদ্দিন
 কৃত্যলোপাপত্তেঃ শ্চতি তিথিত
 স্ত্রীখলিখন স্বরসাহ ॥ * ॥ তত্র
 তক্রণ নিষেধো যথা । যক্ষ্ম সূর্তব্য-
 তীতে তত্রাক্রাবেব মহানিশা । ল
 ভতে বৃক্ষহত্যাক্ষ তত্র ভুক্তা চ না-
 রদ ॥ গোমাংস বিপ্রক্র সমঃ তাহ
 লক্ষ কলঃ জলঃ । গুণা মতক্ষ্য
 শূদ্ধায়া মোক্ষনম্যাপি কা কথা ॥
 ইতি বৃক্ষবৈবর্ত পুরাণ ॥ * ॥ তত্র
 পার্শ্ব নিষেধো যথা । ন রাত্ৰৌ
 গারগং স্মর্য্যাত্তে বৈ রোহিণী বৃ
 ত্তে । নিশায়াং পার্শ্বং স্মর্য্যাত্ত
 অতিম মহানিশা ॥ মহানিশা-
 বাং পুণ্ড্রায়াং তিথি তান্ত বদা
 ভবেৎ । ত্রীষেহি মনিসেষ্ঠ পা-
 র্শ্বং স্মকতেবুতী ॥ ইতি বৃক্ষবৈবর্তে
 শ্রীকৃষ্ণস্মথণ্ডে চ অধ্যায়ঃ ॥ * ॥
 দেবলোক্তা মহানিশা রাত্ৰি নব্বন
 নগুণবাখিকা ! মা দ্বিতীয় পুহর
 শেষ দণ্ড তৃতীয় পুহর পুথন দণ্ড
 কপা । তদ্যং শিবদ্বিতীয়
 যথা । মাঘ কৃষ্ণ চতুর্দশ্যা নাতি
 দেবো মহানিশি । শিবদ্বিতীয়
 যোভুতঃ যোতিমু্য বসপুতঃ ॥

অত্র মহানিশা দে ঘটিকো
 যখন নামযোঃ । ইতি দেবলোক্তা
 মহানিশা । ঘটিকা দণ্ডকৃষ্ণা ।
 ইতি তিথ্যা দিতত্ত্ব ॥ * ॥ তাত্রি-
 ক মহানিশা যথা । গতে তু পুখ-
 মে মাঘে তৃতীয় পুহরাবধি মহা-
 নিশায়াং ভণ্ডব্যং রাত্ৰিশেষ রূপে-
 মত ॥ ইতি তন্ত্রসারঃ ॥ * ॥ অপিচ
 । নিশা ত পরনেশায়াং সূর্য্যে চাস্ত
 নুপাগতে । পুহরে চ গতে রাত্ৰৌ
 ঘটিকো রে পরে চ বে ॥ মহানিশা
 সনাথ্যাত্ত তত্র শ্চাতিমহানিশা
 । অর্জ্যাত্তে গতে দেবি পশু ভাবে
 ন পূজয়েৎ ॥ দশমদণ্ডে তু যা পূজা
 তৎ সর্ব নক্ষত্রং ভবেৎ । যষ্টকো
 শে মহেশানি তৎ সর্ব মনুতোপ-
 নং ॥ নষ্টবক্রেশ্বকে দেবি সর্ব
 ক্ষীরোপনং ভবেৎ । অষ্টম কো-
 শকে দেবি দুব্যতুল্যং ন সংশয়ঃ ।
 অতঃপরং মহেশানি বিষতুল্যে
 ন সংশয়ঃ । এতৎ সর্ব মহেশানি
 পশুভাবে নবোচ্চিতং ॥ দিব্য বীর
 গতে দেবি তত্তদ্বানেন পূজয়েৎ ।
 পঞ্চদত্তং সনাথ্যায় যদি পূজাপরো
 ভবেৎ ॥ কান্দাদালং মহেশানি
 বিচারং তত্র বজ্জয়েৎ । অর্জ্যাত্ত
 গতে দেবি সলপুত্রা পুণ্ডিততা ।

महानु

भवेत्तुः श्वानुकूपण सर्वः पूजादिक
 कार्त्तः । अतिसेहेन देवेशि तव
 ज्ञानेपुत्राशितः ॥ पशोः रगे क
 दा विरे पकाशः नैव कारयेत् ॥
 इति श्वनाशनतज्जे ७ पटलः ॥

महानीतः पू० रजकः । इति शब्द
 माना ॥ अतिशयहीनवर्णश्च ॥

महानीलः पू० भृङ्गराजः । नाग
 विशेषः ॥ नगिनिशेषः । इति ने
 दिनी ॥ तन्य लक्षणं यथा । यस्तु
 वर्णस्य त्वात्वात्कीर्त्त शतशो हि
 तः । यान्तात्तनात् नमः महान
 नीलः स उच्यते ॥ इति गालुडे
 १२ अध्यायः ॥

महानीला स्त्री महाजपू । इति राज
 निर्घण्टः ॥

महानीली स्त्री नीलापराजिता ॥
 बृहन्नीली । तत्पर्यायः । अनरा २
 जनिनीलिका ३ तथा ४ श्रीकलिका
 ५ नेला ६ केशार्हा ७ भृङ्गपत्रिका
 ८ । अन्याङ्गाः । गुणाद्यङ्ग । रङ्ग
 श्रेष्ठत्वं । सुवर्णदात्त्वं । नीलिकान
 पेक्ष्य निर्वकर्मसु सुगुणत्वं । इति
 राजनिर्घण्टः ॥

महानुभावः त्रि महाशवः । यथा ।
 सूकृती पुण्यवान् धनेषु धर्मोऽधर्म
 वानपि । महाशयो महेश्वरः स्यान्म

महाप

हानुभाव इत्यपि ॥ इति शब्द
 रत्नावली ॥

महापुः पू० नवधाभक्तिबुक्तकृष्
 भक्तः । ते शिव शेष श्यादयः ।
 यथा । शिवः शैवश्च श्यादयः बुद्धा
 विष्णु महान् विराटि । नात्तु नारायः
 कपिनः सनकश्च सनकनः ॥ वाटः
 पक्षशिथो दक्रो नारदश्च सना
 तनः । भृगु अरीति दूवासः कश्य
 पः पूजहो रङ्गिराः ॥ मेधसो
 लोमशः शुको वशिष्ठः क्रतुरेव
 च । बृहस्पतिः कर्दमश्च शक्तिरत्रिः
 गदाशरः ॥ नारकेशोऽथो बलि शैव
 पुत्रान्श्च गणेश्वरः । वनः सूर्यश्च
 बरुणो वायुश्चन्द्रो ह्यश्विनः ॥
 अकूपार उलूकश्च नाडीकश्च वा
 युजः । नरो नारायणः कूर्म इन्द्रो
 यो विभीषणः ॥ नवधा भक्तिबुक्त
 श्च कृष्णस्य परनाम्नाः । एते न
 हातो धर्मिष्ठा भक्तानां पुवरा सु
 था ॥ इति बुक्तवैवर्ते पुकृतिथण्डे
 ७० अध्यायः ॥

महापक्षमूलः स्त्री बृहत्पक्षमूलः ।
 तन्मथा । बिलो रङ्गिः श्यानाकः
 काश्यायः पाटला तथा । सैर्वस्तु
 मिलिते रौतः स्यान्महापक्षमूल
 कः ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

हमापा

महापक्षविषं क्लीं बृहद्विषपक्षकं ॥
 तद्वथा । शृङ्गीच कालकूटश्च मुञ्च
 को वत्सनाभकः । शङ्खरुगीति
 योगो ह्यं महापक्षविषाभिधः ॥
 इति राजनिर्घण्टः ॥

महापत्रा क्लीं महाजम्बः । इति रत्न
 माला ॥ बृहत्पर्णयुक्ते त्रि ॥

महापथः पूं प्रधानपथः । तत्-
 पर्यायः । घटापथः २ संसरणं ३
 श्रीपथः ४ राजवत्स ५ उपनिष्क्रमणं
 ६ उपनिष्करणं ७ । इति हेमचन्द्रः ॥
 महापथगमः पूं नरणं । इति जटा-
 धरः ॥

महापद्मः पूं अष्टनागास्तर्गतनाग-
 भेदः । तत्पर्यायः । अतिशुक्लः २
 दशविन्दुकमस्तकः ३ । इति हेम-
 चन्द्रः ॥ अवेरस्यनवनिध्यस्तर्गतनि-
 विविशेषः । इति जटाधरः ॥ लक्ष-
 कोटिसंख्या । इति लीलावती ॥
 शुक्लपद्मे क्लीं । इति रत्नमाला ॥

महापातकं क्लीं पापविशेषः । तत्र
 पक्षविधं । यथा । ब्रह्महत्या सुरा-
 पानं श्लेषं शर्वङ्गनागनः । महा-
 स्ति पातकान्याहः संसर्गचापि-
 तैः सह ॥ इति मानवे ११ अध्या-
 यः ॥ * ॥ महापातकजं चिह्नं
 सपुण्यसूजादते । बाधते व्यधि

महापा

कपेण तस्य कृहादिभिः सन्तः ॥
 इति शातातपीय कर्माविपाकः ॥
 * ॥ तुला मकरघेषेषु पातः स्यात्
 विधीयते । हविष्यं ब्रह्मचर्यं च म-
 हापातकनाशनं ॥ इति मलमास-
 तत्र ॥ कृषेति मङ्गलं नाम यस्य
 वाचि पुवर्तते । तस्मात्तवन्ति रा-
 जेन्द्र महापातक कोटयः । इति
 पराणं ॥

महापातकीं त्रि पक्षपुष्पारमहा-
 पातकयुक्तः ॥ स च पतितः । यथा ।
 महापातकिनो ये च पतितो ज्ञे
 पुकीर्तितः । पतितानां न दाहः
 स्यान्मात्रेणैष्टिर्नास्ति सप्ययः । नटा-
 शुपातः पिण्डो वा कार्यं शुद्धा-
 दिकं कृत्वा ॥ एतानि पतिताना-
 स्तयः करोति विमोहितः । तेषु-
 कृत्तु द्वयेनैव तस्य शुद्धिर्न चान्यथा
 ॥ इति शक्तित्रयं धृत विष्णुपराण
 वचनं ॥ * ॥ पारिभाषिक महा-
 पातकी यथा । कृतं पुण्यप्रतिष्ठां
 नीचे र्यां पुतिनां विज । दुगां न
 पुण्यमेवञ्च न महापातकी मृतः ॥
 इति देवीपुराणे व्यास नारद सं-
 वादः ॥ अपिच । पितरं मातरं
 भार्य्यां शुक्रपत्नीं चकंपरं । यो
 न पुष्पात् कापट्यात्स नह पा-

महापि

तृती शिव ॥ इति ब्रह्मवैवर्ते गण
पतिखण्डे ६४ अध्यायः ॥

महापापं क्लीं महापातकं । यथा ।
महापापेषु सर्वं स्यात् तदङ्गु-
लपातके । दद्यात् पापेषु षष्ठां-
शं ज्ञात्वा व्याधिवलावलं ॥ इति
मलमानतन्त्रं ॥

महापारेवतं क्लीं कलङ्कविशेषः ।
बडापारेवत इति हिन्दीभाषा ।
तत्पर्यायः । स्वर्गपारेवतं २ सा-
न्नागिज्जं ३ थारिकं ४ रत्नरैवतकं
५ बृहत्पारेवतं ६ द्वीपजं ७ द्वी-
पथङ्गुरं ८ । अस्य गुणाः । मधुर-
त्वं । बलकारित्वं । पुष्टिवर्द्धनत्वं ।
व्युत्थं । मूर्धाभ्रमन्त्रं । पारेवता-
दधिकं गुणद्वयं । इति राजनिर्घण्टः ॥
महापाशः पुं । यमदुतविशेषः ।
इति बृहद्ब्रह्मपुराणे ५६ अध्यायः ॥
बृहत्पाशश्च ॥

महापासकः पुं ब्रह्मविष्णुकः । तत्
पर्यायः । चेलकः २ शाम्भेरः ३
प्रबुद्धितः ४ गोदीनः ५ । इति त्रि-
काण्डशेषः ॥

महापिण्डीतकः पुं कृकवर्णमहामह-
नवृकः । तत्पर्यायः । वाराहः २ ।
अस्य गुणाः । श्लेष्मत्वं । कटु तिक्त
रसावित्त्वं । हृदयत्वं । कफ हृद्दो-

महापु

ग पद्मामाशय शोधनद्वयं । इति
राजनिर्घण्टः ॥

महापिण्डीतकः पुं बृह्मविशेषः ।
पेडिरा इति हिन्दीभाषा । तत्
पर्यायः । श्वेतपिण्डीतकः २ कर-
हाटः ३ क्रूरः ४ शङ्खकोयतकः ५
शरः ६ पिण्डीतकः ७ । अस्य गुणाः
। कषायत्वं । उष्णत्वं । त्रिदोष श-
मनत्वं । चर्मरागापहत्वं । विशे-
षात् रक्तदोष नाशित्वं । इति
राजनिर्घण्टः ॥

महापीलुः पुं पीलुबृह्मविशेषः ।
तत्पर्यायः । बृहत्पीलुः २ महा-
फलः ३ राजपीलुः ४ महावृकः ५
मधुपीलुः ६ । अस्य फलगुणाः । म-
धुरत्वं । व्युत्थं । विषनाशित्वं ।
पित्तपुण्ड्रमनत्वं । कटुत्वं । आम-
मन्त्रं । दीपनीयकत्वं । इति राज-
निर्घण्टः ॥

महापरागं क्लीं एकदशलक्षगुण्युक्त
व्यान पुनीताष्टादशसंख्यकपुराण
विशेषः । तस्य लक्षणं यथा । सू-
ष्टिश्चापि विसृष्टिश्च स्थितिं स्वेषा-
ण पालनं । कर्मणां वासना वार्त्ता
मननाक्ष क्रमेण च ॥ वर्णनं पुलया-
नाक्ष नोक्तस्य च निरूपणं । उद्दे-
कीर्तनं हरेरेव देवानाक्ष पृथक्

महापु

पृथक् । दशाधिकं लक्षणम् महापु
परिशीलितं ॥ इति बुद्धवैवर्ते
श्रीकृष्णसंस्कृतम् १०२ अध्यायः ॥

महापुरुषः पूं श्लेषनरः ॥ नारायणः

। यथा । ध्येगं सदा परिभवन्न म
तीष्टदो हहं तीर्थास्पदं शिव
विरिधि नूतं शरण्यं । भृत्यार्त्तिहं

पुणतपालं तयाक्लिपोतं वन्दे
महापुरुषते चरणारविन्दं ॥ तय

क्तुः सुदुस्त्यज सुरेप्लित राज्यालम्बी
धर्मिष्ठ आर्य वचना वदगात्तरण्यं ।

नायानृगं ह्यधितयेप्लित ननुथावद
न्दे महापुरुषते चरणारविन्दं ॥

इत्याहिकततद्वृत्त श्री भागवतं ॥

महापुरुषदत्ता श्री शतमूली । इति
रत्नमाला ॥

महापुरुषदन्तिना श्री महाशतावरी
। इति राजनिघण्टुः ॥

महापुत्रा श्री अपरादिता । इति
शदचन्द्रिका ॥

महापृष्ठः पूं उष्ट्रः । इति राज
निघण्टुः ॥ नृहृत्पृष्ठश्च ॥

महापुरुषः श्री दुर्गा । यथा । चिति
शैतन्यं भावादा चेतना वा चितिः

स्यता । महान् व्याप्यं क्तिता सव
महा वा प्रकृतिमता ॥ इति देवी

पूराणे ३३ अध्यायः ॥

महापु

महापुत्रः त्रि अतिशयदीप्तिः क्तः ।
महती पुत्रा वस्यति बहुवीहि स-
मान निरुद्धः ॥

महापुत्रा श्री महतीदिप्तिः । यथा

। महापुत्राद्वावहिमाभावो रक्त-
कारः । इति सामान्यलक्षणायां
जगदीशः ॥

महापुत्रः पूं परमेश्वरः । यथा ।
वन्दे हनडाद्धैतयं श्री चैतन्यं

महापुत्रु । नीचो हपि वत् पुना-
दात् स्यत् सदाचार पुवस्तकः ॥

इति हरिभक्तिविलाने ३ विला-
सः ॥ अनन्त मन्तत षावितक

ए धर्यं पुत्रावो वस्यत् वतो न
हापुत्रु परमेश्वरं । इति तटी-

कायां जीवगोप्यायी ॥ अपिच ।
सोषं नीलशिरीषरः सविभवो

यात्रा च ना षुण्डा ते ते दिग्दि
गागताः सुकृतिन स्ता स्ता दिदृक्का-

र्तुः । आरानाश्च तैव नन्दनवन
श्रीगां तिरकारिणः सर्वाण्येव म-

हापुत्रु वत विना शून्यानि मन्याम-
हो ॥ इति चैतन्यचन्द्रोदयनाटकः

महापुत्रयः पूं त्रिलोकनाशः । तत्
पर्यायः । संहारः २ । इति हलायुधः

॥ तस्य विवरणं यथा । श्रीनारकः षु-
य उवाच । ननुत्तरं मनोः कालो

মহাপু

মহাপু

বাবৎপালযতে পুত্রাঃ । একো মনুঃ
 সকালস্তমম্বত্তর মিত্তি শ্রুতং ॥ ত-
 দেক সপ্ততি যুগৈ দেবানা মিহ জা
 যতে । তৈ শ্চতুর্দশভিঃ কল্পো দিন
 মেকস্ত বেধসঃ ॥ দিনান্তে বেধনো
 জাতে সুমপ্লা তস্য জায়তে । যোগ
 নিদ্রা মহাশয়ানা সনাযাতি পিতান-
 হং ॥ নাতিপদ্যং পুবিশ্যাথ বিফো
 রনিত তেজসঃ । সখং স শেষে ভ
 পবান্ বদ্য লোক পিতানহঃ ॥ ত-
 তে বিফুঃ স্বাং কৃত্বা কুরুপী জনা
 দ্দনঃ । পুর্ব্বমাশ্বানাস স সর্ব্ব ভূ
 বন ব্রাং ॥ বায়ুনা বহ্নিনা সর্ব্ব দা
 হ্যাদাস বৈ মথ্য । মহাপুলকালে
 র্ব তথা সর্ব্ব জগৎস্ব ॥ জনং যান্তি
 পুতাপাত্তা মহলোক নিবাসিনঃ ।
 ত্রৈলোক্যং দাহয়ামাস পীড়িতা
 দাক্ষণ্যগ্নিনা ॥ ততঃ কালান্তকৈ মে-
 ধৈ নানা বর্ণৈর্মহাস্বনৈঃ । সমুৎপাদ্য
 মহাবৃষ্টি নাপূর্য্য ভুবন ত্রয়ং ॥ চল-
 ত্তরকৈ স্তোষৌষৈ রাধুরস্থান সঙ্ক
 তৈঃ । নিধায় জঠরে লোকানিমা-
 জ্ঞীন স জনাদ্দনঃ ॥ নাগপর্য্যঙ্ক শয
 নে শেতে স পরমেশ্বরঃ ॥ শয়ান-
 নাভিকমলে বৃক্ষাণং স জগৎপুতুঃ ॥
 সংস্থাপ্যত্রীনিমাজ্জোকান্দক্ষাদক্ষা
 শ্রিয়া সহ । শেতে স ভোগিশয্যা-

বাং বৃক্ষা নারায়ণাঙ্কঃ ॥ যোগনিদ্রা
 বশংযাত ত্রৈলোক্য গুাস বৃহিতঃ ।
 ত্রৈলোক্য মখিলং দক্ষং যদা কাল-
 গ্নিনা তদা । অনন্তঃ পৃথিবীং ত্যক্তা
 বিফো রস্তিক নাগতঃ ॥ তেন ত্যক্তা
 তু পৃথিবী ক্ষণনাত্রাদধো গতা । প-
 তিতা কূর্ম্য পৃষ্ঠেতু বিশীর্ণেব তদা ভ-
 বৎ ॥ কূর্ম্যাপি মহতো যত্রাচলস্তী-
 পৃথিবীং জলে । বৃক্ষাণ্ডং পন্ডি রাক-
 ম্য পৃষ্ঠে দধে ধরাং তদা ॥ বৃক্ষাণ্ড
 খণ্ড সংযোগাচ্ছূর্ণিতা পৃথিবী ভবেৎ
 । ইতি তাং পরিভ্রুগাহ কূর্ম্যকপী জ-
 নাদ্দনঃ ॥ চলজ্জলৌব সংসর্গাচল-
 স্ত্যা ধরয়া তদা । কূর্ম্যপৃষ্ঠং বহতরৈ
 বরুণৈও বিততীকৃতং ॥ অনন্ত স্তত্র গ-
 ত্বা তু যত্র ক্ষীরোদসাগরঃ । তত্র
 স্বয়ং শ্রিয়া যুক্তং সুমপ্লত্তং জনাদ্দনং ॥
 ফণয়া মধ্যমা দধে ত্রৈলোক্য গুাস
 বৃহিতং ॥ পূর্ব্বং ফণং বিততে্যঙ্ক-
 পদ্যং কৃত্বা মহাবলঃ । বিফু নাহাদ-
 যানাস শেষাখ্যঃ পরমেশ্বরঃ ॥ ত-
 সেয়াপধান মকরোদনস্তো দক্ষিণা-
 ফণাং । উত্তরাং পাদযো শ্চক্রে উপ-
 ধানং মহাবলঃ ॥ তালবন্তং তদা চ-
 ক্রে স শেষঃ পশ্চিমাং ফণাং । স্বনস্ত
 বীজনানাস শেষকপী জনাদ্দনং ॥
 শঙ্কুং চক্রং নন্দকাসি নিষুধী ছে ম-

মহাপু

মহাব

হাবলঃ। ঐশানবাথ ফণয়া স দধে
 গকড তদা ॥ গদা গদ্বক্ষ শার্ভক্ষ
 তথৈব বিবিধাৎবং । যানি চান্যানি
 তস্যাসমাপ্তেয়া ফণয়া দধৌ ॥ এব
 কৃত্বা স্বক কায শযনীয তদা হরেঃ
 । পৃথী মধর কাবেন মগ্না মাক্রম্য
 চাত্তসি । ত্রৈলোক্যবুদ্ধ সহিত জ
 লক্ষীক জনাৰ্দন । সোপাসঙ্ জগ
 দ্বীজ জগৎ কারণ কারণ । নিত্যা
 নন্দ বেদনয বুদ্ধগ্য পরমেশ্বর ॥
 জগৎকারণ কর্তার জগৎ কারণ
 কারণ । ভূত ভব্য ভবনাথ পরা
 পর পতি হরি ॥ দধার শিরসা
 নমঃ স্বয়মেব স্বকা তনু । এব বুদ্ধ
 দিনমৈয্যব পুমাণেন নিশা হরিঃ ।
 সক্ষ্যাক্ষ সমধিপুপ্য শেতে নারা
 যণো এব্যযঃ ॥ যস্মাদযন্ত পুঙ্গবো
 বুদ্ধগঃ স্যাদ্দিনে দিনে । তস্মাদ্দিন
 দিন মিতি খ্যাপযন্তি পুরাবিদঃ ॥
 ব্যতীত্যাং নিশাযান্ত বুদ্ধা লোক
 পিতানহঃ । ত্যক্তা নিদ্রা সনুভুস্তৌ
 স পুনঃ সৃষ্ট্য ত্বিহ ॥ ইতি কালিকা
 পুরাণে ২৭ অধ্যায়ঃ ॥ ন্যায়নতে জ
 ন্যভাবানধিকরণ কালঃ । স চ চরন
 ধ্বসকপঃ ॥

মহাপুসাদঃ পু বিষ্ণুবেদ্যাদি ।
 যথা । পাদোদকঞ্চ নির্মাল্য নৈ

বেদ্যঞ্চ বিশেষতঃ । মহাপুসাদ ই
 ত্যক্তা গুহ্য বিধোঃ পুযুক্তঃ ॥
 ইত্যেকাদশীতত্ত্ব ধৃত নৎস্যসুক্ত
 বচন ॥ ত্রি জগন্নাথস্য মহাপুসা
 দনাহাত্ম্য জগন্নাথ শব্দে দৃষ্টব্য
 ॥ অতিশযপুসন্নতা চ ॥

মহাপুাণঃ পু দৌগলকঃ । ইতি
 রাজনির্ঘণ্টঃ ॥ বর্ণবিশেষঃ । সচ ।
 থ য ছ বা ঠ চ থ ধ ফ ভ শ ব স হ
 কপঃ । যথা । বর্গাণা পুথম তৃতীয়
 পঞ্চমাঃ পুথম তৃতীয় যনৌ য র ল
 বাশ্চান্নপুাণাঃ । অন্যে মহাপুাণা
 ইত্যর্থঃ । ইতি সিজ্ঞাস্তকৌমুদী ॥

মহাফলঃ পু বিল্ববৃক্ষঃ । ইতি
 মানা ॥ বৃহৎফলে ক্লী ॥

মহাফলা স্ত্রী ইন্দুবাকী । ইতি
 জটাধরঃ ॥

মহাফেণা স্ত্রী হিণ্ডীরঃ । ইতি শব্দ
 চন্দ্রিকা ॥

মহাবলঃ স্ত্রী সীসকঃ । ইতি হেম
 চন্দঃ ॥

মহাবলঃ পু বুদ্ধঃ ইতি ত্রিকাণ্ড
 শেষঃ ॥ বায়ুঃ ॥ বলীযনি ত্রি ।
 ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥

মহাবলা স্ত্রী বলাভেদঃ । পীতবা
 ট্যালকঃ । তৎপর্য্যাবঃ । ঋষ্যপো
 ক্তা ২ অতিবলা ৩ পীতপুঙ্গী ৪ ।

মহাভা

মহাভা

ইতি ব্রহ্মমালা ॥

মহাবোধিঃ পুং বৃক্ষঃ। ইতি হেম-
চন্দ্রঃ ॥

মহাব্রাহ্মণঃ পুং নিন্দিতব্রাহ্মণঃ।

ইতি পাণিনিব্যাকরণং ॥ অম্বিন্
দেশে অযং অগুদানিত্বেন পুসিদ্ধঃ ॥

মহাভদ্রা স্ত্রী গঙ্গা। ইতি শব্দমালা

॥ কাশ্মরী। ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

মহাভটঃ পুং অতিশয়যোদ্ধা। যথা

। তদোজসা দৈত্য মহাভটাপিত-
চকাস দম্বতঃ খ উদীর্ণ দীধিতি। চ-

ক্রেণ চিহ্নেদ নিশাত নেমিনা হরি
যথা তাক্ষ পতপ্র মুদ্ধিত ॥ ইতি

শ্রীভাগবতে ৩ স্কন্ধে ১২ অধ্যায়ঃ ॥

মহাভারতঃ স্ত্রী ব্যাসপুণীতেতি-

হাসশাস্ত্রং। তমাম কারণং যথা।

একত শতত্রয়ো বেদা ভারতকৈত
দেকতঃ। পুরা কিল সুরৈঃ ৩ বৈবঃ

সমস্য তুলয়া ধৃত ॥ চতুর্ভ্যঃ স
রহস্যেভ্যো বেদেভ্যো হৃত্যধিকং

যদা। তদা পুভৃতি লোকে হম্বিন্
মহাভারত মুচ্যতে ॥ মহাভাভা-

রতত্রাট মহাভারত মুচ্যতে ॥ ইতি
মহাভারতে আদিপর্বাঃ ॥ ১ ॥ লোকি

বিশেষেষু তস্য শ্লোক সংখ্যা বাচ-
কাশ্চ যথা। ষষ্টিংশত সহস্রাণি চ

কারণ্যাং স সংহিতাং। ত্রিশছত্

সহস্রঞ্চ দেবলোকে পুতিষ্ঠিত ॥

পিত্রে পঞ্চদশ পুত্রকং রক্ষো যক্ষে
চতুর্দশ। একশত সহস্রক্ৰমানুষেষু

পুতিষ্ঠিত ॥ নারদো হ শ্রাবযদেবা-

নসিতো দেবলঃ পিতৃন্। গঙ্ঘর্ষ যক্ষ

রক্ষাংসি শ্রাবযামাস বৈ শূকঃ ॥

অম্বিন্ ক্ত মানুবেলোকে বৈশম্পায়ন

উক্তবান্। ইতি মহাভারতে ১ পর্বাণি

অনুক্রমণিকাধ্যায়ঃ ॥ ১ ॥ তত্র শ-

তপর্বাণিতেষু ষ্ঠাদশ মুখ্যানি যথা।

আদি সভা ত্রিগিনানি বিরাত পৌ-

দ্যন ভীষ্ম ঞ্জকণি চ কর্ণঃ। শল্যক

সৌপ্তিক পর্বা তথা স্ত্রী শান্ত্যনুশা-

স্তি তরঙ্গমনেধাঃ ॥ আশ্বিন মৌবল

যানিক নাকাঃ পর্বাণি পর্বাণি নাম

বিশেষাঃ ॥ ইতি ভারতটীকা ॥ ১ ॥

হরিবংশ সহিতোনবিশতি পর্বা-

গামভর্গত শতপর্বা বিভাগ স্তেবাম-

ধ্যায় শ্লোক সংখ্যা চ যথা। ১ আ-

দিপর্বাণি ১২ পর্বাণি ২২৭ অধ্যায়াঃ

৮২৮৪ শ্লোকাঃ। ২ সভাপর্বাণি ২ প-

র্বাণি ৭৮ অধ্যায়াঃ ২৫১১ শ্লোকাঃ।

৩ আরণ্যকপর্বাণি ১৬ পর্বাণি ২৬২

অধ্যায়াঃ ১১৬৬৪ শ্লোকাঃ। ৪ বি-

রাতপর্বাণি ৪ পর্বাণি ৬৭ অধ্যায়াঃ

২০৫০ শ্লোকাঃ। ৫ উদ্যোগপর্বাণি

১১ পর্বাণি ১৮৬ অধ্যায়াঃ ৬৬২৮

महाभा

श्लोकाः । ७ तीर्थपर्वणि ५ पर्वणि
 १११ अध्यायाः ५८८४ श्लोकाः । १
 द्रोणपर्वणि ८ पर्वणि ११० अध्यायाः
 २२०२ श्लोकाः । ८ कर्णपर्वणि १ पर्व
 ७२ अध्यायाः ४२७३ श्लोकाः । २
 शल्यपर्वणि ४ पर्वणि ५२ अध्यायाः
 ३२२० श्लोकाः । १० सौप्तिकपर्वणि
 ३ पर्वणि १८ अध्यायाः ८१० श्लोकाः
 । ११ स्त्रीपर्वणि ५ पर्वणि २१ अध्या
 याः ११३ श्लोकाः । १२ शांतिपर्वणि
 ४ पर्वणि ३७२ अध्यायाः १४१०२
 श्लोकाः । १३ अनुशासनपर्वणि १
 पर्व १४७ अध्यायाः ८००० श्लोकाः ।
 १४ अश्वमेधपर्वणि २ पर्वणि १०३
 अध्यायाः ३३२० श्लोकाः । १५ आ
 शुनवासपर्वणि ३ पर्वणि ४२ अध्या
 याः १५०७ श्लोकाः । १६ द्रौण्यप
 र्वणि १ पर्व ८ अध्यायाः ३०० श्लोकाः
 । ११ महाप्राज्ञानिकपर्वणि १ पर्व
 ३ अध्यायाः ३२० श्लोकाः । १८ स्वर्ग
 पर्वणि १ पर्व ५ अध्यायाः २०० श्लो
 काः । १२ हरिवंशे आश्चर्यपर्वणि
 १ पर्व २४४ अध्यायाः १२००० श्लोकाः
 । हरिवंशे भविष्यपौद्गर पुरादत्ता
 वे १ पर्व ११२ अध्यायाः ३३४८ श्लो
 काः । इति महाभारते आदिपर्वणि
 पर्वसंग्रहं नानकः २ अध्यायः ॥ ॥

महाभा

तत् श्रुवणविध्यादि यथा । जनमेजय
 उवाच । भगवन् केन विधिना श्रोतव्यं
 भारतं ब्रूयः । फलं किं केचिदेवाश्च
 पूज्या वै पारुणे सिद्धि ॥ देयं समा
 प्ते भगवन् किं पर्वणि पर्वणि । वा
 चकः कीदृशश्चात्र एष्टव्यं सुब्रवीहि मे
 ॥ ॥ वैशम्पायन उवाच । शूण राजन्
 विधिनिर्मलं फलं षट्पापि भारतम्
 । श्रुतास्तु वति राजेन्दु यत् नाननु
 पृहसि ॥ दिवि देवा नहीपाल क्री
 डार्थं नर्तनं गताः । क्व का कार्यं नि
 र्दक्षेव तत्र तत्र दिव नागताः ॥ हस्त
 यत्ते प्रवक्ष्यामि तद्गुणं समाहितम् ।
 ऋषीणां देवतानां च सत्सु ब्रह्म
 तले ॥ अत्र क्वा सुखा साध्या विष्टे
 देवाश्च शाश्वताः । आदित्या अग्नि
 नो देवो लोकापाला महर्षयः ॥ इन्द्र
 काश्च सगन्धर्वा नागा विद्याधरा सु
 धा । सिद्धा धर्मः स्वयम्भुश्च मुनिः का
 त्यागनो वरः ॥ गिरयः सागरा नद्य
 सुथेवाप्सरसां गणाः । गुहाः सं
 वत् सुरैश्च व अयनान्युत्तव सुधा ॥
 ऊर्ध्वैरं ऊर्ध्वैश्च जगत् सर्वं सुरा
 सुरं । भारते भरत श्रेष्ठ एतद्
 निहं दृश्यते ॥ तेषां श्रुत्वा पुति
 ष्ठानं नमः कर्मानुकीर्तनात् । क्वापि
 पातकं योरं सद्यो नृत्ते नानवः

॥३॥ इतिहास निम्नं शुद्धा यथावदन् ॥
 पृथः। सयताया श्चि भूदा पा-
 र्गत्वा च त्रयम् ॥ तेषां श्चा-
 नि देवानि शुद्धा भारत भारतं ।
 वाङ्मतेऽपि यथा शक्त्या त्रयम् च
 त्रयतर्षत ॥ महादानानि देवानि र-
 त्तानि विविधानि च । गावः कांस्ये-
 पाहोहाश्च कन्याश्चैव बलकृताः ॥
 सर्व कान् शृणोपेता यानानि विवि-
 धानि च । भवनानि विचित्राणि भूमि-
 र्वासांसिकाक्ष्णम् ॥ वाहनानि च दे-
 यानि हया मत्ताश्च वारणाः । श्वन-
 श्चिकारैश्चैव स्यन्दनाश्च बलकृताः
 ॥ ॥ नन्दनहे वरः किष्किं यद्मदस्ति
 नहस्त् ॥ तवद्वयं द्विजातिभ्य आ-
 द्या दाराश्च सूनवः ॥ शुद्धया परया
 दत्तं क्रमशः सुस्यपारगः । शक्तिः
 सुमना हृष्टः शुभम् रविकल्पनः ॥ ३ ॥
 सत्याङ्गवरो दान्तः श्चिः शौच
 समन्वितः । शुद्धवानो जितक्रोधो
 यथा सिध्यति तद्गुण ॥ श्चिः शीला
 दिताचारः शुद्धवानो जितेन्द्रियः ।
 सङ्गतः सर्वशास्त्रज्ञः शुद्धवानो २०
 सुयकः ॥ रूपवान् श्चिः दान्तो स
 त्र्यवादी जितेन्द्रियः । दान मान ग
 हीतश्च कार्येणा भवति वाचकः ॥ अ
 विलम्बना यस्तु मङ्गतं दीर नञ्जि

तं । असंज्ञाकरपदं रस भाव
 समन्वितं ॥ द्विषाष्टि वर्ण संयुक्तं मष्ट
 हान समन्वितं । वाचयेद्वाचकः बहः
 श्चासीनः सुमनाहितः ॥ नारायणं
 ननक्त्य नरक्षैव नरोत्तमं । दे-
 वीं सरस्वतीं क्षैव ततो जय मदी-
 रयेत् ॥ ईदृशाद्वाचकाद्वाङ्मन् शुद्धा
 भारत भारतं । नियमश्च श्चिः
 श्लोता श्चिः स फल मन्ते ॥ ३ ॥
 पारगं पुथमं प्राप्य द्विजान् कान्मै-
 श्च तर्पयन् । अग्निष्टोमस्य यागस्य
 फलं वै लभते नरः ॥ अङ्गरागण
 सङ्कीर्णं विमानं लभते महत् ॥ पु-
 हृष्टः सत्तु देवैश्च दिव्यं याति समा-
 हितः ॥ द्वितीयं पारगं प्राप्य अ-
 तिरात्र फलं लभेत् ॥ सर्वरत्न मयं
 दिव्यं विमानं मधिरौहति ॥ दिव्य
 माल्याग्रधरो दिव्यगङ्ग विभूषितः
 । दिव्याङ्गधरो नित्यं देवलोकं
 महीयते ॥ तृतीयं पारगं प्राप्य
 द्वादशाह फलं लभेत् ॥ वसत्यनर-
 सङ्काशो वषाण्युत्तमो दिवि ॥ च-
 त्तुर्थे वाङ्मपेयस्य पक्षमे द्विगुणं
 फलं । उदितानित्यं सङ्काशं कुलसु
 मनलोपनं ॥ विमानं विवृष्टेः सा-
 र्जनाकह दिवि गच्छति । वर्षायुतानि
 भवने शक्रस्य दिवि नोदते ॥ वष्टे

মহাভা

দ্বিগুণমস্তীহ সপ্তমে ত্রিগুণং ফলং ।
 কৈলাসশিখরাকারং বৈদূর্য্যময বে-
 দিকং ॥ পরিক্রিষ্টং বহুধা মণি বি-
 ক্ষয় ভূষিতং । বিমানং সমধিষ্ঠায় কা-
 মগং সাপ্তরাগণং ॥ সর্বান লোকান
 বিচরতে দ্বিতীয় ইব ভাস্করঃ । অষ্ট-
 মে রাডসূর্যস্য পার্শ্বে লভতে ফলং
 ॥ চন্দ্রাদয় নিভং রম্যং বিমানমধি-
 রোহতি । চন্দ্ররশ্মি পুতীকামৈ হ-
 য়ৈ যুক্তং মনোজীবৈঃ ॥ সেব্যমানো-
 বরস্বীণাং চন্দ্রাৎ কান্ততরৈ যু থৈঃ
 । মেখলানাং নিনাদেন নুপুরাণাঞ্চ
 নিব্বনৈঃ ॥ অঞ্চে পরমনারীণাং সুখ
 সুখা বিবুধ্যতে । নবমে কৃতুরাজস্য
 বাজ্জিমেধস্য ভারত ॥ কাঞ্চন শুভ্র
 নির্বহুং বৈদূর্য্য কৃত বেদিকং । জাঘন-
 দময়ৈ দ্বি বৈয়র্গবাকৈঃ সর্বতো বৃতং
 ॥ সেবিতং চাপ্তরঃ সন্ধৈ পক্ষৈর্ বে দ্বি-
 বিচারিতিঃ । বিমানং সমধিষ্ঠায় শ্রি
 য়া পরমযা জ্বলন ॥ দিব্য মাল্যাম্ব
 রথরো দিব্য চন্দ্রন কুষিতঃ । মোদ
 তে দৈবতৈঃ সাক্ষং দিবি দেব ইবা
 পরঃ ॥ দশমং পার্শ্বে পুাপ্য দ্বিজা-
 তীনভিবন্দ্য চ । কিকিণী জাল নি-
 র্ঘোষং পতাকা ধ্বজ শোভিতং ॥ বসু
 বেদিক স'কাশং বৈদূর্য্যমণি ভোরণং
 । হেমজাল পরিক্রিষ্টং পুবাঙ্গ বড-

মহাভা

ভীমুখং । গন্ধর্বৈ গী ত জশলৈ রঞ্জ-
 রোভিশ্চ শোভিতং ॥ বিমানং সুক্-
 তাবাসং সুখে নৈ বা পদ্যতে ॥ মূদ-
 টেনাকর্ষণেন জাঘনদ বিভূষণা । দি-
 ব্য চন্দ্রেন দিকাক্ষো দিব্যমাল্য বি-
 ভূষিতঃ ॥ দিব্যাম লোকান বিচরতি
 দিব্যৈ ভৌগৈঃ সনুভিতঃ । বিদুধানাং
 পুসাদেন শ্রিয়া পরনযা যুতঃ ॥ অথ
 বর্ষগণানেব স্বর্গলোকে মহীষতে ।
 অথ গন্ধর্ব সহিতঃ সহস্রাণ্যেক বি-
 শতি ॥ পরন্দরপুরে রম্যে শক্রেণ
 অহ মোদতে । দিব্যযান বিমানেষু
 লোকেষু বিবিধেষু চ ॥ দিব্যনারীগ
 গাকীর্ণো নিবসত্যনরো বথা । ততঃ
 সূর্য্যস্য ভবনে চন্দ্রস্য ভবনে তথা ॥
 শিবস্য ভবনে রাজন্ বিধো য়াতি
 সলোকতাং । এব মেতন্নহারাজ না-
 ত্র কার্য্যা বিচারণা ॥ শৃদ্ধযানেন বৈ-
 ভাব্যমেব নাহু গুরু মাম ॥ ৯ ॥ লেখ
 কস্য তু দাতব্যং মনসা যদ্যদিহুতি ॥
 হস্ত্যথ রথ যানানি বাহনঞ্চ বিশে-
 ষতঃ । কটকং জগুলাঞ্চৈব বৃক্ষসত্রং
 তথা পুত্রং ॥ বস্ত্রাঞ্চৈব বিচিত্রঞ্চ গন্ধ-
 ঙ্গৈব বিশেষতঃ । দেববৎ পূজ্যেত্তত্ত
 বিকুলোক মবাপু যাত ॥ ৯ ॥ অতঃ
 পরং পুবক্ষ্যামি যানি দেযানি ভার-
 তে । বাচ্যমানে তু বিপুভেগ্য রাজন্

মহাভা

পৰ্বণি পৰ্বণি ॥ জাতি দেশঞ্চ স ॥
 তুঞ্চ মাহাত্ম্য ভরতবভ । ধর্ম
 বৃত্তিঞ্চ বিক্রমবিক্রিয়াণাং নরাধি-
 প ॥ স্বস্তিবাচ্য দ্বিজানাঙ্গৌ ততঃ
 কার্যে পুত্রভঃ । সমাপ্তে পৰ্বণি
 ততঃ স্ব শক্ত্যা পূজয়েৎ দ্বিজান্ ॥
 আদৌ তু বাচকস্তত্র বস্ত্র গন্ধ সমন্বি-
 তং । বিধিবদ্ভোজনেদাজনমধ পায়-
 স মূত্রমং ॥ ততো মূল ফল পায়-
 পায়সং নবু সর্পিষা । আন্তীকেভো-
 জয়েদাজনং দদ্যাচ্ছৈব শুভৌদনং ॥
 অপূপৈশ্চৈব পূপৈশ্চ মোদকৈশ্চ
 সমন্বিতং । সভাপৰ্বণি রাজেন্দ্র হ-
 বিষ্য ভোজয়েৎ দ্বিজান্ ॥ আরণ্য-
 কে মূলকলৈ স্তপসেভু দ্বিজোত্তমান্
 । অরণীপহ চাসাদ্য জলহস্তান্ পু-
 দাপয়েৎ ॥ তপ্ৰণামি চ নুগ্যানি
 রম্য মূল ফলানি চ । সর্বকাম শুণো-
 পেতং বিপ্রেভ্যোঃ স্নং পুদাপয়েৎ ॥
 বিরাটপৰ্বণি স্তথা বাসাসি বিবি-
 ধানি চ । ইন্দ্র্যাগে ভরতশ্চেষ্ট সর্ব-
 কাম শুণাবিতং ॥ ভোজনং ভোজয়ে-
 দ্বিপ্তান্ গন্ধনালৈ রলক্ষ্মণান্ । ভী-
 শ্মপৰ্বণি রাজেন্দ্র দত্তা যান ননুভুঞ্জ-
 ॥ ততঃ সর্বশুণোপেত মমং দদ্যাৎ
 সুনংস্কৃতং । দ্বোণপৰ্বণি বিপ্রেভ্যো
 ভোজনং পরনাচিতং ॥ শরাশ্চ দে-

মহাভা

যা রাজেন্দ্র চাপান্যসিধরা স্তথা
 । কর্ণপৰ্বণ্যপি তথা ভোজনং সার্ব-
 কামিকং ॥ বিপ্রেভ্যঃ সংস্কৃতং স্নম্য-
 ক্ দদ্যাৎ সংযতমানসঃ । শস্য
 পৰ্বণি রাজেন্দ্র মোদকৈঃ সশুভৌদ-
 নৈঃ ॥ অপূপৈ স্তপ গৈশ্চৈব সর্বন-
 মং পুদাপয়েৎ । গদাপৰ্বণ্যপি তথা
 মদুমিশ্রং পুদাপয়েৎ ॥ স্ত্রীপৰ্বণি
 তথা রত্নৈ স্তপসেভু দ্বিজোত্তমান্ ।
 যতোদনং পরশ্চাচ্চ ঐষীকে দাপ-
 য়েৎ পুনঃ ॥ ততঃ সর্ব শুণোপেত
 মমং দদ্যাৎ সুনংস্কৃতং । শান্তিপ-
 র্বণ্যপি তথা হবিষ্যং ভোজয়েদ্বি-
 জান্ ॥ আশ্বমেধিক মাসাদ্য ভোজ-
 নং সার্বকামিকং । তথাশুননিবাসে-
 তু হবিষ্যস্তোজয়েৎ দ্বিজান্ ॥ মৌ-
 যলে সার্বশুণিকং গন্ধমাল্যানুলে-
 পনং । মহাপাহানিকে তদ্বৎ সর্ব-
 কাম শুণাবিতং ॥ স্বর্গপৰ্বণ্যপি তথা
 হবিষ্যং ভোজয়েদ্বিজান্ । হরিবংশে
 পৰ্বণি চ পায়সং তত্র ভোজয়েৎ ॥
 পারণে পারণে রাজন যথা বস্ত্রত-
 বভ । সমাপ্য সর্বাঃ পুত্রতঃ সংহি-
 ত্যঃ শাস্ত্রকোবিদঃ ॥ ৯ ॥ শুভদেশে
 নিবেশ্যথ ক্ষৌন বস্ত্রাভি সংবৃত্তাঃ
 । শুল্কায়রধরঃ সূদী শ্চি ভূক্তা স্বল-
 ক্ষুতঃ ॥ অচ্যুতে যথা ন্যায়ং গন্ধমা-

महाता

महाता

लैः पृथक् पृथक् । संहिता पुस्त-
 कानाम्बन्धनः प्रथमः ससमाहितः ॥ त-
 क्तैः मालैश्चर्पैश्च कर्मैश्च वि-
 विधैः श्रुतैः । हिरण्यं सुवर्णं द-
 क्षिणामथ दापयेत् ॥ देवताः की-
 र्तयेत् सर्वा नरनारायणौ तथा ।
 ततो गौक्षश्च नालैश्च स्वलक्ष्म-
 द्विजोक्तवान् ॥ तर्पयेद्विधैः का-
 र्मैर्दानैश्चाद्यावै च सुखा । अति-
 ब्राह्मस्य यजुस्य फलं प्राप्नोति मा-
 नवः ॥ प्राणुं याह कृतं फलं तथा
 पर्वणि पर्वणि । वाचको भरतश्लो-
 व्युक्ताङ्गु पदं वरः ॥ भविष्यं श्राव-
 येद्विद्वान् भारतं भरतवर्षत । त्रु-
 वत्सं द्विजेन्दुस्य तथा वत्सं पुद्ग-
 पम् ॥ वाचकं भरतश्लो-
 चं स्वलक्ष्मणं । वाचके परितो-
 ष्टितं शुभा-
 प्रीतिं रनुक्तमा ॥ ब्राह्मणेषु तु त्रै-
 पुस्र्णाः सर्वदेवताः । ॥ ततो हि-
 वरणं कार्यं द्विजानां भरतवर्षत ॥
 सर्वकर्मै रथान्यायं साधुभिश्च प-
 थविधैः । इत्येष विधिकद्विष्टो नवा-
 ते द्विपदां वरः ॥ शुद्धधानेन वै भा-
 व्यं यन्मां त्वं परिपृच्छसि । भारत
 शुभगादाङ्गा पारणे च नृपोज्ज्वल ॥
 सदा वरवता भाव्यं श्रेयस्त परमि-
 हता । ॥ भारतं शृणुवांसित्यं भा-

रतं परिकीर्तयेत् । भारतं भवने
 यस्य तस्य हस्तगतो ऋषः ॥ भारतं
 परमं पुण्यं तद्भक्तैर्विधिभिः कथाः
 । भारतं सेव्यते देवैर्भारतं प-
 रमं पदं ॥ भारतं सर्वशास्त्राणां
 मूलं भरतवर्षत । भारतात् प्रा-
 प्यते मोक्षं सुदुर्मेतद्द्वीपि ते ॥
 महाभारतमाख्यानं क्विचित् गाण-
 सरसगी । ब्राह्मणान् केशवैश्वकी-
 र्तयन्नावसीदति ॥ वेदे रामायणे
 पुण्ये भारते भरतवर्षत । आदौ-
 चाक्षे च मध्ये च हरिः सर्वत्र गीयते
 ॥ यत्र विष्णुकथा दिव्याः शुद्धयश्च
 समातनाः । तद्भक्तव्यं ननुष्यन्
 परं पदं निहेहता ॥ एतत्परिव्र-
 पन्नं मेतद्व्यं निदर्शनं । एतत्
 सर्वं शृणोपेतं श्रोतव्यं भूर्ति मि-
 हता ॥ इति महाभारते हरिवंशे
 सर्वपर्वानुकीर्तनं ॥ ॥ त्रिषष्टिवर्णं
 संयुक्तं मितं त्रिषष्टिवर्णाः । अ ई उ
 ऋ २ इति हुं पङ्ककं । आ ई उ ऋ ३
 इति दीर्घपङ्ककं । आ ई उ ऋ ३ इति
 प्लुतपङ्ककं । ए ओ ऋ ३ च दीर्घाः ।
 नू तद्वे नापरं चतुष्टयं । अः अः कः
 पः ७ इति चत्वारः । ऋ २ इति अच-
 संज्ञको द्वौ । अनुनाशिकश्लोकः ।
 तथा कादि नावसानाः पञ्चविंशति

महाती

महाम

वर्णाः । अक्षहाश्टद्वारः । उय चत्
 द्वयमिति द्विषष्टिः । इति ॥ ३ ॥ वर्णा-
 नां किलाष्टौ स्थानानि भवन्ति तानि
 यथा । उरः कण्ठः शिरः स्थानं जिह्वा
 दन्तोष्ठ नासिकाः । अष्टौ स्थानानि
 वर्णानां ये विदुः स्ये हि पाठकाः ।
 इति ॥ ३ ॥ पारगं यथा । भारतं
 शतपर्वोक्तं मुनिना तत्रदर्शना ।
 पर्वति दर्शति शैषां पर्वणां पा-
 र्गणं अत्र मिति विक्रमादित्यः ॥
 द्युतास्तं पुथनं पोक्तं द्वितीयं
 वनवासिकं । उद्योतास्तं तृतीयं
 त्रिंशत्तुल्यं तुरीयं ॥ पञ्चमं द्रो-
 णपर्वान्तं षष्ठं पारगं ततः ।
 विशोकान्तं सप्तमं शान्तिपर्वान्तं
 अष्टमं ॥ नानं स्वर्गपर्वान्तं माश-
 र्यास्तं नवमं । इति च भारत
 टीकायां अङ्गुलिनिशुः ॥

महातीता स्त्री लज्जालवृक्षः । यथा
 । स्पर्शलज्जा महातीता वशिनी च
 महौषधिः । इति शब्दचन्द्रिका ॥
 अतिशयभययुक्ते त्रि ॥

महातीमः पुं शासुनुराजः । इति
 कर्टाधरः ॥ दुस्तिनामक शिवद्वार
 पालः । इति त्रिकाण्डशेषः ॥ अ-
 तिशय भयानके त्रि ॥

महातीकः पुं गोपालिकाथकीट-

विशेषः । इति हेमचन्द्रः ॥ अति-
 भयशीले त्रि ॥

महातीमः पुं शासुनुराजः । इति
 त्रिकाण्डशेषः ॥

महाभूतं स्त्री पृथिव्यादिपञ्चभूतं ।
 यथा । महाभूतानि पञ्चैव खानि-
 लाप्यन्तु भूनिभिः । इति शब्द-
 चन्द्रिका ॥

महाभूदः पुं नीलभूदराजः । इति
 राजनिर्घण्टः ॥

महाभैरवः पुं शरभकपीहरः ।
 यथा । यो हंसो महाभैरवाथ्यः
 स कायः सारभो हरः । भैरवः पृ-
 थगेवायं गणाध्यक्षा हरान्नाजः ॥

इति कालिकापुराणे ४७ अध्याय
 महाभोगा स्त्री दुर्गा । यथा । महार्थ-
 साधनी देवी महाभोगा ततः अत्रा
 इति देवीपुराणे ४५ अध्यायः ॥

महामण्डकः पुं पीतमण्डकः । सो-
 नावेड इति भाषा । इति राज-
 निर्घण्टः ॥

महानतिः पुं अतिवृद्धिमान् ।
 यथा । किमेतन्नातिजानामि जान-
 न्मुपि महामते । ४८ पुंम पुवण-
 ऋत्तं विष्णुनेत्रपि वरुषु ॥ इति
 नाकण्डेयपुराणे देवीमाहात्म्यं ॥

महानदः पुं नवहती । इति शब्द-

মহানামা

মহামু

রত্নাবলী ॥ অতিশব্দার্থঃ । অতি
শব্দমন্ততা চ । তদ্বুক্তে ত্রি ॥

মহানামাঃ ত্রি মহাশব্দঃ । যথা ।
মহেছে তুস্তাটাদারোদাত্তোদীর্ণ
মহাশব্দাঃ । মহানামামহাত্মাচেতি
হেমচন্দ্রঃ ॥

মহানামাত্রঃ পুং পুধানঃ । ইত্যমরঃ ॥
সেনাপত্যাদিষু মহতী নামাত্রা ধনং
পরিহৃদো বা যেষাং তে তথা ।
ইতি তট্টীকাযাং ভরতঃ ॥ সমৃদ্ধঃ
॥ অমাত্যঃ ॥ হস্তিপকাধিপঃ ।
ইতি মেদিনী ॥

মহানামাত্রী স্ত্রী আচার্য্যপত্নী । ইতি
জটাবরঃ ॥ মহানামাত্রপত্নী চ ॥

মহানামাসী স্ত্রী জিনানাংবিদ্যা দেবী
ভেদঃ । ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥

মহানামায়া স্ত্রী দুর্গা । ইতি শব্দরত্না-
বলী ॥ তস্যঃ স্বরূপং যথা । গভ্রী-
ভক্তান সম্পন্নং পুরিতং সূতি মা-
কর্তৈঃ । উৎপন্নং জ্ঞান রহিত জ-
কতে বা নিরন্তরং ॥ পূর্বাতিপূর্ব
সংবন্ধ সংস্কারেণ নিযোজ্য চ ।
আহারাদৌ ততো মোহং নমত্বং
জ্ঞান সংশয়ং ॥ ক্রোধোপক্রোধ
লোভেষু ক্ষিপ্তা ক্ষিপ্তা পুনঃ পুনঃ ।
পশ্চাৎ কামে নিযোজ্যশু চিন্তা বৃ-
দ্ধ মহাশিখা ॥ আনোহ যুক্তং ব্যস-

নামসক্তং কল্পং করোতি বা । মহানামা-
যেতি সা পোক্তা তেন সা জগদী-
শ্বরী ॥ ইতি কামিকাপুরাণে ৩
অধ্যায়ঃ ॥ মহতীমায়া চ ॥

মহানামায়া স্ত্রী দুর্গা । ইতি শব্দরত্না-
বলী ॥

মহানামারী স্ত্রী মহাকাশী । যথা ।
ব্যাপ্তং তথৈতৎ সকলং বুদ্ধাণ্ডং
মনুজেশ্বর । মহাকাল্য মহাকালে
মহানামারী স্বরূপয়া ॥ সৈব কালে
মহানামারী সৈব সৃষ্টি ভবত্যজা ।
স্থিতিং করোতি ভূতানাং সৈব
কালে সনাতনী ॥ ইতি মার্কণ্ডেয়-
পুরাণং ॥ অতিশয়নরকশ্চ ॥

মহানামাষঃ পুং রাজনামাষঃ । ইতি
শব্দচন্দ্রিকা ॥

মহানামুখঃ পুং অস্ত্রীঃ । ইতি হেম-
চন্দ্রঃ ॥ বৃহস্পতিস্ত্রী । তদ্বতি ত্রি ॥

মহানামুনিঃ পুং অগস্ত্যঃ ॥ বৃদ্ধঃ ।
ইতি শব্দরত্নাবলী ॥ কৃপাচার্য্যঃ ॥
কাল্লাঃ । ইত্যজয়পালঃ ॥ ব্যাসঃ ।
যথা । ধর্ম্যঃ পোজিত কৈতবো হত্র
গরুদেনা নির্মলং সরাগাং সতাং বে-
দ্যং বাস্তব মত্র বস্তু শিবদং তাপ-
ত্রয়োমূলনং । স্ত্রীমন্ডাগবতে মহা-
মুনিকৃতে কিম্বাপরৈ রীশ্বরঃ সদ্যো
হৃদ্যবকধ্যতে হত্র কৃতিভিঃ শুল্লমুভি

महान्

७८ कणा८ ॥ इति त्रींतागवते १
 क्के १ अध्यायः ॥ तूक्वृक्कः इति
 राजनिघण्टे ॥

महामुनि स्त्री षष्ठः ॥ इति शक्ररत्ना-
 रत्नी ॥ धन्याकः ॥ इति उटाधरः ॥
 महामुक्ता पुं शिवः ॥ इति महाभा-
 रते तस्य सहस्रनाम श्लोकः ॥
 बृहन्नसुक्तयुक्ते त्रि ॥

महामूलः पुं राजगलापुः ॥ इति
 राजनिघण्टे ॥

महामूल्यं स्त्री महार्थः ॥ बृहन्मूल्यं ।
 महत् उन्मूल्यं चेति कर्मधारय स-
 मास निम्नम् ॥ तदुक्ते त्रि ॥

महामूर्धिकाः पुं बृहदूर्धिकाः ॥ तत्प-
 र्यायः ॥ मूर्ध्नी २ विद्येश्वरानः ३ म-
 हाकः ४ सम्यगात्मी ५ उफलः ७
 त्रिंतिगतनः १ ॥ इति राजनिघण्टेः
 महामृगः पुं हृगो ॥ इति हेमचन्द्रः
 ॥ शरत्तः ॥ इति राजनिघण्टेः ॥

महामृत्युञ्जयः पुं शिवस्यैव विशेष-
 षः । यथा देव्यावाच । यदि मे महती
 पूति सुवासु अलैरिव । कथं व-
 च्च विनाशेण महामृत्युञ्जयैति ॥
 उवाच । देवि प्रवक्ष्यामि
 महामृत्युञ्जयैति ॥ आयुर्वृद्धि-
 करं पुं मां नृत्या नृत्यकरं परं
 ॥ यस्य विज्ञान नात्रेण चिरजीवी

महामे

निरानवः । नित्यमष्टशतं अष्टा मृ-
 त्युं मृत्युपथं नयेत् ॥ इति मृत्यु-
 ञ्जयतन्त्रं ॥

महामेघः पुं शिवः ॥ इति महा-
 भारते तस्य सहस्रनाम श्लोकः ॥
 अतिशयमेघश्च ॥

महामेदः पुं अष्टवर्गेपुनिकौषध-
 विशेषः । तत्पर्यायः । पुरोन्दवः
 २ । इति रत्नमाता ॥ बृहन्मेदश्च ॥

महामेदा स्त्री अष्टवर्गेपुनिकौषध-
 विशेषः । तत्पर्यायः । वसूहि दुः
 २ जीवनी ३ पांशुरागिनी ४ देवे-
 ष्टा ५ सुरामेदा ७ दिव्या १ देवम-
 णिः ८ देवगङ्गा ९ महाहि दुः १०
 वृक्षार्हा ११ । अस्य गुणाः । हिमत्
 । कठ्यत् । कक शूक्रवृद्धि कारित् ।
 दाहासुपित्त क्रय वातज्वर नाशि-
 त्त्वत् ॥ इति राजनिघण्टेः ॥ ॥

। अथ मेद महामेदशो कत्पत्ति
 लक्षण नाम गुणाः । महामेदाभि-
 धः कन्दो नोरङ्गादो पुजायते ।
 महामेदा वनोमेदा स्यादित्युक्तं
 मुनीश्वरैः ॥ शूद्रार्कनितः कन्दो-
 लताजातः स पाण्डुरः ॥ महामे-
 दाभिधो ज्ञेयो मेदा लक्षण मू-
 च्यते । शूद्रकन्दो नथहेद्यो मे-
 दो वातुरिव सुवेत् ॥ यः स मेदे-

হনামো

তি বিজ্ঞেয়া জিজ্ঞাসা তৎপরি-
 জ্ঞানৈঃ । স্বল্পগণী মণিহিদ্মা মেদা
 মেদোভবাধুরা ॥ মহামেদা বসু
 হিদ্মা ত্রিদশী দেবতামণিঃ । মেদা
 যুগং গুরু স্বাদু ব্ৰহ্ম স্তন্যকফাপহং
 ॥ বৃহৎ শীতলং পিত্ত রক্ত বাত
 জ্বর পুণ্ড ॥ ইতি ভাবপুকাশঃ ॥

মহামৈত্রঃ পুং বদ্ধভেদঃ । ইতি
 হেনচন্দ্রঃ ॥

মহামোহঃ পুং ভোগেছাকপাজ্ঞান-
 । ইতি কেচিৎ ॥ স-সার মূল কারণ
 রাগকপমোহঃ ॥ মহামোহজনক
 কামরাজবীজং । ইতি চণ্ডী পুথন-
 মাহাত্ম্যটীকায়াং নাগোজীভট্টঃ
 ॥ অপিচ । সমর্জাগ্নেহুতামিসু মথ
 তামিসু মাদিকৃৎ । মহামোহঞ্চ
 মোহঞ্চ তন স্চা জ্ঞান বৃত্তয়ঃ ॥ ইতি
 শ্রীভাগবতে ৩ স্কন্ধে ১২ অধ্যায়ঃ ॥
 অগু ইতি বুদ্ধা স্বসৃষ্টৌ পুথন নবি-
 দ্যা সৃষ্টীঃ সমর্জ তত্র তমো নাম
 স্বকপাপুকাশঃ । মোহো দেহা-
 দ্যহ-বুদ্ধিঃ । মহামোহো ভোগে
 ছা । তামিসুঃ তৎ পুতিঘাতে ক্রো-
 ধঃ । অকৃতামিসুঃ তন্মাশে অহ-
 মেব নৃতোমীতি বুদ্ধিঃ । তদেবো-
 ক্তং বৈকবে । তমো হবিবেদো
 মোহঃ ন্যাদন্তঃকরণ বিভ্রমঃ । ম-

মহায

হামোহস্ত বিজ্ঞেযো গুণ্যভোগ
 সূত্বেষণা ॥ নরণং স্বকৃতামিসু-
 তামিসু ক্রোধ উচ্যত । অবিদ্যা
 পঞ্চপর্বা যা পাদুভূতা মহাত্মনঃ
 ॥ ইতি তটীকায়াং শ্রীধরস্বামী ॥
 মহাত্মা ক্লী তিস্তিডীকং । ইতি জটা-
 ধরঃ ॥

মহাযজ্ঞঃ পুং বেদপাঠাদিকপপঞ্চ-
 পুকারযজ্ঞঃ । যথা । পাঠো হোম-
 স্চাতিথীনাং সপৰ্য্যা তর্পণং বলিঃ
 । ঐতৈঃ পঞ্চ মহাযজ্ঞা ব্রহ্মযজ্ঞা-
 দি নান্যকৈঃ ॥ ইত্যমরঃ ॥ অপিচ ।
 দিব্যে ভৌম স্তথা গৈত্রো নানুষো
 ব্রাহ্ম এব চ । ঐতৈঃ পঞ্চ মহাযজ্ঞা
 ব্রহ্মণা নিৰ্মিতাঃ পুরা ॥ ব্রাহ্মণানাং
 হিতার্থায় ইতরেষাঞ্চ তন্মুখাঃ ।
 ইতরেবাস্ত বর্ণানাং ব্রাহ্মণৈঃ কারি-
 তাঃ শূভাঃ ॥ এব কৃত্বা নরো ভুক্তা-
 হম্মাজ্জরিত্তি বিশুদ্ধ্যতি । অন্যথা
 ব্রীহযোপেতে একৈকে মৃগ পক্ষি-
 গঃ ॥ মস্তব্যাদাত্ ভোক্তৃণাং মহা-
 মাংসস্ত তৎ স্মৃতং । ইতি বরাহ-
 পরাসং ॥

মহাযশক্ৰঃ ত্রি অতিশয়যশোবি-
 শিষ্টঃ । ইতি পাণিনিব্যাকরণং ॥
 মহাযশাঃ পুং ভূতাহ্বিশেষঃ । ইতি
 হেনচন্দ্রঃ ॥ অতিশয়যশোযুক্তে ত্রি

महार

महारथः पू० अर्हदपासकविशेषः ।

इति हेनचन्द्रः ॥

महारज्जत० क्ली० अर्हदपासकविशेषः । इत्य-
मरः ॥ बृहदोप्यक्ष ॥

महारजन० क्ली० असुप्तपुत्र० । इत्य-
मरः ॥ अर्हदपासकविशेषः । इति मेदिनी ॥

महारण्य० क्ली० बृहद्वन० । तत्पर्यायः ।
अरण्यानी २ । इत्यमरः ॥

महारथः पू० शिवः । इति महा-
भारते तस्य सहस्रनाम श्लोकः ॥

अथ उषःवृत्तिः सहास्रशतनिपुण-
योक्ता । यथा । एको दश सहस्राणि

गोधयेद्यस्य धन्विना० । अत्र शत्रु
पुवीणश्च महारथ इति श्रुतः ॥

इति भगवद्गीता टीकायां श्रीधर-
श्वाची ॥ बृहदुप्यक्ष ॥

महारथः क्ली० गडलवण० । इति राज-
निर्घण्टः ॥

महारस० क्ली० काञ्जिक० । इति जटा-
धरः ॥

महारसः पू० खड्गूरः । कोषकारः
॥ कशेरु । इति मेदिनी ॥ इक्षुः ।

इति जटाधरः ॥ पारदः । इति
राजनिर्घण्टः ॥

महारसाष्टक० क्ली० अष्टधातुविशेषः ।
यथा । दरदः पारदः सनेया वैक्रा-

स्तु० कास्तु मत्तक० । माञ्जिक० विमलः

महाराः

शेति स्य रेते ह्येष्टौ महारासाः ॥

इति राजनिर्घण्टः ॥

महाराजः पू० पूर्वजिनविशेषः ॥
नथः । इति हेमचन्द्रः ॥ श्लेषराजः ।

यथा । अथस्य पुरुषो दासो दास
सुर्थो न कस्यचित् । इति सत्यं म-

हाराज बद्धोन्मथेन कौरवैः ॥
इति महाभारते उद्योगपर्व ॥

महाराजकः पू० महाराजिकगणः ।
इत्यमरटीकायां रामाशुनः ॥

महाराजचूतः पू० उन्नमानुः । तत्
पर्यायः । महाराजानुक्तः २ इना-

नुः ३ नम्रथानन्दः ४ कङ्कः ५ नील-
कपिथकः ६ कामायुधः ७ कामक-

लः ८ राजपुत्रः ९ नृपाञ्जलः १०
महाराजफलः ११ कामः १२ महा-

चूतः १३ । कोमलस्य तस्य गुणाः ।
कटुत्व० । अम्लत्व० । पित्र दाह दाह-

द्वेष । सुपक्वस्य तस्य गुणाः । श्वदुर्व्व०
। नधुरत्व० । पृष्टि वीर्य्य बलपुदुर्व्वेष

। इति राजनिर्घण्टः ॥

महाराजकमः पू० आरगुधः । इति
राजनिर्घण्टः ॥

महाराजिकः पू० गणदेवताविशेषः
। स तु विश्वत्रयधिक शतद्वयसंख्य-

कः । इत्यमर उरतो ॥

महाराजिः क्ली० बुद्धलघोपलक्षिता

মহারী

মহাপুলয়রাত্রিঃ । ইতি চণ্ডীটীকা-
 য়াং নাগোজীভট্টঃ ॥ নহত ইশ্বর-
 স্য রাত্রিঃ । বুদ্ধমরণোপলক্ষিতা-
 রাত্রি রিত্যর্থঃ । ইতি দেবীনাহা-
 অটীকায়াং বিদ্যাভিনোদঃ ॥ অ-
 পিচ । বুদ্ধগাথ্য নিপাতে চ মহাক-
 স্মো ভবেম্প । পুর্কীর্তিতা মহারা-
 ত্রিঃ সা এবচ পুরাতনৈঃ ॥ ইতি
 বুদ্ধবৈবর্তে পুঙ্কতিখণ্ডে ৫ অধ্যায়ঃ
 ॥ ৯ ॥ অক্ষরাত্রাৎ পরং মুহূর্ত্ত্বয়ং
 । যথা । অক্ষরাত্রাৎ পরং যচ্চ মুহূ-
 র্ত্ত্বয়মূচ্যতে । সা মহারাত্রি কদি-
 তা তদন্ত মক্ষয়ং ভবেৎ ॥ ইতি
 ভাস্করঃ ॥ ৯ ॥ আশ্বিন শুল্লাষ্টমী ॥
 নবরাত্রাৎ । যথা । শুল্লাষ্টমী চাশ্বি-
 নস্য নবরাত্রাৎ তু তস্য বৈ । মহা-
 রাত্রি মাহেশানি কালরাত্রিঃ শূ-
 প্তিয়ে ॥ ইতি শক্তিসঙ্কমতস্কঃ ॥

মহারাত্রিঃ পুং দেশবিশেষঃ । নার-
 হাষ্টা ইতি ভাষা । যথা । নৈখাতে
 দুবিডানন্ত মহারাত্রাশ্চ রৈবতঃ ।
 জবনঃ পহুবঃ সিন্ধুঃ পারসীকাহ-
 যো মতাঃ ॥ ইতি জ্যোতিষতত্ত্বে
 কৰ্ম্মাক্ষঃ ॥

মহারাত্রী স্ত্রী জলপিপ্লনী । ইতি
 রাজনির্ঘণ্টঃ ॥ শাকভেদঃ । নারাটী
 ইতি ভাষা । অস্যা গুণঃ । কফ

মহারোগ

বায়ুনাশিত্বং । ইতি রাজবল্লভঃ ॥
 অষ্টাদশ ভাষাভূগত ভাষাবিশেষঃ
 । যথা । অস্মী মেৎ তু গাথাত্ত
 মহারাষ্ট্রী পুর্যোজ্যেৎ । অত্রো-
 জামাগধী ভাষা রাজাভঃ পুরাণ-
 রিণাং ॥ ইতি সাহিত্যদর্পণে ৬
 পরিচ্ছেদঃ ॥

মহারিষ্টঃ পুং মহানিঘবিশেষঃ ।
 তৎপর্য্যায়ঃ । কৈটর্য্যঃ ২ রানগঃ ৩
 রনগঃ ৪ গিরিনিঘ্যঃ ৫ শুল্লাসালঃ ৬ ।
 অস্যা গুণাঃ । কটকং । তিত্ত্বং । ক-
 বাষত্বং । শীতলত্বং । লঘুত্বং । স-
 স্তাপশোষত্র্যাসুকৃমিভূতবিষা-
 পহত্বঞ্চ । ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

মহাকদুঃ পুং মহাদেবঃ । যথা । ম-
 হাকাল্যা মহাকাল শ্চণকাকার
 কপতঃ । মাযযাছাদিতাত্মা চ ত-
 ম্মধ্যে সমভাগতঃ ॥ মহাকদুঃ স-
 এবাত্মা মহাবিকঃ স এব হি । ইতি
 নির্বাণতস্কঃ ॥

মহাকপঃ পুং শিবঃ । ইতি মহা-
 ভারতে তস্য সহস্রনাম স্তোত্রং ॥
 অতিশয়কপযুক্তে ত্রি ॥

মহাকপকং স্ত্রী নাটকং । ইতি ত্রি-
 কাণ্ডশব্দঃ ॥

মহারোগঃ পুং পাপরোগঃ । সচাষ্ট-
 বিধো যথা । উন্মাদঃ ১ বৃন্দাষঃ ২

মহার্গ

রাজবন্দা ৩ খাসঃ ৪ মধুমেহঃ ৫
 ভগন্দরঃ ৬ উদরঃ ৭ অশ্মরী ৮।
 ইতি শক্তিভেদে নারদঃ ॥
 মহারোগী পুং মহারোগযুক্তঃ।
 যথা। ক্রিয়াহীনস্য মূৰ্খস্য মহা-
 রোগিন এব চ। যথেষ্টাচরণস্যাত
 মরণান্ত মশৌচকং ॥ ইতি শক্তি-
 তত্ত্বত কূৰ্মপরাণ বচনং ॥
 মহারোণী পুং শিবঃ। ইতি মহা-
 ভারতে তস্য সহস্রনামস্তোত্রং ॥
 বৃহদ্রোমযুক্তে ত্রি ॥
 মহারোরবঃ পুং নরকবিশেষঃ। ই-
 ত্যনরঃ ॥ মহান্ রৌদ্রো রবো ৫ত্র
 মহারোরবঃ নদীবাহিত্রাৎ দুন্দো-
 পঃ। ইতি ভরতঃ ॥ অপিচ। মহা-
 রোরব সংক্রান্ত অধোজ্ঞঃ তামু স-
 পুটং। ধন্যতে খদিরাঙ্কুরৈ শুক-
 দারাপনায়ক ॥ দেবদুব্যাপহারী
 চ পচ্যতে কাল মক্ষয়ং। ইতি বক্রি-
 পুরাণে পাপনাশন বৃষদানাধ্যায়ঃ
 মহার্ঘ্য জি মহানুল্যং। ইতি
 মেদিনী ॥
 মহার্ঘ্যঃ পুং লাবকপক্ষী। ইতি
 বিশ্বঃ ॥
 মহাৰ্গবঃ পুং মহাসমুদ্রঃ। যথা।
 আঘূর্ণিতো বা বাতেন স্থিতঃ পো-
 তে মহার্গবে। ইতি নাকশেপপু-

মহাল

রাণেদেবীমাহাত্ম্যং ॥ শিবঃ। ইতি
 মহাভারতে তস্য সহস্রনামস্তোত্রং
 মহার্জঃ পুং বৃক্ষবিশেষঃ। মহাজা
 ইতি ভাষা। ইতি শব্দচন্দ্রিকা ॥
 মহাদুকং ক্লী বনাদুকং। অস্য গুণাঃ।
 অগ্নিদ্দীপনত্বং। ধারকত্বং। কক্ষত্বং
 বায়ুকফনাশিত্বঞ্চ। ইতি রাজ-
 বল্লভঃ ॥
 মহার্বদং ক্লী দশার্বদং। শতকোটি
 সংখ্যা। ইতি জ্যোতিষং ॥
 মহার্ব ক্লী শ্বেতচন্দনং। ইতি রাজ-
 নিঘণ্টঃ ॥
 মহালয়ঃ পুং বিহারঃ ॥ তীর্থঃ ॥
 পরমাত্মা। ইতি মেদিনী ॥ সৌরা-
 শ্বিনীষ কক্ষপক্ষঃ। যথা ভবিষ্যে।
 যেষং দীপান্বিতা রাজন্ খ্যাতা
 পঞ্চদশী ভুবি। তস্যাম্ দদ্যাম্চে-
 দত্তং পিতৃণাম্ বৈ মহালয়ে ॥ ম-
 হালয়ে কন্যাগতাপরপক্ষে। ইতি
 তিথ্যাদিতত্ত্বং ॥
 মহালক্ষ্মীঃ স্ত্রী রাধা ॥ নারায়ণশক্তিঃ
 যথা। বন্দ্যাবধা মোহিতাশ্চ বৃক্ষ
 বিষ্ণুশিবাদয়ঃ। বৈষ্ণবা স্তাং মহাল-
 ক্ষ্মীং পরাং রাধাং বদন্তি তে ॥ বদ-
 ঙ্কার্জা মহালক্ষ্মীঃ পুয়া নারায়ণস্য
 চ। ইতি বৃক্ষবৈবর্তে পুঙ্কতিখণ্ডে
 ৫ অধ্যায়ঃ ॥ ৯ ॥ অথ মহালক্ষ্মী

মহালো

মহাব

মহাঃ । তারো বাগুবং মাথা রমা-
কামঃ শ্লেী জগৎ পুসুতৈত্য় নমঃ । ত
থাচ। বাগুবং শাস্ত্রবনিতারমা মক-
রকেতনঃ । তাস্তী বঞ্চ জগৎ পার্শ্বো
বহ্নিবীজ সমুজ্জলঃ ॥ অধী শ্যাঢ়ে
ভৃগু স্তৈত্য় হুম্রোত্রোবং ছাদশাকরঃ
। মহালক্ষ্ম্যাঃ সমুদ্ভিষ্ট স্তারাদ্যঃ
সর্ব সিদ্ধিদঃ ॥ ৯ ॥ তস্য ধ্যান-
যথা । বালার্ক দ্যুতি মিন্দ্র খণ্ড বি-
লমৎ কোটীর হারোজ্জলাং রত্না-
কল্প বিভূষিতাং অচনতাং শালেঃ
করৈ মঞ্জুদ্রীং । পদ্মো কৌস্তভ রত্ন
নপ্যবিরতং সবিভূতীং সম্বিতাং
ফুল্লাস্তোজ বিলোচন ত্রয় যুতাং
ধ্যাদেৎ পরা মধিকাং ॥ ইতি ত
অসারঃ ॥

মহালিকটভী স্ত্রী শ্বেতকিণিহীবৃক্ষঃ
। ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

মহালিঙ্গঃ পুং শিবঃ । ইতি মহা-
ভারতে তস্য সহস্রনামস্তোত্রং ॥
বৃহল্লিঙ্গযুক্তশ্চ ॥

মহালীলসরস্বতী স্ত্রী তারাবিশেষঃ
। লীলযা বাকপুদা চেতি তেন
লীলসরস্বতী । তারাত্র রহিতা
ত্র্যাণা মহালীলসরস্বতী ॥ ইতি
তন্ত্রসারঃ ॥

মহালোধঃ পুং লোধবিশেষঃ ।

পাটিযালোধ ইতি ভাষা । ইতি
রত্নমালা ॥

মহালোলঃ পুং কাকঃ । ইতি রাজ-
নির্ঘণ্টঃ ॥ অতিচঞ্চলে ত্রি ॥

মহালোহঃ স্ত্রী অযক্ষান্তঃ । ইতি
রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

মহাবনঃ স্ত্রী বৃহদ্বনং । তৎ পর্যাযঃ ।
অরণ্যানী ২ মহারণ্যং ৩ মহাটবী

৪ । ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥ বৃন্দাবনহ
চত্বরশীতিবনাস্তর্গতবনবিশেষশ্চ ॥

মহাবপঃ পুং মহানেদঃ । ইতি শব্দ-
চন্দিকা ॥

মহাবরা স্ত্রী দুর্বা । ইতি শব্দরত্না-
বলী ॥

মহাবরাহঃ পুং বরাহকপীভগবান্ ।
যথা । মহাবরাহো গোবিন্দঃ সু-
সেনঃ কনকাকর্দী । ইতি মহাভার
তে তস্য সহস্রনামস্তোত্রং ॥

মহাবরোহঃ পুং ধ্বজবৃক্ষঃ । ইতি
রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

মহাবল্লী স্ত্রী মাধবীমতা । ইতি
শব্দচন্দিকা ॥

মহাবসঃ পুং শিশুমারঃ । ইতি হেম-
চন্দঃ ॥

মহাবক্ষাঃ পুং শিবঃ । ইতি মহা-
ভারতে তস্য সহস্রনামস্তোত্রং ॥

বৃহদ্বক্ষাগুক্তে ত্রি ॥

महावि

महावाक्यं स्त्री योग्यताकाङ्क्षास-
 त्रियुक्तवाक्यसमूहः । इति साहि-
 त्र्यदर्पणः ॥ न्यायमते तु । षष्ट-
 कानेकं नानं लभ्यं तादृशार्थकं ।
 पुक्त्यर्थं नात्रावहिम्नं पुक्त्यर्थं
 बोधं पुत्र्ययोग्यवाक्यं वा । इति
 शक्यशक्तिप्रकाशिका ॥ तद्धनसीति
 आदिवाक्यं ॥ प्रतिष्ठादावुत्सर्ग
 वाक्येषु ॥

महाविद्या स्त्री देवीविशेषः । सा
 दशधा । यथा चामृगुताञ्जलि । काली
 तारा महाविद्या मोडशी तुवने-
 श्वरी । तैरवी छिन्नमस्ता च विद्या
 धनावती तथा । वगला सिद्धविद्या ॥
 च मातङ्गी कमलाञ्जिका । एता द-
 शमहाविद्याः सिद्धविद्याः प्रकी-
 र्तिताः ॥ नात्र सिद्धादपेक्षा-
 स्ति न नक्तत्र विचारणा । कालादि
 शोधनं नास्ति/नचामित्रादि दूषणं
 ॥ सिद्धविद्यातया नात्र युगसेवा
 परिश्रमः । नास्ति किञ्चिन्नहादेवि
 दुःखसाध्यं कथञ्चन ॥ ॥ मालिनी
 विज्ञेये । अथ वक्ष्यामः ॥ या या
 महाविद्या महीतले ॥ दोषजा
 लै रसम्पृष्टा स्ताः सर्वा हि फलैः
 सह । काली नीला महादुर्गा त्रि-
 ता छिन्नमस्तका ॥ बाणादिनी चाम

महावि

पूर्णा तथा पुत्र्यद्विरा पुनः ॥ का-
 नाथ्या वामली बाला मातङ्गी शै-
 लवामिनी ॥ इत्याद्याः सकला वि-
 द्याः कलौ पूर्णफलपुदाः । सिद्ध
 मन्त्रतया नात्र युगसेवा परिश्रमः
 ॥ अथ चैता महाविद्याः कलिदो-
 याम् बाधिताः । इति तन्त्रसारः
 ॥ ॥ ॥ तामां दशावतारतु यथा
 । पुक्तिर्विक्रूपा च पूरूपश्च न-
 हेत्वरः । एवंपुक्तिभेदेन भे-
 दास्तु पुक्तेर्दश ॥ कृष्णकपा का-
 लिका स्यात् रामकपा च तारिणी ।
 वगला कर्णमूर्तिः स्यान्मीनो ध्रुवाव-
 ती भवेत् छिन्नमस्ता नृसिंहः स्या-
 द्ब्राह्मिण्यै च तैरवी । सुन्दरी याम-
 दग्न्यः स्याद्दाननो तुवनेश्वरी ॥ क-
 मला वौष्णिकपा स्यात् दुर्गा स्यात्
 कलिकपिणी । स्वयं भगवती काली
 कृष्ण भगवान् स्वयं ॥ स्वयं भग-
 वान् कृष्णः कालीकपो भवेद्भुजे ॥
 इति मूण्डमालातन्त्रं ॥

महाविराट् पं महाविष्णुः । यथा ।
 मुनिक्वाच । विश्वानां गोलकं रा-
 ह्मन् विस्तृतं नभः समं । शश्वमि-
 त्त्यं दिव्यकपं श्रीकृष्णं समुद्धव-
 ॥ जलेन परिपूर्णं कृष्णं मूथ
 विन्दुना । सृष्ट्युत्थम्यादिसर्गे प-

মহাবি

ত্রিশাস্তস্য ক্রীডতঃ ॥ পুকৃত্যা সহ
 যুক্তেন কলযা নিজযা নৃপ । তত্রা-
 ধারো মহদ্বিষো বিখাধারস্য বিস্তু-
 তঃ ॥ পুকৃতী গর্ত্ত সত্ত্বত ডিয়ো-
 ভুতস্য ভূমিপ । সৃবিস্তুতে জলা
 ধারে শবানশ্চ মহান্ বিরাট ॥
 রাধেশ্বরস্য কৃষ্ণস্য বোডশাশঃ
 পুকীর্ভিতঃ । দুর্বাদলশ্যামকুপঃ
 সম্মিতশ্চ চতুভূজঃ ॥ বনমালাধরঃ
 শ্রীমান্ শোভিতঃ পীতবাসসা ।
 ইতি বুদ্ধবৈবর্ত্তেপুকৃতিখণ্ডে ৫)
 অধ্যায়ঃ ॥

মহাবিলং ক্লী আকাশং । ইতি জটা-
 ধরঃ ॥ বৃহহি দুক্ষ ॥

মহাবিষঃ পুং দ্বিমুখসর্পঃ । যথা ।
 মহাবিষঃ কালসর্পো রাজাহি দ্বি-
 মুখোরগঃ । ইতি জটাদরঃ ॥

মহাবিষুবং ক্লী মেঘসংক্রান্তিঃ । যথা ।
 মহাবিষুবন্ধাখ্যাতং কৃতিভির্শৈচত্র
 চিহ্নিতং । ইতি শব্দরত্নাবলী ॥ ৯ ॥
 তস্মিন্ মসূর নিম্বপত্রদ্বয়ভক্ষণং যথা
 । কৃত্যচিন্তামণৌ । মসূরং নিম্বপত্রা-
 ভ্যাং যো হন্তি মেঘ গতে রবৌ ।
 অপি রোষাবিত স্তস্য তক্ষকঃ কি-
 করিষ্যতি ॥ ৯ ॥ তত্র শক্রুর্দে দা,
 নং যথা । নেষাদৌ শক্রবো দেবা
 বান্দিপূর্ণা চ দগরী ॥ ৯ ॥ বান্দিপূর্ণব-

মহাবি

টদান মন্ত্রাদি যথা । এব ধর্ম্মবটো-
 দন্তো বুদ্ধ বিষ্ণু শিবাত্মকঃ । অস্য
 পুদানাৎ সফলা মম সন্ত মনোর-
 থাঃ ॥ বৈশাখে যো ঘটং পূর্ণং স
 ভোজ্যং বৈ দ্বিজ্ঞানে । দদাত্তি সু-
 ররাজেন্দ্রু স যাতি পরমাং গতিং
 ॥ মহার্গবে । যো দদাত্তি হি নে-
 ষাদৌ শক্রনৃষটান্বিতান । পিতৃনু-
 দ্দিশ্য বিপ্লেভ্যঃ সর্বপাপৈঃ পু-
 নুচ্যতে ॥ ৯ ॥ তত্র ছত্র পাদুকা
 দানং যথা । বিপ্লেভ্যঃ পাদুকা হু-
 পিতৃভ্যো বিম্বে শ্রুতং । পিতৃভ্যঃ
 পিতৃনুদ্বিশেষ্যত্যাঃ । ইতি তিথ্যা-
 দিতত্ত্বং ॥

মহাবিষুবচক্রং ক্লী নক্ষত্রঘটিতনরা-
 কারচক্রং । যথা । মুক্তি সপ্ত মুখে-
 ত্রীণি জ্ঞানমে পঞ্চ বিদ্যাংসেৎ । ত্রিত-
 যং হস্তপাদেবু মহাবিষুবতত্র ॥ ৯ ॥
 ॥ মস্তকে ত্পতেঃ দৌথ্যং বদনে
 পটুতা স্বভে । জ্ঞদমে চ ধনাধিক্যে
 হর্থপুষ্টির্দক্ষিণেকরে ॥ বামে ক-
 রে মহদুঃখং সুখং পাদে চ দক্ষিণে
 । ভ্রমণং বামপাদে চ কথিতং বিষ্ণু-
 বৎফলং ॥ ইতি জ্যোতিষতত্ত্বং ॥

মহাবিষ্ণুঃ পুং মহাবিরাট্ । যথা ।
 যস্য জলে কোটি কোটি বুদ্ধা-
 ণানি মহাবিষ্ণুরোমকূপ গতানি

महावी

तस्य विरजायाः परित्रा भूताया
 उपरि नहार्वेष्टलोकः । तस्यो-
 ऽङ्ग भागे गोलोकः । तस्य नाथः
 कृष्णो देवलीलः स परिवारेण व-
 र्कते । इति भागवतान्तकणिका
 ॥ स च श्रीकृष्णस्य कलाविशेषः ।
 यथा । विष्णुर्ग्रहान् स इह यस्य कला
 विशेषो गोविन्द मादिपुरुषः त-
 नहः भजामि । इति भागवतान्त
 प्रथमः ॥

महावीचिः पूं नरकविशेषः । यथा
 अन्तः । नरकः कालनृक्ष महानरक
 मेव स । स जीवन् महावीचिः तपनः
 संपुतापनः ॥ यातीति पूर्ववचन-
 ह् ननवर्तते । महावीचि र्ब्र महा
 कल्लोलैर्न नीयते । इति प्राय
 श्चित्तविवेकः ॥

महावीज्यं स्त्री विष्टिपणतन्मूर्खवङ्कण-
 योरुत्तरः । इति हेमचन्द्रः ॥

महावीरः पूं गकडः ॥ सुरः ॥ सिंहः
 ॥ मथानलः ॥ वज्रः ॥ श्वेततमसः
 ॥ सङ्गानपक्षी । इति नेदिनी ॥
 अन्तिमजिनः ॥ कोकिलः । इति
 हेमचन्द्रः ॥ धनुर्धरः । इति शब्द-
 रत्नावली ॥ अक्षवीरवृक्षः । इति
 राजनिघण्टुः ॥ लक्ष्मणः । यथा । लक्ष्म
 णस्य महावीरः पतितः रणभूतले ॥

महाव्या

अक्षदादिः । यथा । अक्षदादौ र्महा-
 वीरै र्वेष्टितः कदुकणिकः । इति
 तज्जन्मरे हनुमत्कल्पः ॥ हनुमान्
 स्वयमपि महावीरत्वेन पुसिद्धः ॥
 महावीरा स्त्री क्षीरकाकोली । इति
 रत्नमाला ॥

महावीर्यः पूं वृक्षा । इति शब्दरत्ना-
 वली ॥ वृक्षभेदः । इति त्रिकाण्ड-
 शेषः ॥ वाराहीकन्दः । इति राज-
 निघण्टुः ॥ अतिशयबलयुक्ते त्रि ॥

महावीर्या स्त्री सञ्जा । सा च सूर्य-
 गङ्गी । इति त्रिकाण्डशेषः ॥ वन-
 कार्पासी । इति शब्दरत्नावली ॥

महाशतावरी । इति राजनिघण्टुः ॥
 महावहती स्त्री वार्ताकी । इति
 त्रिकाण्डशेषः ॥

महावृक्षः पूं सुहीवृक्षः । इति
 हलायुधः ॥ बृहद्वृक्षश्च ॥

महावेगः पूं शिवः । इति महा-
 भारते तस्य सहस्रनामस्तोत्रः ॥
 अतिज्वरः । उद्धृते त्रि ॥

महाव्याधिः पूं महारोगः । स तु
 अष्टादिः । यथा । सर्वव्याधि विनिर्मु-
 क्तो महाव्याधिर्विशेषतः । पठनात्

संपुण्येत्तु जीवन्मुक्तो भवेन्नरः
 ॥ इति वृक्षवामने गायत्रीकवचः ॥

महाव्याहृतिः स्त्री पुणवयाहायुक्त-

মহাবু

ব্যাহতি ত্রয়ং । যথা । ৩ ভূঃ স্বাহা ।
৩ ভুবঃ স্বাহা । ৩ স্বঃ স্বাহা । ইতি
ভবদেবতটুঃ ॥

মহাবুগং ক্লী দুষ্টুগং । নালীষা ইতি
ভাষা । যথা । জ্বয়্যাৎ সপ্তদশাব-
ক্তং তথাষ্টাদশকং পুযে । মহাবুগ
বিমোক্ষাষ বিশাবক্তং পাঠমরঃ ॥
ইতি তিথ্যাদিতত্ত্ব ধৃত বারাহী
তন্ত্রবচনং ॥

মহাবুতং ক্লী দ্বাদশবার্ষিকবুতং ।
যথা । তেন ববকালাদুর্দ্ধং বিশ-
ত্যাধিকশতস্যযাবদবশিষ্টং তাবৎ
পরিমাণ মহাবুতানুকূপা ধেনবো
দাতব্যঃ । ইতি পুষ্টিশিক্তবাবেক
ভবদেব ভট্টমতং ॥ শরৎকালীন
দুর্গাপূজনং । যথা । মহাবুতং মহা-
পুণ্যং শঙ্করাদৈরনুষ্ঠিতং । কর্তব্যং
সুররাজেন্দ্র দেবী ভক্তি সমন্বিতঃ
॥ ইতি তিথ্যাদিতত্ত্ব ধৃত দেবী-
পুরাণবচনং ॥ অকণোদযকালীন
নাঘস্নানং । যথা । বাসুদেবং হরি-
কৃষ্ণং শ্রীধরঞ্চ স্মরেন্ততঃ । দিবা
কর জগন্নাথ পুভাকর নমো হস্ত-
তে ॥ পরিপূর্ণং জকরেন্দং নাঘ
স্নানং মহাবুতং । ইতি নলয়াস
তত্ত্বধৃত পদ্মপুরাণবচনং ॥
মহাবুতী পু শিবঃ । ইতি হেন-

মহাশ।

চন্দ্রঃ ॥ টিরকটঃ । ইতি ত্রিকাণ্ড-
শেষঃ ॥ মহাবুতযুক্তে ত্রি ॥

মহাশক্তিঃ পু কাৰ্ত্তিকেশঃ । ইতি
শব্দমালা ॥ অতিশয়পরাক্রমঃ ॥
তদ্ব্যুক্তে ত্রি ॥

মহাশঙ্কঃ পু মানুবাঙ্কি ॥ সংখ্যা-
বিশেষঃ । সচ দশনিখর্ষঃ ॥ ললাট-
। ইতি নেদিনী ॥ নিধিবিশেষঃ ।
ইতি বিশ্বঃ ॥ কর্ণ নেত্রযো অধ্যগ-
তাস্তি । যথা । কর্ণনেত্রান্তরালাস্তি
মহাশঙ্কঃ পু কীর্তিতঃ । তস্য নাল-
যা জপবিধি যথা । মহাশঙ্কনখী-
নাল। নীলসারস্বতে বিধৌ । নুল-
লাটাস্তি খণ্ডেন রচিতা জপমালা-
কা ॥ মহাশঙ্কনখী নাল। তারাবি-
দ্যা ভূপে পুযে ॥ ইতি তন্ত্রসার
ধৃতমণ্ডমালাতন্ত্রং ॥ বৃহৎসং । যথা
। পৌণ্ড্র দধৌ মহাশঙ্কং ভীমকর্মা
বৃকোদরঃ । ইতি শ্রীভগবদ্গীতা ১
অধ্যায়ঃ ॥

মহাশষ্টঃ পু রাজধক্তরঃ । ইতি
রাজনির্ঘণ্টঃ ॥ অতিধুক্তে ত্রি ॥

মহাশণপুস্তিকা ক্লী বৃহৎসংপুস্তী ।
তৎপর্য্যায়ঃ । বৃহৎসং ২ শ্বেতপু-
স্তী ৩ মহাসিতা ৪ মহাশ্বেতমণ্টী
৫ মহাশ্বেতা ৬ । অস্যা গুণাঃ ।
কবানত্বং । উকত্বং । শক্তত্বং । রস-

महाश

निवानकद्वं । अत्रहृद. नोहन सु
 त्रुनादिव् पोकुद्वेष । इति राज-
 निघण्टः ॥

महाशता स्त्री महाशतावरी । इति
 राजनिघण्टः ॥

महाशतावरी स्त्री बृहहतावरी । तत्
 पर्यायः । शतवीर्या २ सहस्रवीर्या
 ३ सुरसा ४ महापुरुषदन्तिका ५
 वीरा ६ तस्मिन् ७ बहुपुत्रिका ८
 उक्कुकटी ९ महावीर्या १० फणि-
 जिष्वा ११ महाशता १२ सुवीर्या
 १३ । अस्य गुणाः । वष्यत् । मधु-
 रत्नं । पित्तनाशित्वं । हिनत् ।
 मेह कफ वातघ्नत् । तिक्तत् ।
 श्लेष्मत् । रसायनत्वम् । इति राज-
 निघण्टः ॥

महाशयः त्रि महान् आशयो इति-
 प्रायो मनो वा यस्य सः । इति
 भरतः ॥ तत्पर्यायः । महेशः २ ।
 इत्यमरः ॥ महानुभावः ३ । इति
 शब्दरत्नावली ॥ उदात्तः ४ महा-
 मनाः ५ । इति ङात्परः ॥ उदात्तः
 ६ उदारः ७ उदीर्णः ८ महान्ना ९ ।
 इति हेमचन्द्रः ॥ समूहे प० । इति
 शब्दरत्नावली ॥

महाशय्या स्त्री राजशय्या । इति
 हेमचन्द्रः ॥ बृहहय्या ८ ॥

महाशू

महाशूरः पू० शूलशूरः । इति राज-
 निघण्टः ॥

महाशूलः पू० चिह्नमन्यः । इति
 हारावली ॥ बृहहूलश्च । तन्मुक्ते त्रि
 महाशाकं स्त्री बृहहूकविशेषः । इति
 केचिन् ॥

महाशाथा स्त्री नागवला । इति
 राजनिघण्टः ॥

महाशालिः पू० शूलशालिः । इति
 राजनिघण्टः ॥ तत्पर्यायः । मूग
 क्लिः २ । इति हेमचन्द्रः ॥

महाशिवः पू० महादेवः । यथा ।
 रत्नसिंहासनशङ्क महाभूषण भूषि-
 तः । महाशिवः शिवकरः शिवी-
 जः शिवाशुः ॥ इति बृहवैवर्ते
 गणपतिखण्डे २२ अध्यायः ॥

महाशीता स्त्री शतमूली । इति शब्द-
 चन्द्रिका ॥ अतिशीतवीर्ययुक्ते त्रि ॥
 महाशक्तिः स्त्री मूकानाता । सा च
 शक्तिः । इति राजनिघण्टः ॥ बृह-
 हृत्किञ्च ॥

महाशुक्ला स्त्री सरस्वती । इति भृ-
 गुयोगः ॥ अतिशुक्लवर्णयुक्ते त्रि ॥
 महाशुभ्रं स्त्री रजतः । इति राज-
 निघण्टः ॥ अतिशुभ्रवर्णयुक्ते त्रि ॥

महाशुभ्रः पू० आशीरः । इति महा-
 शुभ्रशब्ददर्शनात् ॥

महाश्री

महाष्ट

महाश्री श्री आशीरी । इत्यमरः ॥

महाशोषी श्री श्वेतकिनिहीवृक्षः ।

इति राजनिघण्टः ॥

महाश्रमणः श्री काशी । इति काशीखण्डे ॥

महाश्यामा श्री श्यामालता । इति रत्नमाला ॥ शिंशपावृक्षः । इति राजनिघण्टः ॥

महाशुभ्रः पूं वृक्षविशेषः । स च शाक्यमुनिः । तत्पर्यायः । सर्वार्थसिद्धः । २ अलिशासनः । ३ गोपेशः । ४ । इति हेमचन्द्रः ॥

महाशुभ्रिका श्री रूपविशेषः । वडथूलझडी इति भाषा । तत्पर्यायः । महामुष्ठी २ लोचनी ३ कदम्बपुष्पी ४ बिकटा ५ क्रोडा ६ चोडा ७ पलक्या ८ नदीकदम्बः ९ मुष्ठाख्या १० महामुष्ठी ११ माता १२ ह्विरा १३ लोतनी १४ त्रुदम्बः १५ अलम्बुषा १६ । अस्य गुणाः । उष्णत्वम् । तिक्तत्वम् । ईषणधुरत्वम् । वायुशमनत्वम् । स्वरक्तम् । रेतनत्वम् । हनकृत् । रसायनद्रव्यम् । इति राजनिघण्टः ॥

महाश्रीः श्री वृक्षशक्तिविशेषः । तत्पर्यायः । तारा २ ओकारा ३ स्वाहा ४ श्रीः ५ ननोरमा ६ तारिणी ७

जया ८ अनन्ता ९ शिवा १० लोकेश्वराब्ज्या ११ खद्वरवासिनी १२ भद्रा १३ वैश्या १४ नीलसरस्वती १५ शुद्धिनी १६ महामाता १७ वनूवारा १८ धनन्ददा १९ त्रिलोचना २० लोचना २१ । इति त्रिकाण्डशेषः ॥

महाश्वेता श्री सरस्वती । इति त्रिकाण्डशेषः ॥ कृष्णभृङ्गश्यामः । तत्पर्यायः । क्षीरविदारि २ शङ्खगङ्गिका ३ । इत्यमरः ॥ श्वेतापराजिता । इति रत्नमाला ॥ निता । तत्पर्यायः । मधुजा २ । इति त्रिकाण्डशेषः । श्वेतकिनिहीवृक्षः । इति राजनिघण्टः ॥ दुर्गा । यथा । श्वेतं शुक्लं शिवस्थानं यन्मातृहृत्सनागता । महाभाव सन्तपन्ना महाश्वेता तत्र मृता ॥ इति देवीपुराणे ४५ अध्यायः ॥

महाशष्ठी श्री दुर्गा । यथा । ओं दुर् दुर् दुर् दुर्गे दुर्गा नाशय नाशय हन हन दह दह मथ मथ वध वध सर्व हिंसां महामहा शष्ठी कपेण बालकं रक्त रक्तं चरुजीविनं अक अक श्रीं श्रीं हूँ कूर्त्वाहा । इति योगिनीतन्त्रे महाशष्ठी कवचम् ॥

महाष्टमी श्री आश्विनशुक्लष्टमी । यथा । आश्विने शुक्लपक्षस्य भवेद्या

মহাস

মহাসা

অষ্টমী তিথিঃ । মহাষ্টনীতি সা
 পোক্তা দেব্যাঃ প্রীতিকরা পরা ॥
 ইতিকালিকাপুরাণে ৫৯ অধ্যায়ঃ
 ॥ ৬ ॥ তস্য পূজাবিধিঃ পুত্রবত
 উপবাস নিবেদ্য যথা । অষ্টম্যা
 কথিতৈ মাসৈ মাহানাংসৈঃ সুগ-
 ক্তিভিঃ । পূজয়েদ্বজ্জাতীয়ৈ বলি-
 তি ভোজনৈঃ শিবাং ॥ সিন্দূরৈঃ
 পটবাসৈশ্চ নানা বিধ বিলেপনৈঃ
 ৭ পুস্তৈ রনেকজাতীয়ৈঃ ফলৈ ব্রত-
 বিধৈরপি ॥ উপবাসং মহাষ্টম্যা
 পুত্রবান্ সম্যচরেৎ । যথা তথৈব
 পৃতায়া বৃত্তী দেবী পুপুজয়েৎ ॥
 পুত্র বিত্বা মহাষ্টম্যা নবম্যা বলি-
 তি স্তথা । বিসর্জয়েদশন্যাক্ত শ্ৰু-
 বণে সাবরোৎসবৈঃ ॥ ইতি তত্রৈ-
 ব ৬০ অধ্যায়ঃ ॥ ৬ ॥ তত্রাজ্ঞরাত্র
 পূজা যথা । কন্যা সংহে রবাবীশে
 শুল্লাষ্টম্যা পুণ্ড্রযেৎ । সোপবা-
 নো নিশ্যাক্তে তু মহাবিত্তব বিস্ত-
 রৈঃ ॥ পূজা সমারভেদেব্যা নক্ষ-
 ত্রে বাক্ষণে হুপিবা । পশুঘাতশ্চ
 কৰ্ত্তব্যে গবলাজ বধস্তথা ॥ ইতি
 দেবীপুরাণ বচনে বাক্ষণপদেন পু-
 ষাষাটোচ্যতে । ইতি তিথ্যাদি-
 তত্ত্বং ॥

মহাসন্নঃ পু অবেরঃ । ইতি শব্দঃ

মালা ॥ অতিনিকটশ্চ ॥
 মহাসকরঃ পু বৃহৎপোষ্ঠীমৎস্যঃ
 অস্যাশুণাঃ । মহাসকর সংক্রান্ত
 তিক্তঃ পিত্ত কফাপহঃ । শিশিরো
 নধুরো কচ্যে বাত সাধারণঃ স্মৃত
 ॥ ইতি ভাবপুকাশঃ ॥

মহাসনহা স্ত্রী বৃক্ষ বিশেষঃ । কগ-
 হিয়া ইতি হিন্দী ভাষা । তৎপ-
 র্যায়ঃ । ওদনিকা ২ ওদনাস্থযা ৩
 বৃক্ষা ৪ কহা ৫ বৃক্ষবলা ৬ তণ্ডুলা
 ৭ ভজ্জজিহ্বা ৮ শীতপাকিনী
 শীতবলা ১০ শীতাবলা ১১ বালো-
 ত্তরা ১২ বলা ১৩ খিরহিউী ১৪
 ব্যালজিহ্বা ১৫ । অস্যা শুণাঃ ।
 নধুরত্বং । অম্লত্বং । দোষত্রয় নাশি-
 ত্বং । মুক্ত্যা বুদ্ধ্যা পুযোগে ত্বর দাহ
 নাশিত্বঞ্চ । ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

মহাসর্গঃ পু পনসঃ ॥ অসনবৃক্ষঃ ।
 তি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

মহাসহঃ পু অল্পকবৃক্ষঃ । ইতি
 রাজনির্ঘণ্টঃ ॥ অতিক্ষমে ত্রি ॥

মহাসহা স্ত্রী নানপর্গা ॥ অগ্নান-
 বৃক্ষঃ । ইত্যমরঃ ॥

মহাসান্তপনং স্ত্রী বৃত্ত বিশেষঃ । যথা ।
 অথনহাসান্তপনং । তত্রদ্ব্যহমাধ্য
 সান্তপনং নুক্তা যাক্তবল্যঃ । পৃথক
 সান্তপনৈ দু বৈঃ ষডহঃ সোপবা-

মহাসা

সকঃ। সপ্তাহেনৈব কৃচ্ছ্রাৎ মহা-
সান্তপনঃ স্মৃতঃ ॥ এতৎ সপ্তাহসা-
ধ্যং ॥ জাবালঃ। গোমূত্রং গোমূষং
ক্ষীরং দধি সর্পিঃ অশোদকং। এ
কৈকং ক্রমশো হস্তীষাদহোরাত্র
নভোজনং ॥ কৃচ্ছ্রঃ সান্তপনো নাম
সর্বপাপ পুণাশনঃ। একৈক মেত-
দেবং হি ত্রিরাত্র নুপযোজবেৎ ॥
ত্র্যহ্ষোপবসেদন্ত্যং মহাসান্তপ-
নে বিধিঃ। এতৎ সপ্তাহ সাধ্য সা-
ন্তপনমুক্তা একবিংশতি দিন সাধ্যং
মহাসান্তপনমুক্তং ॥ মহাসান্তপ-
নং ধেনুঘটকদান সনং। জাবালো
ক্রমহাসান্তপনস্য একবিংশতি দি-
নসাধ্যং তেন সপ্তাহ সাধ্য সান্তপ-
নাৎ ত্রিংশৎ দ্বাদশমহাসান্তপনে ধেনু-
ঘটকং দেবং। ইতি পু্যবশ্চিত্তবি-
বেকঃ ॥

মহাসারঃ পুং দুহুদিরঃ। ইতি রাজ-
নির্ঘণ্টঃ ॥

মহাসাহসং স্ত্রী অতিদলাৎকার-
কৃতকার্যং ॥ অতিশয়দণ্ডঃ। ইতি
সাহস শব্দার্থে মেদিনী ॥ অতি-
দুষ্কৃতকর্ম ॥ অতিশয়দেষঃ। ইতি
সাহস শব্দার্থে হেমচন্দ্রঃ ॥

মহাসাহসিকঃ ত্রি চৌরঃ। ইতি
কেচিৎ ॥ অতিসাহসযুক্তশ্চ ॥

মহাস্ব

মহাসিংহঃ পুং সরভঃ। ইতি রাজ-
নির্ঘণ্টঃ ॥ বৃহৎ সিংহঃ। স চ্ছ্রদেবী-
বাহনং। যথা। উখাষ চ মহাসিংহং
দেবী চ গু মধাবত। ইতি নার্কৈণ্ডেয়
পুরাণে দেবীমাহাত্ম্যং ॥

মহাসুখং স্ত্রী শৃঙ্খারঃ। ইতি ত্রিকাণ্ড-
শেষঃ ॥ অতিশয়ানন্দঃ। তদ্বৃতি ত্রি-
মহাসুখঃ পুং বৃদ্ধঃ। ইতি ত্রিকাণ্ড-
শেষঃ ॥

মহাসগন্ধা স্ত্রী গন্ধনাঙ্গলী। ইতি
রাজনির্ঘণ্টঃ ॥ অতিসুগন্ধযুক্তে ত্রি ॥
মহাসুন্দা স্ত্রী বালুকা। ইতি রাজ-
নির্ঘণ্টঃ ॥ অতিশয়সুন্দ্রে ত্রি ॥

মহাসেনঃ পুং কার্ত্তিকেশঃ। ইত্য-
মরঃ ॥ শিবঃ। ইতি মহাভারতে
তস্য সহস্রনাম স্তোত্রং ॥ মহাসে-
নাপতিঃ। ইতি মেদিনী ॥ বৃতা-
র্হৎ পিতৃবিশেষঃ। ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥

মহাসুজা স্ত্রী জীবকঃ। ইতি রাজ-
নির্ঘণ্টঃ ॥ বৃহৎ কঙ্কযাক্তে ত্রি ॥

মহাস্বলী স্ত্রী পৃথিবী। ইতি শব্দ-
মাল্যঃ ॥ শ্রেষ্ঠস্থানঞ্চ ॥

মহাস্বায়ঃ পুং কণ্ডুরা। ইতি হেম-
চন্দ্রঃ ॥

মহাস্বা পুং শিবঃ। ইতি মহাভা-
রতে তস্য সহস্রনাম স্তোত্রং ॥

মহাস্বনঃ পুং নল্লভূর্যং। ইতি ত্রিকা-

महिना

महिष

शुशेवः॥ बृहद्दः॥ तुम्ह्युक्ते त्रि ॥
महाहनः पुं शिवः। इति महाभार-
ते तस्य सहस्रनामस्तोत्रं ॥ बृह-
द्वन्युक्ते त्रि ॥

महाहविः स्त्री गव्यघृतं । यथा ।
गयाया नथ वा पिण्डं खड्ग मांसं
महाहविः । कालशाकं तिनार्ज्यं
वा कृशरं नासत्पुष्ये ॥ इति ना
कण्डेषपुराणे शुद्धकल्पः ॥ विष्णुः ।
इति महाभारते तस्य सहस्रनाम-
स्तोत्रं ॥

महाहासः पुं अट्टहासः । इति
शब्दरत्नावली ॥

महाहिक्का स्त्री गङ्गनाजली । इति
राजनिर्घण्टः ॥

महाह्वया स्त्री कल्पिकह्वः । इति शब्द-
माला ॥ अतिथरै त्रि ॥

महिः स्त्री पृथिवी । इति शब्दमाला ॥

महिका स्त्री हिमः । इत्यमरः ॥

महितः त्रि पूजितः । यथा । रण-
पण्डितो ह्यग्य विबुधारि पूरे कल
हंस राम महितः कृतवान् । जल
दग्नि रावण गृह्ण वल्लभ कलहंस
राम महितः कृतवान् ॥ इति भक्ति-
काव्ये १० सर्गः ॥

महिना स्त्री राज्या । इत्युणादिकोषः ॥
महिना पुं शिवस्य अष्टैश्वर्यास्तर्ग त्रै-

श्वर्यविशेषः । इति हेमचन्द्रः ॥ सच
महत्त्वं येन चतुर्दश भवनान्यसेया-
दरे वर्तन्ते । इत्यमरटीकायां त-
रतः ॥ उत्कर्षः । यथा । अधोऽधः
पश्यतः कस्य महिनानोपजायते
। उपयुत्परि पश्यन्तः सर्व एव द-
रिदुति ॥ इति पुराणं ॥

महिरः पुं सूर्यः । इति त्रिकाण्ड-
शेषः ॥

महिला स्त्री जीमात्रं ॥ प्रियङ्गुलता
। इत्यमरः ॥ रेणुकानामकगङ्गदुव्यं
। इति राजनिर्घण्टः ॥ मंदमन्त्रा स्त्री ।
इति शब्दरत्नावली ॥

महिलाश्रवा स्त्री प्रियङ्गुलता । इत्य-
मरः ॥

महिषः पुं स्वनामध्यातपशुविशेषः
। तत्पर्व्यायः । लूनापः २ बाह-
द्विवन् ३ कानरः ४ सै रितः ५ ।
इत्यमरः ॥ वनमाहनः ७ विषङ्करन्
९ वंश शीकः ८ रजस्रलः ९ । इति
शब्दरत्नावली ॥ आनूपः १० रत्ना-
ङ्गः ११ अशारिः १२ । इति जटा-
धरः ॥ क्रोधी १३ कलूषः १४ नन्दः
१५ विषाणी १६ गदली १७ बली १८
। वनमहिष नाम्ना गुणाः । दोष-
कारिणः । लघुत्वं । दीपनत्वं । व-
लदाविद्वेषः ॥ गुामीणमहिष नाम्ना

महिष

शुभाः । सिद्धं । नलिनकरं ।
 पित्रहरं । इति राजनिर्घण्टः ॥
 तर्पणं । सिद्धं । उक्तं । नक्ष-
 रं । शुक्रं । निद्रा पुरु सुन्य
 वर्द्धनं । मांसदाट्यकृद्दक्ष । इति
 राजवल्लभः ॥ अपिच । महिषो
 घोटकारिः स्यात् कामरश्च रज
 श्लः । पीनकृद्दः कृष्कायो जला-
 पो यमवाहनः ॥ महिषस्य मय-
 श्वाद् सिद्धोक्तं वातनाशनं । निद्रा
 शुकं बलं सुन्यं तन् दीर्घकरं शुक्रं ।
 वृष्यं सृष्टविभ्रं वातपित्तानु-
 नाशनं । इति भावपुकाशः ॥ * ॥
 शशुवारि म्लेच्छजातिविशेषः । स च
 पुरा क्रात्रय आनां सगर राजे-
 नास्य वेदयागादावनधिकारो वे-
 शान्यत्वं धर्मानाशश्च कृतः । यथा
 हरिवंशे । सगरं स्तां पुत्रिञ्जां
 श्वरो र्वाक्यं निशान्यत्वं चकार ह ॥
 अर्द्धं शकानां शिरसो मूणुषिद्धा-
 व्यसर्ज्यत्वं । जवनानां शिरः सर्व-
 काम्योजानां तथैव च ॥ पारदा
 मुक्तकेशाश्च पशुवाः शशुवारिणः
 । निःस्वाध्यायवषट्काराः कृतस्तन
 महात्माना ॥ शका जवन कायोजाः
 पारदाः पशुवा सुथा । कोलिस

महिष

र्पाः समहिषा दार्वाशोलाः सके-
 रलाः ॥ वशिष्ठं वचनादुजन् सुग-
 रेण महात्माना । इति प्रायश्चित्त-
 तत्त्वं ॥ * ॥ महिषविशेषः । इति
 हेमचन्द्रः ॥ महिषासुरः । यथा ।
 महिषे हसुराणां महिषे देवानां
 पुरन्दरे । तत्रासुरे अहावीर्यं
 देवैर्नैन्यं पराजितं ॥ जिह्वा च
 सकलान् देवानिन्द्रा तु महिषानु-
 रः । इति नार्कण्डेयपुराणे देवी-
 माहात्म्यं ॥

महिषकन्दः पं महाकन्दविशेषः ।
 तत्पर्यायः । शत्रुलाः २ दुनापक-
 न्दः ३ शुककन्दः ४ महिषीकन्दः ५ ।
 अस्य शुभाः । सिद्धं । उक्तं । कृष्-
 वातानशापहत्वं । मुखजाड्यहरत्वं
 । कच्यत्वं । अस्मिन् ७ महासि-
 द्धं । इति राजनिर्घण्टः ॥

महिषघ्नी स्त्री दुर्गा । यथा । महिषघ्नि
 महामाये चामुण्डे मूणुनालिनि ।
 आयु रारोग्य विजयं देहि देवि
 नमोस्तु ते ॥ इति दुर्गासप्तप-
 द्धतिः ॥ अपिच । सिद्धं नार्कण्डे-
 कल्पुण्डे निहते महिषो यथा ।
 महिषघ्नी ततो देवी कन्या वै
 सिं हवाहिनी ॥ इति देवीपुराणा ॥
 महिषधृजः पुं यमः ॥ अहर्द्विशेषः ।

মহিষ

মহিষা

ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥

মহিষমর্দিনী স্ত্রী দুর্গা। ইতি শব্দ-
 বিলী ॥ অঙ্গ্যমজ্জা যথা। শা-
 ব্দায়াং। ভাষ্যে বিবৎ সনযনং
 খেতো মর্দিনী ঠষৎ। অষ্টাক্ষরী
 সমাখ্যাতা। বিদ্যা মহিষমর্দিনী
 ॥ নারায়ণতন্ত্রে। বিষং হি মজ্জা-
 কালো ২ গ্নি রদি রিহো মি ঠষৎ।
 বিষং মকারঃ। হি স্বরূপং। মজ্জা-
 বকারঃ। কালো মকারঃ। অগ্নী
 রেফঃ। অদি দকারঃ। ইহ ইতি
 বচনাদিকার মুক্তো দকারঃ। অযং
 মজ্জ স্তারাদি মাযাদিঃ কামাদি
 বাণ্ডবাধি বধবীজাদিঃ কবচাদিশ্চ
 নবাক্ষরং। তথা হি বিশ্বসারে। পু-
 গবাদ্যাং জপোদ্যাদ্যাং নাযাদ্যাং
 বা জপেৎ সর্গীঃ। বধবীজাদিকাং
 বাপি কবচাদ্যাং জপেত্তথা ॥ স-
 র্বকালেষু সর্বত্র কামাদ্যাং পুজ-
 পেৎ সর্গীঃ। বাণ্ডবাদ্যাং জপেত্তা-
 স্ত্র দেবীং বাক্যে বিশুদ্ধয়ে ॥ অঙ্গ্য
 ধ্যানং। গাৰ্জডোপল সন্নিভাং
 মণিময় জগুল মঞ্জিতাং নোমি
 ভাল বিলোচনাং মহিবৌত্তমাক্ষ-
 নিষেদুধীং। শঙ্খ চক্র কৃপাণ খে-
 টক বাণ কাম্বুক শূলকান্ তর্জনী
 নপি বিভূতীং নিজবাহতিঃ শশি-

শেখরাং ॥ ইতি তন্ত্রসারঃ ॥

মহিষবল্লী স্ত্রী লতা বিশেষঃ। ছিন্ন-
 হিটী ইতি হিন্দীভাষা। তৎ-
 পর্য্যায়ঃ। সৌম্য ২ পুতিসোমা ৩
 অক্ষবল্লিকা ৪ খণ্ডশাখা ৫। অ-
 স্য গুণঃ। রস বীর্য্য বিপাকে সো-
 মবল্লী সমত্বং। ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥
 মহিষবাহনঃ পুং যমঃ। ইতি শব্দ-
 রত্নাবলী ॥
 মহিষাসুরঃ পুং রত্নাসুরপুত্রঃ। তস্য
 উৎপত্তি র্থথা। স্ত্রী ঔর্ষ উবাচ।
 আরাধিতো মহাদেবো রম্ভেণ সু-
 রবৈরিণা। চিরেণ স চ সুপীত স্ত-
 পসা তস্য শঙ্করঃ ॥ অথ তৃষ্টো
 মহাদেবঃ পুত্যকং রম্ভু মুক্তবান্।
 প্ৰীতোঽম্মিতে বরং রম্ভু বরবশ্ব যথে-
 প্লিতং ॥ এবমুক্তঃ পুত্যবাচ রম্ভু স্তং
 চন্দ্রশেখরং। অপুত্রোহ মহাদেব
 বদিত্তে মদ্যনুগ্রহঃ ॥ মন জন্মত্রয়ে
 পুত্রো ভবান্ ভবতু শঙ্কর। অবধ্যঃ
 সর্ব ভুগানাং জেতা চ ত্রিদিবৌক-
 সাং ॥ চিরায়ুশ্চ বশন্বী চ লক্ষ্মীবান-
 ন সত্যসঙ্করঃ। এব মুক্তস্তদৈতেয়ন
 পুত্যবাচ বৃষধ্বজঃ ॥ ভবত্বৈতদ্বাঙ্কি-
 তং তে ভবিষ্যামি সূত স্তব। ইত্য-
 ক্ত্বাস মহাদেব স্তত্রৈবান্তরধীযত ॥
 রাম্ভ্যাপি যাতঃ স্বস্থানং হর্ষোৎ-

महिषा

कूल विमोचनः। पथि गहनं सरस्वती-
 थ दमशे महिषीः श्रुतां ॥ त्रिहाय-
 णीं चित्रवर्णां सुन्दरीं वतुशालिनीं
 । सतां दृष्ट्वाथ महिषीः रम्यः कामेन
 मोहितः ॥ दोर्तयां गृहीत्वा च तदा
 चकार सुरतोऽसवः । उयोः पुव-
 त्ते सुरते सा तदा तस्य तेजसा ॥
 दधार महिषी गर्भं तदा भूमहिषा-
 सुरः । तस्यां स्वाक्षेष्ु गिरिष सु-
 पूत्रद्व मवाप्तवान् ॥ बवृषे स तदा
 वाग्निः शरुपक्षे समुद्रवत् ॥ ॥ तस्य
 योषिद्वयत्वं यथा । उक्त कात्यायन
 मुनिः शप्तवान् महिषासुरं । दुर्गय-
 वीक्ष्य शिव्यार्थे शिव्यान गुह कार-
 कः ॥ कात्यायनेन शप्तं तं विज्जा
 य महिषासुरं । प्राह पृणय पूर्वस्तु
 चण्डिकां चन्द्रशेखरः ॥ ईश्वर उवाच
 । देवि कात्यायनेनापि शप्टो ह्य-
 महिषासुरः । योषिद्विनाशकत्रीति
 त्वितेति जगन्मयि ॥ निःशय म-
 षे वाक्यं त्विष्यति न नःशयः । न-
 दीयो नाहिषः काय सुया देवि जग-
 न्मयि ॥ हस्तव्यः सततं योग यक्तः
 पुरे परेपि च । हरि हरि स्वकपेण
 द्वां बोधुं नक्तनो ह्यधुना ॥ ननाद-
 माहिषः काय सुव बोधा त्विष्यति
 । इति पूर्व महादेवो देवीं प्रा-

महिषा

थितवान् पुरा ॥ तेन देवी महा-
 देवः जगुह महिषासुरं । त्रिषु जग-
 सु पत्रो ह त्त्वरस्तस्य भगवान्नायवः
 ॥ सृष्टित्रयं स रुरुर्योप्रि रम्य एव वय-
 जायत । असुं श्वाक्षे सुते तपः
 परम दाकर्णं ॥ जैभराराधितः श-
 त्तुः पत्रार्थे पुददो वरं । तथैव न-
 हिषीं भजे प्रथमं सुरतायसः ॥
 तस्यां तथा भवद्दीरो दानवो म-
 हिषासुरः । तथैव शेषे भगवान्
 मुनिः कात्यायनवत् ॥ इति पुराते
 पुराणि परमिन् सतु जगन्मि महि-
 षः पूजयित्वाथ देवीं वरं मवाचत ॥
 तृतीये जगन्मि वरं प्राप्य कलान-
 शेषतः । नेह हे जगन्मि त्वेति ॥
 वरं मवाचत ॥ तेन देवी पदतले
 तिष्ठतेषो ह सुरो हधुना । नोऽप-
 त्ति रपि तस्यास्ति समुत्तां स्तान् बह-
 म्प ॥ एव देवी पुसादेन महादे-
 वाह सत्त्ववः । परानवाप सततं
 पुतिपत्तिं महासुरः ॥ इति ते क-
 थितं राजन् यथा स महिषासुरः ।
 देवीं पादेतलं प्राप्य यथा सो
 ह्यपि मोदते ॥ इति कालिका
 पुराणे ५२ अध्यायः ॥ ॥ अपि च ।
 नारद उवाच । कश्चासौ महिषो नाम
 रक्तवीजादयश्च के । कासौ कात्या-

মহিষা

ধনী নাম বা অশ্বে মহিষাসুরং ॥ এ
 উন বিস্তরত স্তাত যথাবদ্ধজুঃ মহি ॥
 সি পুনস্ত্য উবাচ ॥ শুবতাং সঃ
 গুণক্যানি কথ্যাপ্যপ পুণাশিনী ।
 সর্বদা বরদা দুর্গা সেবা কাত্যায়নী
 মনে ॥ সরাসুর কুরৌ প্রৌদৌ অংগে-
 ক্ষোভ করাকুলী । রম্ভশ্চৈব করম্ভ
 শ্চ দ্বাবাস্তাঃ সুমহাবলৌ ॥ তাবপু-
 ত্রৌ চ দেবর্ষে পুত্রার্থং ত্রেপত উপঃ
 বভূব্বর্গগান দৈতে্যো হিতৌ পক্ষন
 দে জলে ॥ তত্রৈকো মল মধ্যস্থে । দ্বি
 তীযো হপ্যগ্নি পক্ষনী । করম্ভশ্চৈব ॥
 রম্ভশ্চ যক্ষ নালবট পুতি ॥ এহ
 নিমগ্ন সর্জিলে গাহকুপেণ বাসবঃ ।
 চর ॥ তত্র সনীর্জনির্জঘান যথে
 হৃষা ॥ ততো ভ্রুর্জি নষ্টে চ রম্ভঃ
 কোপ পরিপ্লুতঃ । বহৌ স্ব শীর্ষ
 সংহিদ্য হোত নৈহুম্ভাহাবলঃ ॥
 ততঃ পুগ্হু কেশেষু খঙ্কর বিসং-
 গুতঃ । ছেভুকামো নিজ শীর্ষ ব
 হিনা পুতিবেধিতঃ ॥ উত্তিষ্ঠাসুর
 নানৈব নাশধাজ্ঞান মাজ্ঞান । দুষ্ট
 রা পরবধ্যাপি স্ববধ্যাপ্যতি হুস্তরা
 ॥ যচ্চ পুর্থযমে বীর তদ্ব্যমি যথে-
 প্লিতঃ । নাম্রিবষ নৃতসেহ নষ্টা ভ
 বতি বৈ কথা ॥ ততো হুবীরচো
 রম্ভাবরং চেম্মে দদাসি হি । বৈলো-

মহিষা

ক্য বিজয়ী পুত্রঃ স্যাশ্বে তুস্তেজসা-
 ধিকঃ ॥ অজ্ঞেয়ো দৈবতৈঃ সর্ষৈঃ পু-
 তি দৈ তৈত্যশ্চ পাবক । মহাবলৌ
 বায়ুরিব কামরূপী কৃতান্তবিৎ ॥ ত
 পুোবাচ কবি বৃক্ষন বাট মেব ভবি-
 ব্যতি । যস্য চিত্ত সমালম্বি ক-
 রিষ্যসি ততো হসুর ॥ ইত্যেব মন্তো
 দেবেন বহিনা দানবো যদৌ । যষ্ট
 মনিবট যাক যকৈশ্চ পরিবারিত
 ॥ তেষা পদ্ম নিধি স্তত্র বসতে নান্য
 চেতনঃ । গজাশ্চ মহিষা শাশা গা-
 বো হজাবি পরিপ্লুতাঃ ॥ তান্দৈব
 তদা চক্রে ভাব দানব পার্শ্বিঃ ।
 মহিষ্যা কপযুক্তায়া ত্রিহাষণ্যা
 তপোধন ॥ সমাগচ্চ দৈতে্যসু
 কামযন্তী তরশ্বিনী । স চাভিগমন
 চক্রে ভবিতব্য পুচোদিতঃ ॥ তস্য
 সমভবদ্রুস্তা পুগ্হাথ দানবঃ
 । পাতাল পুবিবেশাথ ততঃ স্বভ-
 বন গতঃ ॥ দৃষ্টশ্চ দানবৈঃ সর্ষৈঃ
 পরিত্যক্তশ্চ বহুতিঃ । অকার্ব্য
 কারষতে্যব ভূষো মালবট গতঃ ॥
 সাপি তেনৈব পতিনা মহিষী চাক
 দানা । সম জগান তৎপণ্য যক্ষ
 নগল মূস্তম ॥ ততস্ত বসত স্তস্য
 শ্যানা সা সুষবে মূনে । অজীজনৎ
 সূত শূভ্র মহিষ কামরূপিণ ॥

महिषा

महिषी

इति वामनपुराणे ११ अध्यायः ॥ ॥
 अन्यष्ट । धरण्यावाच । या सा माया
 शरीरात्तु बुद्ध्या २ व्यक्त ज्ञानः । गा-
 यत्र्यष्टभुजा भुजा चैत्रासुर मयोधय ॥
 ॥ सैव नन्दा । भवदेवी देवकार्यं चि-
 कीर्षया । महिषाथ्यासुरवधं अर्चती
 बुद्ध्याने रिता ॥ वैकव्या च हतो देव
 कथमेतच्चि संशयः । वाराह उवाच
 । इयं जगद्धिता देवी गदा शङ्कर
 सुप्रिया । क्वचित् किञ्चित् भवेद्दुः-
 सपदं वेद सर्ववि ॥ स्वायम्भुवे ह-
 तो दैतेया वैकव्या नन्दरे गिरो ।
 महिषाथेया २ परः पञ्चा २ स वै
 चैत्रासुरः पुनः ॥ नन्दया निहतो
 विद्म्य महाबल पराक्रमः । अथवा
 ज्ञानशक्तिः सा महिषो २ ज्ञान म्-
 र्तिमान् ॥ अज्ञानं ज्ञानसाध्यं
 भवतीति न संशयः । मूर्तिपक्षे चे-
 तिहास ममूर्ते चैकवद्धि ॥ ध्या-
 यते वेदवाहैर्यस्तु ईह सा वेदवा-
 दिभिः । इति वराहपुराणं ॥

महिषासुरसम्भवः पूं भुविः १० १०
 । इति ब्राह्मनिर्घण्टः ॥

महिषासुरहञ्जी श्री दुर्गा । यथा ।
 महिषासुरहञ्ज्याश्च पुतिष्ठादङ्कि-
 णायने । इति पुतिष्ठातर्द्धतपद्म
 पूराण वचनं ॥

महिषाकः १ पूं १० १० । इति ब्राह्म-
 महिषाकः १ निर्घण्टः ॥

महिषी श्री कृतातिषेकाराजगद्गी ।
 इत्यमरः ॥ १० १० १० १० १० १०

तेदः । इति मेदिनी ॥ महिषयो-
 वि १ । उक्तं नर्यायः । मन्दगमना २
 महाङ्गीरा ३ पयावनी ४ लूनाप-
 काङ्कः ५ कलुषा ६ त्रयङ्गिणी ७ ।
 अन्याः कीरुणाः । मधुरत्वं । वि-
 पाके शीतलत्वं । शुक्रत्वं । रज
 पुष्टिपुदत्वं । वष्यत्वं । पित्तदाहा-
 सुनाशित्वं ॥ १० १० १० १० १० १०
 । मधुरत्वं । सिद्धत्वं । श्लेष्मकारित्वं
 । रक्तपित्तनाशित्वं । लासुवर्द्धन-
 त्वं । बल्यत्वं । १० १० १० १० १० १०
 ॥ १० ॥ अस्य क्लीतुणाः । कषा-
 यत्वं । मधुररसत्वं । शीतत्वं । वष्य-
 त्वं । बल्यत्वं । ग्राहित्वं । पित्तघ्नत्वं
 । तन्ददत्वं ॥ १० ॥ अस्य घृतुणाः
 । उक्तमत्वं । इति करत्वं । सुखदत्वं
 । काष्ठिकत्वं । वातश्लेष्मनाशित्वं ।
 बलकरत्वं । वर्णपुदाने क्वत्वं ।
 दुर्गमं गुहणीविकार शमनत्वं ।
 मन्दानलोदीपनत्वं । चक्षुष्यत्वं ।
 गव्यतो न श्रेष्ठत्वं । हृद्यत्वं । म-
 नोहारित्वं ॥ १० ॥ अस्य मूत्रुणाः
 । आनाहंशोफुल्लमदोषनाशित्वं

মহীপা

মহেন্দ্র

। কটুৎ । উকটুৎ । ব্রহ্ম কণ্ঠি
 শঙ্কররোগ নাশিত্বক । ইতি
 রাজনির্ঘণ্টঃ ॥
 মহীপা পুং পর্বতঃ । ইতি
 রাজনির্ঘণ্টঃ ॥
 মহী স্ত্রী পৃথিবী । ইত্যমরঃ ॥ নদী
 বিশেষনাচ নালবদেশে বসন্ত
 । ইতি নেদিনী ॥ তজ্জলধিঃ । ম
 হীজলন্ত সুম্বাদ বন্য পিত্তহর
 গুণক । ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥ গৌঃ ।
 ইতি জটাধরঃ ॥ হিলমোচিকা ।
 ইতি ত্রিকাণ্ডশিখঃ ॥
 মহীজ্ঞা স্ত্রী পাদুক । ইতি রাজ
 নির্ঘণ্টঃ । ভূমিজাতে ত্রি ॥
 মহীপুং পুং পর্বতঃ । ইত্যমরঃ ॥
 রসাকী স্ত্রী হযাকী স্বদং ম
 হীজে বিধুজেশরীষ্টৌ । শুরো শরীষ্টৌ
 ভূজ্ঞে তৃতীয় শনৌ রসাদ্যস্ত নি
 তিক্রপায়া ॥ ইতি সম্বপদীপঃ ॥
 মহীপুঃ পুং পর্বতঃ । ইত্যমরঃ ॥
 মহীপালঃ পুং রাজা । যথা । স প
 পাত মহীপৃষ্ঠে শত্রু সংঘ সমাহ
 তঃ । নীরকশ মহীপাল কুরুবী
 জো মহাসুরঃ । ইতি মার্কণ্ডেয়পু
 রাণে দেবীমাহাত্ম্য ॥
 মহীপাটীরং স্ত্রী সনুদুঃ । ইতি ত্রি
 কাণ্ডশিখঃ ॥

মহীভূৎ পুং পর্বতঃ । যথা । মহীভূতঃ
 পুত্রবতোপি দৃষ্টি স্তম্ভিমপতেয়ন
 জগাম তৃপ্তি । অনন্ত পল্লম্য নধো
 হি চতে দ্বিরেকমানাঃ নবিশেষ
 সঙ্গাঃ ॥ ইতি জনারসমুদ্রবে ১ স্বর্গঃ
 ॥ রাজা । যথা । বে মমানুগতা নি
 ত্য পুসাদ ধনভোজনৈঃ । অনুব
 ত্তি পুং তে হৃদ্য স্বর্গস্তম্য মহী
 ভূতা ॥ ইতি মার্কণ্ডেয়পুরাণে দে
 বীমাহাত্ম্য ॥
 মহীময়ঃ ত্রি মৃত্তিকানির্মিতঃ । যথা
 । তৌ তমিন্ পুলিনে দেব্যঃ কৃহা
 মৃত্তি মহীময়ী । অর্হণাঞ্চ ক্রতু স্ত
 ম্যঃ পল্ল ধূপাণি তর্পণৈঃ ॥ ইতি
 মার্কণ্ডেয়পুরাণে দেবীমাহাত্ম্য ॥
 মহীকব্ধঃ পুং বৃক্ষঃ । ইত্যমরঃ ॥
 শাকবৃক্ষঃ । ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥
 মহীলতা স্ত্রী কিকুলকঃ । ইত্যমরঃ ॥
 মহীসূতঃ পুং মঙ্গলঃ । ইত্যমরঃ ॥
 মহীক্ষিত্ পুং রাজা । ইত্যমরঃ ॥
 মহেচ্ছঃ পুং মহাশয়ঃ । ইত্যমরঃ ॥
 মহেন্দ্রঃ পুং বিষ্ণুঃ । ইতি মহাভার
 তে তস্য সহস্রনাম স্তোত্র ॥ শকুঃ
 ॥ জম্বুদ্বীপস্য পর্বত বিশেষঃ । ইতি
 নেদিনী ॥
 মহেন্দ্রকদলী স্ত্রী কদলীভেদঃ । ইতি
 রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

নহেথ

নহেলা

মহেন্দ্রনগরী স্ত্রী অমরাবতী। ইতি
শব্দরত্নাবলী ॥

মহেন্দ্রবাকণী স্ত্রী লতা বিশেষঃ ।
বডনাকাল ইতি ভাষা । তৎ-
পর্য্যায়ঃ । চিত্রবল্লী ২ মহাকলা ৩
মহেন্দ্রী ৪ চিত্রকলা ৫ অঙ্গুসী ৬
অঙ্গুসা ৭ আঙ্গুরিকা ৮ বিশালা
৯ দীর্ঘবল্লী ১০ মহৎকলা ১১ ন-
হদ্বাকণী ১২ বৃহৎকলা ১৩ বৃহ-
দ্বাকণী ১৪ সৌন্দর্য্য ১৫ গজচিভি
টা ১৬ চিত্রদেবী ১৭ ধনুঃশ্রেণী ১৮
স্বাণুকণী ১৯ নকসম্ভবা ২০ । অ-
স্যা গুণাঃ । ইন্দ্রবাকণী গুণভাগি-
ত্বং । রসে বীর্য্যে বিপাকে চ কিঞ্চিদু-
ণাধিকত্বঞ্চ । ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

মহেন্দ্রাণী স্ত্রী ইন্দ্রভার্য্যা । ইতি
শব্দরত্নাবলী ॥

মহেরণা স্ত্রী শল্লমিবক্ষঃ । ইত্য-
নরঃ ॥ মহেকণা ইত্যপি পাঠঃ ।
ইত্যনরী ভাষা ভরতঃ ॥

মহেলা স্ত্রী নারী । ইতি শব্দরত্ন-
মহেলিকা) বলী ॥

মহেশঃ পুং শিবঃ । ইতি শব্দরত্ন-
বলী ॥

মহেশবক্ষুঃ পুং স্রীফলবক্ষুঃ । ইতি
শব্দচন্দিকা ॥

মহেশ্বরঃ পুং শিবঃ । ইত্যনরঃ ॥

অস্যব্যুৎপত্তি র্থথা । বিশ্বহানাপ্ত
সংস্রবৎ মহতা নীশ্বরঃ স্বর্গা ন-
হেশ্বরঞ্চ তেনেনং পুত্রদন্তি ননীবি-
ণঃ ॥ ইতি মুক্তদৈবত-প্রকৃতিখণ্ডে
৫৩ অধ্যায়ঃ ॥ অস্য বিবাহ স্মরণ
কনং যথা । কনকর সনায়ুক্ত মী-
দশং যঃ স্মরৎ জ্ঞানপি ৩৩ তস্য
কল্যাণং বাঞ্ছিতঞ্চ ভবিষ্যতি ॥
ইতি কালিকাপুরাণে শিববিবাহে
৪৩ অধ্যায়ঃ ॥

মহেশ্বরকরচ্যুতা স্ত্রী করজ্ঞেধানদী ।
ইতি কেচিৎ ॥ গৌরাবিবাহ সনবে
শঙ্কর কর গনিত মং পুদান ভোব
পুভবত্বাৎ করস্য তোদং বিদ্যতে
হরতি করতো মনুঃ স্বর্গমটোল
যা ভরতশ্চ লনীত্ব

মহেশ্বরী স্ত্রী মহেশ্বরপত্নী । যথা ।
ঐং পাতু দক্ষনেত্রং নেত্রীং পাতু
বানলোচনং । স্রীং পাতু দক্ষকণ-
নেত্রিবর্ণাত্মা মহেশ্বরী ॥ ইতি তন্ত্র
সারে ভবেনেশ্বরীকবচং ॥ অপরাঙ্জি-
তা । ইতি শব্দচন্দিকা ॥ কাংস্যং ।
ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥ রাজরীতিঃ । ইতি
রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

মহেশ্বরগুঃ পুং স্থলৈরগুঃ । ইতি রাজ-
নির্ঘণ্টঃ ॥

মহেলা স্ত্রী স্থলৈলা । ইতি রাজ-

निर्घण्टः ॥

महोत्तिका स्त्री नृती । इति राज

निर्घण्टः ॥

महोत्तिका स्त्री नृती । इति भाव

पुकाशः ॥ बृहद्द्रव्यम् ॥

नहोत्तिका स्त्री विदुः । इति केचिन् ॥

महोत्तिका पद्मः । इति पद्मः ॥ गारुडपत्र

। इत्यनरः ॥

नहोत्तिकाः पुं अतिशयसुखजनक

कर्मा यथा । सर्वैश्च जन्मदिवसे सु-

ते भोजनपाणित्रिः । षड् देवाणि

विष्णुश्च पूजनार्थाः प्रयत्नतः ॥ च न

क्रतुश्च पितृणां तथा देव पूजाप

तिः । प्रतिमद्यत्सुरैश्च कर्तव्यश्च

नहोत्तिकाः ॥ इति तिथ्यादित्ये

ब्रह्मपुराणे वचनम् ॥ अपिच । दुर्गा-

तश्चैव मन्त्रेण अर्चय्याद्दुर्गा नहोत्त-

िका । महानवम्यां शरदि बलिदा

नं नृपादयः ॥ इति कालिकापुरा-

णे ७२ अध्यायः ॥

नहोत्तिकाः त्रि अतिशयोत्तमाः साह-

युक्तः । तत्पर्यायः । महोत्तमः २

। इत्यनरः ॥

नहोत्तिकाः पुं राज्याङ्गुपाङ्गराजः

पुरुषः । यथा । सम्पन्नस्तु पुकृति-

ति नहोत्तिकाः कृतज्ञानः । इति

शब्दनामा ॥ अतिशयोत्तमश्च ॥

। नहोत्तिकाः पुं समुद्रः । यथा । लक्षा

दक्षा वनं भृगुं लक्षितश्च महोत्त-

िकाः । यत्कृतं रामदूतेन स रामः

किं करिष्यति ॥ इति महानाटकं

महोत्तिका स्त्री पुरविशेषः । तत्-

पर्यायः । कान्यकुब्जं २ कन्याकुब्जं ३

गाधिपुरं ४ कोशं ५ अशहलं ७

। इति हेमचन्द्रः ॥

नहोत्तिकाः पुं कान्यकुब्जदेशः ॥ आ-

विपत्यं ॥ अपवर्गः । इति मेदिनी

॥ शमी । इति हेमचन्द्रः ॥

नहोत्तिका स्त्री नागवला । इति राज-

निर्घण्टः ॥

नहोत्तिका स्त्री महाशतावरी । इति

भावपुकाशः ॥ बृहद्द्रव्ययुक्ते त्रि ॥

महोत्तमः त्रि नहोत्तिकाः । इत्य-

नरः ॥ अतिशयोत्तमा पुं ॥

महोत्तमः पुं तालवृक्षः । इति

भावपुकाशः ॥ अत्युत्तमयुक्ते त्रि

महोत्तमः स्त्री अतिशयोत्तिकाः ।

यथा । भूयान्ते महोत्तमयुः पुत्रा-

दीना महोत्तमः । अव्याधिना श-

रीरेण चिरं जीव सुखी भव ॥ इत्य-

नुटः ॥

महोत्तमः पुं मत्स्यविशेषः । कलुई

इति भाषा । यथा । राजगीरं चित्र-

कनः कलकी च महोत्तमः । इति

महोष

महिका

मदरत्नावली ॥ अतुयमन्त्रे त्रि ॥
महोरगं श्री उगरमूलं । इति रत्न
नाला ॥

महोरगः पू० सर्पगणविशेषः । इति
हेमचन्द्रः ॥ बृहत्सर्पमात्रक ॥

महोला श्री उल्लाविशेषः । यथा ।
विद्युत्सुनित निर्घात महोलानाक
संप्लवे । आकाशिक मनव्यास मे-
तेषु मनु रववीत् ॥ महोलानाक
संप्लवे इतस्ततो हनेक महोला-
ना० समिपाते ॥ उल्ला मरुणमाह
बृहत्सिष्ठः । बृहत्हिथा च सूत्रागु
रक्त नील पिथोज्ज्वला । पौकषी
च पुनरागेन उल्ला नावाविधा मृता ॥
इति तिथ्यादितत् ॥

महोक्षः पू० बृहद्बृषः । इत्यनरः ॥
उत्पर्ष्यायः । वृषतः २ वृषः ३ पू-
क्षवः ४ वली ५ गोनाथः ६ अश्वतः
७ गोमिथुः ८ उक्ता ९ गोपतिः
१० इति राजनिघण्टः ॥

महोजातं त्रि अतिशुद्धोक्तः ।
महोदोजो यद्येति किमुह बह्वी-
हो । पुथनैकवचने अहोधावि-
त्यनेन दीर्घे कृते महोजा इति
पदं निम्नम् ॥

महोषधः श्री भूम्याहल्यं ॥ अष्टी ॥
वसुम् ॥ वाराहीकन्दः ॥ वत्सना

भः । इति राजनिघण्टः ॥ सिप्ली ।
इति शब्दचन्द्रिका ॥ अतिविषा ।
इत्यनरः ॥

महोषधिः श्री दर्श ॥ अज्ञातुक्तम् ॥
इति शब्दचन्द्रिका ॥ महोलानीय
द्वयविशेषः यथा । सहदेवी तथा
व्याघ्री रत्ना चातिरत्ना तथा । अद्-
पुत्री तथा सिंही अष्टमी च सूचला
॥ महोक्ष्याष्टकं प्रोक्तं महोला-
ने नियोज्यायत् । इति गोविन्दा-
नन्द धृत मधुस्यपुत्राणवचनं ॥
अपि च । पुष्पिणी श्यामलता
भृङ्गराजः शतावरी गुड्डी सहदे-
वा च महोषधिगणः मृतः ॥ इति
शब्दचन्द्रिका ॥

महोषधी श्री अतिशुद्धोक्तः ॥
शुक्ली ॥ कर्तुम् ॥ अतिविषा ।
इति राजनिघण्टः ॥ हिलनोचिका
। इति त्रिकाश्लेषः ॥

मरु रोषे ॥ अश्वते । इति कवि-
कल्पद्रुमः ॥ मरुति । इति दर्शनादासः
मरुः पू० अहोधाह्वानम् । इति
हद्रावली ॥ क्रोधः ॥ मरुहः ।
इति पुरोक्तवाच्यदर्शनात् ॥

मरुवीर्यः पू० पिबालवृक्षः । इति
राजनिघण्टः ॥

महिका श्री कीटविशेषः । नाहि

মা

মাংস

ইতি ভাষা । তৎপর্যায়ঃ । নক্ষী
কা ২ ভ্রম্বঃ ৩ মাচিকা ৪ গন্ধলো
লুপা ৫ পতঙ্গিকা ৬ পত্রিকা ৭ ।
ইতি শব্দরত্নাবলী ॥ অমৃতোৎপ-
মা ৮ বমনীষা ৯ শলকুণ্ড ১০ ।
ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥ নীলা মক্ষিকা
বর্ষণা ১১ । ইত্যমরঃ । তমাশক
ধূপো যথা । ত্রিফলাহুনে পুস্ত্রাণি
ভ্রাতক শিরীষক । লাক্ষা সঙ্জ
বসু শৈব বিভক শৈব শুভুলুঃ ॥
এতৈঃ ৪ ইপ মক্ষিকাংগা মশকানা
বিনাশনং । ইতি গারুড়ে ১৮১ অ-
ধ্যায়ঃ ॥

মক্ষিকানামাং ক্লী সিকুথকং । ইতি
রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

মক্ষীকা ক্লী শাকুকা । ইতি রাজ-
নির্ঘণ্টঃ ॥

মা উ লি শব্দে ॥ মানে । ইতি কবি-
কল্পদ্রুমঃ ॥ উ লি মিমীতে । শ্রুত্যা
ধর্ম্য মিমীতে যঃ । ইতি হলায়ুধঃ ।
ইতি তটীকায়াং দুর্গাদাসঃ ॥

মা ল মানে । ইতি কবিকল্পদ্রুমঃ ॥
ল মাতি ভূমিঃ নমেন রাজা । ন
ম্নাস্তি মানিনো যস্য যশ স্ত্রিভূব-
নোদরে । ইতি হলায়ুধঃ । ইতি
দুর্গাদাসঃ ॥

মা উ য মানে । ইতি কবিকল্পদ্রুমঃ ॥

উ য মাযতে । ইতি দুর্গাদাসঃ ॥

মা ব্য বারণং ॥ বিকল্পঃ । ইতি
মেদিনী ॥

মাং ক্লী লক্ষ্মীঃ । ইতি মেদিনী ॥
নাতা ॥ মানং । ইত্যেকাক্ষরকো-
ষঃ শব্দরত্নাবলী ৮ ॥

মা) ত্রি মদীষাকর্মতা । আমাকেইতি
মাং ভাষা । অম্মহুদাৎ দ্বিতীয়ৈক
বচন নিম্নম্পদং । ইতি ব্যাকরণং ॥

মাংসং ক্লী ব্রজভাতবিশেষঃ । মাস
ইতি ভাষা । স তু গন্তুং বা লক-
স্য ষ্ঠতি মাসৈ ভবতি । ইতি সুখ-
বোধঃ ॥ ভাগবতমতে চতুতি মাসৈ
ভবতি ॥ তৎপর্যায়ঃ । পিশিতং ২

তরসং ৩ পললং ৪ কব্যং ৫ আমি-
ষং ৬ পলং ৭ । ইত্যমরঃ ॥ অসুজং
৮ জাঙ্গলং ৯ কীরং ১০ ॥ সর্বমাংস

শুণাঃ । বাত নাশিত্বং । বৃষ্যত্বং ।
বল্যত্বং । কচ্যত্বং । বৃহণত্বং । দে-
শ স্থান সাত্ত্ব্য সংস্থা স্বভাবৈ ভূ-
যো নানা কপত্বঞ্চ ॥ * ॥ পুসহ

ভূষণানুপ বারিজ বারিচারি মাং-
সশুণাঃ । গুরুত্বং । উষ্ণত্বং । নধুরত্বং
। স্নিকত্বং । বাতঘ্নত্বং । শূকবন্ধনত্ব-
ঞ্চ ॥ * ॥ বিষ্ণির পুত্ৰ হ্রাস্তল

মাংস শুণাঃ । লঘুত্বং । শীতত্বং ।
নধুরত্বং । কষায়ত্বং । নৃণাং হিত-

नांस

नांस

दृक् ॥ १ ॥ अक्षविशेष नांस
 गुणाः। एतेन हेमि पूर्वाक्षं नृणाणां
 पक्षिणां गरु। सर्वेषां शिर कृत्
 प्लीह चर्म यकृतं गुणः ॥ पाद पृष्ठान्तं
 नसिक्कं नुक्कं क्रोडांश्च नेहनाः ।
 धातवः शोणितान्यांश्च हरवः स्य
 र्थाथोत्तरं ॥ १ ॥ पुंशस्तपुंशस्तु नां-
 सं यथा । वयस्त्वं निर्विषं सदयो हतं
 नांसं पुंशस्येते । मृतं व्याधितं
 व्युष्टं वृद्धं बालं विषे हतं ॥ अ-
 गोचरं हतं व्याडं मृदितं नांसं
 मूत्रं सृद्धं ॥ १ ॥ अष्टविधा नांसं
 योनि र्थथा । पुंसहाः १ पुंसहं त्र्यङ्ग-
 गात् हरर श्येनादयः । तुश्याः २
 विलशावित्वात् नजल गोधादयः ।
 जानूपाः ३ थङ्गं नहिष वराहादयः ।
 जलजाः ४ अस्तीरादयः । जलोत्तराः
 ५ हंसं वक्रं पुत्रतयः । जाङ्गलाः ७
 हरिणं छापादयः । विह्विराः ६ वि-
 कीर्णचरणात् तित्तिरं नमूरं अकृटाद-
 यः । पुत्राः ८ पुत्रस्य चरणात् क-
 पोत्तं पारावतादयः । इति राज-
 निघण्टः ॥ १ ॥ अपिच । नांसं वा-
 तहरं नर्वं वृंहणं बलं पुष्टिकृत् ।
 प्रीणनं शुकं हृदयं नधरं रसपात्र-
 षोः ॥ १ ॥ अथ तद्धेदाः । नांसं
 वर्गो द्विधा ज्ञेयो जाङ्गलानूपं ते

दतः। तत्र जाङ्गलन्यलक्षणं गुणंश्च
 । नांसवर्गो ह्यत्र इत्यादि विनशांश्च
 गुहाशयाः । तथा पर्णमृगा ज्ञेया
 विह्विराः पुत्रा अर्थात् पुंसहा अर्थ-
 च गान्या अर्थात् जाङ्गल जातवः । जा-
 ङ्गला नधरं शुकं वरा लघव सुथा
 ॥ बल्यं पुत्रं वृंहणं वृष्यं दीपनं
 दोष हर्त्रिणः । नृवतं मिथिनदृक्
 पद्मद्वीपिते तथा ॥ नांसं विह्विरं ननु-
 षिं हृदि प्रोहं नुधनं नृवतं ।
 श्लीपदं बलं वृंहणं नांसं विह्विरं
 नयान् ॥ १ ॥ अथानुपमं लक्षणं
 गुणांश्च । कृत्तराः पुंसहा पको-
 यहाः पादिन सुथा । मूत्रं स्य एतत्
 मनाप्यादाः पुंसहानपुंसहानां
 आनसा नवराः शुकं वरा वा वरिह
 नासिनाः । जलोत्तराः पहिलांश्चा-
 पि नांसं पुष्टिपदा तुश्या तथाति-
 ष्यन्दिनं ते हि प्रायो ह्यपथ्यतनाः
 मृताः ॥ अथ जाङ्गलानां गणा
 विशिष्टा गुणांश्च । हरिणैर्न हरर-
 व्यं पृषत न्यक्तं शयराः । राजीवो-
 पि चर्मणी चेत्याद्या जाङ्गल संश्र-
 काः ॥ हरिणं श्यामवर्णः स्यादेणः कृष्णः
 पुकीर्णितः । हरर इषडानुः स्याद्व-
 रिणाकृतिको महान् ॥ वाषेया नी-
 लाण्डको लोके सरोरु इति की-

नाम

नाम

त्रितः । पृथक् चन्द्रविन्दुः स्यात्कुरि ।
 गा७ किष्किः । न्यक्तु बह विवा-
 शेषे शम्भुरो गवयो महान् । राजी-
 वस्त नृगो ज्ञेयो राजीतिः परितो
 वृतः ॥ यो नृगः शूद्रहीनः स्यात्स
 नृगीति निगद्यते । जङ्घायाः प्रायशः
 सर्वेपित्त श्लेष्महराः स्मृताः । किष्कि-
 क्षातकरा चापि लघवो । लघ्वनाः
 । ॥ अथ विलेशयानां गणनां गु-
 णाश्च । गोधा शश उरुहाथ शल्ल
 क्यद्या किंलेशयाः । विलेशया वा-
 तहरा नधुरा रसपा हयोः ॥ वृहणा
 वक्षविम्ब्रा वीर्याका अपि कीर्ति-
 ताः । ॥ अथ वृहणयानां गणना
 गुणाश्च । सिंह व्याघ्र रूका खड्ग त्ररु
 क्षीपिन सुखा । वक्र जहूक नाज्जारा
 इत्याद्यास्तु गुहाशयाः ॥ हनपुहा
 रक्तनेत्रो वक्र भेदः सनाहलः । गु-
 हाशया वात हरा रुक्क नधुराश्च-
 ते ॥ सिक्का रज्या हितानित्यं नेत्र
 गुह विकारिणां । ॥ अथ पणन-
 गाणां गणना गुणाश्च । बनोकौ वृक्ष
 नाज्जार वृक्षमर्कटिकादयः । त्रीते
 पणनगाः पोकता सुशुतादैद्य मह-
 र्शितिः ॥ स्मृताः पणनगा वृष्या श-
 क्कष्याः शोषिणे हिताः । श्वासार्शः
 काश समनाः सृष्ट मूत्र पुरीषकाः ॥

॥ अथ विह्विराणां गणना गुणाश्च ।
 वत मलाव विकिर कपिञ्जलक ति-
 त्तिराः । अ ल ह अरुटार्याश्च विह्वि-
 र्राः समुदाहृताः ॥ विकीर्य तक्ष-
 त्त्येते यस्मान्नास्ति विह्विराः । क-
 पिञ्जला इति पुरैज्जः कथिता गौ-
 रतित्तिराः ॥ विह्विरा नधुराः शी-
 ताः कषायाः कटुपाकिः । बल्य
 वृष्या त्रिनोषयाः पथ्या स्ते लघवः
 स्मृताः ॥ अथ पुत्रदानां गणना
 गुणाश्च । काल कृष्क हारी त कपो-
 त शश पत्रकाः । नारिका खड्गरी-
 टश्च पितादयाः पुत्रदाः स्मृताः ॥
 पुत्रदय तक्षयत्येत तेषुम पुत्रदा
 सुतः । कपोतो बलः पाण्डुः शत-
 पत्रो वृहृक्षः ॥ पुत्रदा नधुराः पि-
 त्त कफघ्नस्त वरा हिमाः । लघवो व-
 क्षवृक्षाः किष्कि वातकराः स्मृताः
 ॥ अथ पुंसहानां गणना गुणा-
 श्च । काको गृध्र उलूकश्च चिल्लश्च
 शशघातकः । चाषो भावश्च अरर
 इत्याद्याः पुंसहाः स्मृताः ॥ पुंसहाः
 कीर्तिता एते पुंसहा हृद्य तक्ष-
 गा७ । पुंसहाः खलु वीर्याकाः व-
 ग्र्यासं तक्षयन्ति ये ॥ ते शोष त-
 स्माकौर्मादैः शुक्रकीर्ण भवन्ति हि
 । शशघातकहाने शतघातकेपि

नांस

नांस

पाठः । वाज्र इति लोके ॥ ३ ॥
 अथगुणग्याणां गणना गुणाश्च । छाग
 मेघ व्याथाद्या गुम्याः पौक्ता म
 हर्षिभिः । गुम्या वातहराः नर्दे
 दीपनाः कफ पित्तलाः ॥ मधुरा रस
 पाकाभ्यां वृहणा बलवर्द्धनाः ॥ ३ ॥
 अथ जलेचराणां गणना गुणाश्च ।
 लूलप गणु वाराह चमरी वारणा
 दयः । एते कूलेचराः पौक्ता यतः
 कूले चरन्त्यनी ॥ कूलचरा मक
 पित्त हरा वृष्या बलावहाः । मधुराः
 शीतलाः सिक्का मूत्रलाः श्लेष्म वर्द्ध
 नाः ॥ ३ ॥ अथ प्लवानां गणना गुणा
 श्च । हंस सारस काचाङ्ग वक क्रौ
 ङ्ग सरारिकाः । नन्दीमूथी सकादम्बा
 बलाकाद्याः प्लवाः मृताः । प्लवते
 सजिले यस्यादेते तस्यां प्लवाः
 मृताः ॥ झूला कठोरा वृत्ता च यस्य
 शङ्खुपरिहित ॥ शृङ्गिका चङ्खु स
 दृशी ज्ञेया नन्दीमूथीति सा । प्लवाः
 पित्तहराः सिक्का मधुरा गुरवो हि
 नाः ॥ वात श्लेष्मपुदा श्चापि बल
 शूक्र कराः सराः ॥ अथ कोषहा
 नां गणना गुणाश्च । शङ्खः शङ्खनथश्चा
 पि शूक्ति लघुक कर्कटाः । जीवा ए
 वन्निधा शान्ये कोषहाः परिकीर्ति
 ताः ॥ कोषहा मधुराः सिक्काः पि

त्र वातहरा हिमाः । वृहणा बलवर्द्धना
 वृष्याश्च बलवर्द्धनाः ॥ ३ ॥ अथ पा
 दिनां गणना गुणाश्च ॥ अर्द्धार कर्ध
 नक्राश्च गोथामकर शुक्राः । घण्टि
 कः शिशुमार श्वेत्यादयः पादिनः
 मृताः ॥ पादिनोपि च ये ते तु
 कोषहानां गुणैः समाः इति ताव
 पुकाः ॥ ३ ॥ ॥ अन्यत् । नांस
 वात हरं वृष्यं वृहणं बलवर्द्धनं ।
 प्रीणनं शुकं हृद्यं मधुरं रस पा
 कयोः ॥ ३ ॥ तस्यैव पित्तं हान
 मष्टविधं यथा । पुसहा भक्षयन्त्येते
 पुसहा स्तेन कीर्तिताः । भक्षया वि
 लशाघिदादान्पोनूप संप्रुयात् ॥
 जले निवासार्द्धजला जलेचर्यर्द्ध
 लेचराः । झूलजा जाङ्गलाः पौक्ता
 मृगा जङ्गल चारिणः ॥ विकीर्य वि
 क्षिराश्चैव पुतूद्य पुतूदा सुथा ।
 योनि रष्ट विधा ह्येषां नांसानां
 संप्रकीर्तिता ॥ ३ ॥ पुसहा भक्ष
 यानूप वारिजा वारिचारिणः । शुकं
 मधुराः सिक्का वातघ्नाः शूक्रवर्द्धनाः
 ॥ लावाद्ये वैक्षिरो वर्गः पुतूदा
 जाङ्गला मृगाः । लववः शीत मधुराः
 सकषाया हिता नृणां ॥ अथ नां
 सयुष गुणाः । रसो नांसस्य चक्षुषे
 वृहणः प्राण वर्द्धनः । वृष्ये वात

मांस

मांस

विदारणः शूतेयाः श्वरवर्जनः ॥ तत्र
 विष्णुसक्तीनां कृतानां बुणिनां
 हितः ॥ अथ तैलपक्वमांसगुणाः
 । मांसं यत्तैलसंनिद्धं वीर्येयकं
 पित्तनाशकं । अग्निमन्दीपनं कृच्यं
 दृष्टिभूयं पृष्टिभूयं ॥ ३ ॥ घृतपक्व
 मांसगुणाः । मांसं घृतसंनिद्धं
 दृष्टिदं पृष्टिभूयं पीनं श्वधातु-
 नां विशेषान्मुखशोथिनां ॥ ४ ॥
 परिशुद्धं पुदिक्षं मांसयोर्लक्षणं
 गुणाश्च । मांसं बहुघृते भूयं सिद्धं
 चोषाघना मुह्यं । जीरकाद्वैद्यः समा-
 युक्तं परिशुद्धं तदुच्यते ॥ परिशुद्धं
 स्त्रिरं सिद्धं स्वर्णं पीनं शुभ्रं ।
 पित्तघ्नं बलमथाग्निमांसौजः शूक-
 वर्जनं ॥ तदेव घृतक्राव्यं पुदिक्षं
 सत्रिजातकं । पुदिक्षं बलमासाग्नि
 वर्जनं वातपित्तघ्नि ॥ ५ ॥ शूलि-
 का पक्वमांसगुणाः । मांसं शूलि-
 काप्लेता नक्षत्रेण विपाचितं ।
 ज्ञेयं शुभ्रतरं वृष्यं दीप्याग्नीनां
 सदाहितं ॥ ६ ॥ वेशवारमांसस्य
 लक्षणं गुणाश्च । निरस्त्रिं पिप्पित्तं
 पिष्टं सिद्धं गुडघृतान्वितं । कृष्णं
 मरिचसंयुक्तं वेशवार इति श्रुतं ॥
 वेशवारो शुभ्रः सिद्धो बलोपचय
 वर्जनः ॥ दुर्वेण येन येनेह व्यञ्जनं

नस्य मांसयोः । तस्य तस्य तयो
 शैतलद्वयं दौर्बे विभावये ॥ ७ ॥
 एकत्र सर्वमांसं भक्षणं दोषो यथा
 । एकत्र सर्वमांसानि विकथ्यन्ते प-
 रस्परं ॥ ८ ॥ मांसस्य शुभ्रं यथा
 । अग्नादष्टं गुणं पिष्टं पिष्टादष्टं गुणं
 पयः । पयसोष्टं गुणं मांसं मांसा-
 दष्टं गुणं घृतं । घृतादष्टं गुणं तैलं
 मर्दनामृचं भक्षणं ॥ इति राज-
 बल्लभः ॥ ९ ॥ १० ॥ वर्जनीयमांसानि
 यथा । क्रव्यादं पक्षिदातुहं शुकं
 मांसानि वर्जयेत् । सारसैकशफा-
 न् हंसान् बलाकां बकं टिड्ढिभान् ॥
 अररं जालपादकं थण्डीरिणं नृगद्वि-
 जान् । चामान् मांसान् रक्तपादान्
 जङ्घा वै कामतो नरः ॥ बहुरं का-
 मतो जङ्घासोपवासं ह्यहं वसेत्
 । इति गाकडे २७ अध्यायः ॥ ११ ॥
 मांसं भक्षणे दोषो यथा । मो-
 भात्तं भक्षणार्थाय जीविनं हृष्टियो
 नरः । मज्जास्रुते वसेत् नोपि त-
 ङ्घोजी लक्षवर्षकं ॥ ततो भवेत्स
 पशको मीनश्च सप्तदशसं तृणदव-
 श्च कर्माभ्यस्ततः शूद्रिं लभेत् पुनः
 ॥ इति बृहत्संहिते पुकृतिगो २९
 अध्यायः ॥ १२ ॥ अपिच । बलाकं हंसं
 दातुहं कलविक्कं शुकं तथा । अ-

मांस

मांस

ररक्ष चकोरक्ष ज्ञानपादक्ष कोकि-
 लं ॥ चावक्ष थञ्जरीटक्ष श्येनं गृध्रं
 ऊथैव च । उलूकं चक्रवाकक्ष ताव-
 पारावतसुपि ॥ कपोतं टिटिक-
 कैव गुमटाउभ नेव च । सिंह
 व्याघ्रक्ष माह्वारं खानं शूकरं नेव
 च ॥ शृगालं मर्कटकैव गदभक्ष न
 भक्षयेत् । न भक्षयेत् सर्वमृगान् प-
 क्षिणो हन्यावनेचरान् ॥ जलेचरान्
 जलेचरान् प्राणिनं श्चेति धारणा ।
 इति कर्मपराणे उपरिभागे १७
 अध्यायः ॥ * ॥ अन्यष्ट । नाद्याद-
 विधिना मांसं विधिहोनापदिष्टि-
 जः । ऊष्णं हविधिना मांसं पुत्र्य
 तै रदयेत् हवशः ॥ न तादृशं भ-
 वयेन्नो मृगहस्तं धना र्थिनः । यादृ-
 शं भवति पुत्र्य वृथानांसानि खा-
 दतः ॥ अर्थाद्व्यतपशुं साक्षं ज-
 र्यात् पिष्टपशुं तथा । न त्वेव तू वृ-
 था हस्तं पशुं मिष्टेत् कदाचन ॥ वा-
 दस्ति पशुरोमाणि तावत् कृत्वा ह-
 नारणं । वृथा पशुषुः प्राप्नोति पु-
 त्र्य हन्नि हन्नि ॥ ना कृत्वा प्राणि-
 नां हिंसां मांसं न पश्यते क-
 र्ति ॥ नच प्राणिवधः स्वर्ग्यं सुखान्मा-
 सं विवर्द्धयेत् ॥ समुत्पत्तिकं मां-
 संस्य वधं दक्षो च देहिनां । पुंसर्मा-

क्ष्यं निवर्त्तेत् सर्वमांसस्य भक्षणम् ॥
 ॥ न भक्षयति यो मांसं विधिं हि-
 द्वा पिशाचवत् । न लोकं प्रियदा-
 याति व्याधितिष्ठ न पीडयेत् ॥
 स्वमांसं परमांसेन यो वद्धयि तु
 मिहति । अनभ्यर्च्यं पितृन् देवान्
 ततोनेत्यास्त्यं हृण्यकृत् ॥ वर्षे
 वर्षे हृण्यनेनेन यो यजेत शतं म-
 नाः । नांसां च न खादेन्न सुयोः
 पुण्यं फलं न ॥ फलं मूलाक्षेन
 मे धैर्यं मूर्खानां भोक्तृभिः । न
 तत् फलं मवाप्नोति यन्मांसं परि-
 वर्द्धनात् ॥ मांसं भक्षयित्वा मूत्रं य-
 स्य मांसं सिंहस्य हं । एतन्मांसस्य
 मांसत्वं पुनरस्ति मनीषिणः ॥ यो
 यस्य मांसं नश्नाति स तन्मांसं
 उच्यते । नत्स्यादः सर्वमांसं सु-
 खान्मांसं स्यात् विवर्द्धयेत् ॥ इति मा-
 नवे ५ अध्यायः ॥ * ॥ अन्यष्ट । श्री-
 भागवत पञ्चमस्कन्धगद्यं । येषु
 इवैव प्रकवाः प्रकवनेधेन यजन्ते ।
 याश्च त्रिवो नृपशुं खादन्ति तांश्च
 तांश्च ते पशवो इह निहता य-
 नसदने यातयन्तो रक्तागणम् ।
 शौनिका इव सुधितिनः वदायासूक्-
 पिवन्तीति ॥ ब्रह्मपुराणं । पशोश्च
 नार्थमागस्य न मांसं ग्राहयेत्

মাংস

জুচি । পুষ্টিমাংসং গৰ্ভশয্যাং শুক-
 মাংসং খাণ্ডিবা ॥ মহাভারতং ।
 ইন্দ্রাগস্তৌ ত্যর্থিতৌ বাপিযৌ মাং-
 সং নাত্ত্যলোকুপঃ । কলমাপ্নোত্য-
 যত্নেন সৌ হৃৎশমেধ শতস্য চ ॥ ন-
 ন্দিপুরাণং যশ্চোপদেশং জকতে
 পরস্য তু মহাজ্ঞানঃ । মাংসস্য বজ্জ-
 ন কলং সৌ হৃৎশাসাদ যঃ লভেৎ
 ॥ ভবিষ্যপুরাণং । আনিষং রক্ত
 শাক্ষঞ্চ যৌ ভুক্তে চ রবে দ্বিনৌ সপ্ত
 জন্ম ভবেৎ অস্টী দরিদ্রশ্চোপজায়-
 তে ॥ বিষ্ণুপুরাণং । চতুর্দশষ্টমীচৈ-
 ব অমাবাসং পূর্ণিমা । পর্বাণ্যে
 তানি রাডেন্দু রবিসংক্রান্তিরেব চ ॥
 স্ত্রী তৈল মাংস সংভোগী পর্বশ্চে
 তেষু বৈ পুমান্ । বিম্বত্র ভোজন-
 নান পুয়াতি নরকং মৃতঃ ॥ ইতি
 তিথ্যা দিতত্ত্বং ॥ * ॥ অথ মাং-
 স ভক্ষণ বিধিঃ । শ্রাদ্ধে দেবান্ পি-
 তৃন্ পুত্র্য খাদন্ মাংসং ন দোষ-
 ভাক্ । বসেৎ স নরকে ঘোরে দি-
 নানি পশুরোনতিঃ ॥ সম্মিতানি
 দূরাচারৌ যৌ হস্ত্যবিধিনা পশূন্ ।
 মাংসং সত্যজ্যসংপুপ্য কানান্
 য়াতি ততো হরিং ॥ ইতি গারুডে
 ১৬ অধ্যায়ঃ ॥ * ॥ অপিচ । গোধা
 কুম্ভঃ শশঃ খদ্বী শল্যক শ্চেতি মত্ত-

মাংস

মাঃ । ভক্ষ্যান্ পঞ্চনখামিত্যং মনু
 রাহ পুজাপতিঃ ॥ মৎস্য্যান্ সশল্যান্
 ভূঞ্জীত মাংসং রৌরব মেব চ । নিবে-
 দ্য দেবতাভ্যশ্চ ব্রাহ্মণেভ্যশ্চ না-
 ন্যথা ॥ মাযুরং তৈত্তিরৈকৈব কপো-
 তঞ্চ কপিঞ্জলং । বাজী নসং বকং ভ-
 ক্ষ্যং নীলহংসং পরাজিতাঃ ॥ সফ-
 রঃ সিংহতুণ্ডশ্চ তথা পাঠীনরোহি-
 তৌ । মৎস্যান্তেতে সনুদ্বিষ্টা ভক্ষ-
 গায় তপোধনৈঃ ॥ পোকিতং ভক্ষ-
 য়েদেবাং মাংসঞ্চ দ্বিজকাম্যয়া । যথা
 বিধি নিযুক্তঞ্চ পুগানামপি চাত্যে
 ॥ ভক্ষয়মপি মাংসানি শেষভো-
 জী ন লিপ্যতে । ঔষধার্থ মশকৌ-
 বা নিযোগাদ্বজ্ঞ কারণাৎ ॥ আম-
 ত্রিতস্ত যঃ শ্রাদ্ধে দৈবে বা মাংসমুৎ-
 সৃজেৎ । যাবন্তি পশুরোমাণি তাব-
 তৌ নরকান্ বুজেৎ ॥ ইতি কুম্ভপুরা-
 ণে উপরিভাগে ১৬ অধ্যায়ঃ ॥ * ॥
 অপিচ । মাংসম্যাতঃ পূবক্ষ্যানি
 বিধিঃ ভক্ষণ বজ্জনে । পোকিতং
 ভক্ষয়েন্মাংসং ব্রাহ্মণানাঞ্চ কাম্য-
 য়া । যথা বিধি নিযুক্তস্ত পুগানা মে-
 ব চাত্যে ॥ পুগস্যাষ নিদং সর্বং
 পুজাপতি রকল্পযৎ । স্বাবরং জঙ্-
 মৈকৈব সর্বং পুগস্য ভোজনং ॥ চ-
 রাণা নমমচরা দংষ্ট্রিনামপ্যদংষ্ট্রিণঃ ।

मांस

मांसपे

अहस्ताश्च सहस्रानां सुराणांश्चैव
 तीरवः ॥ नात्रादुष्यत्यदमाद्यान्
 पुनिनो हहन्य हन्यपि । धात्रैव सू
 ष्टा ह्याद्याश्च पुनिनोत्तार एव च ॥
 यज्ज्वाय जङ्घि मांसस्येतेष्व दैवो
 विधिः श्रुतः । अतो हन्यथा पुवृत्ति-
 स्त राक्षसो विधि कच्यते ॥ क्रीडा
 श्वय्यापुत्रपादय परोपकृत मेव-
 वा । देवान् पितृन् ह्यिद्धा खादन्
 मांसं न दुष्यति ॥ नियुक्तस्तथान्या
 यं यो मांसं नास्ति मानवः । स पु-
 त्र्य पशूतां याति मनुवानेक वि-
 शतिः ॥ न मांसं भक्षणे दोषो न
 मद्ये न च मैथुने । पुवृत्ति रेवा ज्ञ-
 तानां निवृत्तिस्तु महाफला ॥ इति
 मानवे ५ अध्यायः ॥ ३ ॥ देवीपु-
 राणा अष्टमीं समुपौषैव्यवनवम्याम
 परे हनि । मत्स्य मांसोपहारेण
 दद्यात्सैवेद्य मृतमं ॥ तेनैव वि-
 धिनामस्तु श्वयं तुष्टीत नान्यथा । या-
 ज्ज्वल्यः । प्राणतये तथा शुद्धे
 पोषितं द्विजकाम्या । देवान्
 पितृन् समभ्यर्च्य खादन् मांसं न
 दोषताक् ॥ यमः । भक्षयेत् पो-
 षितं मांसं सकृत् बुद्धिग काम्या
 । दैवे नियुक्तः शुद्धे वा नियमे च
 विवर्जयेत् ॥ इति तिथ्यादित्तु ॥

॥ ३ ॥ ३ ॥ तात्रामिर् यथा । पेद-
 वज्ज्यं मामिषं क्रीरं फलं, जघीर
 मामिषं आमिषं रक्तशाकं
 र्वक्षं दक्षं मामिषं ॥ गोवज्ज्यं
 मामिषं क्रीरं मित्यत्र पत्राणाना-
 मिषं पर्णं निति च पाठः । इति
 कर्मज्ञेचनः ॥
 मांसः पूं कालः ॥ कीटः । इति
 शब्दरत्नावली ॥
 मांसकारि स्त्री रक्तं । इति हेम-
 चन्द्रः ॥
 मांसहृदा स्त्री मांसरोहिणीविशेषः
 । तत्पर्य्यायः । मांसी २ मांसरो-
 ही ३ रसायनी ४ सुलोना ५ लो-
 मकरिणी ६ । इति राजनिर्घण्टः ॥
 मांसजं स्त्री मेदः । इति हेमचन्द्रः ॥
 मांसतेजः स्त्री मेदः । इति हेम-
 चन्द्रः ॥
 मांसदलनः पूं ग्रीहश्वकः । इति
 शब्दचन्द्रिका ॥
 मांसदावी पूं अम्लवेतसः । इति
 राजनिर्घण्टः ॥
 मांसपचनं स्त्री मांसपाकः । तस्य
 कणासुरं मांस्पाकः । इति व्या-
 करणं ॥
 मांसपेशी स्त्री पञ्चशिवविशेषः ।
 यथा । वृद्धः सपुत्राद्रेण मांसपेशी

नासपे

। भवेत् ३३ । द्विसप्ताहात् भवेत्
 पेशीरुक्त नास चित्ता दृष्टा ॥ वीज
 सैर्यैरुक्तराः पेश्यः पक्षविंशति
 रात्रतः । इति सूत्रबोधः ॥ * ॥
 अथ नासस्य पेशी राह । यथार्थ
 मूत्रणा युक्ता वायः श्रोतांसि दार
 येत् । अनुपविश्य पिण्डितं पेशी
 र्विभक्तते तथा ॥ यथार्थं यथापु-
 षोजनं ॥ * ॥ नासपेशीनां सं-
 ख्यानाह । नासपेश्यः सनाथ्याता
 न्नां पक्षशतानि च । तामां शता-
 नि चत्वारि शाखासु कथितान्यथ ॥
 कोष्ठे षडङ्गरा षष्टिः कथिता मुनि-
 पूर्वैः । ग्रीवाया उद्धृता स्तान्तु च-
 त्त्रिंशत् प्रकीर्तिताः ॥ ताः शा-
 खागताः प्राह । एकैकस्यां पादा-
 स्त्रुल्यां तिस्रु तिस्रु स्त्राः पक्षदश १५
 पादाग्रे दश १० पादापरिवृष्टस-
 म्मिष्टि दश १० शुक्लजयो दश १०
 शुक्लजानुनोरन्तरे विंशतिः २० जा-
 नूनि पक्ष ५ उरौ विंशतिः २० व-
 क्रुणे दश १० एवमेकस्मिन् शक्तिनि-
 शतं १०० भवति । एतेनेतव श-
 क्तिवाहू च व्याख्यातो ॥ * ॥ अथ
 कोष्ठगताः प्राह । षुदे तिस्रुः ३
 शोकस्येका १ सेवन्यानेका १ वृष-
 णयोर्द्वे २ सिंघोः पक्ष पक्ष ५ । ५

नासपे

वस्ति मूर्द्धनि द्वे २ उदरे पक्ष ५ ना-
 भौ एका १ पृष्ठोद्धृत् समिष्टि उ-
 त्तयतः पक्ष पक्ष दीर्घाः ५ । ५ पार्श्व-
 योः षट् ७ वक्रसि दश १० अक्ष-
 कांसौ पुति समन्तात् सप्त १ । अक्ष-
 कौ अंसया इति लोके । अंसौ-
 क्को । हृदि द्वे २ यकृति द्वे २ प्ली-
 ह्नि द्वे २ उग्रके द्वे २ ॥ * ॥ अथ
 ग्रीवोद्धृत्ता आह । ग्रीवायां चतस्रुः
 ४ ह्योरष्टौ ८ कण्ठनगौ षटिकाया
 मिति यावत् एका १ गले एका १
 तालुनि द्वे २ जिह्वायामेका १ षुष्ठ-
 योर्द्वे २ नशयां द्वे २ ललाटे च-
 तस्रुः ४ शिरस्येका १ एव नासपे-
 श्यः पक्षशतानि भवति ॥ * ॥ त्री-
 गामपि भवत्येताः किन्तु विंशति
 कर्त्राः । गर्त्राशवे गर्त्रमार्गे यो-
 नौ च स्तनयो रपि ॥ एताः पक्षश-
 तानि नासपेश्यः । अधिका विंश-
 ति यथा । गर्त्राशवे तिस्रुः ३ गर्त्रहि-
 दु संहिताः । शूक्रार्धवपुवेशिन्यां
 तिस्रुः ३ योनावत्सुरतो मुखशि-
 ते पुनूते द्वे २ योनावेव वहिर्नि-
 र्गतनोतः पार्श्वद्वयस्थिते वदूर्ले
 योनिकर्णिके इति यावत् द्वे २ स्तन-
 योः पक्ष पक्ष ५ । ५ योवने तामां
 वृद्धिर्भवति । पुंसां पेश्यः पूर-

मांसरो

मांसिनी

स्तांवाः पौत्रा मेहन मुक्ताः ।
 ज्ञीगानावृत्य तिष्ठन्ति फलमस्तुगतं
 हि ताः ॥ अस्यार्थः । पुंसा-
 नेहनमुक्तायाश्च वा तिस्रो मांस-
 पेश्यः पूर्वमुक्तास्ताः ज्ञीगां मेह-
 न मुक्ता भावात् फलं गत्राशयं
 आवृत्य तिष्ठन्ति । गयदासस्त्राह ।
 ज्ञीगां मांसपेश्यं ज्जिति हीनानि
 पक्ष्णतानि । तथाच भोजः । प-
 क्ष्णपेशी शतान्येव ज्ञीवर्जं विद्धि
 भूमिप । अतश्च तिस्रो हीयन्ते
 ज्ञीगां शेषसि मुक्तायोः ॥३॥ अथ
 मांसपेशीनां कर्माण्याह । शिरा
 स्नायुश्चि पर्वाणि सक्रदस्तु शरीरिणां
 । पेशीतिः सहितान्येव बलवन्ति
 भवन्ति हि ॥ इति भावपुकाशः ॥
 मांसफला ज्ञी वार्ताही । इति राज-
 निर्घण्टः ॥
 मांसभक्तः त्रि मांसभक्तकर्त्ता ।
 मांसं भक्तयतीति टां षप्रिति
 कर्त्तरि षण् प्रत्ययेन निम्नः ॥
 मांसमासा ज्ञी माषपणी । इति
 राजनिर्घण्टः ॥
 मांसरोहिणी ज्ञी सुगन्धिद्वयेभ्यः ।
 तत्पर्यायः । अग्निर्ब्रह्मा २ वृद्धा ३
 चर्मकवा ४ वसा ५ विकवा ६ मांस
 रोहिणी ७ । अस्य गुणाः । वृष्यत्वं ।

सारकत्वं । दोष त्रयं नाशित्वं ।
 इति राजनिर्घण्टः ॥
 मांसलं ज्ञी काव्यस्य गौडीरीत-
 गतम्यं गुणोक्तस्यार्थविशेषः ।
 यथा । गुणः समासत्वं मांसलं
 गदउच्चरं । इति काव्यचन्द्रिका ॥
 मांसलः त्रि बलवान् । इत्यमरः ॥
 झूलः । यथा । निशाश्च बलरेथाः
 स्युर्निर्दुर्व्याश्चिबुकैः कृशैः । मांस-
 लैश्च धर्मोपेतै र्वकै र्बुधै र्-
 नृपाः ॥ इति गारुडे ७७ अध्यायः
 मांसलफला ज्ञी वृष्टाकी । इति राज-
 निर्घण्टः ॥
 मांसविक्रयी त्रि आमिषविक्रयकर्त्ता
 । इति हलायुधः ॥ तत्पर्यायः ।
 वैतंसिकः २ कौटिकः ३ मांसि-
 कः ४ । इत्यमरः ॥
 मांससारः पुं मेदः । इति राज-
 निर्घण्टः ॥
 मांससेहः पुं मेदः । इति राज-
 निर्घण्टः ॥
 मांसहासा ज्ञी चर्मा । इति शब्द-
 ब्रह्मावली ॥
 मांसिकः पुं मांसविक्रयी । इत्य-
 मरः ॥
 मांसिनी ज्ञी ऊटामांसी । इति
 राजनिर्घण्टः ॥

माकर्री

मासी श्री जठमासी ॥ कक्कोली ।

इति नेदिनी ॥ मासहृदा । इति

राजनिर्घण्टः ॥

मासेही श्री बल्लुला । इति राज-

माकन्दः पु० आम्रवृक्षः । इति ने-
दिनी ॥

माकन्दी श्री आमलकी ॥ नगरभेदः

। इति नेदिनी ॥ पीतचन्दनं । इति

शब्दमाला ॥ मादानी इति माकनी

इति च हिन्दीभाषा । तत्पर्यायः ।

बहुमूली २ मादनी ३ गङ्गमूलिका ४ ।

अस्या गुणाः । कटुत्वं । तिक्तत्वं ।

मधुरत्वं । दीपनत्वं । कच्यत्वं । अ-

ल्लवातकारित्वं । पथ्यत्वं । वर्षासून

सिताधिकत्वम् । एकाविंशदमूली च

श्यामला च तथा परा । इति राज-

निर्घण्टः ॥

माकर्री श्री माघशुक्लसप्तमी । अत्र

स्नानादि विधि रथा । उविष्ये । सूर्य

गुहणतुल्या हि शुक्लमाघस्य सप्तमी

। अकणोदयवेलायां तस्यां स्नानं

महाफलं ॥ माघे मासि सित्तुप

क्के सप्तमी कोटि भास्करा । द-

र्द्यात् स्नानार्थं दानाभ्यां माघे रा-

रोग्यं सन्नादः ॥ अकणोदय वे-

लायां शुक्लमाघस्य सप्तमी । ग-

माकर्री

दायां यदि जातेत्य सूर्यगुहणैतः

समा ॥ कोटि भास्करा कोटि सप्त-

मी तुल्या सप्तम्या भास्कर देवताक-

त्वात् । सूर्यगुहण फलं स्नानं । स-

मिहिते बुद्धिरभ्ररहेति न्यायात् ।

तेन बहुशत सूर्यगुहण कालीन ग-

ङ्गान्नान जन्य फल समफल मत्र ज्ञेयं

॥ ॥ स्नान परिपाटी माह कृत्य-

कल्लतायां विष्णुः । सप्तवदरपत्रा-

णि सप्तार्कपत्राणि च शिरसि निधाय

उं वद्वज्जन्म कृतं पापं मया सप्तसू-

जम्नसू । तस्मै रोकक्ष शोकक्ष मा-

कर्री इत्य सप्तमी ॥ इतुष्टार्यं स्नाया-

दितिशेषः । रोकं ह्रिदुः । तिथि

कृत्यस्य पौर्णमास्यस्तु मासाद्वात्

माकर्री पदं मकरार्कारक चान्द्रमा-

सीयतिथिपरं । तिथिकृत्ये च कृष्ण-

दिं वृते शक्नादि मेव च । विवाहादौ

च सौरादिं मासं कृत्ये विनिर्दि-

शेदिति वृक्षपुराणात् मन्वन्तरादि

त्वेन तथा युक्तत्वात् । यथा मत्स्यपु-

राणं । यस्मान्मन्वन्तरादौ तू रथमापु-

र्दिवाकराः । माघमासस्य सप्तम्यां

तस्मात् सा रथसप्तमी ॥ अकणोदय

वेलायां तस्यां स्नानं महाफलं ।

अतएव नारसिंहे रथाथ्याया नि-

तुक्तं ॥ ॥ अर्घ्यदान परिपाटी

नागध

यथा । अर्कपट्टैः सवदरैर् दूर्वाकृत ॥
 सचन्दनैः । अष्टाङ्ग विधिना चाद्यां
 दद्यादादित्य तूष्टये ॥ अष्टाङ्ग म-
 र्च्यमापूर्य भानो नूर्द्धि निवेदयेत्
 ॥ अर्घ्य मञ्जु । जननी सर्व भूतानां
 सप्तमी सप्तसप्तिके । सप्तव्याहृति-
 के देवि नमस्ते रविमण्डले ॥ पु-
 गान् मञ्जु । सप्तसप्तिवह् प्नीत
 सप्तलोकप्रदीपना । सप्तम्यां नम-
 स्तभ्यं नमो ह्यनन्ताय वेधसे ॥
 इति तिथ्यादितङ्क ॥ * ॥ तस्यां
 सूर्य्य मूर्द्धि श्य रथयात्रा फलं यथा ।
 नाघमासस्य सप्तम्यां देवः शान्
 पूरं नराः । रथयात्रां पुद्गर्वाति
 सर्वं ह्यनु विवर्जिताः ॥ गहृन्ति त-
 पदं शान्तं सूर्य्यमण्डलं तेदकं ।
 एतन्ने कथितं देवि शान् शान्
 समुद्भवं ॥ पाप पुनश्मनाथ्यान-
 न्हापातक नाशनं । इति वराह-
 पूराणं ॥

नागधः पू पाणिम्वनकः । इति महा-
 भारतं ॥ वंशक्रमेण नहत्वेदि
 राजागु स्ततिकारी । त-पय्यायः
 । मधुकः २ वन्दी ३ स्ततिपाठकः
 ४ । इत्यनरु भरतो ॥ तस्यै-
 पन्ति रथा । ततो ह्यस्य दक्षिण-
 इत् नमस्तु स्ते तदा द्विडाः । मथ्य-

नागधा

माने च तत्रात् पृथुर्वैर्ग्यः पुता-
 पवान् ॥ तस्य वै जात नात्रस्य
 वज्रे पेतानहे शूते । सतः स-
 त्त्यां सनुपन्नः सोते इहनि
 नहामते ॥ तस्मिन्नेव मन्त्र-
 वज्रे पुज्जेत् इत्थं नागधः । पो-
 त्तो तदा मुनिवरे स्तारुत्तौ सूत-
 नागधो ॥ सुयता मेष नृपतिः
 पृथु वैर्ग्यः पुतापवान् । सूत्या
 मिति सूति रतिवृतिः अतिवृते
 कण्यते सोमो ह्यस्यामिति सूतिः
 सोमातिवृत्तं भूमि सुस्यं । सो-
 ते इहनि तस्मिन्नेवदिने । इति
 विष्णुपुराणे १ अंशे १० अध्याय
 सुटीका च ॥ * ॥ वर्णसङ्करजाति-
 विशेषः । स तं क्रत्रियायां वैश्या-
 ज्ञातः । ताट् इति थ्यातः । मग-
 धेषु तवो नागधः ऋः । इत्यनरु
 भरतो ॥ जरासङ्कराजः । यथा ।
 नागधो न च ह्युवेया भयः कर्त्त-
 वानोदयम् । इति श्रीभागवते १०
 स्कन्धः ॥ शुक्लजीरकः ॥ मगधदेशो-
 द्रुवे द्वि । इति मेदिनी ॥

नागधादेवी श्री राधिका । यथा ।
 तानास्तु नागधादेवी तप्तशमीकर
 पुता । वृन्दावनेश्वरी राधा नाम्ना
 वावृथ कारणात् ॥ इति पाद्मे-

माघ

पातालश्चेत् २ अथ्यायं श्लोकार्क-
मयः ॥

मार्गशीर्षी श्री यथिका ॥ पिप्ली ।
मेदिनीकरौ ॥ त्रुटिः ।
शुक्ररौट्टी एलाचि इति भाष्य । इति
शब्दचन्द्रिका ॥ शर्करा । इति ऊटा-
धरः ॥ भाषाविशेषः । इति हेम-
चन्द्रः ॥

माघः पूं श्रीदत्तकसूनुं शिशुपाल-
बधनहाकाव्यकर्ता । इति तदगुह-
शेषपुत्रिका ॥ स्वनामख्यात महा-
काव्यः । यथा । पञ्चैषु जाती नग-
रैषु काशी नारीषु रम्या पुरुषेषु
बिष्णुः । नदीषु गङ्गा नृपती च रामः
काव्येषु माघः कवि कालिदासः ॥
इति प्राचीनाः ॥ वैशाखादि द्वाद-
शमासान्तर्गत दशममासः । मघायु-
क्ता पौर्णमासी यत्र नासे सः । तत्र
पर्यायः । तपाः २ । इत्यमरः ॥
स च त्रिषिधः । नकरश्च रव्यग्रक्षु
क्षु पुतिपदादि दर्शास्तौ मुख्यान्दुः
१ । कृष्णपुतिपदादि पौर्णमास्य-
स्तौ गौणान्दुः २ । नकरश्च रविकः
सौरः ३ । इति मलमासतन्वीय
लिखन मरसात् ॥ तत्र जात फल-
। विद्या विनीतः स्वल्प पुषानः
सदा सदाचार यतः पुवीणः । यो-

माघ

गानुरक्तो विषयेषु शक्ते माघे
२थ मासे मघवानिवेशः ॥ इति
कोष्ठीपुदीपः ॥ * ॥ अथ माघक-
त्यं । पाप्मे । स्वर्गलोके चिरं वा-
सो येषां मनसि वर्तते । यत्र कृषि
जले तैस्तु ज्ञातव्यं नृग भाकरे ॥
मृगो मृगास्यश्च न मकरः । तत्रेष्ट
भाकरे । तत्र सकल्पः । अकणोदय-
काले जले मज्जनं कृत्वा आचम्य
उत्तरातिमुखः ३ तत्र सदित्युष्टार्य
दश असून तिल जलान्यादाय ७-
मद्य माघे नानि अमूकगच्छे अमूक
तिथावारत्रयं नकरश्च रविं यावत्
पुत्र्यहं नमूकगात्रो ह्मूक देव-
शर्मा स्वर्गलोके चिरकालं वास
कामो विष्णुप्रीतिकामो वा प्रातः
स्नानं महं करिष्ये इति सकल्प
पञ्चाव्यतिरिक्तं जलमात्रेपि स्नानं
कर्तव्यं । पुतिदिनं सकल्पं तु आ-
रत्रयं नकरश्च रविं यावत् पुत्र्यहं
मिति न कर्तव्यं किन्तु मास्यन्तरं
नकरश्च रवावित्यधिकं कर्तव्यं ।
चान्द्रं स्नानं वाक्येन वैशाखकृत्ये
हं नुसङ्ख्यं । तत्र सकल्पं कृत्वा यथो-
क्त विधिना स्नानेति कर्तव्यतां वि-
धाय ३ दुःख दारिद्र्य नाशाय श्रीवि-
ष्णोः स्तोत्राय च । प्रातः स्नानं

মাঘ

মাঘ

করোম্যদ্য মাঘে পাপ পুণাশনং ॥
 মকরহে রবৌ মাঘে গোবিন্দাচ্যুত
 মাধব । স্নানেনানেন মে দেব যথোক্ত
 ফলদো ভব ॥ ইতুষ্চার্য্য স্নায়াৎ ।
 ততো বাসুদেব হরি কৃষ্ণ শ্রীধরঞ্চ
 অরেক্ততঃ । ওঁ দিবাকর জগন্নাথ
 পুতাকর নমো হস্ত তে ॥ পরিপূর্ণ
 অকষেদং মাঘ স্নানং মহাবৃতং । চা-
 ন্দ্রস্নানে মকরাকা স্পষ্টকালে মকর-
 হে রবাবিত্যস্য ন পাঠঃ । অসম
 বেতার্থত্বাৎ । তীর্থে তু মাঘমাস
 নিমং পুণ্যং স্নাম্যহং দেবমাধব ।
 তীর্থস্যাস্য জলে নিত্যং পুসীদ ভ-
 গবন্ হরে ॥ ইতি পঠিত্বা দুঃখ দা-
 রিদ্য নাশায়েত্যাদিকং পঠিতব্যং ।
 গঙ্গাযান্ত পদ্মপুরাণে । দিনে দিনে
 সহস্র সুবর্ণানাং বিশাম্পতে । তেন
 দত্তং হি গঙ্গায়াং যো মাঘে স্নাতি
 মাধব ॥ মানব ইতি কুচিৎ পাঠঃ ॥
 একদা সঙ্কল্পে তু পুতিদিন সহস্র
 সুবর্ণদানজন্য ফল সমফল পুষ্টি-
 কামঃ শ্রীদিক্ষু পুতিকামো বা মাঘ
 মাসং যাবৎ পুত্ৰ্যহং গঙ্গায়াং পু-
 তঃ স্নান মহকরিষ্যে । ইতি বাক্যে
 বিশেষঃ । পুতিদিন সঙ্কল্পে তু সহস্র
 সুবর্ণদানজন্য ফল সমফল পুষ্টি
 কামো দিক্ষু পুতিকামো বা গঙ্গা-

য়াং পুতঃ স্নান মহ করিষ্যে ইতি
 যথোক্ত বিধিনা স্নানেতিকর্তব্যত্বাৎ
 বিধায় ওঁ মাঘমাস নিমং পু-
 স্নাম্যহং দেব মাধব । তীর্থস্যাস্য
 জলে নিত্যং পুসীদ ভগবন্ হরে ॥
 দুঃখ দারিদ্যনাশায় শ্রী বিষ্ণো স্তো-
 বণায় চ । পুতঃ স্নানং করোম্যদ্য
 মাঘে পাপ পুণাশনং ॥ মকরহে
 রবৌ মাঘে গোবিন্দাচ্যুত মাধব ।
 স্নানেনানেন মে দেব যথোক্ত ফলদো
 ভব ॥ ইতি পঠিত্বা স্নায়াৎ ততো
 বাসুদেব হরি কৃষ্ণ শ্রীধরঞ্চ অর-
 ক্ততঃ । দিবাকর জগন্নাথ পুতাকর
 নমো হস্ত তে । পরিপূর্ণ অকষেদং
 মাঘস্নানং মহাবৃতং ॥ ইতি পাঠেৎ
 ॥ ॥ ॥ স্কন্দপুরাণং । সম্প্রাপ্তে মক-
 রাদিত্যে পুণ্যে পুণ্যপুদে শূভে ।
 কর্তব্যে নিয়মঃ কচ্ছিত্তকুপী নরো-
 ভূমিঃ ॥ তত্তৎ পুণ্যকামঃ শ্রীদিক্ষু
 পুতিকামো বা ইতি বাক্যে বিশেষঃ
 ॥ ॥ ॥ পৌষ্যাঃ পৌর্ণমাস্যা উদ্ধৃৎ
 মাঘপৌর্ণমাসী পর্যন্তং নদিরা তল্য-
 ত্বান্নলকং নভোক্তব্যং ॥ ॥ ॥ পৌষ্যা
 উদ্ধৃৎ মাঘকৃষ্ণাষ্টম্যাং ছাগমাংসেন
 শাক্কং কর্তব্যং । নাংসাতাবে পাষ-
 সোপকরণেন । তদভাবে কেবলামেন
 বা শাক্কং কর্তব্যং ॥ ॥ ॥ অথ রত্নী

মাঘ

চতুর্দশী। মাঘে মাস্যসিতে পক্ষে র-
টস্যখ্যা চতুর্দশী। তস্য মূদয বে-
লাষাঃ স্নাতা নাবেক্ষতে যমঃ ॥ উ-
দয বেলাষা অকণোদয বেলাষা।
অনকাড্যাদিতে কালে মাঘে কৃষ্ণ
চতুর্দশী। সতর বেয়ান কালে তু
তস্যান স্নান মহাকল ॥ স্নাত্তা
সম্বপ্য তু যমান্ সম্বপ্যৈঃ পুমুচ্য-
তো। অত্র তিথি কৃত্যভ্রাঙ্গান্দ্রা-
দরঃ। তত্রোভবদিনে অকণোদয
সতরকালে মহর্ভান্ন চতুর্দশীলা-
তে পূর্বাদিনে স্নান যমতর্পণঞ্চ। এক
দিনমাত্র তল্লাভে তদ্দিনে। মাঘ
স্নান কালান্তরে তাদৃশ চতুর্দশী
লাভে মাঘ পাতঃস্নাযিনা তস্মৈ
দ্বয় কার্য্য। তত্র ওঁ তৎ সদ্য
মাঘে মাসি কৃষ্ণে পক্ষে রটস্য চতু-
র্দশ্যা তিথৌ অকণোদয বেলাষা
অমুক গোত্রঃ শ্রীঅমুক দেব শর্ম্মা য-
মাদর্শনকামো গজাযা স্নানমহ-
করিষ্যে ইতি সঙ্কল্য যথা বিধি স্না-
ন পুণ্ড্র চতুর্দশ যমতর্পণঞ্চ
য্যাৎ ॥ ॥ অথ শ্রীপঞ্চমী ত-
ত্রোভবদিনে পূর্বাঙ্কে পঞ্চমীলাভে
পূর্বাদিনে লক্ষ্মী সরস্বত্যাঃ পূজন-
যুগ্মাৎ। এক দিন পুণ্ড্রে তদ্দিনে।
এবং বহুর্ষ শুল্কপঞ্চমীবুতে হপি।

মাঘ

ততশ্চ ওঁ তৎ সদিত্যচার্য্য ওমদ্যে-
ত্যাদি লক্ষ্মীপীতিকামো লক্ষ্মীপূজ-
ন মহ করিষ্যে ইতি সঙ্কল্য শাল-
গুমে জলে বা পূজয়েৎ। ওঁ পাশা-
ক্ষ মালিকাস্তোত্র সৃণিতি যাম্য
সৌম্যযোঃ। পদ্মাননহা ধ্যাযেচ্চ
শ্রিয়ং ত্রৈলোক্যমাতরং ॥ গৌরবর্গা
সুকপাঞ্চ সরালঙ্কার ভূষিতা।
রৌহ্মপদ্ম ব্যগুরা বরদা দক্ষি-
ণেন তু ॥ ইত্যনেন ধ্যাভা এতৎ পা-
দ্য ওঁ লক্ষ্ম্য নমঃ। ইত্যাদিনা নৈ-
বেদ্যাভ্যেন পূজয়েৎ। ওঁ নম স্তে স-
রস্বদেবানা বরদাসি হরিপুযে। যা-
গতি স্তৎ পুপন্নানা সা মে ভ্যাঙ্ক-
দর্চনাৎ। ইত্যনেন পূজাঞ্জলি ত্রযেণ
পুণেনেৎ ॥ ॥ ওঁ তৎ সদিত্যচার্য্য
ওমদ্যেত্যাদি সরস্বতী পীতিকামঃ
সরস্বতী পূজন মহ করিষ্যে ইতি
সঙ্কল্য শালগুমে ঘটাদিহ জলে বা
পূজয়েৎ। ওঁ তব্গ সকল মিন্দো
বিভুতী শত্ৰুকান্তিঃ জচভর নমিতা-
কী সন্নিষণা সিতাবে। নিজকর ক-
নলোদ্যল্লেক্ষনী পুস্তক শ্রীঃ সকল
বিভবসিদ্ধ্যৈ পাতু বাণ্বেভা নঃ ॥
ইতি ধ্যাভা বাহু এতৎ পাদ্য ওঁ
সরস্বত্যা নমঃ। ইত্যাদিনা নৈবেদ্যা-
ভ্যেন পূজয়েৎ। ততঃ ওঁ ভদ্রকালৈ

মাঘ

নমো নিত্যং সরস্বতৈঃ নমো নমঃ ।
 বেদ বেদাঙ্ক বেদান্ত বিদ্যাস্থানেভ্য-
 এব চ স্বাহা । ইতি বৃক্ষপুরাণীয়েন
 পুস্ত্রাঞ্জলিমা ত্রিঃ পূজয়েৎ । মৎস্য-
 সূক্তে । সরস্বতী সপ্তম্যং যথা ন
 দেবো ভগবান্ বৃক্ষা লোক পিতা-
 মহঃ । স্বা পৱিত্র্যজ্য সঙ্ঘিষ্টেতথা
 ভব বরপদা ॥ বেদাঃ শাস্ত্রাণি সর্বা-
 ণিন্ত্য গীতাাদিকঞ্চ যৎ ন বিহীন-
 স্বয়া দেবি তথা মে সন্তু সিদ্ধয়ঃ ॥
 লক্ষ্মী মেঘা ধরা পুষ্টি গৌরী তুষ্টিঃ
 পুতা ধৃতিঃ । এতাভিঃ পাহি তনু-
 ভি রষ্টাভির্মা সরস্বতি ॥ ইতি মৎস্য-
 পুরাণীয়েঃ পুর্থাৎ পুণনেৎ ॥ ৬ ॥
 বন্ধুজীবঞ্চ দ্রোণঞ্চ সরস্বতৈঃ ন দাপ-
 য়েৎ । আচার্য্যে পুস্তকঞ্চ পূজয়েৎ
 । ওঁ মস্যাধারায় নমঃ । ইতি মস্যা-
 ধারং পূজয়েৎ । ওঁ লেখনৈঃ নমঃ ॥
 ইতি লেখনী পূজয়েৎ ॥ ৬ ॥ অথ
 মাঘ সপ্তমী । তত্রোভয়দিনে অক-
 ণোদয়কালে সপ্তমীলাভে পূর্বদিনে
 একদিনে তল্লাভে তদ্বিনে । অকণো-
 দয়কালে সামান্য জলে ওঁ অদ্যে-
 ত্যাদি সূর্য গৃহণ কালীন গঙ্গাস্নান
 জন্য ফল সমফল পুষ্টি কাম আয়ু-
 রারোগ্য সম্পৎ কামো বাকণোদয়
 বেলায়া স্নান মহং করিষ্যে । ইতি

মাঘ

সঙ্কল্প্য যথা বিধি ক্রান্তিকর্তব্যঃ
 তা বিধায় সপ্ত বদরপত্রাণি সপ্তা-
 র্কপত্রাণি চ শিরসি নিধায় শুভ্র-
 জ্জন্ম কৃত পাপ মযা সঙ্কপ জন্মস
 তন্মে রোকঞ্চ শোকঞ্চ মাকরী হস্ত
 সপ্তমী ॥ ইত্যুচার্য্য শ্রাব্যেৎ । ততো
 যথা কালং সপ্ত বদরী ফলার্কপত্র-
 ণাণি তিল দুর্বা কৃত চন্দন যুক্ত জ-
 লনাদাষ ওনদ্যেত্যাদি আয়ু রারো-
 গ্য সম্পৎ কামঃ শ্রী সূর্য্যায়ার্য্য মহ-
 দদে । ইতি সঙ্কল্প্য ওঁ নমো বিবস্বতে
 বৃক্ষন্ ভাস্বতে বিষ্ণুতেজসে । জগৎ
 সবিব্রে শূচয়ে সবিব্রে কর্মদাধিনে ॥
 ইত্যনন্তরং ওঁ জননী সর্বভূতানাং স-
 প্তমী সপ্তমপ্তিকে । সপ্ত ব্যাহৃতি-
 কে দেবি নমস্তে রবিন গুলে ॥ ইতি
 পাঠিত্বা ইদমর্থ্যং শ্রী সূর্য্যায়নম ইত্য-
 র্য্যং দত্ত্বা ওঁ সপ্তমপ্তিবহ পুীত সপ্ত-
 লোক পুদীপন । সপ্তম্যাং হি কন-
 স্তৃত্যং নমো হনস্তাব বেধসে । ইত্য-
 নেন পুণনেৎ । শূদ্রোণাপি স্নানে তুক্ষী
 বিধানাৎ স্নান মন্ত্রং বিনা অর্থ্য পু-
 র্ণাম মন্ত্রাঃ পাঠ্যাঃ পৌরাণিকত্বাৎ
 । গঙ্গাযাস্তু বহুশত সূর্য গৃহণকালী-
 ন গঙ্গাস্নান জন্য ফল সনফল পুষ্টি-
 কামো পঙ্গায়া স্নান মহং করিনেৎ
 ইতি বাক্যে বিশেষঃ । অত্রার্য্য দান

মাঘ

মাঘ

মহৎ একে সানাদেব মাঘ পাতঃ
 সানং তন্ত্ৰেণৈব সিধ্যতি ॥ * ॥
 অথ বিধানসপ্তমীবৃত্তং । পুথনতো
 ব্রাহ্মণান্ স্বস্তিবাচ্য শু সূর্য্যঃ সোম
 ইত্যাদি গঠিত্বা তান্নাদি পাত্রে জ-
 ল তিল জলান্যাদায শু তৎসদিত্য
 চার্ক শুন্দ্য মাঘে মাসি শুল্কপক্ষে
 সপ্তম্যাস্তিথাবারভ্য পুতিনাসীষ
 শুল্ক সপ্তম্যাং পৌষসপ্তমী যাবৎ
 আরোগ্য সম্পৎ কামো ২তীষ্ট ত-
 ত্তৎ ফলকামো বা অর্কাগাদীতর
 ভোজন বিহিত্তি বিধানেন সপ্তমী
 বৃত্তমহং করিষ্যে ইতি সঙ্কল্প্য সযম
 পারণ সহিতং তত্তন্নাসি তত্তমিষ-
 মং অর্ঘ্যাৎ । তত্র মাঘে অর্কাগু
 মাত্রং ভুঞ্জীত । ফাল্গুনে অন্তরীক্ষ
 গৃহীতং কপিলাবিড্ যবমাত্র পুমা-
 গং তদভাবে অন্যগোমষ নপীতি
 । চৈত্রে নরীচনেকং । বৈশাখে
 কিঞ্চিজ্জলং । জ্যৈষ্ঠে অপক্ব কদলী
 ফল মধ্যং কংগামাত্রং । আষাঢ়ে স্বছা-
 য দ্বিগুণ সমবে যব পুমাগং অশম্
 লং । শ্রাবণে নক্তং কালে অল্প হবি-
 ষ্যোদনং । ভাদ্রে শুল্কোপবাসঃ ১
 আধিনে গঞ্চমাঙ্কয়ামে ময়রাণ্ড
 পুমাগং হবিষ্যামং । কার্ত্তিক অর্জ
 পুস্তি মাত্রং কপিলাক্ষীরং তৎ-

ভাবে ক্ষীরান্তরং । মার্গশীর্ষে গুণ্ড-
 থো বায়শনং । পৌষে স্বল্পং ঘৃতং ।
 তদনন্তরঞ্চ । ব্রাহ্মণান্ ভক্ষয়েৎ ভ-
 ক্ত্যা শুড ক্ষীর নিরামিষেঃ । দিপুয
 দক্ষিণা দেয়া বিভবস্যানুকপতঃ ॥
 অষ্টম্যাং পারণ অর্ঘ্যাৎ কটুম্ন রহি-
 তেন চ । মুদ্র মাঘ তিলাদীনি ঘৃত-
 ষ্ঠৈব বিবর্জয়েৎ ॥ একমিহং শুভ্য
 মুক্ত মর্ক তন্ত্রানুসারতঃ । চান্দ্রনা-
 স বিশেষোল্লেখবৎ অন্তাদি বৃত-
 বৎ মলমাসেতরে তত্ত্ব কৰ্ত্তব্যং ॥
 * ॥ অথারোগ্যসপ্তমী । তত্র পূর্ব-
 বৎ সপ্তম্যাস্তিথাবারভ্য ঐহিকা-
 রোগ্য যন ধান্য পারলৌকিক শূত
 স্থান পুষ্টি কামঃ সষৎ সরং যাবৎ
 আরোগ্যসপ্তমী বৃত্ত মহং করিষ্যে
 ইতি সঙ্কল্প্য পুতিনাস শুল্কসপ্তম্যাং
 শালগুমে ঘটাদিহুজলে বা পূজ-
 য়েৎ । রক্তাশুভাসন নিতি ধ্যাভ্বা
 এতৎ পাদ্যং শু সূর্য্যায় নন ইত্যাদি-
 ভিঃ সপ্তম্য আদিত্য ভাস্কর রবে
 তানো সূর্য্য দিবাকর । পৃভাকর ন-
 মস্তে ২স্ত রোগাদন্নান্ পুমোচয ॥
 ইতি ত্রিঃ পূজয়েৎ । এবং সযৎ সরে
 পূর্णे দক্ষিণাং দদ্যাৎ । ব্রাহ্মণাংশ্চ
 ভোজয়েৎ । বিশেষ নাসানুদ্দেশা-
 দনাবাস্য বৃত্ত বৎ মলমাসেপি ক-

नाघ

ना

उच्यते ॥ ३३ ॥ अथ तीर्थाष्टमी । अष्ट-
 म्यां वाक्पणः पितृ तर्पणं कृत्वा उ-
 त्थैववायुपदं गोत्राय साङ्गतिं पु-
 रानं च । अपुत्राय ददाम्येतत् स-
 लिलं तीर्थावर्षणे ॥ इति पितृवत्-
 तीर्था तर्पणम् । ततः कृताञ्जलिः ।
 तीर्थाः शाश्वतवो वीरः सत्यवादी
 जितेन्द्रियः । आति रञ्जि रवाप्नोतु
 पुत्रपौत्रोचिता क्रिया ॥ इत्यनेन
 पार्थिवम् । कृत्रियादिभिः पितृ-
 तर्पणं पूर्वं एतत् कर्तव्यं ॥ ३३ ॥
 तैम्यं त्रैलोक्यं नृपोष्य द्वाद-
 श्यां तिलोद्धर्तनं नावश्यकं कर्तव्यं
 । स्नानं तर्पणं महादानं भोजनादि-
 यथालाभं उच्यते ॥ ३३ ॥ माघपौर्ण-
 मास्यां युगाद्यात्वेन पार्वणं विधिना
 शुद्धं कर्तव्यं । अनसुफलं कामनया
 स्नानं दानं कर्तव्यं । तस्यां दानं पु-
 माणस्तु तिथितत्त्वे ह्यनुसन्धेयं । इति
 कृत्यतत्त्वं ॥ ३३ ॥ अथ माघस्नान-
 फलं । वृत्तं दार्ढ्यं सुपोतिश्च न तथा
 प्रीयते हरिः । माघं मज्जनं मात्रेण
 यथा प्रीणाति केशवः ॥ न समं वि-
 द्यते किञ्चित् तेजः सौर्येण तेज-
 सा । तद्वत् स्नानेन माघस्य न समाः
 क्रतुजाः क्रियाः ॥ प्रीतये वासुदेव-
 स्य सर्वपापाधिमुक्तये । माघस्नानं

पुत्रव्रीतं वर्गलाभाय मानवः ॥ किं-
 रञ्जितेन देहेन संपुष्टेन वलीयसां ।
 अधुर्वेणशुहेयेन माघस्नानं विना
 भवेत् ॥ मकरश्चेन्नरवो यो हि न
 स्नात्यनुदिते नरवो । कथं सापैः
 पुमूच्येत कथं न त्रिदिवं बुद्धेत् ॥
 ब्रह्महा हेमहारी च सरापेण शुक्-
 तम्लगः । नाघस्नायी विपापः स्या-
 त्त्वे ससर्गा च पक्षमः ॥ उपपा-
 तकानि सर्वाणि पातकानि महाशुचि च
 । भयभीतवन्ति सर्वाणि माघस्नायिनि
 मानवे ॥ पावका इव दीप्यन्ते माघ-
 स्नाता नरोत्तमाः । विमुक्ताः सर्वपा-
 पेभ्यो मेषेभ्य इव चन्द्रमाः ॥
 आर्द्रं शुद्धं लघुं सुलं वाङ्मनः कर्म-
 तिः कृतं । माघस्नानं दहेत् सर्व-
 पावकः समिधो यथा ॥ पुनादिकञ्च
 यत् पापं ज्ञानाज्ज्ञानं कृतञ्च यत्
 । स्नानं मात्रेण तन्मशेत् मकरश्चे-
 दिवाकरे ॥ निष्ठापा त्रिदिवं याति
 पापिष्ठा याति शुद्धतां । सन्देहो
 ह्यत्र न कर्तव्यो माघस्नाने नराधिप ॥
 सर्वे ह्यधिकारिणो ह्यत्र विष्णुभक्तौ
 यथा नृप । सर्वेषां स्वर्गदो माघः
 सर्वेषां पापनाशनः ॥ एतदेव
 परो नन्दो ह्येतदेव परं तपः ।
 प्रायश्चित्तं परैकेव नाघस्नानं ननु

सुमं ॥ नृणां जन्मास्तृताभ्यानां
 माघस्यान मंति भवेत् । अध्यात्र
 ज्ञान कौशल्यं जन्माभ्यानां तथा
 नृप ॥ सार कर्ममालेप पुत्राल
 न-विशारदं । पावनं पावनानां
 माघस्यानं परमं ॥ सुता माघे च
 ये रूक्मं सर्वकाम फलपुदे । ते
 च सुष्ठुते लोकां चन्द्रु सूर्य
 गुहोपमानं ॥ इति श्रीपद्मपुराणे
 उक्तरथे ४ अध्यायः ॥

माघवती स्त्री पूर्वदिक् । इति राज
 निर्घटः ॥

माघवनं स्त्री इन्द्रसमृद्धिवस्तु । मघवत
 इदं नित्यर्थे क पुत्र्येन निर्गमं
 इति मूकबोधव्याकरणं ॥

माघी स्त्री मघायुक्तापौर्णमासी ।
 यथा । पुष्ययुक्तापौर्णमासी पौषी
 मासे तु यत्र सा । नाशु स पौषो
 माघाद्यैश्च मेकादशापरे ॥
 इत्यमरः ॥ माघीपुर्णिमा । यथा ।
 अयोध्याकाण्डे भरत शपथे ।
 आषाढी कार्तिकी माघी तिथयः
 पुण्यं सन्तुवाः । अपुदानवतो वास्तु
 वस्यार्षेयानुमतो गतः ॥ विष्णु
 षोडशे । पौर्णमासी तथा माघी
 आवी च नरोत्तम । पौष्टपद
 नतीतायां तथा कृष्ण त्रयोदशी

॥ एतांस्तु शुद्धकालान् वै नित्या-
 नाह पुत्रापतिः ॥ सा च कलियुगा-
 द्या । यथा । अथ तद्गुणे कृष्णे
 त्रयोदश्यास्तु द्वापरं । माघे च
 पौर्णमास्यां वै शौरं कलियुगं
 मृतं ॥ अस्य कर्मणां हस्त फलं
 यथा । मासे । शतं मित्तु क्रमे
 पुण्यं सहस्रं दिनक्रमे । विषुवे
 शतमाहसु मा का मा वैष्णवस्तकं ॥
 आ का मा वैष्णु आषाढी कार्तिकी
 माघी वैशाखीषु । इति तिथ्यादि-
 त्तं ॥ माघ्यां मघा मघाभावे
 सिंहे शुक्रावकाल पुतिपुसवो
 यथा । शतातपः । माघ्यां यदि
 मघा नास्ति सिंहे शुक्र रकारणं ॥
 राजमार्तुं दक्षः । शूरो हरिश्चे
 न विवाहं नाहं हारीत गर्ग पुमूथा
 मूनीन्द्राः । यदा न माघी मघसंयु-
 ता स्यात्तदा च कन्यादहनं वदन्ति
 ॥ इत्थं माघ्यां मघायोगाभावे-
 पि शुतिवेधादि मघाश्रेणि शूरो
 भवति विवाहस्तु शूरो मघा परि-
 त्यागादेव । इति मलमासतत्त्वं ॥

माघोनी स्त्री पूर्वदिक् । इति राज-
 ष्यां स्त्री जन्मपुत्रं । इत्यमरः ॥
 माहल्यं स्त्री मङ्गलायहितं । यथा ।

नाञ्जिष्ठ

नाठर

राजनाञ्जिष्ठः । माङ्गलेषु विवाहेषु
कन्यासंवरणेषु च । दशनामाः पु-
शस्येते चैत्र पौष विवर्जिताः ॥
इत्युद्वाहतङ्गः ॥ अपिच । तीमण-
राक्रमे । अधिनासे दिनपाते
धनुषि वरौ भानुलङ्घिते नासि ।
चक्रिणि सुष्ठे अर्घ्याम माङ्गल्यं वि-
वाहकः ॥ इति नलनासतङ्गः ॥

माङ्गल्यार्हा स्त्री त्रायनागलता । इति
राजनिघण्टः ॥

नाचः पूं पश्याः । इति शब्दरत्नावली
माङ्गलः पूं ग्रहः ॥ योगः ॥ वर्द्धी ॥

चौरः । इति शब्दरत्नावली ॥ ने-
दिन्यां ग्रहस्थाने गुह इति पाठः ॥

नाचिका स्त्री मङ्गिका । इति त्रिकाण्ड-
शेषः ॥ अथष्टा । इति राजनिघण्टः

नाचिरं व्य शीघ्रं । यथा । अथावुवी-
त्तदा मत्स्यस्तान्धीन् पुहसन् शनैः
। अस्मिन् हिमवतः शूङ्ख नावं वधी-
त नाचिरं ॥ इति वनपर्वणि ना-
स्येपाथ्यान् ॥

नाचीपत्रं स्त्री सूरपर्णः । इति राज-
निघण्टः ॥

माङ्गलः पूं चासपङ्की । यथा । माङ्ग-
लं चासकः अर्बुो विहारो विन्दु-
रेथकः । इति शब्दचन्द्रिका ॥

नाञ्जिष्ठः स्त्री लोहितवर्णः । उद्धतित्रि

। इति हेमचन्द्रः ॥

नाटामुकः पूं वृक्षात्तदः । यथा ।
वृक्षकी कर्कटौर्वाकः सेटु नाटानु-
कौ समौ । इति भूरिपुयोगः ॥

नाठरः पूं सूर्यपार्श्वपरिवर्तिव-
शेषः । यथा । नाठरः पिङ्गलो
दण्डश्चांशोः पारिपार्श्विकाः ।

इत्यमरः ॥ नठति निवसति सूर्य-
समीपे नाठरः नठ वाम नद्धयोः
नाप्तीति अरण् नठरस्यापत्यं ना-

ठर इति स्वामी । पिङ्गलवर्णत्वात्
पिङ्गलः । दण्डकारिद्वादण्डः । इति
स्वामी । परितः पार्श्वे वर्तन्ते पा-

रिपार्श्विकाः न्नेकादिति किरः ।
सूर्यः कारुणिकत्वाद्देत्यानां वरु-
दान्यतीति धिया इन्द्रादयोः ष्टाद-

शनामात्तरेण प्रहृष्टा अन्य पार्श्वेषु
स्थिताः । अत्र प्राधान्यात्प्रयो अ-
भिहिताः । अत्र नाठराना यनः ।

पिङ्गलानां वह्निः । दण्डानां
शक्रः । तथाचागनः । तत्र शक्रो
वामपार्श्वे दण्डार्थे दण्डनायकः ।

वह्निस्त दक्षिणे पार्श्वे पिङ्गलो
नामत्तश्च सः ॥ यमोपि दक्षिणे-
पार्श्वे थ्यातो नाठर संज्ञकः ।

एव गगरे हरं गुहादयः अन्नाय-
पङ्ग्यादि संज्ञकाः पर्वद्वारादिव

माटि

नागव्य

हितीः । इति तटीकायां भरतः

॥ ६३५ व्यासः । इति मेदिनी ॥

विपुः इति शुकः ।

इति सिद्धांतकौमुद्यामुणादिवृत्तिः

माडः पूं वृक्षविशेषः । माडवैवो

इति कौकणे पुंसिङ्गः । तत्र पर्यायः

यः । माडाक्रमः २ दीर्घः ३ ध्रुववृक्षः

वितानकः ५ मद्यक्रमः ७ । अस्य

शुभाः । माहकारिद्रुः । शुभहरद्रुः

। श्लेषकारकद्रुः । इति राज

निर्घण्टः ॥

माडवः पूं वर्णसङ्करजातिविशेषः ।

यथा-लेटं स्त्रीवरकन्यायां जनना-

नास यश्रानामाल्लं मल्लं माडवृक्ष

तडं कोलकं कन्दरं ॥ इति बुद्ध

वैवर्ते बुद्धखण्डे १० अध्यायः ॥

पुस्तकान्तरे माडवस्थाने मातर इ-

ति पाठः । कन्दरं स्थाने कलन्दर

इति पाठः ॥

माडुकः पूं माडुकिकः । मडुवादकः

। इति सिद्धांतकौमुदी ॥

माटिः स्त्री दैशभेदः ॥ पञ्चशिरा ।

इति रत्नकोषः ॥ दशभेदः । इति

कविः । इत्यमरटीकायां भरतः ॥

॥ पञ्चतन्त्रं ॥ दैन्यपुकाशनं ।

इति मेदिनी शरद्वारवेलो ॥ मा-

टिदैन्यं पञ्चशिरायां मूढं सुन्दिते

जाडे । इति हेमचन्द्रः ॥

माटी स्त्री दशशिरा । इति शरद्वार-
वली ॥

नागकः स्त्री कन्दविशेषः । नागकचू

इति भाषा । अस्य शुभाः । श्वदुद्रु

। शीतद्रु । शुकद्रु । शोथहरद्रु ।

कर्तुद्रुः । इति राजवल्लभः ॥

नागकः पूं स्वनामध्यातवृक्षः । नाग-

कचूगाह इति भाषा । तत्र पर्यायः

। इलपद्मः २ । इति रत्नमाला ॥

नागः ३ । बृहद्दः ४ । छत्रपत्रः ५ ।

इति केचिद् ॥

नागवः पूं मनुष्यः ॥ बालकः । इति

शरद्वारवली ॥ षोडशशक्तिहारः

। इति हेमचन्द्रः ॥

नागवकः पूं बालकः । स च षोडश

वर्षपर्यन्तं पुष्पमवयवः ॥ हारभे-

दः । स तु विंशति यष्टिकः । विश-

नरहार इति भाषा । इत्यमर उ-

रतो ॥ अपुत्रवः । इति मेदिनी ॥

वटुः । इति हेमचन्द्रः ॥

नागवीनं त्रि नागवसम्बन्धि । नागवसे-

द नित्यर्थे पीन पुत्र्येन निम्नम् ॥

नागव्यं स्त्री शिशुसमूहः । इत्यमरः ॥

नागवानां समूहो नागव्यं विकार

संघेति क्यः । नागवो बालः मूर्ख-

न्य मध्यः दशमध्य इत्येके । इति

तटीकायां भवतः ॥

नागिका स्त्री अष्टपलपरिमाणं ।

इति शब्दमाला ॥

नागिक्यं स्त्री रत्नविशेषः । नागिकं

इति भाषा । तत्पर्यायः । शोणं

रत्नं २ रत्नराट् ३ रविरत्नकं ४ श

हारी ५ रत्ननागिक्यं ७ तर्कणं ९

रत्ननामकं ८ रागयुक् ९ पद्मरागः

१० रत्नं ११ शोणोपलः १२ सौ

गक्षिकं १३ लोहितकं १४ अकवि

न्दं १५ । अन्यं गुणाः । मधुरत्वं ।

सिक्कत्वं । वृत्तपित्तनाशित्वं । रत्न

प्रयोगे पुधानत्वं । प्रसंसायन

कारित्वं ॥ तस्य लक्षणं यथा ।

निष्कं शुक्लात्प्रयुतं दीप्तं बृहत्समा

द्वं सरसदक्षं । इति ज्ञात्यनागि

क्यं क्लृप्तं धारणात् अकृते ॥ * ॥

तस्य दोषो यथा । द्विहाय मनुपि

हितं कर्कशं शार्करिलं भिन्नं धू

नुक्तं । विक्रपं राग विमलं लवनागि

क्यं न धारयेद्दीमान् ॥ * ॥ तस्य

चतुर्विधा ज्ञाति यथा । तदुक्तं यदि

पद्मराग मथ तत् पीताति रक्तं

द्विधा ज्ञानीयात् अकविन्दकं यदकणं

स्योदेषु सौगक्षिकं । तमीलं यदि

नील गक्षिकं मिति ज्ञेयं चतुर्धा वृथै

नागिक्यं कथं वर्णने र्ग्यविकलं

रागेण जातं कण्डः ॥ इति राजनि

घण्टः ॥ * ॥ नतास्तरे कृत्यं दोषा

यथा । अकिक्यं मन्मथात्ता अष्टौ

दोषा मनीश्वरैः । द्विहायं द्विकप

कं सन्नेदः कर्करत्नं ॥ अशोभनं

कोकिलकं जलं धनुभिधकं वै ।

शुभा शब्दं आख्याता शुभं षो

डश कीर्तिताः ॥ छायास्तं गृह्येत्

एव तास्तं पद्मरागं शब्दे दृष्टव्या

छायां द्वितयं सद्यक्कादिहायं वक्रना

शनं । द्विकपं द्विपदं तेन नागिक्ये

न पराभवः ॥ सन्नेदो भिन्नं नित्यं

क्तं शब्दघातं विधायकं । कर्करं क

कं यत्कं पक्षुं वक्रं वनाशकं ॥ दू

क्खेनेव समालिप्तं मयनीपुटं गृह्यते

। अशोभनं सन्दिष्टं नागिक्यं बह

दुःखकं ॥ मधुविन्दुं सगहायं को

किलं परिकीर्तितं । आयं लक्ष्मी

यशो हस्ति सद्यो तत्र धारयेत् ॥

रागं ह्रीनं जलं प्रोक्तं धनधान्या

पवादकं । धनुं धनं सन्नाकारं वै

दुयतं तत्र नावहेत् ॥ तथा । शोभा

द्वितयवस्तो ये नगः कृति कारकाः

। उभयत्र पदं येषां तेन च स्यात्

पराभवः ॥ भिन्नेन गृह्ये मृत्युः स्यात्

कर्करं जलं नाशकं । दुक्खेनेव सन्ना

लिप्तः पुटके वस्तु सन्नेदो ॥ दुःख

মাণিক্য

ক...মাথ্যতো ন নূপৈ রক্ষণীষ
কঃ। নধ্বিন্দ সমা শোভা কোকি
লনিং পুকাশিত্বা ॥ তস্যাক্ত বহু
ভেদাঃ স্য ন তে ধার্য্যাঃ কদাচন
ক ॥ অথ গুণাঃ। গুরুত্বং স্নিগ্ধতা
চৈব বৈমল্য মতিরক্ততা। তথাচ।
বর্ণাধিক গুরুত্বং স্নিগ্ধতা চ তথা

। কুষ্টিমাত্রা মহত্তা চ মণীনা
কর্ণসংগুহ ॥ কনং। যেক কর্মা শি দু
মযোপদিষ্টাঃ পুভা বিমুক্তাঃ পকুবা
বিবর্ণাঃ। নতে পুশস্তা মণ্যে ভবন্তি
সমাসতো জাতি গুণৈঃ সমস্তৈঃ ॥

দৌষ্যপ্রসুপ্ত মণি মপুবোধাদিত
র্ভি যঃ কশ্চন কঞ্চিদেকং চ
দুঃখানং বন্ধু বিত্ত নাশাদিযৌ দৌষ
গণা ভজন্তে ॥ সপত্র মথ্যে হপি ক
তাধিবাস পুমাৎ বৃত্তাবপি বর্ত
মানং। ন পদ্মরাগস্য মহাগুণস্য
ভর্তার মাপৎ সমূপৈতি কাচিৎ।
দৌষ্যপসর্গ পুভবাস্চযেতেনোপ
দুবাস্ত সমুভিদুবন্তি। গুণৈঃ সমুখ্যৈঃ
সকলে কপেভ্য যঃ পদ্মরাগং পুয
তো বিভর্তি ॥ বাত্রীক করসম্পর্শাৎ

তাং বমেৎ। রঞ্জয়ে
দাশময়্যাপি সমহাগুণ উচ্যতে ॥ দ
শে শতগুণে ক্রিপ্তো রঞ্জয়েন্মঃ সমস্ত
তঃ বনেছিতা লোহিতাম্বা পদ্মরা

মাণিক্য

গঃ স উত্তমঃ ॥ অক্ষকারে মহাধোরে
যো ন্যস্তঃ সন মহামণিঃ। পুকাশয
তি সূর্য্যভঃ স শ্রেষ্ঠঃ পদ্মরাগকঃ ॥
পদ্মকোষে তু যো ন্যস্তো বিকাশযতি
স্তৎ ক্রণাৎ। পদ্মরাগ বয়ো ছেব
দেবানাংপি দলভঃ ॥ সর্বরিষ্ট পু
শমনাঃ সর্বসম্পত্তি দায়কাঃ। চত্বা
রস্ত মযোদ্দিষ্টা গুণিনশ্চ যথোত্তরং ॥
যো মণি দৃশ্যতে দুর্ভাজ্জলদগ্নি সমহ
বিঃ। বংশ কাণ্ডিঃ স বিজ্ঞেয়ঃ সর্ব স
ম্পত্তিদায়কঃ ॥ পঞ্চ সপ্ত নুব বিংশতি

সহস্ৰৈপি সকলঃ খল বাত্র ।
বর্জযেদমতি বা করজাল উত্তরোত্ত
র মহাগুণিনস্তে ॥ নীলীরসং দুধরসং
জলং বাযে রঞ্জয়ন্তি দ্বিশত পুমাণং।
তেতে যথা পূর্ব মতি পুশস্তাঃ সৌভা
গ্য সম্পত্তি বিধানদায়কাঃ ॥ গুঞ্জা
কল পুনাগস্ত দশ সপ্ত ত্রি গুঞ্জকান্।
পদ্মরাগ স্তলযতি যথা পূর্ব মহা
গুণঃ ॥ ক্রোষ্টকোল ফলাকারো দ্বাদ
শাষ্টাক্তি গুঞ্জকান্। পদ্মরাগ স্তলয
তি যথা পূর্ব মহাগুণঃ ॥ বদরী ফল
তুল্যে যঃ স্বর দিগ্বসু মাসকঃ। তথা
ধাত্রীফল ত্রিশৎ বিশতিষ্টমাস
কঃ। তথা ক ফল তুল্যে যো বহুপক্ষৈ
ক মাসকঃ। তাহুল ফলমানো য চত
ত্রি দ্বিক তোলাকঃ ॥ বিষ্মীফল সমা

মাণিক্য

কারো বসু ষড়ংশ ভোলকঃ । অতঃ
 পরং পুমাণেন মানেন চ ন লভ্যতে
 ॥ যদি লভ্যেত পুণ্যেন তদা সিদ্ধি
 নবাশু ঘাৎ । কেচিচ্চার তরাঃ সন্নি
 জাত্যানাং পুতিকপকাঃ ॥ বিজাত
 যঃ পুযত্বেন সিদ্ধা স্তা মূল্যমাহরেৎ
 । কাঙ্ক্ষলকাঃ সিংহল দেশোথ মুক্ত
 নালীষাঃ । শ্রীপর্ণিকাশ্চ সদৃশা
 বিজাতীয়ঃ পদ্মরাগাণাং ॥ ভূষোপ
 লদ্ধাদলনাভিধানং মণিঃ স্বভাবা
 দপি তুষ্কপঃ । কাঙ্ক্ষান্তথা সিংহল
 দেশ জায়ে মুক্তাভিধানং নভসঃ স্ব
 ভাবাৎ । শ্রীপর্ণকং দীপ্তি নিরাকৃ
 তিভ্রাহিজাতি লিঙ্কাম্ব ভেদ এষঃ
 ॥ ৯ ॥ তথাচ । স্নেহ পুদেহো মৃদুতা
 লঘুত্বং বিজাতি লিঙ্কং খল সাবজন্যং
 । যঃ শ্যামিকাং পুষ্যতি পদ্মরাগো
 যো বা ভূষাণামিব চূর্ণ মধ্যঃ ॥ স্নেহ
 পুদিঙ্কো নচ যো বিভাতি যো বা পু
 ম্ভ্যঃ পুজহাতি দীপ্তিঃ । আক্রান্ত
 মুক্তা চ তথাকুলিভ্যাং যঃ কালিকা
 পার্শ্বগতাং বিভর্তি ॥ সপ্তাপ্যতা
 ক্ষেত্র্যপি পথং স্ববস্ত্রং বিভর্তি যঃ স
 র্ব গুণানতীব । তল্য পুমাণস্য চ ত
 ল্যজাতে যো বা শুকত্বেন ভবেন্ন ত
 ল্যঃ ॥ পুাপ্যপি নানাকর দেশজা
 তং জ্ঞাত্বা বৃথো জাতি গুণেন ল

মাণিক্য

ক্ষেৎ । অপুণশ্যতি সন্মোজ্জনি
 লাযাং পরিঘর্ষযেৎ । ঘৃষ্টস্য দোষা
 শোভম্বন পরিমাণং ন মুঞ্চয়িত্তা
 স জ্জেষঃ শূদ্ধজাতিস্ত জ্জেষা শচান্য
 বিজাতযঃ । স্বজাতকং সন্মুখেণ বি
 লিখেদ্বা পরস্পরং ॥ বজ্রং বা জক
 বিন্দং বা বিমুচ্যান্যেয়ান্যকেনচেৎ ॥
 ন শক্যং লেখনং কল্পং পদ্মরাগেশু
 নীলযোঃ । গুণোপপমেন সহাবব্ধে
 মপিস্তুজাত্যে বিগুণেন জাত্যঃ । সুখ
 ন জর্যাদপি কৌস্তভেন বিদ্বান বি
 জাতিং ন ভূষাদ্বধ স্তং ॥ চণ্ডাল এ
 কোপি তথা ভিজাতান্ সন্মেষ্ত দূরা
 ন্শক্তি যজ্ঞাৎ । তথা নগীন্ ভূরি
 গুণোপপমান শক্তো হ্তিবিদ্যাবধি
 তুং বিজাতঃ ॥ ৯ ॥ অথ মূল্যং । বা
 লাকার্ত্তিমুখং কৃৎসা দর্পণে ধারষে
 মণিঃ । তত্র কাণ্ডি বিভাগেন ছায়া
 ভাগং বিনির্দ্দেশেৎ ॥ বজ্রস্য যন্ত গু
 ল সূত্র্যযোক্তং মূল্যং সমম্মাপিত
 গৌরবস্য । তৎ পদ্মরাগস্য গুণা
 বিতস্য স্যাম্মাৎকাথ্যা তুলিতস্য
 মূল্যং ॥ যন্মূল্যং পদ্মরাগস্য সগুণ
 স্য পুর্কীর্তিতং । তাবন্মূল্যং তৎ
 শূদ্ধে জকবিন্দে বিধীয়তে ॥ সগুণে
 জকবিন্দে চ যাবন্মূল্যং পুর্কীর্তিতং ।
 তাবন্মূল্যং চতুর্থাংশ হীনং স্যাদ্ধৈ

मागिक्य

मातङ्ग

कर्मक ॥ यावन्नल्यं समाध्यातः
 कः। नवा ८ सरिभिः। तावन्नल्यं
 लथांशं हािक शदह्रानि ॥ ग
 ग्रामः पणं वस्तु धत्ते लाकारि
 पुतः। कार्यापण सहस्राणि त्रिंशत्
 ल्यं लतेत सः ॥ इन्द्रगोपक स
 काशः कर्षकः धतो मणिः। द्वाविंश
 त्रिं सहस्राणि तस्य मल्यं विनिद्धि
 ॥ अकोनो नयते वस्तु यवा
 असून समितः। कार्यापण सहस्राणि
 तस्य मल्यं चतुर्दश ॥ वाणादित्य
 द्युति निभः कर्षं वस्तु पुतल्यते।
 कार्यापण शतानास्तु मल्यं सन्धिः
 पुकीरिभित् ॥ वस्तु द्याडिन पुत्रतः
 कवाक्षेन तु समितः। कार्यापण
 शतानास्तु विंशति मल्यं नादिशेत्
 ॥ चत्वारो मायका वस्तु रत्नेषु पल
 दम पुतः। मल्यं तस्य विधातव्यं
 सरिभिः शतपक्षकं ॥ द्विमायको
 यस्तु श्रुणैः सैरैरेव समितः। तस्य
 मल्यं विधातव्यं द्विशतं तत्रुवेदि
 तिः ॥ मायकैकमितो वस्तु पद्मरा
 गो गुणवितः। श्रुतिक समितः वा
 च्यं मल्यं रत्न विहङ्गैः ॥ अतो
 नूनं पुमाणास्तु पद्मरागा गुणोत्तराः
 ॥ द्विगुण मल्येन मल्यं तेषां
 पुकन्नयेत् ॥ कार्यापणः समाध्यातः

पुराण षड् समितः। अन्ये असूत्र
 पानीय मञ्जिष्ठोदक समिताः ॥ का
 बाया इति विख्याताः सुटिक पुत्र
 वाश्रतोतेषां दोषो गुणो वापि
 पद्मराग वदादिशेत् ॥ मल्यं मन्त्र
 विज्ञेयं धारणे हनुकलं तथा। वृक्ष
 क्रत्रिष वैश्याभ्यां शतर्थाये पुकी
 र्जिताः ॥ चतुर्विधैर्नृपतिभिर्धा
 र्याः सम्पत्ति हेतवो अतो हन्य
 था धतः अर्थादोगशोक तय क
 यं ॥ इति युक्तिकलाः ॥
 मागिक्या स्त्री श्रेयशी। त्रिं पर्यायः।
 नवनी १ सुहृमोषिका ३ गृहपो
 लिका ४ तित्तिका ५ पल्ली ६ अड्य
 मस्यः ७ गृहोलिका ८। इति
 हेमचन्द्रः ॥
 मागिवस्त्रं स्त्री सैकवज्रवणं। इत्यं
 नरटीकायां स्वामी ॥
 मागिनहं स्त्री सिकुज्रवणं। इत्यं
 नरः ॥
 मातङ्गः पूं इन्दी। इत्यमरः ॥ अ
 थंथवृक्षः ॥ किरातजातिविशेषः।
 इति तटीकन्यां नपुंशेषः ॥ अ
 पचः। इति मेदिनी ॥ अरुद्रपास
 कविशेषः। इति हेमचन्द्रः ॥
 मातङ्गमकरः पूं नहानस्यभेदः।
 इति राजनिर्घटः ॥

मातङ्गी

मातलि

मातङ्गी स्त्री दशनहाविद्यास्तुर्गत-
 नवनविद्या । अथ मातङ्गीनन्दः ।
 वानकेश्वरतन्त्रे । अथ वक्ष्ये म-
 हादेवीं मातङ्गीं सर्वसिद्धिदां ।
 अस्योपासनमात्रेण वाक् सिद्धि-
 लभते ध्रुवः ॥ पुणवक्ष्ये ततो मा-
 यां कामबीजं कर्तव्यं । मातङ्गी
 डेयुता चाञ्च वहिजाया वधि मनुः
 ॥ ऋषिः स्याद्वक्रिणा मूर्ति विराट्
 हृन्मः पुतीर्षितः । मातङ्गी देवता
 देवी सर्वसिद्धि पुदायिनी ॥ अह-
 न्यास कुर्यात्सो ऋष्यामञ्जी स्या-
 हितः । षड्दीर्घं भाजावीजं पुण
 वादेन कल्पयेत् ॥ षट्कोणाष्टदल-
 पद्मं लिखेत्सं मनोरमं । तत्र
 पूजा पुरुषव्या जवापुष्पेण मञ्जुवि-
 ॥ अष्टशुक्ली श्चाष्टदले पञ्जयेत्सु
 समाहितः । रतिः प्रीति मनो भवा
 क्रिया शुद्धा च शक्तयः ॥ अनङ्ग ह
 सुमानङ्ग मरुता मरुनालना । इत्यष्ट
 शक्तीः संपूज्य उपहार समन्वितः
 ॥ ततो देवीं परां ध्यायेत् सा-
 धकः हिर नानमः । श्यामाङ्गी श-
 शिलेश्वरा त्रिनयना रश्मिहासन
 हितः ॥ वेदे वाहदौ रसि खे-
 टक पाशाङ्गुधरा । एव ध्यात्वा
 महादेवीं गङ्ग पुत्रे मनोरमैः

॥ नैवेद्यं नहादेवैवैर्गर्जनि-
 शर्करान्वितं । पुरश्चरणे देवा
 षड्महसं ननु ज्ञानं ॥ तद-
 नं हनेदाज्ञैः शकरा मधुभिः स-
 ह । वृक्षवृक्षोर्ध्वैः काष्ठैः साध-
 कः शक्तिभिः सह ॥ एव पुरश्चि-
 यां कर्त्वा पुयोग विधिनाचरेत् ।
 चतुर्लथे श्शाने वा कवामण्डे च
 नाञ्जिकः ॥ नत्स्यं नत्सं पाद-
 म्बुधं दद्यात्कृष्णं गुग्गुलुं । रात्रि
 योगेन कर्त्तव्यं सरा पुणश्च साध-
 कः ॥ एव पुयोग मात्रेण कविता
 जायते ध्रुवः । अग्निस्तुम्बुः कलस्तुम्बुः
 कर्त्तव्यः कारयेत् ध्रुवः ॥ नञ्जी
 जयति शत्रुं च तार्क्ये भोगि
 हलं यथा । शास्त्रे वादे कविदे च
 बृहस्पति रिवापराः ॥ अनेनैव
 विधानेन मातङ्गी सिद्धिरायिनी ।
 ननु तद्गृहं मागत्य ज्वेरे दीय-
 ते बुध ॥ विना नत्स्यं विना मा-
 नैर्न नाचरेत् परदेवैः ॥ इति
 तन्त्रसारः ॥
 मातरपितरो पुं ता तजनयित्तो ।
 शिनत्यद्विवचनास्तो । इत्येवम् ॥
 मातरिषा पुं वायुः । इत्यनरः ॥
 मातलिः पुं इन्द्रमारुतिः । इत्य-

माता

माता

कः। नधा। नायां। नातीति। डतः।
 मा। इति। भावा।
 तं पर्यायः। जनयित्री २ पुंसु ३
 जननी ४। इत्यमरः॥ सवित्री ५
 जनिः ६ जनी ७ जनित्री ८ अक्का ९
 अय १० अयिका ११ अयालिका १२
 ति। मद्रस्तावली॥ मातृका १०।
 इति। वीथरः॥ #॥ षोडश पु
 कारा मातरो यथा। सुनदात्री ग
 त्तुमात्री भृङ्गात्री शुक्रपिया। अ
 तीष्टदेवपत्नी ८ पितुः पत्नी ८ क
 न्या ॥ सगर्भजा या भगिनी पुत्र
 पत्नी पित्रश्चसुः। मातृमातृ पि
 तृमाता सोदरस्य पिता तथा॥
 मातुः पितृश्च भगिनी मातृमानी
 सुथैव च। जनानां वेदविहिता
 मातरः षोडश अताः॥ इति
 ब्रह्मवैवर्ते गणपतिखण्डे कार्तिके
 य संवादे १५ अध्यायः॥ #॥ त
 न्या पौरुषं यथा। जनको जन्म
 नदां पाक्याह पितामृतः। गरी
 यान् जन्मदातश्च सोऽहमदाता पि
 ता मने॥ विरामान्तरा देहो
 नित्यः पितृ कर्तवः। तयोः शत
 कृणु माता पूज्या मान्या च बन्दिता
 । गर्तधारणपोषात्त्याः सा च ता

त्यां गरीयसी। इति तत्रैव १० अ
 ध्यायः॥ #॥ अपिच। स शुक्र र्यः क्रि
 याः कृत्वा वेद मन्त्रैः पुष्यहृति। उप
 नीष ददंश्चेद माचार्यः स पुकीर्तितः
 ॥ एकादश उपाध्यायाश्च त्रिंशद्भ्यः कृद्
 च्यते। एते मान्या यथा पूर्वमेतेषा
 माता गरीयसी॥ इति गारुडे २४
 अध्यायः॥ #॥ अव्यह। न पितृ
 र्बचनं कार्यं यथा मातुः सुतेन हि।
 पिता च पतित सुत्याज्ञेया न माता
 सत्सुतेन हि॥ गर्तधारणपोषात्क्रि
 त्तो माता गरीयसी दश विष्णु
 दूपाध्यायैः गौरिवेणाति रिच्यते॥
 तेभ्यः पिता दशभ्यस्तु माता चैव
 गरीयसी। मातृतो हनेन न देवो
 स्ति तस्मात् पूज्या सदा सूतेः॥ मा
 तृश्च याद्वत् किञ्चित् क्वते तज्जि
 तः पूमान्। तज्जर्म हि विजानीया
 देवो धर्माविदो विदुः॥ इति बह्नि
 पूराणं॥ #॥ अपरक। शुक्रणा
 मपि सर्वेषां पूज्याः पक्ष विशेषतः
 । तेषा माद्या क्रयः श्रेष्ठा श्रेष्ठा
 माता सुपूजिता॥ यो भावयति या
 सुते येन विद्यापदिशयेत्। ज्येष्ठ
 तृता च तृता च पक्षेते एतवः अ
 ताः॥ आश्विनः सव यत्नेन पूणतया
 गेन वा पूनः। पूजनीया विशेषेण

माता

पौत्रैस्ते भूति निहता ॥ यावत् पि-
 ता च माता च द्वावेतो निर्विकारि-
 णो । तावत् सर्वं परित्यज्य पूत्रः
 स्यान्नत् परायणः ॥ पित्रा माता च
 सुप्रीतो स्यातां पूत्रं पुत्रेण यदि ।
 स पूत्रः सकलं धनं प्राप्नुयात्तेन
 कर्मणा ॥ नास्ति मातृ समं देव-
 नास्ति पितृ समो षुकः । तयोः पु-
 त्र्यपकारोऽपि न कथञ्चन विद्यते ॥
 त्रयो नित्यं पितृ कर्मणां कर्मणा म-
 नसापि वा । न ता त्र्या ममनुज्जातो
 धर्मनन्यं मनाशयेत् ॥ इति कौर्म्ये
 उपरिभागे ११ अध्यायः ॥ * ॥
 मातृ शब्दमस्तुषया मातृत्वं
 यथा । मातृ रित्येव शब्दमया स-
 ताव्यते नरः । सा मातृत्वं स-
 तेन धर्मः साक्षी सतामपि ॥ तथा
 सहितं शब्दं कालमत्रं प्रयाति
 सः । तत्र घोरे वसत्येव यावद्वैव-
 क्रणो वयः ॥ प्रायश्चित्तं पापिनश्च
 तस्य नैव श्रुतो श्रुतः । इति ब्रह्म-
 वैवर्ते ब्रह्मखण्डे १० अध्यायः ॥ * ॥
 शिवस्य परिवारविशेषः । स च
 असुर मारुते ब्रह्मादीनां स्वर्ग निर्ग-
 त्वात् अष्टशक्तिदेवता रूपो यथा ।
 बुद्धी मातृश्री चैन्द्री वाराही वै-
 कवी तथा । कौमारी चैव चामुण्डा

माता

चर्चिकेत्यष्टे मातरः ॥ सप्तशक्ति-
 यथा । बुद्धी च वैकवी चैव । द्वावा
 वाराहिकी तथा । कौबेरी ।
 कौमारी मातरः सप्त कीर्तिताः ॥
 इत्यमरटीकायां भरतः ॥ * ॥
 गौर्यादिवोडर्णमातृकाः । यथा ।
 गौरी पद्मा शची मेधा सावित्री
 विजया जया । देवसेना यथा ब्रह्मा
 मातरौ लोकमातरः । शक्ति-
 पृष्टि वृत्ति सृष्टि रान्नादेवतया सह
 । आदौ विनायकः पूज्यो अन्ते च
 अलदेवता ॥ इति शाक्ततन्त्रेवस्तु
 चगृहपरिशिष्टे ॥ * ॥ वैकुण्ठपूज्या
 मृत्युञ्जय यथा । यत्र मातृगणः पू-
 ज्यो सुत्रं हेताः पूज्ये ॥ सदा
 आगवती पौर्णमासी पद्मानुरक्षिका
 । गङ्गा कलिङ्गतनया गोपी वन्दा-
 वती सुधा । गायत्री तुलसी वागी पृ-
 थिवी गान्धर्वैकवीः । श्रीयशोदादे-
 वहती देवकी रोहिणी मूखाः । श्री-
 मीता दोपदी अङ्गी हृत्पद्माया महर्ष-
 यः । कस्मिन्प्रायश्चित्तं चाष्ट महिषी-
 र्वाश्च ता अपि ॥ इति पाद्मे उक्तर-
 खण्डे १८ अध्यायः ॥ * ॥ सप्तमात-
 रो यथा । आदौ माता शुकरोः पत्नी
 बुद्धी राजपत्निका । गावी धृती
 तथा पृथुः सपैतृ मातरः मृतः ॥

माताम

कृत्स्नं कश्चित् पाठत ॥ * ॥ मा-
 कः । मधा । मातृवसा मातृना-
 ला पितृव्या पितृवसा । अशुः
 पूर्वज्ञपत्नी च मातृतल्याः पुकी-
 र्त्रिताः ॥ इति दासभागः ॥ * ॥
 गोः ॥ भूमिः । इति मेदिनी ॥
 विभक्तिः । इति शब्दरत्नावली ॥
 कृष्णी । इति हेमचन्द्रः ॥ रेवती
 इत्यङ्गपालः ॥ आथुकर्णी ॥
 ईन्दुवाकणी ॥ महाश्रावणी ॥ ऊर्जा-
 मासी । इति राजनिर्घण्टः ॥ परि-
 माणकर्तुरि त्रि । अस्मिन्नर्थे परि-
 माणार्थमा धातोः कर्तुरि तून् पु-
 त्र्येन निम्नैः ॥
 माता स्त्री जननी । यथा । विश्वेश्वरी
 विश्वमाता । चण्डिका । पुण्यनाम्यह ।
 इति शिवरहस्ये दुर्गास्तव दर्शनात्
 आवस्तोयं शब्दः ॥
 मातापितरौ पुं । जननीजनकौ । तत्
 पर्यायः । पितरौ २ मातरपित-
 रौ ३ अतजनयित्र्यो ४ । इत्यमर-
 भरतो ॥ नित्यद्विवचनास्तो २५ ॥
 मातामहः पुं । मातृःपिता । इत्य-
 मरः ॥ * ॥ । दौहित्रस्य मातामै
 सुवर्मा । यथा । आसीदहो नपत्ने
 यज्जन्तुः । यज्जतः सुन-
 हत्कालाद्देण एका हत्तवत्तः ।

माताम

मृत्याः कन्या सुनीथाया मातृदुः-
 शील कारणात् । क्रूरा बुद्धि रत्त-
 स्य जगतो हस्यापि पीडने ॥ त-
 पस्विनां जले जाता कवीणाश्च य-
 शस्विनां । सशुणां निशुणां वापि
 वाप्ति मातामही । तनु ॥ इत्यग्नि-
 पुराणं ॥ * ॥ तन्मरणे त्रिरात्रा-
 शौचं यथा । मातामहानां मरणे
 त्रिरात्रं स्यादशौचकं इति शुद्धि-
 तत्वे कर्मपुराणं ॥ * ॥ दुहित् पर्य-
 स्ताभावे तस्य शुद्धे दौहित्रस्य-
 धिकारो यथा । मातामहानां दौ-
 हित्राः अर्द्धव्यहनि चापरे । ते च
 तेषां पुद्गवस्ति द्वितीये २ हनि स-
 र्वदा ॥ इति शुद्धितत्त्वं ॥ * ॥ दुहित्
 पर्यस्ताभावे तस्य धने दौहित्र-
 स्याधिकारो यथा । तदभावे दौ-
 हित्रः । पौत्र दौहित्रयो लोके
 विशेषो नास्ति धर्मतः । तयोर्हि
 मातापितरौ सद्भृतौ तस्य दे-
 हतः ॥ इति मनुवचने पौत्रतुल्य-
 विधानेन यथा पृथाभावे पौत्र
 सुथा दुहित्भावे दौहित्रः । अत-
 एव गोविन्दराजभृतो ऋषुः । अ-
 पुं प्र पौत्रे सन्सारे दौहित्रा धन
 मापुयुः । पूर्वेषां हि स्वधा कारे
 पौत्र दौहित्रकाः समाः ॥ इति

मातान

मातुल

दायतङ्गं ॥

मातानही स्त्री मातानहपत्नी । मातृ
माता । आइ इति भाषा । यथा ।
मातानही मातृमाता मातृतुल्या
च पूजिता । पुमातानहीति वि-
ज्जाता पुमातानह कामिनी । वृद्ध
पुमातानही ज्ञेया तत्पितुः का-
मिनी तथा । इति बुक्कवैवर्ते बुक्क
थण्डे १० अध्यायः ॥ ॥ तन्नरणेप-
क्किण्यशौचं यथा । मातुले श्वशुरे
नित्रे शुरो श्वशुरनासु च । अशौचं
पक्किणीः रात्रिं मृता मातानही
यदि । इति शकितङ्गं ॥ ॥ दुहितृ
पर्यस्ता भावे तहाद्धे दोहितस्या-
धिकारो यथा । तदभावे दोहि-
त्रः । प्राणुक्त बुक्कपुराणे तथा दर्श-
नात् । पौत्रदोहिप्रयो लोके न
विशेषोऽस्ति धर्मतः । तयोर्हिमा-
ता पितरौ सन्नुतो तस्य देहतः
॥ इत्यनेन यथा पुत्राभावे पौत्र
स्तथा दुहितृभावे दोहितृः । इति
प्रागेवोक्तत्वात् । मातुलो भा-
गिनेवस्य स्वस्रीये मातुलस्य च ।
श्वशुरस्य शुरोश्चैव सथ्यं मातान-
हस्य च । एतेष्वैकेव भाष्यात्त्यः
स्वसु मातुः पितु स्तथा । पिण्डान-
स्तु कर्तव्यं मिति वेदविदां हिति

रिति वृद्धशातातप वचनैर्माता-
महाश्च साक्षादोक्तत्रण पिण्ड-
दानश्रुत्युक्तं धनदधिकारित्वात् । इति
शकितङ्गं ॥ ॥ तस्या अथौतक
धने पौत्रपर्यस्ताभावे दोहित्रा-
धिकारः । योत्रकधने तु पुत्रपर्य-
स्ताभावे दोहित्राधिकारो यथा ।
दोहित्रोपि ह्यमूत्रेन मन्त्राभ्युक्ति
पौत्रवदिति ननुवचने दोहित्रे
पौत्र धर्मातिदेशात् पुत्रेण प-
त्रिणीत दुहितृ बाधात् बाधक पु-
त्रेण बाध्यं दुहितृ पुत्रबाधस्य न्या-
यत्वात् । इति दायतङ्गं ॥ पुत्राभा-
वे दोहित्रो अधिकारी । पुत्राधि-
कारात् प्राक् दुहितृधिकार श्रुतेः
तदाधिकाया दुहितृः पुत्रेण बाध्यं
पुत्रबाधस्यैव न्यायत्वात् । इति
दायकननगुहश्च ॥

मातानी स्त्री मातुःसथी । इति
शकितङ्गं ॥

मातुलः पुं मातृतुला पितृश्या-
लकः ॥ नाना इति भाषा । इत्य-
नरः ॥ तन्नरणे भागिनेवस्य प-
क्किण्यशौचं ॥ यथा । मातुले प-
क्किणी रात्रिं शिव्यं त्रिंशत्कवेषु च ।
इति शकितङ्गं ॥ ॥ स च मातु-
नहपम्यसुराहितस्य मृतस्य पुत्र

মাতুল

মাতুল

কৈশিক্যধিকারী । যথা । মাতুলো
ভাগিন্যেযস্য স্বসূর্যো মাতুলস্য
চ । ইতি শব্দতত্ত্বাৎপীয পাঠক্রমাৎ
। ইতি শব্দতত্ত্ব ॥ ৯ ॥ ব্রীহিতে
হঃ ॥ মদনক্রমঃ ॥ ধস্তুরঃ । ইতি
মেদিনী ॥ সর্পবিশেষঃ । ইতি
হেমচন্দ্রঃ ॥

মাতুলকঃ পুং ধস্তুরবৃক্ষঃ । ইতি রাজ
কিষকঃ ॥

মাতুলপুত্রকঃ পুং ধস্তুরফলঃ । ইত্য
মরঃ ॥ মাতুলতনয়ঃ । ইতি মে-
দিনী ॥

মাতুল ১) স্ত্রী মাতুলপত্নী । নামী
মাতুলানী ২) ইতি ভাষা । ইত্যমর
ভরতৌ ॥ তন্মরণে ভাগিন্যেযস্য শ-
ক্লিণ্যশৌচঃ । যথা । স্বশর্যো ভ-
গিনাঞ্চ মাতুলান্যাঞ্চ মাতুলে ।
পিত্রোঃ স্বসরি তদ্বচ পক্ষিণী ক-
পযেন্নিশাং ॥ ইতি শব্দতত্ত্ব ॥

মাতুলানী স্ত্রী কলাযঃ ॥ ভঙ্গা ।
ইতি মেদিনী ॥ শব্দঃ । ইতি হেম-
চন্দ্রঃ ॥ পুষ্পবৃক্ষঃ । ইতি শব্দ-
চন্দ্রিকা ॥

মাতুলাহিঃ পুং সর্পবিশেষঃ । মা-
লুগামাপ ইতি ফেয্যাটী ইতি চ
ভাষা । অযং খদ্বাকৃতিঃ আযত
দেহঃ দীর্ঘনাঙ্গলঃ চতুষ্কাৎ । ইতি

মধুমাধবাদযঃ ॥ তৎপর্য্যায়ঃ । মা-
লুধানঃ ২ । ইত্যমরঃ ॥

মাতুলী স্ত্রী মাতুলপত্নী । ইত্যমরঃ ॥
ভঙ্গা । ইতি শব্দচন্দ্রিকা ॥

মাতুলক্ষঃ পুং বীজপূরঃ । ইত্যমরটী-
কাযা ভরতঃ ॥

মাতুলক্ষকঃ পুং ছোলক্ষবৃক্ষঃ । তৎ
পর্য্যায়ঃ । ফলপূরঃ ২ বীজপূরঃ ৩

কচকঃ ৪ । ইত্যমরঃ ॥ মাতুলক্ষঃ
৫ শ্বফলঃ ৬ ফলপূরকঃ ৭ লক্ষ্যঃ

৮ পূরকঃ ৯ পূরঃ ১০ বীজপূর্ণঃ ১১
অনুকেশরঃ ১২ ছোলক্ষঃ ১৩ । ইতি

রত্নমালা ॥ অস্য গুণাঃ । হৃদ্যত্বং ।
অম্লত্বং । লঘুত্বং । অগ্নিপনত্বং ।

আধান গুল্মপ্লীহ হৃদোগোদাবর্ত-
নাশিত্বং । বিবন্ধ হিক্কা শূল ছদ্দি-

শ্রোগে পুশস্তত্বঞ্চ ॥ অস্য ভৃগুগাঃ ।
তিক্তত্বং । দুর্জরত্বং । কফ বাত

নাশিত্বং । বিগতরসত্বঞ্চ ॥ তন্মা-
সগুণাঃ । স্বাদুত্বং । শীতত্বং । গুরু-

ত্বং । বায়ু পিত্ত নাশিত্বঞ্চ । ইতি
রাজবল্লভঃ ॥

মাতুলক্ষা স্ত্রী মধুক্ষকটী । যথা ।
মাতুলক্ষা সৃগক্ষান্য গিরিজা পুতি

পুল্লিকা । অত্যগ্না দেবদতী চ মা
কৃচিমধুক্ষকটী ॥ ইতি রত্নমালা ॥

মাতুলক্ষিকা স্ত্রী বনবীজপূরঃ । ইতি

মাতৃকা

ব্রাহ্মনির্ঘণ্টঃ ॥

মাতৃকছিদঃ পুং পরশুরামঃ। ইতি
কেচিৎ ॥

মাতৃকা স্ত্রী ধাতৃকা ॥ মাতা ॥ দেবী-
ভেদঃ ॥ বর্ণমালা। ইতি মেদিনী ॥
করণং ॥ স্বরঃ ॥ উপমাতা। ইতি
হেমচন্দ্রঃ ॥ # ॥ মাতৃকাগণোৎ-
পত্তি র্থথা। তত্র দেবো প্যসৌ দৈ-
ত্যং ত্রিশূলেনাহনভুশং। তস্যাহ
তস্য যদুক্ত নপতভূতলে কিল ॥
তত্রাক্রকা সসংখ্যাতা বভূবু রপরে
ভুশং। ~~মহদুষ্টি~~ মহদাশ্চর্য্যং কদুঃ
শূলেৎককং মূধে ॥ গৃহীত্বা ত্রিশি-
খাগুণ ননর্ত পরমেশ্বরঃ। ইতরে
হপ্যক্রকাঃ সর্বে চক্রেণ পরমেষ্ঠিনা
। নারায়ণেন নিহতা স্তত্র যে হেন্যে
সমুখিতাঃ ॥ অসুকারা স্তবারৈস্ত
শূল পোতস্য চাসকৃৎ। অনারতং
সমুত্তস্থুঃ স্বতো কদ্রো কষাবিতঃ ॥
তস্য ক্রোধেন মহতা মুখাজ্জ্বালা
বিনির্যযৌ। তদুপ ধারিণীং দেবীং
যাত্তীং যোগীশ্বরীং বিদুঃ ॥ স্বক-
পধারিণী চান্যা বিষ্ণুনাপি বিনি-
র্মিতা। বুদ্ধগা কাভিকেষেন ইন্দ্রেণ
চ যমেন চ ॥ বারাহেন চ দেবৈন
বিষ্ণুনা পরমেষ্ঠিনা। পাতালোদ্ধ
রণং কপং তস্য দেব্য বিনির্মানে

মাতৃকা

॥ মাহেশ্বরী চ মাহেন্দ্রী ইত্যেতা
অষ্ট মাতরঃ। কারণং ফর্য্যৎ ৫৭ পু-
ক্তং ক্ষেত্রজেনাবধারিতং ॥ শরী-
রাদেব নানা তু তদিদং কীর্তিতং মযা
। কামঃ ক্রোধ স্তথা লোভো মদো
মোহো হুথ পঞ্চমঃ ॥ মাৎসর্য্যং
ষষ্ঠ মিত্যাহুঃ পৈশুন্যং সপ্তমং তথা
। অনসুয়াষ্টমী জ্জেষা ইত্যেতা স্ত্রী-
মাতরঃ ॥ কামং যোগীশ্বরীং বিদ্ধি
ক্রোধং মাহেশ্বরীং তথা। লোভস্ত
বৈষ্ণবী পোক্কা বুদ্ধাগী মদ এব চ ॥
মোহঃ স্বযন্তঃ কৌনারী মাৎসর্য্যং
চৈন্দ্রজাং বিদুঃ। যামী দণ্ডধরা দেবী
পৈশুন্যং স্বয়মেব চ ॥ অনসুয়া বরা-
হাখ্যা ইত্যেতাঃ পরিকীর্তিতাঃ।
কামাদিগণ এষোযং শরীরং পরি-
কীর্তিতং ॥ জগুহ মূর্তিস্ত যথা ত-
থা তে কীর্তিতং মযা। এতাভি দেব-
তাভিঃ তস্য রক্তে তু শোষিতে ॥
ক্ষয়ং গুতাসুরী মাযা স চ সিদ্ধো
হক্ককো হভবৎ। এতন্তে সর্ব মাখ্যা-
ত মাত্রবিদ্যা মৃতঃ মযা ॥ য এত-
হুণযামিত্যং মাতৃগা মূর্তবং শূভং।
তস্য তাঃ সর্বদা রক্ষাং সর্বন্ত্যন্দি-
নং নৃপ ॥ যেনৈতৎ পঠ্যতে জন্ম না-
তৃগাং পুরুষোত্তম। স ধন্যঃ স স্বর্গদা-
লোকে শিবলোকঞ্চ গচ্ছতি। তাসা

मातृका

ऋ वृक्षगादत्ता अष्टमीतिथि कर्तव्या
 ॥ एताः संपूजयेद्धृत्तया विवाहा-
 रो नरः सदा । तस्य ताः परितुष्टा ॥
 हः क्से नारोग्यं ददन्ति च ॥ इत्यादि
 वाराहपुराणे कामादि मातृगणो
 पतिर्मानाध्यायः ॥ ३ ॥ अपि च । वृ-
 क्षेशु षड् विष्णुनां तथेन्दुस्य च श-
 क्तयः । शरीरेतेषां विनिष्कृत्य त-
 दुपै चण्डिकां ययुः ॥ यस्य देवस्य
 यदुपं यथा भूषण वाहनं । तद्देव
 हि तदृक्ति रसुरान् योद्धमावयो ।
 हंसयुक्त विनानागु सार्क सूत्र कम-
 गुलः । आयाता वृक्षगः शक्ति वृक्षा-
 नी सातिधीयते ॥ महाेश्वरी वृषा-
 कटा त्रिशूल वर धारिणी । महाहि
 वलया प्राप्ता चन्द्ररेखा विभूषणा ॥
 कौमारी शक्तिहस्ता च मयूर वर वाह-
 ना । योद्धु मत्प्राययो दैतयानघ्निका
 षड्कृपिणी ॥ तथैव वैष्णवी शक्ति
 गर्कडोपरि संहिता । शङ्ख चक्र ग-
 दा शार्ङ्ग खड्ग हस्ताभ्युपाययो ॥ व-
 ज्रवाराह मत्तुलं कृपां या विभ्रुतो
 हरेः । शक्तिः साप्राययो तत्र वा-
 राही विभ्रुती तनु ॥ नारसिंही न
 सिं हस्य विभ्रुती सद्मं वपुः । प्रा-
 ष्ठा तत्र शर्टाक्षेप क्रिष्ण नक्रत्र सं-
 हतिः ॥ बह्वहस्ता तथैवैन्द्री गज

मातृका

ब्राह्मोपरि हिता । प्राप्ता सहस्रनय-
 ना यथा शक्र सुथैव सा ॥ ततः प-
 रिवृत् स्वाति रीशानोदेवशक्तिभिः
 । अन्यस्ता मसूराः शीघ्रं मन प्रीत्या-
 ह चण्डिका ॥ ततो देवी शरीरात्तु
 विनिष्कृताति तीषणा । चण्डिका श-
 क्ति रत्यूगा शिवा शत निनादिनी ॥
 इति मार्कण्डेयपुराणं ॥ ३ ॥ मातृ-
 वर्गो यथा । शुरोः पत्नी राजपत्नी
 विपुपत्नी च या सती । पत्नी च भ्रातृ-
 सूतयो मित्रपत्नी च तं पुंसः ॥ पुंसः
 पित्रो सुयो भ्रातृः पत्नी श्वशुरः स्व-
 कन्यका । जमनी तं सपत्नी च भगि-
 नी सुरती तथा ॥ स्वातीष्ट सरपत्नी
 च धात्री कास्तापदायिका । गर्तधात्री
 श्वनाग्नी च भ्रयात्तातश्च कामिनी ॥ ए-
 त्वा वेदपुणीताश्च सर्वेषां मातरः
 मृताः । एताश्चपि च सर्वासु न्यूनता
 नास्ति कासु च ॥ इति वृक्षवैवर्ते
 श्रीकृष्णसूत्रे २५ अध्यायः ॥ ३ ॥
 षोडश मातरौ यथा । शुकपत्नी रा-
 जपत्नी देवपत्नी तथा वधुः । पित्रेभ्यः
 स्वसा शिष्यपत्नी भृत्यपत्नी च मातृपत्नी
 ॥ पितृपत्नी भ्रातृपत्नी श्वशुरश्च भगि-
 नीमृता । गर्तधात्री देवी च पुंसः
 षोडश मातरः ॥ इति तत्रैव ५२
 अध्यायः ॥ ३ ॥ अथ मातृकानामसः ।

मातृका

भगवानवाच । मातृका म्यास मधुना
 मृग वेताल तैत्तव । येन देवदु नावा
 तिनरो ऽपि विहितेन वै ॥ वागबु
 ङ्गाणी मुखदेवेया मातृकाः परिकी
 र्तिताः । तासां मन्त्राणि सर्वाणि ब्य
 ष्टनानि चरा सुखा ॥ चन्द्र विन्दु पुयु
 क्तानि सर्वकान पुदानि च । अविस्त
 मात् मन्त्राणां प्रुक्त्वा परिकीर्तितः
 ॥ पौक्ता ह्नुस्त गायत्री देवता च
 सरश्चती । शरीर शक्ति पुमूथ सर्व
 कानार्थ सार्धेन । विनियोगः समु
 द्दिष्टो मन्त्राणां न्यून परणे ॥ अ
 कारेण समं कानि वप्नो यः पुथनः
 मृतः । तै च्छन्दु विन्दु संयुक्ते सुत्र
 है रक्तरै वहिः ॥ आकारक तथो
 ष्टार्य अङ्गुष्ठाभ्यां नन सुखा । पुथमं
 मातृका मन्त्र मङ्गुष्ठ द्वयतो न्यसेत्
 ॥ परे वगाः चरैः सार्द्धं ये वान्ये
 न्यास कर्मणि । ते सर्वे चन्द्रावन्दु
 त्र्यां वृक्षाः काव्यास्तु सर्वतः ॥ इत्ये
 कारश्च वर्गेण दीर्घकारान्तुगेन तु ।
 तर्जनेया विन्यसेत् सम्यक् स्वाहाञ्जे
 न तु पूर्ववत् ॥ इन्द्रोकारश्च वर्गेण दी
 र्घोकारान्तुगेन तु । मध्यमा युगले
 सम्यक् वषट्सेन विन्यसेत् ॥ एका
 रादि तवर्गास्तु ईकारान्तुगेन चैव ह्नुं ।
 न्यसेदनामिकायुग्मे नियतं तत्रैतै

मातृका

रव ॥ उकारादि पवर्गस्तु उकारान्ता
 न्तेन शेषितः । वौवुडुं कनिष्ठायां
 विन्यसेत् कार्यं सिद्धये ॥ अंका
 रादि यकारादि वर्गेण क्कास्तुकेन च ।
 अः इत्येतेन तनयो विन्यसेत् पा
 णिपृष्ठयोः ॥ वषट्कारं शेषभागे
 मन्त्रन्यासे निवोजयेत् । इत्यादि
 वडः क्व पृथात् क्रमतो न्यसेत् ॥
 अङ्गुष्ठाद्यक्त वर्गेस्तु क्रमात् वड्ति सुखा
 वधेः । पुन सुखा पाद जाम् शक्ति
 शुद्धे तु पार्श्वयोः ॥ वडो च विन्य
 सेत्तन्त्रान् क्रमात् पूर्ववत् क्रमैः ।
 वास्योः पाण्यो सुखा कंठ नाभौ च
 कंठे तथा ॥ सुनयो ऽपि विन्यसं
 तथा वडिः सनाठके । वड्ते च चि
 के गण्डे कर्णयोश्च ललाटेके ॥ अं
 शे कफे च वषट्गैः पूर्ववत् न्यास ना
 चरेत् । रोमरूपे वङ्गरुक्ते शुद्धे
 कृष्ण मृगे तथा ॥ नथेषु पाद पा
 ष्योश्च उवा-पूर्ववत् चरेत् । ए तु
 मातृका न्यासं यः अर्थ्यान्नर सत्तमः
 ॥ स धर्म यजेत् पूजासु पूतो योग्य
 ष्च जायते ॥ नातः परतरं मन्त्रं
 विद्यते क्वचिदेव हि ॥ यः सर्वकान
 दं पुण्यं चतुर्वर्ग कल्पदं । वाग्देव
 तां हृदि ध्यात्वा नृक्षि सर्वाकाराणि च
 ॥ त्रिधा च मातृका मन्त्रैः स क्रमैश्च

মাতৃকা

পিবোজ্জনং । স বাগ্নী পশ্চিমো ধী-
 জ্ঞানু জায়তে চ বরঃ কবিঃ । চন্দ্রবিন্দু
 সনাতনান্ স্কন্দান্ পূর্বান্ পঠেদ্বুধঃ ।
 ব্যঞ্জনানি চ সর্বাণি কেবলানি পঠে-
 ত্ততঃ ॥ অক্ষরাদি ক্ষকারাস্তান্যেব
 শ্বাসৈস্তু পূর্বকৈঃ । জলং করতলে
 গৃহ্যপাঠিত্বা ক্ষর সংকণা ॥ অভিন্নমন্ত্র
 তু ততো যং পুথনং পূর্বকৈঃ পিবৎ ।
 অমৃতেন দ্বিতীয়স্ত তৃতীয়স্থথ রেচ-
 কৈঃ ॥ এবং সঙ্প্রিবারস্ত পীড়া
 তোযং বিচক্ষণঃ । দৃঢ়াঙ্গঃ পশ্চিমো
 ভূগাৎ পূত্রপৌত্র সমন্বিতঃ ॥ ত্রিস-
 ক্ত্য নথ পীড়ৈব নাত্ তানন্ত্র মন্ত্রি-
 তং । তোযং কবিত্ব নাপ্নোতি সর্ভান্
 কামাং স্তথৈব চ ॥ সততং স্বকতে
 যস্ত মাতৃকা মন্ত্র মন্ত্রিতং । তোয
 পানং মহাভাগঃ পুরক স্তম্ভ রেচ-
 কৈঃ ॥ স সর্ভানান্ সম্পাপ্য পুত্র
 পৌত্র সমৃদ্ধিনান্ । ভূবা মহাকবি
 লোকে বলবান্ সতঃ বিক্রমঃ ॥ স
 র্বত্র বলতো ভূবা চান্তে মোক্ষ মবা
 পুথ্যৎ । রাজান মথ বা রাজভার্য্যা
 পুত্র মথাপি বা ॥ বশীকরোতি ন চি
 রাৎ মাতৃকা মন্ত্র পালকঃ । ন্যাস
 ক্রমে ক্রমঃ পোক্তো বর্গক্রম ইহৈব তু
 ॥ অক্ষরাণাং ক্রমেণথ তোযপানং
 সমাচরেৎ । যে যে মত্ৰী দেবতানা

মাতৃকা

ন্বীণা মথ রাক্ষসাং ॥ তে মত্ৰী মা-
 তৃকা মন্ত্রে নিত্যমেব পুতিষ্ঠিতাঃ ।
 সর্ব মন্ত্রমথ শ্চায়ং সর্ভ বেদনথ স্তথা
 ॥ চতুর্গপদ শ্চায়ং নাত্ তানন্ত্র
 উচ্যেৎ । ইতি তে কথিতঃ পত্র মা-
 তৃকা ন্যাস উত্তমঃ ॥ ইতি ত্রীকালি
 কা পুরাণে নাত্ তান্যাসঃ ৭৬ অধ্যা-
 যঃ ॥ ❀ ॥ অর্থ তন্য পুরোগঃ ।
 অর্শি মাতৃকা মন্ত্রন্য বৃক্ষা ঋষি
 গায়ত্রী হৃন্দে মাতৃকা সরস্বতী দেব-
 তা হনো বীজানি স্বরাঃ শক্তয়ো মা-
 তৃকান্যাসে বিনিয়োগঃ । নিরসি ও
 বৃক্ষাণে ঋষয়ে নমঃ । নথে ও গায়ত্রী-
 হৃন্দসে নমঃ । হৃদি ও মাতৃকা সর-
 স্বতয়ে দেবতায়ৈ নমঃ । ওঃ হ ও
 ব্যঞ্জনেত্যে বীজেত্যে নমঃ । পাদ-
 যোঃ ও স্বরেভ্যঃ শক্তিতেয়া নমঃ ॥
 তথা চ জ্ঞানার্গবে । মাতৃকা শগু-
 দেবেশি ন্যসেৎ পাপ নিকৃন্তনী ।
 ঋষি বৃক্ষাস্য মন্ত্রস্য গায়ত্রীহৃন্দ
 উচ্যতে ॥ দেবতা মাতৃকা দেবী বী-
 জং ব্যঞ্জন সঞ্চয়ং । শক্তবস্ত স্বরা-
 দেবি বডঙ্কন্যাস মাচরেৎ ॥ ❀ ॥
 ত্রুতঃ বডঙ্ক ন্যাসৌ । অং কং খং গং
 ঘং ঙং ঞং অঙ্কৃষ্ঠাত্যাং নমঃ । ইং চং
 ছং ঞং ঞং ঞং তর্জনীভ্যাং স্বাহা
 । উং টং ঠং ডং ঢং ঙং মধ্যমাভ্যাং

মাতৃকা

মাতৃকা

বষট্। এ ত থ দ ধ ন ঐ অ ॥
 নামিকাভ্যাং হং। ও প ফ ব ত ॥
 ম ঔ কনিষ্ঠাভ্যাং বৌষট্। অ য
 র ল ব শ ব স হ ল ক্ অঃ
 করতল পৃষ্ঠাভ্যাং ফট্। এব হৃদযা-
 দিষু। অ ক ৫ আ হৃদযাষ নমঃ।
 ইত্যাদি ॥ তথাচ জ্ঞানার্গবে। আ
 আ মধ্যে কবর্গস্ত ই ঈ মধ্যে চব
 গর্ক। উ ঊ মধ্যে টবর্গস্ত ঞ ঞ
 মধ্যে ভবর্গক ॥ ও ঔ মধ্যে পব-
 গর্ক বিন্দুযুক্তং ন্যসেৎ পিষে। অনু-
 স্বার বিসর্গান্ত র্যশবগৌ স লক্ষকৌ
 হৃৎযঞ্চ শিরো দেবি শিখা কবচকং
 তথা। নেত্র মন্ত্রং ন্যসেৎ ডেস্তং নমঃ
 স্বাহা ক্রমেণ তু ॥ বষট্ হং বৌষট্-
 স্তঞ্চ ফডস্তং যোজযেৎ পিষে। বড-
 কে। ২ং মাতৃকাযাঃ সর্বপাপ হরঃ
 স্মৃতঃ ॥ ৯ ॥ অথাস্তমাতৃকান্যাসঃ।
 অকারাদি ষোড়শ স্বরান্ সবিন্দুন্
 ষোড়শ দল কমলে কণ্ঠ মূলে ন্য-
 সেৎ। ককারাদি দ্বাদশ বর্গান্
 সবিন্দুন্ দ্বাদশদল কমলে হৃদযে
 ন্যসেৎ। ডকারাদি দশবর্গান্ সবি-
 ন্দুন্ দশদল কমলে নাভৌ ন্যসেৎ।
 বকারাদি ষড়্গান্ সবিন্দুন্ ষড়্গ
 কমলে লিঙ্গমূলে ন্যসেৎ। বকারাদি
 চতুরা বর্গান্ সবিন্দুন্ চতুর্দল কমলে

মূলাধারো ন্যসেৎ। হ ক বর্গদ্বয়ং
 সবিন্দুং দ্বিদল পদ্য ভ্রুমধ্যে ন্যসেৎ
 । তথাচ জ্ঞানার্গবে। ঞ্চপপ্রাষুজে
 কণ্ঠে স্বরান্ ষোড়শ বিন্যসেৎ। দ্বা-
 দশহৃদ হৃৎপদ্যে কাদীন দ্বাদশ বি-
 ন্যসেৎ ॥ দশপপ্রাষুজে নাভৌ ডকা-
 রাদীম্যসেদশ। ষটপপ্রমধ্যে লিঙ্গ-
 স্তে বকারাদীম্যসেদ ষট্ ॥ আধারে
 চতুরা বর্গাম্যসেদ্বাদীন চতুর্দলে।
 হকৌ ভ্রুমধ্যগে পদ্যে দ্বিদলে বিন্য-
 সেৎ পিষে ॥ অগস্ত্যসংহিতায়াং।
 ঐকৈববর্ণ মৌকৈক পপ্রাষু বিন্য-
 সেৎ পিষে ॥ এবমস্তঃ পুবিন্যস্য মন-
 সাতৌ বহি ন্যসেৎ ॥ ৯ ॥ বৈষ্ণবেতু।
 ঐকৈববর্ণ মুচ্যার্য মূলাধারাছিরোস্ত-
 কং। নমোস্ত নিতি বিন্যাস আন্তরঃ
 পরিকীর্তিতঃ ॥ অথাস্ত মাতৃকান্যা-
 সৌ মূলাধারে চতুর্দলে। সুবর্ণাভে
 ব শ ব স চতুর্গ বিভূষিতে ॥ ষড়্লে
 বৈদ্যুতম্বিত্ত্বাধিষ্ঠানে ২নলত্বিষি।
 ব ভ মৈ র্যবলৈ যুক্তৈ বর্গৈঃ ষড়্শ্চ সু-
 ব্রুতে ॥ মণিপূরে দশদলে নীলজীমূত
 সম্মিতে। ডাদি ফাস্ত দলৈ যুক্তৈ বি-
 ন্দুভাষিত মস্তকৈঃ ॥ অনাহতে দ্বা-
 দশারে পুবাল কচি সম্মিতে। কাদি-
 ঠাস্ত দলৈ যুক্তৈ ষোগিনাং হৃদযঙ্-
 মে ॥ বিন্দুঞ্জে ষোড়শদলে ধুম্মাভে

मातृका

वर भूषिते । आङ्गाट्टकं तु चन्द्रा-
 ते द्विदले ह कक्षाश्लोते ॥ सह-
 सुारे हिमनिभे सश्वर्षविभूषिते ।
 अकथादि त्रिरेखाया ह ल क्क त्रय
 भूषिते ॥ तन्मध्ये परविन्दुषु सृष्टि
 स्थिति लगात्राक एव समाहित
 मना ध्यायेन्म्यासो ह्यमातुरः ॥३॥
 उतो वाहमातृका ध्यान । पक्षा-
 शलिपिभि विभक्त मुखदोः पन्धय
 वक्रःशलां ताम्रमोनि निवक्र चन्द्र
 सकला नापीन त्रुसुनी । नूना नक्र
 गुण सधाट्य कल म विद्याक्ष हस्ता-
 श्रजे विभुगा विषदपुत्रा विनय-
 नां वाणेशता माशुषे ॥ एव धसदा
 न्यसे ॥ तत्राङ्गलिनियम सुत्रे ।
 ललाटे हनामिका मध्ये विन्यसेमूथ
 पङ्कजे । तर्जनी मध्यमानाना वृक्षा-
 नाने च नेत्रयोः ॥ अङ्गुष्ठं कर्णयो
 न्यस्य कनिष्ठाङ्गुष्ठको नसोः । मध्या
 स्त्रिसु गणयोश्च मध्यामोक्षोष्ठयो
 न्यसे ॥ अनामा दन्तयो न्यस्य म-
 ध्या मूत्रमाङ्गके । मुखे हनानां
 मध्यामक्ष हस्त पादे च पार्श्वयोः ॥
 कनिष्ठा नानिका मध्यांस्तान् पृष्ठे च
 विन्यसे ॥ ताः साङ्गुष्ठा नाभिदेशे
 सर्वाः कक्षोच विन्यसे ॥ हृदये च
 तल सर्वा अशयोश्च कक्षे हले ।

मातृका

हृत् पूर्व हस्तपत्तं अक्षि मुखे तल-
 नेव च ॥ एतान् मातृका मूद्राः क्र-
 मेण परिकीर्तिताः । अङ्गावाविन्य-
 सेद्यस्त न्यासः स्यात्स्य निबलः ॥
 गौतमीये । ललाटं मुखं त्र्यक्षि श्रु-
 ति वाणेषु गणयोः ॥ ३४ दन्तो-
 त्रमाङ्गान्यदोः पत्तं सक्यगुकेषु च ।
 पार्श्वयोः पृष्ठतो नाभौ जठरे हृद-
 ये हंशके ॥ कक्षदंशे च हृत् पूर्व
 पाणि पाद युगे तथा । जठराननयो
 न्यसेम्यातृकार्गान् यथा क्रमात् ॥
 तन्मथा । अं नमो ललाटे । अं
 नमो मुखे । ई ई चक्षुषोः ।
 टि टि कर्णयोः । थं थं नसोः ।
 नं नं गणयोः । एं एं । एं अध-
 रे । उं उर्जदन्ते । उं अधोदन्ते ।
 अं वृक्षरक्षे । अः मुखे । कं दक्ष-
 बाहूमले । थं अर्परे । गं मणिवक्त्रे
 । यं अङ्गलिमले । उं अङ्गुल्युगे ।
 एव चं ५ वामबाहूमल सक्यगुकेषु ।
 एव टं ५ दक्षिणपादमूल सक्यगुके-
 षु । एव तं ५ वामपादमूल सक्यगु-
 केषु । पं दक्षिणपार्श्वे फं वाम-
 पार्श्वे । वं पृष्ठे । तं नाभौ । मं
 जठरे । यं हृदि । रं दक्षबाहूमले ।
 लं कक्षदि । वं वामबाहूमले । शं
 हृदादि दक्षहस्ते । कं हृदादि वाम-

मातृत्वा

मातृत्वा

हन्ते । स० ह्रदादि दक्षपादे । ह०
 ह्रदादि वामपादे । ङ० ह्रदाद्यद
 रे । ङ० ह्रदादि मुखे । सर्वत्र नमो
 हन्तेन न्यसेत् । तथा च । उमादस्ता
 नमोस्ता वा सविन्दुर्विन्दुर्विन्दुः ।
 पक्षाश्वर्णविन्यासः क्रमादुक्त्वा म
 नीविभिः । इति भूतः ॥ ३॥ अथ
 स० हारमातृकान्यासः । तस्या ध्यान
 यथा । अङ्गसूक्तं हरिणपोतमृदगु
 ट्कविद्याः करैरविरतं दधती
 त्रिनेत्रा । अर्द्धेन्दुमौलिमङ्गलान
 रविन्दुवामा० वर्णेश्वरीः पुण्यतस्तुन
 भारं नम्रा ॥ न्यासस्तु ङकारादि
 अकारान्तः । यथा ङ० नमो ह्रदादि
 मुखे इत्यादि ॥ ३॥ अपरं च तूर्वा
 मातृका पौत्रा केवला विन्दुसंयु
 ता । सविसर्गा सोभया च रहस्य
 श्च कथ्यते । विद्या करी केवला च
 सोभया भुक्तिदायिनी । पुत्रदा स
 विसर्गा तु सविन्दुर्विन्दुदायिनी ॥ वि
 शुद्धेश्वरे । वाग्वाद्या च वाक्सि
 ष्ट्य रमाद्या श्रीपूर्वकवे । ह्रस्वखा
 द्या सर्वसिष्ट्य कामाद्या लोकव
 श्या । श्रीकथाद्यानिमाग्यसेत्
 सर्वमन्त्रः पुनीदति ॥ श्रीविद्यावि
 षये नवरत्नेश्वरे । वाग्वाद्या नमो
 ह्रस्वाच्च न्यस्तव्या मातृमाकराः ।

श्रीविद्याविषये मन्त्री वाग्वाद्या
 सिद्धये ॥ इति तन्त्रसारः ॥
 मातृकेशः पू० मातृकः । इति
 त्रिकाण्डशेषः ॥
 मातृनन्दनः पू० कार्तिकेयः । यथा ।
 कथं द्र० कृत्रिकः पू० मूर्ध्वान् उ०
 सुर० शुभ० । कथं पावकि रमो
 कथं वा मातृनन्दनः ॥ इत्यादि
 वाराहपुराणे कन्दोत्पत्ति ना
 नाध्यायः ॥
 मातृमथः पू० ऋतः । इति हेम
 चन्द्रः ॥
 मातृवक्त्रः पू० मातृवाक्त्रवः । यथा
 वक्त्रव द्विविधाः । आत्मावक्त्रवः पि
 तृवक्त्रवो मातृवक्त्रवश्चेति । यथो
 क्तं । आत्मा पितृवसुः पुत्रा आत्मा
 मातृवसुः सूताः । आत्मा मातृल
 पुत्राश्च विज्ञेया आत्मावक्त्रवाः ॥
 पितः पितृवसुः पुत्राः पितृमा
 तृवसुः सूताः । पितृमातृल पु
 त्राश्च विज्ञेयाः पितृवाक्त्रवाः ॥
 मातः पितृवसुः पुत्रा मातृमा
 तृवसुः सूताः । मातृमातृलपुत्राश्च
 विज्ञेया मातृवाक्त्रवाः ॥ इति मि
 ताकरा ॥
 मातृवाक्त्रवः पू० मातृवक्त्रः । न च
 मातृमह भगिनीपुत्राः । मातृमही

उगिनीपुत्रः । मातृश्रनपुत्रश्च
। यथा । मातृः पितृश्रपुत्रा मा-
तृश्रपुत्रः सुताः । मातृश्रन
पुत्रश्च विद्वेषा मातृवाक्काः ॥

इत्यमरः ॥

मातृवाहिनी स्त्री बलुनापकी । इति
राजनिघण्टः ॥

मातृश्रसितः पुं मूथः । इति हेम-
चन्द्रः ॥

मातृश्रमा स्त्री मातृश्रगिनी । मासी
इति भाषा । सा महत्तल्या यथा ।
मातृश्रमा मातृलानी पितृश्रस्त्री
पितृश्रमा । श्रुः पूर्वज पत्नी च
मातृतल्याः पुकीर्तिताः ॥ इति
दाशभाषः ॥

मातृश्रनेयः पुं मातृश्रपुत्रः । मा-
सितुताभाइ इति भाषा । तत्प-
र्यायः । मातृश्रस्रीयः २ । इति हेम
चन्द्रः ॥

मातृश्रसेयी स्त्री मातृश्रगिनीकन्या ।
मासितुताभाइ इति भाषा ।
इत्यमरः ॥

मातृश्रस्रीयः पुं मातृश्रगिनीपुत्रः ।
मासितुताभाइ इति भाषा । इ-
त्यमरः ॥

मातृश्रस्त्रीया स्त्री मातृश्रगिनीकन्या ।
मासितुताभाइ इति भाषा ।

इत्यमरः ॥

मातृश्रिही स्त्री वासकः । इति षद-
यज्ञावली ॥

मातृश्र स्त्री कातृश्रः ॥ अवधारणः ।

इत्यमरः ॥ कातृश्रे यथा जीव-

मातृश्र नहिंसेत । अवधारणे यथा

। पयोमातृश्र भुङ्क्ते । इति तटीका-

यां भरतः ॥

मात्रा स्त्री परिहृदः ॥ अन्नः । परि-

माणः । इत्यमरः ॥ परिहृदो हृत्य-

थादिः । अन्ने यथा । शक मात्रा ।

परिमाणे यथा । किं हृत्ति मात्रो

हृत्तः । इति तटीकायां भरतः

॥ कर्णभूषा ॥ वित्तः । अक्षरावयवः ।

इति मेदिनी ॥ * ॥ कालविशेषः

। यथा । कालेन यावता पाणिः प-

र्येति जानुमण्डल । सा मात्रा कवि-

तिः प्रोक्ता ह्यर्दीर्घप्लुते मता

॥ इति प्राचीनाः ॥ अपिच । वान

जानुनि तक्षु भ्रमणयावता भवेत्

। कालेन मात्रा सा ज्ञेया मुनिभि

र्वेदपारंगैः ॥ इति तज्जमरः ॥

इन्द्रियवृत्तिः । यथा । मात्रा स्पर्शास्तु

कोश्वेय शीतोष्ण सुख दुःखदाः ।

आगनापायिनो नित्या स्थां श्रि-

तिरुष्य भारत ॥ इति भगवद्गीता

॥ नीयन्ते आभि विषयाः मात्रा

नादक

नाथ

इन्द्रिय इत्ययः । इति तटीकायां
 धरवानी ॥ इन्द्रियः । इति पु-
 षोक्त श्लोक टीकायां अथुसूदन
 सरस्वती ॥ अशरा यथा । न योषि-
 ष्यः पृथग् दद्यादवसानदिनादते ॥
 ॥ स्वभर्त् पिण्ड मन्त्रात्त्य सुष्ठि रा-
 सा यतः मृता ॥ इति शाङ्कतत्त्व ॥
 मां सर्यं स्त्री मं सरस्यभावः । पर-
 भूतद्वेषः । यथा । नागा श्चिरायै-
 कतरः पुमान् वसन्न सयाध शिवे
 ह्पि देशे । मां सर्यं रागेणपह-
 ताश्चानां हि मृगं स्त्री साधुषुपि मान-
 सानि ॥ इति भारवौ ३ अध्यायः ॥
 मां सिकः त्रि ज्ञानिकः । मं स्य-
 घातकः । इति सिद्धास्तकौमुदी ॥
 नाथ इ अहो । इति कविकल्पद्रुमः ॥
 इ माहुरते । अहो वध क्लेशो ।
 इति दुर्गादासः ॥
 नाथः पुं पहाः । इति त्रिकाण्ड-
 शेषः ॥ महनः । इति शब्दरत्नावली
 नाथुरः पुं नथुराया आगतः । इति
 मूकबाधव्याकरणं ॥
 नादः पुं दर्पः । इत्यमरः ॥ हर्षः ।
 इति तटीकायां भरतः ॥ नभता
 । इति शब्दरत्नावली ॥
 नादकः पुं दातृहपक्वी । इति
 शब्दमाला ॥ नदकारकदुर्व्ये त्रि ॥

नादनः स्त्री लवङ् । इति शब्दचन्द्रिका
 ॥ हर्षकारवितरि त्रि ॥
 नादनः पुं कामदेवः ॥ नदनमवृक्षः ॥
 धुस्तुरः । इति केचित् ॥
 नादनी स्त्री नाकनदी । इति राज-
 निर्घण्टः ॥ विजया । इति ताक-
 पकाशः ॥
 नादशः त्रि नं सद्शः । इति व्या-
 करणं ॥
 नादी स्त्री पाण्डुराजः । सा मृगी
 भूतन्य नूनैः शापात् मधुनरहि-
 तस्य श्वानिन आज्ञया अश्विनी अ-
 माराभ्यां नहन सहदेवौ जमया-
 मास । इति श्रीभागवतमतं ॥
 अतिविषा । इति राजनिर्घण्टः ॥
 नादीपतिः पुं पाण्डुराजः । इति
 शब्दरत्नावली ॥
 नाथवः पुं विष्णुः । तस्य व्युत्पत्ति
 यथा । ना च बुद्धवृकपा या मूलपुक्
 ति रीश्वरी । नारायणीति विथ्या-
 ता विष्णुमाया जनाननी ॥ महाल-
 क्ष्मी श्वकपा च वेदमाता सरस्वती ।
 राधा वसुक्करा गङ्गा तानां श्वामी च
 नाथवः ॥ इति बुद्धवैवर्ते श्रीकृष्ण
 जन्मथण्डे ११० अध्यायः ॥ तन्माम
 नाहाय्यं यथा । उन्नितेत्युक्ताक-
 रे मन्त्रे हितः सर्वगतो हरिः ।

माधव

माधुर्य

माधवायेति वै नाम धृवा कामार्थ
 मोक्षनं ॥ इति वरिपुत्राणं ॥
 वैशाखमासः । इत्यनरः ॥ वसन्तः
 । इति विश्वः ॥ मधुशुक्रः ॥ कृष्ण
 मृदा । इति राजनिर्घण्टः ॥
 माधविका स्त्री माधवीलता इत्य-
 नरटीकायां भरतः ॥
 माधवी स्त्री स्वानन्ध्यातपुल्लता ।
 तत्पर्यायः । अतिमृदुः २ पुष्पकः
 ३ वासुती ४ लता ५ इत्यनरः ॥
 अतिमृदुकः ७ माधविका ९ माध-
 वीलता ८ । इति तटीकायां भ-
 रतः ॥ चन्द्रवल्ली २ सुगङ्गा १० भ्रुम-
 रोत्सवा ११ भृङ्गपिपा १२ भद्र-
 लता १३ भूमिपुत्रवृषणा १४ । अ-
 संयाणुगाः । कटुत्वं । तिक्तत्वं । क-
 वायत्वं । मदगन्धिः । पित्रु काम
 वृण दाह शोष नाशित्वं । इति
 राजनिर्घण्टः ॥ मिसिः ॥ मधुशर्करा
 ॥ अरुनी ॥ मदिरा । इति मेदिनी
 ॥ तुलसी । इति शब्दमाला ॥ दुर्गा
 । इति शब्दरत्नावली ॥ माधवस
 पत्नी ८ ॥
 माधवीलता स्त्री स्वानन्ध्यातपुल्ल-
 लता । इत्यनरटीकायां भरतः ॥
 माधुशुक्रः स्त्री वाराहीकन्दः । इति
 राजनिर्घण्टः ॥

माधवोचितं स्त्री कक्कालकं । इति
 राजनिर्घण्टः ॥
 माधवोद्धवः पुं राजादमी । इति
 राजनिर्घण्टः ॥
 माधकः पुं वर्णशुक्रजातिविशेषः ।
 इति जटाधरः ॥
 माधुनताः पुं काश्मीरदेशतवाः ।
 इति हेमचन्द्रः ॥
 माधुरं स्त्री मल्लिका । इति त्रिकाण्ड-
 शेषः ॥ मधुरसन्तुके त्रि ॥
 माधुरी स्त्री मदुर्यं । इति भृङ्गपुष्पाणः
 ॥ माधुर्यं । यथा । तानि स्पृश सु-
 खानि ते च तरलाः सिक्का दूषो वि-
 भ्रुमा सुदुःखाश्च सौरतं स च सुधा-
 स्यन्दी गिरां वक्रिमा । सा विधाधर-
 माधुरीति विषया सक्ते ह्यपि चेन्मा-
 नसं तस्यां लग्नसमाधिं हस्त विरह
 व्याधिः कथं वर्द्धते ॥ इति गीत-
 गोविन्दे ३ सर्गः ॥
 माधुर्यं स्त्री मधुरस्यतावः । मधुरत्वं ।
 इति हेमचन्द्रः ॥ लावण्यं । यथा
 । कृपं किमप्यं निर्वाच्यं तनो
 माधुर्यं मूच्यते । इत्युद्भवननीलम-
 णिः ॥ पाष्कालीरीति विशिष्टं काव्य
 षणः । यथा । मधुरां सूक्ष्माराक्ष
 पाष्कालीं कवयो विदुः । इति सा-
 हित्यदर्पणे २ परिच्छेदः ॥ तस्य

माधी

मान

लक्षणं यथा । चित्तं द्रुवीभावमयो
 ह्लादो माधुर्यं मूच्यते । सन्तोषे
 कक्षणे विपुलस्तु शान्ते रंधिकं क्र-
 मात् ॥ मन्त्रिं वर्गास्तु वर्णेन युक्ता
 ष्टु ठ उ टान् विना । रणो लघु च
 तद्व्यक्तौ वर्णाः कारणतां गताः ॥
 अर्द्धे विपु वृत्ति र्वा मधुरा रचना
 तथा । इति साहित्यदर्पणे ८
 परिच्छेदः ॥

माध्यन्दिनं द्वि मध्यमं । इति हेम-
 चन्द्रः ॥

माध्यमं द्वि मध्येभवः । यथा । म-
 ध्यमं माध्यमं मध्यमीयं माध्य-
 न्दिनम् तत् ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

माध्यस्थ्यं क्ली मध्यस्थस्यभावः ॥ म-
 ध्यस्थकरणं । यथा । अयाचितार-
 नहि देवदेव नदिः सूतां ग्राह-
 यितुं शशाक । अत्र्यथना तद् भ-
 येन साधु माध्यस्थ्यं मिष्टे रप्यवल-
 म्बते हर्षे ॥ इति क्षारसत्रुवे १
 सर्गः ॥

माधुकं क्ली माधीकं । इत्यनरटी-
 कायां भानुदीक्षितः ॥

माधी स्त्री मद्यं । इति त्रिकाण्डशेषः
 ॥ मधादिकृतसूरा । इति राज-
 निर्घण्टः ॥ मधुरकटकामत्स्यः ।
 इति शब्दरत्नावली ॥

माधीकं क्ली मधुकपुत्रकृतमद्यं । तत्
 पर्यायः ॥ मधासवः २ नावकः ३
 मधुः ४ । इत्यनरः ॥ मधुनाधीक मि-
 त्येकं नामेति केचिन् । पूर्वो
 द्वौ पुत्रमद्ये । परौ द्वौ दुक्का-
 विक्रमः । इति भरतः ॥ माधीक
 मिति वा पाठः । इति रमानाथः ॥
 माधीकं स्थाने माधुक मिति भानु-
 दीक्षितः ॥

माधीकफलः पू मधुनामिकेरिकः ।
 इति राजनिर्घण्टः ॥

माधीमधुरा स्त्री मधुरथर्जुरिका । इति
 राजनिर्घण्टः ॥

मान उ विचारे ॥ अर्हः । इति कवि-
 कल्पद्रुमः ॥ उ नीनां सते शास्त्र-
 धीरः । अर्हायां तिवादयो नस्य रि-
 ति रमानाथः । इति दर्गादासः ॥

मान कि अर्हो । इति कविकल्पद्रुमः ॥
 कि मानयति मानति । इति दूगा-
 दासः ॥

मानं क्ली परिमाणं । तत्पर्यायः ।
 योतवः २ ऊवयः ३ पायः ४ पो-
 तवः ५ । तत् तुला मूलि पृष्टे स्त्रि-
 विधं भवति । तत्र तुलाग्रहणेनो-
 न्मावादपलक्यते । अकल्या ह-
 स्तादि । पुष्टेन दोगादि । इति
 भरतो ॥ पुमाणं । इति मेदिनी

मारु

मान

॥ यत्र तालो विरगत्रिके । तदे
 व गृह सूत्रे । तत्र त्रिविधं । सम-
 विषमं अतीतं अनागतकं । इति
 सहीतशास्त्रं ॥ * ॥ अथ नान
 परिभाषा । न मानेन विना युक्ति
 दुर्व्याणां जायते क्वचित् । अतः
 पुयोग कार्यार्थं नानं नञोच्यते
 मया ॥ चरकस्य मतं वैदये रादये
 र्थान्मतं ततः । विहाय सर्वं नाना-
 नि मन्त्रं मन्त्रं नञोच्यते ॥ असरे-
 गुर्बुधैः पौत्र क्रिंशता परमा
 गुतिः । असरेगुस्तु पर्याय नाम्ना वं-
 शीति गद्यते ॥ जालाङ्गरगतेः
 सूर्यकरै र्बंशी विलोक्यते । षड्
 वंशीति मरीचिः स्यात्तातिः षड्
 च राजिका ॥ तिसृती राजिकाति
 च सर्वपः पौच्यते र्बुधैः । यवो
 षष्ठे सव पैः पौत्रो गुण्णस्यस्त
 चतुष्टयं ॥ षड्भिस्तु रत्निकातिः स्या-
 त्त्वावहे ह्येसधानको । नावै चत्
 र्ति शाण्ड स्यात्करणः स निगद्यते ॥
 टक्कः स एव कथित सुद्वयं काल मूच्य-
 ते । ऋदुमो वटकश्चैव द्रुहणः स नि-
 गद्यते ॥ कोल द्वयस्तु कर्षः स्यात्
 स पौत्रः पाणि नानिकः । अक्कः
 पिक्कं प्राणितनं किक्कं पाणिच
 तिस्रुक् ॥ विडालपदकैश्च तथा ॥

षोडशिका मताः । कर मथेया ह-
 सपदं सुवर्णं कवलगुहं ॥ उडुग्रक
 पर्यायैः कर्ष एव निगद्यते ॥ स्यात्
 कर्षाभ्या मङ्गपलं शक्ति रष्टमिका
 तथा ॥ शक्तिभ्यां पलं ज्ञेयं
 मुष्टि रामुं चतुर्थिका । पुत्रकः षो-
 डशी विलुं पलमेवात्र कीर्तयते ॥
 पलाभ्यां पुसृति ज्ञेया पुसृतक
 निगद्यते ॥ पुसृतिभ्या मङ्गलिः
 स्यात् अडवात् षड् सारावकः ॥ अष्ट-
 मानकं स ज्ञेयः अडवाभ्यां मानि-
 का सरावो षष्टपलं तद्वज्ज्ञेयं मत्र
 विचक्रणैः ॥ शरावाभ्यां तवेत् पुत्र
 चतुर्गुहं सुधाचकः । ताजनं कां-
 स्यपात्रक चतुःषष्टि पलं च सः ॥ च-
 तुर्ति राटके द्वाणः कलशो नक्ष्णो-
 मणः ॥ उमान् च षटो राशि द्वाण
 पर्याय संज्ञितः । द्वाणाभ्यां सूर्प
 अष्टो च चतुःषष्टि सारावकः । सर्पा-
 भ्यां भवेद्दोणी बाह्यो गौणी च सा
 म्भता ॥ दोणी चतुष्टयं थारी कथिता
 सूक्ष्म बुद्धिभिः । चतुःसहस्र पलिका
 वयवतयधिकान्त्त मा ॥ पलानां द्विस-
 हस्रकं तार एकः पुकीर्तितः । तला
 पलं तं ज्ञेया सर्वं त्रैवैष निश्चयः
 नावटकाक्क विलानि अडवः पुत्र मा-
 टकं राशिर्गौणी थारिकेति यथो-

मान

मान

इति चतुर्थाः ॥ ३॥ नागध परिभाषा ॥
 यां वदुःशिको माय शतं विंशति
 रत्तिकेष्टः यणवति रत्तिकः कर्षः ।
 अयं चरकसम्मतः ॥ सुश्रुतमते ।
 पञ्चरत्तिको मायो विंशति रत्तिक-
 कः षोडशतिरत्तिकः कर्षः । अय-
 नेव कलिङ्ग परिभाषाया नपि यत्
 षड्भाष्ट रत्तिको मायो द्वात्रिंशद्
 रत्तिकः षड्भाष्टकद्वय नितः कर्षः
 ॥ शुद्धादि माया मारुत्य बावत् स्यात्
 षडव स्थितिः । दुबद्धं लक्ष दुव्याणां
 तावद्मानं समं मतं ॥ शुद्धादि नान
 मारुत्य द्विगुणं दुबद्धाद्योः । नानं
 तथा तुलायास्तु द्विगुणं न कृचिन्मत्
 ॥ मद्धक वेणु लोकादे र्भाणुं यद्वत्
 रत्तलं । विन्दीर्णक तथोद्यक तन्मानं
 षडव वदेत् ॥ इति नागधमानं
 ॥ ३॥ अथ कलिङ्गमानं । यतो
 मन्दाग्रयोः कुवा हीनसत्त्वा नराः क-
 लो । अतस्तु मात्रा तद्व्याग्या पो-
 च्यते सूक्त सम्यक्ता ॥ यवो द्वादश-
 ति लो रैः सष रैः पोच्यते वृ-
 धैः । यवद्वयेन शुद्धास्यप्रिशुद्धो
 बल उच्यते । मायो शुद्धाति रष्टा-
 तिः सप्तति वा भवेत् कृचिन् ॥ चतुर्ति
 मायकैः षाणः स निष्क ष्टक एव च ।
 पद्मानो मायकैः षड्भिः कर्षः स्याद्

श मायिकां ॥ चतुः कर्षैः पलं पौ-
 क्रं दशमं नितं वृधैः । चतुःपा-
 लैश्च षडवः पुष्टाद्याः पूर्ववत्-
 ताः ॥ स्थिति नास्त्येव मात्रायाः
 काल मग्निं वयो बलं । पकृति-
 दोषदेशो च दृष्टा मात्रा पुकृत्-
 वेत् ॥ नाल्प इत्येषव व्याधि-
 यथास्तो ह्यन् महानलं । अति
 मात्रक दोषाय यथा लसे्य वद-
 कं ॥ इति ननिपरिभाषा इति
 भावपुकाशः ॥

मानः पौ चित्तसममतिः । इत्यनरः
 ॥ चित्तस्य सममति रक्तदुता मानः
 । साष्टो धनाद्यत् कर्षणात्तुनि चि-
 त्तोमति मान इति । मत् समोना-
 स्तीति मननं मानः । इति तटीका-
 यां भरतः ॥ आत्तुनि पूज्यता
 बुद्धिः । इति नीलकण्ठः ॥ अनरक्त-
 यो दम्पतेर्त्वा र्भाव विशेषः । यथा ।
 दम्पतेर्त्वा र्भाव एकत्र सत्त्वा रप्यनु-
 रक्तयोः । स्वार्थेष्टाश्लेष वीक्रादि
 निरोधी मान उच्यते ॥ इत्युद्भुज
 नीलमणिः ॥ पूज्यत्वं । यथा । अध-
 नाः कलि मिहृष्टि सक्कि मिहृष्टि न-
 ध्यमाः । उक्तना मान मिहृष्टि नानो
 हि महता धनं ॥ नानोऽस्ति मूल
 मर्थस्य माने ज्ञाने धनेन किं ।

मान

मानर

पुत्रेष्टमानरदपस्यकिं धननकिमा-
 बुधमा अधमा धन निहृष्टिधनमानो
 हि मध्यगाः । उत्रमा माननिहृष्टि
 मानो हि महता धनं ॥ इति गा-
 कडे ११५ अध्यायः ॥ प्रियापराध
 सूचिकाचेष्टा मानः । स च लसु मध्य
 मो षुक श्चेति । अन्नापनेयो ल
 युः । कष्टापनेयो मध्यमः । कष्टत
 मापनेयो षुकः । असाध्यस्त र
 सातासः । अपरश्री दर्शनादि ज
 मा लघुः । गोत्रसुलनादि जमा
 मध्यमः । अपरश्री मष्ट्याग दर्शना
 दि जमा षुकः । अन्यथा सिद्ध जतू
 हलाद्यपनेयो लघुः । अन्यथा वाद
 शपथाद्यपनेमो मध्यमः । चरण-
 पात भवण दानाद्यपनेयो षुकः ॥
 अपरश्री दर्शनादि जमा यथा । वे-
 दाद्युभिः कचन पिहिन मङ्ग भूमो
 क्रामोदरि कचन कण्टकित षुकान्ति
 । अस्यां बिलोकयति भासयति
 प्रियेपि मानः क्वास्यति पदं तव
 तन्न विद्यः ॥ गोत्रसुलनादि जमा-
 यथा । यद्गोत्र सुलनं तन्न भूमो यदि
 न मन्यते । ब्रह्मानि ब्याल सम्प
 षुः शुक्यं तद्विकारय ॥ अपरश्री
 मष्ट्यागदर्शनादि जमा यथा । दवि-
 त्तस्य निरीक्य भालदेशः चरणाल-

कुकपिञ्जरं सपत्न्याः । सुदृशो
 नननस्य कोण भासः श्रुति मुक्ताः
 शिथुरोपमा वज्रवुः ॥ इति रस-
 मञ्जरी ॥ गुहः । इति मेदिनी ॥
 मानकं क्ली पूं भागकं । मानकच्
 इति भाषा । यथा । क्लीतु पिहि-
 ला पौक्ता विधीर्गण मानके ।
 इति शब्दचन्द्रिका ॥ इलकन्दो
 गुान्यकन्दः इलपद्यस्त मानकः ।
 इति रत्नमाला ॥ अस्य षुगाः ।
 मानकं स्वाद शीतक षुक शोथह-
 रं कटु । इति राजवल्लभः ॥ अपि-
 च । मानकः स्यान्नहापत्रः कथ्य-
 ते तदुगा अथ । मानकः शोथ
 हृष्टीतः पित्तरक्तहरो लघुः ॥ इति
 भावपुकाशः ॥
 मानगुह्यः पूं अपराधः । इति
 हारावली ॥
 मानधानिका श्री कर्कटी । इति शब्द-
 माला ॥
 माननीयं त्रि मान्यं । यथा । मानो
 मानेयासि वृक्षेषु माननीयः सुरा-
 सुरैः । मापयानि महादेवी मानं
 देहि गृहे नम ॥ इति दूर्गे ७ सब
 पद्धतिः ॥
 मानरक्षा श्री ताग्री । तावी इति
 भाषा । यथा । यानघोषो २५ ता-

মানবো

মানস

শ্রীস্যাগ্মানরক্ষা বিকালিকা। ইতি
ত্রিকাংশেষঃ ॥

মানবঃ পু° ননোরগত্য°। ননুষ্যঃ।
ইত্যমরঃ ॥ বালঃ। ইতি শব্দরত্না-
বলী ॥

মানবর্জিতঃ ত্রি মানরহতঃ ॥ নীচঃ।
ইতি ধর্মশাস্ত্রঃ ॥

মানবী স্ত্রী ননুষ্যস্ত্রীজাতিঃ। তৎ
পর্য্যায়ঃ। মানব্যা ২ মানুষী ৩
নারী ৪। ইতি শব্দরত্নাবলী ॥ শা-
সনদেবতাবিশেষঃ। ইতি হেন-
চন্দ্রঃ ॥ স্বাযন্তুবমনুকন্যা। ইতি
মহাভারত° ॥

মানবৌষঃ প° তারাবিদ্যাযাপী
ঔস্যাভরে বাযব্যাদীশ পর্য্যন্ত-
পূজ্য গুরুপত্নী বিশেষঃ। যথা। তা-
রাবত্যম্ব ভানুমত্যম্ব জঘাম্ব বিদ্যা-
ম্ব নহোদযম্ব সুখানন্দনাথ পরা-
নন্দনাথ পারিজাতানন্দনাথ জ-
লেশ্বরানন্দনাথ বিকৃপাক্ষানন্দ-
নাথ ফেরব্যষাঃ পৃঃ ৫৭। এতে
মানবৌষাঃ। তথাচ ভাস্ক্রে। অথ
তারা গুরুন্ বক্ষ্যে দৃষ্টাদষ্ট ফলপু-
দান। উক্তৃ কেশো বে্যানকেশো
নীলকণ্ঠো বৃষধৃঃ ॥ দিবৌষাঃ
সিদ্ধিদা বৎস সিদ্ধৌষান শূণ মত্ৰ
তঃ। বলিষ্টঃ কূর্মানাথশ্চ নীননাথো

নহেশ্বরঃ। হরিনাথো মানবৌক্ষন
শূণ বক্ষ্যামি তদুকন। তাঁসর্বতী
ভানুনতী জবাবিদ্যা মহোদরী ॥
সুখা ন্দঃ পরানন্দঃ পারিজাতঃ
জলেশ্বরঃ। বিকৃপাক্ষঃ ফেরবী চ
কথিকঃ তারিণীজল° ॥ আনন্দ-
নাথ শব্দান্তা গুরবঃ সর্বসিদ্ধিদাঃ।
ত্রিযোপি গুরুপাশ্চ অম্বাস্তাঃ
পরিকীৰ্ত্তিতাঃ ॥ ইতি তন্ত্রসারঃ ॥
মানব্য° স্ত্রী ননবসমূহঃ। নাগবান্য°
সমূহো নাগব্য° বিকার সংঘেতি-
ষ্যঃ নাগবো বালঃ নৃদ্ধন্যমধ্যঃ
দন্ত্যমধ্য ইত্যেক°। ইত্যমরটীকা-
য়া° ভরতঃ ॥

মানস° স্ত্রী মনঃ। ইত্যমরঃ ॥ তস্য
গুণা যথা। পরাপরদ্ব° সংখ্যাদ্যাঃ
পঞ্চ বেগশ্চ মানসে। ইতি ভাষা-
পরিচ্ছেদঃ ॥ ৯ ॥ মানসতাপো যথা
। কান ক্রোধ ভয় ঘেবলোভ মোহ
বিষাদজঃ। শোকাসর্ঘ্যবিদ্যানের্ষ্যা
নাৎসর্ঘ্যাদি ভবন্তথা ॥ মানসো
ংপি দ্বিজশ্রেষ্ঠ তাপো ভবতি নৈ-
কথা। ইতি বিষ্ণুপুরাণে ৬ অ° শ্লে ৫
অধ্যায়ঃ ॥ ৯ ॥ ত্রিবিধ মানস কর্ম
যথা। পরদ্রব্যেষ্ণুভির্ধানিঃ ননসা-
নিষ্ট চিন্তন°। বিতথাত্তিনিবেশশ্চ
ত্রিবিধ° কর্ম মানস° ॥ ইতি তি°

मानस

अथादितः ॥ ३ ॥ मानस रोगा ॥
 यथाः कान क्रोध लोभ मोह भ
 याभिमान दैन्य पैशून्य विवादे-
 र्यासुया मात्सर्य पुत्रतयः ॥ अथ
 वा । उन्मादापन्मार नूर्हा भुन तनः
 सन्यास पुत्रतयः । इति भावपु
 काशः ॥ ३ ॥ सरावरविशेषः ।
 इति नेदिनी ॥ स च कैलाशे
 वक्रणा निर्मितः । यथा । कैलाश-
 कल्पा दानवेन्दुग क
 म्पितः । नक्र राक्र न गक्रैर् नित्यं
 सेवित कन्दरः ॥ श्रीमान्मनोह-
 रश्चैव नित्यं पुत्रत पादपः ।
 हेमपुङ्गव स हृमं तेन वैखान-
 सः सरः ॥ कल्पित मानसैव रा-
 जहंस निषेवितः । इति महाभार-
 ते हरिवंशे नारसिंहे २०२ अ-
 ध्यायः ॥ अपिच । कैलाशपर्वते
 राम मनसा निर्मितः परः । वक्रणा
 नरसादूरे तेनेह मानसः सरः ।
 तस्मात् संसुव सरसः सायोध्या
 नूपगृहे । सरः पुत्रता सरयुः
 पुण्या वक्रसरश्च्युता ॥ इति रामा-
 यणे आदिकाण्डे २४ सर्गः ॥ ३ ॥
 मनोभुने त्रि । यथा । सकल्पः कर्म
 मनुसः । इत्यमरः ॥ विषयेत्यति
 रागो मानसो मल उच्यते ।

मानस

इत्येकादशीतङ् ॥ अनुटानङ्-
 पीडेव मनेयं मानसी व्यथा ।
 इति प्राङ् ॥
 मानसजपः पुं विद्या वर्णश्रेण्युच्चारणं
 । यथा । विद्या वदक्रश्रेणीं वर्ण वक्र
 पदाश्रिहां । उच्यतेदर्थ / मुदिश्य
 मानसः स जपः सूतः ॥ तज्जपे
 निवमो नास्त्येव । तथाच । अश-
 चि र्वाशुचि र्वापि गां स्तिष्ठन् स्वप-
 म्पि । मत्रैकशरणो विद्वान् मन-
 सैव सन्तत्यसेत् ॥ न दोषो मान-
 से जापेऽसर्ददेशे ऽपि सर्वदा ।
 इति तन्त्रसारः ॥
 मानसतीर्थं श्री रागादिरहितं मनः ।
 यथा । सूत उवाच । तीर्थानि कथि-
 तान्येव भौमानि मूनि सत्तम ।
 ह तीर्थानि कन्दानि वि-
 शेषतः ॥ मनो निजल तीर्थं हि
 रागादिभि र्नामिलं । इति नार-
 सिंहराणे ४७ अध्यायः ॥
 मानसपूजा श्री मनोरचितदुव्यकर
 णक नगर्वे । यथा । हृत्पद्ममध्ये
 देवीं विष्णव्यं लक्ष्मीं पात्रं न
 ह्येन सहस्रादान्तेन पाश्यं देव्या
 शरणे दद्यात् । तत्रैव नवचार्यं
 दत्त्वा सहस्रदलपद्मं भुङ्क्वा ललित
 परमान्तुल्लेनाचमनीयं मुखे ।

मानस

ध्यानस

पञ्चविंशति तान्तेन षडङ्ग। अहि-
 सां विष्णुनां क्रमां दयां अलोभं
 अमाहं अमां सयं अनायां अन
 इकारं अरागं अद्वेषं इन्द्रियाणि
 द्वादश एतानि पुत्राणि च पुदाप-
 येत् । ततश्चेजो रूपं दीपं वायु
 रूपं धूपं दद्यात् । अक्षरं चामरं
 दर्पणं सयं चन्द्रं छत्रं पद्मं मे
 खलां आनन्दं हारमुत्तमं अनाह-
 त धुनिनयीं षष्ठां निवेदयेत् । त-
 तः सवारसामुधिं मांस पर्वतं बु-
 क्कां पुरितं पायसं दत्वा । मनो
 नर्तन सतालैः शृङ्गारादि रसोद्भ-
 वैः । नृत्य गी तैश्च वाद्यैश्च
 तोषयेत् परमेश्वरीं । एवं संपू-
 ज्य । अन्ते देन जपः कार्यः । इति
 तन्त्रसारे त्रिपरा पुराणं ॥ ३ ॥
 मानसैः शुकं पूजा यथा । ततो मान-
 स गङ्गाद्वयैः पूजयेत् स्व स्व मृदुमा ।
 कनिष्ठा पृथिवीतत्त्वं तद्योगाद् गङ्गा-
 योजनं ॥ अङ्गुष्ठो गगणं तत्त्वं ते-
 नैव पूजयेज्जनं । तर्जनी वायुतत्त्वं
 स्याद्गङ्गापं तेनैव योजयेत् ॥ अना-
 मा तलतत्त्वं स्यात्तेनैव योजयेत्
 कं । ततस्त वायुवं जप्यादष्टोत्तर-
 शतं सूचीः ॥ जपं समर्प्य तत्त्र्या च
 पुं मेदं गुणद्वयं । इति नीलतन्त्रं

॥ ३ ॥ अपि च । निधुनं चित्तं विद्धु-
 त् तू मां कर्तुं कपचारकैः । शैलैः चैकै-
 पूजयेद्विमानं मृदुमा नञ्च समन्वितैः
 ॥ त्र्यम्बकाशं नरुद्धि वारिणैश्चैः
 सविन्दुकैः । कनिष्ठाङ्गलि उज्ज्वल्यो
 मध्यमनामिके तथा ॥ अङ्गुष्ठेन स-
 मायोगान्मृदाः पङ्क पुकीर्तिताः ।
 पृथिव्यात्त्र्यङ्गुलः स्यादाकाशात्त्र्यङ्गु-
 लः ॥ धूपो वायुत्त्र्यङ्गुलः पूजो
 दीपो बह्वङ्गुलः सङ्गो रिसाङ्गुलः
 षडङ्गुलैवेदयं पूजा पङ्क पञ्चरिका ॥
 ततस्त वायुवं जप्यादष्टोत्तरशतं
 सूचीः । इत्यमरावद्गः ॥ ३ ॥ अन्यथा ।
 मानसैः कपचारैश्च संपूज्यं कल्प-
 येन्मृदा । गङ्गा त्र्यङ्गुलः दद्यात्त्र्य-
 व पुत्रं ततः परं ॥ धूपं वायुत्त्र्य-
 ङ्गुलं देयं तेजसा दीपमेव च । नै-
 वेद्यं मृतं दद्यात् पानीयं वरुणा-
 त्त्र्यङ्गुलं ॥ अक्षरं मञ्जरं दद्यात्त्र्य-
 ङ्गुलमेव च । तन्त्रमृदा विमानेन स-
 पूज्यात्त्र्यङ्गुलं जपेत् ॥ यथाशक्ति
 जपं कृत्वा समाप्य कवचं पाठेत् ।
 इति कङ्कालमालिनीतन्त्रं ॥ ३ ॥
 पूजा क्रमस्तु । निजं शुकं ध्यात्वा मू-
 कानन्दनाथान्कशत्रुं श्रीपादकां
 पूजयामीति मानसैः पञ्चकण्ठ-
 सूत्रैः ररुषेत् । कनिष्ठाभ्यां ज-

मानिका

मान्द

पृथिव्यात्कारकं गङ्गा समर्पयामि नमः ॥
 १ अङ्गुष्ठाभ्यां हं अकिष्णात्कारकं
 पुत्रं समर्पयामि नमः । तर्जनी-
 भ्यां वं वायात्कारकं धूपं समर्पया-
 मि नमः । मध्यमाभ्यां रं वह्न्या-
 त्कारकं दीपं समर्पयामि नमः । अ-
 नानिकाभ्यां वं अमृतात्कारकं नै-
 वेद्यं समर्पयामि नमः । इति ह-
 लमूलावतार कल्पसूत्रटीकायां त-
 तीका ७ ॥

मानिनी स्त्री फलीवृक्षः । इति मे-
 दिनी ॥ मानवती च ॥
 मानी त्रि मानविशिष्टः । इति नेदिनी
 ॥ सिंहः । इति राजनिघण्टः ॥
 मानुषः पूं ननुष्यः । इत्यमरः ॥
 मानुषिकं त्रि ननुष्यस्य कर्त्तृदि । मनु-
 ष्यस्येदनितीदमर्थे कर्त्तृकपुत्र्येन
 निम्नम् ॥

मानसवृत्तं स्त्री अहिंसादि । यथा ।
 अहिंसा सत्यं मञ्जुषं वृक्षचर्यं
 मकम्पता । एतानि मानसान्याह
 वृत्तानि तु धराधरे ॥ इति ब्रह्म-
 पुराणं ॥

मानुषी स्त्री ननुष्यस्त्रीजातिः । यथा ।
 ननुष्यी नानुषी नारी । मानवी मानुष
 द्विधा । इति शब्दरत्नावली ॥ चि-
 किंसाविशेषः । यथा । आसुरी
 मानुषी दैवी चिकिंसा सा द्विधा
 मता । इति शब्दचन्द्रिका ॥

मानसाजयः पूं हंसः । इति राज-
 निघण्टः ॥

मानुष्यं स्त्री ननुष्यस्य भावः । ननुष्यत्वं
 ॥ ननुष्यशरीरं । यथा । मानुष्ये
 कदली सुष्ठे निःसारे सारमार्गणं
 । यः करोति स समूतो जलबुद्ध
 समिभे ॥ इति शब्दचन्द्रिका वाञ्छव-
 ल्यवचनं ॥

मानसूत्रं स्त्री स्वर्गादिनिर्मितकटिसूत्रं
 । गोट इति भाषा । इति धनञ्जयः ॥

मानुष्यकं स्त्री ननुष्यसमूहः । इत्य-
 मरः ॥

मानसिकं त्रि मनोभवः । मानस
 शब्दात्किं कपुत्र्येन निम्नम् ॥

मानोज्ञकं स्त्री मनोज्ञता । मनो-
 ज्ञस्य भाव इत्यर्थे कण पुत्र्येन
 निम्नम् ॥

मानसी स्त्री विद्यादेवीविशेषः ।
 इति हेमचन्द्रः ॥ मनोभवा च ॥

मानसौकाः पूं हंसः । इत्यमरः ॥

मानिका स्त्री मन्दः । इति शब्दरत्ना-
 वली ॥ मन्त्रवः । शेर इति भाषा ।
 इति वैदिकपरिभाषा ॥

मान्दं स्त्री रोगः । इति हेमचन्द्रः
 ॥ मन्दता च ॥

नाकाता

नाकाता पुं युवनाश्वराजपुत्रः ।
 तत्पर्यायः । युवनाश्वरः २ । इति
 हेमचन्द्रः ॥ तद्विवरणं यथा । त-
 स्मात् पुनश्चिन्तं ततो युवनाश्वो
 ह भवत् । तस्य च पुत्रस्य प्रतिनि-
 र्बेदात्तुनीनामाशुभं न गूले निवस-
 तः कृष्ण-^१रुति सौ नूनिभि र्रप
 त्रेयत्पादनायेष्टिः कृता । तस्य-
 षाङ्गं रात्रे निवृत्तायां नञ्च पुत्र
 जलपूर्णं कङ्कसं वेदीमध्ये निवे-
 श्य ते नूनयः नूयपुः । सुष्ठेवु च
 तेनतीव तूट् परीतः स उपाल
 सुनाशुनं न गूणं विवेश । सवृष्टां
 च तानुवीमैवोत्थापयामास । त-
 च कनकजलं नपरिमेषमाहार्यं
 नञ्चपुत्रं पपो । पुत्रुक्काश्च शययः
 पपुहः । केनैतन्नञ्च पुत्रं वारि-
 पीतं । अत्र हि पीते रास्त्रे
 हस्य युवनाश्वस्य पत्नी महाबलं प-
 राक्रमं पुत्रं जनयिष्यति । इत्या-
 कर्ण्यं स राजा अजानता मया पीत
 नित्याह । गत्रुश्च युवनाश्वोदरे
 ह भवत् । क्रमेण च बवधे । प्राप्त
 समयश्च दक्षिणं अक्षि नवनीपते
 निर्भिद्य निष्क्राम । नचासौ राजा
 ममार । जातो नानैष कं धाम्य
 तीति ते नूनयः पोचुः । अथाग-

नान्यह्य

न्यदेवार्थं वीर्यं । मामयं धाम्य-
 ति । अतोसौ नाकाता-नामतो
 ह भवत् । बद्धेवास्य पुदेशिनी दे-
 वेन्द्रेण न्यस्ता तां पपो । ताका-
 मृतं सुविगी नामाद्यो ह्यैवैकेन-
 व्यवहृत । स तु नाकाता चक्रवर्ती
 सप्तद्वीपां महीं वृद्धे । भवति
 चात्र श्लोकः । यादत् सूर्य उदेति म-
 यावत् प्रतिष्ठति । नर्षं तद्यो-
 वनाश्वस्य नाकातुः क्षेत्रं गच्छते ॥
 नाकाता शशाबिन्दु दुहितरं विन्दु
 नती नृपयेने । पुत्रुत्सं स मयरी-
 यं नृत्सन्दक्षं तस्यं पुत्रं त्रयं नृत्
 पादयामास । पक्षाशत् दुहितर
 सुस्य मेव तस्य नृपते ब्रुवतः ।
 इति विष्णुपुराणे ४ अंशे २ अ-
 ध्यायः ॥
 नान्यः त्रि अर्ह्यः । तत्पर्यायः ।
 पूज्यः २ पुतीक्यः ३ भगवान् ४
 भट्टारकः ५ । इति जटि-^१श्रुः ॥
 नान्यह्यं क्ली पूज्यवृत्कारणं । यथा ।
 विभुं वक्रं ब्रह्मः कर्मा विद्या भवति
 पक्षमा । एतानि नान्यह्यानानि ग-
 रीयो यद्यन्तुत्तरं ॥ पक्षानां त्रिषु-
 वर्णेषु भ्यांसि गुणवन्ति च । यत्रस्य
 सोत्रं नानार्हः शूद्रोऽपि दक्षिणी-
 गतः ॥ इति नानवे २ अध्यायः ॥

नाथा

कोर्मो ११ अध्यायेऽर्थः ॥
 नान्या स्त्री नकमाला। यथा। अनिर्मा-
 न्या तु नान्या च नकमाला च मोह-
 ना। इति शब्दमाला ॥ पूज्या च ॥
 नापत्यः पूं कामः। इति हला-
 युधः ॥
 नापनः पूं तूयः। इति शब्दचन्द्रि-
 का ॥ परिनागे स्त्री ॥
 नानकं त्रि नदीयं। इति मेदिनी ॥
 नमतायुक्तः। इति शब्दमाला ॥
 नानकः पूं नातनः। इति मेदिनी
 ॥ कृपणः। इति शब्दमाला ॥
 नागकीनं त्रि नदीयं। नगेद नि-
 त्त्यर्थे नीने क्ते लू कि अमन एक-
 द्वाभ्यादादेशे अस्य च मनकादेशे
 वृक्षो नागकीनं। इति दुर्गादासः ॥
 नागः पूं पीताम्बरः ॥ अस्रः। इति
 मेदिनी ॥
 नाथा स्त्री इन्द्रजालादिः। तत्पर्या-
 यः। शश्वरी २। इत्यनरः ॥ नाति
 विश्वं मस्यां ननीवादिः। शश्वरस्य
 दैत्यस्य इयं शश्वरी तेन प्राड्नि-
 मितात् ॥ इति भरतः ॥ * ॥
 बुद्धिः। इति मेदिनी ॥ कृपा ॥
 दन्तुः। इति नामार्थे हेमचन्द्रः ॥
 शठता। यथा नाथा तु शठता शा-
 थ्यं जसृति निकृतिश्च सा ॥ राह्या

नाथा

झुदोपायविशेषः। यथा। नाथो-
 पेक्षेन्दुजालानि झुदोपाया इमे
 त्रयः ॥ लक्ष्मीः। इति च हेमचन्द्रः ॥
 वृक्षनाता। इत्यनरकोषे नाथादे-
 वीसुत शब्द दर्शनात् ॥ दुर्गा। यथा।
 दुर्गे शिवे इत्ये नाथे मारायणि
 सनातनि। जये ने नदलं देहि
 नम स्ते सर्वनङ्गले ॥ राजन् श्रीवच-
 नोमाश्च याश्च पुापण वाचकः। तां
 पुापयति या सदयः सा नाथा परिकी-
 र्तिता ॥ माश्च मोहार्थं वचनो याश्च
 पुापणवाचनः। तं पुापयति या नि-
 त्यं सा नाथा परिकीर्तिता ॥ इति
 बुद्धिवैवर्ते श्रीकृष्णार्थे २१
 अध्यायः ॥ अपि च। विचित्र कार्य्य
 कारणं अचिन्तितं फलपुत्रा। स्वप्ने-
 न्दुजाल बल्लोके नाथा तेन पुदी-
 र्तिता ॥ इति देवीपुराणे ४५ अ-
 ध्यायः ॥ * ॥ विनश्य पुतीति सा-
 धनं नाथा। इति नागोजी उठैः ॥
 अवटन घटन पीयसी नाथा। इति
 केटि ॥ इधरशक्तिः। तस्या ना-
 मांतरं यथा। प्रकृतिः २ अविद्या ३
 अज्ञानं ४ प्रथमं ५ शक्तिः ७
 अंजा १। सृष्टिकाले भगवान् आदौ
 नाथां पुकाशयामास। सा दुष्टदृश्या-
 नमज्ञानकृपा कार्य्यकारणकृपा च।

नाया

सद्म रज सुमो षण्मयी । तस्याः श-
 क्रिद्वयं आवरणं विष्केपश्च । तस्या
 नायाया महत्तुं ज्ञातं । तस्मादह-
 ष्कारः । तस्मात् पक्षत्तुं । तस्मात्
 बुद्ध्याः । इति श्रीभागवतमत्तं ॥३॥
 विष्णु नाया स्वकपं यथा । या नेता
 भाषसे रम्यं नायेति नित्यंशः ।
 कामायाकीदृशी विष्णो किं वा नाये-
 ति चोच्यते ॥ ज्ञातुं निहानि ना-
 यार्थं रहस्यं परमूत्तमं तत सुम्या
 वचः शुद्धा विष्णुर्माया करणुकः ॥ पु-
 हस्यं मधुरं वाक्यं पुत्रुवाच वसुक-
 रां । भूने ना पृह नायां मे यन्मां
 पृहसि सादरं ॥ यथा क्लेशं किमर्थं
 त्वं पुण्यं न मद्दिलोकनात् । अ-
 द्यापि नां न जानन्ति कन्देन्द्राः स
 पितामहाः ॥ नम नाया विशालाकि
 किं पुन सुं वसुकरे । पञ्चनेत्या वर्ष-
 ते यत्र तज्जलेन पुपूर्यते ॥ दे-
 शो निज्जलताः याति एषा नाया ॥
 नम पिुये । सोमो ऽग्नि हीयते प-
 ङ्के पङ्के वापि विवर्द्धते ॥ अना
 यां स न दृश्येत् नायेयं मन सुन्दरि
 । हेनन्ते सलिनं रूपे उक्त्वा भवति
 तत्तुतः ॥ भवेत् शीतलं ग्रीष्मे मा-
 येयं मन तत्तुतः । पश्चिमां दिश
 नायाय यदस्तं याति भास्करः ॥ उ-

नाया

देति पूर्वतः प्रातर्गायेयं मन सुन्द-
 रि । शेषं हातैव शुक्रं उते प्रा-
 णिषु संश्रिते ॥ गर्भे च जायते जन्तु
 र्मन नायेव चोत्तमा । जीवः पुविश्य
 गर्भे त सुख दुःखानि विन्दति ॥ जा-
 तश्च विस्मरेत् सर्वं मेषा नाया न-
 मोत्तमा । आत्रु च्छाश्रितो जीवो-
 नष्ट संश्रुता गतस्पर्हः ॥ कर्मणा नी-
 यतेन्यत्र नायेषा मनचोत्तमा । शुक
 शोणित संयोगाज्जायन्ते यदि ज-
 तुवः ॥ अशुभं चरणौ चैव भुजौ
 शीर्षं कटिं सुथा । पृष्ठं तथोदरैश्च-
 व दन्तौष्ठपूट नासिका ॥ कर्णौ नेत्र
 कपोलौ च ललाटे जिह्वा सदा ।
 एतया नायया युक्ता जायन्ते यदि जन्तु-
 वः ॥ तस्यैव जीर्यते जन्तो भुक्तं
 पीतं वस्त्रिना । अयं सुवते जन्तु
 रेषा नाया ममोत्तमा ॥ शब्दः स्पर्श-
 च कपङ्क रसो गन्धश्च पङ्कमः ।
 अस्मात्पुवर्त्तते जन्तु रेक्षन्नाया मन
 पिुये ॥ सर्वतुंषु निजाकारः स्थावरे
 जङ्गमे तथा । तत्त्वं न ज्ञायते तस्य
 नायेषा मन सुन्दरि ॥ आपो दिव्या
 सुथा भौमा आपोयेषु प्रतिष्ठिताः
 । नच वृद्धिं पुयास्तुत्रं नायेषा परना
 मन । वृष्टौ बहुदकाः सर्वे पल्लवाग्नि
 सरांसि च ॥ ग्रीष्मे सर्वाणि शुष्यन्ति

भाषा

एतन्भाषा बलं मनो हिनाहिपरा-
 म्भुक्ता नाशु मन्दाकिनी नदी ॥ गाङ्-
 ता सा भवेद्गङ्गा मथैव मनकीर्ति
 ता । मेघा गृह्णन्ति सलिलं लवणात्
 सलिलार्णवात् ॥ वर्षन्ति मधुरं लोके
 सर्वं भाषा बलं मन । रोगार्ता ज-
 न्तवः केचित् तन्मयं नहोषधं ॥
 तस्य वीर्यं समाश्रित्य भाषां तु वि-
 सृजाम्यहं । षष्ठे दीप्तमाने तु ज-
 न्तुः पञ्चमेति यत् ॥ निवीर्यं नो-
 षधं कृत्वा कालो भद्रा हराम्यहं ॥
 पुत्रमं जायते गर्तुः पश्चाद्जायते
 वै पुमान् ॥ जायते मध्यमं रूपं
 ततोपि जरया पुनः । तत इन्द्रिय
 नाशश्च एतन्भाषा बलं मन ॥ एक
 बीजात् प्रकीर्णवै जायते तानि त्रि-
 शः । तत्रामृतं विसृजामि भाषा
 योगेन नाशवि ॥ लोक एव विज्ञा-
 नाति गण्डो बहते च्युता भूत्वा वे-
 गेन गण्डो बहाम्यग्मान नाशना
 ॥ या एता देवताः सर्वा यज्ञभागे-
 न तोषिताः । भाषामेता नहं कृत्वा
 तोषयामि दिवोकसः ॥ लोकाः
 सर्वे विजानन्ति देवा नित्यं मथाशि-
 नः । भाषा मेता नहं कृत्वा यज्ञ्या-
 मि त्रिदशान् सदा ॥ सर्वोपि यज्ञेर्त-
 ि लोको यष्टारक्ष बृहस्पति । भाषा

भाषा

नाद्विरसी कृत्वा याजयामि दिवोकसः
 ॥ सर्वे लोका विजानन्ति वरुणः पा-
 ति सागरं । मांयास्तु वाक्यी कृत्वा
 हं रक्षामि महोदधिं ॥ सर्वे लो-
 का विजानन्ति जवेरो हव धनेश्वरः
 । जवेर भाषा नादाय अहं रक्षा
 मि तद्धनं ॥ एवं लोका विजानन्ति
 वृत्रः शक्रेण सूदितः । शक्री भाषां
 सनाहाय मया वृत्रो निगूदितः ॥
 एवं लोका विजानन्ति आदित्यश्च
 प्रुवा महान् । नेकं भाषामयं कृत्वा
 बहाम्यदित्य मेव च ॥ एवं चाभा-
 षते लोको जनं किमश्रुते स्थि-
 लं । वडवां नूथ नाहाय पिबामि
 तदहं जनं ॥ वायुं भाषामयं कृत्वा
 मेघेषु विसृजाम्यहं । यदिहं भाष-
 ते लोकः अत्रैव तिष्ठते जनं ॥
 देवा अपि न जानन्ति अमृतं अत्र
 तिष्ठति । मन भाषा नियोगेन ति-
 ष्ठत ह्योषधं नने ॥ लोको ह्येव
 विजानाति राजा पालयते पुजाः ।
 राजभाषा नहं कृत्वा पालयामि व-
 सुद्धरां । नृषे तु वै द्वादशादित्यो
 उद्देश्यन्ति युगक्षयो । पुविश्यं तानहं
 र्द्धमे भाषां लोके सृजाम्यहं ॥
 वर्षं पाशुना भूमिलोकेषु यतते
 सदा । भाषां पाशुमधी कृत्वा पूर-

माया

यान्यथिलं जगत् ॥ दर्वते यत्र स०
 वत्तो धारति गूषलाकृति । माया०
 सा०वर्तकी० गृह् पुरवान्यथिलं ज०
 गत् ॥ यत् स्वपानि वरारोहेशेष
 सेग्रापरिवारिणि अनन्तमाययाचाह०
 धारयामि स्वपानि च ॥ वराह माया
 नादाय त्रुमे जानामि किम्वै । देवा
 यत्र निलीयन्ते सामायामन कीर्तिता
 ॥ त्रुषापि वैष्णवी० माया० कृत्वाजाना
 सि किम तत् । धारितासि च सशोणि
 वारान् शशुर्गैश्वर त ॥ माया त मन
 देवीयं कृत्वा हेकार्णवा० नही० ।
 मन माया बलं हेतव्येन । हान्य
 हं जले ॥ पुजापति० शतकदु० नू
 षामि च हरामि च । तेषि माया० न
 जानन्ति मन माया विमोहिताः ॥
 अथपितृर्णाशैव यत्रैत सूर्यवर्त्मः
 । माया० पितृमनी० हेता० गृह्णामि
 हि च तद्वतः ॥ किञ्च मादैव सशोणि
 अन्यष्ट शूणु सुन्दरि । इति वाराहे
 मायाचक्रं ॥ ३॥ अथ मायास्तोत्रं
 । शौनक उवाच । शशिधृजो नहा
 राजः स्तुत्वा माया० गृह्णं ततः । का
 वा मायास्तुतिः सूत वद तर्कविदाय
 र ॥ वा तुत् कथा विष्णुकथावक्त० ॥
 जा विशुद्धये । सूत उवाच । शूणु
 गूनयः सर्वे मार्कण्डेयाय पूते ।

माया

शकः पाह विशुद्धात्मा मायास्तव म०
 नूतनं ॥ ३॥ शूणु पुवङ्ग्यामि यथा
 धीतं यथा श्रुतं । सर्व कामपुद०
 नूणा० पाप ताप विनाशनं ॥ शूक
 उवाच । तल्लट नगरः तज्ज् विष्णु
 तक्तः शशिधृजः । आत्रु स०सार
 मोक्षाय माया स्तव मलं जगो ॥
 शशिधृज उवाच । ॐ ह्रीं कारां सत्तु
 सारां विशुद्धां बुद्धादीनां मातरं
 वेद बोध्यां । त्वीं स्वाहां भूत
 तन्माह कक्षां वन्दे वन्द्यां देव
 गङ्गुर्गैः ॥ लोकातीतां द्वै
 ततां सनीडे भूते भव्यां व्यास
 नानानिकर्तृः । नाना कृपे देव
 तिर्यङ्मनैव्य स्तानाधारां बुक्तकपां
 ननामि ॥ वस्ये तामा त्रिजगद्धाति
 भूते नभाते तत्तदभावे विधातुः
 । विद्वतीतां कालकल्लोल लोलां
 नीलापाङ्गीं किणु स०सार दुर्गां ॥
 पूर्णां प्राप्यां द्वैत लतयां शरण्या
 नाद्ये शेषे नष्टतो या विभाति ।
 कालो दैव० कर्म सोपाधयो ये
 तनयां तामां तां विशिष्टां नना
 मि ॥ त्वनी गङ्गा रसतापू पुतिष्ठा
 कपां तेजनेयवबायो स्पृशतुं । धे
 नानो वै यन्निदा भाति नाना ता
 नादयां तां विशुद्धां ननामि ॥

মাযাকা

সাবিত্রী তু বৃক্ষকপা ভবানী তু
 তেশস্য শ্রীপতেঃ শ্রীম্বকপা । শচী
 শক্রন্যাপিনাকেশ্বরস্য পত্নীশ্চে
 ভাসি মাযে জগৎসু ॥ বায়ে
 বালা বুব্বী শৌবনে তু বাক্ষ্যে
 যা হবিরা কল্লুকলা । নানাকর্ম
 র্যগ যোগৈশ্চ ধম্মৌ ভক্ত্যা বৈ
 কান বজ্রা বিভাসি ॥ বরেন্যা
 বরদা লোক সিদ্ধা সাধী ধন্যা
 লোকান্যা সুমন্যা । চণ্ডী দুর্গা
 কালিকা কালিকাথ্যা নানা দেশে
 রূপ বৈশে বিভাসি ॥ তব চরণ
 সরোজং দেবি দেবাদি বন্দ্যং যদি
 হৃদয় সরোজে ভাবযন্তীহ ভক্ত্যা ।
 শুক কৃত মতিশুদ্ধং হৃৎসরোজে
 স্মরন্তি শ্রুতি যুগ জহরে বা স-
 শ্রুতং ধর্ম সম্পৎ ॥ জনযতি জগদা-
 দেয় সর্ব সিদ্ধিঞ্চ তেষাং ॥ মাযা
 স্তব মিদং পুণ্যং শুকদেবেন ভা-
 ষিতং । মার্কণ্ডেয়াদয় শ্চাপি সি-
 দ্ধিঃ স্তেভে শশিধ্বজঃ ॥ কোকামু-
 খে তপ স্তথা হরিং ধ্যাত্বা বনা-
 স্তরে । সুদর্শনেন নিহতো বৈজ্ঞে
 শরণং যযৌ ॥ ইতি শ্রীকল্লিপুরাণে
 হনুভাগবতে ভবিষ্যে মাযা স্তব
 উনত্রিংশো অধ্যায়ঃ ॥

মাযাকারঃ পুঃ ঐন্দ্রজালিকঃ । বাজী

মাযাতি

কর ইতি ভাষা । তৎপর্য্যায়
 পুতিহারিকঃ ২ । ইত্যনরঃ ॥ ন
 যাং স্থল জলাদৌ জল স্থনাদি জ
 নং কুরোতীতি মাযাকারঃ ষণ
 পু তিহরণং পুতিহারো ব্যাজঃ ত
 বে ঘঞ স পুনোজন নস্য পুতি
 হারিকঃ ষিকঃ গিভে বি রিতি বৃদি
 । পুতিহারক ইত্যপি পাঠঃ । ত-
 পুতি পুথনং সৃষ্ট ননো নযনে চ হ-
 রতি জ্ঞাতে ন কিঞ্চিদিতি পুতি-
 হারকঃ । গকান্তাৎ স্বার্থে ষে পুতি
 হারকশ্চ ঘঞ পুতিহারশ্চ । ইতি
 তটীকায়াং ভরতঃ ॥

মাযাক্ পুঃ মাযাকারঃ । যথা ।
 শাস্ত্রী সাধুরী মাযা মাযাক্
 ভিক্ষুক নটে । ইতি শব্দরত্নাবলী ॥
 মাযাজীবী পুঃ পুতিহারিকঃ । ইতি
 হেমচন্দ্রঃ ॥

মাযাদঃ পুঃ জম্বীরঃ । ইতি ত্রিকাণ্ড-
 শেষঃ ॥

মাযাতিঃ পুঃ নরবলিঃ । যথা ।
 মাযাতীমাঞ্চ নিগীতং শ্রুয়তাং মু-
 নিসত্ত্বৈ । বক্ষ্যাম্যথর্ব বেদোক্তং
 ফলহানি ব্যতিক্রমে ॥ পিতৃ মাতৃ
 বিহীনঞ্চ যুবকং ব্যাধি বর্জিতং ।
 বিবাহিতং দীক্ষিতঞ্চ পরদার বি-
 হীনকং ॥ অজারিকং বিশুদ্ধঞ্চ সৎ

মায়াব

শ্দু মূলকং বরং । তদ্বক্তৃত্যে ধনং
 দত্তা ক্রীতং মূল্যাতিরেকতঃ ॥ শ্রী
 পথিত্বা চ তং ধর্মী সপূজ্য বস্ত্র চ
 ন্দনৈঃ । মালৈশ্চ ধূপৈশ্চ সিন্দুরৈ
 দ্বিধি গোত্রোচনাদিভিঃ ॥ তঞ্চ বর্ষ
 ভ্রাম্যিত্বা চরদ্বারেন যত্নতঃ । বর্ষা
 স্তে চ সমুৎসৃজ্য দুর্গায়ৈ তং নিবেদ
 য়েৎ ॥ অষ্টমী নবমী সাক্ষৌ দদ্যা
 ম্মাষাতি মেব চ ॥ ইত্যেবং কথিতং
 সর্বং বলিদান পুসকৃতঃ । বলি
 দত্ত্বা চ স্তত্ত্বা চ ধৃত্বা চ কবচং বৃধঃ
 । পুণম্য দণ্ডবহুমৌ দদ্যা দ্বিপায়
 দক্ষিণাং ॥ ইতি বুদ্ধবৈবর্ত্তে পুঙ্কতি
 খণ্ডে ১৬ অধ্যায়ঃ ॥

মায়াদেবীসূতঃ পুং বুদ্ধঃ । ইত্যমরঃ ॥
 মায়াফলং ক্লী ফলবিশেষঃ । নাই
 ফল ইতি ভাষা । তৎপর্য্যায়ঃ ।
 মাযিকফলং ২ মাযিকং ৩ ছিদ্রাফলং
 ৪ মাযি ৫ । অস্য গুণাঃ । বাত
 হরত্বং । কটুত্বং । উষ্ণত্বং । শৈথিল্য
 সঙ্কোচক কেশকান্দঃ । দাতৃত্বঞ্চ ।
 ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

মায়াবতী ক্রী রতিঃ । মমপত্নী ।
 ইতি জটাধরঃ ॥ তস্য নামকারণং
 যথা । শ্রী পরাশর উবাচ । এতন্নি
 মন্তরে পুাপ্তঃ সহ কৃষ্ণেন নারদঃ ।
 অন্তঃপুরচরীং দেবীং কল্পিণীং প্লাহ

মায়ামো

হর্ষযন ॥ এষ তে তনয়ঃ সুক্ৰ হৃদ্য
 শম্বর মাগতঃ । হৃতো যেনাভবদ্বা
 লো ভবত্যাঃ সূত্রিকা গৃহাৎ ॥
 ইষং মায়াবতী ভাষ্যা তনয়স্য
 স্য তে সতী । শম্বরস্য ন ভার্যেযং
 শ্রুযতা মত্র কারণং ॥ নম্মথে তু গ
 তে নাশঃ তদুদ্ভব পরায়ণা । শম্বরং
 মোহযামাস মাযাকপেণ কপিণী
 ॥ ব্যবাহাদ্যুপভোগেষু কুপং মায়া
 মযং শূভং । দর্শয়ামাস দৈত্যস্য
 তস্যেযং মদিরেক্ষণা ॥ ইতি বিষ্ণু
 পুরাণে ৫ অংশে ২৭ অধ্যায়ঃ ॥

মায়াবসিকঃ ত্রি পরপুতারকঃ ।
 ইতি শব্দমালা ॥

মায়াবান্ পুং কংসরাজঃ । ইতি শব্দ
 রত্নাবলী ॥ মায়াযুক্তে ত্রি ॥
 মায়াবী পুং মাযাকারঃ । তৎপর্য্যায়
 যঃ । ব্যংসকঃ ২ মাযী ৩ মাযিকঃ ৪
 ঐন্দুজালিকঃ ৫ । ইতি জটাধরঃ ॥
 বিডালঃ । ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

মায়ামোহঃ পুং বিষ্ণুদেহনির্গতা
 সুরনোহকপুরুষবিশেষঃ । যথা ।
 শ্রী পরাশর উবাচ । ইত্যুক্তো ভ
 গবাং স্তেভ্যে মায়ামোহং শরী
 রতঃ । তমুৎপাদ্য দদৌ বিষ্ণুঃ
 প্লাহ চেদং স্মরাত্তমানি ॥ শ্রী ভগ
 বানুবাচ । মায়ামোহো হ্যে মখি-

वान् दैत्यांस्तान् नो हविष्यति ।
 अतो वधां तवित्ति वेदनागं व
 हिकृताः । श्रित्ति हितस्य मे व
 ध्या यावत् परिपत्तिनः । बुद्धिगो
 ये रधिकारस्य देव दैत्यादिकाः
 सुराः ॥ तद्गहृत न लीः कार्य्या
 नायामोहो ह्य नगुतः । गहृत
 द्योपकाराय भवतां भविता सू
 राः ॥ श्रीपराशर उवाच । इत्य
 क्त्वा पुनिपतैर्न ययुर्देवा यथा ग
 त् । मामामोहापि तैः साक्ष
 यथो यत्र महानुराः ॥ इति विष्णु
 पुराणे ३ अंशे ११ अध्यायः ॥

नायासीता श्री योगेन अग्निकृत
 सीतापुतिकृतिः । यथा । अग्निक
 वाचा भगवन् श्रुयतां वाक्यं काले
 न मनुपस्थितं । सीता हरण कालो
 ह्यं तत्रैव समुपस्थितः ॥ दैवक्ष
 दुर्निवारक्ष नच दैवात् परं बलं ।
 मत्पुसुं न्विसंन्यस्य छाया रक्ष्या
 त्तिके रधुना ॥ दास्यामि सीतां त
 त्त्यक्ष परीक्षा समये नम । देवैः
 पुत्रापितो रक्ष नच विपा हता
 शनः ॥ राम सुद्वचनं श्रुत्वा न पुका
 ष्य च लक्ष्मणं । श्रीकृष्ण ~~इह~~
 ह्यनेन विदूषता ॥ बहि र्योगेन
 सीताया नायासीतां चकार सः ।

तदपुं षण सर्वांशां ददौ रामाय
 नारद ॥ सीतां गृहीत्वा स यथो
 गोप्यं वक्तुं निविध्य च । लक्ष्मणो
 नैव वरुधे गोप्य मन्यस्य क्य कथा
 ॥ लक्षां गत्वा रघुश्रेष्ठो कूर्वाण शा
 यकेन च । सवाक्त्वं रावणक्ष सीतां
 संपुाप दुःखितां ॥ तां वहि
 परीक्षां कारयानाम सत्वरं ।
 हताश सुत्र काले च वासुधीं जान
 कीं ददौ ॥ उवाच छाया बहि र्क्ष
 रामक्ष विनयावित्ता । करिष्यामीति
 कि महं तदुपायं वदस्व मे ॥ बहि
 कवाच । त्वं गहृतपसे देवि पु
 ष्करक्ष सुपुण्यदं । कृत्वा तपस्यां
 तत्रैव स्वर्ग लक्ष्मी र्भविष्यसि ॥ सा
 च तद्वचनं श्रुत्वा पुत्रप्यपुङ्गवे तपः
 । दिव्यं त्रिलक्ष वर्षक्ष स्वर्गलक्ष्मी
 र्बभूव ह ॥ सा च कालेन तपसा
 यज्ज अणु समुद्भवा । कामिनी पा
 षुवानाक्ष द्रौपदी ऋषदाञ्जला ॥
 कृते यणे वेदवती अशधुज सता
 श्रुत्वा न श्रेतायां रामपत्नी सा सी
 तैति जनकाञ्जला ॥ तद्वाया द्रौप
 दी देवी द्वापरे ऋषदाञ्जला ।
 त्रिहायणीति सा गोज्जा विद्यमाना
 युगत्रये ॥ इति बुद्धिवैवर्ते पुक्ति
 थं ३ १२ अध्यायः ॥

नार

जायामृतः पूं वृद्धः । इति हेम-
चन्द्रः ॥

नायिकः स्त्री नायाकनः । इति राज-
निर्घण्टः ॥ गुह्याङ्गरे नायिका नाम-
का इत्यपि पाठः ॥

नायिकः पूं नायाकारः । इति जटा-
धरः ॥

नायी पूं नायाकारः । तत्पर्यायः
। धृत् २ वक्त्रः ३ व्यसक्तः ४ अह-
कः ५ हाशुज्जिनिकः ६ ज्ञानिकः ७ ।
इति हेमचन्द्रः ॥

नायुः पूं पितृः । इत्यमरः ॥

नायुराजः पूं अवेरपुत्रः । इति
त्रिकाण्डशेषः ॥

नायुरः स्त्री नायुरसमूहः । इत्यमरः ॥
तत्सम्यक्नि त्रि ॥

नायुरिकः पूं नायूरगृही । इति
सिद्धाङ्गकौमुदी ॥

नायूरी स्त्री अज्ञानोदा । इति राज-
निर्घण्टः ॥

नारः पूं नृतिः ॥ कर्मदेवः ॥
विष्णुः । इति मेदिनी । नारणः ।

इति हेमचन्द्रः ॥ धृत् २ । इति
शब्दचन्द्रिका ॥ नारगणोत्पत्ति

र्थया । नार्कः ३ उवाच । ननो भव-
न्य वचनः शब्दाथ चतुराननः । विव

सूर्येण उवाच ३ प्रह्वान् नार का-

नार

रकः ॥ सर्वस्य नोहने वृद्धा चिन्ता-
विष्टो ह भवसि । समर्था मोहितु

निति निश्चयान नृत् नृत् ॥ निश्चय-
नाक तानुन्य नानाकर्ण महाबलाः ।

जाता गणानोक्तत्रिंशो लोला श्चाति
भवकराः । तत्र हृदनाः केचि

केचिद्गजनुथा सुथा । निह व्याघ्र
मुथा श्चान्ये थ वराह खराननाः ॥

अक्ष नाङ्गा वदनाः शरभान्याः
शकाननाः । प्लागोनायुवजाश्च स-

रौदृप मुथाः परे ॥ गोकपा गो-

महाबा नहा ह्वा नहा ह्वा महा-
कपा ॥ गिराका विरलाकाश्च अ-

कै रका महादराः । एककर्णा द्वि-
कर्णाश्च चतुर्णा सुथा परे ॥ शूल-

कर्णा दीर्घपा दलर्णा विकर्णाः ।
दीर्घाका ह्राने राश्च सन्मनेत्रा विदु-

ष्टयः ॥ चतुर्णादाः पक्षपादा द्विपा-
दैकपदा सुथा । ह्रपादा दीर्घपा-

दा शूलपादा नहापदाः ॥ एकहस्ता
श्चतुहस्ता द्विहस्ता त्रिंशवा सुथा ।

विहस्ताश्च विकपाका गोधिका कृत-
यः परे ॥ मन्ध्याकृतयः केचि

शिशुनारुपः परे । कौष्ठाकारा
वलाकारा हं न सारन कपिणः ॥ ३

थैव नदुत्त वक कक् काकनुथा सु-

নারণ

নারণ

নারজিৎ পু বুদ্ধঃ। ইত্যনরঃ ॥
 নারণং ক্লী বধঃ। ইত্যনরঃ ॥ অতি-
 চারু বিশেষঃ। যথা। এবস্ত নারণং
 দেবি বিশেষাৎ কথয়ামি তো। সা-
 স্তং বহিঃ সমাযুক্তং বামনেত্র বিভূ-
 ষিতং ॥ কৃষ্ণগ্নং ততো দেবি অমূ-
 কং নারয় নারয়। চতুর্দশাক্ষরো
 মস্ত্রো স্বাহাঃ শত্রুনাশকঃ ॥ খদি-
 রাঙ্কার মাদায জজ্ঞাষ্টন্যাং বিশে-
 যতঃ। লেথযেৎ পুস্তনীং শত্রু স্বক-
 পাং লৌহ পত্রকে ॥ নিশাযাং মস্ত-
 কেনেত্র ললাটে হৃদযে করে। নাভৌ
 গুহ্যে কটৌ পৃষ্ঠে ক্রমাঙ্কেন পদদ্বযে
 ॥ নস্ত্রবর্ণান্ সমালিখ্য পুতিষ্ঠাং
 তত্র কারযেৎ। সঁহার মূদ্রাং বধা ত্
 ধ্যাযেদেবীং জঘনুদাং ॥ দীর্ঘাকা-
 রাং কৃষ্ণবর্ণাং সনাক্ষ স্তন মস্ত্রকাং।
 নুমুণ্ড যুগলং হস্ত চর্চযন্তীং দিগম্বরীং
 শত্রুনাশ করীং দেবীং ধ্যাযেৎ শত্রু-
 ক্রযায চ। এবং ধ্যায়েষ্টিকা চূর্ণে স্বা
 মহস্তেন শঙ্করি ॥ ওঁ শত্রু নাশ কর্যে
 নমঃ ইতি দত্বা মহেশ্বরীনা হরিন্দু
 চূর্ণ সহিত্যং ধারাং দদ্যাৎ দেনে ক্ত ॥
 অমুকস্য শোণিতং পিব পিবৈতি
 তৎ পরং। মাংসং খাদয খাদয হী
 নম ইতি মস্ত্রং ॥ মধ্যাহ্নে মধ্যরাত্রৌ
 তু পূজযিত্বা শতাষ্টকং। জপেদেকা

দশাহে চ রোগঃ স্যামাত্র সম্পন্নঃ ॥
 দণ্ডাধিকৈক বিংশাহ্নে মৃত্যুরেব নি-
 পো ভবেৎ ॥ ॥ ॥ জথবান্য পুকা-
 রেণ শত্রুক্ৰয় মহং বাদ। পুংগোল-
 কুং সনাদায পূজযেৎ পুষ্ণ রাগিণা ॥
 বিপরীতক্রমেণৈব জপ পূজাদিকং
 চরেৎ। মহাদেবায নম ইতি পুং
 গোলকুং সনাহরেৎ ॥ শিবায নম
 ইতি মস্ত্রেণ ঘটনঞ্চ সমাচরেৎ।
 পশুপতযে নম ইতি পুগান্ সঁহা-
 পযেত্ততঃ ॥ লৌহপাত্রে মহেশানি
 খদিরাঙ্কার যোগতঃ। শত্রু পুতি-
 কৃতিং লিখ্য তত্র সঁহাপযেৎ শিবং
 ॥ ততো ধ্যাযেৎ মহাকদুং ধ্যানস্ত সু-
 সনাহিতঃ। শত্রো বঁক্ক্ষঃ স্তিত কদুং
 জ্বলদগ্নি সমপুতং ॥ বানহস্ত ধরণ-
 কেশং দক্ষিণং পুণকর্ষণং। নরচ-
 র্যাম্বরং দেবং মহাব্যালাদি বেষ্টি-
 তং ॥ পিনাকধক্ ইহাগছাগছ ই-
 ত্যাদিনাবাহ্য যত্ততঃ। শলপাণযে
 নম ইতি স্রাপযেৎ সাধকোত্তমঃ ॥
 মহেশ্বরায় নম ইতি পাদ্যাদিনা
 পুপূজযেৎ। ঈশানাদি স্তথা মূর্তি
 ব্যুৎক্রমেণ পুপূজযেৎ ॥ অগ্নিকো-
 নদ্বিঃ পর্যাঙ্কং পূর্বরীত্য মহেশ্বরী।
 নমঃ শিবাযেতি মূন মষ্টাবিশি
 সঁজপেৎ ॥ হুঁ ক্রময়েতি বামেন

নারিত

কল্পেণ তু বিনদ্ধযেৎ । অজিত ॥
 কেশব বিকো হরে সত্য জনাৰ্দ্দন ॥
 হংস নারায়ণ স্বাহা নম্র মেব স-
 কৃচ্ছপেৎ । হনমো ভগবতে বা-
 সুদেবায় স্বাহা নম ইত্যপি স্কৃ-
 জ্জপেৎ ॥ এব মেকাদশীহেন শত্রু
 ছাদন মঞ্জসা । অবশ্য জাযতে
 দেবি সত্য সত্য ত্রিলোচনে ॥
 ইতি যোগিনীতন্ত্রে পূৰ্ব্বখণ্ডে ৪
 পটলঃ ॥ ❀ ॥ অপিচ । গৃধ্যস্থিঞ্চ
 গব্যস্থিঞ্চ মূত্র নিখ্যাল্য মেব চ ।
 অরে যো নিখনেৎ দ্বারে পঞ্চত্ব মু-
 গযাতি সঃ । ইতি গাকুডে ১৮৬
 অধ্যায়ঃ ॥

নারিঃ স্ত্রী মারণং ॥ বর্ষঃ । ইতি মে-
 দেনী ॥ জনক্ষয়ঃ । তৎপর্য্যায়ঃ ।
 নারকঃ ২ মরকঃ ১ উৎপাতঃ ৪ ।
 ইতি ত্রিকাণ্ডশেষঃ ॥

নারিচিক্ৰং ত্রি মরীচেনসংস্কৃতং ।
 ইতি সিদ্ধান্তকৌমুদী ॥

নারিতঃ পুং নষ্টীকৃতঃ ॥ ভয়ীকৃতঃ
 । যথা । অসন্যজ্জারিতং স্বর্ণং বল-
 বীর্য্যঞ্চ নাশযেৎ । করোতি রো-
 গান্ মৃত্যুঞ্চ তঙ্কন্যাৎ যত্নত স্ততঃ
 ॥ ইতি ভাষপুৰাণাঙ্গী ১ ॥
 পূৰ্ব্বং বহু স্নানং তালং ক্ষিপ্ত্বাদ্ভেন
 বিনন্দয়েৎ । ততো গজপুটে পক্ত্বা

নারী

পুন রম্মেন নন্দয়েৎ ॥ তালেন দশ-
 মাংশেন যাম নেকং ততঃ পুটেৎ ।
 এব দশপুটেঃ পক্বং বহুং তথাতি
 নারিতং ॥ অপরঞ্চ । আদু বৃঞ্চ
 ঘনত্বঞ্চ তেজো গৌরব চাপলং য
 সৈম্যতানি নদৃশ্যন্তে তং বিদ্যায্মত
 সূতকং ॥ অন্যচ্চ । শূদ্ধোরনো ভবে-
 দ্বক্ষা মুর্ছিতস্ত জনাৰ্দ্দনঃ । নারি-
 তো কদুকপী স্যাৎ বদ্ধঃ সাক্ষাৎ
 সদাশিবঃ ॥ ইতি বৈদ্যদর্পণঃ ॥

নারিব্যসনবারকঃ পুং রাজর্ষিবি
 শেষঃ । যথা । জনারপাল শ্চৌলু-
 কেয়া রাজর্ষিঃ পরমাইতঃ । নৃতম্ব-
 মোক্তা ধর্মাত্মা নারিব্যসনবারকঃ
 ॥ ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥

নারিষঃ পুং নাট্যোক্তৌশুধঃ । ইত্য-
 নরঃ ॥ তণ্ডুলীযশাক বিশেষঃ । ন-
 রমা ইতি হিন্দীভাষা । তৎপর্য্যায়-
 যঃ । কক্করঃ ২ মার্শিকঃ ৩ । অস্য
 গুণাঃ । মূরত্বং । শীতত্বং । বিষ্ট-
 ত্তিত্বং । পিত্তনাশিত্বং । গুরুত্বং
 রক্তনাস্ত্যাদিষু স্চান্যে তজ্জাতীয়াশ্চ
 গুণাঃ । ইতি রাজনিঘণ্টে ॥

নারিষা স্ত্রী দক্ষমাতা । ইতি মে-
 দিনী ॥

নারী স্ত্রী চণ্ডী ॥ জনক্ষয়ঃ । ইতি
 মেদিনী ॥ নাহেশ্বরীশক্তিঃ । যথা

নারীচ

১ নারী ত্রিশুলেন জঘান চান্যান্
খড়াঙ্গপাঠৈত রপরাশ্চ কৌশিকী
। ইতি বাগনে ৫২ অধ্যায়ঃ ॥

নারীচঃ পুং রাক্ষসবিশেষঃ । স চ
তারকীরাক্ষসীপুত্রঃ রাবণস্যানু- ॥
চরঃ সীতাহরণকালে মাযামৃগ-
কপো হসৌ স্ত্রীরামেণ হতশ্চ ।
ইতি রামায়ণং ॥ অস্য বিবরণং
যথা । এতন্নিমন্তরে রামো দদর্শ ক-
নকং মৃগং । সীতা তং পুরযামাস
তদর্থং বহু পূর্বকং ॥ সন্যস্য লঙ্কণং
রামো জানক্যা রক্ষণে বনে । স্বয়ং
জগাম তূর্ণং তং বিব্যাধ শাযকেন চ
॥ হা লঙ্কণেতি শব্দঞ্চ কৃত্বাথ মা-
যয়া মৃগঃ । পুণ্যং স্তত্যাজ সহসা
পুরো দৃষ্ট্বা হরিং স্মরন্ ॥ মৃগদে-
হং পরিত্যজ্য দিব্যং দেহং বিধায়-
চ । রত্ননির্মাণ যানেন বৈদ্রুণং স
জগাম হ ॥ বৈদ্রুণং দ্বারে দ্বার্যা-
সীৎ কিঙ্করো দ্বারপালযোঃ । জ-
যশ্চ বিজয়শ্চৈব বলবাস্চাজিতা-
ভিধঃ ॥ শাপেন শানকীদিগং স-
পুাপ্যরাক্ষসীং তনুং । পুন জগাম-
চ দ্বার মাদৌ চ দ্বারপালযোঃ ॥
ইতি বৃক্ষবৈবর্তে পুস্তকখণ্ডে ১২
অধ্যায়ঃ ॥ ❀ ॥ কশ্যপঃ । যথা ।
ইতি স চিন্ত্য ভগবান্ নারীচঃ জ ॥

মাকুত

কনন্দন । উবাচ কিঞ্চিৎ স্মৃণিত
আজ্ঞানঞ্চ বিগর্হয়ং ॥ ইতি স্ত্রী
ভাগবতে ৬ স্কন্ধে ১- অধ্যায়ঃ ॥
কক্কোলকং ॥ যাজবল্ক্যঃ । ইতি
মেদিনী ॥ সাজ্জহস্তী । ইতি জটা-
ধরঃ ॥

নারীচী স্ত্রী দেবতাভেদঃ । ইতি
মেদিনী ॥ সাত নানাভেদী । তৎ
পর্য্যায়ঃ । ত্রিমূখা ২ বজ্জকালিকা ৩
বিকটা ৪ বজ্জবাহী ৫ গৌরী ৬
পোত্রিরথা ৭ । ইতি ত্রিকাণ্ডঃ ॥
মাকুতঃ পুং সর্পাণ্ডঃ ॥ গহ্বাঃ ॥
গোমবনগুলং । ইতি মেদিনী ॥

মাকুতঃ পুং বায়ুঃ । ইত্যমরঃ ॥ স্মিষ-
তে হনেন ক্রুদ্ধেন নাস্তীতি মৃড উৎ
নকৎ নকদেব মাকুতঃ স্বার্থে ষঃ ।
ইতি তট্টীকাকাং ভরতঃ ॥ অস্যা-
ৎপত্তি র্থথা । কশ্যপ উপবাচ ।
পুত্রস্তে ভবিতা ভদ্রে ইন্দ্রহা দেব-
বাক্ষবঃ । সৎসরং বৃত মিদ্ং ব-
দ্যেঞ্জো ধারযিষ্যসি ॥ অঞ্জো যথা-
বৎ ॥ সৎসরং পুংসবনং বৃত
নেতদবিপ্লুতং । ধারযিষ্যসি চেতু-
ভ্যং শক্রহা ভবিতা সূতঃ ॥ বাচ
মিত্যভিষেভ্যং দিতী রাজনং ম-
হামনাঃ । কশ্যপাৎ গন্তু নাশন্ত
বৃতঞ্চাঞ্জো দধার সা ॥ মাতৃবসু

माकत

ऋत्विगाय म्बिन्दु आज्ञाय मानद ।
 शुश्रूषणेनोत्तमहा० दिति० पर्य्यच-
 रन् कविः । एव० तस्या वृतहाया
 वृतहिदु० हरि नृप । पेप्लुः पर्य्य-
 चरन् जिह्वा मृगस्यैव मृगाकृतिः
 ॥ नाथ्यगह्वरुत हिदु० त्रुपरोथ
 महीपते । चिन्ता० तीवा० गतः
 शक्रः केन मेस्यहिदु० द्विह ॥ ए
 कदा सा त् सक्रयावा मुहिष्टा वृत
 कर्षिता । अस्पष्ट वार्य्य धोताष्ट्रिः
 स्रुप विधि मोहिता ॥ लक्षा
 तदन्तरं शक्रो निदुपहत चेतसः
 । दितेः पुविष्ट उदरं योगेशो
 योगमायया ॥ चक्रुत् सप्रथा गत्रु
 बाजुण कनकपुत० । कदन्तु सप्रुध
 कैक० नारोदी रिति तान् पुनः
 ॥ उन्नूः पाट्यनाना स्ते सर्वे पा-
 ञ्जलयो नृप ॥ कि० न इन्दु जिघां-
 ससि भ्रातरौ मकत सुव । नातेष्ट
 भ्रातरौ मह० युष नित्याह कौशि-
 कः ॥ अनन्य भावान् पार्षदानात्र-
 नो मकता० गगान् । न नमार दिते
 गर्तुः श्रीनिवासान्कम्पया ॥ सज्जुरि-
 न्द्रेण पक्षाशन् देवा स्ते मकतो
 इववन् । व्यप्यह्यु स्रुधोष० ते
 हरिणा सोमपाः कृताः ॥ दिति क-
 थाय द्रुक्षे अनारानन्य पुतान् ।

माकत

इन्द्रेण सहितान् देवी पर्य्यतुष्यद-
 निन्दिता ॥ अथेन्द्र माह ताताह
 नादित्याना० भयावह० । अगत्य
 निहृत्त्यचरं वृत मेतु० सुदुक्क ॥
 एकः सकल्पितः पुत्रः सप्रुपुत्रात-
 वन् कथ० । यदि ते विदितं पुत्र
 सत्यं कथय ना मृषा ॥ इन्द्र उवाच
 । अथ तेह० व्यवसित मृपधार्य्य ग-
 तो इत्तिक० । लक्षाश्रुतो इहिनं
 गर्तु मर्थ बुद्धिर्न धर्मदक् । कृतो मे
 सप्रुथा गर्तु आसन् सप्रु अनारकाः
 । तेपि चैकैकशो वृक्षाः सप्रुथा-
 नापि नग्निरे ॥ तत सुत्र परमा-
 ष्चर्य्य० वीक्ष्य व्यवसितं मया ।
 नहापुक्व पृजायाः सिद्धिः का-
 प्यानुसङ्गिकी ॥ उदिद० नम दौ-
 र्जन्यं बालिशस्य महीयसि । क्रुत-
 मर्हसि नात सु० दिष्ट्या गर्तो मृतो-
 थितः ॥ श्रीशुक उवाच । इन्द्र सुवा-
 त्यनुज्जातः शुक्लतावेन तृष्टया ।
 मकन्ति सह ता० नदा जगाम त्रि-
 दिव० सुदुः ॥ इति श्रीभागवते ७
 स्कं १८ अध्यायः ॥

माकतवृत० क्ली राजधर्मविशेषः ।
 यथा ॥ पुविश्य सर्वभूतानि यथा च-
 रति माकतः । तथा चरैः पुवेष्ट-
 व्यं वृत नेतद्धि माकत० ॥ इति

मार्कण्डे

मार्कण्डे

मा२से२०० अध्यायः ॥

मार्कताम्रजः पू० हनुमान् । इति
जटाधरः ॥

मार्कतापहः पू० वरुणवृक्षः । इति
राजनिर्वण्टः ॥ वायुनाशके त्रि ॥

मार्कताशनः पू० सर्पः । पवनाशन
इत्यनर दर्शनात् ॥ वायुमात्रभ
क्षके त्रि ॥

मार्कतिः पू० हनुमान् । इति शब्द-
रत्नावली ॥ भीमसेनः । इति जटा-
धरः ॥

मार्कण्डेः पू० मार्कण्डेयमुनिः । इति
शब्दरत्नावली ॥

मार्कण्डिका स्त्री लताविशेषः । तूँइ
थथमा इति हिन्दीभाषा । सातु
काकरोलक्षेदः । तत्पर्यायः ।
भूमिचरी २ मार्कण्डी ३ मूदरेचनी ४
। अस्य गुणाः । अष्टहरद्वं । उद्धा-
धः कायशोधनदुः । विष दुर्गक काम
गुल्मोदर नाशित्वं इति भाव
प्रकाशः ॥

मार्कण्डीयं स्त्री भूम्याल्लः । इति
राजनिर्वण्टः ॥

मार्कण्डेयः पू० मूकण्डुनिपुत्रः ।
जन्मतिथ्यादौ प्रजायां तस्य ध्या-
नं यथा । द्विभुजं जटिलं सौम्यं
मूढं चिरजीविनं । मार्कण्डेयं

नरो भक्त्या प्रजयेत् चिरायुषः ॥
तस्य प्रार्थनामन्त्रः । चिरजीवी यथा
द्वं भो भविष्यामि तया मूने । क-
पवान् विद्ववाँश्च वृषिययुक्तश्च स-
र्वदा ॥ मार्कण्डेयं महाभाग सप्त क-
लाञ्जलीवर्न । आयु र्निष्ठार्थं सिद्धयर्थं
मन्त्राकं वरदो भव ॥ इति तिथ्या-
दितन्त्रं ॥ * ॥ तस्यै पञ्चतयादि
वर्था । मार्कण्डेय उवाच । देवो धातु
विधातारो भृगोः ख्याति रस्यत ।
शिवं देवदेवस्य पत्नी नारायणस्य
या ॥ आयति निवर्तिश्च मेरोः
कनेय महात्मानः । भार्ये धातु वि-
धात्रो स्ते तयो जातो सुता वृत्तो ॥
प्राणेश्च मूकण्डुश्च पिता मन महा-
युषाः । मनश्चिन्या महं तन्मात्पुत्रो
वेदशिरा मन ॥ धूम्रवत्यां समभ-
वत् प्राणस्यापि निबोध मे । इति
श्रीमार्कण्डेयपुराणे कदुसर्गाध्यायः
॥ * ॥ अपिच । पुलस्त्य उवाच । अथ
ते संपुवक्ष्यामि मार्कण्डेयं पञ्चि मू-
क्तमां । पुरा कल्पे मुनिः पूर्वं मूकण्डु
नाम विश्रुतः ॥ भृगोः पुत्रो महा-
भागः सभार्यं सुपुत्रां सुपः । तस्य
पुत्रस्य नाम कर्णवसुतं वनाञ्जल ॥
स पञ्चवर्षको जातो राल एकगुणो
वितः । जन्मिना स तदा दृष्टो भूमिद्व

परमप । तीर्थयात्रां गता विपु मा
 कर्णुषो निजं गृहं ॥ जगान गद्वा-
 तं विपुं पितरं स तथावुवीत् ।
 इति पादेषु सृष्टिखण्डे ३० अध्यायः
 ॥ ३॥ अपरं । व्यास उवाच ।
 मार्कण्डेय नुनिना यथा मृत्युः प-
 राजितः । तथा ते कथयिष्यामि
 शू वत्स महानते ॥ भूगोः पौ-
 त्रे महाभागो बालदे च महान्य-
 तिः । ववृधे बल्लभो बालः पिता
 तस्य कृतक्रियः ॥ स तस्मिन् वै जात
 मात्रे आदेशी कश्चिदवुवीत् । वसे
 द्वादशमे पूर्णमृत्यु रस्य भविष्यति
 ॥ शुक्रा तस्मात्ता पितरौ दुःखितौ
 तौ बभूवतः । तौ दृष्ट्वा दुःखसम्पन्नौ
 मार्कण्डेयो महानतिः ॥ उवाच वच-
 नं तत्र हिनर्थं दुःखं मीदृशं । बहू
 नहसि दुःखस्य कारणं नम पृच्छतः ॥
 कथयानाम तत्सर्वं मादेशी यदवा-
 च ह । तत् शुक्रा ह्यौ ममिः ग्राह-
 मातरं पितरं पुनः ॥ पित्रा सार्द्ध-
 दुषामातर्नकार्यं दुःखं गृहं । अप-
 नेष्यामि मे मृत्युं तर्पसा नात्र सं-
 शयः ॥ यथा चाहं चिरायुन्यां त्रुषा
 सर्व्या महं तपः । जत उवाच । इ-
 त्युक्त्वा तौ कनाहान्य पितरौ वन-
 त्रयात् ॥ तत्र विष्णुं पुतिष्ठाप्य ग

कपुल्लादिभिः क्रमात् ॥ पञ्जवानाम्
 देवेशं मार्कण्डेयो महानुनिः । प-
 जयित्वा हरिं तत्र तर्पं श्लेषे सुदुर्ह-
 रं ॥ निराहारो मुनिस्तत्र वर्षनेक
 मतन्मृतः । नात्रोक्तं नरणासन्नदिमे
 तत्र महानुक्तिः ॥ त्रात्वा यथोक्त वि-
 धिना कृत्वा विष्णोः सुथार्त्तम् । हृदि
 कृत्वा हृदिपुण्यं विशुद्धेनासुरात्राना
 ॥ आसन्नं शक्तिं च कृत्वा कृत्वा नो
 पुण्यं संगमं । तत्रोक्तं चारणास्त्री-
 यान् हृदिपुण्यं पितृशर्मम् ॥ तन्मध्ये
 रवि सोमाग्नि मण्डलानि यथा क्रमं ।
 कर्णयित्वा हरिः पीठं तस्मिन्भव स-
 नात्मनं ॥ पीठाग्रवधरं विष्णुं शङ्ख
 चक्र गदाधरं । ब्रह्मरूपं हरिं ध्या-
 यन् तत्रात्मानु नुदीरयन् ॥ इत्येकं
 ध्यायन् तस्य मार्कण्डेयस्य धीनतः ।
 मनसि भव संलग्नं देव देव जगत्-
 गतो ॥ ततो वमालयास्तत्र आग-
 ता वनकिङ्कराः । पाशहस्तास्त त-
 मेत् विष्णुं तैस्त ते हताः ॥ नृष्यै
 हन्यमाना स्ते इव नृत्वा पुनः पुनः ।
 वनं निवृत्त्वा गच्छानो मृत्यु रेवाग-
 निव्यति ॥ आगत्य स्वप्नेवात्र मृत्युः
 पाशे नहात्मानः । मार्कण्डेयस्य व-
 त्तान विष्णुं किङ्करं शक्या ॥ ते च
 पुन्यवन्त्यं नृत्वा नृत्वा विष्णुं कि-

कुर्याः । विष्णुर्ऋषिर्वा इतिष्यामो म्
 त्र्यम्नेत्यति म्ऋताः ॥ ततो वि-
 ष्णुर्पितमना मार्कण्डेयो महानतिः ।
 तृष्ठाव पुगतो भूत्वा देवदेवः जना-
 द्दनः ॥ विष्णुर्नैवापदिष्टुस्तु श्लोत्र-
 कर्ण महान्ननः । स्वभावितेन मनसा
 तेन तृष्ठाव माधवः ॥ ३॥ ॐ नमो भ-
 गवते वानुदेवाय । न वायणं सह-
 सुम्नः पद्मनाभः पद्मनाभः पुगतो
 इति ह्रीकेणः विष्णुः मृत्युः करि-
 ष्यति ॥ गोविन्दः पुपुनोन्मि किं मे
 नस्तु मज्ज मव्ययः । तेषां च पद्मना-
 भि किमो मृत्युः करिष्यति ॥ वायु-
 देवः जगन्नेवाभिः भानमस्तु मतीन्दि-
 यः । दानोदरः पुपुनोन्मि किं मे
 मृत्युः करिष्यति ॥ शङ्ख चक्र धर-
 देवः हृन्मकपिण मव्ययः । अथोक्त-
 जः पुपुनोन्मि किं मे मृत्युः करि-
 ष्यति । वाराहः वाननः विष्णुः नार-
 सिंहः जगद्दनः । नाथवक्ष्ये पुपुनो-
 न्मि किं मे मृत्युः करिष्यति ॥ पृक-
 वः पुष्करः बीजः क्रमबीजः जगत्प-
 तिः । लोकनाथः पुपुनोन्मि किं
 मे मृत्युः करिष्यति ॥ भूतात्मानः
 महान्नानः यच्छेद्योनि मजोनिजः ।
 विश्वरूपः पुपुनोन्मि किं मे मृत्युः
 करिष्यति ॥ सहस्रशिरसः देवः व्य-

क्ताव्यक्तः सनातनः । महायोगः पु-
 पुनोन्मि किं मे मृत्युः करिष्यति
 ॥ ३॥ ॥ इत्यदीरित मार्कण्डेयः श्लोत्र-
 तत्र महान्ननः । अपयात सुता
 मृत्युर्विष्णुर्नैतश्च पीडितः ॥ इति
 तेन जितो मृत्युः मार्कण्डेयेन धी-
 मता । पुनमे पुपुरीकाक्के नृसिं-
 हे नास्ति दुर्नतः ॥ मृत्युष्टक मित-
 पुण्यः मृत्युः पुपुनः शुभः । मार्क-
 ण्डेयः हितार्थाय स्वयं विष्णुर्कवाच ह
 ॥ ३॥ ॥ श्रीभगवानुवाच । न इदं पठ-
 त्त भक्त्या न्निकालः निवृत्तः श्रुतिः ।
 नाकाले तस्य मृत्युः स्यान्नरस्य-
 च्युत तेतनः ॥ व्यास उवाच । हृत्-
 पद्म मध्ये पृकवः पुराणः नाराय-
 णः शाश्वत मादिदेवः । सक्षिप्त्य
 सूर्यादपि राजमानो मृत्युः स यो-
 गी जितवाः सुदैव ॥ इति नार-
 सिंहपुराणे मार्कण्डेय मृत्युष्टकयो
 मान १ अध्यायः ॥

मार्ग क सुकारे ॥ सगणे । इति
 कविकल्पः ॥ क मार्गवति । इति
 दर्गादासः ॥

मार्ग कि अनेवे । इति कविकल्प-
 ऋमः ॥ अनेवः प्रतिमकानः । कि
 मार्गवति मार्गति षुणः षुणी । मार्ग-
 ता हे देहभावानित्यात्मानेपद-

मार्गक

मार्गशी

गणकृता नित्यत्वात् । इति दुर्गा ॥
दासः ॥

मार्गः पू० गङ्गाः । इत्यमरः ॥ तत्-
परिमाणं यथा । त्रिंशद्द्वन्द्वं वि-
स्तीर्णो देशमार्गस्तु तैः कृतः ।
विंशद्द्वन्द्वं नामार्गः सीमा मार्गो
दशैव तु ॥ धनुषि दशविस्तीर्णः
श्रीमान्नाजपथः कृतः । नवाजिरथ
नागानां नवग्राधः सूक्तमरः ॥ धनु-
षि चैव चत्वारि शापारथ्यास्तु नि-
र्मिताः । त्रिकरा शेषपरथ्यास्तु द्वि-
कराप्यपरफका ॥ उद्गापथश्चतु-
र्यादस्त्रिपादश्च गृह्यायुतः । वृत्ती-
पादसुद्धपादः प्राग्गुणः पादकः
मृतः ॥ अवकरः परिवारः पाद-
नात्रः समस्ततः । प्राक्काले तु
प्रावृत्ती कृत्या अन्या नहि ॥
इति देवीपुराणे त्रैलोक्यात्पुन-
ये गोपुरद्वारलक्षणाध्यायः ॥३॥
७८० । तत्पर्यायः ॥ पादः २ तुनु-
हुदः ७ । इति त्रिकाण्डशेषः ॥ अ-
पानः ४ । इत्यमरः ॥ गगमदः ॥
मार्गशीर्षमासः ॥ अश्विमेधः । इति
मेदिनी ॥ मृगशिरः नक्षत्रं । इति
हेमचन्द्रः ॥ विष्णुः । इति तन्मयसंह-
स्रनामस्तोत्रं ॥

मार्गकः पू० अगुहायणमासः । इति

शब्दमाला ॥

मार्गणः स्त्री अश्विमेधः । तत्पर्यायः ।
मृगशिरः २ विचयनः ३ मृगणा ४
मृगः ५ । इत्यमरः ॥ याच्छा । इति
मेदिनी ॥ पुण्यः । इति जटाधरः
॥ याचके त्रिंशत् इत्यमरः ॥
मार्गणः पू० शरः । इत्यमरः ॥ याचकः
। इति मेदिनी ॥
मार्गणकः पू० याचकः । इति हला-
यधः ॥
मार्गधेनुः पू० योजनपरिमाणः । इति
शब्दमाला ॥
मार्गधेनुकः स्त्री योजनः । इति त्रि-
काण्डशेषः ॥
मार्गशिरः पू० मार्गशीर्षमासः । इति
शब्दरत्नावली ॥
मार्गशीर्षः पू० अगुहायणमासः ।
मृगशीर्षेण वृक्षा पोषणमासी मार्ग-
शीर्षः षः सा श्विन्माने भवति
मार्गशीर्षः षः । इत्यमरटीकायां
भरतः ॥ तत्पर्यायः । सहः २
मार्गः ३ आगुहायणिकः ४ । इत्य-
मरः ॥ मार्गशिरः ५ सहः ७ । इति
शब्दरत्नावली ॥ वृश्चिकश्च रविपारक
शक्रपुतिपदादि दर्शास्तौ श्वं मृ-
थ्यचान्द्रः त्रिंशद्दशमृथ्यचान्द्रमा-
शीर्षपोषणमास्यस्तौ श्वं गोणचान्द्रः

মার্গশী

মার্গশী

। বৃষ্টি করাশিরবিকো হং সৌরঃ ।
 ইতি স্মৃতিঃ ॥ * ॥ তত্র জাতং কলং
 । যস্য পুস্তুতিঃ খলু মার্গনাসে তী-
 র্থে পুন্যেন সততং মতিঃ সগ্ৰাং ।
 পরোপকারী ধৃতসাম্বৃতিঃ সস্তুতি
 যুক্তো ললনাতিলাবী ॥ ইতি কো
 ষ্টীপুদীপঃ ॥ * ॥ অথ মার্গশীষ
 কৃত্যং । অশ্বিন শুল্কপক্ষে নবামশু-
 ক্লা করণেন মার্গশীষস্য বিশতি দণ্ডা
 ধিক ব্রহ্মো বিশতি দিনাভ্যন্তরে শুল্ক
 পক্ষে তৎশুদ্ধং কর্তব্যং । তত্র মার্গ
 শীষস্য বিশতিঃ পাদিক পুথনদিন
 ত্রয়েতরেষু বজ্র শনি শক্রবাসেতরেষু
 নন্দা রিক্তা ব্রহ্মাদশীতর তিথিষু
 ব্রহ্মাষ্টন চন্দ্র জন্মতিথি জন্মনক্ষত্র
 ত্রয় পঞ্চনভারা ত্রয়েতরেষু পূর্বা ত্রয়
 নঘা তরুণ্যশ্লেষাদে তরেষু নক্ষত্রেষু
 শ্রদ্ধাং তেষু ভোজনঞ্চ সত্যাং ।
 শ্রাদ্ধানবিকারিণা তু পুণ্ড্রকালে
 দেবদিত্যেভ্য নবামং দত্ত্বা ভোক্তব্যং
 । কিন্তু অশ্লেষা কৃত্তিকা জ্যেষ্ঠা মূলা
 পূর্বভাদ্রপদকেষুপি নবাম ভোজনং
 ন কর্তব্যং । চন্দ্র তারাদ্যশুদ্ধৌ পু-
 তীকার নাই দেবলঃ । কথ্যং সর্ব্যাং
 কলাবাপ্ত্যে চন্দ্রাদি শ্রোভনে বৃধঃ ।
 সূর্যকালে ত্বিদং সর্বং নার্ত্ত্বঃ কুল
 নপেকতে ॥ চন্দ্রে চ শঙ্কুং লবণঞ্চ

তারে তিথাবভদ্রে সিতততুলাশ্চ ।
 ধান্যঞ্চ দদ্যাৎ করণঞ্চ বারে যোগে-
 তিলান্ হেন নগিঞ্চ লগ্নে ॥ রাজনা-
 ত্তেও তারাতেদাল্লবণপরিমাণদাহ
 । এক ত্রি পঞ্চ সপ্ত চ দ্বিজায় দদ্যাৎ
 পলানিলবণম্যাক্রমশো ভক্ষয় বিপৎ
 পুত্য়রি নরণাখ্যভারানু ॥ পলস্ত
 লৌকিকৈ মাতৈঃ সাত্ত রতি দ্বিনাস-
 কং । তোলকত্রিতবং জেদং জ্যোতি-
 জৈঃ স্মৃতি জগতং ॥ তত এবং দধ্যা-
 ত্য সযুক্তং নবং দিগ্ভূতিনস্ত্রিতং ।
 নস্ত্রানাদেশে গাবত্ৰীতি গাবত্ৰ্যতি-
 নস্ত্রিতং ॥ নবমমং ব্রাহ্মণানুজ্ঞাং
 গৃহীত্বা পুশীযাৎ । নূতন ধান্যা
 সন্ত্রবে পুরাতনেনাপি শ্রাদ্ধং কর্ত-
 ব্যং । বৃষ্টিকে শুল্কপক্ষে তদকরণে
 হরিশযনাৎ পূর্বং নীন ধনহ রবী-
 তরত্র মাঘাদৌ কর্তব্যং ॥ * ॥
 বৃষ্টি কর্তব্যে শুল্ক চতুর্দশ্যাং সৌ-
 ভাগ্য কানঃ পাষণাকার পিষ্টকৈ
 দেবী পূজয়েৎ তদপি তক্ষয়েন্নকং
 ॥ * ॥ অগুহাষণ্যাং পৌর্ণমাস্যাং
 পার্শ্ববিধিনা শ্রাদ্ধ নাবশ্যিকং
 ॥ * ॥ ভবিষ্যপুরাণে । রোহিণ্যা
 পুতিপদ্যক্তা মার্গেনাসি সিতেতরা
 । গহ্বাণাং যদি লভ্যেত সূর্যগৃহ শ-
 তৈঃ সনা ॥ ইতি কৃত্যতত্ত্বং ॥

মার্জ্জন

নার্জ্জন

মার্গিকঃ ত্রি নৃগহস্তা ॥ পথিকঃ ॥

ইতি সিদ্ধান্তকৌমুদী ॥

মার্গিতঃ ত্রি আবৃতঃ ॥ ইত্যনরঃ ॥

মার্গ্যঃ ত্রি মার্জ্জণীয়ঃ ॥ ইতি সিদ্ধান্তকৌমুদী ॥ অশ্বষণীযক্ষঃ ॥

মার্জ্জ ক মার্জ্জনে ॥ ধ্বনৌ ॥ ইতি কবিকল্পদ্রুমঃ ॥ ক মার্জ্জ যতি ॥

ইতি দুর্গাদাসঃ ॥

মার্জ্জঃ পু বিষ্ণুঃ ॥ ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥

রজকঃ ॥ ইতি শব্দমালা ॥ নার্জ্জনঃ ॥

ইত্যনরটীকায়া ভরতঃ ॥

মার্জ্জনং ক্লী প্ৰোক্ষুনাদিনা অহনির্মলীকরণং ॥ মার্জা ইতি ভাষা ॥ তৎ

পর্যায়ঃ ॥ মার্জ্জিঃ ২ মার্জ্জিঃ ৩ মার্জ্জনা

৪ মার্জ্জা ৫ ॥ ইতি শব্দরত্নাবলী ॥ মার্জ্জিঃ

৬ মার্জ্জিঃ ৭ ॥ ইত্যনরটীকায়া ভরতঃ ॥

৮ ॥ ॥ স্নানকালে শরীরমার্জ্জন

শুণ্যঃ ॥ দৌর্গক্যং গৌরবং কণ্ঠ

কঙ্কুং মল নরোচকং ॥ শ্বেদং বীভৎ

সতা ইতি শরীর পরিমার্জ্জনং ॥

ইতি রাজবল্লভঃ ॥ ॥ দেবীগৃহ্না

র্জ্জনফলং যথা ॥ দেব্যা গৃহ্নন্ত যঃ শুক্ৰ

সংমার্জ্জ যতি নিত্যশঃ ॥ স ভবে

ছলবান্ সৌখ্য্য সর্ব সম্পত্তি সং

যুতঃ ॥ দেব্যা গৃহ্নন্ত যঃ শুক্ৰ গোম

যেনানুলেপযেৎ ॥ স্ত্রিয়ো বা যদি বা

পুংসঃ ষণ্মাসস্ত নিরুত্তরং ॥ স ল

ভেদীপ্লিতান্ কামান্ দেব্যা লোক

ঞ্চ গহৃতি ॥ ইতি দেবীপুরাণে ৪২

অধ্যায়ঃ ॥ ॥ অথ ভগবান্দিয়

নার্জ্জন মাহাত্ম্যং ॥ নরসিংহ গৃহ্ণে

নিত্যং যঃ সংমার্জ্জন মাচরেৎ ॥ স

নস্ত পাপনির্মুক্তো বিষ্ণুলোকে স

নোদতে ॥ ইতি নৃসিংহপুরাণং ॥

সংমার্জ্জনন্ত যঃ স্মর্য্যেৎ পুরুষঃ ক্লে

শবালয়ে ॥ রজ স্তঃমাত্ৰ্যা নিমুক্তঃ

স ভবেম্মাত্র সংশয়ঃ ॥ পাশুনাং যা

বতঃ রাজন্ স্মর্য্যেৎ সংমার্জ্জনং নরঃ

১ তাবস্ত দ্যামি স সুখী নাক মাসাদ্য

সোদতে ॥ ইতি বিষ্ণুস্মৃতিভাষ্যে ॥

যাবৎ কামি প্ৰাহ্মি ভূমি সংমা

র্জ্জনাদদে ॥ যাবৎ স হুমাণি শাক

দ্বীপে হুমাণে ॥ জাহতে মন ভক্ত

শ্চ সর্বধর্ম ননবিতঃ ॥ শূচি ভাগবতঃ

শূদ্ধো হুপরাধ বিব জতঃ ॥ ততো

ভুক্তা স স্বভোগান্ তীর্থা সঙ্গার সা

গরং ॥ শাকদ্বীপাৎ পরিভ্রষ্টঃ স্বর্গ

লোকং স গহৃতি ॥ নন্দনং বন নাশ্চি

ত্যনোদতে চাপ্তুরৈঃ সহ ॥ নন্দনাট

পরিভ্রষ্টা মন কৰ্ম্য ব্যবস্থিতঃ ॥ সর্ব

সঙ্গান্ পরিত্যজ্য মন লোকস্ত গ

১ ১ ॥ ইতি বরাহপুরাণং ॥ ॥

স্নান বিশেষঃ ॥ যথা ॥ আতুরাণাস্ত

অশিষ্কঃ স্তদেৎ স্নানং স্নানশুক্লৌ

নার্জুন

শ্রীমৎ। আর্দেণ বাসমা বাপি
 নার্জুনং দৈহিকং বিদুঃ ॥ ইতি
 জাবাল বচনাচ্ছিরো বিহায গাত্র
 পুঙ্কালনং তদশক্তৌ সর্বগাত্র না-
 র্জনং আর্দেণ বাসমা জর্য়্যাৎ ॥ ই-
 ত্যাহ্নিকাচারতত্ত্বং ॥ * ॥ বৈদিক
 সঙ্কেপাসনাস্তগত নার্জনং যথা ।
 ছন্দোগপরিশিষ্টং । শিরসো না-
 র্জনং জর্য়্যাৎ জশৈঃ সোদক বিন্দু-
 ভিঃ । পুংবো ভূভুবঃ স্বশ্চ গায়ত্রী
 চ ত্ৰীযিকা ॥ অদৈবত্যাং ত্ৰ্যচ
 শ্বেব চতুর্থ মিতি নার্জনং । ওঙ্কারো
 ভূরাদি ব্যাহৃতি ত্রয়ং ততীনা
 চ গায়ত্রী চতুর্থ নাপোহিষ্টেতি ঋক
 ত্রয়ং । ইতীদং নার্জনং নার্জন ক্রিয়া
 করণ মিত্যর্থঃ ॥ রামায়ণং । ঋগস্তে
 নার্জনং জর্য়্যাৎ পাদান্তে বা সনা-
 হিতঃ । আপোহিষ্টেত্যুচ্যে কার্য্য
 নার্জনস্ত অশোদকৈঃ ॥ পুতি পুণব
 সংযুক্তঃ ক্লেপে মূলি পাদে পাদে ।
 ত্র্যচস্যান্তে ২থ বা জর্য়্যাৎ বীণাং
 নত নীহশং ॥ আপোহিষ্টেতি সূ-
 ক্তস্য সিক্তবীপ ঋষিঃ স্মৃতঃ । আ-
 পো বৈ দেবতা ছন্দো গায়ত্রী না-
 র্জনং স্মৃতং ॥ ইত্যাহ্নিকাচারতত্ত্বং ॥
 নার্জুনঃ পুং লোধুবৃক্ষঃ । ইত্যনরঃ
 ॥ খেতলোধুঃ । ইতি স্মৃতিঃ ॥

নার্জার

রক্তলোধুঃ । ইতি স্বামী ॥
 নার্জনা স্ত্রী নার্জনং । ইত্যনরঃ ॥
 নুরজধানঃ । ইতি হেনচন্দ্রঃ ॥
 নার্জনী স্ত্রী সম্মার্জনী । বাঁটা ইতি
 ভাষা । যথা । নমানি শীতলা-
 দেবীং বানভহ্মাং দিগম্বরীং । না-
 র্জনী কন্যসোপেতাং শূর্ণালঙ্কৃত
 মস্তকাং ॥ ইতি ক্কান্দে শীতলা-
 স্তোত্রং ॥
 নার্জরীষঃ ত্রি নার্জনযোগ্যঃ । নার্জ্যঃ
 । ইতি মৃজধাতোঃ কর্মণ্যনীষ পু-
 ত্যেণ নিম্নমঃ ॥ অগ্নিঃ ॥ শোধনং
 । ইতি সঙ্ক্ষিপ্তসারোণাদিবৃত্তিঃ ॥
 নার্জারঃ পুং রক্তচিত্রকঃ । ইত্য রাজ-
 নির্যণ্টঃ ॥ বিডালঃ । ইত্যনরঃ ॥
 খটাসঃ । ইতি হেনচন্দ্রঃ ॥ * ॥
 নার্জার স্পর্শনে দোষো যথা । অ-
 ভোজ্য স্তিতিকা ষণ্ড নার্জারাত্ম চ
 জকুরান্ । পূত্ৰাপবিদ্ধ চণ্ডাল
 নৃতহারাস্চ ধর্মবিৎ ॥ সস্পৃশ্য
 শ্চধ্যতে স্তানাদদক্যা গুণশুকরৌ ।
 ইতি মাকঃ পুং পরাণে সদাচার-
 ধ্যায়ঃ ॥ * ॥ পার্শ্বভাষিক নার্জা-
 রো যথা । দস্তার্থং জপতে যশ্চ ত-
 প্যতে যত্নতে তথা । ন পন্নত্রার্থ
 মৃদুক্কো নার্জারঃ পত্রিকীর্ত্তিতঃ ।
 তস্যামনভোজ্যং যথা । অভোজ্যাঃ

নার্জাল

নৃতিকা ষণ্ড নাজারাখখ অকুটাঃ
 । ইতি বাননপূরাণে ১৫ অধ্যায়ঃ ॥
 নার্জারকঃ পুং নয়রঃ । ইতি ত্রিকাণ্ড-
 শেষঃ ॥
 নার্জারকণ্ডঃ পুং নয়রঃ । ইতি শব্দ-
 রত্নাবলী ॥
 নার্জারকণিকা স্ত্রী চামুণ্ডা । যথা ।
 চামুণ্ডা চর্চিকা চর্মমুণ্ডা নার্জার-
 কণিকা । ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥
 নার্জারকণী স্ত্রী চামুণ্ডা । যথা ।
 নার্জারকণী চামুণ্ডা কর্ণনোটিশ্চ
 চর্চিকা । ইতি ত্রিকাণ্ডশেষঃ ॥
 নার্জারগন্ধা স্ত্রী নুদগপণী বিশেষঃ ।
 ইতি রত্নদালা ॥
 নার্জারগন্ধিকা স্ত্রী নুদগপণী । ইতি
 রাজনিঘণ্টঃ ॥
 নার্জারী স্ত্রী কস্তুরী ॥ জন্তু বিশেষঃ ।
 গন্ধগন্ধলা ইতি খাটাসী ইতি চ
 ভাষা । তৎপর্য্যায়ঃ । পুতিকা ২
 পুতিকজঃ ৩ গন্ধচেলিকা ৪। অস্যা
 গুণাঃ । বাস্তিধারকত্বং । চক্ষুষ্যত্বং ।
 কফ বাত নাশিত্বঞ্চ । ইতি রাজ-
 নিঘণ্টঃ ॥
 নার্জারীণঃ পুং বিডালঃ ॥ শব্দঃ ॥
 কাবশোধনং । ইতি মেদিনী ॥
 নার্জালঃ পুং নার্জারঃ । রত্নধোরে-
 কত্বাৎ ॥

নার্ভণ্ড

নার্জালীযঃ পুং বিডালঃ ॥ শব্দঃ ॥
 কাবশোধনং । ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥
 নার্জিতা স্ত্রী রসালো । ইত্যনরঃ ॥
 স তু দধি খণ্ড মধু সর্পি মরিচা দি-
 কৃতকপূরাদি বাসিত সন্ডক্য বি-
 শেষঃ । ইত্যনরটীকাযাং তরতঃ ॥
 শোধিতে ত্রি ॥
 নার্ভণ্ডঃ পুং সূর্য্যঃ ॥ অর্কবৃক্ষঃ ।
 ইত্যনরঃ ॥ শব্দরঃ । ইতি মেদিনী ॥
 ॥ নার্ভণ্ডাৎপাতিত্বাৎ । ইতি নার্ভ-
 ণ্ডেণ উবাচ । এতং না নিবতা দেবী
 চক্রে স্তোত্র মহনিশাং । নিরাহারা
 বিবস্বন্ত নারিতাযবিষ্য নুনে ॥ ত-
 তঃ কালেন নহতা ভগবাংস্তপনো
 নুনে । পুতঃক্ষতঃ নপাতব্যঃ দা-
 ক্যায়ণ্যে দ্বিতোত্তম ॥ সা দদর্শন-
 হাকুটং তেজসোং য়র সংস্থিতং ।
 ভূমৌ চ সংস্থিতং ভাষৎ জ্বালানা-
 লাতিদুর্দশং ॥ তঞ্চ দৃষ্ট্বা ততো
 দেবী সাধুসং পরমং গতা । জগা-
 দাদ্য পুসীদেতি ন ত্রাং পশ্যামি
 গোপতে ॥ যথা দৃষ্টবতী পূর্ব ময়র-
 হুং সদুর্দশং । সংঘাতং তেজস স্ত-
 ম্মাদিহ পশ্যামি ভূতলে ॥ পুসাদং
 অক পশ্যেৎ যদ্রপং তে পুভাকর ।
 তজ্ঞানকল্পন বিভো ভক্তাহং পো-
 হিনে সূতান্ ॥ স্ত্রীনার্ভণ্ডেণ উবাচ

नार्तु

नार्तु

। ततः स तेजस सुम्नादाविभूतो
 विभावसुः । अदृश्यत तदमदित्य
 सुप्रतान्मोपनपुत्रः ॥ अथ तां प्रा-
 गतां देवीं तस्य सन्दर्शनाम्ने ।
 प्राह भस्वान् ब्रूष्वेष्टं वरं नन्तो य-
 मिहसि ॥ पुनता शिरसा सा च जानू-
 पाडित नेदिनी । पुत्रुवाच विवस्व-
 त् वरदं समुपस्थितं ॥ देव पुसीद
 पुत्राणां ज्ञतं त्रिभुवनं मम । यज्ज
 भागाश्च दैतेयै दानवैश्च बलाधि-
 कैः ॥ तस्मिन्निष्ठं पुनादं त्रं ङ्कय
 मम गोपते । अंशेन तेषां भ्रा-
 तृन् गत्वा नाशय तदिपुन् ॥ यथा
 ने तनया त्रयो यज्जभागज्जः पु-
 र्ते । तवेय रधिपाश्चैव त्रैलोक्य-
 स्य दिवाकर ॥ तथानुकम्पां पुत्रा-
 गां सुपुसम्मे रवे मम । ङ्क पुसमा-
 र्तिहर स्थितिकर्ता त्व मद्यने ॥ नार्क-
 षेय उवाच । तत स्ता नाह भगवान्
 भास्करो वारितकरः । पुनता न-
 दितिं विपु पुनाद सुन्तो विभुः ॥
 सहस्रांशेन ते गर्ते समुवाह मशे-
 षतः । त्वं पुत्र शत्रुनदिते नाशया-
 म्याशु निवृता ॥ इत्युक्त्वा भगवान्
 भास्वान्नुक्त्वा नृपागमत् । निवृत्ता
 सापि तपसः संप्राप्ता खिलवाङ्मिता
 ॥ ततः त्रिंशु सहस्राङ्गः सुवृत्तथ्या ।

रवेः करः । विप्रावतारं सचक्रे
 देवनात् रथोदरे ॥ कृच्छ्रान्द्रायणा-
 दीनि सा चक्रे सुसमाहिता । शुचिः
 सक्कारयाम्येनं दिव्यं गर्भमिति द्वि-
 ज्ञा ॥ तत स्तां कश्यपः प्राह किञ्चि-
 कोपप्लुताकरं । किं नारयसि ग-
 र्त्तां मिति नित्येपवासिनी ॥ सा
 च तं प्राह गर्त्तां मेतत् पश्येति
 कोपना । न नारितं विपक्काणां
 नृत्ये वे यन्तविष्यति ॥ इत्युक्त्वा तं
 तदा गर्त्तं नृत्ससर्ज सुरारणिः ।
 जाह्नव्यामं तेजोभिः पुत्रुवाच
 नकोपिता ॥ तं दृष्ट्वा कश्यपो गर्त्तं
 नृद्युताकरं वटसं । तृष्ट्वा पुनतो
 त्रुवा अंशुब्रादगति ब्रादरात् ॥ स-
 स्तुवमानः स तदा गर्त्तां पुक्ते
 हृत्तवत् । पद्मपत्रं सवर्गात् सेज-
 सा व्यष्टदिङ्मथः ॥ अथाश्रुतीकादा-
 भाय्य कश्यपं मुनिसन्तमं । सतो-
 य नेष गच्छीरा वाग्वाचासरीरिणी
 ॥ नारितं यतः पोक मेतदं
 त्रुवादितिं । तस्मान्ने सुतं से २५
 नार्तुं गच्छेत् । सूर्या-
 धिकारं विभुं र्जगतेषु करिष्य-
 ति । हनिष्यत्यनूरां शायं यज्ज-
 भाग हरानरीन् ॥ देवा निशमेति
 वचो गगनात् समुपागतं । पुह्य

नार्द्विजि

नार्बिक

नृत्तं याता दानवाश्च हर्षोऽसः ॥

॥ ततो यद्वाय दैतेषां नाजुहाव
शतक्रतः । सह देवैर् नृदायुक्तो

दानवाश्च तनाययुः ॥ तेषां यद्वा
अभुष्टोरं देवानां मसुरैः सह ।

शस्त्रास्त्रदीप्तिं सन्दीप्तं सनसुं भुवना-
सुरं ॥ तस्मिन् युद्धे भगवता नार्द्ध

पुन निरीकृताः । तेजसा दह-
नानासुं भस्मीभूता महामुराः ॥ त-

तः पुह्यं नृत्तं पापुः नवे दि-
वोऽसः । उष्टुः हेतुमां वानिं

नार्द्धं नदित्रिं सुखा ॥ स्वाधिकारं
ततः पापुं र्द्धभाग्यंश्च पूर्ववत्

। तगानप नार्द्धः स्वाधिकार
नथाकरोत् ॥ कश्च पयवडावान

ध शोकाक्ष रश्मिभिः । वृद्धोऽपि
पिण्ड सशो दधु नातिरु टं वपुः

॥ इति नार्द्धं वपुःप्राणे ह्यनारा
अनार्द्धोत्पत्तिं नानाध्यायः ॥

नार्द्धं वपुःप्राणा श्री अमदित्यभक्ता ।
इति राजनिवृत्तः ॥ सूर्यपरीच ॥

नार्द्धिकः पुं शरावः । इति शब्द-
रत्नावली ॥ नृत्तिकानिश्चित त्रि ॥

नार्द्धं स्त्री पत्तनं । इति हारा-
वली ॥ नृद्धवादके त्रि ॥

• नार्द्धिकः त्रि नृद्धवादकः । तत्
पर्यायः । नौरजिकः २ । इत्यमरः

॥ नार्द्धिकः ३ ष्टिकः ४ । इति
शब्दरत्नावली ॥

नार्द्धं स्त्री परदुःखपुदुर्नानापी-
डावुद्धिः । नृत्ता ॥ यथा । नार्द्धं

कोमलस्यापि संपर्शान् हतोऽस्य-
तो उन्नतं मध्यं पौक्तं कनिष्ठं

त तत्रिधा ॥ उन्नतं यथा । अ-
भिनव नानि कानिधं साशयनवव-

शिराधिक विशिष्य । नक्षसून पट-
लं दरापि जग्लो तदनुभवात्तनुरेव

स बुणासीत् ॥ मध्यं यथा । चित्रं
धनिष्ठे तनवासनोपि हीनस्य पी-

नसुनि सङ्गमेन । निष्ठेन तलोत्-
त चङ्गेनेन नृत्तिं विदना सथि लो-

हितानीत् ॥ कनिष्ठं यथा । रस
सुधाकरे आमोद नानोदन नान-

धानं निलान नीलालक चक्षुरीकं ।
ङ्गणेन पद्मानुपपन्न मानीत् त्रि-

वा रवेः कोमलवापि तानुं ॥ इ-
त्यङ्गुलनीलमः ॥

नार्द्धः पुं वर्णशब्दरत्नातिविशेषः ।
नार्द्धका नार्द्धं चक्षुः काकवा हि-

ष्टिकादयः । इति अर्द्धाधरः ॥
नार्द्धः पुं नाट्योक्तौ श्लेष्ठः । इति

हेमचन्द्रः ॥ नारिषशाकः । इत्य-
मरटीकायां भरतः ॥

नार्द्धिकः पुं नारिषशाकः । इति

नालकौ

नालक

रात्रनिर्घटः ॥
 नाष्टिः स्त्री नार्जनः । इत्यमरः ॥
 तैलमुक्त्वा । यथा । तैल नन्नं य-
 दद्वेषु न भवेत् बाहसकृतः । ना-
 नाष्टिः पृथगुक्तं नस्तुकादौ पु-
 कीर्तितः ॥ इत्यहिकतङ्कः ॥
 नालः स्त्री क्षेत्रः । इति मेदिनी ॥
 कपटः ॥ वनः । इति हेमचन्द्रः ॥
 नालः पुं जातिविशेषः । इति
 मेदिनी ॥ स च श्लेष्मजातिः । यथा ।
 नाला तिल्लाः शिराताश्च सर्वेपि
 श्लेष्मजातव इति ॥ जनः । इति च
 हेमचन्द्रः ॥ देशविशेषः । स च
 मेदिनीपुर प्रदेशे नालभूमित्वेन
 ख्यातः ॥ विष्णुः । यथा । ना ल-
 क्ष्मी लातीति नाला विष्णुः त-
 अतर्तीति नालती । इति नालती
 शब्दटीकायां भरतः ॥
 नालकः स्त्री खलपद्मः । इति जटा-
 धरः ॥
 नालकः पुं निवृत्तः । इत्यमरः ॥
 नालका स्त्री नाल्यः । इति शब्दरत्ना-
 वली ॥
 नालकौशः पुं रागविशेषः । तस्य
 नानासुरं कौशिकः । स च हनु-
 म्नाते षड्भागो नद्ये द्वितीय रा-
 गः । हरमन्यसुरे वा कथामिर्गतः ।

अस्य जातिः सम्पूर्णा तत्र सप्त स्वर
 क्रमः ष था म न ग ध नि । तस्य
 गृहः षडजस्वरः । शरदृतौ रात्रि-
 शेषे गान समयः । रागनालाया-
 नस्य शृङ्गः । पाटलवर्णपुरुषः ।
 नीलपरिहृतः । नष्टिहस्तः । यौवन-
 मदनतः स्त्रीभिः सह हास्यकौतु-
 कान्वितः । शत्रुसुत्तमान्यग्लो
 यथा बृहन्नुक्तानाल्यगलः । अस्य
 रागिण्यः पञ्च यथा । टोडी १ गौरी
 २ गुणकरी ३ खम्बावती ४ कोकता
 ५ । अस्यष्टौपुत्रा यथा । नाकः १
 नेवाडः २ बडहंसः ३ पुवलः ४
 चन्द्रकः ५ नन्दः ६ भुवरः ७ खूथरः
 ८ अत्र शिष्टाङ्केपि पाठः । भर-
 तमते तस्य रागिण्यः पञ्च यथा ।
 गौरी १ दयावती २ देवदाली ३
 खम्बावती ४ कोकता ५ । तस्मिन्ने
 अष्टौपुत्रं यथा । गान्धारः १ शुद्धः
 २ मकरः ३ त्रिङ्गुः ४ सहानः ५
 शतवल्लभः ६ नालीगौरः ७ का-
 नोदः ८ । अष्टपुत्रभार्या यथा ।
 धनाश्रीः १ नालश्रीः २ जयतश्रीः ३
 ज्योत्स्नाश्री ४ दुर्गा ५ गान्धारी ६
 तीनपलाशी ७ कानोदी ८ । इति
 सङ्गीतशास्त्रं ॥
 नालचक्रकः स्त्री सक्थुक्पर्वसङ्घिः ।

মালতী

মালতী ইতি ভাষা । ইতি
শব্দচন্দিকা ॥

মালতী স্ত্রী স্বনামখ্যাতপুল্লতা ।
তৎপর্য্যায়ঃ । সুননা ২ জাতিঃ ৩ ।
ইত্যনরঃ ॥ সুননাঃ ৪ জাতী ৫ ।
ইতি ভরতঃ ॥ অস্যা গুণাঃ । কফ
পিত্ত মুখরোগ বৃণ ক্রিমি স্ফ না-
শিৎস্ব । ইতি রাজবল্লভঃ ॥ তস্যা
উৎপত্তির্যথা । আদ্যাশক্তি কবাচ
। অহ্নেত প্রিধা ভিন্না তিষ্ঠামি ত্রি-
বিধৈ গুণৈঃ । গৌরী লক্ষ্মীঃ স্বধা-
চেতি রজঃ সত্ত্ব তনো গুণৈঃ ॥ তত্র
গত্বা তথা কার্য্যং বিধাস্যন্তে চ তাঃ
সুরাঃ । নারদ উবাচ । শ্ৰুতা মি-
তি তাং বাচ মন্তুর্জান মগান্নহঃ ।
দেবানাং বিস্ময়োৎফুল্ল নেত্রাণাঞ্চ
তদা নৃপ ॥ ততঃ সস্বৈপি তে দেবা
গত্বা তদ্বাক্য চোদিতাঃ । গৌরী-
লক্ষ্মী স্বধাধৈব পুণেনু ভক্তি তৎ
পর্য্যায়ঃ ॥ তা স্তথা ভান্ সুরান্ দৃষ্ট্বা
পুণতান্ ভক্তবৎসলাঃ । বীজানি
পুদদুস্তেভ্যা বাক্যানি জগদু স্তথা
॥ দেব্য উচুঃ । ইনানি দেবা বীজা-
নি বিষ্ণুর্যত্রাবতিষ্ঠতি । নির্বপস্ব ত-
তঃ কার্য্যং ভবতাং সিদ্ধি মেব্যতি
॥ নারদ উবাচ । ততঃ পুহুষ্ঠাঃ সুর
সিদ্ধ সঃষাঃ পুগৃহ বীজানি বিচি-

মালব

ক্ষিপুশ্চ । বিন্দারিকা ভূমিতলে
স যত্র বিষ্ণুঃ সদা তিষ্ঠতি সৌখ্য
বৃদ্ধিঃ ॥ নারদ উবাচ । ক্ষিপেভ্য
স্তত্র বীজেভ্যো বনস্পত্যস্ত্রয়ো হ-
ভবন্ । ধাত্রী চ মালতী চৈব তুলসী
চ নৃপোত্তম ॥ ধাত্র্যুদ্ভবা স্মৃতা
ধাত্রী না ভবা মালতী স্মৃতা । গৌ-
রী ভবা চ তুলসী রজঃ সত্ত্ব তনো
গুণাঃ ॥ ইতি পাদ্মে উত্তরখণ্ডে
১৪৯ । ১৫০ অধ্যায়ো ॥ * ॥ যুবতী
॥ কাচমালী ॥ বিশল্যা ॥ জ্যোৎ-
স্না ॥ নিশা ॥ নদী বিশেষঃ । ইতি
হেমচন্দ্রঃ ॥

মালতীতীরজঃ পুং টঙ্কণঃ । ইতি
হেমচন্দ্রঃ ॥

মালতীতীরসম্ভব স্ত্রী শ্বেতটঙ্কণঃ ।
ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

মালতীপত্রিকা স্ত্রী জাতীপত্রী ।
ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

মালতীফল স্ত্রী জাতীফলঃ । ইতি
রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

মালযঃ পুং চন্দনবক্ষঃ । ইতি ত্রিকা-
শেষঃ ॥ মলয়সম্বন্ধিনি ত্রি ॥

মালবঃ পুং অযন্তিদেশঃ । মাল ওয়া
ইতি হিন্দীভাষা । ইতি হেমচন্দ্রঃ
॥ রাগবিশেষঃ । স চ ষড্রাগাণাং
নধ্যে প্ৰথমরাগঃ । মতান্তরে ভৈরব

মালসী

মালা

ব্রাহ্মণো হ্যং। যথা। আদৌ মালব
ব্রাহ্মণেন্দ্র স্ততো মল্লার সঙ্কিতঃ।
শ্রীরাপ স্তস্য পশ্চাদ্ধৈ বসন্ত স্তদ-
নস্তরং ॥ হিল্লোলশচাথ কৰ্ণাট এ-
তেরাগাঃ পুণীভিত্তাঃ ॥ তস্য স্বক-
পং যথা। নিতম্বিনী চুম্বিত বজ্র
পদ্মঃ শুক দু্যতিঃ জগলবান্ পুম-
স্তঃ। সস্বীতশালী পুবিশন্ পু-
দোষে নীলাধরো মালবরাগরাজঃ
॥ ইতি সস্বীতদামোদরঃ ॥

মালবিকা স্ত্রী ত্রিবৃৎ। ইতি রাজ-
নিঘণ্টঃ ॥

মালসী স্ত্রী কেশপুষ্টবৃক্ষঃ। যথা।
মালসী দুর্গপুস্ত্রী চ বালাক্ষী কে-
শবারিণী। ইতি শব্দচন্দ্রিকা ॥
ব্রাহ্মণী বিশেষঃ। সা তু মালব রা-
গস্য পত্নী। যথা। ধানুধী মালসী
রামকিরী চ সিন্ধুডা তথা। অশ্ব-
বারী ভৈরবী চ মালবস্য পুয়া-
ইমাঃ ॥ ইতি হারীতঃ ॥ মতান্তরে
মেঘরাগস্য পত্নী। যথা। ললিতা
মালসী গোড়ী নাটী দেবকিরী
তথা। মেঘরাগস্য ব্রাহ্মণ্যে ভব-
স্তীমাঃ সনধ্যমাঃ ॥ তস্যঃ স্বরূপ-
ং যথা। নীলারবিন্দস্য দলানি বালা
বিধারবস্ত্রী তনু দেহ যষ্টিঃ। মাল-
ববৃক্ষস্য তলে নিবস্না শৌণ্ডিকা

মালসিকা পুদিষ্টা ॥ তস্যোগাম
সনযো যথা। ইন্দ্রোথানাৎ সস্বী-
রভ্য যাবদুর্গা মহোৎসবং। গেদা
ভবেদুধৈ নৃত্যং মালসী সাননো-
হরা ॥ অপিচ। গাফ্কারী দীপিকা
চৈব কল্যাণী পুরবী তথা। অশ্ব-
বারী কানডা চ গোৱী কেদার পা-
হিডা ॥ মাধবী মালসী নাটী ভূ-
পালী সিন্ধুডা তথা। সান্যাহ্নে
রাগিণী রেতাঃ পুগাযন্তি চতুদশ
॥ ইতি সস্বীতদামোদরঃ ॥

মালা স্ত্রী শ্বেণী। তৎ পর্য্যায়ঃ। রাজিঃ
২ লেখা ৩ ততী ৪ বীচী ৫ আলী ৬
আবলিঃ ৭ পঙ্কিঃ ৮ ধারণী ৯।
তি হেনচন্দ্রঃ ॥ ১ ॥ নৃজি ন্যস্তপুয়
দাম। অন্যত্রাপ্যুপচারাৎ। তৎ-
পর্য্যায়ঃ। মাল্যং ২ সুক্ণা ইত্যমরঃ
॥ মালিকা ৪ মালাকা ৫ মালকা ৬
। ইতি শব্দরত্নাবলী ॥ গগনিকা ৭
গুণান্তিকা ৮। ইতি বরাহপুরাণং ॥
সা ত্রিবিধা যথা। মালা তু ত্রিবিধা
দেবি বর্ণাক্ষ গৰ্ব ভেদতঃ। ইতি
মৎস্যস্ক্রবচনং ॥ ১ ॥ অথ মালা-
নির্ঘণ্টঃ। তত্র করনামা। সনৎ জনার
সংহিতাযাং। তর্জনী মধ্যমানামা
কনিষ্ঠা চেতি তাঃ ক্রমাৎ ॥ তি-
স্নোঙ্কুল্য স্ত্রিপর্বাণো মধ্যমা চৈক-

নানা

নানা

পার্বিকা । পর্ব্বদ্বয় মধ্যমায়া মেক-
 সুনোপকল্পমেৎ ॥ ক্রমনাহ । অ-
 নানা মধ্য মারভ্য কনিষ্ঠাদিত এ-
 ব চ । তর্জনী মূলপর্য্যন্ত দশপর্ব্বসু
 সংজপেৎ ॥ তথা । অনানা মূলমা-
 রভ্য কনিষ্ঠাদিত এব চ । তর্জনী
 মধ্যপর্য্যন্ত মষ্টপর্ব্বসু সংজপেৎ ॥
 এতদ্বচনস্ত অষ্টোত্তরশতাди বিষয়ং
 ॥ ❀ ॥ শক্তি বিষয়ে পুনঃ । শ্রীক্রমে
 । অনানিকা ত্রয় পর্ব্ব কনিষ্ঠাদি ত্রি-
 পার্বিকা । মধ্যমায়াশ্চ ত্রিতয়ং ত-
 র্জনী মূল গর্বাণি ॥ তর্জন্যগ্রে তথা
 মध्ये যো জপেৎ স তু পাপকৃৎ ।
 হংসপারমেশ্বরে । পর্ব্বদ্বয় ননামা-
 যাঃ পরিবর্ত্তেন বৈ ক্রমাৎ । পর্ব্বত্র
 যং মধ্যমায়া স্তর্জন্যেকং সনাহরেৎ
 ॥ পর্ব্ব দ্ববস্ত তর্জন্যা নেকং তদ্বিদ্ধি
 পার্বতি । শক্তিমালা সমাখ্যাতা ॥
 সর্ব্বতন্ত্র পুদীপিকা ॥ তথা । অনা-
 না মূলমারভ্য পাদক্ষিণ্য ক্রমেণ চ
 । মধ্যমা মূলপর্য্যন্ত মষ্টপর্ব্বসু সংজ-
 পেৎ ॥ ❀ ॥ শ্রীবিদ্যায়া ময়ং বিশে-
 বঃ । অনানায়া মধ্যমায়া মূলাগু-
 ঞ্চ দ্বয়ং দ্বয়ং । কনিষ্ঠায়াশ্চ তর্জন্যা
 জ্রয়ং পর্ব্ব সরেশ্বরী ॥ অনানা মধ্য-
 নায়াশ্চ নেকঃ স্যাদ্ভিত্বং শূন্যং ।
 পুদক্ষিণ ক্রমাদেবি জপোপ্রপূরসু ॥

ন্দরী ॥ ইতি জামল বচনাৎ । সু-
 ওমালাতন্ত্রে । অনানিকা দ্বয়ং পর্ব্ব-
 পাদক্ষিণ্য ক্রমেণ ত । তর্জনী মূল-
 পর্য্যন্ত করনানা পুর্কীর্তিতা ॥ ক-
 নিষ্ঠা মূল মারভ্য পাদক্ষিণ্য ক্রমেণ
 চ । তর্জনী মূল পর্য্যন্ত মষ্টপর্ব্বসু সং-
 জপেৎ ॥ ইদমপি অষ্টোত্তর শতা-
 দি বিষয়ং । ❀ ॥ অঙ্গুলীর্ন বিয়ুঞ্জী-
 ত কিঞ্চিদাঙ্গুষ্ঠিত তলে । অঙ্গুলী-
 নাং বিযোগাচ্ছিত্তে চ সুবতে জপঃ
 ॥ অন্যত্রাপি । অঙ্গুল্যগুযু যজ্জপ্তং
 যজ্জপ্তং নেক লঙ্ঘনে । পর্ব্ব মহিষু
 যজ্জপ্তং তৎ সর্ব্ব নিহুলং ভবেৎ ॥
 গণনা বিধি মূলদ্বয় যো জপেত্তজ্জ-
 দং যতঃ । গৃহস্তি রাক্ষসা স্তেন
 গণযেৎ সর্ব্বথা বৃথঃ ॥ তত্রাকুলি জ-
 পং জ্বন সাক্ষাঙ্কুলিভি জপেৎ ।
 সাক্ষেণ বিনা কর্ম কৃতং তদফল-
 ভবেৎ ॥ বিশ্বসারে । জপসংখ্যা তু
 কন্তব্যানা সংখ্যাতং জপেৎ সুধীঃ ।
 ন সংখ্যা কারকস্যাস্য সর্ব্ব ভবতি
 নিহুলং ॥ তন্ত্রে । হৃদয়ে হস্ত মারো-
 প্য তির্য্যক্ কৃত্বা করাকুলীঃ । আ-
 ছাদ্য বাসমা হস্তৌ দক্ষিণেন সদা
 জপেৎ ॥ ইতি করনানা ॥ ❀ ॥ জ-
 পসংখ্যায়াং নিষিদ্ধ দুস্ত্যনাহ যাম-
 ত্ । নাক্ষত্রৈঃ হস্ত পদৈর্শা ন ধানৈঃ

माला

माला

न च पुनरैकैः । न चन्दनैर्न मूर्त्तिकया
 जप सन्ध्यां न कारयेत् ॥ विहित
 द्रव्यमाह । लाङ्का अवीद सिन्दूरगो-
 नयण करीवकः । एति निर्माय षुटि-
 कां जपसन्ध्यां कारयेत् ॥ ॥
 अथ वर्णमाला । सनत्सुनारे । क-
 मोत्कन गते माला मात्कारैः क-
 मेकैकैः । सविन्दुकैः साष्टवगै रत्न-
 र्यजन कर्मणि ॥ आदि कूचूटूतू पुषु
 षावोष्टौ वर्गाः पुकीर्त्तितः । तन्मथा
 । अकारादि वर्णान् स विन्दुन् पुत्ये-
 कं कृत्वा शतं स जप्य अकारादीनां
 वर्णानां कवगादीनां षास्त्रिंशत् वर्णं सा-
 नुस्वारं कृत्वा पूर्वमुच्चार्य शेषाष्टवार-
 म्ब्र जपः कार्यः । अनेन प्रकृषेण
 अष्टोत्तर शतसन्ध्यां जपेत् । तद्वति ।
 अस्त्यजनैत्यप लक्षणं । तथा । सवि-
 न्दुं वर्णं मुच्चार्य पश्चात्सुन्दुं जपेद्द्वयः
 । अकारादि ऋकारास्तु विन्दुयुक्तं
 विभाव्य च ॥ वर्णमाला समाख्याता
 अनुलोम विलोमतः । इति नारद
 वचनात् । विशुद्धेश्वरे । अनुलोम
 विलोमेन वर्गाष्टक वितेदतः । न-
 स्त्रेणास्तुरितान् वर्णान् वर्णेनास्तुरितान्
 ननु ॥ अर्घ्याद्वर्णमयी माला सर्वत
 त्र पुष्पाणि ॥ ॥ मालिनीविजये
 सूत्र निधम् । अस्तु विन्दु

भुजगी सूत्रोत्त वर्णोद्भूला । आद्यो-
 ह पुतिरोहतः शतमयी वर्गाष्ट
 षोत्तरा ॥ इति वर्णमाला ॥ ॥
 अथाङ्कमाला । तत्र मालायां नणि
 निर्णयः । पद्मवीजादिभिर्मांला बहि-
 र्यागे शृणु ताः । कदाङ्क शब्द पद्मा-
 ङ्क पुत्रजीवक मोक्तिकैः ॥ स्फुटि-
 कै नगिरत्नैश्च सुवर्णैर्विन्दुनै सुथा ।
 राजतैः अशमूलैश्च गृह्णन्त्याङ्क-
 मालिका ॥ ॥ अङ्गुली गणनादेकं
 पर्वण्यष्टं षुणं भवेत् । पुत्रजीवैर्द-
 शं षुणं शतः शतैः सहस्रकं ॥ पुवा-
 लैर्गणि रत्नैश्च दशसाहस्रकं नतं
 । तदेव स्फुटिकैः पौक्तं मोक्तिकै
 लङ्क नृच्यते ॥ पद्माङ्कैर्दश लङ्कं
 स्यात् सौवर्णैः कोटि कच्यते । अ-
 शगुह्यै कोटि शतं कदाङ्कैः स्या-
 दनस्तु ॥ सर्वै र्विरचिता माला
 नृणां मुक्ति फलपुदा । कालिका
 पुराणे । कदाङ्कै र्वा यदि जपेत्
 इन्द्राङ्कैः स्फुटिकै सुथा । नान्यन्म-
 थ्ये पुषोक्तव्यं पुत्रजीवादिकं यत्
 ॥ यदन्यत्तु पुषुष्टीत मालायां जप
 कर्मणि । तस्य कान्ठं मोक्तं न
 ददाति पुषुकरि ॥ नृगुणमालायां ।
 श्मशान धर्तुरे माला ज्ञेया धृनावती
 विधौ । नराङ्गुल्यश्चिभिर्मांला गुथिता

মালা

মালা

সর্বকামদা ॥ নাড্যা সগুণন কার্য
 মুক্তেন বাসনা পুষে । সর্বা গোপ্যা
 পুষত্নে জনন্যা জারবে পুষে ॥ ৯ ॥
 কাননাবিশেষে তু । পদ্মাক্ষৈ বিহি-
 তা মালা শত্রুনাশকরী মতা । জ-
 শগুহিনী মালা সর্বপাপ পুণাশি-
 নী ॥ পুত্রজীবফলঃ কুপ্তা বকতে
 পুত্র সম্পদং । নির্মিতা কপ্য নগিতি
 জপমালেপ্তিতপুদা ॥ পুর্বালৈ বি-
 হিতা মালা পুষছে বিপুল ধন
 ॥ ১ ॥ ভৈরবী বিদ্যাযান্ত বারাহী
 তস্তে । সুবর্ণ নগিতি মাল্যং স্মৃতি-
 কী শঙ্ক নির্মিতাং । পুর্বালৈ রেব বা
 জর্যাৎ পুত্রজীব বিবজ্জবেৎ । প-
 দ্মাক্ষৈব কদাক্ষ নিন্দ্রাক্ষণ বিশে-
 যতঃ ॥ ১ ॥ ত্রিপুরামত্র জপাদৌ তু-
 রক্তচন্দনবীজাদিতি রতিপুশস্তা ।
 তথা চ তন্ত্ররাজে । রক্তচন্দনমালা-
 তু ভোগদা মোক্ষদা ভবেৎ । ত-
 থা । বৈষ্ণবে তুলসী মালা গজদন্তে
 গজাননে ॥ ত্রিপুরায়া জপে শস্তা ক-
 দ্মাক্ষৈ রক্তচন্দনৈঃ ॥ ১ ॥ জনারীকল্পে
 । কদ্মাক্ষৈঃ শক্তিমন্ত্রঞ্চ মন্ত্রী বঃ পু-
 জাপেৎ পুষে । স দুর্গতি মবাপোতি
 নিমুল স্তস্য তজ্জপঃ ॥ কালিকা-হি-
 মনস্তা চ ত্রিপুরা তারিণী তথা ।
 এতাঃ সর্বা ন দুষ্যন্তি জপে কদ্মাক্ষ

মালায়া ॥ দিবা নৈব পুজন্তব্যং ক-
 দ্মাক্ষ মালাবাগি চ । পূরশ্চর্য্যানুতে
 চাত্র দ্বগন্ত বরাননে ॥ মহাশঙ্কনঘী
 মালা নীলসারস্বতে বিধৌ । নুলা-
 টাহি খণ্ডেন রচিতা জপমালিকা ॥
 মহাশঙ্কনঘীমালা তারাবিদ্যা জ-
 পে পুষে । কর্ণনেত্রান্তরালাহি মহা
 শঙ্কঃ পুকীর্তিতঃ ॥ ১ ॥ নগি নিষমস্ত
 নুণ্ডমালায়াং ॥ অন্যান্য সমকপা-
 গি নাতিস্থল কৃশানি চ । কীটাদিতি-
 রদুষ্টানি ন জীর্ণানি ন বা নিবৈ ॥ ১ ॥
 তথা গৌতমীযে । পঞ্চাশল্লি পিতি
 মাল্য বিহিতা সর্বকামসু । অকারা-
 দি ক্ষকারান্তা বর্ণ মালা পুকীর্তিতা
 ॥ ক্ষাগং মেকমুখং তত্র কল্পে মুনী
 সত্তম । অনয়া সর্ব মন্ত্রাণাং জপঃ
 সর্ব সমৃদ্ধিদঃ ॥ ১ ॥ চামুণ্ডাতন্ত্রে নি-
 ত্য জপ করে জর্যাৎ নতু কান্য ন-
 বোধনাৎ । কান্য নপি করে জর্যাৎ
 মালাভাবেপি সুন্দরি ॥ তেন মা-
 ল্যায়াঃ প্রাধান্যং ॥ ১ ॥ কামনাভেদে
 তু গৌতমীযে । সমাসেনাক্ষসূত্রস্য
 বিধান মিহ কথ্যতে । পঞ্চবিংশতি-
 তি মোক্ষং ত্রিশক্তি ধন সিদ্ধয়ে ॥
 সর্বার্থাঃ সপ্তবিংশত্যা পঞ্চাশতি-
 চারকে । পঞ্চাশতি কাম্য সিদ্ধিঃ
 সপ্তবিংশত্যা তু কভরৈঃ ॥ অষ্টোত্তর

शतैः सर्व सिद्धि कृता मनीषिभिः
 । ॥ अथ नाला संस्कारः । तत्र
 सनत्सुमारीये । कार्पास सञ्जव
 सूत्रं धर्म कामार्थ मोक्षदं । तद्व
 विपुन्दु कन्याभि निर्मितं सुशो
 तनं ॥ वध्वा । शङ्ख रक्तं तथा कृष्
 पट्टसूत्र मथापिवा । शान्ति वश्याभि
 चारुषु मोक्षैर्धर्म्य जयेषु च ॥ शङ्ख
 रक्तं तथा पीतं कृष्ण वर्णेषु च क
 नात् ॥ सर्वेणा मेव वर्णानां रक्तं
 सर्वेष्टितपदं ॥ आशुनेषु तथा
 चैव रक्तं सर्व सुसिद्धिदं । त्रिंशुग
 त्रिंशुगीकृत्य गुथयेत् शिल्पशास्त्रतः ॥
 एकैकं नातृका वर्णं सतारं पूज
 पन् सुधीः । नगि न्यादानं सूत्रं गुथ
 येमध्य मध्यतः ॥ वृक्षगुह्नि विधावे
 थं मेकं गुह्नि संयुतं । गुथयिद्वा
 पुरो नालां ततः संस्कारं मार
 तेत् ॥ ॥ कस्यचिन्मते मूलविद्यया
 गुथयेत् । तथाच एकवीराकले ।
 नातृका मन्त्रतो गुह्नि विद्यया वाथ
 क्यारवेत् । सुवर्गादि शुभे र्वापि पु
 थयेत् साधकौत्तमः ॥ वृक्षगुह्नि त
 त्ते दद्यात्मागशाश मथापिवा । क
 वचेनाववधीयान्नालां ध्यानपराय
 गः ॥ सुवर्गादि ततो मेकं सूत्रद्वय
 सन्वितं । गुथयेत्तार योसि । सुधी

यात् साधकौत्तमः ॥ एवं निम्नादय
 देवेशि पुतिष्ठाक्ष समाचरेत् ॥ ॥
 गौतमीये । मुखे मुखं संयोज्य
 पुहं पृहं नियोजयेत् । गोपुह
 सदृशी नाला यद्वा सर्पाकृतिः शुभा
 ॥ एवं निर्माय नालां वै शोधये
 म्नि सन्ननः । अश्वत्थपत्र नवकैः
 पद्माकारं क्यारयेत् ॥ तन्मध्ये
 श्वापयेन्नालां नातृकां मूलं नुह्रन्
 । क्कालयेत् पक्ष्मगव्येन सद्व्योजा
 तेन सज्जलेः ॥ सद्व्योजातस्तु । उ
 सद्व्यो जाते पुपद्यानि सद्व्योजा
 ताय वै नमः । तवे ह तवे हनादि
 तवे भजस्व मां भवोस्तुवाय नमः ॥
 चन्दनाशुक कर्पू रै र्वाग्नेदेवेन व
 ष्येत् । वामदेव मन्त्रस्तु । उ वामदे
 वाय नमो ज्येष्ठाय नमो रुद्राय नमः
 कालाय नमः कलविकरगाय नमो व
 लविकरगाय नमो बलपुमथनाय नमः
 सर्वभूतदमनाय नमो मनोमनाय
 नमः ॥ धूपयेत्तमघोरैः । अघोर
 मन्त्रस्तु । अघोरेतेभ्यो ह्थघोरेतेभ्यो
 घोर घोरतरेभ्यः सर्वतः सर्व स
 र्वेतेभ्यो नमस्ते हस्त कद्रुकपेभ्यः ।
 लेपयेत्तत् पूकषण तु । तत् पूकष
 नन्त्रस्तु । उ तत् पूकषाय विद्महे म
 हादेवाय धीमहि तमोऽसुः प्रचो

দ্বয়াৎ । নশ্চযেৎ পঞ্চমেনৈব পু-
 ত্যেকন্ত শতং শতং । নেকঞ্চ নশ্চ-
 য়েইব মননা চ শতং শতং ॥ নশ্চন্ত
 । ওঁ ইশানঃ সৰ্ব বিদ্যানাদীশ্বরঃ
 সৰ্বভূতানাং ব্রহ্মাধিপতি ব্রহ্মণো ধি
 পতিঃ শিরো মে হস্ত সদাশিবো ।
 পুত্ৰ্যেকন্ত সৰ্বং সৰ্বং । ইতিবা ।
 তথা চ তত্রৈব পুত্ৰ্যেকং নশ্চযেনশ্চী
 পঞ্চমেন সৰ্বং সৰ্বং । তথা চ গো-
 তনীয়ে সন্যায় মালা নধিকৃত্য ।
 পঞ্চমেনৈব সূক্তেন শতানু্যেনৈব নশ্চ
 য়েৎ । ইতি দর্শনাম্মালাযাম্মা শত-
 রূপঃ । তত্রাহ যজ্ঞেদেবং যথা
 বিভব বিস্তরঃ । মালায়াঃ পুণ পু
 তিষ্ঠানস্তরং দেবতাং পূজয়েৎ । তথা
 সনৎ জনারে । সঙ্কটত্বেবং বৃথো
 মালাং তৎ পুণাং স্তত্র স্থাপয়েৎ ।
 মুননশ্চৈগ তাং মালাং পূজয়েদ্বিজ
 সত্তম ॥ বারাহীতন্ত্র মালা মালা
 মহামালা সৰ্বতত্ত্ব ব্রহ্মপিণি । চতু-
 র্ভগ স্তৃষিন্যস্ত স্তম্মান্মে নিচ্ছিতা ভব
 ॥ মায়াবীজাদিকাং কৃৎৱা রক্তপুষ্পৈঃ
 সনচ্ছয়েৎ । ইতি শক্তিবিষয়ে । * ॥
 বিষ্ণু বিষয় তু যামলে । বায়ুঃ
 তথা কক্ষী মক্ষাদি মালাকা ততঃ
 । উত্তাং কৃৎৱ নর্গস্তাং মস্ত্রেগানেন
 পূজয়েৎ ॥ নশ্চযেচ্ছল নশ্চৈগ ক

নেশোৎক্রম যোগতঃ । তত্রৈব মা-
 ত্কাবর্গে মশ্চযেত্তান্তু মশ্চবিৎ ॥
 যোগিনীতন্ত্রে । হোম কৰ্ম ততঃ স্ত-
 র্যাদেবতা ভাবসিদ্ধয়ে । অষ্টোত্তর
 শতং হুত্বা সম্পাতাচ্যং বিনিঃক্ষি-
 পেৎ ॥ হোমকৰ্মণ্যশক্ৰশ্চেৎ দ্বি-
 গুণং জপ মাচরেৎ । * । নান্য নশ্চ
 জপেনশ্চী কম্পয়েন্ন বিঘ্ননযেৎ ॥ ক-
 ম্পনাৎ সিদ্ধিহানিঃ স্যাঙ্জননং বহু
 দুঃখনং । শব্দে জাতে ভবেদোগঃ কর
 ভুষ্টা বিনাশিকা ॥ ছিন্নে স্ত্রে ভবে-
 ন্মৃত্যু স্তম্মাদ্ভরণো ভবেৎ । জপা-
 স্ত্রে কর্ণদেশে বা উচ্চদেশে তথান্য-
 মেৎ ॥ ত্বং মালা সৰ্বভূতানাং সৰ্ব-
 সিদ্ধিঃ স্তম্মা নতা । তেন সত্যেন মে
 সিদ্ধিঃ রেহি মাত ননো হস্ত তে ॥
 ইত্যুক্তা পরিপূজ্যার্থ গোপযেদ্বহ-
 তো গৃহী । * । মালা সঙ্কারম্য নি-
 ত্যতামাহ বদুযানলে । অপুতিষ্ঠিত
 মানাতি মশ্চং জপতি যো নরঃ ।
 সৰ্বং তদ্বিফলং বিদ্যাৎ ক্রুৎৱা ভব-
 তি দেবতা ॥ * ॥ কামনাভেদে ত
 অঞ্জলি নিষমঃ । গৌতমীয়ে । তর্জ-
 ন শ্চ যোগেন শত্রুঘাটন নুত্তমং ।
 অশ্চ নধ্যনা যোগানশ্চ সিদ্ধিঃ
 সূনিশ্চিতা ॥ * । স্তম্মা যো-
 গাং স্তম্মা সাদনে নতে । জ্যেষ্ঠা

माला

कनिष्ठा योगेन शत्रुणां नाशनं न-
 तं ॥ वैश्यायन संहितायां ।
 अक्षुष्यं नक्षत्रात्पुत्रं चालयेन्मध्यं
 नक्षत्रं । तर्जनीं न स्पृशेदेनां नू-
 क्तिदो गणन क्रमः ॥ * ॥ जीर्णं नूत्रे
 पूनः नूत्रं गुणयित्वा शतं जपेत्
 पुनादात् पतिता इत्यात् शतमष्टौ-
 त्तरं जपेत् ॥ जपेन्निविद्धं संप्रशं-
 क्षान्निविद्धा यथोदितं । छिन्नेप्य-
 ष्ठीभ्रंशत जपः कार्यः । करभ्रंशं
 छिनोक्तम्यत्वात् ॥ * ॥ पुकाराभ्रं
 आग्नकल्पयेत् । भ्रंशद्वयादिका-
 पूजां समाप्य तत्र पूजयेत् । गणेश
 सूर्यं विष्णुशान् दुर्गामावाह्यं मन्त्रवि-
 ॥ पक्ष्मण्ये ततः क्रिष्णं ह्यो मन्त्रेण
 मन्त्रयेत् । तस्माद्भ्रंशं तां मा-
 लां स्वर्णधात्रे विधाय च । पयो दधि
 मृतं क्रौंशुं शकरादौ रत्नक्रमात् ॥
 तोष धूपान्तरैः कृत्वा पक्ष्मण्यं वि-
 विं वधः । क्रमादत्रैव संप्राप्य ह्य-
 पष्येहीतले जले ॥ ततः कन्दनसो-
 गान्निष्ठिरीं ब्रह्मादिभिः । तामा-
 लिप्यं ह्यो मन्त्रं मष्टौभ्रं शतं ज-
 पेत् ॥ तस्यां नवगुहां शैव दिक्
 पालांश्च पूजयेत् ततः संपूज्यं
 च शुक्लं मालां विधाय शतं ॥
 अक्षमालां मूलांश्च शतं जपेत् ॥

माला

दर्शयेत् । भूत राक्षसवेदालाः सि/र
 गङ्गर्ष चारणाः ॥ हरति पुकटं यन्मा-
 त्तस्माद्गुणं समाहरेत् । इति अक्षमा-
 ला । इति तन्त्रसारः ॥ * ॥ अपिच
 । विद्याधरास्परौ यक्षा विव्धासुर
 राक्षसाः । भूतानि किन्नराः सिद्धाः
 प्रेताश्च चारणादयः ॥ हरति जपक-
 लानेतेत यानि तानि च नारद । अ-
 त्कीं चेद्विहङ्गान् चादुर्वासान्दिभि
 ज्जपेत् ॥ * ॥ वृन्दाटवीकननयी तल-
 नी काष्ठं मन्त्रवा । इत्याहूलिमयी है-
 नी रत्नगुह्यमयी तथा ॥ भद्राक्षेन्द्रा-
 क्ष कद्राक्ष पद्मवीजभवा इत्यथ ।
 धात्रीपुत्रात्रीवकले माला या परि-
 कीर्तिता । मूला नगिमयी रोप्या
 क्काटिकी वैश्वमी तथा ॥ जगत्कर्मासु
 सर्वेषु चाक्षमाला पुकीर्तिता । * ।
 कृष्णं मन्त्रं जपे माला वृन्दाग्यं समु-
 द्भवा ॥ नान्या माला अनन्यानां ह-
 स्ताहूलिनी विद्या । हैनी नगिमयी-
 माला पुशाता कमला जपे ॥ सरस्व-
 त्या मन्त्रजपे रोप्या मूला विनि-
 म्मिता । पुजापति जपे माला पुत्र-
 जीव समुद्भवा ॥ पुत्रकान नराणां
 मदा पुत्रपुदा तु सा । रान मन्त्र जपे
 माला पद्मवीज समुद्भवा ॥ धात्रीक-
 लनी माला विषेणः कामनया जपे ।

কদাঙ্কেন্দ্রাক ভদ্রাক বৃক্ষবীজ স ॥
 মুক্তবা ॥ নহেশান মন্ত্র জপে ত্রেতা
 মালাঃ ফলপুদাঃ। স্ফাটিকী সর্বদে-
 বানা নথবা তরণে জ্ঞাপ ॥ অশগু-
 হ্রিনযী শূক্কা গায়ত্রী বৈষ্ণবী জপে ।
 শ্রীহরে রক্ষলিনযী জপে মালা দ্বি
 জমনা ॥ ইতি পাদ্মোত্তরখণ্ডে ১০৮
 অধ্যায়ঃ ॥ ॥ ॥ ॥ অপরঞ্চ। জপাদৌ
 পূজয়েন্মালাং তোষৈ রভ্যক্ষ্য যত্রতঃ
 । নিধাঘন গুলম্যাস্তঃ সব্য হস্তগতা-
 ঞ্চ বা ॥ ওঁ মাং নালে মহামায়ে সর্ব
 শক্তি স্বরূপিণি । চতুর্ভুগ স্তুতি ন্যস্ত
 স্তম্যাম্মে সিদ্ধিলা ভবা ॥ ॥ ॥ পূজয়িত্বা
 ততো মালাং গৃহীত্বা দক্ষিণে করে
 । মধ্যমায়া মধ্যভাগে বজ্জয়িত্বা ত
 তচ্ছনী ॥ অনামিকা কনিষ্ঠাভ্যাং
 যুভায়া নমু ভাবতঃ । স্থাপয়িত্বা
 তত্র মালা নক্ষত্রাগুণ তদগত ॥
 পুণ্যৈক বীজনাহায জপং অর্ঘ্যাত্ত
 তৈরব । পুত্রিবারং পঠেমন্ত্র শনৈ
 রে ॥ ৪ ॥ ন চালধেৎ ॥ মালা বীজস্ত
 জপ্তব্য স্পৃশেমহি পরস্পরং । পূর্ব
 জাপ পুযুক্তেনৈবাক্ষুষ্ঠাগুণ তৈরব
 ॥ পূর্ববীজং জপন্ যস্ত পর বীজস্ত
 সংস্পৃশেৎ । অক্ষুষ্ঠন ভবেত্তস্য নি-
 স্তুল স্তস্য তজ্জপঃ ॥ মালাং স্ব হৃদ
 বাসয়ে পুত্বা দক্ষিণ পাণিনা । দেবী

বিচিস্তঘন জপ্যং অর্ঘ্যাদ্বানেন ন স্পৃ-
 শেৎ ॥ ॥ ॥ ॥ স্ফাটিকেন্দ্রাক কদাঙ্কৈঃ
 পুত্রজীব সমুভবৈঃ । সর্বগ্ন নিভিঃ
 সম্যক পুর্বালৈ রথ বারুকৈঃ ॥ অক্ষ-
 মালা তু কর্তব্য দেবী পুত্রিতকরা-
 পরা । জপেদপাশ্চ সততং অশ
 গুহ্র্যা তু পাণিনা ॥ নানা বীজেষু স-
 র্বেষু কদাঙ্কো মৎপ্রিয়াৎ পুযঃ ।
 কদুপুত্রিত করে। যন্মান্ত্রমাঙ্কদাঙ্ককো
 বলী ॥ পুর্বালৈ রথবা অর্ঘ্যাদষ্টাবি-
 শতি বীজকৈঃ । গণ্ড গণ্ডশতা বাপি
 ন ন্যনৈ নাবিকৈশ্চ বা ॥ কদাঙ্ক যদি
 জপেত ইন্দ্রাকৈঃ স্ফাটিকৈ স্তথা ।
 নান্য মধ্যে পুযোক্তব্য পুত্রজীবা-
 দিক্ষুৎ ॥ ১ ॥ যদন্যত্র পুযোক্ত্যেত না-
 লায়াং জপকামিণি । তস্য কানঞ্চ
 নোক্ষঞ্চ ন দদ্যতি পুত্রকরী ॥ জ-
 ন্মান্তরে জায়তে স বেদ বেদাক পা-
 রগঃ । মিত্রীভাবং তদা যাতি চাগু-
 লৈঃ পাপ কর্মভিঃ ॥ ॥ ॥ একো মেক
 স্তত্র দেযঃ সর্বেভ্যঃ স্থল সম্ভবঃ ।
 আদ্যং মূলং তত স্তম্যৎ ন্যূনং ন্যূন-
 তরং তথা ॥ বিদ্যায়েৎক্রমত স্তম্যৎ
 সর্পাকারা হিসি যতঃ । বৃক্ষগুহ্রি যু
 তং অর্ঘ্যৎ পুত্রিবীজং যথা স্থিতং ॥
 অথবা গৃহি রহিতং স্তত্রজ্জু সন-
 যিতং । ত্রিভাবস্তথা মধ্যেনৈবাধ

মালা

বৃত্তান্ত দেশতঃ ॥ গৃহিঃ পুষ্কিণা-
 বতঃ সবুক্ষগৃহি সঙ্ককঃ । নাতানা
 যোজযেমালা নামস্ত্রো যোজযেবুধঃ
 ॥ দৃঢ়ং সত্র নিবুঞ্জীত জপে ত্রুট্যতি
 নো যথা । যথা হস্তান্ভব্যতে জপতঃ
 সুক্ তথাচরেৎ ॥ হস্তাচ্যুতায়াম্ বিস্বঃ
 স্যাচ্ছিমাযাম্ নরণ ভবেৎ । এবং যঃ
 জকতে মালা জপ্যং চ ময়কোদিত
 ॥ স প্রাপ্নোতীপ্লিত কাম হীনে-
 স্যাভু বিপর্য্যয়ঃ । অন্যত্রাগি জপে-
 ম্মালা জপ্যং দেব ননোহরং ॥ ই
 দৃশ্য সাধকঃ জর্ঘ্যৎ নানথা তু
 কদাচন । যথাশক্তি জপ জর্ঘ্যৎ
 সখ্যৈষেব পুষত্ততঃ ॥ সপ্যং সপ্যং
 সঙ্কপ্তং তৎ সর্ঘ্য নিবুল ভবেৎ ।
 জম্মা মলা শিরোদেশে পু শূস্থানে
 যথ বা ন্যসৎ ॥ ইতি কালিকা পু-
 রাণে ৫৪ অধ্যায়ঃ ॥ ॥ ॥ ॥ অথ
 মালাদি ধারণ । ততঃ কক্ষার্জিতা
 মালা ধারণে তুলসীদলৈঃ । পদ্মার্জিত
 কুলসীকাঠৈঃ কলৈ ধাত্র্যাশ্চ নির্মি-
 তা ॥ ধারণে তুলসীকাঠ ভূগানি চ
 বৈষ্ণবঃ । মস্তকে ধারণো ব্রাহ্মণ্যঃ ক-
 র্ণযোশ্চ যথা কৃষ্ণি ॥ ॥ অথ মালা
 ধারণ বিধিঃ । স্কান্দে স নিবেদ্য-
 ব হরষে তুলসীকাঠ সমুবা
 না স স স্বয়ং ধন্তে স বৈ তাগ

মালা

তোত্তমঃ ॥ হরষে নার্পয়েন্মস্ত তুল-
 সীকাঠ সমুবা । মালা ধন্তে স্বয়ং
 মূঢ়ঃ স যাতি নরক পুন ॥ স্কালি-
 তা পঞ্চগবেয়ন মূলমর্ষণ মস্ত্রিতা
 । গায়ত্র্যা চাষ্টকৃত্বা বৈ মস্ত্রিতা
 ধূপযেচ্চ তা ॥ বিবিবৎ পরযা ভ-
 ক্ত্যা সদ্যোজাতেন পূজযেৎ । তুল-
 সীকাঠ সমুতে মালা কক্ষজনপিয়ে
 ॥ বিভর্মি ত্বা মহং কণ্ঠে জক মা
 কক্ষ বল্লভং । যথা ত্ব বল্লভা বিষ্ণো
 নৃত্যং বিষ্ণুজনপিয়া ॥ তথা মা
 জক দেবেশি নৃত্যং বিষ্ণুজনপিয়ং ।
 দানে না ধাত কদ্বিষ্টো লাসি মা
 হরিবল্লভে ॥ ভক্তেত্যশ্চ সনস্তে-
 ভ্য স্তেন মালা নিগদ্যসে । এবং
 সপ্যার্থ্য বিধিবমালা কক্ষ গলে-
 পিতা ॥ ধারণে বৈষ্ণবো যো বৈ স
 গচ্ছৈকব পদ ॥ ॥ অথ মালা-
 ধারণ নিত্যতা তত্রৈব স্কান্দে কার্ত্তি-
 কপুস্ত্রে । ধাত্রীফল কৃতা মালা
 কণ্ঠস্থায়ো বহেন্নহি । বৈষ্ণবো ন স
 বিজ্ঞেযো বিষ্ণুপূজা রতো যদি ॥ গা-
 কডে ॥ ধারণস্তি ন যে মালা হৈতু-
 কাঃ পাপ বৃক্ষয়ঃ । নরকাম নিবর্ত্তন্তে
 দক্ষাঃ কোপা গুনা হরেঃ ॥ অতএব
 স্কান্দে তত্রৈব । ন জহাতুলসী না-
 লা ধাত্রী মালা বিশেষতঃ । মহা

পাতকসংহতীং ধর্মকানার্থদায়ি-
নীং ॥ ৯ ॥ অথ নানা মাহাত্ম্যং ।
অগস্ত্যসংহিতায়াং । নির্মাল্য তুল-
সী নানা খুজা য শার্চবেদ্ধরিং ।
যন্মৎকরোতি তৎ সর্বননস্তফলং
ভবেৎ ॥ যঃ সর্ঘ্যাতুলসীকাষ্টৈ রক্ষ-
নানা স্বকপিণীং । কণ্ঠমালাঞ্চ য-
ত্নেন কৃতং তস্যাক্ষয়ং ভবেৎ ॥ নার-
ধীষে । যে কণ্ঠগ্ন তুলসী মলিনাক্ষ-
মালা যো বা ললাট ফলকে লসদ্বক্ষ-
পুণ্ড্রাঃ । যে বাহুনুল পরিচিহ্নিত
শঙ্খ চক্রা স্তে বৈষ্ণবা ভুবন নাম্
পবিত্রযন্তি ॥ কিঞ্চ । তুঙ্গযুগ মপি
চিহ্নৈ রঙ্কিতং যস্য বিষ্ণোঃ পরম
পূর্ব্ব নাম্নাং কীর্তনং যস্য বাচি । ষ
জুতর মপি পুণ্ড্রং মস্তকে যস্য কণ্ঠে
সরসিজ মপি মালা যস্য তস্যাম্বি-
দাসঃ ॥ বিষ্ণুসংখ্যাত্তরে শ্রীভগবদ্
ক্তৌ । তুলসী কাষ্ট মালাঞ্চ কণ্ঠ-
স্থানং বহতে তু যঃ । অপ্যশৌচোপ্য-
নাচারো নামেবৈতি ন সংশয়ঃ ॥
স্কান্দে । ধাত্রীফল কৃত মালা তুল-
সী কাষ্ট সম্ভবা । দৃশ্যতে যস্য দে-
হে ত স বৈ ভাগবতো নরঃ ॥ তুলসী
দলজাং মালাং কণ্ঠস্থানং বহতে তু যঃ
। বিষ্ণুভীর্ণাং বিশেষেণ স ননমেয়া
দিবৌ কস্য ॥ তুলসীদলজা মালা

ধাত্রী ফল কৃতাপি বঃ । দদাতি
গাপিনাং মুক্তিং কিং পন বিষ্ণুসেবি-
নাং ॥ তত্রৈব কার্ত্তিকপুসঙ্কে । যঃ
পুন স্তুলসীমালাং কৃত্বা কণ্ঠে জনাদ-
নং । পূজয়েৎ পুণ্যনাপ্নোতি পুতি
পুঙ্গুং গবা যুতং ॥ অযুত সংখ্যগো-
দান ফলনিত্যর্থঃ ॥ যাবল্লঠতি কণ্ঠ-
স্থানং ধাত্রীমালা নরস্য হি । তাবস্তস্য
শরীরে তু পুত্যা লঠতি কেশবঃ ॥
স্পৃশেচ্চ যানি লোমানি ধাত্রীমালা
কলৌ নৃণাং । তাবদ্বর্ষ মহাস্মৃণি ব-
সতে কেশবালমে ॥ যাবদ্দিনানি ব-
হতে ধাত্রীমালাং কলৌ নরঃ । তা-
বদ্বর্ষঃ মহাস্মৃণি বৈষ্ণুণে বসতি ত-
বেৎ ॥ নানা কৃষ্ণাঞ্চ যো নিত্য-
ধাত্রী তুলসি সম্ভবাং । বহুস্তে কণ্ঠ-
দেশে চ কল্পকোটিং দিবং বসেৎ ॥
তুলসি সম্ভব নিতি হ্রুদ্বত্ন মাষং ॥
গাকুডে চ গার্কণ্ডেযোক্তৌ । তুলসী
দলজাং মালাং কৃষ্ণাভীর্ণাং বহুস্ত-
যঃ । পথে পথে হৃৎশনেধানং দ-
শানাং লভতে ফলং ॥ ৯ ॥ তুলসী
কাষ্ট সম্ভতাং যো মালাং বহুস্ত-
নরঃ । ফলং বহুতিঃ দত্যারিঃ পুত্ৰ্যহং
দ্বারকোত্তবঃ ॥ নিবেদ্যে কৃষ্ণবে না-
ক্কাং তুলসীকাষ্ট সম্ভবাং । বহতে
যো নরো তত্জ্যা তস্য বৈ পাতি পা-

মালা

মালাকা

উক্ত ॥ নবা পীতমনা স্তস্য কৃষ্ণা
 দেবকিনন্দনঃ ॥ তুলসীকাষ্ঠ সস্ত্রু
 তাং যো মালাং বহতে নরঃ ॥ পুায
 শ্চিত্তং ন তস্যান্তি নাশৌচং তস্য
 বিগ্ৰহে । তুলসীকাষ্ঠ সস্ত্রু তাং যো
 মালাং বহতে নরঃ ॥ তুলসী কাষ্ঠ ॥
 সস্ত্রুতং শিরসো বহভূষণং । বা-
 স্ত্রোঃ করে চ নর্ত্যস্য দেহে তস্য স-
 দা হরিঃ ॥ তুলসী কাষ্ঠ মালাতি
 ভূষিতঃ পুণ্য মাচরেৎ । পিতৃগাং
 দেবতানাঞ্চ কৃতং কোটি গুণং কলৌ
 ॥ তুলসীকাষ্ঠ মালাস্ত পুত্ররাজস্য
 দূতকাঃ । দৃষ্টা নশ্যন্তি দুরেণ বাতো-
 জ্বতং যথা দলং ॥ তুলসীকাষ্ঠ মা-
 লাতি ভূষিতো ভূমতে যদি । দুঃস্ব-
 প্নং দুর্নিমিত্তঞ্চ না ভয়ং শস্ত্রজং কু-
 চিৎ ॥ গৌতমীর্ষে পুরশ্চরণপুসঙ্কে ।
 তথামলক সস্ত্রুতৈ স্তুলসীকাষ্ঠ নি-
 ঘ্নিতৈঃ । ইত্যাদি ॥ ॥ ॥ ॥ তত্রৈব । পু-
 ঙুরীক ভবমালা গোপাল মনুসি-
 দ্ধিঃ । আমলকী ভবমালা সর্ব সি-
 দ্ধিপূদানতা ॥ তুলসী সস্ত্রুবা যা ত
 যোক্ষুঃ বিতনুতে হরিরাৎ ॥ ইতি
 শ্রীহরিভক্তিবিলাসঃ ॥ ॥ ॥ ॥ অথ
 কদানক মালাধারণ ফলাদি । লিঙ্গ
 পুরাণে । কিনা ভয় ত্রিপুত্র

হাদেবোন স্যাত্তস্য ফলপুদঃ ॥ ১০-
 বৎ সরপুদীপো । ত্রিপুত্রস্য বর্ধেকা-
 লে কদুস্যাঙ্কো ৯ পতংস্ত যো অশু-
 ণো বিন্দবস্তে তু কদুক্ষা অভবন্
 ভুবি ॥ যদ্যপ্যেতাদি চতুর্দশ মুখ
 কদুক্ষেব নস্ত্রফল বিশেষাঃ সন্তি
 তথাপি সুলভত্বাৎ পঞ্চবক্তৃস্য ফ-
 লমস্ত্রাবভিধীযতে । যথা স্কান্দে ।
 পঞ্চবক্তুঃ স্বয়ং কদুঃ কালাগ্র নান
 নামতঃ । অগম্যাগমনাট্টেব অভ-
 ক্ষস্য চ ভক্ষণাৎ । মুচ্যতে সর্বপা-
 পেভ্যঃ পঞ্চবক্তৃস্য ধারণাৎ ॥
 ইতি তিথ্যাদিতত্ত্বং ॥

মালাকণ্টঃ পুং অপানার্গঃ । ইতি
 রাজনিঘণ্টঃ ॥

মালাকন্দঃ পুং মূল বিশেষঃ । তৎ
 পর্য্যায়ঃ । আবিলাকন্দঃ ২ ত্রিশি-
 খিদলা ৩ গৃহ্ণিদলা ৪ পাদিকন্দঃ
 ৫ গৃহ্ণিদলা ৬ কন্দলতা ৭ । অস্য
 গুণাঃ । স্তীক্ষুত্বং । গণ্ডমালানা-
 শিত্বং । দীপনত্বং । গুল্মহারিত্বং ।
 বাত শ্লেষ্মাপকর্ষ কারিত্বঞ্চ । ইতি
 রাজনিঘণ্টঃ ॥

মালাকা স্ত্রী মালা । ইতি শব্দরত্না-
 বলী ॥

মালাকারঃ পুং বর্গসঙ্করজাতিবি-
 শেষঃ । মালা ইতি খ্যাতঃ । তৎ

मालातृ

पर्यायः । मालिकः २ । इत्यमरः ॥
 मालाकरः ३ पुष्पाजीवी ४ वनाट-
 कः ५ पुष्पलावः ६ । इति जटाधरः
 ॥ पुष्पलावकः ७ । इति शब्दरत्ना-
 बली ॥ स तु शूद्राणां विश्वकर्माणो
 जातः । इति ब्रह्मवैवर्तपुराणं ॥
 अपिच । तैलिक्यां कर्मकाराह
 मालाकारस्य समुभवः । इति परा-
 शरपद्धतिः ॥

मालागुह्यः पुं मालादूर्वा । इति
 राजनिर्घण्टः ॥

मालातृणं स्त्री भूतृणं । इति राज
 निर्घण्टः ॥

मालातृणकं स्त्री भूतृणं । इत्यमरः ॥

द्वे गक्खड इति ख्याते । मालाद-
 पं तृणं मालातृणं स्यात्थेकः । भूव-
 तृणं भूतृणं च । भूतृणं मनीषादि-
 द्वात् सागमः । माला तृणकं भूतृणे
 । इति स्त्रीवे । इति सुभृत्यादयः ॥
 मालातृणकं भूतृणाविति पुंसि प-
 ठन्ति केचित् ॥ स्वामी तु । ह्यत्राति
 ह्यत्रादि भूतृणास्तु पर्याय माह यथा
 । भूतृणो रोहिषो भूति भूमिको
 इथ जट्टयकः । मालातृणश्च पाल-
 यः शूत्रातिह्यत्रक सुथेति ॥ रामक-
 पूर्णं बहूपगकाण्डं कपर्णं सुगन्धि
 । इदं शतपुष्पिकावदुत्कटगन्धं

मालि

भूतृणं भवतीत्यनेयेऽर्धः । इति
 उडुकायां भरतः ॥

मालादूर्वा स्त्री दूर्वाविशेषः । गांठि-
 यादूर्वा इति भाषा । तत् पर्यायः ।
 बलिदूर्वा २ अलिदूर्वा ३ मालागुह्यः
 ४ गुह्यिला ५ गुह्यिदूर्वा ६ शूलगुह्यः
 ७ वेरनी ८ गुह्यमूला ९ रोहं
 पर्वा १० पशवल्ली ११ शिवाथ्या १२
 । अस्य गुणाः । सुमधुरं । तिक्त-
 त्वं । शिथिरं । पित्तदोष पुण-
 मनं । कफ वाग्नि त्वापहृत् ।
 इति राजनिर्घण्टः ॥

मालारिष्ठा स्त्री पाठी । इति राज-
 निर्घण्टः ॥

मालालिका स्त्री पृक्का । इति राज-
 निर्घण्टः ॥

मालाली स्त्री पृक्का । इति राज-
 निर्घण्टः ॥

मालिः पुं सुकेशराक्षसपुत्रः ।
 यथा । गुण्णी नाम गङ्गार्थो विश्वा-
 वसु मनपुत्रः । तस्य देववती नाम
 द्वितीया श्रीरिवाञ्जला ॥ त्रिषु लो-
 केषु विख्याता । कप घोवन-
 नी । तां सुकेशाय धर्मात्मा ददौ
 रक्षः शिष्यं यथा ॥ कुर्यात् कृतै-
 र्बर्कं मातं पुाप्यं पतिं प्रियं ।
 आसीत् देववती तृष्ठा ॥ पुाप्यं

मालिनी

मालूर

निर्जनः ॥ स तथा सह सङ्गो ररा ।
 जरुनीचरः । उतः काले सुकेश-
 सु जनयामास राघव । त्रीन् पशान्
 जनयामास त्रेताग्निं मन विगुहान् ।
 ॥ मालवस्तुं सुमालिषु मालिषु
 बलिनाम्वरं । इति रामायणे उक्त
 रकाण्डे ५ सर्गः ॥

ः पुं मालाकारः । इत्य-
 मरः ॥ पञ्जिभेदः । इति मेदिनी
 ॥ रङ्गकः । इति शब्दरत्नावली ॥

मालिका स्त्री सधला ॥ पुत्री ॥ पु-
 बालकरणं ॥ पुत्रमाल्यं ॥ नदी-
 विशेषः । इति मेदिनी ॥ सुरा ।
 इति हारावली ॥ क्रमा । इति
 शब्दचन्द्रिका ॥

मालिनी स्त्री मातृकाभेदः ॥ वृत्त
 भेदः ॥ मालिकपत्नी ॥ गौरी ॥
 चम्पानगरी ॥ मन्दाकिनी ॥ नदी-
 भेदः । इति मेदिनी ॥ अग्निशिखा-
 वृक्षः ॥ मुरालभा । इति शब्दचन्द्रि-
 का ॥ स च वृत्तभेदः पञ्चदशाक्षर
 पादहृन्दः । यथा । न न न य य यु ते य
 मालिनी भोर्णि लोकेः । नृगनद-
 कृतचर्चा पीतवैशेष्यवासो कचिर
 शिषि शिर्षु वधु धमिलपाशा ।
 अनृजु निहित मंसे वृक्षं नृगं काण
 यज्ञी धृत नधुरिपुलीला मालिनी

पातू राधा ॥ इति छन्दामञ्जरी ॥
 मालिन्यं स्त्री मलिनत्वं । मलिषस्य
 भाव इत्यर्थे ष्य पुत्येन निरुमण ॥
 माली पुं मालाकारः । इति मा-
 लिनी शब्द दर्शनात् ॥ सुकेशराक्ष-
 सपुत्रः । यथा । सुकेशपुत्रैर्भग-
 वन् पितामह वरोद्धतैः । अहं
 विकूरुहं कदो बुद्धाहं देवराडहं
 ॥ अहं यमश्च वरुण श्चन्द्राहं रवि
 रप्यहं । इति माली सुमाली च
 माल्यवाचैश्च वराक्षसः ॥ वाचुश्च
 समरोद्धर्षा ये च तेषां पुरःसराः
 ॥ इति रामायणे उक्त रकाण्डे ७
 सर्गः ॥

मालूः पुं पप्रज्ञता ॥ नारी । इति
 मेदिनी ॥

मालूधानः पुं मातृलाहिः । मालूवा-
 साप इति भाषा । इत्यमरः ॥
 अष्टनागाङ्गत नागविशेषः । यथा
 । मालूधानं शिचत्रसर्पे महापद्मे
 इति दृश्यते । इति हारावली ॥

मालूधानी स्त्री लताभेदः । इति
 मेदिनी ॥

मालूकः पुं कृषार्जकः । इति राज-
 निर्घण्टः ॥

मालूरः पुं विल्ववृक्षः । इत्यमरः ॥
 कपित्थवृक्षः । इति राजनिर्घण्टः ॥

माल्य

मालया श्री हृलैला । इति रत्न-
माला ॥

माल्यं श्री पुत्रं ॥ पुत्रसूक्तं इति
मेदिनी ॥ पत्रार्थकं माल्यं शब्दस्य
प्रयोगो यथा । यथा चाल्पेन माल्ये
न वासितं तिलं सर्षपं । न गूळति
स्रकं गङ्गं तद्वत् सूक्ष्मस्य दशनं ॥
इति महाभारते मोक्षधर्म्ये १०३
अध्यायः ॥ मूर्च्छिन्सुपुत्रदानं ।
इत्यमरः ॥ अस्य पर्यायादि माला
शब्दे द्रष्टव्यः ॥ * ॥ माल्यदानं फलं
यथा । गङ्गनालैः रत्नकारैः सुष्टा
सुष्टाश्च नित्यशः । गङ्गनाल्यपुदा-
येत् दानं निश्चयं तत्पराः ॥ ध-
म्याः सत्यशीलाश्च सर्वदुःखं वि-
वर्जिताः । सत्तित्त्वं दैवतैः साह्यं
क्रीडन्ति हि महामुने ॥ इति बह्वि-
पुराणं ॥ * ॥ अपि च । नारसिंहे ।
जातीपुत्रं सहस्रेण बह्वमालां सु-
शोभनां । वैष्णवैः विधिवत्कृत्या
तस्य पुण्यं फलं शृणु ॥ कल्पकोटि
सहस्राणि कल्पकोटि शतानि च । व-
सेहिषुपारे श्रीमान् विष्णुतुल्यं प-
त्राक्रमः ॥ जातीपुत्रं कृता मालां
कपर्जपटवासितां । निवेद्य दे-
वदेवाय वत्फलं पुष्पं धामरः ॥
न उद्विग्नं शक्यं नृपिं वरुणैः

माल्य

रूपि । काम्ने । मालती कलिका
माला नीवद्विकसितां हरेः । दत्त्वा
शिरसि विप्रेन्दु वाङ्मिषे फलं
लभेत् ॥ काम्ने । मालतीमालया
विष्णुः पूजितो येन कार्तिके । पा-
पाङ्गरं कृता मालां पटात् शो-
रिः पुनाङ्गति ॥ शोरिं रमः ॥ वि-
ष्णुरहस्ये । स्वर्गं लक्षाधिकं पुत्रं
मालाकोटिं गुणाधिका । इति श्रीह-
रिभक्तिविलासे १ विलासः ॥ * ॥
माल्यगलस्य बहिर्गमननिषेधो य-
था । बहिर्गाल्यं बहिर्गङ्गं भार्य-
या सह भोजनं । विनृज्यं बादं
कृत्वा वा पुत्रेशं विवर्जयेत् ॥
इति कर्मपुराणे उपरिभागे १५
अध्यायः ॥ * ॥ स्वयं माल्यापक-
र्षणं निषेधो यथा । त्रापीयात् न-
क्किवेलायां न गच्छेत्पि सन्नि-
शेत् । न चैव पुलिखे दुर्निं ना-
त्रानोपहरेत् सुहृत् ॥ इति नान-
वे ४ अध्यायः ॥ नच मालां धृत्वा
स्वयमेवापनयेत् । अर्थादन्येना-
पनयेदित्युक्तं । इति कल्पकृतैः
॥ * ॥ केशवाय माल्यं धारणं
निषेधो यथा । नहिर्गाल्यं न धारयेत् ।
व्याप्यं नहिर्गाल्यं न धारयेत् ।
व्याप्यं धारणं पुष्टेन सर्वं धारयेत् ॥

মাল্য

মাষ

পরিঃ ॥ ইতি চ নানবে ৪ অধ্য-
যঃ ॥ কেশী কলাপাছহি মাল্যঃ ন
ধারযেদিতি জল্পকতউঃ ॥ * ॥

স্বয়ং মাল্যধারণ নিষেধো যথা ।
স্বয়ং মাল্যং স্বয়ং পুস্ত্রং স্বয়ং যষ্টঞ্চ
চন্দনং । নাপিতস্য গৃহে ক্ষৌর-
শক্রাদপি হরেৎ শিথং ॥ ইতি
কর্মালোচনং ॥ * ॥ মাল্য চন্দন
দান বিধি যথা । আনন্দবিভা যো
বিপুল-গন্ধনালৈশ্চ নানবঃ । ত-
পযেচ্ছ্রদ্ধা যুক্তঃ স নানর্চযতে সদা
॥ ইতি বহিঃপুরণং ॥

মাল্যপুস্ত্রঃ পুঃ অগবৃক্ষঃ । ইতি রাজ-
নির্ঘণ্টঃ ॥

মাল্যপুল্লিকা জীঃ শণপুল্লী । ইতি
রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

মাল্যবান্ পুঃ পর্বতবিশেষঃ । ইত্য-
নরঃ ॥ মাল্যং মালাকারতা বিদ্য-
তে ২ত্র মাল্যবান্ বতুঃ । ইতি
তটীকায়াম্ ভরতঃ ॥ স চ কেতু-
মালেলাবৃতবষাণো সীমাপর্বতঃ ।
নীল নিষধ পর্বত পর্যন্ত বিস্তারঃ ।
ইতি সিদ্ধান্তশিরাণিঃ ॥ রাক্ষ-
সবিশেষঃ । স চ সিকেশ রাক্ষস-
গ্রামণী নানর্ক গন্ধর্বস্য কন্যাদা-
দেববত্যা জাতঃ । অগ্ন্য-
স্বয়ং মাল্যং কন্যাদাঃ কৈকস্য

পুলস্ত্য পুত্র বিশুবসো রাবণো জা-
তঃ । ইতি রামায়ণে উত্তরকাণ্ডে ৫
সর্গঃ ॥

মাল্লঃ পুঃ বর্ণসঙ্করজাতিবিশেষঃ ।
স চ লেটাভীবরকন্যায়া জাতঃ ।
ইতি বৃক্ষবৈবর্তপুরণং ॥

মাল্লবী জী মল্লযাত্রা । ইতি হারা-
বলী ॥

মাশদিকঃ ত্রি নিষেধকর্তা । তৎ-
পর্য্যায়ঃ । পুতিষেক্সা ২ । ইতি ত্রি-
কাণ্ডশব্দঃ ॥

মাষঃ পুঃ বৃহিভেদঃ । মাষকলাই
ইতি উরিদ্ ইতিচ ভাষা । তৎ-
পর্য্যায়ঃ । অকবিন্দঃ ২ ধান্যবীরঃ
৩ বৃষাকরঃ ৪ মাংসঃ ৫ বলাচ্যঃ
৬ পিত্ত্র্যঃ ৭ পিত্তভোজনঃ ৮ । অস্য
গুণাঃ । স্নিগ্ধত্বং । বহুমলকরত্বং ।
শোষণত্বং । প্লেঘ কারিত্বং । অনু-
কবীর্যত্বং । ঝুটিতি রক্তপিত্ত পু-
কোপনত্বং । বাতহরত্বং । শুকত্বং ।
বলকরত্বং । রোচকত্বং । স্বাদুত্বং ।
শুম সুখবতাং নরাণাং নিত্যং সেব-
নীযত্বং । ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥ অ-
পিচ । মাষো শুকঃ স্বাদুপাকঃ স্নি-
গ্ধো কচ্যে হনিলাপহঃ । উষ্ণ
সস্তপাণো বল্যঃ শুক্রমো বৃহণঃ প-
রঃ ॥ ভিন্ন মূত্র মল স্তন্যমেদ পিত্ত

कफपुदः । शुद्धकीलादित श्वास
 पञ्जि शलानि नाशयेत् ॥ इति ।
 कफ पित्त कर। माषाः । इति च
 भावपुकाशः ॥ अन्यत् । माषो बहु
 मूलो व्ययः सिक्कोषो मधुरो गुकः
 । वातनुद्-हणो बलेया मेदो मा-
 स कफ पुदः ॥ इति राजवल्लभः ॥
 माषसूपेन मूलक भक्षणं निषिद्धं
 यथा । मूलकं माषसूपेन मधुना च
 न भक्षयेत् । इति च राजवल्लभः ॥
 चतुर्दश्यां रविवारे च माष भक्षण
 निषेधो यथा । चिररोगी च माष-
 के । इति ॥ माष मामिष नांसक
 मसुरं निम्बपत्रकं । भक्षयेद्यो र-
 वे र्वारे सप्त जन्मन्यपुत्रकः ॥ इति
 च तिथ्यादितत्त्वं ॥ * ॥ परिमाण
 विशेषः । माषा इति भाषा । तत्
 पर्यायः । माषकः २ माषः ३ मासः
 ४ । इत्यमरभरतौ ॥ हेनः ५ धान-
 कः ७ । स च मागधमाने सुशुतमते
 ५ गुञ्जा चरकमते ७ । ८ गुञ्जाप-
 रिमाणं । कालिङ्गमाने सुशुतमते
 ५ । १ । ८ गुञ्जापरिमाणं । इति
 भावपुकाशः ॥ वैद्यक्रान्तरे १० गु
 ञ्जापरिमाणं । यथा । गुञ्जाति द-
 शति माषः शाणो माष चतुष्टयं ।
 इति वैद्यकपरिभाषा ॥ ज्योतिः

श्रुति मते १२ गुञ्जापरिमाणं ।
 यथाः पलं तल्लोष्टिके मानैः सा-
 ष्टरति द्विमाषकं । तोलक त्रितयं
 ज्ञेयं ज्योतिर्ज्ञेयः श्रुति समतं
 ॥ इति तिथ्यादितत्त्वं धृतवचनेन
 पलं अष्टरतिकधिकमाषद्वयाधिक
 तोलकत्रयं । एतेन माषक परि-
 माणं द्वादश रतिकं भवति ॥ * ॥
 मूथः ॥ दुग्धोषतेदः ॥ इति मेदिनी ॥
 माषकः पूं मासकः । पञ्जरतिकप-
 रिमाणं यथा । गुञ्जाः पक्षाद्य मा-
 षकः । इत्यमरः ॥ दशार्द्धगुञ्जं पु-
 वदन्ति माषं माषा स्वयैः षोडश-
 तिस्र कर्षं । इति लीलावती च ॥
 षड्विंश रतिकं शतिः स्यान्माषको
 हेन धानको । माषो गुञ्जातिर-
 ष्ठातिः सप्तति वा सवेत् इति ॥
 इति भावपुकाशः ॥

माषकलायः पूं स्वनामख्यातस्य ।
 यथा । कलाय शब्दे विशेषे सामा-
 न्ये च अतएव माषकलाय इत्यादि
 पुषो गः । इत्यमरटीकायां भरतः ॥
 माषपणी स्त्री धननाषः । माषाणी
 इति भाषा । तत् पर्यायः । ह्यपुष्टी
 २ काहोजी ३ नहोसुहा ४ इत्य-
 अमरः । सिं हपुष्टी ५ षषिपुक्ता ७
 कृकवृत्ता १ पाण्डुलान्मूथर्षिणी ८ ।

नाशत

नाम

इति रत्नमाला ॥ आदिमाषा १ मा-
 समाषा २ मङ्गला ३ हृद्युहिका
 ४ हंसमाषा ५ अश्वपुष्पा ६ पा-
 ङुरा ७ नाशपर्णिका ८ कुर्याणी
 ९ वज्रमूली १० शालिपर्णी ११
 विसारिणी १२ आत्रोत्तवा १३ व-
 ह्मला १४ स्वस्त्युः १५ सुलता १६
 घना १७ सिंहविम्बा १८ विशाचिका
 १९ अस्य गणाः । तित्तरसत् ।
 वष्यत् । दाहर्करापहत् । शुक्र-
 वृद्धि कारित्व । बल्यत् । शीतलत् ।
 । पुष्टि वर्द्धनदृष्ट । इति राजनिर्घण्टः
 ॥ अपिच । नाशपर्णी सूर्यपर्णी
 काश्याजी हवपुष्पिका । पाङ्गुलो-
 मशपर्णी च कृष्णवृत्ता महासहा ॥
 नाशपर्णी हिमा तित्ता कफा शुक्र
 बुलाशकृत् । मधुरा गुाहिणी शोषा
 वात पित्र ज्वरासुजिह्व ॥ इति भा-
 वपुकाशः ॥
 नाशतक्तवलिः पूं मयतपुलदधि
 मिश्रितपुंजोपहारविशेषः । अत्र
 केचित् हरिद्रा घृत मधुपि मिश्रयन्ति
 । यथा एष नाशतक्तवलिः । उं जय-
 त् । कालि संक्षेपे संवत्त समाव-
 ते । रक्त नां । नृजत्ततेभ्यो बलिं
 । गृह्ण शिवपुत्रे । उं कालेय नमः ।
 प्रार्थना नत्त्रो यथा । उं गीत र्मात

स्वरे दुर्गे सर्व कामार्थ साधिनि ।
 अनेन बलिदानेन सर्वान् कामान्
 पुष्हमे ॥ इति कृत्यतत्त्वं ॥ अतः
 भ्योप्यथं बलि देयः ॥
 नाशवर्द्धकः पूं स्वर्गकारः । इति शब्द-
 माला ॥
 नाशः व्य पुतिमाषः । नाशः नाशः
 ददाति इत्यर्थे शस पुत्येन नि-
 ल्लम् । इति सिद्धान्तकोमुदी ॥
 नाशदः पूं कृष्णः । इति शब्दरत्ना-
 वली ॥ नाशतक्तके त्रि ॥
 नाशीणं १ ह्रीं नाशक्रेत्रं । यथा । ति-
 माष्यं १ म्य तैलीन वन्नायोनापु
 त्तंदादि कपता । इत्यनरः ॥ यथा
 तिलस्य क्रेत्रं तिल्यं तैलीनं
 भवति तथा नाशादीनामपि द्विक-
 पता द्वैकप्यं भवति । इति उडौ
 कायां भरतः ॥
 नास पूं चन्द्रः ॥ नासः इति मेदिनी ॥
 अस्य पुथं नैकवचनात्त कपः नाः ॥
 नासः पूं नाशपरिमाणं । नाशा
 इति भाषा । इत्यनरटीकायां भ-
 रतः ॥ शुक्रकृष्णकृष्णयात्रकः कामः
 । सचपौय नाशादिद्वादश संज्ञकः
 । इत्यनरः ॥ ना चन्द्रस्य नासः
 कः । चान्द्रनासस्यैव व्यं पत्तिः ।
 सौरादिषु तु नस्यते परिमीयते

মাস

সাধ্য যাগ বিশেষকপাণি যাজ্ঞিক
 পুসিদ্ধানি। ইন্দ্রিয়নানিসোমায-
 নাথ্য সত্রাণি। ইতি সময়পুকাশঃ ॥
 এবং জ্ঞানক্ষত্রে শনিভৌমবারে ফ-
 লং নাক্ষত্র মাসেন যোগ্যত্বাৎ। যথা
 । জ্ঞানক্ষয়ে যদি স্যাতাং বারৌভৌম
 শনৈশ্চরৌ। স মাসঃ কল্পসো নান
 মনোদুঃখ পুদায়কঃ ॥ ইতি মলমাস
 তত্ত্বং ॥ মলমাস বিবরণং মলমাস শ-
 ক্ষে দুষ্টব্যং ॥ ## ॥ অথ মাসকৃত্যং।
 আষাঢ় শ্রীকৈলাদশ্যাং জ্যৈষ্ঠ্যাৎ স্বাপ-
 নহোৎসবং। আষাঢ়ে চ রথং জ্যৈষ্ঠ্যাৎ
 শ্রাবণে শ্রবণা বিধিঃ ॥ ভাদ্রে চ জন্ম-
 দিবসে উপবাসপরো ভবেৎ। পু-
 সুপ্তঞ্চ পারিবর্ত্ত মাখিনে মাসি কা-
 র্যেৎ ॥ উখানং শ্রীহরেঃ জ্যৈষ্ঠ্যাদন্য-
 থা বিষ্ণুদোহক্ৎ ॥ শূভে চৈবাখিনে
 মাসি মহামায়াঞ্চ পূজয়েৎ ॥ কা-
 র্ত্তিকে মাসি যৎকৃত্যং শূণু দেবি ব-
 রাননে। সপ্তবর্ত্ত্যাঃ পুমাণেন দীপঃ
 স্যাচ্চত্বরঙ্গুলঃ ॥ পক্ষান্তে চ পুকর্ত্ত
 ব্যাদীপমালা বলিঃ শূভা। নারগশী-
 র্ষে সিতে পক্ষে ষষ্ঠীঞ্চ সিতবর্ত্তকৈঃ
 ॥ পূজয়েজ্জগদীশঞ্চ তুলবর্ত্তৈঃ বিশে-
 ষতঃ। পৌষে পুণ্যাভিষেকঞ্চ বজ্জয়ে-
 চ্চন্দনং তথা ॥ সংক্রান্ত্যাং নাঘমা-
 সে চ সাধিবাসিত তণ্ডুলান্। নিবে-

মাস

দুঃ বিধবে ভক্ত্যা ইমং মন্ত্র মদীর-
 যোঃ ॥ জীবনং সর্বভূতানাং জনক-
 ত্বং জগদগুরো। দুর্মায়া লীনতা পু-
 ষ্টানুযৈব জনিতা পুভো ॥ কপূরাকৃ-
 তি দুব্যাগি ঘটাক্তানি নিবেদয়েৎ।
 ব্রাহ্মণান্ ভোজয়েদ্ভক্ত্যা দেবদেব
 পুরস্থিতান ॥ অত্যচ্য ভগবদ্ভক্ত্যা
 দ্বিজাংশ্চ ভগবদ্ধিযা। একম্বিন্ ভো-
 জিতে ভক্তে কোটি ভবতি ভক্তিতঃ
 ॥ বিপুভোজনমাত্রেন ব্যঙ্গং সাক্ষং
 ভবেদ্ধুবং। পঞ্চম্যাং শতপক্ষে ত-
 স্মাপষিত্বা চ কেশবং ॥ পূজয়েদ্ভগ-
 বদ্ভক্ত্যা চূতপল্লব সন্মিতৈঃ। ফলু
 চূর্ণৈশ্চ বিবিধৈঃ স্বাসিতৈঃ পটবাসি-
 তং ॥ কাননং রত্নগীষঞ্চ পুদীপ্ত দী-
 প দীপিতং। দুক্ষেক্ষু রস্তা জঘীর
 নাগরঙ্গক পুগকং ॥ নারিকেলঞ্চ
 ধাত্রীচ বংশ তাল হরীতকী। অনৈ-
 শ্চ বৃক্ষষট্শ্চ সর্বত্বু জসুমাচিতং
 ॥ পুন্নেশ্চ বিবিধৈশ্চ ফল পুষ্প
 সন্মিতং। বিতানৈঃ দেসুমোদগ্নৈ-
 স্বারিপূর্ণঘটে স্তথা ॥ চূতশাখোপ-
 শাখাভিঃ শোভিতং চ প্রচ্যাময়ৈঃ।
 বিশেষতঃ কলিবেগে দোলোৎসবে।
 বিধীয়তে ॥ ফাল্গুনে চ চতুর্দশ্যা
 নষ্টমে যাম সংক্রান্তে। অথবা পৌণ-
 নাস্যাক্ত পুতিপৎ সন্ধি সন্মিতৌ ॥

मास

मास

पुङ्गवेद्विधि वञ्चकः॥ कर्त्तव्यं कृत ॥
 विधेः । सित रज्जु गौरु रज्जुः
 कर्पूरादि विमिश्रितैः ॥ हरि त-
 कार योगाद् रज्जु रज्जु मनोहरैः
 । अनैय र्ज्जु रज्जु रज्जु प्रीत्येप-
 रमेधरं ॥ एकादश्यां सनातन्य
 पक्षम्युक्तं सनापयेत् । पक्षाहानि
 त्र्यहानिन्युद्धोलोत्सवो विधीयते
 ॥ दक्षिणातिमथं कृष्णं दोलधानं
 सकर्मराः । दृष्ट्वापराध निर्येयं मूर्त्ता
 स्ते नारु मन्त्रः ॥ निष्कप्य जलमा-
 त्रे तूमासे माधवसंक्रितोसौवर्ग
 पात्रे तानु वा रौप्ये वा मूर्त्तये
 हृषिवा ॥ तोयं ह्यं यो हृष्टयेद्देव-
 शालगाम सनुत्तवः । पुत्र्यहं मां म
 हाभागे तस्य पुण्यं न गण्यते ॥
 दमनारोपणं कृत्वा त्रीविको च सम-
 र्गयेत् । वैशाख्यां शुभगे भाद्रे
 कर्त्तव्यं तदपणं ॥ वैशाखे च त्
 तीयायां जलमध्ये विशेषतः । अ-
 श्विनं गुणैर्द्वय्यात् मण्डले वा बृह-
 क्षजे ॥ सुगन्धं चन्दननाकं सुगुणैर्द्वे-
 दने । यथा पुण्यतः कार्यः
 कृशाद्धे नैव पुजितः ॥ चन्दनाणुक
 कस्तुरी अष्टं अर्द्धं रोचनां जटामां-
 सी वचा चैव विको गन्धाष्टकं तथा ॥
 एतैर्गन्धैश्चापि हरे रज्जुनि

लेपयेत् ॥ मृष्टं तुलसीकाष्ठं क-
 पूराणुक योगतः ॥ अथवा केशरै
 योज्यं हरिचन्दनं नुच्यते । अश्विन्
 काले कृष्णतुल्यं ये पुण्यशक्ति मा-
 नवाः ॥ न तेषां पुनरावृत्तिः कल्प-
 कोटिशतै रपि । सुगन्धि मिश्रितै
 स्तोयैः स्नापयित्वा जगद्गुरुं ॥ अथवा
 पुण्यमध्ये च स्नापयेद्जगदीश्वरं ।
 वृन्दावनं तत्र कृत्वा उपकृत फलानि
 च ॥ विष्णुभक्तैर्न योग्येन भोजये-
 त्तदशेषतः । नारिकेल फलं नीरं
 कोषकोषकृत्य दापयेत् ॥ कण्टा-
 फलं पनमं कोषं मुद्गत्य दीयते
 । यथा पचेत्तथा दद्यात्तथाशक्ति
 नियोगतः ॥ दद्यात् विमिश्रितं क्षाम-
 घृतेनापुत्र्यं दापयेत् । पाचितं
 पिष्टकं धातुं रष्टादश घृतेन च ॥
 तिलैश्च तिलसंमिश्रैः फलं शु-
 क्तं दापयेत् । यद्वा देवात्मानः श्रे-
 यस्तुदीशाय कल्पयेत् ॥ दद्यात् नै-
 वेद्यं वज्रादीनामदीतं कथं न ।
 त्यक्तव्यं विष्णुं मुद्दिश्य तद्धुक्ते-
 त्त्या विशेषतः । इति ते कथितं
 क्रिष्णं समासेन महेश्वरि । गो-
 प्तव्यं पुण्येन स्वयानि विव पार्व-
 ति ॥ इति पादो पातालखण्डे २
 अध्यायः ॥

मासिक

करणस्य व्यवहारा यथा । पीठं छात्रा-
 पानहं रहितानि इहलोकं परि
 त्यज्य इत्यादि नवःसुगक्त इत्यादि ॥
 शिवादेव्या इत्यादि वनस्पतिरस
 इत्यादि मन्त्र चतुष्टय रहितानि च
 आदित्येकोद्दिष्टवत् नृताहे नृता-
 हे द्वादश मासिकानि कार्याणि ।
 एकादश मानात्पुत्रे मलमास पा-
 ते त्रयोदश मासिकानि । षष्ठमासा-
 त्पुत्रे मलमानात्ते ह्यपि षष्ठमा-
 सि । पूर्वतिथौ वैव पुथमवाध्यासिकं
 । तथा त्रयोदश मासिकस्य पूर्वति-
 थौ द्वितीय वाध्यासिकं । एव वाध्या-
 सिकोल्लेखे पुथमवाध्यासिक द्विती-
 य वाध्यासिके त्वेनोत्प्लथः । एवा म-
 ध्ये यत् पतितं तत् कृष्णकादश्या
 अनावस्यया मासिकात्तर तिथौ
 वा कृत्वा पुकृतं कर्तव्यं । अशौच
 पतितक्षेत्रशौचात्ते कर्तव्यं । ए-
 कादशाहादि शुक्लानिकतिचिं कृत्वा
 यदि नृतं कृत्वा शेषाग्न्येनाधिकारि-
 रिणा समाप्यानि ॥ ३ ॥ अथ मासि-
 केकोद्दिष्ट शुक्लपुयोगः । पूर्वदि-
 ने निरामिषैकभक्तः परदिने स्ना-
 नादिकं कृत्वा एकादिष्टशुक्ल विहि-
 तकाले भोज्यं नृत् सृज्यं नृत् शुक्ल-
 गं प्रापयित्वा वास्तुपुष्पादि पूजयि

मासिक

त्वा भूमि निवृत्तः शुक्लागुभाग-
 दत्वा दक्षिणामुखः अनुज्ञां अर्घ्यात् ।
 यथा अद्यामुके मासि अमुक पक्षे
 अमुक तिथौ अमुक गोत्रस्य पुत्र-
 स्य अमुक देवशर्मणः पुथममासिके
 कोद्दिष्ट शुक्लं दत्तमथ वाक्त्रेण २६
 करिष्ये । ॐ अकषेत्र्युत्तरं । ततो
 गायत्रीं जपेत् । देवताभ्य इत्यादि
 त्रिधा पाठेत् । ततः पुण्डरीकाक्षं
 मृत्वा मृज्जलेन शुक्लीव दुव्यं पौष्क-
 येत् । रक्षाथ मुदक पुणपात्र नैकदे-
 शे स्थापयेत् । ततः ॐ अमुक गोत्र
 पुत्र अमुक देव शर्मणेतरे दत्ता-
 सनं स्वधा । इत्यनेन वाक्त्रेण वानपा-
 र्थे दद्यात् । अपहतेतत्यादिना त्रि-
 लान् विकीर्य जलं स्पृष्ट्वा वाक्त्रेण
 भूमौ अक्षपत्र नैकं पातयित्वा त-
 दुपरि अर्घ्यपात्रं स स्थाप्य ॐ पवि-
 त्रासि वैश्वीत्यनेनानथहिमं ॐ वि-
 षेण अमसा पूज्यंसीत्यनेन पौष्कि-
 त नैकदलं पवित्रं तत् पात्रे नि-
 धाय ॐ शम्भोदेवी रित्यादि मन्त्रेण
 जलं दद्यात् । ततः ॐ तिलानि
 सोम दैवतेया गोमवो देव नि-
 र्गितः । पुत्र मन्त्रिः पूजः स्वधा पे-
 तान् लोकान् प्रीणाहि नः स्वाहा ।
 इत्यनेन तिलान्दत्त्वा गङ्गपुष्पादिना

নামিক

নামিক

অর্ঘ্যং নিৰ্মায অশাকুরিণাছাদ্য তৎ
 অশমুদ্রাট্য ব্রাহ্মণে পবিত্রং দত্ত্বা
 জলাস্তরঞ্চ দত্ত্বা পুন্নাস্তরেন শিরঃ
 পুভৃতি সৰ্বগাত্রেভ্যে নম ইতি স-
 প্নজ্য তৎ পাত্রং বানহস্ততলে বি-
 ন্যস্য দক্ষিণহস্তেনাছাদ্য ওঁ যা-
 দিব্যা ইতি পঠিত্বা ওঁ অমুক গোত্র
 পেতামুক দেব শর্ম্মমত্রে স্বর্ঘ্য
 স্বধা । ততঃ ওঁ অমুক গোত্র পেতা-
 মুক দেব শর্ম্মমতানি তে গন্ধ পুন্ন
 ধূপ দীপাছাদনানি স্বধা । ইত্যুৎ-
 সূজ্য এষতে গন্ধঃ এতত্তে পুন্ন এষ-
 তে ধূপ এষতে দীপঃ এতত্ত আছা-
 দনং । ততো ব্রাহ্মণাগ্ন ভূমৌ অশা-
 দিক মপনীয নৈখতি মারভ্য দক্ষি-
 গাগ্নাস্তরেখয়া বামাবর্ভেন জলেন চ-
 তুষ্কাণ মণ্ডলং কৃত্বা তত্র ভোজন
 পাত্রং নিদধ্যৎ । তত্র সান্নিষং সৰ্ব-
 মন্মাদিকং পরিবেশ্য ওঁ ইদং বিষ্ণু-
 রিত্যাদি মজ্জেন ঋষাদাবনখাকুষ্ঠ-
 নিক্ষিপ্য ওঁ অপহতেত্যাদিনা ত্রি-
 লান্ বিকীৰ্য্য ব্রাহ্মণে জলগণ্ড-
 দত্ত্বা গায়ত্রীং জপ্ত্বা অম্নে মধু দত্ত্বা
 তদভাবে শুডং দত্ত্বা ঘটং দত্ত্বা ওঁ
 মধুবাতেত্যাদি মধু মধু মধ্বিত্তি চ
 পাঠিত্বা অম্নমভিনম্র্য পোক্ষ্য ব্রা-
 হ্মণে জলগণ্ডং দত্ত্বা বানহস্তেনাম

পাত্রং ধৃত্বা ওঁ অমুক গোত্র পেতামুক
 দেব শর্ম্মমত্রে সান্নিষাম্ সোপা-
 বরণং স্বধেত্যুৎ সূজ্যৎ । ইদং সা-
 ন্নিষাম্ ইদং হবিঃ ইমা গন্ধায়া
 আপঃ এতান্যপকরণানি যথাসুখং
 বাহুতঃ সদ । ইত্যনেন জলগণ্ডং দ-
 দ্যৎ । ততো গায়ত্রীং বিঃ সক্রুত্বা ওঁ
 মধুবাতা ইত্যাদি মধু মধু মধ্বিত্তি
 ওঁ অম্নহীন মিত্যাদি চ পাঠৎ । অ-
 শব্রাহ্মণপক্ষে পুন্ন গায়ত্র্যাদি প-
 ঠেৎ । ওঁ যজ্ঞেশ্বরৌ হব্য ইত্যাদি
 ওঁ যোগীশ্বর মিত্যাদি যাক্রবল্ল্য
 শ্লোকত্রয়ং ওঁ তদ্বিষ্ণে রিত্যাদি
 দুর্ঘ্যেধন ইত্যাদি ওঁ যুধিষ্ঠির ইত্যা-
 দি সৰ্বং পাঠেৎ । ততো দক্ষিণাগ্নান্
 অশান্ ভূমৌ সংস্থাপ্য ভূমি পো-
 ক্ষ্য সৰ্ব পুকার মম্মুদ্রত্য সতিল
 মেকীকৃত্য বারিগাপ্ত ত্য ওঁ অগ্নিদ-
 ঋশেচত্যাদি মজ্জঘেযেন অশোপরি
 বিকিরেৎ । ততো হস্তৌ পুক্ষাল্যা-
 চম্য দক্ষিণকর্ণ স্পষ্ট্বা কা হরিঃ শ্রুত্বা
 ব্রাহ্মণায় জলগণ্ডং দত্ত্বা পূর্ববদা-
 যত্রীং মধুবাতা ইত্যাদিকং মধু মধু
 মধ্বিত্তি চ জপ্ত্বা ওঁ শেষমম্ হৃদেয
 মিত্যনুজ্ঞাপ্য ওঁ ইষ্টায় দীযতা মি-
 ত্যন্তরং গৃহীত্বা ওঁ পিণ্ডান মম
 করিষ্যে ওঁ অকয়েত্যুৎ প্রাঙ্গণ

मानिक

मानिक

अमथे ॐ निहमीत्यादिना नैषि ति ॥
 मरिभ्य दक्षिणागरेथवा जलेन वा-
 नावत्तेन चतुष्केणि मण्डलं कृत्वा
 वित्रं वामहस्तादक्षिण हस्तेन गृही-
 त्वा वामहस्तादारक्ष दक्षिण पाणिना
 दक्षिणागुं रेखां मण्डल मध्यस्थाने
 ॐ अपहतेत्यादि निहमीत्यादि
 मन्त्राभ्याः स्मर्यात् । तद्वर्तमन्त्रसया
 दिशि क्रिपेत् । रेखापरि समू-
 लान्सागुान् अर्पानास्तोर्य ॐ देव
 ताभ्य इति पठित्वा ॐ एति पेत
 सौम्य गन्तीरेभिः पथिभि पर्षिणे-
 ति देहस्य भ्यं दुविणेह तदुं रवि-
 ष्वनः सवधीरं निषह इत्यावाह ति-
 नां श्चास्तुर्गं अश्वं विकिरेत् ।
 ततो वामहस्तेन सतिल जलं गृ-
 हीत्वा वामहस्तादक्षिण हस्तेन सं-
 गृह्य ॐ अनूक गोत्रं पेतामुक देव
 शर्मन्वने निष्कृ स्वधा इत्यनेन दद्यात्
 । ततः शुद्ध शेष मन्त्रं सव्यञ्जनं
 अर्धाज्यं तिल संयुक्तं मानिषं गृ-
 हीत्वा पिण्डं कृत्वा ॐ मधुवातेत्या-
 दि ऋक्त्रयं अक्षय मीत्यादि च प-
 ठित्वा विष्णुनागं पिण्डं सतिलं
 द्विण्डं भुग्नं मन्त्रत्रय सहितं वामहस्त
 हित पात्रादक्षिण हस्तेन गृहीत्वा
 ॐ अनूक गोत्रं पेतामुक देव शर्म

मेवते मानिषपिण्डः स्वधा इत्यनेन
 जन स्थाने वामे हस्तादारक्ष दक्षिण
 हस्तेन दद्यात् । ततः आचम्य हरिं
 म्वा पिण्ड पात्रं पुष्काल्य वामह-
 स्तादक्षिण हस्तेन गृहीत्वा पुष्कालि-
 त जलं ॐ अनूक गोत्रं पेतामुक
 देव शर्मन्वने निष्कृ स्वधा इति पि-
 ण्डोपरि दद्यात् । ततः ॐ अत्र पेत
 नादयश्च यथा भागना व्वावश्च इति
 जप्या वामावत्तेनोदद्वाथो त्वा आ-
 गमनाह्वामं धृत्वा तेनैव पथा-
 परा वर्तमानः पेतं भास्वरं नृत्तिं
 ध्यायन् ॐ अमी मदत् पेत यथा
 भागना व्वाविष्ट इति दक्षिणाभिमु-
 थो भवन् जपेत् । ततः श्वासं त्य-
 ज्जेत् । ॐ नम स्ते पेत पेत नम स्ते
 इति कृताञ्जलि जपेत् । ॐ गृहामः
 पेत देहि इति गृहिणीं पश्येत् ।
 ॐ मद स्ते पेत देस्य इति पिण्डं
 पश्येत् । ततो नव मनवं वा शुक
 वस्त्र दशातवं सूत्रं वाम हस्तादक्षि-
 ण हस्तेन गृहीत्वा ॐ एतद्यः पेत
 वाम इति पठित्वा पिण्डोपरि नि-
 दद्यात् । ततः ॐ अनूक गोत्रं पेत-
 तामुक देव शर्मन्वने वामः स्वधा
 । इत्यनेनोत्सृजेत् । ततः सुक्तीं
 पिण्डं सुपूज्य ॐ वसन्तासेत्यादि

मन्त्रेण वडुममक्यात् । तत ॐ ॥
 ननुपुष्पितनस्तु इति वाक्कणागु भू
 नि मासिकेत् । ॐ शिवा आपः सक्तु
 इति वाक्कणे जनं दद्यात् । ॐ स
 स्ति ति पुतिवचनं । ॐ सौमनस्य
 मस्ति ति पुत्तं ॐ अस्ति ति पुतिवचनं ॥
 । ॐ अक्षतधारिष्ठकास्तु इति यवान्
 दद्यात् । ॐ अस्तित्युत्तरं । तत
 स्तिलाज्य मधु वृक्तं जनं गृहीत्वा ॐ
 अमृक गोत्रस्य पेतस्यामुक देव
 शर्मणे दस्तु निद मम पानादिक नू
 गतिष्ठतां । ॐ उपतिष्ठता नि ति
 पुतिवचनं । ॐ अघोरः पेतो
 हस्तु इति वदेत् । ॐ अस्ति ति पुति
 वचनं । ॐ गोत्रं नो वक्षता नि ति
 वदेत् । ॐ वक्षता नि ति पुति
 वचनं । ततः पिण्डोपरि सगवित्त
 द्रशानास्तौर्य ॐ उर्जं वहन्ती रन्त
 हृतं पयः कीलानं परिप्लुतं स्वधा
 स्तु तर्पयत मे पेतमिन्नयेन वारि
 धारवा सिक्केत् । ततः ॐ अद्ये
 त्यादि अमृक गोत्रस्य पेतस्यामुक
 देव शर्मणः कृतैतत् पुथनमासिकै
 कोद्विष्ट शाक्क कर्मणः पुतिष्ठार्थं द
 क्षिणामिदं रजतं उन्मूल्यं वा विष्णु
 दैवतं यथा नान गोत्राय वाक्कणा
 याहं ददानीति दद्यात् । ततो द

क्षिणां दिशं पश्यन् वरं याचेत् ।
 नम्र पात्र मानभ्य जपेत् । नाक्षि
 षः पूर्णयेदिति पुचेतो वचना
 दाशिवं न पार्थयेत् । तत ॐ दे
 वताभ्य इति त्रिः पाठेत् । ॐ अ
 त्तिरम्यता नि ति विनर्जनं ॐ अ
 त्तिरतोष्णीति पुतिवचनं । ॐ आ
 मावाजेति पुदक्षिण वारि धारया
 वेष्टयेत् । शिवांस्तु गोज विपुं
 त्त्या दद्यादग्नौ जलेपिवेति क्षि
 पेत् । शाक्कीय दुर्व्यं वाक्कणाय द
 द्यात् जले वा क्षिपेत् । ततो
 वामदेव्यं गायेत् अहिदुवधारणं
 दीपाहादनं विष्णुस्मरणं चर्ष्यात् ।
 एवंपुकारेण द्वितीयादि मासिकं
 कर्तव्यं । इति शार्ङ्गभट्टाचार्य कृत
 शाक्कपुषोगतन्त्रं ॥ ३ ॥ अन्ये
 शाक्कशास्त्रे दृष्टव्यं ॥

मासिकः त्रि माससम्बन्धी ॥ मासिभव
 इत्यर्थे क्षिक पुत्ययेन निम्नम् ॥
 मासुरी स्त्री श्मश्रुः । इति हर्मचन्द्रः ॥
 नाम्न व्य वारणं । कल्पपर्यायः ।
 मा २ अलं ३ । इत्यमरः ॥
 माह ३ ए माने । इति कविकल्पद्रुमः
 ॥ ३ अनमाह १ । अदनुवक्ष्णु स्थाने
 षष्ठं स्वरानुवक्ष्णु इत्येके । ए माह
 ति नाहते । इति दुर्गादासः ॥

মাহিষি

মাহাঙ্গনঃ } ত্রি মহাঙ্গলোক্তবঃ।

মাহাঙ্গলীনঃ } ইত্যমরটীকায়া রা
যমুজটঃ ॥

মাহাত্ম্যং স্ত্রী মহাত্মতা। নহির্নেতি
যাবৎ । যথা । মাহাত্ম্যং ভগব-
ত্যাশ্চ পুরাণাদিষু কীর্তিতং । পাঠ
স্তন্য জপঃ পোক্তঃ পাঠেদেবীমনা
স্তুতঃ ॥ ইতি তিথ্যা দিতত্ত্বং ॥

মাহানাদিকঃ } পুং মহানাদীকচা-
মাহানাদিকঃ } রেভাবাক্ষণঃ । ইতি
কেন্চৎ ॥

মাহিনং স্ত্রী রাজ্যং । ইত্যুণাদি-
কোষঃ ॥

মাহিরঃ পুং ইন্দ্রঃ । ইতি ত্রি ক্রাণ্ড-
শেষঃ ॥

মাহিষিকঃ পুং মাহিষীপতিঃ । ব্য-
ভিচারিণ্যনুরূপতিঃ । যথা । ন-
হিষীত্যচ্যতে নারী যা চ স্যাছ্য-
ভিচারিণী । তাং দৃষ্টাং কানযতি
যঃ স বৈ মাহিষিকঃ স্মৃতঃ ॥ ইতি
কান্দে কাশীখণ্ডে ॥ মাহিষোপ-
জীবী ॥ ভৃগুদ্বারোপাজ্জিত স্ত্রীধ-
নোপজীবী । যথা । মাহিষীত্যচ্যতে
নার্য্যা ভগেনোপাজ্জিতং ধনং । উ-
পজীবতি য স্তস্য্যঃ স বৈ মাহিষি-
কঃ স্মৃতঃ ॥ ইতি বিষ্ণুপুরাণে ২
তঃশে ৬ অধ্যায়ে ১৫ শ্লোকস্য

মাহেশী

টীকায়াং স্ত্রীধরম্বানী ॥

মাহিষ্যঃ পুং ষণসঙ্করজাতিবিশে-
ষঃ । স চ কত্রিষ্যবৈশ্যায়াং জাতঃ
। ইত্যনরঃ ॥

মাহেন্দ্রুঃ পুং শূভদণ্ডবিশেষঃ । র-
ব্যাদি সপ্তবারেষু বায়ু বকণ যম
মাহেন্দ্রাণা মৌকৈক দণ্ডা ভবন্তি ।
তত্র বকণ মাহেন্দ্রযো দ্রুণ্ডো শূভো
। বায়ু যমযো দ্রুণ্ডাবশূভো । যথা ।
খ্যাতং বা ব য মা সূর্য্যে মা বা ব য
কলানিধৌ । ব য মা বাঙ্গ্লেজ্জেষা
না বা ব য সুখাশুজ্জৈ ॥ গুরৌ
বা ব য মা চৈব না বা ব য তথা
ভৃগৌ । সূর্য্যপুত্রৈ য না বা ব ঘটী
যুগ্মং শূভাশুভং ॥ মাহেন্দ্রু বিজ-
যো নিত্যং বাক্ষণে চ ধনাগনঃ ।
বায়ৌ চ ভ্রুতে নিত্যং যমে হপি
নরণং ধুবং ॥ ইতি সারসংগৃহঃ ॥
মাহেন্দ্রুসম্বন্ধিনি ত্রি ॥

মাহেন্দ্রী স্ত্রী ইন্দ্রানী । ইতি শঙ্করভা-
বনী ॥ গোঃ । ইতি রাজনিঘণ্টঃ ॥

মাহেবঃ ত্রি মহা অপত্যং । ইতি
মুখবোধ ব্যাকরণং ॥

মাহেযী স্ত্রী গোঃ । ইত্যনরঃ ॥
মাহেশী স্ত্রী দুর্গা । যথা । মহাদে-
বাৎসমৎপন্নামহাশৈবীক্রেতে য-

তঃ । মাহেশ্বর্য্যা তনুর্নয়্যা মাহেশী

नाहेश्वर

तेन सा ह्यता ॥ इति देवीपुराणे
४५ अध्यायः ॥

नाहेश्वरी स्त्री यवतिक्ता । इति राज
निर्घण्टः ॥ दुर्गा ॥ नाहृतेदः । इति
शब्दरत्नावली ॥ विष्णुः । यथा ।
कन्या उच्यते । कस्य विभ्राज्जमे कास्य
केयं वा नव विपुत्रा । कोन्य
भाति वपुषा पङ्कजायतलोचनः
॥ निशम्य तासां वचनं वृषेन्द्रवर
वाहनः । व्याजहार महायोगी भू
ताधिपति रव्ययः ॥ अयं नाराय-
णो गौरी जगन्नाथ सनातनः ।
विभक्त्य संस्थितो देवः स्वात्मानं
ब्रह्मेश्वरः ॥ नने विदुः परं तत्र
देवादया न महर्षयः । एका ह्यं
देव देवात्मा भवानी विष्णु रेव च
॥ अहं हि निम्निः शान्तः केवलो
नित्य विगुहः । नामेव केशव देव
नाहृ देवी मथान्विका ॥ एष ज्ञा-
ता विधाता च कर्मणं कर्म्य मेव च
। कर्ता कारयिता रिष्णु भक्ति मक्ति
फलपदः ॥ भोक्ता पुमानपुमेव
संहर्ता कालकपधक । सुष्टा धाता
वासुदेवो विश्वात्मा विश्वतो मुखः
॥ कूर्तुहो ह्यवरो व्यापी योगी
नारायणः स्वयं । तारकः पूकषो-
ह्यात्मा केवलं परमं पदं ॥ एषा

माझिक

नाहेश्वरी गौरी मन शक्ति निरञ्ज
नः । शान्ता सत्या सदानन्दा पर
पदनिधि श्रुतिः ॥ अस्याः सर्व-
निदं ज्ञात मत्रैव लय मेव्यति ।
एषव सर्वभूतानां गतीनां मूढना
गतिः ॥ इति कोर्ये १४ अध्यायः ॥

नाक इ स्पृहि । इति कविकल्पद्रुमः ॥
इनाहृति । न मध्यगाथे नैवेष्टसि-
द्धे इदनुषाङ्गा वेदेष्टारण भेदा-
र्थः । इति दुर्गावासः ॥

माझिक स्त्री मधु । इत्यनिरः ॥ नील-
वर्ण मध्यम मझिका कृत तैलवर्ण-
मधु । अस्य षुणाः । क्रोदाल्लयत्र-
रुं । ककतुं । श्लेष्टुं । श्वासादि
रोगे विशेषतः पुनस्तत्रतृष ।
इति राजवल्लभः ॥ धातुविशेषः ।
धातुमाथी इति हिन्दीभाषा । त-
द्विबिधः । स्वर्णमाझिकं रौप्य मा-
झिकं । तत्र पर्यायः । माझिकं २
पीतकं ३ धातुमाझिकं ४ तापि-
हं ५ ताप्यकं ६ ताप्यं ७ आप्नी-
तं ८ पीतमाझिकं ९ आवर्तं १०
मधुधातुः ११ क्रोदधातुः १२ मा-
झिकधातुः १३ । इति राजनिर्घण्टः
॥ कदयः १४ चक्रनाथ १५ अजनाम-
कं १६ । इति हेमचन्द्रः ॥ अस्य
षुणाः । मधुरुं । तिकुं । अरुं

निहृ

नित्र

कफं भुनक्ति ह्यस्य नृहृत्ति श्वास
 कालं विषापहदुःखं ॥ नाहिकं द्वि-
 विधं प्लुतः हेमास्यं तारना-
 हिकं । तिस्रवर्णं विशेषद्वादस
 वीर्यादिकं पृथक् ॥ तारपादादि-
 के तारनाहिकं पुंसस्यते । दे-
 हे हेमातकं शस्तं रोगहृदल
 पुष्टिदं ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥ अ-
 पिच । लेखनो नाहिको धातुः
 सुवर्णं रजतं द्युतिः । जराजिं पा-
 तुरोगस्यः श्वासं हृष्टं ज्वरापहः ॥
 मधुरो हृष्टः कटुः पाके किष्किदु-
 षोः हन्तोपमः । इति कश्चिद्वाज-
 वल्लभः ॥

नाहिककः क्ली शिकुक् । इति राज-
 निर्घण्टः ॥

नाहिककजः पू मधुनालिकेरिकः ।
 इति राजनिर्घण्टः ॥

नाहिकाशयः क्ली शिकुक् । इति
 राजनिर्घण्टः

नाहिकं क्ली मधु । इति राजनिर्घण्टः
 नाहिकशकुरा क्ली सिताथण्डः । इति
 राजनिर्घण्टः ॥

नि डु ञ न ह्येपे । इति कविकल्प-
 क्रमः ॥ उ नित्रिनं । ञ न निनोति
 निनूते । इति दुर्गादासः ॥

महं श बाधे । इति कविकल्पक्रमः ॥

श निहृती निहृती । बाधो विहृतिः
 । इति दुर्गादासः ॥

नितः त्रि परिमितः ॥ शक्तिः ॥
 किष्किः । इति माधातोर्गिधातो-
 ष्च क्तपुत्र्येन निम्नम् ॥

नितकमः पू स्त्री हन्ती । इति सिद्धा-
 न्तकौमुदी ॥ परिमितगामिनि त्रि ॥

नितकः पू समुद्रः । इति हेमचन्द्रः ॥
 नितम्पचः त्रि कृपणः । इत्यमरः ॥

परिमितपाककर्त्ता च ॥
 निताननः त्रि परिमितभोजी ।

नितमश्रुति यः इति शब्दपञ्च्य
 कर्त्तरि अन् पुत्र्येन निम्नम् ॥

नितिः स्त्री नानं ॥ विज्ञानं ॥ अन्-
 ह्रदः । इति शब्दरत्नावली ॥

नित्रं क्ली शत्रोः परं । इत्यमरः ॥
 अतः शत्रोः परं नवस्थितो राजा-

नित्रं उपकारित्वात् । अद्यति मि-
 हतीति त्रामुसिति त्रः निपातात्

शुगाभावः । द्वितकारं एकतकार-
 ष्णेत्येके । इति उड्डीकायां त्र-
 तः ॥ अपिच । राजा शत्रु रिति-

थ्यात् एकार्थाभिनिवेशतः । ड्
 नैयकात्परितो राजा स नित्रं नि-

एकार्यतः ॥ इति शब्दरत्नावली ॥

नित्रं क्ली वक्रुः । नित इति भाषा ।
 तत्पर्यायः । सखा २ सूहृ ३ ।

मित्र

इत्यमरः॥ माययति ज्ञानाति सर्व-
 मित्रं मीकि गत्यां नास्तीति डित्ः
 । मित्रं मज्जहल्लिङ्गं । निपातात्तस्य
 द्वित्वे द्वितकारणम् । इति तट्टीका-
 यम् । भरतः ॥ तद्वत्तुर्विधम् । महार्थः
 १ भजमानः २ सहजः ३ कृत्रिमः ४ ।
 इति महाभारते राजधर्मः ॥ ३॥
 मित्रेत्वात्पत्ति रथम् । न कश्चिद्
 कस्यचिन्मित्रं न कश्चिद् कस्यचिद्दि-
 पः । कारणदेव जायते मित्राणि
 रिपवस्तथा ॥ वज्रं मित्रं यथा ।
 अर्थाय्याक्षं अमित्रं अराजानं
 असौहार्दं । अबन्धुं अदेशं दूर-
 तः परिवर्जयेत् ॥ अनित्रे नास्ति
 विश्वासः अराजे नास्ति जीवितम् ।
 परोक्षे कार्यं ह्यारं पुत्र्यक्षे
 पुत्र्यवादिनाम् ॥ वज्रयेत्तादृशं मित्रं
 मायानय नरिस्तथा ॥ विश्वस्तस्यैव
 मित्रं यथा । सा श्रीर्वा न नदं
 अर्थात् ससुखी तृप्त्योगो ज्ञितः । त-
 मित्रं यस्य विश्वासः पूरुषः स जि-
 तेन्द्रियः ॥ इति गार्कडे १० । १४ ।
 १५ अध्यायः ॥ ३॥ मित्रपुत्रासादि
 यथा । यस्य मित्रेण संभाषो यस्य
 मित्रेण संहितः । यस्य मित्रेण
 संलापस्ततो नास्तीह पुण्यदानम् ॥
 नानि कानि च मित्राणि कर्तव्यानि

मित्रव

शतानि च । पश्य मूषिक मित्रेण
 कपोता नूक्त वक्रनाः ॥ परोक्षे
 कार्यं ह्यारं पुत्र्यक्षे पुत्र्यवादि-
 नम् । वज्रयेत्तादृशं मित्रं विवज्जत्रं
 पयोमथम् ॥ यस्यार्थास्तस्य मित्राणि
 यस्यार्थास्तस्य वाक्त्रवाः । यस्यार्थाः
 स पुमान् लोके यस्यार्थाः स हि
 पण्डितः ॥ अपुत्रस्य गृहं शून्यं
 समित्ररहितस्य च । मर्त्यस्य च दि-
 शः शून्याः सर्वशून्या दरिद्रता ॥
 इति हितोपदेशः ॥

मित्रः पूं सूर्यः । इत्यमरः ॥

मित्रयुः त्रि मित्रवत्सलः । इति हेम-
 चन्द्रः ॥

मित्रयुः पूं लोकगात्रिकः । इत्य-
 णादिकोषः संक्षिप्तमारोणादि-
 वास्तुषु ॥

मित्रयुक्त्वा स्त्री सूर्यसंग्रानः । तत्
 पर्यायः । त्रैत्रेयिका २ । इति त्रि-
 काण्डशेषः ॥

मित्रलक्षिः स्त्री) सूर्यपुत्रिः । यथा
 मित्रलातः पूं) मित्रलात्सूर्यदेवो
 विग्रहः सक्ति रेवत् । इति हितो-
 पदेशः ॥

मित्रवत्सलः त्रि मित्रपुत्रः । तत्
 पर्यायः । मित्रयुः २ । इति हेम-
 चन्द्रः ॥

निथिला

निथून

नित्रशीः त्रि सूहृं शाश्वता । नित्रः शा
स्त्रियः । इति मुक्कः बाधव्याकरणं ॥

नित्रा स्त्री सूत्रित्री । शत्रुघ्नजननी ।
इति शकुरत्नावली ॥

निथ ए ए ववे ॥ मेधायाः । इति
कविकल्पक्रमः ॥ अ अग्निनेथे । ए
मेथति मेथते शास्त्रार्थं शिष्यः
धारयतीत्यर्थः । इति दुर्गादासः ॥
निथः व्यं अन्येयन्यं ॥ ब्रह्मः । इत्य-
नरः ॥

निथिः पूं निनिराजपुत्रः । स तु
जनकराजः । यथा । अपुत्रस्य तस्य
निमे तु भ्रूः शरीरं नराजकं ती-
रुवसे नूनयः अरण्यां मनसूः । तत्र
च अनारे-ज्ज् । जननाज्जनक-
संज्ञा चासाववाप । अतुद्धिदेहो
इत्यपितेति वैदेहः । मथना नि
थि रत्ने । तस्योदावसूः पुत्रो
इति विष्णुपुराणे ४ अंशे
५ अध्यायः ॥

निथिला स्त्री स्वनामथ्यातनगरी ।
सा तु जनकराजपुत्री । यथा ।
विदेह्या निथिला पौत्रा । इति
हलायुधः ॥ अपि च । गण्डीतीर-
नारत्र्य चम्पावप्यास्तुक् शिवे ।
विदेहभूः समाख्याता तैत्तिरिभुक्ता-
तिथः स तु ॥ तैत्तिरिभुक्ता त्रिभुत् इति

ख्याता । इति शक्तिसंक्रमतत्रे १
पटलः ॥

निथून स्त्री स्त्रीपुंसयोर्गुणः । त्
पर्यायः । द्वन्द्वः २ । इत्यनरः ॥ यू-
गलः । इति तट्टीकायां रामाश्रमः ॥
मेधादि द्वादशराश्यास्तुगत तृतीय
राशिः । तत्पर्यायः । जितूनः २ ।
तुष्ट द्विपदं गुण्यं सम संज्ञकं ।
अस्योदयस्य स्थूलमानं वट्टिनाधिक
पक्षदण्डः । इति ज्योतिषतन्त्रं ॥
अस्याधिष्ठातृदेवता गदाधारपु-
कवः वीणधारिणी च । नृगशिरः
शेषार्द्धं आदा समुदायः पुनर्धसे
त्रिपादं एतं भवति । तत्तु शीर्षो-
दयं पश्चिमदिक्स्वामि वायुपुक्ति
इन्द्रिद्वर्गं वनस्त्रितं शुद्धवर्गं सिद्धं
मध्यस्त्रीसङ्घं मध्यमं नृत्तान्धं । तत्र
जातो जनः नृगचक्रुः निष्ठभाषी
कृशः वक्षकः धर्ममतिः विनयता-
जनश्च भवति । इति बृहज्जात-
कादयः ॥ ३ ॥ अथ निथून लग्ना जा-
तफलं । निथूनोदयं संजातो ना-
नी स्वजनवत्सलः । त्र्यागी भोगी
धनी कामी दीर्घजुहो हरिमर्दनः ॥
इति कोष्ठीपदीपः ॥ ३ ॥ रात्रौ
तल्लग्निकृपणं यथा । दसु संथ्य
भवने वासाकृतावस्तुते लसदनसु

निथ्या

मध्यागे । कोमलाङ्घ्रि निथूनोद-
नात् प्रिये काल थानल कलाः पि
ये २चलन ॥ ५।७॥ इति कालि-
दासकृत रात्रिलङ्गनिकपणं ॥

निथ्या व्यं असत्यं निष्ठा इति
भाषा । तत्पर्यायः । गृथा २ वित-
थः ७ अन्तः ४ । इति शब्दरत्नाव-
ली ॥ सा चाधर्मपत्नी । यथा । अधर्म
पत्नी निथ्या सा सर्ववैतृष्ट पूजिता
। यथा विना जगन्मूक्त मूह्यं विधि
निर्मितं ॥ सत्ये चादर्शना या च
त्रेतस्यां सन्ध्यापिणी । अर्द्धावयव
कृपा च द्वापरे संभूता तिथा ।
कनौ महापुमन्नाच सर्वत्र व्यापि
का बलात् । कपटेन नमं भ्रात्रा
भ्रातेषु गृहे गृहे ॥ इति बुद्ध-
वैवर्ते प्रकृतियुगे १ अध्यायः ॥
* ॥ अपिच । अधर्मस्य प्रियारम्य
निथ्या नाङ्गार लोचना । तस्याः
पुत्रो २तितेजस्वी दन्तः परम
कोपनः ॥ समाधानं भगिन्यास्त
लोभं पुत्रं कन्यकां । निकृतिं
जनानाम तयोः क्रोधः सूतो
२भवत् ॥ इति कल्पपुराणे १ अ-
ध्यायः ॥ * ॥ विषयभेदे निथ्या-
भाषणे दोषाभावो यथा । शक्ति
दोषात् । न अशुक्तं वचनं हिनस्ति

निथ्या

नञ्जीव राजम विवाहकाले । प्राणा-
त्यये सर्व धनापहारे पक्षान्ता-
न्यात् रक्षातकर्मि ॥ निथ्याकथं
दोषो यथा । पृष्टान्त साक्ष्ये पुवद-
स्त्रिये ह्यन्यथा भवस्ति निथ्या पतिता
नरेन्दु । एतार्थतावास्तु समाहिता-
यां निथ्या वदन्तं ह्यन्तं हिनस्ति ॥
यथाति कवाच । राजा पुनाणं भू-
तानां न विःशेष्यन्वा वदन् । अर्थ
कृद्मपि पुाप्य न निथ्या कर्तुमुत्
सहे ॥ इति मात्सेय ७१ अध्यायः
॥ * ॥ अथासत्यातिथान प्राय-
श्चित्तं । तत्र सकृदसत्यसद्भ्याषणे
कृष्णान्मरणं प्रायश्चित्तं । यथा ।
विष्णुपुराणं । कृत्वा पापे ह्यनुता-
पो वै यन्य पुंसः प्रजावते ।
प्रायश्चित्तं तदैन्यकं कृष्णान्मर-
णं परं ॥ अत्यस्ताभ्यासे विष्णुः ।
निन्दितेभ्यो धनादानं वाणिज्यं
अनीद जीवनं । असत्यभाषणं
शूद्रसेवन मित्यपात्रीकरणं कृ-
त्वा तप्तकृद्गुण शूध्यति ॥ अतिवह-
तरकालाभ्यासे मनः । सकृत्प्रा-
त्रकृत्यासु मासं शोधनं नैन्दवं ।
इति । चातुर्वर्ण्ये साक्ष्ये ह्यन्त
भाषणे ह्यनुपातकदाभावान्मेषु प्रा-
यश्चित्तं नाह याज्जबन्धुः । वर्णिनां

निथ्याति

निथ्यात्

हि बोधो यत्र तत्र साक्ष्यं इत्तं
 वदेत् । तत् पावनाय निर्वाप्य
 शकः नारयतो द्विजैः ॥ शूद्रो तु
 विक्रः । तत् पावनाय जग्मातीति
 द्विजो ह्यग्निं जुह्यात् । शूद्रोऽशकः
 द्विष्टं गोदशकन्यगुप्तं विदध्यात्
 ॥ विषय विशेषे रूपवाद नाह
 हारीतः । सोमदिक्रय कन्यावि
 बाहू भव मैथन दानकिसंज्ञपनं
 गो वाङ्मन हितकं सर्वं निथ्या न
 निप्यत इति । तथा यनः । न नर्म
 युक्तं वचनं हिनति न श्वैर वाक्यं
 न च नैथनार्थे । प्राणात्यये सर्वा
 नापहारे पक्षान्तान्याह रपात
 कानि ॥ इति प्रादशिक्षु विवेकः ॥
 निथ्यादृष्टिः स्त्री कर्मफलापवादक
 ज्ञानं । तत् पर्य्यायः । नास्तिकता २ ।
 इत्यनरत्नरत्नो ॥ असत्यदर्शनकः ॥
 निथ्याव्यवसितिः स्त्री निथ्याव्यवसायः
 । असत्यात् साहः । इतिकेटि ॥
 निथ्यानिरसनं स्त्री शपथः । इत्य
 नर टीकायां भरतः ॥
 निथ्याभिसागः पुं निथ्यावादः ।
 शतं १ । धारणसीत्यादि निथ्या
 द्भावनं । तत् पर्य्यायः । अत्या
 थ्यायः २ । इत्यनरत्नरत्नो ॥
 निथ्याभिसानं स्त्री वर्णश्लेषं जुवा

कृतनित्यादि निथ्यादूषणं वाक्यं ।
 तत् पर्य्यायः । अतिशापः २ । इ
 त्यनरत्नरत्नो ॥
 निथ्याभिसागः पुं निथ्यापवादः ।
 यथा भोजराजः । शूद्रपक्षे चतु
 र्थांशु सिंहे चन्द्रस्य दर्शनं । नि
 थ्याभिसागः अकृते न पश्येत्तत्र
 तत् ततः ॥ इति तिथ्यादितकं ॥
 निथ्यानतिः स्त्री भ्रात्रिः । इत्यनरत्नः ॥
 असत्यवृत्तिश्च ॥
 निथ्यासार्का त्रि कूटसार्का । तस्य
 ज्ञान प्रकार नाह वाङ्मन्यः ।
 उक्तेषु सार्काभिः साक्ष्यं यद्य
 न्ये षण्वन्तदाः । द्विष्टा वान्यथा
 वृत्तः कूटाः स्युः पूर्वसार्काः ॥ नि
 थ्यासार्क्य कथने दोष नाह ।
 ये पातक कृतां लोका महापा
 तकिनां तथा । अग्निदानाक्ष ये
 लोका ये च स्त्री बालधातिनां ॥
 एतान् सर्वाणवाप्योति वः साक्ष्यं
 नन्तं वदेत् । सुकृतं वदुया कि
 ष्किं ह्यज्ञात्तु शतैः कृतं ॥ तत्
 सर्वं तस्य जानीहि यं पराजय
 से ह्यया । इति मिताकरा ॥
 निथ्यात्तरं स्त्री चतुर्थांशु राशुर्गतो
 त्तुर्विशेषः । तस्य लक्षणं । अति
 युक्तेः इतिषोगस्य यदि ह्य्यादप

निद

निम्निन

इव० । निथ्या तद्धु विज्ञानीयादुत्तर
व्यवहारतः ॥ इति नारदः ॥ त-
त्तुर्विष० । निथ्येत् १ अहं-ना-
भिजानामि २ नम तत्र न समिधिः
३ तत्काले इहमजातः ४ । यथा
व्यास नारदो । निथ्येत्तन्नाभि
जानामि मम तत्र न समिधिः । अ-
जातश्चास्मि तत्काले इति निथ्या
चतुर्विष० ॥ इति व्यवहारतद्धु ॥

निद इ क सिहि । इति कविकल्पद्रुमः
॥ इ क निन्दयति वर्तिका तैलेन ।
इति दुर्गादासः ॥

निद क सिहि । इति कविकल्पद्रुमः ॥
क मेदयति वर्तिका तैलेन । इति
दुर्गादासः ॥

निद इर य आ सिहि । इति कवि-
कल्पद्रुमः ॥ इर अनिदत् अनिदीत्
। य इति व्याख्यानशीलो इतो न-
हाकायो ननेदयतीति इन्द्रावुषः ॥
आ मेदित० निम्न० तेन । इति
दुर्गादासः ॥

निद २ आ णिड सिहि । इति कवि-
कल्पद्रुमः ॥ २ अनिदत् णि निवे-
हासु ड मेदते । इति दुर्गादासः ॥

निद थ ण वधमेधयोः । इति कवि-
कल्पद्रुमः ॥ थ अनिदत् ण मेद-
ति मेदते लाङ्कार्थं शिष्ये धार-

यतीत्यर्थः । निनिदुः निमेदुः ।
इति दुर्गादासः ॥

निम्निनः त्रि सानूनासिकवाग्निशिक्षः ।
थोना इति भाषा । तस्य निदान-
यथा । आवृत्य वायुः मन्त्रो धम-
नीः शब्द वाहिनीः । न्नान् करो-
त्प्राक्रवकान् मन्त्र निम्निन गद्गदान्
॥ इति मायवकरः ॥ अक्रियकान्
इत्यत्रावचनानि च पाठः । अव-
चनान् अत्रेववर्थे नष्टः । तेन इव
द्वचनान् स एव वायुः पुवनश्चेत्तदा-
मकान् अवचनान् । निम्निनान् सानू-
नासिकान् । गद्गदान् कृष्णपदव्यञ्ज-
नाभिधाविनः करोतीत्यनुवः एवा-
नदानकारणत्वेऽपि दुष्टे कृत् कर्षादि-
ना अदृष्ट वल्लभात्तेदो बोद्धव्यः
॥ * ॥ अथतेषां चिकित्सा । पुष्ट-
मृतस्य पलिकः शिग्रु वचा लवण
धातकीनोद्रेः । आज्ञे पयसि वि-
पद्म सिद्धं सारस्वतं नाम्ना ॥ विधि-
वदुपयुज्यमानं ऊड गद्गद मूर्कता-
ङ्गणात् जिह्वा । श्रुति नति मेधा
पुतिताः अर्ष्यात् सम्पष्ट वायुवर्ति
॥ सारस्वतं वृतं ॥ सहस्रिद्वा वचा
दृष्टं विप्लवा विस्तभषजं । अजा-
जी चाजनोदा च वष्टीमधुक सैद्धवं
॥ एतानि सनभापानि सूक्ष्म चूणानि

নিশী

কার্ষেৎ । তর্ক সর্পিষে নোড্য
পুত্ৰ্যহং তক্ষষমরঃ ॥ একবিংশতি
মাত্রেন ভবেচ্ছত্রিধরো নরঃ । মেঘ
দুন্দুভি নির্ঘোষো মন্ত কোকিল নি
শ্বনঃ ॥ ইতি ভাবপুকাশঃ ॥

ল শ ঞ শ্লিষি । ইতি কবিকল্প
ক্রমঃ ॥ শ্লিষি নব্বদ্বীভাবে । শ ঞ
মিলতি দিমাঃ লতা বৃক্ষেণ ।
অযং স্টাদি রিতি স্বনচন্দ্রঃ ।
তেন কাল নিলয় মিলনে গরল
বব কলযতি মলয় সমীরং । ইতি
জয়দেবঃ । মিলিত্যস্তি । মহাপাত
কিনঃ পঞ্চ মিলিতব্যং নৈতঃ মহ ।
ইতিচ । ইতি দুর্গাদাসঃ ॥

নিম্নিতঃ ত্রি শ্লিষ্টঃ । সমুদ্রবিশিষ্টঃ ।
যুক্তঃ । নিলধাতোঃ কল্প র ক্ত প
ত্যেবন নিম্নমঃ ॥

নিব ই সেকো । ইতি কবিকল্পক্রমঃ ॥

ই নিম্বতি । ইতি দুর্গাদাসঃ ॥

নিশ ধ্বনো ॥ কোপে । ইতি কবিকল্প
ক্রমঃ ॥ দেশতি । ইতি দুর্গাদাসঃ ॥

নিশিঃ স্ত্রী মধুরিকা ॥ শতপুল্লা ॥

ইত্যমর টীকায়াং ভরতঃ ॥ জটা
নাংসী । ইতি শব্দরত্নাবলী ॥

নিশী স্ত্রী জটনাংসী । ইতি শব্দ
রত্নাবলী ॥ মধুরিকা । ইত্যমর টী
কায়াং ভরতঃ ॥

নিশুলা

নিশু ত ক যুত্যাং । ইতি কাবকল্প
ক্রমঃ ॥ তালব্য মধ্যোৎসং । দন্ত্য
মধ্য ইতি বর্ণদেশনাযাং । যুতিঃ
সংযোজনং । নিশুবতি নিশাপাধি
তি যুভেনান্নং লোকঃ । ইতি দুর্গা
দাসঃ ॥

নিশু স্ত্রী চানক্যনুলকং । ইতি রাজ
নিঘণ্টঃ ॥ নিশিতং । যথা । কেচি
দাহঃ কুচিদ্রেশে যাবত্তু দিন নাডি
কাঃ । তাবদেবত্বনধ্যায়ো ন তন্নিশে
দিনান্তরে ॥ ইতি তিথ্যাঙ্কিত্ত্বং ॥

নিশুঃ পুং গজজাতিবিশেষঃ । যথা ।
ভদ্রো নন্দো মৃগো নিশু শ্চতস্রো
গজজাতযঃ । ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥
শ্রেষ্ঠঃ । যথা । গৌরবিতা স্তার্য নি
শাঃ । ইতি ভূরিপুযোগঃ ॥ সংযুক্ত
ত্রি । যথা । করযুঃ কবরো নিশুঃ
সংপ্তঃ খচিতঃ সনাঃ । ইতি হে
মচন্দ্রঃ ॥ উগাদি সপ্তমণাস্তর্গত
সপ্তমণাঃ । সুতু কৃত্তকা বশাখা
ভ্যাং ভবতি । ইতি জ্যোতিষতত্ত্বং ॥
নিশুক স্ত্রী দেবোদ্যানং । ইতি জটা
ধরঃ ॥ ঔষরলবণং । ইতি রাজ
নিঘণ্টঃ ॥

নিশুকাবনং স্ত্রী ইন্দ্রসেয়াদ্যানং । যথা
। নন্দনং কন্দসারং স্যাম্নিশুকাবন
নিত্যপি । ইতি ত্রিকাণ্ডশেষঃ ॥

নিশ্চেয়া

নিষ্ট

নিশ্চুঃ পুং খেসরঃ। ইতি রাজ-
নিষট্ঃ ॥

নিশ্চুঃ স্ত্রী সংযোজনং। একত্রীকরণং
। নিশ্চুখাতো ভাবে হনট্ পুত্ৰ্যেযন
নিষট্ঃ ॥

নিশ্চুপুয়া স্ত্রী মেথিকা। ইতি রাজ-
নিষট্ঃ ॥

নিশ্চুবর্ণ স্ত্রী কৃষ্ণাঙ্ক। ইতি রাজ-
নিষট্ঃ ॥ নানাবর্ণগুক্তে ত্রি ॥

নিশ্চুবর্ণকমা স্ত্রী বাভাকী। ইতি
রাজনিষট্ঃ ॥

নিশ্চুশব্দঃ পুং খেসরঃ। ইতি রাজ-
নিষট্ঃ ॥

নিশ্চিত্ৰ ত্রি গৌরবিত্ৰ। ইতি জটা-
ধরঃ ॥ নিলিতঞ্চ ॥

নিশ্চিতা স্ত্রী মন্দাদিসপ্তধাসংক্রা-
ন্ত্যস্তগত সংক্রান্তি বিশেষঃ। যথা ।
মন্দা প্ৰবেষু বিজ্ঞেয়া মন্দো মন্দা-
কিনী তথা । ক্ষিপ্রে ধ্যা স্ত্রীং বিজা-
নীবাঙ্গুে ঘোরা পুন্দীর্ভিতা ॥ চরৈ
র্গহোদরী জ্ঞেয়া কুরৈ খা কৈস্তরা-
ক্ষনী । নিশ্চিতা চৈব বিজ্ঞেয়া ॥
নিশ্চিতকৈস্ত সংক্রমে ॥ ইতি ত্রি-
খ্যা দিতক্ ॥

নিশ্চেয়া স্ত্রী মধুরিকা। মৌরি ইতি
ভাষা । ইত্যমরঃ ॥ নিশ্চেয়া স্ত্র-
মা পেয়া ত্ৰ্যাহা কন্যবক্ণা। ইতি

শব্দচন্দ্রিকা চ ॥ শতপুয়া । সুল-
ফা ইতি ভাষা । তৎপর্যায়ঃ ।
তাল্পর্ণী ২ ভাদপর্ণী ৩ নিষিঃ
৪ শালেয়া ৫ শীতশিবা ৬ শালী-
না ৭ বনজা ৮ অবার্পণী ৯ মধু-
রিকা ১০ ছত্রা ১১ সংহিতপুষ্টি-
কা ১২ সুপুয়া ১৩ সরনা ১৪ বল্লী
১৫ । অস্যা গুণাঃ । মধুরত্বং । মি-
থ্বত্বং । কটুত্বং । পরন কচ হরত্বং ।
বাত পিত্তোখদোষ প্লীহু ক্ত্ত
বিনাশিত্বঞ্চ । ইতি রাজনিষট্ঃ ॥

নিষ উ সেচনে। ইতি কবিকল্পদ্রুমঃ ॥
উ নেষিত্বা নিষ্টা ॥ ইতি দুর্গাদাসঃ ॥
নিষ শ স্পর্ধে। ইতি কবিকল্পদ্রুমঃ ॥
স্পর্ধঃ পরাভিভবেচ্ছা । ইতি বো-
পদেবঃ । শ নিষতি বলী বলবন্তং ।
ইতি দুর্গাদাসঃ ॥

নিষ স্ত্রী ছলং। ইতি নেদিনী ॥
নিষঃ পুং স্পর্ধনং । ইতি নেদিনী ॥
নিষিঃ স্ত্রী জটানাঙ্গী। ইতি শব্দ-
রত্নাবলী ॥ মধুরিকা । ইতি শব্দ-
চন্দ্রিকা ॥ শতপুয়া । ইত্যমর-
টীকাষাং তরতঃ ॥

নিষিকা স্ত্রী জটানাঙ্গী। ইতি শব্দ-
রত্নাবলী ॥

নিষ্ট ত্রি সিক্তং ॥ স্পর্ধিতং । ইতি
নিষখাতোঃ ক্ত পুত্ৰ্যেযন নিষট্ঃ ॥

मिहिरं

मीट्टे

मिष्टः पुं मधुररसः । यथा । मिष्टः
 षट्श मधुर मन्त्रे २५० पच्यते रसः
 । कटुतिक्त कषायिणां पाकः स्यात्
 प्रायशः कटुः । इति भावपुकाशः ॥
 नूतन सर्षपशाकं नवोदनं पिष्टि-
 लानि च दधीनि । अल्पव्ययेन सुन्दरि-
 ग्राम्यजनो मिष्टमन्त्राति ॥ इति छ-
 न्दोमञ्जरी च ॥

मिष्टान् स्त्री मधुरद्वयं । इति इला-
 ह्वयः ॥ अपि च । मिष्टान्न पान दाता-
 थ स तत्र शुद्धवाहितः । देवपूजा-
 परो नित्यं नपेतो जायते नृतः
 ॥ इत्युत्तराणं ॥

मिनिः स्त्री मधुरिका ॥ झटानांसी ।
 निनी षतपुत्रा । इत्यमरभरतौ ॥
 उशीरी । इति राजनिर्घण्टः ॥ अज-
 मोदा । इति मेदिनी ॥

मिसु त क वृत्यां । इति कविकल्प-
 क्रमः ॥ तालत्र्य मध्ये २५० । दन्त्य
 नव्य इति वर्णदेशनायां । युतिः
 संशोभनं । मिसुवति मिसुपवति
 घृतेनाम्लोक्तः । इति दुर्गादासः ॥

मिह ष्टुं सेचनो इति कविकल्पक्रम-
 ॥ ७ अमिह २ । इति दुर्गादासः ॥
 मिहिका स्त्री नीहारः । इति शब्द-
 रत्नावली ॥

मिहिरः पुं सुगन्धः ॥ अर्कवृक्षः । इत्य-

मरः ॥ वृक्षः । इति मेदिनी शब्द-
 रत्नावली ॥ १० मेघः । इति हेम-
 चन्द्रः ॥ वायुः ॥ चन्द्रः । इति नानार्थ
 रत्नानां ॥ विक्रमादित्यभूपस्य
 नवरत्नाभुगत रत्नविशेषः । यथा ।
 धनुस्तुरि ऋषिगणकामरसिंह शरू
 वेतालतट्टे घटकर्पूर कालिदासाः
 । थ्यातो वराह मिहिरौ नृपतेः
 सभायां रत्नानि वै वरकृति नव-
 विक्रमस्य ॥ इति नवरत्नं ॥

मिहिराणः पुं शिवः । इति त्रिकाण्ड-
 शेषः ॥

मी उ व वधे । इति कविकल्पक्रमः ॥
 उ व मीमते । इति दुर्गादासः ॥

मी ष ञ ग वधे । इति कविकल्पक्रमः
 ॥ ष मीनः । ग ञ मीनाति मीनीते
 । इति दुर्गादासः ॥

मी कि गत्यां ॥ मत्यां । इति कवि-
 कल्पक्रमः ॥ कि नावयति मयति ।
 इति दुर्गादासः ॥

मीट् त्रि नूत्रितं । इत्यमरः ॥ द्वे
 कृतनूत्रोत्सर्गे । मिहो मिचि नूत्र
 तक् पुसुवे आत्यां धात्वर्थेनो-
 गसंग्रहादकश्चात् कर्त्तरि क्तः ।
 इति भरतः ॥

मीट्टेनः पुं शिवः । यथा । तदा सर्वा-
 णि भूतानि प्रुत्वा मीट्टेमोदितं ।

मीन

परितृष्टात्प्रतिष्ठतसाधुसाधित्य-
था वृषन् ॥ इति श्रीमद्भागवते ४
स्कन्धे ७ अध्यायः ॥ मीनदृष्टनः शिव
स्तुनोक्तः । इति श्रीधरस्वामी ॥

ान् पूं शिवः । यथा । ततो-
मीनां स नामञ्ज्य सुनासीराः सह-
सिभिः । भूय सुदेव वजनं मनीटु-
धसो ययुः ॥ इति श्रीमद्भागवते
४ स्कन्धे ७ अध्यायः ॥ मीनां सः शि-
वः मीनृषा वेधसा च वर्तमानाः ।
इति श्रीधरस्वामी ॥

मीनः पूं मंस्यः । इत्यमरः ॥ मे-
वादिद्वादशराश्यास्तुगतास्तिमराशिः
। तत्पर्यायः । अस्त्यत् २ । स च
पूर्वतादुपदाशेषपादोत्तरतादु-
पदा रेवती समुदायेन भवति ।
अस्याधिष्ठातृदेवतास्त्रीमंस्यध्व-
। स च कीटसंज्ञः । जलजः । मोन्यः
। अङ्गना । युग्मः । समः । द्यात्प्रकः ।
भक्ष्यः । उन्नरदिउनाथः । शुक्रक्षे-
त्रः । दिनात्प्रकश्च । इति ज्योति-
स्तुम् ॥ अपिच । शीर्षपृष्ठोदयः ।
चरणग्रहितः । कफपुङ्क्तिः । जल-
चारी । निःशयः । पिङ्गलवर्णः । नि-
ष्कः । अत्युन्नतः । बह्वन्तानः ॥
बुधवर्णः । श्लथः । तत्र जातः
आतक्रोधनः । शीघ्रगतिः । अशुचि

मीन

। कर्मभागी । पुत्रविवाहः ७-
वति । इति बृहज्जातकादयः ॥ अ-
पिच । मीनलग्ने समुत्पन्नो रत्नका-
क्षमपरितः । अन्नरोमानहापुच्छे ।
दीर्घकाल परीक्षकः ॥ इति को-
ष्ठीपुदीपः ॥ रात्रौ तल्लग्न नि-
पणं यथा । सर्पाकारं भारा चतुष्ट-
यात्प्रक पूर्वाषाढा नक्षत्रे मस्तको-
परि दृष्टे मति मीनलग्नस्य १ । ४२
उन्नपक्षात् पलाधिके क दोगे
भवति । पुकारान्तरे । सर्पाकृति
ताराचतुष्टयात्प्रकौत्तराषाढा नक्ष-
त्रे मस्तकोपरि उदिते मति मीन
लग्नस्य २ । ७७ षट्त्रिंशत्पलाधिक
दशुद्धयं भवति । यथा । सर्पमूर्तिनि
शिरोगते चतुस्तारके करिकरो-
क वारिभे । अस्त्यत्तादमृत वाणि
निर्गताः खेचरान्तर शशाङ्क लि-
पिकाः ॥ दं १ । ४२ ॥ शीर्षताज्जिभ
चतुष्टयाङ्किते विश्वे तर्कणि स-
र्पाकृतौ । त्रु तिरस्कृत मनोज-
कामुके यास्ति काल तिथि लिपि-
का वसात् ॥ दं २ । ७७ ॥ इति
कानिदासकृत रात्रिलग्न निकपणः
॥ ७ ॥ भगवद्दशावतारास्तुगता
पुथनावतारः । यथा । शोते स
चित्तं शयने मन् मीन कृम्य कोलो

मीनने

मीनांस

इतवमहुरि वामन जानदग्यः । यो
 इतवमहुरि वामन जानदग्यः । यो
 सताक्ष भवितापुह्रियते शरीन्
 ॥ इति मूकबाधव्याकरणं ॥ अस्य
 विवरणं नस्य शब्दे दुष्टव्यं ॥ ॥
 विशेषेण सुत्र कथ्यते । प्रकृति विष्णु
 कृपा च प्रकृपश्च महेश्वरः । एव
 प्रकृति भेदेन भेदास्तु प्रकृते द
 श ॥ कृष्णकृपा कालिका स्यादाम
 कृपा च तारिणी । वगना कर्ममूर्तिः
 स्यान्मीनो ध्रुवावती भवेत् ॥ छि
 म्नस्तु न्निःहः स्याद्वराहश्चवैभ
 रवी । सुन्दरी जानदग्यः स्याद्धान
 नो भवनेश्वरी ॥ कगला वौद्धक
 पान्यात् नातही कलिकृपिणी ।
 स्वयं भगवती काली कृष्णस्तु भग
 वान् स्वयं ॥ स्वयं भगवान् कृष्णः
 कालीकृपो भवेद्भुजे । दुर्गा स्यात्
 कलिकृपिणीति पाठास्तु ॥ इति
 नूणनालातत्रं ॥

मीनकेतनः पुं कन्दर्पः । इत्यमरः ॥
 मीनगोषिका स्त्री जलाशयः । यथा ।
 पल्लव दीर्घिकवापी यष्टिकामीन
 गोषिका । इति त्रिकाणशेषः ॥
 मीनघाती पुं बकः । इति राज
 निर्घण्टः ॥ नस्यघातके त्रि ॥
 मीननेत्रा स्त्री गणदूर्वा । इति राज

निर्घण्टः ॥

मीनरः पुं हारकः । हाङ्ग इति
 भाषा । इति त्रिकाणशेषः ॥
 मीनरङ्गः पुं नस्यशनपङ्गी । नाच
 राङ्गा इति भाषा । इति त्रिकाण
 शेषः ॥ कृत्विपुस्तके नस्यरङ्ग
 इत्यपि पाठः ॥

मीना स्त्री उषाकन्या । सातूकस्यप
 भार्या । यथा । उषावास्तु पुवङ्ग्या
 मि सर्गं पक्ष सुता सुतः । मीनाने
 ना तथा वृत्ता अनुवृत्ता त्रैव च ॥
 परिवृत्ता च विज्ञेया तामाक्ष शू
 त पुजाः । इति बह्विपुराणं ॥

मीनाङ्गी स्त्री शर्करा । इति राज
 निर्घण्टः ॥

मीनामीणः पुं ददूरानुः ॥ थञ्जनः ।
 इति नेदिनी ॥

मीनालयः पुं समुद्रः । इति धन
 ञ्जयः ॥

मीनाङ्गी स्त्री नस्यङ्गी ॥ गणदूर्वा ।
 इति राजनिर्घण्टः ॥ अवेरकन्या ।
 इति पूराणं ॥

मीन थ शब्दे ॥ गतो । इति कवि
 कलङ्कनः ॥ थ अनिमीनत् । इति
 दुर्गादासः ॥

मीनांसकः पुं मीनांशाशाङ्गवेत्ता
 । तत्पर्यायः । सिद्धाङ्गी २ । इति

नीमांसा

जटाधरः ॥ पूर्वमीनांसा सूत्रकर्ता
 जैमिनिः । वृत्तिकर्ता जनारभट्टः
 । भाव्यकर्ता शबरश्चामी । पुत्राक-
 रः जनारभट्टस्य छात्रः । स एव
 शुकत्वेन भण्यते । तन्मतं शुकन-
 तं । तद्विषयाः पुत्राकराः । अत-
 एव आर्षभट्टाचार्येण पुत्राकरै-
 र्रभिहितं मित्युक्तं ॥ उक्तरं नीमां-
 सासूत्रकर्ता वेदव्यासः । तस्य भा-
 व्यकर्ता शंकराचार्यः । स च अद्वै-
 तवादी । रामानुजः द्वैतवादी ।
 नाथः विशिष्टाद्वैतवादी च ॥

नीमांसा श्री षड्दर्शनास्तुतदर्शन
 शास्त्रविशेषः । तत्र पर्यायः । वि-
 चारणा २ । इति हेमचन्द्रः ॥ अस्य
 अध्याया विंशतिः । तत्र पूर्वमी-
 नांसा द्वादशाध्यायात्त्रिका जैमि-
 नि पुगीता यज्ज्ञादिकर्मकाण्डं निक-
 पिका । अस्य अस्तुगतानि लोक
 व्यवहार निवर्णार्थः मनु याज्ञवल्क्या-
 दिभिर्बहूनि धर्मशास्त्राणि कृतानि ॥
 तत्रोक्तरं नीमांसा चतुरध्यायात्त्रि-
 का वेदव्यासपुगीता बुद्धनिकपिका
 । अस्य नाम वेदास्तः । अपराध्या-
 यचतुष्टयं शंकरं पुगीतं उपास-
 नाकाण्डं षड्दर्शनवहितुतं ॥ ३ ॥
 पुत्रागादयः पुत्रागा द्वादश प-

नीमांसा

दार्थाः क्रमात् द्वादशानां अध्याया-
 नां विषयाः । प्रथमे अध्याये विध्यर्थ-
 वादादिक्रमं धर्मे पुत्राणं निकपि-
 तं । १ । द्वितीये यागदानादिकर्म-
 त्तेदः । २ । तृतीये पुत्रागादीनां
 दर्शपूर्णमासार्थकत्वेन तद्व्यवह-
 रं । ३ । चतुर्थे गोदोहनस्य पुरुषार्थं पु-
 रुषार्थं अनुष्ठानं नतु क्रतुर्थं पुत्रागा-
 त्तेव नादयः । ४ । पञ्चमे क्रमं निव-
 र्ति विधेयत्वादयः । ५ । षष्ठे कर्तृव-
 धिकारो नास्मादे रित्यादयः । ६ । स-
 थमे समानं नितरहेनेनेत्यादि पु-
 त्र्यङ्ग वचनेनाग्निहोत्रादिनाम्नानु-
 त वचनेन च सामान्यतो हतिदेशः
 । ७ । अष्टमे सौर्यं चक्रं निर्वापेदि-
 त्यत्र निर्वापं सुद्धितेन देवता नि-
 देशः एकदैव तत्र नोषधं दुव्यक्तं
 नित्यादिना लिङ्गनाथेयं पुरोडा-
 शेतिकर्तव्यता नान्यस्येत्येव नादि-
 विशेषातिदेशः । ८ । नवमे पुक्-
 तावग्नये यष्टं निर्वापामीति पठिते
 मन्त्रे विकृतौ सौर्यं चरावग्निपद-
 परित्यागेन सूर्यपदं पुक्तेपेण सू-
 र्याययष्टं निर्वापामीत्येव नादिक-
 हः । ९ । दशमे कक्षलेषु चोदकं पु-
 त्रस्यवघातस्य वितुषीकरणसंज्ञावे-
 न लोप इत्येव नादि र्वाधः । १० ।

नीवर .

मूकन्द

एकदशे बह्वनामापेवाहीनां पु
 धर्गानां सकृदनुष्ठितेन पुवाजा-
 द्येनोपकार- इत्यादि तत्र
 १२। द्वादशे प्रधानस्य पशो क
 पकारावानुष्ठितेन पुवाजाद्येन
 पञ्च पुरोडाशे २प्यपकार इ-
 त्यादि पुसङ्गः। १२। इत्यधिकरण
 नाना ॥

पु० समुद्रः। इत्यादिकोषः
 ॥ परं तैकदेशः ॥ सीना ॥ पा-
 नीयं। इति संक्षिप्तसारोणादि-
 वृत्तिः ॥

नील ऋ निनेषे। इति कविकल्पद्रुमः
 ॥ ऋ अनिनीलं अनीमिलं ।
 नीलति चक्षुः पञ्चति रावृतं स्या-
 दित्यथः। इति दुर्गादासः ॥

नीलं क्ली वनं। इति केचि ॥
 नीलनं क्ली पञ्चतिरावरणं। नील
 धातोर्भावे णट् प्रत्ययेन निम्नम्
 नीलितं त्रि अप्रफुल्लं। तत्पर्या-
 यः। संकृतिं २ निदुणं ३ मुद्दितं
 ४। इति हेमचन्द्रः ॥

नीव पीवे। इति कविकल्पद्रुमः ॥
 नीवति । पीवः श्लीभावः। इति
 दुर्गादासः ॥

नीवः त्रि हिंसुः। इत्यादिकोषः
 सैनानी ॥ पूज्यः। इति संक्षिप्त

सारोणादिवृत्तिः ॥
 नीवा पु० बावुः। इति सिद्धांतको-
 मद्यानुणादिवृत्तिः ॥
 नीवा स्त्री उदरकृमिः। इत्यादि-
 कोषः ॥ शीकरः ॥ सारः। इति
 संक्षिप्तसारोणादिवृत्तिः ॥
 मूः पु० बह्वनं। इत्यादिकोषः ॥
 नहेशः। इति ह्रुचन्द्रः ॥

मूकन्दकः पु० पलाङ्गः। केचित्
 मूकन्दकस्थाने मूकन्दक इति पठि-
 त्वा जवनानां मूदं ह्यं प्राण्येण क-
 न्दति आस्त्रयति कदि आस्थाने
 रोदनेच गकः पृषोदत्तादिद्वा
 दलक मूकन्दक इति व्याचक्षते ।
 इत्यनर टीकायां भरतः ॥

मूङ्गः पु० मूक्तिः। यथा। मूङ्ग मूक्तौ
 महेशे मूः ऋः पृथिव्यामशोभने
 । इति दुर्गादासधृत ह्रुचन्द्रः ॥

मूङ्गटं क्ली चनामथ्यातशिरो। त्रुषणं ।
 तत्पर्यायः १ किरीटं २। इत्य-
 नरः ॥ मोलिः ३ कोटीरं ४ उद्गी-
 षं ५। इति हेमचन्द्रः ॥

मूङ्गी स्त्री अङ्गुलिमोर्दनं। इति
 शब्दरत्नावली ॥

मूङ्गलः पु० विष्णुः। तस्य व्युत्पत्ति
 यथा । मूङ्ग नव्यय नावृक्ष निर्वाण
 मोक्ष वाचकं। तद्ददाति चक्षो दे-

मूङ्गम्

मूङ्क

वो मूङ्गन्द स्येन कीर्तितः ॥ मूङ्गं
 भक्तिरसपुमवचनं वेद सम्यत् ।
 य सुददाति विपुतेऽमुङ्गन्दस्येन
 कीर्तितः ॥ इति बुक्कवैवर्ते श्रीकृष्ण
 ज्ञानथण्डे ११० अध्यायः ॥ निधि-
 विशेषः ॥ रत्नभेदः ॥ अन्दुकः ।
 इति मेदिनी ॥ पारदः । इति
 हेमचन्द्रः ॥

मूङ्गन्दकः पुं पलाण्डः । केचिच्च न-
 कन्दकज्ञाने मूङ्गन्दक इति पठिद्वा
 जवन्नां मूङ्गं कन्दतीति प्रथोद-
 रादिद्वात् दलुककन्दैरत उच्येति
 व्याचक्रेते । इत्यनरटीकायां भ-
 रतः ॥ षष्ठि ह्रीहिः । यथा । षष्ठिकः
 शतपुत्रश्च पुनोदक मूङ्गन्दको ।
 महाषष्टिक इत्याद्याः षष्टिकाः स-
 नुदाज्ञताः ॥ इति भाष्यप्रकाशः ॥
 मूङ्गन्दः पुं अन्दकः । इत्यनर टी-
 कायां मथुरानाथः ॥

मूङ्गम् व्यं निर्वाणं ॥ भक्तिरसः ॥
 पुम । यथा । मूङ्गं नव्यथ मासुष्य
 निर्वाणनोक्त वाचकं । तददाति च
 यो देवो मूङ्गन्दस्येन कीर्तितः ॥
 मूङ्गं भक्तिरसपुमवचनं वेद
 सम्यत् । य सुददाति विपुतेऽमुङ्ग-
 न्दस्येन कीर्तितः । इति बुक्क-
 वैवर्ते श्रीकृष्णज्ञानथण्डे ११० अ

ध्यायः ॥

मूङ्गरः पुं दर्पणः ॥ वज्रलङ्घनः ॥
 अलालदण्डः । इति मेदिनी ॥ मं-
 लिकापुत्रबुक्कः । इति विश्वः ॥ अ-
 लङ्कः । इति शब्दरत्नावली ॥ को-
 रकः । इति हेमचन्द्रः ॥

मूङ्गलः पुं स्त्री ईषद्विकमितकलि-
 का । तत्पर्यायः । अङ्गलः २ ।
 इत्यनरः ॥ मङ्गलः ३ । पौटिको-
 रकः ४ । इति शब्दरत्नावली ॥ श-
 रीरं ॥ आत्रा । इति धरणिः ॥

मूङ्गष्टः पुं वनमूङ्गः । तत्पर्यायः ।
 मपष्टः २ । इति रत्नमाला ॥ अस्य
 ङगाः । शीतलङ्ग । ग्राहित्वा । कफ-
 पित्रुं ह्वर नाशिरुक् । इति राज-
 वल्लभः ॥

मूङ्गष्टकः पुं वनमूङ्गः । मूङ्गानी इति
 भाषा । तत्पर्यायः । मयष्टकः २ ।
 इत्यनरः ॥ मूङ्गष्टः ३ मयष्टः ४ ।
 इति श्रीधरः ॥ मपष्टकः ५ । इत्य-
 नेय । इति भरतः ॥ मूङ्गष्टकः ७ ।
 मङ्गष्टकः ९ । मयूष्टकः ८ । इति
 टीकाश्रमं ॥

मूङ्गलकः पुं दन्तिबुक्कः । इत्यनर-
 टीकायां नानाश्रमः ॥

मूङ्कः त्रि पाण्डुनोक्तः ॥ मोचित्वा ।
 इति मेदिनी ॥ नन्दितः । इति

मूला

शब्दरत्नावली ॥

मूला स्त्री क्लृपणीयास्त्रं । इति
केचि ॥

मूला क्लृपणीयाः पू अचिरतयुक्तवृक्सर्पः
। तत्पर्यायः । निमूलाः २ । इत्य-
नरः ॥ उक्त्वितकक्षुके त्रि ॥

मूलाचक्षुः पू सिःहः । इति शब्द-
माला ॥ नक्तनेत्रे त्रि ॥

मूला रसा स्त्री रासा । इति रत्नमाला ॥
त्यक्तसे त्रि ॥

मूला स्त्री रासा । इति रत्नमाला ॥
रत्नविशेषः । मोती इति हिन्दी भा-
षा । अस्य अधिष्ठात्री देवता चन्द्र-
। इति ज्योतिषः ॥ तत्पर्यायः ।
मौक्तिकः २ । इत्यनरः ॥ सौम्या ७
शौक्तिकेयः ४ तारः ५ तारा ७
भौतिकः १ भौतिकः ८ अस्तुः-
सारः ९ शीतलः १० नीरजः ११
नक्षत्रः १२ इन्दुरत्नः १३ लक्ष्मीः १४
मूर्त्तकलः १५ विन्दुकलः १६ मू-
क्तिका १७ शौक्तेयकः १८ शक्ति-
मणिः १९ शशिपुत्रः २० मृहः २१
हिमः २२ हिमबलः २३ सुधाशुभः
२४ सुधाशुभः २५ । लक्ष्मीस्थाने
लक्ष्मः शशिपुत्रस्थाने शशिपुत्रः
हिमबलस्थाने हिमवतः सुधाशुभ-
स्थाने सुधाशुभः इति च पाठः । इति

मूला

राजनिर्घण्टः ॥ शौक्तिकः २७ । इति
भावपुकाशः ॥ अस्य गुणाः । सा-
रकम् । शीतम् । कषायम् । स्नादुम्
। लेखनम् । चक्षुष्यम् ॥ तद्धारण-
गुणः । पापालक्ष्मी विनाशितम् । इति
राजवल्लभः ॥ वष्यम् । बलपुष्टिदम्
। इति भावपुकाशः ॥ ॥ अपिच ।
मौक्तिकम् मधुरं सुशीतलं दृष्टि-
रोगशमनं विषापहं । राजयज्ञ-
परिकोपनाशनं क्षीणवीर्यं बल-
पुष्टिबद्धनं ॥ ॥ अस्य लक्षणं
यथा । नक्षत्रात् शुद्धमत्युत्तमं मूला-
निम्बं शुभं निर्मलं निवृण्णम् । न्यस्तं
धत्ते गौरवं यत्तुलायां तन्निर्मोल्या-
मौक्तिकं मोक्षदायि ॥ ॥ अस्य
दोषलक्षणं यथा । यद्विहायं मौ-
क्तिकं व्यङ्कायं शुक्तिस्पर्शं रक्त-
ताप्यातिधत्ते । नत्स्यक्त्यक्तं क-
क्तं मूला ननु नैतद्वार्यं धीमता
दोषदायि ॥ ॥ अष्टवा मौक्ति-
कं यथा । मातङ्गारगं मीनपोत्रि-
शिरसं सुकसारं शङ्खाधुत्तं शुक्ली-
नामदराष्ट्रं मौक्तिकमणिः स्पष्टं भ-
वत्यष्टधा ॥ ॥ मौक्तिकविशेषो
यथा । छाया पाटल नील पीत
धवला सुत्रापि सामान्यतः सप्तानां
बहूनां नलक्वि रिति चेहोक्त्येयकं

মুক্তা

মুক্তা

তত্ত্বং ॥ ॥ নৌক্তিক পরীক্ষা যথা ।
 । লবণ ক্ষার ক্ষোদিনি পাত্রে ২ জ
 গোমুত্র পরিতে ক্ষিপ্তং । মর্দিত
 নপি শালীতবৈ র্যদবিকৃতং তমৌ-
 ক্তিকং জাত্যং ॥ ইতি রাজনিষণ্টঃ
 ॥ ॥ তদুৎপত্তি স্থানানি যথা ।
 শব্দো পজশ্চ ক্রোডশ্চ ফণী নৎস্য-
 শ্চ দর্দুরঃ । বেণু রেতে সমাখ্যাতা
 স্তজৈচ্ছ নৌক্তিক যোনয়ঃ ॥ ইতি
 ভাবপুকারাঃ ॥ ॥ অথ পুকারা-
 স্তর মুক্তা পরীক্ষা । দ্বিপেন্দু ভীমুত
 বরাহ শব্দ মৎস্যাহি শুক্ত্যুদ্ভব বে-
 গুজানি । মুক্তা ফলানি পুথিতানি
 লোকে তেষাস্তু শুক্ত্যুদ্ভব মেব ভূরি
 ॥ বেধ্যস্তু শুক্ত্যুদ্ভব মেব তেষাং শে-
 ষাণ্যবেধ্যানি বদন্তিতজ্জাঃ । নতঙ্ক-
 জাযেতু বিশুদ্ধ বংশ্যাস্তে নৌক্তিকা-
 নাং পুতবাঃ পুদিষ্টাঃ ॥ উৎপদ্যতে
 নৌক্তিকমেষ বৃত্ত মাপীতবর্ণং পুত-
 যা বিহীনং । বক্ষ্যে গজপরীক্ষায়াং
 গজজাতি স্ততুর্বিধা ॥ নৌক্তিকং
 তেষু জাতং হি চতুর্বিধ মুদীর্যতে ।
 ব্রাহ্মণং পীত শব্দস্তু ক্ষত্রিয়ং পীত
 রক্তকং ॥ পীত শ্যানস্তু বৈশ্যং স্যাৎ
 শূদ্রং স্যাৎ পীত নীলকং । কাম্যো
 জহনু সস্তু তং ধাত্রীফল মিভং শুক
 ॥ অতিপিপ্পুর সহায়ং নৌক্তিকং ম

ন্দনীবিত্তি । ধারাধরেষু জাবেত নৌ-
 ক্তিকং জলবিন্দুতিঃ ॥ দুর্লভং বস্ম-
 নস্যগাং দেবৈ স্তৎ হি যতে হম্বরাদে-
 । জরুটাপ্ত সনং বৃত্তং নৌক্তিকং নি-
 বিডং শুক ॥ ষনজং ভানু সঙ্কাশং
 দেবায়াগ্য নমানুষং ॥ ॥ তথা হি
 গাকডে । নাভ্যেতি ংঘ পুতবং
 ধরিত্রীং বিষদগতং তদ্বিবুধা হরস্তি ।
 অর্চিঃ পুতানাবৃত দিগ্বিভাগ নাদি-
 ত্যবদ্যুঃখ বিভাব্য বিষ্মং ॥ তেজ
 স্তিরকৃত্য হতাশনেন্দু নক্ষত্র তারা
 গ্রহ সন্তুবক্ষ । দিবা যথা দীপ্তিকর
 স্তুথৈব তনোবগাটা স্বপি তদ্বিশাসু
 ॥ বিচিত্র রত্ন দ্যুতি চাকতোয চতুঃ
 সমুদ্রা ভবনাভিরামা । মূল্যং নবা-
 স্যাদিতি নিশ্চয়ো মে কৎস্না মহী
 তস্য সুবর্ণ পূর্ণা ॥ হীনোপি বস্ত-
 ল্লভতে কথঞ্চিৎ বিপাক যোগাম-
 হতঃ শূভস্য । সপত্নহীনঃ পৃথিবীং
 সমগ্নাং ভূনক্তি তত্ত্বিষ্ঠতি যাবদেব ॥
 ন কেবলং তহুভ কৃম্পস্যভাগৈঃ পু-
 জানা নপি জন্ম তস্য । তদ্যোজনা-
 নাং পরি তঃ স্ততস্য সর্দাননর্থান্ বি-
 নুখী করোতি ॥ জল জ্যোতি মর্ক-
 জ্জানাং শ্বেধানাং ত্রিবিধং ভবেৎ ।
 জলাধিকে হবিষ্কং বহুং কোমলং
 পুকা কান্তিনৎ ॥ জ্যোতিষং কান্তি-

নক্সা

নক্সা

নদ্বত্ৱং দর্শিত্বীকং রবিপুত্ৱং। কান্তি-
 নং কোমলং বৃত্তং নাকতং বিমলং
 লঘু ॥ বরাহ দষ্টা পুত্ৱং বরিষ্ঠং
 তস্যৈব দষ্টাঙ্কুর তল্য বর্ণং। কুচিৎ
 কথঞ্চিৎ স ভবঃ পুদেশে পুজায়তে
 শূকর বদ্রিষ্ঠঃ ॥ বুদ্ধাদি জাতি ভে-
 দেন বরাহোপি চতুর্বিধঃ। তেষু জা-
 তা ভবেন্নুক্তা সমাসেন চতুর্বিধা ॥
 বুদ্ধাঙ্গঃ শঙ্কবর্ণস্ত শূদ্রমন্ত্ৱস্য লক্ষ-
 তে। ক্ষত্রিয়ঃ শূকর ভূক্ত স্পর্শে করু-
 শ এব চ ॥ বৈশ্যঃ স্পর্শে শূকর পীতস্ত
 কোমলঃ কোল সমিভঃ। শূদ্রঃ স্যা-
 হুত্বীলস্ত করুশঃ শ্যাম এব চ ॥
 তথা চ। কোলজঃ কোল নদশঃ তদ-
 ষ্টা মদশ হুবি। অলভ্যঃ ননুজৈ র-
 ন্যং মৌক্তিকং পুণ্য বজ্জি তৈঃ ॥ ৯ ॥
 যে কয়বঃ শাক্ষ নুখাবনয় পীতস্য
 শঙ্কপুবরস্য গোত্রে। স্যামৌক্তি-
 কান্য মিহ তেষু জন্ম তল্লক্ষণং স-
 পুতি কীর্তনামঃ ॥ স্বমোনি নব্য হুবি
 তুল্যবর্ণং শঙ্ক হুহৎ কোলফল পুনা-
 গং। তথা চ। বর্ষোপল সনং দীপ্ত্যা
 পাঞ্চজন্য অলোভবং। কপোতাণ্ড
 পুনাগং তদতিকান্তি মনোহরং ॥ ১০ ॥
 বিকশযো যথা। অশ্বিন্যাং দিক নক্ষত্রে
 যে জাতাঃ কয়বঃ শূভাঃ। মৌক্তি-
 কং তেষু জাতং হি সপ্তবিংশতি ভে-

দতাক্ ॥ শঙ্কশঙ্কঃ পীত বক্তা নীলা
 লোহিত পিঞ্জরাঃ। আকর্ষরাঃ পা-
 টলাশ্চ নববর্ণাঃ পুকার্তিতাঃ। মহ-
 মধ্য লঘুমানৈঃ সপ্তবিংশতিধা ভ-
 বেৎ। ক্রমত স্তেষু বিজ্ঞেয়ং নক্ষত্রেয়
 মনীষিভিঃ ॥ ১১ ॥ পাঠীন পৃষ্ঠস্য স-
 মানবর্ণং মীনাং সুবৃত্তং লঘুনাতি সু-
 ক্ষ্মং। উৎপাদ্যতে বারিচরাননেষু
 মীনাশ্চ তে মধ্যচরাঃ পদোধেঃ ॥
 তথা চ। গুপ্তাফলকান শৌল্যং মৌ-
 ক্তিকং তিমিজং লঘু। পাটলা পন্ন-
 সঙ্কশ মল্লকাপ্তি সুবর্ত্তলং ॥ বাত
 পিত্ত কফ দন্দ সন্নিপাত পুভেদতঃ
 । সপ্ত পুকৃতযো মীনে সপ্তধা তেন
 মৌক্তিকং ॥ লঘিষ্ঠ মকণং বাতাৎ
 আপীতং মূদু পিত্ততঃ। শঙ্ক গুরু ক-
 ফোদুকাৎ বাত পিত্তান্দ লঘুঃ ॥
 বাত শ্লেষ্ম ভবং ভুলং পিত্ত শ্লেষ্মজ
 নহকং। সর্বলিঙ্গ পুযোগেন সান্নি-
 পাতিক মুচ্যতে ॥ একজাঃ শূভদা
 পোক্তাস্থথা বৈ সান্নিপাতিকাঃ ॥ ১২ ॥
 ভৌজঙ্গমং নীল বিশুদ্ধ বর্ণং সর্ব ভ-
 বেৎ পুজুল বর্ণ শোভং। নিতান্ত
 ধৌত পুতিকল্পমান নিস্ত্রিংশ ধারা
 সনবর্ণ শোভং ॥ ভুজঙ্গমা স্তে বিষ-
 বেগ তৃপ্তাঃ শ্রীবাসুকে বংশভবাঃ প্-
 থিব্যাং। কুচিৎ কদাচিৎ খলু পুণ্য

মুক্তা

দেশে তিষ্ঠন্তিতে পশ্যতি তান্ননুব্যঃ
 ॥ ফণিজং বর্তনং রম্যং নীলছাযং
 মহাদ্যুতি । পুণ্যহীনা ন পশ্যন্তি
 বাসকেঃ জল সম্ভবং ॥ শ্ৰীগালকো-
 ল্মানল কোল গুঞ্জা ফল পুমাণাস্ত
 চত্বিধাস্তে । স্যুব্ধবাহুভব বৈশ্য
 শূদ্র সপেষ জাতাঃ পুবরাস্ত সবে ॥
 পাপ্যাপি রত্নানি ধনং শিষয়া রাজ
 শিষয়া মহতীং দুরাপাং । তেজো-
 বিতাঃ পুণ্যকৃতো ভবন্তি মুক্তাফল-
 স্যাস্য বিধারণেন ॥ জিজ্ঞাসযারত্ন-
 বিনিচয়ক্ৰেঃ শভে মুহুর্তে পরিতৈঃ
 পুযত্নাৎ । রক্ষা বিধানং সূহৃদ্বিধায
 হর্ম্যোপবিষ্টং ক্রিয়তে যদাতৎ ॥ তদা
 মহদুন্মত্তি তুর্য যোষে বর্ষনৈ বর্ষনৈ
 রাদ্রিয়তে হস্তরীক্ষং ॥ নতং ভুজ্ঞান
 তু জাতুধানা ন রাক্ষমা নাগিচ দুষ্ট
 শোকাঃ । হি সন্তি যস্যাহি শিরঃ স-
 নুবা মুক্তাফলং তিষ্ঠতি কোষমধ্যে
 ॥ * ॥ ভেকাদিষপি জাগন্তে মণযো
 যে কৃচিৎ কৃচিৎ । ভৌজঙ্গন মণেস্ত
 ল্যাস্তে বিজ্জেষা বধোভমৈঃ ॥ নক্ষত্র
 মালেব দিবো বিশীর্ণা দস্তাবলী তস্য
 মহাসুরস্য । বিচিত্র রূপেষ বিচিত্র-
 বণা পযঃসুপত্যঃ পযসা পপাত
 ॥ সঙ্গ চন্দ্রাশু কলাপ কাস্তে মণি
 পুবেকস্য মহাশুগস্য । তহু ক্তিমৎ

মুক্তা

সুস্থিতি মাপবীজ নাম্ন পুত্রাপ্যন্য
 ভবানি যানি ॥ বস্মিন্ পুদেশে হৃদ্বি
 ধৌ পপাত সূচাক্ষ মুক্তা মণি রত্নবী-
 জং । তস্মিন্ পয শোয ধরাবকীর্ণ
 শুক্তৌ স্থিতমৌক্তিকতা মবাপ ॥ * ॥
 সৈহলিক পারলৌকিক সৌরাষ্ট্রিক
 তামুপর্ণ পারসবাঃ । কোবের পাণ্ড্য
 বিরট মুক্তা ইত্যাকরাশচাষ্টৌ ॥ স্বা-
 ত্যাং স্থিতে রবৌ মেঘৈ য়ে মুক্তা জল
 বিন্দবঃ । শীর্গাঃ শুক্তিষু জাযন্তে তৈ-
 মুক্তা নির্মালশ্চিষঃ ॥ স্থলা নধ্যা স্তথা
 সূক্ষ্মা বিন্দমানানসারতঃ । সূক্ষ্ম
 মধুরছাযং মৌক্তিকং সিংহলোভবং
 ॥ পারলৌকিক সম্মুতং মৌক্তিকং
 নিবিডং গুরু । সৌরাষ্ট্রিক ভবং
 স্থলং বৃত্তং স্বহং মিতং ধনং ॥ তামু-
 পর্ণ ভবং তামু পীতং পারসবোভ-
 বং । ইবৎ শ্যামক কক্ষক কোবেরো-
 ভব মৌক্তিকং ॥ পাণ্ড্যদেশোভ-
 বং পাণ্ড্য মিতং কক্ষং বিরটজং ।
 কস্মিণ্যাখ্যা তু যা শুক্তি স্তৎ পুসু-
 তিঃ সুদলভা ॥ তত্র জাতং মিতং স্বহং
 জাতীফল সমং বরং । ছাযাবদ্বহলং
 রম্যং নিদোষং যদি লভ্যতে ॥ অন্-
 ল্যং তস্মিন্দিষ্টং রত্নলক্ষণকোবি-
 দৈঃ দিলভং নপযোগ্যে স্যাদলভা-
 গৈঃ ন লভ্যতে ॥ * ॥ অন্যস্তাহ ।

मूला .

सर्वस्य तस्यैकरजा विशेषात् रूप
 पुद्गले च यथैव विद्वान् । नहि व्यव-
 ह्वास्ति गुणागुणेषु सर्वत्र सर्वकृत-
 यो भवन्ति ॥ बुद्धादि जातिभेदेन
 मूलगोपि चतुर्विधाः । ताम् सर्वाम्
 जातं हि मौक्तिकं स्यात्तुर्विधं ॥
 बुद्धगन्तु सितः बहोशुकः शुक्लः पुता-
 न्वितः । आरक्तः क्रत्रियः शुल सुथा-
 कण विभावितः ॥ वैश्यास्तु पीतवर्णो
 पि सिक्कः श्वेतः पुभावितः । शुद्धः
 शुक्ल वपः सुद्ध सुथा शुलो हसितदु-
 त्तः ॥ ३ ॥ वर्षोपलानां समवर्ण शो-
 तं तुक्सार मध्य पुतव पुदिष्टं ।
 ते वेणवो दिव्यजनोपभोग्ये स्था-
 ने पुरोहस्ति न सर्वजन्ये ॥ वंशज-
 शशिसक्काशं कक्कोली फन मादुकं
 । प्राप्यते बह्विधः पुण्ये सुदुक्त्यं
 वेद मन्त्रतः ॥ पक्ष भूत समुद्रका
 द्वंशे पक्षविधे भवेत् । मूला पक्ष
 विधा त्रिसां यथा लक्षण मूच्यते ॥
 पार्थिवी शुक्लवत् सा च तैजसी तेज-
 सा लघुः । वायवी च मृदुः शुला गगणी
 कोमला लघुः ॥ आप्याः सिक्का भूश-
 शुक्लाः पृथ्वीताः पुवरा मताः । आ-
 दां धारण मात्रेण व्यापि कोपि न
 ायते ॥ ४ ॥ एवमन्यत्रापि गजा-
 हि कोल मत्स्यानां शीघ्रे मूलाफ

मूला

लोडवः । तुक्सार शुक्ति शद्धानां
 गर्भे मूलाफलोडवः ॥ धाराधरषु
 जायेत मौक्तिकं जलविन्दुभिः ।
 जीमूते शुचिकपक्ष गजे पाटल भा-
 वरं ॥ मत्स्ये श्वेतं निस्तजः कर्णी-
 न्द्रे नीलभावरं । हरिहृतं तथा
 वंशे पीत श्वेतं शुक्रे । शङ्ख
 शुक्ल्युडवः श्वेतं मूलावत् मनुभ्रमं
 ॥ चतुर्था मौक्तिके छाया पीता च
 मधुरा सित्ता । नीलाः चैव समाख्याता
 रत्नतत्र परीक्षकैः ॥ पीता लक्ष्मी पु-
 दा छाया मधुरा बुद्धि वज्जिनी । शुक्ला
 य शक्करी छाया नीला सौभाग्य दा-
 यिनी ॥ सित्ता छाया भवेद्विपुः क्र-
 त्रिय शकारंश्चिमान् । पीतहाया भ-
 वेद्वैश्याः शुद्धः कृष्णकृति मृतः ॥ ५ ॥
 अथ गुणाः । सुतारक्ष सुवृत्तं सुहृक्ष
 निर्मलं तथा । घनं सिक्कं सहायं
 तथा सुत्तित मेव च ॥ अष्टौ गुणाः
 समाख्याता मौक्तिकानां मशेषतः ।
 तद्यथा । तारकाद्युति सक्काशं सु-
 तार मिति गद्यते ॥ सर्वतो बद्धुल
 यष्ट सुवृत्तं तन्निगद्यते । सुहृं दोष
 विनिश्चुक्तं निर्मलं मलवर्जितं ॥ शु-
 क्तं तुलने यस्य तद्वनं मौक्तिकं
 वरं । सैहैनेव विलिप्तं यत्तत् सिक्क
 मिति गद्यते ॥ छाया समन्वितं यष्ट

মুক্তা

সহায়ং তন্নিগদ্যতে । বৃগুরেখা বি-
 হীনং যত্তৎস্যাৎসু টিতং শতং ॥ ভ্রা-
 জিক্ কোনলং কান্তং মনোজ্ঞং সু-
 ভীবচ । সুবভীবচ সত্ত্বানি তন্মহারত্ন
 সঞ্জিতং ॥ শ্বেতকাচ সনাকারং শূ-
 ভ্রাশুশত যোজিতং । শশিরাজ পু-
 তিছায়ং মৌক্তিকং দেব ভূষণং ॥ ৯ ॥
 গাৰুড়ে । ত্বকসার নাগেন্দ্রু তিনি
 পুভূতং যচ্ছব্জং যচ্ছ বরাহজাতং ।
 প্ৰাযো বিযুক্তানি ভবন্তি তাসা শ-
 স্তানি নাকল্য তথা তথাপি ॥ পু-
 নাগবদ্রৌরব রশ্মিয়ুক্তং সিতং সুবৃত্তং
 সমসুন্দ্র রক্তং । অক্রেতুরপ্যাবহতি
 পুনোদং যমৌক্তিকং তদ্গুণবৎ পুদি-
 ষ্টং ॥ এবং সনস্তেন গুণোদয়েন য-
 মৌক্তিকং যোগনুপাগতং স্যাৎ ।
 ন তস্য ভর্তার মনর্থ জাত একোপি
 দোষঃ ননুপৈতি সদ্যঃ ॥ এবং সর্ব
 গুণোপেতং মৌক্তিকং যেন ধার্যতে
 । তস্যায় বর্জ্যতে লক্ষীঃ সর্বপাপ-
 পুণশ্যতি ॥ গুণবদ্বক যদেহে মৌক্তি-
 কৈকং হি তিষ্ঠতি । চক্ষুলাপি স্থিরা
 ভূত্বা কমলা তত্র তিষ্ঠতি ॥ ৯ ॥
 দোষো যথা । চত্বারঃস্য মর্হাদোষাঃ
 যশ্মধ্যাশ্চ পুকীৰ্তিতাঃ । এবং দশ
 সনাখ্যাতা স্তেষাং বক্ষ্যামি লক্ষণ-
 ॥ যত্রৈকদেশে সালগ্নঃ শুক্তিখণ্ডো

মুক্তা

বিভাব্যতে । শুক্তিলগ্নঃ সনাখ্যাতঃ
 স দোষঃ অষ্টকারকঃ ॥ নীনম্বেচন
 সন্ধাশো দৃশ্যতে মৌক্তিকে ত যঃ ।
 নৎস্যাৎক্ষঃ স তু দোষঃ স্যাৎ পুত্র
 নাশকরো ধুরং ॥ দীপ্তিহীনং গতছা-
 যং জঠরং তদ্বিদু বর্ধাঃ । তন্মিন্ স-
 ধারিতে মৃত্যু জায়তে নাত্র সশযঃ
 ॥ মৌক্তিকং বিক্রমছায় মতিরক্তং
 বিদু বর্ধাঃ । দারিদ্র জনকং যস্মাৎ
 তস্মাত্তৎ পরিবর্জযেৎ ॥ উপযু্য প-
 ত্নি তিষ্ঠন্তি বলযো যত্র মৌক্তিকে ।
 ত্রিবৃত্তং নাম তসেয়াক্তং সৌভাগ্য
 ক্ষয়কারকং ॥ অবৃত্তং মৌক্তিকং যচ্ছ
 চিপিটং যন্নিগদ্যতে । মৌক্তিকং প্ৰি-
 যতে যেন তস্যাকীৰ্ত্তি ত্বেৎ সদা
 ॥ ত্রিকোণং ত্র্যসু নাখ্যাতং সৌভা-
 গ্য ক্ষয়কারকং । দীর্ঘং যত্তৎ কল-
 পোক্তং পুজ্ঞা বিধুংস কারকং ॥
 নিভগ্ন মেকতো যচ্ছ কৃশপার্শ্বং তদ্-
 চ্যতে । স দোষং মৌক্তিকং নিন্দ্যং
 নিকন্মোগকরং হি তৎ ॥ অবৃত্তং পি-
 ডকোপেতং সর্বসম্পত্তিহারকং ॥ ৯ ॥
 যত্র কৃত্রিন সন্দেহঃ কুচিদ্ভবতি মৌ-
 ক্তিকে । উক্ষে সলবণেস্নেহে নিশান্ত-
 দ্বাসযেছন্নলে ॥ ব্রীহিভি মর্দনীয়া
 শুদ্ধবস্ত্রাপবেষ্টিতং । যত্ননাযাত্রিবে
 বর্গ্য বিজেষ্যং তদকৃত্রিনং ॥ ৯ ॥

মুক্তা

মুক্তা

তথাহি । ক্রিপেদ্রোম্ব্র ভাণ্ডে তু
 লরণ ফার সংযুতে । স্বেদযেঘহি না
 বাপি শৃঙ্খবস্ত্রেণ বেষ্টযেৎ ॥ হস্তে
 মৌক্তিকনাভায় বৃহিতিশ্চোপঘ-
 র্ষযেৎ । কৃত্রিমং ভঙ্গ নাপ্নোতি স-
 হজ্ঞধাতি দীপ্যতে ॥ কৃত্বা পচেৎ
 সুগিহিতে শভদার ভাণ্ডে মুক্তাক-
 লং মিহিত নূতন শুক্তিকাণ্ডং । স্ফোট
 তথা পুগিদধীত ততশ্চ ভাণ্ডাৎ
 সংস্থাপ্য ধান্য নিচয়েচ তমেকগ্রাসং
 ॥ আদায় তৎ সফল মেব ততোম-
 ভাণ্ডং জয়ীর জাত রস যোজনয়া বি-
 পক্বং । ঘৃষ্টং ততো নূন তনুকৃত পিণ্ড
 নূনৈঃ সর্ব্যান্মথহ মিহ মৌক্তিক
 নামশ বিদ্ধং ॥ মল্লিপ্ত মৎস্যপুট
 মধ্যগতস্ত কৃত্বা পশ্চাৎ পচেত্তনু
 ততশ্চ বিতান পত্যা । দক্ষে ততঃ
 পযসি তদ্বিপচেৎ সুরাযাং পক্বস্ত-
 তোপি পযসা শূটি চিকুণেন । শঙ্ক-
 ততো বিমল বস্ত্র নিঘর্ষণেন স্যাম্বৌ-
 ক্তিকং বিমলং সদ্গুণ কান্তিজালং ॥ ১ ॥
 অথমূল্যং । পঞ্চতি মাষকো জ্জেষ্যো
 গুণ্ডাতি মাষকৈস্তথা । চতুর্ভিঃ শা-
 গমাথ্যাত মাষকৈ মণিবেদিভিঃ ॥
 একস্য শুক্তিপুতকস্য শুক্ক মুক্তা ন-
 গৈঃ শাগক সম্মিতস্য । মূল্যং সহ-
 স্রাণি কপর্দকানি ত্রিভিঃ শতৈরভ্য-

বিকানি পঞ্চ ॥ যন্মাষকাজ্জেন ততো
 বিহীনং চতুঃ সহস্রং লভতে হস্য মূ-
 ল্যং । যন্মাষকা ক্রীন্ বিত্যা দ্বক্বে
 ছে তস্য মূল্যং পরমং পুদিষ্টং ॥ অর্দ্ধা-
 ধিকদ্বৌ বহতো হস্য মূল্যং ত্রিভিঃ
 শতৈরভ্যধিকং সহস্রং । দ্বিমাষকো-
 ম্মাপিত গৌরবস্য শতানি চাষ্টৌ
 কথিতানি মূল্যং ॥ অর্দ্ধাধিক মা-
 ষক সম্মিতস্য সপঞ্চবিংশং ত্রিতযং
 শতানাং । যন্মাষকোম্মাপিত মান-
 নেকং তস্যাদিকং বিংশতিভিঃ শত-
 স্যাৎ ॥ গুণ্ডাশ্চ বড্ ধারয়তঃ শতে
 ছে মূল্যং পরং তস্য বদন্তি তজ্জ্ঞাঃ
 । গুণ্ডাশ্চতস্রো বিধৃতং শতানি দ্বাদ-
 লভেতাপ্যধিকং ত্রিভি র্বা ॥ অতঃ-
 পরং স্যাৎকরণ পুমাণং সংখ্যা বিনি-
 দেশ বিনিশ্চয়োক্তিঃ । ত্রয়োদশানাং
 ধরণে ধৃতানাং হিক্কেতি নাম পুবদন্তি
 তজ্জ্ঞাঃ ॥ অধ্যর্দ্ধ মাত্রঞ্চ শতং কৃতং
 স্যামূল্যং গুণৈ স্তস্য সমম্বিতস্য ।
 যদি ষোড়শভি ভবেৎ সুপূর্ণং ধরণং
 তৎ পুবদন্তি দার্বিকাথ্যং ॥ অধিকং
 দশভিঃ শতঞ্চ মূল্যং সমবাপ্নোত্যপি
 বালিশস্য হস্তাৎ । যদি বিংশতিভি
 ভবেৎ সুপূর্ণং ধরণং মৌক্তিকজং বদ-
 ন্তি তজ্জ্ঞাঃ ॥ নব সপ্ততি মাপু ষাৎ স্ব
 মূল্যং যদি ন স্যাৎদুগ যুক্তিতো বিহী-

मुक्ता

मुक्ता

न। त्रिंशता धरणं पूर्णं शिक्येति ॥
 परिकीर्तयते ॥ चत्वारिंशत्परंत
 स्य मूल्यं मेघ विनिश्चयः। चत्वारिं-
 शत्तवेत् शिक्या त्रिंशन्मूल्यं लते
 तसा ॥ पक्षाशतु तवेत् सोमं सुस्य
 मूल्यं तु विंशतिः। वष्टिं निरु रशीव
 स्यात्स्य मूल्यं चतुर्दश ॥ अशीति
 र्भवति श्चेति ज्ञप्येति परिकीर्तयते
 । एकदशस्य र्भवत्तवो मूल्यं मनुक्र-
 मात् ॥ शतं मूर्च्छाधिकं द्वेच दूणोमं
 परिकीर्तितः। सप्त पक्षं द्रव्यं तैश्च व
 तेषां मूल्यं मनुक्रमात् ॥ शाणात्
 परं माषकं नैकं नैकं यावद्विबद्धे
 तं शृणै रपीदं। मूल्येन तावद्विंश-
 णेन योगं माप्येत्तानावृष्टिं हतेपि
 देशे ॥ सूक्ष्माति सूक्ष्मास्तनं नथ्य
 नानां यमौक्तिकानां निहं मूल्यं मु-
 क्तं। तज्जातिं नात्रेण नजातु कार्यं
 शृणै रहीनस्य हि तत्पुद्गिष्टं ॥ यत्तु
 चन्द्रांशु सक्तांशु मीरुद्विभु फलाकृति
 । स मूल्यात् सप्तमं भागं भवत्तद्वा
 ल्लभेत तत् ॥ पीतकस्य तवेदंशु
 भवत्तस्य त्रिभागतः। विषमं व्यस्त
 जातीनां षड्भागं मूल्यं मादिशेत् ॥
 अर्द्धं कृपाणि सन्नेटात् पञ्चचूर्णानि
 यानि च। अनाराणि च यानि स्यः कर
 काकारं वति च ॥ एकदेशं पुत्रावति ॥

सकला श्लेषितानि च। यानि चातक
 वर्णानि कांस्यवर्णानि यानि च ॥ नीन
 नेत्रं सवर्णानि गुह्यतिः संवृतानि च
 । सदोषाणि च यानिस्यु श्लेषां मूल्यं
 पदां शिकं ॥ ३॥ अन्यत्र तु। सक्ताली
 पोच्यते गुण्यं सा तिस्रो कृपकं
 तवेत्। कृपकै दशतिः प्रोक्तः क-
 लज्जा नाम नानतः ॥ कलज्जा नामकं
 दुव्यनेकदेशे निधापयेत्। अन्यतो
 जलं विन्दुस्तु तोलनार्थं विनिःक्रियेत्
 ॥ चत्वारि त्रीणि यन्मया तथैकं बह
 वा हितं। समं कलज्जा नामेन तुला
 नानादतः क्रमात् ॥ नवनात् पक्ष-
 नं यावत् कलज्जेन समं यत्। तत्
 क्रमादुत्तमं श्लेषं मौक्तिकं रत्नवे-
 दितिः ॥ चतुर्दशात् सप्तारत्नं दश-
 संध्या विधिं क्रमात्। कलज्जास्य
 समानं वा मौक्तिकं मध्यमं विदुः ॥
 आरत्नं विंशति तमात् क्रमात् प-
 ष्चदशावष्टि। लक्ष्यास्ताः कथिता मुक्ता
 मूल्यं तदनुक्रमात् ॥ कलज्जा हर्म मा-
 नेन यद्येकं मौक्तिकं तवेत्। न-
 थार्यं नरनाथैस्तु देवयोग्यं मन्मानु-
 षं ॥ इत्थं विचार्य यो मुक्तां परि-
 धत्ते नरुधिपः। तस्यार्थं च वक्ष्या-
 वीर्यं विपरीतं नतोनेथा ॥ ईति
 बुक्तिं कलज्जाः ॥ अन्यत् मुक्ताफलं

মুক্তাক

শব্দে মুক্তক্যং ॥ ৯ ॥ অথ মুক্তাধা
রণ দিনং ॥ রেবত্যশ্বি ধনিষ্ঠাসু হ-
স্তাদিষু চ পঞ্চসু শব্দ বিক্রম মুক্তা-
নাং পরিধানং পুশস্যতে ॥ ইতি
সমযগুদীপঃ ॥

মুক্তাকলাপঃ পুং মুক্তাহারঃ । যথা ।
হারো মুক্তাতঃ পালষ সুক্ কলা-
পাবলী লতাঃ । ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥

মুক্তাশারং স্ত্রী শুক্তিঃ । ইতি শব্দ
চন্দ্রিকা ॥ মৌক্তিক হৃৎ ॥

মুক্তাপুল্লঃ পুং সন্দ্বক্ষঃ । ইতি
রাজনিঘণ্টঃ ॥

মুক্তাপসুঃ স্ত্রী শুক্তিঃ । ইতি রাজ-
নিঘণ্টঃ ॥

মুক্তাপালয়ঃ পুং মুক্তাহারঃ । ইতি
হেমচন্দ্রঃ ॥

মুক্তাকলং স্ত্রী কপূরং ॥ মৌক্তিকং ॥
লবলীকলং । ইতি মেদিনী ॥

বোপদেবকৃতগুহ্মনিশেষঃ । যথা ।
মুক্তাকলেন গুহ্মেন সজ্জাগবত শূ-
ক্ৰিনা । ভক্তি যাত্যধুনা মুখ মার্ক-
ণ্ডেণ শিশু শিবা ॥ বিদ্বদ্বনেশশি-
বেয়ন ভিষক্লেশর সুনুনা । হেনাদি
বোপদেবেন মুক্তাকল মচী করৎ ॥
ইতি তস্য চতুর্থোপাধ্যায় শ্লোকদ্বয়ং
॥ ৯ ॥ অথ মুক্তাকল পরীক্ষা ।
দ্বিপেন্দ্র শীঘ্রত বরাহ শব্দ নথ স্যা-

মুক্তাক

হি শুক্ত্যুদ্ভব বেণুজানি । মুক্তাক-
লানি পুথিতানি লোকে তেষাঞ্চ
শুক্ত্যুদ্ভব মেব ভুরি ॥ তত্রৈব চৈক-
স্য হি মূলমাত্মা নিবিশ্যতে রত্নপ-
রস্য জাতু । বেধ্যস্ত শুক্ত্যুদ্ভব মেব
তেষাং শেষাণ্যবেধ্যানি বদন্তি তজ্-
জ্ঞাঃ ॥ কুমার নাগেন্দ্রু তিনি পুসু-
তং বহুজং বহু বরাহ জাতং । পুয়ো
বিমুক্তানি ভবন্তি ভান্নাশস্তানি মা-
জল্য তথা তথাপি ॥ যামৌক্তিকানা
মিহ জাতযো ংশ্চৌ পৃকীর্তিতা রত্ন-
বিশিষ্টবৈজ্ঞেঃ । কষুদ্ভবং তেষধমং
পুদিষ্ট মূৎপদ্যতে যচ্ গজেন্দ্রু স-
স্ত্রাৎ ॥ স্ব যোনি মধ্য ছবি তুল্যবর্ণং
শাঙ্কং বৃহৎকোলিফল পুনাগং ।
উৎপদ্যতে বারণ স্ত্রু নথ্যা দাপী-
ত বর্ণং পুভবা বিহীনং ॥ যে কয়বঃ
শাক্ৰমুখাবমর্ষ পীতস্য শব্দপুবর-
স্য গোত্রৈ । নতহুজা শচাপি বিশুদ্ধ
বংশ্যস্তে মৌক্তিকানাং পুভবাঃ পু-
ক্ৰিষ্টাঃ ॥ পাঠীন পৃষ্ঠস্য সমানবর্ণং
নীনাৎ সুবৃত্তং লঘুনাতি সূক্ষ্মং । উৎ
পদ্যতে বারিচরাননেব দৎস্যশ্চ-
তে মধ্যচরাঃ পযোধেঃ ॥ বরাহদ-
ষ্ট্রা পুভবং পুদিষ্টং তসৈস্ব দষ্ট্রাক্কর
তুল্য বর্ণং । কুচিং কথঞ্চিং স ভুবঃ
পুদেশে পুজাবতে শকরবদ্বিশিষ্টঃ ॥

মুক্তাফ

বর্ষাপলানাং সমবর্ণ শোভাং ত্বক্-
সার পর পুতবং পুদিষ্টং । তে বেণ-
বোদিব্যজনোপভোগ্যে স্থানে পু-
রোহন্তি ন সার্বজন্যে ॥ ভোজঙ্গম-
মীন বিশুদ্ধবৃত্তং সংস্থানতো হত্য
জ্বলবর্ণ শোভাং । নিতান্ত ধৌত পু-
বিকল্পমান নিস্ত্রিংশ ধারা সমবর্ণ কা-
স্তি ॥ পুাপ্যেতি রত্নানি মহাপুভানি
রাজ্য শ্রিয়ং বা মহতীং দুরাপাং ।
পাত্রং হি নাপুণ্যকৃতো ভবন্তি মুক্তা
ফলস্যাহিশিরো ভবন্য ॥ জিজ্ঞা-
সয়া রত্নবনং বিধিচ্ছঃ শূভে মহতে
পুষ্টৈঃ পুষ্টাং । রক্ষা বিধানং
সমহৃদ্বিধায় হর্ষ্যাপরিষ্কং ক্রিয়তে
নদা তৎ ॥ তদা মহাদন্দুভি মন্দু
ঘোষে বিদ্যুল্লতা বিষ্কুরিতান্তরালৈঃ
। পষোধরা ক্রান্তি বিলম্ব লম্বৈ য নৈ
য নৈ স্বা বিযতে হস্তরীক্ষং ॥ ন তং ভু
জঙ্গানচ বাতুখানা নব্যোধযো নাপু্য
পনর্গ দোষাঃ । হিঃসন্তি বস্যাহি-
শিরঃ সমুখং মুক্তাফলং তিষ্ঠতি পূ-
জ্যমানং ॥ নাভ্যেতি মেঘ পুতবং
ধরিত্রীং বিযদ্বতং তদ্বিধা হরন্তি ।
অর্চিঃ পুভানাবৃত দিগ্বিভাগ মাদি-
ত্য বদুঃখ বিভাব্য বিধং ॥ তেজ-
স্তিরকৃত্য হতাপনেন্দু নক্ষত্র তারা
পুতবং সমগুং । দিবা যথা দীপ্তিকরং

মুক্তাফ

তথৈব তমোবগাঢ়াষপি তমিশাসু
॥ বিচিত্র রত্নদ্যুতি সারতোষ চতঃ
সমুদ্রা ভরণোপপন্ন্য । কৃৎস্না ন বা-
স্যাদিতি নিশ্চয়ো মে মূল্যং মহী ত-
স্য সুবর্ণ পূর্ণা ॥ হীনো হপি য স্তল্ল-
ভতে কদাচিদ্ধিপাক যোগান্নহতঃ
শুভস্য । সপত্নহীনাং সমহীং সম-
গুং ভুনক্তি তন্তিষ্ঠতি যাবদেব ॥
ন কেবলং তহুত কৃৎস্নস্য ভাগৈঃ
পুজানা মপি তস্য জন্ম । তদ্ব্যোজ-
নানাং পরিতঃ সহস্রং সর্বাননর্থান্
বিমুখী করোতি ॥ নক্ষত্র মালেব
দিবো ঘিশীর্ণা দস্তাবলী তস্য মহা-
সরস্য । বিচিত্র বর্ণেষু বিশুদ্ধবর্ণা প-
যঃ সুপত্যঃ পযসাং পপাত ॥ সম্পূর্ণ
চন্দ্রাংশু কলাপকান্তে মণি পূবেকস্য
মহাশুণস্য । তহুক্তি মপ্তু স্থিত মাপ
বীজ মানন্ পুরাপ্যন্য ভবানি যানি
॥ যস্মিন পুদেশে হৃদ্বনিধৌ পপাত
সুচাক মুক্তামণি রত্ন বীজং তস্মিন
পয স্তোষধরাবকীর্ণ শুক্তৌ স্থিতং
মৌক্তিকতা নবাপ ॥ সৈঃতলিক
পারলৌকিক সৌরাষ্ট্রিক তামুগর্গ
পারসবাঃ । কোবের পাণ্ড্য হাটক
হেমকা ইত্যাকরা স্তুষ্ঠৌ ॥ শূক্ল্য-
দ্রব্য নাতি নিকৃষ্ট বর্ণ পুমাণ স-
স্থান গুণ পুভাভিঃ । উৎপদ্যতে

मूलाफ

मूलाफ

वर्द्धन पारसीक पाताल लोकाञ्ज्वर
 निःहनेष ॥ चिह्न्या न तस्याकरजा
 विशेषा कपे पुनाणे च यतेत
 विद्वान् । न च व्यवस्थांति गुणागुणेषु
 सर्वत्र सर्वाकृतयो वसन्ति ॥ एकस्य
 शक्ति पुत्रवस्य मुक्ता फलस्य शाणे-
 न समन्वितस्य । मूल्यं सहस्राणि तु
 रूपकाणां त्रिभिः शतै रत्र्यधिका-
 नि पक्ष ॥ यन्माषकाङ्केन ततो वि-
 हीनं तत्पक्ष भागद्वय हीनमूल्यं ।
 यन्माषकां क्रीन् विभुवात् सहस्रे द्वे
 तस्य मूल्यं परमं पुनिष्ठं ॥ अर्द्धा-
 धिको द्यौ बहोत्तं हस्य मूल्यं त्रिभिः
 शतै रत्र्यधिकं सहस्रं । द्विमाषको-
 न्यापित गौरवस्य शतानि चाष्टौ
 कथितानि मूल्यं ॥ अर्द्धाधिकं मा-
 षक मन्वितस्य सपक्षविःशप्रितयं
 शतानां । गुण्यश्च षड् धारयतः श-
 ते द्वे मूल्यं परं तस्य विदन्ति त-
 ज्जज्ञाः ॥ अर्द्धाङ्कं मुन्माप कृतं शतं
 स्यान्मूल्यं गुणै सुस्य समन्वितस्य ।
 यदि शोडशति र्त्वेदन्नं धरणं
 तत् पुवदन्ति दार्विकाथ्यं ॥ अधिकं
 दशतिः शतकं मूल्यं समवापोत्त्य-
 पि बालिः सन्य हस्तात् । द्विगुणै र्द-
 शति र्त्वेदन्नं धरणं तद्विकं वद-
 ष्ति तज्जज्ञाः ॥ नव सप्त त्रिना पुनात्

समूल्यं यदि नस्यादुग सम्पदा विही-
 नं ॥ त्रिंशतां धरणं पूर्णं शिक्यं
 तस्येति कीर्त्तयेत् । चत्वारिंशत्त-
 वेत्तस्याः परं मूल्यं विनिश्चयः ॥
 चत्वारिंशत्तवेदिके विंशन्मूल्यं
 लतेत सा । षष्टि र्निकरशीषं स-
 तस्य मूल्यं चतुर्दश ॥ अशीति नव-
 तिशैचव अपेयति परिकीर्त्तिता ।
 एकादश स्यामव च तयो मूल्यं मनु-
 क्रमात् ॥ आदाव तत् सकल मेव
 ततो ह्यन्नात्तं ज्ञयिरुजातरसयो-
 ज्जनवा विपक्षं । षष्ठं ततो मूद तनु-
 कृत पिण्ड मूलैः अर्ध्याद्यथेष्टे मनु-
 मोक्तिक नाश विज्ञानं मन्वितं नत्स्य
 पूट मध्य गतस्तु कृत्वा पश्चात् पचे-
 त्तनु ततश्च वितान पत्या । दूक्षे
 ततः पयसि तं विपचेत् सुधायां
 पक्वं ततोपि पयसा शुचि चिकुनेन
 ॥ शुद्धं ततो विमल वस्त्र निघर्षणेन
 स्यान्मोक्तिकं विपुल सद्गुण काञ्चित्यु-
 क्तं । व्याडि र्जगद जगतां हि महार्-
 पुताव सिद्धो विदध्व हित तत्पर
 वा दयालुः ॥ श्वेतकाच समं तारं
 हेमांश शतयोञ्जितं । रसमध्ये
 पुधार्येत मोक्तिकं देह दुषणं ॥
 एव हि निःहने देशे अर्षन्ति ज्ज-
 ला ज्ञनाः । यस्मिन् कृत्रिन सन्देहः

मक्ति

मक्ति

इति मक्तिमौक्तिके ॥ उक्ते मन-
 वणे ग्रेहे निशां तद्दामयेज्जल ।
 व्रीहिभिर्मर्दनीयम् ॥ शुक्लवस्त्रोपवेष्टि-
 त् ॥ यत्तु नायाति वैवर्ण्यं विजेतयं
 तदकत्रिनं ॥ मितं पुनागवत्सि-
 ष्ठं शुक्लं बहून्सुनिर्मज्जं ॥ तेजोधिकं
 सुवृक्षं नौक्तिकं शुणवत्सूतं ॥
 पुनागवद्गौरव रश्मियुक्तं मितं
 सगुप्तं समं सुखवेधं । अक्रेतु र-
 ग्यावहति पुनादं यन्मौक्तिकं
 तदुत्तमं पुदिष्टं ॥ एवं समं सुन
 शुणोदयेन यन्मौक्तिकं योगं म-
 पागतं स्यात् । न तस्य भर्तारं न-
 नथज्ञात एकापि कश्चिन्मनाप-
 ति दोषः ॥ इति गार्कड ७२ अ-
 ध्याः ॥

मूकानुक्तः त्रिंशत्श्लोकः । अस्य
 पुनागो अत्रे शस्त्रे च पायो वत्त
 ते । इति हलायुधः ॥
 मूकालता श्री मूकाहारः । इति
 हेमचन्द्रः ॥
 मूकावली श्री मूकाहारः । इत्यनरः
 ॥ मौक्तिकश्लोकी च ॥
 मूकास्त्रोटाः पञ्चश्लोकाः । इत्यनरः ॥
 मूकास्त्रोटा श्री श्लोकाः । इति राज-
 निर्घण्टः ॥
 मूक्तिः श्री आत्यन्तिकदुःखनिवृत्तिः ।

इति नैवाविद्याः ॥ नित्यसंधावा-
 ष्टिः । इति वैद्याश्लोकाः ॥ शरीरे-
 न्द्रियाभ्यां आरामो न कदा मक्तिः
 । इति भरतः ॥ तत्पर्यायः । कै-
 दन्यं २ निर्वाणं ३ श्रेयः ४ निःश्रे-
 यम् ५ अन्तः ६ मोक्षः ७ अपनयः
 ८ । इत्यनरः ॥ सा पक्षविद्या । साष्टिः
 १ सालोक्यं २ साकप्यं ३ सावुद्यं
 ४ निर्वाणं ५ । यथा । साष्टि साकप्य
 सालोक्यं मार्गापैक्यं नप्यत ।
 दीयमानं न गृह्णति विना मतसेवनं
 जनाः ॥ इति श्री रामवतः ॥ मक्तिस्तु
 द्विविधा सावि श्रुतयुक्ता सर्वसद्यता ।
 निर्वाणपददात्री च हरिभक्तिपुदा-
 न्गा ॥ हरिभक्ति यदुपायं मक्तिं
 वाङ्मुक्तिं वैश्रवाः । अन्ये निर्वाणक-
 पायं मक्तिं निवृत्तिं साधवः ॥ इति
 बुद्धवैवर्ते पुक्ताश्लोके २२ अध्या-
 यः ॥ * ॥ मूक्तिकरयोगो यथा ।
 वक्ष्ये साङ्गं महायोगं भक्तिं मक्तिं
 करं परं । सर्वपाप पुनमनं भ-
 क्त्यानुपाठितं शू ॥ नमेति मूलं
 दुःखस्य न नमेति च निर्वृत्तेः । ह-
 त्रात्रेयो हलकारे इति नाहं महा-
 मतिः ॥ अहं नित्यं द्वापरां पत्तो
 नमेति कुरुवान् महान् । गृहं क्षे-
 त्रोपशान्ताश्च पृथगादि गमवः

नक्ति

नक्ति

॥ धन धान्य महापत्रो हनेककाले
 विवर्जितः । पुण्यापुण्य सपुण्यसुख
 दुःख महाफलः ॥ विधिवत् सुख ना-
 शुर्थं जातो ह्ज्जान महातकः ॥
 सः साराधु परिश्रुता वेत्र छाया-
 समाश्रिताः ॥ भ्रातिज्जान सुखासीना
 उवा मातृशक्तिं अतः । वैश्व स-
 सह पावाग निशितेन महातकः ॥
 हिमे विद्याअठारण ते गता लन
 नी श्रे । पुण्य वृक्षरन पीत नीर-
 जक नकटक । प्राण वृष्टि पराः
 प्राजा ज्जान निवृ ति नेव कान्ते
 न्द्रिा नव नून नहावा ज्जम चाप्यहं
 ॥ न तन्मात्रादिकं वाज नैवास्तःक-
 रणात् स्वकी । कं वा पश्यासि राजे-
 षु पुवान निव नावयोः ॥ यतः प-
 रे हि फेव्रज्जः सजातो हव शुभा-
 आकः । मनस्का दुःख माशुर्थं जातो
 न संश्रुना यथा ॥ एकद्वेपि पृथ-
 गुाव सुथा केत्राअनो नृप । ज्जान
 पूर्वाति योगो ह्तिज्जानेन सह
 योगिनः ॥ सा नुक्ति वृक्षणा चैक्य
 अनेक्यं पुत्र ते श्रुणैः । तद्गृह
 यत्र वसति सुन्दर्यैवेन जीवति ॥
 इति शकते २० अध्यायः ॥ ॥
 अपिच । इति राजान सन्देहो नदा
 तं नमजायत । तदा नज्जः न संसा

री विषेण रेवाअता वुडे ॥ ना-
 न्यथा मूच्यते चात्रा तुमन् वै षट्ति
 वज्र वत् । पूर्व कर्म निवद्धोपि सर्व-
 योनिषु नित्यशः ॥ कूटस्थः पशुत्वा-
 नाति आअ ज्जान विवर्जितः । अर्षन-
 हं नमेतीद नेव दुःखान कल्पते ॥
 नृद्धेतोहि यथा का ि विपयेते वै-
 वनी श्वरः । श्रीराधानादिभि र्वद्धा-
 षु उद्धमहानसे ॥ चन्द्रकाशु न ग
 र्वद्धगृहीते सोपचान् शुणान् । सुखं
 दुःखं तथा केमं सः सरत्त नी श्वरः
 ॥ वपे यः पुकषो नित्यं नटेते कर्म
 वद्धनात् । मन्यमानः सुखं दुःखं सो-
 पेय विपुमच्यते ॥ जगन्मूक्ते न स-
 ष्टिः स्यादमूक्ते वद्धते सदा । तन्मा-
 ज्जगत्क्षयं विद्यात् ज्जानं नाधिक
 नेव च ॥ यत्र तत्र स्थितो ज्जानी पर
 नाकर वित् सदा । विषयांतर शक्ते
 वा याति देहे नूते हरिं ॥ न तस्य
 पुतिवक्को ह्ति यदनीहोपि लील-
 या । अकृते गृहते नैव पद्मपत्र
 निवास्तु सा ॥ यथा दुर्द्धिन संघातं
 नेष वृन्दे र्व्यवस्थितं । तदिह निर्म-
 लावृष्टे । ज्जानी विषव संज्जितः ॥
 सर्वावहोपि नूच्येत्त भावयुक्तः प-
 रे पदे । जीवन्मूक्तः समूक्तः स्यान्निदा
 विरहितस्तयः ॥ कर्ता हर्ता च तो-

মুক্তি

জ্ঞা চ সর্বজ্ঞঃ সর্বগো हरिः । এক
 স্বহৃন্দ লীলস্য মুক্তি রিত্যভিধীয-
 তে ॥ জীবনুক্তি মজ্ঞানস্তো নৃহিতা-
 কার বিগুহাঃ । বিষমুখা ইবাভান্তি
 নৃচ। শৈতন্য বর্জিতাঃ ॥ নিষ্ঠুগঃ স ত
 বিজ্ঞেয়ঃ সুখ দুঃখ নতীতবান্ । জী
 বনাশো ভবেদ্বত্র তৎ সুখং নিম্ন
 যোজনং ॥ নৃৎপিণ্ড দণ্ডবম্মোক্ষ স্ত
 ম্মোক্ষস্ত ভবেদ্বথা । তিষ্ঠন্তি কাষ্টব-
 দ্মে চ সংবিত্তি পারিবর্জিতাঃ ॥ তে চ
 নাযোদরে লীনা জডাক্ত বধিরোপ-
 নাঃ । আকাশ বস্তুরেতায়া বিদে-
 হো নিম্নুচেতনঃ ॥ অলং হ্রনেন মো-
 ক্ষেণ চেতনা রহিতেন চ । বরমেব চ
 সংসারী বিষয়াসক্ত চেতনঃ ॥ সখ
 স্যানন্তরং দুঃখং দুঃখস্যানন্তরং সুখং
 । ভুঞ্জন্নাত্মা উভৌ পাশৌ সংসারে
 সংব্যবস্থিতঃ ॥ ঐদৃশং হি পরং জ্ঞা-
 নং বেদাদীনা মশেষতঃ । সুখস্য চ
 কলং ভুঞ্জে স্বর্গে চেহ দ্বিজোত্তম ॥
 যত্র বাসঃ পরে স্থানে সুখ দুঃখ বি-
 বর্জিতঃ । কেবলং জীবনাশো ৎস-
 প্তোক্ত জ্ঞান মজ্ঞানতা ॥ চেতনা র
 হিতো জ্ঞান নাকাশহো ৎস্যচেত
 নঃ । নৃৎপিণ্ড দণ্ড লোষ্টাদি শিলা
 পট্টক ইত্যবৎ ॥ অথ শ্রান্তো নরো
 যদ্বৎ সুসুপ্তঃ সুখ মশতে । বোধ্যনা-

মুক্তি

নঃ সচেতাপি সুখাদ্বোদ্ধুং ন মন্যতে
 ॥ ॥ কেবাং মুক্ত নিদং নোক্ষঃ সুখ
 নত্যস্ত কেবলং । তদহং সংপুদক্ষ্যা-
 নি শৃণুয় গদতো মম ॥ দঃখানা না-
 গম্যো নান্তি যত্র নৌখ্যং নিরন্তরং ।
 বিদ্যতে তৎ পরং দৃষ্ট্বা যোপ্যানন্দ
 সুখা ভবেৎ ॥ বুদ্ধজ্ঞান পুবিম্নাশ্চ
 স্বহৃন্দাত্ম বলাধিতাঃ । ন ভেবাং পু-
 নরাবৃত্তি যান্তি বিষ্ণু লয়ং বুধাঃ ॥
 অস্তিদেবো हरिः শান্তঃ কারণোপা-
 য বর্জিতঃ । তং জ্ঞাত্বা ত্ ভবেনুক্তি
 নিম্নশ্য কাযযোগিনঃ ॥ বন্ধা বিষ্ণুশ্চ
 কদম্শ্চ চন্দ্র সূর্যাদযঃ সুরাঃ । ন বি-
 ভক্তি শরীরস্য যান্তি মুক্তি নবিদ্য-
 তে ॥ তন্মাদারাধনীযোপি সংযঃ
 নেন্দ্রিব গোচরঃ । বিষ্ণু র্মায়া পতি
 যো নৈ যদীচ্ছেনুক্তি মাত্মনঃ ॥ নান্যত্র
 বিদ্যা তপনো নাম্যৎকন্দিব নিগ-
 হাৎ । নান্যত্র সর্ব সংত্যাগাৎ নো-
 ক্ষং বিনদতি মানবঃ ॥ তন্মাদক্ষ্য মু-
 খো ভূত্বা সংসন্যাত্মান নাত্মনা ।
 ধর্ম্যং জয়্যাধিহাবৈনো ধর্ম্যাত্মা সু-
 খমেধতে ॥ ধর্ম্যাদেবা প্যতে দেভো
 দারাঃ পুপ্রাক্ষণ্ড তথা । ধর্ম্যাৎ স্বর্গশ্চ
 মোক্ষশ্চ যদন্যদপি দূর্ভাভং ॥ অয-
 যো দেব গন্ধর্বাঃ স্বধর্ম্য মনংগানি নঃ ।
 স্বর্গে তিষ্ঠন্তি বিপূর্ষ ততো বাসন্ত

मुख

सद्गतिः ॥ धर्ममर्थक कामक मोक्ष
कथं वि सत्तम। समाप्नोति पुनमि-
त्यं नारायण पराङ्गः ॥ इति बह्नि-
पुराणं ॥

मुक्तिदं स्त्री भगवन्मविशेषः। यथा
। अन्नाक्षरक वस्त्रं महासारक
मुक्तिदं । नाना सिद्धि पुदात्तारं
परं चिन्तानुरञ्जकं ॥ शुभात् शुभ-
तरं चान्यन्नाम चाष्टाक्षरं परं ।
मन्त्रं सूत्रं समुदायं मशेषार्थं पुना-
थकं ॥ प्राह नारायणायति ननो-
स्तादेषां नियोगतः । उचित्येका-
क्षरे मन्त्रे स्थितः सर्वगति ह्रिः
॥ माधवायति वै नाम धर्म कानार्थं
मोक्षदं ॥ इति बह्निपुराणं ॥
मुक्तिदातरि त्रि ॥

मुक्तिमण्डपः पू० विश्वेश्वरस्यदक्षिण-
पार्श्वे मण्डपः । यथा । निमेष मा-
त्रं स्थितं चिन्तवृत्ता स्थिति ये द-
क्षिण मण्डपे २३ । अनन्यभावा
अपि गाढ मानसानते पुन गर्तु
दशा मुपासते ॥ इति काशीखण्डं
॥ श्रीजगन्नाथ मन्दिर दक्षिणपार्श्व-
े मण्डपश्च ॥

मुक्तिमन्त्रः पू० शिल्पकं । इति रत्न-
माला ॥

मुखं स्त्री शरीरानयवविशेषः । स तु

मुख

मुखविवरं । कवयस्तु तदुपलक्षिते
समूहाये युञ्जते । इति भरतः ॥
तत्र गृहस्य पक्षमासैर्भवति ।
इति सुखबोधः ॥ तत्पर्यायः ।
वक्रुं २ आस्यं ३ वदनं ४ तृणं ५
आननं ६ जपनं ७ । इत्यनरः ॥
तस्य स्वकपं यथा । ६१० च दन्त-
लानि दन्ता जिह्वा च तालू च । गला
गलादि सकलं सञ्जाङ्गं मुखं नुच्य-
ते ॥ इति भावपुकाशः ॥ रति-
क्रियायां स्वस्त्रीमुखस्य स्नेहात् स्ववा-
लकमुखस्य च चूचने शूङ्गत्वं यथा ।
मङ्गिका सप्तताधारा नाङ्गारो वु-
ङ्गविन्दवः । स्त्रीमुखं बालकमुखं
न दृष्टं मनु रवुवीत् ॥ इति कर्म-
लोचनं ॥ ॥ निःसरणं । इत्य-
नरः ॥ तत्र गृहस्य निम्नमण पुवे-
शन वत्स । इति सर्वधरादयः ॥
गृहादि द्वार पुवेशः । इति स्वामी
॥ हृत्मण्डपगद्देः पुवेश निर्गमः ।
इति कोकटः ॥ गृहाङ्गवादि निः-
सरण पथः । इति रमानाथः ॥
इत्यमर टीकायां भरतः ॥ पुर-
तः ॥ उपायः ॥ सङ्गिविशेषः ॥
नाटकान्देः शब्दः । इति मेदिनी ॥
आदयं ॥ पुधानं ॥ शब्दः ॥ नाट-
कः ॥ वेदः ॥ इति शब्दरत्नावली ॥

মুখপু

মুখরো

মুখঃ পু° ডহঃ। যথা। লঙ্গচোলি-
ঙ্গচো নৃত্তঃ খগবক্তো মুখো ডহঃ।
ইতি শব্দচন্দ্রিকা ॥

মুখগন্ধকঃ পু° পলাপুঃ। ইতি রাজ-
নিঘণ্টঃ ॥

মুখঘণ্টা স্ত্রী হুলহুলীধ্বনিঃ। ইতি
ত্রিকাণ্ডশেষঃ ॥

মুখচীরী স্ত্রী জিহ্বা। ইতি শব্দ
মালা ॥

মুখজঃ পু° বুদ্ধাঙ্গঃ। ইতি পুরাণং ॥
বক্তৃজাতে ত্রি ॥

মুখতীযং ত্রি মুখময়ত্রি। ইতি সি-
দ্ধান্তকৌমুদী ॥

মুখদূষণঃ পু° পলাপুঃ। ইতি রাজ-
নিঘণ্টঃ ॥

মুখধাবনং স্ত্রী আস্যপুঙ্ফালনং। মুখ
ধোয়া ইতি ভাবা। যথা। পটোল
নিম্ন জঙ্ঘানু নালতী বনপল্লবৈঃ।
পঞ্চপল্লবজঃ শ্রেষ্ঠঃ কষাযো মুখ-
ধাবনে ॥ ইতি ভাবপুকাশঃ ॥

মুখধোতা স্ত্রী বুদ্ধাঙ্গযষ্টিকা। ইতি
শব্দচন্দ্রিকা ॥

মুখনিবাসিনী স্ত্রী সরস্বতী। ইতি
কৈচিৎ ॥

মুখচীরীক্ষকঃ পু° অলসঃ। ইতি
শব্দরত্নাবলী ॥

মুখপূরণং স্ত্রী গণ্ডুষঃ। ইতি বৈদ্যকং ॥

মুখপ্ৰিয়ঃ পু° নারহঃ। ইতি ভাব-
পুকাশঃ ॥ বক্তুরোচকে ত্রি ॥

মুখভূষণং স্ত্রী তাঁম্বুলং। ইতি বৈ-
দ্যকং ॥

মুখনগুনকঃ পু° তিলকবৃক্ষঃ। ইতি
রাজনিঘণ্টঃ ॥ আস্যভূষকে ত্রি ॥

মুখনোদঃ পু° শোভাজননঃ। ইতি
রাজনিঘণ্টঃ ॥

মুখযজ্ঞং স্ত্রী কবিকা। যথা। কবী
খনীং কবিকা কবিশং মুখযজ্ঞং।
ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥

মুখরঃ ত্রি অপ্ৰিয়বাদী। তৎ পর্যা-
যঃ। ১। দুঃখঃ ২। অবজ্ঞমুখঃ ৩। ইত্য-
মরঃ ॥

মুখরঃ পু° কাকঃ ॥ শব্দঃ। ইতি রাজ-
নিঘণ্টঃ ॥

মুখরোগঃ পু° বক্তৃময়ঃ। তত্র মুখ-
স্য স্বরূপমাহ। ওষ্ঠৌ চ দন্তমূলা-
নি দস্তা জিহ্বা চ তালু চ। পল্লো
গলাদি সফলং সপ্তাহং মুখ মুচ্য-
তে ॥ ১ ॥ অথ মুখরোগানাং সংখ্যা
মাহ। স্য রষ্টাবোষ্ঠয়ো দন্তমূলে
তু দশ বট তথা। দন্তেষ্টি রস-
জ্ঞাযাং পঞ্চ সর্নব তালুনি ॥ কণ্ঠে
তু ষ্টাদশ পোক্তা ঙ্গয়ঃ সর্ব সরাস-
ম্ভতাঃ। এবং নখানঘাঃ সর্বৈ সপ্ত-
ষষ্টি মর্তা বুধৈঃ ॥ ১ ॥ মুখরোগাণাং

মুখরো

নিদানান্যাহ। অনপ পিণ্ডিত ক্ষীর
 দধি ন্যবাদি সেবনাৎ। মুখ্য মধ্য
 গদাঃ সযুঃ কৃষ্ণা দৌষাঃ ককোভ-
 রাঃ ॥ * ॥ তত্রৌষ্ঠরোগাঃ। তেষাং
 নিদান পূর্বিকাং সখ্যাঞ্চাহ। পৃথ-
 দ্ধৌষৈঃ সনষ্টৈশ্চ রক্তজো মাংসজ
 স্থথা। মেদোজ শ্চাভিঘাতোথ এব
 মষ্টৌষ্ঠজা গদাঃ ॥ * ॥ তত্র বাতিকস্য
 জক্ষণ মাহ। ককুর্শৌ পক্বৌ স্তক্কৌ
 ক্কৌতীবৃ সগন্ধিনৌ। দান্নেতে পরি
 পান্যেতে ওষ্ঠৌ নাকত কোপতঃ ॥
 পক্বৌ কক্কৌ। দান্নেতে বিদার্যেতে
 । পরিপাদ্যেতে কিঞ্চিদ্দীর্ঘ ত্বচৌ-
 ক্ষিপেতে ॥ * ॥ পৈত্তিকমাহ। দীর্ঘেতে
 পিত্তকাভিস্ত সৰ্জজাতিঃ সমস্ততঃ
 । সদাহ পাক পিডকৌ পীতাভা-
 সৌ চ পিত্ততঃ ॥ * ॥ শৈশ্বিক মাহ
 । সৰ্গাভিস্ত চীয়েতে পিডকাভি র
 বেদনৌ। কণ্ঠমীষ্টৌ কফাদোষ্টৌ পি-
 ছিলৌ শীতলৌ শুকা ॥ * ॥ সান্নি-
 পাতিক মাহ। সৰ্কে কৃষ্ণৌ সৰ্কে
 পীতৌ সৰ্কে শ্বেতৌ তথৈব চ। সন্নি-
 পাতেন বিজ্ঞেয়া বনেক পিডকাবি-
 তৌ ॥ * ॥ রক্তজমাহ। খজুর ফল
 বর্ণাতিঃ পিডকাভি স্নিগ্ধিতৌ।
 রক্তোপসৃষ্টৌ কধিরং সুবল্লং শোণি-
 স্ত পুভৌ ॥ * ॥ মাংসজমাহ। মাংস

মুখরো

দুষ্ঠৌ শুক শুলৌ মাংসপিণ্ড বদুষ্ঠৌ
 । জন্তব শ্চাত্র মূর্ছন্তি নরসেয়াভযতো
 মুখাৎ ॥ জন্তবঃ ক্মষঃ। মূর্ছন্তি ব-
 ক্ষতো। মুখাদ্ভযতঃ স্কৃণ্যেয়াঃ ॥ * ॥
 মেদোজনমাহ। সর্পি মণ্ডপুতীকা-
 সৌ মেদসা বগুরৌ শুক। স্বছ স্ক-
 টিক সক্ষাশ নাসাবং সুবতো ভূশং
 ॥ * ॥ অভিঘাতজ মাহ। ক্ষতজা-
 ভৌ বিদীর্ঘ্যেতে পীড্যেতে চাভিঘা-
 ততঃ। মথিতৌ চ সমাখ্যাভাবো-
 ষ্টৌ কণ্ঠ সমন্বিতৌ ॥ মথিতৌ মুদি-
 তাবিব। অতএব ক্ষতজাভৌ কধিরা
 ভাবিতি সঙ্কতং ॥ * ॥ অথৌষ্ঠ
 রোগাণাং চিকিৎসা। গল দন্ত মূল
 দশনহৃদেষু রোগাঃ ককাসু ভূষিষ্ঠাঃ
 । তন্মাদেতে য়সক্কধিরং বিস্রাব-
 য়েদুষ্টং ॥ চতুর্বিধেন স্নেহেন মধুচ্ছিষ্ট
 য়তেন চ। বাতজে হত্যঞ্জনং অর্ঘ্যা-
 মাদী স্বেদঞ্চ বুদ্ধিনান্ ॥ চতুর্বিধেন
 স্নেহেন তৈল ঘৃত বসা মজ্জকপেণ
 ॥ বেধং শিরাণাং বমনং বিরেকং
 তিক্তাস্যপানং রস ভোজনঞ্চ।
 শীতাঃ পুদেহাঃ পরিষেচনঞ্চ পি-
 ত্তোপসৃষ্টেষুধরেষু অর্ঘ্যাৎ ॥ শিরো
 বিরেচনং ধূমঃ শ্বেদঃ কবল এব চ।
 হতে রক্তে পুষোক্তব্যং ওষ্ঠ কোপে
 কফাত্মকে ॥ মেদোজে শ্বেদিতে তি-

मूत्रे

मे शोषिते कबलो हितः । पियङ्गु
त्रिकला लोषु सक्कोदु पुतिसार-
ण ॥ * ॥ पुतिसारन्य विधि माह ।
दन्त जिह्वा मुखानां यद्गुण कलाबले
हृत्तैः । शनैर्घर्षण मङ्गुल्या तदुक्तं
पुतिसारण ॥ ७४४ रोगेश्वरशेषेषु
दृष्ट्वा दोष नूपाचरेत् । तेषु वुण्डु-
यातेषु वुणवत् समुपाचरेत् ॥ * * ॥
अथ दन्तवेष्टे रोगाः । तत्र दन्तवेष्टे
रोगाणां नामानि संध्याकाह ।
शीतादो गदितः पर्वं दन्तपुष्पुटक
सुथा । दन्तवेष्टेः शोषिरश्च महाशो-
षिर एव च ॥ ततः परिदरः पोक-
स्तत सुपकूशः श्रुतः ॥ वैददर्शश्च ततः
पोकः खलिवर्द्धन एव च । अविमा-
सक नामा च दन्तनाड्यश्च पक्ष च ॥
दन्तविदधि रण्यत्र दन्तवेष्टेषु षोडश
॥ * ॥ तत्र शीतादस्य लक्षण माह ।
शोणितं दन्तवेष्टेभ्यो यत्राकस्मात्
पुवर्त्तते । दुर्गङ्गीनि स कृष्णानि उ-
त्प्रेदीनि मृदूनि च ॥ दन्त मांसानि
शीर्ष्यन्ते पचन्ति च परस्परं । जी-
त्तादो नाम सव्याधिः कफ शोणित
सञ्जवः ॥ दन्तवेष्टेभ्यः दन्तवेष्टनमा-
सेभ्यः । अकस्मात् अविघातं विना
शीर्ष्यन्ते पतन्ति । पचन्ति च परस्पा-
रं पाकोग्ना नांसानि शोणितं

मूत्रे

पचन्ति शोणितं मांसानि पचन्ति
॥ * ॥ दन्तपुष्पुटमाह । दन्तयो जिह्वु-
वा यत्र श्वथुर्जायते महान् । दन्तपु-
ष्पुटिका नाम सव्याधिः कफ रक्तजः
॥ * ॥ दन्तवेष्टमाह । सुवन्ति पूय-
कधिरं चला दन्ता भवन्ति च । दन्तवेष्टेः
स विज्ञेयो दृष्टे शोणित सञ्जवः ॥
अत्र दन्तमूलानीति कर्त्तृपद मध्या
हरणीयं ॥ * ॥ शोषिरमाह । श्वथु
दन्तमूलेषु कजावान् कफ वातजः ।
लालासुवी कणुरश्च विज्ञेयः शोषि-
रो गदः ॥ * ॥ महाशोषिरमाह ।
दन्ताः चलन्ति वेष्टेभ्यो तालु चाप्य-
दीर्घयेत् । यस्मिन् स सर्ज्जो व्याधिर्न-
हाशोषिर संज्ञकः ॥ तालु चाप्य-
वदीर्घयेत् । सपुत्रात्रान् मारक श्चा-
यं यत आह भोजः । महाशोषिर
इत्येष सपुत्रात्रान्निहन्त्येन्न ॥ * ॥
परिदरमाह । दन्तमांसानि शीर्ष्यन्ते
यस्मिन् सुवन्ति चाप्यसूक् । पित्रासूक्
ककजो व्याधिर्ज्ञेयः परिदरः हि-
सः ॥ * ॥ उपकूशमाह । वेष्टेषु
दाहः पाकश्च ताभ्यां दन्ताः चलन्ति
हि । अत्र्याहताः सुसुवन्ति शोणितं
नन्दवेदनं । आध्यायते सुते रक्ते
मूत्रं पुत्रि च जायते ॥ यस्मिन् सुपकूशः

মুখরো

স স্যাৎ পিত্ত রক্ত স্নেহঃ। আঘ-
 তি না হৃদাঃ ॥ বৈদভমাহ ॥ হৃষ্টেষু
 দন্তমূলষু সংরম্ভো জায়তে নহান্।
 চলন্তি চ রহা যস্মিন্ স বৈদভো বিঘা-
 তরঃ ॥ সংরম্ভঃ শোথঃ। চলন্তি চ
 চকারাদ্বেদনা দাহ পাকাঃ ॥ * ॥
 খলিবর্জন মাহ। মাকতে নাথিকো
 দন্তো জায়তে তীব্রবেদনঃ। খলিব-
 র্জন সংক্রো হসৌ সংজাতে কক পু-
 শাম্যতি ॥ সঞ্জাতে দন্তে ॥ * ॥
 অধিনাসকমাহ। হনব্যে পশ্চিমে
 দন্তে মহান্ শোথো মহাকরঃ। লা-
 লাসুদী কফকৃত্য বিজ্ঞেয়ঃ সো-
 হধিনাসকঃ ॥ হনব্যে হনভাবে প-
 শ্চিমে দন্তে ॥ * ॥ পঞ্চদন্তনাডী রাহ
 । দন্তমূলগতা নাড্যঃ পঞ্চ জেঘা য
 থেরিতাঃ। যথেরিতা যথা নাডী-
 বুণে বাত পিত্ত কফ সন্নিপাতাগন্ত
 নিমিত্তাঃ সঞ্চনাড্যঃ কথিতা স্থথা-
 ভাপীত্যর্থঃ। * ॥ দন্তবিদুধিনাহ।
 দন্তমাংসমলৈঃ সাসৈর্বাছান্তঃ শ্বযথ
 মহান্। সদাহ কক সুবেত্তিন্নঃ পূবা
 সু দন্তবিদুধিঃ ॥ দন্তমাংসমলৈঃ দ-
 ন্তবেষ্টগতদোষৈঃ। সাসৈঃ সরন্তৈ
 হেতুভিঃ ॥ * ॥ অর্থ দন্তবেষ্ট রো-
 গাণাং চিকিৎসা। শীতাদে হত
 রক্তে ॥ তোষে নাগর সুর্ষপান্ ॥

মুখরো

নিষ্কাথ্য ত্রিফলাঞ্চাপি জ্বর্যাদ্গু-
 ষ ধারণং ॥ কাসীস লোধু কৃষ্ণা ম-
 নঃশিলা স প্লিবন্ধু তেজাস্থাঃ। এষাং
 চূর্ণং মধুযুক্ত শীতাদে পুতিমাংস-
 হরং ॥ তেজাস্থা তেজবলুল ইতি
 লোকে ॥ তৈলং ঘৃতং বা বাতঘ্ন শী-
 তাদে সংপুশস্যতে ॥ দন্তপুপ্পটকে
 কার্য্যং তকণে রক্ত নোক্ষণং ॥ স
 পঞ্চ লবণঃ দ্রাকারঃ স ক্ষৌদ্রঃ পুতি-
 সারণং। শিরো বিরেকশ্চ হিতো ন-
 স্যঃ স্নিগ্ধঞ্চভোজনং ॥ * ॥ বিস্রাবিতে
 দন্তবেষ্টে বৃণন্ত পুতিসারয়েৎ। লোধু
 পত্ত্বং নধুক লাক্ষা চূর্ণৈ মধুপুতৈঃ
 ॥ পুতিসারয়েৎ অঙ্গল্যা ঘষয়েৎ।
 পত্ত্বং চোচকং ইতি লোকে ॥ গ-
 গুষে ক্ষীরিণো যোজ্যাঃ সক্ষৌদ্র ঘৃত
 শর্করাঃ। চলদন্ত হৈর্য্যকরং কার্য্যং
 বঙ্গল চর্ষণং ॥ ভদ্রমুস্তাভয়া ব্যোম
 বিডকারিষ্ট পল্লবৈঃ। গোমূত্র পিষ্টৈ
 গুটিকাং ছায়া শূক্কাং পুকল্পয়েৎ ॥
 তাং নিধায় মুখে শোথ শূল দন্তা-
 তুরোনরঃ। নাতঃ পরতরং কিঞ্চিৎকল-
 দন্তস্য ভেদনং ॥ ভদ্রমুস্তাদিবটিকা
 ॥ তুলা ঘৃতং নীলসহাচরস্য দ্রোণা
 স্ত্রুনাং সংপুশয়েন্মথাবৎ। তত শ্চতু-
 ভাগ রসেন তৈলং পাচেহ্নৈ রক্তপল
 পুনর্গৈঃ ॥ কর্কৈ রনস্তা খদিরারিনেদ

মথুরা

মথুরা

কৃষ্ণানু বস্তী মধুকোৎপলানাং । ত
 ত্ত্বৈন নাশ্বেব ধৃতং নুখেন স্বৈর্য্য
 দ্বিজানাং বিদধাতি সদ্যঃ ॥ নীল
 সহাচরঃ নীলপুল্লকটরৈশ্চ ॥ অন
 ত্ত্বা মরালভা তদলাভে ষবাসোগা
 হঃ । অরিনেদো দর্গক্খদিরঃ । স
 হাচরাদ্যতৈলং ॥ ৯ ॥ শৈষিরে হৃত
 রক্তে তু লোধু নুস্তা বসাত্তনৈঃ ।
 সক্ষৌদৈঃ শস্যতে লেগো গণ্ডেয
 ক্ষীরিণো হিতাঃ ॥ ১০ ॥ ক্রিষাং প
 রিদরে জ্বল্যাহীতাদোক্তাং বিচক্ষণঃ
 ॥ ১১ ॥ সংশোধ্যেভ্যভযতুঃ কাম শির
 শ্চোপহাশে তথা ॥ কাকোডুম্বরিকা
 পত্রবর্ণং দিসুাবধেস্তিষক্ । লগ্নৈঃ
 ক্ষৌদ্রমুক্তৈশ্চ সবে্যৈঃ পরিসার
 য়েৎ ॥ ১২ ॥ শস্ত্রেণোতকৃত্যবৈদভ
 দহন্যানিশোধয়েৎ । ততঃ ক্ষার
 পুষ্ণীত ক্রিষাঃ সর্ষাশ্চ শীতলাঃ
 ॥ উক্ত্যাধিকদন্তস্ত ততো ংগ্নিন
 বচরবেৎ । কনিদন্তক বহাত্র বিবিঃ
 কার্যে বিজানতা ॥ ১৩ ॥ ইদং খলিবর্জ
 নন্যচিকিৎসা ॥ ১৪ ॥ ছিদ্ৰাধিমাংস
 সক্ষৌদৈ রৌত্রে শর্চণে কপাচরেৎ ।
 বচা তেজোবতী পাঠা স্বজ্জলা যাব
 শূকৈঃ ॥ তেজোবতী তেজবল্লম
 স্বর্ণজীবন্তীতি চ ॥ ক্ষৌদ্র দিঠায
 পিপ্লব্যঃ কবনে চাত্র কাণ্ডিগাঃ ।

পাটোল নিম্ব ত্রিকলা কবাশ শচা
 ধাবনঃ ॥ ১৫ ॥ নাডীপুণ্ড্রক
 নাডীষ কারবেৎ । বদন্ত মথ্যে জা
 য়েতু নাডীভুতং তদুদ্বরেৎ ॥ ছিদ্ৰা
 ম্যাঃগানি শস্ত্রেণ যদি নোপরিতো
 ভবেৎ । উক্ত্য চ দহেচাপি ক্ষা
 রেণ জ্বলনেন বা ॥ ভিনত্তাপে ক্ষিতে
 দন্তে হনকাস্থি গতিং ধুবং । সনুল
 দশনং তম্বাদুদ্বারস্ত্য মজ্জি চ ॥
 উদ্বতে তন্তুরে দন্তে শোণিতং পুসু
 বেদতি । রক্তাভিষকাৎ পুদ্ব ক
 ধোরা রোগা ভবন্তি ই ॥ কাণ্ডে সা
 জাযন্তে জন্তু রদিতং তস্য জাযতে
 । চল নপাত্তরং দন্ত মতো নৈবো
 দ্বরেৎ ভিষক ॥ ধাবনং কাণ্ডি মনে
 স্যাদ কটক খাণ্ডিরৈঃ । কবাষে রি
 তিশেষঃ । কবানে জাতি মদন ক
 ণ্টকী স্বাদকটকৈঃ ॥ মঞ্জিষ্ঠা লোধু
 খনির বস্ত্র্যৈশ্চ শচাশ্চ কৃতং ।
 তৈলং তৎ স্নানিতং তত্র হন্যাৎ
 দন্তগতাং গতিং ॥ জাত্যাদি চতুষ্ট
 যস্য কবাষেণ মঞ্জিষ্ঠাদি চতুষ্টয়স্য
 চ কবাষেণ তৈলমদং পচেৎ । জা
 তিঃ চমেলী ইতি লোকে । তস্যস
 পত্রং গ্রাহ্যং মিধিনো বস্তুর স্তমাপি
 পত্র মত্রগাহ্যং । কটকী বৃহৎ কটা
 ই তস্য নুলং গ্রাহ্যং । বীকটকো

गुथरो

पोष्णं सुप्तं पक्षाहं गुह्यं । जा-
 त्तानि तैलं ॥ ३ ॥ विदुष्यन्तु विधि-
 युक्तं विदध्यादन्तु विदुषो । शत्रुकर्म
 मरु सुत्रं ज्ञानेनैव कारयेत् ॥ ३ ॥
 ॥ ३ ॥ अथ दन्तरोगाणां । तत्र रो-
 गाणां नामानि सन्ध्याङ्गाह । दाल-
 नः कथितः पृष्ठं कृमिदन्तक एव च ।
 पोष्णो तज्जनको दन्तहर्षो वै दन्त-
 शर्करा ॥ कपालिकात्र कथिता श्या-
 वदन्तक एव च । कराल सञ्जु इत्य-
 ष्टौ दन्तरोगाः प्रकीर्तिताः ॥ ३ ॥
 तत्र दन्तरोगाणां नामानि । दीप्यन्ता-
 न्निमित्तं तत्र दन्तैः जायते ।
 पोष्णो नाम स व्याधिः सदागति-
 निमित्तः ॥ ३ ॥ कृमिदन्तक नाह ।
 कुक्कुटसुतदन्तुर्ना ससंरुद्धो महा-
 कृष्णः । सनिन्दकजो नात्रात् स-
 ज्जेयाः कृमिदन्तकः ॥ ससंरुद्धः दन्त-
 नृलशोथदन्तः । तत्रैव सुबो बो-
 द्धव्यः । अनिन्दकजः अवष्टनादि-
 निमित्तं विनैव महाकृष्णवान् ॥ ३ ॥
 तज्जनक नाह । वक्रं वक्रं भवेद्यत्र
 दन्त उद्धृष्ट जायते । कफ घात क-
 त्तो व्याधिः स तज्जनक सञ्जुक्त
 ॥ ३ ॥ दन्तहर्ष नाह । शीत कफ
 प्रवाताम्पशाना नसहा द्विजाः ।
 वक्र न्युत्प्रात पित्रात्र्या दन्तहर्षः स

गुथरो

कीर्तितः ॥ ३ ॥ दन्तशर्करा नाह ।
 मलो दन्तगतो यस्तु कफ श्यानिल-
 शोबितः । शर्करैव धरन्स्पर्श सा-
 ज्जेया दन्तशर्करा ॥ शर्करा निकता
 ॥ ३ ॥ कपालिका नाह । कपालेन्नि-
 व दीप्यन्तु दन्तैः सगलेषु च । क-
 पालिकेति विज्ञेया दन्त हृत् दन्त-
 शर्करा ॥ कपालानि मूत्रय घटादि-
 घटकानि तेष्विव । सगलेषु दन्तैः स-
 लसहित दन्ताववेषु दीप्यन्तु यादन्त-
 शर्करा सा कपालिकेति विज्ञेया ।
 स कपालिका दन्तहृत् दन्तनाशिनी
 ॥ ३ ॥ श्यावदन्तक नाह । बो हसृग्नि-
 श्लेषेण पित्रेन दन्तो दन्त सुशयतः ।
 श्यावता नीलता वापि घातः स-
 श्यावदन्तकः ॥ दक्षः दक्ष इवा ॥ ३ ॥
 करालनाह । शनैः शनैः पुत्रकते
 यत्र दन्ताश्रितो ह्निनः । करालान्
 विकटान् दन्तान् स करालो न सिध्य-
 ति ॥ करालान् भवानकान् । अथ
 सुश्रुतेनोक्तः । सगुह्यकारेण गृही-
 तश्च ॥ ३ ॥ अथ दन्तरोगाणां चि-
 कित्सा । तैलं लाङ्गारसं झीरं
 पृथक् पृथक् मितं पात्रे । दुर्बैः प-
 ल्मिन्तैः रेतैः कृत्वा श्यापि चतुर्षु-
 गैः ॥ नोर्षु कटकल मञ्जिष्ठा पद्म-
 केशर पद्मकैः । चन्दनोत्पल यः

मूत्ररौ

गन्धरौ

श्यामैर्लुत्तलं वदने शूतं ॥ कर्क-
 लहाने पञ्च इति च पाठः ॥ दाल-
 मं दन्तगणकं दन्तनोदकं कपालिका-
 । शीतानं पूतिवत्तुं विरुचि विर-
 ज्ञान्यतां ॥ इन्यानां गदानेतान-
 अर्थाद्वस्तानपि हिरान् जाङ्गादिक-
 निदं तैलं दन्तरोगेषु पूतिवत् ॥
 लाङ्गानं तैलं ॥ १ ॥ अथेद्विसुवर्णैः
 विम्व नचलं कृमिदन्तकं । तथावपी-
 डै र्वातैः स्नेह गण्डुष धारणैः ॥
 भद्रुदार्वादि वर्षा भूलैः स्निग्धैश्च
 तोज्जनेः । कृमिदन्तापहं कोष्-
 हिक्रु दन्तापहं हितं ॥ वहती भूमि-
 कदम्बी पक्षाङ्गुल कण्टकारिका वाथः
 । गण्डुष सैल्युतः कृमिदन्तकवेदना-
 शमनः ॥ नीली वायनजङ्घा कटुतुम्बी
 मूलनेकैकं । सङ्गर्ग्य दशन विधुतं
 दशनकृमि पातनं प्राहः ॥ १ ॥ ग्रेहा-
 नां कवलाः कोष्ठाः सर्पिष त्रैवृत्त-
 स्य च । निर्वृहा शानिलग्रानां दन्तह-
 र्ष पुनर्दनाः ॥ त्रैवृत्तस्य सर्पिषः त्रि-
 वृत्ता पञ्चस्य सर्पिषः कवल इत्यर्थः
 ॥ सैहिको र्त्र हितो धूमो नस्यं
 सैहिकमेव च । पेया रसा यवाश्च
 क्रीरसस्तानिका शूतं ॥ शिरोवस्ति
 हितश्चापि क्रमो य शानिलापहः
 । अत्र दन्तहर्षे ॥ १ ॥ अहिदु दन्तमू-

लानि शूर्परा मूत्ररेण विषकं । ला-
 क्काटुर्णे मधुगृते सुतन स्यात्पुतिमार-
 येत् ॥ दन्तहर्ष क्रियां चात्र अर्थादि-
 रवयोषतः । कपालिका कृत्तमा
 त्रुत्तापेया क्रिया हित्वा ॥ अत्र दन्त-
 शूर्परायां । एवा क्रिया दन्तहर्षक्रिया
 ॥ १ ॥ कनान्यमानि शीताश्च कफाम-
 दन्तधावनं । तथाति कठिनं त्रक्यं
 दन्तरोगी विवर्द्धयेत् ॥ १ ॥ १ ॥
 अथ जिह्वारोगाः । तत्र जिह्वारो-
 गाणां निदानं नान सन्ध्याः प्राह ।
 वातजः पित्तजश्चापि कफजो र्-
 लास संज्ञकः । उपजिह्विका च ग-
 दा जिह्वायां पक्ष कीर्तिताः ॥ १ ॥
 तत्र वातजन्य लक्षणं प्राह । जिह्वा-
 निलेन सू टिता पुसुष्ठा तवेष्ट शाक-
 हदन प्रकाशा । सू टिता मनाग्निदीर्गा
 । पुसुष्ठा रसानतिज्जतया सूक्ष्मव ।
 शाकहदन प्रकाशा कर्मकं भूमिजो
 क्रम सुद्वं कण्टकं चित्ता ॥ १ ॥ पि-
 त्तजं प्राह । पित्तात् सदाहै कप-
 टीयते च । दीर्घैः सरतै रपि कण्ट-
 कैश्च ॥ अथ रोगो लोके जली
 इति ख्यातः ॥ १ ॥ कफजं प्राह । क-
 फेन शरी वहेत् । चित्ता च मांसोह-
 र्थैः शाल्मलि कण्टकारिणः । वहलाः
 शलाः मांसोहर्थैः नां संज्ञकैः

মথরো

মুখরো

১. # ॥ অলাস নাহ । জিহ্বাতলে
 যঃ শ্বথঃ পুগাটঃ সো হলাস শক্তঃ
 কফ রক্ত মূর্তিঃ । জিহ্বা মকঃ শুভ্র
 যতি পুব্ধো নূলে চ জিহ্বা ভূপনে
 তি পাকং ॥ পুগাটঃ পুর্কষণ ঘাটে
 দাকণঃ । কফরক্তনুভিঃ কফ রক্তা
 ভ্যাং মূর্তি র্যস্য কফরক্তজ ইত্যর্থঃ ।
 জিহ্বা স্তস্তেন বায়ু রপ্যত্র বোদ্ধব্যঃ
 । ভূশপাকেন পিত্তঞ্চ । অত স্ত্রি-
 দোষোয নসাধ্যত্বঞ্চাস্য ॥ # ॥ উ-
 পজিহ্বিকা নাহ । জিহ্বাগু কপ শ্ব
 যথ হি জিহ্বা মৃত্যাম্য জাতঃ কফ
 পিত্ত যোনিঃ । পুসেক কণ্ডুপরি দাহ
 যুক্তঃ পুর্কথ্যেৎ হসাবুপজিহ্বিকৈ-
 তি ॥ জিহ্বাগুকাপা জিহ্বাগুকৃতিঃ
 ॥ # ॥ অথ জিহ্বারোগাণাং চিকিৎ-
 সা । জিহ্বাগত বিকারাণাং শস্ত-
 শোণিত নোক্ষণং । শুভ্রী পিপ্ললী
 নিষ কবলিঃ কটুভিঃ সুখঃ ॥ শুষ্ক পু-
 কোপে হ্রিন্নজে যুক্ত প্রাক্ চি-
 কিতং । কণ্ঠজেষুনিলোথেষু
 উৎকার্য্য ভিবজা খলু ॥ পিত্তজে
 পরিষ্টে তু নিঃসৃতে দৃষ্ট শোণিতে ।
 পুতনারণ গণ্ডয় বস্যাণি নধ্বয়
 হিতং ॥ কটুেষু কফোথেষ লি-
 খিতেষু সূজঃ ক্ষয়ে । পিপ্লল্যাদি ম
 ধ্বতঃ কাব্যস্ত পুতিনারজে ॥ উপ-

জিহ্বান্ত সঞ্জিখ্য ফারেন পুতিনা-
 রয়েৎ ॥ শিরোবিরেক গণ্ডয় ধ্বন-
 শৈচনা মুপাচরেৎ ॥ ব্যোষ ফারা-
 ভয়া বহ্নি চূর্ণমেতৎ পুর্ঘষণং । উপ-
 জিহ্বা পুশান্ত্যর্থ মেভি স্তৈলঞ্চ পী-
 চয়েৎ ॥ # ॥ অথ তালুরোগাঃ
 । তত্র তালুরোগাণাং নানানি স-
 খ্যাঞ্চাহ । গলশশ্ৰী তণ্ডিকের্য পুষ্ণঃ
 কহপ এব চ । তালুর দশ কথিতো
 নাম্ন স-ঘাত এব চ ॥ তালুর পু ট
 নাম্না চ তালুরোগ স্তথৈব চ । তালু-
 পাকশ্চ কথিতা তালুরোগা অসী
 নব ॥ # ॥ তত্র গলশশ্ৰী বক্ষণ নাহ
 । শ্লেষ্মাসৃগ্যাং তালু মূলাৎ পুব্ধো
 দীর্ঘঃ শোথো ঘাত বস্তি পুকাশঃ ।
 তৃণা কাস শ্বাস জষ্টং রদন্তি বৈদ্যা
 ব্যাদি কণ্ঠশশ্ৰীতি নাম্না ॥ ঘাত-
 বস্তিপুকাশঃ বাতপূরিত চর্মপট-
 তুল্যঃ ॥ # ॥ তুণ্ডিকেরী নাহ ।
 শোথঃ স্থল শুভ দাহ পুপাকী
 পুশক্তাত্যা তণ্ডিকেরী মতা তু ।
 পুশক্তাত্যা শ্লেষ্মাসৃগ্যাং । তুণ্ডি-
 কেরী বনকার্পাসীক্ষণ তত্তল্যেতি
 ॥ # ॥ অধুষবাহ । শোথ শুন্দ্রা
 লোহিতঃ শোণিতোথো জ্বেষো হ-
 ধ্বসঃ সজ্বর স্তীব কক চ ॥ # ॥ কহ-
 পমাহ । কুমোৎ সমো বেদনো শী-

মুখরো

শুভ্রমা রোগো জ্বেষঃ কহপঃ শ্লেষ-
 গা স্যাৎ । কুম্বোৎ সমঃ নথ্যে প্লে-
 টং প্লাস্তে নতঃ ॥ * ॥ তানুরুদমাহ
 । পদ্মাকারং তালু মধ্যে তু শোথ-
 বিদ্যা দুক্তাদবুদং পিত্ত লিক্ । প-
 দ্মাকারং পদ্মকর্ণিকা কেশরৈ রিব
 পার্শ্বতো দীর্ঘ নাংসাকুরৈ বেষ্টিত-
 ॥ * ॥ নাংসসংঘাতমাহ । দৃষ্ট-
 নাংসং শ্লেষগামীকজ্জক্ । তানুস্তহ-
 নাংস সংঘাত মাহ ॥ * ॥ তালু
 পুপ্পটমাহ । নীকক্ স্থায়ী কোল-
 নাত্রঃ কফাত্মা । মেদো যুক্তঃ পুপ্পট
 স্থালদেশে ॥ * ॥ তালুশাষমাহ
 । শোষো হত্যর্থ দীর্ঘ্যতে চাপি
 তালুঃ খাসো বাতাত্তাল শাষোষ
 মুক্তঃ ॥ * ॥ তানুপাকমাহ । পি-
 স্তং জর্য্যাৎ পাকমত্যর্থ ঘোরং তা-
 লুন্যনং তালু পাকং বদন্তি ॥ * ॥
 অথ তালুরোগাণাং চিকিৎসা । অ-
 ষ্টোষণ বচা সিক্ক কণা পাঠা প্লবৈঃ
 সহ । সক্ষৌদ্রৈ তিষজা কার্য্যং গল-
 শূণ্ডী পুষর্ষণং ॥ প্লবঃ কেবচীমোথ
 শুডতচী ইতি চ লোকে ॥ অক্ণাঙ্ক
 লিসন্দশেনাকৃষ্য গলশূণ্ডিকা ।
 ছেদযেন্নগুলাগুণ জিহ্বোপরি তু
 সংস্থিতাং ॥ নগুলাগুণ শস্ত্রবিশে-
 ষেণ ॥ অতিছেদাৎ সুবেদুক্তং ততো

মুখরো

হেতুঃ স্মিষেত চ । হীন ছেদাভ্যর্ষ-
 ছোথো জালাসুবো ভ্রম স্তথা ॥ ত-
 ন্মাৎ শ্বেদ্যঃ পুষত্নেন দৃষ্টকর্ম্মা বিশা-
 রদঃ ॥ গলশূণ্ডী তু সংস্থিত্য জর্য্যাৎ
 প্লাপ্তা মিম্যাং ক্রিয়াং ॥ পিপ্পল্যতি-
 বিষা অষ্ট বচা মরিচ নাগরৈঃ । ক্ষৌ-
 দুর্গুক্তৈঃ সলবণৈ স্ততস্তাং পুতিসার-
 য়েৎ ॥ বচা নতিবিষা পাঠা রাস্না
 কটুকরোহিণীঃ । নিষ্কাথ্য পিচনদর্ধ
 কবলং তত্র কারয়েৎ ॥ তুণ্ডিকৈর্ধ-
 ষে কুম্বো সংঘাতে তালুপুপ্পটে । এষ
 এব বিধিঃ কার্য্যো বিশেষঃ শস্ত্র ক-
 র্ম্মণি ॥ তালু পাকে তু কর্তব্যং বিধা-
 নং পিত্তনাশনং । স্নেহ স্বেদৌ তালু
 শোষে বিধিচ্চানিল নাশনঃ ॥ * ॥
 ॥ * ॥ অথ গলরোগাঃ । তত্র গল-
 রোগাণাং নামানি সংখ্যাঞ্চাহ ।
 রোহিণী পঞ্চথা পোক্ক কণ্ঠশালুক
 এব চ । অধিজিহ্বাশূল বলযো হলাস
 নানৈকবৃন্দকঃ ॥ ততো বৃন্দঃ শতযু-
 চ গিলায়ুঃ কণ্ঠবিদুধিঃ । গলৌষঃ পু-
 স্বরঘ্ণশ্চ নাংসতান স্তথৈব চ । বি-
 দারী কণ্ঠদেশে তু রোগা অষ্টাদশ
 স্মৃতাঃ । * ॥ তত্র পঞ্চানামপি রো-
 হিণীনাং সামান্য সংপ্লাপ্তি নাই ।
 গলে হনিলঃ পিত্ত কফৌ চ নুর্হিতৌ
 পুদুষ্য নাংসঞ্চ তথৈব শোণিত্য

মুখরো

ধূলোপসংরোধকরৈ স্থথাকুর নি-
 ছত্য সন্ ব্যাধি রষণ হি রোহিণী ॥
 অনিলঃ মুহিতঃ পূব্ধঃ । পিত্তকফো
 চ মুহিতৌ পিত্তং বা মুহিতং কফো
 বা মুহিতঃ । নন্ অথোপি মুহিতাঃ
 পৃথদ্বোষজাযা অবিবন্ধমাগত্বাৎ
 ॥ * ॥ তস্য বাতজাযা লক্ষণ মাহ
 । জিহ্বা সনস্তান্ধশ বেদনাস্ত মা-
 সাকুরাঃ কণ্ঠ নিরোধনাঃ স্যুঃ । সা
 রোহিণী বাত কৃত পুদিষ্টা বাতা-
 ক্রোপদুব গাঢ় যুক্তা ॥ সমস্তাৎ
 জিহ্বাষাঃ সর্বতঃ । বাতাক্রোপদু
 ব গাঢ় যুক্তা স্তম্ভাদিভি রতিশযেন
 যুক্তা ॥ * ॥ পিত্তজানাহ । ক্ষিপো-
 দ্ধনাক্ষি পুবিদাহ পাকা তীব্রজরা
 পিত্ত নিমিত্ত জাতা । * । শ্লেষ্মজা-
 মাহ । সোতো নিরোধিন্যপি নন্দ
 পাকা শুধীঃ স্হিরা সা কফ সম্ভবাতু
 । সোতো হ্রস্বকৃষ্ণসোতঃ ॥ * ॥
 সন্নিপাতজ্ঞানাহ । পেশীর পাকিন্য
 নিবার্য বীর্য্য ত্রিদোষ লিঙ্গা ত্রিভ
 বা কবেৎ সা ॥ * ॥ রক্তজানাহ ।
 স্ফোটৈ ন্চিতা পিত্ত স্তমান লিঙ্গা
 সাধ্যা পুদিষ্টা কধির্দ্বিত্বিকা তু । * ।
 রক্তজৈতরা সংহারকদ্বাবধি নাহ ।
 সদ্য ত্রিদোষজা হস্তি ত্র্যহাৎ কফ
 সম্ভবাতু । পঞ্চাহাৎ পিত্ত সম্ভবাতু

মুখরো

সপ্তাহাৎ পবনোথিতা ॥ * ॥ কণ্ঠ-
 শালুকমাহ । কোলাহ্লিমাত্রঃ কফ
 সম্ভবো যো গুহ্মি গলে কণ্টকশুক
 ভূতঃ । খরঃ স্হিরঃ শত্রু নিপাত সা-
 ধ্য স্তং কণ্ঠশালুক মিত্তি বুবর্ত্তি ।
 কণ্টক শুকভূতঃ কণ্টক বহুকবহু বেদ-
 নাজনকঃ ॥ * ॥ অধিজিহ্বামাহ ।
 জিহ্বাগুরুপঃ শ্বযথুঃ কফাত্তু জিহ্বো
 পরিষ্টাদসৃজৈব মিশ্রাৎ । ভ্ৰেযো
 হধি জিহ্বঃ খলুরোগ এষ বিবজ্জযে-
 দাগত পাক মেনং ॥ অসূজা মিশ্রা-
 দেবেত্যন্বযঃ ॥ * ॥ বলযমাহ । ব-
 লাশ এবাযত মুন্নতঞ্চ শোথং করো-
 ত্যন্ন গতিং নিবার্য্য । তং সর্ব তৈবা-
 পুতিবার্য্য বীর্য্যং বিবজ্জনীযং বলয
 বদন্তি ॥ * ॥ অলাসনামাহ । গলে তু
 শোথং লুক তঃ পূব্ধৌ শ্লেষ্মানিলৌ
 শ্বাস কক্রোপপন্নং । মর্মাছিদং দস্তর
 মেতদাহ রগাস সংজ্ঞং ভিষজো
 বিকারং ॥ মর্মাছিদং হৃদযমর্মানি ছে-
 দেনেব বেদনাজনকং ॥ * ॥ একবন্দ
 মাহ । বস্ত্রামতো হস্তঃ শ্বযথুঃ সদা-
 হঃ সক্রপুত্রো পাক্য মদু শুকশ্চ ।
 নার্মৈকবন্দঃ পরিকীর্ত্ততে হসৌ ব্যা-
 ধি বলাশঃ ক্রতজ পুসূতঃ ॥ অন্তঃ
 গলমথ্যে । অপাকী ইষৎ পাকী ।
 অনন্দঃ ইষম্ভুঃ ॥ * ॥ বন্দমাহ ।

मुखरो

मुखरो

समुन्नतं वृन्द ममन्ददाहं तीव्रज्वरं
 वृन्द महाहरति । तद्यपि पित्त क्क-
 तज्ज पुकोपाद्धिद्यत् सतोदं प-
 वनात्प्रकञ्ज ॥ * ॥ शतश्रीनाह । वडि
 र्घना कण्ठ निरोधिनीतू चिता तिनत्रं
 पिशितं पुरोहैः । अनेककक्क
 प्राणहरी त्रिदोषा ज्ञेया शतश्री
 महशी शतश्री ॥ घना कठिमा । अने-
 ककक्क वात पित्त कफज्ज तोद दाह
 कण्ठादि युक्ता । शतश्री महशी लोह
 कण्ठक संहृन्ना शतश्री महती शिला
 ततुल्यं यतः प्राणहरी ॥ * ॥ गि
 लायुनाह । गुह्नि गले त्वानलकाहि
 नात्रः हिरौ हल्लकक्क स्यात् कफ
 रक्त मूर्तिः । सलक्ष्यते सक्त निवा-
 सितश्च सशत्रु साध्यस्तु गिलायु स-
 ज्ञः ॥ * ॥ गलविदुषि नाह । सर्व-
 गलं व्याप्य समुत्थितो यः शोथो
 कज्जः सञ्चि च यत्र सर्वाः । स सर्वदो-
 र्धै गल विदुषिस्तु तस्यैव तुल्यः खलु
 सवज्जस्य ॥ * ॥ गलौघनाह । शो-
 थो महान् यस्तु गलावरौधी तीव्रज्ज-
 रौ वायुगते निहन्ता । कफेन जातो
 कषिरावितेन गले गलौघः परि-
 कीर्त्यते हंसो ॥ वायुगते निहन्ता
 उदान वायु गतिरोधकः ॥ * ॥ श्व
 रघ्नमाह । य स्तान्यमानः स्थिति

पुसक्तं तिमन्त्रः शुक्क विमुक्त कण्ठा
 कफोपदिक्के वृन्तिलीयनेषु ज्ञेयः
 नरोगः स्वसनात् श्वरघ्नः ॥ ताम्नान
 सुमःपश्यान् । शुक्कविमुक्तकण्ठः शुक्का
 विमुक्तोऽस्वाधीनः कण्ठो यम्यसः अ-
 स्वाधीनता त्रुक्तं गिलितुमशक्यत्वात्
 । अनिलायनेषु वायुवत्प्रसू स्वसनात्
 वातात् ॥ * ॥ मांसतानमाह । पु-
 तानवान् यः श्वयथुः सुकष्टो गलोप-
 रोधं अकृते क्रमेण स मांसतानः
 कथितावमयी प्राण पुणत् सर्वकृतो
 विकारः ॥ पुतानवान् विडारवान् ।
 सुकष्टः अतिशयितं कष्टं यत्र सः
 ॥ * ॥ विदारीनाह । सदाह तोदं
 श्वयथुः सुतान् ननुगले पुति विशीर्ण
 नांसं । पित्तेन विद्याद्यदने विदा-
 रीं पार्श्वं विशेषात् स त्वेन शे-
 ते ॥ पार्श्वे विशेषात् स त्वेन
 शेते स प्रकषो येन पार्श्वेन वि-
 शेषाद्वाहल्येर्नशेते तस्मिन् पार्श्वे
 सा विदारी भवति इत्यर्थः ॥ * ॥
 अथ गलरोगाणां चिकित्सा । यो-
 हिणीनास्तु साध्यानां हितं शोणित
 नोक्कणं । वमनं धूमपानकं गण्डुषो
 नस्य कर्म वा ॥ वातजास्तु हृते रक्ते
 लवणैः पुतिसारवेत् । स्रथोक्कान्
 स्नेह गण्डुमान् धारयेत्प्राप्य डीक्कणा

मुखरो

विसुव्यपित्तसंभूतां सिताम् क्लोदु
 क्षियङ्गतिः । घर्षयेत् कबलो दुक्का
 पकवैः स्थितैर्हितः ॥ आगार-
 ध्न कटुकैः कफजां पुतिमारयेत् ।
 आगारध्नमः बूल इति लोके ।
 कटुकानि शुष्ठी पिप्ली मरिचानि ॥
 श्वेता विडङ्ग दन्तीषु तैलं सिद्धं
 ससैक्कवं । नस्यकर्मणि दातव्यं क-
 बले च कफोदये ॥ श्वेता अपरा-
 जिता ॥ पित्तवत् साधयेद्द्वेद्यो रौ-
 हिणीं रक्त संभवां । विसुव्य क
 ष्णशालकं साधयेत्तुकेरिवत् ॥
 एककालं यवाम् वा तृप्तीतु सिक्क
 नल्लशः । उपजिह्वकवट्टापि साधये-
 दधिजिह्वकं ॥ एकवन्दस्तु विसुव्य
 विधिं शोषनमाचरेत् । एकवन्द
 निवपायो वन्दश्च समुपाचरेत् ॥
 गिलायुश्चापि यो व्याधिस्तत्र श-
 स्त्रेण साधयेत् । अममृहं सुसम्पक्कं
 छेदयेत् गलविद्धिं ॥ * ॥ अथ
 सामान्यानां कठुरोगाणां चिकित्-
 सा । कठुरोगे समुद्योक्तैः क्षीकैः
 नस्यदि कर्मभिः । चिकित्सकश्चि
 कित्सान्तु ज्जश्लोत्रं समाचरेत् ॥
 इत्थं दद्यात् दासीं त्रिं निम्बं ता
 म्नी कलिङ्गं । हरीतकी कषायो
 वा हितो माफिक संयुतः ॥ कटुका

मुखरो

तिविषा दाक पाठा मुख्ता कलिङ्गकाः
 । गोमूत्रं क्वथिताः पीताः कठुरोग
 विनाशनाः ॥ मून्दीका कटुका व्याष
 दासीं त्रिं त्रिफला घनं । पाठां
 रसाञ्जनं दाक तेजोश्चेति सूचुर्नि-
 तं ॥ क्लोदु यत्तु विधातव्यं गल-
 रोगे महोदधं । रोगास्तुते त्रयः
 पौज्जा वात पित्त कफापहाः ॥
 यवागुजं तेजवतीं पाठां रसाञ्ज-
 नं दाक निशां सकृत् । क्लोदुं ज-
 र्यात् गुटिकां मुखेन तां धारयेत्
 सर्वं गलामयेषु ॥ * ॥ अथ स-
 मस्तु मुखरोगाः । तत्र तेषां निदा-
 नं संध्यां क्वाह । पृथग्दोषैश्च क्वा
 रोगाः समस्त मुखजाः स्मृताः । तत्र
 वातिकस्य लक्षणं क्वाह । सुर्तेः स-
 तोदैर्बदनं समस्तान्मत्राचितं सर्व
 जरः सवातात् ॥ * ॥ पैत्तिकमाह
 । रतैः सदाहैः पिडकैः सुपीतै
 र्मत्राचितं चापि स पित्त कोपात्
 ॥ * ॥ श्लैष्मिकमाह । अवेदनैः क-
 षुयुतैः सर्वैर्मत्राचितं चापि स वै
 कफेन । अवेदनैः क्षीकैर्दैनैः । यत
 उक्तं सुश्रुतेन । अल्लवेदनै रिति
 ॥ * ॥ मुखरोगेषु साध्यामाह । षष्ठ
 पुकोपे वर्ज्याः स्युर्नास रक्त त्रि-
 दोषजाः । दन्तवेष्टेषु बज्यां त्रि

ত্রিবিধমতি শৌধিরৌ ॥ ত্রিবি
 কগতিঃ ত্রিদোষজা নাডী । নহা
 শৌধিরশ্চ ॥ দন্তেষু চ ন সিধ্যস্তি
 স্যাব্দালন ভঞ্জনাঃ । জিহ্বারোগে
 স্থালসস্ত তালুজেষু বৃদ্ধত্থা ॥ স্ব
 রগ্নৌ বলযো বৃন্দো বলাশঃ সহি
 দাক্ষণঃ । গলোঘো না সতানশ্চ শ
 তগ্নী রোহিণী গলে ॥ অসাধ্যাঃ কী
 র্ত্তিতা হেতে রোগা দশ নবোত্তরাঃ
 । তেষু চাপি জিয়া বৈদ্যঃ পুত্যা
 খ্যায় সনাচরেৎ ॥ * ॥ অথ সনস্ত
 মুখ রোগাণা চিকিৎসা । বাতাৎ
 সর্বসর চূর্ণৈর্জবণৈঃ পুতিসারযেৎ ।
 তৈল বাত হীরৈঃ সিদ্ধং হিতং কবল
 নস্যযোঃ ॥ * ॥ পিত্তাত্মকে সর্ব
 সরে শুদ্ধ কাষস্য দেহিনঃ । সর পি
 ত্তহরঃ কার্যেয়া বিধি মধুর শীতলঃ
 ॥ * ॥ পুতিসারণ গণ্ডুষ ধ্বন স
 পোধাননি চ । কফাত্মকে সর্বসরে
 ক্রম জর্যাৎ কফাপহ ॥ * ॥ মুখ
 পাকে সিরাবেধঃ শিরসশ্চ বিরেচ
 নং । নবু মূত্র ঘট ক্ষীরৈঃ শীতৈশ্চ
 কবলগুহঃ ॥ ১ ॥ জাণী পত্রা মূতা
 দ্রাক্ষা বাস দাবী কনত্রিকৈঃ ।
 স্বাথঃ ক্ষৌদ্রযতঃ শীতো গণ্ডুষা
 মুখপাকনুৎ ॥ ২ ॥ কার্যেণ বহুবা
 নিত্য জাণীপত্রস্য চর্ষণং । ক

জীরক সঠৈক্ষয়ব চর্ষণত জ্যহাৎ ॥
 মুখপাক বৃণ ক্লের দৌর্গন্ধ্য মুপশা
 ন্যতি । ৩ । পটোল নিম্ব জন্মানু না
 লতী নব পল্লবৈঃ ॥ পঞ্চপল্লবজঃ
 শ্রেষ্ঠঃ কবায়ো মথধাবনে । ৪ । পঞ্চ
 পল্লবজঃ স্বাথ স্ত্রিকলা সন্তুবো হথ
 বা ॥ মুখপাকে পুষোক্তব্যঃ সক্ষৌ
 দ্রো মুখধাবনে । ৫ । স্বরসঃ কথিতো
 দার্ব্যা ঘনীভূতো রসক্রিয়া ॥ সক্ষৌ
 দ্রো মুখরোগাসৃগ্নোষ নাডীবুণাপহা
 । ৬ । সপ্তছদোশীর পটোল মস্ত হ
 রীতকী তিক্ত রোহিণীভিঃ ॥ বষ্ট্যা
 স্ব রাজ্জড়ন চন্দনৈশ্চ স্বাথ পিবেৎ
 পাকহরং মুখস্য । ৭ । রাজ্জড়নঃ
 ধনবহেরা ইতি লোকে ॥ তিলা নী
 লোৎপলা সর্পিঃ শকরা ক্ষীর মে
 নচ । ক্ষৌদ্রাভ্য দিক্ কলস্য গণ্ডুষো
 মুখপাকনুৎ ॥ ৮ ॥ আত্মাদিতা স
 কদপি মুপগন্ধং সকল মুপনযতি ।
 তুগীজপরফলজা পবন নবাধ্যঞ্চ না
 শযতি ॥ ৯ ॥ হরিদ্রা নিম্বপত্রাণি
 মধুরং নীল মৎপলং । তৈল নেভি
 স্বিপক্তব্যং মুখপাকহরং পরং ॥ ১০ ॥
 বষ্ট্রানধুপলানকং ত্রিশশীলোৎপ
 লস্য তৈলস্য পুঙ্ক তদ্ভিগ্ন পযো
 বিধিনা পঙ্ক তু নস্যেয়ম ॥ নিশি ব
 দনস্য নুবং ক্ষপযতি গাত্রস্য দোষ

মুখবা

মুখশ

জ-ঘাত । কচখ ত্রি মবশ্য ক্রম-
 শো ২ ভ্যেদন জহুনা ॥ ১১ ॥
 ইতি মুখরোগাধিকারঃ । ইতি ভা-
 বপুকাশঃ ॥ * । * ॥ অপিচ । ত-
 গুলীযক গোক্ষর মূল পীত প-
 যোন্নিত । কানলাদিহর পোক্ত ॥
 মুখরোগহর তথা ॥ ১২ ॥ শৃঙ্খল
 ক শৃণীনা ক্ষারো হিঙ্কল নাগর ।
 শৃঙ্খ চতুর্গু দদ্যাত্তৈল মৈত
 বিপাচযেৎ ॥ বাধির্য কণশূলঞ্চ
 পুনাবশ্চ কর্ণযোঃ । পূরণাদস্য
 তৈলন্য কবঃ কর্ণযোঃ খিলাঃ ॥
 ক্ষিপু বিনাশ নাযান্তি শুলক্ষ
 কতশেখর । ক্ষারতৈল নিদ শেষ্ঠ
 মুখ দস্তানযাপহ ॥ ১৩ ॥ ইতি
 গাকডে ১৮৮ । ১৯৮ অধ্যায়ো ॥
 মুখলাঙ্কলঃ পু শ্লত্রঃ । ইতি জটা-
 ধরঃ ॥
 মুখবল্লভঃ পু দাডিনবক্ষঃ । ইতি
 শব্দমালা ॥ মুখপুষে ত্রি ॥
 মুখবাচিকা স্ত্রী অধষ্ঠা । ইতি রাজ-
 নির্ঘণ্টঃ ॥
 মুখাদ্য স্ত্রী বক্রনাসবাদ্য । বাঁক
 ইতি ভাষা । ইতি ত্রিক্য গুশষঃ ॥
 মুখন্য মুখেচ বাদ্যঞ্চ ॥
 মুখবাসঃ পু গন্ধতৃণ । ইতি রাজ
 নির্ঘণ্টঃ ॥

মুখবাসনঃ পু মুখসদগন্ধকারক-
 দ্রব্য । তৎপর্য্যায়ঃ । আমোদী ২ ।
 ইত্যনরঃ ॥ ২ ॥ মুখবাসনবটিকা-
 নো । আমোদযুক্তঃ কপূরাদি রা-
 মোদী ইন্ । মুখ বাসযতি মুখবা
 সনঃ নন্দ্যাদিত্বাদনঃ । নানা দ্রব্য
 রচিত এককশ এব বা কপূরাদি-
 তি মুখোপযোগ্য মুখবাসন ব-
 টিকাদি রামোদীতি সর্ব্বধঃ । শুল-
 বাসন ইতি পাঠে শুল ননোহর
 বাসন বাসো যস্য কেশাদেঃ স
 আমোদীত্যাছ রিতি সুভূতিঃ ।
 ক্ষীরস্থানিনা তু সনাক্ষাদি চতু-
 ষ্টয়েন ইষ্টগন্ধাদি চতুষ্টয়েন চ প-
 র্য্যায় দ্বয় নাখ্যাত । শব্দাণবে তু ।
 কস্তুরিকায়া নামোদঃ কপূরে মু-
 খবাসনঃ । বঙ্গলে স্যাৎ পরিমল
 শ্চন্দ্রকে সুরভি স্তথা ॥ গন্ধা দ্বি
 যষ্টিরপেতে গুণি বস্তো ত্রিলিঙ্গ-
 কা ইতি । ইতি ভরতঃ ॥
 মুখবিলুণ্টিকা স্ত্রী ছাগী । ইতি শব্দ-
 ॥
 মুখবিষ্ঠা স্ত্রী তৈলপায়িকা । যথা ।
 বল্লুনিকা মুখবিষ্ঠা পরোক্ষী তৈল-
 পায়িকা । ইতি হেনচন্দ্রঃ ॥
 মুখশফঃ পু দুম্মুখঃ । ইতি শব্দ-
 ॥ মালা ॥

মুখাগ্নি

মুখ্যস

মুখশুদ্ধিঃ স্ত্রী বক্তৃশোধনং । যথা ।
অভাবে দস্তকাষ্ঠানাং পুতিসিদ্ধ
দিনে তথা । অপাং দ্বাদশ গণ্ডুৈ
মুখশুদ্ধিঃ বিধীয়তে ॥ ইত্যাহিক-
তত্ত্বং ॥

মুখশোধনং স্ত্রী ত্বচং । ইতি রাজ-
নির্ঘণ্টঃ ॥

মুখশোধনঃ পুং কটুরসঃ । ইতি হেম-
চন্দঃ ॥

মুখশোধনী পুং কয়ীরঃ । ইতি রাজ-
নির্ঘণ্টঃ ॥

মুখশীলঃ ত্রি দুমুখঃ । ইতি শব্দ-
মালা ॥

মুখসম্ভবঃ পুং ব্রাহ্মণঃ । ইতি হেম-
চন্দঃ ॥

মুখসুরং স্ত্রী তালসুরা । তাড়ী ইতি
ভাষা । ইতি ত্রিকাণ্ডশেষঃ ॥

মুখসু্যবঃ পুং লালা । ইতি রাজ-
নির্ঘণ্টঃ ॥

মুখাগ্নিঃ পুং দাবাগ্নিঃ । যথা । হেম-
কেলির্ঘণ্টো শচাথম্ দাঙ্গঃ স্যাৎ দবা-
নলঃ । মুখোল্লা ভূতসঞ্চারী মুখা-
গ্নিঃ ভ্রমরঃ । ইতি শব্দমালা ॥
শব্দমুখেদত্তবহ্নিঃ । ইতি লোকে ।
শাক্তে তু শিরঃস্থানে । যথা । দেবা
শচাগ্নিমুখাঃ সর্বে গৃহীত্বা তু হতা-
শনং । গৃহীত্বা গাণিনা চৈব নৃত্ত

মেতদুদীরযেৎ ॥ কৃদ্বা তু দৃষ্টত
কর্ম জানতা বাপ্যজানতা । মৃত্যু
কাল বশং পাপ্য নরং পঞ্চত্ব মা-
গতং ॥ ধর্মাধর্ম সমায়ুক্তং লোভ
মোহ সমাবৃতং । দহেৎ সর্বগা-
ত্রাণি দিব্যান্ লোকান্ স গহৃত্ব ॥
এব মুক্তা ততঃ শীঘ্রং কৃদ্বা চৈব
পুদক্ষিণং । জ্বলমানং তথা বহ্নি-
শিরঃস্থানে পুদাপযেৎ ॥ চাতুর্ভ-
গেষু সংস্থান মেবং ভবতি পুত্রিকে
। ইতি শুদ্ধিতত্ত্বং ॥

মুখানয়ঃ পুং মুখরোগঃ । ইতি রাজ-
নির্ঘণ্টঃ ॥

মুখার্জকঃ পুং অর্জকঃ । ইতি রাজ-
নির্ঘণ্টঃ ॥

মুখাঙ্কঃ পুং ককটঃ । ইতি ত্রিকাণ্ড-
শেষঃ ॥

মুখোল্লা স্ত্রী দাবানলঃ । ইতি শব্দ-
মালা ॥

মুখ্যঃ পুং পুথমঃ কল্পঃ । ইত্যমরঃ ॥
যাগাদিষু শাক্তোক্তঃ পুথমঃ কল্পো
মুখ্যঃ স্যাৎ । যথা বীহিভি যজ্ঞ-
তেতাদিনা উৎকৃষ্টত্বাৎ মুখনিব
মুখ্যঃ বিকারসংঘেত্যাদিনা ইবার্থে
যঃ । ইতি উটীকায়া ভরতঃ ॥

মুখ্যঃ ত্রি শ্রেষ্ঠঃ । ইত্যমরঃ ॥
মুখ্যসর্গঃ পুং স্থাবরসৃষ্টিঃ । যথা ।

मूका

मूका

मूक्यसर्गः चतुर्थस्तु मूक्यावै शोव ॥
मूकाः श्रुताः । इति वराहपुराणम् ॥
मूकः पू दातृहृषकी । इति त्रैलोक्य-
पुराणः ॥

मूकः त्रि मूकः ॥ अन्तरः । इति
विश्वः ॥

मूकबोधः श्री वीरपदेवकृतव्याकरण-
शिक्षणः । यथा । मूकमन्त्रं सतिदा-
नन्दः परिपत्य पुनीकृत । मूक-
बोधः यज्ञकरणं परोपेकतकम-
या ॥ इति तमसाप्युपनिषत् ॥

मूकाः श्री नागिकाविशेषः । यथा ।

श्रीयापि त्रिविधा । मूका मधुपि पुग-

मूका च । तत्राकरित योवना मूका ।

मूका च अज्ञातयोवना अज्ञात योव-

ना च । सैव क्रमशा अज्ञात योव-

पराधीन रति मूका । सैव अज्ञात

पुष्पा विभुक्तमवाता । अस्य श्ले-

ष्ठा क्रियागनोहरा । कोपे मन्द-

रं नवविभवे समीह ॥ मूका

यथा । अज्ञातः किञ्चि कान्ददेव

धरणीप्राज्ञनकाले शूते वस्तु वा-

स्तुविधि विधास्यति तन्मै ताक्य-

मूकदृशः । दृष्ट्या यंजन चातुरी

मूककटा सौधाकरी माधुरी वरु-

विष मूकानमूदु कहरौ माधुर्यना

मन्त्रयेते ॥ ॥ अज्ञातयोवना

यथा । नीराशीर मूकागता शुवग-
योः सीदन्ति कुरमेतयोः शोत्रे लय
मिदं किमुपल मिति अज्ञात क-
रं न्यस्यति । शैवानाङ्कुर शक्या
शनिमूखी ब्रामावनी पोषुति
शुद्धाश्रीति मूकः सखी मविदित
शोणी भरा पृहति ॥ ॥ अज्ञात-
योवना यथा । यद्यस्तुः लस्त रस्तोक्त
लोचने तुह्यगयोधरः । नखेन क-
स्यः धन्यस्य चन्द्रचूडो डकिर्यति
या ॥ नवोटा यथा । इत्ये कृता-
मि लयने विनिवेशितमि क्रमेदे
कृतानि यत्त ते बहिरेव गन्तु ।
अज्ञातयोवने नववधु रथ तस्य वर्या
यः पारदं हि रथितुः कुमते क-
रेण ॥ ॥ द्वितीया यथा । वला-
श्रीता पार्थ मूक ननुमूक सैव अ-
काले यनाना मूर्धान किपति व-
दनं चूचन विधे । इति न्यस्त इत्यु-
क्तिपति गमनारोपित मना न-
वोटा बोटा रं रमयति च मन्त्राय-
ति च ॥ ॥ विभुक्तमवाता यथा ।
द्वय मूकलित नेत्र पाणि नीवी नि-
वमित बाहू कृताकयण वक्तु । कर
कलित अचक्षुषं नवोटा यपिति
समीप मूकतः कस्य वनः ॥ ॥
इति रममञ्जरी ॥

मूच्छ

मूञ्ज

मूच्छ ड) कल्पने ॥ दष्टे ॥ श्वाठे ॥
 मूच्छ ई ड) इति कविकल्पद्वयः ॥ दौ
 पक्षन वरिणो ॥ उ मोचते ॥ ई मू-
 क्षते ॥ उ मूक्षते ॥ इति दुर्गादासः
 मूच्छ क मोक्षे ॥ इति कविकल्पद्वयः ॥
 क मोक्षति ॥ मोक्ष त्यागः ॥ इति
 दुर्गादासः ॥
 मूच्छ २ ष प ञ् ठ मोक्ष ॥ इति
 कविकल्पद्वयः ॥ मोक्ष त्यागः ॥ २
 अमूच्छ ॥ ष प ञ् मूक्षति मूक्षते
 धनः दाता ॥ वद्वनग्रहितीभावे
 अकर्माको ह्य ॥ आलानान्मूक्तो
 गजः कर्तुरिजः ॥ एव पापायुक्त
 इत्यादौ पापवद्वनायुक्त इत्यर्थः
 ॥ इति दुर्गादासः ॥
 मूच्छिः षि दाता ॥ इति त्रिकाण्ड-
 शेषः ॥
 मूच्छिः पू धर्मः ॥ वायुः ॥ देवता ॥
 इति संक्षिप्तसारोणादिसूक्तिः ॥
 मूच्छन्मः पू पूरु वृक्षविशेषः ॥ मे-
 कचन्द इति हिन्दीभाषा ॥ त-
 पर्वप्रथमः ॥ १ प्रथमः २ चिद्रकः ३
 पुतिविक्रकः ४ ॥ इति भावपुत्राक्षः
 ॥ वहपुत्रः ५ सुदलः ६ हरिवल्लभः
 ७ सुपुत्रः ८ अर्थ्याहः ९ लक्षणकः
 १० रक्तपुत्रः ११ अस्य षुगाः ॥
 कटुत्व ॥ तिक्तत्व ॥ कफ वात ना-

शित्वा कठकरत्न ॥ दृष्टोष शोफ
 शमनद्र ॥ जीर्णरु विनाशनद्रुष ॥
 इति राजनिघण्टः ॥ शिरःपीडा
 पिडासु विष नाशित्वा ॥ इति भाव-
 पुत्राक्षः ॥ अथात्र राजपुत्रः ॥
 इति श्रीभागवत ॥
 मूच्छी श्री अक्षनिमाटन ॥ आङ्ग्ल
 मूच्छिण इति भाषा ॥ यथा ॥ मूच्छी
 मूच्छी इव भवेदङ्गुलिनोटेने ॥
 इति शब्दरत्नावली ॥ मूच्छिः ॥ मूठा
 इति ताम्बा ॥ यथा ॥ सपि पुत्राङ्गु-
 लिः पाणि मूच्छि मूच्छ मूच्छ्यणि ॥
 इति हेमचन्द्रः ॥
 मूञ्ज क) मूजावनेयाः इति कविकल्प-
 मूञ्ज ई क) द्वयः ॥ दौ पक्षन वरिणो ॥
 ई क मूञ्जति ॥ क मोक्षति ॥
 इति दुर्गादासः ॥
 मूञ्जकः पू मूञ्जकवृक्षः ॥ इति राज-
 निघण्टः ॥
 मूञ्जः पू तृणविशेषः ॥ मूञ्ज इति
 भाषा ॥ तत्र पञ्चाशः ॥ नौ ग्रीडगा-
 थ्यः ३ वाङ्ग्यः ७ त्रेडनाश्वयः ४
 वागीरकः ५ मूञ्जनकः ७ शीरी ९
 दर्भाश्वयः ८ दूरमूलः ९ दूच्छः १०
 दूच्छमूलः ११ वहपुत्रः १२ रञ्जनः १३
 शत्रुतदः १४ ॥ अस्य षुगाः ॥ मधु-
 रत्व ॥ शीतत्व ॥ कफ पित्रुद्धोष

मूट

मूण

नाशित् । गृहकाम् दीकाम् च
 पावनत् । त्तनाशित् । इति राज
 निवर्तः ॥ अगिचः । मञ्जो मञ्जुत
 को वाणः हलदत्तः सुमेधसः । मञ्ज
 द्युत्त नमुरः तन्नरः शिपिकः तथा
 ॥ हाह् त्वा रिसर्गान् मञ्जुवत् ।
 कि रोगजिह् । दोषत्रयहरः वस्य
 नेथलासुपयुक्तः ॥ इति ताव
 प्रकाशः ॥ लरः । इति मञ्जुनाला ॥
 उपनयनकाले मञ्जु नेथला धारण
 विधि रथा । अथैनः माणवक वा
 चार्यं त्रि पुदकिणः त्रिवृत मञ्जु
 क्षेथला परिवापयन् मञ्जुद्वयं वा
 चति । इति भवदेवतैः ॥

मञ्जुकेशी पू विष्णुः । इति रहमः
 चन्द्रः ॥

मञ्जरः स्त्री शालकः । इति शद
 माला ॥

मञ्जातकः पू मञ्जुशाकतेदः । अस्य
 षणाः । परः श्वादत्तः । इत्यद् ।
 पितामिलापहृत्तः । इति राज
 वल्लतः ॥

मूट ई मर्दे । इति कविकर्म
 मर्दः । इ मर्दये । मर्दे
 मर्दनः । इति दुर्गादासः ॥

मूट कि मर्दि । इति कविकर्म
 मर्दि । इति कविकर्म
 मर्दि । इति कविकर्म

मूण निवा । अस्त दुर्गादासः मोट
 तीति हलायुधः ॥

मूट नि आकेपेत् । इति कविकर्म
 मर्दः ॥ पवर्गशेषादिः । निमूटति
 अमटीः मूनाट । चकारात् कूरि च
 मूटति विमाः हर्णः य इति हला
 युधः । इति दुर्गादासः ॥

मूठ ई उ पलाषे । इति कविकर्म
 मर्दः ॥ पवर्गशेषादिः । पक्षम्वरी
 । इ मूठये । उ मूठये । चौरः ।
 इति दुर्गादासः ॥

मूड ई द्विदि । मर्देन इति कवि
 कर्ममर्दः ॥ पक्षम्वरी । इ मूडये त
 । छेद ईह लोमहेद एवः मूडति
 मूडः नापिकः । लोमुरहितः क
 रोतीत्यर्थः । इति दुर्गादासः ॥

मूड ई उ नये । इति कविकर्म
 मर्दः ॥ पवर्गशेषादिः । पक्षम्वरी । मूड
 मिति मञ्जुवातोः जे कृपः न
 म्जनित्वाथः । इ मूडये । उ मूड
 ते पुत्रो जले । चतुर्भुजस्त ना
 म्जन इति मूठये । नाज्जनः शक्ति
 मिति वग्याथान मूडत म्जनेन गा
 जः लोक इत्यदाहृतवान् । इति
 दुर्गादासः ॥

मूण श पुतिष्ठामे । इति कविकर्म
 मर्दः ॥ श मूणति वृत्तः लोकः ।

पुतिशायतीत्यर्थः । नौगिज ।

इति दुर्गादासः ॥

मूकः श्रीः निगद्यति नमः सकलि-

कदापुहः अमरः ॥ बोलः ॥ मूक-

मः ॥ इति राजनिघण्टुः ॥

मूकः पः त्रैतयिषेवः ॥ मूकः

। इति मेदिनी ॥ नापितः ॥ इति

जटाधरः ॥ इति मूकः ॥ इति

केचिः ॥

मूकः पः श्रीः मूकः ॥ इति मेदिनी ॥

मूकः त्रि मूकितः ॥ इत्यमरः ॥

मूकितः मूकः ॥ मूकितः मूकः ॥

मूकितः मूकः ॥ मूकितः मूकः ॥

मूकितः मूकः ॥ मूकितः मूकः ॥

मूकितः मूकः ॥ मूकितः मूकः ॥

मूकितः मूकः ॥ मूकितः मूकः ॥

मूकः श्रीः मूकः ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

मूकः श्रीः नापितः ॥ इति हेम-

चन्द्रः ॥

मूकः पः श्रीः मूकः ॥ इति राज-

निघण्टुः ॥

मूकः श्रीः कैशहेमः ॥ इति पर्यायः

। तदुक्तं २ वपनः ३ परिवापन-

४ कौरः ५ ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

मूकः पः नारिकेलवृक्षः ॥ वथा

। तथा मूकः चापि विश्वामित्र-

। प्रिये २ ॥ इति शब्दरत्नवली ॥

मूकानिः मूकानिः ॥ इति ३५

पर्यायः ॥ मूकः २ निःशुकः ३

मूकः ४ ॥ अथ शिवाः ॥ त्रिनोव

नाशितः ॥ मधुराशुभः ॥ मधुराशुभः ॥

॥ इति राजनिघण्टुः ॥ मूकः २ ॥ मूकः २ ॥

॥ मूकः २ ॥ मूकः २ ॥ इति

राजनिघण्टुः ॥

मूकः श्रीः मूकानिका ॥ इति मेदिनी

॥ मूकः २ ॥ इत्यमरटीकायां

मूकः २ ॥

मूकः श्रीः बर्हाशुवणिका ॥ इति

राजनिघण्टुः ॥

मूकः श्रीः लोहः ॥ इति राज-

निघण्टुः ॥

मूकः श्रीः लोहः ॥ इति राज-

निघण्टुः ॥ वापितमूके द्वि ॥ इत्य-

मरः ॥

मूकितिका श्री वृक्षविशेषः ॥ मूकरी

इति भावा ॥ तं पर्यायः ॥ अल-

शुवा २ शुवाणी ३ पलकसा ४ कदव-

पुला ५ शुवणा ६ त्तम्बी ७ मधुला

८ अफगा ९ ॥ इति रत्नमाला ॥

मूकः पः नापितः ॥ इत्यमरः ॥

मूकानिका श्रीः मूकितिका ॥ इति

जटाधरः ॥

मूकः श्री वृक्षविशेषः ॥ इति राज-

निघण्टुः ॥

मूढ

मू८ स्त्री हर्षः। इत्यमरः॥

मू९ क संसर्गः। इतिकविकल्पक्रमः॥

॥ कर्मोदयति घृतेनामं लोकः।

इति दुर्गादासः॥

मू९ ऋ० हर्षः। इतिकविकल्पक्रमः

॥ हर्षश्चित्तोत्साहः। ऋ० मूदि-

तो हस्ति। उ० मोदते धनी। इति

दुर्गादासः॥

मू९ स्त्री हर्षः। यथा। सुखमानन्दथु-

मू९। इति शब्दरत्नावली॥

मू९ त्रि आनन्दितः। यथा।

आर्त्तात्ते मदिता हृष्टे पोषिते

मलिना कृष्णा। मृते म्रियेत वा प-

तेऽसौ साक्षी ज्ञेया पतिवृता॥ इति

शुद्धितत्त्व०॥ आलिङ्गनविशेषः।

तस्य लक्षणं यथा। नायिकया नाय-

कस्य वामपाशे उषित्वा वामपा-

दं तस्यैकद्वय मध्ये स्थापयित्वा

उभौ मिलित्वा वदवहानं। इति

कामशास्त्रं॥

मू९ स्त्री मू९। हर्षः। इत्यमर-

टीकायां मथुरेशः॥

मू९ पुं मेषः। इत्यमरः॥ का-

मकः। इति नेदिनी॥ भेकः।

इति संक्षिप्तसारोणादिवृत्तिः॥

मू९ पुं पक्षिविशेषः। तत्पर्या-

यः। जलवायसः२। इति हेमचन्द्रः

मूढग

॥ शमीधान्यभेदः। मू९ इति भाषा

। तत्पर्यायः। मू९श्लेषः २ वर्णाहः

३ रसोत्तमः ४ भूक्तिपुदः ५ हया-

नन्दः ६ सुफलः ७ वाजिभोजनः ८

। अस्य गुणाः। कषायघ्नं। मधुरत्वं

। कफपित्तसृजित्वं। लघुत्वं। गु-

हित्वं। शीतत्वं। पाके कटुत्वं।

चक्षुष्यत्वं। नातिवातलघुषु॥ त-

द्वयगुणाः। पित्तशूलप्रतिशमनत्वं।

लघुत्वं। सन्तापहारित्वं। अरोच-

कनाशित्वं। तत्सैक्यवयुक्तक्षेत्

रक्तपुसादनत्वं। सर्वकृष्णहारि-

त्वुषु॥ इति राजनिर्घण्टः॥ अपिच।

कफघ्नं। श्वदुघ्नं। अन्नानिलघ्नं।

ज्वरघ्नत्वुषु॥ इति भावपुकाशः॥॥

वनमू९गुणाः। मू९श्लेषः शीतलो गु-

ही कफपित्तज्वरापहः॥ तद्वि-

शेषा यथा। प्रधाना हरिता सुत्र

वनमू९स्त मू९वत्। कृष्णमू९ महा-

मू९ गौरा हरित पीतकाः॥ श्वे-

ता रक्ताश्च निर्दिष्टा लघवः पूर्ण

पूर्ववत्। इति राजवल्लभः॥

मू९गणी स्त्री वनमू९। मू९गानी इति

भाषा। तत्पर्यायः। काकमू९ २

सहा ३। इत्यमरः॥ कूदुसहा ४

शियी ५ नाज्ज्वारगङ्गिका ६ वनजा

७ रिदिगी ८ हुवा ९ सूर्णगणी १०

মুদ্রণো

মুদ্রণ

অরক্ষিকা ১১ কোশিকা ১২ বনো
 ভবা ১৩ বনমুদ্রা ১৪ আরণ্যমুদ্রা
 ১৫ বন্যা ১৬। অরক্ষিকা স্থানে কর
 ঙ্গিকা ইতিচ পাঠঃ। অস্যা গুণাঃ
 চ হিন্ত্বং। কাম বাত রক্ত ক্ষয়
 পিত্ত দাহ জ্বর নাশিত্বং। চক্ষু-
 যত্বং। শূক্রবৃদ্ধিকারিত্বঞ্চ। ইতি
 রাজনির্ঘণ্টঃ ॥ অপিচ। মুদ্রণী
 কাকপণী মুদ্রণপল্লপণিকা। কা
 কমুদ্রা চ সা পৌক্তা তথা নাজ্জার-
 গক্ষিকা ॥ মুদ্রণী হিমা কক্ষা তি-
 ক্তা স্বাদুশ্চ শৃঙ্গলা। চক্ষুষ্যা ক্ষয়
 শোথঘ্নী গুাহিণী জ্বর দাহ নৃৎ ॥
 দোষত্রয়হরী লঘী গৃহণ্যশো ইতি
 সারহৃৎ। ইতি ভাবপুকাশঃ ॥
 মুদ্রভক্ পুং ঘোটকঃ। ইতি ভট্টা
 ধরঃ ॥
 মুদ্রভোজী পুং অশ্বঃ। ইতি রাজ-
 নিঘণ্টঃ ॥
 মুদ্রনোদকঃ পুং মোদকবিশেষঃ।
 মতিচর ইতি ভাষা। যথা। মুদ্রা-
 না ধুমসী সন্যগ ঘোলযেমিমালা-
 মুনা। কটাহত্ব বৃত্তস্যেক্ কবরির
 স্থাপযেত্ততঃ ॥ ধুমসীস্ত দুদীভূতা
 গুক্ষিপেৎ কবরোপরি। পতন্তি
 বিন্দবস্তমাস্তান্দ্রপক্বান্দ্রসনুদ্বারৎ
 ॥ সিতাপাকেদ সংযোজ্য জঘ্যাৎ

বৃত্তেন মোদকান্। অস্য গুণাঃ।
 লঘু গুাহী ত্রিদোষঘ্নঃ স্বাদুঃ শীতো-
 ক্টিপুদঃ। চক্ষুষ্যে জ্বরহৃৎ বন্য
 স্তপণো মুদ্রনোদকঃ ॥ ইতি ভাব/
 পুকাশঃ ॥
 মুদ্রণ ক্লী মল্লিকাভেদঃ ॥ লোষ্ট্রাদি-
 ভেদনে পুং। ইতি মেদিনী ॥
 মুদ্রণঃ পুং কষ্মারবৃক্ষঃ ॥ পুষ্পবৃক্ষ-
 বিশেষঃ। তৎ পর্য্যায়ঃ। গন্ধসারঃ
 সপ্তপত্রঃ ২ অতিগন্ধঃ ৩ গন্ধরাজঃ
 ৪ বিটপিবঃ ৫ পিঙ্গঃ ৬ জেষ্ঠঃ ৭
 নৃগেষ্ঠঃ ৮। অস্য গুণাঃ। মধুরত্বং।
 শীতত্বং। সরভিত্ত্বং। নোখ্যদায়-
 কত্বং। মনোজকারিত্বং। নথপানন্দ
 কারিত্বং। পিত্তপুকাশ নাশিত্বঞ্চ।
 ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥ অস্ত্রবিশে-
 ষঃ। মুদ্রণ ইতি ভাষা। তৎ পর্য্যায়-
 যঃ। জঘনঃ ২ ঘনঃ ৩। ইত্যনরঃ ॥
 জঘনঃ ৪। ইতি ভরতঃ ॥ মুদ্রণঃ
 কোদ্রকাস্ত্রযোঃ। ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥
 মুদ্রণকঃ পুং কষ্মারঃ। কামরাস্ত্রা-
 ইতি ভাষা। ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥
 মুদ্রণ ক্লী রোহিষত্বং। ইতি রাজ-
 নির্ঘণ্টঃ ॥
 মুদ্রণঃ পুং হর্যখরাজপুত্রঃ। যথা।
 সুশান্তেঃ পুরুজানঃ তন্মাতৃকঃ ত-
 তশ্চ হর্যখঃ হর্যখানুদ্রণ সৃষ্ট

मूढादु

मूढा

बृहदियु यवीनर काप्पिलु सञ्ज्ञाः ।
 पक्षाना मेतेषां विषयाणां रक्ष-
 नाथालमेते मत् पुत्रा इति पित्रा
 तिहित इति पक्षानाः । इति
 विष्णुपुराणे ४ अंशे १२ अध्यायः
 ॥ गोरकारकमूनिविशेषः । तस्य
 ताय्या इन्दुसेना । इति पराणं ॥

मूढष्टः पू वनमूढः । इति शब्दरत्ना
 वली ॥

मूढष्टकः पू वनमूढः । इत्यनेरः ॥

मूढादुवटः पू वट इति विशेषः । तथा
 वडा इति भाषा । तथा । मूढादुपि
 विरचितान् वटान् इति मूढादुपि
 । इत्येते चर्णयेत् सम्यक् तन्निःशुष्ये
 विनिःशुष्ये ॥ उष्ट्रं हिङ्गादुर्कं
 सञ्ज्ञं मरिचं जीरकं तथा । निष्प-
 स्य वानीकं यक्त्या सर्बं विमिश्रयेत्
 ॥ मूढापिष्टीं पचेत् सम्यक् शाल्या
 मदारकोपरि । तस्यास्तु गोलकं
 जग्या तन्मध्ये पूरणं क्रियेत् ॥
 तैत्रले तान् गोलकान् पक्त्वा कृथि
 ताय्या निमज्जयेत् । गोदूकाः पा-
 चकैः प्रोक्त्वा तेषां कवटा अपि
 ॥ अस्य गुणाः । मूढादुर्कवटा कच्या
 लघवो बलकारकाः । दीपना सुप-
 गाः पथ्या स्त्रियोषेषु पुपूजिताः ॥
 इति भावपूकाशः ॥

मूढा स्त्री पुत्र्यकारिणी । नामेर-
 मोहर इति भाषा । इति त्रि-
 काण्डशेषः ॥ अङ्गुलिमूढा । छापे-
 रग्यादुर्क इति भाषा । इति शब्द-
 रत्नावली ॥ स्वर्णरोप्यादिमूढिका
 च । मोहर टाका इत्यादि भाषा ।
 इति लोकपुसिद्धिः ॥ * ॥ पक्षधा
 लिप्युत्तर्गत लिपिविशेषः । छापा-
 रग्यादुर्क इति भाषा । यथा । मूढा-
 लिपिः शिल्पलिपि लिपि जेथनि-
 लम्बुवा । गुणित्वा यून सञ्ज्ञता लि-
 पयः पक्षधा सृताः ॥ एताति
 लिपिभिर्व्याख्या धरित्री शूत्रदा ह-
 र् । इति वाराहीतन्त्रं ॥ लेख-
 न्या लिखितं विष्णु मूढाति रक्षि-
 तं यत् । शिल्पादि निर्मितं यत्
 पाठ्यं धार्यं सर्वदा ॥ इति तन्त्र-
 मालातन्त्रं ॥ * ॥ पक्षमकारान्त-
 र्गत तुष्टुव्यविशेषः यथा । पृथुका
 सुगुना तुष्टु । गोवृत्त चणकादयः ।
 तस्य नाम तवेन्दुवि मूढा नूक्ति पु-
 दाविनी ॥ इति निर्वाणतन्त्रे ११
 पटलः ॥ तस्याः शोधनं यथा ।
 उ तद्विषयाः परमं पदं सदाप-
 श्यन्ति शूरमः दिवीव चक्रुरा ततः ।
 उ तद्विषयाः विपन्येवा जगवा-
 सः अनिकृते विषेण यत् परमं

মুদ্রা

পদং । ইতি মন্ত্রাভ্যাং শোধনং ।
 ইতি স্বতন্ত্রতন্ত্রং ॥ ৯ ॥ শরীরে ধার্য
 ভগবদায়ুধাদিচিহ্নং । ছাপ ইতি
 ভাষা । যথা । ততো নারায়ণী মুদ্রাং
 ধারণে প্ৰীতযে হরেঃ । মৎস্য কু
 র্মাদি চিহ্নানি চক্রাদীন্যায়ুধানি চ
 ॥ ৯ ॥ অথ মুদ্রাধারণ নিত্যতা স্মৃতৌ
 । অঙ্কিতঃ শঙ্খ চক্রাভ্যাং মুভযো স্বা
 হ্মলযোঃ । সমহৃষেদ্ধরিং নিত্যং না
 ন্যথা পূজনং ভবেৎ ॥ আদিপুরাণে ।
 শঙ্খ চক্রোদ্ধ পুণ্ড্রাদি রহিতং ব্রাহ্ম
 গাধমং । গজভক্ত সমারোপ্য রাজা
 রাষ্ট্রাৎ প্ৰবাসযেৎ ॥ গাকডে
 ভগবদুক্তৌ । সর্ব কৰ্ম্মাধিকারশ্চ শূ
 চীনানেব চোদিতঃ । শূচিবৃক্ষ বিজা
 নীষান্নদীষায়ুধ ধারণাৎ ॥ পাদ্মে
 চোত্তরথণ্ডে । শঙ্খ চক্রাদিভির্শিচিহ্নৈ
 র্বিপুঃ পিষতমৈ হরেঃ । রহিতঃ সর্ব
 ধৰ্ম্মেভ্যঃ পুচ্যতে নরকং বুদ্ধেৎ ॥
 শ্ৰুতৌ চ যজুঃ কঠশাখাযাং । ধৃতো
 দ্বাপুণ্ড্র কৃত চক্রধারী বিষ্ণুং পর
 ধ্যায়তি যো মহাত্মা । অরণে মস্ত্রে
 গ সদা হৃদি স্থিতং পরাৎ পরং যন্ম
 হতো মহাত্তমং ॥ অথৰ্ব্বণিচ । এভি
 র্বষ নুক্কমস্য চিহ্নৈ রক্ষিতা মো
 কে সুভগা ভবেমঃ । তদ্বিধোঃ পর
 মং পদং যে গহন্তি লাক্ষিতা ইত্যং

মুদ্রা

দি ॥ অতএব বুদ্ধপুরাণে । কক্ষমু
 ধাঙ্কিতং দৃষ্টা সম্মানং ন করোতি যঃ
 দ্বাদশাদ্যর্জিতং পুণ্যঞ্চাফলাযোপ
 গহতি ॥ ৯ ॥ অথ মুদ্রাধারণ মাহা
 ত্ম্যং । স্বান্দে শ্রীমৎসংস্কার মার্ক
 ঙ্গেয সম্বাদে । যো বিষ্ণুভক্তো বি
 প্ৰেন্দু শঙ্খ চক্রাদি চিহ্নিতঃ । স যা
 তি বিষ্ণুলোকং বৈ দ্বাহ পুনৰ্বর্জি
 তং ॥ তত্রৈবান্যত্র । নারায়ণায়ুধৈ
 র্নিত্যং চিহ্নিতং যস্য বিগ্ৰহং । পাপ
 কোটি পুয়ুক্তস্য তস্য কিং লবতে
 যমঃ ॥ শঙ্খোদ্ধারে ত্বেৎ পোক্তং ব
 সতঃ বর্ষকোটিভিঃ । তৎফলং নি
 খিতে শঙ্খে পুত্ৰ্যহং দক্ষিণে ভুজে ॥
 যৎফলং পুঙ্করে নিত্যং পুণ্ড্রীকাঙ্ক
 দর্শনে । শঙ্খোপরি কৃতে পাদ্মে তৎ
 ফলং সমবাপুযাৎ ॥ বামে ভুজে
 গদা যস্য লিখিতাদৃশ্যতে কলৌ ।
 গদাধরো গযাপুণ্যং পুত্ৰ্যহং তস্য
 যচ্ছতি ॥ ঘটানন্দপুরে পোক্তং চক্র
 স্বামি সমীপতঃ । গদাধো লিখিতে
 চক্রে তৎফলং কৃষ্ণদর্শনে ॥ শ্রীভগ
 বদুক্তৌ চ । যঃ পুনঃ কলিকালে তু
 মৎপূরী সন্তুবাং মদং । মৎস্য কু
 র্মাদিকং চিহ্নং গৃহীত্বা লবতে নরঃ
 ॥ দেহে তস্য পুবিষ্টোহং জ্ঞানন্ত
 ত্রিদশোত্তমাঃ । তস্য নে নান্তরং

মুদ্রা

কিঞ্চিৎ কৰ্তব্যং শেষ ইহুতা ॥ নমা
বতার চিহ্নানি দৃশ্যন্তে যস্য বিগুহে
। মর্ত্যে মর্ত্যে ন বিজ্ঞেয়ঃ স নুন
মানকী তনুঃ ॥ পাপং সুকৃত কপন্ত
জ্ঞায়তে তস্য দেহিনঃ । নমায়ুধানি ॥
যস্যাপি লিখিতানি কলৌ যুগে ॥
উভাত্যা নপি চিহ্নাত্যাং যোন্ধি
তো মৎস্য মুদ্রয়া । কুৰ্মযাপি স্বক
তেজো নিক্ষিপ্তং তস্য বিগুহে ॥ শ
ঙ্খং পদ্মং গদাং রথাকং মৎস্যং
কুৰ্মং রচিতং স্ব দেহে । করোতি নি
ত্যং সুকৃতস্য বৃদ্ধিঃ পাপক্ষয়ং জন্ম
শতা জিতস্য ॥ তত্রৈব শ্রী বৃক্ষনার
দ সম্বাদে । কৃষ্ণ শঙ্খাক কবচং দু
র্ভেদ্যং দেব দানবৈঃ । অধ্ব্যং সর্ব
ভূতানাং শত্রুণাং রক্ষসা নপি ॥
লক্ষ্মীঃ সরস্বতী দুর্গা সাবিত্রী হর
বল্লভাঃ । নিত্যং তস্য বসেদেহে যস্য
শঙ্খাঙ্কিতা তনুঃ ॥ গঙ্গা গয়া জক
ক্ষেত্রং পুষ্পগং পুষ্পরাদি চ । নিত্যং
ভস্য সদা তিষ্ঠেদ্যস্য গুদাঙ্কিত
বপুঃ ॥ যস্য কৌমোদকী চিহ্নং ভূ
জে বাথ কলিপুষ্য । পুত্র্যহং তত্র
দুষ্টব্যা গঙ্গাসাগর সঙ্গমঃ ॥ সবে্য
করে গদাধস্তাদুথাকং তিষ্ঠতে যদি ।
কৃষ্ণেন সহিতং তত্র ত্রৈলোক্যং স
চরাচরং ॥ ত্রয়োশ্চ ত্রয়ো দেবা বি

মুদ্রা

কো জীণি পদানি চ । নিবসন্তি ন
দা তস্য যস্য দেহে সুদর্শনং ॥ কিঞ্চ
। কৃষ্ণায়ুধাঙ্কিতা মুদ্রা যস্য নারায়
ণী করে । উদ্ধ লোকাধিকারী চ স
জ্ঞেয় জ্বিদশাং পতিঃ ॥ কৃষ্ণ মুদ্রা
পুষ্পকুন্ত দৈবং পিত্র্যং করোতি যঃ ।
নিত্যং নৈমিত্তিকং কান্যং পুত্র্যহুক্ষা
ক্ষয়ং ভবেৎ ॥ পৌতযন্তি ন তত্রৈব
গুহা ঋক্ষাণি রাশুর্ধঃ । অষ্টাঙ্করা
ঙ্কিতা মুদ্রা বর্ষ্য ধাতুমযী করে ॥
বারাহে শ্রীমনৎ জমারোক্তৌ । কৃষ্ণা
য়ুধাঙ্কিতং দেহং গোপীচন্দন মৃৎ
সুধা । পুষ্পাগাদিষু তীর্থেষু স গভ্রা
কিং করিষ্যতি ॥ যদা যস্য পুপ
শ্যেত দেহং শঙ্খাদি চিহ্নিতং । তদা
তদা জগৎস্বামী তৃপ্তো হরতি পা
তকং ॥ ভবতে যস্য দেহে তু অহো
রাত্র দিনে দিনে । শঙ্খ চক্র গদা প
দ্মং লিখিতং সো হৃদ্যতঃ স্বয়ং ॥
নারায়ণায়ুধৈ সুকৃতং কৃত্বাভ্রানং ক
লৌ যুগে । জকতে পুণ্য কৰ্ম্মাণি মে
কতল্যানি তস্য বৈ ॥ শঙ্খাদিনাঙ্কি
তো ভক্ত্যা শৃঙ্খং বঃ জকতে দ্বিভঃ ।
বিধি হীনস্ত সপুণ্য পিতৃগান্ত গয়া
সমং ॥ বথাপি দহতে কক্ষং বায়ুনা
পেরিতো ভূশং । তথা দহন্তি পা
গানি দুষ্টা কৃষ্ণায়ুধানি বৈ ॥ বুদ্ধে

মুদ্রা

মুদ্রা

শ্রীকৃষ্ণনারদসম্বাদে। বিষ্ণুনানাঙ্কিতাং মুদ্রা নষ্টাকর সমন্বিতা। শঙ্খা-
 দিকাক্ষুধৈ যুক্তা। স্বর্গকপ্যমঘী নপি
 ॥ ধাত্তে ভাগবতো যন্ত কলিকালে
 বিশেষতঃ। গুহাদন্য সমো ভ্ৰেযো
 নান্যথা কলিবল্লভ ॥ কিঞ্চ। শঙ্খা-
 ক্লিত তনু বিপো ভুঙ্জে বস্য চ বেশ্ম-
 নি। তদম্ স্বমনশ্চাতি পিতৃতিঃ স-
 হ কেশবঃ ॥ কৃষ্ণাযুক্তিতো যন্ত
 শ্মশানে নিবতে যদি। পুযাগে যা গ-
 তিঃ পোক্তা সা গতি স্তস্য নারদ ॥
 কৃষ্ণাযুধৈঃ কলৌনিত্যং নপিতং বস্য
 বিগুহং। তত্রাশুণং পুঙ্কর্ষতি বিবুধা
 বাসবাদনঃ ॥ বঃ করোতি হরেঃ
 পূজা কৃষ্ণাঙ্কিতো নরঃ। অপ-
 রাধ সহস্রাণি নিত্যং হরতি কেশবঃ
 ॥ কৃষ্ণা কাষ্টমযং বিয়ং কৃষ্ণাঙ্কিত
 চিত্রিতং। যো হরতি চাঙ্গানং
 তৎ সমো নাস্তি বৈকবঃ ॥ পাষণ্ড
 গতিত বৃত্তৈ নাস্তিকালাপ পাত
 কৈঃ। ন নিপ্যতে কলিকৃতৈঃ কৃষ্ণা-
 ঙ্কাঙ্কিতো নরঃ ॥ কিঞ্চ। অষ্টাকরা-
 ক্লিতা মুদ্রা বস্য ধাতমঘী ভবেৎ।
 শঙ্খ পদ্মা দিভি যুক্তা পুঙ্কর্ষতে হসৌ
 সুরাসুরৈঃ ॥ ধাত্তা নারায়ণীমুদ্রা পু-
 হ্রাদেন পুরা কৃত্তা। বিভীষণেন বলি-
 না প্রবেণ চ শূকেন চ ॥ নাস্তাত্গা-

স্বরীষণ নারকণ্ড পুঙ্কর্ষে দ্বিজৈঃ।
 শঙ্খাদি চিত্রিতৈঃ শঙ্ক্রে দেহে কৃষ্ণা-
 কলিপিশ ॥ আরাধ্য কেশবাৎ পু-
 ঙ্গং সনীহিত ফলং নহৎ কিঞ্চ ॥
 গোপীচন্দন নৃৎস্রায়া লিখিতং
 বস্য বিগুহং। শঙ্খ পদ্মাদি চক্রং বা
 তস্য দেহে বসেজ্জরৈঃ ॥ তত্রৈব শ্রী-
 সনৎ জমারোক্তৌ। বস্য নারায়ণী
 মুদ্রা দেহং শঙ্খাদি চিত্রিতং। ধাত্রী
 ফল কৃত্তা নালা তনসা কাষ্ট সম্ভবা
 । দ্বাদশাকর নষ্টৈস্ত নিবাসানি ক-
 লেবরে ॥ আয়বানি চ নিপস্য নৎ-
 সনঃ স চ বৈকবঃ। কিঞ্চ। বস্য না-
 রায়ণী মুদ্রা দেহে শঙ্খাদি চিত্রিতা
 । সর্বাঙ্ক চিত্রিতং বস্য শঙ্ক্রে না-
 রায়ণোভবৈঃ ॥ পুবেশা নাস্তি পা-
 পস্য কবচং তস্য বৈকবং। অন্যত্র চ
 । এতি ভাগবতৈ শিষ্টৈঃ কলিকা-
 লে দ্বিজাতযঃ। ভবন্তি নর্ত্যলোকে
 তে শাপানুগুহ কারকাঃ ॥ ৯ ॥ অথ
 মুদ্রা ধারণ বিধিঃ। গৌতমীষে। ল-
 লাটে চ গদা কার্য্যা মুক্তিচাপং শর
 তথা। নন্দকর্ণধ্বং হৃগ্মধ্যে শঙ্খ চক্র
 ভুজ ধমে ॥ শঙ্খ চক্রাঙ্কিতো বিগুঃ
 শ্মশানে নিবতে যদি। পুযাগে যা-
 গতিঃ পোক্তা সা গতি স্তস্য গৌতম
 ॥ চক্রঞ্চ দুষ্কিণে বাহৌ শঙ্খং বাসে-

মুদ্রা

হপি দক্ষিণে । গদাং বামে গদাধ-
 স্ত্রাৎ পুনঃ চক্রঞ্চ ধারয়েৎ ॥ শঙ্খা-
 পরি তথা পদ্মং পুনঃ পদ্মঞ্চ দক্ষি-
 ণে । খড়্গং বক্ষসি চাপঞ্চ শরং শি-
 রসি ধারয়েৎ ॥ ইতি পঞ্চাযথান্য
 দৌ ধারয়েদ্বৈকবো জনঃ । নং স্যঞ্চ
 দক্ষিণে হস্তে কুর্মাং বামকরে তথা ॥
 তথাচোক্তং । দক্ষিণে তু ভূজ বিপৌ
 বিভূষ্যতৈ সূদর্শনং । নং স্যং পদ্ম
 ণ্যাপরেথ শঙ্খং কুর্মাং গদাং তথ্যেতি
 ॥ সাঙ্গুদায়িক শিষ্টানা মাচারাচ
 যথা কচি । শঙ্খ চক্রাদি চিহ্নানি স
 ষ্ঠেদেবু ধারয়েৎ ॥ ভক্ত্য নিজেষ্ট
 দেবস্য ধারয়েৎ লক্ষণান্যপি । চক্র
 ণ্যাদৌ চ ধার্যেতে সঙ্গিশ্চাবেব কৈ-
 শ্চন ॥ যত উক্তং বৃক্ষবৈবর্তে । কে-
 বনং নোদ্বহেহুহু মাদৌ চাসুর বিগু-
 হং । অতশ্চক্র বিমিশুং তং বিভূষা-
 দ্বৈকবঃ সদা ॥ ত্রীগোপীচন্দনেনৈ-
 বং চক্রাদীনি বৃধো হুহুং । ধারয়েচ্ছ-
 বনাদৌ তু তপ্তানি কিল তানি হি ॥
 ৬ ॥ অথ চক্রাদীনাং লক্ষণানি । দ্বা-
 দশাঙ্করস্ত বটকোণং বলয় ক্রয় স-
 যুতং । চক্রং স্যাৎ দক্ষিণাবর্তঃ শঙ্খশ্চ
 ত্রীহরঃ স্মৃতঃ ॥ গদা পদ্মাদিকং
 লোক নিদ্ধনেব মতং বৃধৈঃ । মুদ্রা চ
 ভগবন্মান্নাক্লিতা যাষ্টাঙ্করাতিভিঃ ॥

মুদ্রা

ইতি ত্রীহরিভক্তিবিলাসঃ ॥ ৬ ॥
 অপিচ । যথা মুদ্রা শীতলাখ্যা তথা
 তপ্তা ন সশযঃ । তপ্তাষাঃ শীতলা-
 যাশ্চ বিভেদো নৈব বর্ততে ॥ নাম
 চিহ্নাদিনা দেহে বহিনাং বা মুদ্রাঙ্কমং
 । সা দীক্ষাং পুচ্যেতে ভূপ বাহানাং
 জ্ঞানিনা নপি ॥ বৈকুণ্ঠে বিষ্ণুভক্তে-
 শ্চ ব্রাহ্মণৈ বেদপারগৈঃ । সঙ্কার্য্যা
 সতিল মুদ্রা গোপীচন্দন সযুতা ॥
 ইতি নারদপঞ্চরাত্রং ॥ কৃষ্ণানামা-
 ঙ্করৈ গাত্র মঙ্কযেচন্দনাদিনা । স-
 লোক পাবনো ভূত্বা বিষ্ণুলোক ন-
 বাপু যাৎ ॥ অগ্নিতপ্তেন চক্রেণ ব্রা-
 হ্মণো বাহু মূলযোঃ । অক্ষযিত্বা জ-
 পেন্নক্তং সঙ্গারাম্মোক্ষ মাগু যাৎ
 ॥ ইতি পদ্মপুরাণং ॥ তন্মান্না চাক্ষি-
 তং সর্বং বননং ভাজনাদিকং । ইতি
 হারীত স্মৃতিঃ ॥ ৬ ॥ ৬ ॥ দেবতা-
 বিশেষপীতিজনিকাকুলিরচনা ।
 যথা । মুদ্রাপদবুৎ পত্তিমা হ তজ্জে
 । নোদনাৎ সর্বদেবানাং দুবণাৎ
 পাপসন্ততেঃ । তন্মান্নদেতি সা
 খ্যাতা সর্বকামার্থ সাধনী । অথ
 মুদ্রাঃ পুবক্ষ্যামি সর্বতন্ত্রেষু কল্পি-
 তাঃ । যাতি বিরিচিতাভিষ্চ মো-
 দন্তে মন্ত্র দেবতাঃ ॥ অর্চনে রূপ
 কালে চ ধ্যানে কান্যে চ কর্মণি ।

মুদ্রা

জ্ঞানে চাবাহনে শঙ্ক্রে পুতিষ্ঠাযাঞ্চ
 রক্ষণে ॥ নৈবেদ্যে চ তথান্যত্র ত-
 ত্ত্বং কল্প পুকাশিতে । জ্ঞানে মুদ্রাঃ
 পুদুষ্টব্যঃ স্ব স্ব লক্ষণ লক্ষিতাঃ ॥
 আবাহনাদিকা মুদ্রা নব সাধারণা
 মতাঃ । তথা বডঙ্ক মুদ্রাশ্চ সর্ব
 মন্ত্রেষু যোজ্যেৎ ॥ একোনবিশতি
 মুদ্রা বিধেয়া কক্তা মণীষিভিঃ । শঙ্ক্রে
 চক্র গদা পদং বেণু শ্রীবৎস কৌস্ত-
 ভাঃ ॥ বনমালা তথা জ্ঞান মুদ্রা
 বিলাস্বয়া তথা । গৰুডাখ্যা পরা
 মুদ্রা বিধেয়া সন্তোষ বর্জিনী ॥ নার-
 সিংহী চ বারাহী হায়গীর্বা ধনু স্ত
 থা । বাণমুদ্রা ততঃ পরশু জর্জগম্বো-
 হনিকা পরা ॥ কামমুদ্রা পরাখ্যাতা
 শিবস্য দশমুদ্রিকাঃ । লিঙ্গ যোনি
 ত্রিশূলাখ্যা নালেষ্টাভী মৃগাস্বয়াঃ
 ॥ খট্টাঙ্গা চ কপালাখ্যা ডমকঃ
 শিব তোষদাঃ । সূর্য্যসৈকৈব প-
 দ্মাখ্যা সপ্তমুদ্রা গণেশিতুঃ ॥ দত্ত
 পাশাঙ্কশা বিষু পরশু লঙ্কুক স
 জিতা । বীজপূরাস্বয়া মুদ্রা বিজ্ঞে
 যা বিষু পূজনে ॥ পাশাঙ্কশ বরাভী-
 তি খল্ল চর্ম ধনুঃ শরাঃ । মৌষলী
 মুদ্রিকা দৌর্গী মুদ্রাঃ শক্তেঃ পিয়ঙ্ক-
 রাঃ ॥ লক্ষ্মী মুদ্রাচর্চনে লক্ষ্ম্যা বাণা
 দিন্যাশ্চ পূজনে । অক্ষনালী তথা

মুদ্রা

বীণা ব্যাখ্যা পুস্তক মদ্রিকাঃ ॥ সপ্ত
 জিহ্বা স্বয়া মুদ্রা বিজ্ঞেয়া বহি
 পূজনে । মৎস্য মুদ্রা চ কুম্ভাখ্যা
 লেলিহা মুণ্ড সংজ্ঞিকা ॥ মহাযো-
 নি রিতি খ্যাতা সর্ব সিদ্ধি সমৃদ্ধি-
 দা । শক্চ্যর্চনে মহাযোনিঃ শ্যানা-
 দৌ মুণ্ড মুদ্রিকা ॥ মৎস্য কুম্ভ লে-
 লিলিহাখ্যা মুদ্রা সাধারণী মতা ।
 তারার্চনে বিশেষাস্ত কথ্যন্তে পঞ্চ
 মুদ্রিকাঃ ॥ যোনিশ্চ ভূতিনী চৈব বী-
 জাখ্যা দৈত্যধুমিনী । লেলিহানে-
 তি সংপূজ্যতাঃ পঞ্চ মুদ্রাঃ পুকাশি-
 তাঃ ॥ দীপকা মুদ্রিকা জ্ঞেয়া ত্রিপুরা-
 য়াঃ পুপূজনে । সংক্রোভ দ্বাবণাক্ষ
 বশ্যোন্মাদ মহাকুশাঃ ॥ খেচরী
 বীজ যোনিখ্যা ত্রিখণ্ডা পরিকীর্তি-
 তাঃ । অস্ত্র মুদ্রাভিসেকে স্যাৎ পদ্ম
 মুদ্রাসনে তথা ॥ কালকণী পুষো-
 ক্তব্য্য বিষু পুশম কর্মণি । গালিনী
 চ পুষোক্তব্য্য জলশোধন কর্মণি ।
 শ্রীগোপালাচর্চনে বেণু নৃহরে নীর-
 সিংহিকা । বরাহস্য চ পূজায়াং বা
 রাহখ্যাং পুষোজ্যেৎ ॥ ইয়গীবা-
 চর্চনে চৈব হায়গীর্বা পুদর্শ্যেৎ ।
 রানার্চনে ধনু র্বাণ মুদ্রে পরশুস্তথা-
 চর্চনে ॥ পরশুরামস্য বিজ্ঞেয়া জগ-
 ম্বোহন সংজ্ঞিকা । বাসুদেবাস্বয়া

मूढा

ध्याने जसु मूढा त्ररङ्गणे । सर्वत्र पा-
 र्थने चैव पार्थनाथ्यां पुषोजयेत्
 ॥ ३ ॥ उद्देशानक्रमादासा मूढ्यन्ते
 लङ्गणान्यथा । हस्ताभ्यामङ्गलि-वद्धा-
 नामिका मूढ पराङ्गोः ॥ अङ्गुष्ठो नि-
 श्चिपेत् सेव मूढा द्वावाहनी मूढा
 । १ । अधोमथी त्रिषु च स्यात्
 स्त्रापनी मूढिका मूढा ॥ २ ॥ उद्दि-
 ताङ्गुष्ठ मूढ्येयान् सन्योगे सन्निधा-
 पनी । ३ । अङ्गुःपुर्वेशिताङ्गुष्ठा सैव
 सन्बोधनी मूढा ॥ ४ ॥ उद्भान मूढि
 यगला सन्मूढी करणी मूढा । ५ ।
 देवताङ्गे वडकानां न्यासः स्यात्
 सङ्गनी कृतिः ॥ ६ ॥ सव्य हस्त कृता
 मूढि दीर्घाधोमथ तज्जनी । अङ्गु-
 ष्ठेन मूढेव मन्त्रितो भ्रामिता मूढा
 ॥ ७ ॥ अन्येन्यातिमूढा श्लिष्टा कनि-
 ष्ठानामिका पुनः । तथैव तज्जनी
 मध्य धेनु मूढा प्रकीर्तिता ॥ अन्ती
 करणं जग्यात्तया साधक सन्तनः । ८ ।
 अन्येन्या गुथिताङ्गुष्ठा पुनारित प-
 र्राङ्गुली ॥ मङ्गामूढेव मूढिता परनी
 करणे वृधेः । पुषोजयेदिमा मूढा
 देवतास्त्रान कर्माणि ॥ ९ ॥ ३ ॥
 वैष्णवीनास्तु मूढाणां कथंस्तु लङ्ग-
 णान्यथा । वामाङ्गुष्ठं सङ्गृह्य दक्षि-
 णेन तु मूढिना ॥ कृतोत्तानं ततो

मूढा

मूढि मङ्गुष्ठं पुनारयेत् । वामाङ्गु-
 ल्य सुथा श्लिष्टाः सङ्गुक्ताः स्युः पु-
 नारिताः ॥ दक्षिणाङ्गुष्ठं सङ्गुष्ठा
 ज्ञेयैर्वा शङ्खमूढिका । १ । हस्तो तु
 सन्मूढो कृत्वा सन्नत प्रोथिताङ्गु-
 ली ॥ तलास्तु मिलिताङ्गुष्ठो सङ्गुष्ठो स-
 पुनारितो । कनिष्ठाङ्गुष्ठको लङ्गो
 मूढेव चक्र सङ्गुष्ठिका ॥ २ ॥ अन्ये-
 न्यातिमूढो हस्तो कृत्वा तु गुथिता-
 ङ्गुली । अङ्गुलेऽथ मध्यमे भ्रुवः सन्मूढो
 सपुनारिते ॥ गदा मूढेव मूढिता
 विषोः सन्मूढेव वृद्धिनी । ३ । हस्तो
 तु सन्मूढो कृत्वा सन्नत प्रोथिताङ्गु-
 ली ॥ तलास्तु मिलिताङ्गुष्ठो कृत्वा
 पद्म मूढिका । ४ । षष्ठे वामकराङ्गु-
 ष्ठो लङ्गुस्तन्य कनिष्ठा ॥ दक्षिणाङ्गु-
 ष्ठं सङ्गुक्ता तत् कनिष्ठा पुनारिता ।
 तज्जनी मध्यमानामाः किञ्चिन् सङ्ग-
 च्य चालिताः ॥ वेणु मूढा भवतेऽथ
 सङ्गुष्ठा प्रेषणी इरेः । ५ । अन्येन्या
 पृष्ठं करयो मध्यमानामिकाङ्गुली ॥
 अङ्गुष्ठेन तु वृद्धीयात् कनिष्ठा मूल
 सङ्गुष्ठिते । तज्जनी कारयेद्देवा मू-
 ढा श्लिबत् सङ्गुष्ठिका ॥ ६ ॥ अनामा
 पृष्ठं सङ्गुष्ठा दक्षिणस्य कनिष्ठा ।
 कनिष्ठयानया वद्धा तज्जनीया दक्षिणा
 तथा ॥ वामानामाङ्गु वृद्धीयात् दक्षि-

मूढा

गाङ्गु मूलके । अङ्गु मध्ये वामे
 संवोज्य सरलाः पराः ॥ चतस्रो
 ह्यग्युसंज्ञा मूढा कौस्तुभ संज्ञि-
 का । १ । मूढादि पादास्त-
 तज्जन्याङ्गुया तथा ॥ करद्वयेन मा-
 लावत् मूढे वनमालिका । ८ । उ-
 ज्जन्याङ्गुको शक्तावगुतो विन्यसेत्
 हृदि ॥ वामहस्ताङ्गु वाम जानू मू-
 ष्मि विन्यसेत् । उज्जानमूढा भवेदे-
 वा रामचन्द्रस्य प्येषी ॥ ९ ॥ अङ्गु-
 वाम मूढाभित नितर करङ्गुकेना-
 पि वङ्गा तस्यगुं पीडयित्वाङ्गुलि-
 त्तिरपि च ता वामहस्ताङ्गुलीभिः ।
 वङ्गा गाढं हृदि स्थापयत् विनलधी
 व्याहरन् मारवीजं विनाथ्या मूदि-
 कैषा मुट निह गदिता गोपनीया
 विविज्ञैः ॥ १० ॥ हस्तौ तु विमथौ
 कृत्वा गुथयित्वा कनिष्ठिके । मिथं सु-
 ज्जनिके श्लिष्टे श्लिष्टावङ्गुको तथा ॥
 मध्यमा नानिके द्वे तु द्यौपकाविव
 टालवेत् । एवा गङ्गुड मूढा स्याद्वि-
 ष्णोः सन्तोष वङ्गिनी ॥ ११ ॥ जानू
 मध्ये करौ कृत्वा चिबकौष्ठौ समावृ-
 त्तौ । हस्तौ तु भूमि संज्ञा कम्प-
 नानः पुनः पुनः ॥ मूढा विवृतकं अ-
 र्यात् जेलिहानाङ्गु जिज्ञिषां । ना-
 रजिही भवेदेवा मूढा तत् प्रीति

मूढा

वङ्गिनी ॥ १२ ॥ अथवा । अङ्गुताभ्यां
 करयो सुथाक्रम्य कनिष्ठिके । अधो-
 मूथीभिः सद्यति मूढेयं नूहरे
 मता ॥ १२ ॥ देवोपरि करं वामं
 कृत्वास्तान मधः सुधीः । नमयेदिति
 संपुञ्जा मूढा वाराह संज्ञिका ॥
 १३ ॥ यद्वा । दक्षहस्तकोङ्क मूढं वाम-
 हस्त मथामूढं । अङ्गुल्यगुस्तु संयुक्तं
 मूढा वाराह संज्ञिका ॥ १३ ॥ वाम-
 हस्त तले दक्षा अङ्गुला सुस्तुधोमू-
 थिः । संरोप्य मध्यमां तामा मूढ-
 म्याथो विद्वक्षयेत् ॥ ह्यग्वीव पिपा
 मूढा उन्मत्ते रनुकारिणी । १४ । वा-
 नस्य मध्यमागुस्तु तज्जन्यगुण योज-
 येत् ॥ अनामिका कनिष्ठाङ्गु तस्य-
 ङ्गुष्ठेन पीडयेत् । दर्शयेद्द्वानके स्फ-
 के धनु मूढेय नीरिता ॥ १५ ॥ द-
 क्षमूढेस्तु तज्जन्या दीर्घेषा वाग मू-
 दिका । १६ । यद्वा उज्जानार्गवे । यथा
 हस्त गतं चापं तथा हस्तं अक-
 पिषे ॥ चाप मूढेय माथ्याता वान-
 हस्ते व्यवस्थिता । १७ । यथा हस्त
 गता वाणा सुथा हस्तं अक पिषे ॥
 वागमूढेय माथ्याता रिपु वर्ग निह-
 त्नी । १८ । तले तलस्त करयेत् सि-
 र्याक संवोज्य चाङ्गुलीः ॥ संहताः
 पुस्तः अय्यात् मूढा परशु सं-
 वि

মুদ্রা

কা । ১৯ । উচ্ছিতাক্ষ মুদ্রী হে মুদ্রা
 ত্রৈলোক্যমোহিনী ॥ ২০ ॥ হস্তো তু
 সপূর্টো কৃতা পুসূতাঙ্কুলিকো তথা
 । তজ্জন্যো মধ্যমা পৃষ্ঠে অঙ্কুষ্ঠো মধ্য
 মাশিতো কান মুদ্রেষ মুদিতা সর্ব
 দেব পুষকরী ॥ ২১ ॥ * ॥ মহাদেব
 পুষাগান্ত কথ্যস্তে লক্ষণান্যথ । উ-
 চ্ছিতং দক্ষিণাঙ্কুষ্ঠং বামাঙ্কুঠন বেষ্টি-
 য়েৎ ॥ বামাঙ্কুণী দক্ষিণাভি রঙ্কু
 লীভিশ্চ বক্ষযেৎ । লিঙ্গমুদ্রেষ না-
 খ্যাতা শিব সায়মধ্য কারিণী ॥ ১ ॥
 মিথঃ কনিষ্ঠিকে বক্ষা তজ্জনীভ্যা ম-
 নানিকে অনানিকোঙ্কু ংশ্লিষ্ট দীর্ঘ
 মধ্যন্যো রথঃ ॥ অঙ্কুষ্ঠাগু দ্বয়ং ন্য
 সেৎ যোনি মুদ্রেষ মীরিতা । ২ ।
 অঙ্কুঠন কনিষ্ঠান্ত বক্ষা শিষ্টাঙ্কলি
 ত্বয়ং ॥ পুসারযেৎ ত্রিশূলাখ্যা মু-
 দ্রৈষা পরিকীর্তিতা । ৩ । অঙ্কুষ্ঠ ত
 জ্জন্যগে তু গুথযিত্তাঙ্কুলি ত্বয়ং ॥
 পুসারযেদক্ষমালা মুদ্রেষ পরিকী-
 র্তিতা । ৪ । অথঃ হিতো দক্ষহস্তঃ ॥
 পুসূতো বর মুদ্রিকা ॥ ৫ ॥ উজ্জীক-
 তে বামহস্তঃ পুসূতো হস্তম মুদ্রিকা
 । ৬ । নিলিতানামিকাঙ্কুষ্ঠং মধ্যমা-
 গে নিযোজযেৎ ॥ শ্লিষ্টাঙ্কল্যহিতে
 জ্যেৎ মৃগ মুদ্রেষ মীরিতা । ৭ ।
 পঞ্চাঙ্কুল্যো দক্ষিণান্ত নিলিতা হু-

মুদ্রা

ক্ মমতাঃ ॥ খট্টাক মুদ্রা বিখ্যাতা
 শিবস্যাতি পুষা মতা । ৮ । পাত্রব-
 ধাম হস্তস্ত কৃত্বাক্কে বামকে তথা ॥
 নিধাযোছিত বৎ জ্যেৎ মুদ্রা কা-
 পালিকী মতা । ৯ । মুষ্টিঞ্চ শিখি-
 লাং বক্ষা ঈশদুহিত মধ্যমাং ॥ দ-
 ক্ষিণা মুঙ্ক মুমম্য কণদেশে পুচাল-
 য়েৎ । এষা মুদ্রা উমককা সর্ব বিঘ্ন
 বিনাশিনী ॥ ১০ ॥ * ॥ তথা গণেশ
 মুদ্রায়া মুচ্যন্তে লক্ষণান্যথ । উভা-
 নোঙ্কু মথী মধ্যা সরলা বক্ষ মুষ্টিকা
 ॥ দস্ত মুদ্রা সমাখ্যাতা সর্বাগম বি-
 শারদৈঃ । ১ । বাম মুষ্টিস্ত তজ্জন্যা
 দক্ষমুষ্টিস্ত তজ্জনীং ॥ সংযোজ্যাঙ্কু-
 ষ্টকাগাত্যাং তজ্জন্যগে স্বকে ক্ষি-
 পেৎ । এষা পাশাস্বযা মুদ্রা বিদ্ব-
 দ্ভিঃ পরিকীর্তিতা ॥ ২ ॥ বজ্রীঞ্চ ম-
 ধ্যমাং কৃত্বা তজ্জনী মধ্য পরণি ।
 সংযোজ্যাঙ্কুযেৎ কিঞ্চিমুদ্রৈষাকু-
 ল সংজ্ঞিকা ॥ ৩ ॥ তজ্জনী মধ্য-
 মানা কনিষ্ঠাঙ্কুষ্ঠ মুষ্টিকা । অধো-
 মুখী দীর্ঘকপা মধ্যমা বিঘ্ন মুদ্রিকা
 ॥ ৪ ॥ পরশু মুদ্রা নিগদিতা পুসি-
 দ্ধা লভু মুদ্রিকা । ৬ । বীজপূরাস্বযা মু-
 দ্রা পুসিঙ্ক দ্বাদপেক্ষিতা ॥ ৭ ॥ * ॥
 শাক্তেধীনাঞ্চ মুদ্রাণাং কথ্যন্তে লক্ষ-
 ণান্যথ । পাশাঙ্কুশ ২ বরাও ভীতি ৪

মুদ্রা

মুদ্রা

ধনুঃ স্বাণাঃ সমীরিতাঃ ॥ ৬ ॥ কনি-
 ঠানামিকে বন্ধা স্বাক্ষুণেনৈব দক্ষতঃ
 । শিলাকুলী তু পুস্মতে সংশ্লিষ্টে খল্ল
 মুদ্রিকা ॥ ৭ ॥ বাম হস্তং তথা তির্যক্
 কৃত্বা চৈব পুসার্য্য চ । আঙ্গুষ্ঠিতা
 ক্রমীঃ জর্য়্যাচ্চর্ম্মমুদ্রেষ মীরিতা ॥ ৮ ॥
 মুষ্টিং কৃত্বা তু হস্তাভ্যাং বামনেয়া
 পরি দক্ষিণং । জর্য়্যাম্মুঘল মুদ্রেষ
 সর্ব্ববিষ্ম বিনাশিনী ॥ ৯ ॥ মুষ্টিং কৃত্বা
 করাভ্যাঞ্চ বামনেয়াপরি দক্ষিণং ।
 কৃত্বা শিরসি সংযোজ্য দুর্গা মুদ্রেষ
 মীরিতা ॥ ১০ ॥ চক্রমুদ্রাং তথা
 বন্ধা মধ্যমে দ্বৈ পুসার্য্য চ । কনি
 ঠিকে তথানীষ তদগ্রে হস্তকৌ ক্ষি
 পেৎ ॥ লক্ষ্মামুদ্রা পরাছোষা সর্ব্ব স
 ম্পৎ পুদায়িনী ॥ ১১ ॥ বীণা বাহ
 ন বন্ধস্তৌ কৃত্বা সঞ্চালযেছিরঃ । বী
 ণা মুদ্রেষ মাখ্যাতা সরস্বত্যাঃ পুিব
 ক্ষরী ॥ ১ ॥ বামমুষ্টিং স্বাভিমুখী
 কৃত্বা পুস্তকমুদ্রিকা ॥ ২ ॥ দক্ষিণাক্ষু
 তজ্জন্য বগুনগ্রে পরাকুলীঃ ॥ পু
 সার্য্য সংহতোত্তানা এষা ব্যাখ্যান
 মুদ্রিকা । ৩ । শ্রীরামস্য সরস্বত্যা
 অত্যন্ত পুেষসী মতা ॥ ৪ ॥ মণিবন্ধ
 স্থিতৌ কৃত্বা পুস্মতাকুলিকৌ করৌ ।
 কনিষ্ঠাক্ষু য্গলে মিলিতান্তঃ পুসা
 রদেৎ ॥ সপ্ত জম্বাখ্য মুদ্রেষ বৈশ্বা

নর পুিবক্ষরী । ১ । ॥ কনিষ্ঠাক্ষু
 কৌ শক্তৌ করযৌ রিতরেতরং ॥ ত
 জ্জনী মধ্যমানমা সংহতা ভুগ্ন ব
 জ্জিতা । মুদ্রেষা গালিনী পোক্তা
 শঙ্কসেয়াপরি চালিতা ॥ ৫ ॥ দক্ষা
 ক্ষু পরাক্ষুে ক্ষিপ্তা হস্তদ্বয়েন তু
 সাবকাশা মেকমুষ্টিং জর্য়্যাৎ সা
 জন্তু মুদ্রিকা ॥ ৬ ॥ মুষ্টিয়াকুলী
 তাক্ষুে তজ্জন্যগ্রে ত বিদ্যেৎ ॥
 সর্ব্ব রক্ষাকরী ছোষা দন্ত মুদ্রা পু
 কীর্জিতা ॥ ৭ ॥ পস্মতাকুলিকৌ হ
 স্তৌনিথঃ শ্লিষ্টৌচ সন্মুখৌ । জর্য়্যাৎ
 শ্বেহৃদক্ষেসেৎ মুদ্রা পুার্থন সঞ্জি
 কা ॥ ৮ ॥ অঞ্জল্যঞ্জলি মুদ্রা স্যা
 দ্বাসুদেবাস্ববা চ সা । অক্ষুষ্ঠামুতৌ
 কৃত্বা মুষ্টিয়াঃ সংলগ্নযৌ জর্য়্যাঃ ॥
 তাষেবাভিমুখৌ জর্য়্যাৎ মুদ্রেষা
 লক্ষণিকা ॥ ৯ ॥ দক্ষিণা নিবিডা মুষ্টি
 নাসিকাপিত তজ্জনী ॥ মুদ্রা বিদ্যে
 সঞ্জা স্যাৎ বিষয়াবেশ কারিণী
 । ১০ ॥ মুষ্টি কন্ধী কৃত্বাক্ষু দক্ষিণা
 নাদ মুদ্রিকা ॥ তজ্জন্যক্ষু সংযো
 গাদগুতো বিন্দু মুদ্রিকা ॥ ১১ ॥ অথো
 মথে বামহস্তে উদ্ধাস্যং দক্ষহস্ত
 কং ॥ ক্ষিপ্তাকুলী রক্ষনীতিঃ সংগুথ্য
 পরিবস্তয়েৎ । এষা সংহার মুদ্রা
 স্যাৎ বিসজ্জন বিধৌ স্মতা ॥ ১২ ॥

मूढा

मूढा

दक्षिणाणि पृष्ठदेशे वामाणि त-
लं नक्षत्रं । अङ्गुष्ठी चालयेत् स-
म्यक् मूढेयं नक्षत्रपिणी ॥ * ॥
वामहस्तस्य तर्जनीयां दक्षिणस्य क-
निष्ठिकां । तथा दक्षिण तर्जनीयां वा-
नाङ्गुष्ठं च योजयेत् ॥ उन्नतं दक्षि-
णाङ्गुष्ठं वामस्य मध्यमादिकाः । अ-
ङ्गुष्ठीं चालयेत् पृष्ठे दक्षिणस्य कर-
तः ॥ वामस्य पितृतीर्थेन मध्य-
मादिके तथा । अधोमुखे च ते
दक्षिणस्य करस्य च ॥ कूर्म-
पृष्ठं नमः अर्चयेत् दक्षिणाङ्गुष्ठं सर्व-
तः । कर्ममूढेषु नाथ्याता देवता
ध्यातव्याः ॥ पृष्ठं क्रोडे ॥ * ॥
अन्तराङ्गुष्ठं मूष्ठीं कृत्वा वामकरस्य च
मध्यमाङ्गुष्ठं दक्षिणस्य तथालम्ब्य पु-
नश्च तयोः मध्यमनाथ तर्जनीयां नङ्गुष्ठा-
ङ्गुष्ठीं चालयेत् । दक्षिणं योजयेत्
पृष्ठाङ्गुष्ठीं तू साधकः ॥ दर्शये
दक्षिणे भागे मूढमूढेषु मूढ्यते
॥ * ॥ तर्जनी मध्यमानामाः नमः अ-
र्यादधोमुखं । अनामायां क्षिपे-
हृद्वां अङ्गीं कृत्वा कनिष्ठिकां ॥ ले-
लिहानाम मूढेयं जीवन्त्यामे पुकी-
र्त्तिता । तर्जनीयानिका मध्या कनिष्ठा
क्रमेण योगतः ॥ करयो र्योजयतेव
कनिष्ठा मूल योगतः । अङ्गुष्ठाङ्गु तू

निःक्षिप्य महायोनिः पुकीर्त्तिता
॥ * ॥ तारावा योन्यादि मूढा यथा
। योनिमूढा च वक्रव्या भूतिनी वक्र-
व्या वीजाथ्यापि । परिवर्त्य करौ-
स्पृष्टौ कनिष्ठाङ्गुष्ठं मध्यमे । अनन्ता
युगलकाथ सुजनी युगलं पृथक् ॥
अनेयान्यं निविडं वक्रा अङ्गुष्ठाङ्गे
हनादिके ततः । दानवधर्मकेत्वा-
थ्या मूढेषु कथिता पिये ॥ अस्य-
स्तु वक्रनाम्नी वक्रनाम्न्युच्यते ध्रुव-
। * । वक्रं विस्तारितं कृत्वाप्यथो
जिह्वाङ्गुष्ठं चालयेत् ॥ पार्श्वं मूष्ठी
युगलं लेलिहानेति कीर्त्तिता ।
एषा ताराराथने हन्या लेलिहाना
वक्रव्या । * । योनिर्नाथाधरः सेन्द्र-
वधुः कूर्मः क्रमाद्विदुः । वीजानि चोह-
रन् मन्त्री मूढा वक्रनामाचरेत् ॥ तर्ज-
नीयङ्गुष्ठं नयोगादगुतो विन्दु मूढिका
। वामकेधर तज्जोक्ताः पुकाश्यान्ते
अथ मूढिकाः ॥ शुभं देवि पुवक्र्यामि
मूढाः सर्वार्थ सिद्धिदाः । याति वि-
रचिताभिस्तु साग्निध्यां त्रैपुरं भ-
वेत् ॥ परिवर्त्य करौ स्पृष्टावङ्गुष्ठी
कारयेत् समौ । अनानासुर्गते कृ-
त्वा तर्जनीयौ अटिलाकृती ॥ कनिष्ठा-
के नियुञ्जीत निजस्थाने महेश्वरि ।
त्रिथेण्यं समाथ्याता त्रिपुराध्यान

মুদ্রা

কর্মণি ॥ * ॥ মধ্যমা মধ্যগে কৃত্বা ॥
 কনিষ্ঠে হস্ত্রুষ্ঠ রোধিতে । তর্জনেয়ী
 দণ্ডবৎ কৃত্বা মধ্যমোপর্ব্যানামিকে ।
 এষা চ পুথনা মুদ্রা সর্বসংক্ষোভকা-
 রিণী ॥ * ॥ এতস্যা এব মুদ্রায়া মধ্য-
 নে সরলে যদা । ক্রিয়েতে পরমেশা-
 নি সর্ববিদ্যাবিনী তদা ॥ * ॥ মধ্য-
 মা তর্জনীভ্যাঞ্চ কনিষ্ঠানামিকে স-
 মে । অক্ষুশাকার কণাভ্যাং মধ্যমে
 পরমেশ্বরী ॥ অক্ষুষ্ঠৌ তু নিযুক্তী-
 ত কনিষ্ঠানামিকোপরি । ইষ্যাক-
 র্ষিণী মুদ্রা ঐত্রলোক্যাকর্ষিণী পরা
 ॥ * ॥ পুটাকারৌ করৌ কৃত্বা তর্জ-
 ন্যাবক্ষুশাকৃতী । পরিবর্ত ক্রমেণৈব
 মধ্যমে তদধোগতে ॥ ক্রমেণ দেবি
 তেইনৈব কনিষ্ঠানামিকে তথা । স-
 যোহ্য নিবিডাঃ সর্বা অক্ষুষ্ঠাবগুদে-
 শতঃ ॥ মুদ্রেশং পরমেশানি সর্বব-
 ল্যকরী মতা । * । সম্মুখৌ তু করৌ
 কৃত্বা মধ্যমা মধ্যগে হস্ত্রুজে ॥ অ-
 নানিকে তু সরলে তদ্বহি স্তর্জনীদ্বয়-
 । দণ্ডাকারৌ তদক্ষুষ্ঠৌ মধ্যমা নথ
 দেশগৌ ॥ মুদ্রেশ্বোদ্ধাদিনী নাম্না
 কর্ষিণী সর্বযোষিতা ॥ * । অস্যা স্ত-
 নানিকা যুগ্ম মধ্যঃ কৃত্বাক্ষুশাকৃতী ॥
 তর্জন্যাবপি তেইনৈব ক্রমেণ বিনিযো-
 জয়েৎ । ইবং মহাক্ষুশা মুদ্রা সর্ব

মুদ্রা

কানার্থ সাধিনী ॥ * ॥ সব্যং দক্ষি-
 গদেশে তু সব্যদেশে তু দক্ষিণং ।
 বাহু কৃত্বা মহাদেবি হস্তৌ সপরি-
 বর্ত্য চ ॥ কনিষ্ঠেনামিকে দেবি যুক্তে
 তেন ক্রমেণ চ । তর্জনীভ্যাং সনা-
 ক্রান্তে সর্বোদ্ধর্মপি মধ্যমে ॥ অক্ষু-
 ঠৌ তু মহেশানি সরলাবপি কার-
 য়েৎ । ইবং সা খেচরী নাম্না পার্থিব
 জ্ঞানযোজিতা ॥ * ॥ পরিবর্ত্য ক-
 রৌ স্পষ্টাবর্জচন্দ্রকৃতী পিযে । তর্জ-
 ন্যক্ষুষ্ঠ যুগলং যুগপৎ কাদ্রয়েত্ততঃ ॥
 অথঃ কনিষ্ঠাবর্জক মধ্যমে বিনি
 যোজয়েৎ । তথৈব ঙ্গটিলে যোজ্যে
 সর্বাধস্তাদনামিকে ॥ বীজমুদ্রেশ
 মচিরাৎ সর্বসিদ্ধি বিবর্দ্ধিনী । * ।
 মধ্যমে ঙ্গটিলে কৃত্বা তর্জন্যপরি স-
 স্থিতে ॥ অনানিকে মধ্যগতে তথৈ-
 ব হি কনিষ্ঠিক । সর্বা একত্র সংযো-
 জ্যা অক্ষুষ্ঠ পরিপীড়িতাঃ ॥ এষা তু
 পরনা মুদ্রা যোনিমুদ্রেশ নীরিতা
 । * ॥ এতা মুদ্রা মহেশানি ত্রিপুরায়া
 মযোদিতাঃ । পূজাকালে পুষোক-
 ব্যা যথানুরূপযোগতঃ ॥ বাসহস্তেন
 মুষ্টিভু বদ্ধা কর্ণপুদেশকে । তর্জনী-
 সরলাং কৃত্বা ভ্রামবেদনবিন্তমঃ ॥
 সৌভাগ্যদণ্ডিনী মুদ্রা ন্যাসকালে-
 পি সূচিতা । * । অন্তরক্ষুষ্ঠ মষ্ট্যা ত

মুদ্রা

নিকৃধ্য তর্জনী নিমাং ॥ রিপুঞ্জিষা ॥
 গুহা মুদ্রা ন্যাসকালে তু সূচিতা
 ।*। বন্ধা তু যোনি মুদ্রা বৈ মধ্য
 মে ঙ্গটিলে ঙ্গক ॥ অঙ্কুঠেন তদগে
 তু মুদ্রৈব তুতিনী মতা ।*। বামনু
 ঙ্গি বিধাযাথ তর্জনী মধ্যমে ততঃ ॥
 পুসার্য তর্জনীমুদ্রা নিদ্দিষ্টা বজ্রপা
 গিনা ॥ ইতি তন্ত্রসারে মুদ্রা পুসারণ
 সনাশ্চ ॥ * ॥ * ॥ অপিচ । উক্তাঃ
 স্তব ননকারাঃ শূণ্ডা পুরতো যুবাং ।
 মুদ্রাণাং পারসংখ্যানং স্বকপঞ্চ যথা
 ক্রমং ॥ ধেনুশ্চ সম্পট শৈব পাঞ্জ
 লি স্বির্ল পদ্মকৌ । নারীচৌ মুণ্ড
 দণ্ডৌ চ যোনি রক্ত তথৈব চ ॥ ব
 ন্দনী চ মহামুদ্রা মহাযোনি স্তথৈব
 চ । ভগশ্চ পটকশৈব নিঃশঙ্কো
 ইথাঙ্কচন্দ্রকঃ ॥ অঙ্কু ঙ্গি দুর্থেষু
 শ্চ মুদ্রাথ মুষ্টিকঃ । বজ্রৈষু তথা
 বজ্র সন্ধানি স্বিমল স্তথা ॥ ঘটঃ
 শিখরিণী তঙ্কঃ পুণ্ড্রো ইথ হৃৎকর্থে
 মুকঃ । সামীলনী চ ঙ্গুঞ্চ চক্র
 শূন তথৈব চ ॥ সিংহবজ্র গোমু
 থঞ্চ পুমানামোমনং তথা । বিষ্ণ
 পাশপত শূক্ ত্রাগো ইথ সাধনী
 তথ ॥ পুনাধনী চোগমুদ্রা ঙ্গুসী
 ব্যুহ মেব চ । ত্রিমথকাশিবল্লী চ
 বোগো ভেদো ইথ মোহনং ॥ বাণো

মুদ্রা

ধনুশ্চ তর্জীর মুদ্রা এতান্ত সত্তমাঃ ।
 অষ্টোত্তরশতং মুদ্রা বুদ্ধগা যাঃ পু
 কীর্তিতাঃ ॥ তামান্ত পঞ্চপঞ্চাশ
 দেতাঃ গুহাস্ত পূজনে । শেষান্ত
 যা ত্রিপঞ্চাশমুদ্রাস্তাঃ সমবেষু চ ॥
 দুব্যানঘন সংকেত নটনাদিষু তাঃ
 স্তাঃ । দেবানাং চিত্তনে যোগে ধ্যা
 নে জপেয় বিসর্জনে ॥ আদ্যাস্ত প
 ঙ্গ পঞ্চাশমুদ্রা তৈরব কীর্তিতাঃ ।
 মুদ্রা বিনা ত যজ্ঞপ্যং পুণাযামঃ
 সরাচনং ॥ যোগে ধ্যানাসনে চাপি
 নিষ্কলানি চ তৈরব ॥ * ॥ পুত্রেয়
 লক্ষণং তেষাং শূণ্ডা তনবৌ যুবাং
 ॥ দক্ষিণা মধ্যমাগেণ সব্য হস্তস্য
 তজ্জনী । যোজযেৎ সব্য মধ্যান্ত
 তজ্জনিয়া দক্ষিণেন বৈ ॥ তথা দক্ষা
 নামিকয়া বামহস্ত কনিষ্ঠিকাং । অ
 নামিকাস্ত বামস্য দক্ষিণস্য কনিষ্ঠবা
 ॥ যোজযেদ্ভক্তিমান সম্যক্ দক্ষিণা
 বর্তনেন ত । ধেনু মুদ্রা সমাখ্যাতা স
 হৃদেবস্য তুষ্টিদা ॥ ১ ॥ সংযোজ্য হৌ
 তলৌ সর্বাণ্যঙ্কুষ্ঠাগুণি হস্তবোঃ ॥ সং
 যোজ্য পাশ্বতো হৃৎকৌ সপটঃ পো
 চ্যতে সুরৈঃ ॥ সর্বেষা মথ দেবানাং
 সপটঃ শস্যতে সদা । ধ্যান সপট
 বোগাদৌ সম্পটঃ শস্যতে সদা ॥ ২ ॥
 নিষ্কলমুগল পাণেয়াঃ সংযোজ্যে

मूढा

एव च । मध्यं शून्यः पुटाकारः प्राञ्जलिः परिकीर्तितः ॥३॥ अङ्गुष्ठं मन्त्रं कृत्वा पाण्येष्मृष्टिं विधाय च । संयोज्य विलंबे तु विलम्बे नूदा पुकीर्तिता ॥४॥ मणिवक्त्रादाकरत्वं संयोज्य करयो ह्रयोः । अङ्गुष्ठे चापि संयोज्य तथैव च कनिष्ठके ॥ तिसृस्तिस्रो ह्रयोः पाण्ये रङ्गुली विरला सुतः । पद्मनूदा समाख्याता चतुर्वर्गपुदा नृणां ॥५॥ अङ्गुष्ठाङ्गुणं तज्जन्याः संयोज्याथोद्धरेथया । अन्याङ्गुली सुथा नम्यं नाराचः स्यात्पुसार्यते ॥ नमश्चैव शिवायाश्च प्रीतिदेवः पुष्यकरी । नाराच नूदा सततं प्रीतये वेतालभैरवा ॥६॥ अङ्गुष्ठाङ्गुणं कृत्वा वानवरस्य तु । मध्यमाङ्गुल्या दक्षिणस्य तथा नम्यं पुष्यकतः ॥ मध्यमेनाथ तज्जन्या अङ्गुष्ठाङ्गुणं योज्यं च । दक्षिणं योज्येत् पाणिं वानमूर्त्तौ तं साधकः ॥ दशवेददक्षिणे भागे नूदं नूदेव निवृत्ते । इयं गणनाथस्य प्रीतिदा नूदिकोत्तमा ॥ सर्वेषां नपि देवानां तुष्टिदा सर्वार्थान् ॥ १ ॥ अङ्गुष्ठं मध्यमाङ्गुल्या संयोज्य नम्यं तज्जनी ॥ पुसार्यं दक्षिणं नूदेति दक्षिणस्य करस्य च । नाराङ्गुलीस्तु संयोज्य कर-

मूढा

यो कभयोरपि ॥ संवेष्ट्य रङ्गुल्ये तं पाण्ये रपि कनिष्ठके । वामस्य वानमूलेन तदङ्गु विनियोक्तयेत् ॥ दक्षस्य मध्यमूलेन तथाङ्गु वाममेव च । योज्येत् योजनात्पञ्चदावर्त्तं करशाथिकाः ॥ योन्या कारस्तु तन्मध्यं योनिमूदा पुकीर्तिता । कानाथ्यायाः पञ्चमूर्त्तेर्दुर्गाया अपि भैरव ॥ प्रीतिदा योनिमूदेयं मम कानस्य च प्रिया ॥ २ ॥ संयुक्ता सुङ्गुलीः सर्वाः पुसार्याङ्गुष्ठा पर्वणा ॥ अङ्गुणं च कनिष्ठाया अङ्गुणापि च योज्येत् । करस्य दक्षिणस्यैव मूर्त्तयोनिः पुकीर्तिता ॥ १० ॥ संपुटं प्राञ्जलिं वापि यदि शीर्षे नियोजयेत् । बन्धनीया समाख्याता नूदा विक्रुपुमोदिनी ॥ ११ ॥ सैव चैव शुवगाशक्ता महानूदा पुकीर्तिता ॥ १२ ॥ दक्षिणाङ्गे तु सा शक्ता वैष्णवी पत्निकीर्तिता ॥ १३ ॥ महामोनिस्तु कथिता वैष्णवी तत्र गोचरे । ह्रयो नूलेत्तुङ्गुष्ठाङ्गु मङ्गुलीश्च कनिष्ठयोः ॥ नियोज्य पुसती कृत्यं ह्ये पाणी योजयेत् पुनः । भगनूदा च सा ख्याता लक्ष्मीवाणी शिवापिवा ॥ १४ ॥ सर्वाङ्गुली नानगोषं दक्षिणस्य करस्य च । संयोज्यैकत्र पुरतो निर्देशः पुटकः

ম দা

মু দা

মৃতঃ ॥ ১৫ ॥ কনিষ্ঠানামি কাঙ্ক্ষাক্ষ
 লীনাং সোজ্জযেবধঃ । অগুণ্যে কত্র ম-
 ধ্যাস্ত তজ্জনীক পুনায়্য বৈ ॥ অল্পী
 কৃত্য করদ্বন্দ্বং পৃথগগ্নে নিযোজ্যেৎ
 ১৬ ॥ কনিষ্ঠানামিকা ম-
 ধ্যা মাদ্ধক্য দক্ষিণস্য চ । করস্য
 তজ্জন্যদৃষ্টে পুনায়্য ক্রিয়তে তথা ॥
 সা মুদু অক্ষতস্মাথ্যা গৃহাণাং পী-
 তিদানিনী । ১৭ । উজ্জী কৃত্য তথা-
 ক্ষুঃ দক্ষিণস্য করস্য চ ॥ কদ্বা ন-
 ধ্যং তদক্ষুঃ বালনৃষ্টং তথোজ্জ তঃ ।
 উজ্জী কৃত্য তথা জ্বয়াদক্ষি মুদু পু-
 কীভিত্তা ॥ ১৮ ॥ এতস্যা এব মুদু-
 যাঃ কনিষ্ঠাদি বিমোচতঃ । অষ্টৌ
 মুদুঃ সনাথ্যাতা নাম তাসাং পৃ-
 থক পৃথক ॥ ত্রিমুখৈব ১৯ মুষ্টিশ্চ
 ২০ বজ্র ২১ নাবদ্ধ ২২ নেব চ । বিন-
 লশ্চ ২৩ বচশ্চৈব ২৪ তজ্জঃ ২৫ পণ্ড
 ২৬ শুথৈব চ ॥ নবানাং বিষ্ণু মুত্তী-
 নাং সাজ্জ নদেন মুষ্টিকাঃ । ক্রমান্বব
 সনাথ্যাতা নামিকানাং তথৈব চ ॥
 সংযোজ্য করযোঃ পৃষ্টে তথাবর্ত্য তু
 বৈনমং । পুনায়্য তজ্জনী যুগ্মং স-
 যুক্তং সর্বতঃ পুনঃ ॥ অক্ষুষ্টৌ চ তথা
 শক্তৌ শঙ্কু মুদু পুণীভিত্তা । ২৭ ।
 উত্তান মঞ্জলিঃ কৃদ্বা অক্ষুষ্টে দ্বৈ ক-

নিষ্টযোঃ ॥ মূলে নিঃক্ষিপ্য তু করে
 সংযোজ্যথ পুদর্শয়েৎ । সযোনি
 রিতি সা খ্যাতা মুদু দেকৌষ তু-
 ষ্টিদা ॥ ২৮ ॥ মুষ্টি দক্ষিণহস্তস্য
 যদোদ্ধা কৃষ্টিকা ভবেৎ । সা স্যাৎ
 শিখরিণী মুদু বাক্সী সূর্য্য পিষা চ
 সা ॥ ২৯ ॥ অনামিকে কনিষ্ঠে তু
 সংযোজ্য খজনা পুনঃ । মধ্যমা ত-
 জ্জনীনাস্ত ধেনু মদুব বক্ষনং ॥ সা-
 ক্ধেন রিতি খ্যাতা চন্দ্র পুীতি বি-
 বন্ধিনী । ৩০ । করযো রক্ষণীঃ সর্বাঃ
 সর্বাগুণ্যে কৃতঃ স্থিতা ॥ নিযোজ্যা-
 ক্ত জলে চৈব তদধো হপি বিযজ্য চ
 । অগ্নৈরগুং যোজ্যেত্ত মুদু সমীল-
 নী তু সা । ৩১ । ভৌম ভূমি মুনীশা-
 না নিযং পুীতি বিবন্ধিনী ।
 লীলু সসক্তা দক্ষিণস্য করস্য চ ॥
 কিষক্কাগং তথান্যস্য তলং জয়্যাতু
 জগুবৎ । সনাথ্যাতা জগু মুদু বৃধ
 বাণী শিবা পিষা ॥ ৩২ ॥ সর্বাঙ্কুলী-
 নাং মবৈষ্যন্ত বামহস্তস্য চাঙ্কুলীঃ ।
 পুনায়্যাক্ষুঃ যুগলং সংযোজ্যাগেণ
 ভৈরব ॥ তদক্ষুঃ দ্বয়ং কার্য্যং সং-
 থং বিতরেত্ততঃ । চক্রমুদু সনাথ্যা-
 তা গুরু বিষ্ণু শিবপিষা ॥ ৩৩ ॥
 অক্ষুঃ মধ্যমাধৈব নামযিত্বা কর-
 স্য চ । দক্ষিণস্যাপরা স্তিসৌ যোজ-

মুদ্রা

যেদগুতঃ পনঃ ॥ শূল মুদ্রা সমাখ্যা-
তা নম শূক্ৰ গুহপিষা । ৩৪ । নি
জ্জীকৃত্য তু কয়ৌ বামাকুলিগণস্য
তু ॥ অগাণি যোজযেমধ্যে তলস্য
সব্যহস্ততঃ । অধঃ কৃত্বা বামহস্ত
মুদ্রা সিংহমুখী স্মৃতা ॥ ৩৫ ॥ ইযং
পীতৈত্য় তু দুর্গায়াঃ সূর্য্য পুত্রস্য চ-
ক্রিণঃ । ভগমদ্রু কৰ্ণমূলে গোমুখা-
খ্যা পুক্রীর্ভিতা ॥ নম বিষ্ণো স্তথা
ব্রাহ্মোঃ সৰ্বদা পীতিদায়িনী ॥ ৩৬ ॥
মুষ্টি দ্বয় মথোত্তানং কৃত্বা সংযোজ্য
পার্শ্বতঃ ॥ দক্ষিণস্য কনিষ্ঠাদীন পু-
সার্য্য ক্রমতঃ পুনঃ । তথা বামকনি-
ষ্ঠাত্যা নেকৈকেন পুসারযেৎ ॥ অ-
ষ্টৌ মূদ্রাঃ সমাখ্যাতা নানতঃ ক্রম-
তঃ শূণ । পোন্নামো ৩৭ মনন ৩৮
ঐশ্বৰ বিষ্ণু ৩৯ পাশুপত ৪০ তথা
॥ শূক্ৰ ৪১ ত্যাগঃ ৪২ সাধনী ৪৩ চ
তথা চৈব পুসাধনী ৪৪ । আঙ্গুষ্ঠ্য
করশাখাস্ত দক্ষিণাঃ সা তু মুদ্রিকা
॥ উগ্রমুদ্রা সমাখ্যাতা স্বহস্তস্য
বিপর্য্যযাৎ । ৪৫ । ইন্দ্রাদি লো-
কপালানাং দশমুদ্রাঃ পুক্রীর্ভিতাঃ
॥ সৰ্বেষা নপি দেবানাং পরমপীতি
বর্দ্ধনাঃ । অঙ্গুষ্ঠাগুক্ত তর্জ্জন্যা অ-
গ্রভাগেন যোজযেৎ ॥ আঙ্গুষ্ঠ্য ন
ধ্যমাত্যাস্ত দক্ষহস্তস্য চাকুলীঃ ।

মুদ্রা

দর্শযেৎ জগুলাকারং জগুলী শক্তি
তুষ্টিদং ॥ সৰ্বেষা নপি দেবানাং
তথা তুষ্টিকরং মহৎ । ৪৬ । অঙ্গুষ্ঠ
তর্জ্জনী মধ্য্য অপুভাগে নিযোজ্য চ
॥ মধ্যমাঞ্চ কনিষ্ঠাঞ্চ আঙ্গুষ্ঠ্য-
ক্ষিণে করে । ত্রিমুখাখ্যা সমাখ্যাতা
বিষ্মেদেব পিষা সদা ॥ কেতোঃ পি-
ষেযং সততং মাত্ৰণামপি তুষ্টিদা
। ৪৭ । তর্জ্জন্যঙ্গুষ্ঠযো রুগুভাগৌ স-
যোজ্য চাকুলীঃ ॥ অন্য্য আঙ্গুষ্ঠ-
যেভিসুঃ সামিবল্লী পুক্রীর্ভিতা ।
পিতৃণা মথ সাধ্যানাং কদুণাং বি-
শ্বকর্মণঃ ॥ সৰ্বদা পীতিজননী অ-
সিবল্লী পুক্রীর্ভিতা । ৪৮ । পাদৌ
তলাভ্যাং সংযোজ্য তদঙ্গুষ্ঠ দ্বয়ং
ভুতঃ ॥ উর্দ্ধং সংযোজযেন্নাতৌ অ-
সেয়াপরি তথাঞ্জলিঃ । যোগমুদ্রা
সমাখ্যাতা বোগিনাং তত্ত্বদায়িনী ॥
সৰ্বেষা নপি দেবানাং পূজনে চিন্ত-
নে তথা । যোগমুদ্রা সমাখ্যাতা
তুষ্টি পীতিকরী সদা ॥ ৪৯ ॥ পূঞ্জ-
লি নান মুদ্রা ত উর্দ্ধাধৌ ভাব যো-
জিতাং বিভিদ্য দর্শযেদ্ধস্তৌ উর্দ্ধা-
ধঃ পুক্রতী কৃতৌ ॥ ভেদ মুদ্রা স-
মাখ্যাতা নম বিষ্ণো বিধেঃ পিষা
। ৫০ । অঙ্গুষ্ঠে দ্বৈ ত নিঃক্ষিপ্য কর-
যো কভূযো স্তলে ॥ অগুণে যোজ-

মুদ্রা

যেৎ পশ্চাৎ কনিষ্ঠা যুগলং ততঃ ।
 উভয়ো হস্তয়ো শ্চান্য স্তর্জন্যাদ্যাশ্চ
 যোজযেৎ ॥ অগ্নাংগৈস্ত পৃথক্ কৃত্য
 দর্শযেত্তৎ কনিষ্ঠিকাং । মুদ্রা সম্বো-
 ক্তন্যাম কাম দুর্গা রমা পিষা ॥ স-
 র্বেষা নপি দেবানাং মোহনং পীতি-
 দং স্মৃতং ১৫১ । আনম্য সব্য হস্তস্য
 মধ্যমা নানিকে তথা ॥ তযোঃ পৃষ্ঠে
 তু সংযোজ্য অঙ্কুষ্ঠাগুং ততঃ পরং ।
 কনিষ্ঠাঃ তর্জনীকৈব অগ্নেণ যোজ-
 য়েত্ততঃ ॥ বাণমুদ্রা সমাখ্যাতা স-
 র্বদেবস্য তৃষ্টিদা ১৫২ । সর্বাঙ্কুলীস্ত
 সঙ্কোচ্য অঙ্কুষ্ঠ মথ তর্জনীং ॥ পু-
 সার্য্য করযোঃ পশ্চাদঙ্কুষ্ঠাগুক্ত যো-
 জযেৎ । অঙ্কুষ্ঠাগেণ তর্জন্যা অগ্নে-
 গাপি চ তর্জনীং ॥ যথা শক্তি পুসা-
 র্য্যাপি ধনুর্মুদ্রা পুর্কীর্তিতা ১৫৩ ।
 সর্বাঙ্কুলীনা মগুণি ব্রাহ্ম্যতীর্থে নি-
 যোজযেৎ ॥ অনানিকাষাঃ পৃষ্ঠে তু
 অঙ্কুষ্ঠাগুং নিযোজযেৎ । শন্যং তুণী-
 রবৎ কৃত্বা তেষা মন্তস্ত ভৈরব ॥
 তুণীর মুদ্রা চাখ্যাতা সর্বেষাং পী-
 তিবর্জিনী ১৫৪ ॥ ॥ মুদ্রাসু সংস্থি-
 তা পূজা মুদ্রাসু পরিচিন্তনং ॥ মুদ্রা-
 সু সংস্থিতা যোগা মুদ্রা মোদকরা
 স্ততঃ । যদা যদা পূজনেষু চিন্তনে
 ধ্যান কর্মণি ॥ যজ্ঞাদৌ স্তবনে বাপি

মুদ্রা

হস্তকৃত্য ন বিদ্যতে । তদা মুদ্রায়ু-
 তং জর্য্যাদিষ্টাপূর্বে কর হ্রযং ॥ ব-
 জ্রকৃত্যেযু চেহুক্তো হস্তো মুদ্রাসু চ
 কমঃ । তদা মুদ্রাং বিধায়ৈব তত্ত্ব
 কৃত্যং সমাচরেৎ ॥ মুদ্রা বিযুক্তা
 হস্তস্ত ক্রিয়তে কর্ম দৈবিকং । কৃত্বা
 বস্মিয়ুলং বস্মান্তস্মান্নুদ্রা দ্বিতো ভ-
 বেৎ ॥ বিসর্জনে তু দেবানাং বস্য-
 ষা পরিকীর্তিতা । মুদ্রাং তাং পূজনা
 দৌ তু তস্য নৈব পুযোজযেৎ ॥
 বিসৃষ্ট্যক্তা মতে মুদ্রাং মুদ্রায়ুক্তঃ স-
 নাচরেৎ । পূজনা দি সমস্তঞ্চ কর্ম
 বৃদ্ধ্যে বিচরণঃ ॥ অতো মুদ্রা পর-
 ধাম মুদ্রা পুণ্য পুদাধিনী । দেবানাং
 মোদদা মুদ্রা তস্মাত্তাং যত্ত্ব ত শ্বরেৎ
 ॥ অর্জযোনি মাহাযোনি যোনি ব্রা-
 ক্ষী চ বৈষ্ণবী । মুদ্রা বিসর্জনে পো-
 ক্তা শিবা ত্রিপুরযোঃ সদা ॥ দুর্গাযাঃ
 সর্বকপেষু মুদ্রা এতাঃ পুর্কীর্তিতাঃ
 । যোনিঞ্চ সম্পূর্টকৈব মহাযোনি
 স্তথৈব চ ॥ বর্জ্জ বিত্তা ব্যস্ত ভাবাদু-
 ক্তাদন্যত্র যোজযেৎ । ভবেযস্ত ত্রি-
 পঞ্চাশদন্য মুদ্রাঃ সমস্ততঃ ॥ তা ব্য-
 স্ত ভাবাদ্বানাঃ স্যু মুদ্রা মোদকরাঃ
 পরাঃ । এবং বা কথিতা মুদ্রাঃ পূ-
 জনে পূজ্য তৃষ্টিদাঃ ॥ ইতি কালিকা
 পুরাণে ৩৫ অধ্যায়ঃ ॥

মুদ্রিকা

মুনি

মুদ্রাকিতঃ ত্রি মুদ্রাচিহ্নিতঃ ।

ছাপাকরা মোহরকরা ইত্যাদি
ভাষা । যথা । ধাতা বিশ্ব বিসৃষ্টি
নাত্র নিরতো দেবো হপি গৌরী
ভুজা শ্বেষানন্দ বিঘ্নমান নয়নো
দক্ষাধর ধ্বংসকৃৎ । দৈত্যারিঃ কম-
লা কপোল মকরী মুদ্রাকিতোরঃ

হ্রলঃ শেতে স্ফা বিতরেষু ভক্তষু
পুনঃ কানাম শান্তেঃ কথা ॥ ইতি
পুৰোধচন্দ্রোদয়ধাটকে ১ অঙ্কঃ ॥

মুদ্রালিপিঃ স্ত্রী পঞ্চবালিপ্যন্তর্গত
লিপিরিশেষঃ । ছাপার অক্ষর
ইতি ভাষা । যথা । মুদ্রালিপিঃ
শিল্পলিপি লিপি লেখনী সম্ভবা ।
উত্তীর্ণা যণ সম্ভূতা লিপযঃ পঞ্চ-
ধা স্ত্যঃ ॥ এতাভি লিপিত্তি বর্গা-
স্তা ধর্মিত্রী শূভদা হর ॥ ইতি বা-
রাহ্মীতন্ত্রঃ ॥ তস্যঃ পাঠ্যৎ ধা-
র্যৎকৃৎ যথা । লেখন্যা লিখিতং
বিপু মর্দুতি রক্ষিতঞ্চ যৎ । শি-
ল্লাদি নিমিতং বহু পাঠ্যং ধার্যৎকৃৎ
সর্বদা ॥ ইতি খল্লামালাতন্ত্রঃ ॥

মুদ্রিকা স্ত্রী স্বর্ণকর্ণাদিনির্মিতমুদ্রা
। মোহর টাচা ইত্যাদি ভাষা ।
যথা । সৌধনী । রাজতী । তাম্বী
নাবনী । বা সুশোভিতা । সলি
লেন সঙ্কোতা পুষ্কিপেত্ত্র নু

দ্রিকা ॥ ইতি মিতাকরাযা ব্যক-
হারাধ্যায়ঃ ॥

মুদ্রিতং ত্রি অপুঙ্কলং । মোদা ইতি
ভাষা । তৎপর্য্যায়ঃ । সঙ্কচিতং ২
নিদ্রাণং ৩ মীলিতং ৪ । ইতি স্ফ-
চন্দ্রঃ ॥ মুদ্রাকিতশ্চ ॥

মুধা ব্য ব্যর্থকং । ইত্যমরঃ ॥
মুনিঃ পু মনুতে জ্ঞানাতি যঃ । মৌন-
বৃত্তী । ইত্যমরঃ । ইতি ভরতঃ ॥
তৎপর্য্যায়ঃ । বাচ্যমঃ ২ । ইত্য-
মরঃ ॥ মৌনী ৩ বৃত্তী ৪ খবিঃ ৫
শাপাস্ত্রঃ ৬ সত্যবাক্ ৭ । ইতি
জটাধরঃ ॥ তস্য লক্ষণং যথা ।
দুঃখে বনুদ্বিগ্নমনাঃ সুখে বৃ বিগত-
স্পৃহঃ । বাতরাগ ভয় ক্রোধঃ হি-
তধী মু নি কৃত্যতে ॥ ইতি শ্রীভগ-
বদ্গীতা ॥ ৬ ॥ তস্য ধর্মো যথা ।
বুদ্ধোবাচ । মুনিতি শ্চরিতা ধর্মো
উক্তা ব্যাস মনা তব । যৈ বিষ্ণু স্ত-
ব্যতে দেবঃ সুখাদি পরিভাবিকঃ
॥ তর্পণেন চ হোনেন সঙ্ক্যা বন্দ-
নেন চ । পুাপ্যতে ভগবান্ বিষ্ণু-
ধর্ম কামার্থ মোক্ষদঃ ॥ ধর্মো বিষ্ণু
বৃত্তো বিষ্ণুঃ পূজা বিষ্ণুস্ত তর্পণং ।
হোমঃ সঙ্ক্যা তথা ধ্যানং ধারণা
সকলং হরিঃ ॥ ইতি গাৰ্হপে ২২৭
অধ্যায়ঃ ॥ ৬ ॥ তস্যাম্মে বর্গনী-

मनि

यानि यथा । अतिथिपूजा १ हरिणवि-
 श्वासः २ हिंस्रसुखलुशाश्रुता ३ वज्रधु
 मः ४ ननिसतः ५ क्रमसेकः ६ वल्लः ७
 वक्रश्च ८ । इति कवि कल्लता ॥ ३ ॥
 मनिविशेषाणां वक्राणां वक्रविशे-
 षादपि पत्रि यथा । पुलस्त्ये दक्षक
 र्णाह पुलहो वामकर्णतः । दक्षने-
 त्रात्त्रयत्रिंशच्च वामनेत्रात्क्रतुः स्वयं
 ॥ अरणी नामिकारक्षात् अदिराश्च
 मुखकृतिः । त्रुश्च वामपाश्चाह द-
 क्षो दक्षिण पार्श्वतः ॥ छायायाः क
 र्दमो जातो नाभेः पक्षशिखं सुथा
 । वक्रसं शैचव वोटश्च कृष्टदेशाह
 नारदः ॥ मरीचिः स्कन्ददेशाह आ-
 पस्त्य सुथा गलात् । वशिष्ठो रसना
 देशात् पुच्छता अधरोष्ठतः ॥ हं
 सश्च वामदक्षेश्च दक्षदक्षे र्यतिः
 स्वयं । सृष्टिं विधातुं विधिं चका-
 र्नाह्वा सतानपि ॥ इति वृक्षवैवर्ते
 वृक्षथो ८. अध्यायः ॥ ३ ॥ गया-
 सुरशरीरे वज्रार्थं वृक्षाणां मान-
 सात् सृष्टां मनयो यथा । वृक्षा स-
 त्तु सत्तारो मानमान्विज्ञे हंस-
 जत् । अग्निशर्माण ममृतं शौनकं
 क्कजलिं नृन् ॥ अमूथिं वेदकौण्डि-
 न्यं हारीतं कश्यपं कृपं । गगं
 कौण्डिक वशिष्ठो मूनिभ्यर्गव मव्य

मनि

यं ॥ वृक्षं पाराशरं कथं माणव्यं
 श्रुति केवलं । श्वेतं सूतानं दमनं
 सहोत्रं कर्क मेव च ॥ नोग्याङ्घ्रि
 महावीहं जैगीषव्यं तथैव च । द-
 धिपक्षमुखं विष्णु ऋषतं कर्क मेव च
 ॥ कामायनं गोभिलक्ष मनि मृगुं
 महावृतं । जटानालिन मव्यगुं चा-
 टहासक्ष दाकणं ॥ आत्रेय क्षाप्य-
 क्षिरा मीपमन्युं महावृतं । गोक-
 र्णक्ष गुहावासं शिखण्डिन म्मवृतं
 ॥ सगालक्ष गोतमक्ष तथा वेद-
 शिरो वृतः । एतानन्यांश्च विष्णु-
 न्दान वृक्षा लोकापितामहः ॥ परि-
 कल्पाकरोदवागं गयासुरशरीरके ।
 इति वायुपुराणे गयामाहात्र्यं ॥ ३ ॥
 मनिविशेष नाम्नां व्युत्पत्ति यथा ।
 कतिकल्लातुरे तीते सुष्टः सृष्टि विधौ
 पुनः । मरीचि मिश्रे मूनिभिः सार्द्धं
 कथाद्वयं सः ॥ विधे नरद नामश्च
 कृष्ट देशाद्वयं सः । नारद श्चेति
 विख्यातो मूनीन्दु स्तेन हेतना ॥ वः
 पुत्र श्चेतसो धातु र्वत्तु मूनिपुङ्गवः
 । तेन पुच्छता इति तन्नामचक्रे पि-
 तामहः ॥ वत्तु धातु र्यः पुत्रः सहसा
 दक्षपार्श्वतः । सर्वकर्माणि दक्षश्च ते-
 न दक्षः पुकीर्तितः ॥ वेदेषु कर्मनः
 शब्द शूषायां वर्तते सूटः । वत्तु

মনি

কর্দমাছালঃ কর্দম স্তেন কীর্তিতঃ ॥
 তেজো ভেদে মরীচিশ্চ বেদেষু বর্ত
 তে স্কুটং । জাতঃ সদ্যো হতিতেজ-
 স্বী মরীচি স্তেন কীর্তিতঃ ॥ ক্রতুসং-
 বশ্চ বালেন কৃতো জন্মান্তরে হধুন।।
 বুদ্ধপুত্রোপি তদান্না ক্রতু রিত্যভি-
 ধীয়তে ॥ পুধানাঙ্ক মুখং ধাতু স্ততো
 জাতশ্চ বালকঃ । ইর স্তেজস্বি বচনো
 হৃদিরা স্তেন পুর্কীর্তিতঃ ॥ অতি-
 তেজস্বিনি ভৃগু বর্জিত নামিশৌনক
 । জাতঃ সদ্যো হতিতেজস্বী ভৃগু
 স্তেন পুর্কীর্তিতঃ ॥ বশীভূতশ্চ শিষ্ট-
 শ্চ জাতঃ সদ্যো হি বালকঃ । অ-
 তিপিয়শ্চ ধাতুশ্চ বশিষ্ঠ স্তেন কীর্তিতঃ ॥ বালো হপ্যকর্ণ বর্ণশ্চ জা-
 তঃ সদ্যো হি তেজসা । পুজ্বলন্ পু-
 স্বতপসা চাকর্ণ স্তেন কীর্তিতঃ ॥ হ-
 স আত্মা বশো বস্য যোগেন যো
 গিনো প্রবং । বালঃ পরম যোগীন্দ্র
 স্তেন হংসঃ পুর্কীর্তিতঃ ॥ সন্ততং ব-
 স্য বক্রঞ্চ তপঃসু বালকস্য চ । পু-
 কীর্তিতো যতি স্তেন সংযতঃ সর্বক-
 ষ্মস ॥ পল স্তপঃসু বেদেষু বর্ততে
 হস্কু টেপি চ । স্কুটং তপঃ স্বকপশ্চ
 পলহ স্তেন কীর্তিতঃ ॥ পল স্তপঃ
 সমূহশ্চ বস্যাস্তি পূর্জন্মনাং । তপঃ
 সাংঘঃ সমূহশ্চ পলস্ত্য স্তেন বালকঃ

মনি

॥ ত্রিগুণাঘাং পুকৃত্যাং ত্রি বিষ্ণাব-
 শ্চ পুবর্ততে । তয়ো ভক্তেঃ সমাজো
 হস্যতেন বালো হত্রি কচ্যতে ॥ জ-
 টা শ্চাগ্নিশিখা কণাঃ পঞ্চ সন্তি চ
 মস্তকে । তপস্তেজোভবা বস্ক্যস্চ চ
 পঞ্চশিখাঃ স্মৃতঃ ॥ অপান্তরতনে
 দেশে তপ স্তেপে হন্য জন্মনি । অ-
 পান্তরতনা নাম শিশো স্তেন পু-
 কীর্তিতঃ ॥ স্ববস্তপঃ নামাপ্যতি
 বাহযেৎ পাপযেৎ পরান । উচঃ
 সনথ স্তপাসি বো স্তেন পুর্কীর্তি-
 তঃ ॥ তপস স্তেজসা বালো দীপ্ত-
 মান্ সনুভো মূনে । তপঃসু রোচতে
 চিত্তং কাচি স্তেন পুর্কীর্তিতঃ ॥ ইতি
 বুদ্ধবৈবর্তে বুদ্ধখণ্ডে ২২ অধ্যায়ঃ ॥
 মুনিঃ পুং বজ্রধেনতকঃ ॥ জিনঃ ।
 ইতি মেদিনী ॥ পিথালবৃক্ষঃ ॥
 পলাশবৃক্ষঃ । ইতি হেনচন্দ্রঃ ॥
 দননকবৃক্ষঃ । ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥
 মুনিখজুরিকা স্ত্রী খজুরীপুভেদঃ ।
 বথা । মুনিখজুরিকা ত্বন্যা রাজেষ্ঠা
 ষতুসংমিতা ॥ ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥
 মুনিহৃদঃ পুং সপ্তহৃদবৃক্ষঃ । ইতি
 রাজনির্ঘণ্টঃ ॥
 মুনিতকঃ পুং বকবৃক্ষঃ । ইতি রত্ন-
 মালা ॥
 মুনিফনঃ পুং শ্যোণাকবৃক্ষঃ । ইতি

मूनिभे

मूम्रु

ब्रह्मनामा ॥ श्यागाकपुत्रेदः ॥
 वक्रवक्रः । इति राजनिर्घटः ॥
 मुनिनिर्मितः पुं डिङिशः । यथा ।
 डिङिशो रोमशकलो मुनिनि-
 मित इत्यपि । डिङिशो कचिकृ-
 त्तेदी गित्त श्लेषापहः स्तः ॥
 सुशीता वातलो क्क्लो मत्रलच्छा-
 श्मरोहरः । इति भावपुकाशः ॥
 मुनिपिबलः स्त्री ताम् । इति त्रि-
 काणशेषः ॥
 मुनिपुङ्गवः पुं मुनिश्लेष्ठः । इत्य-
 मरटीका ॥
 मुनिपुङ्गः पुं दमनकवक्रुः । इति
 भावपुकाशः ॥ ऋषिसुश्ल ॥
 मुनिपुङ्गकः पुं यज्ञनः । इति त्रि-
 काणशेषः ॥
 मुनिपुङ्गः स्त्री वक्रपुङ्गः । यथा षो-
 गिनीतद्रे । विलुपप्रक्ष नाव्यक्ष त-
 नालामलकीले । कल्लारः तुलसी-
 कैव पद्मक्ष मुनिपुङ्गकः ॥ एत-
 पय्युषितः न स्यात् यद्यान्यत् क-
 लिकाग्रकः । इत्येकादशीतद्वः ॥
 मुनिपुङ्गः पुं षुवाकविशेषः । उ-
 पर्य्यायः । रामपुङ्गः २ कामीनः ३
 सरवेवटः ४ । इति त्रिकाणशेषः ॥
 मुनिभेवजः स्त्री अगस्त्यः ॥ हरीतकी
 ॥ लङ्घनः । इति मेदिनी ॥

मुनिसुवतः पुं वृत्ताहर्न । सचवृक्ष-
 विशेषः । इति हेमचन्द्रः ॥
 मुनिहानः स्त्री आशुमः । इति हेम-
 चन्द्रः ॥
 मुनीन्द्रः पुं वृक्षः । इत्यमरः ॥ ऋषि-
 श्लेष्ठश्च ॥
 मुनु उ गत्या । इति कविकल्पद्रुमः
 ॥ पक्षमधुरी । उष्ठवर्गशेषादिः ।
 नोपधः । उ मूष्ण्वा मूष्वा । इति
 दूगादासः ॥
 मुगानः पुं वेवः । इति संक्षिप्तः
 सारोणादिवृत्तिः ॥
 मुम्रुः पुं मुक्तिमिहः । उ-पर्य्या-
 यः । शुमनः २ यतिः ३ वाचः ४ यमः
 वृती ५ साधुः ६ अनगारः ७ ऋषिः
 ८ मुनिः ९ निगृह्यः १० भिक्षुः ११ ।
 इति हेमचन्द्रः ॥ अथ मूम्रु कृत्यं
 । मनः । इह चामुत्र वा काम्यं पु-
 त्तं कर्मकीर्त्यते । निष्कामं ज्ञान
 पूर्वत्त निवृत्तं मुपदिश्यते ॥ पु-
 त्तं कर्म संसेव्य देवानामेति सा-
 धिता । निवृत्तं सेव्यज्ञानस्तु भूता-
 न्यतेत्यति पक्षवै ॥ कामना पूर्वकं
 कर्म शरीरं पुवृत्ति हेतुत्वात् पु-
 त्तं तदेव कर्म कामना रहितं पुन
 वृत्तं ज्ञानाभ्यास पूर्वकं संसार
 निवृत्ति हेतुत्वात् निवृत्तं मुच्यते ।

মুমুক্ত

সার্থিতা° সমান গতিতা° ঋষেগত্য°
 থত্বাৎ পঞ্চভূতান্যন্ত্যতি অতিক্রা-
 মতি মোক্ষ° পুাপ্পোতীত্যর্থঃ । বিষ্ণু
 পুরাণঞ্চ । বিশিষ্ট ফলদা কন্যা নি
 কামানাঞ্চ স্ত্রীনা । ভগবদ্বীতাপি ।
 যুক্তঃ কৰ্মফল° ত্যক্তা শান্তি মাগ্নো-
 তি নৈষ্টিকা° । অযুক্তঃ কামকারেণ
 ফলে সত্তো নিদধ্যতে ॥ যুক্তঃ ঈশ্ব
 রায কৰ্মাণি ন ফলায ইত্যেব° সনা-
 হিতঃ । ফল° ত্যক্তা কৰ্মাণি অর্ষমি-
 তিশেষঃ । শান্তি° মোক্ষার্থ্যা° নৈ-
 ষ্টিনী° নিষ্ঠাযা° ভবা° । সত্ব শক্তিঃ
 জ্ঞান পুাপ্তিঃ সর্বকৰ্ম সন্যাসঃ ॥
 জ্ঞান নিষ্ঠা ক্রমেণেতি বাক্যশেষঃ ।
 অযুক্ত স্তদ্বহিমূখঃ । কামকারেণ
 কাম পেরিততয়া কামতঃ পূবতে
 রিতি যাবৎ । ফলে সক্তঃ সন ফলা
 বেদ° কৰ্মকরো নীত্যেব° ফলে স-
 ত্তো নিতরা° বন্ধ° পুাপ্পোতি । ত-
 থাচ অজুন° পুতি ভগবদ্বাক্য° ।
 মণি সৰ্বাণি কৰ্মাণি সন্যস্য্যাধ্যা-
 ত্রা চেতসা । নিরাশী নির্মমো ভূত্বা
 বুদ্ধ্যম্ব বিগতজ্বরঃ ॥ সন্যস্য নিঃ-
 ক্ষিপ্য সনর্প্য ইতি যাবৎ । অধ্যা-
 ত্রা চেতসা বিবেক বুদ্ধ্যা ঈশ্বরায়
 ভৃত্যৎ করোমি ইত্যনয়া বুদ্ধ্যা
 নিরাশী স্ত্যক্ত কাম সঙ্কল্পঃ । অত

মুমুক্ত

এব নিৰ্মমঃ মনতা রহিতঃ । বিগত-
 জ্বরঃ বিগত সস্তাপঃ । ব্যক্ত মাহ
 সএব । যৎ করোমি যদশাসি যজ্জু-
 হোসি দদাসি যৎ । যন্তপস্যসি কো-
 ত্তেষ তৎ অকস্ব মদর্পণ° । বিষ্ণু পু-
 রাণ° । কৰ্মাণ্যসঙ্কলিত তৎ ফলা-
 নি সন্যস্য বিক্ষৌ পরমাত্মরূপে ।
 অবাপ্যতা° কৰ্মমহী মনস্তি তন্মিন্
 লয° যেদ্বনলা পুযান্তি । কৰ্মনহী°
 ভারতবর্ষকৃপা° । এতাদশক্কে ।
 বেদোক্ত মেব অর্ষাণো নিঃসত্তো
 হর্পিতু মীথরে । নৈষ্কৰ্ম্যা° লভতে
 সিদ্ধি° রোচনার্থা ফলশ্রুতিঃ ॥ বে-
 দোক্ত মেব অর্ষাণো নতু নিষিদ্ধ° ।
 নন কৰ্মাণি ক্রিয়মাণে তন্মিনাসক্তিত
 স্তৎ ফল° স্যাৎদেব নতু নৈষ্কৰ্ম্যক-
 পা ফলসিদ্ধি রতএবাহ নিঃসত্তো
 হনভিনিবেশবান ঈশ্বরে হর্পিতু°
 নতু ফলোদ্দেশেন । অথ ফলস্য
 শ্রুতত্বাৎ কৰ্মাণি কৃত্তে ফল° ভবতে-
 ব ইত্যাহ রোচনার্থেতি কৰ্মাণি ক-
 চ্যৎ পাদনার্থা । অতএব তত্রৈব । ফ-
 লশ্রুতি রিয° নূণা° ন শ্বেযো রোচন°
 পর° । শ্বেযো বিবক্ববা পোক্তা যথা
 ভৈষজ্য রোচন° ॥ উৎপতৈত্বেব হি
 কানেষু পুাণেষু স্বজনেষু চ আসক্ত
 মননো নর্ত্যা আত্মনো হনর্থ হেতুযু

नूतन

॥ नतानविदुषः स्वार्थं भ्राम्यन्ते वृ-
 जिनाधुनि। कथं युष्मद्यत् पुन स्तुषु-
 तां सुतो विशतो वधः ॥ एव-
 व्यवसितं केचिदविज्ञाय ज्वल्यः।
 फल श्रुतिं असूनितां न वेदज्ज्ञा व-
 दन्ति हि। इयं फल श्रुति नशेषः पर-
 न पृक्वार्थ परा न भवति किन्तु वहि
 नूथानां नूणां मोक्ष विवक्षया अ-
 वासुर कर्मफलैः कर्मसुकृत्यत्पादन
 नात्रं यथा तैवजेयु षेषे कृत्यत्
 पादनं। यथा। पिवन्निवृत्तं पुनान्या-
 मि खलु ते थपु लसु वान्। पितृवैर
 मुक्तः पिवति न फलं तां नव तु ॥
 तत्रागदपानस्य न खलु थपुति ला
 त एव पुणोजनं किञ्चरोग्या तथा
 वेदोप्यवासुर फलैः पुनोत्तयन्
 नोक्तैवैव कर्माणि विधत्ते। ननु क-
 र्माणां नोक्तस्य नानापि न श्रुयते
 कथनेव व्याख्यायते यथा श्रुतनै-
 व षटनात् इत्याह उत्पतेत्यति द्वा-
 त्त्या। उत्पत्त्या स्वभावत एव का-
 र्मेषु पश्चादिव पुणेषु आयूरिन्द्रिय
 बल वीर्यादिषु नजनेषु पुत्र दारादि-
 शु अन्तर्ह हेतुषु परिपाकतो दुःख
 हेतुषु अत स्तान् स्वार्थं परमसुख
 नविदुषः अज्ञानतः अतो नतान् पु-
 स्वीत्तान् वुधो वेदो नष्टोपयति

नूतन

तदेव शेषः इति विश्वसितान् इत्य-
 र्थः। तान् एवमुत्तान् वृजिनाधुनि
 कामवर्तुनि देवादिषोनो भ्राम्यन्तः
 ततः पुन सुतो भूत वृक्षादि योनि-
 विशत इति। पशुकाम इति च सुख
 पुत्रादि काम इति च कथं पुनस्तेष्वे-
 व कामेषु अयं वुधो वेदो युष्मद्यत्
 पुवर्तयेत्। तथा सत्यनापुः स्यात्
 इति भावः। कथं तर्हि कर्ममीमां-
 सकाः फलपरतां वदन्ति तत्राह।
 एव मिति व्यवसितं वेदस्यतिपा-
 नं अविज्ञाय असूनितां नवासुर फ-
 लरौचनता रमणीयां परम फलश्रु-
 तिं वदन्ति अत स्ते ज्वल्य सुत्राह
 हि वृक्षात् वेदज्ज्ञा व्यासादयः न तथा
 वदन्ति इति अतएव निष्काम कर्माण
 आत्माज्ञानार्थतोक्ता यथा। अय
 नेव क्रिया योगो ज्ञान योगस्य
 साधकः। कर्मयोगं विनाज्ञानं क-
 स्यतिनेह दृश्यते ॥ सोपि दूरित-
 क्त्वद्वारा न साक्षात् तथाच। ज्ञान-
 नूत्पद्यते पुंसां क्रयात् पापस्य
 कर्माणः। तथा श्रुतिः। तमेव वेदार्थ
 वचनेन वृक्षाणा विविदिषन्ति वृक्षा-
 र्गेण उपसा शुद्धया दानेन यजे-
 नानशनेन चेति। तं आत्मात्तु
 साक्षात् कारं अतएव यज्ज्ञादीनां

नमः

ज्ञानशेषताकावधार्यनिष्कामेषु क
 र्यासु पुनर्भते । पण्डितेनापि मूर्खः
 कामेऽ कर्मणि न पुनर्भवेत् इत्या-
 ह षष्ठस्कन्धे । स्वयं निःशेषसंविद्याम
 वक्तव्यं कर्म हि । न राति रोगि
 ने ऽपथ्यं वाङ्मतेपि भिषक् तमः
 ॥ राति ददाति इति सययपुदीपे
 श्रीदत्तः । दासी दास मलकार मन्त्र-
 षडुम सन्तुव । पुरुषोत्तम तष्ट्यर्थ-
 पुद्देयं सार्वकालिकं ॥ यद्यदिष्टत-
 नं लोके यथाप्यस्ति गृहे शुचि । त-
 त्कि देवः प्रीत्यर्थं देवदेवस्य च-
 क्रिणः ॥ इदं दानं ब्राह्मण सम्पुदान
 क मेव विष्णुप्रीति मद्दिश्य एव
 सर्वत्र दाने । विष्णुप्रीतेः सामान्य-
 तः श्रुत्वात् । अथ विष्णुप्रीते दे-
 वताधिकरणन्याय विरोध इति चेन्न
 स्वर्गवदधिकारि विशेषणत्वेन तत्
 सत्तु पुसाधनात् इत्याहः । ब्राह्मण
 सम्पुदानकत्वे किं मान मिति चेत्
 वामनपुराणे तन्नमाम भेदेन त-
 त्तदान मभिधाय । विष्णुप्रीत्यर्थं ने-
 तानि देवानि ब्राह्मणेषुथ । देवानि
 विष्णुमथेभ्यो नमः न तष्ट्ये इ-
 त्यभिधाय दासी दास मित्यादि व-
 चन द्वयाभिधानात् । तथा च विष्णु-
 श्लोकात्पुत्रपुराणयोः । यत्र यत्र त-

नमः

वेत् प्रीति विषयेभ्यो महामुने ।
 तन्नदच्युत मुदिश्य विष्णुभ्यः पु-
 तिपादयेत् ॥ विष्णुधर्मोत्तर तृती-
 षकाण्डे तु विष्णु संपुदानक मेव
 दानं यथा । विष्णोः शत्रु पुदानेन
 वाक्यं लोक नाप्नु यात् । इत्यादि-
 ना क्कीर पल्लव संयुक्तान् कलमान्
 सुविभूषितान् दत्त्वा वै देवदेवाय
 वाजिमैध फलं लभते । इत्युक्तेन
 तन्नत्तं फलं तन्नदान मभिधानो-
 क्तं । अकामः सान्निहो लोको
 यत्किञ्चिद्विनिवेदयेत् । तेनैव
 हान नाप्नोति वन्न गद्धान शोचति
 ॥ धर्म वाणिजिका मृताः फलदाः ।
 नराधनाः । अर्हयन्ति जगन्नाथं ते
 काना नाप्नु वस्तुतः ॥ अस्तुवत्तु फलं
 तेषां तन्नवत्तुल्लभेयमां । तथा ।
 पदभ्यां प्रतीहृते देवः सकामेन
 निवेदितः । मुक्ता प्रतीहृते दत्त
 मकामेन द्विजोत्तमाः ॥ इत्युक्त
 वामनपुराणवचने सार्वकालिक
 नित्येन मलमासादावपि विष्णु-
 प्रीत्यर्थं देव मिति । इति मल-
 मासतत्त्वं ॥

नमः त्रि आसन्नमृत्युः । अथ नमः
 कृत्यानि । हारीतः । शूद्राद्येन त-
 त्तुक्तेन उदरत्वेन यो मृतः । स

মুম্বু

বৈ খরত্ব মুম্বু শূদ্রৈ কাষিগহতি
 ॥ শূদ্রাম শূদ্রামিকাম ॥ তদন্ত
 মপি ভোজনকালে তদগ্হাহস্থি-
 তং যন্তদপি শূদ্রাম ॥ তদাহাঙ্কি-
 রাঃ ॥ শূদ্রবেশ্মনি বিপেণ ক্ষীরয়া
 যদি বা দধি ॥ নিবৃত্তেন ন ভোক্ত
 ব্য শূদ্রাম তদপি স্মৃত ॥ অপি
 শব্দাৎ সাক্ষাৎ তদন্ত যত তপুনা
 দি ন ত তদন্ত কপর্দকাদিনা ক্রীত
 মপি ॥ স্বগ্হাগতে পুন রঙ্গিরাঃ ॥
 যথায়ত স্তত্রা হ্যাপঃ শঙ্কি যান্তি
 নদীং পতাঃ ॥ শূদ্রাঙ্গিপ গৃহ্ণেয়ন
 পুংবহুত্ব মন শূচ ॥ পুংবহুত্ব সত্বা-
 পানক পুংবহুত্বাদিনা ইতি শেষঃ ॥
 অভএ পরাশরঃ ॥ তাবভবতি শূ-
 দ্রাম বাবয় স্পশতি বিজঃ ॥ দ্বিজা-
 তি করস স্পৃষ্টং সর্বং তদ্রবি কচ্য-
 তে ॥ স্পশতি পতিগ্হাতি ইতি
 কল্পতকঃ ॥ তচ্চ সংপোক্য গুহ্যনাহ
 বিষ্ণুপুরাণং ॥ সংপোক্য বিত্বা গ্হী-
 যাহু দ্রাম গ্হ নাগতং ॥ তচ্চ পাত্ৰা-
 স্তরে গুহ্য নাহ অঙ্গিরাঃ ॥ স্বপাত্রে
 বন্তু বিন্যস্ত শূদ্রো যহতি নিত্যশঃ ॥
 পাত্ৰান্তর গতং গুহ্যং দুষ্কং স্বগ্হ-
 নাগতং ॥ এতেন স্বগ্হ নাগতস্যৈব
 শূক্ৰত্বং ॥ তদগ্হ গতস্য শূদ্রাম দো-
 ষ ভাগিৎ পৃথীযতে ॥ ততশ্চৈত

মুম্বু

দৃগপি মুম্বুর্গা সরথা শূদ্রাম ন
 ভোক্তব্যং ॥ ॥ পূজারত্নাকরে ॥
 শালগুণ শিলা যত্র তত্র সন্নিহিতো
 হরিঃ ॥ তৎ সন্নিধৌ ত্যজেৎ পুণ্যান
 যাতি বিধেঃ পরং পদং ॥ লিঙ্গ-
 পুরাণে ॥ শালগুণ সন্নিপে তু কো-
 শ মাত্র সমন্ততঃ ॥ কীকটেপি মূ-
 তো যাতি বৈজ্ঞে ভবনং নরঃ ॥ কী-
 কটো মগধঃ ॥ ॥ বৈষ্ণবামৃতে ব্যা-
 সঃ ॥ তুলসী কাননৈ জন্তো যদি মৃত্যু
 ভবেৎ কৃচিৎ ॥ স নিভৎ স্য যমং পা-
 পী লীলযৈব হরিং বিশেৎ ॥ পুণ্য
 কালে যস্যাস্যে দীযতে তুলসীদলং
 ॥ নির্বাণং যাতি পক্ষীন্দু পাপকোটি
 যতোপি সঃ ॥ ॥ কামপুরাণং ॥
 গঙ্গাযাঞ্চ জলে নোক্ষো বারাগস্যং
 জলে স্থলে ॥ জলে স্থলে চান্তরীক্ষে
 গঙ্গাসাগরনাম্নে ॥ স্কান্দে ॥ গ-
 ঙ্গাযাং ত্যজতঃ পুণ্যান কথয়ামি ব-
 রাগনে ॥ কর্ণে তৎ পরনং বুদ্ধ দদামি
 নামকং পদং ॥ তথা ॥ তীরাদ্গব্য-
 তি নাত্রস্ত পরিতঃ ক্ষেত্র মূচ্যতে ॥
 অত্র দানং জপো হোমো গঙ্গাযাং
 নাত্র সশবঃ ॥ অত্রহা জ্বিদিবং যা-
 ন্তি যে মৃত্যু স্তে ইপুনর্ভবাঃ ॥ গব্যুতিঃ
 ক্রোশয়ুগং ॥ তীর্থচিন্তানর্গো বুদ্ধ-
 পুরাণং ॥ অত্র দূরে সন্নিপে চ সদ্গ

मूर्ध्

मूर्

यो जनद्वयं । गङ्गायां नरणेनेह
 नात्र कार्यं विचारणं ॥ १॥ एव
 गङ्गादि नरणेन पुण्ड्रबुक्कलोकस्य
 पेयोर्द्धदेहिकी क्रिया तदधिकारिणा
 कर्तव्या नित्यत्वात् । तथाच श्रीभाग-
 वते । कृष्ण एव भगवति मनो वाक्
 दृष्टि मूर्च्छिभिः । आत्मान्यात्मान नावे-
 श्यसो ह्युःश्वस मूपारमत् ॥ स-
 पद्यमान नाज्जाय भीष्म बुक्कणि
 निष्कले । सर्वे वत्सुव श्वे तूष्णीं वयां
 सीव दिनात्यये ॥ तस्य निर्हरणादी-
 नि संपरेतस्य भार्गव । यविष्ठिरः
 कारविद्वा मूर्च्छुर्द्ध दःथितो ह्यवत् ॥
 कृष्ण आत्मानि परमात्मानि आत्मानं
 श्रीगात्मानं निवेश्य एकीकृत्य स भी-
 श्मः उपारमत् मूर्च्छिं गतवान् । नि-
 ष्कले निष्कपाधौ बुक्कणि संपद्यमा-
 नं मिलितं आज्जाय आलक्ष्य त-
 स्य भीष्मस्य निर्हरणादीनि संस्कारा-
 दीनि संपरेतस्य सम्यक्परेतस्य
 मूर्च्छस्यपि । भार्गवेति शौनकस्य
 संशोधनं । एवञ्च एतेषां नपि उ-
 त्तरे कर्मणि तत्तदचनोपात्तं पेत
 पदन्यपि तत्पदस्य च मन्त्रादियु वथा
 यथं वाचनिकत्वात् प्रयोगः सद्ग्रह-
 ते । मानसमूर्च्छना देवा गौः सर्व-
 सा च पूर्ववत् । तदभावे च गौरैका

नरकोद्धारणाय वै ॥ तदा यदि
 न शक्नोति दातुं वैतर्गणीषु गां
 शक्नो हनेत्या ह्यक् तदा दद्यात् श्ने-
 यो दद्यान्मृतस्य च ॥ पूर्ववद्धेन
 शृङ्गादिना । अत्र मृतस्य चेति शु-
 वगात् एकादशाहेपि वैतर्गणी दा-
 नाचारः ॥ वनपर्वणि । सार्थः पुव-
 सतो मित्रं भार्य्या मित्रं गृहे स-
 तः । आतुरस्य त्रिविधं दानं
 मित्रं मरिय्यतः ॥ वराहपुराणे ।
 व्यतीपातो ह्यसंक्रांति सुथैव
 गुह्यं रवेः । पुण्यकाला सुदा सर्वे
 यदा मृत्युं कपस्त्रितः ॥ गो त्रिभु
 हिरण्यादि दत्तं मङ्गलं तामिवात् ।
 निरवशाशब्दादत्र मलमासादि दो-
 षो नास्ति सूतकमपि न । तथा च
 शुद्धिरहाकरे दक्षः । सुहृ काले-
 त्विनं सर्वं सूतकं परिकीर्तितं ।
 आपद्गतस्य सर्वस्य सूतकेपि न
 सूतकं ॥ इति शुद्धितत्त्वं ॥

मूर् श वेष्टने । इति कविकल्पद्रुमः
 ॥ पवर्गशेषादिः । श मूर्त्तिवृक्क
 लता । मोरिता । इति दुर्गादासः ॥
 मूर्ः क्ली वेष्टनं । इत्यमरटीकायां
 नथरेशः ॥
 मूर्ः पुं दैत्यविशेषः । इति मेदिनी
 ॥ यं ह्यवा विष्णुमूर्त्तिनासात् ॥

মুরা

মুরগণ্ডঃ পং বরগুঃ। বর্ণক ইতি ॥
ভাষা। ইতি জটাধরঃ ॥

মুরাজঃ পুং নৃকঃ। ইত্যমরঃ ॥

মুরাকনঃ পুং পননবৃক্ষঃ। ইতি
ত্রিভাণ্ডেশ্যঃ ॥

মুরগুঃ পং লক্ষ্যাকদেশঃ। তদ্দেশাহে
পুং ভূগ্নি। ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥

মুরন্দনা স্ত্রী নন্দনানদী। ইতি ত্রি-
কাণ্ডেশ্যঃ ॥

মুরন্দনঃ পুং বিষ্ণুঃ। ইতি পুরাণং ॥

মুররিপুঃ পুং বিষ্ণুঃ। ইতি শব্দরত্না-
বলী ॥

মুরসী স্ত্রী মুরসী। ইতি ত্রিভাণ্ড-
শেষঃ ॥

মুরলী স্ত্রী বনামথ্যাতশুধিরবাদ্যং।
তৎপৰ্য্যায়ঃ। বংশী ২ বংশিকা ৩
বংশানালিকা ৪ সানৈবিকা ৫ সানৈখী
৬ সানিকা ৭ সরলানিকা ৮ শেষ
চতুষ্টি বংশানানি। ইতি শব্দরত্নাবলী
মুরলীধরঃ পুং শ্রীকৃষ্ণঃ। ইতি শব্দ-
রত্নাবলী ॥

মুরহী পুং বিষ্ণুঃ। ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥

মুরা স্ত্রী বনামথ্যাতগন্ধদ্রব্যং। তৎ-
পৰ্য্যায়ঃ। তালপর্ণী ২ দৈত্যা ৩
গন্ধঅটী ৪ গন্ধিনী ৫। ইত্যমরঃ ॥

অম্ভ্যা অনুলেপন গুণাঃ। অনস্বী
রক্ষা জ্বর নাশিত্বং। ইতি রাজ-

মুরারি

বল্লভঃ ॥ রাজনির্ঘণ্টোক্ত গুণ প-
ৰ্য্যায়ৌ পুরাশব্দে দৃষ্টব্যৌ ॥

মুরারিঃ পুং শ্রীকৃষ্ণঃ। অম্ভ্যব্যুৎ-
পত্তি রথ্যা। মুরঃ ক্লেশে চ সন্তাপে

কর্মভোগে চ কনির্গ্যাং। দৈত্যভেদে
২প্যরি শ্বেবাং মুরারি শ্বেন কীর্তিতঃ
॥ ইতি বৃহৎসংহিতায় শ্রীকৃষ্ণস্মৃতিখণ্ডে

১১০ অধ্যায়ঃ ॥ ৯ ॥ অন্য স্বরূপং
যথা। শ্রীনারদউবাচ। কোমৌ নু-
রারি দেবর্ষে দেবো যক্ষা নু কিং ন-

রঃ। দৈত্যে বা রাক্ষসো বাপি পা-
থিবা বা তদুচ্যতাং ॥ পুলস্ত্যউবা-

চ। যো হনৌ রজঃ সত্ব মায়া গুণ
বাশ্চ তনোমযঃ। নিষ্ঠুগঃ সর্বগো-

ব্যাপী মুরারি অধুসুন্দনঃ ॥ শ্রীনার-
দউবাচ। যো হনৌ মুর ইতি খ্যা-

তঃ কস্য পুত্রশ্চ গীযতে। কথঞ্চ নি-
হতঃ সংখ্যে বিষ্ণুনা ভবদম্ব মে ॥

পুলস্ত্যউবাচ। শ্রুত্বতাং কথমিষ্যা-
নি মুরাসুর নিবহণং। বিচিত্র নি-

দনাথ্যানং পুণ্যং পাপ পুণাশনং
॥ কস্যপসেয়োরসঃ পুত্রো মুরো
নাম মহাবলঃ। স দদর্শ রণেশাত্ত্রু-
দিতিপুত্রো হসরোত্তনঃ ॥ ততঃ
স মরগান্ভীত স্তপ্তা বর্ষ গগান্ ব-
হুন্ আরাধয়ানাস বিভ্রং বক্ষাগ
নপরাজিতং। ততো হস্য তৃষ্ণা

মুরারি

বরাদঃ পুহ বৎস বরং বৃণু ॥ স চ
 ববে তদা দৈতেয়া বরমেন পিতা
 নহাৎ । বং যং করতলেনাহ স্পৃ-
 শেবং সমরে বিভো ॥ স ম নক্ষত্র
 স স্পৃষ্ট স্তমরোঃপি নিষদ্বজ । বাচ
 মুক্তা স ভগবান্ বুদ্ধা লোকপিতা
 নহঃ । ততো হত্যগাঅহাতেজা
 নুরঃ সুরগিরিঃ বলী । জগাম ধন
 রাজানং বিজেতং দণ্ডপাণিনং ॥
 নরউবাচ । মম পুজা সংযমনানি
 নৃত্তি কৰ্ত্তমহসি । নোচেত্তবাদ্য
 ছিত্বাহ মজ্ঞানং পাতয়ে ভুবি ॥
 তমাহ ধম্মরাত্ত বাক্যং যদি নাং
 সংমনোভবান । গোগিতাসি পুরা
 সত্যং করিয়ে বচনং তব ॥ নর উ-
 বাহ ভবন্তঃ কঃ সংযতা বৎস্ব মাং ।
 অহং তঞ্চ পরাক্রিত্য বারধানি ন
 স শয়ঃ ॥ বর স্তং পুহ নাং বিষ্ণু
 দেব স্কক্র গদাধরঃ । খেতছীপ নি
 বাসী যঃ সনাং সংযনতে ব্যয়ঃ ॥
 ইত্যেব নুক্তো বচনং দুজাক্লি মগন
 নুরঃ । তনাগতং পুহ মনে নধ্বঃ
 গ্নাঃপ্তাসি কেনামর কারণেন ॥ স
 পুহ যুদ্ধং সহ বৈ ত্বদাদ্য তং পুহ
 ভুয়ঃ সুরশত্রু হতা । যদিহ নাং যো
 ছু মপাগতো সি তৎকম্পতে তে
 হৃদয়ং কিনথং ॥ জুরাতরন্যেব

মূর্ছ

মূহ মূর্ছ বৈ তন্নব নোৎসে মহ
 কা তারণা ইত্যেব নুক্তো নবমুদনে-
 ন মুর স্তদা য়ে হৃদয়ে স্ব হস্তকং ॥
 কথং ন কস্পেতি মূহ স্তদোক্তা নি-
 পাতযানাম বিপন্নবুদ্ধিঃ । হরিশ্চ
 চক্রং মূহ জাঘবেন মুনোচ তত্তস্য
 শিরস্ত শত্রোঃ ॥ জিহ্বন দেবাত্ত
 গতব্যথা ভবন্ দেবং পুশং সস্তি চ
 পদ্যনাভং । ইতঃ পুসিদ্ধাঃ সনুপা-
 জগাম মুরারি রিত্যেব হরি ন-
 ছাত্মা ॥ ইতি বামনে ৫৭ । ৫৮
 অধ্যায়ঃ ॥ * ॥ অমঘরাঘনং
 কৰ্ত্তা । যথা । অস্তি বৈদ্যগোত্র
 সমুদ্ভূতস্য মহাকবে ভট্ট ঐন্দ্র-
 নানাত্মজস্য তন্তবর্তী জ্ঞানেন্দন-
 স্য মুরারি নামধেয়স্য কবেঃ কৃতি
 রমঘরাঘাং নার নাটকং তৎ পুবু-
 জ্ঞানাঃ সানাজিকানুগাম্যহে । ইতি
 তৎকৃত নাটকগদ্যং ॥

মূর্ছ নো নোহে ॥ উচুযে । ইতি
 কবিকল্পদ্রুমঃ ॥ পবনশেবাধিঃ ।
 হুৰী । তেন ক্বিপি রাছোলোপঃ ঙ্গুঃ
 মুরৌ মুরঃ । আ নুর্জিতং মূর্ত্তং তেন ।
 নোহো জ্ঞান রহিতীভাবঃ । উচু-
 যো বুদ্ধিঃ । মূহতি রোগী । নুমূর্ছ
 সংখ্যং রামস্য সমান ব্যমানে হ-
 রাবিত্তি রঘুঃ । ইতি দর্গাদাসঃ ॥

মুশলী

মুষ্ক

মুদ্রিণী স্ত্রী অঙ্গারধীনিকা । ইতি
শব্দচন্দ্রিকা ॥

মুন্নুরঃ পুং তুবাগ্নিঃ ॥ নম্বথঃ ॥
ব্রবিবাজিঃ । ইতি মেদিনী ॥

মূর্ষ ই নহে । ইতি কবিকল্পদ্রুমঃ ॥
আদ্যঃ পঞ্চনবরী ॥ মূঃ মূরৌ মূরঃ
। নহো বন্ধনং । ই মূগঃ । ইতি দুর্গা-
দাসঃ ॥

মূল ক রোপণে । ইতি কবিকল্পদ্রুমঃ
॥ রোপণং আরোপণং । ক মৌল-
বতি বৃক্ষং লোকঃ । গোবিন্দ উউ-
স্তৈ রোহণে ইতি পঠিত্বা রোহণং
ভক্ষ ইতি ব্যাখ্যাতি । ইতি দুর্গা-
দাসঃ ॥

মূশটী স্ত্রী মিতকঙ্কঃ । ইতি হেম-
চন্দ্রঃ ॥

মূশালিকা স্ত্রী পল্লী । ইতি হলা-
বয়ঃ ॥

মুশলী স্ত্রী পল্লী ॥ তালমূলী ।
তৎপৰ্য্যায়ঃ । নবহা ২ তালপত্রি-
কা ৩ গোধাপদী ৪ হেমপুল্লী ৫
ভুতালী ৬ দীর্ঘকন্দিকা ৭ । অন্য-
গুণাঃ । নধুরত্বং । শীতত্বং । বিষ-
ত্বং । পুষ্টি বল পুদত্বং । গিহিলত্বং ।
কৃফদত্বং । পিত্ত দাহ শুন হরত্বঞ্চ
॥ মুশলী চ দ্বিধা পোতা খেতা-
চাপর সংজ্ঞকা । খেতা স্বল্প গুণে-

পেতা অপরা চ রসায়নী ॥ ইতি
রাজনিঘণ্টঃ ॥

মূষ বধে । ইতি কবিকল্পদ্রুমঃ ॥
মোষতি । ইতি দুর্গাদাসঃ ॥

মূষ য ইর ছিদি । ইতি কবিকল্পদ্রুমঃ
॥ ছেদ ইহ খণ্ডনং । য মষ্যতি বি-
পক্ষং চতুরঃ । ইর অমুষৎ অনো-
যীৎ অস্মাৎ প্ৰবোধরাদিভ্বামি-
ত্যং উ ইত্যনে্যে । ইতি দুর্গাদাসঃ ॥

মূষ গ লুটনে । ইতি কবিকল্পদ্রুমঃ ॥
গ মুষণতি । ইতি দুর্গাদাসঃ ॥

মূষলঃ পুং স্ত্রী অযোগ্যং । ইত্যমর-
টীকায়াং ভরতঃ ॥ দন্ত্যমবেশপি ॥

মূষলামূলি ব্যং মূষলৈশ্চ মূষলৈ-
শ্চ গুহৃত্য বৃক্ষং বৃদ্ধং । ইতি সিদ্ধা-
ন্তকৌমুদী ॥

মূষলী স্ত্রী তালমূলিকা ॥ গৃহগো-
ধিকা । ইতি শব্দরত্নাবলী ॥

মূষল্যঃ ত্রি মূষলবধ্যঃ । ইত্যমর-
টীকায়াং ভরতঃ ॥

মূষা স্ত্রী মূষা । মূটী ইতি ভাষা ।
ইত্যমরটীকায়াং রাঘবমুদ্রটঃ ॥

মূষিতং ত্রি চোরিত্তদুব্যং । তৎ
পৰ্য্যায়ঃ । মূষিতং ২ । ইত্যমরঃ ॥

মূষ্কঃ পুং অণুকোষঃ । ইত্যমরঃ ॥
মোক্ষকবৃক্ষঃ ॥ সংহাতঃ । ইতি

মেদিনী ॥ তস্করঃ ॥ নাংসলঃ ।

মুদ্রক

ইতি হেনচন্দ্রঃ ॥

মুদ্রকঃ পুং বৃক্ষবিশেষঃ । ঘটাপাকল ইতি বৃক্ষভাষা । মোষা ইতি হিন্দীভাষা । তৎপৰ্য্যায়ঃ । গোলীচঃ ২ কাটলঃ ৩ ঘটাপাটলিঃ ৪ মোক্ষঃ ৫ । ইত্যমরঃ ॥ মোক্ষকঃ ৬ মুদ্রকঃ ৭ মোচকঃ ৮ মুক্ষকঃ ৯ গোলিকঃ ১০ মেহনঃ ১১ ক্ষারবৃক্ষঃ ১২ পাটলী ১৩ বিষাগহঃ ১৪ জটালঃ ১৫ বনবাসী ১৬ সূত্রীক্ষকঃ ১৭ । ইতি রাজনিঘণ্টঃ ॥ গোলিহঃ ১৮ ক্ষারশ্লেষ্টঃ ১৯ । স তু পলাশবৎ পৰ্বতবৃক্ষঃ । শ্বেতকৃষ্ণভেদেন দ্বিবিধঃ । তস্য গুণাঃ । কটুত্বং । তিত্ত্বং । গ্ৰাহিত্বং । উষ্ণত্বং । কফহাতকারিত্বং । বিষনেদো গুল্মকণ্ডুবস্তিরোগকৃনিশূকনাশিত্বঞ্চ । ইতি ভাবপুকাশঃ ॥ রেচনত্বং । পাচনত্বং । প্লীহোদরাতিনাশিত্বঞ্চ । ইতি রাজনিঘণ্টঃ ॥
মুদ্রকঃ পুং পুন্ড্রাণ্ডঃ । ইতি হেনচন্দ্রঃ ॥

মুদ্রকশস্যঃ পুং বৃষণরহিতঃ । স তু রাজ্ঞো হস্তঃ পুররক্ষকঃ । খোজা ইতি ভাষা । তৎপৰ্য্যায়ঃ । অনুপহঃ ২ স্ত্রীষভাবঃ ৩ মহল্লিকঃ ৪ । ইতি শব্দমালা ॥

মুদ্রিক

মুদ্রিকঃ পুং স্ত্রী পলপরিমাণং । চারিতোলা ইতি ভাষা ॥ বৃক্ষপাণিঃ । নুটা ইতি ভাষা । তৎপৰ্য্যায়ঃ । সম্পিণ্ডিতাঙ্গুলিপাণিঃ ২ মুদ্রিকঃ ৩ মুচটী ৪ । ইতি হেনচন্দ্রঃ ॥ ভূক্ষকঃ খঞ্জেরনুই ইতি ভাষা । ইতি মেদিনী ॥ অক্ষশ্ৰুভাগঃ । ছটাক ইতি ভাষা । যথা । অষ্টমুদ্রিক ভবেৎ স্কন্ধিঃ স্কন্ধযোষ্ঠৌ চ পঞ্চলঃ । ইতি পুনাশ্চিত্ততত্ত্বং ॥ মোষণং । ইতি নষবাভূতশর্শনাৎ ॥ পুহারবিশেষঃ । কীল ইতি ভাষা । যথা । চিহ্নদাপত্তত উন্য মদুর নিশিতৈঃ শরৈঃ । তথাপি মো হত্যথাবত্তা মুদ্রিক মূদ্রিক্য বেগনান ॥ স মুদ্রিক পাতনানান হনয়ে দৈত্যপুত্রবঃ । দেব্যা স্তৃকপি সা দেবী তলেনোরস্য তাডৎ ॥ ইতি মার্কেণ্ডেয়পুরাণং ॥ ৯ ॥ পথি ক্ষুধাভন্য তিনাদীনা মুদ্রিক গুহণে চৌৰ্য্যাভাবঃ । যুগ্মা । তিল মদ্র ববাদীনা মুদ্রিক গ্ৰাহী পথিস্তিতৈঃ । ক্ষুধাভৈ ন্নন্যথা বিপু বিধিবিভি রিতি স্থিতিঃ ॥ ইতি কোষে উপরিভাগে ১৫ অধ্যায়ঃ ॥

মুদ্রিকঃ পুং কংসরাজমল্লবিশেষঃ । ইতি স্ত্রীভাগবতং ॥ স্বর্ণকারঃ ।

মস

মুস্তক

ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥

ন্যে । ইতি দুর্গাদাসঃ ॥

মুষ্টিকান্তকঃ পু° বলদেবঃ । ইতি শব্দরত্নাবলী ॥

মুসলঃ পু° ক্লী° স্বনামখ্যাততণ্ডলা-
দিক্ণনর্থনির্মিতলৌহাগুণধিষ্টিঃ ।

মুষ্টিদ্যুতঃ ক্লী° দ্যুতক্রীড়াবিশেষঃ ।
পুরমঠখেলা ইতি ভাষা । তৎ-
পর্য্যায়ঃ । ক্ষুল্লক° ২ । ইতি শব্দ-
মালা ॥

তৎপর্য্যায়ঃ । অযোৎসু° ২ । ইত্য-
মরঃ ॥ মুষল° ৩ ক° প্রনীদণ্ডঃ ৪ ।

মুষ্টিক্ৰয়ঃ পু° বালকঃ । ইতি ত্রিকাণ্ড-
শেষঃ ॥

ইতি শব্দরত্নাবলী ॥ মূস্যতি মুস-
লঃ মূস মির্ছিদি নাশীতি কলঃ ।

মুষ্টিবন্ধঃ পু° মুষ্টিবন্ধনক্রিয়া । মুটা-
বাঁধা ইতি ভাষা । তৎপর্য্যায়ঃ ।

মসলো দন্ত্যসকারঃ । এব° মুষ্য
ইর্ছিদীতি মুর্দ্ধন্যস্তাৎ কলঃ মুর্দ্ধ-
ন্য বকারশ্চ । ইত্যমরটীকায়া° ভ-

সংগৃহঃ ২ । ইত্যমরঃ ॥ মুষ্টিবন্ধো
হস্তাল বিন্যাসো মুষ্টিবন্ধঃ । মুষ্টি-

মুসলী ক্লী° তালমূলিকা ॥ গৃহগো-
ধিকা । ইত্যমরঃ ॥

না বন্ধো দৃঢ় গৃহণ° সংগৃহ ইত্য-
পরে । মুষ্টিয়ামেব সংগৃহ ইত্যন্যে ।

মুসলী° পু° বলদেবঃ । ইত্যমরঃ ॥
মুসল্যঃ ত্রি° মুসলেনবধ্যঃ । ইত্য-

মুষ্টিঃ স্ত্রিয়াঞ্চ সংগৃহ ইতি বোপা-
লিতঃ । ইতি ভরতঃ ॥

মরঃ ॥
মুস্ত ক সংহতৌ । ইতি কবিকল্পদ্রমঃ

মুষ্টিমুষ্টি ব্য° মুষ্ঠানুষ্টি । মুষ্টিভিনু-
ষ্টিভিঃ পুঙ্হত্য যদ্বুক্ত° বৃত্ত° তৎ ।

॥ পবর্গশেষাদিঃ । ক° মুস্তযতি ।
ইতি দুর্গাদাসঃ ॥

কিলাকিল ইতি ভাষা । ইতি
মুষ্টিবোধব্যাকরণ° ॥

মুস্তঃ পু° মুস্তক° । ইতি হারাবলী ॥
মুস্তকঃ পু° ক্লী° ত্গনুলবিশেষঃ ।

মুস্তকঃ পু° রাজসর্ষপঃ । ইতি রত্ন-
মালা ॥ ব্যষ্টক ইতি বা পাঠঃ ॥

মুতা ইতি ভাষা । তৎপর্য্যায়ঃ ।
জকবিন্দঃ ২ মেঘনামা ৩ মুস্ত° ৪ ।

মুসঃ য ইর ছিদি । খণ্ডনে । ইতি
কবিকল্পদ্রমঃ ॥ য মুস্যতি বিপক্ষ°

ইত্যমরঃ ॥ মুস্তঃ ৫ রাজকসেবঃ ৬
। ইতি হারাবলী ॥ মেঘাখ্য° ৭

চতঃ । ইর অমুসৎ অমোসীৎ ।
অম্মাৎ পূবাদিভামিত্য° ৬ ইত্য-

গাঙ্ঘেয° ৮ ভদ্রমুস্তক° ৯ । ইতি
রত্নমালা ॥ অস্য গুণাঃ । তিষ্ঠত্ব° ।

মুহ

কটুত্বং । বায়ুনাশিত্বং । গুহিত্বং ।
 দীপনত্বঞ্চ । ইতি রাজবল্লভঃ ॥
 অপিচ । মুস্তকং ন স্ত্রিযাং মুস্তং ত্রিষু
 বারিদ নামকঃ । জকবিন্দশ্চ স-
 খ্যাতে ২ পরঃ কোরকসেককঃ ॥
 ভদ্রমুস্তশ্চ শুন্দা চ তথা নাগর-
 মুস্তকঃ । মুস্তং কটু হিমং গুহি ত্রি-
 জং দীপন পাচনং ॥ কষায়ং কফ
 পিত্তাসু ত্ভ জ্বরাকটি জন্তুহুৎ ।
 অনপদেশে বজ্জাতং মুস্তকং তৎ
 পুশস্যতে ॥ তত্রাপি মুনিভিঃ পৌ-
 জং বরং নাগরমুস্তকং । ইতি ভাব-
 পকাশঃ ॥

মুস্তকঃ পুং স্বাবরবিষভেদঃ । ইতি
 হেনচন্দ্রঃ ॥

মুস্তা স্ত্রী মুস্তকঃ । ইত্যনরঃ ॥

মুস্তাদঃ পুং শূকরঃ । ইতি জটাধরঃ ॥

মুস্তাভ্যং স্ত্রী মুস্তকবিশেষঃ । নাগর
 মতা ইতি ভাষা । তৎ পর্য্যায়ঃ ।

অটমটং ২ পরং ৩ বল্যং ৪ পরি-
 পেলবং ৫ । ইতি রত্নমালা ॥

মুস্তঃ পুং নৃষ্টিঃ । ইতি হেনচন্দ্রঃ ॥

মুসু স্ত্রী মসলং । মুসখাতো রৌণা-
 দিক রক পুত্যয়েন নিম্নম্ । ইতি
 সিদ্ধান্তকৌমুদ্যানুগাদিবৃষ্টিঃ ॥

মুহ য ২ উ ঞ্চি বৈচিত্র্যে । ইতি
 কবিরত্নকমঃ ॥ বৈচিত্র্যং জ্ঞানর

মুহুর্ভ

হিতীভাবঃ । য তেন মুহুতি চি-
 রায় নে ননঃ । ইতি মুরারিঃ । ঙ্
 মোহিষ্যতি নোক্ষ্যতি । ২ অমুহৎ
 । ঞ্চিমুখঃ মুটো হস্তি । ইতি দুর্গা-
 দাসঃ ॥

মুহিরঃ পুং কামঃ ॥ মুখঃ । ইতি
 মেদিনী ॥

মুহুঃ ব্য পনঃ পনঃ । ইত্যনরঃ ॥

মুহুর্ভাষা স্ত্রী পুনঃ পুনঃ কথনং । তৎ
 পর্য্যায়ঃ । অনূলাপঃ ২ । ইত্য-
 নরঃ ॥

মুহুর্ভঃ পুং স্ত্রী দ্বাদশক্ষণপরিমিত-
 কালঃ । ইত্যনরঃ ॥ ঘটিকা দ্বয়ং ।

ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥ দিনপঞ্চদশ-
 ভাগৈকভাগঃ । যথা । পাতঃ কা-

লো মুহুর্ভাং স্ত্রীন্ সঙ্ঘব স্তাবদেব
 তু । নধ্যাহ স্ত্রি মুহুর্ভঃ স্যাৎ পরা-

হু স্ততঃ পরং । সায়াহ স্ত্রি মুহুর্ভঃ
 স্যাৎ শাক্তং তত্র ন কার্ষেৎ । রা-

ক্ষসী নাম সাবেলা গর্হিতা সর্ব ক-
 র্মনু ॥ ইতি তিথ্যাদিতত্ত্বত্ববচনং

॥ ॥ কক্ষ বিশেষে তস্য পরিমাণং
 যথা । নন বতোপবাস স্তানাদৌ ঘট

কৈকপি যাতবেদিত্যত্র ঘটিকা প-
 দং দণ্ডপরং মুহুর্ভ পরং বা স্ত্য-

চার যত চতদণ্ডাত্রাকাঞ্চোদয-
 জ্ঞাপকে চতসৌ ঘটিকাঃ পাত

মুহূর্ত

স্বক্ৰণোদয় উচ্যত ইত্যাদৌ পুতা-
 ত্রে ঘটিকা যুগ্মং পুদোষে ঘটিকা দ্ব-
 যং । দিনবৎ সৰ্ব্ভাৰ্য্যাণি কারয়েন্ন
 বিচারযেদिति हलायुध धृत लिखि-
 ब्यमाण क्रियामा निधि वचनवो रे-
 कमुलघोश्च उभयत्र प्रयोग दर्श-
 नादिति संशयः । अत्रोच्यते । शा-
 ङ्खादावस्तुगामिनीति घटिका निया-
 मक वचन चतुर्थ चरणे पार्वण यो-
 ग्यतया घटिकाया मुहूर्तात्तु इदमस्या
 वश्यं मङ्गीकारात् तत्र पर्यं लाव-
 वेन वृतादावपि तथात् । घटि-
 कैक्याप्यभावस्या प्रतिपत्तौ नून-
 च्छदा । सर्वं तदासुरं दानं दैবে
 कर्मणि चोदितं ॥ इति घटिका-
 नूने निन्दामन्त्रिधाय घटिकालाते
 कर्माहैति वक्तव्ये मुहूर्त मप्यभा-
 वास্যা प्रतिपत्तौ भवेच्छदा । त-
 द्दानं मुञ्जमं ज्ञेयं शेषं पूरुं हि
 पूर्ववदित्यनेन मुहूर्तलाते कर्मा-
 हर्तुं ज्ञापनात् । उत्रापि मुहूर्तः
 क्रिं तद्वद्विवारात्रि पঞ্চदशांश
 उत दण्डयं । नादयः प्रतिदिन
 दिवारात्रेया ह्यसं वृद्धिर्भ्यां तन्ना
 प्यभासपि न्यूनाधिक्यादिषु भेदा-
 पत्तेः । नापि द्वितीयः दण्ड द्दयस्य
 त्रिंशद्विंशत् दिवारात्रि पঞ্চद

मुहूर्त

शांशस्य मुहूर्तद्वय दण्डयाधिक न्यू-
 नकालानामपि त्रिंशद्वিंशत्
 दिवारात्रि पঞ্চदशांशानां मुहूर्त-
 प्रतिपादनेन विनिगमनाविरहात्
 किञ्चिद्वरङ्गतया कर्माह-
 न्यतर पঞ্চदशांशस्य গুহণ পুশ-
 ক্তৌ অযনাংশ ক্রমেণোত্তরাযণ পূ-
 র্বাহ দিনমান সপাদ ষড়্ভিংশতি দ-
 ণ্ডানাং পঞ্চদশাংশস্য পাদোন দণ্ড-
 দ্বয়স্য মুহূর্তদ্বার্তদিন বিহিত ক্রি-
 যাযাং তাবন্মূন কালস্যাপি গুহ-
 ণাৎ সৰ্বত্র ন্যনকালব্যবহেদে আব-
 শ্যকতয়া তসৈব্য পাদোন দণ্ড-
 যাত্মকস্য মুহূর্তস্য গুহণং লাভবাৎ
 । যদা চতুর্দশী যামং তুরীয মনুপু-
 ব্রযেৎ । অমাবাস্যা ক্ৰীযনাগা ত-
 দৈব শ্রাদ্ধ নিবৃত্ত ইতি কাত্যায়নো-
 ক্তস্য চতুর্দশী সম্বন্ধি দিন চতুর্থযাম
 মাত্র ব্যাপ্য মাবাস্যায়াং শ্রাদ্ধবি-
 ধানস্য মৎস্যপুষ্কারণোক্ত মুখ্যাপ-
 রাহ্মীয় মুহূর্তাবাধেন বিষয় লাভায়
 পাদোন দণ্ডদ্বয়াত্মক মুহূর্ত গুহণ-
 স্যাবশ্যকত্বাৎ । তাদ্শানাভাস্যা-
 বাং তদধিক মুখ্যাপরাহ্মী সন্তুবাৎ
 । তত্রচ মুখ্যাপরাহ্মীয় পাদোন দণ্ড-
 দ্বয়াত্মক দর্শলাভস্ত চত্বারিংশৎ প-
 লাধিক ত্রযত্রিংশদ্বায়াত্মক দিবস

गुरुर्त्त

एव । अतएव स्मार्त्ततडाचार्यैरपि
 यदा चतुर्दशी याम भित्तस्य व्याख्या-
 ने तिथ्यादितत्ते तथा लिखितं । न
 च निकट लक्षणातो कट शक्ते र्वलव-
 द्वात् । तासु त्रिंशत् क्षण सुते तु म-
 हूर्त्तौ द्वादशाश्रियाः । तेतु त्रिंश-
 दहोरात्र इत्यनरोक्तो द्वादश क्ष-
 णाश्रकः अहोरात्र त्रिंशांशो द-
 षड्वयकप गुरुर्त्तौ लाघवतः सर्वत्रा-
 नुगततया न्यूनकाल व्यवहेदको
 वक्तव्य इति वाच्यं निकट लक्षणापि
 शक्ति तुल्येति शादिकश्रणात् स्मार्त्त
 द्वेनाश्रुत्तु इति समिहिते वृद्धि र्वत्त-
 र्त्त इति न्यायात् निकट लक्षणाया एव
 बलवत्त्वात् । दक्षिणः स पवित्रक इत्य-
 त्र पवित्र पदस्य अशगत कोषोक्त
 कटि शक्त्यपेक्षया विशिष्ट अशपत्र
 द्वय गत कात्यायनोक्त निकट लक्ष-
 णाया इव । निकट लक्षणायाः शक्ति-
 तुल्यत्वस्तु कट शक्तेरिव शक्यार्थ बाध
 ज्ञानं शक्य सशक्त ज्ञानक विना पद
 तात्पर्यं ज्ञानानुपद मेव पदा-
 र्थोपहापकत्वात् । सा च निकट
 लक्षणा कृत्तित्वात्पर्यं बोधक शा-
 स्त्रात् कृत्तित्वात् पूर्वोगतो ह्यनमाना
 दपि निर्णीयते । वस्तुतस्तु द्यनिशोः
 पक्षदशांशाश्रित मृत्युक्त निकट

गुरुर्त्त

गुरुर्त्त पदलक्षणा विनिगमनाविरह
 गौरवात्त्या मेव कृत्तित्वा अतोत्त
 न्यून पादोन दण्डवयाश्रु मुरुर्त्तगु-
 हण मशक्य मेव । अथात्तु न्यूनत-
 या सर्वानुगमाय तद्गुहण मिति चेत्
 अत्युत्ताधिकतया सपाद दण्डवया-
 श्रु मुरुर्त्त सैव्य अतो न गुहणं
 स्यात् तस्मात् प्रभाते घटिकाश्रु-
 पुदोषे घटिकाद्वयं । दिनवत् सर्व
 कार्य्याणि कारयेन्न विचारयेदिति
 लघुहारीत वचन त्रियामां रजनीं
 प्राह स्युत्तादयत्तु चतुष्टयं । नाडीनास्तु
 दृते सक्त्ये दिवसादयत्तु स-
 क्तित इति वृक्तवैवर्त्त वचनयो रेकवाक्यतया
 दण्डवयाश्रु काले घटिकापद नि-
 कटलक्षणा सिद्धौ तथा पर्याय द्वारा
 कोषोक्त कट्या च समञ्जसतः पा-
 र्वण योग्य दण्डवयाश्रु काल एव घ-
 टिकापदादुपहाप्यते अतः सर्व-
 साधारणेन न्यूनकाल व्यवहेदाय
 सैव गुह्या लाघवात् । अतएव यदा
 चतुर्दशी याम तृतीय मनुपूरयेदि-
 त्त्र यदा यत्र दिने अमावास्या मू-
 ख्यापराह्णीय दण्डवयान्यूनकालव्या-
 पनं यथा स्यात्तथैव चतुर्दशी याम-
 नं तद्युक्त तृतीययाम ननु लक्ष्मीकू-
 त्य तत्र पूर्वत्तु चतुर्थयामं पूरयेत्

মু

মু

ব্যাপ্তোভীত্যর্থঃ ॥ অন্যথা চ তদ-
 শ মনুর্ভাধিক পুরাণাভিধানং ব্যর্থ-
 স্যাৎ । এতেনৈব দর্শনাঙ্কেপি মু-
 খ্যাপরাহাদরঃ কার্যঃ । পাতঃ
 কালাদি পঞ্চমা বিভাগে জতপা-
 দি সংজ্ঞাযাঞ্চ দিনমান পঞ্চদ-
 শাংশ মুহূর্ত্ত সৈব্য গৃহণং । তদ্বো-
 ধক শাস্ত্র স'বাদাৎ । অত একো-
 দ্বিষ্টে দিনমান পঞ্চদশাংশ মুহূ-
 র্ত্তো যোগ্যতয়া চ ন্যূন কাল ব্যব-
 ছেদকো গৃাহঃ । জতপরোহিগান্য
 তর মাত্র গৃাহক যুক্তেঃ । এবং বি-
 শেষাভিধানাৎ সূখরমত্রৌ দীপুনা-
 ত্রং জন্মাষ্টম্যে মাদশী দ্বাদশীয চ
 কলা কাষ্ঠা কপোপি পুতিষ্ঠাদৌ
 তুক্ত যুক্ত্যা স্বযোগ্যকাল এন ন্যূন
 কাল ব্যবছেদকো গৃাহঃ । ততশ্চ
 বিশেষকাল প্ৰাপ্ত কমেতর কর্মণঃ
 পুশস্তাদিকালে স্বযোগ্য দণ্ডদ্বয়া-
 ন্যূনক তিথিরেব গৃাহেত্যনুগত
 বিধিঃ সর্বসানঞ্জস্যাদিতি তত্ত্বং ।
 ইতি চন্দ্রশেখর বাচস্পতি কৃত
 দ্বৈতনিগমঃ ॥

মুহুরঃ পু° মুর্থঃ । ইতি সংক্ষিপ্তসা-
 রোণাদিবৃত্তিঃ ॥

মু উ বন্ধেঃ ইতি কবিকল্পদ্রুমঃ ॥
 পবর্গপঞ্চমাদিঃ উ মবতে । ইতি

দুর্গাদাসঃ ॥
 মুঃ স্ত্রী মূর্ছা । ইতি মূর্ছধাতো ভাবে-
 ক্ৰিপা নিম্নম° । ইতি মুখবোধব্য-
 করণং ॥
 মুঃ স্ত্রী বন্ধন° । ইতি সিদ্ধান্তকৌ-
 ন্দী ॥
 মুকঃ ত্রি বাক্যরহিতঃ । বোবা ইতি
 ভাষা । তৎপর্য্যায়ঃ । অবাক্ ২ ।
 ইত্যমরঃ ॥
 মুকঃ প° মৎস্যঃ । ইতি ত্রিকাণ্ড-
 শেষঃ ॥ দৈত্যঃ । ইতি মেদিনী ॥
 দীনঃ । ইতি হেনচন্দ্রঃ ॥
 মুচঃ ত্রি মুর্থঃ । ইত্যমরঃ ॥ বালঃ ॥
 তন্দ্ৰিতঃ । ইতি মেদিনী ॥ জডঃ ।
 ইতি হেনচন্দ্রঃ ॥
 মুতঃ ত্রি বন্ধঃ । ইত্যমরঃ ॥
 মুত্র তক পুসুাবে । ইতি কবিকল্প-
 দ্রুমঃ ॥ দীর্ঘী । মুত্রযতি মুত্রাপয-
 তি । ইতি দুর্গাদাসঃ ॥
 মুত্র° স্ত্রী উপহৃনির্গতজন° । তৎ-
 পর্য্যায়ঃ । পুসুাবঃ ২ । ইত্যমরঃ ॥
 মেহনৎ ৩ । ইতি জটাধরঃ ॥ গৃহ্য
 নিসন্দঃ ৪ সুবণ° ৫ সুবঃ ৬ । ইতি
 ব্রাহ্মনির্ঘণ্টঃ ॥ ১ ॥ তস্যোৎসর্গ বিধি
 র্থথা । দিবা সক্র্যাস কণ্ড বৃক্ষসূত্র
 উদগুথঃ । জর্যাশ্রয় পুরীষে তু
 ব্রাত্তৌ বৈ দক্ষিণামুখঃ ॥ ইতি

মূত্র

গাক্ৰে ২৪ অধ্যায়ঃ ॥ অপিচ ।
 মূত্রোচ্চার সমং সর্গং দিবা জ্বৰ্যাদু-
 দম্মুথঃ । দক্ষিণাভিমুখে । রাত্ৰৌ
 জঙ্ঘ্যযোশ্চ যথা দিবা ॥ ইতি মনুঃ
 ॥ কৃৎন্য যজ্ঞোপবীতন্ত পৃষ্ঠতঃ ক-
 ঠনস্থিতং । বিন্মুত্রে চ গৃহী জ্বৰ্য্যা-
 দ্মদ্বা কর্ণে সমাহিতঃ ॥ ইতি যমঃ
 । যদ্যেক বজ্রো যজ্ঞোপবীতং কর্ণে
 কৃৎন্য অবগুণ্ঠিত ইতি । কর্ণে দ-
 ক্ষিণ কর্ণে । ইতি সাংখ্যায়নঃ ॥
 ছায়ায়া মঙ্ককারে বা রাত্রাবহ্নি
 বা দ্বিজঃ । যথা সূথ মূথঃ জ্বৰ্য্যাৎ
 পুণবাধ ভবেষ্চ ॥ ১ ॥ ন মূত্রং প-
 থি জ্বৰীত ন ভক্ষনি ন গো বুজে ।
 ন ফালকৃষ্টে ন জলে ন চিত্যাং নচ
 পয়তে ॥ ন জীর্ণদেবানন্তনে ন ব-
 ল্মীকে কদাচন । ন সমবেশু পাত্ৰা
 ন গহমপি সংস্থিতঃ ॥ ন নদীতীর
 নাসাদ্য নচ পর্বত মন্তকে । বাসু
 বিগ্নাদিত্য নপঃপশ্যঃ স্তথৈব চ
 ॥ ন কদাচন জ্বৰীত বিন্মুত্ৰস্য
 বিবর্জনং । ইতি মনুঃ ॥ ১ ॥ আহার
 নির্হার বিহার যোগাঃ সূমস্বতা
 ধর্ম বিদা তু কার্য্যাঃ । বাগ্গুণ্ডি
 কার্য্যাণি তপ স্তথৈব ধনায়ুধী শুপ্ত
 ভনে ত কায়ে ॥ ইতি বশিষ্ঠঃ ॥
 দিহারো মূত্র পুরীষোৎসর্গঃ ॥ ১ ॥

মূত্রক্

সোমায়্যকর্ষে বায়নাং পূজ্যান্যক
 ন সম্মুখে । জ্বৰ্য্যাৎ স্তীবন বিন্মুত্ৰ
 সমং সর্গঞ্চ গাণ্ডিতঃ ॥ ইতি বিষ্ণু
 পুরাণং ॥ নচ সোপানংকো মূত্র-
 পুরীষে জ্বৰ্য্যাদিত্তি । ইত্যাপস্তম্বঃ
 ॥ করগৃহীত পাত্রেণ কৃৎন্য মূত্রপ-
 রীষকে । মূত্রভল্যন্ত পানীয়ং পী-
 ত্বা চান্দ্রায়ণকরেৎ ॥ ইতি বৃহ-
 স্পনঃ ॥ ১ ॥ গৃহীত জনপাত্ৰস্য
 মূত্রোৎসর্গে দোষো যথা । বান্ধি-
 পাত্ৰং করে ধৃত্বা মূত্রং ত্যজতি যো
 নরঃ । সরাপাত্ৰ সমং পাত্ৰং তজ্জ-
 লং নদিত্রা সমং ॥ ইতি কমলো-
 চনং ॥ ১ ॥ ন শব্দ মূত্রস্য দোষো
 যথা । নিঃস্বাঃ স শব্দ মূত্রাঃ সূ
 নূপা নিঃশব্দ ধারকা । ভোপাট্যাঃ
 স । জঠরা নিঃস্বাঃ সূর্ষট সমিভাঃ
 ॥ ইতি গাক্ৰে ৩৩ অধ্যায়ঃ ॥ ১ ॥
 বিষ্ণুকান্তাজমূত্রেণ চৌর ব্যাঘাদি
 রক্ষণং । ইতি তত্রৈব ১৮৮ অধ্যা-
 যঃ ॥ ১ ॥ অথ গোমূত্রগুণাঃ । তী-
 ক্তম্ । উক্তম্ । লবণম্ । পিত্তকা-
 রিম্ । কষ্টম্ । লঘুত্বং । কক্ষম্ ।
 কন্যদরানাহ শোথার্শো বিব জঠ
 নাশিত্বঞ্চ । ইতি রাজবল্লভঃ ॥ ১ ॥
 মূত্রকৃৎনী রোগবিশেষঃ । ৩৫
 গব্যাদিঃ । মূত্ররোধঃ ২ অশ্বারী ৩

मूत्रक

कृहः ४ । इति राजनिर्घटः ॥ ३॥ अथ
 मूत्रकृहाधिकारः । तत्र मूत्रकृहस्य
 विपुक्तं निदानं माह । व्याघ्रान-
 तीक्ष्णैश्च कृकमद्यं पुसङ्गं नृत्यं क-
 तं पृथयानां । आनूपं मत्स्याय-
 शनान्दजीर्णानस्य मूत्रकृहाणि नृणां
 तथाष्टौ ॥ तीक्ष्णैश्च राजिकां
 शूरणादि युक्तं । कृकति मद्यं वि-
 शेषणं । पुसङ्गः सततः सेवा ।
 नृत्यं नर्तनं । नित्येति द्वितीयः
 पाठः । कृतं पृथयानां अश्वदिना
 गमनां । आनूपं पुच्छरजलं देश-
 त्वं भक्ष्यं । अष्टौ वातिकं विप-
 त्तिकं नैश्चिन्नामिपातिकं शल्यज-
 पुरीषजं शूक्राश्रमीजानि । तस्य
 संप्राप्तिं पूर्वकं लक्षणमाह । पृथ-
 क्शलाश्रमैः अपिता निदानैः सर्वे
 रथवा कोपं मपेत्य वसोः । मूत्रस्य
 मार्गं गरिपीडयन्ति यदा तदा मूत्रव-
 ताह कृहात् ॥ ३ ॥ तेषु वातिकं माह
 । तीव्राकृजो वडङ्गणं वसिं नेट्टे वल्ल-
 मूत्रं मूत्रवतीह वातात् । तीव्रा ना-
 श्रगात्रिका वडङ्गणवृक्षेष्वाणामश्रु-
 लं सकी ॥ ३ ॥ पैत्तिकं माह । पीतं
 सरुक्तं नरुजं नदाहं कृहं मूत्रं
 अथतीह पिडात् । कृहं निती क्रिया
 विशेषणं ॥ ३ ॥ श्लैष्मिकं माह ।

मूत्रक

वसेः मलिङ्गन्यं शुक्रं शोथो मूत्रं
 सपिहं कफं मूत्रकृहे । सपिहं पि-
 हिलं ॥ ३ ॥ सामिपातिकं माह । स-
 र्वाणि कणाणि च समिपातात् तवसि
 तं कृहं तमं हि कृहं । कृहं मूत्रकृ-
 हं ॥ ३ ॥ शल्यजं माह । मूत्रवाहिषु
 शलेन कृतेषु भिहतेषु वा । मूत्रकृ-
 हं तदावाताज्जायते त्श दारुणं
 ॥ वातकृहं तल्यनि तस्य निह-
 नि निर्दिशेत् । मूत्रवाहिषु शोतः स
 शलेन कृतेकेन । कृतेषु सकृतीकृ-
 तेषु अथवा आतहतेषु मूत्रादिति
 र्भतिहतेषु । तदावातात् मूत्रमाणा
 वातात् मूत्रकृहं जायते । त्शदा-
 रुणं मारकं तस्य शल्यजन्यं ॥ ३ ॥
 पुरीषजं माह । शकृतं पृथीवाता-
 हात् विषुगतां गतः । आश्रानं वात-
 शूलं मूत्रकृहं करोति च ॥ पृथी-
 वातात् निरोवात् । विषुगतां दष्ट-
 तां ॥ ३ ॥ शूक्रजनाह । शूक्रादौष-
 कपहते मूत्रमार्गे विधारिते । स
 शूक्रं मूत्रयेत् कृहादिति नेहनं शूल-
 वान् ॥ उपहते दूषिते ॥ ३ ॥ अ-
 श्रमीजं माह । अश्रमी हेतुं कणाणि
 मूत्रकृहं नदाहत् । सशुभैः शक-
 र्राजं सपि मूत्रकृहं मूत्रं तत्र तस्य
 नव सख्या निरामार्थं मश्रमी शक-
 र-

मूत्रक

योः सामानाह । अश्वरी शर्करा
 चैव तुल्य सत्त्वबलकणे । विशेषणं
 शर्करायाः शूणु कीर्तयतो मन ॥ स-
 त्तुवः कारणं । पच्यमानाश्वरी पिप्पला
 ह्योष्यमाणा च वायुना । विमुक्त कफ
 सक्नाना क्रूरती शर्करा मता ॥ पि-
 प्लेन पच्यमाना मूत्र शूक श्लेष्म स-
 हतिः प्रथमं पिप्लेन वक्नन कर्मणा
 पच्यमाना । पश्चाद्वातेन शोषिता
 कफेना श्लिष्टा अश्वरी । नैव विमुक्त
 कफ सक्नाना त्तुक्त कफाश्लेषा मती
 शर्कराकृपा मूत्र मार्गात् क्रूरती श-
 र्करा मता । एतावता किष्किदेव भे-
 दः ॥ ३ ॥ शर्करया उपद्रवनाह ।
 हृत्पीडा देपथुः शूलं अक्कावगिश्च
 दुर्बलः । तथा भवति मूहा च मूत्रक-
 हृत्क दारुणं । शूलं अक्कावित्युभयः ।
 तथा शर्करया ॥ ३ ॥ अथ मूत्रक-
 हृत्स्य चिकित्सा । त्रिकण्टकारगुध दत्त
 काश यवास धात्री गिरिभेद पथ्या
 । विप्लव्ति पीता मधुनाश्वरीक समीप
 मूत्रेया रपि मूत्रक ह ॥ त्रिकण्टादि
 क्वाथः ॥ १ ॥ एनाश्वभेदक शिलाज
 त गोक्षुराणा मेवाकबीज लवणे
 त्त्रम अक्षुमानां । चूर्णानि तण्डुल जले
 तुलितानि पीत्वा पुत्र्यक् मृत्यु रपि
 जीवति मूत्रक ह ॥ एनादिचूर्ण ॥ २ ॥

मूत्रक

अयोरजः सूक्ष्मपिष्टं मवना सह यो-
 जितं । मूत्रक हृत् निहस्त्याशु नलीटं
 दिवसत्रयात् ॥ ३ ॥ शुडेन मिश्रितं
 क्षीरं कटुकं कामतः पिबेत् । मूत्र-
 कृहेषु सर्वेषु शर्करायाक नित्यशः ॥
 ४ ॥ धात्रीरसं क्षेफूरसं पिबेद्वा कृ-
 हे सरक्ते मधुना विनिशुं । शल्याभि
 घातोत्थित मूत्रकृहे कार्य्या क्रिया
 नाकतकृह तुल्य ॥ ५ ॥ द्वाथो गो-
 क्षुरबीजस्य षवकार ननमितः । पी-
 तः पुशमयतेव क हृत् विड्धारणो-
 थित ॥ ६ ॥ त्रिकलायाः सुपिष्टायाः
 कर्कं केवल समन्वितं । वारिणा ल-
 वणीकृत्य पिबेन्मूत्र कजापहं ॥ ७ ॥
 कोलं बदरं ॥ शुडनामलकं वृष्यं
 शुनम् तर्पणं पुष्यं । पिप्पलासुधाह
 शूलम् मूत्रक हृत् हरंपरं ॥ ८ ॥ स-
 पादशाण तुलितो षवकारः सिता
 यूतः । तस्मितो नाशयतेव मूत्रक हृत्
 न संशयः ॥ ९ ॥ द्राक्षा सितोप-
 ला कर्कः पीतः कर्षमितो नरैः ।
 मस्तना पलनात्रेण मूत्रक हृत् व्यपो-
 हति ॥ १० ॥ समल गोक्षुर क्वाथः
 सिता माक्षिक संयुतः । नाशयेन्मू-
 त्रकृहाणि त्रैथेवोष समीरणं ॥ ११ ॥
 उषं समीरणं उषवातं मूत्राघात-
 विशेषं । इति भावपु शाशः ॥

मूत्राघा

मूत्रदोषः पुं पुनेहः । इति राज-
निर्घण्टः ॥

मूत्रनिरोधः पुं मूत्रपुतिवह्नकरोग-
विशेषः । यथा । पिष्टं वै नालती
मूलं ग्रीष्मकाले सनाहृतं । सा-
धितं छागदूकेन पीतं शर्करया-
श्रितं ॥ हरेन्मूत्रनिरोधकं हरेद्वै
पाण्डुशर्करा । इति गार्ग्ये १२१
अध्यायः ॥

मूत्रपतनः पुं गह्वराज्जारः । इति
राजनिर्घण्टः ॥

मूत्रपुटं स्त्री नाभेरधोभागः । यथा
। नाभेरधो मूत्रपुटं वस्ति मूत्राश-
योपि च । इति हेमचन्द्रः ॥

मूत्रफला स्त्री ककटी ॥ त्रपुषी । इति
राजनिर्घण्टः ॥

मूत्रलं स्त्री त्रपुषं । इति शब्द-
चन्द्रिका ॥ मूत्रवर्जके त्रि ॥

मूत्रला स्त्री ककटी । इति त्रिकाण्ड-
शेषः ॥ रालूनी । इति राज-
निर्घण्टः ॥

मूत्राघातः पुं पुंसुवरोधकरोग-
विशेषः । अथ मूत्राघातस्य विपु-
कृष्टं मन्त्रिकृष्टकं निदानं सन्ध्या-
ग्राहं । प्रायो मूत्रविघाताद्वै र्वा-
तद्वगुलिकादयः । जायन्ते अपि
तैर्दोषैर्मुत्राघाता ज्ञेयादश ॥

मूत्राघा

मूत्रविघाताद्वै रित्याद्यं शब्देन पु-
रीष शूक्रादि वेग विघातानां कक्का-
शनादीनाम् ग्रहणं । मूत्रविघाता-
द्वैः अपितैर्दोषैश्च रित्युच्यते । ननु
मूत्रकृष्टं मूत्राघातयोः को भेदः ।
उच्यते । मूत्रकृष्टे कृष्टमधिकं विव-
क्तो ह्यन्नः । मूत्राघाते तु विवक्तो-
बलवान् कृष्टमन्नं इत्यनयो भेदः
॥ * ॥ वातद्वगुलिकाया निदानं
संप्राप्तिं लक्षणमहं । रौक्ष्याच्चैव
विघाताद्वा वायुर्वस्यो मवेदनः । मूत्र-
माविश्य चरति विषुगः अगुली कृतः
॥ मूत्रमल्लान् मथवा मकज्जं संपुवर्त-
ते । वातद्वगुलिकां तास्तु व्याधिं
विद्यात् सदाकणं ॥ रौक्ष्यात् का-
यस्य । वेगविघातात् मूत्रादिवेग
निरोधात् आविश्य प्रवृत्त्य रौ-
क्ष्यादिभिर्वेगविघातादिभिश्च वि-
षुगे दुष्टः अगुलीकृतो वायुर्वस्यो
मूत्राशये चरति प्रतिधावति आव-
ह्यद्वाङ्मनं शिष्टति इत्यर्थः ॥ वा-
त्यावत् । मूत्रमिति तस्मान्मूत्र मल्ल-
मल्लं सव्यथं पुवर्तते । तद्व्याधिं
वातद्वगुलिकां नाहः । सदाकणं ना-
रणात्प्रकृत्वात् ॥ १ ॥ * ॥ अग्नीना-
नाह । आध्यापयन् वस्ति शुद्धं कक्का
वात श्लेष्मतां । अर्ग्याग्नीवार्ति

मूत्राघा

मूत्राघा

मष्टीला मूत्रविद्यार्ग रोधिनी ॥ वा-
 तः वस्ति शुद्धं कृत्वा अथास्तद्वर्गता-
 मूत्रं नलकं निकष्य वस्तिशुद्धं वस्ति-
 शुद्धकं आध्यापयन् आधानं अर्चन्
 अष्टीलां शीलां तूण्यां व्याधिं अ-
 र्च्यात् । चलोन्नतां चलां उन्नताकं
 ॥२॥ * ॥ वातवस्ति माह ॥ वेग-
 विधारयेद्यस्तु मूत्रन्याजशलो नरः
 । निकष्यन्नि मुखं तस्य वस्ते वस्तिग-
 तो हनिनः ॥ मूत्रसङ्घां भवेत्तेन
 वस्ति अस्मि निपीडितः । वातवस्तिः
 स विज्ञेयो व्याधिः कष्टं पुनाधनः ॥
 अज्ञशलो मुखः । तस्य पृक्वस्य
 वस्तिमुखं निकष्यन्नि वस्तिगतो वायुः ।
 तेन वायुना मूत्रसङ्घां मूत्रविघातो
 भवति वस्ति अस्मि निपीडित इति
 वस्तौ अस्मि च निपीडितो सपी-
 डितो वायु रिति मय्यहः ॥ ३ ॥ * ॥
 मूत्रातीत माह । चिरं धारयते मूत्र-
 क्षयं न प्रवर्तते । मेहनानस्य मन्द-
 वा मूत्रातीतः स उच्यते ॥ मेहनान-
 स्य मूत्रसूत्रं सृजतः । मन्दं वा अन्नं वा
 ॥ ४ ॥ * ॥ मूत्रजठरमाह । मूत्रन्यवेगे
 तिहते तदुदावर्त हेतुकः । अपा-
 नः अर्पितो वायु कन्दरं पुरमेच्छन्
 ॥ नाभे रधस्तादाधानं जननेतीनु-
 वेदना । तं मूत्रजठरं विद्यादथो

वस्ति निरोधनं ॥ तदुदावर्त हेतु-
 क इति मूत्रवेगधारणं गणितोदा-
 वर्तनिदानं माधानं अर्च्यात् । अथो
 वस्ति निरोधनं वस्ते रवोदेशे वि-
 बद्धं कारकं ॥ ५ ॥ * ॥ मूत्रोत्सङ्घमा-
 ह । वस्तौ वाप्यथवा नाले मणो वा
 यस्य देहिनः । मूत्रं पुवृत्तं सज्येत्
 सरक्तं वा पुवाहृतः ॥ सुवेष्टने रत्न
 मल्लं सकृद्वा वाथ मीकृज्वा । विष्णा-
 निजो व्याधिः स मूत्रोत्सङ्घं स-
 ङ्घितः ॥ नाले मेहे मणो मेहनागु-
 गुह्यो सज्येत् निकष्य स्यात् सरक्तं
 सत् वा पुवर्तते । पुवाहृत इति
 वस्तिवस्तेन सशयं मूत्रं पुत्रीष
 वातानां मधुपूरणं पुवाहृतं तेन
 अग्निनेन वायुना वस्त्यादि भेदात्
 सरक्तं मूत्रं सुवेष्टित्यर्थः ॥ ६ ॥ * ॥
 मूत्रकथं माह । कथं स्य क्लृप्तदहन्य
 वस्तिः । पित्रवाक्यो । मूत्रकथं
 सकृद्वाहं जनयेतां तदाह्वनं ॥ क्लृ-
 त्तदहन्यं क्लृप्तदहन्यं तदाह्वनं मूत्र-
 कथं सङ्घं ॥ ७ ॥ * ॥ मूत्रगुह्यमाह ।
 अस्तु वस्ति मुखे वृद्धः स्थिरो हलः न-
 हमा भवेत् । अन्नरीतन्यं कगगुह्यं
 मूत्रगुह्यः स उच्यते ॥ अस्तु वस्ति
 मुखे वस्ति मुखस्य भ्यस्तरे अन्नः क-
 दुद्वज्रं पुष्याणः । नूनं अन्नं

মূত্রাঘা

মূত্রাঘা

সহ কো ভেদঃ । উচ্যতে । অন্নরী ॥
 ক্রমশঃ সঞ্চয়েন স্যানযন্তু সহসা
 ভবেদতি ভেদঃ । অপরো ভেদঃ ।
 অশ্মুর্য্যা পিত্তাদিকং সংহন্যতে
 অত্রতুরক্তমেব । যন্ত উক্তং তন্ত্রান্তরে
 । রক্তং বাত কফাদষ্টং বস্তিবারে স্
 দাক্ষণ্য গুহ্মি সর্ষ্যাৎ সক্রূহেণ সৃজে
 মূত্রং তদাবৃত মিত্তি ॥ ৮ ॥ # ॥ মূত্র
 শূক্রমাহ । মূত্রিতস্য স্ত্রিমং যাতো
 বায়ুশ্চ শূক্রমুদতং । স্থানচ্যুতং মূত্র-
 যতঃ পুষ্টিপঞ্জাদ্বা পুৰ্ব্বভূতে ॥ ভ
 কশঃ পুষ্টিকাশঃ মূত্রশূক্রং তদ
 চ্যতে ॥ মূত্রিতস্য মূত্রবেগযুক্তস্য ॥
 কৃষ্ণং স্যাদেৎ ব্যতং পশ্চাদ্বায়ুনা উ-
 দ্বৃতং উক্তং নীতং । ভষ্মোদক পুষ্টি
 কাশঃ ভষ্ম সহিত জল সর্ষাৎ ॥ ৯
 ॥ # ॥ উক্তবাতমাহ । ব্যাথানাধ্ব
 তপৈঃ পিত্তং বস্তি পুাপ্যানিলা
 বৃতং । বস্তি নেত্রং গুদক্লেব পুদহৎ ॥
 সুাবষেদধঃ ॥ মূত্রং হারিদু নথবা স
 রক্তং রক্তমেব বা । কৃষ্ণং পুনঃ পুন
 জন্তো কফ বাতং বদন্তি তং ॥ ব্যাথা
 নাদি বিরোধেহেন সৌম্য ধাতুক্র-
 যাৎ তেজো বৃক্ষ্যা পিত্তবৃদ্ধিঃ স্যা-
 ত্তৎ স্পিতং পিত্তং অসংযুতং বস্তি
 পুাপ্য বস্ত্যাদিকং পুদহৎ মূত্রসধঃ
 সুাবষেৎ । কীদংশ হারিদু অথবা ॥

সরক্তং দ্বিবল্লোহিতং ॥ ১০ ॥ # ॥
 মূত্রসাদমাহ । পিত্তং কফো ছাব-
 পি বা সংহন্যেতে হনিলেন ত্রে ।
 কৃষ্ণামূত্রং তদা পীতং রক্তং শ্বেতং
 ঘনং নৃজৎ ॥ সরক্তং রৌচনা শঙ্করূর্ণ
 বর্ণং ভবেত্ততঃ । শূক্ৰং সনস্তবর্ণং বা
 মূত্রসাদং বদন্তি হি ॥ সংহন্যেতে
 ঘনাক্রমেতে । শূক্ৰং অন্নং সনস্ত-
 বর্ণং উক্তং সকল বর্ণবৃত্তং ॥ ১১ ॥ # ॥
 বিষ্ণ্ববাতমাহ । ক্রক দুর্বলমো ঘা-
 তেনোদাবৃত্তং শক্ৰদ্বন্দ্বা । মূত্র সৌ-
 তোনুপদ্যেত বিট্টং স-সৃষ্টং তদা নরঃ
 ॥ বিড্গক্ৰং মূত্রযেৎ কৃষ্ণাঙ্গিষ্ণ্ববাতং
 তনাদিশেৎ । উদাবৃত্তং উক্তং নীত
 বিড্গক্ৰং বা বাশদোৎত্র যোজনীয়ঃ
 ॥ ১২ ॥ # ॥ বস্তিঙ্গপুলমাহ । ক্রতা
 ধ্ব লহ্নমাযামৈ রভিঘাতাৎ পুপীড-
 নাৎ । বহ্নানাঙ্গস্তিকৃদ্বৃত্তঃ স্তল স্তিষ্টি-
 তিগতবৎ ॥ শূলস্যন্দন দাহার্ভো
 বিন্দু বিন্দু মুবতঃপি । পীড়িতস্ত স্-
 ক্ষেদ্ধারাং সংস্ত্রোহেউনার্ভিবান্ ॥
 বস্তিঙ্গপুল মাহ স্তং ধোরং শক্রবি-
 যোপদং । পবন পুৰ্বলং প্লাবো দুর্নি-
 রোধ নব ক্রতিঃ ॥ তন্নিম্ন পিত্তাবি-
 ভে দাহঃ শূলং মূত্র বিবগতা ॥ শ্লে-
 স্মণা গৌরবং শোথো মূত্রং স্নিগ্ধং
 ঘনং সিতং ॥ ক্রতাধ্বলহ্নং শীঘ্রং

मूत्राघा

नार्गलनम् । उद्धृतः उथितः । स्य
 न्दनं किष्किटलनम् । वोरं नारकम् ।
 शङ्ख विषोपमं शङ्खं खड्गादि तद्वही
 युमारकम् । विषमत्र गरः तद्वत् विल
 वमारकम् । अत्रवेत्ता मारकं नवशय
 शीयुं विलम्बेन वा । १० ॥ * ॥ तस्यै
 वामाध्यस्य च लक्षणं माह । श्लेष्म
 रूक्षं विलो वस्तिः पित्तोदीर्णो न
 सिध्यति । अविभ्रातुविलः साध्या न
 च यः ज्वलीकृतः ॥ स्याद्वत्तो ज्व
 लीभूते भ्रूमोहः श्वास एव च । विल
 वस्ति मूत्ररूक्षं पित्तोदीर्णः पित्ते
 नोद्धृतः । अविभ्रातुविलः कफेनाव
 तविलः पश्चात् ज्वलीकृतः स सा
 ध्यः । एतेन ज्वलीभूतो असाध्यः
 । ज्वलीभूतस्य लक्षणं माह । त
 डित्यादि ज्वलीभूतस्य मर्थः ।
 कफेन विलावरौधात्तत्र वातः ज
 वलाकारेण तिष्ठतीत्यर्थः ॥ * ॥
 अथ मूत्राघातस्य चिकित्सा । नल
 दश काशेक्ष बला ह्वाथं पुतः स
 शीतलं ससितं । पिवतो नश्य
 ति नियतं मूत्रगुहं इत्युवाच कविः
 ॥ कविः शुक्रः । कपूरं रजसा युक्तं
 वज्रवर्तिः शनैः शनैः । मेटुं नार्गा
 त्तरे न्यस्ता मूत्राघातं व्यपोहति
 ॥ धान्यं गोक्षुरकः ह्वाथः कल्पसिद्धं ॥

हितं मृतं । मूत्राघाते मूत्रकृद्धे
 शक्रदोषे च दाक्षणे ॥ धान्यं गो
 क्षुरकं मृतं ॥ मूत्रकृद्धे ह्वात्री
 रोगे भेषजं यत् पुकीर्तितं ।
 मूत्राघातस्य सर्बेषु तत् सर्व्यादेश
 कान्तिरे ॥ इति मूत्राघाताधिहारः
 । इति भावपुकाशः ॥ * ॥ गवत
 पराणोक्तनिदानं तस्य १७० अ
 ध्यायेत्सुष्ठयं ॥

मूत्राशयः पुं नात्रेवधोदेशः । तत्
 पर्यायः । मूत्रपटं २ वस्तिः ३ ।
 इति हेमचन्द्रः ॥

मूर्धितः त्रि कृतमूत्रात्सर्गः । तत्
 पर्यायः । नीटः २ । इत्यनरः ॥

मूर्धः पुं नावः । इति त्रिकाशेषः
 ॥ गायत्रीरहितः । यथा । क्रियाही
 नस्य मूर्धस्य महारोगिण एव च ।
 यथेष्टाचरणस्य मरणान्तं मशौ
 चकं ॥ क्रियाहीनस्य नित्यं नैमि
 त्तिकं क्रियाननुष्ठाविनः । मूर्धस्य गा
 यत्रीरहितस्य । सार्थगायत्रीरहि
 तस्येति कर्ध्वरः । महारोगिणः
 पापरोगाष्टकान्यतन रोगवतः
 तेच उन्मादं सुप्तोषो राजयन्त्रा
 श्वासो मधुमेहो भगन्दरः । उद्द
 रो ह्वात्रीरहितो पापरोगाना
 र्द्योक्तः । यथेष्टाचरणस्य द्युत

मूर्च्छना

मूर्च्छना

शैश्याद्याशक्तस्य। इति शब्दितङ्गो ॥
 मूर्च्छः त्रि मूर्च्छति यः। तत्पर्यायः।
 अङ्गः २ मूः ३ यथाजातः ४ वैधे
 यः ५ बाजिः ६। इत्यनरः ॥ ॥
 तस्य वशीकरणेपायो यथा। मि-
 त्तं मूर्च्छता रिपुं नयवले लूक्
 धने रीधरं कार्येण द्विजमादरेण
 युवतीं पुत्रां गुणैर्वाङ्गवान्। अ-
 त्त्यगुं स्तुतिभिर्गुरुं पुनर्तिभिर्नू-
 र्थं कथाभिर्बुधं विद्याती रसिकं
 रसेन सहलं शीलन अय्यादश-
 ॥ इति नवरत्नानि ॥ ॥ पयःपान-
 भुजङ्गानां केवलं विषवर्द्धनं।
 उपदेशो हि मूर्च्छाणां प्रकोपाय
 नशास्तये ॥ इति हितोपदेशः ॥
 मूर्च्छता स्त्री मूर्च्छं। यथा। अदाता
 वंशदोषेण कर्मदोषाद् रिदुता।
 उन्मादो नातृदोषेण पितृदो-
 षेण मूर्च्छता ॥ इति चाणक्यं ॥ अ-
 ष्टम्यां नारिकेलं भङ्गणे मूर्च्छं
 यथा। कलङ्गी जायते विले तिर्य-
 ष्णानिश्च निम्बकः। ताले शरीर
 नाशः स्यान्नारिकेले च मूर्च्छता ॥
 इति तिथ्यादितङ्गो ॥

मूर्च्छात्रातकः पूं मूर्च्छात्रातायस्यसः।
 इति सिद्धाष्टकौमुदी ॥
 मूर्च्छना स्त्री गीताङ्गविशेषः। सा तु ॥

गुणस्य सप्तमभागः। तस्या लक्षणं
 एकविंशति नामानि च यथा। मूरः
 मूर्च्छितो यत्र रागतां पुतिप-
 द्यते। मूर्च्छना मिति तामाहः कव-
 यो गुणसम्भवा ॥ लजिता मध्य-
 ना चित्रा रोहिणी च मत्तङ्गा।
 सौवीरी वणुमध्या च वडङ्ग मध्यमं
 पङ्कमाः ॥ मत्सरी मूर्च्छया च
 शूङ्गास्तु च कलावती। तीक्ष्ण रोहिणी
 तथा बुक्ती वैश्वी श्वेदरी सुरा ॥
 नादावती विशाला च त्रिषु यामेश
 विशुद्धाः। एकविंशति रित्युक्ता
 मूर्च्छना चन्द्रमौलिना ॥ मूर्च्छनां क-
 लयतो मूरशत्रो वंशिकाधनिवि-
 शेष वितानैः। मूर्च्छनां वयु र्मूर्च्छ
 शरौवै र्मूर्च्छना रतिपते रिब से-
 नाः ॥ इति मूर्च्छितदानोदरः ॥ ॥
 हनुमन्मते वडङ्गादि मूरत वावता-
 दि मूरौथाने यत्र मूरौ विरनति
 सा मूर्च्छना। मूरत मते वाद्यस्य
 गानस्य वा मनये यत्र हस्तस्य गल-
 स्य वा कम्पनं सा मूर्च्छना। सा एक
 विंशति प्रकारा। तत्र वडङ्गा-
 मस्य मूर्च्छना लजिता १ मध्यमा २
 चित्रा ३ रोहिणी ४ मत्तङ्गा ५
 सौवीरी ६ वणुमध्या ७ १। मध्यम-
 गुणस्य मूर्च्छना पङ्कमा १ मत्सरी

गूर्हा

२ नृदुग्धया ३ शुद्धा ४ अस्ता ५ कला ।
 वती ७ ती वा च १ । गार्हापत्ये गुग्मस्य
 गूर्हाना रौद्री १ वाक्की २ वैष्णवी ३
 येदरी ४ सुरा ५ नादावती ७ वि-
 षाला ८ १ । इति सद्गीतशास्त्रं ॥
 गूर्हा ऋषी संमोहः । तत्र पर्यायः ।
 कश्मल २ मोहः ३ । इत्यमरः ॥
 गूर्हनं ४ । इति शब्दरत्नावली ॥ गूर्हा
 यः ५ । अथ गूर्हाधिकारः । तत्र गूर्हा-
 या निदानपूर्विकां संप्राप्तिमाह
 । क्षीणस्य बहुदोषस्य विकल्पाहार
 सेविनः । वेगाघातादतिघाताक्षी-
 नसत्त्वस्य वा पुनः ॥ करणायतनेषु
 गुग्मवाह्ये हृत्पुत्रेषु च । निविशन्ते
 यदा दोषा सुदा गूर्हं स्तिमानवाः ॥
 बहुदोषस्य अधिकदोषस्य । ननु-
 नेकदोषस्य तदा गूर्हा द्विदोष-
 जैवस्य च तथैवास्तु को दोषः
 तत्र । पृथग्दोषजानां गूर्हानां व-
 ऋणानां च । वेगाघातात् नना ॥
 दो अतिघातात् लण्डादिना हीन
 सत्त्वस्य सत्त्व सत्त्वगुणस्य अर्थादधिक
 तनो गुणस्य यत् उक्तं गूर्हा पित्त
 तनः प्रायेति करणायतनेषु करण-
 नन च व्यायतनेषु हानेषु वाह्येषु
 कश्मिन्दोषा अत्र्युत्तरेषु गूर्हान्दि-
 षेषु ॥ १ ॥ सानान्यं लक्षणं नाह ।

गूर्हा

संज्ञावहान् नाडीषु पिहितस्त्रि-
 निजादिभिः । तनोत्तरेपति सह-
 सा सुथ दुःखं व्यपोहकं ॥ सुथ
 दुःखं व्यपोहाह नरः पतति कौष्ठवत्
 । नोहो गूर्हे ति तां प्राहः वद्विधा
 सा प्रकीर्तिता ॥ तनोत्तरेः अज्ञान
 हेतुः । अत्र्युत्तरेपति आगच्छति । सुथ
 दुःखं व्यपोहकं सुथ दुःखं ज्ञान
 नाशकरं नष्टे सुथ दुःखं ज्ञाने नरः
 काष्ठवत् पतति तां नोहो गूर्हे-
 ति प्राह रित्युच्यते । गूर्हा वा गूर्हायो
 ह्यपि पर्यायः । यत् उक्तं । संज्ञोप-
 घातो गूर्हा गौ गूर्हा स्यात् गूर्हनं तथा
 । कश्मलं पुलयो नोहः सान्यासस्तु
 न्तोपम इति । यदपि गूर्हा विवृ-
 णोति । वातादिभिः शोणितेन न-
 द्येन च विशेषेण । यदप्यतान् पि-
 त्तं प्रुत्तं नुनावतिष्ठते ॥ यत् उक्तं
 । गूर्हा पित्तं तनः प्रायेति ॥ १ ॥
 पूर्वकपनाह । हृत्पीडा ज्वरग-
 न्नानिः संज्ञादोर्षणं नैव च । स-
 र्वानां पूर्वकपाणि यथा स्रं ता वि-
 भावयेत् ॥ १ ॥ तत्र वातिकं ग-
 र्हाय माह । नीलं वा यदि वा कृष्णं
 नाकाशं मथवाकणं । पश्यं सुन्द-
 रं पुविशति शीघ्रं पुतिवृध्यते ॥
 वेपथुं चान्दं च पुपीडा हृदय-

मूर्हा

स्य च । कर्मण्य श्यावाकणा हाहा ॥
 मूर्हाये वात, सप्तवे ॥ नील नीलव-
 र्ण । कर्म कर्जनीति । अकण अ-
 व्यकर्मणि । तमःपुविशति नृह ति
 । श्यावाकणाहाया गात्रस्य ॥ * ॥
 पैत्रिहा माह । रक्त हरितवर्ण
 वा विषय पीत मथापिवा । पश्य
 सुमः पुविशति सम्वेदः पुतिवध्यते
 ॥ स पिपासः स सन्तापो रक्त पी-
 ताग्नेक्षणः । सन्निवष्टाः पीता
 त्ते मूर्हाये पित्त सप्तवे ॥ * ॥
 श्लैष्मिक नाह । देष सकाश नरणा-
 ण तनोति वा घने वृत् । पश्य
 सुमः पुविशति । चिरात् पुतिवध्यते
 ॥ षड्भिः पार्वते रक्षे यथै वा-
 र्देण चर्मणा । सपुसकः सहस्रासो
 मूर्हाये कफ सप्तवे ॥ देष सकाश
 शुभ्रुनेष सकाश नित्यर्थः । यत् आह
 सुश्रुतः । कफेन पश्येद्रूपाणि श्वे-
 तात्रु पुतिनमनि तु । घने निविडै
 सुमोतिः । षड्भि रक्षे कपलक्रि-
 तः । सुश्रुतेन मूर्हायः षड्विध उक्तः
 ॥ * ॥ चरकस्त साम्निपातिक नपि
 मूर्हाय नाह । सर्वाकृतिः सन्निपा-
 त्तदपन्मार इवागतः । स जल
 पातयतयाशु विना वीभत्स चेष्टि
 तैः ॥ अपन्मार इव तेन नहता-

मूर्हा

तिघातेन पतति चिरेण पुतिवु-
 ध्यते । तर्हि तयोः को भेद इत्यत
 आह । स साम्निपातिको मूर्हायः
 विना वीभत्स चेष्टितैः फेन वम-
 न दन्तघटनाक्रिविकृत्यादिभि र्निना-
 पातयति ॥ * ॥ रक्तजाया मूर्हाया
 निदान माह । पृथिव्यस्तु सुमो कृप
 रक्त गक्त सुदन्तः । तस्मादुक्तस्य ग-
 क्केन मूर्हृति भुवि नानवाः ॥ तनो
 कृप तनो बह्वन् । नानवाश्च ये
 तानसाः । नतु नादिका राजसाश्च ।
 अत्रैके वदन्ति नैवायुक्तिः मनीषीना
 तर्हि चम्पकादि गन्धेनापि मूर्हा पु-
 मजेत्यत तत्रापि गक्तस्य पार्थिव-
 द्वात् । अत आह । दुव्य स्वभाव ई-
 तेत्येक यद्दृष्टापि विमृशति । अत्राह
 भोजः । दर्शनादसूत्र सुज्जादुक्ताष्टे-
 व पुमृशति ॥ * ॥ रक्तेन मूर्हितस्य
 लक्षण माह । सुक्ताङ्ग दृष्टि सुसूजा
 गुटोहासस्त नृहितः । * ॥ मद्वज्र
 विषजयो निदान माह । गुणा स्त्रीवुत्
 रत्नेन ह्रितास्त विषनदयोः । तत्र
 तस्मात्ताभ्यास्त नोहो स्यातां य-
 थेरितो ॥ ये गुणा लघु कृकासु वि-
 शद व्यापितीक्काविकाशि सन्नाका
 निर्देश्य रसत्वादयः । तैलादौ दुब्य
 व्यस्ताः तीव्राश्च सन्ति तत्रैव गुणाः वि-

मूर्हा

य नदयोस्तु तीव्रतरदेन हिताः ।
 तत्रापि भेदः । तत्र नदे दृश्यते
 विषे तु बलवत्तरा इति ॥ * ॥ नद-
 जाया मूर्हा या लक्षण माह । नदेन
 पुलपन् शोते नष्ट विभ्रास्त मानसः ।
 गात्राणि विक्रिपन् भ्रमो जरा या-
 वमयाति त ॥ नष्ट विभ्रास्त मानसः
 नष्ट स रथा मृतिहीन विभ्रास्त र-
 ज्ज्ञो सर्पज्ज्ञान यत्न मानस यस्य सः
 । जरा जीर्णता । त ॥ नद ॥ * ॥
 विषजाया लक्षण माह । वेपथु स्वप्न
 तृष्णाः स्युस्तमश्च विषमूर्च्छते । वेदि-
 तव्यं तीव्रतरं यथा स्व विष लक्षण
 ॥ विषस्य मूल कन्द फल पत्र क्रीरा-
 दि भेद भिन्नस्य यथा स्वक स्वक ल-
 क्षण मुक्तं शोशुते कल्पज्ञाने तल्ल-
 क्षणं नदयापेक्षया तीव्रतरं वेदि-
 तव्यं । ननु संज्ञानाशेन साधर्म्या
 मूर्हा भ्रम तन्मादीनां को भेद इ-
 त्यत आह । मूर्हा पित्त तमपाना
 रजः पित्तानिलाद्भ्रमः । तमो वात
 कफात्तन्मा निद्रा श्लेष्म तमो भवा ॥
 रजः पित्तानिलाद्भ्रम इति नात्र
 समूहयः । केवल पित्तद्वरे भ्रम-
 स्यात्तदा ॥ भ्रम शक्राकटसेव
 भ्रमस्तु ज्ञानं स्वदेहस्य भ्रमत इव
 ज्ञानं वा ॥ * ॥ तन्माया लक्षण

मूर्हा

माह । इन्द्रियार्थेषु असंविद्धि गौरि-
 वं ज्ञेयं क्रमः । निद्रा रस्यव यस्य
 हा तस्य तन्माया निदिशि ॥ इन्द्रि-
 यागामर्थः पुषोजनं येषु तेन अ-
 र्थाद्विषयेषु असंविद्धिः असन्यक्
 ज्ञानं । इति इन्द्रियार्थासन्यक्
 ज्ञानादि । निद्रायां प्रवृत्तस्य क्रमा-
 भाव सुन्द्रायास्तु प्रबोधितस्यापि
 क्रम इत्यनेनो भेदः ॥ * ॥ क्रमस्य
 लक्षण माह । यो रनायानः शुभो
 देहे प्रवृत्तः श्वास वर्जितः । क्रमः
 स इति विज्ञेय इन्द्रियाथ प्रवाचकः
 ॥ इन्द्रियार्थ प्रवाचकः इन्द्रियाणां
 वृत्तान्द्रियाणां कर्मोन्द्रियाणां अर्थः
 पुषोजनं विषय गुह्यं तस्य प्रवाच-
 कः आबलेन ॥ * ॥ निद्रा लक्षण
 माह । यदा त मनसि क्लान्ते कर्मात्मा-
 नः क्रमादिताः । विषयेभ्यो निवर्त-
 स्ते तदा स्वपिति मानवः ॥ क्लान्ते
 ग्राने श्रुत इति यावत् । कर्मात्मा-
 नः कर्मोन्द्रियाणि ज्ञानेन्द्रियाणि च
 क्रमादिताः श्रुताः ॥ * ॥ संन्या-
 सस्य संप्राप्ति पूर्वकं लक्षण माह ।
 बाण्डेह मनसां चेष्टा नाक्रियति
 वला मलाः । संन्यस्यत्यवलं ज्ञेयं
 प्राणवतनमाश्रिताः ॥ स ना संन्या-
 स संन्यस्तः काष्ठी भूतो मृतोपमः ।

गृहा

गृहा

प्राण विग्रह्यते शीघ्रं मूत्रं सद्यः ॥
 कलाः क्रियाः ॥ आङ्गिप्य विनाश
 सन्यस्यति नृणांति । पुणावतनं
 हृदयं । सन्यस्तः नृहितः । काष्ठी
 भूतः क्रियारहितः । अतएव नृ
 तोपम इति । सद्यः कलां क्रियां
 श्लीय्यथन जनावपीडन कपिकहव-
 र्बणवृश्चिकादिदंशनादिकृपां ॥ ३ ॥
 सन्यासस्य गृहातो भेदमाह ।
 नोषेषु नद गृहाया गतवेगेषु दे-
 हिनः । स्वमनस्यपशान्यस्य सन्या-
 सो नोषधै र्विना ॥ नद गृहायाः
 नदः अपूर्वक उन्नादः । नृहायाः नृ
 हाः ॥ ३ ॥ अथ गृहाया चिकित्सा
 सा । सेतावगाहामणयः सहाराः शी
 ताः पुदेहा व्यक्तनानिलाश्च । शीता
 नि पानानि च गन्धवन्ति सर्वसु गृहा स्व
 निवारितानि ॥ मणय चन्द्रकास्तदवः
 । हाराः मूत्रादि हाराः । शीताः
 देहाः सकपूरं चन्दनाद्यनुलेपना-
 नि । शीतानि पानानि सितामल-
 कादिपानकानि । गन्धवन्ति कपूरा-
 दि सुगन्धवन्ति । सर्वसु गृहा स्वनिवा-
 रितानि । असन्यासमभिप्रायः । से-
 कादीन्यासु गृहासु हितान्येव किन्तु
 वातश्लेष्मजावपि गृहासु न निवा-
 रितानि । तत्रापि पित्रस्य प्राया-

न्यात् । निष्कानि वर्गे नष्टं लया-
 सि सदादिमां जाज्जन्ता रसाश्च ।
 तथा यवा लोहितशामयन्त गृहा
 सु पथ्याः समतीन मुद्गाः ॥ सतीनः
 कलायः ॥ कोलमज्जेः मणेशीर-
 केशरं शीतवारिणा । पीतं गृहा
 जयेत्तीटा कृष्ण वा नृसु सता ॥ शी-
 तेन तोयेन तृणं मृगालं कृष्णक
 पथ्यां नधनावलिहात् । अर्ग्याह
 नासा वदनावरोधं करिं पिवे-
 द्वाप्यथ मानुषीणां ॥ दाक्का सिता
 दाडिम लाजवन्ति कर्कर नीलोत्-
 पल पद्मवन्ति । पित्तं कषायानि च
 शीतलानि पित्रुत्तरं यानि च याप-
 यन्ति ॥ शिरीषबीज गोमूत्र कृष्ण
 नरिच सैकृवैः । अञ्जनं स्यात् पु-
 षोषाय सरसोान शिला वटैः ॥ अ-
 न्यह । अञ्जनं सम्यगारक्तं नृ सिक्त
 शिलोषणैः । पुमोहद्रोहि भवति
 भावितं भिषजा वटैः ॥ शिला म-
 नःशिला उषणं मरीच ॥ मधुकसार
 सिक्तं वटोषण कणाः समाः । श्लक्ष्णं
 पिष्ट्वास्तुसा नस्यं अर्ग्यात् सञ्ज्ञा
 पुबोधनं ॥ ३ ॥ अथ रक्तजादी-
 नां गृहानां चिकित्सा ॥ रक्तजा-
 वास्तु गृहायां हितः शीतक्रिया वि-
 धिः । नद्यजायां पिवेन्नद्यं निद्रां

मूर्छा

मूर्त्त

नेवेत् वा सुखं ॥ विषज्ञानां विष-
 ज्ञानि भेषजानि पुषोऽक्षये ॥ ३॥
 अथ मन्त्र्यामस्य चिकित्सा । पुत्रुत
 दोष सुनसो इतिरेकात् सन्
 हितो नैव विबुध्यते यः । सम्यस्त
 सञ्जः सहि क्षुचिकित्सा नरो-
 तिवृष्टिः परिकीर्त्तितो हसो ॥ अ-
 ञ्जनान्यवपीडश्च ध्नाःपुषमनानि च
 । सूचीभि स्तोदनं शस्तं दाहः पीडा
 नथास्तरे ॥ लूकनं केशलोमाक्ष द-
 त्तैर्दशनमेव च । आञ्जुगुग्नावघषश्च
 हितं सुम्य पुषोऽधने ॥ अवपीडः
 कक्षीकृतोषधमस्य नामापुटे दा-
 नं । तस्य सन्त्यस्तस्य ॥ ३॥ अथ मूर्छा
 यां रसाः । कणा मधुतं सूतं मूर्छा-
 यां पुषोऽधने भिवह् । शीतमेका-
 वगाहादि सर्वाक्षे पीडनं इत्थात् ॥
 सूतं मारितं ॥ तामुर्छं समोशीरं
 केशरं शीतवारिणा । पीतं मूर्छा-
 कृतं हन्यात् वृक्ष निन्दुशनि यथा
 ॥ तामुर्छं मारितं तामुर्छं ॥ ३ ॥
 अथ भ्रमस्य चिकित्सा । पिबेद्दुरा-
 लताकाथं मधुतं भ्रमशास्तये । प-
 ष्याकाथेन ससिद्धं घृतं धात्रीरसे
 नवा ॥ शृङ्गी कृष्ण शतज्ञानां साभ-
 यानां पलं पलं । गुडन्य यट्पला
 व्येषां गुटिका भ्रमनाशिनी ॥ तामु-

दुरालताकाथैः पीतं घृतं स-
 तं । निवारयेत्तु म-
 शस्तु भावितं ॥ ३ ॥ अथ तन्ना-
 या अतिनिदागा शिचिकित्सा । तुर-
 क्ष लाला लवणोक्तमेन्दु मनःशिला
 नागधिका मधुनि । निषोजितान्य-
 क्षि विनिश्चयेन तन्नां सनिदु-
 विनिवारयन्ति ॥ इन्दुः कपर्णः ॥
 सैकवः श्वेतनरिचः सर्षपः अक्ष-
 नेव च । वस्तुनद्रेण सपिष्टं नस्यं
 तन्ना निवारणं ॥ श्वेतनरिचः शि-
 पुकीर्णः । शृङ्गी कणागन्धि रसोषणा-
 नि नसेयं तन्ना विज्जबोद्धानि ।
 कृत्वात्ता पौद्धर नागराणि भा-
 गी शिवाभ्यां दृष्टितानि पानात्
 ॥ शिवा हरीतकी । इति मूर्छा भ्र-
 म तन्नातिनिदा सन्त्यासाधिकारः
 । इति भावपुकाशः ॥
 मूर्छालः त्रि मूर्छितः । इत्यनरः ॥
 मूर्छितः त्रि मूर्छायुक्तः । तत्पर्यायः
 । मूर्त्तः २ मूर्छालः ३ । इत्यनरः ॥
 उद्दृष्टः ॥ मूर्त्तः । इति मेदिनी ॥ वृक्षः
 इत्यनरः ॥
 मूर्त्तः त्रि वृक्षः । इति मूर्त्तशब्दटीका-
 वां ब्राह्मणः ॥
 मूर्त्तः त्रि मूर्छितः । इत्यनरः ॥ कठिनः
 ॥ मूर्त्तिमान् । इति मेदिनी ॥ न्याय-

मूर्च्छप

मूर्धा

मूर्च्छे पृथिवी जनः तेजः वायुः म
 मूर्च्छः एवाः शृणाः। कर्णः रसः गन्धः
 मूर्च्छः परितुः अपरितुः शुक्लः स्ने
 हः वेमश्च। मूर्च्छामूर्च्छ साधारण
 शृणाः। मूर्च्छा परिमितिः पृथक्
 द्वं संयोगः विभागश्च। इति
 भाषापरिच्छेदः ॥

मूर्च्छिः स्त्री काठिन्ये ॥ शरीरे ॥ इत्य
 नरः ॥ मूर्च्छिः ॥ इति हेमचन्द्रः ॥
 मूर्च्छिमं स्त्री शरीरे ॥ इति हेम
 चन्द्रः ॥

मूर्च्छिमान् त्रि मूर्च्छिविशिष्टः। यथा।
 मल्लानानाम्मिन्मृगाः नरधरः स्त्रीणां
 आरौ मूर्च्छिमान् इत्यादि स्त्री ता ग
 वतः ॥

मूर्च्छकः पुं कृत्रियः। इति शब्दरत्ना
 वली ॥

मूर्च्छणी स्त्री हृष्टः। इति हारा
 वली ॥

मूर्च्छथोलः स्त्री हृष्टः। इति त्रिकाण्ड
 शेषः ॥

मूर्च्छजः पुं केशः। इति ङाट्टाधरः
 ॥ मूर्च्छिजाते त्रि ॥

मूर्च्छन्यः त्रि मूर्च्छनिभवः। यथा। अत्रयं
 ष्टै उट ग र वा मूर्च्छन्याः। इति
 मूर्च्छबोधव्याकरणः ॥

मूर्च्छपुत्रः पुं शिरीषवृक्षः। इति

शब्दनामा ॥

पुं उर्ध्वकेशः। इति शब्द
 चन्द्रिका ॥

मूर्च्छवेष्टनः स्त्री उर्ध्वकेशः। इति हेम
 चन्द्रः ॥

मूर्च्छा पुं मूर्च्छः। इत्यनरः ॥
 मूर्च्छातिविक्तः पुं कृत्रियः ॥ राज्ञा

। इत्यनरः ॥ मूर्च्छन्यतिविक्ते मू
 र्च्छातिविक्तः राज्यारोपण मनये

प्रथमः कृत्रिया मूर्च्छातिविक्तः
 तत् पुत्रवदात् योग्यतया हन

तिविक्ते इति मूर्च्छातिविक्तः ॥
 वर्णमङ्गरविशेषः। स तु विप्रात्

कृत्रियायां जातः ॥ पुधानः। इति
 भरतः ॥ मूर्च्छा। इति मेदिनी ॥

मूर्च्छा पुं शिरः। यथा। मूर्च्छा मूर्च्छा
 शिरौदेशे पुंसि स्यातामिनो

समो। इत्यादिकोषः ॥ मूर्च्छा-
 नहे मूर्च्छा मूर्च्छा च। अस्य धट धटो

। इति तट्टीका ॥

मूर्च्छा स्त्री लताविशेषः। धनुर्गणा-
 पयुक्ता मूरगा इति ख्याता। तत्

पर्यायः। देवी २ मधुरसा ३ मो-
 रटा ४ तेजनी ५ सुवा ६ मधूलिका

७ धनुःशुणी ८ गोकर्णी ९ पीलुग-
 नी १०। इत्यनरः ॥ सुवा ११।

मूर्च्छा १२। मधुशुणी १३ धनुः १४

श्लोकी १५ । इति तत्तीकायां त्रय ॥
 तः ॥ सुरसिका १७ देवशुगी १९
 पृथक्त्वा १८ नधनुवा २० अति-
 रसा २० पीलुपर्णिका २१ दिव्यलता
 २२ जूलिनी २३ गोपवल्ली २४ ।
 अन्याः शृङ्गाः ॥ अत्रितित्तुङ्ग । क-
 षायत्तु । उक्त्तु । हृद्दोग कक-
 वात कनि पुमेह अष्ठ विषमङ्गुर
 नाशिदृक् । इति राजनिर्घण्टः ॥
 अपिच । मूर्धा सरांशुकः श्वदुस्तिका
 पितासु मेहनू ॥ त्रिदोव तृक्
 हृद्दोग कंठु अष्ठ जुरापहा ॥ इति
 भावपकाशः ॥

मूल एः पुतिष्ठाया । इति कविकुल-
 क्रमः ॥ पवर्गशेषादि दी वी । पु-
 तिष्ठा हिति रिति गोविन्दभट्टः
 । एः मूलति मूलते वषः । अयं
 परस्मैपदीत्यने ॥ इति दुर्गा-
 दासः ॥

मूल क रोपणे । इति कविकुलक्रमः
 ॥ दीवी रोपण नारोपण । क
 मूलवृत्ति वृक् लोकः । गोविन्द-
 भट्टस्तुरोहणे इति पठित्वा रो-
 हणं ज्ञेयति व्याख्याति । इति
 दुर्गादासः ॥

मूलं क्ली शिफा । शिकुड इति भाषा
 । तं पर्यायः । वृक्षः २ अङ्घ्रि नान-

कः या इत्यनरः ॥ कर्मः ४ वृक्षः ६ ।
 इति शब्दरत्नावली ॥ ३८१ ॥ इति
 कटाक्षरः ॥ आर्यः ॥ नक्तत्रिंशे-
 षः ॥ निम्नः ॥ अक्षिकः । इति
 विश्वः ॥ मूलवित्तु । इति डरुत-
 धृत मेदिनी ॥ निम्नः । इत्युजवपा-
 लः ॥ चरणः । इत्यादिशेषः ॥
 टीकाङ्गुष्ठः । यथा । सनान वल-
 त्यादि मूलः । इति सत्पुतिप-
 क्षे गदाधरभट्टाचार्यः ॥ शूरणः ।
 इति शब्दचन्द्रिका ॥ पिप्लीमूलं
 ॥ पुष्करमूलं । इति राजनिर्घण्टः ॥
 विश्वमूलस्य आह्वयण निषेधो
 यथा । नदीना नग्निहोत्राणां भार-
 तस्य अलस्य च । मूलाद्येषो न क-
 र्त्तव्या मूलाद्येषो न हीयते ॥
 इति गार्कडे ११७ अध्यायः ॥

मूलः त्रि अश्विन्यादिसप्तविंशतिना-
 ऋत्रांतगतानविंशतः । यथा ।
 हस्ता स्वाती शुभणा अक्षीवे मृगशिर-
 रो नपुंनि स्यात् पूंनि पुनर्दसु
 पृष्यो मूलस्तुत्री क्षियाः शेषाः ।
 इति त्रिथ्यादितत्त्वः ॥ मूलनादेः
 शिकायाश्च निकृते भे तूवाक्षिया
 । इति शब्दरत्नावली च ॥ स त निर्ध-
 तिदेवताकः । इति ज्योतिषतन्त्र-
 ॥ सिंहपहाकारः । इति मूल-
 त्तु

মূলক

চিন্তামণিঃ ॥ শঙ্খমূর্তি নবতঃপ্রাম ।
 যশ্চ । অম্বিন্ মস্তকোপয্য'দিত্তে
 মীনলগ্নস্যাপ্তৌ পলানি গতানি ত-
 বন্তি । যথা । মৌলিভাজিনবতা-
 রকাক্ষিতে মূলতে সূতনু শঙ্খমূর্তি-
 নি । লিপ্তিকাষ্টক মরালমস্তুলে
 নির্জগান পৃথুরোমলগ্নতঃ ॥ ইতি
 কালিদাসকৃত রাব্রিলগ্ননিকগণ-
 ॥৬॥ অম্বিন্ কত্রে জার্তস্য ফলং ।
 মূলং বিকঙ্কাবধবং সমূলং জলং দ-
 হৃত্যেব বদন্তি সন্তঃ । চেদন্যথাতঃ
 পুন্ড্রা বিশেষাৎ সৌভাগ্যমায়ু-
 শ্চ জ্ঞানানুষ্টিঃ ॥ ইতি কোষ্ঠীগ-
 ধীপঃ ॥৬॥ অম্বিন্ মাংসভক্ষণনি-
 যেষো যথা । চিত্রা ব্ৰহ্মা শুবণা-
 সুতৈলং ক্ষৌরং বিশাখা পুতি-
 পৎসুবর্জ্যং । মূলে মূগে ভাদ্রপ-
 দাসু মাংসং যোষিগ্ৰবা কৃত্তিক
 সোস্তরাসু ॥ ইতি তিথ্যাং দিত্তত্বং ॥
 মূলকং ক্লীপু কন্দবিশেষঃ । মূলা
 ইতি ভাষা । তৎপর্য্যায়ঃ । রাজা-
 লুকঃ ২ ব্রহ্মকন্দঃ ৩ হস্তিদন্তকঃ ৪
 । ইতি হারাবলী ॥ নীলকণ্ঠঃ ৫
 মূলাস্তঃ ৬ দীর্ঘমূলকং ৭ অত্র দীর্ঘ
 পপ্রাঙ্গমপিপাঠঃ ৭ মৎকারং ৮
 কন্দমূলং ৯ হস্তিদন্তং ১০ সিতং
 ১১ শঙ্খমূলং ১২ হরিৎপর্ণং ১৩

মূলক

কচিরং ১৪ দীর্ঘকন্দকং ১৫ ব্রহ্ম-
 ককারমূলং ১৬ ॥ অস্য গুণাঃ ।
 তীক্ষ্ণত্বং । উষ্ণত্বং । কটুক্ষেণাশ্রি
 দীপনত্বং । দুর্নাশ গুণ্য হৃদোগ বাত
 নাশিত্বং । কচিদত্ত্বং । শুকত্বকং ।
 ইতি রাজনির্বণ্টঃ ॥ ৬ ॥ অপিচ ।
 বাসমূলকপত্রী ত্ রোচনী বহ্নি
 দীপনী ॥ মূলকং গুণ্য বিষ্টম্ভি তী-
 ক্ষ্ণমামং ত্রিদোষকৎ । তদেব স্মিত্ব
 সিদ্ধত্ব পিত্তলং কফ বাতনুৎ ॥
 লুকং ত্রিদোষ শমনং শোথনং গর-
 জিহ্ননং । তৎপন্নং কফ পিত্তশু-
 তৎফলং কফ বাতজিৎ ॥ ইতি
 রাজবল্লভঃ ॥ ৬ ॥ অন্যচ্চ । মূলকং
 দ্বিবিধং প্লোক্তং তত্রৈকং লঘুমূল-
 কং । শালামকটকং বিসু শালে-
 যং মকসস্ত্রবং ॥ চাগক্যমূলকং
 তীক্ষ্ণং তথা মূলকপোতিকা । বৈ-
 পালমূলকঞ্চান্যত্র শুভেদুজদন্তবৎ
 ॥ লঘুমূলকং স্যাকচ্যং লঘু চ
 পাচনং । দোষত্রয়হরং স্বর্য্যং জর-
 খাস বিনাশনং ॥ নান্দিকা কঠ
 রোগশু নযনাময নাশনং । মহন্ত
 দেব কাকোক্ষং শুক দোষত্রয়পুদং ॥
 স্নেহ সিকং তদেব স্যাৎদোষত্রয় বি-
 নাশনং । ইতি ভাবপুকাশঃ ॥ ৬ ॥
 সৌরনাথে তন্তুক্ষেণে দোষো যথ্য ।

মূলক

মূলজ

মকরে মূলকৈব সিংহে চালাবক

লুথা । কাভিকৈ শুরগৈব সন্যে
গেংমাংস ভক্ষণং ॥ ইতি কৰ্মলোচ-

নং ॥ * ॥ পৌৰ্ণমাস্যন্ত মাঘমূপ-
ক্রম্য । পিতৃণাং দেবতানাঞ্চ মূল-

কং নৈব দাপ্যেৎ । দদমরক না-
প্নোতি ভুঞ্জীত ব্রাহ্মণে যদি ॥ বা-

ক্ষণে মূলকং ভুক্ত্বা চরেচান্দ্রায়ণং
ব্রতং । অন্যথা বাতি মরকং ক্ষত্র

বিট্ শূদ্র এচ ॥ তথা । বরং ভি-
ক্ষ্য মভক্ষ্যঞ্চ পিবেদ্বা গর্হিতঞ্চ

যৎ । বর্জনীয়ং পুংস্বেন মূলকং ন-
দিরা সনং ॥ ইতি নলমাসতত্ত্বং ॥

মূলকঃ পুং চতুর্ভিঃ শংস্রাবরবিষ-
জাত্যর্গন্তবিষভেদঃ । ইতি হেম-

চন্দ্রঃ ॥
মূলকপণী স্ত্রী শোভাজনঃ । ইতি
রত্নমালা ॥

মূলকর্ম স্ত্রী শুভধ্যাদিনেনেনদৎ প্রা-
সনোচাটন শুভ্রম বশীকরণাদিক-

র্ম । জো ইতি খ্যাতং । ইতি ভরতঃ
॥ টোনা ইতি মুজটঃ ॥ তৎ পৰ্য্য-

যঃ । কার্মণং ২ । ইত্যমরঃ ॥ উন-
পঞ্চ শমূপপাতকাস্তর্গ তাপপাত-

কবিশেষঃ । যথা । মহাকুরেতধী-
কারো মহাবজ্র পুংসনং । শিবো-

বধীনাং জ্যাঙ্গীবো ব্ৰহ্মচারে মূল

কর্ম চ ॥ ইতি মনুঃ ॥ মন্ত্রৌষধা-

দিনাক্ষীকরণং ইতি মূলকভূতঃ ॥
মূলকমূলা স্ত্রী কীরকক্ষু কীবক্ষঃ ।

ইতি রত্নমালা ॥
মূলকারঃ পুং মূলগৃহকর্তা । যথা ।

নাথং গণকারঃ কিন্তু মূলকারঃ ।
ইতি স্কন্ধিগুসার টীকাযাং গো-

বীচন্দ্রঃ ॥
মূলকারিকা স্ত্রী ঢুলী । ইতি হারা-

বন্দী ॥ মূলগুহার্থপ্কাশকপদ্যং ॥
মূলবনস্যবৃদ্ধিবিশেষশ্চ ॥

মূলকৃষ্ণং স্ত্রী একাদশবিধপর্ণকৃষ্ণ-
বুগাম্পর্গতবৃত্তবিশেষঃ । যদা বৃথি-

তানি বৃক্ষবৃক্ষানি নামঃ পীযন্তে
তদা মূলকৃষ্ণং ব্যপদেশং লভতে ।

যথাহ নামকঃ ॥ কলে নামেন
কথিতঃ কলকৃষ্ণাননাবিতিঃ । স্ত্রী

কৃষ্ণঃ স্ত্রীকলেঃ পোক্তঃ পদ্ম কৈ-
রপর স্তথা ॥ নামেনানলকৈ রেব-

স্ত্রীকৃষ্ণমপরং স্মৃতং । পশ্চৈ মতঃ
পত্রকৃষ্ণঃ পুংস্বৈ স্তং কৃষ্ণ উচ্যতে ॥

মূলকৃষ্ণঃ স্মৃতা মূলে স্ত্রোবকৃষ্ণো-
জ্ঞানন ত । ইতি মিতাকুরাযাং

পুংস্বশ্চিত্তাধ্যায়ঃ ॥
মূলকং স্ত্রী আর্দ্রকং । ইতি রাজ্জ-

নির্মটঃ ॥
মূলজঃ পুং উৎপলাদিঃ । ইতি হেম-

মূলপা

চন্দ্রঃ ॥ মনোভবে ত্রি ॥
 মনত্রিকোণ স্ত্রী অর্কাদিগুহাণা
 রাশিকানগ্রহবিশেষঃ । স তু রবেঃ
 সিংহঃ । চন্দ্রস্যবৃষঃ । মঙ্গলস্যমেঘঃ
 । বৃহস্পত্য কন্যা । শুক্রো ধনুঃ । জ্যেষ্ঠা
 স্তলা । শনৈঃ মৃত্যুঃ । যথা । সিংহো
 বৃষশ্চ মেঘশ্চ কন্যা বৃষী ধনুঃ ঘটঃ
 । অর্কাধীনা ত্রিকোণানি মূলানি
 রাশবঃ ক্রমাৎ ॥ অথ মনত্রিকো
 ণাশস্যবস্থা । রবি ভোন জীব
 ভার্গব শনৈশ্চরাণা ত্রিকোণ ভা
 গাঃ স্যুঃ । নথ রবি দিক্ তিথি ন
 থরা ক্রোম্বা দিগ্ভাশকঃ সূত্রাৎ ॥
 ইতি জ্যোতিষতত্ত্বং ॥

মুদোঃ পু কংসরাজঃ । ইতি ত্রি
 কাণ্ডশেষঃ ॥

১ স্ত্রী মূলধনং । ইতি হেন

মূলধনং স্ত্রী আবিদ্যং । প্জী ইতি
 ভাবা । তৎপৰ্য্যায়ঃ । পরিপণ ২
 নীনীতা ইত্যসরঃ ॥

মূলপণী স্ত্রী নগুরপণী । ইতি ব্রহ্ম
 নালী ॥

মূলপুঙ্করং স্ত্রী পুঙ্করমূলং । ইতি
 রাজনিঘণ্টঃ ॥

মূলপোতী স্ত্রী পুতিলাশ্যকভেদঃ ।
 তৎপৰ্য্যায়ঃ । ক্ষুদ্রভী ২ পোতি

মূলপু

কা ৩ ক্ষুপোতিকা ৪ ক্ষুপোপোদ-
 কনাস্ত্রী ৫ বল্লিশাকটপোতিকা ৬ ।
 অস্যা গুণাঃ । ত্রিদোষমুহু । বৃষ্য-
 ত্বং । বল্যত্বং । লঘুত্বং । বল পুষ্টি-
 কারিত্বং । কচ্যত্বং । উঠরানন্দী-
 পনত্বঞ্চ । ইতি রাজনিঘণ্টঃ ॥

মূলপুকৃতিঃ স্ত্রী আর্দ্রাশক্তিঃ । যথা
 । সর পুসুতা পুকৃতিঃ স্ত্রীকৃষ্ণঃ পু-
 কৃতঃ পরঃ । ন শক্তঃ পরমেশোপি
 তা শক্তি পুকৃতিঃ বিনা ॥ সৃষ্টি-
 বিধাতৃ নাযেশো ন সৃষ্টি নাযযা
 বিনা । সা চ কৃষ্ণে তিরোভূতা সৃষ্টি
 সংহারকারকে ॥ আবির্ভূতা সৃষ্টি
 কালে সা চ নিত্য্য যথেষ্টরঃ । জ-
 লালশ্চ ঘটং কতুং যথাংশক্তোন্-
 দং বিনা ॥ যণং বিনা যণকারঃ জণ্ড
 লং কতুং মক্ষরঃ । সা শক্তিঃ সৃষ্টি
 কালে চ পক্ষধা চেশ্বরেহয়া ॥ রাধা
 পদ্মা চ সা বিত্রী দুর্গা দেবী সরস্বতী
 । পুণাধিষ্ঠাতৃদেবী বা কৃষ্ণস্য প-
 রমাত্মনঃ ॥ পুণাধিক পুষ্ণতনা
 না রাধা পরিকীৰ্ত্তিতা । ঐশ্বর্য্যা-
 ধিষ্ঠাতৃদেবী সরস্বতীলকারিণী ॥
 পরমানন্দরূপা চ না লক্ষ্মীঃ পরি-
 কীৰ্ত্তিতা । বিদ্যাধিষ্ঠাতৃদেবী বা প-
 রমেশস্য বদভা ॥ বেদ শাস্ত্র যো-
 গদাতা সা সা বিত্রী পুকীৰ্ত্তিতা ॥

মলা

মলাধা

বুদ্ধ্যধিষ্ঠাতৃদেবী যা সর্বশক্তি স্বক-
 পিণী ॥ সর্বজ্ঞানাত্মিকা সর্বাঙ্গা
 দুর্গা দুর্গনাশিনী । বাগাধিষ্ঠাতৃদে-
 বী যা শাস্ত্রজ্ঞানপুত্রা সদা কৃষ্ণক-
 ঠোদ্ভবা যা চ সা চ দেবী সরস্বতী
 ॥ পঞ্চধাদৌ স্বয়ং দেবী মূলপুষ্টি
 স্রীধরী । ততঃ সৃষ্টি ক্রমেনৈব বহু-
 ধা কলযা চ সা ॥ যোষিতঃ পুষ্-
 তে রংশাঃ পূমাঃসঃ পুষ্ণস্য চ ।
 মায়বা সৃষ্টিকালে চ তদ্বিনা ন ভ-
 বেদ্ভবঃ ॥ সৃষ্টিশ্চ পুষ্টিবিশেষে চ
 বুদ্ধন্ বুদ্ধাস্তবা সদা । পাতা
 বিকুশ্চ সংহর্তা শিবঃ শশ্বহিবপু-
 দঃ ॥ ইতি বুদ্ধবৈবর্তপুরাণে গণপ-
 তিখণ্ডে ৪০ অধ্যায়ঃ ॥

মূলফলদঃ পুং পনস্বক্ষঃ । ইতি
 রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

মূলভদ্রঃ পুং কংসরাজঃ । ইতি ত্রি-
 কাণ্ডশেষঃ ॥

মূলরসঃ পুং মোরটলতা । ইতি
 ব্রহ্মমালা ॥

মূলশাকটঃ ১ ত্রি মূলক্ষেত্রং । ইতি
 মূলশাকিনঃ ১ ক্ষেত্রবাচ্যে শাকট শা-
 কিন পুত্ৰ্যগাভ্যাং নিম্নম্ ॥

মূলা স্ত্রী শতাবরী । ইতি রাজ-
 নির্ঘণ্টঃ ॥ মূলনক্ষত্রং । ইতি শব্দ-
 রত্নাবলী ॥

মূলাধারঃ পুং গুহলিঙ্গমোর্যধে-
 অঙ্কলিঙ্গবমিতস্থানং । স ত শরী-
 রহ সৰল নাডীনাং মূলস্থানং ।
 অত্র বশর সাফর যুক্ত স্বর্ণবর্ণ চতু-
 র্দল পদ্ম মস্তি । তন্মধ্যে ইহা জ্ঞান
 ক্রিয়া স্বরূপ ত্রিকোণং বর্ততে ।
 তন্মধ্যে কোটিসূর্য্য সমপুত্ৰ স্বয়ম্ভু
 লিঙ্গ মস্তি । অত্র পৃথিবী বর্ততে ।
 তত্রৈব মূগাল সূত্রবৎ সূক্ষ্ম সাত্ত্ব
 ত্রিবলযাকার স্বয়ম্ভু লিঙ্গ বেষ্টিত
 বিদ্যুস্কল্যপুত্ৰ অলঙ্কণলিনী বর্ত-
 তে । যথা । মূলাধারে ত্রিকোণা-
 থ্যে ইহা জ্ঞান ক্রিয়াত্মকে । মধ্যে
 স্বয়ম্ভু লিঙ্গত্ব কোটিসূর্য্য সমপুত্ৰ
 ॥ তদ্বাহু হেমবর্ণাতং বস বর্ণ চতু-
 র্দলং ॥ ইতি তন্ত্রসারঃ ॥ অথাধার
 পদ্মং সূক্ষ্মাস্য লক্ষ্যং ধূজাধো গু-
 হোদ্ধং চতুঃশোণ পত্রং । অধোব-
 ক্তু মূর্যৎ সুবর্ণাতবর্ণে বরকারাদি
 সাত্ত্বৈ যুক্তং বেদ বর্ণৈঃ ॥ অম্মম্বিন্
 ধরাযা স্ততক্ষোণ চক্রং সমুদ্ভাসি
 শলাষ্ঠিকৈ রাবৃতং তৎ । লসৎ পীত
 বর্ণং তডিৎ কোমলাঙ্গং তদন্তঃ স-
 মান্তে ধরাযাঃ স্ববীজং ॥ বস্ত্রাংগ্যা-
 বজ্রদেশে বিলম্বতি সততং কণিকা
 মধ্যং নংহং কোণং তত্রৈগুপ্ৰাথ্যং
 তডিদিব বিলম্বৎ কোমলং কান-

মূলধা

কপঃ । কন্দপো নানবানু বিবসতি
 সততঃ তন্যমুদ্যে সনন্তুঃ জীবে-
 শো বক্রজীব পুক্রনভিহসন্ কো-
 টিসূর্যঃ পুকাশঃ ॥ ত্রয়্যে নিষ্-
 কপী ক্রত কনক কলা কোমলঃ প-
 শ্চিনাসেয়া জ্ঞান ধ্যান পুকাশঃ
 পুথম কিশলযাকার কপঃ স্বয়ম্ভুঃ
 । তিদ্য়ৎ পূর্ণেন্দু বিশ্ব পুক্র করুচয
 স্নিক সন্ধান হাসী কাশী বাসী বি-
 লাসী বিলসতি সরিদাবর্তকপঃ
 পুকারঃ ॥ অস্যোদ্ধে বিষতন্তসো-
 দর লসৎ সূক্ষ্মা জগন্মোহিনী কৃষ্ণ-
 দ্বারমুগা নখে নম্বরং সাছাদনভী
 স্বগা । শঙ্খাবর্তনি ভাননীম চপলা-
 নান্যাবিলাসাম্পদা সপ্তঃ সপ সনা
 শিরোপরি লসৎ সাক্ষত্রিবক্তাকৃতিঃ
 ॥ ইতি শ্রীতত্ত্বচিন্তামনো বচক্র
 ভেদঃ ॥ ৬ ॥ তত্রহু তীর্থানি যথা ।
 ইতা মলজ্ঞান নিবাসিনী যা সূর্য্যা-
 জ্বিকা যা বসুনা পুবাহিলা । তথা
 সুসুমা মলদেশ গামিনী সরস্বতী
 রক্ষতি মজ্জনাত্মকঃ ॥ ননোগত
 স্নানপারো ননুষেয়া মন্ত্র ক্রিয়া যো-
 গু বিশিষ্ট তত্ত্বদিৎ । মহীহু তীর্থে
 বিনলে জলে নৃদা মূলধুজে স্নাতি
 সুনুজি ভাগুবেৎ ॥ সবাগি তীর্থে
 সুরতীর্থ পদাবনী গঙ্গা মহাগত্ব বি-

ম্ব

নির্গতা সতী । করোতি পাগক্ষয়
 মেব মুক্তিঃ দদাতি সাক্ষাদনলার্থ
 পুণ্যদা ॥ ইতি কদুবানলঃ ॥
 মূলধা ক্রী মূলকঃ । ইতি রাজ-
 নিঘণ্টঃ ॥
 মূলী পু বৃক্ষঃ । ইতি শব্দচন্দ্রিকা ॥
 মূলী জী জ্যেষ্ঠী । ইতি ত্রিগাণ্ড-
 শেখঃ ॥
 মূলেরঃ পু জটা । ইত্যুগাদিকোবঃ ॥
 মূল্যঃ ক্রী পটাদীনামৎ পস্তিচারণা
 মলং মূলেন ক্রয় বিক্রমার্থ মিদ্ং
 চেষকাদিতি যঃ । ইতি ভরতঃ ॥
 দর ইতি দান ইতি ভাষা । তৎ-
 পর্য্যায়ঃ ১ বসুঃ ২ অবক্রগঃ ৩ ইত্য-
 মরঃ ॥ মূল্যেত অপ্যেত ইৎ । না-
 হিনা ইতি ভাড়া ইতি ভাষা ।
 তৎপর্য্যায়ঃ ১ কর্মণ্যা ২ বিধা ৩
 ভৃত্যা ৪ ভূতিঃ ৫ ভর্ম ৬ বেতনং ৭
 ভরণ্যং ৮ ভরণং ৯ নিবেশঃ ১০
 গণঃ ১১ । ইতিচ অমরঃ ॥
 মূল্যঃ ত্রি পুতিষ্ঠাযোগ্যঃ ॥ রোপণ
 যোগ্যঃ । ইতি মূলধা বৃথর্দর্শনাৎ ॥
 ম্ব লুণ্টনে । ইতি কবিকল্পদ্রুমঃ ॥
 ষষ্ঠধরী । মো ম্বতি পরদুব্যং ।
 ইতি হলায়বঃ ॥ হুধীতেকে । নো-
 যতি । ইতি দুর্গাদাসঃ ॥
 ম্বঃ পু ক্রী ম্বিকঃ ॥ তৈজসাব-

मूषक

मूषिक

समी। इति शब्दरत्नावली ॥

॥ मूषात्रुथं क्लीं नीलत्रुथं । तत्र प-

मूषकः पूं स्त्री उन्मूकः। इति शब्द-
रत्नावली ॥

र्यायः ॥ कांस्यनीलं २ हेमत्रुथं
३ वितनकं ४। इति हेमचन्द्रः ॥

मूषककणी स्त्री आथकणी । इति
राजनिघण्टः ॥

मूषकः पूं क्लृप्तविशेषः। ईदूर इति
भाषा । तत्र पर्यायः । उन्मूकः २

मूषकनारी स्त्री सूतश्रेणीवृक्षः। इति
राजनिघण्टः ॥

आथः ३ । इत्यमरः ॥ मूषः ४
मूषिकः ५ उन्मूकः ६ वक्रः ७ मूषः

मूषा स्त्री मूषिका। इति शब्दरत्ना-
वली ॥

८ आथनिकः ९ वृषः १० । इति
शब्दरत्नावली ॥ मूषकः ११ पिण्डः

मूषकारातिः पूं विडालः। इति
राजनिघण्टः ॥ मूषकाराति इति च
पाठः ॥

१२ उन्मूककः १३ नखी १४ धनकः
१५ विलकारी १६ धानपाकः १७ व-

मूषा स्त्री स्वर्गाद्यावर्तनपात्रं । मूषी
इति भाषा । तत्र पर्यायः । तैज
सावर्तनी २ । इत्यमरः । मूषा ३
मूषी ४ आवर्तनी ५ मूषी ६ । इति
भरतः ॥ मूषिका ७ । इति रमा-
नाथः ॥ देवताडकः । इति शब्द-
चन्द्रिका ॥ मूषिकस्त्रीजातिः । इति
शब्दरत्नावली ॥ गवाक्षः । यथा ।
एतद्दित्र्यादि मूषावहनमिति न
ह्ये हि मे भूमिभक्तमेत्ये रनेत्ये
इष्टमूषे चतुर विरचिते मूषाशाला
विशाले । इत्यादि जीलावक्यां
श्लेठीव्यवहारः ॥

हृपुजः १८ । अस्य नाम शृणाः
अहि मद्रज शन्यः पाक मय मद्र-
थ्या विलेशयाः कथिकाः । खासा-
निल काशहरं तन्मानं पित्रु दाह
करं । अन्ये विलेशयाने मूषः के-
हिडोन्मूककान्तः । गहितं तन्म्य
नामकं मद्र्य गौरव मूषकरं ॥
इति राजनिघण्टः ॥ अपिच । मूषि-
को मयः श्लेष्को व्यवाधी बलवर्द्ध-
नः । इति राजवल्लभः ॥ * ॥ पा-
रिभाषिक मूषिको यथा । विभवे
जाति नैवास्ति न ददाति जूहाति
च । तमाह राथुं तम्याम् उक्ता
कृष्ण श्रुति ॥ इति नाकपुत्र
पुराणे आश्वलायनः ॥

मूषाकणी स्त्री आथकणी । इति शब्द-
रत्नावली ॥

मूषकपर्णी स्त्री जलजह्वणविशेषः ।

मूषी

ईन्द्रवर्षाणीपाना इति भाषा । त९
पर्यायः । चित्रः २ उपचित्रा ३ न्य-
गोधा ४ दुवर्ती ५ सघ्नरी ६ वृषा ७
पुत्र्यकेशुणी ८ सुत्रशुणी ९ रणु १०
। इत्यनरुणा । पुत्रशुणी ११ आथ-
पणिका १२ वृषपणी १३ आथुपणी
१४ मूषिका १५ फण्डिपत्रिका १६ ।
इति रत्नमाला ॥ मूषिपणिका १७
नक्षत्रा १८ मूषिकणी १९ सुकणिका
२० । इति शब्दरत्नावली ॥

मूषिका स्त्री मूषिकपणी । इति रत्न-
माला । उन्दुकः । इति शब्दरत्ना-
वली ॥ मूषा । इत्यनरुटीकायां
रमानाथः ॥

मूषिकाक्षः पुं गणेशः । इति जटा-
धरः ॥

मूषिकाक्षनः पुं गणेशः । इति त्रि-
काण्डशेषः ॥

मूषिकारातिः पुं विडालः । इति
राजनिर्घण्टः ॥

मूषिकाक्षयः पुं मूषिकपणी । इति
जटाधरः ॥

मूषिपणिका स्त्री मूषिकपणी । इति
शब्दरत्नावली ॥

मूषी स्त्री मूषा । स्वर्गाद्यावर्तनपात्रम् ।
इत्यमर टीकायां भरतः ॥ महा-
मूषिकः । यथा । अन्ये महामूषि-

मृग

कः स्यामूषी विघ्नेशवाहनः । महा-
दः शन्यमारी च भूकलो मृतिपा-
तनः ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

मूषीकः पुं स्त्री मूषिकः । इति शब्द-
रत्नावली ॥

मूषीककणी स्त्री मूषिकपणी । इति
शब्दरत्नावली ॥

मूषीका स्त्री उन्दुकः । यथा । दीना-
मूषीका मूषा च मूषीका मूषिकेत्य-
पि । इति शब्दरत्नावली ॥

मूष्यायणः त्रि अष्टात्रपितृकः । गू-
टोऽपन्नः । इति केदिके ॥

मू उ श मूत्रो । इति कविकल्पद्रुमः ॥
मृतिः प्राणत्यागः । उ श म्रियते

प्राणी । डिङ्प्रत्यय मृड्प्रोत्पन्न
मिति नियमेन अन्यत्र परस्मैपदम्
। ममार मर्डा मरिष्यति अमरि-
ष्यत् । इति दुर्गादासः ॥

मृकण्डकः पुं मृकण्डुनिः । इति श-
ब्दरत्नावली ॥

मृकण्डुः पुं मूनिविशेषः । तस्य पुं-
त्रो मारुण्डेयः । यथा । मारुण्डेयो
हपि मारुण्डो मृकण्डुश्च मृकण्डुकः ।
इति शब्दरत्नावली ॥

मृगं त् क उ मार्गणे । उ रानो मृगं
मृगयते वनवीथिकासु । इति महा-
नाटकम् । कातञ्जादौ मृग्य अन्वेष-

মৃগ

মৃগ

ণে ইতি দিবাদি পরশ্মৈপদী ধাতু
 শ্চ দৃশ্যতে দর্গ ত্রিলোচনযো রস-
 স্তত্বাদনেনোপেক্ষিতঃ । মৃগ্যন্তঃ
 পদবী• তথাপ্যকরণা ব্যাধা ন
 মুঞ্চন্তি না• । ইতি তু অকারান্তঃ
 সৈব্য ভাবে ক্বিপি অকারলোপে
 মৃগং করোতীতি কণ্ঠাদিত্বাৎ কে
 সাধ্যং । ইতি দুর্গাদাসঃ ॥

মৃগঃ পু• পশুনাত্র• ॥ হস্তি বিশেষঃ ॥
 নক্ষত্রভেদঃ ॥ অব্বেষণং ॥ যাচঞা
 । ইতি নেদিনীঃ ॥ মার্গশীর্ষনামঃ ॥
 যজ্ঞবিশেষঃ । ইত্যজয়পালঃ ॥ মৃগ-
 নাভিঃ । ইত্যনর টীকাযা• ভরতঃ
 ॥ মকররাশিঃ । যথা । মৃগ ককট
 সংক্রান্তী বেতদগু ক্ৰিণায়নে । বিষ্ণু
 বতী তুনা মেঘে গোলমধ্যে তথা
 পরাঃ ॥ ইতি তিথ্যাদিতত্ত্বং ॥
 স্বনামখ্যাত পশু বিশেষঃ । মৃগ্যতে
 অন্নিব্যতে হসৌ ব্যাধৈঃ । তৎপ-
 র্যাসঃ । অরক্ষঃ ২ বাতায়ঃ ৩ হরি-
 গঃ ৪ অজিনযোনিঃ ৫ । ইত্যনরঃ ॥
 শারঙ্গঃ ৬ চাকলোচনঃ ৭ জিনযো-
 নিঃ ৮ অরক্ষমঃ ৯ ঋষ্যঃ ১০ ঋশ্যঃ
 ১১ রিষ্যঃ ১২ রিশ্যঃ ১৩ এণঃ ১৪
 এণকঃ ১৫ । ইতি শব্দরত্নাবলী ॥ স
 নববিধঃ । যথা । স্মরো রোহিতো-
 ন্যক্কু অরক্ষ সুনুশো ককঃ । এণশ্চ

হরিগশ্চেতি মৃগা নববিধা নতাঃ ॥
 পাঠান্তরং যথা । সমুচ্চ রোহিতো
 ন্যক্কুঃ স্মরো বক্রগো ককঃ । শশৈশণ
 হরিগাশ্চেতি মৃগা নব বিধা নতা ॥
 হরিগশ্চাপি বিজ্ঞেয়ঃ গঞ্জভেদে
 ইত্র ভৈরব । ঋষ্যঃ খল্লো ককশ্চৈব
 পৃষতশ্চ মৃগ স্তথা ॥ এতে বলি
 পুদানে চ চর্মদানে চ কীর্তিতাঃ ।
 ইতি কালিকা পরাগে ৬৭ অধ্যায়ঃ
 ॥ * ॥ অপিচ । অথ জাক্লান্য
 গণনা । হরিগৈশ্চ অরক্ষস্য পৃষত-
 ন্যক্কু শয়রাঃ । রাজীবো পিচ নুভী
 চেত্যাদ্যা জাক্লন সংক্রমাঃ ॥ হ-
 রিগ স্তানুবর্ণঃ স্যাৎসেদেগঃ কৃষ্ণঃ পুণী-
 তিতঃ । অরক্ষ ইবভানুঃ স্যাৎস্রি-
 গাকৃতিকো মহান ॥ ঋষ্যে নীলা-
 গুলা নোক্ত স্মরো ক্বিতি কীর্তি-
 তঃ । পৃষত শ্চন্দ্র বিন্দুঃ স্যাৎস্রি-
 গাৎ ক্রিয়দল্লকঃ ॥ ন্যক্কু বহুবিধাগো-
 থ স্মরো গবযো মহান । রাজীবল্ল
 মৃগো জ্ঞেয়ো রাজীভিঃ পরিতো বৃতঃ
 ॥ যো মৃগঃ শৃঙ্গহীনঃ স্যাৎ সমুণ্ডী-
 তি নিগদ্যতে । * ॥ অথ তেষাং গু-
 গাঃ । জট্বানাঃ পুায়শ্চ নর্ষে পিত্ত
 শ্লেষ্ম হরাঃ স্ততাঃ । কিকিবা তক্ষ-
 রা শ্চাপি লঘবো বলবর্জনাঃ ॥ ইতি
 ভাবপুকাশঃ ॥ * ॥ অথ মৃগপরীক্ষা ।

মৃগ

মৃগনাভিঃ সমাদাতুঃ কৌতুকার্থং
 তথা পুনঃ। মৃগঃ পোষণং মহীন্দ্রা ॥
 গাং তেযাং বক্ষ্যামি লক্ষণং ॥ পৃথি-
 ব্যপ্ বায়ু গগনা স্তেজসাং বধিকাস্ত
 পঞ্চাষা। ভিদ্ভ্যন্তে নৈকভেদাস্ত স-
 মস্তা মৃগজাতযঃ ॥ তদ্ব্যথা। যে গ-
 ক্ষিনঃ ক্ষীগণপ্রীরকণা স্তে পার্থিবা
 গন্ধমৃগাঃ পুদিষ্টাঃ। সর্বাঙ্ মেবাং
 সুরভি পুকাং পুণ্যে পুদেশে পুভ ॥
 বস্তি তে তু ॥ বে বৈ বিশালা শুক
 দীর্ঘশৃঙ্গা অমাংসনা স্তীবুথর পু-
 দেশাঃ। আপ্যাস্ত তে বৈ পুসুরভি
 ভূরি সর্বত্র দেশে পুভবস্তি চৈব ॥
 ধাবস্তি যে বাত নিবাস্তুরীক্ষে দীর্ঘা-
 স্ত তে বাতমৃগাঃ পুদিষ্টাঃ ॥ তে যত্র
 যত্রৈব ভবস্তি শক্তা স্তত্রৈব সর্বাণি
 শূভানি সন্তি। লঘু পুমাণা লঘুবীৰ্য্য
 সত্বা নিগন্ধদেহা হৃগলপুমাণাঃ ॥
 তে গাগনা বেগকরা নরাণাং স্পৃশ্যা
 ন তে নাপি নিরীক্ষণীয়াঃ। যে কৃষ্ণ
 বর্ণা শুকদীর্ঘশৃঙ্গাঃ ক্রুদ্ধা ভৃশং যান্তি
 চ বায়ুবেগাঃ ॥ তে কৃষ্ণসারঃ খলু
 তৈর্জনাস্ত পুণ্যপুদেশে পুভবস্তি তে
 তু ॥ ॥ ॥ ভোজো হুপ্যাহ। পার্থি-
 বাদি মৃগঃ সর্ব শ্চতুজাতি ভবেৎ
 পৃথক্। সূক্ষ্মা স্তনুলোমানো বুদ্ধ-
 গা মৃগজাতযঃ ॥ ক্রুদ্ধাঃ পশ্বরিশ-

মৃগ

ক্ৰান্ত ক্রিয়াঃ খরলোমশাঃ। আ-
 বর্তশৃঙ্গা স্তনবো হরিণা বৈশ্য জা-
 তযঃ। সূক্ষ্মা বাপ্যশৃঙ্গা বা সূদ্রাঃ
 খরতনুকাঃ। অস্থানাং যে শুণাদো-
 বা স্তে জেযা হরিণেষুপি ॥ তথাপি
 দোষাঃ পঞ্চামী বক্ষ্যন্তে হরিণাশু-
 যাঃ। নেত্রযো রন্তরে যস্য লোনাব-
 র্তাঃ স পাপকৃৎ ॥ বিষমো বিকৃতৌ
 শৃঙ্গৌ যস্য স ক্ষেম নাশনঃ। আব-
 র্তঃ পৃষ্ঠতো যস্য আনাভি নভিবি-
 ন্দতি ॥ পশ্চাৎ যস্য বাবর্ত স্তৌ
 ত্যাজ্যৌ তর্ককারকৌ। বর্ণনেত্র পদা-
 দীনাং বৈকৃত্যঙ্কন নাশনঃ ॥ গার্গ্যঃ
 । দোষবন্ধুগঞ্জাভীনাং বিজ্ঞাভীনাম-
 থাপিবা। দর্শনাৎ স্পর্শনাট্টেব গন্ধা-
 দানাট্ট পোষণাৎ ॥ ভবেয়ু বিপদঃ
 সর্বা স্তথা চৈবাহ্য পোষণাৎ। শ-
 ছোপি। হরিণ পোষণতো ধরণী-
 ভূজাং নহি ভবেন্নকৃন্দব পীডনং।
 ন পবি বহ্নি ক্রজা রিপূজা ভয়ং তদব-
 তং হরিণং গুণিনং নৃপ ॥ ইতি মৃগ-
 পরীক্ষা। ইতি যুক্তিকল্পতকঃ ॥ ॥ ॥
 মৃগাদিবিকারোপশমো যথা। গর্গ
 উবাচ। পুশিস্তি যদা গাম মারগ্যা
 মৃগপক্ষিণঃ। অরণ্যং যান্তি বা গু-
 ন্যাঃ হৃদং যান্তি জলোদ্ভবাঃ ॥
 হৃদজা শ্চ জলং যান্তি ঘোরং রাসন্তি

निर्भयाः। गृहं कपोतः पुर्विषे ८
 क्रव्यादो मुक्तिर्नीयते। नधु वा म-
 फिकाः अग्यन्तुः गृहगते वदे ८
 ॥ नृग पक्षि विकारेषु दर्श्याङ्गान-
 स दक्षिणं। देवाः कपोते इति च
 ८ ध्याः पक्षि द्वि जैः ॥ गावश्च
 देया विधिद ८ द्विजानां सकाक्षना
 वस्तुयोगोत्तरीयाः। एव कृते शान्ति
 नृपति पाप- नृगै द्वि जै वा वि-
 निवेदितं ८ ॥ इति नात्से-
 २११ अध्यायः ॥ ४ ॥ चतुर्विध पक्षव
 नष्ये पक्षविशेषः। तस्य लक्ष-
 णं यथा। वदति नष्ट्रवाणीं दीष-
 नेत्रो २ तितीक श्चपलनति स-
 देहः शीघ्रवेगो नृपो ह्यं। श-
 शारे पद्मिनी तृष्ठा नृगे तृष्ठा च चि-
 त्रिणी। वृषभे श्चिनी तृष्ठा ह्ये तृ-
 ष्ठा च हृष्टिणी ॥ पद्मिनी श्चयो-
 र्थोनि नेत्रको चतुरङ्गलो। चित्रि-
 णी नृगवो र्थोनि नेत्रको च तथा
 विधौ ॥ इति रतिनञ्जरी ॥
 नृगगानिनी स्त्री विडम्बा। इति राज-
 निर्घण्टः ॥ नृगसदृशगननशीला च ॥
 नृगघमजं स्त्री जवादिनामकगङ्गदुव्य।
 इति राजनिर्घण्टः ॥ नृगघमजाते त्रि-
 नृगचेटकः पूं थडोसः। इति शब्द-
 नालो ॥

नृगजालिका स्त्री नृगवक्त्रनार्थडालं।
 तं पर्वण्यः। वाङ्मरा २। इति हे-
 नचन्द्रः ॥
 नृगजीवनः पूं व्याधः। इति शब्द-
 रत्नावली ॥
 नृगगा स्त्री अपहृतद्रव्यस्याद्देशगं।
 यथा। स-वीक्षणं विचयनं नार्गणं
 नृगगा नृगः। इत्यमरः ॥
 नृगतृ स्त्री नृगतृषा। इति शब्द-
 रत्नावली ॥
 नृगतृषा स्त्री नृगतृषा। इति शब्द-
 रत्नावली ॥
 नृगतृषा स्त्री जनाभासद्वात् नृगा-
 णां तृषा विद्यते हस्यां। ग्रीष्मे
 नकदेशे सिकतादावर्ककराः पुति
 फलिताः दूरस्थानां जलदेनाभा-
 ष्ति तद्वाटिका। इति टीकाकारः ॥
 उक्तं रविरश्मिजन्यं किंतिवा-
 ष्पजालं नरीचिका। दूरस्थे य-
 म्यथे जलं निव दृश्यते इत्यप-
 रे। इति भरतः ॥ तं पर्वण्यः।
 नरीचिका २। इत्यमरः ॥ नृगतृ-
 षिका ३। इति भरतः ॥ नृगतृ ४
 नृगतृषा ५। इति शब्दरत्नावली ॥
 नृगतृषिका स्त्री नृगतृषा। इत्यमर-
 टीकायां भरतः ॥
 नृगद-शकः पूं अक्षरः। इत्यमरः ॥

মৃগনে

মৃগন

মৃগধ্বজঃ পুং শ্ৰীগালঃ। ইতি সন্ধিপ্ত
 সারঃ সনাসপ্লাদঃ ॥
 মৃগধ্বজকঃ পুং শ্ৰীগালঃ। ইত্যনরঃ ॥
 মৃগনাভিঃ পুং কস্তুরী। স্তম্ভং পর্যাযঃ।
 মৃগনাভি মৃগমদঃ কথিতস্ত সহ
 স্তম্ভং। কস্তুরীকা চ কস্তুরী বোধ
 নৃত্যে। চ সা স্মৃতা ॥ সা ত্রিবিধা
 যথা। কানকপোদ্ভবা কৃষ্ণা নেপা
 লী নীলবর্ণক। কাশ্মীরী কপি
 লছায়া কস্তুরী ত্রিবিধা স্মৃতা ॥
 বা কপোদ্ভবা শ্বেতা নৈপালী ম
 ধ্যমা ভবেৎ কাশ্মীরদেশে স
 ভূতা কস্তুরী স্তম্ভনা স্মৃতা ॥ ৬ ॥
 অস্যা ঙ্গাঃ। কস্তুরীকা কটস্তিক্তা
 ক্ষারোক্ষা শুক্লা ঙ্গাঃ। কফ বাত
 বিষ হৃদি শীত দৌগন্ধ্য দোষহুৎ
 ॥ ইতি ভাবপুকাশঃ ॥ অন্যৎ ক
 স্তুরীশব্দে দৃষ্টব্যং ॥
 মৃগনাভিজ্ঞা স্ত্রী কস্তুরী। যথা। যন
 সারঃ সিতাভ্রুচ চন্দ্রা ঙ্খ মৃগ
 নাভিজ্ঞা। মৃগনাভি মৃগমদঃ কস্তু
 রী গন্ধধ্বজ্যপি। ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥
 মৃগনেত্রী স্ত্রী মৃগো মৃগশিরা নেতা
 পাপযিতা যস্য্য রাত্রেঃ সা রাত্রিঃ।
 ইতি মৃগবোধটীকায়াং দুর্গাদাসঃ
 ॥ সা অগুহায়ণস্য বিশতিদণ্ডা
 ষিৎ অযোবিশদিনাবধি সংক্রান্তি

পর্যন্ত পায়ঃ সস্তম্ভতি। তত্র নবান্ন
 শূক্লনিষেধো যথা। বুদ্ধপুরণে।
 বশিচকে শূক্লপক্ষে তু মবাম শস্য
 তে নৃধেঃ। অপরে ক্রিখনাণ হি
 ধনস্যেব কৃত ভবেৎ ॥ ধনুবিৎ
 কৃত শূক্লং মৃগনেত্রাসু যাত্রিষ।
 পিতর স্তম গৃহস্তি নবামামির্ষকা
 দ্বিগঃ ॥ অপরে কৃষ্ণপক্ষে। মৃগো
 নেতা পাপযিতা যাস্য। যাত্রীণা
 নिति ব্যুৎ পত্ন্যা নক্ষত্রান্নেতু বি
 ত্যনেনাঙ্ঘিধানাত্তং পদং নিদ্ধং।
 ততশ্চ মৃগশিরঃ পর্বাঙ্কী বশিচ
 কশেষভাগে রাত্র্যঃ রত্নাচচারি
 শদগুণাধিক ষড়াত্রয়ো মৃগনেত্রাঃ
 । ইতি মলমাসতত্ত্বং ॥
 মৃগপতিঃ পুং সিংহঃ। ইতি হেম
 চন্দ্রঃ ॥
 মৃগপিপ্লুঃ পুং চন্দ্রঃ। ইতি ত্রিকাণ্ড
 শেষঃ ॥
 মৃগপিম্বী স্ত্রী পর্ষতত্ণং। ইতি রাজ
 নিঘণ্টঃ ॥
 মৃগবধাজীবঃ পুং ব্যাধঃ। ইত্যনরঃ ॥
 মৃগবন্ধিনী স্ত্রী মৃগবন্ধনার্থজালং।
 তৎ পর্যাযঃ। বাহুরাং। ইত্যনরঃ ॥
 মৃগভক্ষা স্ত্রী জটানানী। ইতি
 রাজনিঘণ্টঃ ॥
 মৃগমদঃ পুং কস্তুরী। ইত্যনরঃ ॥

মৃগরি

মৃগশি

মৃগমদবাসা স্ত্রী কস্তুরীমল্লিকা ।

ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

মৃগয়া স্ত্রী মৃগ্যন্তেঅবিষ্যন্তেহস্যং ।

শিকার ইতি ভাষা । তৎপর্য্যায়ঃ ।

আছোদনং ২ মৃগব্যং ৩ আশ্বেটঃ ৪

। ইত্যমরঃ ॥ সা রাজ্ঞাং পাপায় ন

স্যাৎ । যথা । অবল স্বচ্ছলাশিনো

বসাম্লিজনীড ক্রম পীড়িনঃ খগান্ ।

অনবদ্য ত্ণাদ্বিনো মৃগামৃগযাষায়

ন ভূভূতাং স্ততাং ॥ ইতি নৈবধে ২

সর্গঃ ॥ সা চ কামজব্যসনবিশেষঃ ।

যথা । মৃগযাক্ষা দিবাস্বপ্নঃ পরী

বাদঃ জ্রিষো মদঃ । তৌর্য্যত্রিকং ব্

থাট্যা চ কামজো দশকো গণঃ ।

ইতি নলমাসতত্ত্বং ॥

মৃগযুঃ পুং বুদ্ধা ॥ শৃগালঃ ॥ ব্যাধঃ ।

ইতি মেদিনী ॥

মৃগরসা স্ত্রী সহদেবী । ইতি রাজ-

নির্ঘণ্টঃ ॥

মৃগরাজঃ পুং সিংহঃ । ইতি শব্দরত্না-

বলী ॥

মৃগরাট্ পুং সিংহঃ । ইতি শব্দরত্না-

বলী ॥

মৃগরাটিকা স্ত্রী জীবন্তী । ইতি রাজ-

নির্ঘণ্টঃ ॥

মৃগরিপুঃ পুং সিংহঃ । ইতি হলা-

যুধঃ ॥

মৃগরোমজং ত্রি পশ্চলোমজাতবক্রা-

দি । তৎপর্য্যায়ঃ । রাঙ্কবং ২ ।

ইত্যমরঃ ॥

মৃগলাঞ্ছনঃ—পুং চন্দ্রঃ । ইতি শব্দ-

রত্নাবলী ॥

মৃগবল্লভঃ পুং জন্দরত্ণং । ইতি

রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

মৃগবাহনঃ পুং বায়ুঃ । ইতি জটাধরঃ ॥

মৃগব্যং স্ত্রী মৃগয়া । ইত্যমরঃ ॥

মৃগশিরঃ স্ত্রী সপ্তবিশতিনক্ষত্রান্ত-

র্গতপঞ্চমনক্ষত্রং । তৎপর্য্যায়ঃ ।

মৃগশীর্ষং ২ আগুহাষণী ৩ । ইত্য-

মরঃ ॥ তত্ত্ব বিডালপদাকৃতি তারা

ত্রয়াঙ্কং চন্দ্রাধিদৈবতং । ইতি

জ্যোতিষং ॥ গগনমধ্যে তস্যোদ-

যে কন্যালগ্নস্য দ্বাত্রিংশৎপলানি

গতানি ভবন্তি । যথা । মৃষিকাশন

পদাকৃতৌ বিধৌ বেয়াম মধ্য নি-

লিতে ত্রিতারকে । শারদেন্দ্রমুখি

কন্যকোদযাদীক্ষণানল কলাঃ ক-

লাবতি ॥ ইতি কালিদাসকৃত রা-

ত্রিলগ্ন নিকপণং ॥ তত্র জাত কলং

। যথা । শরাসনাভ্যাসরভৌ বি-

নীতঃ সদানুরক্তো গুণিনাং গুণেষু ।

ভক্তানুপস্নেহভরণে পুণঃ সন্ন্যাস-

বত্তী মৃগজন্মভাগী ॥ ইতি কোষ্ঠী-

পদীপঃ ॥

মৃগাক্ষ

মৃগশিরা স্ত্রী মৃগশিরোনক্ষত্রং ।

ইতি শব্দরত্নাবলী ॥

মৃগশিরাঃ পুং মৃগশিরোনক্ষত্রং ।

ইত্যনরটীকায়াং রায়সম্বন্ধে ॥

মৃগশীর্ষা স্ত্রী মৃগশিরোনক্ষত্রং ।

ইত্যনরঃ ॥

মৃগশীর্ষাঃ পুং মৃগশিরোনক্ষত্রং ।

ইতি কেচিৎ । ইত্যনরটীকায়াং

ভরতঃ ॥

মৃগশীর্ষা স্ত্রী মৃগশিরোনক্ষত্রং ।

ইতি ত্রিকাণ্ডে বোপালিতঃ । ইত্য

নরটীকায়াং ভরতঃ ॥

মৃগশীর্ষা পুং মৃগশিরোনক্ষত্রং ।

ইতি কেচিৎ । ইত্যনরটীকায়াং

ভরতঃ ॥

মৃগক্ষীরং স্ত্রী মৃগক্ষীরং । তরানৌ

চেতি চকারস্যনুচ্চননুচবাথত্বাৎ ॥

মৃগ্যাঃ ক্ষীরং মৃগক্ষীরং মৃগ্যাঃ

পদং মৃগপদং ইত্যাদিষুপি পুং

স্ত্রীভাবঃ । ইতি মূকবোধটীকায়াং

দূর্গাদানঃ ॥

মৃগা স্ত্রী সহদেবীভক্তা । ইতি রাজ-

নিঘণ্টে ॥

মৃগঃ ॥ বাবঃ । ইতি বিখঃ ॥ মৃগ

চিহ্নং । তন্মুচ্চিহ্ন কারণং যথা ।

লোকস্থানাং মৃগং লক্ষ্য ত্বাক্ষে শশ

মৃগাদ

সংস্থিতং । ন বিদুঃ সোম দেবাগি

যেচ নক্ষত্রং যোগিনঃ । ইতি মহাভা-

রতে হরিবংশঃ ॥ যথা দর্পণং পুাপ্য

পর্যবৃত্তা নযন রশ্ময়ো গৃহীত্বা হ্রদেব

মুখং দর্পণগত নিব পশ্যন্তি এবং

চন্দ্র মণ্ডলং পুাপ্য পর্যবৃত্তা স্তে

দূরত্ব দোষাৎ পৃথিবী নব্যক্তরূপা

নিব চন্দ্রমণ্ডল গতাং পশ্যন্তি স-

এব চন্দ্র কলঙ্ক ইত্যুপচর্যতে ।

ইতি তটীকা ॥ যক্ষরোগস্য ঔষ-

ধবিশেষঃ । যথা । স্যাদুসেন সমং

হেম মৌক্তিকং দ্বিগুণং ভবেৎ ।

গন্ধকস্ত সমস্তেন রসপাদস্ত টঙ্কণঃ

॥ সর্বং তদ্বোলকং কৃত্বা কাঞ্জিকৈ-

ন বিশোধয়েৎ । ভাণ্ডে লবণপূর্ণে-

ংথ পচেদ্যান চতুষ্টয়ং ॥ মৃগাক্ষ

সজ্জকো জ্ঞেযো রোগরাজ নিকৃষ্ট

নঃ । অপিচ । রসস্য ভক্ষনো হেম

পিষ্টীকৃত্য পুয়োজয়েৎ । গুণ্ডা চ-

তুষ্টযক্ষাজ্য মরিচৈ ভক্ষয়েন্নরঃ ॥

ইতি মধুনভী ॥

মৃগাজীবঃ পুং ব্যাধিঃ । ইত্যনরঃ ॥

মৃগাঞ্জা স্ত্রী কস্তুরী । ইতি রাজ-

নিঘণ্টে ॥

মৃগাৎ পুং স্ত্রী ব্যাধিঃ । ইতি কেচিৎ ॥

মৃগাদনঃ পুং ক্ষুদ্রব্যাঘুঃ । তৎপ-

র্য্যাঘঃ । তরঙ্গুঃ ২ । ইত্যনরঃ ॥

মৃগী

মৃগেশ্বরী

তক্ষুঃ ৩ তক্ষুঃ ৪ তরক্ষুঃ ৫ ।
ইতি শব্দরত্নাবলী ॥ বৃহৎ স্কুরা-
কারে কক্ষুরেখা চিত্রেনেকডা ইতি
খ্যাতে । ইতি ভরতঃ ॥ চীতা ইতি
খ্যাতে । ইত্যচ্যুতঃ ॥

মৃগাদনী স্ত্রী ইন্দুবাকী ॥ সহদেবী
॥ মৃগেশ্বরী ॥ ইতি রাজনিঘণ্টঃ ॥
ক্ষুদ্রব্যাঘী চ ॥

মৃগাস্তকঃ পুং চিত্রব্যাঘুঃ । ইতি
রাজনিঘণ্টঃ ॥

মৃগারাত্তিঃ পুং স্কুরঃ । ইতি শব্দ-
াবলী ॥ মৃগশত্রুঃ । যথা । মার্গ-
মার্গ-মৃগযতি মৃগারাত্তি রামে বি-
রামে শোক-শোক-গতযতি গ-
তে লক্ষণে লক্ষণেন । ইতি মহা-
নাটকং ॥

মৃগারিঃ পুং সিংহঃ ॥ ব্যাঘুঃ । ইতি
মেদিনী ॥ স্কুরঃ ॥ রক্তশিগুঃ ।
ইতি রাজনিঘণ্টঃ ॥

মৃগাধিঃ পুং ব্যাধিঃ । ইতি জটাধরঃ
মৃগাধী স্ত্রী বিশালা ॥ মৃগলোচন
তুল্যনেত্র স্ত্রী । ইতি মেদিনী ॥

মৃগিতঃ স্ত্রী অশ্বধিতঃ । ইত্যমরঃ ॥

মৃগী স্ত্রী মৃগজাতিস্ত্রী । ইতি ব্যাক-
রণং ॥ অস্যা দুক্ষুণা ছাগ দুক্ষুণ
তুল্যাঃ । যথা । মৃগীণাং জাসুলো
খানাং অজা ক্ষার গুণং পথঃ ।

ইতি ভাবপুকাশঃ ॥ পুনহভার্য্য
। সা কশ্যপকন্য। তস্য অপত্য-
হরিণাদি । যথা । ক্রোথাচ্ছ জজ্জিরে
কন্য। স্বদৈশৈবাসম্ভবাঃ । তা
ভার্য্যাঃ পুনহস্যস্য মৃগী নন্দা
ইরাবতী ॥ ভূতা চ কপিলা দংশী
কষা তিষ্যা তথৈব চ । শ্বেতা চ স-
রমা চৈব সরসা চেতি বিশ্রুতাঃ ॥
মৃগ্যাস্ত হরিণাঃ পুত্রা মৃগাশ্চান্যে
শশা স্তথা । ন্যক্ষবঃ শরভা যে চ
পূরবঃ পৃষতাশ্চ যে ॥ ইতি বহ্নি-
পুরাণং ॥ ত্র্যক্ষরহৃন্দোবিশেষঃ ।
যথা । রো মৃগী ॥ সা মৃগীলোচনা
রাধিকা স্ত্রীপতেঃ ॥ বৃন্দধ্যা । ইতি
হৃন্দোনঞ্জরী ॥ অপস্মাররোগঃ ।
ইতি লোকেখ্যাতঃ ॥

মৃগেন্দ্রঃ পুং সিংহঃ । ইত্যমরঃ ॥
মৃগেন্দ্রচটকঃ পুং শ্যেনপক্ষী । ইতি
জটাধরঃ ॥

মৃগেন্দ্রাশী স্ত্রী বাসকঃ । ইতি রাজ-
নিঘণ্টঃ ॥

মৃগেশ্বরী স্ত্রী শ্বেতেন্দুবাকী । মৈ-
ধিনী ইতি হিন্দী ভাষা । তৎপ-
র্য্যায়ঃ । মৃগাধী ২ শ্বেতপুত্রা ৩
মৃগাদনী ৪ চিত্রবলী ৫ বৃহফলী ৬
কপিলাক্ষী ৭ মৃগেশ্বরী ৮ চিত্রা ৯
চিত্রকলা ১০ পথ্যা ১১ বিচিত্রা

मञ्ज

मृगाल

१२ मृगचिर्भिटा १३ मृकजा १४ मृ-
 त्तिनी १५ देवी १६ कट्फल १७
 लघुचिर्भिटा १८ १. अस्य गुणाः ।
 दृज्ज्वरहृन् । शुक्रहृन् । मन्दानलका-
 रिहृन् + रक्तपित्तहारिहृन् । इति
 राजनिर्घण्टः ॥

मृगेशः पू० मृद्वरवृक्षः । इति राज
 निर्घण्टः ॥

मृगेश्वरः स्त्री मृगेश्वरः । इति
 राजनिर्घण्टः ॥ मृगमयनास्त्री च ॥

मृग्यः स्त्री मृगतव्यः । अन्वेषणीयः ।
 इति व्याकरणं ॥

मृद्व लट् व शुद्धो । इति कविकुल-
 क्रमः ॥ मृद्व रिहृ शुद्धीभावः शु-
 द्धीकरणम् । ल नाष्टि तीथोदकै
 नित्यं निति हलायुधः । उ अना-
 क्ती ९ भ्रमतो नल० । अमाक्ती-
 चासिपत्रादीनिति भट्टिः । व मृजा
 । इति दुर्गादासः ॥

मृज उ व कि भूषे ॥ शुद्धो । इति
 कविकुलक्रमः ॥ उ अमाक्ती ९ अ-
 माक्ती ९ । व मृजा । कि मर्जतया-
 लेपनै र्विज्ञान् । यो मर्जयति
 शास्त्रार्थं निति हलायुधः । इति
 दुर्गादासः ॥

मृजः पू० वाद्यविशेषः । नादल इति
 भाषा । यथा । नदलो दाकुजो मृजः

। इति शब्दरत्नावली ॥

मृजा स्त्री मर्जन० । इत्यमरः ॥
 मृज्यं त्रि मर्ग्यं । मर्जनीयं । इति
 मृक्षबोधव्याकरणं ॥

मृड ग ल नोदे । इति कविकुल-
 क्रमः ॥ नोद इह इष्टीकरणं । ग
 मृडाति सरश्चतुः । चयः सदेति ह-
 लायुधः ॥ श मृडति दीनं दाता ।
 अमृडित्वा सह मृङ्ग मिति भट्टिः ।
 नडिता । इति दुर्गादासः ॥

मृडः पू० शिवः । इत्यमरः ॥
 मृडकणः पू० बालकः । इत्यादि-
 कोषः ॥

मृडा } स्त्री दुर्गा । इति हलायुधः ॥
 मृडी }
 मृडीकः पू० हरिणः । इति मृड धा-
 तो रौगादिक कीकनपुत्र्ययेन नि-
 श्लमं ॥

मृग श हिंसे । इति कविकुलक्रमः ॥
 मृगिता । इति दुर्गादासः ॥

मृगालः स्त्री पू० मृग्यते हिंस्यते
 भ्रङ्गणार्थं यत् । नोलान इति
 ख्यातं । इति भरतः ॥ तत्पर्या-
 यः । विसं २ । इत्यमरः ॥ विसं ३
 । इति द्विकूपकोषः ॥ पद्मनालं ४
 मृगाली ५ मृगालिनी ६ पद्मतस्तः ७
 विनिनी ८ नलिनीकहं ९ । अस्य

মৃত

শুণাঃ। শিশিরত্বং। তিক্তত্বং। কষা
যত্বং। পিত্ত দাহ মূত্রচ্ছ বিকার
রক্ত বাস্তি হরত্বঞ্চ। ইতি রাজ-
নির্ঘণ্টঃ ॥

মৃগালী স্ত্রী বীরণমূলং। ইতি মেদিনী
মৃগালিনী স্ত্রী পদ্মিনী। ইতি জটা-
ধরঃ ॥ সা তু পদ্মশব্দদেশঃ পদ্ম-
সমূহঃ পদ্মলতা চ ॥

মৃগালী স্ত্রী মৃগালং। ইতি রাজ-
নির্ঘণ্টঃ ॥ স্বল্পমৃগালজাতিঃ। যথা।
সান্দ্রং চন্দন মজ্জকে বলঘিতাঃ
পাগৌ মৃগালীমতাঃ। ইতি রাজ-
শেখরঃ। ইত্যমরটীকাযাং তরতঃ।

মৃগালী পু পদ্মঃ। ইতি কেচিৎ ॥
মৃত স্ত্রী মৃত্তিকা। ইত্যমরঃ ॥ তুবরী
॥ ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥ * ॥ মৃত্তিকা
শৌচং যথা। দিবা সন্ধ্যাসু কণ্ঠ
বুদ্ধসত্র উদগ্নথঃ। অর্ঘ্যাৎ মূত্র
পুরীষে তু রাত্নৌ বৈ দক্ষিণামুখঃ
॥ গৃহীতশিশ্নুশ্চেচ্চাথ মৃত্তিরভ্যু-
দ্ধতৈর্জ লৈঃ। গন্ধ লেপ ক্ষয়কর-
শৌচং সর্ঘ্যামহাবুতাঃ ॥ ইতি গা-
কুডে ২৪ অধ্যায়ঃ ॥

মৃত স্ত্রী যাচিতং। ইত্যমরঃ ॥ যা-
চনবৃত্তি মরণমিব দুঃখজনকদ্বাৎ
মৃত ভাবে কর্মণি বা ক্তঃ। ইতি
ভরতঃ ॥ মৃত্যুঃ। ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥

মৃত্ত

মৃত্ত ত্রি দ্বাচিতবস্ত ॥ গতপুণ্যঃ।
নরা ইতি ভাষা। তৎপর্যায়ঃ।
পরাসঃ ২ গুপ্তপঞ্চত্বঃ ৩ পরেতঃ
৪ পেতঃ ৫ সংহিতঃ ৬ পুমীতঃ ৭।
ইত্যমরঃ ॥ কলৌ মৃতস্য ধন্যত্ব
যথা। ধর্ম্যঃ পু বুদ্ধিত স্তপঃ পব-
নিত সত্যঞ্চ দুরেগত পৃথ্বী মন্দ-
ফলা জনাঃ কপটিনো লৌলেয় স্থি-
তা ব্রাহ্মণাঃ। মর্ত্যাঃ স্ত্রী বশগাঃ
স্ত্রিয়শ্চ চপলা নীচা জনা উন্ন
হা কষ্টং খলু জীবিতং কলিয়ুগে ধ-
ন্যা নরা যে মৃত্যুঃ ॥ ইতি গাকুডে
১১৫ অধ্যায়ঃ ॥

মৃতক স্ত্রী শবঃ। ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥
মরণশৌচং। যথা। যদি স্যাৎ
সূতকে সূতি মৃতকে চ মৃতি স্তথা।
শেষেণৈব ভবেচ্ছুদ্ধি রহঃ শেষে
দ্বিরাত্রক ॥ ইতি শুক্তিতত্ত্ব ॥

মৃতকল্পঃ ত্রি মৃতপুণ্যঃ। ঐষদনো-
মৃতঃ। ইতি মৃতশব্দাদীষদনার্থে
বল্পপুত্রেণৈন নিল্পম ॥

মৃতকান্তকঃ পু মৃগালঃ। ইতি
হারাবলী ॥

মৃতজীবঃ পু তিলকবৃক্ষঃ। ইতি
রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

মৃতগুঃ পু সূর্য্যপিতা। ইতি মার্ত্তণ্ড-
শব্দটীকাযাং তরতঃ ॥

মৃতব

মৃতমর্ত্তঃ পুং শৃগালঃ। ইতি ত্রিকাণ্ড
শেষঃ ॥

মৃতমন্তকঃ পুং শৃগালঃ। ইতি শব্দ-
রত্নাবলী ॥

মৃতবৎসা স্ত্রী মৃতাপত্য। অসী
বৎ সন্তানা। অস্যা দোষ শাস্তি
যথা। সপ্তনী সপনং বক্ষ্যে সর্ব
লোক হিতায় বৈ। জাতস্য মৃত
বৎসায়াঃ সপ্তনে নাসি নারদ ॥
অথবা শব্দ সপ্তন্যা নেতৎ সর্বঞ্চ
শস্যতে। গৃহ ভার্য্য বলাং লক্ষ্য
কৃত্বা বা বিপুবাচনং ॥ বালস্য জন্ম
নক্ষত্র তিথি দেবান্ বহুদেবৈঃ।
তদ্বৎসাতরাগান্ত কৃত্যং স্যাদিত-
রেযু চ ॥ গোমসেনমানুলিপ্তাসাং ভু-
নাবেকাগ্নিবত্তদা। তপ্তলৈ রক্ত-
শালৈ গৈ শব্দং গোক্ষীর সংযুতং ॥
নির্বপেৎ সূর্য্য বৃদ্ধাভ্যাং তন্নত্ৰা-
ভ্যাং বিধানতঃ। কীর্ত্তয়েৎ সূর্য্যৈদে-
বত্যং সপ্তর্ষঞ্চ যত্নাহতীঃ ॥ জুহুমা-
ক্ষুদ্রসূক্তেন তদ্বক্ষদ্রার্থ নারদ। হো-
তব্যঃ সনিধ স্তদ্বত্তথৈ বাক পলা-
শযোঃ ॥ যব কৃষ্ণতিলৈ হোমঃ ক-
র্ত্তব্যে ২৪ শতং পুনঃ। ব্যাহুতিভি
রথাজ্জেন তথৈবাষ্টশতং দ্বিজ ॥
হুত্বা স্তানঞ্চ কৰ্ত্তব্য মঙ্গলেন চ ধী-
মতা। বিপুগ বেদবিদুষা বিধিব-

মৃতব

দর্ভ গাণিনা ॥ স্নাপয়িত্বা তু চতুরঃ
জম্বান্ কোণেষ শোভনান্। পঞ্চ
মঞ্চ পুনর্নধ্যে দধ্যক্ষত বিভূষিতং ॥
পথেদবুণং জম্বুং সপ্তাষ্টনাভিন-
দ্রিতং। সৌরেন তীর্থতোযেন পঞ্চ-
রত্ন সমন্বিতং ॥ সর্বান সর্বৌষধৈ-
ষু ক্তান্ পঞ্চগব্য সমন্বিতান্ ॥ প-
ঞ্চরত্ন কলৈ যুক্তান্ বাসোভিরতি-
শেষেৎ ॥ গজাশ্ব রথ্যা বল্লীকস-
জনাং হুদ গেষজলাৎ। রাজদ্বার
পুদেশাচ্চ মৃদমানীয নিঃক্রিপেৎ ॥
চতুয়পি চ দ্বস্ত্রেষ রত্নগর্ভেষু নধ্যমং
। গৃহীত্বা ব্রাহ্মণ স্তুত্ব সৌরান্নজ্ঞান-
দীরয়েৎ ॥ সপ্তভিরপি নারীভি র-
ব্যজ্জাভি রথাপ্যলং। পূজিতাভি
যথা শক্র্যা নাল্য বজ্র বিভূষণৈঃ ॥
স বিপ্ৰাভিঃ কৰ্ত্তব্যং মৃতবৎসা-
ভিবেচনং। দীর্ঘায় রত্ন বালো ২৪-
জীবপুত্রা চ ভাবিনী ॥ আদিত্য
শচন্দ্রনাঃ সাক্ষং গৃহ নক্ষত্র মণ্ডলৈঃ।
শক্রঃ সলোক পালো বৈ বৃক্ষ বিষ্ণু
নহেশ্বরঃ ॥ ঐত চান্যে চ দেবৌ-
ষাঃ সদা পাস্ত জনারকং। নিত্রো
রুশনি না হতভূগ্না চ বালগুহাঃ
কুচৈ ॥ পীডাং জর্জরিত্ব বালস্য না
নাত্ জনকস্য বৈ। ততঃ শুল্কায়র-
ধরা জম্বারী পতিসংযুতা ॥ সপ্তকং

মৃতব

মৃতস

পুত্রযেভুক্ত্যা স্ত্রীণা মথ গুণা পুনঃ।
 কাঞ্চনীক ততঃ কৃত্বা তিলপাক্তো-
 পরি স্থিতাং ॥ পুতিমা কৰ্ম্মগাজস্য
 গুরাব বিনিবেদযেৎ । বস্ত্র কাঞ্চন
 রত্নৌষে ভ কৈর্যঃ সঘৃত পায়
 ॥ পুত্রযেহ্মঙ্গণ তদ্বহ্নিত্বশাঠ্য বি-
 বজ্জিতঃ । ভুক্তা চ গুরুণা চেষ মু-
 চ্চার্য্যা মস্ত্র সন্ততিঃ ॥ দীর্ঘায়ু
 বালোঘ্য যাবদ্বষ শতং সমং । যৎ-
 কিঞ্চিদস্য দুৰ্জিতা নিঃক্ষিপ্তং বড
 বানলে ॥ বুদ্ধা কয়ে বস স্কন্দো
 বিদুর্দেবো হুতাশনঃ । রক্ষত্ব স-
 ব্বপুষ্টেভ্যো বরদাঃ সন্ত সৰ্বদা ॥
 এনাদীনি বাক্যানি বদন্ত পুত্র-
 য়েদগুণা । শক্তিতঃ কপিলা দ-
 দ্যাৎ পুণিপত্য বিসজ্জযেৎ ॥ গু-
 কঞ্চ পুত্র স হি জা পুণ্য রবিশক
 রৌ । হুগশেষ তদাঙ্গীবাদাদি-
 ত্যায় নমোস্তু তে ॥ ইদমেবাত্ত
 তোদেহন দুখে স্বপ্নেষু শস্যতে ।
 কন্তু জন্মদিনক্ষণাং দেবান্ সম্প-
 জয়েৎ সদা ॥ শান্ত্যর্থ শক্ল সপ্তম্যা
 নেতৎ জরম সীদতি । স চানেন
 বিধানেন দীর্ঘায়ু রভবত্ততঃ ॥ স-
 স্তৎ সরাগামযুতং শশাস পৃথিবী
 মিনা । ইতি নাৎনে্য ৩৩ অ-
 ধ্যায়ঃ ॥

মৃতসঞ্জীবনীঃ স্ত্রী গোরক্ষদুক্ষা । ইতি
 রাজনিঘণ্টঃ ॥ মৃতসঞ্জীবনার্থিকা বি-
 দ্যা । যথা । অথ মৃতসঞ্জীবনীবি-
 দ্যা । অত্রাদৌ পুমান্দ বীজং তদনু-
 মতিহরং তাম্বকং ব্যাহৃতী চ পো-
 চ্চার্য্য ত্র্যম্বকং যৌ জপতি চ সততং
 সম্পূটং চানুলোমং । মতিহরং ত্র্য-
 ক্ষর মৃত্যুঞ্জয় মস্ত্রং । সম্পটিত
 মিতি অনুলোম ক্রমেনৈব সম্পূট
 মিত্যর্থঃ । তেন হৌ ততঃ পুণবঃ
 ততো জু সঃ ততঃ সপুণব ব্যাহ-
 তিঃ । মধ্যে ত্র্যম্বক মস্ত্রঃ । ততো
 হৌ পুণবঃ জু সঃ ততঃ সপুণব
 ব্যাহতিঃ । অস্য জপাৎ সর্বসিদ্ধি
 ভবতি ॥ ॥ অথ শক্ৰোপাসিতা মূ-
 তসঞ্জীবনী বিদ্যা । গায়ত্র্যা একৈক
 পাদানন্তরং ত্র্যম্বক মস্ত্রস্য একৈক
 পাদঞ্চ । ততশ্চ গায়ত্র্যাঃ পুথন
 পাদানন্তরং সুগন্ধি পুষ্টি বন্ধনং ।
 দ্বিতীয় পাদানন্তরং উর্বাঙ্কক নিষ
 বন্ধনাৎ । তৃতীয় পাদানন্তরং মৃত্যু
 মূক্ষীম নামৃত্যৎ ॥ অস্য ধ্যানং ।
 স্বহ স্বহার বন্দ স্থিতম্ ভবকরে স
 স্থিতৌ গুণ জন্তৌ দ্বাভ্যা নেনাকু
 নালে নিজকরকমলে দ্বৌ ঘাটৌ নি-
 ত্য পূর্ণৌ । দ্বাভ্যা দ্বৌচ সুবন্তৌ
 শিরসি শশিকলা চামুতেঃ প্লাব-

मूक

मूर्त्तिका

मृत्तुं देहं देहो ह्यधेनः पुदिशत्
विशदा कल्लङ्गाः शिष्यं वः ॥
एवं ध्यात्वावाह्यं पुणवादि त्रयम्
काय कदाय नमः । इत्यनेन पूज-
येत् । अस्य जपात् सप्तसिद्धिः
इत्यामृततुविलासः ॥

मृत्तुः त्रि मृतोद्देशेनमृतः ।
तत्पर्यायः । अपमृतः २ । इत्य-
मरः ॥ मृतमृत्तुः कृतज्ञाने जने
॥ मन्कारात् मृत्पिते मृते । इति
स्त्री । इति तत्ती मया भवतः ॥
मृतज्ञानं स्त्री मृतोद्देशेनमृतं ।
तत्पर्यायः । अपमृतं २ । इति
हेमचन्द्रः ॥

मृत्तुमोक्षां पूं राजर्षिः । इति हे-
मचन्द्रः ॥

मृतानन्दं स्त्री तुष्यं । इति शब्द-
चन्द्रिका ॥

मृत्तुलकं स्त्री आटकी । इत्यमरः ॥
मृत्तिः स्त्री मरणं । इति हेमचन्द्रः ॥
मृत् स्त्री मूर्त्तिका । इत्यमरः ॥ तुवरी
। इति राजनिघण्टः ॥

मृत्करः पूं जम्बुकारः । इति त्रि-
काण्डशेषः ॥

मृत्कांस्यं स्त्री शरावः । इति त्रि-
काण्डशेषः ॥

मृत्किरा स्त्री युवरी । युवरीया इति

ताया । इति त्रिकाण्डशेषः ॥
मृत्खलिनी स्त्री चर्माकषावृक्षः । इति
शब्दचन्द्रिका ॥
मृत्तुः स्त्री आटकी । इति शब्द-
चर्मावली ॥

मृत्तुलकं स्त्री तुवरीका । तुवरीक-
लाय इति अडर इति च ख्यातं ।
इत्यमरटी मया भवतः ॥ सौरा-
ष्ट्रमूर्त्तिका । इति राजनिघण्टः ॥

मूर्त्तिका स्त्री तुवरी । इति राज-
निघण्टः ॥ मृत् । नाटी इति भाषा ।
इत्यमरः । तत्पर्यायः । मृदा २
मृत्तिः ३ । इति भवतः ॥ ज्ञानकाले
मूर्त्तिकालेपन विधि र्थया । मृत् ।
पुष्काल्य लिङ्गस्तु द्वाभ्यां नाते
स्तथोपरि । अथ च तिसृभिः कायं
वृत्तिः पादौ तथैव च ॥ कटिषु त्रि
सृत्तिश्चापि हस्तयोश्चि च मूर्त्तिकाः
। पुष्काल्य कायं हस्तौ च द्वि राच-
न्य यथा विधि । ततः सम्मार्जनं
कृत्वा मृदनेवात्तिमन्त्रयेत् ॥ अथ-
क्रान्ते रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते वसुक्रान्ते
। उद्धृतानि वराहेण कृष्णानि-
तु बालना ॥ मूर्त्तिके हर ने पापं
यन्मया पूर्वं सङ्कितं । मूर्त्तिके बुद्ध-
यन्मया पुजया च धनेन च ॥ मूर्त्ति-
के द्वाङ्ग गृह्णामि काश्यापेनात्ति-

মৃত্যু

নস্ত্রিতা। মৃত্তিকে জহি মে পাপং ।
 যন্নয়া দুষ্কৃতং কৃতং ॥ ত্বয়া হতেন
 পাপেন বুদ্ধলোকং বুদ্ধাম্যহং ।
 ইতি বহি পুরাণং ॥ * ॥ শৌঠার্থ
 মৃত্তিকা গ্রহণ বিধি র্থা । আহৃত্য
 মৃত্তিকাং কলাল্লিপ গন্ধাপকর্ষণং ।
 জর্যাদতন্নিদ্রিতঃ শৌচং বিশুদ্ধৈ ক-
 ক্ষতোদকৈঃ ॥ নাহরেৎ মৃত্তিকাং
 বিপুঃ পানশলাঘচ কর্দনাৎ । নমা-
 গ্যামোষরাদেশাছৌচ শিষ্টাং পর-
 স্যচ ॥ নদেবায়তনাৎ কুপাৎ গেহা
 মচ জলগুপ্তা । উপস্থশেত্ততো নি-
 ত্যং পূর্বাঙ্গেন বিধানতঃ ॥ ইতি
 কোম্মে উপরিভাগে ১২ অধ্যায়ঃ ॥
 ভস্য পরিষ্কামন্দিরশব্দে দুষ্টব্যয় ॥
 মৃত্যুফলী স্ত্রী বৃষ্টৌষধং । ইতি হারা-
 বলী ॥

মৃত্যুঃ পুং ষমঃ । ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥
 কংসঃ । যথা । পুত্ৰ্যপ্য মৃত্যবে পু-
 গ্রান্মোচযে কৃপণানিমাং । সূতা
 নে যদি জাযেরন্ মৃত্যুর্বা ন নিযে
 তচেৎ ॥ ইতি স্ত্রীভাগবতে ১০ স্ক-
 ক্ষে ১ অধ্যায়ঃ ॥

মৃত্যুঃ ত্রি প্ৰাণবিযোগঃ । তৎপ-
 র্য্যায়ঃ । পঞ্চতা ২ কালধর্ম্যঃ ৩ দি-
 ষ্টান্তঃ ৪ পুণ্যঃ ৫ অত্যয়ঃ ৬ অন্তঃ
 ৭ নাশঃ ৮ নরগং ৯ নিধনঃ ১০ ।

মৃত্যু

ইত্যনরঃ ॥ পঞ্চদ্বং ১১ মৃতং ১২
 মৃত্তিঃ ১৩ । ইতি ততীকাষাং রমা-
 নাথঃ ॥ মৃত্যু ১৪ নৈধনং ১৫ । ইতি
 ততীকা-সারসুন্দরী ॥ সংহা ১৬
 কালঃ ১৭ পরলোকগমঃ ১৮ দীর্ঘ
 নিদ্রা ১৯ নিমীলনং ২০ অন্তঃ ২১
 অবসানং ২২ । ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥
 ভূমিলাভঃ ২৩ নিপাতঃ ২৪ বিলম্বঃ
 ২৫ আত্যয়িকং ২৬ । ইতি শব্দরত্না-
 বলী ॥ স ত বুদ্ধগো গুদতো জাতঃ
 । যথা । পায় ব্ৰহ্মস্য মিত্রস্য পরি-
 নোক্ষস্য নারদ । হি সাযা নিখ তে
 মৃত্যে নিরবস্য গুদং স্মৃতং ॥ ইতি
 স্ত্রীভাগবতে ২ স্কক্ষে ৫ অধ্যায়ঃ ॥
 কলাগুরে ভয়াৎ মাযায়াং জাতঃ ।
 যথা । হি সা ভার্য্যা ত্বধর্মস্য তযো-
 র্জজ্ঞে তথান্ডং । কন্যা চ নিকৃতি
 স্তাভ্যাং ভয়ং নরক মেব চ ॥ মাযা
 চ বেদনা চৈব নিখুনং ত্বিদ মেতযোঃ
 । ভগাজ্জজ্ঞে হথ বৈ মাযা মৃত্যু
 ভূতাপহারিণং ॥ বেদনা চ সুতক্ষা-
 পি দুঃখং জজ্ঞেথ রৌরবাৎ । * ।
 অস্যাপত্যাদি যথা । মৃত্যে ব্যাধি
 জরা শোক তক্ষা ক্রোধাস্ত জজ্ঞিরে
 । দুঃখোত্তরাঃ স্মতা হেতে সর্বে চা-
 ধর্ম লক্ষণাঃ ॥ নৈবাং ভার্য্যাস্তি
 পুত্রো বা সর্বেতে হুঙ্কুরেভসুঃ ।

মৃত্যু

মৃত্যু

নিখতিশ্চ তথা চান্য মৃত্যে ভাৰ্য্যা
 ভবন মনে ॥ অলক্ষী নাম তস্যাক্ষ
 মৃত্যে পুত্রা শুভদশ । অলক্ষী
 সূচকা হেতে মৃত্যে ব্রাদেশ কারি-
 গা ॥ বিনাশ কালে চ মনু ভজ
 স্তেতে শৃণু তান্ । ইন্দ্রিয়ম্ দশ-
 স্তেতে তথা ননসি চ স্থিতাঃ ॥ বে
 স্তে নরং স্থিয়ং বাপি বিষয়ে যোজ-
 যন্তি চ । তথেন্দ্রিয়াণি চাক্রম্য রাগ
 লোভাদিভি নরান্ ॥ যোজযন্তি ত-
 থা হানিং বাস্তি ধর্মা দিভি দ্বিজ ।
 অহঙ্কার গতা শ্চান্যে তথান্যে বুদ্ধি
 স-স্থিতাঃ ॥ বিনাশায় নর স্ত্রীণা-
 যতস্তে মোহ স-শুভাঃ । এবং ত্ব-
 মেণোৎপন্নাসাঃ সর্বে চাপি ভয়ঙ্করাঃ
 ॥ ইতি নার্কণ্ডেয়পুরাণে দুঃসহানু-
 শাননং নামাধ্যায়ঃ ॥ বিষ্ণুপুরাণে
 পুথমেংশে সপ্তমোধ্যায়শ্চ ॥ ৯ ॥
 মৃত্যু জ্ঞাপকারিষ্টানি যথা । দত্তা-
 ত্রেম উবাচ । অরিষ্টানি মহারাজ
 শূণ বক্ষ্যামি তানি তে । মেধা না-
 লোকনামৃত্যুং দ্বিজ জানাতি যো
 গবিৎ ॥ দেবমর্গং ধ্রুবং শুকং সোম
 ছায়া মকঙ্কতীং । যো ন পশ্যেন্নদী-
 বেৎ স নরঃ স-বৎ সরাৎ পরং ॥ অ-
 রিশ্মি বিষং সূর্যস্য বহ্নিঞ্চৈবামুনা-
 লিনং । দৃষ্টৈকাদশ নাসেভ্যে নরো

নোক্তং স জীবতি ॥ বাস্ত্যাং মৃত্তে
 পুরীষে বা সূবর্ণং রক্ততং তথা । পু-
 ত্যক্ মথবা স্বপ্নে জীবিতং দশনা-
 সিকং ॥ দৃষ্টা পৈতৃ পিশাচাদীন গ-
 ক্তং নগরাগি চ । সুরণ বর্ণান্ ব-
 ক্ষাশ্চ নবমাসান্ স জীবতি ॥ শু-
 লঃ কৃশঃ কৃশঃ স্থলো যো হকম্মা-
 দেব জাযতে । পুকৃতেশ্চ নিবর্তেত
 তস্যায়ু শ্চাষ্ট মাসিকং ॥ খণ্ডং যস্য
 পদং পার্শ্ব্যাঃ পাদস্যোগে ইথবা
 ভবেৎ । পাশু কন্দমযো মধ্যৈ সপ্ত
 নাসান্ স জীবতি ॥ কপোত গৃধু-
 কাকোলা বায়সো বাপি মূর্ছানি ।
 ক্রব্যাদো বা খগো লীনঃ যথাসায়ুঃ
 পুদর্শকঃ ॥ হন্যেতে কাকপঙ্কীভিঃ
 পাশু বর্ষণে বা পুনঃ । মহাযাখন্য-
 থা দৃষ্টা পঞ্চ মাসান্ স জীবতি ॥
 অনভ্রে বিদ্যুতং দৃষ্টা দক্ষিণাং দিশ-
 মাসিতাং । পয়সীন্দ্রধনু স্বাপি জী-
 বিতং দ্বি ত্রি মাসিকং ॥ স্তে তৈলে
 তথাদর্শে তোয়ে বা চান্নন স্তনুং ।
 যঃ পশ্যেদশিরঙ্কাং বা নামাঙ্ক-
 ন জীবতি ॥ যস্য বস্ত সনো গন্ধো
 গাত্রে শব সনোপি বা । তস্যার্জ মা-
 সিকং জেয়ং যোগিনো নূপ জীবিতং
 ॥ যস্য বৈ স্নাত মাত্রস্য হুৎপাদ
 মবশ্যতি । পিবতশ্চ জলং শোষো

मृत्यु

दशाहं सोपि जीवति ॥ सुस्त्रितो
 नाकतो यस्य मर्मस्थानानि कृत्ति ।
 न हृद्यत्यसू संपर्शात्तस्य मृत्यु क
 पश्चितः ॥ अक धनिर युष्मत्त्रे । गा
 यन् यो दक्षिणां दिशं । स्वप्ने पु
 याति तस्यपि न मृत्युः काल नृहति
 ॥ रक्त कृष्णशरधरा गायत्री हनती
 च वं । दक्षिणाशां नयेन्मारी स्वप्ने
 सोपि न जीवति ॥ ननु ऋषणरु
 स्वप्ने हसमानं प्रदृश्य वै । एनं वा
 वीक्ष्य वल्लभं विद्यामृत्यु मृपश्चितं
 ॥ आनस्तु तलादस्तु निम्नं पक्क
 सागरे । स्वप्ने पश्चिंत्वाद्यानं नरः
 सदये मुनेत सः ॥ केशाकारां
 सुखा तम उजां निर्जनां नदी ।
 १५ स्वप्ने म्म हस्तमृत्यु र हानशे
 हनि । करानि विट्टैः कृतेः पक्क
 वै कृत्यतायुधैः । पाषाणैः उडितः
 स्वप्ने सदये मृत्युं सनापुयात् ॥
 मूर्ध्यादवे यस्य शिवा क्रोशती वा
 ति सन्मुखं । विपरीतं परीतं वा
 स सदये मृत्यु नृहति ॥ यस्य वै
 डुङ्गनात्रपि हृदयं पीड्यते कृषा
 । जायते दस्त नःघर्षः स गताय र
 मःशयं ॥ दीपादि गङ्गं नो वेत्ति
 वनतयि तथा निशि । नात्मानं प
 लनेत्रहं वीक्षते न न जीवति ॥ श

मृत्यु

क्रायुधकारात्रे दिक्षु ग्रहगणः तथा
 । दृष्ट्वा ननेत्यर्त सङ्कीर्णमात्रा जीवति
 नात्रवान् ॥ नासिका वक्रतः नेति
 कर्णयो नमृतोमती । नेत्रेषु वानं
 सुवति यस्य तस्यैव कर्णतः ॥ आर
 क्तता नेति मुखं जिह्वा नापि मिता
 तथा । तदा पात्रे विजानीयामृत्यु
 नाम्न मात्रानः ॥ उष्ट्र रासभ यानेन
 थः स्वप्ने दक्षिणां दिशं । पुयाति उ
 विजानीयात् सदये मृत्युं नरेश्वर
 ॥ पिथाय कर्णं निर्वोषं न शृणोत्या
 त्रा सन्नुवं । नश्यते चकूषो ज्योति
 यस्य सोपि न जीवति ॥ पतता
 यस्य वै गर्भे स्वप्ने द्वारं पिथीयते
 । नद्योस्तिष्ठति यः सृष्ट्वात्तदस्तु तस्य
 जीवितं ॥ उक्ता च दृष्टि नच संपु
 तिष्ठा रक्ता पुनः संपरिवर्तनाना ।
 मुखं च घोषा शिलिरा च नाभिः
 मःसन्ति पुंसा मपरं शरीरं ॥ स्वप्ने
 ष्टिं पुविशेद्यस्तु नच निष्कुमते न
 रः । जलपुवेषादपिवा तदस्तु तस्य
 जीवितं ॥ य श्चाभिहन्यते दद्वै
 त्तु तै रात्रावथो दिवा । स मृत्युं
 सपुत्रात्रास्ता पुनानापुत्रात्संश
 यं ॥ स्ववक्तु नमलं शूलं रक्तं पश्या
 तयेथो हसितं । यः पुनान मृत्यु मा
 पन्नं तस्यपि हि विनिदिशेत् ॥

মৃত্যু

যতাব বৈপরীত্যস্ত পুরুতেশ্চ বিপ-
 স্তমঃ। কথযন্তি মনুষ্যাণাং সনাসনৌ
 যনাস্ত ক্রৌণা যেষাং বিনীতঃ সততঃ
 বস্য পূজ্যতমা নতাঃ। তানেব যোব-
 জ্ঞানাতি তানেব চ বিনিন্দতি ॥ দে-
 বতা নিষ্ঠা যদ্বজ্ঞান শুকন বিপাশ্চ
 নিন্দতি। নাতা পিত্রো রসৎকার-
 জামাতৃণাং করোতি যঃ ॥ যোগিনা-
 জ্ঞান বিদুবা মনেষাঞ্চ মহাজানা-
 পু শ্চৈতানঃ পুরুষ স্ত দ্বিজৈব বি-
 চক্ষণেঃ ॥ যোগিনা সততঃ যত্নাদ-
 িষ্টান্যবনীপতে। সৎসং সরাস্ত স্ত
 স্তজ্ঞান ফলদানি দিবানিশং ॥ বি-
 মোক্যানি সন্য চৈব ফলপঙ্কিষ ভী-
 ফণা। ইতি নাকগুপরাণে অল-
 কোপাখ্যানং ॥ ৯ ॥ কৰ্মা বিশেষানু-
 ত্য বিশেষো যথা। যেনানতানি মো-
 জ্ঞানি প্ৰীতিভেদঃ কৃতো ন চ। আ-
 স্তিকঃ শুক্ৰবান্শ্চ স সুখং মৃত্যু নৃহ-
 তি ॥ আগারদাহিনো দাহং ক্ৰুধ-
 চানন্দদায়িনঃ। পাপুবন্তি নরাঃ
 কালে তন্মিন্ মৃত বিপাহিতে ॥ দেব
 ব্রাহ্মণ পূজাযাং ধৈরতা স্তানসুখবঃ।
 শুল্কান্দদান্যা হীনস্ত স্তে নরাঃ সুখ ম্-
 ত্যবঃ ॥ মো ন কানামসং রত্নামদে-
 য়াং ধর্ম মৎসৃজেৎ। যথোক্তকারী
 সৌম্যশ্চ স সুখং মৃত্যু নৃহতি ॥ শী

মৃত্যু

তঃ জমস্তীকনদা স্তাপ চোদকদাবি-
 নঃ। পুণশ্চী বেদনা কষ্টাং যে চান্য
 দ্বেষকারিণঃ ॥ মোহাজ্ঞান পুদা-
 তারুঃ পাপুবন্তি মহত্তনাং। কটনা-
 ক্কা মর্ষাবাদী যশ্চাসদনুশাস্তি বৈ ॥
 তে মোহ মৃত্যবঃ সর্ষে তথান্যে বেদ
 নিন্দ সাঃ। ইতি নাকগুপরাণে
 পিতা পুত্র সম্বাদঃ ॥ ৯ ॥ মৃত্যু কাল
 কল্পব্য ক্রুদুজন্তাধ পুায়শ্চিত্তং যথা
 । বধেপি ক্রুদুজন্তনাং হি স কানাঞ্চ
 পণ্ডিতঃ। কার্ষাপণং সমুৎসৃজ্য ম্-
 ত্যকালে পুনচ্যতে ॥ অহি সকা-
 না ক্রুদুগাং বধে শতগুণং ধনং।
 পুায়শ্চিত্তং মৃত্যুকালে কথিতং পদ্ম-
 যোনিনা ॥ ইতি বৃক্ষবৈবর্তে শ্রীকৃষ্ণ
 জন্মখণ্ডে ৭ অধ্যায়ঃ ॥ ৯ ॥ মৃত্যু-
 সময়ে গঙ্গাগমন না বশ্যকং যথা।
 জাহো সগরবংশেভ্যো নির্দ্বাণ মুক্তি
 দায়িনী বৈষ্ণবগামিনাং নাগ সো-
 পানকপিণী বরা ॥ অতোপি মৃত্যু-
 সময়ে সতাং পুণ্য স্বকপিণাং। আ-
 দৌ পাদৌ চ বিন্যস্য মুখে তোযং
 পুরীযতে ॥ গঙ্গা সোপান নাকহ
 সন্তো যান্তি নমানবং। ইতি তত্রৈব
 ৩৪ অধ্যায়ঃ ॥ ৯ ॥ জন্মবতাং ম্-
 ত্যো রপরিহার্যত্বং যথা। মৃত্যু জ-
 ন্মবতাং বীর দেহেন সহ জায়তে।

মৃত্যু

মৃত্যু

অদ্য বান্দ শতান্তে বা মৃত্যুর্বে পু-
 গিনাং ধ্রুবঃ ॥ ইতি শ্রীভাগবতে ১০
 স্কন্ধে ১ অধ্যায়ঃ ॥ অপিচ । জগতস্য
 হি-প্ৰবো মৃত্যুর্ধ্বং জন্ম মৃতস্য চ ।
 তন্মাদপরিহার্যে ত্বর্থো নত্বং শো-
 চিত্তু নহসি ॥ ইতি শ্রীভাগবদ্ভিতা
 ॥ * ॥ অকালমৃত্যুপুশমনং স্তোত্র-
 যথা । সূত উবাচ । স্তোত্রং তৎ স-
 প্তবক্ষ্যানি নার্কণ্ডেযেন ভাষিতং ।
 নারায়ণং মহাসাক্ষং পদ্মনাতং পুরা-
 তনং ॥ পুণতোস্মি হৃদীকেশং কিং-
 মে মৃত্যুঃ করিষ্যতি । ১ । গোবিন্দং
 পুণ্ডরীকাক্ষং মনন্ত মজ্জ মব্যযং ॥
 কেশবঞ্চ পুপমোম্মি কিং মে মৃত্যুঃ
 করিষ্যতি । ২ । বাসুদেবং জগদ্ব্যো-
 নিং ভানুনন্ত মতীন্দ্রিয়ং ॥ দামোদরং
 পুপমোম্মি কিং মে মৃত্যুঃ করিষ্যতি
 । ৩ । শঙ্ক চক্রধরং দেবং ছন্দ্রকপিণ
 মব্যযং ॥ অধোক্ষজং পুপমোম্মি
 কিং মে মৃত্যুঃ করিষ্যতি । ৪ । বারা-
 হং বামনং বিষ্ণুং নারসিংহং জনা-
 র্দনং ॥ নাথবঞ্চ পুপমোম্মি কিং মে
 মৃত্যুঃ করিষ্যতি । ৫ । পুরুষং পঙ্করং
 পুণ্যং ক্ষেত্র বীজং জগৎপতিং ॥
 লোকনাথং পুপমোম্মি কিং মে মৃত্যুঃ
 করিষ্যতি । ৬ । মহাসুশীর্ষং বেবেশং
 ব্যক্তাব্যক্তং সনাতনং ॥ মহাযোগং ॥

পুপমোম্মি কিমো মৃত্যুঃ করিষ্যতি
 । ৭ । ভূতান্নান মহান্নান যজ্ঞ-
 যোনি নজোনিক্ ॥ বিশ্বরূপং পুপ-
 মোম্মি কিং মে মৃত্যুঃ করিষ্যতি
 । ৮ । ইত্যুরিত মাকর্গ্য স্তোত্র-
 তস্য মহান্নানঃ । অপর্ধাত স্ততো
 মৃত্যু বিষ্ণুদেতঃ পুপীড়িতঃ ॥ ইতি
 তেন জিতো মৃত্যু নার্কণ্ডেযেন ধীন-
 তা । পুসমে পুণ্ডরীকাক্ষে নসিংহে
 নাস্তি দুর্লভং ॥ মৃত্যুষ্টক নিদং পুণ্যং
 মৃত্যু পুশমনং শূভং । নার্কণ্ডেয তি-
 তার্থায় স্বযং বিষ্ণু কবাচ হ ॥ য ইদং
 পঠতি স্তোত্রং ত্রিকালং নিযতঃ শূ-
 চিঃ । নাকালে তস্য মৃত্যুঃ স্যাম্বর-
 স্যাচ্যুতচেতসঃ ॥ হুৎপদ্য মধ্যে
 পুরুষং পুরাণং নারায়ণং শাস্বত মা-
 দিদেবং বিচিন্ত্য সূর্যাদতিরাজ না-
 নং মৃত্যুং স যোগী জিতবা স্তদেব ॥
 ইতি গাকণ্ডে ২৩৮ অধ্যায়ঃ ॥ * ॥
 স্মৃতকর্মপুতিবন্ধক মৃত্যুদাযোগা
 যথা আদিত্য ভৌমযো নন্দা ভদ্রা
 শুক শশাঙ্কযোঃ । বৃষে জয়া গুরৌ
 রিত্তা শনৌ পূর্ণা চ মৃত্যুদা ॥ অপিচ
 । রব্যাদি দিবসৈ যুক্তা বিশাখাদি
 চতুচ্চতুঃ । উৎপাটা মৃত্যবঃ কালী
 অমৃতানি যথা ক্রমং ॥ ইতি জ্যেঃ
 ভিশুভ্ ॥

মৃত্যুঞ্জ

মৃত্যুঞ্জয়ঃ পু শিবঃ । ইত্যমরঃ ॥
 তন্নাম করণং যথা । সুবক্ত উবাচ ।
 শিবো লীনো নিশ্চলো চেৎ শ্রীকৃষ্ণে
 পাকৃতে লয়ে ॥ কথং তব গুরো
 নাম মৃত্যুঞ্জয় ইতি শ্রুত্বো । সূত্র
 পা উবাচ । বুদ্ধগো হস্তে মৃত্যুকন্যা
 পুণ্ড্রা জল বিন্দুবৎ । স হত্রী স
 র্বলোকানাং বুদ্ধাদীনাং নরাধিপ
 ॥ কতিধা মৃত্য কন্যানাং বুদ্ধগা
 কোটিশো লয়ে । কালেন লীনঃ ॥
 শাস্ত্রশ্চ সত্বরূপী চ নিশ্চলে ॥ মৃ
 ত্যুকন্যা জিতা শশৎ শিবেন শু
 কণা মম । ন মৃত্যুনা জিতঃ শমুঃ
 কল্পে কল্পে শ্রুতৌ শ্রুতঃ ॥ ইতি বুদ্ধ
 বৈবর্তে পুষ্টিতথো ৫১ অধ্যায়ঃ
 ॥ ৬ ॥ রোগশাস্ত্যর্থং তস্য পূজা
 বিধি যথা । মৃত্যুঞ্জয়ং সমাপূজ্য
 লিঙ্গং ত্রি ভুবনেশ্বরং । রোগান্তো
 মৃচ্যতে রোগাহ্বকো মূচ্যেত বন্ধ
 নাৎ ॥ বস্ত্র সপূজয়েদ্ভক্ত্য লিঙ্গং
 মৃত্যুঞ্জয়াভিধং । যনৌপি পুণমে
 ভক্ত্যা কিং করিষ্যতি চামযঃ ॥
 তস্য পূজা বিধিঃ বক্ষ্যে শূন মৎ
 পুণবল্লভে । জাতিভেদে মৃত্তিকা
 স্ত গৃহীত্বাশীতি তোলাকং ॥ নি
 র্ঘ্যায় পার্থিবং লিঙ্গং কাংস্যধারে
 নিবেশয়েৎ । পৌরাণিকেন মন্ত্রেণ

মৃত্যুঞ্জ

অর্য্যাহ গঠনং বৃষঃ ॥ স্থাপয়েৎ পঞ্চ
 গব্র্যন পুতেকস্যাষ্ট তোলাকং ।
 স্ব স্ব নৈশ্চৈশ্চ পুতেক দুবেগ্ন স্থাপ
 য়েৎ সুধীঃ ॥ রোগ ক্রয় কামগয়া
 নাম গোত্রাদি পূর্বকং । উপবিষ্ট্যা
 সনে বিপুা ধৃত্বা ধৌতে চ বাসসী ॥
 কদাঙ্ক মালাং কণ্ঠে বৈ ধৃত্বা ভস্ম
 ত্রিপুণ্ডকং । উপচারং ষোড়শকং
 দেয়ং তক্ত্যা পুণ্ড্রতঃ ॥ সুবর্ণস্যা
 সনং দেয়ং তথৈবাভরণানি চ । বস্ত্র
 যুগ্মং পুদদ্যাভু পরিধেয়ং যথা ভ
 য়েৎ ॥ নধূপকং কাংস্য পাত্রে দ
 দ্যাভোজন যোগ্যকং । বিলুপত্রং
 সহস্রক অভয়ং বিনিবেদয়েৎ ॥ এবং
 সপূজ্য লিঙ্গৈকং জপেন্নম্রং দ্বিস
 হসুচং । ততো হোমং পুজ্য্যাহ দ
 ক্ষিণাং বুদ্ধগো দেদেৎ ॥ সুবর্ণং বা
 তদঙ্কং বা দেবি বিভব মানতঃ । অ
 ঙ্গহীনান কর্তব্য্য পূজা চাফলদা যতঃ
 ॥ একলিঙ্গং সমারাদ্য ফলং স্যাৎ
 ন্যকে যুগে । তৎ ফলং লভতে দেবি
 কলৌ সংখ্যা চতুগুণা ॥ তানুপাত্রে
 তু সস্থাপ্য অশীতি তোলাকং জলং
 । তজ্জলে নৈব দেবেশি মর্শৈঃ সমা
 র্জ্য রোগিণং ॥ ক্ষিপেদ্বীপ শিখা
 যাক্ষ মন্ত্র মুচার্য্য নামকং । এবং বি
 ধি বিধানেন পূজয়েন্নম লিঙ্গকং ॥

मृत्यु

मृदङ्ग

यादृशादृशुवेदोगो नाश मेति न-
 योदितः । साक्षेन पूरुषिदा च ल-
 भते वाङ्मि० फल० ॥ अहं व्य-
 तिक्रमैवेन वृथा भवति वामना ।
 रोगी पुनूच्यते सद्यो भोगीव-
 कण्ठकोज्जितः ॥ यदि मृदचने भ-
 क्ति सुदा मूक्या भवेन्नरः । इति
 मृत्युञ्जयतन्त्रं ॥

मृत्युनाशकः पू० पारदः । इति
 राजनिर्घण्टः ॥ नरुणहारके त्रि ॥
 मृत्युपुत्रः पू० इक्षुः । इति रत्न-
 माना ॥

मृत्युफलः पू० महाकालफल० इति
 नेदिनी ॥

मृत्युफला स्त्री कदली । इति नेदिनी
 मृत्यु उरु रूः पू० नरुणकालवादीय
 पट्टः । यथा । तत्रक० पुतपट्ट
 मृत्यु उरु रूः सः । इति त्रि
 वाणशेषः ॥

मृत्युभृत्यः पू० रोगः । इति राज-
 निर्घण्टः ॥

मृत्युवधनः पू० शिवः ॥ बिल्वरूः ॥
 दण्डकाकः । इति नेदिनी ॥

मृत्युबीजः पू० वंशः । इति त्रिकाण्ड-
 शेषः ॥

मृत्युमृतिः स्त्री कर्कटी मृत्युवे मृतिः
 पुंसवो वसुधाः सा । यथा । यथा

कर्कटी गृह्ण मृद्वे मृत्यु नाश-
 नः । इति महाभू। प्रतेरिवाटपर ॥
 मृत्या स्त्री पुनसुमृत्तिका । इत्य-
 नरः ॥

मृत्या स्त्री पुनसुमृत्तिका ॥ वाङ्मि० ।
 इत्यनरः ॥

मृत्याभाणुकः पू० भाणुविशेषः ।
 तत्पर्यायः । मृष्टिका २ । इति त्रि-
 काण्डशेषः ॥

मृद ग ऋदि । इति कविकल्पद्रुमः ॥
 ग मृदाति नमर्द । ऋदि च्छा करः ।
 इति दुर्गादासः ॥

मृद स्त्री मृ० मृत्तिका । इत्यनरः ॥
 मृदङ्गरः पू० हारीतपक्की । इति
 हेमचन्द्रः ॥

मृदङ्गः पू० श्वनामथातवाद्य० । तत्
 पर्यायः । नुरङ्गः २ । इत्यनरः ॥
 पट्टः ॥ घोषः । इति नेदिनी ॥
 वंशः । इति शब्दमाला ॥ ३ ॥

अथ मृदङ्गादि विवरणं । मृदङ्गः
 थादिरः श्रेष्ठो ह्रीनः स्यादन्य दा-
 कजः । रक्तचन्दनजा वाद्ये गभी-
 र धुनि कटकैः ॥ सार्द्धं हस्त पुना-
 गस्तु दैव्य मन्य विधीयते । त्रयोद-
 शाङ्गनं वान नथवा द्वादशाङ्गलं
 ॥ दाङ्गणकं भवेत्कीन मेकेनाङ्ग-
 ङ्गलेन वा । करुणानङ्गवदनो मध्ये

मदक

मदक

इन्द्रपथुर्भवेत् ॥ यथासीयो त " इति यतिमाने पाठथणुः ॥ * ॥
 वेदस्तु सुहृत् कर्णं मत् । मृत्ति
 का निमित्तं चैव मन्त्रैः परिकीर्तितः
 ॥ पातयेत् खरलिं वाद्यं वादना-
 र्थं नदले । विभूतिं गैरिक् उक्तः
 केन्द्रकेन च संयुक्तः ॥ यद्वा टिपीट-
 कं देयं जीवनीं सद्मि मिश्रितं । सर्व
 नेकत्र पिष्टुञ्जलेपः खरलिं कच्यते
 ॥ वानास्ये पुरिकां कृत्वा लेपं
 दद्यात् दक्षिणे । एवं नदलकः
 श्लाघ्यः सर्वं वाद्योत्तमो नतः ॥
 अन्यं संयोगमासाद्य सर्वं वाद्यं
 ण्यं शोभते । एतदङ्गं बीजकौष्ठे
 दलं नर्द्धाङ्गलं विदुः ॥ * ॥ तधि
 योते निती ज्ञेयाः पाठवर्णा म्द-
 क्काः । थो० द० टे० धिक्कुटं सुद्धी-
 ताकं द० द० थोगं धिधि ॥ थ र्वाधि-
 नं गटं द० थान्कटं पाटां मता अमी ।
 तधि० थो० टे० तक्कुधी दो० द० द०
 धिगणा० तत० तधि ॥ तक्कु त० धि
 दो० ताधि पाठथां सुद्धं क्रमः ॥ * ॥
 तथाच यतिमाने पाठथणुः । दुग
 तथेजा० दुगतथेजा० धो धो धिक-
 ता धिका थोजा० थोजा० तक तता
 धिका थोता दुग तता धि धि धिधि
 क्कुड ताकड नाथोधिक थोजा० धो-
 तादुग ततागुगत तादुगत ताधि ।

इति यतिमाने पाठथणुः ॥ * ॥
 यति रोटोप्यवहेदो गजरो क-
 पकं ध्रुव० । गल्पः सारिगोणी च
 नार्द्धं कथितं तथा ॥ पुह्रणं वृ-
 न्दमणं पुवक्का द्वादश अंताः ॥ यथा ।
 द० थात इत्येक ताल्यां यतिः ॥ * ॥
 षट्वादयं यथा । द० तथो तधिकं
 तधिकं द० थाद० था थोधि थोधि
 तत्त तत्तथ विथ विदिश्यां दिश्यां
 ट्टुं नकि ट्टुं नकि तद ट्त्त तद ट्त्त
 थवट्त्त थवट्त्त तगि नगि तगि
 नगि दा० दा० द० द० दी० दी० द० ता
 तथा । इत्येकताल्यां ॥ * ॥ अवहेद
 वाद्यं यथा । द० थातः द० थातः
 धिक्कु धिक्कु दिगणं द० थातः । इत्य-
 वहेदवाद्यं ॥ * ॥ गजरं वाद्यं
 यथा । थोक टेणं नेणं टे० डे०
 गथो गथोक्क टेक्क थोगतकि धिक
 तकि धिक टेक्कन धि धि कट तक
 थोक तधिकट तक्कु तथोग तद्धी
 । इत्येकताल्यां गजरः ॥ * ॥
 कपक वाद्यं यथा । तकधिकं तक-
 धिक्कु थवितकि थवितक्कि धिक्कु द०
 थातः । इति कपकवाद्यं ॥ * ॥
 ध्रुवक वाद्यं यथा । तक्कु तक्कुटं धिक्कु
 धिक्कुटं । इति निवारताले ध्रुवकः
 ॥ * ॥ गल्पो यथा । तधिद्धि धिक

मृदङ्ग

मृदङ्ग

तक तधि गलगं था था दे० तथा
 टेणन । इत्येकतालयां गलगः
 ॥ ३ ॥ सारिगोत्री यथा । थोङ्-
 टेण तङ्क दिङ्क तङ्किक तङ्कथो हट-
 क्कन हटङ्कन थोगङ्क थोः । इति पु-
 थनथणुः ॥ ३ ॥ टेण थोः धि थोहः
 टेण टेण दङ्क तगदङ्क धिङ्क तदि-
 दङ्क द० गद० गथो गथोरु तक तक
 धिक तधिक तथो टेणथोटेण थटे
 गल थोगगल थोग थोहट गे
 टगे० थोहटङ्क । इत्यस्य छन्दन० ।
 इति सारीपोगी ॥ ३ ॥ नादो यथा ।
 दा० कार त्रितयं पूर्व० दा० धि गिति
 तत त्रयं । दा० दा० धिक त्रयं यत्र
 इति नादः शची प्रियः ॥ इति नादः
 ॥ ३ ॥ ऋत० मान सनारक्क शङ्क कट
 विनिर्मित० । सप्तषण्ड नष० वाद्यं
 कथित० तदिहोच्यते ॥ ३ ॥ ऋत
 मानत्वात् पुतिताले यथा । तत्रत
 तत्रत तङ्कि तङ्कि दिद० धिगनथो
 धिगनथो धिङ्क धिक् धिङ्क धिङ्क धिक
 नगि नगनि थो थो धि धि धिः दा०
 दा० धिङ्क थो थो थो हथो हनत्रि
 थो नत्रिथो थोह थोह डेटि
 डेटि थोह थोह तटि तटि तटुक
 गी० गी० धगि धगि तत तथे तत
 तथे ततत गिडी ञडी थोग थो

गथो० थोगग थोगथो तङ्कः
 । इति सप्तपदात्वात् कथित० वा-
 द्यं पण्डिताः । पुतितालेन ताले-
 न पादवर्ग समासतः ॥ गङ्करूप-
 तिना पूर्व मूर्धनी लाम्ब्य मूर्धने ।
 सूधम्या मूर्धना र्थं कथित० पुकटी-
 कृत० ॥ ३ ॥ पुहरणं यथा । थो-
 गङ्का तङ्किका थोग कट गगो० द०
 थोग दिङ्किक धिङ्क धिकटेण । इ-
 तेत्येकतालयां पुहरणं । ३ ॥ वा-
 द्यं विमूच्यते येन छन्दनं तत्र
 गद्यते । यथा । तङ्किथो दिङ्क
 टेण तङ्कः । इति छन्दनं ॥ ३ ॥
 मर्दल श्रवणोदशाङ्गल वामनथो
 द्वादशाङ्गल दक्षिणमथः । नरजङ्ग-
 ष्टादशाङ्गल वामनमथः सप्तदशाङ्गल
 दक्षिणमथः मर्दल नरजयो रथ-
 भेदः । इति सङ्गीतदानोदरः ॥
 मृदङ्गकलः पू० गनसर्वकः । इति
 मृदङ्गकलः ॥
 मृदङ्गकलिनो श्री कोषातकी । इति
 राजनिघण्टः ॥
 मृदङ्गी श्री घोषातकी । श्वेतघोषा
 इति भाषा । इति रत्नमाला ॥
 मृदा श्री मृदङ्गिका । इति द्विकणकोषः
 मृदाकरः पू० वज्रु । इति शब्दमाला
 मृदितः त्रि च्छी कृतः । इति मृदः

मूढ

मूढ

मूढाः कर्मणि कृपुतयुषेन निस्त्रयः ॥
मूढिनी स्त्री पुष्पसुमंत्रिका । इति
शब्दचन्द्रिका ॥

मूढः त्रि अतीवः ॥ कोमलः । इत्य-
मरः ॥ गृहकन्यायाः स्त्री । इति रा-
जनिर्घण्टः ॥

मूढकृषायसः स्त्री शीवकः । इति राज-
निर्घण्टः ॥

मूढगणः पुं चित्रानुराधा मृगशिरो-
रेवती नक्षत्राणि । यथा । चित्रा मि-
त्र मृगशुभ्र मूढगणः । इति ज्यो-
तिस्तत्त्वः ॥

मूढगमना स्त्री हंसी । इति राज-
निर्घण्टः ॥ मूढगमना स्त्री च ॥

मूढचर्मा पुं भूर्जवृक्षः । इति राज-
निर्घण्टः ॥ कोमलवृक्षिणिष्टे त्रि ॥

मूढहृदः पुं भूर्जवृक्षः । इति हेम-
चन्द्रः ॥ गिरिजपीलवृक्षः । इति
अष्टाधरः ॥ अकूरवृक्षः ॥ श्रीतालः ।
इति राजनिर्घण्टः ॥

मूढता स्त्री मूढः । इति
व्याकरणः ॥

मूढतालः पुं श्रीतालवृक्षः । इति
राजनिर्घण्टः ॥ कोमलतालश्च ॥

मूढवृक्षः पुं भूर्जवृक्षः । इत्यमरः ॥

मूढवृक्षः मूढवृक्षः । इत्यमरः ॥
मूढवृक्षः मूढवृक्षः । इत्यमरः ॥
मूढवृक्षः मूढवृक्षः । इत्यमरः ॥

मूढवृक्षः पत्रपुष्पकः । इति कोषा-
मुर निती मधुः । अदस्त नपुंसकत्वं
च शब्देन आवड् तुचा शब्देन वा-
विगुहे मूढवृक्षे इत्यपि । भू-
ज्जो भुजो बहुपटो बहुवृक्षो मूढ-
वृक्षः । इति शमी । इत्यमरटीका-
याः भरतः ॥

मूढमृकः स्त्री सुवर्णः । इति शब्दचन्द्रिका
मूढपत्रः पुं नलः । इति राजनिर्घण्टः
॥ कोमलपर्णेन्स्त्री । तद्वति त्रि ॥

मूढपत्री स्त्री चिल्लीशकः । इति राज-
निर्घण्टः ॥

मूढपर्बकः पुं वेदः । इति राज-
निर्घण्टः ॥ कोमलपर्बविशिष्टे त्रि ॥

मूढपल्लः पुं शिरीषवृक्षः । इति रत्न-
माला ॥ कोमलसुमयुक्ते त्रि ॥

मूढफलः पुं विकटवृक्षः ॥ मधुलि-
कैरिकः ॥ विकटवृक्षः । इति
राजनिर्घण्टः ॥ कोमलफलवति त्रि ॥

मूढलः स्त्री जलः । इति शब्दचन्द्रिका ॥
कोमले त्रि । इत्यमरः ॥

मूढलोमकः पुं शकः । इति हेम-
चन्द्रः ॥ कोमलरोमविशिष्टे त्रि ॥

मूढपलः स्त्री नीलपद्मः । इति शब्द-
चन्द्रिका ॥

मूढः पुं मूढस्येतेदः । इति सफिष्ठ-
सारोणादिवृत्तिः ॥

मध

मध

मृद्व् क्ली वद० । इति हेमचन्द्रः ॥

कोमलावयवश्च ॥

मृधी क्ली कोमलाङ्गी । इति मृध्-

बोधव्याकरणः ॥ अपिच सद्यः

पूरी परिसरेषु शिरीष मृधी सी-

ता यवाग्रि चतराणि पदानि गद्वा

। गन्तव्य मन्ति क्रियदित्यसकृद्गणा

रामाश्रयः कृतवती प्रथमावतारः ।

इति महानाटकं ॥ कपिलदुःखा ।

ति राजनिर्घण्टः ॥

मृधीका क्ली दुःखा । इत्यमरः ॥

कपिलदुःखा । इति राजनिर्घण्टः ॥

मृध् उ ञ् द्विदि । इति कविकल्पद्रुमः

॥ उ न्विद्वा न्वद्धा । ञ् मधत् मध-

त्ते । द्विदि आर्द्रभावे । इति दुर्गा-

दासः ॥

मृध् क्ली युद्ध० । इत्यमरः ॥

मृधा व्य० मृधा । इत्यमरटीकासार

सुन्दरी ॥

मृध्कः पू० पाशाणः । इति त्रिकाण्ड-

शेषः ॥

मृध् श ङ् मृशि । इति कविकल्प-

द्रुमः ॥ श मृशति ङ् अनाङ्गी ९

अनाङ्गी ९ अमृक् ९ । मृशि इति

डालव्याङ्गस्यैव द्विपि रूपः । तेन

अनिर्दिष्टार्थत्वात् स्पर्शनं पुनिधान-

श्च अस्यार्थः । स्पर्शने । परामृश ९

हर्ष जडेन पाधिना तदीय मध्-

द्वलिष वृणाकिञ्च - इति रुधः ॥

पुनिधाने । रामपुवासि व्यन्मम

दोषः जनापवादः सनरेन्दु मृत्यु

। केकीति भडिः ॥ विमृश परा-

मर्शः । मृशि इति मृध्न्यास्तपाठा

हेयः । तर्हि क्रमैवाथः न्या ९ ।

इति दुर्गादासः ॥

मृष त् क ङ् क्राञ्चो । इति कविकल्प-

मृष त् ञ् ङ् क्रमः ॥ मृध्न्यापथो ।

ञ मृषते मृषति । क मृषाञ्चिः ।

त दुर्गादासः ॥

मृष उ मेषने । इति कविकल्पद्रुमः ॥

उ मृषिद्वा मृष्ठा । इति दुर्गादासः ॥

मृष क क्राञ्चो । इति कविकल्पद्रुमः ॥

क मृषति । अयमात्रानेपदीत्ये-

त्ते । इति दुर्गादासः ॥

मृष ञ् ङ् उ ङ् क्राञ्चो । इति कवि-

कल्पद्रुमः ॥ ञ् मृषति मृषते । ङ् म-

ृषते । उ मृषिद्वा मृष्ठा । अपि ङ्क

नपराधः न्विद्वा मृष्ठाणां निति

हलायुधः । इति दुर्गादासः ॥

मृष य ञ् क्राञ्चो । इति कविकल्प-

द्रुमः ॥ य ञ् मृषति मृषते मृष

। इति दुर्गादासः ॥

मृषा व्य० मिथ्या । इत्यमरः ॥ वृथा

इति कृतीकासारसुन्दरी ॥

शुभार्थकं श्लो अत्युत्तमशुभार्थवाक्यं
 । तत्पर्यायः । आहृतः २ । इत्य-
 मरः ॥ द्वे अत्युत्तमशुभार्थे वचसि
 । आहृत्येतेषु आहृतः कः । शुभा
 मिथ्या अर्थो अस्य शुभार्थकं इह ॥
 शुभार्थं यत्सर्वथा न कर्तते । यथा ।
 एष वक्त्या सुतो याति खपुत्रकृत
 शेषथरः । कूर्मलाम तनुत्राणः शश
 शूद्र धनकर इति । यावज्जीव मह
 मोदी वक्तारी पिता मनेति ।
 अस्य षाषं भेदः मोनिद्वं वृक्षचा
 रिद्वं अन्यत्र सिद्धमेव । वक्त्या सु
 तद्वं खपुत्रद्वयान्यत्रोसिद्ध निरिति ।
 इति भरतः ॥

शुभाध्यायी पुं वकः । यथा । कक्को-
 वको वकोटश्च तीर्थसेवी च ताप-
 लः । मीन्घाती शुभाध्यायी निश्च-
 लाहश्च दान्त्रिकः । इति राज-
 निर्घण्टः ॥

शुभालकः पुं आमृदकः । इति शब्द-
 चन्द्रिका ॥

शुभावादः पुं मिथ्यावाक्यं । तत्-
 पर्यायः । चटुर्ग्री २ । इति जटा-
 धरः ॥

शुभावादीं त्रि मिथ्यावाहकः । तत्-
 पर्यायः । शब्दाद्यः । इति शब्द-
 नाला ॥ मिथ्याविधोक्ता च ॥

शुभाद्यं श्लो मिथ्यावाक्यं । इति
 मूकबोधव्याकरणं ॥

शुभाद्यः त्रि मिथ्यावादी । इति
 शब्दनाला ॥

शुष्टं श्लो मरिचं । इति रत्न-
 निर्घण्टः ॥

शुष्टः त्रि शोषितं । इत्यमरः ॥
 शुष्टेरकः पुं वदान्यः ॥ मिष्टाशी ॥
 अतिथिद्विष्टः । इति मेदिनी ॥

शु गि वधे । इति कविकल्पद्रुमः ॥
 गि मृगाति । मृगः । मृर्तिः । इति
 दुर्गादासः ॥

शुने उ प्रतीदाने । इति कविकल्प-
 द्रुमः ॥ प्रतीदानं परिवर्तः । उ
 नयते धान्येन माषं लोकः । इति
 दुर्गादासः ॥

शुने त्रि महं । आनाके इति भाषा
 । मन । आमार इति भाषा । एते
 अन्वयशब्दस्य चतुर्थी षष्ठ्येकवच-
 नाभ्यां निम्नद्ये । इति व्याकरणं ॥

शुनेकः पुं हागः । इति राज-
 निर्घण्टः ॥

शुनेकलकन्यका श्लो नर्मदानदी । इत्य-
 मरः ॥

शुनेकलादिजा श्लो नर्मदानदी । यथा ।
 रेवेन्द्रजा पूर्णगङ्गा नर्मदा मेक-
 लादिजा । इति हेमचन्द्रः ॥

মেখলা

মেখলা জী জীকট্যাভরণ° । চন্দ্র-
 হার গোট্ ইত্যাদি ভাষা । তৎ-
 পর্য্যায়ঃ । কাঞ্চী ২ সপ্ত দী ৩ রসনা
 ৪ সারসন° ৫ ইত্যমরঃ ॥ কাঞ্চিঃ
 ৬ রশনা ৭ । সারসন° জীকট্যা°
 বজ্রগুহন° । ইতি স্বামী ॥ কেচিৎ
 একযষ্টি ভবেৎ কাঞ্চী মেখলা তুষ্টি-
 যষ্টিকা । রসনা বোডশ জ্জেষা ক-
 লাপঃ পঞ্চবিশকঃ ॥ ইতি পঠন্তি
 । ইহ ভূভেদাৎ পর্য্যায়তা । ইতি
 ভরতঃ ॥ খড়াদিনিবন্ধন° । ইত্য-
 মরঃ ॥ শিকুনিকা । চন্দ্ররজ্জ্বাদি । মুষ্টি
 দার্ট্যার্থ° উপর্য্যয়ো লৌহবন্ধঃ । ই-
 ত্যেক । ইত্যপি ভরতঃ ॥ ৬ ॥ শৈ-
 লনিতম্বঃ । ইতি মেদিনী ॥ নর্মদা
 নদী । ইতি শব্দরত্নাবলী ॥ পুন্নি-
 পণী । ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥ ৬ ॥ উ-
 পনয়নকালে ধারণীষ মুঞ্জ নির্মিত
 সূত্র ত্রয° । যথা । অথৈন° মানবক
 মাচার্য্য জিঃ পুদক্ষিণ° ত্রিবৃত্ত মুঞ্জ
 মেখলা° পরিধাপয়ন্ মন্ত্রদ্বয়° বা
 চযতি । ইতি ভবদেবভট্টঃ ॥ অ-
 পিচ । গোভিলঃ । মুঞ্জ কাশ তা-
 সূন্যো রসনাঃ । মুঞ্জঃ শরঃ তাসুনঃ
 শনস্ত ভবা তাসনী । রসনা মেখলা
 । তথা চ ননঃ । মৌঞ্জী ত্রিবৃৎ সনা
 স্কন্ধা কার্য্যা বিপুল্য মেখলা ।

মেখলা

কত্রিয়স্য চ মৌরীষা বৈশ্যস্য শ-
 নতান্তবী ॥ মুঞ্জনাতে তু কর্তব্য
 জশাশ্রমস্তক বন্দনৈঃ । ত্রিবৃত্তা গৃহি-
 নৈকেন ত্রিভিঃ পঞ্চভি রেব বা ॥
 ইতি সংস্কারতত্ত্ব° ॥ অন্যত্র । গর্ত্তা-
 ষ্টনে হৃষ্টম্বকাস্তে যস্মত্তোক্ত বিধান-
 তঃ । দণ্ডী চ মেখলা সূত্রী কৃষ্ণাভিন-
 ধরো মনিঃ ॥ মৌঞ্জী ত্রিবৃৎ ক-
 শ্চক্ষা কার্য্যা বিপুল্য মেখলা । মৌ-
 জ্যভাবে জশেনাহ গৃহ্নৈকেনচ
 ত্রিভিঃ ॥ ইতি কৌম্যে উপরিভাগে
 ১১ অধ্যায়ঃ ॥ ৬ ॥ হোমদ্ব্যপোপ-
 রি° মুষ্টিভিত বেষ্টনবিশেষঃ । যথা ।
 বশিষ্ঠপঞ্চরাত্রে । যাবান্ অণ্ডস্য
 বিস্তারঃ খনন° তাবদধরত । হ-
 তৌকে মেখলা সিন্ধো বৈদ্যি নব-
 নাকুল্লাঃ ॥ অণ্ডে দ্বিহস্তে তা জ্জেষা
 রস বেদ গুণাকুল্লাঃ । অণ্ডে হস্তে তু
 অণ্ডে তা বসু তর্ক যুগাকুল্লাঃ ॥ মে-
 খলা বুদ্ধচারি মেখলাবেৎ অণ্ডে
 ষ্টিতা মুষ্টিভিতা তা শখাত দেশাছা-
 য়ে একাকুল্লিকপ কণ্ড° পরিত্যজ্য
 উচ্চাষণে বিস্তারেন চেত্যাди ক্রমেণ
 বেদাদ্যকুল্লাঃ এতদ্বিপরীতা স্তত্রা-
 স্তরোক্তা ব্যবহার বিকল্পাঃ । বেদা-
 শ্চত্বারঃ অশ্বষ জ্বয়ঃ নদনে দ্বৈ রসশঃ
 বর্চ গুণা জ্বয়ঃ । বসু তর্ক যুগানি অষ্ট

नेष

नेष

४१ चन्द्रारि । पिङ्गनामते ह्नि ।
 ४२ आहोकार्कनं त्र्यङ्गा मेथला-
 ना विधिर्भवत् । इति तिथ्यादि
 तन्त्रेदुर्गोत्सवतंत्रं ॥
 मेघनाभकन्याका स्त्री नर्मलानदी । इत्य-
 नमदीनायां तत्रतः ॥
 मेघः पृ० मृतः ॥ राक्षसः । इति
 शब्दरत्नावली ॥ स्वनामथ्यातद्व्यप-
 दार्थः । नेहति सिद्धिः । तत्र-
 १ अत्र २ वारिवाहः ३
 ४ वाराहः ५ वलाहः ६ धाराधरः
 ७ जलधरः ८ तडिहान् ९ वारिदः
 १० मयदूतः ११ घनः १२ ज्जिमूतः १३
 १४ जलमक १५ धूमध्वानिः
 १६ इत्यमरः ॥ अङ्ग १७ पयो-
 धरः १८ अम्बोधरः १९ वेद्यमधुनः
 २० मन्मथना २१ वायुदाकः २२ न-
 त्रधरः २३ ककरः २४ ककः २५
 नीलधरः २६ मयधुजः २७ वारिमूक
 २८ मयधुजः २९ मयधुजः ३०
 गदाधरः ३१ नारागजः ३२ मयधि-
 तः ३३ कनः ३४ कन्दः ३५ गवेडुः
 ३६ गदानरः ३७ खतनालः ३८
 रात्रथः ३९ खेतनीलः ४० नागः
 ४१ जलहरकः ४२ पेटकः ४३
 त्रकः ४४ ददरः ४५ । इति शब्द-
 रत्नावली ॥ अशुदः ४६ तोषदः

४७ अशुवाहः ४८ । इति रत्नमाला
 ॥ पाथोदः ४९ गदाधरः ५० गा-
 डवः ५१ वारिमसिः ५२ । इति
 त्रिकाण्डशेषः ॥ * ॥ मेघनाभका
 यथा । त्रि युते शुभकवर्षे तत्र चर्तुर्भिः
 शोधिते क्रमात् । आवर्तं विद्धि
 सम्यक् पङ्कजं दोग मयुदं ॥ * ॥
 एषां फलानि । आवर्तो निहर्जलो
 मेघः सम्यक् च वरुणकः । पुङ्करो
 दुङ्करजयो दोगः शस्यपुङ्करकः ।
 इति ज्योतिस्तंत्रं ॥ * ॥ त्रेतायुगे
 तस्योत्पत्ति रथा । अथासिद्धे
 पुत्रिगते तदा नेवाम्ना तवै । ने-
 नेत्यस्तुनिर्भूत्यः पुत्रो वृष्टि नर्ज-
 नं ॥ सकृदेव तथा वृष्ट्या संपृक्ते
 पृथिवीतले । पादुरासस्तदा तामां
 वृक्षा वै गृहं सक्रिताः ॥ सर्व पुत्र्य-
 पभोगस्त तामां तेभ्यः पुत्रायते
 । वरुणियुष्टिते वृक्षास्तैतामृग मूथे
 पुत्राः ॥ इति शौर्मे २७ अध्यायः
 ॥ * ॥ पुलकालीननेषा यथा । त-
 तो गजधलोमादा सुनिर्तैः समल-
 क्ताः । उन्निष्ठं सदा व्योम्नि घों-
 राः सम्यक्ता घनाः ॥ केचिमीलोत्-
 पन्न श्यावाः केचिन्मसून् समिताः
 । धूमूर्णा सुखा केचित्प्रथा पीताः
 पयोधराः ॥ केचिदुक्ता भुवर्गाश्च

देव

इलाः कार विडा सुथा । अह्न मन
 निडा शाने, जातयांजन निडाः प
 रे ॥ मनःशिला निडा सुमे, कपोत
 मन्शाः पारे । केचिद्गुणवर्णाभा
 सुथाने, कीरसुमिताः ॥ तथा कर्
 र वर्णाभा विमांजननिडा सुथा ॥
 इन्द्रगोपनिडाः केचि ह्रिताम
 निडा सुथा । काकाशुकनिडाः केचि
 दुत्तिष्ठति घना दिवि ॥ केचि पर्वत
 मन्शाः केचिद्गुणलोपमाः ।
 कुटागारनिडा शाने, केचिन्मीन
 जलोद्गहाः ॥ बहुरूपा घोररूपा
 घोरस्वर निनादिनः । तदा जलधराः
 सर्वे प्रवृत्ति नभश्च ॥ तत स्ते ज
 लदा घोरा वारिणा भाकरा अजाः ।
 सप्तधा नभृताश्चान सुमग्निः मनय
 स्यत ॥ तत स्ते जलदा वर्षः वर्षतीह
 नहोवव ॥ सघोर मन्शिवः सर्व
 नाशवन्ति च पावकः । पूर्वतेन तदा
 त्र्यथ मन्त्रसा पर्यते किल ॥ अन्ति
 स्तेजोः भूतत्वात्तुदाग्निः पुविश
 त्र्यपि । नष्टे चाग्नेो वर्षशतैः पयो
 दा जल सन्तुवाः ॥ प्लावयन्तोथ भुव
 नः महाजल परिस्रवैः । धाराभिः
 प्रवृत्तीदः चोद्यमानाः स्वयन्तुवा ।
 उद्यन्तः सलिलोदेषश्च वेला इव म
 होदधेः ॥ साद्भि दीपा तथा पृथी

मेघ

जलैः सहाद्यः त शनैः । आदित्य
 रश्मिभिः पीतः जलमत्त्रेषु तिष्ठति ॥
 पुनः पतति तदुनो पर्युष्टे तेन
 चर्णावाः ॥ इति कोशे उपनिडाये
 ४२ अध्यायः ॥ * ॥ मेघस्य उदपत्ति
 रथा । देवो ह सर्वभूतत्र्य आदित्ये
 रश्मिभिर्जलः । समुदासुत्तुनायोगा
 दुश्मयः पुवहस्यपः ॥ ततो ह्यनवशात्
 काले परिवृत्तो दिवाकरः । नियह
 ति पयो मेघेषु शूला शूलैर्ग तन्तिभिः
 ॥ अतश्चाः पुपतस्युपापो वायुना स
 मदीरिताः । सर्वभूत त्रितार्थाय वायु
 त्तुताः समस्ततः ॥ ततो वर्षति सो
 म्नासि सर्वभूत विवृद्धये । वायव्य
 सुनि तैश्च विदुदग्नि समपुत्र ॥ वे
 कमान् निहेतयातो मेघद्वः व्यञ्ज
 वन्ति च । त्रुनियन्ति यथा चाप सुदन्त
 कवयो विदुः ॥ * ॥ अपि च । मेघा
 नाः पुनरुपपत्तौ त्रिविधा योनि क
 च्यते । अग्निजा बुद्धजा शैचा पक्व
 जाश्च पृथग्निधाः ॥ त्रिधा त्रिधागना
 त्रेषां वक्ष्यमि विस्त सन्तुवा । आ
 प्तैवाः स्वमजाः पौत्तासेषां धूमः पु
 वर्तय ॥ जाता दुर्दिन वाताद्ये सप्त
 गास्ते व्यवहिताः । नहिषाश्च वराहा
 श्च मन्त्रनातद् कपिणः ॥ त्वा धरणि
 नलेत्य रनते विचरन्ति च । जीमूता

মেঘ

মেঘ

নাম্নেমেঘা যে ভেভেয়া জীব সন্ত-
 বাঃ ॥ বিদ্যুৎশুণ বিহীনাশ্চ জলধা-
 রাবলম্বিনঃ । মৃদুসেকী মহাকায়া
 আবহস্য চ সানুগাঃ ॥ কোশ মা-
 ত্রাহ বর্ষন্তি কোশাচ্ছাদপি বা পুনঃ
 । পর্তাগু নিত্যেষু বর্ষন্তি ধিপিনে-
 যুচ ॥ বলাকা গর্ভতা শৈচবলাকা
 গর্ভবারিণঃ । বুদ্ধজা নাম তে মেঘা
 বুদ্ধ নিখাগ স'ভবাঃ ॥ দ্বিতীয় পু-
 বহস্যু মেঘা স্তে তু সন্যশ্রিতাঃ ।
 ইতো যোজন মাত্রাহ নাক্ষাচ্ছাদি
 ক্তাদপি ॥ বৃষ্টিসর্গাদিব ভেষা
 ধারাসারাঃ পুকীর্ভিতাঃ । শক্রেণ প-
 ক্ষা যচ্ছিমাঃ পর্তানা মহৌজসা
 ॥ কানগানা পুস্তানা পূজানা
 শিব মিহতা । পুষ্করাবর্তকা স্তেন
 করণেনেহ বিশ্রুতাঃ ॥ নানা কপধ-
 রা শৈচব মহাঘোরম্বনাশ্চ তে । ক-
 ল্পান্ত হৃষ্টেঃ সুষ্টারঃ সযর্ভাগে নিয়া-
 মকাঃ ॥ বর্ষন্তি তে যুগান্তেষু তৃতী-
 যা স্তে পুকীর্ভিতাঃ । অনেকরূপ
 সংস্থানাঃ পূরযন্তো মহী জলৈঃ ।
 বায়ং পরিবহন্তেস্য রাশ্রিতাঃ কল্প
 সাধকাঃ ॥ যোন্যস্যাপ্তস্য ভিন্নস্য
 পুাক্ত পুভব স্তদা ॥ যন্মাদুক্ষা
 সনুৎপন্ন শ্চত্বর্ভুঃ স্বযম্ভুবঃ । ত-
 নৈব্যাপ্তন্য পাবা হি সর্বে মেঘা

পুকীর্ভিতাঃ ॥ তেবা মধ্যায়ন ধূমঃ
 সর্বেবা মবিশেষতঃ । তেষা শ্রেষ্ঠ-
 স্ত পর্ষ্যন্য শ্চত্বার শৈচব দিগ্ভজাঃ ॥
 গজানা পর্তানাঞ্চ মেঘানা ভো-
 গিভিঃ সহ । জনুস্কৈক পৃথগ্ভূত
 যোনি স্ত্বেকা জল স্মৃত ॥ পঙ্কনেয়া-
 দিগ্ভজাশৈচব হেমন্তে শীত স'ভবা
 । তুবার বৃষ্টি বর্ষন্তি হিন শস্য বিবৃদ্ধ-
 যে ॥ ইতি বুদ্ধাণ্ডে ৫৮ অধ্যায়ঃ
 ॥ ॥ ॥ ৪৮ ৥ ৪৯ ৥ ৫০ ৥ ৫১ ৥ ৫২ ৥
 ৫৩ ৥ ৫৪ ৥ ৫৫ ৥ ৫৬ ৥ ৫৭ ৥ ৫৮ ৥
 ৫৯ ৥ ৬০ ৥ ৬১ ৥ ৬২ ৥ ৬৩ ৥ ৬৪ ৥
 ৬৫ ৥ ৬৬ ৥ ৬৭ ৥ ৬৮ ৥ ৬৯ ৥ ৭০ ৥
 ৭১ ৥ ৭২ ৥ ৭৩ ৥ ৭৪ ৥ ৭৫ ৥ ৭৬ ৥
 ৭৭ ৥ ৭৮ ৥ ৭৯ ৥ ৮০ ৥ ৮১ ৥ ৮২ ৥
 ৮৩ ৥ ৮৪ ৥ ৮৫ ৥ ৮৬ ৥ ৮৭ ৥ ৮৮ ৥
 ৮৯ ৥ ৯০ ৥ ৯১ ৥ ৯২ ৥ ৯৩ ৥ ৯৪ ৥
 ৯৫ ৥ ৯৬ ৥ ৯৭ ৥ ৯৮ ৥ ৯৯ ৥ ১০০ ৥

मेघक

मेघउ

जालकरः १ सारः २ नटनारायणः ३
 शङ्कराभरणः ४ कल्याणः ५ गजधरः ६
 गाङ्गारः ७ सहाना ८ ॥ कलानाथमते
 । अस्य रागिण्यः षड् यथा । वङ्गाली
 १ मधुरा २ क्लानोदा ३ र्गनाञ्जिः ४
 तीथली ५ देवली ६ । एतन्मतेपि
 अष्टौ पुराः किञ्च नटनारायण शङ्क-
 राभरण कल्याण स्थाने केदाराना- ॥
 क जलभरता ज्ञेयाः ॥ सोमेश्वर-
 मते अस्य षडागिण्या यथा । मल्लारी
 १ सारठी २ सारीरी ३ कोशिकी ४
 गाङ्गारी ५ हरशिङ्गारी ६ । एतन्म-
 तेपि पुराः पूर्ववत् ॥ रागिणी स-
 हित्तस्य तदागस्य वर्षतो गानसम-
 यः ॥ भरतमते तस्य पञ्च रागि-
 ण्या यथा । मल्लारः १ मूलतानी २
 देशी ३ रतिवल्लभा ४ कावेरी ५ ।
 तन्मते अष्टौ पुरा यथा । कलाधरः
 १ वागेश्वरी २ सहाना ३ पुरीषा ४
 कानरा ५ तिलकः ६ सुभ्रुः ७ शङ्करा
 भरणः ८ । तन्मते अष्टपुत्राणां भा-
 र्या यथा । करगाटी १ कादवी २ कद-
 ननाटः ३ पाहारी ४ नावाः ५ परजः
 ६ नटनङ्गरी ७ शङ्कनटः ८ । इति
 सङ्गीतशास्त्रं ॥
 मेघरुफः पुं करका । इति हारा-
 वली ॥

मेघकाशः पुं वषतः । इति रुटिधरः ॥
 मेघचिञ्चुः पुं चातकपङ्की । इति
 शब्दचन्द्रिका ॥
 मेघजं त्रिं मेघभवन्न । मेघाङ्गा-
 यते इति व्युत्पत्त्य उ पुत्र्येन-
 चिञ्चुः ॥
 मेघजावां क्ली अत्रियं । इति शब्द-
 चन्द्रिका ॥
 मेघजीवनः पुं चातकपङ्की । इति
 राजनिघण्टुः ॥
 मेघज्योतिः पुं वङ्गाग्निः । तत्-
 पर्यायः । इरमदः २ । इत्यमरः ॥
 मेघस्य ज्योति रग्निर्मेघज्योतिः ।
 ज्योति रग्नेो सनाथ्यात् । ज्योति
 श्चन्द्रो निगद्यते । इति रत्तिः ॥
 इरया जलेन नाद्यति दीप्यते
 इति इरमदः । मेघाग्निर्हि जले-
 नैव दीप्यते । नदीति यत्रिर्हर्षे
 तूत्तूदूदू ज्जीति थः यित्यव्याजिति
 मनसो । अन्येन्यसंघट्टेन मेघा-
 ग्निसूत्य यज्येति वृक्षादो गत-
 ति स इरमदः । मेघइत्युपलक्षणं
 तेन वातजो र्पीरमदः सोपि
 हि इरया जलेन नाद्यतीति को-
 नूदी । मेघाग्न्यादि रिरमद इति श-
 द्भागवः । इति तटीकानां भरतः ॥
 मेघधरः पुं मेघस्योडधरः । मेघ

मेघपु

मेघवा

गर्जनं । यथा । अत्रानुक्ते वविष्णा-
 ङ्के पुत्रात्ते मेघद्रुः । दम्प-
 त्याः कनहे चैव वव्यारम्यु लघु-
 क्रिया ॥ इत्युत्तः ॥

मेघपुत्रः पुं शक्रहयः । इति शब्द-
 रत्नावली ॥

मेघपुत्रवः पुं कनः । इति ब्राह्म-
 निघण्टः ॥

मेघतिमिरः क्ली मेघाहर्कदिनः ।
 इति हलायुधः ॥

मेघभृतिः पुं वज्रः । इति शब्द-
 रत्नावली ॥

मेघरीपः पुं विद्युत् । इति शब्द-
 नाला ॥

मेघमालः पुं रत्नागर्तज्ञात कल्कि-
 देवपुत्रः । यथा । तथा रत्ना सिन्धे

मेघनादः पुं वरुणः ॥ रावणपुत्रः ।
 इति मेदिनी ॥ मेघशब्दः । इति
 हेमचन्द्रः ॥ पलाशवृक्षः । इति
 शब्दचन्द्रिका ॥ तृतीयशकः ।
 इति ब्राह्मनिघण्टः ॥

पके इत्युपक्रम्य सा पुत्रं सुखे व-
 साधी मेघमाल वलाहको । न-

होत्साहो महावीर्यो सुभगो
 कल्किस्मृतो ॥ इति कल्किपुराणे ३
 अध्यायः ॥

मेघनादजिह्वः पुं लक्षणः । इति
 त्रिकाशुशवः ॥

मेघमाला स्त्री मेघशेणी । तत्-
 पर्व्यायः । कादम्बिनी २ । इत्यमरः ॥

मेघनादानुलासकः पुं नयूरः ।
 इति ब्राह्मनिघण्टः ॥

मेघयोनिसः पुं धनुः । इति शब्द-
 रत्नावली ॥

मेघनादानुलासी पुं नयूरः । इत्य-
 मरः ॥

मेघरागः पुं षड्भागस्तुर्गतराग-
 विशेषः । इति हलायुधः ॥ अस्य

मेघनाना पुं नूतनः । इत्यमरः ॥

विवरणं मेघशब्दे द्रष्टव्यं ॥

मेघनिर्घोषः पुं मेघशब्दः । तत्-
 पर्व्यायः । सुनितं २ गर्जितं ३
 रमितं ४ । इत्यमरः ॥ धनितं ५
 हादितं ६ । इति भरतः ॥

मेघवर्णा स्त्री नीलीवृक्षः । इति शब्द-
 चन्द्रिका ॥

मेघपुत्रः क्ली कनः । इत्यमरः ॥
 पिण्डात् ॥ नरीकणः । इति मे-
 दिनी ॥

मेघवत्ता क्ली आकाशः । इति त्रि-
 काशुशवः ॥

मेघाह्विः पुं वज्राहिः । तत्पर्व्या-
 यः । ईरम्वरः २ । इति हेमचन्द्रः ॥

मेघवाहनः पुं इन्द्रः । इत्यमरः ॥

नेटक

मेघवेश्मी स्त्री आकाशः । इति
 जटाधरः ॥
 मेघनारः पुं चीनकपूरः । इति
 राजनिर्घण्टः ॥
 मेघसुहृत् पुं नयरः । इति हेम-
 चन्द्रः ॥
 मेघसुनिताशुभवः पुं विकण्टकवृक्षः
 । इति राजनिर्घण्टः ॥
 मेघाथ्यः स्त्री सुस्तकः । इति रत्न-
 माला ॥
 मेघाणमः पुं वर्षाकालः । इति
 शब्दरत्नावली ॥ मेघन्यागमनक्ष ॥
 मेघानन्दा स्त्री बलाकः । इति राज-
 निर्घण्टः ॥
 मेघानन्दी पुं नयरः । इति राज-
 निर्घण्टः ॥
 मेघासुतः पुं शरत्कालः । इति
 राजनिर्घण्टः ॥
 मेघाहि स्त्री करका । इति त्रिकाण्ड-
 शेषः ॥
 मेघाशदः स्त्री आकाशः । इति धन-
 ङ्गवः ॥
 मेघादरः पुं अर्हत्पिता । इति
 हेमचन्द्रः ॥
 मेटकः स्त्री शोतोङ्गनः ॥ अक-
 कारः । इति मेदिनी ॥ नीलाङ्गनः
 । इति राजनिर्घण्टः ॥

मेघ

मेटकः पुं नयरचन्द्रकः ॥ श्यामलः
 । इति मेदिनी ॥ धूमः ॥ मेघः ॥
 शोभाङ्गनः । इति शब्दरत्नावली
 ॥ श्यामलपुण्युक्ते त्रि । इत्यमरः ॥
 मेटकार्किषा स्त्री पातालगवडी-
 लता । इति राजनिर्घण्टः ॥
 मेटः ऋ उन्नादे । इति कविकण्ठ-
 क्रमः ॥ ऋ अमिनेट् । मेटति
 लोकः । उन्नाद्यतीत्यर्थः । इति
 दुर्गादानः ॥
 मेटला स्त्री आमलकी । इति शब्द-
 चन्द्रिका ॥
 मेठः पुं हस्तिपकः । इति त्रिकाण्ड-
 शेषः ॥
 मेडः ऋ उन्नादे । इति कविकण्ठ-
 क्रमः ॥ ऋ अमिनेड् । मेडति
 उन्नाद्यतीत्यर्थः । इति दुर्गादानः ॥
 मेट्टः पुं शिशुः ॥ सत्तु गतुहृन्त्य
 सप्तभिर्मानैर्भवति । इति सख-
 बोधः । मेघः । इत्यमरः ॥
 मेट्टश्री स्त्री मेवश्रीवृक्षः । इति
 रत्नमाला ॥
 मेण्टः पुं हस्तिपकः । इति हारा-
 वली ॥
 मेण्डः पुं हस्तिपकः । इति त्रिकाण्ड-
 शेषः ॥
 मेण्डः पुं मेवः । इति शब्दरत्नावली ॥

মেদ

মেথ ঋ ঞ সঙ্কে ॥ বধে ॥ মেধাবা
। ইতি কবিকল্পদ্রুমঃ ॥ ঞ মেথতি
মেথতে ধীরো গুণিনা সঙ্কত ইত্য-
র্থঃ । ঋ অনিমেথৎ + সিন্ধেথ ।
ইতি দুর্গাদাসঃ ॥

মেথিঃ পুং খলেপশুবন্ধনর্থনঃস্ত-
দাক । মেইকাঠ ইতি ভাবা । যথা ।
মেধি মেথিঃ খলেবালী খলে গো-
বন্ধনাক যৎ । ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥

মেথিকা স্ত্রী ক্ষুপবিশেষঃ । মেথি-
শাক ইতি ভাষা । তৎ পর্য্যায়ঃ ।
মেথিনী ২ মেথী ৩ দীপনী ৪ বহু-
পত্রিকা ৫ বেথিনী ৬ গন্ধবীজা ৭
জ্যোতিঃ ৮ গন্ধফলা ৯ বল্লরী ১০
চন্দ্রিকা ১১ নছা ১২ নিশুপুল্লা ১৩
কৈরবী ১৪ স্ফটিকা ১৫ বহুপণী
১৬ পীতবীজা ১৭ । অন্য গুণাঃ ।
কটুত্বং । উষ্ণত্বং । রক্তপিত্তপুষ্কো-
পগত্বং । অরোচকহরত্বং । দীপ্তি-
কারিত্বং । বাতহৃত্বং । দীপনত্বঞ্চ ।
ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

মেথিনী স্ত্রী মেথিকা । ইতি রাজ-
নির্ঘণ্টঃ ॥

মেথী স্ত্রী মেথিকা । ইতি রাজ-
নির্ঘণ্টঃ ॥

মেদ ঋ ঞ বধমেধযোঃ । ইতি
কবিকল্পদ্রুমঃ ॥ ঋ অনিমেদৎ । ঞ

মেদ

মেদতি মেদতে শাস্ত্রার্থ শিব্যঃ
ধারযতীত্যর্থঃ । নিমেদুঃ । ইতি
দুর্গাদাসঃ ॥

মেদঃ ক্লী নাংসপুষ্কতাবিশেষঃ ।
তৎ পর্য্যায়ঃ । বপা ২ ধসা ৩ । ইত্য-
নরঃ ॥ মেদঃ ৪ । অকারান্ত ইতি
ভরতঃ ॥ অন্য গুণাঃ । বাতনাশি-
ত্বং । বল পিত্ত কফ দাতৃত্বঞ্চ । ইতি
রাজবল্লভঃ ॥ অথ মেদসঃ স্বক-
পমাহ । বস্মঃসং স্বাগ্নিনা পঙ্ক-
তমেদ ইতি কথ্যতে । তদতীব
শুক স্নিগ্ধঃ বলকার্য্যতি বৃহৎ
॥ অথ মেদসঃ স্থানমাহ । মেদো
হি সর্বভূতানা নুদরেষু স্থিষু স্থিত-
। অতএবাদরে বৃদ্ধিঃ প্ৰাযো মেদ-
স্থিনো ভবেৎ ॥ ইতি ভাবপুকাশঃ
॥#॥ রোগবিশেষঃ । তত্র মেদসো
বিপুলকৃষ্টং নিদানমাহ । অব্যায়াম
দিবায়ত্র শ্লেষ্মলাহাসসেয়িনঃ । ম-
ধুরো হৃদয়সঃ প্ৰাথঃ স্বেহান্মেদো
বিবর্জয়েৎ ॥ অন্নরসঃ আনন্দুযঃ ।
তথাচ নুশুভঃ । আনন্দুবান্নরসো
মধুরশ্চ ভবতীতি । মেদসোতি-
পুল্কো বৈশ্য নাহ । মেদসাবৃত
ন্যর্গত্বাৎ পুষ্যস্ত্যন্যে ন ধাতবঃ ।
মেদস্ত চীঘতে তন্মাদশক্তঃ সর্ব-
কর্মসু । অন্যে ধাতবঃ অহ্যাদবঃ

মেদ

মেদা

বশ্য মতি হৌল্য বর শ্যামাক
 ভোজনঃ ॥ ক্ষার মাতারিপত্রস্য
 হিষ্করক পিবেমরঃ । স্কিত ভক্ত
 মণ্ডেনমেদো বৃদ্ধি নিবৃত্তয়ে ॥ শুভ্রী
 ত্রিকনাহাথঃ পীতো মেদোহরঃ স্ফ-
 তঃ । শুভ্রী ত্রিকনাহাথ স্তথা লোহ
 রয়োযুত ॥ কোদেণ ত্রিকনাহাথঃ
 পীতো মেদহরঃ পরঃ । শ্রুত মধু
 স্বত বারি সেবিত হৌল্য নাশন
 ॥ উষ্ণ মদস্য মণ্ড বা পিবেৎ কৃ
 ষ্টন্ন ভবেৎ । ব্যোষাগ্নি ত্রিকনা
 মূত্র বিডকৈ শুগুন্ড সন ॥ স্বাদেৎ
 সর্ধান জবেদোগামেদ প্লেয়নিবা
 তজান ॥ পিপ্পলী মধুনা সেব্য
 মেদঃ কক বিনাশিনী । স্বল্পপত্র
 স্বরসেন গাট মধুভন হৌল্যহর
 পুদিষ্টঃ । বাসাদলরসো লেপাহ-
 হুর্গেন সমুলঃ । বিশ্বপত্রসো বা
 পি দেহ দৌর্গক্য নাশনঃ ॥ নিষ্
 পত্র স্বরসঃ পুষ্কিত ককাদি যোজি-
 ত জঘতি । দক্ষহ্রিদোষভন মচি-
 রাচির দেহ দৌর্গক্য । শিরীষ লা
 মজ্জক হেনলোপৈ শুগোষ সংস্বেদ
 হরঃ পুঘর্ষঃ ॥ শরীর দৌর্গক্যহরঃ
 পুদেহঃ পত্রাষু লোষাভষ চন্দনা
 না । শিরীষস্যত্র পত্র গুহ্য ব্য
 মহ্যগ্নে । লামজ্জক শুগক্ষিত্ণ

বিশেষ শুদলাভে উপায় গুহ্য ॥
 হেম নাগকেশর ৷ অম্ব বালক ৷
 অস্তব মুশীর ৷ ইরীতকী ৷ তুঙ্গ
 পিষ্য দেহ মধুভন নরঃ । পশ্চাৎ
 স্নান পুঙ্গবীতি দেহ যোদোপ-
 শান্তয়ে ॥ বহুলস্য দলেঃ সম্য
 গারিণাপরিপেধিতৈঃ । দেহ মধু
 ভবেৎ পশ্চাৎশরীতক্য সপিষ্টয়া ॥
 ত্ব উষভন জর্য়গ্নে পশ্চাৎ স্নান
 সমাচরেৎ । পুশ্বেদান্ মূচ্যত শী-
 যু মেদো বৃদ্ধি সমুদ্ভবাৎ ॥ ইতি
 মেদো হৃষিকারঃ । ইতি ভাব-
 পুকাশঃ ॥
 মেদঃ পু বপা ৷ ইতি শব্দচন্দ্রিকা
 ॥ ল্লেহজাতিবিশেষঃ । ইতি জটা-
 ধরঃ ॥ অলহবা ৷ ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ
 মেদকঃ পু জগলঃ । মেদা ইতি
 ভাবা ৷ ইত্যমরঃ ॥
 মেদজঃ পু ভূনিজগুগলঃ । ইতি
 রাজনির্ঘণ্টঃ ॥ মোদোভবশ্চ ॥
 মেদঃসারা স্ত্রী মেদা ৷ ইতি রাজ-
 নির্ঘণ্টঃ ॥
 মেদক্ং স্ত্রী মাংস ৷ ইতি হেম-
 চন্দ্রঃ ॥
 মেদা স্ত্রী অষ্টবর্গপুনিদ্ধৌষধিবি-
 শেষঃ । তৎপর্যায়ঃ । মেদোদ্ভবা
 ২ জীবনী ৩ শ্রেষ্ঠঃ ৪ মণিহিদ্দু ৫

মেদিনী

বিভাবলী ৩ । ইতি ব্রহ্মসংহিতা ৥
 বস ৭ ব্রহ্মপণিকা ৮ মেঘসান্না ৯
 শ্বেতবতী ১০ মেদিনী ১১ মধুরা ১২
 স্নিগ্ধা ১৩ মেঘা ১৪ পুষ্কা ১৫ সাধী
 ১৬ শল্যদা ১৭ বহুরক্ষিকা ১৮ পু-
 কষদস্তিকা ১৯ । অম্যা গুণাঃ । ন-
 ধুরত্বং । শীতত্বং । পিত্ত দাহার্তি
 কাশ রাজবন্দ্য জ্বর নাশিত্বং । বা-
 তদোষ কারিত্বকং । ইতি রাজ-
 নির্ঘণ্টঃ ॥ তস্য লক্ষণং বখা । শুল-
 কন্দো নথছেদ্যে মেদো ষাভু নিব
 শুবৎ । ষঃ স মেদেতি বিজ্ঞেযো
 জিজ্ঞাসা তৎপরে জ্ঞ নৈঃ ॥ মেদা
 মহামেদাহানে শতাবরী নুলী ।
 ইতি ভাবপুকাশঃ ॥ অম্যা বিব-
 রণং মহামেদাশ্বেদুৎসব্যং ॥

মেদিনী জী মেদা ॥ কাশ্মরী । ইতি
 রাজনির্ঘণ্টঃ ॥ পৃথিবী । ইত্যমরঃ ॥
 মেদো বিদ্যতে ৎসয়া মেদিনী সা-
 ম্ভান্নেদঃ শব্দাদ্ভিন্ সলোপশ্চ নি-
 পাত্যতে ইতি পরে । স্বনতে মেদঃ
 সমানার্থো ৎসস্তো মেদশব্দো ৎস্তি
 । ত্ক্ষা কণ্ড কুনিহরা মলয়ো মেদ-
 জগ্ধেতি শালিহোত্রঃ । নৈকাজা-
 দিতি ইন্ । তথাচোক্তং । নধু কট
 ভযো রাসীশ্বেদসৈব পরিপ্ল তা ।
 তেনেব মেদিনী দেবী পোচ্যতে

মেদিনী

বুদ্ধবাহিত্তি ত্রিতি । মেদ্যভীতি বা
 মেদিনী ইন্দ্রিয়া ত্রিহি গুহাদিভা-
 মিন্ । ইতি ততীকাষা তন্নতঃ ॥
 ভগ্যাউৎপত্তি বখা । শুবত্বং বসু-
 ধা জম সর্ব মদল কারণ । বিশ্ব
 নিম্ন করং পাপ নাশনং পুণ্য
 বর্জকং ॥ অহো কেচিৎসদভীতি মধু-
 কৈটভ মেদসা । বভ্ব বসুধা জ-
 ম তর্কিক মতঃ শূ ॥ উচতু ভৌ
 পুরা বিকু তুষ্ঠৌ যুদ্ধেন তেজসা ।
 আবাং বধ ন বত্রৌষী পাথসা স-
 বতেতি চ ॥ ভযোজ্জীবন কালেন
 পুত্যক্ষা সা তবেৎ স্কটং । ততো
 বভ্ব মেদশ্চ মরণস্যান্তরং তযোঃ
 ॥ মেদিনীতি চ বিখ্যতেত্যুক্তা গৈ
 স্তমতঃ শূ । জলযোতা কৃশা পূব-
 বর্জিতা মেদসা বতঃ ॥ কথয়ামি চ
 তজ্জম সাধকং সর্ব সমতং । পুরা
 শ্রুতং যৎ শ্রুত্যক্তং ধর্ম্যবক্রাচ পঙ্ক-
 রে ॥ মহাবিরাট শরীরস্য জলহ-
 স্য চিরং স্কটং । নলো বভ্ব কালেন
 সর্বাৎ ব্যাপকো ধ্রুং ॥ স চ পু-
 ধিষ্টঃ সবেবাং তল্লোপাং বিবরে-
 ষু চ । কালেন মহতা তযাৎসু ব-
 বসুধা মুনৈ ॥ পুত্যেক পুতিলো-
 শ্বাৎ কুপেযু সা হিরা হিতা ।
 আবিভূতা তিরোভূতা সাংলেনচ

মেধা

মেধাজি

পুনঃ পুনঃ ॥ আবি^১ তাস্তিকি-
 লে তজ্জলোপর্যবহিতা । পুন্যে
 চ তিরোভূতা জ্বাত^২স্বরবহিতা
 ॥ ইতি শ্রী বৃক্ষবৈবর্তে পুষ্কতিখণ্ডে
 নারায়ণ নারদ সংবাদে পৃথিব্যু-
 পাখ্যান্যে ৭ অধ্যায়ঃ ॥

মেধিনীদুবঃ পু^৩ ধূলিঃ । ইতি ত্রি-
 কাণ্ডশেষঃ ॥

মেদুরঃ পু^৪ অতিশবস্নিধঃ । ত-
 পর্য্যাবঃ । সান্দ্রস্নিধঃ ২ । ইত্যনুরঃ
 মেদুরা স্ত্রী কাকোলী । ইতি রাজ-
 নির্ঘণ্টঃ ॥

মেদোজা স্ত্রী অস্থি । ইতি রাজ-
 নির্ঘণ্টঃ ॥

মেদোদ্ভবা স্ত্রী মেদা । ইতি রাজ-
 নির্ঘণ্টঃ ॥

মেদোক্কঃ পু^৫ বর্ণসঙ্করজাতিভেদঃ ।
 ইতি ঙ্গটাধরঃ ॥

মেদোবতী স্ত্রী মেদা । ইতি রাজ-
 নির্ঘণ্টঃ ॥

মেধ ঋ ঞ্ বধমেধাসঙ্ঘেষু । ইতি
 কবিকল্পদ্রুমঃ ॥ ঋ অনিমেধৎ । ঞ্
 মেধতি মেধতে ইতি দুর্গাদাসঃ ॥

মেধঃ পু^৬ বজ্রঃ । ইতি ঙ্গটাধরঃ ॥

মেধা স্ত্রী ধারণাবতীবৃদ্ধিঃ । ইত্য-
 নুরঃ ॥ ধারণাশক্তি যুক্তা ধী মেধা
 মেধুত স্কহতে ৯ স্যা^৭ সর্ব^৮ বহ

শ্রুত^৯ বিষয়ী কত্রোতি ইতি বামেধা
 মেধু ঞ্ সঙ্ঘে মেধাযা^{১০} সেনক্কাৎ
 সরো রিত্যঃ আপ বহশ্রুত বিষয়ী
 করণ^{১১} ধারণা যদুক্ত^{১২} ধারণা বৃদ্ধে
 গুণবিশেষ ইতি । ইতি ভরতঃ ॥ ১ ॥

মেধাকর^{১৩} ঔষধ^{১৪} যথা । শব্দপুঞ্জী
 বচা সোমা বৃক্ষী বৃক্ষ সুবচনা ।

অভবা চ শুভ্রী চ অটকষক বাদ-
 চী ॥ এত রক্ষ সর্নে ভাগৈ স্বত^{১৫}

পুষ্^{১৬} বিপাচযেৎ । কষ্টকার্য্য রক্ষ^{১৭}
 পুষ্^{১৮} বৃহত্যা চ সমদ্বিত^{১৯} ॥ এতদ্বা-

ক্ষী স্বত^{২০} নাম স্মৃতি মেধাকর^{২১} পর^{২২}
 । ইতি গাঙ্কডে ১৯৮ অধ্যায়ঃ ॥ ১ ॥

মেধাকরগণো যথা । সততাধ্যয়ন^{২৩}
 । ভবজ্ঞানকথা ॥ শ্রেষ্ঠতজ্ঞানাত্মা-

বলোকন^{২৪} ॥ সন্দিজাচার্য্যসেবা চ ।
 ইতি পুরাণ^{২৫} ॥

মেধাঃ পু^{২৬} স্বায়ত্ত্ববসনুগুণঃ । যথা ।
 অগ্নিবু^{২৭} স্ফাণ্ণিবাহু^{২৮} রিঞ্চুঃ স বল

এব চ । মেধতিশ্মান্^{২৯} দ্যুতিমান্^{৩০}
 হবেগ্ন মেধা মেধাতিথি স্বসুঃ ॥

স্বায়ত্ত্ববসন্যাস্যমনো^{৩১} চ শৈতে ব^{৩২}
 বজ্রনাঃ । ইতিমাৎসে ১৯ অধ্যায়ঃ ॥

মেধাক^{৩৩} স্ত্রী সিভাবরশাক^{৩৪} । ইতি
 রাজনির্ঘণ্টঃ ॥ মেধাকারকে ত্রি ॥

মেধাজিৎ পু^{৩৫} কাত্যাবনসুনিঃ ।
 ইতি ত্রিকাণ্ডশেষঃ ॥

মেধি

মেনকা

মেধাতিথি: পু মনুস-হিতাটীকা-
কৃৎ ॥ মূনিবিশেষ: । যথা । মেধা
তিথি দেবল আষ্টম্যেণো ভরহাজো
গৌতম: সিপ্পলাদ: । ইতি শ্রীভা-
গবতে ১ স্কন্ধে ১৯ অধ্যায়: ॥

মেধাকদু: পু কালিদাস: । ইতি
ত্রিকাণ্ডশেষ: ॥

মেধাবতী স্ত্রী মহাজ্যোতিষ্মতী ।
ইতি রাজনির্ঘণ্ট: ॥ মেধাবিশিষ্টাচা ॥
মেধাবিনী স্ত্রী ব্রহ্মণ: পত্নী । ইতি
মেদিনী ॥

মেধাবী পু শুকগক্ষী । ইতি মে-
দিনী ॥ মদিন্না । ইতি রাজনির্ঘণ্ট:
॥ পণ্ডিত: । ইতি হেমচন্দ্র: ॥
ব্যাডি: । ইতি ত্রিকাণ্ড: শেষ: ॥
মেধাযুক্তে ত্রি । ইতি মেদিনী ॥

মেধি: পু খলেশপশুবন্ধনার্থন্যস্ত-
দাক । ইত্যমর: ॥ খলে ধান্য মর্দন
স্থান মধ্যে পশুবন্ধন নিমিত্ত নি-
হিত যদ্যক সঃ মেধি: । মেধি ইতি
খ্যাতে । ইতি ভরত: ॥ ৩৭ পর্য্যায়:
ব: । মেধি: ২ খলেবালী ৩ । ইতি
হেমচন্দ্র: ॥ অস্য স্থাপনদিনং তত্র
বারৌ শুক বৃহস্পতী । নক্ষত্রাণি
রেবতী ষষ্ঠী হস্তা মূলং মৃগশিরা-
শ্চ । তত্র লগ্নং হিরণ্যং । ইতি জ্যো-
তিষতন্ত্র: ॥

মেধির: ধ্রু মেধাবী । ইতি ত্রিকাণ্ড-
শেষ: ॥

মেধিষ্ট: সত্র অতিশয়মেধাযুক্ত: ।
ইতি ব্যাকরণং ॥

মেধ্যং ত্রি পবিত্রং । ইত্যমর: ॥
পবিত্র: পুযত: পুত ইতি বুদ্ধবর্ণে
পুণিবিব্য নাত্র উক্ত ইহুপু-
ণিদব্যে । ইতি ভরত: ॥ পুতং মে-
ধ্যং পবিত্রং স্যাঙ্গীধুং পুযত নির্য-
লং । নিশোধ্যং শোধিতং মৃষ্টং নি-
র্নিক্ত মনবন্ধরং ॥ ইতি শব্দরত্না-
বলী ॥ শূচ: । ইতি মেদিনী ॥

মেধ্যং পু শ্বদির: ॥ যব: ॥ ছাগ: ।
ইতি রাজনির্ঘণ্ট: ॥

মেধ্যা স্ত্রী রক্তবচা ॥ রোচনা । ইতি
মেদিনী ॥ কেতকী ॥ জ্যোতিষ্মতী
॥ শব্দপুঞ্জী ॥ ব্রাহ্মী ॥ শ্বেতবচা ॥
শমী ॥ নগুণী । ইতি রাজনির্ঘণ্ট: ॥

মেনকা স্ত্রী স্বর্ঘশ্যা । ইতি শব্দ-
রত্নাবলী ॥ তস্য: কন্যা শব্দস্তলা
। যথা । বিশ্বানিত্রায় জৈবাহং ত্য-
ক্তা মেনকবা বমে । বেদৈতদ্ভগবান্
কণ্ণো বীর কিং ক্রবান তে ॥ ইতি
শ্রীভাগবতে ৯ স্কন্ধে ২০ অধ্যায়:
॥ উনামাতা । যথা । তত: পুঁতা-
স্ত পিতর স্তাং হৃদু স্তনবাং নিজাং ।
মেনাং দেবাশ্চ শৈল্যায় হিরণ্যস্তায়

মেনকা

মেনকা

বৈ দক্ষঃ ॥ তাং মেনাং হিমবাত্তা
 গুনাবান্দৈবভেদম্ । সীতিগাত
 বহুশস্যে রত্নাম চ বশ্বেচনা ॥ ততো
 হিনা পিতৃশস্যম্ । সীমং সুখং
 বিন্দেব বিবামং যথেষ্টিতং । গজীজ-
 ন্দং তন্যাস্ত মেনাং কপাতিবুজাঃ
 সুরযোবিতোপনাঃ ॥ পুনশ্চ উবা-
 চ । মেনানাং কন্যাশ্চ স্তিসৌ জাতা
 কন্যগাধিতাঃ । কুমাত ইতি বি-
 প্যাত শচতর্থ স্তনবো হতবৎ ॥ নী
 জাঙ্গলম পুংগা সীলেমীকলো-
 চনা । কাপগানুপমা কানী কন্যা
 মেনকা সূতা ॥ জাতা স্তাঃ কন্যা-
 তিসুঃ বচস্বাৎ পরতোমনে । কত্বং
 তপঃ পুজাতা স্তা দেবা স্তা দক্ষশু
 শূতাঃ ॥ ততো গতে কন্যকে হে
 জ্ঞান্না মেনা তপস্বিনী । তপসো
 বারমাস উনোত্যেদাবীচ সা ॥
 তৈবে নাতা নামাস্যা শচ্রে পিতৃ
 সূতা শূতা । উনোত্যেব হি কন্যায়াঃ
 সাজান তপোবনং ॥ ইতি বাগনে
 ৭৩।৭৫ অধ্যায়ঃ ॥ ৯ ॥ অপিচ। কথং
 পিরিনুতা কালী বভূব সপতাং পুনঃ
 দাক্ষাগণীত্যক্ত তনুঃ কথনাগ হর-
 পতি ॥ নাক্যগুণ উবাচ । যদাত্য-
 জতনুং দেবী পূর্ব দাক্ষাগণী নভী ।
 তৈবেদমেনা গহ্মেনকা হিনবদি-

রিং ॥ ত্যক্ত পুংগা তদা দেবী ভূতা
 হিনবতঃ সূতা । শিবা বিন্যস্ত
 মনসা সপ্তবিংশতি বৎসরঃ ॥
 নিদাশ মেনকা দেবী পরমা মৃতি
 নিচী । সপ্তবিংশতি বর্ষান্তে জগ-
 ম্মাতা জগন্ময়ী ॥ সুপীতা ভবদ-
 ত্যর্থং পুত্র পুত্র্যকতাং গতা ।
 শ্রীদেব্যবাচ । বৎ পার্শ্বতং কন্যা
 নোবি মতঃ প্রাথখানুনা ॥ ততঃ
 সা পুংগা পুংগা শতং নর বশস্বি-
 নী । পশ্চাত তদমা দেকাং বক্রম
 গুণ সা বিনী ॥ কন্যাশ্চানন্দকরী
 তুলান ত্রয়শূতাং । ততো ভগবতী
 প্রাহ মেনকাং মৃষি সদিভাং ॥
 শ্রীদেব্যবাচ । শতং পুংগাঃ সতব-
 ত্ত ভবত্যা বীর্ষ্য ন্যতাঃ ॥ সূতা
 চ তব বেবানাং নামুশাণাঞ্চ রক্ষ-
 নাং । হিতাশ সযজ্ঞতাং ভবি-
 ম্যামাহ মেব তে ॥ এবমুজ্ঞা জগ-
 ক্ষাত্রী তৈব্রবাত্তরীবত । উতঃ সা
 কালিকা দেবী যোগনিহা জগন্ময়ী
 ১।পূর্ব ত্যক্ত নতীকগা জম্মাং মে-
 নকাং মনো । সমসমগ্ননুগুণেণ মে-
 নকা উঠরে শিবা ॥ ননু কুং মনু-
 পমা সা লক্ষী রিব নামাতাং । ব-
 লস্ত ন্যমে দেবী নবম্যাং নৃপযো-
 গতঃ ॥ অতরাত্রী মনুং পমা গু-

দেপ

মেক

দেব শশিনপুনাৎ । ইতি কালি-
কাপুরাণে ৪০ অধ্যায়ঃ ॥

মেনকাভ্রজা স্ত্রী দুর্গা । ইতি হলা-
যুধঃ ॥

মেনকাপুরাণেশঃ পুং হিমাশয়ঃ ।
ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥

মেনা স্ত্রী মেনকা । ইতি ভরতদ্বিকপ
কোষঃ ॥ সা পিতৃকন্যা । যথা ।
তাং নানসীং মেকসখঃ পিতৃগাং
কন্যাং জলন্য হিতযে স্থিতিজ্জঃ
। মেনাং মুনীনা নপি মাননীয়া মা
আনুকূপাঃ বিধিনোপধেমৈ ॥ ইতি
জমারসমুদ্রবে কাশিদাসঃ ॥ ৯ ॥ অ-
পিচ । অগ্নিরাভ্রা বহিনদো দ্বিধা
তেষাং ব্যবস্থিতিঃ । তেভ্যঃ স্বাহা
স্বধা যজ্ঞে মেনা বৈতরণী তথা ।
ইতি কোর্মে ১২ অধ্যায়ঃ ॥

মেনাজা স্ত্রী পার্বতী । ইতি হেম-
চন্দ্রঃ ॥

মেনাদঃ পুং বিভালঃ ॥ ছাগঃ ॥
নয়রঃ । ইতি মেদিনী ॥

মেনাধবঃ পুং হিমাশয়ঃ । ইতি ত্রি-
কাণ্ডশেষঃ ॥

মেকিকা স্ত্রী রূপবিশেষঃ । মেহদী
মেকী) ইতি ভাষা । ইতি কেচিৎ ॥

দেপ ঋ উ গত্যং । ইতি কবিকল্প
সমঃ ॥ উ দেপতে । ঋ অমিদেপৎ

। ইতি দুর্গাদাসঃ ॥

মেরকঃ পুং বিকুশত্রুভেদঃ । ইতি
হেমচন্দ্রঃ

মেকঃ পুং পর্বতবিশেষঃ । তৎ-
পর্যায়ঃ । সূমেকঃ ২ হেনাদিঃ ৩
ব্রহ্মসানুঃ ৪ সরালয়ঃ ৫ । ইত্য-
মরঃ ॥ মিনোতি ক্ষিপতি জ্যোতী-
ষি উচ্চ্বাৎ মেকঃ । উমিক্ষ ক্ষেপে
নামীতি কঃ । ইতি ভরতঃ ॥ ৯ ॥
জপমাজাগুবর্তিন্যকামালা । যথা ।
মালা মেকৈক মাদায় সূত্রে নম্পা-
ভযেৎ সূধীঃ । মুখে মুখস্ত সংযোজ্য
পুং পুং যোজয়েৎ ॥ গোপহু স-
দৃশী কার্যার্থ বা সপাকৃতি ভবেৎ
। তৎ সজাতীয় মেকাক্ষং মেকহেনা-
গুতো ন্যাসেৎ ॥ ইত্যং পত্তি তস্ত্রে
৬০ পটলঃ ॥ ৯ ॥ করমালায়াং মেক
বথা । তিস্রোজ্জল্য স্ত্রিপর্বাণো মধ্য-
না চৈকপর্বিকা । পর্বদ্রব্যং মধ্যনায়া
মেকহেনোপকল্পয়েৎ ॥ ইদন্ত শ-
ক্তিভিন্ন বিষয়ং ॥ ৯ ॥ শক্তিবিষয়ে
মেক যথা । পর্বদ্রব্য মনানায়া পরি-
বর্তেন বৈ কনাৎ । পর্বদ্রব্যং মধ্য-
নায়া স্ত্রিজ্জল্যকং ব্রমাহরেৎ ॥ প-
র্বদ্রব্যস্ত তজ্জন্যা মেকং তদ্বিক্সি পা-
বতি ॥ ৯ ॥ স্ত্রীবিদ্যাবিষয়ে মেক
যথা । অনামা মধ্যনায়াচ নুলাপুস্ত

मेव

मेव

द्वयं षष्ठी । कनिष्ठायाश्च तज्जन्या ॥
 ज्ञयं पर्व सु रश्च रि ॥ अनाना न
 ध्यानायाश्चमेकः स्यादिति ह वं शत
 ॥ * ॥ तल्लङ्घित जगदीश्वरैः यथा ।
 अङ्गलपुत्रेण वज्रपुत्रं यज्जपुत्रं मेकल
 ज्ञेन । पर्वसक्विष्व यज्जपुत्रं तत्सर्वं
 निष्कलं भवेत् ॥ इति तत्रसाः ॥
 येककः पुं यक्षरूपः । धुना इति
 भाषा । इति शब्दचन्द्रिका ॥
 मेकसावर्णः पुं एकादशमनुः । यथा
 । तत्रैव मेकसावर्णे वृक्षमनु र्मनुः
 स्यातः । यत्रुश्च कत्रुधामा च विथक्
 सेना मनु तथा ॥ इति भा० मे० २
 अध्यायः ॥
 मेलकः पुं सः । इत्यमरः ॥
 मेलकलायणं स्त्री षुवरलायणं । इति
 राजनिर्घण्टः ॥
 मेलना स्त्री मेलकः ॥ मसिः । इति
 मेदिनी ॥ अञ्जनं । इति हेनचन्द्रः
 ॥ महानीनी । इति राजनिर्घण्टः ॥
 मेलानन्दा स्त्री मन्स्याधारः । इति
 हारावली ॥
 मेलकः स्त्री मन्स्याधारः । इति
 जटाधरः ॥
 मेलारुः पुं मन्स्याधारः । इति शब्द
 रत्नावली ॥
 मेव षु ड मेवने । इति कविकल्प

क्रमः ॥ १॥ अनिनेवत् । उनेवते ।
 इति दुर्गादासः ॥
 मेवः पुं पशुविशेषः । मेडा इति
 भाषा । तत्पर्यायः । मेदुः २ उर-
 तुः ३ उरणः ४ उर्गायुः ५ वृक्षिः ६
 एडकः ७ । इत्यमरः ॥ भेडः ८
 हडः ९ शङ्किणः १० अविः ११ लो-
 नशः १२ बली १३ । अन्यनां स गुणाः
 । मधुरद्वं । शीतद्वं । शुक्रद्वं । विष्ट-
 त्तिद्वं । वृहणद्वं । इति राजनि-
 र्घण्टः ॥ अपिच । पित्तश्लेष्म करद्वं ।
 जसुम्भु शाकेन सह त्र्याज्यद्वं । इति
 राजवल्लभः ॥ * ॥ लघुविशेषः ॥
 षुवरविशेषः । इति मेदिनी ॥ रा-
 शिविशेषः । तत्पर्यायः ॥ क्रिः २ ।
 अस्याविष्ठात्री देवता पन्नेवः । अ-
 थिनी भरण्णी कृत्तिकापादैकेन मे-
 वराशि भवति । अत्र जात ईदृशो
 भवति । शेषदशमायां नेत्रदुःखी
 दयालुः धनी गानसथी धार्मिकः धीरः
 मत्स्य मांसाशी च ॥ स त पूष्ठा-
 दयः । अम्यवर्णः । आरक्तः पीतश्च
 । अयं क्रूरः । पित्रोश्च स्वभावः ।
 काञ्चिरहितः । समानादः । पर्वत
 चारी । पर्वदिगधिपतिः । वैश्यावर्णः
 । अन्नश्रीमङ्गः । अन्नसन्तानः । सूतः
 । अतिरवश्च । इति ज्योतिषः ॥

মেঘ

মেঘাণ্ড

☞ ॥ রব্যশিত তদুশি জাত ফলং
যথা ॥ মেঘে দিনেশে পুরুষঃ সুবেশ
সং সাহসঃ স্যাম্পতেঃ সনানঃ ।
বুদ্ধ্যাবৃতঃ পিতৃকৃত্য চ পীড়া বক্তো
ভুবা বা সততং মহৌজাঃ ॥ ☞ ॥

চন্দ্রাশিত তদুশি জাত ফলং যথা
। স্থিরজনো রহিতঃ স্বর্জনৈ নরঃ
সুত বতঃ পুনরা বিজতো ভবেৎ ।
অজগতে দ্বিজরাজ ইতীরিতং বি
ভুতয়া ভুতয়া সহিতঃ শিবা ॥ ☞ ॥

ভল্লগ্ন জাত ফলং যথা । মেঘনাগ্নে
সমুৎপন্ন শৃচণ্ডো নানী ধনী শূভঃ ।
ক্রোধী স্বজনহস্তা চ বিক্রমী পর
বৎসলঃ ॥ ইতি কোষ্ঠীপুদীপঃ ॥

☞ ॥ তল্লগ্নস্য স্থূল মানং । ৩।৪৭।
ইতি জ্যোতিষতত্ত্বং ॥ ☞ ॥ ত্রিতা-

রক শরাকৃতি শুবণা নক্ষত্রস্য
গগন মধ্যোদয়ে মেঘলগ্নস্য অষ্টা-
দশপলাধিক দৈগু্যকোপতো ভ-
বেৎ । যথা । তারুকা ত্রয় মিতে
শরাকৃতৌ কেশবে গগন মধ্যবে
র্জিনি । মন্তবারগগতে হজলগ্নতো
নির্ব্যুর্গজ মহীষু লিপিধাঃ ॥ ☞ ॥

নন্দনা কৃতি পঞ্চতারক ধনিষ্ঠা ন-
ক্ষত্রস্য নস্তকোপযু্যদয়ে মেঘল
গ্নস্য ষট্টিত্রিশৎ পলাধিক দণ্ডদ্বয়-
গতং স্যাৎ । যথা । নস্তকোপরি

সমায়ুতে ধনে মর্জলাকৃতি নি প-
ঞ্চ গারবে । শান্তি কাণ্ডিমতি মেঘ
লগ্নতঃ সারস্বাক্ষি রস ঘণু স্ফিষ্টি-
ক্রমঃ ॥ ইতি কালিদাসকৃত রাত্রি-
লগ্ননিকপণং ॥

মেঘকঃ পুং জীবশাকঃ । ইতি রাজ-
নিঘণ্টেঃ ॥

মেঘকম্বলঃ পুং মেঘলোমনির্মিত-
বস্ত্রং । তৎপর্য্যায়ঃ । উর্গায়ুঃ ২ ।
ইত্যমরঃ ॥

মেঘলোচনঃ পুং চক্রমর্দঃ । ইতি
ভাবপুকাশঃ ॥ মেঘ চক্ষু স্তুল্য চ-
ক্ষুশ্চ ॥

মেঘবল্লী স্ত্রী অজশুকী । ইতি ভাব-
পকাশঃ ॥

মেঘবিষাণিকা স্ত্রী মেঘশুকী । ইতি
রত্নমালা ॥

মেঘশুকঃ পুং হাবরবিষভেদঃ ।
ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥

মেঘশুকী স্ত্রী অজশুকীবৃক্ষঃ । মেটা-
শিকী ইতি ভাষা । তৎপর্য্যায়ঃ ।
নন্দীবৃক্ষঃ ২ । মেঘবিষাণিকা ৩
চক্ষুঃ ৪ চক্ষুরহনং ৫ মেটুশুকী ৬
গৃহক্রমা ৭ । ইতি রত্নমালা ॥

মেঘা স্ত্রী ত্রুটিঃ । গুরাটীএলা ইতি
ইতি ভাষা । ইতি শব্দচন্দ্রিকা ॥

মেঘাণ্ডঃ পুং ইন্দ্রঃ । ইতি পুরাণং ॥

মেঘী

মেঘাশ্রী স্ত্রী বস্তাশ্রীবন্ধুঃ। ইতি
রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

মেঘালঃ পুং বহুব্রীহিঃ। ইতি শব্দ-
চন্দ্রিকা ॥

মেঘাস্তবঃ পুং চক্রমর্দঃ। ইতি রাজ-
নির্ঘণ্টঃ ॥

মেঘাক্ষিঙ্গমঃ পুং চক্রমর্দঃ। ইতি
রত্নমালা ॥

মেঘিকা স্ত্রী মেঘী। ইতি শব্দরত্না-
বলী ॥

মেঘী স্ত্রী ত্রিনিবন্ধুঃ ॥ জটামাংসী

। ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ। মেঘস্ত্রীজা-
তিঃ। তৎপর্যায়ঃ। জালকিনী ২
অবিঃ ৩। ইতি ত্রিহাশুশেষঃ ॥

অস্যা দুষ্ক শৃগাঃ। মধুরত্বং। গাঢ়
ত্বং। স্নিগ্ধত্বং। কফাপহত্বং। বাতা
নয়করত্বং। হৌল্যত্বং। লোমশা-
যাশ্চৎশুকত্বং। বৃদ্ধিদ্রব্ধং ॥ ৯ ॥

অস্যা দধিশৃগাঃ। সুস্নিগ্ধত্বং। কফ
পিত্ত করত্বং। শুকত্বং। বাতে রক্ত

বাতে চ পথ্যত্বং। শোক বৃণনা
শিত্বক ॥ ৯ ॥ অস্যা নবনীত শৃগাঃ

। স্নিগ্ধগন্ধত্বং। শীতলত্বং। মেঘাহ-
রত্বং। পুষ্টিদ্রব্ধং। হৌল্যত্বং। ম-

হাশ্রী দীপনত্বং। সারকত্বং। পা-
কে হিমত্বং। লঘুত্বং। ঘোনি শূলে

কফে বাতে দুর্নাস্তি চ হিতত্বক ॥

মেক্ষণ

দুর্নাস্তি স্থানে শুদশূলে ইতি পুস্ত-
কান্তরে পাঠঃ ॥ ৯ ॥ তস্যার্ঘত শু-

গাঃ। অতীব গৌরবাৎ সুসদাম
দেহিনাং বহুর্জ্যত্বং। বুদ্ধিপাটবহর-

ত্বং। বলাবহত্বং। বপুষাং বিসৃগন্ধি
কারিত্বক। ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

মেসুরণং স্ত্রী দশমলগ্নং। যথা। কর্মা
স্থানঞ্চ দশমং খং মেসুরণ মাস্পদং

। ইতি জ্যোতিষতত্ত্বং ॥

মেহঃ পুং পুমেহরোগঃ। ইত্যমরঃ
॥ মেঘঃ। ইতি শব্দচন্দ্রিকা ॥ পু-

সুাবঃ। ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥
মেহশ্রী স্ত্রী ইরিদা। ইতি রত্নমালা ॥

মেহনং স্ত্রী শিশুঃ। ইত্যমরঃ ॥ মূত্র-
। ইতি মেদিনী ॥ ভাবে ২ নটপুত্য়-

মেহনঃ পুং মুকুব্ধকঃ। ইতি রাজ-
নির্ঘণ্টঃ ॥

মেহনা স্ত্রী মহিলা। ইতি কেটিলে ॥
মেক্ষণং স্ত্রী যন্ত্রীযগাত্র বিশেষঃ।

যথা। মেক্ষণাদীনাহ চন্দোগপ-
রিশিষ্টং। ইধ্বজাতীয় মিথ্যার্জ

পুমাণং মেক্ষণং ভবেৎ। বৃত্ত-
বাক্ষক পৃথগু মবদান ক্রিয়া ক্ষমং

॥ ইধ্বার্জ পুমাণং। গুাদেশ ঘযনি-
ধ্যস্য পুমাণং পরিকল্পিত মিত্তি।

তদর্জং। এইব দর্শী। বিশেষত্ব

মৈত্র

নহাসুরে। দর্শী স্বয়ং পৃথগা ত-
রীষণে তমেক্ষণ। মুষলোদুখলে
শাঙ্ক স্বাযতে সুদূতে তথা ॥ ইতি
সংস্কারতত্ত্বং ॥

মৈত্রঃ স্ত্রী অনুরাধানক্ষত্রং ১৭। যথা ॥

। মৈত্রাদ্য পাদে স্থপিতীহ বিষ্ণু
বৈষ্ণব্য মধ্যে পরিবর্ততে চ । পৌ-
ষাবসানে চ সুরারিহস্তা পুৰুষ্যতে
মাস চতুষ্টয়েন ॥ ইতি তিথ্যাদি-
তত্ত্বং ॥ * ॥ পরীষোৎসর্গঃ । যথা
। ততঃ কল্যং সনুখ্যাম জর্য্যামৈত্রং
নরেশ্বর। নৈর্খ্যত্যা বিষ্ণুবিষ্ণেপ ম-
তীত্যাভ্যধিকং ভুবঃ ॥ কল্যং উষঃ-
কালং । মৈত্রং মিত্রদেবতাক পা-
বুসম্বন্ধাৎ পরীষোৎসর্গঃ । ইত্যা-
হ্নিকাচারতত্ত্বং ॥ অপিচ । বুদ্ধ্যে
নুহুঃ চোত্তিষ্টে সুহ্রো ব্রহ্মার্থ
নাময়ঃ । শরীরচিন্তা নিবর্ত্য মৈত্রং
কর্ম সমাচরেৎ ॥ মৈত্রং মল ম্-
ত্রোৎসর্গঃ । ইতি রাজবল্লভঃ ॥ * ॥
তত্র নিষিদ্ধ স্থানাদি যথা । ছায়া
কুপ নদী গোষ্ঠ চৈত্যাভ্যুঃ পথি
ভন্নম । অগ্নৌ চৈব শ্মশানে চ
বিদ্মাত্রৈ ন সমাচরেৎ ॥ ন গোমুখে
ন দৃষ্টে বা মহাবৃক্ষে চ শাঙ্কলে ॥
ন তিষ্ঠন্ বা ন নির্বাসা ন চ পর্বত
মস্তকে ॥ ন জীর্ণদেবায়তনে ন ব

মৈত্রী

ল্মীকৈঃ কদাচন । ন সমর্হেষু গর্ভে-
ষু ন গচ্ছন বা সমাচরেৎ ॥ তথা-
কার প্যালেষ রাজমার্গে তথৈব
নিষ্কিত্রে ন বিলে বাপি ন তী-
থে ন চতুল্লথে ॥ নদ্যা নদ সনীপে
বা নোষরে ন পরাশুচৌ । ন সো-
পানত পাদুকো হি ছত্রী বা নাস্ত-
রীক্ষকে ॥ ন চৈবাভিনুখঃ স্ত্রীণাং
শুক বৃক্ষণযো গণাং । ন দেব দেবা-
লযযো রূপানপি কদাচন ॥ ন-
জ্যেষ্ঠীষি নিরীক্ষন্ বা ন বায়ুভি-
মুখো থবা । পুত্যাদিত্যং পুত্যানলং
পুতিসোমং তথৈব চ ॥ ইতি কৌ-
র্ম্যে উপরিভাগে ১২ অধ্যায়ঃ ॥
অস্য বিস্তারস্ত পাদ্যে উত্তরখণ্ডে
১১০ অধ্যায়ে দুষ্টব্যঃ ॥ * ॥ মিত্র-
সম্বন্ধিনি ত্রি ॥

মৈত্রঃ পু ব্রাহ্মণঃ । ইতি ত্রিকাণ্ড-
শেষঃ ॥

মৈত্রতঃ স্ত্রী অনুরাধানক্ষত্রং । ইতি
জটাধরঃ ॥

মৈত্রাবরণঃ পু অগস্ত্যঃ । ইতি শব্দ-
রত্নাবলী ॥

মৈত্রাবরণিঃ অগস্ত্যঃ । ইত্য-
মরঃ ॥

মৈত্রী স্ত্রী মিত্রন্যভাবঃ ॥ মিত্রস্য
কর্ম । ইত্যমর ভরতৌ ॥ ব্যক্তি

विशेषै नैत्रीकरण निरुद्धो यथा । विद्विष्ट पात्रितोम्नो बहवैराति
कीटकैः । वक्रकी वक्रकी भूत क्रमा
नृतकैः सह ॥ उखातिक्रमणी
लैश्च परीवाररतैः शठैः । वृद्धो
मैत्री न द्वी तनैकः पञ्चान ना
शुभे ॥ इति विष्णुपराणे तृती-
येऽध्यायः ॥ विद्विष्टादि-
ति नैत्री न द्वी त वृत्ति वैरर-
यस्य अतिकीटकः अत्युच्च कीटने
पीडकः । कर्तैरिति पाठेऽपि
स एवार्थः । वक्रकी अनती । इति
तुटीका ॥

मैत्रीवलः पू वृद्धः । इति त्रिकाण-
शेषः ॥

मैत्रेयः पू वृद्धभेदः । इति त्रिका-
णशेषः ॥ मुनिविशेषः । यथा ।
एवं वृषाणं नैत्रेयं द्वैपायन सू-
तो वधः । प्रीणयन्निव भारतया वि-
दुरः पुत्र्यभावतः ॥ इति श्री भाग-
वते ७ स्कन्धे १ अध्यायः ॥ मित्र
सम्बन्धिनि त्रि ॥

मैत्रेयिका स्त्री मित्रयुक्ता । इति
त्रिकाणशेषः ॥

मैत्र्यं स्त्री स्त्री मित्रन्यभावः ॥ मित्र
सकर्म इत्यनर भ्रतौ ॥

मैथिली स्त्री सीता । इति हेम-

चन्द्रः ॥

मैथुनं स्त्री अग्न्याधानं यथा । मन्-
शातातपो । असपिण्डा च यामा-
तुरनागोत्रा च यापितः । सापुत्रस्ता
विजातीनां दारकर्मणि नैथुने ॥
मैथुने मिथुन शब्द वाच्ये स्त्री पू स
साध्ये अग्न्याधान पुत्रोत्पत्त्या-
दौ । इत्युद्धाहृतम् ॥ १ ॥ सकृत्
॥ रतं । इत्यनरः ॥ सकृतिः सक-
मो दारसंयोगः विवाह इति क-
निकः ॥ रतं सुरतं । अनयो मै-
थुनं । मिथुनात् सक्रमे इदमर्थे
स्वार्थे रतौ निम्नदयार्थे वाक्यः । सम-
क्ते सुरते यन्त्रे राशौ मिथुन मि-
थ्यते । इति व्याडिः ॥ इति तुटी-
कायुक्तं त्रयतः ॥ १ ॥ शेषम्यपर्या-
यः । सकृत् २ अतिमानिकः ३ धर्षि-
तं ४ संप्रयोगः ५ अनारतं ७
अवृक्षचर्यकं ९ उपसृष्टं ८ त्रिभ-
दुः ९ क्रीडारतं १० महानुत्थं ११ ।
इति त्रिकाणशेषः ॥ व्यवहारः १२
गुणन्यथार्थः १३ रतं १४ निधुवनं १५
। इत्यनरः ॥ अस्य षुणाः । धातु-
क्यकारित्वं । रति सन्तान दातृद्वय
॥ अतिशयमैथुनस्य श्वास कास
द्वरकारित्वं ॥ अमैथुनस्य पुमेह
मेह गुहिरोग अग्निमान्द्य कारि-

मैथुन

मैथुन

दुः ॥ श्री स०सर्ग ब्रह्मितस्य आयु
 रज्ज्वा शरीर बल वर्ण हिरोगचित
 ग्रा०सानि भवन्ति ॥ पूज्यहानाशु-
 चिह्नान् सैकहान लोका समीप
 पुत्रःकाल०सङ्क्याकाल पर्वकालेषु
 तस्य त्याज्यत्वं ॥ एतत्कर्मणि रज्ज
 मलाकाना मलिना वङ्क्या वर्णजेष्ट
 वयोजेष्टा व्याधियुक्ताक्षीनास-
 ती वेश्या योनिदोषयुक्ता सगो-
 द्रा गुरुपत्नी तिङ्गकी कपटवृत्तया
 रिणी वृद्धा च त्याज्या ॥ रज्ज्मला
 गमने दृष्ट्यायुः श्रेष्ठः कृषोऽवर्णश्च
 भवति ॥ कपटवृत्तयुक्ता गुरुपत्नी
 सगोद्रा वृद्धा गमने एव० पर्वका-
 ले सङ्क्याकाले च श्रीमैथुने पाप
 नायुः कृषश्च भवति ॥ वयो कृप
 गुणोपेता० जलशील समन्विता०
 अधिकामा० हृष्टा मलकृता० वाजी
 करण पीडिताश्च पुमदा० हृष्टा
 अधिकामश्च पुरुषः सेवेत ॥ शुक
 वर्द्धक दुष्य० सशर्कर० शीतलजल-
 या पीड्या कामवाणचक्षणा० सूक्ष्मा
 मनिन्द्या० हृष्टा० पुमदा मादयगुह-
 रे हृष्टः कामुको गद्वा तदनु सूथ०
 सपेत् ॥ असकृद्गमने तु नरो
 धातुवैषम्यमेति ॥ रताञ्जे नान०
 सशर्करकीरपान० निद्रुगोडिकरस

भोजनश्च हित० । इति राजवल्गुतः
 ॥ ॥ वृत्तान्तसे अष्टादशमैथुनस्य
 त्याज्यत्वं यथा । अरण० कीर्त्तन० के-
 लिकपुङ्गव० गृहभाषण० । सकलौ
 २०व्यवसायश्च क्रियानिर्गतिरेव च ॥
 मैथुन० विविध० त्याज्य० वृत्ते क्रीडा
 विवृद्धये । इति वृद्धवैवर्त्ते गणपति-
 थण्डे ४ अध्यायः ॥ ॥ अस्य विधि
 निषेधो यथा । कतावपगमः शस्तः
 स्वपत्न्या मवनीपते । पद्मानर्के शु-
 ते काले ज्येष्ठ यन्मासु रात्रिषु ॥
 नास्नाता० तु श्रियं गच्छेत्तत्रा० न
 रज्ज्मला० । नानिष्टा० न पुत्रपिता०
 नापुत्रपुत्रा० न गुरुपत्नी ॥ नादक्षिणा०
 नान्यकामा० नाकासा० नान्ययोषि-
 त० । कृत्वा मतिभुक्ता० वा वय-
 धैति शुभेन युतः ॥ स्नातः सुगन्ध
 धूक् पुतो नाप्यातः कृषितोपि-
 वा । सकामः सानुरागश्च व्याय०
 पुरुषो रज्ज् ॥ चतुर्दशष्टमी चैव
 अमावास्याथ पूर्णिमा । पर्वण्येता-
 नि राजेन्द्र रविसंक्रांतिरेव च ॥
 तैल श्रीमांस संभोगी पर्वस्येते-
 षु वै पुनान् । विद्युत्त्र भोजन० नान
 पुयाति नरकं नृतः ॥ अशेष पर्व
 स्येतेषु तन्मा० संयमिति र्द्वैधैः ।
 भाव्य० सहाज्य देवेभ्यः श्यान् रूप्य

मैथुन

मैथुन

परै न रैः ॥ नान्येनैनावयोनो-
 वा नोपभक्तौषधं तथा ॥ देव द्विज
 शुकगाक्ष व्याधी नाशुधी त्रैवे ॥
 चैत्यं चतुर तीर्थेषु नैव गोष्ठे च-
 तुल्लथे । नैव श्रानानोपवने जलि-
 लेषु महीपते ॥ गोकु परं श्ले-
 षेषु नैव भुजाङ्ग सङ्गयोः । गहे-
 द्यवायं मतिमाम् मत्रोत्तर पीडि-
 तः ॥ परं श्रुतिगमो ह्यनेया दिवा
 पापपुहो नृप । भुवि रोगावाहो
 नृगा मपुणस्तो जलाशये ॥ परदारा
 मगहेतु मनसापि कदाचन । किम्वा-
 चाह्निबद्धोपि नास्ति तेषु व्याधि-
 नां ॥ मृतो नरक मत्त्रेति हीयते
 त्रापि चायुषः । परदार गतिः पुंसा
 मूत्रयत्रापि भीतिदा ॥ इति मद्वा-
 श्वदारेषु शतं मत्सु वृधो वृद्धे ॥
 यथोक्त दौषहीनेषु सकामे मृतता
 वपि ॥ इति विकूपुराणे ३ अंशे
 ११ अध्यायः ॥ ॥ परश्यादिगमने
 दण्डो यथा । वृक्षगः क्रत्रियो वैश्याः
 क्रत्र विट् शूद्रो षोडशितः । वृजन्दा-
 पेया भवेदुज्जा दण्डो उक्तम साहसं
 ॥ वैश्यागमे च विपुस्य क्रत्रिमस्य
 स्युज्जीष्ये । मध्यमं पुथनं वैश्या
 दण्डः शूद्रागमाञ्जवेत् ॥ शूद्रः स्वर्ग
 गमने शतं दण्डो नहीतुजा । वै-

श्याश्च द्विगुणं ब्राह्मन् क्रत्रियं द्विगुणं
 तथा ॥ वृक्षगश्च भवेद्दण्ड्यं तथा
 ब्राह्मं शततुर्गुणं । अशुष्ठाः
 श्वशुराश्रितिको भवेत् ॥ माता मृत-
 वसा शूद्रं मातुलानी पितृवसा ।
 पितृव्यं सथि शिष्यस्त्री भगिनी तत्
 सथी तथा ॥ भागिनेयी तथा चैव
 ब्राह्मपत्नी तथैव च । तथा पु वृजिता
 नारी वर्णोत्कृष्टा तथैव च ॥ इत्यग-
 न्यास्त निद्रिष्टा सुमास्त गमने नरः ।
 शिष्यस्योत्कर्तनं कृत्वा ततस्त वध
 मर्हति ॥ भ्रातृ भार्यागमे पूर्वाद्-
 षुक्ल द्विगुणो भवेत् । चाणालीक
 श्वपाकी वा गहन वध मवाप्नु यात् ॥
 तिर्यग्द्वानो च गोवर्ज्यं मैथुनं यो
 हतिसेवते । स पणं पापु याद्दण्डं
 तस्योश्च यवसोदकं ॥ स्वर्गक भ-
 वेद्दण्डो ग्या गां वृजन्मनोजोत्तम । वै-
 श्यागामी द्विहो दण्डो वैश्या शूद्र
 समपणं ॥ गृहीत्वा वेतनं वैश्या
 लोभादन्यत्र गहृति । वेतनं द्विगुं-
 गं दद्याद्दण्डक द्विगुणस्तथा ॥ अन्य
 मुद्दिश्य यो दद्यात् नवेदन्यस्य
 कारणत् । तस्य दण्डो भवेदुज्जन्
 स्वर्गस्य च नावकं ॥ नीत्वा तोगाम-
 यो दद्याद्दण्डो द्विगुणं वेतनं ।
 ब्राह्मश्च द्विगुणं दण्डं तथा शर्मो न

মৈনিক

মোচক

হীযতে ॥ বহুমা বুদ্ধতা মেকা ॥
 সূৰ্বে তে দ্বিগুণ দমং । দদ্যুঃ পৃথক্
 পৃথক্ সূৰ্বে দণ্ডক দ্বিগুণং পরং ॥
 ইতি মাৎসেয় ২৬১ অধ্যায়ঃ ॥

মৈনাকঃ পুং পৰ্বতবিশেষঃ । উৎ
 পর্য্যায়ঃ । হিরণ্যনাভঃ ২ সূনাভঃ
 ০ হিমবৎসুতঃ ৪ । ইতি জটাধরঃ
 ॥ স তু হিমালয়স্য জ্যেষ্ঠপুত্রঃ ।
 যথা । ততো ভগবতী পুাহ মেন- ॥
 কা মুনি সন্নিভাং । স্মিত পূৰ্ব-
 তদা তস্যঃ পূৰ্ববতী মনোরথং ॥
 শ্রীদেবুবাচ । শতং পুত্রাঃ সন্তব-
 স্ত ভবত্যা বীর্য্যসংযুতাঃ । তত্রৈকো
 বলবান্মথ্যঃ পুথমং সন্তবিস্যতি
 ॥ এব মূক্কা জগদ্ধাত্রী তত্রৈবাস্তর
 ধীষত । তেনকা চ মূদং লক্কা স্বহা-
 নং পুবিবেশ হ ॥ ততঃ কালে তু
 সপ্তাপ্ত মৈনাক মচলোত্তমং ।
 পক্ষেণ সহ যোহ্যপি সিক্কনখে
 পুদন্ততে ॥ তেনকা সুষুবে দেবী
 দেবেন্দ্রু স্পর্জয়াগতং । অন্যানুন
 শতং পুত্রান্ ক্রমাৎ সাসুষুবেচ হ ॥
 ইতি কালিকা পুরাণে ৪০ অধ্যায়ঃ ॥

মৈনাকম্বসা স্ত্রী পার্বতী । ইতি
 হেমচন্দ্রঃ ॥
 মৈনিকঃ পুং জালিকঃ । ইতি সিদ্ধান্ত
 কৌমুদী ॥

মৈন্দঃ পুং বিকুবক্ষাসুরবিশেষঃ ।
 ইতি হেমচন্দ্রঃ ৭১ বানরবিশেষঃ ।
 আমাধণং ॥
 মৈন্দহা পুং বিকুঃ । ইতি হেম-
 চন্দ্রঃ ॥

মৈরেব স্ত্রী মদ্যবিশেষঃ । ইত্যমরঃ
 ॥ যদ্যপি সীধুরিকুরসৈঃ পক্কৈর
 পক্কৈরাগবো ভবেৎ । মৈরেবং ধা-
 তকীপুল্ল শুড ধানান্ন সংহিতং ।
 ইতি মাধবেন ভেদঃ কৃতঃ । তথা-
 পি সূক্ষ্ম মনাদত্যেদ মূক্তং । নার-
 কামং জনযতি মৈরেবং কেযঃ । মি-
 পাতনাদাত ঐত্বং । ইতি ভরতঃ ॥
 মোষং ত্রি নিরর্থকং । ইত্যমরঃ ॥
 হীনং । ইতি মেদিনী ॥

মোঘঃ পুং প্রাচীরং । ইতি শব্দ-
 মালা ॥
 মোঘপুল্লা স্ত্রী বক্ষ্যা । ইতি রাজ-
 নির্ঘণ্টঃ ॥
 মোঘা স্ত্রী পাটলাবৃক্ষঃ । ইতি মে-
 দিনী ॥ বিডঙ্কং । ইতি শব্দমালা ॥
 মোঘোলিঃ পুং প্রাচীরং । ইতি
 হারাवली ॥
 মোচ স্ত্রী কদলীফলং । ইত্যমরঃ ৭১
 মোচঃ পুং শোভাজনবৃক্ষঃ । ইতি
 মেদিনী ॥
 মোচকঃ পুং মোক্ষঃ ॥ কদলী ॥

मोर्टक

मोर्दक

शिपुः ॥ विरगो । इति हेमचन्द्रः ।
 ॥ मूककवकः । इति राजनिर्घण्टः ॥
 मोचनं स्त्री मोक्षः ॥ कपुनः ॥ हस्तः
 ॥ शार्थः । इति मूचधातोः । तावे
 हन्ट्प्रत्ययेन निम्नम् ॥
 मोचनी स्त्री कण्टकारी । इति कटा-
 धरः ॥ मोक्षकस्त्री च ॥
 मोचरसः पुं शाल्मलिनिर्वासः ।
 तत्पर्यायः । मोचसु २ मोच-
 सुवः ३ मोचनिर्वासः ४ पिहित-
 सारः ५ सुरसः ६ शाल्मलीवेष्टः ७
 मोचसारः ८ । अन्यं गुणाः । कषा-
 यत् । कफं वातं हरत् । रसायन-
 द् । वज्रं पुष्टिं वर्णवीर्यं पुञ्जायुर्दे-
 हसिद्धिदत् । गुाहिदुष् । इति
 राजनिर्घण्टः ॥
 मोचा स्त्री शाल्मलिवृक्षः ॥ कन्दली-
 वृक्षः । इत्यमरः ॥ नीलीवृक्षः ।
 इति राजनिर्घण्टः ॥
 मोचाटः पुं कृकजीरः ॥ रज्ज्वाहि
 ॥ मलयोद्धवः । इति मेदिनी ॥
 मोची स्त्री हिलमोचिका । इति रत्न-
 माला ॥
 मोर्टकं स्त्री पितृदानार्थद्विगुणभूय
 र्जस्यः । यथा । इति द्विगुणभूय
 दर्तमोर्टकं पितृवृक्षेण वामपार्श्वे
 दद्यात् । इति शास्त्रपुयोगतत्त्वं ॥

मोर्टकी स्त्री रागिणीविशेषः । इति
 हलायुधः ॥
 मोर्टेनं स्त्री चूणीकरणं ॥ आक्षेपः
 । इति मूट्धातुर्थदर्शनम् ॥
 मोर्टेनः पुं वायुः । इति राज-
 निर्घण्टः ॥
 मोर्टेनकं स्त्री एकामशाकरहन्दा-
 विशेषः । यथा । म्यामोर्टेनकं त
 ज्ज जाञ्चल गौ । रक्षे खलु मल्ल
 कला मशलाञ्चानुर महाभट्ट मोर्ट-
 नकः । यः केलि लवेन चकार ममे
 संसारं रिपुं पुति मोर्टवत् ॥
 इति हम्दामञ्जरी ॥
 मोटा स्त्री क्वा । इति राजनिर्घण्टः ॥
 मोटावितं स्त्री स्त्रीणां स्वाभाविक-
 दशविधानकाराङ्गतालकार वि-
 शेषः । इति हेमचन्द्रः ॥ उल्लङ्घनं
 यथा । काञ्च अरणं वाताहो हृदि-
 उन्नाव तावतः । प्राकट्यं मतिना-
 यम्यमोटावितं घृणीयते । इत्यु-
 ल्लङ्घनीलमणिः ॥
 मोगः पुं शूककलः ॥ नक्रः ॥ म-
 क्रिका ॥ सर्पकरणम् । इति मेदिनी
 मोदः पुं हर्षः । इति शब्दरत्ना-
 बली ॥
 मोदकः पुं स्त्री खाद्यविशेषः ।
 मोवा इति भाषा । इत्यमरः ॥

মোদাখ্য

অস্য দানমস্ত্রো যথা । মোদক^০
 স্বাদু সযুক্ত শর্করাদি বিনির্মিত^০ ।
 মর্ষঃ নিবেদিত^০ ভক্ত্যা গৃহাণ পর-
 মেথরি । ইতি দুর্গোৎসবপদ্ধতিঃ ॥
 শুভঃ ॥ যবাসশর্করা । ইতি রাজ-
 নির্ঘণ্টঃ ॥ শর্করাদিদ্বারাণকৌষথ-
 বিশেষঃ । অস্য পূর্ণবীৰ্য্যং যথাস-
 তিষ্ঠতি । ইতি সুখবোধঃ ॥ হর্ষুকে
 ত্রি । ইতি মেদিনী ॥

মোদকঃ পু^০ বর্ণশর্করজাতিবিশেষঃ
 । ময়রা ইতি ভাষা । স চ শূদ্রাযা-
 ক্রিয়াক্সাতঃ । ইতি স্মৃতিঃ ॥

মোদন^০ ক্লী শিক্কক^০ । ইতি রাজ-
 নির্ঘণ্টঃ ॥ হর্ষঃ । মুদধাত্ত্বর্থদর্শ-
 নাৎ ॥

মোদমোদিনী ক্লী জম্বু^০ । ইতি রাজ-
 নির্ঘণ্টঃ ॥

মোদযন্তী ক্লী বনমল্লিকা । কাঠম-
 ল্লিকা ইতি ভাষা । যথা । মদযন্তী
 গন্ধবতী মোদযন্তী খরষরা । ইতি
 রত্নমালা ॥ অপিচ । তৃণশূন্যমো-
 দযন্তী ভূপদী মদযন্তিকা । ইতি
 শব্দরত্নাবলী ॥

মোদা ক্লী অজমোদা । ইতি রাজ
 নির্ঘণ্টঃ ॥

মোদাখ্যঃ পু^০ আম্বুকঃ । ইতি
 রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

মোরট

মোদাঢ্যা ক্লী অজমোদা । ইতি
 রাজনির্ঘণ্টঃ ॥ হর্ষযুক্তা চ ॥
 মোদিতঃ ত্রি হর্ষযুক্তঃ । মুদধাতোঃ
 কর্তরি ক্ত পুত্ৰ্যেণ নিম্নমঃ ॥

মোদিনী ক্লী অজমোদা ॥ মল্লিকা
 ॥ যুথিকা ॥ কস্তুরী ॥ নদিরা ॥
 মল্লিকাপুল্ল বিশেষঃ । তৎপর্য্যা-
 যঃ । কটপত্রী ২ জমারিকা ৩ বৃন্ত-
 মল্লিকা ৪ । অস্যা শুণাঃ । নেত্র-
 রোগাপহন্তৃৎ^০ । কটুৎ^০ । উফৎ^০
 । বৃণস্তুৎ^০ । গন্ধবহলৎ^০ । আস্যজ
 যোগনাশিত্বৎ^০ । ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

মোরট^০ ক্লী ইক্ষুমূল^০ ॥ অকোঠপুল্ল^০
 ॥ সপ্তরাত্রাৎপরক্ষীর^০ । ইতি
 মেদিনী ॥

মোরটঃ পু^০ লতাপুভেদঃ ॥ ক্ষীর-
 মোরটা ইতি ভাষা । তৎপর্য্যায়ঃ
 । কর্ণপুল্লঃ ২ পীলপত্রঃ ৩ মধুসুবঃ
 ৪ ঘনমূলঃ ৫ দীর্ঘমূলঃ ৬ পুরুষঃ ৭
 ক্ষীরমোরটঃ ৮ । কৃটিৎ পুস্তকে
 কর্ণপুল্লহানে ক্ষীরপুল্ল ইতি পীল-
 পত্রহানে পীলপত্র ইতিচ পাঠঃ ।
 অস্য শুণাঃ । ক্ষীরবহলৎ^০ । মধু-
 রৎ^০ । কষাষৎ^০ । পিত্ত দাহ জ্বর
 নাশিত্ব^০ । ব্যব্যৎ^০ । কলবিবর্তনৎ^০
 ঞ । ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

মোরটক^০ ক্লী ইক্ষুমূল^০ । ইতি রাজ-

मोहः

निर्घटः ॥

मोरटा त्री मूर्धा । इत्यमरः ॥

मोवकः पु० तकरः । इत्यमरः ॥

मावण० स्त्री लुन्टन० ॥ छेदन० विधः ।

इति मूषधातो भावे हन्ट् पुत्र्येन
येन निम्नम् ॥

मोषिता त्रि मोषणकर्ता । चौरः ।

इति मूषधातो स्तन् पुत्र्येन
निम्नम् ॥

मोहः पु० मूर्हा । इत्यमरः ॥ अ-

विद्या ॥ इति मेदिनी ॥ दुःख० ।

इति शब्दरत्नावली ॥ देहादिषु

आत्तबुद्धिः । इति गीतासर्वाधि-

न्या० श्रीधरस्वामी ॥ असौ बुद्धिर्गो-

बुद्धितो ज्ञातः । यथा । बुद्धेर्मो-

हः समभवदहकारादभ्रमदः । पु-

मोहश्चाभवत्कथामृत्युर्लोचन-

तो नृप ॥ इति मात्सेय्ये २ अध्या-

यः ॥ मोहश्चरूप० यथा । मम माता

मम पिता ममेव गृहिणी गृहं ।

एतदन्यं मनसु यत् स मोह इति

कीर्तितः ॥ इति पाद्मे क्रियायो-

गसारे १७ अध्यायः ॥ ॥ ॥ धर्म-

विमूढत्वं । यथा । अकामतः कृतं

पापं वेदाभ्यासेन नश्यति ।

कामतश्च कृतं मोहात् प्रायश्चि-

त्तैः पृथग्विधैरिति ॥ ननुत्र मोहा-

मोह

दिति को मोहः । अत्र, मोह श-

ब्देन देवेन्दु बुद्धिर्गो कृतिक्रमः

। उच्यते पण्डिते नित्यं पुराणे

सांशपायनः ॥ इति त्रिविध्यं पुराण

वचनात् ज्ञातं बुद्धिर्गो व्यक्तिक्र-

मो मोहः । इति त्रिकनः । तत्र

कामना सामर्थ्यादेव बुद्धेर्नक्षत्रात्

। उच्यते । शुद्धस्य बुद्धिर्गो मोहा-

द्गृह्यत इत्यादौ मूर्हवैचित्त्ये इति

धातुर्थानुसारात् अज्ञानमात्रं मो-

हः । यत्र तु कामना शब्दो हस्ति तत्र

त्रिविध्यपुराण शङ्केतित मोहश-

ब्दो न ग्राह्यः । किन्तु धर्मविमूढत्वं

मोहः सचाधर्म्य बुद्धौ सतया मप्य-

कर्तव्ये रागात् कर्तव्यता भ्रमः ।

यथा व्यासः । मोहो धर्मविमूढत्वं

मानसुआभिमानिता । एवञ्च त्र-

िविध्यपुराणीय बुद्धि शब्दोपधर्म-

ज्ञानमेवाभिधत्ते सत्यधर्मज्ञाने

पापगौरवार्थमिदमूक्तं मोहादि-

ति । इति प्रायश्चित्तविवेकः ॥ ॥ ॥

मोहबुद्धौ यथा । सुमनोवाच । शुभ-

ता मभिधास्यामि सर्वसन्देहनाश-

नं । स्वकप मूपदेशस्य सर्व विज्ञा-

न दर्शनं ॥ मोहः पापस्य वीर्यो

ह्यं मोहो मूलस्तु तस्य हि । अ-

सत्यं तस्य च ह्यहो माया शाखा

मोहन

सुरिस्तुरः ॥ दस्तु कौटिल्य पत्राणि
 अकृत्या पुल्लितः सदा विपिन्य
 तस्य सौगन्ध्य मञ्जानं फल मेव-
 हि ॥ ह्य पाषण्डौराश्च कृताः
 क्रुराश्च पाणिनः । पक्षिणे मोह
 वृक्षस्य माया शाखाः समाश्रिताः
 ॥ अञ्जानस्तु फलं तस्य रामो ह्य-
 र्थः फलस्य हि । भावोदकेन स-
 वृक्षस्तस्य सञ्जात् सतु पुषः ॥ अ-
 धर्मस्तस्य सुरभिः क्लेश मधुराय-
 ते । तान्देशिश्च फलैश्चैव सूफ-
 लो लोत पादपः ॥ तस्य ह्याया
 समाश्रित्य यो नरः परिवर्तते ।
 फलानि तस्य यो ह्यश्रुति सुपद्मा-
 नि दिने दिने । फलानास्तु रसेनैव
 अधमेण तु पोषितः ॥ सुसंपुष्टो
 भवेत्ततः पतनाय पुष्यति ॥
 इति पाद्वे भूमिधे ११ अध्यायः ॥
 मोहनं क्ली सुरतं । इति हेमचन्द्रः
 ॥ होमनञ्जोषध्यादिद्वारामुक्ता
 करणं । तत्र होमे ह्यलिनिधमो
 यथा । मोहनं वश्यकामश्च पीति
 सम्यक्त्वं तथा । पुदेशिनी कनिष्ठा-
 त्र्यां सर्वं मेतत् पुसिध्यति ॥
 मोहनाकवर्णैश्च क्लोभनोष्टाट-
 नं तथा । कनिष्ठा मध्यमाङ्गुलं स-
 योगेन तु नीलया ॥ विधिषुक्तेन

मोहरा

होमेन तथा दुव्यानुयोगतः । सर्वे
 मञ्जाः पुसिध्यन्ति मूढा मञ्ज पुषो-
 गतः ॥ इति तर्जुनारः ॥
 मोहनः पुं धुस्तुरवृक्षः । इति राज-
 निर्घण्टः ॥ कामदेवस्य पञ्चवाणस्त-
 र्गतवाणविशेषः । इति त्रिकाण्ड-
 शेषः ॥ मोहकारके त्रि ॥
 मोहना स्त्री त्रिपरनालीपुत्रं ।
 इति रत्नमाला ॥ मकमाला । इति
 शब्दमाला ॥
 मोहनी स्त्री उपोदकी ॥ इति
 राजनिर्घण्टः ॥ वटपत्री । इति भा-
 वपुकाणः ॥
 मोहरात्रिः स्त्री दैनन्दिनपुलयः ।
 यथा । एवं पञ्चाशद्वे च गते तु
 वृक्षेणो नृपा दैनन्दिनस्तु पुलयं वे-
 देषु परिकीर्तितं ॥ मोहरात्रिश्च
 सा पौक्ता वेदविद्धिः पुरातनैः ।
 तत्र सर्वे पुण्ड्राश्च चन्द्रार्कादि दि-
 गीश्वराः ॥ आदित्या वसवो कदा-
 मग्निन्दा मानवादयः । ऋषयो मू-
 नथैश्चैव गङ्गर्वा राक्षसादयः ॥
 मार्कण्डेयो लोमशश्च पेचकश्चि-
 र्रजीविनः । इन्द्रदुम्भश्च नृपतिश्चा-
 कूपारश्च कल्पः ॥ नाडीजङ्घा वं-
 केशैश्चैव सर्वे नष्टाश्च तत्र वै । वृक्ष
 लोकादधः सर्वे लोका नागालया

মোহশা

মোহিনী

স্তথা ॥ বুদ্ধলোকং যযুঃ সর্বে বুদ্ধ-।
 লোকাদধ স্তথা । গতে দৈনন্দিনে
 বুদ্ধা লোকাংশ্চ নসৃজে পুনঃ ॥ এবং
 শতাব্দ পর্য্যন্তং পরমাযুশ্চ বুদ্ধাঃ
 বুদ্ধগাঞ্চ নিপাতে চ মহাকল্পা ভ-
 বেম্প ॥ পুক্রীর্ভিতা মহারাত্রিঃ সা
 এব চ পুরাতনৈঃ । ইতি বুদ্ধবৈবর্তে
 পুক্রুতিখণ্ডে ৫) অধ্যায়ঃ ॥ ৯ ॥
 মোহঃ কল্পব্যাগুহঃ স এব রাত্রি
 রিব রাত্রিঃ বুদ্ধিনোহকত্বামিদ্ভুক
 পা । ইদানীন্তন জনানাং রাত্রি রি-
 তি বা । ইতি দেবীমাহাত্ম্যটীকায়াং
 বিদ্যাভিনোদঃ ॥ ৯ ॥ জন্মাষ্টমীরী-
 ত্রিঃ । যথা । দীপোৎসব চতুর্দশ্যা-
 মময়া যোগ এব চেৎ । কালরাত্রি
 মহেশানি তারা কালী পুষ্পকরী ॥
 জন্মাষ্টমী মহেশানি মোহরাত্রিঃ
 পুক্রীর্ভিতা । তৃতীয়া মাধবে শুক্লা
 জলবারুক্ষ সংযতা ॥ দাক্ষিণ্য কী-
 র্ত্তিতা দেবি সর্বসিদ্ধেশ্বরী পরা ।
 ইতি শক্তিসঙ্কমতন্ত্রং ॥
 মোহশাস্ত্রং স্ত্রী অবিদ্যা জনকগুহুঃ ।
 যথা । গোপতিং পুহু বিপেন্দুনা-
 লোক্য ভগবান্ হরিঃ । ন বেদবাহু
 পুক্রবে পুণ্যলেশ্যপি শঙ্কর ॥ স
 হৃহতে মহাদেব ধ্যেয়া বেদাঙ্কি নি
 র্ভেতা । তথাপি তত্ত্ববাৎসল্যাদু

ক্রিতব্য নহেশ্বর ॥ অম্বাভিঃ স-
 র্ভঞ্জেনে গভারো নরকানপি । অ-
 ম্বাভে বেদবাহানাং বুদ্ধগাষচ পা-
 পিনাং ॥ বিমোহনাথ শাস্ত্রাণি
 করিষ্যাবো বৃষধ্বজ ॥ এবং সম্মো-
 ধিতো কদৌ মাধবেন মুরারিণা ।
 চকার মোহশাস্ত্রাণি কেশবোপি
 শিবেরিতঃ ॥ কাপালং নাঙ্গলং
 বামং ভৈরবং পূর্বপশ্চিমং ॥ পঞ্চ-
 রাত্রং পাশুপতং তথান্যনি সহ-
 স্রশঃ ॥ ইতি কোষে ১৪ অধ্যায়ঃ ॥
 মোহিনী স্ত্রী ত্রিপরমাণীপুঙ্গব ।
 ইতি রত্নমালা ॥ সমুদ্রমল্লনকালে
 দেবানা মমৃত পানায়ামুরাণাং
 মোহনাথ চ ভগবদবতার বিশেষঃ
 । যথা । ধানুস্তরং দ্বাদশমং ত্রয়ো-
 দশমং মেব চ । অপায়বৎ সরান-
 ন্যান্ মোহিন্যা মোহয়ন্ স্ত্রিযা ।
 ইতি স্ত্রীভাগবতে ১ স্কন্ধে ৩ অ-
 ধ্যায়ঃ ॥ স্ববেশ্য বিশেষঃ । যস্যঃ
 শাপাৎ বুদ্ধগো ২১ জ্যৈষ্ঠ জাতং ।
 যথা । যতো হসনি গর্বেণ ততো
 ২ পুঞ্জ্যে ভবাচিরং । অচিরাদর্প
 তদ্বং তে করিষ্যতি হরিঃ স্বয়ং ॥
 নিবোধ শরণং বুদ্ধন্ স্ববেশ্যয়াশ্চ
 সাঙ্গুতং । তবৈব কবচং স্তোত্রং ম-
 ত্রং গৃহীতি যো নরঃ ॥ ভবিতা ত-

জ্য বিষ্ণু স বাস্যতু পহাস্যতা

। তবিতা বাৰ্বিকী পুত্রা দেবজানা

যমে যগে ॥ তব নাঘ্যাঞ্চ সক্রান্ত্যা

ন ভবিষ্যতি সা পুনঃ । ইত্যুক্তা

মোহিনী শীঘ্ৰ জগাম মদনালয়

॥ তেন সাক্ষ্য রতি কৃত্বা বভূব

বিভূরা পুনঃ । ইতি বুদ্ধবৈবর্তে শ্ৰী

কৃষ্ণজন্মখণ্ডে ৩৩ অধ্যায়ঃ ॥ বিস্ত

ব্রত বুদ্ধনশব্দে দুষ্টব্যঃ ॥

মোক কি ক্ষেপে । ইতি কবিকল্প

ক্রমঃ ॥ কি মোক্ষয়তি মোক্ষতি ।

ইতি দুর্গাদাসঃ ॥

মোক্শঃ পুং মুক্তিঃ ॥ পাটলিবৃক্ষঃ ॥

মোচনং । ইতি মেদিনী ॥ মৃত্যুঃ ।

ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥ মোক্ষধর্মাস্ত ম

হাতারতে শান্তিপর্বণি দুষ্টব্যঃ ॥

মোক্ককঃ পুং মুক্তকবৃক্ষঃ । ইতি

রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

মোক্কোপায়ঃ পুং মুক্তিসাধনং ।

তত্ত্ব তপঃ । শর্মাদিঃ । যোগঃ ।

জ্ঞানঞ্চ । ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥

মৌজলিঃ পুং কাকঃ । ইতি হেম

চন্দ্রঃ ॥

মৌক্তিক শ্ৰী মুক্তা । ইত্যমরঃ ॥

মৌক্তিকতণ্ডুলঃ পুং ধবলযাবনালঃ ।

ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

মৌক্তিকপুসবা শ্ৰী শুক্তিঃ । ইতি

রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

মৌক্তিকশুক্তিঃ শ্ৰী শুক্তিঃ । মুক্তা

রবিনুক ইতি ভাষা । ইতি রাজ

নির্ঘণ্টঃ ॥

মৌখর্য শ্ৰী মুখরত্নং । মুখরস্যভাব

ইত্যর্থস্য পুত্র্যে ন নিয়মং ॥

মৌখিক শ্ৰী মুখসন্ধি । মুখসে

দমিত্যর্থস্য পুত্র্যে ন নিয়মং ॥

মৌজী শ্ৰী মঞ্জনির্মিতমেখলা ।

যথা । বিপুস্য কত্রিয়স্যাপি মৌ

জী স্যাৎ দক্ষিণায়নে । দক্ষিণে চ

বিশাং কার্য্যং নানধ্যায়ে ন সক্রমে

॥ মনুঃ । মৌজী ত্রিবৎ সমা লক্ষ্য

কার্য্য বিপুস্য মেখলা । কত্রিয়স্য

চ মৌরী জ্যা বৈশ্যস্য শনতান্তবী

॥ মঞ্জলাভে ত কর্তব্য্য জশাশ্ব

স্তক বল্লভৈঃ । ত্রিবৃতা গৃহ্নিনৈকেন

ত্রিভিঃ পঞ্চতি য়েব বা ॥ ইতি

সংস্কারতত্ত্বং ॥

মৌজীত্ৰাখ্যঃ পুং মুঞ্জঃ । ইতি

রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

মৌজীপত্রা শ্ৰী বল্লভা । ইতি রাজ

নির্ঘণ্টঃ ॥

মৌজীবন্ধঃ পুং মঞ্জমেখলাবন্ধনং ।

উপনয়ন মিতি যাবৎ । যথা । জন্ম

ভাদষ্টমে সিংহে নীচহে শত্রুভে

গুরৌ । মৌজীবন্ধঃ শূভঃ পৌত

मौनेष

मौलि

शैचत्रे मीनगते रवौ ॥ इति श्लो-
तिनिबन्धे नारदवचनं ॥

मौद्यं क्ली मोहः । इति हेमचन्द्रः ॥
मौद्गलिः पुं काकः । इति त्रिकांश-
शेषः ॥

मौद्गल्यः पुं मुद्गलमुनिपुत्रः । स च
गोत्रकारकः । अस्य पक्षपुत्राः
यथा । शैब्यच्यवन भागव ज्यमदग्या-
पुत्रवृत्तः । इति अलदीपिका ॥

मौद्गिनं क्ली मुद्गलवोचितक्रेत्रं । इत्यमरः ॥

मौनं क्ली शब्दप्रयोगराहित्यात्त-
पर्यायः । अभाषणं २ । तूष्णीं ३
तूष्णीकां ४ । इत्यमरः ॥ कर्मवि-
शेषे मौनाच्छरणं यथा । उच्चारणे
मैथुने चैव प्रस्रावे दम्बधावने ।
स्नाने भोजने काले चषट्सु मौनं
समाचरेत् ॥ इति तिथ्यादितत्त्वम् ॥

मौनी पुं मुनिः । इति ऋटाधरः ॥
मौनशुक्ते त्रि । यथा । सिनीवाली
अहं वापि यदि सोमदिने भवेत्
। गौसहस्रफलं दद्यात् स्नानं व-
शौनिना कृतं ॥ एतच्छ्रमौनं नर-
णोदय मारुतं स्नानपर्यङ्गं कार्यं
नतु स्नानकालनात्रे । इति तिथ्या-
दितत्त्वम् ॥

मौनेषः पुं गङ्गर्षगविशेषः ।

यथा । गङ्गर्षाङ्गसः पुण्या मौने-
षास्तु निबोधत । चित्रः सनो गसे-
नोतु उर्गाय रनिध सुथा ॥ धृतराष्ट्र
सुथोनांश्च सुर्ष्यवहा सुथैक । युग
तत्तुगपत् कार्ष्ण निदि शिचत्रैरथ
सुथा ॥ ऋषोदशः शालिशिराः
पर्यन्यत् च तददशः । इत्येते देव
गङ्गर्षाश्च तद्विंशहृत्तपुत्राः ॥ इति
बह्विपुराणम् ॥

मौरजिकः त्रि मुरजवादकः । इत्य-
मरः ॥

मौर्यं क्ली जाड्यं । इति हेमचन्द्रः ॥
मौरी श्री धनुर्षणः । इत्यमरः ॥
अज्ञश्री । कौगा इति भाषा ।
इति रत्नमाला ॥

मौलः पुं त्र्यम्बदेनूलज्जाता ।
मोडसु इति भाषा । यथा । यं पर-
म्परया मौलाः सामन्ताः शानिन-
विदुः । तदनुभवस्युगतस्य दातव्यं
गोत्रज्ञे मही । इति दायतत्त्वम् ॥
तस्य लक्षणं यथा ॥ ये तत्र पूर्वं
सामन्ताः पश्चाद्देशान्तरं गताः ।
तन्मूलत्वात्तु ते मौलाः शक्तिः प-
त्रिकीर्तिताः ॥ इति श्रुताङ्गना ॥

मौलिः पुं श्री चूडा ॥ किर्रीटं ॥
संघतकेशः । इत्यमरः ॥ नसुकं ।
इति हेमचन्द्रः ॥

মৌলিক

মৌলিক

মৌলিঃ পু অশোকবৃক্ষঃ । ইতি
মেদিনী ॥

মৌলিঃ ক্রী ভূমিঃ । ইতি মেদিনী ॥

মৌলিকঃ পু অলীনভিন্নঃ । যথা

রাগীষ বায়েনু বাক্ষগন্য শ্রোত্রিয়ঃ

তথা কাষস্বন্য মৌলিকঃ । এবং

দক্ষিণাত্য বৈদিক বাক্ষগন্য অ-

ন্যপূর্বাগরিনেতাপি তৎ পদবাচ্যঃ

॥ বহুজ্জকাষস্বন্য সচ মধ্যন্য শব্দ-

বাচ্যঃ । যথা । অথ মধ্যন্য লক্ষণ

নাহ । মধ্যন্য শব্দে কট ইত্যন্যঃ ।

ডিথ উবিত্বৎ । মধ্যন্যঃ অলন-

ধ্যস্ব অলীনন্য বিশামস্থল মিত্য-

র্থঃ । মধ্যন্য শব্দন্য লক্ষণান্তরং ।

অন্যেত্র সিদ্ধ বংশ জাতকভে

সতি দশপুরুষাবধি অনবচ্ছিন্ন অ-

লাচনত্ব মধ্যন্যত্বং । সচ দ্বিবিধঃ ।

সিদ্ধঃ সাধ্যশ্চ । সিদ্ধত্বং পুরুত

মধ্যন্যত্বং । পুরুত সিদ্ধবংশজা-

তভে সতি দশপুরুষাবধি অলা

চকত্বং সিদ্ধত্বং । সিদ্ধপদাশঙ্কিতে

সতি দশপুরুষাবধি অলাচকত্বং

সাধ্যত্বং । মস্য পুসংশা নাহ ।

অলীন অলাক্ষার্থ বিবাদেষু মী

নাংসনা । এতবা গুণ নাশিত্য

মধ্যন্যঃ অল মূলনং ॥ ইতি অল-

দীপিকা ॥ * ॥ দক্ষিণরাঢ়ীয়কা-

বহুস্যাষ্ট সম্মৌলিকা যথা । গোডে-

ষ্টৌ কীর্ত্তিনস্ত শির বসতি কৃতা

মৌলিকা যে হি সিদ্ধা শুভস্তাঃ সে-

ন দাসাঃ কর গুহ সহিতাঃ পালি-

তাঃ সিংহ দেবাঃ । যে বা পদ্যাতি

মুখ্যাঃ স্থিতি বিনবযযঃ সপ্ততি শু

দ্বি পূর্বা মিত্রাদ্যা বীক্ষ্য রাজ্ঞা চ-

রণ গুণযুতা মৌলিকভেদে সাধ্যাঃ ॥

অপিচ । সেনো দত্তঃ কেরা জ্ঞেযো

দাসো দেবঃ পুতিষ্ঠিতঃ । পালিতঃ

সিংহ ধর্মজ্ঞো গুহঃ সম্মৌলিকাঃ

স্বতাঃ ॥ * ॥ দ্বিসপ্ততি সাধ্যমৌ-

লিকা যথা । হোডঃ স্বর স্বর ধরণী

বাণ আইচ সোমঃ পই সুর সানঃ ।

ভঞ্জো বিন্দো গুহ বল লোধঃ শর্মা

বম্বা হই ভুই চন্দুঃ ॥ কদো ব্রজিত

রাজাদিতেয় বিষ্ণু নাগঃ খিল পিল

গুতঃ । ইন্দ্রো গুপ্তঃ পালো ভদু ওম

শ্চাকুর বক্রর নাথঃ । সাই হেশো

মানো গণ্ডো রাহা রাণা রাহুত সা-

না । দাহা দানা গণ উপমানা ।

ধামঃ ক্ষোনো স্বর বৈগুযঃ বীদ

শুভ্র শ্চাণব আশঃ । শক্তি ভূতো

বুদ্ধো শানঃ ক্ষোনো হেনো বক্রন

ব্রহ্মঃ গুইঃ কীর্ত্তির্ষলঃ অণ্ডো নন্দী

শীলো ধনুগুণঃ । ইতি দ্বিসপ্ততি মৌ-

লিকাঃ ॥ * ॥ অন্যত্র দেবো ভূদেব

মৌবল

মুদিষ্ট

ভক্তো গুহ সন্থ গুহা দাস ই
 শানদাসঃ সেনো দত্তঃ সুদত্তা ম-
 হিত জন চবঃ পালিতো যক্ষপাদঃ
 । নিঃসিঃ সিঃ হপুতাপঃ ক্রিতি নি
 কর করা দান দক্ষঃ করে হসৌ
 গোড়েষ্টৌ সঃ স্তিতা স্তে গুগগ নি
 পুণা মৌলিকতেন সিদ্ধাঃ ॥ * ॥
 হোড বাণ ধরণী খিল সোনা ভুঞ্জ
 বিন্দ গুহ রাজ রাহতাঃ । কুপা
 ল বল সান রক্ষিতা লোধ শম
 ভুঁ যি বর্ম্য বন্ধরাঃ ॥ চন্দ্র শাঁ যি
 গুযি ভদু পৈসুরা গণ্ড গুপ্ত ধর
 কীর্তি বন্ধনাঃ । কেম হেন গণ নাথ
 বিকবো বুদ্ধ রক্ষ গিল হুই ধনুও
 গাঃ ॥ তেজো হর্গব ধর ধরাখিচ
 শক্তি ভূতাঃ কোমৌষ শান বিদ-
 শীল যশোম নন্দী । দাহাকুরে-
 ন্দু শত জণ্ড মনোপনানা দানাশ
 গুত বিদিতা ভুবি কীর্তিনস্তঃ ॥ হে-
 সাদিত্যৌ রাণ রাহা সানা চ খা-
 মক স্তথা । দ্বিসপ্ততি মিতাঃ সাধ্যা
 মৌলিকা বিদিতাঃ ক্রিতৌ ॥ ইতি
 জলাচার্য্যকারিকা ॥ * ॥ মূলসধ-
 ক্রিনি মৌলসধক্রিনি চ ত্রি ॥
 মৌবলং ক্রী মূলবৎ । যথা । গদা-
 যাং মৌবলং স্তানং মহাপাতকনা-
 শনং । ইতি পাবশ্চিব্রতস্তৃত্ত

বিষপেরাণ চবনং ॥ মহাতারত-
 স্যষ্টিদশপর্বাস্তগতপর্ববিশেষঃ ।
 যথা ॥ মৌবলং পর্ব চোদ্দিষ্টং ততো
 ধোর সদাক্ষণং । মহাপূহানিকং
 পর্ব স্বারোহণিকং ততঃ ॥ ইতি
 মহাতারতে আদিপর্ব ॥ মূলস-
 যক্রিনি ত্রি ॥
 মৌষ্টা ক্রী মুষ্টিপহরণক্রীড়া । ইত্য-
 মরঃ । মুষ্টিপহরণং অস্যাং ক্রীড়া-
 যাং মৌষ্টা কঃ গিত্তেবিরিত্তি বৃদ্ধিঃ
 যথোলোপ ইতি ইকারলোপঃ ।
 জ্বিয়ামত ইত্যাপ । ইতি তটীকা-
 যাং ভরতঃ ॥
 মৌহর্তঃ) পুং জ্যোতির্বেতা ।
 মৌহর্তিকঃ) ইত্যমরঃ ॥
 মৌ অভ্যাসে । ইতি কবিকল্পক্রমঃ ॥
 অভ্যাসঃ পোনঃ পুনেয়ানুশীলনং ।
 মনতি সক্ষ্যাং ব্রাহ্মণঃ । ইতি দুর্গা-
 দাসঃ ॥
 মূদ বনড কোদে । ইতি কবিকল্প-
 ক্রমঃ ॥ রেফযুক্তঃ । কোদ শূণী ক-
 রণং । ম মূদযতি ব মূদা উ মূদতে
 কাননং দত্তী । ইতি দুর্গাদাসঃ ॥
 মুদিমা পুং মূদতী । মূদশব্দাদিনন্
 পুত্যাধেন নিয়মঃ ॥
 মুদিষ্টঃ ত্রি অতিশয়মূদঃ । মূদশব্দা-
 দিষ্টপুত্যাধেন নিয়মঃ ॥

मुट

म्लेह

मुदीयान्^स वि अतिशयमदः । नूद-
शदादीयसु पुत्र्येन निम्नमः ॥

मुक् क मुक्केण ॥ सुहने । इति
कविकल्पक्रमः ॥ रेफयुक्तादिः । मु-
क्कणं दुव्यस्य दुव्यासुरेण योजनं ।
क मुक्कति घृतेनामं लोकः ।
इति दुर्गादासः ॥

मुक्क स-धाते । इति कविकल्पक्रमः ॥
रेफयुक्तादिः । मुक्कति पथसा ल-
क्त्तुं लोकः । इति दुर्गादासः ॥

मुक्कः पुं स्वदोषगूहनं । इति वि-
काणशेषः ॥ मुक्कणक्ष ॥

मुक्कणं स्त्री तैलं । इति हेमचन्द्रः ॥
दुव्यस्य दुव्यासुरेण संयोजनं ॥
सुहनं ॥ राशीकरणं । इति मुक्क
धातोर्भावे हर्णत् पुत्र्येन नि-
म्नमं ॥

मुातनं स्त्री कैवलीमुक्तं । इति
लक्ष्मणिका ॥

मुच उ ईर गत्याः । इति कविकल्प-
क्रमः ॥ उमोचिद्वा मुक्त्वा ईर अ-
मुच अमोचीत् । इति दुर्गादासः ॥

मुच उ गत्याः । इति कविकल्पक्रमः ॥
उमुचिद्वा मुक्त्वा । इति दुर्गादासः ॥

मुट ष उमादे । इति कविकल्पक्रमः
॥ ष अमिमुटत् । मुटति लोकः
उमाद्यतीत्यर्थः । इति दुर्गादासः ॥

मुड ष उमादे । इति कविकल्प-
क्रमः ॥ ष अमिमुटत् । मुडति
लोक उमाद्यतीत्यर्थः । इति दु-
र्गादासः ॥

मुक्तं स्त्री चोरितं । यथा । चोरितं
मुयितं मुक्तं पुतीतस्तु पुतीहितं ।
इति भूरिपुयोगः ॥

मुल्लामं त्रि मलिनं । यथा । मलिनं
कहरं मुल्लामं कमलक्ष मलीनसं ।
इति हेमचन्द्रः ॥

मुल्लानिः स्त्री काष्ठिकवः । इति म्लेहा-
तोर्भावे क्ति पुत्र्येन निम्नमं ॥
मुल्लिष्टं स्त्री अस्पष्टवाक्यं । तत्पर्यग-
वः । अविस्पष्टं २ । इत्यनरः ॥

मुल्लिष्टः त्रि अव्यक्तवाक् ॥ मुल्लानः ।
इति मेदिनी ॥

मुच उ ईर गत्याः । इति कविकल्प-
क्रमः ॥ उमोचिद्वा मुक्त्वा । ईर
अमुचत् अमोचीत् । इति दुर्गा-
दासः ॥

मुच उ गत्याः । इति कविकल्पक्रमः ॥
उमुचिद्वा मुक्त्वा । इति दुर्गादासः ॥

मुह कि देश्याक्तौ । इति कवि-
कल्पक्रमः ॥ देश्या गुण्या उक्तिर्दे-
श्याक्ति रसंस्कृत कथन मित्यर्थः
। कि मुहवति मुहति मूटः । अस्तु
विद्या ममो विद्याम मुहति धृत्

श्लेह

बुत इति हलायुधः ॥ अनेकार्थत्वाद्-
 व्यक्त लक्षणे । तथाचामरः । अथ
 श्लिष्ट मविश्लिष्ट मिति । श्लेह व्यक्त-
 या वाचि इति प्राक् । तत्र रन्-
 नाथश्च श्लेहति वटु ब्यक्तं वदतीत्य-
 र्थः । अव्यक्ताया मिति पाठे अ-
 मिताया वाचीत्यर्थः ॥ तत्र साह-
 ल्य मतावच्छ तदन्यत्वं तदन्तता ।
 अपाशस्य विरोधश्च नर्थाः वटु
 पुकीर्तिताः । इति भाष्यवचनेन
 नर्थाः अपाशस्यार्थत्वात् इति व्या-
 ख्यानम् हलायुधोक्तं मुदाहृतवान्
 । इति दुर्गादासः ॥

श्लेहः स्त्री द्विक्रमः । इति राजनि-
 र्घटः ॥

श्लेहः पुं किरातशबरपुनिन्दादि-
 जातिः । इत्यमरः ॥ पानमरुतेदः
 ॥ पापमरुतः ॥ अपताषण । इति
 मेदिनी ॥ श्लेहादीनां सर्वार्थं रा-
 हित्यं मूक्तं हरिवंशे । सगरस्त-
 पुतिज्जायं शुरो र्वाक्यं निशम्य
 च । धर्मं ज्ञानं तेषां वै वेशा-
 न्यत्वं चकार ह ॥ अहं शकानां
 शिरसो मूण्डयित्वा ब्यस्र्यसे ॥ जव-
 नानां शिरः सर्वं काषोडानास्त-
 थैव च ॥ पारदा मूक्तकेशांश्च प-
 ह्नुवाः श्मश्रुधारिणः । निःशयाय

श्लेह

ववटकाराः कृता स्तेन महाश्रुता ॥
 शका कुर्वन्काषोड्याः पारदयः पङ्क-
 वा सुखा । कोलिसर्पाः समहिवा
 हार्या श्चोलाः सकेरलाः ॥ वलिष्ठ
 वचनादुज्जन् सगरेण महाश्रुता ॥
 शकानां शकदेशोऽश्वानां क्रत्रि-
 षाणां । एवं जवनादीनामिति ।
 अत्र जवन शब्द सुदेशोऽश्व वाची
 चवर्ग तृतीयादिः । जवनो देश वेपि
 नो मिति त्रिकाण्डशेषाभिधान दर्श-
 नात् ॥ ३ ॥ तेषां श्लेहव मप्युक्तं
 विकुपूराणे । तथा कृत्स्नं जवनादी-
 नुपक्रम्य तेषां अर्थं परित्यागात्
 श्लेहव यम मिति । बोधायनः । गो-
 मांस खादको यश्च विकृष्टं बह-
 भाषते । सर्वाचारि विहीनश्च श्लेह
 इत्यभिधीयते ॥ इति प्रायश्चित्तत-
 त्वं ॥ ३ ॥ अपिच । देवयान्यां
 यथाते द्यौं पूत्रो यदुः तूर्धसुश्च ।
 शर्मिष्ठाया जयः पूत्राः क्रूर्यः अनु-
 पकश्च । तत्र यदुः पूत्रतय श्चद्वारः
 पितु राज्ञाहेलनं कृतवस्तुः पित्वा
 शप्ताः । श्लेष्टपूत्रं यदुः शशाप
 तव वंशे राजा चक्रवर्ती मातृदिति
 । तूर्धसु क्रूर्यन् शशाप युष्माकं
 वंश्या वेदवाहा ॥ श्लेहा भविष्यति ।
 इति श्रीभागवतमत्तं ॥ ३ ॥ अन्या

श्लो०

। शकजवन काश्याज पारद पद्मवा
 हन्यमाना सु० जल शुक्० शिष्टं
 शरणं ययुः । अथैतान् वशिष्ठो जी-
 वन्मृतकान् कृत्वा सगरनाह ॥ व० स
 व० साधु मोति जीवन्मृतकै र्ननुम्
 तैः । एते च नैवेद्यं द्यु० पुत्रिज्जा
 पालनाय निजधर्मं विजसद् परि-
 त्यागं कारिताः । स तथेति तद्-
 शुक् वचन मतिनन्द्य तेषां वेशा-
 न्यत्र मकारय० । जवनाश्लुषित शि-
 रसो ०० नृणां चकार । पुलक-
 केशान् पारदान् । पद्मवा० च श्म-
 श्रुतराशि स्वाध्याय वषट्कारानेतान-
 न्यां च क्रत्रियां चकार । तेचाशु
 धर्म परित्यागाद्वाश्लुषित परित्य-
 क्तः श्लो० तां ययुः । इति विष्णुपुराणे
 ४ अंशे ७ अध्यायः ॥ ॥ पुनः
 रात्रुरेण तमेत्यां पति रथा । सूत-
 उवाच । वंशे स्वायम्भुवे हामीदक्षे
 नाम पद्मापतिः । श्रुत्यास्तु दुहिते
 तेन परिणीतं तं तं मुथी ॥ सूतीथा
 नाम तस्यास्तु वेणो नाम सूतः पुरा
 । अधर्म निरतः कामी बलवान् वस्-
 थाधिपः ॥ श्लो० ० ० ० ० ० ० ० ० ० ०
 तः परत्वार्यपहारकः । धर्माचार
 पुनिह्यर्थं जगत्तो ० स्य महविधिः
 ॥ अनुनीतो ० पि न हृददनुज्जां स

श्लो०

यदा ततः । शापेन माग्निविद्वेन
 मराजक भयाद्विताः ॥ मम ह्युवा-
 ङ्कणा सुस्य वलादेह मकश्रुषाः ।
 ०० काश्यामथ्यमानास्तु निस्नेतु श्लो-
 हजातयः ॥ शरीरे नातु रंशेन
 कृष्णाङ्गन समपुत्राः । इति म०-
 स्यपुराणे १० अध्यायः ॥ ॥ ॥ श्लो-
 हतावाभ्यास निषेधो यथा । न
 सातयेदिष्टं तातिः फलानि वै फ-
 लेन तु । न श्लो० तावा० शिक्केत
 नाकषेष्ट पदामनः ॥ इति कौर्म्ये
 उपनिभागे १५ अध्यायः ॥ ॥ ॥
 तस्य नर्धन्यातामसीगति रथा ।
 इति ०० च तुरङ्गाश्च श्रुदा श्लो० च
 गहिताः । सिंहा व्याघ्रा वराहाश्च
 मध्याना तानसीगतिः ॥ इति नान-
 वे १२ अध्यायः ॥
 श्लो० कन्दः त्रि लक्ष्मन् । इति राज-
 निघण्टः ॥
 श्लो० जातिः त्रि गोमां सथादक वत्-
 विकृष्टतायक सर्वाचारविहीन वर्णः
 । यथा । गोमां सथादको वस्तु वि-
 ऋक् वत्तायते । सर्वाचार विही-
 नश्च श्लो० इत्यतिधीयते ॥ इति
 प्रायश्चित्ततत्त्व सूत बोधायन वचनं
 ॥ अ० प० च । भेदाः किरात शबर
 पुनिन्दः श्लो० जातयः । इत्यनरः ॥

म्लेहम

य

अन्यत्र । पौण्ड्रिका श्चौडु दुविडा
 काँश्याञ्जा जवनाः शकाः । पारदाः
 पल्लवा श्चीनाः किराता दरदाः
 थशाः ॥ नूथ बाहूक पञ्जानां यु
 लोके जातयो बहिः । म्लेहवाच
 श्चार्यवाचः सर्वेते दस्यवः श्मृताः
 ॥ इति मानवे १० अध्यायः ॥

म्लेहदेशः पूं चातुर्बर्ग्यव्यवहारादिर-
 हितस्थानं । तत्पर्यायः ॥ पुत्र्यस्तः
 २ । इत्यमरः ॥ भारतवर्षस्यास्तं
 पुत्रिगः पुत्र्यस्तः । म्लेह्यति शिष्टा-
 चार हीनो भवत्यत्र म्लेहः अल् । स-
 चामो देशश्चेति म्लेहदेशः । कि-
 म्वा म्लेह्यति असंस्कृतं वदन्ति शि-
 ष्टाचार हीना भवन्तीति वा पचाद्य-
 निम्लेहा नीच जातयः तेषां देशो
 म्लेहदेशः । भारतवर्षस्यास्तः शि-
 ष्टाचार रहितः कानकप वहादिः ।
 उरुक्षः । चातुर्बर्ग्यव्यवहानं यस्मिन्
 देशे न विद्यते । म्लेहदेशः सवि-
 ज्ञेय आर्यावर्तं सुतः परं मिति ।
 इति भरतः ॥

म्लेहभोजनं श्ली यावकः । इति शब्द-
 द्रष्टावली ॥
 म्लेहभोजनः पूं गोधूमः । इति
 त्रिकाण्डशेषः ॥
 म्लेहनगुणः श्ली म्लेहदेशः । इति

हेमचन्द्रः ॥

म्लेहमूथं श्ली ताम्रं । इत्यमरः ॥
 म्लेहाशः पूं म्लेहभोजनः । गोधूमः
 । इति केचित् ॥
 म्लेहास्यं श्ली ताम्रं । इति हारा-
 वली ॥

म्लेहितं श्ली म्लेहभाषा । अपशब्दः ।
 तत्पर्यायः । परं भाषा २ । इति
 हारावली ॥

म्लेट् वा उन्मादे । इति कविकल्पद्रुमः
 ॥ वा अमिन्नेट् । म्लेटति लोकः
 उन्माद्यतीत्यर्थः । इति दुर्गादासः ॥

म्लेड् वा उन्मादे । इति कविकल्पद्रुमः
 ॥ वा अमिन्नेड् । म्लेडति । उन्मा-
 द्यतीत्यर्थः । इति दुर्गादासः ॥

म्लेव वा उ सेवने । इति कविकल्प-
 द्रुमः ॥ वा अमिन्नेव । उ म्लेवते
 । इति दुर्गादासः ॥

म्लै काञ्चिसंक्रये । इति कविकल्प-
 द्रुमः ॥ म्नायति चन्दु दिवसे ।
 इति दुर्गादासः ॥



य

य अन्त्यस्थकारः । मं च वडिं शहज-
 वर्णः । अस्याचारुगुहानं ताम्रः ।
 तस्य स्वरूपं यथा । यकारं शूणु
 चारुकि चतुर्दशैः यथा । पः

यकू

यज

लालधुग सङ्काशं स्वयं परम ज-
 गुली ॥ पङ्कशुग नयं र्गुणं पङ्क-
 देव मयं सदा । त्रिपङ्क्ति सहितं
 वर्णं त्रिविन्दु सहितं तथा ॥ गुण-
 मासि सदा वर्णः मूर्तिमद्योक्त न-
 व्ययं । इति कानधेनुतन्त्रे ५ पट-
 लः ॥ तस्य लेखन प्रकारो यथा ।
 उद्धारः क्रमतो रेखा चतुष्कोण
 मयी श्रुता । नारायणे शबिधयस्तसू-
 तिष्ठन्ति नित्यशः ॥ मात्रा ज्गुलि-
 नी ज्ञेया ध्यान मस्य पुचक्यते ।
 इति वर्णोक्तारतन्त्रं ॥

यः पूं वावुः ॥ वलः ॥ योगः ॥
 यानं ॥ याता । इति शब्दरत्नावली
 ॥ सर्वनाम । वद् शब्दार्थ इति यावत्
 । इति विश्वः ॥

यकः त्रि यः । ये इति भाषा । वद्
 शब्दस्य टेरत्वे टेः पूर्व अकाग-
 मेन निम्नमः ॥

यकू क्ली ज्जकूर्द्धक्लिणतागहनांस
 थं १ । तं पर्यायः । कालथं २ ।
 इत्यमरः ॥ कालथं ३ कालेयं ४
 कालकं ५ । इति हेमचन्द्रः ॥ कर-
 षुः ६ महान्नायुः ७ । इति रत्नसः
 ॥ ८ ॥ अथ श्रीरावयवविशेषस्य
 यकूतः स्वरूप माह । अधो दक्षिण-
 त श्चापि ऊर्ध्वाम् यकूतः स्थितिः ।

उत्तु रङ्गक पित्तस्य हानं शोणि-
 त्तं मत् ॥ ९ ॥ अथ यकूदोग-
 माह । प्लीहामेवस्य हेत्वादि सम-
 त्तं यकूदानवे । किञ्च स्थिति सुयो-
 ज्ञेया वाम दक्षिण पार्श्वयोः ॥
 ९ ॥ अथ यकूदोग चिकित्सा । प्ली-
 होद्विष्टाः क्रियाः सर्वा यकूत्यपि
 समाचरेत् । कार्यक दक्षिणे बाहो
 उत्त शेषगित नोक्तं ॥ फारक
 विडकृषाभ्यां पृथिकस्यासु निम्न-
 तं । निवेत् प्रात र्थथा वह्नि व-
 कूत् प्लीहपुशाभ्ये ॥ इति भाव-
 पुकाशः ॥

यकूदात्रिका क्ली तैलपायिका ।
 इति शब्दचन्द्रिका ॥
 यकूद्वेरी पूं रोहितकवृक्षः । यथा
 । प्लीहघ्नो नांसदलनो यकूद्वेरी
 चलहृदः । इति शब्दचन्द्रिका ॥
 यहनं त्रि दानकर्ता ॥ उपरमकर्ता ।
 दानधातो र्धनधातोश्च शतृपुत्य-
 येन निम्नमः ॥

यज ऐ ञ् ष्ट देवार्हादानसङ्कृतौ
 । इति कविकल्पद्रुमः ॥ सङ्कृत्य-
 त्तः सङ्कृतिः ऐ इज्यात् । ञ्
 यजति यजते विष्णुः सूचीः । पञ्च-
 तीत्यर्थः । पशूना कद् यजते पशू-
 कदाय ददातीत्यर्थः । यजति सङ्क-

वहन

वज्र

सन मता सह सद् कस्तुरीतयः
। उ वष्टा । इति दुर्गादासः ॥

वज्रतः पूं वदिक् । यथा । तून् दूनि
वज्रि पर्वि पच्यन्ति तन्नि हर्षयेत्या
इतच् । दशतेत्या इतच् स्यात् ।
इति सिद्धात् कौमुदी ॥

वज्रतिः पूं वागः । यथा । वज्रतिव्
येवजानहर्षव्यामानुवासेव् । इति
मलमासतत्त्वताश्रुतिः ॥

वज्रत्रः पूं अग्निहात्री । इत्युगादि-
कोषः ॥

वज्रनं स्त्री वागः । उच्च वाक्पणस्य वट्
कर्मात्तुर्गत कर्माविशेषः । यथा ।

अध्यापनं अध्यापनं वज्रनं याजनं
उथा । दानं पुत्रिगुहैश्च वाक्प-
णानामकर्त्तव्यं ॥ इति मानवे १
अध्यापः ॥ अस्य लक्षणं यथा ।
पञ्च कौराज्यं पुरोडाशं सोमो-
वधि चक्रे पुत्रं इति विधिः खदिर
पलाशाश्च न्यगोराडोश्च पुत्र-
तिभिः समिद्धिः सुक् सुवोदधन
नूषण अठारं खनित्रवृषदाक दत्त
चम्पूगव पवित्र ताजनादिभिर्दु-
व्योपकरैर्न कदात् ह्योक्तव्यं वृ-
क्षादिभिर्वाग्निभिः काम्य नैमित्तिक-
कानां पक्षादि पर्वकानां यथोक्त
हविषानां समिपानं वज्रनं इति

शुद्धविवेकवृत्त देवजवचनं ॥

वज्रन् पूं वागकर्ता । वज्रधातोः
पुत्रपुत्रयेन निन्नमः ॥

वज्रतः पूं वागकर्ता । वज्रधातोर्कच्
पुत्रपुत्रयेन निन्नमः । इति सिद्धात्-
कौमुदी ॥

वज्रमानः पूं अक्षरे आदेशः । उच्च
पर्यायः । वृत्ती २ वष्टा ३ । इत्य-

मरः ॥ वृत्त्यादिप्रथं वज्रमाने । अ-
क्षरे वाग विषये मम ईष्टं सम्पा-
दनाव यथार्थं कर्म इक इति वद्वि-
क्षा मादेशको वागवाणी वृत्त्यादि-
पञ्चव वाच्य इत्यर्थः । वृत्तमेगादि-
नादिधारणं विपर्यते इत्यं वृत्ती इन्
। वज्रते इति तूनि वष्टा । शाने वज्र-
मानः । स वृत्ती सोमपानवति अ-
क्षरे वज्रमानः सन् दीक्षित उच्यते
अन्यत्राप्युपचारत् । दीक्ष मो-
षेऽप्येवापनवन वृत्तादेश्च कः दी-
क्षाशब्दादितो वा । इति भरतः ॥

वज्राकः त्रि दानकर्ता । इत्युगादि-
कोषः ॥

वज्रिः पूं वष्टा । इत्युगादिकोषः ॥
वज्रः स्त्री वेदविशेषः । इत्यमरः ॥

इत्यमरे इत्येव वज्रः । वद्विष्टो
देवात् । दानं पर्वकतो । वाग्नि-
स इति उच्यते । इति भरतः ॥ ७ ॥

यज्ञ

यज्ञ

अग्निः। यज्ञुराह वैद्विनिः। शेषे
 वा यज्ञः शब्दः। शेषे वक् साम-
 त्तिमे मन्त्रजाते तत्र च यज्ञजा-
 तं पुंस्त्रिव्य पठितं गानादि विद्म-
 ह र्विद्म। तन्मन्त्र रिति। इति ति
 थ्यादितत्त्वं ॥ ३॥ यज्ञुर्वेदस्य षड-
 षीति तेषां भवन्ति। तत्र चरका ना-
 म द्वादश तेषां भवन्ति। चरकाः १
 आश्वरकाः २ कठाः ३ प्राच्यकठाः ४
 कपिष्ठकठाः ५ ऋपनन्याः ६ आ-
 ष्टालकठाः ७ चारावणीयाः ८ वाराव-
 णीयाः ९ वार्त्ताश्रुवेयाः १० श्वेताश्र-
 तराः ११ मैत्रावणीयाश्चेति १२। त-
 त्र मैत्रावणीया नाम सप्त तेषां भवन्ति
 । मानवाः १ दन्मुताः २ चैकेयाः ३
 वाराहाः ४ हान्निदुवेयाः ५ श्यामाः
 ६ श्यामावनीयाश्चेति ७। तेषाम-
 ध्येन मष्टौषतं। यज्ञः सहस्राण्य-
 षीत्यंशपात्रो भवति। तान्ये
 व द्विगुणान्यशीत। षडपात्रो भवति
 । तान्येव त्रिगुणान्यशीतं ऋणपात्रो
 भवति। षडङ्गान्यशीतं षडङ्ग विन्द-
 वति। शिक्षा वल्गोव्याकरणं निरुक्तं
 ह्येन्द्रो ज्योतिष मित्यङ्गानि। तत्र
 प्राच्येर्दीच्यो नैर्षत्यां निर्षत्याः।
 तत्र वाजसनेया नाम सप्तदश तेषां
 भवन्ति। अन्वसाः १ ऋषेयाः २ का-

गाः ३ नाथ्यनिनाः ४ शापीयाः ५
 तापावनीयाः ६ कापालाः ७ पौण्ड-
 र्यसाः ८ आवटिकाः ९ पामावटि-
 काः १० पाराशर्याः ११ वैधेयाः
 १२ वैनेयाः १३ ऋषेयाः १४ गालवाः
 १५ वैजवाः १६ कात्यावनीयाश्चेति
 १७। प्रतिपद ननुपदं ह्येन्द्रो भावा
 यद्यो मीमांसा न्यायं सुक्तं इत्युपा-
 दानि भवन्ति। उपज्योतिषं १ सा-
 द्दलक्षणं २ प्रतिज्ञा ३ अनुवाक्यं ४
 परिसंख्या ५ चरणव्यूहं ६ शास्त्रकल्पः
 ७ पुवराव्यायश्च ८ शास्त्रं ९ क्रतुः १०
 संख्या ११ अनुगमः १२ यज्ञः १३
 पार्थानः १४ होत्रकं १५ पशवः १६
 उक्थानि १७ कर्मलक्षणं १८ इत्य-
 ष्टादशपरिशिष्टानि। द्वे सहस्रे श-
 ते न्येने मन्त्रे वाजसनेयके। इत्यु-
 क्तं परिसंख्यातं मेतत् स कर्म स
 शुक्यं ॥ गुह्यांश्च परिसंख्यातं
 वाङ्मणं चतुर्णाम्। आदावारभ्य
 वेदास्तं बुद्धं व्याहृति पूर्वकं ॥ वेद-
 मध्याय एतेषां होमास्तु तं नना-
 रत्तेत्। तत्र तैत्तिरीयका नाम द्वि-
 तेषां भवन्ति। ऋषेयाः ऋषिकेया-
 श्चेति। तत्र ऋषिकेया नाम षड-
 तेषां भवन्ति। आपस्तम्बी १ बोधा-
 वनी २ सत्यावती ३ हरिण्यकेशी ४

यजुर्वेद

यजु

शुद्धेनाशेति ५ । तत्र कथानास्तुप-
 गान विशेषः । चतश्चत्वारिंशत्य-
 पगुहान् । मन्त्र बुद्धगयो वेद त्रि-
 षण्णं यत्र पठ्यते । यजुर्वेदः स त्रि-
 ष्णोषो ह्येन्ये शाखास्तुराः सूताः ॥
 यजुर्वेदस्य धनुर्वेद उपवेदः । य-
 जुर्वेदस्य भारद्वाज गोत्रः । कदु-
 दैवतः । त्रैष्टुभं ह्यन्दः । यजुर्वेदः
 कृष्णः । दीर्घः । कपाली । ताम्रवर्णः ।
 काष्णनयनः । आदित्यवर्णः वर्णेन ।
 पक्षारत्त्रिमात्रः । अस्य ध्यानं । व-
 नेद रोदुं त्रैष्टुभं ताम्रवर्णं भार-
 द्वाजं कश्चनेत्रं कृष्णकं । यजुर्वे-
 दं दीर्घं आदित्यवर्णं कपालीनाम्-
 पक्षारत्त्रिमात्रं ॥ य ईदं दैवत-
 कृष्णं गोक्षपुमाणं ह्यन्दोवर्णं वर्ण-
 यति स विद्यां लभते स विद्यां ॥
 लभते । जम् जम्नि वेदपारो
 भवति । जम् जम्नि वेदधारो भव-
 ति । अवतो वृती भवति । अपुष-
 तः पुषतो भवति । अवृक्षचारी
 वृक्षचारी भवति । ज्ञातिमरो ज्ञा-
 यते । इति चरणव्यूहः ॥

ट् ॥ इति ज्योतिषः ॥ अथ यजुर्वेद-
 वैशम्पायनः । स तु आदावेक ए-
 वामी ॥ यथा । अथर्वशावक-
 शैलः ऋगाह स महामनिः । यजुर्वे-
 द पुवकारं वैशम्पायनमेव च ॥
 जैमिनि सामवेदस्य शावकं सो-
 ह्युपदयत् । तथैवाथर्ववेदस्य सू-
 मन्तु मृषि सन्तमं ॥ एक आसीत्-
 यजुर्वेद सुकृत्तुर्था व्यकल्पत् । चातु-
 र्होत्रं मत्तुद्वयिं स्तेन यजुर्वेदं मथा-
 करोत् ॥ अथर्वव- यजुर्वेदं स्यादृष्टि-
 होत्रं द्विजोत्तमाः । उद्गात्रं सा-
 मति शक्रे वृक्षतृष्णापथवृत्तिः ॥
 ततः स ऋच उद्गात्रं अथर्व- कृत-
 वान् पुत्रः । यजुर्वेदं यजुर्वेदं सा-
 मवेदकं सामति ॥ एकविंशति
 भेदेन अथर्व- कृतवान् पूरा ।
 शाखानास्तु शतेनाथ यजुर्वेदं म-
 थाकरोत् ॥ सामवेदं सहस्रेण
 शाखानाक विभेदतः । अथर्वान
 नथो वेदं विभेदं नवकेन तु ।
 इति कौर्म्ये ४२ अध्यायः ॥

यजुर्वेदः पुं वेदविशेषः । तस्य-
 षिपति यथा । अथर्वशिपति जी वः
 सामवेदाधिपः अजः । यजुर्वेदा-
 धिपः अजः । अथर्ववेदरा

यजुः पुं ईज्यते इविदी यते ५ ।
 तत्पर्यायः । सवः २ अथर्वः ३
 यागः ४ सप्ततन्त्रः ५ अथर्वः ६ अथर्वः ७
 इत्यमरः ॥ इति ॥ ८ इष्टं ९ विधानं
 १० मन्युः ११ अथर्वः १२ सवन् १३

यज्ञ

हवः-१४ अतिवयः १५ होमः १७
 हवनः १९ महः १८ । इति शद्वरा-
 वनी ॥ स त्रिविधः । सात्त्विको राज-
 सिक सुप्तसिकश्च । सात्त्विकश्चेत्ता-
 यथा । अकलाकाङ्क्षितं यज्ञो वि-
 धिद्वेष्टो य ईहते । यष्टव्यं मेवेति
 मनः समाधाव स सात्त्विकः ॥ राज-
 सिकश्चेत्ता यथा । अतिसहायं तु
 कुलं दत्तार्थं मपि तैव यत् । ई-
 हते तत्र तशेष्ठं तु यज्ञं विधि-
 राजसं ॥ तामसिकश्चेत्ता यथा ।
 विधिहीनं मसुद्धं मज्जहीनं नद-
 क्षिणं । शुद्धा विरहितः यज्ञः ता-
 मनः परिचकते ॥ इति श्रितग-
 वद्गीतायां १९ अध्यायः ॥ ॥ स च
 नानाविधः । यथा : प्रव्ययज्ञा सुपो-
 यज्ञा योगयज्ञा सुथा परे । या-
 ध्याय ज्ञानयज्ञाश्च यतयः सन्धित
 वृताः ॥ इति श्रितगवद्गीतायां ४
 अध्यायः ॥ ॥ ॥ पक्षयज्ञा यथा ।
 अध्यापनं वृक्षयज्ञः पितृयज्ञस्तु त-
 र्पणं । होमो देवो बलि तौतो
 नृयज्ञो इति विपुलनं ॥ इति गा-
 कडे ११५ अध्यायः ॥ ॥ ॥ तस्यै-
 गति यथा । अक्षु उचुः । कथं यज्ञ-
 वराहस्य देहो यज्ञं नाश्वान् ।
 त्रेतायुगं यज्ञं पुत्रा वराहस्य कथं

यज्ञ

ययः ॥ त्रयो हवः शोषागना-
 कथयन् महानते । श्रीनार्कण्डेय उ-
 वाच । शृणु द्विज शार्दूला यत् प्र-
 ष्ठीहं महाशुभं । यज्ञे देवा स्ति-
 ष्ठि यज्ञे सत् पुतिष्ठितं ॥ यज्ञेन
 ध्रुवते पृथी यज्ञे शारवति पुत्राः ।
 अह्नेन भूता जीवन्ति पर्यग्याह्न स-
 त्तुवः ॥ पर्यग्ये जायते यज्ञात्
 सत् यज्ञेन यः ततः । स यज्ञो ह्यु-
 वराहस्य कावात् सत् विदारितात्
 ॥ यथाहं कथये तवः श्रुतुवहिता
 द्विजाः । विदारिते वराहस्य काये
 क्षर्पेण तत्तृणात् ॥ वृक्षं विकु शिवा
 देवाः सर्वैश्च पुमथैः सह । निरु-
 र्जनात् समुत्तः तत्तं शरीरं नतः
 पुति ॥ तद्विभजः शरीरं विष्णो
 शक्रेण यशुषः । तस्यैव सहायो
 यज्ञा जाता ते वै पृथक् पृथक् ॥
 वयान्मयाह ये यज्ञा सुत् श्रुतं मह-
 र्बयः । तु नासा सन्निना जाता ज्यो-
 तिष्टोमो महाधुरः ॥ हन् शुवणस-
 क्षेयान् बहिष्टोमो व्यजायत । चक्र-
 र्जवाः सन्निना त्वातष्टोमो व्यजा-
 यत ॥ राज्ञः पौनर्तवष्टोमं सुस्य
 पोत्रोष्ठ सन्निना । वृक्षेष्टोमं वृष्टो-
 नो जिह्वामुलाह्यजायत ॥ अति-
 रात्रं सर्वैराजं नाना जिह्वात्तराह-

যজ্ঞ

যজ্ঞ

ত্বে । অধ্যাপনং বৃক্ষযজ্ঞঃ পিতৃ-
 জ্ঞস্ত তর্পণং ॥ হোমো দৈবো বলি-
 ভৌতো নৃষজ্ঞো হুতিথিপূজনং । স্না-
 নং তর্পণং পর্যন্তং নিত্যযজ্ঞাশ্চ স-
 র্বশঃ ॥ কণ্ঠ সন্ধেঃ সমুৎপন্নমিহি-
 তো বিধব স্তথা । বাজিমেধো মহা-
 মেধোনরমেধস্তথৈব চ ॥ পুণ্ড্রিহি-সা-
 করা যে হন্যে তে জাতাঃ পাদসন্ধি-
 তঃ । রাজসূয়ো হুথ কারীযো বা-
 জপেয স্তথৈব চ ॥ পৃষ্ঠসন্ধৌ সমুৎ-
 পন্নমিহি স্তথৈব চ । পুণ্ড্রিহি-
 সর্গযজ্ঞাশ্চ দান শ্রাদ্ধাদয স্তথা ॥
 হুৎসন্ধিতঃ সমুৎপন্নমিহি য-
 জ্ঞ এব চ । সর্বেষাং সাধকা যজ্ঞাঃ
 পুণ্ড্রিহি-সন্ধৌ স্তথৈব চ ॥ তেমেতৎসন্ধি-
 তো জাতা যজ্ঞা স্তস্য মহাত্মনঃ ।
 ব্রহ্মঃশত্রুং সর্গশত্রুং সর্বকৈবালি-
 চারিকং ॥ গোমেধো বৃক্ষজাপশ্চ খু-
 রেভ্যে হুত্বব্রহ্মিণে । নারোষ্টিঃ পর-
 মেষ্টিশ্চ গীর্নতি ভোগ সন্তুতঃ ॥
 লাকুলসন্ধৌ সজাতা অগ্নিষ্টোম-
 স্তথৈব চ । নৈমিত্তিকাশ্চ যে যজ্ঞাঃ
 সক্রান্ত্যাদৌ পুকীর্তিতাঃ ॥ লাকুল-
 সন্ধৌ তে জাতা স্তথা দ্বাদশবার্ষিক-
 তীর্থপুণ্যেণ সামৌজ যজ্ঞঃ সর্গ-
 গ স্তথা ॥ অর্ক মাথর্গগৈব নাতি-
 সন্ধেঃ সমুৎপন্নমিহি স্তথৈব চ ॥

যজ্ঞঃ পঞ্চমার্গাতিযোজনঃ ॥ নিদ-
 স-হান কৈরব যজ্ঞা জাতাশ্চ জানু-
 নি । এবমুপাধিকং জাতং সহস্রং দ্বি-
 ভসিতানাঃ ॥ যজ্ঞানাং স্ততত লোকা
 যৈর্ভাব্যস্তে হুনাপি চ । সূর্যসংগো-
 জ্ঞাৎ সজাতা নাসিকাযাঃ সূবো
 হুতবৎ ॥ অন্যে সূক্ সূব ভেদা য়ে
 তে জাতাঃ পোত্র নামঘোঃ । গুীবা
 ভাগেন তস্য ভুৎ পুণ্ড্রশো মনি
 স্ততমাঃ ॥ ইষ্টা পূর্ত যজু ধর্মো জা-
 তাঃ শুবণরক্রুতঃ । দংষ্ট্রাভ্যে হুত-
 বন যুপাঃ ক্রমা রোমাণি চাভবন ॥
 উদগাতা চ তথাধ্বয়ু হোতা সন্ধি
 এব চ । অগ্নু দক্ষিণ বামাক পশ্চাৎ
 পাদেব সন্ধতাঃ ॥ পুরোডাশাঃ
 সচরবো জাতা মস্তিষ্ক সঞ্চযাৎ ।
 কষু নৈত্রয়ুগাজাতা যজ্ঞকেতু স্তথা
 খুরাৎ । মধ্যভাগো ভবদেদী মে-
 চ্চাৎ জগু মজায়ত ॥ রেতো ধারা
 স্তথৈবাক্য স্বরনজ্ঞাঃ সমুৎপাতাঃ ।
 যজ্ঞালয়ঃ পৃষ্ঠভাগাৎ হুৎপন্ন্যৎ
 যজ্ঞ এব চ ॥ তদাক্ষা যজ্ঞপুরুষো
 মুগ্ধাঃ কক্ষাৎ সমুৎপাতাঃ । এব বাব-
 দ্বি যজ্ঞানাং ভাণানি চ হবীর্ষি চ
 ॥ তানি যজ্ঞবরাহস্য শরীরাদেব-
 চাভবম ॥ এব যজ্ঞবরাহস্য শরী-
 রং যজ্ঞতামপাৎ ॥ যজ্ঞকপেণ স-

यज्ञ

यज्ञ

कल माप्यावितु निदः जगत् । एव
 विधाय यज्ञस्तु बुद्धि विष्णुना ह्यश्वराः ॥
 सूक्तः कनकं घोर मासेदु रत्नं तत्
 पराः । उक्तं श्रेयसां शरीराणि पि-
 ष्ठीकृत्य पृथक् पृथक् ॥ त्रिदेवा ज्ञि
 शरीराणि व्यधनन्मूथ वायुभिः । सु-
 वृत्तस्य शरीरस्तु व्यधनन्मूथ वायुना ।
 स्वयमेव जगत्सृष्ट्वा दक्षिणाग्निं सुतो
 ऽभवत् । कनकस्य शरीरस्तु ध्याप-
 यामास केशवः ॥ तः तां षड्भारु-
 पत्याग्निः पक्ष वैतान भोजनः ।
 घोरस्य तु वपुः सप्तु ध्यापयामास
 वै स्वयं ॥ तत आहवनीयोऽग्निं सुत्
 ऋणात् समजायत । एतं द्विजं क
 गत् व्याप्तं त्रिमूलं सकृन् जगत् ॥
 एतत् यत्र त्रयं प्रतिष्ठं तिष्ठति द्विज
 सत्तमाः । समस्ता देवता सुत्र वसन्ते
 हनुचरैः सह ॥ एतन्नुदुपुदं नित्यं मे-
 तदेव त्रयास्तु क । एतत् त्री विधि
 स्नानं मेतत् पण्यकणं परं ॥ यस्मिन्
 जनपदे चैते ह्यश्वे अग्रं क्रयः ।
 तस्मिन् जनपदे नित्यं चतुर्वर्गे वि-
 वद्धते ॥ एतर्षः कथितं सर्वं यत्
 पृष्टं द्विजं सत्तमैः । यथा यज्ञं व
 न्नाहस्यं देहो यज्ञं व नापुवाम् ॥
 तथा च तस्य पश्याणां देहा ज्ञेयाद्
 मागमनानां इति कर्मलिकापुराणे ७०

अध्यायः ॥ ११ ॥ बुद्धिग आदिवज्जी
 यथा । पुलस्त्युवाच । पूर्वमेव मया
 ख्यातं यदा स्वावृत्तवो ननुः । जातः
 पुरमधर्मात्त्रा शतकपापतिः स्वयं
 ॥ सृष्टा पुजापतिः पूर्वं सृष्टिकर्माण्यं
 बोद्धवत् । वत्स तुमेव स कल्प्यं स्व-
 न्नां सृष्टिं ह्यकं ह्यथ ॥ स्वयं तु गुरु-
 रं गत्वा क्त्वा यज्ञस्तु विसृजं । बुद्धो-
 न्नाता होताध्वस्यं चत्वारो यज्ञवा-
 हकाः ॥ एकैकस्य त्रयं शान्ये प-
 रिवाराः स्वयं कृताः । एते वै षो-
 डश पौत्राः षड्विजो वेदचिन्तकाः ॥
 शतानि त्रीणि षड्विंशत् यज्ञाः सृष्टाः
 स्वयंभवा । तीर्थं उवाच । यज्ञस्य बु-
 ऋणो विष्णु समोष्ठिं रदं साम्प्रतं ।
 पुलस्त्युवाच । ननुस्तरे व्यतीते तु
 यज्ञस्यैव भूत्वा ऽभवत् । दक्षिणा
 बुद्धिग दत्त्वा पुत्रीं होतास्तु दक्षिणा ॥
 अध्वर्यावे पुत्रीं तु उद्गात् श्चात्तरा
 त्था । त्रैलोक्यं सकलं बुद्धाददो-
 तेषास्तु दक्षिणा ॥ धेनूनां शतं
 साष्टं दातव्यं यज्ञं सिद्धये । अध्व-
 र्युणां सहस्राणि श्रेष्ठया दानं निष्य-
 ते ॥ इति पाद्मे सृष्टिखण्डे ७१ अ-
 ध्यायः ॥ ११ ॥ बुद्धिगदीनां स्वधर्म
 यज्ञा यथा । आरभ्य यज्ञाः क्रवाः
 स्य हविषज्जा विष्णुः कृताः । परिचर

যজ্ঞ

যজ্ঞবো

যজ্ঞাঃ শ্ৰুতাস্ত্ৰুপ যজ্ঞাস্ত্ৰু বাক্শাঃ
 ॥ ইতি মাৎসে ১১৮ অধ্যায়ঃ ॥ ৯ ॥
 হিংসা যজ্ঞস্য অধর্ম্য জনকত্বং যথা ।
 তথা বিশ্বভূগিন্দ্রস্ত যজ্ঞে প্ৰাবর্ত্ত যুৎ
 পুত্ৰঃ । দৈবতৈঃ সহ সংহৃত্য সর্ব-
 সাধন সংভৃতং ॥ তস্য্যাশ্বমেধে বি-
 ততে সমাজ্জগ্নু মহর্ষযঃ । মহর্ষযশ্চ
 তান্ দৃষ্ট্বা দীনান্ পশুগণাং স্তদা ॥
 বিশ্বভূজন্তে ত্বপৃহনকোয়ং যজ্ঞবিধি
 স্তব । অধর্ম্যো বলবানেষ হিংসা ধ
 র্মেপ্লগা তব ॥ ন নঃ পশুবধ ত্বিষ্টে স্তব
 ক্লেশ্বরোত্তম । অধর্ম্যো ধর্ম্যধাতায়
 প্রারন্ধঃ পশুভি স্তুয়া ॥ ন্নায়ং ধর্ম্যো-
 হাধর্ম্যো ৫যং ন হিংসা ধর্ম্য উচ্যতে ॥
 আগমেন ভবান্ ধর্ম্য পুরুরোতু য
 দীহতি ॥ বিধিদৃষ্টেন যজ্ঞেন ধর্ম্যেণা-
 ব্যয সেতনা । এবং বিশ্বভূগিন্দ্রস্ত য
 বিতি স্তবদর্শিতিঃ ॥ উক্তো ন পুতি-
 জগ্নাহ মাননোহ সমন্বিতঃ । তেবা-
 বিবাদঃ সমহান্ যজ্ঞে ইন্দ্র মহর্ষি
 গাং ॥ কৃৎসৈঃ স্বাবরৈঃ কেন যষ্টব্য
 নिति চেচ্যতে । তে তু থিমা বিবা-
 দেন তথ্য মৃত্বা মহর্ষযঃ ॥ সধ্যায়
 বাক্য দ্বিন্দুগ পপুহুঃ খচরং বসুং ।
 ঋষয উচ্যে । মহাপ্রাজ্ঞ কথং দৃষ্টে স্তব
 যজ্ঞ বিধি ন প । উত্তানপাদে পব্রহ্মি
 সশস্য নো ব্রহ্ম পু ভা ॥ পুত্ৰ উবাচ

শ্ৰুতা বাক্য বসু শ্বেবা মবিচর্য্য ব-
 লাবলং । বেদ শাস্ত্র মনুয্যস্ত্য যজ্ঞ
 তত্ত্ব মন্বাচ হ ॥ যষ্টব্য পশুভি
 ক্রমৈ ধ্যে রথ মল্য কলে রপি । হি-
 সা স্বভাবো যজ্ঞস্য ইতি স্মে দর্শ-
 নাগনঃ ॥ এবং কৃতোত্তরা স্তেতু
 যুক্তান্নানং ততো থিযা । অবশ্যঃ
 ভাবিনং দৃষ্ট্বা তমথো হশপং স্তদা
 ॥ ইত্যুক্ত মাত্রো নৃপতিঃ পুবিবেশ
 রসাতলং । ধর্ম্যাণাং সংশযছেত্র
 রাচা বসু রধো গতঃ ॥ তন্মাম বা-
 চেয়াছেকেন বহুজ্ঞেনাপি সংশযঃ ।
 তন্মাম হিংসা যজ্ঞস্য যদুক্ত ম্ভি-
 তি পরা ॥ ইতি মাৎসে ১১৯
 অধ্যায়ঃ ॥
 যজ্ঞকৃৎ পুং যো স কর্তা । যজ্ঞে করো-
 তি ইত্যথে কিং পুত্ৰ্যে ন নিম্নমঃ ॥
 যজ্ঞপশুঃ পুং ঘোটকঃ । ইতি শব্দ-
 মাল্য ॥ ছাগশ্চ ॥
 যজ্ঞপুরুষঃ পুং বিষ্ণুঃ । ইতি হেম-
 চন্দ্রঃ ॥
 যজ্ঞভাজনং স্ত্রী যজ্ঞপাত্রং । ইতি
 জটাধরঃ ॥
 যজ্ঞভষণঃ পুং খেতদর্ভঃ । ইতি
 রাজনির্ঘণ্টঃ ॥
 যজ্ঞযোগ্যঃ পুং উডবরবৃকঃ । ইতি
 রাজনির্ঘণ্টঃ ॥ রাগাহে ত্রি ॥

যজ্ঞসূ

যজ্ঞিক্য

যজ্ঞবল্লী স্ত্রী সোমবল্লী । ইতি রাজ-
নির্ঘণ্টে ॥

যজ্ঞবার্চ পুং যজ্ঞস্থান ইতি হেম-
চন্দ্রঃ ॥

যজ্ঞবৃক্ষঃ পুং বটীবৃক্ষঃ । ইতি রাজ-
নির্ঘণ্টে ॥

যজ্ঞশ্রেষ্ঠা স্ত্রী সোমবল্লী । ইতি
রাজনির্ঘণ্টে ॥

যজ্ঞমাধনঃ পুং বিষ্ণুঃ । ইতি তস্য
মহাসু নামস্তোত্রঃ ॥

যজ্ঞসারঃ পুং যজ্ঞোডুম্বরবৃক্ষঃ । ইতি
রাজনির্ঘণ্টে ॥

যজ্ঞসূত্র স্ত্রী যজ্ঞোপবীতং । যথা ॥

পবিত্রং যজ্ঞসূত্রঞ্চ যজ্ঞোপবীতং মি-
ত্যপি । যজ্ঞসূত্রং তদেবোপবীতং
স্যাৎক্ষিপ্তে ॥ উক্তে বাম
বাহৌ তু পুষ্টিনাবীতং মগ্যদঃ ।

নিবীতস্ত তদেবস্যাৎক্ষিপ্তং বক্ষসি ল-
ম্বিতং ॥ ইতি জটাধরঃ ॥ তস্য পু-

মাণং যথা । উক্তং ত্রিবৃতং সূত্রং স-
ধবা নির্মিতং শনৈঃ । তন্তত্রয় মধো

বৃতং যজ্ঞসূত্রং বিদুষুধাঃ ॥ ত্রিগুণ-
তদগুহ্মিত্বং বেদপুস্তকং সম্বিতং ।

শিরোধরান্নাতি মধ্য্যাৎ পৃষ্ঠাচ্ছ
পরিমপাকং ॥ যজ্ঞবিদ্যা নাতি নি-

তং সামগানামবং বিধিঃ । বামঞ্চ
হেম বিধিতং যজ্ঞসূত্রং বলপুদং ॥

ইতি কল্পিপুরাণে ৪ অধ্যায়ঃ ॥ অ-
স্য ধারণে মস্ত্রো যথা । যজ্ঞোপ-

বীতং মসি যজ্ঞসংযোগবীতেনো-
পনহামি । ইতি সংস্কারতত্ত্বভূত

ভট্টভাব্যং ॥ যজ্ঞবাস্ত । যজ্ঞো-
পবীতং পরমং পবিত্রং বৃহস্পতে

যৎসহস্রং পুরস্তাৎ । আয়ুস্য মগ্য-
পুতিমুঞ্চ শূত্রং যজ্ঞোপবীতং বল-

মস্ত তেজঃ ॥ ইতি পশুপতিঃ ॥

যজ্ঞস্থান স্ত্রী যজ্ঞবার্চঃ । ইতি জটা-
ধরঃ ॥

যজ্ঞাঙ্কঃ পুং উডধরঃ । ইত্যমরঃ ॥
খদিরবৃক্ষঃ । ইতি রাজনির্ঘণ্টে ॥

ব্রাহ্মণবটিকা । ইতি শব্দচন্দ্রিকা ॥
ষাগাবয়বে স্ত্রী ॥

যজ্ঞাঙ্গা স্ত্রী সোমবল্লী । ইতি রাজ-
নির্ঘণ্টে ॥

যজ্ঞান্তঃ পুং অবতৃথঃ । ইতি হেম-
চন্দ্রঃ ॥ বাগশেষশ্চ ॥

যজ্ঞারিঃ পুং শিবঃ । ইতি ধনঞ্জয়ঃ ॥
রাকসশ্চ ॥

যজ্ঞিকঃ পুং গলাশবৃক্ষঃ । ইতি
জটাধরঃ ॥

যজ্ঞিক্যং ত্রি-যজ্ঞকর্ম্মার্থঃ । ইত্যমরঃ
॥ যজ্ঞায়হিতং । ইতি মুখবোধ-
ব্যাকরণং ॥

যজ্ঞিক্যঃ পুং যজ্ঞসংযোগঃ । ইতি

यज्ञोत्प

यज्ञोप

त्रिकाणशेषः ॥

इति भावयुकाशः ॥

त्रिभ्यदेशः पू नागकरणोपबृक्
देशः । यथा । कृत्वा रक्त चरति
मृगो यत्र व भावतः । स ज्ञेयो य
त्रिभ्यो देशो म्नेहदेश इतः परः
॥ इति मन्ः ॥

यज्ञोपवीतं स्त्री यज्ञसूत्रं । गैता
इति भावा । तत् पर्यायः । पवित्रं
२ यज्ञसूत्रं ३ विजायनी ४ । इति

यज्ञिवशाना स्त्री वागमणुपः । इति
अटाधरः ॥

त्रिकाणशेषः ॥ तस्य निरूपणं
यथा । उपवीतं माह गोविजः । य-
ज्ञोपवीतं अकृते सूत्रं वत्तं वा

यज्ञीयः पू उडुधरवृक्कः । इति
राजनिर्घण्टः ॥ यागसत्रं किनि त्रि ॥

अपिवा अशरज्जमेव । यज्ञोपवी-
तं विशिष्टं विन्यास धारण कर्मतया

यज्ञीयवृक्कपादपः पू विकरुत-
वृक्कः । इति राजनिर्घण्टः ॥

अकृते । किं तत् सूत्रं । सूत्रं विशेष-
व्यति ह्येनागपरिशिष्टं । उडुधु
त्रिवृतं कार्यं तत्तु त्रय मधो वृतं

यज्ञेधरः पू विकः । यथा । यज्ञे
धरो हव्यं सन्तु कव्यं । तौ किय
यात्रा हरिरीशः रात्र । तत् सन्निधा-
नादपयान्तु सन्ने । रक्षां सन्ने वा-
ग्यसुराश्च सन्ने ॥ इति शाकतत्तु ॥

। त्रिवृतकोपवीतं स्यात्तस्यैको-
गुहि विधयेत ॥ वानावर्तं वलितं
तत्तु त्रयं त्रिभुगं कदा दक्षिणावर्तं

यज्ञेष्टं स्त्री दीर्घरोहिषकतुणं ।
इति राजनिर्घण्टः ॥

वलितं कार्यं एव त्रिवृतं त्रिस-
व उपवीतं स्यात् । एको गुहि
मिति नामात्तु निषेधार्थं । तथा

यज्ञोत्पन्नः पू उडुधरवृक्कः । यज्ञ-
उत्पन्न इति भावा । तत् पर्यायः ।
हेमदुष्ठी २ यज्ञफाः ३ यज्ञाङ्कः
४ हेमदुष्कः ५ उडुधरः ६ अत-
कनः ७ । इति शदरत्नावली ॥

योधावनः । कोषं सौत्रं त्रि त्रि-
वृतं यज्ञोपवीतं मानातेः । को-
षं कर्मिको बोद्धवः पठसूत्रादि
मय मित्यर्थः । सौत्रं कार्पासो-

अस्य आः । उडुधरो हिनो क-
को षुक्कः पित्त कफासुन् । मधुर
स्वरो वर्ण्ये वृणशोधन रोगणः ॥

वृत् । तथा मनुः । कार्पास मूष-
वीतं स्यात् विपुस्येयं वृतं त्रि-
वृतं । अनसूत्रं मन्वाज्ञेयैवैव्यस्य

विकसो त्रिकं ॥ त्रि त्रिवृतं मित्य-
क्त्या मनुवत्तु नि त्रिभ्याम् त्रि-

यज्ञोप

सवद्वेन विशेष्य । सत्तु पौठीनसि
 वचनं । कार्पास मृगवीतं षट्सु
 त्रिवृतं ब्राह्मणस्य । कौमं गोजन्य-
 म्य । आविकं वैश्यास्य । तमवत्तु
 सत्तुवे षट्सु विधायकं । नवतसु
 व्यक्तमाह देवलः । यज्ञोपवीतं
 द्वीतं सूत्राणि नव तसुवः । एकेन
 गुह्निना तसु द्विगुणं त्रिगुणो ऽथवा ॥
 एकेन गुह्निना युकु इति शेषः ।
 द्विगुणं त्रिगुणोथवेति । तसु बलेन
 द्विसव त्रिसवो वा कर्तव्यः । द्विसव-
 दुं त्रिसवद्व्यासत्तुवे । गोभिन्ने वा
 शब्दे विकल्पार्थः । अपिशब्दे वज्र
 क्षररज्जोः सूत्रानुकल्पद्वयं पुदशब्दार्थः ।
 एवकारं त्रिसवद्वयं व्यवहृदार्थः । द्वि-
 तीयो वा शब्दो ह्यनुक्तं मौञ्जं बाला-
 दि समुह्यार्थः । तथा निगनपरि-
 शिष्टं । वाससा यज्ञोपवीतानि अ-
 कते तदभावे त्रिवृता सूत्रेण । अ-
 श मूञ्जं बालं पुत्रिसुव रज्जुति र्वा ।
 बालो ऽत्र गोबालः । यथा देवलः ।
 कार्पास कौमं गोबालं शररज्जु-
 त्गोक्तवः । सदा सत्तुवतो धार्यं
 मृगवीतं द्विजातिभिः । तदभाव
 इति क्रूरगाद्वत्त्वाभावे क्षररज्जुति-
 रिति बोद्धव्यं । इति शुद्धविवेकः
 ॥ ३ ॥ अथोपनयनदिनं । तत्र ग-

यज्ञोप

र्ताष्टमेदे ब्राह्मणस्योपनयनं शब्दं
 । क्रत्रियस्य गर्तृकादशे । गर्तृकादि-
 शे वैश्यास्य शब्दं । अत्रासामर्थे
 ब्राह्मणस्य षोडशं वर्षपर्यन्तं मेव ।
 क्रत्रियस्य द्वाविंशति वर्षपर्यन्तं ।
 वैश्यास्य चतुर्विंशति वर्षपर्यन्तं
 तदनुष्ठानं कालः । तत्र मासाः ।
 मास फाल्गुनं चैत्रं वैशाखं ज्यैष्ठा-
 षाढा विहिताः । तत्र तिथयः ।
 द्वितीयैकादशी द्वादशी पक्ष्मी द-
 शमी तृतीयाविहिताः । तत्र वाराः
 । बृहस्पतिं शुकं रवीणां पुष्यस्ताः ।
 साहगानां मङ्गलवारोपि । तत्र न-
 क्रत्राणि षोडशी ज्यैष्ठा धानष्ठा अश्वि-
 नी अनुराधा हस्ता रेवती पूष्यः चित्रा
 शुभगा मृगशिरः शतभिषा पूर्वफल्गु-
 नी उत्तरफल्गुनी पूर्वभाद्रपदा उत्त-
 रभाद्रपदा रोहिणी पूष्याषाढा । तत्र
 लग्नानि । वृषसिंहतला धनु मीनसं-
 क्रान्तिनि । तत्र पक्षः शुक्लः । तदनु-
 दि शोभने अनध्यायादीन् परित्य-
 ज्य कर्तव्यं । इति ज्योतिषतत्त्वमतं
 ॥ ३ ॥ अथोपनयनं । तत्र गोभिन्नेः ।
 गर्ताष्टमेषु ब्राह्मणस्योपनये । गर्तृका-
 दशेषु क्रत्रियं गर्तृकादशेषु वैश्यां
 । आषोडशां ब्राह्मणस्योपनयनं
 कालो भवति आषाढां कत्रि-

यज्ञोप

यन् आचतुर्विंशत् वैश्यास्य अतः ॥
 उक्तं पतित सावित्रीका भवन्ति ।
 नैतानुपनयेयुर्नाथ्यापयेयुर्न एति-
 र्विवाहयेयुः ॥ आषोडशादित्यभि-
 र्वावाह । तथाच विष्णुर्धर्मोत्तरं ।
 षोडशादोहि विपुस्य राजन्यस्य
 द्विविंशतिः । विंशतिः स चतुर्थी च
 वैश्यास्य परिकीर्तिता ॥ सावित्री
 नातिवर्तेत अत उक्तं निवर्तते ।
 अत्र षोडशवर्षाणामुपनयनाकृता
 पुत्रीयते । पतिता यस्य सावित्री
 दशवर्षाणि पक्षे च । ब्राह्मणस्य विशे-
 षेण तथा राजन्यवैश्यायोः ॥ प्राय-
 ष्चित्तं भवेदेषां पुरुषात् वदतां
 वरः । इति वनवचनेन तदनकृता पु-
 तीयते अनयो गर्तजन्मपुत्रुतिगणना
 तया नविकृता । यत् द्विजानामि-
 त्त्युपक्रम्य पैथीनसि वचनं । द्वादश
 षोडश विंशतिश्चेदतीता अवक-
 ष्णकाला भवन्ति । तद्वादशवर्षाद्युप-
 रि ब्राह्मणादीनां महाव्याहृतिहोम
 प्रायश्चित्तार्थं षोडशवर्षोपरि शु-
 क्प्रप्रायश्चित्तं मिति । तथा च शङ्खलि-
 थितौ । वात्यं चान्द्रायणं चरेत्
 गोपुदानकं ज्वर्यात् । चान्द्रायणाश-
 ळ्को धेनुष्टकं तन्मन्यं वा साह्यं द्वा-
 विंशतिं क्राव्यपणाः गोमन्यं कार्या

यज्ञोप

पण एकः मिलिता साह्ययोविंश-
 ति कार्यापणा देवाः । पितृ नात
 र्वहितस्य त्रिंशस्य देशोपधुवादि-
 ना पतित सावित्रीकस्य वा विषयेत
 ननुविष् । येषां द्विजामां सावित्री
 नानुष्ठेत् यथा विधि । तां चारयित्वा
 त्रीन् कृहान् यथा विध्युपनाययेत् ॥
 कृह्यं प्राजापत्यं । तदशक्तौ धेनु-
 त्रयं तन्मन्यं वा नव कार्यापणाः ।
 अकृत प्रायश्चित्तं पुत्र्याह नैतानि-
 त्त्यादि । तत्र बहवचनं तत् कर्तृ-
 सः सर्गिणां प्रायश्चित्तं शुद्धनार्थं ।
 तथाच श्रुत्युत्तरं । वात्यचार्यस्य भू-
 क्त्यां कृह्यादेन शुध्यति । यश्चा-
 पनयते वाह्यान् त्रिभिः कृह्यैः स
 शुध्यति ॥ भुज्वलतीम कृत्यचिन्ताम-
 मण्याः । स्वाती शक धनाश्वि मित्र
 करते पौषेज्ये चित्रा हरिश्चिन्दो
 तोयपतो भगे इदितिसूते भा-
 दु ष्ये सागरे ५ कन्दुहे भृशुजे
 इन्द्रिः शशिसूते चन्दु च तारे
 शूते कर्तव्यं वुतकर्म मदन त्रिथो
 वाराः सितार्केज्यकाः ॥ अदिति-
 सूत उत्तरकलुनी । सागरः पूर्वा-
 याता । दीपिकायां । जीवाकेन्दु
 शक्यो हरिश्वन बहिर्तास्करे चो-
 त्तरहे स्वाध्याये वेदवर्णाधिप ईह

যজ্ঞোপ

শুভদে কৌর ভে নৃপদেতৌ চ । শ-
 কার্কেত্বক্ লগ্নে রুধি মদন তিথি
 পোঙ্ক্য ষষ্ঠাষ্টমেন্দ্রং নো জীমাত্তাতি
 চারে হৃৎসিত গুরুদিনে কাল শুকৌ
 বৃত্তং স্যাদ ॥ রবি মদন তিথি সপ্ত
 মীত্রয়োদশী ষষ্ঠাষ্টমেন্দ্রং লগ্নাপে-
 ক্কাবা । কৃত্ত্যচিন্তামণৌ । মাঘে দুবিণ
 শীলাঢ্যঃ কাল্জনে চ দৃঢ়বৃত্তঃ । চৈত্রে
 ভবতি মেধাবী বৈশাখে কোবিদৌ
 ভবেৎ ॥ জ্যৈষ্ঠে গহন নীতিস্ত্র আ-
 বাটে কৃত্ত্যভ্রনঃ । শেষে স্বনেয়
 রাত্রিঃ স্যাম্বিবিদ্ধা নিশিচ বৃত্তং ॥
 রাজমার্গভঃ । পুনর্বাসৌ ক্তো বিপুঃ
 পুনঃ সংস্কার মর্হতি । আশ্বজাঘনঃ ।
 উদগঘনে আপুর্ধ্যমাণে পক্ষে কল্যা-
 ণে নক্ষত্রে চুড়োপনয়ন গোদান বি-
 বাহাঃ । বিবাহঃ সার্বকালিক ইত্যে
 কে । আপুর্ধ্যমাণে পক্ষে শুল্কপক্ষে ।
 বৃদ্ধগর্গঃ । স্মৃতিষজ্ঞাননধ্যায়ান্ স
 প্তমীক্ ত্রয়োদশী । পক্ষযো মায়
 মাসস্য দ্বিতীয়া পরিবর্জ্যেৎ ॥
 শ্রীপতিব্যবহারসমূহয়ে । কার্ত্তিক
 স্যাম্বিনস্যপি কাল্জনাষাটযো র-
 পি । কৃষ্ণপক্ষে দ্বিতীয়ায়া মনধ্যায়
 বিদুর্ধাঃ ॥ তজবলঃ । চৈত্র কৃষ্ণ
 দ্বিতীয়ায়া তিস্ত্বেষাষ্টকাসু চ । মা-
 গে চ কাল্জনে চৈব আষাটে কার্ত্তিকে

যজ্ঞোপ

তথা ॥ পক্ষযো মায়মাসস্য দ্বিতী-
 যা পরিবর্জ্যেৎ । নাকাল বৃষ্টৌ
 জর্ঘীত বৃত্তবক্ শভক্রিবা ॥ উপ-
 নয়নে উত্তরাযণ শুল্কপক্ষযো বিধা-
 নাৎ কার্ত্তিকাদৌ কৃষ্ণপক্ষে চ দ্বি-
 তীয়া নিবেধঃ পুনঃ সংস্কার মর্হতি
 ইত্যুক্ত প্ৰায়শ্চিত্তকৃপোপনয়ন প-
 রঃ । বৈশ্যোগনয়ন পরশ্চ । তথা চ
 গর্গঃ । বিপুস্য কৃত্তিয়স্যপি মৌ-
 জীস্যাদুত্তরাযণে । দক্ষিণে চ বি-
 শাংকার্য্য নানধ্যায়ে ন সংক্রমে ॥
 অনধ্যায়েপি জর্ঘীত যস্য নৈমি-
 ত্তিক ভবেৎ । অপিনা দক্ষিণায়ন
 কৃষ্ণপক্ষযোঃ সমূহয়ঃ । নৈমিত্তিক
 প্ৰায়শ্চিত্তকৃপা । চৈত্র শুল্কতীয়া
 আষাট শুল্কশমী মনুষ্টরা দিত্তেন
 নিবিদ্ধা । বৈশাখ শুল্ক তীয়া যুগাদি
 ত্তেন নিবিদ্ধা । ষষ্ঠ্যামশুচি কণ্ডার্য্যে
 রিত্তাস বহুদোষভা । সামগানা
 জজ্বারেপ্যপনয়ন । শাখাধিপ-
 ত্বাৎ । তথাচ । শাখাধিপে বলিনি
 কেন্দ্রগতে হৃৎসামিন্ বায়ে হৃৎস-
 চোপনয়ন কথিতং দ্বিজানা । নী-
 চহিতে হৃৎসুহগেথ পরাজিতে বা
 জীবে ভূগাবপনয়ঃ স্মৃতি কর্ম্মহীনঃ ॥
 অস্য শাখাধিপস্য কৃত্ত্যচিন্তামণৌ
 । জন্মোদয়ে জন্মসুতরকাসু মাসে

यत्

यति

एषा जग्नि जग्ने वा । वृतेन
विष्णो न बहुरतोपि विद्याविशे-
षैः पुषितः पृथिव्या ॥ अस्तु ग-
ते दैत्यशरो शरो वा शक्रेपि-
वा पापयुतेप्युक्ते । वृतोपनी-
तो दिवसेः पुणश्च पुषाति दैवे
रपि रक्षितो यः ॥ उदये लप्ते
वृतेन उपनयनेन । इति संस्कार-
तत्त्व ॥

यज्युः पूं यजूर्बेदवेत्तावाङ्गणः ।
इत्यादिनाकोषः ॥ यजमानः । इति
संक्षिप्तमारोणादिवृत्तिः ॥

यज्ञा पूं विधिनाइष्टवान् । वेदवि-
धानेन कृत्यागः । इत्यमरः ॥

यजुनापतिः पं चन्द्रः । इति त्रि-
काण्डशेषः ॥

यत् क खेदोपस्करयोः । इति क-
विकल्पक्रमः ॥ खेद इह ताडनं । क
यातवति पुत्रं पिता ताडवति
इत्यर्थः । यातवति गृहं गृहिणी
उपस्करोति इत्यर्थः । निरः पुत्र्य-
र्षणे पुत्र्यर्षणं परीवर्तः । निर्यात-
वति धान्येन मासान् लोकः धान्य-
दत्ता मासान् गृह्णाति इत्यर्थः ।
इति दुर्गादासः ॥

त ई उ यत्ने । इति कविकल्पक्रमः ॥

इयत्ते पठितुं शिष्यः ।

इति दुर्गादासः ॥

यत् व्य हेतुः । यथा ॥ इत्यमरः ॥
यत् त्रि-शुद्धिद्वेषोपलक्षितवर्माव-
हिम्नः । ये इति तादा । इति न्याय-
मतं सिद्धांतकौमुद्युगादिवृत्तिः ॥
यत् व्य हेतुः । यथा ॥ इत्यमरः ॥
यत्तमः त्रि बहूनामध्येनिर्धारितैकः
॥ एवा मध्ये यः । यदशदा ॥ उत्तम
पुत्रयेन निम्नमः । इति मूकबोध-
व्याकरणं ॥

यत्तमः त्रि द्वयोर्मध्येनिर्धारितैकः ।
अनयो मध्ये यः । यदशदा ॥ उत्तम
पुत्रयेन निम्नमः । इति मूकबोध-
व्याकरणं ॥

यतिः पूं निज्जितेन्द्रियगुणः । तत्-
पर्यायः । यती २ । इत्यमरः ॥
तिङ्गुः ३ सान्यासिकः ४ कर्मान्दी ५
रक्तवसनः ६ परिव्राजकः ७ ताप-
सः ८ पराशरी ९ पारिकाङ्क्षी १०
मन्त्री ११ पारिभ्रमकः १२ । इति
हेमचन्द्रः ॥ निकारः ॥ विरतिः ।
इति तत्रैव नानार्थे ॥ * ॥ तस्य
वाराणस्यां वासो यथा । अष्टौमा-
सान्बिहारस्य यतीनां संयताग्र-
नां । एकत्र चतुरो मासान् वा
निवसेत् पुनः ॥ अविमुक्ते पुवि-
ष्टानां बिहारस्तु न विद्यते । यति-

यति

यति

ति मन्त्राङ्गराश्रयः ॥ सम्यग्दर्शनस-
 प्पन्नः कर्मतिर्न निवर्ष्यते । दर्शनेन
 विहीनस्तु संसारं प्रतिपद्यते ॥
 अहिंसायन्त्रियान्तैश्चैर्बैदिकैश्चैव
 कर्मभिः । तपसश्चरणैश्चैः
 साधयन्तीह तत्पदं ॥ अहिं सुगं
 ज्ञाय यत् नानां शोणितलेपनं ।
 चर्मावन्धुं दृग्गच्छि पूर्णं नृत्तं प्रीय-
 योः ॥ इरा शोकसमाविष्टं रो-
 गावतननातुरं । रज्ज्वलमनित्यं
 भूतावासनिमं त्र्यङ्गं ॥ नदीकुलं
 यथा वृक्षा वृक्षं वा शब्दुनि यथा ।
 तथा त्र्यङ्गमिनं देहं कृद्वाद्ग्राहादि
 मुच्यते ॥ पिषेष्णेषु सुकृतमपि-
 येषु च दुस्तं । विसृज्य ध्यानयोगेन
 वृक्षात्तेत्यति सनातनं ॥ यदा भावे-
 न भवति सन्नभावेष्ु निरुहः । तदा
 सुखमवाप्नुमतिपेत्य चेह च शा-
 खतं ॥ अनेन विधिना सर्वां सुकृता
 सदान् शनैः शनैः । सर्वं ह्यनु विनि-
 श्रुत्वा वृक्षेणैवावतिष्ठते ॥ ध्या-
 निकं सर्वमेवैतत् यदेतदतिश-
 द्धितं । न ह्यनध्याश्रयिणं कश्चित्
 क्रियाफलमुपाप्नुति ॥ अधियुक्तं
 वृक्षं ज्ञापेदाधिदेविकमेव च । अ-
 ध्याश्रयकं सततं वेदाङ्गातिहि-
 तं यत्तं हिन्दुं शरणं नञ्जाना निद

नेव विज्ञानका । इदमभिहृतां स्वग-
 मिदमानेभ्य मिहृतां ॥ अनेन क्र-
 मयोगेन परिवृजति यो द्विजः ।
 स विष्णुवैहपाश्र्मानं परं वृक्षाधि-
 गच्छति ॥ इति मानवे ७ अध्यायः ॥
 यतिः श्री पाठविहृदः । इति ने-
 दिनी ॥ विधवा ॥ रागः ॥ सङ्घिः ।
 इति शब्दरत्नावली ॥ जिह्वेष्टवि-
 श्रामस्थानं । यथा । यति जिह्वेष्ट
 विश्रामस्थानं कविभि कच्यते । सा
 विहृद विरा मादैद्यः पदै र्वाच्य
 निजेहवा ॥ कृतिहृन्संज्ञांते यति
 रन्निहिता पूर्वकृतिभिः पदास्ते
 सा शोभां वृजति पदमध्ये त्र्य-
 ङ्गति च । पन सुत्रैवासौ स्वर वि-
 हित सङ्घिः श्रुयति तां यथा कक्षः
 पुष्पावतलमहिना मां करुणया ॥
 श्वेतमागुव्य नुथ्यास्तु नेहृन्ति मुन-
 यो यतिः । इत्युह भट्टः स्व गुह्ये
 शुक्ले पुष्पोत्तमः ॥ इति ह्यन्दो
 नञ्जरी ॥ वाद्यद्वयपुष्पविशेषः ।
 यथा । यति रौटाप्यवहेदो गज-
 रो कपकं ध्रुवं । गनपः सारिगो-
 णी च नादश्च कथितः तया ॥ पुह्र-
 गं वन्दनं पुष्पा द्वादश स्मृताः ।
 यथा दं थातः । इत्येकताम्यां
 यतिः । इति सहीतदासोदरः ॥

यत्र

यत्र

यतिः त्रि बह्वचनार्थवदशब्दार्थकः ।
 यतुलि इति भाषा । यदशब्दात्
 निपातनात् उति पुत्रयेन निम्नम् ।
 । इति मुखबोधव्याकरणम् ॥

यतिचान्द्रायणं स्त्री वृत्तविशेषः । यथा
 । अष्टावष्टौ समशीवात् पिपुत्रान्
 मध्यदिने हिते । निषताया हवि-
 श्याशी यतिचान्द्रायणं चरन् ॥ इति
 मानस्ये ११ अध्यायः ॥ यतिचान्द्रा-
 यणे पादोऽन्येन चतुष्टयं तदश-
 क्तौ सप्तदशकादश कार्यापगाः ।
 इति प्राक्शिक्षित्तद्विवेकः ॥

यतिनी स्त्री विधवा । यथा । विधवा
 ज्ञानिकारणा विश्वस्ता यतिनी यतिः
 । इति शब्दरत्नावली ॥

यतिनैथुनं स्त्री यतिगोप्यरतिः ।
 तत्पर्यायः । अङ्गनरतं २ । इति
 त्रिकाण्डशेषः ॥

यती स्त्री विधवा । इति शब्दरत्नावली
 यती पुं यतिः । अङ्गितेन्द्रियः । इत्य-
 मरः ॥

यतुका स्त्री वृत्तविशेषः । यथा । रज-
 यतुका स्त्री न्याय्ययतुका यतुका ज-
 ननीति च । इति शब्दरत्नावली ॥

यत्र पुं कृपादिचतुर्विंशतिशुभाशु-
 र्गतशुभविशेषः । स च त्रि विधः ।
 पुनरितिः १ निवृत्तिः २ जीवनयोनिः

० । यथा । पुनरितिश्च निवृत्तिश्च त-
 था जीवनकारणम् । एवम् पुनरिति त्रै-
 विध्यं तादृशैः परिकीर्तितम् ॥
 तेषां कारणं यथा । चिकीर्षा कृति-
 साध्यैः साधनत्वं मति सुखा । उ-
 पादानस्य चाध्यक्ष्यं पुनरिति जनक-
 त्वेत् ॥ निवृत्तित्वं त्वेदेषां द्विष्ट-
 साधनता शिवः । यत्रो जीवनयोनि-
 त्वं सर्वदातीन्द्रियेण त्वेत् ॥ शरी-
 रे पुणसङ्कारं कारणं तत् पुनरिति-
 त्वं । इति भाषापरिच्छेदः ॥
 उद्योगः । यथा । उद्योगिनं पु-
 नरवसिहं नृपैति लक्ष्मी दैवेन
 देय मिति कापुनरव वदन्ति । दैव-
 निहत्य अरु पौनरव मात्मान्कृत्य
 यत्र कृते यदि न सिध्यति कोत्र
 दोषः ॥ इत्युक्तं ॥

यत्रवान् त्रि यत्रविशेषः । यत्रशब्दात्
 यत्र पुत्रयेन निम्नम् ॥

यत्र व्य यस्मिन् । येषामने इति भाषा
 । यदशब्दात् सप्तम्या अङ्ग पुत्रयेन
 निम्नम् । इति सिद्धांतकौमुदी ॥
 यत्र ईक संकोचने । इति कविकल्प-
 क्रमः ॥ दस्युवर्गाद्यापथः । ई क
 यत्रयति मञ्जुग सप्तं जादलिकः ।
 यत्र इत्यनेनैवेष्टं विद्धे इदम्ब-
 क्त्वा वेदेष्टारणं तदर्थः । इति

यथामु

दुर्गादासः ॥

व्य सादृश्यं । साम्यं । तत्पर्यायः । वत् २ वा ३ तथा ४ एव ५ एवं ७ । इत्यमरः ॥

यथाकामी^{म्} त्रि षेष्टाचारी । तत्पर्यायः । शकृत् २ सहस्रः ३ शैरी ४ अपावृतः ५ शतश्रः ७ निरवगुहः ९ । इति हेमचन्द्रः ॥ निर्यज्जगः ८ । इति ऋटाधरः ॥

यथाक्रमं क्ली क्रमानुक्रमं । क्रमनतिक्रमेति व्याकरणं ॥ अपिच । यथाक्रमेण प्रेण कार्यापेतक्रिया सदा । पतितापतिता वापि एकादिष्ट विधनतः ॥ इति प्राक् तत् ॥

यथाजातः त्रि मूर्धः । इत्यमरः ॥ नीचः । इति ऋटाधरः ॥

यथातथं^{म्} व्य यथार्थं । इति हारावनी ॥

यथापूर्वं व्य पूर्वदिग्देशकानुक्रमं । यथा । अकृतायां प्रतिष्ठायां प्राणानां प्रतिनासुच । यथापूर्वं तथाभावः शर्गादीनां न विस्तृता ॥ इति तिथ्यादितत्कृत कालिकापुराण वचनं ॥

यथामुखीनः त्रि मुखपुतिविशालुयः । मुखस्य सदृशं यथा मुखं पुतिवि-

यथार्ह

व० निपातमात् सादृश्यं इव्ययीभावः । यथामुखं दर्शनः यथामुखीनः । इति सिद्धातकौमुदी ॥ अपिच । तत् शिक्त्रीयमाणां हंसो हेम रत्नमवो मृगः । यथामुखीनः सीतायाः पुष्पुवे वह लोभयन ॥ इति भट्टिः ॥ मुखस्य सदृशं यथाः मुखं दर्पणादिह पुतिविष मुच्यते सादृश्यार्थे इव्ययीभावः । इति भरतः ॥ निर्मलत्वात् सीताया अगुतो यथामुखीनः पुतिविशालुय इव तुहा पुष्पुवे तुमतिम्य इव शब्द लोपो दुष्टव्यः । इति जयमङ्गलः ॥ यथायथं^{म्} व्य यथार्थं । इति मुद्राङ्कितामरः ॥

यथार्थं^{म्} व्य यथातथं । इत्यमरः ॥ षे अव्यभिचारिणि । अर्थमनतिक्रान्तं यथार्थं यथावकपं यथातथं उभयत्र अव्ययीभावः । यथार्थमेवेदं । यथातथं^{म्} वक्ति सभानु विद्वान् । इति भरतः ॥ तत्पर्यायः । सत्यं सम्यक् समीचीन मृतं तथ्यं यथातथं । यथास्त्रितक सद्भूते हलीके तु वितथान्ते ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

यथार्हं व्य यथायोग्यं । यथा । कृत्वा तु तौ यथान्यायं यथार्हं श्वेन स-

যজ্ঞ

যজ্ঞ

যদুহা স্ত্রী স্বাতন্ত্র্যং । তৎপর্যাবঃ ।
স্মৈরিতা ২ । ইত্যন্যথাঃ ॥ স্বরিতা ৩
। ইতি ততীকা ॥

যদ্যবা ব্য যদি । যথা । যদ্যবান্নতর
সম্মারঃ স্যাদপি পশুনৈব জর্যাৎ
। যদ্যবেতি নিপাত সনদাযো যদ্য-
র্থো ॥ অপিচ । যদ্যবা উভয়ং চিকী
র্ষে দ্বীত্রং বৃদ্ধতঞ্চ ইতি তেনৈব ক
ল্পেন ছত্র নুভরাসঙ্কং সোনকং ক
ন গুলুং দর্ভগট্টং বা বুদ্ধাননে নিধায
তেনৈব পুত্যা বত্যানচ্চে ষ্টতা ইতি
তিথ্যং বিতড়ং ॥

যদ্বা স্ত্রী বুদ্ধিঃ । ইতি নং ক্রিধুনা
রোগাদিবৃত্তিঃ ॥ পক্ষাস্তরঞ্চ ॥
যত্তা পুং সারথিঃ ॥ হস্তিপকঃ ।
ইত্যঙ্গরঃ ॥ বিরতিকারকে ত্রি ॥
যজ্ঞং স্ত্রী দেবাদ্যধিষ্ঠানং ॥ পাত্র
ভেদঃ ॥ নিযন্ত্রণং । ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥
অগ্নিযজ্ঞং । কামান্ বন্দুক ইত্যাদি
ভাষা । ইতি মহাত্মারত টীকাযাং
নীলকণ্ঠঃ ॥ বান্যং । যথা । যজ্ঞস্যগুণ
সোমো ন বিচার্যো মধুসূদন । অহং
যজ্ঞং ভবান্ যজ্ঞী ন মে দোষা ন মে
শুণাঃ । ইতি মহাত্মারত্যাং দাক্ষ্যজ্ঞা-
দি । কল্প ইতি ভাষা । যথা । ঈশ্বরঃ
সর্বভূতানাং সন্দেশে হৃদয়নি তিষ্ঠ-
তি । ত্রাণয়ন্ সর্বভূতানি যজ্ঞাভাট

নি মাযযা ॥ ইতি স্ত্রী তগবদ্বীতাযাং
১৮ অপর্যায়ঃ ॥ অন্যার্থঃ । সর্বভূতা-
নাং হৃদয়ে ঈশ্বরো হৃদয়ানী তিষ্ঠতি
। কিং অহং সর্বাণি ভূতানি মাযবা
নিজশক্ত্যা ভ্রামবং স্তত্র কর্মসু পু-
বর্তমন্ যথা দাক্ষ্যজ্ঞমাভটানি কৃত্বি-
মাণি ভূতানি সূত্রধারো লোকে ভ্রা-
ময়তি তদ্বদিতি । যদ্বা যজ্ঞাণি শ-
রীর্যাণি আকটানি ভূতানি দেহা
ভিনানিনো জীবানিত্যর্থঃ । ইতি
ঈশ্বরবানী ॥ ❀ ॥ অথ পূজাধার
যজ্ঞং । তত্র নারদীয়ে । আপো হুগ্নি
হৃদবং চক্রং বিধোঃ ক্ষেত্রনমুভবং ।
যজ্ঞঞ্চ পুতিনাস্তান নর্চনে সর্বদা
হরেঃ ॥ গৌতমীয়ে । শালগুমে মণৌ
যজ্ঞে পুতিনা ন গুলেযু চ ॥ নিত্যং
পূজা হরেঃ কার্য্য ন ত্ কেবল ভূত-
লে ॥ যোগিনী তন্ত্রে । লিঙ্কহাং পু-
জয়েদেবীং পুস্তকহাং তথৈব চ । ম-
ণ্ডলহাং মহামায়াং যজ্ঞহাং পুতি-
নাসু চ কলহাং বা শিলাহাং বা পু-
জবেৎ পরনেশ্বরীং ॥ এতৎ সর্বং য-
জ্ঞাভাবে ॥ কৌলাবলীয়ে । যত্রা প-
রাজিতা পুন্নং জ্বা পুন্নঞ্চ বিদ্যতে ।
করবীরে অল্পরক্তে দ্রোণং বা যত্র তি-
ষ্ঠতি ॥ তত্র দেবী বনেশ্বরীত্যং তয অ-
চণ্ডিকাচন্দং । এতৎ সর্বং যজ্ঞাভাবে

यत्र

यत्र

॥ तथ्यात् । यत्र न ब्रह्मयं पोकं
 मन्त्रात्त्रा देवैतैव हि । देहात्त्रानो
 र्थथा भेदो यत्र देवतयो सुथा ॥
 त्रथा । आदौ लिखेन्मन्त्ररजं दे-
 वतायाश्च विगुहं । काम क्रोधादि
 दोषोत्थ सर्वदुःख निवृत्तगात् ॥
 यत्र मित्याह रेतस्मिन् देवः प्रीणा-
 ति पञ्जितः । विना यश्चैव पञ्जायां
 देवतान पुसीदति ॥ दुःख निवृत्तगा-
 द्मन्त्र मित्याह सुब्रवेदिनः । इति
 यत्रपूजापाधान्यं ॥ * ॥ अथ धा-
 रणयत्राणि । तत्रादौ भूवने
 यत्र । शाररायां । आलिख्याष्ट दि-
 ग्गर्गलान्यदरगं पाशादिकं त्र्यङ्गरं
 । कोष्ठयश्च मनून् परेषु विलिखेद-
 ष्ठां मन्त्रद्वयं ॥ अत् पूजापर वट्क
 युग ल य व रान् वेद्यामासनानर्गले-
 ष्वाल्लिखेन्नुज्जलाधिपा दिग्गणः प-
 त्त्रिद्वयान्तरं परं । कोष्ठयश्च युगार्ग-
 मास्य सहितां युग्मद्वयान्तर्गतां मा-
 यां केशरगां दलेषु विलिखेन्मूलं
 त्रिपत्त्रि क्रमात् ॥ त्रिःपाशाङ्गुल
 वेष्टितं लिपिति वीतं क्रमाद्द्व्यं
 क्रमात् पद्मस्थेन घटेन पङ्कज मुखे-
 नावेष्टितं तद्वर्हिः । घटांगल मिद-
 यत्रं मन्त्रात् श्रीपुदं महत् । पाश
 श्रीशक्ति रुन्दर्प काम शक्तीन्दिरा ॥

ह्रुशाः ॥ पुथमोष्ठाङ्करो मन्त्र सुतः
 कामिनि रञ्जिनि । स्वाहातो ष्ठाङ्क-
 रः संद्धि रपरः परिकीर्तितः ॥ श्रीं
 गोरि कर्दुदयिते योगेश्वरि स वर्य
 कर्त् । द्विठातः षोडशांगोव मन्त्रः
 सद्धि करीरितः ॥ इति घटांगल
 यत्रं ॥ * ॥ तारे ह् विलिखेत् स-
 रोज्ज मह्यं साध्याभिधानान्वितं ।
 मन्त्रार्गान् वसु सन्ध्याकान वसुदलेया-
 लिख्य तद्वाहृतः । शक्त्या त्रिः प-
 रिवेष्टितं घटगतं पद्मस्य मन्त्राननं
 यत्रं वक्ष्यकरं गुहादि भयहृल्लक्ष्मी-
 पुदं कीर्तितं ॥ इति त्रिगता यत्रं
 ॥ * ॥ पद्मं तानुदलान्वितं पुवि-
 लिखेत् तत् कर्त्तव्यं पुन स्तारं
 शक्तिग वीज साध्य सहितं तत् के-
 शरेषु क्रमात् । मर्दिन्या ननु सन्तुवा-
 न् युगलशो वगान पुनः पत्रगान् म-
 न्त्रार्गान् शुणशो विधाय विलिखेद-
 न्त्यं तदन्त्ये दले ॥ मन्त्रस्य । उक्तिं
 पूकृषि किं वृषिषि भयं मे समुपस्थि-
 तं । यदि शक्यं न शक्यं वा तन्ने भग-
 वति शनय स्वाहा । मातृकार्णेन स-
 वीतं तूपुर द्वय मध्यगं । यत्रैकं वि-
 क्ष्यासिन्याः पोकं सर्व सद्बुद्धिदगा
 रङ्गाकरं विशेषेण ऋदुभूतादि ना
 शनं । राज्यदं भूष्ट राज्यानां वक्ष्यं

যন্ত্র

যন্ত্র

দং বশ্য মিহতাং ॥ সূতার্থিনীনাং
 সূতদং রোগিণাং রোগ শাস্তিদং ।
 বহুনা কি মিহোক্তেন যন্ত্রং তৎ কাম-
 দো মণিঃ ॥ ইতি বনদুর্গা যন্ত্রং ॥ ৯ ॥
 অথ লক্ষ্মীযন্ত্রং । বেদাদি স্থিত সা-
 থ্য নাম যুগলঃ শ্রীশক্তি মারাবিত
 কিঞ্জলুষ্ দ্বিনেশ পত্র বিলসন্ নস্ত্রা-
 ক্ষরং তদ্বহিঃ । পদ্যং ব্যঞ্জন কেশরং
 স্বর লসৎ পত্রাষ্ট যুগ্মং ধরা বিশ্বা-
 ভ্যাং বষডস্তথা তুরিতযা যন্ত্রং নি-
 খেদেষ্টিতং ॥ ত্রুপুত্রদ্বয়কোণেষু হ-
 ক্ষৌ লেখ্যো পুনঃ পুনঃ । মহানক্ষী
 যন্ত্র নিদং সর্বৈশ্বর্য ফলপ্ৰদং ॥ সর্ব
 দুঃখ পুশমনং সর্বাগদ্বিনিবারকং ।
 বহুনা কি মিহোক্তেন পরমস্বাম
 বিদ্যতে ॥ অথ ত্রিপুত্রভৈরবীযন্ত্রং
 ॥ ৯ ॥ নধ্যদ্যং নবযোনিষ পুবি-
 লিখেদীজানি বর্ণাং ত্রিশো গায়ত্র্যাঃ
 পুনরষ্ট পত্র বিবরেদ্বালিখ্য লিপ্যা-
 বৃতং । ভুবিন্ব দ্বিত্বয়েন নম্রথ বজ্রা
 কোণেষু সংবেষ্টিতং যন্ত্রং ত্রৈপুত্রনী-
 রিতং ত্রিভুবন পুক্ষোভণং শ্রীপুদং
 ॥ গায়ত্রী তু । নম্রথং ত্রিপুত্রাদেবি
 বিদ্যাহে পদ মুদ্বরেৎ । উক্তা কানে-
 স্বরি ধদং পুবেদেদথ ধীমহি ॥ অ-
 ভেচ পবেদেদ্য স্তমঃ স্তিম্নে প্ৰচোদ-
 নৎ । গায়ত্র্যেবা সমাখ্যাতা ত্রৈ

পুরী সর্বসিদ্ধিদা ॥ যন্ত্রান্তরং ।
 বহুর্গেহ যুগান্তরস্থ মদনে মায়াং
 লিখেদ্বাণ্ডবং ষট্কোণেষুথ সন্ধিবু
 পুবিজিখেৎ হংকার মাবেষ্টিতং
 ত্রীং বীজেন সন্নীরিতং ত্রিভুবন পু-
 ক্ষোভণং ত্রৈপুত্রং যন্ত্রং পঞ্চ মনো ৩-
 বা ত্রুক মিদং সৌন্দর্য্য সম্পৎ করং ॥
 ইতি ত্রিপুত্রা যন্ত্রং ॥ ৯ ॥ অথ শ্রী
 বিদ্যা যন্ত্রং । বিশেষং ধারণং যন্ত্রং
 পুসদ্বাৎ কথয়ামি তে । রেফ হকা-
 রয়ো মধ্য্যে দেবীনা মভিন্মথ্যকং ॥
 সাধ্যনাম দ্বিগীযান্তং তস্যোদ্ধে বি-
 লিখেন্নুং । তত্রৈব মাতৃকাং সর্বাং
 বিলিখেচ্ছক্ৰ নাছতঃ ॥ পঞ্চগব্য-
 মূতেনৈব মলেন পরিবেষ্টিতং । তত্র
 পুাণং পুতিষ্ঠাপ্য বিদ্যা মষ্টোত্তরং
 শতং ॥ তৎ স্পষ্টা পুজাগম্মন্ত্রং দেবী
 ধ্যান পরাধণঃ । হেমো নধ্যগতং কৃ-
 ত্বা রজতস্যাথ বা পুনঃ ॥ করে ধৃত্বা
 জগদ্বশ্যং হৃদয়ে ত্রীষু বল্লভং । কণ্ঠে
 ধনং লভেদ্ভালে স্তম্বনং জস্তনং ভ-
 বেৎ ॥ শিখাযাং মোক্ষ মাপ্নোতি
 তস্মাদ্বত্নেন ধারণেৎ । ৯ ॥ অথ গ-
 ণেশ যন্ত্রং ॥ বীজং ষট্কোণ মধ্য্যে
 স্কুরদনল পুরে ত্যরুগং দিকু লক্ষী
 নানা কনকপ ভূমী শুভ্রু রস পুটে
 য়ালিখেদীজ ষট্কং । তৎ স্কুরদ

यत्र

यत्र

मन्त्रान् वसुधल कमले मूल मन्त्रस्य ॥
 वर्णान् शिष्टान् पत्रेषु विद्वान् विलि-
 खत गुणैः शान्त्य मन्त्रे पलाशे ॥
 श्यावीतः लिपिभिः क्रमोत्क्रम व-
 शात् पार्श्वशुभात् मपि भुवि य-
 द्दितयेन वेष्टित मिदं यत्र गणाधी-
 शितः । लाक्षा मङ्गल रोचना मृगम-
 दैर्भुजोदरे हेमि वा संलिख्या-
 त्तिवहन् ज्ञेयैः सकलैः संपुत्र-
 नीयाः शिवः ॥ उक्तं महागणपते
 विधानं सुर पूजितं । सर्वसिद्धिकरं
 पुंसां समस्त प्रकथार्थदं ॥ ३ ॥
 अथ श्रीरामयत्रं ॥ तारं नद्ये वि-
 लिखत मनु वटस कोणेषु साक्षयश्च
 नायाः अर मपि लिखेत् कोणगणेषु
 युपश्चात् । किष्किणेषु चरणे नथो
 पत्र नद्येषु नाला मन्त्रस्यार्णान् शुभ-
 मूथ नितानष्टेने पक्षवर्णान् ॥ दशा-
 क्रुरेण सन्नेष्ट्य कादि वनेषु भूपुरे
 । दिग्दिक्कु लिखेद्बीजे नरनिःह-
 वराहयोः ॥ नमो भगवते द्रुयाह-
 तूर्था रघुनन्दनं । रक्षेन्न विषदाया-
 ष्टे नधुरादि समीरयेत् ॥ पुनः प्रवद-
 नायेति पश्चादमित तेजने । व-
 लाय पश्चाद्दामाह विष्णवे उदमसुरं
 ॥ पुनवादि नद्योत्ते २० नालामन्त्रः
 पुं निहितः ॥ अथ मूनिःह यत्र ॥

बीजं साध्य समहितं पुबिलिखेत्
 ध्येष्ट पत्रेषु न्ना मन्त्रार्णान् शुतिशो
 विभज्य विलिखेत्त्रिप्यावहिरेष्टयेत्
 । वाहे कोणग बीज वक्र वसुधा गेह
 द्येनावृतं यत्र म्मुद विषगुहामय
 रिपु पुष्टं मनः श्रीपुदं ॥ ३ ॥ अथ
 गोपाल यत्र ॥ पिण्डं मूलेन वीतः
 दहन पुर युगे कोण राजत् वरुण
 मर्यात् पद्मं दशार्णं सु रित दशद-
 लं काम बीजेन वीतं । पद्मं किष्किण
 संह सर विकृति दल पौल्लसत् सो-
 उर्णं किष्किण व्यञ्जनत् व्यिकृति
 युग दलेषु पि तानष्ट वर्णान् ॥ पार्श्व-
 शाब्दाना वीतं फेणी पुर वृगाशिव
 । अष्टाकरेण लिखितं यत्र गोपा-
 ल दैवतं ॥ धर्मार्थ काम फलदं सर्व
 रक्षाकरं यत्र । गणेशको धरा-
 सञ्ज्ञा मनु विन्द विभषितः ॥ पि-
 ण्डी बीज मिदं पौक्तं सर्वसिद्धि करं
 परं । अरः कृष्णाय ठदन्दु वडर्णे
 मनु रीरितः ॥ गोपी जनास्ते पुवदे-
 दल्लभायाग्नि वल्लभा । अयं दशाक-
 रो नद्यो दृष्टादृष्ट फलपुदः ॥ पुन-
 वः कृदयं कृष्णं डेष्ट मृत्वा ततः पारं
 । तदृशं देवकीपुत्रं हं फल स्वाहा
 समहितं ॥ यो उपाकर नद्यो २०
 गोविन्दस्य जगत् गतेः । पिण्डं र-

यज्ञ

यज्ञ

तिपते वीजं नमो भगवते ततः
 ॥ नन्दपुत्राय बालादि वपुषे श्या-
 मलाय च । गोपीजन पदसंज्ञे व-
 ल्लभाय द्विठावधि ॥ अनुष्टुप् मन्त्र
 आख्यातो गोपालस्य जगत्पतेः
 । अनङ्कः कृष्ण गोविन्दो देवतावष्टा-
 क्रुरो मनुः ॥ इति गोपालयज्ञः ॥
 ॥ * ॥ अथ गोपालस्य यज्ञान्तरं ।
 । प्राक् पुत्र्यक् दक्षिणोदक् विधि
 वदन्निथे स्पष्ट रेखा चतुष्कं
 होणोदच्छूलं वृक्तं बलवयुग युतं
 मध्यं पूर्वं तदन्तं । श्लोकस्यार्णान्
 पुरस्तादसु पद विवरेश्चष्टवर्णं लि-
 थित्वा तद्वाह्ये द्वादशार्णैस्तदनु प-
 रिवृत्तं देवकी भूत्रयज्ञः ॥ तं सूकी
 देव देवतं तं वेदे वरतो वतं
 । तं वतो कृततो थ्यातं तं थ्या-
 तो देवकी सूतं ॥ लिथितं भूर्ज
 पत्रादौ यज्ञमेतद्व्याथा विधि । वि-
 धृतं बाहना निर्तुं सर्वकाम फल-
 पुदं ॥ पलाशं वृक्षं फलके लि-
 थितं साधु साधितं । गोस्थाने
 थिथनेदेतत् गवां वृद्धिर्भवेत्तदा
 ॥ * ॥ अथ शिव यज्ञः । तत्रादौ
 षट्कोणं मण्डलं कृत्वा तदन्तः साध्यं
 नाम युक्तं गुणसादवीजं विलिख्य
 षट्कोणेषु पुनरसहितं पञ्चाङ्गर

वर्णान् विलिख्य विवरेश्च षडङ्गमन्त्रा-
 न् तद्वहिः पञ्चदशानि विरचय्य त-
 द्दलेषु षट् द्विध्यानाय नमः षुतं पु-
 क्वाय नमः षुअधोराय नमः षुस-
 द्योजाताय नमः षुवामदेवाय नमः
 । इति पञ्चमन्त्रान् गुणादि क्रमेण
 लिखेत् । तद्वहि रष्टदशानि रच-
 यित्वा तददलेषु मातका वर्णान् लि-
 खेत् । तद्वहि वृत्तं त्र्यशकेन वे-
 ष्टयेत् । एतद्व्यञ्जं जग होमादिना
 सम्पूज्य धारयेत् । आयु रारोगैर्ग्य-
 श्वर्यादि सिद्धिर्भवति ॥ * ॥ अथ
 मृत्युञ्जयस्य । मध्ये साध्याङ्गराट्यं
 ध्रुवं नभिविलिखेन्मध्यं दिग्दलेषु
 कोणेषु च नमो सुत्तं क्किति भूवन
 नथो दिक्क चन्द्रं विदिक्क । टाञ्च
 यज्ञं तदुक्तं सकल भयहरं क्फेड
 त्ताप मृत्यु व्याधि व्यामोह दुःख
 प्रशमन मुदितं श्रीपुदं कीर्तिदा-
 यि ॥ * ॥ अथ कालीयज्ञः । या-
 नले । आद्यं बीजं समाध्यं पु-
 थम वसुगृहे तद्वहि ष्चाष्टकोणे
 पूर्याद्यं चाष्टबीजं तदनु वसुगृह
 द्वन्द्वके बीजषट्कं । किञ्चलं तत्
 श्वराट्यं वसदल विवरेश्च साहया
 बीज षट्कं कूर्वाभ्यां मेव वीतं
 क्किति गृहयुगयो रञ्जरे यज्ञराजः ॥

देवी वीज त्रयं तत् प्रतिदिशं नग-
 रं शक्तिवीजं द्वयं तत् कोणे कोणे
 लिखेत् यं त्रिजगतिः सञ्जः शङ्कर-
 स्यापि विष्णोः ॥ * ॥ अथ शक्ति-
 कादौ उपाधारणं यञ्जं । तदुक्तं
 फेत्कारीये । योनि युग्मे लिखे-
 न् यञ्जं मन्त्री हेमशलाकया । क्लीवही-
 नान् दीर्घवर्णान् षट्कोणे विलिखे-
 त्ततः ॥ अष्टपत्रेषुष्टवर्णान् तद्वहिर्भू-
 त्पुद्गव्यं । अष्टवज्रं भूपुरे च विलिख्य
 साधकौतुमः ॥ सुवर्णं पाठे भुञ्जे-
 वा कपेयं वाप्यथ सूनुते । विलि-
 खेत्केन लेखन्या गङ्गाशुक्लं समन्वितं
 ॥ दूर्वाकाण्डेन वा लिख्यं जशमूलेन
 वा पनः । एकवीराकाले । वेष्टित-
 पीतवस्त्रेण जतुना परिवेष्टयेत् ।
 वधीयात् पाठसूत्रेण शिशुना कण्ठं भू-
 षणं ॥ स्त्रीणां वामभुजे चैव मन्ये-
 वा दक्षिणे भुजे । वक्ष्यापि लभते
 पुत्रं निर्धनो धनवान् भवेत् ॥ ईमां
 रक्षां पूरा वधा ज्ञानार्थं गोतना-
 दिभिः । पीत्यर्थं पायां वै श्चानैः
 संग्रामे जयकाङ्क्षिभिः ॥ अस्यार्थः ।
 योनि युग्मे षट्कोणे । तन्मध्ये हेम
 शलाकादिना भुञ्जेत्पत्रादौ अक्षुण्ण
 रोचना रक्तचन्दनं जटामांसीनां स-
 न्यांश्च विधाय पङ्क्तिं क्रमेण नूनमञ्जं

लिखिद्वा तस्य हल्लेखा रेफमध्ये
 अनुकस्य रक्षां अक्षुण्णं अक्षुण्णीनां
 शूतं पुत्रं मन्त्रपादवेति वा अस्य
 ज्ञानं अक्षुण्णं इत्यादि वा साधः
 सहितं विलिख्य षट्कोणे क्लीवलि-
 मान् दीर्घवर्णान् आ इ उ ए औ अः
 इत्यैकैकं लिखेत् । तदुक्तं । इ-
 राणां मध्यगं षट् तदुक्तं नपुंस-
 कं निती । अष्टपत्रेषुष्टवर्णान् ए-
 ह्नीं उं एं ह्नीं फुट् स्वाहेति लिखेत्
 । तदुक्तं । वाग्बवं अलदेवीं च तार-
 कं वाग्बवं तथा । हल्लेखा चाञ्ज न-
 त्राप्ते वरिजायावधिं मनुः ॥ अष्टा-
 ङ्करो मनुः पौत्रो मन्त्राणां सार
 ईरितः ॥ * ॥ अथ यञ्जं लिखनं दुव्यं
 । काश्मीर रोचनां लाक्षां नृगेतं मत्तं
 चन्दनैः । विलिखेत्केन लेखन्या यञ्जा-
 न्येतानि देशिकः ॥ भूमिस्पृष्टं शव-
 स्पृष्टं यञ्जं निर्माल्यं सङ्गतं । विदी-
 र्णं लङ्घितं मन्त्री यञ्जं नैव च धार-
 येत् ॥ सौवर्णे राजते पात्रे भुजे वा
 मन्यगालिखेत् । अथ वा ताम्रपाठे
 वा गुटिकां कृत्य धारयेत् ॥ यावत्
 ज्जीवन्सवर्णे स्यात् रौप्ये विशति
 वार्षिकं । भुञ्जेत् द्वादश वर्षाण तद-
 ङ्कं ताम्रपाठके ॥ इति यञ्जसंज्ञः
 ॥ * ॥ अन्यत् कालिकापुराणे ११

যজ্ঞ

অক্ষুন্ন গোয়োচনা চন্দন মিশ্রিতৈ
 ষ্ঠৈযৈঃ স্নাপয়েৎ । সর্বত্র স্নান মূষা
 মন্ত্রেণ তৈঃ যজ্ঞ মৃত্তোল্য দশা
 গুণেণ তৎ স্পৃষ্ট্বা যজ্ঞরাজ্যে বিদ্যাঙ্কে
 মহাযজ্ঞায় ধীমহি তমো যজ্ঞ পু-
 চোদয়াৎ । ইত্যষ্টোত্তরশত মতি-
 মন্ত্র্য পুণ্যপুতিষ্ঠাং জর্য্যাৎ । অস্য
 পুণ্য পুতিষ্ঠা মন্ত্রস্য বৃক্ষ বিষ্ণু মহে-
 শ্বরী শব্দে ঋগ্ভৃগুঃ সামানি ছন্দা-
 সি চৈতন্যং দেবতা পুণ্যপুতিষ্ঠায়া-
 বিনিয়োগঃ । তদ্বথা । আ হ্রী ক্রো-
 য় রং লং বং শং ঘং সং হৌ হং সঃ
 অমুক দেবতায়াঃ পুণ্য ইহ পুণ্যঃ
 । এব মামিত্যাদি অমুক দেবতায়া
 জীব ইহ স্থিতঃ । এব আনিত্যাদি
 অমুক দেবতায়াঃ অর্বেন্দ্রিযাণি ।
 এব আনিত্যাদি অমুক দেবতায়া
 বাঙ্গুন শঙ্কুঃ শৌত্র ঘ্রাণ পুণ্য ইহা
 গত্য সুখং চিরং তিষ্ঠন্তু স্বাহা । ইতি
 পুণ্যান পুতিষ্ঠাপ্য তত্র পুকৃত দে-
 বতা নাবাহু ষোড়শোপচারৈঃ প-
 ক্ষোপচারৈ স্বী পূজয়েৎ । ততঃ
 পুস্ত্রাদিকং দত্ত্বা অষ্টোত্তর শত-
 কণ্ডা শতশেৎ বলি দদ্যাৎ । ত-
 ত্তো ঋষ্টোত্তরশত হোম কৃত্বা পু-
 ত্যাভূতি সম্পাতং দদ্যাৎ । হোমা-
 চ্ছাবে দ্বিগুণ জপঃ কার্য্যঃ । ততো

যজ্ঞ

দক্ষিণাং দত্ত্বা অহি দুবধারণং জ-
 র্য্যাৎ । ইতি তন্ত্রসারঃ ॥ ৯ ॥ ৯ ॥
 ঐষধ পাকার্থ যজ্ঞাণি যথা । ভাণ্ডে-
 বিতস্তি গম্ভীরে মধ্যে নিহিত কুপি-
 কে । কুপিকা কণ্ঠপর্যন্তঃ বালুকা-
 তিস্ত পুরিতে ॥ ভেবজ কুপিকা
 সংস্থং বহ্নিনা যত্র পচ্যতে । বালুকা
 যজ্ঞ মেতন্ধি যজ্ঞ তন্ত্র বৃধৈঃ স্মৃতং ॥
 বালকায়জ্ঞং ॥ ৯ ॥ নিবন্ধ মৌষধং
 সূতং ভূজ্ঞ তপ্রিণ্ডগাস্তরে । রসপো-
 টলিকা কাষ্ঠে দৃঢ় বধা গুণেন হি ॥
 সন্ধান পূর্ণং জন্তাস্তঃ স্ববলঘন সং-
 স্থিতং । অধস্তাজ্জালযেদগ্নি তন্ত-
 দুক্ত ক্রমেণ হি ॥ দোলাযত্র নিদ-
 পোক্তং স্বেদনার্থ্যং তদেব হি । স-
 ক্তান কাঞ্জিকাদি ইতি দোলাযজ্ঞং
 ॥ ৯ ॥ সাধস্থালী নুখে বন্ধে বস্ত্রে বে-
 দ্যং নিধায় চ । পিধায় পচ্যতে যত্র
 তদ্বদ্রং স্বেদনং সূতং ॥ স্বেদনযজ্ঞং
 ৥ ৯ ॥ অধঃস্থাল্যাং রসংক্ষিপ্ত্বা নিদ-
 ধ্যাত্তনুখোপরি । স্থালী মূর্দ্ধনখী-
 সন্যক্ নিকষ্য মূর্দ্ধনং সযা ॥ উজ্জ্ব-
 স্থাল্যাং জলং ক্ষিপ্ত্ব চুল্ল্যা নারোম্য-
 যন্ত্রতঃ । অধস্তাজ্জালযেদগ্নি বাবৎ
 পুহর পঞ্চকং ॥ দ্বীক্শীতং ততো
 যজ্ঞাদগৃহ্য বাহুস মূর্ত্তনং ॥ বিদ্যা-
 ধরাভিধং যজ্ঞ মেতন্তজ্ঞে কদা-

हृत् ॥ विद्याधरगङ्गा ॥ ॥ बालु-
 कासू समस्ताङ्गं गण्डं मुखारमानि-
 ता । दीप्तोर्पलैः-न-वृणयाद्यज्ञ-
 भ्रूय नामकं ॥ भ्रूययज्ञं ॥ ॥
 यज्ञं उमकं स-ज्जं स्यात्तं ह्या-
 लेया मूर्द्धिते मूथे । उमकयज्ञं ।
 इति भावपुकाशः ॥

यज्ञकं क्ली यज्ञकाष्ठं । अद इति
 भाषा । यम्यते काष्ठमनेनेति यम
 धातो ज्ञ पुत्र्येन यज्ञं ततः स्वा-
 र्थे क पुत्र्येन निम्नम् ॥

यज्ञगृहं क्ली तैलिशङ्गा । घामिघर
 इति भाषा । इति हेर्मचन्द्रः ॥

यज्ञगोलः पुं कलायविशेषः । मटर
 इति भाषा । इति शब्दचन्द्रिका ॥

यज्ञगं क्ली रक्कणं ॥ वक्कनं ॥ निय-
 मनं । इति मेदिनी ॥

यज्ञगा स्त्री पीडा । यथा । मदनताप
 भरेण विदीर्य, ना यदुदपाति हृदा
 दमनश्चसुः । निविडं पीनं अचक्ष्य य-
 ज्ञगा तमपराधमथात् पुतिञ्जर्वती
 । इति नैषधे ४ सर्गः ॥

यज्ञापेषणी स्त्री पेषणार्थयज्ञः । यथा
 इति भाषा । इति ऊटाधरः ॥

यज्ञिका स्त्री । पत्र्याः कनिष्ठा भगिनी ।
 यथा । कनिष्ठाश्यालिका हाली य-
 ज्ञिका केलिञ्जिका । इति हेम-

चन्द्रः ॥
 यज्ञितः । त्रि वक्कः । इति धरणिः ॥
 यज्ञी पुं यज्ञविशिष्टः । यज्ञशदा-
 दस्यर्थे इन् पुत्र्येन निम्नम् ॥
 यत् ॐ मैथुने । इति कविकल्पद्रुमः
 ॥ ॐ अयाप्नीत् यत्ति युवा । इति
 दुर्गादासः ॥

यम ॐ उ विरतो । इति कविकल्प-
 द्रुमः ॥ ॐ यत्ता उ यमिद्वा यात्ता ।
 विरति निर्वृत्तिः । यद्दति पापात्-
 साधुः । इति दुर्गादासः ॥

यम क मि परिवेषणे ॥ तदभावे ।
 इति कविकल्पद्रुमः ॥ क मि यमयति
 यामयति परिवेषणं अस्मादे र्परणं
 । वेष्टन मित्येके । विषयव्याप्ता-
 वित्यस्य कप मिति रनानाथः ॥
 केचित्तु परिवेषण एवायं मानुव-
 क्तः । यमयत्यमं द्विजाय गृही ।
 अन्यत्र नियामयति स-यामयति इ-
 त्याहः । अन्ये तु अपरिवेषण ए-
 वायं मानुवक्तः । नियमयति विमार्ग
 पुहितानात्त दण्डं । इति शाब्द-
 ले । परिवेषणे तु यामयत्यमं
 द्विजाय गृही इत्याहः । तेन उ-
 त्थस्य प्रामाणिकत्वादुत्थत्र विद्वन्
 ज्ञापनार्थकानुवक्तः कृतः । इति
 दुर्गादासः ॥

যম

যমঃ পু দক্ষিণদিকপালঃ । তৎ-
 প্রার্থ্যায়ঃ । ধর্মরাজঃ ২ পিতৃপতিঃ ৩
 সমবর্তা ৪ পরেতরাট ৫ কৃত্যস্তঃ ৬
 যমুনাভ্রাতা ৭ শমনঃ ৮ যমরাট ৯
 কালঃ ১০ দণ্ডধরঃ ১১ শূঙ্খদেবঃ ১১
 ১২ বৈবস্বতঃ ১৩ অস্তকঃ ১৪ । ইত্য-
 মরঃ ॥ ধর্ম্যঃ ১৫ ধর্মরাট ১৬ জীবি-
 তেশঃ ১৭ মহিষধ্বজঃ ১৮ শুভধরঃ
 ১৯ দণ্ডধারঃ ২০ কীনাশেঃ ২১ দধুঃ
 ২২ মহিষবাহনঃ ২৩ শীর্ণপাদঃ ২৪
 ভীমশাসনঃ ২৫ কঙ্কঃ ২৬ হরিঃ
 ২৭ । ইতি শব্দরত্নাবলী ॥ কর্মকরঃ
 ২৮ । ইতি জটাধরঃ ॥ # ॥ চতুর্দ-
 শ যম তর্পণং যথা । বাৎ কাঞ্চিৎ
 সরিতং পাপ্য কৃষ্ণপক্ষে চতুর্দশী
 । যমুনায়াং বিশেষণ নিযত স্তর্প-
 যেদ্যমান ॥ যমায ধর্মরাজায মূ-
 ত্যবে চান্তকায় চ । বৈবস্বতায় কা-
 লায সর্বভূতক্রয়ায চ ॥ শুভধ-
 রায দধুয়ায নীলায পরনেষ্টিনে ।
 বৃকোদরায চিত্রায় চিত্রশুণ্ডায় বৈ-
 নমঃ ॥ একৈকস্য তিলৈ মিশ্রা-
 জ্ঞী জ্ঞীন্ দদ্যাৎ জলাঞ্জলীন্ ।
 সৎসর কৃতং পাপং তৎক্রমা-
 দেব নশ্যতি ॥ ইতি ত্রিখ্যাদিতত্ত্ব
 ধৃত ভবিষ্যপরাণবচনং ॥ # ॥ ত-
 স্যোৎপত্তি যথা । সঞ্জ্ঞা চ রবি

যম

ণা দৃষ্টা ন্যমীলযত লোচনে । যত
 স্ততঃ সরোষো একঃ সঞ্জ্ঞা বচন
 মবুধীৎ ॥ নযি দৃষ্টে সদা যমাৎ
 জক্বে নেত্র সংযমং । তমাজ্জনিব্য-
 সে মূঢ়ে পুজা সংযম্নং যমং ॥ মার্ক-
 শ্বেয উবাচ । তত স্তস্যস্ত সঞ্জ্ঞে
 ভূতশাপেন তেন বৈ । যমশ্চ যমুনা
 চেয পুখ্যাতা সূমহানদী ॥ ইতি মা-
 র্কশ্বেয পুরাণে বৈবস্বত মনুস্মরণাধ্যায়ঃ
 ॥ # ॥ পুণ্যাত্মনা সযক্বে তস্যকৃপং
 যথা । তানাগতা স্ততো দৃষ্টা নরান্
 ধর্মপরাযগান্ । ভাস্করিঃ প্ৰীতিমা
 সাদ্য স্বয়ং নারাযণো ভবেৎ ॥ চ-
 তুর্ভাহুঃ শ্যামবর্ণঃ পুফ্লকমলেক-
 গঃ । শঙ্খ চক্র গৃহা পদ্ম ধারী গরুড-
 বাহনঃ ॥ স্বর্ণযজ্ঞোপবীতী চ মের
 চাক তরাননঃ । কিরিটী জগুলী চৈব
 বনমালাবিভূষিতঃ ॥ # ॥ পাপি-
 নাং সযক্বে তস্য কৃপং যথা । ত্রিশ-
 দ্বোজন দীর্ঘাঙ্গো বাপী সদৃশলোচ-
 নঃ । ধুমুবেণো মহাতেজাঃ পুলযাত্তো-
 ধরধ্বনিঃ ॥ তৃণাধিরাজ লোনা চ জ-
 লদগ্নিশিখাগুবৎ । নাসা রত্ন সু রৎ
 খাস স্বনৈ জ্জিতমুহানিলঃ ॥ সুদীর্ঘ
 দশনশেণিঃ স্পন্দোপম নথবিলিঃ ।
 পুচণ্ড মহিষাকটঃ সন্দষ্টদশনং হৃদঃ ॥
 দণ্ডহস্ত শর্মবান্না ভ্রুজটী জটিলান-

যম

যম

নঃ ॥ ইতি পাশ্চাত্তম্যে ক্রিয়াযোগসারে ২২
 অধ্যায়ঃ ॥ ৬ ॥ অস্যানধিকারো যথা
 । পৌরাচ ধর্ম্য যদহং বুবিম্বি কার্য্য
 ত্বয়া তৎ খলু ধর্ম্মরাজ ৷ বুবিম্বি যচ
 । যে ভক্তাঃ পুণ্ডরীকাক্ষে কৰ্ম্মণা ম-
 নসা গিরা । স্বকৰ্ম্ম নিরতা দাস্তা ন
 নিযম্যাহি তে ত্বয়া ॥ কৃষ্ণঃ সপ-
 জিতো যৈস্ত যৈঃ কৃষ্ণঃ সমুপানিতঃ
 । যৈশ্চ নিত্য স্মৃতঃ কৃষ্ণো ন তে
 ত্বদ্বিষযোপগাঃ ॥ নমঃ কৃষ্ণাচ্যুতা
 নস্ত বাসুদেবেত্যদীরিতং । যৈ ভাব
 ভাবিতো ধর্ম্ম ন তে ত্বদ্বিষযোপগাঃ
 ॥ দানং দদন্তি যৈ কৃত মচ্যুতঃ প্ৰী-
 যতা মিতি । শূদ্ধা পুরঃসরৈ ধর্ম্ম
 ন তে ত্বদ্বিষযোপগাঃ ॥ উত্তিষ্ঠন্তিঃ
 স্বপদন্তিশ্চ ব্রজন্তিশ্চ জনার্দনঃ । যৈ
 স্মৃতস্ত সদা ধর্ম্ম ন তে ত্বদ্বিষযোপ-
 গাঃ ॥ সর্ব্ববাধাসু যৈ কৃষ্ণং সস্মরন্ত্য
 চরন্তি চ । তদ্ভাব ভাবিনো যৈ চ ন
 তে ত্বদ্বিষযোপগাঃ ॥ সএব ধাতা
 সর্ব্বস্য ভগ্নিযোগকরা বয়ং । যম স-
 যননে ত্যক্তঃ সো হস্মৎ সস্বমকো
 হরিঃ ॥ ইতি বহিঃপুরাণে নারসিং-
 হপাদুর্ভাবাধ্যায়ঃ ॥ ৬ ॥ অগিচ ।
 ব্রাহ্মণে উবাচ । যৎকৃত্বা সূমহৎ পু-
 গ্যং ধর্ম্মাধর্ম্ম্য বিনির্গয়ে । পুনাগং ত্ব-
 হি লোকানাং ফলং মে ব্রুহি তন্নম

॥ যম উবাচ । যানো যম ইতি শ্রুত্বা
 নৃথং হুংস্বিজতে জনঃ । আত্মা চ ধ-
 মিত্তো যেন ন ভৈশ্যে ধর্ম্মঃ স্মৃতঃ ॥
 আনন্দস্য ক্রমা সত্যং অহিংসা
 ধর্ম্ম আর্জুরং ধ্যানং পুমানো মাধুর্য্যং
 সন্তোষশ্চ যম্মা দশ ॥ যমৈশ্চ নিয-
 মৈশ্চৈব যঃ কন্নোত্যাত্মা স যমঃ । স-
 চাদৃষ্টা তন্মাংষাতি পরব্রহ্ম অন্যত-
 নং ॥ ইতি তত্রৈব যম শর্ম্মিষোপা-
 ধ্যানং ॥ ৬ ॥ সাবিত্রী কৃতং যম্মাষ্ট-
 কং স্তোত্রং যথা । সাবিত্র্যবাচ ।
 তপসা ধর্ম্ম নারাধ্য পুঙ্করে ভাস্করঃ
 পুরা । ধর্ম্মাংশং যং সূতং পুাপ ধর্ম্ম
 রাজং ননান্যহং ॥ ১ ॥ শমতা সর্ব্ব
 ভূতেষু যস্য সর্ব্বস্য সাক্ষিণঃ । অ-
 তো যমান শমন নিতি তং পুণমান্য-
 হং ॥ ২ ॥ যেনাস্তশ্চ কৃতো বিশ্বে সর্বে-
 ষাং জীবিনাং পরং । কৰ্ম্মানুকূপ কালে-
 চ তং কৃতাস্তং নমান্যহং ॥ ৩ ॥ বি-
 ভক্তি দণ্ডং দণ্ডায় পাপিনাং শূক্ষি
 হেতবে । নমামি তং দণ্ডধরং যঃ শা-
 ভ্তা সর্ব্বদেহিনাং ॥ ৪ ॥ বিশ্বে চ কলয-
 তেষু যঃ সর্ব্বাযুশ্চ সন্ততং । অতীব
 দুর্নিবার্য্যশ্চ তং কালং পুণমান্যহং
 ॥ ৫ ॥ তপস্বী বৈকরো ধর্ম্মী স যনী
 বিজিতেন্দ্রিয়ঃ । জীবিনাং কৰ্ম্মফলদ-
 স্তং যমং পুণমান্যহং ॥ ৬ ॥ স্নাত্বা

यम

यमक

रानश्च सर्वज्ञे मित्रः पण्युक्ता
 भवेत् । पापिनां क्षेमदो यस्तु पण्य
 मित्रं नमान्यते ॥ १ ॥ यज्जन्तु वृक्ष-
 णो वंशे जलन्तु वृक्षतेजसा । यो-
 ध्यायति परं वृक्ष वृक्षवंशं नमा-
 न्यहं ॥ ८ ॥ इत्युक्त्वा सा च सावित्री
 पुणनाम यमं मुने । यमं स्तां विष्णु त-
 र्जनं कर्मपाक मूवाच ह ॥ इदं यमा-
 ष्टकं नित्यं पात कथाय यः पाठेत्
 । यनास्तस्य भयं नास्ति सर्वपापात्
 प्रमुच्यते ॥ महापापी यदि पाठेत्
 नित्यं उक्त्या च नारद । यमः करो-
 ति तं शङ्कं कायव्यूहेन निश्चितं ॥
 इति वृक्षवैवर्ते पुकृतिखण्डे २७ अ-
 ध्यायः ॥ १ ॥ पारिभाषिक यम दत्ता
 यथा । कार्तिकस्य दिनान्यष्टौ वष्टाव-
 गुहायणस्य च । यमस्य दशमा एते
 लघ्वाहारी स जीवति ॥ इति वैदिकं
 ॥ १ ॥ शरीर साधनापेक्षु नित्यक-
 र्म । इत्यनरः । उपायास्तत्र निरूपेक्षु
 शरीर मात्र साध्यं नित्यं यावज्जीव
 नवश्यं कार्यं यत्कर्म अत्यास्तुयादि
 तन्ममः । यमेरुज् । अहिंसा सत्य
 वचनं वृक्षचर्यं नकलता । अस्तुय
 निति पठेते यमा शैचव वृतानि
 च ॥ इति मनुः । इति तत्तीकायां
 उरतः ॥ स च अष्टाङ्गयोगास्तर्ग

ताङ्गविशेषः । सतु दक्षविधो यथा
 । वृक्षचर्यं दया क्रांति र्ध्यानः सत्य
 नकलता । अहिंसा अस्तुय नाधुर्यं
 दन शैचते यमाः सूताः ॥ इति
 गार्कडे १०५ अध्यायः ॥ १ ॥ स च
 पञ्चविधो यथा । अहिंसा सत्यं म-
 स्तेयं वृक्षचर्यापरिगुहो । यमाः
 पञ्चाथ नियमाः शौचं द्विविध मी-
 रितं ॥ इति तत्रैव २३० अध्या-
 यः ॥ १ ॥ स यमः । यथा । विद्यामो
 विद्यमो यानो यमः स याम स य-
 मो । इति चामरः ॥ काकः ॥ शनिः
 । इति मेदिनी ॥
 यमः द्वि यमकः । इति मेदिनी ॥
 तयो ज्येष्ठं निरूपणं यथा । अहि
 र्गणेषु चारिब्रान्मयोः पूर्वजन्तः
 । यस्य जातस्य यमयोः पश्यन्ति पु-
 थनं मूथं ॥ सन्तामः पितरं शैचव
 तस्मिन् ज्येष्ठं प्रतिष्ठितं । जन्म
 प्राथम्यात् ज्येष्ठं यमयोः नतु नि-
 शेक प्राथम्यात् जन्म प्राथम्यं स-
 न्देहे मूथदर्शनं प्राथम्यात् । इति
 उद्वाहतरु ॥
 यमकं स्त्री शब्दालक्षरः । तस्य ल-
 क्कगादि यथा । सतुर्थे पृथगर्था-
 याः स्वर व्यञ्जन संहतेः । क्रमेण
 ते नैवावृत्ति र्थमकं विनिगद्यते ॥

यमका

यमस

अत्र द्वयो ररि पदयोः कृचिंसा-
 र्थकत्वं कृचिन्निरर्थकत्वं कृचिदेकस्य
 सार्थकत्वं मपरस्य निरर्थकत्वं मत
 उक्तं सत्यर्थे इति । तेनैव क्रमेण
 ति मनो मोद इत्यादे विभक्त वि-
 षयत्वं सूचितं । एतच्च पद पादाङ्क
 श्लोकावृत्तिभेदेन पादाद्यावृत्तेः ॥
 नेक विषयतया पुत्रुततम भेद
 दिङ्मात्र म्दाङ्गिषते । नवपलाश
 पलाशवनं परः सुट पराग परा-
 गतं पङ्कजं । म्द लतास्त लतास्त
 मलोकवनं ससुरभिं सुरभिं सुन-
 नोतरैः ॥ अत्र पदावृत्तिः पला-
 श पलाशेति सुरभिं सुरभि मि-
 त्त्यत्र द्वयोः सार्थकत्वं लतास्त ल-
 तास्त्यत्र पुष्पस्य निरर्थकत्वं प-
 राग परागेत्यत्र द्वितीयस्य एव
 मन्यत्राप्युदाहार्यं । यमकादौ भ
 वैदेक्यं डलो र्बवो लरो सुथा ।
 इत्युक्तं नयात् । तुजलतां ऊडता
 मवला जन इत्यत्र न यमकत्वं हानिः
 । इति नाहित्यदर्पणे दशमः प-
 रिच्छेदः ॥ ४ ॥ यमजे त्रि । इति
 मेदिनी ॥

यमकः पुं संयमः । इति मेदिनी ॥
 यमकालिनी श्री मञ्जु । सा च सू-
 र्यपत्नी । इति शकुरत्नावली ॥

यमकीटः पुं घुघुरनामाकीटः । इति
 त्रिकाण्डशेषः ॥

यमकाटिः श्री लङ्कायाः पूर्वपृथि-
 व्याशक्तुर्थभागेदेशविशेषः । यथा
 । लङ्का जमध्ये यमकाटि रस्योः
 प्राक् पश्चिमे रोमकपत्तनम् । अ-
 थ सुतः सिद्धपुरं सुमेकः सोम्ये
 इथ याम्ये वडवानलश्च ॥ इत्युक्तं
 पादास्तुरितानि तानि स्थानानि व-
 ङ्गोलविदो वदन्ति ॥ इति सिद्धा-
 ष्टशिरोमणिः ॥

यमघटः पुं योगविशेषः । यथा ।
 द्वे मघा पूर्वफल्गुनेयो पुष्याश्लेषा च
 चन्द्रयोः । ज्येष्ठानुराधा भरणी चा-
 श्विनी जजवासरे ॥ हस्तादु चन्द्र-
 जे मूला पूर्वाषाढा च रेवती । जी-
 वे ह्युत्तरभाद्रपदश्च शुक्राहे स्वाति-
 रोहिणी ॥ शनिवारे शततिवा शु-
 बणा यमघटकः । इति सारसंग्रहः
 ॥ अपिच । घण्टो इथ गुर्जरयुक्ते स्व-
 गृहपतिदिनेसौम्यवारे र्यमापि
 । अस्य वज्ज्यकाल निर्णयो यथा ।
 यमघण्टे त्र्यजेदष्टौ मृत्यो द्वादश
 नाडिकाः । अन्येषां पापयोगा-
 नां मध्याह्नात् परतः शत ॥
 अस्य दोषा यथा । एति जातो न
 जीवेत यदि शक्र समो भवेत् ।

যদুত

বিবাহে বিধবা নারী যাত্রাক্ষে ন-
 রেণ ভবেৎ ॥ নিম্বল কৃষি কাণি
 জ্য বিদ্যারম্ভে চ নর্থতা ন প্ৰহ
 প্ৰবেশে ভ্রুঃ স্যাচ্ছায়া মরণ
 ধ্রুং ॥ ঋগদানে ফল নাস্তি বৃত
 দানে চ নিম্বলে । শতকর্মাণি স-
 র্বাণি নৈব জর্য্যা দ্বিচক্রণঃ ॥ ইতি
 জ্যোতিষতত্ত্বং ॥ রবিবারে ১০।১১।
 সোমবারে ৮।১২। মঙ্গলবারে ১৭
 ১৮।১১।২। বুধবারে ১৩।৬। বৃহ-
 স্পতিবারে ১৯। ২০। ২৬। ২৭।
 শুক্লাবারে ১৫। ৪। শনিবারে ২৪।
 ২২। ইতি যমঘণ্টাযোগঃ ॥

যমজঃ ত্রি এককালীনৈকগর্ভজাত-
 সন্তানদ্বয়ং । যথা । যমো ঐন্যলি
 ক্ষে। যমজে না কাকে শমনে শনো।
 ইতি নেদিনী ॥ অস্য জ্যেষ্ঠত্বং যম
 শব্দে দৃষ্টব্যং ॥

যমদগ্নিঃ পুং জমদগ্নিনিঃ। সতুপ
 রশুরামপিতা । ইতি ভরত দ্বিকপ
 কোষঃ ॥

যমদূতঃ পুং যমস্যচরঃ । যথা ।
 ধর্মঘটবাচ । কে যুৎ বিকৃতাকারঃ
 পাশ মুদ্র পানঘঃ । দপ্তা করাল
 বদনা অঙ্কার সদৃশ পুভাঃ ॥ যুৎ
 সর্বে মহাবীরাঃ জ্বলৎপাবক লো-
 চনাঃ । কৃতা তথাপি যুয়াক মিত্য-

যমদ্বি

কেন সুদুর্গতিঃ ॥ যমদূতা উচঃ ।
 যমদূতা ববং সর্বে যমাজ্ঞা কারিণঃ
 সদা । তুদুভো হযং দ্বিজাম্বাক
 সুনহান্ কশ্মলোদযঃ ॥ ইতি প-
 দ্মপুরাণে ক্রিয়াযৌগিসারে ৬ অ-
 ধ্যায়ঃ ॥

যমদূতকঃ পুং কাকঃ । ইতি শব্দ-
 রত্নাবলী ॥ যমদূতশ্চ ॥

যমদূতিকা স্ত্রী তিষ্ঠিডীবৃক্ষঃ । ইত্য-
 মরঃ ॥

যমদেবতা স্ত্রী ভরগীনকত্রং । ইতি
 হেমচন্দ্রঃ ॥

যমজনঃ পুং শামলিবৃক্ষঃ । ইতি
 রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

যমদ্বিতীয়া স্ত্রী কার্তিকশুক্লদ্বিতীয়া ।
 ভ্রাতৃদ্বিতীয়া ইতি খ্যাতা । তৎকৃ-
 ত্যং যথা । লিঙ্গপুরাণে । কার্তিকে
 তু দ্বিতীয়ায়া পুত্রায়া ভ্রাতৃ পুত্র-
 নং । যা ন জর্য্যা দ্বিনশ্যন্তি ভ্রাতরঃ
 সপ্তজন্মনি ॥ স্তস্য ইতি শেষঃ ॥
 মহাভারতে । কার্তিকে শুল্কপক-
 স্য দ্বিতীয়ায়া যুধিষ্ঠির । যমো
 যমনয়া পূর্ব ভোক্তিতঃ স্বগৃহে মদ
 ॥ তন্মাম্বিজ গৃহে পাথন ভোক্তব্য
 মতো বৃধেঃ । যত্নেন ভগিনী হস্তা-
 ভোক্তব্যং পৃষ্টি বর্জনং ॥ দানানি
 চ পুদুয়ানি ভগিনীভ্যে বিশেষ-

यमद्वि

तः । तथा यमक चित्रशुभक यमद-
 तांश्च पूजयेत् ॥ अथ्य श्चात्र पु-
 दातवेग्य यमाय सहज्जयैः । सह-
 ज्जयै भगिनी भ्रातृभिः ॥ अथ्य
 मन्त्रः । एहोर्हि मारुतुञ्ज पाशहस्त
 यमास्तका लोक धरामरेश । भ्रातृ
 द्वितीया कृत देवपूजा गृहाण चार्घ्यं
 भगवन्मन्त्रे ॥ धर्मराज नमस्तुभ्यं न-
 मस्ते यमनागजा पाहि मां किङ्करैः
 सार्द्धं सूर्यपुत्र नमो हस्त ते ॥ यम-
 नाक संपूज्य नमस्कृत्यात् । यमश्च स-
 र्वमस्ते हस्त यमूने लोक पूजिते ।
 वरदा भव मे गित्यं सूर्यपुत्रि नमो
 हस्त ते ॥ अगं च्छा पठेत् । भ्रातृ-
 सुवानुजाताहं यं उक्त्वा भक्त मिदं
 श्रुत्वा । प्रीतये यमराजस्य मनुनाया
 विशेषतः ॥ ज्येष्ठा चैतदा गजा-
 ताह मिति वदेत् । अत्र भोक्तव्यं
 पूष्टिदर्शन मिति गिधि समभिव्याहृत
 फल श्रुत्या भोजन नियमस्य प्राधा-
 न्यात्तस्य मुख्यकालो हृष्टधा विभक्त
 दिन पक्षमांशो ग्राह्यः । यथा दक्षः
 । पक्षमे च तथा भागे सन्निभागे
 यथा हतः । पितृदेव मनुष्याणां की-
 टानांक्षोपदिश्याते ॥ सन्निभागे
 ततः कृत्वा गृह्यः शेषं दुग्धवेत् ।
 इतिहास पुराणादियैः यष्टकं सप्तमं

यमद्वि

नयेत् ॥ सन्निभागे विभक्त्यामस्य
 प्रतिपादनं । देवो ह्यत्र ईश्वरदेव
 सर्वही । पक्षमांशालाते तु । न भू-
 ष्ठीतोर्द्धं स्नेहं नाति मोहित्य
 नाचरेत् । नाति पुगे नाति नार्थं
 नाति सक्रय सनीपतः ॥ इति मनुक्त
 पय्युदस्त सूर्य्यादयास्तुतर कालो-
 पि ग्राह्यः । मोहित्यं तृप्तिः अत्र
 भोजनस्य राग प्राप्यतेपि तत्काल-
 लस्य । मृनिभि र्विरशनं प्रोक्तं वि-
 प्राणां मर्त्य वासिनां नित्यं । अह-
 नि च तथा तमश्चिन्यां सार्द्धं पुहर
 यानास्तः ॥ इति कात्यायनीयेन
 नियमितद्वाभोजन कालस्य वैध-
 देन शास्त्रीयत्वात् न सामान्य शा-
 स्त्रप्राप्यपक्षीवि पय्युदासासकृतिः
 ॥ अत्रानध्ययनं भ्रातृनां । पेत-
 पक्षेत्तर द्वितीयायां उन्निषेधात्
 । तथाच राजमारुतुञ्ज । पेतके चै च
 द्वितीया स्त्राः पेतपक्षे गते त्र या
 । यात् कोजागरे याते चैत्र्याव-
 ल्याः परे ह्यपि च ॥ चातूर्मास्ये
 समाप्ते च द्वितीया वा भवेत्त्रिथिः ।
 पराश्वेता वनध्यायः पुराणैः परि-
 कीर्तितः ॥ ज्येष्ठतिषे । तथा यम-
 द्वितीयायां वात्रायां नरुणं भवेत् ।
 इति तिथ्यादितत् ॥ ३६८७ ॥ अस्यां

যমদ্বি

ব্রত বিধানং যথা । নারদউবাচ । ভ
 গবন্ পুষ্ট মিছামি ত্বামহং বিনা
 বিতঃ । তদ্ব্রতং ব্রহ্মি মে স্বামিন্ মৃত্যুং
 যেম্ ন পশ্যতি ॥ অঙ্গদোষং মহৎ
 শূণ্যং শোভিনং ব্রত মূর্তমং । পুসাদং
 জক মে স্বামিন্ যথাহং তৎ করো-
 মি ভোঃ ॥ বৃক্ষোবাচ । যদি চেহসি
 বিপেন্দ্র ব্রতানাং ব্রত মূর্তমং । ব্রতং
 যমদ্বিতীয়াখ্যং শূণ্যত্বং মৃত্যুবারণং ॥
 কার্ত্তিকে নাসি শুল্লাঘাং দ্বিতীয়াঘাং
 মুনীশ্বর । কর্তব্যং তদ্বিধানেন হপ-
 মৃত্যু নিবারণং ॥ ব্রাক্ষ্যে মৃগুর্ভে চো-
 থায চিস্তবেদাঙ্গনোহিতং । প্ৰাতঃ
 কৃত্বা দ্বিভুঃ স্নানং দন্তধাবন পূর্বকং ॥
 ততঃ শুল্লাঘর ধরঃ শুল্লামাল্যানুলে-
 পনঃ । কৃত নিত্যক্রিযো হৃষ্টঃ জগু
 লাঙ্গদ ভষিতঃ ॥ বিধি বিষ্ণু ক
 দুক্ষ সংস্থাপ্যে ডম্বরে শুভে । পশ্ম
 সপ্তদলং কৃত্বা পূজয়েৎ সুস্থ মানসঃ
 ॥ চন্দনাঙ্কুর কপূর জঙ্কুর্মে দ্বিজ
 সত্তম । পশ্চৈ ধু পৈশ্চ নৈবেদ্যে
 নারিকেলাদিভিঃ ফলৈঃ ॥ সরথ-
 তীক্ষ বরদাং বীণা পুস্তক ধারিণীং ।
 ধ্যায়েৎ শুল্লাঘর ধরাং হংসবাহন
 সঙ্স্থিতাং ॥ ততো মৃত্যু বিনাশার্থং
 সালঙ্কারাং পযস্বিনীং । বিপ্ৰাষ বেদ-
 বিদুষে গাঞ্চ দদ্যাৎ সবৎসকাং ।

যমদ্বি

অপমৃত্যু বিনাশায় সঙ্গারার্ণব তারি-
 কাং । বিপু তৃত্য নিমাং রৌদ্রীং ধেনুং
 সম্পদদে হৃৎ ॥ ইতি বাক্য বিচা-
 রেণ ধেনুং দদ্যাৎ দ্বিজাতয়ে । অলীনায
 সুশাস্তায় রোগহীন দ্বিজায় বৈ ॥ তদ-
 ভাবে চোদন্তু সর্বত্র সর্হিগ্র্যকং
 । ঔদুম্বর বিধানেন সম্পদদ্যাৎ দ্বিজা-
 তয়ে ॥ তস্যাপ্যলাভে বিপেন্দ্র বি-
 পায় সদুপানহৌ । দদ্যাৎ কার্ত্তিক
 শুল্লাঘাং দ্বিতীয়াঘাং বিশেষতঃ ॥
 জ্ঞাতি শ্রেষ্ঠান তথা বৃদ্ধান সপুত্র্য
 চাভিবাদয়েৎ । নারিকেলাদি দা-
 নেন ভোষয়েৎ স্বর্জনানপি ॥ ততঃ
 সোদরসম্পন্ন ভগিনী যা ভবগ্ননে
 । তস্য গৃহং সমাগত্য শুদ্ধধানো-
 ভি রাজয়েৎ ॥ তদু ভগিনি শুভগে
 ত্বদভি সন্নীকয়েৎ । শ্রেয়সে হৃদ্য
 নমস্কর্ত্ত্ব নাগতোহং তবালয়ং ॥
 ইতি শ্রুত্বা ভগিন্যাং দিঃ সোদরং বি-
 নযাবিতং । মৃদ্বাকৈঃ স্তত স্তস্য
 পূজনং ক্রিয়তে নহৎ ॥ অদ্য ভ্রাতৃ
 মতী ভ্রাতৃ স্তং নো বয়নি বান্ধবঃ ।
 ভোক্তব্যং ভোদ্য মৃদ্বাহে ত্বাঘূষে
 অলীপক ॥ কার্ত্তিকে শুল্লাপক্ষস্য
 দ্বিতীয়াঘাং সোদরঃ । যমো যমুন-
 যা পূর্বং ভোজিতঃ স্বগৃহে চিঁতঃ ॥
 অস্মিন্ দিনে যমেনাপি পূজিতা ভ-

যমদ্বি

গিনী শ্ৰুত। স্বর্নরো বেশ্মনি যো ন
 ভুক্তে যমদ্বিতীয়া দিনেব লঙ্কা ॥
 তং পাপিনং সর্বসূত্রাঃ পূর্বব্যং স সা-
 রনার্গ রটযস্তি বিপু ॥ তস্মাদ্ভ্রাতা
 স্বসূগৃহে ভ্রুতব্যং নাসি কান্তিকে ॥
 শুল্লাবাঞ্চ দ্বিতীয়ায়াং সর্বৈর্থব্যায়
 ভো দ্বিজঃ ॥ বর্ষে বর্ষে চ কর্তব্যং য-
 শসে আয়ুষে শ্রিয়ে । ততঃ সম্প্রাপ্য
 সুমতে ভগিন্যে সুবিধানতঃ ॥ স্বর্গা-
 লঙ্কার বজ্রাদি দমন সংকার মাদ-
 রাৎ । পৃদদ্যান্মনি শাদূল পুশুয়া-
 বনতঃ সুধীঃ না স আশ্রিবং পুগৃহা-
 স্যা ননস্কৃত্য কনাগায়েৎ । সর্বা ভ-
 গিন্যঃ সস্তোষ্যাৎ স্যেষ্ঠানুকনশ শুদা
 ॥ বজ্রাম পদন সংকারৈর্ ভোক্তনৈঃ
 পৃষ্টিবন্ধ নৈঃ । কপোতেব্যং নরো বি-
 দ্বাম যাতি যম যাতনাং ॥ অপমৃত্যু
 নচাপ্নোতি সত্যং সত্যং হি নান্যথা ॥
 যৈ ভগিন্যঃ সুবাদিনেয়া বজ্রালঙ্কার
 তোষিতাঃ ॥ ন তেষাং বৎসরং যা-
 বৎ কলহো ন রিপো ভয়ং । বৃতস্য-
 স্য পুসাদেয় ভূতাঃ পুতাশ্চ রাজ্জ-
 সাঃ ॥ দুরাদ্ধব পলাযন্তে ধর্মরাজেন
 তাড়িতাঃ । যো দেবো মহিষাকটো
 দণ্ড গুদুর ধারকঃ ॥ বেষ্টিতঃ কিঙ্করৈ
 দু ষ্ঠৈ স্তম্ভৈ কালাত্মনে নমঃ । ইথং
 ত্বং দ্বিজ শাদূল লক্শ্ম তদ্বৃত শ্ৰুতং ॥

যমনি

রদ্যং যমদ্বিতীয়াখ্যং অপমৃত্যু নি
 বারণং । বৃতস্যস্য পুভাবেন পত্র
 পৌত্র সমন্বিতঃ ॥ সত্যং বদামিতে
 বিপু গৃহস্থঃ স্যাৎ সর্দৈব হি । গাং
 স্ত্র্যন সনো ধর্মো ন ভূতো ন স্তবি-
 যতি ॥ সন্দেহোত্র ন কর্তব্য ইহ-
 লোকে পরত্র চ । যে বৈ যমদ্বিতী-
 যাখ্যং বৃতং অর্হন্তি নানবাঃ ॥ স-
 প্তজন্ম কৃতং পাপং তৎক্ষণাৎ দিব
 নশ্যতি । অপুত্রো লভতে পুত্রং
 ধনহীনো লভেদ্ধনং ॥ ভার্য্যাহী-
 নো লভেদ্ভার্য্যাং সুরূপাং অলম-
 ত্ত্রবাং । যস্যো তিথৌ যমুনবা য-
 মরাজ দেবঃ সন্তোজিতঃ সক-
 ল লোক নিপাত দক্ষঃ ॥ তস্যো
 ভূক্তি সুতিথৌ চ গৃহে ভগিন্যাঃ
 পাপোতি স্তিত মন্তলং স চিরায়ু
 রেব । ইতি পাদ্মে উত্তরখণ্ডে ১২৫
 অধ্যায়ঃ ॥

যমধারঃ পুং পার্শ্বদ্বয়ধারযুক্তাঙ্গ-
 বিশেষঃ । কিরীচ কাটার ইত্যাদি
 ভাষা ।
 যমনং ক্রী বন্ধনং ॥ উপরতিঃ । ইতি
 নেদিনী ॥
 যমনঃ পুং যমঃ । ইতি নেদিনী ॥
 যমনিকা ক্রী যমনিকা । কানাৎ
 ইতি ভাষা । ইত্যমরটীকায়াং

যমরা

রামাশ্রমঃ ॥

যমপত্নী স্ত্রী যমন্যভার্য্যা ॥ তৎ-
পর্য্যাক্ষ ॥ ধূমার্গা-২ বিজয়া ৩ ॥
ইতি জটাক্ষয়ঃ ॥

যমপিয়ঃ পুং বটবৃক্ষঃ ॥ ইতি শব্দ-
রত্নাবলী ॥

যমভগিনী স্ত্রী যমুনা ॥ ইতি হেম-
চন্দ্রঃ ॥

যমরাজঃ পুং যমঃ ॥ ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥

অস্য পর্য্যাদি যথা ॥ পুরী সংযমনী
তস্য চিত্রপুস্ত লেখকঃ ॥ ভূত্যো
চণ্ড মহাচণ্ডো ধূমার্গা বিজয়ে
পিয়ে ॥ বিচার ভূমিক্স নীচিঃ স-
হায়াঃ কালপূৰ্ব্বাঃ ॥ ইতি জটা-
ধরঃ ॥ ১ ॥ সচ বিনাক্রা ছায়যাশপ্তঃ
তহাপান্তং যথা ॥ স্বকপথারিণী-
চেনা মানিনায নিজাশ্রমং ॥ স-
ক্তাং ভার্য্যাং প্ৰীতিমতীং ভাস্ক
রো বারিতস্করঃ ॥ ততঃ পুত্রনুতো
যো হন্যাঃ সো ভূদ্বৈবস্বতো মনুঃ ॥
দ্বিতীযস্ত বনঃ শাপাঙ্কর্ম দৃষ্টি র-
ভং সুতঃ ॥ ক্রিমযো নাংস নাদায
পাদতস্তে মহীতলং ॥ পতিষ্যন্তী-
তি শাপান্তং তস্য চক্রে পিতা স্বয়ং
। ধর্মদৃষ্টি যত শচাশ্রু সনো মিত্রে
তথাহিতে ॥ ততো নিযোগং ত-
যাম্যে চক্রার তিমিরাপহঃ ॥ যমুনা

যমলা

চ নদী জজ্ঞে কলিন্দাস্তর বাহিণী
॥ ইতি মার্কণ্ডেয়পুরাণে বৈবস্বত
মহাভুরে ॥

যমরাট্ পুং যমঃ ॥ ইত্যমরঃ ॥

যমলং স্ত্রী যুগ্মং ॥ ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥

যমলপত্রকঃ পুং অশান্তকবৃক্ষঃ ॥

কোবিদারবৃক্ষঃ ॥ ইতি রাজনিঘণ্টঃ
যমলাজুনহা পুং শ্রীকৃষ্ণঃ ॥ ইতি
হেমচন্দ্রঃ ॥

যমলাজুনো পুং গোজলহাজুন-
বৃক্ষদ্বয়ং ॥ তো জবেরপুত্রো নলকু-
বর মণিগীবো ॥ নারদ শাপাৎ বৃ-
ক্ষতাং গতো ॥ শ্রীকৃষ্ণেন উদ্ধারি-
তো ॥ যথা ॥ যদিহৌ লোকপালস্য
পুত্রো ভূত্বা তনুঃ পুত্বো ॥ ন বিবা-
সস মাত্মানং বিদানীক্ৰঃ সুদুর্মদৌ
॥ অতো হহতঃ ছাবরতাং স্যাতাং
নৈবং যথা পুনঃ ॥ স্মৃতিঃ স্যামৎ
পুসাদেন তত্রাপি মদনুগুহাৎ ॥
বাসুদেবস্য স্মাশ্রিত্য লক্ক দিব্য
শরহতে ॥ বৃত্তে স্বলোকিতাং ভূয়ো
লক্ক ভক্তী ভবিষ্যতিঃ ॥ শ্রীশুক
উবাচ ॥ সএব মুক্তা দেবর্ষি গতো
নারায়ণাশ্রমং ॥ নলকুবর মণিগীবা-
বাসতু যমলাজুনো ॥ ঋগ্নে ভাগ-
বত মুখ্যস্য সত্যং কৰ্ত্ত্বং বচো হ-
রিঃ ॥ জগাম শনকৈ স্তত্র যত্র স্তো

यमला

यमलाद्भुनो । देवर्षि र्ने प्रियतः
 मो यदिमो धनदाभ्रजो । तत्रथा
 जाधयिष्यामि यद्गीतं तन्महाभ्र-
 ना ॥ इत्युत्तरेणाद्भुनयोः कृष्ण
 यमयो र्थयो ! आभ्र निर्वेश मा-
 त्रेण तीर्थ्यग् गत मूदथलं ॥ वा-
 लेन निष्कषतानुषुदथलं तं दा-
 नोदरेण तर्षो कलिताडुयिबद्धो
 । निम्नेततः परम विक्रमिताति-
 वेणरुक्क पुदालु विटपौ कृत च-
 षुशदो ॥ तत्र शिवा परमया क-
 द्दत सु र्गो सिद्धावुपेत्य मजयो
 रिब जातवेदाः । कृष्ण पुण्य शिर-
 सा थिल लोकनृथं वद्धाङ्गनी वि-
 रजसा विदुः चतुःश ॥ वागी षुगानु
 कथने सुवर्गो कथागा हस्रो च क-
 र्मसु मा सुव पदयो नः । स्रत्या
 शिर सुव निव न जगत् पुगामे
 दृष्टिः सतां दशयो हस्त भवतनुना
 ॥ श्रीभगवानुवाच । तद्गृहं मत्-
 परमो नलकवर सादनं । सजा
 तो नयितावो वा नप्लितः पर
 मो हभवः ॥ श्रीशुक उवाच । इ
 त्प्रोक्तं तं परिक्रम्य पुण्यं च
 पुनः पुनः । वज्रजुषं नान्द्र्य
 जम्बूत् दिश नृतरा ॥ इति श्री
 भागवते १० स्कन्धे १० अध्यायः ॥

यमानि

यमली श्री चोटीकाद्वयः । इति
 नेदिनी ॥ चोटी शार्दी पर्यायेहे-
 मचन्द्रेण गणितान् सव चोटीका ॥
 यमवाहनः पू नहिवः । इति हेम-
 चन्द्रः ॥
 यमवृतं श्री राजधर्मविशेषः । सतू
 पक्षपातं विना पापिनां शानन
 कपः । इति पुराणं ॥
 यमवसा श्री यमना ॥ दुर्गा । इति
 नेदिनी ॥
 यमानिका श्री यमानी । तत्पर्यायः
 । अजमोदा २ उगुगका ३ बुक्कदत्ता
 ४ । इत्येव ॥ चत्वारि यमान्यां य-
 मानी द्विवधा एका क्सेत्रयमानी सा
 अजमोदा इत्येव ख्याता । अपरा
 यमानी इत्येव ख्याता अविशे-
 षात् द्वयो र्पतीति सूत्रतिः । के-
 चित्तु अजमोदादि द्वयं यमान्या-
 न्यां बुक्कदत्तादि द्वयं यमान्या मि-
 त्याहः । उगुगकाजमोदाख्या स्रता
 क्सेत्रयमानिका इति । यमानी दी-
 पको दीपेया त्तिकश्च यमानिका
 इति च रत्नः । यद्वृत्ति विरमति नि-
 वर्तते अग्निमान्द्य मनया यमानी
 यमो उ विरतौ नाश्रिति अनट्
 द्विप् यमानी स्वार्थे के यमानिका य-
 मानी पक्षमवग पक्षम मध्या । यवा-

যমুনা

নীতি অসুখ চতুর্থ মধ্য ইতি কে-
 চিৎ । ইতি ভরতঃ ॥ # ॥ অস্যা
 গুণাঃ স্তম্ভ শলা নাশিত্বং । হৃদয়ৈ-
 পিত্তাঙ্গিকারিত্বং । বায়ু কফ কৃমি-
 নাশিত্বকং । ইতি রাজবল্লভঃ ॥
 যমানী-স্ত্রী যমানিকা । ইতি শব্দ-
 রত্নাকরী ॥
 যমানাক্তকঃ পুং শিবঃ । ইতি শব্দরত্না-
 বলী ॥
 যমী স্ত্রী যমুনানদী । ইতি ত্রিকাণ্ড
 শেষঃ ॥
 যমুনা স্ত্রী দুর্গা । যথা । সর্বাণি হৃদয়
 স্থানি মজ্জানি শূভানি চ । দহতি
 চেপ্তিতান্ লোকে তেন সা সর্বম-
 জলা ॥ সঙ্গমঃ যমুনাদগ্হা লোকে
 দেবী বিভাষ্যতে । যমস্য ভগিনী
 যাতা যমুনা তেন সা মতা ॥ ইতি
 দেবীপুরাণে ৪৫ অধ্যায়ঃ ॥ # ॥ নদী-
 বিশেষঃ । সাত হিন্দালব দক্ষিণ
 দেশান্নির্গত্য পুয়াগে গঙ্গায়াং মি-
 শ্রুতা । তৎ পর্যায়াঃ । কালিন্দী ২
 সূর্য্যতময়া ৩ শমনন্থমা ৪ । ইত্য-
 ন্নরঃ ॥ তপনতনুজা ৫ কলিন্দকন্যা
 ৬ যমম্বসা ৭ । অস্যা জলগুণাঃ ।
 পিত্ত দাহ বমন শূমা পহত্বং । স্বা-
 দুত্বং । বাতজননত্বং । পাবনত্বং ।
 বহ্নিদীপনকরত্বং । রোচনত্বং । বল

যমুনা

পুদত্বপ । ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥ # ॥ সা
 যমস্য ভগিনী । যথা । সাবর্ণি মেরু
 পৃষ্ঠে তু ভগো ঘোরং চকার হ । অ-
 দ্যাপি ভবিতা লোকে মনুঃ সাবর্ণি-
 কেত্তরে ॥ ভ্রাতা শবৈশ্চর শ্যস্য গু-
 হত্বং সত লঙ্কবান্ তযো যমীযসী যা
 ত যমম্বসা যশস্বিনী । অভবৎ সা স-
 রিত্বেশ্চৈষ্ঠা যমুনা লোকপাবনী ॥ ইতি
 পত্রিপুুরাণে সাগরোপাখ্যানং ॥ # ॥
 সাত বৃন্দাবনে সুসুপ্রাখ্যা পরাশক্তিঃ
 । যথা । স্ত্রী ভগবানবাচ । ইদং বৃন্দা-
 বনং রম্যং নন ধামৈব কেবলং । তত্র
 যে পশবঃ সাক্ষাদৃক্ষাঃ কীটা নরা-
 ধনাঃ ॥ যে বসন্তি নৃনাধিষ্ঠ্য মূতা-
 যাস্তি মনাস্তিকং । তত্র বা গোপপ-
 ত্র্যশ্চ নিবসন্তি মমালয়ে যোগিন্য
 স্তাত এবং হি মনু দেবাঃ পরাষণাঃ ॥
 পঞ্চযোজন নেবাং হি বনং মে দেহ ক-
 পকং । কালিন্দীয়াং সুসুপ্রাখ্যা পর-
 নামৃত বাহিনী ॥ ইতি সাদ্মে পা-
 তালখণ্ডে ৭ অধ্যায়ঃ ॥ # ॥ অস্যা
 জলস্য কৃষ্ণবর্ণত্ব কারণং যথা । পুল-
 স্ত্য উবাচ । যদা দক্ষমতা বৃক্ষন ন-
 তী যাতা যমক্ৰমং । বিনাশ্য দক্ষ-
 যজ্ঞং তং বিচচার ত্রিলোচনঃ ॥
 ততো বৃষধ্বজং দৃষ্ট্বা কন্দর্পঃ দশমা-
 যুধঃ । অপত্নীকং তদাত্ত্রেণ শুভ্রাদে-

यमुना

यथाति

नात्र्यताडयत् ॥ ततो हरः शर्रे-
 गाथ उन्मादेनाभिताडितः । विच-
 चार तदोन्मत्तः काननानि सर्गांसि
 च ॥ अरन् सती महादेव सुथो-
 म्मादेन ताडितः । न शर्म लेडे
 देवर्षे रागविक्र इव द्विपः ॥ ततः
 पपात देवेशः कालिन्दी सरिते
 मने । निम्ने शक्रे चापे दक्षा
 कृषत्रु मागता ॥ तदा पुड्ढति का-
 लिन्या दृगङ्गन निभं जलं । इति
 वामने ७ अध्यायः ॥ ६ ॥ ज्येष्ठ शुक
 द्वादश्यादियस्यां नान पिण्डान
 फलं यथा । यज्ज्येष्ठ शुकद्वादश्यां
 सुादा वै यमुनाजलं । मथुरायां ह-
 रिं दृष्ट्वा पुण्येति परमां गतिं ॥
 यमुना मूले श्रातः पर्वतो मुनि
 सतमः । ज्येष्ठ मूला मूले पक्षे
 द्वादशा मूपवाज कृत् ॥ समभ्य-
 ह्याच्यक्तं सम्यक् मथुरायां समा-
 हितः । अथनेधस्य यज्जस्य पुण्यो-
 त्यविकवां फलं ॥ ज्येष्ठा मूले सि-
 ते पक्षे समभ्यह्य जनार्दनं । ध-
 नेया नः पिण्ड निर्वापं यमुनायां
 प्रदास्यति ॥ इति विष्णुपुराणे ७
 अंशे ८ अध्यायः ॥

यमुनाजनकः पूं सूर्यः । इति हेम-
 चन्द्रः ॥

यमुनाभिः पूं बलदेवः । इति हेम-
 चन्द्रः ॥

यमुनात्राता पूं यमः । इत्यमरः ॥
 यमेकका श्री दशरथा इति त्रिका-
 षोडशः ॥

यथातिः पूं नक्षत्राजपुत्रः । त-
 पर्यायः । नाह्विः २ । इति त्रिका-
 षोडशः ॥ नाह्विः ३ । इति जटाधरः
 ॥ तस्योपाख्यानं यथा । नक्षत्रस्य
 पुत्रस्यामि पप्रान् सशैव धामिका-
 न् । यति यथातिः सयाति कन्दवः
 पक्षम सुथा ॥ सर्वाति मेघयातिश्च
 सशैवे वः शवर्जनाः । यथाति र-
 करो राज्ञः धर्मैकशरण सुदा ॥
 शर्मिष्ठा तस्य भार्या त्त्वे दुहिता
 वृषपर्षणः । भार्गवस्याङ्गा तद्द-
 देवयानी च सुवृता ॥ यथाति देव-
 यान्यास्तु पुत्रावजनयम्पः । यदुक्
 तूर्वसूक्ष्मव शक्र विष्णु इवापरौ ॥
 तन्मादेव त्त् राजर्षेः शर्मिष्ठा वास-
 पर्वणी । ऋह्यक्षानुक् पुरुष त्रीन्
 जनारानजीजनत् ॥ ततः काले च
 कश्चिन्दिदेवयानी शूचिस्मिता ।
 यथाति सहिता राजन् जगाम वि-
 हितं वनं ॥ ददर्श च तदा तत्र ह-
 नारान् देवकृपिणः । क्रीडमानान्
 सुविशुद्धान् विस्मिता चेद भ्रुवीत् ॥

यथाति

किमान्धेयं गोत्रो वः पुत्रका वा-
 ऋणः पिता । विवृत मे यथा तथ्यं
 श्रोतुं निहामि ह ह॥ ते हं दंश-
 यन् पुदेशिम्या तस्मै नृपसत्तमः ।
 बुद्ध्या च तद्भ्रतो देवी शर्मिष्ठा मिदम-
 बुवी ॥ नमोस्तीना सती कम्पादका-
 वी विप्रियं नम । शर्मिष्ठोवाच ।
 यदा त्वया वृतो राजा वृत एव तदा
 नया । वृतो हि मे पूज्यतमो रा-
 ऋषिः किं नवेत्सि त ॥ शौनक
 उवाच । श्रुत्वा तस्या सुतो वाक्यं
 देवयान्यं ह्ववीदिदं । राजमादे-
 हं वत्स्यामि विप्रियं मे त्वया कृतं
 ॥ अबिभ्रवती किञ्चित् राजानं साश्रु-
 लोचना । अचिरादेव संप्राप्ता का
 व्यस्येशानसो हस्तिके ॥ देवया-
 न्यवाच । शर्मिष्ठयातिवृत्तामि दुहित्वा
 वृषपर्षणः । त्रयो हस्यो जनिताः
 पूत्रा राज्ञानेन यथातिना ॥ दुर्भ
 गाया मनः श्रो त पूत्रो तात वृकीनि
 वः । शक्र उवाच । धर्मज्ञः सन् महा-
 राज यो हर्षम कथाः प्रियं । त
 म्माज्जरा वानचिराज्जर्मियति दु-
 र्जया ॥ यथाति कवाच । पुत्रिकामा-
 द्वियं वस्तु गम्यां ररुसि याचितः ।
 नोपैति स ह धर्मेण दुर्गाहेतुच्य-
 ते वृक्ष ॥ अथर्ष तय स विगः नः

यथाति

र्मिष्ठा नृपमग्निवान् । अतृष्टो योव-
 नस्यार्हं देवमान्या तुग्दह । पुसा-
 दं ऋषमे बुद्धन् ज्ञरेयं मा विसे-
 त मा ॥ शक्र उवाच । नाहं म्वा
 बुवीनेत्यत् जरां पुत्रासि भूमिप
 ॥ जरां त्वे तां वृमन्यै स क्राम-
 य वहीहसि । वयो दास्यति पत्रो वः
 स ते राजा भविष्यति ॥ इति मा-
 से ७२ अध्यायः ॥ ॥ शौनक उ-
 वाच । जरां पुत्रप्य यथातिस्तु व पूरं
 पुत्रप्यैव ह । पुत्रं ज्येष्ठं वरिष्ठं
 यद्म नित्यवुवीषतः ॥ वृं यदो पुत्रि-
 पदस्य पाप्यां जराया सह । योव-
 नेन वृदीयेन चक्षेयः विषयानहं ॥
 पूर्णे वर्षसहस्रे तु पूरं स्ते योवनं
 वृहं । ददा संप्रतिपत्त्यामि पा-
 प्यां जराया सह ॥ यदा उवाच । स-
 स्ति ते बहवः पूत्रा मत्तः प्रियतरा
 नृप । जरां गृहीतुं धर्म्यां पुत्रमन्यं
 वृणीष्व वै ॥ यथाति कवाच । यो मे
 वृं हृदयाज्जातो वयः शं न पुयहसि
 । पापान्मातुल सवकात् पूजा वै
 ते भविष्यति ॥ तूर्वसो पुत्रिपदस्य
 पाप्यां जराया सह । योवनेन चरे-
 यं वै विषयां सुव पुत्रक ॥ तूर्वसु-
 कवाच । न कामये जरां तात काम-
 भोग पुणाशिनी । वलकपास्तकरणी

यथाति

यसु

वृद्धिमानं विनाशिनीं ॥ यथाति कवा-
 च । यस्तु मे हृदयाज्जातो वयः स्व न
 पुयहसि । तस्मात् पुजा समुद्देत् तू-
 र्त्तसो तव यासति ॥ क्रुहो द्वं पुति
 पदस्य वर्ण कप विनाशिनी । जरा
 वर्ष सहस्राणि योवनं स्व पयह च ॥
 क्रुह्य कवाच । न गजं न रथं चाश्वं
 जीर्णो भुङ्क्ते वरज्जियं । नारोप-
 श्चाम्य भवति तां जरां ते न का-
 नये ॥ यथाति कवाच । यस्तु मे हृद-
 याज्जातो वयः स्व न पुयहसि । त-
 स्मात् क्रुहो प्रियः कानो न ते स
 प्पत्स्यते क्वचित् ॥ तानो द्वं पुति-
 पदस्य पाप्मानं करया सह । एक
 वर्ष सहस्रं चरैषां योवनेन ते । अ-
 नूकवाच । जीर्णः शिशु रिवदन्ते का-
 ले ह्यनूचि र्यथा ॥ न जूहोति च
 काले ह्यग्निं तां जरां नैव कामये ।
 यथाति कवाच । यस्तु मे हृदयाज्जा-
 तो वयः स्व न पुयहसि । जरा दोष-
 स्तु याजे । यस्तुमात्वं पुतिपत्स्यसि
 ॥ पुरोने द्वं प्रियः पुत्रं द्वं वरीयान्
 भविष्यसि ॥ काव्यस्येयान्नमः शा-
 पाम च त्पुत्रास्मि योवने ॥ पुरो त्रं
 पुतिपदस्य पाप्मानं करया सह ।
 किञ्चित् कालं चरेयं वै विषयान् व-
 दसा तव ॥ पुणे वर्ष सहस्रे तु पुति-

दास्यमि योवनं ॥ इति व पुति-
 पत्स्यान् पाप्मानं करया सह
 शौनक उवाच । ७३ अत्रुः पुत्रुवाच
 पूरुः पितरु नञ्जसा । यथाथं द्वं
 महाराज तत् करिव्यामि ते वद ॥
 यथाति कवाच । पुरो प्रीतोस्मि
 ते वत्स प्रीतं श्चेदं ददामि ते ।
 सर्वकानं सहस्रां ते पुजां राज्ञे
 भविष्यति । इति मात्सेय ७७ अ-
 ध्यायः ॥ ३ ॥ शौनक उवाच । पौर-
 वेणथ वयसा यथाति नहवात्तजः ।
 प्रीतियुक्तो नरश्चेष्टं चचार विष-
 यान् सुधी ॥ पुं महा ततः कालं
 पूरुं पुत्रं न्वाच ह । पुरो प्रीतो-
 स्मि तदुं ते गृहाणेमं स्वयोवनं ॥
 राज्ञ्येषाणि गृहाणेदं वत्स त्रयो-
 पकृतं पुरा । शौनक उवाच । ए-
 वं स नाहृषो राजा यथातिः पुत्रं
 मीक्षितं । राज्ञ्येति विच्यं नूदितो
 वानपुहो हृत्तवन्निः ॥ उषिद्धा
 वनवासं स व्राज्जैः सह संश्रितः
 । फलं मूलाशनो दाष्टो यथा स्वर्ग
 मितो गतः ॥ इति मात्सेय ७८
 अध्यायः ॥
 यथा पुं महादेवः । इत्युगादि-
 कोषः ॥
 यसुः पुं अथनेधीयाथः ॥ सामान्य-

यव

बोटकः । इति मेदिनी ॥

यवः पुं वृणामध्यातर्कधान्यं ।
 त्वं पर्यायः । सितशुकः २ । इत्य-
 मरः ॥ शीतशुकः ३ । इति शद-
 रत्नारणी ॥ मेध्यः ४ दिव्यः ५ अ-
 क्तः ६ कक्षुकी ७ धान्यराजः ८ ती-
 क्तशुकः ९ तरंगपियः १० शुकः ११
 महेश्वरः १२ पवित्रधान्यं १३ । तस्य
 गुणाः । कषायघ्नं । मधुरं । सूशी-
 तज्वं । पुमेहं पित्तकफापहा-
 रकद्रव्यं ॥ अशुकं मूत्रं यवगुणाः ।
 वज्रपुनः । वषट् । नृणां बह्वी-
 र्यं पुष्टिद्रव्यं । इति राजनिघण्टः ॥
 अपिच । यवः कषायमधुरो बहु-
 वातशुकः । कफः शैत्यकरः
 शीतो मूत्रमेहकफापहः ॥ इति
 राजवल्लभः ॥ ॥ परिमाणविशेषः ।
 सत्तु चतुर्धान्यमानरूपः । इति शू-
 क्तमरः ॥ षट्सर्वपरिमाणाशुक्त-
 । यथा । जालान्तरगते भानो यहा-
 नू दूशते रजः । तैश्चतुर्भिर्भवे-
 लिथ्या लिथ्या षड्विंशत्सर्वपः ॥ षट्
 सर्वपै यवस्तोको षड्विंशत्सर्व-
 त्रिभिः । इति शदचन्द्रिका ॥ ॥
 अक्षुलिह यवाकार रेखाविशेषः
 । यथा । तज्जनी मूलसंपत्को यवो
 पुप्रार्थदो क्रमात् । मध्यमायां य-

यवति

व शैचवाक्ये ह्यर्धधनपुदः ॥ अ-
 पिच । मध्यमायां यदि यवो दूश्य-
 ते च सुशोभनः । तदास्य सङ्घितं
 द्रव्यं प्राप्नोत्यक्षुक्तं यवे ॥ य-
 स्यापि चक्रमक्षुक्ते यवपूर्णं दू-
 श्यते । तदा पित्तमहादीना मर्जि-
 तं लभते धनं ॥ इति सामुद्रिकं ॥

यवकः पुं यवः । इत्यमरटीकायां
 रानाश्रमः ॥

यवक्यं त्रि यवभवनोचितक्रेत्रं ।
 इत्यमरः ॥

यवगणः पुं यवगणः । यवस्योडा
 इति भाषा । इति शदरत्नारणी ॥

यवजः पुं यवकारः । इति रत्नमाला
 ॥ यवानी । इति राजनिघण्टः ॥

यवजोद्धवः स्त्री तवकीरः । इति
 राजनिघण्टः ॥

यवतिक्ता स्त्री लतापुत्रेणः । शब्दि-
 नीति यवेटी इति च ख्याता । त्वं-
 पर्यायः । महतिक्ता २ दूतपाद-
 विसर्पिणी ३ नासनी ४ नेत्रमीना
 ५ शङ्खिनी ६ पत्रतणुनी ७ तणुनी
 ८ अक्षुपीडा ९ सूक्ष्मपुष्पी १० य-
 श्विनी ११ माहेश्वरी १२ तिक-
 फला १३ यावी १४ तिक्ता १५ ।
 अस्य गुणाः । सतिक्ता मूत्रं । दी-
 पनं । कटिकारिणं । कृमिघ्नं

যবন

দ্বিবর্ণাসুদোষ নাশিত্ব° । রেচনত্বক
। ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

যবতৈল° ক্লী যবচূর্ণাদিযুক্তপক্বতৈ-
লবিশেষঃ । তৎপুকার° গুণকাহ ।
যবচূর্ণাঙ্ক জন্তব° মঞ্জিষ্ঠাঙ্ক পলেন
তু । তৈলপুহঃ শতগুণে কাঞ্জিকে
সাধিতো জযৎ ॥ জ্বর° দাহ° ম-
হাবেগমহানাক পুহর্ষণ° । ইতি
সুখবোধঃ ॥

যবনঃ পু° দেশবিশেষঃ ॥ বেগঃ ॥
বেগাধিকাশ্চঃ । ইতি মেদিনী ॥
গোধূমঃ ॥ গর্জরতৃণ° ॥ তুর্কঃ ॥
ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥ জাতিবিশেষঃ
। ইতি শব্দরত্নাকরী ॥ সতু যবাতি
পুত্রতুর্কসুবংশঃ । যথা । যদোস্তু
জাতা স্তদব স্তবনো যবনাঃ সূতাঃ
। কহোস্তু তনয়া ভোজা অনোস্তু
শ্লেহজাতযঃ । পশোস্তু পৌরবো ব°-
শো যত্র জাতোহসিপার্থিব ॥ ইতি
মাৎসেঃ ৩৪ অধ্যায়ঃ ॥ ॥ যবন-
শব্দ শবর্গ তৃতীয়াহি র্রিত্তি রঘুন-
ন্দনভট্টাচার্য্যেণ লিখিত° । যথা ।
জবনাदीनास्तु सर्वधर्म राहित्यं मु-
क्त° हरिवंशे । सगरस्तां पुति-
ज्जाङ्कं गुरो वाक्यं निशम्य च ।
धर्मं जवान तेषां वै वेषानयत्
चकार ह ॥ अर्कं शकानां शिरः ॥

যবন

সো মুণ্ডবিদ্যা ব্যমর্জয়ৎ । জবনা-
না° শিরঃ সর্ব° কাশোজানা শুঠৈষ-
চ ॥ পারদা মুক্তকেশাশ্চ পহুবাঃ
শ্মশুধারিণঃ । নিঃস্বাধ্যয় ববটিকা-
রাঃ কৃতা শ্বেন মহাত্মা ॥ শকা
জবন কাম্বোজাঃ পারদাঃ পহুবা
স্তথা ॥ কোলিসর্গাঃ সমহিষা দার্বী
শ্চেচালাঃ সকেরলাঃ ॥ বশিষ্ঠ বচ-
নাদ্রাজন্সগরেণ মহাত্মনা । শকা-
না° শকদেশোদ্ভবানা° ক্রত্ৰিযাণা°
এব° জবনাदीना मिति । अत्र जवन-
शब्द सुदेशोद्भववाची चवर्ग तृती-
यादिः । जवनो देश वेगिनो र्रित्ति
त्रिकाण्डशेषातिथान दर्शनात् । ते-
षां श्लेहत्वं मप्युक्त° विकुपुराणे ।
तथा कृतान् जवनादीनुपक्रम्य । ते
चात्र धर्म परित्यागात् श्लेहत्वं ययु
र्रिति । बोधायनः । गोमां सथाद-
को यश्च विकृक्क° बहुभाषते । धर्मा-
चारं विहीनश्च श्लेह इत्यतिधीयते
॥ इति प्रायश्चित्ततत्त्व° ॥ ॥ मूनि-
विशेषः । यथा । जात° दिन° दुष्य-
ते वशिष्ठ श्चाष्टौ च गर्गो यवनो
दशह° ॥ जन्माथ्य मास° किल ता-
गुरिश्च क्षौरे विवाहेपि च कर्ण-
वेधे ॥ इति तिथ्यादितत्त्व° ॥ ॥
कालयवनोत्पत्ति र्रथा । त्रीणराः

যবন

শর উবাচ । ষাণ্ড্য গোষ্ঠে দ্বিজ ॥
 শশনঃ ষণ্ড ইত্যকুবান্ দ্বিজ । যদুনা ॥
 সশ্বিষৌ ষাণ্ড জহস যাদবা স্ততঃ ॥
 ততঃ কোপ জমা বিষ্টে । দক্ষিণাপথ
 মেত্যসঃ । সূতমিহ স্তপ স্তোপে যদু
 চক্র ভয়াবহ ॥ আরাধয়ন্নহাদে
 ব সো হযশ্চূর্ণমভক্ষয়ৎ । দদৌ ব
 রক্ষ তষ্টো হস্মৈ বর্ষে দ্বাদশমে হরঃ
 ॥ সভাজযামাস চ তং যবনেশো
 হনাঅজঃ । তদ্যোষিৎ সঙ্কমাটাস্য
 পুত্রো হভূদলিমপুতঃ ॥ অলিসো
 ভূতঃ ॥ তং কালযবনং নাম রাজ্যে
 শ্বে যবনেশ্বরঃ । অভিষিচ্য যবন
 যাতো বজ্রাণু কর্ঠনোরসং ॥ স চ
 বীর্যমদোঅভূতঃ পৃথিব্যাং বলিনো
 নৃপান্ । পপুহু নারদ শ্চাম্মৈ কথ
 যামাস যাদবান্ ॥ স্লেহ কোটি সহ
 স্রাণাং সহস্রৈঃ সো হভিসংযুতঃ ।
 গজাশ্ব রথ সম্পন্নৈঃ শ্চকার পর
 মোদ্যমং ॥ পুংযৌ চাব্যবহিষ্মং ছিন্ন
 যানো দিনে দিনে । যাদবান্ পুতি
 সামর্ষ্যে নৈত্রৈয মথুরাং পুরীং ॥
 কৃষ্ণাপি চিন্তয়ামাস ক্রযিতং যা
 দবং জলং । যবনেন রণে গম্যং মগ
 ধস্য ভবিষ্যতি ॥ নাগধস্য বল
 ক্ষীণং স কালযবনো বলী । হস্তা ত
 দিদ মাগাতং যদুনা ব্যসনং দ্বিধা ॥

যবন

তস্মাদুর্গ করিষ্যামি যদুনা মতি
 দুর্জয়ং । ইতি সন্ধিস্ত্য গোবিন্দো
 যোজনানি মহোদধি ॥ যযাচে
 দ্বাদশ পুরীং দ্বারকাং তত্র নিৰ্ম্মমে
 । মথুরাবাসিনো লৈংকাং স্তত্রানী
 য জনাধ্বনঃ ॥ আসম্মে কালযবনে
 মথুরাঞ্চ স্বয়ং যযৌ । বহিরাবাসি
 তে সৈন্যে মথুরায়া নিরাযুধঃ ॥
 নির্জগাম স গোবিন্দো দদৃশে যব
 নশ্চ তং । স তত্রাস্তা বাসুদেবং তং
 বাহু পুহরণো নৃপঃ ॥ অনুযাতো
 মহাযোগি চেতোভিঃ পুাপ্যতে
 ন যঃ । তেনাঘযাতঃ কৃষ্ণোপি পু
 বিবেশ মহাশুকাং ॥ যত্র শেতে
 মহাবীর্যে মুচুস্মন্দো নরেশ্বরঃ ।
 সোপি পুবিষ্টো যবনো দৃষ্টা শ
 য্যাগতং নরং ॥ পাদেন তাডযা
 মান কৃষ্ণং মদ্য সদুর্মাতিঃ । দৃষ্ট
 নাত্ৰশ্চ তেনাসৌ জজ্বাল যবনো
 হগ্নিনা ॥ তৎ কোষজেন নৈত্রৈয ভ
 স্মীভূতশ্চ তৎক্রণাৎ । ইতি বিষ্ণু
 পুরাণে ৫ অংশে ২৩ অব্যাবঃ ॥
 যবমঃ ত্রি বেগী । ইতি মেদিনী ॥
 যবনদ্বিষ্টঃ পুং গুণ্ডলুঃ । ইতি রাজ
 নিঘণ্টঃ ॥
 যবনপুংগুং স্ত্রী মরিচং । ইতি হেম
 চন্দ্রঃ ॥

যবক

যবকা

যবমাচার্য্যঃ পুং ভোগ্যতিশাস্ত্রকর্তৃ
নুনিবিশেষঃ। ইতিবরাহনিহ্নৌ ॥

যবনানী স্ত্রী যবনম্যলিপিঃ। ইতি
নুখবোধটীকামাং দুর্গাদাসঃ ॥

যবনারিঃ পুং স্ত্রীকৃষ্ণঃ। ইতি ত্রিকা-
শেষঃ ॥

যবনালঃ পুং ধান্যবিশেষঃ। দেখান্

ইতি ভাষা। তৎপর্য্যায়ঃ। যোনা-

লঃ ২ জুর্গাস্ত্রয়ঃ ৩ দেবধান্যং ৪

জোত্তালা ৫ বীজপুল্লিকা ৬। ইতি

হেনচন্দ্রঃ ॥

যবনালজঃ পুং যবক্ষারঃ। ইতিহেম-
চন্দ্রঃ ॥

যবনিকা স্ত্রী জবনিকা। কানাত্ ইতি
ভাষা। ইত্যনরতী ল ॥

যবনী স্ত্রী যবানী নামকৌষধিভেদঃ।
ইতি মেদিনী ॥ যবনভার্য্যা চ ॥

যবনেষ্টং স্ত্রী সীনকং। ইতি হেম-
চন্দ্রঃ ॥ নরীচং ॥ গুঞ্জনং। ইতি

রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

যবনেষ্টঃ পুং লশুনঃ ॥ রাজপলাপুঃ
॥ নিম্বঃ ॥ পলাপুঃ। ইতি রাজ-

নির্ঘণ্টঃ ॥

যবনেষ্টা স্ত্রী খজুরী। ইতি রাজ
নির্ঘণ্টঃ ॥

যবফলঃ পুং বংশঃ। ইত্যনরঃ ॥
জটামাংসী ॥ স্টজঃ। ইতি মেদি-

নী ॥ প্লকবৃক্ষঃ। ইতি শব্দরত্না-
বলী ॥

যবমধ্যং স্ত্রী চান্দ্রায়ণপুর্ভদঃ। যথা
শিশুচান্দ্রায়ণং প্লোকং যতিচ-

ন্দ্রায়ণস্তথা। যবমধ্যং তথা প্লোকং
তথা পিপীলিকাকৃতি ॥ ইতি প্ৰা-

যশ্চিত্ততত্ত্বং ॥

যবময়ঃ ত্রি যবনির্মিতঃ। যবশব্দাৎ
নবট্ পুত্যয়েন নিম্নমঃ ॥

যবলাসঃ পুং যবক্ষারঃ। ইতি শব্দ-
রত্নাবলী ॥

যবশুকঃ পুং যবক্ষারঃ। ইতি ত্রিকা-
শেষঃ ॥

যবশুকজঃ পুং যবক্ষারঃ। ইতি রাজ-
নির্ঘণ্টঃ ॥

যবসং স্ত্রী ভৃগুশাসঃ। ইত্যনরঃ ॥
যবসুরং স্ত্রী যবজাতসুরা। ইতি

সিদ্ধান্তকৌমুদী ॥

যবক্ষারঃ পুং ক্ষারবিশেষঃ। শোরা
ইতি ভাষা। যথা। নরসার যব-

ক্ষার সৃষ্টিকারিত এব কাচ বক য-
ত্রৈঃ। বহুশ্বঃ পাত্যং সত্বং তদ্ধি

মহাদাবকমাম। ইতি রত্নাবলী ॥
তৎপর্য্যায়ঃ। যবাগুজঃ ২ পাক্যং

০। ইত্যনরঃ ॥ যবলাসঃ ৪ যবশু-
কঃ ৫ সারকঃ ৬ রেচকঃ ৭ যবনাল-

কঃ ৮। ইতি শব্দরত্নাবলী ॥ যাব-

যবাগ

শুকঃ ২ কারঃ ১০ তক্ষঃ ১১ তীক্ষ
 বসঃ ১২ যবনাজঃ ১৩ ইতি রক্ত
 মালীনা যবজঃ ১৪ যবশুকঃ ১৫
 যবাস্তঃ ১৬ যবাপত্যঃ ১৭ ।
 গুণাঃ । কটুত্বং । উষ্ণত্বং । কফ বা-
 তৌষ্মাতি নাশিত্বং । আন শ্লা-
 ক্ষক কৃৎসনবিষদোষ হরত্বং । স-
 রত্বকং । ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥ অশঃ
 খান গুল্ম গুহণী পাণ্ডু প্লীহানাহ-
 গলাময় নাশিত্বকং । ইতি রাজ-
 বল্লভঃ ॥

স্বফোদঃ পুং যবচূর্ণং । তৎপর্য্যায়ঃ
 । তিক্তসঃ ২ । ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥

যবাগুঃ স্ত্রী বড়গুঞ্জলপঞ্চমদুব-
 দ্রব্যবিশেষঃ । যাউ ইতি ভাষা ।
 তৎপর্য্যায়ঃ । উষ্ণিকা ২ শূণা ৩
 বিলেপী ৪ তরলা ৫ । ইত্যনরঃ ॥
 যুষতে নিশুতে যবাগুঃ যুল নিশুণে
 নাস্তীতি আগুঃ গুণাঃ । গুণতি হিনস্তি
 জ্বরাদি রোগং উষ্ণিকা উষ্ণ বাধে
 দহি পূর্বেণ নিক। শ্লাঘতে পচ্যতে-
 স্য শূণা শ্লাঘপাকে ক্তঃ সূৰ্য্যাদেয়া-
 দিতিনঃ । বিলিন্ধতি বিলেপী ঐ
 লিপৌ শপ ঐ লেপে পচাদি দ্বা-
 দন্ নবাদি দ্বাদীপ্ । তরতি প্লবতি
 তরলা তু তরে হ্তিভবে প্লু ত্যা-
 নাস্তীতি অলঃ । অমং পঞ্চগুণে

যবানী

মাধ্যং বিলেপী চ চতুর্গুণে । স
 শতদ্রুশগুণে যবাগুঃ ষড়্গুণে ৬
 সি । ইতি বৈদ্যকোক্তোভেদ ইহ
 নাতঃ । ইতি তটীকাযাং ভরতঃ
 ॥ অস্যা গুণাঃ । যবগু জ্বর তৃষ্ণাশী
 লয়ী বস্তি বিশোধনী । অতীমারে
 জ্বরে দাহে হিতা বহ্নি পুদীপনী ॥
 ইতি রাজবল্লভঃ ॥

যবাগুজঃ পুং যবকারঃ । ইত্যনরঃ ॥
 যবানী । ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

যবানঃ ত্রি বেগী । ইতি নেদিনী ॥
 যবানিকা) স্ত্রী ঔষধিভেদঃ । যো-
 যবানী) আনি ইতি ভাষা । তৎ-

পর্য্যায়ঃ । দীপ্যকঃ ২ দীপ্যঃ ৩
 যবসাস্তঃ ৪ যবাগুজঃ ৫ দীপনী ৬
 উগুগন্ধা ৭ বাতারিঃ ৮ ভূক্ষদ্রুকঃ
 ৯ যবজঃ ১০ দীপনীযঃ ১১ শূলহ-
 স্ত্রী ১২ যবানিকা ১৩ উগু ১৪ তী-
 রুগন্ধা ১৫ । অস্যা গুণাঃ । কটুত্বং ।
 তিক্তত্বং । উষ্ণত্বং । বাতার্শঃ শ্লেষ্ম
 শ্লাঘ্যান ক্রমি হৃদি নাশিত্বং ।
 দীপনত্বকং । ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥ ৬ ॥

অপিচ । অথ যবান্যা নাম গুণাঃ ।
 যবানিকোগুগন্ধা চ বৃক্ষদভাজনো-
 দিকা । নৈবোক্তা দীপ্যকে দীপ্যং
 তথাস্যা দ্ববসাস্তয়া ॥ যবানীপা-
 চনী কচ্যা তীক্ষ্ণা কটুকা লঘুঃ

যবাস

যবিষ্ঠ

দীপনী চ তথা তিক্তা পিস্তলা
 শূক্ৰ শূল হুৎ ॥ বাত শ্লেষ্মোদরা-
 নাহ গুল্ম প্লীহ কৃমি পুণ্ড ॥ ৯ ॥
 অথ অজমোদায়া নামানি গুণাণ্ড
 । অজমোদাখরাখা চ মষুরো দী-
 প্যক স্তথা । তথা বৃক্ষঙ্গশা পো-
 ক্তা কারবী লোচমস্তকঃ ॥ অজ-
 মোদা কটু স্তীক্ৰা দীপনী কফ বা-
 তনুৎ । উষ্ণ বিদাহিনী হৃদ্যা ব্-
 ষ্যা বলকরী লঘুঃ ॥ নেত্রামঘ কৃমি
 হৃদি হিম বস্তি ক্ৰমো হরেৎ ॥ ৯ ॥
 অথ খরাসানী যবানী নাম গুণাঃ ।
 পারসীক যবানী তু যবানী সৃদৃশী
 গুণঃ । বিশেষাৎ পাচনী কৃক্কা
 গুাহিনী মাদিনী গুণঃ ॥ ইতি ভা-
 বপুকাশঃ ॥

যবাপত্যং ক্লী যবক্ষারঃ । ইতি রাজ-
 নির্ঘণ্টঃ ॥

যবাম্লক্ৰং ক্লী সৌবীরকং । ইতি রাজ-
 নির্ঘণ্টঃ ॥

যবাসঃ পুং দুরালভা । যথা । যা-
 সো যবাসো দুর্ল্লার্থো ধনুর্যাসৌদু-
 রালভা । ইতি রত্নমালা ॥ খদির
 ভেদঃ । যথা । কণ্ট লী বাসপত্রাচ
 যবাসঃ খদির স্তথা । ইতি শব্দ-
 র্মালা ॥ যবাসা ইতি খ্যাতা কণ্ট-
 কী ক্ষুপবিশেষঃ । তৎপর্য্যায়ঃ ।

যাসঃ ২ বহুকণ্টকঃ ৩ অল্পকঃ ৪
 ক্রদেহুদী ৫ রোদনিকা ৬ কহুরাণ
 বালপত্রঃ ৮ বিষমঃ ৯ কণ্টকালুকঃ
 ১০ ত্রিকর্ণিকা ১১ গাঙ্কারী ১২ অ-
 নন্তা ১৩ । অস্য গুণাঃ । মধুর তিক্ত-
 ত্বং । শীতত্বং । পিত্তান্তি দাহ না-
 শিত্বং । বল দীপন কারিত্বং । তৃষ্ণা
 কফ হৃদি বিষপার্জিত্বঞ্চ । ইতি
 রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

যবাসকঃ পুং দুরালভা । ইতি শব্দ-
 রত্নাবলী ॥

যবাসশকরা স্ত্রী যবাসরসঘটিত-
 শকরা । তৎপর্য্যায়ঃ । সুধামোদ-
 কঃ ২ মোদকঃ ৩ তবরাজঃ ৪ খণ্ড-
 সরঃ ৫ খণ্ডজঃ ৬ খণ্ডমোদকঃ ৭ ।
 অম্যা গুণাঃ । অতিমধুরত্বং । পি-
 ত্ত শূন্য ত্বাপহত্বং । বৃষ্যত্বং । বি-
 দাহ মূর্ছান্তি ভ্রান্তি শান্তি করত্বং ।
 সরত্বঞ্চ । ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

যবাসা স্ত্রী গুণাসিনীত্ৰং । ইতি
 রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

যবাস্বঃ পুং যবক্ষারঃ । ইতি রাজ-
 নির্ঘণ্টঃ ॥

যবিষ্ঠঃ ত্রি অতিশযযুবা । অগমন-
 গোরতিশযেনযুবা ইত্যর্থো ইষ্ট পু-
 ত্যেযন নিম্নমঃ ॥ কনিষ্ঠভ্রাতরি পুং
 । ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥

वश

वशस्य

वशीयान्. त्रि कश्चिः ॥ ववा । इति
-मेदिनी ॥

ववोन्थं. स्त्री सौवीरक. इति राज
निघण्टुः ॥ १. ॥

वव्यं. त्रि. ववादिभवनोचितक्रेत्रं ।
तत्पर्यायः । ववक्यं २ वष्टिक्यं ३
। इत्यमरः ॥ ववोचितं ४ ववको-
चितं ५ । इति शब्दरत्नावली ॥

वव्यः पुं. मानः । यथा वव्यद्वयं
श्रावणादि सर्वा नद्यो रजश्चलाः ।
तासु ज्ञानं न ह्यहीत वज्रयित्री स-
न्नुगाः ॥ इति पुराणचिन्तामणि-
द्वयानुशासनात् ॥

वशः स्त्री सुख्यातिः । तत्पर्यायः ।
कीर्तिः २ समज्ज्ञा ३ । इत्यमरः ॥
समाथः ४ कीर्तना ५ अभिध्यानं
६ आज्ञा ७ समज्या ८ । इति शब्द-
रत्नावली ॥ दानादि पुत्रवा कीर्तिः
शौर्यादि पुत्रवः वशः । इति मा-
थी ॥ अतएव वशः कीर्तेर्या भे-
दन्यापि दशनात् वशः कीर्ति प-
रिभ्रुष्टे जीवन्मपि न जीवति । इति
रुम्यटि ९ पुयोगः । जीवतः ख्या-
ति वशो मृतस्य ख्यातिः कीर्ति
रिति क्वचित् । तत्र साधु कीर्तिस्ते
नृप दातकेति पुयोग दर्शनात् ।
इत्यमरटीकायां भवतः ॥ ६ ॥

कीर्तिनाशे दोषो यथा । हस्ति-
परकीर्तिः स कीर्तिः मानवाधनः
। स कृत्य इति ख्यात सुत् फलक्ष
निशानय ॥ अक्षरूपे वसेत् सो
हृषि यावदिन्द्रा चतुर्दश । कीर्ते
नदलमानैश्च तस्मिन् सतत-
नृप ॥ तपुकारोदकं पापी नि-
त्यं पिबति खादति । ततः सर्पो
जन्म नष्ट कालः पक्ष ततः श्चिः ॥
इति ब्रह्मवैवर्ते पुरुतिथौ ४२
अध्यायः ॥

वशःपटहः पुं. टका. इत्यमरः ॥
वशःशेषः त्रि मृतः । इति हेम-
चन्द्रः ॥ अरणे पुं ॥

वशदः स्त्री धातुविशेषः । दस्ता इति
भाषा । यथा । वशदं रज्जुसदृशं
ग्रीतिहेतुश्च तन्मतं । वशदं तु-
वरं तिक्तं शीतलं कफपित्तहृत्
॥ चक्रव्यं परमं नेहान् पाण्डु-
श्यासक नाशयेत् । इति भाव-
प्रकाशः ॥

वशकरः त्रि कीर्तिकारकः । सुख्या-
तिजनकः । वशकरोति च इत्यर्थे
टि पुत्रयेन निम्नः ॥ वशकरी वि-
द्या इति व्याकरणं ॥

वशस्य स्त्री जीवन्ती ॥ वशिनो-
वधिः । इति राजनिघण्टुः ॥

যষ্টি

যষ্টি

বশবান্ ত্রি কীর্ত্তিবিশিষ্টঃ। যশো ॥

শস্যস্য ইত্যর্থ বত্ পুত্ৰ্যেয়ন নি-
ম্নমঃ। ইতি ব্যাকরণং ॥

যশস্বিনা স্ত্রী বনকাপানী। ইতি
শব্দরত্নাবলী ॥ যবতিক্তা ॥ মহা-
জ্যোতিষতী। ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

যশস্বী ত্রি যশোবিশিষ্টঃ। কীর্ত্তি-
মান। যশঃ শব্দাদস্যার্থে ইন্ পুত্ৰ্য-
য়েন নিম্নমঃ। ইতি ব্যাকরণং ॥

যশোদঃ পুং পারদঃ। ইতি রাজ-
নির্ঘণ্টঃ ॥ যশোদাতরি ত্রি ॥

যশোদা স্ত্রী নন্দপত্নী। যথা। নন্দঃ
কিনকরোদুক্ষন্ শেব এব মহোদয়-
। যশোদা বা মহাভাগা পপৌ য-
স্য স্তনং হরিঃ ॥ ইতি স্ত্রীভাগ-
বতে ১০ স্কন্ধঃ ॥

যষ্ঠী পুং যাগকর্ত্তা। তৎপর্য্যায়ঃ।

যজমানঃ ২। ইত্যমরঃ ॥

যষ্টিঃ পুং ধ্বজদণ্ডঃ। ইতি বিশ্ব-
মেদিনী শব্দরত্নাবলী ॥ ভূজদণ্ডঃ
। ইতি মৃদুঙ্কিতমেদিনী ॥

যষ্টিঃ পুং স্ত্রী তস্তঃ। ইতি শব্দ-
মালা ॥ হারলতা ॥ ভাগী ॥
নবকা ॥ শব্দভেদঃ। ইতি মেদিনী
॥ শেবন্যপর্য্যায়ঃ। দণ্ডঃ ২ লণ্ডডঃ
তি। ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥ ৯ ॥ তদন-
কলং যথা। যষ্টিং বে ত্ পুংহৃষ্টি

নেত্রহীনে সূক্ষ্মলে। তেযাস্ত বিপ-
লঃ পুং স্ত্রী সস্তানো নোহবজিতঃ
॥ ইতি শব্দ-
পুং জগদকুটঃ। ইতি শব্দ-
রত্নাবলী ॥ দণ্ডঃ ॥

যষ্টিকা স্ত্রী হারভেদঃ। যথী। যষ্টি-
কা দণ্ডিকা চৈব তিনকা সারিকৈ-
ত্যপি। ইতি কটাধরঃ ॥ বাপী।
যথা। পল্লব-দীর্ঘিকা বাপী যষ্টি-
কা নীনগোধিকা। ইতি ত্রিকাণ্ড-
শেবঃ ॥ যষ্টিমধকা। যথা। অথ
যষ্ঠী মধুকং স্যাম্মধযষ্ঠী তু যষ্টিকা
। ইতি শব্দরত্নাবলী ॥ লণ্ডডঃ। যথা
। অথ শক্তিঞ্চ শক্তি চ যষ্টি যষ্ঠী চ
যষ্টি ন। দণ্ডঃ কাণ্ডো হপি লণ্ডডঃ
পশ্বে। দণ্ডকো হপি চ ॥ ইতি
শব্দরত্নাবলী ॥

যষ্টিগুহঃ পুং যষ্টিধারকঃ। লণ্ডড-
গাহী। ইতি মৃক্ণবোব টীকাযা-
দুর্গদাসঃ ॥
যষ্টিমধ স্ত্রী যষ্টিমধকা। ইতি হলা-
যধঃ ॥
যষ্টিমধকা স্ত্রী যষ্টিমধা তৎপর্য্যায়ঃ
। ক্লী তকং ২ মধুকং ৩ মধুযষ্টিকা ৪
। ইত্যমরঃ ॥ যষ্ঠ্যাস্ত্ৰং ৫ যষ্টি ৬
হলেহাতং চেৎ যষ্ঠীমধু ৭ জল-
জা চেৎ অতিব্রতা ৮। ইতি রত্ন-

যষ্টিগুহঃ পুং যষ্টিধারকঃ। লণ্ডড-
গাহী। ইতি মৃক্ণবোব টীকাযা-
দুর্গদাসঃ ॥

যষ্টিমধ স্ত্রী যষ্টিমধকা। ইতি হলা-
যধঃ ॥

যষ্টিমধকা স্ত্রী যষ্টিমধা তৎপর্য্যায়ঃ
। ক্লী তকং ২ মধুকং ৩ মধুযষ্টিকা ৪
। ইত্যমরঃ ॥ যষ্ঠ্যাস্ত্ৰং ৫ যষ্টি ৬
হলেহাতং চেৎ যষ্ঠীমধু ৭ জল-
জা চেৎ অতিব্রতা ৮। ইতি রত্ন-

यम

यक्ष

माला ॥ अपिच यैः शीमधु तथा
 यष्टी मधुकं श्लोकं तथा । अन्य
 श्लोकानकं तत्र भवेत्ता नयनिका ॥
 अत्रग्य शृगाः । यष्टी हिम्या ।
 स्वादी चक्रव्यय वल वर्ण कृत् । सुनि
 का शक्रना केश्या श्वर्या पि त्रानि
 लासुज्जि ॥ वृण शोथ विष हृदि
 तृषा श्लानि क्रवापहा । इति भाव
 पुकाशः ॥

यष्टी श्लो यष्टिमधु । इति भावपुकाशः
 यष्टीरुं श्लो यष्टिमधु । इति राज
 निर्घण्टः ॥

यष्टीपुत्रः पूं प्रज्जीवकः । इति
 भावपुकाशः ॥

यष्टीमधु श्लो मिष्टमूलविशेषः । जेठी
 मधु इति मूलश्लो इतिच हिन्दो-
 भावा । तत्र पर्यायः । मधुयष्टी २
 मधुवल्ली ३ मधुसुवा ४ मधुकं ५ मधु
 ७ यष्टीरुं ९ यष्ट्याश्व ८ । अस्य
 शृगाः । मधुरद्रुं । किष्कित्रिद्रुं ।
 शीतलद्रुं । चक्रव्ययद्रुं । पित्तहरद्रुं
 । कच्यद्रुं । शोष तृषा वृणापहद्रुष
 । इति राजनिर्घण्टः ॥

यष्ट्याश्वं श्लो यष्टिमधु । इति राज-
 निर्घण्टः ॥

यम य उ ईर यतने । इति कवि-
 कल्पद्रुमः ॥ ईर अयमे अयामी

अयमी ॥ अयाम् पुवादिवादि-
 त्यं उ इत्यने । य पुयस्यति ।
 क्रमं क्रम इत्यादिना केवलात् स-
 पूर्वात् अयाम् श्यन् विकल्पात् य-
 सञ्जियन्यति संयस्यति संयसति
 । उ यमिद्रा यत्ता । यतनं यंत्रः ।
 इति दुर्गादासः ॥

यक्षः पूं मुनिविशेषः । इति मूक-
 बोधव्याकरणं ॥

यक्षः पूं यक्षमानः । इत्युगादि-
 कोषः ॥

यक्ष उ क नृहि । इति कविकल्पद्रुमः
 क उ यक्षवते । नृहि पूजायां ।
 इति दुर्गादासः ॥

यक्षः पूं शुक्रमात्रं ॥ शुक्रकेश्वरः
 । इति मेदिनी ॥ इन्द्राहं ॥ धन-
 रक्षकः । इति सारस्वतः ॥ यक्ष
 श्रुतं यथा । आजगुर्षक निक-
 राः जवेर वर किङ्कराः । शैलज
 पुत्रकरा अज्जनाहार मूर्तयः ॥
 विकृताकार वरनाः पिङ्गलाक्षा
 महोदराः ॥ सुटिका रत्नवेशाश्च
 दीर्घकक्षाश्च केचन । इति बुद्ध-
 वैवर्ते श्रीकृष्णमथणे ११ अध्या-
 यः ॥ यक्षगणो यथा । पुच्छेत्तमः
 सूता यक्षा श्वेषां नामानि नैऋण
 । केवलो हरिकेशश्च कपिलः

यक्षध

काष्मण सुथा ॥ मेघनाली च य
 काणां गण एव उदाहृतः । तस्य
 व्युत्पत्ति रथा । धातु यक्षतयो-
 क्त सुदाने ऋगणेश सः । यक्ष
 तां वानेष 'तन्माद्याका' भवत्य
 य ॥ इति बह्विपराणे काश्यापीय
 वंशः ॥

यक्षकर्मनः पू० कर्पूराणुक कस्तुरी
 ककालानां निश्चित समभागः ।
 इत्यमरः ॥ कर्पूरादिभिर्गर्भदुर्वैद्यः
 समभागैः साधितो हनुलेपन
 भेदो यक्षकर्मन उच्यते । यक्ष
 प्रियः कर्मनो यक्षकर्मनः । अक्षमा-
 णुक कस्तुरी कर्पूरं चन्दन सुथा ।
 महानुगक्ष नित्यक्त नामतो यक्ष-
 कर्मनः ॥ इति धनुस्तुरिः ॥ अन्य
 आपि कर्पूराणुक कस्तुरी ककाल
 धर्षणादि च । एहीकृत मिदं सर्ग-
 यक्षकर्मन इष्यते ॥ इति तडौ
 कायां भरतः ॥

यक्षतकः पू० बटवृक्षः । इति राज-
 निघण्टः ॥

यक्षधूपः पू० धूपसामान्यं ॥ धूनक-
 धूपः । इति केचिन् ॥ धूना इति
 धूप इति केचिन् । इति भर-
 तः ॥ तत्पर्यायः । सर्जरसः २
 अरालः ३ सर्जरसः ४ बहकपः ५ ।

यक्षस्य

इत्यमरः । रसः ७ धूनकः १ बह्वि-
 बल्लतः ११ इति भरतः ॥ सर्ज-
 सरः २ सामजः १० सामनिर्वासः
 ११ सर्जः १२ । इति रत्नम्यादा ॥
 सरलवृक्षरसः । टारपिनतेल
 इति भावा । तत्पर्यायः । पायनः
 २ श्रीवासः ३ सरलदुवः ४ । इति
 हेमचन्द्रः ॥

यक्षरसः पू० पल्लवमद्यं । तत्-
 पर्यायः । मधुसवः २ । इति
 त्रिकाण्डशेषः ॥

यक्षराजः पू० अवेरः । इति शब्द-
 रत्नावली ॥

यक्षराट् पू० अवेरः ॥ रत्नम्यादाः ।
 इति मेदिनी ॥

यक्षराट्परी स्त्री अलका । सा च
 कैलासपर्वतस्थित अवेरपरी ।
 इति जटाधरः ॥

यक्षरात्रिः स्त्री कार्तिकीपूर्णिमा ।
 तत्पर्यायः । दीपाली २ । इति
 त्रिकाण्डशेषः ॥

यक्षसाधनं स्त्री यक्षोपासना । यथा
 । यक्षाणां यक्षिणीनाम्पैशाची-
 नाम् साधनं । भूतवेताल पाक्षव-
 नारणोद्याटनानि च ॥ अधोगम-
 मेतेषां साधने ऐहिकं हितं ।
 इति वाराहीतन्त्रं ॥

যক্ষা

যক্ষা

যক্ষানলকং ক্লী পিণ্ডুধক্কুরকলং ।

ইতি শব্দমালা ॥

যক্ষাবাসঃ পু বটক্কঃ । ইতি বাজ-
ত্রিঘণ্টঃ ॥

যক্ষিণী ক্লী জবেরপত্নী । ইতি শব্দ-
রত্নাবলী ॥ যক্ষভাষ্যে চ ॥

যক্ষী ক্লী জবেরপত্নী । ইতি শব্দ-
রত্নাবলী ॥

যক্ষোডয়রকং ক্লী অশ্বখফলং ।
ইতি ত্রিকাণ্ডশেষঃ ॥

যক্ষা ক্লী দুক্ষা । ইতি শব্দমালা ॥

যক্ষা পু রোগবিশেষঃ । তৎ-
পথ্যায়ঃ । ক্ষয়ঃ ২ শোষঃ ৩ ।

ইত্যমরঃ । রাজযক্ষা ৪ রোগরাট্

৫ । অথ রাজযক্ষাধিকারঃ । তত্র

রাজযক্ষণো বিপকৃষ্টং সমিকৃষ্টঞ্চ

নিদানমাহ । বেগরোধাৎ ক্ষয়া-

ট্টেব সাহসাদ্বিষমাশনাৎ । ত্রি-

দোষো জায়তে যক্ষা গদো হেতু

চতুষ্টয়াৎ ॥ বেগো হত্র বাত মূত্র

পুরীবাণাং । বাত মূত্র পুরীবাণি

নিগূহ্নাতি যদা নরঃ । ইতি চরক

বচনাৎ ॥ ক্ষয়াৎ ক্ষীযতে হেনে-

তি ক্ষয়ঃ তেনাতিব্যবাহানশনে-

র্যাদযো ধাতুক্ষয় হেতবঃ ক্ষয়শ-

দেনোচ্যন্তে । সাহসাত্ বলবতা

সুনং মজ্জযক্ষাদিতঃ । বিবনাশনাৎ

বহু স্তোক মকালে বা তদুক্তং বিঘ-

মাশনং । তস্মাৎ । ত্রিদোষঃ সান্নি-

পাতিকঃ । হেতু চতুষ্টয়াৎ অন্যে-

পি হেতবঃ হেতু চতুষ্টয় এবান্ত

ভবন্তি । যক্ষণঃ পর্য্যায়ঃ রাজযক্ষ

ক্ষয় শোষাঃ ॥ * ॥ যক্ষাধীনাং শ-

ক্ষানাং নিকৃতি মাহ । বৈদেয়ো ব্যাধি

মতাং যক্ষাৎ ব্যাধে র্থত্বেন যক্ষ্যতে ।

স যক্ষা পোচ্যতে লোকে শব্দশা-

স্ত্রবিশারদৈঃ ॥ যক্ষ্যতে গূজ্যতে ।

রাক্ত শচন্দ্রমসো যক্ষাদভূদেব কি-

লাময়ঃ । তস্মাত্ত্বরাজযক্ষ্যন্তি কে-

চিদাহ মনীষিণঃ ॥ ক্রিয়াক্ষয়কর-

ত্বাস্তু ক্ষয় ইত্যুচ্যতে বর্ধেঃ । সঃ

শোষণাদুসাধীনাং শোষ ইত্যুভি-

ধীয়তে ॥ * ॥ সপ্তাশ্চি মাহ । কফ

পুধানৈ দৌষৈস্ত কক্ষেষু রসবত্সু ।

অতিব্যবাহিনো বাপি ক্ষীণে রতস্য-

নস্তরা ॥ ক্ষীযন্তে ধাতবঃ সর্বে ততঃ

শূষ্যতি মানবঃ । কফ পুধানৈ দৌ-

ষৈঃ রসবত্সু কক্ষেষু অনস্তরা সর্বে

ধীতির্ধঃ ক্ষীযন্তে ততো মানবঃ শূষ-

তি । কারণ ভূতস্য রসস্য ক্ষয়ে কা-

র্যগাং রক্তাধীনা মনুক্রমেণ ক্ষীয-

নাগত্বাৎ ॥ * ॥ মার্গাবরোধে রসক্ষয়

হেতু মাহ চরকঃ । রস শোভাস্তু ক-

ক্ষেষু বহানহো বিদহতে । স উক্ত-

यश्चा

यश्चा

कास वेगेन बहुकृपः पुनरुत्त ॥
 स्वहान्तः हृदयतः । कासं विना-
 पि रसकषो भवति मार्गावरोध
 अपित वातेन रसस्य शोषणात् ।
 उक्तम् । वावो ह्यतु क्वात् कोपो
 मार्गस्यावरणेन चेति ॥३॥ अनूलो-
 मकष्यं दशयित्वा पुतिलोमकष-
 मप्याह । अतिव्यवायिनो वा रेत-
 सि क्शीणे पुतिलोम क्रमेणानुत्तरा
 सर्वे धातवो रसपर्यस्ताः क्शीयन्ते ।
 तद्यथा । शक्रे क्शीणे मज्जा क्शीयते
 मज्जानि क्शीणे क्श्चि क्शीयते । एव-
 म्पूर्व-पूर्व-क्शीयते । नन कार्यस्य शु-
 क्रस्य कषे कथं कारणं भूतानां म-
 ज्जादीनां कषः । उच्यते । शक्रकषा-
 द्वायुः अग्न्यति । यदुक्तं । वायो धातु
 क्वात् कोपो मार्गस्यावरणेन चे-
 ति । स वायुः सामिधं क्रमेण मज्जा-
 दीन् सर्वान् धातून् संशोषयति ।
 ततस्तदनन्तरं मानवः शुष्यति ॥३॥
 पूर्वकृप माह । आसादसाद कफ-
 संसुव तालशोष वम्यग्निसाद नन-
 पीनस कास निद्राः । शोषे भविष्य-
 ति भवन्ति स चापि जडः शूलैकषणे
 भवति मांसपरो रिरंसः ॥ स्वप्नेषु
 कारु शुक शल्लकि नीलकण्ठ गृध्रा सु-
 थैव कषः कृकलासकाश्च । तवाह

यश्चि मनदी । रितलाश्च पश्येत्तुका
 सुकन पवन धूम दवादितां चार्कम् ॥
 हृदयतः क्शीण माह । अन्तः पार्श्व-
 दिताश्च सहापः करणकर्मणः ।
 ज्वरः सर्वाङ्ग श्चेति लक्षणं राज-
 यक्ष्णः ॥ अन्तयोः पार्श्वयोः अति-
 तापः पीडा । अत्र सकल धातुकष-
 पूर्वकः सकल शरीर शोषोपि बो-
 क्ष्यः । क्शीयन्ते धातवः सर्वे ततः
 शुष्यति मानव इति संप्रामेयः । एव-
 म्बुद्धे एकादशकृपे च बोक्ष्यं ।
 एतानि त्रीणि लक्षणानि प्रायो भा-
 विद्वेम चरुकेणोक्तानि । सुश्रुतेन
 यश्चि यत् लक्षणान्युक्तानि । तत्र द्वा-
 यो ज्वरः कासः श्वासः शोणितद-
 र्शनं । स्वरभेदश्च जायेत बुद्धे
 राजयश्चि ॥३॥ उपगतया दोषा-
 गां तेदादेकादश लक्षणान्याह ।
 स्वरभेदेऽनिलाहृलसकोचश्चांस
 पार्श्वयोः । ज्वरो दाहो हतिसार-
 च्च पित्तादुक्तस्य चागमः ॥ शिरसः
 परिपूर्णं मत्तं हृन् एव च । का-
 सः कण्ठस्य चोद्ध्वंसो विज्ञेयः कफ-
 कोपतः ॥ अनिलाहृलगात् एव-
 पित्तात् कफात् । यत् आह सुश्रुतः ।
 एक एव मतः शोषः समिपातात्त्र-
 को गदः । उच्यतेऽत्र निद्रा निद्रा-

যক্ষা

যক্ষা

বাণাং নিপতন্তি চ ॥ ৬ ॥ অসাধ্য
 কক্ষিণা নাহ। এতাদশতি রেতি বা
 বন্তু বাপি সমবিত। ক্রিঃ ক্রিঃ পী-
 ডিতঃ ক্রিঃ ক্রিঃ কাসাসূক্ষ্মমবৈঃ
 জহাঃ হোমাদিতঃ জন্ত নিচ্ছেৎ সুবি-
 পুলং যশঃ ॥ ৬ ॥ তত্র বিশেষমাহ।
 সর্ষে রক্ষৈ ক্রিতি বাপি জিহ্বৈ মাংস
 বলক্ষ্যৈঃ। যুক্তো বর্জ্য চিকিৎস্যস্ত
 সর্বকোপোৎপ্যতোহন্যথা ॥ সর্ষে লি-
 ক্তৈ রেণাদশতিঃ। অক্ষৈঃ বভুঃ।
 ক্রিতি জর কাস কধিরবনৈঃ। অতো
 অন্যথা মাংসে বলে সতি সর্বকোপো
 হপি পুত্র্যাক্রায় চিকিৎস্যঃ। মহা
 শনং ক্ষীয়মাণ মতীসার নিপীডি-
 তঃ। শূনমুহ্বাদরক্ষৈব যক্ষিণং প-
 রিবজ্যেৎ ॥ মহাশনং ক্ষীয়মাণ
 মিত্যেক মসাধ্য লক্ষণং। অতীসার
 নিপীড়িত মিত্তি দ্বিতীয়ং। যত উক্তং
 । মলাবস্তং বলং পুংসাং শূক্রায়ত্ত্ব
 জীবনং। তন্মা যত্নেন সর্ষে ক্ষেদ্র-
 গো মল রেতসী ॥ শূনমুহ্বাদর মি-
 ত্তি তৃতীয়ং ॥ ৬ ॥ অরিষ্টমাহ। শূক্রা-
 ক্ষ মলছেষ্টার মুক্ত্যাস নিপীড়িতঃ ॥
 । কৃষ্ণে বহু মেহন্তং যক্ষা হভীহ মা
 নবং ॥ মেহন্তং শূক্রং ক্ররন্তং শূক্রা-
 দ্বাদীনি একৈকশোঃ রিষ্টলক্ষণানি
 ॥ ৬ ॥ অবধিমাহ। পরং দিন সহসুত্ব

যদি জীবতি মানবঃ। স্তিষণ্ডি ক-
 পক্রান্ত শুকণঃ শোষ পীড়িতঃ ॥
 শোষপীড়িতো মানব শ্চেত্তকণো
 ভবতি। স্তিষণ্ডি কপক্রান্তো ভব-
 তি। তদা পরং দিন সহসুং। দ্বিতীয়
 দিন সহসুং যদি জীবতি তত্র জীবন
 বিকল্প ইত্যর্থঃ। এতেন শোষপী-
 ডিতো মানব শ্চেত্তকণো ভবতি।
 সর্ষেদ্যৈ চিকিৎস্যে ভবতি। তদা
 পুথম দিন সহসুং জীবদেব ইত্যুক্তা
 চিকিৎস্য মাহ। জরানুবন্ধ রহিতং
 বলবন্তং ক্রিয়া সর্ষে। উপক্রমেদা-
 আবস্তং দীপ্তাং মক্শং নরং ॥ আ-
 আবস্তং যত্নবস্তং। ধৃতিমন্তং বা ॥ ৬ ॥
 অথ নিদানবিশেষৈঃ শোষবিশেষা-
 নাহ। ব্যাঘ শোক বাক্তক্য ব্যাঘা-
 মাধু পুশোষিতান্। বৃণোরঃ ক্রত স-
 জ্ঞৌ চ শোষিণৌ লক্ষণৈঃ শূণ্। ব-
 গোরঃ ক্রতসংজ্ঞৌ শোষিণৌ। বৃণ-
 শোষী উরঃ ক্রতশোষী চ ॥ ৬ ॥
 তত্র ব্যাঘশোষিণৌ লক্ষণ মাহ।
 ক্রবায়শোষী শূক্রস্য ক্ষয় লিহ্বৈ-
 কপক্রতঃ। পাণ্ডুদেহো যথা পূর্ব-
 ক্ষীয়ন্তে চাসাং ধাতবঃ ॥ শূক্রস্য ক্ষয়
 লিহ্বৈঃ সুশুতোতৈঃ। তানি যথা।
 শূক্রক্ষে মেতু বৃষণয়ো বেদনা তপ-
 ত্তি মেথানে চিরাৎ পুসেকঃ পুসেকে

यद्वा

चान्न शुकं दर्शनं मिति । यथा पूर्ण-
 क्षीयते चास्य धातवः पुथनं शुकं
 क्षीयते पश्चात् शुकं कथं जनि-
 तं वायुना नञ्जादयोपि धातवो यथा
 पूर्णं क्षीयते ॥ * ॥ शोर्कशोषि-
 णो लक्षणं नाह । पुथ्यानं शीलः
 सुस्तादः शोर्कशोष्यपि तादृशः ।
 विना शुकं कथं कृतं विकारैः कथं
 लक्षितः ॥ पुथ्यानं शीलः यस्यां ता-
 वेन शोर्को जनिता सुख्यानं परः ।
 सुस्तादः शिथिलादः तादृशः व्या-
 यशोषि सदृशः । तेन शुकं कथं सर्व-
 धातुकं कथं कृतं भवति । परं शुकं
 कथं कृतं विकारैः कथं वृषणं वेदना-
 दिभिः वर्जितो भवति । व्याधिश्च ता-
 वात् ॥ * ॥ जराशोषिणो लक्षणं
 नाह । जराशोषी कृशो मन्दवीर्य-
 वृद्धिबलेन्द्रियः । कम्पनोऽकृच्छिमान-
 भिन्नकांस्यपात्र हतशरः ॥ शीवति
 श्लेष्मणा हीनं गौरवाकृति पीडितः ।
 संपुंसुतास्य नासाकः शुकं कथं मल-
 हविः ॥ पुसुष्ठं गात्रावयवः शुकं कथं
 गलाननः । मन्दशब्दः श्लथार्थः । शुकं
 कथं मलहविः शुकं कथं मलहवी
 यस्य सः । पुसुष्ठं गात्रावयवः पुसुष्ठः
 श्लथार्थः । श्लेष्मं तिलकं पिपासा
 हानं ॥ * ॥ अधुशोषिणो लक्षणं

यद्वा —

नाह । अधुशोषी सुस्तादः सन्तुष्ट-
 पक्वहरिणा सन्तुष्टस्यैव पक्वया ह-
 रिविद्युत्सः ॥ * ॥ व्यायामशोषिणो
 लक्षणं नाह । व्यायामं शोषी तु विष्ट-
 मेति रेव समन्वितः । लिङ्गं करकृत-
 कृतैः संयुक्तं कृतं विद्या । एति-
 रेव सुस्तादुत्तानिति रथशोषिणो
 लक्षणैरेव । तु विष्टं अत्यर्थं ॥ * ॥
 सनिदामं वृणशोषं नाह । रक्तकथा-
 वेदनातिशुथैवाहारयज्जगात् । वृणि-
 तस्य भवेच्छोषो यापेयां संशयं च
 सम्यतः ॥ * ॥ उरः कृतस्य निदानं मा-
 ह । धनुया यस्यातो हत्यर्थं भारं मुद्-
 हतो शुक्लं । युध्यमानस्य वलिभिः
 पततो विषमो हतः ॥ वृषं हयं वा-
 धावत्तं दन्यं चान्यं निगृह्यतः । शि-
 लाकाष्ठाश्च निघातान् क्रिपतो नि-
 श्रुतः परान् ॥ अधीयानस्य चात्तुष्ट-
 दूरं वा वृजतो हतः । महानदीं वा-
 तगतो ह्यैवा सह धावतः ॥ सह-
 सोत्पततो दूरं तर्णकातिपुनृत्य-
 तः । अथानैः कथं कृतैः कृतं
 नप्याह तस्य वा ॥ शीव चातिपुस-
 क्तस्य कथं पुमितांशिनः । विद्यते
 वक्षसि व्याधिं वृणवान् समुदीर्यते ॥
 आयास्यतः आयासं अर्षतः । दन्यं
 वृषादिकं । अन्यथा गच्छोद्भूतदिकं

यद्वा

शिलादीर्घपावाणः। अश्वपुत्ररथः
 ॥ निर्वातो हृद्भविशेषः। व्याधिः उ-
 रःकृतस्यः ॥ ३ ॥ उरःकृतस्य ल-
 क्कण माह। उरो विक्रम्यते इत्यर्थ
 त्तिदये च विभज्यते। पुनीडयेत-
 ततः पार्श्वे श्वयत्यङ्ग पुवेगते ॥
 क्रमादीर्घं वलं वर्णे कचि रग्निश्च
 हीयते। जुरो व्यथा मनो दैन्यं
 विद्येदो हृद्विषय सुथा ॥ ६४ः श्यावः
 सुर्गङ्गः पीतो विगुथितो बह्।
 कासमानस्य चातीक्ष्णं कफः सासूक्
 पुवर्तते ॥ स कृतः क्कीयते इत्यर्थ
 तथा शूक्रोद्गसोः क्कयात्। अव्यक्तं
 लक्कणं तस्य पूर्वकूप निती मृतं ॥
 विक्रम्यते पीडयेत। तिदयेत वि-
 दार्यत इव। विभज्यते द्विधा क्रि-
 यत इव। स पूकवः। कृतः उरःक-
 तवान्। अत्यर्थं क्कीयते क्कीणे
 भवति। न केवलं सासु कफ क्कया-
 देव क्कीणे भवति। तथा शूक्रोद्ग-
 सोः क्कयात्। स्र्यतिसेवनादिना
 शूक्रोद्गसोः क्कयादपि क्कीणे भव-
 ति ॥ ३ ॥ उरःकृतस्य विशिष्टं
 लक्कण माह। उरो कक्शोणित हृ-
 र्दिः कासो वैशेषिकः कृते। क्कीणे
 सरक्त मूत्रं पार्श्व पृष्ठ कटिगुहः ॥
 कृते उरःकृतवति। उरो कक्

यद्वा

शोणित हृदिः कासो वैशेषिकः
 विशेषतो भवत्येव। तन्निर्देवो-
 रःकृतवति सासु कफ शूक्रोद्गसां
 कयात् क्कीणे सरक्त मूत्रं पार्श्व
 पृष्ठ कटि गुहश्च भवति ॥ ३ ॥ निदान
 विशेषेणोरःकृतस्य लक्कण विशेष
 माह। वृणारोधात् क्कवाट्टैवकोष्ठात्
 पुतिमलात्तथा। कृतोरक्तस्याम-
 पाके निःशामो वाति पुतिकः ॥
 क्कयात् धातुक्कयहेतो रतिव्यवा-
 यादित्तः कोष्ठात् पुतिमलात् को-
 ष्ठात् पुतिमोम वातेन पुतिमोम
 वलात् पुतिकः पुतिगङ्गः ॥ ३ ॥
 उरःकृतस्य साध्यं वाप्यासाध्यं ल-
 क्कण माह। अन्न लिङ्गस्य दीप्याग्नेः
 साध्ये बलवतो नवः। परिसम्य-
 जरो वाप्यः सर्वलिङ्गस्तु वर्जयेत्
 ॥ ३ ॥ ३ ॥ अथ राजश्वस्य चिकित्सा
 । वजिनो बह्दोषस्य पङ्क कर्माणि
 कारयेत्। यन्निगः क्कीण देहस्य
 तत् कृतं स्याद्विषोपमं ॥ मला-
 यत्तं वलं पुसां शूक्रायत्तु जीव-
 न्। तन्माद्यत्नेन तं रक्तेद्यन्निगो
 मूल रेतसी ॥ शालि वष्टिक गोधूम
 यव मुद्गादयो हिताः। नद्यानि जा-
 दलाः पक्वि मृगाः शंखा विशोर्षिणः
 ॥ स पिप्लीकं जयवं स ह्दलथं स

दन्त्रा

दन्त्रा -

नागरं । दाडिनामलकोपेतं सि-
 ष्कं माङ्गं रसं पिबेत् ॥ तेन वृद्धि-
 निवर्तते विकाराः पीनसादयः ।
 दुब्यतो द्विगुणं मांसं सर्वतो २४
 गुणं जलं ॥ पादहं संस्कृतकाज्ये
 षडङ्गं ह्युच्यते । तद्वथा । षव
 पल १ जलपल १ छागमांसपल
 ४ जलपल ४८ शेषपल १२ ततः
 पलमिते घृते संस्करणीयं । तत्र
 कर्षमितं सैन्धवं देयं सौरभार्थं
 हिङ्गुं च देयं । पिप्पली नागरं
 पृथक् माषमिता कङ्गीकृत्य देयं ।
 दाडिनामलकात्त्रयं मूत्रं साध्यं
 षडङ्गयुषः ॥ * ॥ कङ्कतद्वक् नाग-
 यला वानरीबीजं विचूर्णितं पयसा ।
 पीतं मधुघृतयुक्तं असितं यन्मादि
 कासहरं ॥ छागमांसं पयशुग्धं
 छागं सर्पिश्च नागरं छागोपसे-
 वाशयनं छागमध्ये तु यन्मधुं । मधुता
 प्यविडङ्गाश्मं कृतुं लोहं घृतातया
 । मृत्ति यन्मागं नतुगुं सेव्यमाना हि-
 ताशिनः ॥ ताप्यं सुवर्णमाङ्गीकं ।
 शर्करा मधुसंयुक्तं नवनीतं लिङ्गं
 क्रयी । क्रीराशी लभते पुष्टिं नतु
 न्ये चाज्यं नाङ्गिके ॥ सितोपला-
 तुगाङ्गीरी पिप्पली बहलातुचः ।
 अमृत्यादङ्गं द्विगुणितं शर्करिता मधु-

सर्पिसा ॥ लेहधेदाङ्गरोगात्तं का-
 सं श्वासं क्षुरातुरं । पार्श्वशूलिन
 मन्नाश्विं सुशुद्धिं कचिच्छुत् ॥
 हस्तपादाङ्ग दाहं च ज्वरं रक्त
 तथोद्धृते । सितोपला मिश्री ।
 बहला मूत्रैला । सितोपलादि रव-
 लेहः ॥ * ॥ जातीफलं विडङ्गानि
 चित्रकं तगरं तिला । तानीसं
 चन्दनं शुष्ठी लवङ्गं मृगङ्गिका ॥
 कर्पूरं श्वातया धात्री मरीचं पिप्प-
 ली तुगा । एषा मङ्गसमा भागा
 श्चातुर्जातक संयुताः ॥ पलानि
 अष्टात्रिंशत्सिता सर्वसमा मता ।
 चूर्णमेतत् क्रयं कासं श्वासं गुह-
 णी गदं ॥ अरोचकं पुतिश्यायं
 तथा चानलमन्दतां एतान् रोगा-
 न्निहन्त्येव वृक्षं मिन्दुशनि यथा ॥
 जातीफलं चूर्णं ॥ * ॥ बालरो-
 गाधिकारोक्तं तैलं लाङ्गादि धो-
 ज्येत् । अत्र्यङ्गं यन्निगो नित्यं
 वृक्षं वैदेद्यापदेशतः ॥ वासकस्य
 रसं पुष्टं नाङ्गिका सितं शर्करा ।
 पिप्पली द्विगुणं तावत् सर्पिश्च
 शनैः पचेत् । तस्मिन् लेहत्तु माया-
 ते शीते क्कोदुपलाष्टकं ॥ दन्त्रा-
 वतारयेद्देद्या लीटो लेहोय म-
 त्तमः । निहन्ति राजयन्त्राणं कासं

যক্ষা

শ্বাসক দাকগ ॥ পার্শ্বশূলক হৃদল
 রক্তপিত্ত জ্বরস্তথা । বাসাবলেহঃ
 ৷ ১ ॥ অথ ব্যাধাদি হেতুক শো-
 ষ চিকিৎসা । তত্র ব্যাধিশোষ
 চিকিৎসা । ব্যাধিশোষণ ক্ষীর
 রস মাংসাজ্য ভোজনৈঃ । সূক্লে
 মধুরৈ হৃদৈ জীবনীষৈ রুপাচরেৎ
 ॥ রসো মাংসরসঃ সূক্লে হি তৈঃ
 ॥ ১ ॥ শোকশোষ চিকিৎসা ॥ হ-
 র্ষণা শ্বাসনৈঃ ক্ষীরৈঃ স্নিগ্ধৈ মধুর
 শীতলৈঃ । দীপনৈ লঘুভি শচামৈঃ
 শোকশোষ রুপাচরেৎ ॥ ১ ॥
 ব্যাধামশোষ চিকিৎসা । ব্যাধাম-
 শোষণ স্নিগ্ধৈঃ ক্ষত ক্ষয় হিতৈ
 হি তৈঃ । উপাচরেজ্জীবনীষৈ বি-
 ধিনা শ্লেষ্মিকেন তু ॥ ১ ॥ অধশো-
 ষ চিকিৎসা । আস্যাসুথে দিবা-
 স্বপ্নৈঃ শীতৈ মধুর বৃহনৈঃ । অন্ন ॥
 মাংস রসাহারৈ রুগশোষ রুপাচ-
 রেৎ ॥ ১ ॥ বুগশোষ চিকিৎসা ।
 বুগশোষ জয়েৎ স্নিগ্ধৈ দীপনৈঃ
 স্বাদু শীতলৈঃ । ঐষদশ্নৈ রনশ্নৈ স্বা-
 য় মাংস রসাদিভিঃ ॥ ১ ॥ অথো-
 রঃক্ষত চিকিৎসা । বলাশ্বগন্ধা
 পণী বহুপুত্রী পুনর্নবা । গবসা নি
 ত্য মভ্যস্তাঃ শমযন্তি ক্ষত ক্ষয় ॥
 শ্রীপণী গম্ভারী । বহুপুত্রী শতা

যক্ষা

বরী । বলাদিচূর্ণ ॥ ১ ॥ এলা প-
 এ ডুচো দ্রাক্ষা পিপ্পল্যজপল পৃ-
 থক্ সিতা মধুক খজুর মৃদীকা-
 শ পলোমিতাঃ ॥ সংচূর্ণ্য মধুনা-
 যুক্তা রটিকা সংপুকল্পয়েৎ । অক্ষ-
 মাত্রা তত্র শৈব ভক্ষয়েৎ দিনে
 দিনে ॥ ক্ষত ক্ষয় জ্বর কাস
 শ্বাস হিক্কা বমি ভ্রম । মূর্ছা নদ
 ত্বা শোষ পার্শ্বশূল মরোচক ।
 প্লীহান নামবাতঞ্চ রক্তপিত্ত স্ব-
 রক্ষয় । ত্রালাদিগুটিকা হস্তি বৃষ্য
 সন্তপণী পরা ॥ ১ ॥ দ্রাক্ষায়াঃ
 পুহ মেকর্ত মধুকস্য পলাষ্টক ॥
 পচেত্তোষাষ্টকে শূদ্রে পাদশেবেণ
 তেন তু ॥ পলিকে মধুক দ্রাক্ষে পি-
 ষ্টে কৃষ্ণা পল ঘয় । পুদায় সর্পিষঃ
 পুহ পচেৎ ক্ষীরে চতুর্গুণে ॥ সিদ্ধে
 শীতে পলান্যষ্টৌ শর্করায়াঃ পুদা-
 পয়েৎ । এতদ্রাক্ষাঘৃত সিদ্ধ ক্ষত
 ক্ষীণে সুখাবহ ॥ বাত পিত্ত জ্বর
 শ্বাস বিছোটক হলীমকান । পুদর
 রক্তপিত্তঞ্চ হন্যামাংস বলপুদ ॥
 দ্রাক্ষাদিঘৃত ॥ ১ ॥ ক্ষীরে ধাত্রী বি-
 দারীক্ষু বরীণাঞ্চ তথা রসে । পচেৎ
 সংমে ঘৃত পুহ মধুরৈঃ কষ সম্মিতৈঃ
 ॥ দ্রাক্ষা দ্বি চন্দনোশীর শর্করোৎ-
 পল পদ্যকৈঃ । মধুক জসুম্নাস্তা

যক্ষা

যক্ষা

কাশরী ত্ণ স'ভ্রকৈঃ ॥ পুহাৰ্জ' মধুনঃ শীতে শৰ্করার্জ তুলান্তথা ।
 পলার্জকা'শ্চ স'চূৰ্ণ্য ভূগেলা পত্র
 কেশরান্ ॥ বিনীয তত্র স'লিছা
 স্নাত্ৰা' নিত্য' সুবস্ত্রিতঃ । অমৃত
 পুশ মিভ্যে'তদ্বিভ্যা' পরিকীৰ্ত্তি
 ত ॥ ক্ষীর মা'সানিনা' হস্তি ব্রহ্ম
 পিত্ত ক্রত ক্রয' । তৃকাকচি শ্বাস
 কাস ছর্দি মুহা' পুন্দরন' ॥ মূত্রকৃচ্ছ
 জ্বরশ্বক বল্য' স্ত্রী রতিবর্জন' । অমৃ
 ত পুশাবলেহঃ ॥ * ॥ যদ্ব্যচ তপ
 গ' শীত মবিদাহি হিত' লঘু' অম
 পান' নিষেব্যন্তে ক্রত ক্রীণৈঃ সুখা
 র্থিভিঃ ॥ শোক' স্ত্রিযঃ ক্রোধ মসু
 যতাক ত্রেজসদারান্ বিষয়ান্ ত
 জেহ । তথা দ্বিজাতী' স্ত্রিদশান্ শু
 ক'শ্চ বাচ'শ্চ পুণ্যাঃ শূণ্যাদিজৈভ্যঃ
 ॥ * ॥ অথ রাজযক্ষণি রসাঃ । রস
 ভম্যামতা সত্ত্ব' লৌহ' মধু য্তাবি
 ত' । অমৃতেশ্বর নাম্নায়' বড্ভুজো
 রাজযক্ষজিৎ ॥ রসভম্য মারিতো
 রসঃ ॥ * ॥ অমৃতাসত্ত্ব' শুভ্রী সত্ত্ব' ॥
 । লৌহ' মারিত' । অমৃতেশ্বরোর
 সো রাজযক্ষণি রসেন্দু চিন্তামণৌ ।
 ত্রয়ো হ'শা মারিতাৎ স্তাদেকো'
 শো হেম ভম্যতঃ ॥ একো'শো মৃত
 তামুশ্চ শিলা গন্ধ'শ্চ তালক' । পু

ভ্যেক' ভাগযুগ্ম' স্যাদেতৎ সর্ষ'
 বিচূর্ণযেৎ ॥ বরাটী পুরযেত্তেন ছা
 গীক্ষীরেণ টঙ্কণ' । পিষ্ট্বা তেন মূৰ্খ'
 কথা মূন্ডাণ্ডে তাশ্চ পূরযেৎ । ততো
 গজপুটে পক্ত্বা চূর্ণযেৎ স্বাদু শীতল'
 ॥ রসোরাজ মৃগাক্ষো হয'চতুর্গুণঃ
 কষাগহঃ ॥ মরিচৈ কনবিশ'ত্যা
 কণাভি মশভি স্তথা ॥ মধুনা সপি
 বা চাপি দদ্যােদেত' রস' ভিষক্ ।
 অনেন নশ্যতি ক্রিপু' বাত শ্লেষ্ম
 ভব ক্রযঃ ॥ রাজমৃগাক্ষো রসো রা
 জযক্ষণি রসেন্দুচিন্তামণৌ ॥ * ॥
 শূকসূত' দ্বিধা গন্ধ' জর্য়গাৎ খল্লেন
 কজ্জলী' তযোঃ সম' তীক্ৰ চূর্ণ' মর্দ
 য়েৎ কন্যকাদুর্বেঃ ॥ ত্রিযা ম মাতগে
 গোল' তামুপাত্রে বিধারযেৎ । আ
 হার্দৈয়গু পপ্ৰেণ স্যাদুশ্ম' যামযু
 গ্নতঃ ॥ ধান্যরাসৌ ন্যেসেৎ পশ্চাদ
 হোরাত্তদুজ্বরেৎ । স'চূর্ণ্য গাল
 য়েদ্বস্ত্রে সত্য' বারিতর' ভবেৎ ॥
 ত্রিকটু ত্রিকলৈলাভি জাতীফল ল
 বর্জকৈঃ । নবভাগোন্মিতৈ রৈতৈঃ স
 ম এব রসো ভবেৎ ॥ নিষ্কদ্বষ মিত'
 নিত্য' মধুনা সহ লেহযেৎ । অয
 মগ্নিরসো নান্না কাস ক্রয হরঃ পন্নঃ
 ॥ অগ্নিরসঃ শার্কধরে । ইতি ভাব
 পুকাশে রাজযক্ষাধিকারঃ ॥

भाग

वा न गतो । इति कविकल्पकम् ॥

न याति । इति दुर्गादासः ॥

भागः १० वक्रः । इत्यमरः ॥ तत्र

श्लोकेन प्रकृत्य हविर्यज्ज्ञाः सप्त

यथा । अग्न्याधानं तदेवाग्निहोत्रं

१ दक्षः पौर्णमासो २ पिण्डपितृय-

ज्ज्ञः ३ आगुषणं ४ चातुर्मास्यः ५

निकटपशुवक्रः ६ सौत्रामणिः ७ ।

आर्त्ताग्निकृत्य पाकवज्राः सप्त ।

यथा । ऋषासनं १ वैश्वदेवः २

ह्यलीपाकः ३ आगुषणं ४ सर्पव-

लिः ५ ईशानवलिः ६ अष्टकानुष्टका

७ । श्लोताग्निसप्तसंज्ञाः । यथा ।

सोमयागः स एवाग्निष्टोमः १ अ-

त्यग्निष्टोमः २ उक्थः ३ षोडशी

४ वाजपेयः ५ स द्विविधः संज्ञा

द्वयः । अतिरात्रः ६ अपत्तूर्या-

नः ७ । उक्तरक्तवो बहवः । यथा ।

महावृत् १ सर्वतोमुखं २ राजसू-

यः ३ पौण्डरीकं ४ अञ्जि ५

विश्वजि ६ अश्वमेधः ७ बृहस्पतिः ॥

अवः ८ आद्विरसः ९ चयनाभ्यष्टाद-

श २१ । इत्यादि श्लोतसूत्राः ॥ स-

र्वदेवानां यागकालो यथा । शूक्र-

उवाच । सर्वज्ञैव तू दुर्वेग्य महा-

पुण्यं यथा तः वत् । तदहं श्लोत-

मिहामि गुहयागं सुरेश्वर ॥ व

भाग

श्लोवाच । शूण वत्स पुवक्र्यामि

यथा त्रुं परिगृह्णामि । अन्नेन न-

हाप्यं गुह्यं त्रिषु योगिकं ॥

तुं पुणाष्टनी योगं शिवयागेषु

चोत्तमं । मृदवर्गकं भाग्यं उमाया

जुषुवासरे ॥ दैव गोपायदा वही

पुष्यं रविवासरं । कन्दयाग सुदा

कार्यः सर्वकाम पुसाधकः ॥ वारेण

वा यदा सूर्यः सप्तमी विजया मता ।

तदा तु भवते तानो र्भागः सर्व

शुभावहः ॥ शशि रिक्तानुसंयोगे

अर्कं स्योत्रासु च । ववम्यां मङ्-

ला योसो तानु मूल दिनं यदा ॥

अष्टम्यां वाथ चन्द्राहे शुवणेन शु-

भावहः । अहि बुधे अजाहे तु गणे-

शे तस्य वाहनि ॥ पुनर्वसौ शुभे

शारे द्वादश्यां शुवणेन वा । सोम

गुप्तं यदा योगं विष्णोः सर्वार्थ

साधकं ॥ द्वितीयायां यदा सोमैः

कृत्तिकर्कं त्रिंशत् कृत्ति ॥ गुहयाग

सुदा कार्यः सर्वशान्ति पुदायकः ॥

श्वती सौमी चतुर्थी च उनायागे

वरा मता । उक्तरासु च सर्वासु

दानुपौणाष्टनीषु च ॥ शान्त्यतिषेक

यागेषु सर्व कानार्थदाष्टनी । शुभ्रा-

वेकादशी पूष्ये रोहिण्या वा यदा

शनिः ॥ सुत सौभाग्य कानाथ या-

গো কদু বিনায়কে । পূর্ণিমা সু চ স-
 র্বাসু অষ্টমী দ্বাদশীষু চ ॥ চতুর্দশ্যা
 তৃতীয়াসু গৃহ ঋক্ষে শুভেযু চ । সর্বে-
 বা° ভবতে যাগো ভক্তিপূর্বো ম-
 হাম্ননে ॥ মন্ত্রসাধন দ্রব্যায়ো কদুয়া-
 গাদবাপ্যতে । শ্রী মেধা জ্ঞান বাৎ-
 সল্য মুনাযাগামহাম্ননে ॥ যোগ
 জ্ঞান যশঃ সিদ্ধিঃ মহাদেবাদবা-
 পু যাৎ আরোগ্যং সপুতাপত্বং ভা-
 স্করাৎ পুাপ্যতে ধ্রুবং ॥ গতি মিষ্টা-
 যথা কামং পুষ্ট্বতি ত্রিবিক্রমঃ ।
 বিশ্বে ন ভবতে উস্য যস্ত পশ্যেদ্বি-
 নায়কং ॥ বিগতারি ভবেৎ ষষ্ঠ্যা-
 দৃষ্টা স্কন্দং মখে ক্রণাৎ । মাতৃ
 যাগামহাসিদ্ধিঃ সর্বেষা মপি জা-
 যতে ॥ ভবতে ধনবান্ পুংসঃ পুথমা-
 হে হতাশনাৎ । স্বর্গাপবর্গ সঙ্গি-
 দ্বি দুর্গায়াগাৎ পূজাযতে ॥ নার্বাদৈ
 মহলাংশোথ্য ঐজ্যষ্ঠাদৈ বৃক্ষ
 জাযতে । ঐশাদৈঃ কালিকাদ্যাস্ত
 ষষ্ঠব্য বিধিনা ম্ননে ॥ ইত্যাদ্যে দে-
 ব্যবতারে উদয তিথ্যক্ষ যোগ না
 হাত্য কীর্তনং ॥ ৯ ॥ অথ গৃহযাগ
 বিধিঃ । পুণ্য নব রব্যাদীন শুভা-
 শুভ ফলপুদান । গৃহযাগ বিধি-
 সন্যক্ বক্তি শ্রীরঘুনন্দনঃ ॥ অথ
 গৃহযাগ পুযোগঃ । তত্র রবি সোম

বুধ শুক্র শুক্ৰ বারেষু চিত্রানুরাধা
 মৃগশিরো রেবতী পুষ্যাশ্বিনী হস্তা
 রোহিণ্যস্তরা ত্রয়েষু চন্দ্র ভারানুক-
 লে শুভলগ্নে যাগঃ কার্যঃ । অত্র
 বালগৃহ ভূতগৃহ পুবলতন্ত্র নরাধিপ
 শত্রু দুঃসহ রোগাভিভবান্তত দুঃস্ব-
 প্নাবলোকনগৃহদৌহ্যাদি নিমিত্তক-
 শান্তিকং মলমাসাদাবপি কৰ্তব্যং ।
 অবগৃহং বিনা কেবল বৃষ্ট্যাযঃ পৃষ্টি
 গুণ শ্রীকামাদি পৌষ্টিকন্ত মলমা-
 সাদীতর কাল এব কার্যং । ৯ । তত্র
 যজমানঃ কৃতস্নানাদিঃ গোময়োপ-
 লিপ্তে দেশে সদভাসনোপবিষ্ট উদ-
 হুথঃ স্বস্তি বাচ্য সূর্যঃ সোম ইতি
 পঠিত্বা ফল পুন্ন তিল দভত্রয স-
 হিত জলপূর্ণ তাম্রপাত্রং গৃহীত্বা ওঁ
 তদ্বিক্ষে রিতি বিষ্ণু সঙ্কৃত্য ওঁ
 তৎসদিত্যুচ্চার্য ওঁ অদ্যেত্যাদি অ-
 মুক গোত্রঃ শ্রী অমুকদেবশম্মা অমুক
 কামো গৃহযজ্ঞ নহং করিষ্যে ইতি
 সঙ্কল্য তজ্জন মৌবেশান্যাং নিঃক্ষি-
 পেৎ । অন্যাথত্বে গোত্রনাম্নোঃ ষষ্ঠ্য-
 স্ততা । করিষ্যে ইত্যত্র করিব্যানীতি
 বিশেষঃ । ততঃশ্বেতসর্বগানাদায ওঁ
 বেতালাস্চ পিশাচাস্চ রাক্ষসাশ্চ
 সরীসৃপাঃ । অপসর্গন্ত তে সর্বে যে
 চানে্য বিষকারকাঃ ॥ ওঁ বিনায়কা বি-

याग

भुकरा महोग्ना यज्जुह्वियो ये पिशि-
 ताननाश। सिद्धार्थं कै वज्र समान-
 कर्त्तुं मया निरुत्ता विदिशः पुयास्तु ॥
 इत्येताभ्यां मन्त्राभ्यां श्वेतस-
 र्वप पुष्कैर्पै र्विष्णुकारकानपसार-
 येत् । ततः सगर्वाधिप षोडश मा-
 तृका पूजा वसोधारा आयुष्य जप-
 तदङ्गाने गायत्री जप- वृद्धिशास्त्र-
 कृत्वा तदशक्तौ भोज्यं मू-सृज्य वा-
 ऋगान् परित्रोष्य ततः स्वयमशक्तौ
 कर्त्ता प्राङ्मुखं शुक्रं उँसाधुभवा-
 नास्तु मित्रि/वदेत् उँ साधुहमासे
 इति पुतिवचनं । ततो गरुपुत्र
 वस्त्राङ्ग्रीयकादिना शुक्र मलकृत्य
 दक्षिणं जानु स्पृष्ट्वा उँ अद्येत्यादि ॥
 मत् सङ्गलितं गृहयाग कर्मणि गृह-
 पूजा होम कर्म करणाय अमुक
 गोत्रः अमुक देव शर्माणः गङ्गादि-
 ति रत्र्यस्यै भवस्तुमहं वणे । उँ
 वृतो ह्यमीति पुतिवचनं । उँ यथा
 विहितं पूजादि कर्मं कुरु । उँ यथा
 ज्ञानं करवागीति पुतिवचनं । ततो
 मण्डपान्तरं पूर्वभागे वितस्ति द्वय
 विसृतायां वितस्त्युह्नितायां उदक्
 प्लवायां वेदग्रं गोमयेनोपलि-
 ष्ठायां रक्तचन्दनादिना मध्ये वत्सल-
 सूर्यं । अग्नेय्यां श्वेत मङ्गलान्ना-

याग

कारं सोमं । दक्षिणस्यां त्रिकोणं
 रक्तं मङ्गलं । ऐशान्यां पीतं धनु-
 र्राकारं वधं । उत्तरस्यां पीतं
 पद्माकारं बृहस्पतिं । पूर्यां श्वे-
 तं चतुष्कोणं शुक्रं । पूतीच्यां श्या-
 मं सर्पाकारं शनिं । नैर्वात्यां
 श्यामं नकराकारं राहं । वाय-
 व्यां धूम्रवर्णान् खड्गाकारान् केतून्
 विलिख्य स्वर्गहोक्त विधिना अग्नि-
 स्थापनादि बुक्कस्थापन पर्यन्तं कर्म
 कृत्वा मण्डले गृहान्नावाहयेत् ॥ ३ ॥
 तत्र क्रमः । मध्ये । उँ कर्मत्रियं काश्याप-
 रक्तं कालिङ्गं द्वादशाङ्गुलं । पद्म
 हस्तं द्वयं पूर्वाननं सप्राशवाहनं ॥
 शिवाधिदेवतं ध्यायेद्वह्नि पुत्यधि-
 देवतं । सपुत्र्यां जायमानं विशा-
 थानकत्रं रक्तमाल्याग्रधरं । इति
 ध्यात्वा उँ उँ उँ उँ उँ उँ उँ उँ उँ उँ
 इहा गृहं २ इहतिष्ठ २ इति शुक्ल त-
 ष्ठौ लै रावाहं स्थापयेत् ॥ १ ॥ आ-
 ग्नेये । उँ सामुद्रं वैश्यां मात्रेषं हस्त
 मात्रं सिताग्रं । श्वेतं द्विवाहं
 वरदं दक्षिणं सगदेतरं ॥ दशा-
 ष्वं श्वेतपद्महं विचिन्त्येमाधि-
 देवतं । जल पुत्यधिदेवकं सू-
 र्यास्य मास्रवेत्तथा ॥ चतुर्दश्यां
 जातं कृत्तिका नक्षत्रं निधि ध्यात्वा

याग

याग

ॐ भू भुवः स्वः सोमगृह ईहागृह २
 इह तिष्ठ २ इति श्रुत् तण्डुलैः प्रावाह
 ह्यपयेत् ॥ २ ॥ दक्षिणस्यां । ॐ
 आवस्यं क्रत्रियं रक्तं मेवहं चतु
 रङ्गुलं । आरक्तं धान्यं वसनं तार
 षाजं चतुर्भुजं ॥ दक्षिणोर्ध्वं क्रमा
 हृत्ति वरातश्च गदा करं । अदित्या
 तिमूथं देवं तद्भुवः समाह्वयेत् ॥
 क्रमाधिदैवतं त्र्यम्बकं पितृभ्यः पुत्र्य
 धिदैवतं । दशम्यां जातं पूर्वा
 षाटा नक्षत्रं मिति ध्यात्वा ॐ भू भुवः
 स्वः मङ्गलगृह ईहागृह २ इह तिष्ठ २
 इति श्रुत् तण्डुलैः प्रावाह ह्यपयेत्
 ॥ ३ ॥ ऐशान्यां ॐ मागधं द्याक्
 लात्रेषु वैश्यां पीतं चतुर्भुजं ।
 वामोर्ध्वं क्रमत् शर्म गदा वरदं धृ
 तं ॥ सूर्यास्यं सिंहगं सोम्यां पीत
 वज्रं तथाह्वयेत् । नारायणाधिदै
 वकं विष्णुपुत्र्यधिदैवतं ॥ द्वादश्यां
 जातं धनिष्ठा नक्षत्रं मिति ध्यात्वा
 ॐ भू भुवः स्वः बुधगृह ईहागृह २ इ
 ह तिष्ठ २ इति श्रुत् तण्डुलैः प्रावाह
 ह्यपयेत् ॥ ४ ॥ उत्तरस्यां । द्वि
 जं नाङ्गिरसं पीतं नैऋतकं षड
 ङ्गुलं । ध्यात्वा पीताम्वरं जीवं स
 र्वैकं चतुर्भुजं ॥ दक्षोर्ध्वं दक्ष
 वरदं करका दण्डं नाह्वयेत् । बुध्ना-

धिदैवतं सूर्यास्यं मिन्दुं पुत्र्यधिदैव
 तं ॥ एकादश्यां जातं उत्तरफल्गु
 नी नक्षत्रं मिति ध्यात्वा ॐ भू भुवः
 स्वः बृहस्पते ईहागृह २ इह तिष्ठ
 २ इति श्रुत् तण्डुलैः प्रावाह ह्यप
 येत् ॥ ५ ॥ उत्तराश्रुत्यां ॐ शुक
 भोजकं विष्णुं भागवकं नवाङ्गुलं
 । पद्मं नाह्वयेत् सूर्यामूथं श्वेतं
 चतुर्भुजं ॥ सदाकं वरं करका दण्डं
 हस्तं मित्याम्वरं । शक्राधिदैवतं
 ध्यायेत् शची पुत्र्यधिदैवतं ॥ नव
 म्यां जातं पुष्यं नक्षत्रं मिति ध्यात्वा
 ॐ भू भुवः स्वः शुक ईहागृह २
 इह तिष्ठ २ इति श्रुत् तण्डुलैः प्रावा
 ह ह्यपयेत् ॥ ६ ॥ पश्चिमाश्रुत्यां ।
 सौराष्ट्रं काश्यपं शुकं सूर्यास्यं
 चतुरङ्गुलं । कृकं कृकाय्वरं गृध्रगतं
 सौरिं चतुर्भुजं ॥ तद्वह्निं वरं शूल
 धनुर्हस्तं समाह्वयेत् । यमाधिदैवतं
 पुत्रापतिं पुत्र्यधिदैवतं ॥ कृकं
 चतुर्दश्यां जातं रोहिणी नक्षत्रं
 मिति ध्यात्वा ॐ भू भुवः स्वः शनै
 च्चरं ईहागृह २ इह तिष्ठ २ इति
 श्रुत् तण्डुलैः प्रावाह ह्यपयेत् ॥
 ७ ॥ नैऋतस्यां । ब्राह्मं मलयजं
 शुकं पौठीनं द्वादशाङ्गुलं । कृकं
 कृकाय्वरं सिंहाननं ध्यात्वा तथा-

स्वये ॥ चतुर्बाहू खड्ग वर शूल चम
 करं तथा । कालाधिदेवः सूर्यास्य ॥
 सर्प पुत्र्यधिदेवतः ॥ पौर्णमास्या
 ज्ञातः भ्रूणीनक्रत्र निती ध्यात्वा ॐ
 भू भू वः स्वः भगवन् राहो इहागहृ २ ॥
 इह तिष्ठ २ इति शक तं गुलै रावा
 ह्वा हापयेत् ॥ ८ ॥ वायव्यां ।
 कौशदीपं केतुगणं जैमिनीयं व
 डकूलं । धूमं गुधुगतं शूद्रमास्त्रये
 धिकृताननं ॥ सूर्यास्यं धूमवसनं
 वरदं गदिनं तथा । चित्रशुभाधिदे
 वक बुद्ध पुत्र्यधिदेवतः ॥ अनावा
 स्यायां जातः अश्लेषा नक्रत्र निती
 ध्यात्वा ॐ भू भू वः स्वः भगवन्तः
 केतव इहागहृ २ इह तिष्ठ २
 इति शक तं गुलै रावाह्वा हापयेत्
 ॥ ९ ॥ अधिदेवत पुत्र्यधिदेवत
 पूजनकार्यत होमादौ । तत सुत
 द्धर्षवत्त तत्तद्घर्षगक्त तत्तद्घर्षपुत्रं द
 द्यात् ॥ १० ॥ धूपे विशेषः । रवये गुग्गु
 लुधूपः । मोनाय सरलः । मङ्गलाय
 देवदाक । वधाय वृत्त मिश्रित देव
 दाक । बृहस्पतये दशाकः । शक्राय
 अशुकः । शनैश्चराय कालाशुकः ।
 राहवे शुद्धुत्तः । केतुभ्या नधुनि
 श्रित शुद्धुत्तः । अभावे षोडशाक
 वा ॥ ११ ॥ गङ्गेविशेषः । सूर्याय रक्त

चन्दनं । सोमाय श्वेतचन्दनं । म
 कलाय अक्षुमं । वधाय सरलः । श
 रवे रक्तचन्दनं श्वेतचन्दन अक्षुम स
 रलं मिश्रित समभागत्वेन दद्यात्
 १ शनैश्चराय कस्तुरी । राहवे प
 द्मकाष्ठः । केतुभ्याश्च पद्मकाष्ठः ।
 अधिदेवता पुत्र्यधिदेवताः पूज
 येत् ॥ १२ ॥ अधिदेवता पुत्र्यधिदेवता
 यथा । सूर्यास्य शिव वरुणी । मोनास्य
 उमा जलः । मङ्गलस्य रुन्दः कितिः
 । बुधस्य नारायण विष्णु । बृहस्पतेः
 बुद्धा इन्द्रश्च । शक्रस्य शक्रः शची ।
 शनैश्चरस्य वनः पुत्रापतिश्च ।
 राहोः कालः सर्पश्च । केतो शि
 च्चशुभः बुद्धा च । एतद् अष्टादि
 होमे ज्ञेयं ॥ १३ ॥ सूर्याय शुद्धौदन
 बलिः । एव मोनादीना मपि । मति
 सामर्थ्ये षोडशोपचारादिना ॥
 बलो तु । सूर्याय शुद्धौदनः । मो
 नाय वृत्तपायनः । मङ्गलाय पशु गव
 चूणात्तक यावकः । वधाय क्रीरामः ।
 शरवे दध्यौदनः । शक्राय वृत्तौदनः
 । शनैश्चराय कृशरः । राहवे हाप
 नासः । केतुभ्या अजाकीर साधि
 तांजकृण रक्तमिश्रित यव तिल तं गु
 ल रूपं चित्तौदनः । तद्दत्तं द्रव्याणा
 ते तक्राशुभं दद्यात् ॥ १४ ॥ तत्तत्तक

शुपयेत् । तत्र सामगानां क्रमः ।
 अग्नेः पश्चिमायां दिशि प्रागगान्
 अशानास्तीर्थं तदुपरि पुष्कालित
 बाकणं मुदूथलं वैभवकं सूर्पं बाकण
 चमसश्च जनं प्रोक्षितं संह्राप्य
 व्रीहीन् यवान् वा अशक्तौ शालि
 तण्डुलान् सूर्पे निधाय ऽँ सूर्यायत्वा
 जूष्टं निर्वपामि इति गृहीत्वा उदूथ-
 ले श्रापयेत् । एवं सोमाय । एवं
 मङ्गलादीनां नपि निर्वपणं कृत्वा
 उदूथले श्रापयेत् । द्वि सुक्ती ।
 ततो दक्षिणं हस्तं मुपरि कृत्वा मूष
 लेनावहृत्य सूर्पेण पुष्कोटयेत् ।
 इत्थमेव वारत्रयं । तत्र चक्रशाला
 नमस्तं कृत्वा तत्रागुं पवित्रं निः-
 क्षिप्य तत्र पुष्कालित तण्डुलान् नि-
 धाय तदुपरि दक्षं दत्त्वा यथा पावस
 चक्रं भवति तथा शोकं शोकं मुद-
 कं दत्त्वा तत्राग्नेयं खदिरं पलाशाडु-
 श्वराणां मन्यत्रमस्य प्रादेशं पुनाणं
 उभयथा सार्द्धां जूष्टं पुनाणं चतुःकाण
 पुष्कणं वेक्ष्य दक्षिणावर्तेन भ्राम-
 यित्वा तथा पठेत् यथा अङ्गरोयणा
 नम्यक् पाको भवति मण्डुगालनं
 दाहश्च न भवति । सम्यक् पाके
 भूते चक्रं नध्ये ष्टं सुवं दत्त्वा प्रा-
 गादि दिक् चिह्नितं कृत्वा चक्रं नव

तार्यं अग्ने कृत्वा ततः अशोपरि हा-
 पयित्वा पुन मध्ये ष्टं सुवं दद्यात् ।
 ततो भूमिं जपादि सुव संहारं प-
 न्युत्तं कर्म कृत्वा अग्नेः पश्चिमतः सु-
 रणं अशोपरि पूर्वमाज्यं पश्चात् चक्रं
 निधाय उदकाञ्जिदिसकं कृत्वा विक-
 पाङ्कं जपास्तां अशोपिहां समाप-
 येत् ॥१॥ यजुर्वेदिनास्तु आज्यशाल्या
 माज्यं निर्वपणानन्तरं सूर्पं पुरतो
 दक्षिणभागे संह्राप्य तत्रोदूथलं
 विन्यस्य व्रीहाद्यन्येन तत्र निधाय
 ऽँ सूर्यायत्वा जूष्टं गृह्णीति इत्येका
 नूष्टिं गृहीत्वा ऽँ सूर्यायत्वा जूष्टं नि-
 र्वपामीति उदूथले श्रापयित्वा ऽँ सूर्-
 र्यायत्वा जूष्टं प्रोक्षामीति प्रोक्ष-
 णी जलेन प्रोक्षयेत् । एवं सोमा-
 यत्वा इत्यादि । तत्र ऽँ अग्नेये श्रिष्टि
 कृतत्वा इत्यादिनां ग्रहणं निर्वपणं
 प्रोक्षणादि कृत्वा द्वि सुक्ती अर्चयेत् ।
 ततः पूर्ववत् श्रुणं । पक्वं ज्ञात्वा
 ज्वलन्निं गृहीत्वा चक्रमध्ये दक्षिणा-
 वर्तेन भ्रामयित्वा तन्निं तत्रैवाग्नौ
 क्षिपेत् । तत्र आषारज्यं भागास्तं
 कर्म अर्चयेत् ॥१॥ यजुर्वेदिनास्तु प्रोक्ष-
 णी पात्रं श्रापणानन्तरं पवित्राञ्जि-
 त्वा ऽँ सूर्यायत्वा जूष्टं निर्वपामीति व्री-
 हाद्यन्येन तदं नूष्टिं प्रोक्षिष्य ऽँ सूर्या-

यद्वा जुष्टं प्रोक्तातीति पुनीता
 जलेन प्रोक्तायेत् । एवं सोनायद्वा
 इत्यादि । ततः शिष्टि कृत्वा किंकि
 दक्षिणं तृणीं तथा कृत्वा पवित्रांशुं
 हिं तं कृत्वा पर्वगावोद्ध सोम कर्षा-
 जिने उदथनं निधानं तत्र सर्पह
 वीहाद्यन्यतमं पुष्पिप्य मूषलेनाव
 हृत्य सर्पणं विवृणोक्त्य पुष्पाट्य
 त्रिः पुष्काल्य पवित्रं चक्रुश्चाल्यां
 पुष्पिप्य तथैव शाप विद्वा उदीच्यां
 दक्षिणभागे उमानाग स्वाहेति
 होमपर्यस्तु ॥ १ ॥ ततः शांति
 कर्मणि अग्निं उवाच वरद नानासीति
 नान कृत्वा उवाच तं शुकेशाकः
 पीनाक जठरांशुः । हागहः सा-
 क्क सूत्रोऽग्निः सप्राचिः शक्तिधारकः ॥
 इत्यादिपुराणीषु ध्यात्वा उवाच वरद ना-
 नाग्रे इहागह इहतिष्ठ इत्यावाह
 पाद्यादिना पूजयेत् ॥ १ ॥ पौष्टिक
 कर्मणि तु बलदनाग्निः । गुहहोमे
 अग्निनाह गोतिलः । आदित्ये क-
 पिज्ञो नाम पिङ्गलः सोम उच्यते ।
 ध्रुवकेतुं सुखा भौने जठराग्निं वृधे
 स्मृतः ॥ बृहस्पतो शिथी नाम शुक्रे
 भवति हाटकः । शनैश्चरे महाते-
 जा राहो चैव त्रिंशतः । केतुव
 लोहितो अग्निः स्यादिति बह्वि वि-

निर्णयः ॥ ततः स्वगृहोक्त विधिनानेन
 क्केणा सूर्यादि गुहेभ्यः पुतेयकाह-
 ति दद्यात् ॥ १ ॥ अत्र मन्त्राः । सूर्य-
 स्य आकृषणेति मन्त्रस्य हिरण्य-
 सुपाङ्गिरा ऋषि सुष्टु पछन्दः सविता
 देवता आदित्यस्य पूजा होम क-
 र्मणि विनियोगः । उवाच आकृषेन रज-
 सा वर्तमानो निवेशयन्मृतं मर्त्य-
 षु हिरण्येन सविता रथेनादेवो
 याति भुवनानि पश्यन् स्वाहा । इदं
 सूर्याय इति देवतादेशः सामगे-
 त्रैः कार्यः ॥ १ ॥ सोमस्य इमन्दे
 वेति मन्त्रस्य वक्त्रण ऋषि रग्नि देवता
 सोमस्य पूजा होम कर्मणि विनि-
 योगः । उवाच इमन्देवा असपत्नं सुव-
 द्धं महते क्कत्राय महते ज्येष्ठाय ।
 इमं मम मनुष्यं पुत्रं मनुष्याः पुत्र-
 न्मैस्य विशे स्वाहा । इदं सोनाय
 ॥ २ ॥ मङ्गलस्य अग्निं नृक्षेति मन्त्र-
 स्य अपाङ्गिरा ऋषि गायत्रीछन्दो
 अग्निर्देवता मङ्गलस्य पूजा होम क-
 र्मणि विनियोगः । उवाच अग्निं नृक्षादिवः
 कङ्कपतिः पृथिव्या अवमपां रे-
 तांसि जिवति स्वाहा इदं मङ्गलाय
 ॥ ३ ॥ वधस्य उद्वध्यश्चेति मन्त्रस्य
 परमेष्ठि ऋषि सुष्टु पछन्दो अग्निर्दे-
 वता वधस्य पूजा होम कर्मणि विनि-

योगः । ॐ उद्बुध्य भागे पुतिजाग्-
 हि त्व मिष्टा पर्त्ते ससृजेथा नवध
 अग्निन् सधःश्च अर्धुत्तरग्निन् विधे
 देवा यजमानश्च सीदत स्वाहा । इदं
 बुधाय ॥ ४ ॥ बृहस्पतेः बृहस्पते
 अतीति मञ्जस्य गृहसमद ऋषि सु-
 ष्टुपूछन्दा बुक्का देवता जीवस्य पू-
 जा होम कर्मणि विनियोगः । ॐ
 बृहस्पते अति वदर्येया हंदाद्यमधि-
 भाति क्रतु मज्जनेषु । वदीदयत्स
 रस ऋत पुजाञ्च तदन्वासु दुविणं
 धेहि चित्रं स्वाहा ॥ इदं बृहस्पतये
 ॥ ५ ॥ शुकस्य अग्नात् परिशुत इति
 मञ्जस्य पुजापति ऋषि रतिरुगती-
 छन्दा ऋग्नि सरस्वतीन्द्रादेवताः शुक-
 स्य पूजा होम कर्मणि विनियोगः ।
 ॐ अग्नात् परिशुतो रसं बुक्का वय-
 पिवत् क्रतुं पयः सोमं पुजाप-
 तिः । ऋतेन सत्यं मिन्द्रियं विपा-
 नं शुकमद्वस इन्द्रस्येन्द्रियं मिदं
 पावो हन्तं नधु स्वाहा ॥ इदं शुक-
 य ॥ ७ ॥ शनैश्चरस्य शमोदेवीति
 मञ्जस्य दध्यङ्गाथर्षण ऋषि गायत्री-
 छन्द आपोदेवता शनैश्चरस्य पू-
 जा होम कर्मणि विनियोगः । ॐ
 शमोदेवी रतीष्टये आपो भवन्तु
 पीष्टये संयो रतिसुवन्तु नः स्वाहा ।

इदं शनैश्चराय ॥ १ ॥ राहोः का-
 ष्ठात् काष्ठादिति मञ्जस्य अग्नि ऋषि
 गायत्रीछन्दा दूर्वेष्टकादेवता राहोः
 पूजा होम कर्मणि विनियोगः ।
 ॐ काष्ठात् काष्ठात् पुरोहती प-
 कवः पकवः बुद्धिस्थानो दूर्वपुतनु
 सहस्रेण शतेन च स्वाहा । इदं राह-
 वे ॥ ८ ॥ केतनाः केतुं कृष्मिति
 मञ्जस्य दधुछन्द ऋषि रनिकद्गायत्री-
 छन्दा ऋग्नि देवता केतोः पूजा
 होम कर्मणि विनियोगः । ॐ केतुं
 कृष्म केतवे पोषो नर्त्या अपेषमे
 । सनुवन्ति रजा यथा स्वाहा ॥ इदं
 केतुभ्यः ॥ ९ ॥ ततो मधु घृताका-
 घृताका क्रीराका वा प्रादेश पु-
 नागां सागु मर्क सनिध मादाय ॐ
 आह्वेमे इत्यादि मञ्जेण सूर्यागा-
 ष्टोत्तरशतं अष्टाविंशति मष्टौ वा
 अशक्त्या । शक्त्या गृहस्यातिपीडा-
 करद्वावा अष्टोत्तर सहस्रं जुह्यात्
 ॥ १० ॥ सनिध माह याजुर्वल्ग्यः । अर्कः
 पलाशः खदिर सुपानार्गो एथ पि-
 प्लवः । उड्वरः शमी दूवा अशाश्च
 सनिधः क्रमात् ॥ होमो गुहादि
 पूजानां शत्रवष्टोत्तरं भवेत् । अ-
 ष्टाविंशति रष्टौ वा यथा शक्ति वि-
 धीवते ॥ अतिपीडाकरो वस्तु तस्तु

যত্নেন পূজয়েৎ । ততো হোমানন্তরং
 উদীচ্য কৃষ্ণং দদ্যাৎ । ততো শুভৌ
 দনাদীন ঋত্বিজৈ তৌ জয়েৎ । ততঃ
 দুক্যানাঙ্কে ভোজ্যাস্তরাণি বা দা-
 দ্যাৎ । ভোজনমুখ্যমর্থে ততঃ পূজ্যা-
 গি পাণিনা পতিয়াম্যেৎ । ততো
 নংস্যপরাধোক্তৈ মনৈস্ত দক্ষিণা
 দদ্যাৎ । ধেনুঃ শব্দ স্থথানস্থান হেন
 বাসো হব স্থথা কৃষ্ণা গৌ রাখসং
 ছাগ এতা বৈ দক্ষিণাঃ কমাৎ ॥ ত-
 ত্র কপিলে সর্বদেবানাং পূজনীয়াসি
 রোহিণী । সীর্থ দেবনথী যম্মাদতঃ
 শান্তি পুংহ মে ॥ ইতি শঠির্বা ও
 অস্য ত্যাদি কৌততৎ স্যৈ পুংহ যজ্ঞ
 কর্মাঃ পু তিষ্ঠাথং দক্ষিণাং কপিলাং
 ধেনুং কবুদেবতাকাং অমুকগোত্রায়া-
 নুরু দেবশ মণে নাক্গণায় ঋত্বিজৈ ত-
 ত্য নহং সস্মাদে । অন্যাগাঞ্জে দ-
 দামীতি ব্রুয়াৎ । কপিলাভাবে গো-
 নাত্রা বা । তদভাবে কাঞ্চনং । তদ-
 ভাবে রজতাদিকং বা দদ্যাৎ । কাঞ্চ-
 নাদি স্তু শঙ্খাদি দক্ষিণা ভাবে হপি
 দদ্যাৎ ॥ ১ ॥ এবং পুণ্য তং শব্দ গু-
 গ্যানাং নক্ষত্রানাঞ্চ মন্ত্রণাং । বিকুমা
 বিধৃতো নিত্য মতঃ শান্তি পুংহ মে ।
 ইত্যুচার্য্য পুংহাক্ত মন্ত্রণা মোন পুংহ
 যজ্ঞে শব্দং দদ্যাৎ ॥ ২ ॥ ইধর্ম স্তু

ব্যবকপেণ জগদানন্দ কারকঃ । অষ্ট
 মূর্ত্তৈ রক্ষিষ্ঠান মৃতঃ শান্তি পুংহ মে
 ॥ ইত্যুচার্য্য মন্ত্রলযজ্ঞে বৃষং দদ্যাৎ
 ॥ ৩ ॥ ও হিরণ্য গন্তু গন্তু স্তু হেম-
 কপং বিভাবসোঃ । অনন্ত পুণ্য ক-
 লদ মতঃ শান্তি পুংহ মে ॥ ইত্যু-
 চার্য্য বৃষ যজ্ঞে কাঞ্চনং দদ্যাৎ ॥ ৪ ॥
 ও পীতবস্ত্র যুগং যম্মাদাসুদেবস্য
 বল্লভং । বরপুদানান্তর্দ্বিধো রতঃ
 শান্তি পুংহ মে ॥ ইত্যুচার্য্য শুকয-
 জ্ঞে পীতবস্ত্র যুগং দদ্যাৎ তদভাবে
 হন্যবর্ণবাস্যে যুগনপি দদ্যাৎ ॥ ৫ ॥ ও
 বিষ্ণু স্তু নখকপণ যম্মাদর্গব সন্তু বঃ
 । চন্দ্রাক বাহন স্তু বৈ অতঃ শান্তি
 পুংহ মে ॥ ইত্যুচার্য্য শুকযজ্ঞে অধ-
 দদ্যাৎ ॥ ৬ ॥ ও যম্মাদু পৃথিবী
 সর্বা ধেনুঃ কেশব সন্তু বা । সর্বপাপ
 হরা নিত্য মতঃ শান্তি পুংহ মে ॥
 ইত্যুচার্য্য শনৈশ্চর যজ্ঞে কৃষ্ণা
 ধেনুং অন্যবর্ণাং বা দদ্যাৎ ॥ ৭ ॥ ও
 যম্মাদাযুধ কর্মাণি ত্বদধীনানি সর্ব-
 দা । লাক্শলাদ্যাযুধাদীনি ততঃ শা-
 ন্তি পুংহ মে ॥ ইত্যুচার্য্য রাত্নযজ্ঞে
 মৌহং দদ্যাৎ ॥ ৮ ॥ ও যম্মাদু
 সর্ব ভূতানাং নক্ষত্রায় ব্যবস্থিতঃ ।
 যানং বিভাবসো নিত্য মতঃ শান্তি
 পুংহ মে ॥ ইত্যুচার্য্য কেতুযজ্ঞে

याचक

हृदयात् ॥२॥ दक्षिणा जलं शान्ति
 दत्तु जलेन सन्निभ्य शान्तिं अ
 र्यात् । ततः कृताञ्जलिः । उं गृह्य
 धनराः सर्वे गृहीत्वाष्टां स्वनालयं
 । सत्तुष्टा वरं गम्याकं दत्तेदानीं सु
 पूजिताः ॥ इति विष्णुस्मृतौ तृतीयं
 पठित्वा गुहान् विसर्जयेत् ॥ दक्षिणा
 च पुदातव्या गुहाणां विसर्जन मि
 ति वशिष्ठ वचनात् । इति रघुनन्दन
 भट्टाचार्य विरचित गुहयागपुयो
 गः समाप्तः ॥

याच टू डू ऋ ए याचने । इति कवि
 कल्पक्रमः ॥ याचन मात्राने दानार्थ
 पुरणं । टू याचथः । डू याचिन्न
 । ऋ अथयाचत् । ए याचति याचते
 नूपं विपुः । गुह्यार्थं पुरणेपि
 याचति विद्वं गुरवे शिष्यः । इति
 दृगादासः ॥

याचकः त्रि याचुकर्त्ता । तत्पर्या
 यः । वनीपकः २ याचनकः ३ मार्गणः
 ४ अथी ५ । इत्यमरः ॥ वनीपकः
 ७ त्रिङ्गकः ९ त्रिङ्गाकरः ८ । इति
 शब्दरत्नावली ॥ तस्य लघुत्वं यथा ।
 तूणादपि लघुं सुल सुलादपि च
 याचकः । वायुना किं न नीतोत्सो
 किञ्चिद् पार्थनं शक्या ॥ इति पा
 टीनाः ॥ अपिच । अन्नस्य कीट वा

याचमा

तस्य वातामिहानितस्य च । शि
 खरे वसति तस्य वरं कर्म न या
 चितं ॥ अर्गत्पति हि याचिद्वा
 विष्णु वार्जनतां गतः १ कोनेया
 ह्यिकर्त्तव्यं तस्य यथी याति न
 लाघवः ॥ इति शार्ङ्गदे नी तिसारे
 ११५ अध्यायः ॥

याचन् त्रि याचकः यथा । मुखतः
 श्रवणे दानेन वात्स्यं श्रवणे न हृदयं ।
 मरणे वा नि चिह्नि तानि चिह्ना
 नि याचतः ॥ इति शार्ङ्गदे नी तिसा
 रे ११५ अध्यायः ॥

याचनं स्त्री याचु । याच शतौर्त्वावे
 अनट् पुत्र्येन निन्नमं ॥

याचनकः त्रि याचकः । इत्यमरः ॥

याचना स्त्री याचु । इत्यमरः ॥

याचमानः त्रि याचकः । यथा । नही

न दीन भावस्य याचमानस्य मानिनः

। वचो जीवितवो रानीत् पुरो
 निःसरणे रणः ॥ इति वरकचिः ॥

अपिच । द्विजेभ्यो वाच मानेभ्यो

यजमानः प्रयच्छति । स याति चाक्

यान् लोकान् वेभ्यो नावर्त्तते

पनः ॥ षष्टि वर्षं सहस्राणां सह

स्राणि वसेद्दिवि ॥ योनूमन्तापि

भवति निरर्थो पुत्रिवेषकः ॥ इति

बह्विपुराणे वामनपुरादूर्त्वावो ना

वाङ्मयक

वाङ्मयक

नाथ्यायः ॥

॥

वाचितं क्ली वाचनवृत्तिः ॥ १ ॥ तत्पर्यायः
 यः ॥ मू० २ ॥ यथा ॥ १ ॥ वाचिताया
 चित्तवैषम्यं सः ॥ २ ॥ मू० ३ ॥ मू० ३ ॥
 इत्यमरः ॥ १ ॥ ॥ वाचनवृत्ति मरण
 गिव दः खजनकमा ॥ मू० १ ॥ अवाचि
 तं अमू० ३ ॥ अमू० ३ ॥ वाचिता
 वाचितवैषम्ये ॥ अवे कर्माणि वा कः ॥
 इति भरतः ॥ ॥ पार्थिवकस्तनि त्रि ॥
 वाचितकं क्ली वाङ्मयापुष्टं ॥ इत्य
 मरः ॥ ॥ वाङ्मया ॥ प्रत्यर्पणीवत्त्वेन
 वाङ्मया ॥ १ ॥ पुष्ट मलकारादि वस्तु
 तत् वाचितकं ॥ कार्यग्रन्थरं वस्तु
 स्वानी ॥ १ ॥ पनगृह्णाति तदित्यर्थः
 वाचितेन पुष्ट मिति तेषकादिति
 कः ॥ इति भरतः ॥

वाङ्मया क्ली वाचनं ॥ तत्पर्यायः ॥
 अतिशक्तिः २ वाचनं ३ अर्थना ४
 तिका ५ अर्थना ६ ॥ इत्यमरः ॥
 जालसा १ ॥ इति ऊटाधरः ॥

वाङ्मयः पुं अमं ॥ इति हेमचन्द्रः ॥
 वाङ्मयकः पुं वाङ्मयकः ॥ वाङ्मयागजः
 ॥ इति मेदिनी ॥ मन्तहन्ती ॥ इति
 ऊटाधरः ॥ ॥ अत्रिक् ॥ यथा ॥ अग्नी
 धान्या धनै र्वा र्थ्या अत्रिजो वाङ्मया
 चतो इत्यमरः ॥ मज्जमानेन धनै
 र्वाग्याः धनानि दत्त्वा इष्टमसादनाय

विषये पार्थिवे ये अग्नीधु पुत्रतय-
 स्ते अत्रिजो वाङ्मयाश्च कथ्यन्ते ॥
 अग्निः इन्द्रवर्ति दीपयन्ति अग्नीधुः
 इकी ऋष उदुत्तो ऋषः नानीति-
 रः ननीवादिद्वा न लोपः ॥ आ-
 दिना बुक्कोद्गात् होत्रं इधुयुं वाङ्म-
 गाहंसि पुत्रतयः षोडश गृह्यन्ते ॥
 वार्य्या इति हस्यवासो रिति घ्यं
 द् भू ज्येत्यादौ वृष् इति ऋणु-
 वक्क निर्देशात् अन्यवधातो नक्य-
 प् अतो वज्रजि अत्रिजः क्विप् ॥ व-
 ज्रजि वाङ्मयाः णकः ॥ इति भरतः
 ॥ * ॥ ॥ वरुवाङ्मयक गुमवाङ्मयकयो
 निन्दा यथा ॥ अवाङ्मयास्तु वट् श्लो-
 का अविधि सुत्र दक्षिभिः ॥ आदेश्यो
 राजभूत श्लेषा द्वितीयः क्रय वि-
 क्रयी ॥ तृतीयो वत् वाङ्मयः स्यात्-
 त्तुर्था गुमवाङ्मयकः ॥ षष्ठमस्तु भूत
 श्लेषा गुमस्य नगरस्य च ॥ अना-
 दित्याक्ष यः पूर्वा सादित्याक्षैव
 पश्चिना ॥ नोपासीत द्विजः स-
 क्र्यां स षष्ठो इवाङ्मयः मृतः ॥
 इत्याह्निकतत्त्वं ॥ अपिच ॥ शुदु
 सष्टोदिकु वाङ्मया गुमवाङ्मयाति की-
 र्त्तितः ॥ शुदुपाकोपजीवी यः सुप-
 कारः पुकीर्त्तितः ॥ सङ्गपुङ्गु वि-
 हीनश्च पुनतः पतितः मृतः ॥

याज्ञिक

यातया

एते महापातकिनः ऋद्धीपाकं
पुयाति ते ॥ इति बुद्धवैवर्ते पु
कृतिथे २१ अध्यायः ॥

याज्ञिकं स्त्री यागक्रियाकारणा । याग
करान इति भाषा । तत्र बुद्धगस्य
वट्कर्मसुगत कर्मविशेषः । यथा ।
अध्यापन मध्ययनं यजनं याजनसु
था । दानं पुतिगुहैश्च बुद्धग
ना मकल्लय ॥ इति मानवे २
अध्यायः ॥

याज्ञिः पुं यज्ञः । इति संक्षिप्तना
रोगादिवृत्तिः । यागकर्ता । इत्य
णादिकोऽयः ॥

याज्ञुषं त्रि यज्ञुर्वेदसंज्ञि । इति
सिद्धास्तकौमुदी ॥

याज्ञवल्क्यः पुं धर्मशास्त्रपुषोऽज्ञक
मुनिविशेषः । तत्पर्यायः । बुद्ध
रात्रिः २ योगेशः ३ । इति हेम
चन्द्रः ॥ योगीश्वरः ४ । इति मि
ताक्षरा ॥

याज्ञसेनी स्त्री यज्ञसेवस्योऽप
त्यं । सा च द्यौपदी । इति हेम
चन्द्रः ॥

याज्ञिकः पुं दर्भतेदः ॥ याज्ञकः ॥
यज्ञकर्ता । इति शब्दरत्नावली ॥
रक्तथद्विः ॥ पलाशः ॥ अश्वथः ।
इति मातृनिर्वृत्तः ॥

याज्ञिक्यं स्त्री यज्ञः । इति सिद्धास्त-
कौमुदी ॥

याज्ञ्यं स्त्री यागलक्षणनादि । इति
सिद्धास्तकौमुदी ॥ यज्ञनीये त्रिधा ।
याज्ञ्यं स्त्री यागमन्त्रः । इति मूकबोध-
व्याकरणं ॥

यात् व्य आख्यातपुङ्गवविशेषः ।
सच विधिलिङाशीर्षिः परस्मैपद
पुथमपुक्त्वैकवचनं । सत्तु विध्या-
दर्थक आशीर्षादर्थकश्च । इति
व्याकरणं ॥ मूकबोधमते विध्या-
दर्थे अस्यथी नञ् । आशीरर्थे
टी नञ् ॥

यात् स्त्री निषादिनां पादकर्म । इति
हेमचन्द्रः ॥ पृथुकाश्वरे यत् निति
पाठः । यथा । अपष्टुत्तुशस्यगुं
यात् नक्षुशवारणं । निषादिनां
पादकर्म यत् वीतस्तु तद्वयं ॥

यातः त्रि गतः । याथाः ताः कु पु-
त्यमेन निन्नमः ॥

यातना स्त्री गाढवेदना । तत्पर्यायः
। कारणः २ तीव्रवेदना ३ । इत्यमरः
॥ अतिव्याथा ४ । इति शब्दरत्नाव-
ली ॥ नरककजा । इति केचिदिति
भरतः ॥

यातमानं त्रि जीर्णं ॥ परिभूक्तं ।
इत्यमरः ॥ उद्भिः । इति मेदिनी

यात्र्य

यात्रा

यात्रा त्री पतिभ्रातृपत्नी। या इति
 भाषा। इत्यमरः॥ गमनकूर्तरि त्रि
 यात्रायात् त्री गमनागमनं। यथा।
 पृष्ठं भूमिदमन्द मन्दर गिरि गुा-
 बागु कण्ठनामिदालोः कर्मठाकृते
 र्भगवतः श्वासाधिक्यः पास्तु वः।
 यत्संस्कारं कलानवर्तनवशाद्दे-
 लानिभेनाहुः सः यात्रायात् मत-
 न्द्रितं जलनिधे नद्यापि विशा-
 म्यति ॥ इति श्रीभागवते १२
 स्कन्धे १७ अध्यायः ॥

यात्रिकः पू पाहः। इति शब्दरत्ना-
 वली ॥

यात्र क्ली राक्षसः। इत्यमरः ॥

यात्रुः पू कालः॥ अधुगः। इति
 सिद्धाञ्जकौमुद्यामगादिवृत्तिः॥ वा-
 युः। इति सक्लिप्तमारोणादिवृत्तिः
 यात्रुः त्रि गञ्। इत्युणादिकोषः॥
 क्रियापदं ८६ गहृत् ॥

यात्रुः पू षुग्लुः। इति राज-
 निर्घण्टः ॥

यात्रुधानः पू राक्षसः। इत्यमरः ॥

यात्रुः पू पाहः। इति शब्दरत्ना-
 वली ॥

यात्र्यं त्रि यतितव्यं। यतनीयं।
 यतयतोः कर्मणि ण्यत् पुत्र्येन
 निम्नम् ॥

यात्रा त्री विजिगीषोःपुयाणं। तत्-
 पर्य्यायः १ वृज्या २ अतिनिर्याणं ३
 पुहानं ४ गमनं ५ गमः ६। इत्य-
 मरः ॥ पुष्टितिः १ वानं ८ पुाणनं
 २। इति शब्दरत्नावली ॥ यापनं ॥
 उ८ सवः। इति मेदिनी ॥ उपायः
 । इति विश्वः ॥ * ॥ अथ यात्रादि-
 नं। भाद्र पौष चैत्रेतर मासेषु
 दूरयात्रा कर्तव्या ॥ पूर्वम्यां दिशि
 रवि शुक वारस्य पुाशस्य १ दक्षिण-
 म्यां मङ्गल वारस्य पुाशस्य १ प-
 श्चिमायां सोम शनि वारस्य पुाश-
 स्य १ उत्तरम्यां बृहस्पति वारस्य
 पुाशस्य ॥ पूर्वम्यां दिशि सोम
 शनि वारे नगञ्चव्यं १ दक्षिणम्यां
 बृहस्पति वारे केषाक्षिन्नाते बुध
 वारे च नगञ्चव्यं १ पश्चिमायां
 रवि शुक वारे १ एव उत्तरम्यां
 बुध मङ्गल वारे नगञ्चव्यं ॥ द्विती-
 या तृतीया पक्षमी सप्तमी दशमी
 एकादशी त्रयोदशी च तत्र या-
 त्रायां पुाशस्ताः ॥ अत्रोत्तर नक्ष-
 त्राणि। अश्विनी अनुराधा रेवती
 मृगशिरा मूला पुनर्वसुः पूष्य
 हस्ता ज्येष्ठा ॥ मध्यम नक्षत्राणि ।
 रोहिणी पूर्वाश्रवणं चित्रा स्वाती
 शतभिषा शुभगा धनिष्ठा ॥ अधुन

यात्रा

नक्षत्राणि । उत्तरात्रयं विशाखा नघा
 आदा भरणी कृत्तिका अश्लेषा ॥ तत्र
 नक्षत्रान् कथनं । स्वात्यां ज्येष्ठा
 याक् पूर्वदिग्मनं निषिद्धं । एवं
 पूर्वभाद्रपदे अश्विन्याक् दक्षिण दि-
 ग्मनं पूष्ये रोहिण्याक् पश्चिम-
 दिग्मनं । उत्तरफल्गुन्यां हस्तायाक्
 उत्तरदिग्मनं निषिद्धं ॥ तत्रानुक्त
 करणानि । गरं वणिजं विष्टिः । गर
 नपि कैश्चिहस्तं मन्यते ॥ अत्र उ-
 त्तम लग्नानि । सिंहवृषजम्भ कन्या
 मिथुनानि ॥ तत्र योगिनी निर्णयः ।
 पुतिपदि नवन्याक् पुष्यां योगि-
 नी । तृतीयायां एकादश्याक् प्रा-
 कोणे । पक्षम्यां त्रयोदश्याक् द-
 क्षिणे । द्वादश्यां चतुर्थ्याक् नैर्ऋत
 कोणे । षष्ठ्यां चतुर्दश्याक् पश्चिमे
 । सप्तमां पुणिमायाक् वायुकोणे ।
 द्वितीयायां दशम्याक् उत्तरदिशि ।
 अष्टम्यामवास्यायाक् ईशानकोणे
 । तां दक्षिणे समुत्थे च कृत्वा न गन्त-
 व्यं । पापयोग त्र्यम्पर्श नासद-
 क्षादिषु यात्रा न कर्तव्या । वारवेला
 कालवेलः अलिक्वेला वृष्टिभुदादिषु
 च यात्रा न कर्तव्या ॥ द्विरागमनदिनं
 नववृत्तं दुष्टव्यं ॥ ॥ अथ गो
 यात्रा प्रवेश विहवाः । तत्र तिथयः

यात्रा

। अमावस्याष्टमी चतुर्दशी विष्टिति-
 माः । तत्र नक्षत्राणि । रोहिणी पूर्व-
 फल्गुनी पूर्वाषाढा पूर्वभाद्रपदं उत्त-
 रफल्गुनी उत्तराषाढा उत्तरभाद्रपदं
 शुभगा त्रिनी चिह्न एतद्यतिरिक्तानि
 । योगाः । कर्त्तव्याः । तिमाः । वा-
 राः । क्रूर तिमाः ॥ ॥ अथ नो-
 कायात्रा । तत्र विहित नक्षत्राणि ।
 अश्विनी हस्ता पूष्य मृगशिरः पूर्व-
 फल्गुनी पूर्वाषाढा पूर्वभाद्रपदनुरा-
 धा धनिष्ठा शुभगाः । वाराः शुभ गु-
 हाणां । तत्र लग्नं शोभनं । तत्र
 शोभनश्चन्द्रः । तारा च शोभना
 विहिता । इति ज्योतिस्तत्त्वं ॥ ॥
 अथ यात्रायां शुभजनकदुर्व्यदर्श-
 नादि यथा । धेनु र्वंस पुयुक्ता वृष
 गज तरणा दक्षिणावर्द्धहि दिव्य-
 स्त्री पूर्णस्रुता द्विज नृप गणिकाः पुङ्ग-
 माला पताका । सद्योनांसं मृत-
 वादधि मधु रजतं काकनं शुक्लधान्यं
 दूष्टं शुद्धा पठित्वा फलमिह लभते
 मानवो गन्तु कामः ॥ इति समयपु-
 दीपः ॥ ॥ तत्राशुभजनक दर्शनं
 यथा । समुत्थे रजकं पश्चात् क्रूरि-
 णं यदि पश्यति । न गन्तव्यं उदा
 त्त्यात् तैर्वा वाप्यगुणो ह्यशुभः ॥
 अज्ञो लूठति गौः कामी क्रूतं वा

যাত্রা

যাত্রা

জকতে নরঃ। পশ্যান্ যাত্রা নকর্ভব্যা
 স্ত্রীং পশ্যতি বাগুতঃ ॥ ইতি জ্যো-
 তিরকিঃ ॥ ৯ ॥ যাত্রাকালে বিশেষ
 দর্শন ফলং যথা। মৃগাহি কপি মন-
 জ্জার খানঃ শুকর পক্ষিণঃ। নহলো
 মৃষিকৈশ্চব যাত্রাদাং দক্ষিণে শুভাঃ
 ॥ বিপুল্যা শবো কদু শঙ্ক ভেরী
 বসুন্ধরাঃ। জলকোষ্টে খরাদ্যাশ্চ যা-
 ত্রায়াং বামকেশুভাঃ ॥ বেণু স্ত্রী পূর্ণ
 জন্তানাং যাত্রায়াং দর্শনং শুভং।
 কাপাসৌষধৈঃ লক্ষ পঙ্কাজ্বর ভু-
 জহায়াঃ মূত্ৰকেশো রক্তনাল্যং ন-
 গ্রাদ্যশুভ লক্ষণং ॥ ১০ ॥ যাত্রাকালে
 ছিকাগিঃ ফলং যথা। ছিকাগি ল
 ক্ষণং বক্ষ্যে লভেৎ পূর্বে মহাফলং
 । আগ্নেয়ে শোক সন্তাপৌ দক্ষিণে
 হানি নাপ্নুযাৎ ॥ নৈর্ধাত্যে শোক
 সন্তাপৌ নিষ্টাম্নৈশ্চৈব পশ্চিনে। অন্ন-
 প্ৰাপ্নোতি বাযবে্যে উত্তরে কলহো
 ভবেৎ ॥ ইশানে নরগং পোক্তং
 পোক্তং ছিকাগি ফলাফলং ॥ ১১ ॥ অথ
 যাত্রায়াং দিগ্বিশেষে বিশেষ নক্ষ-
 ত্রাণি। কৃত্তিকাদৌ তু পূর্বেণ সপ্ত
 ঋক্ষাণি বৈ বুজেৎ। মঘাদৌ দক্ষিণে
 গচ্ছেদনুরাধাদি পশ্চিমে ॥ পুশস্তা
 চোত্তরে যাত্রা ধনিষ্ঠাদিষু সপ্তসু।
 অশ্বিনী-রেবতী চিত্রা ধনিষ্ঠাঃ সদল-

স্তুতাঃ ॥ মৃগাশ্চি চিত্রা পুষ্যাশ্চ মূল
 হস্তৌ স্তুতো সদা ॥ ১২ ॥ যাত্রাদৌ ল-
 গ্নাদিষু গৃহস্থিতি ফলং যথা। কন্যা
 পুদানে যাত্রায়াং পুতিষ্ঠাদিষু কর্মসু।
 শুক্ৰ-চন্দ্রৌ চ জন্মহৌ শুভদৌ চ দ্বি-
 তীয়গৌ ॥ শশি শুক্র জীবাশ্চ
 রাশৌ চাথ তৃতীয়কে। ভৌম মন্দ
 শশাঙ্কার্কা বৃধঃ শ্রেষ্ঠ শ্চতুর্থকে ॥
 শুক্ৰজীবৌ পঞ্চমৌ চ শ্রেষ্ঠৌ সত্তি
 কদাহতো। মন্দার্কেন্দ্র জজাঃ ষষ্ঠে
 শুক্র চন্দ্রৌ চ সপ্তমে ॥ শুক্ৰ জ্ঞাবষ্টমে
 শ্রেষ্ঠৌ নবমহৌ শুক্রঃ শুভাঃ অর্কা-
 কি চন্দ্রা দশমে একাদশে ২খিলা
 গৃহাঃ ॥ বৃধো ২থ দ্বাদশে ২খিলা
 গবঃ সুখাদা ভবেৎ। ইতি গারুড়ে
 ৬০। ৬১ অধ্যায়ঃ ॥ ১৩ ॥ অথ রাজ
 যাত্রা। ইদানীং সর্বধর্মজ্ঞ ধর্মশাস্ত্র
 বিশারদ। যাত্রাকাল বিধানং মে
 কথয়স্ব মহীক্ষিতাং ॥ যদা মন্যেত
 নৃপতি রাক্রন্দেন বলীয়সা। পার্শ্বি-
 গুহাভিভূতো ২রি স্তদা যাত্রা পু-
 যোজযেৎ ॥ যোধাম্ভা পুভূতাশ্চ
 পুভূতঞ্চবলং নন। মূল রক্ষা সমর্থো-
 স্মি তদা যাত্রা পুযোজযেৎ ॥ অশু-
 ক্তপার্কিনৃপতি ন তু যাত্রা পুযোজ-
 য়েৎ। পার্কিগুহাধিকৈনয় মূলে
 নিঃক্ষিপ্য বা বুজেৎ ॥ চৈত্রং বা না-

যাত্রা

গর্শীষ বা যাত্রা যামরাধিপঃ ।
 চৈত্রী নশ্যতি নৈদাঘং হস্তি পুষ্টিঞ্চ
 শারদী ॥ এতদেব বিপর্যস্তং মার্গ-
 শীষং নরাধিপঃ । শত্রো ব্রী ব্যসনে
 যাযাৎ কালঃ স তু সুদলভঃ ॥ দি-
 ব্যান্তরীক্ষ ক্ষিত্তিহৈ কৎপাতৈঃ পী-
 ডিতং পরং । সৎক পীডা সতপ্ত-
 পীডিতঞ্চ তথা গৃহৈঃ ॥ জলন্তীব
 তথৈবোক্তা দিশং যস্য পুণদ্যতে ।
 ভূক্ষ্ম্পান্দি দিশং যান্তি যাক্ কেতুঃ
 পুন্যতে ॥ নির্ঘাত্ত পতেদ্বত্র ত-
 যাযাদ্ধনধাধিপঃ । সবল ব্যসনো-
 পেতং তথা দূর্ভিক্ষ পীডিতং ॥ সমু-
 ভ্রামরকোপঞ্চ ক্ষিপুং যাযাদরি-
 নূপঃ । যুক মাক্কীক বহলং বহুপক্ষ-
 তথা বিলং ॥ নাস্তিক ভিন্নমর্যাদ-
 তথা মদল বাদিনং । অপেত পুক-
 তিধৈব নিরাশঞ্চ তথা জয়েৎ ॥
 বিদ্বিষ্ট নাযকাং সেনাং তথা ভিমা-
 পরস্পরং । ব্যসনাসক্ত নৃপতিং বল-
 রাজাভিযোজযেৎ ॥ সৈনিকানাং
 শত্র্যাণি কুরন্ত্যক্রানি যত্র চ । দুঃস্ব
 প্নান্যপি পশ্যন্তি বলন্তদভিযোজ-
 য়েৎ ॥ উৎসাহ বল সম্পন্ন শচানুর-
 ক্ত বল স্তথা । তুষ্ট পুষ্ট বলো রাজা
 পরানভিন্নুখো বুজেৎ ॥ শরীর
 কুরণে ধন্যে তথা দুঃস্বপ্ন নাশনে ।

যাত্রা

নিমিত্তে সঙ্কুলে ধন্যে জাতে শত্রু-
 পুরং বুজেৎ ॥ ঋক্ষষ বটস শুরেধু
 গৃহে স্বনুগুণেষু চ । পুশুকালে শূভে-
 জাতে পরান যামরাধিপঃ ॥
 এবস্তদৈব সম্পন্ন স্তমা পৌকব স-
 যতঃ । দেশ কালোপপন্নান্ত যাত্রা-
 যামরাধিপঃ ॥ উল্লস্য নিশি
 ধাঙ্কঃ সচ তস্য দিবা বশে । এবং দে-
 শঞ্চ কালঞ্চ জাত্বা যাত্রাং পুযোজ-
 য়েৎ ॥ পদাতি নাগ বহলাং সেনা-
 পাবৃষি যোজযেৎ । হেমন্তে শিশিরে
 চৈব রথ বাজি সমাজলাং ॥ খরো-
 ষ্ট্র বহলাং সেনাং তথা গৃহ্মে নরা-
 ধিপঃ । চতুরঙ্গ বলোপেতাং বসন্তে
 বা শরদ্যথ ॥ সেনা পদাতি বহলা
 যস্য স্যাৎ পৃথিবীপতেঃ । অভি-
 যোজ্যে ভবেত্তেন শত্রু বিষয় মা-
 শ্রিতঃ ॥ গমেয় বৃক্ষাবতে দেশে স্থি-
 তং শত্রু তথৈব চ । কিঞ্চিৎ পক্ষে
 তথা যাযাদ্ধন নাগো নরাধিপঃ ॥
 রথাস্থ বহলো যাযাৎ শত্রু সমপ-
 থাশ্রিতং । তদাশ্রয়ন্তো বহলা স্তথা
 রাজাভিপূজযেৎ ॥ খরোষ্ট্র বহলো
 রাজা শত্রু বন্ধন সংস্থিতং । বহন-
 ছোপি যোজ্যে হরি স্তদা পাবৃষি
 ভূভূজা ॥ হিনপাত যতে দেশে স্থি-
 তং গৃহ্মেভিযোজযেৎ । শরদ্বসন্তো

যাত্রা

ধর্মজ্ঞ কালো সাধারণো মৃতৌ ॥
 যিঞ্জয় রাজা যিঞ্জদেশকালো দৈব
 ত্রিকালঞ্চ তথৈব বুদ্ধা । পুষ্ক
 পন্নং কাল বিদ্যাং মতেন সঙ্কিন্ত্য
 সাক্ষং যিঞ্জ মঙ্কু বিভিঃ ॥ ইতি মাং
 ২১৪ অধ্যায়ঃ ॥ ৬ ॥ যাত্রা
 কালে মাহুর্গ্য দুব্যাগি যথা । পৌ
 র্বাপর্য্য স্বস্তান্ত্র তানুক্ৰ চ শূভ
 ক্রমে । তৈরৈব সাক্ষং বলদান বভূব
 গমনোম্মথঃ ॥ দদর্শ নন্দন রামঃ
 শশুাব জঘসূচকং । বুবুধে মনসা সর্ব
 বিজ্ঞাং বৈরি সঙ্কথং ॥ যাত্রাকালে
 চ পুরতঃ শশুাব সহস্রা মুনিঃ । হরি
 শব্দ শঙ্করব বট্টা দন্দুভি বাদনং ॥
 অক্ষয়বাণী সঙ্গীতা জঘ শুভ
 বিতেতি চ । নরোক্তং তঞ্চ কল্যাণ
 মেঘশব্দ জঘাবহং ॥ চকার যাত্রা
 ভগবান্ শূভ্রতেব্যস্থিৎ শূভং । দদ
 র্শ পুরতো বিপু বন্দি দৈবজ্ঞ ভিক্
 কান্ ॥ জগৎ পুদীপং বিভূত্যা পতি
 পুত্রবতী সতী । পুরো দদর্শ স্মেরা
 স্যাং নানা ভূষণ ভূষতাং ॥ শিব
 শিবা পূর্ণজন্তু চাসঞ্চ নন্দনস্তথা ।
 গহন দদর্শ রামেশো যীত্রা মঙ্কল
 সূচকং ॥ কৃষ্ণসারং গজং সিংহ
 তুরগং গণ্ডকং দ্বিপং । চন্দ্রী রাজ
 হংসঞ্চ চক্রবাকু শূকং পিক্ ॥ ময়

যাত্রা

রং খঞ্জনৈকৈব শঙ্কচিহ্ন ককোরকং ।
 পারাবতঃ বলাকাঞ্চ কারণ্ড চাত
 কং চটং ॥ সৌদামিনী শক্রচাপ
 সূর্য্য সূর্য্যসভা শূভা । সদ্যোমা
 স সঙ্গীবঞ্চ মৎস্য শঙ্ক সূবর্ণকং ॥
 মাণিক্য রক্তত মুক্তাঃ মণীন্দ্রঞ্চ
 পুবালকং । দধি লাক্ষ শুল্কধান্য শুল্ক
 পুন্নঞ্চ মঙ্কনং ॥ শুল্কহুত্রং পতাকাঞ্চ
 দর্পণং খেতচামরং । ধেনু বৎস পু
 যুক্তাঞ্চ রথহং ভূমিপং তথা ॥ দু
 খঞ্চ রোচনা মাহুর্গ্য মমৃতং পায়স
 তথা । শালগাম পঙ্কজং স্বস্তিক
 শকরাং মধু ॥ মাজ্জারঞ্চ বৃষেন্দ্রঞ্চ
 মেঘ পর্বত মূষকং । মেঘাছয়স্য চ
 রবে কদম্ব চন্দ্রমণ্ডলং ॥ কস্তুরী ক
 জ্জলং তোষং হরিদ্রা তীর্থমৃত্তিকা
 । সিদ্ধাম সর্বপং দূর্বাং বিপুবালঞ্চ
 বালিকাং ॥ মৃগং বেশ্যাঞ্চ ভূমর
 কপূরং পীতবাসসং । গোমূত্রং গো
 পুরীবঞ্চ গোধূলিং গোপদাক্তিতং ॥
 গোষ্ঠং গবাং বত্র্য রম্যং গোশাল
 গোরতি শূভাং । তাম্র স্কটিকং রৈ
 ত্যঞ্চ সিন্দূরং রক্তচন্দনং ॥ গন্ধঞ্চ
 হীরকং রত্নং দদর্শ দক্ষিণে শূভং ।
 সুগন্ধি বাযো রাঘাণং পুাপ বিপু
 শিব শূভং ॥ ইত্যেব মঙ্কলু কৃত্বা
 পুয়সৌ স মুদাবিতঃ । ইতিবুদ্ধিববর্তে

यात्रा

यात्रा

गणपतिथे ३३ अध्यायः ॥ ३ ॥
 यात्राकाले अमङ्गल सूचकानि यथा ।
 राजा जगाम समरं हृदयेन विदुयता ।
 साङ्गं नैन्य समूहे च वाद्यतामै र-
 ज-थैकेः ॥ ददर्शा मङ्गलं राजा पुरो ॥
 वर्जानि वर्जानि । यथो तथापि मनरं
 न जगाम गृहं पुनः ॥ मूढकेशी हिम
 मासां कदम्बी दिगम्बरी । कृत्वञ्च
 परीधाना मपरां विधवा मपि ॥ मू-
 ष्णैः योनिदुष्टां व्याधियुक्तां ज-
 उनी । अति पुत्र विहीनां डकि-
 नीं प्रोचसी महे ॥ अमृतकार-
 तैलकारं व्याधं सर्पोपजीविनः ।
 अचेल मपि कृत्वाङ् नगं काषाय-
 ना मन् ॥ १८ स विक्रमिणैकैव कन्या-
 विक्रमिणं तथा । त्रितां दक्षशव-
 त्वा निर्वाणकारमेव च ॥ सपञ्चत-
 नरं सर्पं गोधांशु शशकं विषं ।
 श्वाङ्गपाकं पिण्डं मोदकं ति-
 दां सुधा ॥ देवलं नृशवाहकं शुद्ध-
 श्वाङ्गं त्रिजिनं । शुद्धामपाचकं
 शुद्धाङ्गकं शुद्धाङ्गकं ॥ अशपु-
 त्रं अशपुत्रं शरवाङ्गकारिणं ।
 नारायणं चण्डमयुं तैलं लवण-
 मङ्गि च ॥ कार्पासं कृष्णं चण्डं अक्र-
 रं शशकं विषं । दक्षिणे च शुगल-
 ३ मूर्ध्नि तैलवत् रवः । कपटकं

कोरुणं हिमकेलं नथं मङ्गलं ॥ क-
 लहकं विलापकं विलापकारिणं क-
 नं । अमङ्गलं वदन्तु कदम्बं शोक-
 कारिणं ॥ मिथ्यासाक्षिपुदातारं
 चौरकं नृशतिनं । पुष्कली मति
 पुत्रो च पुष्कलेयदनतो जिनः ॥
 देवतांशु विष्णुणां वस्तु विष्णुणा-
 हारिणं । दन्तापहारिणं दस्युं हिं-
 सकं सूचकं खलं । पितृ मातृ विर-
 त्तुं द्विजाश्वं विधातिनः ॥ सत्य-
 शुकं कृतशुकं हाप्यापहारिणं जनं ।
 निग्रहं मित्रशुकं क्रतुं विश्वासधा-
 तिनः ॥ शुक्रदेव द्विजानां निन्द-
 वाङ् घातकं । जीवानां घातकैकैव
 वाङ्हीनं निर्दयं ॥ वृत्तोपवास-
 हीनं वीकाहीनं नपुंसकं । गलि-
 तव्याधिगात्रं शुक्रलङ्घनं नेव च ॥
 पुङ्गवं हिमलिङ्गं सुरामन्त्रं सुरा-
 तथा । किष्कं वमन्तं कविरं नहिष-
 गदतं तथा ॥ नृत्रं पुरीषं श्लेष्मा-
 णं कश्चिनं नृकपालिनं । वज्रावात-
 रक्तवृष्टिं वाद्यं नृपघातकं ॥
 वज्रं शूद्रं गृध्रं श्लेष्मं कर्कशं त-
 ल्लुं । पाशं शुककाष्ठं वायसं
 गदतं तथा ॥ अगुदानी प्राङ्गणं
 तत्र मञ्जोपजीविनं । वैद्यं रक्त-
 पुङ्गुं कौषथं शुक्रदेव च ॥ अनाडा

মৃতযাত্রাঞ্চ বিপুলশাপঞ্চ দাক্ষণ্যং ।
 দুষ্করাতঃ দঃশকঃ রাজা সম্প্রাপ
 কত্রসিামিনশ্চ দ্বংসিতপাণ্ডাঃ চ
 ভিত্তাশ্চ নিরঙ্করং । বানাহুপানিনে
 দেহজাদ্যঃ রাজ্ঞো বভূবুহ ॥ ইতি
 বুদ্ধবৈবর্তে পঞ্চপতিথণ্ডে ৩৫ অধ্যা-
 যঃ ॥ ৬ ॥ শ্রীকৃষ্ণস্য নথুরাযাত্রা
 যথা । রাধিকানাঞ্চ সপ্তায়াঃ সপ্তাসু
 গোপিকাসু চ । পুত্র চন্দ্র তলে চ
 বায়ুনা সুরভী কৃত ॥ তৃতীয়পুহরে
 ২৩তে নিশায়াশ্চ শতক্রমে । শুব-
 ন্দ্রিক যোগে চামৃতযোগ সমন্বিতে
 ॥ সৌম্য স্বামিনতে লগ্ন সৌম্যগৃহ
 বিলো চন্দ্রে । পাপগৃহ সমাসক্ত দৃষ্টি
 দোষাদি বহ্নিতে ॥ যশোদাঃ বো-
 ধ্যামাস কারবানাস মহলং ।
 বক্রনাথাসযানাস সমুখায় হরিঃ
 স্বয়ং । বাদ্য নিষেধযানাস রাধিকা
 ভবভীতবৎ ॥ স্বতন্ত্রা বিশ্বকর্ভা চ
 পাতা ভক্তা স্বতন্ত্রবৎ । পুষ্কাল্য
 পাদ যুজ্ঞা হৃদা ধোভে চ বাসনী ॥
 (উবাস সঙ্কৃতে স্থানে বিলিপ্তে চন্দ্র
 'নাহিনা । কন পল্লব ন্যক্তং সঙ্ক-
 তং চন্দ্রনাদিভিঃ ॥ বাসে-হুদা পূর্ণ-
 দ্রুস্তং বহিঃ বিপুঃ স্ব দক্ষিণে । প-
 তি পুত্রবতী দীপং দপণং পুরত
 স্তথা ॥ দুর্ভাঙ্গাওধঃ সুসিদ্ধং পুত্র-

ধান্যং সিতং শুবং । গুণদত্তং গৃহী-
 ত্বা চ পুত্রদৌ মন্ত্রকোপরি ॥ স্বত-
 হদর্শনাধীকঃ স্তম্বতঃ কাঞ্চনং হধি
 । চন্দ্রনং লেপনং কৃদ্বা পুত্রমাজা
 পলে দদৌ ॥ গুণবগ্না ব্রাহ্মণঞ্চ বন্দ-
 যামাস ভক্তিতঃ । শঙ্কুধনিং বেদলা-
 ঠং সঙ্গীতং মহলাষ্টকং ॥ বিপুলশা-
 যচনং রম্যং জলাব পরমাদরং ।
 ধ্যাভা মহল কপঞ্চ সর্বত্র মহল
 পুদং ॥ চিক্রপ দক্ষিণং পাদি-সু-
 ন্দরং স্বাত্ম বিষ্ণুঃ । বিষ্ণুত্যা নামি-
 কা নামভাগং নধানযা বিষ্ণুবি-
 স্ত্য বায়ু বিষ্ণু নামা দক্ষিণ রক্ততঃ
 । ততো যযৌ নন্দনন্দো নন্দস্য পু-
 ত্রনং বরং ॥ ইতি বুদ্ধবৈবর্তে শ্রীকৃষ্ণ
 জন্মথণ্ডে ৭ অধ্যায়ঃ ॥ ৬ ॥ অথ
 যাত্রা যুক্তিঃ । তত্র সময়ঃ । যাত্রায়াঃ
 দ্বিবিধঃ কালো বৈকারঃ সহজ স্তথা
 । পৌরু আত্যয়িকৈ কার্যে বিকা-
 রো নাত্র নির্ণকঃ ॥ সহজঃ স্বেছয়া
 রাজ্ঞা তস্য নির্ণয় উচ্যতে । যাত্রাজ
 সিংহ মধ্যা শনৈশ্চর বৃধোশনমা-
 গৃহেয । তানৌ জলীর বৃষ বৃশ্চিক
 গোভি দীর্ঘা শস্ত্র দেবজমতে ২ধু-
 নি পৃষ্ঠতো ২কঃ ॥ অশ্বিনী রেবতী
 জ্যেষ্ঠা তথা পূব্য পূর্বমসী মৈত্র-
 মৃগশিরো মূলা যাত্রায়া মূর্তমাঃ

यात्रा

श्रुताः ॥ भरणी कृत्तिकाशुक्ला विशा-
खाचोत्तराश्रयः । मघा पशुपतिश्च
व यात्रायाः मरण प्रदाः ॥ पूर्वे अ-
वरे दहने निशाटे वने जलेशे
पवने महेशे । त्र्याज्यं नवस्य पु-
तिगां क्रमेण युग्मं तिथीनां पुव-
दंष्टि तज्ज्जाः ॥ स्यात् स मृथे यान
मसूक्तयाव पश्चाद्भवेत् सर्वं शुभाय
पुंसां । सूर्यः शुकः अजो राह
इन्द्रो अश्विनौ शुक वृषः । अगुतः शो-
भना यात्रा / पूष्टलो मरणं ध्रुवं ॥
पूर्वोत्तरौ दक्षिणे यानपादं रो-
हिण्ये तर्ह्यय माथ्यं शूलं । काम-
यायात्साम्प्रोयेषु कार्येषु न्यहापि
पुंसां शूलानि भानि ॥ ३ ॥ तत्र
दिक्शूलं । वष्ट्यष्टमी चतुर्थी च नवमी
द्वादशी तथा । चतुर्दशी अहं स्याज्या
यात्राया मशुभप्रदाः ॥ प्रायो जगुः
सहजं शत्रु दशाव संधाः पापाः
शुभाः सवितृजं परिमूच्यं च ॥
सर्वत्रगाः शत फलं जनयन्ति मोम्या
स्युक्त्वारि संहं ममरारिगुणं जि-
गीषोः ॥ नाकाज वष विदुत् सुनि-
तेष्विष्टं कथंकिदपि यानं । आन-
शुहादिव्यासुत्रीकं भौमै सुथोत्-
पात्ते ॥ ३ ॥ तत्र क्रमः । राज्ञां
यात्रा विधिं वक्ष्ये जिगीषुणां परा-

यात्रा

वनीः । नीराजना विधिं कृत्वा सैनिका
श्चानयेत्ततः ॥ गजानन्यान् मृगानम्या-
निति यात्रा क्रमो मतः ॥ ३ ॥ तत्र
नीरर्षजनाविधिः । वर्षाशुभे इत्युदिते
शुक्रे चन्द्रे पूर्णे शुभक्रमे । अश्वनी-
राजनं अर्घ्यात् यथाकृतं मृषि सत्तमैः
॥ उदीचीं पुष्टिते जानोसं क्राश्यां
वा शुभे दिने । गज नीराजनं अ-
र्घ्यात् महीपालो जिगीषिवान् ॥
वृश्चिकश्चे रवो अर्घ्यात् पत्तिनी-
राजना विधिं । नौका नीराजनं
अर्घ्यात् दक्षिणाशां प्रतिष्ठति ॥
अन्येषां क्वच यानानां विजया दश-
मी तिथिः । धृजादीनां सर्वेषां शु-
क्रोत्थाने निराजनं ॥ छत्रस्य नव-
दशस्य तथा सिंहासनस्य च । गृहस्य
नगरस्यपि महाविषुव संक्रमे ॥
आश्विनो युवराजस्य महिष्या मञ्जि-
गास्तथा । अज्जदिवसे राजा अर्घ्या-
मीराजना विधिं ॥ अतिषेक दिन-
प्राक्तमेवां जम्भदिनं मया । तद्व-
था । अथानां भास्करो देवो रेवत
मिति संस्तुया । गजानां देवता-
शुकः शतीनां कालिका मता ॥
नौकाणां वक्रुणो देवो यानानां
जयशुकः । अस्त्राणां देवता रामो
यमः । खड्गस्य पूज्यते ॥ धृजानां

यात्रा

यात्रा

ननुमान् पूज्या बृहस्पति रिति क्र-
 मात् । तान् पूजयित्वा विधिवदेता
 श्रीराजयेम्पः ॥ द्वादश महिषै-
 र्पुष्टैश्चामर षष्ठा श्वनादि भूषणैश्च ॥
 । छागलैर्नहिव द्विषुर्गैः पूरुषै-
 सुद्विषुर्गैश्चाक दीपिकाभिः ॥ भ-
 व्यं वा सहस्रांशु दिने नीराजये-
 द्वाजा । द्वादश वाहैर्कचिरैः साहो
 पाहैश्च रतोर्द्धतश्चाष्टैः ॥ तस्यो-
 र्द्धतो व्याघ्रैर्गजशत नीराजनं स-
 म्भुक्ति । छागल शतं वृषभ शतं
 शतकं मेषाणां ॥ तुरगा दश हृष्टा-
 क्वा व्याघ्राः पक्ष द्विपशैश्चकः । उल्लूका
 हि अकुरांश्चकैकाः पति लक्षणस्य
 ॥ नोका शतकं साहू नव दशकं
 काष्णनादिभि र्घटितं । बहून्तमपि
 जसुनां नोका नीराजने राज्ञां ॥
 यद्वा द्विपदं यानं सर्वेषां निष्यते
 तुरगैः । सुदशा वत्सरवसितैर्यो-
 ग्याहैर्योग्यवर्गैश्च ॥ अष्टाभि र्धा-
 तुभिः अय्यादञ्च नीराजना विधिः ।
 गजाश्च नर नोकाभि र्द्विषुगाभि र्घ-
 थोत्तरं । रतैर्नानाविधैश्च रतैश्च र्धा-
 तुभि र्वस्रैर्न सुथा ॥ निःश्वस्रैश्च
 योर्गैश्च अय्यामीराजना विधिः ।
 गृह नीराजनापेयं नरस्यथ निग-
 द्यते ॥ श्वभिः श्वैः श्वानैश्च

व्याघ्रैर्कचैश्च सुथोर्द्धतैः । पुरं नी-
 राजयेद्वाजा चिर सम्पत्ति हेतवे ॥
 द्वादशांशु सुदर्शन नरशैश्च तद-
 र्द्धतः । व्याघ्रादीनां तथैवैकं रत्नं
 नाना विध सुथा ॥ अज्जाणि शतव-
 शैश्च वज्जाणि च फलानि च । वनजाः
 हलजाशैश्च जलजाशैश्च जसुवः ॥
 नवगुहाश्च सूर्याद्याः शैलाः सप्त
 घटा सुथा । योग्य धातु सम्यक्
 नोकाथोत्तर सुथा ॥ निज देव मि-
 तं स्वर्गं रजतं सुधा नैव वा । आञ्ज
 नीराजने दद्याद्यदिच्छेत्तर संश्र-
 तिः ॥ अष्टैर्नाना विधैः अय्यान्व-
 राज निराजनं । अलकारैश्च वि-
 धैर्देवी नीराजनं मतं ॥ मञ्जि नी-
 राजनं राजा ह्येतेनैव समाचरेत्
 । अनात्यानां सैनिकानां विपुणां
 धनिना सुथा । वस्त्र नीराजनं अय्या-
 दिति भोजस्य सम्यत् ॥ नीराजनाया
 वस्तुनि न पश्येत्पुनः स्मृत्वा ॥ सप्त
 कृत्वा परिभ्राम्य अय्यामीराजना वि-
 धिः । न्यसेद्वा परराष्ट्रैश्च गहने वा
 जले पिवा ॥ दैवज्ज्वैर्देव्य दीनेभ्यः
 पुष्येद्वा यथा यथं । इति संक्षेप-
 तः पूज्या मया नीराजना विधिः ।
 अनेन विधिना राजा सुचिरं सुखं स-
 म्भुते ॥ तथाहि गणः । नीराजना

यात्रा

महीन्द्राणां निहन्ति विपद्दो थिनाः
 । सैव समहनं राज्ञां कृष्णकेनेव
 संयतः ॥ नीराजना बन्दितानां न
 त्वयं विद्यते क्वचित् । नीराजना वि-
 हीनानां नश्येयुः सर्वं सम्पदः ॥
 तथा च वाचस्यः । ये भूमिपालाः
 पुत्रिवत्सराश्वे नृर्बन्धि नीराजन कर्म
 सम्यक् । तेषां न लक्ष्मीः क्वयता-
 म्पति साम्राज्य लक्ष्मीः करुणैव ते-
 षां एव नीराजनं कृत्वा राजा पु-
 हान नाचरेत् । ईश्वरीराजनाविधिः
 ॥३॥ अथ यात्रा । शुभातिशय सम्पन्नः
 शत्रुं यायाज्जिगीषयादि पश्चात्
 पुत्रोपेता न यदि राष्ट्रे न कण्टकाः ॥
 संज्जायान्यत्र यामाद्या पार्किगाह्येण
 शत्रुणा । रात्रावल्का विनिहन्ति का
 कान् काको ह्यप्यलकान् रजनी व्य-
 पाये । इति शकालं समुदीक्य वा-
 यात् काले कलञ्जीह समीहितानि
 ॥ प्रबल व्यसनोपेतं दुर्भिक्षादि
 पुपीडितं । समुत्तरनोपेतं
 न यावात् पृथिवीपतिः ॥ निरु दै-
 वानुमले हि पुातिकुले परस्य
 च । यायादुपेता यतो दैव बलने-
 तत्परं नतं । अयत्र त । निरा-
 तके दिक्त्वा पाते निकृष्टे निराम-
 ये । विपक्षे जयनिहन्ति राजानो

यात्रा

विजिगीषकः ॥ इति युक्तिरनुत्तरं
 ॥ ३ ॥ युद्धयात्रायां मगधन दर्शनं
 कथा । तस्य निगृह्यते गेहात् था-
 नेनेहि मूथतो हतवत् । ध्वजे क-
 रोह कापौतः शिवा श्यामाट द-
 क्षिणा ॥ निरुमाचकुंगाथा च शुकरी
 केवली तथा । गज वानर सेनाज
 शिधि ह्रिक्काश्च वामतः ॥ पथं विभि-
 न्नाते सर्पः अत्रोदकं व्यशीर्यत ।
 करार वानरो शक्यो नाज्जारो ह्यति
 तैरक ॥ तैल तक्र तृण केश युक्ता-
 त्र्यक्तदि दर्शनं । वास्तान्त जड-
 नूक श्मूकाम नज्ज्जं रवः ॥ त्वय
 कार्पास लवणानां निन्दितानां द-
 र्शनं । रत्नाश्वर धरो मृगुः पक्षानिष-
 तथा वसा ॥ लनाटं शक्रज्ज्जाप
 उल्लापात धृजाकणाः । दिशां दाह
 महोक्त्वाः सरजः कलुषं नतः ॥
 निस्तुन्न स्तेपते भानु र्दयः पुति-
 नूथाविहाः । उक्थोदकं महाकूपं द-
 रणं दीर्घिकासूच ॥ अकाल विकृतिः
 पुत्र कमाना मनुत्तदा । शीत उक्
 विपर्ययाः नैधनादाश्च दाकणाः ॥
 आरग्यं सदा ग्रामेषु गुानजारग्य-
 वासिनः । क्रोष्टे सर्पं समुहाश्च शम्भ
 शान्तिपिपीलाः ॥ कक्षाणां मह-
 तासेना मृगानां कुतैव ह । एते च

যাত্রা

যাত্রা

পূরপাকারে নিগতস্তুঃপতন্তি চ ॥
 দুঃখঃ শাকুরো বায়ুদীনাযোধা হ-
 তপূর্তাঃ। শকুপ্ত্রাপাতানি গজা
 অখাঃ পুচক্রিরে ॥ ধ্বজ হুপ্র ধ্বজা-
 কানাং সুটনং হুপ্রভিন্দনং । কলঙ্ক
 মসি চক্রে চ হতা দুন্দুভি রেবচ ॥
 চ্যাতলাকূটনঞ্চাপি নারাচানাঞ্চ
 জ্ঞপতা । গদানাং মদুরাণাঞ্চ শীর্ণ
 তা হনুভিন্দতঃ । শঙ্কপুয়োহঞ্চা-
 র্কনাদুপাতস্তথৈব চ । পুতি নাক
 দিত্ত্ব স্বৈ বা মৃতকানাঞ্চ হল্লনং ॥
 গদাং রাসভ মারোহঃ স্ত্রীণাঞ্চ
 বসন্তত্যাগা । স্ত্রীসূত্রে অবি হাগা
 দি হুজাবি শিশুশোভনং ॥ বালা
 নাং যাতনং যুদ্ধে নিস্ত্রিশাঃ সকলাঃ
 পূজাঃ । নক্ষত্রিকা দংশ মণ্ডুক বহু
 গোনাম দর্শনং ॥ নিস্তেজা ন বহে-
 দ্বহ্নিঃ সধুমঃ সুটতে মতঃ । এবধি-
 ধান্ তথোপাতান্ দৃষ্টান্ ঘোরেন
 বাসব ॥ পপুহু নারদং সো ২থ
 কিনেতদ্বিকৃতং দ্বিজ। ইত্যাদ্যে দে-
 ব্যবতারে ঘোর বধাধ্যায়ঃ ॥ ৯ ॥

অথ দ্বাদশ যাত্রা ।

পুণম্য জগতাং নাথং কলি কল্মষ ॥
 নাশনং । দ্বাদশ যাত্রা তত্ত্বাপি বক্তি
 স্ত্রীরঘনন্দনঃ ॥ তত্রাদৌ দ্বাদশ
 যাত্রা কালস্য নুখেয়াপহরিত্বাৎ ॥

আদৌ সএব নিকপ্যতে । উদযথা
 কন্দপুরাণে ইন্দ্রদ্যুয় উবাচ । বৈশা-
 শাখাদিষু মাসেষু যাত্রা পূজা বি-
 ধিঃ স্মৃতে ॥ শ্বেতুনিহানি দেবেশে
 যথাবদ্বক্তৃ মর্হসি । জৈমিনিরুবাচ ।
 বৈশাখাদিষু মাসেষু দেবদেবস্য
 শার্ঙ্গিণঃ । যাষাৎদ্বাদশ যাত্রাঃ সূ-
 ক্তা হি বক্ষ্যামি তে শূণ ॥ বৈশাখে
 চান্দনী যাত্রা জৈয়ষ্ঠে স্নাপন্যদীরিতা
 । আষাঢ়ে রথযাত্রা স্যাত্ত্ববিগ্লে-
 ষনী তথা ॥ আশ্বিনে দ্বাদশ যাত্রা
 আশ্বিনে বান পাশ্বিকা । উষাদী
 কার্ত্তিক মনো ছাদনী মার্গশীর্ষকে
 ॥ পৌষে পুষ্যাতিবেকঃ স্যোন্ম্যাঘে
 শাল্যেগদনী তথা । ফাল্গুনে দোল
 যাত্রা স্যাচ্ছৈত্রে মদনভঞ্জিকা ॥ এ-
 কৈকা নুক্তিদা সর্বা ধর্ম কামার্থ সা-
 ধনাঃ ॥ অথ যাত্রা বিধিঃ । কান্দে
 । বৈশাখস্য সিতেপক্ষে তৃতীয়াক্ষয়
 সংক্রিতা । তত্র মাং লেপযেদগজ
 লেপনৈ রতিশোভনৈঃ ॥ বৈশাখ-
 ন্যনলেপক্ষে তৃতীয়া পাপনানি-
 নী । স্বয়মাবিহুতা চৈষা পূজাপত্য
 ক্ক স্মৃত্য ॥ যঃ পশ্যতি তৃতীয়াযা-
 কক্ষং চন্দন ভূষিতং । বৈশাখস্য
 সিতেপক্ষে স যাতর্চ্যুত মন্দিরং ॥
 বৈকবা জয়শর্দৈশ্চ পূজযিত্বা তদা

যাত্রা

হরিং । নানা স্কোপনির্ঘদে বিশ্বে-
 শং সস্তবন্তি চ ॥ বেণু বীণাদি
 বাদ্যৈশ্চ তথা নানোপহারকৈঃ ।
 সম্ভাষণেন জগন্নাথং তৃতীযাদৌ বি-
 লেপযেৎ ॥ বৈশাখস্য তৃতীযায়াং
 জন্মদেখ্যে বিশেষতঃ । লেপনং মণ্ড-
 পে জর্যাংগুলে বা বৃহদ্বনে । চন্দ-
 নাগক শ্রীবেরং জষ্ট জঙ্ঘম রোচনাঃ ॥
 ॥ জটামাংসী মুরা চৈব বিষ্ণো গন্ধা-
 ইত্যবদুঃ । এতৈর্গন্ধৈ স্তথানৈশ্চ
 বিষ্ণো যাত্রানি লেপযেৎ ॥ ঘটঞ্চ
~~সুসীকট~~ জর্যাংলেপন কর্মণি
 । ১ ॥ * ॥ অথ স্নানযাত্রা । স্কন্দ
 পুরাণং । জ্যৈষ্ঠ্যা মহাশ্যবতীর্ণ স্তং
 পুণ্যং জন্মবাসরং । তস্যাক্ষ স্নাপনং
 কার্যং মহাস্নান বিধানতঃ ॥ তস্যং
 প্রাতঃস্নানকালে বুদ্ধগা সহিতঞ্চ মাং
 । রামং সুভদ্রাং সুস্নাপ্য মম লোক
 মবাপ্নুযাৎ ॥ তথা । মাসি জ্যৈষ্ঠে তু
 সপ্তপাশ্বে নক্ষত্রে শক্রদৈবতে । পৌ-
 র্ণমাস্যাং হরেঃ স্নানং সর্বকাম ফল-
 পুদং ॥ সর্বতীর্থ সমঃ কুপ সুদা শু
 নির্মলঃ শুচিঃ । তদা ভোগবতী তত্র ॥
 পুত্ৰ্যক্ষং ভবতি দ্বিজাঃ ॥ তন্মাৎ
 জ্যৈষ্ঠ্যা সমুচ্ছৃত্য হোমাজ্যৈঃ কল-
 সৈ জ্জলৈঃ স্নাপয়ন্তি তদা কৃষ্ণং স-
 ততং তং হলায়ুধং ॥ জন্মাহনি হরেঃ

যাত্রা

স্নান মূৎসবং পরমাদিত্যং । উৎ-
 সবো বৈ ন হীযেত তন্মাত্ত্বং তদ্বৎ ॥
 ১২- ॥ জন্মনাং ক্রমকারিত্বাজ্জন্ম-
 যাত্রা পুতিষ্ঠিতা । জ্যৈষ্ঠ্যে স্নানং ভূগ-
 বতো যেষে পশ্যন্তি মুদান্বিতাঃ ॥ ন তে
 ভবাকৌ মজ্জন্তি যাত্রায়াং যতমান-
 সাঃ । জ্যৈষ্ঠ্যে চ স্নাপনং জর্যাৎ শ্রী
 বিষ্ণো জন্মবাসরে ॥ দৈনন্দিনস্তু
 দুরিতং পক্ষমাসজু বর্ষজং । বুদ্ধহ-
 ত্যা সহস্রাণি জ্ঞানাজ্ঞান কৃতানি চ
 ॥ স্বর্গস্তেষু সুরাপান শুকতন্ত্রয়তা-
 নি চ । কোটি কোটি সহস্রাণি ক্ষুদু-
 পাপানি যানি চ ॥ সর্বান্যেব পুণ-
 শ্যন্তি পৌর্ণমাস্যাস্তু বাসরে । পুষ্ক-
 বস্তু মস্ত্রেণ পাবমান্যা তথৈব চ ॥
 নারিকেলোদকেনাথ তথা তাল ফ-
 লাঘুনা । পঞ্চামৃতৈঃ শীততোষৈ
 দুর্ভী কপূরবাসনৈঃ ॥ যবোদকেন
 শঙ্কেন তথা পল্লোদকেন চ । স্নাপ-
 যিত্বা জগন্নাথং পূজয়েৎ পরমেশ্বরং
 ॥ ৩ ঘং ঘটায়ৈ নমঃ ইতি ঘটাবা-
 দ্যং নিবেদয়েৎ । যত্র যত্র বি-
 দ্বান ব্রাহ্মণঃ ক্রিয়ঃ শুচিঃ ॥ সর্ব
 পাপৈঃ পুণ্যেত্য বিষ্ণুলোকং গচ্ছ-
 তি । চতুর্দশ্যাং দৃঢ়ং নঞ্চ কারষিত্বা
 সুশোভনং ॥ সুগন্ধি ধূপ সুরতিং চ-
 ন্দনাম্ভুং সমুক্ষিতং । এবং নঞ্চ

যাত্রা ।

পুতিষ্ঠাপ্য কলসানধিবাসযেৎ ॥
 ভবানিকং কলপং পাবকং কলসং
 ম্যমেৎ । জযশদৈশ্চ স্ততিভিনীয-
 তি জগদীশ্বরঃ ॥ জযস্ব রাম কৃষ্ণেতি
 জঘভদ্রেতি চোদিতৈ । নীযতে মঞ্চ
 দেশস্ত নিশীথে ব্রাহ্মণাদিভিঃ ॥ ২
 ॥ ৬ ॥ অথ রথযাত্রা । স্কন্দপুরাণ
 । শুণ্ডিকাখ্যা মহাযাত্রা পুঙ্গবী-
 থাঃ ক্ষিতীশ্বর । আষাঢ়স্য সিতে
 পক্ষে দ্বিতীয়া পুষ্য সংযুতা ॥ ত-
 স্যাং রথে সুমারোপ্য রামং মা-
 ভদুয়া সহ । যাত্রোৎসবং পুঙ্গবীথা
 পুীগবেচ্ছ দ্বিজান্ বহুন্ ॥ যজ্ঞাভাবে
 তিথৌ কার্য্যা সদা সা পুীতযে মম ।
 সপ্তাহং সরিত স্তীরে মম যাত্রা ভবি-
 স্যতি ॥ অষ্টমে দিবসে সর্বান রথান
 মালৈয ব্ৰিভুষযেৎ । নবম্যা মানযে-
 দেবাংস্তেষু পুীতঃ সমৃদ্ধিদান ॥ দ-
 ক্ষিণাভিমুখী যাত্রা বিক্ষোরেষা সুদু-
 লভা । যথা পূর্বা তথা চেযং তে ছে
 নুক্তিপুদায়িকে ॥ অষ্টাহে বিসূজে-
 ছক্রং তদর্ধেন তু পার্বতী । ইতিবৎ
 তিথিনা একাহোষোক্তব্যঃ । তিথি-
 নৈকেন দিবস শ্চান্দ্রনানেন কীর্তিতঃ
 ১ ॥ ইতি বিষ্ণুধর্মোত্তরাৎ ॥ ৩৩ । আ-
 ষাঢ়স্য সিতে পক্ষে তদু সী পুষ্য
 সংযুতা । যাত্রোৎসবং পুঙ্গবীথা স্ত

যাত্রা

ভাবে পুষ্য এব হি ॥ ইতি ঈশ্বর
 সংহিতায়াং বচনান্তরং । তদ্বৈকল্পিক
 পুযোগান্তরং বিধায়কং ॥ পাদ্মে ।
 আষাঢ়স্য দ্বিতীয়াযাং রথং জয্যা-
 দ্বিশেষতঃ । আষাঢ় শূক্রেকাদশ্যাং
 জপ হোম মহোৎসবং ॥ নাতঃ
 পরং হি কৃষ্ণস্য যাত্রান্তরং মপেক্ষতে
 । অত্র স্বযং ত্রিলোকেশঃ স্যন্দনেন
 জতুহলাৎ ॥ নাশযন্ সর্বপাপা-
 নি বর্ষে বর্ষে বুজেদসৌ । রথং হি ত-
 বুজন্তং তং মহাবেদী মহোৎসবে ॥
 যে পশ্যন্তি মুদা তক্ত্যা বাস শ্বেষা
 হরেঃ পদৌ সত্যং সত্যং পুনঃ স-
 ত্যং পুতিষ্ঠাতং দ্বিজোত্তমাং ॥ না-
 তঃ শ্রেযঃ পদৌ বিক্ষো কৎ ঈবঃ শাস্ত্র
 সম্মতঃ । রথযাত্রৈব যাত্রাণাং মুখ্যে-
 ত্যাহ পুজাপতিঃ ॥ মহাবেদী বুজ-
 স্তং তং রথং পুঙ্কষোত্তমং । বল-
 তদু স্তদুদাঞ্চ দৃষ্ট্বা মুক্তি নচান্যথা
 ॥ আষাঢ়স্য সিতে পক্ষে দিনে বি-
 ক্ষোঃ শূভপুদে । পুতিষ্ঠাপ্য সমৃদ্ধে-
 ন বিধিনা পূর্ববদ্বিজাঃ ॥ রথং নরো
 হরেঃ জয্যাৎ স্বাসনং সপরিহৃতং ।
 ভুষযেদ্বিবিধৈ উক্ত্যা বজ্রালঙ্কার
 মাল্যকৈঃ ॥ মূদকং পণবদৈশ্চ
 ভেরী টঙ্কাদয স্তথা । নট বর্তক মু-
 খ্যাশ্চ গায়না বহুব স্তথা ॥ বেশ্যা

यात्रा

यात्रा

योवन दर्पाट्या कपालकार भुवि
 ताः । धृत्वाश्च बहव सुत्र प्रताकाधि-
 श्चिताभराः ॥ गकडकं धृत्वा अर्घ्यात्
 रक्तचन्दन मिश्रितं । दीर्घनासं गी-
 तदेहं अणुनात्यां विभूषितं ॥
 चक्षुगुदष्टे भुजंगं सर्वालकार भूषितं ॥
 । देव्याः पद्मधुजं अर्घ्यात् पद्मनाभं
 विनिर्मितं ॥ सपुहृदमयं अर्घ्याही-
 रिणे लाङ्गलवृजं । सारथिं बाजि-
 नक्षैर वनं वज्र मुराहितं ॥ शीर-
 तैर्महं लक्ष्मीं तैः रत्नैर्वर्णैः सुशो-
 भितं । इत्थं सुघटितं तस्य रथं देव-
 त्रयस्य च ॥ अकणोर्षं वेलायां दे-
 वं क्रम्यात् प्रपूजयेत् । वाक्त्रैर्नैर्-
 ष्वरैः साङ्गं यतिभिश्च तपस्विभिः
 ॥ विद्वत्पयेद्धेवदेवं यात्रावै स
 कृताञ्जलिः । ततः कर्पूरं गर्भेण्च
 सुमनोभि रवाकिरत् ॥ पथि शो-
 भनं सुक्तानि पुपुठंश्चि द्विजातयः ।
 केचिन्मङ्गल गाथाश्च केचिद्भुजं ज-
 येति च ॥ श्रितस्तु इति मन्त्रं वै के-
 चिन् पुण्यं कृपन्ति च । सूत्रं नागध-
 मुथ्याश्च कार्त्तिकं काशीं मुदा हृषुः ॥
 छेरी ववारी येण वीणा नावृत्तिकाद-
 यः । शदं यन्ते समधुरं गोविन्द वि-
 ज्ञानं सु रतिं प्राणं पुण्यं तन्ववे कर्मा-
 न् । तन्ववे कर्मा न् । तन्ववे कर्मा-

ष्च कृत्रियाश्च विष्णु सुथा ॥ करे
 धृत्वा जगन्नाथं भ्रामयित्वा रथत्रयं ।
 रत्नैः भद्राक्षं कृत्वा रथमध्ये निवे-
 शयेत् ॥ पूजयेद्गुणैरेतैः सुद्धा
 भक्तिं सुसंयतः । रथहायां मन्ना-
 क्रम्य वृक्षहत्यां व्यापाहति ॥ त-
 देणुं संसक्तं तनुं स्युर्जैश्च पाप सं-
 हतिं ॥ घनान् वृष्टिं सिक्तेन स्वर्गदा-
 ग्रान् कनः फलं ॥ ये पुणामं पुद्गवन्ति
 तेपि मोक्षं नवाप्नुयुः । अनुग्रहंश्चि
 ये कृत्वा ते देव तुल्यं विगुहः ॥
 वेदैः स्तवन्ति वेदानां वक्तारो मो-
 क्षतागिनः । इतिहासं पुराणादैर्यः
 स्तोत्रैश्च र्वापि सुसंस्कृतैः ॥ स्तवन्ति
 पुण्डरीकाक्षं ये वै विगतकल्मषाः
 । ते वै जयन्ति पापानि जयन्तैश्च
 स्तवन्ति यो नर्तनं अकृते वापि गा-
 यन्त्यथ नरोत्तमाः । वैश्वानरात्तम
 सः सर्गान्मुक्तिं प्राप्नोत्यसंशयं ॥
 नानानि कीर्तयिष्यन्ति न ते यास्ति य-
 नालयं । जयन् रामं कृत्वा जयं त-
 देति यो वदेत् ॥ न मातृगर्भे वासो-
 ष्यस्य स च देवैश्च नापु यात् । चामरैश्च
 व्यक्तैः पुरैश्च सुवैश्च चीनचेलकैः
 ॥ रथार्थ्यां गे हितो मो वै वीजयेत्
 पुकमोत्तमं । सर्वज्यानां च पु-
 रोहितैश्च गङ्गां योजितवान् ॥ तद्गु-

यात्रा

यात्रा

तुभोगान्निधम न्वावदाहृत संप्ल ॥
 व० नातः पर उरो लोके महावे-
 दी महोऽसवा ॥ सर्वपापहरा
 योगः सर्वतीर्थ फलपुद्गः । कृष्ण
 दिश्य ये तत्र दानं ददति वै नराः
 ॥ १८ किष्किदकव कल० मेकदानेन
 समितः । शुभिकाम गुपेवास्तु त्रुहा
 कृष्ण सहागुणः ॥ तत्रातपशास्तु गा-
 त्र० दर्पणेश्चिचये ॥ पक्षामृतैः
 शीततामैः पुन्र कर्पूर वामितैः ॥
 नारिकेल जलेनाथ तथा तान फ
 लाहना । रज्ज्वादेकेन शुद्धेन तथा प
 योदकेन च ॥ सर्वाङ्ग ननुलिपोऽह
 चन्दनेन्दुन्दु द्वैः । सुगन्धि माल्या-
 त्रणैः शीतलैः सुशोभनैः ॥ चा-
 नरैश्च जलार्थैश्च शीतलै र्व्यजनै
 सुथा । बीजयेत् पुष्प्रीकाङ्कं सुभ-
 द्वा० बलमेव च ॥ सिधाभिः पानकै
 ह्नाद्वै सुथां थुविकारकैः । खड्ग
 रैर् नारिकेलैश्च नाना रसुत्थाफला-
 दितिः ॥ तथा क्षीरविकारैश्च पन
 सै रिष्कृति सुथा । वामितैः शीत-
 त्तोयैश्च गङ्गा ताम्बूल पत्रकैः ॥ स
 कर्पूर लवङ्गाद्वैः पुञ्जयेत् परमे-
 श्वरं । रथत्रय हितं देव त्रयं ये
 पुष्पवर्षताः ॥ पुदङ्गिणं पुन्रर्षति त्रि
 चतुः सप्त एव च ॥ ततो ह्यपराह्ने

देवेश० दक्षिणानिल वीजितं ॥ प्र-
 नैः शनैर् नयेद्विष्णुं मङ्गलं च मध्य-
 मे । एवा बुद्धिदिवेशे सूर्यं चास्तु
 गतो भवेत् ॥ दीपकानां सहस्राणि
 ज्वालितानि नरैस्तुतः । मङ्गले वास-
 येदेवान् शुभिकाथे ननाहरे ॥
 चाकचन्द्रात्पे चाकवाज्यं चामरं लू-
 विते । पुञ्जविद्या जगन्नाथं तोययेत्
 गीतं नृत्यकैः ॥ उपहारानि च सु-
 त्र सप्ताहानि जनार्दनं । सप्ताहं च
 पुष्पशुद्धि शुभिकाम गुपे हितं ॥
 माङ्ग रामं सत्रदाकं विष्णुमायुज्य
 माप्नुयात् । दिवा तददर्शनं पुण्यं
 ब्राह्मी दशगुणं भवेत् ॥ १८ किष्कि
 जकते कर्म कोटि कोटि पुण्यं भ-
 वेत् । सर्वं मेकसमं दानं सर्व-
 व्यासनना विज्ञाः ॥ महावेद्यां गते
 कृष्ण योगो ह्यं खलु दुर्लभः ।
 अर्द्धादमादिका योगाः कन्देन प-
 रिभाविताः ॥ महावेद्याथ्य योग-
 स्य कलां नार्हति षोडशीं । अष्टौ-
 हे च पुनः कृत्वा दक्षिणाभिमुखानु-
 थान् ॥ दक्षिणाभिमुखी यात्रा विष्णो
 रेवा पुकीर्तिता । कार्य्या पुण्यतः
 सा हि भुक्ति मुक्तिपदा भवेत् ॥
 दक्षिणाभिमुखं यात्रं कृष्णं पुण्यं
 ये नराः । नतेषां पुनरावृत्तिः सत्य

যাত্রা

যাত্রা

নেতমসংশয়ঃ ॥ পুরাবিদো বদ-
 স্ত্যেতাং যাত্রাং নবদ্বিনাত্রিকাং ।
 তস্য্যাঃ সংকীৰ্ত্তনাদেব নিৰ্ম্মলো জা-
 যতে নরঃ ॥ তাবতীযং মহাযাত্রা-
 যো যথা কৰ্ত্ত্বমিহুতি । সোপি বিষ্ণু-
 পুত্ৰাবেন বৈষ্ণুভবনং ব্রজেৎ ॥ উ-
 ক্ত্য সপ্তপুৰুষান্ পাপাবলি সম-
 বিতান্ ॥ ৪ ॥ ॥ অথ শযন যাত্রা ।
 কান্দে । আষাঢ়ে শুক্ল দ্বাদশ্যাং জ-
 য়্যাং স্বাপ নহোৎসবং । মণ্ডলে র-
 চয়েত্তত্র শয়নংগার মুত্তমং ॥ দেবস্য
 পুরতঃ শয্যাং ব্রহ্মাদি নিৰ্ম্মিতোপ-
 রি । আশ্ৰীৰ্য্য মৃদুচেঙ্গাদি মৃদুচীনো-
 ত্তরহৃদাং ॥ কপূর ধূলি বিক্ষিপ্তাং
 সাকুচন্দ্রাতপাং শুভাং । পুষ্পগন্ধ
 যুতাং মুক্তা রঞ্জিতাং চন্দনাক্ষিতাং
 ॥ সাধু দ্বারাং শুভাং স্নিগ্ধাং নানা
 চিত্রোপশোভিতাং । এবং স্বাপগৃ-
 হং কৃত্বা নিশীথে স্বাপয়েদ্বিত্ত্বং ॥
 সপূজ্য ভাবয়েদৈক্যং তেবাং ক্-
 ষাদিতিঃ সহ । এহু হীতি চ স-
 পুৰ্থ্য স্বাপার্থং পরমেশ্বরং ॥ নযে-
 ছম্যগৃহদ্বারং বাসযেৎ ষটিকাত্র
 যং । পঞ্চামৃতৈঃ স্বাপয়েত্তান্ পৃথক্
 পল শতাধিকৈঃ ॥ সৃগন্ধি চন্দনৈ
 লিপ্তান্ বস্ত্রালকরণাদিতিঃ । পু-
 জযিত্বা যথা ন্যাযং পুঞ্জলি নব্র

মুহুরেৎ ॥ জগদ্বন্দ্য ইত্যাদি । সুদৃঢ়-
 কার্ষেদ্বারং বিষ্ণোঃ শযন বেশ্মনঃ
 । স্বাপযিত্বা জগন্নাথং লভতে মুখ
 মুত্তমং ॥ ৫ ॥ ॥ অথ পার্শ্বপরি-
 বর্তন যাত্রা । অথ তে সপুৰুষ্যামি
 পার্শ্বস্য পরিবর্তনং । নভস্য বিমলে
 পক্ষে সপুাপ্তে হরিবাসরে ॥ বিষ্ণোঃ
 স্বাপগৃহদ্বারং শনৈ গর্ত্বা পুৰিষ্য চ
 । নমস্কৃত্য জগন্নাথং পর্য্যক্ শযিতং
 মুদা ॥ অবঘাট্য শনৈ দ্বারং পূজযে-
 দুপচারকৈঃ । পুণন্য ভক্ত্যা তৎপা-
 দৌ স্বাপয়েদুত্তরামুখং ॥ মস্ত্রধেম-
 পাঠেৎ । ওদেবদেব জগন্নাথ কল্যাণ-
 পরিকল্পয । পরিবৃত্ত মিদং সৰ্বং যথা
 স্থাবর জঙ্গমং ॥ যৎ দৃষ্টা চৈষ্টিতৈরেব
 জাগুৎ স্বপ্ন সুসুপ্তিভিঃ । জগদ্ধিতায়
 সুপ্তোহসিপার্শ্বেন পরিবর্তয ॥ পরি-
 বর্তন কালোৎসবং জগতঃ পালনাযতে
 । ত্বদগুজো হবং শক্ৰো হপি ধুজে তি-
 ষ্ঠেৎ সমুৎসুকঃ ॥ দৃষ্টং ত্বৎ পাদক-
 মলং বিমুঞ্চ মুঞ্জি তজ্জলং । মহী-
 জলং প্লাবযতি পূজাপালনহেতুকাং
 ইতি সপুৰ্থ্য দেবেশং বিনযাত্তো-
 যয়েত্ততঃ । ব্যজ্ঞৈ শচ্যমরৈ শৈশব বী-
 জয়েৎ পরমেশ্বরং ॥ সৃগন্ধি চন্দনৈ
 রস্য সর্বাঙ্গং পরিলেপয়েৎ । স্বাদুনি
 ভক্ষ্যদুদ্যাণি পায়সাদীনৈ দাপয়েৎ

यात्रा

यात्रा

॥ शय्यागृहद्वारि विभोः शनैर्भ
 क्त्या निवेदयेत् । देव मद्दिश्य
 यत् शय्यात् सर्वं मङ्गलतां बुजेत् ॥
 पार्श्वे च ऊर्ध्वेऽपि उपवासोपरि
 भवेत् ॥ ७ ॥ ॥ एवम् आश्विन शुक्ल
 कादश्यां पूर्वोक्त विधानेन श्रीकृ
 ष्णस्य वानपार्श्व परिवर्तनं कार्यं
 ॥ ७ ॥ ॥ मताङ्गरे । शुभे चैवा-
 श्विने नानि महान्नायां पुपूजयेत् ।
 सौम्यी । राजती । माती । विष्णुना-
 म् । नहेश्वरी ॥ हिंसा चैव न कर्त-
 व्या कदाचिद्विष्णुपूजकैः ॥ ७ ॥ ॥
 अथोत्थान यात्रा । एकदश्यां च का-
 र्तिक्यां शुक्लायां पृथिवीपते । कृष्ण
 मृथापयेत्तु क्त्या पूजयित्वा जगद्ग-
 कं ॥ पूर्ववत् पूजयित्वा तु पात मञ्ज-
 सन्तरेत् । मञ्जुसु । उँ उँ उँ देव-
 देवेश भोजो राशे जगत्पते ।
 वीर्यैः सत्सु देव पुंसु तव-
 नाथया ॥ पुफुल्ल पुण्डरीकाक्ष श्रीह-
 रे शयनेन वै । द्रुया दृष्टं जगदिदं
 परमं सुख मेष्यति ॥ ये ते मूर्त्तः
 क्रियाः सर्वाः पुत्रवृद्धं ततो ध्रुवम् ।
 इत्युत्थाप्य जगन्नाथं वेणु वीणादि
 निःश्वनैः ॥ जयशब्दे सुखादेव नयेषु
 नृत्यं मङ्गलम् । तैलेनाभ्यर्च्य तो-
 येन प्राणयेत् पुष्पवोद्धनम् ॥ प-

कामृतं नारिकेल रसैः फल रसै-
 सुथा । सुगन्धामलकेनाथ यवकलेन
 लेपयेत् ॥ वर्षावेत्तुलसीचूर्णे लेप-
 पायेद्गुरु चन्दनैः । पुत्रवासित तो-
 वैश्च दश रत्नोदकैः सुथा ॥ साप-
 यित्वा क्रयेत् पापं बहुजन्मोपपा-
 दितम् । महोपचारैः संपूज्य विष्णु-
 नीराजयेत्ततः ॥ कृताञ्जलिपुटो
 भूत्वा पार्थयेत् परमा मृदा ॥ १ ॥
 ॥ अथ प्रावरण यात्रा । मार्गशीर्षे
 शिवे पक्षे शय्यात् प्रावरणोत्सव-
 । कृत्वा दृष्ट्वा नरो भक्त्या वैश्वदेव लो-
 कनाथुषात् ॥ वासो श्चिवासं अ-
 श्वीत् पक्षम्यां निशि कर्त्तव्यम् ।
 पुताते मङ्गलं शय्यात् पद्ममष्टद-
 लावितम् ॥ दिक्पालान् पूजयेद्दि-
 क्कू क्षेत्रपालं गणाधिपम् । चण्ड पु-
 चण्डो च बहिः शतदिक्कू पुपूजयेत् ॥
 उन्मथ्ये ह्यापयेन्मन्त्रं कालये-
 दुष्कारिणां । पूजयित्वा जगन्नाथं
 गङ्गातलेन दीपकम् ॥ दत्त्वा कृष्णाय
 भक्त्या तु शीतवादेद्य नवेमिशाम् ॥
 पातः पुपूजयेद्देव नानामूर्त्तैः स-
 शोभनैः ॥ सञ्जतिः सञ्जति देवान्
 वामोतिः परिवेष्टयेत् । मुखवर्ज-
 ष्ण सर्वाङ्गं शीत प्रावरणे दिवाः ॥
 दूर्वाकृतैः पुपूज्याथ शय्यानीराज-

यात्रा

नांविभोः । भगवन्तं समुद्दिश्य वा
 क्रमेणैतान् प्रदापयेत् ॥ शुक्लं च
 न्य देवेभ्यो दीनार्थायैतद्य एव च
 शीत प्रावरणं दद्यात् सकृत् पर-
 मया मुदा ॥ ददाति भगवान् प्रीति
 सुखे वर मनस्तनम् ॥ ८ ॥ ॥ अथ
 पुष्यस्नानं यात्रा । पुष्यस्नानोऽसव-
 वक्ष्ये यथोक्तं बुध्ना पूरा । पुष्य-
 र्क्षेत्रे च संयुक्ता पौर्णमासी यदा त-
 वेत् ॥ पौषे मानि तु तत् क्षर्यात्
 पुष्यस्नानोऽसवः हरेः । चतुर्दशी
 निशायास्तु अस्त्रानां निवासिनः ॥ रा-
 त्री जागरणं कृत्वा प्रातः रश्मिः प्रकी-
 रयेत् । रक्तं विष्णु शिवेभ्यश्च पुत्र्य-
 कं सन्निधं क्रमात् ॥ इत्युक्तं पूज-
 यित्वा तु तदन्ते पूकषोस्तनम् । पू-
 ष्येदुपचायैस्तु आदर्शे पुत्रिविष्णु
 तः ॥ ततः पूकषसूक्तेन अस्त्रां स्त-
 नं तिनञ्जयेत् । क्रमाद्देवस्य शिरसि
 स्नापयेद्विधिवत्ततः ॥ अतः मुहुरन् ।
 ततः पश्चान्ते नैव वासुदेवश्च क्वा-
 लयेत् । लक्ष्म्या युक्तं पूनं विष्णु उ-
 पचायैः प्रपूजयेत् ॥ द्वास्तुरादैर्यः
 सुतिभिर्वादैर्यः संपूज्य केशव-
 लनस्तु द्विकिरेदेवः कपर्दादैर्यः सु-
 तं गुलान् ॥ नीराजयेत्तद्गमाथं क-
 पूरं वृत्तं वर्तिभिः ॥ ततः पुदकि

यात्रा

१० कृत्वा दशवत् पूजयेत् क्विर्तो ॥
 पुष्यं स्नानोऽसवः पूज्यं ये पश्य-
 ण्ति मुदाविताः । सर्वसम्पन्नं कामा-
 स्ते बुजेयु रैकवः पदम् ॥ ९ ॥ ॥ अथ
 नवशस्य यात्रा । अर्च्यादशन
 संक्रान्त्यां नवशस्य महोऽसवः ।
 संक्रान्तेः पूर्वदिवसे नवां शालि-
 मुद्गुत्तमां ॥ प्रासादं पूर्वं देशे
 तु श्यामयित्वा निवासयेत् । तथा च
 पादौ । संक्रान्त्यां नावन्तस्य
 नाधिवासितं तं गुलान् । निवेद्य वि-
 ष्वे भक्त्या ईनं मन्त्रं मन्त्रेण ॥
 त्रयि तूक्ते जगत्सर्वं मन्त्रेण पुत्रवि-
 श्यति । रक्तं सर्वं जगन्नाथं गृह्णतां
 पिष्टुं शतम् ॥ वाक्पानं भोजये-
 ष्युक्त्या देवदेव पूरुहितान् । अ-
 त्त्यर्च्यं भगवन्तुक्त्यादि ॥ नवे-
 न वानसा वेष्ट्यं दूर्वां सर्वपं पूरुत्तैः
 । पूजयित्वा तिमन्त्रेण कृत्वा सुमन्त्रि-
 ष्युत्तम् ॥ पुनः पुत्राते देवेशं पुलि-
 पेदुत्तं चन्दनैः । ब्रह्मालङ्कारं माल्य-
 च्च पूजयित्वा यथा विधि ॥ नीराज-
 यित्वा देवेशं तं गुलान् निवासितान्
 । शालिषु पाकपात्रेषु मधुं थं गुल्य
 मिश्रितान् ॥ पङ्क्तिः स्थापयेदङ्गे
 गन्धपुष्पाङ्कतावितान् । संपूजं पा-
 यसं कृत्वा दद्यात्तैश्च चक्रपाणये ॥ द-

यात्रा

यादृक्

अवर्णकं पिष्टं विषाः पुष्यं प ।
 ३० । उं जीवनं सर्वं तानां जनकं
 जगद्गुरो । तन्मया शालिनो ह्येते
 त्वयैव जनित्यः पुत्रा ॥ लोकान्गु-
 ह्णार्थाय गृहीत्वा चित्रं विग्रहं । तत्र
 पीतैः कृतानेतान् गृहण परमे-
 श्वर ॥ त्वयि तूष्टे जगत् सर्वं मन-
 पुत्रविषयति । स्वाहाकारं स्वाहाकार
 वषट्कारा दिवोकृसां ॥ आप्याय-
 नात्तविषयति तेनैवाप्यागितं ज-
 गत् । वक्रं सर्वं जगत् तन्मयां स-
 चराचरं ॥ इति नग्नं थ्य देवेश-
 शानीं स्तान् विनिवेदयेत् ॥ १० ॥ ॥
 अथ दोज यात्रा । फाल्गुने मासि ज-
 ह्नीति दोजारोहणं नूतनं । यत्र
 कर्तव्यं गोविन्दे । लोकान्गुह्णाय
 वै ॥ पुत्र्यां देवदेवस्य गोवि-
 ष्णदायात्कारयेत् । फाल्गुने सर्व-
 पुत्रदीर्घं पक्षाहानि त्र्याहानि वा ॥
 फाल्गुन्याः पूर्वतो विपुः शतदश्यां
 निशामुखे । वक्रुत्सवः पुत्रदीर्घं
 दोजनगुप पूर्वतः ॥ पादये । पो-
 र्णनाम्यां समारभ्य पक्षम्यां स-
 मापयेत् ॥ ११ ॥ ॥ अथ मदन
 भञ्जिका यात्रा । वासुधिकां समा-
 थ्यानेय यात्रां मदनभञ्जिकां । व-
 स्यां कृतावां दृष्टायां क्षीणाति पु-

कषोत्तमः ॥ चैत्र शुक्ल त्रयोदश्या
 नाहरेत्तु समूलकं । देवस्य गे-
 विरचिते मन्त्रे नाधिवासिते ॥
 १२ ॥ ॥ इति यात्रातत्त्वं ॥
 यादः स्त्री जलकृतः । इत्यमरः ॥
 यादृशः पुं समुद्रः । इति हेम-
 चन्द्रः ॥
 यादःपतिः पुं समुद्रः । इत्यमरः ॥
 वक्रणः । इत्यजयपालः ॥
 यादवः पुं श्री कृतः । इति शब्द-
 रत्नावली ॥ यथाते ज्येष्ठपक्षे यद्
 सुप्तं वक्रणः । यथा । यथाते ज्येष्ठ-
 पुत्रस्य यदोर्वक्रणं नववत् । इत्य-
 पक्रम्य माववा कृषयो राजन् याद-
 वाश्चेति संज्ञितं ॥ इति श्रीभा-
 गवते २ स्कन्धे २३ अध्यायः ॥
 यादवः स्त्री गोमहिव्यादिधनं ।
 इत्यमरः ॥
 यादवी स्त्री दुर्गा । इति त्रिकाण्ड-
 शेषः ॥
 यादसानाथः पुं वक्रणः । इति ह-
 लायधः ॥
 यादसापतिः पुं समुद्रः । इत्य-
 मरः ॥ वक्रणः । इति मेदिनी ॥
 यादृक् } त्रि य इव दृश्यते सः । ये-
 यादृशः } मन् इति भाषा । इति नू-
 यादृक् } कषोभव्याकरणं ॥

घान

घादोनाथः पू० समुद्रः। इति राज-
निर्घण्टः ॥

घादोनिवासः पू० जल०। इति हेम-
चन्द्रः ॥

घान० क्ली राज्ञा० सक्यादिवडुणा-
स्तर्पत गुणविशेषः। तत्र उपचित-
शक्तेः कृतमूल राष्ट्ररक्तस्य शत्रो
राक्षसनाथ यात्रा। इति भरतः
॥ हस्त्यश्वरथदोलादि। तत्र प-
र्यायः। बाहन० २ युग्य० ३ पत्र० ४
धोरण० ५। इत्यनरः ॥ विमान० ७
चक्रूर० १ वापन० ८ गतिमित्रक० ९।
इति शब्दरत्नावली ॥ १॥ अथ चतु-
स्रदघानोद्देशः। ये वृक्ष जात्यादि
विभेदतो २मी मया निकृता इह-
वाजि मुख्याः। क्षिप्तानया सर्व चतु-
स्रदानां भेदो विधेयो विदुषादरे-
ण ॥ यथा यथा श्वादिषु पोषणनया-
नेन वादोष गुणो भवेतां। तथा
तथैवान्य चतुस्रदानां प्रकीर्तिर्भो
दोष गुणो वृधेन ॥ वर मघान न-
पोषण नेव वा वर निवान्य शरीर
मपोषण। न खलु दोष युतं चतु-
स्रदं स्पृशति पश्यति शोभन चे-
तवः ॥ सुराविन्दु दूषयति पयो-
घट शतं यथा। तथा सर्व दूषयति
दोष दूष्टं चतुस्रदः ॥ इति चतुस्रद

घान

यानोद्देशः ॥ १॥ अथ द्विपद-
यानोद्देशः। मानुषैः पक्षिभि
र्वाग्नि तथानैः द्विपदै र्गणि। यान-
स्योद्दिपदं नाम तस्य भेदो ह्यने-
कधा ॥ सामान्यं विशेषश्च तस्य
भेदो द्विधा भवेत्। तत्र सामान्यं
यथा। यानं यद्विपदाभ्यां सत् त-
दोलादिक मूच्यते। चतुर्भि युक्ति
संयुक्ते र्दणु धातु गुणयुतैः ॥ दो-
लेति कथ्यते तेषां नियमो ऋष-
पुदक्ष्यते। तत्र ममयः। उपेन्द्र मू-
लाहि शिवाग्नि वर्जं शशुन्द तारा
तिथियोग लप्ते। विष्टि क्रमापुत्र य-
माह वर्जं दोलादिकारोहण नादय
निष्टं ॥ दणुकाष्ठस्य नियमे नियमश्च प्र-
दणुवत्। कनकं रजतं ताम्रं लोहं
धातु चतुष्टयं ॥ चतुर्विधाना मुद्दिष्टं
वृक्षादीनां यथा क्रमः। सुराणा म-
सुराणां चतुर्वर्ग्य मूदाहृतं ॥ त्रि-
हस्त सन्निभो मध्ये तदङ्गं पार्श्वयो
र्द्वयोः। विजया नाम दोलेयं विज-
याय नहीकृता ॥ विजया नदला
क्रुशा शिवा र्क्षणा शत्रु क्रमात्।
वितस्त्यैकैक स वृक्ष्यां दोलाः षट्
स्युः सथामदाः ॥ अत्रुश्च पद्मको-
वश्च शङ्खः पर्वत एव च। चतुर्विधा-
नां दोलासु कल्याणाय चतुष्टयं ॥

यान

हंसः केशी शूको भृशश्चतुष्टयमि-
 दं क्रमात् । अमुनाद्युगु निधातव्यं
 चतुर्विधमहीक्रिता ॥ अत्राग्निं वज्रं
 विन्यासो विच्छेद्यो नवदण्डः ।
 भोजस्तं । गजः पुश्चान दोलायां
 रणदोलामु केशरी ॥ मृगो भ्रमण
 दोलायां क्रीडा दोलामु षट्पदः ।
 भुजङ्गमः शत्रुराज्ये वृषभो दान
 कर्मणि ॥ दोलोपयु परि न्यसेय
 वत्तं नृनि शासनं । षड्दक दण्ड
 यानस्य तत्पर्यङ्क मिति मृतं ॥
 त्रिहस्तं समितो यान सुदक्ष परिणा-
 हवान् । पर्यङ्कः क्लेश नांशुं भुजुः
 सवार्थ साधकः ॥ क्लेशो मृत्युर्जयो
 दुःखश्चत्वारस्तु यथा क्रमः । वितस्त्ये
 कैक संवृक्ष्य यथा चानु र्मसङ्गिनः ॥
 मणि धातु गुणादीनां नियमः पूर्वव-
 मृतः । विशेष मथ वक्ष्यामि पर्य
 कस्य यथाक्रमं ॥ शक्तिश्च गजदस्त
 च नृगशूकं सुथैव च । अनूपादिक
 जातानां पर्यङ्केषु न्यसेत् क्रमात्
 ॥ पद्म शङ्ख गजाश्वलि हंस क्लोक
 शूकान् क्रमात् । आदित्यादि दशा-
 जानां मणिकपेण विन्यसेत् ॥ म-
 हीन्द्राणां विशेषेण सिंहमानेव
 शन्यते । निर्माणे शक्ति दण्डश्च
 राज्यांशु सुथपुदाः ॥ तदेवावक

यापन

दण्डश्च खड्गयान मिति मृतं । अ-
 म्यापि पूर्ववन्मान नणि धातुादि
 निर्णयः ॥ विशेष चरणोद्गायः प-
 रिणाहार्कसमितः । तदेव चेन्मि-
 चरणं पीठयानं मिति मृतं ॥
 तस्य भेदो द्विधा दण्ड वक्रावक्र
 पुत्रेदतः । नानादिकं पूर्वतल्यं
 विशेषाच्छतरसुता ॥ एव मन्यानि
 मिश्राणि यानानि विविधानि च ।
 सामान्याथ्यानि जानीयात् शिल्पि-
 ति निर्मितानि वै ॥ मनोहरत्वं
 लघुता दृष्टतेति गुणत्रयं । पौक-
 द्विपद यानानां सहस्रं भोज भु-
 जङ्गा ॥ इति सामान्याद्विपदयान-
 कथनं । इति युक्ति कल्पतरुः ॥ * ॥
 विशेष द्विपदयानस्तु चतुर्दोलश-
 दे निम्नदयानोदेषस्तु नौकाश्वदे
 दृष्टव्यः ॥
 यानपात्रं क्ली निम्नदयानविशेषः ।
 जाहाज इति भाषा । तत्पर्यायः ।
 बहिरक २ बोहिथ ३ वहन ४
 पोतः ५ । इति हेमचन्द्रः ॥ समु-
 दयान ७ । इति वराहपुराणं ॥
 यानमुखं क्ली रूथादेः पुरोभागः ।
 तत्पर्यायः । धुः २ । इत्यमरः ॥
 यापनं क्ली वर्तनं ॥ कालक्षेपणं ॥
 निरसनं । इति मेदिनी ॥

याम

यामाता

याष्ठा स्त्री ङी। इति त्रिपुराणः ॥
याप्यः द्वि अधमः । निन्दितः ।

इत्यमरः ॥ यापनीयः । क्लेषणीय-
कालादिः । इति मेदिनी ॥ व्याधि-
विशेषः । यथा । साध्यायाप्या अ-
साध्याश्च व्याधय द्विविधाः मृताः ।
सूक्ष्माध्याः कष्टसाध्या द्विविधः सा-
ध्य उच्यते ॥ याप्य लक्षणं नाह ।
यापनीयस्तु तं विद्यात् क्रियां धा-
रयते हि तां । क्रियायास्तु निवृत्ता-
यां सद्यो यश्च विनश्यति ॥ पु-
ष्ठा क्रिया धारयति सूचिनं याप्य
मातरं । पुपतिव्यदिवागारं सु-
प्तो यत्नेन योजितः ॥ साध्या या-
प्यत्वं नायाति याप्या सासाध्य-
तां तथा । सुप्ति प्राणानसाध्यास्तु
नराणां मक्रियावतां ॥ अक्रियाव-
तां चिकित्सां रक्षितानां । इति
भावपुकाशः ॥

याप्ययानं स्त्री शिविका । महापाया
इति भाषा । इत्यमरः ॥

यातं स्त्री मैथूनं । यथा । वृषाश्वयो-
र्घाते शर्थे सन् । इति लिङ्गपादे
वोपदेवः ॥

यानः पुं दिवार्रात्रेयाश्चतुर्थभागैक
भागः । तत्पर्यायः । पुहर २ ।
इत्यमरः ॥ सः यमः । इति मेदिनी ॥

यानघोषः पुं ङकूटः । इति शब्द-
माला ॥

यामघोषा स्त्री यञ्जविशेषः । घडी
इति भाषा । तत्पर्यायः । नाली
२ घटी ३ यामनाली ४ यमेकका ५
दण्डकला ७ । इति त्रिकाण्डशेषः ॥
यामनाली स्त्री यानघोषा । इति
त्रिकाण्डशेषः ॥

यामनेमिः पुं इन्द्रः । इति त्रिकाण्ड-
शेषः ॥

यामलं स्त्री यगलं । इति हेमचन्द्रः
॥ तद्वशात्तद्विशेषः । तस्य लक्षणं
यथा । सङ्घट्टश्च ज्योतिषाख्यानं
नित्यकृत्यपदीपनं । क्रमसूत्रं वर्ण-
भेदो जातिभेदस्तथैव च ॥ युग-
धर्मश्च सन्ध्यास्तौ यामलस्याष्ट ल-
क्षणं । तद्वद्विधं । आदियामलं
१ कृकियामलं २ दिक्कियामलं ३ कदु-
यामलं ४ गणेशयामलं ५ आदि-
त्ययामलं ७ । इति वाराहीतन्त्रं
॥ एषां श्लोक सन्ध्या तद्वशात्तद्वे-
दुष्टव्या ॥

यामवती स्त्री रात्रिः । इति राज-
निघण्टुः ॥

यामाता पुं जानाता । दूहितः पतिः
। इत्यमरटीका शब्दरत्नावली च ॥
जानात् विष्णु तुल्यत्वं तस्य गृह

কন্যা দাতু দৌহিত্র জননাৎ পাক
 ভোজন নিষেধশ্চ যথা । কামাধ
 নাবাদিত্যপূরণাং । বিষ্ণু যান্নাত
 রন মন্যে তস্য মন্যুং ন কারয়েৎ ।
 অপ্জাযান্ত কন্যাযা নাশ্চীযান্ত
 স্যবৈ গৃহে ॥ ইত্যদ্বাহতর্ক ॥

যানার্জ ক্রী পুহরস্যাঙ্ক তস্য
 ধিপা যথা । বারেশাদর্জযামেব
 রাত্র্যহ্নোঃ পঞ্চ বট ক্রমাৎ । অধি
 পাঃ সূ গৃহা স্তত্র যথাকারহে ভবন্তি
 হি ॥ রবীন্দ্রেন্ন ভৃগু স্মাজ শনি
 স্ত্র রবয়ো নিশি । রবি শক্র স্ত্র
 রাত্রীশ শনীভ্য অজ ভাঙ্করাঃ ॥
 দিনে কুছাঃ পরেষেব তত্রাধ্যক্ষা
 শ্চ তমুহাঃ । পাপদণ্ডে ভবেদিষ্টিঃ
 শ্রুতদণ্ডে শ্রুত ভবেৎ ॥ শ্রুতগৃহ
 স্য দণ্ডে তু কন্মারস্ত্রাহুত ভবেৎ ।
 আরস্ত্রাৎ পাপদণ্ডে তু কন্ম নিষ্
 জতা বৃজেৎ ॥ যস্যার্জ যাম স্তস্য
 ব পুণ্ডুঃ সম্দাহুতঃ । বট বট
 পরীত্য দণ্ডাশ্চ ত্রয়ো রাত্রৌ মতা
 স্তথা ॥ যান্নার্জাধিপ সখ্যাতো
 দ্বিতীয়স্ত তদর্জতঃ । তদর্জান্ত ত
 তীয়স্যর্জদর্জান্ত তুরীয়কঃ ॥ অ
 কাভাবে তু রাত্ৰঃ স্যাস্তদকো বসু
 সখ্যকঃ । ভগ্নাকস্য পরিত্যাগা
 দ্বিবাদগুাধিপা যথা ॥ ইতি জ্যে

ভিবতন্ত ॥

যানিঃ স্ত্রী স্বসা ॥ অলক্সী । ইত্য
 মরঃ ॥ স্বসা ভগিনী । অলক্সী অল
 বধুঃ । পুহরে সখ্যমে যামো যানিঃ
 স্বস অলক্সিয়ো রিত্যন্ত্যছাদৌ র
 ভসঃ ॥ জিহ্মন্ত অটিল নিন্দ্য
 জানিঃ স্বস অলক্সিয়ো রিতি চবর্গ
 তৃতীয়াদাবজয ইতি তরত মুজটৌ
 ॥ যথা । জামযো যানি গেহানি
 শপন্ত্যপুতিপুঞ্জিতাঃ । ইতি স্বা যী
 ॥ জৈ ক্রযে বাহুলকান্নিঃ । যদ্বা
 জন্ম অদনে বাহুলকাদিণ্ জামি
 রিহ্মি । অন্ত্যছাদৌ যা পুাপণে ধা
 তুর্বোধ্যঃ । ইতি রামাশুমঃ ॥ ৯ ॥
 যামিনী । ইতি শব্দরত্নাবলী ॥ ধ
 র্মস্যপত্নী । তস্যঃ কন্যা নাগবীথী
 । যথা । অকক্সী বসু যামি লম্বা
 ভানু মর্কত্বতী । সঙ্কল্পা চ মুহূর্তা চ
 সাধ্যা বিধা চ নামতঃ ॥ ধর্মপ
 ত্ন্যে দশং দেতা স্তাশ্বপত্যানি মে
 শ্চুণ । লম্বাযা শৈচব ঘোষো হসৌ
 নাগবীথী তু যামিজা ॥ ইতি বর্হি
 পুরাণে কল্যণীয পূজাসর্গঃ ॥

যানিকভটঃ পু পুহরিকঃ । চৌকী
 দার ইতি ভাষা । যথা । উমাদা
 হুদ বর্জিতাক্রতমসঃ পুত্ৰষ্ট দিঘ্ন
 ওলে কালে জাগ্রদগু যানিকভট

যামিনী

যাযাব

পারক কোলাহলে । কর্ণম্যাসুহ
 দর্শ বাস্তুবডবা বহু যদন্তঃপুরাদা
 যাতানি যদন্তঃস্রাজি কৃতক মনে
 ভযং যোমিতা ॥ ইতি প্রাচীনাঃ ॥
 যামিত্র স্ত্রী লগ্নাৎ সপ্তমরাশিঃ ।
 যথা । ধীস্থানং পঞ্চমং জ্যেষ্ঠং যা
 মিত্রং সপ্তমং স্মৃতং । দ্যুতং দ্যুতং
 তথাস্থাত্যং স্বর্গাৎ ত্রিপুরান্দিরং
 ॥ * ॥ যামিত্রবেধো যথা । পা
 পাত্ সপ্তমগঃ শশী বদি ভবেৎ
 পাপেন যুক্তো হথ বা যত্নেনাপু বি
 বর্জযেহুনি নতো দেবেষাং হপ্যং
 কথ্যত । যাত্রায়াং বিপদো গৃহে
 স্তবৎ কৌরেষু রোগোদ্ভবো
 হপ্যুদ্বাহে বিধবা যুতে চ মরণং
 শূলঞ্চ পুংস্কর্মাণি । রবি মন্দ অজা
 ক্রান্তং নৃগাক্ষাৎ সপ্তমং ত্যজেৎ ।
 বিবাহ যাত্রা চূডাসু গৃহকর্ম্ম পুবে
 শনে ॥ ইতি যামিত্রবেধঃ ॥ * ॥
 অম্য পুস্তিপুসবো যথা । মূল ত্রি
 কোণ নিজ মন্দিরগো হথ পূর্ণো
 মিত্রর্কসৌম্যগৃহগো হথ তদীক্ষি
 তো বা । যামিত্রবেধ বিহিতানপহ
 ত্যদোষান্ দোষাকরঃ সুখ মনেক
 বিধং বিধন্তে ॥ ইতি জ্যোতিষ্তত্ত্বং ॥
 যামিনী স্ত্রী রাত্রিঃ ॥ হরিদ্রা । ইত্য
 নরঃ ॥

যামিনীপতিঃ পুং চন্দ্রঃ । ইতি শব্দ-
 রত্নাবলী ॥ কপূরং । ইত্যনরঃ ॥
 যানী স্ত্রী দক্ষিণদিক্ । ইতি শ্রাজ-
 নিঘণ্টঃ ॥ জলস্ত্রী । ইতি শব্দরত্না-
 বলী ॥
 যামুন স্ত্রী শোতো হৃৎগনং । ইত্য-
 নরঃ ॥ যমুনাসয়কিনি ত্রি ॥
 যামুনেষ্টক স্ত্রী সীসকং । ইতি জটা-
 ধরঃ ॥
 যামেঘঃ পুং ভাগিনেয়ঃ । যথা ।
 যানিঃ স্বসৃ জলত্রিয়ো রিত্যনশা-
 সনাৎ যানে রপত্য নিত্যর্থ ক্ষেপ
 পুত্ৰ্যে নিম্নমঃ ॥
 যাম্যঃ পুং অগস্ত্যমনিঃ ॥ চন্দন-
 বৃক্ষঃ । ইতি মেদিনী ॥
 যাম্য স্ত্রী দক্ষিণদিক্ ॥ ভরণী-
 নক্ষত্রং । ইতি মেদিনী ॥
 যাম্যঘন স্ত্রী দক্ষিণাঘনং । যথা ।
 যাম্যঘনে হরৌ সুপ্তে সর্বকর্মাণি
 বর্জ্যেৎ । ইতি মলমাসতত্ত্বং ॥
 যাম্যেদ্ভুতঃ পুং স্ত্রীতালবৃক্ষঃ । ইতি
 রাজনিঘণ্টঃ ॥
 যাম্যকঃ পুং পুনঃপুনর্গাগকর্তা ।
 তৎপর্য্যায়ঃ । ইজাশীলঃ ২ ।
 ইত্যনরঃ ॥
 যাযাবরঃ পুং অশ্বমেধীবাথঃ । ইতি
 জটাদরঃ ॥ চরৎ কাকনুনিঃ । ইতি

यावक

यावन

त्रिंशुःशेषः ॥ पुनः पुनः पुनः मनी

यावज्जीवः क्ली यावदायः । जीवनपर्यन्तं । यथा । यावज्जीव महः मनी

क्षुण्डे पुनर्हू ररुषः जगदृनीव ।
इति भाषिः ॥

वक्ष्यामीदपुत्रं पितामह ॥ इति
आहृत शब्दटीकायां तत्रतः ॥

यावः पुं अलङ्कः । इत्यमरः ॥

यावत् व्य साकल्यं ॥ अवधिः ॥
मानं ॥ अवधारणं । इत्यमरः ॥

यावकः पुं अलमासः । इत्यमरः ॥

साकलेऽनिरवशेषे । यथा । यावददत्तं तावदभुङ्क्त ॥ अवधौ मर्यादायां । मूलात् शाखां यावत् प्रकाशः ॥ मानं पुंमाणं । यावद्गृहाणि तावद्विभवः ॥ अवधारण निवृत्तापरिहृदः । इयतो ताव इयता परिमपि तस्य परिहृदो निश्चयः । यथा यावत् पात्रं तावद्भुङ्क्तानामश्रमश्च ॥ यावत् काले एवधारणे पुणः सायां परिहृदे मानाधिकारसम्युने पक्कास्तरे चेति मेदिनिः । इति भ्रतः ॥ यद् शब्दात् निपातनाद्यत् पुत्र्य निरुद्धे त्रि । तत्र यावान् यावती यावत् इति रूपत्रयं भवति । इति तद्विज्ञापकदेवोपदेवः ॥

द्वे वोरौ धान्ये । अलथ इत्यने

॥ मायाकृति पत्रे काश्मीरेषु तु

लसीति ख्याते । इति सूत्रिः ॥

यव इव गुणेन इति यवकः विकार

संघेति कः । यवक एव यावकः

स्वार्थे षः । अलेन मस्यति परिण

मति अलमासः मनीर्य इ परिमाणे

परीणामे षः मनीर्यादित्रादलक

अलमासो दस्यसकारवान् मूर्द्धन्य

कार वांश्च । अलमासो रभसश्च

ति दस्यस्ये ररुषि इति मधुः ॥

अलमासो यावके पुंसि काञ्जिके तु

नपुंसक मिति मूर्द्धन्यास्तु रभसः ।

इति भ्रतः ॥ यवकः स्यात्तु अमा

षः अलमासो यावको षपि च ।

वोरवाथ्ये षष्टिके वा अलमा का

श्मीर देशजे ॥ शालिधान्येषु च

द्वार इति केचित् पुत्रकते । इति

शब्दरत्नावली ॥ ॥ यावाम् । इति

हेमचन्द्रः । अलङ्कः । इति शब्द

रत्नावली ॥

यावतिथः त्रि यावत् परिमाणं । इति
मुखबोधव्याकरणं ॥

यावनः पुं सिद्धाथ्यगद्दुव्यं । इत्य

मरः ॥

यावशु

यूक्

यावनालः पु० धान्यविशेषः। जो-
आर इति भाषा । त० पर्यायः ।
यवनालः २ शिखरी ३ वृत्ततुलः
४ दीर्घनालः ५ दीर्घशरः ६ क्रेत्रे
ऋः ७ ईऋपत्रकः ८ । तस्य गुणाः।
धवलत्व० । गोल्यत्व० । बल्यत्व० । त्रि-
दोषजित्व० । वष्यत्व० । कच्यत्व० ।
अंशो वक्ष्णुं शुभं पुणं नाशित्वं ।
इति राजनिर्घण्टः ॥

यावनालशरः पु० शरभेदः। जो-
हरली इति हिन्दीभाषा । त०-
पर्यायः । नदीजः २ दृढत्व० ३ वा-
रिसम्भ्रवः ४ यावनालनिभः ५ खर-
पत्रः ६ । अस्य मूल गुणाः । ईष्य-
धुरत्व० । कच्यत्व० । शीतत्व० । पित्त
तृषा नाशित्व० । पशुनामबलपुदत्व-
म् । इति राजनिर्घण्टः ॥

यावनाली स्त्री यावनालशकरा । त०-
पर्यायः । हिमो० पद्मा २ हिमानी
३ हिमशकरा ४ ऋदुशकरिका ५
ऋदा ६ गडडा ७ ऊलविन्दुजा ८ ।
अस्य गुणाः । गोल्यत्व० । उष्यत्व० ।
तिक्तत्व० । अतिपिहितत्व० । वात
शुद्ध० । सारकत्व० । कच्यत्व० । दाह
पित्तशुदावित्वम् । इति राज-
निर्घण्टः ॥

यावशुकः पु० यवशरः । इति रत्न-

माला ॥

यावसः पु० यवससमूहः । इति सि-
द्धाष्टकौमुदी ॥

याव्यं त्रिं निशुणीगं । यथाते य० ।
इति नृक्षबोधव्याकरणं ॥

याशोविशेषः पु० शाक्यमनिपुणः ।
इति हेमचन्द्रः ॥

याष्टीकः पु० याष्टिधारिशोका । ने-
ठेरु इति भाषा । त० पर्यायः ।
याष्टिहेतिकः २ । इत्यमरः ॥

यासः पु० दुरालभा । इत्यमरः ॥

याना स्त्री यदनशलाकापङ्गी ।
शब्दमाला ॥

यू ल निशुणे ॥ अमिशुणे । इति
कविकल्पद्रुमः ॥ ल योति । निशुणे
यथा । योति काले लज्जतीतिः
कत्रसन्तान वृक्षे । इति हलायुधः
॥ अनिशुणे समवायलक्षणे । अनुत्
सिद्धाना मिति मिलित सिद्धाना
मित्यर्थः । इति दुर्गादासः ॥

यू ञ ग वक्षे । इति कविकल्पद्रुमः ॥
ञ ग युनाति यो वयश्चे । ञ पि न-
वेश्या वक्ष्णीर्जुन रिद्धि हलायुधः
। इति दुर्गादासः ॥

यू उ क निन्दने । इति कविकल्पद्रुमः
॥ उ क यावयते । इति दुर्गादासः ॥

यूक् त्रिं सनाधिमान् । इति नृक्षबोध-

যুক্তি

যুক্তি

ব্যাকরণ ॥ যুক্ত্যং । ইতি শব্দরত্না-
বলী ॥

যুক্ত্যং মিন্দা । যুক্ত ক.ড নিন্দে ইত্য-
র্থভাবে ক্বিপু পুত্যযেন নিন্দমশা ॥
যুক্ত্যং ত্রি ন্যায়্যং । তত্ত্বন্যাগাগত
দুব্যাদি । ইত্যনরঃ ॥ অপুথসত্ত
। মিলিত মিত্যর্থঃ । ইতি মেদিনী ॥

যুক্ত্যং ক্রী হস্ততত্বয়ং । ইতি মেদিনী ॥
যুক্ত্যং পুং অভ্যস্তযোগঃ । যথা ।

যোগী তু দ্বিবিধঃ পোক্তো যুক্ত্য-
যুক্ত্যান ভেদতঃ । যুক্তস্য সরদা-
ভান চিহ্না সহ কৃতো হপরাঃ ॥
ইতি জ্ঞানশাস্ত্রং ॥ . . .

যুক্তরসা স্ত্রী রাস্মা । কাটা আনকলী
ইতি ভাষা । ইত্যমরভরতো ॥

যুক্তা স্ত্রী বৃক্ষবিশেষঃ । এলানী ইতি
ভাষা । ইতি রত্নমালা ॥

যুক্তিঃ স্ত্রী ন্যায়ঃ । ইতি মেদিনী ॥
লোকব্যবহারঃ । ইতি ব্যবহার-
নাত্কা ॥ ধর্মশাস্ত্র বিরোধে তু
যুক্তি যুক্তো বিধিঃ স্মৃতঃ । ইতি
স্মৃতিশ্চ ॥ অনুমানং । যথা । যুক্তি
স্বপ্যবসন্নসু সপথে নৈন মন্দধেৎ ।
যুক্তিরনুমানং । অনুমানেন বিজ্ঞেয়-
নস্যাতাং পপ্রসাক্ষিণো । ইত্যেক
বাক্যত্বাদিতি বিবরণং ॥ অথ যুক্তিঃ
। নারদঃ । উল্লাহস্তো হুগ্নিদো জে

যঃ শব্দপাণিশ্চ ঘাতকঃ । কেশা-
কেশি গৃহীতশ্চ যুগপৎ পারদা-
মিকঃ ॥ অদ্বালপাণি বিজ্ঞেয়ঃ
নেতুভেত্তা সনীপগঃ । তথা অঠা-
রহস্তশ্চ বনছেত্ত্বা পুক্রীতিতঃ ॥
পুত্যক্ষ চিহ্নে বিজ্ঞেয়ো দণ্ডপা-
কব্য কুমরঃ । অসাক্ষি পুত্যয়া-
ছেতে পাকবে্যে তু পরীক্ষণং ॥
পুত্যক্ষ চিহ্নে কধিরাক্ত খঙ্গাদি-
তিঃ । পাকবে্যে বাকপাকবে্যে ।
শব্দঃ । লোপ্ত হস্তশ্চ চৌর ইতি ।
নারদঃ । অতীক্ দিশ্যমানো হপি
পুতিহন্যনং তদ্বচঃ । ত্রি চতুঃ পঞ্চ-
কৃত্বো বা শরতো হর্থঃ তমুাবহেৎ
। যদা ধনিকেন্যধমণিক স্ত্রি চতুঃ
পঞ্চকৃত্বো বা ত্বং মে স্মণং ধারযনী-
তি পুনঃপুন দিশ্যমানো হপি ন
তদ্বাক্যং পুতিহস্তি তদোত্তরকাল
মনেনাভ্যুপগতো হযমর্থ ইত্যব-
ধারণ্য তমর্থ মণিকায দাপযেদি-
ত্যর্থঃ ॥ ইতি ব্যবহারতত্ত্বং ॥ ৯ ॥
নাট্যালঙ্কারবিশেষঃ । তস্য লক্ষ-
ণং । যথা । যুক্তি রর্থাবধারণং ।
উদাহরণং যথা । যদি জনর মণা-
ল্য নাস্তি স্ত্যে ভব মিতি যুক্ত
মিতো হন্যতঃ পুয়াতং । অথ মরণ
নবণ্য মেব স্তোঃ কিনিতি মুখা

युग

युग

मलिनः यशः अरुधः ॥ इति वेणी-
संहारः । इति साहित्यदर्पणः ॥
युग इ वज्जने । इति कविकल्पद्रुमः ॥
अनुष्टुप् आदिः । इ युक्त्यते । इति
दर्पादासः ॥

युगं क्ली युगम् ॥ कृतादिकालचतुष्ट-
यः ॥ वृद्धिनामौषधः ॥ हस्त चतुष्ट-
इति मेदिनी ॥ देवानां द्वादश
सहस्रवत्सरेण चतुर्गुणं भवति ।
मनुष्यामानेन चतुर्गुणं परिमाणं
विंशति सहस्राधिकं त्रिचत्वारिं-
शल्लक्षं । तत्र सत्ययुगस्य मानं
१९२८००० वर्षाः । त्रेतायुगस्य
१२९६००० वर्षाः । द्वापरयुगस्य
८७४००० वर्षाः । कलियुगस्य
४३२००० वर्षाः । इति श्रीभागवत-
मतं ॥ तेषां भारतवर्षवर्तिद्व-
विवरणं यथा । चत्वारि भारते
वर्षे युगानि ऋषयो ह वृवन् । कृत-
त्रेता द्वापरं कलिश्चति चतुर्गु-
णं ॥ पूर्वं कृतयुगं नाम तत्र
क्षेत्रा विधीयते । द्वापरं कलि-
श्चैव युगानि परिकल्पन् ॥ चत्वा-
र्ष्याहः सहस्राणि वर्षानास्तु कृत-
युगं । तस्य तावत् शती सक्र्या
सक्र्यांश्च तथा विधेः ॥ इतरेषु
ससक्र्यां ससक्र्यांशेषु च त्रिषु ।

एकागावेन वर्तन्ते सहस्राणि शता-
नि च ॥ त्रेता त्रीणि सहस्राणि युग
संख्याविदो विदुः । तस्यापि त्रिंश-
ती सक्र्या सक्र्यांश्च सक्र्या समः ॥
द्वे सहस्रे द्वापरे तु सक्र्यांशौ तु
चतुःशते । सहस्रमेकं वर्षाणां दि-
व्यं कालो प्रकीर्तितः ॥ द्वे शते च
तथान्ये वै संख्यातं मनीषिभिः
। एषा द्वादश साहस्री युग संख्या तु
संज्ञिता ॥ कृतं त्रेता द्वापरं क-
लिश्चति चतुर्गुणं । तत्र सवत्सराः
सृष्टा मानुषा स्तान्निबोधत ॥ चत्वा-
रिंशल्लक्षा त्रीणि कृतं युगं मथोच्य-
ते । विंशतिश्च सहस्राणि कालो-
ह्येष चतुर्गुणः ॥ पृथक्त्वेनेह व-
क्ष्यामि युगानि तु निबोधत । निय-
तानि दश द्वे च पक्षे चैवात्र संख्य-
या ॥ अष्टाविंश सहस्राणि कृतं युगं
मथोच्यते । अयुतस्तु तथा पूर्णं
द्वे चान्ये नियते पुनः ॥ षट्त्रिंशच्च
सहस्राणि संख्यातानि तु संख्याया ।
त्रेता युगस्य संख्येया मानुषेण तु
कीर्तिता ॥ अष्टौ शतसहस्राणि वर्षा-
णां मानुषाणि तु । चतुःषष्टि सहस्राणि
वर्षाणां द्वापरं युगं ॥ चत्वारि नि-
युतानिस्य वर्षाणास्तु चतुर्गुणं । द्वात्रिं-
शच्च तथान्यानि सहस्राणि तु संख्याया

যুগ

যুগ

॥ এতৎ কলিযুগং পোক্তং মানু্ষেণ
 পুনাগতঃ । এষা চতুর্যুগাবহা মানু
 ষেগুপ্তীকীৰ্ত্তিতা ॥ চতুর্যুগস্য সংখ্যা
 তা সঙ্খ্যা সঙ্খ্যাশকেন চ । এষা
 চতুর্যুগাখ্যা তু সাধিকা দেবসপ্ত
 তিঃ ॥ কৃত্ত্বৈতাদি যুক্তা সামনো
 রন্তর মুচ্যতে । ইতি মাৎসেয় ১১৮
 অধ্যায়ঃ ॥ ॥ যুগধর্মো যথা ।
 ধ্যানং পরং কৃত্ত্বয়ুগে ত্রেতায়া
 জ্ঞান মধুরঃ । দ্বাপরে যজ্ঞ মেবাহ
 দান মেকং কলৌ যুগে ॥ বুদ্ধা কৃত্ত্ব
 যুগে দেব জ্ঞেতায়া ভগবান্ রবিঃ ।
 দ্বাপরে দৈবতং বিষ্ণুঃ কলৌ কদৌ
 মহেশ্বরঃ ॥ বুদ্ধা বিষ্ণু স্তথা সূর্যঃ
 সর্ব এব কলিষ্ণপি । পুঙ্ক্যতে ভগ
 বান্দু শ্চতুর্ষপি পিনাকধৃক্ ॥
 আদ্যে কৃত্ত্ব যুগে ধর্ম শ্চতুর্ভাদঃ স
 নাতনঃ । ত্রেতায়ুগে ত্রিপাদঃ স্যা
 দ্বিপাদৌ দ্বাপরে স্থিতঃ ॥ ত্রিপাদ
 হীন স্থিষ্যে তু সত্তানাত্রেণ তিষ্ঠতি ।
 ইতি কুর্মপুরাণে যুগধর্ম কীর্ত্তনং নাম
 ২৬ অধ্যায়ঃ ॥ ॥ যুগাবতারা যথা
 । কৃত্ত্ব যুগে পরং জ্ঞানং কপিলাদি
 স্বকপ ভূৎ । দ্বাপতি সূরভূতাত্মা স
 হঁভূতহিতে রতঃ ॥ চক্রবর্ত্তি স্বকপেণ
 ত্রেতায়া মপি স পুতঃ । দুষ্টানা
 নিগুহং সর্বন পরিপাতি জগপ্রব

॥ বেদমেকং চতুর্ভেদং কৃড়া শাখা
 শিতৈ বিভূঃ । করোতি বহলং ভূযো
 বেদব্যাস স্বকপধৃক্ ॥ বেদাং স্ত দ্বা
 পরে ব্যস্য কলে রন্তে পুন হরিঃ ।
 কলি স্বকপী দুবৃত্তান্নাগে স্থাপযতি
 পুতঃ ॥ এবমেব জগৎ সর্ব পরিপা
 তি করোতি চ । হস্তি চান্যে সুনভাত্মা
 নাস্ত্যস্মাদ্যতিরেকি যৎ ॥ ইতি বিষ্ণু
 পুরাণে ৩ অংশে ২ অধ্যায়ঃ ॥ ॥
 যুগধর্মাস্তরং যথা । জৈমিনি কবাচ
 । কলৌ যুগে মহাভাগ সনাতাতে
 সুদাক্ষণে । ভবিষ্যন্তি জনাঃ সর্বে
 কীদৃশ্য স্তদ্বদম্ব মে ॥ ব্যাস উবাচ ।
 আদ্যং সত্যযুগং পুত্ৰ স্তুত জ্ঞেতা
 স্বয়ং যুগং । তত্শ্চ দ্বাপরং বিপু
 কলি মন্ত্যং বিদু বৃধাঃ ॥ কৃত্ত্ব ধর্ম
 শ্চতুর্ভাদঃ সর্বধর্গরতা জনাঃ । বর্ণা
 শুমাতাররতা স্তপো ব্রতপরাযণাঃ
 ॥ নারায়ণার্চনপরঃ শোক ব্যাধি
 বিবর্জিতাঃ । সত্যোক্তিভাষিণঃ
 সর্বে সদয়া দীর্ষজীবিনঃ ॥ ধন ধা
 ন্যাদি সম্পন্ন হি স্য দত্ত বিবর্জি
 তাঃ । পরোপকারিণ শ্চৈব সর্বশা
 স্ত্রবিদ স্তথা ॥ এবম্বিধাঃ সত্যযুগে
 সর্বে লোকা দ্বিজোত্তম । রাজধর্ম
 গৃহিণশ্চ ভূপালা জনপালিনঃ ॥
 অহো সত্যযুগস্যাস্তি কঃ সংখ্যাতু

যুগ

যুগ

শুণাম্ জনঃ । অধর্মাচরণং তত্র জন-
নাঃ কেচিৎসদ্বর্তে ॥ ৬ ॥ ত্রেতাযুগে
সমাযাতে ধর্ম্যঃ পাদোনতাং গতঃ
। অন্নক্লশাবিতা লোকাঃ কেচিৎ
কেচিদ্বাশযাঃ ॥ বিষ্ণুধ্যানরতা
লোকা যজ্ঞদানপরায়ণাঃ । বর্গশু-
নাচাররতাঃ সুখিনঃ সুহৃৎচেতসঃ ॥
ক্ষত্রা উম্পশঃ শূদ্রাঃ সর্বে ব্রাহ্মণ
সেবিনঃ । ব্রাহ্মণাশ্চ মহাজ্ঞানো বে-
দবেদাহপারগাঃ ॥ পুত্রিগৃহ নিষ্-
তাশ্চ সত্যসন্ধা জিতেন্দ্রিয়াঃ । উ-
পো বৃতরতা নিত্যং দাতারো বিষ্ণু
সেবিনঃ ॥ কালবর্ষী ভ্রুডিদ্বাশ্চ
জিহ্বঃ সর্বাঃ পতিবৃত্তাঃ । বসুকরা চ
শস্যাত্যা পুত্রাশ্চ পিতৃসেবিনঃ ॥
৬ ॥ ত্রেতাযুগস্যাবসানে দ্বাপরে
যুগ আগতে । দ্বিপাদো ভূতবান্
ধর্ম্যঃ সুখ দুঃখাবিতা নরাঃ ॥ কেচিৎ
কেচিৎ পাপরতাঃ কেচিৎকর্মরতা
স্তথা । কেচিৎ কেচিৎ শূণে হীনাঃ
কেচিৎ কেচিৎহাশুণাঃ ॥ অত্যন্ত
দুঃখিনঃ কেচিৎ কেচিৎচাভিধনা স্ত-
থা । পুত্রিগৃহে ব্রাহ্মণাশ্চ কদা-
চিৎ সর্বতে স্পৃহা ॥ ভূভুজা যন
লোভেন কদাচিদগ্যতে পুত্রাঃ ।
বিষ্ণুপূজাপরা বিপ্লাঃ শূদ্রাশ্চ দ্বিজ
সেবিনঃ ॥ তদা বিষ্ণু বর্ষাসকৃপী বেদ

ভাষা চকার হ ॥ ৬ ॥ কলৌযুগে চ
বিপুলে সর্বপাপৈকমন্দিরে । এক
পাদো হতবর্ষ্যঃ সর্বে পাপরতা
জনাঃ ॥ ব্রাহ্মণাঃ ক্রীড়ায়া বৈশ্যাঃ
শূদ্রাঃ পাপপরায়ণাঃ । নিজাচার
বিহীনাশ্চ ভবিষ্যন্তি কলৌ যুগে ॥
বিপ্লা বেদবিহীনাশ্চ পুত্রিগৃহপরা-
য়ণাঃ । অত্যন্তকামিনঃ কুরা ভবি-
ষ্যন্তি কলৌ যুগে ॥ পরামলোলুপা
নিত্যং তপো বৃতপরাহুখাঃ । পা-
ষণ্ডসক্ ক্রীড়াশ্চ ভবিষ্যন্তি কলৌ-
যুগে ॥ বিভাথং ব্রাহ্মণাঃ কেচিৎসহা-
কপটধর্মিণঃ । বলাধরা ভবিষ্যন্তি
কলৌ যুগে ॥ শ্মশ্রুধারিণঃ ॥ কলৌ যুগে
ভবিষ্যন্তি ব্রাহ্মণাঃ শূদ্রধর্মিণঃ ।
শূদ্রাশ্চ দীক্ষাগুরবো নিত্যং ব্রাহ্মণ
ধর্মিণঃ ॥ কলৌ বাস্যন্তি নিবৃত্তা
উত্তমা অপি নীচতাং । নীচাশ্চ ধন
সম্পন্ন্য বাস্যন্ত্যুচুপদং পুত্রি ॥ পু-
দাস্যন্ত্যুপকারিত্যে দানানি সক-
লা জনাঃ । যত্রাদপি চ নেষ্যন্তি বৃষ-
লা বিপু বর্তন ॥ মিত্র স্নেহাহদি-
ষ্যন্তি অসাক্ষ্যক্ কলৌ জনাঃ ।
অধর্ম্যবুদ্ধিহাতারো অধর্ম্যবুদ্ধিবিলো-
পিনঃ ॥ পরোক্ষনিন্দকাঃ কুরাঃ
সমর্থ প্ৰিববাদিনঃ । পরশ্রীহি-
সকা শৈব মিত্র্যাবচনভাষিণঃ ॥

যগ

যগ

ভবিষ্যন্তি কলৌ বিপাঃ পরবিত্তা-
 তিলাবিণঃ । গহর্মাযান্ত মতিখি-
 স্যপরাধ্য বিধানতঃ ॥ ধনলোভাদ্ধ-
 নিষ-স্তি নরী নরকভাগিনঃ । ঋণে-
 পঙ্কী বিনীশ্চ ব ভবিষ্যন্তি কলৌ যুগে
 ॥ স্ত্রীজিতাঃ পুরুষাঃ সর্বে স্ত্রিয়ো-
 প্যত্যস্তচক্ষমাঃ । দুনীতি স্বাধতে
 তাসাং স্বামিনঞ্চ ন সংশয়ঃ ॥ জৈমি-
 নি কবাচ । মনঃশুদ্ধি বিহীনত্বাৎ
 সর্বেষাং পুণিনাং মনে ॥ অতঃ সর্ব-
 ভুয়া পোক্তং মনো বিদ্বাষদং মন ।
 কলৌ সর্বে ভবিষ্যন্তি মনঃশুদ্ধি
 বিবর্জিতাঃ ॥ তেষাং যথা ভবেৎ
 কর্ম সফলং বৃহি তংগুরো । ব্যাস
 উবাচ । অনর্পিতস্ত যৎ কর্ম তস্তবে
 স্মিয়ন্তং খলু । একেন মনসা বিপ
 সূচং কথ্যতে ময়া ॥ বিষ্ণু ভক্তি-
 মতাং পুংসাং ন কিঞ্চিৎফলং ভ-
 বেৎ । ইতি তে কথিতং সর্বং ব্যক্তং
 ব্রাহ্মণ সন্তম ॥ যৎ শূদ্রা ভক্তি
 ভাবেন নরো নোক্তং নবাপুয়াৎ ॥
 ইতি পাদ্মে ক্রিয়াযোগসারে ২৫ অ-
 ধ্যায়ঃ ॥ ৬ ॥ অগ্নিচ । কৃতে ধর্ম শ্চ-
 ত্স্নাচ সত্যং দানং তপো দয়া । ধর্ম
 শীতা হরিঃ খেতঃ সন্তুষ্টা জ্ঞানিনো
 নরাঃ ॥ চতুর্ষস্ব সহস্রাণি নরা জীব
 স্তি বৈ তদা । কৃতান্তে কৃত্রিযে বিপা

বিট্ শূদ্রাশ্চ জিতা দ্বিভেদঃ ॥ শরস্য
 পুংগতিঃ পুংশো বিষ্ণুঃ কত্র জবান হ
 ॥ ৬ ॥ ত্রেতাযুগে ত্রিপাশ্বর্ষ্যঃ সত্য
 দান দযাশুকঃ । নরা যজ্ঞপরা স্ত-
 ম্মিৎ স্তথা কত্রোক্তবং জগৎ ॥ রক্তো
 হরি নরৈঃ পূজ্যো নরা দশ শতায়ুধঃ
 । তত্র বিষ্ণুভী মরুথঃ কত্রিঙ্গো ব্রাহ্ম-
 সানহন ॥ ৬ ॥ দ্বিপাচ হুপরে ধর্ম্যঃ
 পীততাপাচ্যুতে গতে । চতুঃ শতায়ু
 ষে লোকা দ্বিধ কত্রোক্তরাঃ পুজাঃ
 ॥ তদা দৃষ্টানুবন্ধীশ্চ বিষ্ণু ব্যাস
 স্বকপধক্ । তদেকস্ত যজুর্বেদং চতু-
 র্থা বিভক্তং পুনঃ ॥ শিষ্যানধ্যাপ-
 যানাস নানিত স্তান্নিষোধমে । ঋ-
 গ্বেদ মথ পৌলস্ত্যং সামবেদঞ্চ জৈ-
 মিনি ॥ অথর্বাণং সূমন্তস্ত যজুর্বেদং
 মহামুনি । বৈশম্পায়ন সংজ্ঞস্ত পু-
 রাণং স্তনেব চ ॥ অষ্টাদশ পুরা-
 গানি যেষু বৈ হরি রেব হি । সর্গশ্চ
 পুতিসর্গশ্চ বংশা মনুস্তরাণি চ ।
 বংশানুচরিতৈধেব পুরাণং পঞ্চ ল-
 ক্ষণং । ব্রাহ্মণ পাদ্ম বৈকবঞ্চ শৈবং
 ভাগবত স্তথা । ভবিষ্যৎ নারদীযঞ্চ
 পুরাণক্ষেতি বিস্তরং ॥ মার্কণ্ডেয়ং
 তথাগ্নেয়ং ব্রহ্মবৈবর্ত্ত নেব চ । কোর্ম্য-
 মাৎস্যং গারুডঞ্চ বায়বীয মনস্তরং
 ॥ অষ্টাদশং সমুদিতং ব্রহ্মাণ্ড মিত্তি

যুগ

যুগ

সংক্রিতং । অন্যান্যুপপূরাণানি মু-
 নিভিঃ কথিতানিতু ॥ আদ্যং সনৎ
 জমারোক্ নারসিংহ মথাপরং ।
 তৃতীয়ং স্কান্দ মদ্বিষ্টং জমারেণ তু
 ভাষিতং ॥ চতুর্থং শিবধর্ম্মাখ্যং সা-
 ক্কাগ্নন্দীশং ভাষিতং । দর্শাসসোক
 ন্যশ্চর্য্যং নারদোক্ মতঃ পরং ॥
 কাপিলে রামনর্কৈব তথৈবোশনসে
 রিতং । ব্রহ্মাণ্ডং বাকগণাথ কালি-
 কাশ্বব মেব চ ॥ নাহেশ্বরং উথা-
 শায়ং সৌর সর্ব্বার্থসঞ্চয়ং । পরা-
 শরোক্ মপরং মারীচং ভার্গবাস্ব-
 যং ॥ পুরাণং ধর্ম্মশাস্ত্রঞ্চ বেদা অ-
 দ্বানি যদ্বনে । ন্যাযঃ শৌনক মী-
 নাংসা আয়ুর্বেদার্থশাস্ত্রকং ॥ গান্ধ-
 র্বশ্চ ধনুর্বেদো বিদ্যা ছষ্টাদশ স্মৃতাঃ
 । স্বাপরান্তে স চ হরি ভবো ভার
 মপাহরৎ ॥ * ॥ একবাদ হিতে
 ধর্ম্মে কৃষ্ণতাঞ্চাচ্যুতে গতে । জনা
 শুদা দুরাচারা ভবিষ্যন্তি চ নির্দয়াঃ
 ॥ সত্ত্বং রজ স্তম ইতি দৃশ্যন্তে পুরুবে
 ংগাঃ । কালসঙ্কোদিতা স্তে হপি
 পরিবর্ত্তন্ত আত্মনি ॥ পুভূতঞ্চ যদা
 সত্ত্বং মনো বুদ্ধীন্দ্রিয়াণি চ । তদা-
 কৃত যুগং বিদ্যাদ্দানে তপসি বদতিঃ
 ॥ যদা কর্ম্মসু কার্য্যেষু শক্তি বর্শসি
 দেহিনাং । তদা ত্রেতা রজোবৃতি

রিতি জানীহি শৌনক ॥ যদা লোভ
 স্তৃসস্তোষো মানো দস্ত্রে ইথ মৎ-
 সত্ত্বং । কর্ম্মণাঞ্চাপি কাম্যনাং স্বাপ-
 রস্তদুজ স্তমঃ ॥ যদা সদানুতং তন্দ্রী
 নিদ্রা হি সাদি সাধনং । শোক
 মোহ ভয়ং দৈন্যং স কলিস্ত তদা
 স্মৃতঃ ॥ যস্মিন্ জনাঃ কামিনোপি
 শশ্বৎ কটুকভাষণঃ । দস্যুক্ষ্টা
 জনপদা বেদাঃ পাষণ্ডদ্বিতাঃ ॥
 রাজানশ্চ পুজাতক্ষাঃ শিশ্নোদর-
 পরা দ্বিজাঃ । অবুতা বটবো হশৌচা
 ভিক্ষবশ্চ অটুগ্নিনঃ ॥ তপস্বিনো
 গ্রামবাসান্যাসিনো নিত্যলোলুপাঃ
 । হুঙ্কাষা মহাহারা শৌর্য্য মাযো-
 কনাহসাঃ ॥ ত্যক্ষন্তি ভৃত্যাশ্চ প-
 তি ভৃত্যং ভর্ত্তার এব চ । শূদ্রাঃ
 পুতিগুহীযন্তি তপোবেশোপজী-
 বিনঃ ॥ উদ্বিগ্না শ্চানলকারাঃ পিশা-
 চ সদৃশাঃ পুজাঃ । অন্নাত ভোজনে-
 নাগ্নি দেবতাতিথি পূজনং ॥ কন্নি-
 যন্তি কলৌ পুাপ্তে নচ পিণ্ডোদক
 ক্রিয়াং । স্ত্রীপরশ্চ জনাঃ সর্বে শূদ্র
 পুাযাশ্চ শৌনক ॥ বহুপুজান্ন ভা-
 গ্যাশ্চ ভবিষ্যন্তি কথ্যে ক্রিয়ঃ । শি-
 রঃ কণ্ঠয়নপর্য্য আচ্ছাং ভেৎস্যন্তি
 সৎপতেঃ ॥ বিষ্ণুং ন পূজযিষ্যন্তি
 পাষাণ্ডাপহতা জনাঃ । কলে দৌষ

যুগল

যুগ্ম

নিধে বিপু অস্তি হে লোকমহান গু-
ণঃ ॥ কীৰ্ত্তনাদেব কৃষ্ণস্য মুক্তবন্ধঃ
পরং যুজেৎ । কৃতে বন্ধ্যাতো বি-
কুং ত্রেতায়াং যজতঃ ফলং ॥ দ্বা-
পায়ে পরিচর্যাযাং কলৌ তদ্ধরি
কীৰ্ত্তনাৎ । তম্বাজ্জয়ো হরি নি-
ত্যং ধ্যেয়ঃ পূজ্যশ্চ শোনক ॥ ইতি
গাৰুড়ে যুগধর্ম্যাঃ ২২৭ অধ্যায়ঃ ॥

যুগঃ পুং রথহঁলাদ্যহুং । জোযালি
তি ভাষা । ইতি মেদিনী ॥

যুগকীলকঃ পুং যুগকাষ্ঠস্যকীলকঃ ।
জোযালেরখিল ইতি ভাষা । তৎ-
পর্য্যায়ঃ । শম্যা ২ । ইত্যমরঃ ॥

যুগকরঃ পুং যত্ররথস্যযুগকাষ্ঠমাস-
জ্যতে তত্র । রথস্যাস্থা যত্র বধ্যন্তে
তদ্যুগকাষ্ঠং তদ্যুগং ধরতি যুগকরঃ ।
ইতি ভরতঃ ॥ তৎ পর্য্যায়ঃ । করঃ
২ । ইত্যমরঃ ॥ পরতবিশেষঃ । যথা
। নিযধো মাল্যধান্বিক্লেয়াহেমকু-
টৌ যুগকরঃ । ইতি শব্দরত্নাবলী ॥

যুগপৎ ব্য একদা । এককালীনং ।
ইত্যমরঃ ॥

যুগপত্রঃ পুং কোবিদারবৃক্ষঃ । ইতি
হেমচন্দ্রঃ ॥ যুগ্মপর্ণবৃক্ষমাত্রঞ্চ ॥

যুগপত্রকঃ পুং কোবিদারবৃক্ষঃ ।
ইত্যমরঃ ॥

যুগপত্রিকাং ক্রী শিশপাবৃক্ষঃ । ইতি

ত্রিকাণ্ডশেষঃ ॥

যুগপার্শ্বগঃ পুং অভ্যাসার্থং লাদল-
পার্শ্ববন্ধোর্গোঃ । পাঁটেবাঁধাগক
ইতি ভাষা । তৎপর্য্যায়ঃ । পৃষ্ঠ-
বার্ ২ । ইত্যমরঃ ॥

যুগলং ক্রী যুগ্মং । ইত্যমরঃ ॥

যুগলমন্ত্রঃ পুং লক্ষ্মীনারায়ণাদি-
মন্ত্রঃ । যথা । ইদং ব্রহ্মসং পরমং
লক্ষ্মীনারায়ণাঙ্কনং ব্রাহ্ম স্তবা-
গি বক্ষ্যামি পুপত্তি শরণাগতি
॥ দ্বযাৎ পরতরং মন্ত্রং নাস্তি স-
ত্যং বুঝি তে । দ্বযাৎ পরতরং
ধর্ম্মং নাস্তিলোকেষু কিঞ্চন ॥ সর্বে-
বাং কৃষ্ণ মন্ত্রাণাং মধ্যে যুগল স-
জ্জকং । মন্ত্রং হি সর্বতঃ শ্রেষ্ঠং
কৃষ্ণ জপ্য মনুত্তমং ॥ সর্বতো যুগ-
লং মন্ত্রং কাঞ্চ পরতরং নৃপ ।
স্বহাদ্গুহৃতমং জাতু জ্জয়ং তত্ত-
দুপাসকৈঃ ॥ ইতি পাদ্মোত্তরথণ্ডে
২৫ অধ্যায়ঃ ॥

যুগলাখ্যঃ পুং ববুরবৃক্ষঃ । ইতি
রাজনির্ঘণ্টঃ ॥ যুগ্মনানকশ্চ ॥

যুগাশকঃ পুং বৎসরঃ । ইতি
হারাবলী ॥ যুগবিভাজকশ্চ ॥

যুগান্তঃ পুং পুলযঃ । ইতি হলাযুধঃ
॥ যুগশেষশ্চ ॥

যুগ্মং ক্রী দ্বযং । যোডা ইতি ভাষা ।

युग्मप

तत्पर्यायः। द्वन्द्वं २ युगलं ३ युगं ४
 १ इत्यनरः॥ द्वितीय चतुर्थ षष्ठाष्टमं
 दशम द्वादश श्रावणः। यथा। क्रूरो
 २थ सौम्यः पुकषो २ङ्गना च उजो
 २थ युग्मं विषमः समश्च। चरुं हिर
 द्यात्प्रकनामधेवा मेषादयो २नी
 फमणः पुदिष्टाः ॥ इति ज्योति-
 सुत्तं ॥ ११ मेलनं । यथा। युग्माग्नि
 कृतं भूतानि र्भूतान्ये र्भूतान्कवोः।
 कद्वेण द्वादशी युक्ता चतुर्दश्याथ प
 णिमा ॥ पुतिपदाप्यमावास्यति
 थ्ये युग्मं महाफलं । एतद्व्यस्तं
 महाघोरं हस्ति पुण्यं पराकृतं ॥
 द्वितीयातृतीयाथो चतुर्थी पक्ष
 म्येः षष्ठीसप्तम्ये रष्टमीनवम्ये
 रेकदशीद्वादश्या चतुर्दशी पो
 र्णमास्येः पुतिपदमावास्येथो यु-
 ग्मं मेलनं । तत्तत्तिथि मात्र नि
 मित्तके कर्माणि महाफलं । एतत्
 प्रयोजनस्तु तिथिविशेष विहिते
 कर्माणि तिथिखण्डविशेष नियमनं
 । स्वतिथ्या कर्मानिर्वाहे सहाय
 भावेनान्य तिथ्यनुपवेशादुपवा-
 साद्याचरणं । इति तिथ्यादि-
 तत्त्वं ॥
 युग्मपत्रः पुं रक्तकाकनवृक्षः। इति
 रत्नमाला ॥ युगलपणे स्त्री ॥

युद्धी

युग्मपत्रिका स्त्री शिंशपवृक्षः ।
 इति शब्दरत्नावली ॥
 युग्मपत्रः पुं कोविदारवृक्षः ॥ स-
 प्तपत्रवृक्षः। इति राजनिर्घण्टः ॥
 युग्मफला स्त्री इन्दुचिर्भिटी ॥ धृष्टि-
 काली । इति राजनिर्घण्टः ॥ गङ्गा-
 का । इति रत्नमाला ॥
 युग्मादरः पुं तिथिविशेषयोगेन
 तिथिखण्डविशेषस्य दरणं । यथा ।
 पक्ष्मी सप्तमी चैवेत्यादिना वि-
 शेषतः सायाह्नव्यापित्थे गृह-
 गादुपवासोऽपि न रात्रि युग्मादरः
 । इति तिथ्यादितत्त्वं ॥ अस्य विव-
 रणं युग्मशब्दे दुष्टव्यं ॥
 युग्मादरणं स्त्री युग्मतिथिपूज्यता ।
 यथा । त्रिसक्त्यव्यापिनी या त् सैव
 पूज्या सदा तिथिः । न तत्र युग्माद-
 रणं मन्यत्र हरिवासरात् ॥ इति
 तिथ्यादितत्त्वं ॥
 युग्यं स्त्री बाहनं । यानं । इत्यनरः ॥
 युग्यः पुं युगवोटा । इत्यनरः ॥
 युद्धं पुं योगकर्ता । मेलनकर्ता ।
 इति मूकबाधक्याकरणं ॥
 युद्धी पुं वर्णसङ्करजातिविशेषः ।
 सत् गङ्गापुत्रकन्यायां वेशधारि-
 णो जातः । यथा । गङ्गापुत्रस्य
 कन्यायां वीर्येण वेशधारिणः ।

युञ्जो

युत

वभवशेषधारी प्रो यहीपुकी
 श्रितः॥ इति युक्तेषु वक्तव्येषु॥
 युह पुमादो। इति कविकल्पद्रुमः ॥
 अश्वहादय्यादिः पक्षमश्वरी । पुमा-
 दोः नखानता । युहति पापेसा-
 धुः । षष्ठ्यवर्गाद्यादि रिति रमाना-
 थः । पचादिद्वादनि पूहो लाङ्गलः ।
 षष्ठ्यवर्गशेषादि रिति त्रिलोचनः
 । मूहति । इति दुर्गादासः ॥
 युज्ज कि संयमे ॥ युतो । इति
 कविकल्पद्रुमः ॥ अश्वहादय्यादिः । कि
 योजयति । योजति । संयमो व-
 क्तनः । इति दुर्गादासः ॥
 युज्ज इर ष ष्ठ युतो । इति कवि-
 कल्पद्रुमः ॥ इर अयुः७ अर्थोक्ती७
 । ष यनक्ति युद्धे घृतेनाम् लोचः ।
 ष्ट योक्ता । इति दुर्गादासः ॥
 युज्ज य ष्ट समाधो । इति कवि
 कल्पद्रुमः ॥ समाधि र्योग्यभावः ।
 य ष्ट स्वयमुमा नियुज्यते । इति हला-
 यथः । ष्ट योक्ता । इति दुर्गादासः ॥
 युज्ज उ क निन्दे । इति कविकल्पद्रुमः
 ॥ क ष्ट योजयते । इति दुर्गादासः
 युजानः पू सारथिः । इति संक्षिप्त-
 ागादिवृत्तिः ॥
 जो पु अग्निनीजमारो । इति त्रि-
 काण्डशेषः ॥ नित्यद्विवचनाश्लेषः ॥

युज्जानः पू सारथिः ॥ विपुः । इति
 मेदिनी ॥ भावनासहकारेण सर्वा-
 क्तः । यथा । योगजो द्विविधः
 प्रोक्तो युक्त युज्जान भेदतः । यु-
 क्तस्य सर्वदातानं चिन्तासह कृतो
 हपरः ॥ इति भाषापुरिहेदः ॥
 युक्तस्येति योगाभ्यासावगत
 वशीकृत समाधि समासाद्विती वि-
 विध निर्युक्त इत्युच्यते अयमेव
 विशिष्ट योगवद्वा७ युक्त इत्युच्य-
 ते । सर्वदेति चिन्तासहकारं वि-
 नेत्यर्थः । तानं सर्वविषयानां पु-
 ॥ अंगरो युज्जानः । विषय
 व्यावृत्त्या मनस्यसमाधिः । अथ
 युज्जान उच्यते । चिन्ता ध्यानं त-
 देव कारणं तस्य सहकारात् ज्ञान
 सूक्ष्म व्यवहित विपुक्त्वात्तानं मनः
 प्रत्यक्षीकरोतीत्यर्थः । इति सि-
 क्षातमन्त्रावली ॥
 यु७ क्ली निन्दे । यु७ क निन्दे इत्य-
 म्नाम्भावे द्विप् प्रत्ययेन निम्नम् ॥
 यु७ क्ली युक्तं । इत्यमरः ॥
 युत ष ष्ट दीप्तो । इति कविकल्पद्रुमः
 ॥ ष अयुषोत् ७ उयोत्तते । इति
 दुर्गादासः ॥
 युत क्ली हस्तचतुष्टयं । इति मेदिनी ॥
 युतः त्रि युक्तः । अपृथग्भूतः ।

युद्ध

इति मेदिनी ॥

युत्कं क्ली सशयः ॥ युगं ॥ नारी
वस्त्राक्षलं ॥ युक्तं ॥ चलनागुं ॥
यौतुकं । इति विश्वमेदिनेयो ॥
नैत्रीकरणं । इति शब्दरत्नावली ॥
श्रीवस्त्रभेदः । इति हेमचन्द्रः ॥
शुश्रुषः ॥ शूर्पागुं । इति नानाथ-
रत्नमाला ॥

युद्धं क्ली युद्धं इत्यमरः ॥

युद्धं क्ली योधनं । लडाई इति
भाषा । तत्पर्यायः । आवोधनं
२ जन्यं ३ पुधनं ४ पुविदारणं ५
मृषं ६ आकन्दनं ७ सशयं ८ समी-
कं ९ अन्तर्गम्यिकं १० समरं ११
अनीकं १२ रणं १३ कलहः १४
विगुहः १५ संपुहारः १६ अति-
सम्पातः १७ कलिः १८ सङ्घाटिः
१९ सयुगः २० अभ्यामर्दः २१ स-
नाघातः २२ सङ्ग्रामः २३ अत्या-
गमः २४ आहवः २५ समुदायः २६
संघं २७ समितिः २८ आजिः २९
समिं ३० युं ३१ । इत्यमरः ॥
संग्रावः ३२ आनाहः ३३ सम्प्रा-
यकः ३४ विदारः ३५ दारणं ३६ स-
यिं ३७ सम्प्रायः ३८ । इति शब्द-
रत्नावली ॥ तीक्ष्णं ३९ अन्नरीषं ४०
बलजं ४१ आनर्तः ४२ अतिनरः ४३

समुदायः ४४ । इति अष्टाधरुः ॥ ४५ ॥
युद्धे वर्णनीयानि यथा । अर्जु १ वर्या २
बलं ३ शूर्यः ४ वृत्तिः ५ तर्क्यस्वनः ६
सिंहनादः ७ शवमंशुलं ८ रक्त-
नदी ९ छिन्नहृत् १० रथः ११ टामरः
१२ हस्ती १३ अश्वः १४ केतुः १५
विदीगङ्गा १६ हस्तिमस्तुमुक्ता १७ व्य-
हरचनावहितिसेना १९ सुरपुङ्गव-
ष्टिः १८ । इति कविकल्पलता ॥ ४६ ॥
अथ युद्ध फलं । अग्निष्टोत्रादिभि
र्षुद्धे रिष्टे विपुल दक्षिणः । न
तत्फल मवाप्नोति संग्रामे यदवा-
पुयात् । इति यजुर्विदः पृथक् यजुर्वे
कर्मविशारदाः । तस्मात्तत्र पुव-
क्ष्यामि यत्फलं शत्रुजीविनां ॥ ४७ ॥
युद्धे मरण फलं यथा । धर्मलाभो
दर्थलाभश्च यथोलाभ सुखेन च ।
यः शूरो वधते युद्धे विमृदन् पर-
वाहिनीं ॥ वस्य धर्मार्थं कामो च
यजुर्वेदश्च सदक्षिणः । परं ह्यति-
मुत्थे हत्वा तयोः पश्चाद्विरोहति ॥
विकोः हान मवाप्नोति एव युध्य-
न् रणाजिरे । अश्वमेधानवाप्नोति
चतुरं सुतं कर्मणा ॥ यस्तु शत्रुं स-
मुत्सृज्य वीर्यवान् वाहिनीं मुत्थं ।
समूथे वर्तते शूरः स शूर्गान् निव-
र्तते ॥ राजा वा राजपुत्रो वा

युद्ध

सेनागति रथाश्रया । हतः क्रत्रेण
 यः शूरस्य ह्येवोको ह्येवो युगः ॥
 यावन्ति तस्य गाराणि तिस्रस्तु शत्रु-
 माहंके तस्य तान् भते लोकान् सर्व-
 कामदुहो ह्येवो ॥ वीरांसनं वी-
 रशय्या वीरज्ञान ह्यितिः ह्यिरा । ग-
 वार्थे ब्राह्मणस्यार्थे गोश्वानर्थे च
 ये हताः ॥ ते गह्वर्यमरज्ञानं ये-
 स्युः सूक्तिन सुथा । अतश्चे यः पर-
 सैन्यं उग्रं परिरक्तति ॥ पृष्ठ-
 हितः पाजयति सोपि गह्वरि उ-
 द्भति । अनुत्तीर्ण सुथा सदयः प्राणा-
 न् व स्युज्जते युधि ॥ हतश्च स्वपते
 युद्धे सश्वर्गाम् निवर्तते । दंष्ट्रिभिः
 शक्ति र्वापि तथा श्लोहश्च तस्करैः
 ॥ श्वाम्यर्थे ये हता राज्ञः श्वेषा-
 श्वर्गो न संशयः । शत्रुाग्निना सुनिर्द-
 धः श्वगृहे च च्युतो यदि ॥ संप्रा-
 नाग्निमते राज्ञः सुस्य श्वर्गो न संश-
 यः । तथेन लज्जया वापि स्नेहेन च
 रणाग्निरे ॥ समुत्थो मियते राज्ञः
 सुदा श्वर्गो न संशयः । यन्नुत्तमीकृत-
 म्नात्र शूर शक्यं तिस्रैः ॥ देव-
 कन्यास्तु वीरु रामशक्ति रमशक्ति च ।
 कुराङ्गरः सहस्राणि शूर मायोधने-
 हतः ॥ दुरितान्यतिधावन्ति नम उ-
 र्ता भवेति च । यत्र उत्र हतः शूरः

युद्ध

शत्रुभिः परिवेष्टितः ॥ अक्षयान् ल-
 डते लोकान् यदि श्लिवं न भावते
 । जितेन लभ्यते लक्ष्मी मृतेनापि
 सुराक्षनाः ॥ ह्येव विष्मिनि काये
 का छिन्ना मरणे रणे । हतस्योति-
 मुखस्य ये लोका न निवर्तिनः ॥
 हते गोश्वामि विपुार्थे नरने
 फलं हि तत् । श्वानातिघाते शूर-
 गागते च रज्जो विपत्तो द्विज सा-
 र्थघाते ॥ श्री बाल ब्रह्माजन गोगु-
 र्हे च शत्रु मूनीनामपि धारणीयं ।
 यथा यत्र सैव सुपुसा च विपुः
 श्वैर्विणे यत्र न वै पुयाति ॥ ह्ये-
 न ता मेव शक्तिः शूरशक्ति महाहवे
 श्वानं तनुं सत्यज्ञतः । सर्वाश्च वे-
 दान् सुमहति ररैः सांख्यं यो-
 गं वने विवासं ॥ एत शुगा एक-
 पदे पुविष्ठा महाहवे श्वानं स-
 त्येन्द्रः । ईमां गिरं वेदविदः
 शूतार्करां सुभावितां वृत्रभिदा
 दिवोकसां ॥ चमू मुखे यः अरते
 ह्येति नहन्यते ह्यिति च सोपि वै-
 रिणः । सदा पुण्यतमः श्वर्ग्यः सुवज्रः
 सर्वतो मुखः ॥ सर्वेषा मेव वर्णानां
 ह्येति यस्य विशेषतः । त्वं शैव तु
 वक्र्यानि रणधर्मा सनातनं ॥ याद्-
 शाय पुवर्तव्यं याद्शः परिवर्जयेत्

यद्ध

यद्ध

१ आततायिन मायासु मपि वेदा-
 सुगं द्विजं ॥ जिवांसुतं जिवांसि-
 याम तेन बुद्धहा भवेत् । कोदणु
 अश्रुपाणित्तु पुहुरुतं द्विजं यदि ॥
 हन्यात्तनासुरं भाव इत्थान बुद्धहा
 भवेत् । बुद्धहा जायते यैस्तु हते
 सुतः शृणु मे ॥ वचः संख्येनूप-
 षेष्टं ज्ञाय यच्छे सनातने । विरथं
 विगतं व्यथं विवर्णं विमुथस्थितं
 ॥ युक्तासाहहतं इत्थान बुद्धहा
 जायते नरः । निशत्रं विधनुयुक्तं तं
 भीतो ह्यसीति वादिनः ॥ वर्णशाखा
 नूतां सुतां सुतं स बुद्धहा भवेत्
 । अन्ये ह्येता न बुद्धहा बालो
 वाक्का नपुंसकः ॥ तथैव पुनरु-
 त्तमं अकृतं करोति इत्थं विवर्णः ।
 तथैवैतान् परिहृयेत्तरो धर्महृ-
 तां वरः ॥ सम्यग् बुद्ध कलतीहन्
 इत्थानो बुद्धहा भवेत् । अकृत्यं ह्य
 समुत्सुतं यैः कृतं शतं नृपाः ॥
 आत्मा देह परित्यागः कर्तुं युद्धे
 सुहृदः । बुद्धहा शुध्यते ह्युद्धो
 देहं त्यक्त्वा रणाजिरे ॥ न शुद्धी रण
 भगानां शते कृच्छ्रहापथात् । सं-
 गुप्ते बुध्यते लक्ष्मीः कीर्तिः स्यात् ॥
 स्वगतिं सुखात् ॥ तस्य ते ह्यपि नश्य-
 त्ति महान्त्यामहारणात् । तस्मात्

सतेन युं किंकिं कियत्ते तद्वत्-
 पुष्टं ॥ यद्ध दानं पुत्रं यपि न-
 गुप्ते नृपुं सत्तमं । इत्याद्ये बहि-
 पूराणे संगुप्ते पुंसाः ॥ अथ
 युद्ध निर्णयः । यत्राकृष्टे पुरं नाशे
 युद्धे जीवित संशयः । तं काल मे-
 कं युद्धस्य पुनरुत्थि मनीषिणः ॥ आ-
 द्योदये विगृहीयात् क्रोधात् नान्ना
 बले यदि । व्यसने च पुहुरुतं शत्रो-
 न तु विपर्यये ॥ स्वयं राज्ञान यो-
 क्त्वर्यं येषि शत्रात्क्रोविदः । न ता
 युद्धेषु दृश्यन्ते शक्ते त्यः शक्तिमत्त-
 राः ॥ रथयुद्धं समेदेशे विषमे
 इत्थिनकरः । अथ युद्धं नरोदेशे
 पश्चिंयुद्धं दृग्मे ॥ अत्रये सर्-
 युद्धं स्यामोकायुद्धं जनप्लते ।
 न हत्य योधवेदनान् कानं वि-
 स्तारयेदहम् ॥ मसीमथ मनीकं स्या-
 दन्न हि हतः सह । अपि पक्षा-
 शतः नूनं निवृत्ति परवाहिनी ॥
 येषि वा पक्षे हट् सप्त सहिताः कृत
 निश्चयाः ॥ अथ युद्धासन निर्णयः
 । अन्य द्वारा विपक्षं विगृह्यासन
 मुच्यते । अत्रिं विगृह्णात्तान् हानं
 विगृह्यासन मुच्यते ॥ अत्रे च विजि-
 गीषोश्च विगृह्णते ह्यमानयोः । न-
 काय यदवहानं सद्भावसन मुच्यते

যুদ্ধ

॥ উদাসীনে মধ্যম বা সমানে পুতি
শঙ্কয়া। একীভব ব্যবস্থান স্নায়
কসনামচ্যতে ॥ সর্বোপা পীতিকা
নন নিভুরাধিক্য লক্ষণ। এতৎ
প্ৰীত্যানন নাম সর্বানন মহত্তর
॥ ৯ ॥ অথ হৃন্দ যুক্তিঃ। রাজ্ঞো
বলং নহি বলং হৃন্দং মেব বলং বলং।
অপ্যল্ল বলবান্ রাজা হিরো হৃন্দ
বলাভবৎ ॥ তথাচ। একঃ শতং
যোধতি পুকারহো ধনুধরঃ। শতং
দশসহস্রাণি তন্মাদর্গং বিশিষ্যতে
॥ অকৃত্রিমং কৃত্রিমঞ্চ তৎ পূম্বি
ভবেৎ। যদেব মচতঃ হৃন্দং
নিরি নর্যোদি সশ্রিতং ॥ অকৃত্রিম
মিদং জেযং দুলভ্যং নিরি ভূভূজাং।
প্রাকার প রথারণ্য সশুযং বভু
বেদিহ ॥ কৃত্রিমং নাম বিজেযং ল-
ভ্যালভ্য ভু বৈরিণাং। ৯ ॥ অথাকৃ-
ত্রিম হৃন্দং যুক্তিঃ। অতুচ্চ বিস্তীর্ণ
শিয়া দুরারোহঃ সকাননঃ। স জ-
লাশয সস্তার ভোজ্যদ্রব্য সনাশুযঃ
॥ সূখনিঃসরণো হৃন্দঃ পর্বতাথেয়া
মহীভূজাং। নদেয়া গভীর বিস্তীর্ণা
শতদীক্ষু ব্যবহীতাঃ ॥ তন্মধ্যে ভূ-
পুদেয়া। যো নদী হৃন্দঃ স উচ্যতে ॥
যদ্যন্যচ্চির কালীনং দুলভ্যং বিপি-
নাদিকং ॥ তন্মধ্য রচিতা ভূমি হৃন্দ-

যুদ্ধ

হেনোপতিষ্ঠতে। বনহৃন্দ মিতিখ্যা-
তং যথা পূর্ব মহত্তরং ॥ ৯ ॥ কৃত্রিম
হৃন্দং যুক্তি যথ্য। যন্মিনাজেয় গিরি
নাস্তি নদেয়া বা গহনোদকাঃ। তন্ম
মধ্যে মহীপালঃ কৃত্রিমং হৃন্দং মার-
ভেৎ ॥ গর্জৈ রলভ্যয়া বিস্তীর্ণা গম্ভী-
রাঃ পূর্ণ বারযঃ। হৃন্দংভূন সমাদি-
ষ্টাঃ পরিখা বহু যাদসঃ ॥ বিশাল
শালং সফটং বহুকণ্টকি সফটং।
হৃন্দংভূন সমাদিষ্টং বিস্তীর্ণং বিষমং
মম ॥ অথোথো বধ্যমানোপি কন্দ-
ল জলসুবনং হৃন্দংভূন সমাদিষ্টঃ
সফলদেয়া কি ভূভূজাং ॥ সর্বতঃ প-
রিখাং ক্ৰুয়া নিবন্ধোপরি কন্দরং।
তজ্জল পু ত দেশতাজ্জল হৃন্দং ত-
দুচ্যতে ॥ এষামভাবে নিম্নস্য ভূপু-
দেশস্য বন্ধনাৎ। বর্ষা সুপগতে বা-
স্মি জলহৃন্দং ততো ভবেৎ ॥ এত-
যো রপি সশিশুৎ সশিশুং হৃন্দং
মাচরেৎ। আশ্রিত্য কৃত্রিমং হৃন্দং ব-
লবৈরিণো দিশি ॥ অন্যত্র কৃত্রিমং
হৃন্দং ক্ৰুয়া নরপতি বিশেষৎ। রথ-
পতি যদা বৈরী জলহৃন্দং তদাচরেৎ
॥ গজাশনাথ শেঠৈরী জলহৃন্দং ত-
দাচরেৎ। গিরিহৃন্দং নৃপঃ সেবেৎ
যস্য স্যাৎদ্বিবিধো রিপুঃ ॥ সর্বো হি
ত্রিবিধো যুদ্ধঃ সমাসাদুপদিক্ষ্যতে।

বৃদ্ধ

যথা

পুত্রিরাজস্য রাজ্যান্তে পুকেটে গুপ্ত
 এব চ ॥ রাজ্যান্তে সৈনিকান রক্ষণে
 পুকেটে নিবসেৎ স্বয়ং । গুপ্তে স্ত্রীকো-
 ষ সম্ভারং সংরক্ষেদিত্তি নিশ্চয়ঃ ॥
 ৬ ॥ অথ সামান্যতো গুণাঃ । তথা
 হি নীতিশাস্ত্রং । সপবেশাপসরণং
 স্বন্দ মুত্তম মুচ্যতে । অন্যত্র বন্দি
 শালুব নতাদ্গ বদ্ধ নাশুযেৎ ॥
 ধনুর্দন্দং মহীদন্দং শিশির্দন্দং তথৈ-
 বচ । মনুষ্যদন্দং সঙ্গং বনদন্দঞ্চ
 তানি ষট্ ॥ অন্যে তান দন্দং হৃদ
 নিত্যাহ যোদ্ধদন্দং পুকারিতং ।
 যোদ্ধ শূন্যং হি যদ্যদ্ধং মৃত্যুশেষ
 সমং হি তৎ ॥ ৬ ॥ অথান্যত্রাপি ।
 দাবৎ পুনাগং নগরং হি রাজ্ঞা-
 ততো ভবেদুত্তম মধ্যমাস্ত্যং ॥ ত্রি-
 শঙ্কল স্মাষ্ট গুণোত্তরেণ ত্রিদেশজা-
 নাং ধরণীপতীনাং । গর্গস্ত । যদন্য
 দ্বিবিধং দন্দং প্ৰোচ্যতে ধরণীভূজা-
 । তেভ্য এবাতিরিচেত্য মস্ত্রদন্দং
 বিশেষতঃ ॥ অন্যেষু দৈবাভিমেষ
 মস্ত্রদন্দাদ্জযেমূপঃ । মস্ত্রদন্দে হি
 ভিমেষে হি ন চান্যৎ কার্য্য কারকং
 ॥ ষ্টদৈব বৈরিদুল্লভ্যং বিস্তীর্ণং বি-
 ষনঞ্চ তৎ । স পুবেশাপসরণং ত-
 দ্দুদ্ধ মুত্তমং বিদুঃ ॥ ইতি যুক্তিকল্প
 উকঃ ॥

যুদ্ধরত্নঃ পং কারিকেষ্যঃ । ইতি শব্দ-
 ১ ॥
 যুদ্ধসারঃ পুং ঘোটকঃ । ইতি শব্দ-
 চন্দিকা ॥
 যুধ য ঔ উ যুদ্ধে । ইতি কবিকল্পদ্রুমঃ
 ॥ য উ যুধ্যতে । ঔ যোদ্ধা । স-
 মুখস্থিতযো দ্রযোঃ । সাংগামিক-
 রীত্যা পরস্পরাভিভবেহা যুদ্ধং ।
 যুধ্যতে যোধঃ কদাচিদেকস্য সহ
 ভাব বিবক্ষাযাং যুধ্যতে যোধঃ
 পরেণ । কদাচিদ্ধনঃনপি যুধ্যতে
 চৌরং রাজা হস্তীত্যাঃ । যো ভক্ত
 পিণ্ডস্য কতে ন যুধ্যতি অস্যা-
 ভাবে কিপি ভূমিহীতি কে্য ত-
 করোতীতি কণ্ঠাদিত্বাৎ কে্য বা
 সাধ্যং । ইতি দর্গানানঃ ॥
 যুধানঃ পুং ক্ষত্রিয়ঃ । ইত্যুগাদি-
 কোষঃ ॥
 যুধিকঃ ত্রি যোদ্ধা । যুধ শব্দাৎ কিক
 পুত্যথেন নিয়মঃ ॥
 যুধিষ্ঠিরঃ পুং পাণ্ডবরাজঃ । স স্ত্রী
 গতে ধর্ম্মাজ্জাতঃ । তৎ পর্য্যায়ঃ ।
 অজাতশত্রুঃ ২ শল্যারিঃ ৩ ধর্ম্ম-
 পুত্রঃ ৪ অজমীটা ৫ । ইতি হেম-
 চন্দ্রঃ ॥
 যুধ্মঃ পুং সাংগামঃ ॥ ধনুঃ । ইতি
 মেদিনী ॥ বাণঃ । ইত্যুগাদিকোষঃ ॥

যুবধী

যোদ্ধা । ইতি সিন্ধুকৌমুদ্যা-
মুণাদিবৃদ্ধিঃ ॥ ৬

ধরতঃ । ইতি সংক্ষিপ্তসারোগাদি-
বৃদ্ধিঃ ॥

যুধীষঃ ত্রি যোদ্ধা । যুধধাতো ব্রীয-
পুত্ৰ্যেণ নিয়মঃ ॥

যুপ য ইর বিমোহে । ইতি কবিকল্প-
জনঃ ॥ বিমোহ আত্মলীকরণং ।

য মুপ্যতি । ইর অযুপ অবো-
পীৎ । পুযাদিত্বাৎ উ ইত্যনেয় ।

ইতি দুর্গাদাসুঃ ॥

যুযুঃ পু অধঃ । ইতি হলাযুধঃ ॥
যুযুক্ষুরঃ পু ক্ষুদুব্যাসুঃ । ইতি শব্দ-
চন্দ্রিকা ॥

যুযুধানঃ পু সাত্যকিঃ । যথা । ঐশ-
নেয়ন্ত শিনে নপ্তা যুযুধানশ্চ সা-
ত্যকিঃ । ইতি ত্রিকাণ্ডশেষঃ ॥

ইন্দ্রঃ ॥ ক্ষত্রিয়ঃ । ইতি সংক্ষিপ্ত-
সারোগাদিবৃদ্ধিঃ ॥ যোদ্ধা চ ॥

যুবগণ্ডঃ পু যুনোগণ্ডস্থবুণ্ডবিশেষঃ
। ব যস্কোতা ইতি ভাষা । যথা ।

যুবগণ্ডো যবগণ্ডঃ স্যাৎ বযস্কোটা-
স্থবে দ্বয়ং । ইতি শব্দরত্নাবলী ॥

যুবকঃ পু যুবা । যুবন্ শব্দাৎ কণ-
পুত্ৰ্যেণ নিয়মঃ ॥

যুবযানিঃ পু যুবতীপতিঃ । যথা ।
যুবযানি ধর্ম্মগাণি তু নিষ্ঠঃ খবিচা-

যুবতী

রিণঃ । রানো যজ্ঞক্ৰহো হস্তি কাল-
কল্পশিলীমুখঃ ॥ ইতি ভটিঃ ॥

যুবতিঃ স্ত্রী পুষ্করযোবনা । তৎ পর্যা-
যুবতী) যঃ । যনী ৩ তকণী ৪ তলনী ৫

দিক্করী ৬ বনিকা ৭ ধনীকা ৮ ম-
ধ্যমা ৯ দৃষ্টরজাঃ ১০ মধ্যমিকা ১১

। ইতি শব্দরত্নাবলী ॥ ঈশ্বরী ১২
বর্যা ১৩ । ইতি হেমচ

বহা ১৪ । ইতি রাজনির্ঘণ্টঃ ॥
তম্যা লক্ষণাদি যথা । আষোড-

শা ভবেদ্বালা তকণী ত্রিশতা ম-
তা । পঞ্চ পঞ্চাশতঃ পৌঢ়া বৃদ্ধা

তব্ধি তৎ পরং । ইতি কালীদা-
সঃ ॥ বাস্ক-কু-পুণ্ডা পৌঢ়া

যুবতী পুণ্ডহরিনী । পৌঢ়া ক-
রোতি বৃদ্ধত্বং বৃদ্ধা মরণমাদিশেৎ

॥ নিদাঘ শরদৌ স্বান্না পৌঢ়া
বর্ষা বসন্তয়োঃ । হেমন্তে শিশিরে

যোগ্যা ন বৃদ্ধা স্বাপি শস্যতে ॥
যোগ্যা যুবতী । ইতি রাজবল্লভঃ

॥ স্ত্রীসামান্যং । যথা । পুন্মদাচেতি
বিজ্জেষা যুবতিশ্চ তথা ঋতেতি

ভাগুরিঃ । পুষ্করযোবনা যুবতি রিতি
বাস্কস্যায়নঃ । ইত্যনরটীকাযাং

ভরতঃ ॥ ৬ ॥ হরিদু । ইতি শব্দ-
চন্দ্রিকা ॥

যুবতীষ্টা স্ত্রী স্বর্ণযুথিকা । ইতি রাজ-

युवरा

निर्घण्टः ॥

युवनाथः पुं सूर्यवन्शीयराजविशेषः । स च गौरीगर्भे पुसेनजितो जातः माक्षातृपिता च । यथा । तस्याः पुसेन जिज्ज्ज्जे लेते भार्यापतिवृत्ता । गौरी नामातिशया सा नदी भूता तरङ्गिणी ॥ तस्याः पुसेनजिज्ज्जे युवनाथं महीपतिं । यवित् सूर्य उदेति यथावत् पतितिष्ठति ॥ सर्वं तद्योवनाथस्य माक्षातः क्खेत्त मूच्यते । इति बह्विपुराणे नगरोपाख्यानध्यायः ॥

युवनाथजः पुं माक्षान्तराजः । इति हेमचन्द्रः ॥

युवराजः पुं भाविवृद्धविशेषः । तत्पर्यायः । नैत्रेयः २ अजितः ३ । इति त्रिकाण्डशेषः ॥ राजपुत्रः । तत्पर्यायः । जनारः २ भद्रदारकः ३ । इत्यमरः ॥ यवा बालो राजयुना वाराजा यवराजः । सथ्यहो राज्ज इति वः । जनारयति जनारः । स्यात् जनार जनालं क के लो अन् । भद्र दारकः पुत्रः । भर्ता चासौ दारकश्चेति वा भद्रदारकः । दारको तेदके शिशाविति निगमः । इति भरतः ॥

युवद

युवा त्रि त्रुणः ॥ शेषः ॥ निमर्गः वलशाली । इति मेदिनी ॥ युवा पुं यौवनावस्था विशिष्टः । षोडशवर्षात् त्रिंशत्सप्तवर्षकः । इति केचि ॥ षोडशवर्षात् सप्ततिवर्ष पर्यन्तं वयस्कः । यथा । आषोडशाब्दवेदान्तकण सुत उच्यते । वृद्धः स्यात् सप्तत कर्षवर्षी यान् नवतेः परं निति भरतः । इति ॥ तत्पर्यायः । वयस्कः २ त्रुणः ३ । इत्यमरः ॥ वयस्कः ४ उन्ननः ५ । इति शब्दरत्नावली ॥ गर्भकपः ६ बेटकः ७ । इति जटाधरः ॥

युव भजने । इति कविकल्पद्रुमः ॥ सौत्र्यातुरणं । योषित् युवद । इति दुर्गादासः ॥

युवद सर्वनामयुवमह्वदः । तस्य त्रिषु लिङ्गेषु समानि रूपानि । यथा । त्वं १ युवा १ः युव १ः । त्वा २ युवा २ः युवान् २ः । त्वा ३ युवात्त्या ३ः युवातिः ३ः । तत्त्य ४ युवात्त्या ४ः युवात्त्य ४ः । त्वत् ५ युवात्त्या ५ः युवत् ५ः । तव ६ युवयोः ६ः युवाम् ६ः । त्वयि ७ युवयोः ७ः युवासु ७ः । इति व्याकरणं ॥

युधिष्ठा

यूपक

युः स्त्री युवः । इति हेमचन्द्रः ॥

युकः पुं नृपः । इति जटाधरः ॥

युक्ता स्त्री नृपः । युक्ता इति उद्गण

इति नृपः । तत्पठ्यायः । केशः ॥

कीटः २ । श्वेदकः ३ । षट्पदः ४ । इति

राजनिघण्टः ॥ पाली ५ । बालकनिः

७ । इति जटाधरः ॥

युतिः स्त्री मिश्रणम् । इति मूकबोध-
व्याकरणम् ॥

युथं स्त्री सजातीयसमूहः । इत्यमरः ॥

युथनाथः पुं वन्यचरिणां समूहस्य

देश्वरः । तत्पठ्यायः । युथपः २ ।

इत्यमरः ॥

युथपः पुं अरण्यहस्तिनां प्रधानम् ।

इति शब्दरत्नावली ॥

युथभुष्टः पुं युथात्पलायितहस्ती ।

इति शब्दनाला ॥

युथिका स्त्री पाठाः । इति राजनिघण्टः

॥ अग्नानकः । इति मेदिनी ॥ पुत्र-

विशेषः । युईफल इति त्वावा ।

तत्पठ्यायः । गणिका २ । अषष्ठा ३

नागदी ४ । सा पीताचेत् हेम-

पुत्रिका । इत्यमरः ॥ युथी ५ । पुह-

सती ७ । इति त्रिकाण्डशेषः ॥

शिशुपुत्री १ । वासती ८ । इति

रत्नावली ॥ बालपुत्रिका ९ । बह-

गङ्गा १० । भृङ्गान्ता ११ । अम्या

गुणाः । श्वादुत् । शिशिरत् । श-

कर्वाति पित्त दाह त्वा नानात्वा-

ग्दोष नाशित्वा । इति राजनिघण्टः

॥ अगिच । युथी युगं हिमं तित्तं

कर्तुपाकं सरं लघु । मधुरं तूवरं

हृद्यं पित्तघ्नं कफ वातलं ॥ वृणा-

सु मूत्र दन्ताङ्गि शिरोरोग विना-

पहं । इति भावपुकाशः ॥

युथी स्त्री युथिका । इति शब्दरत्नावली

युथीनः पुं युथपः । इति शब्द-

ट्टिका ॥

स्त्री योगम् । मिश्रणम् । इति

शब्दकोशम् ॥

युनी स्त्री युवती । इति शब्दरत्नावली ॥

यपः पुं स्त्री यज्जपशवकनकाष्ठम् ।

इत्यमरः ॥ तस्य परिमाणादियथा ।

स्त्रोत् । चतुर्हस्तो भवेद्युपो यज्ज-

वृक् समुद्रवः । वज्रलः शोभनः

हूलः कर्तव्ये वर्ष मौलिकः ॥

भविष्ये । विन्नस्य वज्रलस्यैव क-

लो यूपः पुशस्यते । इति नाम-

वेदिविषोत्सर्गतत्त्वं ॥

यूपः पुं जयसुभ्रुः ॥ यागसुभ्रुः ।

इत्युगादिकोषः ॥

यूपकटकः पुं यज्जपशवकनकाष्ठं प-

शवकाद्यर्थं यज्जपशवकनकाष्ठमा-

रूपस्यते न यूपः तस्य शिरसि

युष

बलवाकृति उन्मत्तवाकृति वा यः
काष्ठविकारः सः। युषमूले निहित
लोहबलय इति केचिन् । इति
भरतः ॥ तत्पर्यायः। चषानः २।
इत्यमरः ॥

युषकणः पूं युषैकदेशः। तत्
पर्यायः। घृतावनिः २। इति हेम-
चन्द्रः ॥

युषकः पूं खदिरवृक्षः। इति त्रिका
श्लेषः ॥

युषक्रमः पूं खदिरवृक्षः। इति शब्द-
रत्नावली ॥ रक्तखदिरः। इति राज-
निर्घण्टः ॥

युषलक्ष्यः पूं पुञ्जी। इति शब्द-
माला ॥

युषागुं स्त्री युषस्यागुभागः। तत्
पर्यायः। तर्ज २। इत्यमरः ॥

युष बधे। इति कविकल्पद्रुमः ॥ वृष्ट
श्रुती। युषति। इति दुर्गादानः ॥

युषं पूं स्त्री मुद्गादिवाधरसः। इत्य-
मरः ॥ युषो हस्तश्रावः। चवर्गादि
शेचति मुञ्जटः। इति भरतः ॥ * ॥

अथ मुद्गयुषगुणाः। मुद्गयुषो हृदिदो
हृद्यः शुक्लानां बुधिनानपि। पथेय
बलाश पित्तघ्नो ज्वरहा च कृता-
कृतः ॥ अस्नेह लवणं सर्वं सकृतं
कटुकं विना। विज्जेव सवणं स्नेह

युष

कटुकैः संकृतं कृतं ॥ स तु दा-
डिदं मृद्वीका बुद्धः स्यादागवाडवः
। काचकृष्णं पाकश्च दोषाणाम्-
विरोधकं ॥ * ॥ नमूरयुषः शुण्णाः
। नमूरयुषः संग्राही वृही स्वादुः
प्रमेहज्जिह्वं । पित्त श्लेष्म ज्वरहर
सुधातीमार नाशनः ॥ * ॥ अजथ
युषगुणाः । अजथयुषो हृदिजहा
शर्कराशुभ्रि नाशनः । जूनी पुतूनी
कानाशो गुल्ममेदः कफापहः ॥ * ॥
अग्नेन सह माषयुष गुणाः । अग्नमा-
योऽकृतेर्वा वातघ्नो दीपनो मतः
। * ॥ अथ खडयुषः । तक्रं कपिथं
चाहेरी मरिचाजाजि चिब्रकैः । सु-
पकं खडयुषो ह्य मयं कावलिको
हपरः ॥ * ॥ खडकायुलिकयुष गुणाः
। दध्यग्नो लवणं स्नेहं तिल माष वि-
पाचितः । खडकायुलिको युषो गुाहि
वात कफापहो ॥ इति राजवल्लभः
॥ * ॥ अपिच । अथ युषस्य विधि
गुणाश्च । अष्टादश गुणे नीरे समी-
धान्य शूतो रसः । विरलाम्ने घनः कि-
ञ्चिन् पेयातो युष उच्यते ॥ उक्तः
स एव निरुहो कचिकृष्ट विशेषतः
॥ * ॥ युषस्य प्रकारान्तरं माह । ककु-
द्व्यपलं शुण्ठीं पिप्पलीं कार्कं कार्ष-
कीं । वारिं पुह्येन विपचेत्तुडवो

येष

योग

युष उच्यते ॥ अथमर्थः । युषाम्
 पलमितं तं क्लीकृतं शुष्णी पि-
 ल्नी च समुदितार्ककमृमिता कर्णी-
 कृत्तु उभय मृगि पुष्मिनेन का-
 रिणा पठेत् ॥ तत्रैवो युषः । युषो
 बलेऽ लघुः पाके कच्यः कथ्यः क-
 कापहः ॥ * ॥ अथ मृगय विधिः ।
 बन्दटीकायां तज्जास्तरे । नुद्गानां
 द्विपलं तोये शृतं मर्द्धकोन्मि-
 ते । पादसं नर्द्धितं पूतं दाडि
 नस्य पलेन तं ॥ यत्र सैस्त्वव
 विशालं धानैकैः पादकांशिकैः
 । कणाजीरकयोः शर्णाहारैकेनाव
 चूर्णितः । संस्कृतो मृगयुषो ह्य-
 पित्र स्नेहयुरो नतः ॥ * ॥ अथ
 मृगयुष गुणाः । नुद्गानां मृत्तमो युषो
 दीपनः शीतलो लघुः । वृणोर्द्ध
 यत्र कणाह कफ पित्र जरासु हं
 ॥ * ॥ अथ नुद्गामलक युष गुणाः ।
 नुद्गामलक युषस्तु तेदी पित्तानि-
 लापहः । त्रुदाह शमनः शीतो
 मृह्ण शून्य मदापहः ॥ * ॥ नसूर
 युष गुणाः पूर्ववत् । इति ताव-
 पुकाशः ॥

युषः पुं वृद्धदाकवृद्धः । इति शब्द
 रत्नावली ॥

येष ऋ उ यत्ने । इति कविकल्पद्रुमः ॥

अन्तहादिः । अ अयिषेत् ॥ उ ये-
 षते विषेषे । इति दुर्गादासः ॥
 योक्तुं क्ली युगेनसहैशादुत्ताव-
 ध्यते अनेन तं । योत्तदडि इति
 भाषा । तं पर्यायः । आवद्धः २
 योत्र ३ । इत्यमरः ॥
 योक्ता त्रि योगकर्ता । इति वज्र-
 षातोः कर्त्तरि तन् प्रत्ययेन नि-
 र्गमः ॥

योगः पुं समहनः ॥ उपायः ॥
 ध्यानं ॥ सङ्गतिः । यक्तिः । इत्य-
 मरः ॥ अपर्यायसम्प्राप्तिः ॥ वपुः-
 ह्यर्थः ॥ प्रयोगः ॥ विक्रम्यादिः ॥
 तेषज् ॥ विसृक्त्वातकः ॥ पुष्यं ॥
 कार्मण इति मेदिनी ॥ नैवाधिकः
 ॥ धनं । इति हेमचन्द्रः ॥ चारः ॥
 सूत्रं । इति त्रिकाणशेषः ॥ * ॥
 अथ सप्तविंशति योगानां नामा-
 नि यथा । विक्रम्यु प्रीतिं राममान्
 मोताग्यः शोभन सुथा अतिग-
 षुः सुकर्मा च धृतिः शूल सुथैव च
 ॥ गण्डो वृद्धि पूर्ववैश्व व्याघातो
 हर्षण सुथा । वज्र श्चासृक् व्यतीपा-
 तो वरीयान् परिषः शिवः ॥ नि-
 ध्यः साध्यः शूभः शूक्रो वृद्धेन्दुः
 वैधृति सुथा । * । तेषां वृद्ध-
 नीष भागा यथा । परिषस्य तयजेः

योग

योग

शुद्धा सुरशरो शुक्रं द्वितीया तथा
 सर्वाशु विनाश विघ्न जननी सूर्या-
 अजे सप्तमी ॥ पापोकाराहे वि-
 शाशुत्रय यम् मूडप स्यात्त्रि- चित्रा
 चतुष्कं त्रैयं विशाभिजिह्वं त्रयं
 अज दिवसे त्रयं विश कर्दो ।
 अहाहे मृगा विशाथा यम् धन त्र-
 गान्त्यानि जैवेत्पित्रं रोहिण्या-
 दा वनेन्दु शतत्र मथ भूगा रश्मि
 पुष्या ज्येन्दो ॥ सौराहे हस्त य
 प्यार्यय म जनवृक्ष पौष पुष्या
 धनानि षष्टौ त्रयं यक्ते मृगह-
 पति दिने सौम्यवारे र्भयनापि ॥
 * ॥ अथोपाटादि योगाः । म-
 व्यादि दिवसे युक्ता विशाथादि चतु-
 श्चतुः । उपाटा मृत्यवः कागा अ-
 मृतानि यथा क्रमं ॥ * ॥ अथ कर-
 कचायोगः । वाजि चित्रोत्तराषाटा
 मूल पाशीज्य भासुकाः । सूर्यादि
 वार मयुक्तायोगाः करकचाः श्रुताः
 । * ॥ अथ मृत्यु योगः । आदित्य
 ज्येन्मयो नन्दा भद्र शुक शशाङ्क-
 योः । वधे जया शरो रिक्ता मनो
 पूर्णा च मृत्युदा ॥ * ॥ अथ यमषष्टौ-
 क्षीनां वज्रकाल निर्गयः । यमषष्टौ
 त्रयजेदक्षी मृत्यो द्वादश नाडिकाः
 । अन्येषां पापयोगानां मध्या-

ज्ञान परतः शुभं ॥ * ॥ अथ शुभ
 चन्द्रेण करकचादि शास्त्रिः । अयो-
 गेष च सर्वेषु पूर्वधामं परित्यजेत्
 । अयोगाश्च विनाश्यन्ति चन्द्र शक्ति-
 हता इने ॥ करकचा मृत्युयोगाश्च
 दिनं दक्षं तथा परे । शुभे चन्द्रे
 पुण्यशक्ति वृक्षा वज्रहता इव ॥ * ॥
 विक्रम योगानां देशविशेषे पुति-
 पुसवो यथा । शीपतिः । विक्रम
 मंज्जु स्थिति वार योगा नक्षत्र वार
 पुत्रवाश्च ये रै । इनाह वदेषु थ-
 शेष वर्ज्याः शेषेषु देशेषु न ते
 विक्रमाः ॥ इति ज्योतिस्तत्त्व ॥ * ॥

अथ क्रियायोगः ।

मनय उचुः । दुःखार् मृगाः पुरुषाः
 पुाप्य वृक्ष महालयं । उत्तरेषु भ-
 वास्तोधिं तथा तुमनुचिन्तय ॥ इत्यु-
 क्तः स तदा प्राह क्रियायोगं महा-
 अनां । नराणां मूपकाराय दुःख वि-
 हितिकारकं ॥ वहि कवाच । आरा-
 धयधुं विधेयः जगतं कारणं परं
 । केशव सुमिरापेक्षा एव मुक्तं पु-
 यास्यथ ॥ इष्ट्या पूजा नमस्कारैः शु-
 शुवाभि रहर्निशं । वृतोपवासै
 विविधै वा क्षणानां तर्पणैः ॥ तै
 तैश्च श्चाह्नितैः कानै ये मृचे तसि
 तुष्टिदाः । भवेयु रपरिहेदादारा-

ধ্বংস কেশবং ॥ তন্নিষ্ঠা স্তদ্ব্যতীতয
 স্তং কৰ্মাণ স্তদাশ্রয়াঃ । তদ্ব্যতীত
 স্তদ্ব্যননসঃ সৰ্বস্মিন্ স ইতি স্থিতঃ ॥
 সমস্তান্যথ কৰ্মাণি তত্র সৰ্বাত্মনা
 আনি। সন্যস্যধ্বংস বঃ কৰ্তা সমস্তা
 বরণ ক্রমঃ ॥ পরঃ পরাণাং পরমঃ
 স একো নরোত্তমো বস্য পদম্ ভিন্ন
 । চিত্তচরং বিশ্বমিদং সনস্তাদচিত্ত্য
 কপত্তপরিগৃহং যৎ ॥ তন্নারাধ্য
 জগন্নাথং ক্রিয়াযোগেন বাডবাঃ ।
 অগ্নী মোক্ষং পরং জগ্ম স্তম্মাত্মনো
 ক্ষ কারণং ॥ সসারার্ণব মগ্নানাং
 বিষয়াক্রান্ত চেতসাং । বিষ্ণুপোস্ত
 বিনা নান্যৎ কিঞ্চিদস্তি পরাযণং ॥
 উত্তীষ্টং শ্চিত্ত্য হরিং বুজং শ্চিত্ত্য
 কেশবং । ভূক্তং শ্চিত্ত্য গোবিন্দং
 স্বপং শ্চিত্ত্য মাধবং ॥ যুয মেকাগু
 চিত্তা হি সশ্চিত্তা মধুসূদনং । জন্ম
 মৃত্যু জরাগাহং সসারং সন্তরিষ্য
 থ ॥ ক্রিয়া যোগ পরাণীহ মূক্তিকা
 র্য্যাগ্যনেকশঃ । সনারাধ্য জগন্নাথং
 রাজানো মোক্ষ নাপ্নুযুঃ ॥ ইতি
 বহ্নিপুৰাণং ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥

অথ যোগসাধনং ।

কেশিধ্বজ উবাচ । যোগ স্বরূপং খা
 গ্নিত্য শ্রুয়তাং গদতো মনঃ যত্র স্থি
 তো ন চ্যবতে প্ৰাপ্য বুদ্ধলভং মুনিঃ ॥

মন এষ মনুষ্যাণাং কারণং বন্ধ মো
 ক্ষযোঃ । বন্ধস্য বিষয়াসক্তি মুক্তে
 নিব্বিষয়ং তথা ॥ বিষয়েভ্যঃ সমা
 হৃত্য বিজ্ঞানাত্মা ননো মনে । চিত্ত
 ধৈর্যমুক্তয়ে তেন বুদ্ধ ভূয়ং পরেশ্বরং ॥
 আত্ম ভাবং নযতে যবং তদ্বুদ্ধধ্যায়িনং
 মূনে । বিকার্যক্সাত্মনঃ শক্ত্যা লোহ
 নাকর্ষকো যথা ॥ আত্ম পুয়ত্ত সা
 পেক্ষা বিশিষ্টা যা মনোগতিঃ । ত
 স্যঃ বুদ্ধিণি সংযোগো যোগ ইত্য
 ভিধীয়তে ॥ এব মতস্য ভৈশিষ্ট্য
 যুক্তধর্মো পলক্ষণঃ । বস্য যোগঃ স
 বৈ যোগী মূমক্ষুরভিধীয়তে ॥ যোগ
 যুক্ত পুথমং যোগী যুক্তানঃ সো হ
 ভিধীয়তে । বিনিল্লম সমাধিস্ত পর
 বুদ্ধো পলক্ষিমান ॥ যদ্যন্তরায দো
 ষেণ দুষ্যতে চাস্য নানসং । জন্মান্ত
 রৈ রভ্যসতো মুক্তিঃ পূর্বস্য জাহতে
 ॥ বিনিল্লম সমাধিস্ত মুক্তিং ভৈত্রব
 জন্মনি । প্ৰাপ্নোতি যোগী যোগাগ্নি
 দক্ষকন্মা চযো হ চিরাৎ ॥ বুদ্ধচর্য্য
 মহিঃসাক্ষ সত্যান্তেযাপরিগৃহণে ।
 মেবেত যোগী নিষ্কানো যোগ্যতা
 স্বং মনো নযন ॥ স্বাধ্যায় শৌচ স
 ন্তোষ তপাসি নিযতাত্মবান । জ
 স্বীত বুদ্ধিণি তথা পরস্মিন্ পুরণ
 ননঃ ॥ এতে বনাঃ সনিবনাঃ পক্ষ

যোগ

যোগ

পঞ্চ পুণ্ডরীকিতাঃ। বিশিষ্ট ফলদাঃ ॥
 কাম্য নিদ্ধামাণাং বিনক্তিদাঃ ॥
 একং ভদ্রাসনাগীনাং সমাহ্বায় গুণৈ
 যুতঃ। যমার্থৈর্ন্য নিষন্যার্থৈশ্চ যজ্ঞী-
 ত নিযতো যতিঃ ॥ পুণ্ডরীক্য মনিন-
 বশ্য মভ্যাসাৎ জকতে ত্ৰ যৎ ।
 পুণ্ডরীক্যমঃ স বিজ্ঞেয়ঃ সর্বিজ্ঞো হ-
 বীজ এব চ ॥ পরস্পরেণাভিতবং পু-
 ণ্ডরীক্যো বদানিলৌ । জকতঃ সদ্ধি-
 ধানেন ত্ৰীযঃ সংঘনাত্তয়োঃ। তস্য
 চালয়নবতঃ স্থলরূপং দ্বিজোত্তমং ।
 আলয়ন মনস্তস্য যোগিনো হৃত্য-
 সতঃ স্মৃতং ॥ শব্দাঙ্কিতনরক্তানি
 নিগ্হ্নাঙ্কানি যোগবিৎ ॥ জর্ঘ্যাষ্টি-
 স্তানুকারীণি পুত্যাহার পরায়ণঃ ॥
 বশ্যতা পরমা তেন জায়তে হৃতিচ-
 লাত্মনাং । ইন্দ্রিয়াণা মবশৈর্ন্য স্তৈ ন
 যোগী যোগসাধকঃ ॥ পুণ্ডরীক্যমেন
 পবনৈঃ পুত্যাহারেণ চেন্দ্রিযৈঃ। ব-
 শীকৃতৈ স্ততঃ জর্ঘ্যাৎ হিত্বং চেতঃ
 শূভাশুযে ॥ শ্রীখাণ্ডিক্য উবাচ ।
 কথ্যজ্ঞাং মে মহাভাগ চেতসো যঃ
 শূভাশুযঃ। যদাধার মশেষং তদ্বক্তি
 দোষ ফলোক্তবং ॥ শ্রীকেশিধ্বজ উ-
 বাচ । আলুয শ্চেতসো বুদ্ধ
 তচ্ছ বভাবতঃ । ভূপ মূর্ত্ত মমূর্ত্তক
 পরঞ্চাপন্ন মেব চ ॥ ত্রিবিধা ভাবনা

বিপু বিশ্বমেতন্নিবোধমে। বুদ্ধার্থ্য
 কর্ম সঙ্ক্ৰা চ তথা চৈবোভযাত্মি-
 কা ॥ বুদ্ধভাবাত্মিকা হেকা কর্ম-
 ভাবাত্মিকা পরা। উভযাত্মিকা ত-
 থৈবান্য ত্রিবিধা ভাব ভাবনা ॥ সন-
 ন্দনাদযো বুদ্ধভাব ভারনযা যুতাঃ
 । কর্মভাবনযা চানে্য দেবাদ্যোঃ হা-
 বরা শ্চরাঃ ॥ হিরণ্যগর্ভাঙ্কিষু চ বুদ্ধ
 কর্মাত্মিকা দ্বিধা । বোধাত্মিকার য-
 তেষু বিদ্যতে ভাব ভাবনা ॥ অক্ষী-
 ণেষ সমস্তেষু বিশেষ জ্ঞান কর্মসু।
 বিশ্ব মেতৎ পরং চান্যভেদ ভিন্ন
 দৃশাং নূপ ॥ পুত্যাশু মিত তেদং
 যৎ সত্তা মাত্ৰ-নগোচরং । বচসা
 স্নাত্ম সংবেদ্যং তজ্জ্ঞানং বুদ্ধ সং-
 ক্তিতং ॥ তচ্ছ বিবেশঃ পরং রূপ ম-
 রূপম্যাজ মক্ষরং । বিশ্ব স্বরূপ বৈ-
 রূপ্য লক্ষণং পরমাত্মনঃ ॥ ন ত-
 দ্যোগ যুজ্ঞা শক্যং নূপ চিন্তয়িতু-
 যতঃ ॥ ততঃ স্থলং হরে রূপং চিন্ত্য-
 যদ্বিশ্বগোচরং । হিরণ্যগর্ভো ভগ-
 বান্বাসবো হৃথ পুজাপতিঃ ॥
 মকতো বসবো বদু ভাস্করা স্তার-
 কা গুহাঃ । গন্ধর্ব্ব যক্ষ দৈত্যাদ্যাঃ
 সকলা দেবযোনযঃ ॥ মনুষ্যাঃ প-
 শবঃশৈলাঃ সমুদ্রাঃ সরিতো ক্রমাঃ
 । ভূপ ভূতান্যশেষাণি ভূতানাং যে

চ হেতরঃ ॥ পুথানাং বিশেষাৎ
 চেতনা চেতনাত্মকং ॥ একপাদ
 দ্বিপাদকং বহুপাদ মপাদকং । মূর্ত
 মেতচ্ছরে কপং ভাবনা ত্রিতয়াত্মকং
 ॥ এতৎ সর্বমিদং বিশ্বং জগদেতচ্ছ
 ব্রাহ্মণং । পরং বুদ্ধং স্বকপস্য বিশেষাৎ
 শক্তি সমন্বিতং ॥ বিশ্বশক্তিঃ পরা
 পৌক্তা ক্ষেত্রজ্ঞাখ্যা তথা ঐশ্বর্যং ।
 অবিদ্যা কৰ্ম সঙ্ক্রান্ত্যা তৃতীয়া শ-
 ক্তি বিষয়তে ॥ যথা ক্ষেত্রজ্ঞ শক্তিঃ
 সা চেষ্টিতা নৃপ সর্বগা । সসার
 তাপানখিলানবাঃপাতনুসত্ততান্ ॥
 তথা তিরোহিতদ্বাচ্ শক্তিঃ ক্ষে-
 ত্রজ্ঞ সঙ্ক্রিতা । সর্বভূতষু ভূপাল
 তারতন্যেন লক্ষ্যতে । অপূর্ণবৎ
 সুস্বপ্নান্না স্বাবরেষু ততোধিকা । স-
 ব্রীমূপেপি তেভ্যোপি অতিশক্ত্যা
 পতপ্রিষু ॥ পতপ্রিভ্যো নৃগাস্তেভ্যঃ
 স্বশক্ত্যা পশাবো ঐশ্বিকাঃ । পশু-
 ভ্যো মনুজা স্চাতিশক্ত্যা পুংসঃ
 পুভাবিতাঃ ॥ এভ্যোপি নাগ গ-
 জ্জর্বা বক্ষাদ্যা দেবতা নৃপ । শক্রঃ
 জনস্ত দেবেভ্য স্ততশ্চাপি পজ্ঞাপ-
 তিঃ ॥ হিরণ্যগভোতি ততঃ পুংসঃ
 শক্রপলক্ষিতঃ । এতান্যশেষ ক-
 পস্য তস্য কপাণি পার্থিব ॥ যত-
 স্তহক্তি যোগেন যুক্তানি নভস্মা যথা

। দ্বিতীয়ং বিষ্ণু সঙ্ক্রম্য যোগিভ্যেক
 মহামতে ॥ অমূর্তং বুদ্ধগোকপং বৎ
 সদিভূত্যাতে বৃধেঃ । সমস্তাঃ শক্তব
 চৈচ্চৈতা নৃপ যত্র পুতিষ্টিতাঃ ॥ তদ্বি-
 শ্বকপ কপং বৈ কপমন্যচ্ছরে মর্হৎ
 । সমস্ত শক্তিকপাণি তৎ করোতি
 জনেশ্বর ॥ দেব তির্য্যঙ্ মনুষ্যাদি
 চেষ্টাবন্তি স্বনীলযা । জগতা নৃপ-
 কারায় নস্মা কৰ্ম নিমিত্তজা ॥ চেষ্টা
 তস্যাপুমেবস্য ব্যাপিন্যব্যাহতা-
 ত্মিকা । তদ্রূপং বিশ্বকপস্য তস্য
 যোগযজ্ঞো নৃপ ॥ চিন্ত্য মায়া বিশু-
 দ্ধ্যর্থং সর্বকিল্বিব নাশনং । যথাগ্নি
 ককৃত শিখঃ কক্ষং দহতি সানিলঃ
 ॥ তথা চিন্তে হিতো বিষ্ণু যোগিনাং
 সর্ব কিল্বিবং । তস্মাৎ সমস্ত শক্তি
 না মাধারে তত্র চেতসঃ ॥ অদ্বীত
 সংস্থিতং সা তু বিজ্ঞেবা শক্রধারণা
 । শূভাশুভঃ সচিন্তস্য সর্বগস্য ত-
 থাশ্রয়ঃ ॥ ত্রিভাব ভাবনাভীতো
 মুক্তয়ে যোগিনাং নৃপ । অন্যেচ পু-
 কবব্যাস্তু চেতসো যে ব্যপাশুধাঃ ॥
 অশুদ্ধাস্তে সমস্তাস্ত দেবাদ্যাঃ কৰ্ম
 যোনয়ঃ । মূর্তং ভগবতো কপং সর্বা-
 পাশুয নিস্পৃহং ॥ এষা বৈ ধারণা
 জ্ঞেবা যাচ্ছিত্তং তত্র ধার্যতে । তচ্ছ
 নূর্তং হরে কপং যাদৃক্ চিন্ত্যং নরা-

যোগ

বিপ ॥ তদ্ব্যবস্থা মনাধারা ধারণা ॥
 নোপপদ্যতে । পুসুম চাকবদন
 পদ্যপত্রায়তেক্ষণং ॥ সূকপোল
 সুবিন্দিগ্ন মলাটফলকোজ্জ্বলং । স
 ম বর্ণান্ত্র দিনস্তে চাকবর্ণ বিভূষণং ॥
 কষ্ণগীব সুবিন্দিগ্ন স্ত্রীবৎসাকিত
 বক্ষনং । বলী ত্রিভঙ্গিনা মগ্ন না
 তিনা চোদরেণ বৈ ॥ পূর্ণবাষ্ট ভুজ
 বিষ্ণু মথবাপি চতুর্ভুজং । সম
 হিতোক চতুষ্ক সুহিরাঙ্কি করা
 যুজং ॥ চিত্তযেদ্বুক্ষ ভূতং তং পীত
 নিম্নন বাসনং । কিরীট চাক কেয়ুর
 কটকাদি বিভূষিতং ॥ শার্ঙ্গ শঙ্খ
 গদা খড়্গ চক্রাঙ্ক বলযাদিতং । চিত্ত
 যেন্নময়ো যোগী সমাধায়াত্মমা
 নসং ॥ তাবদ্যাবদৃঢ়ীভূতা তত্রৈব
 নূপ ধারণা । বুদ্ধত স্তিষ্ঠতো হন্যদ্বা
 য়েহযা কর্ম জরতঃ ॥ নাপযাতি
 তদা চিত্তাৎ সিদ্ধাং মন্যেত তাত
 তদা । ততঃ শঙ্খ গদা চক্র শার্ঙ্গাদি
 রূহিত বৃধঃ ॥ চিত্তযেদ্বুগবদ্বিপং পু
 শার্ঙ্গং সাক্ষসূত্রকং । সা যদা ধার
 গা তদ্বদবহানবতী ততঃ ॥ কিরীট
 কেয়ুর মুখে ভূষণৈরূহিতং মরেন্ ।
 তদেকাবয়বং দেবং চেতসাপি পুন
 বৃধঃ ॥ জর্য্যাত্ততো এবযবিনি পুণি
 ধানপন্নো ভবেৎ । তদ্রূপ পুত্র্যৈ-

যোগ

বৈক সত্ততি স্তান্য নিস্পৃহা ॥ ত
 জ্ঞানং পুথমৈ বরৈকঃ বড়ি নিস্পা
 দ্যতে নূপ । তন্নৈব কল্পনাহীনং স্ব
 কপগুহণং হি যৎ ॥ মনসা ধ্যান
 নিস্পাদ্য সমাধিঃ সো হতিধীযতে ।
 বিজ্ঞানং পুাপকং পুাপ্যপরে বুদ্ধ
 গি পার্থিব ॥ পুাপনীষ স্তথৈবাত্মা
 পুক্ষীগাশেষ ভাবনঃ । ক্ষেত্রজ্ঞঃ
 করণী জ্ঞানং করণং তেন তস্য তৎ
 ॥ নিস্পাদ্য মুক্তি কার্য্যং বৈ কৃত ক্
 ত্যং নিবর্ততে । তদ্ভাব ভাবমাগম
 স্ততো হসৌ পরমাত্মনা ॥ ভবত্য
 ভেদী ভেদশ্চ তস্যাত্ত্তানকৃতো ভ
 বেৎ । বিভেদ জনকে হজ্ঞানে নাশ
 নাত্যস্তিকং গতে ॥ আত্মনোবুদ্ধগো
 ভেদ মসত্তং কঃ করিব্যতি । ইত্যুক্ত
 স্তে মধা যোগঃ খাণ্ডিক্য পরিপৃহ
 তে ॥ ইতি বিষ্ণুপুরাণে ৬ অংশে ৭
 অধ্যায়ঃ ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥

বুদ্ধ কৃত যোগো যথা ।

সুখং যোগাসনং কৃত্বা বভূব স
 পুটাঞ্জলিঃ । পুলকাকিত সর্বাঙ্কঃ
 সাশ্বনেত্রো হতিদীনবৎ ॥ ইডা
 সুসুমাং মেধ্যাক্ষ পিঙ্কলাং নলিনী
 ধুরাং । নাডী বটকক্ষ যোগেন নিকষ্য
 চ পুয়ত্ততঃ ॥ মলাধারং স্বাধিষ্ঠানং
 নগিপূর মনোহতং । বিশুদ্ধং পরমা-

योग

ज्जाथं वट्चक्रं निकष्य चानन्दनं
कारयिद्वा च तं वट्चक्रं क्रमादिभिः
। बुद्धरक्षु समानीय वायुवक्त्रं चकार
इ ॥ निकष्य वायुं मेधास्ता मानीय
हृदयाश्च ॥ तं वायुं भ्रामयिद्वा च
योजयामास मेधया ॥ एवं कृत्वा
तु निम्नन्दां यो दत्तो हरिणा पुरा
। जज्ञाप परमं मन्त्रं तं तस्यैका
दशाक्षरं ॥ मन्त्रं कृत्वा ध्या-
यं ध्यायं पदाश्च ॥ ददर्श हृदया-
स्तोत्रे सर्वं तेजो नयं नूने ॥
तन्नेजसो रश्मिरे कप मतीव सुम-
नोहरं । द्विभुक्तं मुरलीं हस्तं त्रि-
तं पीतवाससा ॥ शुक्ति मूलं शूल
न्यस्तं जलमकरजं गुलं । ईवकास्यं
पुनःपुनः उक्तान्गुहं कातरं ॥
नवीनं जनदाकारं श्यामसुन्दरं वि-
ग्रहं । हितं कृत्वा सर्वेषु निर्लिप्तं
नास्ति कपिणं ॥ स्वात्मारामं पूर्ण-
कामं जगद्ग्यानि जगत्परं । सर्व-
स्वरूपं सर्वेषां वीर्यरूपं सनातनं
॥ सर्वाधारं सर्ववरं सर्वशक्ति सम-
न्वितं । सर्वाराध्यं सर्वं शुकं सर्वम-
कुल कारणं ॥ सर्वमन्त्रं स्वरूपं
सर्वमन्त्रं करं वरं । यद्दृष्टं बुद्ध-
रक्षु च हृदि तद्बहि रेव च । दृष्टं च
परमाश्चर्यं तूष्ठाव परमेश्वरं ॥

योग

इति बुद्धवैवर्ते श्रीकृष्णमथो
२० अध्यायः ॥ * ॥ * ॥ * ॥
अथ ध्यानयोगः ।
हरिकवाच । अथ योगं पुत्रक्यानि
भक्ति मुक्तिकरं परं । ध्यायिभिः
प्राप्यते ध्येयो ध्यानेन हरिरी-
श्वरः ॥ तं शृणु महेशान सर्वपा-
प विनाशनं । विष्णुः सर्वेश्वरो ह्य-
न्तो यद्भूमि परिवर्जितः ॥ वासुदे-
वो जगन्नाथो बुद्धात्मा अहमेव तू
। देहि देहहितो नित्यः सर्वदेह
विवर्जितः ॥ देहधर्म विहीनश्च क-
राक्षरं विवर्जितः । तद्धर्म रहितः
सुष्टो नाम गोत्रं विवर्जितः ॥ नञ्जा
मनस्वितो देवो मनसा परिवर्जि-
तः । मनोधर्म विहीनश्च विद्वान्ना-
वय एव च ॥ बोद्धा बुद्धिहितः
साक्षी सर्वबोध विवर्जितः । बुद्धि-
धर्म विहीनश्च सर्वः सर्वगतो ह्य-
नः ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः पापधर्म
विवर्जितः । पाप पापे महाशास्त्रो
तयेन परिवर्जितः ॥ अहङ्कारादि
हीनश्च तद्धर्म परिवर्जितः । तं
साक्षी तद्विषया च परमानन्द कप-
कः ॥ जागृत् स्वप्न सुषुप्तश्च तं
साक्षी तद्विवर्जित । तरीयः परमो
धाता ह्युगो गुण वर्जितः ॥ नूक्तो

योग

बुद्धेः जनव्यापी सत्यं आत्मान्यहं
शिवः। एवं ये मानवा विज्ञा ध्याय-
न्तीश परं पदं ॥ पुण्यं युं स्ते च
तद्गुणं नात्र कार्यं विचारणां इति
ध्यानं मया ख्यातं तव शंकरं सुवृत्तं
॥ पाठेन एतत् सततं विष्णुलोकं
स गच्छति। इति गार्कडे १४ अध्यायः॥

अथाष्टादशयोगः।

मूर्ति रश्ताद् विज्ञानात् संश्लेषा-
त्तद्वदे शूनाः घनाः पक्षं तु हि सादर्या
अहिंसा पुण्यहिंसनं ॥ सत्यं
भूतहितं वाक्यं नस्त्येयं स्वागुहं प-
रं । अमैथुनं बुद्धचर्यं सुवृत्त्या-
गो हंपरिगुहः ॥ नियमाः पक्षं स-
त्यादयं बाह्यं भाव्यं च द्विधा ।
शौचं तृष्टिं च सन्तोषं सुप्तं चैन्द्रिय-
निगुहः ॥ स्वाध्यायः स्यान्नत्र जापः
पुनिधानं हरे रजिः। आसनं पद्म-
काद्युक्तं पुणायामो मकरज्जघः ॥
निश्चयान् यतो गन्तो विपरीतो
इगर्तकः । अगर्तात्तु सगर्तकः पु-
णायाम् सतो हधिकः ॥ एवं द्विधा
त्रिधापुंक्तः परगात् परकः स च ।
अस्तुको निश्चलज्ञात् स र्नेचकादेच-
क द्विधा ॥ लघुर्दादश मात्रः स्यात्-
तुर्विशतिकः परः । षट्त्रिंशत्त्रि-
त्रिकः श्लेष्ठः पुत्र्याहारश्च रोधनं ॥

योग

क्रिया चिन्ताध्यानं स्यात् धारणा
। नसो मृतिः। अहं बुद्धेत्यवहा-
नं समाधि बुद्धगः स्थितिः ॥ अहं-
मात्रा परं बुद्ध सत्यं ज्ञान मन-
स्तकं । विज्ञान मानन्ते। बुद्ध सत्त-
त्तुमसि केवलं ॥ अहं बुद्धाभ्यहं
बुद्ध अशरीरं मनिन्द्रियं । अहं
मनो बुद्धि मरुदहकारादि वर्जितं
॥ ज्ञागत् सप्त समुत्पादि मूक्तं ज्यो-
ति सुदीवकं । नित्यं शुद्धं बुद्धियु-
क्तं सत्यमानन्दं मद्भव ॥ यो हसा-
वादित्यं पूरुषः सो हसावह मथं
ॐ । इति ध्यायन् विमृश्येत् बुद्धगो
तववक्त्रनात् ॥ इति गार्कडे ६२
अध्यायः ॥ ॥ अपिच । एतन्ने
कथितं ज्ञानं योगक्षेमं निबोध-
ने। यं पुण्यं बुद्धगो योगी शाश्व-
तानन्यतां बुद्धेत् ॥ पुणागौत्त्रवा-
अना ज्येथो योगिना सहि दूर्जयः।
अदीत्त तद्भवे यद्गुं तस्योपायं
शूण्यं मे ॥ पुणायामैर्दहेद्दोषान्
धारणाभिश्च किञ्चिन् । पुत्र्याहारेण
संसर्गान् ध्यानेनानीश्वरान् गुणान् ॥
यथा परत धातूनां ध्यातानां द-
हते मलं । तथेन्द्रिय कृता दोषा
दहन्ते पुणनिगुहात् ॥ पुथमं
साधनं अर्थात् पुणायामस्य योगः

योग

वि० । प्राणापान निरोधस्तु प्राणा-
 यान उदाहृतः ॥ जवु मध्यास्तरी-
 याथः प्राणायाम त्रिषोदितः ।
 तस्य पुनाणं वक्र्यानि तदलकं शूण्य
 मे ॥ जवु द्वादश मात्रस्तु द्विगुणः न
 तु मध्यमः । त्रिगुणातिष्ठ मात्राति
 कस्तरीय उदाहृतः ॥ निमेषोन्मे
 दणे मात्रा ताजो जवु करो मतः ।
 प्राणायामस्य संख्याथं सूत्रो द्वाद-
 श मात्रकः ॥ पृथगेन जयेत् स्वैर-
 मध्यमेन तु वेपथुं । विषादं हि
 तृतीयेन जयेद्दोषाननुक्रमात् ॥
 मृदुं सेव्यमासास्तु सिं ह शार्दूल
 जङ्गलाः । यथा यांति तथा प्राणा
 वश्या भवति योगिनः ॥ वक्ष्यं भङ्ग-
 यथेष्टाः ता नां नयति हस्तिपः ।
 तथैव योगीहृन्देन प्राणं नयति
 साधितं ॥ यथा हि साधितः सिंहो
 मृगान् हस्ति न नानुयान् । तद्वन्निवि-
 द्यः पवनः किलिबः न नृणां तनुं ॥
 तदाद्यक्तः नदा योगी प्राणायाम-
 पत्रो भवेत् । शुभतां मुक्ति कलद-
 तस्यवहा चतुष्टयं ॥ धृतिः प्राप्ति
 सुखा मन्त्रि पुसादश्च गहीपते ।
 सकपं शूण्य वै तेषां कथ्यमानं
 नुक्रमात् ॥ कर्षणा निष्ट दृष्टानां
 जायते क्वन संकयः । सेतसो

योग

विकवावहं वक्रलावृत्ति कथ्यते ॥
 ऐहिकामुष्मिकान् कामान् मोक्ष
 मोहात्प्रकाशं यान् । निरुध्यां से
 जना योगी प्राप्तिः सा नार्थकामिकी
 ॥ अ ग्रीतानागतानर्थान् विपुक्ष्ट ति
 रोहितान् । विज्ञानातीन् सूर्यक
 गुहाणां ज्ञान सम्पदा ॥ तस्य पु-
 भावस्तु यदा योगी प्राप्नोति नन्वि-
 दः । तदा मन्त्रिदिति ध्याता प्राणा-
 यामस्य सा हितिः । यांति पुसाद-
 येनस्य मनः पक्ष च वायवः । इन्दु-
 यागीन्द्रिगार्थाश्च सपुसाद इति सूत्रः
 । शूण्यं च नहीपास प्राणायामस्य
 लक्षणं ॥ यज्जतश्च यथा योगं या-
 द्गि ह त मानसं । पद्म नर्जासनं
 वापि तथा शस्तिक नामनं ॥ आ-
 हाय योगी यज्जीत कृत्वा च पुणव-
 ह्निदि । समः सवासनो ज्ञया संहृत्य
 चरणभ्रतो । संवृतान्य सुखा चोक्त
 सम्यग्दृष्ट्यं वायुतः ॥ पार्श्विर्भ्यां
 लि ह वृषणावपूशनं पुगतः स्थितः
 किञ्चिन्नामित शिरा दष्टैर्दृष्टान्
 सम्पत् ॥ संपश्यमानिकागु-
 वं दिशं श्चानगलो ज्ञान् । ब्रजसा
 तमना नृत्तं सत्कृतं रजसु सुखा ॥
 संज्ञाप्य निश्चयं सत्त्वे स्थितो यु-
 ज्जीत योगिनि ॥ इन्द्रियाणीन्द्रिय-

যোগ

খেষতঃ পুণ্যাদীন র্নন এব চ ॥ নি-
 গৃহ সমবায়েন পুত্যাহার মুপক
 মেৎ । যন্ত পুত্যাহরেৎ কামান
 কুর্মাৎ হ্রানীব সর্বশঃ ॥ সিদ্ধান্ত
 রতি রেফহঃ পশ্যমাঅনান্ মাঅনি
 । স বাহ্যভ্যস্তর শৌচ নিম্নাদ্যা
 কঠ নাভিতঃ ॥ পূরষিত্বা যুধো দেহ
 পুত্যাহার মুপকমেৎ । পুণ্যায়ামা
 দশ দ্বৌ চ ধারণা সাতিশ্লীযতে ॥
 বিধারণা স্ততো যোগো যোগিভি
 স্ত দর্শিতিঃ । তথা বৈ যোগ যুক্ত
 স্য যোগিনো নিষতান্ননঃ ॥ সর্বে
 দোষাঃ পশ্যন্তি স্বহৃ শৈচেষুপজা
 যতে । রীক্ষতে চ পরং বন্ধ পাকৃতা
 স্ত গুণান্ পৃথক্ । বেয়ানাদি পরমা
 নু স্ত তথাঅনান নকল্মষং । ইথ
 যোগী জিতাহারঃ পুণ্যায়ান পরা
 যণঃ ॥ জিতাং জিতাং শনৈ ভূমি
 নারোহেত যথা গৃহং । দেবান
 বিম্বি তথা লোহ মাক্রান্তা ভূমি
 র্জতা ॥ বিবর্জযতি নারোহৈস্তমা
 স্তমি মনির্জিতাং । পুণ্যানা মপস
 রোধেৎ পুণ্যায়াম ইতি স্ততঃ ॥
 ধারণেতুচ্যেৎ চেয ধার্যতে যন্ননো
 হনযা । শদাদিত্যঃ পূবস্তানি যদ
 ক্ষাণি জিতাঅতিঃ ॥ পুত্যাহিযন্তে
 যোগেন পুত্যাহার স্ততঃ স্ততঃ । উ

যোগ

গাব স্তাত্র কথিতো যোগিভিঃ প-
 ইনবিভিঃ ॥ যেন ব্যাধ্যাদযো দো-
 ষা ন জায়ন্তে এই যোগিনঃ । যথা
 তোষাখিন স্তোয যন্ত নালাদিভিঃ
 শনৈঃ ॥ আশ্বিনেযু স্তথা বাষু পি-
 রেদ্যোগী জিতশুমঃ । পুণ্যভ্যাং হ-
 দযে বাথ তৃতীয়া চ তথোরসি ॥
 কঠে মুখে নাসিকাণে নেত্র ভ্রুগম্য
 মুক্তসু । কিঞ্চিস্তমাৎ পরনি স্ত
 ধারণা পরমা স্ততা ॥ দশৈতা ধার-
 গাঃ পুণ্য পুণ্যোত্যক্ষর সাম্যতা
 । নাধ্যাতঃ ক্ষুধিতঃ শ্রান্তো ন চ ব্যা-
 স্তল লোচনঃ ॥ যুঞ্জীত যোগং ব্রা-
 হ্মেন্দু যোগী সিদ্ধার্থ মাঅনঃ । না-
 তিশীতে ন চৈবোক্ষে স্তেন্দু নাযনি-
 জাত্মকে ॥ কালেষ্বেতেষু যুঞ্জীত
 ন যোগং ধ্যান তৎ পরঃ । স শব্দে
 হৃদি জলাভ্যাসে জীর্ণে গোষ্ঠে চত-
 স্তথে ॥ শঙ্কপর্ণচযে নদ্যা শ্মশানে
 সসরীস্পে । সতযে কপতীরে বা
 তস্তস্তো যোগাভ্যাসং বিবর্জযেৎ
 ॥ সত্তস্যানুপপত্তৌ চ দেশ কাল
 বিবর্জিত । না সতো দর্শনং যোগে
 তস্মাত্ পরিবর্জযেৎ ॥ দোষা নে-
 তাননাদৃত্য মচত্বাদ্যো যনক্তি বৈ ।
 । বিঘ্নায তস্য যে দোষা জায়ন্তে তা-

योग

निबोधने ॥ बाधिर्यं ऊडता लोभः ॥
 मृते मूर्कत्वमकृता । ज्वरश्च जायते
 सदस्य सुहृदज्ज्ञान योगिनः ॥ पुना-
 दायोगिनो दोषा यथैतेन्यु चि-
 कित्सितः । तेषां आशय कर्तव्यं
 योगिना तं निबोध मे ॥ सिद्धां
 ववागु मर्त्यकां भुक्त्वा तत्रैव धार-
 वेत् । वात गुण्य पुषास्त्यर्थं गुदा-
 वर्ते ततो दधि ॥ ववागु र्वापि प-
 वने वायुगुह्यीन् परिक्लिपेत् । त-
 द्दत् कम्प महर्षेणः स्त्रियं मनसि
 धारयेत् ॥ विघाते वचसो वापि
 बाधिर्ये शुवर्गेन्द्रिये । तथैवाम्ब-
 कनं ध्यायेत्तृकार्तो रसनैन्द्रिये ।
 यस्मिन् यस्मिन् कजा देहे तस्मिन् सु-
 दपकारिणीः ॥ धारयेत्कारणा मुक्ते
 शीतां शीते विदाहिनीं । कील-
 शिरसि नःश्राप्य काष्ठं काष्ठेन ता-
 डयेत् ॥ लुप्तमृतेः मृतिः सदस्ये
 योगिन स्तेन जायते न द्यावापृ-
 थिव्यो वायुर्वा व्यापिनावनुधारयेत्
 ॥ अमानुषात्सत्त्व जाताद्वाधा ह्यिति
 चिकित्सितः । अमानुषः सत्त्वमत्त
 योगिनः पुविशेन्मदि ॥ वायुग्नि
 धारणा तैव देह सःहं विनिर्दहेत्
 । एवं सर्वाङ्गना कार्य्या रक्षा योग-
 विदान्प ॥ धर्मार्थ काम मोक्षाणां

योग

शरीरः साधनं धतः । पुवृत्ति लक्ष-
 णा ख्याता योगिनो विमयास्तथा ॥
 विज्ञानं विनयं याति तन्माद्दे-
 श्याः पुवृत्तयः । अलौक्यमारोग्य
 मनिष्ठुरत्वं गच्छः श्रुतेः मूत्र पुरीष
 मल्लं । काष्ठिः पुसादः स्वरसौम्यता
 च योग पुवृत्तेः पुथमं हि चिह्नं ॥
 अनरागं जनो याति परोक्ते गुण
 कीर्तनं । न विद्यति च सत्त्वानि सिद्धे
 लक्षणं मूत्रमं ॥ शीतोष्णदिति र-
 तुगैर्यस्य बाधा न जायते । न ती-
 ति मेति चान्येभ्य सुस्य सिद्धि क-
 पङ्कित्वा ॥ इति मार्कण्डेयपुराणे
 योगि चिकित्सा नामाध्यायः ॥ ३॥

अथ त्रिविधयोगः ।

श्रीतगवानुवाच । योगा त्रयो मया
 प्रोक्ता नृणां श्रेयो विधिंसया ।
 ज्ञानं कर्म च तक्तिश्च नोपायो
 ह्येन्ये हस्ति जत्रचित् ॥ निर्विमानां
 ज्ञानयोगो न्यासिना मिह कर्मसु
 तेव्यनिर्विम चिन्तानां कर्म योगश्च
 कामिनां ॥ यद्दृहया मत्कथादो जा-
 त शङ्कस्त यः पुमान् । न निर्विमो ना-
 तिमक्तो तक्ति योगो हस्य सिद्धि-
 दः ॥ तावत् कर्माणि ज्ञहीत न नि-
 र्विद्येत यावत्ता । नत्कथा शुवर्गादो
 वा शुक्ला यावन्न जायते ॥ स्वधर्मो

যোগজ্ঞ

যোগজ্ঞ

বজ্রম্ ব্রহ্মৈ রবাপীঃ কান উৎসব ।
 ন যান্তি স্বর্গমরকৌ যদ্যন্যত্র সমা-
 স্মরেৎ ॥ অগ্নিক্রোকে বসুমানঃ
 স্বর্গমাস্তে ৯নবঃ শূচিঃ । জ্ঞানং বি-
 শ্বক্শ্চ ন্যাপোতি মন্ডলিকঞ্চ যদূচ্যাম-
 ॥ ইতি শ্রীভাগবতে ১১ স্কন্ধে
 ২০ অধ্যায়ঃ ॥ ৯ ॥ সমাখ্যায়োগঃ
 ২ কর্মযোগঃ ৩ জ্ঞানকর্মণ্যাসম্বো-
 গঃ ৪ মন্যাসম্বোগঃ ৫ ধ্যানযোগঃ
 ৬ বিজ্ঞানযোগঃ ৭ কল্পযোগঃ ৮
 ব্রাহ্মণ্ডলযোগঃ ৯ বিভূক্তিযোগঃ ১০
 ভক্তিযোগঃ ১১ পুরুতিপুরুষবিবে-
 কযোগঃ ১৩ গুণত্রয়যোগঃ ১৪ পুরু-
 ষোক্তকযোগঃ ১৫ আচারবিবেক-
 যোগঃ ১৭ মোক্ষযোগঃ ১৮ এতে-
 যোগা এতেষ্বধ্যায়েষু ভগবদ্বীতা-
 যাম্ দুষ্টব্যঃ ॥ ৯ ॥ অথ বিষ্ণুস্তাদি-
 যোগানবন ক্রমঃ । রবীন্দ্র যোগ
 লিঙাভ্যে যোগা ভ ভোগ ভা-
 ক্তিতাঃ । গত গম্যাস্ত্ৰিষ্টিয়া
 নাড্যা ভুক্ত্যজরোক্তাঃ ॥ ইতি
 সূর্যসিদ্ধান্তঃ ॥

যোগচরঃ পুং হনুমান্ । ইতি শব্দ-
 রত্নাবলী ॥

যোগজ্ঞঃ স্ত্রী অণক । ইতি ভাব-
 পুকাশঃ ॥ যোগজ্ঞাতে ত্রি ॥

যোগজ্ঞঃ পুং আলৌকিকসম্বিকর্ষ

বিশেষঃ । স চ দ্বিবিধঃ । যুক্তঃ
 যুঞ্জানশ্চ । যথা । আলৌকিকঃ স-
 ম্বিকর্ষ ত্রিবিধঃ পরিকীর্তিতঃ । সা-
 মান্যলক্ষণো জ্ঞানলক্ষণো যো-
 গজ্ঞস্তথা ॥ জ্ঞানস্তি রাশুযাণাস্ত
 সামান্য জ্ঞান বিষ্যতে ॥ উদ্দি-
 ন্দ্রিয়ত্র তদ্ব্যর্থ বোধ সামগুণে-
 ক্ষ্যতে ॥ বিবয়ী যস্য তস্মৈব ব্যা-
 পারো জ্ঞানলক্ষণঃ । যোগজ্ঞো
 দ্বিবিধঃ পোক্তো যুক্ত যুঞ্জান ভে-
 দতঃ ॥ যুক্তস্য সর্বদা ভানং চিন্তা
 সহকৃতো হপরঃ ॥ ইতি ভাষা-
 পরিচ্ছেদঃ ॥ ৯ ॥ যোগজ্ঞ ইতি । যো-
 গাত্যাস জনিত স্বর্গবিশেষঃ । শ্রুতি
 পুরাণাদি পুমানক ইত্যর্থঃ । যুক্তে-
 তি । যুক্ত যুঞ্জান রূপ যোগ দ্বৈবি-
 ধ্যাৎ ধর্মস্য দ্বৈবিধ্য মिति ভাবঃ
 । যুক্তস্যেতি । যোগাত্যাসাবগ-
 ত্যা বশীকৃত সন্যাসি সমাসাদি-
 ত বিবিধ সিদ্ধিযুক্ত ইত্যুচ্যতে ।
 অব্যবহ বিংশিষ্টযোগবদ্ধাৎ বক্ত
 ইত্যুচ্যতে । সম্বদেতি । চিন্তাসহ-
 কারং বিনেত্যর্থঃ । ভানং সর্ব বিশ্ব-
 বাগং পুত্যকং । অপারো যুঞ্জানঃ
 । বিবয়বস্বত্ত্যা মানস সমাধিহঃ
 অব্যবহ যুঞ্জান উচ্যতে । চিন্তা ধ্যানং
 তদেব কারণং তৎ সহকারাৎ হুল

যোগপ

শুভ্র ব্যবহিত বিপুল্ঠানর্থান্‌মনঃ ॥
পুত্ৰ্যকীকরোত্তীতর্থঃ । ইতি সি
ছান্তমুক্তাবলী ॥

যোগদানং ক্লী ছলেনদানং । যথা ।
যোগাধমন বিক্রীতং যোগদান পু
তিগুহং । বত্র বাপ্যপবিং পশ্যে
ত্বে সর্বং বিনিবর্তযেৎ ॥ ইতি
মানবেচ অধ্যায়ঃ ॥ যোগাধমনে
তি । যোগশব্দ শুলবাচী ছলেন যে
বক্কক বিক্রয় দান পুতিগুহাঃ ক্রিষ্
স্তে ন তত্ত্বতো হন্যত্রাপি নিঃক্
পাদৌ যত্র ছন্ন জানীযাৎ বস্ত
তো নিঃক্ৰপাদি ন কৃতং তৎ সর্বং
নিবর্তযেৎ । ইতি ততীকাযাং অ-
ল্প কভউঃ ॥

যোগনাবিকঃ পু মৎস্যবিশেষঃ ।
তৎপর্যায়ঃ । গগাটঃ ২ । ইতি
হঃরাবলী ॥

যোগনিদ্রা ক্লী দুর্গা । যথা । যানি-
দ্রাতঃ হ্রস্বাধহা জগদগু কপালতঃ
। বিভ্রয় পূৰ্ব্বং যাতি যোগনি-
দ্রেতি মোচ্যতে ॥ ইতি কালিকা-
পুরাণে ৬ অধ্যায়ঃ ॥

যোগপদকং ক্লী পূজাদৌধার্যেত্ত
ব্রীযবিশেষঃ । যোগপাটা ইতি
ভাষা । যথা । ত্রিবিধং যোগপদক
দ্বাদ্যং ব্যাঘ্রাজিনোস্কবং । দ্বিতীয়ং ॥

যোগর

মৃগচর্যাত্যং তৃতীয়ং তত্ত্বনির্ঘিতং
॥ চতুর্থাত্র পুৰিস্তারু দৈর্ঘ্যেণ যজ্ঞ
সূত্রবৎ । চতুর্থাত্র চত্বরত্নমাত্রং
। ইতি বীরমিত্রোদযত্ব সিদ্ধান্ত-
সেখরঃ ॥

যোগপীঠং ক্লী দেবানাং যোগাসনং
। যথা । নগুণং যোগপীঠন্ত পদ্মং
পদ্মে বিচিহ্নম্বেৎ । শাবাদীন্যাস-
নানীহু চতুর্থাপি বিচিহ্নযেৎ ॥
যোগপীঠং পৃথক্ধ্যাত্বা নগুণেন
সংহিকতাং । পুন ধ্যাত্বা ততঃ প-
শ্চাৎ পূজয়েদাসনং ততঃ ॥ ধ্যা-
নেন যোগপীঠস্য ধ্যাত্বা যদীয়তে
ক্লমং । নৈবেদ্য পুষ্প ধূপাদি তৎ
স্বগক্ষোপতিষ্ঠতে ॥ সর্বে দেবাঃ স
গকুর্বাঃ স চরাত্রর গুহু চাঃ । চি-
ন্তিতাঃ পূজিতাশ্চসূ্য যোগপীঠস্য
পূজনে ॥ ইতি কালিকাপুরাণে ৫৬
অধ্যায়ঃ ॥

যোগনায়া ক্লী ভগবতী । সা চ বিক
নায়া । যথা । ততশ্চ শৌরি ভগ-
বৎ পুচাদিতঃ স্তম্ভং সমাদাহব স
স্তুতিকা গৃহ্যৎ । যদা বহির্গন্তু মি-
ষেব তহুজা যা যোগনায়া জনি ন-
ন্দজায়যা । ইতি শ্রীভাগবতে ১৪
স্কন্ধে ৩ অধ্যায়ঃ ॥

যোগরত্নং পু নারত্নং । ইতি রাজ-

নির্ঘণ্টঃ ॥

যোগকটঃ পুং যোগার্থসহভাবেন-
 কট্যর্থবোধকশব্দঃ । যথা । যোগ-
 কটাশ্চ কটাশ্চ যৌগিকাস্তি তে
 ত্রিধা । তে শব্দাঃ পুন ত্রিধা ভবন্তি
 । যোগকটাঃ পক্ষজাদয়ঃ । পক্ষ জ-
 নি উপত্যগৈঃ পক্ষজনি কত্র ভিধায়
 কেন যোগেনাপি পদার্থ এব পু-
 তিপাদ্যতে ন জসমানার্থে তি ।
 যোগার্থ পুঙ্কারণোপি কট্যর্থ এ-
 বেতি যোগকটঃ । এব ইশ্বর সংকেত
 মহিম্না ঋতিতি পদ্যসৈব্য স্তেতঃ ।
 ইত্যলঙ্কারকৌস্তভে ২ কিরণঃ ॥

যোগবাহুঃ পুং অন্তঃসারঃ ॥ বিসর্গঃ
 ॥ জিহ্বানুগীষঃ ॥ উপাধ্যায়ীযঃ ।
 ইতি ব্যাকরণং ॥

যোগবাহী ঙী ফার বিশেষঃ । যথা ।
 স্বর্জিত স্বর্জিতানুগী যোগবাহী
 সুবর্টিকা । ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥
 পিধরহশ্চ ॥

যোগসারঃ পুং সর্বরোগহরোপায়ঃ
 । যথা । ধ্বস্তরিকবাচ । সর্বরোগ
 হরং সিদ্ধং যোগসারং বদাম্যহং ।
 শূণ সুশ্রুত সংক্ষেপাৎ পাণিনাং ॥
 জীবহেতবে ॥ নিমেষাদি হবিঃ
 কাল শিষ্টাভিঃ বাঙ্কধো ভবেৎ ।
 কষায় কটু তিক্তান্ন কক্ষাহারাদ-

ভোজনাৎ ॥ চিন্তা ব্যবায় ব্যাবায়
 ত্বয় শোক পুমাগরাৎ । উষ্ট্রে ভা-
 স্যতিভাবাচ্চ । কৰ্মযোগাতিকৰ্ষ-
 গাৎ ॥ বায়ুঃ জপ্যতি পর্য্যস্তে জী-
 র্ণমে দিন সংক্রমে । উষ্ণান্ন লবণ
 ফার কটুকাজীর্ণ ভোজনাৎ ॥
 তীক্ষ্ণাতপাগ্নি সস্তাপ মদ্য ক্রোধ
 নিষেবনাৎ । বিদাহ কালেভুক্তস্য
 মধাহ্নে জলরাগমে ॥ গীষ্মকা-
 লের্জ্বরাহ্নেপি পিত্তং জপ্যতি দে-
 হিনঃ । স্বাদ্ধান্ন লবণ স্নিগ্ধ গুরু শী-
 তাতিভোজনাৎ ॥ নবায় পিত্তলা-
 নুপ মাষাভিসান্দি সেবনাৎ ।
 অব্যবায়ো দিবায়গ্ন সয্যাসন সু-
 খাদিভিঃ ॥ কফঃ পুদোবে ভূতে চ
 বসন্তে চ পুঙ্কপ্যতি । পাকব্য মূল
 সংকেচ তোদ বিষ্টম্ভু ভোজনাৎ
 ॥ খরতা সুপ্ততা হর্ব রৌক্ষ স্তম্ভন
 শোষণং । শ্যাবত্ব মক্ষ বিশেষ বল-
 নাশামবর্তনং ॥ বাযো লিহানি তৈ
 মুক্তং রোগং বাতাজুকং বদেৎ ।
 দাহোষ্ণ পাদ সঙ্লেদ কোপ রাগ
 পরিসুবাঃ ॥ কষ্টয় শববৈগঙ্ক্য
 শ্বেদ মুর্ছাতিত্ত শূমাঃ । হারিদুং
 হরিতত্ত্ব পিত্ত লিহানি তৈ লঘঃ
 ॥ শ্বেছোপদেহ নাধুর্য চিরকারিত্ত্ব
 বন্ধনং । শৈবিত্য দৃষ্টি সংঘাত

যোগক্

শোথ শীতত্ব শৌর্যবং ॥ কণ্ড নি-
 দ্ভাভিযোগশ্চ লক্ষণং কফ সস্তব ॥
 হেতু লক্ষণ সংসর্গাদ্বিদ্যদ্ব্যর্থি-
 দ্বিদোষকং ॥ সর্বহেতু সমুৎপন্ন-
 ত্রিলিঙ্গং সান্নিপাতিকং । দোষ
 ধাতু মলধোরো দেহিনাং দেহ উ-
 চ্যতে ॥ তেষাং সমস্ত নারোগ্য-
 ক্ষয় বৃদ্ধী বিপর্যয়ঃ । রসাসূত্র্যাংস-
 মেদোহি মজ্জ শূক্ৰাণি ধাতবঃ ॥
 বাত পিত্ত কফা দোষা নিম্নত্ৰাদ্যা
 মলাঃ স্নাতাঃ । বায়ুঃ শীতো লঘুঃ
 সূক্ষ্মঃ খরো কক্ষা হৃদ্বিরো বলী
 ॥ পিত্ত মল্ল কটুকঞ্চ পক্ত্যাশো
 রোগ কারণং । মধুরো লবণঃ স্নিগ্ধো
 শুক্লঃ শ্লেষ্মাতিপিহিলঃ ॥ শুদ্রশ্লে-
 গ্যাশুযো বায়ুঃ পিত্তং পক্বাশয় হি-
 তং । কফন্যামাশয় স্থানং কণ্ঠো-
 ক মূর্ধ সঙ্কয়ঃ ॥ কটু তিত্ত কষায়া-
 শ্চ কফ পিত্তাদি সংশ্লিষাঃ । কষ্ট
 লবণাঃ পিত্তং স্বাদঞ্চ লবণাঃ কফ-
 ॥ এতএব বিপর্যয়স্তাঃ সমাধেয়া-
 পুযোজিতাঃ । ভবন্তি রোগিণাং শা-
 ন্তৈঃ সুস্থানাং সুখহেতবঃ ॥ ইত্য-
 দি প্রাক্তে ১৭৩ অধ্যায়ঃ ॥

যোগক্ৰমং ক্লী অনাগতানমনাগত-
 রক্ষণে । যথা মনুঃ । দিবা বক্তব্যতা
 পালে রাত্ৰৌ স্বামিনি তদগ্ৰহে ।

যোগক্

যোগক্ৰমে কন্যথা চেত পার্থিলা
 বক্তব্যতা মিথ্যাৎ । বৃহদভিরাঃ ।
 অনাগতস্য চ্যনেন্তঃ স্বাগতস্য চ
 রক্ষকঃ । রাত্ৰামনি যদানেয়াতি
 তদা স্বামী ন দেশতাক্ । ইতি
 পুষ্টিচক্রতত্ত্বং ॥ অপিচ । কল-
 পুন্নাদে রক্তকস্য সায়নং যোগঃ ।
 শরীরাদে লক্ষস্য পালনং ক্রমঃ ।
 ইতি ভক্তিীকায়ং ভরতঃ ॥ যো-
 গক্ৰমো শরীরস্থিতি পালনে ।
 ইতি তত্রৈব লয়মুক্তমঃ ॥ যথা ।
 যোগক্ৰমকরং কৃত্বা সীতায়া ল-
 ক্ষণং ততঃ বৃগস্যানুপদী রামো জ-
 পান গজ বিক্রমঃ ॥ ইতি ভক্তি-
 কাব্যে ৫ স্বর্থঃ ॥

যোগাধনং ক্লী ছলেনবন্ধকং । যথা ।
 যোগাধন বিক্রীতং যোগদান পু-
 ত্তিগৃহং । যত্র বাপ্যুগধিঃ পশ্যেৎ
 তৎ সর্বং বিনিবর্তয়েৎ । ইতি মনুঃ
 ॥ অস্য বিবরণং যোগদান শব্দে
 দুষ্টব্যং ॥

যোগারক্ : পু° নারকঃ । ইতি রাজ-
 নিঘণ্টঃ ॥

যোগাক্ৰতঃ পু° ইন্দ্রিয়ার্থতৎ সায়ন
 কর্মানামতঃ । যথা । যদা হি কে-
 ন্দ্রিয়ার্থেব ন কর্ম বনমজ্জতে । সর্ব
 সংস্কৃত সংস্যাগী যোগাক্ৰত শুদো-

যোগিনী

যোগিনী

চ্যতে । ইতি শ্রীভগবদ্গীতাযাং ৬ ।
 অধ্যায়ঃ ॥ কীদংশোষং যোগাকটো
 যস্য শনঃ কারণং মুচ্যতে ইত্য-
 ত্রাহ ষদেতি । ইতি যোগার্থবিদ্বিধ
 ভোগ্যেষু শাস্ত্রাদিষু তৎসাধনেষু চ
 কর্মসু যদা নানুবজ্জতে আসক্তি
 ন করোতি । তত্র হেতুঃ আসক্তি
 মূল ভুতান্ সর্ধান্ ভোগ বিব-
 যান্ কর্মবিষয়াংশ্চ সঙ্কল্পান্ স-
 ন্যসিতুং ত্যক্তুং শীলং যস্য স ত-
 দা যোগাকট উচ্যতে । ইতি ততী-
 কাযাং শ্রীধর্মস্বামী ॥

যোগাসনং ক্লী বুদ্ধাসনং । ধ্যানাসন-
 । ইতি হেমচন্দ্রঃ ॥

যোগিদণ্ডঃ পুং বেত্রঃ । ইতি রাজ-
 নির্ঘণ্টঃ ॥

যোগিনী স্ত্রী যোগযুক্তানারী ॥ ভগ-
 বত্যাঃ সখীকৃপা আবরণদেবতা ।
 সা কোটি বিধা । তা সাং মধ্যে চ-
 ত্ত্বঃষষ্টিঃ পুধানাঃ । যথা । নারায়-
 ণী ১ গৌরী ২ শাকম্বরী ৩ ভীমা
 ৪ রক্তদন্তিকা ৫ ভ্রামরী ৬ পার্বতী
 ৭ দুর্গা ৮ কাত্যায়নী ৯ মহাদেবী
 ১০ চণ্ডঘণ্টা ১১ মহাবিদ্যা ১২
 মহাতপা ১৩ সাবিত্রী ১৪ বুদ্ধবা-
 দিনী ১৫ ভদ্রকালী ১৬ বিশালাক্ষী
 ১৭ বদুর্গা ১৮ কৃষ্ণবিদ্যা ১৯ অগ্নি-

জ্বালা ২০ রৌদ্রমুখী ২১ কালরাক্ষিঃ
 ২২ ভগবিনী ২৩ মেঘস্বনা ২৪ সহ-
 স্রাক্ষী ২৫ বিষ্ণুমাষা ২৬ জলোদরী
 ২৭ মহোদরী ২৮ মৃত্যুকেশী ২৯
 ঘোরকণা ৩০ মহাবলা ৩১ শ্রুতিঃ
 ৩২ স্মৃতিঃ ৩৩ ধৃতিঃ ৩৪ তুষ্টিঃ ৩৫
 পুষ্টিঃ ৩৬ মেধা ৩৭ বিদ্যা ৩৮ লক্ষ্মীঃ
 ৩৯ সরস্বতী ৪০ অপর্ণা ৪১ অম্বিকা
 ৪২ যোগিনী ৪৩ ডাকিনী ৪৪ শাকি-
 নী ৪৫ হারিণী ৪৬ হাকিনী ৪৭ লা-
 কিনী ৪৮ ত্রিদশেশ্বরী ৪৯ মহাষষ্ঠী
 ৫০ সর্বমঙ্গলা ৫১ লক্ষ্মা ৫২ কো-
 শিকী ৫৩ বুদ্ধাগী ৫৪ মাহেশ্বরী ৫৫
 কৌমারী ৫৬ বৈষ্ণবী ৫৭ ঐন্দ্রী ৫৮
 নারসিংহী ৫৯ বারাহী ৬০ চামুণ্ডা
 ৬১ শিবদূতী ৬২ বিষ্ণুমাষা ৬৩ মাতৃ-
 কা ৬৪ । ইতি বৃহস্পতিকেশ্বরপুত্রা-
 গোল্ড দুর্গাপূজা পদ্ধতিঃ ॥ ॥ অপিচ
 । বুদ্ধাগী চণ্ডিকা রৌদ্রী গৌরীন্দ্রাণী
 তথৈব চ । কৌমারী বৈষ্ণবী দুর্গা
 নারসিংহী চ কালিকা ॥ চামুণ্ডা
 শিবদূতী চ বারাহী কৌশিকী তথা
 । মাহেশ্বরী শাকরী চ জঘন্ডী সর্ব-
 মঙ্গলা ॥ কাজী কপালিনী মেধা
 শিবা শাকম্বরী তথা । ভীমা শাক্তা
 ভ্রামরী চ বদুর্গা চাধিকা তথা ॥
 ক্ষমা ধাত্রী তথা স্বাহা স্বধাপর্ণা

योगिनी

महोदरी । घोरकपा महाकाली
 तदुकाली भयकरा ॥ क्रमकरा चो-
 गुचुडा चण्डोगा चण्डनायिका । चण्डा
 चण्डवती चण्डा-महामोहा प्रियकरा
 ॥ बलविकरिणी देवी बलपुमथिनी
 तथा । मनोमूर्तिनी देवी च सर्व-
 भूतस्य दामिनी ॥ उमा तारा महा-
 निद्रा विजया च जया तथा । पर्वोक्तः
 शैलपुत्र्याद्या योगिन्यष्टौ च याः
 क्रमात् ॥ तांति रात्रिश्च सहिता श-
 तः षष्ठीश्च योगिनीः । पूजयेन्मण्ड-
 लस्यतः सर्वकामार्थसिद्धये ॥ इति का-
 लिकापुराणे ७२ अध्यायः ॥ * ॥ अ-
 ष्टयोगिन्या यथा । ततोऽष्टपत्रेषु
 साः पूजयेदष्टयोगिनीः । शैलपुत्री
 चण्डा चण्डा-कन्दमातर मेव च ॥ का-
 लिका-द्विष्य पुरादि चतुर्दिक्षु पुपुज-
 येत् । चण्डिकामथ चण्डा-तथा
 का-गोत्री शता ॥ महागोत्री
 चाग्निर्कोण नैर्वात्त्यादियु पञ्चमे ।
 इति तत्रैव ७३ अध्यायः ॥ * ॥
 तिथिविशेषे दिग्विशेषावह्नि तस्यो-
 गिन्या यथा । बुद्धाणी संहिता पूर्वे
 पुतिपन्नवनी तिथौ । माहेश्वरी
 चोत्तरे च द्वितीया दशमी तिथौ ॥
 ह्निताग्रेषु च कौमारी तृतीयैका-
 दशी तिथौ ॥ नारायणी च नैर्वाते

योगिनी

चतुर्थी द्वादशी तिथौ ॥ पञ्चम्यां
 त्रयोदश्यां वाराही दक्षिणे तथा ।
 षष्ठां क्वैव चतुर्दश्यां मन्दुानी पश्चि-
 म्ने ह्निता ॥ सप्तम्याः पौर्णमास्यां
 चामुण्डा वायुगोचरे । अष्टम्यां वा-
 ल्यां योश्च महालक्ष्मीगोचरे ॥ यो-
 गिनी समूहे नैव गमनादि पुकार-
 येत् । इति गार्कडे ७२ अध्यायः
 ॥ * ॥ अपि च । पुतिपन्नवनी पूर्वे
 ग्रामा कदाश्च पावके । शर त्रयो-
 दशी यान्ये वेदा मासाश्च नैर्वाते
 ॥ षष्ठी चतुर्दशी पश्चात् वायव्यां
 म्नि पूर्णिमा । द्वितीया दशमी यक्के
 ऐशान्यां चाष्टमी म्नि ॥ वामे श-
 त्तरी देवी मृत्युदा दक्षिणे ह्निता ।
 वध वक्रकरी चाग्रे पृष्ठे सर्वार्थसाध-
 नी ॥ इति ज्योतिस्तत्त्वं ॥ * ॥ तत्र
 कालयोगिनी यथा । यस्यां दिक्षु
 दयं याति ततो वायाङ्कं बुद्धिका ।
 त्रुवती तेन मार्गेण भवेत्तत्कृत्यं
 योगिनी ॥ पुती धनेश्वर-हताशन
 कोणपेयवायव्याकणयमाधिप श-
 करेषु । एषु क्रमाद्भवसति पुतिप-
 न्नवमेयाः पृष्ठे ह्निता शुभकरी गिरि-
 राजपुत्री ॥ इति समवाम्तं ॥ * ॥
 अथ योगिनीसाधनं ।
 भतडानरे । अथाऽः संपुवक्र्याः

योगिनी

मि योगिनी साधनोत्तरः । सर्वार्थ
साधनं नाम देहिनीं सर्वसिद्धिदं ॥
अतिशुद्धा महाविद्या देवानामपि
दुर्लभा । या सा मन्त्रिह्वनं कृत्वा घञ्जे-
शो ९ भूकन्याधिपः ॥ तामा मादपं
पुवक्यानि सुराणां सुन्दरीं प्रिये ।
अन्या अत्र्यर्चने नैव राजतुं लभते
नरः ॥ अथ पातः समुत्थाय कृत्वा स्ना-
नादिकं शूतं । पुमादक्ष समासाय
अर्च्यादाचमनं ततः ॥ पुणवास्तु सह-
सारे हूं फूं दिव्यकनं चरेत् । पुणा-
यानं ततः अर्च्ये नूनमञ्जणमुञ्ज
विन्दे ॥ षडङ्गं नायवा अर्च्ये पद्म
मष्टदलं लिखेत् । तस्मिन् पद्मे महा-
मञ्जं जीवन्त्यासं समाचरेत् ॥ पीठे
देवीं सनावाह ध्यायेद्देवीं जगत्-
प्रियां । पुण्चन्दु नितां गौरीं वि-
चित्रायुर धारिणीं ॥ पीनोत्तुङ्ग अ-
चां रामां सर्वेषा मलय पुदां ।
इति ध्यात्वा च मूलेन दद्यात् पा-
द्यादिकं शूतं ॥ पुन धर्पं निवे-
दित्वा नैरेदं मूलमञ्ज तः । गङ्गा च-
न्दनं तामूलं सकपर्णं सुशोभनं
॥ पुणवास्ते भुवनेशी आगच्छ सुर
सुन्दरि । वहे भार्या रूपेण ॥
त्रिसहस्रं दिने दिने ॥ सहस्रैक
पुमाणेन ध्यात्वा देवीं सदा वुधः ।

योगिनी

नासास्ते व्याप्य दिवसं वस्त्रं पुत्रां
सुशोभनां ॥ कृत्वा च पुत्रपौत्रां
निशीथे याति सुन्दरी । सुदृष्टं सा-
धकं मत्वा याति सा साधकाजये ॥
सुपुसमा साधकाग्रे सदा श्वेत्त सुधी-
ततः । दृष्ट्वा देवीं साधकेन्दु द-
द्यात् पाद्यादिकं शूतं ॥ सूचन्दनं
सुमनसो ज्जात्वा तिलसितं वन्देत् ।
मातरं योगिनीं वापि भार्यां वा
भक्तिं भावतः ॥ यदि माता त-
दा विदुः दुव्यक्तं सुमनोहरं । भूष-
तिद्वं पृथितं यत्तददाति दिने
दिने ॥ पुत्रवत् पतिं तं लोके
सत्यं सत्यं सुनिश्चितं । वसा ददा-
ति दुव्यक्तं दिव्यवस्त्रं तथैव च ॥ दि-
व्यां कन्यां मनानीय नागकन्यां दि-
ने दिने । यद्युद्धवति भूतकं भविष्य-
तीति यत्पुनः ॥ तत्सर्वं साधके-
न्दुय निवेदयति निश्चितं । यत् यत्
पुर्थयते सर्वं ददाति सा दिने दि-
ने ॥ भ्रातृवत् पातितं लोके काम-
नीतिर्जनोर्गतैः । भार्यास्यद्यदि
ना देवी साधकस्य मनोहरा ॥ रा-
जेन्द्रः सर्वं राजानां सन्सारे सा-
धकोत्तमः । स्वर्गे मर्त्ये च पाताले
गतिः सर्वत्र निश्चितं ॥ यद्यददाति
सा देवी कथितं नैव शक्यते ।

যোগিনী

তথা সাক্ষর্য সন্তোগ করোতি সা-
ধকোত্তমঃ ॥ অন্যত্রী গমনং ত্যক্ত্বা
অন্যথা নশ্যতি ধুবং । ১ ॥ ৯ ॥ ততো
হন্যে সাধনং বক্ষ্যে নির্মিতং বুদ্ধগা
পুরা । নদীতীরং সম্যাসাদ্য জর্ঘ্যাস
নানাদিকং ততঃ ॥ পূর্ববৎ সকল-
কার্য্যং চন্দ্রনৈ মণ্ডলং লিখ্যে । স্ব
নস্ত্র-তন্ত্রসংলিখ্যা বাহুধ্যায়েন্নো-
হরাং ॥ অরুনেত্রাং শরদিন্দু বক্তা
বিষাধরাং চন্দ্রন গন্ধ লিখ্যে । চীনাং
শূক্কাং পীন জটাং মনোজ্ঞাং শ্যা-
মাং সরা কানদুধাং বিচিত্রাং ॥ এবং
ধ্যাত্বা জপেদেবী মণ্ডল ধূপ দীপ
কৈঃ । গন্ধ পুস্ত্র রসকৈব তাবলাদী-
শ্চ মূলতঃ ॥ তারং মায়া গহ্ন মনো-
হরে পাবকবল্লভা । কৃত্বা যুতং পু-
তিদিনং জপেন্নস্ত্রং পুসন্নধীঃ ॥ মা-
সাঙ্ডে ব্যাপ্য দিবসং জর্ঘ্যাস্ত্র জপ
মুত্তমং । আনিশীথং জপেন্নস্ত্রং
জ্ঞাত্বা চ সাধকং দৃঢ়ং ॥ গত্বা চ সা-
ধকাত্যাসে সুপুসন্ন মনোহরা ।
ততো হৃষ্টিতা পুসন্ন সা পূজাতি
পার্থিতং চ যৎ ॥ স্বর্ণশতং সাধকায়
দদাতি সা দিনে দিনে । সাবশেষ-
ব্যয়ং জর্ঘ্যাস্ত্র হিতে শুভনদাস্যতি
॥ অন্যত্রী গমনং তস্য ন ভবেৎ
সত্যমীদ্রিতং । অব্যাহতগতি স্তস্য

যোগিনী

ভবতীতি ন সশযঃ ॥ ইযং তে কথি-
তা বিদ্যা সঙ্গোপ্যা যা সন্নাসন্নৈঃ ।
তব স্নেহেন তক্ত্বা চ বক্ষ্যে হং প-
ল্পমেধরি ॥ ২-নী ॥ ১ ॥ ততো হন্যে
সাধনং বক্ষ্যে শূন্যৈকমনাঃ পুিয়ে ।
গত্বা বটতলং দেবীং পূজ্যসৎ সাধ-
কোত্তমঃ ॥ পুণাঘামং বডক্ক মা-
ষযাথ সমাচরেৎ । সদ্যো মাংসং
বলিং দত্ত্বা পূজ্যেত্তাং সমাহিতঃ ।
অর্ঘ্যমহিষ্ট বক্তেন দদ্যা ত্তস্য দিনে
দিনে ॥ পুচণ্ডবদনাং গৌরীং পঙ্ক
বিষাধরাং পুিয়ে । রক্তাধরধরাং বা-
লাং সর্বকামপুনাং শূভাং । এবং
ধ্যাত্বা জপেন্নস্ত্র মযুতং সাধকোত্ত-
মঃ । সপ্তদিনং সমভ্যর্চ্য চাষ্টমে বি-
ধিবচরেৎ ॥ কায়েন মনসা বাচা পূ-
জ্যেচ্চ দিনে দিনে । তারং মায়া তথা
কুর্ছং ব্রহ্ম কর্ম্মণি তদ্বহিঃ । আগহ
কনকান্তে তু বতিঃ স্বাহা মহামনুঃ ॥
আনিশীথং জপেন্নস্ত্রং বলিং দত্ত্বা
মর্দেৎস্বং । সাধকেন্দুং দৃঢ়ং নত্বা
আধাতি সাধকালয়ে ॥ সাধকেন্দুঃ
হপি তাং দৃষ্ট্বা দদ্যা দর্ঘ্যাদিকং ততঃ
। ততঃ সপরিবারেণ ভার্য্যা জ্যৎ
কামভোজনৈঃ ॥ বস্ত্র ভূবাদিকং ত্য-
ক্ত্বা যাতি সানিঙ্গ মন্দিরং । এবং ভা-
র্য্যা ভবেমিত্যং সাধকাজ্ঞানুকগতঃ

যোগিনী

॥ আত্মভার্য্যা পরিভ্যক্ত্য ভজে-
 স্তৌক বিচক্ষণঃ । ৩ ॥ ৯ ॥ ততঃ
 কামেশ্বরী বকে সৰ্বকাম ফল পু-
 দা । পুণব ভুবনেশানী চীগঙ্ক
 কামেশ্বরী ততঃ ॥ বহু ভাৰ্য্যা মহা-
 মন্ত্র সাধকানা সুখাবহ । পূৰ্ববে
 সকল কৃতা ভূজপত্রে স্পোভনে ॥
 গোরোচনাভিঃ পুত্তিনা বিনির্ঘাব
 মলকৃতা । শয়্যা মাৰ্গে পুজপে
 মন্ত্র মেকমনা স্ততঃ ॥ সহসৈক পু-
 নাগেন মাসমেক জপেদধঃ । যতেন
 মধুনা দীপ দদ্যাচ সমমাহিতঃ ॥
 কামেশ্বরী শশাঙ্কাস্যা চলৎ খ
 জ্ঞন ঘোচনা । সদা লোল গতি
 কান্তা অসুমান শিলীমুখী ॥ এব
 ধ্যাভা জপমন্ত্র নিশীথে যাতি সা
 তদা । দৃষ্টা ত সাধকঃ শেফা মাজ্জা
 দেহীতি তা বদেৎ ॥ জীভাবেন
 মুদা তসৈঃ দদ্যাৎ পাদ্যাদিক ত-
 তঃ । সপুসমা তদা দেবী সাধক
 তোবয়েৎ সদা ॥ অমাতৈঃ স্তি
 স্তাগেন পতিবেৎ পামবেৎ সদা ।
 নীভা ব্রাহ্মী সৈথৈথৈঃ দৃষ্টা চ বি-
 পুল ধন ॥ বজ্রালঙ্কার দব্যাদীন
 পুভাতে যাতি নিশিৎ ॥ এব পু-
 তিদিন তস্য সিদ্ধিঃ স্যাৎ কাম
 কপতঃ ॥ ৪ ॥ ৯ ॥ ততঃ পটে বিনি-

যোগিনী

র্ঘ্যাব পুত্তনি ধ্যান কপতঃ । সুবর্ণ
 বর্ণা গৌরাদী সর্বাঙ্কার ভূ-
 তা ॥ নুপুত্রাদ হারিচ্যা রম্যা-
 ণ পুত্তরেক্ষণা । এব ধ্যাভা জপে-
 মন্ত্র দত্তা চ পাদ্য মন্ত্রম ॥ সচ-
 ন্দনেন পুয়েণ জাতী পুয়েণ স্বতঃ ।
 শুগলু ধূপ দীপৌ চ দদ্যাৎ মুলেন সা
 ধকঃ ॥ মন্ত্রস্ত । তার মাঘা তথা
 গহ রতিসুন্দরি পদ ততঃ । বহি
 জাযা চাষ্টসহসু জপেদমন্ত্র দিনে
 দিনে ॥ মাসান্তে দিবস পুাপ্য জ-
 য্যাৎ পুজাদিক শত । স্তদীপ
 তথা গন্ধ পুত্র তাধূজ মেব চ ॥
 তাবমন্ত্র জপেদ্বিহান যাবদাযাতি
 সুন্দরী । জ্যাতা দ্ৰু সাবকেন্দ্র নি-
 শীথে যাতি নিশিত ॥ তত স্তা মর্চ-
 যেন্দ্র্য জাতী অসুন্ন মালয়া ।
 সুসন্তপ্তা সাবকেন্দ্র তোবযেদুতি
 ভোজনেঃ ॥ ভূভা ভাৰ্য্যা চ সা তস্মৈ
 দদাতি বাঞ্ছিত বর । ভূবাদিক
 পরিভ্যক্ত্য পুভাতে যাতি সা ধুব ॥
 সাধকোজ্ঞানকপেণ পুয়াতি সা দিনে
 দিনে । নিজ্জনে পুস্তরে দেবি সিদ্ধিঃ
 স্যামাত্র সশযঃ ॥ ত্যক্তা ভাৰ্য্যা
 ভজেস্তাঞ্চ অন্যথা নশ্যতি ধুব ।
 ৫ ॥ ৯ ॥ ততো ২ন্যৎ সাধন বকে
 স্বগৃহে শিব সমিধৌ । বেদাদ্য ভূ-

যোগিনী

মনেশী ষাংহ পদ্মিনি রক্তভা ॥
 পাবকস্য মহামন্ত্র পূর্ববৎ সকল
 ততঃ । মণ্ডল চন্দনৈঃ কৃদ্বা মূল
 মন্ত্র লিখিততঃ ॥ পদ্মাননা শ্যা-
 মবর্ণা পীনোক্তহ পযোধরা ।
 কোমলাঙ্গী ষেরমুখী রক্তোৎপল
 দলেক্রমাং ॥ এব ষ্যাভা জপেমন্ত্র
 সহস্রক দিনে দিনে । নামান্তে পূর্ণি-
 মা পুণ্য বিধিবৎ পূজয়েৎ সদা ॥
 আনিশীথ জপেমন্ত্র দৃঢ়াত্যামেন
 সাধকঃ । সর্বত্র মশল জ্ঞাত্বা সা
 য়তি সাধকালয় ॥ ভূদ্বা ভার্য্যা
 সাধক হি সপথনেছিমিধে রুপি ।
 ভোগৈ দি বৈব্য ভূষণৈদ্যঃ পদ্মিনি
 সা দিনে দিনে ॥ পতিবৎ পাতি ত
 লোকে নিত্য স্বর্গেট সর্বদা । ত্যক্ত
 ভার্য্যা ভক্তভাঞ্চ সাধকেন্দ্রঃ সদা
 পুিয়ে ॥ ৬ ॥ ॥ ততো বক্ষ্যে মহা
 বিদ্যা বিশ্বানিত্রেণ ধীনতা । জ্ঞা-
 ত্ব যা সাধিতা বিদ্যা বলা চাতি-
 বলা পুিয়ে ॥ মন্ত্রস্তা পুণবাস্তে মহা
 ন্নায়া নটিনি পাবকপুিয়া । মহা-
 বিদ্যেহ কথিতা গোপনীয়া পুযত্ন
 তঃ ॥ অশোকস্য তলং গদ্বা স্নান
 পূর্ববদাচরেৎ । মূলনস্ত্রেণ সকল
 জব্যট সুসনাহিতঃ ॥ ত্রৈলোক্য
 নোহিনী গৌরী বিচিত্রাহরধারি ॥

যোগিনী

নী । বিচিত্রালঙ্কতা রম্যা নর্তনী
 বেশধারিণী ॥ এব ষ্যাভা জপেম-
 ত্র সহস্রক দিনে দিনে । নামসোপ-
 হারৈঃ সম্পূজ্যধুগ দীপ নিবেদ-
 য়েৎ ॥ গন্ধ চন্দন তাবল দদ্যাত্ত
 সৈমুদা বধঃ । মানমেকঞ্চ তা ভ-
 ক্ত্যা পূজয়েৎ সাধকোত্তমঃ ॥ না-
 সান্তে দিবস পুণ্য জব্যট পূজন
 নহৎ ॥ অক্ষরাকৌ ভয় দ্বা কি-
 ঞ্চেৎ সাধক সত্তমে ॥ সূদৃঢ় সাধ-
 ক মদ্বা য়তি সা সাধকালয় । বি-
 দ্যাতিঃ সকলাভিচ্চ কিঞ্চিৎ ষে-
 র মুখী ততঃ ॥ বর বরষ শীঘ্র ত্ব
 যন্তে মনসি বত্ততে । তৎ শূদ্রা সা-
 ধক শ্রেষ্ঠো ভাবয়েন্ননসা বিয়া ॥
 মরতর ভগিনী বাপি ভার্য্যা বা
 পুীতি ভাবতঃ । কৃদ্বা সন্তোষয়েন্ম-
 ক্ত্যা নটিনী তৎ করোত্যলং ॥ মা-
 তাস্যাযদি সা দেবী পুত্রবৎ পা-
 তি ত মুদা । স্বর্ণশত সিদ্ধিব্য
 দদস্তিস্মা দিনে দিনে ॥ ভগিনী
 যদি সা কন্যা দেবস্য নাগকন্যকা
 । রাজকন্যা সমানীষ দদাতি সা
 দিনে দিনে ॥ অতীতানাগতা
 বার্তা সর্বা জানাতি সাধকঃ ।
 ভাষ্যা স্যাৎ যদি সা দেবী দদাতি
 বিপুল ধন ॥ অম্বাটৈদ্য কপটাইশ্চ

যোগিনী

দদাতি কামভোজনং । স্বর্ণশতং সদা
 তস্মৈ দদাতি সা ধুবু পুিয়ে ॥ ১৫ ১৫
 বাস্তুতি তৎসর্বং দদাতি নাত্র স-
 শযঃ ॥ ৭ ॥ # ॥ মহাবিদ্যাং পুদ-
 ক্ৰ্য্যানি সাবধানাবধারণঃ । লক্ষ্মেন
 সমালিখ্য ভুক্তপত্রে জিযং মুদা ॥
 ততোষ্টদল মালিখ্য অর্ঘ্যাম্যাসা-
 দিকং পুিয়ে । জীবন্যাসাদিকং কৃত্বা
 ধ্যায়েত্তত্র পুসমধীঃ ॥ লক্ষ্মটিক স-
 কাশাং নানা রত্ন বিভূষতাং । মঞ্জী-
 র হার কেবুর রত্ন অণ্ডল মণ্ডিতাং ।
 এবং ধ্যাওয়া ভপেন্নত্রে সহস্রস্ত দিনে
 দিনে ॥ পুত্রিপাছিন নারভ্য পুজ-
 য়েৎ সসুমাচিত্তিঃ । ধূপ দীপ বি-
 ধানেচ্চ ত্রিসক্ষ্যং পুজয়েন্মুদা ॥ পু-
 গিমাং পাপ্য গন্ধাদৈবঃ পুজয়েৎ সা-
 ধকোত্তমঃ । সূত দীপং তথা ধূপ-
 নৈবেদ্যঞ্চ মনোরমং ॥ ব্রাহ্মো চ দি-
 বসে রূপ্যং অর্ঘ্যচ্চ সুসমাচিত্তঃ ।
 পুভাতসময়ে যাতি সাধকশ্চাষ্টি-
 কং ধুবু ॥ পুসমবদনা ভূতান্ধব-
 ন্দুতি ভোজনৈঃ । দেব দানব গন্ধ-
 র্বরিদ্যাধুগ যক্ষ রক্ষসাং ॥ কন্যাভী
 রত্ন ভূষাতিঃ সাধকেন্দুং মুহু মুহুঃ ।
 চর্ব্যং চোষ্যাদিকং দুব্যং দিব্যং দ-
 দাতি সা ধুবু ॥ স্বর্গে মর্ত্যে চ পা-
 তালে যদ্বস্ত বিদ্যতে পুিয়ে । আনী ॥

যোগিনী

ব দীযতে সত্যং সাধকাজ্ঞানরূপ-
 তঃ ॥ স্বর্ণশতং সদা তস্মৈ দদাতি
 সা দিনে দিনে । সাধকায় বরং দত্তা
 যাতি সা নিজ মন্দিরং ॥ তস্য বর
 পুসাদেন চিরজীবী নিরাময়ঃ । স-
 ব্ধক্তঃ সুন্দরঃ শ্রীমান্ সর্বগো ভব-
 তি ধুবু ॥ ব্রহ্মে সাক্ষ্যং তথা দেবি
 সাধকেন্দু দিনে দিনে । মন্ত্রস্ত । তা-
 রং মায়াং তথা গহানুরাগিনি নৈথুন
 পুিয়ে । বহি ভার্য্যা মনুঃ পোক্তঃ
 সর্বসিদ্ধি পুদায়কঃ ॥ এষা মনুমতী
 তু স্যাৎ সর্বসিদ্ধিপুদা পুিয়ে । শু-
 ছাৎ শুছত্তরা বিদ্যা তব স্নেহাৎ
 পুকীর্তিতা ॥ ৮ ॥ # ॥ দেব্যবাচ ।
 শ্রুতঞ্চ সাধনং পুণ্যং যক্ষিণীনাং সুখ
 পুদং । যস্মিন্ কালে পুস্তস্যং বিধি-
 না কেন বা পুভো ॥ অত্রাধিকারিণঃ
 কেবা সমাসেন বদস্ব মে । ইথর উ-
 বাচ । বসন্তে সাধয়েচ্ছীমান্ হবি-
 ব্যাশী জিতেন্দ্রিয়ঃ ॥ সদা ধ্যানপ-
 রো ভূত্বা ভদ্রশর্মমহোৎসুকঃ । উজ্জ-
 টে পুস্তিরে বাপি কামরূপে বিশে-
 ষতঃ ॥ জ্ঞানেষুকতনং পাপ্য সা-
 ধয়েৎ সুসমাচিত্তঃ । অনেন ত্রিধিনা
 সাক্ষাৎ ভবিষ্যতি ন সশযঃ ॥ দে-
 ব্যাশ্চ সেবকাঃ সর্বে পরং চাত্রামি-
 কারিণঃ । তারকবুদ্ধগো ভূত্যং বি

योगिनी

नाप्यत्राधिकारिणः॥ इति तत्रसारे ।
 योगिनीसाधन पुकरणं समाप्तं ॥
 ॥३॥ दशविधदशासुर्गतदशाविशेषः । यथा । स्व नक्षत्रं ध्रुवं कृत्वा पक्ष
 तत्र विमिश्रयेत् । मङ्गलेन हृतः शेषो
 यो मङ्गलादि विनिश्चयः ॥ मङ्गला
 पिङ्गला धन्या भ्रामरी तदिका तथा ।
 ॥ उक्त्वा सिद्धा सङ्कटा च योगिन्येष्टौ
 प्रकीर्तिताः ॥ अर्देकं मङ्गला धत्ते
 शेषा श्रेयैकैक वर्द्धिकाः । पुन श्रेय-
 कार्त्तवर्द्धये चक्रवत् परिवर्द्धनात् ॥
 अपिच । रोहिण्यादौ त्रिरावृत्त्या
 मङ्गलादौ यथा क्रमं ॥ उक्त्वा सिद्धा
 सङ्कटा च अश्विन्यादि त्रये पनः ॥
 एतासा मन्तदशा । दशा वर्षत्त वट्ट-
 त्रि-शब्दागं कृत्वा विनिर्दिशेत् । यस्त
 यस्या हि यवर्षं तत्र भागं प्रकीर्ति-
 तं ॥३॥ फलं यथा । मङ्गला मङ्गल-
 धत्ते इतूल भोगं सुखं तथा । गो
 गजाश्च सहस्राणि गृहे तस्य दिने
 दिने । पिङ्गला विविधं दुःखं मघचि-
 त्तादि सन्तुवन् । ददाति नाशं शत्रू-
 त्त्या धन धान्य गजादिकं ॥ धन्या च
 सततं दत्ते सर्वत्र विजयादिकं ।
 शत्रूत्तया रक्षते नित्यं नातृवत्
 परिपालयेत् ॥ भ्रामरी विविधं
 दुःखं मन्तः समुन्न सन्तुवन् । अकम्पा-

योगी

तस्य दुर्दैवं विधिना पुरितं त-
 वेत् ॥ उक्त्वा विविधान् धत्ते स-
 म्यानादि मनोरथान् ॥ त्रुष्टा चेत्त-
 दिका नित्यं दुर्गहः सुगुहायते ।
 उक्त्वा श्याधिकरी पौष्ठा नित्यं
 नाना भयपुदा ॥ उक्त्वा यदि समा-
 याति सुगुहो दुर्गहायते । सिद्धा
 च सावयेत् सर्वं मन्त्रारम्भ धना-
 दिकं ॥ यस्य त्रुष्टा भवेत् सिद्धा
 लक्ष्मी तस्य करे हित्वा । सङ्कटा स-
 ङ्कटं दत्ते तद्गु धान्य धनादिकं ॥
 सैव भाव्या सदा नित्यं गृही कृष्णः
 फणी यथा । इत्येदोः गचन्द्रिका ॥
 योगी पुं योपयुक्तः । तस्य लक्ष-
 णादि यथा । स्वर्गेलोष्टे गृहे रत्न-
 ण्ये सुनिष्ठे चन्दने तथा । समता
 भावना यस्य स योगी परिकीर्ति-
 तः ॥ इति बुद्धवैवर्ते गणपति
 धण्डे ३५ अध्यायः ॥ अपिच । आ-
 श्रौण्येन सर्वत्र समं पश्यति
 मेघे रज्ज्वन् । सुखं वा यदि वा दुःखं
 स योगी परमो मतः ॥ इति
 श्रीभगवद्गीतायां १ अध्यायः ॥
 अन्यष्ट । स्वयं उचुः । भगवन् देव-
 तारिषु हिरण्य्यादि निसूदन । चत्वारः
 रो ह्यश्रुताः पौष्ठा योगीनां क
 उच्यते ॥ कर्म उवाच । सर्वकर्माणि

যোগী

যোগেশ্ব

সংন্যস্য সমাধি মচল শিতঃ । য
 আন্তে নিশ্চলো যোগী স সম্যগী
 ন পঞ্চমঃ ॥ সর্বেষা মাশুনাগান্ত দ্বৈ
 বিধ্য শ্রুতি দর্শিতঃ । বুদ্ধচাৰ্য্যপ
 জর্বাণো নৈর্গষ্টকো বুদ্ধ উৎপন্নঃ ॥
 যো হৃদীত্য বিধিবদ্ধেদান গৃহস্থা
 শুম মাবুজ্ঞেৎ । উপজর্বাণকো জ্ঞে
 যো নৈর্গষ্টকো মরণান্তিকঃ ॥ উদা
 সীনঃ সাধকশ্চ গৃহস্থা দ্বিবিধো
 ভবেৎ । ঋণানি ত্রীণ্যুপাহৃত্য ত্যক্ত্ব
 ভার্য্যা ধনাদিকং ॥ একাকী যন্তু বি
 চরেদুদাসীনঃ স মোক্ষিকঃ । অটু
 ভরণায়ত্তঃ সাধকোসৌ গৃহী ভবেৎ
 ॥ উপ স্তপ গুতি যো হন্যেন যজ্ঞেদে
 বান্ জুহোতিচ্চ । স্বাধ্যায়ৈব চৈব নি
 রাতো বনস্থ স্তাপসো মতঃ ॥ উপ
 সা কষিতো হৃত্যর্থং যন্তু ধ্যানপরে
 ভবেৎ । সংন্যাসিকঃ স বিজ্ঞেযো
 বানপুস্তাশ্রমে হিতঃ ॥ যোগাত্যা
 সরন্তো নিত্য মা কক্কু জিতেন্দ্রিয়ঃ
 । জ্ঞানায় বর্তন্ত ভিক্ষুঃ পুচ্যতে
 পরমৈষ্ঠিকঃ ॥ বৈষ্ঠা অ রতি রেব স্যা
 মিত্য জ্ঞো মহামুনিঃ । সম্যগর্শন
 সম্পন্নঃ স যোগী ভিক্ষু কচ্যতে ॥
 জ্ঞান সম্যাসিনঃ কেচিদ্বেদসম্যা
 সিনঃ পরে ঐক্য সম্যাসিনঃ কেচি
 দ্বিবিধাঃ পরমৈষ্ঠিকাঃ ॥ যোগী চ

ত্রিবিধো জ্ঞেযো ভৌতিকঃ সাংখ্য
 এব চ । তৃতীযো হন্যশ্রমী পো
 ক্তো যোগ মুত্তম মাহিতঃ ॥ ইতি
 কৌম্যে ২ অধ্যায়ঃ ॥
 যোগীশ্বরঃ পু যোগিনাংশ্চৈষ্ঠঃ ।
 সত্ব বাজ্রবল্যমুনিঃ । যথা । যো
 গীশ্বরং বাজ্রবল্যং সপূজ্য মুনয়ো
 হুববন্ । বর্গাশ্রমেতরাণা নো ব্রুহি
 ধর্ম্মানশেষতঃ ॥ যোগিনা জনকা
 দীনা ইশ্বরঃ শ্চৈষ্ঠ স্ত বাজ্রবল্য
 সপূজ্য । ইতি মিতাক্ষরা ॥
 যোগীশ্বরী স্ত্রী দুর্গা । যথা । যোগি
 শক্রাদয়ে দেবাঃ সন্নকান্তা স্তপো
 বলাঃ । তেষা স্বামী তথা যোগী
 ইশ্বরী পুত্ৰ পালনা ॥ আত্মেন্দ্রিয়
 মনাদীনা সংযোগো যোগ উচ্য
 তে । তেষা বা যোজনাদ্ব্যোগী
 যোগৈশ্বর্য্য বিবোধনা ॥ ইতি দে
 বীপুরাণে ৪৫ অধ্যায়ঃ ॥
 যোগেশঃ পু বাজ্রবল্যঃ । ইতি
 হেমচন্দ্রঃ ॥
 যোগেশ্বরঃ পু শ্রীকৃষ্ণঃ । যথা । ব্রুহি
 যোগেশ্বরে কৃষ্ণে বুদ্ধ্যে ধর্ম্ম বর্ম্মণি
 । স্বা কাষ্ঠা মধুনোপেতে ধর্ম্মঃ ক
 শরণ গতঃ ॥ ইতি শ্রীভাগবতে ১
 স্কন্ধে ১ অধ্যায়ঃ ॥
 যোগেশ্বরী স্ত্রী বদ্যাকর্কোটকী ।

योग्यता

योजन

इति भावपुकाशः ॥

योगेष्टं स्त्री सीसकं । इत्यमरः ॥

योग्यं स्त्री ऋद्धिनामौषधं ॥ ऋद्धि-
नामौषधं । इत्यमरः ॥

योग्यः त्रि प्रवीणः ॥ योगार्हः ॥

उपाधी ॥ शतः । इति मेदिनी

हेमचन्द्र ॥ पुष्यनक्षत्रे पुं ।

इति मेदिनी ॥

योग्यतां स्त्री क्रमता । इति लोक-

पुसिद्धिः ॥ शब्दबोधकारणविशे-

षः । स तु पदार्थानां परस्परसम्ब-

न्धे बाधाभावः । इति साहित्यद-

र्पणः ॥ न्यायमते तत्पदार्थे तत्

पदार्थवत्ता । यथा । पदार्थे तत्र

तद्वत्ता योग्यता परिकीर्तिता ।

इति भाषापरिच्छेदः ॥ योग्यतां

निकृपयति पदार्थ इत्यादिना ।

एकपदार्थे सपरपदार्थ सम्बन्धो

योग्यता इत्यर्थः । तद्भ्रजानाभा-

वाह बहिना सिक्तीत्यादौ न शा-

ब्दबोधः ॥ ननु तस्या योग्यताया

ज्ञानं शब्दबोधत्वात् प्राक् सर्वत्र

न संभवति वाक्यार्थस्यापूर्वत्वा-

दिति चेन्न तत्र पदार्थ अरणे

सति क्वचित् संशय रूपस्य क्वचि-

त्सिच्य रूपस्यापि योग्यताया

ज्ञानस्य संभवात् । नव्यास्त यो-

ग्यता ज्ञानं न शब्दज्ञाने कार-

णं बहिना सिक्ती इत्यादौ नोके

बहिकरणकत्वात् शब्दयोग्यता-

या निश्चयेन प्रतिबन्धाय शब्दबो-

धः । उदभाव निश्चयस्य लौकिक

सम्बन्धजन्य दोष विशेषाजन्य

ज्ञाननाशे प्रतिबन्धकत्वात् शब्दे

प्रतिबन्धकत्वं सिद्धं योग्यता ज्ञा-

न विलयात् शब्द विलयो ऽसिद्ध

इति वदन्ति । इति सिद्धांतमुक्ता-

वली ॥

योग्यं स्त्री अत्यासः ॥ अर्कयोषि

॥ इति मेदिनी ॥ अज्ञात्यासः ।

तत्पर्यायः । खुरली २ शुभः ३ अ-

त्यासः ४ । तद्भ्रजान्तरिका । इति

हेमचन्द्रः ॥

योजनं स्त्री परमाञ्जा ॥ चतःक्रोशी

॥ योगः । इति मेदिनी ॥ ॥ ॥

शब्दशास्त्रिकः शब्द सुप्रसक्त शयः

शतः । तद्वत्तद् धनः प्रोक्तं क्रो-

शे धनः सहस्रिकः ॥ तद्वत्तद् यो-

जनं स्यादित्यादि नानाशब्द ॥ अ-

तन्मते षोडशसहस्रहस्तै रैरजन-

भवति । अत्रिंशत् सहस्रहस्तै रपि

योजनं । यथा । यबोदरै ररक्तं

मष्टं नैथै र्इत्योक्तै र्ः वदन्ति

शतं त्रिः । इति शतं त्रिः त्रिंशत्

যোটক

দণ্ডকোশঃ সহস্রদ্বিতয়েন তেষাং
 ॥ স্যাদ্বিষাঙ্কন কোশ চতুর্দশয়েন
 তথা করাণাং দশকেন বংশঃ ॥
 ইতি লীলাবতী ॥

যোজনগন্ধা স্ত্রী কস্তুরী ॥ সীতা ॥
 সত্যবতী । ইতি মেদিনী ॥

যোজনপক্ষিকা স্ত্রী সত্যবতী । ইতি
 জটাধরঃ ॥ কস্তুরী । ইত্যজয়পা-
 লঃ ॥ সীতা । যোজনগন্ধা শব্দাৎ
 স্বার্থে ক পুত্রেণ জাতত্বাৎ ॥

যোজনপর্গী স্ত্রী মঞ্জিষ্ঠা । ইতি
 ব্রহ্মমালা ॥

যোজনবল্লিকা স্ত্রী মঞ্জিষ্ঠা । ইতি
 রাজনির্ঘণ্টঃ ॥

যোজনা স্ত্রী যোগকারণা । ইতি ঞ্চন্দ্র
 যজ্ঞধাতো ব্রহ্ম পুত্রেণ সিদ্ধং ॥

যোজনবল্লী স্ত্রী মঞ্জিষ্ঠা । ইত্যমরঃ ॥

যোজিতঃ ত্রি কারিতযোজনঃ । ঞ্চ-
 যজ্ঞধাতোঃ কাম্বণি ক্ত পুত্রেণ
 নিল্লমঃ ॥

যোটকঃ পুং যোটনঃ । মেঘনং মিত্তি
 যাবৎ । বিবাহে রাশিযোটক গৃহ-
 যোটক নক্ষত্রযোটক গণযোটক ব-
 র্গযোটক যোনিযোটক বর্গযোটক
 ভেদেন সপ্তবিধো যোটকঃ । তত্র
 রাশি যোটকে বডষ্টক নব পঞ্চম
 বি দ্বাদশ বিবস সপ্তক যোগা নি-

যোটক

বিদ্যাঃ । তদাহ স্ত্রীপতিসংহিতা-
 য়া বডষ্টকঃ ত্রিকোণঞ্চ দ্বি দ্বাদশক
 মেব চ । পুংসোঃ জন্মরাশে স্ত্যক্তা
 কন্যা জন্মরাশোঃ ॥ বডষ্টকে ভাবে-
 দ্রোষো বৈধব্যং মৃত্যুং রেব বা । ত্রি-
 কোণে পুং হানিঃ স্যাৎ ধনহানি
 ধনব্যয়ে ॥ পুংস্বন্যষ্টানে কন্যা ক-
 ন্যাধাঃ বধকে পুমান্ । শূভং বড-
 ষ্টকং জ্ঞেয়ং নোদ্বাহে দৃশ্যং ভবেৎ
 ॥ নব পঞ্চমে । পুংসো গৃহাৎ সূত
 গৃহে সূতহা চ কন্যা ধর্মো হিতা স-
 ত্যবতী পতিবল্লভা চ । দ্বি দ্বাদশে
 ধনগৃহে ধনহা চ কন্যা রিপুঃ হিতা
 ধনবতী পতিবল্লভা চ ॥ যোটকে
 সপ্তকে মেঘ তুলী যুগ্মহযৌ তথা ।
 সিংহ ঘটৌ সদা বজ্র্যৌ মৃতি স্ত্রী-
 বুধীছিবঃ ॥ রাজযোটক মাহ দীপি-
 কাযাং । একরাশৌ চ দশ্মাত্যোঃ
 শূভং স্যাৎ সম সপ্তকে । চতুর্থ
 দশকে চৈব তৃতীয়েকাদশে তথা
 ॥ ইতি রাশিযোটক বিচারঃ ॥ ॥ ॥
 গৃহযোটকে গৃহশত্রু যোগো নিবি-
 দ্ধঃ । কন্যা বর রাশ্যধিপ গৃহযোঃ
 শত্রুভে গৃহ শত্রু যোগঃ । তত্র বিবা-
 হে রোগাদিঃ ফলং । তদাহ গর্গঃ ।
 মরণং ভাব বিরোধে গৃহ রিপুভাবে
 চাচিরেণ রোগাদিঃ । ইতি গৃহ-

योनि

योर्टक विचारः ॥ १॥ अन्येषोर्टकाः पुनश्च भयान्निखिताः । इति ज्योतिषः ॥ गुह्यान्तरे षोडशशब्दश्वर्गत्तीयादिश्च ॥

योतुः पुं परिमाणं । इत्युणादिकोषः ॥

योत्रं स्त्री योत्रुः । इत्यमरः ॥

योद्धा पुं युद्धकर्ता । तत्पर्यायः ।
 भूतः २ योधः ० । इत्यमरः ॥

योधः पुं योद्धा । इत्यमरः ॥

योधनं स्त्री युद्धं ॥ अत्रुः । युधधा-
 तो भावे करणे चानट् पुत्र्येन
 निस्त्रम् ॥

योधसंरावः पुं अन्योन्यं योधा-
 नां युद्धावास्थानं । तत्पर्यायः ।
 क्रन्दनं २ । इत्यमरभरतौ ॥

योधेयः पुं योद्धा । योधशब्दात्
 क्थेय पुत्र्येन निस्त्रम् ॥

योनलः पुं अस्य विशेषः । तत्-
 पर्यायः । यदनालः २ जूर्णास्त्रयः ०
 देवधान्यं ४ ज्योत्साला ५ बीजपु-
 त्रिका ७ । इति हेमचन्द्रः ॥

योनिसः पुं स्त्री आकरः । इति मे-
 दिनी ॥ कारणं ॥ झलः । इति हेम-
 चन्द्रः ॥ उत्पत्तिश्चाम् । इति त्रि-
 काण्डशेषः ॥ तगः । इत्यमरः ॥
 तत्पर्यायः । वरुणः २ उपहः ०

योनिस

अरुमन्दिरं ४ । इति राजनिर्घण्टः
 ॥ रतिगृहं ५ जन्मवर्त्ता ७ अक्षरं ९
 अवाच्यदेशः ८ प्रकृतिः २ अपथं
 १० अरुक्पकः ११ अप्रदेशः १२
 प्रकृतिः १३ पत्नी १४ संसारमार्ग-
 कः १५ संसारमार्गः १६ शुद्धः १७
 अरागारं १८ अरुध्वजं १९ रतय-
 द्दं २० रतिमहरं २१ कलत्रं २२
 अधः २३ । इति शब्दरत्नावली ॥
 रतिमन्दिरं २४ अरुगृहं २५ कन्द-
 पकिपः २६ कन्दपसधापः २७ कन्द-
 पसङ्घिः २८ स्त्रीचिह्नं २९ । इति
 जटाधरः ॥ न तू गतश्चावाः सधुति
 मासैर्भवति । इति सुखबोधः ॥
 ॥ तर्क्यञ्जकणं यथा । शतः कनठ
 पृष्ठात्तो मन्त्रकृत्स्नापनो भगः । वा-
 मोमत श्चेत् कन्याग्निः पूत्रज्ञो द-
 क्षिणोमतः ॥ आखरेणना गतनणिः
 सन्निष्ठः स हतः पूषः । तद्वः कमल
 वर्णात्तः शब्दे ह्यथदलाकृतिः ॥ अरु-
 क्थकृत्स्नापयश्चल्लिकोदर सन्निभः
 । रोमशो विधुतस्यश्च दन्तस्य ॥
 इति दत्तगः ॥ शब्दावस्थां शब्दा-
 स्याः सप्तगर्भं मिह नेष्टि । टिपिटः
 कपराकारः किकरी लददो तगः
 ॥ वल्गुर्वेतस गवर्त्तितो गजरोमो-
 ह्निभिकः । शिकरी च्छटिलाकारो

योनि

अथ गन्धसुखाशुभः ॥ इति काशीथ-
 ७३ ७१ अध्यायः ॥ * ॥ अपिच
 । अह्ननभ्याकृति योनिं ज्ञ्यावर्त्ता
 सा च कीर्तिता । तस्यां सुतीषे द्वा-
 वर्त्ते गन्धव्या पुतिष्ठिता ॥ * ॥

अथ योनिरोगाधिकारः ।

तत्र योनिरोगाणां निदानान्याह ।
 मिथ्याहार विहाराभ्यां दूष्टैर्दोषैः
 पुदूषिताः । आर्तवाहीयत्त श्चापि
 वैवाहा न्युर्जग गदाः ॥ * ॥ रो-
 गिनीनां योनीनां नामान्याह । उ-
 दावर्त्ता तथा वक्ष्या विप्लुता च परि-
 प्लुता । वातला योनयोः कर्णा वात
 दोषेण पक्ष्मणा ॥ पक्ष्मणा पित्त दो-
 षेण उत्रादो लोहितकरा । पुंसु
 सिनी वानिनी च पुत्रघ्नी पित्तला तथा
 ॥ अत्यानन्दा कर्णिनी च चरणानन्द
 पूर्विका । अतिपूर्वापि सा ज्ञेयाश्ले-
 श्मला च कर्णदिमाः ॥ अशुभिनी च
 महती सूची वज्रा खिदोविनी ॥ प-
 ष्ठीता योनयः प्रोक्ताः सर्वदोष
 प्रकोपतः ॥ * ॥ अथ तासां लक्ष-
 णान्याह । सा केगिल मदावर्त्ता रजः
 कूहेण मूषति । वक्ष्या नष्टार्त्वा ज्ञे-
 या विप्लुता नित्यवेदना ॥ परिप्लु-
 ता वा तिबति ग्राम्यधर्म कजा तूष्-
 । वातला कर्कशा सुक्ता शूलनिस्तोद

योनि

पीडिता ॥ चतसृषुपि चाद्यासु
 उवद्युनिल वेदनाः । अनिलवेदना
 शोदादयः ॥ वातलायां दुतिशयि-
 ता वात वेदना बोक्षव्या । वातला
 इत्युयात् ॥ * ॥ अदाहं करते रक्त-
 यस्याः सालोहितकरा । पुंसु सिनी
 सुसते च क्कोतिता दुःपुजायिनी ॥
 क्कोतिता विमर्दिता सुसुते म्हा-
 नात् च्यवते दुःपुजायिनी दूष्ट पुजन-
 नशीला ॥ सवात म्हाग्नेदीर्यं वा-
 मिनी रजसा युतं । हितं हितं
 हति गतं पुत्रघ्नी रक्त सुसुवात् ॥
 पुत्र शब्दे अत्रापतेऽपलक्षकः ॥
 अत्यर्थं पित्तला योनि दाह पाक
 इराविता । चतसृषुपि चाद्यासु पि-
 त्त निष्काहृषो भवेत् ॥ * ॥ अत्या-
 नन्दा न सन्तोषं ग्राम्यधर्मेण विन्द-
 ति । कर्णिन्यां कर्णिका योनौ श्लेष्मा-
 सृष्ट्यां पुजायते ॥ कर्णिका मांसस्य
 कर्णिकाकारो गुह्रिः । नैथने चरणा-
 पूर्वं पुकषादतिरिच्यते । अतिरि-
 च्यते रजोमूषति इत्यर्थः । बलश
 श्चातिचरणा तयो वीर्यं न तिष्ठति ।
 बलशः वारं वारं अतिरिच्यते त-
 योः चरणातिचरणयोः । श्लेष्मला
 पिहिलायोनिः कण्वकातिशीतला
 । चतसृषुपि चाद्यासु श्लेष्म निष्का

योनि

शुभो भवेत् ॥ ३ ॥ अनासुरादीनि
 खण्डे खरसर्पा च देवपत्नीस्तनी
 ईषत् स्तनो यस्यां सा अत्र लक्ष्म्या
 खण्डे ॥ अश्विनी नाह । महामेदु
 गृहीताया बालाया अश्विनी भवेत्
 । महामेदुःपुरुषः तेन गृहीताया
 बालायाः सुश्रयोनि हिद्रुया अश्वि-
 नी अश्ववलयमाना योनि भवति ॥
 विवृतातिमहायोनिः सृष्टी बह्वृत्ति-
 संवृता । सर्वलिकु समुत्थानात् सर्व-
 दोष प्रकोपजा ॥ चतसृषुषि चा-
 द्यासु सर्वलिकु निरुत्थनं ॥ ३ ॥ अ-
 साध्यो योनीं ब्राह्म । पक्षासाध्या त-
 वस्तीह योनयः सर्वदोषजाः । पक्ष-
 खण्डे प्रभृतयः ॥ ३ ॥ अथ योनिक-
 न्दस्य निदान माह । दिवाहृत्पाद-
 तिकोषाद्ययामादतिमैथुनात् ।
 कृताह नखदन्तादौ र्हातादयाः क्ष-
 पिता यथा ॥ वातादयाः क्षपिता
 यथा । यथानिदान क्षपिता वातादयाः
 ॥ ३ ॥ कृपमाह । पृथु शोनि त सका-
 ष्णं लक्ष्म्याकृति समितं । जनयन्ति
 यदा योनो नाम्ना कन्दः स योनिजः
 ॥ लक्ष्म्याकृति समितं लक्ष्म्याकारा-
 कारं । शुडक मत्र विशेष्यं बोद्ध-
 व्यं ॥ ३ ॥ वातजादि तेःदन कृप
 तेद नाह । कृकं विवर्णं सुटितं ॥

योनि

वातिकं तं विनिर्दिशेत् । दाह ब्राह्म
 ज्वर यत् विद्यते पितात्रकं तं तं
 ॥ त्रिलपुत्रं पुत्रीकाशं कण्ठमण्डं क-
 कात्रकः । सर्वलिकु समायुक्तं समि-
 पातात्रकं भवेत् ॥ ३ ॥ ३ ॥ ३ ॥
 अथयोनिरोगाणां चिकित्सा ।
 तत्र वक्ष्या चिकित्सा । तस्या लक्षण
 नाह । वक्ष्या नष्टोर्त्तवा ज्ञेयेति ।
 ततः पृथमतो नष्टोर्त्तवा चिकित्सा ।
 आर्त्तवा दर्शने नारी मत्स्यान्सेवे-
 तं नित्यम् । काञ्जिककं तिलान्मा-
 यानुदधिष्ठ तथा दधि ॥ इक्ष्वाकू वीज
 दन्ती चपला शुड दमन किशु यवशु-
 र्कैः । समु कर्करीरै र्वर्त्ति योनिगता
 असुमनज्जननी । इक्ष्वाकूः कटुतृयी ।
 चपला पिप्लवी । दननो मदनफल-
 । दिशु सुग्रावीज ॥ पीतं ज्योति-
 श्मती पत्रं ब्राह्मिकोगुसनं त्र्य-
 हं । शीतेन पयसा पिष्टुं असुम-
 जनयेच्छुभं ॥ ज्योतिश्मती कटुती
 वृक्षविशेषः कर्करी इति लोके ।
 पयसा दुधेन ॥ ३ ॥ अथ वक्ष्या
 चिकित्सा । बला सिता सातिबला
 मधुकं बटस्य शुङ्गं गजकेशरकं ।
 एतन्मधु क्षीरं शूते निपीय वक्ष्या
 सुपुत्रं नियते पुसुते ॥ अथगङ्गा
 कवायेण सिद्धं दुग्धं शूतादिभं ।

योनि

योनि

कृतुनात्कना प्रातः पीत्वा गर्भं ॥
 दधाति हि ॥ पूवेष्टुत्तं लक्षणाया
 मूलं मुखेन कन्याया । पिष्ट्वा पीत्वा
 कृतुनात्ता गर्भं धत्ते न संशयः ॥ अ-
 र्गमूलं धातं कया असमानि वटाङ्कु-
 र्राः । नीलोत्पलं पयो युकु मे-
 त्तदगर्भपुदं ध्रुवं ॥३॥ यावला पिव-
 ति पार्थ पिप्लवं जीरकेण सहितं
 हितानना । श्वेतया विशिखपुद्गयु
 युतं सा नूतं जनयतीह नान्यथा ।
 श्वेतसुसुमया शरपुंथया सह ॥
 पत्रं मेकं पलाशस्य पिष्ट्वा मुखेन
 गतिगी । पीत्वा पुत्रमवाप्नोति वी-
 र्यवशुं न संशयः ॥ अकरशिधीमूलं
 मध्यं वा दधि फलस्य सपयस्कं ।
 पीत्वाथोतय लिङ्गीवीजं कन्यां न
 सूते स्त्री ॥ पुत्रमजारी मूलं विष्णु ॥
 काष्ठेनालिङ्गिनी सहिता । अत-
 गर्भेष्टदिनं पीत्वा कन्यां न सद्यथा
 सूते ॥ पुत्रमजारी पतलिआ उ-
 स्या मूलं । ईश्वरिदिनी पचुश्रि-
 आ ॥ ३ ॥ गर्भपुदरं तेवज कथ-
 नविमरे गर्भाजनकं मपि तेवज
 नाह । पिप्लवी विडकं टङ्गण सम-
 र्णं वा पिवेत् पयसा । कृतुसमये
 नहि गर्भ्या गर्भः संशयते क्वपि ॥
 आरनाल परिपेषितं त्र्यहं वा

कृतुनात्सुमं नतिपुत्रिणी । सत्पूराण
 शुडकु्यादि । पीसा दधाति नहि गर्भं
 नहना ॥ ३ ॥ ताम् योनिषु चाद्या
 सुसुहादि क्रम इव्यते । वसुत्यसु
 पंरीकेक पुलेन पिच्छारणं ॥ वसुति
 रत्रोत्तरवसुतिः । क्रमं शिक्तिं सा ॥
 नत वार्त्ताकिनी अष्ट सैकवामरदा-
 कतिः । तिलतैलं पचेमाली पिच्छु-
 तस्य विधारयेत् ॥ विप्लु तायां स-
 दा योनौ व्यथा तेन पुशान्यति ।
 नत उगरं । वातला कर्कशा सु-
 द्वा मन्मपार्शुं तैवेव च । सुश्री श्वे-
 दै कपचरेदश्वेश्वनि संशुते ॥
 धारवेद्या पिच्छुं योनौ तिलतैलस्य
 सा सदा । पिप्लुनानाक योनीनां
 मेकात्यसु पिच्छु क्रियाः ॥ शीताः
 पिप्लुहराः कार्य्याः सुहनार्थं घृता-
 निच । पुसुसिनी घृतात्यकां फीर
 श्विमां पुवेशयेत् । पिवाष वेशवा-
 रेण ततो वहुं समाचरेत् ॥ शूठी
 मरिच कृष्णाति धान्यकाजात्रि दाडिः
 नैः । पिप्लुनीमूलं संयुक्ते श्वेशवां-
 रः श्वेतो वृधेः ॥ धात्रीरसं सिता-
 युक्तं योनि दाहे पिवेत् सदा ।
 सूर्यं क्रांता भवं मूलं पिवेद्या तणु-
 लाधना ॥ योन्यास्तु पुयसाविग्यां
 शोधनं मुख्यं निर्घ्नितैः । सगोमूत्रैः

योनि

जलवर्णैः पिपैः संप्रण हि ॥
 शोधन दुव्याणि निष्पत्रादीनि
 दुर्गन्धाः पिहिलाः वापिर्चणैः पक्क
 शायजैः । पूरयेद्धारयेद्धारवृकादि
 कृषितासुना ॥ पक्कशायः । बटा
 वासा पर्दोल पिषङ्ग निष्ठाः ॥ रा
 जवृकादि । धनवहेरा । पिप्लव्या
 मरिचैर्माषैः शताश्रा अष्टसैर्कवैः
 । वृत्तिस्तन्या पुदेषिन्या योनौ श्ले
 ष्य विशोधिनी ॥ तन्या पुदेषिन्या
 दैर्घ्येण परिगाहेन च । कर्णिन्या
 बर्तयः देयाः शोधन दुव्य निर्मितः
 । सुडुटी त्रिफला दन्ती कृषितोदक
 धारवा ॥ योनिः पुष्कालयेत्तेन तत्र
 कण्डूः पुशाम्यति ॥ मुद्गपुल्लः सथदि
 रः पथ्याः जातीफलः तथा । विष्टी
 पुगण्ड संचर्ग्य वज्रपत्रः क्रिपेस्तुगे ॥
 योनिर्भवति संकीर्णा नसुबेष्ट जल
 ततः । कपिकंठु तवः मूलः क्वाथये
 द्विधिना तिसक् ॥ योनिः संकीर्णता
 याति क्वाथेनानेन धावना ॥ जीर
 क द्वितयः कृष्ण सुषुवी सुरति र्बटा
 । वासकः सैकव चापि यवकारो
 यवानिका ॥ एषाः चर्ग्यते किक्कि
 भृष्टं थण्डेन योदकं । कृत्वा थादे
 द्यथा वृत्ति योनिरोगाद्विमच्यते ॥
 मञ्जिष्ठा मधुकः अष्ट त्रिफला शकरा ॥

योनि

बला । मेदे पयस्य काकोली मूल
 शैवाश्वगन्धजः । अजमोदा हरिन्दु
 द्वेषिषङ्ग कटुरोहिणी । उल्लङ्ग
 मुदः दाक्का काकोलेयो चन्दन द्वेष
 ॥ एतेषां कार्षिकैर्भागेन घृत
 ग्रहः विपाचयेत् । शतावरी रस
 फीरः घृताज्ज्वेयः चतुर्धन ॥ सर्पि
 रेतमरः पीप्ला जीष् नित्यं वृषा
 ते । पुञ्जान् जनयते वीरान् मेधा
 ट्यान् पिषददर्शनान् ॥ या चैवास्त्रि
 र्गतास्यत् पुत्रं वा जनयेत्तु ॥
 अग्नानुवः वा जनयेत् याच कन्यां पु
 स्यते ॥ योनिरोगे रज्जोदोषे प
 रिस्रावे च शस्यते । पुञ्जावर्जन मा
 युष्यं सर्वग्रह निवारणं । नाश्रा कल
 घृतं हे उदधित्याः परिवर्तितं ॥
 अनक्तं लक्षणा मूलं क्रिपस्तुत्र चि
 किंसकाः । जीवद्वैतसैक वर्गाया घृ
 तधात्र पुयुज्यते ॥ अरग्यगोमये
 नेह वृत्ति ज्वाला च दीयते । मेदे
 नेदा महामेदः तयो रभावे शत्रा
 वरी द्विषुणा देया । पयस्यत्र फीर
 काकोली काकोली युगलाभावे अ
 श्वगन्धा द्विषुणा देया । पिषङ्गुस्थाने
 केचिद्विष्णु पठन्ति । पयस्य काको
 लीत्युक्ता पक्क काकोल्याविति का
 कोली फीरकाकोलेयो द्वैधुग्यार्थः

যোনি

এতস্য কলঘৃতস্য পাঠো নানা ত-
 স্ত্রেষু নানা বিধঃ। তত্র হিঙ্গু বচা তগর
 জীবকর্ষভকা এবাধিকঃ। তত্র জীব
 কর্ষভযো রুভাবে বিদারীকন্দো দ্বি-
 গুণো দেযঃ। কলঘৃতং সকল যোনি-
 রোগেষু ॥ ৯ ॥ অথ যোনিকন্দস্য
 চিকিৎসা। গৈরিকানুষ্টি জন্তুয় র-
 জন্যগুণ কটফলং। পুরযেষোনি মে-
 তেষাং চূর্ণৈঃ ক্ষেদু সমন্বিতৈঃ ॥ ত্রিকু-
 লাযাঃ কষাযেণ সক্ষৌদ্রেণ চ সেচ-
 য়েৎ। পুমদা যোনিকন্দেন ব্যাধিনা
 পরিমুচ্যতে ॥ ১০ ॥ অথ পুসঙ্গাৎ গু-
 ষ্ঠিগ্যারোগাণাং চিকিৎসা। হ্রীবেরা-
 ত্তিবিকা মূস্ত নোচ শক্রেঃ শূতং জলং
 । দদ্যাদ্ধৃত্তে পুচলিতে পুদরে জক্ষি
 কজ্যপি ॥ জক্ষিকক উদরব্যথা।
 চলিতগর্ভস্থাপনে হ্রীবেরাতিহাথঃ
 ॥ ১১ ॥ অথ গর্ভস্রাবপাতযো নির্দানং।
 গুম্যধর্মাধুক্ষনযানাসনপুপীড়নৈঃ
 । জুরোপবাসোৎপতন পুহ্যরাজীগ
 ধাবনৈঃ ॥ বমনাহ হিরেকাট্ জহ্ননা-
 দ্ধুর্ভপাতনম্ ॥ তীক্ষ্ণ ধারোক্ষ কটক
 ত্তিক কক্ষ নিষেবণাৎ ॥ বেগ্যভিঘা-
 তাধিবনাদাসনাহৃষনার্ভযাৎ। গ-
 ভেপততি রক্তস্য সশূলং দর্শনং ভ-
 বেৎ ॥ গর্ভপাতনাৎ নিযুমে গর্ভে পা-
 তন শীলং দ্রব্যং তর্মাৎ ॥ গর্ভস্য স্রাব

যোনি

পাত্রযোঃ পূর্বকপ মাহ। গর্ভেপত-
 তীত্যাদি। পততি স্রাবেণ পাতেন
 বা পতিব্যক্তিঃ স্রাবপাতযো রবধি
 মাহ। আচতুর্থাভতো মাসাৎ পুসু-
 বেদুক্ত বিদুবঃ। ততঃ স্থির শরীরস্য
 পাতঃ পঞ্চম ষষ্ঠযোঃ ॥ আচতু-
 র্থাৎ মাসাৎ চতুর্থ মাসপর্যন্তং।
 গর্ভস্য বিদুবঃ। শোণিতরূপগর্ভঃ।
 সুবতি শোণিত মিত্তিভোজ বচনাৎ
 । স্থিরশরীরস্য কঠিনশরীরস্য গ-
 ভস্য। গর্ভপাতস্য দৃষ্টান্তং দর্শয়তি।
 গর্ভোতিঘাত বিবম্ভাসন পীড়না-
 দৈয়ঃ। পঙ্কু ক্রমাদিব ফলং পততি
 ক্ষণেন। যথা বৃত্ত জগৎ পঙ্কু ফল ম-
 ভিঘাতেনাকালং এব পততি তথা
 গর্ভোপ্যভিঘাতাদিনা একালেপি
 পততি ॥ ১২ ॥ অথ গর্ভস্রাবস্য চি-
 কিৎসা ॥ গুষ্টিগ্য গর্ভতো রক্তং স-
 বেদ্যদিমহমূলঃ। তদ্বিরোধায় সুস্নি-
 ক্ষমুৎ পলাদি শূতং পিবেৎ ॥ উৎ-
 পলাদিগণ মাহ। উৎপলং নীলমা
 রক্তং কঙ্কারং জম্বুদং তথা। শ্বেতা-
 স্ত্রোজ্ঞমধু মূৎপলাদি রয়ং গ-
 গঃ ॥ ন শীলিতো হরতে্যব দাহং
 তৃষণং হৃদামযং। রক্তপিত্তঞ্চ মূর্হাঞ্চ
 তথা ছর্দি মরোচকং ॥ ১৩ ॥ অথ
 গর্ভপাতস্য উপদ্রবানাহ। পুসু-

योनि

श्रमाने गर्भे स्याद्दाहः शुनक पा-
 र्थयोः । पृष्ठक पुद्वानाहो मंत्र
 सकृच्च जायते । पुसुश्रमाने पत-
 ति ॥ * ॥ अथ गर्भन्य हानासुर ग-
 मने चोपदुवानाह । हानात् हाना-
 सुर उमिन् पुषात्यपि च जायते ।
 आम पद्माशयादौ त्क्लेशः पूर्व
 पुंयपदुवाः ॥ पूर्वपुंयपदुवाः पार्श्व
 शुलादयः ॥ * ॥ उट्टिकिं सामाह ।
 सिद्ध शीताः क्रिया श्लेष दाहादियु
 समाचरेत् । मन्त्र काशोकनूकाणां
 मूले गोकुलकस्य च ॥ अत्र दुष्-सि-
 ता यत्न गर्भिण्याः शूलरूपेण ।
 अथ ह्य मधुक कद्रुमूलेः सिद्ध पयः
 पिबेत् ॥ अकरा मधुसंयुक्तं शुद्धिणी
 पेदनापहं । अम्लानः पुसुजातिः ।
 अथ वाणपत्र इति गौडादौ पु-
 सिद्धः ॥ मूत्कोष्ठागारिका गेह स-
 त्वात्र च मृत्तिका । समक धातकी
 पुसु गैरिकक रसाञ्जनं ॥ तथा म-
 क्कुरस शैतान् यथा लाभ विचर्ण-
 येत् । तद्गुणं मधुना लिखामारी पुद्वर
 शास्ये ॥ मूत्कोष्ठागारिका सत्-
 वा मूत्कोष्ठागारिका वरटी तमिर्नि-
 तगृहत्वा मृत्तिका । समक लज्जालूः
 ॥ कमेकं पल शूद्राट कलुं वा पय-
 का पिबेत् । पक्व वटा रसोनाभ्यां

योनि

हिक् सोवर्द्धनावितं । आनाहे तु
 पिबेत् दुष् शुद्धिणी सुधनी त्रवेत्
 ॥ सोवर्द्धन-चौहार इति लोके ।
 त्रुणपक्क मूलाणां कलेन विपचेत्
 पयः । तत्र पयो शुद्धिणी पीत्वा मंत्र
 महासिमुच्यते ॥ शालीकू मन्त्र का-
 शैः स्याद्वरेण त्रुण पक्कं । एषां
 मूलं त्वा दाह पित्तसूत्रं सकृ-
 ह् ॥ * ॥ अथ पुसुताया योनेः
 कृतादे श्चिकिंसा । तद्वीपत्रं तथा
 लोधुं समभागं सुपेदयेत् । तेन
 लेपो भगे कार्यः शीघ्रं स्याद्यो-
 नि रक्तता ॥ पलाशोऽसुर कल-
 तिलतिल समवितं । योदौ विलि-
 प्तं विदिना गार्ताकरण मूत्रनं ॥ इति
 भावपुकाशः ॥ * ॥ * ॥ * ॥

अथ ऋषोनिप्राप्तिकारणानि ।

हवि जुह्वति नाशौ ये गोविन्दं
 नार्घ्यंष्टि ये । न भवेत्तैर्नाशु विद्यां
 सतीर्थं विन्थाश्च ये ॥ सुवर्णं वज्र
 ताम्रं रत्नमधुं कनं जनं । आर्षे-
 तेन पुयहृत्ति सर्वे सुकृत दारकाः
 ॥ वक्रवृक्षं ज्रीधनानि श्लोभादेव ह-
 रति यो बलेन हृदना वापि वृत्राश्च
 परवधकाः ॥ नास्ति काः ऋषकाश्चो-
 रा ये चान्ये सुकृतयः । वीजं वृक्षा-
 त्तरं ज्रीषु निर्दयाः सत्यवर्द्धिताः ॥

যোনি

অগ্নিঃ গরদা যে চ যেচান্যে কুটমা-
 ক্ষিণঃ । অগম্যা গামিনঃ সর্বে যে
 চান্যে গানযাজিনঃ ॥ ব্যাধাচরণ স-
 ন্ধমা বর্ণাদি ধর্ম বর্জিতাঃ । দেবোপ-
 দেব দনুজ বক্ষ্যে যক্ষাদি সেবিনঃ ॥
 সর্বদা নাদকদব্য পানমত্তা হরি-
 দ্বিষঃ । দেবতোহিষ্ট পতিত নৃপ শ্রা-
 জ্ঞাম ভোজিনঃ ॥ অসৎ কর্ম রতা
 নিত্য সর্বপাতক পাপিনঃ । পাষণ্ড
 ধর্মাচরণাঃ পুরোধো বন্তি জীবিনঃ
 ॥ পিতৃ মাতৃ স্বমাপত্য স্বদারত্যা-
 গিনশ্চ যে । য়ে কদর্য্যাশ্চ লুঙ্কাশ্চ
 নাস্তিকা ধর্মদূষকাঃ ॥ ত্যজন্তি স্বা-
 মিনঃ যুদ্ধে ত্যজন্তি শরণাগতা গবা-
 ভ্রমশ্চ হর্তারো যে চান্যে রত্নদূষ-
 কাঃ ॥ মহাঃ ক্রোধে সর্বেষু পুতি-
 গ্নহরতাশ্চ যে । পরদোহ রতা যে চ
 তথা যে পুণিহি সকাঃ ॥ পরাপ-
 যাদিনঃ পাণ্ডু দেবতা গুরুনিন্দকাঃ
 । অপুতিগাহিণঃ সর্বে স্তম্ভবন্তি
 পুনঃ পুনঃ ॥ পুত স্নাক সশৈশাচ্য-
 তির্থ্যপ্ বৃক্ষ দ্রব্যোনিষু । ন তেবা-
 মুখলেনো হস্তি ইহলোকে পরজ্ঞ চ
 ॥ তন্মাৎ ত্যক্তা নিষিদ্ধার্থ বিহি-
 স্ত কর্ম কারয়েৎ । যজ্ঞ দান তপ
 স্তীর্থ মন্ত্র দেব গুরু ভরেৎ ॥
 নাচরেৎ অসিত কর্ম ননসা চ

যোনি

কদাচন । বিপাক কর্মণা দৃষ্টা যো-
 নিকোটিষু দুঃসহ ॥ চতুর্তিরপি ব-
 গৈস্ত মেবেগ্য ধর্মো নিরন্তর ॥ ইতি
 পাদ্মোত্তরখণ্ডে ১৮ অধ্যায়ঃ ॥ ॥
 যোনিদৃষ্টা অসাম্বীত্ব যথা । সাম্বী
 স্ত্রী নাত্তুল্যা চ সর্বথা হিতকারি-
 নী । অসাম্বী বৈরতুল্যা চ শখৎ স-
 স্তাপ দায়িকা ॥ মুখদৃষ্টা যোনিদৃষ্টা
 চৈবাসাম্বীতি বিশুদ্ধা । ইতি বুদ্ধ-
 বৈবর্তে গণপতিখণ্ডে ২ অধ্যায়ঃ ॥
 ॥ ॥ পাপ পুণ্য ফল অধনোত্তম
 যোনি পুষ্টি র্থথা । পাপ পুণ্য ফ-
 ল লোকে পুত্ৰ্যক্ষ্ম খলু দৃশ্যতে ।
 দেব দানর মানুষ্য তির্থ্যক্ কৃষি
 যোনিতা । নানা যোনিষু জন্মানি
 নানা ব্যাধি পুণ্ডিতাঃ । মরণ-
 বাল বৃদ্ধানা মজ্জত্ব জব্বতা তথা ॥
 ঐশ্বর্য্য সুদরিদ্রত্ব পাণ্ডিত্য মূর্খতা
 তথা । এতা শচরাচরে লোকে ভবন্তি
 কথমন্যথা ॥ ইতি পাদ্মোত্তরখণ্ডে
 ২১ অধ্যায়ঃ ॥ ॥ ॥ পক্ষিযোনি পু-
 ষ্টিকারণ যথা । ইতি শ্রুতকথো বি-
 পু সারস পুহ বানরঃ । সন্যথ-
 ত্তি ভবান্নম ত্ব কথ পক্ষিত্রা গতঃ
 ॥ বৃত্তান্ত মে ত কথয় শ্রোতুমিহানি
 সারস । সারস উবাচ । কথযিষ্যা-
 য়ি তৎ কর্ম যেনাহ দুর্গতি গতঃ ।

योनि

योनि

पक्षियोनिं गतो येन त्वं सर्वं
 शोतुं महसि ॥ धान्यं खारी शतं
 सागुं मू० सू० हिं दुया पुरा । वह
 त्त्या वाक्कणेत्त्यं च नर्मादायाः परि-
 ग्रहे ॥ पौरोहितः सदाहोत्रा-
 द्दक्षयित्री द्विजां सुधा । किंकिदत्वा
 तु तेत्त्यं च गृहीतं मथिलं मया ॥
 विपुसाधारणं दुव्यं गुह्येणो० पन्न पा
 तका० । पतितः कालसूत्रेहं नर-
 के रक्तकर्दमे ॥ वक्रुमत्र न शकामि
 दुःखं वानरं नारकं । दैवा० कथ-
 न्पि प्राण उतारो नरकासुधेः ॥
 मया यदि तर्थापीह शङ्कनत् नृप-
 त्तिः । अपहृत्य पुरा कांस्यं भा-
 जनं भगिनी गृहा० । द्यूतकर्त्रे मया
 दत्तं तेन मे सारसी गतिः ॥
 इयं वाक्कणी पूर्वं कांस्यं चोरी सु-
 दाक्षिणी । तेनेह सारसी जाता न-
 ङ्कार्या सहधर्मिणी ॥ इति तत्रैव
 १९ । २० अध्यायः ॥ * ॥ पाणिनां
 नरकं भोगानन्तरं श्रावरादि योनि
 प्राप्ति र्यथा । श्रावराः कर्मयो हं ह्य
 च पक्षिणः पशवो नराः । धार्मिका
 त्त्रिदशा सुद्वयोक्तिश्च यथा क्रमं ॥
 सहस्रं भागं पुथमा द्वितीयानुक्र-
 मथा । सर्वे ह्येते महाभाग याव-
 द्भुक्ति समाप्ताः । इति विष्णुपुराणे

२ अंशे ५ अध्यायः ॥ * ॥ पाणिनां
 नरकं भोगानन्तरं श्रावराद्यासु-
 रोरुत्तरं मू० कृष्टासु नवधा विद्यासु यो-
 निवृत्तमक्रमं माह । श्रावरा इति ।
 अह्ना म० स्यादवः । धार्मिकानरेष्वे-
 व पुण्य विशेषेण केचिन्नोक्तिश्च
 मू० कृष्टवश्च यथाक्रमं भवतीति शेषः
 । तेषां पूर्वं बाल्यं मूर्खरोरुत्तरा-
 न्नद्वेषाहं सहस्रेति । द्वितीयानुक्र-
 माः द्वितीयो ह्यनुक्रम उद्देशो ये-
 यां द्वितीयज्ञाने ह्यनुक्रमात्तये क्रम-
 स्ते सहस्रभागं पुथमाः सहस्रभागाः
 सहस्रं गुणाः पुथमाः पुथमं निर्दिष्टाः
 श्रावरा येषां ते । कर्मिभ्यः सहस्र-
 गुणं मधिकाः श्रावराः । त्वं सहस्र-
 तमभागाः कर्म इत्यर्थः । पक्ष्यं च
 पाठेपि द्वितीयं ज्ञाने ह्यनुक्रमात्त-
 क्मि वर्गात् सहस्रं गुणाः श्रावरा
 इत्येवार्थः । तथा मूर्खं ह्येत इति
 । तथा श्रावराः ज्ञानान्तरं निर्दिष्टेभ्यः
 कर्मिभ्यः सहस्रं गुणं मधिकाः । तथा
 कर्मयः ज्ञानान्तरं निर्दिष्टेभ्यो ह्यनुक्र-
 मः सहस्रं गुणं मधिकाः । एवं पक्ष्या-
 दिव्यपि दुष्टव्यं । मोक्षं सम्यगाशु-
 स्ते इति मोक्षं समाशुवा मू० कृष्टो
 ज्ञाननिष्ठास्तं पर्यस्तमेव पूर्वपूर्वा-
 द्दुत्तरान्तरं नूनं नूनं क्रमः । ततः

যোনি

যোনি

পন্নমুক্তিঃ । এতচ্চ সংসারি হীব ॥
 বাহুল্য কথনং যোক্তব্যং দুর্লভতা
 সচনার্থং । অযত্নং নবধা নিদ্দিষ্টো
 ক্রমক্রমঃ পুণ্যিক এতৎ । তাত্ত্বমাদি-
 ত্য পরাম্ । যুৎক্রমেণাপি মানু-
 স্যং পুাপ্যস্তে পুণ্যং গৌরবাৎ । বি-
 চিত্তা গত্যঃ পুংসাং কৰ্মণাং গুৰু
 লাঘবৈঃ । ইতি ততীকা ॥ ৯ ॥
 জ্বোনিমোক্ষণং যথা । বারাহ উ-
 বাচ । যেন গৰ্ভং ন গচ্ছত তন্মে জ্ঞান
 হি মাধবি । কল্পথিব্যাগি তে হেব-
 সৰ্ব ধৰ্ম বিনিশ্চয়ং ॥ কুত্বাপি বিপু-
 লং কৰ্ম আত্মানং ন পশ্যসতি ।
 জ্বতে বহু ফলানি শূদ্রো ন বাস্তরা-
 জ্ঞানা ॥ কুত্বাপি মম কৰ্মাণি মৎ
 প্ৰিয়াণি বসুন্ধরে । নৈব অৰ্হন্ত্যহ-
 ঙ্কারং ক্রোধক্ষেব ন গৃহতি ॥ সন-
 পশ্যতি চিত্তেন জাভাজাত বিব-
 জিতঃ । পক্ষীনা নিদ্দিয়াণাঞ্চ মম-
 থো নিগৃহে রতঃ ॥ কৰ্ম্যাকাৰ্য্যে
 বিজ্ঞানাতি সৰ্ব ধৰ্মেণ নিষ্ঠিতঃ । শী-
 তোঞ্চ বাৰ্ত্তি বৰ্বাদি ক্লুৎ খিপাসা
 সহস্ৰ যঃ ॥ যো দরিদ্রো নিরালস্যঃ
 সত্যবাগনমূখকঃ । স্ব দার নিরতো
 নিত্যং পরদার বিবর্জিতঃ ॥ সত্য-
 বাদী বিশুদ্ধাত্মা নিত্যং ভাগবত
 প্ৰিবঃ । সন্নিভাগী বিশেষজ্ঞো নি-

ভ্যং ব্রাহ্মণ বৎসলঃ ॥ প্ৰিববাদী স্বি-
 জ্ঞানাঞ্চ মম কৰ্ম পরাদয়ঃ । জ্বো-
 নিস্ত ন গচ্ছত মম লোকীয় গহতি
 ॥ ৯ ॥ বিযোনিমোক্ষণং যথা । অ-
 ন্যচ্চ তে পুৰ্বক্যাগি তহুগ্ন বসুন্ধরে
 । যো বিযোনিং ন গচ্ছত মম কৰ্ম প-
 রাষণঃ ॥ জীবহিংসা নিবৃত্ত সৰ্ব-
 ভূত হিতঃ শূচিঃ । সৰ্বত্র সমতা-
 যুক্তঃ সম লোভাশ্চ কাঞ্চনঃ ॥ বা-
 ল্যে স্থিতো হপি বযস্ক্ৰাস্তো দাভঃ
 শূভ রতঃ । কৃত্যং নৈব বিজ্ঞানাতি
 পরেণাপকৃত্যং কৃচ্ছ ॥ কৃত্যঞ্চ
 সংমরেৎ হেতদসত্যঞ্চ ন তুলতি ।
 ব্যলীকেষু নিবৃত্তো যঃ পর্যেতি কৃত
 নিশ্চয়ঃ ॥ নিত্যঞ্চ ধৃতিমান্ কিকিৎ
 পরোকেপি নচ ক্ৰিপেৎ । ঋতুকা-
 লে হতিগাহত অপত্যার্থং স্বকা-
 ম্প্রিয়ং ॥ ঈদৃশাস্ত নরা ভদ্রে মম কৰ্ম
 পরাষণাঃ । তে বিযোনিং ন গহন্তি
 মম গহন্তি সুন্দরি ॥ ৯ ॥ তিৰ্য্যগ্ণোনি
 মোক্ষণং যথা । বারাহ উবাচ ।
 গুহানাং পরমং গুহং তহুগ্ন বসুন্ধ-
 রে । তিৰ্য্যগ্ণোনি গতাস্চাপি যে ন
 গহন্তি কিল্বিবং ॥ অষ্টম্যাঞ্চ চতুর্দ-
 শ্যাং নৈথনং যো ন গহতি । ভুক্তা
 পরস্য চান্নানি যশৈশ্চ ন বিজ্ঞে-
 সতি ॥ বাল্যে বযস্যপি চ যো মন

योनिः

योनिम्

नित्यं मनवतः । येन केनापि स-
 ल्लष्टः पितृ मातृ पुपुञ्जकः ॥ पुा-
 श्चन क्षीयति च यः पुविभागी शुभा-
 न्वितः । अलक्षः सर्वकार्येषु वृत्त-
 श्चो नित्यं संयतः ॥ विकर्म ना-
 तिद्विती त्रिकोनां वृत्त संस्थितः ।
 सर्वभूत दयायुक्तः सत्त्वेन च सम-
 न्वितः ॥ मतिमार्गैव तप्येत प-
 रार्थेषु कदाचन । ईदृशीं बुद्धिं ना-
 स्थाय मम कर्माणि क्षरते ॥ तिर्य-
 च्छोनिं न गच्छेत्त मन लोकाय गह-
 ति । इति वरुहपुराणे योनिगर्भ
 मोक्षण नामाध्यायः ॥

योनिः कन्दः पुं योनिरोगविशेषः ।
 तस्य निदानं यथा । दिवास्वप्नाद-
 ति क्रोधाद्ययामादतिमैथुनात् ।
 क्कताह नख दण्डाद्वैर्वातादयाः स
 पिता यथा ॥ वातादयाः सपिता
 यथा यथा निदानं सपिता वाता-
 दयाः ॥ रूपमाह । पुं योनिः
 सक्षयं लक्ष्मणाकृतिं समितं । ज-
 नयति यदा योनौ नास्ति कन्दः स
 योनिः ॥ लक्ष्मणाकृतिं समितं
 लक्ष्मणाकाराकारं । षडक्षं मत्र
 विशेष्यं बोद्धव्यं ॥ * ॥ वात-
 जादिभेदेन रूपभेदेनाह । क्क-
 विवर्णं सुटितं वातिकं तं विनि-

दिशेत् । दाह राग क्रूर यत् दि-
 द्यात् पिशाचकस्तु तत् ॥ तिल-
 पुत्र पुतीकाशं कण्ठयुक्तं ककायु-
 कं । सर्वलिङ्ग समाहृतं सर्वापा-
 तात्त्रकं तवेत् ॥ * ॥ अस्य चि-
 किंसा योनिश्चन्द्रे दुष्टव्या । इति
 तावपुकाशः ॥

योनिः त्रि योनिनिःसृतशरीरं ।
 यथा । सा च त्रिधा भवेद्देह इन्दि-
 यं विषयं तथा । योनिजादि भवे-
 देह इन्दिषं घ्राण लक्षणं ॥ इति
 भाषापरिच्छेदः ॥ योनिजादीति
 योनिजं मयोनिजं ऋतयर्थः । यो-
 निजं मपि जरायुजं नपुञ्जकं । जरा-
 युजं नानुवादीनां अणुत्रं सर्पा-
 दीनां । अवोनिजं श्वेदलोत्पिदा-
 दिकं । श्वेदजाः कृमि दंशादयाः
 उन्निदं सुकं गुण्णादयाः । नारकि-
 गां शरीरं मप्ययोनिजं । इति
 सिद्धान्तमुक्तावली ॥

योनिदेवता श्री पूर्वकल्पनीनकन्दः ।
 इति ह्रमचन्द्रः ॥
 योनिमुद्गा श्री भगवतयाः पूजायां
 पुदरनीयाङ्गुली रचितं योन्याकारं
 मुद्राविशेषः । यथा । पञ्च पुगा-
 नान् कृत्वाथं षुं ह्रीं श्रीमिति न-
 अकैः । अन्येषां पुरतं शैचव

योनिम्

अधिकान्ना वथेहया ॥ योनिम् द्वा
 ततः पश्चात् दर्शयित्वा विसृज्यते ।
 द्योपानी पुस्त्री कृत्य कृत्वा तत्रान
 मञ्जलि ॥ अङ्गुष्ठान् द्वयं न्यस्य कः
 निष्ठागृह्णो सुतः । अनानिकाया
 वामस्य तत् कनिष्ठां पुरो न्यसेत्
 ॥ दक्षिणस्यानानिकायां कनिष्ठां
 दक्षिणस्य च । अनानिकायाः पृष्ठे तु
 मध्येने विनिर्दोजयेत् ॥ द्वे उज्ज
 नेऽपि कनिष्ठाग्रे तदग्रेणैव योजयेत् ॥
 योनिम् द्वा समाध्यात्वा देव्याः पौ
 तिकरी मता ॥ त्रिवारं दर्शयेदग्रे
 मूलमञ्जरेण साधकः । तां मूर्धां शि
 रानि न्यस्य मण्डलं विन्यसेत्ततः ॥
 इति कालिकापुराणे ५० अध्यायः
 ॥ पारिभाषिकयोनिम् द्वा यथा
 मन्त्रमुक्तावल्यां । उपविश्यासने
 मञ्जरी पाद्मयो वाप्यद्वयुथः । षट्
 चक्रं चित्तयेद्देवि पागायान
 जरं ॥ चतुर्दशं स्यादाधारं
 दानसु वदुलं । नाभौ दशदलं
 पद्मं सूर्यसंख्यं दलं हृदि ॥ कृष्टे
 ज्योत्षोडशदलं । भ्रुवोर्ध्वे द्विदलं
 सुथा । सहस्रदलं माध्यात् वृक्षरक्षे
 न्हापथे ॥ आधारे कन्दमध्यस्थं
 त्रिकोणं मतिमूढकं । त्रिकोण
 न्ध्वे देवेशि कामवीजं मूलङ्गणं

योनिम्

। कामवीजोद्धवः तत्र स्वयम्भुनिद्र
 मूत्रमं ॥ तस्योपरि पुनर्ध्यायेत्
 चिं कलां हंसमालिनीं ध्या
 येत् अङ्गुलिनीं देवीं स्वयम्भुनिद्रवे
 ष्ठितां ॥ चिं कनया अङ्गुलिनीं ते
 ज्ञोकपां जगन्मयीं । आधारादीनि
 पद्मानि तित्वा तेजः स्वकृपिणीं ॥
 ईंसेन मनूना देवीं वृक्षरक्षुं नयेत्
 सुधीः । सदाशिवेन देवेशिं ऋण
 मात्रं रमेत् पिथे ॥ अमृतं ज्ञा
 यते देवि तत्कृणात् परमेश्वरि
 तदुद्धवा मृतं देवि लाकारं स
 मोपमं ॥ इतनाग्रेण देवेशि
 तर्पयेत् परदेवतां । षट्चक्र दे
 वता सुत्रं सत्पर्ग्यामृत धारया ॥ आ
 नयेत्तेन मार्गेण मूलाधारं पुनः
 सुधीः । ततस्त परमेशानि अक
 मालां विचिन्तयेत् ॥ चित्रिणीं विंश
 तश्रुता वृक्षनाडी गतास्तथा । तथा
 संगुथिता ध्येया साक्षाद्भाग्यं स्व
 कृपिणी ॥ अनुलोम विलोमेन म
 ज्जवर्णं विभेदतः । मञ्जगात्तुरितान्
 वर्णान् वर्णेनात्तुरितं मन् अर्थाद्वर्ण
 नयीं मालां सर्वं मन्त्रपुकाशिनीं ।
 चरमार्गं मेककपां लङ्घनं नैव का
 रयेत् ॥ सविन्दुं वर्णं मुहूर्थाय पश्चा
 मञ्जं जपेत् सुधीः । अष्टोत्तर

योषिता

यौतक

शतं मूलमत्रं ज्ञानेन संज्ञपेत् ॥
 वर्गगणनष्टवर्गेण अष्टवारं ज्ञपेत्
 सुधाः प्राञ्ज क च ट त प व षा
 इत्येवकाष्ट वर्गकाः । योनि मु दु
 नहशानि तव सेहात् पुकाशिडा
 ॥ मत्रार्थं मत्र चेतन्यं योनिमु-
 द्वां नवेत्ति यः । शतकोटि ज्ञपे-
 नापि तस्य सिद्धिर्न जायते ॥
 इति शतानन्दतरङ्गिणी ॥
 योनिरोगः पूं भगवदः । अस्य
 निदानादि योनि शब्दे दुष्टव्यः ॥
 योन्यर्शः स्त्री योनिजातरोगविशे-
 षः । तत्पुष्टयः कन्दमञ्ज २ ।
 इति त्रिकाण्शेषः ॥
 योषा स्त्री नारी । इत्यमरः ॥
 योषिष् स्त्री नारी । इत्यमरः ॥
 तन्या अवध्यं यथा । तं प्रेक्ष्य
 भ्रतं श्रेष्ठं शत्रुघ्नो वाक्यं मवु-
 वीत् । अवध्याः सर्षत्तानां यो-
 षितः कन्यता निती ॥ इति बह्वि-
 पुराणं ॥
 योषिष्पिशा स्त्री हरिद्रा । इति
 तावपुकाशः ॥
 योषिता स्त्री नारी । यथा । स्त्रीवधु-
 रवला नारी पिशा राना जनि ज्जनी
 । योषा योषिष्पोषिता च जोषि-
 ज्ज्ञाषा च जोषिता ॥ इति शब्द-

रत्नावली ॥
 यौक्तिकः पूं नर्मसहिबः । इति
 शब्दरत्नावली ॥ युक्तियोग्यादि ॥
 योगिकः त्रि योग्युद्धी । इति
 सिद्धान्तकौमुदी ॥
 योगिकः त्रि पुकृतिपुत्र्ययोगल-
 भ्यार्थवाचकः । यथा । योगाय पु-
 त्रवति । इति योग्यः योगिकः ।
 इति सिद्धान्तकौमुदी ॥ योगिक-
 टाश्च कटाश्च योगिका श्चेति ते
 त्रिधा । आदिते यदि शब्दा यो-
 गिकाः अदिते रपत्यानीति टक्
 पुत्र्येन केवलं योगार्थ एव ।
 इत्यलकारकौस्तुभे २ किरणः ॥
 योजनशतिकः त्रि योजनशतगमन
 कर्ता । इति सिद्धान्तकौमुदी ॥
 योजनिकः त्रि एकयोजनगमनकर्ता
 । इति सिद्धान्तकौमुदी ॥
 यौट् ष सषके ई इति कविकल्प-
 ॥ चतुर्दशरी अययौट् ।
 यौटिति काष्ठं तका इति दुर्गा-
 दासः ॥
 यौड् ष सषके इति कविकल्पः ॥
 चतुर्दशरी अययौड् यौडिति
 काष्ठं तका । इति दुर्गादासः ॥
 यौतकं स्त्री यौतुकं । इति हला-
 युधरायनूजको ॥

যৌতুক

যৌতবং স্ত্রী পরিমাণং ইত্যনরঃ ॥
 যৌতুকং স্ত্রী যৌতুকণ বিবাহকালেদ-
 স্পাত্যে ল্লক্ ধনং উপচারাত্ অম-
 পুশনাদিসংস্কারকাললুক্ মপি ।
 যৌতুকং যৌনিসম্বন্ধঃ তত্র ভব মিত্তি
 ক্ষে যৌতুকং । যৌতযো বধুবরযো
 রিত্তি মিত্তি বা কণি যৌতুকং । যৌ-
 তুক মুকার মধ্য মপি । যৌতুকং
 যৌতুকঞ্চ তৎ । ইতি বাচস্পতিঃ ॥
 যৌতকাদি তু যদেৎ সদাযো হর-
 গঞ্চ তদিত্যামর টীকাযাঃ ভরতঃ
 ॥ ৯ ॥ স্ত্রীয়া যৌতুকধনস্যাধিকার
 ক্রমো যথা । যত্ন দুহিতু নাত্মাধি-
 কারার্থং গোতম বচনং । স্ত্রীধনং
 দুহিতুগা মপুস্তানা মপুতিষ্ঠিতানা
 ঙ্গ । যত্ন নারদস্য । মাতু দুহি-
 তুরো হতাবে দুহিতুগাং তদময়ঃ ।
 যত্ন কথ্যায়নস্যাপি । দুহিতুগা
 মভাবে স্ত্রী বিক্খং পুত্রেষু তত্
 বেৎ । যত্ন যাজ্ঞবল্ক্যস্য মাতু
 দুহিতুকঃ শেৰ্ষ মৃগান্ত্যত্ যতে
 হময়ঃ । তানি পুত্রোক্ত দেবল বচন
 বিরোধেন যৌতুক ধনমাত্র বিক্খা-
 গি । অতএব মনুঃ । মাতুশ্চ যৌতুকং
 যৎ স্যাৎ স্ত্রীমারী ভাগ এব সঃ ।
 যৌতুকং পরিণয়ন লুক্ য় নিশুগ
 ইতি ধাতো যুত ইতি পদং । নিশু

যৌতুক

তা চ স্ত্রীপুংসযো রেক শরীরতা তত্
 বিবাহান্ভবতি । অস্থিতি রহীনি
 মাতৃসৈ ম্যাংসানি দৃষ্টা স্ব মিত্তি শ্চ-
 তেঃ । অতো বিবাহ কাল লুক্ যৌ-
 তুকং । তত্শ্চ পরিণয়ন লুক্ স্ত্রী-
 ধনং দুহিতু রেব ন পুত্রাণাং । তত্রৈ-
 বংক্রমার্থং গোতম বচনং । স্ত্রীধনং
 দুহিতুগা মপুস্তানা মপুতিষ্ঠিতানাঞ্চ
 । পুথম মপুস্তানাং তত্ত্বেবে পু-
 স্তানাং তদভাবে সম্ভানাং । স্ত্রীধনং
 দুহিতুগামিত্তি সামান্যতঃ পাপুত্যাৎ
 । অপুস্তানা মিত্যাদেস্ত ক্রমার্থক্যাৎ ।
 তথা যাজ্ঞবল্ক্যঃ । অপুজঃ স্ত্রীধনং ত-
 ত্ত্ব বা স্ত্রীদিষু চতুর্ষুপি । দুহিতুগাং
 পুস্তা চেছেষেষু পিতৃগামি তৎ ॥
 তত্র ব্রাহ্ম্যাদিষু বিবাহেব বল্লক ম-
 ধ্যং ধনং স্ত্রীয়া তৎ স্যাৎ মৃত্যায়াং
 পুথমং দুহিতুগামেব তত্রাপি পুথমং
 কন্যায়া স্তদভাবে পুস্তায়া স্তদভাবে
 পরিণীতায়াঃ সর্বদুহিত্রভাবে চ পুত্র
 স্যাধিকারঃ অপুজঃ স্ত্রীধনে ভতুর্-
 ধিকারাত্ । বৃহস্পতিনা অপুস্তাণ-
 দেন অপুস্তাদ্যভাবে সম্ভায়া অ-
 প্যধিকারঃ সূচিতঃ । ব্রাহ্ম্যং দৈবার্ধ
 গাক্ষর্য পুজাপত্যেব বন্ধনং । অপু-
 জায়া মতীতায়াং ভতু রেব তদ্বি-
 ব্যতে ॥ যত্নস্যাঃ স্যাঙ্গনং দস্তং

योत्रक

योन

विवाहेष्वसुरादिषु । अतीताया न-
 पुत्रायां माता पित्रो सुदिष्यते ॥
 अस्याः पुत्रमिति पराचीन-
 पूर्वानुषङ्गते । तेन विवाहेषु य-
 क्तनं दत्त मिति मङ्गला वैवाहिक
 धनमात्र पुत्रीतेन यावत्कन विषयत्वं
 । तथा यमः आसुरादिषु यदुव्यं वि-
 वाहेषु पुदीषते । विवाह क्रियायां
 पूर्वाप्रीभूतायां यदुव्यं पुदीषते
 इति योत्रक धनमात्र गोचरत्वमेव
 पुत्रीयते । इति दासभागः ॥३॥ उ-
 ट्ठिः योत्रकधने पुत्रमं ज्यारी तद-
 भावे वाग्दत्तं अधिकं रिती । अतयो
 रभावे उत्तयोः पुत्रवती सन्भावित
 पुत्रवो युगपदधिकारः । एका भावे
 चापरायाः अतयोरभावे वक्ष्या विष-
 ववो स्तन्याधिकारः । एका भावे चा
 परायाः । ततः पुत्र दौहित्र पौत्र
 पुंपौत्र सपत्नीपुत्र पौत्र पुपो-
 त्राणां क्रमनाधिकारः । पुत्रकृन्ते
 सपत्नी पुत्रानन्तरं दौहित्रस्यधि-
 कार इति विशेषः । ततो वृक्ष्यादि
 विवाह पक्षक सनय लक्ष योत्रकधने
 ततो भ्राता माता पिता चेति क्रमः
 । आसुरादि विवाह त्रय सनय लक्ष
 योत्रकधने माता पिता भ्राता ततो
 चेति क्रमः । अतो देवरः ततो

देवरपुत्र भ्रातृपुत्र पुत्रो ततो
 भगिनीपुत्रः ततो तर्ह भ्रागिनेषः
 ततो भ्रातृपुत्रः ततो ज्ञानात्
 ततः क्षत्रः ततो भ्रातृपुत्रः तत
 आनन्तर्य क्रमेण सपिशाः ततः स-
 ज्ञान्याः ततः समानोदकाः । इति
 ततो कायां श्रीकृतकालकारः ॥
 योधिष्ठिरं त्रि युधिष्ठिरसुक्ति । यथा
 । सा च योधिष्ठिरी सेना गाक्षेव
 क्षत्रताडिता । पुत्रिपत् पाठनी-
 लानां विद्येव तनुतां गता ॥ इति
 महाभारतं ॥
 योधेवः पू योद्धा । इति सिद्धास्त-
 कौमुदी ॥
 योनं क्ली योनिसहकाधीनपापं ।
 यथा । योधावनः । सप्तमसरेण
 पतत पतितेन सहाचरन् । वा-
 क्कनाध्यापनाद्योनात् । सुदये हि
 अनापनात् ॥ सप्तमः । वृष्टौ त
 के । मोथ शौवादीनां सप्तका-
 ना मन्व्यतनेन सह सम्पर्क निषात्
 तस्य पेय्यदेव पावशिक्षं विद-
 र्थ्यादिति । इवात् अर्थ्यात् । अत-
 देवेति द्वादश वार्षिक नित्यर्थः ।
 अत्र याज्ञनाथीना मन्व्यतनेन सह-
 मरेण पततीत्यवगम्यते । इति
 प्रायश्चित्तविवेकः ॥

योवना

योवतः क्ली युवतिमन्त्रः । इत्यमरः

॥ परिमाणं । इति तट्टीकाया

भरतः ॥

योवनं क्ली युवाभावः । तत्पथ्यायः ।

ताकण्यः २ । इत्यमरः ॥ वषः ३ इति

ऊटाधरः ॥ तत्र षोडशवर्षं नारत्य

सप्ततिवर्षपर्यन्तं । यथा । आषोड

शाब्दवेदान्तं सुकण सुत उच्यते ।

वृद्धः सात् सप्तत कर्क वर्षा यान्

नवतेः परः इति श्रुतिः ॥ नवयोवन

लक्षणं यथा । दशोत्तरं सुतं कि

ञ्च चलाङ्गं मेदुराश्रितं । मना

गतिं रश्मिं नव्यं योवनं मुच्य

ते ॥ इत्युल्लङ्घनीलमणिः ॥ नव

योवनं कारकं मोषधं यथा । अश्व

गन्तानागवलां सुतं मांसं निषेवि

नां । कपं भवेद्यथा तद्वत् नवयो

वनं चाष्टिगां ॥ इति गार्कडे १८२

अध्यायः ॥

योवनकण्टकं पुं क्ली युवगणं वष

क्लोडा इति भाषा । इति शब्दमात्रा ॥

योवनलक्षणं क्ली लावण्यं ॥ सुतः ।

इति मेदिनी ॥ ताकण्यचिह्नं ॥

योवनाश्वः पुं नाकातूर्राजः । इति

त्रिकाशेषः ॥ अपिच । योवना

श्लो ९ थं नाकाता चक्रवर्त्यवनीपुत्रः

सप्तद्वीपवती मेकः शशासाच्युत

योश्माका

तेजसा ॥ ईजे क्तं यजे क्तृति

राश्रविद्धि दक्षिणे ॥ सर्वदेव

मयं देवः सर्वाश्रक मतीन्द्रियं ॥

दुव्यं मञ्जो विधि यजेत्ता यक्षुमान

सुथर्षिजः । यद्यो देशश्च कालश्च

सर्वं मेतद्यदाश्रकं ॥ यावत् सूर्य

उदेतिश्च यावत् प्रतिष्ठिता ॥ तत्

सर्वं योवनाश्वन्यं नाकातः केन्द्र

मुच्यते ॥ शशविन्दो हितरि

विन्दुमत्या मधाम्गः । पुरुङ्गं स

मधरीषं मुच्यन्तश्च योश्मान् ॥

तेषां सुतारः प्रथमं सोर्धरि

वविरैः प्रति ॥ इति श्रीभागवते

२ स्कन्धे ७ अध्यायः ॥

योवनाश्वकः पुं नाकातूर्राजः ।

इति ऊटाधरः ॥

योश्माकं २ त्रि युष्मद्मशक्ति । युष्मा

योश्माकीनं कनिदं इत्यर्थे १ पु

त्ययेन गीन् पुत्ययेन च क्रमात्

निलम् ॥ इति नृक्षबोधव्याकरणं

॥ * ॥ युष्मद् शब्दे अनिश्चित

द्वादसंज्ञकतया गौण युष्मद्मद्

शब्द पुष्योगो इत्र लिथ्यते ।

युष्मद्मदो मर्थ्येत्तु गौणत्वे च

सि जस डे उसां श्रुप गृहणात्

तेषु पारेषु त्वाह युव वय तुत्य

महं तव ममाः सूर्येव । सि ऊटाधे

